De Gids. Jaargang 26

bron
De Gids. P.N. van Kampen, Amsterdam 1862

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001186201_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

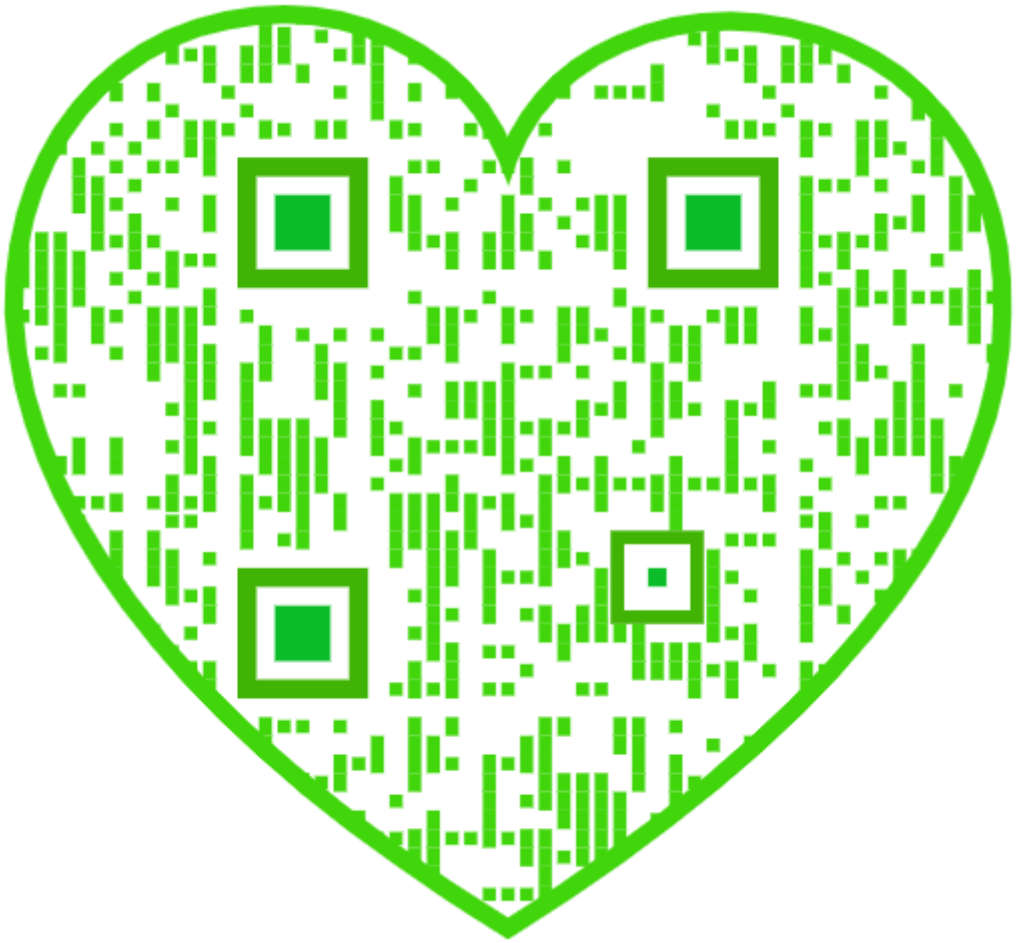

Een teeken des tijds.

Reeds zijn er tien jaren verloopen, sedert het gerucht van den coup d'état van 2 December zich door Europa verspreidde, als de doodsmare van de tweede fransche republiek. Hoe verschillend ook de indruk mogt zijn, door dit feit te weeg gebragt, naarmate híer veler hoop werd verijdeld, of dáar anderer geheime wenschen bekroond: - aan allen was, in meerdere of mindere mate, een gevoel gemeen van angstige spanning; een voorgevoel van dreigend gevaar, van naderende omwentelingen, die den pas opgerezen heerscher van zijn zetel zouden werpen. Het scheen toch ongelooflijk, dat het fransche volk, nog zoo kortelings in opstand gekomen tegen het zachte juk der constitutionele regering zijns burgerkonings, op eenmaal gedwee het hoofd zou buigen onder den harden schepter van een bewind, dat, naar zijn aard en oorsprong, kwalijk iets anders dan willekeur en geweld kon zijn. En even weinig grond scheen er voor de verwachting, dat de man, die het hollend ros in de teugels gegrepen en tot staan gedwongen had, op den duur in staat zou blijken om zijn meesterschap te handhaven: niets in zijn verleden kon ten waarborg strekken voor zijne toekomst; niets was er dat hem, boven zijne meerderen en beteren, aanbeval, niets dan zijn naam en de glorie, waarmede die naam was omstraald. Een vlugtig verschijnsel aan den stormachtigen staatkundigen hemel van Frankrijk; eene korte phase in de revolutionaire ontwikkeling, die dezen zwakken dam welhaast zou doorbreken en met verdubbeld geweld haar vernielenden loop hervatten: ziedaar wat de meesten, ook zij die geloofden de toekomst te kunnen peilen, in de gebeurtenissen van December 1851 meenden te moeten zien.

Intusschen zijn tot hiertoe al deze verwachtingen, hetzij van hoop, hetzij van vrees, verijdeld geworden, en heeft andermaal de uitkomst de voorspellingen der zieners en wijzen gelogenstraft. Het fransche volk heeft met bewonderenswaardige eenstemmigheid en bereidvaardigheid, den man van 2 December tot zijn uitverkorene verklaard, en gewillig het anders zoo onwillige hoofd gebogen onder den staf des nieuwen Caesars. En hij-zelf, de vroegere strijdmakker der carbonari, de held van Boulogne en Straatsburg, bleek op eenmaal een diepdenkend en volleerd staatsman; een man met zeldzame heerscherstalenten begaafd, die het karakter en de behoeften zijns volks uitnemend toonde te kennen, en die, tegenover het behendig verdeelde en in zich zelf verscheurde Europa, aan het zoo pas uit den afgrond der revolutie getogen Frankrijk eene plaats wist te verzekeren, als het sedert de dagen des grooten keizers niet had ingenomen. Zijn zetel is niet alleen niet omgeworpen, maar hij schijnt ook de grondslagen te hebben gelegd voor eene schepping, die de toekomst verduren kan; en nevens de magtigste vorsten van Europa treedt hij, de parvenu, welhaast als de eerste op, als de magtige scheidsregter, van wiens beslissing oorlog en vrede, omwenteling en behoud, afhangen. Op hem zijn aller oogen gevestigd, op dat zwijgende, ondoorgrondelijk-strakke gelaat, dat, als de sfinx, den aanschouwer geheimzinnig tegenblikt, en niemand toelaat het geducht raadselwoord te lezen, achter dien digten sluijer verborgen. De vrees voor zijne duistere, onbekende ontwerpen vervolgt de koningen op hun troon, en ontroert de harten der menigte; angstig-wantrouwend wordt elk zijner woorden, ieder zijner gebaren bespied; en eene sombere vrees, als tegenover eene vreemde, bovenaardsche magt, verbijstert de gemoederen en doet de armen krachteloos nedervallen. Als een nachtspook weegt die man op het kranke, ontruste Europa, dat hem ontziet, wantrouwt en vreest, en toch het vermogen schijnt verloren te hebben om eendragtig tegen hem op te treden en hem zijn duister geheim te ontwringen.

Voorwaar, de wederoprigting der napoleontische heerschappij in Frankrijk behoort wel tot de merkwaardigste verschijnselen van onze, aan verrassende gebeurtenissen zoo rijke dagen, en met het oog op de beteekenis, die het Bonapartisme bereids niet alleen voor Frankrijk maar voor Europa gekregen heeft, is het zeker niet overtollig noch ontijdig te noemen, op dit verschijnsel, als op een veelbeduidend teeken des tijds, de aan-

dacht te vestigen, en te trachten het in zijn aard en strekking te doorgronden. Elke bijdrage die daartoe dienen kan, is ons welkom; en als zoodanig begroetten wij ook het boekjen, onlangs onder den titel: ‘Het Bonapartisme. Eene historische beschouwing’, in het licht verschenen en door Dr. Beynen met eene voorrede bij ons publiek ingeleid. Dit geschrift heeft niet alleen bij uitnemendheid de voor alle brochures onmisbare *mérite de l'à propos*, maar het is tevens door zijne gehalte en den omvang zijner beschouwing van meer blijvende waarde, en verdient de kennisneming van allen, die geen vreemdelingen willen blijven in den gang der geschiedenis van hun tijd, maar verlangen de teekenen van dien tijd te onderscheiden en te begrijpen, zoover dat den mensch mogelijk en tot pligt is. Het ligt niet in ons plan dit boekjen, waarvan bereids in dit tijdschrift melding werd gemaakt, nogmaals te bespreken: door vorm en inkleeding, door de wijduiteenloopende beschouwingen waarin het treedt, door het geheel eigenaardige van vele der daarin ontwikkelde denkbeelden, is het, zonder in te groote uitvoerigheid te vervallen, welligt voor dergelijke bespreking toch minder geschikt. Liever dan in eene bepaalde analyse en beoordeeling van dit boekjen te treden, willen wij trachten het Bonapartisme zelf te karakteriseren en in zijne beteekenis te begrijpen: iets dat alleen dan mogelijk zal zijn, wanneer aan dit staatkundig stelsel - dat, door den eersten Napoleon in het leven geroepen, en later door den derden Napoleon theoretisch toegelicht, nu praktisch toegepast en, naar den eisch des tijds gewijzigd, verder ontwikkeld wordt - zijne plaats in den schakel der gebeurtenissen zal zijn aangewezen, zijn historische zamenhang en noodzakelijkheid ingezien. Immers, niets in de geschiedenis staat op zich zelve, noch ontstaat toevallig en op eenmaal; en de waarachtige geschiedkennis is niet anders dan het inzigt in de noodzakelijkheid en het logisch verband, dat de gansche historie in hare ontwikkeling beheerscht.

Men heeft, en zeker niet ten onregte, den tijd waarin wij leven, het revolutionaire tijdvak genoemd. De geheele geschiedenis toch der laatste tachtig jaren wordt beheerscht door het groote feit der fransche omwenteling, met al hare onafzienbare gevolgen op het gebied van staat, kerk en maatschappij. Het ligt dus in den aard der zaak dat, om een zoo diep en veelzijdig in het leven ingrijpend verschijnsel als het Bonapartisme

te waarderen en te begrijpen, zijne verhouding tot de revolutie in de eerste plaats moet worden aangewezen. Welke is die? Het Bonapartisme geeft zich uit voor den wettigen erfgenaam en vertegenwoordiger van de beginselen en ideeën der revolutie, en Napoleon III beroept zich gedurig op deze beginselen en ideeën, als op den waren grondslag van zijn eigen gezag. Volgens hem was zijn oom de messias der moderne denkbeelden, de uitvoerder van het testament der omwenteling, geroepen om hare voornaamste resultaten op vaste grondslagen te bevestigen; de verdeelde Franschen te vereenigen; het feodale, der revolutie vijandige, Europa te bedwingen; en voor Europa te zijn, wat zij zelve voor Frankrijk was geweest. Deze wettige verwantschap met de ideeën en beginselen der omwenteling, waarop het Bonapartisme voor zich zelven aanspraak maakt, wordt volmondig toegestemd door allen, die deze ideeën en beginselen zelven vijandig zijn, en juist aan die verwantschap een nieuw wapen ontleenen ter bestrijding van de revolutie beide en het Bonapartisme. Daartegenover staat echter de meening der groote meerderheid, die in het stelsel, zoowel van den eersten als van den derden Napoleon, niet de bekrooning en verwerkelijking, maar veeleer de verloochening, der revolutie ziet. Ook hier staat, naar onze meening, de waarheid boven beide deze eenzijdige beschouwingen: het Bonapartisme is toch zoowel het een als het ander; zoowel de toepassing van de staatkundige beginselen der revolutie, als de verloochening van hare eigenlijke hoofdidee.

De revolutie was de geweldige, de lang bedwongen uitbarsting van een dubbel streven, dat sedert de middeleeuwen, ja reeds van den aanvang des nieuweren tijds, het leven der west-europesche volken had beheerscht: het streven naar individuele vrijheid en naar staatséénheid: twee beginselen verschillend van oorsprong en onderling in strijd, doch wier wederkeerige werking de beweging en ontwikkeling der maatschappij beheerschte en regelde, en haar vorm bepaalde, naarmate één dezer beginselen zich boven het andere wist te doen gelden.

Reeds zeer spoedig na de vestiging van de magt des feodalen krijgsadels, en bepaaldelijk nadat de groote gebeurtenissen van de 11de en 12de eeuw de heerschappij van dien adel tot in hare grondvesten hadden geschokt, begon de lange worsteling van het aanvankelijk regt- en magtlooze volk, om het knellend juk der aristokratie te verbreken. Deze worsteling, de uiting van het

regts- en vrijheidsgevoel aan alle volkeren van germaanschen stam gemeen, leidde, na bangen strijd en velerlei beproeving en in ongelijke mate, tot de opkomst der gemeenten; de vernietiging der slavernij en lijfeigenschap; de vestiging van den derden stand; de verheffing en vrijmaking van den arbeid; de stichting der moderne burgerlijke maatschappij. - Maar nevens dit streven naar vrijheid en volksverheffing, nevens dit demokratisch beginsel, leefde en openbaarde zich een ander, dat er zich aanvankelijk mede verbond in den strijd tegen de aristokratie, maar weldra een niet minder gevaarlijk tegenstander als deze bleek: het streven naar staatseenheid, het beginsel van absoluut staatsgezag. Het ontzagwekkende beeld van het romeinsche rijk had een onuitwischbaren indruk achtergelaten in de gemoederen der half-barbaarsche overwinnaars; en de idee van het keizerschap, van het imperium, speelde voortdurend voor den geest der ruwe soldatenkoningen, die onder zich den purperen mantel des imperators hadden verdeeld. Niet zoodra was de eerste verwarring der verovering voorbij, niet zoodra begon de orde weder te keeren in den bajert, of ook reeds poogde een magtige hand het omgeworpen gebouw des rijks op te rigten, en den ter aarde gevallen schepter der Caesars te omklemmen. Wat toch was het streven van Karel den Groote anders, dan de herstelling van het oude keizerrijk, ten voordeele der germaansche volkeren; de stichting van een éénig rijk, dat de gansche Christenheid zou omvatten, die den keizer, den erfgenaam der Caesars, als haar heer en hoofd zou huldigen? Hij misrekende zich eenige eeuwen, en zijne schepping daalde met hem ten grave; ja meer, de ontwikkeling der europesche maatschappij volgde juist den tegenovergestelden weg van dien, waarin de hand des magtigen keizers haar had gepoogd te leiden. In stede van één groot, alomvattend rijk te vormen, viel de Christenwereld uiteen in een groot aantal staten en staatjes en heerlijkheden, wier getal welhaast ontelbaar werd, en die, den zwakken gemeenschappelijken band verbrekende, ieder naar de mate zijner krachten, streefden naar algeheele onafhankelijkheid; in plaats van het imperium kwam het leenstelsel; en de idee van den eenen souvereinen staat - die traditie der oude wereld - ging onder in het beginsel der individuele zelfstandigheid en onafhankelijkheid van iederen vrijgeborene, grondslag van het feodale stelsel.

De feodale staatsregeling was het volmaakte tegenbeeld der

antieke. In de oude wereld was de mensch niets dan als burger van een staat, waartegenover hij noch regt noch vrijheid bezat; bijna geen gebied zijns individuelen levens was voor de werking en den invloed van dien alomvattenden, alomtegenwoordigen staat gesloten, waarin de individu volkomen opging, waarbuiten hij geen bestaan had. De middeleeuwsche maatschappij daarentegen ging uit, niet van den staat, maar van den individu; zij rustte, niet op het beginsel van onafhankelijk staatsgezag en absolute souvereiniteit, maar op een zamenstel van wederkeerige regten en verpligtingen, verschillend afgewogen en verdeeld naar de verschillende standen en corporatiën, maar allen in aard gelijk, en alle deelen van het maatschappelijk organisme onderling tot een harmonisch geheel verbindende: zoodat tegenover elk regt ook eene evenredige verpligting stond, en met het niet nakomen der verpligting ook het regt verviel. Geheel de geest der feodaliteit spreekt uit de fiere woorden, waarmede de justizia-mayor, in naam der baronnen van Aragon, den koning bij zijne huldiging begroette: ‘Wij, in waarde U gelijk en te zamen sterker dan gij, erkennen U als onzen koning en heer, indien gij onze regten en vrijheden handhaaft, en indien niet, niet!’ - En dit gold niet alleen van de betrekking tusschen den koning en zijne baronnen, maar van alle betrekkingen op alle trappen der feodale hierarchie; niemand, ook de hoogste niet, kon onvoorwaardelijke gehoorzaamheid vorderen of zijn eigen regt, als specifiek van dat des anderen onderscheiden en daarboven verheven, doen gelden. Wij weten wel, dat in de ruwheid en verwarring der tijden dit beginsel vaak werd geschonden en misbruik van magt niet zeldzaam was; maar het regt bleef bestaan en kon steeds ingeroepen worden; het beginsel werd tijdelijk onderdrukt, maar niet vernietigd. Voorzeker, de feodaliteit had onbetwistbare gebreken, - waarvan wel het voornaamste dit was, dat zij, in den aanvang althans, de massa der bevolking als buiten de maatschappij sloot, of liever liet: want zij stelde de slavernij niet in, maar vond ze en bereidde hare opheffing voor; zij verloor de eenheid van den staat uit het oog, de idee der algemeene maatschappij; maar ondanks dit alles en ondanks hare ruwheid en uitspattingen van overmoedige kracht, staat zij, door haar vruchtbaar en levenwekkend beginsel van persoonlijke vrijheid en zelfregering, ver boven de schitterend beschaafde staten der oudheid, op slavernij gegrond, en wier streven naar

eenheid, ten koste der persoonlijke vrijheid, eindigde in de alleenheerschappij van het despotisme.

Doch de idee van het imperium, de droom van Karel den Groote, was niet met hem in het keizersgraf te Aken gedaald: zij leefde en werkte voort en oefende hare betoovering uit op keizers en koningen. Tegenover de verbrokkeling, waarmede de feodaliteit de maatschappij bedreigde, verscheen weldra het koningschap als symbool van eenheid en nationaliteit; straks ook, na zijn verbond met de om erkenning worstelende gemeenten, als symbool der vrijheid tegenover aristokratischen dwang. Toen - vooral nadat de herleving der romeinsche regtsbegrippen; le droit de la servitude, gelijk Tocqueville zegt; den vorsten een uitmuntend wapen in de hand had gegeven; - toen begon allerwege de dubbele strijd tegen de aristokratie: hier de strijd om vrijheid en gelijkheid van regt, van de zijde des volks; daar de strijd om onafhankelijk souverein gezag, van de zijde der vorsten; - een strijd, die het bewegende element is in de geschiedenis der latere middeleeuwen; een strijd, die in alle landen van het feodale Europa werd gevoerd, doch niet allerwege met denzelfden uitslag werd bekroond. Welke was de uitkomst van dien strijd in Frankrijk?

Velerlei oorzaken - geographische ligging, volkskarakter, langdurige binnen- en buitenlandsche oorlogen en andere omstandigheden - hadden er toe medegewerkt, om in Frankrijk aan het romaansch-katholijk éénheids- en autoriteitsbeginsel de overhand te verzekeren boven het daar nooit regt inheemsch geworden germaansch beginsel van persoonlijke vrijheid en autonomie, en om aan het koningschap, den vertegenwoordiger van dat beginsel op staatkundig gebied, nadat het zich eenmaal had bevrijd uit de afhankelijkheid der groote vasallen, eene magt en beteekenis te geven, als in weinig andere landen van het feodale Europa. Ook in Frankrijk hadden koning en gemeenten hulp en steun bij elkander gezocht in den strijd tegen de aristokratie; maar tegenover de snelle uitbreiding en vermeerdering der koninklijke magt, was het aldaar der verstrooide en in hare ontwikkeling veelzins belemmerde gemeenten niet mogelijk geweest in hare eigene vrijheid en zelfstandigheid tijdig genoeg een dam op te werpen, in staat om het gevaar van den wassenden vloed der monarchie te keeren. Zoo werd in Frankrijk de heerschappij van den adel wel vernietigd, doch de gansche rijke buit viel niet der gemeente, maar

den koning ten deel; den koning, die nu op zijne beurt sterk genoeg geworden was om ook aan de gemeenten het gewigt van zijn arm te doen gevoelen. Op de puinen der feodale aristokratie verhief zich niet een constitutionele staat, - waarvoor de elementen, eens ook in Frankrijk voorhanden, weldra werden vernietigd, - maar de absolute monarchie, die adel en gemeente evenzeer dienstbaar maakte, beider regten gelijkelijk vertrad, en er naar streefde om alle magt in hare handen te vereenigen. Toen de koning het, te regt of ten onregte, aan Lodewijk XIV toegeschreven woord kon uitspreken: *l'état c'est moi*/it, was er eene omwenteling, eene revolutie in den vollen zin des woords, tot stand gekomen: eene revolutie, welke den weg bereiden moest voor *de* revolutie bij uitnemendheid, die het aangevangen werk der oude monarchie voltooijen zou.

En deze uitkomst was niet enkel het gevolg van feitelijke usurpatie, van misbruik van magt, van behendig partij trekken van de omstandigheden: neen, op dien weg naar onbeperkt gezag werden de koningen langen tijd gesteund en gedragen door de publieke opinie, door de medewerking des volks; de veranderde stelling der verschillende staatsmagten was ook toen, gelijk altijd, de afspiegeling van een ommekeer in de algemeene denkwijze. De toepassing, eenerzijds der romeinsch-imperialistische, anderzijds der oostersch-theokratische regtsbegrippen op den middeleeuwschen staat, had in de beoordeeling en waardering der toestanden van dien staat eene grenzenlooze verwarring te weeg gebragt; en langzamerhand was de zeer plastische figuur van den op 't schild geheven germaanschen heervoerder, het hoofd eener militaire aristokratie, den primus inter pares, veranderd in de mystieke gestalte van een hooger wezen, bekleed met absolute souvereiniteit en met een bijzonder goddelijk regt tevens, wiens wil de hoogste wet was. Een wijde weg, voorwaar! was er afgelegd, sinds de frankische krijger met Chlodwig twistte om den buit, tot toen de hertog de la Feuillade een waskaars brandde voor het beeld van Lodewijk XIV, zoo als weleer de wierook geurde voor dat des imperators, en Bossuet de koningen de vertegenwoordigers Gods op aarde noemde, wier magt volstrekt onbeperkt is en alleen door hen zelven, naar goedvinden, beperkt worden kan. Toen was wel zeker de overwinning van het koningschap over al zijne mededingers volkomen; maar tevens was de band en ordening der maatschappij verbroken, en had het koningschap, als elk beginsel dat zijn tegenwigt vernietigt,

zich-zelven den ondergang bereid. Want, hoewel deze aan de oudheid ontleende souvereiniteits-theorie, die de geheele feodale organisatie in de hartader aantastte, aanvankelijk ten zijnen behoeve was gepredikt en in beoefening gebragt, zoo zag zich toch ten laatste de feodale koning zelf daardoor in eene bij uitnemendheid valsche stelling geplaatst, niet alleen tegenover de andere staatsmagten en het volk, maar ook tegenover zijn eigen geschiedenis en karakter. Immers, de magt des konings, absoluut in theorie, stuitte in de praktijk op allerlei hinderpalen en belemmeringen: overblijfselen der oude maatschappelijke organisatie, die eenmaal bolwerken der vrijheid waren geweest, maar nu, nadat de zamenhang van het geheel verbroken en de levendmakende geest er aan ontvloden was, inderdaad niet veel meer waren dan beletsels en zwarigheden voor de uitoefening van een geregeld bestuur, naar den eisch des tijds, en die alzoo het dubbele nadeel hadden van den haat en den naijver te prikkelen dergenen die de hun toekomende regten niet meer of nog niet bezaten, en tevens der koninklijke regering, die zich tot alles voor allen gemaakt had en van wie dus ook allen alles wachtten, voortdurend de handen te binden. Reeds hieruit bleek, dat de idee der absolute souvereiniteit, althans in hare toepassing op het bestaande koningschap, eene fiktie was: de feodale koning was niet de drager dezer algemeene souvereiniteit, en hij kon het niet zijn, daar hij ze uit zich zelven zeker niet bezat, en het openbaar was, dat ze hem nimmer was opgedragen. En ofschoon nu juist om in deze leemte te voorzien, de aan de middeleeuwen onbekende theorie van het goddelijk regt der vorsten was uitgedacht, kon het niet uitblijven, of de onwaarheid dezer theorie, gelijk zij in den regel werd verstaan en toegepast, moest in het oog vallen; zonder nog te rekenen, dat de koningen zelven alles deden wat strekken moest om het geloof aan eene hoogere wijding bij hunne volkeren uit te roeijen.

Zoo was dan in Frankrijk, tegen het einde der vorige eeuw, de uitkomst van den langen strijd om individuele vrijheid en staatseenheid, deze: de maatschappij was verdeeld in standen en talrijke corporatiën, niet meer door wederkeerige regten en verpligtingen en door gewoonte van zamenwerking organisch verbonden, en allen zonder politiek leven en beteekenis; maar toch, dank zij het ontwaakte en steeds onbevredigde gelijkheidsgevoel, dat haat en vrees, afgunst en verachting kweekte, scherper dan ooit van elkander gescheiden.

Aan de eene zijde stond eene minderheid, in het uitsluitend bezit van hatelijke, willekeurige, ten deele schandelijke, en nu wezenlijk volstrekt ongemotiveerde, privilegiën; aan de andere, de overgroote meerderheid der bevolking, gebukt onder allerlei lasten, gedrukt door allerlei meesters, zonder eenig wezenlijk regt of waarborg voor vrijheid: en boven allen verhief zich een centraal gezag, dat allerwege de autonomie van adel en gemeente had vernietigd en alle maatschappelijke banden losgemaakt: een centraal gezag, dat verre de grenzen van zijn regt had overschreden en, zijne usurpatie tot heginsel verheffend, aanspraak maakte op absolute souvereiniteit, terwijl het toch te krachteloos was om die aanspraak werkelijk te doen gelden en de daaruit voortvloeijende roeping te volbrengen, alzoo den druk van het despotisme nog verzwarende door tergende willekeur en uittartende lafhartigheid. Intusschen waren nieuwe behoeften en nieuwe denkbeelden ontwaakt, en vorderden, luider steeds, erkenning en voldoening van eene onwaardige regering, die, met blindheid geslagen, geene andere wijsheid scheen te kennen, dan de beoefening van het *après nous le déluge;* geen ander doel, dan de zoo lang mogelijke instandhouding van het ondermijnde, aan alle zijden instortende staatsgebouw. Toen kwam, na lange voorbereiding, de revolutie, die deze eischen en denkbeelden des nieuwen tijds bevredigen zou, die eene wedergeboorte zou aanbrengen en eene eeuw van waarachtige vrijheid zou doen opgaan over de onderdrukte, verdeelde natiën. Niet langer zou de groote meerderheid der bevolking, geklemd in de banden van een ontaard en bedorven hierarchisch stelsel, worden opgeofferd aan de belangen of luimen van weinigen; geen willekeurig voorregt zou de verschillende standen in den boezem des volks meer vijandig tegenover elkander doen staan; geen misbruik van gezag zou voortaan de vrijheid der burgers bedreigen: allen zouden gelijk zijn en vrij; de staat, nu een wanstaltig zamenstel van tegenstrijdigheden, een verwarde schepping van willekeur en toeval, zou de beligchaming zijn der idee van het eeuwig regt, in het bewustzijn des menschen gegrond. Met blij gejuich werd de dageraad des nieuwen tijds, waarin bijna allen een ongekende heileeuw meenden te zien, in en buiten Frankrijk begroet; en zeker, de mannen die in 1789 den reuzenarbeid der maatschappelijke wedergeboorte aanvaardden, althans de meesten onder hen, wilden ernstig het goede en streefden opregtelijk,

ook met opoffering van eigen belang, naar de verwezenlijking van hun schoon ideaal. Doch al te spoedig werd de zoete droom verstoord! Daar brak de verdelgende, maar tevens onvermijdelijke en in zoo menig opzigt heilzame, storm los: alle puinen en overblijfselen van het oude staatsgebouw werden weggevaagd, Frankrijks bodem tot een woestijn gemaakt. Staat en kerk en maatschappij verdwenen een oogenblik in den draaikolk der revolutie; en toen zij, na vreeselijke beroeringen, er weder werden uitgetogen, wat was toen het resultaat? Toen was ja, ieder voorregt dat de standen scheidde, iedere voorrang die de gelijkheid der burgers stoorde, verdwenen; maar toen bleek het tevens, dat ‘de slang van het absolutisme slechts van huid had verwisseld;’ toen verrees uit de rookende en bloedige puinen der ondergegane maatschappij, een nieuw centraal gezag, dat in omvang en onbeperkte magt het vroegere koningschap ver overtrof en alleen in het imperialisme der oude wereld zijn evenbeeld vond. Wederom had Frankrijk, getrouw aan zijne traditien, ter wille van staatshervorming de regten van den individu vergeten, en aan de brandende drift naar éénheid en gelijkheid de vrijheid ten offer gebragt.

Treurig genoeg was deze uitkomst; eene uitkomst nogthans die, hoe verrassend zij ook wezen mogt voor hen, die zich de schoone beloften en verwachtingen van voor weinige jaren herinnerden, niet zoo geheel vreemd en onverwacht mogt worden genoemd. Uitnemend was deze strekking der revolutie doorzien door Mirabeau, toen hij, reeds een jaar na haren aanvang, aan Lodewijk XVI schreef: ‘Une partie des actes de l'assemblée nationale, et c'est la plus considérable, est évidemment favorable au gouvernement monarchique. N'est ce donc rien que d'être sans parlement, sans pays d'états, sans corps de clergé, de privilégiés, de noblesse? L'idée de ne former qu'une seule classe de citoyens aurait plu à Richelieu: cette surface égale facilite l'exercice du pouvoir. Plusieurs règnes d'un gouvernement absolu n'auraient pas fait autant que cette seule année de révolution pour l'autorité royale.’ De waarheid dezer uitspraak is door de ondervinding van meer dan een halve eeuw op de treffendste wijze bevestigd; en met volle regt kon Tocqueville schrijven: ‘toutes les fois qu'on a voulu depuis abattre le pouvoir absolu, on s'est borné à placer la tête de la liberté sur un corps servile.’ Evenwel, niet om de baan te bereiden voor het absoluut gezag was de revolutie on-

dernomen; niet, om in plaats van met geeselen, met schorpioenen te worden gekastijd, had het ongelukkige Frankrijk, dat eeuwig naar de vrijheid jaagt en haar nimmer bereikt, zijn bloed bij stroomen gestort.

Wat had het streven der revolutie dan verijdeld, haar schoon programma van menschenregten, hare ideale leuze van vrijheid, gelijkheid en broederschap, tot een ledigen klank gemaakt; waarom had Frankrijk, als een ontredderd schip, tegen de woedende baren der anarchie geen andere haven kunnen vinden dan de doodende rust van het despotisme? Niet de omstandigheden alleen dragen hiervan de schuld, hoe noodlottig zij ook in vele opzigten geweest mogen zijn: ook andere volken hebben den strijd voor regt en vrijheid gestreden, en zij hebben, ondanks bange tegenspoeden en tot vertwijfeling drijvende angsten, de zege behaald. Ook niet de innerlijke leugen van het ideaal, dat oorspronkelijk de revolutie voor den geest stond. Neen, dat ideaal van den staat, op de eeuwige idee des regts gegrond, van de maatschappij van vrijheid, gelijkheid en broederschap, is geen logen, is geen hersenschimmige begoocheling, die slechts misleiden en verwarring stichten kan; is allerminst eene verloochening van het christelijk ideaal eener ‘nieuwe aarde waarop geregtigheid woont,’ maar is veel meer van dat ideaal de afspiegeling, de uitdrukking van het diepst bewustzijn, de hoogste behoefte der lijdende, verdeelde en gebonden menschheid, die, als met opgestoken hoofde, uitziet naar ‘de vrijheid der kinderen Gods.’ Doch om haar heerlijk ideaal te verwezenlijken, sloeg de revolutie een weg in, die juist tot de tegenovergestelde uitkomst geleid heeft, leiden moest en steeds leiden zal. Vergetende dat de bron van alle ellende en lijden, ook op maatschappelijk gebied, niet buiten maar in den mensch ligt, dat alzoo alle waarachtige hervorming van den enkelen mensch moet uitgaan en met het zedelijk leven aanvangen, heeft zij zich gevleid door staatsverandering, door wetgeving en regeringsmiddelen het kwaad, de zonde, te kunnen overwinnen, woedende toegen de takken, terwijl zij den wortel onaangetast liet. Vergetende ook dat staatkundige vrijheid geen doel is, maar middel slechts om den mensch de mogelijkheid te waarborgen tot ontwikkeling en aanwending der hem van God verleende krachten; dat niet de staat, maar de mensch, de individu, het einddoel van alle menschelijke ontwikkeling is, streefde zij bijna uitsluitend naar de hervor-

ming van den staat volgens haar ideaal, naar omverwerping van alle slagboomen en grenssteenen op dat gebied, daarbij de vrijheid der burgers prijs gevende en de hoogste en heiligste regten des gewetens schromelijk miskennend. Vergetende eindelijk, dat alle heden in het verleden wortelt, en elke nieuwe schepping alleen dan ware levenskracht heeft en het oude kan vervangen, wanneer zij zich aan de werkelijkheid aansluit en in zich opneemt al wat er in dat oude edel en goed en vruchtbaar voor de toekomst is, heeft de revolutie gepoogd, zooveel mogelijk alle banden met het verledene gewelddadig los te scheuren, de herinnering zelve er van uit te roeijen, den blik naar dat verledene tot misdaad rekenend en, met roekelooze overschatting der menschelijke krachten, de werkelijkheid des levens met ijzeren hand verwringend naar de eischen eener abstracte theorie. Daarbij, in haar harstogtelijken, maar wel verklaarbaren, haat tegen de aristokratie en geheel het oude stelsel, is ook zij in denzelfden strik gevallen als het koningschap: zij heeft hare vijanden niet slechts bedwongen maar vernietigd; zij heeft niet slechts erkenning harer wel gegronde regten gevorderd, maar de regten van anderen geloochend. Even als de absolute monarchie van Lodewijk XIV noodzakelijk tot de revolutie voerde, zoo voerde de absolute demokratie der revolutie noodzakelijk tot het despotisme van Napoleon, dat op zijne beurt weder de revolutie uitlokt en oproept. In dezen noodlottigen tooverkring beweegt zich Frankrijk nu reeds langer dan een halve eeuw; en vergeefs zijn alle pogingen om daaruit te treden, om de booze magt dezer begoocheling te verbreken, zoolang niet met de vrijheidmoordende theoriën der moderne demokratie: absolute volkssouvereiniteit en staatsalmagt, gebroken wordt; zoolang niet door waarachtige hervorming op zedelijk gebied, door volledige erkenning van de regten des gewetens, de onmisbare grondslag wordt gelegd waarop alleen het gebouw der waarachtige vrijheid verrijzen kan; het gebouw, door de eerste apostelen der revolutie in den geest aanschouwd, maar welhaast wegduikende, eerst achter de duistere wolken, die uit den kolk der anarchie opgestegen, en straks achter de leugenachtige nevelbeelden van krijgsroem, van orde, welvaart en rijkdom. Neen, het Bonapartisme, ofschoon het - als elk op geweld gegrond gezag, eene ideale regtvaardiging zoekende - zich op de ideëen der revolutie beroept; ofschoon

het zelfs de theoriën der revolutie heeft erkend en in zijn eigen voordeel toegepast, en zich als de vertegenwoordiger der volkssouvereiniteit heeft voorgedaan; - het Bonapartisme, bittere en onvermijdelijke vrucht der afgedwaalde revolutie, is niet de verwerkelijking, maar veeleer de verloochening, de vernietiging van haar ideaal, van haar eigenlijk doel. De verhouding van het Bonapartisme tot de revolutie wordt volkomen juist omschreven door Tocqueville, als hij zegt: ‘un gouvernement plus fort et plus absolu que celui que la révolution avait renversé, ressaisit et concentre tous les pouvoirs, supprime toutes ces libertés si chèrement payées, met à leur place leurs vaines images; appelant souveraineté du peuple, les suffrages d'électeurs qui ne peuvent ni s'éclairer, ni se concerter, ni choisir; vote libre de l'impôt, l'assentiment d'assemblées muettes ou asservies; et, tout en enlevant à la nation la faculté de se gouverner, les principales garanties du droit, la liberté de penser, de parler et d'ecrire, c'est-à-dire ce qu'il y avait eu de plus précieux et de plus noble dans les conquètes de 89, se pare encore de ce grand nom.’

Een leugen is de grondslag van dit stelsel, dat zich als een evangelie der verzoening, van vrijheid en humaniteit, als de hoogere synthese, waarin de beide tot dusver vijandige beginselen van gezag en vrijheid zich oplossen, wil doen gelden; en deze leugen is het, die op zijne beurt het Bonapartisme veroordeelt tot dat beginselloos heulen met alle partijen; die het, ondanks den schijn van groote magt, toch inwendig zwak maakt. De verzoening die het aanbiedt, is niet de oplossing, maar de terzijde-stelling, de bedekking van alle groote vragen, die onzen tijd bewegen; de orde die het sticht, is de door uiterlijk geweld of door berekening van eigen belang bedwongen wanorde; niet de eenheid des geestes, die vrijheid vordert en op vrijheid rust, maar de in een half-ijzeren, half-gouden band gesloten chaos, die ieder oogenblik losbreken en alles vernielen kan. De vrijheid die het brengt, is het huichelachtig, onwaardig spel met vormen en instellingen, die, als ze voor een oogenblik onbelemmerd werken konden, het gansche imperialistische gebouw zouden doen instorten; eene vrijheid die angstig elk gesproken of gefluisterd woord bespiedt en iedere vrije gedachte smoort in de kiem. Want ook dit absolutisme, dat allen gelijk maakt opdat het over allen heerschen zou, kan geene magt nevens zich dulden, die eenmaal een me-

dedinger zou kunnen zijn; en op elk gebied des levens, waar het zelf niet heerscht, waant het een vijand te bespeuren, slechts wachtende op de gelegenheid ten gunstigen aanval. Vandaar dat het, door de consequentie van zijn eigen beginsel en door het gevoel zijner innerlijke zwakheid, er toe gedreven wordt om in de eerste plaats de gemoederen, de geesten, te overheerschen en de gewetens te dwingen in zijne dienst. Het vertrouwt niet op de ijdele fiktie, die, het geestelijke en wereldlijke volstrekt scheidende, den mensch als in twee afzonderlijke wezens splitst: den burger en den geloovige; het weet zeer goed dat in het leven deze scheiding niet bestaat, en dat de godsdienst òf niets, òf voor wie haar ernstig aanneemt het aldoordringend en bezielend element des geheelen levens is. Daarom poogt het, der overoude traditie van het absolutisme getrouw, ook, en vooral, op dit hoogste gebied zijne heerschappij te vestigen. De romeinsche Caesars wisten zeer wel wat zij deden, toen zij zich als goden lieten aanbidden; en het was niet enkel uit gril of boozen luim dat zij, hunne alomvattende verdraagzaamheid verloochenend, de Christenen, die deze aanbidding weigerden en tegenover Caesar zich op God en hun geweten beriepen, ter dood vervolgden. Zij gevoelden het als bij ingeving, dat hier eene magt tegenover hen stond, die hunne heerschappij in den grondslag aantastte en met vernietiging bedreigde. En al had het Christendom geen andere dienst bewezen dan dat het deze gedrogtelijke vereeniging van wereldlijk en geestelijk despotisme - die vloek der oude wereld - voor immer onmogelijk heeft gemaakt, dan nog zou het den dank der menschheid hebben verdiend. Doch het absolutisme heeft telkens beproefd zijn oud ideaal te verwezenlijken; en paus en keizer, de beide gescheiden en daarom vijandige magten, hebben voortdurend getracht elkander te verdringen, te verslinden. Ook de eerste Napoleon streefde daarnaar. Hij wilde Parijs de plaats van Rome doen innemen, den paus herscheppen in een soort van geestelijken prefect, die zijn invloed en gezag over de katholieken van alle landen uitsluitend in het belang des imperators en overeenkomstig diens bevelen, zou aanwenden. Hij had de kerk hersteld in haar uiterlijken glans, haar eene hooge en breede plaatse ingeruimd in de keizerlijke hierarchie; maar tevens hare afhankelijkheid van den staat bevestigd, haar tot dienares, in den aanvang tot willige dienares, gemaakt. De kerk moest

een regeringswerktuig zijn; zij moest er toe medewerken om, ditmaal ten behoeve des imperators, den droom der middeleeuwsche katholiciteit te verwezenlijken, dien zij eenmaal voor zich zelve gepoogd had tot waarheid te maken: onderwerping van alle individualiteiten aan ééne wet, van alle geesten aan ééne formule. In het nieuwe westersche keizerrijk zou den paus de plaats bereid zijn, die de patriarch van Konstantinopel onder de byzantijnsche Caesars bekleedde. Eer en magt, aanzien en rijkdom, al de heerlijkheid der wereld, werd der katholieke kerk in ruil aangeboden voor hare onafhankelijkheid. Zij heeft toen het aanbod van de hand gewezen; en, liever dan zijne kroon aan de voeten des imperators te leggen, aanvaardde haar opperhoofd ballingschap en kerker. De destijds weder aangevangen, eeuwenheugende strijd tusschen keizer en paus werd niet volstreden: de geweldige veroveraar viel onder de slagen van het eindelijk vertrappens-moede Europa; en de weêrlooze gevangene van Fontainebleau keerde terug naar het Vatikaan, en nam den ouden zetel in, vanwaar zijne voorgangers eenmaal de wereld hadden beheerscht, maar waarop zijne opvolgers zich weldra slechts door de hulp van vreemde wapenen handhaven konden. En thans schijnen andermaal de dagen des eersten franschen keizerrijks teruggekeerd; het toen plotseling afgebroken drama is hervat, en wederom staan paus en keizer, een Napoleon en een Pius, tegenover elkander, twistende om de heerschappij. En toch hoe geheel anders dan toen! In de plaats van openlijk geweld en ruw misbruik van magt, is een ondoorgrondelijk weefsel van leugen en verraad gekomen, de sluipende gang eener onberekenbaar valsche en huichelende politiek, die langs allerlei wegen en door allerlei middelen het doel zoekt te bereiken, dat zij in het geheim rusteloos najaagt, en voortdurend in het openbaar ten plegtigste verloochent. Niets welligt is beter geschikt om de beginselloosheid en trouwelooze dubbelhartigheid der bonapartistische politiek te doen uitkomen, dan de rol door den tegenwoordigen franschen keizer tegenover den paus gespeeld. Deze keizer, vertegenwoordiger der volkssouvereiniteit, beroemt zich altijd voor den volkswil te buigen; hij doet zich voor als de redder en wreker der verdrukte volkeren, en hoog verheft hij de banier der miskende nationaliteiten; - toch zendt hij zijne soldaten uit om, tegen den uitgedrukten volkswil, met schending der nationaliteitsregten, een waggelenden troon te schragen, eene regering te handhaven, die op

beginselen rust in onverzoenlijken strijd met die, welker verdediger en vertegenwoordiger hij zich noemt. Doch deze vorst is zoon der kerk, haar oudste zoon, zegt ge, en zoo kan zijn geweten hem dwingen tot ontrouw aan zijne staatkundige beginselen. Toch niet, want zie: deze zoon der kerk, die optreedt als haar beschermer, die haar plegtig en herhaaldelijk zijne magtige hulp beloofde, ziet het lijdelijk aan, neen, leent de hand er toe, wanneer de goederen en bezittingen der kerk worden geroofd; hij spot met de onmagt zijner beschermelinge, en bedingt voor zijne noodlottige hulp een prijs, dien hij weet dat zij niet geven kan; hij wacht slechts op het geschikte oogenblik, om haar laatste bezit, haar aloud en dierbaar heiligdom, te verkoopen en over te leveren in de handen harer vijanden. Wel diep is deze kerk gevallen, die zelfs den moed mist om haar verraderlijke vrienden van zich te stooten en met hare eigene wapenen te strijden, wetende dat de geduchte bliksem krachteloos is geworden in hare hand. Maar wanneer wij aan de eene zijde, met huiverenden eerbied, de hand der wrekende geregtigheid erkennen in de zware en bittere beproeving, die de katholieke kerk zich door haar noodlottig streven naar aardsche heerschappij, naar een koningrijk dezer wereld, heeft op den hals gehaald; - zoo kunnen wij toch aan de andere zijde niet instemmen met hen, die juichen bij elke vernedering dezer kerk aangedaan, die bijna elk wapen goedkeuren en iederen bondgenoot welkom heeten, waar het den strijd tegen Rome geldt. Neen, ook in het hart der verstooten kinderen spreekt nog het gevoel van medelijden en sympathie voor de oude, eerwaardige moeder, door hare in schijn getrouw gebleven zo nen zoo jammerlijk mishandeld; en levendiger dan ooit, herinneren de gebeurtenissen dezer dagen aan het schoone woord van de Maistre: de geschiedenis is vol van zeer regtvaardige straffen, door zeer schuldige handen voltrokken.

Doch het is niet ons doel over den kerkelijken strijd dezes tijds te spreken; wij zullen niet pogen den sluijer der toekomst op te heffen, of zelfs te gissen welke de uitkomst zal zijn van dien strijd. Deze uitkomst is welligt nabij; de ontknooping nadert welligt met rassche schreden, en zal misschien aller verwachtingen en berekeningen beschamen. Slechts dit wenschen wij op te merken. Niemand meene, dat het hier geldt eene handhaving van de regten des christelijken gewetens tegenover onregtmatigen dwang; eene verdediging der evangelische waarheid te-

genover dwaling en afval; geen Luther is hier met zijn ‘God helpe mij, ik kan niet anders!’ Neen, de geestelijke heerschappij des pausen, de onregtmatige en overweldigde bij uitnemendheid, zal men hem niet betwisten: men begeert slechts zijn land, zijn zetel, zijne kroon; de katholieke kerk mag vrijelijk de gewetens dwingen en de gemoederen overheerschen, mits zij het doe als dienaresse van den staat en te zijnen behoeve: dan, geen welkomer, geen gewenschter bondgenoote. Daarom vleije men zich niet met de hoop, als zou de onttrooning en vernedering des pausen een triomf, een dank- en juichensstof zijn voor het protestantisme, voor de zaak der gewetensvrijheid. Het tegendeel is veeleer waar. Deze strijd - welke ook zijne gevolgen voor de zegepraal der gewetensvrijheid zijn mogen - wordt waarlijk niet in haren naam gestreden; en de wereldlijke heerschappij des pausen is het niet, die der protestantsche Christenheid gevaarlijk kan zijn. Maar wordt ooit het oude streven bekroond; houdt de strijd tusschen paus en keizer - waaraan Europa veel jammer wijt, maar nog veel meer zegen dankt - eenmaal, ten gevolge der onderwerping van een der beide strijders, op; wordt de paus wat de patriarch te Konstantinopel was, wat de metropolitaan te Petersburg is: dienaar en werktuig in de hand eens vorsten; wordt de lievelingsdroom van het despotisme verwezenlijkt, en geestelijk en wereldlijk oppergezag weder vereenigd; - dan, ja dan dreigt een groot, een ontzettend gevaar; dan wacht ons een strijd op leven en dood, waarvan de toekomst der europesche beschaving afhangen zal. Nog nooit heeft het despotisme zich verdragen met de beginselen van geloofs- en gewetensvrijheid - deze hoogste van alle vrijheden en aller bron; - het kan dit niet doen, zonder zich zelven te vernietigen; en waar het deze vrijheid erkent, geschiedt dit altijd slechts uit nood, en tracht het iedere openbaring er van te beperken. En worden daar niet soms uit Frankrijk, te midden van den jubel der brooddronken zinnelijkheid en boven het eenstemmig loflied eener veile en slaafsche dagbladpers, worden daar niet soms stemmen gehoord, worden daar niet soms beteekenisvolle feiten ontsluijerd, die ons doen vermoeden wat deze zoo luid geroemde gewetensvrijheid onder den napoleontischen schepter beteekent; die ons doen gissen wat van deze vrijheid eenmaal overblijven zou, als de imperator de handen vrij had en onbelemmerd naar de verwezenlijking van het reeds door zijn oom ontworpen eenheidsideaal streven kon?

Maar waartoe deze groote woorden in onzen tijd; waartoe op eene toekomst gewezen, die niet meer denkbaar is? Heeft niet de heer About ons, boven onze voorvaderen, gelukkig geprezen, omdat wij ons niet meer moeijelijk maken over theologische haarkloverijen, maar paus en concilie en synode laten twisten en beslissen naar goedvinden, terwijl wij onzen tijd nuttiger besteden met spoorwegen en industriële ondernemingen? Godsdienstoorlogen en vervolgingen om des geloofs wille behooren niet meer tot deze eeuw. Het zij zoo; en wij rekenen het mede een der heerlijkste vruchten der hervorming en der uit haar ontkiemde wereldbeschouwing, dat de vrijheid van geloof, het regt des gewetens, althans in beginsel, bijna overal wordt erkend en nergens meer zoo openlijk en onbeschaamd als vroeger geschonden. Toch zouden wij de bewering vermetel achten, dat dergelijke dingen niet konden terugkeeren: omdat, waar de belangen der godsdienst, de hoogste vragen des inwendigen levens, worden aangeroerd, krachten in werking kunnen komen, die met alle berekeningen spotten en de best-overlegde ontwerpen verijdelen. Geen wonder ook, dat het Bonapartisme er zoo zorgvuldig en rusteloos naar streeft, om de godsdienstige kwestie, te midden van de beweging dezer dagen, op den achtergrond te schuiven; haar af te scheiden van de opgeworpen vragen, waarmede zij toch zoo onafscheidelijk verbonden is, en de ontruste gemoederen der geloovigen gerust te stellen, opdat niet door eene onvoorziene en onberekenbare tusschenkomst van die zijde, al wat bereids gewonnen is, verloren ga, en de troon des imperators - het uitsluitend middelpunt van alle gedachten en handelingen - zelf in gevaar worde gebragt. En voorzeker, bij dit streven vindt het een magtigen bondgenoot in de rigting des tijds, die den heer About tot zijne zoo dubbelzinnige en twijfelachtige lofspraak aanleiding gaf. Meer dan iets anders toch werkt deze louter industriële en materialistische rigting er toe mede, om de aandacht der menschen af te leiden van godsdienstige, wijsgeerige of staatkundige vraagstukken; om hunne belangstelling daarvoor te verdooven, hen onverschillig te maken voor alles, wat niet behoort tot het zoogenoemd praktisch nuttige, niet kan gemeten worden met den maatstaf van onmiddellijk voordeel en tastbaar belang. En dat deze rigting magtig is in onzen tijd, dat zij tracht naar de opperheerschappij, wie zal het loochenen? Zij vindt hare uitdrukking in die talrijke en steeds aangroeijende klasse, die eigenlijk de moderne

demokratie, de kern der hedendaagsche maatschappij, uitmaakt; de klasse, die, afkeerig van traditiën en overgeleverde regten, er naar streeft om alle goederen gelijkelijk voor allen bereikbaar te stellen, aan allen een zooveel mogelijk evenredig aandeel te verzekeren in de schatten en genietingen der wereld; om in het bezit te komen van rijkdom en magt en van alles wat aan dat bezit is verbonden; de klasse der industriëlen, der mannen van zaken, van beurs en kantoor, wier schepping de nieuwe maatschappij is. Deze klasse, beschaafd, arbeidzaam, nijver, vol veêrkracht en volharding, met kennis en wetenschap toegerust, is echter, uit haren aard en uit kracht harer eigenaardige stelling - om welke te handhaven zij tot rusteloozen arbeid gedoemd is -, steeds geneigd om haar gezigtskring te beperken tot de eischen en genietingen des dagelijkschen levens, met ter-zijde-stelling van al wat tot eene hoogere, ideale sfeer behoort en al te dikwerf als ijdel droombeeld, met medelijdend schouderophalen, wordt bespot. Uit haar hart zijn de woorden gesproken, die Fontanes in 1804 tot Napoleon rigtte; ‘Sire, le désir de la perfection est une des plus tristes maladies de l'âme humaine;’ haar ideaal is bij uitnemendheid realistisch, het laat zich met handen grijpen en in cijfers uitdrukken; en om het te bereiken, wordt noch genie, noch heldenmoed, allerminst zelfopoffering en zelfverloochening vereischt, maar talent, overleg, volharding, en bovenal de tact om van alle bereikbare middelen, die tot het docl leiden kunnen, behendig gebruik te maken, zonder zich al te zeer om den aard dier middelen te bekommeren. Van deze klasse, van deze moderne demokratie, was, gelijk Emerson het zoo juist opmerkt, Napoleon de vertegenwoordiger en held, de levende type. Al hare deugden en ondeugden bezat hij in de hoogste mate; en in de keuze der middelen om zijn doel te bereiken, dat is, om zijne eigene grootheid te vestigen en te handhaven, was hij, meer dan iemand anders, vrij van iedere hinderlijke bedenking, van iedere belemmering, die voor andere menschen uit de vermaningen en waarschuwingen huns gewetens kan ontstaan. En dit natuurlijk bondgenootschap tusschen het Bonapartisme en de materialistische rigting des tijds is niet verbroken, maar integendeel ook nu zeer duidelijk kenbaar. Ook de derde Napoleon is de levende regtvaardiging harer geliefkoosde theoriën; hij dient hare belangen en ruimt voor haar de hinderpalen weg, die de vestiging harer heerschappij belem-

meren; zijn sterke arm handhaaft de orde en rust in de straten, waaraan zij behoefte heeft; zijn gebiedende wenk legt tribune en drukpers het zwijgen op en sust de politieke hartstogten. Doch deze diensten behoeven niet om niet bewezen te worden; en zoo de imperator bereid is den god des tijds, de industrie, te huldigen en tot hare dienst en magt zijn arm te leenen: - ook de industrie is gereed hare belangen met die des imperators te verbinden en zijn troon te helpen schragen. Niet alleen uit natuurlijke en innige verwantschap, ook uit juist besef van eigenbelang, voelt het Bonapartisme zich tot de materialistische rigting des tijds getrokken: want hoe sterker deze is, hoe uitgebreider en algemeener hare heerschappij, des te veiliger is de keizerlijke troon, die alleen staande kan blijven door militair geweld, wat op den duur onmogelijk is; of door in verbond te treden met eene magt, sterk genoeg om de aanvallen der vele en verschillende vijanden, die hem bedreigen, te verijdelen, en den keizer te verheffen tot den vertegenwoordiger van eenig groot maatschappelijk belang, van eene wezenlijke behoefte der eeuw.

Doch hierin ligt nu ook juist eene der gevaarlijkste zijden van het Bonapartisme; door zijn noodzakelijk verbond met dézen geest des tijds, waaraan het zelf zijne opkomst en zijne magt dankt, staat dit modern imperialisme, welken schijn het ook aanneme, in den grooten strijd tusschen het materialisme en het geloof aan God en eene zedelijke wereldorde, onvermijdelijk aan de slechte zijde; wordt het door de noodlottige kracht van zijn eigen beginsel steeds meer gedreven om met alle zedelijke beginselen te breken en de uitdrukking te zijn van alle ongoddelijke en verdervende rigtingen in de hedendaagsche wereld. Vandaar dat het Bonapartisme het kwaad, dat het keeren moet, dient en bevordert, en zich zelf en de maafschappij, die het beweert te redden, ten verderve voert. Het hedendaagsch imperialisme is, evenzeer als dat der oude wereld, de laatste toevlugt eener innerlijk-ontbonden, aan zich zelve vertwijfelende maatschappij; een sociaal en politiek bankroet, waarbij het, met overgave van al het andere, alleen op behoud van het leven en het oogenblikkelijk bezit aankomt: een redmiddel der wanhoop. Doch dit redmiddel is op den duur onmagtig: want de redder en verlosser is zelf niet anders dan de dienaar en vertegenwoordiger der magt, die de maatschappij aan den rand des afgronds heeft gevoerd, en die nu, voor een tijd, het uit-

wendig-zigtbare werk der verwoesting staakt, om het des te zekerder in den boezem zelven der maatschappij voort te zetten. Tegen die magt optreden, anders dan door uiterlijken dwang, kan het imperialisme niet; want de geestelijke wapenen, waarmede de vijand alleen in der daad overwonnen kan worden, liggen volstrekt buiten zijn bereik: ja meer, van die wapenen zou het geen gebruik kunnen maken, zonder in de eerste plaats zich zelven ter dood te kwetsen; daarom laat het die niet alleen liggen, maar tracht ze zooveel mogelijk te vernietigen en bestrijdt hem die er naar grijpt. Carlisle zegt ergens: ‘the beginning and the end of what is the matter with us in these days is - that we have forgotten God;’ en met deze woorden heeft hij, als zoo menigmaal, eene waarheid uitgesproken, die, voor wie nadenkt, de sleutel is ter verklaring van menig anders onverklaarbaar verschijnsel onzes tijds, waartegen vergeefs allerlei hulpmiddelen worden beproefd. Voor eene maatschappij echter, waarvan deze uitspraak geldt; waar het zedelijk leven in zijn grondslag en beginsel is aangetast; waar het godsdienstig bewustzijn aan de beschaving en ontwikkeling, aan het leven en streven der wereld vreemd is geworden; waar de zedelijke banden, die familie en maatschappij verbinden, zijn verscheurd of ten uiterste verzwakt; waar het eigenbelang openlijk als wetgever en rigtsnoer der menschelijke handelingen wordt gepredikt, en de lust en grootschheid des levens, onder allerlei vormen, den mensch als hoogste doel zijns aanzijns gesteld; - voor zulk eene maatschappij is ook nu, als vroeger, het imperialisme de onvermijdelijke toevlugt en eindpaal; zij is in waarheid teruggekeerd tot den toestand der barbaarschheid, tot den strijd van allen tegen allen, en eene ijzeren hand is noodig om het uiteenspatten der niet meer zamenhangende, maar vijandige elementen te beletten. Doch meer kan deze hand niet doen: het stervende leven kan zij niet redden, den wijkenden geest niet terughouden, het voortkankerend bederf niet weêren: integendeel, dat bederf tast ook haar aan en zij zelve wordt een werktuig des doods. Voor de oude wereld vervulde het imperialisme de treurige rol van Hermes Psychopompos: zal het dit ook doen voor de wereld dezes tijds, voor Frankrijk? Is ook dat schoone land, met zijn schitterend verleden, met al zijn rijke gaven en groote krachten, veroordeeld om de noodlottige baan te betreden, waarop de romeinsche wereld ten grave ging; en moet de doodende rust van het despotisme

éclairé et dogmatique, van het régime de mon oncle, het einde zijn eener eeuwenlange worsteling om vrijheid en regt; de rampzalige be krooning van het edel, heldhaftig en belangeloos streven naar de verwezenlijking van een heerlijk ideaal? Zal ook de wondervolle, de roemrijke ontwikkeling van het christelijk Europa, als die der antieke wereld, haar verheven doel jammerlijk missen; zal dat Europa zich-zelve en den droom harer schoone jeugd verloochenen en, tevreden met het dagelijksch brood, in onteerende dienstbaarheid zich nedervlijen aan de voeten eens meesters?

Noem deze vraag niet ongerijmd, en spot niet al te luide met wie haar doet; zelfs niet met wie haar reeds bevestigend hebben beantwoord. Ook te Athene en te Rome, te Babylon en te Niniveh en te Jeruzalem, werd eens zoo gespot - en toch, wat eene dwaasheid scheen, werd ontzettende werkelijkheid. Niet ieder is overtuigd dat spoorwegen en wereldtentoonstellingen, telegrafen en staatseconomie, hoe goed en voortreffelijk in velerlei opzigt, een zegevierend argument zijn tegenover iedere bedenking, aan den toestand der maatschappij dezes tijds ontleend. Ondanks hare beschaving, hare wetenschap, de wonderen harer kunst, de reusachtige scheppingen van haar magtig genie, is de oude wereld te gronde gegaan, of verzonken in dien staat van verdooving, waaruit niets haar schijnt te kunnen wekken. En wanneer de enropesche wereld, nu zoo billijk fier op haar onmetelijk overwigt boven de oudere zuster, die toch den fakkel der verlichting droeg toen zij nog in duisternis ronddoolde door hare bosschen, maar aan wier ontzenuwde hand deze fakkel sinds lang ontviel; wanneer de europesche wereld dat lot ontgaan zal en, gelijk wij gelooven en vertrouwen, zegevierend, gelouterd en gereinigd, uit de geduchte krisis dezer dagen zal te voorschijn treden, - dan zal ook zij dit niet danken aan hare tooverende industrie, haar wereldomvattenden handel, haar alle hoogten en diepten metende wetenschap, dan zal het alleen zijn omdat in haar een beginsel des levens is nedergelegd, dat aan de oude wereld onbekend is gebleven. Het Christendom, de regten des gewetens, der persoonlijkheid, herstellende, heeft het godsdienstig-zedelijk leven verlost uit den band der nationaliteit, waarin het, zelfs bij de meest begaafde volken der oudheid, bevangen was, en daarmede het zwaarte- en middelpunt des geestelijken en zedelijken levens overgebragt van de natie op den individu. Daardoor is, ook te midden van het diepst

verval van staat en maatschappij, de mogelijkheid gegeven eener wedergeboorte. Niet meer van boven en van buiten, niet van priesters en vorsten, maar van binnen, van iederen mensch, zal de hervorming uitgaan; op het gebied des zedelijken levens moet zij aanvangen, zal zij ooit duurzaam en vruchtbaar zijn. Dat heeft de revolutie vergeten; zij heeft gemeend het zedelijk en godsdienstig leven buiten rekening te kunnen laten, en door wetten en staatsregelingen alleen de maatschappij te kunnen redden. Doch ook de christelijke kerk zelve heeft deze groote waarheid eenmaal vergeten; ook zij heeft gepoogd haar schoon en rein ideaal, het Godsrijk op aarde, door uiterlijke middelen, door eenheid van geloof en regel en gezag, te verwezenlijken; en ook zij, even als de revolutie, bereikte het tegendeel van wat zij wilde; en in plaats van het Godsrijk te vestigen, eindigde zij met inquisitie en gewetensdwang, met despotisme en vernietiging der persoonlijkheid, die het hare roeping was te handhaven en te heiligen. De kerk is op die verderfelijke baan gestuit door de heerlijke herleving van den christelijkgermaanschen geest, die andermaal tegenover het vrijheidmoordend éénheids- en autoriteitsbeginsel van het oud-romeinsch absolutisme, de heilige regten der vrije persoonlijkheid handhaafde, en zich beriep op God en het geweten, tegenover keizer en paus. En deze herleving van den waarachtigen geest des Christendoms redde niet enkel de kerk, maar redde met en door haar de maatschappij, overal waar de volken de stem van den grooten hervormer der 16^{e} eeuw verstonden, op zijn woord het waagden de ondragelijk geworden banden af te werpen, en God te dienen naar de inspraak huns gewetens, niet als knechten maar als vrije zonen. Sedert de hervorming is burgerlijke en godsdienstige vrijheid hand aan hand gegaan; en waar de religieuse omwenteling der 16^{e} eeuw geen ingang vond of werd gestuit, daar zijn tot hiertoe alle pogingen mislukt om eene waarachtige burgerlijke vrijheid duurzaam te vestigen en is zij, ook waar zij aanvankelijk gevestigd werd, niet veel meer geweest dan eene fata morgana, een schitterend luchtverschijnsel, dat bij den eersten storm spoorloos verdween. Frankrijk, dat de hervorming, na langen en bloedigen strijd, uit haar midden wegdeed, en sedert besluiteloos zweeft tusschen den priester en Voltaire, tusschen bij- en ongeloof; - Frankrijk heeft gepoogd het gebouw der vrijheid op te trekken op de wankele grondslagen der filosofie: de bittere ondervinding heeft getoond met welken uitslag. Het gebouw, dat zoo

schoon en heerlijk zou zijn, maar dat nooit ook maar ter helfte werd voltooid, ligt andermaal in puin; en boven die puinen klinkt de forsche stem van het despotisme, dat alle filosofie onder de voeten treedt met alle stelsels en idealen en aspiratiën spot, en hen, die nog iets anders, nog iets meer vragen dan materiële welvaart, ideologen, gevaarlijke dweepers, onverbeterlijke rustverstoorders scheldt. Doch ook te midden van dien jammer, ook uit dien val, is redding en herstel mogelijk, indien Frankrijk den ijdelen waan laat varen, als kon het de vruchten plukken, zonder den boom te kweeken; indien het terugkeert tot de beginselen des christelijken levens, inkeert in zich zelve, en de dringende hervorming aanvangt op zedelijk gebied. Die terugkeer moet en mag niet zijn een terugkeer tot vroegere toestanden, een dwaas en ijdel pogen om wat eenmaal, in de ontwikkeling des tijds als uitgediende vorm werd ter zijde gesteld, weder in het leven te roepen; maar een opregt en ernstig aannemen en beoefenen der eeuwige waarheden, in het geweten des menschen gegrond, in het Evangelie werkelijkheid geworden, en waarvan de toepassing buiten dat Evangelie steeds vruchteloos is beproefd. Het geldt niet de aanneming van eenig leerstelsel, niet de triomf van eenigen staatsvorm of staatkundige theorie: van leerstelsels en staatkundige theoriën is geen heil te wachten; het geldt de herleving van dien christelijk-germaanschen geest, die de vrijheid des gewetens handhaaft tegenover de absolute kerk, de vrijheid des burgers tegenover den absoluten staat. Dit dubbel vrijheidsbeginsel, waardoor en waarmede de europesche maatschappij zich heeft ontwikkeld en groot is geweest, is de onschatbare erfenis, die wij van de zoo vaak miskende en zoo kwalijk begrepen middeleeuwen hebben ontvangen, als de vrucht beide van christendom en germanisme. Dit beginsel alleen, dat aan de oude wereld, met haar nationale godsdienst en oppermagtigen staat, onbekend was, kan Frankrijk, kan de moderne maatschappij bewaren voor de gevolgen, die het onbelemmerd streven naar eenheid en gelijkheid, zonder zulk een tegenwigt, noodzakelijk na zich sleept; kan de groote gevaren afkeeren, die de demokratie - deze onwederstaanbare hoofdmagt des tegenwoordigen tijds - onvermijdelijk medebrengt en haar zelve behoeden voor den ondergang in het absolutisme, hare altijd dreigende en noode te ontvlieden vrucht. Daarom, in den strijd tegen het Bonapartisme - dat geen strijd tegen personen of ter wille van dynastiën en staatsregelingen moet zijn, maar een strijd

voor de toekomst en het leven der christelijk-europesche maatschappij, wier hoogste belangen hierbij op het spel staan; - in dien strijd, voor alle dingen gegrepen naar de wapenen des geestes; tegenover de gehuichelde orde, door uiterlijken dwang bewaard, gewezen op de waarachtige orde en harmonie, die eene vrucht der vrijheid is, die alle verschil en strijd oplost in de ware eenheid des geestes, doch van de mechanische éénvormigheid van het despotisme gruwt; - tegenover de verblindende schittering van weelde en magt, luide het woord verkondigd, dat ook voor volken geldt: ‘de mensch zal bij brood alleen niet leven;’ het steeds herhaald en herinnerd dat ook de heerlijkste en begeerlijkste goederen dezer wereld niet baten niet alleen, maar hem ten verderve zijn, die niet bereid is ze te ieder stond, zoo noodig, op te offeren voor hooger en heiliger belangen; - tegenover den wijdklinkenden roem op heerschappij over de stof en dienstbaarmaking der natuur, gewezen op de eeuwige waarheid dat deze heerschappij met slavernij des geestes gepaard kan gaan, waar aan de stof en de natuur de eerste en hoogste plaats wordt ingeruimd. Waar alzoo met de wapenen des geestes wordt gestreden; waar het erfgoed der waarachtige vrijheid, op het regt en de zedelijkheid gegrond, boven alle andere bezittingen als het kostbaarste wordt bewaard, daar is van het imperialisme dezes tijds niets te vreezen; daar zou het, indien het een poging tot onderwerping waagde, zijne magt, als weleer die der romeinsche Caesars, zien breken op den vasten weêrstand van een volk, dat met de daad zou toonen tot elk offer bereid te zijn om de vrije ontwikkeling en beschaving des geestes te behouden, en deze verkieslijk te achten boven eene eerlooze, zij het ook schitterende en vergulde, slavernij.

J. MARGADANT.

Een wonderkind.

XXXII^{ste} Algemeen Verslag van de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst. Met Bijlagen.
Gedrukt in het Album der Maatschappij voor 1861. 2de Reeks. N°. 2.

Dat Nederland geene aesthetisch gevormde natie mag heeten, en allerminst eene muziekaal ontwikkelde, is eene stelling die geen betoog meer vereischt. Terwijl onze Duitsche naburen de kunst als eene tweede openbaring vereeren, pleegt ze ons slechts eene veraangenaming des levens te zijn en voor velen zelfs dit nog niet. Moge ze al door menigeen tot tijdverdrijf beoefend worden, mogen er velen ook behagen vinden in de ligtere soort harer werken, betrekkelijk slechts weinigen die wezenlijk smaak toonen te bezitten voor de hoogere, de eigenlijke scheppingen der kunst. Ook de muziekale zin van het volk in engere beteekenis, mag uiterst gering worden geacht. Toch kan eene natie niet ten volle op beschaving aanspraak maken, zoolang eene van de hoogste uitingen des geestes nog meerendeels eene verborgenheid voor haar blijft. Den dank derhalve van het gansche Nederlandsche volk verdienden die mannen, die vóór eenige jaren zich aangordden om eene krachtige poging op breede schaal tot bevordering der toonkunst in Nederland aan te wenden. De Maatschappij, welke zij stichtten tot dat doel, is in beginsel eene schoone instelling en kan ook in de toepassing eene zeer nuttige zijn. Wanneer daartoe bevoegden zich vereenigen en onderling zich verbinden om geheel belangeloos, zonder om te zien naar geldelijk voordeel, zonder te dingen naar eigen roem en eer, de beschaving van hun land, zij 't dan uit het oogpunt der wetenschap, zij 't uit dat der

kunst, zoo mogelijk eene schrede verder te brengen, dan mag hun wel de eere worden gegeven die aan elk waardig vaderlander behoort te worden toegekend.

Billijke ingenomenheid echter met edele bedoelingen en goede voornemens behoeft nog niet altijd te leiden tot onvoorwaardelijke bewondering van de wijze waarop ze werden ten uitvoer gebragt; en zoo onregtvaardig het ware, een edel streven om het ontoereikende of ook onjuiste van sommige der gebezigde middelen te miskennen, zoo eenzijdig ware het ook te achten, wanneer men alles slechts goedkeurde wat met een prijzenswaardig doel is aangevangen. Regte waardering sluit billijke beoordeeling geenszins uit, maar verlangt juist deze, opdat er een waarborg zij tegen die blinde overdrijving, die eene goede zaak wel schaden, maar nooit dienen kan. Zoo ook met de Maatschappij, wier verheven doel, de bevordering van den kunstzin onzer natie op muziekaal gebied, haar ten volle aanspraak geeft op de warme belangstelling van elk beschaafde in den lande, doch wier handelingen daarom nog geenszins aan de beoordeeling mogen onttrokken worden. Ten ware de priesters en dienaren der kunst onfeilbaar, en ten ware de bevordering hunner kunst ophoude eene zaak van algemeen belang te zijn, verblijft ook aan hunne tijdgenooten het regt, en rust ook op hen, juist om het goede doel, de verpligting, waar ze 't noodig achten, te oordeelen en te veroordeelen wat hun verkeerd of min gelukkig schijnt. Indien dus de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst reeds vroeger onderworpen werd aan de openbare kritiek, en indien ze daaraan ook nu weder zal behooren onderworpen te worden, dan heeft ze, gedachtig aan het spreekwoord, dat het een goed vriend is, die ons onze feilen toont, ook hare beoordeelaars, waar deze regt hebben, al klinkt hun oordeel niet altijd even zacht, onder de ijverigste harer voorstanders te rangschikken.

En zoo werd het dan ook begrepen door het tegenwoordig Hoofdbestuur der Maatschappij, toen dit onlangs eene memorie (thans afgedrukt in het hierboven vermeld Algemeen Verslag) bij monde van zijnen Secretaris, Dr. J.P. Heije, aanving met de betuiging: - ‘zich verheugd te hebben over de aandacht, door de openbare Critiek dit jaar aan de M.t.B.d.T. geschonken,’ - en voorts in den aanvang van het rapport verklaarde, - ‘dat de M. alvast groote erkentelijkheid verschuldigd is aan hen, die haar, in den jongsten tijd, evenzeer het

regt gaven als den pligt oplegden, in eene historische zamenvatting van geheel haar willen en werken (en vooral van wat zij in de laatste vijftien jaren poogde en deed) - zich te verantwoorden.' - De verslaggever voegde eindelijk bij deze betuigingen nog eene uitnoodiging: - 'De Maatschappij, - zeide hij, - rekent genoegzaam op den eerlijken zin der openbare Critiek, om te verwachten dat deze ook van *dit* Verslag kennis zal nemen, en zich gelukkig zal schatten, er voor te mogen uitkomen, meerendeels, zoo niet geheel, hare opvattingen door de feiten weêrlegd te zien!' - Of deze laatste verwachting wel met zoo gelukkigen uitslag bekroond zal worden als de Hoofdbestuurder-Secretaris de Maatschappij doet vermoeden, dit kunnen we voorloopig nog niet beslissen; maar met genoegen voldoen we aan de uitnoodiging om kennis te nemen van *dit* verslag, en onze bescheiden meening daarover kenbaar te maken. De zooeven aangehaalde verklaringen maken ons die beoordeeling tot een aangenamen pligt, sinds toch ons daaruit blijkt, dat ook het Hoofdbestuur de strengste beoordeelaars der Maatschappij tot hare ware vrienden rekent, en zich overtuigd houdt, dat geene andere beweegredenen hen drijven dan bijzondere ingenomenheid met het edele en nuttige streven dier Maatschappij en innige belangstelling in haren voortdurenden bloei. Het navolgende zal, vertrouwen wij, strekken om deze gunstige meening van het Bestuur nog nader te bevestigen, zoowel als ter regtvaardiging van sommige min gunstige oordeelvellingen over den tegenwoordigen staat der Maatschappij. Wij hopen daarbij tevens te gemoet te komen aan de klagt van het Bestuur en zijnen Secretaris, dat tot nog toe door de openbare kritiek, de geschikte middelen niet werden aangeduid, om de Maatschappij tot hooger staat van bloei dan baren tegenwoordigen op te voeren.

I.

Toen de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst, nu twee-en-dertig jaar geleden, door de loffelijke pogingen van een aantal kunstvrienden werd in 't leven geroepen, stelden zich velen, en met grond, belangrijke vruchten van hare toekomende werking voor. Men verwachtte, dat zulk eene maatschappij,

als haar doel wèl in 't oog werd gehouden en hare werkzaamheden wèl werden geregeld, wezenlijk zou kunnen bijdragen om den muziekalen zin van het Nederlandsche volk te ontwikkelen en zelfs om dien in 't leven te roepen waar hij nog niet gevonden werd. Inderdaad, de Maatschappij kon dat; maar heeft zij alles gedaan wat zij kon, of liet ze het meerendeel van wat in haar vermogen lag, onverrigt? Werden in alle opzigten de verwachtingen met goeden uitslag bekroond, welke men bij de oprigting der Maatschappij had gekoesterd? Of bleek de teleurstelling in 't einde niet grooter te zijn dan de voldoening? Ziedaar de vraag die ons eenige oogenblikken hier moet bezig houden.

Den kunstzin van een volk ontwikkelen, - dien wekken waar hij nog niet aanwezig is - het waren groote dingen, welke men ondernam. Maar de eerste voorwaarde tot het welslagen eener zoodanige onderneming was dan ook, dat men zich eene klare voorstelling wist te vormen van den toestand in welken men zich bevond. Is dit geschied? Wij meenen het te mogen betwijfelen. De Maatschappij begreep, en teregt, te moeten aanvangen met haren werkkring behoorlijk af te bakenen, ten einde niet ordeloos en zonder vaste rigting zich aan den arbeid te begeven. Zij bepaalde, dat ze vooral zich zou toeleggen op het aanmoedigen der kompositie, het bevorderen van muziekaal onderwijs, de opleiding van veelbelovende, de ondersteuning van hulpbehoevende kunstenaars, het houden van algemeene muziekfeesten, het uitgeven van enkele voortreflijke werken, het verzamelen van eene bibliotheek. Werkzaamheden alle, die inderdaad geheel op den weg liggen van eene maatschappij tot bevordering der toonkunst, wanneer namelijk eene zoodanige maatschappij te arbeiden heeft onder een muziekaal reeds tamelijk beschaafd volk. Maar wanneer dat volk nog geenszins den vereischten graad van ontwikkeling in dit opzigt heeft bereikt, dan zal die Maatschappij ook nog niet bij magte zijn, zoo vele en zooveel omvattende werkzaamheden te verrigten, althans niet wanneer zij met alle tegelijk begint. De reden dier onmagt behoeft niet in gebrek aan ijver bij hare leden en bestuurders te liggen, maar kan eenvoudig en zal ook meest in gemis aan genoegzame finantiële krachten bestaan, een gemis, dat wederom zal voortspruiten uit het onvoldoende van het ledental en den onwil van het publiek om

belangrijke sommen voor de bevordering der toonkunst af te zonderen. Men beklage zich nu over dien onwil, men veroordeele die onverschilligheid; maar dan doet men niets anders dan terugkeeren tot de stelling van welke men bij de oprigting der Maatschappij was uitgegaan: het volk is niet muziekaal, het volk heeft nog geen zin voor de kunst. Die stelling intusschen scheen de Maatschappij reeds terstond uit het oog te verliezen zoodra ze in werking trad. Ze scheen vergeten te hebben met welk een volk ze te doen had, bijgevolg met welk doel ze eigenlijk was opgerigt. Ze begon waar ze eindigen moest: ze zette zich reeds terstond aan 't komponeren, aan 't onderwijzen, aan 't uitgeven, nog eer er een volk was, dat die kompositie waardeerde, dat onderwijs verlangde, die uitgaven gebruiken wilde, en - wat wel het meest beteekende - nog eer er dus een volk was dat wilde betalen. Vandaar dat de Maatschappij, - ja, gekomponeerd, geleerd en uitgegeven heeft, maar op veel kleinere schaal en met minder nut dan ze had kunnen doen wanneer ze zich eerst de algemeene volksgunst en mitsdien de mogelijkheid om ten algemeenen nutte te arbeiden, had weten te verzekeren. Maar vandaar ook, - en dit is wel het ergste - vandaar ook dat ze gedurende haar twee-en-dertig-jarig bestaan de muziekale beschaving in Nederland weinig verder heeft gebragt: de krachten die er waren heeft zij gebruikt, maar nieuwe wist ze niet te wekken; ze riep hier en daar zangvereenigingen in 't leven en stichtte enkele scholen, maar, mogen we uit de analogie redeneren van wat we in andere plaatsen van ons land, waar de M. geene afdeeling heeft, zien geschieden, en bedenken wij daarbij dat ook in plaatsen waar afdeelingen bestaan, nog veel buiten die afdeelingen wordt verrigt, dan komen wij tot het natuurlijk besluit, dat die vereenigingen en scholen ook wel opgerigt zouden zijn, al had de Maatschappij er zich niet mede gemoeid. Of wat deed die M. anders, gelijk wij reeds opmerkten, dan gebruik maken van de aanwezige krachten, en hoe zou ze derhalve die inrigtingen hare scheppingen kunnen noemen? Eene scheppende, eene levengevende kracht ware de M. geworden, indien ze aan het Nederlandsche volk in 't algemeen lust en ijver voor de bevordering der kunst had weten in te boezemen; indien ze ouders en voogden had weten te bewegen, om waar 't slechts eenigzins doenlijk was, hunne kinderen, ook al bezaten ze vooreerst nog geen buitengemeenen aanleg, toch vooral niet van muziekaal onder-

wijs verstoken te houden; indien ze de overtuiging bij de gansche natie had weten te vestigen, dat eene aesthetisch muziekale vorming, ook al brengt zij het tot geene beteekenende hoogte in eenige techniek, een wezenlijk vereischte is voor den beschaafden mensch; indien ze, in één woord, den smaak, de gansche kunstrigting van het volk had veredeld en zijnen sluimerenden zin voor het ware kunstschoon had wakker geschud. De M. deed dit niet. En zij kon het ook niet doen, zoolang ze hare beschikbare gelden aan ondernemingen bleef besteden, die, hoe nuttig anders ook op zich zelve, toch weinig of niets konden bijdragen om den smaak van het grootere publiek te vormen, en het schoonheidsgevoel op het gebied der toonkunst onder het volk te wekken en wakend te houden.

Wat daarentegen had de M. behooren te verrigten indien ze hare roeping wèl begrepen, en de middelen ter bereiking van haar doel goed gekozen had? Ze had vóór alles moeten bedenken, dat groote en algemeene zaken alleen door zamenwerking van zeer vele afzonderlijke krachten kunnen tot stand worden gebragt; dat groote en algemeene maatregelen, door eene regering of door een bestuur besloten, zeer weinig nut afwerpen zoolang de bijzondere burgers van den staat of de leden van eene maatschappij hunne werking niet kunnen bevorderen. De Maatschappij t.B.d.T. had dus moeten bedenken, dat hare bijzondere Afdeelingen in de verschillende gemeenten des lands, de eigenlijke bronnen waren uit welke het muziekaal leven moest en ook alleen kon uitgaan; niet eene prijsuitschrijvende en boekenuitgevende vergadering of een in de hoofdstad gevestigd bestuur. De bijzondere Afdeelingen waren het, en door haar de Maatschappij, die het groote doel, de kunstvorming der natie, konden helpen bereiken. Goede uitvoeringen naar gelang van de werkelijk aanwezige krachten en middelen, uitvoeringen op groote schaal zoowel als op bescheidener leest, uitvoeringen voor het volk in 't algemeen zoowel als voor de meer vermogende ingezetenen, - dat waren de middelen, waardoor de Afdeelingen der M. elk in haren kring veel konden toebrengen om lust en smaak voor goede, voor echt klassieke muziek ook onder 't algemeen te wekken en te verspreiden, in plaats van, gelijk thans doorgaans geschiedde, slechts den reeds gevormde te geven wat deze alleen verlangt en deze alleen te genieten verstaat. Dán, wanneer eenmaal die meer algemeene lust en smaak zich gevestigd had, wanneer

eenmaal de roep van de Maatschappij door de werkzaamheden harer Afdeelingen was uitgegaan, dan zou immers ook als van zelve het ledental zijn aangegroeid en de schatkist daardoor gevuld. En dan, maar ook dan eerst, had de Maatschappij als een groot en welgevestigd ligchaam aan 't werk kunnen tijgen, de nationale kompositie, het nationaal onderwijs, de nationale muziek-litteratuur met kracht en met vrucht kunnen aanmoedigen, dan had ze in één woord groote werken kunnen ondernemen, en niet, zooals nu, zich behoeven af te tobben op het fabriekaat van de welbekende ‘homunculi.’ Maar de M. keerde de zaak om; ze spande de paarden achter den wagen; ze begon met de groote werken eer hare krachten, d.i. die harer Afdeelingen, waren gewassen, eer ze dus zelve volgroeid was; en juist door die groote werken, en om aan deze althans eenige beteekenis te geven, eischte ze gelden van de Afdeelingen, welke door deze niet dan ten koste van het gansche doel harer oprigting, niet dan ten nadeele harer verdere uitbreiding konden bijgedragen worden. Zoo belemmerde de M. haar eigen groei; ze werd een wonderkind, doch bleef het, en bereikte den volwassen leeftijd niet.

Een ander bezwaar, 't welk de uitbreiding der Maatschappij in den weg stond, was het aanleggen van allerlei fondsen en fondsjes, waardoor alwederom gelden aan hunne natuurlijke bestemming onttrokken en aan de bevordering van het algemeene doel onthouden werden. Behalve het ondersteuningsfonds is er geen dat, met opzigt tot dit doel, ons te regtvaardigen schijnt. Minst van allen een der grootste en tevens meest nuttelooze: het reserve-fonds. Ook hier beschouwde zich de Maatschappij reeds als eene veelbeteekenende, op breede schaal gevestigde inrigting: als eene inrigting, wier tijdelijke opheffing onberekenbare schade aan land en volk zou toebrengen, en die derhalve voor alle tijden moest in stand gehouden worden en in werking blijven, ook al bleek het dat zij ongeschikt was geworden tot het doel waarvoor ze was opgerigt en dat andere middelen het gestelde wit beter treffen konden. 't Reserve-fonds moest dienen voor den kwaden dag, voor tijden van verval, maar er waren nog geen goede dagen geweest, er was nog geen tijd gekomen van bloei; de M. had niet te zorgen dat ze bleef zoo als ze was; want ze was betrekkelijk nog niets, en ze had dus eerst te worden wat ze zijn moest om haren naam zich waardig en aan haar programma getrouw

zich te betoonen. En dit te worden verhinderde alwederom een nutteloos kapitaliseren van gelden, die bestemd waren om de M. te laten werken en geenszins om haar te laten rentenieren. Bovendien, al ware de M. reeds veel bloeijender en invloedrijker geweest dan zij werkelijk was of ooit geworden is, dan nog ware een reserve-fonds overtollig, mitsdien nadeelig: kwam er werkelijk eenmaal een kwade tijd, ten gevolge van oorzaken buiten haar gelegen, dan had ze immers niet anders te doen dan eenvoudig, met behoud van al hare inrigtingen en bezittingen, hare werkzaamheden tijdelijk te staken, om die, zoodra de gelegenheid weder gunstig was, te hervatten. Eene M. tot bevordering van eene kunst is geen fabriek, wier tijdelijke stilstand haren ondergang te weeg brengt; en schadelijk veeleer dan nuttig zou het zijn, haar ook dan te laten voortwerken als de eisch van het oogenblik alligt eene tijdelijke schorsing, - niet van de M. zelve, maar van hare werkzaamheden, wenschelijk maakte. Had de M. alzoo hare beschikbare gelden goed, d.i. in de eerste plaats tot aanmoediging van de praktische beoefening der toonkunst in 't algemeen besteed, in plaats van een deel dier gelden op te potten en een ander te verspillen aan ondernemingen die toch, in den beginne althans, veel te groot bleken voor hare krachten, ze zou hoogst waarschijnlijk, zoo niet zeker, in een veel hoogeren graad van bloei en ontwikkeling dan haar tegenwoordige zich verheugen.

Zal nu, in den tegenwoordigen stand van zaken, de Maatschappij, om beter aan haar doel te kunnen beantwoorden, plotseling en tegelijk al die ondernemingen laten varen met welke ze nu eenmaal is aangevangen, of terstond al hare fondsen gaan opheffen? Niemand zou, gelooven we, onzinnig genoeg zijn om dergelijke dwaasheid, en voor een deel ook onmogelijkheid aan te raden. Maar eene gansch andere vraag is het, of ze, eenmaal op den verkeerden weg, nu maar zonder eenige wijziging harer rigting daarop voort moet gaan, eenvoudig omdat ze nu eenmaal op dien weg zich bevindt? Door hare eigene tegenwoordige Wet ziet ze daartoe zich genoopt. Die Wet legt haar met onverbiddelijke gestrengheid de verpligting op, telken jare sommen aan hare eens voor al vastgestelde en voorgeschreven werkzaamheden, zoowel als aan 't onderhoud harer fondsen te besteden. Zoolang die wet niet is gewijzigd zal zij jaarlijks verpligt zijn een deel harer gelden aan dat al-

les dienstbaar te blijven maken, zelfs al blijkt haar zonneklaar dat het meerendeel van dat een en ander haar eer nadeelig dan nuttig is geworden. Zelfs al verkeerde de M. in een staat van buitengemeenen bloei, dan zou nog zulk eene wet hoogst nadeelig kunnen werken; maar indien de M., gelijk ons straks nog nader blijken zal, eer in verval begint te geraken dan toe te nemen in ontwikkeling, en indien aan bovenvermelde oorzaken, gelijk wij mede nog nader hopen te betoogen, haar verval moet worden toegeschreven, dan kan het wel niet anders of hare wet eischt dringend eene spoedige herziening en eene wijziging, - eene wijziging eenvoudig, althans wat de hoofdzaak aangaat, hierin bestaande, dat aan de jaarlijksche Algemeene Vergadering worde overgelaten te beslissen, welke gedurende het loopende jaar de voornaamste werkzaamheden der M. zullen zijn en welke der voorhandene gelden daaraan zullen worden besteed. Gebonden aan de doode letter eener wet kan noch die Vergadering, noch het Hoofd-Bestuur het gebruik dier gelden wijzigen naar de bestaande behoeften en de gegeven omstandigheden; vrij daarentegen in hunne handelingen, en gesteund op het onvervreemdbaar regt van elke souvereine magt om naar eigen, vrije beslissing werkzaam te zijn, zullen beide, èn Bestuur èn Algemeene Vergadering, alleen het werkelijk nut, de eischen van den tijd, de behoeften uit de telkens veranderende omstandigheden geboren, en niet, zooals thans nog het geval is, de eenmaal en voor altijd vastgestelde wilsuiting van eene vroegere, feitelijk door eene andere vervangen magt te raadplegen hebben. En zoo kan alligt een gelukkiger staat van zaken in 't leven geroepen worden, zoo een schooner dageraad opgaan aan den horizont der Maatschappij; maar - naar onze overtuiging althans - ook alleen op deze wijze. Eene wetsherziening naar de beginselen van billijke vrijheid, van vereenvoudiging in het beheer en van verstandige, zij 't ook slechts tijdelijke bezuiniging in sommige zaken, dat is het eerste en voornaamste middel om de Maatschappij dien nieuwen dag haars levens te gemoet te voeren.

Wij hebben gemeend, onze denkbeelden omtrent den tegenwoordigen staat der M. en hare mogelijke vooruitzigten, alvorens in nadere bijzonderheden te treden, hier in 't kort en in algemeene trekken te moeten uiteenzetten. Het klare inzigt in eene zaak wordt eerst gewonnen, wanneer men zich vooraf eenigermate met haren algemeenen stand heeft bekend gemaakt.

Wij kunnen thans overgaan tot de beloofde beoordeeling van het Verslag en zijne Bijlagen: wij zullen daarbij tevens in de gelegenheid zijn, de nadere en meer bijzondere bewijsgronden van het reeds gesprokene mede te deelen.

II.

Door de 's Gravenhaagsche Afdeeling der Maatschappij werd ten vorigen jare een voorstel tot wetsherziening met uitvoerige memorie van toelichting aan de Algemeene Vergadering ingediend. Dat voorstel berustte hoofdzakelijk op de straks ontwikkelde beginselen: meerdere vrijheid, vereenvoudiging en bezuiniging in den algemeenen werkkring der Maatschappij. Door de Afdeeling Arnhem werden verscheidene punten van het Haagsche ontwerp ondersteund. Het Hoofdbestuur intusschen kon zich daarmede niet geheel vereenigen en plaatste een tegen-voorstel in de punten van beschrijving, waarbij het verlangde, dat eene Kommissie zou worden benoemd om te onderzoeken òf, en zoo ja, in welk opzigt de Wet herziening eischte. Eene breede toelichting, eigenlijk eene doorloopende bestrijding zoowel van de Haagsche en Arnhemsche memoriën als van het vroeger door de openbare kritiek aangevoerde, ging daarnevens. Het voorstel van het Hoofdbestuur werd, om alle overijling in eene zoo belangrijke zaak te voorkomen, aangenomen; echter met deze belangrijke wijziging, dat de wetsherziening niet meer problematisch maar als zeker en vastbesloten werd gesteld, en eene Kommissie benoemd tot het opmaken van eene voordragt van gewijzigde Wet. Al die voorstellen nu en memoriën (van Arnhem, 's Gravenhage en het Hoofdbestuur) zijn thans als bijlagen tot het Verslag in het Album der Maatschappij gedrukt en zoo ter algemeener kennisse gebragt. Uit het vermelde blijkt dat de Memorie van het Hoofdbestuur (thans in 't Album opgenomen onder den titel: ‘Geschiedenis en Wet’) ons hier voornamelijk heeft bezig te houden; en dat daarop vooral gelet zou worden, schijnt dan ook de bedoeling van het Hoofd-Bestuur te zijn geweest, toen het meende, de aandacht van de openbare kritiek voor het Verslag te moeten inroepen.

Wanneer wij hoofdzakelijk derhalve deze ‘Geschiedenis en Wet’ tot het voorwerp onzer tegenwoordige beschouwing maken, dan mogen we niet nalaten met een enkel woord op te merken, dat dit belangrijke stuk wel is waar door het Hoofdbestuur is goedgekeurd en met zijn zegel bekrachtigd, doch dat het voor 't overige blijkbaar, en gelijk trouwens ook wel van zelf spreekt, door den Secretaris is geredigeerd, zoodat wel de inhoud, maar moeilijk de gansche vorm, althans niet elke uitdrukking, op rekening van het Hoofd-Bestuur kan worden gesteld. Deze opmerking vindt hare bevestiging in het geheel individueel karakter 't welk het gansche vóór ons liggende stuk kenmerkt. 't Schijnt alsof de aanmerkingen van de kritiek tegen de wijze waarop de Maatschappij tot heden werkzaam was, gelijk ook de memoriën en voorstellen van Arnhem en 's Gravenhage, den steller eenigzins leed hebben gedaan, en door hem minder als de vruchten van bedaard onderzoek en van ijver voor de algemeene zaak dan wel als de ondoordachte uitingen van blind vooroordeel of ook als de gevolgen van een zelfzuchtig streven zijn beschouwd geworden. Immers de hevigheid, we mogten bijna zeggen, hartstogtelijkheid, met welke zijn vertoog is gesteld, en de herhaalde, zij 't dan ook indirekte verwijten van ‘zelfzucht, - eigenbelang, dien Erfvijand van alles goeds, - zucht naar persoonlijk voordeel en genot, - onwil tot offers voor eene algemeene zaak, - gemis aan nobele bedoelingen,’ - enz. kunnen wel niet anders dan uit de genoemde oorzaak zijn voortgesproten, en duiden dan ook te zeer op eene persoonlijke ontstemdheid om in alle opzigten aan de gemeenschappelijke werkzaamheid van een geheel ligchaam of kollegie geweten te worden. Zelfs de bloot uitwendige, de typografische vorm van het stuk heeft iets eigenaardigs, iets geheel individueels: men kan er als 't ware de gemoedsbeweging uit proeven, die den steller bewoog: de verbazende menigte van uitroepingsteekenen, waarmede het stuk, om zoo te zeggen, gelardeerd is, en het ruim gebruik van groote en kleine kapitalen zoowel als van kurcief, - dat een en ander strekt almede ter aanduiding dat de steller zijn vertoog niet rustig, niet kalm, maar in eene soort van opgewondenheid schreef. Vandaar dan ook, van die opgewondenheid waarschijnlijk, dat de redakteur van de bedoelde memorie hier en daar wel eens vergeet, den waren aard en de regte beteekenis der feiten te onderzoeken uit welke hij zijne besluiten

trekt, en ook nu en dan feiten ter zijner verantwoording mededeelt, die eer tegen dan voor hem schijnen te pleiten. Wij vinden gaarne voor deze en dergelijke blijken van gemis aan de noodige bedaardheid eene verontschuldiging in den geheel belangeloozen ijver voor het heil der Maatschappij welke den anders ook treflijken schrijver steeds bezielt; maar de kritiek, door hem zelven ingeroepen, zou, ook naar zijn oordeel, te kort doen aan hare pligten, indien ze wat haar min juist en min wenschelijk, zij 't ook alleen in den vorm, schijnt, ten eenemale onopgemerkt liet. Wij volgen thans den inhoud van het bedoelde stuk naar gelang van de orde welke daarin is in acht genomen.

Was de Haagsche Afdeeling bij de indiening van haar voorstel uitgegaan van de overtuiging, dat de Maatschappij in een toestand van achteruitgang eer dan van bloei verkeerde, het Hoofdbestuur stelt, bij monde van zijnen Secretaris, het lijnregte tegendeel, verklaart dat de M. zich juist verheugen mag in een hoogen staat van bloei, en beweert, die stelling door de feiten en cijfers te kunnen staven.

In de eerste plaats wijst de S. op het getal van de Afdeelingen en van de Leden in 't algemeen. Uit de vergelijking van deze cijfers met die van vorige jaren blijkt: dat de M. tegenwoordig meer Afdeelingen en meer Leden telt dan ooit in de laatste 20 jaren. - Zeker, eene gelukkige uitkomst en een krachtig tegenbewijs tegen het Haagsche beweren. Maar, wanneer wij 't in den laatsten tijd tot spreekwoord geworden zeggen: ‘dat men de stemmen wegen, niet enkel tellen moet,’ ook in dezen op 't tellen en wegen van Afdeeling- en Ledental mogen toepassen, dan zou de uitslag wel eens niet zoo gunstig voor de M. kunnen zijn. Wat het Leden-tal betreft: - wanneer men, zooals hier gedaan is, bij de gewone Leden ook de Leden-kunstenaars telt, dan verkrijgt men inderdaad voor 1861 een cijfer van 1841; maar de Leden-kunstenaars zijn dezulken, die tegen de gewone kontributie ook regt verkrijgen op het ondersteunings-fonds: zij kunnen dus bezwaarlijk meêtellen, vooral niet bij de vergelijking met vroegere jaren toen dergelijke leden met die regten nog niet bestonden; trekt men derhalve het aantal K.L. van dat der gewone af, dan verkrijgt men voor 1861 dat van 1739. - Vergelijkt men voorts de cijfers gedurende de opeenvolgende jaren, dan vindt men sedert 1829 tot 1840 het ledental van 700 tot op

2134 geklommen en sedert 1840 tot 1861 dat getal van het genoemde cijfer tot 1739 gedaald. Welke nu ook de oorzaken, gedaald is het cijfer nu eenmaal; en nog nooit hoorden we vermindering (en eene zoo aanzienlijke) in het leden-tal aanvoeren als een bewijs voor den steeds toenemenden bloei eener vereeniging. Maar bovendien, al ware ook dat cijfer gestegen in plaats van gedaald, niemand zou toch kunnen beweren dat eene Maatschappij als deze, met een zoo veelomvattend doel en een zoo ruim gestelden werkkring - de kunstbeschaving van een geheel volk, - inderdaad blijken geeft van vooruitgang indien het cijfer harer leden binnen tal van jaren niet zeer aanzienlijk stijgt, niet in zekere verhouding althans tot de bevolking geraakt. En wat is nu in een land van bijkans drie millioen zielen en in een zoo rijk land als Nederland eene Maatschappij, die met 700 leden begon en in 32 jaar 't nog niet verder dan tot 1739 gebragt heeft?

Op de becijfering en onderlinge vergelijking der Afdeelingen in de ‘Geschiedenis en Wet’ valt hetzelfde aan te merken als omtrent die der Leden. Telt men weder die afdeelingen alleen, dan verkrijgt men althans geene treffend nadeelige resultaten, schoon er ook dan nog van geen vooruitgang sprake kan zijn. Maar weegt men ze tevens, dan ziet het er weêr gansch anders uit. Men oordeele. De Maatschappij begon haar bestaan met elf Afdeelingen, en in 1861 telt zij er zestien. Nog niet veel in verhouding, - zult ge zeggen; maar hoe, wanneer ge met den toestand dier Afdeelingen u hebt bekend gemaakt? In 1842 waren er veertien, doch alle werkend; in 1861 blijven er, dwalen we niet, zeven van de zestien geheel werkeloos, terwijl er slechts negen zijn die uitvoeringen geven. Daarbij komt, dat verscheidene Afdeelingen ruim, sommige overruim door de Maatschappij worden gesubsidieerd; slechts drie ontvangen geen of bijna geen subsidie. De Memorie van het Hoofdbestuur kan niet ontkennen dat er verscheidene Afdeelingen in kwijnenden, dat er slechts zeer enkele in eenigzins bloeijenden toestand verkeeren; doch telkens schrijft ze bij die erkenning het kwijnen eener Afdeeling aan ‘geheel plaatselijke omstandigheden’ toe. Nu is het wel gemakkelijk wat in uw voordeel is aan u zelven toe te kennen, wat in uw nadeel is aan anderen of aan iets anders te wijten; maar het bewijs voor beide beweringen dient dan ook geleverd te worden, en daarvan vinden we in de Memorie geen spoor. ‘Plaatse-

lijke omstandigheden’ kan in 't gegeven geval wel beteekenen, dat er op die en die plaats geenerlei lust voor de beoefening der toonkunst gevonden wordt en dat het om redenen buiten de M. gelegen ondoenlijk is, dien lust daar op te wekken; maar het kan even goed zijn, dat er in de bedoelde plaatsen wel degelijk lust en ijver voor de kunst wordt betoond, maar dat de Maatschappij zelve schuld is indien men er van hare inrigtingen geen of slechts weinig gebruik wil maken en de kunst beoefent buiten haar om. Wat is nu de regte waarheid in dezen? Vraag het aan elke plaats in ons land waar zich eene Afdeeling bevindt, en ook aan die plaatsen waar er geene zijn; vraag haar, of liever zie slechts wat er gebeurt: bestaan er op verscheidene dier plaatsen ook buiten de M. goede en bloeijende muziekale vereenigingen? Wordt de toonkunst er met vereende krachten en goed (althans voor Nederland) beoefend zonder medewerking der M.? Het antwoord op die vragen zal voor 't meerendeel bevestigend zijn. En aan wie derhalve de schuld? Aan de M. of aan de ‘plaatselijke omstandigheden?’ - Wat daar trouwens ook van zij, de slotsom blijft, dat er van de zestien Afdeelingen (of eigenlijk 15, sinds de Algemeene slechts één lid telt) voor 't allerminst tien in kwijnenden toestand verkeeren. En let men op de muziek-uitvoeringen in 't algemeen, dan ontdekt men uit het verslag zelf, dat het getal der grootere en kleinere te zamen genomen sedert 1844 tot 1861 wederom van 27 tot 20 is gedaald. In plaats van vooruitgang vinden we dus ook hier wederom allerwege blijken van verval; terwijl toch, gelijk we zooeven reeds opmerkten, reeds stilstand voor eene Maatschappij als deze achteruitgang te noemen ware.

Al de medegedeelde cijfers en bijzonderheden zijn door ons getrokken uit het stuk zelf, 't welk door het Hoofdbestuur werd openbaar gemaakt. Men zou dus bijkans tot het vermoeden worden geleid, dat het bedoelde stuk slechts schijnbaar eene wederlegging, doch inderdaad eene bekrachtiging bevat van al wat door de openbare kritiek en sommige Afdeelingen over het verval der M. is te berde gebragt. Met de uiterste verbazing daarentegen hooren wij den steller, na de mededeeling zelve der genoemde feiten, triomfantelijk uitroepen: - ‘Kan iemand, tegenover al deze cijfers, met regt blijven spreken over de teekenen, die de M. nu geeft van achteruitgang en verval, over het wegkwijnen van zóóvele Afdeelingen?’ - Waarlijk de 's Gravenhaagsche Afdeeling, die op den achteruitgang der

M. wijzend, gezegd had - ‘dat het onnoodig is nader uiteen te zetten 't geen allen kennen, en waarvan een ieder zich heeft kunnen overtuigen,’ - die Afdeeling mag het Hoofdbestuur wel dankbaar zijn, omdat het den ‘last van het bewijs’ in dezen haar zoo welwillend van de schouders heeft genomen.

Maar ook al waren de aldus medegedeelde feiten en cijfers niet zoo beslissend voor de stelling, dat de M. werkelijk afdaalt van de hoogte, welke ze dan toch eenmaal, al was 't ook nog geene zeer hooge, bereikt had, - ook al bleek het, dat ze op diezelfde hoogte zich blijft staande houden, - dan nog, en we kunnen 't niet genoeg herhalen, dan ware dit stilstaan reeds verval. Immers eene Maatschappij, die zich ten doel heeft gesteld de beoefening, de waardering eener kunst in een land te kweeken, d.i. hier den waren zin voor eene kunst te wekken, te onderhouden en krachtig uit te breiden in een land waar die zin nog niet of slechts in geringe mate aanwezig is, - zulk eene Maatschappij mag en kan niet blijven waar ze eenmaal is, ten ware ze haar doel reeds volkomen bereikt heeft. En wanneer zou dat doel ooit volkomen zijn bereikt? Ze moet dus steeds voorwaarts; ze moet zelve vorderen indien ze iets anders bevorderen wil. Ze moet alle beschikbare krachten tot zich weten te trekken; ze moet vóór alles zorgen dat een deel dier krachten, en, gelijk thans werkelijk het geval is, een wigtig deel, haar niet ontglippe, niet buiten haar werkzaam zij. Erkent ze hare onmagt om die versnippering van kracht te voorkomen, dan onderteekent ze haar eigen doodvonnis: ze is dan niet meer de Maatschappij tot bevordering van die of die kunst, maar eenvoudig eene vereeniging onder vele, die dezelfde kunst kweeken en beoefenen. In het gegeven geval is ze niet meer de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst in Nederland, maar eenvoudig een muziekaal gezelschap, dat zijne vertakkingen op enkele plaatsen in den lande verspreid heeft, en dat nu en dan muziekale uitvoeringen geeft, prijzen uitlooft voor kompositiën, boeken en muziekwerken aanschaft, een fonds oprigt voor zijne leden, die tevens kunstenaars zijn, en voor 't overige - veel beweging maakt en verbazend hoog van zich zelven opgeeft, maar. in vergelijking met andere kleinere gezelschappen van dergelijken aard, en vooral in verhouding tot zijn grootsch programma, al bijzonder weinig voor de wezenlijke algemeene bevordering van den kunstzin, van het muziekale leven in Nederland, uitrigt. De Maatschappij er-

kenne dus liever, dat ze nog bij lange na niet is waar ze wezen moet; zij erkenne, dat ze na twee-en-dertig jaren nog niet veel verder is dan bij hare geboorte, dat ze haren val te gemoet gaat, indien ze niet hooger zich weet op te heffen, niet verder zich weet uit te breiden, geen meerder vertrouwen bij het volk, geen meerdere sympathie zich weet te verwerven bij de natie, - indien ze in één woord blijft voortgaan met zich zelve te bewonderen, in plaats van in eigen boezem te tasten, hare zwakheden en feilen te erkennen, en om te zien naar de middelen waardoor ze eerst worden kan wat hare oorspronkelijke bestemming en hare roeping was: de Maatschappij die den grondslag legt voor de aesthetische beschaving van Nederland op muziekaal gebied.

Of zou de M. alligt meenen, dat ze die bestemming reeds had bereikt, dat ze bezig was, naar vermogen aan die roeping te voldoen? Zeker, indien de Memorie van haren Hoofd-Bestuurder geacht mogt worden de uitdrukking te zijn van haar eigen gevoelen, dan blijkt het wel, dat ze althans niet weinig met zich zelve is ingenomen, al blijkt daarom nog niet, dat ze hare wezenlijke roeping begrijpt en daaraan tracht te beantwoorden. Bijna geene kolom toch van het bedoelde stuk in het Album, of men vindt er uitroepingen over 't krachtig en bloeijend leven der M., over het hooge belang en het onschatbare nut harer werkzaamheden, over de heerlijke vruchten door deze afgeworpen, over het heil harer inrigtingen.... Wanneer we de zaken intusschen wèl beschouwen, dan beginnen we al spoedig te bemerken, dat er van die hooggeroemde verrigtingen en instellingen der M. toch al zeer weinige zijn, die haar wezenlijk nader brengen tot het voorgestelde doel, en dat er integendeel sommige gansch en al onnut en andere, op den duur ten minste, voor de bevordering van dat doel eer schadelijk dan nuttig zijn te achten. Laat ons ook in dezen de ‘Geschiedenis en Wet,’ met het oog op de bestemming en de roeping der Maatschappij nog kortelijk nagaan.

III.

Dat eene Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst algemeene muziekfeesten geeft, waarbij de groote meesterwerken der kunst op waardige wijze ten gehoore worden gebragt, - wie is er die het wraken, wie die het niet goedkeuren zou? Dergelijke uitvoeringen op groote schaal liggen geheel op haren weg; ze zijn nevens de meer bijzondere uitvoeringen der Afdeelingen het eerste en meest voor de hand liggende middel tot het voorgestelde doel. Dat de M. daarvoor dan ook jaarlijks gelden moet afzonderen zoolang ze nog niet bij magte is telken jare zulk eene grootere uitvoering te geven, spreekt mede van zelf. Daartegen zou moeilijk eenig gegrond bezwaar kunnen ingebragt worden.

Evenmin tegen het verzamelen eener goede bibliotheek. Ook in dezen is het nut van zamenwerking der krachten onmiskenbaar. Het gemeenschappelijk bezit vooral van uitstekende toonwerken in stemmen en partijen, dus ter uitvoering geschikt, ontheft de Afdeelingen van een groot deel der lasten welke op haar zouden drukken, indien ze gehouden waren, elk voor zich alles aan te schaffen wat ze tot hare uitvoeringen van noode hebben; en het feitelijk aanwezig zijn van goede werken in de bibliotheek is reeds eene aanleiding voor de Afdeelingen om ze, wanneer de omstandigheden 't veroorlooven, ten gehoore te brengen. Maar om welke reden nu weder een afzonderlijk fondsje voor de bibliotheek moet worden aangelegd, dit is het wat wij niet begrijpen. Is er in een jaar geld beschikbaar voor de bibliotheek, acht de M. het noodig, dat jaar zekere werken aan te koopen, de Algemeene Vergadering bestemme daartoe eene som. Is er een ander jaar geen geld beschikbaar zonder de werking der M. in andere opzigten te benadeelen, of bestaat er geene bijzondere aanleiding om iets te koopen, - welnu, men koope voor dat jaar dan eens niets. Maar nog veel minder dan het nut van het bibliotheek-fondsje begrijpen wij het voordeel van het telkens herzien en herdrukken van den Catalogus der algemeene bibliotheek? Is het niet meer dan voldoende, indien elke Afdeeling een of meer exemplaren van dien kataloog met de noodige supplementen bezit, en indien daarvan voor zooveel noodig exemplaren

naar het buitenland worden verzonden? Men kan er immers alles uit trekken wat men te weten verlangt; wie enkel te onderzoeken heeft, of de M. dit of dat werk bezit, vindt op die wijze even goed als in herdrukte en beredeneerde lijsten wat hem van noode is; en de deskundige, die uit een meer wetenschappelijk oogpunt de bezittingen der M. nagaat, zal zelf zijn overzigt wel uit de lijst, hoe dan ook ingerigt, kunnen zamenstellen. Thans wordt elk nieuw intredend lid der M. verpligt een Catalogus te ontvangen en daarvoor 25 cents te betalen; en, zonderling als het menigeen schijnen moge, deze verpligting behoort tot die lasten, die op de M. drukken en van welke ze hoe eer hoe liever zich behoort te ontslaan. Het is nu eenmaal zoo: de meeste menschen laten zich ongaarne iets opdringen; gij wordt lid van eene Afdeeling nadat men u gezegd heeft wat het lidmaatschap u jaarlijks zal kosten; en nu zendt u de Secretaris terstond een Catalogus, die u volmaakt onverschillig is, met den eisch om 25 cents. 't Is misschien kinderachtig, maar dat ontstemt u, en ge mompelt zoo iets van ‘afzetterij zoo als bij al die dingen,’ enz. In 't kort, gij verzet u wel niet, maar gij vindt de behandeling toch ook niet billijk. ‘Als ik een catalogus hebben wil, dan zal ik er wel een koopen,’ - zegt ge, en werpt het u opgedrongen exemplaar in een hoek. Nu moge de steller van de Memorie uitvaren tegen de lieden die ‘met geen nobeler bedoeling dan zich te vermaken, lid der M. worden,’ - ook die lieden zijn het, die gelden in de schatkist brengen, en men handelt dus zeer onpraktisch, wanneer men ze volstrekt noodeloos terstond bij hunne toetreding, zij 't ook door eene nietigheid, gaat ontstemmen. Wanneer eene vereeniging tot het een of ander doel met geen andere dan ‘nobele menschen’ te maken wil hebben, dan kan ze lang wachten eer ze iets wezenlijks tot stand brengt.

De Memorie vraagt ons: - ‘Getuigt de wijze waarop met het voor de bibliotheek gebruikte deel van het bibliotheek-fonds gewoekerd is - van het niet krachtig bestaan en het niet gezond inwendig leven der Maatschappij?’ - Ons dunkt, het bewijst er noch voor, noch tegen; het bewijst niets anders dan dat de M. zekere gelden aan 't koopen van muziekwerken heeft besteed; maar hoe daaruit nu tevens blijkt, dat die M. zich in een gezond inwendig leven verheugt, dit is ons niet regt helder. Men kon even goed zeggen, dat het onderhouden van groote militaire werken in Venetië een bewijs is voor het ge-

zond inwendig leven en het krachtig bestaan der Oostenrijksche monarchie. Evenmin is dan ook de uigave van oude kunstwerken door de M. een blijk van haren inwendigen bloei, en het blijft veeleer de vraag, in hoeverre zij juist door het voorbarig ondernemen van dergelijke kostbare uitgaven hare eigene verdere ontwikkeling stremt. We zijn de laatsten om het hooge belang van de ‘Collectio’ te betwisten; we erkennen gaarne dat zoodanig werk bijdraagt om Nederlands vroegeren kunstroem in het buitenland te doen herleven; maar we mogen ook niet nalaten op te merken, dat dergelijke kostbare ondernemingen zeer goed passen voor eene inrigting, die zich op wezenlijk groote schaal heeft weten te vestigen, maar niet voor eene betrekkelijk nog zeer beperkte Maatschappij, wier verdere uitbreiding voor een goed deel door de uit geldgebrek ontstaande kwijning harer onderdeelen belemmerd wordt. Zal een kunstlievend genootschap een kostbaar plaatwerk gaan uitgeven, terwijl het nog naauwelijks geld genoeg heeft om eene zaal voor de vergadering zijner leden te onderhouden? Men werpe ons nu niet tegen, dat wij ‘niets zouden over hebben voor de algemeene belangen der M., en slechts zoeken naar eigen voordeel en genot.’ Dergelijke woorden werpen eene gezonde redenering niet omver. We zouden ze even goed kunnen teruggeven aan wie ze uiten. De vraag is hier niet, of, maar hoe men de algemeene belangen der M. het best zal bevorderen: door voorbarig te beginnen met kostbare ondernemingen, hoe voortreffelijk ook op zich zelve, zoolang de inwendige levenskracht der M. nog ontoereikend is, of door eerst die kracht te versterken, en dan tot die groote ondernemingen over te gaan? We noemden de M., zoo als ze nu bestaat en werkt, een wonderkind; 't is dan ook werkelijk een klein mannetje met een verbazend grooten kop, waarom een eigen gevlochten lauwerkrans, maar waggelend op slappe beenen en met knikkende knieën. Laat ons toch eerst zorgen, dat wij 't manneke wat gezond voedsel geven, totdat het flink op zijne beenen leert staan, eer wij 't veroorloven met zijn groot hoofd en zijn lauwerkrans boven de tribune uit te kijken, om de tocjuichingen van het publiek in te oogsten. We handelen immers om zijn bestwil, wanneer we zijne vlugt wat pogen te matigen, en niet om zelf voordeel te trekken uit de kuur. -

Het ondersteunings-fonds voor kunstenaars en kunstenaars-weduwen behoort tot die soort van instellingen, die niet anders

dan hoogst nuttig en voor het doel der M. zeer bevorderlijk kunnen genoemd worden. Wij gelooven niet, dat deze stelling eenig nader betoog vereischt, en wij zouden dus ook al wat in de ‘Geschied. en Wet’ over dit fonds gezegd is, met stilzwijgen kunnen voorbijgaan, ware 't niet dat een allerzonderlingst argument daar onze aandacht had getrokken en een enkele opmerking hier noodig maakte. Wij lezen nl. in het genoemde stuk, niet alleen dat het fonds onvervreemdbaar is, - wat wel zal toegegeven worden, - maar ook, dat de beginselen waarop het rust onwankelbaar zijn, en wel, omdat de M. met hare Leden-Kunstenaars een kontrakt heeft aangegaan, waarbij ze zich verbindt, ten eeuwigen dage, althans zoolang zij zelve bestaat, het bedoelde fonds jaarlijks door een deel harer inkomsten te blijven aanvullen. Nog veel zonderlinger, zoo mogelijk, wordt dit argument, waar het (in de volgende paragraaf) ook op 't reserve-fonds wordt toegepast. Ook dit noemt de steller der Memorie een kontrakt, en wel een onontbindbaar kontrakt. We hebben te vergeefs in ons Burgerlijk Wetboek alsmede in onze Instituten en Pandecten naar een onontbindbaar kontrakt gezocht. We hadden tot dusver gemeend, dat alle niet-nakoming van overeenkomsten zich oploste in schadevergoeding. We hadden nog nooit gehoord, dat iemand feitelijk gedwongen kon worden eene bepaalde burgerlijke daad te verrigten (hier het administreren van een fonds). En ten eenemale onbegrijpelijk, voor geene voorstelling vatbaar, scheen ons eene overeenkomst welke iemand, 't zij dan individu of zedelijk ligchaam, met zich zelven aangaat, 't geen hier toch het geval zou zijn, indien de M. geacht kon worden, door de oprigting van een fonds, zich jegens zich zelve verbonden te hebben, om dat fonds ten eeuwigen dage te blijven aanvullen. We hadden al wederom gemeend, dat er voor een kontrakt twee kontrakterende partijen noodig waren; en zoo nu al de Leden-Kunstenaars in zoover de mede-kontraktanten vertegenwoordigen, als ze door hunne toetreding een regt hebben verkregen op de reeds aanwezige gelden van het ondersteunings-fonds, we vatten toch maar niet, hoe ze de M. feitelijk zouden kunnen doen noodzaken, om ten allen tijde dat fonds te blijven administreren; terwijl 't ons ten eenemale duister blijft, hoe de M. zich zelve zou kunnen dwingen om een reserve-fonds aan te houden en te blijven aanvullen. Zou er, wat de kunstenaars aangaat, nog van schadevergoeding sprake kunnen zijn (in geen geval echter van een

onontbindbaar kontrakt), met opzigt tot het reserve-fonds blijft zoo iets wel ondenkbaar. Of zou de M. schadevergoeding te betalen hebben aan zich zelve? We zouden een procesje over zulk eene kwestie wel eens willen zien voeren. Dan, laat ons niet spotten met de zaak: in de jurisprudentie van de M. zelve is ze zeer ernstig gemeend. In art. 41 harer Wet toch lezen wij: - ‘De Algemeene Vergadering is het hoogst gezag der Maatschappij. Dat gezag strekt zich intusschen niet uit tot de art. 141, enz. (betreffende het ondersteunings- en reservefonds), welke ten allen tijde in beginsel onveranderbaar blijven.’ - Inderdaad, eene dergelijke wetgeving gaat alle begrippen van publiek- en privaat-regt te boven. Verbeeld u een hoogst gezag, dat wettelijk nog een hooger gezag boven zich stelt! (Spaarzaam met uitroepingsteekenen als we zijn, kunnen we er hier toch geen vermijden.) Denk u eene grondwet, die bepaalt, dat zij in zekere punten eeuwigdurend zijn zal. Denk u een volk, welks wetgevende magt voor alle tijden vaststelt b.v. dat er onveranderlijk een paar ministeriën van eeredienst of drie universiteiten zullen zijn, en dat daarin nimmer verandering kan worden gebragt. Denk u onze aloude Batavieren, in onze voorvaderlijke wouden beslissende, dat alle bewoners van Nederland ten eeuwigen dage half naakt zullen loopen. Denk u... Maar genoeg, de zaak eischt eigenlijk, al vermaken we er ons een weinig mede, zooveel woorden niet: het onzinnige der aangehaalde wetsbepaling en het onhoudbare van het daarop berustend argument moet terstond blijken aan een ieder die een oogenblik over de zaak doordenkt.

Wat het reserve-fonds op zich zelf aangaat, we hebben daarvan in het begin van dit opstel reeds gesproken. We blijven dan ook nu bij de eenvoudige stelling, dat de M., wanneer ze ooit zoozeer in verval geraakte, dat ze in 't geheel niet meer werkzaam kon blijven, door dit feit zelf zou blijken onbruikbaar te zijn, en dus niet verder onderhouden zou behoeven te worden, terwijl ze door uitwendige omstandigheden een tijdlang tot werkeloosheid gedwongen, terstond weêr met hare werkzaamheden zou kunnen aanvangen, zoodra de omstandigheden dat weêr veroorloofden, - een geval, waarin dus evenmin het reserve-fonds zou van noode zijn. - Of het intusschen, zooal niet noodig, dan toch onschadelijk mag heeten? Ziehier het feit. Elk nieuw lid der M. betaalt als intreê-geld alleen voor het reserve-fonds twee gulden, en voor elk lid wordt jaarlijks

ƒ 3.05 (vroeger ƒ 4) aan de algemeene kas betaald, van welke bijdrage jaarlijks weder een nader te bepalen gedeelte in datzelfde fonds wordt gestort. De Memorie geeft ons nu wel het schoone vooruitzigt, dat men ‘te eeniger tijd’ (echter in eene verre toekomst) die jaarlijksche bijdrage zal kunnen verminderen tot ƒ 1.50; maar we vragen u, of ge er voordeel in ziet, behalve uwe twee gulden intreê-geld, ongeveer zes-en-twintig jaren vier, en wie weet hoe lang nog drie gulden te betalen, ten einde eenmaal, als ge misschien reeds lang dood zijt, eene belasting van een daalder te mogen opbrengen? Ons dunkt, ge zoudt zelf dat geld even goed en beter op rente hebben gezet. Maar al ware dit niet het geval, ge hebt uw geld niet aan eene Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst opgebragt om het voor een deel door deze te laten kapitaliseren en het voor u te doen administreren, zonder dat gij of iemand ter wereld daar eenig nut van trekt; maar gij gaaft het opdat de toonkunst in Nederland bevorderd zou worden. En hoe die nu bevorderd wordt door 't aanleggen van een niet te gebruiken fonds, dat blijft u en mij een raadsel. -

Van prijsvragen zijn we over 't algemeen juist geen voorstanders. De zaak is eigenlijk niet meer van onzen tijd, althans wat het wetenschappelijke betreft. Is zij 't nog in het muziekale? We laten de vraag liefst onbeslist. Te ligt treedt hier een geheel individueel gevoelen in de plaats van een objektief oordeel, en in elk geval mag de wijze, waarop de M.t.B.d.T. prijsvragen uitschrijft en de antwoorden doet beoordeelen, eene inderdaad geschikte en in vele opzigten, - als men dan toch eenmaal prijswerken wil, - ook voor de bevordering der kompositie nuttige worden geacht. Niettemin blijft ook hier wederom de meer gemaakte opmerking gelden, dat dergelijke zaken zeer voortreffelijk kunnen zijn op zich zelve, mits ze dan al wederom uitgaan van een groot en welgevestigd ligchaam, 't welk - en dit komt hier vooral te pas - zich ook reeds een welgevestigden naam in 't binnen- en buitenland verworven heeft. De M. nu moge geenszins onbekend en ook hier en daar gunstig zelfs bekend zijn, haar ontbreekt toch nog dat wezenlijk, dat onbetwistbaar gezag, zoowel in ons vaderland als elders, 't welk alleen in staat is, bij bekrooning, den meesterstempel op een kunstwerk te drukken. Ook mag in 't algemeen, gelijk we reeds aanstipten, de vraag worden gesteld, of het aanmoedigen der kompositie niet eer tot de

laatste dan tot de eerste bezigheden eener M. als deze, in een land als 't onze, zou moeten behooren. Aan toonwerken ter studie en ter uitvoering hebben we waarlijk geen gebrek, wanneer wij de hand slechts uitstrekken naar het naburige Duitschland, terwijl onze eigene komponisten, ook buiten alle prijsvragen en buiten de M. om, ons treflijks in ruime mate zouden hebben geleverd. Maar wat ons ontbreekt, dat is de waardering dier werken bij ons volk; en vóór alles ware 't dus noodig het reeds aanwezige ons te leeren begrijpen en op prijs stellen eer men op altijd toch kunstmatige wijze, en voor zoover dat inderdaad mogelijk is, nog nieuwe scheppingen tracht uit te lokken. -

Een volmaakt nutteloos voorwerp, eene bepaalde misgeboorte achten wij het jaarlijks aan de Leden der M. uit te reiken Album. Men beweert in de Memorie, dat de Jaarlijksche Verslagen der M. meer gelezen zullen worden, wanneer ze in den tegenwoordigen vorm, in het Album, verschijnen dan wanneer ze afzonderlijk worden gedrukt. We nemen de vrijheid deze los daarheen geworpen doch onbewezen stelling zeer te betwijfelen. Eigen ervaring althans en die van vele daarover door ons geraadpleegde zaakkundigen heeft ons geleerd, dat de jaarverslagen nu evenmin gelezen worden (dit ééne, om de thans aanhangige kwestie, welligt uitgezonderd) als vroeger. En de reden ligt voor de hand. Welk wezenlijk belang heeft zulk een verslag voor het algemeen? Hoe ontwaart men het best wat de M. voor de toonkunst in Nederland verrigt? Immers door de resultaten, welke men daarvan zien kan. En waar die resultaten luttel zijn, daar is de belangstelling ook uit den aard der zaak zeer gering, wat betreft wenschen en plannen, die toch niet tot uitvoering komen, en dat ook niet kunnen, zoolang de M. de regte middelen niet aangrijpt om tot de verlangde uitkomsten te geraken. Of men nu al die verslagen, - die wel is waar gedrukt moeten worden, doch in den eenvoudigsten en meest goedkoopen vorm, - eene plaats geeft nevens eenige blaadjes muziek, ze worden daardoor toch niet belangwekkender. En wat die muziek zelve aangaat, welke men nu jaarlijks aan de Leden uitdeelt, ze moge nog zoo voortreffelijk zijn, ze moge nog zoo schoone gedichten illustreren, geen derde stellig der Leden, voor wie ze van eenig belang kan zijn: het meerendeel kan ze toch niet uitvoeren; een groot aantal kan ze niet eens ontcijferen. Maar bovendien ligt het

ook niet in de roeping van de M. om, bij wege van traktaatjes, muziek uit te deelen. Of, indien dit het geval zijn kon, waar zou het ophouden? De M. kon ten laatste wel gansche klavier-uittreksels gaan rondzenden als er b.v. eens eene nieuwe symfonie of een oratorium was gekomponeerd. Eene Maatschappij tot bevordering der beeldhouwkunst kon met evenveel grond gipsen afgietseltjes aan hare leden doen uitreiken; we twijfelen echter of die leden dan erg gesticht zouden zijn over de wijze waarop hun geld besteed wordt. - Maar men beweert al verder, dat het Album met zijne tegenwoordige blaadjes muziek niet veel geld kost. Aan elk lid, zegt men, kost die extra-muziek slechts 18¼ cent. Maar de geheele som van dat extratje bedraagt ƒ 337.25. En als men deze som b.v. voor een eerstvolgend algemeen muziekfeest besteedde, dan zou men er toch meer nut mede stichten. Evenzoo als men aan de Afdeelingen de 18¼ cent harer leden liet: althans de grootere konden bij eene uitvoering er een solist voor hebben, of er eenig bruikbaar werk voor aankoopen, in plaats van nu eenige bladen muziek aan hare leden te moeten zenden, welke door het meerendeel van dezen met onverschilligheid worden ter zijde gelegd. De steller der Memorie wil zulke leden niet onder de ‘betere meerderheid’ gerangschikt zien. Het zij zoo, maar we hebben het reeds gezegd: ook met de ‘slechten’ hebt gij te doen, sinds ze uwe kas helpen stijven en mitsdien uw doel bevorderen; en nu gaat het bij die slechten, die egoïsten, die najagers van vermaak en genot, met het Album als met de Catalogi: ze believen er niet van gediend te zijn, en ge ontstemt ze door hun 't een als 't ander op te dringen.

Wij komen tot het laatste punt van de Memorie (over paragraaf F spraken we reeds): - de ‘Dwingelandij der wet.’ In ironischen zin als dit opschrift boven de bedoelde laatste paragraaf schijnt gesteld, door den inhoud van die afdeeling wordt het niettemin in den volsten ernst geregtvaardigd. - ‘De M., zegt die paragraaf zelve, - heeft zich den ijzeren dwang aangedaan: jaarlijks prijsvragen uit te schrijven, jaarlijks een deel harer inkomsten af te schrijven op het reservefonds, een deel op het muziekfeesten fonds, een deel op het kunstenaarsfonds, een deel voor het bibliotheek-fonds; voorts, jaarlijks een Album uit te geven voor hare leden; eindelijk telken drie jaren een wedstrijd uit te schrijven voor jeugdige kunstenaars.’ - Nu erkennen we gaarne niet te weten, wat men nog meer zou

kunnen verzinnen om die wet nog knellender, nog meer belemmerend voor de vrije werkzaamheid der M. te maken. Wil ze nu eens eene onderneming laten rusten, dan weder, als er aanleiding voor bestaat, haar krachtig bevorderen; wil ze soms eens al hare inkomsten aan eene nuttige zaak besteden in plaats van er een deel van op te leggen; wil ze gansch en al sommige werken opgeven, die bij ervaring haar bleken nutteloos te zijn, zonder daarom nog tot al den omslag van eene wetsverandering over te gaan, - ze kan van dat alles niets zoolang ze aan de tegenwoordige wet is vastgeklonken. Ze moet telken jare hare inkomsten juist zóó gebruiken en niet gebruiken, als haar wetgever een aantal jaren geleden het nuttigst oordeelde. Veranderde toestanden, gebleken behoeften aan de eene zijde, bewezen nuttelоosheid van sommige maatregelen aan de andere, - niets kan in rekening komen: de M. moet voortdraven in 't molenpad, 't welk haar nu eenmaal werd afgebakend. - Uiterst naïef mogen wij dan ook de vraag noemen, welke ons de Memorie te dezer gelegenheid stelt: - ‘Is er dwang, wáárin verschilt hij van 't Voorstel 's Gravenhage?’ - Men bedenke eenvoudig dat de Haagsche Afdeeling had voorgesteld: alle jaarlijksche uitgaven door het Hoofd bestuur op eene jaarlijksche begrooting te doen brengen, en die begrooting aan de beslissing van de Algemeene Vergadering te onderwerpen. De verpligte posten waren, volgens dat voorstel alleen: de gelden voor het nader te houden muziek-feest, de bijdragen voor het ondersteunings-fonds en de uitgaven voor de muziekale bibliotheek; alle overige uitgaven bleven volkomen fakultatief. Indien derhalve de Memorie aan de Haagsche Afdeeling vraagt: - ‘waarin verschilt de dwang van de tegenwoordige wet van dien welken gij ons wilt opleggen?’ - dan zou die Afdeeling, dunkt ons, gevoegelijk kunnen antwoorden met het bekende gezegde: - ‘C'est exactement la même chose, excepté que c'est tout le contraire.’ - Zoo wij eene aanmerking op het Haagsche voorstel hadden te maken, het zou deze zijn, dat de uitgaven voor de bibliotheek nog verpligtend worden gesteld: er kunnen jaren voorkomen waarin de gelden beter tot andere einden konden besteed worden, en waarin het dus raadzaam zijn zou, alle eenigzins aanzienlijke vermeerdering van de bibliotheek tot een volgend jaar uit te stellen.

Niet zoo duidelijk als het belemmerende van de wet voor

de algemeene werking der M. blijkt uit de hier besproken paragraaf het hinderlijke van hare bepalingen voor de bijzondere Afdeelingen. Genoeg intusschen is reeds de opsomming der twee eerste punten, wanneer men nl. slechts in 't oog houdt, wat daarvan de gevolgen moeten zijn. De wet dwingt de Afdeelingen zich aan een vast minimum van afdeelings-kontributie te houden. Dat minimum is voor alle Afdeelingen hetzelfde: geenerlei ‘plaatselijke omstandigheden’ komen hier in aanmerking. En waartoe die algemeene regel in welke alle Afdeelingen zonder onderscheid worden vastgeschroefd? Welk belang kan de M. bij de wetenschap hebben, dat de leden der Afdeelingen 's jaars allen hetzelfde minimum betalen, indien hare algemeene kas slechts de bijdragen ontvangt welke voor ieder lid verschuldigd is? De wet dwingt de Afdeelingen verder: voor elk lid jaarlijks ƒ 4 (thans ƒ 3,05) aan de algemeene kas uit te keeren. Dat deze uitkeering veel te hoog is opgevoerd (al wordt ze dan ook gaandeweg eenigzins verminderd) zal een ieder wel toegeven, die slechts in de verte met den toestand der Afdeelingen bekend is. Trouwens de feiten spreken. Waarom kunnen vele Afdeelingen, met name de grootere, niet dan met de meeste moeite en ook niet dan zeer weinige goede uitvoeringen geven? Omdat zij veel te veel aan de Algemeene kas hebben te betalen. En waarom winnen zij geen meerdere leden? Omdat ze geen meerdere en betere uitvoeringen kunnen geven, d.i. kortweg maar duidelijk uitgedrukt, omdat zij aan de menschen geene waar kunnen geven voor hun geld. Zeg nu niet, dat die zelfzuchtige menschen, die nu eenmaal waar voor hun geld willen hebben, ook niet waardig zijn in eene zoo hoog verhevene, door zulke nobele bedoelingen bezielde Maatschappij als die tot Bevordering der Toonkunst, te worden opgenomen; want die uitval brengt de M. geen stap verder. Wel daarentegen het bedaard en verstandig overwegen van de eenmaal gegeven toestanden, en het besluiten tot de geschikte maatregelen om ze te verbeteren. En onder die maatregelen behoort in eene eerste plaats het verminderen van de jaarlijksche bijdragen der Afdeelingen, waardoor deze in staat kunnen gesteld worden, naar eigen goedvinden beter met hare gelden te woekeren, en, meer leden winnend, ook in vervolg van tijd de kas der M. nog beter dan thans mogelijk is, te stijven. - De Memorie schijnt vergeten te hebben, onder de dwangbepalingen voor de Afdeelingen nog op te som-

men: de twee gulden intreêgeld voor het reserve-fonds, en de 25 cents voor de Catalogi. 't Zijn kleinigheden, maar we zagen, hoe hinderlijk ze waren. Daarentegen vermeldt de Memorie het verbod aan de Afdeelingen om personen tot hare uitvoeringen toe te laten, die geen Leden zijn. De steller moge dat verbod heilzaam achten, een verbod blijft het, en naar ons oordeel een nadeelig, omdat het alweder een algemeene regel is, die hier goed, daar allerverderfelijkst kan werken: de Afdeelingen behooren zelve te weten, hoe ze 't best de belangen der M. kunnen bevorderen; noch Hoofdbestuur noch Algemeene Vergadering kan het voor haar uitmaken. Werd deze eenvoudige waarheid ook over 't geheel wat beter in 't oog gehouden, er zouden waarschijnlijk vrij wat minder Afdeelingen ten gevolge van ‘geheel plaatselijke omstandigheden’ in verval geraken en te gronde gaan. Het socialistische stelsel, thans door de M. op hare Afdeelingen toegepast, is niet alleen onregtvaardig en met alle begrippen van billijke vrijheid in strijd, maar, gelijk de ervaring leert, ook noodlottig voor haar zelve. Zich en hare Afdeelingen bindt zij de handen door hare Wet. Is het wonder dat ze niet in staat is, veel ter bevordering van haar doel te verrigten, en veel minder uitzigt dan ze anders, bij meerdere vrijheid en minder zucht tot reglementeren, zou vermogen? Zijn haar dik hoofd en dunne beentjes niet almede aan haren slechten leefregel ook in dit opzigt, te wijten?

IV.

Wij meenen te hebben aangetoond, op grond van de hier besproken Bijlage zelve van het Verslag, dat de M.t.B.d.T. eer in een toestand van achteruitgang en verval dan in een staat van bloei verkeert. We meenen voorts, almede naar aanleiding van de ‘Geschiedenis en Wet,’ de oorzaken te hebben aangewezen, welke tot dat verval hebben geleid en ook noodwendig, in den gegeven stand van zaken, daartoe leiden moesten. Vraagt men ons thans nog ten slotte, welke dan, naar ons oordeel, de middelen zijn tot herstel, wij gelooven dat het totdusver gezegde reeds het volledig antwoord op die vraag bevat.

Immers die middelen, zooals ze door ons begrepen worden, bestaan eenvoudig in de wijziging van wat ons min goed of volstrekt af te keuren scheen in de tegenwoordige inrigting en werking der Maatschappij: de wijziging van dat een en ander zal, naar ons oordeel, alleen kunnen leiden tot een gelukkiger toekomst.

Volstrekt af te keuren noemden wij het aanhouden van een reserve-fonds: het worde alzoo opgeheven. Volstrekt af te keuren noemden wij eveneens de uitgave van het Album: zij worde alzoo gestaakt. Het een en ander leidt tot aanzienlijke besparing van gelden. De Catalogus behoeft voorts niet zoo omslagtig en zoo duur te zijn als tegenwoordig, en behoort in geen geval aan de Leden te worden opgedrongen.

Niet volstrekt, maar alleen voor sommige tijden en onder sommige omstandigheden, keurden wij de uitgave van kostbare werken en het uitschrijven van prijsvragen af; beide wenschen wij dus fakultatief te zien gelaten. Desgelijks de aankoopen voor de bibliotheek.

Voor een deel bestreden wij de verpligting der Afdeelingen tot de jaarlijksche opbrengst aan de Algemeene kas: zij scheen ons veel te hoog om niet noodlottig voor vele, zoo niet alle Afdeelingen te werken. Die opbrengst worde dus verlaagd. Zeer verkeerd noemden we voorts de vaststelling van een algemeen geldend minimum van Afdeelings-kontributie: men late dit derhalve aan de Aldeelingen zelve over. En niet minder nadeelig verklaarden wij elk noodeloos ingrijpen van Hoofdbestuur en Wet in het huishoudelijk leven dier Afdeelingen: men late ze dus vrij, waar die vrijheid het doel der M. niet schaadt, maar integendeel daaraan niet dan bevorderlijk kan zijn.

Ziedaar in twee woorden de eenvoudige, ligt in praktijk te brengen, en, zoo we vertrouwen, ook praktische middelen, welke wij meenen der M. te moeten aanraden, wil ze zich opheffen uit haar tegenwoordigen staat, - zij deze dan werkelijk een staat van verval, zij het dat die toestand nog niet is wat hij moest en inderdaad ook zou kunnen zijn. Vrijheid, vereenvoudiging, bezuiniging, - op deze drie Hoofdbeginselen moet elke hervorming berusten welke men de M. wil doen ondergaan. Men handelt naar die beginselen door af te schaffen wat volstrekt nutteloos, door fakultatief te laten wat slechts in sommige omstandigheden nuttig is, en door alle beperkin-

gen en bepalingen op te heffen, die noodeloos de vrije werking van de M. zelve en van hare Afdeelingen in den weg staan.

De vermoedelijke gevolgen van deze drieërlei maatregelen zijn ligt vooruit te berekenen, en ook in den loop dezer beschouwing reeds aangewezen. De M. zal er door kunnen winnen aan Leden en aan Afdeelingen; ze zal mitsdien ook winnen aan geld; ze zal door die aanwinsten, èn van materiële èn van intellectuele krachten, beter dan tot heden in staat worden gesteld de middelen aan te wenden ter opwekking en beschaving van den kunstzin bij het Nederlandsche volk, en met der tijd ook zelve op waardige wijze de eenmaal gevormde en hooger ontwikkelde nationale kunst te vertegenwoordigen.

Maar tot dat alles is het haar noodig te kiezen: tusschen zelfvergoding en nederige erkenning van eigen feilen en zwakheden. Wil zij de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst in Nederland worden, of verbeeldt ze zich reeds die Maatschappij in de regte en volle beteekenis te zijn? Ziedaar de vraag waarop in de eerste plaats alles neêrkomt. Beslist ze die vraag in den laatstgemelden zin, dan koesteren wij slechts zeer geringe hoop op haar herstel. Eigenwaan brengt eveneens staten en individuën ten val. Is het geene zonde, gedwaald te hebben, 't is er ongetwijfeld eene, des bewust in de dwaling te volharden; nog grootere de begane dwaasheid voor wijsheid uit te venten.

Maar wij zeggen het den steller van de hier besproken Memorie na, wien we mits dezen ook wederkeerig onzen dank hebben toe te brengen, dat hij ons in de gelegenheid stelde een onderwerp te behandelen 't welk ons evenzeer als hem ter harte gaat, we zeggen 't hem na: - ‘wij moeten ten einde!’ - Ook onzer ‘penne zou de stoffe allengs te magtig worden.’ - Wij besluiten met de stelling van welke we zijn uitgegaan en welke wij meenen in dit gansche opstel voor oogen te hebben gehouden: - dat de algemeene zaak, in dezen het algemeen belang en het groote doel der Maatschappij, bij alle beraadslagingen over de middelen tot bevordering van haar welzijn steeds op den voorgrond behoort te staan, maar dat ook het individuele leven harer deelen de bron is, uit welke het algemeene zijne krachten put, en dus vóór alles moet onderhouden, in geen geval belemmerd mag worden: dat de algemeenheid zich geenszins in 't bijzondere mag oplossen, maar van den anderen kant ook, noch ten koste van het bij-

zondere mag voortbestaan, noch het ook kan zonder zich zelven te gronde te rigten. En verder: dat de werkkring van een zedelijk ligchaam als de M.t.B.d.T. in geen geval, maar althans niet hier, gevestigd als ze is in een vrij en konstitutioneel land als Nederland, mag beperkt worden door de doode letter eener geschrevene wet, maar dat ze moet worden bepaald door de behoeften van den tijd en door de vrije stemming harer vertegenwoordigende vergadering.

Zijn het deze begrippen, deze beginselen, naar welke de Maatschappij in vervolg van tijd zich leert rigten, dan meenen we haar dagen te mogen beloven niet alleen van herstel, maar van wezenlijken bloei. Ons volk, het is waar, is nog geen aesthetisch gevormde natie, maar volstrekt onaesthetisch van aanleg is het evenmin, en het toont vatbaarheid genoeg voor hoogere ontwikkeling ook uit het oogpunt der kunst. Maar het behoort verstandig te worden geleid; het moet als van zelf, en zonder te bemerken dat enkelen den meester willen spelen, het moet door eigen ondervinding behagen leeren scheppen in de gewrochten van echte wetenschap en kunst; het is in alle zaken wars, en met reden, van alle uiterlijk vertoon zonder degelijken inhoud; het gemis van het laatste bemerkt het veel spoediger en veel beter dan zich menigeen voorstelt; en daarom wendt het met weêrzin zich af van al wat met veel vertoon van belangrijkheid en gewigt toch aan die eischen niet beantwoordt; en daarom heeft het tot dusverre zich ook afgewend van de M.t.B.d.T. zooals deze tot heden in ons vaderland is werkzaam geweest. Leer eerst het volk kennen waarmede en waarvoor gij te arbeiden hebt, vlei het niet in zijne gebreken, doch maak nuttig gebruik van zijne deugden, en ge zult alle kans hebben om te slagen, in welke onderneming dan ook. Maar stel u buiten dat volk, schep u een idealen staat van zaken, veroordeel zijne fouten en misken tegelijkertijd zijne wezenlijke deugden, welnu, ge zult het aan u zelven hebben te wijten zoo ge in al uwe ondernemingen faalt. Daarom, de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst stelle zich klaar en duidelijk voor oogen wat zij wil en voor wie en met wie zij te arbeiden heeft: laat zij toch leeren inzien, dat ze met eene natie te doen heeft, bij welke de regte kunstzin sluimert, maar nog geenszins is gewekt, veel min, als bij andere volken, reeds gevormd is en ontwikkeld; laat ze derhalve ook begrijpen, dat ze nog geenszins zoo hooge eischen als tot

dusver aan die natie stellen kan, maar liever beginnen met de nederige taak van leermeesteresse, van bekeeringsgezante op zich te nemen, eer ze met veel vertoon van uiterlijken praal doch weinig grond van waarheid zich uitgeve voor de Opperpriesteresse van een Priestervolk der Kunst. Wat is roemrijker, gedurende een aantal jaren zoodanig ijdel vertoon van grootheid te hebben gemaakt en in zelfbehagen te zijn opgegaan om na eene halve eeuw welligt tot algeheele vergetelheid terug te keeren zonder iets wezenlijks ten nutte van den lande te hebben uitgerigt, of eenmaal, - zij het dan ook dat de thans levenden dien roem niet mogen oogsten, - toch den hechten grondslag tot iets schoons en goeds te hebben gesticht? De Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst in Nederland oordeele zelve na rijp beraad, wat haar verkieslijk schijnt en door welke middelen zij het best meent te kunnen verwezenlijken wat zij wenscht. Zij zelve oordeele, - want van haar zelve alleen is het afhankelijk, - of ze werkeloos en nutteloos als wonderkind wil blijven voortteren op haar snel verworven doch slecht bewaarden naam, dan wel als rijpe jonkvrouw een nieuw en nuttiger leven wil intreden, om eenmaal welligt in weelderigen overvloed de bloesems der kunst te mogen uitstrooijen over het, vroeger ook om zijne kunst zoo hooggeroemde vaderland.

Mr. PIETER WTTENHAGHE.

Mylady Carlisle.

IV.

Lady Jane Howard had gemeend koelte te vinden in den lusthof van White-hall en daar de zomerhitte te kunnen ontvlieden. Zoo als zij dikwijls in hare opgevatte meeningen dwaalde, maar dat ook later gulgaauw erkende, dwaalde zij ook hier. Gelijk wij weten, bleek het haar reeds zeer spoedig, dat het priëel wel schaduw maar toch geen koeltjen bood, vermoedde zij dat de in het paleis teruggebleven Ladies het beter deel verkoren hadden. En zoo was het. In het vertrek ten minste dat op het Noorden lag en welks vensters waren opengeslagen, zoodat elk luchtjen er toegang had, was het koel, terwijl men er, dank zij de bloemen, die op een soort van balkon gerangschikt stonden, al de geuren inademde, die de tuin beneden bieden kon. Het was er verfrisschend koel; jammer maar, dat er slechts zoo weinigen van genieten konden of mochten. Op een sofa, waarvoor een Smirnaasch karpet lag - de vloer van het overig deel van het vertrek was van sierlijk ingelegd en met zorg gewreven eikenhout - zat, of lag liever, vlak onder het portret van Zijne Majesteit Koning Karel I, door den beroemden Van Dyck geschilderd, een jonge tedere vrouw, een kind, zou men bij den eersten blik hebben gezegd, ware het niet dat de ronding der leden en het bepaalde der lijnen en trekken van het gelaat reeds een middelbaren leeftijd verkondigden.

Op schoon mocht die kleine tengere vrouw niet bogen, wel echter op bevalligheid. Het gezichtjen was klein, het neusjen iets te groot in evenredigheid tot het geheele wezen, maar de

oogen waren glinsterend zwart even als het hair, dat opgemaakt was als dat van Lady Jane Howard, maar in zijn krullen een snoer paerelen half verborg, - een sieraad wat deze miste. Een dergelijk snoer omgaf haar hals, terwijl haar keurslijf scheen vast gehouden te worden als door een band van dezelfde kleinodiën, en op den boezem, welks vormen het geel zijden kleed meer dan gissen liet, een groote diamant, in een vierhoek van zilver gekast, prijkte.

Haar naam had een goeden klank door gants Europa en deed de gekroonde hoofden eerbiedig buigen, en der dochter van wijlen Hendrik IV, in leven Koning van Frankrijk, kwam die hulde toe.

Geen wonder, dat zij voor de meesten hunner eene begeerlijke partij scheen, en dat de jonge Koning van Engeland, voor weinige weken zijn vader Jakob I opgevolgd, benijd werd als de gelukkige, die den schat en de machtige vriendschap der Bourbons, welke door dien schat hem verzekerd werd, naar zijn nevelig eiland mocht overvoeren. White-hall jubelde en met White-hall geheel Engeland en Schotland, wat, sedert de Stuarts den scepter voerden, slechts nog zelden had plaats gehad. Men wist dan ook toen niet - en de naneef alleen zou het kunnen weten bij het doorbladeren van de gevoerde briefwisseling tusschen de gezanten der beide hoven, - welke laagheden er gepleegd, welke beloften er afgelegd waren door den bruidegom, eer hij den hoogtijd mocht vieren. Men wist het toen niet en behoefde zich niet af te vragen, tot welken prijs het kleinood, dat uit de handen van Richelieu ontvangen en door Buckingham in 1625 te Dover werd aangebracht, was verkregen. Een ooggetuige - Mr. Meade, die aanteekeningen naliet over zijn tijd - wijdde eenige regelen aan de eerste ontvangst van Henriëtte Maria door haren gemaal op Engelsch grondgebied, en in die regelen schildert hij, misschien zonder het zelf te weten, niet alleen een gantschen toestand, maar ook een figuur, een charakter. ‘De Koning,’ zoo verhaalt hij, ‘nam haar in zijn arm, kuste haar en sloeg, terwijl hij met haar sprak, zijn oogen neêr tot op hare voeten, hetgeen zij bemerkte, en tevens de reden waarom hij het deed; want zij toonde hem hare schoentjens en zeide: ‘Zie, ik sta op mijn eigen voet, ik gebruik geene kunstmiddelen. Ik ben werkelijk zoo groot als ik schijn; ik ben noch grooter noch kleiner.’ Daar school tegenwoordigheid van geest in de opmerking, mis-

schien ook vernuft, en wel een vernuft, hetwelk dat van Karel te boven ging, want hij had bij het ontvangen andwoord slechts even geglimlacht, maar niets geandwoord.

Henriëtte Maria van Frankrijk had bij het verlaten van het ouderlijk huis wellicht eenige lessen ontvangen. Welke die waren is niet bekend; wie die konden gegeven hebben echter wel, en uit het laatste zou men het eerste kunnen gissen. Hare moeder was de heerschzuchtige Maria de Medicis, die haar zoon had pogen te doen afdalen tot den rang van eersten onderdaan, en haar wensch vervuld had kunnen zien, zoo niet achter den troon van Frankrijk, eerst geheel in het verschiet, maar van lieverlede dichter en dichter, de lange krachtige gestalte van Richelieu ware verrezen. Aan de lessen, die zij hare dochter gaf, voegde deze dienaar misschien nog eenige wenken toe; bij den afscheidskus der Koninginne-moeder werd Henriëtte Maria misschien door den Kardinaal-minister verzekering gedaan van zijne voortdurende waakzaamheid, ook aan het hof waarheen zij toog, om als Koninginne te schitteren, en zoo mogelijk, te heerschen. ‘Ik gebruik geene kunstmiddelen; ik ben juist zoo groot als ik schijn,’ had zij bij den eersten voetstap op den Engelschen grond gezegd en had jaren daarna niemant nog aan de waarheid van het gezegde getwijfeld, eenige woorden, eenige handelingen, slechts gehoord en bespied door wie haar het naast omgaven, deden in de laatste maanden daaraan twijfelen, deden gelooven, dat de opvoeding dier moeder vrucht had gedragen en de voortdurende waakzaamheid van den Kardinaal-minister niet aan eene ondankbare was besteed. Het was nog slechts een vermoeden, maar dat in den laatsten tijd vooral steeds in uitgebreider kring oprees. Oogenschijnlijk beperkte zij zich tot de genietingen, haar als Koninginne weggelegd, poogde zij zelfs niet haren gemaal te helpen in het torsen van den telkens zwarer wordenden scepter.

Haar gemaal had Buckingham en, toen deze vermoord werd, Thomas Wentworth tot steun en bondgenoot, en alles duidde aan, dat de hulp dier beiden en vooral des laatsten hem voldoende was. Zij had geschreid, maar eindelijk stil en onderdanig berust, toen haar geleide van vrouwen en priesters, weinig tijds na haar aankomst, naar Parijs werd teruggezonden; zij had sedert dien tijd meermalen geschreid, maar altijd minder onderdanig berust, indien haar wenschen - altijd zich nog bepalend tot den kring waarin zij zich bewoog - werden gedwars-

boomd, en het was wel eens geschied, vooral nadat zij haar gemaal gelukkig vader had doen worden, dat zij in den strijd met de wapenen die zij bezigde - tranen en klachten - zegevierde. In den laatsten tijd vooral, bij het altijd donkerder worden van den politieken hemel, had zij haar gemaal ter zijde gestaan en was hare stemming - ‘stug en moeielijk te regeren als het geweten eens Puriteins was haar inborst,’ zoo schreef een tijdgenoot van haar - opgeruimd en zelfs blijmoedig.

‘Het was de plicht der vrouw, den man, wien zoo vele zorgen kwelden, uren van afleiding en verkwikking te verschaffen, door de blijmoedigheid en opgeruimdheid van haar, die in het binnenvertrek haar tabernakel had opgeslagen,’ dus beweerde zij, en Zijne Majesteit wist die liefde en die zelfverloochening en die geestkracht te waarderen van eene, die hij altoos zoo zwak, zoo vrouwelijk grillig had gedacht. Zij had in den laatsten tijd haar gemaal en den Aartsbisschop Laud geen doodsangsten meer aangejaagd door de vroeger telkens dringender en luider aangeheven vordering, om haren geloofsgenooten vrije uitoefening hunner godsdienst en zelfs aandeel in het hoog bewind te gunnen. Zij had in den laatsten tijd hare omgeving, zoo Lords als Ladies, tot behoedzaamheid aangespoord in het beoordeelen van de leden van 's Konings bijzonderen raad, en de gaven en de trouwe diensten geroemd van Mylord Strafford. Maar tevens had zij haar gemaal aangespoord tot volharding, tot doortastende maatregelen, en hem gewezen op hetgeen ‘men’ in Frankrijk gedaan had en deed. Was zij daarbij geheel zich zelve, of leverde zij een nieuw bewijs van de alomtegenwoordigheid des Kardinaals; was zij daarbij geheel zich zelve, of getuigde hare handelingen van den invloed, dien Mylady Carlisle altijd nog uitoefende? Wie zoude in staat zijn al de invloeden te ontleden, die inwerkten op de vrouw, die zich zelve sterk genoeg waande en toch zoo zwak was waar zij den arbeid, voor mannelijke krachten weggelegd, trachtte te verrichten, invloeden, zoo vermogend misschien, niet alleen omdat zij in zich zelven machtig waren en onwederstaanbaar, maar ook omdat zij overeenstemden met de wenschen en begeerten van haar hart?

Het kon geene bevreemding baren, dat Zijne Majesteit tot meer vertrouwelijkheid jegens haar werd genoopt waar hij zijn eigen inzichten en oogmerken door haar gebillijkt zag, dat hij met haar van tijd tot tijd zich beried over zaken van Staat. En daarvoor bestond, behalve in het reeds genoemde,

nog eene andere krachtige aanleiding in den politieken staat van het rijk. Wat Hare Majesteit zoozeer gehaat maakte bij de Puriteinen, deed haar vereerd en bemind zijn bij een deel van den hoogen adel van Engeland: het was haar Godsdienst. En de Katholieken waren nog eer dan de volgers van de *Highchurch* - Laud en de zijnen - bereid om het Koningschap als eene inzetting Gods en den Kroondrager als een afgezant des Allerhoogsten te beschouwen. Nu de strijd feller en feller werd, nu de partijen zich sterker en sterker afteekenden, kon het Karel niet onverschillig zijn al de hefboomen, welke ter zijner beschikking stonden, in beweging te brengen, en zijne gemalin kon een machtige hefboom zijn. Wij mogen gelooven, dat Hare Majesteit wist wat zij gelden kon, dat zij het zich bewust was geworden, niet langer alleen de gade eens Konings en de moeder eens troonsopvolgers te zijn, wie in de receptiezaal of aan het feestbanket een hoog woord vergund werd, maar te zijn opgeklommen tot den rang van heerscheresse, die misschien even zoo goed als de oude Koningin Bessy, een zetel in den bijzonderen Raad zoude kunnen innemen. Maar wij mogen tevens gelooven, dat zij, met het lot harer moeder, die voor den Kardinaal Richelieu had moeten wijken, voor oogen, zich had voorgenomen niet haar invloed te doen gedijen ten voordeele eens oppermachtigen ministers.

Plannen van staatkunde, droomen van glorie en grootheid verzelden haar misschien op de donzen koets, waarop zij thands lag neêrgegleden, waarop zij ettelijke oogenblikken, na al hare Ladies weggezonden en den Lord Stewart bevolen te hebben ieder, wie het ook zij, van haar verwijderd te houden, in eenzaamheid en in diep gepeins had doorgebracht. Geen geluid stoorde hare overdenkingen, dan alleen het gegons der insekten, zwevende over de geurige bloemkelken; geene beweging leidde haar af dan die het vlerkgewiegel van den enkelen vlinder te weeg bracht, die, verdwaald in het open vertrek, een wijl er rondfladderde. Maar aan een deur, tegenovergesteld aan die door welke zij was binnengekomen, werd weldra behoedzaam geklopt en fluisterend had zij verlof gegeven tot binnentreden. Twee mannen waren daarop te voorschijn gekomen en hadden zich tegenover haar nedergezet.

De een droeg het gewone hofkostuum en toonde het zelfvertrouwen van een, die zich op zijne plaats weet; de ander was gekleed als een burger uit den gegoeden stand, maar ver-

ried den zoon van het Zuiden in de kleur en de uitdrukking zijns gelaats. De een was Lord Kensington, Graaf van Holland, de ander de Italiaan Rosetti, beiden vertrouwden, schoon in zeer verscheiden zin, van Hare Majesteit; beiden verdacht en gehaat bij de volkspartij, die hun toenemenden invloed ten Hove vermoedde en met wantrouwen gadesloeg.

Het zij ons vergund Lord Holland, al moet hij ook slechts eene ondergeschikte plaats in dit verhaal innemen, bij den lezer met een enkel woord in te leiden. Hij had den ouderdom van Mylord Strafford, maar miste ten eenenmale diens deftig en hoog voorkomen, evenzeer als diens scherpzinnigheid en verstandelijke kracht. Hij had wellicht tot zijne aanbeveling weinig meer dan zijn schoon gelaat, zijn schitterende manieren en zijn goeden wil om het Koningschap tot elken prijs te dienen. Hij was weleer de vriend geweest van den Hertog van Carlisle, met wien hij in Parijs als afgezant van de Engelsche kroon ten jare 1624 was opgetreden en waar de dichter Daniël, die zijn tijdgenoot was, van hem zong:

> Te schoon voor onze sekse en toch te ruw voor de andre.

Maar niets was aan grooter wisseling onderworpen dan de vriendschap onderling van den Engelschen adel. Daar gunst deed opklimmen en ongunst deed nederdalen en de zwaksten de eerste het meest najoegen en de laatste het meest behoefden te vreezen, was intrige het wapen waarmeê ieder vocht, en de logen de kogel, die van verre maar daarom niet minder wis raakte. De omstandigheden waren echter zoodanig, dat in 's Konings Raad andere gaven dan die der intrige moesten zitting nemen, en Holland zag Carlisle voorgaan en eindelijk den onbekenden landedelman Thomas Wentworth boven zich verheven. Carlisle stierf en zijne schoone weduwe weigerde de nederlagen te doen vergeten, welke haar echtgenoot hem had toegebracht; Thomas Wentworth steeg hooger en hooger en breidde zijn gezach, dat haast een oppergezach werd, al verder en verder uit. Mylord Holland had partij gekozen; den Koning kon hij niets zijn; der Koningin werd hij... veel.

Toch was hij den Koning nuttig en dat wel door toedoen van Strafford, die hem tot Grootmeester der wateren en bosschen deed benoemen. Met welk oogmerk was Strafford de verhooging zijns vijands bevorderlijk? Het bleek spoedig. Toen het geldgebrek meer en meer neep, moest de Grootmeester de oude

boschwetten, sedert eeuwen niet meer herdacht, in het leven terug roepen. Uitgestrekte streken, een paar eeuwen reeds in het bezit van anderen, vorderde hij terug als koninklijk domein, ten zij men door aanzienlijke offers in geld den Grootmeester vermurwde en de eischen van de Kroon voldeed. Een wraakkreet ging tegen Graaf Holland door het geheele rijk op. Holland had meermalen smadelijk van Wentworth en diens arbeid gesproken, welnu, deze had hem aan het werk gezet en, zonder dat hij het wist, onder behoorlijk toezicht.

Of de Koningin wel den schranderen raadsman zoozeer als den trouwen vriend in Holland vereerde, mocht de tijdgenoot betwijfelen. Zij had echter in den Engelschen adel weinig vrienden en wenschte zelfs misschien in hem, die haar ter zijde stond, geene buitengewone gaven, die meest tot stugge zelfstandigheid leiden. Hoe zij ook in het politiek leven over hem gedacht mocht hebben, het is zeker, dat langdurige vertrouwelijke omgang beider naam aan elkander hadden verbonden en het geheim, dat zij den vriend toevertrouwde, dikwerf veilig bleef, ja meestal veiliger dan bij haar zelve.

De toenemende invloed der Koningin moest ook Hollands invloed vermeerderen en hem langzaam naar eene plaats schuiven, waar hij lang gewenscht had aangekomen te zijn. Hij had er een overtuigend blijk van ontvangen in den vroegen morgenstond. De post van York was uitgebleven tot niet geringe verbazing van allen, en alleen de gehate Strafford had, als ware hij Zijne Majesteit zelf, intocht gehouden. Dit laatste was hem nog den vorigen avond door zijne lakeien medegedeeld. Men begrijpe dus dezen ochtend zijne blijde verbazing, toen hij gewekt werd door een bode, die zijn dampend en hijgend ros aan een der bedienden had overgelaten en zich ijlings in Mylords slaapkamer begeven had, waar hij een brief van Zijne Majesteit voor de Koningin overreikte. En dien brief smokkelde hij thands tegelijk met den Italiaan Rosetti den salon Harer Majesteit binnen.

Henriëtte Maria had dien in ontvang genomen, en de kleine hand, waarmeê zij hem vasthield, verried hare aandoening. Zij las den aanhef haastig ten einde. Deze bevatte dan ook niets anders dan den betuigingen van leedwezen over zijne lange afwezigheid en een aanbeveling om toch op de kinderen goed te doen toezien en vooral den bijna tienjarigen Karel in de tegenwoordige hitte slechts wijn en water met een enkelen citroendruppel en veel

suiker te doen drinken. Iets bitters kwam er op haar gelaat te lezen; een trek kwam er om die lippen, die het anders zoo aanvallig gelaat iets scherps en onbehagelijks gaf. Maar die trek verdween en maakte plaats voor een uitdrukking van tevredenheid. Karel begon over iets anders en gewichtigers te schrijven; hij had dit papier óok regels toevertrouwd, die de moeite waard waren een paard dood en een bode half kreupel te doen rijden. De vader was vervelend, de Koning niet, en oordeelt de nakomelingschap ook, aan de hand der geschiedenis, dat in Karel I de vader alleen in staat is den Koning te redden, Henriëtte Maria zag genen meer en meer voorbij, en kon dit wellicht ook, omdat zij sedert lang den echtgenoot om den Koning en..... misschien ook om den vriend had vergeten. ‘Harry,’ dus las ze, en zij wist, dat Zijne Majesteit, haar met dien naam aansprekende, altijd goed gezind was, ‘Harry, de laffe schelmen zijn aan het loopen gegaan, eer de schurk Leslie met zijn bedelaars hun goed in de oogen keek! 't Is om den stok op den rug van de lafaards te doen spelen, maar er is niemant, sinds Tom naar Londen ging, wien ik de eer waard vond den mijnen te hanteeren. Toms Ieren hielden zich goed, maar wat konden die tegen de overmacht? Zoo de Kardinaal me maar een paar regimenten van zijn musketiers wilde toezenden! Denk daar eens over, Harry, en werp dat eens op als ge Zijner Eminentie schrijft. Het zou ook niet kwaad wezen, de Hooglanden aan den gang te helpen. Ze zijn goed katholiek, ge begrijpt me! en ze zijn zóo hongerig, dat het stuk zwart brood van de rondkoppen der Laaglanden hun een kostelijke pastei schijnt. Ik ben bezig te onderhandelen en moet het gereutel van de dweepers aanhooren en er zelfs naar schijnen te luisteren. Kanut moest wel naar de zee wijken, maar hij wachtte tot het weêr eb werd. Tom zond ik naar Londen om geld. Hij zal het wel weten te vinden en manschappen ook; maar ik vrees, dat hij weêr wat ruw te werk zal gaan.

Het was beter, als de katholieke adel eens wat milder werd. Begrijpen zij dan niet, dat ze vernield worden, als de rondkoppen mij mat zetten? Behandel den Mayor en de burgers van Londen beleefd; ik vrees dat Tom ze wat hard aanspreekt, en als gij ze dan wat honig toedient, maakt dat een goeden indruk. Tom moet spoedig terugkomen, want ik heb hem hier noodig, als ik iets van de Hooglanden, van Zijne Eminentie en van den adel, bij voorbeeld van de Sunderlands en de

Norfolks, verneem. Zeg hem niets van dezen brief en laat hem vooral niets bemerken van het bewuste geld. Neem u zelve in acht, beste Harry! en wacht er u voor 's avonds laat op den Theems te varen; toon een blij gezicht, mijn beste! en wees toch vooral vriendelijk voor Tom, want we hebben hem noodig en hij is trotsch. Kus mijn kleinen naamgenoot, en zeg hem, dat ik voor hem werk; ja, Harry! bij God! dat doe ik... Hij zal eens de vrucht plukken van den boom, dien ik plant, hij en, zoo God geve, zijn zoon ook!

Karel, Rex.'

Zij had Holland den arm doen leunen op de zijde van haar rustbank en hem den brief mede doen inzien; zij had eenige zinsneden half luid gelezen en den Italiaan deze ook doen genieten; maar schoon Holland dus meer was geopenbaard dan Rosetti, bleek het uit den gantschen loop van het gesprek, dat deze toch nog meer dan de ander begreep. Beiden bleven echter zwijgen; Rosetti staarde Hare Majesteit aan.

'Welnu?' fluisterde deze.

De Italiaan neep de oogen half dicht, hetgeen hij gewoon was te doen in oogenblikken van nadenken, van wikken en wegen.

'Het komt mij voor, dat Zijne Majesteit in hoogen nood verkeert, en toch niet dan ongaarne zich gediend ziet door... Mylord Strafford.'

'Dat leid ik ook af uit 's Konings brief,' merkte Holland aan. 'Maar hoe Zijne Majesteit te dienen, nu Strafford zich van alle middelen heeft meester gemaakt? Ten zij hij verwijderd worde kunnen wij niets.'

De Koningin knikte hem toe, maar leî tevens een vinger op den mond, afsof zij het noodig vond hem tot voorzichtigheid aan te sporen waar het dien man gold, al werd er ook van hem gesproken in de stilte van het geheim kabinet, voor welks deuren nog *portières* van laken hingen.

'Zijne Eminentie is bereid de musketiers te zenden; niet alleen drie regimenten, maar tien, dertien, zoo het verlangd wordt,' fluisterde Rosetti.

'Gij weet dit? Gij schreeft er misschien den Kardinaal reeds over? Ah!'

Dat laatste woordtjen, hoewel niet meer dan een uitroep, verkreeg door den toon, waarop het gesproken werd, eene zeer gewichtige beteekenis. De Italiaan vergiste zich niet, toen hij

er uit verstond: Ik gaf er u geen bevel toe; wat vermeet gij u al niet?

Hij was begonnen eene mededeeling te doen, maar besloot wijselijk niet verder te gaan voor zij er hem om verzocht. Dat geschiedde. Hare Majesteit was niet in staat zich ver van het lokaas te verwijderen, dat de dienaar haar voorhield, en vroeg dan ook weldra: ‘Op welke voorwaarden wil Zijne Eminentie dat? Wij kennen haar voor niet zoo edelmoedig om iets voor niets te doen.’

Wie nog vermoed had, dat Henriette Maria den Kardinaal Richelieu gehoorzaamde, zoo als haar broeder, de Koning van Frankrijk, het deed, mocht na deze woorden zijne dwaling inzien. Zij wilde zijne diensten wel; zij zag in die te behoeven, maar zij wilde ze alleen tot haar eigen voordeel, en de slimme Eminentie, die bezig was het Koningschap in Frankrijk tot een volstrekte alleenheerschappij te vervormen en de Stuarts helpeu wilde dit eveneens te doen, had zich voorgenomen het Engelsche Koningshuis dit duur te doen betalen en Brittanje te vernederen tot een vazal van Frankrijk. Daarom moest Engeland door twisten in eigen boezem verscheurd worden eer hij het gewicht van het Fransche zwaard in de schaal zoude werpen; en als de nood Zijner Engelsche Majesteit ten top was gestegen, dan zou hij bereid zijn te helpen, mids hem een hooge prijs daarvoor geboden wierd.

Hij openbaarde eenigermate zijne inzichten, toen hij bij monde van Rosetti op de herhaalde vraag der Koningin, wat 's Kardinaals voorwaarden waren, liet andwoorden:

‘Slechts keurtroepen wil hij Zijne Majesteit ter hulp zenden. In het belang Zijns koninklijken meesters moet hij echter alle mogelijke maatregelen nemen, ten einde het behoud dier troepen te verzekeren. Een nederlaag zoude geleden kunnen worden, en in dat geval zoude men eene veilige plaats moeten bezitten, waarheen men zich terugtrekken kon.. Uwe Majesteit vergete niet, dat Engeland van alle zijden door de zee bespoeld wordt, en dat een leger, van buiten ingekomen, na het verlies van een veldslag moeielijk meer kan ontsnappen. Indien Zijner Eminentie alzoo Portsmouth werd ingeruimd, zoolang de vijandelijkheden duren...’

‘Portsmouth...? nooit!... Zijne Eminentie is wel zeer bevreesd voor een nederlaag, niettegenstaande zij niets dan keurtroepen wil zenden,’ zeide de Koningin scherp.

‘Wat vermag de overmacht niet! Uwe Majesteit neme in aanmerking, wat er thands geschied is, niettegenstaande de krachten tamelijk gelijk stonden, ja het Engelsche leger het Schotsche overtrof, daar Zijne Majesteit zelve aan het hoofd zich bevond van het eerste!’

Honigzoet klonken de woorden, en toch waren zij zoo scherp! Ze bevatteden toch ingewikkeld eene herinnering aan den hoogen nood, waarin de Koning en de Koningin van Engeland zich bevonden. Hare Majesteit begreep dit dan ook zeer goed en kon den blos niet weêrhouden, die zich een oogenblik over haar gelaat verspreidde.

‘Portsmouth overleveren!’ prevelde zij. ‘Ik bewoog Karel daartoe nooit!’

‘Zijne Majesteit is te schrander, om, wanneer de noodzakelijkheid dit gebiedt, de hulp van een machtigen vriend te weigeren... De Kardinaal heeft mij echter nooit gelast over deze zaak met Uwe Majesteit te onderhandelen; hij was er zelf niet zeer toe genegen; liefst houdt hij zijne musketiers bij zich, waar hij ze arbeids genoeg kan verschaffen. Misschien dat Mylord Strafford ook zonder Fransche musketiers zal weten te overwinnen...’

Maar dat wilden Holland noch zijne vrienden, en dat begreep de sluwe Italiaan ook.

‘Strafford vermag niets meer,’ viel de eerste in. ‘De Ieren heeft hij kunnen drijven als het domme vee, maar hier is hij machteloos.’

‘Uwe Majesteit vernam, dat Mylord Strafford hier is aangekomen?’ vroeg Rosetti.

‘Ik heb het bemerkt van ochtend bij mijn *lever*,’ klonk het bittere andwoord. Rosetti, die giste wat zij bedoelde, maar het duidelijker uitgesproken wilde, bleef haar vragend aanzien en zeide ten laatste: ‘Uwe Majesteit meent...?’

‘Dat de meeste Edellieden zich van morgen vergisten en White-hall voorbij reden om naar Strafford-house te gaan,’ viel Holland oprechter dan voorzichtig uit.

‘Tot zelfs de Sunderlands zag ik daarheen rijden,’ fluisterde Rosetti, zich tot Hare Majesteit heenbuigende.

De fijn batisten zakdoek schoof heen en weêr in de hand der Koningin.

‘Hebt gij den oudsten gesproken, Rosetti, zoo als ge beloofd hadt?’

Hij knikte bevestigend.

‘Welnu?’

‘Uwe Majesteit kent de principes der Sunderlands. Eer verzet men de Apennijnen dan principes als de hunne; kort saamgevat luiden ze: zonder gevaar veel winnen.’

‘Willen ze ons dan geen penny leenen?’

‘Ten minste geen honderdduizend pond zonder onderpand. Ze zouden een groot deel daarvan zelf moeten opnemen, en derhalve zonder behoorlijk gedekt te zijn zich in schulden steken, welke hun geslacht nooit te boven zou kunnen komen... O, de Sunderlands zijn voorzichtig!’

‘Maar hebben ze dan ten minste aangenomen zich met de katholieke Lords te beraden? Zij hebben invloed....’

‘Maar het is gevaarlijk dien te doen gelden. Zij zien in de verte het booze Parlement, dat hunne verstandhouding met de katholieke Lords niet ongestraft zoude laten... Ik herhaal het: de Sunderlands zijn voorzichtig en hebben vaste principes.’

‘Dus hebben zij geweigerd?’

‘Daarvoor zijn zij echter ook weêr te voorzichtig. Ze gaven mij te kennen, dat als zij Uwe Majesteit te wille waren en zich in dat wespennest begaven, zij zich alle kansen van welslagen moesten verzekeren en daarom ook over geld moesten kunnen beschikken. Ik heb dat niet dadelijk geweigerd, daar ik wist dat Uwe Majesteit op eenige duizenden ponden niet zoude zien....’

‘Maar die hebben we noodig om troepen te werven en zijn voor het grootste deel al besteed!’ riep Holland te openhartig uit. Een blik Harer Majesteit deed hem begrijpen, dat hij iets onverstandigs gezegd had.

‘De Sunderlands bieden hunne goede diensten aan. Eene zonderlinge wijze om ons van dienst te zijn! Wij vragen van hen ondersteuning in geld en zij vorderen het van ons. Tot zelfs hun invloed willen zij tot geld doen munten. Wij zullen dit in gedachten houden in het uur der overwinning!’ zeide de Koningin, en het was der opmerking waardig, welk eene uitdrukking van wrok dat teder gelaat, welke vaste beradenheid die kleine gestalte en de houding die zij aannam te kennen gaf. Zij bleef een oogenblik in gepeins verdiept.

‘Zou het nu niet geraden zijn zelf de hand aan het werk te slaan. Indien gij zelve aan de katholieke Edellieden schreeft...?’ vroeg Holland.

Rosetti luisterde scherp toe, maar zijn gelaat duidde on-

verschilligheid aan. Toen de Koningin hem aanzag knikte hij toestemmend en voegde hij er de woorden bij: ‘Als Mylord Holland de brieven schreef en ik voor de verzending zorgde, dan blijft het geheim bewaard.’

Hij scheen het van belang te achten, dat Holland meê in de zaak betrokken werd. Of hij er niets meer mede bedoelde dan den zich ook wel eens verpratenden edelman tot behoedzaamheid te dwingen?

Men beraadslaagde daarover nog een oogenblik en eindigde met den schroom der Koningin te overwinnen.

Er was in 's Konings brief een wenk gegeven, die niemant der aanwezigen in den wind sloeg; er was daarin gesproken van een nieuwen opstand uit te lokken in de Hooglanden. Hare Majesteit was daarop reeds bedacht geweest en had een deel van het verkregen geld daarvoor bestemd. 's Konings brief deed haar gelooven, dat het oogenblik er voor gekomen was, dat de afleiding, dien de opstand in den rug van het Schotsche leger te weeg zoude kunnen brengen, den toestand van den Koning gants en al zoude doen verkeeren.

Het scherpe oor van Rosetti had in de laatste oogenblikken eenig gerucht vernomen op den trap, die naar den bijzonderen ingang leidde. Hij meende den haastigen tred te herkennen en achtte daarom alle waarschuwing overbodig.

De deur werd driftig geopend en een man in het priesterlijk gewaad der oude kerk trad binnen. Hij zag er bleek en afgemat uit. Het mager, beenig gelaat, de kale kruin, naauw door een zwart fluweelen kapjen bedekt, duidde een ouderdom van omstreeks vijftig jaren aan. Groote donkere oogen gloeiden koortsachtig in de holle kassen en spelden een vuur, dat meer dan verwarmde, dat veeleer verteerde; een lange gebogen neus, een groote mond en scherp geteekende kin gaven het gelaat eene onbehagelijke uitdrukking. Het was de eerwaarde Con, de biechtvader der Koningin, een Schot van afkomst, maar het tegenbeeld van het overgroot deel zijner landgenoten.

Voor hem toch was zijn vaderland, dat een verbond met den Heer heette aangegaan te hebben, aan den boozen geest verkocht; naar zijne meening had de Heilige God, die gedurende eeuwen Schotland als zijn uitverkoren land had beschouwd, zich thands afgekeerd en het prijs gegeven aan al de dwalingen der ketterij. En hij was geen man om die meening te

bewimpelen of de spitsheid er van te verzachten door zoete woordekens van liefde; hij sprak haar uit waar hij het slechts kon, ook waar hij het niet mocht.

Hij sprak zijne overtuiging uit en bekommerde er zich weinig over, of die ook streed met de wetten door Koning, Lords en Gemeenten gemaakt; wetten, waarvan hij de geldigheid gereed was te betwisten, niet alleen omdat ze zijne overtuiging en de hoogere geboden zijner Kerk geweld aandeden, maar ook omdat hij den Koning ze weinig zag eerbiedigen, en de Koning hem de eenige toescheen, die een verbindende wet geven kon. Op dat punt ontmoette hij den Aartsbisschop Laud, en die eenstemmigheid van gevoelen gaf hem een beschermer in den machtigen. Deze handhaafde hem tegen den haat van duizenden en deed den steun, dien hij reeds in Hare Majesteit scheen te bezitten, nog sterker worden. Of echter Henriëtte Maria hem werkelijk lief had als haar vertrouwden vriend en geestelijken raadsman, of zij hem wel naar waarheid bekend maakte met alles wat in haar binnenst omging, mag worden betwijfeld. Zij had misschien eerbied voor zijn moed; zeker evenwel zou het haar aangenamer geweest zijn, als die zich meer door voorzichtigheid had laten leiden en temperen; zij had misschien eerbied voor zijne krachtige beginselen; maar liever ware het haar, der dochter van Maria de Medicis, gewisselijk geweest, als die beginselen minder strakte en meer plooibaarheid hadden bezeten. Zij wist het, dat hare vriendschap voor dien priester de achterdocht van niet weinigen vermeerderde, en streed het ook met hare geheele inborst, ten wille van halstarrige onderdanen een dienaar te verw ijderen, zij het ook een die niet hoog in hare schatting stond aangeschreven, ja dien zij zelfs lastig vond, het zou haar verre van onaangenaam zijn geweest eene gelegenheid aan te treffen, om zich vrijwillig, zonder schijn van daartoe gedwongen te zijn, van hem te ontslaan.

Zij zag hem thands met tegenzin verschijnen; zij had nog zoo veel gewichtigs te bespreken, waarbij zijne tegenwoordigheid haar hinderlijk en belemmerend toescheen. Hij bemerkte niets van het onwelkome van zijn bezoek en zette zich, zonder daartoe verlof af te wachten, in den stoel, dien hij opnam, neder; terwijl hij, bleeker dan gewoonlijk, nochtans het zweet zich van het gelaat wischte en daarbij hijgde als een afgerend paard.

‘Uwe Eerwaarde schijnt zich bijzonder gehaast te hebben hier heen te komen,’ merkte Rosetti aan.

‘Ik ben het gevaar ter naauwernood ontkomen, dat mij bedreigde op mijn weg naar White-hall. Een geloovige vrouw, arm en nietig scheen zij, maar groot zal haar loon zijn voor dit goed werk, opende bij tijds haar deur en verschool mij; had zij geaarzeld, ik zou door het kettergebroed verscheurd zijn.’

‘Uwe Eerwaarde lokt den storm dan ook uit, door het openlijk dragen van dat kleed. Was onze Heer geen Jood onder de Joden, Onze Gebenedijde Vrouw...’

‘Gij dwaalt en het gekozen voorbeeld is in strijd met de berisping,’ hernam de priester scherp genoeg. ‘Dat kleed is het kleed mijner waardigheid, waarop ik roem draag; het moet het lijkkleed worden van den martelaar, en slechts de laauwheid onzer dagen kan daarin grond vinden voor afkeuring of verwondering.’

‘Toch wenschte ik dat Uwe Eerwaarde bedacht,’ andwoordde Hare Majesteit bijna schoorvoetend en bedeesd, ‘dat de steen, naar uw gewijd hoofd geslingerd en er over heenvliegend, neêrvalt in de glazen van White-hall.’

‘En al ware dat zoo, mijne dochter, waar schuilt het kwaad? De goede zaak zou er niet door gedeerd worden, als het gantsche volk een blik naar binnen kon werpen en zij, die daar binnen waren, dit wisten. Menigeen wenscht alhier slechts beschilderde ruiten in de vensters en dan nog soms gordijnen er voor. Ik ben van de meening, dat de Heilige Kerk, wie de poorten der hel niet zullen overweldigen, tegen den openbaren aanval slechts openlijk moet worden beschermd. M i j n gang ligt niet in het duister en m i j n weg is geen kronkelig pad.’

De laatste woorden sprak hij uit met het oog op Rosetti gericht, die het zijne van hem hield afgewend, ofschoon het bleek, dat hij 's priesters blik óp en diens woord tót zich gericht wist, daar hij zich genoopt vond te andwoorden.

‘Mij dunkt toch, Erwaarde Heer! dat ook gij aan de algemeene wet hebt gehoorzaamd, die elk onzer leert dat vijf of tien sterker zijn dan een, toen gij in het huis van die arme vrouw den aanval van het gemeen zijt ontvlucht..... Het is geen verwijt,’ voegde hij er aan toe, met de hand even wenkend, toen hij den ander gereed zag hem in de rede te vallen met alle teekenen van drift. ‘De Heilige Kerk leert ons niet de martelkroone met geweld te veroveren, en daar, zoo als Uwe Eerwaarde zelf zeide, de poorten der hel haar niet zullen kunnen overweldigen, geloof ik dat wij elken aanval juist niet

zoo driftig behoeven tegen te gaan, als vreesden wij voor een dadelijke en onherstelbare nederlaag.'

'Maar dat is de woordverdraaïing der ketters, dat is de taal van een heidensch Sofist!' riep de ander in arren moede uit. 'Juist wat u tot gedurigen fellen strijd moet prikkelen, verwringt gij tot eene verdediging voor flaauwhartigheid en lafheid. Neen, "nu of nooit," zoo als de Campbells in hunne vaan voeren, en ik ben er trotsch op, dat mijn Clan die leuze altijd getrouw is gebleven. Er is reeds te lang geplooid en vertraagd, te lang geschonken en genomen. Mijne dochter! het zal uwe ziel bezwaren in de laatste ure, het zal het heilig Sakrament zijne wondere krachten doen derven, als gij nog langer aarzelt het voorbeeld te geven aan de geloovigen in Engeland. Ik vraag, dat de mis openlijk in uw kapel gevierd worde, dat de kerk in Cheapside niet langer haar kruis en haar Heilige derve, dat ik scholen moge openen hier en in den omtrek en de broeders van St. Andrew mij behulpzaam zijn in het grootsche werk.'

'Het is een dwaasheid, dat thánds te vragen!' riep Holland uit, voor wien de geestdrift des priesters bijna krankzinnigheid scheen. Hij was het minst van allen bereid om gants Engeland tegen zich te zien opstaan en een tal vijanden te verkrijgen, waarbij die van Strafford slechts een klein hoopken zouden schijnen te zijn. Hij wisselde dan ook eenige woorden met Hare Majesteit om die, zoo het noodig ware, mede te overtuigen van het groote gevaar, waaraan men zich blootstelde, al gaf men den priester slechts voor een klein gedeelte gehoor. Groot was echter zijne verbazing, Hare Majesteit op zijne bedenkingen en veel afdoende bezwaren, waaronder het minste nog was, dat gants Engeland naar de wapenen zoude grijpen, niets te hooren andwoorden en Con te hooren te gemoet voeren, dat zij zijn wensch in ernstige overweging zoude nemen; dat zij reeds lang hetzelfde verlangd had, en Laud, die zoozeer van goeden wille was, daarover zoude raadplegen. Nog hooger echter steeg zijne verbazing, toen Rosetti, de altijd bedachtzame raadsman, het woord nam, om Con mede te deelen, dat hij volkomen dacht als Zijn Eerwaarde, en dat ook hij bij Hare Majesteit eerbiedig aandrong op het nemen van een koen besluit; dat hij echter in het belang der allerheiligste zaak moest aanraden van te wachten tot Zijne Majesteit het oproer der Schotten had bedwongen, als wanneer het rechte oogenblik

zou aangebroken zijn om met één slag den tegenstand op elk terrein te niet te doen.

‘Het kan niet anders, of Zijne Majesteit moet machtiger dan ooit zijn, zoo hij met een zegevierend leger, dat door de behaalde zegepraal aan haar verknocht zal zijn, terugkeert. De Katholieken zullen jubelen en meer dan dat, ze zullen tot werken aangemoedigd worden, indien zij van Zijne Majesteit alsdan zulk een overtuigend blijk van genegenheid ontvangen als de inwilliging van het verlangen Zijner Eerwaarde is. Dan, maar ook dan alleen, zoude ik in overweging geven verder te gaan en op denzelfden dag dat de Katholieken in Londen hunne vrijheid erlangen, zulk eene vrijheid uit te strekken tot alle steden van het Koninkrijk. Alles hangt echter af van de zegepraal Zijner Majesteit en die zegepraal acht ik weder afhankelijk van den bijstand der Schotsche Hooglanden. Zie, Eerwaarde Heer!’ en hij verzocht de vrijheid 's Konings brief den priester te mogen geven, waarvan hij tevens gebruik maakte om dien zelf tot den einde te lezen, - ‘zie, Zijne Majesteit oppert het wijze denkbeeld. Ik acht het eene vingerwijzing Gods, dat Uwe Eerwaarde juist thánds hier verschijnt en er van gewaagt tot de Campbells te behooren. Gebiedt de voorzichtigheid en angstvalligheid mij ook dikwerf koel en koud te schijnen, ik gloei van ijver voor de zaak, welke mij boven alles dier is. Ik heb den hoogsten eerbied voor uwen moed en uwe kracht, al waagde ik die ook soms te temperen. Maar ik behoef dit laatste nu niet te doen; ik bega geene onvoorzichtigheid of vermetelheid, indien ik u toeroep: wees het middel in Gods hand om Zijne Majesteit de overwinning te verzekeren; ga naar Schotland, waar gij vele vrienden telt, en dat de Heiligen u geleiden! Nooit stond de kans schooner! De Laaglanden zijn ontbloot van weêbare manschap, daar allen, die de wapenen konden voeren, tegen den Koning zijn opgetrokken.’

Schitterden de oogen des priesters bij de opwekking om middel Gods te zijn, ze wendden zich weder af bij de laatste woorden, welke weder blijk gaven van de koele berekeningen der voorzichtigheid. De Italiaan, die zich aanvankelijk op goeden grond bevond, deed een misstap en bemerkte het, daar Con andwoordde: ‘Of er tien- of duizendtallen mij tegenstaan, wat zal mij dat zijn, indien de Eeuwig Gebenedijde met mij is? Indien ik wil leeren cijferen en wegen, dan vind ik hier in de City leermeesters genoeg.’

De woorden van Rosetti hadden op Holland een zeer aangenamen indruk gemaakt, hetgeen hij deed blijken. Hare Majesteit juichte de konkluzie niet minder toe om meer dan éene reden. Zij vond het echter niet geraden, dat te laten merken en wist hare tevredenheid dan ook, zoo als het eener dochter van Medicis kon gelukken, voor een oogenblik te verbergen. Zij zorgde er voor, de rechte snaren te doen trillen en slechts op de zegepraal der heilige Kerk en op de verdienste van het heilige werk, waarvoor God het leerlijkst loon zoude wegleggen, te gewagen. Zij gaf tevens te kennen, dat zij de voorzichtigheid van Rosetti te groot geloofde, en niet zou nalaten, terwijl Zijn Eerwaarde in Schotland werkzaam was, de zaak der Kerk alhier ten krachtigste te bepleiten. Zij w i l d e dat de Kerk en hare dienaren niet langer als ballingen en vogelvrij verklaarden, als schuldigen zich verbergen of rondsluipen zouden.

Zij geloofde echter met Rosetti, dat de nederlaag, welke de Koning thands geleden had, alleen gevolgd kon worden door een zegepraal, indien in den rug van den vijand de vrienden van God en den Koning zich wapenden, en dat niemant zoo als hij hen daartoe zoude kunnen bewegen. Had men het reeds vroeger beproefd, het geschiedde toen uit staatkunde, en de hoofden lieten zich dan ook alleen besturen door bedaarde en kalme berekening; de geestdrift ontbrak en die zou Zijne Eerwaarde weten te geven. Zij eindigde zoo als Rosetti begonnen was en zeide hem naar Schotland te gaan, onder geleide van God en Zijne Heiligen....!

‘Mijne dochter, gave Onze Lieve Vrouw, uwe gebenedijde Patronesse, dat gij immer zoo gesproken hadt als thands en gij het altijd uw plicht en roeping als katholieke en als vrouw hadt geacht van meer te overwinnen door de kracht des Geloofs dan door de krachten der waereld. Ik ben bereid te gaan. De moeder Gods doet menigwerf wonderteekenen en legt soms profetische waarheid op de lippen der ongeloovigen.’

Rosetti begreep tot wien de laatste woorden gericht waren; hij toch was de eerste geweest, die Zijne Eerwaarde tot een middel in Gods hand had verheven.

Hare Majesteit dacht nu het noodige te hebben geregeld en nog alleen 's priesters afreize te moeten bespreken. Rosetti oordeelde anders. Hij sprak er van, eerst ingewikkeld, toen wat doorzichtiger, dat de geestdrift het hoofd mocht en moest zijn, maar de bedaardheid de hand; dat Zijne Eerwaarde zich

mocht spiegelen aan den Grooten Peter de Kluizenaar, die voor eeuwen gants Europa wist te vervoeren en naar de wapens te doen grijpen, maar niet had kunnen verhoeden, dat de strijd ijdel was geweest tegen de geoefende hand, die de vijandelijke scherpe lans voerde. Het doel, zij het ook het verhevenste, zij het ook boven de aarde, eischte een aardsch middel. Tot de middelen, welke men thands had aan te wenden, behoorde naar zijn inzien een goed legerhoofd en..... geld. Hij wenschte het eerste aangewezen, het laatste verstrekt te zien.... door Hare Majesteit zelve, die, hij meende het te weten, van dat middel niet gants en al verstoken zoude zijn. Een bekwaam legerhoofd zou hij, naar hij meende, wel kunnen aanwijzen in de clan..... der Campbells altijd, die hij de dapperste achtte. Hare Majesteit zag hem vreemd aan, toen hij van dat geld sprak. Wist hij dan niet, dat het weinige, dat zij had kunnen bemachtigen, voor andere doeleinden, meer in hare nabijheid was bestemd? Begreep hij dan niet, dat de geestdrift gewoon is wonderen te doen en dus ook eene wapening kon te weeg brengen zonder geld. Waarvoor diende dan anders de geestdrift? Gelukkig dat de priester alle ondersteuning in geld afwees en slechts zooveel begeerde als de reize zoude vorderen.

‘Kruit en lood zijn er genoeg in de Hooglanden overgebleven sedert de vorige opwekking,’ zeide de Koningin.

‘En wat werd er van die opwekking, niettegenstaande al dat kruit en lood? Zij faalde, omdat er gebrek was aan geld. Uwe Majesteit sta liever af van haar voornemen, wanneer niet al de onder haar bereik liggende middelen worden aangewend. Stel de negen duizend pond, Uwer Majesteit uit de schatkist verstrekt,’ - zij trilde; hoe kende hij het cijfer? Kon de man dan alles te weten komen? - ‘ter beschikking van Allan Nore, het hoofd der Campbells; laat Zijn Eerwaarde niet vertrekken zonder een brief Uwer Majesteit.’

‘Dat kan ik niet, dat mag ik niet,’ fluisterde Henriëtte Maria hem in het oor. ‘Zoo die in andere handen geraakte...!’ Neen, dat niet, maar het geld zal ik offeren.’

Nooit was het haar moeielijker dan thands voorgekomen een besluit te nemen, te doen wat nuttig en noodig was, na te laten wat gevaarlijk konde zijn. Zij gevoelde meer nog dan zij begreep, dat er zich een afgrond in hare nabijheid opdeed; zij meende, maar het was zoo flaauw en zoo verward, dat zij

het een spel der verbeelding achtte, een gerucht als van vele stemmen te hooren, die haar bedreigingen toeriepen. Zij erkende de waarheid van hetgeen de Italiaan haar deed opmerken, en toch waagde zij het niet hem ten volle gehoor te geven. Neen, dien brief kon zij niet geven, maar om goed te maken wat die weigering wellicht bedierf, zou zij al het beschikbare geld afstaan. Rosetti poogde haar er van te overtuigen, dat de twee door hem voorgestelde middelen alleen gezamenlijk krachtig konden werken; het mocht niet baten; den brief aan de Schotten zou zij niet schrijven. Indien zij Rosetsetties oprechtheid gewantrouwd had, dan had zij gelijk kunnen hebben, maar dan had zij de gelden, die zij bezat, ook niet ter zijner beschikking moeten stellen. Zij wantrouwde hem echter niet, zij liet aan hem het verder beheer van de moeielijke onderneming over, maar dien brief aan Schotlands getrouwen zou zij in der eeuwigheid niet schrijven. De Italiaan mompelde in zich zelven van vrouwen-politiek, en hij had gelijk. Hare Majesteit was te veel vrouw om zich op het gebied te begeven, waar bedachtzaam overleg, dat de hand echter moet geven aan doorzettende kracht, de veiligste gids mag heten.

Hechtte de Italiaan ook zeer veel waarde aan het schrijven van dien brief - het waarom zal ons in den loop van ons verhaal wel blijken - hij achtte het voorzichtiger nu in de weigering te berusten. Hij zag dan ook de onweêrswolken zich saâmpakken op het voorhoofd Harer Majesteit, die gewoon was drift en toorn te stellen tegenover de koude logica van het wikkend verstand.

Holland had zich in de laatste oogenblikken met den priester onderhouden en dezen verzekerd al zijn invloed te zullen aanwenden om de vrije godsdienstoefening der katholieken te verwerven.

Hare Majesteit riep beiden tot zich terug en besprak de spoedige afreize van Zijn Eerwaarde, om wiens zegen zij smeekte. De tranen waren haar in de oogen geweld, toen haar de verlangde woorden tegenklonken. Konden het niet de laatste zijn, die hij haar toesprak? Was de onderneming niet zóo gevaarlijk, dat hij, die er de ziel van zoude zijn, hij, wien de overtuiging steeds tot vermetelheid spoorde, als het eerste slachtoffer zoude kunnen vallen?

Holland was mede geroerd, wellicht omdat zijne vriendin het was. Rosetti poogde het gelaat een uitdrukking van som-

berheid en ernst te geven, maar het gelukte hem niet geheel. Hij haatte niets meer dan die hartstochtelijke opwelling van een oogenblik, en meer kon de droefheid Harer Majesteit niet zijn, die - hij was er zeker van - na het vertrek van den strengen priester eerst vrij en diep zoude ademhalen.

Hij had dus zijne kalmte niet verloren en hoorde dan ook het eerst van allen een zachten voetstap in de nabijheid, hetgeen der aandacht der anderen ontgaan was. Hij stond haastig op en spoedde zich naar de deur, welke den trap afsloot, langs welken de vertrouwdsten alleen de Koninginne mochten naderen. Voor hij die echter bereikte, ging de deur open en stond Mylady Carlisle voor hem. Zoo Rosetti konde haten, dan deed hij het voorzeker die vrouw, die altijd blijk had gegeven van te kunnen begrijpen wat hij begreep, die dikwerf hem, zonder dat hij het behoefde te vragen, ondersteund had, maar dit had gedaan, zóo zelfstandig, dat hij bij haar een eigen doel moest onderstellen; en van krachtige naturen, die zich zelven een wet stelden en daarnaar streefden, had hij een afkeer, al gingen zij ook den weg dien hij zelf liep.

De plotselinge verschijning van Mylady bracht eene groote verandering in den kleinen kring te weeg. Den priester werd het stilzwijgen opgelegd en met den meesten eerbied beduid, dat het oogenblik gekomen was om alles voor zijn vertrek gereed te maken, daar de waereldlinge, die hen storen kwam, toch elk verder onderhoud over heilige geestelijke onderwerpen onmogelijk maakte.

‘Mag ik het voorrecht smaken Uwe Eerwaarde straks te onderhouden? Slechts weinige oogenblikken, Eerwaarde Heer!’ zeide Mylady Carlisle, toen zij Con gereed zag te vertrekken.

‘Spreek thands; straks zal ik niet kunnen.’

‘Hier niet, Eerwaarde! Slechts tegenover u alleen....’

‘Ik moet vertrekken, maar hoop terug te keeren, indien Onze Lieve Vrouw het gehengt. Weest allen in uwe gebeden mij indachtig! Koninginne van Engeland, zie op de Koninginne des Hemels, de moeder der smarte, maar ook de verheerlijkte! Zoodra ik terugkom spreek ik met u.... mijne dochter!’ dus besloot hij tot Mylady, van wier vroomheid hij nimmer een hoog denkbeeld had, maar die hij soms en vooral in dit oogenblik toch van goeden wille dacht.

‘Hij gaat dus op reis!’ mompelde Mylady, Hare Majesteit met eenige verbazing aanziende.

Rosetti wenschte den priester reeds onder de Campbells en Mylady even ver van hier, ja zelfs in gewijde aarde, als het niet anders zijn kon.

‘Ik had niet gedacht u zoo vroeg hier te zien, Lucy!’ zeide Hare Majesteit vleiend.

Lucy verhaalde de aanleiding, verhaalde dat de Aartsbisschop met haar gekomen was, en dat zij, de mededeeling van den Lord Stewart vernemende, van de haar door Hare Majesteit zoo goedgunstig verleende vrijheid gebruik had gemaakt, om den kleinen toegang op te zoeken. Had zij echter vermoed eenige stoornis te zullen te weeg brengen, dan zou zij eer de schildwacht hebben willen zijn, die den trap bewaakte en voor ieder ander dan de vertrouwdsten Harer Majesteit afsloot, dan dien op te gaan, zoo als zij gedaan had.

‘Gij zijt thands bij ons, en wij weten, dat ge, als Aurora, waar gij verschijnt den dag aankondigt,’ voerde Hare Majesteit haar te gemoet, terwijl zij haar bij de hand nam en naar de sofa voerde. ‘Ik heb de plichten mijner Godsdienst voor van daag verricht en mag nu denken om andere....’

‘Plichten,’ viel Lucy glimlachende in, ter sluiks een blik werpende op den brief, die op de tafel lag, en dien Rosetti, zoo hij het niet geweest ware, die Mylady het eerst aan de deur had opgewacht, voorzeker dadelijk bij haar binnentreden had zoeken te verbergen. ‘Hoe vaart Meester Rosetti?’ voer zij voort, en de gants niet onverstandige meester, die verband zocht tusschen haar steelsgewijzen blik op den brief en haar groet tot hem, boog nederig en wenschte dat Mylady eene even goede gezondheid bezat als hij.

‘Lucy, onze trouwe Rosetti had mij voor eenige dagen hooren spreken van den prachtigen *Collier*, die *Mademoiselle* de Panthièvre op het laatste bal in den Louvre droeg. Hij was bij Plumeau gekocht, dat wist ik. Ik wilde zoo gaarne uw oordeel er over hooren, eer ik moeite deed er ook een te bekomen. Welnu, Rosetti bragt mij van morgen de teekening mede. Hier is ze.’

Waarheid was het wat zij meldde, en Rosetti, die maar al te weinig geloofde aan het vermogen Harer Majesteit om lang te zwijgen, vooral als de hoog gewaardeerde Lucy tegenover haar zat, vond echter dat Hare Majesteit thands zich op een goeden weg bevond.

‘Werkelijk zeer fraai, de robijn die het slot vormt, is prachtig. Mylord Holland, hoe vindt gij dit werk?’ vroeg zij den

edelman, die zich aan het venster geplaatst had en geene moeite deed te ontveinzen, dat hij, sedert Myladys binnentreden, zijne tegenwoordigheid niet meer noodig dacht.

'Ik heb de teekening gezien en bewonderd,' gaf hij zich even omkeerend en licht buigend ten andwoord, zonder echter van plaats te veranderen.

'Dat Uw Lordschap haar zag, mocht ik onderstellen; bekend is toch het gewicht van uw oordeel over al wat schoon is.... Maar mijne komst brengt toch geene stoornis te weeg?'

'Zonderlinge vraag! Stoort gij ooit, Lucy?'

'Misschien wel eens.... in dit kabinet. Heeft Uwe Majesteit ook nadere berichten van den Koning?'

De vraag, zoo rechtstreeks en oogenschijnlijk zoo eenvoudig en zonder nevenbedoeling gedaan, moest beandwoord worden.

'Ik ontving bericht. Zijne Majesteit bevindt zich zeer wel.'

'Misschien zal Mylady nadere en zekerder berichten hebben ingewonnen. Mylord Strafford is, naar ik verneem, aangekomen, en het zou kunnen zijn dat Mylady van Zijne Genade iets vernam,' zeide Holland.

'Ik kom juist van hem van daan. Ik twijfel echter of het bericht, dat mij dáar gegeven kon worden, z e k e r d e r is, dan de tijding door Uwe Majesteit ontvangen. Bedrieg ik mij niet, dan is die brief toch eigenhandig van den Koning.'

'Ja, maar de inhoud is reeds eenige dagen oud,' hernam Hare Majesteit, even de wenkbraauw fronsend.

'En de tijding, die hij bevat, zal niet gunstig zijn. Hoe Mylord Strafford het ook wilde verbloemen, de Schotten hebben gezegevierd. Zoo zij eens niet op te houden waren.... Zoo zij eens intocht hielden alhier....!'

Hare Majesteit schudde ontkennend met het hoofd.

'Beste Lucy! wat zijt gij in de politieke zaken verward geraakt! Vertel mij liever eens van den Graaf de Baudricourt, van wien gij, die alles hoort en ziet, wel wat zult weten te vertellen..... Het moet een schoon man zijn, van fijne vormen....'

'Hij is een balling. Hij heeft geduëlleerd met den Hertog de Mailly en dezen gedood. Zijne Eminentie besloot, zoo als Uwe Majesteit weet, voor goed een einde te maken aan de onophoudelijk plaatshebbende tweegevechten onder den franschen adel; en zoo als Uwe Majesteit mede weet, wanneer Zijne Eminentie zich iets voorneemt, dan gebeurt het ook. Zulk

een hoofd, zulk een wil is waardig om een koninklijken troon te steunen en te handhaven!'

'Wij hebben immers ook zulk een hoofd en zulk een wil, niet waar, Mylady! in Lord Strafford?' merkte Holland bits aan.

'Maar Zijne Eminentie heeft veel op dezen voor. Zij ten minste vindt gehoorzaamheid op de trappen en in de nabijheid van den troon; zij ten minste heeft een dapper leger ter harer beschikking, en dat ontbreekt den trouwen dienaar hier. Door de Schotten worden wij verslagen en de Edellieden van het rijk stroomen niet saâm aan het hoofd hunner vazallen, om den koninklijken standaard te schragen; en Mylord Holland, die aanspraak maakt op eene plaats naast den troon van Engeland - en ik geloof niet ten onrechte - weet geen raad te geven! Ja, Mylord! geen raad te geven!' vervolgde zij, toen hij zich haastig omkeerde en haar in de rede wilde vallen; 'die brief Zijner Majesteit is reeds eenige dagen oud, en mij moet hier nog gevraagd worden of ik nadere berichten kan aanbrengen van Mylord Strafford...! Uwe Majesteit vergeve mij de stoutmoedigheid van mijn oordeel, maar zij zal de oorzaak, de beweegreden wel niet miskennen!'

De laatste woorden werden op zachten onderworpen toon geuit, en waren gewis bestemd om den gloed, die de eerst gesprokene kenmerkte, te temperen.

Hare Majesteit bleef zwijgen, hoewel hare lippen beefden; zij bleef zwijgen, als door den oogblik van Rosetti, die haar strak aanstaarde, bedwongen; zij kon niet spreken.

Mylord Holland was echter niet onder dien invloed en nam dan ook het woord. Hij achtte den geweldigen aanval tegen zich gekeerd en voerde haar dan ook toe met eene stem, bevend van drift, dat er meer gedacht en meer verricht was dan hare scherpzinnigheid kon vermoeden; dat de uren sedert het vertrek Zijner Majesteit goed waren besteed; dat i e d e r oogenblik vruchtbaar had kunnen zijn, zoo niet somtijds zich een stoornis opdeed, welke de *courtoisie* gebood te verdragen; dat hetgeen Mylord Strafford, de gelijke van den grooten Kardinaal, volgens het beweren van eenigen, blijkbaar niet had kunnen te weeg brengen, anderen waarschijnlijk wel zouden vermogen, en de Schotten, die voor Mylord Strafford te krachtig bleken, misschien weldra, misschien zeer spoedig gedwongen zouden worden, haastiger dan zij voortgerukt waren terug te trekken.

Mylady schudde ongeloovig met het hoofd en gewaagde er

van, dat de eeuw der wonderen voorbij was, en zij dan ook niet gelooven zou vóor dat zij zag.

‘Gij zult zien, Mylady!’ zeide de Koningin, die niet meer vermocht te zwijgen, en haar vriend niet langer in den ongelijken strijd zonder hulp wilde laten. ‘Uwe verwijten zijn ongegrond. Wij hebben niet toegezien, maar gearbeid.... De Hooglanden zullen wij in beweging brengen en wapenen; ik zelve zal aan de Katholieken van Engeland schrijven; vele vrienden vergezellen ons niet alleen met hunne wenschen, maar ook met de krachten van hun geest en lichaam.’

‘Vergeving! vergeving voor mijne woorden, zoo zij Uwe Majesteit hebben gekwetst. Ja, Uwe Majesteit heeft wel gearbeid. Waarom heb ik niet daaraan mogen deelnemen? Wordt mijne trouw verdacht? Gelooft mijne Koningin niet meer, dat Northumberland en Carlisle het laatste goud van hun koffer, de laatste bloeddruppel uit hunne aderen haar willen offeren?’

‘Het is vergeven, Lucy! het is vergeven! Niemant verdenkt u w e trouw, u w e gezindheid om mij te helpen. Ik weet waarlijk niet, waarom ik het u zoolang verborg. Misschien wel om uwe festijnen niet te storen, die gij in de laatste tijden zoo menigmaal gaaft en bijwoondet. Thans moet gij a l l e s weten.’ En zij verhaalde haar dan ook trouw wat er beraamd was en verzweeg alleen de onderhandeling met Richelieu om eenige musketiers te zenden tegen overlevering van Portsmouth. Rosetti hield in de laatste oogenblikken het hoofd gebogen om zich niet in het gelaat te doen schouwen en scheen de stukken te tellen, waarvan de gladde vloer zoo kunstig was ingelegd; Holland was met eene zegevierende houding nader gekomen en mengde zich weder in het gesprek.

Mylady was werkelijk verschrokken. Wat Hare Majesteit beraamd had scheen haar geen moed toe, maar vermetelheid. Rosetti, de altijd bedaarde en voorzichtige Italiaan, had dit niet k u n n e n , of - zij zag hem argwanend aan - had het niet w i l l e n verhoeden! Een stoute daad, met overleg ondernomen, juichte zij toe; was het niet het meest, het grootst wat zij in Strafford eerde en huldigde....? Maar hoe zou hier van overleg sprake kunnen zijn? Een dweepende priester, een onhandige vriend, een..... sluwe dienaar stonden de Koningin ter zijde! Zij poogde Hare Majesteit van haar voornemen te doen terug keeren; zij wees er al het gevaar van aan, zoo

de hulp der Hooglanders niet krachtig genoeg bleek en men dan de hand der Koningin herkende.... Zij ademde vrijer, toen zij vernam, dat de Koningin elk schriftelijk bewijs geweigerd had te geven, hoewel Rosetti daarop had aangedrongen. De man bewoog zich even, als voelde hij het vonkelend oog van Mylady op hem rusten. Den brief aan de Katholieken zoude Hare Majesteit echter schrijven; daarvan was zij niet terug te brengen, hoe Mylady haar ook aantoonde, dat zulk een schrijven, ware de inhoud nog zoo onschuldig, haar, de reeds zoozeer verdachte, de reeds met argusoogen bespiedde, in de oogen van het volk moest schuldig doen schijnen aan hoog verraad; zij was er niet van terug te brengen, zelfs toen Mylady zich gedrongen voelde uit te roepen: ‘God is mijn getuige, dat ik het Uwer Majesteit heb ontraden, want het is mij, als hoorde ik reeds de aanklacht der woedende Gemeenten!’

‘Die denken we stil op hunne pachthoeven of in hunne winkels te laten!’ zeide Holland hoog.

‘Hebt ge dan geld, of weet gij het te vinden? Hebt ge nog zulk een vaste hoop, waar ik a n d e r e n meende te zien wankelen?’ vroeg Mylady.

‘Het is waar, zoo als Rosetti reeds opmerkte, dat de onderneming in de Hooglanden geld zal vorderen, maar wij hebben daarvoor weten te zorgen. Ook mijn beroep op de Katholieken zal niet vruchteloos blijken, en zoo dan mijne getrouwe vrienden, wier raad en bijstand mij zoo lief zijn, hunne woorden bezegelen met daden, dan, Lucy! zullen wij eerlang den opstand bedwongen zien en het gezach Zijner Majesteit weder hersteld.’

Lucy scheen het te begrijpen, dat Hare Majesteit in de eerste plaats de Northumberlands en de Carlisles bedoelde, van wier trouw straks zoo hoog was opgegeven. Holland zou het haar nog duidelijker maken, daar hij haar te gemoet voerde, dat de hooge adel voorzeker niet zou gedoogen, dat de Kroon in hare oogenblikkelijke behoefte voorzag, door eene vernederende leening aan te gaan met de winkeliers en koopluî der City.

‘Gewis,’ klonk het andwoord, ‘voor zoo verre de Paris reeds niet zooveel hebben opgebracht, dat zij gedwongen zullen zijn zelven in de City eene leening aan te gaan.’

‘Mylady Carlisle is daarvoor te rijk en... te verstandig,’ hernam Holland.

‘Zoo als Uwe Lordschap weet, is mijn broeder het hoofd van het geslacht der Northumberlands.’

‘Het hoofd, waarvan gij de hals zijt; terwijl de naam Carlisle slechts in u voortleeft, niet waar, Mylady?’ Holland scheen onverbiddelijk.

Hare Majesteit, die met Rosetti in gesprek was over den bewusten brief, dien deze begeerig was op te stellen, moest haar onderhoud staken, daar de Italiaan zich vermat deel te nemen aan het steekspel, dat op weinig afstands van hem voorviel. Hoewel hij het hoofd niet van het voor hem liggend papier afwendde, waagde hij de vraag: ‘Is het waar, Mylady! dat de naam der Carlisles niet met u verloren behoeft te gaan?’

‘Wat meent ge, Meester?’ klonk het kort en haastig.

‘Er loopt een gerucht.....’

‘Goede Meester Rosetti, ik geloof niet dat het nu een geschikt oogenblik is om elkaâr geruchten van de straat mede te deelen. Maar heeft Uwe Majesteit wel er naar getracht de Sunderlands te winnen? Zij zijn gewoon tusschen twee partijen in te staan en op die wijze op beide invloed uit te oefenen. De Sunderlands werpen gewicht in de schaal.’

‘Het is beproefd, Lucy! maar te vergeefs. Rosetti heeft met hen onderhandeld.’

‘Ik geloof aan zijne scherpzinnigheid, maar de meester heeft blijkbaar zooveel te doen, wil hij zich op de hoogte stellen, zelfs van al wat er om heen wordt gepraat! Zou Uwe Majesteit niet verre gezocht hebben wat in haar onmiddellijke nabijheid ligt?’ Zij boog zich tot de Koningin over en fluisterde haar in het oor: ‘De Sunderlands m o e t e n gewonnen worden en zij z u l l e n het. Laat den oudsten zoon huwen met uwe pupil, de rijke Jane Howard..... Het kind erlangt een schoonen naam en misschien een goed echtgenoot in ruil voor haar goud en gij een krachtigen steun ter belooning voor uwe tedere zorg.’

‘Hoe gij te overleggen weet! Ik heb het dartel kind iederen dag aan mijne zijde gezien, zonder op zoo iets bedacht te zijn! Waarlijk, niemant zou kunnen getuigen, dat ik voor Jane, die ik lief heb, eene onwaardige keuze deed. Zoo het ons gelukte, Lucy! waren de Sunderlands voor een gants jaar ons gehoorzaam en getrouw.’

‘Wat langzaam beraamd is moet snel worden uitgevoerd. Het eerste had bij mij plaats, laat het tweede door u waarheid worden. Ik zou Uwe Majesteit raden, het onderhoud alhier niet

langer te rekken; men mocht ginder ongeduldig worden en onder de wachtenden bevindt zich de Aartsbisschop van Canterbury, die niet zeer geduldig is en dien men noodig heeft.'

Hare Majesteit volgde den raad en stond op om zich te verwijderen. Rosetti naderde haar, terwijl Holland met Mylady eenige woorden wisselde, en zeide zacht: 'En Zijne Eminentie...?'

'Wij zullen ons bedenken.'

'Maar de Kardinaal eischt andwoord...'

'Hij zal het spoedig ontvangen.'

'Door mij?'

'Door u. Mylady Carlisle, gelief mij te volgen. Mylord Holland, wij wachten u.'

De laatste haastte zich de vleugeldeur te openen en de Koningin volgens de streng gehandhaafde etikette voor te gaan, ten einde de aankomst der Majesteit aan te kondigen. Mylady wilde zich haasten hare hooge vriendin, tot wier naaste omgeving zij behoorde, te volgen, maar stond op den drempel even stil bij de diepe nederige buiging van Rosetti, die het waagde haar aan te zien. Onwillekeurig wendde zij den blik van hem af; zij spoedde zich verder, maar voegde hem toe: 'Hebt ge mij iets te vragen, meld u dan van avond in Carlisle-house aan.'

Werkelijk was het aantal der wachtenden in de receptie-zaal groot, hoewel de meesten der oude Lords, die eenige staatsbetrekking bekleedden, nóg niet verschenen waren, waarvan de reden was, zoo als men elkaâr toefluisterde, de bijzondere Raad, die in een ander gedeelte van het paleis reeds geruimen tijd onder voorzitting van Graaf Strafford bijeen was. De Ladies en de jonge Lords waren echter in grooter getale, dan ooit te voren bij eene gewone receptie plaats had, verschenen, misschien wel om eenig nader bericht te vernemen aangaande den veldslag, waarvan ieder had hooren gewagen, en tevens, voor het minst bij dezen en genen, om waar te nemen hoe de nederlaag in White-hall werd opgenomen. Zelfs onder de Edellieden van het Hof waren er niet weinigen, die in de hoofdgrieven van het volk deelden, en hoewel, gruwende van alles wat naar het puriteinsche zweemde, naar een loyaal Parlement verlangden, bij de meesten alleen om de Schotten te doen tuchtigen en de ledige schatkist - die hinderpaal voor alle hofvermaak - te doen vullen door middel van subsidiën, langs den gewonen weg verkregen.

Niemant van de daar verzamelde jeugd geloofde in de verste verte aan een op handen zijnden strijd, geloofde te wandelen op een vulkaan, en erkennen wij ook dat de gevolgtrekking niet zoo verre had kunnen gaan, toch gelooven wij, dat menigeen minder gerust had moeten zijn en zich meer had moeten voorbereiden op eene noodzakelijke verwikkeling, indien hij slechts acht had gegeven op de uitwendige teekenen, en wel - in zich zelve eene nietigheid - op het verschil in kleedij van hen, die het Hof bezochten en hen, die het nimmer betraden, niet alleen omdat zij het niet waagden, maar veelmeer omdat zij het schuwden.

Onder dat stemmig zwart van den Puritein en dat weelderig en rijk gekleurd satijn en fluweel van den Edelman, - weldra *calvalier* genoemd, - lag een diepen zin verholen, eene aanduiding van verregaand verschil in gemoedsstemming en geestesontwikkeling. Hoe meer de Puritein zich afzonderde van alle vermaken, hoe meer de Edelman zich geroepen gevoelde om het aantal der zijne te vermeerderen; hoe meer psalmen gene van buiten leerde en door den neus opzong, hoe meer vloeken deze zich eigen maakte en luide deed klinken; hoe meer ernst ginder, hoe meer dartelheid hier; werd in White-hall de stemmigheid huichelarij gescholden, de vrolijkheid noemde men in de City losbandigheid en een spel uit den Booze!

Brandstof genoeg, overgenoeg voorwaar! en zij zou nog vermeerderd worden. Strijd genoeg van beginselen, maar hij zou nog toenemen, zoodra eenige belangen, welke beide partijen nog gemeen hadden, zich verplaatst zullen hebben naar een van beiden, zoodra de aanval der eene tot den wederstand der andere leiden zal.

Maar al de vragen, die in dezen oogenblik op de lippen der aanwezigen zweefden, werden eensklaps teruggehouden bij de lang gewachte en gewenschte verschijning Harer Majesteit. Zij waren dan ook van dien aard, dat deze op haar bewegelijk gelaat de ergernis, die zij hadden opgewekt, zouden verraden hebben. Zij waren allen van politieken aard, want de Ladies van het Hof hadden het bespreken van de zaken van Staat bijna tot mode verheven. Voor niemant was de stijgende invloed der Koningin thands meer een geheim; algemeen geloofde men, dat slechts Strafford de opperheerschappij der Koningin belette; en men maakte wellicht den bijzonderen toestand Harer Majesteit tot een algemeenen, zoodat men in de zegepraal, die Henriëtte Maria op haar gemaal

hette te behalen, de overwinning buldigde van de vrouw op den man.

Waar men vroeger over de modes hoorde redekavelen, gold het thands den bijzonderen Raad van het Koninkrijk, en menig Lord erkende zuchtend, dat het ernstigste betoog over de snede eener nieuwe kleedij behagelijker en minder vervelend was dan de vrolijkste raadpleging over eene handeling van den Lord-Luitenant van Ierland of den eersten Lord van de schatkist. De *courtoisie* gebood echter het voorbeeld van Job, den geduldige, na te volgen; men zag immers zulk een verheven voorbeeld in den gebieder zelven, die, hoe hij ook menigmalen aan de ruwheid van den tijd offerde - men denke slechts aan den brief, dien wij straks lazen - toch in de 17^{e} Eeuw de ridderlijkheid, ten minste de vormen daarvan, van de 11^{e} en 12^{e} poogde na te volgen.

Maar al sprak men minder over de genietingen en eischen der weelde, men wist er toch aan te voldoen en had er schatten voor veil. Daar ginder aan het raam stond Lady Sussex, omringd van Edward Sidney, oudsten zoon van den Hertog van Sunderland, van William, den erfgenaam der Norfolks, van Francis Lumley, den zoon van den Lord, die bij de troonsbeklimming van Jakob I dezen kwam huldigen, en van die gelegenheid gebruik maakte om zijn lange geslachtslijst op te lezen, waarop de Koning hem geandwoord had: ‘Ge behoeft er mij niets meer van te zeggen; ik ken al uwe voorzaten: Adam was reeds een Lumley.’ Naast dezen bevond zich Godfrey Muggleton, wiens naam mede vereeuwigd was door een puntig gezegde van dienzelfden Jakob, die bijwijlen van zoo veel geest en doorgaans van zoo weinig gezond verstand blijk gaf. Godfreys vader die zijn gantsche vermogen had doorgebracht, maakte bij hem zijne opwachting in een prachtig oorlogskleed. Zijne Majesteit voerde hem te gemoet: ‘De citadel is goed in orde; stevige muren, hechte torens; de buitenwerken zijn uitmuntend maar waar zijn de *vivres?*’ Zijne Majesteit was dankbaar, dat de man hem eene aardigheid had doen zeggen; zij nam hem onder zijn gevolg op en voorzag rijkelijk in 's edelsmans voortdurend gebrek aan *vivres*.

Maar wij keeren uit het verleden naar het tegenwoordige terug, en merken nog eenige andere op, die minder klinkende namen dragen, maar toch tot de eerste geslachten des rijks behooren. Hadden zij het der moeite waardig ge-

vonden, zij zouden hebben kunnen verhalen, dat de kraag en de kanten van het kleed der Lady meer dan drie honderd pond, dat hunne reusachtige strikken vonkelend van diamanten, meer dan duizend pond hadden gekost en de gantsche kleedij van elk hunner grooter uitgave hadden gevorderd dan het jaarlijksch inkomen bedroeg van menig landedelman, die zich nog niet van alle aardsche genoegens behoefde te spenen.

Het was buitengewoon warm in de gevulde zaal en menige waaier - rijk verguld en beschilderd - werd in beweging gebracht; hij deed niet alleen dienst om wat koele lucht te doen toestroomen, maar ook om zonder overtreding der etikette het gelaat Harer Majesteit naauwkeurig op te nemen. Wat het hofgezin scherpzinnige waarnemers onder zijne leden telde! Eenige fluisterden elkaâr toch toe, dat er een wolk hing op het gelaat Harer Majesteit, hetgeen hun voorkwam een maar al te sterke bevestiging te zijn van de gegrondheid der verhalen, welke straks waren besproken, beoordeeld, vergroot of verkleind, naarmate de partijzucht dat wenschelijk achtte, die zich in de naaktste kleingeestigheid aan het hof voordeed en zich vaak openbaarde in nijd en afgunst.

‘Bij Jupiter! mijn best paard voor een kus van die lippen,’ fluisterde Lord Craven tot zijn buurman, het oog vestigend op Mylady Carlisle.

‘Trotsch als de koningin van Seba,’ hernam de ander.

‘Trotscher voor het minst dan de Koningin van Engeland.’

De opmerking mocht juist heten; wie voorging behoorde de tweede, wie thands volgde verdiende de eerste te zijn.

Het was of de Koningin gevoelde, dat men haar gelaat onderzoekend aanstaarde. De uitdrukking veranderde geheel; een lachende trek plooide zich om den mond en toch was zij..... onhandig. Zij begon over iets te spreken, wat zij niet had moeten aanroeren; zij meende te moeten bestrijden wat zij zelfs als niet bestaande had moeten voorbijzien: de geleden nederlaag. Zij sprak er van, dat zij Zijne Majesteit weldra hoopte terug te zien aan het hoofd van een zegevierend leger en richtte eenige vleiende woorden tot de Norfolks en de Cecils, wien zij de genadige groeten Zijner Majesteit overbracht, waaruit viel af te leiden, dat zij tijding uit het leger ontvangen had. Dubbele onhandigheid! De Norfolks' en de Cecils mochten zich gevleid achten door de onderscheiding, de Sunderlands en al de ande-

ren hadden redenen om zich gekwetst te heten. Mylady had het opgemerkt en wilde wellicht pogen te herstellen wat misdreven was, want Edward Sidney was de eerste die door haar werd aangesproken. Het onderhoud raakte de politiek niet aan, want het had toch daarop geene betrekking, dat zij naar den welstand zijns vaders, den Hertog van Sunderland, onderzoek deed, en naar de reden, die hem dit oogenblik verwijderd hield. Geleidelijk gleed zij van het eene onderwerp naar het andere, vroeg zij hem naar zijns vaders bezittingen in Chestershire en toen naar de kasteelen en hoeven, welke de Howards daar bezaten, en kwam zeer natuurlijk van het eigendom tot de eigenaresse. ‘Jong, schoon en een vorstelijk vermogen! Het is of Fortuna al hare gaven aan éene stervelinge heeft willen wegschenken,’ dus besloot zij.

‘Fortuna schijnt onuitputtelijk; want vóor hare goedgunstigheid jegens Lady Jane, was zij reeds zoo uitermate mild jegens..... Mylady Carlisle,’ was het andwoord.

‘Was ik niet overtuigd, dat de Sunderlands de meest hoffelijke edellieden van Engeland waren, dan..... dan zoude ik..... Maar de *courtoisie* overdrijft altijd even als de loyauteit, die zoo zelden weet te berekenen, te wikken en wegen. Maar, Mylord! waar is de pupil Harer Majesteit, onze schoone erfgename?’

Zij was afwezig. Mylady liet niet na Hare Majesteit daarvan te onderrichten en waagde het eerbiedig voorstel, om den nieuwen dans te beproeven, dien onlangs de Hertog de Choiseul met de Fransche Koningin, Anna van Oostenrijk, had uitgevoerd, bij welke gelegenheid de laatste een *faux pas* had gemaakt en bijkans voor de voeten van den Kardinaal de Richelieu was nedergestort. ‘Uwe Majesteit zal hem, dunkt me, even bevallig als de *Moreske* dansen, en ik geloof, dat onze Lady Jane mede daarin zal uitmunten.’

Hare Majesteit werd door die woorden in haar onderhoud met Lord Germain - in den Engelschen mond spoedig tot Jermyn vervormd - gestoord, een jong edelman, met een schoon uiterlijk, wiens onberispelijke lijnen en trekken echter het geheele wezen als op dat van een beeld deden gelijken; tenger gebouwd, teder van vorm, blank van *teint* en uitgedoscht naar de laatste voorschriften der mode, stak hij wijlen Buckingham naar de kroon wat onmannelijkheid betrof.

Holland had met kwalijk verkropte ergernis het vertrouwe-

lijk gesprek van beiden aangezien en was de eerste om Mylady Carlisle te ondersteunen.

‘Waar is Jane, waar is ons kind?’ vroeg de Koningin, haastig om zich heen ziende, alsof de afwezigheid der geliefde pupil de teleurstelling veroorzaakte, die zich bij de stoornis van het onderhoud op haar gelaat te kennen gaf.

Een spotachtig lachjen vertoonde zich om de lippen van eene der Ladies, die zich in de laatste oogenblikken fluisterend met haar gebuur had onderhouden, terwijl beiden voor het venster stonden dat op den tuin uitzag.

‘Lady Jane is voor geruimen tijd reeds naar den hof gegaan. Uwe Majesteit zij echter niet ongerust dat zij er verdwale, want een herder, regelrecht uit Arcadië aangekomen, bewaakt hare schreden.’

Zij, die de woorden uitsprak, was scherpzinnig genoeg om het drama, dat ginds bij het priëel gespeeld werd, te gissen, toen de jonkman, dien zij er waarnam, zichtbaar werd en, even buiten het priëel getreden, het bewuste boek wegwierp.

Hare Majesteit zag Mylady Carlisle aan, die in bedenking gaf de afwezige te doen opontbieden, hetgeen dan ook geschiedde. Weinige oogenblikken later trad de pupil binnen met een hoog blosjen op het gelaat en met zwoegenden boezem.

‘Jane, wij waren ongerust over uw lang wegblijven. Waar hadt ge u toch verscholen?’ vroeg Hare Majesteit.

‘Ik heb een ouden vriend uit Chester terug gezien.... Robert Conway....!’ Plotseling hield zij op en kleurde, toen zij het oog van Mylady Carlisle op zich gevestigd zag.

‘Hij behoort tot het gevolg van Mylord Strafford; ik geloof, dat hij diens valkenmeester is,’ zeide deze. Waarom voelde Jane zich bij die woorden onaangenaam aangedaan en richtte zij den blik thands zoo schuchter naar de edellieden die haar omringden. ‘Hij hoopt zeker op bevordering en weet dat de gunstelinge Harer Majesteit veel invloed heeft,’ voegde Mylady onverschillig aan hare eerste woorden toe.

Zou dat waar zijn? Zou hij haar daarom hebben opgezocht? Neen, dat was zoo niet, dat kon niet zijn. Zij had echter geen tijd er over na te denken. De Sarabande was in het verschiet en de zoetste woordtjens suisden om haar heen. Mylady Carlisle, de trotsche Juno, voor wie zij zooveel ontzach had, tikte haar goedhartig op de wang, nam hare hand en fluisterde haar toe: ‘Weet ge wel, dat uwe afwezigheid bijna

een hart had gebroken? Ik heb de rol van troosteresse moeten spelen. Edward Sidney vroeg mij telkens naar u; zelfs harten van diamant weet gij te breken. Ge moet niet al te trotsch worden, lieve!'

Mylady leidde haar voort, eenige groepen voorbij; zij scheen haar iets vertrouwelijks te willen mededeelen, maar Sidney bevond zich juist op haren weg, en hij boog zich tot Jane over en fluisterde haar eenige woorden in het oor, zoo als het hofverkeer er vele kende, maar die voor Jane thands eene buitengewone beteekenis hadden. Sidney, de oudste zoon van Sunderland, de erfgenaam van dat bijkans vorstelijk geslacht, maakte haar het hof en Robert Conway, de v a l k e n m e e s t e r van Mylord Strafford, was vergeten, of zoo zij, bij het gesprek dat zij thands met den welbespraakten edelman, geheel afgezonderd van de andere aanwezigen, voerde, nog soms aan hem dacht, dan was het om het beeld, dat haar thands lastig toescheen, te verjagen.

'Wie is grooter dwaas,' lispelde Sidney haar in het oor, 'dan hij die geruimen tijd ver van zich af naar edelsteenen zocht, terwijl een der grootste en zuiverste diamanten voor zijne voeten lag.'

Daar werden de eerste statige tonen der muziek gehoord; de Sarabande zou beginnen. Er was charakter in dien dans, welke uit Spanje, naar Frankrijk overgebracht, in dat rijk eenigermate was gewijzigd. De bevalligheid en levendigheid hadden gewonnen wat de statigheid en deftigheid er bij verloren. Het was niet meer de afgemeten tred, die de Spaansche Grandezzaas, paarsgewijze gerangschikt, op de tonen der muziek elkaâr deed naderen, het was een luchtige, bijna huppelende en golvende beweging van de gantsche gestalte, die de *cavalier* naar zijne dame deed zweven.

Hoe jammer echter, dat de Engelsche adel nog verre was van de bevalligheid des Franschen te bezitten en daarbij tevens de deftigheid des Spaanschen miste. Bij den intocht van den nieuwen dans in Engeland, onderging hij nogmaals eene wijziging, maar thands eene, die hem vernederde en niet alleen van aard veranderen, maar zelfs verbasteren deed.

Slechts de Koningin bleef haar afkomst trouw en scheen haar *cavalier* - Lord Jermyn - en het paar dat tegenover haar stond - Lady Jane en Edward Sidney - te bezielen. Haar gelaat drukte blijdschap, drukte genot uit. 'Jane! zeg uw ridder, dat hij u minder in uwe bewegingen belemmert! Sidney, gij

hebt het *air* van een veroveraar! Craven, het is alsof een kwade luim u in de voeten zit..... en, Collington, waarlijk gij danst in de schoenen van Karel den Grooten!'

'En Uwe Majesteit zweeft als eene Sylphide en schenkt mij eene harer zusters tot dame,' riep Sidney haar toe.

Vrolijkheid, dartelheid in en rondom Hare Majesteit! Zij had 's ochtends hare godsdienstplichten vervuld, zoo als zij straks zeide, en zij mocht dan ook nu aan ontspanning denken. Weinige oogenblikken vroeger had zij de hand aan het roer van Staat geslagen, plannen ontworpen, aanslagen gesmeed; had zij hare bitterheid jegens Richelieu die haar broeder waagde te beheerschen, niet ontveinsd, en thands vergat zij alles bij de tonen van de Sarabande! Ginder was haar gemaal gelegerd tegenover een zegepralenden vijand, klonken de kreten der verdrukking en tyranny, en stroomde het volk saâm om zich toe te rusten tot tegenstand en tot strijd. Hare Majesteit was alles en allen vergeten bij de tonen van de Sarabande!

En hoe onvoorzichtig de vrolijkheid en dartelheid soms maakt! De scherts van hare lippen wondde hen, die naast haar stonden, die met haar genoten in den nieuwen dans. Craven noch Collington konden vergeten, al poogden zij het ook te veinzen en een glimlach op het gelaat te doen verschijnen, dat zij lompe voeten hadden, en allen, die geen vleiend woordtjen van Hare Majesteit hadden gehoord, deelden minder of meer in beider stemming en voelden zich gekwetst door de aanmerkingen der *Fransche* vrouw.

De zweetdruppelen paerelden haar op het voorhoofd en nog altijd rustte de hand in die van Lord Jermyn, met welke zij in blankheid wedijverde. Jane voelde pijn in de kleine voetjens en vergde soms zooveel van haar *cavalier*, dat zij op hem scheen te steunen, maar het geneucht straalde haar de oogen uit en het speelziek vernuft dartelde op hare lippen. Een lief aanminnig vrolijk kind was zij, maar toch altijd een kind. Ginder in de bosschen van Howard-manor behoorde zij te huis; de vogelen die er hunne nesten bouwden, zouden haar gekend en omfladderd hebben als trouwe gezellen! Hier was zij misplaatst, hier, waar de vogel alleen werd gezien in de vergulden kooi en geen boomstam kon opwassen, zonder in de schors wonden te dragen door de namen, die er de jonker in sneed in een luim, welke hij liefde heette.

'Lief, aanminnig kind!' fluisterde Mylady Lord Holland toe,

die over gants andere zaken scheen te peinzen, en met op elkaâr geklemde lippen en onrustige blikken de dansenden en vooral Jermyn en de Koningin aanzag. ‘Lief aanminnig kind!’

‘En schatrijk! Gij zaagt als altijd goed, Mylady!’ andwoordde Holland.

Lang had nog de dans kunnen duren, zoo het einde afhankelijk ware geweest van den lust en de kracht van hen, die er aan deel namen. Maar dat oogenblik werd vervroegd door eene verschijning, welke wel zeer te onpas werd geheten; eene verschijning, bijna even welkom als de schim van Banquo aan den maaltijd van Macbeth.

Wij kunnen gissen wie het was, of eigenlijk wie het waren, want twee personen traden door de opengeworpen vleugeldeuren naar binnen.

Strafford en Laud hadden de vergadering van den bijzonderen Raad bijgewoond en kwamen niet zeer kalm gestemd binnen. Er had zich een groote en felle tegenstand geopenbaard bij de behandeling van Straffords voorstellen, en zonder diens vasthoudendheid, hardnekkigheid en macht zouden zij verworpen zijn geworden. Er had een geheim mondgesprek plaats gehad tusschen Strafford en den eersten Lord der schatkist, waarvan het gevolg was geweest, dat de eerste den laatsten met ontslag dreigde, ja zelfs hem te zullen dwingen rekening en verandwoording te doen van elken stuiver in de vier laatste weken uitgegeven. Laud had zijn vriend ter zijde gestaan en was hem gevolgd toen deze zich naar de vertrekken Harer Majesteit begaf. Gelukkig dat hij het deed, want hij had nu de gelegenheid den zieken man, die met reuzenkracht streed, maar toch door de pijn overwonnen werd, te ondersteunen, en Strafford gunde Laud nog het liefst van allen den aanblik zijner lichamelijke zwakte.

‘Er wordt gezongen en gespeeld of misschien wel gedanst!’ zeide Laud tot zijn steunenden vriend, ‘willen wij ons bezoek niet uitstellen?’

Strafford had in ontkennenden zin geandwoord en een der kamerdienaren een wenk gegeven de deur te openen.

Plotseling staakten de dansenden hunne bewegingen en zelfs de muzikanten hielden op zonder daartoe bevel af te wachten. Hare Majesteit werd bleek en gevoelde spijt, dat juist die man thands haar verraste. Jane school bijna half weg achter

de strikken van Sidney, maar waagde het toch van uit hare schuilplaats den man te begluren, van wien zij zooveel had hooren spreken. Zij ondervond eene teleurstelling, want die man was als alle anderen; alleen zou zij meenen, dat hij de Sarabande al heel slecht dansen zou.

‘Ik heb mij gehaast mijne opwachting bij Uwe Majesteit te maken, maar vernam straks dat zij zich in haar kabinet terug getrokken had,’ zeide Strafford, toen hij haar genaderd was. Waagde hij een verwijting in die laatste woorden neder te leggen?

‘Het is waar Mylord! wij hadden dringende bezigheden.’

Strafford zag met een sarkastiesch lachjen in het rond en staarde haar toen weder aan. Zij begreep nog niet wat het niet uitgesproken andwoord inhield en vervolgde: ‘Wij hadden een brief van onzen Heer en Gemaal ontvangen en vonden het noodig den inhoud te overpeinzen.’

Zij stelde zich door dat andwoord nog meer bloot aan zijn sarkasme; zij gevoelde het plotseling, maar wist zich niet meer te herstellen. Waarom had zij ook van ernstige bezigheden gewaagd tegenover den ijzeren man, terwijl zij door hem verrast was bij de Sarabande?

‘Ik huldig de kracht Uwer Majesteit, die vrolijkheid kan veinzen, terwijl zij het toch na de lezing van den brief Zijner Majesteit niet kan zijn,’ zeide hij zacht, zóo zacht, dat zij het alleen kon hooren. Het bescheiden hofgezin trok zich terug, toen het bemerkte, dat er iets gesproken werd wat men niet door allen wenschte te doen hooren, ofschoon het van verlangen brandde, om juist nu onbescheiden te zijn.

‘Ik heb dien inhond niet zoo ongunstig geacht,’ zeide de Koningin, terwijl zij eene beweging maakte om zich af te keeren.

‘Uwe Majesteit kan mij beschouwen als haar getrouwen dienaar, die de waarheid in staat is te hooren. De zaken dreigen een zeer ongunstigen keer te nemen.... Zijne Majesteit heeft gebrek aan geld en zal binnen weinige dagen het leger moeten afdanken, indien hem geen hulp gewordt. Mijn genadige meester heeft mij daarom gelast, de teruggave te verzoeken van de gelden, door Lord Collington, of liever op zijn naam, Uwer Majesteit uitbetaald.’

‘Dat geschiedde op last Zijner Majesteit, en het komt mij

vreemd voor, Mylord! dat thands weder het tegenovergestelde zoude worden bevolen. Bovendien wij hebben dat geld gebruikt en hebben daarvan rekening en verandwoording te doen.... alleen aan onzen Heer Gemaal.'

'Uwe Majesteit vergist zich: daarvan zal ook nog aan anderen verandwoording moeten worden gedaan. Zijne Majesteit gaf mij te laat kennis van hare later veranderde beschikking over de gelden, die zij mij ten behoeve van het leger had afgestaan. Ik beschikte daarover en gaf wissels af op den Lord der Schatkist, die, nu hij de klinkende munt die hij bezitten moest niet meer in kas heeft, genoodzaakt zal zijn wissels te trekken op Uwe Majesteit.... Het zal opzien baren, wanneer dat geschiedt; en dat zoude treurig zijn voor de trouwe vrienden en verdedigers van de Kroon van Engeland en zeker zeer vrolijk en gewenscht voor hare tegenstanders!'

De Koningin wisselde van kleur, terwijl hij die woorden sprak. Hare goede luim was reeds lang verdwenen: haar toorn was ontwaakt bij den eerbiedigen maar vasten toon van den eersten dienaar der Kroon; een dienaar, thands zoo machtig, omdat hij zoo noodzakelijk was. Zij begreep niets van den loop der wissels, waarvan hij gewaagde; zij kon niet beoordeelen of het noodig was, dat de zaak een keer nam zoo als hij dat voorstelde; zij wist alleen dat hij vernomen had wat voor ieder, behalve haar en Holland, een geheim was, en dat hij het door haar verkregen geld terug wilde doen keren in de schatkist; zij wist tevens, dat als hij iets wilde, iets ernstigs wilde, het ook gebeurde, en weigering noch uitvlucht een oogenblik baatte. Toch beproefde zij het. De gelden waren haar toch zoo noodig. Rosetti had ze immers noodzakelijk geacht voor het welslagen van den opstand in Schotland, waardoor zij haar invloed voor goed bevestigen zoude. Zonder die gelden was zij in de macht van den man die voor haar stond of van den rooden Kardinaal, die uit Frankrijk met zijn scherp doordringend oog haar bespiedde. Neen, neen, deinzen zou zij niet.

'Zoo als ik u zeide, Mylord! wij zullen alleen aan onzen Heer Gemaal verandwoording doen, en wenschen dat geen onderdaan zich tusschen Zijne Majesteit en mij plaatse. Geen woord wil ik daarover meer vernemen!' dus besloot zij, terwijl zij eene driftige beweging met de hand maakte.

'Ik moet Uwe Majesteit ongehoorzaam zijn. Het is beter

vermetel te zijn uit getrouwheid dan bedeesd uit voorzichtigheid. Ik dien over die gelden te beschikken; de macht van den Koning kan er van afhangen, en zoo Uwe Majesteit de gelden niet meer kan teruggeven, dan moet ik nederig verzoeken opgave te ontvangen van het doel waarvoor zij gebezigd zijn, ten einde mij tegenover Zijne Majesteit en misschien ook tegen het Parlement te rechtvaardigen. Wil Uwe Majesteit dat niet, dan zal ik mij moeten verzekeren van de personen, die Uwe Majesteit gewoonlijk van raad dienen, daar zij voorzeker de schuldigen zijn en zij zich onder den mantel van de grootmoedigheid Uwer Majesteit verschuilen.'

'Hoe, Sir! gij zoudt durven...! Eene bedreiging jegens mij!' riep de Koningin ziedend van toorn uit, terwijl zij het oog in het rond sloeg, als riep zij de aanwezigen tot bijstand op. Deze schenen het werkelijk als zoodanig op te vatten en verengden den kring en drongen op Strafford in, die hen koud en streng tegen blikte. Holland was de eerste, die de hand aan het zwaard sloeg.

'Ik ben wel ongelukkig van mij zoo onduidelijk te hebben uitgedrukt, dat ik daardoor de beschuldiging verneem van hoog verraad. Ik weet, dat ik een trouw dienaar ben van Uwe Majesteit en dat ik dat menigmalen toonde. Uwe Majesteit is echter thands zóozeer tegen mij ingenomen, dat ik later eerbiedig de vrijheid zal nemen op het behandelde terug te komen. Slechts dit waag ik er bij te voegen, dat Zijne Majesteit mijne gehechtheid en trouw niet in twijfel trekt en daarvan mij een bewijs geeft door mij te machtigen hier in Zijnen naam op te treden.'

Hij boog diep voor de Koningin, die zich zonder zijn groet te beandwoorden, omkeerde en Laud, die zich op haren weg had geplaatst, wenkte, haar naar de aangrenzende kamer te volgen. De ongelukkige Aartsbisschop, voor wien deze dag een ware aaneenschakeling van beproevingen heten mocht! De kwade luim Harer Majesteit werd jegens hem den teugel gevierd, en dat geschiedde nog wel terwijl van hem het onmogelijke gevorderd werd. Het gold toch niets minder dan den wensch van Con in vervulling te brengen, en in de tegenwoordige oogenblikken de Katholieken eene vrijheid toe te staan, welke het gantsche volk naar de wapens zoude doen grijpen. Laud was alles behalve veelzijdig genoeg gevormd om vrijheid van conscientie goed te keuren; hij was zelfs zóo

bekrompen van alle vrijheid te willen opheffen, die niet de zijne was. Om zijne eigene oogmerken te bereiken, had hij zich op goeden voet weten te plaatsen met de Koningin, en om dat te kunnen doen, had hij eene neiging ter gunste der Katholieke Kerk geveinsd. Hij oogstte wat hij gezaaid had. De onbarmhartige rechter tegenover den weêrloozen puritein werd gestraft in den thands oodmoedigen maar ter dood toe beangsten dienaar, die in de meest nederige woorden deed opmerken, dat het thands een ongunstig oogenblik was en men moest wachten tot Zijne Majesteit overwonnen had.

'Maar wij w i l l e n dat het nu geschiedt, juist nu, al ware het ook alleen om van uwe trouw, waarvan gij ons altijd spreekt, bewijs te geven. Beteekent dan een Koningin voor u lieden niets meer? Het tegendeel zal ik u doen blijken, Lord Bisschop! Morgen ga ik in het openbaar ter misse, en in den bijzonderen Raad zult gij de belangen mijner verdrukte geloofsgenoten bepleiten.... of... gij zult spoedig meer van mij hooren!'

Het was of de Aartsbisschop vreesde dat nu reeds te zien plaats hebben, want hij boog in onderwerping het hoofd en haastte zich te vertrekken.

Toen de Koningin haar hofgezin verliet, wilde Holland haar volgen. Hij werd echter door Strafford opgehouden, die hem in den weg trad en naar een der vensters voerde. Hoogheid werd tegenover hoogheid gesteld; in de eerste oogenblikken ontmoette de blik van Holland uitdagend dien van Strafford. Maar de fabel van de aarden en de ijzeren vaas zou hier hare toepassing vinden. 'Mylord Holland, ik zal u slechts weinige oogenblikken rooven Ik wil u alleen mededeelen, dat voor u als Grootmeester der rivieren en bosschen gebracht moeten worden: de Graaf van Southampton, Lord Salisbury, Lord Westmoreland, en Sir Christophe Hatton, allen, verdacht van onrechtmatige bezitters te zijn van kroondomeinen. De waarde van dezen kunnen geschat worden op 12,000 tot 20,000 pond. Gij zult hun tegen billijke vergoeding aan de schatkist een nieuwen en alsdan wettigen titel geven voor de goederen, welke zij thands onwettig en door misbruik bezitten.'

'Mylord, ik....'

'Ik begrijp u. Gij weet, dat Zijne Majesteit door mij u toespreekt; ik behoef alzoo zelfs niet voor eene vertraging in de uitvoering van het u opgedragene te vreezen. De Lord

der Schatkist verwacht de verschuldigde gelden spoedig; Salisbury en West-moreland hebben krediet en kunnen gelden opnemen, zoodra het vonnis geslagen is.'

'Ik zal weten w a t mij te doen staat, en h o e het zal geschieden.'

'De uitvoering wordt natuurlijk aan u overgelaten. Zijne Majesteit wilde dat in het eerst niet, omdat hij u door te veel andere bezigheden overstelpt dacht en daaraan den langen duur der laatste processen toeschrijft. Ik heb echter beweerd, dat Uwe Lordschap een uitmuntend Grootmeester was, en even ijverig in de dienst Zijner als Harer Majesteit! Maak mij niet beschaamd, Mylord, want dat zou mij zeer leed doen... vooral voor u.'

Met deze woorden liet hij Holland alleen staan en begaf hij zich naar den hofkring, in welken hij menigen bekende aantrof, dien hij dien morgen reeds ontmoet had, maar ook menigen vreemde. De Sunderlands waren met Lady Carlisle en Lady Jane, die haren schroom voor de trotsche Juno scheen afgelegd te hebben, in gesprek. De Hertog van Sunderland was met Strafford binnengekomen, maar had zich terstond daarop door Lady Carlisle verwelkomd gezien, die hem weldra wees op het aardig paar, dat niet ver van beiden af vertrouwelijk stond te kouten. Een enkel woord lichtte den toestand toe en dat enkel woord van Mylady deed den Hertog glimlachen en het looze gelaat eene uitdrukking van goedhartigheid aannemen. Hij was daarop met zijne vriendin naar het dartele, schoone, rijke kind gegaan, dat hij vroeger niet had kunnen aanspreken of een lastige derde had zich bij hem gevoegd, en thands werd hij zelf naar haar heengeleid. 'Met den stroom mede!' was zijne leuze altijd geweest, en nu behoefde hij waarlijk geene andere te kiezen, en het scheen hem toe, dat zijn oudste en zijn erfgenaam volkomen dacht als hij. Daar kwam Strafford mede aan. De uitdrukking van strengheid was reeds voor lang getemperd; een glimlach plooide zich om den fijnen mond; de straks nog eenigzins slepende gang scheen veranderd en zelfs vast geworden te zijn. Hoe licht bleek de last te zijn dien hij te torsen had, daar hij hem zoo gemakkelijk konde afwerpen, te midden der jeugdige schoonheid, met wie hij eenige hoofsche woorden wisselde. Het scheen dat de ongenade der Koningin den staatsdienaar nog niet door allen deed schuwen, misschien wel omdat

men die ongenade niet van langen duur achtte, en ook omdat hij, dien zij gold, er zelf zoo weinig door gedeerd bleek te zijn.

Het was zonderling, maar toen Mylady Zijne Genade zag naderen, vatte zij onwillekeurig Janes hand en deed het kind een weinig achterwaards treden. Hij wisselde eenige woorden met Jane, die onder den blik van dat scherp oog eenige volzinnen slechts stamerend uitbracht, en met de Sunderlands, die, het tegendeel van Lady Howard, zijne welwillende toespraak met de meeste gedienstigheid en de fijnste vleierij beandwoordden.

‘Bewaak uwen schat, Mylady!’ zeide hij fluisterend tot Lucy bij het afscheidnemen, ‘en sta dien niet af dan tot hoogen prijs.’ Hij scheen begrepen te hebben, welk spel er met Lady Jane Howard gespeeld werd en hoe kostelijke koopwaar de erfgename was geworden.

Wij dringen niet in het geheim van het *tête à tête*, dat hem weldra door Mylady Carlisle geschonken werd. Slechts vermelden wij ter loops dat zij hem meldde wat ze dien morgen in het kabinet Harer Majesteit had vernomen. Beider onderhoud, hoe vertrouwelijk, duurde niet lang, want het was nog vroeg in den avond toen hij terugkeerde.

Het was voorzeker niet om zich ter rust te begeven, hoezeer hij er ook naar verlangde. Wat hij verrichtte werd spoedig in White-hall bekend en der Koningin door Holland aangediend.

‘Vier aldermen zijn naar den Tower gebracht,’ verhaalde hij. ‘De schrik schijnt allen om het hart geslagen, want geen kreet wordt gehoord, die aan tegenstand doet denken.’

‘Die man heeft toch moed.’

‘Moed? Ja, dolzinnige vermetelheid ook! Con liet hij mede aanhouden, ten minste ik zag hem door de konstabels van de Sterrekamer wegvoeren.’

‘Jezus Maria! Juist nu, juist nu!’

‘En zij behoeven niet lang naar een punt van beschuldiging tegen den onvoorzichtigen geestdrijver te zoeken!’

‘James!’ zeide zij, na een oogenblik in tweestrijd het vertrek op en neêr gegaan te zijn, ‘gij moet naar hem toegaan en hem melden, dat de bewuste gelden voor de helft zullen teruggegeven worden. Doe het echter zóo, dat mijne eer daaronder niet lijdt... Handel naar goedvinden, maar zorg, dat

hij niet geloove, dat ik hem vrees. De tyran! Hij zal er voor boeten, de tyran!'

Hare gemoedsbewegingen waren altijd heftig, te heftiger naarmate zij korter duurden. De fijne kanten harer mouwen verscheurde zij met de zenuwachtig trillende vingeren; de kleine hand balde zich, terwijl de lippen naauw verstaanbare woorden prevelden. 'Laat Rosetti ontbieden! Aan de spanning moet een einde komen. Henriëtte van Bourbon heeft aan de overzijde van het Kanaal nog een krachtigen bondgenoot. Portsmouth en Richelieu! Karel zal niet willen, maar het moet! Rosetti zal raad schaffen.'

Maar Rosetti was niet te vinden. Hij had tegen de schemering zijne woning verlaten, zonder te zeggen wanneer hij te huis zoude komen. Men deed onderzoek bij den Franschen gezant, die zelfs alle kennis aan dien man loochende en verklaarde hem nooit te zijnent gezien te hebben. De Koningin vreesde het ergste; vreesde, dat ook die raadsman, haar rechterhand, door Strafford was aangehouden, juist in dezen oogenblik, dat zij zijne hulp en tusschenkomst behoefde om haren brief aan hare geloofsgenoten te doen uitreiken.

Maar hare vrees werd niet bewaarheid. Rosetti zat in een klein vertrekjen achter in de ruime prachtige woning der Hertogin van Carlisle en onderhield zich daar fluisterend met deze.

Zij had hem immers vrijheid gegeven om te harent te komen, indien hij iets te vragen had. Hij had den wenk begrepen en zich aangemeld. Hij vroeg, hij vroeg veel, en al kreeg hij geen voldoend andwoord - zij, die tegenover hem zat, handelde anders als Zijne Koninklijke gebiedster - toch zag hij die trotsche gestalte zich buigen, toch zag hij die wang verbleeken, die vaste hand even beven. Dat was hem een bewijs, dat hij op den goeden weg was, dien hij niet dan gissend was ingeslagen; en al wist hij nog niet wat hij weten wilde, hij had hoop om stap voor stap te naderen, zich ook bij haar nuttig te maken en door haar ook wellicht bij Strafford. Zijne plannen reikten ver!

Had hij Mylady kunnen zien nadat hij vertrokken was, dan had hij geen oogenblik meer aan zijne aanvankelijke zegepraal getwijfeld. Met de handen voor de oogen gedrukt, als om de tranen, die er in welden, te weêrhouden, of zoo dat niet meer mogelijk ware, te verbergen, zat zij een oogenblik neder.

Maar eensklaps sprong zij op, riep haar kamenier, liet zich uitdosschen in haar prachtigst gewaad, eischte haar karos, beval haar te brengen naar Lord Collington, den eersten Lord der schatkist, die een groot bal gaf, waar zij Strafford mede hoopte te vinden. Zij zou in het feestgewoel de herinnering zoeken te ontvlieden, die haar beklemde en die door dien hatelijken vreemde was opgewekt; zij hoopte sterkte te erlangen aan den arm haars vriends...

Wat het verleden der Hertogin van Carlisle dan toch in zich sloot?

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 December 1861.

De laatste week is gewoonlijk in meer dan éénen zin ook de stilste week van het jaar. Het Kerstfeest verzamelt allen om den huisselijken haard, en de flikkerende vlammen van 't gezellige vuur weten alle zorgen te bannen, alle kommer te doen vergeten. De oude-jaarsavond roept met plechtigen ernst van zelf ieders aandacht van 't leven daar buiten naar het leven daar binnen, en een gevoel van rust na afmattenden strijd dringt zegenend in 't gemoed. Straks als het alledaagsche nieuw-jaar weder is begonnen, zal al die ernst, al die rust zijn verdwenen: 't bloed gudst weêr sneller door de aderen, en ieder vindt op nieuw zijn loopkring in den molen der maatschappij. Doch het heden is nog dier kalmte gewijd, en peinzend hoort men naar de stem der Engelen, die vrede verkondigen hun, die van goeden wille zijn.

Hoe komt het dan, dat dit jaar die stille laatste week mede vol onrust is? Wat is de oorzaak, dat op 't voorhoofd van ieder staatsman zich nieuwe rimpels plooijen, dat de gedachten als van een koortslijder her- en derwaarts worden geslingerd, en dat niet dan sombere beelden voor ieders verbeelding oprijzen? Waarom is ook het opschrift der verwachtingen dezer laatste week: moesta et errabunda?

Daar is een feit gebeurd, dat aan al de woelingen, waardoor de tegenwoordige tijd wordt geteisterd, eene nieuwe beroering toevoegt: een feit dat, als twistappel tusschen de groote natiën van den vooruitgang geworpen, de verspreiding der vrijheidsideeën voor jaren kan tegenhouden: een feit - bête comme un fait, zeiden de doctrinairen - de aanhouding van den Trent.

Op den 8sten November stoomde de Engelsche paketboot de Trent van uit Havana naar Denemarken, hebbende aan boord twee gevolmachtigden der Zuidelijke Staten van Noord-Amerika, de vroegere senatoren Slidell en Mason: deze werden door den president Jefferson Davis naar Europa gezonden, ten einde met de verschillende hoven te onderhandelen. Op de hoogte gekomen van het Bahama-Kanaal stoomde het oorlogschip der Vereenigde Staten de San Jacinto haar te gemoet en deed den Trent met een schot stil staan. De Commodore Wilkes, gezagvoerder van den San Jacinto zond zijn luitenant Fairfax met tien man aan boord van den Trent, en vroeg de lijst der passagiers. Op het weigerend antwoord van den kapitein Moir, zeide hij de zekerheid te hebben, dat de Heeren Mason en Slidell met hun secretarissen en bloedverwanten op 't schip waren, en eischte hen diensvolgens op. De kapitein weigerde, doch de gevolmachtigden traden naar voren, maakten zich bekend en vorderden de bescherming der Britsche vlag. Fairfax wenkte naar zijn schip om hulp. Dertig mariniers en zestig matrozen sprongen op den Trent en voerden de HH. Mason en Slidell mede, onder protest van den Engelschman: depêches werden niet gevonden, en de Trent kon zijn reis voortzetten. Commodore Wilkes, trotsch op zijn buit, ijlde naar Washington.

Moeijelijk is het de verontwaardiging van Engeland te beschrijven toen de tijding dezer daad aankwam. Hoe! had daarom Engeland tot nu toe geen enkelen stap van 't Zuiden goedgekeurd om dus door 't Noorden te worden beloond? Het had een vreesselijken strijd in eigen boezem moeten verduren: naar het geroep der fabrieken, die luider en luider ter wille van haar bestaan, ter wille van het leven van honderd-duizenden arbeiders, eene erkenning van het Zuiden als onafhankelijken staat eischten, had het niet willen hooren: één woord had slechts der regering behoeven te ontglippen en de jammerlijke blokkade, die het Noorden aan de zuidelijke havens deed ondergaan, was verbroken, doch dat ééne woord had Engeland niet gesproken: en tot dank sloeg Amerika haar thans in 't aangezicht.

Dus tierde het volk, en de meer ontwikkelden kwamen met andere woorden tot hetzelfde resultaat: ook zij eischten voldoening van Amerika. Zij redeneerden aldus: alhoewel Commodore Wilkes op brutale wijze van zijn recht heeft gebruik gemaakt, zoo is het echter eene waarheid, dat het recht van visitatie der onzijdige schepen door de oorlogvoerende partijen bestaat. De Trent moest zich dus aan

het onderzoek onderwerpen of soms contrabande op zijn neutralen bodem zich bevond. Tot contrabande echter behooren, behalve de gewone oorlogsbehoeften, ook depêches en militairen. Depêches nu werden op den Trent niet gevonden, en de HH. Slidell en Mason waren geen militairen. Zij waren overbrengers van depêches, welke depêches Wilkes echter niet kon vinden, en zouden dus de kwaliteit van gezanten hebben: maar in dit laatste geval waren zij onschendbaar en Wilkes kon hen dus nimmer als contrabande beschouwen. Maar er was meer. Al was het waar, dat na de visitatie de Trent aan Wilkes verdacht voorkwam, dan had de Amerikaan geen ander recht dan 't schip nu naar een haven mede te brengen en het daar te laten veroordeelen. De Commodore zelf was geen rechter over het geschil, en mocht dus de HH. Slidell en Mason niet uit den Trent medevoeren. Eindelijk ging de Trent van een onzijdige haven naar een andere onzijdige haven, en is het in allen gevalle betwistbaar of het recht van visitatie dan nog kan worden toegepast, daar alsdan de Fransche paketbooten in de Middellandsche zee mede aan onderzoek onderworpen zouden zijn. Amerika moet dus voldoening geven

Zoowel volk als regering eischte dus in Engeland wraak. Voeg daarbij, dat in Engeland sinds jaren bittere wrok bestaat tegen den snoevenden Amerikaan; dat Engeland beleediging op beleediging reeds heeft verduurd; dat Amerika in de dagen van Napoleon I steeds met Frankrijk heulde; dat het Engeland aanviel toen die reuzenstrijd Brittanje had uitgeput; dat het met Rusland sympathiseerde tijdens den oorlog in den Krim; dat het weigerde om met Engeland tegen China te handelen; dat het de Engelschen deed terugtrekken van de Columbia rivier; dat het Engelands afgezant zijn passen gaf, wijl door misverstand Amerikaansche onderdanen in Britsche dienst waren geënrôlecrd; dat het 't Clayton-Bulwer-tractaat zocht te ontduiken, en dat het eindelijk den slavenhandel waar 't kon begunstigde, - en men zal zich kunnen voorstellen, dat Engeland in groote verzoeking wordt gebracht, thands partij te trekken van de uittartende houding van den zwak geworden vijand.

Wat zal Amerika antwoorden op de haar gevraagde voldoening? Zal magere neef Jonathan nog als van ouds de handen in den zak steken en 't Yankee doodle gaan fluiten? Of zal hij zijn besten diplomaat Sam Slick naar Engeland sturen, die bewijzen moet, ‘dat hij niet voor niets een woordenboek in zijn kast heeft?’

Het antwoord op deze vraag is gemakkelijk. Het volk, de menigte,

zal den oorlog willen en zal dien van den President eischen zoo het Zuiden slechts eenigermate kan worden teruggedrongen: de President zal den vrede handhaven, zoo het volk slechts eenigermate van de noodzakelijkheid van zulk een stap is te overtuigen.

Beschouwen wij daartoe eenigzins nader den toestand van Noord-Amerika. Sinds het gelukken der navale expeditie naar Port Royal onder generaal Sherman is er niet veel geschied. Wel is waar is ook het Zuiden niet vooruitgegaan, maar het heeft zich den tijd ten nutte gemaakt om zich meer en meer te consolideren. De zetel van het verbond is van Richmond naar Nashville in Tenessee overgebracht, welke stad dus de hoofdstad van het Zuiden zal worden. Jefferson Davis is weder gekozen (nu voor zes jaren) tot President van het Zuiden en heeft den 18^{den} November zijn boodschap aan 't congres der Zuidelijke Staten ingeleverd. Die boodschap kan als het programma van het Zuiden worden beschouwd. De Heer Jefferson Davis heeft in dat staatsstuk meesterlijk de positie van het Zuiden tegenover 't Noorden weêrgegeven. Het is een met evenveel tact als hoogheid geschreven stuk, waardig het talent van den begaafden aristocraat, die 't heeft ontworpen. Wat de feiten aangaat, die 't vermeldt, zoo doet het duidelijk zien, dat het Zuiden geen beter organiserend hoofd had kunnen vinden. Daarbij worden de handelingen van het Noorden, waar de vrijheid tegenwoordig willekeur der regering is geworden, onbarmhartig tentoongesteld. ‘Ons land ziet nu met verachtende verwondering neder op hen, met wie wij nog zoo onlangs verbonden waren. Met weêrzin deinzen wij terug voor het denkbeeld om zulk een verbond te hernieuwen.’ Europa en inzonderheid Engeland wordt met zeer handigen greep tot getuige van 't onrecht door 't Zuiden opgeroepen, en als Jefferson Davis de aanhouding der HH. Mason en Slidell gaat beschrijven, weet hij geen woorden te vinden om zulk een onrecht te kenschetsen: ‘Zij hebben het recht der afgezanten geschonden, een recht zelfs door de wildste volksstammen erkend. De pretentie om die Heeren in de straten van Londen te grijpen zou even veel recht voor zich hebben, als de aanspraak, die de Vereenigde Staten hebben doen gelden om ze op den Trent aan te houden.’ In één woord, het Noorden heeft sinds die boodschap kunnen bemerken, met welk een krachtigen vijand het te doen heeft.

Meer dan onzinnig zou het dus wezen om zich thands een tweeden vijand te willen verschaffen. Daarbij zou een oorlog tegen Engeland

de zaak zelve waarvoor thands het Noorden strijdt op de gevoeligste wijze benadeelen. Ter wille van de flaauwe hoop van misschien Canada te kunnen bemachtigen, een hoop waarmede men zegt dat Seward zich sedert lang heeft gevoed, zou het Noorden aan het Zuiden den krachtigsten bondgenoot hebben gegeven. En elke bondgenoot van het Zuiden is willens of onwillens een beschermer der slavernij. Hoe komt het, dat al die fijne toespelingen, al die tact waarmede de boodschap van Davis is opgesteld, toch niet kunnen maken, dat zulk een stuk eenigzins het hart aangrijpt van hem, die 't leest? Hoe komt het dat uitdrukkingen als de volgende: ‘wij zullen de worsteling volhouden, nederig op de Voorzienigheid bouwende, aan wier blikken wij geen geheim van ons hart kunnen onttrekken, aan wier besluiten wij vertrouwend ons onderwerpen. Voor het overige zullen wij van ons zelven alleen afhangen. De vrijheid is altijd het erfdeel van hen, die den onwankelbaren wil hebben om ze te bezitten’ - dat zulke zinnen, zeg ik, ons schijnheilige tirades toeschijnen? Het is omdat het Zuiden, wat verdienste het ook moge hebben, voor de slechtste zaak ter aarde, voor de ontwikkeling der slavernij, de wapenen heeft opgevat.

Dat alléén heeft het Noorden kracht gegeven en heeft het de sympathie van Europa doen verwerven. En terwijl het dus zoo krachtig een positie bezat en zoo schoon een gelegenheid had om voor een idee te strijden, zij ons toch ook de vraag geoorloofd, wat tot nu toe is gedaan? En dan is het toch zeker beschamend na te gaan, hoe vooreerst de vaan onder welke moest gestreden worden nog nimmer openlijk is ontplooid, hoe zelfs een Fremont is afgezet, omdat hij den moed had dat te bekennen: hoe voorts de persoonlijke vrijheid, de spil van het bestaan der Vereenigde Staten, overal aan banden is gelegd en belemmerd, zoodat gevangenis op gevangenis is gevuld, en hoe nu weder in deze zaak met Engeland de roem van Amerika, die tot nu toe in het eerbiedigen der rechten van de onzijdige natiën bestond, als met voeten wordt getreden, en een tyrannie wordt gepleegd zoo als Engeland alleen in zijn bitterste tijden durfde uitoefenen. Men bedenke, dat aldus langzamerhand door de Vereenigde Staten die beginselen worden prijsgegeven, waardoor zij tot nu de staat was die zij was, en de sympathie voor Lincoln zal op die wijze zeer zeker niet vermeerderen. Het slordige en onzamenhangende staatstuk, dat Lincoln als zijn boodschap den 3^{den} December bij de opening van het congres te Washington heeft aangeboden,

doet soms vermoeden, of hij wel berekend is voor de hooge betrekking waartoe hij is geroepen.

De punten, die bijzonder de opmerkzaamheid in dit stuk verdienen, zijn de volgende. Het is vooreerst een wenk aan de mogendheden in Europa dat, zoo zij katoen mochten verlangen, zij dit eerder zullen verkrijgen door den opstand te helpen dempen dan door een nieuwen staat te erkennen. Het is voorts eene uitbreiding van de actc van het congres van 6 Augustus ll., waarbij die slaven aan hun meesters worden onttrokken, die zich in den oorlog tegen het Zuiden hebben verdienstelijk gemaakt. Thands stelt de President voor dat zich de Staat die slaven aantrekke, dat de Staat zelfs de slaven moge overnemen van die enkele staten, die soortgelijke maatregelen in hun gebied omtrent de onvrijen mochten genomen hebben, en dat de Staat voorts de vrijheid hebbe al die slaven tot colonisatie te gebruiken. Men ziet dat de President zeer langzaam voortschrijdt. ‘Mijn voortdurend streven is het geweest - dus gaat hij voort - te verhoeden dat het conflict een revolutionnair karakter mocht verkrijgen. De integriteit der Unie blijft dus mijn beginsel. Intusschen moet de Unie worden behouden - en (zichier een vingerwijzing voor de toekomst) dan moeten al de maatregelen gebruikt worden, die ter onzer beschikking zijn.’ Merken wij eindelijk op hoe bij het behandelen van een ondergeschikt punt de President zich deze woorden laat ontvallen: ‘de rechtvaardigheid eischt dat wij geen krijgsdaad ondernemen die niet op het strikte recht, zoo als dat door het staatsrecht wordt gewettigd, is gegrondvest.’ Deze laatste zinsnede nu, verbonden met de niet-vermelding van het gebeurde met den Trent, zou kunnen doen gissen dat wellicht Lincoln nog aan Engeland zal toegeven. Aan raadgeving tot zulk een besluit ontbreekt het hem niet. Moge ook het volk te Boston Commodore Wilkes - die overigens een der oudste, bekendste en aanzienlijkste zeeofficieren van Noord-Amerika is - uitbundig hebben gevierd; moge ook de volksvertegenwoordigers te Washington hun dankbetuiging hem hebben aangeboden: de zelfopofferende reis van den ouden generaal Scott, die, na zoo even het opperbevelhebberschap te hebben neêrgelegd en tot herstel van zijn gezondheid naar Frankrijk te zijn vertrokken, onmiddellijk is teruggekeerd om Lincoln tot vrede aan te manen; de raad van Scott's opvolger, Mac Clellan, die den President waarschuwt geen twee vijanden tegelijk te bestrijden, zullen zeker eenigen indruk maken. Te eerder kan Lincoln toegeven naarmate de handelwijze van Wilkes geheel voor zijn eigen rekening

komt, en niet direct door de regering was bevolen. Te eerder eindelijk kan hij de handeling van Wilkes afkeuren, omdat hij nog altijd schijnt te willen beweren dat de Zuidelijke Staten geen vijanden maar rebellen zijn, en dat rebellen, zoodra zij op het schip van een neutrale mogendheid zijn gekomen, den bodem van zulk een onzijdige mogendheid hebben betreden en als politieke vluchtelingen zich op 't recht van asiel kunnen beroepen.

De eisch tot voldoening, die Engeland aan Amerika heeft gericht, is den 2^{den} December met de paketboot uit Queenstown vertrokken en, naar men verneemt, in zeer gematigde termen vervat. De nota moet inhouden, dat de Engelsche vlag eene diepe beleediging heeft ondergaan, dat het gouvernement der koningin niet kan gelooven, dat zulk een daad van geweld het gevolg zou zijn van instructies aan Commodore Wilkes gegeven, en dat het dus overtuigd is, dat het bestuur der Vereenigde Staten geen bezwaar zal maken om de gevangenen, die op den Trent zijn bemachtigd, terug te geven. Lord Lyons, de gezant in Washington, moet in het geval, dat Amerika dit ultimatum - want dit schijnt het toch te wezen - niet gehoorzaamt, zijn passen vragen.

Want Engeland, steunende op het goed recht, dat thands aan zijn zijde is, steunende vooral op de krijgskrachten, die het in de laatste jaren als opéén heeft gehoopt, denkt er niet aan hoe dezelfde onrechtvaardigheden vroeger herhaalde malen door zijn eigen zonen zijn bedreven - neen, denkt om niets, dan om Amerika, zoo het niet terugtrekt, den gedanen stap duur te doen betalen. Stuursch en norsch ziet het uit naar het verre westen om Amerika's antwoord te vernemen. Regering en natie zijn weder volkomen eenstemmig. Reeds is de uitvoer van salpeter, buskruid en wapenen verboden; reeds zijn troepen naar Canada ingescheept om de grenslijn aldaar te kunnen bezetten, en ministers en parlementsleden slaan in hun speeches slechts de snaar van 't eergevoel aan. Horsman vooral, de bekende vijand van Napoleon III, is onuitputtelijk om het Noorden nieuwe verwijten toe te voegen. En een waarheid is het, dat Engeland - tenzij alle berekeningen falen - weinig te vreezen heeft. Een vloot van 660 oorlogsstoombooten van allerlei rang, bemand met 70,000 koppen, is gereed om tegen Amerika zich te richten. Daartegen heeft America slechts een niet zeer aanzienlijke vloot van 80 schepen te stellen, die hoofdzakelijk ter blokkering van het Zuiden moet worden gebruikt, en die niet geheel en al uit stoom-

schepen bestaat. Overal heeft Engeland etablissementen om steenkolen voor zijn booten te kunnen inhalen, terwijl Amerika weldra daaraan gebrek moet hebben. Het is alleen de hoop om Canada te kunnen bemachtigen, die Amerika opgewektheid tot den strijd kan geven, maar de vraag is of Canada zelf niet liever verkiest haar positie, te weten die van de vrijste provincie van Engeland, te behouden. Alle kansen zijn dus voor Engeland gunstig Zoo de oorlog ontstaat, dan is het omdat Amerika dien wil - alea jacta est.

Onder al degenen die verontwaardigd den handschoen aan Amerika toewerpen, zijn er slechts zeer weinigen, die zelfs nu nog tot gematigdheid en voorzichtigheid aanmanen. Zeer luttel is het getal van hen, die er op wijzen, dat Engeland wel is waar 't recht en de macht aan zijn zijde heeft, maar dat ‘le pouvoir de tout faire n'en donne pas le droit.’ Slechts twee mannen hebben het luide durven zeggen, dat elke slag aan het Noorden toegebracht het Zuiden in zijn misdrijf sterkt. Die twee mannen zijn Cobden en Bright.

Wij betreuren het zeer, dat ons de ruimte geheel ontbreekt om de waarlijk voortreffelijke redevoering van Bright te analyseren en in haar waarde te doen erkennen. Zelden zullen wij later in de gelegenheid zijn om de denkbeelden van dien altijd edelen, maar niet altijd rationelen Manchester-man te kunnen deelen. In den laatsten tijd vooral zijn Engeland en Bright elk hun eigen weg gegaan. Volhardende in de Amerikaansche ideën, steeds door hem bewonderd, heeft hij zich verzet met alle kracht tegen de aristocratie, vertegenwoordigd door 't huis der Lords, tegen de krijgstoerustingen tegen Frankrijk, en is hij niet moede geworden telkens op parlementaire hervormingen, op algemeene gelijkheid en op vriendschap met Napoleon III aan te dringen. Doch ondertusschen was het oude Engeland ontwaakt, en 't vurige ros, bereden door Lord Palmerston, liet den huishoudelijken, gemoedelijken, vredelievenden Bright verre achter zich. Daar komen echter soms tijden waarin op ééns de stem van 't gemoed een dubbele kracht krijgt, waarin dwars door 't conventionele geroep en geschreeuw de taal der eenvoudige waarheid zich kan doen hooren en, wat meer zegt, een oogenblik stilte verwekt.

Zulk een indruk heeft in Engeland de rede van Bright gemaakt. Nadat hij eerst de positie van den strijd van het Noorden en Zuiden had gekenschetst, en vervolgens de plaats had aangewezen, die Engeland daarbij moest innemen, ging hij over tot het be-

spreken van de zaak van den Trent. Weldra werd zijn taal warmer, hij wees er op hoe weinig morele ondersteuning het Noorden van Engeland tot nu toe had ontvangen; volgaarne erkende hij het, dat de handelwijze van Commodore Wilkes - zij die wettig of niet - in allen gevalle zoowel onpolitiek als slecht was, maar hij wilde, dat men grootmoedig, ten minste gematigd zich betoonde! ‘Laat het niet kunnen gezegd worden, dat in het donkerste uur van Amerika's beproeving, Engeland, het land van haar vaderen, met ijskoude onverschilligheid, onbewogen de gevaren van zijn kinderen aanschouwde. Wat mij betreft, ik ben slechts één uit uw midden, een der burgers van dit land. Maar zoo alle tongen zwijgen, zal de mijne spreken voor die staatkunde, die hoop geeft aan de onderdrukte dienaars in 't Zuiden, die tot edelmoedige gedachten, edele woorden en edele daden leidt tusschen de beide volken, welke de Engelsche taal spreken, en welke beide evenzeer den Engelschen naam kunnen dragen.’

In den raad van koningin Victoria hadden dergelijke gevoelens zeer zeker een weerklank gevonden in de taal van Prins Albert - maar deze is plotseling in den avond van den 18^{den} December overleden. De Engelsche natie heeft dien man een wezenlijk diepgevoelde achting toegedragen; de aristocratie heeft den Duitschen Prins, dien zij eerst met zooveel argwaan en nederbuigenden trots placht te behandelen, allengs als evenknie gaan beschouwen. Zijn dood op zoo krachtigen leeftijd - hij telde pas 42 jaren - heeft dan ook algemeenen en ondubbelzinnigen rouw opgewekt. De herinnering aan het werkzame, weldadige leven van den Prins, die, nu hij eenmaal door zijn valsche positie slechts indirect op den staat kon inwerken - des te ijveriger zijn krachten wijdde aan de ontwikkeling der Engelsche maatschappij, is de beste lofrede geweest. Blank van zeden heeft hij waar hij kon het zedelijke lot der arbeidende klassen zich aangetrokken: fijn ontwikkeld van geest heeft hij de hoogere beschaving in zijn kring ingeleid: het idee der wereldtentoonstelling van 1851 was het zijne: hij was als een vriendelijk lichtende ster voor het bloeijende Engeland onder de regering van Victoria.

Terwijl alzoo tusschen Amerika en Engeland de wolk blijft hangen, waaruit ieder oogenblik de oorlog kan neêrploffen, wordt in Pruissen een zonderling tooneel vertoond. Het is een herhaling van die oude Germaansche dierensage, als koning Nobel ‘gram’ is geworden, en

alles van vóór zijn aangezicht wegvliedt. Ja, de koning wendt zich toornig naar alle kanten, zijn oog schiet vlammen, en gramstorig vraagt hij aan een ieder die 't ongeluk heeft hem te ontmoeten of dit nu de dank is van de liberalen, die halfslag grootelui, die hem op den dag der verkiezingen den zesden December een parlement hebben toegezonden, democratischer dan ooit. ‘Heb ik daarom - zoo sprak hij te Letzlingen - de krooning te Koningsbergen te midden van het gejuich mijns volks volvoerd? Heb ik daarom het beginsel van koning te zijn door Gods genade zoo op den voorgrond gezet, en mijn volk geluk gewenscht dat noch Fransche noch Italiaansche toestanden bij ons kunnen plaats vinden? Heb ik daarom gezegd dat ik tegen alle uitersten was - opdat men mij de democraten van 't jaar 1848 tot wetgevers zende....?’ En op al die vragen, die de koning in zijn eerlijken toorn zich laat ontvallen, kan het volk nederig doch vastbesloten zeggen: ‘Ja, koning, omdat dat alles door U is gezegd en verkondigd, daarom alléén hebben wij gemeend de partij der vrijheid meer dan ooit te moeten versterken, ja uitsluitend te versterken.’

Wat bij de eerste handeling der verkiezingen in Pruissen reeds werd vermoed, is nu ten volle bevestigd. De verkiezingen zijn in zeer liberalen geest uitgevallen. Had zich op het einde der laatste zitting een geringe minderheid van 28 leden, onder leiding van den afgevaardigde Behrend - de fractie Jung Lithauen - van de groote liberale meerderheid afgescheiden, zoo is na afloop der nieuwe verkiezingen deze fractie, onder den naam der Fortschrittspartei, een vrij aanzienlijke groepeering van circa 100 vertegenwoordigers geworden, die op het liberale centrum wel eenigen invloed zal kunnen uitoefenen: een invloed te grooter misschien naarmate de oude liberalen al hun hoofden hebben verloren. Noch von Vincke, noch Mathis, noch Simson, noch Beseler, noch Veit, noch Gneist zijn herkozen. Is dit dan het ééne resultaat dat de oud-liberalen op meer dan één punt voor de geavanceerde vrijheidsmannen hcbben moeten wijken, zij het ook waar dat zij nog steeds een belangrijke meerderheid van 150 leden vormen, zoo is het andere resultaat nog treffender: de feodale partij namelijk is onbarmhartig en voor goed geslagen. Ter naauwernood zal zij een twintigtal leden onder het 352tal afgevaardigden van het huis tellen, en al haar leiders zijn niet herkozen. Wagener, von Blanckenburg, en graaf Pückler schitteren door hun afwezigheid. Voeg daarbij hoe van de ministers de Heeren von Roon, Beth-

mann Hollweg, von Schleinitz en von Bernstorff overal als candidaten zijn gevallen.

Bij zulk een resultaat is het niet te verwonderen dat het den koning, opgevoed in die stroomingen, welke steeds tegen den modernen tijd haar golven hebben gestuwd, een oogenblik wonderlijk te moede was, en dat hij er aan dacht om als tegenwicht een bepaald conservatief ministerie te vormen. Doch betere gedachten hebben de overhand behouden, en de koning zal zich waarschijnlijk wel in zijn lot schikken.

Een meer naauwkeurige kennismaking met de afgevaardigden zal ook doen zien dat het ministerie - zoo het den moed heeft een minder hoog oorlogsbudget van den koning te eischen - nog altijd een vaste en groote meerderheid heeft. De Heeren von Carlowitz en Kühne zijn nog altijd daar om het ministerie te ondersteunen. Menig nieuwe naam is wel is waar in de rijen der liberalen ingeslopen, maar onbekend blijkt niet altijd onbemind, en reeds nu zouden wij als een krachtigen steun voor elken liberalen maatregel den nieuwen afgevaardigde uit Crefeld, den zoo kort geleden naar Bonn verhuisden professor von Sybel, begroeten. Zoo even heeft deze een keurig boekje het licht doen zien, getiteld: Die Deutsche Nation und das Kaiserreich. De stelling vroeger door hem geopperd, dat het idee van het keizerrijk aan Duitschlands ontwikkeling meer hinderlijk dan bevorderlijk is geweest, wordt daarin volledig uit de geschiedenis gestaafd. Voldingend bewijst hij dat de Duitsche koning, steeds er op uit om als keizer werkzaam te zijn, te veel het oog had op hetgeen Duitschland niet onmiddellijk aanging, dan dat Duitschland zelf niet veel schade hierdoor zou lijden. Het was de geschiedenis van het kleed dat te ruim was voor het ligchaam en de leden niet omsloot, maar nu ook elken gang belette en struikeling op struikeling veroorzaakte. En als von Sybel dat idee de middeleeuwen door heeft ontwikkeld, moet hij wel van zelf 't oog slaan op het heden, en bekent hij openlijk een aanhanger te zijn van het beginsel dat Pruissens hegemonie Duitschland tot een éénheid moet voeren, met andere woorden, bepleit hij de zaak van het Klein-Duitschland tegenover Oostenrijk.

Wij zien hem reeds de hand reiken aan den wakkeren vertegenwoordiger generaal von Stavenhagen, die ten vorigen jare steeds dit denkbeeld in discussie zocht te brengen, en ook nu weder is gekozen. Misschien zal deze hem aan de richting der Fortschrittspartei

willen hechten, hem in nadere kennis brengen met enkele van die forsche en kloeke democraten van weleer, met een Waldeck, wien drie kiesdistricten kozen, met een Schultze-Delietz, wien zoowel Berlijn als Koningsbergen (de stad der krooning!) het zich een eer rekende af te vaardigen, met Twesten, bekend door zijn tweegevecht met von Manteuffel, met Birehow en zoo vele anderen.

Zekerlijk zal hij - zoo onlangs uit München gekomen - krachtig medewerken, om de partij der Ultramontanen, zoo het waar is dat deze onder Peter Reichensperger zich bepaald als ultramontaansche partij gaat constitueren, te bestrijden. Of men hem echter even bereid zal vinden om onbillijk de Polen - die intusschen eenige afgevaardigden meer hebben weten af te zenden - te bekampen, valt te betwijfelen[1].

Is het niet vreemd dat Polen eigenlijk in het Duitsche element zijn ergsten vijand ziet? Men zou vermoeden dat, om zich van het Aziatische Rusland los te maken, Polen elke poging zou moeten aanwenden om de sympathie der Westersche en dus ook der Duitsche volken te verwerven. Toch is het niet zoo. Waar 't kan, beleedigen de Polen de Duitschers en vooral de Pruissen; noemen zij Rusland wreed, Pruissens handelingen noemen zij laag en listig. En inderdaad niet ten onrechte. Waar het rijk der Czaren openlijk als onderdrukker optreedt en van niets dan onderwerping wil hooren, maakt Pruissen, dat de schandelijke verdeeling van Polen het eerst heeft aangeraden, en dat nu al zijn krachten inspant om het deel, dat het geroofd heeft, met Duitsch geld en Duitsche colonisatie te germaniseren, ondanks dat alles de pretentie van de vrijheid overal te willen voorstaan, geeft het zich de airs alsof het ter wille der beschaving een korten tijd tiran was. Zulk een fauxfuyant is op den duur ondragelijk voor dengenen die er de dupe van is. Neen, dan is misschien nog het zuivere despotismus van Rusland te verkiezen. Dat gaat ten minste zonder omwegen af op het doel. De maand December is weder getuige geweest van de onstuimige woede der Russen. De plaatsvervanger van den overleden aartsbisschop van Warschau, bisschop Bialobrzeski, die overal de kerken als ontheiligd heeft doen sluiten, is gegrepen, en hoewel bijna 80 jaren oud, tot tien jaar deportatie naar Siberië, volgens

1 Men begroot het getal der Polen in het nieuwe parlement op 23; de ultramontanen zullen op 50 à 60 stemmen kunnen rekenen.

latere berichten, ter dood veroordeeld. De laatste uitweg, dien Polen nog overbleef, te weten om zich aan te sluiten aan de verzoenende richting van den markies Wielopolski, is afgesneden, want deze heeft zijn ontslag uit al zijne betrekkingen gekregen. Bij het lezen van dergelijke maatregelen blijft voor een ieder die oplettend den gang der zaken nagaat, de toekomst zeer duister. Een bekende uitgeweken Pool, vroeger medearbeider der Débats, Joseph Tanski, heeft in een brochure: La Pologne devant l'Europe, eenige helderheid over den toestand pogen te verspreiden. Doch hoezeer die brochure de punten van geschil tusschen Polen en Rusland duidelijk uitéénzet, hoezeer de rol van 't Aziatisch Czarisme vrij oorspronkelijk wordt ontwikkeld, zoo weet de schrijver toch blijkbaar geen practische conclusie te geven: een Europeesch congres moet volgens hem den toestand regelen, en een congres is altijd de raad.... der radeloozen.

Rusland zelf is ook verre verwijderd van in een normalen toestand te verkeeren. De oorlog in de Krim is voldoende geweest om Ruslands onmacht te toonen, en om de gebreken van zijn politieke en maatschappelijke organisatie te ontsluijeren. Dat die gansche macht een door de persoonlijkheid van keizer Nicolaas kunstig opgevoerde macht was, dat er in het raderwerk van Ruslands zamenleving bijna geen edele springveêren waren - werd vóór dien tijd niet algemeen begrepen. Nu verbetert men allerwege; grootsche plannen zijn op touw gezet; doch wezenlijke beschaving wordt niet op eens verkregen. Czar Peter dacht haar met de hand te kunnen grijpen en aan zijn volk te kunnen geven, doch de dood strekte den krachtigen man ter neder en de vogel vloog weg. En inderdaad, het waren zonderlinge beschavingsmiddelen die de Czaren gebruikten: wij willen er een van mededeelen, opgeteekend in de Revue des deux Mondes van 1854 (deel VII, p. 321), dat nog niet lang geleden overal werd toegepast. Het was het gebod aan de Russen om van tijd tot tijd bijeen te komen. Vóór Peter den Groote vereenigden zich de hoogere standen nooit dan tot familiefeesten. De Czar vaardigde, om hieraan te gemoet te komen, een bevel uit dat er van tijd tot tijd aan de huizen bijeenkomsten zouden zijn, waarop de Russen over hun zaken moesten praten en zich moesten amuseren. In het reglement te dien einde vastgesteld leest men het volgende: de bijeenkomst mag niet voor vier uur beginnen noch na tien ure duren. Men komt er wanneer men wil: het is voldoende er even tegenwoordig te zijn geweest. De

gastheer behoeft de gasten niet aan de deur te ontvangen noch ze uitgeleide te doen; hij moet alleen zorgen dat er stoelen, kaarsen, enz. zijn en dat de gasten kunnen spelen en drinken. Iedereen kan gaan zitten, op en neêr wandelen, spelen zoo als 't hart hem ingeeft." Waar zulke middelen nog kunnen aangewend worden, zijn de voren niet aanwezig die 't zaad der beschaving moeten ontvangen. Deze keizer wil wel overal waar hij kan verbeteren, maar zijn eigen indolente natuur staat hem veeltijds in den weg. Hij heeft anders een maatregel genomen die het kwaad der bureaucratie in Rusland eenigermate kan stuiten. Tot nog toe namelijk waren er in Rusland wel ministers, maar geen ministerraad. Elk minister was individueel verantwoordelijk aan den keizer en werkte zelfstandig zijn plannen uit, zonder dat er een band bestond tusschen hun verschillenden werkkring. Vandaar dat zooveel tegenstrijdige maatregelen werden genomen, daar de ééne minister niet zelden een geheel ander man was dan zijn ambtgenoot. Door een ordonnantie nu van den keizer van den 24sten November wordt er een ministerraad in het leven geroepen die alle zaken voorloopig zal onderzoeken. Die raad zal bestaan uit de ministers, uit de hoofden der administratie, en uit enkele door den keizer benoemde leden. Een algemeen systeem zal op die wijze misschien kunnen worden gevolgd.

In Oostenrijk is intusschen de toestand niet veel veranderd. De rijksraad heeft zijn weinig belangwekkende zittingen vervolgd, en von Schmerling heeft deze maand meer dan ooit volgehouden, dat dit ligchaam het gansche rijk vertegenwoordigde, hoewel bijna al de landdagen der oostelijke en zuidelijke provincien geen vertegenwoordigers gezonden hebben. Aan dien vasten wil van von Schmerling is het ook toe te schrijven, dat het budget nu toch waarlijk aan den rijksraad is aangeboden. De finantiële expositie, die de Minister van finantiën, de heer von Plener, bij het aanbieden van het budget gaf, was overigens niet zeer bemoedigend. Nadat het jaar 1859 een deficit van meer dan 200 millioenen florijnen had opgeleverd, bieden de jaren 1860, 1861 en 1862 een deficit van 65 millioenen, van 109 millioenen en van 110 millioenen florijnen aan. Belastingen en leeningen moeten dus op nieuw een orde scheppen, die alleen door een gansch andere politiek tegenover Hongarije en Italië duurzaam kan worden verkregen. Daarbij heeft men het liefelijke vooruitzicht, dat tegen alle belastingen, die door dezen verkleinden rijksraad zullen worden uitgeschreven, op de plechtigste wijze zal

worden geprotesteerd door Hongarije, Croatië, Zevenbergen, Gallicië, Bohemen, Moravië en Venetië. Alsof men begreep, dat thands toch niets kan worden uitgericht, is de rijksraad wederom uiteengegaan, en nu voor zeven weken. Den 9^{den} Februarij zullen de afgevaardigden weder bijeenkomen om over 't budget een votum uit te brengen. De laatste weken had de rijksraad zich bijna uitsluitend bezig gehouden met de wet op de drukpers. Gedurende de discussiën nu gebeurde er een incident, dat volgens onze meening geheel den toestand karakteriseert. Terwijl toch de afgevaardigden op de meest liberale wijze alle kwestiën dienaangaande bespraken, en zelfs een bisschop tegen alle praeventieve maatregelen welsprekend 't woord voerde, terwijl de regering op alle punten volgaarne toegaf, kreeg ter zelfder tijd de Wiener Presse eene officiëele waarschuwing omdat de waardigheid van het Heerenhuis in enkele artikelen was aangetast. Niet voor de rechtbanken werd de Presse gebracht; neen, de administratie deelde de straf uit. Is zulk een handelwijze weder geen nieuw bewijs, dat von Schmerling hoe langer hoe vrijheidlievender in theorie wordt, om in de praktijk revanche te nemen? Het is echter een gevaarlijk spel de vrijheid alleen als een kruk te beschouwen, die staande moet houden, wanneer men op 't punt is inéén te zakken.

Het gansche oostelijke deel van het rijk is nu voor goed als buiten de wet geplaatst. Tweeërlei zijn de motieven waarmede het Duitsche Oostenrijk zich voor alsnog vleijen kan het drijven der verschillende nationaliteiten te kunnen tegengaan. Het ééne motief is dit, dat in geen der provinciën ééne nationaliteit zuiver en exclusief leeft. Integendeel, overal zijn de volksstammen dooreengemengd. In Bohemen bijv. wonen 1,765,00 Duitschers tegen 2,925,000 Czechen; in Moravië zijn 1,325,000 Czechen tegen 483,000 Duitschers; in Hongarije zijn op eene bevolking van 8 millioenen zielen slechts 4 millioenen Maghyaren; in Zevenbergen en de streken, die aan Moldau-Wallachije grenzen, wonen, wat aanspraken ook de Maghyaren doen gelden, voor drie-vierden overal Roumanen. Waar zulk een verscheidenheid van nationaliteiten zich voordoet, daar kan de regering altijd gemakkelijk de partij trekken van die natie, welke in de minderheid is, en met dezen hefboom de meerderheid ten minste in balans houden. - De tweede omstandigheid, waarop Oostenrijk zich te goed doet, is deze, dat het machtige Hongarije ten zuiden door een breeden gordel van provinciën wordt omgeven, die in vroegere tijden

de suprematie van dat Hongarije erkenden, doch nu een zelfstandigen landdag willen hebben. Natuurlijk ondersteunt Oostenrijk hun zelfstandigheid. Zoo hebben èn Zevenbergen èn Servië met Temesvar, èn Croatië, Slavonië met Dalmatië een eigen landdag verkregen. Daar echter deze afzonderlijke landdagen dadelijk weder in onéénigheid kwamen over de vraag, in hoeverre zij gerechtigd waren hetzij al of niet zich onderling te vereenigen - men denke aan de fameuse twisten van het drieëenige rijk van Croatië, Slavonië en Dalmatië - zoo kan men nagaan, dat von Schmerling zich vooreerst nog niet al te beangst behoeft te maken. Den breeden aartshertogelijken hoed drukt hij nog rustig op al die verschillende landen. Voorzichtig zal het echter wezen zich buiten den wind te houden.

Het is met een wezenlijk genoegen, dat wij van dien zoogenaamden rijksraad te Weenen naar het Parlement van Italië overstappen. Dáár is ten minste gloed, leven en overtuiging: daar is de wet nog iets meer dan een parure légale; daar is ook het budget nog iets anders dan de balans van een failliete massa. Al de ministers hebben achtereenvolgens hun werkzaamheid en plannen aan de Kamer blootgelegd; de ministers van justitie, van oorlog, van marine en van openbare werken, hebben de één na den ander het woord gevoerd: en ofschoon geen van allen een schitterend redenaar is, hebben zij allen de goedkeuring der Kamer weten weg te dragen; vooral was het de laatste, Peruzzi, die zoo even teruggekeerd uit Napels, de verschillende sprekers (Ferrari, Zupetta, Ricciardi enz.) uit het Zuiden beantwoordde; hij verhaalde van den ongelukkigen staat, waarin zich geheel Napels bevond, en verklaarde het luide, dat het ministerie alles zou doen om daaraan te gemoet te komen, zonder tot eenigen exceptionelen maatregel zijn toevlucht te nemen. Onwrikbaar heeft Ricasoli met die korte snijdende zinnen, die hem eigen zijn, het beginsel der eenheid van Italië vastgehouden, en zijn politiek verdedigd om te Napels het kwade door het goede te bestrijden, om te Rome de kwestie niet door de wapenen, maar door de publieke conscientie te doen beslissen. Al deze ministeriële redevoeringen werden gehouden, nadat op den vorigen dag Ratazzi zijn zoo lang verbeide rede had uitgesproken. Zoo onlangs uit Parijs gekomen, heeft deze boezemvriend des Konings, wien eenigen zoo gaarne het ministerie van binnenlandsche zaken onder Ricasoli zouden willen opdragen, anderen daarentegen een nieuw kabinet onder een eenigzins meer tot Frankrijk naderend programma zouden willen zien vormen,

een rede uitgesproken waarin hij, hoewel zijn zelfstandigheid voor 't vervolg zich voorbehoudende, openlijk heeft verklaard, dat geen ander ministerie de zaken verder had kunnen brengen. Na zulk eene redevoering was de overwinning voor het kabinet zeker; een fiksch advies van Buoncompagni, die mede zijne goedkeuring aan Ricasoli gaf, luisterde de zitting nog op, die overigens gekenmerkt werd door de bezadigdheid van Brofferio en de mannen der linkerzijde. Zelfs Ferrari, een der weinige onstaatkundige hoofden van Italië, verblind als deze begaafde man schijnt te zijn door de schitterende antithesen in zijn talrijke boeken ontwikkeld, wil ook thands als regeringsmiddel te Napels alleen de vrijheid gebruiken, en schijnt (gelukkig voor hem) zijn raison d'Etat vergeten te hebben. Het resultaat der zitting is geweest dat den 11^{den} December deze motie van orde werd aangenomen. ‘De kamer bevestigt de wenschen, uitgedrukt den 27sten Maart, waarbij Rome tot hoofdstad van Italië wordt verlangd: zij heeft het vertrouwen, dat het gouvernement met aandrang zich zal toeleggen om de nationale wapening, de organisatie van het koningrijk, en een voldoende bescherming van persoon en eigendom meer en meer te verwezenlijken. Zij neemt acte van de verklaringen van het ministerie, betrekkelijk de openbare zekerheid, de keus van bekwame, eerlijke en vaderlandslievende ambtenaren, de reorganisatie van de magistratuur, de verdere ontwikkeling der openbare werken, de nationale garde en al die maatregelen, die de welvaart der zuidelijke provincien kunnen bevorderen, - en gaat over tot de orde van den dag.’ Deze motie werd met 233 tegen 79 stemmen aangenomen; Ratazzi en Pepoli stemden vóór.

Merken wij nog op, dat met bijna algemeene stemmen de wet is aangenomen, die ook op de zuidelijke provincien de oorlogsbelasting toepast, welke reeds gedurende twee jaar de noordelijke gewesten drukt: dat eindelijk Bastoggi op den 21sten December zijn finantiële expositie heeft gehouden, die hoogst welwillend door de kamer is opgenomen, zoo zelfs dat Crispi, de warmste aanhanger van Garibaldi, tot de bekentenis kwam, dat de toestand zoo geruststellend was als maar eenigzins mogelijk. Ratazzi heeft een oogenblik het voorzitterschap van de kamer willen neêrleggen, doch is, toen Minghetti hem als vice-president werd ter zijde gesteld, op aandrang van 't parlement op zijn zetel gebleven. Het ministerie is in allen deele krachtiger dan men vóór de discussie vermoedde, en zoo Ricasoli zich een bekwaam minister van Binnen-

landsche Zaken weet toe te voegen, zal het vooreerst gerust de toekomst kunnen te gemoet gaan.

Dat het ministerie niet geheel meester van de positie is; dat Ricasoli moet worstelen tegen den stroom der interpellatiën in plaats van als Cavour al de golven van een parlementaire zitting te gebieden, is een natuurlijk gevolg van de omstandigheden. Zoolang de Franschen Rome blijven bezetten, en Frans II van uit de heilige stad hoop kan geven aan zijn enkele aanhangers in Napels, zal een ministerie zich meer moeten laten leiden dan een richting kunnen aangeven; zal elk afgevaardigde meer gelden naar de mate van zijn goede relaties te Parijs, dan naar zijn eigen rechtschapenheid en talent.

Rome's toestand blijft dezelfde. De publieke conscientie - dus heeft men gezegd - moet beslissen, en op die conscientie wordt van tijd tot tijd een beroep gedaan. Onder de enkele geschriften, die voortdurend over deze kwestie het licht zien, merkten wij deze maand op de brochure van den hertog de Valmy: ‘l'Italie et la question Romaine,’ met dit motto van Donoso Cortes: Le grand dessein de Pie 1X est de faire independante et libre l'Eglise, independante et libre l'Italie, d'emanciper pacifiquement et simultanement la societé civile et la societé religieuse. De hertog - een erkend goed Catholiek - heeft sinds 1846 steeds op een hervorming aangedrongen, heeft in 1843 en in het begin van dit jaar nogmaals zijn zaak bepleit, en stelt thands voor om de kwestie dier al of niet noodzakelijkheid van de wereldlijke macht van den paus door een concilie te doen beslissen. Zulk een algemeen concilie, door den paus te zamengeroepen, zal de traditie der vorige christenheid vervolgen, zal 't werk opnemen sinds het laatste concilie, dat van Trente, in 1563 afgebroken, en zal de beste waarborg zijn voor de hoop aller edele geesten, om namelijk volkomen vrijheid aan de kerk te geven. Deze brochure, hoewel eenigzins flets geschreven, heeft om de eerlijkheid van den schrijver en de rondborstige toetreding van den hertog tot de plannen van Ricasoli eenigen indruk gemaakt. Te betwijfelen valt het echter of zulk een concilie raad zal schaffen. Daarenboven, een concilie kan slechts een zedelijken dwang uitoefenen, wanneer de partijen er zich niet aan willen onderwerpen, en is het slechts te doen om een contrainte morale, dan heeft de publieke opinie in de negentiende eeuw een veel krachtiger invloed dan ooit in de middeleeuwen een concilie heeft bezeten.

Wat Napels betreft, zoo is, niettegenstaande het zeer zonderlinge incident van den afgevaardigde hertog Proto Maddaloni, die den éénen dag onder heftige verwijten tegen Piemont een enquête omtrent Napels eischt en den anderen dag zijn ontslag als vertegenwoordiger neemt, - niettegenstaande de met het gloeijendste koloriet geschilderde tafereelen van den jammer dier streken door Ferrari, - de toestand eer verbeterd dan verergerd. Zoolang een pretendent op de grenzen zijn rechten doet gelden, zullen er wel altijd gevonden worden, die ten spijt van den wil van 't algemeen, hun kans willen wagen. En hoeveel te meer zal dit hier het geval zijn waar een gansche partij in Europa in het vestigen van een geregelde orde den val ziet van haar eigen beginselen, en dus avonturier op avonturier uitzendt om de telkens verslagen doch telkens weder opkomende guerillabenden met hoop te vervullen en ter slachting te leiden. De wonderlijke odyssea van een Borgès, die met een twintigtal Spanjaarden een volksbevrijding meende te kunnen verwerkelijken, doch die in dat Napels gekomen moest zien, hoe geen enkel element dan de nu tot roovers vervormde gepasporteerde soldaten van koning Frans II zich met hem vereenigde; die niet eens tot opperhoofd door die benden erkend, welhaast geen andere taak kon volvoeren dan zijn eigen leven en dat zijner tochtgenooten te redden; die na in de Basilicata aan de geregelde troepen van den koning van Italië de handen vol werks te hebben gegeven, straks omsingeld en gegrepen, met al zijn kampgenooten werd gefusileerd - die wonderlijke odyssea is één der zangen van de nieuwe epopée, de Don Quichoterie der legitimiteit.

Met Spanje, dat de zaak van Frans II moreel ondersteunde, en dat nu weder weigerde de archieven van het Napolitaansche consulaat, welke onder zijne berusting waren, terug te geven aan Victor Emmanuel, is door Ricasoli de gemeenschap afgebroken.

De zaken van het Oosten hebben dere maand niet minder de aandacht bezig gehouden. Het Turksche rijk, in stand gehouden door de politiek der Europesche mogendheden, valt uitéén zoodra die mogendheden elders bezig zijn en dus haar hand aan den ‘zieken man’ niet kunnen bieden. Terwijl de firman is uitgevaardigd, waarbij wetgevende eenheid der Donau-vorstendommen gedurende het leven van prins Couza wordt toegestaan, weet Omer-Pacha - is 't omkooping? is 't onmacht? - de Montenegrynen niet te onderwerpen, en heerscht te Constantinopel de meest gevaarlijke finantiële crisis,

een crisis, die op de beurs hoog en laag spel veroorzaakt, zoodat bijv. den 11den December het Turksche pond, dat bij het begin der beurs 224 piasters gold, bij het einde 460 ja 500 piasters waard was - totdat eindelijk het volk zamenloopt en met plundering dreigt. Voeg hierbij hoe Oostenrijk zijn troepen in de Suttorina heeft doen binnendringen om eenige batterijen, die de opstandelingen van Herzegowina hadden opgericht, en die wellicht inbreuk maakten op het statusquo der grenzen tusschen Turkije en Oostenrijk, te vernielen, en men zal begrijpen dat het met de macht des Sultans gedaan is. In Syrië is de man, die 't meest geliefde en erkende hoofd der Christenen van den Libanon was, Joseph Karam, door den landvoogd Fuad-Pacha gevangen genomen en in één dier Turksche gevangenissen gezet, die wonderschielijk den geest voor goed van alle aardsche zorgen vrijmaken. De altijd jeugdige Saint-Mare Girardin poogt zijn landgenooten met al de toonen van 't hem ten dienste staande genie wakker te roepen - doch reeds berichten de bladen den dood van Joseph Karam. Zoo is des werelds loop. En Saint-Marc Girardin zelf zal welhaast nog grievender teleurstelling moeten ondervinden.

Want Napoleon III is de aardsche voorzienigheid en Persigny is zijn profeet.

En toen nu de keizer en zijn ministerie hadden verklaard dat men langzamerhand, stap voor stap, aan Frankrijk de vrijheid zoude teruggeven, die het ééns had bezeten, poogden enkele liberale en zeer zelfstandige bladen een wat fikscher toon aan te slaan. Zij herinnerden zich deze woorden van Persigny in zijn circulaire van December 1860 aan de prefecten gericht: ‘Vele geachte en hooggeschatte mannen van de vroegere gouvernementen houden nog altijd zich ter zijde uit een gevoel van persoonlijke waardigheid. Betuig hun de voorkomendheid waarop zij aanspraak hebben: verzuim geen gelegenheid om hen te overreden het vaderland met hun talenten en ondervinding te dienen, en herinner hun, dat, zoo het edel is het verleden te eerbiedigen, het nog schooner is zijn land nuttig te zijn.’ Hierop bouwende, poogden ‘die geachte en hooggeschatte mannen’ wat vrijer hunne beginselen te ontvouwen. Meestal waren het Orleanisten, en dit alleen bewijst dat zij niet al te heftig spraken, car les Orléanistes sont véritablement liberaux mais timidement. De Revue des deux Mondes heeft het moeten ondervinden, welk een prijs de regering er op stelt de waarheid te hooren: en dezer dagen is het Journal des Débats, dat tot nu toe zich steeds vrij van bestraffingen

had weten te houden, om een artikel van Saint-Marc Girardin met een waarschuwing vereerd. Te laug zou het ophouden om te vermelden met welk een voorkomendheid de Courrier du Dimanche wordt behandeld. In de laatste week is haar beste redacteur, een der edelste Franschen, Eugène Pelletan, tot drie maanden gevangenisstraf veroordeeld. De meer clericale Ami de la Religion wordt eerst op de behoorlijke wijze met waarschuwingen bezocht, doch haar acties zijn nu - wat zeker nog doeltreffender is - door geld opgekocht. De Markies de Flers, die het gewaagd had min of meer onafhankelijke correspondentiën aan de Indépendance Belge en andere bladen te leveren, is reeds gevangen gezet. De Correspondent, die zich veroorloofde een vers van Victor la Prade, lid der academie, op te nemen, waarin vooral de lage kruiperijen van Sainte-Beuve werden tentoongesteld, heeft een avertissement verkregen, en La Prade, die hoogleeraar te Lyon was, is eenvoudig afgezet. Bedenkt men dat al die waarschuwingen van zoo kras een gehalte zijn, dat een blad er slechts nog één heeft te ontvangen, om à la merci der regering te zijn: bedenkt men dat deze enumeratie de kroniek van slechts ééne maand vormt, dan begrijpt men hoe 't choor der sycophanten des te harder gaat roepen: ja Allah is groot.

Wellicht ook is de oplossing van het raadsel dier willekeur deze, dat de graaf van Parijs langzamerhand de jongelingsjaren ontwast en als man optreedt. Zijn deelneming aan den Amerikaanschen oorlog deed menig oog weder op hem richten; zijn vader toch was de ridderlijke prins, dien Frankrijks zonen lief hadden, en zijn moeder had 't hart zelf van Frankrijk gewonnen. En nu is die jonge graaf begonnen zijn stem mede te doen hooren over de politieke gebeurtenissen van den dag, en heeft hij te Londen een boekje uitgegeven onder dezen titel: Damas et le Liban. Extraits du journal d'un voyage en Syrie au printemps de 1860. En hoewel nu dit boekje te veel als met eene main gantée is geschreven om diepen indruk te maken, hoewel 't bescheiden en eenvoudig Frankrijks staatkunde van 't jaar 1840 verdedigt en wil vervolgen, hoewel het vrij mat wegzinkt wanneer men de vlammende zinnen der Napoleons er naast legt, zoo is het niettemin een programma, en een programma... wijst naar de toekomst.

Intusschen wil de keizer die toekomst liefst voor zich en zijn huis reserveren. Hij wil de stichter zijn eener nieuwe orde van zaken. Het moet niet - zooals Saint-Marc Girardin beweerde - de kei-

zer zijn, die het keizerrijk steunt, maar integendeel het bevestigde keizerrijk moet den keizer staande houden. Zou men den senaat moeten gelooven, die in het begin dezer maand te zamen is gekomen om de nieuwe voorstellen van Fould te bekrachtigen, dan is dit probleem den keizer waarlijk gelukt. Het rapport van Troplong, den Voorzitter van den senat, was dien grooten en dienstwilligen rechtsgeleerde volkomen waardig. De keizer had door afstand te doen van het recht om buitengewone credieten te openen noch te veel noch te weinig gedaan; hij had volgens Troplong weder volkomen het juiste midden gevonden. ‘Nooit is - dus gaat de opgewonden senator voort - een meer vaderlandslievende taal van een troon neergedaald. Zoowel het hart als het verstand hebben die woorden ingegeven. Ze zouden geluk hebben aangebracht aan meer dan ééne macht, ja zelfs aan dien constitutionelen regeringsvorm, welken wij hebben zien stranden te midden van den storm, na tusschen stijfhoofdigheid en zwakheid te hebben gedobberd.’ De senaat heeft het zegel op die woorden gedrukt, en na een overigens sobere rede van den minister Fould, die ook in den senaat weder bewees, dat hij ten minste meer is dan een dienaar van elke opkomende zon, is de verandering der constitutie met bijna algemeene stemmen (slechts één lid stemde tegen) aangenomen. - Daar waren goedwillige en kwaadwillige bladen - de Constitutionel en de Journal des Débats - die in de dagen, toen zoozeer over de wanorde der finantiën en over bezuiniging van het beheer werd gesproken, elkander de hand reikten en ééns gingen optellen hoeveel Frankrijk jaarlijks uitgaf voor de bezetting te Rome; zij hadden de onnoozelheid deze eenvoudige optelsom aan het publiek aan te bieden:

JAREN.	FRANKEN.	MANNEN.
1849	2,029,000	19,185
1850	7,822,000	13,777
1851	5,423,000	10,198
1852	5,291,000	9,858
1853	4,950,000	8,784
1854	5,962,000	9,358
1855	4,316,000	6,910
1856	3,082,000	5,423
1857	2,946,000	5,600
1858	2,936,000	5,628
1859	3,787,000	7,404
1860	3,500,000	7,000
1861	9,480,000	19,000
	71,524,000	128,225

Bij deze cijfers telden zij de onkosten op van de uitrusting, wapening en munitie, die er niet onder waren begrepen, al 't welk volgens de eenmaal aangenomen berekening de somma van 128,225,000 franken oplevert. Daar deze sommen echter bij buitengewone credieten werden toegestaan, en zij dus de vlottende schuld kwamen vergrooten, moesten er bij opgeteld worden de interessen van die sommen gedurende dertien jaren. Die interest bedraagt 40 millioen. En zoo heeft de bezetting van Rome Frankrijk 168 millioenen franken gekost. Zij meenden, dat de senaat misschien gebruik zou maken van die optelling; doch zeer spoedig kregen zij bevel zulke rekenvoorstellen voor zich te houden; de keizer zou zelf wel weten op te tellen.... en dán - hoezeer de finantiën ook in wanorde zijn, la France est assez riche pour payer sa gloire.

Moeten wij vermelden dat deze maand weder de tourniquets aan de beurs te Parijs zijn weggenomen, en dat de dankbare wisselmakelaars den keizer daarvoor een standbeeld op de beurs wilden oprichten? Neen, liever dan nog langer den lof van Napoleon te verkondigen; wenden wij ons tot Frankrijk zelf. Van tijd tot tijd namelijk wordt door een of ander ruchtbaar proces den sluijer opgelicht over het leven in de provinciën. Misschien herinnert men zich nog de debatten van het in Maart van dit jaar gevoerde proces Reynaud, en weet men nog, hoe toen beelden te voorschijn kwamen, waarbij de figuren door Honoré de Balzac verbleekten, hoe een zamenleving werd getoond waarin madame Bovary een alledaagsche vrouw werd. Thands is weder zulk een voorval uit het leven in de provinciën openbaar geworden door het proces Plassiard. Ditmaal echter wordt zoowel de morele als vooral de politieke toestand der departementen van Frankrijk in het helderste daglicht gesteld. Dat men zich verbeelde een maire van Coulonges-les-Royaux, een plaats in Poitou, die jaren lang over dat oord de meest absolute macht deed gelden, die uit den gemeente-raad verbande al wie hem dorst tegenspreken, die de verkiezingen vervalschte, brieven eenvoudig opende, wien alle vrouwen der plaats moesten ontvlieden, om toch weldra voor zijn zedeloosheid te bukken, die in één woord van zijn gemeente een andere hel wist te maken, - en men zal het beeld van een Plassiard voor zich hebben. Wij glimlagchen om getuigenissen voor de rechtbank van een raadslid, dus luidende: ‘de maire zeide mij dat, als ik tegenstemde, hij mij zou laten gevangen zetten: toen dus de raadzitting werd gehouden werd ik zick en ging er niet heen.’ Wij zouden ge-

meesmuild hebben bij het voorlezen aan de rechtbank van een brief van den maire van dezen inhoud: ‘Mijnheer de commissaris van policie, ik heb vernomen, dat op de straten en hallen hoenders en ander pluimgedierte rondloopt van den heer Gérard, die gewoon is kwaad te spreken van het bestuur: ik geef u last om aan dezen staat van zaken een einde te maken, doch wees behoedzaam, en verwar de hoenders van de vrienden van het gouvernement niet met die der vijanden van 't bestuur.’ Doch men denke eens na over het lot van plaatsen, die dus zijn overgeleverd aan den wil der administratie, en men zal misschien tot de slotsom komen, dat de Heer van 't dorp in de slechtste tijden der feodaliteit een minder wreed en zeker minder laag tiran was. Wien het lust, dien raden wij aan om de mémoires van Fléchier sur les grands jours d'Auvergne eens over te lezen, ten einde goed te kunnen nagaan hoe verbazend schielijk het eigenlijke Frankrijk vooruit is gegaan.

De keizer meent dan ook bij dien gezegenden staat van zaken veilig den blik te kunnen laten weiden over de gebeurtenissen van Europa. Frankrijks beschaving moet het voorbeeld aan de overige landen geven[1]. Haar gebieder trekt het zwaard van Charlemagne voor iedere edele zaak.

Reeds heeft hij door den minister van buitenlandsche zaken Thouvenel een depêche naar Amerika afgezonden, waarin hij het goede recht van Engeland krachtdadig handhaaft.

Mocht dit gelukkig verschijnsel, dat misschien uitgelokt is door de oppositie der Orleanistische bladen, die boven alles Frankrijks onzijdigheid bij den gevreesden oorlog wenschten te bewaren, aan Amerika aanleiding geven om terug te komen op welligt overmoedige plannen! De volgende week zal waarschijnlijk begroet worden met de tijding uit het verre westen, die oorlog of vrede zal medebrengen. Is het oorlog - dan bedekke ieder vrijheidsvriend zich de oogen, want een der schoonste leuzen wordt op de bitterste wijze misbruikt. Is het vrede - dan is het met recht een volgens 't oud gebruik dankbaar aanvaard ‘gezegend Nieuwe-jaar.’ Moge Columbia de duive wegzenden, om haar tolk te zijn bij Albion!

H.P.G. QUACK.

1 Men denke aan het beruchte *Livre des Sauvages*, dat onnoozele kladboek van een veelbelovenden telg eens Duitschen emigrants.

Bibliographisch album.

1. *Is de emancipatie der slaven in onze West-Indische bezittingen tijdig? door A.V.S. Amsterdam, Wilh. Gilbers*. 1861.
2. *Over de emancipatie der slaven, door J. van der Smissen, vroeger lid van het Gemeentebestuur in Suriname. Haarlem, Erven F. Bohn*. 1861.

Bij de lezing van elk nieuw geschrift over de slavenkwestie maakt zich een soort van weemoedig gevoel onwillekeurig van ons meester. Zie hier, zoo herhalen wij ons telkens, eene natie, die een daad wil verrigten, waartoe zij zich door de eischen van regt en zedelijkheid verpligt rekent; zij weet, dat aan die daad de opoffering van een belangrijk tijdelijk voordeel is verbonden, en zij is bereid zich dat offer te getroosten; maar zie, terwijl het verlangen in haar leeft het goede te doen, en zij voor de bezwaren, die 't vervullen van pligt en roeping met zich voert, niet terugdeinst, bevindt zij zich in den pijnlijken toestand van dit goede niet te k u n n e n doen, om de enkele reden, dat zij niet weet op welke wijze zij de taak ten uitvoer zal brengen, die zij zich zelve heeft opgelegd. En die toestand wordt bij den dag moeijelijker. Naarmate wij ons meer in de slavenkwestie verdiepen, verrijzen meerdere en grootere bezwaren voor onze oogen. De resultaten, waartoe de emancipatie in de vrcemde Koloniën heeft gevoerd, staan daar vóor ons als een schrikbeeld; en wij vragen ons af: Is daarmede de neger gebaat, dat wij hem uit een staat van slavernij in een staat van barbaarschheid terugbrengen? Maar kunnen wij de slavernij dan laten bestaan? Een drievoudig neen is het antwoord, dat zich in ons gemoed op die vraag onmiddellijk doet hooren. Hoe dan de emancipatie tot stand gebragt, en de nadeelige gevolgen ontweken, die zij elders heeft opgeleverd? Die vraag blijft onopgelost. Wij zoeken steeds dieper en dieper, maar hoe dieper wij zoeken, hoe verder wij ons, naar 't schijnt, van de oplossing verwijderen. Telkens nieuwe vragen, nieuwe raadselen, in stede van een antwoord!

Het is bijna om den moed te verliezen; en geen wonder, indien sommigen werkelijk den moed verloren hebben. Het zou ons althans niet bevreemden, zoo men, ten laatste, wars van het zoeken, er toe kwam, den Gordiaanschen knoop door te hakken, met eene onmiddellijke en volledige emancipatie. Wij hopen echter dat dit niet geschiede. Het vertrouwen leeft in ons, dat, indien men voortgaat met te onderzoeken, eindelijk de ware oplossing gevonden zal worden. ‘Den opregte gaat het licht op in de duisternis;’ en is de natie in haar streven niet opregt? Is het haar niet om waarheid te doen, en niets dan waarheid? De kwestie is bovendien van zuiver wetenschappelijken aard, en wij hebben derhalve het regt, om van den vooruitgang der wetenschap veel te verwachten. Bedenken wij ook, dat de wetenschap der zamenleving, waartoe de slavenkwestie buiten twijfel behoort, nog hier te lande weinig stelselmatig is beoefend. Allengs zien wij echter hare beoefening algemeener worden, en wij kunnen de gedachte niet van ons weren, dat van het licht, 't welk deze wetenschap op alle sociale vraagstukken zal werpen, ook een deel op de slavenkwestie zal afstralen.

Maar verwachten wij dus de oplossing van dit problema in de eerste plaats van een steeds dieper doordringend wetenschappelijk onderzoek, het doet ons des te pijnlijker aan, wanneer wij somtijds geschriften zien verschijnen, waarin de kwestie op zulk eene oppervlakkige, onreële wijze wordt behandeld, als in de eerste der beide brochures welker titels aan het hoofd van dit opstel zijn geplaatst.

De Heer A.V.S. heeft zich de vraag ter beantwoording gesteld, of de emancipatie in onze West-Indische Koloniën reeds tijdig mag heeten. De Schrijver had natuurlijk volkomen regt zich die vraag te stellen. Wat meer is, wij zouden niets liever zien, dan dat men zich die vraag nog veel meer stelde: want hoe meer men tot op den bodem eener kwestie doordringt, hoe grooter de kans om tot waarheid te komen. Doch de Schrijver gaat verder: hij beantwoordt die vraag ontkennend. Ook dáártoe had hij regt. Niemand is gehouden, de uitspraken der openbare meening als onfeilbare waarheid aan te nemen; en wij schatten zelfs den moed van hem, die het wagen durft, waar zijnc overtuiging hem dringt, die uitspraken te trotseren, hoog. Maar die hoogschatting stelt ééne voorwaarde: dat men namelijk zijne gevoelens met deugdelijke gronden stave, en zich niet er toe bepale, ze alleen uit te spreken. Van deze voorwaarde nu troffen wij in het geschrift dat voor ons ligt ter naauwernood eenig spoor aan. Wij vinden er, ja, eenige - uit een land- en volkenkundig oogpunt beschouwd, zeer belangrijke - bijzonderheden over Surinaamsche toestanden; maar het bewijs voor de stelling, dat de afschaffing der slavernij ontijdig is, wij lazen het nergens. Of moet de schildering, die Schrijver ons geeft van den toestand der vrijgemaakte negers, als

zoodanig gelden? Wij kunnen het niet gelooven. Zou de Schrijver zoo weinig van de kwestie begrijpen? Zou hij inderdaad meenen, dat men, om de ontijdigheid der emancipatie te bewijzen, kan volstaan met aan te toonen, dat die maatregel overal slechts ongunstige resultaten heeft opgeleverd? Maar is dan bij den Schrijver de gedachte nimmer opgekomen van de mogelijkheid, dat die ongunstige resultaten alleen het gevolg zijn geweest van de w i j z e van emancipatie; dat tusschen volkomen vrijmaking en slavernij nog een derde bestaanbaar is; dat de slavernij een toestand kan zijn, die den neger voor het genot van vrijheid steeds ongeschikter maakt? Wij zijn er ver van om te zeggen, dat dit alles zoo is; onze opmerkingen gelden alleen 's Schrijvers methode van betoog; - en deze methode komt ons voor in strijd te zijn met de eenvoudigste begrippen van logica.

De vorm, waarin ons dit geschrift wordt aangeboden, verzoent ons niet met den inhoud. De stijl is duister en verward. Een paar voorbeelden - hun aantal liet zich naar willekeur vermeerderen - mogen ten bewijze strekken, dat wij niet overdrijven.

Zoo lezen wij pag. 2: ‘Alles vergelijkende met onzen eigenen toestand, zich van den slaaf een ontwikkeld werkman voorstellende, zich wapenende met de geheel en al overdreven en onware voorstellingen in de S l a v e n e n V r i j e n; zich aansluitende aan eene partij in den lande, die, hoe achtenswaardig ook, zonder kennis van zaken, deze zoo diep ingrijpende kwestie met het Evangelie in de gevouwen handen tracht op te lossen; en zoo toch vertoonen zich in het algemeen aan ons oog de abolitionisten.’

Deze zin loopt toevallig niet af. - Het volgende munt uit door zoetvloeijendheid:

(Pag. 10). ‘Misschien zal het velen toeschijnen, dat ik mij gemakkelijkheidshalve onttrek aan het aanwijzen op meer uitvoerige wijze, van maatregelen die tot verbetering moeten leiden.’

(Pag. 32). ‘Wanneer wij nu het denkbeeld van éénen Schepper aannemen, en te gelijker tijd met menschelijken geest (?) de raadselen der Schepping pogen op te helderen, slechts ééne oplossing knnen vinden voor het heilige doel van den Schepper bij het scheppen van den mensch, dan is het denkbeeld, als of hij vijf of zeven verschillende grondtoonen noodig had om die bedoeling uit te drukken, zeer hatelijk.’

Nagenoeg onverstaanbaar wordt de Schrijver, wanneer hij zegt (Pag. 46): ‘Ik heb trachten aan te toonen, hoe weinig men zonder eene betere voorbereiding van vrijgemaakte slaven kan verwachten, door wederom in algemeene trekken eene schets te geven van den zoo ongelukkigen toestand der vrije lieden, terwijl men toch van eene algeheele vrijmaking veel minder zal kunnen verwachten, dan

van de geleidelijke emancipatie, gedurende de laatste jaren, van die slaven, welke, hetzij door hun natuurlijk verband met de Europeanen (?), hetzij door eenige voortreffelijkheid, waaraan zij over het algemeen de vrijheid te danken hadden, meer van zich lieten verwachten.' Verder - het wordt hoe langer hoe fraaijer (pag. 53). - 'Wijs mij niet op andere landen, want die kunnen mij geene overtuiging geven; terwijl men toch met de grootste schijnbare menschlievenheid den slavenhandel tegenwerkt, heeft de grootste schijnheiligheid middelen gevonden, om onder andere vormen, als of het vrijwillig ware, deze menschenroof voort te zetten.'

Wat moet hier vrijwillig heeten: de schijnheiligheid, de middelen, de vormen, de menschenroof?

Genoeg over dit meesterstuk van stijl. Het werk van den Heer van der Smissen zal ons meer stof tot beschouwingen geven; want wij moeten van deze brochure erkennen, dat zij van veel studie en langdurige overdenking van het onderwerp getuigt. Het is niet de eerste maal, dat de Heer van der Smissen voor het publiek optreedt als Schrijver over de slavenkwestie. Reeds in 1849 gaf hij zijne B e s c h o u w i n g e n o v e r S u r i n a m e in het licht, welk geschrift, onder meerdere zaken, een ontwerp tot emancipatie bevat. De Schrijver getuigt echter van dit werk, dat het vruchteloos is geweest. Het heeft bijna geene lezers gevonden. Van de 500 exemplaren zijn er naauwelijks 100 verkocht. Wel is waar heeft de Staats Commissie in haar Rapport van het ontwerp melding gemaakt; maar - lezen wij - ook dit rapport is in zoo weinig handen, dat de bekendheid met 's Schrijvers inzigten daardoor niet is toegenomen. Daar nu de overtuiging nog steeds bij den Schrijver leeft, dat zijne denkbeelden over emancipatie deugdelijk zijn, en, in de toepassing, tot verbetering van het lot der negerslaven zouden strekken, heeft hij gemeend door de uitgave eener nieuwe brochure, die denkbeelden andermaal voor het publiek te moeten brengen; en ziedaar de aanleiding, waardoor dit geschrift het licht zag.

De brochure van den Heer van der Smissen bevat echter iets meer dan eene bloote herhaling van het vroeger gezegde. De Schrijver heeft zijne gedachten op nieuw uitgewerkt; hij deelt ons bovendien nog zijne inzigten mede over andere onderwerpen, die niet direkt, maar toch indirekt met de slavenkwestie in verband staan. Zoo is het grootste deel van het eerste hoofdstuk gewijd aan de belangrijke vraag of de voeding der slaven op de plantaadjes in Suriname inderdaad zoo gebrekkig en ontoereikend is, als sommige scheikundigen hebben beweerd. De Schrijver betoogt het tegendeel: wij zijn niet in staat over de waarde van zijn betoog een oordeel uit te spreken. Ook vele andere punten, die in het boekje eene plaats vinden, laten wij onaangeroerd. Wij wenschen alleen een enkele bladzijde te wijden

aan datgene wat het belangrijkste gedeelte der brochure uitmaakt: het ontwerp van emancipatie. Doch ook hier zelfs beperken wij onze taak. Wij zullen alleen spreken over het beginsel, den grondslag waarop het ontwerp berust, niet over de bijzonderheden, waaruit het is zamengesteld. Want ieders discussie over de uitwerking van een plan is ijdel, zoo lang men het over het beginsel niet eens is.

Wat de Heer van der Smissen wil, is het volgende. Hij wil in Suriname eene soort van kultuurstelsel invoeren, ter vervanging van de slavernij; een stelsel derhalve van gedwongen arbeid, waarbij de vruchten van den arbeid den neger zelf ten bate zouden komen. Natuurlijk wordt hiermede niets anders bedoeld, dan een overgangstoestand in het leven te roepen tusschen slavernij en vrijheid; - hetgeen insluit, dat de schrijver deze laatste als het einddoel beschouwt, waartoe de neger moet worden opgeleid. Het beginsel nu, waarvan dit denkbeeld uitgaat: de slavernij te vervangen door een stelsel van gedwongen arbeid, waarbij de vruchten van den arbeid ten bate van den neger zouden komen, en dat bij wijze van een overgangstoestand tusschen slavernij en volkomen vrijheid, - ziedaar wat wij hier met een woord wenschen te bespreken.

De eerste vraag, die bij de beoordeeling van dit denkbeeld bij ons oprijst, is deze, of hetgeen hier mede als een overgangstoestand wordt aanbevolen, waarlijk een overgangstoestand is, en niet veeleer eene vermomde slavernij. Wij meenen die vraag met den Schrijver ontkennend te mogen beantwoorden. Inderdaad hangt hier alles af van de bepaling, die men van het woord slavernij wil geven: en hierover zijn de gevoelens zeer uitéénloopend. Het komt ons voor, dat dit verschil van meeningen zijne oorzaak hierin vindt, dat men gepoogd heeft ééne bepaling te geven van twee zaken, die niet alleen in den vorm, maar ook in beginsel van elkander onderscheiden zijn: de slavernij, waar de meester het regt heeft ten opzigte van den slaaf over leven en dood te beschikken; en de slavernij waar de meester dit regt niet bezit. De eerste laat zich gevoegelijk aldus bepalen: Een toestand waarin de eene mensch het eigendom is van den ander. Maar die bepaling ook daar toe te passen, waar de meester niet het regt heeft over het leven van den slaaf te beschikken, waar de slaaf bovendien van mishandeling, slechte voeding, en te zwaren arbeid wettelijk is gevrijwaard, is, dunkt mij, eene verwarring van begrippen, die zich alleen door een sophisme laat verdedigen. De bepaling, die ik van deze soort van slavernij zou willen geven, is de volgende: Een toestand, waarbij de eene mensch gedwongen wordt te arbeiden ten behoeve van een ander, en dat niet als straf voor gepleegde misdrijven tegen de maatschappij. Deze bepaling ontleen ik aan de beide Amerikaansche regtsgeleerden van het Zuiden, R. Cobb (on Sla-

very, I, pag. 4), en G. Sawyer (Southern Institutes, pag. 211 en 213). Zij schijnt mij toe in alle opzigten de wettelijke verhouding tusschen meester en slaaf uit te drukken, zoo als die in N.-Amerika en in onze West-Indische bezittingen bestaat; - althans ik heb geene bepaling kunnen vinden die mij meer bevredigde. Maar indien dan het ware karakter onzer West-Indische slavernij hierin gelegen is, dat de slaaf gedwongen wordt tot den arbeid ten behoeve van den meester, dan ligt in het denkbeeld van den Heer van der Smissen geene vermomde slavernij opgesloten. Want gedwongen arbeid alleen maakt dan geene slavernij; alleen gedwongen arbeid t e n b e h o e v e v a n e e n a n d c r .

De tweede vraag, die beantwoording eischt, is deze, en hier zal wel in de hoofdzaak de geheele kwestie op nederkomen: Is het voorgestelde plan in het belang van den neger; en wij voor ons zijn zeer geneigd die vraag bevestigend te beantwoorden.

Wanneer men het stelsel van volledige emancipatie voorstaat, dan kan men dit doen op regts- en op nuttigheidsgronden. Steunt men zijne overtuiging op de laatste, zoo moet men aannemen

òf, dat de neger reeds geheel geschikt is voor de vrijheid,

òf, dat vrijheid het beste middel is om hem tot het ware gebruik daarvan op te leiden.

Neemt men het laatste aan, dan moet men wederom eene der twee volgende stellingen voor waar houden:

dat vrijheid in het algemeen het beste middel is tot ontwikkeling van den mensch;

of wel: dat vrijheid i n d e g e g e v e n e o m s t a n d i g h e d e n het beste middel is tot ontwikkeling van den n e g e r . - De laatste dier beide stellingen nu hebben wij nog nimmer hooren verdedigen, wanneer de eerste ontkend werd. Ook zal er wel niemand zijn, die beweert, dat de neger reeds in beschaving en ontwikkeling gelijk staat met den blanke. Wanneer men dus eene volledige emancipatie voorstaat, dan moet dit zijn, omdat men vrijheid in het algemeen als het beste middel beschouwt tot ontwikkeling van den mensch. Deze theorie wordt dan ook inderdaad door verschillende schrijvers verdedigd. Molinari's jongste geschrift: ‘Etudes d'Economie politique et de droit public’ bijv. heeft geene andere strekking dan haar te bewijzen; en de geheele fransche staathuishoudkundige school onzer dagen verkondigt haar als eene der schoonste waarheden, die de moderne wetenschap aan het licht heeft gebragt.

Wij willen dus nagaan wat van die leer te denken valt. In de eerste plaats geldt hier de vraag, wat men verstaat onder het woord o n t w i k k e l i n g . Het schijnt mij toe duidelijk te zijn, dat, wanneer men dit woord in zijn algemeensten zin opvat, men daarbij niet denkt aan het ontstaan van iets nieuws, maar veeleer hieraan,

dat het bestaande een nieuwen wasdom, eene nieuwe uitbreiding ontvange. Is dit zoo, en geeft men zich dan wel rekenschap van zijne woorden, wanneer men de uitdrukking in geestelijken zin op den mensch toepast, dan denkt men zich de persoonlijkheid als iets, waarin alles, dat later tot rijpheid komt, in beginsel leeft, maar voor het grootste deel onbewust. De ontwikkeling bestaat dan daarin, dat dit onbewuste zich bewust worde. Ziehier dus de éénige bepaling die wij van de uitdrukking ‘zedelijke ontwikkeling’ kunnen geven, degene, die uit het spraakgebruik zelf voortvloeit: Zedelijke ontwikkeling is het zich bewust worden van de verschillende elementen der persoonlijkheid.

In de tweede plaats komt nu deze vraag in aanmerking: hoe kunnen die elementen zich bewust worden? En het antwoord geeft ons de ervaring: Door het verkeer met de buitenwereld. Zooveel ten minste mag, naar wij meenen, thans wel gerekend worden vast te staan na den langen strijd over de aangeboren begrippen[1].

Is dit zoo, dan zijn wij nu in staat deze algemeene theorie ter neder te stellen: Alles wat bevorderlijk is aan het verkeer tusschen de persoonlijkheid en de buitenwereld is bevorderlijk aan de zedelijke ontwikkeling van den mensch. Hierbij geldt natuurlijk de opmerking, dat wij bij het gebruik der woorden zedelijke ontwikkeling, zoowel de ontwikkeling in eene goede als in eene kwade rigting op het oog hebben gehad.

Zij echter die beweren, dat vrijheid onder alle omstandigheden bevorderlijk is aan 's menschen zedelijke onwikkeling, nemen die woorden niet in deze algemeene, maar in de engere beteekenis; zij bedoelen alleen de ontwikkeling ten goede. Om dus hunne stelling te bewijzen, moeten zij aantoonen:

òf dat de voorgaande premissen onjuist zijn,

òf dat vrijheid de strekking heeft om onder alle omstandigheden een zoodanig verkeer tusschen de persoonlijkheid en de buitenwereld in het leven te roepen, als bevorderlijk is aan 's menschen ontwikkeling in eene goede rigting, dat is, een zoodanig verkeer 't welk de strekking heeft om de goede elementen in den mensch tot bewustzijn te brengen. - Hoe zij dat betoog echter leveren zullen, verklaren wij niet te begrijpen. Trachten wij vooreerst op te sporen, in welke punten onze tegenstanders eenstemmig met ons denken. - Wanneer wij de uitdrukking vrijheid gebruiken, bedoelen wij hetzelfde. Wij spreken alleen van burgerlijke vrijheid. In de antithese van het woord denken

1 Want al is het, dat men van zekere aangeboren begrips vorm en (categoricën) blijft spreken, zoo zal men toch altijd moeten erkennen, dat de inhoud dier begrippen alleen door de ervaring kan gegeven worden.

wij ons niet dien natuurlijken dwang, die door den vrijen loop der omstandigheden in het leven wordt geroepen, maar alleen den faktischen dwang, die het gevolg is van de aanmatigingen van anderen, onverschillig òf van de zijde van den staat, òf van afzonderlijke individus. Iemand die wettelijk het regt heeft, binnen de grenzen, die de belangen van anderen hem voorschrijven, te werken waar, wat en hoe hij verkiest, maar door zijn ligchaamsbouw of door den toestand zijner geestvermogens g e d w o n g e n is aan eene bepaalde soort van arbeid boven anderen de voorkeur te geven, noemen wij een v r i j man. De theorie onzer bestrijders valt dus niet, wanneer zij ons toegeven, dat geen verkeer tusschen den mensch en de buitenwereld kan ontstaan, een zoodanig namelijk, dat de strekking heeft om de goede elementen in de persoonlijkheid tot bewustzijn te brengen, anders, dan waar de noodzakelijkheid daartoe door den dwang der omstandigheden in het leven wordt geroepen; immers zij kunnen dan nog altijd blijven volhouden, dat die noodzakelijkheid nergens in zulk een sterke mate geboren wordt, dan waar het individu vrij is, in de beteekenis waarin wij dit woord zoo even bepaalden. Dit zoo zijnde, beperkt zich thans de discussie tot deze beide punten:

of er inderdaad geene ontwikkeling ten goede bij den mensch kan plaats hebben, anders dan waar de dwang der werkelijkheid de noodzakelijkheid daartoe doet ontstaan, en

of die noodzakelijkheid a l t i j d in een toestand van burgerlijke vrijheid in het leven wordt geroepen.

Wij meenen, dat de ervaring ons op de eerste vraag een bevestigend antwoord geeft. Immers welke volken staan het hoogst op het gebied van handel en nijverheid, de zoodanige, bij wie de natuur de eerste levensbehoeften in de ruimste mate aanbiedt, of die welke ze door noesten vlijt aan den grond ontwoekeren, of met geld of andere voortbrengstelen aan andere natiën moeten betalen? Eene anecdote door Prof. de Bosch Kemper in zijn ‘Geschiedkundig Onderzoek naar de armoede in ons vaderland’ medegedeeld, staat daar ten bewijze van de stelling, dat niet altijd de rijkste landen die zijn, waar geringe belastingen van de bewoners worden geëischt, en mag hier ons betoog met een nieuw argument versterken: ‘Iemand verhaalde ons eens, dat hij aan een Nederlandschen boer op de Hannoversche grenzen gevraagd had, hoe het toch kwam, dat de boeren in Hannover, bij goeden grond, geringe pacht en ligte belastingen, zooveel armer waren dan de Nederlandsche, en daarop het eenvoudig antwoord bekomen had: “Wel, daar ginder kunnen zij luijeren, en wij moeten werken als wij droog brood willen hebben, en daardoor zijn wij spaarzamer.”’ (2^{e} Uitgave, pag. 215, 6.) Volgens hetzelfde werk heeft reeds Pieter de la Court in zijn ‘Welvaren der stad Leiden’ er op gewezen,

hoe hooge arbeidsloonen kunnen strekken om de armoede te vermeerderen, doordat zij de zorgeloosheid bij den arbeider doen toenemen, eene stelling die ook bewezen wordt door het feit, dat in Engeland bijv. de spaarbanken het meeste geld ontvangen in die streken, waar het minst wordt verdiend. Buitendien, onze theorie laat zich reeds a priori vaststellen. Zou de mensch zich de moeite van ligchamelijken arbeid getroosten, indien hij niet behoefte had aan kleeding, voeding, genot? Zouden er wijsgeeren gevonden worden, om zich bezig te houden met de geheimen der zedelijke en stoffelijke wereld uit te vorschen, indien niet de behoefte in hunne ziel ware gelegd naar kenuis, naar wetenschap? Vraag aan den denker, waarom hij denkt. Indien hij zich zelf begrijpt, zal hij antwoorden: omdat hij zich g e d w o n g e n gevoelt te denken. Die dwang is geen inbeelding, maar werkelijkheid. En openbaart zich niet hierin de schoonste harmonie, dat, terwijl de mensch zich niet ten goede ontwikkelt, anders dan waar de noodzakelijkbeid tot ontwikkeling bestaat, het beginsel dier noodzakelijkheid in zijn gemoed is neêrgelegd, zoodat het verkeer met de buitenwereld voldoende is, om dat beginsel tot bewustzijn te brengen, ten einde die noozakelijkheid zich in al hare kracht doe gevoelen? Men heeft zich wel eens verwonderd, dat veel bewogen tijden steeds het rijkst zijn aan groote geesten. Voor ons is dit feit niet onverklaarbaar. In bewogen tijden wordt zich veel bewust, dat anders onbewust blijft. De sterren komen slechts te voorschijn wanneer de zon achter den horizont is gedaald. De omstandigheden scheppen niets; zij roepen niets nieuws in het leven: zij doen slechts ontwaken wat sluimert; zij brengen slechts tot bewustzijn wat anders onbewust zou voortleven.

Maar wordt die noodzakelijkheid, zoo noodig tot 's menschen ontwikkeling, *allijd* in een toestand van volkomen burgerlijke vrijheid geboren? Beginnen wij met te erkennen dat in onderscheidene opzigten het antwoord op die vraag bevestigend moet luiden. En wel bepaald, zoodra wij treden op het gebied van handel en nijverheid. Het beschermend stelsel, op staathuishoudkundige gronden reeds lang gevonnisd, laat zich ook op zuiver ethische gronden bestrijden. Want wat is meer in staat om de noodzakelijkheid tot den arbeid, tot voortdurenden vooruitgang in de wijze van arbeiden, tot het opsporen van nieuwe hulpbronnen, nieuwe uitwegen, in het leven te roepen, dan het beginsel van vrije mededinging in de ruimste mate toegepast? En wat staat dit alles juist meer in den weg, dan het beginsel van monopolie, van bescherming? Maar, wat waar is op één bepaald gebied, is nog niet in ieder opzigt waar. En de feiten bewijzen ten duidelijkste, dat die stelling ten opzigte van de kwestie die ons bezig houdt, ook in het volksbewustzijn leeft. Want terwijl velen er aan gedacht hebben handel en nijverheid van de

boeijen te ontslaan, die ze in sommige landen geketend hielden of nog houden; terwijl velen gedurig werkzaam zijn, om aan het individu eene grootere mate van burgerlijke vrijheid te verschaffen, dan het in sommige streken bezit: vrijheid van godsdienst, vrijheid van schrijven, van spreken en wat dies meer zij, is, voor zoover wij weten, nog geen verstandig man op het denkbeeld gekomen, om het kind te ontslaan van de ouderlijke tucht, hoezeer toch een ieder weet, dat van die tucht dikwerf het grofste misbruik wordt gemaakt. Waarom geeft men het kind niet de burgerlijke vrijheid, die men den volwassen man wenscht te verzekeren? Waarom den ouders bijv. het regt toegekend hunne kinderen naar school te zenden, of de kinderen willen of niet? Waarom die uitzondering? - Het antwoord is niet twijfelachtig meer: - omdat men gevoelt, wat de voorwaarde is van 's menschen ontwikkeling, en omdat men begrijpt, dat, waar die voorwaarde niet door den natnurlijken loop der omstandigheden ontstaat, zij faktisch moet worden in het leven geroepen.

Ziedaar de slotsom waartoe wij den lezer wilden brengen. De theorie, dat vrijheid het geschiktste middel is tot 's menschen zedelijke ontwikkeling, is onjuist als algemeene stelling. Zij is ten deele waar. Ontwikkeling ten goede is slechts mogelijk, waar de noodzakelijkheid een zoodanig verkeer tusschen het individu en de buitenwereld doet ontstaan, als geschikt is om de goede elementen, die in den mensch sluimeren, tot bewustzijn te brengen. Ziedaar de algemeene voorwaarde. In sommige gevallen, ja in de meeste, doet burgerlijke vrijheid die voorwaarde geboren worden. Met het oog op die gevallen kan men zeggen, dat vrijheid bevorderlijk is aan 's menschen ontwikkeling. Maar daar zijn ook gevallen, waarin de vrijheid die voorwaarde niet in het leven roept: daar is de stelling onwaar, en daar moet een factische toestand geschapen worden, zal ontwikkeling mogelijk worden gemaakt.

Zullen wij nu onze stelling bewijzen, dat in het belang van den neger een overgangstoestand tusschen slavernij en vrijheid wenschelijk is, in den geest, waarin die door den Heer van der Smissen wordt aanbevolen, dan moeten wij kunnen aantoonen, dat een toestand van algeheele burgerlijke vrijheid de voorwaarde niet doet ontstaan, die de ontwikkeling bij den neger mogelijk zal maken. Wij willen trachten dit op de volgende wijze te betoogen:

Het verkeer van het individu met de buitenwereld is tweeledig: daar is een verkeer met de p e r s o o n l i j k e en met de s t o f f e l i j k e buitenwereld. De mate van ontwikkeling, die van het verkeer met de persoonlijke buitenwereld het gevolg moet zijn, wordt hierdoor bepaald, dat het individu in zijn omgang met andere individus in dezen iets vinde, dat bij hem nog onbewust is. Zal het verkeer met an-

dere personen bevorderlijk zijn aan de ontwikkeling van den mensch, dan moet tusschen den laatste en hen, waarmede hij in aauraking komt, eene tegenstelling geboren worden. Zal de ontwikkeling dus t e n g o e d e zijn, dan moet het individu bij degenen, waarmede hij verkeert, iets beters ontmoeten, dan hij hem zelf (anders dan in beginsel) aanwezig is. Breng een kind in aanraking met andere kinderen, even weinig ontwikkeld als hij zelf, dan zal het zich zijne onkunde, zijne geringe ontwikkeling niet bewust worden. De onderlijke tucht voorziet hierin; het kind wordt in aanraking gesteld, vooreerst met zijne ouders zelven, vervolgens met onderwijzers en andere personen, die hem in kennis en ervaring vooruit zijn. Breng een onbeschaafd mensch in aanraking met anderen even onbeschaafd als hij zelf, zoo zal hij zich zijne weinige beschaving niet bewust worden - tenzij dan, dat hij daarnevens ook den omgang geniete van anderen die hooger staan dan hij, en hij aldus in staat worde gesteld eene vergelijking te treffen tusschen dezen en genen, waardoor hij zich zelf leert objectiveren. Passen wij deze theorie, die na het voorgaande wel geen betoog zal behoeven, onmiddellijk toe op de kwestie die ons bezig houdt, zoo komen wij tot deze conclusie: dat het middel om den neger in beschaving en ontwikkeling te doen toenemen is, hem in aanraking te brengen met blanken van hoogere beschaving en meerdere ontwikkeling, dan hij zelf bezit.

Wat het verkeer tusschen het individu en de stoffelijke wereld aangaat, hier wordt de ontwikkeling van het individu bepaald door den wederstand, dien hij ontmoet in zijne pogingen om zich die stoffelijke wereld ondergeschikt te maken, d.i. om haar te doen dienen tot de vervulling zijner stoffelijke behoeften. Wij hebben deze stelling reeds op de vorige bladzijde aangeroerd en betoogd, toen wij er namelijk op wezen hoe die volken, wie de natuur de eerste levensbehoeften in de ruimste mate aanbiedt, altijd veel lager staan in ontwikkeling, dan die, welke ze door noesten vlijt aan den grond ontwoekeren, of met voortbrengselen hunner nijverheid aan andere volken moeten betalen. Hoe meer wederstand het individu ontmoet bij de natuur om hem ondergeschikt te worden gemaakt, hoe meer hij al zijne vermogens moet inspannen, hoe meer hij zich ontwikkelt. Deze stelling zal ieder mij gereedelijk toegeven.

Doch deze wederstand der stoffelijke wereld heeft niet alleen eene direkte werking, maar ook eene indirekte. Naarmate hij grooter is, vermeerdert de noodzakelijkheid dat het individu zich bij anderen aansluite. In deze noodzakelijkheid ligt het beginsel van het maatschappelijk leven opgesloten. Want het is omdat het individu zich niet in staat gevoelt de stoffelijke wereld alléen te overmeesteren, dat hij de hulp van anderen inroept, ten einde die hem in zijnen arbeid ter zijde staan. Naarmate dus de wederstand van de stoffe-

lijke wereld grooter is, ontstaat een naauwer verkeer tusschen d individus onderling; en daar het waarschijnlijk is, dat uit dit verkeer eene reeks van tegenstellingen zal geboren worden, zoo werkt die wederstand derhalve ook indirekt in gunstigen zin op de ontwikkeling van het individu.

Passen wij dit wederom toe op de kwestie die ons bezig houdt, dan volgt hieruit, in verband met hetgeen onmiddellijk voorafging: Dat de neger in den vrijen toestand zich het meest moet ontwikkelen in die streken, waar, hetzij door den a a r d van den grond, hetzij door de verhouding tusschen deszelfs o m v a n g en het cijfer der bevolking, ingespannen arbeid de voorwaarde is tot het vervullen van de eerste levensbehoeften. Wij constateren derhalve, dat twee dingen noodzakelijk gevorderd worden tot 's negers ontwikkeling:

Dat hij geplaatst zij in eene streek, waar hem door de natuur ingespannen arbeid is opgelegd;

Dat verkeer tusschen hem en blanken van meerdere beschaving en ontwikkeling mogelijk zij. - Nu meenen wij, dat, wanneer men den neger in Suriname na de emancipatie aan zich zelf overlaat, noch de eerste, noch de laatste dezer twee voorwaarden door den natuurlijken loop der zaken zal geboren worden.

Reeds zagen wij, dat de wederstand van de natuur een dubbelen invloed uitoefent op 's menschen ontwikkeling; dat deze namelijk niet alleen direkt werkt, maar ook indirekt, voor zoover namelijk daaruit de natuurlijkste drijfveer tot de zamenleving met anderen ontstaat. Waar die wederstand derhalve gering is, is die drijfveer ook zwak. - Nu weet een ieder, dat in Suriname weinig arbeid noodig is, om de eerste levensbehoeften te bevredigen. De wederstand der natuur bestaat daar derhalve slechts in geringe mate. Hiermede ontbreekt dus eene der krachtigste drijfveeren èn tot den arbeid, èn tot aansluiting aan anderen. - Daarbij komen nu nog twee punten in aanmerking.

Wanneer men de zaken haren natuurlijken loop laat gaan, zal men den planter ook vrijheid moeten geven, om arbeiders, koelies, van andere plaatsen naar de kolonie te doen immigreren. Werkt men dit tegen, dan haudelt men in strijd met het beginsel waarvan men uitgaat. Wij achten het waarschijnlijk, dat de planter ook van die vrijheid gebruik zal maken. Doet hij dit echter, wat is dan daarvan het gevolg? Dat de blanke onafhankelijk wordt van den neger. Ziehier dan de staat van zaken, die noodwendig moet geboren worden: Vooreerst dat de neger den blanke, vervolgens dat de blanke den neger niet zoekt. Immers beiden zijn onafhankelijk geworden van elkander. De neger heeft het loon van den blanke niet noodig om te kunnen leven, en de blanke niet den arbeid van den neger om zijne plantaadjes aan den gang te houden. Ik vraag

u, kan een dergelijke toestand bevorderlijk zijn aan de ontwikkeling van den geëmancipeerde?

Vervolgens - en wij hebben dit reeds bij eene vroeger gelegenheid opgemerkt[1] - komt nog een ander element in het spel. Wij bedoelen het vooroordeel van kleur, een vooroordeel, dat men mag afkeuren, ja verfoeijen zoo veel men wil, maar dat men niet kan wegeijferen zouder eene geheel verkeerde rekening te maken. Nu leert de ervaring ons deze treurige waarheid, dat, waar de emancipatie is tot stand gekomen, dit vooroordeel veel sterker is geworden dan het vroeger was. Wij schrijven dit hieraan toe, dat, zoo lang de slavernij gehandhaafd wordt, bij de blanken niet de minste vrees behoeft te bestaan, dat de negers zich als huns gelijken zullen beschouwen. Die vrees openbaart zich eerst dan, wanneer den neger dezelfde vrijheden worden geschonken, die de blanke bezit. Wij verklaren hiermede niet het vooroordeel van kleur op zich zelf, maar alleen het feit, dat het toeneemt wáár het bestaat, zoodra de slavernij wordt afgeschaft. In elk geval, welke ook de oorzaak moge zijn van dit feit, wij moeten het in onze berekening opnemen, om tot een juist resultaat te komen. Nu is het duidelijk, dat dit vooroordeel van kleur, waarop wij doelden, alleen kan verdwijnen, wanneer het verkeer tusschen de beide rassen toeneemt, zoodat de blanken, hetzij door gewoonte, hetzij door redenering, tot meer humane denkbeelden komen. Maar het is evenzeer duidelijk, dat, wanneer dit verkeer afneemt, dit vooroordeel ook in dubbele mate zal vermeerderen.

Vatten wij dit alles te zamen, dan komen wij tot deze slotsom:

Het onmiddellijk gevolg van volledige emancipatie is: afscheiding tusschen den neger en den blanke van meerdere beschaving.

Die afscheiding doet het vooroordeel van kleur toenemen.

Naarmate het vooroordeel van kleur toeneemt, wordt de afscheiding sterker.

De strekking van volledige emancipatie is derhalve onder de gegevene omstandigheden deze: Een toestand in het leven te roepen van steeds toenemende afscheiding tusschen de negers en de meer beschaafden onder de blanken.’

Hieruit volgt, wat wij poogden te bewijzen, dat, wanneer men waarlijk het belang van den neger bedoelt, het onraadzaam is, hem na de emancipatie van elken bijzonderen dwang te ontslaan.

Wat kan uit deze negative stelling voortvloeijen, anders dan dat de slavernij vervangen moet worden door een stelsel van gedwongen arbeid, waarbij de vruchten van den arbeid den neger zelf ten bate komen? Wij weten niet, dan een andere overgangstoestand denk-

1 Zie Gids van October ll., bl. 608.

baar zij, dan een zoodanige, die op dit beginsel berust. Op welke wijze dit beginsel moet worden toegepast - hiervoor kan alleen hij een gevoelen uitspreken, die de Surinaamsche toestanden door eigene aanschouwing kent. Ons kon alleen de taak te beurt vallen, van over het beginsel zelf in het algemeen te redeneren. Wij hebben het aangeprezen, en onze overtuiging met argumenten ondersteund. De lezer doe uitspraak over die argumenten, of zij deugdelijk zijn. Zijn zij het niet, dan kan de theorie zelve nog goed bevonden worden, daar zij zich welligt op betere gronden laat verdedigen. In dat geval duide de Heer van der Smissen het ons niet euvel, indien wij, met de beste bedoelingen, zijne goede theorie door onlogische redeneringen hebben bedorven[1].

14 November 1861.
P.....N.

1 Het bovenstaande was reeds geschreven, toen ons het jongste ontwerp tot emancipatie in handen kwam. Het is welligt niet onnoodig te doen uitkomen, dat tusschen de beginselen, die aan dat ontwerp ten gronde liggen, en die, welke in de bovenstaande bladzijden zijn uitgesproken, een aanmerkelijk verschil bestaat. Het is waar, volgens het bedoelde ontwerp wordt de neger niet op eens van elken dwang ontslagen, en aanvaardt de Staat gedurende een tijdvak van tien jaren een soort van voogdijschap over hem, 't welk daarin bestaat, dat de neger v e r p l i g t zal worden te arbeiden; maar dit tijdperk van tien jaren is zoo kort, dat wij niet kunnen nalaten te gelooven, dat hiermede alleen is bedoeld den neger de gelegenbeid te bieden om zich met het denkbeeld van volkomen vrijheid, dat hem zoo geheel nieuw is, eenigzins vertrouwd te maken. Zijn wij er in geslaagd onze denkbeelden duidelijk voor te stellen, dan zal de lezer begrijpen, dat wij iets geheel anders bedoelen. De kwestie van tijd wordt hier eene kwestie van beginsel. Beschouwt gij vrijheid als het geschiktste middel om den neger op te leiden tot het genot van de regten die de blanke bezit? Zoo ja, dan is een tijdperk van tien jaren voldoende, om hem met het denkbeeld van vrijheid vertrouwd te maken. Zoo neen, dan is vijftig of zestig jaren niet te lang voor een overgangstoestand, die zóóveel moet uitrigten.

Grieksche spraakleer, voornamelijk van het Attisch taaleigen, voor eerstbeginnenden en meergevorderden, door J. Bruining. Amsterdam, J.D. Sybrandi.

Indien men voor eene halve eeuw beweerd had, dat binnen kort eene der verst verwijderde Oostersche talen ons den weg zou banen, om den strijd der dialekten te beslechten, die bewering zou met medelijdend schouderophalen zijn beantwoord. En toch is hetgeen men toen niet durfde hopen waarheid geworden; wij zijn een nieuw tijdperk voor de taalstudie ingetreden door het Sanskrit, de taal, die met regt den naam ‘de volmaakte, classieke’ draagt. Niet alleen staat zij met het Grieksch, Latijn, Germaansch enz. in het naauwste verband, in volmaaktheid van vormen overtreft zij deze. Reeds W. von Humboldt (*Ind. Bibl.* I, 133) heeft het onontbeerlijke van het Sanskrit voor taalkunde aangetoond. Grimm zegt er van: ‘So wenig der erhabenere Stand des Lateinischen und *Griechischen* für alle Fälle der deutschen Grammatik ausreicht, in welcher noch einzelne Saiten reiner und tiefer anschlagen, eben so wird, nach A.W. Schlegels treffender Bemerkung, die weit vollendetere indische Grammatik wiederum jenem zum Correctiv dienen.’ Het is bekend, dat Europaesche philologen (Raske, v.d. Hagen enz.) het Sanskrit reeds spoedig hebben aangewend om het Zend te verklaren. Voor het Grieksch heeft men er eerst later partij van getrokken, en vooral F. Bopp, Pott en G. Curtius zijn tot belangrijke resultaten gekomen. Niet dan met genoegen kunnen wij vermelden, dat bij ons Bruining dien weg gelukkig betreedt. Zijn arbeid draagt sporen van diepzinnig, geleerd onderzoek. Veel duisters in de Grieksche grammatici is door hem opgehelderd, vele door anderen ongeordend gelatene verschijnselen zijn door hem in onderling verband gebragt. De 1^{e}. aflevering, die het licht ziet, loopt tot aan de ‘kenletter der verba.’ Zij vloeit over van belangwekkende aanmerkingen, ook met betrekking tot Latijn, Fransch, Duitsch, Engelsch en Hollandsch; de euphonische regels vindt men er beter in dan ergens elders; over de letters, over de *nasalis gutturalis*, de *epicoena*, de derde declinatie en de telwoorden levert hij veel nieuws; bij de trappen van vergelijking wordt bewezen, dat de benaming *comparativus* onjuist is, bij de *pronomina personalia*, dat deze eigenlijk *demonstrativa* zijn; bij de verba neemt Br. in plaats van 7 tijden, 5 standen elk met twee tijden aan.

Plaatsruimte gebiedt ons kort te zijn en belet ons de groote verdiensten dezer spraakleer meer te doen uitkomen, en de weinige onnaauwkeurigheden, die wij er in hebben aangetroffen en hierbij aanwijzen, mogen alleen het bewijs leveren van onze belangstelling.

Pag. 2, noot (*) lezen wij bij de vermelding van den strijd over etacismus en iotacismus, dat de woorden *βληχᾶσθαι* en *βη βὴ* niets bewijzen voor de uitspraak, daar dan ook een vreemdeling uit ons *bleeten* en *blaten* zou moeten opmaken, dat de lange *a* bij ons even als het geluid der schapen klonk. - Hierbij valt op te merken, dat *bleeten* geen goed Holl. is en dat *blaten* eene verbastering is van het vroegere *blaeten*, hetwelk waarschijnlijk veel klankverwantschap had met het bedoelde geluid.

P. 30, § 23, I zegt Br. ‘dat vóor *spiritus asper οὐχ* wordt geschreven.’ - Dit moet zijn vóor eenen klinker met den *spiritus asper*, daar het vóor de *ῥ* niet het geval is.

P. 40, 1, neemt Br. alleen aan *νέος, νέα, νέον*. In het Attisch komt dit adiectivum ook met twee uitgangen voor; hierdoor zou ook in de Aanm. bij het opgeven der eenvoudige adiectiva, die twee uitgangen hebben, eenige verandering komen.

De vorm *ὑπερσυντέλικος, η, ον* pag. 41 komt mij, om den vrouwelijken uitgang, onaannemelijk voor.

P. 44, vinden wij de vormen *σῶος* en *σῷος* en pag. 49 *σῶς, σῶν*. De vorm *σῷος*, dien Br. coniectureert en die door Cobet als bestaande wordt aangenomen (*novae lect.*, 456), wordt door niets gewettigd; de grond, dat *ωος* bij adiectiva geen gewone uitgang is, is niet voldoende. De epische vorm *σόος* is later tot *σῶος* verlengd; de nevenvorm *σάος*, waarvan slechts de comparativus nog voorkomt, werd, zoo als ook Br. opgeeft, p. 49 noot (*), zamengetrokken tot *σῶς*. Cobet heeft met Dindorf overal *σῶος* in *σῶς* veranderd, of schoon van *σῶος* in goede codices de nom. sing en de nom. en acc. plur. masc. gevonden worden.

Iets lager (§ 31, II) bij de verlenging der korte *α* wordt gezegd, dat dit ten naastenbij plaats heeft in *πόα, στοὰ, ἐλάα*. - Hierbij hadden kunnen worden gevoegd *χρόα* en *ῥόα*, die dikwijls voorkomen.

P. 31, noot (§), komt o.a. voor als voorbeeld van oude uitgangen van den Lat. genitivus de vorm *Bellonaes*. - Oudtijds gebruikte men den vorm *Duellona* of *Duelona* en den genit. *Duelonai*. Zoo leest men in het *senatusconsultum de Bacchanalibus:* APVD AEDEM DVELONAI. Weissenborn, die verklaart, dat in de volkstaal *Bellonaes* voorkwam, heeft deze bewering door geene bewijzen gestaafd.

De gen. dualis *βοῶν*, pag. 57, in plaats van *βοοῖν*, zal wel aan eene drukfout moeten worden toegeschreven even als pag. 48 *πλ*[*έωνς*]*ως* voor *πλέ*[*ωνς*]*ως* en pag. 7 *itacismus*, voor ‘*itacismus* of *iotacismus*.’

P. 63, uitz. 1, lezen wij: ‘na *ι* en *ν* wordt *εα* somtijds in *η* zamengetrokken, b.v. *ὑγιέα ὑγῖῆ* en *ὑγιᾶ*. - In goed Att. wordt *εα* in dit geval nooit in *η*, maar alleen in *α* zamengetrokken. Daardoor

vervalt ook het laatste gedeelte van die uitzondering: ‘zoo wordt ook *σκεύεα* (van *σκεῦος*, gereedschap) *σκεύη*.’

P. 64, komt benevens den vorm van den dualis *δυοῖν* ook *δυεῖν* voor. - Wij houden het er voor, met Cobet (*Variae lect.* p. 696), dat alleen *δυοῖν* zuiver Attisch is en dat in Xen. *Mem.* II, 2 zoo moet gelezen worden.

Eindelijk vinden wij pag. 101 *παιδεέσας* vertaald door ‘onderwijzend.’ Wij meenden aanvankelijk, dat dit onjuist was, maar nader onderzoek heeft ons overtuigd, dat, moge al Curtius zijne voorbeelden om de vertaling ‘die onderwezen heeft’ te verdedigen met tact hebben gekozen, zoowel om het spraakgebruik der Grieksche, als om dat der Holl. taal, aan Bruinings vertaling de voorkeur moet worden gegeven.

d.K.

Op de Grenzen der Preanger. Reisschetsen en Mijmeringen, door Dr. J. ten Brink.

‘Ce n'est pas en six semaines que l'on pénètre le caractère d'un peuple et les usages d'une société. Cependant l'on reçoit de la nouveauté une impression qui s'efface pendant un long séjour.’ Théophile Gautier.

***Batavia, H.M. van Dorp.* 1861. *Opdracht* x en 162 bladz.**

‘Mehr, als ein Dichter lesen soll,
Las Hölty; und sein Lied war von Gelesnem voll:
Ein Bisschen Wiz liest Versmann, und nicht mehr;
Darum ist auch sein Lied so leer.’

Het zal ongeveer tachtig jaren geleden zijn, dat door Kaestner, den wiskundige, die twaalf talen kende en er voor bedankte in de terminologie van Kant's wijsbegeerte nog eene dertiende te leeren, dit epigram werd gedicht. De aanleiding er toe behoeft naauwelijks te worden medegedeeld; bij de eerste lezing der vier regels begrijpt ieder die: zijn jonge, vroeg verscheiden vriend Hölty was, om de velerlei toespelingen in de verzen van dezen, scherp gelaakt. Het aardigste is niet, dat het puntdicht het pleit zegevierend beslechtte; het mogt verrassender heeten, dat het dit deed, al schreef Kaestner zelf verzen, al had hij in een van deze bewezen, dat het de pligt eens dichters is, duidelijk te zijn!

Wij vleijen ons, door dit woord ter inleiding, het bewijs te hebben geleverd, hoe zeer wij overtuigd zijn, dat men dien eisch ook aan hen mag doen, die in dit Bibliographisch Album eene aankondiging wagen, thans eerst overgaande tot de vraag, welke wij op het epigram wilden doen volgen: Volstaat de gedachte in het gedichtjen uitgedrukt, ter verdediging van wat velen een gebrek zullen achten, in het geschrift aan het hoofd van dit opstel vermeld?

R e i s s c h e t s e n e n M i j m e r i n g e n van den jongen man, die ons voor een paar jaren met een boek over Brêero verraste, dat in dit tijdschrift, van de bevoegdste hand ten onzent, nog altijd eene beoordeeling tegemoet ziet; die zich sedert, door eene dissertatie over Coornhert, den doctorstitel verwerven mogt, die ons thans uit Java dit boeksken geworden doet, ten blijke dat hij ook daar in en voor de letteren leefde, - R e i s s c h e t s e n e n M i j m e r i n g e n, door Dr. J. ten Brink, hoe zij van de eerste bladzijde tot de laatste

den schrijver het verwijt bloot geven: ‘dat ge wat minder hadt gelezen, we zouden u meer genieten!’ Of het tachtigjarig epigram een veiligend schild voor de vele pijlen blijken zal, door allerlei teleurstelling af te schieten; of de schare billijk genoeg zal wezen te bedenken, dat tijd en toestand thans vergrijpen, als waarover zij meent zich te mogen beklagen, veel vergefelijker maken dan voor ongeveer eene eeuw? Wij wenschten het te mogen hopen; we willen ten minste beproeven het haar in te doen zien. Op welk gebied het ten onzent vergund zij aan vooruitgang te twijfelen, op dat der schoone letteren valt de grootere gemakkelijkheid van het verkeer met den vreemde niet te loochenen; onze buren zijn ons door den stoom niet slechts ettelijke dagreizen nader gebragt, wij leven het leven van hunnen geest mede, als waren wij allen in waarheid burgers van hetzelfde gemeenebest. Drieërlei gezigteinder, buiten dien onzes vaderlands, ontrolt zich dag aan dag voor onze oogen; de tijd waarin bekrompenheid er wel eens in slaagde voor oorspronkelijk door te gaan is geweest; niet enkel onze schrijvers en dichters lezen fransch, duitsch, engelsch, het publiek meet onze vernuften met den maatstaf, dien het onzen buren dankt. Het is maar een woord over onzen tijd in het algemeen, over den toestand des schrijvers kunnen wij nog korter zijn. Als zoo velen onzer, heeft hij niet slechts die steden van ons werelddeel bezocht, welke ieder, men beweert het ten minste, in de dagen die wij beleven, moet hebben gezien; heeft hij, als te weinigen, in den bloei der jeugd over land die reis naar Java gedaan, wier weêrgalooze afwisseling van tooneelen nog niet smaakt, wie wenscht. Wat is dus natuurlijker, dan dat herinneringen van allerlei aard overvloeijen op deze honderd en zestig bladzijden; dat de reeks van gedachten en gezigten op deze wel eens wat bont wordt; dat zij meer toespelingen inhouden, dan de menigte zal begrijpen; dat zij scherper toezien eischen, dan der traagheid lief is? Den schrijver is weinig van wat hij heeft gelezen en gezien vergeten; hij heeft beide, verbeelding en vernuft; wat zijn stijl betreft, deze kent geen grooter vreeze dan die van vervelend te zijn; wat al klippen om er schipbreuk op te lijden; - ‘als men,’ zeggen wij van harte Goethe na, ‘als men zich niet vleijen mag met een paar millioen lezers, is het de moeite niet waard de pen ter hand te nemen!’

‘Een paar nullen minder, en ik zou al zeer tevreden zijn!’ hooren wij antwoorden, als zat de auteur, die thans op den oceaan zwalkt, tegen ons over; ‘een paar nullen minder,’ en, onverbeterlijke aanhaler, laat hij er Schiller's regelen op volgen:

‘Kannst du nicht Allen gefallen durch deine That und dein Kuustwerck:
Mach' es Wenigen recht; Vielen gefallen, ist schlimm.’

‘Geef mij uwe gedachte over mijn boeksken.’

En wij gelooven den opslag dier oogen en schrijven de twee eerste, en straks ook de twee daarop volgende bladzijden over, om ten eersten onzen aanhef te wettigen, en ten tweede,..... ge zult straks zien waartoe.

‘Onder de talrijke engelsche *romancières*,’ zoo beginnen de R e i s s c h e t s e n e n M i j m e r i n g e n , ‘welke met meer of minder geluk eene verwikkeling hebben saâmgesponnen uit de sobere maar dikwerf merkwaardige feiten van het eenzame landleven, of uit de hooggekleurde, sterkverniste gebeurtenissen van den dwarlenden londenschen *fashion*, kennen we er geene, die met minder uiterlijken roem meer innerlijke voortreffelijkheid vereenigt, dan de Baronesse Tautphoeus.

Ei lieve, Mejufvrouw! weerhoud dien spotzieken glimlach! - als de oude, goede, geniale Henry Fielding plach te zeggen - waarlijk er bestaat hier zelfs niet het geringste voornemen, om u, onder welken titel ook, letterkundige overdenkingen op te dringen. We namen louter een aanloopjen, Mejufvrouw! om u bij wijze van schilpadsoep op een gants ander diner voor te bereiden. Ge hebt mijn *menu* gelezen. Maar we willen eerlijk zijn. Hier en daar zal er misschien nog wel ietwat lettergelijks, ietwat bespiegelaarsweemoed om den hoek komen gluren, waarvoor u wellieht zeer te recht weinig sympathie veil hebt. Terwijl u derhalven deze regelen met een zenuwachtig *kasian* voor den smakeloozen auteur ter zijde duwt, neemt deze oorlof tot Mevrouw de Baronnesse Tautphoeus terug te keeren met plan eene harer privaatmeeningen te bestrijden. In een der welgeschreven werken, welke haren naam op 't titelblad voeren - is het *Cyrilla* of is het *Quits?* - beweert ze, dat G e l u k in eigen boezem, nimmer in de omstandigheden buiten ons moet gezocht worden. We betwijfelen het goed recht der begaafde schrijfster in geenen deele. Maar het strekt ons tot een bizonder genoegen de algemeene geldigheid dezer stelling door eene schitterende uitzondering te bevestigen.

Niet lang geleden viel ons het voorrecht te beurt van een zestal weken in de Pamanoekan-en-Tjassem-Landen - de uitgestrekte bezittingen des Heeren P.W. Hofland - meestal in de bergdistrikten op de grenzen der Preanger door te brengen. Hoe de omstandigheden buiten ons, hoe de indruk der wonderheerlijke natuur ons daar, trots de verzekering der engelsche Baronesse-Novelliste, gelukkig m o e s t maken, zal het volgende betoog beproeven aan te toonen.’

Les loups ne se mangent pas, beweert men, en toch wenschten wij wel te weten, welk bewijs van onpartijdigheid doorslaander zou mogen heeten, dan het overschrijven van geheel dezen aanhef, dien wij prijs geven. ‘Hoe gezocht,’ zal men er van zeggen, en we knikken toe-

stemmende. ‘De romans van Mevrouw de Baronesse Tautphoeus zijn zeker de lievelingslektuur der dames van Batavia?’ vraagt een ander; we moeten het antwoord schuldig blijven. ‘Cyrilla of Quits,’ spot een derde, ‘was het de moeite waard die te schrijven, als er geen merkwaardiger stelling in voorkomt dan de aangehaalde?’ wij bekennen, nieuw is zij niet. En die jufvrouw, ‘die regelen ter zijde duwt,’ en die ‘oude, goede, geniale Henry Fielding!’ voorzigtig lezer! met dat nufjen moogt ge omspringen naar lust, met den auteur van Tom Jones gunnen wij 't u niet. Ook hij zocht aanloopjens om inleidingen te schrijven, maar waarin gedachten staken, òf aan klassieke auteurs ontleend òf klassieke auteurs bestrijdende, - toespelingen op klassieke auteurs waren toen geoorloofd, weet ge; wie ze niet kende, mogt er niet over klagen, hij had er zich slechts voor te schamen, - en het eenige goede, dat onze schrijver Henry Fielding heeft afgezien, is dat hij ons, als deze, door den doolhof tot zijn doel brengt; wij weten aan het einde werwaarts wij met hem gaan.

Pamanoekan-en-Tjassem-Landen, ‘op de grenzen der Preanger,’ dank zij den hoofdtitel, het stipjen op de kaart begint door te schemeren, tenzij ge gelukkiger zijt dan wij, en zich buiten den vierderlei gezigtskring, van welke wij gewaagden, een vijfde voor u ontsluit in den doorzigtigen, zonnigen horizont van Insulinde. Benijdenswaardige, die er u over verbaast, dat een enkel woord ter toelichting der plaats op den titel ons niet overbodig zou zijn voorgekomen; of ge zoowel in kieschheid als in kennis dien lieven vriend op zijde streefdet, die zich, toen wij hem om eenige bijzonderheden der Preanger vroegen, niet over onze onkunde verwonderde; neen, ons een stapel boeken zond, die ons in staat zou stellen den schijn aan te nemen, als waren wij op Java, als waren wij er als gij en als hij te huis! De verzoeking, waarin hij ons gebragt heeft, ons, ook ons, voor eene koloniale specialiteit uit te geven, was groot, zeer groot; en toch boden we haar weêrstand, bij de gedachte, hoe scherp de oogen des publieks zijn geworden; geen gaatjen in den geleenden mantel, dien zijne blikken langer ontgaat. Al wat wij uit het tal van werken, ons zoo heuschelijk toegezonden, ten gerieve van wie gaarne verscheiden beschrijving van tooneelen en verscheiden opvatting van toestanden met elkander vergelijkt, willen mededeelen, is, dat hij bij dit boeksken Van der Aa noch Junghuhn behoeft na te slaan; dat Van Rhijn's R e i z e op de plank kan blijven staan; maar dat Van Hoëvell, in het II^{de} Hoofdstuk van zijne R e i s o v e r J a v a , M a d u r a e n B a l i , de streek, waarin we met ten Brink verwijlen, doortrekt, en Buddingh, in zijn N e d e r l a n d s c h O o s t - I n d i ë , assistent-residentie Krawang, de villa waarin we worden ontvangen, met den naam des vroegeren eigenaars vermeldt.

Het genot des nasnuffelaars, vreezen we, zal niet groot zijn; wij ten minste aarzelen niet, u iets beters te beloven, als ge met ons de twee volgende bladzijden van het boeksken wilt lezen; de billijkheid eischt het, dat we bij de schaduwzijde der manier ook hare lichtzijde doen kennen.

'De rid had juist door een woesten streek geleid. Aan de rechterhand doemden thands voor 't eerst recht duidelijk enkele lichtpaarsche bergen aan den horizon op. Gaarne had ik ze met een luid hoezee en eerbiedig ontblooten hoofde begroet, maar ik herinnerde mij in 't zelfde oogenblik, hoe er zich een spottend gelach aan mijne zijde had doen hooren, toen hetzelfde enthoeziasme voor kunstschoon mij tot uitvoering van zoodanige voornemens had gebracht.

Mag ik u dit eens bij wijze van oesterpasteitjen verhalen, mijn zeer geduldige vriend? Kent gij ook *la belle Jardinière* van Rafaël Sanzio? Niet? - zoo, maar ge hebt er toch wel eens eene gravure van gezien? Dan bevindt ge u juist in 't zelfde geval, als mijn deel was, vóor de u te vertellen gebeurtenis. Zoo ge de *salle carrée* in het paleis *du Louvre* niet mocht kennen, denk u dan maar eene volkomen vierkante zaal, wier wanden met de heerlijkste kunsttrezoren der menschheid zijn bevracht. Ik was er naauwelijks binnengekomen, of ik werd door zeker instinkt voorwaart getrokken naar een hoek der zaal. Daar hing *la belle Jardinière* in al den eenvoud harer stille schoonheid. Het madonnahoofd, met uitsprekelijke bevalligheid over het dartelende kind gebogen, schitterde te gelijk door zoo hemelsche kuischheid en zoo wegslepende aardsche aantrekkelijkheid, het blonde hair, met gouden vonken bezaaid, teekende zoo tooverachtig fraaye ronde lijnen tegen het diep doorschijnend azuur des hemels, het geheimzinnige kleurenspel van gantsch het geniale kunstgewrocht maakte zoo overweldigenden indruk, dat ik bewogen mijn hoed afnam en luide in een: "Hoe schoon!" uitbarstte. Oogenblikkelijk klonk een schelle, welluidende vrouwenlach achter mij. De ijdelheid is sterker dan de schoonheidszin: daarom keek ik behoedzaam ter zijde en zag.... een paar alleraardigste *parisiennes*. Wel had ik een bepaald plan, om de twee schaterende nuffen eene scherpe maar beleefde terechtwijzing toe te voegen, zoo niet hare schalke, wijdgeopende lichtblaauwe oogen uit de wonderelegante witte hoedjens mij zoo onweerstaanbaar komiesch hadden aangezien, dat ik verbijsterd stilzweeg en *la belle Jardinière* den rug toewendde.

Uw oesterpasteitjen is de weg van alle vleesch gegaan, mijn geduldige vriend! Thands weet ge bepaaldelijk waarom ik mijn hoed niet afnam, noch applaudizeerde bij het treffend gezicht mijner eerste bergen op Java.'

Stel u voor, dat Hollands eerste criticus nog de veder voerde, - hoe zon ons harte hem kunnen vergeten? die ‘soms meer genot of smart in twee bladzijden’ van ‘een klein opstel vond dan in gansche boekdeelen;’ - stel u voor dat hij deze voortreffelijke schets had gelezen, hij zou, ja, het misbruik der manier van dialogiseren hebben gewraakt, straks ‘mejufvrouw,’ nu weêr ‘mijn geduldige vriend!’ opvoerende, - hij zou zich onverbiddelijk hebben betoond voor het valsche vernuft van het eerst bij wijze van spreken gebezigd ‘oesterpasteitjen’ ten slotte, schoon in schijn, inderdaad genuttigd; - maar, na die gisping, na een geestig persifleren van een paar gewaagde uitdrukkingen, hoe hartelijk zou de handdruk zijn geweest, waarmede hij den schrijver voor deze studie had gedankt, hoe keurig de lof, die van de fijne lippen had geklonken! Neme de auteur, bij gebreke van dezen, den onzen voor lief: toespelingen als ons hier verrassen, zoo ongezocht aangebragt, zoo meesterlijk geslaagd, wie er hem hard over valle, onze letterkunde wint er bij. Voor wie tusschen de regels weet door te lezen, staat er op dat blaadjen meer, dan de zetter had over te nemen; verklaart het waarom in het gansche boeksken, slechts met luttel afwisseling, de auteur alleen of tot maar gedroomde toehoorders spreekt. Ondanks al den lof zijnen vrienden in de ‘Opdracht’ toegezwaaid, - eene gewoonte, die hij van den ‘ouden, goeden, genialen Henry Fielding’ schijnt te hebben overgenomen, dien hij met dezen ter ruste had mogen laten gaan - ondanks al wat hij in dat landleven aartsvaderlijks trachtte te zien, in ontwikkeling, geestbeschaving, liefde voor letteren en kunst, bleef die wereld ‘der zonne en der kleuren’ hem eenzaam en ledig; waagde hij een meer dan alledaagsch woord in het midden te brengen, er was hoofd noch harte dat wederwoord gaf. Gaan wij te verre, als wij gelooven, dat die hollandsch-javaansche maatschappij meer trekken van overeenkomst met de ‘parisiennes’ heeft, dan den ons overgebriefden lachlust, waarvoor de auteur duchtte? bewijzen de weinige blijken van leven des geestes, die van daar tot ons komen, niet, dat hij gelijk had? Het zijn vragen, die geen einde dreigen te nemen, bij welker beproefde beantwoording wij, van Java wederkeerende, niet zouden kunnen nalaten de Kaap aan te doen, waar ook de hollandsche volksaard nog leeft, en ons toch met geen vruchten van letteren en kunst verblijdt..... Wij stappen van het onderwerp af, onzen eersten criticus van verre navolgende, die gedachten aangaf, of ze tot overpeinzing mogten opwekken; ‘Op de grenzen der Preanger’ aan te kondigen, dat is onze taak. De mededeeling van nog een paar tafereeltjes geve den lezer een juist begrip van wat hem hier verwacht en voltooije den arbeid, die ons een waar genoegen was.

‘De forsche stralen der rijzende zonne overvloeyen het gantsche landschap met een gulden licht;’ het is de aanhef van de tweeds reeks schet-

schen, ‘Naar 't Gebergte’ getiteld. ‘De zuiderkim vangt de laatste tinten van 't rooskleurig uchtendrood op, 't welk zich schuchter achter de grijsblaauwe bergketen terugtrekt - als eene kuische jonkvrouw, die den toevallig ontsluyerden boezem met pijnlijke haast voor wulpsche blikken veilicht. Helderheid en levenswarmte tintelen door den gantschen atmosfeer. Rondom de villa te Soebang flikkeren tallooze diamanten op 't donkergroen fluweel van het grasperk; de palmen wuiven plechtig op den adem des ochtendwinds; enkele vogelen kirren of krijschen een welkomstlied aan den jongen dag; de honden op 't erf en in de nabij gelegen kampongs slaan een telegrafiesch geblaf aan; de gezadelde paarden doen een vrolijk gehinnik hooren - de tocht vangt aan.

Daar is een geheim in den morgenstond voor al wie hem op het rijkbevoorrecht Java heeft leeren liefhebben. Alles lokt met onweêrstaanbare kracht naar buiten, alles streeft, om de drukkende hitte van den vervlogen dag en nacht in den lieflijk geurenden morgenwind te vergeten. Des daags, als de loodzware stralen der tropische zon het oog verblinden en de borst benaauwen, als het fijne brandende stuifzand den voet verschroeit, als geen enkel tochtjen de lucht beroert, als de waayers der klapperboomen in melancholische ruste ten hemel wijzen, als de uitwaseming van plant en vrueht den dampkring met scherpe, bedwelmende geuren bezwangert, des daags doet het javasche landschap met zijn eeuwigen zomergloed zich te machtig, te geweldig, te hevig voor, om op de warmste sympathie van hem te kunnen rekenen, die in minder gezegend oord geboren, slechts de trage stralen van Europaas noord-wester zonne over zijne kindsheid en jongelingsjaren zag opgaan. Maar des morgens, als eene frissche koelte door 't geboomte ruischt, als een overvloedige dauw het verwelkte groen eene nieuwe verwe schenkt, als de opgaande zon slechts de toppen der palmen en warings met gloeyend purper kust, des morgens is het gantsche landschap met frischheid en liefelijkheid getooid, des morgens viert de jonge dag zijn heerlijkst hoogtij met de kuische uchtendkoelte, des morgens breekt de nieuwe lente aan, de ecuwig schoone lente der tropische gewesten.

Hooger nog klimt het gevoel van voldoening, als ge in getemperden draf de zachthellende heuvelkling opstijgt, als daar juist vóor u het donkergroene gebergte rijst, als naast u de gelende varens en een reusachtig strukgewas een schaûwrijken dom boven uw hoofd bouwen, om u te beschermen voor de hooger klimmende zon, als ge den breeden, goed onderhouden weg, volgt, die - van Soebang naar het landhuis Tenger-Agong - zich *en zig-zag* om de toppen van eene bloeyende heuvelenrij slingert. En welk een tafereel openbaart zich van die hoogten aan het verrukte oog!

Overal de cierelijke lijnen van bergtoppen aan den verren gezichteinder zich zoo onmerkbaar in bleekblaauwe golving aan het azuur des hemels huwende, als had een schuchter *crayon* er slechts even de grenslijn van aangestipt. De hoogten daarentegen, welke in onze nabijheid verrijzen, zijn over bijna haren gantschen omvang getooid met wat de tropische struikenweelde schoonst en bevalligst kan opleveren. Toch ook zijn er groote plekken door den landbouwer in beslag genomen en zoo dikwerf de weg door het ravijn slingert, klimt een amfitheater van sawaas langs den bergrug. 't Zijn de bloeyende zetels van den grooten schouwburg der natuur; het water, 't welk er over heên stroomt, dekt ze met zilveren kussens. Beneden in 't dal stijgt een lichtblaauw rookwolkjen uit een in 't groen verscholen kampong, - hier en daar graast een grijsgraauwe buffel, door een kleinen knaap met een bamboesrietjen geleid.'

Stijlbehoefte, uit gebrek aan gezellig verkeer misschien geboren, en daardoor in die eenzaamheid kwalijk, kunstiglijk ten minste bevredigd, stijlbehoefte verleidt den schrijver in het hoofdstuk dat op deze fraaije plaats volgt, tot de vraag, de zonderlinge vraag, 'of de natuur zonder menschen genietbaar is?' Ge gist het antwoord, al zijt ge er verre van te vermoeden, dat gij er een alleraardigsten uitval tegen de *drawbacks* op de geneugten van het reizen in ons beschaafd werelddeel aan hebt dank te weten, de Murrays en de Baedekers, zoo in levenden lijve, als in boekskens in zakformaat. En echter, wie ons kent, begrijpt vast, dat we van vrage noch antwoord zouden hebben gewaagd, dat we tot een laatst tafereeltjen uit deze reeks zouden zijn overgesprongen, als er niet in het betoog, dat ons van de cerste tot de tweede bragt, eene ketterij school, die te keer moet worden gegaan. Gij zijt er zeker van, dat het eene letterkundige is; kerkelijke zijn zoozeer aan de orde van den dag, dat niemand er meer oog op houden kan. Onze geestige kouter vertelt ons namelijk, dat 'Daniël de Foë de stelling' dat de natuur zonder menschen te genieten valt, 'in een waereldberoemd kunstgewrocht aanschouwelijk heeft gemaakt,' dat 'Jean Jacques er zich meê vermeidde, gants afgezonderd madeliefjes te plukken in zijn verlaten schuilhoek te Ermenonville, ernstig verstoord alleen, als er geruchten uit Parijs tot hem doordrongen. Beide leefden, toen de kokette, gemaakte, genotzieke en twijfelgrage achttiende eeuw ten grave daalde,' enz. Wij zouden, als het hier louter eene tijdrekenkundige zonde gold, achter het woord Daniël de Foë † 1731, een? hebben geplaatst, het aan den schrijver overlatende, te bepalen, hoeveel meer jaren de toen eenen-zeventigjarige grijsaard moest hebben beleefd, om getuige te kunnen zijn van het ten grave dalen der achttiende eeuw. Waarschijnlijker is het, dat we zelfs dit niet eens hadden gedaan, de recti-

ficatie gaarne gunnende aan wie in dergelijk narekenen plezier heeft, als de geheele beschouwing van den man, die Robinson Crusoë schreef, en van het boek, dat dien naam draagt, maar juist ware geweest. Er vallen weinige verdiensten in beide pamphlettist en novellist te waarderen, welke wij in Daniël de Foë niet van ganscher harte huldigen, Engeland is hem in het eene als in het andere opzigt oneindig veel verpligt; het draagt zijn karakter als zijn genie achting toe; maar voorganger van Rousseau, in de beurtelings opregte en geveinsde liefde voor de natuur van dezen, in den ommekeer van gevoel voor haar in alle kringen zoo krachtig gewekt, dat begroeten wij hem niet, dat lag niet in zijnen tijd. En de Robinson Crusoë, ‘eene meesterlijke satyre?’ Niet iets anders, niet iets hoogers dan dat, lieve vriend? Gij houdt van getuigenissen van bevoegden, neem voor het onze dan dat van John Forster, hij heeft de Foë met geen minder liefde bestudeerd, dan gij onzen schier eenigen blijspeldichter. ‘Van Robinson Crusoë,’ zegt hij, is het schier overbodig te spreken. ‘Heeft maar een mensch,’ ‘vroeg Doctor Johnson, “ooit een boek geschreven, waarvan het ieder lezer, als van dit, spijt dat het niet langer is?” Het is een klassiek werk geworden in iedere Europesche taal; zijne populariteit gaat verder dan de grenzen der beschaving. Burckhardt ervoer op zijne reizen dat het in het Arabisch is vertaald; als de avondkoelte lafenis bragt, hoorde hij er onder de zwervende stammen uit voorlezen. Geen knaap, die het niet verslindt; zoo lang er jongens zullen zijn, zal Robinson Crusoë leven. Het maakt zich meester van het gemoed, als dat het ontvankelijkst is voor aangename indrukken van het avontuurlijke en het wonderbaarlijke; zou er wel eenig werk ter wereld zijn, dat zijne lezers zóó verlustigt? Zoo min de Ilias als de Odyssée hebben, in het veel langer verloop van eeuwen, noch tot zoo vele ondernemingen geprikkeld, noch zooveel vertrouwen op eigen krachten en gaven ingeboezemd. Het is de verdichting der eenzaamheid en des zelfvertrouwens, welke zoo volmaakt slechts te schilderen viel door een man, die zelf het grootste gedeelte van zijn leven had gesleten in de onafhankelijkheid, door zelfstandig nadenken gewaarborgd; die aan grooten weêrspoed was gewend; die, wat leed hem overviel, nooit zijne hulpbronnen uitgeput of verdroogd achtte, altijd in bedaard en berustend geloof zijn steun vindende in zijnen bijbel, en die dus nimmer bang was alleen te zijn, gemeenschap hebbende met de natuur en met God.’

Daniël de Foë, bidden wij, niet weder op ééne lijn met Jean Jaques, noch in karakter noch in kunst.

Wij aarzelen inderdaad, welke schets ten slotte te kiezen uit een boeksken, dat het voordeel heeft, ook waar wij het met den schrijver niet eens zijn, tot nadenken op te wekken, omdat het rijk is

aan gedachten. Wat wilt ge, een ‘Soendahneesch Volksvermaak,’ geestig tegen Nederlandsche Volksfeesten overgesteld, of een ‘Verloren Illuzie’ en ‘het Lied van den Nubiër,’ die ondeugende persiflage van zoo menige klagt uit den verren vreemde? Wij hebben er zoo min ruimte voor als voor den ‘Soedahneschen Pazar’, of de ‘Grepen uit het Feestgewoel op Soebang.’ - ‘Een groep Danseressen,’ of de bladzijde ‘Zonder Politiek’ dan? Deze voorzeker niet; de auteur is met Alfred de Musset van gevoelen:

> ‘La politique, hélas! voilà notre misére.
> Mes meilleurs ennemis me conseillent d'en faire.
> Être rouge ce soir, blanc demain, ma foi non.’

Op zijn gebied den vooruitgang getrouw toegedaan, houde hij zich op Java aan wat ons, van zijne hand, welkomer is dan staatkundig betoog, aan getrouwe schildering. Parti pris heeft dat landschap voor ons al genoeg in slechts één licht geplaatst. Hoe ten Brink er slag van heeft te schetsen, te schetsen zonder andere tendenz dan om artistisch te leeren zien, dat bewijze u het volgende fragment: ‘eene Soendahnesche Jonkvrouw:’

‘Weldra trok ik met den arts over het breede grasplein vóor zijne woning naar eene huizinge van bamboe, de gewone dorpshutten in ruimte en omvang verre overtreffend. Eerst werden we hier verwelkomd door een der soendahnesche magistraatspersonen van Segala-Herang. Nadat deze den dokter eenigzins uitvoerig van het ongeval had ingelicht, werden we bij de patiënte gebracht.

De duisternis van het vertrek werd door den breeden lichtstroom, welke langs de deur naar binnen golfde, merkelijk getemperd. In dit halfdonker viel thands een merkwaardig tafereel waar te nemen. Op de *balé-balé* bevond zich de gewonde, eene deerne, die ge wellicht eene zeventienjarige zoudt wanen. De grijsaart, die daar eerbiedig aan hare voeten op den grond is neêrgehurkt, zou u gants andere cijfers noemen. Terwijl reeds het onderzoek der wonde begonnen is en de dokter eene genezing met den geheimzinnigen rhinoceroshoorn beproeft, vangt de oude een lang verhaal aan. Schijnbaar is er geene uitdrukking op het zwaar gerimpelde gelaat van den verteller. Let echter op de kleine, beweeglijke oogen, die u van ter zijde en bliksemsnel in 't aangezicht staren, om daarna, schuw ter aarde gericht, zich in deemoed te voegen bij de klagende, zangerige stem. De ouderdom van dezen Soendahnees vertoonde zich in een bizonder stuitenden, afschuwelijk leelijken vorm. Sluwheid en boosheid schenen te hebben gewedijverd, om op dat gelaat hare sprekendste brandmerken te griffelen - en toch had ik toen noch later den minsten grond, om de waarheid van dit vermoeden te staven.

Van zijn verhaal, dat uit tallooze vermoeyende herhalingen scheen te bestaan, gewerden mij slechts de volgende feiten. Uren verder zuidwaart, achter den grooten vulkaan in den schoonen kampong Tjisalak, was de woonplaats van den grijsaart en het meisjen. Hij-zelf was reeds veel te oud, om te arbeiden, hij bestuurde de woning zijns zoons, als deze zijne buffels weidde - want hij bezat er vele - of voor den "*Toewan besaar*" in het veld werkte. Zijn zoon had drie vrouwen bezeten, de vierde slechts had hem een paar dochters geschonken. Daar beide kinderen als lieflijke bloemkoppen ontloken en vast beloofden uitstekend schoon te zullen worden, had hij haar met bizondere zorgen omringd; ijverig gewaakt, dat ze nooit alleen zich buiten vertoonden en sints ze twaalf jaren bereikt hadden, haar steeds op hare zeldzame uitstapjens gevolgd. Zoo waren ze jonkvrouwen van veertien en vijftien jaren geworden, en bloeiden ze als verborgen rozen in de schaduw harer woning. Dagelijks echter drongen ze grootvader, om haar naar eene bloedverwante te brengen, die vier palen verder in een kleinen kampong woonde en welke ze sints een jaar niet hadden bezocht.

Heden had hij haar eindelijk den lang verschoven tocht toegestaan. Allerlei voorteekenen evenwel hadden hem verzekerd, dat ze een noodlottigen dag gekozen hadden. Onheilspellend vogelgekrijsch klonk bij zonneopgang en des nachts te voren had een monster hem in den droom benaauwd. Evenwel, 't was een fraaye morgen. Na de zware plasregens der laatste weken, mocht men op een goeden dag vol vriendelijken zonneschijn rekenen. En zoo was het inderdaad geweest. Toen hij naar buiten trok, met de beide blijde bloemekens aan zijne zijde, en zij het smalle voetpad opvlogen, glinsterden nog de regendroppen in de eerste stralen der uchtendzon. Zoo spoedig men den kampong een goed eind achter den rug had, zongen de meisjens zoo vrolijk als de vogels, die om hare schoone hoofden fladderden. Schaterlachende achtervolgden zij elkaâr, handen vol wilde bloemen plukkende en er wapenen van smedende voor den kinderlijken tweekamp, dien ze met onwaardeerbaar genot hadden aangevangen. Zoo ging het geruimen tijd; dan eens volgden zij een vluggen vlinder, dan eens eene gonzende tor, heftig verschrikt, als de laatste uit wrake haar om hals en schouderen begon te vliegen.

Plotseling hoorde hij een krijschenden gil. Het oudste meisjen deed een wanhopigen sprong en zonk stuipachtig schreeuwend voor zijne voeten neêr. Ze had, zich bukkend om eene prachtige, donkerblaauwe kapel te verrassen, eenige behoedzame schreden in het krenpelhout afgelegd, toen ze eensklaps over een glibberig voorwerp was getreden en op 't zelfde oogenblik een vinnigen steek in den

voet gevoelde. Er was geen twijfel, opspringende had ze eene kleine zwarte adder onder de struiken zien verdwijnen. Terstond had men zich herinnerd, hoe ten vorigen jare een man uit Tjisalak van een giftigen slangenbeet door den "*Toewan Dokter*" van Segala-Herang was genezen. Weldra had hij het schreyende meisjen naar huis teruggedragen en eene kar ingespannen, om haar zoo spoedig mogelijk naar de hoofdplaats te vervoeren.

Intusschen had onze wakkere arts zijn verband gelegd en bereidde hij thands een poeder van rhinoceroshoorn tot inwendig gebruik, terwijl hij mij met een flaauwen glimlach verzekerde, hoe weinig vast vertrouwen hij in het als *panacé* geprezen medicijn stelde, schoon een paar gelukkige proeven hem aanmoedigden er mede voort te gaan. De patiënte had ons onder die woordenwisseling angstig gâgeslagen. Reeds van den aanvang af had mij hare ongewone scho onheid getroffen. Thands had zij zich opgericht en viel er een breede lichtstroom over gelaat en houding. De pijnlijke trek, welke over gantsch haar wezen verspreid lag, overtoog het met een waas van somberen ernst, die treffend in tegenstelling kwam met de bloeyende vormen harer jonkvrouwelijke, vast kinderlijke gestalte.

Angst en smart hadden den weeldrigen hairknoop losgewonden, welken ze dien morgen wellicht met buitengewone zorge sâamgebonden en met lieflijk geurende melatties getooid had. Enkele bloemknopjens hingen nog in den over schouders en rug neêrgolvenden lokkenschat. De groote, ietwat hoekig opgetrokken oogleden waren wijd geopend, de doffe blik staarde roerloos naar den gewonden voet. Er trilde een diep lijden om den kleinen, half gapenden mond en rondom den fijnen, bijna rechtlijnig gevormden neus. Hare houding was ongedwongen fraai. Ze rustte zittend op de palm der linkerhand en boven den getroffen voet hield ze met kwalijk verholen vrees de rechter. Zoo had een Thorwaldsen of een David d'Angers haar moeten bespieden - droomde ik t o e n v o l geestdrift - zij hadden er eene gewonde Hebe of eene heerlijke allegorie der Smart van geschapen.'

Het is meer dan een aardig Javaansch binnenhuisjen, het is een bezield tableau de genre. En toch is misschien de lezer teleurgesteld, toch bevredigt hem zelfs het slot niet, door den schrijver der schets toegevoegd in de regelen:

'Of ze genezen is, hooggeschatte Mevrouw? - Volkomen, - vier dagen na het ongeval keerde ze te voet naar hare woning terug.'

De auteur geve den wensch gehoor, waarmede wij hem, op zijne terugreize naar het moederland, vast welkom heeten: hij greep tot nog toe schier bij uitsluiting uit zijnen geest; een volgend boeksken

bevatte waarheid en dichting uit zijn gemoed. Opmerkingsgave is hem genoeg bedeeld; talent weêr te geven wat hij zag, het faalt hem niet; hoe jong nog, hij kan niet enkel hebben bespied en beschouwd, hij moet ook hebben genoten en geleden! Een weinig vinding geve het alledaagsche iets belangwekkends, voor het overige zorge het harte,.... en hij zal gehoor vinden ook bij wat ten onzent het groote publiek heet, van 't welk, wat ook veranderd zij, nog mag worden getuigd, wat Lafontaine voor twee eeuwen van zich zelven, van voor- en nageslacht zeggen mogt:

‘Nous sommes tous d'Athène en ce point; et moi-même
Au moment que je fais cette moralité,
Si peau d'âne m'étoit conté,
J'y prendrois un plaisir extrême.
Le monde est vieux, dit-on, je le crois: cependant
Il le faut amuser encor comme un enfant.’

W.D - s.

***De Gedichten van H.A. Meijer, in Twee Deelen*.**

I^ste^ *Deel: de Boekanier, voorafgegaan van een Levensberigt en de Verspreide Gedichten van H.A. Meijer, schrijver van 'Heemskerk.' Derde Druk*, II en 199 bl.

II^de^ *Deel: Heemskerk, door H.A. Meijer, schrijver van 'de Boekanier.' Tweede Druk*, II en 205 bladz. *Amsterdam, J.D. Sybrandi*, 1861 en 1860.

'"They order" said I, "this matter better in"'.....

En wij staken onze aanhaling van poor Yorick; wij breken die af; want niet enkel in Frankrijk, ook in Groot Brittanje, ook in Duitschland, overal elders dan, helaas! ten onzent, zou een tweede, derde druk van de werken eens overleden dichters met juister oordeel, met grooter liefde zijn toegelicht, dan waarop deze uitgave bogen mag! De Heer K. Sybrandi schreef in September 1854 voor de 'Handelingen van de Maatschappij der Nederduitsche Letterkunde, te Leyden' een 'Levensberigt van Hendrik Arnold Meijer,' en liet dit in 1861 voor het eerste dezer bundeltjens overdrukken! De Heer J.D. Sybrandi deelt ons, in het twee bladzijdtjens beslaande 'Voorberigt' van hetzelfde boeksken mede, hoe het hem leed doet, dat 'Levensberigt' niet te 'hebben kunnen aanvullen met de vermelding van' de 'bijzonderheid,' dat eenige zee-officieren op het graf van hunnen wapenbroeder te Sourabaya een eenvoudig gedenkteeken deden oprigten.

'En is dat alles, wat deze van de vroegere drukken dier verzen onderscheidt?'

Alles, lezer! behalve het kleiner formaat dezer uitgave; - wat dunkt u? hadden wij regt den aanhef van A Sentimental Journey tot den onzen te maken; al zijn wij er den uitgever dankbaar voor, dat hij het bewijs bijbragt, hoe aan Meijer in onze Kolonie eene eere weêrvoer, grooter dichter dan hij in het moederland geweigerd; al hebben we weinig tegen de wijze, waarop de vriend zijner jeugd hem uitluidde in die maatschappij, 'welke door het aanbieden van haar lidmaatschap in hem den dichter erkende, gelijk zijne verdiensten als zee-officier door het ridderkruis der orde van den Nederlandschen Leeuw werden beloond;'! - '"They order," said I, "this matter better in"'.....

Waar elders toch, dan ten onzent, weten gevoel noch begrip voor en over een verscheidene en zijnen arbeid in zeven jaren van geene wijziging? waar elders staat de kritiek gedurende een tijdsverloop, waarin men beweert dat de mensch geheel van stof wisselt, stil, op

hetzelfde standpunt stil? Die benijdenswaardige behouders! De knaap pleegt onder het traag voortkruipen van dat tal van jaren eindelijk jongeling te worden, - de gulden vijfëntwintiger ziet zich door hunne vlugt, helaas, hoe ras! in den overleggenden tweëendertiger verkeerd, - het tiende eens langen levens! Schets zelf den somberen ommekeer, dien zij later te weeg brengen, bij de sterke helft onzes geslachts, om van de afwisselende wereld, waarin zij veel vroeger al de schoone verplaatsen, niet te gewagen; wij keeren weder tot het boek, dat ook zijne geschiedenis heeft, die wij gewenscht hadden dat ons hier ware gegeven! Of wekte het geene andere gewaarwordingen en gedachten op, toen de dichter zelf het ons aanbood, en wij er slechts bloesems in waardeerden, als toen de mare zijns doods ons bedroefde, en het in zijne nalatenschap bleek verkeerd? - en moest thans de stemming niet worden aangegeven, waarin wij het ten derdenmale hadden te genieten, waarin het wenschelijk ware dat vooral een sedert ontloken publiek deze verzen het oor leenen mogt? ‘Houdt de begraafplaats te Sourabaya zijn aandenken levendig,’ zegt de uitgever, ‘zijne dichtstukken hebben hem onder ons in het Vaderland een duurzaam gedenkteeken gesticht.’ Toegegeven, - maar zoo het doel, met die ijzeren plaat beöogd, wordt bereikt, zoo lang haar opschrift te lezen geeft, dat ‘Meijer een kundig en ijverig zee-officier, een talentvol man, een begaafd dichter’ is geweest, gij die ons tot de herlezing van of de kennismaking met zijne verzen uitnoodigt, en er i e t s bijvoegt, laat het zijn wat de dichtkunst thans, bij deze vermaking, in uw hoofd en uw hart doet omgaan, laat het niet zijn wat ge bij zijn werk voor zeven jaren dacht! Als ge die niet vergeefs hebt beleefd, zullen uwe beschouwingen veelzijdiger zijn geworden, uwe opvatting eigenaardiger; steeds in hem den dichter zijns tijds ziende, zult gij geleerd hebben te onderscheiden, waar hij slechts de uitdrukking van dezen was en waar hij, dien vooruit, de toekomst zijner kunst waarborgde, iets schoons scheppende, de onsterfelijkheid waard!

Eene proeve van wat wij dan niet ten tweeden male hadden gehoord, ontleenen wij aan het ‘Levensberigt,’ om met de aanduiding, van wat wij er voor in de plaats hadden gewenscht, te besluiten.

Meijer ‘dweept met Ossian,’ lezen wij, pag. 5. ‘Voor de meeste eenigzins dichterlijk gestemde jonge lieden komt er een tijd, waarin deze de dichter hunner bijzondere keuze is; maar het somber zwaarmoedige van den Schotschen bard sloeg eene snaar aan, die in zijne ziel luiden weêrklank gaf; is het daarbij moeijelijk te verklaren, dat nevens Ossian Byron zijn lievelingsdichter was? Het sarcastische en bijtende, het verachten van de menschen en de wereld en van beider oordeel - er waren in zijnen geest elementen, waarmede het een en ander verwant was,’ enz. Eene verklaring, die

hare vergoêlijking moge zoeken in de weinige uren tot het stellen eener lijk- en lofrede gewoonlijk gegund of genomen, maar die, ons zeven jaren later op nieuw onder de oogen gebragt, den indruk maakt eener volslagen miskenning van beide toestand en tijd. Een wakkere hollandsche jongen uit sympathie in de nevelen van Morven verdwaald! - een ordentelijk burgermans kind naar hoofd en hart even ongezond als de adellijke erfgenaam van Newstead Abbey, erfgenaam bovendien van den vreeselijken vloek, te vroeg zijn eigen meester te zijn! - wie, die het langer gelooft? Wie, die bij dergelijke bewondering van Ossian niet den ironischen glimlach van Talleyrand toejuicht; - en, wat onze z w a r t e t i j d e r s betreft, de ergsten zijn de eersten geweest, om met hunne dwaasheid den draak te steken! Indien niet reeds op den dag van het overlijden des diehters, zeven jaren later voorzeker lag eene andere oplossing voor de hand, ook zonder dat men eene loketkast nahield, om bij levenden lijve zijner vrienden vast bijzonderheden over hun karakter en hunne werken te verzamelen. Al wat er toe vereischt werd om den regten toon aan te slaan, school in een weinig, waarlijk niet diepe studie des verledens. Als Sybrandi zich deze had getroost, zijne eigene jeugd, zoowel als die zijns vriends, zou voor hem een afgesleten tijdperk zijn geworden; hij had Meyer weêrgezien, hij had hem begrepen, toen deze vijftien, twintig jaren telde, Helmers lezende, zoo als toen nog ieder Hollander deed; Bilderdijk op raad van dezen of genen letterkundigen vriend afgodeerend, als toen aan de orde was van den dag. Levenslang bleef beider invloed bij onzen dichter waar te nemen, in beider deugden en gebreken, in stoutheid van schildering, in stoutheid van stijl vooral. Ossian blijkt de lieveling van den een als van den ander te zijn geweest; behoeft onze jonkman zwaarmoedig van aard te zijn, om den Fingal na te zingen? Eenige jaren later, en de adelborst - wanneer mogen wij slechts gissen, maar Sybrandi had het kunnen bepalen - de adelborst zwalkt op die Middellandsche Zee, van welke hij ons later de liefelijkste voorstelling gaf, onzer letterkunde van de verscheidenheid harer schoonheden bedeeld; Napels of Genua - beslis wie van beide, - Messina of Marseille, - Sybrandi had het voor het vragen - een van deze, wij tasten in het duister rond, zij zien hem landen; - doch waar wij geen oogenblik aan twijfelen, waar wij zeker van zijn, het is, dat in elke villa, waar zijn vlag hem gastvrijheid waarborgt, waar zijn jeugd en zijn geest hem welkom doen zijn, een exemplaar van Byron's werken op tafel ligt, dat de Corsair in de schoone hand schuilt, die hij bespiedt! ‘Sarcasme, wereld- en menschenverachting?’ inderdaad? werden die vereischt om den jonkman byroniaan te doen worden, die in zijn vaderland niet wederkeerde, of de lauweren, welke van Lennep en Beets op het domein des dichterlijken edelmans hadden nagelezen, ver-

stoorden zijne sluimering! - stel hem u eens voor, de wacht houdende, zonder Childe-Harold tot gezelschap!

Het is dat toevallige, dat tijdelijke in Meijer's ontwikkeling, dat worstelen met een meester, aller dichteren aanvang, waarbij ge stil bleeft staan; tot de bekentenis dat hij, met geen beter raadgevers dan Ds. Boeke en consorten, die navolgingszucht nooit regt te boven kwam, bragt gij het niet. Schoon gij het mogt hebben gewild, ge hadt haar niet kunnen weêrhouden, ware het u helder geworden, hoeveel rijper vruchten die krachtige stam zou hebben gedragen, als Meijer het snoeimes der zelfkritiek had leeren hanteeren; als hij die van anderen niet had miskend of verdacht. Helaas! hoe hij er voor boette! - zich ondanks al zijne gaven telkens in de stoffe vergrijpende; in zijn eerste verhaal naauwelijks van zijn volk, in zijn tweede den hollandschen held eene gade gevende, die Elvire of Medora had moeten heeten, om waarschijnlijk te zijn! Het zou de minst aangename zijde uwer taak zijn geweest, dat op te merken, dat aan te toonen, dat uit te leggen; tenzij ge hadt geloofd dat ge een goed werk deedt, in waarschuwingen en wenken van dien aard bijdragen leverende voor eene geschiedenis onzer letterkunde, door een genie, dat zich lang wachten laat, eindelijk, eindelijk te schrijven; - tenzij gij er u toe opgewekt hadt gevoeld onzen ontluikenden vernuften daardoor den weg te effenen, en, wèl onberoemd maar daarom niet onbeloond, tot den toekomstigen luister uws lands bij te dragen. Ten lange leste zoude ge toch ook gelegenheid hebben gehad te prijzen, wat zeggen we gelegenheid? die vindt ge overal! maar ook regt, onloochenbaar regt; Meijer's roem rust slechts op fragmenten, doch het zijn brokken, die in de hollandsche taal even lang zullen leven, als het in de beeldhouwkunst die beroemde overblijfselen doen, welke geene latere hand in staat is aan te vullen. Het oude schip uit de eeuw van de Ruyter en het Geldersch landschap op zondagochtend, in ‘de Boekanier,’ hij had niet meer behoeven te dichten, om bij een volk, dat verzen niet langer met de ellemaat van zoo veel zangen meet, onvergetelijk te zijn; maar wat spreken wij van louter fragmenten? ‘Hoe de onzen Cadix namen,’ en ‘wat de krijg al gruwelen sticht,’ die scheepspraatjens uit den vierden zang van ‘Heemskerk,’ het zijn schetsen, die schilderijen beschamen; terwijl de overwinning op het Spaansch Galjoen in den vijfden, te gelijk gelegenheid gevende voor een weelderig tafereel der oostersche natuur en voor een stouten omtrek der zedelijke grootheid des waaraehtigen helds een geheel heeten mag, waarvan we bij onze groote meesters vruchteloos de wedergade zoeken! Ossian noch Byron zijn wij er iets van verpligt; het is Meijer, de oorspronkelijke Meijer, die dus de wonderwereld van onze Oost wedergeeft, die zich zoo in het goede en groote van ons volkskarakter verlustigt!

Geef hem onze jeugd in handen, met opmerkingen naar deze zwemende, met juistere en betere, als waartoe uw talent u in staat zal stellen, en ge moogt u, dus het verledene om strijd tot waarschuwing en tot opwekking bezigend, met die wedergeboorte onzer natie door hare grootste mannen vleijen, naar welke zoo verlangend wordt uitgezien. Velerlei middelen zijn beproefd, weinige tot nog toe geslaagd; houde men het ons ten goede, niet dat wij nog verwachting hebben - daar vragen wij niemand verlof toe, veel minder iemand vergeving voor - maar dat het ons onmogelijk is onverschillig toe te zien, zoo vaak de spiegel van historie of kunst het opbloeijend geslacht scheef wordt voorgehouden. Het herdrukken onzer dichters verpligt, in de dagen welke wij beleven, de kritiek dit voor de eene als voor de andere g o e d te doen; hoe zouden wij met eene gebrekkige poging, 's lands jeugd Meijer te leeren schatten, vrede kunnen hebben? Gister was hij aan de beurt, heden is het Pieter Corneliszoon Hooft, morgen zal het Staring, zal het, hopen wij, Onno Zwier van Haren zijn; we zouden ons niet gaarne gedwongen zien ook van deze, ook van maar één van deze al weder te moeten getuigen: '"They order" said I, this matter better in"'...

E.J.P.

De Heer E. tegen Dr. W. Wägner.

(*Hellas. Het land en volk der Oude Grieken, bewerkt voor alle vrienden der Klassieke Oudheid, door Dr. W. Wägner. Uit het Hoogduitsch, door Dr. J.C. van Deventer.*)

Het leveren eener anti-kritiek is altijd ietwat hagchelijk: hij, die zich op dat veld begeeft, laadt alligt den schijn op zich van buitengemeen ingenomen te zijn met eigen werk, en weinig vatbaar voor overreding. Doch, waar als in de zaak van den heer E. tegen Wägner, uit de hoogte zonder eenige nadere adstructie op luiden toon een afkeuring wordt uitgesproken, is de alzoo veroordeelde mijns inziens zich zelven verschuldigd tegen zulk een uitspraak protest aan te teekenen.

Toen Dr. E. Mehler (zie Konst- en Letterbode) zijn bezwaren tegen Wägners Hellas indiende, getroostte hij zich ten minste de moeite de gronden voor zijn gevoelen er bij te voegen. Niet wil ik geacht worden hiermede tevens de geldigheid dier aanmerkingen te erkennen; geenszins: enkele betroffen den vorm, andere getuigden van verschil in subjectieve opvatting, verreweg de meeste moesten dienen om bewijzen te leveren van Dr. Mehler's vernuft, geleerdheid en uitgebreide lectuur. Ik spreek hier ook alleen van die aankondiging om het verschil te doen uitkomen tusschen een gemotiveerde kritiek en een apodiktische.

De heer E. begint met zijn verbazing te betuigen, dat ik mijn tijd heb willen geven aan het vertalen van een werk, dat ‘zoozeer alle degelijkheid mist.’ Ik zeg hem dank voor den goeden dunk, dien hij van mijn smaak heeft, maar haast mij te gelijker tijd hem gerust te stellen en te verzekeren, dat noch onder den arbeid, noch naderhand, zelfs niet na het wreede doodvonnis, door den heer E. uitgesproken, ik één oogenblik berouw heb gevoeld over de zorg aan de vertaling besteed.

De aankondiging van den heer E. laat zich het best in twee deelen splitsen: het eerste betreft de verzen, waarvan blijkens mijn voorrede de heer S.J. van den Bergh met

zijn bekende bereidwilligheid de bewerking voor mij had op zich genomen; het andere de zoogenaamde grieven tegen Hellas.

Dat de heer E. bij voorkeur uit van den Bergh's vertalingen des lezers aandacht op de zwakke proeven vestigt en de gelukkiger geslaagde met stilzwijgen voorbijgaat, is mogelijk het gevolg zijner eigenaardige kritiek. Ik wil daarop dus zoozeer niet drukken, maar liever vragen, of het edelmoedig is, van den Bergh, een man aan wien de heer E. met mij talent toeschrijft, en wiens onbekendheid met de oude talen ook voor hem geen geheim is, om een vriendendienst zoo hard te vallen; zoo ergens ware hier de mantel der liefde te pas gekomen. Wanneer E. zich had bepaald van den Bergh onder het oog te brengen, dat ook de dienstvaardigheid haar grenzen heeft, niemand zou meer dan v.d. Bergh bereid zijn geweest, hem voor zijn welmeenenden raad dank te zeggen. Ik althans heb in gebonden en ongebonden stijl menigen brief van hem ontvangen, waarin hij de onberadenheid zijner belofte bejammert. Maar behalve dat E., gelijk ik zeî, het wèlgelukte verzwijgt, valt er nog vrij wat af te dingen op zijn kennelijk met *Schadenfreude* gestelde aanmerkingen. Dat Sappho den wagen van Aphrodite vermeldt, door ‘musschen’ getrokken, erken ik gaarne, maar er ‘duiven’ voor te spannen, is toch zoo'n groote zonde niet, althans Ovidius, Met., XIV, vs. 596 zingt:

> gratesque agit illa (Venus) parenti
> Perque leves auras junctis invecta *columbis*,
> Litus adit Laurens.

Dezelfde dichter (Metam. X, vs. 717) en Horatius (Carm., III, 28, 15) voorzien haar wagen van zwanen. En bij L. Preller, Griechische Mythologic, Bd. I, S. 233, lees ik: ‘Vorzüglich waren der Widder und die Taube sehr alte und sehr weit verbreitete Symbolen, von Cypern her fast überall, wo man die Venus findet. - - - - Daher nach dichterischer Anschauung den Vorspann vor dem Wagen der Aphrodite ein *Taubenpaar* bildete, aber auch *Sperlinge*, wie Sappho sang.’

Zoo het den heer E. ernst was, dat hij niet wilde vitten, had hij van den Bergh de fout tegen de kwantiteit in Iphigenia niet moeten verwijten, en om uit zulk een vergrijp te besluiten tot een geheele veroordeeling der metrische vertalingen, is even kras als onberedeneerd.

‘Vaak wordt het toch bepaalde onzin,’ beweert E., en haalt tot bewijs zijner bewering de volgende plaats aan:

> een nieuwe prikkel heeft
> Mijn zoete wellust in de nachten sinds doorleefd.

Maar met uw welnemen, mijnheer E., bij ongeluk of opzettelijk is er bij u een drukfout ingeslopen, en het vers ziet er geheel anders uit, wanneer, gelijk in Hellas te lezen staat: ‘*een nieuwen prikkel*,’ het voorwerp wordt. Nu moogt ge nog de opvatting der plaats afkeuren, nu moogt ge vragen, waar in den tekst die ‘nachten’ vermeld staan, maar het met den naam van onzin te kwalificeren, daartoe hebt ge het regt niet meer. Dat de plaats overigens ééne der vele moeijelijke uit den Agamemnon is, zal ook E. niet onbekend zijn. In de jongste uitgave, althans de jongste die te mijner kennis gekomen is, die van den hoogleeraar S. Karsten, vind ik ter opheldering aangeteekend: ‘Quid vero significet *εὐνῆς παροψώνημα*, difficile dictum. Wellauerus intelligit gaudium ex Cassandrae morte (*εὐνῆς*), quod ad priorem laetitiam accedat, Paleius, additamentam adulterii Prior interpretatio verbis, posterior, Clytemnaestrae sensui incongrua. Critici varias tentarunt correctiones, etc.’ Over de opvatting aldus heerscht verschil van meening, en wanneer hier de dood van Agamennon en Kassandra als een verhooging van Klytemnaestra's wellust wordt voorgesteld, is men alleen bevoegd zijn goedkeuring aan die verklaring te onthouden.

Wägner heeft zoogenaamde anekdoten van lateren tijd en eigenlijke geschiedenis dooreengehaspeld, luidt de aanklagt.

Waar is de kanon te vinden, die het anekdotisch element uit de behandeling der geschiedenis weert? Is integendeel een kort gezegde, een enkele handeling dikwerf niet veel treffender ter schildering van een karakter dan een wijdloopig betoog? Wanneer Grote Perikles zeldzame welsprekendheid regt duidelijk wil maken, acht hij het niet beneden zich een anekdote van Plutarchus tot illustratie te gebruiken; eveneens waar hij van Alkibiades jeugd en overmoed gewaagt, brengt hij bijna alle overleveringen dienaangaande in herinnering (Grote, VI, 16, VII, 32). Zullen nu ook Plutarchus en Grote in hetzelfde lot als Wägner deelen en zich met hem een plaats in E's groote doodenkast zien aangewezen?

Er heerscht geen eenheid van stijl in de Hellas, en E.

weet niet voor welke lezers het werk bestemd is. Dat is niet mijn schuld. In het prospectus, de 1ste aflevering begeleidende, heb ik duidelijk gezegd, dat de ‘Hellas’ werd aangeboden aan allen, die in de geschiedenis en de ontwikkeling van het Helleensche volk belang stelden, aan allen die, zonder zelve een studie der oudheid te ondernemen, iets omtrent de godsdienstige begrippen, de maatschappelijke instellingen, de onschatbare verdiensten der Grieken op het gebied van wetenschap en kunst verlangden te vernemen. Zoo E. nu verder in den stijl der mythen en dien der eigenlijke geschiedenis een verschil heeft waargenomen en Wägner dat tot een fout aanrekent, vergeet hij het voorschrift van Sallustius, die juist als een der vereischten en eigenaardige moeijelijkheden der historiographie opgeeft ‘quod facta dictis exaequanda sunt.’ Wat de aangehaalde woorden uit de Heraklesmythe zelve betreft (waarin, 't zij ter loops opgemerkt, wederom twee drukfouten worden gemaakt, die in Hellas door E. niet te vinden zijn; zou dit welligt een taktiek zijn om op den lezer den indruk van slordige correctie te weeg te brengen?), ik vermoed dat de heer E. geen docent is, of zich ten minste nooit het onderwijs in de mythologie zag toevertrouwd; hij had anders welligt gevoeld, dat de woorden: ‘wie het mogen willen betwijfelen, enz.,’ een min of meer ironische teregtwijzing behelzen voor die ongeloovige en lastige leerlingen, die steeds vragen: ‘Maar hoe kan dat? Dat is toch zeker niet waar?’

Waarom men juist tot de vorige eeuw moet behooren om de uitdrukking te verstaan: ‘Solon verliet, het stof van zijn voeten schuddende, het paleis,’ verklaar ik met den besten wil van de wereld niet te begrijpen; ik dacht tot heden, dat het een gewone, door het gebruik geijkte spreekwijze was, om aan te duiden, dat men zich van iemand afwendt, die naar onzen raad niet wil luisteren. Zeker is bij Herodotos het antwoord wel zooveel beteekenend als bij Wägner, maar E. vergeet, dat het bij Herodotos minstens een bladzijde beslaat, en zal toch zeker niet beweren, dat de hoofdgedachte: de wisselvalligheid van het menschelijk geluk, hier niet is teruggegeven.

Een soortgelijke onbeduidende aanmerking volgt: Wägner had één reden opgegeven, waarom bij de Hellenen geen goden van wanstaltigen vorm als bij de Aegyptenaren gevonden werden; de heer E. heeft aan die ééne reden niet genoeg en betoogt met verwijzing op Frans Hemsterhuis, dat hun vrijheidsgevoel ook daartoe had medegewerkt. Zoo'n afkeurende aankondiging

is toch geen onaardige gelegenheid om zijn eigen belezenheid aan den man te brengen!

Al gaande weg ben ik tot den grooten stormram genaderd, die met één stoot de gansche degelijkheid van Hellas zal neêrrammeijen. Die plaats, welke ik hieronder in haar geheel zal ondernemen, brengt mij intusschen zeer in het naauw, niet om Wägner maar om den heer E. zelven: ik zie me namelijk in het moeijelijk dilemma gebragt, om te kiezen tusschen *onkunde* of *kwade trouw*. Het eerste mag ik niet onderstellen bij een medewerker in ‘de Gids,’ het andere vermoeden verbiedt mij de christelijke liefde, en toch.... De geheele letterkunde van dien tijd is daar, om te bewijzen, hoe overeenkomstig de geschiedenis Wägner's voorstelling is, eenigzins gekleurd welligt, naar de politieke overtuiging van den schrijver. Nu mag de heer E. zich een ideaal scheppen, waar kleêr- en schoenmakers het hoogste woord voeren; wij leven in een vrij land; maar geen regt heeft hij de schildering van den politieken toestand te Athenae na Perikles dood, gelijk Wägner ons dien beschrijft, als wonderlijk, als onwaar voor te stellen. Het lust mij den geïncrimineerden zin op de wijze van den ten koste van Wägner zoo hoog opgevijzelden Barthélémy, met noten te verrijken.

‘Te dier tijd waren in de bloeijende en magtige hoofdstad, door handel en nijverheid burgers van geringe afkomst, tot rijkdom en aanzien gestegen (1), en deze verlangden niet slechts hun stem in de volksvergadering uit te brengen, maar als leidende hoofden aan het bestuur van den staat deel te nemen. De leden der oude en aanzienlijke geslachten waren in geen opzigt door de wetten te Athenae bevoorregt (2), hoezeer zij door hun aanhang, hun vermogen, hun meerdere geestesbeschaving en ontwikkeling, nog een belangrijken invloed uitoefenden (3). De parvenu's wilden niet minder zijn dan zij, (E. leest dan *gij*), en baas kleêrmaker en baas handschoenmaker (4) meenden (E. alweêr *meende*), terwijl zij op hun wèlgevulde buidels sloegen (5), dat zij even goed als de groote heeren de staatszaken konden leiden (6). Dezen hoogen dunk van zich zelve en hun wereldverbeterende plannen kraamden zij eerst uit ten aanhoore van de handwerksgezellen en hun eigen arbeiders en werden (E. verbetert *zij werden*; mijns inziens is alle verandering geen verbetering), wat van zelf spreekt, als onfeilbare orakels aangegaapt (7); vervolgens daarmede niet

tevreden, traden zij ook in de volksvergadering als sprekers op om hun wijsheid te luchten. Dikwerf trof hen het lot, dat zij uitgelagchen werden (8), maar zij troostten zich met de gedachte, dat miskenning ten allen tijde het lot van groote mannen is geweest, en lieten zich daardoor niet uit het veld slaan. Daar zij met een scherp natuurlijk verstand begaafd en, bij de algemeen verbreide politieke ontwikkeling, geenszins vreemdelingen waren in de staatsaangelegenheden, gebeurde het menigmaal, dat zij den spijker op den kop sloegen en hun voorstel zagen aannemen (9). Dus waren zij mannen van gewigt, en meende ieder niet minder te zijn dan Solon, ja, bij hen vergeleken, was Perikles een regte stumpert (10). Vooraan in deze rij van politieke tinnegieters, stond een zekere looijer en leerhandelaar Kleon.'

1. Xen., Mem. lib. II, 7. 2. Plut. Arist., 22. 3. Grote, History of Greece, Vol. 6, p. 244,45. 4. Arist. Equit. vs. 129 sqq. 5. Plut. Nicias, 8, waar het demonstratieve van Kleon uitvoerig beschreven wordt. 6. Thuk. IV, 27. 7 Arist. Equit., vs. 1110 sqq. 8. Thuk. IV, 28. Xen. Mem. III, 6. 9 Thuk. IV, 28. 10. Arist. Equit. 810, 11, 12, waar Kleon zich beroemt zijn vaderland belangrijker diensten bewezen te hebben dan Themistokles.

Er blijven nog slechts twee kleinigheden te beantwoorden: de heer E., heeft mij hier mijn taak nog ligter gemaakt dan in het voorafgaande. Een ieder die oogen heeft kan zich overtuigen van E's getrouwheid in het beschrijven der plaatjes, waarvan geen enkel naar het schijnt zijn goedkeuring heeft kunnen verwerven. Een karakteristieke plaat heet de ontmoeting van Alexander met Diogenes, waar Diogenes niet *onder* maar *naast* een groote ton ligt, en de houd evenmin onder Diogenes, maar op een behoorlijken afstand op den grond. Bij de plaat, een wedren voorstellende, is de voorstelling van E. even valsch: zoo er in de groep op den voorgrond een hoofdpersoon is, dan is het de figuur links; voorts is nergens een kerel te zien, 'dien (sic.) daar lang uit op het gras ligt.'

Ook mijn spelling der eigennamen heeft geen genade gevonden in de oogen van den heer E.; welligt is hij op dit punt het gevoelen van Dr. Engelbregt toegedaan, van wien ik mij herinner voor eenige jaren een niet onaardig artikel over die zaak te hebben gelezen. Hoe het zij, Dr. Engelbregt's gronden hebben mij niet belet zooveel mogelijk den griekschen

vorm te behouden, en zeer zeker heeft de heer E. mij niet bekeerd; dat er hier en daar inconsequentiën zijn ingeslopen, ik erken het volgaarne, en beloof een volgende reis beter mijn best te zullen doen.

Ik heb getracht de grieven van den heer E. tegen Hellas te weêrleggen; niemand wane echter, dat ik Wägner's geschrift volmaakt of onverbeterlijk zou achten. Wat hij beloofde: een trouwe schildering van het Helleensche volk in zijn opkomst, bloei en verval: een geschiedenis van hun ontwikkeling op geestelijk gebied; een levendige voorstelling van de zeldzame hoogte, die zij op het gebied van kunst hebben bereikt; die belofte is hij trouw nagekomen, en daarom wil ik mijn verdediging van Wägner's Hellas besluiten met de bekende verzen van Horatius Epist. ad Pis.

> Verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis
> Offendar maculis, quas aut incuria fudit
> Aut humana parum cavit natura.

Dat ik, die Hellas als een goed boek heb aanbevolen, en tot heden nog geloof, met de vertaling geen onnut werk te hebben verrigt, den handschoen, Wägner toegeworpen, opnam, zal niemand bevreemden, en menigeen zal misschien in mijn antikritiek een ‘oratio pro domo’ zien. Daarom is het mij aangenaam te kunnen betuigen, dat ik niet alleen sta in mijn gunstige meening.

Behalve de verzekering van menig geacht ambtgenoot, dat hij Hellas met genoegen had leeren kennen, en met gerustheid aan zijn leerlingen durfde aanbevelen, behalve nog vele andere, buiten het onderwijs staande, lezers, zoo als ik voornamelijk op het oog had, die mij verklaarden, met vrucht en belangstelling Hellas te hebben gelezen, zijn nog twee gunstige recensiën te mijner kennis gekomen: de eene in het Leeskabinet (evenmin als van de Konst- en Letterbode, weet ik mij het nommer te herinneren), geteekend J.H.S.; de andere, die èn om den naam èn om de gemotiveerde uitspraak voor mij grooter waarde heeft, die van Dr. Rudolph Dietsch, Professor te Grimma, met Alfred Fleckeisen, redakteur van de ‘Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik.’ Wat ik in het Prospectus in substantie als mijn oordeel over Hellas had opgegeven, vond ik eenige maanden later, in het Januarijnommer van 1860, in extenso terug.

Ik wil ten slotte de woorden van den geachten referent aanvoeren: Anzeige von Hellas von Dr. Wilh. Wägner.

Ref. ist eigentlich kein Freund der illustrirten Bücher, dergleichen jetzt so viele auf dem Markt gebracht werden. Entweder werden die wissenschaftlichen Gegenstände um der Illustrationen willen zugestutzt oder die Bilder geben nichts weniger als eine anschauliche Versinnlichung dessen, wozu sie gefügt sind. Die meisten derartigen Bücher sind Speculationen auf eine Vorliebe unseres Zeitalters und werden meist nach flüchtigem Ansehen ohne bleibenden Gewinn wieder bei Seite geworfen. Das vorliegende werk macht eine rühmliche Ausnahme von den meisten derartigen Literaturerscheinungen. Mann erkennt sofort am Texte, wie wahr die Versicherung des Herrn Verf. in der Vorrede ist, dass er jahrelange Studien auf dasselbe gewandt habe und von anerkannten Schulmännern und Gelehrten berathen und unterstützt worden sei. Denn überall zeigt sich eine wirkliche Vertrautheit mit dem Gegenstande in seinem ganzen Umfange, die sich wiederum in deutlicher und klarer Darstellung, welche von allem übertriebenen und phrasenhaften sich freihält, ausspricht. Dass hier und da noch einiges sich findet, was vor den strengen wissenschaftlichen Forschung nicht besteht' (nu volgen enkele aanmerkingen: op den leeftijd van Pheidon; de keuze der Archonten; het gebruik van het woord: agora, waarna ref. vervolgt), 'dadurch kann dem Werke selbst kein Abbruch geschehen, da einerseits Verschiedenheit der Ansicht immer möglich ist, andererseits das ungeheuere Gebiet kaum von einem Gelehrten selbständig prüfend durchforscht werden kann.

Den Illustrationen können wir ebenfalls im ganzen Beifall nicht versagen; manche veranschauliche recht gut die dargestellten Gegenstände. Freilich sind einige nicht ganz passend. Die dem zweiten Bande angefügte Karte von Griechenland ist recht sauber gestochen, doch hat das Streben bei dem beschränkten Raume die Gebirge recht deutlich hervortreten zu lassen Misverhältnisse erzeugt. Die beigegeben Tafeln, Thorwaldsens Alexanderzug darstellend nebst den dazu gegebenen Erlaüterungen werden, wenn auch nicht zum Gegenstände gehörig, doch nicht unwillkommen sein.

R(udolph) D(ietsch).

Dordrecht, 17 Nov. 1861.

Dr. J.C. VAN DEVENTER.

De oorsprong van het monotheïsme bij de Israëlieten.

Ernest Renan, Nouvelles considérations sur le caractère général des peuples sémitiques, et en particulier sur leur tendance au monothéisme. Paris, 1859. (Journ. Asiat., fevr., mai.)
P. Hofstede de Groot, De Oorsprong van het Monotheïsme. Groningen, 1861. (Waarh. in Liefde, II.)

De titel, dien ik aan het hoofd van dit opstel geschreven heb, moet geene te hooge verwachtingen opwekken; want ik acht mij niet bij magte den oorsprong van het monotheïsme eens voor al te bepalen. De studie van dit belangrijk verschijnsel op het gebied van de geschiedenis der godsdienst is, dunkt mij, nog lang niet ver genoeg gevorderd, om nu reeds haar slotsom op te maken. Mijn doel is dan ook alleen, om over dit vraagstuk eenig licht te verspreiden, de beantwoordingen die men daarvan onlangs heeft gegeven te beoordeelen, en ons zoo mogelijk een enkele schrede nader tot de oplossing van dit raadsel te brengen.

Reeds sinds eenigen tijd was ik bezig het een en ander over dit onderwerp te verzamelen, en mij alzoo voor te bereiden tot het schrijven eener geschiedenis van het Monotheïsme, dat is, de leer van één God of, wil men, het geloof aan één God. Ik was daartoe opgewekt door het lezen van Renans ‘Nouvelles considérations sur le caractère général des peuples sémitiques, et en particulier sur leur tendance au monothéisme’[1]

1 Afzonderlijk overgedrukt uit het Journal Asiatique, févr., mai 1859.

Maar op dit werkjen van Renan, waarmede ik niet geheel instemde, volgde weldra een verhandeling van Prof. P. Hofstede de Groot in het Tijdschrift Waarheid in Liefde, II^{de} stuk 1861, onder den titel van: ‘Oorsprong van het Monotheïsme onder het menschdom, bijzonder met het oog op de denkbeelden van Ernest Renan’, met wier uitkomsten ik mij nog veel minder vereenigen kon. Ik meende, nu het vraagstuk alzoo ook in ons vaderland aan de orde was gesteld, de bespreking daarvan niet langer te mogen uitstellen, en de voorloopige resultaten van mijn onderzoek nu reeds te moeten meêdeelen. Naast de beschouwingswijs van Hofstede de Groot en Renan wil ik dan de mijne stellen. Ik begin met de beoordeeling van Prof. de Groots verhandeling, schoon zij jonger is dan die van den franschen geleerde, omdat zij de oudste meening over dit onderwerp voorstaat.

I.

Renan poogde het Monotheïsme uit den aanleg der Semieten te verklaren. Prof. Hofstede de Groot verwerpt die onderstelling, en beweert daarentegen: het monotheïsme dankt zijn oorsprong aan een bijzondere openbaring van God, reeds aan Adam, later aan Noach, Abraham en Mozes gegeven. Het is de oude, welbekende supranaturalistische hypothese. Eigenlijk is zij niet alleen een verklaring van den oorsprong van het monotheïsme, maar van den oorsprong der godsdienst in 't algemeen. De mensch zou, volgens Hofstede de Groot, zonder hooger openbaring, niets meer dan een dier, dat is een wezen zonder godsdienst zijn. Door Gods zorg evenwel werd aan den eersten mensch de kennis van den éénen waren God geopenbaard, een godsdienst waarvan alle andere, ook de polytheistische dan de verbasteringen zijn.

Daar is in deze meening iets eerbiedwekkends en groots. 't Is een stelsel uit één stuk. Het verklaart alles - schijnbaar althans - en laat niets meer te vragen over. Heeft men deze oplossing als de ware aangenomen, men behoeft zich met geen verdere onderzoekingen te vermoeijen. Doch wel beschouwd is zij geen verklaring en niet meer dan een zeer onzekere onderstelling.

Zij is geen verklaring. Zij is eigenlijk niets anders dan een belijdenis van onwetendheid, het gewone redmiddel van traagheid of onkunde. Toen Herder den oorsprong der menschelijke taal uit klanknabootsing had zoeken te verklaren en later inzag, dat deze theorie meer dan gebrekkig was, wierp hij zich in de armen van hen die het ontstaan der spraak evenzeer uit een buitengewone goddelijke openbaring afleidden. Hetzelfde doet men waar het de godsdienst geldt. Men weet niet hoe zij ontstaan is. Men vindt zich niet bevredigd door de bestaande theoriën. En in plaats van nu nederig te bekennen: het onderzoek is nog niet rijp genoeg om deze vraag te beantwoorden; in plaats van met verdubbelden ijver en naauwkeurigheid de geschiedenis der godsdienst zelve te beoefenen, roept men eenvoudig: Hier moet een wonder geschied zijn! Hier heeft God zelf onmiddellijk tot de menschen gesproken! Maar de dorst naar kennis - en deze is door den Schepper in onze harten gegeven - laat zich zoo ligt niet bevredigen. Het staat ieder vrij, als hij een wetenschappelijk vraagstuk niet kan oplossen, een sprong te doen op godsdienstig terrein. Maar die de wetenschap lief heeft houdt niet van dergelijke verwarring, en laat zich niet afschrikken om te zoeken tot hij vindt. Wetenschappelijke vragen moeten langs wetenschappelijken weg worden beantwoord, en zoo dit onmogelijk blijkt, als onoplosbaar worden ter zijde gesteld.

Ik heb de theorie van Prof. de Groot ook een onzekere onderstelling genoemd. De Hoogleeraar zal dit niet gaarne toegeven. De voornaamste, althans de eerste grief, door hem tegen Renans bewering ingebragt, is deze, dat zij niet meer dan een onderstelling is, waar tegenover hij *de geschiedenis* plaatst. Laat ons zien met welk regt.

'De oudste fragmenten in Mozes eerste boek te vinden,' zoo schrijft de Groot blz. 235, 'verhalen ons, hoe men over hun oorsprong en zamenvoeging denke, dat, zoodra de eerste menschen waren geschapen, God zich aan hen bekend maakte, hen de aarde wilde doen bebouwen, hun aanwijzing gaf om een taal te vinden, een gebod oplegde,' enz. Laat ons beginnen met hier over enkele dingen heen te stappen. Vergeten wij bijvoorbeeld, dat niet de oudste fragmenten van Mozes eerste boek[1] dit alles verhalen. Pijnigen wij ons ook niet te

1 De zes eerste historische bocken van het O.T. zijn hoofdzakelijk zamengesteld uit twee oorkonden, de oudste of elohistische, de latere of jehovistische, aldus genoemd naar de daarin gehruikte namen van God: Elohim of Jahve. De paradijsgeschiedenis behoort geheel tot de jongste of jehovistische oorkonde.

zeer of op dat wonderspreukige: dat God den eersten menschen een aanwijzing gaf om een taal te vinden, van welke aanwijzing noch in de oudste noch in de jongste fragmenten van Mozes eerste boek iets te lezen staat; tenzij de Hoogleeraar bedoelt: ‘dat de Heere God al het gedierte des velds tot Adam bragt, om te zien hoe hij ze noemen zoude (Gen. II, 19)’, hetgeen heel iets anders dan een aanwijzing is. Houden wij ons aan dit eene, dat God zich aan hen bekend maakte, en hun een gebod oplegde. Het laatste nu lees ik duidelijk Gen. II, 16, 17. Het eerste vind ik nergens. Een verbod geven en zich bekend maken, zich openbaren, is niet hetzelfde, geheel niet. ‘Ik ben El-Shaddai, God de almagtige!’ dat tot Abraham, ‘Ik ben Jahve uw God die u uit Egypteland uitgeleid heb!’ dat tot Israël werd gesproken, ziedaar de vormen waarin de schrijver van Genesis Gods openbaringen hult. Maar iets dergelijks zegt God tot Adam nergens. ‘Gij zult niet eten van den boom der kennis!’ dat is alles. De oude schrijver onderstelt eenvoudig dat Adam God kent, zonder natuurlijk onderwijs, door zijn geboorte, uit zijn natuur. En hij onderstelt dat niet van Adam alleen, maar van geheel zijn nageslacht tot Noach toe. Vóór den zontvloed is er bij hem van afgoderij geen sprake, en daarom ook niet van eenige monotheistische openbaring, noodig om die te bestrijden. Kaïn brengt een offer aan God zoowel als Habel. Lamech sloeg een jongeling dood om een buile en een man om een wond, maar wij lezen niet, dat hij afgoden rookte. Wij hooren veel van de verdorvenheid van 't menschdom, maar niets van zijn polytheïsme. De verhalen vóór den zontvloed zijn dan ook allen zedelijke verhalen, en de eenige vermelding der godsdienst is, behalven ter loops bij het offer van Kaïn en Habel, als de schrijver meêdeelt dat men in de dagen van Enos den naam des Heeren begon aan te roepen, m.a.w. Hem te vereeren, hetgeen in strijd is met hetgeen hij zelf van Kaïn en Habel verhaalt. De geschiedenis der godsdienst begint eerst van Noach, met wien God na den zontvloed een verbond sluit. Als Prof. de Groot dus beweert, dat God zich aan de eerste menschen bekend maakte, dan heeft hij regt, dit als een hypothese op te werpen, maar geen regt zich daarbij op *de geschiedenis* te beroepen.

Ja, Prof. de Groot weet nog meer dan dit. Niet alleen, dat hem iets bekend is omtrent een openbaring van God aan Adam, waarvan de oudste oorkonde zwijgt, maar hij weet ook te zeggen, hoe die openbaring geschiedde. Prof. Hoekstra had ergens gezegd, dat men de paradijsgeschiedenis ontdoen moet van haar zinnebeeldig kleed, en als daar van den Heere God sprake is, moet denken aan den immanenten God, niet aan een persoonlijk verschijnen van God, zigtbaar met de oogen des ligchaams. 'Neen!' roept zijn ambtgenoot uit, 'wie zou zoo dwaas zijn? Maar God zich openbarende door een zigtbaar verschijnenden en hoorbaar sprekenden Engel - dit is geen onredelijke of met den Bijbel strijdige voorstelling,' Ik antwoord werderom: 'Of die voorstelling redelijk is, daarover willen wij niet twisten. Dat zij niet met den Bijbel strijdt, en Ex. III, 2, 4, wordt gevonden, wil ik gaarne erkennen. Maar dat zij in strijd is met de voorstelling van Gen. II en III, waar God regtstreeks spreekt tot den mensch, is zeker. Die deze voorstelling voor de geschiedenis houdt, mag er zijn eigen vonden niet tusschen voegen.'

Maar gesteld eens, dat wij zoo iets in de eerste hoofdstukken van Genesis lazen, zou men dan nog regt hebben die schoone, maar kinderlijke verhalen zonder meer *de* geschiedenis te noemen, en daarmede aan alle wetenschappelijke onderzoekingen paal en perk te stellen?

Ik wil niet loochenen, dat aan het verhaalde in de eerste hoofdstukken van Genesis een historische overlevering ten grondslag ligt. Wij hebben hier ongetwijfeld een der oudste oorkonden van het menschelijk geslacht. Zij gaat terug tot den tijd toen de volken van den aardbodem, misschien op weinige uitzonderingen na[1], nog als één volk, één stam, één familie zamenwoonden in een schoone, vruchtbare landstreek van Azië; toen Egyptenaars, Semieten en Aryers nog vereenigd leefden in het moederland, vanwaar zij later, op verschillende tijdperken oostwaards, westwaards en zuidwaards uittogen. Zij stelt ons den toestand van dit groot geslacht, niet als een staat van dierlijkheid en ruwheid, maar als een leven van onschuld, zorgeloosheid en gelukkige onwe-

1 Ik heb hier het oog op de vrees van Kaïn, dat al wie hem vond hem zou doodslaan, waaruit blijkt dat de verhaler zelf nog aan andere menschen, onafhankelijk van Adam ontstaan, moet gedacht hebben.

tendheid voor. Zij verhaalt, dat de eerste menschen Gods nabijheid erkenden aan den wind des daags, waarschijnlijk een herinnering van de oudste gemeenschappelijke godsdienst dezer volken, als een vereering van den wind, die wij dan ook op den bodem van al de latere godsdiensten dezer stammen wedervinden. Zij schildert ons hoe de taal gesproten is uit de behoefte der menschelijke rede, om aan de voorwerpen die ons omringen een naam te geven, een overlevering wier juistheid door het onderzoek der talen wordt bevestigd[1]. Zij spreekt eindelijk - en hierin stemt zij, gelijk in meer opzigten, met de sagen van andere volken overeen - zij spreekt van een menschenpaar, en duidt daardoor stilzwijgend aan, dat de monogamie oorspronkelijker dan de veelwijverij, en dat deze laatste eerst in een tijdperk van zedebederf en verbastering ontstaan is. Om niet te gewagen van de groote zedelijke waarheid in de paradijsgeschiedenis afgebeeld, waardoor zij een schoone type wordt van 't geen zich dagelijks herhaalt, een beeld van de vrijheid, de zwakheid en het zelfbedrog van den mensch en van de treurige gevolgen der zonde.

Maar zullen wij nu verder gaan, en ook het kinderlijk eenvoudig omhulsel, waarin deze overlevering tot ons kwam, als zuivere geschiedenis beschouwen? Moeten wij nu ook aannemen, dat God, in die eerste tijden, gewoon was, gelijk een oostersch landheer, 's avonds na de hitte van den dag, te komen wandelen in den hof en dan met zijn menschenkinderen van mond tot mond te spreken? Zijn het zeker gestaafde historische feiten, dat er toen een boom was, wiens vruchten zedelijk inzigt en kennis, en een andere boom, wiens vruchten het eeuwige leven konden schenken, en dat destijds de slang regtop ging als een haan en sprak als een mensch? Mag het nu niet anders dan letterlijk worden opgevat, dat de eerste menschen uit het paradijs verdreven werden, en dat deze lusthof door cherubim, griffioenen met vlammende zwaarden bewaakt werd? Maar dan moet men ook álles aannemen. Dan mag men niet betwijfelen, dat de vrouw geboren is uit een rib van den man, die in den slaap uit zijn zijde genomen en door vleesch vervangen werd, zonder dat hij daar iets van bemerkte. Dan heeft men geen regt te loochenen, dat ook het maken van kleêren

1 De oudste uitdrukking voor een *woord* in de arische talen is juist *naam*: *nâman, ὄνομα, nomen*.

op eene buitengewone goddelijke openbaring berust, ja, dat God-zelf de kleederen voor de eerste menschen vervaardigde en hun die heeft aangetrokken; - voorstellingen, die ons niet bevreemen of ergeren in zulk een naieve vertelling der oudheid, maar die wij toch moeilijk tot de onze kunnen maken. Met één woord, de meening van Prof. de Groot, dat het monotheïsme door God op buitengewone wijs aan de eerste menschen geopenbaard werd, berust niet op het ontwijfelbaar getuigenis der historie, maar steunt alleen op de inkleeding eener oude geschiedkundige oorkonde, en is een onderstelling als een andere[1].

De vraag is alleen, of deze onderstelling met goede bewijzen gestaafd wordt. De groningsche hoogleeraar tracht haar waarschijnlijkheid, ja zelfs haar noodzakelijkheid aan te toonen, voornamelijk op tweeërlei wijze. Hij beroept zich op de menschelijke natuur en op de geschiedenis van later eeuwen.

De mensch, zegt hij, is een gezellig wezen. Hij wordt eerst mensch door de zamenleving. Opvoeding en onderwijs alleen kunnen hem tot een redelijk denkend, zedelijk en godsdienstig wezen vormen. Bij geen onzer is die ontwikkeling de vrucht van eigen inspanning alleen. Wij zien dit bij de kinderen, wij nemen het waar bij de volken. Hoe kan nu de eerste mensch ooit een redelijk wezen geworden zijn zonder opvoeding? En wie was er om hem op te voeden dan God, of eenig hooger wezen, door God daartoe verordend? Ja, ‘zonder opvoeding door hoogere wezens zouden ook tien paar menschen te zamen niets dan diermenschen, dieren in menschengedaante zijn gebleven.’

Alzoo, de schrijver neemt hetgeen hij bij kinderen en zich

1 Hoe men in de oude sagen de geschiedkundige kern van de inkleeding moet afscheiden, toont de mythe van Prometheus duidelijk aan. Hesiodus (Theog., 53 vv.) verhaalt dat Prometheus bij 't offer in Mekone de goden liet kiezen, welk deel van den geslagten stier zij voor zich begeerden. Daartoe legde hij aan de eene zijde het vleesch en het vet in de huid, door de maag verborgen, aan de andere zijde de beenderen met schitterend vet bedekt. Zeus, hoewel hij de list doorgrondt, kiest het laatste, en sedert dien tijd, zegt de dichter:

> Sedert plegen den goden de stammen der menschen op aarde
> 't Witte gebeente te branden op rookende offeraltaren.

Mag nu ook in deze mythische voorstelling de geschiedkundige herinnering schuilen, dat de menschen, vroeger gewoon voor de godheid het gansche offerdier te verbranden, later slechts de beenderen met eenig vet offerden, wie zal het als historie beschouwen, dat Zeus zelf door eenig teeken van den hemel met die beperking van zijn aandeel genoegen nam?

ontwikkelende volken waarneemt, tot maatstaf van 't geen bij bij den eersten mensch heeft moeten geschieden. Onze ontwikkeling is niet de vrucht van eigen inspanning alleen, dus ook de ontwikkeling niet van den eersten mensch. Ik loochen de juistheid van deze gevolgtrekking. Omdat dit nu geschiedt, behoeft dit niet altijd te hebben plaats gehad. Wij weten, door onderwijs, dat de aarde om de zon draait; onze kennis van ons planetenstelsel is geen vrucht onzer eigene inspanning; zij werd ons overgeleverd door menschen. Niet alzoo bij Copernicus; zullen wij nu tot het besluit moeten komen, dat de groote sterrekundige zijn ontdekking aan een bovennatuurlijke openbaring te danken had? ‘Neen,’ zal men zeggen, ‘maar aan juister waarneming.’ Goed, maar men had tot zijn tijd toe den hemel met groote aandacht gadegeslagen; waarom kwam niemand vóór hem dan tot inzigt van de waarheid, die hij vond? Ik antwoord, door zijn genie, dat God hem had ingeplant, of wilt ge, door een innerlijke openbaring van God. Maar als hij consequent wil zijn, mag de hoogleeraar Hofstede de Groot dat antwoord niet beâmen. Een ander voorbeeld. Wij zouden niet weten dat Amerika bestaat, zoo 't ons niet door onze schoolboeken was gezegd. Maar Columbus, die 't in geen schoolboeken had geleerd, en die het daarenboven niet door waarneming kon weten, waaraan Coperniens zijn ontdekking te danken had, Columbus, bij wien 't niets anders was dan de intuitie van een magtigen geest, niets anders dan geloof, maar ook een vast geloof, een overtuiging, die hem alles deed wagen; had hij het van een engel uit den hemel vernomen? Neem welke ontdekking gij wilt, die der drukkunst of van den omloop des bloeds, van de zwaartekracht of de stoomkracht, het geldt van alle.

Doch laat ons liever nog een ander voorbeeld nemen uit een gebied, zeer na grenzend aan dat, waarop wij ons thans bewegen. Ik bedoel dat der taal. Waarom gebruikt een engelsche of nederlandsche, een russische of indische, een perzische of arabische knaap een taal, die verbuiging en vervoeging bezit, een turksche of finsche jongen een taal, die niet gebogen wordt en waarin aan één onveranderlijken wortel andere veranderlijke wortels zich vasthechten, terwijl de kleine burger van het hemelsche rijk en zijn siamesche stamgenoot hun gedachten steeds in op zichzelf staande volkomene wortels uitdrukken? Waarom wordt er nu onder ons niet een knaap geboren, die zich van een spraak als de chinesche bedient,

en waarom brengen de beschaafde Turken het nooit zoo ver, om aan de arabische en perzische talen, wier woordenboeken zij geheel hebben geplunderd, de kunst van verbuigen af te zien en op hun landtaal toe te passen? Om dezelfde reden, waarom een zweedsche knaap gewoonlijk de luthersche, een spaansche de katholijke, een turksche de mohammedaansche godsdienst belijdt, te weten, omdat zij daarin *onderwezen* zijn. De taal, die wij spreken, hebben wij, ieder voor ons, ongetwijfeld aan onze opvoeding te danken. Zij is een vrucht van overlevering en onderwijs. Maar er is een tijdstip in het verleden geweest, toen zij dat niet was. Er is een tijd geweest, toen de turanische talen (ik gebruik de meest bekende, schoon welligt minder juiste benaming), uit den primitieven toestand, waarop de chinesche is blijven stilstaan, tot een hoogeren, meer vrijen, meer ontwikkelden vorm overgingen; en wederom een tijd, toen de arische en semitische talen het standpunt der turanische verlieten, en de vleugelen aanschoten, die haar sedert boven alle andere talen in bruikbaarheid en schoonheid verhieven. De overblijfselen van de vroegere minder ontwikkelde vormen in de drie laatstgenoemde taalsoorten, toonen dat duidelijk aan. En nu vraag ik, moeten wij, om dit te verklaren, tot een buitengewone openbaring onze toevlugt nemen? Moeten wij zeggen, dat de stamouders der Turken door een engel in de zamenstelling onderwezen zijn, en dat onze stamouders en die der hebreën op dezelfde wijs leerden verbuigen? Indien niet, dan bestaat er ook geen reden waarom wij uit het feit, dat het monotheïsme thans een vrucht van onderwijs en overlevering is, zouden afleiden, dat het eens, aan den eersten monotheïst, op bovennatuurlijke wijs moet geopenbaard zijn.

Alles begint met eens een ontdekking te wezen. Dan - als 't niet meer ontdekt of gevonden behoeft te worden - wordt het een zaak van overlevering. Elke kunst, elke zede, elke wetenschap heeft haar vader, en plant zich dan door onderwijs voort[1]. Wij kunnen niet verklaren hoe Jubal de vader werd van allen, die harpen en orgelen handelen, noch hoe de vallende

1 Om niet te breedvoerig te worden wil ik hier slechts ter loops van iets anders spreken dat Prof. d.G. voorbij ziet. Hij neemt niet in aanmerking dat een kunst, wetenschap of godsdienst door onderwijs alleen worden *voortgeplant*, niet *ontwikkeld*. Daartoe worden niet minder hoogbegaafde geesten gevorderd, dan om een ontdekking te doen. Moeten wij nu voor elk, die zich boven de *overlevering* verheft, een buitengewone openbaring aannemen?

appel juist Isaäc Newton het denkbeeld der zwaartekracht ingaf, ofschoon er toch vóór hem zooveel appels gevallen waren, zonder iemand tot die ontdekking te leiden; wij kunnen dit niet verklaren dan uit een bijzondere begaafdheid van hun geest in verband met de omstandigheden waarin zij verkeerden - dit laatste vooral niet te vergeten. Toch zullen wij niet geneigd zijn, om hetzij Jubal, hetzij Newton door hemellingen te laten onderwijzen. Ik zie niet in, waarom iemand op dezelfde wijs niet de vader van het Monotheïsme kan zijn geweest[1].

Staan wij nog een oogenblik stil bij de zeer gewaagde bewering van Prof. de Groot, dat tien paar menschen zamen, zonder opvoeding door hooger wezens, niets dan diermenschen, dieren in menschengedaante zouden gebleven zijn, - om dan tot de wederlegging van andere door hem aangevoerde bewijzen over te gaan. Ik moet erkennen, dat ik naauwlijks mijn oogen gelooven kon, toen ik dit las. Zulk een werktuigelijk supranaturalisme, weinig van dat der roomsche kerk verschillend, had ik bij een protestantsch hoogleeraar van de groningsche rigting niet durven verwachten. Ik wil tegen dit beweren niet inbrengen dat het weinig bemoedigend is. Ik wil er de moraal niet uit trekken, dat wij voortaan de apen als min bevoorregte broeders moeten beschouwen, begaafd als wij, en die zeker mensch-apen, menschen in apengedaante zouden geworden zijn, indien hun ook een opvoeding door hoogere wezens ware ten deel gevallen. Alles wil ik aannemen - wanneer 't bewezen kan worden.

Het bewijs nu van den Hoogleeraar is dit: ‘In Engeland huisde in de vorige eeuw eene rooverbende, die menschen vermoordde, vooral om het warme bloed uit hunne ligchamen te drinken. Ze bestond uit ééne familie, kinderen en kleinkinderen van een landlooper en eene herderin, die met elkander waren gaan wonen in eene groote spelonk aan de zee, vandaar uittogen om te rooven, en er langen tijd met hun kroost, dat als de dieren onder elkander voortteelde, veilig waren, dewijl de ingang der spelonk meestal door de zee was gesloten, en alleen bij de ebbe eenige oogenblikken toegankelijk was.’

Ik houd dit getuigenis in dezen voor niet ontvankelijk. Aangenomen, dat het zonderlinge feit genoegzaam gestaafd is,

1 Dat sommige kunsten enz. in verschillende landen of op verschillende tijden meer dan eens zijn uitgevonden of ontdekt, verandert aan deze bewijsvoering niets.

schoon Prof. de Groot zijn bronnen niet noemt. Gesteld dat het nog met een groot aantal dergelijke proeven kon vermeerderd worden. Wat bewijst het dan nog? Kan ooit het wangedrag van een paar schurken in een tijd van maatschappelijk bederf een analogie leveren voor den toestand van het onbedorven eerste menschenpaar? En staan hier tegenover niet talrijke voorbeelden van familiën en kleine stammen - om van kleine volken, zoo als de Muyscas in Amerika niet te spreken - die juist in de afzondering, in woestijnen of ontoegankelijke bosschen, een reiner hart en eenvoudiger zeden, ja zelfs een waarachtiger beschaving bewaard hebben, dan stadsbewoners en groote volksgemeenschappen? Mij dunkt, de stammen van Hebreërs en Arabieren en de familiën van landverhuizers (niet de goudzoekers, maar de landbouwers), op wie de afzondering in zoo menig, ook in godsdienstig opzigt gunstig gewerkt heeft, en die ze voor de besmetting der zamenleving heeft bewaard, geven ons een juister voorstelling van den toestand der oudste aardbewoners, dan een paar landloopers, die de maatschappij reeds geheel bedorven had.

Ik wil den gezegenden invloed der opvoeding en der zamenleving niet betwisten. Maar men vergete niet, dat er twee soorten van menschen bestaan; menschen, die weinig of niets, en menschen die alles aan opvoeding en onderwijs danken, scheppende en ontvangende naturen. Daar zijn menschen, die in zekeren zin zich-zelf vormen, en daar zijn menschen, die zonder leiding van anderen niets zonden zijn. Simon Bar-Jona van Bethsaïda zou nooit de Petra eener gemeente zijn geworden, zoo hij niet met Jezus had omgewandeld en door dezen met veel moeite was gevormd; schoon er toch ook wel dingen waren, die vleesch en bloed hem niet openbaarden en die noch een mensch noch een stem uit den hemel hem had gezegd. Maar Johannes de Dooper is grooter geworden dan een der profeten, zonder dat iemand hem onderwees in 't geen de profeten nog niet wisten; van hem staat geen bovennatuurlijke openbaring vermeld, en toch vatte hij de stoute, de grootsche gedachte op, om het Koninkrijk der hemelen te nemen met geweld: toch dorst hij prediken, vóor dat hij nog den Messias kende, dat het Godsrijk nabij was gekomen en komen moést, indien men zich maar bekeerde, een daad van geloof zoo groot en uit zulk een geniale gedachte voortgesproten, dat wij de lofspraak begrijpen hem gegeven door dien, wiens schoenriem hij zich niet

waard achtte te ontbinden. Aan wie - men vergeve mij dezen sprong - hebben de Koningsberger wijsgeer en Cartesius en bovenal Spinoza de groote waarheden dank te weten, die zij ontdekten, en die waarheden blijven, men moge dan over hun stelsel denken hoe men wil? Wie had Shakespere, den weggejaagden strooper, den armen comediant, geleerd de diepste schuilhoeken van het menschelijk hart te doorzien? Wie heeft Rembrandt van Rhijn leeren tooveren met het licht? Zeker, de brave Swanenburg niet, van wien hij schilderen leerde. Zich zelven hadden zij gevormd, die mannen; uit zich zelven putten zij wat hun een eereplaats onder de geniën verwierf; of liever, wil men de godsdienstige spreekwijze bezigen, die een diepe waarheid uitdrukt: vleesch en bloed hadden hun dit niet geopenbaard, maar God had dit in hun harten gegeven, had deze gedachten gewekt in hun geest. Maar dan is het ontstaan van dit alles in hun geest even wonderbaar en even natuurlijk tevens, als het ontwaken van de gedachte aan een God in het gemoed van den eersten mensch. Waarom zou deze, of zoo er meer geweest zijn, waarom zouden zij niet in zekeren zin evenzeer scheppende geniën geweest zijn, als die heroën van latere eeuwen? Ik kan hier het groote onderscheid niet zien.

Prof. de Groot beroept zich ook op de geschiedenis. ‘De geschiedenis leert,’ zegt hij, ‘zelfs volgens de erkentenis van Renan, dat het Monotheïsme onder de volkeren nooit *van zelf* voor den dag komt, zelfs bij de beschaafde Grieken niet tot stand heeft kunnen komen, noch ook thans op aarde vooruitgaat, dan door inënting van 't Monotheïsme der Semieten.’ Men ziet aanstonds, dat dit vermeende getuigenis der historie voor de Groots meening niets bewijst, maar evenzeer ten grondslag van Renans hypothese kan strekken. Het zou alleen bewijzen, dat het monotheïsme het uitsluitend eigendom van de Semieten is geweest, maar ons niet leeren op wat wijs 't bij hen was ontstaan. Evenwel, ik neem de vrijheid, dit getuigenis geheel in twijfel te trekken. Ik ben overtuigd, dat de geschiedenis dit in 't geheel niet leert, maar dat wij het monotheïsme ook bij andere dan semietische volken ‘van zelf voor den dag zien komen.’ De bewijzen daarvoor zal ik straks leveren. Even weinig neem ik de verzekering aan, die de hoogleeraar weldra laat volgen. ‘De geschidenis leert mede,’ schrijft hij, ‘zelfs volgens de getuigenis van Eduard Röth, dat de wijsgeerige denkbeelden der beschaafde volkeren, niet bij elke natie

uit haar zelve zijn voortgekomen, maar schier alle door de eene van de andere zijn overgenomen.' Al letten wij niet op de kleine tegenspraak tusschen het eerste en tweede lid van dezen volzin, dan kunnen wij ons toch moeilijk met dit beweren vereenigen. De filosofie der ouden heeft op onze wijsbegeerte ongetwijfeld een grooten invloed uitgeoefend, doch daarom zou ik zelfs niet eens durven staande houden, dat de leidende beginselen, de hoofddenkbeelden der moderne wijsbegeerte, van de Grieken bijv. waren overgenomen. Van de volken der Oudheid kan dit nog veel minder gezegd worden. Bij die natiën, die toen wijsgeerige denkbeelden bezaten, waren deze geheel oorspronkelijk. De chinesche wijsgeeren hebben hun ideën niet van de indische, noch deze van de chinesche overgenomen; de Perzen filosofeerden voordat zij Babel veroverd of Kroesus vernederd hadden; de Egyptenaars zijn niet naar Indië gezeild, om zich in de Sânkhya-, Yoga- of Mîmansâ-leer te laten onderwijzen. Zelfs geloof ik niet, dat de Grieken hun bewonderenswaardige wijsbegeerte aan de zonen van Chain te danken hebben.

Maar indien 't al bewezen kon worden, wat Prof. de Groot, op gezag van Eduard Röth verzekert, voor de theorie van den eerste zou 't niets bewijzen. Bij één volk moeten die wijsgeerige denkbeelden dan toch oorspronkelijk zijn geweest. Heeft God dit bevoorregte volk dan ook in de wijsbegeerte onderwezen, even als de Hebreërs in het monotheïsme?

Ik heb tot nog toe gezwegen van een lievelingsdenkbeeld van Prof. de Groot, door hem in zijn betoog telkens op den voorgrond gesteld. 't Is het denkbeeld eener gouden eeuw. Het bewijs, dat de menschheid met een soort van gouden eeuw is begonnen, is door den Hoogleeraar onafscheidelijk verbonden met zijn bewijsvoering, dat het monotheïsme op bovennatuurlijke wijs is ontstaan. Prof. de Groot is een chiliast, maar in omgekeerde rede. Het tijdperk van aardsche gelukzaligheid, dat de chiliasten in een toekomstig duizendjarig rijk verwachten, zoekt hij met de Grieken en Perzen in het verst verleden. De menschheid is volgens hem niet met een zoogenaamden natuurstaat, waarin een dierlijk leven geleid werd, maar met een zedelijken toestand begonnen, waarin God haar had gebragt, dewijl Hij zich van buiten, waarschijnlijk door hoogere wezens, aan hen mededeelde en hen opvoedde. Ja, hij gaat verder, en haalt met goedkeuring de woorden van Schelling aan: 'Ik houd

den toestand der beschaving zeer zeker voor den eersten des menschdoms,' waarbij Prof. de Groot opmerkt, dat weinigen als Schelling hebben gesproken, 't geen in dit geval, dunkt mij, zeer gelukkig is.

Wij willen ons thans in dit vraagstuk, dat tot de palaeontologie van de menschheid behoort, niet verdiepen. Het ligt buiten ons onderwerp. Ik geloof met Prof. de Groot, dat de mensch als redelijk wezen begonnen is, te weten, dat hij van den aanvang af meer dan de dieren, ja, iets geheel anders dan de dieren geweest is. Maar een toestand van beschaving aan te nemen in de kindschheid van het menschelijk geslacht, te gelooven, dat al de ruwe volkstammen, die Afrika, Amerika, Australië en 't noorden van Azië bedekken, oorspronkelijk tot beschaafde natiën behoord hebben, zoodat de Papoeas, zonder het te weten, hun eeuw van Louis le Grand gehad hebben, en wij misschien hier of daar een fragment van de klassieke letterkunde der Abbeokoeta zullen vinden - dat heeft zoo iets van de geschiedenis op den kop stellen en vereischt geene opzettelijke weêrlegging.

Doch op één vraag van den Heer de Groot mogen wij het antwoord niet schuldig blijven, omdat zij onmiddellijk met ons onderwerp zamenhangt. Hij noodigt zijn tegenstanders uit te verklaren, hoe dan al die overleveringen ontstaan zijn, bij allerlei volken der oudheid bewaard, en die hierin met de hebreeuwsche overeenstemmen, dat ze spreken van een lang voorbijgegaan verleden, toen de goden nog met de menschen verkeerden. Hij kan het ontstaan dier sagen niet begrijpen, zoo er niet deze waarheid aan ten grondslag ligt: God heeft zich aan de eerste menschen op bovennatuurlijke wijze geopenbaard.

Het is niet te loochenen, dat bij verschillende volken der oudheid zulke overleveringen gevonden worden, ofschoon in betrekkelijk kleinen getale. Ik moet echter opmerken, dat die sagen in haar tegenwoordigen vorm niet oorspronkelijk, maar dat zij uit zeer bepaalde mythen ontstaan zijn. De Phaeaken, Ixion, Tantalos, Sisyphos, Admetos, Salmoneus bij voorbeeld, aan wie de Grieken, Jima aan wien de Perzen, Manu en Ida aan wie de Indiërs zulke theofaniën, zulke verschijningen der godheid toeschrijven, zijn bepaald mythische, in een later tijd geanthropomorfeerde personen: meestal, gelijk van al de bovengenoemde grieksche personen bewezen kan worden[1], don-

1 Vgl. Schwartz, 'Der Ursprung der Mythologie dargestellt an Griechischer und Deutscher Sage'; Berl. 1860. Bl. 15, 18, 186. Bl. 82, 107, 165. Bl. 146, 179, 271. Bl. 86. Bl. 128 en Bl. 37, 76.

derwezens, gansch gemeene natuurgoden dus en geen menschen. Het geloof, dat de goden oudtijds aan de menschen verschenen, kan dus zeer eenvoudig ontstaan zijn uit deze bijzonderheid, dat sommige wezens, in de godenmythen voorkomende, later de goddelijke vereering verloren en als menschen beschouwd werden, waaruit dan de meening voortvloeide, dat in overoude tijden de goden omgingen met de menschen. De theofaniën hebben haar oorsprong niet in het feit, dat de mensch voorheen der godheid nader stond: een feit, dat zich dan in die verschillende sagen zou hebben afgespiegeld; maar veeleer daarin dat die menschen, die daar de goden onthalen aan hun disch en herbergen in hun woning, slechts schijnbaar menschen, inderdaad echter godheden, althans hemelsche wezens zijn[1].

En al ware dit niet zoo, wat zouden dan nog die overleveringen bewijzen? Dat God werkelijk in de eerste eeuwen sprak tot den mensch, als een man tot zijn vriend, omdat de menschen anders nooit op dit denkbeeld zouden gekomen zijn? Maar hoe zijn de Indiërs, vraag ik, dan op het denkbeeld gekomen, dat de liederen en brâhmanas van den Veda onmiddellijke openbaring der godheid waren, die als Çruti, het gehoorde, bepaald onderscheiden moest worden van Smrti, de overlevering? Om van den genius Çraosha der Perzen niet te spreken. Zouden niet beide zaken zich eenvoudig laten verklaren uit de zucht, die den mensch is ingeschapen, om alles wat tot het verledene behoort, naarmate het zich verder in de nevelen van den voortijd verliest, door de fantazie te verheerlijken, en aan al wat oud is een grooter heiligheid toe te schrijven? Wij hooren dagelijks warme patriotten het verleden van hun volk als een gouden eeuw voorstellen, en de vaderen schilderen als toonbeelden van vroomheid en deugd. Gelukkig - 't zij tot onze vertroosting gezegd - behoort déze gouden eeuw tot een geschiedkundig tijdperk, en heeft een naauwgezet en onpartijdig onderzoek geleerd, dat wij zeker veel van de vaderen kunnen

1 Dit geldt natuurlijk niet van de theofaniën aan Abraham, Mozes, Zarathustra, Çakya Muni e.a. te beurt gevallen. Want dat die alle historische personen zijn lijdt geen twijfel. Maar dat ook die verschijningen der godheid oorspronkelijk gelijksoortige mythen (bepaald dondermythen) zijn, op historische personen overgedragen, kan van de beide eersten alleen geloochend worden, wanneer men de hehreeuwsche geschiedenis van alle andere isoleert, en is van de laatsten ligt te bewijzen.

leeren, en dat er in den ouden tijd wel het een en auder beter was dan nu, doch dat wij in menig opzigt stoffelijk niet slechts maar ook zedelijk zijn vooruitgegaan. Dat kan nu van de gouden eeuw, waaraan Schelling en Hofstede de Groot gelooven, niet meer bewezen worden, want zij ligt aan gene zijde van de grenzen der historie. Maar wij zouden uit het eene feit tot het andere kunnen besluiten: is de gouden eeuw der vaderlandsche historie een bloote fantazie, de gouden eeuw der mythologie zal ook wel niet anders zijn dan dat.

Slechts ter loops spreekt de Hoogleeraar van de monotheïstische openbaringen aan Abraham en Mozes te beurt gevallen, en dat hij ook in de verhalen, die ons daarvan gegeven worden, niets anders dan zuivere geschiedenis ziet, spreekt van zelf. Dat hij daarin dwaalt, kan niet bewezen worden. Evenmin kan men bewijzen, dat wij dwalen, als wij in den vorm van die verhallen niets anders zien dan een latere verheerlijking der geschiedenis van 't voorgeslacht, - dan alleen door zich te beroepen op het gezag van de letter der Schrift. De verschillende opvatting dier verhalen spruit voort uit een geheel verschillende wereldbeschouwing, die men elkander niet door redeneeren of betoogen kan ontnemen. De man, die, gelijk Geel ons schildert, op den Drachenfels staande, het hoofd tusschen de beenen houdt, ziet een geheel ander landschap dan de man, die op de gewone wijs zijn blik over het vèrgezigt laat gaan. Wie van beide, degeen die de zaken uit het oogpunt van Hofstede de Groot, of degeen die ze uit ons oogpunt beschouwt, het hoofd ophoudt, wie niet, dat zal de toekomst moeten leeren. Alleen kunnen wij dit van den Hoogleeraar vorderen, dat hij, die de overleveringen omtrent Abraham en Mozes letterlijk aanneemt, niet ongeloovig het hoofd schudde, als andere volken hem verhalen, dat ook aan hun voorvaders dergelijke openbaringen ten deel vielen, dat Ahuramazda aan Zarathustra en de Nymf Egeria aan Numa Pompilius is verschenen. Daarbij is het niet regt in te zien, waartoe die bovennatuurlijke openbaringen aan Abraham en Mozes noodig waren, daar toch Melchizedek en Jethro, hun tijdgenooten, zonder zulke verschijningen even zuivere monotheïsten waren als zij.

Doch dit zij genoeg tot de beoordeeling van de hypothese, door Prof. Hofstede de Groot verdedigd. Het wordt tijd, dat wij tot die van Renan overgaan.

II.

Met behulp van zijn uitgebreide geleerdheid en gewapend met een meesterlijke gaaf van voorstelling, heeft Ernest Renan, eerst in zijn ‘Histoire générale et système comparé des langues sémitiques’ ter loops, en later uitvoeriger in zijn boven aangehaalde ‘Nouvelles considérations,’ trachten te bewijzen, dat het monotheïsme ontstaan is uit den ingeschapen aanleg, of om zijn eigen woorden te bezigen: ‘les instincts les plus impériurieux de la race sémitique.’ Om dit te bewijzen, moest hij aantoonen, dat het monotheïsme aan de Semieten eigenaardig, dat het bij hen als een tweede natuur is, die zij wel voor een deel maar nooit geheel verloochenen konden, en ten andere, dat het vreemd is aan de andere rassen, die daartoe slechts laat en zeer gebrekkig, door wijsgeerige bespiegeling gekomen zijn. Het laatste verzekert hij, doch neemt de moeite niet het te bewijzen. 't Schijnt, dat hij het als boven allen twijfel verheven beschouwt. Wij zullen straks gelegenheid vinden op te merken, dat het gansch niet vast staat, en dat het geloof in één God aan de andere natiën ‘lang zoo vreemd niet is, als men aanvankelijk geneigd zou zijn te gelooven.’ In het derde gedeelte van dit opstel zullen wij 't afzonderlijk behandelen, omdat het een feit is, dat zoowel tegen de Groots als tegen Renans hypothese moet worden aangevoerd.

Voor het eerste echter brengt hij tal van gronden bij. Hij erkent, dat niet al de semietische volken even zuivere monotheisten geweest zijn. Bij de Hebreën vinden wij het alleen in de grootste reinheid. Bij de Arabieren was het aanvankelijk met veel afgoderij vermengd, en werd het eerst door Mohammed weder tot volkomen heerschappij gebragt. Nog verder op den achtergrond gedrongen was het bij de niet omzwervende, maar in steden wonende Semieten, Feniciërs, Syriërs, Babyloniërs en de bevolking van Yemen. Doch hij meent duidelijke sporen te vinden, dat het ook bij deze laatste oorspronkelijk, en alleen door verkeer met andere volken, of door den invloed van overwonnen stammen (de Kushiten) in een zeker polytheisme was overgegaan. Van de Egyptenaars, die door Bunsen, eenigermate ook door Max Müller tot de Semieten gerekend worden, spreekt hij niet, omdat zij volgens hem tot een ge-

heel ander ras behoorden. Er kan voor en tegen deze bewering nog veel gezegd worden, doch de zaak is nog geheel niet rijp voor een beslissing; wij laten dus met hem de bewoners van het Nijldal buiten rekening. Er is trouwens, zonder dezen magtigen steun, nog genoeg tegen zijn onderstelling in te brengen.

Dat heeft reeds Prof. de Groot getoond. Op een zeker zeer omslagtige wijs - want, om te doen zien, dat Renans methode hoogst onzeker en gevaarlijk is, haalt hij proeven uit al diens geschriften, ook over geheel andere onderwerpen, aan - op een omslagtige, maar dikwijls gelukkige wijs tracht de groningsche hoogleeraar de bewijsvoering van den franschen geleerde te ontzenuwen. Niet altijd evenwel - en ik mag dit niet verzwijgen - is hij voor dezen even regtvaardig. Als hij tegen de hoofdstelling van Renan aanvoert, dat zij slechts op een onderstelling gebouwd is, en dat de wetenschap, rustend op empirie, onderstellingen uitsluit, dan verliest hij niet alleen, 't geen zeer natuurlijk is, uit het oog, dat ook zijn verklaring van den oorsprong van 't monotheïsme niet meer is dan dat, maar dan doet hij een zeer onbillijken eisch. De empirische methode sluit in 't geheel de hypothesen niet uit. Zij vordert alleen, dat die door klemmende bewijzen gestaafd worden, en dat zij in staat zijn om álle feiten, waarop ze betrekking hebben, te verklaren. Het stelsel van Copernicus, de wet der zwaartekracht van Newton, de oorspronkelijke eenheid van het indogermaansche ras, waren aanvankelijk ook niet meer dan onderstellingen. Zullen wij daarom beweren, dat de mannen, die deze hypothesen opwierpen, geen regt hadden ze uit te spreken? Evenmin kan ik mij met Hofstede de Groot vereenigen, als hij tegen Renan aanvoert, dat er van monotheïstisch instinkt geen sprake kan zijn. Ik geef toe, dat de uitdrukking zeer slecht gekozen, ja, dat zij onjuist is. Wij hebben wel aanleg tot of gevoel voor godsdienst, maar geen instinkt dat ons drijft om het een of ander godsdienstig begrip, en dat is het monotheïsme, aan te nemen. Maar ik geloof, dat de Groot Renans bedoeling hier niet goed heeft begrepen, 't geen waarschijnlijk voor een groot deel aan den laatste te wijten is. Hij spreekt van een *instinct monothéiste*, maar pag. 78 van zijn ‘Nouvelles considérations,’ noemt hij dit instinkt een toepassing (application) of liever een uitvloeisel van een meer algemeen beginsel, namelijk: le manque de fécondité dans l'imagination et le langage,

't Geen hij bedoelt, en, ik erken het, niet zeer duidelijk uitdrukt, is dus eigenlijk dit: het karakter van den Semiet, die de gaaf niet bezat om de verscheidenheid en de veelheid op te merken, en wien het aan een vruchtbare verbeelding ontbrak, moest aan diens godsdienstig gevoel zulk een rigting geven, dat geen andere dan een monotheïstische godsdienst hem bevredigen kon. Nog minder eindelijk kan ik met Renans bestrijder instemmen omtrent een ander punt. Renan zegt zeer juist, dat wij regt hebben aan het grieksche volk een bijzondere scheppende wijsgeerige kracht toe te schrijven[1], omdat daaruit een Sokrates, een Plato, een Aristoteles opstonden; evenzoo, meent hij, mogen wij bij een natie, die zulk een reeks van monotheïstische profeten opleverde als Israël, een zekere neiging tot monotheïsme onderstellen. De vergelijking is mijns inziens volkomen juist. Neen, zegt Hofstede de Groot, Sokrates en Plato waren wel uit de Grieken, maar de profeten waren niet uit Israël, zij waren *in* Israël *uit* God. Wat dit zeggen wil is niet regt helder, tenzij men de profeten als *ἀγενεαλόγητοι*, midden in Israël uit den hemel nedergedaalde wezens beschouwe, 't geen een nieuwe, doch geenszins waarschijnlijke onderstelling zou zijn. Wat de Hoogleeraar ten bewijze aanvoert, namelijk dat de Israëlieten de profeten niet aannamen, houdt geen steek. Want dan zou men met even veel grond kunnen staande houden, dat Sokrates en Alkibiades, die beide typen van het grieksch karakter, niet uit de Grieken waren, omdat deze aan den eersten een gifbeker reikten en den laatsten verbanden; of dat Siddârtha de Buddha geen Hindu was, omdat zijn godsdienst wel door Chinezen en Tubetanen, Çâkha en Singhala aangenomen, maar in Indië zelf na hevige vervolgingen geheel werd ten onder gebragt.

In andere opzigten nogtans heeft Hofstede de Groot de zwakheid van Renans redeneering duidelijk aan het licht gebragt. Zoo, wanneer deze laatste beweert, dat de natuur in de semietische godsdiensten weinig plaats beslaat - waarmeê hij misschien bedoeld heeft, dat de Semiet aan alle natuurvergoding vreemd blijft, doch waarin hij zich zeer onjuist heeft uitgedrukt - wijst zijn bestrijder teregt op de heerlijke natuurbe-

1 Renan gebruikt hier het woord *supposer*. De Groot neemt daaruit aanleiding om ook deze bewering als een uit de lucht gegrepen onderstelling te brandmerken. Dit heeft iets van logomachie of woordenzifterij.

schrijvingen in de hebreeuwsche godsdienstige dichtkunst, die in geen andere letterkunde geëvenaard worden. Even juist merkt hij op, dat Renan hier en daar met zich zelf in strijd is, bij voorbeeld als hij zegt: ‘de woestijn is monotheïstisch,’ waaruit volgen zou, dat niet zijn instinkt, maar de woestijn waarin hij slechts een klein getal jaren rondzwierf, den Hebreër tot een monotheïst zou gemaakt hebben; of wanneer hij de Turken van den tegenwoordigen tijd beter Semieten acht dan de hedendaagsche europesche joden - meer geestig dan waar trouwens - en daarmeê ingewikkeld te kennen geeft, dat de zamenhang tusschen het volksgenie der Semieten en de leer van één God niet zoo naauw is, als hij zelf poogt te bewijzen. Ook legt Hofstede de Groot, met volle regt, een veel grooter gewigt op het polytheïsme van de meeste semietische volken, dan Renan noodig heeft geacht te doen. Maar vooral op één punt heeft hij hem zegevierend wederlegd. Een hoofdbewijs, ik zou haast zeggen, het voornaamste bewijs voor het oorspronkelijk monotheïsme der Semieten, vindt Renan daarin, dat zulk een groote menigte semietische eigennamen uit den oudsten tijd zijn zamengesteld, niet met de namen van bijzondere goden, maar met den generieken naam van de godheid: El, Eloah, terwijl de zamenstellingen met *θεὸς* en deva, bij voorbeeld, onder Grieken en Indiërs tot een veel later tijdperk behooren. Hofstede de Groot toont overtuigend aan, vooreerst dat de semietische namen door Renan bijgebragt, voor een zeer groot gedeelte uit een lang niet ouden tijd zijn, en dat zamenstellingen met *θεὸς* reeds bij Homerus, Pindarus en de Tragici voorkomen, zoodat een der helangrijkste grondslagen van de instinkts-hypothese geheel wegvalt[1].

1 Men kan hier bijvoegen, dat hetzelfde bij de Indiërs het geval is. Eigennamen met Deva, zooals Devadatta, beweert Renan, komen bij dezen slechts in de jongste tijden voor. Men vindt ze echter reeds in de Veden en onder de vedische rschi. Âçvalâyana noemt XII, 10 sq. (bij Max Müller, ‘History of the Sanskrit Litterature’, bl. 383.) onder de voorouders van het geslacht der Viçvâmitra's een zekeren Devarâta. De achtste heilige zanger van Agni af, dus een der alleroudste op den Vança van den Sama Veda is Devataras Çâvasâyana. De 11de van Brâhman op de lijst van het Çatapatha Brâhmana is Atharvan Davia. In het Kaushîtaki Brâhm. XXVI, 5, wordt een koning Divodâsa vermeld. Zoo komen ook voor Daivodâsa, Vâmadeva e.a. Daartegenover staan verscheidene semietische eigennamen, met namen van bijzondere goden zamen gesteld, als Adramelech, Asarhaddon, Nebukadnczar, Nabonnassar, Benhadad, Hadad-ezer, Abram.

Maar bij hetgeen Hofstede de Groot tegen Renan heeft opgemerkt, moet nog het een en ander gevoegd worden. Om zijn verklaring te wettigen, tracht deze de kloof tusschen de semietische en andere, vooral indo-germaansche volken, zoo wijd mogelijk te maken. Hij vergenoegt zich niet met de punten van onderscheid, die niemand loochenen kan, in 't licht te stellen. Overal vindt hij verschil - ook daar, waar het bij oplettender beschouwing niet bestaat. Om de Semieten toch vooral tot monotheïsten te maken, doet hij veelal niets anders dan de europesche Semieten van den tegenwoordigen tijd: hij overvraagt. Daarom is dan ook het beeld, dat hij van dit ras heeft ontworpen, dikwijls zeer overdreven en niet altijd even getrouw.

Wat zal men bij voorbeeld zeggen van verzekeringen als deze: ‘Les peuples indo-européens - devaient rester étrangers à l'intolérance et au prosélytisme: voilà pourquoi on ne trouve que chez ces derniers peuples la liberté de penser, l'esprit d'examen et de recherche individuelle.’ (Hist. d. lang. sém., pag. 7.) Ik weet niet of men volken, die zoo als de Grieken den grootsten hunner wijsgeeren uit bepaald godsdienstige onverdraagzaamheid doodden, en een ander, Anaxagoras, gedood zouden hebben, zoo hij niet door een zijner leerlingen, den magtigen Perikles, beschermd en daarom slechts verbannen was; of die, zoo als de Romeinen, wettelijk althans, alle godsdiensten behalve hun eigene, vervolgden en verboden, zoo geheel ‘étrangers à l'intolérance’ kan noemen. Ook vind ik de bloedige onderdrukking van het Buddhisme in Indië en den hevigen strijd van Zarathustra tegen de afgodsdienst, geen bewijzen van groote verdraagzaamheid. Misschien zouden de Joden uit den tijd van Antiochus Epiphanes vreemd hebben opgezien, indien hun gezegd ware, dat de grieksche geest aan alle onverdraagzaamheid en proselytisme vreemd, maar dat de hunne daarvan geheel doordrongen was. Men zou moeilijk grooter neiging tot proselytisme kunnen aanwijzen, dan juist bij de indo-germaansche Buddhisten en bij Zarathustra, terwijl dat zich onder de Semieten eerst veel later, ongeveer in het begin onzer jaartelling, vertoont. Het proselytisme is niet een gevolg van het monotheïsme, maar hangt zamen met het denkbeeld eener wereldgodsdienst, dat aan de oudheid geheel vreemd was, maar zich bij de Indo-germanen nog eenige eeuwen vroeger dan bij de Semieten vertoonde.

Ik wil niet aandringen op het onjuiste dat er ligt in de be-

wering: ‘het profetisme is een wezenlijke karaktertrek van het semietische ras.’ Maar ik kan niet nalaten de verzekering van Renan te weêrspreken, als zou het denkbeeld van *openbaring* een semietisch denkbeeld zijn (Hist. d. lang. semit., p. 9). Dit denkbeeld vinden wij niet alleen bij de Indo-germanen, maar bij alle volken der oudheid. Het is voor den regtzinnigen Brahmaan even groote heiligschennis, om van de dichters van den Veda te spreken, in den zin als zouden deze de zamenstellers der hymnen zijn, die hun naam dragen, als voor den strengen Israëliet, om Mozes voor den opsteller der tien geboden te houden. Als de Brahmaan beweert, dat de oude zangers deze hymnen *gehoord* hebben (çruti), dan spreekt hij daarmede hetzelfde uit, als in het boek Exodus omtrent Mozes op den Sinaï wordt verhaald. De wet is door dezen op steenen tafelen gegrift uit de hand van God ontvangen; maar even zeker is, volgens de Avesta, de wet der Mazdâyaçnan door Çraosha, de openbaring, uit naam van Ahura-mazda aan Zarathustra gegeven. Van de heilige boeken der Chinezen kan hetzelfde worden gezegd, en Kong-tse verklaart herhaaldelijk, dat hij niet zijn meeningen verkondigt, maar slechts het werktuig is, om de oude goddelijke openbaring te verbreiden.

Hoe men, met Renan (Hist., p. 10 en 11), aan de Semieten *alle* scheppende verbeeldingskracht kan ontzeggen, wanneer men het boek Job en het Hooglied heeft vertaald, en de getuigen van de uitspattingen der ongebreidelde semietische verbeeldingskracht in verschillende Apokalypsen, van Daniël af tot Johannes toe, vóór zich heeft liggen, is mij niet duidelijk geworden.

Nog verder gaat Renan. ‘On ne trouve dans son sein,’ beweert hij (Hist. p. 13), ‘ni grands empires organisés, ni commerce, ni esprit public.’ Deze magtspreuk zou van de Joden alleen niet eens gelden; veel minder nog van de Semieten. De assyrische en babylonische rijken, - van de arabische spreken wij niet, - getuigen luid daartegen; want Renan heeft nog niet kunnen bewijzen, dat deze heerschappijen aan het Kushitisch element in Babel en Ninivé moeten toegeschreven worden. Laat het zijn dat de babylonische en assyrische Semieten een ander ras ten onder gebragt en zich daarmeê vermengd hebben; dan zullen zij zeker van dit ras veel hebben ontleend, maar de heerschappij, die zij oefenden, kan toch moeilijk aan de overwonnelingen geweten worden. En was het denkbeeld

eener wereldheerschappij aan de Israëlieten zoo vreemd, al konden zij het niet verwezenlijken? Trouwens, het rijk van Salômo, hoewel minder uitgebreid dan het perzische en grieksche, was toch zeker ‘un grand empire organisé.’ Doch, alle handelsgeest zou den Semieten ontbroken hebben. Ik heb te weinig kennis van Arabië, om het tegendeel van de Arabieren staande te houden. Maar mij dunkt, dat een blik op de tegenwoordige Israëlieten ons wel overtuigen kan, dat de handelsgeest aan den Semiet zoo vreemd niet is, als Renan wil beweren. En mag men vergeten, dat het voornaamste handelsvolk der oude wereld een semietisch volk is geweest? Maar bovenal, laat ons op de Semieten deze zware beschuldiging niet laten rusten, dat hun alle ‘esprit public’ zou ontbroken hebben. Dat kleine fenicische volk, dat magtige veroveraars zoo lang en soms zegevierend weêrstond; die karthaagsche zusterstaat, die zich herhaalde malen met de Romeinen dorst meten, en een Hannibal voortbragt; een staat, als 't ware de type der latere venetiaansche republiek; die joodsche natie vooral, waar het volk meestal zoo levendig deel nam aan de belangen van 't vaderland, waaronder zulke leeraars als de profeten konden prediken, en die zich vrijvocht van de grieksche overheersching; - al die semietische volken verraden meer ‘esprit public’ dan al de duizenden van Xerxes en de millioenen waarover de Brahmanen geboden.

Indien Renan voorts beweert, dat de betrekking tusschen goden en godinnen bij de Semieten nooit iets heeft opgeleverd wat met de groote mythologische legenden der Indiërs, Grieken, enz., vergeleken kan worden (Nouv. cons., p. 45), ja indien hij zoover gaat van te verzekeren, dat de Semieten nooit eenige mythologie gehad hebben (Hist., pag. 7), dan mag er eenige waarheid schuilen in deze opmerkingen, maar zeker nog meer overdrijving. Omdat ons van de mythologiën der polytheïstische Semieten weinig bekend is, mogen wij ze niet met een pennestreek voor onbestaanbaar verklaren. Al komt de mythe van Thammuz (Hadad-Rimmon, Adonis) en Attis veel met die van Osiris overeen, de verscheidenheid is nog groot genoeg, en het is lang niet zeker, dat de Feniciërs en Babyloniërs haar aan de Egyptenaars hebben te danken. Vatke en Bauer, die trachtten te bewijzen, dat de Semieten, ook de Joden, oorspronkelijk polytheïsten waren, hebben overdreven even als Renan, maar niet alles wat zij aanvoeren kan stilzwijgend als weêrlegd

beschouwd worden. Dat wij in het O.T. geen mythologie vinden, kan niet ontkend worden, maar kan ook niet bevreemen. Al wat daarin oorspronkelijk tot de mythologie behoorde, is geanthropomorfeerd, op menschen overgebragt, zoo als bijv. de geschiedenis van Simson; maar dat is geen bewijs, dat deze mythen van andere volken overgenomen, en niet oorspronkelijk semietisch zijn geweest. Dit vermenschelijken der goden (euhemerisme), zegt Renan, is een kenmerk van monotheïsme. Maar wij vinden het bij alle polytheïstische godsdiensten, de egyptische en de grieksche, de indische en de perzische. Het is een kenmerk van verval eener godsdienst, of van haar verdringen door een andere. Vooral vergete men niet, dat de eigennamen in die menschelijk voorgestelde mythen zuiver semietisch zijn (Simson, Delila), gelijk dan ook al de eigennamen der bijzondere goden van de polytheïstische Semieten: Dagon, Tiratha (Derketo), Baäl-Chelad Makar, Ashtheroth, Hadad-Rimmon, Thammuz, mannelijke en vrouwelijke; een sprekend bewijs, dat ze van den aanvang af inheemsch geweest moeten zijn.

Wat Renan (Nouv. Cons., p. 69) zegt van de groote middelpunten van gemeenschappelijke godsvereering, zooals de Kaaba, den tempel te Jeruzalem, op Gerizim, enz., beduidt niet veel. Hij meent daarin een bewijs van monotheïsme te vinden. Maar hadden dan de polytheïstische Indo-germanen zulke godsdienstige middelpunten niet? 't Is haast overbodig op de tempels van Zeus Dodonaeus, Apollo Delphius, Artemis van Ephese, vooral van Zeus te Elis te wijzen; om nu nog maar alleen van de Grieken te spreken. De semietische tempels - en onder dat kleine volk der Joden vinden wij er drie tegelijk: te Jeruzalem, te Dan en te Bethel - waren niets anders dan de groote grieksche bedevaartplaatsen, nationaalheiligdommen, die niet zoozeer uit een monotheïstisch instinkt als uit het gevoel van stamverwantschap ontstonden.

Ik mag niet te uitvoerig worden. Daarom wil ik verschillende ondergeschikte punten stilzwijgend voorbijgaan. Maar ik moet nog van één, misschien de ongegrondste, zeker de stoutste bewering van Renan, gewag maken. Nadat hij vrij uitvoerig de gebreken en zwakheden van den semietischen geest heeft aangetoond, en het geheele ras daarin zeer laag heeft gesteld, komt hij tot deze slotsom: ‘Le monothéisme n'est pas le produit d'une race qui a des idées exaltées en fait de religion, c'est en réalité le fruit d'une race qui a peu de be-

soins religieux.' (Nouv. Cons., p. 40.) Ik kan voor dit gevoelen bij hem geen anderen grond vinden, dan de weinige godsdienstigheid van eenige wilde bedowijnenhorden, waarvan hij spreekt. Een zeer zwakke grond inderdaad. Hij zelf beweert, dat men een ras beoordeelen moet naar zijn aristokratie, naar de edelste en meest ontwikkelde zijner volken; en nu trekt hij hier, uit een zeer verklaarbare ruwheid en onverschilligheid van het gepeupel, een besluit voor het karakter van het gheele ras. Indien wij zijn eigen methode willen volgen, dan zien wij heel iets anders. Het monotheïsme openbaart zich bij de Hebreën, inzonderheid bij de zonen van Israël. En nooit is er een volk geweest, dat sterker godsdienstige behoefte bezat, dan juist deze natie. Zijn groote mannen zijn geen wijsgeeren, geen geleerden, geen kunstenaars, geen staatslieden, maar godsdienstige individualiteiten. Zijn staat is een theokratie. Zijn letterkunde is, op een enkele uitzondering na, uitsluitend religieus. Het kent geen kunst dan de heilige[1]. Het heeft droomen van aardsche grootheid en wereldheerschappij, maar die heerschappij zal een godsregering wezen. De godsdienst is het middelpunt waarom zich bij hen alles beweegt, het doel van alle wetenschap en kunst, het onderwerp van alle welsprekendheid en poëzij. Soms ja! verlangde de blinde menigte een volk als andere volken te wezen en een koning als andere koningen te bezitten. Maar de uitstekenden des volks, die zijn roeping beter begrepen, zagen duidelijk in, dat Israël een andere bestemming had dan de Gôjim, dat het een priesterlijk volk, de priester onder de natiën moest zijn. En in lijnregten strijd met de stelling van Renan, durf ik veeleer staande houden: het monotheïsme was de vrucht van een volk, dat weinig andere dan godsdienstige behoeften bezat.

Niet alles wat Renan bijbrengt is even zwak van betoogkracht

1 Renan verwijt aan de Semieten dat ze geen aanleg of smaak hadden dan voor de zinnelijkste der kunsten: de muzijk. Ik wil niet onderzoeken, of de muzijk dezen scheldnaam verdient. Maar dat bij de Israëlieten (niet bij de Semieten) geen andere kunst werd beoefend, had zijn grond niet daarin, dat zij er geen aanleg voor hadden, - zij waren spoedig genoeg gereed om gouden stieren te maken - maar alleen daarin dat Mozes, gedeeltelijk uit reactie tegen de egyptische beeldendienst, gedeeltelijk uit zorg voor de zuiverheid der godsdienst, de beeldende kunsten verbood. De kunstenaars die den tempel van Salomo hielpen bouwen waren geen Israëlieten maar toch Semieten. Een kunstenaarsvolk als de Grieken waren de Semieten niet, maar ook Arische volken waren dat niet, en indien de godsdienst het hun niet verboden had zouden de Israëllers het daarin zeker wel zoo vèr gebragt hebben als de Babyloniërs en Ninevicten, die daarin door de Perzen nagevolgd, doeh niet overtroffen werden.

en onzeker van waarde. De billijkheid vordert, dat wij de groote moeilijkheid niet voorbijzien om een menschenras te beschrijven en te karakteriseeren. Renan zelf wijst daarop. De eigenschappen die hij aan de Semieten toekent, ontzegt hij aan andere rassen niet geheel; er is hier slechts sprake van een meer of minder; zijn stellige uitspraken wil hij alleen in dien zin hebben opgevat. Dankbaar erkennen wij, dat hij de eerste schreden gezet heeft op den goeden kritisch-historischen weg, waarop wij hem slechts hebben te volgen, en dat hij over het vraagstuk dat wij behandelen veel licht heeft verspreid. Wat ons, in 't geen hij heeft geleverd, genoegzaam gestaafd voorkomt, zullen wij straks opnemen. Zijn onderstelling, moeten wij alleen om haar onvolledigheid verwerpen. Zij verklaart niet alles. Het monotheïsme der Hebreën, dat thans in gezuiverden vorm, vervuld en volmaakt, langzaam maar onophoudelijk de wereld verovert, te willen afleiden uit een monotheïstisch instinkt, of eigenlijk uit het gebrek aan verbeelding en scheppende kracht, waardoor zich het semietische ras zou onderscheiden; met andere woorden: het hoogste wat ooit een volk op religieus gebied aan de wereld heeft geleverd, te willen verklaren uit een bloot negatieve eigenschap, een gebrek in zijn geestvermogens, dat is minst genomen onbevredigend. Daarbij blijft dan nog onverklaard, van de eene zijde, waarom dit instinkt bij alle volken van dat ras, op één na - want ook de Arabieren hebben hun zaligheid uit de Joden - zoovèr is uitgewischt, dat zelfs de geleerdheid van Renan het met moeite kan ontdekken.... omdat hij het gaarne vinden wil; van de andere zijde, waarom het juist bij dat ééne volk tot zelfstandige ontwikkeling kwam. Indien wij de hypothese van Renan konden goedkeuren, dan nog zou hij een zeer gebrekkige verklaring geleverd en slechts één der oorzaken, één der factoren van het monotheïsme genoemd hebben. Wij moeten dus een betere verklaring zoeken. Vooraf echter moeten wij onderzoeken, of het waar is, wat beide, de fransche en de groningsche geleerde meenen, dat het monotheisme aan andere volken steeds zoo geheel vreemd is geweest.

III.

De onderstelling van Renan blijkt ongenoegzaam te zijn, zoodra bewezen kan worden, dat ook bij volken - al ware 't slechts één volk - tot een ander ras behoorende, dat zelfde

wordt gevonden, wat hij bij de Semieten monotheïstisch instinkt heeft genoemd. Zijn hypothese behoeft herziening, en die van de Groot moet vallen, zoodra kan worden aangetoond, dat eenig volk van een arisch ras - al is 't voor een korten tijd - een bepaald geformuleerd monotheïsme heeft gekend. Ik wil het een en het ander beproeven. Daarbij zal ik mij geheel tot de oudste tijden bepalen, en alles wat tot de bespiegeling der latere filosofische scholen behoort, geheel laten rusten.

Het zoogenaamde monotheïstisch instinkt, de aanleg om tot het geloof in één God te komen, bestond ook bij andere dan de semietische volken. Om mijn lezers niet al te zeer te vermoeijen, zal ik mij bij drie hoofdvolken bepalen: Indiërs, Grieken en Romeinen.

De hymnen van den Rig-veda, de oudste oorkonde der Indoaryërs, behooren tot een zeer polytheïstisch tijdperk, tot den bloeitijd van de vereering der deva's (den Indra-cultus), die bij haar ontstaan zulk een levendigen tegenstand bij de Persa-aryërs had gevonden en waartegen Zarathustra een veel zuiverder eerdienst had overgesteld. In diezelfde hymnen nogtans vinden wij zeer duidelijke sporen van monotheïsme. Reeds dit is daarvan een bewijs, dat in een groot aantal van die liederen, niet alleen slechts aan één der goden: Indra, Agni, Varuna, Vaju, de hulde van den zanger gebragt wordt, maar dat dan ook die ééne godheid steeds als de hoogste, de eenige, de ‘heer van hemel en aarde,’ de ‘koning van menschen en goden’ beschouwd wordt. Indien ons bij toeval slechts een dier hymnen op Indra of op Agni bewaard was gebleven, en wij van elders niet wisten, dat de Indiërs meer dan één deva aanbaden, wij zouden hen voor zuivere monotheïsten moeten houden, wier eenige godheid den naam van Indra of van Agni droeg. Het is niet waarschijnlijk dat de heilige zangers der oudheid reeds tot het denkbeeld van één God waren opgeklommen; het is mogelijk, dat zij gisteren voor Varuna en heden voor Indra hun hart uitstortten; zeker althans waren zij met andere goden niet onbekend, maar op het oogenblik, dat zij hun liederen dichtten, week de veelheid der goden voor hen op den achtergrond, en dachten zij slechts aan dien eenen, dien zij bezongen; op dat oogenblik waren zij werkelijk monotheïst[1].

Dan, er zijn nog sterker sporen van een meer gevoeld, dan

1 Zie dit uitvoeriger aangewezen in Max Müller, History of ancient Sanskrit Litterature, Chapt. IV. The Chhandas period, p. 525 vv.

bewust monotheïsme in die oude verzameling te ontdekken. Daar zijn hymnen, waar geen der bijzondere godheden genoemd wordt, en slechts van dien ééne, den Schepper van alle dingen wordt gesproken, wiens naam zij niet durven spellen, die reeds ‘ademloos ademde,’ toen niets nog bestond, het uitspansel noch de hemel daarboven, dood noch onsterfelijkheid, dag noch nacht, zelfs de goden niet, ‘die later tot aanzijn kwamen,’ niets dan de Allerhoogste, die alles weet en alles overziet[1].

In dezelfde Mandala van den Rig-veda, waaruit deze hymne genomen is, komt een andere, nog veel merkwaardiger voor, waarin wij een bijna zuiver monotheïsme vinden uitgesproken. Ik wil daaruit eenige verzen mededeelen; men kan zich bij Müller t.a.p. overtuigen, dat in die gedeelten, die ik kortheidshalve oversla, niet het minste spoor van polytheïsme is te vinden.

‘In den beginne verrees de Bron van gouden licht. - Hij was de *eeniggeboren* Heer van alles wat bestaat. Hij grondvestte de aarde en dit uitspansel; - Wie is de God aan wien we ons offer zullen wijden?

Hij die leven geeft, Hij die sterkte geeft; wiens zegen al de schitterende deva's begeeren; wiens schaduw onsterfelijkheid, wiens schaduw de dood is; - Wie is, enz.

Hij, die door zijn magt de eenige Koning is der ademende en ontwakende wereld; - Hij die alles regeert, mensch en dier; - Wie is, enz.

Hij door wien het uitspansel helder en de aarde vast is - Hij door wien de hemel werd gevestigd - ja, de hoogste hemel - Hij die het licht in den aether uitmat; - Wie is, enz.

Hij, die door zijn magt zelfs over de waterwolken heenzag, de wolken die sterkte gaven en het offer ontvlammen deden, Hij die God is boven alle goden: - Wie is,’ enz.

Mij dunkt, het monotheïstisch instinkt is hier hooger ontwikkeld, dan bij de dienaars van Melkart en Ashtheroth, Thammuz en Tiratha. En het wordt meer dan instinkt, als een an-

1 Zie de metrische vertaling dezer hymne bij Müller, t.a.p., bl. 564. Ook in de nu volgende hymne ben ik de overzetting van Müller gevolgd. Die van Wilson is nog zoovèr niet uitgegeven. Indien ik al het oorspronkelijke had willen vergelijken - mij aan een eigen vertaling te wagen, zou niet in mij opkomen - ik zou daartoe niet in de mogelijkheid zijn geweest, daar ik de uitgaaf van Müller niet ter hand heb, en slechts de 1e. Ashtaka der Rik Samhita, door Rosen uitgegeven, op onze Bibliotheken voorhanden is. De welwillendheid en ijver der heeren Dr. W.G. Pluygers en D. Londeesen, Bihliotheearissen te Leiden en te Amsterdam, overtreffen vèr den rijkdom der aan hun zorg toevertrouwde Boekerijën.

dere, nog oudere, vedische zanger (Rv. I, 164, 46) van de godheid zegt: ‘Zij noemen (hem) Indra, Mitra, Varuna, Agni; dan is hij de welgevleugelde hemelsche Garutmat; dat wat Een is noemen de wijzen op velerlei wijs: zij noemen het Agni, Yama, Mâtariçvan.’

Het veelgodendom van de Grieken is een spreekwoord geworden. Ook is het hemelsch heirleger bij Homerus niet minder bont, dan dat der welgeharnaste Achaeërs voor de poorten van Troje. Maar oneindig hooger dan Agamemnon boven de helden die hij aanvoert, is Zeus boven alle goden verheven. Hij is de vader van goden en menschen. Als hij het hoofd buigt (Il. I, 524-527), geeft hij de plegtigste verzekering, waartoe de andere goden bij den Styx moeten zweren. Beweegt hij de wenkbraauwen, dan dreunt de gansche hemel. Poseidon en Here zelf erkennen hem als hun Koning en Heer (Il. XV, 185-211, VIII, 210 vv., I, 560-569). Ja, om een klare voorstelling van zijn allesovertreffende magt te geven, gebruikt de dichter (Il. VIII, 13-27) het beeld van een wedstrijd. Daar daagt Zeus alle goden en godinnen uit, om een gouden keten van den hemel neêr te laten en zich alle daaraan te hangen; hem zouden zij niet van den hemel op de aarde nedertrekken, hem, den oppersten Heer en Meester; maar hij zou hen integendeel met aarde en zee tegelijk tot zich optrekken, en dan den keten om de spits van den Olympus slingeren. Een beeld, waarin duidelijk veraanschouwelijkt wordt, zegt Preller[1], hoe de opperste God des hemels, de in den aether troonende Zeus, ook de magtigste van alle goden en in de gansche wereld is, van wien juist daarom alles *afhangt*. Ook wordt van hem zeer dikwijls, in verband met de andere godheden, gesproken als van Zeus en de goden (*Ζεὺς καὶ θεοὶ*, of *θεοὶ ἄλλοι*, Jupiter ceterique dii), ja, hij alleen wordt eenvoudig god, de god (*θεὸς, ὁ θεὸς*) genoemd. Grond genoeg om met den reeds genoemden mytholoog te verklaren, dat de grieksche godenwereld geenszins zonder eenheid is, en zelfs een zeer sterke neiging tot monotheïsme verraadt.

Niet anders is het bij de Romeinen. Gelijk Zeus bij de Grieken staat Jupiter bij hen aan het hoofd van alle goden, ‘in onbereikbare hoogte alleen.’ Doch de neiging tot mono-

1 Griechische Mythologie, bl. 84. Vgl. ook Nägelsbach, Die homerische Theologie in ihrem Zusammenhange dargestellt, p. 106.

theïsme is bij hen veel duidelijker nog dan bij de Grieken, wier bijzondere godheden scherper gekarakteriseerd waren, en dus spoediger een zelfstandig bestaan verkregen. Is het waar, wat Renan beweert, dat wij de vereering van den éénen God El, Eloah bij alle, ook polytheïstische Semieten wedervinden, even waar is het, dat Jupiter door geheel Italië, bij alle volksstammen van het schiereiland, werd gediend. Honderdzeventig jaren na de stichting van Rome, kende men daar nog geen afgodsbeelden of tempels. De namen der romeinsche goden zijn meest alle van denzelfden wortel afgeleid: Jupiter, Janus, Diana, Juno, Dea Dia, zoodat het moeilijk valt hen scherp af te bakenen en te onderscheiden. De mythologie is bij de Romeinen bijkans even schaarsch als bij de Semieten, en ook bij hen zijn de echtparen der goden meest kinderloos. Met één woord, zeer veel van 't geen Renan omtrent de Semieten in 't algemeen beweert, zou even goed op de Romeinen kunnen toegepast worden, en bewijst dus voor zijn stelling weinig of niets[1].

Doch, het bleef ook onder de Aryërs niet bij een bloote neiging. De godsdienst der Perzen, later in dualisme ontaard, was oorspronkelijk, toen zij bij de Baktriërs ontstond, een zeer zuiver monotheïsme. Een naauwkeurig onderzoek van de heilige boeken der Pârzen: de Avesta, heeft, nog niet lang geleden, tot deze ontdekking geleid.

Deze boeken, in het zoogenaamde Zend of Baktrisch geschreven, waren, zoo als men weet, op het eind der vorige eeuw door Anquetil du Perron met ongeloofelijke zelfverloochening en volharding in Hindostan opgespoord, en door hem, met de gebrekkige hulpmiddelen die hem ter dienste stonden, zoo als dat ging, vertaald. Men beschouwde ze destijds, en nog lang daarna, als één geheel, welks deelen niet zoozeer in tijdsorde, als wel in aard verschilden. Doch toen de wetenschappelijke behandeling van die geschriften, door den edelen Eugène Burnouf, bijzonder in zijn ‘Commentaire sur le Yaçna’ (het eerste deel van de Avesta: de liederen en gebeden bevattende) was aangevangen en alzoo het regt verstand daarvan was voorbereid, trok het weldra de aandacht van een der geleerden, die hun studie aan deze oude oorkonden hadden gewijd, van Spiegel, dat het tweede deel van dezen Yaçna niet alleen in dichtmaat,

1 Zie Preller, Römische Mythologie, bl. 26, 44 v., 48 v., 50, vgl. ook bl. 51 en 56.

maar ook in een ander dialekt dan de overige Zendschriften was opgesteld. Een jong duitsch geleerde, Martin Haug, door den grooten Bunsen aangemoedigd en geldelijk ondersteund, poogde nu, met behulp van de uitnemende editie intusschen door Westergaard bezorgd, en van de schatten der parijsche bibliotheek, deze vrij duistere en moeilijk verstaanbare liederen (Gâthâ's) door een overzetting en verklaring voor allen toegankelijk te maken. Hij volgde een geheel andere methode, dan die van Spiegel, die nog, even als Anquetil, hoofdzakelijk de pârzische traditie volgt, een methode, ook door andere autoriteiten op dit gebied (Benfey) afgekeurd. Wel nam hij naauwkeurig kennis van de vertaling en commentaar van Neriosengh, maar maakte vooral gebruik van de vorderingen in de kennis van 't Sanskrit, door de ijverige studie der laatste jaren gemaakt, en betrad dus den eenig waren grammatischen weg. Hoe gelukkig hij daarin slaagde, kunnen twee lijvige afleveringen van de ‘Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes’ getuigen, waarin hij de liederen uit het tweede deel van den Yaçna, in dat afwijkend dialekt geschreven, en door hem kortweg: de Gâthâ's van Zarathustra genoemd, uitgaf, overzette en verklaarde. Hij bewijst daar, dat de tongval, waarin deze zijn opgesteld, ouder is dan die der andere geschriften in de Avesta, dat een groot deel daarvan aan Zarathustra zelf, een ander deel aan diens vrienden en helpers, een ander aan diens onmiddellijke opvolgers in het profetenambt bij de Baktriërs moet wordan toegeschreven. Hoe dit zij, in al deze gâthâ's, geen uitgezonderd, vinden wij een zuiver monotheïsme. Ahura-mazda, de levende wijze, is niet de opperste, maar de eenige god, schepper en heer der twee levens, het stoffelijke en geestelijke, in wiens hand alle schepselen zijn (dãmis), de ongeschapene, die zijn glans van niemand ontleent (qâthra), doch van wien alle licht en leven uitgaat, de alwetende en geregtige, de gever van alle gaven en krachten, ook van de onsterfelijkheid, de vader van den goeden geest (Vohû-manô), die de waarheid (asha) bevat, in wien de aarde (de ârmaiti, ook de geest der vroomheid) en de aardgeest (gèus ûrva) rusten, de onsterfelijke heilige met één woord (amesha-çpeñta). Van het bestaan van een boozen god (Ahriman, Anrô mainjus) vindt men in de liederen van Zarathustra geen spoor; het kwaad heeft veeleer slechts een negatief bestaan; hij noemt het akem, dat is: niets. Evenmin wordt er als zoodanig melding gemaakt van zes geesten

(Amshadspands, amesha-çpeñta), die naar de latere voorstelling Ahura-mazda omringden. Wel komen hun namen voor, en worden er een paar (doch niet in de stukken, die aan Zarathustra zelf moeten toegeschreven worden) reeds gepersonifieerd, maar eigenlijk zijn ze nog niets meer dan begrippen of eigenschappen van Ahura-mazda: de vroomheid, de volkomenheid (Haurvatât), de onsterfelijkheid (Ameretât), de rijkdom (Khshathrem), de goede geest, de waarheid. Zelfs de goden, die hij bestrijdt, de daêva's (de deva's der Indo-aryërs) hebben geen werkelijk bestaan, en zijn niets dan schijn, leugen en bedrog[1].

Twee hymnen, beide door Haug aan Zarathustra-zelven toegeschreven, mogen den lezer in staat stellen zich een denkbeeld te vormen van de prediking van den baktrischen hervormer. Men bemerkt dadelijk, 't is een zoon van Jafet, geen zoon van Sem, die spreekt. Dezelfde wijsgeerige tint, die over de aangehaalde vedische zangen verspreid ligt, verloochent zich ook in deze liederen niet. Maar wie kan, ook bij dit onmiskenbaar verschil, de treffende overeenkomst voorbijzien tusschen dit plegtig gezang en de prediking der israëlietische profeten, als zij de afgoderij bestrijden? Ook hier geldt het de keuze tusschen de goden en God, de deva's en Ahura-mazda. 't Is of wij Elia hooren op Karmel.

1.

Verkonden wil ik nu, gij die nadert! de wijze spreuken van den Alwetende,
De lofzangen van den levende, de aanbidding van den goeden geest,
De heerlijke waarheden, wier oorsprong bij de vlammen wordt aanschouwd.

2.

Hoort naar de ziel der aarde, beschouwt met vromen zin de stralen van het vuur[2].

1 Het eenige overblijfsel van veelgodendom is dit, dat Ahura-mazda soms gescheiden, en dan als een dualis voorkomen, even als Mitra en Varuna in de Veden, een enkele maal ook in het meervoud. Doch wij zien die pluraliteit evenzeer in Elohim.

2 Het vuur, mijns inziens hier met de aardziel (gèus ûrva) vereenzelvigd, is de drager der goddelijke openbaring, een voorstelling, die ook aan de Semieten niet vreemd is.

Dat elk voor zich, man, vrouw, naar zijn geloove kieze,
Gij die van oudsher groot zijt[1], waakt op, schaart u aan onze zij!

3.

Twee geesten zijn er van den aanvang, elk handlend naar zijn aard[2],
Die beide zijn het goede en 't booze in gedachte woord en daad,
Kiest tusschen deze beide, doet het goede, vliedt het kwaad!

4.

Die beide geesten, zamenkomend, scheppen eerst het aardsche,
Het zijn en 't niet zijn, en laatst van al den geest. 't Vreeslijkst leven
Wordt den logenaar ten deel, hem die de waarheid lief heeft vèr het beste.

5.

Kiest eenen van die beide, 't zij dan den logengeest, die 't schandlijkste volbrengt,
't Zij dan den waren geest, den heiligsten. Hard is het lot van hem die d' eersten kiest,
Die dezen kiest eert Ahura-mazda geloovig en in waarheid door zijn daden.

6.

Gij kunt niet beide dienen. Wanneer gij twijflend toeft, dan komt
Een booze geest, dien wij verjagen willen, en raadt: Kiest, kiest den boozen weg!
Een tal van booze geesten poogt u af te leiden van het ware leven
Hier en voor eeuwig, dat de profeten luide prediken.

7.

Maar in dit aardsche leven komt met aardsche magt, met goeden zin en waarheid,
De vroomheid ons te hulp; zij schiep de stoffelijke wereld, zij die eeuwig is.
Maar bij u, wijze God, is de geest, het eerste van al wat is geschapen.

11.

Betracht de leer door Mazda's mond gesproken,

1 De aristokratie.
2 Deze twee geesten behooren tot de wereldbeschouwing, niet tot het Godsbegrip van Z. Ahura-mazda wordt coupl. 5 duidelijk van hen onderscheiden.

Die hij der menschheid gaf, den logengeest tot schade en tot verderf,
Hem die waarachtig is tot heil. Want de zaligheid is in haar!

Een geheel andere toon klinkt ons tegen uit een ander lied, waarschijnlijk na een nederlaag door de Mazda-dienaars geleden, gedicht. Ik schrijf het af, omdat het zulk een sterke gelijkenis aanbiedt met de monotheïstische psalmen van Israël.

Ach! hoeveel onheil kunnen dêva's stichten!
Niets weert hen af, niets dan een warm gebed.
Ik wil de waarheid spreken, u bekend,
Ik wil uw rijk en uwe waarheid loven,
Ahura-mazdâ!

Ook geen profeet kan, als de legers kampen,
De hulp verkonden, die dit onheil weert;
Helaas! hij zelf, hij moest het thans ervaren!
Maar gij alleen, gij kent die hulp het beste,
Ahura-mazdâ!

Ja Jima zelf[1] was daarvan niet bevrijd,
De zonneheld, wiens zegen ons verkwikte,
Die heel onze aard verkwikte met zijn licht...
En 't is uw wil, dat mij, ook mij dit treft,
Ahura-mazdâ!

Het is waar, dat dit monotheïsme, door Zarathustra gepredikt, en in de oudste stukken der Avesta bewaard, zich bij de Meders en Perzen, die het na de Baktriërs aannamen, niet in zijn oorspronkelijke zuiverheid heeft staande gehouden. De magt der traditie liet zich gelden. Toen de Indiërs naar het zuiden getogen waren, en de strijd tusschen de twee broedervolken daarmeê een einde nam, hield ook de strenge afkeer van de deva's en hun afgodische vereering op. Altoos bleef hun naam de aanduiding der booze geesten, de trawanten van Anro mainjus, gelijk de grieksche daemonen, de gelukkigen,

1 Jima, de zonneheld, die hier als een der menschelijke voorvaders wordt herdacht, en door wiens hengenis de dichter zich troost in zijn lied, is een later gepersonifieerde godheid, overeenkomende met Yama, den god van het doodenrijk bij de Hindu's. Het is de koning Dsjemsjid der latere pârzische sage.

de zalige goden, bij joden en christenen duivelen werden. Indra en Agni[1], de voornaamste deva's der Hindu-aryërs, worden ook in de latere deelen der Avesta (Vendidad Farg. X) nog vervloekt. Maar de oude arische goden, die de Baktriërs en Perzen eerst gemeenschappelijk met de Indiërs vereerden, kwamen als amesha çpeñta weder boven, hoewel ze steeds aan Ahura ondergeschikt bleven. De zwarte geest van het oude volksgeloof werd een booze godheid met een eigen rijk der duisternis, minder dan Ahura, en bestemd om eens geheel door dezen overwonnen te worden, maar een tijdlang toch zijn magtige tegenpartij. Ja, men werd zelfs zoo ontrouw aan de leer van den grooten Profeet, dat men de oude nationale Somavereering (Zend: haoma), die hij zoo fel bestreden had (Yaçna 48, 10), weder invoerde.

Doch, de oorzaken die het monotheïsme van Zarathustra later in dualisme deden ontaarden, liggen voor een deel in zijn eigen stelsel. Predikte hij slechts één God, zijn wereldbeschouwing was dualistisch. Geen wonder, dat deze op de voorstelling, die men zich van de hemelsche huishouding maakte, invloed oefende. Hoe zeer het dualisme een behoefte is, wanneer men een heiligen God aanneemt, die de bron van het kwaad niet zijn kan, bewijst de omstandigheid, dat de zoo sterk monotheïstische Israëlieten de duivelleer der Perzen gretig overnamen, zoodra zij die leerden kennen. Waarom hun monotheïsme zich steeds meer zuiverde en ontwikkelde, terwijl dat der Perzen verbasterde, zullen wij later zien. Evenwel moeten wij steeds in het oog houden, dat de magtige invloed, door den perzischen godsdienststichter op zijn tijdgenooten geoefend, zich tot de laatste eeuwen der Mazdavereering, tot de derde eeuw van onze jaartelling, ja tot op onze dagen doet gevoelen. De stempel door zijn persoon op den geest van zijn volk gedrukt mag flaauwer geworden zijn in den loop der jaren - te meer omdat het niet blijkt dat een groote godsdienstige individualiteit in later tijden zijn werk opvatte en

1 Agni wordt hier Çaûru genoemd. Burnouf, Commentaire sur le Yaçna, pag. 529, ziet daarin teregt het Indische Çarva, en houdt dit dan voor een benaming van Çiva. Hoe de latere indische godheid Çiva, die in den Veda niet voorkomt, aan de Perzen bekend kon wezen, is niet te begrijpen. Doch Wcber, Akad. Vorles., (Bl. 292 der vert van Sayous. nt. 1) teekent aan, dat de Prâcyas in het Brâhm. van den Witten Yajus aan Agni den naam Çarva geven. Deze zal dus in den Vendidad wel bedoeld zijn.

voortzette, - hij is niet uitgewischt tot heden toe. De God, dien hij aanbad, is in den eigenlijken zin toch steeds de eenige God geweest, dien zijn nakomelingschap vereerde; althans immer bleef hij de hoogste van alle geesten des hemels, en beduidden deze niets zonder hem. De naam van Auramazda wordt aangeroepen in de spijkeropschriften der perzische koningen, die uit het geslacht der Achaemeniden sproten, en veel eeuwen later is het weder in Ormuzd's naam dat de Sasaniden de perzische nationaliteit en godsdienst herstellen. En blijkt de groote overeenkomst tusschen de perzische en israëlietische godsdienst niet vooral daaruit, dat de perzische koning Koresh door den joodschen profeet een dienstknecht van Jahve genoemd wordt, een naam door de Israëlieten nooit op een polytheïstisch koning toegepast, ook al was hij hun bondgenoot, en dat zij, in een tijd toen ze van alle afgoderij gruwden, zonder aarzelen, uit de religie der Perzen niet weinig overnamen?

Wil nu Prof. de Groot beweren, dat dit alles slechts nawerkingen zijn van de oudste monotheïstische openbaring, aan Adam gegeven, dan vraag ik, waartoe dan de bovennatuurlijke openbaring volgens hem aan Abraham en Mozes geschonken, noodig was, daar die eerste openbaring nog zoo levendig bleek te zijn in de harten van velen? Wil Renan daarentegen het monotheïsme van de Aryërs ook hier aan filosofie toeschrijven, gelijk hij dat van de Brahmanen en van Sokrates bijv. daaruit verklaart, dan moet hij deze zonderlinge tweeledige stelling onderschrijven: 1°. het monotheïsme ontstond bij de Semieten omdat zij een geheel onwijsgeerig ras waren, 2^{0}. het monotheïsme ontstond bij de Aryërs, omdat zij zulk een bijzonderen wijsgeerigen aanleg bezaten.

IV.

Het is billijk, dat wij trachten tegenover de onderstelling van de Groot en tot aanvulling van Renans hypothese, zelven een verklaring van het monotheïsme bij de Israëlieten te geven. Het bleek ons, dat wij het niet alleen mogten afleiden uit een bijzonderen aanleg tot monotheïsme, aan het ras waartoe de Hebreën behoorden

eigen, want dienzelfden aanleg vonden wij bij andere volken, uit een geheel ander ras gesproten, evenzeer. Nog minder konden wij tot het onderstellen eener bovennatuurlijke openbaring onze toevlugt nemen, daar andere natiën - ééne andere natie althans - zonder zulk een openbaring tot een bijkans even zuiver monotheïsme zijn gekomen. Niettemin is hier nog een verklaring noodig. Want het blijft niet te loochenen, dat de leer van één God bij geen volk zoo duurzaam is geweest en zulk een hooge ontwikkeling heeft bereikt, als bij het hebreeuwsche. 't Is bij hen niet alleen ontstaan, gelijk bij de Baktriërs, 't heeft bij hen niet slechts een tijd lang in zuiverheid gebloeid, gelijk bij de Medo-Perzen; 't is van hun stamvader af tot heden toe, in weêrwil van herhaalden afval en ontrouw, hun onvervreemdbaar eigendom gebleven en door hen steeds meer ontwikkeld, totdat het in hun Christus, Jezus van Nazaret, zijn hoogste wijding ontving en de grondslag der wereldgodsdienst werd. Laat zich dit verschijnsel genoegzaam verklaren? Ik geloof ja. Echter niet - gelijk de Groot en Renan gepoogd hebben - uit een enkele oorzaak. Verschillende oorzaken hebben, dunkt mij, hiertoe zamengewerkt: 1^0. de eigenaardigheid van het semietisch ras, 2^0. de eigenaardigheid van het joodsche volk, 3^0. de bijzondere lotgevallen van dit volk.

1^0. Heeft Renan, in het belang zijner stelling, het semietische ras te scherp tegen de andere rassen overgesteld, niet alles wat hij heeft aangevoerd, om het te kenschetsen, is daarom van grond ontbloot. Het is overdreven en onjuist om aan de Semieten alle verbeeldingskracht, alle scheppende kracht des geestes te ontzeggen, doch de levendige verbeelding van den Griek, de weelderige fantazie van den Hindu was hun vreemd. Eenheid en gelijkheid zijn het kenmerk der Semieten, veelheid en verscheidenheid der Indo-germanen. 't Is bijkans onjuist van een semietisch ras te spreken. 't Geheele ras is één volk in verschillende stammen gescheiden; en zoo wij het tegenwoordig cijfer der bevolking van die streken, waar het semietische ras voorheen was gezeteld, met dat der Egyptenaren vermeerderd, verdubbelen, dan bereiken wij nog niet de helft der bevolking van het indisch schiereiland. De verschillende talen van dezen stam hebben vaak grooter overeenkomst met elkander, dan de verschillende dialecten eener indo-europesche taal. Fransch en provençaalsch, friesch en nederlandsch verschillen meer dan fenicisch en syrisch, arabisch en hebrecuwsch. In kleeding,

bestuur, leefwijs en zeden komen de zonen van Israël en Ismaëls nazaten meer overeen, dan Atheners en Spartanen. Ook heeft dit ras meer dan eenig ander het bewustzijn van zijn eenheid bezeten. De Griek vermoedde niet, dat de perzische barbaren, die hij bestreed, zijn naauwe verwanten waren. De trotsche Romeinen dachten niet, dat Brennus, de Galliër, hun veel nader bestond, dan Hannibal, de Karthager, en hebben zeker in de germaansche lijfwacht van hun Caesar geen broeders gezien. De stamvaders, waarvan al de volken der ondheid hun geslacht hebben afgeleid, zijn stamvaders van een bijzonder volk, niet van 't geheele ras - naar hun eigen voorstelling althans. Maar de Semieten droegen heugenis van hun gemeenschappelijke afkomst, en onderscheidden zich als de zonen van Sem zeer bepaald van de kinderen Jafets, al rekenden ze sommige hun verwante stammen, die de zeden en de godsdienst der Egyptenaren hadden aangenomen, of althans even afgodisch waren als deze, tot de zonen van Cham. Moge het nu verkeerd zijn de zuivere godsdienst van Israël alleen uit deze eigenaardigheid van het semietische ras af te leiden, zeker heeft dat levendig gevoel van eenheid er krachtig toe medegewerkt om bij de natie, die dat ras als 't ware voor de wereld vertegenwoordigt, het monotheïsme te doen ontstaan, en haar met zulk een trouw - bijna zeide ik met zulk een hardnekkigheid - daaraan te doen vasthouden.

2°. Doch wij moeten ook een andere oorzaak in aanmerking nemen; ik bedoel de eigenaardigheid van dat israëlietische volk zelf. Reeds heb ik met een enkel woord dat volk als een bij uitstek godsdienstig volk geschilderd. Ik moet daar nog het een en ander bijvoegen. De spiegel van den geest eens volks is zijn taal. Nu is de hebreeuwsche taal niet rijk, dan alleen om datgene uit te drukken wat de natuur en de godsdienst betreft[1]. Een duidelijk bewijs, dat zij de taal is van een volk, dat zich bijna uitsluitend aan landbouw en veeteelt gewijd had, en dat behalven in deze twee bedrijven nog alleen in de godsdienst een levendig belang stelde. Daarbij komt nog iets anders, naauw zamenhangend met dezen karaktertrek van het volk. Nooit is eenige natie ter wereld zoo rijk aan godsdienstige individualiteiten geweest als Israël. Al de

1 Renan haalt daarvan, op het voetspoor van Gesenius, Preiswerk en Herder, merkwaardige voorbeelden aan: Hist. gén. des langues Sémitiques, p. 137.

groote mannen, die uit haar zijn voortgesproten, zijn religieuse personen, de lange reeks van profeten niet alleen, maar zelfs David, de krijgsheld, zelfs de wereldsche Salômo, vooral haar wetgever Mozes, en, hoezeer dan ook de afstand des tijds en de nationale trots tot verheerlijking van het verste voorgeslacht mag hebben bijgedragen, reeds haar stamvader Abraham. Een krachtig middel nu tot vestiging of versterking van monotheïsme, is de religieuse individualiteit. Waar het ooit is ontstaan, daar is het uitgegaan van één man - een enkele maal welligt van één vast aaneengesloten kaste. De namen van Zarathustra en Mozes, Sokrates en Mohammed kunnen dat getuigen. Het polytheïsme leidt nergens zijn oorsprong af van één persoon, en 't is meer de veranderde en ontwikkelde volksgeest, dan de geest van enkele mannen, waardoor het hervormd of gezuiverd wordt. Ik hecht aan deze opmerking een bijzonder gewigt. En waar wij nu deze twee factoren zien zamenwerken: een volk, dat zijn beste, bijkans al de krachten van zijn geest aan de godsdienst wijdt, dat uitsluitend godsdienstig begaafd is, en zijn roeping als priesterlijk volk zoo levendig gevoelt, onderwezen en geleid door mannen, voor wie niet de staatkunde, niet de wetenschap, niet de kunst, niet de nijverheid, niet de koophandel, maar de godsdienst het hoogste, wier karakter zoo geheel religieus was, daar kan het ons niet verwonderen de zuiverste godsdienst te zien ontstaan, aankweeken, bewaren en tot het toppunt van ontwikkeling opvoeren.

Doch ook deze twee factoren *moeten* zamenwerken. Waar een van beide gemist wordt, daar kan de godsdienst zich niet tot monotheïsme ontwikkelen dan door onderwijs. Wij hebben bij de Indiërs, in hun oudste godsdienstige zangen, sterke sporen van monotheïsme gevonden. Ook is er tusschen hen en de Israëlieten in menig opzigt overeenkomst. Beide volken waren aanvankelijk door geen uiterlijke eenheid verbondene stammen, door herdersvorsten aartsvaderlijk geregeerd. De verovering van Kanaän en de eerste vestiging in dat land heeft haar parallel in de verovering van Hindostan. De godsdienst was ook voor de Indiërs het hoogste; zelfs de koningen en krijgslieden waren aan de priesters, de Brahmanen onderworpen. Aan de latere brahmaansche godsdienst is dan ook een zeker monotheïsme niet vreemd; een monotheïsme evenwel, met dat van Israël geheel niet te vergelijken. Vanwaar dit onderscheid? Vooreerst, omdat de godsdienst voor de Indiërs wel het hoogste, maar

lang niet het eenige was, waaraan zij zich toewijdden. Zij was niet, als bij Israël, het eigendom des volks; want, al is ze dit vóór de inneming van Hindostan geweest, langzamerhand werd zij het eigendom eener kaste; het overig deel des volks hield zich met haar niet meer bezig en rigtte zijn aandacht op het wereldsche. Ook Israël had zijn priesterschap, maar nevens die priesterschap zijn religieuse koningen en zijn profeten, die opstonden, niet uit den stam van Levi alleen, allerminst uit dezen zelfs, maar uit den schoot des volks. Daarbij ontbrak het den Indiërs geheel aan uitstekende godsdienstige individualiteiten. De stammen, die Hindostan veroverden, hadden geen Mozes gehad en werden door geen Jozua aangevoerd. Het werk der Brahmanen was een gemeenschappelijk werk, geen werk van personen, geen werk des gewetens. En toen de eerste, de eenige profeet, dien zij immer bezaten, door den innerlijken drang van zijn gemoed gedreven, zijn koningschap en adeldom verzaakte, om als een eenvoudig leeraar rond te gaan door het land, toen vond hij, ja, bij velen gehoor, maar toen was ook de magt der priesters reeds tot zulk een vastheid gekomen, dat zij den strijd met hem waagden, en eindelijk zijn aanhangers alle uit hun gebied verdreven.

De Persa-aryërs daarentegen hebben hun Mozes gehad in den grooten stichter hunner godsdienst, Zarathustra, een man uit een hunner stammen, de Baktriërs, gesproten, en die zoozeer sprak naar het hart van zijn volk, dat de godsdienst door hem verkondigd, in den loop des tijds en welligt voornamelijk door middel van de magavan of magiërs, een minder afgesloten priesterschap dan de brahmaansche, ook door de andere stammen van zijn volk, de Meders en de Perzen, werd aangenomen. Wij vinden dus hier in den aanvang beide factoren vereenigd werkzaam: een eenvoudig akkerbouwend volk (de Baktriërs) dat door de wijs waarop het den monotheïstischen profeet in zijn strijd tegen de afgoden ter zij stond, een sterken aanleg tot monotheïsme verraadt, en een krachtige geest van wien de godsdienstige beweging uitgaat. Zoo *is* dan ook bij de Baktriërs het geloof in één God tot stand gekomen. Maar het is bij hen niet zuiver gebleven, het heeft zich hij hen niet ontwikkeld, gelijk bij de zonen van Israël; integendeel, wij zagen reeds dat het weldra bij hen verbasterd is. De reden ligt echter voor de hand. Daar is vooreerst verschil tusschen Zarathustra en Mozes. Niet zoozeer dat de laatste tegelijk de wet-

gever en de bestuurder van zijn natie was, terwijl de eerste, volgens de sage, slechts door de hulp van koninklijke beschermers zijn leer ingang kon doen vinden; want die koninklijke beschermers bestaan alleen in de latere sage. Kava Vîctâçpa, de koning Gustâsp der legende, is in de Gâthâ's geen koning, maar een verkondiger van Zarathustra's leer, een profeet en medestander van den godsdienststischter. Zoo is het ook met de andere vrienden van dezen: Frashaostra, Dē-ǵâmâçpa en de Maidjô mâonhâ, in welke laatste ik een medische familie meen te zien. Maar de baktrische wetgever was minder zuiver monotheïst dan de israëlietische, en had niet zooals deze reeds monotheïstische voorgangers bij zijn volk. Daarbij, hij had geen opvolgers, die ook maar eenigzins met de hebreeuwsche profeten vergeleken kunnen worden. Ja, al ware de baktrische stam even godsdienstig begaafd geweest als de israëlietische, de latere lotgevallen van beide stoorden de godsdienstige ontwikkeling van den eersten, en bevorderden die van den laatsten. De godsdienst van Israël bleef het uitsluitend eigendom van dit volk. Die van Baktrië werd door andere stamverwante volken overgenomen. Tegelijk echter verloor Baktrië zijn magt en zelfstandigheid. Andere natiën, die de wet der magiërs eenvoudig aannamen, de Meders en Perzen, verkregen achtereenvolgens de opperheerschappij over de beide andere; en vooral de Perzen, een krijgshaftig volk bij uitnemendheid, stelden in godsdienstige onderwerpen weinig belang, en streefden met alle kracht naar het vestigen eener wereldmonarchie. Zoo werd de godsdienstige beweging, die in Baktrië was ontstaan, in haar loop gestuit; het volk dat haar had voortgebragt ging in andere op, en de volken op wie zij haar invloed oefende, bleven bij het oude, en trachtten hun vorige nationale godsdiensten, zoo goed dat ging, met de nieuwe die zij nu beleden, te vereenigen. Israël daarentegen, ook toen het naar Babel was weggevoerd, ook toen het grootste deel zijner zonen zich met andere volken had vermengd, bleef een kleine zelfstandige natie, totdat het zijn roeping: de stichting der wereldgodsdienst, had vervuld.

3. Dit voert mij reeds van zelf tot datgene waarop ik in de laatste plaats nog moet wijzen: de lotgevallen van Israël. De groote invloed van deze op de ontwikkeling van 't monotheisme mag niet worden voorbijgezien.

Daartoe breng ik al aanstonds de woonplaats van het volk.

Hoe zeer is, bij voorbeeld, het land der Grieken in overeenstemming met hun veelzijdige ontwikkeling, met het rijke, bonte grieksche leven. ‘Daar is, zegt Preller van Griekenland, geen ander land, waar alle soorten en vormen van 't natuurleven zoo digt nevens elkander en op zulk een veelvoudige wijze vermengd zich vertoonen;’ en hij oordeelt dat dit voor de leefwijs en beschaving der inwoners de belangrijkste gevolgen moest hebben[1]. Men werpe slechts een blik op de kaart en verbeelde zich dat levendige, bewegelijke volk, hier wonend in een land, half vasteland, half schiereiland, van alle kanten omringd door de zee en door haar zoo grillig getand, met zijn tallooze voorgebergten en landtongen en door verschillende rivieren doorsneden; daar over een menigte van grootere en kleinere eilanden verspreid; ginds zich zetelend langs de kusten van Klein-Azië, van Noord-Afrika, van Sicilië, of in het zuiden van het weelderig Italië; - en legge dan de kaart van Palaestina voor zich, een land, van melk en honig vloeijend 't is waar, maar met zeer weinig verscheidenheid, welks kusten door andere stammen dan de Israëlieten bezet waren, een land gelijk van klimaat en van grond, waar eigenlijk slechts twee saizoenen heerschen; doorsneden door een enkele niet eens bevaarbare rivier, met één meer en één binnenlandsche zee, voor den Israëliet een blijvend getuige van de wraak eener vertoornde godheid; - en men zal begrijpen hoe verschillend de uitwerking van twee zulke verschillende landstreken op den geest der bewoners moest zijn. Voorzeker, de Grieken zouden in Palaestina geen Joden, de Joden in Griekenland geen Grieken geworden zijn, maar zonder twijfel was het land dat deze bewoonden, meer dan eenig ander geschikt om het monotheïsme dat hun eigen was, aan te kweeken. En nog grooter wordt het verschil als wij Griekenland vergelijken met de woestijn, waarvan Renan wel met eenig regt gezegd heeft: le désert est monothéiste, en waar de Israëlieten, na het ontvangen der mozaïsche wet, hun eerste oefenschool vonden.

Daarbij komt, dat, terwijl wij het grieksche volk in bestendige gisting en beweging zien, - daar de verschillende stammen eerst elkander verdringen, later zich tot gemeenschappelijke of bijzondere krijgstogten uitrusten, of ook volkplantingen uitzenden naar verre kusten, - het volk van Israël,

1 Griech. Myth I., p. 7.

eens in Palaestina gezeteld, slechts met zijn naburen oorlog voert, en hoewel zijn heerschappij zich nu en dan over de grenzen van Kanaän uitstrekt, met uitzondering van slechts weinig jaren, in zijn land blijft wonen, totdat het in het groote romeinsche rijk wordt ingelijfd en zijn ontbinding nadert.

Beide, Grieken en Israëlieten, ofschoon in zeer verschillende mate, komen met andere volken in aanraking. Maar terwijl de eersten van de volken waarmeê zij vriendschappelijk verkeerden, of zich vermengden, zelfs van de overwonnen stammen, niet weinige ook godsdienstige begrippen, mythen en gebruiken overnamen, en die dan zelfstandig verwerkten, of liever daarop den stempel drukten van hun edelen geest, was de verhouding tusschen Israël en de volken een geheel andere, en niet geschikt om aan Abrahams nakroost vreemde zeden te doen overnemen. De Grieken verloren hun onafhankelijkheid eerst laat, de Israëlieten begonnen met slaven van Egypte en eindigden met onderdanen van Rome te zijn, terwijl ze intusschen van Assyriërs, Babyloniërs, Perzen en Graeco-syriërs hadden afgehangen, en meer dan eens door Filistijnen en Aramaeërs overwonnen waren. De dagen van vriendschappelijk verkeer tusschen het joodsche volk en andere natiën waren kort, en altijd verderfelijk voor de zuiverheid hunner godsdienst. Doorgaands werden de overwonnen stammen geheel uitgeroeid. De scheiding tusschen Israël en de volken was meestal scherp en de klove wijd. Het voelde zich vreemd in het midden der Gôjim, vreemd aan het leven en streven van deze, in menig opzigt hun mindere, in één opzigt, maar in het voornaamste, vèr hun meerdere. In de oogen van den heidenschen geschiedschrijver moest zulk een volk wel een menschenhatend geslacht zijn. Maar de heldere blik van hem, die sprak zooals nooit een mensch had gesproken, zag in deze afscheiding een weldaad van Jahve, een krachtig middel om het uitverkoren volk voor schadelijken invloed van buiten te bewaren; want als hij in een gelijkenis de betrekking tusschen God en zijn volk voorstelt onder het beeld van een heer, die zijn wijngaard (het beloofde land) aan de landlieden verhuurt, dan noemt hij het als een van de zorgen des landheers voor het wèlslagen van den oogst: ‘hij zette een tuin daarom.’

Geen volk heeft ooit zooveel geleden als Israël. Indien de joodsch-christelijke schrijver aan de Hebreën een groote, algemeene waarheid uitspreekt, als hij zegt: ‘De vader kastijdt

een iegelijken zoon dien hij aanneemt,' dan is het volk van Israël wel het uitverkoren volk van God geweest. En elke vernedering is voor dat volk een vuurproef geweest, die het louterde. Het is door lijden geheiligd. Ik heb reeds opgemerkt, dat tijden van rust en vrede steeds schadelijk zijn geweest voor de zuiverheid van het monotheïsme; thans moet ik er bijvoegen dat de vele jaren van strijd en vernedering en schande die het doorworsteld heeft, rijke vruchten voor de ontwikkeling zijner zuivere godsdienst hebben gedragen. Ook bij andere volken, met name bij de Perzen, kunnen wij dat opmerken. Doch vooral bij Israël. Iedere vervolging of verdrukking, eerst die der Egyptenaars, later die der Assyriërs, vooral die der Babyloniërs en Grieken hebben het afkeeriger gemaakt van de goden zijner overheerschers, en met steeds grooter trouw aan Jahve gehecht.

Eindelijk, daar is nog iets opmerkelijks, iets geheel eenigs in de geschiedenis van Israël. Nog zou het monotheïsme onder hen niet tot zulk een hooge ontwikkeling zijn gekomen, indien het joodsche volk door al die wisselingen ook uiterlijk niet was gezuiverd van alle onreine bestanddeelen. Het is steeds meer ingekrompen. Eerst zien wij tien stammen, vèr het grootste gedeelte daarvan, afscheuren en wegvoeren door de Assyriërs, om spoorloos te verdwijnen. Daarna wordt het kleine overblijfsel des volks, het meest aan de zuivere religie getrouw, nog naar Babel gevoerd, als 't ware nog eenmaal doorgezegen, om op dien onreinen bodem al wat niet met hart en ziel aan Jahve behoorde achter te laten. En de weinigen, die terugkeerden om Jeruzalem te herbouwen, en de taak aan Israël opgedragen tot den einde toe te vervullen, waren niet meer dan een kleine kern der natie, die knecht Gods, dien de tweede Jesaja zoo schoon heeft geschilderd, nu voor goed van alle afgoderij en ontrouw genezen, smachtend naar de liefelijke voorhoven des Heeren en als 't gejaagde hert naar frissche waterstroomen, dorstend naar den levenden God.

Dat alles moest medewerken, om het monotheïsme bij dit ééne volk te doen ontstaan, vestigen, instandhouden, ontwikkelen, volmaken. Verschijnselen als dit worden niet uit een enkele oorzaak verklaard, en de wetenschap laat zich niet met een beroep op Gods almagt en een bovennatuurlijke openbaring tevreden stellen. Doch zij is ook niet in staat iets anders dan de eindige oorzaken op te merken; zij heeft haar grenzen. En

indien de niet alleen wetenschappelijke, maar ook godsdienstige mensch begeerig is tot de laatste en hoogste oorzaak op te klimmen, indien hij vraagt, wie dit volk aldus begaafd in het aanzijn riep, wie het zulk een bestemming gaf, wie zijn stamvader en wetgever en profeten bezielde, wie het met zulk een wijsheid leidde, dan vindt hij maar één antwoord, hetzelfde, dat de vrome Israëller, die geen wetenschappelijke behoeften kende, reeds voorlang heeft gegeven: Niemand dan God, die zijn zoon uit Egypte heeft geroepen, om de priester der volken te zijn.

Rotterdam, Oct. 1861.
C.P. TIELE.

Drostelijke teederheid.

Gedichten van Pieter Cornelisz Hooft. Eerste volledige uitgave, gedeeltelijk naar des dichters eigen handschrift, met aanteekeningen van P. Leendertz Wz. Haarlem, de Erven F. Bohn. - Prospectus.

Zij is eene opmerkelijke plaats, die uit het 6de Boek der ‘Nederlandsche Historiën,’ waar Hooft met welgevallen in herinnering brengt hoe men hier te lande, tijdens de vestiging der Republiek, de magtigste veranderingen heeft zien invoeren hoofdzakelijk door toedoen ‘des gemeenen mans.’ Voegt hij er bij dat de faam dier gemeenen, helden onzer ‘poorterlijke ontsteltenissen,’ des te min mag verwaarloosd worden omdat het aantal van ‘riddermaatighe oft eedelboortighe’ mannen te onzent gering is; en bleek niet uit al zijne geschriften dat zelden onze landaard een degelijker gentleman heeft voortgebragt; men zou in verzoeking komen hem van plebeesche sympathiën te verdenken. Doch hij was een te groote geest, en tijdens hij zijne Historiën in koper bragt te rijp van oordeel, om toe te geven aan kleingeestige vooringenomenheden. ‘Jeeghenwoordelyk,’ dus kenschetst hij (1642) in de Opdragt aan Frederik Hendrik het standpunt zijner eigen toenmalige ontwikkeling, ‘jeeghenwoordelyk, nu ik, door 't oordeel allengskens wat gerijpt, en de berichting gehaalt uit meenigherley lesse, mijn waanen in weeten verwisselt vind’. ... Dit werd als tusschen twee komma's en zonder de minste bedoeling van eigen lof gezegd. Doch er spreekt eene magtige en indrukwekkende zelfbewustheid uit.

Dank zij de openbaarmaking zijner nagelaten Brieven, is van de gansche Muiderschool niemand ons van zoo nabij bekend

als Hooft zelf. Het goede werk, door Huydecoper in de vorige eeuw bijna volvoerd, is laatstelijk door Prof. van Vloten op waardige wijze voortgezet. Geene kostelijker bijdrage, welligt, tot de kennis van het heldentijdvak onzer letterkunde, dan deze vier deeltjes ‘Brieven van P.C. Hooft.’ Op 's Drossaarts persoonlijkheid valt hier een overvloedig en zeldzaam gunstig licht. Telkens vindt men den straksgenoemden gentleman terug, tot in litterarische uitspraken toe. Aldus in zijn oordeel over den Haropen en den Roskam, Vondel's hekeldichten, het laatste aan hemzelven opgedragen. ‘De Harpoen is aerdigh’, schrijft hij in Mei 1630 aan zijnen schoonbroeder Baek; en reeds Brandt en Huydecoper maakten dien merkwaardigen brief openbaar, gelijk Scheltema er naderhand de aandacht op vestigde. ‘De Harpoen is aerdigh, al zal hy veelen haerigh dunken, niet min als de Roskam. My dunkt hy te genaedigher, omdat hy yder naegeeft dat hem naekomt, en zoo wel voor een goedt betaeler als voor een scherp maener gaen mag.’ Vreesde Hooft van de zijde zijns zwagers een minder onafhankelijk en daardoor ongunstiger oordeel dan het zijne? Althans hij voegt er bij: ‘Verwondert u dat die geest het op zoo groote personaedjen gelaeden heeft? daeraen ziet ghy zijne grootmoedigheit.’ Niets natuurlijker, volgens hem, dan dat een gemoed als dat van Vondel in verzet komt tegen regenten-willekeur en klerikale aanmatiging: ‘Kan ook een heerlijk hart zich hooghlijker ophaelen, als met het wejden zijner gedachten door een heerschappye, gevoert over de geene die, met éénen grauw, aan Kaizars en Koningen 't hart in de schoenen doen zinken? Maek vry rekening,’ dus vervolgt hij, ‘dat marmore zalen en gulde galeryen niet dan prullen en poppegoedt zijn voor den geenen, die gewent is over toppen van mijters en kruinen van drievouwde kroonen te wandelen.’ Zal men hiertegen in- en aan Hooft onder het oog brengen dat de gave der satire slechts aan weinigen geschonken is? ‘Te eêlder is de kunst’, luidt zijn antwoord; ‘ende te meer eers heeft hy daer af, die 't loflijk ujtvoeren kan.’ Het talent derhalve wordt gehandhaafd in zijn regt; het goed oud regt om ‘den verwaanden bakhujzen hunne wanschapenheit ende ezelen hunne ooren te toonen, op hoope dat zy wat waters in hunnen wijn doen moghen, en kleender leeren zingen.’ Doch te gelijk met de afgifte van dezen vrijbrief aan het genie wordt aan de gemeenheid dit slot voor den mond gehangen: ‘Niet dat my schempen en schie-

ten een ridderlijke hanteering dunkt, oft, gelijk de vliegen op een glas, over 't gladde heenen te loopen ende op 't rompeligh stal te houden.'

Tijdens hij dus puntig sprak over hetgeen hem al of niet eene 'ridderlijke hanteering' dacht, had Muidens slotvoogd nog niet van Lodewijk XIII die onderscheiding ontvangen waarbij hij in den adelstand en tot Ridder verheven werd. Dit gebeurde eerst later, in 1639, als tegenbeleefdheid voor de aanbieding van den 'Hendrik den Groote'. En een opmerkelijk bewijs voor de degelijkheid van Hoofts karakter zijn de voorwaarden waarop hij deze benoeming uitlokte en zich liet welgevallen. Beiden, ridderorde en adelbrieven, stonden hem aan: de eerste, omdat personen van hoogen rang hier te lande dezelfde of diergelijke onderscheidingsteekenen insgelijks hadden ontvangen en aangenomen; de andere, omdat misschien in vervolg van tijd zijne kinderen en kindskinderen daar eenig voordeel of genoegen van konden hebben. Schrijft, na ontvangst van het koninklijk gunstbewijs, en toen zijne verheffing wereldkundig geworden was, schrijft Barlaeus hem een hoogdravenden brief van gelukwensching: hij antwoordt schertsend en ontkent daarmede zijdelings dat hij aan de hem te beurt gevallen eer eene bijzondere waarde hecht. Van de door hem of van zijnentwege aan het fransche Hof gedane stappen spreekt hij als van eene daad dier ijdelheid 'daer wy holhoofdighe menschen onze windtzuchtighe gedachten meê kittelen.' Van Barlaeus' nooit uitblijvende komplimenten gewaagt hij als van eene aan het satirieke grenzende overdrijving. 'UE. heeft haer zoo gestoffeert en gepronckt met overvloedighe kleinoodjen van veelvoudighe vonden', beweert hij (en dit 'haer' slaat terug op de straksgenoemde 'ydelheit'), 'dat hetgeen ik voor een Niet hieldt, nu in mijnen zin schier een Wat wordt.' Dit zijn pligtplegingen, of weinig meer; en wanneer hij met Montaigne's woorden onmiddellijk de vraag laat volgen: 'Die zich met de reuk van 't gebraedt spijzen konde, zoud' het geen fraeye bespaering zijn?' betaalt hij Barlaeus met gelijke munt en geeft kortswijl voor affektatie. Hoofts menschen- en wereldkennis was van te oude dagteekening dan dat hij in vollen ernst de hem geworden onderscheiding voor een Niet zou gehouden hebben. Doch slaan wij, om den man in den geheelen omvang zijner eigenaardigheid te leeren kennen, ook zijne briefwisseling op met Wickevoort te Parijs. Eerst zendt hij aan dezen bloedverwant, in Mei 1638, toen de zaak

der verheffing haar beslag nog krijgen moest, de gedichten toe door Huygens en Barlaeus op den ‘Hendrik den Groote’ vervaardigd, een latijnsch en een fransch: ‘Oft zy misschien te passe quaemen, om zijnen yver in 't verbreiden der gloorye van dien Koning yetwes te doen gelden tot vordering van gunst in dat hof’: een hof waar men geen hollandsch en allerminst de kunst verstond om des Drossaarts bijzonderen stijl en ‘wurgende woorden’ te ontcijferen. Doch reeds toen wilde hij, omtrent een bepaald punt, gaarne weten waaraan zich te houden. Was de adellijke titel erfelijk? Deze vraag lag hem na aan het hart. ‘Naerdien ik’, zoo schrijft hij aan Wickevoort, ‘door den Heere Van der Mijle [Oldenbarnevelts schoonzoon] bericht ben dat brieven van Ridderschap enkelijk dengeene dien zy verleent worden dienen tot zoo verre toe, zonder hem ende zijn' naekomelingen edel te maeken, zoo zoud' ik wel wenschen dat zy uitdrukkelijk inhielden dat niet alleen de eere van ridderschap my, maer ook de waerdigheit van edeldoom my ende mijnen naekomelingen vergunt wert. De kosten, hierin te doen, zal ik my geirne getroosten.’ De kosten? hij zou ze zich getroosten ja; doch binnen bepaalde grenzen, en mits de fransche kanselarij met hare waar niet al te duur was. ‘Quant au présent qu'il sera requis de faire’, dus luidde het zes maanden later tot Wickevoort, toen de tusschentijds gevoerde onderhandelingen op het punt waren tot eene bevredigende uitkomst te geraken, ‘ce me seroit une faveur d'avantage s'il vous pleust m'advertir du prix d'iceluy, pour ne payer trop cher ma propre vanité. Toutesfois, s'il ne passera la valeur de quelques dix ou douze cents franqs, cela ne me donnera tant de peine que me donne celle qu'il vous plait de prendre à la requeste de mon importunité’. Ridder van Sint Michiel, dit klonk niet onwelluidend. Waren ook niet van oudsher de Drosten van Muiden en Baljuws van Gooiland lieden van grooten adel, ja somtijds jonger zonen der Graven van Holland geweest? Doch Pieter Corneliszoon, van wanen tot weten gevorderd, ofschoon hij de waarde van den nieuwen titel niet misduidde en dien gaarne zou zien overgaan op zijne nakomelingen, achtte een zak hollandsche guldens prijs genoeg voor zulke eer.

Ik behoor aan mijne lezers verschooning te vragen voor het bijeen stellen dezer van elders genoegzaam bekende bijzonderheden. Welligt ware het voor mijn oogmerk voldoende geweest

hun dit eene te herinneren dat Hooft in 1581 geboren werd uit eene toen reeds deftige Amsterdamsche familie, en dat zijn vader die eerwaardige magistraat was van wien Vondel gezegd heeft, vier jaren na 's burgemeesters dood:

> 'k Geloof, men had geen gal in deezen man gevonden,
> Indien, nadat de dood zijn leven had verslonden,
> Zijn lijk ware opgesneên.

Doch het scepticisme onzer eeuw gedoogt niet dat men iemand voor een fatsoenlijk man houde enkel en alleen op grond dat zijn vader dit was. Nu ons daarentegen uit sommige van 's Drossaarts woorden en gedragingen bleek dat hij ook naar zijne eigen inborst in het minst niet behoorde noch tot de Ridders van de El, noch tot eenig ander onderdeel van het koningrijk der Snobs, zal aan onze kleine bijdrage tot de kennis der hartsgeheimen van Nederlands beroemdsten historieschrijver welligt eene gunstiger ontvangst ten deel vallen dan haar anders beschoren ware geweest.

I

‘Mejufvrouw, Ik schaam mij voor uwe rijpe wijsheid, in zulk eene groente van jeugd, 't geen ik mij niet schamen zoude voor Salomo zelven. Want dat een persoon, die mijne jaren, de wereld gezien, en eenige kennis heeft aan dat deel der geleerdheid waardoor men eene redelijke voogdije over zijne zinnen gewint, zich laat vervoeren van de liefde te eener jufvrouwe tot doodelijk krank wordens toe, zoude bij dien wetenden Koning niet-alleen vergiffenis maar medelijden waardig gevonden worden, als die zichzelf voor desgelijken verloop niet heeft geweten te hoeden. Bij u, mejufvrouw, zie ik niets dat mijne ongeregeldheid verschoonen kan; als alleen die gunste waarin het uwe edelhartigheid geliefd heeft mij, uit enkele heuschheid, te ontvangen. Deze, en de nood, verkrachten de schaamte’.....

Ging het ons als den knaap in Van Alphens gedichtje, en vonden wij op de straat een papiertje van dezen inhoud, tien tegen een dat het ons, in stede van aan een vergenoegden man,

denken deed aan Delavigne's ‘École des Vieillards’; denken aan een dier najaars- om niet te zeggen winterhartstogten in het leven eens ouden vrijers of bedaagden weduwnaars, waar de wereld de schouders over ophaalt, jongelieden om meesmuilen, en die door de gematigdsten en barmhartigsten tot de orde der anachronismen worden gerekend. Een man van leeftijd en die zichzelven als zoodanig aanduidt, zou men zeggen; iemand die het noodig acht opzettelijk melding te maken van zijne boekenen wereldkennis; die zich heer en voogd over zijne zinnen noemt, en ook werkelijk in de termen schijnt te vallen deze benaming op zichzelven te kunnen toepassen: zulk een man behoorde zich te wachten voor eene vervoering waarvan hijzelf getuigt dat zij de schaamte bij hem zwichten doet. Aan wijzen en verstandigen als hij, past de ziekte der geleerden; die grooter en kleiner onoogelijke kwalen wier lijst voor alle eeuwen door Bilderdijk berijmd werd. In geen geval voegt hem eene verliefdheid tot doodelijk krank wordens toe; allerminst indien het voorwerp dier genegenheid een vriendelijk meisje is, wel zich onderscheidend door vroege rijpheid van oordeel, maar tevens eene jeugdige onder de jongsten.

Doch heffen wij dit misverstand op. Niet aan zijne beminde schreef Hooft in den zomer van '27 dit ootmoedig briefje, maar aan hare dochter. Mevrouw de Wed^{e} Bartelotti, van zichzelve Heleonora Hellemans, woonachtig te Zevenbergen, was in den loop van genoemden zomer voor eenigen tijd met hare dochter Susanna naar Amsterdam gekomen, te gast bij bloedverwanten of bekenden. Daar leerde Hooft haar kennen. Zij was eene schitterend schoone vrouw van even dertig jaren; hij destijds een vijfenveertiger. Van afkomst was zij eene aanzienlijke en welgestelde Antwerpensche; hij, in weerwil van zijn Muidensch drossaartschap, een Amsterdammer door en door. Groot was alras de genegenheid van dezen zoon der noordelijke koopstad voor deze telg der zuidelijke; te grooter, omdat sedert drie jaren zijn huiselijke haard eene woestenij geleek. In 1610 gehuwd met Christina van Erp, had hij na eene uiterst gelukkige verbindtenis van omtrent veertien jaren, binnen zeventien maanden tijds, niet slechts in den bloei van haren levenstijd deze voortreffelijke vrouw, maar ook de twee eenige hem van vier nog overgebleven kinderen verloren: een kleinen jongen van drie, en een allesbelovenden knaap van twaalf. Doode aan doode was uit zijn huis naar het kerkhof gedragen: eerst de kinderen,

toen de moeder. Eenzaam en verlaten, was alleen de vader achtergebleven. Dit gebeurde in den zomer van '24, en op den geteisterden man daalde neder hetgeen hijzelf in een zijner gedichten een ‘nare nacht van benaauwde drie jaren’ noemt. Welken indruk, aan het einde van dit tijdsverloop, op hem de verschijning der Brabantsche weduwe maakte, vernamen wij voor een deel uit den brief aan haar dochter Susanna; een meisje dat te dien tijde naauwlijks vijftien jaren oud kon zijn. Reikhalzend zag hij eenerzijds uit naar de herstelling van zijn verloren geluk; en niet weinig werd aan den anderen kant de hartstogt des berooiden geprikkeld door den wederstand dien hij bij het voorwerp zijner liefde ontmoette. Mevrouw Bartelotti of, gelijk Hooft haar betitelt, Mejoffvrouwe Heleonora Hellemans, was wel is waar geenszins ongevoelig voor de haar bewezen hulde; doch er was een gedienstige geest in het spel, eene kennis of vriendin, die haar van Hooft om diens bekende vrijzinnigheid in het kerkelijke afkeerig trachtte te maken. Bekende vrijzinnigheid, zeg ik; en denk daarbij aan de ergens opgeteekende denuntiatie van Voetius: ‘dat Hooft wel niet Roomschgezind was geweest, doch ook nimmer den Hervormde godsdienst had beleden.’ Deze ongewachte tegenkanting, veroorzaakt door inblazingen voor wier oorsprong hij niet de minste hoogachting koesterde - de dame in kwestie, volgens hem, werd in dit stuk door enkel afgunst gedreven - droeg het hare bij om hem naar ligchaam en ziel te ontstemmen. ‘Ik heb mijne genegenheid tot uwe moeder zoo weinig geweten te matigen,’ schreef hij aan Susanna, ‘datze mij in doodsgevaar gevoerd heeft; in voege buiten hope is dat ik haar immermeer levend zien zal, tenzij ze mij, en dat wel haast, doe zien eene levende verzekering van hare genade.’ Zijne ziekte bestond in ‘een zorgelijk accident met koortsen vermengd, gecauseerd, naar 't oordeel der medicijns, uit melancholye.’ Deze droefgeestigheid inspireerde hem een uitnemend gedichtje, terugslag op een ander, eenige dagen of weken vroeger vervaardigd, en waarin Helionore gezegd werd geenszins te vergeefs eene naamgenoot van den lichtenden zonnegod te zijn. Doch lezen wij eerst dien opmerkelijken brief aan haar, denzelfden waarbij hij het biljet aan Susanna voegde en die haar eerst in handen kwam toen zij Amsterdam reeds weder verlaten en de terugreis naar Zevenbergen had aanvaard; denzelfden ook die om de eene of andere reden door Huydecoper werd onderdrukt en welks openbaarma-

king wij verschuldigd zijn aan de ijverige nasporingen van Prof. Van Vloten. De brief werd geschreven in de onderstelling dat Leonore zich nog altoos te Amsterdam en aan het huis van hare vrienden bevond:

Mejufvrouw,

't Geen dat ik lange gevreesd heb en UE. (helaas!) altijd in den wind geslagen, daar is het nu toe gekomen. Want het gaat zeker dat ik mij in staat vinde van niet te kunnen gaan tot UE. woonplaats toe zonder mijn leven te wagen, en onzeker of ik het behouden zal ook hoewel ik mijne rust houde. De oorzaak daarvan is eene kwaal, gesproten uit de kwellingen die het UE. beliefd heeft mijne liefde toe te leggen te haren loon. Nogtans heb ik mij in deze diepten van droefheid niet moedwilliglijk geworpen, maar kortswijl, gezelschap, en allerlei onderhoud gezocht, om mijne zinnen te verleiden en hun door de vergetelheid, als eenen slaapdrank, dit wee ongevoelijk te maken. Alles te vergeefs en mij met den dood op de lippen vindende, ver van de ooren die haar nabij zijnde zoo luttel gehoors gaven, zoo komt, nadat ze mijn uitersten wille ontworpen heeft, mijne pen op dit papier mijne uiterste gebeden voor UE. uitstorten; opdat, indien UE. gemoed mij eeuwiglijk moet gesloten zijn, ik mij ten minste gekweten hebbe jegens mijzelven en niets verzuimd van 't geen dat dienen kan tot de behoudenis mijns levens.

Ik zal UE. dan niet meer vergen in de weegschaal te leggen de redenen die UE. het trouwen aan- of afraden; maar bidde, UE. gelieve een- en andermaal te overleggen 't geen zich in onze laatste onderhandeling heeft toegedragen. Te weten hoe waar is dat UE., dien avond als ik beloofde UE. andermaal niet meer moeijelijk te vallen, nam den tijd van vierentwintig uren om endlijk te besluiten. De vierentwintig uren om zijnde, kwam UE. echter zonder besluit; maar viel uit met eene bewegenis die ik van haar ongewoon was en zeide: ‘Gij doet mij zoo veel; ik wenschte dat ik genegenheid hadde om te trouwen.’ Ja, UE. verklaarde genegenheid te mijwaarts te hebben, en bleef tevreden - doch zonder zich daardoor tot trouwe te verbinden - dat ik UE. ettelijke dagen aan elkander zoude komen verzelschappen, om te zien of de genegenheid tot volvoering van 't huwelijk zoude willen vallen. Waarop ik UEd. zeide: dat wij dan over alle andere zwarigheden en aanstoot heenwaren, en dat, dewijl het alleen stak op de voornoemde genegenheid, indien dezelve kwam te vallen, UE. in zulk een geval verbonden was, zonder op andere uitvlugten hare weigering te mogen vesten. En

dit stond UE. mij toe. UE. zal dan niet kunnen ontkennen dat UE. verbonden is, indien ik haar bewijze dat UE. genegenheid om te trouwen gevallen is, zoozeer als het vereischt wordt naar alle rede, en dat UE. mij de laatste maal afgezeid heeft, niet over gebrek aan genegenheid te mijwaarts, maar over eene zaak geheel buiten mij zijnde.

Om dit te bewijzen ben ik gedrongen te zeggen, en gelieve UE. het mij daarom te vergeven, dat UE. op maandag den negenden Augustus lestleden geliefd heeft mij te begenadigen met den naam van ‘liefste’; en niet onbedachtelijk, gelijk UEd. des anderen daags goed vond dat te duiden, maar met rijpen overleg. Want, tot meermalen gevraagd zijnde of ik dan UE. liefste was, deed UE. mij de eere van te zeggen: ‘Gij zijt het’; verklarende dat UE. genegenheid te mijwaarts vermeerderd was. Ja 't geliefde UE., als eenigzins verwonnen van goedgunstigheid, met liefelijker licht dan ooit die schoone oogen over mij te ontsteken, UE. lieve lippen te gunnen aan de mijne, en UE. aangename kaake op de mijne zoo vrindelijk te vlijen, met een zeggen: ‘Ach, mijnheer Hooft, ik wensch u zoo veel goeds!’ Dat meer is, UE. kwam zoo verre dat ze mij. toestond ik mogt het woord ‘liefste’, door UE. gesproken, aanvaarden voor de eerste letter van het woordje ‘ja’; en vertoonde UE. zich alzoo of de volkomenheid van hare bewilliging nieuwers als aan den maandag gehouden had, omdat UE. moeder den maandag voor eenen ongelukkigen dag achtte. Eindlijk zeit UE. mij, met eene aardigminlijke wakkerheid: ‘Morgen zal ik u aan- of afzeggen.’

Met een hart dus opgestookt met minne, dus opgevuld met hope, keer ik 's anderendaags wederom, en vind UE. gemoed meer verstokt, UE. gelaat meer vervreemd, als ooit mijn leven. En voor alle reden van weigering moet ik aannemen, niet de ongelijkheid van UE. en mijne zinnen in 't stuk van den godsdienst of den staat; op welke punten UE. mij al den boezem geboord en uitgevischt had; maar dat mijne vrienden daarin met UE. van gevoelen verschillen: 't welk UE. over jaar en dag geweten en nooit voorgewend had, wezende immers al te blaauw een bescheid om een goed huwelijk om te laten. Van gebrek van genegenheid niet een woord. 's Maandags stelt UE. het ja zeggen uit, om de ongelukkigheid van dien dag; en dingsdag zeit UE. neen, omdat mijne vrienden niet kerksch en zijn! Ik gedrage mij tot het oordeel van al zulke onpartijdigen als UE. zelve gelieven zal te kiezen, of uit de voornoemde twee redenen van afzeggen, mitsgaders de aanminnigheid mij den negenden betoond, niet genoeg blijkt dat het UE. aan geene genoegzame genegenheid ontbrak. En dewijl het waar is dat het UE. niet aan de genegenheid maar aan iets anders ont-

broken heeft, zoo gaat het ook zeker dat UE. verbonden is. Want UE., als geschied is, had mij beloofd zich aan geene andere zwarigheden, als zijnde lang genoeg overwogen, te keeren. Wie heeft UE. dan, ellendige jufvrouwe! zoo betooverd dat UE. zich niet ontziet haar woord te verachteren? Maar wat vraag ik wie het is! 't Is mij nu genoeg bekend. Geloof dat de persoon, al zwijgt UE., zelve niet laat zich des te beroemen. Ach, me lieve Helionore, zal UE. verstand zich laten verkloeken door de boosheid van eene die van enkele afgunst in dit stuk gedreven wordt en die, nevens de dagelijksche en welverdiende smaad van de haren, nog vreest, zoo UE. beter doet, dat men haar verwijten zal het onderscheid tusschen UE. wijsheid en hare wulpschheid? Ach, open toch de oogen van UE. vernuft, en bezie of 't raadzaam is tot UE. eenige raad te gebruiken diegene die zichzelve zoo kwalijk heeft geweten te raden, doch er reeds berouw af draagt. Ach, open ze toch; en met eenen UE. harte aan deze mijne redenen, die gezult zijn in mijne tranen en onderteekend met mijn bloed[1]. Tranen, gestort uit deernis die ik heb zoo met UE. en de verdooldheid van UE. zinnen, als met mijzelven; bloed, ten besten van UE. tot zijnen laatsten druppel toe. Zoo UE. eenig gevoelen heeft van liefde of hartelijkheid, ik bid en bezweer dezelve, door al wat haar lief is of ter harte gaat: lijd niet dat de kus, die ik op 't laatste van UE. ontving, zij geweest een kus om mij ter dood te leveren, gelijk die van Judas zijnen meester, maar heb liever UE. beloften en gemoed te kwijten met het behouden van zoodanig eenen dienaar, dan hetzelve te bezwaren met moorddadigheid jegens UE. toezegging; en zend mij, bij deze bodinne[2], het woord der genezing of wel eener opwekking van den dood. Want ik zie niet dat er anders iet menschelijk magtig is om mijnen sterfdag te stuiten.

Hierop zij de goddelijke rede UE. raadsvrouw, en de goedertieren God gunne UE. 't gebruiken van den geest der onderscheiding te zijner eer en onzer zaligheid. Dat wensch ik van heeler heeter harte; en, kussend wel ootmoedelijk UE. waarde hand, nijg mij met alle eerbiedenis op hope van vertroosting te haarwaarts, als UE.

Onderdaanste Toegedaanste Dienaar
P.C. Hooft.

1 Prof. van Vloten teekent hierbij aan dat tranen zoowel als bloed zich nog heden ten duidelijkst uitwijzen op het door hem bij de uitgaaf gebezigd handschrift.
2 Welke bodinne, gelijk wij vernamen, bij hare komst ter plaatse waar Mevr. Bartelotti tijdelijk haar verblijf gehouden had, deze laatste reeds vertrokken vond.

De laatste uitgaaf van Hoofts gedichten, ik bedoel de in 1823 door Bilderdijk bezorgde, heeft eene leemte die zich te levendiger doet gevoelen naarmate men verlangender is in 's dichters zielsgeschiedenis door te dringen. De taalkundige aanteekeningen uitgezonderd, die soms belangrijk doch meerendeels onbeduidend en voor den ietwat geoefenden lezer overbodig zijn, is Bilderdijks uitgaaf een slaafsche nadruk der folio-editie van 1704; aan welke editie vertrouwd geweest aan het toezigt van David van Hoogstraten, op hare beurt de oorspronkelijke van Van der Burgh (1636) weleer ten grondslag werd gelegd. Reeds in 1807 maakte Jacobus Scheltema, in de bijlagen zijner verhandeling over de brieven van Hooft, opmerkzaam op het zeldzaam volledig exemplaar van Hoofts manuscripten, in elf deelen ter boekerij van het Amsterdamsch athenaeum aanwezig. Hij wees op den overvloed van zoowel biografische als litterarisch-historische bijzonderheden in deze verzameling ongebruikt voorhanden, deelde enkele fragmenten uit onuitgegeven brieven mede, en gaf ter loops de dagteekening van enkele gedichten aan. Om welke reden dan ook, Bilderdijk heeft op de wel onvolledige maar voor een toekomstig uitgever van Hoofts gedichten overvoldoende mededeeling van Scheltema geen acht geslagen en, na vijftien jaren, een ongekollationeerden herdruk in het licht gegeven. De heer P. Leendertz, in het prospectus naar aanleiding waarvan deze bladzijden geschreven worden, belooft eenen naoogst van omtrent tachtig grooter of kleiner stukken die in Bilderdijks uitgaaf ontbreken; stukken door hem gevonden deels achter zeldzame afzonderlijke drukken van Hoofts ‘Minne-Zinnebeelden’, deels in naamloos uitgegeven liedeboeken van het begin der 17de eeuw, deels in het Amsterdamsch handschrift. Over de kunstwaarde dezer tachtig, en hoeveel daardoor zal worden toegevoegd aan des Drossaarts dichterlijken roem, kan eerst na de verschijning der nu geprojekteerde tekstuitgaaf beslist worden. Tot het mededeelen van enkele proeven heeft de vriendelijkheid van den heer Leendertz mij welwillend in staat gesteld. Doch dit is en blijft eene aanmerkelijke winst, ook afgezien van het gehalte der teruggevonden of voor het eerst ontdekte gedichten en gedichtjes, dat de door genoemden heer te bezorgen editie voor het eerst op chronologischen grondslag rusten zal. Dienaangaande bevat het prospectus de volgende opheldering en toezegging: ‘In alle uitgaven van Hoofts ge-

dichten liggen deze in de grootste wanorde dooreen. Men heeft ja de Psalmen, Sonnetten, Zangen, Bruiloftsdichten, Lijken Grafdichten bijeengevoegd, maar daardoor niets verrigt dan den lezer het genoegen, dat afwisseling van onderwerpen geeft, te benemen. Want ook in die afdeelingen is niet de minste orde in acht genomen. Zoo staan bij Bilderdijk (II, 56-76) achter elkander zangen van 1627, 1603, 1618, 1604, 1603, 1608, 1604, 1605, 1632 en 1636; van de twee aan Brechtje Spiegel, welke in die uitgave voorkomen, vindt men de eene van het jaar 1604 op bladz. 70, de andere van 8 Januarij 1605 op bladz. 14; van die aan hare zuster, de eene van 13 Augustus 1605 op bladz. 71, de andere van 9 Januarij 1606 op bladz. 15... In deze nieuwe uitgave zullen de gedichten zoo veel mogelijk naar tijdsorde gerangschikt worden. Die orde is bij geenen dichter meer noodig dan bij Hooft, en meestal kan men den tijd waarin de gedichten vervaardigd zijn, vrij naauwkeurig bepalen; bij vele staat die in het handschrift aangeteekend; van de overige die het bevat, is die uit de spelling, bij de meeste andere uit de onderwerpen of omstandigheden die er in vermeld zijn, op te maken; zoodat er slechts zeer weinige overblijven waaraan bij gissing eene plaats zal moeten aangewezen worden. De dramatische gedichten evenwel zullen van de overige afgezonderd worden en met elkander het tweede deel uitmaken.' De bedoelde gaping in Bilderdijks uitgaaf zal hiermede op afdoende wijze zijn aangevuld.

Om tot Mevr. Bartelotti terug te keeren, zij is, dit blijkt thans uit het dubbel getuigenis van de dagteekening der gedichten zoowel als der brieven, dezelfde Leonore geweest aan wie Hooft in den geest die zangen rigtte waaruit bij de eerste lezing veeleer de romaneske liefde eens twintigjarigen jongelings, dan de rijpe genegenheid spreekt van een man in de volle kracht der jaren en bovendien door velerlei slagen geteisterd en beproefd:

Leonoor, mijn lieve licht,
Voor uw oog de zonne zwicht
Met baar blonde stralen,
Die gansch niet, in mijn gezigt,
Bij z i j n glorie halen.

Vonken, foelie van die git,
Gitjes met uw gouden pit,

Bliksemt niet zoo fellik
Dat het hart, dat u aanbidt,
Te eenemaal verwellik.

Lieve Leonoor, gij moordt
't Harte dat u toebehoort,
Met die lieve lonken;
Zoo mij niet een troostig woord
Komt in 't hart geklonken.

Woordjes kunt gij duizend smeên,
Die daar geestig, aardig, heen-
Vliên als minnegoodjes.
Maar tot troost en komt er geen
Uit de ivoren slootjes.

Houd uw eigen slaaf te râ.
Zalig kunt ge 'em maken dra,
Zoo gij slechts laat slippen
Op zijn bede een gunstig ja
Uit die lieve lippen.

Dus stortte in de eenzaamheid, met tot hiertoe ongehoorde meesterschap over eene nog ongevormde taal, deze dichter zijnen hartstogt uit. En even levendig als op dat oogenblik zijne hoop, was weinig dagen later zijne spijt; even diepgevoeld zijne teleurstelling. ‘Lieve lichte Leonoor’, klonk het toen, en ook al luidde de titel van dit dichtje anders als hij doet (‘Op een Afzeggen’) wij zouden na den medegedeelden brief, en de daarin voorkomende verwijten aan Leonore wegens haar weifelen, niet in het onzekere behoeven te verkeeren omtrent de periode van 's dichters leven waartoe dit versje moet gebragt worden:

Lieve lichte Leonoor,
Ik en hield u daar niet voor,
Als ik lieve lichte zei:
'k Meende uw oogjes allebei.
Niet dat, in hetgeen ik sprak,
Al te dubble waarheid stak.
Op den eenen avondstond
Zeide mij uw schoone mond:

‘Liefste, lievren heb ik geen.’
's Andren avonds zegt gij: ‘Neen.’
Zinnetjes te wispelziek,
Ziet of uw gepluimde wiek
Andre reên van wenden vindt
Als het draaijen van den wind.
Dikwijls wind nog stadig waait;
Maar dat gij gedurig draait,
Of gij neen waarachtig zweert,
Ge 'ebt het van een tol geleerd!
Al wie volgen háren draf,
Delven zelven zich een graf.

Lang voor het einde der 17de eeuw had men te onzent deze hoffelijkheid verleerd. Een onredelijk klassicisme bovendien, ingevoerd onder den schitterenden dekmantel van Huig de Groots geleerdheid (men denke aan diens ‘Adamus Exul’, door Vondel vertolkt en omgewerkt), smoorde het nationaal element onzer litteratuur en deed de vaderlandsche oorspronkelijkheid ondergaan in uitheemsche en thans in onze oogen bedenkelijke elegantie. Toen kwam, met de herroeping van het Edikt van Nantes, de fransche immigratie; zoo van dramatiek en kritiek als van zeden. Doch Hooft en de zijnen, hijzelf allermeest en in de eerste plaats, zij waren spruiten van ideaal-nederlandschen bloede; eene morele en intellektuële aristokratie. Door het organisme van dezen Drost, op meer dan middelbaren leeftijd nog, liep en stroomde eene ader waarvan men zeggen zou dat zij in onzen landaard sedert en voor goed verdroogde. Hoort hem aan Leonore betuigen, ten dage dat hij haar het hof maakte en haar van zijne hoogachting verzekerde: ‘Deze letteren zullen UE. dienen tot onderpand, mitsgaders om gedurende den droeven tijd dezes afwezens te doen mijne allerhartelijkste, mijne allerootmoedigste groete, dienst- en eerbiedenis; met een vurigen voetval voor God en UE., die ik beide bid dat Zijne majesteit haar met het allerzaligste, en de Uwe mij met hare gunst en genade gelieve te vereeren.’ Een jaar later, toen Leonore zijne vrouw geworden was en hem een dochtertje had geschonken (want al mijne lezeressen weten dat Mevr. Bartelotti geboren Hellemans den 30sten November van het jaar 1627, drie maanden na de Zevenbergsche terugreis en Parthische vlugt, met Hooft in het huwelijk trad en diens zuchten verhoorde),

vaardigde hij naar de kraamkamer op het Muiderslot, uit welk vertrek de baker naar alle gedachten hem geweerd had, een dier briefjes af wier wedergade men vruchteloos in onze letterkunde zoeken zal:

Mijn zoetste ziel en vriendelijkste vriendin,

Bij dezen tracht ik, bij mangel van 't werk door gelegenheid, te toonen den wil dien ik heb om mij te werpen voor UE. voeten en met de uiterste eerbiedenis mijns gemoeds oorlof te nemen om eens uit te gaan. UE. denke niet dat ik van haar scheide die ik mededrage gemetst in 't binnenst mijns harten. Zulks niet laten kan in gedachtenis te hebben UE., nevens de gedachtenis van dat dezelve dat geliefd heeft op mij te begeeren[1]: die zoo smakelijk is dat ik, niets anders vermogende tot dankbaarheid, daarvoor in aller ootmoed naar den geest kusse UE. welwaarde en schoone hand die mij getrouwd heeft; God biddende derzelve eenen blijden avond en voorts alle heil te verleenen, en daarin zich te dienen van UE.

Onderdaansten, Toegedaansten Dienaar en Man.

Wederom twee jaren later, in den zomer van 1630, dezelfde gevoelens in dezelfde hoffelijke en nogtans in den euvelen zin des woords niet sentimentele vormen. In een doosje met roozehladen zendt hij aan zijne vrouw de eerste rijpe kersen van het saizoen; doch niet onverzeld. Bij het openen van de kleine doos vond Leonore bovenop de kersen dit versje:

> In de bladen van een roosje
> Vindt gij, o mijn zoetste Troosje,
> Kleene gift. Waar' zij zoo groot
> Als de gunst, te kleen een doosje
> Waar' de gansche wereldkloot.

II

Ter plaatse waar hij in het 3de deel van zijnen ‘Vondel’ - een model van inrigting en uitvoering op welks leest het te

1 Had dus de kraamvrouw-zelve verlangd dat hij een luchtje scheppen en voor het vallen van den avond eene kleine wandeling zou doen? De baker vergeve het ons dat wij haar een oogenblik zwart maakten.

wenschen ware dat de heer Leendertz zijne voorgenomen editie van ook Hoofts gedichten schoeijen mogt - ter plaatse waar Mr. Van Lennep aldaar Maria Tesselschade's regten op de vervaardiging van het antwoord aan de Amsterdamsche Akademie handhaaft, brengt hij den door Hooft over dit uitmuntend dichtstuk aan Tesselschade gerigten brief in herinnering en, in dien brief, de plaats waar Hooft zich uitlaat over Leonore's geringen smaak voor poësie in het gemeen en voor de verzen van haren man in het bijzonder. ‘Uwe uitspraak’, schrijft Hooft aan Tesselschade, ‘heeft niet-alleen mij wel gevallen, maar mijne liefste Helionora zoo wel gesmaakt datze door die lekkernije, tot hare eerste liefde ter Poësie bekeerd zijnde, ernstelijk op mij verzocht heeft, ik zoude dat gedicht toch uitschrijven: 't welk 't eerst is dat zij mij zulks in al haar leven gevergd heeft.’ Dit werd geschreven in April 1630, na drie en een half jaar huwelijks. Of het gedichtje ‘Aan mijne Vrouw’, haar toegezonden ter begeleiding van een of ander manuscript of boekwerk:

> Mevrouw, als met papier
> De rijmen dezer bladen
> Uw boekerij verladen,
> Beveel ze maar aan 't vier.
> Dat zij hun lijf en leven
> Weêr leevren aan den brand
> Is niet onbillijk: want
> Die heeft het hun gegeven -

of ook dit gedichtje behoort tot de periode die aan Leonore's eerste liefde voor de poësie voorafging, kan ons onverschillig zijn. Zelf, en zonder gemaakte nederigheid, hechtte Hooft geringe waarde aan zijne dichterlijke voortbrengselen; geringer naarmate hij in jaren toenam en zich meer uitsluitend bezig hield met historische onderzoekingen. ‘Ik ben geen schrijver’, beweerde hij op bijna dertigjarigen leeftijd nog, in een brief van 1610 aan Prof. Daniel Heins; ‘ik ben geen schrijver, al heh ik somtijds iet om de geneugte gedicht, dat tot mijne bekommering onder de gemeente geraakt is. Ik ken mijne onvolmaaktheid zoo wel, dat ik haar noch bij vromen gunst, noch bij spotters veiligheid kan verzekeren.’ Dit zal ook voor een deel de reden zijn geweest dat hij eerst vijf en twintig jaren later aan Jakob van der Burgh vergunning schonk zijne

dichterlijke werken bijeen te verzamelen. In zijn uitmuntenden opdragtsbrief aan Huygens, geeft Van der Burgh dit zelf te kennen: ''t Is boven het gemeen overal thuis te wezen en zijnen lezer nergens te ontvallen. Bij mij leit het zoo, dat het de Heere Hooft daartoe gebragt heeft. Doch ik stel de markt niet; maar terwijl ik weet dat ik de eer heb hierin niet ver van UEd. gevoelen te verschillen, dat steltze mij. Het meerendeel van deze werken waren bij ZijnEd. de vergetelheid al opgeofferd, ten ware ik ze met smeeken hadde uit den brand gehouden en met zijne bewilliging gemeen gemaakt. Het zijn zijne echte kinderen, en die hij daarvoor houdt; maar terwijl hij bezig is met [in zijne Nederlandsche Historiën] de verwarde kennis van de zware beginselen van onze vrijheid te ontzwachtelen[1], om de waardij en behoudenis van dezelve de toekomende eeuwen klaar en smakelijk te maken, heeft hij mij 't opzicht daarover betrouwd.' Hoofts aandeel in den verzamelaarsarbeid van Van der Burgh is onbekend; doch niet onmogelijk is de tot hiertoe bestaande wanorde in de chronologische rangschikking der lyrische gedeelten, tot vermijding van al te groote personaliteit, en ten einde een publiek van onbescheiden tijdgenooten naar verdienste om den tuin te leiden, door hemzelven in der tijd aangeraden en bevorderd.

Het medegedeelde omtrent Leonore kan bij den lezer de gedachte hebben opgewekt dat deze schoone vrouw, wat gaven en karakter betreft, niet te eenemaal bij den Drossaart voegde. Wat hiervan zij, Hooft en zijne vrienden dachten daar anders over. Twintig jaren lang is Leonore de beminnelijke en door allen geëerde kasteleines en gastvrouw van het Muiderslot geweest. Dat de poësie van haren echtgenoot haar niet bijzonder aantrok, kan gedeeltelijk hieraan hebben gelegen dat hijzelf met zijne dichterlijke gewrochten weinig ophad, en ook hieraan gedeeltelijk dat zijne stroeve manier de geschiktste niet was om aan eene vrouw als Leonore te behagen. De omstandigheid voorts dat het allereerste gedicht waarvan zij ooit aan haren man een afschrift vroeg juist dat voortreffelijke van Tesselschade was, doet van haar natuurlijken schoon dan ook ongevormden smaak eer eene gunstige meening koesteren dan het tegenovergestelde. Doch het is tijd dat wij van Leonore afscheid nemen en, ach-

1 'Ontzwachtelen', dus heeft de uitgaaf van 1704. 'Omzwachtelen', in Bilderdijks nadruk, is eene fout van den zetter.

terwaarts opklimmend, den draad weder opvatten van den bescheiden roman dien wij in deze bladzijden wagen te schetsen.

Christina van Erp, toen zij met Hooft in het huwelijk trad, was nog niet ten volle negentien jaren oud; ‘eene vrouw’, zegt Brandt, ‘van overwegende deugd en vernuft; zoo schoon, zoo bevallig, goedaardig, zedig en vriendelijk, als zulk een man mogt wenschen.’ Het komt mij voor dat niet uitwendige schoonheid de gave was waardoor Christina, in onderscheiding van Leonore, Hooft allermeest aantrok. Het was, bij adel van karakter, haar talent inzonderheid als musicienne. Nevens de jonge vrouw, had onze dichter in haar bij voorkeur de zangeres en luitspeelster lief; de kunstenaar, ook ofschoon hij dit verbloeme, zijne medekunstenares. ‘Al troont,’ dus zong hij ter eere van deze ‘voogdesse zijner ziel’, in het eerste jaar zijns huwelijks met haar (en wederom zijn wij aan den heer Leendertz de wetenschap verpligt, dat dit gedichtje werkelijk dagteekent van 1610 en oorspronkelijk voor Christina bestemd was):

Al troont geleerde hand, met vingren wis en snel,
Vloeizoete wijzen uit het zangrig snarenspel;
Al lokt uw sneêge zang, met streelend lief geluid,
De vlotte ziele tot het zwijmend ligchaam uit:

In strikjes van uw hair mijn geest niet is verwart.
Uw blinkend aangezigt sticht mij geen brand in 't hart.
Van 't schittren uwes oogs en word ik niet verblind.
Noch stem, noch kunstig spel mijn zacht gemoed verwint.

Maar wijze goedheids kracht, en 't needrig braaf gelaat
Dat teedre borst verkwikt en trotsche borst verslaat;
Maatwijze geestigheên, bevalliglijk vertaald:
Deez' hebben op mijn ziel verwinnings roem behaald.

Doch veel meer dan de ietwat afgepaste hulde in deze regtstreeksche toespraak vervat, zijn andere van Hoofts gedichtjes aan Christina om vinding en inkleeding merkwaardig. Blikte, zegt hij, Eros' moeder uit den hemcl op de aarde neder, door de gansche schepping zou eene trilling van liefde varen; de wolken zouden vergeten gram te zijn, de verbolgen zee haren hoogmoed strijken, de visschen vrolijk spartelen, het onrustig gevogelte de bosschen weergalmen doen van hun gezang; *cha-*

cun zou verlangend uitzien daar zijne *chacune*, eene zoete smart het gemoed van ‘aard- en waterlieden’ doortintelen, kruiden en bloemen ten velde uit het hoofd verheffen hemelwaarts. Doch niets van dit alles ware in staat onzen Tannhäuser ontrouw te maken aan zijne bruid. Háre zijde zou hij blijven kiezen, en de hare-alleen; ook al strooide, te midden der algemeene geestvervoering, Afrodite-zelve hem met handen vol het geurigst sieraad van alle tuinen op het hoofd:

Doch Venus, of
Zij vrolijk lof,
Goude' en scharlaken bloemen,
Dan op dat pas
Te zamen las,
En reuken waard om roemen,
En nam opzet
Van iemand met
Dat hoopje te verfrooijen[1],
Door eere van 't
Met eigen hand
Hem op de kruin te strooijen:

Indien zij daar
Mij lokte naar,
En open gunste toonde,
Mijn lief, en gij,
Aan de andre zij',
Mij om een kusje troonde;
Tot u ik liep
(Ook of zij riep,
En dreigde schier te vloeken)
Mijn troost, mijn goed,
Mijn ziel, mijn bloed,
Mijn hoop, mijn heil te zoeken.

Elders, gezeten in het beroemd geworden torentje des Muiderkasteels (welk torentje, zijn gewoon studeervertrek, bestond uit een zeskantigen koepel van steen in den boogaard achter het slot, opgetrokken in den vorm van een slottoren), spreekt Chris-

1 ‘*Verfrooijen*. D.i. verheugen.’ Bilderdijk.

tina's minuaar en bruidegom de kleine Vechtsche stroomheiligen toe en draagt hun eene eervolle zending op aan zijne schoone en begaafde:

> Gij heiligheedjes, die in bloemen en in kruiden
> U legert, en bezwemt de stroomen van de Vecht;
> Die, zacht van zin en slecht,
> Haar vloeden drijft in zee, voor 't hooge huis te Muiden!

Meermalen, hetzij de liefde, hetzij de poësie hem dit had ingegeven, waren deze stroomheiligen en hunne gezellinnen de stroomnajaden, zegt hij, hem goedgunstig geweest. Vaak had hun vruchtbaarmakend vermogen zijne geschenken gesierd met loof van tuin of veld. Ook thans, gesteld dat zij nog altoos zijn toegerust met hetzelfde vermogen als weleer, doet hij een beroep op hunne welwillendheid. Een krans moeten zij strengelen ter eere van zijne bruid en dien met zich medevoeren naar Amsterdam, hare woonplaats. Tot zoo ver, kan men zeggen, is aan deze inkleeding niets bijzonders. Het is, in min of meer Horatiaansche vormen, de hulde aller eeuwen van den jongen man aan het meisje zijner keus. Doch ook ditmal verloochent, aan het slot, onze ridder zichzelven niet. ‘Bloeit nóg’, roept hij toe aan de allerminst voor hem en zijne liefde ‘entgötterte’ natuur:

> Bloeit nóg uw zoete gunst, en weet gij te versieren
> Uitheemsche verw en reuk van bloemen en van kruid,
> Zoo leest ze keurig uit;
> Om mij niet, maar 't sieraad van Amstelland te vieren.
>
> Niet dat gij, komend haar eerbiedelijk te ontmoeten,
> Zult, om het heilig hair van zonnelijken glans,
> Gaan vlijen krans op krans:
> Maar past ze tot mijn hoofd, en legt ze voor haar voeten.

Dit alles is ontleend aan Hoofts zoogenaamde Zangen, in de tot hiertoe bestaande uitgaven aldus geheeten in onderscheiding van de Verscheiden Gedichten, de Bruilofts-, Lijk- en Grafdichten, de Mengeldichten en Bijschriften, en inzonderheid de Sonnetten. Deze splitsing, die ook door Bilderdijk werd aangehouden, is willekeurig; enkel gegrond in den uitwendigen vorm der onderscheiden stukken, niet in hun wezen, en aller-

minst in hun verband met 's dichters gemoedsleven. Meest van al, welligt, hebben hieronder de Sounetten geleden; althans de zestien of achttien eerste. Levenloos staan deze thans achter elkander, zonder opschrift, zonder jaartal, zonder eenige de geringste weg- of teregtwijzing ten behoeve van den lezer. Doch ook hier leidt de naauwkeurige kollatie van Hoofts handschrift tot bepaalde en afdoende resultaten. Onder de bedoelde opschriftlooze klinkdichten, om van andere niet te spreken, bevinden er zich minstens zes die oorspronkelijk aan Christina gerigt werden. Schreef ik eene ziel- en zedekundige verhandeling over den hartstogt der liefde (noodelooze taak en vermetele onderneming sedert voor zestig jaren reeds Mevr. de Staël zich daaraan wijdde), de vraag kon ter sprake komen of het den mensch als zedelijk en godsdienstig wezen nuttig is zich te vermeiden in eene drift waartegen zelfs Pascal niet bestand was. Doch nu ik enkel verslag heb te doen van de genegenheden eens voor jaar en dag gestorvenen, en meer bijzonder van de dichterlijke vormen waarin hij zijne gevoelens meest in de eenzaamheid uitstortte, komt aan het volgend Sonnet in onze beschouwing regtens eene plaats toe:

‘Mijn lief, mijn lief, mijn lief.’ Zoo sprak mijn lief mij toe,
Terwijl mijn lippen op haar lieve lippen weidden.
De woordjes alle zes, wel klaar en wel bescheiden,
Ten ooren vloeiden in en roerden, 'k weet niet hoe,

Al mijn gedachten om; die, nimmer malens moê,
Het oor mistrouwden en zijn oordeel wederleidden.
Dies ik mijn Troosje bad mij klaarder uit te breiden
Den zin van 't zoet geluid. En zij verhaalde 't doe.

O rijkdom van mijn hart, dat overliep van vreugden!
Bedoven viel mijn ziel in de 'are vol van deugden.
Maar toen de morgenzon nam voor den dag haar wijk,

Is, met de blijde zon, de waarheid droef verrezen.
O hemelgoôn, hoe komt de schijn zoo na aan 't wezen?
Het leven droom, en droom het leven zoo gelijk?

In onschuld en reinheid met deze jongelings-mijmering wedijverend, doch minder algemeen, oorspronkelijker, karakteristie-

ker, dienstiger tot verklaring van het feit dat Hooft door al zijne tijdgenooten, vrouwen zoowel als mannen, geleerden en mededichters, om het zedelijk gehalte zijns karakters, is aangemerkt geworden als de natuurlijke en wettige aanvoerder van dat gedeelte der nederlandsche beschaving aan welks spits hij stond; dienstiger tot verklaring daarvan is dit andere Sonnet, het eerste der zes aan Christina gewijd:

Wanneer de Vorst des lichts slaat aan de gulden toomen
Zijn hand, en beurt omhoog aanzienlijk uit der zee
Zijn breedgespreide pruik van levend goud, waarmeê
Hij nare angstvalligheid, en vaak, en kreuple droomen,

Van 's menschen ligchaam strijkt, en berg, en bosch, en boomen,
En vollekrijke steên, en velden met het vee
Verdwaald in duisternis, weer levert op hun stêe;
Verheugt hij met den dag het aardrijk en de stroomen.

Maar de andre starren, als naijvrig van die praal,
Begraaft hij in zijn glans. Zij zwichten altemaal;
En van de ontelbre schaar mag 't niemand bij hem houwen.

Al eveneens, wanneer uw geest den mijnen roert,
Worde ik gewaar dat gij in 't heilig aanschijn voert
Voor mij den dag, mijn zon, den nacht voor de andre vrouwen.

Brieven, door Hooft aan Christina gerigt, zijn in de uitgegeven verzameling niet voorhanden. Slechts kent men, uit Prof. van Vlotens ‘Tesselschade’, een kort briefje aan haar van Anna Roemers, waarbij deze een exemplaar van haar vaders in 1614 uitgekomen ‘Zinnepoppen’ aan de jonge Mevr. Hooft ten geschenke zendt. Doch als bijdrage tot de kennis van Christina's karakter heeft dit briefje natuurlijkerwijs geringe waarde.

Christina, de Drostin van Muiden, eert dit graf.
Nooit vrouw meer gunst verdiende, en min zich diende er af:

ook uit dit grafschrift niet, door Hooft tot hare gedachtenis vervaardigd en bestemd voor de zerk waaronder de vroeggestorvene rustte, leert men verstaan wat zij voor hem geweest is. En welligt zouden wij ons van den omvang der leegte door haren dood in 's Drossaarts hart en woning gelaten eene geheel

verkeerde voorstelling vormen, ware het niet dat hijzelf haar, in een brief aan Maria Tesselschade, geschreven eene maand na Christina's dood (men verschoone om des geheels wil deze bijeenstelling wederom van het bekende en minder bekende), eene in waarheid onvergankelijke zuil had opgerigt:

Mejufvrouwe,

De wijzen gebieden verliesbaar goed loshartig te lieven, en het verlorene zonder bedroeven over te zetten. Tot honden van 't eerste gebod heb ik altoos zoo weinig wils gehad, dat het mij billijk aan magt mangelt om het tweede te volgen. Die nooit anders dan spelden en spijkers opzocht om 't geen hij beminde nagelvast in zijn harte te maken, hoe kan 't hem daar afgescheurd worden zonder ongeneeslijke reten te laten? Die gewoon was zelfs de geringste gunsten en begaafdheden van degene die hij opperlijk bezind hield uit te schilderen, en die beelden in zijne binnenborst als in eene kapelle te metsen, hoe kan hij zonder mistroostigheid zich zien verlaten van zijnen oppersten toeverlaat naast God? Evenwel heb ik het geloof niet dat droefheid deugd is, of kante mij met stijfzinnigheid tegen allen troost. Te zeer zoude mij wroegen de ongehoorzaamheid jegens degene die, onder haar uitersten wille, mij de verkwikking mijns gemoeds zoo ernstelijk bevolen heeft. Ik zoek de rouw niet; maar zij weet mij te vinden. Duizend en duizend dingen daags halen mijne schade op, en meten ze ten breedste uit. Dat de uiterlijke zinnen in 't gedacht dragen, moet er noodlijk plaats grijpen. Terwijl men op leed peinst, is de troost vergeten. Want niemand kan meer dan een ding tevens denken. Dit is een groot mangel in den menschelijken aard: alhoewel de snelheid der gedachten ten deele de schade boet, verdrijvende het eene gedacht het andere dat het niet uitsluiten kon. Die fraaije meesters van de kunst der heugenisse, eere zoude ik hun geven konden zij ons de vergetelheid leeren. Neen ook. Zoo waard is mij het vieren van de gedachtenis der verloren edelheid, dat ik eerder wenschte meer te lijden dan harer niet gedachtig te zijn. Of ik in verlies van overlieve kinderen door rouwe veroverd ben, is UE. bekend. Want afbreuk van have, alhoewel uit de kerf gaande[1], weet UE. dat mijne vrolijkheid niet uit haren tred deed gaan. Dien Seneca, zoo fier tegen den wederspoed, hoort hem eens kleen zingen, als hij, op Corsica gebannen, den vrijeling Polybius smeekt. Den Gascoenschen wijzeman [Montaigne], zoo waanlos, zoo oordeelvast (heb ik

1 ‘Toespeling op het aanmerkelijk geldverlies, dat hij door zijn neef Willem te Londen ondergaan had.’ Prof. van Vloten.

eenig oordeel), dunkt dat er geen zon voor hem opgaat sedert den ondergang van zijnen Etienne de la Boëtie. UE. vergeve dan aan mijn gemoed de verslagenheid, dat op veel na niet, gelijk die helden, voorzien is met kracht van vernuft of wapen van geleerdheid; en verbidde te mijner troost den goedertieren God.

‘Eenige van des Heeren Hoofts brieven rieken naar den olie van arbeid,’ zegt Brandt; en dit doet ook een deel zijner verzen. Doch de laatstelijk aangehaalde proeve bewijst hoe door de gewoonte het aangeboren talent van ‘mergrijk te schrijven’, en van zijne taal te kneeden tot ‘manneuvoeder’, zoodanig bij hem tot eene tweede natuur geworden was dat deze gave ook dan hem niet verliet wanneer hij, in een vertrouwelijken brief aan eene vriendin, lucht gaf aan smarten die hem griefden. Zijne dichterlijke ‘Klachte der Princesse van Oranje’ verraadt meer welligt dan eenig ander gezang van hem zijne juiste en vereerende kennis van het liefhebbend vrouwengemoed; en, in nieuwerwetsche taal gesproken, hij heeft in dat gedicht de gansche volheid zijner hulde aan schoonheid en liefde geobjectiveerd. Doch even aantrekkelijk voor het minst, alhoewel zuiver persoonlijk, prijkt daarnevens zijne rouwklagt in proza over Christina's verlies.

III

De lezer beschuldige ons niet van valsch vernuft indien, nadat te naauwernood het woord proza aan onze pen ontsnapte, wij hem aanstonds verzoeken eenige oogenblikken zijne aandacht te wijden aan Prof. Geels beroemde voorlezing over dit onderwerp. Prof. Simons heeft weleer aan Prof. Geel ten kwade geduid dat deze, door het vertalen en inlasschen van een onuitgegeven brief van Barlaeus aan Huygens, een brief waarin Barlaeus zich in de onnatuurlijkste en meest opgeschroefde bewoordingen over den dood zijner echtgenoot beklaagt en dien Prof. Simons voor een dichtstuk hield, den sluijer ligtte van een geheim dat beter bedekt gebleven ware. Behalve het weinige en zeer afdoende waarmede de Leydsche hoogleeraar naderhand de regtmatigheid van deze grief ontzenuwde, had hij nog bovendien aan zijnen Utrechtschen ambtgenoot onder het oog kun-

nen brengen dat Van Baerle's bewuste brief, als zijnde onder N°. 300 te vinden in de door zijnen schoonzoon Brandt bezorgde uitgaaf van des eerstgenoemden ‘Epistolae’, bij nader inzien niet eenmaal tot de onuitgegeven en daarom min of meer aan de vergetelheid gewijde zaken behoorde. Wie verkoos, kon buiten iemands verlof of toedoen den latijnschen tekst des ganschen briefs in de gedrukte verzameling lezen[1]. Doch ik wilde over

1 Om het treffende der tegenoverstelling volge hier, in Prof. Geels onverbeterlijke vertaling, het voornaamste gedeelte van dien brief: ‘Een huisselijk onheil heeft mij getroffen, voortreffelijke Huygens! Ik ben een tortelduif zonder ga, een olm zonder wijurank, een wandelaar zonder gezellin. Wanneer ik Aurora aanschouw, dan jammer ik, arme Tithonus, dat mijne Thaumantia niet opstaat. Wanneer ik den dag met mijne oogen aanschouw, dan klaag ik met Apollo, dat mijne Leucothea niet meer leeft. Ik, Adonis, zoek vergeefs mijne Venus; maar wanneer de nacht zich over het aardrijk spreidt, dan ben ik Morpheus, en ik zoek de schaduw mijner Psyche met eene ledige omhelzing. Zoo gaat de tijd mij voorbij, onder zuchten, gesnik en droevige gedachten. Mijne boeken zijn getuigen van mijne klagten, mijn middag- en avondmaal van mijne tranen, mijn dorpel, mijne slaapkamer, mijne sponde, van mijn geween. De pen waarmede ik u en zoo vele vrienden bezongen heb, is droog en slorpt geen inkt. Ik klaag (om met Persius te spreken) dat het vocht verdikt in mijn veder blijft hangen. Mijn papier trekt zich in vouwen en rimpels zamen, omdat het geen dichtregelen wil ontvangen. De kracht van mijnen geest is verslapt. Mijn verzen stroomen daarheen, zonder voet en maat, omdat mijne Terpsichore mij ontrukt is. Het verschil van accenten is verloren; zij zijn alle zwaar voor mij. Geen voet staat overeind, omdat de mijne wankelt. Mijne syllaben zijn stijf, omdat zij gevoel hebben van mijnen rouw, en liever stom zouden willen zijn. In het heldendicht onthreekt mij de vrolijke sprong der dactyli. In mijne jamben is nog meer mankheid dan in de laatste lettergreep. In de elegie ben ik nog treuriger dan de elegie zelve. In het lierdicht ben ik al te ongebonden. In den dithyrambus sta ik, als door den donder getroffen, op ééne plaats, en ik onderscheid geen *epanodos*, geen *strophe* en geen *antistrophe* meer. Welke Apollo zal mij de vorige kracht hergeven? Welke Thalia zal in staat zijn den lof mijner echtgenoot te verkondigen, die vroom was zonder geveinsdheid, zedig zonder gemaaktheid, eerbaarder dan hare eeuw, spraakzaam zonder praatzucht, geestig waar het pas gaf, verstandig tot benijding van haar geslacht, een voorbeeldige bestuurster van haar huishouden, haren man beminnende zonder dartelheid, hare kinderen zonder zwakheid. Zoo ik Orpheus was, zou ik deze Eurydice terughalen, al blafte Cerberus mij nog zoo aan. Indien ik Admetus was, zou ik doen wat Alcestis gedaan heeft. Indien ik Antoninus was, ik zou mijne Barbara niet minder, dan hij zijne Faustina, als eene Godin vereeren. Nog kort geleden, als ik mij van ernstige studie wilde verpoozen, begaf ik mij in de aanminnige wijkplaatsen der Pegasiden, dan eens naar het spel van Anacrcon, dan weder naar de bevalligheid van Catullus, of naar de weelderigheid van Tibullus en Propertius; of, als het nieuwere mij aanlokte, dan baadde ik mij in de kusjes van Secundus. Thans, nu al het vrolijke mij mishaagt, wil ik liever in de Tristia van Ovidius, in de Epicedia van Statius, in de Tranen van Scaliger, wegsmelten. Al wat treurig en akelig is trekt mij zoo zeer aan, dat ik al mijne vrienden wenschte te zien schreijen. Ik wenschte alle Hollanders in rouw te zien, opdat ik van alle kanten den aanblik van ongeluk en ellende mogt genieten. Ik wenschte dat de zon in een eeuwigen nacht verscholen bleef, en dat die helderheid van den dag voor de stervelingen niet opging, waarop mijn licht, mijn leven, mijn wellust is ondergegaan. Ik wenschte dat die ure uit den Zodiac uitgeligt werd, die de laatste geweest is van mijne heminde en van mijne vreugd. Ach, of eene Lethe mij de herinnering van mijn vroeger leven ontnam, opdat ik niet mogt herdenken, o mijne Barbara! aan de vriendelijke toespraak en alleenspraak en troost, waarmede gij dikwijls uwen kwijnenden echtgenoot opgekweekt hebt. De Corneliaas, de Sempronias, de Porciaas, de Cleliaas, de Liviaas, mogen groot geweest zijn: voor mij, Barbara! zijt gij geen mindere heldin geweest. Ik zeg *voor mij:* want ik heb zoo groot eene achting niet voor de moeders der Gracchussen, die triumfen voor huwelijksgoed rekenden. Zij is mij eene Porcia, die naar haren man luistert; zij eene Cornelia, die voor haar kroost zorgt; zij eene Sempronia, die het vrouwelijk handwerk bedrijft; zij eene Clelia, die zich in den kerker der huwelijkstrouw wil laten opsluiten; zij eene Livia, die vleit zonder list of bedrog; zij eene Faustina, die het huisgoed vermeerdert en niet karig is. Zulk eene had het lot mij gegeven; zulk eene heeft het lot mij ontnomen. Maar zoo vele deugden als ik herdenk, zoo veel gemis en smerten pijnigen mij: wanneer ik ze vermeng en vereenig, dan word ik door alle bijna overstelpt; wanneer ik ze wil onderscheiden, dan ben ik op velerhande manieren ellendig.’ - Dit schreef Berlaeus in Augustus 1635, twee maanden na zijn vrouws dood. Voor Maart daaraanvolgend maakte hij, doch vruchteloos, het hof aan

iets anders spreken. In die uitmuntende kleine verhandeling van hem over het proza, haalt Prof. Geel, ten einde de gezwollenheid en onnatuur van Van Baerle's stijl des te sprekender te doen uitkomen, vooraf eene door ‘ernst en stille pracht’ uitmuntende plaats uit een van Cicero's brieven aan; die waarin Cicero met roerenden eenvoud weeklaagt over den dood zijner dochter. Hoofts brief aan Tesselschade, intusschen, bewijst dat de welsprekende uitdrukking van diepgevoelde smart ook elders gevonden wordt als bij de Ouden. Men kent Vondels grafschrift:

> Hier sluimert Baerle nevens Hooft.
> Geen zerk hun glans of vriendschap dooft.

En werkelijk heeft twintig jaren achtereen tusschen deze beide mannen, bijna gelijktijdig door den dood opgeroepen en schier onmiddellijk nevens elkander begraven, eene innige vriendschapsbetrekking geleefd. Des te leerzamer zijn de zoo geheel uit-

Maria Tesselschade, Wed^{e} Adelaert Crombaleg. En zoo onkiesch, in weerwil dat hij destijds de vijftig gepasseerd en vader van reven kinderen was, luidden reeds in het najaar van '35 's weduwnaars klagten over zijne verlatenheid, dat Hooft in een spottenden brief van den 23sten December hem toevoegt: ‘Om er geen doekje om te winden, ik wenschte Uwer E. wel eene bescheiden plaatsvnlster van hare waarde zalige Barbara, die zich niet eens daaraan steuren zon.’ Zie Prof. van Vlotens ‘Tessclschade Roemers’, bladz. 15 en vervolgens.

eenloopende wijzen waarop zij, bij het verlies hunner echtgenooten, elk hunne droefheid uitspreken. Ook zou bij nader onderzoek weldra blijken dat, bij den een zoowel als bij den ander, deze uiting zamenhing met natuur en karakter: bij Van Baerle met eene aan het dierlijke grenzende zinnelijkheid, bij Hooft met eene teergevoeligheid die niet in dartelheid ontaardde.

Christina van Erp was wel des Drossaarts - hij leerde haar opmerken in hetzelfde jaar dat Prins Maurits hem tot deze betrekking aanstelde - maar niet de eerste liefde van Hooft als jongeling en dichter. Om de zonderlinge uitdrukking van Mr. Jacobus Scheltema te bezigen, tusschen Mei 1601 (het tijdstip waarop Hooft van zijne italiaansche akademiereis in het vaderland terugkeerde) en Januarij 1605 (het jaar waarin het straks te noemen meisje stierf) heeft er bij hem ‘meer dan genegenheid’ bestaan voor Brechtjen Spiegel Janszoon; denkelijk een nichtje van den beroemden Hendrik Spiegel Laurenszoon, en van wiens eerste vrouw, Brechtje ten Berg, ik vermoed dat Hoofts beminde een naamgenootje en petekind zal zijn geweest. Uit Aernout Drosts nagelaten stukje ‘Meerhuijzen’ kan men zien op hoe vertrouwelijken voet de familie Hooft met Hendrik Laurensz verkeerde; als ook hoe aardig, naar het oordeel van Dieuwertje van Marken, aan den pas uit Italie teruggekomen Pieter de sierlijke ‘mustatsen’ stonden. De redenen waarom Hooft aanvankelijk niet slaagde Brechtje's genegenheid te winnen, zijn onbekend. Misschien pronkte hij een weinig met zijne fraaije snorren en uitheemsche manieren; en mogelijk achtte zij het van haren pligt hem dit bevorens af te leeren. Althans aan een beginsel van wederliefde ontbrak het harerzijds niet. Min of meer openlijk met elkander verloofd, zou het ongetwijfeld te eeniger tijd tusschen hen tot een huwelijk gekomen zijn. Doch de dood maakte eensklaps aan hunne droomen een einde en nam Brechtje van haars minnaars zijde weg.

Goedheid zonder lafferij,
Wijsheid zonder hoovaardij,
Schoonheid zonder zich te hagen,
Eere zonder roem te dragen,
Open borst inzonderheid
Had zij die hieronder leit:

vruchteloos heeft naderhand de dichter getracht in den vorm

van dit grafschrift iets terug te geven van hetgeen hem dit meisje in zijne jongelingsjaren geweest was. Brechtje's beeld is hiermede niet geteekend, en haar bruidegom had ongeveer hetzelfde kunnen zeggen van eene overleden zuster of schoonzuster. Uit den aanhef van een onduidelijk gedichtje van Januarij 1606, het eerste dat hij na Brechtje's dood vervaardigde:

> 't Gemoed herwenscht verloren vrolijkheden,
> En wentelt in den schijn van het voorleden,
> Wanneer 't de stapsteên ziet die 't heeft getreden:

is men geneigd op te maken dat onze nog geen vijfentwintigjarige destijds behoefte gevoelde zich aan het verledene en aan zijne treurige herinneringen te ontscheuren; gelijk dan ook uit zijn huwelijk met Christina, vijf jaren later, genoegzaam blijkt dat het geleden verlies hem niet onbekwaam had gemaakt nieuwe levensvreugd te genieten. De omgang met Brechtje is in Hoofts leven een kort en gewelddadig afgesneden tijdperk geweest; en al onze wetenschap dienaangaande rust op twee versjes aan haar, het eene van 1604, het andere van 8 Januarij 1605 en vervaardigd zeven dagen voor haren dood. Doch dit weinige is voor ons oogmerk genoeg. In 1604, blijkens den eerstbedoelden zang, was Brechtje nog altoos wederspannig; althans ongeneigd zich te laten belezen. Onze minnaar en minstreel moest zich dus vergenoegen haar in gedachte lief te hebben en op het bevalligst uit te dosschen:

> Schoon Nimfelijn, ‘ach mind'je mijn’, wat zoude ik al vercieren
> Om, naar mijn wensch, ‘deez' ledetjens’ zoo welgemaakt te sieren!
> Met blinkend goud ‘of perlen zoudt’ gij voelen ras belasten
> Uw halsje zoet, ‘dat kraal als bloed’ daar om niet beter pasten.
>
> Ik zoude u kleên, ‘met keursjes reên’, van lichte verwen blijdtjes,
> Die zouden staan ‘geschilderd aan’ uw breedachtige zijdtjes;
> Uw voetjes mit ‘haar schoentjes wit’, daar in geval bij 't bokken
> Het inkarnaat ‘zoo wel bij staat’ van hoosjes net getrokken.
>
> Uw armpjes meê, ‘zoo wit als snee’, zoude ik koraal om schikken.
> Deez' vlechtjes blond ‘op nieuwen vond’ zoude ik u leeren strikken
> Met snoertjes veel, ‘nu groen, nu geel’, bij lodderlijke beurtjes;
> Voor waatren 't haar, ‘of kruiven 't daar’, en duizend zoete leurtjes.

't Perruikje zou ‘ik trekken, nou’ wat laagjes, dan wat hoogjes;
En, als het klaar ‘gefutseld waar’’, mij spieglen in uw oogjes;
Dan werpen ligt ‘nu mijn gezigt’ op 't eene, nu op 't ander;
Dan nemen raam ‘hoe 't altezaam’ zou voegen bij elkander.

Indien dat gij ‘uw oogjes blij’ en liefelijke zeden,
Zoo vreugderlijk, ‘zoo vriendelijk’, zoo vol bevalligheden,
En uw aanschijn ‘vernoegd, tot mijn’ dan met een lachje wendde';
Zoo zoude ik, hiel ‘in u, mijn ziel’ gaan metter wone zende'?

En als ik wat ‘belonked had’ den brand van alle knechtjes,
Uw zedetjes, ‘uw ledetjes’, uw fraai getooide vlechtjes:
Zoo zoude ik streng, ‘met armen eng’, uw jente lijfje prangen,
Tot ik daaruit ‘kreeg, buit om buit’, uw zieltje weer gevangen.

De verwe van ‘mijn lippen, an’ uw wangjes zoude ik plekken;
Door zoentjes zacht, ‘en met haar kracht’, uw ziel te mond uittrekken.
Ik wed, ik weet, ‘gij dan beleedt’ dat niemand van uw zusjes,
Daar gij verblind ‘nu smaak in vindt’, gaf ooit zoo zoete kusjes.

Er kwam een tijd dat Brechtje voor deze blindheid de oogen opende. Doch al wisselde zij van smaak, en ofschoon zij voortaan naast en boven hare zusjes aan Hooft eene plaats schonk in haar hart, het oogmerk dat hij najoeg was hiermede niet verwezenlijkt. Voor de min of meer geheime verloving waarvan ik boven sprak, schijnen redenen te hebben bestaan die, hoewel het meisje-zelf nu geenen wederstand meer bood, nogtans geldig bleven. Verschil van kerkelijke belijdenis, ongelijkheid van vermogen, huiselijke bezwaren, iets (wat dan ook) stond aan hunne openlijke verbindtenis in den weg. Ja zelfs nog voor de dood eene eeuwige scheiding maakte tusschen de twee gelieven, moest er eene tijdelijke plaats hebben. Deze althans is de stemming waarin het gedichtje van 8 Januarij geschreven werd; geschreven toen de dichter nog niet weten kon welke slag hem dreigde, en weinig dacht dat aan zijne droefheid zulk eene nog veel smartelijker wijding te wachten stond:

Zal nimmermeer gebeuren mij dan, na dezen stond,
De vriendschap van uw oogen, de wellust van uw mond,
De vriendschap van uw oogen, van uw oogen?

De vriendschap van uw oogen, de wellust van uw mond,
De gunste van uw hartje dat voor mij openstond,
De gunste van uw hartje, van uw hartje?

Zoo zal ik nogtans blijven uw eeuwige onderdaan.
Maar mijn verstrooide zinnen, wat zal hun annegaan?
Maar mijn verstrooide zinnen, strooide zinnen?

Mijn zinnen mogen zwerven, den leiden langen tijd,
Nu zij, mijne overschoone, zijn u, mijn leidstar, kwijt;
Zijn kwijt, mijne overschoone, overschoone.

Uit borst de schoone in tranen; 't en baatte geen bedwang.
De traantjes rolden neder van de eene en de andre wang;
De traantjes rolden neder, rolden neder.

De zuivre traantjes deden meer dan een lachje doet:
Al in zijn hoogste lijden zij troostt'en zijn gemoed;
Al in zijn hoogste lijden, hoogste lijden.

Vrouw Venus met haar starre, thans klaarder dan de maan,
Bespiedde die vrijaadje en zag het wonder aan.
Bespiedde die vrijaadje, die vrijaadje.

‘En hebben teedre traantjes’, zei zij, ‘zoo groot een kracht,
Waarom en is het schreijen niet in der Goden magt?
Waarom en is het schreijen, is het schreijen?’....

De traantjes rolden neder. Maar de Godin, al zoet:
‘Beidt! liever zoude ik schennen’, zegt zij, ‘mijn rozenhoed.
Beidt! liever zoude ik schennen, zoude ik schennen’....

En eer zij kon gedogen dat iemand die vertrad,
Ving zij de laauwe traantjes in een koel roozeblad.
Ving zij de laauwe traantjes, laauwe traantjes.

‘Wat geef ik om mijn rozen, of 't maaksel van mijn krans?
Ik zal gaan maken perlen van ongemeenen glans!
Ik zal gaan maken perlen, maken perlen!’....

De tranen werden perlen, zoo ras haar 't woord ontging,
Die zij met goud doorboorde en aan haar ooren hing.
Die zij met goud doorboorde, goud doorboorde.

Als Venus in den spiegel zich ziet met dit sieraad,
Zij wenscht geen tooverrieme noch kranse tot haar baat;
Zij wenscht geen tooverrieme, tooverrieme.

Brechtje, Christina, Leonore: sedert wij Hoofts nagelaten brieven kennen, en den sleutel bezitten tot de dagteekening zijner zangen, zijn deze drie namen voor altoos zaamgevlochten met zijne nagedachtenis. Drie gratiën waren zij, die beurtelings en elk op hare wijze bloemen strooiden op het levenspad van den allezins voortreffelijken Drost. En hetgeen zij hem aan liefde schonken heeft hij, zonder aan de nakomelingschap te denken en des te kiescher daardoor, aan hulde en eerbied haar terugbetaald. Aldus, honderdvijftig jaren later, betaalde Onno Zwier van Haren aan Adeleide den tol. De fransche litteratuur van de tweede helft der zeventiende eeuw leeft nog heden ten dage, en niet enkel als herinnering, in de herinnering voort. Pascal en Boileau, Corneille en Racine, Molière vooral, zijn nog altoos in zekeren zin onze tijdgenooten. Onze vaderlandsche dichtschool van den aanvang dier eeuw daarentegen valt eenigzins in dezelfde termen als thans in Frankrijk de Gaskoensche wijzeman, dien Hooft oordeelvast en waanlos noemde en die Coornherts ‘Wellevenskunst’ inspireerde: zij is, met Montaigne en welligt nadrukkelijker dan deze, uit den tijd. Hoofts poësie, om alleen van de zijne te spreken, is in haar geheel en zonder nadere toelichting voor onze dagen eene ongenietbare lektuur: vol merg en pit, vol schoonheden van het eerste water, een waardig voorwerp van ernstige studie ja, doch voor den hedendaagschen lezer geene bron van onmiddellijk genot. Klassiek geweest, is de Muiderschool niet ook gelijk Molière en de zijnen klassiek gebleven. Het heeft ons in vervolg van tijd te eenemaal overvleugeld, dat Frankrijk waarvan in 1636 Jakob Van der Burgh in zijne eenvoudigheid beweerde, en mogt beweren, dat het alhoewel destijds bogend op Marot en Ronsard, Bartas en Malherbe, anderzins op dichterlijk gebied ‘niet

onvoorzien was van gemeene vernuften.’ Doch Hoofts onsterfelijkheid, in weerwil der impopulariteit waarmede de werken van hem en van zijne vrienden thans geslagen zijn, is niettemin gewaarborgd. Hij geloofde, hiermede is alles gezegd, aan de vaderlandsche letteren en aan hare toekomst. ‘Daarom dewijl met den opgang en vrijheid onzes vaderlands, verscheiden kunsten en wetenschappen verrezen zijnde, de heilige Poësie ook in onze tale eerwaardelijk is begonnen te verschijnen: zoo verzoeken, bidden en bezweren wij door Hare heiligheid alle degenen die zij goedgekend heeft om eenigen adem haars geestes in te blazen, dat zij de hemelsche vonke niet in de assche begraven of versterven laten; maar die met allen ijver en erkentenis zorgvuldiglijk opkweeken in hunne borst, totdat het licht, te hunnen monde uitblinkende, de gansche wereld doorstrale met de glorie van hen en van de plaats hunner geboorte. Opdat, gelijk eertijds van zeven steden gestreden is om Homerus tot haren burger te hebben, alzoo ook in toekomenden tijde alle geslachten mogen wenschen om dit te hebben tot hun Vaderland.’ Ook van de zijde van het nu levend geslacht verdienen deze slotwoorden van Hoofts in 1610 of '11 gehouden rede over de Waardigheid der Poësie ernstige behartiging.

CD. BUSKEN HUET.

Aanteekening.

Aan de onbaatzuchtigheid van den heer Leendertz danke de lezer het volgend viertal gedichtjes: de twee laatste onuitgegeven en ontleend aan het Amsterdamsch handschrift, de beide eerste tot hiertoe naamloos verscholen in een ten jare 1610 voor de derde maal gedrukt liedeboek of ‘Lusthof, geplant vol uitgelezene, eerlijke, amoreuse en vrolijke gezangen’:

I

Die Mey die ons de groente geeft,
Doet menigh mensch verblyen;
Maer die int minnen onlust heeft,
Verheught tot ghenen tyen.

Al is mijn soetlief rijck van goedt,
Al is hij hoogh gheboren,
Al dunct het al mijn vrienden goet:
Hy zal my niet bekoren.

Die my bemint en trouwe biet,
Dien sluyt ick uyt mijn herte;
En dien ick min en vrijt my niet:
Is 't niet een groote smerte?

Dien ick bemin en wil my niet;
Dien spreeck ick also selden.
Eylaes, wat leet is my gheschiet!
'K en derf mijn liefd' niet melden.

De voghelkens in 't groene wout
Gaen onbedwonghen vrijen;
Daer is gheen dwangh van vrienden out,
Die haer haer lust benyen.

Wat doet die eer, die layde eer,
Al vrouwen lust ontbreken;
Dat sy niet vry, na haer begheer,
Van liefde moeghen spreecken!

Dit doet mijn hert en mijn ghemoet
Met droevighe ooghen claghen.
Misschien mijn lijden waer geboet,
Dorst ick mijn liefd' ghewaghen.

o Prins der minnen, vol perty!
Ghy quest die teere vrouwen,
En gheeft haer daer gheen vryheyt by
Om liefde t'onderhouwen.

Lusthof.

II

Elck prijst zijn lief nae hy se gis;
Sijn lust ick niet benye:
Die ick bemin, gheboren is
Tot 's werelts heerschappye.

Mijn gheest van een ghemeen verstant
Hem gheensins laet becooren:
Die gheene die mijn herte brant,
Is een princes gheboren.

Haer edel en haer hoogh ghemoet
Vertoont hem in haer weezen:
't Gheen haer onsichtlijk minnen doet,
Dat doet haer lieflijck wesen.

In heuscheyt is zy nemmermeer
Van yemandt 't overwinnen;
Gheen dingh en acht zij boven eer:
't Zijn princelijcke sinnen.

Haer goddelijck verstant dat blinckt
Wanneer haer reeden vloeyen;
Haer hoghe stem, wanneer zy klinckt,
Leyt menigh ziel aeu boeyen.

Van verw den hemel so ghelijck
Mijn Joffrouws ooghen lichten,
Dat daer een setel van sijn rijck
Cup'do heeft willen stichten.

o Jupiter, vergeeftet mijn
Soo'ck van u weynich houwe:
U blixems niet so crachtigh zijn
Als d'oghen van mijn vrouwe.

Haer aenschijn nevels dick verclaert,
En 't quaet weer doet verschoonen;

Dat, als zy buyten spelen vaert,
De son schaemt haer te toonen.

Son, dreycht ons vry met duisternis,
Schuylt achter wolcken bloode:
So langh mijn Joffrou met ons is,
En zijt ghij niet van noode.

Men sal daerom Natuer-gheschenck
Van niemandt hooren noemen:
Waer dat mijn Vrou haer ooghen went,
Daer groeyet cruyt en bloemen.

Daer leyt niet aen Apollo blont.
Al ginck hy van ons scheyen:
Als *zy* ons haer ghesichte jont,
't Is 't schoonste van de Meye.

Maer sónder 't oghe dat mijn quest,
En schoonheyt uytghelesen:
Al schijnt ghy, Phoebus, al u best,
Tsal droeve winter wesen.

Dus heeft Natuer haer liefste kint
Gaen boven andre cieren:
De herten die haer schoonheyt wint
Regeeren haer manieren.

Indien een mensch verhopen dorst
De liefd' van een Goddinne,
Misschien en brande noyt mijn borst
Met yemandt anders minne.

Lusthof.

III

Amaryl, de deken sacht
Van de nacht,
Met sijn blaeuwe wolken buyen,
Maekt de werelt sluimerblint;
En de wint
Soeckt de maen in slaep te suyen.

Sien ick Oost of Westen heen,
In 't gemeen
Raên de sterren my te scheyen
Van de straat, en slapen gaen;
En de maen
Biedt haer dienst my 't huis te leyen.

Maer sy driecht my (soo ick drae
Niet en gae)
Achtert luwe bosch te dalen.
Sal ick al de wech alleen
Dan betreen,
By de duistre starre stralen?

‘Neen ge’, sey de Min, ‘ick sal
U vooral
Gaen geleyen met mijn schichten.
Dus op yemants overlast
Niet en past;
En mijn fackel sal u lichten.’

Amaryl, ick sta hier veur
Dese deur:
Sal de dans noch langer duiren
Daer ghy binnen aen crioelt,
Noch en voelt
Dese coude buiten-uren?

Min, sy wort u fackel claer
Niet gewaer

Door de glasen; noch mijn clachten.
Maer ick wandel even seer
  Heen en weer:
Hoe verdrietich valt het wachten!

Maer siet gins, oft ooch oock mist?
  Neen, sy ist.
Amaryl, mijn lieve leven!
‘Cephalo, van waer comt ghy?’
  Vraechdyt my?
Troost, ick sal u antwoort geven.

Kond' ick leven sonder u,
  Ick sou nu
Niet gaen dolen by de wegen...
‘Ach, het harte tuichden 't mijn;
  En ick vyn,
Cephalo, ghy comt my tegen!’

Schoone siele van mijn siel,
  Als u viel
In u besige gedachte
Dat ick u ontmoeten sou:
  Denckt, mijn vrou,
Dat u Min die bootschap brachte.

1603.

IV

Als Jan Sybrech sou belesen
  En haer sprack van liefden an,
Sey se: ‘Jae, maer Janneman,
Soud' het reine liefde wezen
  Die ghy my gheeft te verstacn?
  Reine liefd' can niet vergaen.’

‘Reine liefd' van d'alderreinste’,
  Zeid' hy, ‘Sybrech, bolle meyt.’

‘Wel’, zey zy, ‘dats goedt bescheit.
Thylyck is op 't allerfeinste.
Jan, ick wilt met u bestaen:
Reine liefd' can niet vergaen.’

Vyftigh builen in twee slagen
Smeet hem haest de boze feex
Met een wackre sleutelreex.
Als hy doe begon te clagen,
Sey se: ‘Jan, wat gaet u aen?
Reine liefd' can niet vergaen.’

S'heeft een sweep ontboon uit Polen,
Diese by haer cammen hangt.
Als haer dan een lust bevangt,
Seit se: ‘Jan, licht op uw zolen!
Hippelt luchtich, onbelaen!
Reine liefd' can niet vergaen.’

Jan bestont sijn wijf te vragen:
‘Is het u al reyne lieft?’
Sybrecht seyde: ‘Jaet, ontdieft;
Daerom moet ghy my verdraegen,
Als ick lust heb van te slaen.
Reine liefd' can niet vergaen.’

‘Wel, verdraecht dan oock mijn smijten’,
Seide Jan; en stelde doe
Oock een bos met sleutels toe.
En als zy begon te cryten,
Creet hy weêr daer tegen aen:
‘Reine liefd' can niet vergaen.’

Wildy reine liefd' doen duiren?
Voechter reine liefde by:
Want de liefde aen eene zy
Can in corte tyt verzuiren.
Hangt se beide zyden aen,
Reine liefd' can niet vergaen.

21 Nov. 1607.

Mylady Carlisle.

V.

Aan de oostzijde der City, aan de oevers der Theems en in de nabijheid van London-Bridge, verhief in somberen hoogmoed de aloude Tower zijne torens. Van wallen en grachten omgeven, afgesloten van de bezige menschenwaereld om haar heen, overschouwde die vesting, dreigend als een gedachtenis van het verre verleden, als eene waarschuwing voor de toekomst, de wordende waereldstad.

Tot aan de regering van Koning Hendrik VIII, diende zij den Koningen tot woonplaats, en tot aan den tegenwoordigen Koning bleef het de gewoonte, dat de monarch van Engeland er ten minste éene Koninklijke Zitting hield. Groote misdadigers, schuldigen aan de misdaad van hoog verraad, offers der gerechtigheid en der partijwoede, hadden daar de laatste ure afgewacht; en welke veranderde bestemming het kwadraat, dat twintig morgen groot was, ook verkreeg, een kerker waren de benedenvertrekken en de diepe kelders of de hooge torens gebleven. Wat klachten er uit opstegen, wat tranen er werden geweend, van den krachtigen vorstenzoon, door familiehaat vermoord, tot de zachte tedere vrouw, tot het aanminnige kind, door de tyrannij en de eerzucht geslacht! Als de maan met haar magiesch licht de zwarte torens en kanteelen tintte, en de enkele hoornen lantaren de enge, donkere gangen en pleinen om de borstweringen en de veelvuldige gebouwen, door zware eikenhouten, met ijzer beslagen deuren afgesloten, flaauw verlichtte, dan mocht de fantazie, zoo zij hare vleugelen aanschoot en den blik van het oog verhelderde, gestalte bij gestalte

ginder zien heenzweven, het witte gewaad met purper gevlekt, de ontbloote borst met gapende wonde, de meesten heenwijzend met de marmerwitte hand naar den noordelijk gelegen Towerheuvel, waar hun bloed spatte op het blok en de laatste bede gestamerd, de laatste ademtocht genokt werd.

De overgroote meerderheid, die er thands voorbij toog en van London-Bridge de oogen er bij toeval op vestigde, zag waarschijnlijk den grooten steenklomp met gants andere gedachten aan, bekommerde zich weinig om de Lankasters en de Yorks, de Jane Greys, de Anna Boleyns, de Katharina Howards, die er het jonge leven offerden, en zoude misschien de geheimzinnige vesting met koude onverschilligheid zijn voorbijgegaan, indien daar thands niet zoo menig broeder in den geloove, zoo lang het Zijner Majesteit behaagde, in banden zat.

Aan gindsch venster, dat door dikke ijzeren staven bewaakt werd, had misschien de martelaar Elliott dikwerf gestaan, zoo hem ten minste een kerker ware toegewezen, die het uitzicht had op de stad en niet op de vochtige, sombere, eenzame binnenplaats. De arme, hij was van verdriet en van gebrek aan licht en lucht gestorven! Hij was reeds zoo oud, toen hij in hechtenis werd genomen, hij, de kloeke verdediger van de rechten des Parlements; en hij had tien jaren om wat meer licht en lucht, om het bijzijn van vrouw en kinderen gezucht! Onder hem, naast hem, boven hem hadden velen zoo als hij gestaard, of staarden zij nog op de koude steenen van vloer en van wand, of zaten er neêr, die den gantschen langen dag besteedden om, in zich zelven gekeerd, te denken aan de ure der verlossing, welke, zij weten en begrijpen het, geene andere dan van felle weêrwraak kan zijn.

Maar in de nabijheid dier naakte cellen zijn er zalen, die verstomd doen staan van pracht en weelde, maar waar het stof zich hoopt op het stof, waar de spin ongestoord haar webbe spint en geslachten van insekten ontstonden en vergingen zonder door den voetstap eens menschen in leven of in sterven gedeerd te zijn. Het zijn de zalen waar het middeleeuwsche Koningschap woonde en troonde en waarvan slechts een klein gedeelte door den Luitenant van den Tower en diens onderhoorige officieren betrokken zijn. In de zijvleugels en bijna gelijk gronds, zijn de vertrekken voor de bezetting, eenige voetknechten en ruiters, thands ten getale van twee honderd, en voor de cipiers en hunne handlangers. Die van den Bloedy-

tower, Phil Whistle, de oudste en meest in gunst zijnde bij Sir Balfour, den Luitenant, woont rechts van den hoofdingang en in de nabijheid van dezen en van het vertrek, waarin de wacht zich bevindt, bestaande uit hellebardiers en muskettiers, die zich thands met dobbelen bezig houden en niet weinig den kameraad crgeren, die aan de hoofdpoort met den glinsterenden hellebaard in de hand, heeft post gevat en begeerige blikken naar binnen werpt bij het kletteren der dobbelsteenen en het klinken der koperen, ja bijwijlen zelfs zilveren, muntstukken.

Dat wachthuis voorbijgegaan en den steenen trap, die alsdan bespeurd wordt, opgeklommen, behoeft de bezoeker slechts den klopper op de dikke beslagen deur te doen nedervallen om die door Phil Whistle of Nel, de deerne, die bij hem woonde en hem diende, geopend te zien, en door den eersten met een forsche stem te hooren vragen wat men wilde en door de tweede meestal te worden aangegluurd tot zoo lang het u zelf behaagde haar toe te spreken en een enkel kort woord uit de keel te lokken. Phil Whistle was een oude trouwe gediende, zoo als Sir Balfour hem in een goede luim noemde; Phil Whistle was een knorrige dwarskop, zoo als zijne gelijken zeiden; een bloedzuigerige vrek, volgens zijn bloedverwant, een waschvrouw, Patty Wicky genaamd; een stuk oud roest, zoo als Nel prevelde tusschen de blikkerende tanden als hij tegenwoordig was, een gek, zoo als zij het op hare veelvuldige zwerftochten op de wallen en door de gangen en galerijen in ziedende drift waagde uit te roepen. Phil Whistle wist dan ook zeer goed te onderscheiden wie boven, wie gelijk en wie beneden hem stond, even zoo goed als hij zijn menagerie, zoo als hij in oogenblikken van geest en vernuft, de gevangenen noemde, die hij achter slot had, in soorten en klassen op het gezicht af wist te verdeelen, daarbij altijd in het oog houdende, dat hij alleen vleeschetend en derhalve gevaarlijk gedierte te bewaken ontving. Phil Whistle leefde sedert twintig jaren als weduwenaar, tot groot genoegen van zijnen gebieder, die er niet van hield, dat een cipier van den Tower een vrouwentong en een vrouwenhart in zijn huis had. Hij was echter zoo oprecht te erkennen, dat dit niet de reden was van zijn verlengd weeûwenaarschap, maar dat hij genoeg had gehad aan de eene, wie hij in der tijd zijn naam en zijn beurs had gegeven, en die met beiden, maar vooral met de laatste, al zeer mild en verkwistend had omgesprongen. Het huwelijk kostte veel, en Kate Saunders - zijn zalige vrouw - was het

duurste wijf geweest dat hij ooit gekend had; van vastendagen hield zij niet - en voor haar gezondheid had zij er wel drie in de week mogen hebben - evenmin als van het verstellen van haar eigen schoenen, en die waren toch dubbel zoo duur als van een ander, daar zij een dubbelen mans voet had. Veel goedkooper was het dan ook een deerne te nemen zoo als Nel was, een kat, een hyena, maar die hij tam gemaakt had, zoo als hij ieder tam wist te maken.

Nel, een zeventien- of achttienjarige, kon dikwijls voor twee werken en verdiende dan ook wel den kost, dien hij haar werkelijk niet te overdadig reikte. De zottin had dikwerf verfoeielijke luimen en bedankte dan een vin te verroeren, zoo als Phil dat schilderachtig uitdrukte. In zulke oogenblikken verdiende zij geen kruimel van het oud-bakken brood, dat hij gewoonlijk voor haar bewaarde, als maatregel van gezondheid, maar dat hij haar nochtans gaf, zonder dat zijn geweten hem over zijne te groote middadigheid en onbillijkheid bestrafte, daar hij alsdan bedacht, dat een oude bloedverwant in het Noorden voor de meid nog tot voor korten tijd kostgeld betaalde, al was het dan ook niet meer dan twintig pond 's jaars en daarvoor nog wel eene christelijke opvoeding en een degelijke opleiding tot een arbeidzaam leven bedongen had. En Phil Whistle wist, dat hij ten volle aan zijne verplichting voldeed, vooral wat de degelijke opleiding betrof, en kwam ook daardoor in de gelegenheid zijn verleden bij het tegenwoordige te vergelijken, het laatste ver boven het eerste te verheffen en te beweren, dat Kate Saunders, die hij waarachtig niets ergers toewenschte dan te zitten in Abrahams schoot, ter rechter tijde ontslapen was en niet behoefde vervangen te worden.

Het was op slag van elf uur - een tijd van den dag, dien Phil boven alles dierbaar was en doorbracht met veel te doen zonder iets te doen. In een grooten leunstoel met houten zit en houten rug - den eersten echter met een oud versleten kussen bedekt - had hij zich ook thands weder nedergevlijd, en om het zich nog gemakkelijker te maken, had hij de beenen kruiselings neêrgelegd in het diepe vensterkozijn, waarvan de kleine raampjens waren opengezet. De roode, meestal gebroken bakken van den vloer, de ruw gepleisterde wand, de berookte en verwelooze hooge zoldering met hare ontzachelijk dikke balken, de lompe houten tafel op drie heele pooten en één halve hinkende, de twee of drie stoelen van het lompste en een-

voudigste maaksel, het ontbreken van al wat naar gemak zweemde, alles gaf het somber op het binnenplein uitziend kamertjen een armelijk en naakt aanzien. Maar welk verband wij ook gewoon zijn te erkennen tusschen de waereld buiten ons en de waereld in ons; hoe grooten invloed wij toewijzen van gene op deze, hier scheen het verband niet te bestaan, de invloed niet gevoeld te worden. Phil Whistle scheen toch in het vunzig vertrek te genieten en bleef de vochtige koelte, die er dit oogenblik heerschte, verkiezen boven de drooge zonnige warmte, die hij op eene der pleinen had kunnen vinden. Phil Whistle genoot in de eenzaamheid en toch was hij niet alleen. Wij vergaten straks bij de optelling van hetgeen zijne kamer bezat het kastjen te vermelden, dat zich tusschen de twee vensterkozijnen bevond. Het was van ruw greenenhout, maar het bevatte een kleinen en een grooten schat; het bevatte: het algemeen gebedenboek, het boek der spelen, de geschiedenis van eenige mirakelen verrichtende heiligen en daar achter, geheel in het donker verscholen, een donkergroene flesch met goed voorziene stop. Wat hij de flesch lief had en altijd voor aller begeerige blikken verborg! Op slag van elven voor en op slag van zeven na den middag werd zij uit haren schuilhoek gehaald, werd zij beschouwd en gedwongen het vocht dat zij inhield uit te storten in een tinnen kroes, die niemant mocht aanroeren dan hij alleen. Het was nu op slag van elven en het kastjen staat dus ook open, en de flesch staat naast het algemeen gebedenboek op de tafel onder zijn bereik. Zoo als hij zich even uit zijn stoel opricht om de hand naar de kroes uit te strekken, hebben wij gelegenheid den eerzamen Phil in het gelaat te zien. Een dikke grijzende hairbos dekt zijn schedel en halverwege het reeds zoo lage voorhoofd, een dikke stompneus met gloeienden en glimmenden top, een paar diep liggende grijsachtige oogen, een groote mond, door een paar vleezige bijkans omgekrulde lippen bezoomd, een stekelbaard om de kin, ziedaar het beeld dat wij waarnemen en dat eens gezien niet licht weder vergeten wordt.

Een lederen kolder dekt het forsche lijf en doet bij de breede schouderen het onderkleed van grof saai te voorschijn komen, waarvan alleen de mouwen te zien zijn. Aan dien gordel hangen de onafscheidelijke gezellen: het dolkmes in lederen scheê en de bos zware sleutels. De beenen gaan bijna geheel schuil in de leêren stevels, die zoo verre reiken, dat de broek van

serge slechts even aan de heup zichtbaar is. De kroes was reeds ettelijke malen geleêgd en scheen een geheimzinnigen invloed uit te oefenen op Phils neustop, ja op diens geheele wezen, want de oogappel begon te zweven, de lippen smakten en een glimlach van tederheid schier ontnam het gelaat de gewone uitdrukking van barschheid. De breede, grove hand, sterk genoeg, zoo als menigeen der knechten getuigden, om een stier neêr te slaan, strekte zich weder naar de flesch uit, en was gereed deze een nieuw bewijs van zelfopofferende vriendschap te vragen. Daar werd met heftigheid op de gesloten deur geklopt. Phils hoofd draaide zich ontzet op den romp. Wie kon de waaghals zijn, die in dit oogenblik hem kwam storen. Nel? de kwaadaardige feeks, de onbeschaamde prij? Neen, wat zij ook durfde doen, dat zeker niet. Een der knechten? Nog minder. Sir Balfour? Maar die bracht op dezen tijd van den dag ook zijne hulde aan een flesch, al was die ook wat minder donkergroen dan de zijne, en evenmin als Sir Balfour gestoord wilde zijn in zijne devoties, deed hij het die van anderen. Maar wie het ook ware, Phil moest de gewone maatregelen van voorzichtigheid nemen. Hij sloeg het algemeen gebedenboek open en borg flesch en kroes in het kastjen achter de heiligen, die reeds zoo menig mirakel haddeu verricht. Toen ging hij met slependen tred naar de deur en draaide het slot om. Was hij voornemens geweest om de deur slechts even te openen en door een reet den bezoeker te begluren, het ongeduld van deze maakte het onmogelijk, want naauw had de vreemde het omdraaien van den sleutel vernomen, of de deur werd opengestooten, zoodat Phil naauw den tijd had om op zij te springen. Zijn lieve achternicht Patty stond voor hem, hijgend en blozend, zelfs zonder kinbanden, zonder welke echter geen fatsoenlijke vrouw uit de lagere klasse zich gewoonlijk op straat vertoonde. Het hair hing dan ook in vlokken uit den gedeukten laken hoed met breeden rand; het voorschoot droeg mede blijken van de haast, waarmede zij uit haar werk was heen gesneld en toonde tevens den aard van dat werk aan in de zeepvlekken, welke er zichtbaar op waren.

‘Duivelskind!’ gromde Phil, de borstelige wenkbraauwen saâmtrekkend. ‘Wat doet je op dit uur van den dag van je werk loopen, luie dagdieve!’

Patty scheen een schimpwoord juist niet veel te achten, want zij stormde het vertrek binnen zonder op den uitroep van ha-

ren dierbaren bloedverwant te letten, viel op een stoel neder en bracht onder tranen en zuchten met moeite de woorden uit: ‘Heere Jezus, wat zal ons gebeuren! Het brood is zoo duur en er zijn vijf monden te vullen. Och God!’

Phil dacht dat zij razend was geworden; het wijf had er altijd veel aanleg voor gehad, want zij zond hem van tijd tot tijd nog wel eens een versnapering en dat was toch geld wegwerpen, want zij zou er toch nooit iets van hem voor terug krijgen. Zoo als hij haar nu echter zag, had hij haar nooit gezien.

Het eerst wat hij deed was de hand te leggen op de plek waar zijn tasch hing onder het leêren jak; het tweede was haar te gemoet te voeren: ‘Als het te duur is, dan moet je 't niet koopen. Vijf monden kunnen wat aan, en vooral monden als er meest om je waschtobbe staan te hunkeren.’

‘Dat had ik toch niet van een Christen-mensch denken te hooren, oom Whistle! Waar zoekt men toch troost dan bij zijn eigen vleesch en bloed? Maar dat kan je toch niet meenen, oom Whistle.’

‘N e e f Whistle. Broêrs kinderen heb ik niet, begrijp je...’

‘Je hebt kind noch kraai, maar daarom kom ik me juist bij je beraden. Ik ben verloren als je me niet helpt, en je kunt me helpen met vijftig pond..... een kleinigheid, neef! en God zal je er voor zegenen, dat leert je het dierbaar boek dat ik daar juist voor je opengeslagen zie.... Dat is een bestelling van onzen lieven Heer, dat ik hier juist moet komen, terwijl je zijn boek leest.... Vijftig pond, maar voor eens!’

‘Vijftig riemslagen op je luien rug! Vijftig pond! 't Is of ze je in de hand regenen, als je die maar blieft open te doen.’

‘Als dat waar was, dan had ik ze zelf al lang gehad, en had ik dezen zwaren gang niet hoeven te doen. Want zwaar is hij. Mijn hart bloedt er onder, om zoo te moeten bedelen, ik, die in White-hall te huis ben, ja, in het paleis Harer Genadige Majesteit, ik, die meer dan driemaal vijftig pond in den goeden tijd aan de armen gaf.’.

‘Dat was dom; zie ze weêrom te krijgen en je bent geborgen.... Ik heb ze niet, Patty! ik ben maar een arme cipier, en dat moest je weten, Patty! en nu woû ik alleen zijn met mijn boek.’

‘Maar ik kan niet buiten die vijftig pond! Ik ben gered als ik ze heb. Het is een boete van de Sterrekamer voor mijn zeep.....’

‘Wat? Heb je dan de zeep niet gebruikt waaraan Zijne Majesteit onder het groot zegel het privilegie heeft gegeven? Heb je de onde slechte in je tobbe durven nemen, jij, de waschvrouw Harer Majesteit? Je bent een rebelliesch schepsel, dat ze geen vijftig pond moesten doen betalen, maar voor vijftig jaar achter de tralies plakken, hier bij voorbeeld, in den Bloody-tower, waar ik je zou leeren werken: wasschen zou je, voor de heele menagerie!’

‘Maar de oude zeep was beter en veel strekzamer en goedkooper! Het hemd is toch nader dan de rok, Neef Whistle! Mijn vijf kinderen, waar ik vader en moeder over ben, komen eerst en dan onze Heer Koning!’

‘Maar vergeet je dan, huichelaarster, dat je bij het onderzoek in Guild-hall, ten overstaan van den Lord Mayor en Sir Belfour verklaard hebt met je eigen lasterlijken mond, dat de zeep Zijner Majesteit veel beter was!’ riep Phil, schijnbaar driftig, want hij was blijde eens een punt van beschuldiging te vinden.

‘Ik zeg weêr, Neef, het hemd is nader dan de rok. Maar het is daarom niet, dat ze mij beboet hebben, maar uit duivelsche boosaardigheid, zoo als de heele buurt zegt. Ze zuigen ons uit en brassen van ons geld. En, zoo als ze mij verteld hebben, hebben zij niet eens het recht om mij te beboeten..... Maar zij zijn de sterksten. Als ik die vijftig pond nu maar had, dan was ik er af. Aan White-hall wil ik geen penny meer verdienen; klandizie genoeg in de City, als ik de rakkers van de Sterrekamer maar kwijt ben, want ik heb ook het nieuwe licht gekregen, en ik heb broeders en zusters in den geloove, Neef, bij duizenden! Als ik dus vijftig pond had, al moest ik er ook voor betalen, Neef!’

‘Wat meen je met dat betalen? Rente? Waar is je onderpand?’

‘De conscientie van een geloovig Christenmensch..... Hoeveel moet ik je betalen in de maand?’

‘Maar dat is geen onderpand. Je conscientie? Waar zit dat ding? In de tobbe, waarin je met verboden zeep wascht? Heb je een buur met vast goed en wil die goed voor je spreken, dan zal ik zien, ter liefde van je grootmoeder en de mijne, of mijn zuur bespaarde pence, ja het zijn niet meer dan pence, Patty! zoo veel bedragen.... Mensch, ik heb er jaren krom voor gelegen! Dus als ik je help, met een goeden buur tot

borg, dan mag ik wel een halve shilling van het pond per maand hebben, Patty! Waarachtig, ik doe het, omdat je Patty Wicky heet.'

'Heer in den Hemel, hoor me dien vrek eens!' borst Patty los, die geen borg met vast goed kon aanwijzen en van Neef derhalve niets meer hoopte. 'Een halve shilling van het pond! Durf je me dat op een briefjen geven, woekeraar, uitzuiger van de eerlijke armoê? Ja, eerlijk, dat ben ik, zoo waar ik een zondig mensch ben, met een gebroken hart, maar dat hoopt op de genade! Ze zullen je kennen! Ik zal het prediken van de daken, dat je een arme weduwvouw dat hebt durven voorslaan. Daar zal nog eens een tijd komen, dat het je rouwen zal; dat je met je zondigste heidensche vloeken zweren zult, dat je wel een driemaal vijftig pond wilt geven; want zóoveel heb je wel in die leêre tasch alleen, die je onder je kolder verbergt. Sla er de hand maar niet aan, oude grijp! ik zal me niet bezondigen door er een vinger naar uit te steken. Maar in den dag der dagen, zal ik je laten smeeken en bidden; dan kun je asch strooien op je rooden kop en voor mij op de kniën vallen; maar dan zal ik je 't in de lange ezelsooren schreeuwen: een halve shilling van het pond, gramme beul, en dan zal ik....!'

Zij snikte naar haar adem en Phil maakte van dat schier ondeelbaar oogenblik gebruik om haar in de reden te vallen, hetgeen hem met al de woede, die er in zijn hart vlamde en hem uit de oogen straalde, tot dus verre niet mogelijk was geweest. 'Pak je van hier!' brulde hij, de hand uitstrekkende naar de deur, 'en als je 't waagt ooit weêr de voeten over dien drempel te zetten, dan sla ik ze stuk! Weg, weg!'

Maar Patty was niet licht vervaard, en werkte het laatste denkbeeld, dat haar inviel, uit en begon zijn zondenregister te openen, van jaren geleden. Zij vervormde Kate, de overleden vrouw, voor wie zij iets gevoeld had zoodra zij haar niet meer op aarde zag rondslenderen, tot een engel, die hij vertrapt had, ja, doodgemarteld; zij gedacht zelfs Nel, tot wie zij zich juist nooit sterk had aangetrokken gevoeld, als een slachtoffer, en zeî ten slotte, alsof dat de meest gevreesde bedreiging ware, dat ze zou schrijven aan dien Will Staunton in het Noorden, die niet wist, dat het kind mishandeld werd en hem dat zeker betaald zoude zetten, want die Will Staunton was lang geen klein heer, hetgeen zij wist, van eene goede zijde wist, van een

zéer goede zijde, want zij had - het hooge woord kwam er uit - een zijner brieven, dien Phil had laten slingeren, gelezen.

'Vervloekt galgenaas!' bracht Phil thands gesmoord uit, terwijl hij met de vuist zoo krachtig op de tafel sloeg, dat het gebedenboek opdanste en halverwege er af schoof. De kleine varkensoogen schenen vuur te spuwen. Hij zweeg een oogenblik, terwijl hij haar doordringend aanstaarde. Er ging iets geweldigs in hem om, maar hij bedwong zich en grinnikte haar sarrend toe: 'Praatgrage feeks! wil ik je eens wat nieuws vertellen? Will Staunton, die goede vriend, slaapt nu al zestien weken in den grond! Nel verliest veel aan hem; hij was zoo'n goed vriend voor haar!'

Daar luidde de klok van den grooten toren. Het was het teeken, dat het twaalf uur had geslagen en het eten aan de gevangenen moest uitgedeeld worden. Phil stampvoette van drift, niet meer om het wijf, dat tegenover hem stond en in de laatste oogenblikken dichter naar de deur was gedrongen, maar thands om de andere, de luie dagdieve, die hij na veel moeite en inspanning en een geduld als dat van St. Job, eindelijk had weten af te richten op het voederen van de bewoners zijner menagerie; de domme eend, die hij voor goed dacht ingescherpt te hebben, dat Sir Balfour gelast had het brood en water in de hokken te brengen met den laatsten klokslag van twaalf!

'Sta je hier nog, vermaledijde! Bij me ziel! ik vergrijp me nog aan je rammelend karkas!' Zij meende, dat zij thands in dreigend gevaar verkeerde, nu hij werkelijk op haar aankwam, en rende de deur uit en de stoep af, maar gaf toch tot in hare vlucht meer de rapheid harer tong dan die harer voeten te bewonderen, want een vloed van schimpwoorden stroomde van hare lippen, niettegenstaande de knechten op den dorpel van het wachthuis, - één hunner zelfs met een dobbelsteen in de hand - lachend haar aanhoorden en uitjouwend haar aanhitsten tegen den algemeen geliefden Phil, den cipier.

Deze was den gang ingegaan en vernam slechts in de verte en steeds flaauwer de treffende blijken van Pattys welsprekendheid. Hij bekommerde er zich weinig om en dacht dit oogenblik alleen aan de schuldige Nel, die hij riep met al de kracht, die zijne longen bezaten. Een oogenblik dacht hij er aan zelf te doen wat hij haar had geleerd, maar de verleiding, om nog een half uurtjen tot aan zijn etenstijd in zoete kalmte

en eenzaamheid door te brengen, was te sterk. Na den eten moest hij bij Sir Balfour zijn en vóor dat bezoek behoorde hij nog een oog te luiken, ten einde met de gewone frischheid en scherpzinnigheid den arbeid die hem mocht worden opgedragen, te verrichten. Bovendien Nel zou er op gaan steunen en nog luier worden dan zij reeds was. Daarom zou hij haar zoeken, en ook wel vinden. In den toren scheen zij echter niet te wezen. Hij holde naar buiten, het plein over, waar de knechten hem spottend aanriepen met: 'bloedzuiger, vrek, woekeraar, beul van weêuwen en weezen!' terwijl ze daarbij Pattys bevallig orgaan nabootsten. Hij gaf er geen acht op en strompelde verder, een bijgang door die naar de borstwering leidde. En wat zag hij daar? Alle Satans! daar zat de meid neêr op den muurkanteel, den rug naar den Tower gekeerd, het gelaat naar London-Bridge en aan hare voeten de Theems, die tegen den dertig voet hoogen muur aanklotste. Alsof er een douzen leunstoel was neêrgezet op een mollig tapijt, zoo zat zij daar met de voeten schommelend in het vrije of stampend tegen den steenen muur.

Uit het grof sergejak, dat aan de elbogen en in den rug gerafeld en gescheurd was, kwamen twee magere schouders te voorschijn, niettegenstaande een vuil-witte doek om den hals geslagen de roeping had ze geheel te bedekken. De arm, waarop het hoofd steunde en die dus het meest zichtbaar was, gaf in magerte den schouder niets toe. Zij scheen den roep van haar meester niet gehoord te hebben, maar moest zijne hand wel voelen, die haar vrij onzacht in de lendenen neep. Zij zag haastig om. Er lag eene uitdrukking van schuwheid op dat geelbleek en beenig gelaat, dat leelijk was in zijne onevenredigheden. De scherpe neus was groot, misschien wel zoo groot om de weggeslonken wangen; op zich zelven toch was hij verre van misvormd. Hetzelfde mocht gelden voor den mond, met de bleek-blaauwe lippen, onder welke een spitse kin uitstak. Maar wat het gantsche gelaat deed voorbijzien, wat alleen de aandacht trok, en dat ellendig menschenkind uit de heffe des volks een oogenblik met opmerkzaamheid deed gâslaan, dat waren de groote blaauwe oogen, die zoo hol stonden, die zoo diep schenen en zoo zonderling blikten, dat er een onaangenaam en pijnlijk gevoel ontstond bij hem, op wien zij zich richtten. Het was of er de waanzin zich in uitsprak en bijwijlen toch weêr geen waanzin; het was of het zonlicht er soms in vonkte

en dan weêr of het duister van den nacht er in neêrdaalde; het was soms niets van dat alles, maar iets wat niet onder woorden kon worden gebracht: evenwel iets wat meer stuitte dan aantrok.

‘Naar beneden, of ik stoot je in de Theems! Wat doe je daar, Belialskind?’

‘Dat weet ik niet. Ik kijk naar die brug.’

‘Zoo, kijk je naar die brug? Maar daarvoor kleed ik je niet en geef ik je het brood niet! Opgestaan, of je tuimelt naar beneden, hetgeen waarachtig geen zonde zou zijn, want wat doe je eigenlijk hier? Op, de kannen klaar gemaakt en water gehaald! Het brood gesneden en rond gebracht! Maar eerlijk verdeeld, hoor je, en niet den een meer dan den aâr, zoo als ik je laatst zag doen! Geen enkele kruimel ingeslikt, of ik zet je voor een etmaal op water alleen.’

Zij andwoordde niets op de straffe vermaning, maar gaf haar ten laatste in zoo verre gehoor, dat zij opstond en den meester volgde. Terwijl hij de eerste woorden sprak had zij hare oogen niet opgeslagen, maar gaf zij alleen een teeken van ergernis, door met de vingeren de karige grasscheutjens uit de voegen van den muur te rukken, altijd driftiger te rukken, totdat zij opsprong en achter den meester de steenen trappen van de borstwering afklom. Zij had iets in den mond waarop hare tanden knarsten: het was een kiezelsteentjen, dat zij op haar weg zeker gevonden had en opgenomen.

‘Nel, laat eens zien dat je witte tanden hebt,’ klonk het uit het wachthuis. ‘Kun je vangen?’ riep een ander, en meteen werd haar een shilling toegeworpen, die eenige schreden van haar af neêrviel, maar die zij met de snelheid en de wisheid eener kat besprong.

W i t geld! Het was of zij dit in zich zelve zeide, en de blijde lach, die zich om de lippen vertoonde, dit te kennen gaf. Zou zij, de half simpele, de door de natuur zóo stiefmoederlijk bedeelde, dat zij, in de vormen van het hoogste bewerktuigde wezen, in aard zich niet boven de lagere scheen te verheffen, zou zij, even als het huisdier, iets van de neigingen des meesters hebben overgenomen, onbewust zich naar hem hebben gevormd, zoo als het mindere zich bootst naar het meerdere? Zou zij alzoo Phil Whistle de geldzucht hebben afgezien? Wit geld! Een shilling was haar eigendom! Hoeveel van die geldstukken zou zij wel bijeen moeten gâren, om even als de honderden, die

ze straks in de verte gadesloeg, over de London-bridge naar hartelust heen en weêr te mogen gaan? Die gedachte, die zich aan haar opdrong en die zij van alle zijden beschouwde zonder tot eene oplossing te kunnen komen, gaf een ontkennend andwoord op onze straks gedane vraag en doet haar vrijspreken van de ondeugd en de zwakheid, die wij een oogenblik de hare achtten. Waar zij straks gevonden werd, zat zij menigwerf, al werd zij er ook niet vaak verrast, want in de meeste gevallen vernam zij in de verte reeds de basstem van haar meester en zorgde zij er voor op het plein te zijn, eer hij tot haar kwam. Thands echter was zij verrast en was haar lievelingsplek verraden. Wat had zij, onbewust van het gevaar, dat haar een duizeling of eene te wilde en ondoordachte beweging op den rand der hooge borstwering haar maar al te goed, maar ook te laat, hadden kunnen doen kennen, op de huizen en de hooge brug schuins voor haar geschouwd, geschouwd, tot de oogen haar schemerden!

Hoe had zij er de kinderen, die er speelden en joelden, geteld, tot zij het niet meer kon en aan een cijfer kwam, dat boven hare bevatting scheen te zijn, voor het minst boven hare kennis! Die brug over te loopen en tusschen de huizen door, die er op gebouwd waren in het water te zien, of naar de wallen, waarop zij nu neêrzat, maar neen, niet naar die wallen, daar wilde zij niets meer van zien! Daar met die jongens te wedrennen zonder die basstem te hooren, die haar beval water te putten, ketels te schuren, brood te snijden! Het moest toch wel genoegelijk wezen niets te doen en te rijden in een wagen als Sir Balfour! Of er meer zulke groote heeren waren? Zij had er ten minste wel eens meenen te zien voor wie zelfs Sir Balfour nederboog, maar dan was het altijd door de tralies van haar venster, daar Phil haar altijd naar binnen joeg als ze in aantocht waren, want, zoo als hij gewoon was te zeggen: bij een bezoek mocht er geen vuil liggen op den vloer! Van morgen nog had zij er eenige meenen te zien, of liever, te hooren, want de wacht was uitgeroepen en de hellebarden hadden gekletterd. He, wat ging de kaatsbal, door dien jongen ginds geworpen, in de hoogte! Waarachtig, hij zal in het water vallen! Daar is het al gebeurd! Hare aandacht, eerst zoo onverdeeld geschonken, werd afgeleid. Uit het gebouw, dat niet verre van de borstwering lag waar zij zat, klonk een diepe zucht, weder eene, toen een dof gekreun, eindelijk

een scherpe gil! Hare zenuwen schenen verstaald, want zij trilde er niet bij. Zij had gedurende jaren, en hare jaren waren lang, zóo lang, dat zij ze niet wist te begrooten of te berekenen, de ellende in de gevangenhokken gezien; zij was vertrouwd geworden met de misdaad die gilde en brulde, die vloekte of spotte, en onverschillig ging zij die dan ook voorbij. Zelden had het hare aandacht getrokken, zoo er een aankwam of er een vertrok om naar Towerhill te gaan, waar het schavot stond. Zij had van de knechten wel eens gehoord, dat er in de andere torens gevangen zaten, die niet gilden en vloekten, maar dat kon zij zich niet voorstellen, en zij beproefde het ook niet. Weinig dacht ze, dat zij het eenmaal zoude kunnen. Gister avond toch ontving zij er een blijk van, dat het verhaal van de knechten geen logen was; gister avond, het was reeds laat, hadden de konstabels nog een gevangene aan handen en voeten gebonden, binnengebracht. ‘Hij behoorde tot het wildste gedierte,’ had de meester gezegd, en dat zeide hij zeker, omdat er zooveel voorzorgen genomen werden en Sir Balfour zelf naar buiten kwam, om hem in ontvang te nemen en door Phil te doen wegbrengen, en Phil kreeg altijd de wildste. Ze had hem in den vroegen morgen eten gebracht, en toen zij het spiegat openschoof, om de kan en de bak naar binnen te laten glijden, had zij ‘dien wilden’ op de kniën zien liggen en hem hooren bidden tot God, God, met wien zij nooit sprak, omdat zij Hem nooit zag. God noemde hij zijn vader, die hem nabij zou zijn. Zij klopte, om hem te laten merken, dat zijn eten er was, maar ook om hem te laten omzien. Hij deed het, en ze meende dat hij er lang zoo wild niet uitzag als de anderen, lang zoo wild zelfs niet als meester Phil of de vrolijke knechten. Hij had haar aangezien met een paar oogen, die haar deden denken aan die van het jonge kalf, dat meester gekocht had om op te fokken; zij had willen lachen, maar zij had het toch niet kunnen doen, en wat zij niet had willen doen, dat deed zij: zij knikte hem toe.

Hij had toen ook geknikt en zich met moeite opgericht, want zijne handen waren nog altijd streng gebonden; slechts zijne voeten had men van de touwen, die ze den vorigen avond knelden, verlost en waren vrij zoover de keten reikte, die aan de steenen zit was vastgesmeed. Hij was bij de poging om zich op te heffen een paar maal omgevallen en bij die buiteling zelfs had zij niet gelachen! ‘Moet ik nog lang hier zitten, zuster?’

had hij gevraagd, en slechts met moeite had zij de taal, die hij sprak, verstaan. Zij had geandwoord, dat zij broêrs noch zusters had, en dat degenen, die onder bewaring van haar meester waren, niet lang zaten, maar heel gaauw naar Towerhill gingen. Die mededeeling scheen hem zeer vertroostend te zijn, want hij dankte er God weder voor, die hem zoo blijkbaar nabij was, daar Hij hem in de holen der zonde een dochter Israëls deed ontmoeten, wier harte nog niet versteend was en die nog niet neêrzat in het gestoelte der spotters. Ze was geen dochter, had ze weder geandwoord, ze was Nel, de voetveeg van Phil Whistle, den cipier van Bloody-tower, en van Israël had zij wel eens meer hooren spreken, maar zij had hem nooit gezien. Wat er kwaads in die woorden stak, begreep zij niet; toch moest dat het geval zijn geweest, want hij was plotseling teruggetreden en had haar zachtkens heengewenkt en de woorden toegefluisterd: ‘Zoo jong en reeds zoo hard van harte!’ waarbij hij nog eenige woorden voegde, die zij niet begreep. Zij had zich reeds lang bij hem opgehouden, maar kon hem toch zóo niet verlaten; - zijn oogen geleken in dit oogenblik nog meer dan straks op die van het bewuste kalf. ‘Wees maar niet boos! Ik zal zien, dat ik Phil een kruik porter ontfutsel; dat zal je smaken!’ Dat had zij hem toegeroepen en toen het spiegat weder gesloten.

In den loop van den morgen was er een bode van Sir Balfour bij Phil gekomen, om dien man voor te doen brengen, en zij had vreemden gezien met een ster op de borst, aan een blaauw lint hangende. Zij herinnerde het zich toen het gegil zich herhaalde en eindelijk overging in een reutelend steunen en een aanroepen van Gods naam.

Dat was zeker de vreemde met de kalfsoogen, dien zij de porter beloofd had. Zoo het haar mogelijk ware, zou zij hem er twee zien te bezorgen, daar hij nu wel een dubbele versterking zou behoeven, want wie nog in twijfel mocht staan wat daar gebeurde, zij niet.

Menigeen, misschien Patty zelfs, zou weggeijld zijn met trillende kniën en de ooren hebben dichtgestopt bij de kreten van het gemarteld slachtoffer. Nel, het magere, oogenschijnlijk zoo zwakke kind, vluchtte niet; zij voelde alleen - en het was een blijk, dat de man, dien zij ginder dacht te zijn in de folterkamer, een diepen indruk had gemaakt op dat anders zoo zelden bewogen en beweegbaar gemoed, - de begeerte in zich ont-

waken om te weten wat daar omging en hoe hij zich wel hield. Zij was omzichtig als een kat de borstwering langs gewandeld, tot waar een oude vlierboom stond, en dezen ingeklauterd; zij had zich op een der meest uitstekende takken gewaagd, en al kon zij niet naar binnen zien, zij kon toch hooren, dank zij het venster, dat zeker om de hitte, die binnen heerschte, even open stond. Er scheen juist een rustpoos te zijn, - een verademing voor den lijder.

'Wie zijn uw medestanders, John Lairdy! wie zijn uw medestanders? Andwoord!... Gij hebt er geene? Ge schudt met het hoofd?'

'Neen, want dan zou ik liegen, en dat mag ik niet.'

'Spreek dan de waarheid.'

'Dat is mij verboden.'

'Door wie?'

'Door mijne conscientie.'

'We zullen zien of de duivel niet te bannen is uit dat Schotsche vleesch,' hernam dezelfde, die de vragen tot hem gericht had. 'De derde graad!' beval hij kort. 'Dokter, zie toe, want flaauw vallen mag hij niet!'

Het lichamelijk lijden deed John Lairdy waarschijnlijk krimpen; het dreef hem ten minste weder kreten, als de straks geslaakte, uit de keel; zelfs met vuriger aandrang klonk de bede om verlossing tot den Heer; zij klom zelfs tot de heftigheid van het verlangen om te sterven, maar op de vraag of hij andwoorden zoude werd niets door hem gezegd.

'Niet meer,' klonk het uit den mond eens anderen, zeker uit dien van den dokter.

'John Lairdy, de pijn, die gij van daag lijdt, zult ge morgen en overmorgen en alle dagen lijden, zoo ge blijft zwijgen; daarentegen wacht u vergiffenis, algeheele vergiffenis en eene bijzondere aanbeveling in de genade Zijner Majesteit, indien gij spreekt. Gij hebt te zes ure het huis van Peggy verlaten. Waarheen gingt ge?'

'Naar het Noorden.'

'Dat weten wij. Waarom?'

'Om de goede zaak!'

'Wij komen langzamerhand op den goeden weg. Des te beter voor u, John Lairdy! Gij gingt voor de goede zaak naar het Noorden en vernachttet...? Gij kunt het veilig zeggen, want wij weten het reeds en de oude Peggy zit óok achter

slot. Weet ge wel, dat ge in de nabijheid van eenige vaatjes buskruit geslapen hebt? Wien die toebehoorden, zult ge ons wel willen melden.'

'Ik weet het niet, Sir!'

'Wien hebt ge daar dan gesproken?'

Er volgde geen andwoord. De vraag werd herhaald, met aandrang herhaald, maar het andwoord bleef uit; ten laatste klonk het: 'Als Peggy het wil zeggen, vraag het dan haar, Sir!'

'Dat is geen andwoord, dat u voegt, dwarskop! Bedenk dat het van ons afhangt u weder de schroeven aan te leggen.'

'Gij zoudt het niet kunnen als de Heer het niet wilde.'

'Gij daagt ons uit? Het zou uw dood zijn, zegt de meester. Gij kunt u ter naauwernood meer rechtop houden. Hebt ge vrouw en kinderen, John Lairdy?'

'Ja, Heer! maar God de Heer is een man der weduwen en een vader der weezen, en ik vrees niet hen, die alleen het lichaam kunnen dooden, maar de ziel niet.'

Er was een oogenblik van stilte. De Heeren Rechters schenen te beraadslagen. 'Verstokte knecht!' zoo hief de spreker van straks weder aan, 'morgen zult ge nogmaals een proef ontvangen van hetgeen het ijzer op u vermag. Als het ijzer niet helpt, zullen wij het vuur beproeven.'

'Neen, dat niet! Weest barmhartig en eindigt nu, Heeren!'

'Met wien hebt ge gesproken, en wat was de boodschap, die gij naar het Noorden bracht? Gij wilt nóg niet andwoorden? Zoo als gezegd is: tot morgen. Haal den knecht een ander stel kleêren. Wat hij aan had zal onderzocht worden. Dat schijnt u niet te bevallen? Een goed teeken! Ik zou mij zeer vergissen als de vrome broeder geen looze zakken had of een briefjen in de maag, in welk geval de meester ons wel een drankjen klaar zal maken, al schreeuwt ook de patiënt bij het middel... Of dubbele zolen..! Hebt ge pijn, John Lairdy?'

'Waarom, Sir?'

'Me dunkt, dat je gezicht vertrok. Geef ons die schoenen... Hebt ge weder pijn?'

'Ja, Sir!'

'Straks toen ik u ondervroeg, hadt gij haar niet of scheent ge haar te kunnen onderdrukken. Waarom nu dan niet? Zou uw conscientie ook in die schoenen gevaren zijn? Snij ze open! Voorzichtig! Eerst de zolen. Ha, een reepjen papier! Ge

draagt toch zeker geen bijbeltexten onder de voeten? “Vrienden! wij zullen u bijeen zoeken te houden - mondeling meer!” geteekend? Neen, niet geteekend; maar den schrijver zullen wij wel uitvorschen. Mondeling meer! Wat hadt gij mondeling moeten hebben berichten?’

‘Ik mag het u niet zeggen, Sir!’

‘Tot morgen dan, vervloekte rondkop! In ieder geval zullen wij zorgen, dat ge uw boodschap niet overbrengt... Voer hem weg, maar bind hem goed; hij mocht eens zonder verlof de eeuwigheid willen instappen.’

Nel liet zich naar beneden zakken en zocht hare vroegere zitplaats weder op. Zij had van het daar verhandelde weinig begrepen, en toch waren hare wangen met een donker rood overdekt en gloeiden de groote oogen. Zij gevoelde iets, wat zij nog nimmer gevoeld had; zij wist niet wat het was en deed dan ook geen poging om het te weten en zich zelve te begrijpen. Zij had de stem van den gevangene herkend; het was die uit het hok n°. 14. Zijn gelaat stond voor haar, duidelijk en klaar, maar de oogen in zijn hoofd veranderden, hoe meer zij ze in gedachte aanzag, zoodat die niet meer op het kalf geleken, maar op die van Sir Balfour, den grooten Heer, die zelfs met den Koning sprak, zoo als haar gezegd was. Zij zag hem voor zich, bloedend en gebonden, en zij balde de hand, knerste met de kleine witte tanden en strekte toen den arm uit alsof zij den onbekende wou aanraken. Morgen zou hij weêr gepijnigd worden, morgen zou hij weêr... neen, zij zou niet op den vlierboom klimmen; zij zou niet luisteren; zij zou zelfs hier niet meer gaan zitten, want ze wilde dien man niet meer hooren kermen... Nel had voor het eerst een gewaarwording, die niet grensde aan vrees of aan haat, een denkbeeld, dat de weinige, die het leêge brein doorkruisten en vermoeiden, verdrong en dat haar niet zoo als de andere, die zij tot dusverre gekend had, het hoofd op de borst of de hand slap in den schoot deed leggen. Die man was niet kleinzeerig, toch had hij gekermd, maar onder zijne pijnen niet gescholden... hij was zeker niet zoo als de anderen.

In hare overdenkingen werd zij, zoo als wij weten, door haar meester gestoord, dien zij naar de spijskamer volgde, welke hij haar binnenduwde met het bevel om spoedig alles klaar te maken en daarna te zorgen dat hij precies met klokslag van éénen zijn eigen middagmaal klaar zag staan.... ‘Is het één minuut

er over, feeks! dan zal het spannen, hoor! Kom aan, breng den beerenpoot in beweging!'

Dat zij niet andwoordde bevreemdde en ergerde hem. De salamander, zoo luidde de sage, leefde in het vuur; Phil Whisle, die er iets van had, in den gloed van den twist. Dán kon hij zich opwinden, dán kon hij de spieren op zijn armen voelen zwellen en het bloed naar de hersens voelen bruischen, dán wist hij, dat hij kracht had en was hij in de gelegenheid om die te gebruiken. Maar bij het zwijgen der tegenpartij gebeurde niets van dat alles en moest hij ten langen laatste ook zwijgen, want aan de verwenschingen, hoe groot de reeks ook ware die ter zijner beschikking stond, moest ten laatste toch een einde komen.

Evenmin als hij door Peggy ooit tot zulk een einde werd gebracht, was hij ook gewoon dat van Nel te ondervinden, de kat, wier nagels altijd, hoe dikwijls hij ze ook uithaalde, weder schenen aan te groeien. Toch was ze thands stil en deed ze als hoorde zij hem niet. Zeker broedde zij iets kwaadaardigs uit. Misschien had ze zijn goudstukken in de geheime bergplaats ontdekt! Misschien dacht zij er over om brand te stichten! Die halve gekken konden slimmer en boozer wezen, dan de slimsten en verstandigsten. Hij moest te weten komen wat zij voornemens was.

'Waarom spreek je niet? Waar maal je over, zottin?'

'Nergens over, meester!'

'En je hebt daar uren lang op den muur gezeten! Waar dacht je toen aan? Lieg niet, of bij God...!'

'God is een man der weduwen en een vader der weezen, meester!'

'Wat zeg je? Waar heb je dat moois van daan gehaald? Ben je werkelijk dol?' vroeg hij met niet geveinsde verbazing en een schrede terugdeinzend. 'Wie heb je gesproken, Nel?' vroeg hij plotseling vriendelijker. 'Zeg het me, ik zal je er niet voor straffen; ik kan toch begrijpen, dat je wel eens praten wilt.'

'Niemant, meester!'

'Dat is gelogen, deerne!' riep hij weder in den gewonen toon, terwijl hij haar in den arm greep. Zij rukte zich los en snelde heen met de snibbige verzekering, dat hij denken kon wat hij wilde.

'Ik zal het uit haar krijgen, of mijn naam is niet Phil Whistle,'

bromde hij, toen hij zijn kamer weder opzocht, benevens het Gebedenboek met toebehooren.

Om van de folterkamer in den Bloody-Tower te komen, behoefde men niet de binnenplaats over te gaan en dat was ook goed om menigerlei reden. De gewichtigste was wel, dat de bezetting en zelfs de cipiers niet behoefden te zien in welken staat de gevangenen, die in het scherp gehoor waren geweest, naar den kerker werden teruggebracht. Toen Nel met haar vracht van kruiken en bakken den steenen trap was opgeklommen en op de bovenste trede even rustte, zag zij de deur van een der hokken dichtslaan. Zij begreep dat John Lairdy daar binnen werd gedragen en men bezig was op het karige stroo, dat hem daar was toebedeeld, de gekneusde of verrekte leden neêr te leggen. Zij wachtte nog een poos en zag de knechten van den scherprechter weêr naar buiten komen en de deur grendelen en sluiten. Deze bemerkten haar toen zij opstond en in de richting waar zij zich bevonden voortliep.

‘Breng Phil den sleutel, Nel!’ zeide de een.

‘Doe het zelf,’ bromde de deerne.

‘Daar ligt hij, luî heksenkind! Breng hem naar beneden en gaauw ook; wij moeten een anderen weg uit.’ Hij wierp haar den sleutel voor de voeten, waarop beiden heengingen.

Zij schoof het spiegat open en keek naar binnen met kloppend hart. Daar lag hij gebonden op zijn leger, gebonden, niettegenstaande de ondergane marteling. Hoewel iedere beweging hem pijnlijk moest zijn, zag Nel hem heen en weder schuiven op het stroo, en met de hand, voor zooverre die zich bewegen kon, in het stroo tasten. ‘Wat doet ge daar?’ vroeg Nel, en Lairdy, die eerst bij het hooren van een stemgeluid van schrik het hoofd tusschen de schouders trok en zijn woelen staakte, scheen weldra haar stem herkend te hebben en die als eene bevriende aan te merken. Hij boog het hoofd zoo ver hij kon achterover als om haar aan te zien, maar kreunend moest hij de poging opgeven.

‘Zoek je daar iets?’

‘Ja, maar ik kan het niet meer vinden; ik meende toch iets gezien te hebben.’

‘Wat dan?’

Er volgde geen andwoord. John Lairdy kon haar niet toevertrouwen wat zeker een vriend - en hoe kon die zich in den Tower doen kennen? - dáar bij het hoofdeind van zijn leger

door het ronde venster naar binnen had geworpen. Nel zag het nu ook liggen: een steen, zoo als het haar toescheen. Waarom deed hij daar zooveel moeite voor? Het zou hem zeker veel plezier doen als hij recht uit en vrij zich op het stroo kon uitstrekken. Zij voelde naar den zwaren sleutel, die haar toevertrouwd was, zag naar alle kanten goed rond, stak toen dat voorwerp in het slot en draaide dat niet dan na herhaalde inspanning open. Zij was binnen, voor het eerst van haar leven binnen een gevangenhok, alleen met een van die menschen, die alleen met nummers werden genoemd. Het spiegat schoof ze dicht, opdat niemant, die den gang doorging, naar binnen mocht kunnen zien, en toen boog zij zich met kloppend hart over den Schot heen en knoopte voorzichtig de touwen los, die hem het ergst knelden en haalde ze weg zóo zacht en met zóo veel beleid, dat zijne ledematen, hoe overgevoelig ook geworden, er niet door geschokt of aangedaan werden.

'Daar hebt ge nu den steen en nog iets er om heen,' zeide zij, het voorwerp Lairdy in de hand stekend.

'Dank, lief, best kind!' stamerde Lairdy, haar hand vattende en die aan den ruigen mond brengende. 'De Heere God verlaat toch de zijnen niet. Zijn name zij geprezen in der eeuwigheid, amen!'

'Maar zie nu wat ik je daar gaf,' hernam Nel, die op die vreemde taal zoo weinig wist te andwoorden. 'Wat ze je gehavend hebben!' vervolgde zij, toen ze zijne hand onmachtig zag om het stuk papier open te vouwen; zij deed het voor hem en hield het briefjen hem voor; het was met potlood beschreven en hield met groote letters de mededeeling in, dat men zijns gedacht als Daniel den profeet. 'Dat is mij het manna dat uit den hemel daalt!' zeide Lairdy, het oog omhoog slaande.

Nel dacht den man niet wel bij zijne zinnen en maande hem aan iets te gaan slapen. Hij schudde eenigzins driftig ontkennend met het hoofd en voegde haar toe, dat de nacht voorbij was en de dag voor hem aanbrak om te werken.

'De broeders daar buiten vergeten mij niet! Zij weten, dat alle vleesch zwak is..... Zoo ik nog eens moest lijden wat ik straks heb geleden, dan zou ik bezwijken.... Kind, ik ken u niet, maar ik ondervind, dat gij in dit huis der ongerechtigheid toch het ware licht hebt gevonden en een zuster zijt in den geloove....'

'Ik heb het u al eenmaal gezeid, dat ik Nel heet en je

zuster niet kan wezen, daar ik geen broêr heb.... want zoo als ze mij gezeid hebben: heel ver hier van daan heeft een tooverkol mij gemaakt en mij met heel veel vreemde woorden in haar brijpot gaar gekookt....'

'Hoe nu? Zou het een verzoeking zijn des Satans!' riep Lairdy verschrokken uit, terwijl hij zich vol vrees van haar afkeerde.

'Satan is zeker een boosaardige kwant, want Phil Whistle spreekt dikwijls van hem als een goeden bekende... Maar daarom zult gij hem wel niet kennen, goede man!'

Lairdy, niettegenstaande al zijn afschuw voor den boozen geest, al zijn vrees voor de listige lagen, welke die menschenmoorder van den beginne bij voorkeur den met God wandelende leî, zegevierde op zijn twijfel aangaande de gestaltenisse van het bleeke magere kind met de groote oogen, dat zich zijns erbarmde zonder dat ze hem kende, zonder dat zij eenig begrip had van den band, die de geloovigen onderling vereenigde, zonder zelfs dat zij iets van die geloovigen begreep.

'Maar, Nel! waarom zijt ge dan toch zoo liefderijk voor mij?' vroeg hij, haar met de goedige oogen aanstarend.

'Dat weet ik niet. Maar.... moet men dat dan altijd weten, John Lairdy?'

'Ge kent mijn naam?'

Ze vertelde hoe zij dien wist en wat zij van en door hem vernomen had; zij wou ook dat hij morgen niet weêr naar de folterkamer ging, maar als hij morgen hier nog lag, dan zou hij wel moeten gaan, en om hier niet meer te zijn, moest hij de poort zoeken uit te komen, maar dat zouden de knechten wel beletten, die er nooit iemant uitlieten of Phil moest zeggen, dat het goed was. Of zij het hun al vriendelijk ging vragen, dat zou niet helpen dacht ze, hetgeen Lairdy geheel met haar eens was. 'Maar God, de Heere, is almachtig,' vervolgde hij, 'bij Hem zijn alle dingen mogelijk; Hij kan mij vleugelen geven om uit dat venster....'

'Dat geloof ik niet; neen, je zult altijd de poort moeten doorgaan.... Maar eet nu wat brood en drink van dat water; het is versch geput en zal je goeddoen.... Van avond breng ik je weêr eten; misschien heb je dan wel weêr een briefjen gekregen....'

Met een hartelijk woord, zoo als men het van dien stroeven man niet verwaclit zoude hebben, scheidde hij van de jonge

wilde, die den lang vertraagden arbeid in allerijl ging voortzetten en, toen zij weder beneden kwam, tot hare verbazing geenerlei berisping van Meester Phil ontving, die met de grootste aandacht en stokstijf zat te staren op de voorlaatste bladzijde van het Algemeen Gebedenboek. Met het meeste geduld wachtte hij het oogenblik af, dat zij het gereed zijn van zijn middagmaal kwam melden; en Nel, die altijd een naauwe verwantschap had gevonden tusschen Phils neustop en Phils zachtmoedige tevredenheid, zag dit dan ook nu weder bewaarheid, daar de bewuste top thands als een karbonkel gloeide en er een brommend geluid uit 's meesters keel klonk wat waarlijk wel op een liedtjen leek.

Zij was echter niet geheel gerust, want zij wist hoe die oogenblikken van kalmte en vrede gevolgd werden door uren van wrevel en drift. ‘Nel!’ zeide hij eensklaps op zoeten toon, die te zonderlinger klonk, omdat 's mans stem altijd grof bleef, ‘kom eens bij mij, vlak bij mij!’

‘Ik kan je hier wel hooren, meester!’ zeide zij, terwijl ze terugsprong en de uitgestrekte hand van den zaligen Phil driftig terugstiet. ‘Ga maar slapen!’

Hij viel achterover in zijn stoel, de smachtende oogen op haar gevest en een grijnslach, die een glimlach moest heten, om de dikke lippen. Het was blijkbaar, dat hij dien dag meer dan gewoonlijk in zijn Gebedenboek gelezen had. ‘Groote dingen, Nel! groote dingen! Wij hebben er een geknipt, een ijsbeer, Nel! Hij moet erg geschreeuwd hebben. Kom wat dichter bij. Wat kijk je valsch uit je kattenoogen! Keer je maar niet om en schaam je maar niet, want Patty is nog leelijker en dat 's er nog wel een van de famille.’ Hij had weêr een beweging met de hand gemaakt, die echter neêrviel op den sleutelring aan zijn gordel.

Het gerammel, dat daarvan het gevolg was, gaf aan de verwarde gedachten een anderen loop. ‘Nel, kijk eens of de sleutel van den ijsbeer aan mijn ring zit... Nel, ik zeg je, dat je zult kijken!’ Zij weigerde met een bits woord, maar toen hij met een forschen vloek poogde op te staan, om naar haar toe te gaan, wierp zij den sleutel voor hem op de tafel, met de woorden: ‘De folterknechten zeiden, dat ik je dien geven zou. Er valt dus aan den ring niet te zoeken!’

‘En waarom gaf je dien niet eer?’ vroeg hij, loerend met de slimme oogen en eensklaps weder helder geworden.

‘Ik dacht, dat het wel hetzelfde zou wezen, nu of wat later...’

‘Zoo, Nel! daar heb je gelijk in, meid! Wel, Patty! niet zoo zot, hoor! geen halve penny!’ Een luide geeuw, eenige onverstaanbare woorden en toen niets meer! Hij was ingesluimerd, een glas half gevuld met porter in de linkerhand, de rechter uitgespreid op de plek waar de sleutelring en de bewuste geldtasch hingen. Weinig rust kon hij nog genoten hebben, toen men Nel, die bezig was in het kot, dat haar tot verblijf was aangewezen, de overgebleven spijzen met graagte tot zich te nemen, kwam aanzeggen, dat er een officier, een bode van Sir Balfour, in aantocht was.

Zij haastte zich haar meester te wekken, die, tot bezinning gekomen, blijkbaar zijn roes nog niet uitgeslapen had. ‘Belfour? Laat de duivel hem halen.... Ik ben een eerlijk man, Sir!’ prevelde hij, en toen Nel hem aan het verstand poogde te brengen, dat hij op moest staan, gaf hij ten andwoord, dat hij ziek was en haar de ribben zou inslaan als zij hem nog eens durfde aanraken, hetgeen haar geene ijdele bedreiging toescheen, daar hij met de gebalde vuist naar haar sloeg.

Zij had grooten trek om den bode van Sir Balfour binnen te laten komen, en den meester in de gelegenheid te stellen aan dezen zijn wrok te koelen, hetgeen Phil, zoo als zij dacht, misschien zelf wel lid van de menagerie zoude kunnen doen worden. De gedachte echter, dat hij dat toch niet voor altijd zoude blijven en, cenmaal losgekomen, zich op haar wreken zou, zoo als hij, bij alles wat hem onaangenaam weêrvoer, gewoon was te doen, deed haar van voornemen veranderen. Zij ging dan ook haastig de kamer uit en meldde den bode, dat Phil ziek was, maar zich gereed maakte op te staan en bij Sir Balfour te komen. Zij vernam, dat het laatste niet noodig was en Sir Balfour hem alleen gelast had Phil te melden, dat een zekere Anderson verlof had bekomen, om met den gevangene John Lairdy tien minuten te spreken door het spiegat van de deur. Hij wees haar den man, die, door twee knechten bewaakt, op de binnenplaats stond en gekleed was als een gewoon burger dier dagen, die der wereld in zijn kleedij reeds verkondigde, dat hij aan den ernst behoorde en alle lichtvaardigheid had afgezworen. De breede rand van zijn hoed hing in deuken neêr en bedekte het hovendeel van zijn gelaat; zijn hair

was rond om het hoofd afgeknipt; en wat werkelijk vreemd was, kin noch wang vertoonde eenig spoor van knevel en baard, hetgeen de vrolijkheid der knechten reeds niet weinig opgewekt en hen tot de opmerking geleid had, dat hij voor een vrouwspersoon in de wieg was gelegd en menigeen ten val had kunnen brengen.

Om de goedertierenheid van den Luitenant van den Tower, die zulk een onderhoud toestond, begrijpelijk te maken, diene de opmerking, dat de gang der gebeurtenissen der laatste maanden, eene soort van weifeling bij al de magistraatspersonen en uitvoerders van 's Konings bevelen, uitgezonderd Strafford en Laud, had doen ontstaan. Men sloeg, omdat Zijne Majesteit of hare plaatsvervangers het bevalen; maar men zocht weder zoo goed mogelijk te heelen, omdat de gisting van het volk steeds toenam en de uitvoering van elk vonnis in het openbaar daartoe bijdroeg.

Het oorensnijden, het brandmerken op voorhoofd of wang, op last van de Sterrekamer, gaf menig onbeteekenend kreatuur den straalkrans van den martelaar. Omringd van eene toegenegen bevolking, die van hare liefde ondubbelzinnige blijken gaf, zong de lijder niet zelden een psalm ter eere Gods en sprak hij bij de marteling, die hij onderging, tot de schare als de Apostelen en werd hij onder de heiligen opgenomen, die een licht waren voor het volk Gods in de Egyptische duisternisse.

Begrepen de uitvoerders van 's Konings bevelen ook, dat dergelijke terechtstellingen een indruk te weeg brachten geheel tegenovergesteld aan dien, welken men beöogde, zij moesten en wilden ook gaarne gehoorzamen, daar de meesten met hart en ziel het steeds aangroeiend Puritanisme haatten. Het was echter verstandig om daarbij op eigen veiligheid bedacht te zijn en dus zooveel mogelijk zich van de daden des Konings afgescheiden te houden. Sir Balfour had dan ook Mylord Straffords bevelen, wat John Lairdy betrof, die in de omstreken van Londen reeds vroeg in den morgen op zijn terugtocht naar het Noorden achterhaald was, naar de letter opgevolgd. Hij had het huis van Peggy, waar de oude echter niet meer te vinden was, door zijne knechten 't onderst boven doen halen - ieder wist, dat hoogere bevelen daardoor gehoorzaamd werden - maar tevens weigerde hij de verzoeken niet, zoo als er nu een door Anderson gedaan was en waarvan het inwilligen geheel en al aan hem stond. Het toestaan deed hem in de

schatting der geloovigen rijzen, terwijl het, van nabij beschouwd, weinig beteekende en niet gevaarlijk kon zijn. Men liet ze met elkaâr spreken, in het hok met getuigen, of, uit groote goedertierenheid zonder getuigen, maar alsdan door het spiegat, terwijl de gevangene geboeid was aan den muur. Toch moest het gelden voor eene groote toegefelijkheid, die Sir Balfour, slechts na rijp beraad, voor zijne verandwoording nam en waarvan men hoopte dat ook geenerlei misbruik zou worden gemaakt, zoo als de zendeling van Sir Balfour zich tot den vreemde uitliet, waarop deze tot andwoord met het hoofd een beweging maakte, welke voor eene verzekering, dat 's Luitenants wensch zou nagekomen worden, moest gelden.

De vreemde, die slechts langzaam en bijna waggelend voorttrad, werd door twee knechten naar boven geleid, die, na hem de deur gewezen te hebben, zich terugtrokken tot aan den steenen trap en weldra dezen afslopen, toen de officier vertrokken was, daar zij het aangenamer vonden bij de kameraden te zitten dan doelloos op de wacht te staan. Nel was naar binnen gegaan om een en ander te ordenen en stond, vervuld van eene plotseling haar ingevallen gedachte, zoo als haar meermalen overkwam, voor het kleine venster, oogenschijnlijk naar een vlieg te zien, die zich te ver in een kroes met melk had gewaagd en door haar nog bij tijds gered was, maar alle krachten moest inspannen, om zich van het overtollige vocht te ontdoen. Zij schrok en zag haastig om, toen haar naam achter haar gefluisterd werd en zij den vreemde bemerkte. Hij fluisterde zoo zacht, dat er niets in het vertrek vernomen werd dan het snorken van Phil. Hij wilde zoo gaarne den broeder van nabij zien en zich vertrouwelijk met hem onderhouden. Nel zag hem vreemd aan, en zeide hem op den gewonen raauwen toon, dat hij dit door het spiegat kon doen. Hij herhaalde zijn verzoek nog dringender en voegde er bij, dat het geluk van duizenden er van afhing. Nel begreep hem niet en keerde zich van hem af. Hij sprak er van, dat het 't hoofd van de uitstekendsten in den lande kon kosten, als hij niet toegelaten werd; zij scheen er zich weinig om te bekommeren. Hij smeekte; hij bad om den toegang, dien zij hem openen kon, daar Lairdy hem gezegd had, dat zij den sleutel had, en zonder dien toegang was alles verloren, daar de broeder geene tweede foltering zou kunnen doorstaan. Nel werd aandachtiger, zeide, dat zij dit ook geloofde, en vroeg

hem, of hij dan een dokter was, die verstand had van wonden. De vreemde greep dit dadelijk aan en knikte toestemmend en begon uit te wijden over de pijnen, die de broeder leed en de gevaren, waaraan hij was blootgesteld, indien hij dus liggen bleef tot den volgenden morgen. Hij kon de schildering niet voleinden, want zij riep hem toe, stil te zijn. Zacht sloop zij naar den meester, die in de laatste oogenblikken niet meer snorkte; zij luisterde naar zijne ademhaling en stak toen de hand naar den haar welbekenden sleutel uit. Zij wenkte hem te volgen en snelde vooruit.

Haar hart klopte hoorbaar, want zij had er een donker besef van, dat de daad, die zij verrichten ging, haar duur te staan konde komen. Zij achtte dit echter niet. Wel hoopte zij dat niemant iets zou bespeuren en dat de sleutel teruggebracht zou zijn vóor Phil ontwaakte, maar de mogelijkheid, dat het tegendeel gebeuren kon, hield haar geen oogenblik terug. De vreemde was weldra aan de zijde van zijn broeder, dien hij hartelijk omhelsde. Zij wist niet wat zij doen moest: blijven of heen gaan, doch besloot tot het laatste, toen zij beiden fluisterend met elkaâr hoorde spreken en vooral toen Lairdy het wambuis uittrok, hetgeen haar het eigenlijke oogmerk van het bezoek des vreemden dokters herinnerde. Zij zou in den gang de terugkomst van den vreemde met den sleutel afwachten. Zij had, op den steenen trap gezeten, reeds ettelijke minuten gewacht, en bij elken voetstap, dien zij vernam en die in de gewelven weêrklonk, met verlangen uitgezien, maar zich telkens bedrogen gevonden. Daar hoorde zij haar naam roepen door de welbekende stem. Phil was ontwaakt, en na het uitslapen van elken roes was hij gewoonlijk wild. Het kind trilde aan al de leden; de tanden klapperden; zij kon geen andwoord geven noch zich verroeren, en de strenge meester riep nog altijd haar naam en steeds op luider en barscher toon. Gelukkig, daar trad de vreemde de kerkerdeur uit, die hij achter zich sloot! Zij ijlde naar hem toe, rukte den sleutel uit zijne hand, vloog toen den trap af en den woedenden Phil bijna in de armen.

‘Vervloekt heksenkind! waar schuil je? Hier, boeve!’ riep hij, haar bij de armen vattend. Hij liet die echter los, toen hij den vreemde bemerkte, die aarzelde voort te gaan en zich steunde tegen den muur. ‘Wie ben je?’ klonk het. ‘Hoe kom je hier?’

Het kwam Nel vreemd voor, dat de dokter niets andwoordde. Zij was echter van haar schrik bekomen, nu het gevaar, dat haar lang had bedreigd, nabij was gekomen en haar, zoo als het haar menigmalen ging, niet zoo vreeselijk voorkwam, of zij was in staat het tegen te treden. Zij vertelde wat er geschied was terwijl hij sliep, en dat die vreemde een dokter was, die verlof had gehad om John Lairdy te bezoeken.

‘Hoe weet ge, dat die kaerel John Lairdy heet?’ vroeg Phil, haar met op elkaâr geklemde lippen aanstarende.

‘Dat heeft hij mij gezeid, die daar staat, en dien ik te woord stond omdat je sliep. Wil je dien man niet doorlaten, dat 's mijn zaak niet.’

‘Dat weet ik, brutale feeks! Weg, naar het kookhuis! Pas op, dat je niet te dicht bij het vuur komt, het zou jammer wezen als je vlam vatte.’

Hij wenkte den vreemde hem naar buiten te volgen en ging in het wachthuis uit voorzichtigheid en langs omwegen, om zijne onkunde in dit geval te bemantelen, naar de waarheid van Nels mededeeling onderzoek doen.

‘Daar heb je onze verkleede Lady!’ riepen er eenigen, toen zij den vreemde gewaar werden, die met moeite zich scheen staande te houden.

‘We hebben je in je stichtelijke preêk maar niet gestoord!’ zeide een der knechten, die hem hadden moeten gade slaan, maar hun tijd beter bij het werpbord hadden weten te besteden. ‘Is je tong kreupel geworden bij het struikelen over de bijbeltexten..? Hoerrah, jongens! op onzen rondkop, die zijn baard heeft uitgetrokken, om er zijn hoofd meê plezier te doen....!’

De scherts werd alleen door een paar der aanwezigen niet toegejuicht, die zelfs opstonden en met Phil, die nu genoeg wist en den vreemde wenkte te volgen, naar de hoofdpoort gingen, welke de schildwacht opende. De cipier zag niet, dat een der knechten de hand des vertrekkenden drukte.

Nel had nog altijd den sleutel in haar bezit; zij zocht naar een gelegenheid om dien aan den bewusten ring te hechten en hoopte daartoe op den avond. Loomer nog dan gewoonlijk verrichtte zij haar werk. Werd het haar ook dikwerf verweten, dat zij geen nadenken had, dat zij ‘een slordige slons was, te luî om haar beenen meê te slepen,’ zij verdiende die woorden nooit zoo als nu. Ze was lomp en onhandig, brak

een aarden pot, struikelde bijna over een ijzeren. Wist zij bijna niet wat in het hok om haar heen gebeurde, dat werd toch niet veroorzaakt omdat zij te veel luisterde naar hetgeen buiten plaats had. Toch had zij voor het laatste aanleiding genoeg gehad. In de gangen dreunde voetstap bij voetstap; stemmen klonken door de gewelven; bevelen kruisten elkaâr en bijkans even zoovele vloeken en verwenschingen. Nel sloeg er geen acht op, tot dat de deur werd opengeworpen en Phil naar binnen stoof met het schuim op de lippen en de vuisten gebald.

‘Daar weet jij van!’ schreeuwde hij, haar bij den schouder grijpend. ‘Lieg niet, zoo als je anders doet, slang! De sleutels de sleutel!’ en hij schudde haar heen en weêr.

De groote oogen van het kind schoten vuur; een raauwen kreet liet zij hooren, zoo als zij meer deed in oogenblikken van woede; zij rukte zich los en zeide afgebroken, omdat de snelle ademhaling haar belette geregeld door te spreken. ‘Ja, ik heb den sleutel.... En ik ben blij, dat ik hem heb.... Ik kan je bestelen als ik het wil; want je slaapt vast.... Ja, meester, Phil!’ Zij hield den sleutel in de hoogte, terwijl er blijdschap uit haar oog straalde; blijdschap, omdat zij hem plagen kon, hem, dien zij haatte als het ongedierte, dat uit de vunzige violen zoo vaak te voorschijn kwam, om het reeds zoo karig voedsel haar te ontstelen. Zij bevroedde niet wat er eigenlijk was voorgevallen en hoe grimmig de barre meester reeds was.

Deze kon niet meer denken; zijn gelaat was zoodanig vertrokken, dat het niet meer op dat van een mensch geleek en de grove gemeenheid, die er altijd op lag afgedrukt, verhoogd was tot volslagen dierlijkheid. Hij vloog op haar toe, ontrukte met de eene hand haar den sleutel en sloeg haar met de andere in het aangezicht of op het hoofd. Hij wist niet waar hij haar getroffen had, maar aan de daad zelve viel niet te twijfelen; want zij zonk plotseling aan zijn voeten neêr, zonder iets meer te zeggen; en toen hij haar met den voet schopte bewoog zij niet, en toen hij, angstig geworden, naar haar overboog en haar hand vatte en los liet, toen viel die neêr, even als zij zelve straks neêrgevallen was.

‘Vervloekt, als ik haar...!’ Hij waagde het niet te voleinden. ‘Geen haan zal er naar kraaien!’ prevelde hij.

Hij bedroog zich, want eer hij zich kon bezinnen wat te

doen, was hij omringd van getuigen, waaronder Sir Balfour zich bevond. Bij de ronde, die van zijnentwege iederen dag gehouden werd, was hem gemeld, dat een vreemde zich in het hok bevond van John Lairdy; men had dit bespeurd door het spiegat, dat van elke kerkerdeur op zulk een tocht geopend werd. Zelfs had, zooals men Sir Balfour boodschapte, de cipier Phil Whistle den sleutel van het hok niet eens bij zich, toen hem daarom gevraagd werd. De Luitenant spoedde zich naar beneden. Juist de gevangene, op wien Mylord Strafford zooveel prijs stelde, was ontsnapt! Toen hij op het geluid af van de woordenwisseling in het bewuste vertrek binnentrad en, aan de schemering die er heerschte eenigermate gewend, het kind levenloos aan de voeten van den cipier zag liggen, begreep hij de toedracht der zaak, die zich reeds ten halve kenbaar had gemaakt, en behoefde hij niet het verhaal aan te hooren, waartoe Phil in allen oodmoed tegenover zijn heer, die thands zijn rechter was, zich gereed maakte.

'Leid hem weg en breng dat kind te bed; roep spoedig een meester, misschien is zij nog niet dood,' zeide hij, en zijne bevelen werden zonder verwijl en stiptelijk uitgevoerd.

John Lairdy was gelukkig ontsnapt. Bij de brug wachtte een draagstoel, in welken hij in allerijl naar eene hem onbekende woning werd gevoerd, waar Pym hem weldra bezocht. Het plan was slim overlegd en met behendigheid uitgevoerd. Men had een broeder gekozen, die in gestalte met den gevangen Schot het meest overeenkwam. Kon men al niemant vinden, die zijn evenbeeld was, men was toch in staat het gelaat van den zendeling zoodanig te kenmerken, dat het als eene uitzondering op een algemeen gevolgden regel gelden mocht. Men deed hem knevel en baard afscheeren en droeg hem op, om, eenmaal tot Lairdy toegelaten, diens gelaat dezelfde bewerking te doen ondergaan. Dat de cipier en de knechten, die niets kwaads vermoedden, de verwisseling van personen daardoor te minder moesten bemerken, kon en mocht men vooronderstellen. Bovendien was men niet zonder bondgenoten, daar een tweetal knechten tot de broeders behoorden.

Men wist door deze, dat de Schot gruwzaam gepijnigd was of zoude worden. Was hem bij geschrifte ook niet veel medegedeeld, des te meer was den trouwen knecht mondeling toevertrouwd, en men vreesde, waarlijk niet ten onrechte, dat de pijnen het hem mochten ontwringen. Een ander was, zoo-

dra Lairdys gevangenneming bekend werd, belast geworden met den arbeid, die den Schot opgedragen was geweest, en had zich in allerijl naar het Noorden gespoed; toch moest men zoeken te voorkomen, dat de Iersche lynx het bondgenootschap gewaar werd, hetwelk hem in het geheim bevocht, of een der draden wist te vatten van de webbe, voor dat deze voldoende sterkte bezat om den machtige zelven te vangen en gevangen te houden.

‘Het briefjen is gevonden, maar ik heb niets gezegd. De Heer heeft groote dingen aan mij gedaan!’ fluisterde Lairdy, behagelijk de gekneusde leden in het ruime ledikant uitstrekkende.

Pym had hem vriendelijk toegeknikt en hem een goede rust toegewenscht. Hij zelf gunde zich die niet; hij moest werken en ijverig werken om Straffords aanval, dien hij voorzag, te voorkomen.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 Januarij 1862.

Amerika heeft de duive weggezonden, en het blijft vrede. - Het kabinet van Washington heeft zich niet door de hartstochten van het oogenblik, maar door de tradities van het verleden laten leiden, en heeft de leuze der Vereenigde Staten, om namelijk te behoeden de rechten der onzijdige vlag, tot den einde toe gehandhaafd. De Heeren Mason en Slidell worden aan Engeland teruggegeven, en de handeling van Commodore Wilkes is gedesavoueerd. Heeft het een oogenblik zelfverloochening gekost, daar de teruggave te licht den schijn verkeeeg van een zwichten voor vroeger zoo dikwijls getrotseerde overmacht, een verdenking die echter haast weggenomen werd, nu ook de ministers van Buitenlandsche Zaken te Weenen en te Berlijn zich gehaast hadden om Engelands goed recht te betoogen: - zoo heeft Lincoln weldra begrepen, dat het niet alleen een handige politiek, maar tegelijk een edel besluit was, om zich te houden aan die beginselen, welke tot nu toe de roem van Amerika waren. Noblesse oblige is ook een spreuk voor de moderne tijden, en dit woord gebiedt nog altijd ter wille van waarachtigen adel van karakter zelfs smaad te lijden.

Nadat Seward in een depèche van 30 November 1861 aan den Amerikaanschen gezant te Londen den Heer Adams wenken had gegeven, die op een vredelievende uitkomst mochten doen hopen: - een voorloopige vingerwijzing, die door Engeland onmiskenbaar is in den wind geslagen, hoewel met ronde woorden was gezegd, dat commodore Wilkes zonder instructies had gehandeld: - heeft hij op de in zeer gematigde vormen vervatte directe vraag van Lord Russell

(in diens depèche aan Lord Lyons, mede van 30 November) geantwoord, dat Amerika de op de Trent gevangen genomen personen zou teruggeven. De grond, waarom Seward tot dezen stap overgaat, is enkel en alleen deze, dat commodore Wilkes geen recht had zich zelven tot rechter op te werpen, maar het schip naar een haven had moeten medevoeren, om het daar te laten veroordeelen. De depèche waarin Seward deze zijne zienswijze ontwikkelt, is belangrijk genoeg, om er een oogenblik bij stil te staan. Het is een uitgebreid staatsstuk, gedateerd van 26 December. Na een uiteenzetting van het geval zelf, stelt de Amerikaansche minister zich de vijf volgende vragen ter beantwoording voor: 1°. Waren de gevangen genomen personen en hun veronderstelde depèches oorlogscontrabande? Het antwoord is bevestigend. 2°. Mocht kapitein Wilkes wettig de Trent doen stil houden en haar visiteren, ter wille van die als contrabande geachte personen en depèches? Ook dit wordt bewezen, en daarbij beweerd, dat het volmaakt onverschillig was, dat de Trent van de eene onzijdige haven naar de andere voer. 3°. Oefende Wilkes dit recht op een wettige en behoorlijke wijze uit? Het antwoord is ja. 4°. Nadat hij de als contrabande geachte personen aan boord gevonden had, en wel in verondersteld bezit van de contrabande-depèches, had hij toen het recht de personen gevangen te nemen? Seward verdedigt dit. 5°. Oefende hij dit recht van gevangenname uit op de wijze, die door het volkenrecht wordt aangewezen en erkend? Het is hier dat de moeijelijkheden beginnen. Na een zeer lang, naar ons inzien niet altijd van spitsvindigheid vrij te pleiten, betoog komt de Amerikaansche staatsman tot het besluit, dat wel is waar de handeling van Wilkes, die de Heeren Mason en Slidell medenam, ten einde de paketboot de Trent niet op te houden in haar reis, uit 't oogpunt der billijkheid te verdedigen is, maar dat Engeland 't recht op zijne zijde heeft in zijn eisch, dat rechtbanken hierover moeten beslissen. Seward toont aan, dat hij, door op dit punt aan Engeland toe te geven, getrouw blijft aan de oude politiek van de Vereenigde Staten; reeds James Madison, Secretaris van staat onder Thomas Jefferson, schreef in 1804: ‘Wanneer eigendom in een onzijdig schip gevonden, op eenigen grond vatbaar is voor wegname en veroordeeling, is de regel in allen gevalle, dat 't geschil niet door den nemer moet worden beslist, maar gebracht moet worden voor een wettige rechtbank, waar een wettige procesvoering kan worden ingesteld, en de nemer zelf verantwoordelijk wordt ge-

steld voor de nadeelen, voortspruitende uit misbruik van macht.' Engeland, dus gaat Sewart voort, vraagt ons nu te doen, wat het altijd van de andere natien gevorderd heeft.

De eerste toepassing die wij voor ons zelven maken, na het lezen en herlezen dezer depèche, is deze: dat uit de betoogen van den Heer Seward weder ten duidelijkste blijkt, in hoe grooten staat van onzekerheid zich het internationale zeerccht bevindt. Toen de gezanten van Frankrijk, Engeland, Oostenrijk, Rusland, Sardinië, Turkije en Pruissen, den 16^{den} April 1856, de declaratiën van Parijs teekenden, dacht men ten minste een werk te hebben verricht, dat eenigzins een blijvende orde van zaken in 't leven kon roepen, en eigenlijk is in werkelijkheid alles even onzeker gebleven als vroeger. Die declaratiën waren de volgende: 1^{0}. De kaapvaart is en blijft afgeschaft. 2^{0}. De onzijdige vlag dekt de vijandelijke koopwaar, met uitzondering van oorlogscontrabande. 3^{0}. De onzijdige koopwaar, met uitzondering van oorlogscontrabande, is niet neembaar onder vijandelijke vlag. 4^{0}. Blocquades - willen zij verbindend zijn - moeten ware bloequades zijn, dat is te zeggen, zij moeten gehandhaafd worden door een voldoende macht, om werkelijk den toegang van het vijandelijk grondgebied te verhinderen. - Zeer zeker was het een groote overwinning, dat Frankrijk afstand deed van het recht van kapers uit te rusten, een recht, dat haar zóó glorierijke dagen van 't verleden herinnerde, en was het een merkwaardig teeken des tijds, dat Engeland zelf het vonnis velde over zijn politiek van vroeger tegenover de onzijdige vlag; maar bij het tweede punt liet men al dadelijk onbeslist, wat contrabande is, zoo zelfs, dat Seward er thands de Heeren Mason en Slidell onder kan begrijpen: bepaalde men voorts niets omtrent het recht van visitatie, in hoeverre escortes daartegen beveiligden, en in welke mate paketbooten daaraan zijn onderworpen: en besliste men de questie der bloequades wellicht te zeer ten nadeele der onzijdige mogendheden. En bovendien - de groote vraag bleef over: wat zal Amerika doen ten aanzien van die declaratiën van Parijs? - En Noord-Amerika's antwoord luidde terstond: slechts onder ééne voorwaarde willen wij tot die stelling toetreden, wanneer er aan wordt toegevoegd, dat in het algemeen het wegnemen van privaateigendom ter zee wordt verboden. Hoeveel politiek onder dien eisch van Amerika - geformuleerd in de depèche van den secretaris van staat Marcy onder president Pierce - verholen lag, in zooverre

Amerika onmogelijk de kaapvaart als verdedigingsmiddel kon ontberen, willen wij niet beslissen: genoeg was het, dat deze eisch van Amerika een consequentie geleek van de altijd door haar op den voorgrond gestelde rechten der onzijdigen, en dat het denkbeeld weldra geheel het handeldrijvend Europa toelachte. De voorwaarde werd als dringende wensch door Bremen opgenomen, en aan alle natiën gericht: de Bremer voorstellen deden de reis rondom de wereld, doch zonder groot succès. Buchanan liet de geheele zaak zoo als zij was. Doch Lincoln kwam, en met hem de burgeroorlog. Het Zuiden gaf dadelijk kaperbrieven uit en de kaapvaart is op nieuw begonnen. Het Noorden daarentegen deed een stap, welks uitslag niet onjuist de verhouding tusschen Amerika en Europa karakteriseert. Bij circulaire- depèche toch van 24 April 1861, aan de gezanten der Vereenigde Staten in Europa gericht, betoogde Seward, dat, wel is waar, de President Lincoln de meening deelde, uitgedrukt door den Heer Marcy, te weten, dat het bij uitstek wenschelijk was, dat het eigendom van privaatpersonen, uitgenomen contrabande, vrij zou zijn van confiscatie in zeeoorlogen, - maar dat zoowel voorzichtigheid als menschelijkheid den President onder de tegenwoordige omstandigheden tot de overtuiging leidden, dat het wijs was, het mindere voordeel door 't Congres van Parijs aangeboden, voor goed vast te stellen, in plaats van onbepaald te blijven zweven, in de hoop het meerdere voordeel te verkrijgen, 't welk door den President der Vereenigde Staten aan de maritieme natiën was aangeboden.’ - Waarschijnlijk scheen het dus, dat de vier Parijsche declaratiën nu voor goed waren aangenomen - ten minste zoo de Europesche natiën de voorstellen van Seward hadden aangenomen. Doch het omgekeerde had plaats. Russell en Thouvenel bevroedden zeer snel de oogmerken van Seward. Wanneer toch deze verklaring van Amerika was goedgekeurd, dan zou Seward - die nog altijd het Zuiden als rebel, niet als integrerend deel der Unic beschouwt - ze op de kaperschepen van het Zuiden willen doen toepassen, en deze door Engeland en Frankrijk in den ban doen verklaren. De Fransche en Engelsche ministers erkennen echter het Zuiden als strijdvoerende partij en willen zich streng neutraal houden. Zij gaven dus geneigdheid te kennen, de verklaring van Seward aan te nemen, mits er aan werd toegevoegd deze clausule: ‘Terwijl hij zijn onderteekening plaatst onder de conventie, heden tusschen de Vereenigde Staten en hare Majesteit de Koningin van

Engeland (Keizer der Franschen) gesloten, verklaart Graaf Russell (de Heer Thouvenel) op bevel van hare Majesteit, dat daarmede geen verplichting wordt opgenomen, welke, hetzij direct of indirect, eenigzins betrekking heeft op den thans in de Unie plaats hebbenden strijd.' Seward weigerde deze clausule aan te nemen, en zoo is de toetreding van Amerika tot de Parijsche declaratiën verschoven, en het zeerecht in den tegenwoordigen oorlog zonder eenige vaste basis.

Bij zulk een toestand, nu de kapers weder alle zeeën onveilig maken, wordt het voor de Europesche mogendheden steeds moeijelijker een strikte neutraliteit in toepassing te brengen. Als algemeene regel wordt aangenomen, dat elke onzijdige Staat in zijn havens zoowel de oorlogschepen als de kapers opneemt, maar dat hij niet toelaat, dat zij eenigen gemaakten prijs binnenbrengen, en streng er voor waakt, dat er geen vijandelijkheid binnen de grenzen van zijn jurisdictie worde gepleegd. Een aardig schouwspel biedt daaromtrent thands Engeland aan. Daar stoomde den 21sten November 1861, in de haven van Southampton, de oorlogsstoomboot de Nashville, van de Zuidelijke Staten, onder commandement van Peagrim. Zij bracht met zich aan boord de bemanning van het koopvaardijschip van het Noorden, de Harvey Birch, welk schip door haar was aangevallen en op last van Peagrim verbrand. De bemanning werd door haar te Southampton onmiddellijk vrijgegeven. Reeds toen werd in Engeland algemeen gevraagd, of de Regering niet beter deed aan de oorlogschepen van beide partijen den toegang tot de Engelsche havens, tenzij in geval van nood, te verbieden, wanneer zulke daden zich moesten herhalen - doch ondertusschen gebeurde het feit met de Trent, en de Nashville werd voor een oogenblik vergeten. Terwijl dus de Nashville rustig in de Engelsche haven lag, kwam onverwacht, den 8sten Jannarij, binnen diezelfde haven de corvet van de Unie, de schroefstoomboot Tuscarora, om de Nashville bij zijn uitvaart den pas af te snijden. En nu is het voor de Nashville een kamp op leven en dood om de Tuscarora te ontsnappen. Maakt de één de minste beweging, dadelijk stuwt de schoorsteen van den anderen zijn zwarten rook naar boven. Nu eens gaat de Tuscarora een dagreize heen, om den ander weg te lokken..... doch het baat niet, en weldra ligt zij weder tegenover de Nashville ten anker. Sinds de dagen van Tom Sayers en Heenan hebben de Engelschen zoo opwekkend een schouwspel niet gezien: met gespannen blik wordt de minste beweging van elk der schepen bespied..... Jammer

maar, dat het iets meer dan een farce is, iets meer dan een Kloris en Roosje na het ernstige treurspel van de Trent. - Een ander Amerikaansch schip, dat de eer heeft gehad de laatste maand aller aandacht bezig te houden, is 't kaperschip de Sumter, onder commando van R. Semmes. De geschiedenis van dat schip herinnert aan het gloeijend gedicht van Byron, ‘the Corsair’. Zwervend op de golven van den oceaan, heeft het alle schepen van het Noorden belaagd of verjaagd, terwijl het van tijd tot tijd in eene of andere haven dook om zijn kansen af te wachten. Thands stoomt het rondom Spanje. Uit de haven van Cadix heeft het moeten vertrekken, en vandaar is het in Gibraltar binnengeloopen. Wederom echter worden de stemmen luider in Engeland, die vorderen, dat men aan zulke schepen geen vaste wijkplaats, maar ten hoogste een verblijf van 24 uur toestaat. - Zeer zeker zou dit consequent zijn voor die natiën, welke zoo deftig hebben verklaard: de kaapvaart is en blijft afgeschaft.

Na deze uitweiding over den staat van 't zeerecht tusschen Amerika en Europa, keeren wij terug tot de positie der twee Anglosaksische Staten na de uitlevering van de Heeren Mason en Slidell.

De Vereenigde Staten houden zich kalm: dat de gevangenen van de Trent zijn teruggegeven, is voor menig Amerikaan een zwaar offer geweest; ook der Regering heeft het eenige pijn gekost, want anders had zij reeds dadelijk, zonder op de aanvraag van Engeland te wachten, de gevangenen hebben moeten prijs geven: - doch nu dit offer is gebracht, is een ieder zichtbaar blijde, dat men op deze wijze met vroegere geuite beginselen in overeenstemming blijft. De dwingelandij der menigte, waarvoor men zich in Europa zoo bevreesd had gemaakt, is gebleken in deze zaak ten minste een ijdel schrikbeeld te zijn geweest: want het volk heeft zich waarlijk grootsch gehouden, en de achting voor de democratie is door dezen laatsten stap niet verminderd. Ook het congres heeft met meer kalmte, dan waaraan men vroeger gewend was, de zaken besproken, en heeft met eenige warmte begroet den nieuwen senator uit Illinois, den Heer Lovejoy, broeder van den Heer Lovejoy, die als eerste martelaar van de zaak van 't abolitionisme in 1837 door de tegenpartij werd doodgeschoten. Sumner schijnt meer en meer de hoofdleider te worden der anti-slavernijgezinden, en over het algemeen is in den toon en atmosfeer van het geheele Noorden zeer merkbaar, dat bijna alle celebriteiten op literair of wetenschappelijk gebied aldáár zich hebben geschaard. Inderdaad behalve dien van Maury

vinden wij alle beroemde namen in het Noorden; de Motleys, Longfellows, Bryants en Lowells, de Everetts, de Beechers, beteekenen toch ook iets, en geen democratie, hoe veel moeite zij zich ook geeft, kan immer die natuurlijke ongelijkheid wegnemen, die sommige menschen geheel een leger waard doet zijn. Daar zijn boomen die bestemd zijn een ceder van den Libanon te worden; daar zijn ook boomen, wier hoogste trots het is om in takkebossen over te gaan.

Te bejammeren valt het, dat de laatste handelingen van het Noorden noodzakelijk weder een ongunstigen indruk hebben te weeg gebracht. De verwoesting van de haven van Charleston, zij die vernieling ook slechts gedeeltelijk, is op nieuw een slag in het aangezicht van het handeldrijvend Europa. De handelsteden, en vooral de Engelsche, hebben zich grootelijks bezorgd gemaakt, en hebben tegen dergelijke daden geprotesteerd, en niet ten onrechte: - doch vergeten wij ook niet, dat de oorlog geen normale toestand is: à la guerre comme à la guerre: en bij den kamp op leven en dood dien de Vereenigde Staten voeren, is het zeer zeker te vergeven, zoo de oorlog niet altijd volgens de §§ van Puffendorf wordt gevoerd. Slechts ééne vraag zouden wij wenschen te doen, of Lincoln denkt, bij de woedende verbittering, die zulke maatregelen in het Zuiden verwekken, dat er ooit weder hoop zal bestaan de Unie te herstellen?

De positie van Engeland na het genomen besluit van 't kabinet te Washington is moeijelijk te karakteriseren. Blijkbaar had het meerendeel van het volk den oorlog verwacht: alle toebereidselen waren genomen; het ministerie had in zijn grooten ijver zelfs niet op de depêche van 30 November van Seward gelet; de fabrieksteden juichten reeds in een verbreking der blocquade van het Zuiden; de ontzettende vloot lag zeilreê, en vrolijk wapperde de Engelsche vlag aan de kusten - toen plotseling de tijding van den vrede kwam. Zeer juist begrijpt Engeland nu de twee gevolgen van die tijding. Te weten, dat wel is waar een zeer groote triomf voor 't oogenblik door haar is behaald, doch dat Engeland thands voor goed het zeerecht - 't welk 't vroeger zoo meesterlijk wist te exploiteren - in liberalen zin heeft vastgesteld, en ten anderen dat het zich een onverzoenlijken vijand in de toekomst heeft verwekt. Het is dus een aardige psychologische studie, na te gaan wat het Britsche volk thands voor gewaarwording koestert. Het is een warreling van de meest tegenstrijdige aandoeningen: laat zich het denkbeeld dat Engeland voor

goed bewezen heeft niet alleen voor den handel maar ook voor de eer van de vlag desnoods te willen strijden, te sterk gelden, dan hooren wij tegelijkertijd de meening, dat het toch eigenlijk om den handel, om het katoen was, dat al die toerustingen werden gemaakt, en ziedaar, het doel is niet bereikt; spreken de officiële stukken van de zege van Engeland en uiten zij thands 't woord van den sterkeren: laat het alles vergeven en vergeten zijn, zoo komt toch ook de gedachte op, dat na elk van die overwinningen van Engeland, het land meer geïsoleerd daar staat. Na den oorlog in de Krim weet Engeland wat het van Rusland te wachten heeft; na de woelingen in Italië heeft het Oostenrijk van zich losgescheurd; na de questie met de Trent heeft het een bondgenoot minder. De Engelsche staatslieden pogen dan ook nu woorden van toenadering te spreken. Het is de nobele Gladstone die het eerst zich aldus heeft doen hooren; in zijn redevoering van den 11^{den} Januarij te Edinburgh, van welks Universiteit hij rector is, heeft hij zoo schoon het goede besluit van Amerika doen uitkomen, dat het was alsof een Amerikaansch staatsman sprak. Dat het een echt Engelschman was die sprak, kon uit menige andere passage van dien speech gehoord worden. De lofrede op de geboorte en op aristocratie zou bijv. kwalijk in den mond van een Yankee hebben geklonken. En als ter loops merken wij op, dat die Engelsche staatslieden toch eigenlijk geen gemakkelijk leven hebben. Letten wij op de twee dagen die Gladstone in Edinburgh vertoefde, dan zien wij hoe hij Vrijdag ochtend een meeting presideerde, en des avonds sprak, hoe hij Zaturdag ten 12 ure den steen legde voor een kerk en daarbij sprak, hoe hij onmiddellijk daarop voor een groot gehoor een rede hield, om des avonds een speech te houden in de vereeniging der Schotsche kerk onder den hertog van Buccleugh. Doch door zulk een arbeid blijven zij niet alleen het hoofd, maar voor 't meerendeel 't hart van 't volk.

Het is alsof Engeland na de groote excursie op 't volkenrecht zich thands met niets anders dan met zijn eigen nationale recht wil ophouden. Het zijn de wetten op de wilddieven - wie denkt niet aan Robin Hood, aan de bosschen van Engeland en aan 't gansche Britsche nationale leven? - die men wil wijzigen; maar meer dan door dat alles wordt ieders verbeelding thands levendig gehouden door het groote proces, 't welk nu reeds weken lang in het Westminster Sessionshouse wordt gevoerd: het proces Windham. Het is een episode uit dat groote hoofdstuk der Engelsche rechtspleging, getiteld de Lunatico. Is

Windham krankzinnig of niet? Zijn ooms, de generaal Windham en de markies van Bristol, beweren het: zijn verdedigers redeneren dat als iemand 15,000 pond St. jaarlijks te verteren heeft, men hem eenige zonderlinge streken moet vergeven. Tweehonderd vijftig getuigen zijn uit alle oorden van Engeland gedagvaard; reeds 60,000 pond St. heeft het geding gekost, en nog altijd is de beslissing niet daar. Want wie durft het op zich nemen juist te beslissen, wáár het verstand ophoudt en de waanzin begint? Is iemand gek omdat hij als Windham te Eton gelagchen heeft, terwijl de deftige onderwijzer vond dat er hoegenaamd geen reden was om te lagchen? Is Windham gek omdat hij bovenmatig veel podding heeft gegeten.....?

Of moet men aan het verstand twijfelen van hen, die beweren dat ware vrijheid zeer zeker door Napoleon III in Frankrijk zal worden verleend? Wij willen geen oordeel vellen: wij constateren alleen dat gedurende deze maand een der laatste vrije instellingen van Frankrijk teruggebracht is tot de aangename positie welke door geheel het land wordt genoten. De vrijmetselaren namelijk, die zich tot nu toe een eigen grootmeester konden kiezen, hebben de eer ondervonden er één uit 's Keizers handen te ontvangen, en wel den Maarschalk Magnan. - Daarbij is de drukpers weder met vernieuwde slagen bezoeht. De goedmoedige Docteur Véron, wiens optreden als hoofdredacteur van den Constitutionnel wij in November hebben begroet, heeft dat blad, 't welk onmiddellijk aan de wenken der regering gehoorzaamt, moeten verlaten: zelfs zijn indépendance was nog niet luttel, zijn devouement niet slaafsch genoeg. Goede Véron! Na twee maanden tegen alle spoorweg-maatschappijen te hebben geraasd; na de schrik van alle locomotieven te zijn geweest, die eens zoo hard wegliepen als hij slechts naderde; na tot het verheven genre zich te hebben opgewonden en met de hand op 't hart en een traan in 't oog aan de onschuld - altijd zoolang ze op de spoorwegen verdrukt werd - verzekerd te hebben: help u zelf, de Constitutionnel zal u helpen! - na dergelijken kamp zulk een lot! 't Is hard. - De Temps en de Opinion Nationale hebben beide weder veroordeelingen ondergaan. L'Union de Var is opgeheven, omdat dat blad aan de regering niet had medegedeeld dat het een nieuwen hoofdredacteur had gekregen. Het dagblad L'Union wordt vervolgd wegens opwekking tot haat tegen 't gouvernement. Eugène Pelletan is reeds bezig zijn boeken te verkoopen, ten einde zijn hooge boete te betalen: en de werken van Assolant worden door de commissie der colportage geweerd als niet waardig om verspreid te

worden. Tegenover al die vervolgingen der edelste Franschen wordt de houding der officiële dagbladen met elken dag lager. Hun haat groeit aan naarmate het karakter hunner tegenpartij in adel wint. In den Constitutionnel heeft Grenier niet geschroomd Saint Marc Girardin een ‘Barbon’ te noemen, en diezelfde Grenier heeft thands van de regering last gekregen om een satiriek dagblad op te richten, waarin de tegenpartij met het eenigst wapen dat nog ongebruikt neerlag, den spot, moet worden geridiculiseerd. Denkt men daarbij dat de minste beschuldiging, welke de officiële dagbladen naar het hoofd der oppositie slingeren, dadelijk door den minister geplaatst wordt in den Moniteur des Communes, het zoogenaamde gemeenteblad, dat door geheel Frankrijk wordt aangeplakt, - dan begrijpt men hoe het in onze eeuw nog een eer kan wezen in Frankrijk een zelfstandig journalist te zijn. De toestand der drukpers is dan ook zóó hagchelijk, dat men daartegenover 't ancien régime als een gelukstaat gaat beschouwen, en de drukkers een petitie hebben opgesteld om de censuur als verkieslijker dan 't tegenwoordig systeem, terug te verzoeken. En het jammerlijkst is dat de Keizer nog altijd zich de handen kan wasschen. Meestal toch zijn het de wetten der republiek van 1848 zelve die hij toepast. De Moniteur des Communes is door de republiek opgericht; de commissie der colportage is het werk der assemblée nationale van 1849, en de wet Tinguy zelve, die de schrijvers noodzaakt al hun dagbladartikelen te teekenen, is van Julij 1849, en is zelfs heftig door de Bonapartisten van dien tijd bestreden.

Wat kan men dan tegen dat alles doen?..... Daar zijn er geweest die, naauwkeurig de constitutie herlezende, gezien hadden dat juist die, twee beginselen, welke in andere rijken de basis van den wettigen staatstoestand zijn, waren omgekeerd; zij merkten op dat, terwijl overal elders op den voorgrond stond: 1°. de onschendbaarheid van den vorst en 2°. het zich vasthouden aan een voor goed geconstitueerde grondwet, - in Frankrijk juist die twee principes waren omgekeerd; de Keizer heet verantwoordelijk, even als in andere landen een minister verantwoordelijk is, en ten andere de grondwet is telkens, als de omstandigheden het willen, voor wijziging en verbering vatbaar. Welnu, dachten die mannen, wij bewijzen den Keizer dat hij op een verkeerde baan is, en wij openen een discussie over de grondwet. En zij togen aan 't werk. Doch bij de eerste zinnen die zij nederschreven kwamen de gendarmes hun vertellen, dat hun eerste periode was: opzetting tot haat en verachting van 't gouverne-

ment, en dat hun tweede phrase een gevolg was van het niet behoorlijk in acht nemen van den wenk, neergeschreven in den Moniteur van 28 November 1861: La constitution de l'empire est modifiable mais non discutable. - Dat onder zulke voorwaarden Prevost-Paradol nog een schitterend en bijtend recueil van brieven wist te vormen, die hij in den Courier du Dimanche publiceerde, en nu onder den titel van Quelques pages d'histoire contemporaine verzamelde, bewijst zeker wel 't best welk een groot talent deze vrij jonge (hij telt 31 jaren) schrijver bezit. Onder de publicisten van Frankrijk is er geen die wat flinkheid van opvatting, fijnheid van vorm, doorzichtige klaarheid van stijl, en netheid van uitdrukking met hem vergeleken kan worden. Daarbij is het wapen der ironie hem toevertrouwd, en weet hij den met paarlen omzetten ponjaard telkens op de minste scheur in de wapenrusting zijner tegenpartij te richten. Niet bij machte om de keizerlijke regering openlijk te bestrijden, en als 't ware haar den spiegel voor te houden, heeft hij handig dat groote glas weten te breken, - en zie al die kleine stukken, op welke de imperialisten telkens stuiten, weerkaatsen het schijnheilige beeld. Men leze bijv. de bladzijden 31-36 of 177-181 van het boek, en men oordeele of onze lof te sterk is voor dien waren zoon van Armand Carrel. - Ook de jeugd in Parijs, de woelige studenten die zoo dikwijls de ministers van Louis Philippe deden beven, hebben na den langen doodslaap dezer dagen een oppositie gewaagd, en wel tegen Edmond About. Zijn nieuw stuk Gaetana is onbarmhartig door hen uitgefloten en een levendig schandaal verwachtte hem voor zijn woning. Toch begrijpen wij niet goed waarom juist dit wapen hem, en wel bij deze gelegenheid, heeft getroffen. Zijn stuk bevatte niets illiberaals, ook niets wat naar een krenking der clericalen zweemde. Het was eenvoudig een episode uit die éternelle comédie de l'amour, en behalve de laatste acte, die zeer slecht was, is naar onze meening het stuk zelfs vrij interessant. Het gold dus den schrijver. Maar de schrijver had in den laatsten tijd niets op zijn geweten; vroeger vond iedereen goed dat hij in den Moniteur schreef, zijn schrijven in den Constitutionnel kon hem dus niet ten kwade worden geduid; misschien was het omdat hij in den laatsten tijd de vriend is geworden van Prins Napoleon? wie weet...? Doch er was dunkt ons voor een nobele jeugd gelegenheid te over, om lucht te geven aan beter gemotiveerde verontwaardiging.

Zonderling is het dat bij dit alles de Legitimisten nog altijd ster-

ker haat toedragen aan de Orleanisten dan aan den Keizer, De brochure: Cri d'alarme van Larochefoucauld, due de Doudeauville, is daar om het te bewijzen; nadat hij verklaard heeft dat hij voor het presidentschap van Prins Louis Napoleon had gestemd, doch zich altijd buiten alle relatiën met het Keizerrijk had gehouden, zegt hij het volgende: ‘Quatorze ans aide de camp de Charles X je n'ai pas l'honneur de servir le gouvernement actuel, mais je declare que je le prefère cent fois à l'Orleanisme.’ Wij teekenden den zin op, omdat zij ons voor latere politieke omstandigheden merkwaardig voorkwam, doch hoezeer wij altijd den chevaleresquen zin van dat oude Frankrijk blijven bewonderen, betreuren wij het ten hoogste dat de overblijfsels van het oude Frankrijk liever satanisch de uiterste consequenties der democraten huldigen, dan de hand te reiken aan de eerlijke pogingen die weleer door de Orleanisten zijn gewaagd. - Dat overigens dat ancien regime voor goed voorbij is, blijkt nooit zoo goed als wanneer wij soms een eenvoudig bericht van het sterven van een lid van een der oude Fransche historische geslachten lezen. Zoo lazen wij op 6 Januarij, dat gestorven was de hertogin de Saulx-Travannes, dochter van den hertog de Choiseul. Choiseul!..... het klonk als een vergeten sprookje. Goede Hemel! hoe zou het Fransche oor van zulk een hertogin den klank verdragen hebben van de namen alleen onzer moderne edellieden. Verbeeld u haar ontzetting bij het aandienen in haar salon van den overwinnaar der Chinezen, den zoo even door den Keizer geadelden graaf Pa-li-ka-o.

Teekenen wij eindelijk als een teeken des tijds op, dat de Catholieke geestelijkheid zich ergert dat een Renan tot hoogleeraar in de Oostersche talen is benoemd, en vermelden wij dat tegen den 27sten Januarij het wetgevende ligchaam is bijeengeroepen, om ook de plannen van Fould te onderzoeken. - Het parlement van Italië houdt nog altijd zijn vergaderingen. Het ministerie, hoewel telkens geruggesteund, is nog altijd niet geheel meester van de positie. Sinds de onderhandelingen met San Martino tot niets hebben geleid, heeft Ricasoli het opgegeven een Minister van Binnenlandsche Zaken te zoeken, en heeft hij alle verantwoordelijkheid op zich genomen. De onzekere toestand echter waarin Italië tegenover Rome zich bevindt, de afhankelijkheid die het ten gevolge dier positie telkens aan Napoleon III moet toonen, maken het voor een eenigzins trotsch minister moeijelijk zich voortdurend te doen gelden. Het volk be-

oordeelt iemand naar zijn daden, niet naar zijn beginselen, en al is iedereen overtuigd dat geen ander dan de nu zoo beschuldigde persoonlijkheid, beter de zaken zou tot stand brengen, zoo houdt men daarom toch niet op te beschuldigen en te verwijten, tot dat eindelijk een ander komt en het niet beter maakt. Ricasoli heeft bij zijn optreden gezegd wat hij wilde en hoe hij 't wilde. En nu kan men zeggen dat hij wel is waar standvastig, maar niet vruchtbaar in hulpmiddelen, niet souple genoeg van aard is om in een constitutioneel land, in gemeenschap met een parlement, Europa te dwingen zijn wil te doen; nu kan men zeggen dat Ricasoli te rotsachtig van natuur is om van een Napoleon III iets te verkrijgen - maar het blijft alles onnut zoodra men niemand weet aan te wijzen die iets beters kan volvoeren. Men bedenke dat al die mesquine hindernissen, die men hem thands legt, ten leste dit gevolg zouden hebben, dat Ricasoli's invloed in Europa voor goed verlamd werd. - Bovendien is de oppositie tegen Ricasoli van een eenigzins dubbelzinnige kleur. Meer en meer toch blijkt het dat het juist de oude Piemontesche conservatieve partij is, die zich telkens waar het pas geeft tegen hem verklaart. Deze partij was alleen zoolang voor al die buitengewone middelen, zoolang Cavour haar wist te captiveren; thands begint zij weder vrees te gevoelen voor die mannen der linkerzijde, voor de Garibaldianen, die zij als gemaskeerde republikeinen beschouwt. Hoe onjuist zulk eene beschouwing is, is juist dezer dagen weder bewezen. Garibaldi heeft juist daarom het voorzitterschap van het Genuesche Comité geweigerd, omdat er min of meer anti-royalistische elementen in waren toegelaten. Kleine opstanden in Sicilië en Napels hebben weer bewezen hoe de Italianen voor alles eendracht moeten bewaren. Partijen mogen er nog niet zijn, ten hoogste nuances.

Wat Rome betreft, zoo is deze maand weder eenigzins meer beweging in haar toestand gekomen. Terwijl de Fransche diplomatie moeite doet om Frans II uit Rome te doen verwijderen, heeft de Paus partij getrokken van de Poolsche verwikkelingen om met Rusland over de Grieksche kerk te kunnen onderhandelen, en is de kardinaal Chigi als internuntius naar Parijs gezonden. Daarbij vermoedt men dat Pius IX, onder den schijn van de bisschoppen over eenige canonisatien van Japansche martelaren te raadplegen, een soort van concilie bijeen wil roepen. Hoe het zij, de klove tusschen Italië en Pius IX wordt met den dag grooter.

Kan de Paus bij zulk een strijd altijd op de hulp der lagere gees-

telijkheid in Italië rekenen? Deze vraag is thands meer dan ooit aan de orde van den dag. Mag men de berichten uit de Debats gelooven, dan vormen zich overal, tot zelfs in Napels, associaties der lagere geestelijken, die terugkeer tot het primitieve catholicisme ('t welk niet 't protestantisme is, want protestant zal Italië wel nimmer worden) als programma stellen. De diocesen van Come, Cremona, zouden vooral in dit opzicht werkzaam zijn. En als men zich de lange twisten herinnert die Milaan in het begin der middeleeuwen tegen Rome bestond, dan zal men het niet ongeloofelijk vinden dat ook dáár alsmede te Brescia en Bergamo pogingen worden aangewend door de geestelijkheid om het dogma der wereldlijke macht te bestrijden. In allen gevalle brengt - zoo als uit de interpellatie van Ricasoli door Brofferio bleek - Italië het kleinste aandeel bij tot den zoogenaamden Pieterspenning.

Zoo wij echter deze maand een belangrijke noemden voor de zaak van Rome, dan is het nog minder om al het aangevoerde, dan wel omdat de heftige verdediger van het ultramontanisme, Louis Veuillot, zijn ‘Parfum de Rome’ (twee deelen) heeft uitgegeven.

Moeijelijk is het den indruk te beschrijven, dien dit boek op ons protestanten maakt. Kennelijk geschreven met het doel om tegelijkertijd een catholieke weerslag te wezen op het zoo bekende werk van About, hebben wij in dit boek de meest gloeijende verdediging, neen vereering van Rome. Ruw als deze forsch gespierde worstelaar steeds in het strijdperk zich heeft betoond, zien wij ook hier zijn vuist zonder ophouden 't ligchaam van zijn vijand beuken, tergt zijn breede lach schaterend zijn tegenstander, rijt zijn hand het sierlijk geplooide phrasenkleed van zoo velen als zich tegen hem durven wagen, aan flarden. Geweldig barst de toorn van dien clericalen volkstribuun los. Vervloekt hij, dan beven de fondamenten der aarde. Hoort zijn vloek tegen Passaglia c.s. (I. p. 322, 323): ‘Ellendeling, wij zullen u niet verachten, hoe laag ook het peil moge zijn van uw verstand, de misdaad is in uw hart, en die misdaad is te groot. Wees vervloekt om de misdaad van uw hart,’ en zoo gaat het zes strophen door, totdat hij die vreeselijke woorden uit: ‘Zoo gij u niet bekeert, moge God uw stappen tellen in den weg van 't kwaad; dat Hij er geen enkelen vergete; dat Hij op u stapele den last en de besmetting van al de zonden die gij doet bedrijven, en van al de zonden die gij zoudt hebben kwijtgescholden;..... dat uw bezoedeld koorkleed u een kleed van vlammen

worde, en dat God u den traan weigere om de hitte daarvan te temperen; dat uw stool om uw nek zij als de molensteen om den hals van Babylon als het neergeplofd wordt in den zwavelpoel.' - Toets die ontboezeming aan de woorden: 'Heer, zij weten niet wat zij doen,' en gij hebt den maatstaf van den echt-Evangelischen zin van dezen tribuun. 't Oude Testament is ook voor hem even als weleer voor Lamennais de bron van alle godsdienst. Zinnelijk en tastbaar moet daarom de inwerking Gods op aarde wezen. Zonder de wereldlijke macht van den paus is volgens hem geen christendom denkbaar, en op bladz. 284 moeten wij de zeer zeker wonderlijke stelling lezen, dat niet eens Petrus, maar Christus zelf die wereldlijke macht heeft gegrondvest, als vorst van alle koningen der aarde. Christus is de natuurlijke koning der aarde, die zijn rechten aan Petrus heeft overgedragen. Wanneer men nadenkt, dat dit een vaste overtuiging bij hem is, dan begrijpt men hoe hij elke tegenovergestelde meening met deze woorden begroet: vous êtes absurdes, mes amis; dat hij tegen de Protestanten alle smaadredenen uit, die zijn vruchtbaar brein slechts kan bedenken, totdat hij ten laatste uitgeput verklaart: 'Wanneer zij overwonnen! - neen ik kan niet gelooven, dat God zoo diep de menschelijke rede zou willen vernederen. Wij hebben dien smaad niet noodig, om te weten hoe weinig wij waard zijn, en welke ellendige vijanden ons kunnen vernielen. Deze zouden erger zijn dan de muggen en de afzichtelijke sprinkhanen, die ons plagen, maar ten minste geen geluid geven.' - Soms wel is waar breekt die rotsachtige natuur; dan is het alsof er een beek ontvloeit, dan plukken wij zelfs bloemen op die steenen oppervlakte. Nadert hij tot datgeen wat hij lief heeft, dan wordt dat hartstochtelijke karakter teeder en bijna beminnelijk. Hoe gelijkt hij soms op die mannen van 't Oude Verbond, die het eene oogenblik wisten te vervloeken en het ander de zachtste aandoening haar recht te geven.

Dus is Veuillot. Toch moet de bekentenis ons van 't hart, dat wij min of meer eerbied hebben voor deze persoonlijkheid. In den dobberenden stroom dezer wereld is hij een baak, die wel is waar naar achteren wijst, maar die nimmer bedriegt, en die tot geen andere wegen ons voert, dan hij heeft beloofd. Daar is geen zweem van onoprećhtheid in dien man. Hij maakt niet als een Chateaubriand alle roemrijke personen tot Catholieken; neen, zijn oordeel is juist en vast. Op blz. 129 zegt hij dit over Dante: 'Dante is groot dichter, zoo

men wil groot theoloog, maar hij is geen groot of denkend Catholiek.' Op blz. 158 gaat hij verder: 'Ik heb dikwijls gedacht, dat Dante, zoo hij nog onder ons leefde, onder-dictator zou wezen van Piemont in een van den Paus gestolen stad,' enz., - Daarbij is Veuillet's boek zoo vol van die haines vigoureuses, waarvan Molière spreekt; tegen onze maatschappelijke tartuffen trekt hij zoo wild te velde; met welk een vaste hand weet hij die menschen te schetsen, die geen christenen zijn, maar slechts de producten van een christelijke beschaving! Hoe worden die bourgeois door hem gekaraktetiseerd, die, hoe heftig zij naar het kwaad reikhalzen, toch het kwaad niet durven bestaan! Coquelet, pourquoi me persecutez vous? Premièrement vous n'êtes pas né persecuteur, secondement vous n'êtes pas de force à persecuter! (II. pag. 156). Welk een eerbied heeft hij daarentegen voor wat waarachtig groot is, zijn beschouwing van Goethe is zeker uit dat oogpunt allermerkwaardigst, en als hij eindelijk van Napoleon III gaat spreken, dien Napoleon die 29 Januarij 1860 de Univers ophief, dan kan bij wel is waar alleen figuurlijk spreken, doch een ieder bemerkt dat hij onder de teekening van den Hohenstaufer Frederik II zijn listigen vijand bedoelt. Gun ons de overname van de periode d. I p. 150, die over de brochures handelt: 'Hij (Frederik II) overstelpte de vorsten met zijn manifesten die handig door Pietro delle Vigne, 't hoofd van zijn scribenten, waren opgesteld. Paus Innocentius IV zeide van die documenten, dat het was absynth door Sirenen met honig gemengd. Frederik stelde er zich in voor als den beschermer der vorsten tegen de clericale tirannen, als den verdediger van God, en den redder der kerk. Hij wilde de kerk voor haar val behoeden. Zij ging, zeide hij, gebukt onder het gewicht van haar macht en rijkdom. De keizer zou haar van die verderfelijke goederen ontlasten, en haar tot de eerste tijden terugbrengen, toen de Pausen een apostolisch leven leidden en de nederigheid onzes Heeren navolgden: in die tijden zagen zij de engelen, genazen zij de zieken, wekten zij de dooden op, en overwonnen de koningen niet door de wapens, maar door heiligheid. De vrije kerk is de vrije staat.'

Terwijl Veuillot aldus voor de zaak van Pius IX strijdt, heeft de Paus ter wille van den Russischen Czaar, die liet voorspiegelen dat Italië wel door hem kon worden erkend, de geestelijkheid van Polen, zij het al niet in het ongelijk gesteld, toch zekerlijk niet gesteund. Bialobreski blijft veroordeeld, en tot aartsbisschop van War-

schau is benoemd Felinski. Deze is nog een vrij jeugdig priester, die tot nu toe hoogleeraar aan de theologische academie te Petersburg is geweest. Hij is een zoon van de beroemde Eva Felinski, die op last van keizer Nicolaas naar Siberië gebannen, daar een groot deel van haar leven sleet en belangrijke mémoires naliet. Zijn oom was de dichter van het bekende nationale volkslied: Boze cos Polske. Hij is dus ook eenigzins de vertegenwoordiger van die literaire beweging, die het Polen der XIX^{de} eeuw steeds woorden van moed heeft toegefluisterd, steeds met zoete hoop op herleving heeft gevoed. Ze zijn merkwaardig genoeg, die dichters, die als Michiewicz en Krasinski steeds in den vreemde levend, 't volk telkens wisten op te beuren, telkens met heilig vuur wisten te vervullen. Van uit de verte klonken nu eens hun liederen als de Vesperbel, die den reiziger de handen doet vouwen en een oogenblik stil nadenken; dan weder werd het geluid harder, de statig rustige toon ging over in het hartstochtelijk gelui der alarmklok; woest werd het koord getrokken, wild gierden de winden om den toren, onrustig voelde zich de heerscher, en ieder uit het volk had slechts één gedachte - bloed.

Dienzelfden invloed, dien de Poolsche dichters op hun volk hadden, poogt thans de Russische uitgewekene Alexander Herzen op zijn natie te doen gelden. Het valt echter te betwijfelen of deze begaafde schrijver en uitstekende leider der revolutie wel altijd nuttig is voor den waren vooruitgang, in zooverre te dikwijls de welwillende zin van den keizer wordt ontstemd. Zij het al waar, dat Alexander zich te veel door de raadslieden van keizer Nicolaas laat leiden, en zij het ook voor het minst zonderling hem een liberaal te willen noemen, zoo moet het ook erkend worden, dat de keizer veeltijds door nobele drijfveêren wordt gedreven. Wij merken deze maand op nieuw verschillende maatregelen op, die het regeringsbeleid van den Russischen ezar alle eer aandoen. Daaronder behoort ook het besluit, waarbij weder eenige formaliteiten worden afgeschaft, die het reizen voor de Russen moeijelijk maakten; ook de patent- en handelswetgeving wordt herzien, en volijverig is de keizer in de weêr om een zelfstandigen burger- en boerenstand te scheppen. Bedenkt men, dat hier waarlijk eene schepping moet plaats hebben, in zooverre niets van dat alles bestaat: bedenkt men, dat elk waarlijk goed besluit, vóór het uitgevaardigd wordt, een lange worsteling tegen de partij van den ouden adel en der generalen heeft

door te staan, dan zal men voor elke welwillende publicatie den keizer dank weten, al is men overtuigd, dat er tusschen het uitvaardigen en het in toepassing brengen door een corrupte beambtenwereld nog een vrij breede klove bestaat. Niet te ontkennen valt het, dat het volk zelf zich in een staat van gisting bevindt. Sinds den dood van keizer Nicolaas, in Maart 1855, is het volk van zoo verschillende zijde bewogen, heeft men zooveel nieuwe denkbeelden voor de oogen van een aan licht ontwende natie laten flikkeren, dat die natie thands vrij onbestemd allerlei vreemde, zelfs socialistische, plannen koestert. Waarom zou het een ondenkbare zaak wezen, dat een verstandig keizer al die uitingen voorkwam, door het volk - te beginnen met den adel - in de zaken van staat te interesseren? Waarom kan niet voor goed gebroken worden met die half-Aziatische bureaucratie? Waarom moeten mannen als Kovalevski, de onlangs afgetreden minister van onderwijs, nog altijd zwichten, en zijn de graaf van Adlersberg en de generalen Souchozanet en Strogonof de blijvende ministers?

Ook omtrent het buitenland verandert Rusland nog niet van politiek. Prins Gortchakoff blijft even vijandig tegen Oostenrijk. Weinig scheelde het of hij zoude ter wille van de questie van Suttorina geheel Europa tegen Oostenrijks diplomatieke handeling hebben willen doen protesteren.

Helaas! in dat Oostenrijk schijnt het constitutionele systeem van von Schmerling zijn laatste dagen te beleven. De minister is wel is waar standvastig genoeg; wat hij eens heeft goedgekeurd zal hij nimmer verzaken, zóó zelfs dat zijn doctrinaire aard hem dikwijls in den weg heeft gestaan, en hij meer op de eenmaal aangenomen beginselen dan op de gebeurtenissen 't oog vestigt: - maar om zich en zijn beginsel staande te houden heeft hij overal zijn toevlucht moeten nemen tot ambtenaren, en onder een anderen vorm de bureaucratie weder in eere hersteld. Zoo als men weet zijn Hongarije, Croatië en Zevenbergen elk onder een hofkanselier geplaatst. Die van Zevenbergen, graaf Crenneville, heeft deze maand aan al de woelingen in zijn provincie een einde gemaakt: de comitaten zijn ontbonden, de ‘Obergespäne’ zijn voor 't meerendeel afgezet, en de nieuwe ambtenaren zijn verantwoordelijk gesteld voor de stipte betaling der belastingen in hun district. Galicië is, om de oppositie der Polen te breken, in twee administratieve deelen gescheiden, waarvan het eene deel Krakau, het andere deel Lemberg tot hoofd-

plaats heeft. Zoodoende zijn de Polen en Ruthenen gescheiden en kunnen zij elk op hunne beurt tegen elkander gebruikt worden. - Gaat men dit alles na, dan komt allicht de gedachte in ons op, of de keizer wèl heeft gedaan zoo spoedig het October-diploma van 1860 voor het Februarij-patent van 1861 te verruilen. Het October-diploma toch, het werk van graaf Goluchowski en graaf Czéchen, beoogde minder de éénheid van Oostenrijk, dan wel de vrijheid en zelfstandigheid der afzonderlijke deelen; het was een bepaald federalistisch plan en stelde, wat betreft Hongarije, voor terng te keeren tot den toestand van het jaar 1847. De aristocratie kon zich volkomen met die inzichten vereenigen, en over het algemeen waren het de zoogenaamde *cavalieren*, die dat systeem zouden uitwerken. Toen echter tegen deze min of meer ontbindende neigingen de Duitsche burgerstand optrad en vóór alles het bewaren der éénheid van het Oostenrijksche rijk tot leuze nam, gaf de keizer, niet bedenkende of die éénheid wel waarlijk mogelijk was, zeer spoedig de cavalieren hun afscheid en riep hij von Schmerling om die éénheid in den rijksraad te verwezenlijken. Van dien tijd af zijn langzamerhand in plaats der cavalieren de beambten gekomen en wordt de éénheid... bediscussieerd.

Inderdaad, verder dan eene discussie is men nog niet. En wanneer men telkens besluiten leest als bij voorbeeld het volgende van 2 Januarij: ‘Wordt besloten dat 1° in de Gymnasiën te Ofen, Pesth, Presburg, Oedenburg, St. Altenburg en Güns, de duitsche taal. 2° in het Neusoler, Eperiser, enz. gymnasium de slavonische en duitsche taal, 3^{0} in het Tyrnauer, Lovaser, enz. gymnasium de slavonische taal, 4^{0} in de Szathmarer, Lugoscher, enz. middelbare school de roumaansche taal, 5^{0} in het Aradsche gymnasium de roumaansche en duitsche taal, 6^{0} in het Temetvaarsche gymnasium de duitsche, roumaansche en servische taal, 7^{0} in de groot-Beczkereker school de servische en duitsche taal, 8^{0} in de Marmaroszigeter school de roumaansche en ruthenische taal en 9^{0} in het Unghraer gymnasium de ruthenische taal als gelijkstaande met de hongaarsche taal, wat het onderwijs betreft, zal worden beschouwd’ - wanneer wij dat lezen, dán twijfelen wij vooreerst of er organische éénheid mogelijk is.

Benedeck vertrouwt daarom - volgens ons met veel meer recht - op de mechanische éénheid die een groot leger kan te weeg brengen. Met zekeren ophef heeft deze den keizer in het Venefiaansche grondgebied ontvangen; hij heeft een warme ontboezeming zich laten ontvallen, die aan een krijgsman zeer zeker te vergeven valt, maar die

de keizer wèl zal doen niet al te zeer à la lettre te nemen. Om een nieuwen oorlog tegen Italië te voeren, zijn schatten noodig: en waarlijk, zoo Oostenrijk ooit den titel, dien het tot heden voert, van het Apostolische rijk te zijn, zich waardig heeft getoond, thands draagt het dien naam met het volste recht. Als de apostelen van weleer, bezit het noch goud, noch zilver.

Kost het eenige moeite in Oostenrijk éénheid te brengen, nog onoverkomelijker schijnen de bezwaren te worden, zoodra men 't woord Duitsche éénheid hoort uitspreken. De kleine regeringen zijn weder ijverig bezig haar onderdanen het leven onaangenaam te maken; en te driftiger spannen zij haar pogingen in, naarmate één van haar de gemeenschappelijke zaak heeft verraden en besloten heeft in den zin van 't volk te regeren. Baden toch heeft in de laatste maanden onder het ministerie van von Roggenbach geen gelegenheid laten voorbijgaan om van zijn sympathie voor het National-verein te doen blijken. Bluntschli van uit München naar Heidelberg verhuisd, heeft in de Badensche kamer dit streven ondersteund, en Robbert von Mohl is door de regering als afgevaardigde naar den Bond gestuurd om in dien zin te werken. - Met verontwaardiging stuift de hertog van Nassau op en vraagt werwaarts dat alles moet leiden? In deze droeve tijden is voor hem de keurvorst van Hessen-Cassel de éénige man, die nog recht door zee gaat. Voor de vierde maal zijn nu de kamers aldaar bijeengeroepen, en voor de vierde maal openen zij hun zitting met een eerbiedig adres om teruggave der grondwet van 1831; doch voor de vierde maal worden zij nu ontbonden door den edelen groothertog, die van gedachte is, dat de kruik zoo lang te water gaat totdat zij zich... vult. - Ook Saksen-Meiningen is ontroerd: de militaire conventie, die de hertog van Saksen-Coburg met Pruissen gesloten heeft, laat hem rust noch duur, en schielijk laat hij door zijnen uit de Pruissische feodale partij zich nieuw aangeschaften minister, den heer von Krosigh, een protest tegen die conventie vervaardigen, waarin betoogd wordt, dat op die wijze de rechten van hem als agnaat van Coburg, zijn geschonden. - Wurtemberg gaat voort met zijn liberale maatregelen en jaagt nu de jezuïten uit zijn land. - In Mainz begint men reeds openlijk feesten te vieren ter herinnering aan den tijd toen Napoleon als beschermheer van den Rhijn optrad. - En oni ook op hunne wijze mede te werken tot de door het volk gewenschte éénheid, hebben de professoren een nieuwen Duitschen staat ontdekt, namelijk Ratzeburg, dat tot nu toe wederrechtelijk als on-

derdeel van Mecklenburg-Strelitz is beschouwd. Professor Aegedi heeft met groote geleerdheid bewezen, dat dit slechts door ‘personal Union’ met Mecklenburg is verbonden.

In Pruissen zijn op den 14^{den} Januarij de kamers door den koning geopend. De herkiezingen die vóór dien tijd waren geschied hadden nog enkele merkwaardige resultaten opgeleverd, waaronder wij tellen de verkiezing van Simson, van den Majoor Beitzke, en vooral de benoeming tot afgevaardigde door Dortmund van den heer Hermann Becker. Deze laatste, een der bekende Duitsche democraten, was juist voor een paar maanden tot secretaris van een der kamers van koophandel in Keulen benoemd, en had, daar hij nog altijd onder 't genadig toezicht der politie zijn dagen moet slijten, van den minister von Schwerin bevel gekregen om te blijven waar hij was, namelijk in Dortmund, en 't plan om naar Kenlen te vertrekken te doen varen; zijn stadgenooten hebben hem daarop als afgevaardigde naar Berlijn gezonden, om dien liberalen minister in de Kamer.... 't leven aangenaam te maken. - Voer zulk een parlement nu sprak de Koning zijn troonrede uit. Daar hier niet de militaire opvolger der Hohenzollern, maar de constitutionele Koning van Pruissen sprak, zijn de bewoordingen overal zeer gematigd, en zooals bij zulke door concessies en transactien der ministers vastgestelde staatstukken noodzakelijk het geval moet zijn, eenigzins mat. Het bezoek van Keizer Napoleon, de bijdragen van het volk voor de vloot werden daarin vermeld. De krooning vond er zijn plaats. Een woord van aanmoediging aan het Keur-Hessische volk tot het standvastig vastheuden aan de constitutie van 1831 werd, zooals gewoonlijk, met warmte ontvangen, en opmerkelijk was de zinsnede, waarin op de goede verstandhouding met Oostenrijk en het overige Duitschland werd gewezen, ten einde gezamenlijk de questie van Sleeswijk-Holstein tot een einde te brengen. In de laatste § kwam eindelijk de persoonlijkheid des Konings eenigzins meer op den voorgrond, in zooverre hij verklaarde, dat de ontwikkeling van het staatsleven het recht der kroon niet mocht of kon aantasten. - Nog altijd bleek dus de Koning luttel doordrongen te zijn van de stelling, dat het koningschap een integrerend deel der constitutie, geen tegenhanger daarvan, vormt. Wat bepaald gemist werd was een aanmaning aan het Heerenhuis, om ook van zijn zijde geneigdheid te betoonen, om met de andere takken der regering te zainen te werken. De afzonderlijke wetten, die in deze zitting zouden worden aangeboden, werden niet in de

troonrede opgenoemd, doch eenige dagen later aan de Kamers aangeboden.

Zoodra de troonrede was gehoord gingen de vertegenwoordigers zich in partijen constitueren. Zeer opmerkelijk is de discipline die daarbij overal aan den dag werd gelegd. De Pruissische afgevaardigden zijn het daarin ééns met de Engelsche parlementsleden, dat zonder vaste gesloten groeperingen, die de denkbeelden van het volk in hunne schakeringen weêrgeven, geen waarlijk constitutionele regering mogelijk is. De meeningen van het volk moeten als beligchaamd in het parlement dáár staan. Dan alleen kan een regering weten welke maatregelen zij kan voorstellen, op wat steun zij kan rekenen, op wat tegenkanting zij zal stuiten. Een minister is op zijn beurt slechts een deel - zij 't ook 't actiefste - van de groote partij, en de kamer is niet langer een dispuut-collegie, waarin een persoon tegenover al de andere eenige stellingen staat te verdedigen. - Dit werd door de Pruissische afgevaardigden begrepen, en weldra had de groote liberale partij zich in drie deelen gescheiden. Vooreerst vereenigden zich de vroegere aanhangers van von Vincke, en wel die aanhangers die 't behoud van dit ministerie noodzakelijk rekenden; zij constitueerden zich tot vaste fractie, toen hun getal tot 92 was geklommen, en kozen tot hun hoofd Grabow, ‘der sanfte Diplomat, der wohlwollende Burgermeister aus den Uckermark,’ zoo als Karl Grün hem noemt. Een bepaald programma werd niet dadelijk opgesteld: alleen werd bepaald dat de met 2/3 der stemmen aangenomen besluiten bindend voor de partij zouden zijn. - Tegenover deze partij van Grabow stelden zich zij, die minder gouvernementeel, minder ministerieel, en meer bepaald liberaal wilden zijn. Hun getal bleek 40 leden te zijn, en hunne hoofden waren voorloopig Borkum-Dollfs, Harkort en Stavenhagen. Deze stelden een programma op, waarin hun denkbeelden werden geresumeerd. - Gelijktijdig riep Waldeck zijn partijgenooten tot een vergadering op, en door de aanwezigen, zijnde 68 meer geavanceerde liberalen, werden de grondslagen vastgesteld der zoogenaamde ‘Deutsche Fortschrittspartei.’ Deze naam duidt aan, dat zij zoowel voor Pruissen als voor Duitschland werkzaam wil wezen. - Voegt men nu bij deze partij de fractie der Catholieken, der Polen, der Conservatieven, en der uitsluitend economische leden, dan heeft men een getrouwe kaart van het veelkleurige Berlijnsche parlement.

Dat zulk een vaste discipline der afgevaardigden meer dan ergens

in Pruissen noodzakelijk is, zal men toegeven, wanneer men nagaat hoe weinig homogeen eigenlijk het ministerie is. In het liberale ministerie toch zit de Heer von Roon als vertegenwoordiger der feodalen, zitten de Heeren von Bethmann-Hollweg en von der Heydt als verdedigers van elken conservatieven maatregel. De Heer von Bernstorff, wiens depèche over de niet toetreding tot de plannen van von Beust echter zeer is medegevallen, is voor het minst niet liberaal. De wetsontwerpen, die dan ook nu zijn aangeboden, hebben allen een zeer twijfelachtige kleur. Immers toen de twee kamers zich hadden geconstitueerd, en tot voorzitter van het Heerenhuis de vroegere president, Vorst von Hohenlohe Ingelfingen, was verkozen, terwijl tot voorzitter van het huis der afgevaardigden de Heer Grabow was benoemd, - bij welke gelegenheid de Fortschrittspartei zich sterk gelden deed, zóó zelfs, dat zij haar candidaat, den Heer Behrend, tot eersten onder-voorzitter wist te doen kiezen, - werden er wetsontwerpen aangeboden op de ministeriële verantwoordelijkheid, op de inrichting der rekenkamer, op de Kreisordnung en op den landweer. Al deze ontwerpen nu zijn in zeer conservatieven zin opgesteld.

Het wetsontwerp op de ministeriële verantwoordelijkheid, dat naar aanleiding van art. 61 der constitutie wordt aangeboden, is al dadelijk in strijd met dat artikel zelf, en stelt dus een wijziging der grondwet voor. Terwijl de grondwet aan ieder der kamers het recht geeft de ministers aan te klagen, geeft het tegenwoordige ontwerp die bevoegdheid slechts aan de beide kamers gezamenlijk. Hoe het mogelijk is, dat het ministerie zulk een ontwerp bij de tegenwoordige houding van het Heerenhuis heeft kunnen aanbieden, is niet duidelijk, vooral sinds Manteuffel vroeger een ander ontwerp in den geest van de grondwet had vervaardigd. - Ook het ontwerp voor de opperste rekenkamer concludeert tot een verandering van het daarop betrekkelijke artikel 106 der constitutie, en van het ontwerp op de Kreisordnung kan alleen gezegd worden, dat het wel bepaald reactionair is. - De liberale ministers hebben blijkbaar voor hun meer conservatieve ambtgenooten moeten zwichten, en te betreuren blijft het, dat zij gezwicht hebben, in plaats van eerlijk de portefeuille neder te leggen. De knoop van alle verwikkeling zit echter in de militaire questie; reeds heeft de minister van oorlog in het Heerenhuis zich een bijtende uitdrukking laten ontvallen tegen de volksvertegenwoordigers, en daar het huis der afgevaardigden

zeer zeker het hooge militaire budget zal afstemmen, is het nog onzeker wat de toekomst zal met zich voeren. - De reactie zal wel doen zich het gezegde te herinneren: ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

Middelerwijl dat dit alles geschiedt, hebben in Portugal in het begin dezer maand tooneelen van onlusten en oproer plaats gehad, maar onlusten van zoo zeldzamen aard, dat meer dan één vorst in Europa gaarne de helft van zijn staten zou willen geven voor één dag van zulk een opstand: het volk toch te Lissabon, diep ter neder getroffen door het sterven van weder een telg uit het vorstenhuis, liep angstig te zamen, riep om den koning, als kon het door zijn aanwezigheid het leven van den souverein beveiligen.

En Spanje heeft den Europeschen krijg tegen Mexico begonnen. Het bewind van O'Donnell zoekt, naar het voorbeeld van den grooten meester te Parijs, het volk in slaap te wiegen met buitenlandsche expeditiën, ten einde des te veiliger het binnenland op eigen weinig liberale wijze te regeren. Alhama en Matamoros zijn tot zeven jaren galeistraf veroordeeld, omdat zij de Protestantsche godsdienstleer waren toegedaan en den Bijbel hebben gecolporteerd. Maar wie denkt aan dat alles, nu O'Donnell, na zegevierend de Marokkanen te hebben bestreden, een vloot naar Vera-Cruz heeft gezonden, om weldra te zamen met Engeland en Frankrijk in Mexico, waar de gezanten van deze drie mogendheden zijn beleedigd en de grootste bandeloosheid heerscht, orde te scheppen. Spanje wil niet achterblijven bij de groote vlucht die de volken van den latijnschen stam, Franschen en Italianen, tegenwoordig nemen; op St. Domingo hebben de negers hen reeds weder ingehaald,.... en Noord-Amerika zal het zoo licht niet meer wagen over een verkoop van Cuba te spreken.

En zoo teekenen wij als getrouwe kronickschrijvers alle feiten op, die in het Buitenland voorvallen. Wij maken geen andere aanspraak dan deze, van ze zoo getrouw mogelijk te boeken. Onze tijd in haar lichte bewegelijkheid, in haar afwisselende veranderlijkheid, in haar afmattende karakterloosheid, is misschien meer dan eenig ander tijdperk voor zulke expositiën geschikt, Zekerlijk ten minste ligt het aan ons, zoo u, mijn lezer, geen levendig gekleurd tafereel wordt voor oogen gesteld: want bonter groepen, zonderlinger schakeringen en sneller overgangen van de meest tegenstrijdige kleuren zijn zelden waar te nemen geweest. Doch hoe bonter 't onderwerp, des te smartelijker wordt soms de taak van hem die 't moet weêrgeven. Moedeloos over al die armzalige wentelingen, die wij

te beschrijven hadden, grepen wij dezer dagen naar onzen goeden ouden Froissard. Wij lazen weêr die kloeke wapenfeiten, die ridderlijke feiten en grootsche aandoeningen; wij verdiepten ons in dat verhaal zoo frisch alsof de morgenwind daarover heen is gegaan. Met wat trots beschreef die klerk dat alles; wel weet hij 't zeker, dat zijn werk de tijden zal overleven; car je savois bien que, encore au temps à venir et quand je serai mort, sera cette haute et noble histoire en grand cours, et y prendront tous nobles et vaillants hommes plaisance et exemple de bien faire.

Exemple de bien faire! - Wie zou het leeren uit onze kroniek der XIX^{de} eeuw!

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Staatsalmanak voor het Koningrijk der Nederlanden, 1862. *Met magtiging van de regering uit officiële opgaven zamengesteld. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff; Utrecht, J.G. Broese*. 1861.

Toen de voor weinige dagen opgeheven Rijkscommissie voor statistiek in den aanvang dezes jaars het eerste en laatste verslag harer met ondank beloonde werkzaamheden in het licht gaf, kon zij onder meer vruchten harer bemoeijingen wijzen op den Staatsalmanak voor 1860. Gedurende dertig jaren was er geen Staatsalmanak geweest, daar de vroegere uitgave, onder Willem I in 1815 begonnen, na het uitbreken van de Belgische omwenteling was gestaakt. Op de vraag van den Minister van Binnenlandsche Zaken, of een Staatsalmanak tot de nuttige publicatiën behoort, had de Rijkscommissie niet alleen een toestemmend antwoord gegeven, maar de hernieuwing der uitgave krachtig aanbevolen. En geen wonder, wanneer men bedenkt, dat er nog geen enkele eenigermate bruikbare statistiek van Nederland bestaat, geen enkel werk, dat men den vreemdeling toonen en aanbevelen kan, dat zelfs in de verte met de werken van Heuschling, Block, Maceulloch, Dieterici, Brachelli en zoovele anderen kan vergeleken worden. Bij zulk eene armoede is een goede Staatsalmanak een onmisbaar vereischte. Waar toch zal men elders een naauwkeurig en volledig overzigt vinden van het organisme der regering en van den werkkring der verschillende takken van bestuur? Handboeken voor staatsregt en administratief regt kunnen die leemte niet geheel aanvullen. Zij zijn uit den aard der zaak te stelselmatig, te speciaal, te geleerd of te onvolledig, om hetzelfde doel te bereiken. Zij hebben ook een gansch ander doel dan de vraagbaak te zijn, die telkens ter hand wordt genomen, wanneer men weten wil hoe een of andere tak van bestuur is ingerigt, op welke wijze eene of andere instelling werkt, welke personen in bepaalde collegiën zitting hebben of met bepaalde werkzaamheden zijn belast. Gedurende eene reeks van jaren had de *Nederlandsche residentie- en 's Gravenhaagsche Stadsalmanak* zich, bij ontstentenis van een Staatsalmanak, met het vervullen van de steeds gevoelde behoefte belast;

en het zou ondankbaar en onbillijk zijn de diensten gering te schatten, die hij met loffelijken ijver aan ons publiek bewezen heeft. Maar reeds zijn titel verraadt het tweeslagtige van zijn wezen. Eene opgaaf der pianostemmers, der leden van het collegie van wijnkoopers, der commissie van het schaakgezelschap *Discendo Discimus* te 's Gravenhage, naast de lijst der leden van de wetgevende en de regterlijke magt; het tarief voor de badinrigting te Scheveningen en het reglement voor de Rijschool te 's Gravenhage in denzelfden bundel met eene opsomming van de telgen der vorstelijke huizen in Europa: mag dat niet eene vreemdsoortige combinatie heeten? Die buiten 's Gravenhage den Residentie-almanak, als surrogaat voor een Staatsalmanak, noodig had, zal het menigmaal betreurd hebben, dat hij zich een dik en duur boek moest aanschaffen, waarvan bijna de helft hem volstrekt niet aanging; en ook binnen de hofstad zal menigeen aan een beknopter en goedkooper Stadsalmanak de voorkeur hebben gegeven. Twee zulke ongelijksoortige zaken laten zich zonder schade voor beiden niet zamenkoppelen. Bovendien, de Residentie-almanak vermeldt niet veel meer dan namen: en hoe dikwijls komt het voor, dat men hetzij de inrigting der departementen van algemeen bestuur en de werkzaamheden der verschillende afdeelingen, hetzij den aard eener instelling en de bepalingen, volgens welke zij werkt, hetzij het jaar van benoeming van een of ander persoon wenscht te weten. Op deze en eene menigte vragen van denzelfden aard geeft de Residentie-almanak geen antwoord.

Mag een Staatsalmanak dus niet slechts nuttig maar onmisbaar heeten, dan doet zich echter nog de vraag op, hoe dat werk tot stand zal komen? Daartoe kan men verschillende wegen inslaan. De regering kan vooreerst de zamenstelling opdragen aan ambtenaren. Dat is met betrekking tot den Staatsalmanak voor 1860 geschied. De regering kan ten tweede een bekwamen redacteur benevens eenen drukker en uitgever opsporen en met hen in overleg treden omtrent de voorwaarden, waarop zij het werk op zich willen nemen. Dat plan is door de Rijkscommissie voor statistiek aanbevolen, doch nog niet in praktijk gebragt. De regering kan ten derde de zaak geheel aan de bijzondere nijverheid overlaten. Dat heeft de Tweede Kamer der Staten-Generaal zoo verkieslijk geacht, dat zij bij de behandeling der begrooting voor 1861 de daarop geplaatste gelden voor de kosten van den Staatsalmanak geweigerd heeft.

Langs elk der drie genoemde wegen stuit men echter op bezwaren. De beide eersten leiden tot staatsuitgaven; en hoewel uitgaven tot bevordering der kennis van land en volk ongetwijfeld tot de nuttigste behooren, en onze volksvertegenwoordiging in dit opzigt veeleer het verwijt van overdrevene, kleingeestige karigheid dan van bui-

tensporige mildheid verdient, erken ik gaarne, dat het niet alleen wenschelijk maar zelfs pligtmatig is onkosten te vermijden, wanneer het beoogde doel zonder bezwaar voor 's rijks schatkist even goed bereikt kan worden. Intusschen, het is bijna ondenkbaar dat een goede, volledige, naauwkeurige Staatsalmanak het licht ziet, zonder bewerkt te zijn door ambtenaren, met medewerking der regering. Alleen ambtenaren zijn in staat alle praktische behoeften te kennen, welke die Almanak moet bevredigen. Alleen ambtenaren kunnen zich gemakkelijk de noodige inlichtingen verschaffen. Ook is van de medewerking der regering, zoo onmisbaar voor de kennis van velerlei bijzonderheden, alleen dan veel te verwachten, wanneer de zaak van ambtenaren uitgaat, waarin zij vertrouwen stelt. Wat de bijzondere nijverheid, aan hare eigene krachten overgelaten, in ons vaderland leveren kan, is uit het voorbeeld van den Residentiealmanak gebleken; en hoe nuttig dat boek moge geweest zijn, ik geloof niet, dat eenig beoefenaar der statistiek zijne inrigting en zijn inhoud, als voldoende aan de vereischten van een Staatsalmanak, roemen zal.

Aan den anderen kant laten zich van eenen arbeid, die door ambtenaren op hooger bevel verrigt wordt, niet altijd de uitstekendste vruchten verwachten. Het is, zoo al niet noodig, althans wenschelijk, dat er nog een andere prikkel zij dan pligt- en eergevoel, om den almanak voortdurend op de hoogte te houden van de beste publicatiën van dien aard in het buitenland, om daarin alle verbeteringen en wijzigingen te brengen, die de ervaring aan de hand doet. De ambtenaren, die zich met de redactie belasten, moeten ook deelen in de winst van den uitgever. Hoe deze tegenstrijdigheden te vereenigen?

De heeren W. Six en H.J. Bool hebben het raadsel opgelost. Toen de Staatsalmanak, ten gevolge van het veto der Tweede Kamer, niet meer van regeringswege kon worden uitgegeven, hebben zij aan de regering vergunning gevraagd om de uitgave voort te zetten en daarbij hare medewerking ingeroepen. Hun verzoek is ingewilligd en de Secretarissen-Generaal bij de verschillende ministeriën zijn uitgenoodigd hun met het geven van inlichtingen zooveel mogelijk behulpzaam te zijn.

Het komt mij voor dat er tot bevordering der deugdelijkheid van den Staatsalmanak bezwaarlijk gelukkiger omstandigheden konden zamenloopen. Immers wordt hij thans 1°. uitgegeven als *bijzondere onderneming;* 2°. door twee verdienstelijke *ambtenaren*, waarvan de een door zijne werkzaamheden en studiën als seeretaris der Rijkscommissie voor de statistiek boven velen in de gelegenheid is geweest de vereischten van zulk een werk te leeren kennen, terwijl de ander geplaatst is aan het ministerie van binnenlandsche zaken, het om-

vangrijkste departement; 3°. met *medewerking der regering*. Wij hebben regt om onder deze omstandigheden iets zeer goeds te verwachten, en inderdaad, de Staatsalmanak voor 1862 wordt in vorm, inrigting en inhoud, naauwkeurigheid en volledigheid door de beste buitenlandsche werken van denzelfden aard niet overtroffen. Achtereenvolgens worden niet slechts alle openbare maar ook de meeste bijzondere instellingen vermeld, wier werkzaamheid een min of meer belangrijken invloed op de bevordering van welvaart en beschaving uitoefent. Men behoeft de inhoudsopgave slechts op te slaan, om te zich welk eene zorg bij de zamenstelling is aangewend. Bij het rangschikken der onderwerpen is in den regel de orde der staatsbegrooting gevolgd, daar de redactie teregt oordeelde dat deze, met het oog op een gemakkelijk gebruik, boven eene meer stelselmatige verdeeling verkieslijk was. Hetgeen bovendien aan den almanak veel waarde bijzet, is de uitstekende wijze, waarop bij elke instelling haar aard en werkkring, soms ook hare geschiedenis, in korte trekken geschetst zijn. Onder die opgaven komt veel voor, dat men te vergeefs elders zoeken zou, of althans niet zonder groote moeite te weten zou komen. Zoo is met naauwkeurigheid opgeteekend, welke onderwerpen in elk afdeeling van elk ministerie behandeld worden, met welke taak elk referendaris is belast, over hoeveel ambtenaren hij beschikken kan. Zoo is ook de inrigting der provinciale bureaux opgenomen, met hunne splitsing in afdeelingen voor bepaalde onderwerpen. Vooral door de mededeeling van al die bijzonderheden vormt de Staatsalmanak eene soort van statistiek onzer staats- en maatschappelijke instellingen, en verheft hij zich tot een werk, dat niet alleen praktische behoeften bevredigt, maar ook eene hoogere waarde bezit, als inleiding tot de kennis van onzen staatsvorm, van onzen administratieven en maatschappelijken toestand.

Het komt mij intusschen voor dat het laatstgenoemde gedeelte van den rijken inhoud van den Staatsalmanak nog nuttiger en volledige zou worden, wanneer de redactie zich de moeite wilde getroosten om bij *alle* instellingen de wetten, besluiten, enz., waardoor zij geregeld zijn, te vermelden. Dit is meestal geschied, maar ook wel nagelaten. Zoo missen wij die vermelding bij de Medische Politie, bij het Hooger Onderwijs, bij de meeste besturen, gerangschikt onder de departementen van Eeredienst: een gemis dat des te meer gevoeld wordt, daar zelfs de werkkring der daartoe betrekkelijke instellingen met geen enkel woord wordt opgehelderd. Ik gevoel levendig, dat de aanteekening van wetten en besluiten bezwaar oplevert, waar men, gelijk bij onderwijs en eeredienst, gevaar loopt in een doolhof van verordeningen te verdwalen, maar de wet van 12 Maart 1818 op de uitoefening der geneeskunde, het organick besluit van 2 Aug. 1815 op het hooger onderwijs, het algemeen reglement voor de Hervormde

kerk in Nederland van 23 Maart 1852, de pauselijke Breve van 4 Maart 1853, om van andere diergelijke stukken niet te spreken, hadden toch vermeld, zoo al niet in hunne hoofdbepalingen ontleed behooren te worden. Met het oog op de bruikbaarheid van den Staatsalmanak, ook voor het buitenland, kan ik in dit opzigt niet genoeg volledigheid aanbevelen.

Er is intusschen geen twijfel aan of elke volgende jaargang zal blijken van vooruitgang dragen. Immers toont reeds eene oppervlakkige vergelijking van den thans verschenen Staatsalmanak met dien voor 1860, die grootendeels door den heer Six was bewerkt, hoe zeer de redactie op verbetering en aanvulling is bedacht geweest. Van de menigvuldige zaken, die thans voor het eerst worden aangetroffen, stip ik alleen de volgende aan: het reglement van orde voor den raad der ministers (blz. 50); de opgave van het getal der hoogstaangeslagenen in elke provincie (blz. 52); de vermelding bij elk kiesdistrict van het bevolkingcijfer, het getal kiezers en de onderscheidene gemeenten van het district (blz. 54); de indeeling der bureaux van de Algemeene Rekenkamer (blz. 64); eene zeer belangrijke lijst van de waterschappen in de verschillende provinciën (blz. 287-319); eene geheel nieuwe paragraaf over de spoorwegen, onder anderen inhoudende eene opgave der verleende concessiën (blz. 314-319); eene lijst van bijzondere instellingen in het belang van de verschillende takken onzer nijverheid (blz. 362-377) of in betrekking staande tot onze koloniën (blz. 585-588).

De redactie verdient bovendien lof voor de keuze van een kleiner en daardoor bruikbaarder formaat, dan waarin de almanak voor 1860 vervat was. De uitgevers hebben geen kosten gespaard. De fijne en toch heldere druk, de zwarte en scherpe letters, die onmisbare vereischten van een diergelijk werk, doen de drukkerij der heeren Gieben en Dumont te Utrecht, en in 't algemeen onze Nederlandsche pers, eere aan. Het werk is versierd door een zeer duidelijk kaartje van de spoorwegen en telegraaflijnen in Nederland, en bovendien door eene plaat, voorstellende de vergaderzaal van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, met aanduiding der zitplaatsen van de tegenwoordige leden dier Kamer. De beoefenaar der statistiek zal echter met een zeer gemengd gevoel het oog vestigen op het tooneel der werkzaamheid onzer volksvertegenwoordigers, die in den laatsten tijd herhaaldelijk getoond hebben zoo weinig prijs te stellen op de ontwikkeling dier belangrijke en voor de juiste beoordeeling van staatsaangelegenheden zoo onmisbare wetenschap.

Utrecht, 15 December 1861.

O. VAN REES.

Beknopte Nederlandsche Taalleer, door J.H. Eichman, Instituteur te Leyden. Te Leyden, bij J.H. Zitman, 1861.

Wat den Schrijver van het bovenstaande werkje bewogen hebbe, het reeds vrij groot aantal bestaande spraakkunsten en beknopte spraakkunsten voor de scholen nog met e e n e te vermeerderen, vernemen wij uit de Voorrede.

De Schrijver meent, dat de nederlandsche jeugd vreemde talen zuiverder schrijft, dan hare moedertaal, en dat eene der redenen van dit verschijnsel daarin ligt, dat voor die vreemde talen grammaticaas tot schoolgebruik bestaan, die klassiek kunnen genoemd worden, grammaticaas die vooral praktisch zijn ingerigt. Eene dergelijke wilde de Schrijver voor onze taal leveren, en hij nam - uit zijn standpunt zeer natuurlijk - de genoemde klassieke werken onzer naburen tot model.

Wij kennen al de hier bedoelde klassieke vreemde spraakkunsten niet; doch enkele, die we er van kennen, zijn ons altijd voorgekomen zeer oppervlakkig te zijn, en wij kunnen niet anders dan verklaren, dat hetzelfde euvel deze Nederlandsche Taalleer aankleeft.

§ 66 handelt over het afbreken der niet zamengestelde woorden, en luidt dus: ‘Om de woorden juist af te breken, ontleedt men ze in lettergrepen. Over het algemeen zal men dadelijk ontwaren welke letters tot ieder deel van het woord behooren.’ Ons dunkt, zulk een wegwijzer of geen, staat tamelijk gelijk, en toch dient de leerling te weten hoe hij bij voorbeeld *luister* en *kruister, tonnetje* en *kabinetje, koetje* en *voetje* moet afbreken.

Aan onjuiste of onware voorstellingen ontbreekt het niet. Op § 101 is eene noot van dezen inhoud: ‘De woordeu op *ing* uitgaande, zijn eigentlijk tegenwoordige deelwoorden der werkwoorden.’ Wij dachten, dat aan deze bewering van Bilderdijk niemand geloof meer sloeg.

§ 110 noemt den tweeden naamval ‘eene bepaling van bezitter of bezitting.’ Een voorbeeld van de *bezitting* zouden wij wel eens aangevoerd willen zien.

In § 303 leest men: ‘In de tijden der aanvoegende wijs blijven de voorzetsels altijd met het werkwoord verbonden; b.v. *Ik wil dat hij die les overleze. Wij wenschten dat zij hunnen brief overschreven*.’ Wat hier gezegd wordt, is niet waar (men denke slechts aan uitdrukkingen als: *God zij u nabij! Hij geve u niet in de magt der vijanden voer!*); doch al ware het zoo, dan zou het verbon-

den blijven van het voorzetsel met het werkwoord nog geen gevolg zijn van de aanvoegende wijs als zoodanig, maar wel van de gebezigde woordschikking, die ook evenzeer buiten de aanvoegende wijze plaats vindt. Wat verder volgt, is weder hoogst oppervlakkig: ‘In de aantoonende wijs hangt het van de plaatsing der woorden af, of de voorzetsels al, dan niet van de werkwoorden worden afgescheiden.’ Dat is nagenoeg met andere woorden: het afscheiden hangt af van het afscheiden.

Vooral moeten we ons verklaren tegen de wijze, waarop met de logische analyse wordt omgesprongen. Voorstellen als *de vogel vliegt, een man had zich gevestigd*, ondergaan, alvorens te worden ontleed, eene soort van ontbinding in: *de vogel is vliegende, een man was zich vestigende geweest*. Al kon worden toegegeven, dat beiderlei vorm van uitdrukking hetzelfde beteekende, dan zou evenwel de ontleding van den tweeden vorm niet voor die des eersten mogen gelden. De ontleding moet strekken om de logische betrekking aan te wijzen van de deelen, waaruit een voorstel is zamengesteld, dat is dus van den volzin zoo als hij is. Door de handelwijze van onzen Schrijver - welke naar Noël en Chapsal is gevolgd - geeft men ontledingen van voorstellen zoo als zij niet zijn; ja zelfs stelt men voor gewone wijzen van zeggen zeer ongewone in de plaats, en wil dan de ontleding van de laatste voor die der eerste doen doorgaan. Alleen dan kan eene verandering of aanvulling van een voorstel te pas komen, wanneer het in zijn gebruikelijken vorm gebrekkig of elliptisch is; iets, wat men van uitdrukkingen als: *de vogel vliegt, een man had zich gevestigd* niet zal kunnen beweren.

Wij mogen niet zeggen, dat tegen de aangewezen en andere dergelijke leemten van deze *Taalleer* voortreffelijkheden overstaan, die ons nopen haar bijzonder aan te bevelen.

J.

***Ten Kate* (*J.J.L.*), *Langs den Rhijn. Een reisboeksken. - Rhijn-herinneringen. - Rhijn-legenden. - Rhijn-liederen. Leyden, A.W. Sijthoff*.**

De Rhijnliederen - om deze het eerst te noemen - vertalingen van gedichten van Wolfgang Müller, Lange en anderen, zijn zeer verdienstelijk, den Vertaler van Tasso waardig. (Of een '*karkas*,' waarmede een oud kasteel vergeleken wordt, een edel beeld is, en of een '*uitgebleekt karkas*' en eene van ouderdom graauw geworden ruïne ten opzigte van het tertium comparationis tegen elkander opgaan, laat ik aan het oordeel van den Heer t.K. zelven over.)

De Rhijn-legenden, Geib en anderen naverteld, leest men insgelijks met genoegen. Maar er is onder deze legenden een verhaal geraakt, dat er niet onder behoort, t.w. *De leuningstoel van den Senator*; en wel ten eerste, omdat het geene legende, maar (als ik mij niet vergis) eene ware geschiedenis is; ten tweede, omdat het, al is het ook een verdicht verhaal, toch nog geene legende is, en ten derde, omdat die gebeurtenis niet aan den Rhijn en te Keulen, maar te Hamburg thuis behoort; daar woonde de firma Gruyt van Steen. Het verwondert mij, dat de Heer t.K. zijne vergissing niet gemerkt heeft, daar, ten gevolge van die verplaatsing, nu een '*zwaar bevrachte driemaster*' eerst den Rhijn moet afzakken, om in zee te komen en naar Amerika te kunnen stevenen! - Wat den stijl dezer legenden betreft - ik wil niet ontveinzen, dat ik nu en dan gemeesmuild heb, wanneer ik, na in geen dertig en meer jaren een ridderroman onder de oogen gehad te hebben, hier de ridders en freules nog altijd diezelfde pretieuse taal hoorde spreken, waarmede wij reeds als schooljongens den draak gestoken hebben. Zoo zegt b.v. (bl. 113) een ridder tot zijne gade, in plaats van: wat aarzelt gij te antwoorden en wordt zoo bleek? - '*wat doet het karmozijn uwer wangen dus aarzeling tot sneeuwwit verschieten?*' - Niet zonder glimlach heb ik ook op bl. 116 den engel gadegeslagen, die, eer hij gaat zitten, zijne vleugelen '*saamvouwt*.' Hoe is het mogelijk, dat een man van zoo veel smaak als de Heer t.K. de engelen dergelijke vegelgestes laat maken! Dat een engel zijne vleugels *uitspreidt*, dat is iets anders. Wij zijn gewoon dit gezegde in eenen allegorischen zin te verstaan, voor: in zijne hoede nemen, en denken daarbij nooit aan de vleugels zelve; maar wanneer een engel zijne vleugels *tezamenvouwt*, dan doet hij in ons oog niets anders dan wat eene spreeuw of kraai ook doet, plaatst zich dus in zeker opzigt in ééne

rij met dezen en maakt bij gevolg een belagchelijk figuur[1]. - In het algemeen is de Heer t.K. met de vleugels niet gelukkig. Op bl. 74 namelijk, wordt van Roland gezegd, dat hij verliefd werd, waarop de Heer t.K. laat volgen: '*en zoo snel wiessen de vleuglen zijner liefde, dat zij moedig werden*.' Wij geven den dichter volgaarne de vrijheid om levenlooze dingen en zelfs afgetrokken denkbeelden als levende wezens voor te stellen en hun eigenschappen, gewaarwordingen en handelingen van personen toe te kenuen. De dichter spreekt dan de taal der kinderlijke fantasie, die tusschen personen en zaken nog niet naauwkeurig weet te onderscheiden, en bereikt daarmede een dubbel doel, eensdeels meerdere zinuelijke aanschouwelijkheid en anderendeels het voor de fantasie zoo bekoorlijke schouwspel, daarin bestaande, dat men een onbezield voorwerp handelingen ziet verrigten en gewaarwordingen hoort uiten, waardoor het zich als een met ons verwant en bevriend wezen voordoet. Wij gevoelen ons daardoor als het ware in den gelukkigen kinderlijken leeftijd teruggeplaatst, toen wij in al hetgeen ons omringde bezielde wezens zagen, een mooijen appel aan de wang drukkend en liefkozend, terwijl wij der tafel, waartegen wij ons hoofd hadden gestooten, een klap teruggaven. Gelijk dus b.v. Hebel eene beek als een dartel meisje laat ronddansen, een vinkje zijn zondagspakje laat aantrekken en een kever naar de herberg laat gaan en zijn glaasje drinken, of gelijk een ander eene aanspraak houdt aan zijn glas, aan zijn wandelstok en andere dergelijke trouwe vrienden en medgezellen, of gelijk men, zelfs in proza, zegt: de vriendelijkheid kijkt uit zijne oogen de nijd doet hem dat zeggen, daar schuilt geen kwaad achter en dergelijke, zoo mag men ook met het volste regt de Liefde personifiëeren en haar moedig of versaagd, trouw of ontrouw enz., laten zijn, en als men haar vleugels geeft, deze ook nog laten groeijen, naar verkiezing. Dat is alles goed. Maar - est modus in rebus. Personifiëert men ook die vleugels weer, door hen moedig te laten worden, en zegt men, in plaats van: Rolands liefde nam toe en werd moedig - de vleugelen van de liefde van Roland wiessen en werden moedig, dan gaat men te ver, plaatsende de eene personificatie boven op de ander, terwijl het buitendien onnatuurlijk, ja regtuit gezegd, ongerijmd is, aan dingen, die geen individueel bestaan in de natuur hebben en van eenen zoo onderge-

1 Kon het inmiddels desniettegenstaande op goede gronden bewezen worden, dat de engelen werkelijk, alvorens zij gaan zitten, hunne vleugels inhalen, dan zou zulks een opmerkelijk verschil opleveren tusschen hunne natuur en die van ons menschen, aangezien wij in dit geval juist het tegenovergestelde doen en onze vleugels uitspreiden.

schikten aard zijn, dat zij, afzonderlijk en op zich zelve beschouwd, voor ons geenerlei belang meer hebben, gelijk b.v. aan vleugels, die, van het ligchaam, waartoe zij behooren, gescheiden, in ons oog niets dan eene handvol veeren zijn, menschelijke hoedanigheden en gemoedsbewegingen toe te kennen. - Op bl. 107 vlecht de Lurlei een krans van waterleliën rondom hare '*weelderige slapen*.' Dat de syneedoche partis pro toto eene der meest geliefkoosde figuren der dichters is, die (al is ook het nieuwtje er reeds lang af) toch nooit geheel uit de mode zal geraken dat men; *kiel* of *zeil* voor *schip, slapen* in plaats van *hoofd, grijze haren* in plaats van *grijsaard* zeggen mag, dat weten wij van oudsher; maar dat er ook eene syneedoche partis pro parte bestaat, en men b.v. de *haren* met de *slapen* mag verwisselen, dat zien wij hier voor het eerst. Vermits namelijk *weelderig* wel een epitheton ornans zijn kan van *haren* of *lokken*, maar zeker niet van *slapen* aan het hoofd, zoo moeten wij aannemen, dat hier het een met het ander verwisseld is. Of moet het eene soort van metonymia zijn in den smaak van Opitz en zijn' tijd, waar men ook in plaats van heuvels met blatende schapen zeide: *blatende heuvels;* in plaats van zee: *het blaauwe zout*; in plaats van nachtegaal: *de gevleugelde stem* en dergelijke? Wij hopen dezen wansmaak, uit overdreven zucht tot navolging aan de Ouden ontleend, nooit weêr in de mode te zien. In plaats van poëtisch te zijn, zijn dergelijke uitdrukkingen juist lijnregt in strijd met het wezen der poëzij, aangezien daarin het eigenlijk poëtische, t.w. het zinnelijk-aanschouwelijke van het hoofdbegrip door de attributieve bepaling verloren gaat. Van *slapen aan het hoofd* hebben wij eene voorstelling, maar van *weelderige slapen* evenmin als van *blatende heuvels*. Daarom één van beide, men vlecht een krans óf rondom de slapen (zonder weelde) of rondom de haren (deze desverkiezende met weelde), maar niet alles door elkander.

De Rhijn-herinneringen hebben ons minder voldaan; ook schijnen zij van vrij ouden datum te zijn. Dit meenen wij onder anderen daaruit te mogen opmaken, dat de Heer t.K. in Bonn zijnde, op het plein bij de Munsterkerk, geen gewag maakt van het standbeeld van Beethoven, in 1845 aldaar opgerigt. Dit en de naam van Beethoven waren daar ter plaatse toch ten minste evenzeer de vermelding waardig geweest, als de sprookjes van Pelz Nickel en van Helena met haar krnis[1]. En wanneer de Heer t.K. in den Dom te Keulen wel ge-

1 Die goede recensent! - teekeningen en tekst kwamen beide den Rhijn af; zoo min een hollandsch schilder als een hollandsch schrijver voeren er dien om op.
Aant. eens Derden.

wag maakt van de oude glasschilderijen, maar geen enkel woord spreekt van de nieuwe, die toch in ordonnantie en pracht van klenren de ouden zoo verre overtreffen en den bezoeker terstond bij zijne intrede in den Dom in het oog vallen, dan moeten zij destijds, toen ZEd. den Dom bezocht heeft, daar nog niet geweest zijn; anders is het niet te begrijpen, waarom zij met stilzwijgen worden voorbijgegaan. Zij zijn in het jaar 1848 door Koning Lodewijk van Beijeren aan den Dom geschonken. Op het plateau van den Drachenfels ziet ZEd. nog een '*verweerd*' gedenkteeken. Ondertusschen is het oude in 1857 door een ander vervangen, dat er nog splinternieuw uitziet. En op het eiland Nonnenwerth is er geen Ursulinenklooster meer, maar sedert 1845 eene meisjeskostschool, onder het bestuur van Franciscanernonnen. Ook in de Laacher Abdij zou de heer t.K. nu veel veranderd vinden[1]. Zoo gaat het den geheelen Rhijn langs; dan ontbreekt er hier wat, dan daar wat, en niet enkel onverschillige kleinigheden, maar ook voorname dingen, zoo als b.v. dat pracht- en reuzenwerk, de spoorwegbrug van Deutz naar Keulen.

Om dit op te wegen, ziet daarentegen de Heer t.K. ook weêr allerhande dingen, die een ander niet ziet. Zoo komt de Heer t.K.b.v. tusschen Remagen en Sinzig op den straatweg naar het Ahrdal door een woud, waar wijd en zijd geen woud te vinden is, en van den Drachenfels af ziet ZEd. '*twee beroemde Rhijneilandjens als twee dobberende* (*!*) *lusthoven op de rivier, beide lief, maar Nonnenwerth de liefste, nu zij zich, als schaamachtig over hare eigene schoonheid, verschuilt tusschen de groene boomen*.' Het tweede eiland, Grafenwerth, heeft niets beroemds en mist ook alles, waardoor het den naam van lusthof zou kunnen verdienen. Het is een plat stuk grasland, zonder boom of struik, waar in het voorbijvaren niemand

1 Wij nemen deze gelegenheid waar, om de aanstaande bezoekers der Rhijnstreken op de echo in de kerk der Laacher Abdij opmerkzaam te maken, omdat er in geen der ons bekende Rhijngidsen gewag van gemaakt wordt. Deze echo is bijna alleen een togtje naar het Laachermeer waard, omdat zij eenig in hare soort is. Als men b.v. in de handen klapt, dan ruischt het verscheidene seconden lang als eene kokende zee door het gewelf der kerk. De preekstoel, die er nog staat, schijnt te bewijzen, dat daar eens geproekt werd, en toch is het naauwelijks denkbaar, aangezien men reeds op eenen afstand van weinige schreden geen woord meer verstaan kan, als er op gewonen kanseltoon gesproken wordt; - orgelspel moest, tenzij men aan ieder aceoord behoorlijk den tijd liet om daarboven uit te galmen, een' verschrikkelijken indruk maken, b e s i n n u n g r a u b e n d , h e r z b e t h ö r e n d . Daarentegen - en dit is het merkwaardigste en maakt op een dichterlijk gemoed een treffenden indruk - indien iemand met eene zuivere stem een accoord aangeeft, dan smelt de echo niet alleen deze successieve toonen tot één vol accoord te zamen, maar voegt daar ook nog zeer duidelijk hoorbaar de septime bij. Eene harp zon daar eene verrukkende uitwerking te weeg brengen.

naar omziet. En wat het *verschuilen* betreft - zulks kan alleen van het klooster gezegd worden, voor zoo ver men het van den Rhijn ziet, en niet van den Drachenfels, maar op het geheele eiland is het volstrekt niet van toepassing. - Voorts vertoont zich ook Keulen, van den Drachenfels gezien, geenszins als '*eene oorlogsvloot, wier ranke masten zich dreigend afteekenen tegen de blaauwe lucht*.' - Fata morgana! Ter naauwernood ziet men met een zeer goed oog en bij zeer heldere lucht den Dom aan den gezigtseinder; anders niets. Dat toch de dichters bij hunne vergelijkingen zoo gaarne *über's Ziel hinausschiessen*[1]! Maar als zij eenmaal op de beeldenjagt zijn of aan het mijmeren en aan hunne verbeelding den teugel vieren, dan zien zij alles, ja, dan is men zelfs voor de stoutste wouderen niet meer veilig. Zoo ziet de Heer t.K.b.v. bij de Lurleirots den Rhijn bergop loopen. Daar drijven namelijk de Rhijnschippers, door het gezang der Lorelei in slaap gewiegd, af - naar het Bingerloch. '*Menigeen*', zoo leest men op blz. 105, '*onderging een nog treuriger lot; want als hij in zijn bootjen voorbij roeide en niet de ooren tijdig sloot voor de vervoerende toonen, liet hij al droomende de riemen uit de handen zinken, zoodat hij op de verborgen rotsklippen verzeilde, die hier den Rhijn zoo onveilig maken of in de draaikolk van het Bingerloch geraakte om in de koele golven zijn graf te vinden*.' Nu, dat kan den besten dichter overkomen; quandoque bonus dormitat Homerus. Als men eens zoo aan het mijmeren is, dan ziet men zoo naauw niet meer. Maar iets anders is het, als men de fantasiën van een ander voor zich heeft; dan pleegt men toch in den regel met meer nuchtere zinnen toe te zien. En ondertusschen neemt de Heer t.K., ook weer uit overdreven liefde voor de beeldspraak, den navolgenden grandiosen - ik kan het niet anders noemen dan - onzin van een ander over. Op blz. 63 namelijk wordt de Rhijn de *koning der rivieren* genoemd, de Donau zijne *gemalinne* en Main, Neckar, Moezel en Lahn zijne *kinderen!* - Hoe is er nu in dit huwelijk en zijne sequelen eenig redelijk verband te brengen? Maar zoo gaat het, eerst grootvorst, vervolgens koning, dan echtgenoot en eindelijk vader. Omdat de Rhijn in het Hoogduitsch bij toeval generis masculini en de Donau generis feminini is, zoo moet er een huwelijk van komen, al protesteert het gezonde verstand er nog zoo tegen. O die dichters, die dichters! - Werden de Main en de Necker nog maar de broeders van den Rhijn genoemd en de Moe-

1 Die goede recensent! - alsof men bloemen las om ze niet à tort et à travers aan te brengen!

Aant. eens Derden.

zel en de Lahn zijne zusters, dan kon men zich nog denken, b.v. dat de jongere broeders en zusters zich aan den ouderen broeder aansloten, om onder zijn geleide de groote reis naar den Oceaan voort te zetten, of iets anders van dien aard, maar zóó kan er niets ordentelijks van komen. - Het stukje, waarin deze passage voorkomt, is uit het Hoogduitsch ontleend en eindigt met deze verhevene aan den Rhijn gerigte woorden: '*Al het oude maakt gij jong, en zelf immer jong, wordt gij nimmer oud*.' -

Op Pfalzgravenstein, een oud kasteel op eene rots, midden in den Rhijn, waar men nog een klein, somber vertrek aanwijst, dat volgens de overlevering eertijds de Paltsgravinnen tot kraamkamer gediend heeft, ontdekt de Heer t.K. eene stof voor eene, naar zijne meening, '*hartroerende legende*.' '*De alleenspraken*,' zegt de Heer t.K., '*der adelijke moeder* (*die zich tusschen twee haakjens, allerburgerlijkst moet verveeld hebben*), *afgewisseld door de kreeten van het jonge Paltsgraafjen, dat niet slapen wil, en het klotsen van den Rhijn, die sympathetiesch medehuilt, zouden van bijzondere uitwerking kunnen zijn*,' en hij roept zijne kunstbroeders toe: '*Komt, jonge Poëeten! handen aan het werk! Ik zal u niet in de wielen rijden*.' - Vertrouwende op deze edelmoedige belofte, heb ik het in een oogenblik van dichterlijke inspiratie en aangewakkerd door het voorbeeld der jongste improvisatie, ook eens een klein eindje ver gewaagd in de versificatie, trachtende tevens met de ontboezemingen der Gravinne de bespiegelingen van Vader Rhijn over zijn ongelukkig huwelijk in verband te brengen. Ontvangt het, goedgunstige Lezer! met welwillendheid en beoordeelt het met *jonste en jolijt*[1]. De situatie heeft men zich zóó voor te stellen: de Paltsgravinne in hare eel, bij de wieg, zich over haren man beklagende; de Koning Rhijn, daarbuiten, luistert in het voorbijgaan, houdt een oogenblik stil, gevoelt sympathie en trekt een parallel. Voorts moet ik ook nog dit vooraf zeggen, dat ik het aan den Lezer overlaat, om er de kreten van het Paltsgraafjen tusschen te voegen, waar hij oordeelt, dat zij het best geschikt zijn om een trio te vormen.

1 Om geen plagiaat te begaan, moet ik hier aanmerken, dat ik deze woorden uit dit boekje overgenomen heb; ik had ze nooit eer gehoord.

De Paltsgravinne op Paltsgravenstein.
(Eene hartroerende legende.)

KÖNIG RHEIN.
Die Frau Madam da drinn
scheint heut nicht gut gemützt[1].
Was mag's wohl sein, das ihr
so quer im Magen sitzt? -

PALTSGRAVINNE.
Dat was de dwaasste stap,
dien 'k immer kon begaan:
Te trouwen met dat Heer
en naar dit Fort te gaan.

KÖNIG RHEIN.
Ach Gott! Schaut's da heraus? -
Bist auch zu Löhr gestellt? -
Nun - ich hab's gleichfalls nicht
pläsirlich auf der Welt.

PALTSGRAVINNE.
Mijn man - is dat raison? -
is eeuwig aan de zwier,
In Homburg, Ems of Spa,
en mij - mij laat hij hier!

KÖNIG RHEIN.
Das ist noch alles nichts
bei dem, was mir geschehn:
Mein Weib hat ihn geputzt,
noch eh sie mich gesehn[2].

1 Seine Majestät lassen sich hier und im Folgenden dann und wann einen kleinen Hollandismus zu Schulden kommen, was jedoch nicht zu verwundern ist, da HöchstDieselben in Holland und Deutschland zugleich residiren.
Aanm. van den duitschen Zetter.

2 Die Sache hat sich so zugetragen. Seine Majestät kamen aus der Schweiz und gingen Ihrer Hohen Braut, einer gebornen Prinzessinn von Donaueschingen, eine ziemliche Strecke weit entgegen und zwar mit solcher Liebeshast, dass HöchstDieselben bei Schaffhausen beinahe den Hals gebrochen hätten. Aber die Prinzessinn, die immer eine unüberwindliche Abneigung gegen eine derartige Verbindung gehegt hatte, konnte es nicht über sich gewinnen, seine Liebe zu erwidern und reiste zur selben Stunde in aller Eile nach der Turkei! Nun werden die Hohen Herrschaften einander wahrscheinlich in ihrem Leben nie begegnen, und, ohgleich HöchstDero Vermählung (auf dem Papier) vollzogen worden, doch in gewisser Hinsicht zeitlebens im Brautstande verharren. - Eine unglückliche Ehe, welche ich nicht auf meinem Gewissen haben möchte! Herr Hofkaplan *** hat sie copulirt. -
Dezelfde.

PALTSGRAVINNE.
Wat had ik vóór mijn trouw
op bals en kransjes schik!
Hier is verveling thuis,
zoo regt, regt-burgerlik.

KÖNIG RHEIN.
Ach! hätt ich's nur so still!
So gut bekomm' ich's nie;
Krieg Kinder vor und nach,
und weiss verdammt! nicht wie[1].

PALTSGRAVINNE.
't Is ook niet alles, och!
om zóó getrouwd te zijn.
Ik ben, zoo waar! in staat
en spring nog in den Rhijn!

KÖNIG RHEIN.
Bin gar nichts drauf gestellt;
doch steht's der Dame frei.
Nur rechne sie nicht drauf,
dass es von Folgen sei.
Ich halte sie umhoch
auf ihrer Crinolin'
Und trage sie geschwind
an's nächste Ufer hin.
Mit Weibern lass' ich mich
mein Lebtag nicht mehr ein.
Ein Esel stosst sich nicht
zweimal an einen Stein.

Dr. SICHERER.

1 Seine Majestät haben vollkommen Recht. Da kommen, wie vom Himmel herabgefallen, der Prinz Neckar, der Prinz Main, die Prinzessinn Nahe, die Prinzessinn Lahn, die Prinzessinn Mosel, die gottselige Wupper, die Ruhr, die Lippe u.s.w. und hägen sich ihm rechts und links an den Hals und überraschen ihn mit dem Vaternamen. - Und mit welchem Rechte? - Etwas Apocrypheres, etwas, so zu sagen, Supranaturalistischeres kann man sich nicht denken, als dieses elterliche Verhältniss. -
Dezelfde.

***Waarnemingen en Waarheden, door Henry van Meerbeke*.**

De waerheit stelt sich schoon voor die se wil begrijpen, Wie tegen haer verhardt en laet sy niet te nijpen.
Huygens.

***Amsterdam, Gebroeders Binger*. 1860. 275 bladzijden.**

Onwillekeurig legt men van welk geschrift ook een loffelijk getuigenis af, de lezing besluitende met den wensch: ‘dat ik den schrijver kende!’ Immers, om dien indruk achter te laten, moet het ons hebben geboeid of getroffen; waar hoofd noch harte belang stelden, waar geleerd werd noch genoten, is geen sprake van dergelijke sympathie. En echter, zoo gaarne wij er voor uitkomen, dat deze W a a r n e m i n g e n en W a a r h e d e n , een verlangen, als wij boven beschreven, bij ons te weeg bragten, zoo gul moeten wij er bijvoegen, dat er meer dan ééne drijfveer was tot dien wensch, dat onze bewondering voor het talent, waarvan de schetsen getuigen, niet volstond om de bedenkingen op te lossen, waaraan de schetser zelf ons ter prooi liet.

Henry van Meerbeeke, die, wanneer gij het achtste tafereeltjen uitzondert, in de overige der negen, welke te zamen dit boeksken uitmaken, verhalend en beschouwend, waarnemende en waarheden verkondigend, sprekende optreedt, is om het zeerst mild en deun, kwistig waar het bijzonderheden van anderen, karig waar het hem zelven geldt. We zouden het met u heuschelijk aan zedigheid toeschrijven, als die eigenschap de kenschetsendste van eenen op-, van eenen aanmerker mogt heeten; als het weinige dat hij van zijne persoonlijkheid ten beste geeft, maar een geheel, een waarschijnlijk geheel wilde uitmaken. Het is er zoo verre van, dat ten leste de twijfeling bij ons opkwam, of hij niet naar een grijns greep, die hem maar half meer past, of hij met dien mom niet solt, en zie hier waarom. Onloochenbaar tot eene fatsoenlijke familie behoorende, wat hij ook blijkens zijn opstel onder den titel ‘F a t s o e n ’ tegen dat woord hebbe, deelt hij ons over zijne betrekkingen en zijn beroep weinig of niets mede; zoo gij, wat de eerste betreft, van iemand ten minste iets meer wilt weten, dan dat hij met zijne tante zamen woont en twee ooms heeft en tal van nichtjens, en 't u, wat het laatste aangaat, niet genoeg is, dat hij aan een werkzaam leven schijnt gewend. 't Is luttel, niet waar? en toch zouden wij er mede voor lief nemen, - want al schaadt een auteur er zich zelven door, voor zijn lezers slechts een man in den mist te blijven, niemand heeft regt te eischen, dat hij zich voor het publiek late photographiëren, - mits maar de innerlijke waarheid van het wei-

nige, dat ons wordt prijs gegeven, het gansche boek door helder aan het licht kome. Schort het aan onze oogen, of laten die stralen inderdaad veel te wenschen over? Wat ook twijfelachtig zij, niet dat de schrijver voor jong wil doorgaan, en ook in de meeste dezer opstellen in eenen toestand wordt geplaatst, der jeugd eigen; hij gaat uit logeren, die weelde van een plooibaren leeftijd, - hij wordt er op aangezien een meisjen te komen vrijen, zoet voorregt der gulden twintig, - hij praat met bunrman, die drie groote dochters heeft, over de schutting, maar als deze van de gebreken zijner meisjens ophaalt, vindt hij het een onderwerp, waarover hij zich niet bevoegd acht meê te spreken; wat is de bloôheid bijwijle benijdenswaard! - Henry van Meerbeke, herhalen wij, wil voor jong doorgaan, en uit geen der drie aangehaalde tooneelen laat zich iets anders vermoên, - maar als ge met zijn stil, stemmig gedrag den gang zijner gedachten vergelijkt; als gij den honderdöogigen waarnemer buiten en binnen vergezelt, en hem overal onverbiddelijk, niet scherp maar straf vindt, straf zonder voorbeeld; als gij hem telkens in stilte zedemeester ziet, bij wien in stad muzijkpartijtjen noch kaartspelen genade vinden, en die zich op het land vijmalen van de zes ergert over het gemis aan zin voor de natuur, onder de velerlei kennissen, die hij bezoekt, dan zijt ge voorzigtig, dan zijt ge verpligtend tevens, zoo ge vraagt: wat schat die auteur dan toch jong? Vijftien, twintig, vijf en twintig jaren misschien? neen! het woord moet bij hem rekbaarder zijn, - men ziet dan de gebreken nog om de geueugten voorbij! - en inderdaad zijn maat strekt verder! Schemerig, als het ‘im besten Mannesalter’ bij de Duitschers, of ‘le certain âge’ bij de Franschen, rekt hij den draad der jeugd tot dun, tot ijl wordens toe: als er sprake is van ‘een piep jong mensch’ denkt hij aan ‘zijne bekenden van achttien tot dertig jaar,’ en beschrijft ons later ‘een jong mensch - van ruim dertig jaren’!

Er zijn misschien onder onze lezers die, het boeksken ter hand hebbende, ons verbaasd vragen, of wij dan het lithographietjen heb ben voorbijgezien, waarop Henry van Meerbeke zich in gezelschap van Mijnheer en Mevrouw Snips onzen blikken prijs geeft? Er zijn mogelijk ook onder hen, wier gehengen menige aardige waarneming, menige geestig aan het licht gebragte waarheid, uit deze bladen nog met zich omdraagt, en bij wie 't verwondering wekt, dat het ons iets kan schelen wie het was, die den slag had de eerste te doen en den moed de laatste te uiten? Ons antwoord volge beide bedenkingen op den voet; we zijn noch zoo naïf als de eene zich zelve toont, noch zoo nieuwsgierig als de andere ons gelooft te wezen. Helaas! neen, de ergernisse van het plaatjen tegenover den titel, bleef ons zoo min gespaard als iemand die het motto leest; maar acht men het dan inderdaad waarschijnlijk dat de auteur er uit zal zien als de stok-

stijve Klaas, die daar naar den loggen Kees kijkt? Schoon hij nergens hartstogtelijk bewonderaar der beeldende kunsten blijkt, wie als hij in een engelsch tijdschrift eene gravure weet te waarderen, de zoete, de zonnige Mei voorstellende, hij had niet moeten veroorloven, dat er in zijn geschrift door zoo gek een groep op den wansmaak van het gros werd gespeculeerd. Of wekt ieder zwijn den lachlust, sedert: ‘onze zeug het ebigd’ alleraardigst werd aangebragt? Tot ons leedwezen gedoogende er de proef van te nemen, heeft de schrijver voorzeker gezorgd de persiflage des publieks te voltooijen, door geen portret te geven; ijdelheid als hier eene beeldtenis verraden zou, is bij den eersteling niet denkbaar. En wat nu de tweeden, de nuttigheidsluidjens aangaat, die zeggen dat zij, den honig smakende, er zich wemig aan bekreunen, waar de bloemen wiessen uit welke de bij dien puurde, het zij ons vergund hen te doen opmerken, dat de leenspreuk hier niet past, waar het geen stelsel van waarheden geldt, door waarnemingen gestaafd of daaruit afgeleid, waar wij dichting, waar wij kunst heeten te smaken. Iets sierlijks, iets schoons, ziedaar wat ons wordt aangeboden, en wie in een weefsel van dien aard draden duldt, die kwalijk geschikt zijn tot schreeuwens toe, niet wij; de indruk van het geheel moet harmonisch zijn als beide geest en gemoed zullen genieten.

Ons dagelijksch leven, ons gezellig verkeer, onze uitspanningen, is de schat van stoffe, waaruit de schrijver grijpt; onderwerpen, wier weêrgalooze rijkdom slechts wordt opgewogen door de tallooze verscheidenheid van behandeling, welke zij vergunnen. Sla ze gade, geef ze weder, pas ze toe - photographie heeft niets poëtisch - we zullen u niet naar uwen leeftijd vragen, zoolang ge streeft objectief te zijn. Viel het u ooit in dit Washington-Irving, Souvestre, Auerbach te doen? Wat den eerste betreft, hij maakte van den zijnen geen geheim, en oordeelde in overeenkomst met dezen; de beide laatsten daarentegen, zij bleven ieder op zijne wijze buiten, boven hun doek; niet hen ziet ge, maar wat zij zagen. Eischen we daarom, dat de kunstenaar slechts tot spiegel zal strekken, het beeld opvangende en weêrkaatsende, getrouw maar gevoelloos? wie die er ons van verdenkt? Schrijf naar het u lust, ingenomen met uw onderwerp of er afkeer voor voedend; iedere hartstogt is eene kracht die bezielt, en we zijn zoowel den haat als der liefde meesterstukken verpligt, welke wij genoten, zonder te vragen hoe oud zij waren die haar schiepen. Straks volstond het noemen van drie namen, om bij groote verscheidenheid van wijze toch ééne soort van behandeling aan te geven; hier mogen een paar voorbeelden de gedachte beter verduidelijken dan eene lange uitweiding doen zou. Sir Roger de Coverley, die geïdealiseerde type van den engelschen landedelman uit de dagen van Koningin Anna, die gelukte poging gebreken te gispen, door het be-

tere te doen bewonderen, verlustigt van geslacht tot geslacht, al houdt de auteur ons zijn naam, zijn ouderdom en zijne woonplaats opzettelijk verborgen; hij weet ons zoo zeer voor zijnen held in te nemen, dat wij hem om den wille van dezen vergeten; hij vonnist niet, hij voert op. Schoone zegepraal eener edele gemoedsstemming, waarin wij allengs deelen, we hebben mede lief! Voor wie van de litteratuur zijne studie maakt, is het aardig, is het belangrijk te weten, welk tafereeltjen door Addison, welk door Steele werd gepenseeld; is het een genoegen gâ te slaan, hoe twee zoo verscheiden bedeelde geesten zamensmolten tot een ongeëvenaard geheel; maar de schare, die nooit achter de schermen zag, smaakt er niet minder Sir Roger de Coverley om, den beminnelijken oudvrijer, wiens eerste, eenige, ongelukkige liefde zoo heiligenden invloed op heel zijn leven had! Zooveel over een meesterstukjen, door sympathie ingegeven - dat antipathie ook kan bezielen, eischt de helft der woorden niet. Of is iemand de Familie Stastok vergeten, of heugt u de Camera Obscura niet meer, waarin Hildebrand zich ja, op zijn jeugd te goed doet, - spoedig gestrafte ijdelheid! - maar die gij er niet minder om zoudt lezen en herlezen, al werd er de bijzonderheid, dat hij zuinig met de jaren moest zijn, ‘ik ben nog zoo jong’ in gemist; het boek, dat boeit tot bewonderens toe, om de waarheid van den weêrzin dien de bnrgerluî den auteur inboezemen! Latere letterkundige geschiedenis moge toelichten wat Hildebrand zoo boos op zijns gelijken maakte, wat hem zoo eenzijdig oordeelen deed; maar leven zullen die schetsen, leven uit eigen kracht, lang nadat deze eigenaardigheid alle ander belang zal hebben verloren dan bij te dragen tot kennisse des gemoeds; de schare zal er zich in blijven vermeijen, zonder een oog in de ophelderende aanteekeningen van latere uitgaven te slaan. Er is, eindelijk, eene derde manier van opvatting, die met de objectieve luttel gemeens heeft, die even weinig uit bewondering van, als verontwaardiging over haar onderwerp oorsprong neemt, aan geestdrift als aan afkeer vreemd, zij die zich een wikkend, wegend oordeel ten doel stelt. Het is nog maar half hare eigenaardigheid. Subjectief beschouwend en opvattend, levert ze stukken, waarin de auteur zelf medespeelt, waarin hij de regter blijkt der schare die hij schetst: als zijne vonnissen voor ons iets meer dan orakelspreuken zullen zijn, moet hij zich zelven het eerst van allen getrouw en geheel geven; alle toetssteen faalt ons, als hij ons een raadsel blijft.

Het eerste stukjen het beste, ‘E e n G e l u k s k i n d’ getiteld, geeft gelegenheid de klagte, dat deze schrijver ons in dat opzigt onbevredigd laat, te staven. Wie het louter te doen is om een half uur genoegelijk te worden bezig gehouden, hij zal die geestige satyre, op het wederzien van twee oude vrienden na twintigjarige scheiding, alleraardigst prijzen. En we zullen met hem instemmen, dat

er slag van vertellen blijkt uit de wijze waarop ons wordt veraanschouwelijkt hoe Sander de Bruin, die thuis was gebleven, en Frits de Gunst, die naar de Oost was geweest, weinig meer op de beide jongeluî geleken, die eens zamen aan denzelfden lessenaar zaten. De tegenstelling van den beginne af in beide karakters meer aangestipt dan aangewezen, is goed volgehouden en ontwikkeld; de invloed door leven en lot op dezen als op genen uitgeoefend, moge niets verrassends hebben, de waarneming heeft zoozeer de waarschijnlijkheid voor zich, dat wij haar waarheid achten; dit is hooger lof dan dat de schets zich prettig laat lezen, door wie uitspanning zoekt. Wij zouden echter jegens Henry van Meerbeke nog maar ten halve regtvaardig zijn, als wij er niet bijvoegden, dat de gedachte, die hem deze stof kiezen deed, gelukkig in beeld is gebragt. Gij vraagt welke? wij deelen u haar in zijne woorden mede. Er is fijne tact, of misschien inniger gevoel dan overigens deze opstellen prijs geven, in hare plaatsing, daar ze volgt op den omtrek van het afscheid door Frits van zijne brave ouders genomen. ‘Toch stonden hun oogen vol tranen,’ zoo lezen wij, ‘en hun hart bloedde. “God weet,” zeide zijn moeder, “of ik hem ooit terug zie.” Maar Frits zou er wel komen, hij was zulk een wakkere jongen. Hij zou ongetwijfeld een schatrijk man worden. Dit denkbeeld troostte de goede lieden, en toen een vreemde hand hun de oogen sloot, maakte het hun het scheiden zoet.’

En nu de plaats zelve:

‘Ik heb altijd den armen landverhuizer beklaagd, die zich genoodzaakt ziet aan de overzijde der zee het onderhoud te zoeken, dat het vaderland niet voor hem opleverde. Mij dunkt het moet een hard stuk brood wezen, dat hij, ver van alles wat hij lief heeft, uit den vreemden grond opdelft. En hoewel ik weet dat hij de bode is, waardoor de beschaving tot de verste oorden doordringt, doet het mijn gevoel toch pijnlijk aan, dat het gebrek de prikkel moet zijn, die deze boden voortdrijft; en hoewel ik juich bij de gedachte aan de wildernissen, die hun nijvere hand tot welige landdouwen zal omploegen, zie ik den weemoed van het afscheid, en de smart van het heimwee niet voorbij. Ik weet dat de welvaart daar ginds die wonden kan verzachten, maar ik weet ook dat zij ze niet kan heelen. Ik kan in den landverhuizer nooit iets anders zien dan een onvrijwilligen martelaar voor een later geluk van anderen. Gelijk aan de krijgslieden, welke de vrijheid van hun volk kochten met het offer van hun leven, plant hij de beschaving voort met het offer van zijn liefste neigingen. Maar hij brengt het schoorvoetend. De geestdrift, die den eerste den doodstrijd gemakkelijk maakt, steunt zijn levensstrijd niet. De noodzakelijkheid stuwt hem met haar ijzeren schouders voorwaarts.

Onbewust van zijn roeping, grijpt hij den wandelstaf en ontgint de woestenij alleen opdat zij hem brood oplevere.'

Wat dunkt u? negentiende-eeuwsch is de beschouwing zeker niet, maar toch schuilen er onloochenbaar waarheden in, al zou het niet moeijelijk zijn die in de weegschaal door andere te doen opwegen; de gedachte bij voorbeeld, dat de schare, die op dat schip uwe deernis wekt, waarlijk geen land verliet overvloeijende van melk en honig, dat de toekomst van haar kroost er geene andere was dan te sukkelen zoo als zij, en soldaatjen te spelen op den koop toe, voor wie weet welk vorstjen, van de zesde of zevende grootte, enz., enz.

'Ik heb mij daarom nooit regt kunnen verklaren, hoe degenen, die te huis een onbekrompen bestaan vonden, en wien in het vaderland de gelegenheid openstond hun begaafdheden nuttig en voordeelig aan te wenden, zoo gemakkelijk tot het besluit kwamen alles te verlaten. Weg te gaan van uwe ouders, wier hart er behoefte aan gevoelt u in hunne nabijheid te bezitten; die als het tijdperk voorbij is, dat zij uw leidslieden en raadgevers waren, de weelde wenschen te genieten, deelnemende aanschouwers van uw levensgeluk te zijn; afstand te doen van gebruiken en zeden, waarin uw aard is opgegroeid; u los te maken van vrienden, in wier omgang uw gemoed zich heeft gevormd, om in den vreemde u met geweld te plooijen naar gewoonten, welke misschien aan uw natuur vijandig zijn; u te verplaatsen onder lieden, wier streven een geheel anderen weg opgaat dan dien gij steeds hebt bewandeld, en in wier midden u welligt de eenzaamheid van het hart wacht - mij dunkt daarvoor moet een krachtige reden bestaan. Is zij de noodzakelijkheid, gij zijt te beklagen. Is zij de pligt, gij zijt te bewonderen.'

Als het eens de lust ware, Henry van Meerbeke! iets meer van Gods schoone aarde te zien, dan wat gij en wij er op onze uitstapjens en reistogtjens ooit van zullen aanschouwen; als het eens de hoop bleek, 't in den vreemde verder te brengen, dan 't ons in het vaderland, waar wij elkander verdringen, schijnt gegund? - Niet aller neigingen nemen juist den keer dien gij de ware acht; beschouwing valt tegenover beschouwing te stellen! Den Hollandschen naam aan verre kust op te houden, in den schoot der welvaart, er door onze goede trouw, door onzen ijver verworven, in den kring van een gelukkig gezin, - de star der liefde gaat immers aan iederen hemel op! - of, na jaren lang rondzwervens in beide West en Oost, weder te keeren, Holland, ondanks al zijne gebreken, nog innig liefhebbende, maar dan door onze kennis, door ons fortuin in staat gesteld bij te dragen om wat hier nog faalt, aan te vullen, om wat velen flaauw inzien, eenigen ten minste flinker te leeren opvatten, - zou dat een misbruikt, een vergeefsch leven zijn? Het zijn vragen, die

wij u niet, die wij u zeker anders zouden doen, als het u goed had gedacht, ons uwe zienswijze mede te deelen, niet als die van den jeugdigen gast van oom de Bruin, neen, als die van den man, door eigenaardige ontwikkeling en omstandigheden tot uwe zoo eenzijdig bekrompen opvatting gekomen, welke, - helaas! maar al te hollandsch blijkt! Gij gaat voort:

'Noch de eene noch de andere drijfveer had Frans de Gunst naar de Oost doen reizen. In het bezit van een voldoend kapitaal om er handel mede te kunnen drijven, van een gunstigen aanleg, een gelukkig karakter en vele talenten, was hij bijna zeker van een onbezorgd leven. Het was hem niet genoeg. Hij wilde rijk worden, lachte oom uit, die bij zijn vertrek bezig was met de toebereidselen voor zijn huwelijk, en zeide tot hem bij den afscheidsgroet: "Nu, Bruintje! over een jaar of wat, wanneer ik als een millionair terugkeer, spreken wij elkander nader. Het zal u nog wel berouwen, dat gij niet mede zijt gegaan."'

De uitkomst laat zich raden, al is het lang niet elk gegeven zich de lachwekkende détails voor te stellen, die tot den indruk van het geheel bijdragen. Henry van Meerbeke is van de goede hollandsche school in het opmerken, in het weêrgeven van deze; er vonkelt humor op vele der bladzijden. Sandertjen de Bruin, die, na vijftien jaren weinig werkens, met zijn goede Anna te Arnhem is gaan wonen, leeft, al vijf jaar eer Frits de Gunst uit de Oost weêrkeert, op zijn muiltjens - waarom zou hij niet rentenieren, hij heeft kind noch kraai: 'hij denkt er niet het allerminst aan, zijn levenswijs zoo in te rigten, dat er na zijn dood voor de neven en nichtjes veel overblijft.' Het blijve den economisten voorbehouden deswege den staf over Oompjen te breken, die blijkbaar van kapitaalvorming geen begrip heeft; wij wenden ons tot Frits de Gunst, den millionair, den armen man, want hij wordt ons geschilderd, wat zijn gezondheid betreft, gekrenkt, onherstelbaar gekrenkt; wat zijn huwelijk aangaat, gekweld met een jammerlijk voorwerp, spaar ons den teehuischen term. 'Het bleek dat de vader van mevrouw de Gunst iemand geweest was, die na een korten tijd als ambtenaar in het binnenland werkzaam geweest te zijn, een groot vermogen bijeen gegaard had, niemand wist hoe; en door het koloniaal bestuur ontslagen was, niemand wist waarom. Nogtans schenen de lieden van stand en aanzien, waarmede die heer omging, van oordeel te zijn dat de oorzaak van het een zoo min als van het ander genoeg verklaard was, en de exambtenaar stiet, ondanks zijn schatten, twee of drie maal het hoofd toen hij pogingen deed om de hand meester te worden van een blank meisje van goeden huize. Hij trok zich gramstorig uit de zamenleving terug en leefde, als velen in de Oost, met een inlandsche vrouw. Het eenige goede, dat ik van den man

hoorde was, dat hij zich voor de kinderen, die uit deze betrekking voortkwamen, een goed vader toonde. Voor zoover dit in Indië mogelijk is, en hun doffe geest er vatbaar voor was, liet hij hun een beschaafde opvoeding geven, erkende ze als zijn wettige erfgenamen en vermaakte hun bij testament zijn geheel vermogen. Aan Frits de Gunst viel door zijn huwelijk met de oudste dochter, daarvan een derde ten deel' en in haar een huiskruis, dat met hun jongste kroost en de baboe, die de kleenen heet te verzorgen, het stille huishouden van Sandertjen de Bruin op stelten brengt, tot de goede Anna een zenuwtoeval krijgt en de vrienden scheiden.

Een leelijk wijf en de leverziekte! - jongeluî, blijft toch, malmoêrtjen malkindjen, maar te huis - zoo'n millioen is te duur!

Al de verdienste der waarneming toegegeven, aangenomen dat de meeste trekken waarheden zijn, - schoon wij ons den twijfel voorbehouden, of 'die doffe geest' alleen der inlandsche vrouw valt te wijten, en er niets aan den europeschen vader had geschort, - welke is de slotsom waartoe Henry van Meerbeke aan het eind van zijn tafereeltjen komt; welke is de leeftijd waarin hij er die uit trekt?

'De Gunst was een levend lijk, maar wat hem zoo gemaakt had, kan ik niet met zekerheid zeggen. Misschien het klimaat, misschien de oostersche levenswijs, misschien ook dat te vele bezigheden onder den tropischen zonnegloed hem hadden uitgeput. Ik weet echter dat hij de eenige man niet is, die aldus uit de Oost wederkeert, en het schijnt wel of juist opgeruimde en levendige karakters den meesten aanleg bezitten om zoo te worden. Het is daarom dat ik mij menigmaal heb afgevraagd of men niet al te dikwijls de oogen te wijd openzet voor den glans van de fortuin, die sommigen uit de Oost medebrengen en vergeet acht te slaan op hetgeen die fortuin zoo vaak vergezelt. Dat hij, die in zijn vaderland geen brood kan vinden, het gaat zoeken in den vreemde is natuurlijk en prijzenswaard; maar hij, die hier het noodige heeft, bedenke zich tweemaal, eer hij den Oceaan oversteekt om het overvloedige te verwerven. Hij overwege, alvorens hij zich van onders en broeders en vrienden losscheurt, dat het geld, waaraan hij hun liefde ten offer brengt, welligt nog daarenboven de gezondheid van zijn ligchaam en geest zal eischen. Hij berekene vooraf of de rijkdom hem zooveel wel waard is.'

Henry van Meerbeke laat de jeugd van 'achttien tot dertig jaren' duren, maar al logeerde hij bij oom Sander, toen hij zich nog in de zonnige zijde van vóór vijf en twintig verlustigde, in die dagen schreef hij deze bladzijde niet. Wij beroepen ons op al wat jong is en deze bladen inziet, welke is hunne gewaarwording bij de voorstelling zulk een schepsel te trouwen, al konden zij er schatrijk door worden? de louter zinnelijke des afgrijzens bij de minst ontwikkelden van gemoed, een gevoel van deernis met dat voorwerp

toenemende in dezelfde mate als hun hart en hoofd meer werden veredeld. Van allen voor Frits de Gunst slechts één zelfde woord: ‘hij kreeg wat hij verdiende!’ Onze auteur zoude den kreet als zij hebben geslaakt, wanneer hij inderdaad in die vaag des levens de veder had gevoerd! Wanneer deed hij het, de dertig misschien al over, wanneer men veel voor gegeven houdt, waar men vroeger van gruwde, als men berekent, als men zich verkoopt? Er zijn, die der maatschappij zoo zwart een smet aanwrijven, loochenende dat zij, in spijt van al haren ophef over zedelijkheid, eenigen anderen maatstaf bezigt dan dien des gouds; maar onze schrijver geeft ons nergens het regt te gelooven, dat hij tot dezulken behoort. Noodlottig gevolg der zwevende, schemerzieke figuur, welke hij, bij gemis van bepaalde omtrekken, zoo voor zich zelven als voor ons blijkt, boet hij thans de verwarring van het tijdstip waarop hij waarnam, met dat waarop hij te boek stelde. Psychologisch waar, moest de fortuinzoeker dus eindigen, maar, om met het vonnis vrede te hebben, diende het ons duidelijk te zijn wie het velde. Het gansche verhaal door de zorgelooze, uitspanning zoekende logé, is echter, ten langen leste, - kan hij het helpen? - de geestdrift van den jonkman in den schrijver gedoofd; thans te besluiten met al den ernst des mans, die mogelijk reeds aan eenige der vooropgestelde premissen twijfelt, thans in verontwaardiging het karakter prijs te geven, waarin hij tot nog toe slechts eene waarschuwing zag; wat zou er van zijne schets door zijn geworden? Gij hadt haar om-, haar over moeten werken, Henry van Meerbeke! met helderder bewustzijn, met fikscher in 't oog gevat doel!

En de vele toejuichingen dan, die de aardige teekening bij het rondgeven onder vrienden en verwanten reeds verwierf?

Er is geen zoo uitvoerig als dat onder de overige tafereeltjens; er is onder deze ook geen ander, waarin dat in de lucht hangen des persoons tot teleurstellingen van zoo ernstigen aard aanleiding geeft. Wij waren den schrijver en ons zelven deze bekentenis schuldig, ter verklaring waarom wij er ons zoolang mede bezig hielden. B u i t e n , de tweede schets, d e E e r s t e M e i , de vierde, R e i z e n e n R e i z i g e r s , de zevende, verdienen intusschen bij verre den lof niet dier frischheid van opmerking, welke wij h e t G e l u k s k i n d gaarne wijdden. Henry van Meerbeke geeft ons in de eerste dezer drie studies van tuinen, optrekjens en buitentjes, gestoffeerd met de luidjens, die hij er in aantreft, wier grootste gebrek is, dat zij er geen van allen eenig begrip van hebben het leven des lands te genieten; wij hadden hem die alle gaarne geschonken voor een uitvoerig tafereeltjen der gastvrijheid, door hem op een groot landgoed in Gelderland genoten. Hij ging er visschen en jagen, mannelijke uitspanningen, bij een naburig volk van kunst schier wetenschap geworden, de gezondste gymnastie ter wereld, het lijf har-

dende, terwijl zij den lust wekt planten- en dierenwereld wat oplettender dan al wandelende gade te slaan, een verkeer met de natuur, waarvan wij te zeer zijn vervreemd. Gevoelde hij niet, dat hij grooter dienst aan onze letteren zou bewijzen door dit uit te werken, dit in het licht te stellen, dan door andermaal thema's te variëren, die al zoo dikwerf en zoo goed zijn behandeld? Ten bewijze, de Eerste Mei, het schoonmaken. Leeft er een Hollander, die het niet met Freryk de Harde eens is, als Alida Ryzig op Zeemans-Rust beviel, dat hij 'liever een schreenwenden jongen hoort, als dat geduivel met boenders en schrobbers?' Geen enkele gelooven wij; maar door Tante Martha is dan dat onderwerp ook uitgeput! En de derde der door ons genoemde schetsen, die nog eens het reizen persifleert, alsof dit beter viel te doen dan de geestige Geel het voor vijf en twintig jaren deed, en bij ons ten minste slechts andermaal het verlangen deed oprijzen, de doopceêl van onzen auteur te zien, die ten tijde der groote Tentoonstelling te Parijs al 'oude bekenden' had, en pruikerig genoeg den lof der diligence zingt!

Hoe wij wenschten dat hij, tot zijn straf en tot ons genoegen, naast ons hadde gezeten in zoo menige rammelkast als waarmede wij nog in den jongsten zomer kennis maakten! Ondeugend als we schijnen, zouden wij echter ons best hebben gedaan, hem het gehort en gestoot, de hooge trede, het smalle raam, het stoffige hoekjen, de leêren rugriem, het boersche gezelschap, de ondragelijke treuzelarij op te wegen en te vergoeden, door hem onze hulde te brengen voor schetsen als het Muziekpartijtjen, de vijfde, Kaarten, de laatste, een Dag te Koedrecht, de derde in de reeks, die Dag te Koedrecht bovenal. Of het ons zou zijn gelukt er hem door te doen vergeten, dat wij eigenlijk haast niet verder kwamen, in lamzaligen sukkeldraf, wie weet het? Wat geen twijfel lijdt is, dat hij er menige aanmerking, die wij nu mededeelen, maar ter helfte door had gehoord, hetzij ons het spreken, hetzij hem het luisteren zwaar ware gevallen. Het hoofdbezwaar echter, dat wij tegen die tafereeltjens hebben, ware hij zoo min toen ontgaan, als hij het thans zal doen; en het is? Hij heeft gelijk, kaarten, muziek, declamatie, onze uitspanningen, zij laten te wenschen over; zij geven leelijke hartstogten bloot, zij vermaken maar zelden door veredeling, 'Roede en regter!' zouden wij met den dichter, die hem en ons gelijkelijk lief is, 'roede en regter!' gezegd hebben tot den luisteraar, - die slechts uit zijn hoek te voorschijn komt, als de vrouw des huizes hem een wenk geeft zich een weinig met een nichtjen bezig te houden, dat in dien kring geen kennissen heeft, of tante over hem beschikt aan een quadrilletafel van vijven, met een stil, niet stilzittend handjen, - 'roê en regter! doe het er eens zonder, geef ons wat beters in de plaats.' De gezelschapsspelen, waarmede het voorgeslacht zich ontspande, zijn verouderd; men valle de kaarten niet te hard, die de kwaadsprekendheid zoo aangenaam afwisselen;

Constanter noemt het ‘lief troefspul’ wel ‘het heilig werck,’ Hildebrand heeft ‘een paar malen in een trekschuit alleraangenaarust gesmousjast!’ Leer ons zingen, roepen wij den auteur nu toe, niet overkunstig, maar zóó, dat het inderdaad tot het gezellig genoegen bijdraagt, uit den schat van geest en gemoed; een Breêrockjen of een Startertjen; de Camphuysens zullen wel zorgen, dat het niet te grof loope! Leer ons vooral praten of kouten, het woord is ons om het even, mits wij er maar slag van krijgen onderwerpen, die waard zijn dat men er zich mede bezig houde, aangenaam, aardig van alle zijden te bezien! Gij hebt geheel onze sympathie, als gij den spot drijft met die b r u l l e n d e rederijkers; doch iemand als gij kan iets nog beters doen, door de schare niet slechts te leeren, dat men niet geniaal is, dewijl men zich gek aanstelt; door haar te doen inzien dat voordragt niet in spel ontaarden mag, dat smaak gevolg is van studie, dat....

‘Kritiek?’ zou hij ons in den bolderwagen hebben gevraagd, vraagt hij ons ook thans.

En wat wij daar niet hadden kunnen doen, dat genoegen gunnen wij ons hier zonder bedenking, namelijk eene fraaije bladzijde af te schrijven uit het boeksken, ten bewijze wat de schrijver zou kunnen leveren. We zijn op het Muzijkpartijtjen, blz. 141: ‘De eerste toonen, welke de Blaauw liet hooren, waren die van een schoone en bekende aria uit de *Euryanthe*, die hij weldra door andere liet volgen, welke ik zeker wist dat niet bij die aria behoorden.

Ik vroeg mijn buurman Polly. “Het is een variatie op een thema van Weber,” antwoordde hij. - Ik wist genoeg.

O die variatiën! Ik heb er een afkeer van! Weet gij wat gij doet met uwe variatiën? Als de meester in Molière's *Bourgeois-Gentilhomme*, neemt gij een thema, gij kiest; bij voorbeeld, even als hij: “Schoone markiezin, uw schoone oogen doen mij van liefde sterven,” en dan spreekt gij, altijd als de meester van Mr. Jourdain, tot de Jourdains, die voor u zitten: ziet, nu zoudt gij ook kunnen zeggen, “van liefde sterven doen mij, schoone markiezin, uw schoone oogen,” of wel: “uw schoone oogen, van liefde mij doen, schoone markiezin, sterven,” of wel: “sterven uw schoone oogen, schoone markiezin, van liefde mij doen,” en als gij nu op die wijze zooveel variatiën op een thema gemaakt hebt als mogelijk is, herhaalt gij het aan het slot, als wildet gij tot het publiek zeggen, weder als de meester van Mr. Jourdain: “zie de manier: “schoone markiezin uw schoone oogen doen mij van liefde sterven;” de eerste manier is toch eigenlijk de beste,” en het publiek geeft u hetzelfde antwoord als Mr. Jourdain aan zijn onderwijzer: “wij hebben er niet op gestudeerd en toch hebben wij dadelijk hetzelfde gevonden.” Weet gij wat gij doet, gij variatiënschrijvers op Mendelssohu, Mozart, Beethoven? Gij handelt als een beeldhouwer, die ons een Apollo-beeld vertoont. Daar staat hij, de genius der kunst, met

zijn bezielde oogen, zijn fraai gevormden neus, zijn edel gelaat. Ziet, zegt de beeldhouwer, daar prijkt het schoone kunstgewrocht, het is van Michel Angelo, van Canova, van Thorwaldsen. Ik ga er variatiën op maken - en hij neemt den prins der muzen de lier uit de hand en stopt hem een doedelzak in de godenvuist. Hij grijpt den beitel, hij slaat het prachtig beeld den edelen neus van het stralend gelaat, en zegt bedaard: “en ziet menschen, dat is nu de neus van Phidias' Apollo; ziet hier nu mijn variatie” - en hij plakt onder het trotsche voorhoofd den stompen neus van den kruidenier op den hoek!’

En thans herhalen wij van ganscher harte: kritische studiën te schrijven, ziedaar uwe roeping, van Meerbeke! kritiek is uw element. Kritiek in den vollen zin des woords; niet de halfslagtige beproefd in eene figuur, die flinker op hare beenen moest staan; de volslagene, die regt heeft alles wat leelijk is af te keuren, omdat het ideaal van het schoone haar blaakt! Het lijdt geen twijfel, dat het u zelven allengs duidelijk werd; hadt ge dagteekeningen bij uwe opstellen gevoegd, ge zoudt er ons welligt de gansche redenering door hebben bespaard. Immers, dat ge zocht naar eenen vorm, in staat al de eischen van uw vernuft te bevredigen, gelegenheid biedende de verscheiden gaven van uwen geest vrij spel te gunnen, het blijkt uit uw breken met den door ons veroordeelden, uit den nieuwen dien gij vast beproefdet. Gun ons een oogenblik te gelooven, dat wij gelukkig gissen. D a n s e n , de voorlaatste-schets, bewijst hoe weinig individuëel-karakteristieks ge ten langen leste in dat schimachtig medespelen eener gewaande jeugd meer vondt; en te regt, want wat even goed voor Abel Rolderse als voor Henry van Meerbeke past, dat late de laatste gerust aan den eerste over. Hij is een aardig verteller, Christine's knappe, brave man, die beide wereld en weetjen heeft, maar van Henry verwachten, vergen wij meer. Ge steekt boven zoo velen uit; waarom zoudt ge schemerig van verre staan? F a t s o e n eindelijk, het zevende opstel, geen bedrijf, geen tooneel zelfs, eene studie van de beteekenis van dat woord, hoe voldingt zij ons gevoelen, dat uw oordeel het van uwe fantasie wint. F a t s o e n , aardige definitie eener kwaliteit van weinig waarde, in onze hoofdstad door zekere kiesvereeniging voldoende geacht om burgers van Nederland in de Negentiende Eeuw in den raad, in de staten, in de tweede kamer te vertegenwoordigen, hoe volkomen verklaart gij onze velerlei teleurstellingen! Wien zou het invallen, hier om den rooden, göthiaanschen draad eener vertelling te wenschen ter aanéénrijging der gedachten; hun vastgesloten gelid heeft er geen behoefte aan; men oordeele zelf:

‘Ik geloof zeker dat oorspronkelijk het woord “fatsoen,” een ware, duidelijke beteekenis heeft gehad. Het kon toen niet toegepast worden dan op een regtschapen man, en gaf een zekeren adel van gedrag en levenswijs te kennen. Zoo als alles door den tijd

verbastert, is ook de zin van dat woord verbasterd. Het aantal personen, die er mede versierd worden, is aangegroeid, maar het schijnt of het in kracht verloren heeft, wat het in uitgebreidheid won. De wereld heeft voor het fatsoen vele eischen gesteld, die er vroeger niet toe behoorden, en vele eigenschappen, welke oorspronkelijk onmisbaar waren, onnoodig geacht. Het zedelijk gewigt, dat men aan dat woord “fatsoen” toekende, is zeer verminderd, daarentegen is het als maatstaf van honderderlei uiterlijkheden sterk uitgerekt, en zoo is de fatsoenlijke man iemand geworden, die in niets afwijkt van de konventioneele vormen der wereld, zich naauwkeurig voegt naar haar regelen, raadgevingen, en vooroordeelen, maar in het overige doen mag wat hij wil.

Het fatsoen is een vernis, waarmede glad en kwastig, groen en dor, timmer- en brandhout, elk hout in één woord, dat niet al te wormstekig is, overdekt worden kan. Dat vernis is niet duur; met de meeste vrijgevigheid deelt de wereld het uit; hoe meer zij er mede bestrijken kan hoe liever. Voor dezen of genen begunstigde lengt zij het zelfs eenigzins aan. Het vernis wordt wat dunner, maar het aantal der verniste voorwerpen grooter, een voordeel, dat niet te versmaden valt. Zij legt de laag echter met zulk een onvaste hand, dat de een zich altijd anders vernist kan wanen dan zijn buurman. Dit geeft nogtans niet tot afgunst, maar steeds tot zelftevredenheid aanleiding. Een schoone eigenschap van dit vernis. Een andere, bijkans even schoone, is dat de toon dezelfde blijft, om het even of het er dik of dun op zit. Dus brengt het die heerlijke eentoonigheid te weeg, welke de negentiende-eeuwsche zamenleving zoo treffend kenmerkt.’

Trekken noch toetsen hebben hier iets schemerends, en vast vaart de hand voort, vast ten einde toe:

‘Gij en ik, mijn medefatsoenlijke menschen, wij weten het allen, welke pligten die naam ons oplegt, welke regten zij ons geeft, en vooral welk gemak zij ons oplevert. Wij hebben geen bangen tweestrijd te duchten over de vragen hoe wij in dit of dat geval moeten handelen, om ons de aanduiding “fatsoen” te blijven waardig maken. Voor ieder geval bestaan vaste regelen. Onze kleeding op de wandeling, aan den maaltijd, op de *soirée* is bepaald. Wij weten wanneer een zwarte en wanneer een witte das vereischt wordt. Wij zijn bekend met den uniform, met het groot en klein *tenue* van het fatsoen, en wij dragen het alsof wij allen denzelfden schoen- en kleêrenmaker hadden. Doch dit is het minste. Hetzelfde verschijnsel uit zich in al onze gedragingen. Als gij u in het huwelijk begeeft, nemen al uw bekenden op dezelfde wijs deel in uw geluk, en drukken hun vriendschappelijke blijdschap in dezelfde woorden uit. Treft u de dood, dan troost Jan uw weduwe met de uitdrukkingen van rouwbeklag, die Piet en Karel en Lo-

dewijk gebruikt hebben, zonder dat de een van den ander wist. Het fatsoen geeft een vorm aan uw blijdschap, en regelt de soort en het aantal uwer tranen. Het is een kunstig zamenstel van wetten voor alle omstandigheden des levens, die eenige studie vereischen, maar wier toepassing weinig kost.

Mijne vrienden! laat ons met die wetten den spot niet drijven. Vragen wij niet: wie heeft ze gegeven? Waartoe dienen zij? Waarom zouden wij er ons aan onderwerpen? Volgen wij ze op. Welk nut zoude het hebben een jas aan te trekken, als het fatsoen een rok voorschrijft? Lacht overluid of binnensmonds, als iedereen het doet, als het fatsoen dat voorschrijft. Wandelt fatsoenlijk, spreekt fatsoenlijk, eet fatsoenlijk, glimlacht fatsoenlijk en weent fatsoenlijk, Gij zoudt het u te dikwerf beklagen, als gij anders handelen wildet, en aan uw neiging, of aan uw gevoel, of aan uw verontwaardiging vergundet de regten van het fatsoen te ontkennen. Zijt overal en in alles fatsoenlijke lieden. De wereld zal met u tevreden zijn.

Maar wenscht gij, waarde vriend, iemand te noemen, dien gij, volgens uw eerlijk gemoed, en niet volgens de begrippen der wereld, lief hebt en opregtelijk hoogacht, geef hem dan een anderen titel dan dien van “fatsoenlijk man.” Het is noch uw schuld, noch de zijne, noch de mijne, dat dit woord zoo weinig beduidt.’

Van Meerbeke! ge hebt meer met Thackeray gemeens dan den weêrzin in ploerten; waarom tracht gij niet van den meester af te zien, dat de kritiek er niet onder lijdt, als haar hemel bijwijle zoowel van de warmte des gemoeds, als van de helderheid van den geest getuigt? Het is de laatste wenk, dien wij ons veroorloven u ter toetsing aan te bevelen; gaven wij er welligt reeds te vele? Het publiek zal ja antwoorden, want onder het schrijven dezer regelen hebt gij ons meer voor den geest gestaan, dan de schare, voor wie wij het boeksken heetten aan te kondigen - maar heeft het dan niet reeds de tweede, goedkoope uitgave in handen; heeft het, eer eenig verslag van uw werk was verschenen, uwe wijze van vertellen niet toegejuicht? Het publiek zal ja zeggen, en ons lastige luî schelden; maar gij, al vondt ge vele onzer aanmerkingen onjuist, ge zult de weinige goede waarderen, wetende dat het de pligt der kritiek is, in kunst naar het hoogste te streven, ondanks de woorden, eens aan den aartscriticus Huygens ontglipt, dat:

‘wie volmaecktheit soeckt voor dat hy uyt den tijd is, Dat die Genoegen, Vred' en Rust, tot dan toe, quijt is.’

W.D - s.

Een klein jokkentje.
De Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst en Mr. Pieter Wttenhaghe.

> Een klein, klein Jokkentje, Zou dat wel zonde wezen?
> HEIJE, *Kinderliederen*.

Dwalend inzigt kan men dulden, scheeve voorstelling dient bestreden. Te meer, wanneer het, als hier, officiële feiten en cijfers geldt, in de *Gids*, met regt fier op zijn eerlijken naam en magtigen invloed, beoordeeld en veroordeeld, - officiële feiten en cijfers, leiddraad binnen kort voor de leden en bestuurders eener Maatschappij bij 't, door principiële Wetsherziening, beslissen over de toekomst dier Stichting.

Of zouden niet kleine Jokkentjes (en er moeten er hier schuilen) in dezen zoó suel kunnen loopen, dat de Waarheid hen niet *tijdig* genoeg achterhaalde?

Daarom vergunne mij de *Gids*, zelf op dit, zeker meer administratief dan aesthetisch gebied getreden, de recensie van Mr. Pieter Wttenhaghe te vergelijken met het Verslag en de Memorie der Maatschappij tot bevordering der Toonkunst; *Album*, IIe Reeks, N°. 2. - Immers 't kleine jokkentje, dat de Statistiek tot haar verderf onder 't harte draagt: l'art de grouper les chiffres, moet óf de Memorie der Maatschappij óf de recensie van Mr. Wttenhaghe zijn binnengeslopen. Beide kunnen, op dezelfde feiten en cijfers zich beroepende, moeijelijk lijnregt tegenover elkander staan, tenzij ze die feiten en cijfers anders rangschikken: - 5 is 5; maar 5 kan voorgesteld worden als 2 × 2 + 1, en als [3 + 12] × 7 - 100: hoe velen zullen niet in den eérsten oogopslag gelooven, dat de

tweéde formule iets geheel anders beteekent en bewijst, dan de eerste.
Wie rangschikte nu?

Mr. Pieter Wttenhaghe zegt:

1^{0}. De M.t.b.d.T. ‘begon, waar ze eindigen moest: zette zich reeds terstond aan 't komponeren, aan 't onderwijzen, aan 't uitgeven, nog eer er een volk was, dat die kompositie waardeerde, dat onderwijs verlangde, die uitgaven gebruiken en’ ('t een en ander) ‘betalen wilde;’

2^{0}. ‘Ze riep hier en daar zangvereenigingen in het leven en stichtte enkele scholen, maar, uit analogie redenerende van wat in plaatsen geschiedt waar de M. geene Afdeeling heeft[1], komen wij tot het besluit, dat die vereenigingen en scholen ook wel zonder haar zouden zijn opgerigt;’

3^{0}. ‘Ze had ouders en voogden moeten weten te bewegen om hun kinderen toch vooral niet van muziekaal onderwijs verstoken te houden’ (vergelijk 1^{0}.). ‘Ze had den smaak, de gansche kunstrigting van het volk moeten veredelen, enz. De M. deed dit niet, en kon 't niet doen, zoo lang ze hare beschikbare gelden’ (let wel) ‘aan ondernemingen bleef besteden, die, hoe nuttig ook op zich zelve, weinig of niets konden bijdragen om den smaak van het grootere publiek te vormen;’

4^{0}. ‘De bijzondere Afdeelingen in de verschillende gemeenten des lands waren de eigenlijke bronnen, uit welke het muziekaal leven moest en alleen kon uitgaan; niet eene prijsuitschrijvende en boekenuitgevende vergadering of een’ (let nogmaals) ‘in de hoofdstad gevestigd bestuur;’

5^{0}. ‘Uitvoeringen op groote schaal zoowel als op bescheidener leest, waren de middelen waardoor de Afdeelingen den smaak voor goede echt klassieke muziek hadden kunnen wekken, enz.;’

6^{0}. ‘Ze begon met groote werken eer hare krachten, d.i. die harer. Afdeelingen, waren gewassen en eischte daarvoor van deze gelden, welke niet dan ten nadeele harer verdere uitbreiding konden worden bijgedragen’. (?)

7^{0}. ‘Zij onttrok door het aanleggen van allerlei fondsen en

1 Mr. P. had wel wat plaatsen mogen noemen, waar, voór eenige jaren en deels nog, gemengde Zangvereenigingen en Zang- en Muzijkscholen bloeiden of bloeijen, zonder dat die plaatsen Afdeelingen der M. zijn of *waren*, of zonder dat het voorbeeld der M. den prikkel gaf tot navolgen.

fondsjes gelden aan het algemeen doel en bond zich aan de doode letter eener wet.' -

Zoo staat o.m. geschreven op blz. 31-35, *Gids*, Januarij, 1862.

En 't staat er, als naauwgezette beoordeeling eener Memorie vol *cijfers* en *feiten*, die staven:

1^{0}. dat de M., in 1829 opgerigt, *niet* begon, met wat Mr. P. haar toedicht, maar integendeel, aanvangende, zoo als hij zegt, dat ze niet aanving, bijna 13 jaar (van 1829-1843) het grootste deel, ja welhaast 't geheel, harer middelen overliet of teruggaf aan de Afdeelingen, tot genoegzaam enkel *plaatselijke* oogmerken; tot het oprigten en voeden van Zang- en instrumentaalscholen, Zangvereenigingen, opleiding van kunstenaars, enz.; tot het houden van Uitvoeringen 'op groote schaal' (vier Algemeene- en onderscheidene Huishoudelijke Muzijkfeesten) 'en op bescheidener leest' (gemiddeld 20 elk jaar), - en tot het daardoor inderdaad veredelen van de kunstrigting des Volks;

2^{0}. dat de M. van 1829-1842 slechts één Prijsantwoord kroonde - in 1834 pas een Mis van van Bree, en tot in 1844 (dus in 15 jaar) niet meer dan 10 Compositiën, van Bastiaans, Bertelman, van Bree, Embach, Femy, Hanssens, David Koning en Verhulst (3 werken), uitgaf en daaraan gemiddeld slechts ƒ 300 's jaars te koste legde;

3^{0}. dat de M. tot in 1842 *geen* in de hoofdstad gevestigd bestuur had, maar een, dat, bij jaarlijksche afwisseling, zetelde in Amsterdam, 's Gravenhage, Rotterdam en Utrecht: - tot in 1838 geen Reservefonds, tot in 1845 geen Kunstenaarsfonds, tot in 1846 geen Bibliotheekfondsje had, maar enkel elk jaar eene som ter zijde legde voor Algemeene Muzijkfeesten (Muzijkfeestenfonds), doorgaans nà elk Feest geheel, soms meer dan geheel verbruikt - en dat alzoo alle Fondsen en Fondsjes die ze *niet* had, ook wel geene 'gelden konden onttrekken aan het algemeene (?) doel;'

4^{0}. dat haar Wet tot in 1845, wel verre van met doode letter te binden, integendeel ten naastenbij zoó ongebonden liet, als men thans op nieuw begeert te zijn; en der *plaatselijke* belangen niet slechts eene speelruimte gaf van vrijheid, maar een worstelperk van vrijheden, in die mate plus liberale que, dat - terwijl de eischen der Afdeelingen met elk jaar stegen, weerkeerige believingszucht met elk jaar rekkelijker, of (moest ze

wat intoomen) bedreiging van zich af te scheiden haast een jaarlijksch Punt van Beschrijving werd, - de M. haar algemeen doel bijna geheel verwaarloosd, en hare krachten tot bijzondere oogmerken versnipperen zag en uitputten, tot op de grenzen van stoffelijk bankroet;

5^0. dat - terwijl deze bijna volslagen opoffering van het algemeene doel aan het locale, haar in 1840 tot schijnbaar hoogen bloei had gebragt (14 Afdeelingen, 2134 leden) - het ziekelijke en doodende van die rigting reeds in 1841 haar zelve, als ieder, zoó duidelijk in 't oog sprong, dat ze, om reeds van nabij dreigenden ondergang te ontkomen, besloot van stelsel en rigting te veranderen;

6^0. dat daartoe, op voorstel van Rotterdam, een permanent hoofdbestuur te Amsterdam gevestigd werd, 'tgeen (hoewel 't 4^e Muzijkfeest dat jaar in 's Gravenhage was gegeven) de M. vond met 13 Afdeelingen, 1655 leden; met een klein Reservefonds, maar, wat loopende inkomsten en uitgaven betrof, met schuld bezwaard; zonder bibliotheek, zonder eenige stichting tot algemeen oogmerk, en bij eene inkomst van ƒ 5500 's jaars, onder een last van ƒ 2800 subsidiën;

7^0. dat het permanent hoofdbestuur, gesteund door het meerendeel der Afdeelingen, de egoïstisch localiserende rigting, der M. op- en ingedrongen, krachtig tegenging; oók haar algemeén oogmerk regt deed weêrvaren, het subsidie-stelsel onder wettelijken waarborg bragt, hare geldmiddelen ordende; den grondslag legde tot een bibliotheek ter dienste der Afdeelingen, de uitgave voorbereidde van eene, thans in Europa beroemde, Verzameling van Nederlandsche Compositiën uit de XVIe eeuw; eene instelling vestigde tot het des noodig steunen van kunstenaars en kunstenaarsweduwen, de Compositie aanmoedigde, de uitgave van nieuwere Nederlandsche werken bevorderde, aan de opvoering dier werken behulpzaam was, drie groote Muzijkfeesten, waaronder 't schitterende Rotterdamsche Stichtingsfeest, tot stand kon brengen; Muzijkscholen zag stichten te Amsterdam (door den onverwachten dood van van Bree te niet gegaan) en te Rotterdam; de Zangvereenigingen in ledental, de Uitvoeringen der Afdeelingen in afmetingen en gehalte zag toenemen, enz. enz.:

8^0. dat wel is waar gedurende de worsteling van het nieuwe tegen het oude stelsel (1842-1849) Afdeelingen en leden afvielen, en de M. in 1849 slechts Elf Afdeelingen met 1189 leden telde, doch (terwijl ze reeds veel van wat door 't vroegere stelsel verloren was, herwonnen had) van toen af eene betere

toekomst te gemoet ging; zoó, dat sedert 1849 geene enkele Afdeeling is afgevallen, maar 6 nieuwe zijn opgerigt; ze thans 17 Afdeelingen, 1841 leden heeft; ƒ 27,000 kon te koste leggen aan drie Algemeene Muzijkfeesten, de uitvoeringen van grootere werken met orkest in hare Afdeelingen meer dan verdubbelen zag, op hare scholen grooter tal van leerlingen, in hare zangvereenigingen veel grooter tal van medewerkenden vond; - eene goed gecatalogiseerde bibliotheek verzamelde van 2000 werken, 20 Folio Deelen handschrift van oud-Nederlandsche Compositiën deed opsporen en er 12 van in 't licht gaf, 23 oorspronkelijke werken bekroonde en de uitgave en opvoering van onderscheidene bevorderde; - 12 kunstenaars of weduwen met ƒ 5000 steunde en bovendien tot dat einde een kapitaal van ƒ 24000 2½ pCt. afzonderde; een Album aan hare leden verstrekte (misgeboorte noemt Mr. P. het), dat, behalve al de stukken betrekkelijk de geschiedenis en werkzaamheden der Maatschappij, meerendeels onuitgegeven Compositiën van 22 Buitenlandsche en 10 Nederlandsche Leden van verdienste bevat - en dat zij, niettegenstaande dit alles, de uitkeering der Afdeelingen aan de Algemeene Kas met bijna ƒ 1 's jaars per lid kon *verminderen* en toch een Reservefonds verzamelde, waaruit ze nu reeds eene jaarrente van ƒ 1100 put, en bezigt deels voor algemeene, deels voor plaatselijke oogmerken;

9^0. dat alzoo, als gevolg van het nu heerschende Stelsel (ik haal de woorden der Memorie aan) - ‘in 1861-1862 ƒ 1725.20 aan de Afdeelingen als crediet kan worden verstrekt, in mindering der verschuldigde uitkeering aan de algemeene kas; ƒ 400, boven de jaarlijksche afschrijving, werd gestort in 't Muzijkfeestenfonds; ƒ 200, boven de jaarlijksche afschrijving, kon worden toegevoegd aan de uitkeering van toelagen aan kunstenaars-weduwen (die daardoor dit jaar ƒ 1200 te verdeelen zullen bebben) en ƒ 170 kon worden ter zijde gelegd voor de voltooijing van den belangrijken catalogus der Bibliotheek; terwijl 't Reservefonds, zij 't ook weinig, toch alweder *iets* aangroeide, om in 't volgende jaar, en telken jare, alweder meér aan de Afdeelingen voor plaatselijke oogmerken te kunnen overlaten; zonder gevaar dat er middelen ontbreken om tévens de algemeene oogmerken der Maatschappij te bereiken en te vervullen;’

10^0. dat alzoo de eerlijke parallel van de ontwikkelingstijdperken der Maatschappij, sedert 1829, is tot:

1842: stelsel van localisatie, met bijna geheele achterstelling

van algemeene oogmerken - 13 Afdeelingen, 1655 leden, versnipperde kracht, inwendige verdeeldheid; rente afwerpende bezitting, met inbegrip van reserve, ƒ 9000 - ƒ 4 bijdrage voor elk lid aan de algemeene kas;
1849: worsteling om reform - 11 Afdeelingen, 1189 leden, herboren kracht, herziene Wet, hersteld finantiëel evenwigt; rentedragende bezitting ƒ 28000 - ƒ 4 bijdrage voor elk lid aan de algemeene kas;
1861: stelsel van evenredige behartiging van algemeene, zoowel als van plaatselijke oogmerken - 17 Afdeelingen, 1841 leden, zoó ruimen werkkring en daarin reeds zoo velerlei verrigt als hierboven vermeld is; rentedragende bezitting ƒ 51000 - ƒ 3.05 bijdrage voor elk lid aan de algemeene kas.

Dat alles staat te lezen in de Memorie der Maatschappij t.b.d. Toonkunst.

Mr. Pieter Wttenhaghe dat gelezen hebbende, verklaart, dat de Maatschappij een ‘Wonderkind is, voortteerende op snel (?) verworven doch slecht bewaarden naam;’ verklaart, en stoutweg, dat haar tegenwoordig stelsel *niet* is haar tegenwoordig stelsel, maar haar vroeger (en omgekeerd); verklaart dat hare neiging tot verval, 1829-1842, bloei was, hare herleving tot bloei, 1849-1861, verval is; verklaart dat ze ‘werkeloos en nutteloos’ is geworden, omdat ze *niet* gedaan heeft, wat Zij staaft wèl gedaan te hebben (bijna tot ondergaans toe), en spiegelt, haar, als het ideaal eener vruchtbare toekomst, het beeld van een noodlottig verleden voor - reconstructie van Hare middeneeuwen, toen elk Roofridder zijn eigen kleinen burgt te bouwen en te verschansen trachtte.

En zoodra Mr. Wttenhaghe dat gedaan heeft, verklaart hij nog ietwat stoutmoediger, dat ‘het stuk door het hoofdbestuur opgemaakt’ - de Memorie der feiten en cijfers - slechts ‘schijnbaar eene wederlegging, maar inderdaad eene bekrachtiging is van het beweren’: dat de M. *vroeger* een gestadigen *vooruitgang* betoonde en *thans* teekenen geeft van *achteruitgang* en *verval* - ‘en welwillend den *last van bewijs* van de schouders neemt van hen, die’ (zonder feit of cijfer aan te voeren) verzekerden, ‘dat het onnoodig is uiteen te zetten 't geen allen kennen en waarvan een ieder zich heeft kunnen overtuigen!’

En wanneer Mr. Pieter Wttenhaghe dat alles verklaard heeft, en dan de Memorie der Maatschappij (de feitelijke uiteenzetting harer geschiedenis, in verpligte verdediging tegen even onhistorischen als onredelijken aanval) verklaart te zijn de eigen loftuiting ‘van een klein mannetje met verbazend grooten kop, waarom een eigen gevlochten lauwerkrans, maar waggelend op slappe beenen en met knikkende knieën, boven de tribune uitkijkende om de toejuichingen van het publiek in te oogsten’ - dan geloof ik, dat Mr. P. zelf niet gelooft wat hij verklaart; en dat *dit* kleine jokkentje wel een beetje zonde is.

Maar Mr. P. heeft immers, op blz. 38-40 van de *Gids*, de cijfers en feiten ‘geteld en gewogen’ en te ligt bevonden?

Omtrent de feiten voerden we reeds 't een en ander aan; willen we nu de cijfers vergelijken - onder herinnering aan de drie tijdperken 1829-1842, 1843-1849, 1850-1861?

Eerst wordt, de leden niet tellende maar wegende, beweerd, dat de M. in 1861 *niet* heeft 1841, maar slechts 1739 leden. Mr. P. haalt namelijk door de 102 contribuerende Leden-kunstenaars een breede streep. Naar zijn oordeel kunnen ze ‘bezwaarlijk’ meêtellen, omdat ze boven de andere leden een privilegie hebben (aanspraak des noodig op ondersteuning) en dus enkel leden zijn geworden om de regten te genieten, die de M. - ten gevolge van haar verval? - door het stichten van een Kunstenaars-fonds hun verzekerde.

Vooral kunnen ze niet medetellen ‘bij de vergelijking met vroegere jaren, toen zulke leden met zulke regten nog niet bestonden. -’

Eerst is de vraag, of er voór 1845 geene kunstenaars leden waren der M.? Ze is moeijelijk te beantwoorden, wijl toen die leden niet afzonderlijk op 't jaarlijksch tableau werden vermeld. Gesteld echter, dat geen enkel kunstenaar voór 1845 sympathie genoeg had voor het doel, de rigting en de werkzaamheden der M., om tot haar als lid toe te treden, en alzoo de 102 tegenwoordige niet kunnen gelden bij vergelijking van het leden-tal voór 1845, om het *toegenomen* zijn van dat leden-tal te bewijzen, dan zullen ze toch wel kunnen gelden bij vergelijking der jaren van 1845 tot 1861.

En wat zien wij dan?

In 1845 12 Afdeelingen, 1369 leden. Of er onder deze al dan niet Leden-kunstenaars gevonden werden is onbekend.

In 1846 (stichtingsjaar van 't Kunstenaarsfonds) 12 Afdeelingen, 1354 leden; waaronder 17 Leden-kunstenaars.

In 1849 ('t voltooijingsjaar van de reorganisatie der M.) 11 Afdeelingen - of eigenlijk 12, de *Algemeene* meêgerekend - met 1198 leden; waaronder 37 Leden-kunstenaars.

In 1861 17 Afdeelingen met 1841 leden; waaronder 102 Leden-kunstenaars. -

Heeft Mr. P. dus wel zuiveren balans gebruikt?

Maar 't zij: de Heer Wttenhaghe ‘procrustere’ het tegenwoordig ledencijfer tot 1739; is het - wanneer het de beoordeeling der ‘werking’ van het vroeger, en van het thans, gevolgde systeem der M. betreft - is het dan wel regtvaardig het cijfer van nu, te vergelijken met dat van 1840, en daaruit, na aftrek der kunstenaarsleden, het betoog af te leiden, dat de M., nu 395 leden minder tellende dan toen, in kwijning en verval verkeert?

Half billijk reeds had Mr. P. 1846 tot vergelijkingspunt moeten kiezen. Hij zou dan bespeurd hebben, dat de M., oók bij Zijne afknotting der kunstenaarsleden, toen 1354 - 17 = 1337 leden, thans 1841 - 102 = 1739; alzoo 402 leden meér telt.

Geheel billijk echter ware 't geweest 1849 tot evenredigheid te nemen, en de uitkomst zou geweest zijn, dat de M. (toen met 1198 - 37 = 1161, thans met 1841 - 102 = 1739 leden) 678 leden heeft ‘aangewonnen’ onder den invloed van het stelsel, waarbij Mr. P. meent, dat de M. ‘zich buiten het volk stelt, zich een idealen staat van zaken schept en in al hare ondernemingen faalt.’

Nu is de beurt aan de Afdeelingen.

Mr. Wttenhaghe telt ze en weegt ze. Hij telt er in 1861 *zestien*, maar zijne telmachine schijnt evenmin in goede orde te zijn als zijn balans, want in de gedrukte tabel staan er *zeventien* met name genoemd. Toch brokkelt hij van *zijn* 16 nog eéne af, 't getal dus reducerende tot 15. De Algemeene Afdeeling, ‘sints ze slechts één lid telt’ (systeem Mr. P.; want hoe weinigen ze telle, ze telt er toch 7), mag niet meêrekenen.

Dàn, die niet exact getelde Afdeelingen wegende, zegt Mr. P.: ‘in 1842 waren er veertien, doch alle werkend, in 1861 blijven er, dwalen wij niet, zeven van de zestien’ (?) ‘geheel werkeloos, terwijl’ (*dewijl* misschien) ‘er slechts negen zijn die Uitvoeringen geven. Daarbij komt’ - let scherp, bid ik u -

‘dat verscheidene Afdeelingen ruim, sommige overruim door de Maatschappij worden gesubsidiëerd, *slechts drie ontvangen geen of bijna geen subsidie*.’

't Kurciefschrift veroorloof *ik* mij: om den Hr. P. Wttenhaghe te beter te doen opmerken, dat hij in deze laatste woorden een anachronisme maakt van ten naastenbij twintig jaar. In 1842 namelijk waren verscheidene Afdeelingen ruim, sommige overruim, en slechts 3 *niet* gesubsidiëerd, - maar in 1861, op 't oogenblik dat Mr. P. de Maatschappij in zijn weegschaal legde, is er geen enkel ruim (veel minder overruim), en zijn er van de 17 *slechts* 3 *wèl* gesubsidiëerd.

En zoo de M. door haar tegenwoordig Stelsel deze gewigtige uitkomst verkreeg, zij kocht die ‘niet’ voor verminderde werkzaamheid harer Afdeelingen.

Immers in 1842 waren er vooreerst niet 14 (Mr. P. telde al weêr mis) maar 13 Afdeelingen. Ze waren niet *alle* werkend: slechts 8 gaven Uitvoeringen. Was 't getal der uitvoeringen schijnbaar groot (21), er waren daaronder 4 schoolexamens, 12 muzijkavonden (8 te Heusden, 4 te Geertruidenberg), 3 uitvoeringen met klein orkest, 2, van grootere werken, met groot orkest.

In 1861 daarentegen gaven (*niet* 9, maar) 10 Afdeelingen 23 Uitvoeringen: 2 schoolexamens, 3 muzijkavonden, 2 uitvoeringen met klein orkest en 16, van grootere werken, met groot orkest.

Doch wanneer we dan verder zien, hoe de Hr. Wttenhaghe soms telt, opdat hij niet behoeve te wegen, en dan weder weegt, opdat hij niet behoeve te tellen - en ons ‘uit het verslag zelf’ (en als bewijs dat de M. ‘in plaats van vooruitgang allerwege blijken van verval’ toont) doet opmerken, ‘dat het getal der grootere en kleinere Uitvoeringen van de Afdeelingen te zamen genomen, sedert 1844 tot 1861, wederom van 27 tot 20 is gedaald’ - maar (zich nogmaals in de tel vergissende) 20 telt in plaats van 23, en daarna, bij 't wegen van de afmetingen en gehalte dier uitvoeringen, nalaat te vermelden, dat dit ‘in 't verslag zelf’ aldus gedrukt staat:

	Afdeelingsconcerten (meest met orkest).	**Kleinere Uitvoeringen (en examens).**
1844	7	20
1861	16	7

dan is er voor mij (zij 't welligt heel subjectief) slechts keuze

om dat te beschouwen als geschreven met erg ‘ongewasschen handen;’ of als jokkentjes, die al tamelijk groot worden.

Toch zijn dit, voor zooveel ik mij herinner, genoegzaam *al*[1] de ‘bijzonderheden en cijfers’ welke Mr. Pieter Wttenhaghe verzekert te hebben ‘getrokken uit het stuk zelf, 't welk door het Hoofdbestuur werd openbaar gemaakt,’ en welke hij aanvoert om te bewijzen: dat de M. is een ‘Wonderkind met dik hoofd en dunne beentjes: gevolgen van een slechten leefregel’ of: zonder beeldspraak, dat de M. ‘veel beweging maakt en verbazend hoog van zich zelven opgeeft, maar in vergelijking met andere kleine gezelschappen van dergelijken aard en bijzonder in verhouding tot (haar) grootsch programma al bijzonder weinig voor de wezenlijke bevordering van den kunstzin, van het muziekaal leven in Nederland, uitrigt:’ - in één woord, dat de M. ‘werkeloos en nutteloos’ is geworden, en enkel ‘als rijpe jonkvrouw een nieuw en nuttiger leven kan intreden,’ wanneer ze de geneesmiddelen wil innemen, die wel is waar, vroeger, haar op den rand van 't graf bragten, maar die thans weder, en nu ze door Mr. Wttenhaghe zijn voorgeschreven, haar redden zullen ‘van in zelfbehagen op te gaan en tot vergetelheid terug te keeren, zonder iets wezenlijks ten nutte van den lande te hebben uitgerigt.’

1 Er zijn nog wel enkele vernuftspelingen in 't opstel, b.v. op blz. 44, 47, 48, 50, enz., die een manteltje van feiten hebben omgeslagen, maar ik mag niet van de Gids vergen de geheele garderobe van de vorige maand nog eens te luchten. Eén manteltje (blz. 51) is echter te fraai, om 't niet nog even uit te halen: - de Memorie over den beweerden dwang der Wet sprekende vraagt, ‘uiterst naief’ volgens Mr. P. ‘is er dwang, waarin verschilt hij van 't Voorstel 's Gravenhage?’ Prijsvragen en Wedstrijd toch kunnen facultatief en, *gelijk tot nog toe, alle* werkzaamheden, *door de Algemeene Vergadering* vastgesteld worden: verpligt blijft dan enkel de naauw noemenswaarde afschrijving op 't Reservefonds; naauw noemenswaard omdat ⅘ dier afschrijving als Credict tot de afdeelingen terugkeert. Verpligt blijven dan enkel de afschrijvingen op *Muzijkfeesten fonds, kunstenaars-* en *bibliotheek-fonds*. Wil 's Gravenhage iets anders?’
Dan antwoordt Mr. Pieter Wttenhaghe: Of 's Gravenhage iets anders wil; hoe kunt ge zoo ‘naief’ vragen? 's Gravenhage wil - ‘exactement la même chose, excepté que c'est tout le contraire.’ ‘Men bedenke eenvoudig, dat die Afdeeling de uitgaven bij jaarlijksche begrooting door de Algemeene Vergadering wil doen beslissen en er geene “andere” *verpligte* posten op brengen dan’ (och! ik waag het, en zet twéé uitroepingsteekens!) ‘dan de gelden voor een nader te houden *muziekfeest*, de bijdragen voor het *Ondersteuningsfonds* en de uitgaven voor de muziekale *bibliotheek*.’

Ik zou hier veilig kunnen eindigen; maar er staan nog twee stellige zondetjes op blz. 37, die opmerkenswaard zijn.

1°. Ofschoon de Memorie officiëel door Hoofdbestuurderen der Maatschappij onder de Punten van Beschrijving voor de Algemeene Vergadering is gebragt en bepaaldelijk ‘van hunnentwege’ door den Hoofdbestuurder Secretaris is onderteekend, verklaart Mr. Wttenhage, dat dit stuk ‘blijkbaar door den Secretaris is geredigeerd; dat wel de inhoud, maar moeijelijk de gansche vorm, althans niet elke uitdrukking, op rekening van het Hoofdbestuur kan worden gesteld en dat het geheel individueel karakter van het stuk te zeer duidt op eene persoonlijke ontstemdheid om aan de gemeenschappelijke werkzaamheid van een kollegie geweten te worden.’

Met andere woorden: terwijl Hoofdbestuurderen verklaren: *dit* is, ten gevolge van onze ervaring, onze overtuiging; en wij achten ons verpligt die zoó uit te spreken als we 't doen: verzekert Mr. P. aan Hoofdbestuurderen (en aan 't Publiek), dat hunne overtuiging niet is hunne overtuiging; dat niet *zij* die overtuiging uitspreken, maar dat de Secretaris het doet, ja! dat, al verklaren zij het tegendeel, zij die overtuiging niet zoó hebben ‘kunnen’ uitspreken, ‘wijl de hevigheid en hartstogtelijkheid van het vertoog te zeer duiden op persoonlijke ontstemdheid’ enz.

Of zulk een systeem van schriftverklaring door de Engelschen a fair one genoemd zou worden?

2°. ‘De redacteur der Memorie heeft zijn vertoog niet rustig, niet kalm, maar in eene soort van opgewondenheid geschreven, van daar dat hij wel eens vergeet den aard en de beteekenis der feiten, uit welke hij besluiten trekt, en ook nu en dan feiten ter *zijner* (?) verantwoording aanvoert, die eer tegen dan voor *hem* schijnen te pleiten.’ ‘Wij vinden gaarne voor deze en dergelijke blijken van gemis aan de noodige bedaardheid eene verontschuldiging in den geheel belangeloozen ijver voor het heil der Maatschappij, welke den anders ook treffelijken schrijver steeds bezielt, maar de kritiek door *hem zelven* ingeroepen’, enz. enz.

Système d'isolement complet! - Doch afgescheiden daarvan, en ter zijde gelaten of iemand, en bepaaldelijk of Mr. P., het regt heeft om te onderstellen, en de onheuschheid mag begaan van te beweren, dat eene, namens een kollegie uitgebragte, Memorie *niet* de uitdrukking der overtuiging van dat ‘kollegie’ is,

noch zijn *kan*, had Mr. Wttenhaghe de beschuldiging, dat het ‘vertoog niet rustig, niet kalm, maar in eene soort van opgewondenheid is geschreven’, toch wel dienen te toetsen aan de hem (zooals zijne recensie bewijst) bekende omstandigheden, onder welke het Hoofdbestuur genoodzaakt was die Memorie te stellen en in druk te geven.

Of zou hij misschien niet weten, of niet uit de dagteekening der Stukken bespeurd hebben, dat de Memorie der Afdeeling 's Gravenhage (op welke die des Hoofdbestuurs repliek is), in plaats van op 1^{0} Junij, gelijk de wet eischt, eerst op den 10^{den} September door de Afdeeling aan het Hoofdbestuur is gezonden, terwijl toch dat Hoofdbestuur, evenzeer volgens de wet, verpligt was op den 1sten October de Punten van Beschrijving aan de Afdeelingen te doen toekomen?

Twintig dagen, om de Memorie van 's Hage te lezen, te overwegen, te beantwoorden; dat antwoord, in en als *Kollegie*, vast te stellen, het geheel te doen zetten in p.m. 4 bladen druks, te doen drukken in ruim 2000 exemplaren en deels op 1, deels op 8 Oct. te verzenden aan bijna 2000 leden in zeventien Afdeelingen: - twintig dagen tot dat alles en dan nog onder den indruk van, door gebrek aan juist inzigt in de Geschiedenis der Maatschappij, misschien in eén dag te zien omverwerpen, wat met liefde en zorg in Twintig Jaar was opgebouwd - Twintig dagen tot en onder dat alles....

Ik zou den Mr. Pieter willen kennen, die in staat was *dàt* ‘rustig en kalm en zonder eene soort van opgewondenheid’ te doen, of die, ware hij al zelf zulk een *Wonderman*, zoó onbarmhartig zou zijn voor 't wat onrustiger *Wonderkind*, dat hij thans tot betere opvoeding ter schole heeft genomen! -

Welke paedagogische beginselen hij bij die rationeler opvoeding ten grondslag wil leggen, en op welke wijze Hij ‘te gemoet wil komen aan de klagt van het Bestuur en zijnen Secretaris (?): dat tot nog toe door de openbare kritiek de geschikte middelen *niet* werden aangeduid, om de Maatschappij tot hooger staat van bloei dan haren tegenwoordigen op te voeren’ leze en herleze elk in de zeven magere (door geheel de Geschiedenis der M. weêrsprokene) raadgevingen op blz. 54.

Ik heb mij hier enkel gehouden aan de cijfers en feiten door Mr. Wttenhaghe aangevoerd, omdat déze moeijelijk te controleren zijn door hen, die van de Geschiedenis der M. geene opzettelijke studie kunnen of willen maken. - Wat buiten die cijfers en feiten in het opstel des Heeren Wtten-

haghe staat, komt mij voor ('k geef de meening echter al weder voor gansch subjectief) te zijn declamatorische gevolgtrekking uit valsche praemissen - of geestigheden, die vaak de waarheid, meestal de betamelijkheid, voorbijloopen - maar valt in elk geval onder het bereik van elks oordeel.

Op dat onpartijdig oordeel beroep ik mij ten slotte om te beslissen over het levensbeginsel waaraan de M. in de laatste 20 jaar vasthield - over het stervensbeginsel, dat Mr. Wttenhaghe haar thans als panacee wil ingieten.

Immers wanneer de Memorie, 't punt van 't *Reservefonds* behandelende, er op wijst, dat de Interessen van dat Fonds sedert 1854 gebezigd zijn, ‘om de uitkeering der Afdeelingen aan de Algemeene kas telken jare te verminderen’ en alzoo, ‘niet minder stellig, doch veel veiliger’ te bereiken, wat men thans door eene jaarlijksche quotisatie der leden (de *geldkwestie* telkens op den voórgrond brengende) bereiken wil, dan wijst die Memorie tevens op het gewigt der grondbestemming van dat Fonds: - ‘die Intressen (in tijden van spanning of kwijning door bijzondere omstandigheden) te *kunnen* bezigen tot het in stand houden van haar Organisme en voornaamste werkzaamheden; tòt die tijden door betere vervangen zijn;’

En wanneer de Memorie dan aantoont, hoe het bestaan van dat Reservefonds, in de moeijelijke jaren van 1842-1849, meermalen tot bemoediging heeft gestrekt van hen, welke den strijd voerden voór de reorganisatie der M. en tegen de egoistische, met ondergang dreigende ‘Afdeelingsverhoudingen en Afdeelingsvrijheden’ van het voorafgaande tijdvak: - tot bemoediging heeft gestrekt bij 't, tegenover scherpen tegenstand, met zoóveel kracht doortasten, dat men zelfs niet terugdeinsde voor het gevaar vele Afdeelingen zich van de M. te zien ‘afscheiden,’ en misschien, tot ‘tijdelijk behoud’ van haar Organisme, de toevlugt te moeten nemen tot de Interessen van het Reservefonds;

En wanneer de Memorie, die worsteling, en der M., sédert vastgehouden, nieuw levensbeginsel, reeds gekarakteriseerd hebbende als een kamp met den Erfvijand van alles goeds, maar in 't bijzonder den Erfvijand der M.: zucht naar *persoonlijk* voordeel en genot; onwil tot offers voor eene *algemeene* zaak; - vervolgens zegt[1]:

1 Ik geef hier de woorden der Memorie zelve, zoó ‘gelardeerd met uitroepingsteekens, kurcieven en kapitalen’ als waarover Mr. P. zich en niet ten onregte (want het is bont genoeg!) beklaagt - eenigzins echter daarbij vergetende, dat het stuk wel wat scherp in 't oog moest doen vallen, wat binnen *weinige* dagen - daar zet ik waarlijk zelf een ‘kurcief!’ - eene Wetgevende Vergadering tot grond van Besluit kon strekken.

‘Gelukkig evenwel zegevierde de wijsheid en 't omzigtig beleid der Algemeene Vergaderingen van dat tijdvak. De Maatschappij, ofschoon tot in hare diepte omgewoeld, en in 1849 tot het laagste cijfer van Leden (sedert haar Stichtingsjaar) gedaald, overwon, hield zich staande, en trad, van 1850 tot op Heden (wat men ook van 't *tegendeel* beweere!), een *nieuw* en *krachtig* leven in. Wel herhaalde zich *elk* jaar, in meerdere of mindere mate, de kamp met het eigenbelang: dat enkel voordeel en genot van de Maatschappij wilde trekken; met de zucht naar vrijheid: om *alles* te mogen doen voor *zich zelve*, weinig of *niets* voor de MAATSCHAPPIJ; met het van hare uitdrukkelijke bestemming vervreemden der *Subsidiën;* met het *onwettig* tot de Uitvoeringen toelaten van Personen, die geene l e d e n der Maatschappij waren; met het miskennen en misbruiken van het doel waartoe hare *Bibliotheek* was opgerigt; met de beperktheid: die weinig of niets óverheeft voor aanmoediging van Compositie, voor 't uitgeven van Nederlandsche Toonwerken, voor 't opleiden van *jeugdige*, het tijdelijk ondersteunen van voor 't oogenblik *hulpbehoevende Kunstenaars*, het duurzaam steunen van *Kunstenaars-Weduwen* en *Kinderen:* - in één woord, die weinig of niets óverheeft voor de *algemeene* oogmerken der MAATSCHAPPIJ! - Doch, hoe dikwijls die kamp zich ook herhalen moest, *elk* jaar, (steeds rustig steunende op het *bezit* en de *bestemming* van haar RESERVE-FONDS) *won* de Maatschappij een *weinig* - elk jaar kon zij alvast een *deel* dier *algemeene* oogmerken volvoeren - en thans, in 1861, (hare Geschiedenis *bewijst* het onzes inziens *onweêrsprekelijk!*) kan zij juist geacht worden, na làng wankelen, voor 't EERST vast te staan, en - mits men thans haar HANDHAVE in hare HOOFDBEGINSELEN en HOOFDRIGTINGEN ('t geen *verbetering* van *bijzonderheden* en *vormen* niet *uitsluit!*) - binnen *weinige* jaren de *duurzame* en *rijke* vrucht te zullen plukken van *Haren* DERTIGJARIGEN OORLOG! -

Wil men die weinige jaren niet met *eenig* geduld afwachten?’

Dan antwoordt in ‘Tendenz’ Mr. P. Wttenhage: Neen! -

En wanneer hij nu ons volk gekarakteriseerd heeft, eerst (op blz. 27):

‘als geene aesthetisch gevormde en allerminst muziekaal ontwikkelde natie;’

dan (op blz. 30)

als een volk, dat ‘nog geenszins den vereischten graad van ontwikkeling heeft bereikt’ om ‘muziekaal reeds tamelijk beschaafd’ geacht te worden;

dan (op blz. 31)

als een volk ‘dat niet muziekaal is’ en ‘nog geen zin heeft voor de kunst;’

eindelijk (op blz. 56)

als ‘wel is waar nog geene aesthetisch gevormde natie, maar evenmin volstrekt onaesthetisch van aanleg, en die vatbaarheid genoeg toont voor hoogere ontwikkeling, ook uit het oogpunt der kunst;’ (?)

dan leidt hij - vermoedelijk uit die karakterteekening, en uit de Geschiedenis der M. - de navolgende cursorisch verspreide raadgevingen af, als grondslagen der verandering, *die geen uitstel duldt:*

De M. ‘moet aan de menschen waar geven voor hun geld. Zeg niet dat die zelfzuchtige menschen, die nu eenmaal waar voor hun geld willen hebben, ook niet waardig zijn in eene zoo hoog verhevene, door zulke nobele bedoelingen bezielde Maatschappij als die tot Bevordering der Toonkunst te worden opgenomen.’ ‘Wanneer eene Vereeniging tot het een of ander doel met geen andere dan nobele menschen te maken wil hebben, dan kan ze lang wachten, eer ze iets wezenlijks tot stand brengt.’ ‘Mompelt een lid, wien ge een catalogus der Bibliotheek toezendt met den eisch om 25 cents, zoo iets van: ‘afzetterij, zoo als bij al die dingen’ - zijn de Afdeelingen te onvreden, dat ze (opdat ieder Lid kosteloos een exemplaar van 't Album verkrijge) 18¼ cent per lid hebben uit te keeren, en ‘zouden althans de grootere daarvoor bij eene Uitvoering een solist kunnen hebben, of er eenig bruikbaar werk voor kunnen aankoopen - wat baat het of de Memorie zulke leden en zulke Afdeelingen niet onder de “betere meerderheid” wil gerangschikt zien? Ook met de “slechten” hebt ge te doen, sinds ze uw kas helpen stijven.’[1] - Vare de Memorie uit tegen

1 Geen Plagiaat van Goethe's idee, ‘dass man dem Publicum keine grössere Achtung beweise, als wenn man es nicht wie Pöbel behandelt.’

de lieden, die ‘met geen nobeler bedoeling dan zich te vermaken lid der M. worden,’ ook *die* lieden zijn het, ‘die geld in de schatkist brengen.’ - De jaarlijksche bijdragen der Afdeelingen moeten verminderd, het ‘verbod’ om personen, die geen ‘Leden’ zijn, tot hare uitvoeringen toe te laten, moet opgeheven worden. - De Afdeelingen behooren zelve te weten hoe ze 't best de belangen der M. kunnen bevorderen; noch Hoofdbestuur, noch Algemeene Vergadering (??) kan het voor haar uitmaken. ‘Werd deze eenvoudige (?) waarheid wat beter in 't oog gehouden, er zouden waarschijnlijk vrij wat minder afdeelingen in verval geraken en te gronde gaan’ (NB. Vergelijk hierboven blz. 5, regel 1 en 2 van boven?). - ‘Vrijheid, vereenvoudiging, bezuiniging, - ziedaar de drie Hoofdbeginselen, die het tegenwoordige “onregtvaardige en noodlottige socialistische stelsel” moeten vervangen.’

De Memorie der Maatschappij besluit met deze woorden:

‘Hoofdbestuurderen laten met vertrouwen aan de Maatschappij en aan hare Vertegenwoordigers de keuze tusschen de glibberige helling van *zulk* eene Toekomst en tusschen 't (zij 't met inspanning!) bereikbaar toppunt van *die*, naar welke zij op de grondslagen harer *tegenwoordige* Wets-rigting en Wets-inrigting streeft.’ -

Ook *ik* vraag, wanneer men neigt tot het ideaal van Mr. P., of 't dan niet nòg rationeler ware, aan al de leden en aan al de Afdeelingen al hun geld te laten: m.a.w. in 't geheel geene Maatschappij te hebben, maar afzonderlijke Concertondernemingen in elke stad onzes lands? Wil men echter eene Maatschappij, en is men, als de leider en bewaker oók van het hoogere, waar *elk* zedelijk ligchaam naar te streven heeft, door het vertrouwen der leden tot haar of harer Afdeelingen bestier geroepen, dan vraag ik, wanneer er gekozen moet worden tusschen het stelsel der Memorie en dat van Mr. Pieter Wttenhaghe: aan welke zijde er waarachtig levensbeginsel is, aan welke zijde kiem van smadelijken dood?

Dr. JAN VAN AMSTEL.

Een nieuw middel tot verzoening van geloof en wetenschap.

Dr. J.J. Prins, de Realiteit van 's Heeren opstanding uit de dooden, kritisch onderzocht, historisch gewaardeerd en dogmatisch beoordeeld. Leiden, P. Engels. 1861.

De Hoogleeraar Prins heeft gehoopt door dit geschrift licht te verspreiden over een wel algemeen besproken, maar niet altijd en overal wèl besproken onderwerp. Vrij algemeen ontbreekt nog, volgens hem, de gewenschte vastheid van overtuiging omtrent de historische zekerheid van 's Heeren opstanding en het belang dat, uit een religieus-dogmatisch oogpunt, aan de erkenning van dit feit al of niet moet worden toegeschreven. ‘Door eene bevredigende behandeling dezer twistvraag zou eene ware dienst bewezen worden aan de Christelijke, bepaaldelijk aan de hervormde kerk in ons vaderland.’ Het laatste zeker niet het minst wegens de in de synode dier kerk ten vorigen jare geopperde vraag: ‘of een kandidaat, die de opstanding van Jezus Christus als historisch feit ontkent, tot de predikdienst kan worden toegelaten.’ Het eerste omdat die ‘twistvraag’ tot de questions brûlantes van onze dagen behoort, waarin ieder Christen als gedwongen wordt partij te kiezen. Zoo hadden ook bestuurders van het Haagsch Genootschap het begrepen, getuige de door hen in 1860 uitgeschreven prijsvraag, waarvan de drie hoofddeelen door den Hoogleeraar, blijkens den hierboven vermelden titel, werden overgenomen.

Prof. Prins maakt er dan ook geen geheim van, dat hij door

de uitnoodiging van het Haagsch Genootschap is opgewekt de opstandingskwestie uit het aangehaalde drieledige oogpunt te gaan behandelen, ja zelfs het voornemen had opgevat, zijn werk voor het genootschap te bestemmen. Intusschen, terwijl men telkens stouter te voorschijn trad met ontkenning van de realiteit van 's Heeren opstanding, nadat op het jongste paaschfeest de gemeente vrij ongepast in de zaak gemengd en daardoor in niet geringe mate verontrust was, zweeg, misschien ook ten gevolge van de uitgeschreven Prijsvraag, de openbare tegenspraak. In dezen staat van zaken veranderde hij van plan en besloot tot eene dadelijke uitgave op eigen naam. ‘Ik berekende,’ zoo berigt hij in de Voorrede, ‘dat er ook bij den meest gunstigen uitslag, ongeveer een jaar verloopen moest, eer de uitspraak openbaar werd, en in dat geval nog weder een geruime tijd, eer het bekroonde antwoord door den druk werd gemeen gemaakt. Zoo zou het vraagstuk van gedaante veranderd kunnen zijn of voor velen misschien zijn belang verloren hebben, vóór dat het, naar de behoefte onzer dagen, naar eisch besproken ware in openbaren geschrifte. Hier kwam nog bij, dat ik in mijne betrekking meermalen geroepen, om mijn gevoelen over dit belangrijk twistpunt onbewimpeld uit te spreken, ook ten gevalle mijner leerlingen niet op den duur mogt laten wachten op de meer uitvoerige blootlegging der gronden, waarop het rust.’

Ziedaar de geschiedenis van het ontstaan van dit boek, zoo veel mogelijk met des Schrijvers eigen woorden verhaald. Er is in die laatstelijk meêgedeelde woorden het een en ander, waaromtrent wij gaarne nadere toelichting ontvingen. Zoo was ons het naauwe verband tusschen 's Hoogleeraars roeping om zijnen leerlingen en anderen niet genoemden personen zijn gevoelen onbewimpeld en met opgave van gronden te zeggen, en de *uitgave* van dit geschrift niet volkomen duidelijk. Die uitgave toch is eene *publiek*making. Wat de Hoogleeraar *in zijne betrekking* te doen heeft, daarmede heeft het groote publiek regtstreeks niet te maken. Maar deze duisterheid is van ondergeschikt belang. Van meer gewigt welligt is een andere bedenking, die bij mij opkwam onder het lezen van deze Voorrede. Zij is deze. Naar wij hoorden was de Schrijver overtuigd met de uitgave van zijn werk niet te mogen dralen. Hij voelde zich geroepen en verpligt zijne stem te doen hooren, ten einde zoo mogelijk het kwaad te weren, door de *vrij ongepaste* paaschpre-

ken en de *telkens stouter te voorschijn tredende ontkenning* aangerigt. De gemeente moest gerustgesteld, de ontkenning gebreideld worden. Hier stil te zitten en te zwijgen ware onverantwoordelijk. De question brûlante diende nu, nu terstond aangevat om het dreigende kwaad te stuiten. Daarom niet gewacht totdat het Haagsche Genootschap dit antwoord zal hebben bekroond en uitgegeven! Alligt kwame het dan te laat. - Volkomen begrijpen wij dien drang in hem, die ten volle zeker is van zijne zaak en vertrouwt dat hij met zijn geschrift eene bijdrage zal leveren tot wegneming van de verschijnselen waarover hij zich bedroeft. Maar onverklaarbaar is ons die haast in iemand, die niet alleen in dezelfde voorrede spreekt van het g e w a a g d e zijner taak, en een streng oordeel verwacht over zijn werk van verschillende kanten; - maar die het zelfs waarschijnlijk acht dat hij het niemand der strijdende partijen geheel naar den zin zal maken. Het verrassende van zoodanige ontboezeming is hierin gelegen, dat uit het voorafgaande scheen te blijken, dat de Hoogleeraar eenvoudig partij dacht te trekken *voor* de ter kwader uur verontruste gemeente, en *een krachtig woord had te rigten* TEGEN '*de ontkenning*', terwijl het nu uitkomt, dat de Hoogleeraar een standpunt heeft ingenomen, waarbij hij het niemand der strijdende partijen naar den zin denkt te doen, natuurlijk, omdat hij met geen dier partijen gemeene zaak wil maken.

Maar - wie weet! - misschien is juist daarom Prof. Prins de geschikte bemiddelaar in de questie! - Zoo denkt men alligt, en zoo heeft misschien de Schrijver zelf gedacht toen hij zulk een ongeduldig verlangen in zich voelde branden om zijne beschouwingen als die van een *onpartijdige* publiek te maken. Maar wat beteekent hier onpartijdig? Waar zoeken wij die strijdende partijen, tot welke Prof. Prins niet behoort? Men kan zich denken òf de partijen afgescheiden van de door haar verontruste gemeente, òf de gemeente zelve door de opgerezen twistvragen in partijen verdeeld. Hoe heeft zich de Hoogleeraar de zaak voorgesteld? Wat beteekent het, als hij zegt: OP MIJN STANDPUNT heb ik het ligt niemand volkomen naar den zin gemaakt? Dit zie ik, dat Prof. Prins zijn standpunt heeft gekozen *buiten* de strijdende partijen. Maar om met goed gevolg als bemiddelaar op te treden, dient men op de hoogte der partijen te zijn, ja in zekeren zin ook *boven* de partijen te staan en zulks wel in de eerste plaats door ze goed te verstaan en

de punten van verschil zoowel als die van overéénkomst en aanknooping behoorlijk te hebben opgemerkt. Nu is het mij wel uit de lezing van deze verhandeling duidelijk geworden, dat de geachte Schrijver met de meest mogelijke kalmte en bezadigdheid, zonder een schijn van hartstogt of bitterheid, de meeningen bespreekt van de ‘ontkennende’ partij, welke hij bestrijdt; wel ontdekte ik nergens een zweem van die onwaardige menschenvrees, die, onder den schijn van liefde tot de gemeente, haar in hare gebreken vleit; - maar ik vermeen tevens uit 's Hoogleeraars geschrift te mogen opmaken, dat het door hem ingenomen standpunt niet *hoog* genoeg was om van daaruit den strijd behoorlijk te overzien en dat hét daaraan moet worden toegeschreven, als zijne beschouwingen haar bevredigend doel missen.

Ik wil trachten den geachten Schrijver in kalmte en welwillendheid te evenaren, en zal mij er op toeleggen niet minder bepaald en duidelijk in mijne uitdrukkingen te zijn, wanneer ik te dezer plaatse tracht aan te toonen, dat op zijn standpunt Prof. Prins in waarheid het niemand der strijders volkomen naar den zin kon doen, en van het beproefde middel tot verzoening van geloof en wetenschap slechts weinig heil te wachten is. Ik stel mij daarbij niet als eerst te bereiken doel voor, den Hoogleeraar zelven te overtuigen. Hij heeft natuurlijk dit zijn standpunt, als het, in zijn oog, alleen goede, gekozen en gehandhaafd. Zoo voelde hij zich gedrongen tot den volke te spreken, om te kunnen zeggen: ‘*dixi et salvavi animam meam*,’ al was het ook, dat hij op weinig toejuiching mogt rekenen. Hij zou spreken voor de regten der wetenschap en dat in een zaak, die slechts genoemd behoeft te worden om velen in de gemeente jammerend en weeklagend te doen uitroepen: ‘Men wil ons onzen Heer ontnemen!’ Hij zou intusschen ook hun niet kunnen behagen, die, ‘telkens stouter wordende’, aan de wetenschap het regt meenen te mogen ontleenen, de realiteit van het feit in questie te ontkennen. Tegenover hen zou hij een *veto* hebben uit te brengen, een *veto* in naam der wetenschap. - En mogten er nu nog velen in den lande zijn aan wie èn het regt der wetenschap heilig èn de realiteit der opstanding als grond voor hun geloof boven alles dierbaar is - ook hen zou hij moeten bedroeven door te zeggen: wel heb ik, naar de inspraak van mijn wetenschappelijk geweten, de realiteit van het feit u

behoorlijk bewezen; maar, of gij daarop, als op een wetenschappelijk geconstateerd feit, ook veel, zeer veel - het ontstaan van de geheele Christelijke kerk b.v. - moogt bouwen: - in dat feit den grond voor uw Christelijk geloof te erkennen, - als vriend moet ik het u met allen ernst verbieden.

Dat hij op zulk een standpunt aan velen ergernis, aan weinigen voldoening en bevrediging zou geven, dit zag Prof. Prins vooruit. Was het niet, alsof hij - die dan toch naar waarheid kon betuigen: 'het was mij niet te doen om iemand te behagen' - was het niet alsof hij inderdaad twee heeren tegelijk zocht te dienen: een anti-geloovige wetenschap en een anti-wetenschappelijk geloof? Zoo was het inderdaad. En op dit punt ben ik het zeker met mijn geachten ambtgenoot even volkomen ééns, als wij het onééns zouden blijken te zijn, waar het er op aan kwam den meerderen of minderen grond voor dien schijn aan te geven. Hij zou waarschijnlijk zeggen: ik behaag daarom aan geen der partijen, omdat ik de eenzijdigheid, de bekrompenheid, met één woord: de partijdigheid van geen der partijen kan deelen. Ik schijn op twee gedachten te hinken, omdat ik in de zoogenaamde wetenschap van dezen veel *on*wetenschappelijks - in het zoogenaamde geloof van genen niet weinig beginselen des *on*geloofs heb ontdekt en daarom noch met *die* wetenschap, noch met *dat* geloof onvoorwaardelijk kan vrede hebben. - Ik daarentegen, nu mijn oordeel in deze is gevraagd, moet zeggen: ieder hebbe *zijne* wetenschap en *zijn* geloof; ieder zie toe, dat hij zijn voordeel doe met geloof en wetenschap van anderen, naar hetgeen zij goeds zoowel als naar hetgeen zij verwerpelijks mogen hebben; maar niemand, die in zijne betrekking van Hoogleeraar in de godgeleerdheid zich geroepen ziet over de wetenschap en het geloof van anderen in het publiek een oordeel uit te brengen, verzuime behoorlijk in te dringen in het wezen van dat geloof en die wetenschap; geen dusdanig beoordeelaar zij overmatig bevreesd *te laat* te komen, en kome met zijn oordeel liever in het geheel niet, dan *te vroeg*[1].

Zal het de strijdende partijen bevredigen, als iemand in zijne betrekking van deskundige zich in het geschil mengt en, ja

1 Mogt men van deze mijne beoordeeling hetzelfde zeggen, men bewijze mij en der wetenschap de goede dienst en toone mij mijne fouten. Ik zal er dankbaar voor zijn.

op kalmen, maar tevens zeer gedecideerden toon zegt: ‘ik kan niet langer dien strijd werkeloos aanzien; de gemeente wordt noodeloos verontrust; de wetenschap wordt slecht gediend; ik mag niet langer verzwijgen, dat de geheele strijd nutteloos is, daar de wetenschap geen regt geeft tot ontkenning van de aan het geloof dierbare realiteit, en het geloof geen regt heeft zich te laten verontrusten over eene realiteit, die haar door de wetenschap zou kunnen worden ontnomen. De geheele strijd is op eene der wetenschap en het geloof onwaardige wijze gevoerd. Legt daarom de wapens neêr!’ - Er is waarlijk geen bijzondere profetische gave toe noodig, om te kunnen voorspellen: dáárom zal niemand de wapens neêrleggen. Wat de gemeente betreft, zij zou niet zoo verontrust zijn, als ze niet gevoelde, dat het hier een grondbeginsel gold voor haar geheele godsdienstige leven; wie in haar zwakgeloovig genoeg zijn om de zekerheid van het historisch feit der opstanding niet te kunnen missen, zij zullen er niets van begrijpen, hoe een hoogleeraar in de godgeleerdheid opzettelijk een boek kan gaan schrijven over de realiteit van het feit, als hij toch van voornemen was het geloof aan dat feit tot een bezit van weelde te verklaren voor den tegenwoordig levenden Christen, wien het verboden wordt in het feit datgene te gaan zoeken, waarom het hemzelven bijzonder belangrijk scheen. En de wetenschappelijke bestrijders van het feit? Zoo ver ik ze meen te kennen uit hetgeen zij geleverd hebben, geloof ik gerust van hen te mogen aannemen, dat zij door den aanval hier tegen hen gerigt niet tot andere gedachten zullen gebragt worden, daar 1° de door hun antagonist aangewende en als de eenig ware geprezene methode sinds lang bij hen veroordeeld is; daar 2^{0} hunne bedenkingen niet naar eisch zijn gewaardeerd en 3^{0} het resultaat der beschouwing tot hunne bevrediging hun voorgesteld hun ten eenenmale onvoldoende moet voorkomen.

Ik vraag de vrijheid om dit mijn gevoelen over de waarde die 's Hoogleeraars arbeid moet hebben in de oogen der wetenschappelijke bestrijders van de realiteit in questie, eenigermate te motiveren, zonder mij den dwang aan te doen, van eerst alles wat tot N°. 1 behoort, bij te brengen, dan voor het tweede punt de stof te verzamelen om eerst aan het slot met het derde voor den dag te komen. Dit toch zou tot schade van de beknoptheid zijn, daar we zoodoende dezelfde zaak hier en daar zouden moeten herhalen. Liever deel ik achtereenvolgens meê

wat bij het doorloopen van het werkje mijne aandacht bijzonder tot zich trok. Mijne lezers mogen dan op hun beurt beoordeelen, of ik al of niet grond had voor mijn drieledig oordeel.

Prof. Prins vangt zijn *eerste deel* (onderzoek naar de realiteit, enz., op grond der geturgenissen van het N.T.) met de volgende opmerking aan: ‘Het geldt hier een vraag van zuiver geschiedkundigen aard.... Onwijsgeerig is het, bij zulk een onderzoek vóór af te willen uitmaken, wat op een bepaald tijdstip al of niet geschied kan zijn. Niet slechts is het te eenemale onmogelijk daaromtrent iets met zekerheid vast te stellen; maar juist het historisch onderzoek, waarom het hier te doen is, zou daardoor, nog eer het werd ingesteld, overbodig zijn gemaakt, of althans in elk geval ophouden volkomen onpartijdig te zijn. Eerst later, wanneer dat onderzoek is afgeloopen, moge de wijsbegeerte het werkelijk gebeurde trachten te begrijpen en te verklaren, bij dat onderzoek zelf heeft zij slechts onzen blik te scherpen en ons in staat te stellen, om op oordeelkundige gronden de slotsom op te maken.’

Ik zal hier niet herhalen wat in den laatsten tijd al zoo in het midden is gebragt over de verhouding tusschen wijsbegeerte en geschiedenis, maar kan toch niet nalaten te wijzen op eene onjuistheid, die, naar het mij voorkomt des schrijvers stelling ontsiert. Het is nog nooit iemand - met wien het althans de moeite waard was te redeneren - in het hoofd gekomen in ernst te beweren: ‘bepaal mij een tijdstip en ik zal u a priori gaan zeggen wat daarop heeft kunnen gebeuren.’ Het is ook eigenlijk reeds geen zuiver aprioristische questie meer, als er gevraagd wordt: wat kan op dit of dat bepaalde tijdstip al of niet gebeurd zijn? Immers, al wil ik ook nog zoo aprioristisch te werk gaan, in de vraag zelve is reeds een aposterioristisch bestanddeel opgenomen, dat misschien - wel beschouwd - tevens het verlangde antwoord in zich bevat. Als ik namelijk spreek van een *bepaald* tijdstip, dan hangt het maar van de wijze dier *bepaaldheid* af, of ik al of niet kan zeggen wat daarin al of niet gebeurd kan zijn. B.v.: de vraag zij: wat kan er al en wat niet gebeurd zijn bij de verwoesting van den tweeden tempel te Jeruzalem? Dan is óf die geheele vraag voor mij onverstaanbaar (ingeval ik namelijk van die verwoesting niets weet), óf ik maak regtstreeks uit mijne aposterioristische kennis van het bedoelde feit op, dat

bij voorbeeld toen wel geen groote voorraad van spijs enz. in de stad kan zijn geweest; dat zeer velen van Jeruzalem's inwoners, die bij den aanvang van het beleg nog in leven waren, den overwinnenden Titus bij zijn intogt in de stad niet kunnen hebben begroet, enz. enz. Zeker zijn er ontelbaar veel dingen, waarvan ik niet bepalen kan, of zij op dat tijdstip al of niet gebeurd zijn; maar ontelbaar ook zijn de dingen waarvan ik vóóraf - (dat beteekent hier: zonder *verder* historisch onderzoek - want er moet toch altoos eenige kennis van het bepaalde tijdstip reeds aanwezig zijn, wil ik niet als een krankzinnige er over spreken) - ontelbaar, zeide ik, zijn ook de dingen, waarvan ik vooraf zeggen kan: *zij kunnen* of *zij kunnen niet* op dat tijdstip geschied zijn. Gaarne geef ik toe, dat het denkbaar is, dat iemand, na eene slechts oppervlakkige bestudering der historische bescheiden, die over de bijzonderheden van eenige gebeurtenis licht kunnen verspreiden, het gebrekkige in zijne aldus verkregen kennis gaat aanvullen met gissing en divinatie en dan, ten aanzien dier gewrochten zijner fantasié, durft verzekeren: ‘Zóó moet alles toen zijn toegegaan: - wat nu ook verder het naauwgezette onderzoek uit de historische documenten moge voor den dag brengen, ik neem niets terug van mijne beschouwing: want zij is onfeilbaar; anders dan i k gegist heb, dat zich de omstandigheden hebben toegedragen, *kunnen* zij onmogelijk hebben plaats gehad.’ Zoo iets is denkbaar. Maar zal het de moeite waard mogen heeten, tegen zulke dwaasheid opzettelijk te veld te trekken? Eischte het onderwerp door Prof. Prins behandeld, dat met de afwering van zulk een, ik zeg niet: onwijsgeerige, maar ongerijmde handclwijze de arbeid werd aangevangen? Wie heeft dan hier zich schuldig gemaakt aan het bedoelde kwaad? Zij, die gezegd worden tot de partij der ontkenning te behooren? Het is wel verre vandaar. Zij beweren niet: op dit of dat tijdstip kon er geen opstanding van een gestorvene plaats hebben. Hunne stelling is eene algemeene en luidt: werkelijk gestorvenen staan niet op uit hun graf. Is dit een aprioristische stelling? Welnu, dan geve men dien naam ook maar aan alle algemeene wetten die uit de ervaringswetenschappen per inductionem zijn afgeleid. In geen geval mag het onwijsgeeriger heeten bij het historisch onderzoek van eenig punt vooraf vast te stellen: ‘ook op dit tijdstip zullen de wetten, die alom en ten allen tijde bestonden, niet zijn opgeheven’,

dan omgekeerd: ‘op dit tijdstip alleen *kan* gebeurd zijn wat anders nooit geschiedde.’ Ik weet wel: ook de ervarings wetenschappen hebben van tijd tot tijd hare wetten aan herziening moeten onderwerpen, en het is zeer heilzaam, dat ook op dat gebied nooit vergeten worde, dat de inductieve methode zelve, langs welke die algemeene resultaten verkregen werden, de revisie voortdurend blijft uitlokken. Maar is het daarom onwijsgeerig, van die algemeene resultaten, vruchten door den arbeid van ontelbaren gedurende een reeks van eeuwen verkregen, niet af te gaan, dan na een observatie van de phaenomenen, zóó naauwgezet en omzigtig dat daardoor aan de strengste eischen der wetenschap wordt voldaan?

Prof. Prins heeft zonder twijfel het oog gehad op het zoo vaak bestreden *construeren der geschiedenis* uit algemeene gezigtspunten, naar vage theorien. Hij ijvert hier tegen het vooroordeel en de partijdigheid waaruit zoo ligt een onachtzaam en slordig raadplegen der historische bescheiden voortvloeit. Maar heeft hij wel bedacht, dat de naauwgezetheid eischt, dat wij bij de bescheiden die wij raadplegen ook vragen: zijn zij misschien ontstaan, hebben zij welligt ook dezen bepaalden inhoud verkregen mede ten gevolge van zekere vooroordeelen onder welker invloed de schrijvers zelve stonden? Als wij, die dan toch in een zoo bij uitstek kritische eeuw zijn gevormd, gevaar loopen door onze algemeene beschouwingen over de dingen tot onjuiste voorstellingen omtrent bijzondere gevallen verleid te worden - hoe veel meer was zulks het geval in de oudheid? *Toen* moge het genoeg zijn geweest, dat iemand zich op zijn eigen oogen of op die van een geloofwaardig bekende beriep, om de betuigde zaak een uitgemaakte te doen schijnen: *thans*, nu wij helderder ons bewust zijn geworden van het onderscheid tusschen waarneming van het objectief bestaande, en het bloot subjectieve proces dat door velen en onder velerlei omstandigheden daarmede ten onregte gelijk gesteld wordt; - nu wij dieper zijn doorgedrongen in het eigenaardige der physiologische en psychologische functies bij zien, hooren, opmerken, waarnemen, voorstellen en wat dies meer zij; - thans zijn wij toch waarlijk niet verantwoord, als we, bij de met onze kennis van de dingen niet wel overéén te brengen verhalen uit de oudheid, niet alle mogelijke partij trekken van onze kritische methode van observeren, maar, in plaats van de hooge waarschijnlijkheid van zelfbedrog bij de

ouden behoorlijk in rekening te brengen, meenen te kunnen volstaan met het betoogen van de autopsie der getuigen op wie wij ons beroepen.

Wij weten, dat de indruk op onze retina of op ons trommelvlies, die bij ons te weeg brengt, dat wij de gewaarwording van zien en hooren verkrijgen, op zich zelf niet eens voldoende is om te bewijzen dat er *iets buiten ons* aanwezig is waardoor die gewaarwording ontstond. Zullen wij dan zeggen: Paulus, een geloofwaardig man, getuigt: ik heb Christus gezien: ergo de Heer is objective's en corporaliter in Paulus nabijheid geweest? En zullen wij het maar aanstonds onwijsgeerig noemen, als tegen deze fraaije conclusie wordt gezegd: Jezus was gestorven vóór den tijd waarvan Paulus spreekt, als hij zich beroept op de hem te beurt gevallen Christus-verschijning; daar nu de dood is een ontbinding van het ligchamelijke organisme, zoo kunnen wij veilig aannemen, dat aan Paulus in geen geval een ligchamelijke verschijning van den gestorven Jezus is ten deel gevallen (iets trouwens wat, gelijk wij zien zullen, door Paulus ook niet wordt beweerd)?

Ik zie waarlijk niet in, hoe het mogelijk is van een historische *wetenschap* nog te spreken, als men weigert de bijzondere gevallen (wat Prins noemt: datgene wat op een bepaald tijdstip al of niet kan gebeurd zijn) aan de algemeene wetten van mogelijkheid en waarschijnlijkheid te toetsen. En nog minder zie ik kans de verwerping van de door hem *onwijsgeerig* genoemde methode te rijmen met hetgeen ik verder t.a.p. bij hem lees: ‘de wijsbegeerte mag het werkelijk gebeurde trachten te begrijpen en te verklaren en heeft bij het onderzoek naar hetgeen gebeurd is onzen blik te scherpen en ons in staat te stellen, om op oordeelkundige gronden de slotsom op te maken.’ Ik zie namelijk niet in, hoe de wijsbegeerte onzen blik bij het onderzoek naar hetgeen geschied is zal scherpen tenzij door ons dieper in het wezen der meêgedeelde dingen te doen doordringen, en zoo doende ons te leeren: *dit* kon *niet, dat* kon *wel* aldus plaats hebben. Ook ben ik niet bij magte regt te vatten, hoe ik des schrijvers wenk zal opvolgen als hij zegt, dat ik eerst het getuigenverhoor zal hebben te laten beslissen wat werkelijk geschied zij, om dan eerst de wijsbegeerte aan te wenden om het gebeurde te begrijpen en te verklaren. Hoe zal ik de getuigen behoorlijk verhooren, zonder te gelijk er mij op toe te leggen de

zaak die zij betuigen behoorlijk te verstaan en te begrijpen? Kan ik de getuigen losmaken van hun getuigenis? Zijn zij niet alleen in zoover getuigen als zij *iets* of *van iets* getuigen? Wanneer is mij een getuige geloofwaardig? Immers: als hij een mij geloofwaardige zaak verhaalt. En wanneer is mij de zaak geloofwaardig? Immers: als ik begrijp en inzie, dat ze waarlijk zich zoo *kan* hebben toegedragen?

Ik voel wel, dat ik met deze opmerkingen, in het oog van velen, in spitsvindigheden verval. Men zal mij toeroepen: gij beploegt het strand! Want ontegenzeggelijk bestaat het kwaad waartegen Prof. Prins te veld trekt. Het openbaart zich duidelijk genoeg in den dwazen hoogmoed dergenen die niets, hoe wél betuigd het ook zij, als feit willen aannemen, tenzij het overéén te brengen zij met hunne, naar zij wanen, alles omvattende kennis. Zoo verdwijnt alle eerbied voor de historische getuigenissen, die men óf als onbruikbaar wegwerpt óf zóó lang perst en kneedt, totdat ze opleveren wat men er van verlangt.

Tegenover deze niet ongegronde opmerking mag intusschen wel eene andere staan, waardoor ze minder geschikt blijkt om te dienen als grondregel voor de te volgen methode. Beschouwt men de feiten door de geschiedenis aangebragt niet veel te uiterlijk en te oppervlakkig, als men zoo gereedelijk er zich voor buigt, zonder ze op te nemen in zijne algemeene wereldbeschouwing? Hangt het niet eenig en alleen af van den grondslag waarop onze wereldbeschouwing rust, of wij meer of minder moeijelijk zijn met het toekennen van het reëel-historisch karakter aan feiten ons vermeld? Kan iets wel ooit in vollen nadruk een feit zijn voor den wijsgeerig denkenden mensch, als hij er niet van zeggen kan: *zoo moest het zijn?* Wat is historische kennis zonder inzigt in den zamenhang der afzonderlijke gebeurtenissen, en hoe kan de hoogere zamenhang, waardoor alles in het eind tot éénheid wordt gebragt, worden ontdekt zonder het in beginsel aannemen van ééne alles besturende, alles beheerschende, alles bezielende wet, die wij met regt eene goddelijke noemen? Is dit niet het punt waar Christelijke wetenschap en Christelijk geloof elkander moeten ontmoeten? Het geloof duldt evenmin als de wetenschap inwendige verdeeldheid. Zoolang de Christenen in de goddelijke geregtigheid niet konden gelooven, tenzij het onregt aan den Heer geschied op zigtbare wijs en in zijn eigen persoon was her-

steld, zóólang ook hebben zij die zigtbare rehabilitatie als een noodzakelijk bestanddeel van hun geloof vastgehouden. Duizend voorbeelden hebben intusschen geleerd, dat de Albestuurder zijne geregtigheid niet op zoo kleine schaal, niet naar zoo bekrompen afmeting openbaart[1]. Naarmate men voor zijn geloof in God het feit van 's Heeren persoonlijke opstanding minder behoeft, zal men ook te eer regt laten wedervaren aan de bedenkingen die tegen de verhalen dienaangaande kunnen worden en werkelijk zijn ingebragt. En wat de wetenschap betreft: zoolang men - door gewoonte verstompt - geen andere verklaring mogelijk achtte voor de wording der Christelijke kerk, dan door aan te nemen: de Heer heeft ligchamelijk zijn graf verlaten, zoolang kon die opstanding gehouden worden voor een zaak van wetenschappelijke zekerheid. Het eigenaardige van de moderne kritiek op dit punt bestaat juist hierin, dat zij, na zorgvuldige schifting der bescheiden, eerst tracht door te dringen tot de alleroudste voorstelling aangaande de opstanding, gelijk die, naar luid der meest authentieke berigten, in de kerk heeft bestaan, om dan te onderzoeken of het ons gegeven is het ontstaan dier voorstelling te verklaren uit wél geconstateerde feiten die men kan aannemen, zonder een tijdelijke verstoring der ons bekende natuurwetten te onderstellen. De kritiek heeft waarlijk hare taak niet volbragt met de verklaring: wonderen zijn onmogelijk: de opstanding van Jezus is een wonder; ergo: de realiteit dier opstanding moet worden ontkend. Voorwaar: indien dit alles ware, het zou wel een wonder zijn op zichzelf dat deze kritiek (zoo oud als *de* kritiek zelve) den naam van *modern* ontving. Neen, zij onderscheidt zich hierin van de oudere bestrijding der wonderen[2] dat zij bedaarder de bronnen bestudeert,

1 Aan het slot dezes hoop ik hierop nog terug te komen.

2 Hiermede is niet gezegd, dat ik de zaak der moderne theologen tot de mijne zou maken, indien ik daarmede moest professeren de wonderen, welke dan ook, te willen bestrijden. Mijns inziens mag de godsdienstige mensch - en wie zou theoloog kunnen zijn zonder godsdienstig te wezen? - geen wonder bestrijden, zonder uit te gaan van de overtuiging, dat het bestreden wonder in strijd is met een beter, een hooger wondergeloof, dat levensbehoefte is voor den vromen mensch; ik bedoel het geloof aan de wonderen die de onveranderlijk Heilige en Liefderijke in en door zijne ware kinderen werkt; d.i. het geloof aan de wonderbare, ondoorgrondelijke magt van den geest over het vleesch; van de kinderlijke godsvrncht over de wereld met al haar zonden en kwalen, over de natuur met al haar onverzettelijkheid, met al wat ze schijnbaar verderfelijks voor den enkele oplevert. Voor dat inwendige, zedelijke wonder van den immanenten God strijden wij, als wij het Christelijk geloof in zijne onafhankelijkheid van uiterlijke steunsels zoeken te handhaven. Voor dat hoogere wondergeloof ijveren wij, als wij beweren: niet eene miraculense storing in de natuurwet verklaart de wording des Christendoms, maar wél de zuiver morele invloed van den grootste en reinste der menschen, - en Hij zelf is ons in die grootheid en reinheíd een wonder! - tot vernienwing en nog altoos voortdurende heiliging van ons geslacht.

de historische overleveringen meer naar haar innerlijk gehalte zoekt te waarderen, de uiteenloopende berigten over hetzelfde feit met meer naauwgezetheid onderling vergelijkt om tot de verder afliggende bron op te klimmen waaruit al die divergérende stroomen zijn af te leiden; met één woord, dat zij niet tevreden is met de aanwijzing van het onware in de berigten, maar ook het ontstaan van die valsche traditie volkomen tracht te verklaren.

De vroegere taktiek op dit gebied was tweeërlei. Of men redeneerde aldus: de evangelische verhalen zijn vol wonderen; wonderen zijn onmogelijk; ergo de Evangelisten zijn of schandelijke bedriegers of onnoozele bedrogenen geweest: het is niet de moeite waard langer met hen ons bezig te houden; geschiedenis kunnen wij er in geen geval uit leeren. - Of aldus: de Evangelisten waren eerlijke en verstandige menschen; de zoodanigen kunnen geen wonderen (= ongerijmdheden) verhalen: ergo de Evangelisten verhalen geen wonderen - iets wat wij (Rationalisten) u zullen gaan bewijzen.

De moderne kritiek daarentegen zegt: de Evangelisten zijn noch onnoozel, noch oneerlijk te noemen, en toch verhalen zij wel degelijk wonderen; zoowel het een als het ander is met de meeste zekerheid uit hunne schriften te bewijzen. Nu kan men tweeërlei gevolg trekken uit het verschijnsel, dat zulke menschen zulke dingen verhalen; óf dit: die dingen zijn zóó geschied ofschoon ze als wonderen in onze wereldbeschouwing niet meer passen en de mogelijkheid van alle verdere verklaring afgesneden is - (en dit is de gemakkelijkste, meest voor de hand liggende, maar ook oppervlakkigste opvatting); - óf dit: het geloof der Evangelisten aan de realiteit van dingen die wij niet kunnen aannemen dat geschied zijn, is zelf een probleem, dat wij moeten trachten te verklaren uit algemeene waarheden, die geschiedenis en psychologie ons aan de hand doen[1].

1 Zoo heeft onlangs Holsten een onderzoek ingesteld naar den reëelen grond van Paulus' geloof in 's Heeren opstanding, door dieper in te gaan in het wezen van het visioen en het bijzonder karakter van Paulus naar de echte bescheiden. Zie Zeitschrift für wissenschaftl. Theologie, 1861, 3. Onder het afdrukken komt mij in handen de onlangs verschenen monographie van Strausz over Hermann Samuel Reimarus. Wat hij op bl. 240 en 241 over de opstanding zegt, komt mij voor wel zeer onze behartiging te verdienen. Ik neem de vrijheid de bedoelde plaats aan het slot dezes mede te deelen. Zie Aanteek. 1.

Ik zie niet in, dat Prof. Prins genoegzaam regt heeft laten wedervaren aan deze rigting der historische kritiek, die nu eerst regt op het gebied der Evangelische historie zich begint te openbaren. Zijn aanhef tegen de z.g. onwijsgeerige methode doet mij het tegendeel onderstellen. Dat vermoeden wordt versterkt, als ik hem in het vervolg van zijn boek rekenschap hoor geven van de door hem als de eenig ware aangeprezen methode. Bedrieg ik mij niet, dan heeft hij ook hier de zaak wel wat heel gemakkelijk opgenomen. Men hoore de opmerking, waarmede § 1 (Algemeene beschouwingen) wordt besloten. ‘De methode door *Strausz* en vele anderen - - gevolgd (schijnt) bepaalde afkeuring te verdienen. Men is namelijk gewoon geworden, met de behandeling van al de Evangelische verhalen aan te vangen, ze onderling te vergelijken en daaraan een enkel woord over Paulus toe te voegen. Niet alzoo! Elk der genoemde getuigenissen - maakt aanspraak op afzonderlijke behandeling, waarbij van de behoorlijke rangschikking der getuigenissen veel afhangt. Er is geen twijfel aan, of aan den Apostel Paulus komt de eerste plaats toe, omdat zijne getuigenis de ondste is, die wij bezitten. Op hem moet, onzes inziens, noodwendig Johannes, mede een Apostel, volgen, zoo lang althans het Evangelie, naar hem genoemd, niet bewezen is van eene andere hand afkomstig te zijn dan de zijne. Mag het ons gelukken’ - men lette wel op! - ‘*langs dezen weg* een' vasten grondslag te gewinnen voor ons verder onderzoek, dan zal, zoo het ons slechts om waarheid te doen is, de plaats, aan de overigen toe te kennen, spoedig gevonden zijn.’

Hoe verbazend eenvoudig! Hoe konden zoovelen vóór en na Strausz zoo stompzinnig zijn die zoo voor de hand liggende en toch zoo heerlijke vruchten belovende methode niet te volgen! Gelukkig dat ons[1] nu de oogen worden geopend. In het vervolg zullen we ons wel wachten, in ons historisch onderzoek ooit een latere bron te raadplegen vóór we de oudere hebben uitgeput. Nu zullen we niet langer de dwaasheid begaan, om eerst de Synoptici te hooren en dan den vierden Evangelist,

1 Ook mij. Immers ook ik heb mij (zie de noot op bl. 9) ‘niet zonder kennelijke willekeur’ aan dezelfde fout schaldig gemaakt, in mijn opstel in dit tijdschrift, 1861, 4e. stuk.

daar de laatste voor een Apostel moet gehouden worden, zoo lang het Evangelie naar hem genoemd niet is bewezen van een andere hand te zijn. Nu zullen we ons niet laten ophouden door de bedenkingen tegen dien Johanneïschen oorsprong. We volgen de heroïsche, flinke, snelle methode hier aangeprezen. Of is het niet cordaat, te handelen zooals Prof. P. hier doet? Hij komt er voor uit (bl. 37), dat tegen den Johanneïschen oorsprong van ons vierde Evangelie 'nog altijd onderscheiden gewigtige bezwaren bestaan die niet vereffend zijn' - en toch hij aarzelt niet de volgorde: *Paulus - Johannes* als het sine qua non bij de methodische behandeling der questie vooruit vast te stellen, overtuigd, dat hij zoo doende 'EEN VASTEN GRONDSLAG ZAL VERKRIJGEN' voor zijn verder onderzoek.

In ernst gesproken: waarop komt het nu bij de hoog geprezen methode vooral aan? Niet daarop: *hoe* men de verschillende getuigen hoort, maar wel hierop, dat men ze naar de orde van leeftijd ondervrage. Niet daarop, dat men overal uitga van het bewezene, maar hierop, dat men zich de vrijheid vergunt iets als bewezen aan te nemen, waartegen nog niet weêrlegde bedenkingen bestaan. Waarlijk, ik moet bekennen: na kennis gemaakt te hebben met deze verklaring van Prof. Prins, omtrent de methode in deze door hem aan te wenden, was mijne hoop op de deugdelijkheid van hetgeen hij langs dien weg zou verkrijgen, niet weinig verflaauwd. Men bedenke het wel. Een van de moeijelijkste problemen voor den behoudenden theoloog onzer dagen is de handhaving van de echtheid van het Johannes-Evangelie. Prof. Prins, die dit erkent, en zelf geen kans ziet om de ingebragte bezwaren te ontzenuwen, aarzelt toch niet, nu het geldt de opstandingsgeschiedenis[1], - waarlijk toch niet minder rijk aan moeijelijkheden dan het overige Evangelie! - te verklaren: 'hier hebben wij mede een Apostel als getuige!'

Laat ons echter zien *hoe* van de methode: Paulus-Johannes wordt gebruik gemaakt.

Paulus, wiens brieven de oudste bestanddeelen zijn van het N.T., wordt eerst ondervraagd. Na korte vermelding van de overige plaatsen in de Paulinische brieven, die van de opstan-

1 Wij zullen later zien of Prof. Prins iets heeft bijgebragt om ons te overtuigen, dat we den Johanneïschen oorsprong van het opstandíngsverhaal veilig kunnen aannemen, ook al durven wij dat nog niet van het geheele Evangelie vaststellen.

ding als eene bekende zaak gewag maken, wordt de aandacht bijzonder op 1 Cor. 15 gevestigd, als het meest afdoend getuigenis bevattende voor de *realiteit* van 's Heeren opstanding, als een *zinnelijk waarneembare, uitwendige gcbeurtenis* (bl. 12). Volkomen juist en ook door niemand weêrsproken. Maar een getuigenis kan onder velen het *meest* afdoende zijn, zonder daarom *afdoende* te wezen voor datgene wat men er uit wil afleiden. Mijns inziens heeft Prof. Prins aan de eene zijde te veel en aan de andere niet genoeg gedaan, en het een zoowel als het andere, doordien hij niet dieper ingegaan is op den tegenwoordigen stand van het vraagstuk. Te veel geeft hij, als hij (bl. 14-26) in allerlei bijzonderheden treedt, die met de hoofdquestie niet te maken hebben. Te weinig, daar hij verzuimt de waarde en beteekenis van Paulus' getuigenis te bepalen naar datgene wat ons uit 's Apostels overige schriften bekend is aangaande zijn redeneertrant, zijn wereldbeschouwing, zijn Christus-begrip, zijn pneumatisch-visionair leven. Zoo missen wij, terwijl wij met détails[1] van allerlei aard overladen worden, zoo missen wij zelfs een toch zoo noodige verklaring van dit getuigenis (1 Cor. 15, 3-11), uit het verband met het volgend gedeelte van dit hoofdstuk (vs. 12-15), waarmede het een onafscheidelijk geheel uitmaakt[2] Overal vinden wij Paulinische uitdrukkingen, nergens den levenden Paulus zelven. Wat baat ons toch de opmerking, dat de Apostel, ofschoon van den aard der verschillende verschijningen niets naders vermeldende, onmogelijk daarmede bloot visionaire, niet objectieve phaenomena kan bedoeld hebben? Als ik zeg: voor Paulus was de Christus-verschijning hem geschied een objectief feit, - dan heb ik daarmede eigenlijk nog niets gezegd, vóór ik mij tot klaarheid heb gebragt, waaraan Paulus dat objectief karakter erkende. Hijzelf wist zeker noch van objectiviteit, noch van subjectiviteit - evenmin als van realiteit of idealiteit. Waar het op geloofszaken aankwam, hechtte hij zeker ook niet veel aan die tastbare realiteit, die men alleen bij de aardsche en sarkische dingen, onmogelijk bij iets van zoo pneumatischen aard als het ligchaam des Verrezenen, kon constateren. Ik spreek van een pneumatisch ligchaam, omdat Paulus er van spreekt, 1 Cor. 15, vs. 44, niet omdat het mij aanstonds zoo duidelijk is, welke

1 Zie hierachter Aanteekening 2.
2 Zie hierachter Aanteekening 3.

soort van realiteit wij aan die pneumatische ligchamen zouden moeten toeschrijven. Maar juist omdat ik dit niet weet, ben ik niet ook zoo spoedig gereed als Prof. Prins, om uit het getuigenis van Paulus: de Heer is na zijn dood aan dezen en genen verschenen, op te maken: wij hebben hier te denken aan de objectieve realiteit van 's Heeren opwekking, dat dan toch wel beteekenen zal: de Heer is *ligchamelijk* opgestaan uit de dooden. Mijns inziens zal 1 Cor. 15 ons een gesloten boek blijven, zoolang wij ons niet geheel zoeken in te leven in de Paulinische theorie van het pneumatische zien en hooren van de pneumatische dingen, die voor de psychische menschen verborgen zijn en blijven. Gaarne erken ik, dat naar Paulus' overtuiging de Christus, dien God *in* hem had geopenbaard, ook uiterlijk hem verschenen is; maar

lettende vooreerst op de onderscheiding van aardsche en hemelsche, van zinnelijke en geestelijke ligchamen door hem gemaakt (1 Cor. 15, vs. 42vlg);

ten andere op de gelijkheid van de opstanding der Christenen en die van den Heer, zoo als ze door hem werd gedacht (ib. 48 vlg) en het innige van de gemeenschap tusschen den Heer als HET PNEUMA (2 Cor. 3, vs. 17) en de zijnen; -

al verder op de reproductie van 's Heeren leven, naar zijne hoofdmomenten - (het kruislijden, de begrafenis en de opstanding) - in het leven der geloovigen b.v. Gal. 2, vs. 20, 2 Cor. 5, vs. 15, Rom. 6, vs. 3 vlg); -

op 's Apostels uitspraken over den inwendigen, geestelijken mensch, voor wien alleen de goddelijke, hemelsche dingen (waartoe ook 's Heeren verheerlijkt, geestelijk ligchaam behoort) openbaar worden, zoodat deze het (voor anderen) onzigtbare tot een voorwerp zijner beschouwing maakt (1 Cor. 2, vs. 7-16 en 2 Cor. 4, vs. 16-18); -

eindelijk op de getuigenissen uit zijn eigen mond omtrent zijn ecstatisch, visionair leven (2 Cor. 12, vs. 1 vlg.) en wat dies meer zij:

kan ik zijn getuigenis omtrent die Christus-verschijningen onmogelijk zoo maar voetstoots aannemen als voldoende waarborgen opleverende voor de objectiviteit dier verschijning in den zin, dien wíj gewoonlijk daaraan hechten. Is het niet alsof de Apostel zelf ons het regt geeft om aan een zuiver psychologisch proces te denken, als hij het zien van zoodanige hemelsche verschijnselen, als een schouwen van het onzigtbare

door het geloof beschrijft? En is het niet merkwaardig, dat wij dezelfde theorie over het zien van hetgeen geen oog gezien, - het hooren van 't geen geen oor gehoord heeft, - het opmerken van 't geen in geens menschen hart is gekomen (1 Cor. 2, vs. 9), bij velen van Paulus' tijdgenooten terugvinden en met name wat de Christus-verschijning aan Paulus te beurt gevallen betreft, in de Handelingen der Apostelen nu eens lezen (9, vs. 7): terwijl Paulus Christus zag, werden die met hem waren niemand gewaar; op een andere plaats (22, vs. 9), terwijl Paulus Christus hoorde spreken, vernamen zijne togtgenooten die stem niet?

Maar, vraagt men, al die andere verschijningen dan, waarvan Paulus weet te spreken - die hij 1 Cor. 15, vs. 3 vlg., naar de rij opsomt? Is het niet al te gewelddadig die allen maar tot uitwerkselen van het in de Christenen levende geloof te verklaren, en te beweren: wat van Paulus geldt, moet ook waar zijn van Petrus, Jacobus, de twaalven, de 500 broeders? Die allen hebben Christus gezien met de oogen des geestes, zonder dat de Christus zelf als een werkelijk zigtbaar voorwerp, in onzen zin, in hun gezigtskring zich bevond? - Mij dunkt, het zou stout en vermetel zijn, te beweren: de zielsgesteldheid van al die getuigen door Paulus opgeroepen was van dien aard, dat wij daaruit alleen volkomen kunnen verklaren, dat zij den Heer moesten zien, al was hij ook niet bij levenden lijve in hunne nabijheid. Want juist dat, waarvan bij die stelling wordt uitgegaan: de bedoelde zielsstemming, is ons onbekend. Maar even stout en vermetel komt het mij voor uit Paulus' berigt ook maar het allerminste te willen opmaken omtrent den aard en de hoedanigheid van hetgeen er bij die verschijningen objectief plaats had. Men bedriegt zich als men in Paulus' woorden meer leest dan dit: Petrus en zoovele anderen verklaren, dat hun de Heer verschenen is. Er is mij geen enkel geldig motief bekend, dat mij verhinderen zou dit verschijnsel te verklaren, gelijk elk historicus van onzen tijd het zou verklaren, als hij het elders, waar dan ook, aantrof, - namelijk als *visioen:* Ik weet waarlijk geen passender naam, en de tegenwerping van Prof. Prins: daarvoor heeft Paulus, daarvoor hebben de andere getuigen het niet gehouden, schijnen mij niet toe eenige kracht te bezitten, naardien het juist een eigenaardigheid is van het visioen, dat zij, wien het ten deel valt, aan de realiteit van hetgeen hun verscheen, niet twijfelen.

Zonder dat men het weet, hecht men, bij de verklaring van Paulus' getuigenis, aan de elders in het N.T. voorkomende voorstellingen van Jezus' opstanding veel te veel gewigt. Dit is de reden waarom ik meen, dat het niet zoo onmethodisch is, als het Prof. Prins voorkomt, bij het kritisch onderzoek, eerst aan die andere meer uitvoerige, maar dan ook met elkander strijdende Evangelische verhalen, als aan de latere, meer afgeleide, minder zekere, de historische waarde te ontzeggen, daaraan door velen nog altijd toegekend. Omtrent de getuigenis van Johannes' Evangelie voelde ik mij bij mijn vroeger opstel in dit tijdschrift niet geroepen in bijzonderheden te treden, daar het mij niet wel mogelijk voorkwam in het door mij gekozen cadre de ingewikkelde vraagstukken, hierbij te pas komende, naar eisch te behandelen. Het boek van Prof. Prins wekt mij op, bij deze gelegenheid de Johanneïsche questie, althans met betrekking tot het feit der opstanding, even aan te roeren. De wijze waarop in § 3 zoowel van de Openbaring als van het Evangelie van Johannes wordt gebruik gemaakt in het belang der realiteit, verdient inderdaad wel, dat wij er een oogenblik bij stil staan.

De Openbaring, ook door Prof. Prins in 't jaar 69 of 70 gesteld, bevat geen enkel bewijs voor de realiteit van Jezus' opstanding in den gewonen zin. Wel spreekt de schrijver van den gestorven en toch levenden Heer. Wel kan het waar zijn wat Prof. Prins beweert: *blijkbaar wordt hier het feit der opstanding verondersteld;*/it - 't brengt ons niets verder. Dat de Christenen omstreeks het jaar 70 geloofd hebben, dat de Gekruiste leefde wordt niet betwijfeld. Hoe zij zich gedacht hebben, dat dit leven van den Heer na den dood was begonnen, dat het zich naar buiten openbaarde - dit wenschen wij te onderzoeken, en daarover nu geeft ons Johannes geen enkele bijzonderheid in dit boek. Prof. Prins wil, zegt hij, ‘er dan ook niet verder op aandringen, dat de schrijver *waarschijnlijk* de groote gebeurtenis niet wel anders kan hebben opgevat;’ - maar dat die waarschijnlijkheid uit het Joodsch-Christelijke standpunt van den Apocalypticus wordt opgemaakt, gelijk wij bij hem, bl. 34, lezen, is een even vreemde concessie aan de bestrijders van de Realiteit, als hun het motief moet klinken, waarom Prof. Prins zich niet verder met dat boek inlaat. Dat moteif namelijk is: *wij zoeken meer regtstreeksche getuigenissen!* En zoo kan hij zich dan ook - naar

zijn zeggen - ontslagen achten van het betoog, ten voordeele van den Johanneïschen oorsprong van dit geschrift.

Zie hier dan de niet-onwijsgeerige methode!

Een boek, na de Paulinische brieven het oudste en meest zekere document uit den Apostolischen tijd, behelst geen woord over Jezus' opstanding, waaruit blijkt, dat toen reeds de voorstelling van vleeschelijke verrijzenis, bij de Evangeliën te vinden, zich had gevormd. De kritische onderzoeker van de realiteit welke aan die voorstellingen ten grond ligt, schuift eenvoudig dit document ter zijde - want: hij zoekt meer regtstreeksche getuigenissen. 't Is hem genoeg, dat Johannes[1] op zijn Joodsch-Christelijk standpunt de zaak zich wel niet anders heeft kunnen denken, dan zij zich realiter heeft toegedragen - (alsof Johannes' stilzwijgen over alles waaruit die realiteit regtstreeks blijken zou, hieruit verklaard was!) - en zoo zou de Hoogleeraar aan ondeugende lezers bijna het regt geven te vragen:

1°. Brengt het Joodsch-Christelijke standpunt mede, dat men zich de opstanding zoo sarkisch-ligchamelijk-reëel denkt, staat dan ook niet Prof. Prins, die zich zooveel aan die realiteit laat gelegen zijn, op datzelfde standpunt?

2°. Houdt men zich bij voorkeur op met hen, die regtstreeks getuigen voor de zaak, welke men zegt te onderzoeken, en neemt men de vrijheid het zwijgen van de ouderen als instemming te verklaren met hetgeen de lateren zullen zeggen: is het dan niet eenvoudiger de lateren alleen te hooren en die zwijgers - maar te laten zwijgen?

Maar wat zouden wij ons nog langer bezig houden met de Openbaring, dien steen des aanstoots voor allen, die zich de Christelijke kerk ten tijde van Jeruzalem's val liefst geheel anders denken, dan dit geheimzinnige boek ons wil doen gelooven dat zij geweest is. Wat gaat ons deze Judaïstische Johannes aan - wij hebben immers den waren, echten Johannes, dien Jezus lief had, sprekende uit het Evangelie naar hem genoemd! - Laat ons hooren wat Prof. Prins ons daarvan zegt.

1 Even als over het Evangelie aan Johannes toegeschreven, laat Pr. Prins ons in het onzekere wat hij van den schrijver der Apocalypse denkt. De noot 3 op bl. 34 doet ons denken, dat Dr. A. Niermeyer in het jaar 1852 hem van de echtheid had overtuigd, maar dat Düsterdieck hem in 1859 die overtuiging weêr ontnomen heeft.

Over de echtheid van dit Evangelie in zijn geheel worden wij wel niet volkomen gerustgesteld, - maar toch er pleit veel, zeer veel voor. Prof. Prins 'wil niet in rekening brengen, die reeks van getuigenissen ten gunste van dit Evangelie, die gelijk' (volgens hem) 'bekend is, uit bijkans alle deelen en partijen der oude Christenkerk afkomstig, zich uitstrekken tot omstreeks het midden der tweede eeuw en door middel van Papias[1] en Polykarpus[2] tot aan den leeftijd van Johannes zelven reiken.' Op inwendige gronden zal hij ons gaan aantoonen, dat hetgeen wij van de opstanding in dit Evangelie vinden, onmiskenbaar den Johanneïschen stempel[3] draagt. 'De tastbare bewijzen van echtheid, die Johannes 20 bij naauwkeurig onderzoek blijkt te bevatten', zal hij 'bijéén verzamelen en ten toon spreiden.'

Zulk een 'tastbaar bewijs' is 'de naauwkeurigheid tot in de bijzonderheden - de fijnheid van teekening - de aanschouwelijkheid van voorstelling.' - Wij nemen dit bewijs gaaf over - mits men dan ook de Apokryphe Evangelien, de Clementinische recognitiones en homiliën (waarvan nu niemand onzer een letter gelooft), om diezelfde naauwkeurigheid (lees: uitvoerigheid), weêr in genade aanneme en aan de realiteit van al het daar verhaalde niet langer twijfele. - Zulk een bewijs is voorts de omstandigheid, dat Johannes alles heeft kunnen weten wat in Cap. 20 wordt verhaald. Wij kunnen waarlijk naauwelijks aannemen, dat Prof. Prins in die opmerking een *bewijs* ziet. - Een derde trek 'te vaak verwaarloosd door de uitleggers' is merkwaardig genoeg om er een oogenblik bij stil te staan. 'Wat beteekent het', vraagt Pr. P., 'als er vs. 8 gezegd wordt van den anderen discipel, die met Petrus grafwaarts was gegaan, dat hij ziende wat Petrus ook gezien had, "geloofde?"' En het antwoord luidt: 'Een ander (dan Johannes) kan zóó niet geschreven, althans van het juiste tijdstip, waarop het geloof van Johannes begon te herleven, geene

1 Van wien we een getuigenis hebben voor de Openbaring, misschien voor den 1^{en}. brief maar zeker niet voor het Evangelie.

2 Zeker omdat Irenaeus in zijn vroege jeugd den grijzen Polycarpus gezien en gehoord heeft? Jammer maar, dat hij alleen zulke gezegden van Polycarpus over Johannes meêdeelt, die ons aan den Apocalypticus doen denken!

3 Men zou waarlijk haast gelooven dat Prof. Pr. in het bezit was van het authentieke Johanneïsche cachet, waarmede hij nu maar den stempel op het Evangelie gedrukt heeft te vergelijken!

kennis gedragen en dan ook geene behoefte gevoeld hebben, om daarbij zulk eene opheldering te voegen.' Waarlijk indien dit tastbare bewijzen zijn, dan begrijpen wij niet hoe men zich nog veel het hoofd breekt met de bedenkingen tegen de echtheid van dit Evangelie. Want gelijk hier het 20ste Capit. *tastbaar* bewezen is Johannëisch te zijn, zoo laat zich met twee woorden het geheele Johannes-evangelie handhaven. B.v. op deze wijze: 1^0. Alles is zoo naauwkeurig in dit Evangelie, dat van vele gebeurtenissen zelfs het uur waarop zij plaats hadden wordt vermeld (zie: 1, vs. 40; 4, vs. 6; 4, vs. 52; 19, vs. 14); dat we met juistheid de hoeveelheid water kunnen bepalen, die op de bruiloft te Kana in wijn veranderde (2, vs. 6); dat we niet alleen weten, dat Lazarus vier dagen in het graf had gelegen, maar ook dat de ontbinding zijns ligchaams zich reeds aan de reukorganen der omstanders verried (11, 39). 2^0. Johannes heeft alles kunnen weten wat hij schreef, want hij was getuige van de meeste dingen die hij verhaalde, en als hij b.v. zich waagde aan de beschrijving van hetgeen in den aanvang met den Logos plaats had, dan nemen wij eenvoudig aan, dat hij het van den Heer vernam, aan wiens borst hij lag. 3^0. Niemand kon zoo goed als hij weten wat hij van zichzelven schreef, o.a. dat hij de discipel was, dien de Heer lief had[1]. Ergo: het 4de Evangelie kan van niemand anders zijn dan van Johannes! -

Maar er zijn bepaalde bedenkingen tegen Joh. XX ingebragt! Prof. Prins wil ze hooren en beantwoorden. En dit laatste geschiedt inderdaad met een buitengewone vaardigheid. Wordt b.v. beweerd, dat het verhaal 20, vs. 3 vlg. van Petrus en Johannes die te zamen naar het ledige graf loopen, aan het streven doet denken, om die twee jongeren zóó tegenover elkander te stellen, dat de een (Johannes) ten koste van den ander wordt verheven: - Prof. Prins beroept zich eenvoudig 'op het gezond verstand van elken onpartijdige ter beslissing, of niet de gansche redenering van den anders scherpzinnigen Strausz' (want deze wordt bedoeld) uit de lucht gegrepen en

1 M.i. is nog altijd niet genoeg overwogen, welk een gewigtig moment *tegen* den Johanneïschen oorsprong van het 4de Evangelie hierin is gelegen, dat Johannes overal als de bij uitnemendheid door Jezus beminde leerling wordt aangeduid. Een ander kon zoo van Johannes spreken. Wij kunnen niet gelooven, dat Johannes zelf het doen kon, en zoo al: hoe dan dien jonger ons te denken als den lieveling van den Ootmoedige hij uitnemendheid?

‘(N.B.) enkel uitgedacht is ten einde tegen het onberispelijk verhaal van Johannes een ongunstig vermoeden op te wekken.’ - ‘Dat verhaal’, zoo luidt het verder, ‘voegde nu eenmaal niet in zijn plan en moest daarom op de best mogelijke wijze uit den weg geruimd worden.’ - ‘Niet anders’, zoo eindigt deze refutatie, ‘is het ook Baur gegaan, als hij hier met Strausz... instemt.’ - Kan men zich een gemakkelijker kritiek denken? Het gezond verstand behoeft slechts genoemd te worden en de Strausz-Baur'sche bedenkingen - anders nog wel eens van scherpzinnigheid getuigende - zijn weêrlegd. Wij zullen dus maar getroost voortgaan in dit, als spiritueel geprezen Evangelie, het eenvoudige aanschouwelijke, naauwkeurige verhaal van werkelijke feiten te vinden.

En welke feiten vinden we dan Joh. 20, vs. 3 vlg! O! van de allerdierbaarste soort. ‘Vooreerst dat Petrus en Johannes op het berigt van Maria Magdalena naar het graf gingen. Voorts dat die twee te zamen liepen. Al verder, dat Johannes sneller loopende dan Petrus, dezen vooruit kwam, zoodat hij dan ook vroeger het graf bereikte. Dan, dat Johannes zich bukkende de doeken zag liggen, maar niet in het graf ging. Het is nog niet alles. Neen, wij vernemen ook nog, dat Petrus Johannes volgende ook daar kwam en het graf inging. Dat hij niet alleen de andere doeken maar ook den zweetdoek zag liggen - en, let wél! dezen zweetdoek niet bij de andere doeken, maar daarvan afzonderlijk en inééngerold. Dat Johannes, die het eerst aan het graf was geweest, toen eerst er in is gegaan. - Zou men niet wanen een procesverbaal in optima forma voor zich te hebben? - Maar ziet! eensklaps is men weêr in de gewone spheer, - “Johannes zag en geloofde. WANT zij wisten de Schrift nog niet, dat hij moest opstaan.” Leert ons niet dit echt Johanneïsche oxumóron, deze ongerijmd klinkende verbinding van twee dingen, die niets met elkander schijnen te maken te hebben, dat we hier iets meer hebben te zoeken, dan een o! zoo onschuldig, argeloos, eenvoudig, naauwkeurig verhaal, waarvan het gezond verstand van elken onpartijdige terstond de uitlegging gereed heeft? - Dit woord: ‘want zij wisten de Schrift nog niet, enz.’ wijst ons terug naar Joh. 2, vs. 22, en levert een bewijs te meer van het verkeerde der hier aangewende methode om het opstandingsverhaal bij Johannes los te maken van het

geheele Evangelie en er mede te handelen, alsof het niets meer ware dan een allergewoonst en allereenvoudigst vertelsel. Naar Joh. II worden wij dus verwezen. Maar ook daar ziet het er, beschouwt men den Evangelist als een gewoon verhaler, vreemd genoeg uit. Daar vernemen wij, dat Jezus reeds in het begin van zijn optreden, *van zijn ligchaam sprekende*, zou verklaard hebben: breekt dezen tempel af, en in drie dagen zal ik hem weêr opbouwen. Men kan bij Prof. Scholten[1] het bewijs lezen, dat vers 22 klinkklare onzin bevat. Al geef ik hem in al het andere gelijk, ik wil daarom niet als hij zeggen: vs. 22 kan niet van Johannes zijn - het moet gestreken worden. Als ik al dergelijke schijnbare ongerijmdheden uit het Johannes-Evangelie wilde verwijderen, ik hield nog veel minder over dan Prof. Scholten, na de ruimste aanwending van zijn interpolatie-systeem. Neen: liever bedien ik mij van een ander middel om de eer van den pneumatischen Evangelist te redden. Liever gebruik ik een anderen maatstaf om wat zin en wat onzin bij hem is te bepalen. Ik meen, dat zijn gansche Evangelie gebiedend vordert, dat men den schrijver niet gelijk stelt met gewone historie-schrijvers. Hij zweeft met zijn contemplatieven geest boven die alledaagsche werkelijkheid, die zich door voelen en tasten laat constateren. Die geest is zoo afkeerig mogelijk van een opstandings-Evangelie, dat in waarheid niets meer is dan een zweetdoeken-getuigenis en ons niet verder brengt dan Petrus, die in het graf alles zeer naauwkeurig opnam en - - toch niet geloofde. Terwijl voor Johannes de blik in het ledige graf voldoende was om te gelooven, vond Petrus daar niets anders dan de exuviae van den gestorven Heer. - Maar *dit* Johannes-geloof was nog niet wat de Evangelist zijnen lezers als het hoogste, als het echt-Christelijke geloof in de opstanding wilde aanbevelen. Deze Johannes had nog altijd een uiterlijk bewijs (de blik in het ledige graf) noodig, omdat hem nog altijd, even als den anderen, het regte inzigt in de Schrift - alleen den pneumatischen Christenen gegund - ontbrak. Is het hier dus kennelijk te doen om het Johannes-geloof boven dat van Petrus te verheffen, ook al wat volgt strekt om te bewijzen dat het op het *geloof* in zijne verschillende trappen en graden aankwam. Maria Magdalena gelooft nog niet, nadat zij den Heer gezien heeft. Zij

1 Godgel. Bijdr., 1858, bl. 449 vlg.

moet zijne stem hooren - en wil dan nog Hem aanraken. Thomas gaat nog verder in het eischen van tastbare bewijzen. En op karakteristieke wijze eindigt de Evangelist het opstandingsverhaal met het woord van Jezus (terugwijzende mede op vs. 8 - *Johannes zag en geloofde*): 'Zalig die niet zien en toch gelooven.'

Op eigenaardige wijze maakt Prof. Prins van dit slot gebruik, om het Johanneïsch-historisch karakter van Joh. 20 te bewijzen. 'Als wij hier,' zegt hij, 'uit den mond des Verrezenen een woord vinden opgeteekend, waardoor het geloof in den CHRISTUS Gods op grond van zinnelijk-waarneembare feiten en tastbare bewijzen, zoo als dat van Thomas was, verre wordt achtergesteld bij dat "gelooven zonder zien", hetwelk zulke bewijzen niet eenmaal behoeft, dan vragen wij met vrijmoedigheid, of een schrijver, die dat volzinnig woord verstaat en mededeelt, geacht kan worden op zijn standpunt zulk een verhaal verdicht of de bijzonderheden, daarin vervat ligtgeloovig overgenomen te hebben? Iets dergelijks moet in de oogen van de bestrijders der echtheid een zielkundig raadsel zijn, of wij begrijpen ons hun standpunt niet.' - Die bestrijders van de echtheid, welke het hier opgeworpen raadsel uit hunne kennis van de oud-Christelijke literatuur niet voldoende kunnen oplossen, staan m.i. op zulk een standpunt, dat hun aanval tegen den apostolischen oorsprong van het vierde Evangelie waarlijk niets beteekent. Diegenen echter, die, eenmaal zich losgemaakt hebbende van een valsche traditie aangaande dit Evangelie, tot de overtuiging zijn gekomen, dat daaraan een latere oorsprong moet worden toegekend, zij zullen het bedoelde zielkundige raadsel niet moeijelijker op te lossen vinden dan in honderd andere gevallen van zoogenaamde pia fraus, waarvan de gansche apologetische en polemische literatuur van de eerste eeuwen onzer jaartelling als doortrokken is.

Zal deze korte opmerking voldoende zijn, om Prof. Prins en anderen het standpunt der tegenwoordige bestrijders te doen begrijpen? Ik zoude het wel wenschen, maar ik wil niet te veel van een zoo gebrekkig middel verwachten. Hoe het zij, met dat schoone slot van het Johannes-evangelie - 'zalig die niet zien en toch gelooven,' voor ons, mag men wel vragen: is het niet een zonderlinge dienst, die men den spirituëlen Evangelist bewijst, als men beweert, dat bij hem alles zoo naauwkeurig is tot in bijzonderheden, zoo aanschouwelijk, zoo bloot lig-

gende voor het gezond verstand van den eersten den besten lezer; als men meent, na de op zichzelf beuzelachtige uiterlijkheden te hebben gemonsterd en geconstateerd, dat men ten opzigte van dit Evangelie zich van zijn taak als Exegeet behoorlijk heeft gekweten?

De laatste opmerking door Prof. Prins gemaakt, vóór hij tot zijne slotsom (de Johanneïsche oorsprong van Joh. 20) komt, is te merkwaardig, om haar niet meê te deelen. Wij lezen namelijk op bl. 50: 'Al de bijzonderheden in dat hoofdstuk vermeld, onderscheiden zich, behoudens (?) de gebeurtenis zelve waarmede zij in betrekking staan, door eene zeer groote eenvoudigheid, natuurlijkheid van toedragt en innerlijke waarschijnlijkheid.' - Trouwens, als we vs. 12 een paar in het wit gekleede engelen aantreffen, dan is Prof. Prins (zie zijne woorden op blz. 46 vlg.) wel geneigd ze uit het 'eenvoudige' verhaal te verwijderen, maar, warsch van alle 'armzalige uitvlugten,' neemt hij een middel te baat, waarmede aan alle eischen op eenmaal voldaan en de Johanneïsche oorsprong ook in weêrwil van deze engelen is gehandhaafd. 'Voor het geval,' namelijk, 'dat iemand in zulk een gezigt van engelen bezwaar mogt vinden, maak ik,' zegt Prof. Prins, 'de opmerking, dat deze bijzonderheid uitsluitend komt voor rekening van Maria.' Wat wil men meer? - Of zou men misschien de opmerking willen maken, dat zoodoende wel elk verhaal *eenvoudig* te maken is, als men den Schrijver niet aansprakelijk maakt voor hetgeen hij van anderen kan hebben overgenomen, maar dat deze *eenvoudige* methode daarom nog verre is van zekere resultaten te geven?

Maar wij dwaalden van ons onderwerp af.

Wijst Joh. 20, vs. 9 terug op 2, vs. 19-22, wij mogen dan waarlijk wel eens vragen, of de vergelijking van dit 20ste hoofdstuk met al het voorafgaande in het Evangelie, ons niet eenige zekerheid kan geven omtrent het beweren van Strausz c.s., dat namelijk Petrus tegen Johannes in de schaduw wordt gesteld?

Zoo zeker als de Apostel Johannes schuilt onder den in dit Evangelie voorkomenden discipel wien Jezus lief had, even zeker ligt reeds in die qualificatie zelve eene vernedering opgesloten voor Petrus, wien de staande traditie als den eerste in de rij der leerlingen, als Choragus der twaalven had begroet. Werd in de vroegere Evangelische geschiedenis Johannes overal

tegen Petrus in de schaduw gesteld, vinden wij daar van dezen Zebedeüs-zoon - behalve waar hij wegens zijn onbesuisden ijver of onbetamelijke eerzucht een teregtwijzing van den Heer beloopt - nog niets bijzonders vermeld: in het vierde Evangelie, naar hem genoemd, wordt hij op geheimzinnige en beteekenisvolle wijze gerehabiliteerd. En zulks niet zoozeer om hemzelven, den historischen Johannes Zebedeus-zoon, in zijn eer te herstellen, maar wel om op symbolische wijze te kennen te geven, dat de groote ideëen, die in dit Evangelie zouden worden ontwikkeld, echt Christelijk mogten heeten, dat ze konden beschouwd worden door Jezus zijn liefsten vriend geïnspireerd te zijn.

Was Petrus vroeger de primus inter pares, wien zijn broeder Andreas als satelliet volgde (zie Matt. 10, vs. 2, *Πρῶτος Σίμων καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ*) - Andreas wordt nu de eerste; hij is het, die Petrus bij Jezus inleidt (zie Joh. 1, vs. 41 vlg. en aldaar *πρῶτος* van Andreas). Daarenboven: als Petrus bij Jezus komt, is Johannes er al; Johannes, de geheimzinnige onbekende, die nergens in heel dit Evangelie genoemd wordt en toch overal de eerste en voornaamste is. Al wordt hij ook niet met name aangeduid, als zijnde een der twee Johannes-jongeren, die hun' meester verlieten om de eerste discipelen van Jezus te worden, niemand twijfelt er aan, of hij is de bedoelde persoon nevens Andreas (die wel genoemd wordt Joh. 1, vs. 35). Ook Petrus wordt duidelijk genoeg aangewezen, ja zelfs al dadelijk naar zijn beide namen (Simon en Petrus) den lezer bekend gemaakt. Merkwaardig, dat hier (Joh. 1, vs. 43) aanstonds, bij het eerste verschijnen van Simon Jona'szoon verhaald wordt, dat hem een nieuwe naam (Petrus) door Jezus werd toegezegd. Als men dit Johanneïsche berigt vergelijkt met de voorstelling bij Matt. 16, vs. 17 vlg., dan moet men erkennen, dat in het vierde Evangelie de zaak er niet waarschijnlijker op geworden is. Hier heeft Simon Bar-Jona nog niets gezegd of gedaan, waardoor een gunstig oordeel over hem uit Jezus' mond gemotiveerd zou kunnen geacht worden. Maar inderdaad ontneemt ook deze vierde Evangelist aan Jezus' toespeling op den Petrus-naam al wat daarin volgens Mattheüs voor den rotsjonger vereerend was gelegen. Petrus, door zijn broeder geleid, komt tot Jezus. Jezus ziet hem aan en zegt niets meer dan het op zichzelf (namelijk voor zooverre het niet een getuigenis bevat voor den voorspellenden geest die in Jezus was) weinig beteekenende: ‘Gij zijt Simon Jona-zoon; gij zult Ke-

phas, dat is Petrus, genaamd worden. Van de glorie van Petrus blijft niets over; alles wordt op den Heer overgedragen, die hier zijn kennis van de toekomst aan den dag legt.

Maar, zegt men, waarom heeft dan toch onze Evangelist elders melding gemaakt van dat schoone getuigenis door Petrus ook volgens Mattheüs (16, vs. 16) en de andere Synoptici (Marc. 8, Luc. 9) over den Heer afgelegd? Zien wij, *hoe* Joh. 6, vs. 18 de zaak wordt verhaald. - Vooreerst: zóó, dat aan dit getuigenis het individuële karakter ontnomen wordt. Petrus is hier eenvoudig de mond der twaalven. Hij spreekt niet zijn eigen geloof, maar spreekt in het meervoud: ‘waar zouden *wij* heengaan?’ enz. Ten andere: zóó, dat hij eigenlijk door den Evangelist gebruikt wordt om een historisch feit uit te spreken, te weten: het standpunt des geloofs, waarop de jongeren stonden. Er staat niet: wij gelooven en erkennen, maar: *wij hebben geloofd en erkend*. Ten derde: zóó, dat Petrus geen woord van lof uit Jezus' mond verneemt, ja zóó eindelijk, dat de Heer Petrus in 't geheel niet, maar wel de jongeren antwoordt en waarlijk geen bijzonder hooge waarde aan dit collectieve geloofsgetuigenis toekent, als hij zegt: heb ik u, de Twaalven, niet verkozen? en een van u is een duivel!

Petrus geniet de onderscheiding eener bijzondere vermelding bij de voetwassching (Joh. 13). Hij is de eenige, die zich voor zijn persoon tegen die handeling verzet; ja zelfs nog na Jezus' plegtige verklaring aan de jongeren, dat zij de beteekenis van dit nu hun nog onbekende symbool later zullen leeren verstaan, bij zijne weigering volhardt - ‘gij zult mij de voeten niet wasschen in eeuwigheid!’ - om een oogenblik later in een tegenovergesteld uiterste te vervallen en, dat wasschen ten eenenmale verkeerd opvattende, ook de hoofd- en handenwassching te begeeren. 's Heeren teregtwijzing (vs. 10) geldt hem alleen; de daarop volgende lof (gij zijt rein) de Elven gezamenlijk, in tegenoverstelling van Judas.

Den loop van het Evangelie volgende, komen wij (13, vs. 21 vlg.) tot de aanduiding van den verrader door Jezus. Zou het zonder beteekenis zijn, dat Petrus den Heer niet regtstreeks vraagt: *wie is het?* maar zich tot Johannes moet wenden, opdat deze, die in den schoot van Jezus was en als zoodanig aan de andere de ware exegese van Jezus' woorden kon geven (verg. Joh. 1, vs. 18), die vraag tot den Heer mogt rigten?

En dan de verloochening! Lucas (23, vs. 31 vlg.) heeft het

bewijs geleverd, hoe deze treurige zaak voor den diepgevallen discipel in een minder beschamend daglicht kon worden gesteld. Onze vierde Evangelist daarentegen heeft daarvan alleen het vernederende voor Petrus geboekt (Joh. 13, vs. 37 volg., 18, vs. 15 vlg., 25 vlg.). 't Is duidelijk, dat hij bijzonder de aandacht wenscht te vestigen op Petrus' val, zoo rijk is hij in allerlei détails. De geheimzinnige figuur van Johannes staat daar weêr nevens hem, als om de verloochening onder zijne oogen te doen plaats hebben. 't Is, alsof Petrus, de *pseudo*-eerste, met dezen *waren* eerste wil wedijveren, als hij tegelijk met hem zich waagt in de nabijheid van den lijdenden meester. Maar hoe jammerlijk mislukt deze vermetele proef! Reeds in de aula des hoogepriesters, waartoe Johannes hem den toegang verleent, bezwijkt zijn trouw. Johannes daarentegen houdt zich niet alleen daar staande, maar volgt den meester tot onder het kruis en wordt daar door Jezus zelven in zekeren zin tot broeder aangenomen. Van Petrus' hartelijk berouw heeft deze Evangelist niet noodig gevonden een woord te zeggen. Des te meer van zijn onbesuisden aanval op Jezus' vijanden. Want alleen Johannes' Evangelie is het, dat bij het vermelden van de daad ook Petrus als den dader aangeeft. Hier alleen dus treft hem 's Heeren teregtwijzing (Joh. 18, vs. 10 vlg.). Dat de gewonde Malchus heette, weet de 4de Evangelist te berigten; dat het *regter* oor getroffen werd, neemt hij gaarne van Lucas over, om ook hier wederom te toonen, hoe belangrijk hij het te constateren feit vond. Dat de aangerigte schade onmiddellijk hersteld werd door Jezus' aanraking, kon hij daarentegen stilzwijgend voorbijgaan.

Is het laatste hoofdstuk van Johannes' Evangelie een aanhangsel van denzelfden schrijver, wat ik met Prof. Prins aanneem, dan hebben we daar een overtuigend bewijs te meer voor de waarheid der gemaakte observatie aangaande het streven van den Evangelist om Petrus tegenover Johannes in de schaduw te stellen. De Verrezene staat in de nabijheid van sommigen der Twaalven zonder dat zij Hem herkennen. Hij spreekt hun toe; op Zijn wenk volgt een verbazende vischvangst. Nog kent men Hem niet. De leerling, wien Jezus liefhad, maakt een uitzondering. HIJ is het, die aan PETRUS bekend maakt: ‘het is de Heer.’ (vs. 7). Na den maaltijd volgt driemaal de vraag van den Heer aan Petrus, zoo beschamend en bedroevend voor dezen jonger: ‘Simon Jona's zoon hebt gij mij lief?’ Wordt hier

dat questieuse: Had Petrus den Heer wel bijzonder lief? niet stilzwijgend gesteld, tegenover de onbetwiste waarheid, dat Jezus den *anderen* jonger meer lief had dan alle anderen? Wij beslissen het niet. Maar uit hetgeen de Evangelist laat volgen blijkt op het allerduidelijkst, dat Petrus hier tegenover Johannes wordt gesteld. Als Petrus (tot driemaal toe, als om zijne herhaalde verloochening (Joh. 13, 38) goed te maken) zijne liefde voor den Heer betuigd heeft, ontvangt hij, behalve de opdragt om jezus' schapen te weiden, de toezegging, dat hij in zijn ouderdom *gebragt zou worden* WERWAARTS HIJ NIET WILDE' om God te verheerlijken aan het kruis. De Evangelist wil hier kennelijk het overdreven dweepen met Petrus als martelaar bij diens eenzijdige vereerders in de kerk temperen. Hij wilde die ijveraars voor Petrus' glorie doen begrijpen, dat deze discipel om zijn kruisdood nog niet meer was, dan Johannes, wien die bloedige kroon niet was toegedacht. Hoe willen wij anders de zeer onzachte teregtwijzing verklaren die Petrus ontvangt: 'zoo ik wil, dat hij (Johannes) blijft, totdat ik kom, wat gaat het u aan?' Hoe anders die zeer uitvoerige aanduiding op nieuw van Johannes, als den leerling, dien Jezus lief had, enz. vs. 20? Men bedenke toch ook, dat dit verwijt aan Petrus de laatste woorden zijn die de Evangelist ons van Jezus meêdeelt en dat hij niet een zóó naief-eenvoudig schrijver is, dat er niet alligt eenige beteekenis gezocht zou mogen worden in de wijze waarop hij zijn werk aanvangt en besluit.

Zal men nu, nadat dit alles is opgemerkt - en waarlijk, ik heb hier niet veel nieuws in het midden gebragt, het meeste was reeds gezegd; - zal men nu nog mogen handelen met Joh: 20, 2 vlg. gelijk Prof. Prins gedaan heeft, en aannemen, dat de Evangelist te dier plaatse in allen 'eenvoud', maar ook met de meeste 'naauwkeurigheid tot in bijzonderheden', alles heeft willen vertellen wat er met Johannes en Petrus plaats had bij het ledige graf, zonder zelfs de mogelijkheid te willen erkennen, dat er wat meer achter steekt? De gustibus non est disputandum. Wat mij betreft: hoe het heerlijke, het hoog verhevene, het pneumatische karakter van het Johannes-Evangelie erkend, - hoe de inwendige tegenspraak en de strijd met de synoptische traditie ooit opgelost zal worden, ik zie er de mogelijkheid niet van in, tenzij men hier een anderen maatstaf aanlegge dan bij de beschouwing

van historische verhalen, tenzij men de ideële werkelijkheid onder de voorgestelde feitelijke werkelijkheid verborgen als het eigenlijk bedoelde begrijpe, tenzij men eindelijk het Evangelie versta als een boek niet alleen *van*, maar ook *voor* de Christelijke kerk van het na-apostolische tijdvak.

Hoe het zij: ik meen genoeg te hebben gezegd, om aan te toonen: 1^0. Prof. Prins heeft de bedenkingen tegen de vroegere opvatting van 1 Cor. 15 niet weêrlegd; 2^0. hij heeft zoo min dit Paulinische getuigenis als dat van Joh. 20, aangaande 's Heeren opstanding in zijn diepe beteekenis opgevat; 3^0. hij heeft geen wezenlijk bewijs aangevoerd voor het Apostolisch karakter van den vierden Evangelist, en geen der bewijzen daartegen ingebragt ontzenuwd. Mogen nu anderen beslissen, of de twee grondzuilen voor de opstandingstheorie van Prof. Prins - de getuigenissen van Paulus en Johannes - geschikt zijn om het daarop door hem opgetrokken gebouw behoorlijk te schragen. Verder wil ik mij-zelven noch mijne lezers vermoeijen met het onderzoek of zijne beschouwingen over het aannemen of verwerpen van de overige getuigenissen in het N.T. tot zekerder resultaten hebben geleid. Naarmate Prof. Prins meer waarde heeft gehecht aan de Paulus-Johannes-methode, en daarvan meer heeft laten afhangen, moet het ons ook te meer uitgemaakt voorkomen, dat mét die grondzuilen ook het geheele realiteits-gebouw, door zijne wetenschap opgetrokken, vallen moet.

En toch - toch geloof ik dat wij den schrijver dank verschuldigd zijn voor zijn boek. Het belooft, in weêrwil van zijne gebrcken, goede diensten aan de goede zaak des geloofs. Twijfele men toch niet aan mijne opregtheid bij het uiten van dit oordeel. Ik heb eerlijk mijne bedenkingen meêgedeeld; even eerlijk wil ik mijne ingenomenheid met wat ik hier goeds vond uitspreken, al kan ik het ook in vrij wat minder woorden doen.

Hierboven gewaagde ik reeds van de bezadigdheid en de liefde tot de waarheid die geheel het onderzoek van Prof. Prins kenmerkt. Laat mij thans nog een woord zeggen over dat wat mij, lettende op het standpunt waarop de lezer ten slotte wordt gebragt, in dit boek bijzonder heeft aangetrokken. Wel wordt de realiteit van 's Heeren opstanding in den gewonen zin als een historisch feit vastgehouden; wel wordt beweerd, dat zonder het aannemen van zulk feit de vestiging van de Christelijke kerk op aarde een onverklaarbaar raadsel is; maar er

wordt tevens met kracht geprotesteerd tegen de meening dergenen, die thans nog in dat historisch feit den eigenlijken grond des geloofs zoeken. Men zal dat inconsequentie noemen en er den schrijver om misprijzen. Mij is die inconsequentie zeer lief. Ik zie er het bewijs in, dat ook voor Prof. Prins die hoog geroemde realiteit toch waarlijk niet zóó reëel en essentieel is, als men uit zijn ijver om haar te handhaven zou meenen te mogen opmaken. Heeft men eens voor waarachtige historie erkend een feit dat geheel alleen staat en zonder wedergade is, men heeft daarmede aan alles wat met dat feit in verband staat een geheel eigenaardige kleur gegeven die daaraan niet meer is te ontnemen. Waarachtig historisch kan het voor ons niet zijn zonder dat er ons geloof mede gemoeid is. Als ik ernstig en gemoedelijk sprekende zeg: ik neem de realiteit van Jezus' ligchamelijke opstanding aan, dan moet ik gelooven, dat God noodig heeft gevonden bij het sterven van dezen mensch Jezus van den gewonen regel af te wijken. M.a.w. ik moet even als de oude Christenen kunnen zeggen: *Zoo* MOEST *het gebeuren*. Dat nu kan Prof. Prins niet meer zeggen, want in onzen tijd kan dit niemand meer, niemand althans, die eenmaal het gebod heeft overtreden: van den boom der kennis zult gij niet eten! Waarom niet? - De zaak is waarlijk zoo duister niet. Voor ons is het kruis van Christus geen dwaasheid en ergernis meer, al volgt er ook geen zigtbare verheerlijking op. Zoodra wij maar de mogelijkheid inzien om ons het geloof der Apostelen genetisch te verklaren zonder onze toevlugt te nemen tot de opstanding als een op zich zelf staande daad van God, laten wij dat geheele feit gaarne los. Ons geloof wordt er te vrijer en te blijmoediger om, dewijl het zoo doende wordt een geloof uit één stuk. Geheel anders was het bij de vroegere Christenen. Naar hun geloof was God het aan zich zelven verpligt zijn heiligen zoon niet in het graf te laten. De opwekking was hun noodig, om de goddelijke noodzakelijkheid van het lijden te kunnen inzien. Zonder het geloof in de opstanding huns heeren, hadden zij niet alleen hunnen heer als den levende, maar ook hunnen God als den regtvaardige moeten verliezen.

De wereldbeschouwing nu en het Godsbegrip, waaruit dat geloof is ontstaan, behooren - althans voor wetenschappelijke menschen - tot het onherroepelijk verledene. Onze horizon is niet zoo beperkt meer, dat wij, als de goede zaak niet aan-

stonds triumfeert, als het grievend onregt niet aanstonds gewroken wordt, wonderen zien en verwachten, waardoor in de bestaande orde van zaken een gansche ommekeer wordt te weeg gebragt. Of zouden de achttien merkwaardige eeuwen sedert 's Heeren dood voorbijgegaan ons nog niet zóóveel hebben kunnen leeren, dat wij nu *ongeloof* zouden mogen noemen, wat toen nog heeten kon: een *geloovig* uitzien naar den welhaast verschijnenden Heer? En wat wij als religieuse menschen aan een zoogenaamd historisch feit als de ligchamelijke opstanding van Jezus zullen hebben, - ja, hoe wij er niet, bij eenig nadenken, mede verlegen zullen raken, indien we dat geheel eenige, als een tweede schepping al het andere in de schaduw stellende feit, niet meer in zijne goddelijke noodzakelijkheid kunnen erkennen - het wordt mij meer en meer een raadsel.

En dat raadsel bestaat ook voor Prof. Prins. Vandaar dat hij de gemeente waarschuwt, om toch niet te veel te bouwen op een feit, waarvan hij de historische realiteit nog wel vasthoudt, maar zóó, dat hij het antwoord schuldig blijft op de vraag, wat is hier dan reëel[1]? Is het niet, alsof hij de gemeente wil voorbereiden op het mogelijk verlies, ook van het weinig reëele dat er nu nog voor hen is overgebleven? Is het niet een lofwaardig streven om de Christenen te wapenen tegen de onwaardige vrees, alsof de wezenlijke grond van hun godsdienstig geloof door de historische kritiek zou kunnen worden ondermijnd? Is het niet goed, hen te wijzen op hetgeen zij heden en elken dag huns levens in zichzelve kunnen bezitten als onwankelbaren geloofsgrond? Is het niet een heerlijke waarheid, dat de geschiedenis van alle eeuwen die verleden zijn, slechts waarde voor ons heeft, voor zoover wij die hebben omgezet in waarheden die heden nog gelden?

Zóó, mij verheugende over de schoone en goede gedachten welke ik in 's Hoogleeraars geschrift gaarne als de ook voor hem gewigtigste begroet, die namelijk, waarmede hij in het dogmatisch gedeelte zijn werk besluit, - zóó wil ik deze mijne beschouwing besluiten en den Schrijver dank zeggen voor 't geen hij heeft geleverd tot bevestiging der gemeente op den reëelen geloofsgrond, dien zij niet te zoeken heeft in de betwistbare realiteit van eenig op zichzelf staand, zoogenaamd historisch feit.

Amsterdam, Dec. 1861.

A.D. LOMAN.

1 Zie Aanteekening 4 hierachter.

Aanteekeningen.

Aanteekening 1. Zie bl. 341.

De bedoelde plaats luidt in substantie als volgt:

De opstanding van Jezus mag met regt een schibboleth heeten tot onderscheiding niet alleen van de verschillende voorstellingen aangaande het Christendom, maar ook van de systemen van wereldbeschouwing en de graden van geestesontwikkeling. Naar het kerkelijk gevoelen is Jezus op wonderbare wijze in het leven terug geroepen. Volgens de deïstische voorstelling van Reimarus hebben de jongeren zijn lijk gestolen. Het Rationalisme meende, dat hij uit een staat van schijndood was bijgekomen. Volgens onze opvatting heeft de phantasie zijner tot in het diepst huns gemoeds geschokte aanhangers hun den meester, dien zij zieh onmogelijk als een doode konden denken, als een herleefde voorgesteld. Wat langen tijd voor *uiterlijk* feit is doorgegaan, - eerst als een wonder; dan als gepleegd bedrog; eindelijk als eenvoudig, natuurlijk verschijnsel; - het wordt nu in de spheer van het gemoedsleven teruggetrokken en verkrijgt een geheel inwendig karakter.

Wel is waar ook de achttiende eeuw ontkende niet, dat er inwendige feiten met dat uitwendige gepaard gingen. Maar wie voor een bloot inwendig feit een uitwendig in de plaats stelde, bij hem moest, naar men toen meende, zoo niet aan bedrog, dan toch aan niet meer dan aan zelfmisleiding en dwaling gedacht worden. Ons nu heeft een diepere bestudering van het zielenleven en van de geschiedenis der godsdiensten geleerd, dat eene waarheid bij hare eerste verschijning zich wel degelijk in min juisten vorm, ja zelfs, in zekeren zin, in dwaling gehuld kan voordoen, al bezit zij daarbij reeds - natuurlijk niet ten volle - de waarde en de werking aan waarheden eigen. Want voorwaar! indien de waarheid alleen werken kon, daar waar zij in al hare reinheid gekend wordt, hoe beperkt ware dan niet haar invloed in de geschiedenis!

Aarzelen wij dus ook al niet, de voorstelling der jongeren, dat de ter dood gebragte Jezus opgestaan en hun verschenen was, even als de verwachting, dat hij welhaast op de wolken des hemels terug zou komen, voor een dwaling te verklaren, wij moeten er bijvoegen: die dwaling hield een rijken inhoud van waarheid in zich opgesloten. Dit, dat niet het zigtbare maar het onzigtbare, - om met het N.T. te spreken - niet het aardsche maar het hemelsche, niet het vleesch maar de geest het ware, het wezenlijke is; deze waarheid, die den gang der wereldgeschiedenis geheel gewijzigd heeft, is het eerst onder den vorm van geloof aan Jezus' opstanding tot gemeengoed der menschheid geworden. En wat zou er al niet uit deze ontdekking voortvloeijen! Breken moest men nu met die schoone harmonie tusschen het geestelijke en zinnelijke in de Grieksche wereld. Zou de geest als onafhankelijke magt zieh legitimeren, hij moest zich weten te toonen ook tegenover het zinnelijke, in smart en kastijding, in het niet-schoone en on-oogelijke. Vallen moest het vaste en trotsche gebouw van der Romeinen wereldrijk; de kerk moest den staat, de Paus den Keizer boven het hoofd wassen om het menschdom tot bewustheid te brengen, dat tegen de kracht der overtuiging, tegen die der ideëen op den duur geen stoffelijke magt bestand is.

‘Het geloof in Jezus' opstanding bevatte dit alles in kiem, als in abbreviatuur of cijferschrift, terwijl in de hoop op 's Heeren spoedige terugkomst tot oprigting zijns rijks het voorgevoel zich uitsprak, dat het beginsel des Christendoms bestemd was om een nieuwe wereldorde in het leven te roepen.’

Aanteekening 2. Zie bl. 344.

Zelfs een conjectuur wordt ons meêgedeeld op 1 Cor. 15, 1. In plaats van *γνωρίζω* zou Prof. Pr. *γνωστόν* of iets dergelijks willen lezen. Zonderling is het, een echt Paulinisch woord op echt Paulinische wijze gebruikt (*γνωρίζω* komt ongeveer 20 malen in de Paulinische brieven voor) te willen doen vervangen met een woord dat bij Paulus slechts eens voorkomt, om daarmede te winnen,..... dczen zin (?): - *u, broeders, is bekend, hoe ik u het Evangelie verkondigd heb - indien gij hel nog weet!* Te gelegener tijd en plaats hoop ik te beproeven, of niet nog op andere wijze de moeijelijkheid in 1 Cor. 15, 1 en 2 is op te lossen.

Aanteekening 3. Zie bl. 344.

Prof. Pr. heeft zich niet afgevraagd, welk het nieuwe onderwerp is wat Paulus 1 Cor. XV behandelt. Hij analyseert de eerste verzen en vindt den tekst bedorven; maar hij raadpleegt niet het vervolg om te ontdekken, wat er in 's Apostels ziel moet zijn geweest, toen hij tot zijn nieuws thema overging. Hadde hij het laatste gedaan, hij zou bevonden hebben, dat het Paulus niet te doen was om de realiteit van Jezus' opstanding te betoogen, maar wel om de loochening van de opstanding der dooden in 't algemeen als onehristelijk te doen kennen. De hoofdinhoud der redenering is deze. ‘Gij Corinthiërs, die het Evangelie hebt aangenomen naar mijne prediking, hebt daarmede tevens in beginsel afgekeurd het in uw midden bestaande ongeloof. Die ongeloovigen zeggen: “het ligchaam vergaat, hoe kan het dan opstaan?” Die dwazen! Alsof hetzelfde ligchaam opstond! Die onnoozelen! die met hun ongeloof nog Christenen willen heeten! Ook Christus is naar het (gewone) ligehaam gestorven; - en toch is hij opgestaan, namelijk met een geestelijk ligchaam, gelijk hij dan ook aan velen na zijn dood verschenen is. Zoo heb ik, zoo hebben de andere Apostelen gepredikt. Maar dat hebt ook gij als Evangelie, als Christelijke heilwaarheid aangenomen. En nu zoudt gij zeggen: dood is dood - de opstanding is een ongerijmdheid! En dat terwijl gij u Christenen noemt! Het Christendom toch staat en valt met de erkenning van het pneumatische, als het laatste, het hoogste, het beste in den mensch, ja als den waren, inwendigen mensch zelven, die blijft als de uiterlijke verderft.’ - De opsomming van getuigenissen voor Jezus' opstanding (vs. 5-7) is van ondergeschikte beteekenis. Trouwens Paulus was allerminst de man om het geloof te bouwen op hetgeen menschen hadden overgeleverd (vg. zijn eigen woorden Gal. 1, 11 volg.). 't Was alleen voor de Corinthiërs (onder wie er zoovelen gevonden werden die Paulns niet wilden erkennen omdat hij niet (als Petrus b.v.) een van de oorspronkelijke leerlingen van Christus was), dat hij dienstig oordeelde met een enkel woord te herinneren, dat de leer van de opstanding der dooden evenzeer uit zijne Evangelie-prediking als uit die van de oorspronkelijke Apostelen volgde. - Geheel onjuist is in elk geval de slotsom waartoe Pr. op bl. 26 komt, waar hij zegt: ‘een apostel (Paulus) - - - beroept zich ten bewijze daarvan’ (d.i. let wel: ten bewijze van het *feit van Jezus' opstanding ten derden dage*) ‘op eene reeks van

onwraakbare getuigen.' Niet één getuige wordt geciteerd. Paulus zegt: ik heb u meêgedeeld wat ook mij is meêgedeeld, te weten:

(1°.) dat Christus voor onze zonden is gestorven, naar de Schriften;

(2°.) dat Hij is begraven;

(3°.) dat Hij is opgewekt geworden ten derden dage, naar de Schriften;

(4°.) dat hij verschenen is aan Kephas, daarna aan de Twaalven.

Dan gaat hij, meer regtstreeks getuigende, voort: daarna is hij verschenen enz.

Men ziet dus: de overlevering aangaande het feit van *Jezus' opstanding op den derden dag* wordt door Paulus niet anders dan door de bijvoeging: *naar de Schriften* bevestigd. Dat de Verrezene *op dien derden dag* aan Petrus zou verschenen zijn, blijkt uit zijne woorden volstrekt niet. Ja dat bedoelde feit komt hier in hetzelfde aspect voor als dit, dat Jezus *voor onze zonden* is gestorven, hetgeen immers ook door hetzelfde beroep *op de Schriften* wordt bezegeld!

Aanteekening 4. Zie bl. 361.

Prof. Pr. erkent zelf: van de opstanding zelve is niemand getuige geweest, alles komt neer op de verschijningen van den Verrezene; terwijl hij op bl 120 vlg. duidelijk aantoont, hoe wanhopig de pogingen zijn van hen, die iets willen bepalen over het *hoe* dier opstanding, over het ligchaam des Verrezenen, enz. en dus bij het naakte feit, d.i. bij een *woord* blijft staan. 't Zou niet moeijelijk zijn geweest, aan te toonen, dat de combinatie van de zeer uitéénloopende berigten in het N.T. aangaande de opstanding, door Prof. Pr. beproefd, ons voor onze historische kennis waarlijk niet veel reéele winst oplevert. Maar ach! het beoordeelen van dergelijke harmonistische pogingen is zoo weinig onderhoudend voor den lezer, is zoo weinig belovend voor den criticus zelven, - als hij ten minste uit de historie der Theologie geleerd heeft, dat de Harmonistiek eigenlijk nooit meer dan een schijnleven heeft gehad en toch nooit voor goed schijnt te willen sterven! - -

Iets over het verband van het Indische leger met het leger hier te lande.

Onze toekomst. Staat- en Krijgskundige beschouwing, door Alexander. Kampen, K. van Hulst. 1861.

De talentvolle schrijver, die, in een vroeger vlugschrift ‘(Neêrland's hoogste Staatsbelang)’, zijne denkbeelden heeft medegedeeld over de vereeniging van het Indische leger met het leger hier te lande, komt in het hier bovengenoemde geschrift terug op dit onderwerp, vooral met het doel om de bedenkingen te bestrijden, die ingebragt zijn geworden tegen de door hem voorgestelde wijze van vereeniging dier beide legers.

Alvorens over te gaan tot de aankondiging van dezen nieuwen arbeid, moeten wij hulde bewijzen aan het onmiskenbare talent, dat daarin doorblinkt; er zijn goede, ware denkbeelden in, uitgedrukt in eene krachtige, warme, welsprekende taal, - waaraan men misschien alleen het verwijt zou kunnen doen, dat zij soms *te* dichterlijk is. De onbekende schrijver schijnt er zich als het ware eenigzins over te willen verontschuldigen, dat hij ‘een zeer jong officier’ is (bl. 68); - zulk eene verontschuldiging is geheel overbodig; het is een geheel verkeerd denkbeeld, dat men alleen op rijperen leeftijd het regt zoude hebben een oordeel te vellen over openbare aangelegenheden; hij, die zich op de studie daarvan heeft toegelegd en wiens geest door overdenking is gerijpt, kan ook

jong zijnde, zijne medeburgers raden en voorlichten. Het is zelfs in de eerste jaren van den mannelijken leeftijd, dat men het meeste bedeeld is met het vermogen, om het goede tot stand te brengen en de waarheid voor te staan; want de ondervinding, die de vrucht is der jaren, gaat ook meestal gepaard met het verminderen van de kracht en van het vuur der overtuiging, die der jeugd eigen zijn.

De schrijver herinnert aan hetgeen in zijnen eersten arbeid voorkomt over de voordeelen, die hij beoogt met de door hem voorgestelde wijze van vereeniging onzer beide legers: het verhoogen van onze strijdbaarheid hier te lande, en de verzekering van onze oppermagt in de Overzeesche bezittingen. Hij herinnert aan zijn voorstel, dat, om dit beoögde doel te bereiken, er ‘gedurende vijf achtereenvolgende jaren een geheel regiment infanterie, met eene daaraan geëvenredigde magt aan artillerie, kavalerie en genie, naar Indië zal worden overgevoerd’, en later, jaarlijks, een dier Indische regimenten vervangen worden door een ander uit het moederland. Zoo doende zal, in eenige jaren tijds, het tegenwoordige Indische leger geheel en al vervangen worden door een ander, dat als een deel van het Nederlandsche leger moet worden beschouwd en, even als dit, voor een goed gedeelte uit militie zal zijn zamengesteld.

De schrijver van deze aankondiging is opgetreden als bestrijder van die voorstellen en heeft getracht aan te toonen, dat het zenden van onze militie naar de Overzeesche bezittingen niet alleen groote bezwaren zou ontmoeten in de bepalingen der Grondwet, en nog veel meer in de gezindheid van onze natie, maar ook, dat die maatregel weinig goede vruchten zou opleveren, omdat onze lotelingen te jong zijn, te zwak van ligchaam en geest, om hen, dadelijk bij hunne indiensttreding, de wapenen te doen voeren in Indië. Hij heeft daarentegen voorgesteld, om op minder radicale, maar meer uitvoerbare wijze, het dubbele doel te bereiken, van onze strijdkrachten in Indië te versterken en van de daar verkregene militaire ondervinding voor Nederland partij te trekken; hier toe zou moeten dienen het afzenden naar Indië van eenige bataillons, geheel uit vrijwilligers zamengesteld en het later jaarlijks vervangen van die corpsen door andere corpsen van het Nederlandsche leger.

Ook de heer Netscher heeft zijne meeningen kenbaar ge-

maakt over de versterking van onze Indische strijdkrachten, maar daarbij slechts ééne zijde van het vraagstuk behandeld; hij heeft alleen gelet op wat noodig is om het Indische leger te versterken, en niet op wat noodig is om het militaire gehalte te verhoogen van het leger in het moederland. Tot versterking van het Indische leger stelt Netscher verschillende middelen voor, meest van een geldelijken aard; ook schijnt hij minder belang te hechten dan anderen, aan het vraagstuk van het al of niet behouden der Koloniën; de Koloniën, zegt hij, zijn wel een kostbaar *aanhangsel* van het vaderland, maar hun bezit is toch slechts eene kwestie van *meerderen of minderen rijkdom*, en 'het vaderland is niet ondenkbaar zonder Koloniën.'

Vooral tegen *die* stelling komt de ongenoemde schrijver - Alexander - met kracht op, en hij beweert, te regt, dat 'het bezit der Koloniën de levensvraag is voor ons *onafhankelijk* volksbestaan.' Hij keurt het ook af in de voorstellen van Netscher, dat deze alleen ten doel hebben de vermeerdering van de strijdkrachten in Indië, maar volstrekt niet zullen dienen om onze weêrbaarheid in het moederland te verhoogen; gij doet voor Indië *iets*, zegt hij tegen den Heer Netscher, maar niets voor het leger in het moederland; integendeel uw voorstel strekt daartoe, om van dit leger een immer verzwakkend ligchaam te maken, dat zijne krachtigste bestanddeelen aan Indië afstaat, zonder daarvoor in plaats, uit Indië, die militaire ondervinding te verkrijgen, waaraan het leger in het moederland zoo dringend behoefte heeft.'

Ook onze voorstellen omtrent de wijze van verbinding der beide legers worden door Alexander bestreden en verworpen als ongenoegzaam, als niet genoeg afdoende. 'Gaf de Heer Netscher ons *iets*', zoo zegt hij (bl. 45), 'gij geeft ons *meer;* maar, naar onze overtuiging, hebben wij *veel, zeer veel* noodig! Wandelden wij vroeger in *slijkwegen*, gaan wij thans op *grindwegen*, gij biedt ons *straatwegen* aan; maar, kinderen der negentiende eeuw die wij zijn, en nog wel zeer jong, *wij* achten het wijsheid de straatwegen over te slaan; wij eischen de middelen van onzen tijd: de stevige ijzeren spoorwegen.' - Noem het geen Napoleontisch dwangstelsel, zegt hij, den maatregel om onze militie naar Indië te zenden; dit is alleen dwang *ten goede:*

(bl. 48-49) 'Als de hooghartige, groote dwingeland ons

volksbestaan vernietigt, van onze voorouders *tegen hun wil* en *tegen het belang* des vroegeren vaderlands, de zonen oproept, tot loting dwingt, hen voortdrijft naar zandwoestijn en ijsvlakte, dan is dit heiligschennis aan *volk* en *natuur,.... zijn stelsel* doemwaardig; maar als de natie zelve, uit *eigen vrijen wil, in het belang* des vaderlands, zich geroepen en gedrongen voelt, de kinderen te wijden aan de dienst des Staats, opdat deze niet ten onderga, dan is er *nooddwang*, die ten goede leidt.'

Hij bestrijdt de meening, dat de lotelingen onzer militie te jong en te weinig krachtig zijn, om dadelijk de geschiktheid te hebben voor de Indische krijgsdienst; hij toont door voorbeelden aan, hoe spoedig die jeugdige lotelingen, door goede aanvoering, in uitmuntende soldaten kunnen veranderen; men moet ze aan het werk zien, zegt hij, om met juistheid over hun' aard te oordeelen:

(bl. 51-62) 'De leeuw in vrijheid ziet er anders uit dan dat vermagerde, slaperige beest in den dierentuin, zich uitstrekkende uit luiheid zoo ver hij kan, met doffe glazige oogen, de roede der wachters behoevende om een weinig in vuur te geraken. Laat den zeewind den Nederlander door de hairen waaijen, laat zijn blik rondzweven over den onafzienbaren Oceaan, terwijl de diepe, donkerblaauwe hemel met oostersche sterrenpracht zich welft boven zijn hoofd; laat hem het wapengekletter en het oorlogsgedruisch hooren; hij *zal* zich verheffen met ongekende, ongedachte kracht; hij zal vermoeijenis en honger en dorst doorstaan, ook onder tropische warmte, en zijn hart zal geen *heimwee* kennen. Indachtig aan zijne betrekkingen in het koude vaderland, zal hij zich diep en innig verheugen, dat hij hen over weinige jaren zal weêrzien, en dan mag roemen hierop: dat hij *bewezen* heeft, zijn leven over te hebben voor het vaderland; dat hij zijn pligt, ook onder moeite en strijd, getrouw volbragt.'

Gij wilt *vrijwilligers* hebben, zegt Alexander:

(bl. 53).... 'doch laat ons even zien, *hoe* het eigenlijk gesteld is met dien *vrijen wil* der dusgenaamde *vrijwilligers. In den regel* wordt hun wil bepaald door gebrek aan zedelijken moed, door wanhoop aan het leven. De losbandige, die eindelijk, uit broodsgebrek, in maatschappelijken band zou moeten terugkeeren; de wellusteling, die aan al zijne lusten, tot oververzadiging toe, voldaan heeft en nieuwe prikkels behoeft; de man, die uit achteloosheid, hartstogt en ondeugd, zijn goe-

den naam, zijne eer, zijne zaak, zijne toekomst verloren heeft; de zoon uit een onteerd huisgezin, of de onteerde zoon eener eerzame familie; de vreemdeling, die in eigen land in een dezer toestanden verkeert, of die dorst naar goud of goed; - kon men doordringen in het gemoed van hen, die te Harderwijk het krijgsmanskleed aanschieten, verre *de meesten*, - niet allen, dat zij verre, - *willen* naar Indië om *eene dezer redenen*. Ziédaar het gehalte der drijfveêr, die hun wil doet werken. Men behoeft geen diepe kennis te hebben van het menschenhart, om te weten, hoe spoedig *zulke* drijfveêren verlammen en breken, dáár, waar de wil eenige kracht moet toonen.'

Verwerpt men *nu* onze voorstellen, zegt Alexander, als hersenschimmig en onuitvoerbaar, men doet daaraan geheel verkeerd: wij vooral moeten door de ondervinding geleerd hebben, dat wat heden nog als onmogelijk wordt beschouwd, binnen weinige jaren later verwezenlijkt kan zijn; - en, tot staving dier waarheid, haalt hij den geheelen ommekeer aan, dien Nederland, in materiëlen zin, in de laatste vijf en twintig jaar heeft ondergaan:

(bl. 41-43) 'Wij zijn nog *jong*. Wij, een kind der practische negentiende eeuw, dat zich nog met hersenschimmen vermaakt, wij zijn nog *zeer jong*; toch herinneren wij ons met eenige levendigheid de tijden, toen de Hollanders met deftige gezigten hunne lange pijpen rookten aan 't hoekje van den haard, en *binnen 's kamers* politiek keuvelden; toen wij, als kind, de geel verlakte, snelrijdende diligences van van Gend en Loos met bewondering aanstaarden; toen wij met trekschuit of calèches *naar buiten* gingen; toen de aankomst van stoombooten nog nieuwsgierigen naar den rivieroever lokte; toen sommige brieven nog vijf en twintig cent port kostten en de tijdingen uit Indië minstens vier maanden oud waren; en hoe, op zekeren winteravond, in den schemer, bij het fantastisch flikkeren van 't vrolijk haardvuur, in den huiselijken kring het wonder werd medegedeeld, dat de spoorweg van Amsterdam naar Haarlem voltooid was, en de spoortrein zóó hard liep, dat men buiten de wagons "letterlijk niets" zien kon; men was ergens, en men was er niet meer, even als bij den goochelaar, wonderlijk, vreemd, angstig, onmogelijk voor onze kinderlijke verbeelding.

Wij herinneren ons ook den tijd zoer levendig, toen alle ge-

zigten stonden naar *bezuiniging*; toen men het leger afbrak met daverend geweld, en alle staatsambtenaren een gordijn zagen trekken voor hunne vergezigten; de dagen, toen de lucht weêrgalmde van den voor ons schooljongenshart zoo smartelijken uitroep: “het land is in gevaar, wij gaan bankroet; iedereen moet geven of anders zal hij wel gedwongen worden”; en toen die leelijke oppositiebladen het woord *vrijwillig* immer ten onderste boven drukten; den tijd waarin Nederland ons voorkwam als eene arme stumperige hals, die onmogelijk zich uit de schulden kon helpen en toch zoo gaarne eerlijk bleef; - ware zij ons in levenden lijve tegengekomen, misschien hadden wij in haar schoot den zak met knikkers en centen van den hollandschen jongen geledigd.

Wie *in die dagen* voorgeslagen zou hebben, om in plaats van *te bezuinigen*, door den Staat spoorwegen te doen aanleggen, als evenveel weldadige aderen zijn ligchaam doordringende, de havens te openen, scheepvaart vrij te maken, handel te ontbinden, nijverheid te wekken, slaven in vrijheid te stellen, groote koopsteden door kostbare korte wegen met de zee te verbinden; - men zou hem voor krankzinnig verklaard hebben, althans voor iemand, wiens hoofd met hersenschimmen was vervuld; op zijn zachtsts zou men hem hebben toegeroepen: *c'est vouloir l'impossible*. Hooggeleerden zouden dergelijke plannen geene kennismaking waard gekeurd hebben; bekrompenheid, hartstogt, eigenbaat het *haro!* over zulke voorstellen hebben uitgeroepen.

En toch, iets meer dan *twintig* jaar is naauwelijks voorbijgegaan; - ziet opwaarts, rond u heen; gij zult aanschouwen de wonderen, *toen* hersenschimmen genoemd; gij zult ze zeer natuurlijk, doodeenvoudig vinden....’

Indien wij hier, met eenige uitvoerigheid, aanhalingen uit dit merkwaardige vlugschrift geven, dan is dit om het algemeen te beter in staat te stellen, te oordeelen over de waarde der redenen, waarmede de geachte schrijver zijn voorstel verdedigt van het uitzenden der militie naar Indië. Wij eerbiedigen de overtuiging, die hem daarbij bezielt; maar wij deelen die niet.

Wij blijven van meening, dat het uitzenden van onze militie naar Indië ten allen tijde eene onoverkomelijke hinderpaal zal vinden in de gezindheid onzes volks, dat, te regt of ten onregte,

in zulk een maatregel een *Napoleontischen dwang* zal blijven zien. In weinige jaren, zegt de schrijver, kan mogelijk worden, wat gij thans onmogelijk noemt; de gezindheid onzer natie kan veranderen; - het kán zijn, maar wij gelooven niet aan die verandering; en om dat geloof te verkrijgen, hebben wij iets meer noodig, dan eene verwijzing op den geheelen ommekeer, dien ons land, in andere opzigten, beleeft: eene vergelijking is niet altijd een bewijs, zegt het fransche spreekwoord te regt; *comparaison n'est pas raison*. Het is gemakkelijker ons land met een net van spoorwegen te overdekken en de Zuiderzee droog te maken, dan onze natie hare verouderde begrippen te doen afleggen.

Evenmin gelooven wij, dat onze jonge lotelingen dadelijk geschikt zijn voor de Indische krijgsdienst; wij blijven van meening, dat wij voor die dienst vrijwilligers moeten hebben, menschen van meer leeftijd, meer ondervinding. De schets, die de geachte schrijver geeft van onze tegenwoordige vrijwilligers voor het Indische leger, kan veel waarheid bevatten, bij eenige overdrijving; wij stemmen het hem toe, dat zich onder die vrijwilligers zulke menschen bevinden als hij afschildert; maar wij voegen er bij, dat men, ook uit zulke onzuivere bestanddeelen, toch nog goede soldaten kan maken; want het krijgsleven loutert en veredelt den mensch, en geeft zedelijke waarde terug zelfs aan hem, die diep gevallen is. ‘De wanhoop aan het leven’ moge zedelijk te veroordeelen zijn, maar in den krijgsman is dit geen slechte eigenschap; de te groote gehechtheid aan het leven zou bij hem veel minder wenschelijk wezen. De buitensporigheden en uitspattingen, die menigeen tot het aanvaarden van de Indische krijgsdienst nopen, zijn vaak zeer goed bestaanbaar met een krachtigen, vurigen geest, met uitmuntende hoedanigheden; en het leiden van een stil, rustig leven levert nog niet den minsten waarborg op, dat men de hoedanigheden bezit van een goed soldaat. Gij kent de ‘Räuber’ van Schiller; wie zoudt gij wel denken dat het meeste kans zou gehad hebben te Harderwijk te regt te komen, Karl Moor, of zijn broeder Franz? - natuurlijk, niet de schijnheilige maar ordelievende Franz; maar wel de losbandige Karl, die gedurig overhoop ligt met alle mogelijke wetten en maatschappelijke instellingen, maar die toch op het oorlogsveld uitmuntend op zijne plaats zou zijn geweest.

Zijn dus de meeningen over *de wijze* van verbinding van het Indische leger met het leger hier te lande uiteenloopende, - over de noodzakelijkheid dier verbinding zelve bestaat geen verschil van gevoelen meer; iedereen is overtuigd van de noodzakelijkheid om hier te lande troepenkorpsen te hebben, gereed om dadelijk de krijgsmagt in Indië te kunnen versterken; iedereen is overtuigd van de noodzakelijkheid om het leger hier te lande de ontbrekende krijgservaring te geven, door toevoeging van bestanddeelen van het Indische leger. Eene verbinding der beide legers kan te worstelen hebben met bezwaren van ondergeschikten aard, met de tegenwerking van individuële belangen, - zij wordt gebiedend voorgeschreven door het belang van het geheele vaderland, dát belang, dat bij elke verstandige en krachtige regering dan toch altijd op den voorgrond moet staan.

En wat heeft nu de regering gedaan ten opzigte van die verbinding der beide legers, die levenskwestie voor Nederland? Wij laten onzen schrijver het antwoord geven:

(bl. 10-13).... ‘Hoe digt is nu het vraagstuk, in een geheel jaar, de oplossing genaderd? Wat is er al zoo gedaan?

Men heeft de oude krukkende militiewet te voorschijn gehaald, haar behoorlijk schoon gemaakt, een nieuw kleed aangetrokken, veel over haar tot lof en tot afkeuring gesproken, en men is geëindigd met haar te erkennen en op te nemen in de rij der nieuwe Nederlandsche wetten, ondanks de mindere sympathie en tevredenheid, die zij mogt inoogsten. Men droeg angstvallig zorg, dat de militie nimmer over de groote wateren zou heen stevenen, en te naauwernood stond men toe, dat een zeer klein gedeelte op de oorlogschepen gebruikt kon worden ter verdediging der vaderlandsche kusten en gaten.

Daar werden *geen* Nederlandsche bataillons geformeerd, om ter versterking van het Indische leger voor weinige jaren uitgezonden te worden. De pensioenen werden *niet* verhoogd; het Koloniaal werfdepôt bleef te Harderwijk, “aan den bijna ongenaakbaren uithoek, werwaarts slechts snorwagens met één paard bespannen den krijgslustigen vrijwilliger overbrengen”; daar werden hoogstens een paar maatregelen genomen ter aanmoediging van de Indische werving, en, met voorkennis van het oorlogsbestuur, een vlugschrift uitgegeven, den kortsten

weg aanwijzende tot het aangaan eener dienstverbindtenis bij het Indische leger.

Niets meer? Ja toch, nog iets. Bij den strijd over de militie-wet, toen de Julij-zon in de Tweede Kamer eenig denkbeeld gaf eener tropische warmte, werd ook ons vraagstuk door dezen en genen afgevaardigde van terzij aangeraakt, zonder intusschen de eer te genieten, het hoofdonderwerp eener beraadslaging te worden. Toch hoorden wij hierdoor eenige belangrijke mededeelingen aangaande de beginselen, die bij de tegenwoordige regering omtrent het vraagstuk schijnen te zijn aangenomen. De Minister van Oorlog sprak onder anderen het volgende:

“Wat het vormen van afzonderlijke korpsen betreft, om die afwisselend naar de Koloniën te zenden, dit denkbeeld is meer dan eens geopperd, ook in openbare geschriften, en bij mij zeer dikwijls in overweging genomen; doch alle andere moeijelijkheden daargelaten, bestaat daartegen een groot bezwaar, in de menschelijke natuur gelegen. Hij, die naar Indië wil, verkiest niet eerst twee jaren daarop te wachten, maar wil dadelijk zijne bestemming volgen. Wij hebben het voorbeeld gezien bij de vreemdelingen, waarmede wij de zoo slecht uitgevallen proef hebben genomen; eene der grootste oorzaken van hun turbulent gedrag was juist daarin gelegen.”’

‘En wijders, in een antwoord aan een afgevaardigde uit Amsterdam:

“Dit antwoord diene ook ter geruststelling; want ik gevoel, dat wat gezegd is over de bevoegdheid der Regering om vrijwilligers, die voor het leger hier te lande hebben geteekend, of officieren van de Militaire Akademie afkomstig, die voor eene der wapens hier te lande zijn geplaatst geworden, naar Indië te zenden, eenige ongerustheid zou kunnen baren. Dat mijne woorden dienaangaande verkeerd werden uitgelegd, zou mij zeer leed doen. Ik herhaal dan, *de Regering heeft het regt*, doch, ik zeg het den geachten afgevaardigde uit Steenwijk na, zij zou hoogst onbillijk handelen met daarvan gebruik te maken; *zij zal dit nimmer doen* en *behoeft dat ook niet*. Noch vrijwilligers van het leger hier te lande, noch daartoe behoorende officieren of onderofficieren behoeven zoo iets te duchten. Een strikt regt kan bestaan; doch wanneer men daarom zoodanig regt

altoos wilde uitoefenen, zou het veelal met grof onregt gelijk gesteld kunnen worden.

Doch veronderstellen wij dat *de hoogste nood* dwong; dat bijv. *een algemeene opstand* - hetgeen de voorzienigheid verhoede - in Indië uitbarstte, *dan* zouden in het belang des vaderlands alle consideratiën moeten zwijgen; dan zou men de bevoegdheid hebben om de vrijwilligers uit de korpsen, bijv. van een regiment infanterie, tot één bataillon te verzamelen en *tijdelijk* naar de Koloniën te zenden. Maar dan plaatst men hen niet over bij het Indische leger, maar men gebruikt ze in dienst van het Koningrijk der Nederlanden. Zij behooren voortdurend bij het leger hier te lande, maar worden tijdelijk in Indië gebruikt."'

'Alzoo, indien de Nederlandsche regering blijft *stilstaan* bij deze beginselen, dan blijven wij in Europa de eenige specialiteit, die een dubbel krijgswezen er op nahoudt: een voor het moederland, en een tweede, daarvan geheel afgescheiden, voor onze hoogst belangrijke Koloniën.....'

(bl. 13-15)... 'Noodig is het ten slotte, den tegenwoordigen *stand* van het vraagstuk aan te wijzen. En hier deelen wij misschien eene bijzonderheid mede, eene verrassing; het schijnt niet meer te *staan;* rustig is het nêergestreken; om in vrede te dommelen tot de hoogste nood zachtkens zal zijn aangeslopen. Althans in het verslag der rapporteurs omtrent het X^{de} hoofdstuk der Staatsbegrooting lezen wij alleen, dat men het in de afdeelingen der Tweede Kamer *betreurd* heeft, dat er tot dus verre geen middel schijnt gevonden te kunnen worden om het verband tusschen het Nederlandsche en Nederlandsch-Indische leger daar te stellen, of althans om de gelegenheid, die zich, helaas! zoo gedurig in Indië tot het verkrijgen van krijgservaring aanbiedt, te benuttigen voor de officieren van het leger hier te lande, *waaronder zich weldra niemand meer zal bevinden, die eene noemenswaardige ondervinding van dien aard bezit*. Dus, het vraagstuk heeft nu reeds aanleiding gegeven tot *treuren;* eerlang hebben wij alzoo te wachten, dat het *begraven* zal worden, totdat..... de donderende stem des gevaars het oproept als een spook uit zijn graf, om, angst en ontzetting rond zich verspreidend, Neêrland van het eene einde tot het ander te doorvliegen!

Nog vinden wij dáár het gansch niet liefelijk verwijt tot zoovele krachtvolle, jeugdige officieren gerigt, als zouden *zij*

de voorkeur schijnen te geven aan het eentoonige garnizoensleven boven de edele roeping om onze rijke Oost-Indische bezittingen voor het moederland te beschermen en te bewaren. *Dat* hadden zij niet verdiend. Opent de gelegenheid om op billijke voorwaarden in Indië te gaan dienen, en *zien* zult gij het, hoe er *velen* zijn, die hunne nobele roeping zullen hooren en volgen. Gedoogt de vordering niet, dat men *twintig* zijner beste levensjaren in Indië *moet* doorbrengen; draagt zorg, dat zij, die voor korten tijd met hunne Indische wapenbroeders moeten dienen, door hen als kameraden, die de bevordering niet belemmeren, kunnen ontvangen worden; opent vooruitzigten, krachtsinspanning waardig; wij waarborgen u, dat er geest en leven en kracht genoeg is in onze jonge officieren om uitkomsten te verkrijgen, die uwe ons *onaangename verwondering* in *blijde verrassing* doen overgaan.

Met de diepzinnige opmerking, dat eene der hoofdredenen van de ontevredenheid bij de officieren van het Indische leger daarin schijnt gelegen te hebben, dat er *eerste* luitenants van hier waren gezonden, die jonger officieren waren dan de oudste *tweede* luitenants van het Indische leger, besluit de behandeling van dit gewigtig onderwerp.'

Er is eenige bitterheid in die taal; maar is die bitterheid niet verklaarbaar en te regtvaardigen, wanneer men ziet, dat èn regering, èn volksvertegenwoordiging zoo weinig hunne taak begrijpen, en beide, terwijl zij zich bezig houden met nietswaardige beuzelingen, de hoogste belangen van het Vaderland verwaarloozen! Het behoud van Indië is voor ons eene noodzakelijkheid; onze toekomst hangt daarvan af; dat behoud is onmogelijk, zonder eene goede, krachtige krijgsmagt; ons leger hier te lande, uitmuntend in vele opzigten, mist evenwel het hoofdvereischte van een goed leger, - krijgsondervinding; wij kunnen die krijgsondervinding goed en gemakkelijk verkrijgen door onze Indische oorlogen, even als Frankrijk ze verkregen had door zijne oorlogen in Afrika; ook daarom vooral is eene verbinding der beide legers eene noodzakelijkheid voor Nederland. Dat alles zijn waarheden, die niet tegengesproken kunnen worden, die ook door niemand meer *worden* tegengesproken; - maar toch doet men, alsof die waarheden niet bestonden; men doet niets; alles slaapt, even als bij het Grieksche legerkamp in Racine's treurspel:

‘Mais tout dort, et l'armée, et les vents, et Neptune.’

Is het wonder, dat bij zoo veel werkeloosheid en onmagt bij hen, die met de leiding der regering zijn belast of invloed daarop uitoefenen, het ongeduld zich meester maakt van het jonge vaderlandslievende gedeelte onzes volks, dat, gedachtig aan ous verleden van grootheid en roem, er naar streeft, om dat verleden niet onwaardig te worden? Is het wonder, dat de verontwaardiging over den toestand van zwakheid, waarin Nederland verkeert, woorden in den mond legt, wier overdrijving volstrekt niet valt te ontkennen, maar wier waarheid evenmin valt te loochenen:

(bl. 22-23) ‘Eenmaal zond een Romeinsch keizer zijne beste legioenen uit, onder den veldheer Varus, ter onderwerping van de krijgshaftige Germanen. Varus werd door hen ingesloten en met zijne keurbenden tot den laatsten man toe gedood. De geschiedenis zegt, dat toen het berigt daarvan in Rome kwam en den keizer werd medegedeeld, deze zich overgaf aan wanhoop, en radeloos door zijn paleis omzwervende, uitriep: “Varus, Varus, waar hebt gij mijne legioenen gelaten!”

Wanneer eenmaal onze Indische krijgsmagt vernietigd werd en de Europeaan, gewelddadig den lande uitgedreven, den schoonen Indischen Archipel niet meer genaken mag; wanneer de doodstijdingen schier aan ieder huisgezin in Nederland zullen worden overgebragt, met het verhaal, hoedanig het einde was van vele dierbare betrekkingen; wanneer het Hollandsch hart opgereten zal worden door den gruwel in Indië gepleegd, *dan* zullen wanhoop en razernij zich ook van Nederland meester maken, en de kreten, opstijgend uit alle gemeenten, aangroeijen tot eene ontzettende stem, die de vreeselijke vraag uitgalmt: “waar zijn mijne legerscharen gebleven!”

Zullen wij, wijzende op den schat der millioenen, die in den loop der tijden daaraan zijn ten koste gelegd, ons *veroordeeld* zien wegens onverstand in het gebruik dier schatten, bekrompenheid, traagheid van geest, gebrek aan veêrkracht - ellendiger nog, aan zedelijken moed?’

Wanneer de geschiedenis eenmaal zal hebben te oordeelen over het Nederland der negentiende eeuw, dan is het te vreezen dat dit oordeel ongunstig zal uitvallen; dat het voor velen - misschien voor allen - eene *ver*oordeeling zal zijn.

Eenzijdig en onwaar zou het zijn, het vele goede te miskennen, dat ons vaderland thans oplevert; wij genieten de zegeningen van vrede, van orde en rust, van welvaart en vrijheid; regt en wetten worden hier geëerbiedigd, dwang en onderdrukking zijn hier onbekende zaken; en in stoffelijken zoowel als in zedelijken zin, zijn hier nergens slagboomen geplaatst, die 's menschen werkzaamheid belemmeren, of zijne vrijheid onnoodig beperken.

Maar wat ontbreekt ons dan? - volkskracht. Aan de ontwikkeling van onze volkskracht wordt niet gearbeid; daaraan wordt niet gedacht. Wij blijven in een toestand van zwakheid verkeeren, die het ons moeijelijk zal maken, worden wij door een magtigen vijand aangerand, ons onafhankelijk volksbestaan te bewaren; die het ons moeijelijk zal maken, de eer van onze vlag naar eisch te verdedigen tegen de aanranding van vreemden. Bevoorregt met alles wat noodig is om ons weêr te verheffen tot een vroeger tijdperk van grootheid, doen wij niets om daarvan gebruik te maken; wij blijven eene onbeduidende en weêrlooze natie, terwijl wij krachtig en ontzien konden zijn; wij geven het beeld terug van alle die ten ondergang neigende Staten, waar nietige hairklooverijen de zorg tot zich trekken, die alleen aan de groote Staatsbelangen moest gewijd worden, en waar men altijd geld overheeft voor allerlei onnoodige uitgaven, maar nooit voor die uitgaven, die de toekomst des volks moeten verzekeren. Het enkele feit dat, nog kortelings, een vreemd kaperschip de haven van een onzer volkplantingen is binnengedrongen, zonder dat men iets heeft kunnen doen om dit te beletten, is alleen reeds genoegzaam om onze krachteloosheid, onze nietigheid aan te toonen; - kan men daarbij ongevoelig blijven; zijn wij dan niets meer verschuldigd aan den grooten naam onzer voorvaderen! Roem, bij zulk een vernederend feit, niet langer op uwen rijken handel, op uwe nijverheid, op uwe kanalen en spoorwegen; het rijke Byzantium der Grieksche keizers schitterde van de wonderen der bouwkunst, ook in den tijd van het diepste verval van het Grieksche keizerrijk; en nooit misschien bewoonden Spanje's monarchen prachtiger paleizen, dan in de dagen toen Spanje te arm en te uitgeput was om een leger te velde te brengen, of eene vloot uit te rusten. De staatkundige ontzenuwing van een volk kan gepaard gaan met het vertoon van rijkdom en weelde.

Is het, om maar eens iets te noemen, mogelijk om zonder ergernis en verontwaardiging te denken aan de wijze, waarop onze zeemagt is bestuurd geworden - *verwaarloosd* geworden, zou juistere uitdrukking zijn! Nederland moge er thans niet aan kunnen denken, om zich ter zee met Frankrijk of Engeland te meten, waarom kan het ten minste niet aan het hoofd staan van de zeemogendbeden van den tweeden rang; waarom moet het thans zoo goed als eene verklaring van onmagt afleggen, van immer eene oorlogsvloot te kunnen uitrusten? - Aan die vloot zijn, in de laatste jaren, ruime geldelijke middelen besteed; de Minister, gedurende die jaren met het beheer der zeemagt belast, heeft herhaaldelijk de meest geruststellende opgaven omtrent haren toestand gedaan; het land vertrouwde er dan ook op, zich in het toenemen der zeemagt te mogen verheugen; - en nu, bij de aftreding van dien Minister, blijkt dat vertrouwen geheel ijdel, blijkt het, dat onze zeemagt in den jammerlijksten toestand verkeert, niet eens in staat is om onze kusten te verdedigen! Een van twee is waar: óf de donkere schets, die thans van onze oorlogsmarine wordt gegeven, is onjuist en overdreven; óf die schets is eene zware beschuldiging tegen het voorgaande bewind. Pligt en eer gebieden dit bewind, zich tegen die beschuldiging te verdedigen, en de billijkheid vordert de verdediging af te wachten, alvorens een oordeel uit te spreken.

Het is tijd, meer dan tijd, dat in dien toestand van zaken eene geheele verandering kome. Het is tijd, dat onze volksvertegenwoordiging begrijpe, dat het niet hare roeping is om zich met al de *bijzonderheden* onzer staatsinrigting bezig te houden, of het bewind te belemmeren door eindelooze persoonlijke aanmerkingen, maar dat op haar de dure verpligting rust, om daarvoor te waken, dat de eer en het welzijn van het vaderland door de regering met kracht en met onafgebroken zorg behartigd worden. Het is tijd, dat onze Ministers den vollen omvang begrijpen van de moeijelijke taak, welke het aanvaarden van het bewind hun oplegt; dat zij begrijpen, dat er iets meer van hen gevorderd wordt, dan te voorzien in een geregelden gang van zaken, alles te laten zoo als het was, en alles zoo veel mogelijk te besturen ten genoege van iedereen; een bewind, dat krachtig naar het goede streeft, dat met ijver de openbare zaak hehartigt, *kan* niet altijd vermijden om daarbij enkele bijzondere belangen te kwetsen en *moet* wel onverge-

noegden maken; en een verstandig bewind let niet enkel op het tegenwoordige, op het bestaande, maar zorgt en werkt voor de toekomst, en schept nu reeds de middelen, die dienen moeten om latere, dreigende gevaren het hoofd te kunnen bieden.

Aan die voorwaarden moet men de meerdere of mindere waarde en deugdzaamheid van eene regering toetsen. Onze volkskracht te vermeerderen en te ontwikkelen; onze natie in strijdbaarheid te doen toenemen; onze zeemagt uit te breiden en in naauw verband te brengen met het leger; onze krijgsmagt in Indië aan te sluiten aan de krijgsmagt in Nederland, en daardoor beide te geven, wat beiden nog ontbreekt; ons krijgswezen sterk, maar eenvoudig te maken, en daaruit alles te verijderen, wat de verdediging van het vaderland meer afbreuk doet dan voordeel, - ziedaar de algemeene beginselen, die men bij de regeling en het bestuur onzer oorlogszaken moet in acht nemen. Eene regering, welke die beginselen verwaarloost of miskent, verwaarloost haren pligt en miskent hare roeping; zulk eene regering moet Nederland *niet* hebben.

Maastricht, 5 Januarij 1862.
W.J. KNOOP.

Mylady Carlisle.

VII.

‘Goed, Neef! dat 's den spijker op den kop geslagen. Wat niet altijd gebeurt is iets bijzonders!’ riep een klein gebocheld manneken met rood hair, dat bij den eersten aanblik reeds, door de groote onevenredigheden van lichaamsbouw, de opmerkzaamheid zelfs van den afgetrokkensten beschouwer zoude hebben opgewekt. Het lichaam wees, wat grootte betrof, naar den kinderlijken leeftijd heen, terwijl de ledematen, hoe klein ook, toch grof waren en de tengerheid der jeugd misten. Zijn hoofd was bovendien onmatig groot en het gelaat toonde ondubbelzinnige sporen van een bijna middelbaren leeftijd. Dat groote hoofd, die mannelijke trekken bij dat klein en kwarrelig lichaam, verlokten reeds bij de bloote beschouwing tot een glimlach, terwijl deze verhoogd kon worden tot een schaterlach, indien men 's dwergs zenuwachtig gehaaste manieren bemerkte en zijne koddige zetten genoot. Als om de belachelijkheid, die den geheelen persoon kenmerkte, de kroon op te zetten, had men hem een kaproen of kap met bellen geschonken, welk hoofddeksel thands in het midden van het vertrek, waarin wij ons bevinden, op den grond lag. Voor het overige was hij gekleed als ieder ander.... edelman, want hoe eenvoudig de stoffe ook ware, toch toonde de snede, dat wambuis noch broek aan een gewoon burger toebehoorde, hetgeen nog bevestigd werd door de zilveren keten - verguld, zoodat hij voor een gouden kon doorgaan - die hem om den hals hing en waaraan een glad gepolijste plaat met de letters C.R. (Carolus rex) gehecht was. Het kluchtig manneken had weinige oogenblikken te vo-

ren nog voor het venster gestaan, dat op eene straat in de stad York uitzag, en was nu op den stoel met vuil lederen zitting, dan weder op de breede en verwelooze vensterbank gesprongen, bij welke lichaamsbeweging hij zich den tijd had gegund om bij herhaling luide te geeuwen. Het rinkelen der bellen scheen hem daarbij te vervelen, en om aan dat geluid een einde te maken had hij de kaproen van zich afgeworpen naar de plek waar zij alsnog lag. Zijne ongedurigheid, zijn gegeeuw en vooral de laatste handeling had de aandacht getrokken van den persoon, die zich met hem in het vertrek bevond en, naar het scheen, verdiept in zijn arbeid, langen tijd den ander onopgemerkt had gelaten.

Die arbeid scheen dan ook overleg en behendigheid te vorderen. Het gold de vervaardiging van een bidstoel, waarvoor het vreemdsoortigste, maar zeker ook het kostbaarste hout gebezigd werd, aan hetwelk fijn en rijk snijwerk werd aangebracht. De vervaardiger was juist aan een der moeielijkste gedeelten van zijn werk bezig, namelijk aan het uitbeitelen van het wapen, dat de buitenzijde van den stoel versieren moest en door elken kenner zeer ingewikkeld zoude worden geroemd en tevens zeer uitvoerig door het tal kwartieren, waaruit het bestond. Het was dan ook het groote koninklijke wapen van Engeland. Aan weêrszijden van den stoel waren nog andere beelden uit te snijden, waarvan voor alsnog slechts de teekening aanwezig was, welke gissen deed, dat de eene beeltenis de gerechtigheid met weegschaal en zwaard, de andere Petrus met een grooten en wichtigen hemelsleutel en misschien de macht moest voorstellen. Men mocht te meer de behendigheid van den werkman prijzen, daar zijn geheele voorkomen er blijk van gaf, dat de arbeid, dien hij verrichtte, niet een alledaagsche kon zijn. Daarvoor toch was de hand te fijn en te blank, en de kleedij, voor zoo verre die te voorschijn kwam van uit het donker linnen hemd, dat hij zich aangetrokken had, te kostbaar. De lage schoentjens toch waren van marokijn leder en waren boven op den voet voorzien van een strik lint, in welks midden een edelsteen prijkte; de kousen waren van licht gele zijde, terwijl de boord van het bovenhemd, die aan den hals even zichtbaar was, van het fijnste linnen bleek te zijn. Lange kastanjebruine, zachte zijdeachtige hairen vielen hem kronkelend langs het hoofd en werden alleen weêrhouden van in de buigende houding, tot welke hij meest verplicht werd, naar voren af te glijden, door dat hij de weder-

spannigste lokken achter de ooren gestreken had. De vlaamsche schilder, Daniël Mytens, getuigde eens van dien man, dat zijn gelaat tot de fyzionomiën behoorde, die men slechts eens behoeft te zien om ze zich altijd te herinneren, en schoon dat gezegde meer betrekking had op eene latere periode, toen de rampspoed een enkel hair had doen grijzen en de geleden smart de scherpten hier en daar had verzacht door er een merk van weemoed op te drukken, toch mogen we beweren, dat er thands reeds waarheid school in de aangehaalde woorden van den tijdgenoot. De tint van dat gelaat was van een bleekachtig bruin; de oogen grijs en levendig; de blik echter dikwerf zwevend en zwervend; de wenkbraauw zwaar en zwart; het voorhoofd smal en niet hoog. De dikke lippen en de neus, die alle fijnheid miste en aan den top eenigzins gerond was, zouden aan het geheel iets afstuitends lomp hebben gegeven, indien de ovale gelaatsvorm, die door den puntbaard om de kin nog meer uitkwam, dat gebrek niet verholpen had. Maar wat dat gelaat vooral opmerkelijk maakte, zoodat het, hoewel niet sprekend van groote intellektuele kracht of hoogen adel, en eer koud, strak en terugstootend dan bewegelijk en vriendelijk te noemen, toch bij den eersten blik trof, het was de lijn op het voorhoofd, die zichtbaar werd bij elk fronsen van de wenkbraauw en doorliep over het geheele gelaat en aan het gantsche wezen iets onbeschrijfelijk pijnlijks en ziekelijks gaf.

Op dat oogenblik echter zweefde er een tevreden glimlach om zijne lippen. Hij was in zijne werkplaats en mocht de rijke kleederen doen schuilgaan in de linnen wade, mocht de glans en de glorie, die hem daar buiten omringde en dien hij zoo naijverig handhaafde, niet omdat hij die beiden zoo lief had, maar omdat hij ze beschouwde als eene gave Gods, ter zijde stellen, zonder dat hij bevreesd behoefde te zijn ze te zien aanranden of te zien vernederen.

De arbeid, dien hij thands verrichtte, was hem eene genieting, bereidde hem eene welkome uitspanning even als het tweetal boeken, die achter hem lagen op de kleine tafel voor het venster, even als de dwerg, die, slechts eenige schreden van hem af, zich verveelde. Straks had hij, aan die tafel neêrgezeten en een dier boeken - de spelen van Will Shakspeare - geopend, maar het weder, na eenige bladzijden te hebben omgeslagen, gesloten om het andere op te nemen: den waereldberoemden Astrea, het 17de eeuwsch wetboek voor de, helaas! weg-

terende ridderschap. Had de vijf en twintigjarige er bij genofen en bij de lezing idealen zien ontstaan, welke hij met al het vuur der jeugd, met al het vermogen dat de macht kan geven, had pogen te verwezendlijken, maar bij die poging telkens als nevelen had zien wegvlieden, de veertigjarige vond er nóg voedsel in voor geest en gemoed, hoorde uit de gekreukte bladeren van het befaamde boek nóg eene stemme opgaan, welke in zijn binnenste een weêrklank vond. Wat men den vijf en twintigjarige zelfs niet dan noode vergeven kon, mocht men in den veertigjarige scherp veroordeelen, vooral waar het de roeping van dezen behoorde te zijn, om niet het verleden te liefkozen en in de nevelen, waarin het zich bedekte, zich te gaan verliezen, maar om het heden te kennen, ja zelfs vooruit te treden, door de hand te slaan aan de gordijn waar achter de toekomst zich verborg.

Maar ook de roman werd dichtgeslagen. De arbeid, den vorigen avond verlaten, werd weder aangevat en zoude onafgebroken nog eenige uren zijn voortgezet, zoo de klimmende verveling den dwerg niet verlokt had de daad van geweld aan zijn rinkelende kaproen te plegen, waarop wij straks doelden, en de woorden te uiten, waarmeê wij ons hoofdstuk aanvingen.

De ander zag op en staarde hem lachend aan, hetgeen den dwerg moed gaf te doen wat hij reeds lang voor had, namelijk: zijne plaats te verlaten en op de tafel te springen, die de ander als zijn werkbank gebruikte.

‘Er is zeker veel wind in aantocht, want ge zijt zoo ongedurig, Archie!’

‘Och neen, Neef Karel! wind niet, maar wel regen, en we hebben al zoo veel druppels gehad. Wanneer gaan we naar Londen?’ vroeg hij, terwijl hij zich naar het werk des anderen overboog en dezen belette voort te gaan. ‘Bij den heiligen Mercurius, niet kwaad, Neef! Die man met de sleutels is precies onze goede vriend Laud.’

Een ernstige trek vertoonde zich op het gelaat des anderen en hij voegde hem scherp toe, al ging er ook veel van die scherpte verloren door de moeite waarmede hij sprak: ‘Die naam voegt niet in uw mond, Archie! Ik wil dit niet meer hooren. Wees gewaarschuwd!’

‘We zijn maar onder ons,’ hernam de ander, die het echter veiliger begon te vinden om zich wat minder onder het bereik zijns vriends te bevinden, zoodat hij terugschoof.

‘Is dat groote hoofd weêr leêg geloopen? Aan den klank ten minste zou ik het zeggen, Archie!’

‘Beter leêg nog dan vol; beter een kop die nog eenig geluid geeft, dan een hoofd dat stom is, Neef! Ik kan met mijn kaproen nog rinkelen, maar dat kunt gij met de uwe niet eens.... Een kroon is rond, men zou er alleen meê kunnen hoepelen, en als ik wel heb dan doen ze 't daar ginder al.’

‘Zwijg, gek! Nog eens zoo'n gezegde en ik laat je met de bekende roede tuchtigen!’

‘Hartelijk dank; pas genoten! Ik zwijg, en daar Uwe Majesteit ook wel zal zwijgen, zullen we elkaâr genoegelijk gezelschap houden... Wel te rusten, Neef!’

Hij voegde het woord bij de daad, wipte van de tafel af, schikte twee stoelen bijeen, zette zich op den eenen neder en strekte op den ander de beide beenen uit.

Karel Stuart, wiens rang door Archie, den hofnar - want de betrekking, die hij in 's Konings huis vervulde was geene mindere - in de laatste woorden verraden was, wist bij ondervinding, dat hij, zoo Archie in een kwade luim was gebracht, altijd de lijdende partij was en het genot voor geruimen tijd moest ontberen den nar naar lichaam en ziel te zien buitelen. Toch verdiende deze dikwerf te recht gewezen te worden, daar hij maar al te vaak de grens overwipte, die hem gesteld was, waartoe trouwens Zijne Majesteit in de veranderlijkheid harer luimen ten zijnen opzichte maar al te dikwerf aanleiding gaf. Aan vrolijkheid had Zijne Majesteit behoefte in de oogenblikken die hij voor zijne uitspanning had uitgekozen; en daar de vrolijkheid niet op een gegeven oogenblik, zelfs niet bij eene koninklijke ordonnantie te voorschijn kon worden geroepen, moest Archie in dien onwil of die onmacht van het koninklijk gemoed voorzien en de vrolijkheid, die niet in het binnenst wilde ontstaan, van buiten aanbrengen; als het Archie gelukte, wat dikwijls gebeurde, dan voelde hij zijne waarde en schatte hij zijn invloed op een prijs, die naar zijn oordeel zeer billijk en naar dat zijns meesters al zeer spoedig overdreven was.

Zoo als dikwijls, deed Zijne Majesteit ook thands weêr den eersten stap. ‘Archie, ge krijgt met Kersmis een paar nieuwe strikken en misschien nóg iets, wat ik nu niet noemen wil... Niet meer gepruild, olijke knaap! Hebt ge mij niets te vertellen?’

‘Heel veel, Neef!’

‘Maar niets van mijn Sekretarissen, niets van mijn Raad, noch van mijn hof, noch van mijn leger!’

‘Toch wel van uw Parlement, hè, Neef? Daarvan mag ik zeggen wat ik maar wil, mids niets goeds!’

‘Aardig moet ge zijn; over een doode kan men niet aardig spreken... Archie, ge wordt bot en stomp.’

Het was zeker nog een restant van Archies kwaad humeur, dat hij tegenover Karel het woord Parlement uitsprak. Zijne Majesteit was wel zoo goed geweest het een doode te heten, maar over een vijand, dien men werkelijk gestorven acht, maakt men zich toch niet zoo boos als Zijne Majesteit maar al te veel verried te zijn. Archie maakte de opmerking in stilte en vond het thands al te gevaarlijk om het overluid te doen.

‘Dus, Neef! ik mag vertellen over alles, uitgezonderd alles?... Maar het zij zoo, van uwe Sekretarissen, van uwen Raad, van het hof noch van het leger zou ik ook iets durven vertellen: de Sekretarissen en de Raad hebben te veel macht over neus en ooren; het hof heeft te veel van een zwerm sprinkhanen: men kan ze niet behoorlijk tusschen de vingers krijgen om ze goed te bekijken, en uw leger is te dapper om iets anders te doen dan te prijzen en prijzen verveelt gaauw.’

‘t Is of de kwade geest ook in dat waterhoofd gevaren is!’ prevelde Zijne Majesteit, die het echter beter vond zich niet verbolgen te toonen, maar zich de kastijding voor later voor te behouden. Wat de Pairs van het koninkrijk niet moesten fluisteren of de koninklijke ongenade zou hen treffen, mocht de arme nar soms luide uitspreken. De eersten stonden dan ook rondom den troon en konden van dezelfde stoffe geacht worden gebootst te zijn als de Koning door Gods genade, - de nar stond zoo verre en behoorde tot het gemeen, dat geen naam droeg, ten zij hij, de Koning, het er een gaf. Het was het reeds verre verwijderd verleden, dat zich uitsprak in de verhouding van Zijne Majesteit tot de rinkelende narrenkap; het was een middeleeuwsche toestand, dien Karel Stuart begreep met al de gevolgen er van, maar die, ongelukkig, door al wat hem omringde, niet meer begrepen, ten minste niet meer gehuldigd werd.

‘Gevonden, gevonden!’ juichte Archie. ‘Neef, beitel maar door aan het hoofd van den Paus van Engeland! Ik heb een visioen gehad! Luister goed! Het was me of wij beiden op reis waren gegaan, heel ver hier van daan, zóo ver, dat we

geen enkelen psalm hoorden opzeuren en geen enkelen rondkop tegenkwamen.'

'Dan waren we zeker al heel ver weg.'

'Ja, en we kwamen ook geen enkel edelman meer tegen, in fluweel of zijde en met een degen, waarvan het rijk gevest en de vergulde schede alleen maar dienst kan doen op een *lever*. Ge begrijpt dus, Neef! dat we ver weg waren. We ontmoetten vele boeren en boerinnen, allen nederig en bescheiden, want ze knielden neêr, zoodra ze u en mij zagen, en ik reed maar op een ezel achter uw zwart strijdros, dat geheel met een wapenkleed bedekt was. Wij beiden zagen er dan ook zeer strijdlustig uit. Gij droegt een lans wel dertig voet lang en een zwaard van wel tien voet, dat ge veroverd hadt op de Saracenen, die het gestolen hadden van Koning Arthur en de zijnen. Ge waart geheel in blaauw staal gepakt en van uw helm woei een roode veder, die eens wit was geweest, maar die de tegenwoordige kleur had aangenomen van wege het bloed, dat er sedert jaren en iederen dag meer aan kleefde. Dat wisten echter de boeren en boerinnen niet en toch bogen zij zich nederig. De ezel, waarop ik zat, was echter geen gewone. Hij was zoo groot als de paarden tegenwoordig en was door mij in Mesopotamië buit gemaakt, waar ik hem in zijn volle vaart met één hand had vastgegrepen, bij welk bewijs van kracht het schrandere beest dadelijk zijn meester erkende, de voorpoten boog en mij, even als de gemelde boeren en boerinnen, hulde deed. Mijn kracht was dan ook zóo groot, dat ik soms, als ik er plezier in had, u en uw paard met mijn rug ophief en, zoo als bij de bestorming van Jeruzalem, beiden uit het gedrang der Muzelmansche horden droeg, hetgeen juist van pas bleek te zijn, daar ge anders in hunne handen zoudt gevallen zijn, en volgens landsgebruik aan het spit gebraden...'

'Genoeg van je eigen heldendaden, die we reeds van vroeger kennen... Waar gingen we naar toe?'

'Val me niet in de reden, Neef! of ik zwijg en laat u boven op het paard zitten, omringd van de boeren en boerinnen, die altijd nog het stof kussen. Waar wij naar toe reden? We hadden een groot doel en eigenlijk geen doel. Wij kwamen van de Slavouen en zochten de Longobarden, maar hadden er niets tegen, even een uitstap te maken naar de Boergondiërs; want wij reden de waereld door om de verdrukte onschuld en de vertrapte schoonheid op te zoeken, en onze

zwaarden te verwen in het bloed van hondsche belagers en verdrukkers. Ik sprak daar van onze zwaarden en schilderde nog maar alleen het uwe af. Ik was er ook van een voorzien. Het was veel kleiner dan het uwe, maar ik had het laten smeden in de onderwaereld door de Kobolden, wier Koning, Sigismundus, ik verslagen had. Wat ik daar zag... vertel ik eens een andermaal. Dat zwaard had een geheime tooverkracht en deed hem, die het droeg, onoverwinnelijk zijn. Maar wee, zoo ik er niet op paste dat het een vrouw aanraakte...! Ge begrijpt, dat het niet moeielijk was daarvoor te waken; want streden wij niet overal, van het Oosten, waar de Scythen ons gehoorzaamden, tot het Westen, waar de meerminnen onze glorie zongen, halverwege opgedoken uit de grenzenloze zee? Maar we waren nu in de landpalen der Galliërs, waar eene schoone Koningin sedert jaren door den slaapdrank van een ontrouwen minnaar aan het droomen was geraakt. De boeren en boerinnen, die om ons heen het stof van den heirweg met hun voorhoofd beroerden, verzekerden ons, dat het zoo was, en de edellieden, die wij aan het hoofd van hun onderhoorigen of liever lijfeigenen - want paard en knecht hoorden aan den ridder - de bergpaden zagen afhollen naar het dal, waar wij ons bevonden, bevestigden het verhaal. 't Was een mooi gezicht, die mannen, geheel in ijzer gekleed, door en langs het groen van de boomen te zien heenschieten. Gij stondt een poos er naar te staren, maar ik riep u toe, dat we wel iets anders te doen hadden. En al die ridders en ruiters, die edellieden en knechten, die boeren en boerinnen lagen om ons heen; de edellieden op éene knie in het stof en de andere op alle twee. “Redt onze Koningin!” riepen allen. “Gij kunt het,” voegden ze er bij, vooral mij aanziende. Wij knikten genadig en wenkten de edellieden op te staan, maar lieten de anderen liggen. Ze bouwden op onze onoverwinnelijkheid en, bij den heiligen Bacchus! niet ten onrechte. Na dichte wouden te zijn doorgereden, waar het zoo donker was, dat wij een lantaarn moesten opsteken, die ik aan uw lans hing; na diepe kloven overgesprongen en ten slotte een steil bergpad te zijn opgeklommen, waarbij mijn ezel en ik u en uw paard goede diensten bewezen, daar ge beiden er anders niet gekomen zoudt zijn, stonden wij voor de uitgestorven burcht. Het gras groeide op het voorplein; roest kleefde er aan de ijzeren deuren, op éene waarvan met roode letters stond: wee, wee het land, zoo de slaapster gewekt wordt. Wij bekom-

merden natuurlijk ons daarom niet en hamerden op de deur, welke eindelijk inviel. Ik vergat nog mede te deelen, dat wij op het voorplein twee schildwachten en ettelijke waterdragers hadden zien staan, die, hoe wij ze ook aanriepen, geen andwoord gaven en geheel versteend bleken te zijn. Op de trappen van marmer, die wij opklommen, zagen wij eenige paadjes liggen, het hoofd steunend op de hand, de fluweelen barret op den grond naast zich, de gouden keten om den hals, en eenige zelfs nog de vingers geklemd aan een geborduurd kussen, waarop een zilver blad met kroes stond, tot den rand met lekkeren wijn gevuld, dien ik in het voorbijgaan opdronk.'

'Dat wil ik gelooven!' zeide Karel hem glimlachend toeknikkend: 'dat gelijkt je, Archie!'

Statig wenkte de nar hem te zwijgen; hij was zoo vervuld van de rol, die hij in de denkbeeldige waereld speelde, dat hij zich daarmede op dat oogenblik vereenzelvigde; hij had zich opgelost in den machtigen eigenaar van het tooverzwaard. 'We kwamen in het portaal van de ridderzaal en vonden er de dienende edellieden in zilveren wapenrustingen met gouden helmen op het hoofd en diamanten schilden aan den arm, evenzeer rustend als de wachten daar buiten. Wij traden binnen. Welk eene pracht! We waren vóor jaren in de mijnen van Potosi geweest en in de schatkamer van de Koningin van Scheba' - Zijne Majesteit kon zich niet weêrhouden van even te zuchten - 'maar wat we hier aanschouwden overtrof dat alles zoozeer als de keisteen den diamant. De vloer was van jaspis, de wanden van goud, vonkelend van de diamanten, die er als bloemen aan vastgehecht waren. De koelvaten waren van zilver met een rand van robijnen, saffieren en smaragden.'

'Dat is al te overladen.... Spring dat maar over.... We gaan naar de schoone slaapster....'

'Hm, hm! Haast u maar niet te veel, Neef! Er is kwaads genoeg uit voortgekomen! Was ze maar altijd slapend gebleven!'

'Archie, ge dwaalt af!' riep Zijne Majesteit, met welgevallen zijn werk beschouwende, terwijl het verlangen bij hem opkwam, dat Mytens of de groote van Dijck hier waren om het te bezichtigen.

Archie gaf nog een lang verhaal van de versteende groepen, die zij doorwandelden, - schoone edelvrouwen en ruw gebaarde vazallen, en eindelijk van de schoone slaapster zelve, de schoone

onder de schoonen, neêrgezegen op een rustbank ‘van geurige bloemen omgeven als een paerel in goud gevat.’ De Koning had zich over haar heengebogen en haar toegesproken met de zoetste woordtjens, maar haar niet kunnen doen ontwaken. Toen had hij, Archie, eene poging gewaagd, en, terwijl hij zich even als zijn meester gedaan had tot haar overboog, had zijn tooverzwaard de slapende beroerd. Eensklaps veranderde alles en ontving het levenlooze leven. De schoone hief zich op; de edelvrouwen zetten den dans voort met hare ridders, de paadjes droegen ververschingen rond; het onzichtbare orkest speelde; de fanfares schetterden. De beide redders ontvingen aller hulde en Zijner Majesteit werd mededeeling gedaan van de godspraak: dat van verre oorden eenmaal een ridder zoude komen met een onoverwinnelijken dienaar; dat zij beiden Schmultscherna, zoo heette de schoone, zouden opwekken en tot belooning daarvoor zouden ontvangen - de meester, de hand der schoone met hare kroon, de dienaar, het ambt van Lord van de Schatkamer. Beiden waren ettelijke jaren gelukkig. Schnultscherna kende geen grooter genot dan haar echtgenoot in alles te gehoorzamen. Maar het verkeerde ten laatste. De oude raadslieden der Koningin fluisterden haar in het oor, dat het rijk verkeerd bestuurd werd, dat de schatkist leêg was en de Koning toch maar een indringer uit het Noorden was. ‘Vooral hadden zij het op twee vrienden van den Koning gemunt’, ging Archie voort ‘die het dan ook wel wat bont maakten, zoodat ik ze dikwerf waarschuwde. De Koningin gaf maar te veel gehoor aan de opruiïngen van hare vrienden; zij begon zich te mengen in de zaken van het rijk.....’

De Koning was bij het laatste gedeelte van het verhaal steeds opmerkzamer geworden en had het voorhoofd gefronsd. Hij scheen zich niet langer te kunnen bedwingen en riep hem bevelend toe: ‘Genoeg, genoeg, nar!’

Misschien had de nar, bij den aanvang van het sprookjen, niet het voornemen gehad om een stoutmoedige toespeling te maken op het heden. Misschien was hij alleen begonnen toe te geven aan het spel zijner verheelding, geleid en gevoed door de feënspelen, welke hij zoo menigmalen had bijgewoond. Maar aan het slot was het niet te miskennen, dat hij eene toespeling waagde, hij, het gebochelde menschenkind, dat alleen geduld werd om zijne buitelingen, die men dan ook het recht had te vorderen. Even als der gans overdadige spijze wordt gereikt,

werd ze den nar gegeven en toegeworpen: gene betale haar met haar malsch vleesch, deze met zijn snedige invallen en koddige luchtsprongen. Was er een Koning en een hof denkbaar zonder zulk een zondebok, zonder zulk een leverschuddend werktuig? In den bloeitijd der ridderlijkheid rinkelde de zotskap zoo vrolijk en blij, en wat men ook prijs had moeten geven, deze middeleeuwsche figuur had men nog weten te behouden. Maar Archie, de nar, hoe hij aan zijne roeping ook beandwoorden wilde, had van de natuur toch oogen gekregen om te zien en ooren om te hooren, kon zich niet, zoo als Zijne Majesteit, die het leven was ingetreden als een romanheld, afsluiten van hetgeen rondom hem bestond. Hij leefde en werkte in het heden en was soms de verpersoonlijking, zij het ook altijd eene gechargeerde, van de bestaande onevenredigheid tusschen het volk waaruit hij was voortgekomen en den Vorst, die hem voedde, tusschen het heden, dat hij buiten het koninklijk vertrek waarnam, en het verleden, dat hij daar binnen zag nastreven. Aangedaan met den boozen geest, die in het geheele volk scheen gevaren, waagde ook hij in de vormen der narheid kritiek te oefenen, niet zoo als het een nar uit den klassieken tijd der ridderlijkheid voegde, over een gebrek aan een kapsel, of de mislukte snede van een wambuis, of - wat nog minder gevaarlijk is, voor het minst waar het afwezigen geldt - over de zedelijke bulten en bochten van den naaste, maar over de zaken der regering, waarover slechts de Koning bij Gods genade te oordeelen had en Zijne Majesteit Karel I met niemant zijner onderdanen zich wilde onderhouden dan met wie hij daartoe uitkoos. En zulk een nar waagde het voorbeeld te volgen van het Puriteinsche gepeupel! Had Zijne Majesteit er slechts in weten op te merken, hoe verre de moderne geest reeds moest zijn doorgedrongen, dat hij tot zelfs dien wanschapen dienaar had beroerd, die met zijn zotskap, zijn zotskolf en zijne bonte kleedij zoo geheel tot eene andere waereld behoorde, eene waereld, welke werkelijk afgestorven mocht heten, daar zelfs Archie zich er buiten dorst wagen.

Maar Zijne Majesteit begreep de nieuwe waereld niet, die in staat van wording verkeerde; want hij dacht die wording tegen te kunnen gaan en de gisting, die haar voorafging, te kunnen bezweren. Hoe dikwerf de koude werkelijkheid hem ook had aangegrepen, toch was hij nog dezelfde Karel, die eens met Buc-

kingham als dolende ridders onder een aangenomen naam Frankrijk en Spanje door trokken, om te Madrid de Schoone te bezoeken, die hij zich tot echtgenote gekozen had en van wie hij niet dan door den drang der omstandigheden daartoe verplicht, maar toen ook zonder veel berouw en met niet veel bevalligheid en kieschheid afzag, om later in Frankrijk te vinden wat hij elders gezocht had. En de waereld der idealen was voor hem zooveel gevaarlijker dan voor zijn vriend Buckingham; want was het voor dezen een tijdverdrijf en een spel, dat ieder oogenblik kon worden afgebroken zonder indruk na te laten, voor genen was het spel ernst, werden de ijdele droombeelden ideën, onveranderlijke ideën, die in dat bekrompen verstand, maar toch zoo teder en ontvankelijk gemoed, zich vast hadden geworteld.

Zijne Majesteit had den nar uit het vertrek weggejaagd; zij had verder moeten gaan, nu zij zich werkelijk beleedigd vond, en hem voor altijd hare tegenwoordigheid moeten ontzeggen; maar in het kleine als in het groote, tot een koen en afdoend besluit kwam Karel uit zich zelven nooit.

Zijn lust tot arbeiden was verdwenen; de oogenblikken van rust en ontspanning - en hij had er zulk eene behoefte aan gevoeld - waren gewelddadig afgebroken; hij moest weder denken aan den opstand, die niet verre van het huis, dat hij in York tijdelijk bewoonde, zijn tenten had opgeslagen. Misschien was het nog gelukkig, dat hij niet lang alleen bleef, dat hem geen tijd werd gelaten om zich te verliezen in den doolhof, waar één weg slechts uit voerde, maar een weg dien hij weigerde in te slaan. Een bescheiden tikjen aan de deur kondigde een bezoek aan en de Sekretaris van Staat, Sir Henry Vane, trad binnen. Het was een fijn man met een schrander gelaat en omstreeks vijf en veertig jaren oud. Hij deed aan zijn zoon denken, dien wij naast Pym en de zijnen eens ontmoetten. Beiden - vader en zoon - hadden dezelfde oogen, maar gloeiden er in die van dezen soms het vuur der innige overtuiging, het vuur van den hartstocht, die des vaders schitterden altoos helder, maar het licht dat er in glansde was koud. Hij liet zich voor den Koning op één knie neder en wachtte in die houding het verlof tot spreken af, hetgeen hem weldra gegeven werd tegelijk met dat van zich op te richten.

‘Welnu?’ klonk het hoog en koud.

‘Lord Conway bidt Uwe Majesteit om eenigen toevoer van

munt. De Lankastersche knechten verlaten het vendel en loopen het land van Durham af.'

Zijne Majesteit was arm als altoos. Zijne Genade, Graaf Strafford, had duizenden ponden uit Londen weten te doen vertrekken. De buit was voldoende om het leger zelfs vier weken bijeen te houden, en zóolang zou de onderhandeling met de nog armer Schotten niet duren, die zeker ook naar huis terug verlangden, ten einde zich voor hongersnood te vrijwaren. En om te zorgen, dat die onderhandeling nog bekort en de halstarrigheid van de dwarsche dweepzuchtige oproerlingen nog eer gebroken zoude worden, had Zijne Majesteit, op raad van Sir Henry Vane en de andere te York aanwezige raadslieden, zijn leger met ettelijke nieuw aangeworvene vendels versterkt. De uit te keeren soldij werd alzoo aanzienlijk verhoogd, de behoeften vermeerderd en... de onderhandelingen vorderden niet. Het leger der Schotten bleef bijeen; het werd als door onzichtbare geesten gevoed en, wat niet het minst gevaarlijke was, verbroederde zich meer en meer met de morrende knechten Zijner Majesteit.

De vijandelijkheden waren gestaakt; maar was de Koning in den wapenstrijd geslagen, hij scheen het niet minder in de aangevangen onderhandeling te zullen zijn. Hij eischte onderwerping en behandelde de tegenpartij als rebel; deze gewaagde van een schikking, mids op voorwaarden door beide partijen goed te keuren. Nimmer reden er meer koeriers tusschen York en Londen, dan in de laatste weken, en ieder brief, dien de renbode te York uit 's Konings handen ontving, droeg den naam van den Lord-Luitenant van Ierland tot opschrift. Geld had de trouwe dienaar weten te verkrijgen en af te zenden, hoewel niet overvloedig genoeg om in alle behoeften des Konings te voorzien. Hij had nog meer beloofd, ofschoon het in elken later door hem geschreven brief meer heenschemerde, dat de moeielijkheden vermeerderden, dat de onwil der onderzaten steeg en de moed en de geestkracht van de dienaren der Kroon schenen te verminderen, daar hij tegenwerking van hunne zijde ondervond.

Maar de Koning behoefde niet alleen geld, maar vooral raad, want de omstandigheden werden benarder en benarder. Zijne Majesteit voelde zich zoo alleen tegenover de immer stouter wordende tegenpartij. Scherpzinnige raadslieden omgaven hem wel, maar hij vertrouwde een boven hen allen en die eene was afwezig. De onderscheiding, dien eenen bewezen, deed de anderen

zich wrevelig terugtrekken en zwijgen, waar het hun niet dringend geboden werd te spreken, en dit droeg er weder toe bij om 's Konings verlangen naar den Lord-Luitenant te doen toenemen, die niet wachtte tot hij om raad gevraagd werd, maar ten allen tijde uitwegen wist te openen en hulpbronnen wist op te sporen. ‘Uwe Majesteit opene de onderhandelingen te York in hare onmiddellijke nabijheid,’ had Lord Strafford geschreven, maar het andwoord had moeten luiden, dat de Schotsche gevolmachtigden oodmoedig gebeden hadden daarvan ontslagen te mogen worden. Zij wilden zich wel naar Ripon begeven mids met een vrijgeleide onder 's Konings zegel *en mede onderteekend door eenige Pairs*. - ‘Uwe Majesteit roepe eenige Edellieden’ - en de reeks die men te opontbieden had werd in den brief genoemd - ‘bijeen, om haar bij te staan en op die wijze zich van een schijn van een Parlement te omringen, alsmede om zich van de geheele aansprakelijkheid voor hetgeen wellicht aanstaande was te ontheffen, daar die aansprakelijkheid met ieder uur gevaarlijker wrodt;’ en of de raadsman in staat ware in de toekomst te lezen, naauw had Zijne Majesteit den brief outvangen, of de aankomst van twaalf Pairs had de gantsche stad York bijkans op de been gebracht, daar het gerucht algemeen verbreid was, dat zij een petitie zouden overhandigen ter bijeenroeping van een Parlement. Slechts weinige maanden waren er verloopen, toen de Koning bij zijn intocht aan de poorten der goede en trouwe stad, door de inwoners met gejubel ontvangen werd en hij zich door den magistraat hoorde verwelkomen in eene toespraak, waarin onder meer voorkwam, dat Zijne Majesteit haren troon op twee kolommen van diamant had gevest, namelijk, vroomheid en rechtvaardigheid - de eerste van welke hoedanigheden hem tot God, de tweede hem tot de menschen nader bracht en dat al de onderdanen zeer gelukkig leefden tusschen die twee kolommen. Hoe schoon en zinrijk de beeldspraak ook ware, zij werd nog overtroffen in welsprekendheid en diepte van gedachte door de slotzinsnede, welke luidde als volgt: ‘De geboorte, het leven en de dood van keizers beteekenden voor hunne waereldrijken niet zooveel als voor de stad York, dat Uwe Majesteit eenmaal Hertog van York was. Uw koninklijke aanblik gaat onze vroegere glorie te boven en verdrijft de wolken, die zich laatstelijk aan onzen hemel vertoonden. De stralen en lichtvonken van die verheven deugden en uitnemende gaven, waarmede Gij begiftigd zijt, schitteren zoozeer in aller oogen, dat Gij niet alleen deze stad

en dit koninkrijk, maar de geheele waereld met licht en heerlijkheid vervult!'

Slechts weinige maanden waren sedert die indrukwekkende rede verloopen, en het gejuich dat tot het koninklijk verblijf door klonk, gold het twaalftal, dat den straks aangebeden Koning iets verzoeken kwam, wat, bij de gedachte alleen, zijne reeds niet zeer buigzame tong nog meer doen verstijven, zijn reeds gewonde trots nog meer kwetsen moest. Weinig in staat om zijne gewaarwordingen te onderdrukken waar het uiten daarvan strijden zou tegen zijn belang, het ver beneden de waardigheid van het koningschap achtend, hetwelk de afspiegeling Gods op aarde was, om over het gezach met onderdanen te onderhandelen, zoude hij wellicht Sir Henry Vane gelast hebben het twaalftal te ontvangen en hun het koninklijk goeddunken bij geschrifte mede te deelen, hetgeen al de Sekretarissen van Staat in de laatste jaren, maar vooral Vane, meesterlijk hoogmoedig en snijdend scherp hadden weten te doen, zoo niet de brief van Mylord Strafford voor hem had gelegen.

Niet dat hij de wijsheid van den ontvangen raad ten volle begreep en hem daarom besloot te volgen. Veel meer was het de vrees van te zullen mishagen aan den dienaar, wiens doorzicht hij nu eenmaal had geleerd te huldigen, voor wiens geestkracht hij gewoon was te buigen; was het een soort van bijgeloof, dat hem in Straffords brief een profecy deed zien, waarvan hij den gantschen omvang nog niet begrijpen kon. Hoe het echter zij, hij ontving de Pairs en hunne petitie, verdroeg de zoet-bittere woorden, die er bij menigte in voorkwamen, daar in de meest oodmoedige vormen nogmaals en nogmaals verzekering werd gedaan van de gisting, welke er allerwege bestond, van den storm, die in aantocht was en alleen bezworen kon worden door een Parlement.

'Uwe Majesteit make zich toch gemeenzamer met de gedachte aan een Parlement, ik bidde haar daar dringend om,' had Strafford in zijn laatsten brief nog geschreven, maar er, gelukkig, als kalmeerend middel bijgevoegd: 'zij het ook om het heftig verlangen van het groote kind, dat men volk noemt, wat te doen bedaren.' Zijne Majesteit herinnerde zich dat ter rechter tijde en volgde ditmaal den raad van Vane en diens ambtgenoten op, die, altijd vijandig aan den benijden en gehaten maar gevreesden Lord-Luitenant, dien zij nog tegen een Parlement gezind dachten, de bijeenroeping der Gemeenten en

der Lords in de laatste dagen zelfs hadden durven aanprijzen. Bood de toestand van het rijk niet vele lichtpunten, volgens Vane en de zijnen was alles een aegyptische duisternis. Vane vooral wist Zijne Majesteit te verhalen van een reusachtig eedgespan, dat overal zijne vertakkingen had. ‘Misschien wel tot in de onmiddellijke nabijheid Uwer Majesteit,’ had Strafford wellicht uitgeroepen en daarbij de vonkelende oogen dreigend op den verbleekenden Sekretaris gevest, indien hij bij het onderhoud tegenwoordig ware geweest. Vane en de zijnen wisten dan ook, dat de aanval Mylord zoude gelden en Mylord gunden zij het ergste.

Zij begrepen niet, dat Mylord nog de eenige muur was, die den stormram van den modernen geest tegen hield, dat de duizenden, die zich daar ginder aan den horizon aangordden tot den strijd, over het hoofd van den dienaar naar den meester zouden grijpen en hen, zoo zij het ontgingen, alleen zouden sparen, omdat ze te klein, te gering, te onmachtig waren in hunne middelmatigheid.

Zijne Majesteit ontveinsde dan ook zijn afkeer bij het voorlezen van het smeekschrift en plooide het gelaat tot een vriendelijken glimlach en stamerde zijn dank voor de woorden van eerbied en trouw, die hij vernomen had. Hij mocht zich gelukkig prijzen dus gehandeld en zich een eervollen terugtocht voorbehouden te hebben, toen hij weinige dagen later en eenige uren vóor het tijdstip, dat wij hem in zijn werkcel verrasten, mededeeling ontving van de eischen der gewapende Schotten. Het was een soort van ultimatum, door den Graaf van Lanark aan Sir Henry reeds den vorigen avond overhandigd, maar door dezen, die tegen de aanbieding aan Zijne Majesteit opzag, den gantschen nacht teruggehouden.

De aanbieding m o e s t echter geschieden, en zij geschiedde. Zij had een fronsen van het koninklijk voorhoofd uitgelokt en ten slotte het korte met klem uitgesproken woord: ‘nooit!’ Toen had Zijne Majesteit gewenscht, na haastig de dringendste aangelegenheden te hebben afgedaan, alleen te zijn; was een oogenblik met gebogen hoofd in gepeinzen verdiept gebleven, maar eindelijk opgestaan, om naar de bewuste werkkamer te gaan in gezelschap van onzen Archie, die in den aanvang tijd en moeite verspild had om hem in een betere luim te brengen en 's meesters zwaarmoedigheid te verdrijven.

Het was of Karel een andere, een zuiverder lucht tegenwoei

in dat nederig, zelfs schamel gestoffeerd vertrek; het was of hem een centenaarslast van de schouderen gleed, als hij zich van het rijke opperkleed met die groote vonkelende ster en het randschrift: *hony soit qui mal y pense* ontdeed en het grove lijnwaad - zijn werkpak - aantrok. Hij gevoelde het: hij zou gelukkiger zijn geweest, indien dat lijnwaad zijn dagelijksch kleed had mogen zijn; hij zou de blijmoedigheid van een gemoed, dat weinig behoefte had, hebben gekend, indien de Heere God hem niet had geroepen om Zijn afgezant op aarde te zijn en hem rechten gegeven had te handhaven, welke werden aangerand door de boosheid van hen, over wie de Opperheer hem gesteld had.

Wij begrijpen, dat ook zonder de voorafgegane vermetelheid van Archie, het binnentreden van Sir Henry Vane Zijner Majesteit ten hoogste onwelkom zou geweest zijn, dat de verschijning reeds van dien persoon op den drempel de pijnlijkste herinneringen moest opwekken. En bovendien welk eene mare bracht hij mede! Lord Conway vorderde weder wat Karel niet geven kon!

De Koning had zich op een der stoelen nedergeworpen en steunde het hoofd op de hand zonder een enkel woord te spreken tot den altijd nog wachtenden Sekretaris. Hij kon met éen woord een einde maken aan den benarden toestand; hij kon het morrend stilzwijgen op de straten doen verkeeren in gejuich en het veelbeteekenend gemompel zijner dienaren in eene warme betuiging van hulde, indien hij slechts toestond een Parlement bijeen te roepen en beloofde, ditmaal met het ernstige voornemen om de belofte na te komen, met dat Parlement te regeeren. Maar het was of de tong verlammen en de lippen verstijven zonden, indien hij dat woord mocht willen uiten; het was of hij de beeltenissen zijner voorzaten - de Koningen van Engeland en Schotland - dreigend de hand zag bewegen of hen ironiesch glimlachend den stalen voet zag opheffen, als om het hoofd van den weêrbarstigen vazal, dien hij in zijne verbeelding voor hen zag neêrgeknield, te verpletteren...

‘Geene tijding uit de Hooglanden?’ klonk het half vragend van Karels lippen.

‘Geene, Sire! Was Uwe Majesteit er nog eene te wachten, sinds de priester Con gevangen werd genomen?’

‘Wij bevalen hem te ontslaan,’ zeide de Koning hoog.

‘Dat bevel is zeker gehoorzaamd... misschien echter wel wat laat!’

‘Wat bedoelt ge daarmeê, Sir?’

‘Zeker niets wat Uwe Majesteit onaangenaam kan zijn,’ hernam Vane met eene nederige buiging. ‘De priester werd twee dagen gevangen gehouden; toen vertrok hij naar de Hooglanden, maar vond langs de grenzen een cordon van Covenanters getrokken... Men scheen gewaarschuwd, Sire!’

‘Durft ge denken, dat Strafford dat deed, Sir?’ vroeg de Koning, in zijn drift die woorden slechts stamerend uitbrengend.

‘Ik k a n het niet denken, Sire!’

‘Gij m o o g t het niet. Vane! wij hebben besloten Strafford herwaards te ontbieden. Wij behoeven zijn raad... Diende ieder mij zoo als hij, hoe spoedig zou de rebellie en de felonie gestraft zijn!’

Vane boog en zette zich aan de tafel neder, daar Zijne Majesteit eene beweging had gemaakt, waaruit was af te leiden, dat de brief terstond behoorde geschreven te worden. Karel bleef al dien tijd in zich zelven verzonken. Zijne lippen bewogen zich echter en gaven eene uiting, maar eene voor elk onhoorbare, aan de verschillende gedachten, welke zijn brein doorkruisten, of liever aan de twee, uit welke al de andere haar oorsprong namen. Toegeven of volharden! dat waren de twee leuzen. Hij deinsde terug voor de daad, welke Strafford hem, een tiental dagen geleden, reeds voorstelde, om de aldermen, die deze liet gevangen nemen, als een afschrikkend voorbeeld te doen hangen! Men moest door vrees en schrik zien te overwinnen, of door toegeven en buigen zich redden, had Strafford wagen te zeggen. Waar was de scherpzinnigheid van Strafford, nu deze hem verlof, ja, bevel vroeg tot het plegen van die straffe daad, terwijl hij toch niet gewoon was geweest in Ierland zoodanig verlof te vragen? Had hij de wederspannige aldermen slechts doen hangen, Zijne Majesteit zou in haar Kabinet hem er voor gedankt hebben, maar hem er bevel toe te geven, waagde Zijne Majesteit niet. Evenwel zou hij de aldermen in den kerker laten, tot zij gehoorzaamd hadden. Vane was met den brief gereed en bood die Zijne Majesteit ter teekening aan. Het was of de onweêrswolk van Karels voorhoofd weg trok, toen hij dien geteekend had en onderstellen mocht den krachtigen dienaar weldra aan zijne zijde te zien. Vane bleef ook na den door hem volbrachten arbeid wachten, hetgeen tot een vragenden blik van den meester aanleiding gaf.

‘Lanark wacht Uwer Majesteits bevelen,’ fluisterde Vane.

‘Heb ik u niet gezegd, dat ik er niets van weten wil?’

‘Ik mag Uwer Majesteit niet verzwijgen, dat de Schotten eene voorwaardsche beweging hebben gemaakt en Lord Conway heeft doen weten, dat, zoo die niet gestuit wordt, hij, om niet afgesneden te worden, òf slag zal moeten leveren òf terug trekken.’

Karel bracht de hand aan het voorhoofd; hij stond eindelijk op en beval Vane den Schotschen zendeling voor hem te brengen in de groote hal, waar hij beiden wachten zou.

De zaal, die hij aanwees, had misschien reeds Saksische edellieden geherbergd; haar steenen vloer had zeker den ijzeren voet der Normandische veroveraars gedragen; hare met eikenhout beschoten wanden, hare geboogde zoldering hadden weêrklonkeu van de oorlogsleuzen van het huis van York in zijn strijd tegen dat van Lancaster; door hare hoog geboogde vensters met de kleine in lood gevatte ruiten had het zonlicht zoo menig harnas verguld en in de laatste jaren zoo menig bruin-roode toga van de rechters in de zoogenaamde vierschaar van het Noorden, waarvan Strafford de Voorzitter geweest was, bloedrood getint.

Wij zijn in de eerste dagen van September en het staal-blaauw uitspansel, dat de Augustus-maand had gekenmerkt, was schuil gegaan in grijsgraauwe wolken. Het halve licht, dat zelfs op den helsten zomerdag in de langwerpig vierkante hal viel en zulk een tot ernst stemmenden toon over alles heenspreidde, scheen thands bijkans niet meer dan eene schemering en moest zelfs toelaten, dat enkele bogen van het gewelf en een gedeelte der beelden in de nissen in het duister wegscholen. Aan het einde der zaal stond op eene verhevenheid met een Smyrnasch tapijt gedekt een leunstoel, de wapens van het oude maar uitgestorven huis York dragende, en in het midden dier zaal bewogen zich in het halfdonker eenige gedaanten. Het waren de twaalf Pairs, van wie wij straks gewaagden en die den wensch van het volk hadden durven overbrengen tot voor den troon. Zij waren uitgenoodigd eenige dagen aan het Hof te vertoeven, daar Zijne Majesteit in hare genadige welwillendheid en hare zorg voor 's lands heil, besloten had hun raad aangaande eenige belangrijke zaken in te winnen. Het twaalftal verkeerde in de blijdste stemming, wat somberheid hen ook omgaf, wat strakheid zij ook meenden te lezen op het gelaat des Konings, wat afgetrokkenheid op dat der dienaren van de Kroon.

Zijne Majesteit trad binnen, omringd van Vane en eenige Edelen zijner hofhouding.

‘Mylords!’ zoo sprak hij de buigende Pairs aan, ‘om alle misverstand te doen ophouden, willen wij dat gij tegenwoordig zult zijn bij het gehoor, dat wij onzen trouwen Lanark hebben toegestaan, die zich wel heeft willen belasten met een zending van wege de rebellen. De onderhandelingen te Ripon, tot welke wij ons hebben laten verbidden, om den krijg tusschen onze beminde onderdanen te doen ophouden, komen niet tot een einde, ja schijnen zelfs met opzet door die van het Covenant gerekt te worden. Leid den Graaf binnen!’

Wat de Koning deed had plaats onder Straffords invloed, die hem nog uit de verte beheerschte, en was het gevolg van diens raad; maar hoe werd wat behendig was aangelegd door de uitvoering bedorven! Zijne Majesteit had gesproken van de Schotten als rebellen, had ze beschuldigd van de onderhandelingen met opzet te rekken, had dus hun de schuld gegeven van hetgeen door allen als een ramp werd beschouwd. En hoeveel waars er ook in die beschouwing mocht schuilen, niet hij moest die waarheid thands uitspreken, nu hij woorden wilde uiten van verzoening.

Het was om hem heen te donker om aller gelaatstrekken naauwkeurig op te nemen. De Koning kon dan ook niet gewaar worden welk een neêrslachtigheid bij dezen, welk een ontevredenheid bij genen, welk een wrevel zelfs bij vele zijner hoorders zich openbaarden.

De deur werd opengeworpen en de Sekretaris van Staat voor de zaken van Schotland, de Graaf van Lanark, werd ingeleid en achtervolgd door eenige musketiers, die in de deur bleven post vatten. Het was een forsch man, in eenvoudig hofgewaad gekleed, maar wien men het kon aanzien, dat hij zich behagelijk kon gevoelen in den lederen kolder en met het zware zwaard in den bandelier aan zijne zijde. Hij trad tot op eenige schreden naar den leunstoel toe, waarop Zijne Majesteit zich had nedergezet, knielde voor deze neder en bleef in die houding, tot Zijne Majesteit hem wenkte op te staan. Deze beval Vane het ultimatum der Schotten aan Lanark terug te geven en dezen, die bij dit bevel wel wat onthutste, het geschrift voor te lezen. ‘Uit uw mond klinken die woorden beter!’ zeide Karel bitter en de Graaf trilde bij die uitdrukking, welke hem eene ongenade voorspelde.

‘De leden van het Convenant, Sire! betuigen Uwe Majesteit hunnen innigsten dank, dat zij naar hunne beden een genadig oor wil openen. Hunne nederige wenschen zijn vervat in de volgende artikelen.’

Karel sprak geen enkel woord; niet dat hij daardoor zijn wrevel wilde te kennen geven, maar, zoo als meermalen plaats had, het natuurlijk gebrek dat hem aankleefde deed hem het zwijgen boven het spreken verkiezen en deed het eerste dan ook verkieselijk zijn, daar het woord, door hem zoo moeielijk uitgebracht, meestal kort was en, zachtst genomen, toonloos klonk, zoo al niet hoog en trotsch.

Lanark voer voort: ‘1^0. Dat het Uwer Majesteit behage te bevelen, dat de laatste Parlementsakten worden afgekondigd in den naam Uwer Hoogheid, als onze genadige Soeverein; 2^0. Dat het Kasteel van Edinburgh en andere sterkten in het koninkrijk Schotland, overeenkomstig het doel waartoe zij gesticht zijn, gebruikt mogen worden ten voordeele en in het belang van het rijk. 3^0. Dat onze landgenoten in Zijner Majesteits koninkrijk van Engeland en Ierland, ontheven mogen worden van alle straffen voor de onderteekening van het Covenant en niet meer gedwongen worden tot eeden en verklaringen, niet voorgeschreven door hunne wetten en hun verbond, door Uwe Majesteit zelve goedgekeurd. 4^0. Dat de schuldige raadslieden, die dezen strijd hebben veroorzaakt, de rechtvaardige straffen mogen ondergaan. 5^0. Dat al onze schepen en goederen, met vergoeding van al de daaraan toegebrachte schade, mogen teruggegeven worden. 6^0. Dat al de schaden en verliezen ons toegebracht ons vergoed worden. 7^0. Dat de verklaring, waarin wij verraders zijn genoemd, moge herroepen worden; en eindelijk 8^0. dat, in overleg met het Parlement van Engeland. Uwe Majesteit bevele, dat het vrije verkeer tusschen beide landen heropend worde en de garnizoenen verwijderd uit de grensplaatsen.’

De laatste eisch begreep in zich de bijeenroeping van het Engelsch Parlement en getuigde, zoo dit nog noodig ware, van de samenwerking, van den band, die er tusschen Schotten en Engelschen bestond.

‘Dit is ten minste bepaald uitgedrukt,’ zeide Karel, den blik van Lanark afwendend en dien op de Pairs wendend, daarbij doelend op eene vroegere petitie der Schotten, welke slechts algemeene vorderingen inhield. ‘Het zal mij aangenaam zijn, Mylords! uw gevoelen te vernemen.’

Lord Essex trad naar voren, liet zich op een knie voor den Soeverein neder en zeide, dat hij alles van de edelmoedigheid Zijner Majesteit verwachtte en van haar mededoogen met hare onderzaten, die verkwijnden van verdriet; dat hij voor God en zijn geweten verklaarde, dat het hem griefde zulke petitiën te moeten aanhooren, hetgeen Zijner Majesteit mede ongevallig zoude zijn, waarop Zijne Majesteit niet dubbelzinnig ja knikte; maar dat dergelijke petitiën voorkomen konden worden en aan allen twist een einde gemaakt door de bijeenroeping van beide Parlementen, waaraan hij niet twijfelde, in aanmerking genomen Zijner Majesteits dikwerf gebleken liefde jegens hare trouwe onderdanen.

'Dus gij, Mylords! raadt mij aan, de eischen der rebellen te gehoorzamen?'

Het hoofd van Lord Essex zonk op de borst en in die oodmoedige houding zeide hij, namens zijne mede-pairs hier tegenwoordig, dat zij geen raad hadden te geven dan in het Parlement en alsdan alleen in het Huis der Lords. Voorzichtig waren die welgezinde Pairs! Het was of zij het plan van Strafford doorzagen en de aansprakelijkheid, die men hen op de schouders leggen wilde, een al te zwaren last beschouwden.

'Uwe Majesteit zoeke tijd te winnen,' fluisterde Vane, toen de blik des meesters zich naar zijne zijde richtte.

Die raad was het gemakkelijkst op te volgen en liet alles bij het oude. Hij werd dan ook opgevolgd. Lanark werd weggezonden met de boodschap, dat men zich beraden zoude, maar dat de geest der verzoening en vergevingsgezindheid daarbij zoude voorzitten; dat men niet ongeneigd was een Parlement bij een te roepen - toen dat woord werd uitgesproken stokte de koninklijke stem, hetgeen de indruk maakte alsof dat woord slechts werktuigelijk werd uitgesproken zonder dat het brein er iets van wist; dat men zich zoodra mogelijk van de Pairs des rijks zoude omringen, nog andere dan de zeer getrouwe, maar zeer voorzichtige, die Zijne Majesteit thands omringden, en dat men wijders allen in Godes heilige bescherming aanbeval.

Het pleeggehoor was afgeloopen. Het was of er een winterkoude door de zaal voer en alles verstijfde, zoowel dat bleeke langwerpig gelaat van den man op den leunstoel, met de holle oogen, die ziekelijke trekken en ongewone lijnen, als die gedaanten der edellieden, slechts ten halve zichtbaar op den

voorgrond, naar den uitgang heensluipend en wegduikend in de schemering als een begrafenisstoet.

‘Schuldig zijn ze allen aan felonie,’ prevelde Karel, toen hij zich weder alleen bevond. ‘De schurken! De verraders! Ware Strafford slechts hier!’

In den gang kwam hij Archie tegen, die met zijn kap rinkelde en met de zotskolf als een razende om zich heen sloeg, terwijl hij op een bekende wijs een liedtjen zong, waarvan Zijne Majesteit alleen het ritornel hoorde:

> In 't kleed van den paap komt de duivel ter biecht;
> Hij vleit en hij liefkoost; pas op, want hij liegt.

‘Zet den knaap op water en brood!’ beval de Koning tot een luitenant zijner musketiers. ‘Lord Kamerheer! laat mijn paard zadelen; we zullen Mylord Conway een bezoek gaan geven.’

Het geliefdste paard werd voorgebracht. Het was naar het Noorden medegevoerd om er den Opperbevelhebber en den overwinnaar over het slagveld heen te voeren; maar het had tot heden slechts weinig dienst behoeven te verrichten. Thands echter zou hij een zwaar gewapenden ruiter moeten torsen, want Zijne Majesteit steeg in den zadel, het harnas om de leden, den helm op het hoofd. Van slechts weinigen vergezeld, reed hij de straten van York door, waar de burgers zich het hoofd ontblootten, maar geen gejuich aanhieven, hetgeen te kwetsender was na de warme ontvangst den twaalf Pairs ten deel gevallen. Even buiten York gekomen, zag men reeds de schier ontelbare tenten van het leger in het verschiet, en hoorde men het schetteren van de trompetten en zelfs het roepen der verschillende wachten op verschillende afstanden uitgezet, als duchtte men overvallen te worden. De buitenste wacht kondigde aan den daarop volgenden het hooge bezoek aan, en op die wijze bereikte de tijding in een oogwenk het oor van den bevelhebber, Mylord Conway, die buiten zijn tent te midden van eenige officieren stond. Het was voor hem een onverwachte uitkomst. Weinig tijds te voren waren een viertal soldaten tot voor zijn tent gekomen, hadden door den schildwacht toegang verzocht, en toen hun die verleend was, zich Mylord bekend gemaakt als te behooren tot de Lankastersche *train bands*. Kort en krachtig werd Mylord door

hen, namens hunne kameraden, gemeld, dat de maand, die zij moesten dienen, verstreken was, en zij derhalve hadden besloten 's avonds weg te trekken na vooraf de hun beloofde soldij ontvangen te hebben. Of Mylord hun ook op hoogen toon beval te blijven en hen waarschuwde; of hij er al van gewaagde, dat de hoogste ongenade Zijner Majesteit hen zoude treffen, dat zij zich schuldig zouden maken aan hoogverraad, het mocht niet baten. Zij hadden voor eene maand dienst gedaan, en wie het langer verkoos te doen, zij niet. Op de aanmerking, dat zij eigenlijk nog geenerlei diensten hadden verricht, daar zij den vijand nog niet onder de oogen hadden gezien, kreeg Mylord bescheiden ten andwoord, dat zij gedaan hadden wat Mylord hen geheten had en dat zij in het kleed der *train bands* hun plicht genoeg kenden, om niet meer te willen doen dan hun kommandant. Mylord liet ze gaan zonder eenige belofte van hen te ontvangen, en vernam nog de bedreiging dat zij, zoo zij dien avond hun geld niet ontvingen, hun soldij van Zijne Majesteit in York zelven zouden gaan vragen. Wij weten dat Mylord dien wenk niet in den wind had geslagen en den Koning om geld had doen bidden. Hij was thands bezig, zich met zijne onderbevelhebbers te beraden, waaronder wij een bekende, een verren bloedverwant van Mylord en diens naamgenoot - Robert Conway - aantreffen. De pronk, dien hij in den tuin van Whitehall droeg, was afgelegd en verwisseld voor een eenvoudig krijgsmansgewaad: een laken rok waarover het borstkuras was gegespt; een laken broek, zonder eenig versiersel, die aan de kniën de hooge laarzen ontmoette, welke van kletterende sporen waren voorzien; een zwaard, dat in gewicht den gewonen hofdegen wel driemaal overtrof, hing om de heup; een ijzeren helm met liggende veder dekte het hoofd. Toch was het of dit kleed hem voegde. De ernst van het gelaat vormde een tegenstelling met het kleurrijke pleeggewaad, dat hij ginder had gedragen, en paste daarentegen geheel bij dit sobere kleed. En die ernst scheen toegenomen. Hij gaf dat gelaat vroeger altijd eene uitdrukking van nobelheid en mannelijkheid, thands was die uitdrukking verscherpt en grensde zij bijna aan die van wrevel en somberheid. Wat er in dit jonge leven dan ook in luttel weken, in den tijd dat wij hem het laatst ontmoetten, is voorgevallen! Wij verlieten hem zoo vrolijk te moede, zoo vol van hoop op eene blijde toekomst, aan de hand van haar, die hij zoo vurig meende lief te hebben; hij werd door zijn meester onder-

scheiden, die hem den gevaarvollen en daarom vereerenden last tot gevangenneming der aldermen opdroeg. Het mocht hem in den aanvang zoo schijnen, bij nadenken voelde hij echter een geheimen tegenzin, begreep hij tot een daad veroordeeld te zijn, welke rechten aanrandde die hij voor heilig hield. Hij waagde het dit bedektelijk te doen blijken tegenover den strengen en geëerbiedigden meester, die hem reeds had te gemoet gevoerd, dat hij, Robert Conway, niets meer dan de hand was en dus voor niets aansprakelijk behoefde te zijn. Hij had later nog eens met een enkel woord, zeer bescheiden, er op wagen te zinspelen, dat hij bezwaar had tegen den hem opgedragen arbeid en toen een blik op zich gericht gezien, dien hij nooit zou vergeten: een scherpen, doordringenden blik, die hem de koude in het bloed joeg. Hij had geen woord meer gesproken en... gehoorzaamd; maar of de enkele oodmoedige bedenking, door hem gestamerd, den meester reeds beleedigd had, hij verkreeg reeds den volgenden dag bevel om naar het leger te vertrekken en dat zóo spoedig, dat het hem onmogelijk was geweest, Jane een woord van afscheid toe te spreken, nog minder Hare Majesteit over zijne liefde te onderhouden, Hare Majesteit, tot wie hij, nederige dienaar, gehoopt had, door tusschenkomst van Mylord Strafford, den toegang te verkrijgen. Zou hij weigeren te vertrekken en zich aan het gevaar bloot stellen ontslagen, of liever weggezonden te worden, zonder eenige toekomst en met verlies van alle hoop op bevordering? Hij vermocht dat niet; hij moest gehoorzamen; zijne afwezigheid zou zeker niet van langen duur behoeven te zijn. Weinig kon hij de ware reden zijner verwijdering vermoeden; weinig dacht hij, dat Mylady Carlisle zijn dadelijk vertrek gevraagd had en Mylord Strafford, niet door het begin van verzet, waarvan de dienaar blijk had gegeven, bewogen was hem te verwijderen - daarvoor beteekende het werktuig, dat hij dacht zoo licht te kunnen breken, veel te weinig - maar wel om zijne vriendin, genoegen te geven, wier doel hij zeer goed kende. Hij was bevelhebber geworden van een vendel Iersche knechten, een vendel, dat hij zelf op Mylords last geworven had. Zijne medebevelhebbers in hetzelfde regiment waren Katholieken, hoewel die volgens de wetten geenerlei kommando mochten voeren. Wat hij onder hen vernam prikkelde hem tot toorn, en zalig was het hem in de verte het psalmgezang te hooren van de in de nabijheid gelegerde Schotten, die den Heere het morgen en avondlied zongen.

Geen wonder dat hij den vijand, die zoo tot zijn harte wist te spreken, niet vijandig tegentrad wanneer hij hem tijdens den wapenstilstand in het kamp ontmoette, dat hij hem zelfs in vriendschap leerde beschouwen en den handdruk niet schuwde, welke hem aangeboden werd. Er waren er onder de zonen van het Noorden, die hij lief had gekregen, aan wie hij zich verbonden gevoelde door eene geestverwantschap, zoo als hij er tot dusverre geene kende. De gesprekken, welke hij in de laatste dagen met hen gevoerd had in het groen op dezen of gindschen heuvel nedergezeten, van waar zij het vèrgezicht hadden op het lachende landschap op den voor-, op de grootsche hoofdkerk en de tallooze huisspitsen der stad York op den achtergrond, hadden hem leeren zien wat hij nimmer zag, doen begrijpen wat hij nimmer had begrepen, maar slechts flaauwelijk had gegist en vermoed. Zijn meester Strafford, aan wien de vereering, die vrees, de eerbied, die ontzach gebood, hem deed hechten, was de vijand van beide rijken, de verdediger van den Antichrist, in den persoon van Laud op de aarde nedergedaald, was de oorzaak van het geweld, dat zoo vele weerlozen trof, was de hand, die den Koning steunde in den weêrstand tegen Gods bevelen.

Wij merken op, dat de Schotten in hunne waardering van Karel Stuart reeds verder gingen dan de Engelschen waagden of voorgaven zich te wagen. Bij deze toch gold de aanval den persoon van Strafford, bij de dieper beleedigde, bij de kouder en meer logiesch denkende Schotten, gold hij reeds ten deele den Koning. Het zaad, dat de zoon van het Noorden strooide, vond in Roberts hart een maar al te weligen grond. Geloofde hij een donker gevoelde behoefte bevredigd, voor het minst voor het oogenblik gestild, hij voelde tevens andere ontwaken; geloofde hij voor het naar godsdienst smachtend gemoed rust gevonden te hebben door de prediking van het Woord, wat de kern uitmaakte van het onderhoud der Schotten, de leden van het heilig Covenant, hij gevoelde tevens zooveel wat sluimerde ontwaakt, hij gevoelde de hand gretiger dan ooit gestrekt naar het zwaard, hoewel de punt gereed was eene andere richting te kiezen. Voegen wij bij die omkeering des gemoeds, de eerzucht die in hem woonde en welke het middel om zich voldoening te verschaffen, meer en meer zag verdwijnen; nemen wij daarbij in aanmerking de innerlijke onrust, die hem teisterde over het hardnekkig stilzwijgen van Jane, wie hij zoo herhaal-

delijk om andwoord gebeden en die hij bezworen had, dat alleen het wreede bevel van Mylord hem zoo plotseling had doen verwijderen, dan verklaren wij ons den somberen ernst op het gelaat, dat wij in Londen nog zoo spoedig gereed zagen tot een glimlach, bijwijlen zelfs tot een vrolijk woord en een onschuldige jokkernij.

‘Wij moeten met geweld het wegtrekken der Landkastersche boeren beletten!’ zeide een Iersch officier, die hoog stond aangeschreven in de gunst van Mylord Conway.

Deze telde de stemmen, door in het rond de hem omringende officieren aan te zien. Er waren er velen, die het hoofd niet bogen ten teeken van instemming, maar star voor zich uit bleven zien, en onder hen bevond zich Robert, de jongste van allen, de arme bloedverwant des bevelhebbers, op wien deze altijd gewoon was als op een verre staanden mindere neder te zien.

‘Wat is uw gevoelen, Sir?’ vroeg hij strak.

‘Ik zou tegen het plegen van geweld zijn, Mylord!’

‘Ook als ze heentrekken? Ge zijt een laauw dienaar Zijner Majesteit!’

‘Ik geloof, dat ik een der warmste ben, Mylord!’

‘Ik verzoek u te zwijgen. Gij zult het mij bewijzen, door u van avond te legeren met uw vendel naast de *train-bands*. Op uwe verandwoordelijkheid, Sir! als zij zich verwijderen.’

Gelukkig voor de krijgstucht, welke reeds zoo verslapt was, dat de tijding van 's Konings komst hen bereikte! Met voldoening had Zijne Majesteit de waakzaamheid bespied, zoo herkenbaar in het plaatsen der wachten. Indien zij echter van eene andere zijde het leger ware genaderd, zij zou iets gants anders hebben bespeurd, en juist aan de zijde welke het eerst aan een aanval konde bloot staan. Naar den kant van York lagen dan ook de Iersche knechten, door Mylord Strafford aangebracht en door hem geoefend in tucht, aan den anderen kant de Engelsche troepen, die zich iederen dag meer verbroederden met de Schotten, en eer geniegd waren met deze de Iersche verraders aan te vallen dan in vereeniging met die papisten de geloovigen te bestrijden. Lord Conway, die, zonder krijgskennis en zonder wilskracht, slechts door hofgunst aan het hoofd van het leger was geplaatst, die zelfs de orde waar zij bestond niet wist te handhaven, veel minder waar zij ontbrak te scheppen, had met vrees den wrevel in zijne gelederen zien

aanwassen en dien voornamelijk toegeschreven aan geldgebrek, dat hem weêrhield de soldijen uit te betalen. Hij zag zich, hoe streng hij ook ware, zelfs van zijne vrienden met weinig eerbied bejegend en heette het bezoek Zijner Majesteit dus in de hoogste mate welkom, daar dat niet anders dan eene zedelijke versterking voor zijn gezach moest zijn.

'Alles in het gelid, Mijne Heeren! Zijne Majesteit zal eene wapenschouwing houden. Wellicht rukken wij spoedig op tot den aanval,' riep hij luide uit, zich de aristokratische handen wrijvend; eer hij zich wendde om naar zijn tent te gaan en zich gereed te maken den Koning te ontvangen, keerde hij zich tot eenige der jongste officieren, en beet hij hun toe: 'Voordeel voor den dappere, schande en ongenade voor den flaauwhartige!'

De gesproken woorden waren niet in staat om de reeds geprikkelde gemoederen tot bedaren te brengen. De grove bedreiging van Lord Conway, de zinspeling op den aanstaanden aanval, zoozeer gelijkend op een aankondiging, deed de spanning stijgen en het oogenblik verhaasten, waarop menig hunner zou moeten kiezen tusschen het verlaten van het vaandel des Konings of den strijd tegen de broeders.

Middelerwijl was de Koning met de zijnen aangekomen voor het hoofdkwartier, waar Lord Conway hem ontving. Het geschetter der trompetten, het gebulder van het kanon, dat hem verwelkomd had, het wuiven der vanen, die hem hulde boden, het hinneken der trappelende rossen van den bevelhebber en diens gevolg, dat alles verjoeg uit Karels verbeelding de sombere schimmen van de groote hal van York, verjoeg uit zijn hart het gevoel van verlatenheid, dat hem bezielde, toen hij, de stamerende, zich alleen bevond tegenover de maar al te welsprekende Pairs. Het ridderlijk hart zwol in den boezem: de Suzerein bevond zich onder zijne vazallen, die, getrouw aan eed en plicht, zich om hem heen schaarden en bloed en leven veil zouden hebben voor de onkreukbare rechten des leenheers. Genadig liet hij Conway, die even als zijn gevolg van zijn paard was gestegen en diep buigend 's Konings bevelen wachtte, weder opstijgen, en met warmte zelfs keurde hij den voorslag goed om een wapenschouw te houden en de getrouwe knechten den aanblik van den koninklijken meester te gunnen.

'Het zal hun moed verheffen en hen te geschikter maken voor den strijd, die, als het Uwer Majesteit slechts gelieft te

behagen, aanstaande is,' zeide Lord Conway, waarop Zijne Majesteit slechts met een glimlachjen, maar toch veel, ja te veelbeteekenend, andwoordde. Liep het gerucht al niet dadelijk rond, dat Zijne Majesteit in zijn binnenste neigde tot den strijd? en dat weinige minuten na de woorden des vredes door hem tegen den Schotschen afgezant gesproken!

Daar dreunde de grond onder het getrappel der paarden. Dicht aaneengesloten, gedoscht in het flikkerende harnas, gewapend met musket en zwaard, naderden de kurassiers, alle forsch gebouwde, uitgelezen mannen uit Wales. De zon brak door, en in hare stralen flikkerden de uitgetogen en onder het luid gejubel rondgezwaaide zwaarden. De bevelhebbers waren alle Ieren, uitgekozen door Strafford en Zijner Majesteit met lijf en ziel verknocht. Schatten waren besteed aan hunne wapening, die van de nieuwste uitvinding was. Het harnas heette bijna ondoordringbaar, het kleine musket juist in het treffen van het wit reeds op verren afstand. Die knechten verdienden dan ook het beste, want zij golden voor keurbende. Hun volgden de voetknechten, geworven in Kent, York en Londen. Vele der bevelhebbers waren zonen van den hoogen adel en mede aan de zaak des absoluten monarchs verbonden; eenige echter behoorden tot de burgers en mochten besmet heten met het gif der ketterij. Een vendel hellebardiers ging vooraan; het vendel wuifde, de zwaarden van de meeste bevelhebbers bogen, maar de hellebarden bleven geheven, zoo als de legerorde dat voorschreef, en trilden niet in de hand welke van geestdrift had behooren te beven. Menig gelid was gebogen en menige voet scheen zich slechts loom voort te bewegen. Dezelfde aanmerking mocht gelden voor de daarop volgende musketiers. Het mocht een voorbijtrekkend woud van speeren en geweertrompen genoemd worden; maar een woud, welks stilte het gemoed met bange vrees vervult. Toch vergissen wij ons. Midden in het gelid verhief zich bij het voorbijtrekken eerst éene stem, toen een tweede, eindelijk eene menigte, welke het woord: vrede! riepen. Lord Conway verbleekte en beet zich op de lippen; de Koning deed alsof hij niets hoorde, en het op ettelijke schreden achterwaards staand gevolg kon niets verstaan, zoodat het de kreten als toejuiching aanmerkte. De beurt was aan de Lankastersche *train bands*. Conway zag ze met vrees naderen, maar was zoo behendig de trommen te laten roffelen, toen de hoop ordeloos en met bijna gebroken

gelederen naderde. Of zij werkelijk zwegen dan of de kreten, die zij aanhieven overstemd werden, zeker is het, dat Zijne Majesteit niets ergerlijks hoorde, maar alleen iets ergerlijks zag, zoodat hij zich alleen met een schamperen lach liet ontvallen: ‘De armzalige boeren! leer ze loopen, zij het ook met stokslagen, Mylord!’

De lange trein werd gesloten door eene andere keurbende: de Jersche hulptroepen, door Strafford bijeenverzameld. De Koning wist, dat hij op die gewapenden steunen kon als op hem, die ze bijeen riep. Gewillig zag hij het weinig afgemetene van den tred, de gebogen lijn van het gelid voorbij, want wat het bruischend Iersche bloed soms aan krijgstucht deed te kort schieten, zou het meer dan voldoende in staat zijn aan te vullen op het slagveld door geestdrift en door verachting van alle gevaar. Hoe gene zich nu reeds uitte bij den groet aan Zijne Majesteit gebracht; hoe de helmen zich verhieven op de spitsen der lansen! Het straffe, koude gelaat Zijner Majesteit veranderde van uitdrukking; het verhelderde en werd verzacht; het oog tintelde; de tong voelde de boei wijken. Maar wat plotselinge overgang! Welk een wanklank werd te midden dier zoete melodiën vernomen! Eene stem waagde uit het midden dier getrouwen te roepen: ‘Een Parlement!’ Het paard Zijner Majesteit steigerde door den ruk, dien de berijder aan de teugels deed. De stem vond in de onmiddellijke nabijheid van hem, die haar hooren liet, geen ondersteuuing en haar zwakke klank ging dan ook schuil onder het uitbundig hoera, dat van de lippen der anderen klonk.

‘Wie was dat, Mylord!’

‘Ik weet het niet, Sire! maar ik zal onderzoeken en straffen!’

‘Zend hem tot mij! Ik zal met hem spreken.’

Dien vermetelen uitroep had Robert Conway zich veroorloofd, en de opperbevelhebber wist het. Dat hij onkunde voorwendde, geschiedde waarlijk niet om den vermetelen jonkman te sparen, maar om niet een naam te noemen, die de zijne was, hetgeen Zijner Majesteit, die soms zulke zonderlinge gevolgtrekkingen maakte, een ongunstigen indruk geven mocht en hem, het hoofd van het geslacht, zoude kunnen schaden. Was Zijne Majesteit ook een oogenblik pijnlijk aangedaan door het gehate woord, dat ook hier had weêrklonken, het had spoedig plaats gemaakt voor den verblijdenden indruk, dien de aanblik van het talrijk krijgshaftig leger over het algemeen had

gemaakt. Daartoe droeg niet weinig de eenstemmige verzekering bij van allen die hem omringden, dat een krijgsoverste als Zijne Majesteit aan het hoofd van zulk een leger onoverwinnelijk mocht heten. Vane, die dit het luidst uitsprak, was eerlijk bij het uiten van die meening en bewees dat, toen hij weinig uren daarna aan zijn ambtgenoot Windebank te Londen schreef: ‘Stouter en wakkerder mannen heb ik in mijn leven niet gezien. Er waren wel 16000 voetknechten en 2000 ruiters, behalve de *train bands* van York en Lankashire bijeen. Ik ben er zeker van, dat ik veel, wat verreweg minder was in het kamp van den Zweedschen Koning, vreemde en groote dingen heb zien doen; en volgens aller bericht zijn zij veel beter dan zij die ze te bestrijden hebben, die niet meer dan dwergen zijn; de meeste hunner nog maar slecht gewapend. Kunt gij ons dus bij tijds geld zenden, dan twijfel ik er niet aan, of de zege is ons, als God met het leger Zijner Majesteit is.’

Opgewekter dan hij vertrok, kwam Karel binnen de stad terug, en zijn verlangen om gehoor te geven aan de wenschen der Pairs en der Schotten, stond in omgekeerde rede tot zijne opgewektheid. Toegeven aan eischen, hem door zijne onderdanen gedaan, zou hij niet doen dan in den hoogsten nood en dan alleen nog gedwongen en met het voornemen, om bij de eerste gunstige gelegenheid te heroveren wat hij had prijs gegeven; en die nood bestond thands nog in geenen deele nu hij zulk een leger bezat.

Er was geldgebrek, maar indien hij de onderhandelingen afbrak, die eindeloos gerekt werden en den stouten slag waagde, een veldslag, die eigenlijk nog niet had plaats gevonden, daar de eerste ontmoeting slechts een ordelijk terugtrekken geweest was van den misschien wat al te voorzichtigen Conway, dan zou hij alle verzet in eens kunnen fnuiken! Ware Strafford slechts aan zijne zijde! Hij zette zich neder om zelf aan hem te schrijven en hem dringend uit te noodigen over te komen, zoo hij nog niet op reis gegaan ware ten gevolge van den brief van Vane. Toen die brief geëindigd was begon hij een tweeden, gericht aan zijne Henriëtte. Hoe de pen gleed over het papier en naauw de snelheid der gedachten volgen kon! Hoe hij haar zijne hoop op de toekomst schilderde, hoe hij afdaalde tot in de nietigste bijzonderheden, welke zoo groote waardij voor hem hadden, daar zij haar en de kinderen betroffen, en alzoo allen die hij lief had met zijn gantsche ziele, met zijn gant-

sche verstand. Bekrompen mocht het laatste zijn, maar het was of de liefde de grenzen verzette en de enge ruimte wist te verwijden.

Wij verlaten hem, nu hij, ongekweld van de staatszorg, zich mocht overgeven aan zijn goeden geleigeest; wij verlaten hem om het donkere huis te ontvlieden, de enge straten van York door te ijlen, en verre over de reeks heuvelen, die aan éene zijde het straks beschouwde leger begrensde, een man in te halen, die, op een zwaar inlandsch paard gezeten, den heirweg, die naar Ripon leidde, langs draafde. Hij droeg het eenvoudig kleed van den burgerman dier dagen: stemmig en eenvoudig. Het wambuis en broek van grof zwart laken, de kousen van dezelfde kleur, de schoenen lomp en breed, en even als al het andere, zonder eenig versiersel. De klassieke hoed met puntigen bol en breeden rand dekte hem het hoofd en ten deele voorhoofd en neus; het eerste en het rechter oog was bovendien nog verborgen door een zwarten doek, zeker om een wond of eenig gebrek te bedekken, voor het minst het aan den nieuwsgierigen blik van dezen of genen te onttrekken. De top van den neus was rood en een der wangen scheen gezwollen. Zijn voorkomen was dus verre van behagelijk en was wel in staat menig ruw woord van den voorbijganger uit te lokken.

Toch was dit niet het geval en scheen hij van een anderen kant iets te bezitten wat hem aanbeval. Het mocht de hoedanigheid zijn van ijverig broeder der geloovigen, en zij bleek ieder terstond die hem ontmoette, daar hij in den schommelenden zadel Gods Woord las. Of hij werkelijk zoo ijverig was als hij het scheen, mocht betwijfeld worden, want zoodra een wandelaar of ruiter voorbij was gegaan en hij op den weg voor zich niemant bespeurde, werd de oude gekreukte bijbel dichtgeslagen en voor zich op den zadel neêrgelegd. Hij had dien morgen in de verte Zijner Majesteits leger beschouwd, op het oogenblik dat het onder luid gejuich den Koning voorbij trok. Op den afstand, waarop hij zich bevond, konden de enkele wanklanken niet gehoord worden, die Zijne Majesteit had vernomen; hij mocht derhalve het leger niet alleen vaardig maar zelfs hunkerend ten strijde gelooven en vond de geruchten, die hem ter oore waren gekomen, aangaande den slechten staat en den slappen geest der knechten logenachtig, hetgeen den broeder niet weinig teleurstelde. ‘De een moet even sterk zijn als de ander, en dan kunnen zij elkaâr vernietigen,’ had hij gepreveld en toen zijn paard gewend. Hij

had dikwerf aan dezen en genen den kortsten weg naar Ripon moeten vragen en zag zich dan ook door de telkens vriendelijk gegeven inlichtingen in staat gesteld het stedeken te bereiken. Het was een vreemde aanblik van verre. Aan de eene poort waren eenige krijgsknechten gelegerd onder de banier van het Covenant, aan de andere eenige andere in de schaduw van den standert der Stuarts. Het vrijgeleide was den Schotten verleend, zelfs onder den waarborg van het zegel der door hen aangewezen Engelsche Pairs, en toch hadden zij den maatregel niet overbodig geacht om zich van een vendel der hunnen te doen vergezellen en hadden zij toegezien dat de Pairs, die voor Zijne Majesteit optraden, geen enkelen knecht meer meêvoerden dan zij. Het scheen den vreemden ruiter niet onverschillig door welke poort hij zijne intrede zoude doen. Hij bleef zelfs ettelijke oogenblikken in gepeinzen verdiept, maar toen hij eenmaal besloten was, nam alle weifeling een einde; hij stapte op het vaandel van het Covenant toe. Als in eene belegerde stad, werd hij door de uitgezette wachten aangeroepen en om het wachtwoord gevraagd. Hij kende het niet, maar verzocht den hoogsten aanwezigen officier te spreken en werd middelerwijl in een vertrek gelaten, dat tot wachtkamer scheen gebruikt te worden. De vreemde scheen geen uur ongebruikt te willen laten voorbijgaan; hij opende zijn bijbel en scheen in de lezing verdiept, welk gedruisch van voetstappen er ook om heen gehoord werd, hetgeen hem evenmin scheen te hinderen als den knechten, die de wacht niet hadden en mede bezig waren hier op een bank, ginds op den steenen vloer uitgestrekt, zich te stichten. De vreemde zag bij het omslaan eener bladzijde onwillekeurig op; het was of hij voelde, dat een blik zich op hem vestte, en dat was zoo. Ginder in den hoek van het vertrek lag een knecht, de polsen met een doek omwonden, met een bleek en mager gelaat, de oogen onafgebroken op hem gericht. Het hinderde hem; het deed hem onaangenaam aan, toen hij zich flaauw herinnerde dien man meer gezien te hebben, toen hij, alle krachten van zijn herinneringsvermogen inspannend, eindelijk zich bewust werd wie die man was en waar hij hem ontmoet had. Het was in den Tower, ettelijke dagen geleden; het was op eene plaats en in een toestand, welke die bleekte van het gelaat en die windselen om de polsen genoegzaam verklaarde. De vreemde had al zijne zelfbeheersching noodig om de ongerustheid, die hem aangreep, te verbergen. Hij bedacht

ook spoedig, dat de verw, die op zijn gelaat lag, het bleek worden van de wang belette en de doek over het eene oog geslagen hem eene zeer nuttige maar thands ook een zeer noodige dienst bewees. Bovendien meende hij een goeden bondgenoot te zullen vinden in gindschen Schot zelven, aan wiens scherpzinnigheid hij reden had te twijfelen en die, als zoo vele zijner broederen, slechts eene passieve kracht had betoond, slechts de kracht om als een heilige te lijden en te dulden. Hij begon dan ook weder met allen ernst te lezen, ten minste den schijn er van aan te nemen, daar hij eene bladzijde omsloeg, wat in de laatste minuten niet was geschied. Het belette hem echter niet te zien, dat de ander uit den hoek opstond, eenige malen het enge vertrek op en neder ging en eindelijk, zich steunende op de eenige tafel die er aanwezig was, hem op den schouder klopte en vroeg: ‘Komt ge van ver, broeder?’ De ander knikte en wilde de lezing voortzetten; maar John Lairdie - hij was de gemartelde, die, eenigzins in kracht toegenomen, naar de broeders had verlangd en weldra behouden bij het dierbare vaandel was aangekomen - wilde dit blijkbaar niet.

‘Komt ge uit het Zuiden?’

‘Ja, broeder! uit Londen,’ andwoordde de vreemde met een heesche stem. ‘Hebt ge er bekenden?’

Lairdy zag hem met de groote oogen wonderlijk aan. ‘Ik meende....’ maar hij voleindde niet, ofschoon hij den ander altijd door bleef aanzien.

‘Wat meent ge, broeder?’

‘Ge zijt een vreemdeling.’

‘Ja, een Franschman.’

‘Een papist?’ Lairdy trad bij het uitspreken van dien naam een paar schreden achteruit.

‘Een hugenoot, een broeder! Maar ge meendet...?’

John Lairdy schudde het hoofd en trad naar buiten. De goede man had straks geloofd eene ingeving Gods te ontvangen, die hem toefluisterde: ‘Gij kent dien man; maak u op en treed hem tegen.’ Maar de stemme Gods zweeg nu hij den vreemde was tegengetreden, voor wien een onbestemd gevoel in zijn binnenste hem afkeer deed voeden. Hij trad naar buiten en deelde daar zijne bevindingen mede, waarnaar alle met belangstelling luisterden, ook de officier, die daar juist aankwam, om den vreemden bezoeker te woord te staan.... Deze wenkte daarop Lairdy met hem naar binnen te gaan. De

vreemde herhaalde wat hij straks reeds aangaande zijn afkomst gezegd had en andwoordde verder op de tot hem gerichte vragen, dat hij naar Lord Dunfermline gebracht wenschte te worden en dien het noodige zoude melden. Hij had er reden voor te vorderen, dat dit spoedig plaats had, daar zijne zending gewichtig was en snelheid vorderde in het belang van het Covenant zelf. De officier bleef hem niettemin aanstaren en vroeg hem of hij vijanden op den weg herwaards ontmoet had. De scherpzinnigheid des vreemden begreep het doel dier vraag en wist er gebruik van te maken. Eenige zwervers van 's Konings leger, ruwe wilde Ieren, had hij ontmoet; zij waren hem aangevallen en hij had zich verdedigd, waarbij hij een vuistslag van een hunner ontvangen had, de gevolgen waarvan nog zeer goed zichtbaar waren op zijn wang en om het oog. Hij knoopte den doek los, liet een pleister zien, die over het beleedigde deel was gelegd en wendde het gelaat met opzet naar den nieuwsgierigen Lairdy. De officier zag dezen veelbeteekenend aan, maar ontving geenerlei andwoord, hetgeen oogenschijnlijk aan zijne aarzeling, om den Hugenoot voort te leiden, een einde maakte. Weldra zat de vreemde dan ook neêr ten huize van Lord Dunfermline, omgeven van al de Schotsche afgevaardigden, die te Ripon met de Engelsche over een mogelijk vergelijk onderhandelden, maar zoo als wij weten met weinig gunstigen uitslag.

Gesteund door Pym en de zijnen, die hen van het noodigste verzorgden, hadden zij zich niet overhaast om tot een vergelijk te komen. In de laatste dagen echter hadden de vrienden uit het Zuiden doen weten, dat de ijver der hunnen wel niet verslapte en de beurs der welgezinden niet gesloten was, maar dat de dolle Ier geweldiger en geweldiger werd en diens speurhonden alle wegen en alle kasteelen bijna onveilig maakten, zoodat de gelegenheden tot het overvoeren van munt steeds moeielijker ja bijkans onmogelijk was geworden. De bijeenroeping van het Parlement was het eenig redmiddel voor allen. Men was begonnen een nieuwe mijn te openen en had alle hoop te slagen, maar bad de broeders daartoe mede te werken door hunne vorderingen met kracht te doen gelden en geen vergelijk te treffen zonder waarborgen; beter was het een beroep te doen op het zwaard dan te onderhandelen als men met het laatste niets anders dan het gewone dubbelhartige ja van den Koning verkrijgen kon. Het een en ander had de Schotten bewogen hun le-

ger eene voorwaardsche beweging te doen maken en vervolgens Graaf Lanark met de ons bekende eischen af te vaardigen, en deze, die, hoewel in 's Konings dienst en door Zijne Majesteit gemachtigd om benevens zestien andere Pairs de onderhandeling met de rebellen te voeren, zich met die taak belast had, had geen gunstig verslag van zijne zending uitgebracht. Men beraadslaagde over de verder aan te nemen houding toen de vreemde werd aangediend. Onder de mannen, die daar bijeen waren, mannen, die goed en bloed veil hadden voor het heilig verbond en biddende streden maar ook strijdende baden, bevond zich ook de beroemde Alexander Henderson, de prediker, die alleen een gantsch heir opwoog, wiens stem een bazuin was, wiens woord wonderen deed als dat der Profeten. Graaf Lanark had niet verzwegen, dat de Koning vertoornder was dan ooit, dat er bij hem nog geene schaduw van omkeering ten goede was, en hij, Lanark, niets meer ten hunner gunste vermocht, daar het maar al te zeer gebleken was, dat hem een ongenade wachtte.

'Ik zal tot den Koning gaan!' had Henderson uitgeroepen, en bij die woorden verbleekten allen. Het uitverkoren vat zou zich aan verbrijzeling bloot stellen. Dat nimmer! Het gantsche Covenant zou zijne ziel derven; waar hij was moest het gantsche Covenant zijn en daarom zou hij niet gaan, ten zij omringd van zijne getrouwen. Henderson was in geenen deele van zijn voornemen teruggebracht, maar moest voor het oogenblik zwijgen, daar de vreemde werd aangediend. Met onhoorbaren tred kwam hij binnen en bij de diepe buiging dwaalde het eenige oog scherp onderzoekend in den kring. Het bespeurde weinige fijnheid van vormen. Het hair, dat bij allen tot halverwege het voorhoofd viel, gaf het gelaat iets bekrompens en boersch, ja, schier onnoozels; de breede schouder, de grof gespierde hals, de verweerde tint van wang en hand, duidde kracht, ruwe kracht aan, en aan het bestaan van deze had de vreemde dan ook nimmer getwijfeld. Een der aanwezigen maakte echter eene uitzondering; hij had boven den schijn van kracht zeker nog andere vermogens, want zijn gelaat drukte schranderheid, zelfs eenige spitsheid uit, en zijn oog gloeide in de diepe kassen. Dat was Henderson, en de vreemde boog voor hem dieper dan voor de anderen. Verklaarbaar was aller verwondering over de komst des vreemdelings, verklaarbaar de vraag hem dadelijk gedaan naar de reden zijner komst.

'Is de deur goed gesloten?' had hij gevraagd, en toen hij

toestemmend beandwoord was en zich zelf, door in het rond te zien, er van verzekerd had, dat geen der knechten meer aanwezig was, had hij zich bekend gemaakt als Sire de Hautemont en een zendeling van Richelieu. Schoon hij een Hugenoot was, had de Kardinaal hem toch in dit bijzonder geval tot zijn bode gekozen, en had hij niet geweigerd den vijand der gezuiverde Kerk te dienen, daar het thands ten voordeele dier Kerk gedijen moest. Op die mededeeling volgde geene tweede vraag, maar ook geen hartelijke welkomstgroet. Allen zwegen en bleven hem strak aanstaren.

‘Gij wantrouwt mijne woorden?’ vroeg Sire de Hautemont. ‘Ziet, mijne Heeren! daar is mijn geloofsbrief!’ Hij gaf hun een papier, onder het zegel van den Franschen ambassadeur te Londen afgegeven, geteekend door den Graaf de Brienne en bevattende de verzekering, dat de houder van dat papier, Sire de Hautemont, alle vertrouwen verdiende bij de leden van het Covenant. Aller hoofden bogen, maar het benaauwende stilzwijgen bleef voortduren en de ergerlijke statigheid van al die gezichten nam nog geen einde.

‘Mylord Dunfermline ontving tien dagen geleden het bericht, dat de Roomsche priester Con naar de Hooglanden was gegaan, om er een opstand te doen ontstaan,’ zeide de Hautemont.

Aller onverschilligheid was verdwenen; men keerde het gelaat met belangstelling naar den spreker, die thands vervolgde: ‘Dat kan hij alleen weten, die de tijding ontving en hij die haar gaf. Vertrouwt ge mij nu?’

‘Met welk doel komt ge hier, broeder?’ vroeg Dunfermline en die vraag beandwoordde voldoende die des vreemden.

‘De Kardinaal, die de kinderen Gods in Frankrijk vervolgt, wil ze in het buitenland beschermen. Het is eene zondige staatkunde, anders niet; maar God doet uit het kwade zoo dikwijls het goede voorkomen, doet het booze zelfs medewerken tot het ontstaan van het heiligste. Ik heb dus niet gevraagd naar het hoe en het waarom, maar nam den last aan, die mij gegeven en nader door den Gezant te Londen ontvouwd werd. De Kardinaal is bereid u te helpen, mids hij door u in staat gesteld worde dat te doen. Hij wil u bijstaan met krijgsvolk en geld; het eerste zal alleen uit geloofsgenoten bestaan, maar om die te kunnen zenden, moet hij daartoe door u, die het Covenant vertegenwoordigen, worden aangezocht.’ Eenstemmig werd het hoofd ontkennend geschud, hetgeen de Hautemont echter niet belette

voort te gaan, betuigende dat zij van Godswege Schotland vertegenwoordigden en dus alleen eener vreemde mogendheid het recht konden geven tusschen beiden te komen. Zonder hunne aanvraag zou de Fransche hulpbende een rooverstroep schijnen; in tegenovergesteld geval een heir, strijdende voor eene rechtvaardige zaak. Hij ontveinsde het niet, dat hij de daad gevaarlijk achtte; hij had zelf lang geaarzeld, eer hij den voorslag wilde overbrengen; maar het in de laatste dagen gebeurde had hem er toe overgehaald. Hij had uren in het gebed doorgebracht, opdat God hem voorlichten mocht, maar wat hij in Londen vernam en wel door tusschenkomst van den Franschen Gezant, had hem de reis naar Ripon doen aannemen. Strafford toch had tienduizend Ieren bijeengebracht; de schepen waren gehuurd om hen over te voeren naar Schotland. De Schotsche Heeren zagen elkander veelbeteekenend aan, en brachten daarmede 's Konings woorden tegenover Lanark in verband. Ook Pym had er op gezinspeeld, toen hij schreef, dat Straffords kracht altijd nog voornamelijk in Ierland school.

‘Broeders!’ riep Henderson uit, die al dien tijd onbewegelijk het oog hield gevest op den vreemdeling, wiens geheele voorkomen hem eene vermomming had toegeschenen, waarvan de oorzaak hem thands echter voldoende verklaard was, ‘Broeders! ik heb geraadpleegd met den Heere mijnen God, en geen legioenen van duivelen, zich legerende op mijnen weg, zullen mij terughouden te gaan naar den tempel van Dagon. Ik zal woorden spreken tegen den Koning van Schotland, zoo als hij reeds lang had moeten hooren, en zoo de Heere God mij bijstaat, zullen hem de schellen van de oogen vallen en zal hij afzien van alle verdere zonden tegen den Heiligen Geest!’

Hoe men hem ook trachtte terug te brengen, hoe zelfs de Hautemont hem bad, hem, den krachtigen voorganger der gemeente, zich niet in gevaar te stellen, het baatte niet. Slechts liet hij toe, dat men 's Konings afgevaardigden een vrijgeleide zou verzoeken voor de reize naar York en terug.

Henderson sprak er van, zich die zelf te gaan verschaffen en verliet de vergadering, evenwel niet zonder een vurig gebed te hebben uitgestort voor de blijvenden en hem die de reize aanvaarden ging en ook om zegen te schenken aan de beraadslaging hier en de woorden ginder te spreken. ‘Broeder!’ zeide hij bij het afscheid nemen tot Loudon, ‘laat ons voorzichtig zijn als de slange, daar waar wij het kunnen zijn. De Heere God schrijft

Zijne raadselen in de toekomst, maar schenkt ons Zijne lessen in het verleden. Denk, denk aan hetgeen u overkomen is!'

Hij zinspeelde op het feit, hetwelk een jaar vroeger was voorgevallen, toen de brief, door eenige Schotsche edelen in wanhoop aan den Koning van Frankrijk geschreven en Lord Traquair in handen gespeeld, Loudon bijkans het hoofd had gekost.

Sire de Hautemont scheen met dat feit niet onbekend, want hij wendde het hoofd van den prediker af en bleef zelfs na diens vertrek nog eenige oogenblikken zwijgen. Had het ook hunne aandacht getrokken, zij konden er een voldoende reden voor vinden, toen zij hem hoorden zeggen: dat hij na dat feit herinnerd te zijn zich bezwaard gevoelde hen tot het verlangen des Kardinaals over te halen; dat hij hun zelfs het schrijven van zoodanigen brief afried. Toch was het noodig zich van eene spoedige en machtige hulp te verzekeren, hetgeen door allen werd toegestemd, en daarom stelde hij, na alle kansen gewikt en gewogen te hebben, voor, dat zij hem zouden machtigen, in aller naam den Graaf de Brienne te verklaren, dat zij instemden met den voorslag hun uit naam van den Kardinaal de Richelieu gedaan en dat gantsch Schotland dacht als zij. Om alle nasporing onmogelijk te maken, stelde de Hautemont voor zijn naam niet te noemen, daar hij op de terugreis aangehouden zoude kunnen worden, zoodat de aanhef alleen luidde: de 'houden van dezen brief, onze broeder in den Heere Jezus Christus, onzen Heer en Zaligmaker, is gemachtigd', enz. Toen Dunfermline de verklaring gesteld had en de pen aan Loudon reikte, gaf deze hem terug met de betuiging voor God, dat hij bereid was te teekenen, als Dunfermline hem wilde voorgaan, hetgeen deze na hevigen innerlijken strijd verklaarde niet te kunnen, niet te mogen, daar hij het eene groote zonde heette God te verzoeken.

De Hautemont scheen daarover anders te oordeelen en waagde het overgroote bedachtzaamheid en voorzichtigheid, zelfs wel kleinmoedigheid te noemen, hetgeen hij - de broeders moesten het zijn ijver niet euvel duidden, indien hij kwetste - in de omstandigheden als waarin zij zich bevonden wel de grootste zonde moest gelooven. De beide dwarskoppen, zoo als hij ze in het binnenst begon te noemen, waren echter niet tot teekenen te bewegen, en eenigen hunner vingen reeds aan, de reis van Henderson voldoende en het in ieder geval beter te achten, vóor men iets wanhopigs deed, af te wachten dat er werkelijk reden voor wanhoop be-

stond, hetgeen er eerst zoude kunnen bestaan, indien Henderson niet slaagde. Hautemont veranderde toen langzamerhand van toon, berustte in hunne weigering, gaf hun zelfs gelijk en deed toen het voorstel om den brief alleen te doen voorzien van het zegel van het Covenant; maar dat ook was dringend noodig, om het geschrift tegenover den Graaf de Brienne een geloofsbrief te doen zijn. Na eenige woordenwisseling werd dat voorstel goedgekeurd, de verklaring in dien zin opgemaakt en aan de Vaudemont, die eene dadelijke terugreize noodzakelijk keurde, ter hand gesteld. Na zich in hunne gebeden te hebben aanbevolen en hen in het belang der allerheiligste zaak bezworen te hebben jegens niemant, wie het ook zij, van zijne komst, ja zelfs van zijn bestaan te gewagen, reed hij terug. Het was reeds avond geworden; aan de poort vroeg hij aan den wacht: of Zijn Wel-Eerwaarde de prediker Henderson al was afgereisd? Hij ontving een kort ontkennend andwoord, en bij het licht van de hoornen lantaren, die hem voor het gelaat werd gehouden, herkende hij het strakke gezicht van John Lairdy, die hem de zware deur open deed, toen hij zijn verlof had vertoond en afgegeven, en hem toebromde: ‘Goede reis, als het doel goed is!’

Op den heirweg gekomen, gaf hij het paard de sporen en rende hij voort zoo snel als de logge viervoet kon gaan. Hij had nog niet lang gereden of de zwarte doek werd losgeknoopt en de pleister van het oog getrokken. Toen de maan verrees en het landschap verlichtte, zag hij een sloot, die een weî van den weg afscheidde. Hij bond er zijn paard vast en bukte zich over het klare water, waarin hij gelaat en handen wiesch. Blijkbaar verkwikt vervolgde hij de reis, tot hij aan de poort der stad York aanklopte. Als belast met eene tijding van wege Hare Majesteit de Koningin voor haren gemaal, werd hij in dit late en ongewone uur nog binnen gelaten.

Aan het huis, door den Koning betrokken, vernam hij dat Zijne Majesteit uitdrukkelijk verboden had hem te storen. Door den Lord Kamerheer werd hij met eene diepe buiging ontvangen en verzocht hetzelfde vertrek weder in te nemen, dat hij betrokken had vóor zijn plotselinge afreize, welke ieder verbaasd had en Zijne Majesteit niet het minst, die telkens naar Signor Rosetti had gevraagd.

Zijne Majesteit zoude zelfs Mylord Strafford hebben doen wachten, indien hij zich dat oogenblik had aangemeld, en deze zou het hebben kunnen begrijpen, indien hem ware bericht:

‘Zijne Majesteit voert dezen oogenblik een redetwist.’ Hoe verschillend ook in vele opzichten van zijn vader Jakob, toonde Karel zich toch daarin een veelbelovende zoon, dat hij aan de scherpte van zijn oordeel geloofde en meest ten allen tijde, hoe moeielijk zich ook zijn tong bewoog, gereed was tot redekaveling. Hij had Mylord Conway bevolen hem den officier te zenden, die het gewaagd had den bewusten kreet te doen hooren, en, had Mylord Conway het ook pogen te vergeten, Zijne Majesteit had hem aan het bevel doen herinneren.

Robert Conway verscheen dan ook in het koninklijk kabinet. 's Jongelings kniën knikten, toen hij zijn Soeverein in den hoogruggigen leunstoel zag nedergezeten en een edelman van het gevolg bezig Zijner Majesteit eenige papieren voor te lezen. Zij waren zeker gewichtig, want er werd met gespannen aandacht naar geluisterd; maar toen de jonkman binnen trad werd het hoofd omgewend en terstond het bevel gegeven den officier te doen nader treden. Robert was den Koning nog nimmer genaderd. In de vreeze der aardsche majesteit opgevoed, voelde hij thands den invloed der hem ingeplante begrippen in al hunne kracht, en begaf hem de steun der nieuwe leeringen, welke hij met een begeerig gemoed, door al wat hij aanstaarde en bijwoonde daarvoor zoo ontvankelijk geworden, had aangenomen, maar welke nog niet in hem op nog niet met hem waren saâmgegroeid.

‘Uw naam?’ vroeg de Koning.

Hij bracht dien met moeite uit.

‘Gij hebt woorden gesproken, welke u niet voegden. Gij hebt te gehoorzamen, niet te spreken over de wetten van ons rijk.’

Robert boog; zijne lippen bewogen zich wel als tot een andwoord gereed, maar de zinsnede, welke hem voor den geest zweefde, kon hij niet tot een geheel brengen, kon hij niet uiten.

‘Gij hebt omgegaan met de rebellen; gij hebt die woorden van hen geleerd; weet ge wat ze beteekenen? Verzet tegen de oppermacht van den Koning, door de genade Gods u gegeven. Gij weet zelfs niet wat uwe woorden beteekenen? Dan zal ik het u zeggen. Onder den schijn van God te dienen het rijk van Satan uit te breiden! De overheid is van God ingegeven, zoo leert de Schrift, die gij heet te kennen en die ge niet kent. Weet ge waar de nieuwe leering u heen leidt? Tot omkeering van alles, tot de heerschappij van allen en al-

zoo van niemant; want zoo allen koningen zijn waar is dan de onderdaan, zoo allen het niet zijn, waar is dan de gelijkheid? Andwoord! wederleg dat, als ge kunt, jonkman!'

'Ik ben niet bestand tegen de wapenen Uwer Majesteit!' zeide Robert stamerend. 'Maar neen, dat is het niet! Wie Uwe Majesteit waagde aan te randen, zou geheel Engeland en Schotland als één man zien opstaan. Neen, dat is het niet. Maar - de trouwe onderdanen Uwer Majesteit hebben toch óok rechten, door Uwe Majesteit bezworen...'

'Rechten, jonkman? Gij meent: gunsten, die de trouwe onderdanen gaarne tot rechten zouden willen maken. Kent ge de geschiedenis, Sir? Neen, anders zoudt ge weten, dat dit land aan Willem den Veroveraar door God is gegeven, en dat die Willem, van wien ik erfde, zijnen getrouwen land en goed heeft geleend. Hij heeft van het zijne afgestaan om trouwe diensten te beloonen en zijne opvolgers hebben zijne schenkingen bekrachtigd, zoo lang de begunstigden de gift verdienden. Maar de zondige hoogmoed heeft Gods inzetting doen verkeeren en wat gunst was doen veranderen in recht. Waar schuilt nu uw recht om, terwijl gij het zwaard draagt dat gij van mij ontvingt, leuzen aan te heffen, die mij wagen te beleedigen? Waar blijft nu uw recht om te eischen wat gij zelfs niet begrijpt, stoutmoedig jonkman?'

Het schemerde Robert voor de oogen. Wel te recht had hij gezegd, dat hij tegen de wapens, welke Zijne Majesteit bezigde, niet bestand was. Hij kou de redenering niet volgen; hij achtte die zelfs gebrekkig en valsch, maar wat hij tegen zijn gelijken zoude wagen aan te voeren, gevoelde hij niet te kunnen tegenover zijn Koning. Rechten had het volk, er was eene onwraakbare stem, die dat in zijn binnenste predikte en die zelfs niet behoefde gesteund te worden door Gods Woord of door de ongewijde Geschiedenis. Rechten had het volk, al ging hij met zijn bewustzijn niet verder dan tot het jaar zestien honderd acht en twintig, toen de dusgenoemde 'petitie van rechten' door Zijne Majesteit werd aangenomen en door de aanraking van den koninklijken scepter en met de vereischte formule tot wet was bekrachtigd; en die petitie behelsde, dat niemant in hechtenis genomen mocht worden dan voor een strafbaar feit, door de rechtbanken te beoordeelen; dat er geene belastingen geheven mochten worden dan die het Parlement goedkeurde. Had Zijne Majesteit die wet nagekomen? Had er dus gebrandmerkt, beboet en belastingen ge-

vorderd mogen worden, zoo als had plaats gehad? Roberts hoofd gloeide van ergernis toen hij het koninklijk vertrek verliet en hem de laatste woorden nog in het oor suisden: ‘Voor ditmaal vergeef ik u uwe dwaasheid; spreek niet meer met de rebellen, en als ge u een trouw dienaar betoont, zal ik een goedertieren Heer voor u weten te zijn.’ Hij bestrafte zich over zijne lafheid, die hem de woorden had doen terughouden, welke hem thands als van de lippen stroomden, de gedachten had doen verbergen, welke hem thands het brein als bestormden. Niet bekeerd maar vernederd, niet overtuigd maar wrokkend over de zwakheid waaraan hij zich had schuldig gemaakt, keerde hij naar zijn tent terug, en somber en nedergedrukt wierp hij zich op zijn leger neêr.

Zijne Majesteit had eene overwinning behaald en was er zich na het vertrek des jonkmans dan ook wel bewust van. Meer dan ooit vertrouwde hij op de kracht zijner beginselen, op de deugdelijkheid zijner zaak, gevoelde hij zich zeker van de eindelijke zegepraal. Hij meende een trouwen leenman meer gewonnen te hebben en legde zich over zich zelven voldaan ter ruste.

Den volgenden morgen vroeg reeds bevond hij zich weder aan den geliefkoosden arbeid. Waarlijk, van traagheid kon men Karel Stuart niet beschuldigen; maar bij hem mocht de aanwending van krachten schier verspilling heten, daar zoo zelden het doel, dat werkelijk doel moest zijn, nagestreefd, of, al had dit ook plaats, werkelijk bereikt werd. De stoornis zou ditmaal vroeger plaats hebben dan gister; het was weder de onheilspellende Vane, die hem beitel en hamer deed nederleggen en de boodschap bracht, dat een der invloedrijkste leden van het Covenant, de prediker Henderson, voorzien van een vrijgeleide, door de te Ripon aanwezige Pairs afgegeven, gehoor verzocht. Zulk een boodschap was niet onwelkom. Dat het Covenant zijn eminent hoofd afzond was een begin van onderwerping, hetgeen Vane gereed was bij te stemmen. Zulk een afgezant, met zulk eene zending, behoorde niet in de eenzaamheid ontvangen te worden, maar ten aanhoore van de gantsche hofhouding, opdat het feit weldra ruchtbaar worden en door het gantsche land een heilzamen indruk te weeg mocht brengen.

In het Koninklijk Kabinet was dan ook het gantsche hofgezin aanwezig. Vane stond ter zijde Zijner Majesteit en ettelijke dienaren achter den leunstoel. De Lord Kamerheer en de Ste-

wart stonden aan den ingang van het vertrek, toen een der mindere beambten Alexander Henderson aanmeldde.

‘Zijne Genadige Majesteit beveelt, dat hij worde toegelaten!’ zeide de Lord Kamerheer, en op dat woord trad de vreemde bezoeker den drempel over. Hij was geheel in het zwart gekleed en droeg den Geneefschen mantel, dien de echte kalvinist het zich eene eere rekende te dragen. Eerst bij het binnenkomen nam hij den hoed van het hoofd. Onbevangen trad hij voort tot op eenige schreden van den Koning en groette dezen zonder echter de knie te buigen.

De Koning plooide het voorhoofd en voelde reeds bijkans eenigen spijt, dat hij dien man ten aanhoore van zulk eene menigte ontving. Uit vrees dat de bezoeker de vrijheid zoo verre mocht drijven, om het eerst het woord te vatten, haastte hij zich hem te voorkomen en voerde hij hem te gemoet op een toon, dien hij hoog wilde doen zijn, maar die ondanks zich zelven zelfs eenigzins vriendelijk klonk: ‘Wat is uw bede, Mr. Henderson?’

‘Uwe Majesteit, zoo God het toelaat, te overtuigen van de heiligheid en rechtvaardigheid onzer zaak en alzoo van de noodzakelijkheid van het sluiten eens verdrags.’

‘En de voorwaarden...’ hij wilde er bijvoegen: ‘kan ik begrijpen als ik die heiligheid en rechtvaardigheid slechts eerst toestem,’ maar het was of de tong hem hare dienst weigerde tegenover dien rustigen man, die voor hem stond als voor een mindere en het oog niet van hem afwendde.

‘Onze voorwaarden kent Uwe Majesteit. Mylord Lanark deed ze u kennen en het behaagde Uwe Majesteit daarop niet ontkennend te andwoorden. Maar, Sire! de ure is voorbij, dat Abraham tot Loth konde zeggen: ga gij ter linker, dan zal ik ter rechter gaan, of wilt gij het laatste, dan zal ik het eerste willen; de ure is voorbij, dat wij nog een teeken behoeven te wachten van de hand Jehovahs den Eeuwigen. De Heere Heere heeft gesproken, want tot voor Zijn aangezichte zijn opgeklommen de tranen des verdrukten en de kreten des geslagenen. Hij heeft de Zijnen de lendenen doen aangorden en heeft ze zich doen opmaken van het Noorden tot het Zuiden, van het Oosten tot het Westen... Zoo de Heere voor ons is, wie zal dan tegen ons zijn...?’

‘De Heer is niet voor u, vermetele onderdaan!’ riep de Koning in arren moede uit.

Henderson leî de hand op de borst en boog als in oodmoed voor de krachtige en bepaalde koninklijke uitspraak, maar vervolgde, hoewel met alle teekenen van eerbied: ‘Uwer is de macht gegeven, Heer Koning! maar Jehovah, de Koning der Koningen, stelde haar een grens in Zijn heilig Woord en in ieders conscientie. Uwer is de macht gegeven en ons is de gehoorzaamheid opgelegd; maar die gehoorzaamheid kan zonde worden, en zij wordt het, zoo de geboden des aardschen Konings worden opgevolgd, zelfs waar zij in strijd komen met die des Hemelschen. Uw trouw volk van Schotland, uw niet minder trouw volk van Engeland’, en deze laatste woorden werden met nadruk en kracht uitgesproken, terwijl het oog over de aanwezigen heen dwaalde, ‘wordt vervolgd om der conscientie wil, wordt gekerkerd omdat het gelooft aan gezworen eeden, wordt door beulshand geteisterd, omdat het steunt op bezworen rechten. Heer Koning, niet alzoo! Kom terug van de dwaling uws wegs en er zal vrede zijn rondom uwen troon en in uw eigen gemoed, en er zal een jubel klinken, u ter eere; maar indien gij, door blinde leidslieden verleid, de beden uws volks niet wilt hooren, blijf dan toch gedenken, dat een nederig, hoewel trouw dienaar, u vermaand en voorzegd heeft, dat de Heere Jezus onder zijn voet zal vertreden wie Hem tegenstaat en bestrijdt, Hem en Zijne dienaren, en dat gij het aldus zult bevinden in uwe eigene conscientie, hier en hier namaals, wanneer zelfs deze vermaning in den grooten oordeelsdag tusschen u en mij zal staan, tot een beschuldiging voor u en tot mijne verdediging...’

Karel had de tanden op elkaâr geklemd en was dikwerf op het punt geweest uit zijn zetel op te springen. Thands kon hij zich niet langer weêrhouden. Zijn oogen vonkelden, maar zijn tong beefde; hij strekte de hand naar den dolzinnigen prediker uit, die altijd kalm en bedaard voor hem stond en stamerde hem toe: ‘Oproer preekt ge - op de kniën, rebel!’

Maar de rebel gehoorzaamde niet, want hij hield zich verzekerd, dat niemant een trouwer onderdaan was dan hij. Er kwam echter een trek van droefheid op het gelaat, dat de scherpte er van verzachtte. Hij boog weder het hoofd en legde nogmaals de hand, die thands trilde, op het hart, en vervolgde bij eene doodsche stilte: ‘Vergeef mij, Heer en Koning! indien ik woorden spreke, welke u kwetsen; maar, God is mijn getuige! ik bedoel alleen het heil van Uwe Majesteit en van

hare trouwe en beproefde onderdanen. Vergeef het mij, die u zoo dikwerf heb verdedigd, waar anderen uwe bedoelingen aanrandden... Kan het echter niet anders, laat dan uwe ongenade mij treffen, maar hoor mij en veracht mijn woorden niet; want, hoewel ik de zwakste ben uit de duizenden Israëls, ik neem aan, op mijn hoofd, te rechtvaardigen wat wij deden tot den huidigen dag, dat te rechtvaardigen uit het heilig Woord Gods, uit herkomst en gebruik, uit de akten van het Parlement van voorheen en thands, uit de lessen van het verleden, uit de wetten van het heden. En daarom heb ik de volle verzekerdheid des Geloofs, dat de Groote God, de beschermer van hetgeen wij voorstaan, onze vijanden zal vernietigen en over de verslagenen ons overwinnend vaandel zal planten. God heeft het gezegd en hij zal het vervullen: de Antichrist zal vallen en de Heere Christus verrijzen; niemant is in staat den een staande en den ander neder te houden. Uwe knechten zullen verstrooid worden, uwe dienaren verslagen en de troonstoel, waarop gij zetelt, zal waggelen!'

'Hij staat vrij vast; wee, wie hem durft aanroeren! Vertrek haastig! of ik zal mij herinneren, dat ik de meester ben, dat mijner de macht is, zoo als ge zegt... Ga heen, zeg ik u!' riep Karel hem nogmaals toe, toen hij hem gereed zag weder te spreken, 'of uw hoofd is in gevaar!'

Henderson ging, het hoofd op de borst gebogen, niet omdat hij zich van schuld bewust was, verre van dien, want hij had naar zijne innige overtuiging slechts zijn plicht vervuld, maar omdat hij tot den eindc toe blijk wilde geven van het koningschap te eerbiedigen. Hij had moeten spreken als de dienaar des Heeren; maar, nu die woorden over zijne lippen gevloten waren, was hij niet meer dan nederig onderdaan. Hij was er zich niet van bewust, dat hij zijn Koning had toegesproken als niemant vóor hem het gewaagd had, dat hij de wonde vergiftigd had, die hij had willen peilen, ten einde haar te kunnen doen helen.... Hij was de vertegenwoordiger van het Covenant, en welk een geest daarin leefde, had hij, zonder het te willen, geopenbaard.

Was zulk een verbond, door duizenden van zulke mannen gesloten, te overwinnen, al had Strafford ook de kracht en de macht van Richelieu en een schatkist ten boorde gevuld?

Zijne Majesteit was diep gewond geworden. De schare, die hij had doen bijeenkomen, was getuige geweest van zijne ver-

nedering door dien *félon*, zoo als hij Henderson noemde; was hem thands eene belemmering. Hij deed haar verdwijnen; hij bevond zich alleen. Met de lippen op elkaâr geklemd, het voorhoofd gerimpeld, waardoor de hem kenmerkende ziekelijke trek, waarvan wij straks gewaagden, op zijn gelaat zichtbaar werd, wandelde hij het vertrek op en neder. Neen, niet langer kon de strijd duren, niet langer kon zijne goedheid tot zachtheid, tot plooien en vergoêlijken geneigd zijn; hij moest weten wie hem aanhingen, wie hem zouden wederstaan. Ware Strafford slechts hier! Het leger zoude oprukken; de Sterrekamer zou in strengheid verdubbelen, uit Ierland moest versterking opdagen, met Lodewijk XIII zou een verbond gesloten worden zelfs met opoffering van Portsmouth, of neen... niet tot zulk een prijs zou de bijstand gekocht behoeven te worden, dit had zijne scherpzinnigheid wel kunnen afleiden uit de halve woorden, door den Italiaan Rosetti voor weinige dagen gesproken. Ware Strafford slechts hier! De schaamtelooze rebel, die zulke woorden durfde spreken, had hij laten vertrekken! Het vrijgeleide, door eenige zijner dienaren uitgereikt, kon geen vrijbrief zijn voor dergelijke vermetelheid! Midden in zijne overpeinzingen trof zijn oor het geluid van een zachten voetstap. Hij keerde zich om en zag op den drempel den Italiaan Rosetti neêrgeknield, met een gesloten brief in de hand. Karel was ontevreden op zich zelven en daardoor ook verstoord op ieder, die hem nabij kwam. Hij ging den geknielde eenige malen voorbij, als scheen hij hem niet op te merken, totdat hij hem wel eenige aandacht moest schenken, daar Rosetti met gedempte stem zeide: ‘Uwe Majesteit gelieve haren oodmoedigen dienaar te hooren. Dit vond ik... op den weg, dien de Schotsche rebel bij zijn haastig vertrek langs ging....’

Zijne Majesteit rukte hem het papier uit de hand. ‘*Au comte de Brienne*,’ las zij van buiten, en toen zij het openvouwde maakte zij kennis met eenige regelen, blijkbaar van ernstigen, van zeer gewichtigen inhoud, want zij stond als aan den grond genageld. ‘Zij onderhandelen met den Kardinaal!’ riep Karel gesmoord uit, een vertoornden blik op den Italiaan vestend, die hem onnoozel verbaasd aanzag. ‘Hij was de houder van dat papier? Hij, Henderson, die straks hier was?’

‘Ik was beneden aan den trap, toen hij dien afrende; op een der treden vond ik dat papier en ik haastte mij het Uwer Majesteit aan te bieden.’

‘Gij hebt wel gedaan!’ Hij schelde driftig, beval dat ettelijke knechten moesten opzitten en in verschillende richtingen de omstreken van York doorkruisen, om den Schot, Alexander Henderson, op te sporen en hem te vatten; dood of levend, hij moest gevangen genomen worden, hij moest hier worden gebracht!

Rosetti wrong als in wanhoop de handen, toen hij dat bevel, dat men zich haastte uit te voeren, vernam. Op de vraag wat hem deerde, gaf hij bijna met tranen in de oogen te kennen, dat hij het offer dreigde te zullen worden van zijn ijver voor 's Konings dienst; dat hij, een vreemdeling en een papist, reeds gebukt ging onder den haat van zoo velen, en dat het hém geweten zou worden, als die trotsche rebel, die zeker het hoofd van de samenzwering was, gevat werd en eindelijk loon naar werken ontving; hij zou zijn leven niet zeker zijn en stelde zich daarom onder de bijzondere bescherming Zijner Majesteit. Den afwezigen prediker werd door den Italiaan een slechte dienst bewezen, toen deze hem het hoofd der samenzwering betitelde. De toorn Zijner Majesteit werd er te meer door aangevuurd, en naar mate het verlangen tot straffen toenam, vermeerderde ook de erkentelijkheid jegens den man, die er hem toe in staat stelde.

‘U zal geen hair op het hoofd worden gekrenkt. Ik, de Koning, beloof het!’ zeide hij.

‘Maar Uwe Majesteit, hoe machtig zij ook kán worden na het uiteen jagen der rebellen, wat God geve! kan mij toch niet ten allen tijde doen omringen, en dat zal noodig zijn als het bekend wordt, dat ik..... Neen, Uwe Majesteit veroorlove mij liever naar Frankrijk te vertrekken; mijn taak is hier toch afgedaan.....’

‘Maar niemant zal het weten, Rosetti! dat gij mij dit papier bracht. Niemant, niemant! Zijt gij nu gerustgesteld?’ vroeg hij, eenigzins smadelijk op den volgens hem al zeer lafhartige nederziende.

‘Als Uwe Majesteit mij d a t belooft, dan ben ik veilig.’

‘Welnu, ge hebt mij woord. Maar waarom noemdet gij uw taak voor afgedaan? Ik heb over uw voorstel nagedacht. De Kardinaal moet geen twee maskers willen dragen..... en als de inhoud van dat papier waarheid spreekt, zou ik haast gelooven dat hij het doet. Het is ook het belang van zijn meester om mij te vriend te houden, om mij over te halen hem vrij

spel te laten in Duitschland en mij te doen afzien van de Boheemsche kroon voor mijne neven..... Ik zal dat doen, als hij mij tienduizend voetknechten in Frankrijk laat werven, alle Hugenoten, Rosetti!'

'Maar betaald door.... Zijne Majesteit, den Koning van Frankrijk? Ik ben gemachtigd op dien voet met Uwe Majesteit te onderhandelen.... De Graaf de Brienne gaf mij nadere instruktiën..... Indien het Uwer Majesteit behaagt, dan kan het dadelijk geschieden. Van Portsmouth zou kunnen worden afgezien, en in plaats daarvan zouden Berwick en Cork in aanmerking kunnen komen.'

'Wat? die.... t w e e !'

'Slechts tot de voorgeschoten of voor te schieten gelden waren terug betaald, hetgeen spoedig zou kunnen gebeuren, als Engeland en Schotland voor goed rustig en onderworpen zijn.'

Kon hij, mocht hij tot dien prijs de aangeboden hulp koopen? Zelfs in dit oogenblik, dat hij zich tot het uiterste voelde gedreven, dat de toorn hem overheerde en hij der tegenpartij minder dan ooit recht kon laten wedervaren, huiverde hij toestemmend te andwoorden. Hij zou het ook niet behoeven te doen. Door de belangrijkheid van het onderhoud was het oor te veel geboeid aan de woorden in zijne nabijheid gesproken, om het ongewoon gedruisch daar buiten, om den haastigen voetstap, die in den gang dreunde, te vernemen. Wrevelig zag Zijne Majesteit den Lord Kamerheer aan, die de deur waagde te openen; maar het gelaat nam eene gants andere uitdrukking aan, toen hem Mylord Strafford werd aangemeld.

Deze was minder lijdend dan toen hij vertrok; maar voor wie hem kende was de schijn bij dien man niet te vertrouwen. Zeker was het, dat zijn tred vast als vroeger, dat zijn oog niets van zijn glans, niets van zijn scherpte verloren had. De Koning had hem de hand gereikt, zelfs voor dat de dienaar de knie kon buigen, en hem welkom geheten, maar zich eenigzins verlegen afgewend, toen Strafford Rosetti strak en vervolgens hem vragend aanzag.

'Meester Rosetti kon ik niet hier denken te ontmoeten..... Men zeide mij in Londen, dat hij zijn meester den Kardinaal in Parijs had opgezocht,' zeide Strafford kond.

'Ik zal u dat wel verklaren.... Thands kunt gij gaan, Rosetti!'

'Dat juist h i j moest komen!' prevelde deze, toen hij den

gang doorging naar zijn vertrek. Juist hij moest komen, nu hij gereed was! Als ze Henderson nu maar vatteden, dan had hij hun echter arbeids genoeg gegeven, dan was er een twistappel geworpen, die een tweede Iliade kon doen dichten.

'Blijde dat ik u terug zie, Wentworth!' zeide Karel, werkelijk hartelijk. 'Het is thands buigen of barsten..... De tijd van onderhandelen is voorbij.... wij moeten het zwaard trekken!'

'Als Uwe Majesteit kan mogelijk maken wat mij onmogelijk bleek te zijn en twintig duizend goed geordende voetknechten kan doen verrijzen; als zij daarmede aanneemt, Londen zoowel als York, Porthsmouth als Berwick, Oxford als Cambridge te bezetten en alsdan gezind is niet meer te dreigen maar te slaan, niet meer de grooten te doen gevangen zetten en de kleinen te tuchtigen, maar klein en groot, aldermen en burgers het hoofd op het blok te doen leggen, elke tong door de vrees te doen verstijven, zoodat ze niet meer de woorden *magna Charta* stameren kan... dan, maar ook dan alleen?!'

Karel verbleekte bij die ongewone taal! Was het Strafford, de krachtige, nooit te buigen man, die zulke woorden sprak? Wat was er dan gebeurd?

De vraag werd volledig beandwoord. Strafford had niet te vergeefs weken lang in Londen vertoefd; hij had gezien en opgemerkt wat hij niet gedacht had te zullen ontwaren. Wat er aan geld verkregen kon worden, had hij verzameld, maar tegenover het lijdelijk verzet van duizenden, van een gantsche stad, vermocht niets, vermocht zelfs niet een leger, zoo sterk, zoo krachtig, zoo geoefend als waarop hij straks gedoeld had. En wat hij in de laatste dagen, ja zelfs in de laatste ure op zijne reize naar York had gezien en ondervonden, had hem doen begrijpen, dat niet alleen een stad, maar een geheel volk in het strijdperk getreden was.

Welke maatregelen er ook genomen waren, van welk overwicht men zich ook had meenen te verzekeren, toch was onder de oogen van Mylord Strafford de petitie tot bijeenroeping van het Parlement in Londen alleen geteekend geworden door duizenden personen, en in alle steden, bijna in alle Graafschappen vond hetzelfde plaats. Er was eenheid in de beweging; er was een invloed te bespeuren, die zich overal te kennen gaf, maar voor ieder, behalve voor Strafford, geheim was.

Karel was doodsbleek geworden bij het verslag, dat zijn ge-

trouwe dienaar hem gaf. Nog niet genegen toe te geven, stamerde hij van eene hulp, die hem ter dienste stond, die hij zich dadelijk konde verzekeren, een hulp van duizenden musketten.

‘Heeft meester Rosetti Uwe Majesteit wellicht die hulp willen aanbrengen? Dus een hulp uit Frankrijk? uit den vreemde? Ten zij ieder bewoner van dat rijk verkeeren kunne in een geoefend soldaat, bezweer ik Uwe Majesteit geen enkelen franschman te ontbieden; de eerste voetstap door zulk een gewapende op het Engelsche strand gezet, zou het sein wezen van een algemeenen opstand. Uwe Majesteit hoede zich voor dien Italiaan! Ik houd reeds lang het oog op hem gevest; de huid van het ondier was echter tot dus ver te glad om het in de mazen van het net te kunnen houden.... Het is een gevaarlijk man.’

‘Maar wat dan te doen, Wentworth?’

‘Uwe Majesteit gelieve te besluiten een Parlement bijeen te roepen.’

‘Een Parlement!.... Wat zal het baten? Kunt gij mij dat raden? De Parlementen zijn als de katten hoe ouder ze worden des te langer worden de nagels.... Zij zullen mij weder de wet stellen.... neen, neen, Wentworth!’

‘Zij zullen beginnen met pektonnen te branden en de eere Uwer Majesteit te verkondigen, en dat is reeds veel gewonnen.... Terwijl zij dat doen, roepe Uwe Majesteit de Pairs hier of te Oxford bijeen, en poge zij die tot eenig besluit over te halen, waardoor wellicht het later bijeen te komen Parlement juist niet lang bijeen zal behoeven te blijven. Middelerwijl moeten wij de Schotten tevreden pogen te stellen om hen naar hun land te doen terugkeeren; hier legerende zouden zij, wat ze tot dusverre maar te veel waren, de gewapende arm van Pym en de zijnen blijven. Ik bidde Uwe Majesteit daarom hunne vorderingen toe te staan.’

Zijne Majesteit schoof onrustig op zijn leunstoel heen en weder. Strafford drong nader aan en betoogde onwederlegbaar, dat de vrede met de Schotten een der eerste middelen moest zijn om het nakend onweêr te bezweren. De Lord Kamerheer verstoutte zich het welsprekend betoog af te breken en Zijner Majesteit aan te kondigen, dat de Schotsche prediker achterhaald en onder goede bedekking terug was gebracht.

Strafford was zijner verbazing naauw meester en kon zelfs zijn spijt over het gebeurde niet ontveinzen, toen Karel hem den gevonden brief toonde, met verzwijging echter van den naam des vinders. Hij wenkte driftig den Kamerheer te vertrekken en

wendde zich toen tot zijn Heer en Gebieder, die hem meer moeite berokkende dan een zijner vijanden.

‘Ik bidde Uwe Majesteit den prediker terstond te doen ontslaan. Het is in het welbegrepen belang Uwer Majesteit, dat Henderson eene verontschuldiging hoore.... van de lippen Uwer Majesteit. Het is niet te bewijzen, dat hij de houder was van dat geschrift, en al kón dat ook bewezen worden, thands zouden wij het niet eens mogen wenschen.’

‘Dat nooit, Wentworth! Laat hem vrij, maar ik zelf zou...? Nooit.’

Wat Strafford ook betoogde, hij kon den meester tot die daad niet bewegen; het belang des Konings moest onderdoen voor den wrok van den man; maar zoo als altijd, keurde Karel een halven maatregel goed en stemde hij er in toe, dat Strafford in zijne tegenwoordigheid den prediker zoude overtuigen van een plaats gehad hebbend misverstand.

‘Sire!’ zeide Strafford ten slotte, ‘ik heb de bewijzen in handen van de samenzweering van Pym met de tegen Uwe Majesteit gewapende Schotten; dat is hoogverraad, hetgeen ik zorgen zal dat niet in twijfel wordt gelaten, zoodra het Parlement bijeen komt. Men is daarop niet bedacht, en het zal de belooning van Pym zijn voor zijne heldendaden der laatste maanden!’ Die woorden werden met ijskoude scherpte uitgesproken. Hij toonde Zijner Majesteit het briefjen bij John Lairdy gevonden, en Zijne Majesteit vond het een balsem op de geslagen wonde, dat haar het vooruitzicht op zulk eene weêrwraak geopend werd; zij begon zelfs vrede te sluiten in het binnenst met de gedachte aan een te openen Parlement, dat wellicht, dank zij de behendigheid haars dienaars, een werktuig ten haren voordeele zoude kunnen zijn. Karel vereenigde zich dus ten volle met de meening van Strafford, dat elk zwaard in de schede moest worden gestoken en de toon van vaderlijke goedertierenheid dien van meesterlijke strengheid behoorde te vervangen.

‘Ik acht mijne taak voor het oogenblik afgedaan,’ zeide Strafford, ‘en wensch naar Ierland terug te keeren, waar ik mij kan voorbereiden voor het morgen, dat, zijn wij voorzichtig, het tegendeel kan zijn van het heden en voor hetgeen wij thands moeten prijs geven ons wel eens eene ruime vergoeding konde aanbrengen.’

‘Neen, Wentworth! wij kunnen uwen goeden raad niet ontberen. Gij keert met ons naar Londen terug.’

‘De aanval is tegen mij persoonlijk gekeerd. Kan ik dien niet van mij af en tegen Pym wenden, dan zal ik den gang Uwer Majesteit meer belemmeren dan bevorderen. Bovendien uit Ierland moet onze toekomstige kracht voortkomen; Uwe Majesteit sta mij toe, het roemvol morgen voor te bereiden; dáar kan ik machtig zijn, dáar alléen!’

Maar Zijne Majesteit wilde dat niet toegeven, omdat zij te veel aan zich zelve en aan het oogenblik dacht. Het Parlement tegen te treden, den storm, dien hij altijd nog vreesde, alleen te weêrstaan, dat wilde, dat kon Karel niet; ook klonk er uit een schuilhoek zijns harten eene fluisterende stem, dat de trouwe dienaar al de daden, waarover het volk, in Parlement vergaderd, zoude klagen, waartegen het krachtiger dan vroeger nog zoude wagen te remonstreeren, door hem, die thands van een terugtocht sprak, waren gewild, gesteund, ja voor het grootste deel uitgelokt. Neen, de trouwe, schrandere dienaar zoude hem niet verlaten, hem niet alleen aansprakelijk doen zijn!

Wat er in het binnenste omging liet hij den scherpziende even gissen, toen hij, na de herhaalde betuiging, dat hij Straffords steun niet konde ontberen, besloot met de vraag: ‘Gij hebt de schreeuwers toch niet leeren vreezen?’

‘Gaf ik Uwer Majesteit recht dit te vermoeden? Ik heb reden te vreezen, toch vrees ik niet,’ klonk het trotsche andwoord.

‘Gij hebt géen reden te vreezen. Onderstel dat men u aanklaagt, ik blijf u beschermen; mijn zegel en mijn naam zullen nooit het vonnis, dat u veroordeelt, bekrachtigen. Nooit, op mijn koninklijk woord!’ zeide hij, tot eene herhaling van die verzekering genoopt door den blik, dien Strafford op hem gericht hield.

‘Ik gehoorzaam Uwer Majesteits bevelen, ofschoon ik de vervulling mijner bede beter blijf achten,’ andwoordde hij, het hoofd buigend, op somberen toon.

Strafford had er van gewaagd, dat men thands een toon van vaderlijke goedertierenheid zoude behooren aan te nemen. Dat het eene goedertierenheid niet des harten, maar alleen der lippen zoude zijn, bewees hij dien avond nog, toen hij, op de hoogte gebracht van hetgeen er in de laatste dagen was voorgevallen, Robert Conway bij zich ontbood en dezen op een toon, die geen tegenspraak duldde, op eene wijze, die zelfs geene gelegenheid voor eene verontschuldiging gaf, aanzeide, dat hij

den eersten plicht van den soldaat had vergeten: dien van gehoorzaamheid, en alzoo het bewijs had gegeven ook in die betrekking niet gebruikt te kunnen worden. ‘Ik heb het goed met u voor gehad, maar gij hebt niet gewild. Gij zijt ontslagen, Mr. Conway! en zijt nu vrij te gaan waar ge verkiest en te spreken zoo als gij wilt.’

Robert stond als vernietigd voor hem, bleef het nog ettelijke oogenblikken, zoodat een van Mylords gevolg hem tot bezinning moest brengen, door hem op den schouder te tikken en hem toe te fluisteren, dat Mylord hem reeds herhaaldelijk had gewenkt heen te gaan. Hij gehoorzaamde eindelijk, en toen de frissche buitenlucht hem omwoei sprongen hem de tranen uit de brandende oogleden, maar klemde zich tevens de hand aan het gevest van het zwaard, dat thands zijn eenige kracht, zijn laatste vriend was geworden.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 23 Februarij 1862.

Hoe zeer gelijkt de Duitsche politiek op het rad van Ixion, dat immer wordt rondgewenteld en nooit voorwaarts kan worden bewogen! Oude toestanden komen telkens weder boven; wat geschiedenis was wordt weder gebeurtenis van den dag, en treffend bewijst elk staatsman, dat hij uit dat alles geleerd heeft... geschiedenis. Ons was het bij het lezen der dagbladen van deze maand, alsof weder de dagen van 't jaar 1849 beleefd werden. Herinnert men zich nog dien tijd, toen Duitschland in twee kampen was verdeeld, en Pruissen aan het hoofd der kleinere Duitsche staten, den zoogenoemden bondstaat zocht te grondvesten, om dan weder - als die bondstaat zich had gevormd - met Oostenrijk een meer volkenrechtelijk verbond (in den trant van den tegenwoordigen statenbond) aan te gaan; toen dat Pruissen werd geleid door den half-mystischen von Radowitz, dien Christenridder zonder smet of blaam, die zich een oogenblik had laten verleiden om practisch op te treden te midden van het gewoel der menigte en de in alle richtingen gekronkelde paden der staatkunde, doch die welhaast moest zien dat de sfeer der politiek en de ideale sfeer, waarin zijn nobele gedachten zich bewogen, verre van elkander verwijderd waren; groote ziel, niettegenstaande dat alles, en op wien - hoe zeer de Palmerstons der politiek hem ook mogen verachten - zoo ten volle toepasselijk is 't woord: âme espagnolle, et plus grande encore que folle! Welnu, hij trok den degen voor de zaak, die hij liefhad, en het lot had 't beschikt, dat tegenover hem, aan het hoofd van Oostenrijk, de man stond, in wien zich al de wereldsche en satanische geestkracht had vereenigd

voor Felix von Schwarzenberg was het te gemakkelijk een taak, dien naar de inspraak van zijn geweten handelenden Pruissischen staatsman te bestrijden. Weldra weigerde koning Friedrich Wilhelm IV den oorlog tegen Oostenrijk, dien von Radowitz had besloten, goed te keuren; een ander minister moest de taak op zich nemen, om met Oostenrijk den zoen te sluiten, en het verbond werd te Ollmütz gesloten, nadat ten volle door Schwarzenberg was volvoerd, wat hij als leiddraad van zijn handelingen tegenover Pruissen aan de hem omringende diplomaten had gezegd: eerst het verachtelijk maken en dán het vernietigen.

Wat toen ter tijde in Duitschland werd aanschouwd, wordt thands weder ten tooneele gevoerd. Het drama is hetzelfde, doch het terrein is veranderd en de rollen wat gewijzigd. Oostenrijks toon is veel lager gestemd en Pruissens kans staat lang niet zoo goed. De twee persoonlijkheden, die vroeger aan dit alles luister bijzetten, zijn beiden gestorven, en de graven von Rechberg en von Bernstorff staan thands als twee trotsch geslotene cavalieren tegen elkander over, zonder de minste pretentie er op te maken van elk voor zich een idee te vertegenwoordigen. Integendeel, het gelijkt soms of zij gereed zijn voor eigen persoon en eigen eer den handschoen elkander tegen te werpen.

De oorzaak van dien twist is de hervorming van den Duitschen Bond. Men herinnert zich hoe de Saksische minister von Beust, den 15^{den} October 1861, een ontwerp van reconstitutie van den Bond aan de Duitsche hoven inzond. Het was een uitwerking van het denkbeeld, dat gewoonlijk met den naam van de trias wordt bestempeld. Oostenrijk, Pruissen en geheel het overige Duitschland, als derde lid, zouden te zamen de executieve macht hebben. Voorts zou de bondsvergadering blijven bestaan uit de gezanten der verschillende regeringen, doch daarnevens zou een afgevaardigden-vergadering, zamengesteld uit gedelegeerden der verschillende vertegenwoordigende kamers, zitting hebben. Eindelijk zou er een bondsrechtbank worden geconstitueerd. Dit plan van von Beust was met een uitvoerige memorie vergezeld, waarin dat systeem nader was toegelicht. - Op dat alles nu had de Pruissische minister von Bernstorff in een depêche van den 20sten December 1861 geantwoord. In het flinke staatsstuk werd zeer bondig betoogd, dat men nimmer tot eenige verandering en hervorming zou kunnen geraken, indien men aan alle Duitsche staten tegelijk, waarvan de meeste zoozeer in

belangen verschilden, één zelfde inzicht omtrent het inwendig staatsbestuur wilde opdringen. Integendeel, de Duitsche Bond moest als een volkenrechtelijk verbond worden beschouwd en opgevat, en in dat verbond moest het voorts ieder lid vrijstaan om zich naauwer met die leden aan te sluiten, met welke het één belang en één macht had. Met andere woorden: Pruissen, erkennende den statenbond met geheel Duitschland, zou in dien statenbond een engeren bondstaat met enkele regeringen sluiten.

Dit was dus het oude denkbeeld van von Radowitz, dat op deze wijze zoo duidelijk mogelijk werd uitgesproken. Een ontzettende verbazing beving al de Duitsche kanselarijen. Was het Pruissische idee dan een geladen jachtgeweer, dat men een langen tijd had weggezet om het nu eens weder op te grijpen en af te schieten! Zoo ja - dan zouden ook zij toonen, dat zij oude herinneringen niet vergeten hadden.

Oostenrijk riep de gezanten der verschillende Duitsche staten bijeen, en den 2^{den} Februarij 1862 boden Oostenrijk, Beijeren, Wurtemberg, Hannover, Saksen, Hessen-Darmstadt en Nassau een nota aan Pruissen aan, waarin op hoogen toon rekenschap werd gevorderd van de uitgesproken woorden van von Bernstorff. Ontkend werd de stelling, dat de Duitsche Bond niets meer zou zijn dan een volkenrechtelijk verbond, en met de artikels van het Weenercongres werden de plannen gewraakt, die daarheen zouden strekken om een engeren bondstaat te vormen. ‘Ik laat mij niet mediatiseren, ik wil geen Pruissisch prefect worden,’ zoo klonk het door geheel Duitschland: en de uitwerking der nota was als een schot los kruid.

Op dat alles moest een antwoord van Pruissen volgen, en den 14^{den} Februarij zond dan ook graaf Bernstorff een depêche aan de verschillende Duitsche staten, waarin hij op heftigen toon die regeringen verweet, door haar schuld alle plannen tot hervorming in den weg te staan; dat hij voorts nooit zou toetreden tot de voorstellen, neêrgelegd in de vroegere depèche van von Beust, en dat hij het denkbeeld van den Bondstaat nimmer zoude opgeven. Ziedaar een norsch en stuursch woord, en van dat oogenblik af meten zich de Oostenrijker en Pruis van 't hoofd tot de voeten.

Vraagt men ons echter nu, of wij aan dat alles zeer veel waarde hechten en of wij gelooven, dat hier de daad op 't woord zal volgen, dan wijzen wij het liefst naar die schilderachtige comedie van Shakespere: much ado about nothing, en met het eerzame opperhoofd der nachtwachts, Dogberry, zouden wij gerust naar bed durven

gaan: ‘goeden avond! en als er wat van belang gebeurt, roep mij dan op!’ -

Om te bewijzen hoe éénig men zelfs in Pruissen over de Duitsche éénheid denkt, hebben thands de verschillende fracties, waaruit het Berlijnsche parlement bestaat, elk een eigen motie over de Duitsche questie aanhangig gemaakt. Weldra, als de regeringen tot rust zullen zijn gekomen, zullen de kamers dus de zaak nog eens bespreken. Tot nu toe heeft men - nadat men ééns besloten had geen adres van antwoord aan te bieden - in Pruissen de zaak van Hessen-Cassel bediscussieerd. Want alhoewel de minister von Bernstorff heeft verklaard, dat de regering geen actieve middelen zal aangrijpen, meent men, dat een moreele ondersteuning van woorden het volk aldaar bijster veel zal verkwikken in zijn kamp tegen den in 1849 door Oostenrijk herstelden keurvorst. Met 251 stemmen tegen 58, is dan ook aan het Hessische volk een marque de bonne conduite gegeven. - Na deze daad denkt men hetzelfde te doen voor Italië, en dan zullen eindelijk de Pruissische wetten in behandeling komen.

Intusschen is ook op den 6^{den} Februarij het Engelsche parlement geopend. De troonrede was vrij onbeduidend: over Mexico werd niets bepaalds gezegd, de bijlegging van het geschil met Amerika werd vermeld en de dood van prins Albert herdacht. Weldra echter, nadat de antwoorden der beide Huizen (beide een eenvoudige weêrklank van de troonrede) waren aangenomen, begonnen de debatten, en deden zich incidenten voor, die nog al opmerkelijk zijn. Bij gelegenheid dat in 't Hoogerhuis de hoofden der partijen den dood van prins Albert herdachten en lord Derby vooral aan zijn bruischende welsprekendheid lucht gaf, meende lord Russell geen betere moraal uit al het gesprokene te kunnen trekken dan door, als echt professor van het Engelsche staatsrecht, in den zin der Whigs, de positie van het koningschap in Engeland te resumeeren. Hij deed dit met de eigen woorden van Prins Albert: ‘Zij - dus sprak lord Russell - die den gang van zaken gedurende de laatst vervlogen jaren hebben nagegaan, moeten de weldadige veranderingen in tegenoverstelling van vroegere regeringen hebben opgemerkt. Onder die regeringen werd er door den soeverein een groot onderscheid gemaakt tusschen de partijen, en het gevolg van die onderscheiding was, dat de gunst aan de eene partij betoond een bron van bitterheid werd voor de andere. Nu had hij (lord Russell) van den ge-

storven Prins gehoord, wat de inzichten van hem en der koningin op dit punt waren. De prins zeide nog voor eenige weinige maanden, hoe men over 't algemeen de meening was toegedaan, dat er slechts ééne gelegenheid was, bij welke de soeverein van 't land een bepaalde macht kon uitoefenen, en dat was bij het benoemen van een eersten minister der kroon. Dit nu was, volgens de prins, niet geheel juist: - dit was geen gelegenheid waarbij de soeverein een contrôle uitoefenen of eene beslissing kon nemen; want, wanneer een partij het gezag had neêrgelegd, als niet in staat zijnde het bestuur verder te kunnen voeren, was er altijd een andere partij wie de macht verbleef, en die waarschijnlijk het vertrouwen van het land zou verwerven: maar hetzij nu de minister tot deze of gene partij behoorde, het was de plicht van den soeverein, zoo dacht de prins, van zoo vertrouwelijk en zoo open mogelijk van inzichten met hem te wisselen, met betrekking tot de verschillende maatregelen, die hij voordroeg. Lord Russell was het volkomen hiermede eens en merkte op, dat in den laatsten tijd er dan ook niet in Engeland één partij geweest was, bekleed met macht, en een andere met al de nadeelen van een uitsluiting; integendeel, alle partijen hadden gedurende de laatste 20 jaren zich vereenigd, om hulde te brengen aan den soeverein.' Dus lord Russell. De belangrijkheid van deze woorden, ook voor ons land, behoeven wij niet aan te toonen. Wel hopen wij, dat menig hoogleeraar in 't staatsrecht den vorstenzonen, zoo hem de eer te beurt valt ze te onderwijzen, die woorden van den Engelschen staatsman moge verklaren en in 't hart te prenten.

Een ander incident, dat evenzeer opspraak heeft verwekt, was eene verklaring in het Hoogerhuis van graaf Malmesbury, den minister van buitenlandsche zaken der Tories; deze hield den 10^{den} Februarij een rede over de blocquade der Zuidelijke havens, en liet zich bij de behandeling van dit onderwerp aldus over de Parijsche declaratien van 't jaar 1856 uit: 'reeds in 1856 uitte ik de meening, dat wanneer ooit een groote oorlog mocht ontstaan, er geen acht zou geslagen worden op die declaraties. Noch de bepaling omtrent de blocquades, noch die omtrent de kaperschepen zouden worden geeerbiedigd. Wanneer twee groote natiën, zoo als Engeland en Frankrijk, ongelukkig in oorlog waren geraakt, zoo als dikwijls was geschied, zou men dan gelooven, dat een krijgszuchtig volk, tot het uiterste gebracht, terwijl een deel van zijn vloot was vernield en het andere deel werd geblocqueerd, niet alle middelen zou aangrij-

pen om den tegenstander afbreuk te doen? Zeer zeker zouden er weder kaperbrieven uitgegeven worden.’ Deze woorden, uitgesproken door den man, die heden of morgen weder minister kan worden, hebben aan sommigen gelegenheid gegeven om over trouweloosheid, enz., te roepen. Mij dunkt ten onrechte. Zij bewijzen alleen, dat het zeerecht hoogst onzeker is, en dat ook de oorlog zijn eigen rechten kan hebben, le droit de la force.

Een derde incident moeten wij mede vermelden. Het betreft den minister van buitenlandsche zaken in 1856, den Whig lord Clarendon. Zoo als men weet, zijn dezer dagen door Prof. Berti, te Turijn, de brieven van Cavour uitgegeven; daaronder behooren natuurlijk ook diegene, welke geschreven zijn tijdens het congres van Parijs. In die brieven nu, gedurende het congres geschreven, wordt ronduit gezegd, dat lord Clarendon Sardinië aanried met Oostenrijk een oorlog te beginnen, kunnende Sardinië op Engelands ondersteuning rekenen. Lord Clarendon heeft ten sterkste ontkerd, dat hij ooit zulk een raad kon hebben gegeven, en heeft alles aan de verbeeldingskracht en aan 't enthousiasme van Cavour toegeschreven, die den minsten schijn van sympathie dadelijk als bondgenoot voor zijn groote zaak gebruikte.

Doch het zijn niet alleen deze incidenten uit het Hoogerhuis die meer bijzonder de aandacht verdienen. In het Lagerhuis heeft Bright de regering aangetast met betrekking tot hare handelingen tegenover Amerika, en heeft aan lord Palmerston de welkome gelegenheid gegeven om zijn politiek te verdedigen. En de grijze lord heeft meesterlijk van die omstandigheid gebruik gemaakt. Hoe heeft hij, te midden van gekheden en sarkasmen, den nationalen trots van Engeland weten te vleien; hoe heeft hij 't Rule Brittania weder doen klinken, en de huishoudelijke argumenten van Bright aan flarden gescheurd! Waarlijk, de oude Lord is nog altijd dezelfde. Onverderfelijke jeugd schijnt het kenmerk van zijn wezen te zijn. En zoo als hij daar, te midden van de debatten, zijn doel bereikt, gelijkt hij op die echt Engelsche menners, die, met een onverstoorbaren glimlach om de lippen, het vierspan wilde rossen dwars door de menigte van straten, kromgebogen bochten en het gewoel van allen sturen en zonder haken of stooten pijlsnel hun tocht voortzetten.

Niemand is dan ook meer populair in Engeland dan lord Palmerston. En toch, wij hebben er meer op gewezen, in het parlement zijn de Tories bijna meester van het terrein. Juist daarom zijn lord

Derby en Disraëli zoo voorkomend, omdat zij hun kracht gevoelen. De laatste verkiezingen hebben weder verscheidene aanhangers aan de partij der Tories verschaft, en het resultaat van alles is, dat Engeland conservatief wil geregeerd worden.

Lord Russell heeft bij depêche van 23 Januarij 1862 geantwoord op het stuk van Seward van den 26sten December, dat wij de vorige maand hebben ontleed. Van de vijf vragen, die Seward zich stelde, behandelt Russell natuurlijk de eerste: ‘waren de gevangen genomen personen en hun verouderstelde depêches oorlogscontrabande?’ daar bij het ontkennend antwoord op deze vraag, dat Russell denkt te geven, de overige twistpunten van zelve vervallen. Het geheele betoog van Russell steunt op de verklaring van de bekende plaats van Bynkershoek (Quaest. Jur. Publ. I, c. 9.): ‘Non licet igitur alterutri advehere ea, quibus in bello gerendo opus habet: ut sunt tormenta, arma, et quorum praecipuus in bello usus, milites’; depêches en gemachtigden zijn hier niet onder begrepen en zijn dus geen contrabande. Wij ontslaan ons van de moeite om het betoog te analyseeren; over het algemeen hechten wij zeer weinig aan die redeneeringen over het volkenrecht, waarbij het de gewoonte is zich altijd op gezaghebbende schrijvers te beroepen. Ongelukkig (of gelukkig) zeggen die gezaghebbende schrijvers altijd juist datgene, wat de machthebbende staatslieden willen, getuige Vattel, die het altijd met Russell ééns is, zelfs over de questie van Garibaldi's overwinning van Napels; wij voor ons zouden het ruim zoo veilig vinden alléén op de bepaalde declaraties der ministers af te gaan, en namen dan ook in dien zin acte van de phrase uit deze depêche, waarin lord Russell verklaart, dat, moge ook al Seward alléén daarom hebben toegegeven, omdat het schip niet behoorlijk voor een zeerechtbank is gebracht, hij (lord Russell) nooit er in zal berusten, wanneer een schip, onder gelijke omstandigheden als de Trent, door zulk een rechtbank is prijs verklaard.

Lincoln heeft, nadat de bekommernissen wegens de Trent waren geweken, met dubbelen ijver den oorlog tegen het Zuiden weder opgevat. Het plan schijnt te wezen om geheel het in opstand zijnde Zuiden in te sluiten en als met een ijzeren kring te omgeven. De minister van oorlog is afgetreden en vervangen door een bepaalden vriend van Mac-Clellan, den heer Staunton. Nieuwe expeditiën worden allerwege voorbereid. Van uit het westen, aan de boorden der Missisippi, moet een aanval worden gewaagd; een nieuwe zee-

expeditie, onder bevel van generaal Burnside is uitgerust, en bevindt zich volgens de laatste berichten - hoezeer nog al geteisterd door stormen - in den staat van Pumlio, om in Noord Carolina zich te ontschepen; Zuid Carolina wordt door den inval bij Port Royal nog steeds in bedwang gehouden, en ten noorden in Virginië en Kentucky houden de legers van Mac-Clellan en Rozenkrantz de legers van het Zuiden staande. Voeg daarbij hoe in Kentucky bij Sommerset een vrij belangrijke slag door de Noordelijken is gewonnen - generaal Schoepf overwon er generaal Zollikoffer, welke laatste tevens sneuvelde - en men kan begrijpen, dat de hoop van het Noorden weder krachtig opwakkert. Enkele vaste punten, die het Noorden bezit, als het Fort Monroe voor de Chesapeak-Baai, het Fort Pickens en het eiland Santarosa in de golf van Pensacola, en het eiland der Schepen, zullen het hunne daartoe bijdragen, om den kring, waarin men het Zuiden wil verstikken, knellender te maken.

Ondertusschen hebben de Noord-Amerikanen hun aard niet verloochend, en daar het leger van Mac-Clellan nog niet ten strijde kon worden gevoerd, hebben de oorlogscommissarissen den tijd gekort met een statistiek van dat leger op te maken. Den lust tot bluffen kunnen zij niet opgeven. Neef Jonathans liefste genoegen is, met de goudstukken te rammelen, die hij in den zak heeft. Voluminenser document dan de bedoelde statistiek is in langen tijd niet verschenen. De commissie, gepresideerd door Dr. Bellows, heeft 400 rapporten doorgewerkt, elk van welke 300 vragen en antwoorden behelsden, en heeft zelf 40 rapporten voor 't gouvernement vervaardigd. Over het algemeen is de toestand van het leger thands vrij bevredigend; en erkennen moet men, dat het ook waarlijk geen gemakkelijk zaak was, zulk een aan discipline ontwende natie tot een staand leger te vervormen; nog altijd - en deze trek schildert geheel den toestand - krijgt een regiment van 1000 man gemiddeld 600 brieven per dag. Wat verwondering wekt is, dat het aantal Duitschers in het leger niet meer dan 5 à 6 pCt. bedraagt; doch men moet daarbij in acht nemen, dat hieronder niet gerekend zijn al de kinderen van Duitschers, die reeds in Amerika zijn geboren. Want de namen der generaals alleen, die van tijd tot tijd ons worden overgemaakt, bewijzen reeds genoeg, dat het Duitsche element krachtig in den oorlog zich doet gelden. De Duitsche vluchtelingen, die het Vaderland in arren moede had uitgestooten, bewijzen thands in het verre Westen der zaak der vrijheid de grootste dienst.

De zaak der vrijheid is de vernietiging der slavernij. Toch kunnen wij het Lincoln niet geheel ten kwade duiden, zoo hij thands liever den anderen strijdkreet: de herstelling der Unie, doet weêrklinken, indien hij slechts blijft begrijpen, dat de questie der slavernij in waarheid de twistappel is. Wij hebben uit dat oogpunt eenig leedwezen over het aftreden van den Heer Cameron, minister van oorlog, gevoeld; deze toch was bekend als een der meest ijverige abolitionisten, en werkte overal om den oorlog in dien zin te doen voeren. Hij gaat thands naar Petersburg, een bewijs, dat men hem overigens als persoon zeer waardeert, want Rusland is het meest bevriende hof van Washington.

Hoe zeer de beteekenis van Noord-Amerika door den woedenden burgeroorlog is gedaald, is eenigzins te begrijpen, wanneer men de geschiedenis van een twintigtal jaren vroeger doorleest. De dezer dagen ons gemelde dood van den Heer John Tyler, president der Vereenigde Staten van 1841-1845, die als een zeer bepaald aanhanger van het Zuiden is gestorven, gaf van zelf de gelegenheid aan de hand om over vroegere toestanden na te denken. Hoe weêrklonk in die dagen alles van de Monroe-leer: Amerika aan de Amerikanen; en thands stevenen de Europesche vloten naar Mexico en Amerika kan niets daartegen doen.

De expeditie naar Mexico heeft in de laatste weken veel meer gewicht gekregen dan men aanvankelijk aan haar toeschreef. Een oogenblik dacht men er zelfs aan, om dáár de oplossing te zoeken van de bijna niet meer te bedwingen moeijelijkheden tusschen Italië en Oostenrijk; een Oostenrijksch aartshertog zou te Mexico regeren, en Venetië zou aan Italië worden hergeven; doch van die plannen wordt vooreerst niet meer gewaagd. Toch blijft het feit dier krijgstocht merkwaardig genoeg. Meer dan ooit vormt men vergelijkingen tusschen den toestand dier Spaansche vrijgevochten koloniën en tusschen de staten van Anglo-Saksischen aanleg. Men grijpt de twee deelen van Gervinus (Geschichte des XIX Jahrhunderts, III^{er} und IV^{er} Band), die dat punt opzettelijk behandelen, weder op, en verdiept zich weder in de vraag, waarom sinds die gerucht makende vrijvechting en vrijverklaring in geheel Zuid-Amerika en Mexico (met uitzondering van Brazilië) revolutie op revolutie is gevolgd, en inderdaad alles aan willekeur en anarchie is prijs gegeven. Cannings beroemde phrase van het jaar 1826, dat hij de nieuwe wereld in 't leven had geroepen om de balans der orde te herstellen, is gebleken

te zijn wat zij werkelijk was, een phrase, en de nieuwe Spaansch-Amerikaansche wereld was oogenschijnlijk gelukkiger toen zij door de Spaansche militaire avonturiers en politieke geestelijken werd bestuurd, dan nu zij in vrijheid woelt als een koortslijder, die in bed nu op den éénen, dan op den anderen kant zieh wentelt. Vooral Mexico, de beste dier Spaansche koloniën, is niet gelukkig geweest. Sinds den tijd toen zij in Mei 1822 den gelukkigen soldaat Iturbide tot keizer uitriep, onder den naam van Augustinus, om hem in November te verjagen en te fusilleren, schijnt het refrein van 't lied over dien hals van een Augustijn, die alles weg ziet gaan en alles verliest, het motto geworden te zijn voor de lotgevallen van alle generalen, die beurtelings onder de meest vreemdsoortige titels aldaar carrière maakten.

Spanje had gedacht nu van de gelegenheid gebruik te kunnen maken om de oude kolonie weder als bezitting te kunnen annexeren, doeli haar bondgenooten - Mon Dieu, préservez moi de mes amis - koelen haar vuur. Frankrijk heeft dadelijk een grooter aantal troepen gezonden, ten einde de hoofdleiding van alles op zich te kunnen nemen, en Engeland wenscht zich strikt aan de bepalingen van de ééns gesloten conventie te houden. Met naauw verholen woede tegen Engeland werden dan ook in 't Spaansch congres de discussies gehouden: men sprak over Marocco, doch zinspeelde op Gibraltar; en diezelfde wrevel werkt wellicht uit dat de Protestanten strenger dan vroeger weder worden geplaagd. Men meent in dat alles den invloed te bespeuren, dien zuster Patrocinio - de zonderlinge geestelijke figuur, die telkens bij de hand is wanneer de koningin gewillig is aan waarlijk echt Spaansche inblazingen 't oor te leenen - op den hofkring uitoefent. Want Spanje is in meer dan één opzicht een vreemd constitutioneel land, en de ministers en afgevaardigden - hoeveel airs zij zich ook geven - zijn niet altijd de invloedrijkste personen, en moeten meestal wijken waar de autoriteit eener non zich doet gelden. Hoe dikwijls heeft dit alles de zoo even gestorven Martinez de la Rosa moeten ondervinden! Het zou een belangrijke bladzijde wezen, hier het leven van dien staatsman en dichter te schetsen. Wel is waar bewonderen wij niet in hem het machtige partijhoofd dat dadelijk in den drang der tijden de verwikkelingen wist te doorgronden en te ontwarren; hij was meer de litterair ontwikkelde geest dan het krachtig karakter waaraan Spanje zoozeer behoefte had: maar in zijn lang en veelbewogen leven spiegelde zich de ontwikkeling van het libe-

rale Spanje der XIX^{de} eeuw af, en geheel Madrid gevoelde op den dag zijner ter aarde bestelling dat het een deel van zijn geschiedenis ter aarde begroef. Moge hij, en die tijden, rusten in vrede!

In Italië is deze maand weder groote beweging geweest. Nieuwe plannen omtrent Rome zijn te berde gebracht, en wel van wege den Franschen keizer. In het recueil der diplomatieke stukken, die aan het wetgevend ligchaam te Parijs werden medegedeeld, las men met groote verwondering twee depêches over de Roomsche questie. De eerste depêche was van den 11^{den} Jannarij 1862, en door Thouvenel aan den Franschen gezant te Rome, den markies de la Valette, gericht. Haar inhoud was deze: dat de Fransche minister nieuwe pogingen aanwenden moest om een verzoening te bewerkstelligen tusschen het hof van Rome en het nieuwe régime in Italië. Wanneer de grondslagen van zulk een schikking door Rome konden worden vastgesteld, zou Frankrijk zijn krachtigste middelen aanwenden om ook door het kabinet van Turijn dat plan te doen aannemen. Rome moest nu eenmaal begrijpen que l'hypothèse d'une restauration du passé n'était plus réalisable. Als antwoord daarop las men een depêche van den markies de la Valette, van den 18^{den} Januarij 1862. De Fransche gezant verhaalde daarin, hoe hij een onderhoud met den kardinaal-secretaris Antonelli had verkregen, en hoe deze de meest bepaalde weigering had uitgesproken, om zich met het kabinet van Turijn op eenigen grondslag te verstaan. ‘Nooit zullen wij vrede sluiten met die roovers. Een transactie op dat terrein is onmogelijk,’ en de kardinaal liet zich voorts die merkwaardige woorden ontvallen, die ook voor de toekomst alle hoop op schikking ontnemen: ‘de Heilige Vader in zijn verheffing, de kardinalen bij hunne benoeming, verbinden zich bij eede nooit iets van het grondgebied van de kerk af te staan. De paus zal dus geen concessie van dien aard doen: een conclave zou het recht daartoe niet hebben: een nieuwe paus zou het mede niet kunnen doen: en zijn opvolgers eeuw in eeuw uit zouden evenmin vrij zijn zulks te onderstaan.’ - Voorts werd verzekerd dat de paus geen verzoening met Italië van noode had. ‘Het is niet waar dat er oneenigheid bestaat tusschen Italië en den H. Vader. Zoo de paus met het kabinet van Turijn gebroken heeft, zoo staat hij op den uitmuntendsten voet met Italië. Zelf Italiaan en de eerste der Italianen, lijdt hij onder het lijden van zijn land, en deelt hij met smart in de wreede beproevingen die de Italiaansche kerk treffen.’

Deze merkwaardige en alles afsnijdende depêche heeft de positie voor goed afgebakend. Woorden kunnen nu niet meer beslissen; de daden zullen moeten spreken. Het ideaal van Ricasoli, dat de tijd betere overtuigingen zal kunnen doen ontstaan, is voor goed te niet gedaan; wil de Italiaansche minister den tijd afwachten, Antonelli heeft nog veel meer geduld.

Wat kan Italië dan ook verder doen? Haar blijft vooreerst niets anders over dan te protesteren tegen de bewering van Antonelli dat de paus en Italië op den besten voet staan. Ziet, overal in alle steden vergadert het volk, te Florence, te Milaan, te Napels, ja te Rome zelf, en luid wordt de kreet aangegeven: leve de koning van Italië, leve Rome, hoofdstad van ons land. De beweging neemt overal toe: de partij van Gari baldi meent weder de leiding van alles op zich te moeten nemen: reeds zijn mannen als Montanelli in het parlement gekozen, Mazzini's terugroeping wordt besproken, en niet te verwonderen zou het zijn, zoo bij het naderen van de lente aan alle kanten de echo den krijgsroep weerkaatste. Dat het catholicisme, nu het eenmaal den door haar ingeslagen weg beeft betreden, moeijelijk kan wijken, zal wel door een ieder worden erkend: maar of het haar later nimmer zal berouwen, dus over de moderne maatschappij den vloek te hebben uitgesproken, valt te betwijfelen. Wij ten minste blijven gelooven aan de kracht van het nieuwe leven; sterven ook de jonge menschen soms, de afgeleefde grijzaarts sterven altijd.

De positie van het Catholicisme wordt inderdaad zeer ernstig. De groote problemen van den tegenwoordigen tijd overstelpen haar en niet altijd is zij gereed eene oplossing te geven, of, indien zij er ééne geeft, kant deze zich zoo lijnrecht tegen de tegenwoordige ontwikkeling aan, dat zulke eene oplossing gevaar loopt haar waarde en gewicht te verliezen. Het is om deze redenen dat de bisschop van Mainz, vrijheer von Ketteler, een werk heeft uitgegeven, getiteld: ‘Freiheit, Autorität und Kirche, Erörterungen über die grossen Problemen der Gegenwart.’ De bisschop, zoo bekend door zijn strijd met Bunsen over de beteekenis der hervorming (men denke aan de eerste brieven van Bunsen in zijn ‘Zeichen der Zeit’), heeft in dat boek bijna alle gewichtige punten in het tegenwoordige leven van kerk en staat besproken. Opmerking verdient het dat hij de quaestie van het wereldlijk gezag van den Paus nergens aanroert, als wilde hij daarmede te kennen geven, dat deze quaestie niet de eigenlijke levensvraag voor

het Catholicisme was. Neen, de strijd is volgens hem deze, dat er tegenwoordig twee partijen zijn, waarvan de één aan een bovennatuurlijke orde van zaken gelooft, en daaraan ook het wezen van den staat vasthecht, terwijl de andere, zich steunende op verkiezingen, op meerderheid van stemmen in de kamers, enz., alleen van menschelijke instellingen wil hooren. Tegenover den staat van Gods genade plaatst zich de staat gegrond op 's menschen wil. De bisschop tracht nu aan te toonen waarheen die menschelijke staat voert; hij wijst op 't absolutisme en op den eentralisatiegeest die overal merkbaar is; hij toont aan hoe de liberalen, door de rechten van elke minderheid kortweg te ignoreren, eigeutlijk de grootste tirannen zijn, en geeft als zijne meening te kennen, dat de staat weder met corporatiën in plaats van eenvoudig met geïsoleerde individuen moest regeren. De kerkvoogd geeft zich daarbij schoon spel. Want terwijl hij de tegenwoordige maatschappij alleen in haar werkelijk voorkomende verkeerdheden schildert, stelt hij daartegenover een ideaal dat hij zich in zijn gedachten voorstelt. En het resultaat is dan ook zeer gemakkelijk te trekken. Wij hebben hier niet de plaats noch rekenen ons zelven bevoegd, het boek geheel te ontleden en te beoordeelen. Wij wijzen alleen op het belang van een werk, waarin het aan goede wenken - vooral over het gevaarlijke terrein der ficties in het vertegenwoordigend stelsel - niet ontbreekt: en terwijl wij gaarne met den bisschop instemmen over het afkeuren van het schandelijk gedrag der liberalen in Wurtemberg; terwijl wij zijn aanval tegen de vrijmetselarij in hoofdzaak beamen - nemen wij acte van de verklaring waarbij het gedrag van Karel V en Philips II niet wordt gebillijkt. De bisschop toont uitnemend aan wat het Catholicisme moest doen, en regt jammer blijft het voor hem, dat de geschiedenis zich alleen ophoudt met 't Catholicisme zoo als het wezentlijk was en handelde.

Heeft Italië deze maand in woeling en onrust doorgebracht, zoo is tevens menig opmerkelijk feit in het Zuiden van Europa voorgevallen. Wij wijzen met een woord naar den plotseling uitgebroken opstand in Griekenland, waarvan wij de bedoelingen en kansen nog niet ten volle begrijpen, en teekenen voorts op dat vorst Couza - de slimme Roumaan - zijn troonrede heeft gehouden. In die rede heeft hij de vereeniging der twee vorstendommen, die hem slechts tijdelijk gedurende zijn leven is toegestaan, als duurzaam verklaard, en heeft hij laten doorschemeren dat Roumanië, thands 5 millioen

inwoners groot, een kern-natie kon worden, waarom zich meer andere volksstammen zouden kunnen groeperen.

Ondertusschen zoekt Rusland de hervormingen in het onderwijs, die 't heeft beloofd, voor te bereiden. Wezen wij de vorige maand op den invloed dien Herzen op dit rijk uitoefent, zoo kunnen wij thans berichten dat Bakounine, één van die Russische edellieden die het meest door de Czaren zijn vervolgd, uit Siberië heeft weten te ontsnappen en zich thands bij Herzen in Londen gevoegd heeft. Bakonnine, sinds 1841 uit zijn vaderland verdreven, waar hem adeldom, rang en rijkdom was ontnomen, bevond zich in 1841 te Parijs, waar hij openlijk tegen de politiek van Rusland tegenover Polen protesteerde. De Russische afgezant vroeg de verwijdering van zijn landgenoot, en daar de voor Rusland zoo gedienstige Guizot in vereeniging met mevrouw de gravin Lieven het bestuur der buitenlandsche zaken had, werd aan Bakounine het verblijf in Parijs ontzegd. Van dien tijd af in allerlei revolutionnaire pogingen gewikkeld, werd hij door Pruissen gevangen genomen. Deze leverde hem over aan den koning van Saksen, de koning gaf den gevangene aan Oostenrijk ter bewaring, en Oostenrijk leverde hem in 1851 aan Rusland over, die hem naar Siberië verwees. De nieuwe Czar, Alexander II, streek bij zijn troonsbeklimming met eigen hand den naam van Bakounine van de lijst der geamnestiëerden.... totdat hij nu eindelijk langs de rivier de Amour, over zee en de Vereenigde Staten naar Engeland heeft weten te ontsnappen. Het eenvoudig opteekenen van zijn levensloop bewijst genoeg, hoeveel belang Rusland er in stelde hem achter slot te weten.

De Kamers zijn in Frankrijk geopend. Den 27sten Januarij heeft de keizer zijn troonrede gehouden. De rede van Napoleon III was ditmaal eenigzins minder op het effect berekend dan anders met die staatsstukken het geval is. Toch was zij weder een voorbeeld van de meesterlijke kunst waarmede Napoleon III den proclamatie-stijl van zijn grooten oom heeft weten na te volgen. Daarbij wordt de poging gewaagd telkens een vast systeem te verkondigen, wordt steeds de rol van den aan het volk verantwoordelijken vorst gespeeld, en dat alles in een stijl, die beurtelings hooghartig en nederbuigend vriendelijk klinkt. Zoo werden dus ook nu weder zeer kortelijk de buitenlandsche zaken besproken, - men merkte op den vriendelijken groet aan Pruissen, 't vermelden der erkenning van Italië, de verklaring van volkomen neutraliteit tegenover Amerika, en de aankon-

diging der Mexicaansche expeditie - terwijl in het breede de finantiële toestand des lands werd ontvouwd en 't gewicht der wetten van Fould werd betoogd. Eindelijk werd verzekerd dat, hoe volgaarne elke nuttige hervorming door den keizer werd beproefd, echter de grondslagen der constitutie onaangeroerd moeten blijven.

Den volgenden dag begon het wetgevend ligchaam zijne zittingen en werd de vergadering op de gewone wijze door den voorzitter, de graaf de Morny, toegesproken. Op 't voetspoor van den keizer werden door hem de vergaderingen onder de vorige gouvernementen als niet dan onheilen verwekkende afgeschilderd, werd het ligchaam gevraagd om vóór het behandelen van 't adres de conversiewetten van Fould te onderzoeken, en werd ten laatste aan de vergadering een wenk gegeven die menig mond van nu af aan tot stilzwijgen zal doemen. De voorzitter berichtte namelijk dat hij niet meer zou gedoogen dat geschreven redevoeringen werden voorgelezen, wanneer de Kamer blijkbaar er niet naar wilde luisteren. Natuurlijk werd hierbij het voorbeeld van Engeland ingeroepen.

De wetgevende kamer begon, zoo als van zelf spreekt, haar werkzaamheid met het onderzoek der geloofsbrieven van de nieuwe leden. Hierbij deed zich echter een incident voor, dat een nieuw licht werpt op de vrije verkiezingen onder het algemeen stemrecht, en wij nemen daarom de gelegenheid waar er een oogenblik bij stil te staan. Doctor Pamard, maire van Avignon, die aan de Courier du Dimanche reeds een geldboete op den hals had gehaald, omdat dit blad hem den titel van corresponderend lid der Academie de Médecine betwist had, werd als officiële kandidaat voor het wetgevend ligchaam door de regering in 't departement van Vaucluse aanbevolen. Hij werd dan ook verkozen: doch zijn tegenstander, de heer de Gaillard, deed aan het wetgevend ligchaam een protest tegen die verkiezing indienen, waaruit wij het volgende overnemen. Wat zegt men bijv. van een circulaire van den prefect van den volgenden inhoud: S.M. l'empereur a daigné faire choix de M. le docteur Pamard, maire d'Avignon, membre du conseil géneral de Vaucluse, comme candidat du gouvernement au corps législatif. Vous exhorterez les habitants à voter tous, sans exception, pour le candidat du gouvernement. Si, ce que je ne puis croire, des efforts étaient tentés auprès de nos administrés, soit en faveur d'une candidature d'opposition, soit pour les extrainer à une coupable abstention, vous m'avertriez aussitôt de ces *menées*, et je vous adresserai au besoin des instructions pour les

déjouer. - Iedere verdere uitweiding is hier onnoodig; de tegenstemmers werden duidelijk als oproerlingen beschouwd. Wij deelen de woorden daarom in het oorspronkelijke mede, om niets aan de kracht van het bewijs te ontnemen. Dat men zich nu den ijver van de Fransche maires verbeelde, die zulk een aansporing ontvangen; men zal zich kunnen voorstellen hoe, tot zelfs de kippen (zoo als wij laatst zagen) van de niet-vrienden van het bestuur worden lastig gevallen. Men zal zich dan ook niet verwonderen, dat in datzelfde Vaucluse de maire die de stembriefjes in de bus moest doen, op die bus een dictionnaire had gelegd, die maar half werd opgelicht zoodra iemand een anderen naam dan dien van le Docteur Pamard kwam aandragen. Daar voorts de éénige contrôle, die de kiezers op 't bureau van stemopneming hebben, deze is, dat men het recht heeft: de circuler librement autour des tables waar 't bureau zit, zoo wilden eenige kiezers van dat recht gebruik maken en om de tafels blijven staan. De kantonrechter deed hen opmerken dat zij wel mochten circuleren, maar niet stil blijven staan, en weldra golfde op uitnoodiging van den magistraat een gansche rij kiezers om de tafels, zoodat ook die contrôle onmogelijk werd. Dit en meer andere feiten werden door L. de Gaillard aangevoerd, en het wetgevend ligchaam haastte zich dus de verkiezing goed te keuren. Na deze werkzaamheid is de conversie-wet van Fould door de Kamer besproken en met overgroote meerderheid (226 tegen 19 stemmen) aangenomen. Uit de beraadslagingen bleek als ten overvloede welk een groot kunstenaar in financiën de heer Fould is. Thands gaat het wetgevend ligchaam over tot het behandelen van 't antwoord op de rede van den keizer.

Maar de daverende zittingen van den senaat roepen ons op dat terrein in de eerste plaats. Verrassend is de positie die dit ligchaam heeft ingenomen. Overeenkomstig de bedoeling des keizers tot de meest gewichtige taak der twee politieke kamers geroepen, heeft de senaat ook dadelijk, toen ten vorige jare een vrije en hoorbare tribuun daaraan was verleend, de meeste aandacht weten te trekken. De zamenstelling van het ligchaam heeft daartoe bijgedragen, want terwijl in het wetgevend ligchaam alles een even vale kleur vertoont, en behalve een enkele uitzondering, nergens een persoonlijkheid te voorschijn treedt, is in den senaat de groepering der individuen zoo veelkeurig en schitterend mogelijk. Juist in die vergadering laat zich luider dan ergens elders de stem van het oude Frankrijk hoo-

ren. Toen toch de keizer in 1851 zijn coup d'Etat volvoerde, vervulde hij de wenschen van twee geheel verschillende klassen der Fransche maatschappij. Vooreerst handelde hij in den geest van zijn eigen partij, de Bonapartisten: hij zou voortaan de beginselen van de democratie op eigen naam en met eigen kracht ten uitvoer brengen: zijn leus zou zijn alles voor het volk, en niets door het volk; hij zou, op het leger steunende, den roem van Frankrijk weder opheffen; hij zou handelen waar zijn voorgangers al te lang hadden gedebatteerd. Maar ten andere voldeed hij door het grijpen van 't roer van staat aan den hartstocht van geheel een andere partij. Deze, bestaande uit de nakomelingen der legitimisten en elericalen, wilde voor alles orde en gezag zien gehandhaafd. Aan het revolutionnaire omwoelen, aan het bevelen door de massaas, aan al de impulsies die van onderen schenen te komen, moest een einde worden gemaakt. Weder moest het gezag als van een hooger staande worden geërbiedigd, en de priesters zouden zich rondom den troon scharen om aan het bevel zijn wijding te geven. Vandaar dat zelfs een Montalembert in het begin niet zoo vijandig tegenover den keizer stond, en vandaar ook dat een menigte edellieden, die in de jongste stormen te dikwijls hun standvastigheid en met dit al'es ook hun geld verloren hadden, zich bij Napoleon voegden. De overgangen werden talrijker, toen de oorlog in de Krim den nationalen trots weder had opgewekt, en toen het bleek dat de keizer niemands verleden herdacht en met open armen ieder die hem te gemoet kwam ontving.

Doch vergat ook de keizer het verleden, zij, die intusschen tot senatoren waren verheven, herinnerden zich al te goed onder wat voorwaarde zij tot de nieuwe orde van zaken waren toegetreden. En toen nu de keizer, na orde en vastheid in het binnenlandsch bestuur te hebben vastgesteld, de plannen der revolutie in het buitenland ging ondersteunen, begon tegelijkertijd hun oppositie. De Italiaansche quaestie deed de wrok in ziedenden haat overslaan. De oude traditiën werden wakker. En op de sarkastische vraag der Bonapartes: wie heeft u senator gemaakt? antwoordden zij, als weleer die trotsche graaf aan Hugo Capet: Wie heeft u keizer gemaakt? - Doch juist de vraag geeft aan de eigentlijke Bonapartisten de beste argumenten aan de hand. Want meer dan ooit kunnen wij wijzen op het volk, dat toch waarlijk andere eischen doet dan die bekeerde legitimisten. De tijden zijn veranderd sinds dat de hertog de Saint

Simon, toen het gesprek over Voltaire liep, met een kalmen glimlach kon zeggen: ‘een jongen met vernuft, de zoon van mijn notaris;’ niet meer bestaat het volk uit den adel, de geestelijkheid en den burgerstand, en zij die tot dat oude systeem zouden willen terugkeeren, vinden in den keizer een anderen tegenstander dan weleer in Louis Philippe, die tegenover het ancien régime slechts één streven had: se faire pardonner. - Voor het oogenblik heeft die oude partij in den senaat al haar woede uitgestort over den gang van zaken in Europa en Frankrijk. Het ontwerp-adres van antwoord was een handig laveren tusschen behoud en vooruitgang, echter met kennelijke voorliefde voor de reactionnaire richting, en naar aanleiding van dit adres is de kamp begonnen. Slechts vier zittingen zijn tot nu toe gehouden: doch heftiger en onstuimiger tooneelen hebben wij zelden - zelfs ten tijde der revolutiegeschiedenis - gelezen. De partij van het verleden heeft den smartkreet niet kunnen bedwingen: in wilde hartstochtelijke taal hebben de graaf de Ségur d'Aguesseau en de markies de la Roche-Jacquelein de fransche politiek aangevallen. De eerste richtte vooral zijne pijlen tegen Persigny, wien hij den Polignac van 't keizerrijk noemde; de tweede richtte vooral zijn aanval tegen de fransche drukpers en drong op de heftigste wijze er op aan dat haar bandeloosheid (?) zou worden beteugeld. Wat baatte het toen Piëtri, een dier geslepen vertrouwden van den keizer, de partij van het verleden op zijn beurt te bestrijden? Weldra voegden zich de kardinalen bij de vroegere legitimisten, terwijl van alle kanten der zaal de oude adel door interruptiën en tegenwerpingen den verdediger der nieuwere begrippen elke uiting moeijelijk maakte. Toen was het dat in de derde zitting Prins Napoleon opstond. De herinnering alleen aan zijn rede van het vorig jaar had tot nu toe telken keere een storm doen ontstaan. De opschudding, de verwarring en de onstuimige drift die dan ook ontstonden, toen hij nog naauwelijks het woord had opgegrepen, zijn niet te beschrijven. Vruchteloos poogde de anders zoo handige Troplong eenige orde te doen heerschen; de vlag, die de prins fier ophief tegenover de vaan der contra-revolutie, werd met verachting afgewezen. En toen de prins van zijne zijde een programma van bestuur gaf, waarin hij openlijk aanried om aan het keizerrijk de volkomenste vrijheid te geven, toen hij de kreten herinnerde waarmede Napoleon uit Elba komende, was ingehaald: ‘weg met den adel, weg met de émigrés, weg met de priesters!’ (op aanraden van Persigny recti-

ficeerde hij later het: à bas les prêtres in het: à bas les traitres) was het tooneel zonder wedergade. Het was alsof men den kreet hoorde van dien wonderlijken Montlosier: Dieu est patient parcequ'il est éternel, mais moi je ne le suis pas.

'Pour celui là c'est un rude chrétien,' zeide eens Karel X van één zijner aanhangers, maar wat moet de keizer wel denken van dien in meer dan één opzicht opmerkelijken neef, schoonzoon van den koning van Italië. Wat ons betreft, wij die telkens het talent bewonderen van dien man als hij als redenaar optreedt, wij die de grootste en zelf-standigste geniën van Frankrijk - men denke ook aan George Sand - openlijk zijn partij zien kiezen: die echter steeds van zijn laagheden hebben hooren spreken: wij weten geen vast oordeel over hem te resumeren, en blijven aarzelen om hem te karakteriseren.

Dat in Frankrijk of liever in Parijs tegenwoordig een zeldzame woeling en onrust heerscht, valt niet te ontkennen. De studenten, uit den slaap geschud door de veel durvende Gaetana, meenen nu bij iedere gelegenheid zich te moeten doen hooren, en hebben van de intreêrede van Renan een publieke demonstratie gemaakt. De academie is door één harer medeleden, Sainte-Beuve, op de onbarmhartigste wijze door het slijk gesleurd en heeft misschien daarom haar eenmaal opgevatte gril, om nevens den vader (den hertog de Broglie) ook den zoon (den prins de Broglie) tot medelid te willen hebben, doorgezet. En wat men nimmer had vermoed, het zoo volgzame Corps législatif, welk ligchaam men tot nu toe als modelkamer voor elken autocraat had beschouwd, heeft van den keizer een slag in het gezicht gekregen, omdat die kamer durfde mompelen dat zij wellicht zou verlangen eenige aanmerking te maken op eene dotatie te geven aan den graaf Pa-li-ka-o. De keizer heeft plotseling een openlijken brief geschreven waarin hij het volgende zegt: 'Ieder bebbe de vrijheid die beschouwingen te uiten die hij koestert. Wat mij betreft, ik wensch dat het land en het leger weten, dat ik, verplicht om rechter te zijn over politieke en militaire diensten, met een nationaal geschenk een weêrgalooze onderneming heb willen vereeren. Want groote daden worden het gemakkelijkst bedreven dáár waar zij het best worden gewaardeerd, en het zijn alleen ontaarde geslachten die op den openbaren dank als koopwaar afdingen.' - Wij gelooven dat deze daad des keizers nog zoo onhandig niet is. Het land wordt weder eens gewaarschuwd voor die fameuse beknibbelingen, waardoor de kamers van Louis Philippe zich zoo gehaat maakten, en het leger zal te

vaster zich klemmen aan den vorst die zóó durft spreken. Mij dunkt, wij hooren de troepen die naar Mexico vertrekken den ouden volksdeun neuriën:

Le militaire n'est pas riche,
Chacun sait ça,
Mais si la paye est trop legère,
Il s'en console, c'est la guerre
Qui payera ça.

En ja: - wellicht vangt Fould die woorden op, en vraagt hij stil: Qui payera ça?

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Schlüssel zu Shakspeare's Sonnetten von D. Bernstorff. Bremen, 1860. *J. Kühtman & Comp.* 179 bl.[1].

Belofte maakt schuld. Toen de redactie van ‘de Gids’ mij dit werk toezond en mijn oordeel er over verzocht, verklaarde ik mij bereid om aan dat verzoek te voldoen. Zoo ben ik door mijn woord gebonden. Het zou mij anders, nu ik het gelezen heb, niet in het hoofd zijn gekomen, er nog meer tijd aan te verbeuzelen, dan de lezing reeds gekost heeft. Zulk een onzinnig boek laat men liefst ‘la mort sans phrase’ sterven.

Want inderdaad, behalve den dolsten onzin bevatten deze 179 bladzijden niets dan een even dollen hoogmoed. Haar schrijver verklaart, dat Shakespeare's Sonnetten nog door niemand begrepen zijn. Zelfs wat de uitstekendste mannen er over gezegd hebben is enkel ‘kaf dat voor den wind vervliegt.’ Meer dan twee eeuwen lang zijn deze gedichten een onoplosbaar raadsel gebleven. Niemand kon den sleutel vinden. Eerst de groote toovenaar uit Bremen heeft door een paar eenvoudige tooverspreuken dien gevonden, en, zalig in zijne ontdekking, stelt hij dien thans aan ieder die hem nemen wil ter hand.

Voor ik de lezers van dit tijdschrift dien tooversleutel laat zien, moet ik hun van den geheimen schat spreken, waartoe hij ons den toegang zal openen.

In 1598 werd in een boek, dat veel gelezen zou worden, ‘Palladis Tamia, Wits Treasury,’ enz., van Francis Meres, het eerst over Shakespeare's Sonnetten gesproken. Met zijn Venus en Adonis en zijn Lucretia werden ze als bewijs aangevoerd, dat van 's dichters tong honig druipt en de zoete geest van Ovidius in hem herleeft, en ze worden zijn gesuikerde Sonnetten genoemd, die onder zijn vertrouwde vrienden in omloop zijn (*his sugred sonnets among his private friends*). Meer hooren wij van Meres niet. Hoeveel Sonnetten er dus in 1598 in het bezit van Shakespeare's vrienden waren, kunnen we niet gissen. Er uit op te maken, dat toen reeds

1 In 1859 gaf dezelfde schrijver, onder den naam van D.B. Storffrich, ‘Psychologische Aufschlüsse über Shakspeare's Hamlet’ in het licht. Ik heb dit werk nog ongelezen voor mij liggen. Ook geloof ik niet, dat ik ooit verlangen zal gevoelen om het te lezen. En dat, niettegenstaande het in ons vaderland, zoo althans mijn geheugen mij niet bedriegt, als een meesterstuk geroemd is!

al de Sonnetten bestonden, die wij thans kennen, daartoe heeft men geen regt. Het is ligt mogelijk, dat er toen nog niet veel meer waren dan die twee, die Jaggard een jaar later in handen had weten te krijgen, en waarmede hij zijn uitgaaf van *the passionate pilgrim* opende (thans S. 138 en 144). Dat deze twee het bestaan der andere 150 of 152 onderstellen, ‘weil sie, herausgerissen aus der ganzen Sammlung, keinen Sinn haben,’ is een stoute, maar tevens valsche beweering van Gervinus. Men zal toch wel niet gelooven, dat elk van 's dichters vrienden ze alle 152 of 154 bezat. Dan zou Jaggard, die er twee van wist te veroveren, nog wel meer meester zijn geworden.

In 1609 kwamen Shakespeare's Sonnetten, zoo als wij ze thans bezitten, in het licht. Het blijkt niet, dat de dichter zelf aan deze uitgaaf eenig aandeel had. Ze vangt met een zonderlinge opdragt aan, die tot allerlei gissingen aanleiding heeft gegeven. Ik kom later daarop terug.

De orde, waarin de Sonnetten in de uitgaaf van 1609 geplaatst zijn, is door de latere uitgevers behouden. Alleen de tweede uitgaaf, van 1640, week er zeer ver van af. Maar het mag als een uitgemaakte zaak worden beschouwd, dat zij zonder eenige waarde is. De laatste Sonnetten, van S. 127 af, die aan een vrouw gerigt zijn, wilde Regis achter S. 42 plaatsen. Bodenstedt heeft dezer dagen in zijne loffelijke vertaling van deze gedichten een geheel andere orde gemaakt[1]. Tot zulk een verandering zou men dan alleen geen regt hebben, wanneer het te bewijzen was, dat Shakespeare zelf in de eerste uitgaaf de hand heeft gehad, of wanneer die oorspronkelijke orde de Sounetten werkelijk tot één gedicht maakte, dat in zes afdeelingen de geschiedenis van 's dichters vriendschap met chronologische naauwkeurigheid ontwikkelde.

De meeste dezer gedichten spreken tot een mannelijk persoon, een vriend van den dichter. En zelfs die Sonnetten, die tot een vrouw zijn gerigt, staan met de betrekking tot dien vriend in het naauwste verband, zoodat hij inderdaad den naam van het eenige onderwerp, de eenige aanleiding, verdient te dragen. De toon, waarin zij die vriendschap bezingen, is de toon der liefde. Het gebruik dier dagen gaf daar regt toe.

De vraag kon niet uitblijven: wie is die vriend? Ze heeft de meest verschillende antwoorden ontvangen. Die ze alle naauwkeurig overweegt zal, dunkt mij, tot het besluit komen, dat er slechts drie meeningen zijn, waarmeê een verstandig man vrede kan hebben. Die vriend is óf een schepsel van 's dichters verbeelding, óf een ons óf het is Henry Wriothesley, graaf van Southampton.

1 Ook Victor Hugo had zich in zijne Fransche vertaling zulk een vrijheid vercorloofd.

Neen, zegt de toovenaar uit Bremen, die vriend is heel wat anders. Het is geen werkelijk man; het is ook geen gefingeerd man; het is geen mensch van vleesch en been. Want moest men dat aannemen, dan werden de Sonnetten van den grootsten dichter der wereld onnatuurlijke, gemeene verzen, dan werden ze ‘die eines Mannes, eines Dichters, eines Shakspeare ganz unwürdigen, brünstigen Klagen eines Liebenden, die, in ihrem Ursprunge wenigstens, doch nur auf fleischliche Gelüste fussen könnten,’ dan moesten ze ‘mit allen ihren Schönheiten doch innerlich schmutzig’ heeten.

Men ziet, de toovenaar is te diep in wijsgeerigen modder verzonken, om op den grond der geschiedenis een voet te kunnen zetten. Mijn korte, volstrekt niet nieuwe, opmerking, dat in den tijd van Shakespeare, en nog in zoo menigen anderen tijd, de toon der vriendschap niet anders klonk dan de toon der liefde, is niet in staat eenigen indruk op hem te maken.

Maar als nu die vriend geen ‘Mann von Fleisch nnd Blut’ is, wat is hij dan? Hij is een symbool, want in Shakespeare's Sonnetten is ‘Alles Gleichniss, Symbol.’ Hij is, in één woord, Shakespeare zelf, ‘sein unsterblicher Mensch’, ‘sein höheres, der Menschheit, der Ewigkeit gehörendes Ich, sein Genius, seine Kunst.’ Zoo geeft ons Shakespeare in zijn Sonnetten ‘Scelenanschauungen.’ Hij schildert ons ‘seine eigene, letzte, geistigste Individualität, zuerst unter der Form von Zurufen seines sterblichen an seinen unsterblichen Menschen, seines aüsseren, der Zeit, der Umgebung angehörenden Wesens an sein höheres, der Menschheit, der Ewigkeit gehörendes Ich, seines, so zu sagen, bürgerlichen Menschen an seinen Genius, an seine Kunst. (S. 1-126.) Sodann als Betrachtungen über das Drama, welches eben das irdische Weib ist, in dessen Schooss sich der Same seines Geistes, seines Genius (his love) befruchtend ergoss.’ (S. 127-152.)

Zietdaar dan de groote ontdekking, die ons niet alleen verklaart, wie de vriend van den dichter, maar ook wie de vriendin is, over wier ontrouw hij zich beklaagt. Door haar zullen alle zwarigheden worden opgelost, nergens zal meer duisternis, maar overal verblindend licht zijn; ja, ze brengt den gelukkige, die haar gedaan heeft, in zulk een zielsverrukking, dat hij uitroept: ‘Unserer Bewegung kaum Meister werden konnten wir bei dem Gedanken, dass man Namen nenne, im Streite darüber, wer der Gegenstand dieser Ergiessungen sei, als wir jenen Kiesel, vor dem das grosse England nun bald drei Jahrhunderte dumpf und stumpf stand, als einen Demant erkannten, in den reichsten Farben spielend.’ Geen wonder, dat een genie, waardoor zoo groote daden volbragt werden, ophoudt bescheiden te zijn!

Een paar van de Sonnetten willen we meer van nabij beschouwen, om van de waarde der ontdekking nog dieper doordrongen te worden.

Ik begin met S. 1.

> From fairest creatures we desire increase,
> That thereby beauty's rose might never die,
> But as the riper should by time decease,
> His tender heir might bear his memory:
> But thou, contracted to thine own bright eyes,
> Feed'st thy light's flame with self-substantial fuel,
> Making a famine where abundance lies,
> Thyself thy foe, to thy sweet self too cruel.
> Thou that art now the world's fresh ornament,
> And only herald to the gaudy spring,
> Within thine own bud buriest thy content,
> And, tender churl, mak'st waste in niggarding.
> Pity the world, or else this glutton be,
> To eat the worlds due, by the grave and thee.

Bij de gewone opvatting is de inhoud van dit gedicht zeer cenvoudig. De dichter wekt daarin (even als in een twintigtal, dat er op volgt) zijn vriend tot een huwelijk op. Zooveel schoonheid mag niet voor de wereld verloren gaan. Ze moet een erfgenaam voortbrengen, die, als zij zelf voor het geweld van den tijd bezwijkt, haar aandenken tot het nageslacht overbrengt. Ze is niet geschapen, om alleen aan haar tegenwoordigen bezitter en daarna aan het graf te behooren, maar om de knop te zijn, die zich tot een heerlijke bloem ontplooit.

Houd op, roept onze nieuwe Kopernikus; dat is voor Shakespeare alles veel te plat en te nietig. Een vriend tot trouwen aanzetten! Zulk een uitlegging ‘bezieht die herrlichen Symbole durch Dick und Dünn auf ein ganz gemeines, äusseres Verhältniss.’ De zin van dit gedicht is veel dieper. Op gaven van den geest heeft de dichter het oog. Die zijn het, die niet verloren mogen gaan. De schoonheid, waarvan hij spreekt, is een schoonheid der ziel. De ongenoemde, dien hij smeekt, medelijden te hebben met de wereld, en niet in het graf te dalen zonder een spruit na te laten, het kan niemand anders zijn ‘als der Dichter selbst, sein Genius, das schaffende Princip seines eignen Geistes.’ Shakespeare was in den eenvoudigen burgerstand geboren, en daarom moesten ‘seine Riesengedanken unter bescheidener äusserer Hülle sich innerlich verzehren und aufreiben.’ Want men kan zich naauwelijks een voorstelling maken ‘von der allgewaltigen Macht, die Herkommen und Beschränktheit in bürgerlichen Kreisen der Entwickelung, ja dem blossen zu Tage kommen eines solchen Genius setzen konnten.’ Zoo misten ‘die rein principiellen Kräfte seines Ichs, der gewaltige Schöpfungsdrang in ihm’ nog een vrouwelijken schoot, ‘um sich gestaltend zu ergiessen.’ Dat is het, wat de dichter hier zeggen wil.

En ‘wie menschlich, wie naturwahr, wie sittlich rein erscheinen uns dann diese seine Aufrüttelungen seines eignen Ichs. Wie redlich, wie ernst ermahnt er hier sich selbst! Seine Sonnette sind ein Beweis, wie nahe die Gefahr der Menschheit lag, dass das Grab verschlungen hätte, was von Shakespeare der Ewigkeit gehört.’

Nog één proefje. Laat het S. 6 zijn.

> Then, let not winter's ragged hand deface
> In thee thy summer, ere thou be distill'd:
> Make sweet some phial; treasure thou some place
> With beauty's treasure, ere it be self-kill'd.
> That use is not forbidden usury,
> Which happies those that pay the willing loan;
> That's for thyself to breed another thee,
> Or ten times happier, be it ten for one:
> Ten times thyself were happier than thou art,
> If ten of thine ten times refigur'd thee.
> Then what could death do if thou shouldst depart,
> Leaving thee living in posterity?
> Be not self-will'd, for thou art much too fair
> To be death's conquest, and make worms thine heir.

Ook dit gedicht heeft volgens de gewone uitlegging dezelfde beteekenis. Ook hier wordt de vriend tot trouwen opgewekt. Eer de winter zijn zomer wegvaagt, moet hij zorgen, dat er iets is, waarin de zoete geuren van dien zomer zijn overgegaan. Hij moet zorgen, dat, als de dood hem velt, hij voortleeft in zijn nakomelingen, want hij is veel te schoon, om wormen tot zijn erfgenamen te maken. Hij moet zich zelf op woeker uitzetten; in een zoon, zelfs liever tien dan één, moet hij zijn voortbestaan verzekeren.

Maar van een zoo eenvoudige opvatting wil onze diepzinnige symbolenjager natuurlijk niets weten. Hij biedt ons deze verklaring aan:

‘Lass nicht das allgewaltige Rad der Zeit die Blume Deines innern Menschen erfassen, bevor ihr Duft aufgefangen ist - ruft sich Shakespeare zu. Den herrlichen, Dir verliehenen Anlagen, noch nicht in die breitgetretenen Bahnen des Lebens abgeleitet, Deiner noch nicht in vieler Gelehrsamkeit verstreuten Geisteskraft, der wunderbaren Schönheit Deines Ichs verschaffe einen Ausweg, bringe sie zur Geltung. Das ist ein erlaubter Wucher, wenn Du, die Kunst umarmend den ihr geliehenen Samen der Wahrheit in Deinen Zeugungen mit ihr wiedererhältst! Die Alternative tritt dem Dichter in ihrem baaren Ernst entgegen; entweder seine ganze Wesenheit den Würmern zum Raube zu geben; oder, indem er sie in ein Gefäss (die dramatische Kunst) leitet, sie Gestaltung für Andere ge-

winnen zu lassen, ein anderes Ich zu schaffen, die verschiedenen Seiten seines Wesens, wäre es auch in zehn Repräsentanten, der Vergänglichkeit zu entreissen, der Nachwelt aufzubewahren. Seine Schöpfungen, seine geistigen Kinder (seine Dramen, die ihm hier wohl erst in unbestimmten Umrissen vorschwebten) sollen ihn selbst wiedergeben, sollen seinen innern Menschen verewigen.'

Heb ik te veel gezegd, toen ik van dollen onzin sprak? Arme Shakespeare! wat moet gij het benaauwd hebben gehad, toen ge u zwanger gevoeldet van uwe dramen, en toch maar de kracht niet bezat, om ze aan het levenslicht te brengen. Maar wat moet ge ook weêr gelukkig zijn geweest, toen uw stoutste wensch overtroffen werd, en ge niet door tien, maar door zes en dertig bloeijende kinderen van uw geest u omringd zaagt.

Stelt u, mijne lezers die gezond verstand bezit, eens een dichter voor, die voelt dat hij onsterfelijke dramen kan maken, en die er tech maar niet toe komen kan. Verbeeldt u dien dichter, onophoulijk bezig om zich zelf toe te roepen: Kom, maak er nu toch een, want anders blijft er van uw rijken geest niets over. Verbeeldt u dien dichter, die, om toch wat te doen, Sonnetten schrijft, die dus Sonnetten maakt, om zich zelf te zeggen, dat hij dramen moet maken. Verbeeldt u dien dichter, die zich bewust is van zijne kracht, om op het veld der dramatische dichtkunst, der poëzie van enkel leven en werkelijkheid, de grootste van alle arbeiders te zijn, en die, om zich daartoe aan te sporen, in een levenlooze symbolische dichtkunst, in een rijk van spoken en schimmen, verdwaalt. Verbeeldt u zulk een dichter, of liever zulk een krankzinnige, zulk een onding, en gij hebt Shakespeare voor u, zoo als hij staat voor de oogen van den geestenziener uit Bremen.

Maar ge hebt nog niet alles gezien. De stoutste kunst van dezen kunstenaar heb ik voor het laatst bewaard.

In de eerste uitgaaf, van 1609, volgt op het titelblad deze opdragt:

To the onlie begetter of
these insuing sonnets
Mr. W.H. all happinesse
and that eternitie
promised
by
our ever-living poet
wisheth
the well-wishing
adventurer in
setting
forth

T.T.

Men heeft deze opdragt te veel invloed laten hebben op de vraag, wie de vriend is, tot wien de Sonnetten gerigt zijn. Vooral zij hadden dit niet moeten doen, die van oordeel zijn, dat Shakespeare zelf zich met deze uitgaaf niet heeft ingelaten, en zij niets anders is dan een boekverkoopers-speculatie van T.T., dat is Thomas Thorpe. Alle vragen, die men over de Sonnetten kan doen, moeten óf uit de gedichten zelf worden beantwoord óf onbeantwoord blijven. Het onderzoek naar den zin der opdragt heeft daarmede niets te maken; het staat geheel op zich zelf.

Die kleine opdragt heeft velen vrij wat hoofdbrekens gekost. Wie is die Mr. W.H., aan wien ze gedaan wordt? Hij wordt genoemd ‘the only begetter of the sonnets.’ Wat beteekenen deze woorden? Vroeger heeft men ze algemeen vertaald, en velen houden zich nog daaraan: de eenige oorzaak van het ontstaan der Sonnetten, de man dus aan wien ze gerigt zijn, de vriend des dichters. Maar men is aan het wankelen geraakt door de opmerking, dat vele Sonnetten niet aan een man zijn gerigt, maar aan een vrouw. Menigeen is daardoor tot een andere uitlegging gekomen, en heeft de genoemde woorden zoo vertaald: de eenige oorzaak van de uitgaaf der Sonnetten, de man dus die ze verzameld en in het bezit van den uitgever heeft gebragt.

Ik ben het met Gervinus eens, dat alleen de eerste opvatting mogelijk is. De uitgever wenscht aan dien ‘only begetter’ de onsterfelijkheid, door den dichter beloofd. Aan wien beloofd? Natuurlijk aan dien ‘begetter’ zelf. Ik lees, b.v. bij Delius: ‘und wünscht ihm jene ewige Dauer, welche der Dichter in diesen Gedichten dem Gegenstande derselben verheissen hat.’ Maar die woorden: ‘dem Gegenstande derselben’, zijn alleen van Delius zelf, niet uit de opdragt. Deze kent geen subjectsverandering. Dacht men aan een onsterfelijkheid, die de dichter *aan iemand anders* had beloofd, dan zou men even goed aan een onsterfelijkheid kunnen denken, die door den dichter *in andere gedichten* was toegezegd. Er komt nog bij, dat de verzamelaar der gedichten wel ‘the only begetter of the edition of the sonnets’ kan heeten, maar onmogelijk ‘the only begetter of the sonnets’ zelf. Ik durf dit beweeren, niettegenstaande Boswell schrijft: ‘The *begetter* is merely the person who *gets* or *procures*, a thing, with the common prefix *be* added to it. So in Decker's Satiromastix: I have some cousingermans at court shall *beget* you the reversion of the master of the kings revels’, en niettegenstaande Collier zegt: ‘many other instances might be adduced.’

Wat de zwarigheid betreft, dat vele der Sonnetten aan een vrouw gerigt zijn, ze is, meen ik, reeds uit den weg geruimd door de opmerking, dat toch ook die Sonnetten in het naauwste verband staan met de betrekking tot dien vriend, wien al de andere gelden, zoodat deze werkelijk het eenige onderwerp, de eenige aanleiding, kan heeten.

Uit deze ontvouwing trek ik dit besluit: Mr. W.H. is de man, die, *althans volgens Thomas Thorpe*, die vriend van Shakespeare is, aan wien hij zijne Sonnetten heeft gerigt.

En op wien zou nu Thomas Thorpe met zijn Mr. W.H. het oog hebben gehad? Misschien op een ons onbekende. Er is inderdaad niets wat ons hier licht kan geven. Kan misschien de graaf van Southampton bedoeld zijn? Ik durf het niet onmogelijk noemen. De omzetting der naamletters (hij heette Henry Wriothesley, dus H.W.) en het toespreken van een graaf met Mr., moet dan ten doel gehad hebben, den waren naam te verbergen en toch te laten raden. Maar de geheele zaak is volmaakt onverschillig. Want er is geen enkele reden, om aan te nemen, dat Thomas Thorpe het bij het regte eind heeft gehad. Hier komt mijne strenge, tot nog toe aan aller aandacht ontsnapte afscheiding te pas, waardoor ik de opdragt los maak van de Sonnetten zelf. Men kan zeer goed den vriend, tot wien de gedichten spreken, voor den Earl of Southampton houden, en toch gelooven, dat Thomas Thorpe met zijn Mr. W.H. aan een geheel ander man heeft gedacht.

Maar waar blijft nu het kunststuk uit Bremen? Ik moest eerst de lichten aansteken, om het u goed te laten zien. Thans haal ik de gordijn op. ‘schau hin, und bleibe deiner Sinne Meister!’

Niet alleen de gedichten, zegt onze kunstenaar, zijn van Shakespeare; ook de opdragt is van hem. Dat ze onderteekend is door ‘the well-wishing adventurer in setting forth T.T.’, en dat ze Shakespeare ‘our ever-living poet’ noemt, zulke kleinigheden komen niet in aanmerking. Natuurlijk. ‘Quod licet bovi licet Iovi’, en Bernstorff houdt zich zelf na zijne reusachtige ontdekking zeker voor ‘ever-living.’

Nu is alles eenvoudig. ‘William Shakespeare widmet die Sonnette dem W.H., und dies soll nichts anders heissen als *William Himself*.’

Bodenstedt heeft zich waarlijk nog de moeite getroost, om dien vermakelijken inval te wederleggen. Hij wijst er op, dat op Mr. altijd de familienaam moet volgen, en dat ‘von dieser Regel nur dann eine Ausnahme stattfindet, wenn es sich um mehrere Personen desselben Familiennamens handelt, wovon man eine durch Nennung des Vornamens unterscheiden will.’ Zeer waar. Maar al stond nu in de opdragt dat Mr. eens niet bij de naamletters W.H., zou dan de zaak er iets door veranderen? Noch Bodenstedt noch eenig ander verstandig mensch kan dit gelooven.

Bernstorff is zeer vertoornd, dat zijn werk over den Hamlet, dat ‘von *competenter* Seite vielfache Anerkennung gefunden hat,’ door een schrijver in Gersdorf's Repertorium is afgekeurd. Hij houdt dien schrijver voor iemand, die althans van Shakespeare niets afweet, en die gedachte geeft zijn ziel den noodigen troost. Ik wensch hem van harte ook thans die opbeuring toe.

Utrecht, 26 Dec. 1862.

OPZOOMER.

Etienne Carathéodory, Secrétaire de Légation de S.M. l'Empereur des Ottomans près la Cour Royale de Prusse, Du Droit International concernant les Grands Cours d' Eau. Leipzig, 1861.

‘Les rivières sont des chemins qui marchent et qui portent où l'on veut aller.’ Ziedaar eene der *Pensées* van Blaise Pascal. De wetgeving op de stroomende wateren moet aan het daarin uitgedrukte beginsel beantwoorden. Wanneer het waar is dat die wateren, niet minder dan de wereldzce, bestemd zijn om als openbare wegen te worden gebruikt, dan is de belemmering der vrije vaart op de rivieren door de oeverstaten, daargelaten nog de eischen eener gezonde staathuishouding, zeer zeker eene onregtmatige daad, althans in de oogen van hen die niet de magt alleen als eene genoegzame regtsbron beschouwen. In hoeverre nu de positieve wetgeving en de bestaande verdragen dat beginsel erkennen, wordt in het werk, ons door de geachte Redactie van dit Tijdschrift ter beoordeeling toegezouden, onderzocht. De schrijver van dit werk is een jeugdig diplomaat, die zich niet slechts door grondige studie, maar ook door liberale denkbeelden onderscheidt. Zijn werk getuigt van grooten ijver, en wat ook vaak ter verdediging van hooge budgetten van buitenlandsche zaken moge gezegd zijn omtrent de noodzakelijkheid om de diplomaten in de gelegenheid te stellen veel vertooning te maken, wij verklaren gaarne nog genoeg naïviteit te bezitten om meer te hechten aan grondige kennis en flinke beginselen, dan aan prachtige diners en aangenamen kout in de salons, - ook zelfs bij iemand die ons buitenslands vertegenwoordigt! De diplomaat moet geen kamergeleerde zijn, - maar hij zij een man, niet slechts van degelijke kunde, maar ook van vaste overtuiging, en vooral een *homme sérieux*, in den waren zin van het woord.

Onze schrijver schijnt deze eigenschappen te bezitten, en, zonder dat wij in alle opzigten den vorm en den inhoud van zijn werk kunnen goedkeuren, de indruk dien het op ons gemaakt heeft was zeer gunstig. Misschien heeft daartoe de voorstelling bijgedragen die wij ons van den schrijver als diplomaat meenen te mogen vormen.

In de eerste afdeeling van zijn werk ontwikkelt Schr. de algemeene regtsbeginselen die zijn onderwerp beheerschen. Hoewel de historisch-philosophische beschouwingen over het natuurregt in het algemeen, die daarbij op den voorgroud worden geplaatst, hier gevoegelijk hadden kunnen achterwege blijven, zijn die tech op zich zelve niet zonder belang, en voeren den schrijver tot het resultaat

dat voor elk tijdperk het natuurregt niets anders is dan het ideaal van het positieve regt. Het zelfbewustzijn der natie, op een bepaald tijdstip, waaruit de wetten die zij maakt voortvloeijen, is als het natuurregt voor die natie op dat tijdstip te beschouwen. Daarentegen zijn de wetten ook alleen dan regtmatig en goed, wanneer zij met dat bewustzijn, zoo als het zich aan den denkenden staatsburger openbaart, overeenstemmen. Intusschen, de uitspraken van het gezond verstand omtrent regt en onregt, vooral op het gebied van staats- en volkenregt, moeten den toets eener historische beschouwing kunnen doorstaan, - de geschiedenis levert de proef op de som.

De Groot's ‘De jure belli ac pacis,’ - men ziet het, - is voor onzen schrijver geen gesloten boek geweest.

Bij de toepassing zijner natuurregtelijke stellingen op den hedendaagschen toestand van Europa, geeft de schrijver de duidelijkste blijken dat het ‘dictamen’ van *zijne* ‘recta ratio’ (is hier de bijvoeging van het bezittelijk voornaamwoord wel geoorloofd?) tot edele en vrijgevige gevolgtrekkingen leidt. Daartoe behoort in de eerste plaats de verdediging der vrijheid van de zeevaart voor alle natiën zonder onderscheid, - die wel geen' tegenspraak meer zal ontmoeten, - en in verband hiermede de uitbreiding dier vrijheid ook tot de tijden van oorlog ter zee (Bremer voorstellen). De gronden die voor de vrijheid der zeevaart en de eerbiediging van den bijzonderen eigendom ter zee pleiten, zijn wel niet nieuw, maar ze worden door den Heer Carathéodory duidelijk en met overtuiging uiteengezet.

Wat echter vooral de aandacht verdient, is de toepassing dier beginselen op de groote rivieren. De zee moet voor allen openstaan, is de leer van het volkenregt, omdat geene natie eenig bijzonder regt op dien wereldplas kan doen gelden. - Daarenboven, het doel van den bijzonderen eigendom, - gebruikmaking tot vervulling van eigen behoefte, - zou ten aanzien der zee vervallen; vandaar dat voorwerpen, die door verschillende personen of natiën bij voortduring gebruikt kunnen worden zonder uitgeput te raken, niet vatbaar zijn om bijzonder eigendom te worden.

Dit zelfde nu, merkt onze Schr. op, geldt ten aanzien der groote rivieren. De groote rivieren zijn eene *force motrice*, waaromtrent het denkbeeld van toeeigening als eene ongerijmdheid te beschouwen is. Het sluiten der groote rivieren voor vreemde natiën kan dan ook niet op gronden van zoogenaamd souvereiniteitsregt verdedigd worden. Bekrompen is het gevoelen van G.F. de Martens hieromtrent, die het regt van uitsluiting predikt, tegenover het regt van vrije vaart, aan eigen onderdanen verleend. Iets verder gaat Wheaton (hierin met Vattel en Pufendorf eenstemmig oordeelende),

volgens wien alle *oeverstaten* eener rivier, ten aanzien der vaart, wederkeerig op gelijke regten mogen aanspraak maken. Eindelijk is in het positieve volkenregt het liberale beginsel aangenomen, dat de oeverstaten geen meerder regt kunnen doen gelden dan dat hetwelk voortvloeit uit hunne verpligtingen als oeverstaten. Dit is ook de leer van Heffter en van alle latere auteuren.

Hoe nu dit beginsel zich langzamerhand heeft ontwikkeld, toont de schrijver aan in een door beknoptheid en naauwkeurigheid uitmuntend geschiedkundig overzigt, dat tevens eene onvermoeide bronnenstudie verraadt. Men zou tegen een groot gedeelte van dat geschiedkundig overzigt misschien het verwijt kunnen rigten dat daar niet zoozeer staatsregt, internationaal staatsregt, als wel de vraag van het mijn en dijn tusschen de burgers onderling, het zuivere privaatregt, behandeld wordt, b.v. in de hoofdstukken *Le Droit Romain, Le Droit Français, Le Droit Musulman*. Maar dit verwijt zou ongegrond zijn, omdat hier, althans naar de oudere begrippen, bijzondere regten niet slechts van souvereinen, maar zelfs van particuliere grondeigenaars, de ontwikkeling van het staatsregt hebben in den weg gestaan, en dus het verband onmiskenbaar is.

Ofschoon, bij dit historisch overzigt, de Hindou's, Egyptenaren, Perzen, enz. zonder bezwaar hadden kunnen achterwege blijven, zijn toch sommige opmerkingen, die volken betreffende, niet onaardig.

Maar zijn ze alle historisch, of zelfs mythologisch, gegrond? Dit betwijfelen wij.

Is het b.v. juist, wat de schrijver (p. 45) zegt, dat de Hindou's den Ganges als heilig beschouwden met het oog op de voordeelen die handel en scheepvaart opleveren? Of was niet veeleer de bekende mythe der nymf Ganga, dochter van Himalaya, de oorzaak dier vereering?

De uiteenzetting der Romeinsche regtsbepalingen, voortvloeijende uit het beginsel dat de *aqua profluens* tot de *res communes* behoort, is zeer verdienstelijk. Het eigendomsregt, zoowel van den staat als van particulieren, was te dien aanzien uitgesloten. De scheepvaart staat allen vrij, de staat oefent slechts een policieregt uit (opgesloten in de *interdicten*), juist ter bescherming van de vrije vaart en tot afwering van alle belemmeringen. Enkele bijzondere regten slechts worden aan de oeverbewoners toegestaan, als aequivalent voor de nadeelen en onaangenaamheden, die juist uit de uabijheid van een stroomend water kunnen voortvloeijen. Tot die regten behoort: 1^0. dat van wateraftapping, b.v. tot irrigatie van landerijen, voorzoover hierdoor de bevaarbaarheid niet wordt verminderd; 2^0. de eigendom, onder enkele beperkingen, van platen en eilanden, die in de rivier ontstaan, enz. *Internationale* quaestiën deden zich natuurlijk aan de Romeinsche juristen niet voor.

Minder juist schijnt ons de bewering des schrijvers dat die algemeene beginselen van het Romenische regt op alle stroomende wateren, zonder onderscheid, ook de niet-bevaarbare, van toepassing zijn, met uitzondering alleen van de *flumina torrentia*, dat zijn de zoodanige die des zomers opdroogen. Niet al het stroomende water is *flumen*. Schrijver gaat dus te ver bij de toepassing van den regel der Instituten: 'Flumina autem omnia - - - publica sunt.' De vraag echter wat een *flumen* is, wat slechts als *rivus* te beschouwen, is een zuiver feitelijke en natuurkundige, en hangt voor een deel van de subjectieve opvatting af. Dit leert Ulpianus (l. 1, § 1, *de fluminibus*, XLIII, 12): 'Flumen a rivo magnitudine discernendum est, aut existimatione circumcolentium.' Vervolgens onderscheidt de jurist (ibid. § 2) de *flumina*, die *perennia* zijn, van de *torrentia*, namelijk van hen die in den regel des zomers opdroogen.

Nu is de algemeene regel dat het stroomend water steeds is gemeen eigendom (behoudens het regt van aftapping voorzoover dit bestaat). De rivieren, beken enz. bestaan echter niet alleen uit het water, maar daarenboven uit de bedding en de oevers. Het geheel nu, uit zijne deelen te zamen gesteld, is *staatsdomein;* het behoort tot de *res publicae*. Tot deze laatste soort van zaken behooren echter alleen die stroomende wateren, die gezegd kunnen worden (ingevolge de door Ulpianus gemaakte onderscheiding) *flumina* te zijn, - en dus niet ook de kleinste beekjes, wanneer zij maar niet des zomers opdroogen, - zoo als onze Schr. meent. Ook het stroomende water van deze beekjes echter is gemeen eigendom, - maar stroomt zulk een beekje door iemands akker, dan is de eigenaar van dien akker ook eigenaar van het beekje, dat wil zeggen dat niet *riparum usus publicus* is, zoo als bij de rivieren, en dat als het water, zij het ook niet door *vis major*, maar door de eigen daad van den eigenaar (en hiertoe is hij geregtigd), wordt afgeleid, de bodem, die daardoor te voorschijn komt, zijn bijzonder eigendom is. Bij *flumina* kan de aanwinst van grond natuurlijk slechts het gevolg van *vis major* zijn, want daar zij geen bijzonder eigendom zijn, mag ook niemand, al ware hij ook overigens daartoe in staat, den toestand, waaruit die aanwinst zoude voortvloeijen, doen ontstaan. - De fout van onzen Schr. is dus dat hij de onderscheiding van *res communes* en *res publicae* uit het oog verliest. Daardoor meent hij in de door hem bestreden stelsels contradictiën te ontdekken, die in wezenlijkheid niet bestaan. Vandaar ook dat de Schr. de zoo juiste theorie van Elvers (uiteengezet in diens 'Recht des Wasserlaufes') geheel miskent.

In een kort Hoofdstuk, aan het feodale regt gewijd, zoekt Schr. voorts te betoogen dat in de aloude regtsbronnen der middeleeuwen

het vrijgevige Romeinsche beginsel ten aanzien der stroomende wateren was doorgedrongen, maar dat langzamerhand de uitbreiding der regalia van den opperheer hierin verandering heeft gebragt, totdat daaruit eindelijk de voor de scheepvaart meest belemmerende tollen zijn ontstaan. Opmerkelijk echter is het dat zelfs de ijverigste voorstanders der theorie, volgens welke de souverein den eigendom der rivieren heeft, daaruit niet meer dan het regt van tolheffing hebben durven afleiden. Zoo werd b.v. de vrijheid om den Rijn te bevaren (behoudens de ontzaggelijke en talrijke heffingen) reeds in de Rijkswetten en in de bekende 'Wahlcapitulationen' der onderscheidene keizers erkend.

Bij de behandeling van het Fransche regt, vooral na de invoering van den Code Napoléon, vermeldt onze schrijver den bekenden strijd, die de Fransche juristen verdeeld houdt, over de zoogenaamde *petits cours d'eau*, de onbevaarbare en onvlotbare rivieren (Art. 561 Code Napoléon; Art. 644 van ons Burgelijk Wetboek). De daarin ontstaande *eilandjes* worden eigendom der eigenaars van de oeverlanden (anders dan bij de groote rivieren, waar zij, naar het Fransche en Nederlandsche regt, staatsdomein worden). Maar wien behooren die onbevaarbare en onvlotbare rivieren zelve? - Met Demolombe neemt de schrijver aan dat die rivieren (of beter: *wateren*) als gemeen eigendom, niet als staatsdomein, te beschouwen zijn. De Code heeft, door dit punt in het midden te laten en slechts te bepalen welke bijzondere regten de eigenaars der oeverlanden kunnen doen gelden, juist doen uitkomen dat, behoudens deze regten, de *eaux non navigables ni flottables* zelve gemeen eigendom van allen zijn.

Het verdient opmerking, - dit zij ter loops aangestipt, - dat het Sardinische (Italiaansche) Burgerlijke Wetboek alle stroomende wateren, zonder onderscheid, tot staatsdomein verklaart.

Wat de Belgische wetgeving te dien opzigte betreft (waar overigens ook de Fransche Code Civil geldt), had de schrijver kunnen vermelden het werk van den Heer Jules Sauveur, in 1852 bekroond door het Belgische gouvernement en getiteld: 'Mémoire sur la révision de la législation des cours d'eau non navigables ni flottables.' De bestaande verordeningen worden daarin ontleed en voorts wordt gewezen op de hervormingen die uit het drieledig oogpunt van landbouw- en nijverheidsbelang en hygiène wenschelijk zijn.

Voor de beginselen van den Koran is almcde een plaatsje ingeruimd in het werk van den Turkschen legatie-secretaris. Als curiositeiten mogen de citaten uit de 'Mizâën scharaniya el Koubra' en de 'Ketaeb ehya elmoûet' niet onaardig zijn; wij achten het Mahomedaansche regt zoozeer eene wetenschap op zich zelve, dat vier kleine bladzijden, daaraan gewijd, wel niet als eene grondigc ont-

wikkeling der beginselen van dat regt omtrent des schrijvers onderwerp kunnen beschouwd worden. Het komt in Turkije vooral aan op de commentaren der regtsgeleerden, en onder deze bekleedt Khalil-Ibn-Ishak (wiens werken ook in het Fransch vertaald zijn, door Perron) eene eerste plaats. Deze jurist verdedigt met warmte het vrije vischregt, ook in het water dat een' ander toebehoort, mits daardoor den eigenaar van het water geen ongerijf worde berokkend, hetgeen b.v. het geval zoude zijn, voegt de jurist er bij, indien iemand, door in eens anders water te visschen, diens vrouw zou kunnen te zien krijgen!

Een sprong, die zooals wij hierboven reeds gezegd hebben door den aard van het onderwerp zelf werd noodzakelijk gemaakt, is de overgang van de privaatregtelijke beschouwingen tot de historische ontwikkeling van het positieve Europesche en Amerikaansche staatsen volkenregt, ten aanzien der groote rivieren[1]. Wij willen den schrijver niet in alle zijne geschiedkundige mededeelingen en uiteenzetting van tractaten volgen, maar vermelden alleen dat hier de lotgevallen van de *Schelde*, sinds den Munsterschen vrede tot op dezen tijd, naauwkeurig worden vermeld. Misschien zal iemand, die zich op de hoogte wenscht te stellen van de aanstaande question brûlante van den Scheldetol, zich gaarne door den Heer Carathéodory doen inlichten, - en vooral door de tractaten en overeenkomsten, dienaangaande tusschen de Staten-Generaal en Spanje, Oostenrijk en Frankrijk aangegaan, terwijl voorts in aanmerking komen de Parijsche vrede van 1814, het Weener Tractaat van 1815, het vredesverdrag tusschen Nederland en Belgie van 19 April 1839 en de tractaten tusschen dezelfde staten van 1842, 1843 en 1846, - alle vermeld in den *Appendice*, III, onder het opschrift: *Escaut*. Wat den *Rijn* betreft zijn de mededeelingen van den schrijver niet zeer volledig. Het heeft ons o.a. getroffen dat, hoewel de ongelukkige oppositie van Nederland ten aanzien der woorden *jusqu'à la mer*, breed wordt uitgemeten, met geen enkel woord wordt melding gemaakt van den radicalen maatregel van 1850, waarbij door Nederland het initiatief werd genomen tot opheffing der scheepvaartregten op den Rijn, - en evenmin de betreurenswaardige tegenwerking der miniatuurstaatjes Hessen en Nassau tegen de opheffing der tollen, wordt besproken. Ook de Carlsruher overeenkomst van December 1860, waarbij de vermindering der regten, te beginnen met Maart 1861, is vastgesteld, had door den schrijver, die blijkens de

1 De Rijn, de Schelde, de Elbe, de Po, de Donau, de Mississipi, de St. Laurensrivier, de Rio de la Plata en de Amazonerivier worden in dit werk opzettelijk behandeld.

voorrede in April 1861 geschreven heeft, vermeld moeten worden, b.v. bij de opsomming der tractaten in den *Appendice*.

De schrijver is niet zeer ingenomen met de Mentzer Conventie van 31 Maart 1831. De belemmerende bepalingen van deze overeenkomst, die met den geest van het Weener tractaat zeer zeker in strijd zijn, worden niet alleen door den Schr. gegispt, maar zelfs meent hij dat de oeverstaten, door af te wijken van de beginselen die de in Congres vergaderde mogendheden hadden aangenomen, hunne bevoegdheid zijn te buiten gegaan. Voor zoover de heffing van scheepvaartregten betreft, hebben wij reeds verklaard ook nog op andere gronden de regtmatigheid der bepalingen van de Mentzer Conventie te betwijfelen[1]. Juist is het ook dat b.v. Art. XLII, waarbij het regt om een Rijnvaartpatent te erlangen tot de onderdanen der oeverstaten wordt beperkt, met het door het Weener Congres gehuldigde beginsel van vrije vaart in strijd is.

Ware de Mentzer Conventie *ex professo* door onzen schrijver behandeld, hij zoude welligt op nog meer gebreken van dit staatsstuk gewezen hebben. Daartoe rekenen wij b.v. de bepaling van Art. LXXXVI, volgens welke in alle Rijnvaartgeschillen, die eene waarde van meer dan 50 franken ten onderwerp hebben, de verliezende partij zich, naar keuze, òf bij den hoogsten regter van het land waartoe de lagere regter behoort, *òf bij de Centrale Rijnvaartscommissie* in hooger beroep kan voorzien. Nu is, zoo als men weet, deze Commissie te zamen gesteld uit Commissarissen, door elken der oeverstaten aangesteld, en die een deels commerciëel, deels diplomatisch karakter hebben. Maar dat die Commissie uit den aard der zaak niet de vereischten bezit die bij eenen regter in het hoogste ressort over de belangrijkste geschillen gezocht mogen worden, is duidelijk. De leden der Commissie missen 1^0. regtskennis, 2^0. onafhankelijkheid (zij zijn agenten hunner regeringen, en al oordeelen zij ook, in beginsel, zonder ruggespraak met deze, wij vreezen dat dit beginsel niet altijd met de werkelijkheid overeenstemt), 3^0. onpartijdigheid (het is bijkans ondenkbaar dat, waar onderdanen van twee verschillende staten de procederende partijen zijn, de leden dezer diplomatische regtbank geheel zonder vooringenomenheid oordeelen). Bedenkt men nu hoe somtijds, b.v. bij aanvaringen, ontzaggelijke belangen in het spel zijn en in het algemeen ook waar de sommen in geschil minder groot zijn, toch dikwijls daarvan de gansche toekomst van den Rijnschipper, die voor eigen rekening op eigen schip vaart, kan afhangen, dan moet men wel tot de slotsom komen, dat Nederland, als Rijnoeverstaat, er groot belang bij heeft, dat deze anormale regtsmagt worde afgeschaft. De jurisprudentie der Centrale

1 Zie ‘de Gids’ van 1861, 111.

Commissie, voor zoover die mij bekend is, is waarlijk niet zeer geruststellend.

Maar ten aanzien van dit punt ligt niet de schuld aan de Mentzer Conventie. Reeds bij Art. 9 der Weener Conventie op de Rijnvaart, van 24 Maart 1815, was de door ons gegispte regtsmagt aan de Commissie verleend. Eene wijziging dus van *deze* overeenkomst zoude hier alleen hulp komen aanbrengen. Welligt zouden de groote mogendheden tevens die gelegenheid willen aangrijpen om het onregt te doen ophouden, waardoor nog steeds op den Rijn de scheepvaart als middel tot stijving der schatkisten van sommige oeverstaten wordt gebezigd. Welligt zoude dan blijken, dat mogen ook de tractaten van 1815, voor zoover zij naar de willekeur van reactionaire staatslieden, staten gevormd en volken uitgewischt hebben, door den tijdgeest allengs zijn verscheurd, - die tractaten juist eenen krachtigen steun vinden in de volksovertuiging, voor zoover zij de vrijheden hebben geëerbiedigd, die 1789 had in het leven geroepen. Hiertoe behoort in de eerste plaats het beginsel der vrije vaart op de rivieren, reeds op 16 November 1792 door den Conseil Exécutif der Fransche Republiek gedecreteerd.

De praktische toepassing van dit beginsel, zoo als het in de eerste afdeeling van het werk wordt ontwikkeld, formuleert de schrijver, in zijn Besluit, zeer juist op deze wijze:

‘La navigation d'un grand cours d'eau ne pourra être interdite à personne; tous les pavillons seront égaux, tous devront jouir sur le fleuve désormais neutre, même en cas de guerre, pour le commerce de toutes les nations, de la même liberté, des mêmes droits, des mêmes facilités comme soumis aux mêmes règles et aux mêmes devoirs. Quant aux Etats riverains, ils conserveront le réglement de leur institution douanière; ils seront chargés de faire exécuter les dispositions conservatrices de l'ordre et de la sécurité commune, ainsi que celles qui autorisent la perception de droits destinés à l'entretien des ouvrages et des agents, nécessaires pour assurer la police du fleuve et les facilités de la navigation.’

Amsterdam, December 1861.

T.M.C. ASSER.

***Mr. J.B. Baron van Hugenpoth tot den Berenclaauw. De Kloosters in Nederland in* 1861.**
Mr. P.F. Hubrecht. De Kloosters in Nederland en de vrijheid van belijdenis. Brief aan Mr. M.B. Baron van Hugenpoth tot den Berenclaauw.

Robert Pays. De Kloosters in Nederland, aan de Grondwet getoetst.
F.J. Herman. De Kloosterkwestie in Nederland.
(*Zie verder over deze kwestie: Jhr. Mr. C.J. Nispen van Pannerden, Regt van Vereeniging; dez: Themis*, 1855, *blz.* 186. *Tijd, N.Holl. Courant.* N°. 4237 *volg,; J.H. Gilquin in Tijdspiegel, Julij* 1861.)

Voor ongeveer drie vierde eener eeuw scheen het alsof de katholieke kerk met rassche schreden haren ondergang naderde. De magtige orde, die alleen in staat was geweest, niet alleen de slagen te heelen door de Reformatie aan het Pausdom toegebragt, maar zelfs hoe langer zoo meer aanvallend had gehandeld en Calvinisme en Lutherdom dikwijls op het punt des verderfs gebragt, - zij die ten slotte wel niet vermogt 's Pausen magt over alle landen, waar zij vroeger erkend werd, te herstellen, maar toch overal elders het aanzien der Curie tot eene ongekende hoogte bragt - die orde was met smaadheid verjaagd en eindelijk opgeheven. Frankrijk, de toongeefster der beschaving, was nog verder gegaan: de staatskerk was omvergeworpen, ja wat meer is, de R.C. godsdienst zelve verdrukt en vervolgd om een van staatswege ingestelden - gelukkig slechts kort levenden - Culte de la Raison te begunstigen. En alsof dit niet genoeg ware, moest de Opperpriester zelf de Heilige Stad verlaten, en als balling rondzwerven.

De Kerk verhief zich weder; trouwens het geweld der vervolging voorspelde niet veel duurzaamheid; maar toen haar hersteller, Napoleon, de Gallicaansche denkbeelden trachtte te verwerkelijken, en het goede, uit de revolutionaire begrippen zooveel mogelijk gezuiverd, wilde bevestigen, toen scheen men aan zulk eene kerkordening langeren duur te mogen beloven.

Toch stak het Ultramontanisme weder het hoofd op, en brekende met de revolutie, brekende vooral met de denkbeelden van een Gioberti, die Italië en het Pausdom trachtte te verzoenen door eene herleving der Guelfische politiek, strijdt het op leven en dood... en, vragen wij, wat zal de uitkomst zijn?

Het schijnt, dat alle katholieke mogendheden, de eene voor en

de andere na, met die ultramontaansche aanspraken in strijd geraken. Om van het nieuwe koningrijk Italië niet te spreken, welks hoofd onder een kwalijk verholen banvloek rust, of Frankrijk, waar men èn Victor Emanuel èn den Paus van dienst wil zijn, schijnen Spanje en Oostenrijk wel de getrouwste zonen der kerk, en toch het eerste eigende zich reeds eenmaal tot 's Pausen groote droefheid een aanzienlijk deel der geestelijke goederen toe, en 't andere sloot wel een door ultramontanen zeer geprezen Concordaat, maar veroorloofde zich toch dit uit te voeren, zoover het niet met de politieke belangen streed. Massimo d'Azeglio verzekert ons, dat naanwelijks één belangrijk artikel in Italië al zijne kracht mogt behouden[1], en wij zelven waren ooggetuigen, dat kerken in kasernes en korenmagazijnen werden herschapen. Van België en zijne scherp tegenovergestelde partijen behoeven wij naauwelijks te spreken.

Het scheen alsof bij ons minder die tegenstelling van leek en geestelijkheid werd gevoeld als ginds: alsof de meerderheid van 't protestantsche element der katholieken eendragt bevorderde; Baron van Hugenpoth en vroeger reeds Mr. van Nispen van Pannerden bewezen, hoe zeer men zich vergistte, en dat men zelfs in katholieke kringen niet eenstemmig dacht over eene kwestie van reeds ouden datum: t.w. de kloosters.

Menig verschil van gevoelen openbaarde zich, toen het werkje van Baron van Hugenpoth verscheen; had hij zoowel het wettig bestaan als de wenschelijkheid tegengesproken, de Tijd, Noord-H. Cour., verdedigde beide; doch terwijl slechts één auteur, Ds. Herman, niet zonder eene komische hartstogtelijkheid des eersten partij geheel en al omhelsde, zoo zijn de andere schrijvers zelfstandiger in hun onderzoek en geven zeer uiteenloopende oplossingen der kwestie in iure constituendo aan; de heer Hubrecht wil de kloosters, in weêrwil van alle gevaren, een vrij bestaan verzekeren, terwijl de Heer Robert Pays door een naauwkeurig toezigt de gevaren tracht te vermijden, waaraan het volgens hem ook niet te keeren bestaan dier instellingen de maatschappij blootstelt.

Voor wij nu deze laatsten volgen, om naar onze geringe krachten te spreken over datgene wat de staat behoort te doen, moeten wij eerst het oog vestigen op de wettelijke bepalingen, die volgens sommigen op dit stuk bestaan, doch volgens andere zijn afgeschaft. En als wij nu den Lezer vragen ons een oogenblik op 't regtsterrein te volgen, dan mogen wij het met des te meer gerustheid doen, omdat van de bepalingen, waarop wij zijne aandacht zullen vestigen, inderdaad veel afhangt.

1 Massimo d'Azeglio, La politique et le droit Chrétien au point de vue de la question Italienne.

Het is op de fransche wetgeving dat wij 't oog moeten vestigen. Bekend is het hoe zeer de revolutionairen aldaar tegen al wat klooster heette waren ingenomen. Ja, dit ging zooverre dat, nadat bij wet van 15 fructidor an IV, alle geestelijke orden, congregaties, kloosters, abdijen etc. waren opgeheven, met uitzondering van zulke inrightingen, welker leden zich op 't geven van onderwijs of op 't behandelen van zieken toelegden, twee jaren later (wet 5 frimaire an VI) zelfs deze uitzonderingen ingetrokken en daarenboven nog andere met het katholicisme in verband staande inrigtingen als kapittels, seminaries, enz. onderdrukt werden. Aldus vond Napoleon den staat van zaken, en gelijk hij ten opzigte van de R.C. kerk voor de opheffing eene regeling in zijnen geest in de plaats stelde, zoo vormde zich in zijne wetgeving allengs een vast systeem, dat naauwkeurig de omschrijving bevatte, welke inrigtingen van dien aard toegelaten mogten worden en welke verboden waren.

De eerste, en in zekeren zin ook de grondwet, was die, welke door hem ter uitvoering van het Concordaat met Paus Pius werd gegeven, de bekende wet van 18 Germinal an X. In deze wet, die het kerkgenootschap organiseerde, las men in art. 11 de volgende bepaling: ‘Les archevêques pourront avec l'autorisation du Gouvernement établir dans leur diocéses des chapitres cathédraux et des séminaires. *Tous autres établissements ecclésiastiques sont supprimés*.’ Nu heeft men ontkend, dat deze bepaling op de kloosters sloeg (zoo o.a. de Tijd), doch dat deze daarmede wel degelijk waren bedoeld, moeten wij op de volgende gronden aannemen[1]. 1^0. Het woord établissements *kan* dit beteekenen; in de regtstaal had men zulks meermalen daarvoor gebruikt, 2^0. de vervaardiger der wet Portalis wilde *uitdrukkelijk* daardoor ook *alle* geestelijke associaties, kloosters, enz. treffen, en 3^0. is het eene algemeene uitdrukking voor hetgeen bovengenoemde wet van 5 frimaire van VI in speciale gevallen bepaalde.

Het komt ons niet onwaarschijnlijk voor, dat destijds Napoleon nog niet het nut had ingezien, dat onder zekere voorwaarden eenige geestelijke corporaties konden stichten; althans schijnt ons de uitdrukking wat de algemeen als men de latere uitzonderingen in aanmerking neemt, doch hoe het zij, zeker is het, dat aan het einde van 't keizerrijk de wetgeving omtrent ons onderwerp in 't kort deze was: de regel bleef het verbod van alle geestelijke vereenigingen; bij uitzondering werden met name toegelaten: het klooster van den Saint-Bernard en den Simplon, de Ursulines van Briques, de ‘soeurs grises de la Charité de Sion’ en in 't algemeen alle congregaties, welke geene eeuwigdurende beloften vorderden, het geven van on-

1 Zie van Nispen, Themis, t.a.p.

derwijs of de genezing van zieken ten doel hadden en daarbij nog, door speciaal besluit werden erkend. Behalve nu een aantal decreten, die deze beginselen op de verschillende landen toepasten of de uitvoering regelden, werd nog door de volgende bepaling voor de toekomst gezorgd (wet 3 Messidor an XII): dat geene vereeniging van mannen of vrouwen in 't vervolg onder voorwendsel van godsdienst zich zou kunnen vormen, tenzij uitdrukkelijk gemagtigd door een keizerlijk decreet.

Had Nederland deze wetgeving mede doorleefd, niets ware gemakkelijker dan de voortdurende geldigheid van deze wetten en decreten te onderzoeken, doch 't is juist een zeer klein deel van ons land, t.w. Limburg, Staats-Vlaanderen en een hoekje van Gelderland, dat sinds 1795 met Belgie in Frankrijk ingelijfd aan de wetgeving van het Directoire en Napoleon onderworpen was. De Noordelijke Provincien, nog altijd vrij (althans in naam), hadden op 't stuk van kloosters nog vele strenge bepalingen. Evenmin als de fransche bondgenoot, voor die geestelijke instellingen gunstig gestemd, was men hier weinig genegen de oude plakkaten af te schaffen, en het besluit van 5 Aug. 1796 vernietigde slechts dezulken, die een uitvloeisel waren van de Vereeniging van Kerk en Staat[1]. De Constitutie van 1798 kende alleen het regt van Vergadering en niet dat van Vereeniging, zoodat het alleen voor de ingevoerde fransche wetten bewaard bleef, deze plakkaten van Hunne Hoogmogenden van kracht te berooven.

Bij de inlijving in Frankrijk, A^{o}. 1810, werden op ons land *niet* toepasselijk verklaard de wetten van an IV en an VI bovengenoemd - iets wat zich nog al verklaren liet - maar hetgeen meer verwondering moet baren, ook 't decreet van 3 Messidor an XII. Daarentegen werd ook bijzonder ten onzen behoeve 't volgende decreet van 3 Jan. 1812 uitgevaardigd, welks 1ste Art. aldus luidde: ‘Les corporations de religieux et de religieuses et ordres monastiques dotés ou mendiants, existant dans les départements réunis en vertu des décrets de.... sont et demeurent supprimés.’ Uitgezonderd waren eenige, bij name genoemde gestichten en dezulke, die zich aan liefdadigheid of 't geven van onderwijs wijdden, mits men geene eeuwigdurende geloften aflegde en zich door decreet liet erkenuen, terwijl de wijze van opheffing werd geregeld naar 't geen vroeger in 't departement van de Lippe was geschied (decreet 14 Nov. 1811). Over de geldigheid van dit decreet is geen twijfel, doch des te meer over de strekking van zijn inhoud. Doch hierover later.

Juist de geldigheid van de wet van 18 Germinal an X, in onze

1 De Tijd beweert verkeerdelijk, dat alle plakkaten op 't stuk van godsdienst werden vernietigd.

noordelijke gewesten, is meer betwistbaar, en Napoleon zelf heeft daartoe aanleiding gegeven. Immers, terwijl deze wet juist eene organisatie bevatte voor de kerkgenootschappen, zoo scheen hare invoering verhinderd door die bepaling in 't inlijvingsdecreet (art. 206, decr. 18 Oct. 1810), waarbij de bestaande toestand, zoowel ten opzigte van de R.C., als de Prot., werd gehandhaafd. Nogtans werd kort daarna o.a. ook de Germinalwet in de zeven nieuwe departementen, waaronder ons land behoorde, executoir verklaard (Decr. 6 Jan. 1811), onder voorbehoud ‘des modifications particulières, qui ont été apportées par nous pour ces mêmes Départements.’ Kluchtiger vereeniging is moeijelijk denkbaar; immers, terwijl de Gallicaansche kerkordening werd ingevoerd, handhaafde men uitdrukkelijk de bestaande missie in partibus infidelium, en als men naar de reden zocht, waarom Napoleon ons land ook met die wet trachtte te verrijken, dan is er naauwelijks eenig antwoord te geven, ten ware zulks geschied zij om die weinige artikelen, welke onafhankelijk van de niet ingevoerde organisatie eenige kracht konden bezitten. Dit althans moest regtskundig het gevolg zijn ten opzigte van den 2^{den} zin van art. 11: ‘Tous autres établissements ecclésiastiques sont supprimés.’ Zoo bestond dan naar onze overtuiging, indien wij 't zoo mogen uitdrukken, de grondwet der kloosters en de bijzondere toepassing daarvan op ons land. Latere gebeurtenissen bragten hierin geene verandering: dat Napoleon op Fontainebleau, bij 't Concordaat van 1813, met den Paus overeenkwam het R.C. kerkgenoots hap nader te regelen, konde wel aanduiden, dat het bestaande slechts als provisioneel moest worden beschouwd, maar hield geenszins eene herroeping in van art. 11, al. 2, en andere dergelijken, waarvan wij op den voorgrond stellen, dat zij zonder eene kerkregeling konden gedacht worden.

Evenmin als andere Koninklijke besluiten, zou het in 1827 gesloten Concordaat met den Pauselijken Stoel eenigzins op den regtstoestand kunnen inwerken. Wel is waar, was dit slechts eene hernieuwing van dat van 1808, maar de articles organiques of de Germinalwet, eenzijdig door Napoleon vervaardigd, waartegen de Paus zelfs had geprotesteerd, hadden geen dergelijk verband met het Concordaat, dat men het eene noodzakelijk met het andere weder invoerde; daarenboven moge nu de regering van Willem I, met het oog op deze, met den Paus afgeslotene Conventie, ook al het Collegium Philosophicum hebben gesloten en de Seminariën heropend, toch bleven de nieuwe Bisdommen achterwege, en daar nu deze kerkregeling de hoeksteen was van 't Concordaat, zoo kan men niet zeggen dat dit eenige uitvoering heeft erlangd.

Wij moeten dus aannemen, dat het Napoleontische systeem, in weêrwil der niet invoering der wet van Messidor an XII, volle kracht

heeft behouden tot op 't oogenblik van de Wet op de kerkgenootschappen. Maar door *die wet* is de Germinalwet in zijn geheel ook afgeschaft. De uitlegging van Baron Hugenpoth, die 't tegendeel beweert, is ook al te avontuurlijk, al te zeer in strijd met de letter en de motieven zoowel van Regering als Vertegenwoordiging, dan dat men nog aan een tegenwoordig bestaan kan gelooven. Ons resten dan nu slechts de beide decreten van 14 Nov. 1811 en 3 Jan. 1812, die nimmer zijn opgeheven, zelfs niet door eenige Grondwet, daar die van 1815, 1840 en 1848 allen de bepalingen inhielden, dat bestaande wetten nog niet hunne kracht verliezen alleen omdat zij met eene Grondwet in strijd waren. Den zin dus van deze beide, en vooral van 't laatste, moeten wij onderzoeken, om den tegenwoordigen regtstoestand te kennen; want zoo eenige vereeniging hiermede strijdt, dan wordt zij volgens de Wet op de Vereeniging en Vergadering (art. 3) als eene ongeoorloofde beschouwd.

Meer dan eene uitlegging heeft men aan de bovenmedegedeelde woorden gegeven; terwijl eenigen daarin een bloot tijdelijken maatregel zagen, nu volstrekt niet meer toepasselijk (de Regering o.a. bij sommige gelegenheden), wilden anderen reeds alleen in dit decreet Napoleons geheele systeem in dier voege uitgedrukt zien, dat voor alle tijden en in beginsel reeds hier de kloosterlijke inrigtingen waren verboden (Baron Hugenpoth, Prof. v. Hall). Met Mr. van Nispen gelooven wij, dat hierdoor al de ‘corporations de religieuses et ordres monastiques dotés ou mendiants’ werden getroffen (in zoover zij niet in de uitzondering vielen), welke op 3 Jan. 1812 in de gemelde landen bestonden. Derhalve die, welke toen opgeheven werden en desniettemin nog bestaan, zijn onwettig; alle geestehjke vereenigingen vóór 1853 opgerigt en niet voldoende aan de vereischten door Napoleon gesteld, zijn evenzeer onwettig, doch hoe groot dat getal is en hoe wijd de omvang van 't verbod, moeten wij in 't midden laten: wij zijn te onbekend met de inrigting van die vereenigingen om een gevestigd oordeel te bezitten; enkele associaties schijnen even zoo goed de wijding aan een contemplatief leven als de bevordering van liefdadige oogmerken te kunnen toelaten (b.v. Soeurs Grises). Is dit een algemeen kenmerk van geestelijke vereenigingen, dan zoude men iedere bestaande inrigting naar de reden van haar bestaan moeten vragen; zoo niet, dan zoude men alligt geheele orden in ons land als verboden moeten beschouwen.

Hoe het zij, dat vele kloosters, enz., bestaan, in weêrwil van de wet, is zeker: dat men zich nu met ernst mag afvragen: *wat* men wil, wordt derhalve hoogst noodzakelijk, want te ontkennen is het niet, dat Napoleons systeem niet meer bestaat en nog geen ander daarvoor in de plaats is getreden. Welken weg zal men nu inslaan? Baron Hugenpoth beweert, dat de Staat verpligt is de overdrijving

der geestelijke inrigtingen in toom te houden en wel voornamelijk door haar van geene gift of schenking de aanneming te vergunnen zonder goedvinden der Regering - des noods met toepassing van straf, - verder, dat de wet zal aanwijzen, welke gestichten bestaan mogen en waar; in allen gevalle geene contemplatieve orden of mannenkloosters, ten ware deze laatsten de lijdende menschheid verzorgden; eindelijk, dat de bezittingen der gesupprimeerde inrigtingen onder de leden zullen worden verdeeld. Evenzoo de Heeren Ds. Herman en Robert Pays[1].

Wij daarentegen moeten ons scharen aan de zijde van Mr. Hubrecht. Ook onze overtuiging is het, dat de Grondwet van 1848 een ieder volle vrijheid heeft gegeven, en dat het hem dus moet vrijstaan om zijn leven door te brengen op die wijze, zoo als hij meent Gode het meest aangenaam te zijn. Hem mag men niet in dat werk verhinderen; ja, wij gelooven zelfs, dat in de bestaande omstandigheden het Openbaar Ministerie de strenge Napoleontische wetten niet mag ten uitvoer leggen, want zij strijden tegen de maatschappelijke orde, waaronder wij nu leven, en deze heeft men hooger geacht dan de letter van de wet, toen men aan 't Openbaar Ministerie alleen de verdediging der maatschappelijke belangen opdroeg.

Toch is er in de uitbreiding der geestelijke gestichten iets, wat onwillekeurig een gevoel van gevaar doet ontstaan: men herinnert zich nog zoo goed de tijden der Hervorming en de Fransche revolutie; men is nog ooggetuige van den toestand van Italië. *Wat* is dat gevaar en *hoe* kan men zulks voorkomen?

Er zijn velen als het ware met een doodelijken angst bezield voor al wat goederen in de doode hand mag heeten[2]. Men gaat uit van het oude Natuurregt, en beweert, dat zoowel 't eigendom als 't zedelijk ligchaam scheppingen des wetgevers zijn, wien het dus vrijstaat om, nu hij eenmaal de schadelijkheid van de doode hand heeft ingezien, het regt van eigendom aan dergelijke fictieve wezens te ontzeggen. Helaas! dat men nu nog zoo velen, en vooral in Frankrijk, zich aan die wijsbegeerte van 't gezond verstand ziet overgeven, wier leeringen zoo oppervlakkig en scheef zijn. Onzes inziens moet men juist van den mensch en zijne behoeften uitgaan, om te weten hoe men moet handelen; en wie zal dan ontkennen, dat het diens ontwikkeling moet bevorderen, als men zich vereenigt

1 Het ministerieële stuk van den Oud-Minister van Son, in 't laatste voorkomend, was eene verzinning van den auteur du Werpin en door dezen later herroepen.

2 Zie onder anderen de discussie over dit onderwerp in 't Journal des Economistes, Juin 1861.

met wie men wil. En toch is hierin de grootste moeijelijkheid gelegen, dat men maatschappelijke toestanden kan waarnemen, waar de opheffing van kloosters een vereischte is voor maatschappelijke ontwikkeling. Om niet te spreken van toestanden van vóór de fransche revolutie, zoo levert nog heden ten dage Italië daarvan op vele plaatsen een sprekend voorbeeld op. Rome met zijne ongezonde Campagna is reeds dikwijls aangevoerd; ook het eiland Sardinië is gedrukt en in zijne ontwikkeling gehinderd door het groote landbezit en de talrijkheid der geestelijke orden[1]. De geestelijkheid zelve had niet dat aanzien en die achting, waarop ze zich b.v. in Savoye mogt verheugen, waar juist de minste kloosters bestonden. Het feit is volkomen juist; zoo ergens, dan is 't hier noodig maat te houden. In de eerste plaats is dit de pligt der geestelijkheid zelve; zoekt zij haren roem in tal van contemplatieve orden of bedelmonniken, zoekt zij hare vereenigingen met schatten te bevoordeelen, dan ziet men weldra de wereldsche belangen zich weder meester maken van hunne zielen, die juist om die te ontwijken, zich uit de wereld terugtrokken. Dan bespeurt men wederom dezelfde verbastering als voorheen en eene nieuwe secularisatie zal het noodzakelijk gevolg zijn. Daarentegen, zoo de geestelijken het voor hun eersten pligt houden, voor het heil der maatschappij te zorgen met zelfverloochening en liefde, dan zal zij zich eene eereplaats weten te verwerven in ieder menschelijk hart, en niemand zal haar hare juist gebruikte schatten verwijten.

Maar kan de Staat daartoe iets doen? Ons Burg. Wetb. legt zedelijke ligchamen de verpligting op, alvorens eenige gift of erfstelling te aanvaarden, de autorisatie der regering in te roepen. Wij zouden dat voorschrift niet gaarne missen, doch stellen ons zeer weinig heil daarvan voor. Van hand tot hand kan zoo veel worden gegeven, waarvan een derde niet weet, ja zelfs eene bevoordeeling is denkbaar zonder dat de bevoordeelde daarvan iets weet. Zal men strenge maatregelen nemen om dit voorschrift te verzekeren, b.v. eene gedwongene oplegging van de boeken, die de aangeboren geheimzinnigheid nog meer zoude vergrooten zonder het doel te bereiken, of eene strafbedreiging voor hem of haar, die het voorschrift overtreedt voor den gever zoowel als voor den ontvanger; eene straf, waardoor men de arme weduwe zou kunnen treffen om het penningske, dat ze uit innige vroomheid des gemoeds brengt? Het zijn maatregelen, die zoo men zich eenmaal op deze baan waagt, alligt voeren om den Staat eene policiemagt over het geestelijk element op te dragen, een zoowel hatelijk als onvoldoend behoedmiddel, want het zal misschien

1 Conte di Cavour, Opere politiche, Disp. V, pag. 684.

menigeen een anders onverdiende martelaarskroon verschaffen. Waarlijk er is genoeg centralisatie, en de burgers verleeren het bijna voor hunne eigen belangen te zorgen, terwijl zij het oog altijd op de Regering vestigen en van haar alles wenschen. Wij zijn in den gelukkigsten toestand om met de wapenen des geestes te strijden: daarop moeten wij vertrouwen en van hen alleen de oplossing der grootste moeijelijkheden verwachten.

Indien ik mij de verpligting van den Staat in deze materie juist voorstel, dan moet hij zooveel mogelijk lijdelijk zijn in het toelaten, in het handelen daarentegen omzigtig. Vandaar dat hij slechts dan mag tusschen beide komen, als de maatschappelijke orde in gevaar komt of aanstoot lijdt. In één geval kan dit onzes inziens plaats hebben, t.w. als eene orde bepaaldelijk zijn bestaan zoekt in de bedelarij. De wet, die het bedelen strafbaar stelt, is onzes inziens ook op den bedelmonnik toepasselijk (art. 274 C.P., art. 19, Wet Junij 1854); men behoeft slechts eene enkele maal op bedelen betrapt te worden, en al is men nog zoo ziekelijk, al lijdt men nog zulk een gebrek, men kan tot gevangenisstraf worden veroordeeld. Hoe zal dan nu deze geestelijke vereeniging zelve het kenmerk kunnen ontgaan, dat zij tot de *ongeoorloofde* worden gerekend? (art. 3 Wet, Vereeniging en Vergadering).

Hetgeen wij tegen deze soort van orden aanvoerden, klinkt misschien in ons land eenigzins specieus: bijzonder gevaarlijk schijnen in ons land die monniken niet - maar in andere oorden heeft de ondervinding al het nadeel doen ondervinden aan de bedelorden verbonden. Welsprekend betoogde het de Graaf de Cavour in zijne Redevoering tot opheffing van eenige kloosterinstellingen, hoe zij juist aan de Itallianen door hun voorbeeld het dolce far niente hadden gepredikt, in plaats van de heiligheid van den arbeid. Zij nu die arbeid eene aanhoudende contemplatie - men moge dan over de waarde minder gunstig oordeelen - toch is zij niet te veroordeelen, maar wel die daad, waardoor men niet alleen zijn eigen zedelijk karakter ondermijnt, maar ook de verkeerde les aan anderen inprent, dat het zaliger is te ontvangen dan te geven[1].

Bijzonder omzigtig zij de staat in het erkennen van geestelijke Vereenigingen als regtspersonen. Wel is waar lijdt het naar ons inzien geen twijfel, dat aan diegenen welke haar doel stellen in liefdadigheid en onderwijs (overeenkomstig de wet natuurlijk) zonder bijoogmerken op hunne aanvrage, dit voorregt moet verleend worden, maar met de overigen is zulks des te moeijelijker. De erkenning

1 Wij gaan hier geheel en al van het positieve strafregt uit, en wenschen hier niet de belangrijke vraag te behandelen, of bedelarij in 't algemeen wel behoort strafbaar te worden gesteld.

houdt eene soort van goedkeuring in, die onzes inziens slechts dan verleend mag worden, als er geene bezwaren zijn. Voor zoodanige bezwaren zouden kunnen gehouden worden het bedelen als middel van bestaan en het al te groot aantal bij contemplatieve Vereenigingen. Trouwens zal in de praktijk die vraag waarschijnlijk zeer weinig voorkomen: de geestelijkheid wil liever onafhankelijkheid.

Aan het einde gekomen van onzen arbeid, drukken wij onze meening uit, dat de Baron Hugenpoth wèl heeft gedaan op bezadigde wijze de aandacht van 't publiek op dit vraagstuk van zoo groot gewigt te hebben gevestigd, en wij meenen daartoe te eer verpligt te zijn, omdat wij in menig resultaat van ZEd. verschillen.

S.J. HINGST.

***Bibliotheek van Buitenlandsche Klassieken. - A. de Lamartine. Jocelyn, vertaald door L. de Visser. Haarlem, A.C. Kruseman*, 1860. 1 en 338 bladzijden.**

‘J o c e l y n onder de Klassieken,’ klinkt het, ‘J o c e l y n !’

Als het louter eene bedenking was, bij hen opkomende, die vreezen, dat de bewondering des tijdgenoots niet volstaat om eenig gevierd werk die plaats der eere duurzaam te waarborgen, ze zou niets hartstogtelijks hebben; uit de klanken, welke wij hooren opgaan, spreekt echter zoowel een kreet als eene klagt. Luister een oogenblik met ons toe en ge zult als wij onderscheiden, dat niet dezelfde leeftijd dezen als gene slaakt; dat de jeugd zich in den eersten lucht geeft, dat de tweede van de zijde des bedaagden publieks komt.

Het is de jonkheid, die er zich over verbaast!

Helaas! wat droomt onze ijdelheid van eenen hemel der poëzij, waaraan starren vonkelen van geslacht tot geslacht lichtende, als de schitterendste schuil gaan, eer veertig jaren voorbij zijn gesneld, als zelfs een Lamartine zijnen luister overleeft! Wat toch is er geworden van den jongeling, die der dunne, gladde snaren van de fransche lier dieper toonen wist te ontlokken, dan ooit in de lucht zijns lands waren gehoord; wien de magt scheen bedeeld, het gemoed te doen ontwaken bij een volk, zoolang aan gemoed vreemd geloofd? IJdelheid der ijdelheden! ter kwader ure uit de mijmerzieke schemering der poëzij, aantrekkend ook als ze zich tot somberheid verzwaarde, omdat geloof en hoop en liefde aan haren trans bleven tintelen, ter kwader ure in het laaije licht der politiek opgetreden, was hij den eenen dag de afgod der schare, om den volgenden haar speelbal te zijn; om ten leste de veelschrijver te worden, die voor den hoogstbiedende haast alles veil had! Dag aan dag een nieuw opstel over al weder een ander onderwerp, wat natuurlijker dan die kreet onzer jeugd, welke geene heugenis heeft van het morgenrood door de M é d i t a t i o n s verspreid, van het regt, waarmeê die jonkman zijner Elvire toe mogt roepen: ‘laat er eeuwen over uw stof voorbijgaan, nog zult gij leven!’

Vroege vergetelheid bij het opbloeijend geslacht, - voorbijzien ook der schoonste lauweren, die der wereld eerst weder toe zullen schitteren, als het hoofd, waarom zij gevlochten werden, zich ter ruste zal hebben gelegd, - is de straffe niet te streng, zelfs voor de vele latere letterkundige zonden? Ons schijnt zij het, ons schijnt ze overdreven, als de klagt van dat rijpere deel des publieks, 't welk maar al te getrouwe heugenis heeft van de bedenkingen in der tijd tegen den J o c e l y n geopperd. Er schuilen geene pruiken onder de

hoofdschudders over de plaatsing van dit dichtstuk in deze bibliotheek; niet omdat het uit de periode der romantiek dagteekent, weigeren zij het den naam van klassiek; ook de kritiek van dien tijd, beweren zij, heeft er den staf over gebroken. Wij zullen de laatsten zijn te ontkennen, dat deze bevoegd was er veel in af te keuren; maar wij hopen niet de eenigen te wezen, die in het oog houden welk doel er haar bij bezielde. Het was zomer geworden, na eene liefelijke lente, eene lente zonder voorbeeld, en zich de bloesems herinnerende, die haar hadden betooverd, eischte zij vruchten deze waard. De dichter had tot verwachtingen geregtigd, wier vervulling hare waarschuwing misschien verhassten kon: het was haar pligt te laken, waar hij beneden deze bleef. Er zijn, die zich verlustigen in de woordspeling, waartoe de titel van zijn volgend werk, la C h u t e d ' u n A n g e uitlokte; vijf en twintig jaren later schijnt het ons toe meer met de roeping eens beoordeelaars te strooken, de schoonheden in het laatste fraaije gedicht van den vroegeren Lamartine te doen waarderen. ‘Vlei u niet ooit een v o l m a a k t d i c h t s t u k te zullen zien,’ is eene les door Pope niet louter der achttiende eeuw gegeven.

‘J o c e l y n onder de klassieken!’ laat ons in weinige woorden zaamvatten hoe de zaak vroeger werd bepleit, niet om een eindvonnis te wijzen, neen, slechts om te verduidelijken wat ons thans vóór stemmen doet.

Sainte-Beuve, Vinet, Gustave Planche, de trits heeft in verschillende tijdperken, ieder op zijne beurt, het vers gewogen, en het is een studie op zich zelve gâ te slaan, wat bij elk der drie het zwaarste weegt, de schoonheid of de strekking. Wij mogen er ons hier zoo min in verlustigen, als in uitvoerige toelichting dier critici zelve; we hebben alleen resultaten mede te deelen. En toch, zonder een enkelen wenk gaat het niet. Sainte-Beuve, de overdreven lofredenaar des dichters in de N o u v e a u x P o r t r a i t s e t C r i t i q u e s L i t t é r a i r e s, die toen vooruitgang waardeerde de H a r m o n i e s met de M é d i t a t i o n s vergelijkende, Sainte-Beuve, alle illusiën zijner jeugd te boven, na voor elke van deze te hebben geboet, Sainte-Beuve wordt in den J o c e l y n de eerste blijken van verval gewaar! een vonnis, waarop de volgende werken van Lamartine slechts te zeer het zegel hebben gezet. Wij wenschen geheel billijk te zijn. Het zou den even scherpzienden als smaakvollen beoordeelaar niet zwaar zijn gevallen de gisping uit het dichtstuk te staven, al ware het door schooner scheppingen opgevolgd. Het overwigt van het lyrische element op het dramatische in een vers dat van eene auto-biographic niet meer heeft dan den vorm, - de overvloed van beelden elkander verdringende en benadeelende, tot verbijsterens toe, - gerekte beschrijvingen en gerekte bespiegelingen, te wijten aan de zelfbewondering des zangers, die de kunst uit te wisschen, die kernig zijn, beneden

zich achtte, het zijn vlekken, zelfs den vreemdeling in die letterkunde in het oog vallende, welke voor Sainte-Beuve geene schuilhoeken meer heeft. Stel u bij deze schaduwzijden, vlugtig aangewezen, de vele vergrijpen tegen de taal voor, verre dat getal overschrijdende, waartoe maat en rijm, ook bij grooter keurigheid, minder zouden hebben verpligt, dan vrijbrief gegeven; vertegenwoordig u eenen dichter, die zich van jongs af weinig aan beoordeelingen pleegde te bekreunen, die er luttel om gaf wat ‘de spelbrekers’ hadden aan te merken, gerust dat hij ‘de vrouwen en de jongeluî’ op zijn hand had, en ge verwondert u niet langer over de bittere, barre toespelingen, welke Sainte-Beuve zich sedert jegens den gevallen Lamartine veroorloofde! ‘Allemaal menschen!’ zij ook hier verklaring en vergoêlijking tevens, dubbel toepasselijk waar staatkundige veeten, als thans in Frankrijk, de voortreffelijkste geesten verdeelen. Wij buigen ons voor Sainte-Beuve, als hij uit zijn schat van studie het verleden toelicht; wij doen het bewonderend als hij in Chateaubriand et son groupe littéraire sous l'empire, geheel een voorbijgegaan geslacht krachtig herleven doet, kalm gadeslaat, en kritisch weegt; maar over tijdgenooten is zijn oordeel ons geen orakel; een beroep van zijn vonnis blijft geoorloofd. - Vinet, de betreurde, de beminnelijke Vinet, nam eene geheel andere, sommigen zullen getuigen, veel hoogere vlugt in zijne beoordeeling van den Jocelyn; hij vroeg het dichtstuk naar zijn doel en ge vermoedt vast wat het in dat opzigt te wenschen overliet. Hoe zou Lamartine, die, zoo gij op het gebied van den geest geslachtslijsten duldt, nakomeling van Bernardin de Saint-Pierre en telg van Chateaubriand blijkt, die zich op deze voorvaderen naar de ziel telkens te goed doet, hoe zou hij, halfgeloovige, genade hebben gevonden bij dien even helder - als innig - hervormde? Vinet maakt het ons zonneklaar, dat Jocelyn niet catholijk is, zoo als deze het in de donkere dagen zijns levens had kunnen, had moeten zijn; Vinet breekt den staf over het begrip, dat de dorpspastoor, neen, dat Lamartine zich van Hem vormt, die der wereld de blijde boodschap zond! Aan dien steen getoetst, staat het goud dezer verzen, het is waar, de proef niet door; maar het blijft de vraag, of de schets van Vinet's ideaal eens christens hier historisch-waar zou zijn geweest, of de Jocelyn des dichtstuks, met al zijn gebreken, ook met zijn zweem van zelfvergoding, niet in vele opzigten een prototype mogt heeten van den auteur, die vijftien jaren later dan het tijdstip waarop de aanvang van dit dichtstuk ons verplaatst, schier heilig werd verklaard, voor le Génie du Christianisme? Ons ten minste, die van geen gedichten houden, geschreven ten bewijze van welke geloofsleer dan ook, ons valt het niet in Lamartine te verwijten, dat hij in Jocelyn een dubbelen aanval op het coelibaat der priesters en op de Moederkerk zelve

zou hebben bedoeld, of er onbewust in zou zijn geslaagd dien zingende te leveren. Hoe welsprekend, hoe warm de stelling werd gestaafd, wij hadden haar van zwitsersch-hervormde zijde liever niet geopperd gezien, en Lamartine heeft haar, gelooven wij, met volle regt gelogenstraft. - Eindelijk is het woord aan Gustave Planche, die, zoo het voor een kritikus volstond niet enkel karakter te hebben, maar ook dat karakter ten prijs van allerlei ontbering te handhaven, voor geenen zou behoeven te wijken; aardsche glans noch grootheid was zijn deel, zij schitterden slechts een oogenblik bij zijne begrafenis! Gelukkig voor zijn gezag echter, bezat hij meer dan onafhankelijkheid van geest, ondanks armoede, in het Parijs der Negentiende Eeuw; verdient hij, om zijne handhaving der regten van het gezond verstand tegen velerlei overdrijving of eenzijdigheid, verdient hij om den omvang van zijnen blik op het gebied der geschiedenis, om de diepte zijns gevoels vooral, te worden gehoord. Er is iets profetisch in zijne loochening van Lamartine's beweren, dat de poëet onvolkomen zou zijn, wanneer hij in onze dagen ook niet als politicus optrad, wanneer hij de daad niet bij de les voegde; - dat de dichter die waarschuwing hadde ter harte genomen, toen hij de staatkunde het *pis aller* achtte voor vernuften, wier jeugd is vervlogen, toen hij zich kennis van finantiën toeschreef, voorbeeldelooze verblinding! neen Chateaubriand was, voor hem, even dwaas geweest! Sla zelf de bladzijden op, als ge weten wilt hoe Planche, na de eerzuchtige benaming p o ë m e h u m a n i t a i r e , met een enkel woord, als b a r b a r i s m e i n u t i l e , te hebben gewraakt, het boek dat ons bezig houdt, ontleedt. Onverbiddelijk voor ieder vergrijp tegen de taal, waarvan J o c e l y n overvloeit, ergert hij zich nog meer aan den woordenvloed, aan die weelderigheid van dictie, welke er zich niet bij bepaalt eene gedachte uit te drukken, welke haar uitspint, tot zij dunne draad, tot zij rag wordt; een gebrek zoo gallisch geschetst in de blaam, dat hij er zich niet mede vergenoegt de druiven te persen om den wille van heur goddelijk vocht, dat hij zelfs van de schillen nog partij zoekt te trekken en - er zijn wijn door bederft. ‘Geene evenredigheid der deelen valt hier te waarderen,’ getuigt hij; het is de zwakke zijde van vele romans in verzen - of ontbreekt die hoogere schoonheid der harmonie niet evenzeer in Elizab. Barrett Browning's A u r o r a L e i g h , als in Owen Meredith's L u c i l e ? - en ‘de schikking laat te wenschen over’, hij beproeft eene reconstructie die meesterlijk heeten mag. Het is er verre van, dat wij de lijst zijner bezwaren zouden hebben uitgeput; als gij gevoelt, welk een dieper indruk gij door het opgemerkt gebrek dierft, komt de beeldverwarring ter sprake. Planche heeft er slag van, feilen aanschouwelijk te maken; hij voert eene schoone op, die, niet tevreden zich met een snoer paarlen of een stel diamanten te tooijen, bovendien naar sapphieren,

robijnen en smaragden grijpt, als ware hoe meer hoe mooijer, tot zij schittert voor een schatster! - En des ondanks: ‘Quelle est donc notre conclusion? Jocelyn est un beau poëme sans composition et sans style. Y a-t-il beaucoup de livres dont nous puissions en dire autant?’

‘J o c e l y n onder de klassieken’ - der negentiende eeuw altoos, ‘avec sa réputation détestable?’ klinkt het ons toe, daar de phrase van Gustave Planche ieder aan Beaumarchais herinnert, en wij aarzelen niet met Figaro te antwoorden: ‘Et si je vaux mieux qu'elle? y a-t-il beaucoup de seigneurs qui puissent en dire autant?’

Velerlei schoonheden van détail zijn, par le tems qui coûrt, in uitheemsche en inheemsche poëzij reeds eene schaarsche weelde geworden, maar hier is meer: de adem der bezieling blijft in het gansche gedicht hoorbaar; tien schoone bladzijden vergoeden eene enkele zwakke ruim, en wie ook er den Heer Kruseman hard over valle, dat hij deze vertaling het licht deed zien, wij brengen er hem lof voor toe. Niet maar flaauw afgeschaduwd, niet slechts aangebragt om den achtergrond des tafereels te stofferen, rijzen in dit dichtstuk de Alpen van het Dauphiné somber en stout, beurtelings schitterende en schrikwekkende voor ons op; de zanger geeft u dieper indruk dier natuur, dan de veder van Joanne of Reclus; Lamartines poëzij doet haar pittoresk meer regt, dan het teekenstift van Girardet of Doré. Al strookte het met de grenzen, ons in dit tijdschrift gesteld, een uitvoerig verslag der verdichting te geven, onze weêrzin in zulke geraamten van dichtstukken zou te groot blijken, om het te beproeven; het zijn minder de voorvallen waaraan het zijn belang ontleent, dan de wijze waarop die worden voorgesteld, en doe daar eens hulde aan in weinig woorden! Als eene getuigenis voor oordeel gelden mag, geven wij het volgende en wenschen dat ieder onzer lezers haar toetse door op zijne beurt de bladzijden in te zien. Vijf en twintig jaren geleden, las een lief vriend, in zijne eerste verrukking over die verzen, ons dat tooneel voor, waarin Jocelyn, door den vloek des Bisschops bedreigd, in zijne liefde zijn leven prijs geeft om de ziel des vervolgden te redden; wij lazen het thans, alleen en kalmer, over: wat ook Vinet tegen die priesterwijding inbragt, Lamartine sleepte ons meê, we waren weder jong. Het is een der sterkst sprekende plaatsen; het vers heeft er stille, die daarom niet minder aandoen; schraal zou de krans zijn, als zijn loover slechts aan eene twijg groende. Schik en strengel dien zelf; wij wenschen u op eene fraaije episode opmerkzaam te maken, die voortaan in eene bloemlezing van gedichten uit den vreemde, in de verzon des vertolkers, niet mag worden gemist. Lamartine erkent hare

gedachte aan Leopold Robert's schilderij, les Moissonneurs dans les Marais Pontins, verschuldigd te zijn; Gustave Planche acht deze bekentenis te zedig: ‘pour qu'une oeuvre soit belle,’ zegt hij, ‘il faut qu'elle procède directement de l'émotion, et le plus riche tableau ne dictera jamais qu'un médiocre poëme.’ Albums van wat niet al, met verzen bij platen geschreven, of dat woord voor goed een einde maakte aan uwe pracht en uwe prullen! Helaas! de wensch zal wel even ijdel blijken als dien, dat het ons gegeven ware elk onzer lezers bij beurte nu eens den blik op die schilderij van Leopold Robert te doen slaan en dan weder het oor met die verzen van Lamartine te verrassen, of, vertolking tegen vertolking, hem de fraaije gravure van Prévost, die voor ons hangt, zoowel ter hand te geven, als het boeksken van de Visser, dat naast ons ligt. Om strijd den indruk genietende van zoo verscheiden schoon, zou hij het eens zijn met Planche, als deze beweert, dat de zege des schilders den dichter heeft geprikkeld, om ook te worstelen, ook te overwinnen, maar niet met dezelfde middelen, meester op zijne beurt in zijne kunst. De studie kan te vruchtbaar zijn om ons niet een oogenblik in hare voorstelling te verlustigen. Feuillet de Conches is er treffelijk in geslaagd de schilderij te beschrijven: ‘Het is dat oogenblik van den ondergang der zonne, waarin hare schijf aan de kimmen den aardbol schijnt te raken, en ze zachter schaduwen geeft. Een wagen, door buffels getrokken, staat stil ter plaatse, door het hoofd des gezins aangewezen als de geschiktste om er de tent op te slaan. Hij spreekt, en zijn wenk wordt gehoorzaamd. Een der voerlieden is afgestegen; tegen het juk geleund, gebiedt hij zijn tweespan rust, en overziet met schranderen, fieren blik het tooneel. Een ander, nog op het vreedzaam lastdier gezeten, zwaait den prikkel of het een schepter ware, met al de aangeboren deftigheid den nakomelingen van “werelds opperheeren” in het hooge voorhoofd nog bedeeld; hij slaat twee mannen gade, tot den drom van maaijers behoorende, die dansen op het accompagnement van den *piffero*, de hoornpijp of doedelzak des lands. Om den wagen reit zich een groep van oogstvolk, mannen voorzien van zeissen en andere werktuigen, vrouwen het voorschoot van garven vol. Op den wagen zelf, ter zijde van den huisvader, is een jonkman bezig de zeilen los te rollen, terwijl eene schoone jonge vrouw, met een kind aan de borst, zich achter beiden verheft, het geheel beheerschende, eene liefelijke, schier majestueuse verschijning, een zinnebeeld, zoo ge wilt, van den oogst. Dorpelingen van beiderlei kunne stofferen den tweeden grond des landschaps; aan den gezigteinder wordt ge de kruinen van het oude schiereiland van Circe gewaar, *Monte Circello*.’ Het is benijdenswaardig zoo te beschrijven; maar de verbeelding heeft er niet minder hare vleugelen

om aan te schieten, als ge den indruk zult ontvangen, dat iets statelijk stils het eigenaardigste dier groepen heeten mag, dat het gelukkig gezin eene waardigheid heeft, waarvan wij in dien stand geen begrip hebben, dat het eenvoudige hier het grootsche nadert, neen, daarmeê reeds is zaamgesmolten. Het lijdt geen twijfel, dat Lamartine dien ontving, toen hij er op staarde; het is even onloochenbaar, dat de tijd dien moet hebben uitgewischt, eer hij zijn tooneel in het Dauphiné kiezen dorst. Ook bij hem wordt u een landbouwer geschilderd, wiens gezin hem op den akker vergezelt; maar wetende, dat hij slechts allengs den indruk kan te weeg brengen, dien het den schilder gegeven is, door het wegschuiven zijner gordijn in één glorierijk oogenblik bij allen te weeg te brengen, doet hij geen afstand van de menigte van middelen, hem in afwisseling en opklimming gegund. Vrouw en kroost zijn meê in het veld gegaan, waar ge ploegen en zaaijen ziet, - hij begint met het begin, - vrouw en kroost zijn fluks om het zeerst in de weer, den hijgenden ossen voedsel zaam te garen en voor te werpen; de jeugd omvlecht hun stuggen hals met loover, - een allerbevalligst tafereel! Een louter beschrijvend dichter zou er zich meê hebben vergenoegd en beneden zijn onderwerp zijn gebleven; eensklaps wisselt bij Lamartine de epische toon met den lyrischen af, en eene strophe over den arbeid, luttel regelen, levert u eene verrassende proeve, welk eene vlugt der poëzij is gegund, hoe zij in het schijnbaar meest alledaagsche, eene wereldwet ontdekt en huldigt! Onwillekeurig denken wij aan Schiller's L i e d v o n d e r G l o c k e ; daar wordt de aanschouwelijke voorstelling van het gieten telkenmale afgebroken door de bespiegelende uitboezeming van gewaarwordingen en gedachten aan het onderwerp verknocht; maar we hebben de opmerking naauw gewaagd, of wij vragen ons tevens af, of de beide dichtstukken met elkander vergelijkbaar zijn? Er schuilt ten minste iets verlokkends in de tegenstelling: Schiller, zooveel armer bedeeld, wat onderwerp betreft, zooveel verder op de wieken der fantasie voortgedragen, - Lamartine, voor de eenige maal zijns levens welligt, sober, en juist door die matiging den diepsten, den meest harmonischen indruk te weeg brengende! C o n c o r d i a is het doel des duitschen zangers geweest, en ge draagt er het bewustzijn van mede, als ge in den bonten kring van gedachten haar, die alle beheerschen zoude, niet uit het oog verloort! Jocelyn daarentegen, Jocelyn heeft het gezin, dat ge op den ochtend zaagt ploegen, zich met den middag ter ruste zien vlijen, met den avond zien bidden; en als de zaadkorrels gestrooid zijn en de zonne ter kimme duikt, dan volstaat maar eene bladzijde hem om van den zomer en den herfst te droomen; dan heeft hij den heiligenden invloed des A r b e i d s op heel de menschheid bespied, dan gaat er nog iets meer voor zijn geest en gemoed

om, dat zich in geen twee woorden weêr laat geven, maar 't geen gij dichterlijk medegevoelt, medegeniet in de slotstrophe:

Zoo hebt ge, o God, de zaden op deze aarde
Van liefde en van veredeling gestort,
Wier oogst van onvergangbre waarde
Voor de eeuwigheid verzameld wordt.
o Steun op 's levens ruwe voren
Den halm van 't opgaand hemelkoren,
Bestraal 't met zachten zonneschijn;
Geef 't milden dauw, geef 't malschen regen,
Laat de akkers, ruischend van Uw zegen,
Steeds vol van zwellende aren zijn!

Al hadden wij uren lang gezocht naar eene in hare kortheid kenschetsender plaats van de deugden en gebreken dezer vertaling, we zouden haar waarschijnlijk niet hebben gevonden. Er is in het oorspronkelijke onder den schitterglans der woorden soms zooveel schemerends van uitdrukking, dat de vertaler bijwijle gissen, aanvullen, bepalen moet, als in deze regelen is geschied; niet willekeurig, maar dewijl de nuchterheid onzes publieks, of wilt ge liever de degelijkheid onzer taal, vaste omtrekken eischt. Vreemd genoeg intusschen, als ge de laatste lezing kiest, dat dit verschijnsel zich vertoont bij een volk, welks schilderschool, zijn hoogste glorie op het gebied der kunst, teekening voor kleur prijs geeft. Er is in het fransche dichtstuk, door dat velerlei zwevends, aan den lezer eene speling van gewaarwordingen verzekerd, misschien ook eene keus van gedachten gegund, welke anders alleen het eigendom der muzijk plegen te zijn; de eene als de andere is hier, en op menige plaats buiten deze, te loor gegaan. Betreur het, zoo het u te bejammeren schijnt, - maar wees billijk genoeg te erkennen, dat, zoo gij het zelf beproefdet, gij het er niet beter af zoudt brengen. Over het algemeen is de vertaling niet enkel vloeijend, is zij beide getrouw en gelukkig, is zij zoo verdienstelijk, dat zij ons bijna tot het geloof aan verborgen talenten bekeert. ‘Hij heeft zich in de letterkundige wereld nimmer openlijk bekend gemaakt; eerst na zijn dood is onder zijne nalatenschap het handschrift van den J o c e l y n gevonden,’ zegt de uitgever, wiens voorberigt, benijdenswaardig keurig en kort, zoowel voor den afgestorvene als voor hem zelven inneemt. ‘De vertaling verschijnt zoo als ze geschreven lag. Indien het oog’ des vertolkers zelven ‘over de uitgave ware gegaan, zeker zou hij hier en daar een regel of woord hebben verbeterd. Eene andere hand dan de zijne mogt dat thans, meende ik, niet doen.’ De Heer Kruseman hebbe onzen dank voor dien eerbied. ‘Wie was die verschei-

‘dene?’ vraagt men misschien, al vleit men er zich niet mede, dat wij in kieschheid voor den uitgever zullen onderdoen, die vertrouwt te kunnen volstaan met het berigt, dat het hoofd van een aanzienlijk geslacht door den druk ‘eene hulde begeerde te brengen aan den afgestorvene.’ Wij gelooven te mogen verzekeren, dat dit doel is bereikt, en voegen er, eer men ons zwijgen, over wat het gerucht verder vermeldt, mis mogt verstaan, volgaarne bij, dat Lamartine's J o c e l y n in de schatting des publieks zou winnen, als het wist onder welk leed de vertaling vertroostte, hoe edel een hart het was, dat in die stille studie afleiding en opbeuring vond, dat er een licht van liefelijke hope in begroette!

E.J.P.

Politieke herinneringen.

> Justum ac tenacem propositi virum Non civium ardor prava iubentium
> Mente quatit solida.

Geleden kwaad ras te vergeten is eene fout van volken als van de enkele menschen. Zelden vragen wij naar de oorzaken die het kwaad hebben te weeg gebragt; zelden onderzoeken wij, in hoeverre wij zelve de schuld er van droegen. Zoo gaan de nuttige lessen van het voorleden te loor, en de toekomst derft een harer zekerste waarborgen: de wijsheid die uit ervaring spruit.

De tijd schijnt thans voor Nederland gekomen om den regel te logenstraffen. Na jaren lang ten koste van onze politieke zedelijkheid en van onze wigtigste belangen de staatskunst der beginselloosheid te hebben geduld, zien wij ten laatste weder eenmaal het uitzigt ons geopend op een zelfstandig en van zijne voornemens en rigting zich welbewust beheer, 't welk met vaste hand de teugels van het bewind zal kunnen aangrijpen, en welligt een einde maken aan den toestand van demoralisatie waarvan te lang reeds onze staatkunde zoo bedroevende blijken gaf. Maar geene regering kan dit, wanneer wij zelve ons geen rekenschap geven van de oorzaken welke tot dien toestand hebben geleid, wanneer wij niet vóór alles in eigen boezem tasten, en daar, in ons eigen voorleden, den oorsprong leeren ontdekken van de dwalingen, tot welke wij ter kwader ure ons lieten verleiden. Onze geschiedenis gedurende de laatste jaren, en zij alleen, is eerst regt in staat ons te leeren onderscheiden wat wij in 't vervolg te ontwijken, wat te zoeken hebben; zij is voor ons de ware boom der ken-

nis, waarvan we ons haasten moeten zoodra mogelijk de heilzame vruchten te plukken.

Daarom, wat een ieder weet, maar niet ieder zich dagelijks herinnert en wat we tot eigen schade gevaar mogten loopen weder te vergeten, willen wij trachten hier op te teekenen: het kort, maar zoo we hopen, trouw verhaal van de lotgevallen onzer politiek, aanvangend met de opkomst, eindigend met den val van die zwakke en weifelende staatkunde, die, steunend niet op de deugden maar op de zwakheden en dwalingen der menschen, in alles slechts zich zelve, niet den staat en zijne belangen zocht. Nog eenmaal ten eigen nutte dus in de herinnering terug naar den tijd van zelfmisleiding en politieken waan, dien het Nederlandsche volk nu gedurende bijkans tien jaren heeft beleefd, en dien het thans, door ondervinding wijzer, voor goed zal vermogen af te sluiten. Mogten we bij die herinneringen ook soms over ons zelven te blozen hebben, voor onze toekomst zal die regtmatige schaamte ten waarborg strekken tegen versche dwaling.

Toen, nu omstreeks veertien jaar geleden, een nieuwe staatkundige toestand, gevest op de beginselen van regt voor allen en medewerking aller krachten tot de bevordering der maatschappelijke belangen, werd in 't leven geroepen, en een eind zou maken aan de regering der weinigen en aan het stelsel van gunstbetoon, was eene vaste en krachtige hand onmisbaar geworden om werkelijkheid te geven aan wat anders niet dan eene doode letter gebleven ware. De beginselen van redelijkheid en regtvaardigheid tot grondwet te verheffen van een volk, was eene schoone en in dezen ook wèl volvoerde taak, maar ingenomenheid met die beginselen alléén nog onvoldoende om hunne heerschappij in het werkelijke leven te verzekeren. Daartoe behoorde groote bekwaamheid, kracht en moed. Bekwaamheid om hunne toepassing zóó te regelen, dat zij niet met den luim van het oogenblik voorbij konden gaan, maar de onwrikbare pijlers bleven op welke het staatsgebouw werd opgetrokken. Kracht om de scherpe tegenkanting te overwinnen, die de invoering van al wat nieuw is, ook van het allerbeste, steeds ondervindt. Moed eindelijk om de vooroordeelen,

het eigenbelang, de gekrenkte ijdelheden, al die dwalingen en ondeugden in één woord, onder de oogen te zien, die den nooit geheel volstreden strijd met het regt en met de gezonde rede plegen te voeren, maar nergens heviger dan waar ze de magt zich zien ontglippen, en waar ze beginnen te wanhopen aan de instandhouding van wat tot dusver ze had gekoesterd en gevleid.

Het ministerie, 't welk onmiddellijk na de invoering onzer nieuwe grondwet tot hare eigenlijke invoering geropen werd, bezat vele uitstekende eigenschappen, die in gewone tijden het welligt tot een voortreffelijk bewind hadden gemaakt, maar juist niet die welke thans de meest noodige waren. Wel bij magte om met het reeds bestaande te regeren, verstond het de moeilijke en meer dan gewone talenten eischende kunst echter niet om het nieuwe te organiseren en op duurzame grondslagen te vestigen. Het bezat daartoe te weinig kracht, omdat het niet in staat was geweest het volle, thans vooral onmisbare vertrouwen der volksvertegenwoordiging en der natie te winnen. En het had den moed niet om overal waar het noodig was aan dwaling en vooroordeel het hoofd te bieden: het meende, door beiden te ontzien, in vele opzigten beter het voorgestelde doel te kunnen bereiken. Blijkbaar ten onregte! Alleen de strijd met ongedekten hoofde, alleen onwrikbare volharding zonder inschikkelijkheid van welken aard ook, was hier het middel om te breken wat niet buigen wilde, en daartoe was krachtiger vuist en minder bedeesde houding noodig. Het ministerie viel, niet door gemis aan de gewone bekwaamheden die in eene regering worden vereischt, maar door gebrek aan die eigenschappen, zonder welke niemand als hervormer optreden en eene hervorming tot stand brengen kan.

Het ministerie Thorbecke werd geroepen om die moeilijke en door uitstel nog bezwaarlijker geworden taak over te nemen. Was alles wat het onder medewerking van de vertegenwoordiging heeft tot stand gebragt, volmaakt en onverbeterlijk? Welk menschenwerk was het ooit? Heeft het alles tot stand gebragt wat in zijne roeping lag? Het werd plotseling in zijne werkzaamheden gestuit. Talrijk zijn dan ook de grootere wetten niet, welke dit bewind aan Nederland schenken mogt, en voor verbetering blijven de gegevene, als altijd, vatbaar; de voortzetting echter van den arbeid werd, als de latere wijziging van het verrigte, aan dit kabinet onmogelijk gemaakt.

Wat intusschen geleverd werd droeg in alle opzigten den stempel van den onversaagd hervormenden geest in den zin onzer nieuwe instellingen, die de regering en de vertegenwoordiging gedurende dit tijdsverloop bezielde; en wat door de regering zelve in het inwendig bestuur werd verrigt, strekte welligt nog meer om die instellingen vasten voet te geven op den vaderlandschen bodem en ze wortel te doen schieten in den geest onzer natie. Het onwaardig gunstbetoon waarvan alleen de middelmatigheden gedurende lange jaren het voordeel hadden genoten en de bekwaamsten en treflijksten het slagtoffer waren geweest, hield op en maakte plaats voor een stelsel van billijkheid en regtvaardigheid. Het plaatselijk als het persoonlijk belang werd ondergeschikt aan het algemeene. In het gansche binnenlandsche bestuur begon allerwege de geest van ordelijkheid en klaarheid door te stralen, die uitging uit het middenpunt van het beheer. De kleine, maar dikwerf zoo verderfelijke ijdelheden van rang, stand en beroep werden gefnuikt. Op het onderscheid van godsdienst werd niet meer gelet; aan alle staatsburgers daarentegen het volle gelijke regt verzekerd, 't welk door de grondwet hun was toegekend. De kerk bleef beschermd door, maar werd ook onderworpen aan den staat; de kerk verdween uit het Nederlandsche staatsregt om voor de verschillende kerkgenootschappen plaats te maken. De vrijheid en de gelijkheid in één woord, waren in die mate allerwege gewaarborgd, die binnen het bereik lag van het bestuur, terwijl het krachtig gehandhaafd koninklijk gezag boven alle aanranding van ongrondwettige verlangens bleef gesteld.

Geen wonder intusschen dat die veranderingen en hervormingen eene hevige ontevredenheid wekten onder degenen die belang hadden bij het voortbestaan der oude misbruiken. Aan hen sloten de voorstanders van eene kleine, maar toen ter tijd niet van invloed ontbloote partij zich aan, die, geboren uit reaktie tegen de doldriftige ongodsdienstigheid van vroeger dagen en uit weêrzin mede tegen de ietwat laauwe vroomheid der tegenwoordige, eene soort van goddelijken staat in de wolken bouwden om dien ter gelegener ure op het onheilig Nederland te doen afdalen. Met de anders door hen bestreden kerkelijken, vertoornd over de gevoelige verzwakking hunner aloude magt, begonnen ze thans gemeene zaak te maken en zich te beijveren de regering nog meer in verdenking te brengen bij de vele kortzigtigen, die, het doel van het nieuwe

staatsbeleid - eenheid van volk en land bij volledige vrijheid der enkele burgers, - miskennend, niet dan kleingeestige heerschzucht bij het kabinet en zijn eminent hoofd onderstelden. De hoogmoed van den een, de ijdelheid van den ander, de vadsigheid van dezen, de eigendunk van genen, de droomerijen van sommigen, de heerschzuchtigheid van velen, al die ondeugden en dwalingen vereenden zich, schoon gedreven door de meest uiteenloopende beweegredenen, tot een in den beginne weinig beduidend, maar later magtig bondgenootschap tegen het hervormende bewind. Toch waren ze magteloos gebleven tegenover de onweêrstaanbare zedelijke kracht, welke het ministerie in zich droeg en voor 't grootste gedeelte aan zijne strenge konstitutionele beginselen ontleende, zoolang de strijd niet op een bepaald vereenigingspunt gerigt en de meerderheid der natie op eene of andere wijze daarin betrokken kon worden. Tot groot nadeel van het land werd dat vereenigingspunt maar al te spoedig gevonden. Onder de wigtigste en schoonste voorschriften der nieuwe grondwet behoorde ook de volkomen gelijkstelling aller godsdienstige gezindheden voor de wet; en indien zich dat voorschrift tot een abstrakten regel bepaald hadde, een ieder zou het hebben toegejuicht. Maar nu wenschten ook de Nederlandsche katholieken van dien regel gebruik te maken, en dezelfde vrijheid als de protestanten bij de organisatie hunner inwendige kerkelijke belangen te genieten, - een eisch waartegen uit den aard der zaak door geene konstitutionele regering eenig redelijk bezwaar kon worden ingebragt. De tartende en uitdagende houding intusschen, welke sommige woordvoerders der ultramontaansch-gezinde katholieken in den laatsten tijd tegenover hunne protestantsche medeburgers hadden aangenomen, de wijze vooral waarop zij de schoonste en roemrijkste herinneringen des vaderlands beschimpten, gevoegd bij een voor 't minst zeer onhandig, in denzelfden toon gesteld manifest van den Heiligen Stoel tegen het kettersche Nederland, bragten alle hartstogten in beweging, zoowel op het gebied van de kerk als op dat van den staat. Met geregte verontwaardiging werd de uitdaging ontvangen, maar tevens overviel plotseling eene kinderachtige jezuïtenvrees het meerendeel der protestantsche ingezetenen: men dacht zich eensklaps eene eeuw of drie terug en zag met ontzetting den bloedraad van Alva en de brandstapels van Filips van Spanje herrijzen, waar niets anders beoogd werd en ook met

geene mogelijkheid iets anders beoogd kon worden dan eene hoogst onschuldige regeling van zuiver kerkelijke belangen, die uitsluitend voor de katholieke gemeenten zelve en voor hare bestuurders en leden van eenig gevolg kon zijn en de protestantsche bevolking op geenerlei wijze deren kon. Van dien staat der gemoederen maakten inmiddels de ontevredenen een gretig gebruik, en door allerlei uitstrooisels en opruijende geschriften wisten zij het stroovuur aan te blazen, totdat het ten laatste oversloeg in een gloed die heel het land in vlam kwam zetten. En gelijk ze gebruik maakten van eene zwakheid der natie, zoo misbruikten ze tevens eene harer schoonste deugden: hare gehechtheid aan het grondwettig koningschap en hare verknochtheid aan het roemruchtig stamhuis van Oranje. Het door hen uitgedacht verzinsel, als zou het hoofd van het kabinet inbreuk pogen te maken op het vorstelijk gezag en zich willen toeëigenen wat tot de onaantastbare regten behoorde der kroon, - een verzinsel dat voor onnadenkenden een schijn van waarheid aan enkele onvoorzigtigheden van al te ijverige ministeriëlen ontleende, - vond mede gereeden ingang bij velen; en ter goeder trouw begon menigeen te gelooven, dat inderdaad de koninklijke magt in gevaar verkeerde, terwijl toch, gelijk eene latere en duur gekochte ondervinding wel bewezen heeft, juist dit bewind meer dan eenig ander geschikt was en zich beijverde om de regten en de waardigheid der kroon tegen alle aanranding niet alleen, maar ook tegen alle verdenking te beveiligen. Zoo werkten dan beide beweeggronden, haat tegen de katholieken en liefde voor het koningschap, tot blinden hartstogt aangeblazen, zamen, om het liberale ministerie den voet te helpen ligten; en terwijl de volksvertegenwoordiging een votum van vertrouwen aan de bewindslieden verleende, rigtte het volk smeekschriften tot het Hoofd van den Staat, waarin schijnbaar op bescherming tegen de gevreesde bisschoppen, in waarheid echter op de verwijdering zijner meest getrouwe raadsmannen werd aangedrongen. De woorden ter gelegenheid van het bezoek des Konings in de hoofdstad wederzijds gesproken, en waaruit bleck dat de bewindslieden het vertrouwen der kroon niet meer genoten, gaven den laatsten - uitgaande van het juist beginsel, dat de ministers behooren te wijken zoodra het Hoofd van den Staat een anderen raad dan den hunnen wenscht in te winnen, - aanleiding om eerbiediglijk hun ontslag te verzoe-

ken. Het werd hun verleend. Een jubelkreet ging door het land, als ware men van eene ondragelijke dwingelandij verlost geworden. Hoe spoedig zou die juichtoon niet verstommen zoodra slechts de roes voorbij was en de nuchtere werkelijkheid weder kwam opdoemen voor het onbeneveld oog! Men had gewaand een tweeden Alva te verjagen: men zou alras ervaren dat de Richelieu der konstitutionele vrijheid was heengegaan, geweken voor de dwalingen van het oogenblik liever dan voor de heilige eischen van zijnen pligt.

Van dit oogenblik dagteekent het ontstaan dier politiek, wier lotgevallen we nog eenmaal, hoe vlugtig dan ook, in herinnering hebben te brengen. Een zonderling schouwspel komt voor verscheidene jaren zich hier aan het oog van den geschiedvorscher vertoonen. Deels bedroevend, deels echter ook wel geschikt om den voorstander der konstitutionele beginselen met moed en vertrouwen te bezielen. Een orde- en vrijheidlievend, rond en eerlijk volk de speelbal jaren lang van eene steeds vermomde reaktie. Een bestuur onophoudelijk overgaande van de eene zwakke hand in de andere. Eene vertegenwoordiging die doorgaans evenmin weet te steunen wat haar 't betere dunkt, als af te breken wat haar verderfelijk schijnt. Beide bewind en vertegenwoordiging angstig steeds luisterend naar de bevelen door de volksluim van het oogenblik hun voorgeschreven, of naar de eischen door persoonlijke en plaatselijke belangen hun gesteld, en toch geen van beide bij magte, voortdurend daaraan te gehoorzamen en te voldoen. De staatkunde in 't eind tot bloote rekenkunst teruggebragt, tot eene spekulatie op de zelfzucht der enkelen, op de hartstogten en ondeugden der menschen. En toch nog met dat al, schoon lang ongemerkt, het gansche staats-organisme, voor zoover het zich nog bleef ontwikkelen, steeds voortbewogen door dienzelfden geest waarmede het eenmaal was bezield en tegen welken de reaktie vruchteloos al hare kunstgrepen uitputte, den geest van vrijheid en vooruitgang, krachtig vertegenwoordigd door hen, dien de reaktie gewaand had te kunnen vernietigen, maar die te vaster voet bleven winnen op Nederlandschen grond naarmate ze kalmer en waardiger, bewust van hun goed regt en van de redelijkheid hunner beginselen, de hatelijke verguizing bleven verduren waarmede de schijnbaar zegevierende tegenpartij hen overlaadde. De nadere bijzonderheden van deze worsteling tusschen het onverholen konstitutionalisme en de

verborgen reaktie, tusschen de politiek van beginselen en de staatskunst der beginselloosheid, tusschen het ware patriotisme, in één woord, en de kleingeestige zelfzucht, maken het hoofdvoorwerp uit van onze volgende beschouwingen.

Het vaderland was in nood, het vaderland moest gered worden. Dreigende gevaren zweefden de welgezinde burgers boven het hoofd: de roode republiek van den eenen kant, de inquisitie van den anderen. Een ministerie van Hall-Donker-van Reenen zou zich belasten met de moeilijke taak om die vreeselijke gevaren te keer te gaan. Het koninklijk gezag moest hersteld, de komst der gevreesde bisschoppen verhinderd worden. Eerst wanneer dit tweeërlei doel zou zijn bereikt, mogt het goede, zoo hevig geschokte en verontruste Nederland weêr vrijelijk ademhalen en was de terugkeer te voorzien van de goede dagen van ouds.

Geloofde nog iemand aan dezen en dergelijken onzin, nadat de reaktie haren slag had geslagen en voor 't oogenblik althans de overwinning scheen behaald te hebben? Sommige keuzen ter gelegenheid van de nieuwe verkiezingen na de ontbinding der tweede kamer, althans de gronden op welke zij heetten te geschieden, mogten de vraag bevestigend schijnen te beantwoorden; maar niets geeft ons regt te vermoeden, dat de nieuw verkozen vertegenwoordiging of ook het ministerie zelf tot dergelijke dwaasheden verviel. Integendeel, zoodra was het kabinet niet opgetreden in de kamer, of de gansche aanleiding tot zijne komst scheen vergeten. Men diende een wetjen in, dat strekken moest om den schadelijken invloed van het ultramontanisme in Nederland te weren, inderdaad echter, en met reden, vooral nadat het op allerlei wijzen was geamendeerd, niet het geringste in den bestaanden, regtmatigen toestand veranderde. En daarbij bleef de zaak rusten. De bisschoppen kwamen en organiseerden hunne kerken zooals zij gedaan zouden hebben wanneer het ministerie Thorbecke aan het bewind ware gebleven. Ook werd er veel gesproken van de regten en de waardigheid der kroon; maar niets werd er gedaan, en niets kon er trouwens ook gedaan worden om ze te vermeerderen. Verre van dien zelfs: de inmenging van den koninklijken naam in de beraadslagin-

gen, - die verderfelijke kunstgreep, die naderhand nog zoo dikwijls, en steeds met even nadeelig gevolg, zou worden gebezigd, - was wel geschikt om de waardigheid van het koningschap te verkleinen, geenszins om ze te verhoogen; en terwijl vroeger het regeringsgezag door vastheid van stelsel en beginsel en door openheid van bedoelingen en handelingen zich allerwege wist te doen eerbiedigen, stond er nu een bewind aan het roer van staat, dat niet wilde wat het te willen geroepen was en niet kon en niet durfde wat door zijne aanhangers werd gewenscht.

Wat was er dan, behalve deze verzwakking van de magt der regering, eigenlijk in den stand van zaken veranderd? Meer inderdaad dan oppervlakkig schijnen mogt. De ijzeren hand die een tijd lang op de schouders der onwilligen en ongehoorzamen had gedrukt, was niet alleen ter zijde geschoven, maar ook de hervormende, in alles ingrijpende, geen misbruiken of onordelijkheden duldende geest, op wiens dikwerf onzachte wenken het gansche raderwerk van het bestuur gedurende dat tijdsverloop zich bewogen had, was geweerd uit de raadkamer van het gezag; de oude misbruiken, de oude sleur, het oude gunstbetoon hadden nogmaals vrijer spel verkregen; het oligarchischreaktionair element, schoon voor 't oog der wereld nog door de heerschende grondwet en hare onversaagde verdedigers bedwongen, begon heimelijk zijnen invloed te heroveren en weêr door te dringen in de verschillende takken van het bestuur. Ook in het werk der wetgeving was de verandering spoedig merkbaar. Geen onverzettelijkheid meer van beginsel, geen doortastende maatregelen, geen trouw aan het stelsel waarvan men uitging en waardoor alleen bereikt kon worden wat men zich voorstelde, maar een schikken en plooijen naar de wenschen en eischen der enkelen, waardoor niets wezenlijks werd bereikt en dan ook niemand voldaan. En zoo er hier en daar iets tot stand werd gebragt, het geschiedde meerendeels door den invloed juist van hen, die, ter kwader ure verwijderd uit het bewind, nog steeds eene onmiskenbare magt in de vertegenwoordiging bleven behouden, - de zoogenaamd tegenovergestelde rigting, eene rigting welke men, op de wijze waarschijnlijk waarop kinderen zich in donker pogen te bemoedigen, ook wel met den naam van de versletene geliefde te bestempelen.

Dat vooral dit laatste weinig aan die reaktionairen behaagde, die de volkomen vernietiging van het liberalisme hadden ge-

wenscht, kan ons wel niet bevreemden. Maar uit den aard der zaak vonden zij ook nog andere redenen van ontevredenheid. Zij hadden op eene algeheele omwenteling, niet op eene bloote wijziging in het bestuur gehoopt; zij hadden de opheffing van die instellingen gewenscht, die de ongestoorde en ordelijke zamenwerking van alle krachten tot het gemeenschappelijk staatsdoel mogelijk maakten en gelijke vrijheden en regten waarborgden aan alle staatsburgers zonder onderscheid; zij hadden gemeend, dat de kerk, - de protestantsche wel te verstaan, - hare vroegere magt in den lande zou heroverd hebben; zij hadden gewild, dat een gevoelige slag aan het katholicisme in Nederland ware toegebragt, - alles opdat zij zelve heerschen en als voorregt genieten mogten wat thans onvervreembaar erfdeel van alle Nederlandsche burgers bleef. Daarvoor hadden ze gearbeid, gezwoegd en geïntrigeerd, de menigte opgeruid, den geëerbiedigden persoon des Konings met onwaardige vleijerijen overstelpt en met misleidingen hem omringd. En thans zagen ze in hunne schoonste verwachtingen zoo deerlijk zich bedrogen, omdat de regering, door hunne bemoeijingen in 't leven geroepen, hunne belangen deels niet durfde, deels ook niet wilde bevorderlijk zijn.

Welnu, eene nieuwe poging gewaagd, nog eenmaal de proef genomen op de verdwaasdheid der natie, nog eenmaal het vuurtjen opgerakeld, waarvan welligt nog hier en daar de laatste vonken smeulden! Eene gelegenheid was alras weder gevonden. De noodzakelijk geworden en door de grondwet voorgeschreven regeling van het onderwijs kwam ongeroepen die gelegenheid aanbieden. Wederom was de godsdienst het voorwendsel waarvan de reaktie zich bediende en het masker tevens waarachter ze zich verschool. Het grondwettig beginsel, eerbiediging van elks godsdienstige begrippen, moest noodwendig ook bij het openbaar onderwijs tot gelding komen en had daarbij ook sinds eene reeks van jaren in beginsel reeds gegolden. Niettemin werd de toepassing van dat beginsel in de thans voorgedragen wet, de aanleiding tot eene nieuwe beweging. Het bondgenootschap tusschen de zich noemende anti-revolutionairen en de zoogenaamd liberaal-kerkelijken werd hernieuwd; en, geloovig of niet, ook de oligarchen van allerlei slag stemden in met den door genen aangeheven noodkreet, alsof de godsdienst in gevaar was, nu van het openbaar onderwijs alle leerstellig onderrigt in het godsdienstige bleef uitgesloten. En ook nu weder werd met een

beroep op de deels min roemrijke, deels geheel verkeerd begrepen antecedenten van het huis van Oranje, de persoon des Konings in de zaak betrokken; bescherming van het dogmatisch protestantisme tegenover andere gezindheden werd ook nu in meer of min verbloemde termen van hem geëischt, wiens schoone roeping het was, ook in het godsdienstige de regten aller burgers te handhaven, en wiens edelste voorzaat die roeping reeds begrepen had toen de wereld nog van geen regt en van geene verdraagzaamheid weten wilde. Ja zelfs men ontzag zich niet, in 't openbaar de onschendbaarheid des Vorsten aan te randen en hem gevoelens en bedoelingen toe te dichten, die naar den geest en de letter der grondwet hem als meineed zouden zijn toegerekend, terwijl dan ook door het meerendeel der kerkelijken en oligarchen niets minder dan eene verbreking dier grondwet, zij het dan ook voorloopig slechts op sommige punten, werd verlangd. Een oogenblik mogt het schijnen alsof aan hunne wenschen voldaan zou worden. Het ministerie, dat trouwens al lang zijne kracht en zijnen invloed verloren had, - zoo het die met zijn weifelend en dubbelzinnig karakter al ooit had bezeten, - trad af om voor een gemengd kabinet van anti-revolutionaire, oligarchische en protestantsch-kerkelijke elementen plaats te maken. In zoover scheen ook nu weder de reaktie haren slag goed te hebben waargenomen; en thans zelfs kon ze meenen, een wigtigen stap nader te zijn gekomen tot haar doel. Niet alleen toch dat het ministerie, 't welk openlijk ten minste nog vasthield aan de grondwettige beginselen, was verwijderd, maar ook de zamenstelling van het nieuwe gaf ruim vooruitzigt op eene verandering onzer staatsinstellingen in kerkelijk-reaktionairen geest. Van de naderende overwinning zoo goed als zeker, ging dan ook met blijden zin de omwentelingsfaktie hare naaste toekomst te gemoet.

Iets anders is het omwentelingsplannen te smeden en staatsaanslagen te beramen, iets anders ze uit te voeren. Gemakkelijk valt het te intrigeren in de binnenkameren en het volk in beweging te brengen door opruijende geschriften; maar te voldoen aan de opgewekte verwachtingen, is niet zoo ligt. Dat ondervond ook het ministerie Simons-van der Bruggen-Vrolik,

toen het door de volksvertegenwoordiging werd opgeëischt om rekenschap van zijne verschijning af te leggen. Hoe ook gedrongen, de ministers bleven het antwoord schuldig. Een antwoord kon ook niet gegeven worden, zoolang niet werd afgeweken van den wettigen weg; en dit laatste was onmogelijk, sinds duidelijk genoeg bleek, dat de gansche beweging wederom het werk van eene faktie was geweest en dat het Nederlandsche volk in 't minst niet gezind was dat werk te helpen voortzetten. De ministers beriepen zich op de bevelen des Konings, die het regeringsbeleid hun had opgedragen; maar, zoo onaantastbaar die bevelen ook op zich zelve waren, ze konden de verantwoordelijkheid voor de aanvaarding van het opgedragen ambt niet wegnemen; en het gedane beroep, inkonstitutioneel en voor de waardigheid van het koningschap verderfelijk als het op zich zelf reeds was, had dan ook voor de vertegenwoordiging niet de minste beteekenis. Ten einde raad en met zijne onmogelijke stelling en zonderlinge houding niet weinig verlegen, beweerde nu het ministerie, dat het gekomen was, niet om het zwaard te brengen maar den vrede, om de partijen te verzoenen, om een vergelijk tusschen de strijdige meeningen te treffen. Eene zoo holle verzekering kon, terwijl zij de omwentelingsgezinden vertoornde en terstond ze van het ministerie deed afvallen, niet anders dan den lachlust aller overigen wekken. Waar verzoening uit den aard der zaak logisch ondenkbaar moest zijn, omdat het hier een strijd van lijnregt tegengestelde, elkander uitsluitende begrippen gold, daar was het beweren alsof men nog naar dien steen der wijzen zocht en daarvoor het bestuur in handen had genomen, eene zoo merkbare mystifikatie, dat eene ernstige beraadslaging zoo goed als onmogelijk werd. Van den eenen kant regende het verwijten over de teleurgestelde verwachtingen, van den anderen spotternijen zonder tal. Een der ministers, de Heer Simons, bezweek er onder. De overigen bleven nog eene wijle zich staande houden, maar - bogen het hoofd voor datzelfde liberalisme dat zij kwamen bestrijden, en onderwierpen zich volkomen aan al wat de kamer wilde. Het grondwettig beginsel, eerbiediging van ieders godsdienstige gevoelens, - niet anders te bereiken dan door wering van alle leerstelligheid uit het openbaar onderwijs, - bleef volkomen gehandhaafd, en de eenige koncessie der liberalen bestond in de toevoeging van een onschuldig pleonasme in de wet, waardoor in 't wezen der zaak niet de minste verandering werd gebragt.

En gelijk hier, zoo ging het ook bij alle andere voorstellen en verrigtingen van het kabinet. Aan eigen beginselen, eigen stelsel viel niet meer te denken: men vroeg slechts wat de kamer verlangde, wat der kamer aangenaam en welgevallig kon zijn. De kamer schreef wetten voor; de regering voerde ze uit. En wie waren het nu weder in de kamer, van wien ook nu weêr de voortbewegende kracht uitging en door wien nog zooveel althans werd teregtgebragt als onder zulk een regeringsbeleid mogelijk mogt heeten? Immers niemand anders alweder dan die voorstanders van de ‘versletene’ rigting, wier bestuur eenmaal als een ramp voor het land was beschouwd geworden, en wier beginselen toch altijd en in alles onder toejuiching van de natie de eer der overwinning bleven wegdragen. Heftiger dan ooit klonken dan ook de verwenschingen door de revolutionaire faktie hun naar het hoofd geworpen, en ook nu ontbrak het van die zijde niet aan beschuldigingen als belaagden de konstitutionelen door de handhaving van hun invloed het gezag en de regten der kroon. Men vergat intusschen, en, gelijk wel van zelf spreekt, opzettelijk, dat de dienaren der kroon het grondwettig regt bezaten om de vertegenwoordiging te ontbinden en door nieuwe verkiezingen de natie zelve uitspraak te laten doen, maar dat de dienaren der kroon tot dergelijken maatregel niet durfden besluiten, gelijk zij voor 't overige er ook geen heil van konden verwachten, en liever nog hun weinig roemrijk bestaan door schikken en plooijen zochten te rekken dan zich aan eene zekere en openlijke nederlaag bloot te stellen. Doch ook alle inschikkelijkheid en alle andere beproefde middelen mogten hun niet baten. Of de heer van der Bruggen al door beleefdheid en welwillendheid de harten poogde te vermurwen, of de heer Vrolik al door een hoogen toon de vertegenwoordiging zocht te overstemmen, zonder daarom nog iets te kunnen doordrijven van wat hij wilde, een zoo magteloos, door geene partij meer gesteund ministerie kon op den duur de teugels van het bewind niet in handen houden zonder het land naar den afgrond der regeringloosheid te voeren en het eenhoofdig gezag tot een staat van volkomen onbeduidendheid terug te brengen. Het moest ten laatste wel inzien dat zijn optreden eene dwaasheid was geweest en dat zijn blijven erger kon worden dan dit. Hoe het zij, uit eigen beweging of gedwongen, het irenisch ministerie verdween. Maar zijn geest zou lang nog blijven heerschen in de regeringen die komen zouden, - de geest van

stelselloosheid en transaktie, werktuig van het reaktionair element, die ook de vorige had gekenmerkt en nog vele waardige vertegenwoordigers aan de groene tafel te wachten had.

De nogmaals mislukte poging der reaktionairen tot herovering der magt had inmiddels hare nuttige gevolgen niet gemist. De natie was meer dan ooit tot het bewustzijn gekomen dat zij door de omwentelingsgezinden was verschalkt, toen zij de kerkelijke vaan tegenover het liberalisme had helpen opsteken. De volstrekte onmogelijkheid om, op welke wijze dan ook, eene wezenlijke verandering in onze staatsinstellingen te bewerken, had overtuigend genoeg bewezen, dat de grondtoon onzer politiek de zuiver konstitutionele bleef en blijven moest, dat het volk geen anderen wilde en ook geen anderen kon aanstemmen. Toch was men met dat al nog niet terstond geneigd volkomen de begane dwaling te erkennen en geheel daarop terug te komen. Dat de liberale beginselen de heerschende waren gebleven, kon aan geen redelijke tegenspraak meer onderhevig zijn; maar dat zijne waardigste en trouwste vertegenwoordigers dan ook geroepen waren om het bewind weder in handen te nemen, dit kon nog zoo dadelijk niet worden toegegeven; en hoezeer ook eene gezonde logika tot die eenvoudige gevolgtrekking noopte, een heimelijke weêrzin, eene soort van vrees, de onwil ook om volledig onregt te bekennen, scheen voor 't oogenblik er nog van terug te houden. Nieuwe gelegenheid voor de reaktie, om wat ze door volksbewegingen niet had weten te bereiken, alligt in zekere mate door kabinetsintriges te verwerven! Een ministerie van fusie werd tot stand gebragt. De heeren van Tets, van Bosse en Rochussen aanvaardden het bewind. Liberalisme en reaktie waren dus beide vertegenwoordigd. Hoe die lijnregt strijdige begrippen te zamen den grondslag konden uitmaken van een regeringsbeleid, bleef een raadsel. Dan, men verlangde ook geen vast stelsel van regering meer; men oordeelde dat juist de vroegere vasthoudendheid aan regeringsbeginselen het liberalisme op den rand van het verderf hadden gebragt, en dat rekbaarheid en plooibaarheid daarentegen de waarborgen zouden uitmaken van zijn behoud. Daarom, zoo het nieuwe ministerie al niet uitbundig

werd toegejuicht, men nam er toch genoegen mede en begreep de uitkomsten der nieuwe proef om met de twee tegengestelde rigtingen tegelijk te regeren, voorshands lijdelijk te moeten afwachten.

Zwaar viel het intusschen aan de nieuw opgetreden bewindslieden, eene bepaling te geven van hunne eigene rigting, te verklaren wat zij wilden en niet wilden, aan de vertegenwoordiging duidelijk te maken, in welk karakter ze voor haar wenschten te verschijnen. Gedachtig evenwel aan de wijze spreuk van Mephisto, - dat een woord van goede dienst is waar de begrippen ontbreken, - gaven ze hun kabinet eenen naam: zij noemden het een gematigd-liberaal ministerie. De zaak werd daarmede nog onduidelijker, zoolang ten minste niet bleek, dat het gematigd liberalisme van andere beginselen uitging en andere doeleinden voor oogen had dan het liberalisme kortweg, en zoolang niet was verklaard wat men dan wel onder een onmatig liberalisme verstond. Niettemin de voorstanders van het ministerie lieten de titulatuur zich welgevallen: sommige liberalen die, schoon ten onregte na de ondervinding der laatste jaren, nog een terugkeer tot de onverholen reaktie duchtten, indien ze op eenigerlei wijze het ministerie bemoeilijkten, en vele reaktionairen die zeer wel begrepen dat juist die onderscheiding tusschen de liberalen onderling de heerlijkste gelegenheid aanbood èn tot verdeeling en dus verzwakking van dezen, èn tot heimelijke bevordering hunner eigene partijbelangen. Wat openlijk en op eenmaal door een eigenlijk gezegd reaktionair ministerie niet meer te bereiken viel, kon op den langen weg en bedektelijk toch verkregen worden door een fusionistisch kabinet, 't welk met de eene hand terugnam wat het met de andere gaf, en tevens - uit den aard van zijne zamenstelling en van zijn onbestemd karakter - voor allerlei geleidelijke wijzigingen vatbaar bleef.

In de praktijk verging het met dat al ook wederom dit ministerie zoo als het de beide vorige kabinetten vergaan was: het regeerde meer in naam dan metterdaad. De wezenlijke, aan hunne beginselen, hunne banier en hun eminent hoofd nog getrouwe liberalen bleven de voortstuwende en regelende kracht in de meeste zaken van wetgeving en bestuur. Te meer nu, sinds het gouvernement zelf bij hen een deel van zijnen naam en eene baan voor zijne vlag was komen leenen, en door zijne eigene handelingen klaar genoeg bewees eigenlijk niets anders

te willen dan zij, doch zonder de zedelijke kracht en den moed die alleen uit vastheid van beginsel geput kunnen worden, - zonder die bekwaamheid ook die het hoofd der liberalen steeds bleef kenmerken en die zijne hulp in het regeringswerk bijkans even bezwarend maakte voor het gouvernement als zijne tegenkanting het moest bemoeilijken.

Ook van dit bewind was inmiddels de val weder spoedig nabij. Met reden drong sinds geruimen tijd onze nijvere natie op de verbetering harer middelen van verkeer, op eene geschikte spoorwegverbinding van Nederland met de naburige rijken. Het ministerie Thorbecke, schoon gedurende den korten tijd van zijn beheer te veel nog met de regeling van andere belangen bezig gehouden en door finantiële bezwaren verhinderd om toen reeds eene krachtige hand aan het werk te slaan, - was evenwel ook reeds ernstig op deze gewigtige zaak bedacht geweest; maar de tijd tot de uitvoering zijner meer of min tot rijpheid gekomen plannen had ontbroken. Het ministerie Simons-van der Bruggen, de billijke eischen der natie kennend, had, deels ook om andere lastige kwestiën te ontwijken, haar een trotsch maar onuitvoerlijk ontwerp voorge houden. Het ministerie van Tets-Rochussen-van Bosse droeg eene nieuwe wet op de spoorweg-koncessiën voor. De meërderheid der tweede kamer schonk hare goedkeuring aan het ontwerp; die der eerste weigerde ze. Plaatselijke belangen, uitsluitend door het meerendeel der vertegenwoordigers voorgestaan, hadden die goedkeuring bewerkt; plaatselijke belangen bewerkten de afkeuring. Tot een beroep op het volk zag het ministerie zich niet in staat: het trad eenvoudig af, overwonnen in den harden kamp met die bijzondere belangen welke men gewoon was geworden als middelen tot het aanwerven van meerderheden te beschouwen, in plaats van ze ondergeschikt te maken aan het algemeen belang van den staat, en die zich dan ook onmiddellijk tegen dengene keerden, die ze als bondgenooten had ingeroepen, zoodra 't hem niet meer gelukken mogt, bij voortduring ze te winnen.

De exploitatie van die afzonderlijke belangen op groote schaal werd thans, na de aftreding van dit ministerie, de heerschende rigting in onze staatkunde. Wat nog meer of min onbewust onder de vorige ministeriën was geschied, werd thans de weldoordachte leefregel der regerings-politiek; het parasitisme in den vollen zin des woords, en zoo als het eenmaal in die da-

gen op niet ligt te vergeten wijze is gekenschetst, werd verheven tot regeringsbeleid. De heer van Hall trad op als hoofd van een nieuw kabinet.

De geschiedenis van het laatste ministerie van Hall is leerzaam, doch kort. Zij lost zich geheel op in de omschrijving van het ééne zoo evengenoemde woord: het parasitisme als regeringsbeginsel.

De heer van Hall, na in de tweede kamer het subsidiëren van spoorwegen veel te bezwarend voor de schatkist geoordeeld te hebben, kwam als minister eene wet indienen tot den aanleg van spoorwegen ten koste van den staat. De beraadslaging over die wet was, eenmaal het beginsel toegegeven, vrij gemakkelijk geworden; zij diende grootendeels slechts voor den vorm; de aanneming kon naauw twijfelachtig zijn. Want de wet van den heer van Hall voldeed aan de groote meerderheid der bijzondere lokale belangen, en de vertegenwoordigers waagden, behoudens enkele uitzonderingen, niet hunne stem te weigeren waar in de toevallige maar dringende eischen hunner kiezers werd voorzien. Of het staatsbelang in 't algemeen er door bevorderd werd, of de voorgedragen wet niet de deur openzette ook voor allerlei nieuwe stemberekeningen in het vervolg, kon, bij den zedelijken toestand waarin regering en vertegenwoordiging, waarin onze geheele politiek verkeerde, de vraag niet meer zijn. De uitkomst bewees dan ook, dat de heer van Hall bij 't tellen zijner stemmen zich niet verrekend had. Evenzoo ging het bij zijne begrooting. Hoe ook de regering was aangevallen, welke votums van wantrouwen de kamer ook tegen haar had uitgesproken, welke verwijten ook van alle zijden den heer van Hall naar het hoofd waren geworpen, zijne begrooting ging toch door, zijne politieke rekenkunde bleef zegevieren. De reaktie mogt zich nu toch beroemen, haar groote doel, - de slooping van het konstitutionalisme, - wezenlijk eene schrede te zijn genaderd. Den openlijken strijd had ze wel is waar moeten opgeven, haar naam zelfs had ze afgelegd, hare banier tot beter dagen opgerold; maar daarentegen was haar de schoonste gelegenheid geworden om langzaam maar zeker, onder de vormen zelve van

het liberalisme, te verkrijgen wat zij beoogde. Het verzwakken der liberale partij door ze onderling te verdeelen gelukte hoe langs hoe beter: een der oudste en te voren meest ijverige liberalen, de heer van Heemstra, een der beroemde negen, diende met den heer Rochussen in het kabinet van Hall; en wederom waren er kamerleden, die tot dusver onwankelbare trouw aan de liberale rigting hadden betoond, zoo niet ten eenemale van haar afgevallen, dan toch voor 't minst twijfelachtig geworden. De konstitutionele instellingen zelve liepen meer en meer gevaar, bij het eindeloos weifelen en wankelen van de vertegenwoordiging, bij haar oppositiemaken zonder standvastigheid, in minachting te komen bij de natie; en langzamerhand schenen ze den weg van de aloude Spaansche konstitutiën te zullen gaan, die alleen daarom zoo gemakkelijk door een Filips II konden worden opgeruimd, omdat zij zelve hare waardigheid en hare beteekenis vóór lang reeds hadden prijs gegeven. Het binnenlandsch bestuur eindelijk werd door de dikwerf kleingeestige, maar bij de zwakheid der regering zeer natuurlijke bemoeijingen der kamer voortaan meer belemmerd dan gebaat, terwijl de hand die het leidde zoo min in staat was het regeringsgezag te beschermen waar het behoorde, als op geschikte wijze ten uitvoer te leggen wat er nog goeds door de kamer werd voorgesteld en verlangd. Zoo kon, indien deze toestand slechts lang genoeg bleef voortduren, eenmaal de dag worden geboren waarop de staatsinrigting zelve als de oorzaak van dat een en ander mogt worden voorgesteld, en de natie, haar moede, slechts mogt uitzien naar een man, die het regeringsgezag van de voortaan niet dan belemmerende vormen zou weten te ontslaan. Dat ook het omgekeerde kon geschieden, dat het volk eindelijk mogt leeren inzien, hoe het juist de regering zelve en haar stelsel van stelselloosheid en politieke rekenkunst was die den toestand van demoralisatie hadden te weeg gebragt, zoodat het verlangen naar een krachtig maar tevens waardig en streng konstitutioneel bestuur wederom bij de natie mogt worden opgewekt, dit scheen de reaktie niet te bevroeden, althans niet te vreezen. Ook nu, als vroeger, door zelf begoocheling verblind, zette ze met ijver en vertrouwen haar ondermijningsarbeid voort, in de volle overtuiging dat de dag van heden slechts het begin was van den terugkeer tot de dagen van ouds, tot de gelukkige dagen van willekeur, bevoorregting en gunstbetoon.

Onzacht werd ze wakker geschud uit dien zoeten droom, toen eensklaps de heer van Hall zonder eenige blijkbare aanleiding en even geheimzinnig als hij gekomen was, voor goed van het staatstooneel verdween. Met zijne rekenkunstige talenten ging ook de hoop verloren welke de reaktie onder zijn bestuur nog gekoesterd had. Want schoon het hem persoonlijk gelukt was de weêrstrevende stemmen voor de parasitische politiek te winnen, nog was de magt en het aanzien der vertegenwoordiging niet zoo zeer gedaald dat eene meer middelmatige bekwaamheid ze aan die staatkunst kon blijven dienstbaar maken, en nog zetelde er die kleiner geworden maar daarom nog geenszins ontmoedigde partij, die, voorgegaan door haar nog altijd krachtig hoofd, de zuiver konstitutionele beginselen en de begrippen eener eerlijke politiek tegen alle heimelijke lagen en tegen elke openbare aanranding bleef handhaven. Niettemin begon de reaktie weêr eenigen verschen moed te scheppen en voelde zij hare hoop weêr eenigzins verlevendigen, toen het overleden ministerie van Hall, na tot spot van Neêrland's volk een tijd lang hoofdeloos te hebben rondgewaard, op nieuw teekenen van leven begon te vertoonen bij de optreding des heeren (baron) van Zuylen, - den bondgenoot zoo men meende der liberalen, - naast den trouwen dienaar en beschermeling van den heer van Hall, en mitsdien tegenover zijne geheele vroegere partij. Die optreding intusschen en beider kortstondig bestuur werden, gelijk wij thans nog met een woord te herinneren hebben, juist het middel om der natie de oogen te openen voor den afgrond dien ze steeds nader kwam, en den terugkeer tot de wezenlijke monarchaalkonstitutionele beginselen onvermijdelijk te maken.

De optreding van den heer van Zuylen nevens den heer van Heemstra tegenover de partij wier ijverige bondgenoot hij, onder de krachtigste verzekeringen van de eerlijkheid en openheid zijner politiek, nog kort geleden zich betuigd en betoond had, wekte eene algemeene verbazing. Die verbazing klom ten top toen de heer van Zuylen in de tweede kamer met een programma verscheen, waarin hij, roemdragend op zijnen afval, zijne oude vrienden met de meest onbillijke en meest

ongegronde verwijten overlaadde, ze voor twistzoekers, onpraktische theoristen en lastige doktrinairen uitmaakte, en met kracht van redenen hunne volslagen onbruikbaarheid voor alle regeringsbeleid zocht te betoogen. Wel mogt de reaktie op nieuw een juichtoon aanheffen nu ze een harer heftigste bestrijders dus openlijk hare belangen behartigen en hare liefste wenschen, - de nederlaag dier gehate en zoo gevreesde liberalen, - bevorderen zag. Dan, we zouden haast betwijfelen of ze 't wel van ganscher harte deed, of ze zelve wel groot vertrouwen in de krachten van haren nieuwen voorvechter stelde, of ze niet terstond reeds moest inzien dat de onbesuisdheid, met welke hij het strijdperk binnenrende, en de onhandelbare wapenen waarvan hij zich bediende, toen hij, met de banier der vrijheid in de ééne hand en het zwaard der autokratie in de andere, den kamp der stelsellloosheid tegen de politiek van beginselen waagde te bestaan, al zeer geringe waarborgen voor eene wezenlijke overwinning konden opleveren. Wel was de geest des heeren van Hall in zijnen jonger gevaren, maar de discipel miste de handigheid van den meester. Nog duidelijker bleek dit uit zijne latere verrigtingen, die veilig, zonder vrees voor overdrijving, eene reeks van onhandigheden genoemd kunnen worden. De beruchte depêche-circulaire, zonder eenige de minste aanleiding tot onze buitenlandsche diplomaten gerigt, zette de kroon op het werk: de betuigingen van liberalisme in de binnenlandsche politiek, waarmede de heer van Zuylen nog dezen en genen gepaaid had, werden zoo goed als teruggenomen; de meer liberale beginselen van zijnen ambtgenoot, den heer Loudon, op koloniaal terrein, niet onduidelijk veroordeeld. De heer van Zuylen had daarmede zijne stelling in het ministerie onmogelijk gemaakt; zijne eigene ambtgenooten moesten op zijne aftreding aandringen, en spoedig volgde deze dan ook. Nooit welligt heeft iemand zich vlugger en handiger van het leven beroofd dan deze politieke zelfmoordenaar; al zijne wapenen had hij als met opzet tegen zich zelven gekeerd; hij had zich reeds den doodsteek gegeven nog eer de hand des vijands was opgeheven om hem te verslaan.

Dat het ministerie van Heemstra na den val des heeren van Zuylen niet lang meer zou kunnen regeren, begreep een ieder. Of liever, het regeerde reeds niet meer dan in naam. Dezelfde stelsellloosheid, die sinds jaren onze algemeene staatkunde had gekenmerkt, was ten laatste ook allerwege doorgedrongen in

het binnenlandsch bestuur: overgelaten aan de willekeur van ambtenaren miste het alle eenheid en gezag, en de ministeriële verantwoordelijkheid, de meest hechte waarborg voor de magt der kroon, scheen een ijle klank te zijn geworden. Beloften aan de vertegenwoordiging gedaan werden niet gehouden, beraamde maatregelen niet uitgevoerd, voorregten daarentegen geschonken ten koste van de algemeene belangen, - alles ten gevolge niet van opzettelijk en vooraf berekend wanbestuur, maar van die ongeloofelijke zwakheid, die al de vorige regeringen eigen was geweest, maar geene in zoo hooge mate als juist deze. Algemeen was dan ook de ontevredenheid in den lande, en zelfs de reaktie vond geen heil in den toestand dien ze in 't leven had geroepen, sinds toch deze onvermijdelijk moest terugvoeren naar datgene wat ze 't meest van alles duchtte, - naar het weder optreden van een onvervalscht-liberaal kabinet onder de leiding van het eminente hoofd der konstitutionele partij. Immers dat daarheen alles begon te strekken en dat de onbeduidendheid der bestaande regering het slechts bevorderde, kon sinds lang reeds niemand zich meer ontveinzen. En slechts weinigen ook die het nu zelven niet wenschten. Eindelijk toch had men leeren inzien wat vóór jaren reeds herhaaldelijk was gezegd, maar wat toen nog aan onberaden partijgeest werd toegeschreven: dat alle pogingen om te regeren met de konstitutionele beginselen zonder de meest uitstekende vertegenwoordigers dier beginselen ijdel moesten blijven en zonder eenige vrucht. Men begon in te zien, dat de magt daardoor slechs was verplaatst. Sinds omstreeks tien jaren zetelde zij op de banken der vertegenwoordiging, niet aan de groene tafel; vandaar de onvermijdelijke zwakheid van elke regering zoolang de meest bevoegde uit het bewind verwijderd en tevens in de vertegenwoordiging gehandhaafd bleef. Ware het dan niet beter te achten zoo door hem de teugels van het bewind weder in handen werden genomen, indien er toch naar zijne beginselen geregeerd, indien nu toch eenmaal de staat in zijnen geest bestuurd moest worden? Deze vraag, die zeker ten nutte van den lande wel wat vroeger had gesteld kunnen zijn, maar thans dan ook met onverbiddelijke gestrengheid aan een ieder zich opdrong, was eigenlijk alreede geen vraag meer te achten; en toen ze dan ook in de tweede kamer werd opgeworpen was er niemand die ze ontkennend wist te beantwoorden. Na de aftreding van het ministerie van Heemstra, ten gevolge van de

verwerping zijner begrooting, werd de heer Thorbecke geroepen tot het zamenstellen van een nieuw kabinet. De reaktie was op alle punten geslagen; zij had al hare kunstmiddelen uitgeput; eene tienjarige ondervinding had haar geleerd, dat de natie nu eenmaal niet terug maar steeds voorwaarts wilde; diezelfde ondervinding had aan de natie geleerd, dat zij, het doel willend, ook de middelen willen moest, en dat het niet aanging, met de eene hand naar het gestelde wit te wijzen, met de andere den arm terug te houden die 't best van allen het treffen kon. Het rijk der parasieten nam met de optreding van het ministerie Thorbecke een einde.

Zoo luidt in breede trekken de geschiedenis van ons jongst voorleden. Zal ze ons ook voor de toekomst tot leering strekken? Wij mogen het niet betwijfelen indien we harer slechts voortdurend blijven gedenken. Maar dat behooren wij dan ook te doen, willen we de goede vruchten der verkregene ervaring niet wederom derven. Uit die ervaring en uit haar alleen kennen wij onze feilen en onze dwalingen; door haar worden wij tegen nieuwe gewaarschuwd. Dat wij de vrijheid liefhebben, dat geene reaktie, onder welke vermommingen ook tot ons komend, ze ons kan ontnemen en den vooruitgang stremmen naar welken wij voortdurend blijven streven, is voldoende na al het voorgevallene gebleken. Maar, schoon we steeds weder tot het regte inzigt kwamen, toch lieten we telkens weêr een tijdlang ons verschalken. Een politiek sofisme heeft jarenlang ons verblind: wij meenden dat men in het staatkundige slechts de beginselen heeft te willen om ze verwezenlijkt te zien, dat het onverschillig is, wie er geroepen wordt om ze ten uitvoer te leggen, en dat de middelmatigheid, mits ze het goede slechts wil, het even gemakkelijk tot stand kan brengen als het genie. 't Gevolg dier dwaling, waarvan de reaktie een handig, schoon in 't eind toch ijdel gebruik wist te maken, is wel niet geweest dat gene, zooals ze beoogde en hoopte, over vrijheid en vooruitgang heeft gezegevierd, maar dat een toestand van politieke demoralisatie werd geboren, waaruit wij niet dan met de grootste inspanning ons bevrijden konden en waaruit we ook nu nog slechts ten deele zijn verlost. Men

waande, zonder nadeel zich onverschillig te kunnen betoonen omtrent de dragers der beginselen welke men voorstond: de heiligheid zelve van die beginselen ging langzamerhand ten gevolge dier miskenning te loor. Want nadat men eenmaal inschikkelijk was geworden wat de middelen betrof, werd men 't eindelijk ook met opzigt tot het doel; nadat men eenmaal aan uitvlugten zich had gewend om de miskenning en de verwijdering van het hoofd der heerschende rigting te vergoêlijken, begon men ook aan afwijkingen van die rigting gewoon te raken. Zoo werd het een ministerie Vrolik-van der Bruggen en een ministerie van Hall mogelijk gemaakt, in een vrijheidlievend, naar vooruitgang strevend land te regeren; zoo werd de politieke zedelijkheid van het volk en van zijne vertegenwoordiging allengskens ondermijnd, het regeringsgezag in minachting gebragt en tot magteloosheid veroordeeld, de kamer dien ten gevolge aan soms kleingeestige, dikwerf verderfelijke inmenging in regeringszaken gewend, de in waarheid heerschende liberale partij van een deel harer vertegenwoordigers beroofd en daardoor verzwakt, de beginselloosheid ten slotte tot stelsel verheven in wetgeving en in bestuur. Alles in den grond der zaak het gevolg van ééne dwaling. Er zijn zonden tegen de rede, gelijk er zonden zijn tegen de zedewet, en gene zijn dikwerf - en zoo waren zij 't ook hier, - de oorzaken van deze. Hadden wij ons niet trachten diets te maken, dat het genoeg is een beginsel te willen, onverschillig wie het toepast; hadden die liberalen die geroepen werden om te regeren zonder het erkende hoofd hunner partij, standvastig van die roeping zich onthouden, gelijk sommigen dat ook werkelijk gedaan hebben, de gebeurtenissen welke wij in deze bladen schetsen, waren onmogelijk, de toestanden welke wij thans beleefd hebben, ondenkbaar geweest.

De eenvoudige herinnering aan dit alles is, gelooven wij, voldoende om ons duidelijk te maken wat wij in het vervolg te betrachten, en van welke feilen we ons te onthouden hebben. Wat wij willen geheel te willen, niet ten halve noch met inschikkelijke wijzigingen van welken aard dan ook, dit is het wat de ervaring, zoo ze vruchten draagt, ons zal hebben geleerd. Scharen wij, naar den geest der meerderheid, als liberalen ons aan de zijde van het tegenwoordig bewind, dan behooren wij zonder slaafsche onderwerping en met het volle behoud onzer eigene zelfstandigheid, maar ook eerlijk en

open, zonder transaktie met onze beginselen en zonder op nieuw door eenigen kunstgreep van de wederpartij ons te laten verschalken, het te steunen, zoolang het in waarheid die beginselen vertegenwoordigt en den wil der natie ten uitvoer legt. Bestrijden wij het ministerie als reaktionairen, dan behooren wij ook zonder omwegen en met open vizier den kamp te wagen, opdat blijke voor 't oog der wereld, aan welke zijde de kracht is te vinden, aan welke derhalve ook de magt behoort te zijn. Alleen op deze wijze, niet door koncessie en transaktie van welke zijde ook, kan verkregen worden wat vóór alles, meer nog voor 't oogenblik dan eenige bevordering van materiële belangen, ons van noode is, en wat geene regering alléén kan verwezenlijken: het herstel onzer politieke zedelijkheid, zoo hevig in de laatste tijden geschokt, de terugkeer van een algemeen geacht en krachtig regeringsgezag en de regte handhaving, als in vroeger dagen, van de waardigheid der kroon. Eerst dan toch kan er ernstig sprake zijn van eene wezenlijke en duurzame bevordering van andere belangen; want zonder politieke eerlijkheid en trouw kan nergens, zonder behoorlijke handhaving van het vorstelijk gezag binnen de perken der wet en onder verantwoording zijner raadslieden kan in geen konstitutionelen staat iets tot stand worden gebragt wat de kenmerken in zich draagt niet alleen van dadelijk nut voor het oogenblik, maar ook van duurzaamheid voor de toekomst.

Aan het tegenwoordig bewind is eene schoone maar moeilijke taak opgelegd: de reorganisatie van ons geheele staatsbeleid. Zal het opgewassen zijn tegen die taak? Wij vertrouwen het; maar onder ééne voorwaarde: dat de natie en hare vertegenwoordiging, door ondervinding wijs geworden, leere inzien, hoe ook een deel van dien last op hare eigene schouders rust. Eene goede regering kan en moet voorgaan in het goede, maar een vrij en zelfstandig volk behoort ook mede te gaan en gelijken tred te houden met zijne leiders, wil het verkrijgen wat het wenscht doch te dikwerf alleen van genen verwacht. Daarom, laat ons steeds gedenken aan de wijze les van het voorleden: ons zelven hadden we onze afdwalingen te verwijten, ons zelven zullen wij het te danken hebben indien we mogen teruggebragt worden op den regten weg. Vrijheid was ten allen tijde de schoone leus van het Nederlandsche volk, maar dat ze soms verloren ging en aan onderdrukking werd prijsge-

geven, was het gevolg van de dwaling, die de vrijheid als willekeur, niet als zelfregering, niet als onderwerping aan den heiligen burgerpligt beschouwt. Vrijheid noemde met reden een wijsgeer der oudheid slaaf te zijn van de wet. Nog beter intusschen en in nog hoogere mate zal de vrijheid, zal het heil van den staat zijn verzekerd wanneer wij ook nog een anderen regel tot den onzen maken en dien bevestigen door onze daden, slaaf te zijn van onze beginselen, van de beginselen van rede en van regt.

Motley's geschiedenis der Vereenigde Nederlanden.

History of the United Netherlands: from the death of William the Silent to the Synod of Dort. By John Lothrop Motley. Vol. I and II. The Hague, Martinus Nijhoff, 1860.

Wij hebben te lang verzuimd van dit voor onze geschiedenis belangrijke werk verslag te geven. Reeds heeft een ieder, die belang stelt in de geschiedenis van zijn land, het gelezen, en eene aankondiging komt dus thans niet meer te pas. Maar het is ook geen bloot verslag, wat wij ons voorgenomen hebben te geven; wij willen ons oordeel over het boek uitspreken en met de noodige bewijzen staven. Daartoe is het geschikte oogenblik nog niet voorbijgegaan. Misschien zijn wij zelfs thans beter in staat om een kalm en billijk oordeel te vellen, dan eenige maanden geleden, onder den indruk der eerste lezing van het boeijende en wegslepende boek.

Dat het inderdaad onze aandacht spant en boeit, en ons niet loslaat voor wij het geheel hebben uitgelezen, behoeven wij niet te betoogen; wij beroepen ons op de bevinding van een ieder die het ter hand heeft genomen. Door sierlijken stijl, door levendigen verhaaltrant, door schilderachtige beschrijving munt het uit boven de werken die wij gewoon zijn in onze taal over onze geschiedenis te ontvangen. Het vermeestert onze sympathie door de geestdrift, waarvan het gloeit, door den afschuw van al wat laag en slecht is, en de bewondering voor het grootsche en edele, die het bij ons opwekt. Wij gevoelen ons

meêgesleept door den toon van overtuiging en ernst, waarop de schrijver ons zijn denkbeelden, zijn beoordeelingen voordraagt. Het valt ons moeijelijk ons zelfstandig oordeel te bewaren, en niet gedwee te volgen waar wij ons met zoo vasten voet zien voorgaan. Zoo te schrijven is waarlijk een kunst. Niemand die ontkennen zal dat het boek hooge kunstwaarde bezit. Wij zullen daarover dan ook niet uitweiden. Op de verdiensten van den vorm behoeft het beschaafde publiek niet gewezen te worden, het weet die zelf te waarderen. Maar het wenscht van hen, die zich meer bepaald met de geschiedenis bezig houden, te vernemen, of de inhoud aan den schoonen vorm beantwoordt, of de voorstelling even juist als treffend is, of de beoordeeling der feiten en personen op een degelijk onderzoek berust, en met naauwlettende regtvaardigheid is opgemaakt.

Wij wenschen die vragen naar ons vermogen te beantwoorden. Wij hebben ons daartoe door een opzettelijk onderzoek der bronnen, waaruit de schrijver geput heeft, eenigermate in staat gesteld. Buitendien heeft hij zelf ons de beantwoording gemakkelijk gemaakt, door in zijne aanteekeningen breede uittreksels meê te deelen van de nog ongedrukte bescheiden, die hij geraadpleegd heeft. Hij behoeft ook waarlijk de vergelijking van zijn werk met de bouwstof, waaruit hij het heeft zaamgesteld, niet te duchten. Bij de geloofwaardigste getuigen heeft hij zijn berigten ingewonnen; met scherpzinnigheid heeft hij uit hun soms tegenstrijdige verklaringen de ware toedragt afgeleid; zijn zedelijk gevoel doet hem van zelf juist en regtvaardig oordeelen. Zeker, niet in alle opzigten zijn wij door ons eigen onderzoek tot dezelfde resultaten, tot dezelfde oordeelvellingen gekomen als hij. Maar ook waar wij van hem verschillen, moeten wij hulde doen aan zijn goede trouw, aan zijn scherpzinnigheid, aan zijn vlijtig en naauwkeurig onderzoek. Wij wenschen die lofspraak hier des te stelliger uit te spreken, omdat onze recensie, zoo als doorgaans het geval is, meer de gebreken dan de deugden van het boek zal aanwijzen, en wij ons willen vrijwaren tegen de gevolgtrekking, die daaruit kon worden gemaakt, dat wij meer te laken dan te prijzen hebben gevonden. De aanmerkingen, die wij ons zullen veroorloven, nemen de hooge ingenomenheid niet weg, die wij, ook na ons opzettelijk onderzoek, voor het werk in zijn geheel blijven koesteren.

Een geschiedschrijver mag niet volstrekt ontbloot zijn van dichterlijke verbeelding. Terwijl hij de bijzonderheden eener gebeurtenis verneemt, moet zich zijn geest onwillekeurig van die gebeurtenis een beeld vormen, waarin alle bijzonderheden tot een geheel zamensmelten. Hoe uitgebreider zijn kennis dier bijzonderheden is, des te minder heeft zijn geest uit zich zelf aan te vullen, en des te juister komt dus zijn beeld met de werkelijkheid overeen. Maar zelfs dan nog heeft zijn verbeelding uit dat aantal bijzonderheden het geheel te scheppen. Zonder verbeeldingskracht kan hij slechts herhalen wat hij vernomen heeft, met andere woorden hoogstens, maar zeker op dezelfde wijs. Hij mag oorspronkelijk zijn in het beoordeelen der gebeurtenissen, bij het verhalen, bij het voorstellen moet hij in de voetstappen zijner voorgangers treden. Zijn beschrijving mist noodzakelijk het leven, waarmeê alleen een scheppende geest haar bezielen kan. Dat Motley in hooge mate deze gave des dichters bezit, weten de lezers zijner vroegere geschriften. Onder het bestuderen der oude kronieken, der slecht gestelde brieven van tijdgenooten, der dorre staatsstukken, ontwaakt zijn verbeelding, en voor zijn kunstenaarsoog verrijst het verleden in vaste omtrekken met gloeijende kleuren. Alleen omdat de geschiedenis voor hem leeft, kan hij ze ons zoo levendig voor oogen stellen. Zijn talent van schilderen zou nutteloos zijn, zonder die hoogere gave van te zien wat voor ons prozamenschen onzigtbaar blijft.

Maar die gave, hoe onontbeerlijk voor den geschiedschrijver, heeft ook haar gevaarlijke zijde. Indien zij niet gepaard gaat aan een strenge kritiek, verleidt zij ligt tot verdichting, tot schildering van hetgeen had kunnen zijn, maar niet geweest is. Ik zou niet durven beweren, dat Motley aan die verleiding altijd weêrstand biedt. Nu en dan is het tafereel, dat hij voor ons ontrolt, zoo al niet in de teekening, toch in de kleuren onwaar; de werkelijkheid, zoo als een onbevangen onderzoek ze ons doet kennen, is minder fraai, minder treffend. Het is een ondankbaar werk de naakte waarheid der geschiedenis tegen de dichterlijk ingekleede en opgesierde voorstelling van den geschiedschrijver over te stellen. Wij durven niet hopen, dat het publiek den criticus dankbaar zou zijn, die het sierlijke gewaad, waarmeê het talent van den schrijver het beeld van het verleden omhangen heeft, openscheurde en afrukte. Wij, voor ons,

gevoelen geen roeping tot dat werk van vernieling. Wij willen slechts waarschuwen tegen een blind geloof aan de juistheid van elke dichterlijke beschrijving, waarmeê onze schrijver zijn werk versierd heeft. Met één enkel voorbeeld willen wij die waarschuwing regtvaardigen.

Meesterlijk wordt ons de geheele lange belegering van de stad Antwerpen beschreven, en treffend vooral de tweede poging om haar te ontzetten, door het doorsteken van den Kouwensteinschen dijk, van welker uitslag het lot der stad afhing. Alle bijzonderheden dier uiterst gewigtige onderneming worden ons als voor oogen getooverd. Wij zien de vloot der Staatschen van de eene zijde, en van de andere de booten der belegerden den dijk naderen en al strijdende bezetten. ‘Met Aldegonde (lezen wij) kwam al wat van de Engelsche en Schotsche troepen der bezetting gemist kon worden, onder Balfour en Morgan. Met Hohenlo en Justinus van Nassau kwam Reinier Cant, die juist aan Paulus Buys als advokaat van Holland was opgevolgd. Naast dezen kwamen, zij' aan zij', misschien in dezelfde boot, twee andere mannen, van wie de wereld spoedig meer zou hooren en wier namen, zoo lang de geschiedenis van Nederland in geheugen blijft, onafscheidelijk verbonden zijn: Maurits en Oldenbarnevelt.’ Daarop volgt een breede schets van beider houding en gedaante, van beider karakter en gewaarwordingen, zoo als zij daar naast elkander tot ontzet van Antwerpen kwamen aanvaren.

Is die voorstelling niet schilderachtig? De geschiedschrijver doet wèl van den dichter de kunst af te zien om op deze wijs de belangrijke feiten der geschiedenis in het geheugen der lezers te prenten. Zoo dikwerf wij later de beide groote mannen vijandig tegenover elkander zien staan, gedenken wij aan het oogenblik toen wij hen, in dezelfde boot, zij' aan zij', tot ontzet van Antwerpen zagen aansnellen. - Voortreffelijk! Maar wat heeft de geschiedenis te zeggen? De geschiedenis zegt: dat de voorstelling valsch is, dat Oldenbarnevelt niet in dezelfde boot met Maurits heeft gezeten, dat hij bij deze gelegenheid waarschijnlijk in het geheel in geen boot gezeten heeft, maar rustig aan land is gebleven.

Doch hooren wij eerst wat Motley tot verdediging van zijn dichterlijke beschrijving kan bijbrengen. In eene aanteekening aan den voet der bladzijde zegt hij: ‘Dat Maurits en sommigen uit de Staten bij den aanslag tegenwoordig waren, getuigt

Kaptein James. Van Oldenbarnevelt heb ik het opgemaakt uit een onuitgegeven berigt van een tijdgenoot; ik kan mij echter niet herinneren van wien. De geschiedschrijvers en de biographen van den advokaat vermelden deze bijzonderheid niet.' Motley vergist zich: de eerste geschiedschrijver de beste, Bor, meldt uitdrukkelijk dat, toen te Lillo alles tot het ontzet gereed werd gemaakt, de Staten van Holland daarheen zonden, den burgemeester van Haarlem, Steyn, den burgemeester van Amsterdam, Reinier Cant, en den pensionaris van Rotterdam, Joan van Oldenbarnevelt. Maar wat noch Bor, noch eenig ander geschiedschrijver zegt, wat niemand behalve Motley ooit gezegd of gedacht heeft, is dat die deftige regenten in de booten meêgevaren zijn naar den Kouwensteinschen dijk, om deel te nemen aan den strijd tegen de ruwe soldaten van Parma. Hun tegenwoordigheid kwam zeker goed te pas bij het maken der toebereidselen tot het ontzet, maar kon slechts hinderen bij den gewapenden aanslag. Of Maurits zelf wel aan den togt heeft deelgenomen, is twijfelachtig. Zeker is het tafereel, dat ons hem en Oldenbarnevelt naast elkander in ééne boot vertoont, louter fantaisie. Eens aan het verdichten, heeft de schrijver de geschiedkundige waarheid geheel uit het oog verloren, en stelt hij ons Reinier Cant als advokaat van Holland en opvolger van Paulus Buys voor.

Niemand echter weet beter dan hij, dat Oldenbarnevelt den 8sten Maart van het volgend jaar den post van Buys aanvaard heeft, en dat de pensionaris van Delft, van der Meer, voorloopig de werkzaamheden van advokaat had waargenomen, zonder dat burgemeester Cant daarmeê iets te maken heeft gehad. - Wij erkennen het gaarne, deze en dergelijke onnaauwkeurigheden zijn van geen groot belang, en bederven den indruk niet, dien overigens de fraaije beschrijving van de geheele belegering van Antwerpen op ons maakt. Voor zoo geringe fouten, die ieder onzer zonder moeite verbeteren kan, koopen wij de vele schoonheden der schildering niet te duur. Maar wij zouden zoo gaarne het kunstgenot smaken, zonder argwaan te voeden ten opzigte der naauwkeurigheid van de voorstelling. - Een grooter gebrek, dat uit denzelfden lust om te schilderen voorkomt, is de onevenredigheid, waarin de verschillende gedeelten van het geschiedverhaal worden uitgewerkt. Sommige gebeurtenissen, die zich schilderachtig lieten voorstellen, worden breedvoerig in alle bijzonderheden beschreven; andere daarentegen, die zich daartoe

minder goed leenden, worden ter loops, in weinige woorden, afgedaan. Dit is in mijn oog een zware, bijna onvergefelijke fout. De feiten moeten naarmate zij belangrijk zijn, niet naarmate zij zich dichterlijk voordoen, op den voorgrond treden. Natuurlijk maakt het feit, dat het uitvoerigst en het levendigst geteekend wordt, den diepsten indruk op den geest des lezers: indien dit nu niet tevens het hoofdfeit is, waar de andere voorvallen zich om groeperen, dan wordt hoofd- en bijzaak in de voorstelling, die het verhaal bij den lezer achterlaat, verward, en het geheugen bewaart een verwrongen en valsch beeld van de geschiedenis. Naar ons oordeel gaat Motley aan dit euvel in het oog loopend mank. Hoe breed wordt ons het hof van Hendrik III geschilderd, ofschoon Hendrik III en zijn hovelingen een zeer ondergeschikte rol in onze geschiedenis spelen. De hertog van Guise heeft slechts uit de verte invloed geoefend op de lotgevallen van ons land; toch wordt hij ons van nabij in zijn werken en streven voorgesteld. Zijn dood was voor ons van meer gewigt dan zijn leven, want door den moord aan hem gepleegd werd koning Hendrik gedwongen om met de protestanten gemeene zaak te maken, hetgeen verder de tusschenkomst van Philips in de Fransche geschillen te weeg bragt, en ons een hoog noodige verademing verschafte. Toch wordt die moord ter naauwernood in het voorbijgaan vermeld. Soms is het alsof de schrijver, door het langdurig verhalen lusteloos geworden, zich van het vervolg en slot der geschiedenis maar afmaakt. De geschillen tusschen Leicester en de Staten gedurende het jaar 1587 zijn niet minder belangrijk dan die van het voorgaande jaar, oneindig belangrijker dan de twisten tusschen den landvoogd en zijne Engelsche en Hollandsche onderbevelhebbers. Maar die laatste worden tot vervelens toe uitgesponnen, de eerstgenoemde naauwelijks aangeroerd: ‘het zou (zegt de schrijver) een ondankbaar en overbodig werk zijn, die herhaalde twisten te beschrijven.’ Maar omdat zij in tijdsorde het laatst komen, hebben zij geen mindere aanspraak om beschreven te worden dan de geschillen van het vorig jaar. Het meerdere of mindere belang had moeten bepalen wat vermeld, wat verzwegen worden zou.

Doch - en dit is een andere fout van Motley als geschiedschrijver - hij is doorgaans meer of minder uitvoerig, naarmate hem overvloediger of schaarscher bouwstof ten dienst staat. Over de twisten tusschen Leicester en zijne onderhoorige

officiers, en tusschen dezen onderling, geven hem de brieven, die hij in het Britsch Museum en in andere verzamelingen had opgespoord, uitvoerige berigten, en daarom heeft hij ze ook uitvoerig beschreven. Den aard der geschillen tusschen de Staten en den landvoogd, gedurende diens tweede bewind, had hij daarentegen uit de gewisselde stukken moeten opmaken; er viel meer over te redeneren dan van te verhalen; en daarom is hij er luchtig over heen geloopen.

Aan zulken misslag stelt het nasporen in de archieven iedereen bloot, die zijn stof niet volkomen weet te beheerschen. De groote feiten zijn meestal bekend; de geschiedschrijvers van vroeger en later dagen hebben ze te boek gesteld; veel nieuws valt er niet van te zeggen. Wat onbekend is gebleven zijn de minder in het oog loopende gebeurtenissen, die de ruimte tusschen de hoofdfciten aanvullen, en die men, tot regt verstand van deze, noodzakelijk kennen moet. Daarover bevatten de archieven een rijken voorraad van berigten. Wij gaan ze er vlijtig zoeken, halen allerlei bescheiden voor den dag, maken ons een overvloed van min of meer wetenswaardige bijzonderheden eigen, die nog niemand weet. Wat zullen wij van dit alles in de geschiedenis inlasschen? Die kleine ontdekkingen hebben ons meer moeite gekost dan de kennis der groote zaken, die ons door auderen is overgeleverd. Zullen wij nu het meerendeel er van ongebruikt laten liggen? Daar is zelfbeheersching toe noodig en strenge kritiek. Al ligt overdrijven wij bij ons zelf het belang, dat de door ons gevonden nieuwigheden bezitten, en wij ruimen haar een breeder en voornamer plaats in dan haar wezenlijk toekomt, ten nadeele natuurlijk der reeds bekende gebeurtenissen, die nu te veel in de schaduw en op den achtergrond raken. Het valt niet te ontkennen dat Motley de juiste maat niet altijd gehouden heeft. Zijn boek is vol van nog onbekende bijzonderheden, vol van nog ongebruikte bouwstof, die het hem zeker veel moeite gekost heeft te vinden, maar die hij echter tot op een tiende van haar omvang had moeten verwerken, zou zij in zijn verhaal juist hebben gepast. Het is onnoodig deze aanmerking met vele bewijzen te staven; de aandachtige lezer zal er, zonder mijne aanwijzing, voorbeelden genoeg voor vinden. Met een enkele proeve kunnen wij volstaan. Aangaande den bedriegelijken vredehandel, waarachter Parma de aannadering der armade voor Elizabeth zocht te verbergen, heeft ons Motley uit de brieven van den Engelschen gezant Cecil aan

zijn vader Lord Burleigh veel wetenswaardigs meêgedeeld. Wij zijn hem daarvoor erkentelijk. Maar niet tevreden met het wezenlijk belangrijke uit de briefwisseling over te nemen, geeft hij ons tevens allerlei kleine bijzonderheden van de reis van Cecil te lezen. Wat gaan die ons aan? Wat weten wij er aan, dat de jonge Cecil te Brugge in hetzelfde hôtel logeerde en in hetzelfde bed sliep, waarin eens zijn vader geslapen had, en dat hij nog diens naam in den hoek van den schoorsteen ingegrift vond staan? In een levensbeschrijving mogen zulke beuzelingen te pas komen, in een algemeene geschiedenis zijn zij zeker niet op haar plaats.

In het algemeen hadden wij wel gewenscht dat Motley de belangrijke brieven, die hij in de Engelsche archieven heeft opgespoord, in hun geheel, als een afzonderlijk boek, had uitgegeven, en dat hij slechts de groote resultaten, die zij opleveren, in zijn geschiedenis had opgenomen. Zijn verhaal zou er zeker bij gewonnen hebben; en wij hadden ons dan tevens kunnen overtuigen, dat hij aan de brieven alles ontleend heeft wat zij bevatten. Maar laat ons niet ondankbaar zijn. Al hadden wij de nieuwe bijdragen tot de kennis van een der merkwaardigste tijdvakken onzer geschiedenis, die Motley ons aanbiedt, liever in een anderen vorm ontvangen, het betaamt ons dankbaar de diensten te erkennen, door hem, een vreemdeling, uit zuivere belangstelling, aan de geschiedenis van ons vaderland bewezen. Wat geen onzer landgenooten gedaan had, heeft hij gedaan: maanden lang heeft hij zich bezig gehouden met het opsporen en onteijferen van bescheiden, die wij wel vermoedden dat in de Engelsche archieven verscholen lagen, maar die niemand onzer er was gaan zoeken.

Jammer evenwel, dat hij, die zich zoo veel moeite heeft getroost om nieuwe bouwstof op te sporen, verzuimd heeft gebruik te maken van hetgeen reeds door anderen ontdekt was, en als voor de hand lag. Van de geschriften, die over het door hem uitgekozen tijdvak in de laatste jaren verschenen waren, heeft hij er geen gelezen. Noch het leven van Maurits door Mr. van der Kemp, vol uittreksels uit de staatsstukken in onze archieven bewaard, noch de volledige compilatie van Mr. van Rees, noch de monographiën van Dr. Scheltema, noch de opstellen van de heeren Asch van Wijck, Ackersdijck, Grothe en anderen, in verschillende tijdschriften geplaatst, schijnen door hem geraadpleegd te zijn. Van den belangrijken en

vruchtbaren strijd, die naar aanleiding der romans van Mevrouw Bosboom-Toussaint gevoerd is, heeft hij geen kennis genomen. Zelfs die romans schijnt hij niet gelezen te hebben, hoewel Mr. Groen van Prinsterer, in de voorrede der nieuwe reeks van de *Archives*, ze als de beste voorstelling van dit tijdvak geprezen had. Het zou niet moeijelijk vallen aan te toonen, hoeveel zijn werk gewonnen zou hebben, indien hij partij had getrokken van de velerlei berigten en van de uiteenloopende beschouwingen, die hij uit deze en andere boeken had kunnen leeren kennen.

Maar genoeg algemeene aanmerkingen. Wij willen thans de beide deelen doorloopen, en nagaan wat zij behelzen.

Het werk draagt ten titel ‘Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden sedert den dood van Willem den Zwijger.’ Het vat den draad van het verhaal op, waar die in het vroegere wel bekende werk, ‘de Opkomst der Nederlandsche Republiek,’ was afgebroken.

Al aanstonds mishaagt ons die titel, vooral omdat hij een onjuist denkbeeld, dat vrij algemeen is, schijnt te billijken. Men verbeeldt zich meestal, dat de vrijheidsoorlog met den dood van den Prins wezenlijk was afgeloopen, dat de republiek toen reeds gevestigd was, zoodat alleen hare ontwikkeling, haar geschiedenis te verhalen overblijft. Niets is valscher dan die voorstelling. De oorlog blijft na 's Prinsen dood onafgebroken, onveranderd van aard, voortduren; de republiek ligt nog in het verschiet. De dood van Prins Willem sluit niet eens een bijzonder tijdvak van den oorlog. Met 1576, met den opstand van al de Nederlanden, die vroeger Holland en Zeeland alleen den krijg hadden laten voeren, begint een nieuw tijdvak, en dat duurt voort, niet tot aan den dood van den Prins, maar tot aan de tusschenkomst van Philips in den Franschen burgerkrijg, die oorzaak is dat de onderwerping der afvallige Nederlanden gestaakt moet worden, en dat deze nu weêr, in een nieuw tijdvak, aanvallenderwijs te werk gaan, den Spanjaard tot beneden de stroomen terugdringen, en het grondgebied der zeven Provinciën bevrijden. - Het ware daarom beter geweest, zoo Motley zijn eerste werk onder onveranderden titel tot aan het jaar 1589 had voortgezet; met dit jaar, het is meermalen opgemerkt, begint eerst de republiek, wier geschiedenis hij, naar de titel luidt, wilde schrijven. Het afbreken van zijn verhaal bij een punt, waar

het moest doorloopen, heeft hem belet den zamenhang der gebeurtenissen te bewaren; tusschen zijn eerste en tweede werk bestaat een klove, die de geschiedenis niet kent. Motley heeft in den Prins van Oranje te zeer den held van den vrijheidsoorlog gezien, om wiens persoon de feiten zich groeperen; waar die held hem ontvalt, moest hij dus zijn verhaal wel afbreken. Hij beklaagt zich ergens, dat hij voor dit nieuwe werk geen held heeft kunnen vinden, geen man in wien de strijd voor vrijheid en regt zich verligchamelijkt. Maar waartoe had hij zulk een held noodig? Het volk zelf is de held van den oorlog, dien het voerde; het mag niet in de schaduw worden gesteld om plaats te maken zelfs voor den grootsten zijner aanvoerders. Het volk is een held die niet sterft, zijn geschiedenis loopt voort, en behoeft geen rustpunten bij den dood zijner groote mannen.

Dat onze aanmerking meer geldt dan alleen den titel en de indeeling van het werk; dat de onjuiste verdeeling eene onjuiste voorstelling van de geschiedenis ten gevolge heeft, zal ieder erkennen, die het slot van het vorig werk en den aanhef van het nieuwe met aandacht bestudeert. Van de groote poging om de Unie van Utrecht, die feitelijk niet meer bestond sedert de raad dier Unie vervangen was door den landraad, te herstellen, en om althans Holland, Zeeland en Utrecht tot een geheel te verbinden, dat de overige noordelijke gewesten kon aantrekken en vasthouden - een poging, die na 's Prinsen dood gedeeltelijk gelukte, en tot de instelling van den raad van state met de merkwaardige instructie van 18 Augustus 1584 leidde - lezen wij nagenoeg niets in de beide werken van Motley. En toch had reeds Slingelandt op dien raad van state en op zijn instructie de aandacht gevestigd, en meermalen den wensch geuit, dat in den tijd, dien hij beleefde, aan den raad van state de bevoegdheid mogt worden weêrgegeven, die in die oude instructie omschreven staat; zoo, meende hij, zouden de staatsgebreken, waaraan de republiek wegstierf, voor goed te genezen zijn. Zeker zou Motley het oprigten van dit bestuur, waarvan Slingelandt de eer aan Prins Willem toekent, niet stilzwijgend voorbij zijn gegaan, indien hij zich niet had voorgenomen, te midden van den voortgang dier verandering van regering, bij den dood des Prinsen te eindigen. Misschien zou hij in de inleiding tot zijn nieuw werk gelegenheid hebben kunnen vinden om de geheele toe-

dragt der staatshervorming te schetsen, doch ook hier loopt hij er vlugtig overheen. Zijn eerste hoofdstuk herinnert ter loops en oppervlakkig aan den toestand der Nederlandsche provinciën bij den dood van Prins Willem. In het volgende schetst hij uitvoeriger de betrekking, waarin zij tot de buitenlandsche mogendheden, bepaaldelijk tot Frankrijk en Engeland, stonden, en de verandering, die daarin door het sterven van den Prins gebragt werd. De hoofdstukken, waarin deze diplomatische aangelegenheden behandeld worden, behooren tot de beste, die de twee nieuwe deelen bevatten; het eenige wat er misschien op valt aan te merken is dat zij al te uitvoerig zijn en te veel in bijzonderheden afdalen.

Toen de Prins van Oranje stierf, waren de Staten in drukke onderhandeling om de souvereiniteit aan Hendrik III van Frankrijk op te dragen, onder soortgelijke voorwaarden als die zich 's Konings broeder, Anjou, die onlangs gestorven was, had laten welgevallen. Van die voorwaarden was zeker de gewigtigste, dat Holland en Zeeland, onder de souvereiniteit van den Prins en zijn nakomelingen, een afzonderlijken staat zouden vormen, slechts door een naauw verbond met de overige gewesten, die aan de Fransche kroon overgingen, vereenigd. Het was steeds de bedoeling van Oranje geweest ook Utrecht, zoowel als Holland en Zeeland, voor zich te behouden, en de burgerijen van het Sticht zouden dit ook gaarne hebben gezien; maar de Staten hadden te lang getalmd met het raadplegen over de voorwaarden waarop zij de souvereiniteit aan den Prins wilden afstaan, en zagen zich nu wel gedwongen met de overige gewesten tot de opdragt aan Frankrijk over te gaan. Het liet zich aanzien, dat de Koning met die uitzondering van Holland en Zeeland, de twee gezondste leden van den geheelen staat, geen genoegen zou nemen. Maar om alle verdere onderhandeling af te snijden, had men besloten eer daags den Prins als graaf dier beide gewesten uit te roepen. Alles was daartoe gereed, toen Balthasar Gerardts plotseling weêr alles verijdelde. Nu bestond er geen reden meer, waarom Holland en Zeeland zich van de overige provinciën zouden afzonderen. Had men aanstonds, zooals Oldenbarnevelt en anderen wilden, aan Maurits opgedragen wat men voor zijn vader bestemd had, dan ware de zelfstandigheid der beide gewesten op nieuw gewaarborgd. Maar dit kon niet zonder de toestemming der burgerijen geschieden, en het was niet denk-

baar, dat de vroedschappen met haar overleggingen en besluiten gereed zouden zijn, voor het protest van den Franschen Koning het werk in zijn voortgang kwam storen.

Zoo als nu de zaken stonden, was het natuurlijk dat de Fransche regering weigerde in onderhandeling te treden, indien niet Holland en Zeeland zich bij de overige provinciën voegden. Met die boodschap keerden dan ook de gezanten naar den Haag terug. Een Fransch ambassadeur volgde hen op den voet, en gaf zich de uiterste moeite om de onvoorwaardelijke opdragt van alle Nederlanden aan zijn Koning te bewerken.

Maar het was geen gemakkelijke taak de Staten van Holland en Zeeland daartoe over te halen. Die beide gewesten verkeerden sedert jaren in een eigenaardigen toestand, geheel onderscheiden van dien der overige provinciën, en zij hadden zich dien steeds, bij de pacificatie van Gent, en zelfs bij de Unie van Utrecht, voorbehouden. Zij hadden zich wel met de andere provinciën verbonden, maar niet zoo naauw ververeenigd, dat zij er hun zelfstandigheid bij inschoten. Ten opzigte der godsdienst hadden zij zich steeds volkomen vrijheid voorbedongen. Zich thans aan een roomschen Koning bijna onvoorwaardelijk te onderwerpen, was wat al te veel van hen gevergd. Buitendien de nood dwong hen daartoe nog geenszins. Wel was het zeker, dat zonder vreemde hulp Brabant en Vlaanderen geheel aan den vijand verloren zouden gaan. Het was zelfs waarschijnlijk dat de noord-oostelijke provinciën niet te behouden zouden wezen. Maar Holland en Zeeland hadden jaren lang alleen den strijd gevoerd, toen zij zonder vestingwerken, zonder krijgstoerusting, zonder geregelde land- en zeemagt, als met bloote armen tegen den gewapenden vijand binnen hun eigen grenzen te kampen hadden. Waren zij toen niet bezweken, hoeveel ligter zou het hun dan thans vallen den vijand buiten de wel bevestigde grenzen te houden, nu zij uitnemend ten strijd toegerust en rijk aan hulpmiddelen waren. Buiten de garnizoenen der steden en sterkten konden zij een leger van negen duizend voetknechten en twaalf honderd ruiters in het veld brengen, en hun scheepsmagt was meer dan voldoende om de stroomen te beheerschen. Zou het dan niet beter zijn het ergste af te wachten dan nu reeds, om de afgelegen provinciën te redden, hunne eigene onafhankelijkheid op te offeren? Dat Brabant en Vlaanderen verloren gingen, hadden deze niet aan Holland te

wijten, maar aan hun eigen tweedragt en zorgeloosheid, aan de onverdraagzaamheid hunner protestantsche predikanten, aan het verraad hunner roomsche geestelijken, aan de baatzucht hunner edelen en grooten. Zij mogten zich schikken in het lot, dat zij zich zelf hadden bereid, en niet vorderen dat anderen zich, hun ten gevalle, vrijwillig in de slavernij van een roomschen Koning overleverden.

Zoo redeneerde eene aanzienlijke partij onder de Hollandsche regenten. Maar een niet minder talrijke partij, die bij de ingezetenen steun vond, was voor een edelmoediger handelwijs. Zij achtte het schandelijk alleen aan zich zelf te denken, en de bondgenooten, met wie men acht jaren lang had zamengespannen, aan hun lot over te laten, zonder iets te wagen om hen te behouden. Zij wilde geen gehoor weigeren aan Brabant en Vlaanderen, aan Brussel en Mechelen, die zich smeekend tot Holland wendden, en hun heil alleen verwachtten van een edelmoedig besluit der Hollandsche Staten. De overige provinciën ondersteunden hun smeekbede. Zelfs Zeeland voegde zich bij hen; immers als Vlaanderen verloren was, werd Zeeland van nabij bedreigd. Aan zoo algemeenen aandrang konden de Staten van Holland geen weerstand bieden; schoorvoetend en onwillig voegden zij zich bij de overige, en boden Frankrijk de afgevergde souvereiniteit aan.

Dat de Koning zou aannemen hetgeen hij zoo dringend had afgevergd, was wel niet bedongen, maar scheen uit den aard der zaak te volgen. De gezanten, die het hem kwamen aanbieden, werden ook minzaam ontvangen en welwillend aangehoord - toch werd ten laatste hun aanbod van de hand gewezen. De Koning verzekerde hun, dat hij zich genoopt zag te weigeren wat hij onder andere omstandigheden gaarne zou hebben aanvaard; dat de burgeroorlog, dien hij voorzag, hem verhinderde de bescherming der Nederlanden tegen Spanje op zich te nemen. Inderdaad, het was onlangs bekend geworden, dat een magtige katholieke partij, de Ligue, met een invloedrijk man, Henry de Guise, aan het hoofd, een stellig verbond met Philips van Spanje had aangegaan, en het was zeker, dat die partij niet zou gedoogen, dat de Nederlanden, die vooral uit liefde voor de ketterij tegen hun regtzinnigen vorst waren opgestaan, tegen dezen door de Fransche regering werden geholpen. Reden genoeg voor den zwakken Hendrik III om het aanbod der Nederlandsche gezanten niet aan te

nemen. Aan de opregtheid van zijn leedwezen kan niemand twijfelen, die weet van hoeveel belang voor Frankrijk de inlijving der goed gelegen en rijke Nederlanden wezen moest, en hoe gunstig zulk een aanwinst het Fransche volk voor zijn regering zou stemmen. Zelfs een Hendrik III moest zich gelukkig rekenen, indien hij volvoeren kon hetgeen Lodewijk XI zoo vurig had begeerd, de Bourgondische erflanden in te lijven in de Fransche monarchie.

Toch meent Motley in de geheime correspondentie der Engelsche en Fransche gezanten het bewijs gevonden te hebben, dat dit leedwezen slechts geveinsd, dat die noodzakelijkheid slechts voorgewend was, en dat de Fransche regering nooit plan heeft gehad om de souvereiniteit, die zij schijnbaar had gezocht, inderdaad aan te nemen. Hij meent ontdekt te hebben, dat de Koning en zijn moeder niets hoogers bedoelden dan, als schadeloosstelling voor hun geschonden regten op de kroon van Portugal, een goede som van Philips te bedingen, en dat zij met het aanvaarden der souvereiniteit over de Nederlanden slechts dreigden, om des te zekerder dit doel te bereiken. - Zulk een laagheid, van handelwijs niet alleen maar van bedoeling, zulk een vuige hebzucht, zulk een volslagen onverschilligheid omtrent de belangen van den staat, komt ons zelfs in een Koning als Hendrik III verrassend voor. De verontwaardiging, waarmeê Motley ze tentoonstelt, is zeker volkomen verdiend, zoo hij namelijk juist heeft gezien, en in de drijfveer, die den Koning bewoog, zich niet heeft vergist. Maar daaraan durf ik nog twijfelen. Dat de Koning en zijn moeder, toen zij eens, om welke reden dan ook, voor de opdragt der Nederlanden bedanken moesten, die gelegenheid te baat hebben genomen om van de benaauwde Spaansche regering een goede som gelds voor hun aanspraak op de door Philips veroverde kroon van Portugal te bedingen, is waarschijnlijk genoeg, en wordt voldingend bewezen door de stukken, die Motley aanhaalt. Maar daarmeê is nog niet uitgemaakt, dat er geen gewigtiger redenen bestonden, die de aanvaarding van de souvereiniteit der Nederlanden beletten. Al doen Hendrik III en Katharina de Medicis het bij den Spaanschen gezant voorkomen alsof hun aannemen of afwijzen enkel zal afhangen van de som, die Philips als schadeloosstelling bieden zal, die verklaring is niet afdoende. Zij wordt weêrsproken door de even stellige, en veel waarschijnlijker ver-

zekering aan de Nederlandsche gezanten, dat alleen het uitzigt op een burgeroorlog in Frankrijk de regering des Konings weêrhield om de souvereiniteit over Nederland te aanvaarden. De vraag is: wat is waarschijnlijker, dat een allergewigtigste reden van staatsbelang, die werkelijk bestond, hier gegolden zal hebben, of de vuige begeerte om geld te maken? Het antwoord is niet twijfelachtig. Zeker mag Motley, die de brieven der gezanten voor zich heeft, zich beroemen de toedragt der zaak van nabij te kennen. Maar zou hij meenen beter ingelicht te zijn dan de Nederlandsche gezanten, die te Parijs met de hoofden van alle partijen in aanraking kwamen, en wier scherpzinnigheid hij zelf herhaaldelijk prijst? Welnu, die gezanten kwamen terug met de stellige overtuiging, dat alleen de vrees voor de Ligue den Koning bewogen had, zeer tegen zijn wensch, hun aanbod af te wijzen. Toen zij aan de Staten Generaal verslag deden van hunne ambassade, getuigden zij uitdrukkelijk, dat zij ‘in zeer goede hope waren geweest om de negotiatie tot een goed einde te brengen, zoo de inlandsche oorloge, in Frankrijk opgerezen, het niet had belet.’ (*Mss. Resol. der St. Gen.*) - Wij voor ons hechten meer gewigt aan hun bloote verklaring dan aan de gevolgtrekkingen, die Motley daartegen uit zijn nieuwe bescheiden afleidt.

In het algemeen is onze schrijver geneigd de donkere figuren der geschiedenis zoo zwart mogelijk te kleuren. Er zijn menschen, van wie hij niets goeds wil hooren, wien hij enkel slechte drijfveeren toeschrijft. Jegens Philips van Spanje is hij doorgaans onbillijk - wij hebben het bij een vroegere gelegenheid aangetoond. Ook de boosheid van Hendrik III overdrijft hij blijkbaar. Wij erkennen het, de Fransche Koning was een veel verachtelijker wezen dan de Spaansche, en wij keuren het daarom af dat Motley ergens, als hij van een verraderlijke handeling van Koning Hendrik spreekt, zich laat ontvallen: ‘Zelfs Philips zou eerbied hebben gehad voor zulk een zamenweefsel van bedrog en laagheid, als thans door zijn allerchristelijksten broeder gepleegd werd.’ In bedrog en laagheid overtrof Hendrik Philips verre. Philips was gewetenloos in de keus der middelen, die hij aanwendde; maar het doel, dat hij beoogde, was steeds het hoogste en allerheiligste, dat hij kende. Hendrik daarentegen was gedurig ontrouw aan hetgeen hij voor zijn pligt hield; in het stellen van zijn doel

zelf was hij gewetenloos. Maar toch ook hij verdient niet dat wij ligtvaardig den staf over hem breken. Hij was niet ongevoelig voor het goede en groote, niet doof voor de stem van eer en regt. Er staat in het Toevoegsel op de eerste reeks der *Archives* van Mr. Groen van Prinsterer een brief van den Koning aan zijn minister Villeroy, die tot beoordeeling van zijn karakter allerbelangrijkst is. De brief dagteekent van Augustus 1584, juist van het oogenblik toen de Nederlandsche gezanten den Koning de souvereiniteit voor de eerste maal kwamen aanbieden. Hij is geschreven in een oogenblik van bewogen gemoedsstemming en van vertrouwelijke openhartigheid. Hij doet ons niet slechts den vorst maar den mensch kennen, zoo als hij zich op dit tijdstip bewust was te zijn. Hij toont ons den man, die het betere ziet, maar niet in staat is het te volgen. Hoe gaarne zou de Koning als een goed katholiek vorst naar een vast stelsel regeren; hij betreurt het diep dat hij doelloos en besluiteloos ronddobbert; hij schrijft zijn ongeluk toe aan zijn kwade raadslieden. Hij wenschte nog eens aan den aanvang zijner regering te staan; hoe geheel anders zou hij dan handelen; hij zou altijd en jegens allen opregt zijn; hij zou een besluit nemen en het dan ook uitvoeren. Hij spreekt van hetgeen voor en tegen zijn tusschenkomst in de Nederlandsche troebelen pleit, van het afschuwelijke der ketterij, waarop hij steunen, en die hij tevens schragen zou, maar ook, aan den anderen kant, van de waarde der provinciën die hij zou aanwinnen, van den glans dien zulk een aanwinst op zijn regering zou werpen. Dit alles schrijft hij neer zoo als het hem in het hoofd komt, verward, onzeker, zonder slot. Hij weet niet te kiezen. Het is duidelijk dat de omstandigheden zijn keus zullen bepalen. - Geen wonder, dat zulk een man de souvereiniteit der Nederlanden beurtelings zoekt en afwijst. Maar onbegrijpelijk zou het zijn als iemand van zijn karakter bij het zoeken en bij het afwijzen steeds hetzelfde doel beoogde, een geringe som gelds te bekomen in ruil voor zoo veel rijke provinciën. - Gelijk zoo dikwerf, zoo is ook hier de oude overlevering de ware; de nieuw gevonden verklaring wordt weêrsproken door inwendige bewijzen, die zwaarder wegen dan berigten van achterdochtige ambassadeurs.

Wij keeren terug tot het punt waarvan wij zijn uitgegaan. De hoop op bijstand van Frankrijk was thans voor goed vervlogen, en daarmeê alle kans om Brabant en Vlaanderen te be-

houden. De belegering van Antwerpen, nog bij het leven van den Prins aangevangen, vorderde gestadig; zonder hulp van vreemden scheen de stad verloren. Nu Frankrijk zich terug had getrokken, ging de onderhandeling met Engeland, die slechts tijdelijk gestaakt was, op nieuw voort.

Er was steeds met Engeland en Frankrijk gelijktijdig gehandeld; de Nederlanders hadden zich zoo doende van den naijver der beide mogendheden bediend om de beste voorwaarden te bedingen. Want beide regeringen vreesden voor elkanders invloed op de Nederlanden: Engeland wilde de Hollandsche en Zeeuwsche havens, waaruit zijne eigene kusten bedreigd werden, niet in de magt der Franschen zien; Frankrijk wenschte in geen nieuw Calais de Engelschen tot nabuur te krijgen. De onderhandeling met Anjou, die leiden moest tot de vestiging van een afzonderlijken Nederlandschen staat, waartoe de beide zeeprovinciën niet eens behooren zouden, onder een onafhankelijken, zij hij dan ook een Fransche, vorst, had de Koningin van Engeland minder mishaagd, een tijd lang zelfs behaagd, toen zij er aan dacht haar hand aan dien nieuwen souverein te schenken. Maar toen, na Anjou's dood, zijn broeder, de Koning van Frankrijk, in zijn plaats kwam, en al de Nederlanden met Holland en Zeeland er bij, slechts voor het aannemen kreeg, ontwaakten haar naijver en haar vrees met nieuwe kracht, en begon zij, zooveel haar waardigheid het toeliet, de onderhandeling te belemmeren. Zij had gaarne gezamenlijk met Frankrijk het protectoraat over de Nederlanden aanvaard en hun onafhankelijkheid gewaarborgd; doch Frankrijk wilde voor geen minderen prijs dan voor de inlijving der zeventien provinciën, den krijg tegen het magtige Spanje beginnen, en nu het om goede redenen van die inlijving moest afzien, kon er van een gemeedschappelijk protectoraat geen sprake wezen. Zoo moest dus Elizabeth alleen de bescherming der Nederlanden op zich nemen, of anders aanzien dat de Spanjaard zich op nieuw van de kusten en havens meester maakte, waaruit hij haar staten gedurig bedreigde. Zij overlegde niet lang wat te doen; zij had in tijds haar besluit genomen. Nog eer de Nederlandsche gezanten uit Frankrijk terug waren gekeerd, had zij reeds haar hulp aan de Staten toegezegd. Onverwijld werd de onderhandeling aangeknoopt. Een gezantschap, uit de invloedrijkste staatslieden van Nederland bestaande, ging met uitgebreide volmagt naar het Engelsche hof.

Het had een dubbelen last. Eerst moest het de souvereiniteit of het altijddurend protectoraat op goede voorwaarden aan Elizabeth opdragen. Werd dit geweigerd, dan moest het haar in de tweede plaats om een aanzienlijken bijstand in troepen en geld verzoeken, en tevens om een man van aanzien, die, als haar luitenant, door zijn gezag en raad de regeringloosheid, waarin de Unie vervallen was, kon doen ophouden.

De bijzonderheden van deze gewigtige zending, die tot de overkomst van Leicester leiden zou, zijn ons alle bekend. Op het Rijksarchief worden de daartoe betrekkelijke stukken bewaard, waarvan de Heer van Deventer er onlangs eenige heeft uitgegeven, en die alle door Motley gebruikt zijn. Toch rijzen er gewigtige vragen bij ons op, die wij voor als nog niet weten te beantwoorden. Was het den Nederlanders, was het bepaaldelijk den Staten van Holland ernst met de opdragt der souvereiniteit aan Elizabeth? Indien wij afgaan op den schijn, moeten wij aannemen, dat zij niets liever verlangden dan onderdanen der Engelsche Koningin te worden; gedurig herhalen zij de opdragt en telkens met nieuwen aandrang. Maar is die schijn onbedriegelijk? Motley schijnt het te meenen; hij gelooft dat de opkomende republiek zich haar krachten nog niet bewust was, en naar de zekerheid haakte, die de heerschappij van Engeland beloofde. Maar dit antwoord bevredigt ons niet. Wij willen aannemen dat de overige provinciën, wier toestand onzeker, wier zelfvertrouwen gering was, zulke onderwerping verkozen; maar Holland, dat zoo lang geaarzeld had, eer het aan Frankrijk in den uitersten nood, en omdat het niet anders kon, zijn souvereiniteit had opgedragen, moest het een geluk, eene onverwachte uitkomst rekenen, nu Engeland wilde helpen, zonder de onafhankelijkheid, waarop men zoo hoogen prijs stelde, te verkorten. Dat de Hollandsche staatslieden plotseling de onderdanigheid boven de zelfstandigheid verkozen, en liever geregeerd wilden worden dan zelf regeren, kunnen wij niet gelooven. Hun gedrag jegens Leicester is daarmeê in tegenspraak. Wel bestond er tegen de protestantsche Koningin van het vrije Engeland niet die achterdocht, die er tegen den absoluten Koning van het roomsche Frankrijk bestaan had; maar de Staten van Holland konden toch niet wenschen gelijk te worden aan de Commons van Engeland. Wij zouden eerder meenen, dat Holland daarom de souvereiniteit met zooveel aandrang aan Elizabeth opdroeg, omdat het zich verzekerd hield,

dat de Koningin toch vast besloten was die niet te aanvaarden. Men had alle reden om daarvan verzekerd te zijn. Meermalen had Elizabeth het uitdrukkelijk verklaard, en zij was te fier om in strijd met haar woord te handelen. Zij zou den goeden naam, dien zij zoo hoog schatte, verbeuren, indien zij zich de staten van een anderen vorst toeëigende. Zij zou zich in een eindeloozen oorlog met het nog altijd overmagtige Spanje wikkelen. Zij zou zich belasten met uitgaven, die haar inkomsten verre te boven gingen. Wie haar kende, moest weten, dat zij zich daartoe nooit zou laten verleiden. De Staten waren er zonder twijfel van overtuigd. De Hooge Collegiën van Holland en Zeeland althans hadden in der tijd de opdragt der landen aan Frankrijk ook daarom aanbevolen, omdat Engeland niet anders zou willen helpen dan ten onzen koste en onder pandschap der gewigtigste steden. Het komt ons waarschijnlijk voor, dat de Hollandsche staatslieden nooit iets anders hebben bedoeld, dan te verwerven, wat zij verkregen hebben, en dat de aanbieding der souvereiniteit slechts dienen moest om de hooghartigheid van Elizabeth te streelen, die men zeker niet minder kon aanbieden dan reeds aan Frankrijk aangeboden was.

Om het gedrag der Engelsche Koningin jegens onzen Staat met billijkheid te beoordeelen, moeten wij ons eerst een duidelijke voorstelling vormen van haar plannen, van haar beloften. Het komt ons voor dat Motley, door dit te verzuimen, haar handelwijs in een valsch daglicht geplaatst heeft, en haar als onopregt en bijna verraderlijk heeft voorgesteld, hoewel hij haar vervolgens van die schuld met schoone woorden weêr zoekt vrij te pleiten.

Het groote doel van Elizabeth was eenvoudig de Nederlanden onschadelijk te maken voor haar eigen rijk. Daarom kon zij niet gedoogen, dat die gewesten onvoorwaardelijk aan Spanje of aan Frankrijk gehoorzaamden. Zij wenschte ze, zoo al niet in naam, inderdaad onafhankelijk te zien. Maar zij was van denkwijs en karakter zeer monarchaal, doordrongen van het goddelijk regt der vorsten en van het afschuwelijke van den opstand. Zij wenschte dus niet meê te werken tot het ontrooven der Nederlanden aan hun wettigen vorst, zoo deze maar aan zijne onderdanen een zekere mate van zelfstandigheid wilde toestaan. Toen na het schrikbewind van Alva en van Requesens de zeventien provinciën in openlijk verzet kwamen, en een nationaal bestuur instelden, was zij onmiddellijk gereed haar bij te staan; maar zoo-

dra Don Juan in het land kwam en zich genegen betoonde om de billijke wenschen der Nederlanders in te willigen, raadde zij weêr tot een schikking. Eerst toen alle hoop op zulk een schikking verdwenen was, en de oorlog werkelijk uitbarstte, koos zij partij voor de onderdanen tegen de regering. Reeds toen, in 1577, werd het plan beraamd van een Engelsch protectoraat, nagenoeg op dezelfde voorwaarden, waarop het acht jaren later tot stand kwam. De Staten Generaal verzochten een hulpbende van vijfduizend voetknechten en duizend ruiters, te hunnen koste te onderhouden, met een man van aanzien aan het hoofd, die in den raad van state zitting hebben en op de leiding der zaken overwegenden invloed uitoefenen zou. Opmerkelijk is het, dat toen ook reeds Leicester zoowel door de Staten als door de Engelsche regering voor dien gewigtigen post bestemd werd. Waarschijnlijk hadden de raadslieden der Koningin zelf aan de gezanten in den mond gegeven wat zij vragen moesten, en hun verzoek zou zijn ingewilligd, indien niet eerst de komst van Matthias, en later de onderhandeling met Anjou, en bovenal de naijver, dien Frankrijk toonde, de plannen der Engelschgezinden onmogelijk had gemaakt. Toch werden die plannen meer gewijzigd dan opgegeven: in plaats van Leicester met Engelsche troepen kwam Kasimir van de Paltz met Duitschers en Zwitsers, die gedeeltelijk met Engelsch geld geworven en onderhouden werden; hij voerde den titel van luitenant der Koningin, en moest inzonderheid beletten, dat de Franschen zich in de Nederlanden nestelden. Hoe weinig die hulp gebaat heeft, is bekend; de oorlog was een onafgebroken reeks van nederlagen voor de opstandelingen. Het gevaar, dat Spanje de afvallige gewesten geheel onderwerpen zou, werd gedurig dreigender. De bezorgdheid der Engelsche regering steeg met den klimmenden nood der Nederlanden, in welke zij te regt haar voormuur zag. Thans, nu alle uitzigt op ondersteuning van Duitschland of Frankrijk verdwenen was, nu de provinciën aan zich zelf overgelaten, door den dood van Prins Willem van haar vertrouwden leidsman beroofd, op het punt schenen van te bezwijken, was zij bereid het gevaar van met Spanje in oorlog te raken, te trotseren, liever dan haar doodvijand in het bezit der Nederlandsche havens te laten komen.

Maar daarom was zij nog niet besloten de Nederlanden geheel van Spanje los te scheuren. Zij geloofde nog altijd aan de mogelijkheid van een vrede, die Nederland tegen de over-

heersching der Spanjaards waarborgen, en bij gevolg haar eigen, rijk tegen een aanslag uit de Nederlandsche havens beveiligen zou. Kon men Spanje dwingen aan de zeventien gewesten een eigen bestuur, zoo als bij de pacificatie van Gent en bij het eeuwig edict bedoeld was, te verleenen, dan was Elizabeth bereid de wapenen af te leggen. In het manifest, dat zij eerlang tot regtvaardiging van haar bijstand aan de muitende Nederlanders uitgaf, verklaarde zij dit ten stelligste: zij zocht geen aanwinst van landen; zij begeerde alleen ‘door Gods hulp voor deze gewesten te verkrijgen een verloosing uit het geweld der vreemdelingen, met restitutie van hunne oude vrijheden en gouvernement, door een christelijken vrede,’ en tevens ‘zekerheid voor zich zelve en haar koninkrijk tegen eenigen inval van naburen.’ Aan dit programma is zij onveranderlijk getrouw gebleven. Nog eer Leicester met zijn troepen in het veld verscheen, handelde reeds het Engelsche kabinet met de zendelingen van Parma over vrede, doch op voorwaarden, die met haar tweeledig doel volkomen overeenkwamen.

Hoe geheel anders waren de Staten, die zij bijstond, gezind. Zij hadden Philips als landsheer afgezworen, en zij waren vast besloten geen vrede te sluiten, die hen weder tot zijne onderdanen maken zou. Zij hadden geen ander doel met den oorlog, dan de vestiging van hun onafhankelijk volksbestaan. In die tegenstrijdigheid van bedoelingen tusschen Elizabeth, die hielp, en de Staten, die geholpen werden, lag de kiem van het wantrouwen, de tweedragt, den haat, die weldra tusschen beide zouden ontstaan. De schuld lag bij de Staten, die wisten wat Elizabeth met hen voorhad, en zich evenwel aan haar leiding overgaven. Zij mogten het later betreuren, dat Elizabeth zich zoo roekeloos in den verraderlijken vredehandel met Parma inliet, maar zij hadden geen regt om het haar als een vergrijp te verwijten. De Koningin handelde overeenkomstig haar woord. Zij vorderde voor Nederland een ruime mate van godsdienstige en burgerlijke vrijheid en een nationaal bestuur, en alleen omdat die voorwaarden niet stellig geweigerd werden, zette zij de onderhandeling voort. Had zij naar voorslagen geluisterd, die Nederland aan de willekeur van den Spaanschen Koning overleverden, dan had men haar van ontrouw mogen verdenken. Thans kon men haar alleen van jammerlijke verblinding en ligtgeloovigheid beschuldigen.

Den gang der onderhandeling over het tractaat met Enge-

land, en den loop der krijgsbedrijven tot op de overkomst van Leicester, de belegering en de overgaaf van Antwerpen en het daarmeê gepaarde verlies van Brabant en Vlaanderen, beschrijft ons Motley meesterlijk. Beschrijven is de kunst, waarin hij uitmunt, en de belegering van Antwerpen is een onderwerp zijner waardig. Wij hebben daarvan niets te zeggen, dan dat wij zijn verhaal met opgetogenheid gelezen en herlezen hebben.

Het jaar 1585 was bijna ten einde, eer Leicester aan het hoofd der vijfduizend Engelsche voetknechten en duizend ruiters in het land verscheen. Brielle en Vlissingen werden aan de Koningin tot pand voor haar voorschotten ingeruimd. Een nieuw tijdvak begon voor onze geschiedenis, waarvan de gevolgen geduurd hebben zoo lang de republiek heeft gestaan.

Natuurlijk boezemt het ons groote belangstelling in. Voor weinige jaren gewaagde onze letterkundige wereld van niets anders dan van Leicester en van de tegenwerking door hem van de Staten van Holland ondervonden. Het zijn de historische romans van Mevrouw Bosboom-Toussaint, aan wie de eer toekomt van de aandacht van het publiek in die mate op dit tijdvak gevestigd te hebben. Niet alleen als verdichting, ook als historische studie hebben zij groote waarde; zij kenmerken zich door eene oorspronkelijke opvatting van den geest des tijds, die aanleiding tot denken en tot onderzoeken geeft. Niet dat de toedragt der zaken er volkomen naar waarheid in beschreven wordt. De historische waarheid is met de eischen der verdichting slechts gedeeltelijk overeen te brengen. De taak van den romanschrijver is eene andere dan die van den historicus. De romanschrijver vestigt de aandacht, en wekt de weetgierigheid op; de geschiedschrijver tracht ze te bevredigen. Walter Scott drukt dit eigenaardig verschil in de voorrede van een zijner romans dus uit: ‘de historische roman is de wigchelaarsstaf, die aanduidt waar de schat begraven ligt; dien te beuren is het werk der geschiedenis.’ Zoo is het ook hier met de geschiedenis van Leicester's bewind gegaan. De romancière heeft getoond, hoe merkwaardig voor onze geschiedenis dit tijdvak geweest is. Geschiedkundigen zijn op die aanwijzing afgegaan, en hebben den schat althans gedeeltelijk aan het licht gebragt. Vooral de Heer Beijerman heeft veel, wat vroeger in het duister school, in het ware licht gesteld; zijn voorstelling van de verhouding der Staten tot den landvoogd, met scherpzinnigheid uit de toen voorhanden bescheiden opgemaakt, wordt bevestigd door

de stukken, die sedert hij schreef zijn uitgegeven, en door de brieven, die Motley in de Engelsche archiven gevonden heeft. Het is zeer te bejammeren, dat Motley de brochure van den Heer Beijerman niet schijnt gekend te hebben. Hij had daaruit kunnen zien, uit welk oogpunt onze geschiedkundigen dit tijdvak beschouwd willen hebben, welke vragen zij bij voorkeur beantwoord, welke bijzonderheden zij nader toegelicht wenschen te zien. Onbekend met den stand van het ondezoek. heeft hij sommige zaken onaangeroerd gelaten of slechts ter loops behandeld, die wij uitvoerig besproken wenschten te hebben, en daarentegen andere breed uiteengezet, die ons geen bijzonder belang inboezemen.

Wij willen, met voorbijgang van hetgeen Motley, naar ons oordeel, voldoende behandeld heeft, aanstippen wat ons voorkomt aan zijn werk te ontbreken.

In de eerste plaats hadden wij een naauwkeurige beschrijving verlangd van den toestand der partijen op het oogenblik toen Leicester hier aanlandde. Het is een gewone dwaling te onderstellen, dat de geschillen, die zijn bestuur kenmerken, eerst in zijn tijd geboren zijn. Het zou de moeite wel waard zijn geweest te toonen, dat zij alle reeds bestonden, eer nog Leicester een voet in het land had gezet. Wij zouden dan tevens hebben gezien, hoe moeijelijk het den nieuwen landvoogd vallen moest om zich onzijdig te houden, hoe onweêrstaanbaar bijna hij tot partijtrekken tegen Holland gedwongen werd.

Er bestond reeds sedert lang een wrok tusschen Holland en Zeeland en de overige provinciën. Vooral Gelderland bleef zijn ouden naijver tegen het voorspoedige Holland koesteren. Utrecht helde meer tot zijn oostelijken dan tot zijn westelijken nabuur over. In de lange oorlogen, die aan de vereeniging van het Sticht en van Gelderland met de overige provinciën, onder de kroon van Karel V, vooraf waren gegaan, had de volkspartij van Utrecht de zijde van den Hertog van Gelder tegen den magtigen Graaf van Holland gekozen. Na de nederlaag had verder de gedwongen vereeniging van Utrecht met Holland en Zeeland onder éénen stadhouder het zelfgevoel der burgerij gekrenkt, en den weêrzin tegen de heerschzucht, waarvan men de Hollanders beschuldigde, nog versterkt. Die vereeniging had feitelijk opgehouden, zoolang Holland in zijn strijd tegen Alva en Requesens volhardde en het Sticht aan den landsheer onderdanig bleef. Maar na de pacificatie van Gent, die alle provinciën op gelij-

ken voet stelde, vorderde Prins Willem, de stadhouder van Holland, dat zich ook Utrecht weêr onder zijn bestuur zou voegen. Het duurde wel een jaar eer het hem gelukte den afkeer der Utrechtsche burgerij te overwinnen, en die provincie met de beide overige op nieuw te vereenigen. En toen hem Holland en Zeeland later de hooge overheid opdroegen, bleef Utrecht weêr achterlijk, en voegde zich bij de andere gewesten, die de souvereiniteit aan Frankrijk aanboden. Na 's Prinsen dood gaven zich de Staten van Holland en Zeeland de uiterste moeite om met het Sticht in een naauw verbond te treden; aanvankelijk scheen dit te zullen gelukken; men werd het eens over een gemeenschappelijke regering, onder een raad van state met Prins Maurits aan het hoofd, waaraan zich vervolgens ook de overige provinciën, ten laatste Gelderland en Overijssel, onderwierpen. Maar die eensgezindheid duurde niet lang. Terwijl Holland en Zeeland Maurits voor hun stadhouder hielden, verkoos zich Utrecht niettegenstaande de vertoogen van haar beide bondgenooten een anderen, den Heer van Villers. Die eerste stap leidde tot verdere verwijdering en daarentegen tot toenadering naar de zijde van Gelderland, dat sedert den dood van Prins Willem er op uit was om het Sticht aan zich te verbinden. Vooral onder de burgerij der Utrechtsche steden heerschte een sterke afkeer van de staatkunde der Hollandsche kooplieden en regenten; en die burgerij was gewoon op den gang der regering een krachtigen invloed uit te oefenen. Sedert den dood van Prins Willem, wiens gezag de hartstogten nog had beteugeld, waren de Staten wel genoodzaakt aan den aandrang der burgers toe te geven, en voort te gaan in de rigting hun door dezen aangewezen.

Het is bekend, dat Leicester in zijn strijd tegen de Staten van Holland vooral op de burgerijen van het Sticht gesteund heeft. Om dien strijd in zijn aard en oorsprong goed te begrijpen, is het dus in de eerste plaats noodig van nabij bekend te zijn met de vroegere geschiedenis van de Utrechtsche staatspartijen, met haar traditie, met haar gestadig streven. Daarvan is in het werk van Motley ongelukkig geen spoor te vinden. Men zou bijna gelooven, als men zijn verhaal leest, dat de democraten van het Sticht eerst in Leicester's tijd zijn opgekomen, en dat zij grootendeels vreemdelingen waren. Maar niets is minder waar. De geschiedenis van het Sticht, van de oudste tijden tot op den ondergang onzer republiek, is een gedurige

worsteling van de volkspartij tegen de geestelijkheid en den adel. Onder allerlei leuzen wordt die strijd gevoerd, nu eens in vereeniging met de graven van Holland, dan weêr in verbond met de hertogen van Gelderland, nu eens onder de vlag der monarchie, voor Leicester tegen de veelhoofdige regering der Staten, dan weêr, in naam der volksvrijheid, voor de patriotsche regenten tegen den tyran Willem V: alles verandert met de omstandigheden der wisselende tijden, alleen de democratische geest blijft door alle tijden onveranderd dezelfde. Wanneer men dit uit het oog verliest, kan men den tijd van Leicester niet dan in een valsch daglicht beschouwen. Niets is minder waar dan dat de Utrechtsche volkspartij een werktuig in de handen van Leicester zou geweest zijn. De Engelsche landvoogd schikte zich zeker niet minder naar het drijven der Utrechtsche democraten, dan dezen zich naar zijne leiding. Het was een verbond tusschen beiden, ter bereiking van beider doeleinden, geen dienstbaarheid van den een aan de bedoelingen van den ander.

Wij kunnen het Motley niet ten kwade duiden, dat hij van den aard der Utrechtsche democratie en van haar invloed op het bestuur van Leicester niet gewaagt. Er bestaat geen monographie, waaruit hij die kennis had kunnen putten. Onze historische literatuur, hoe rijk ook aan stadsbeschrijvingen, mist nog altijd een goede geschiedenis van een stadsgemeente, zoo als Augustin Thierry er van enkele Fransche *communes* geleverd heeft. Geen leemte die wij liever in onze geschiedenis aangevuld zouden zien. Want de geschiedenis van de tweede helft der middeneeuwen is niet goed te verstaan zonder een veel naauwkeuriger kennis van het politieke leven der burge rijen, dan die wij tot nog toe bezitten. Een geschiedenis der stad Dordrecht, een geschiedenis der stad Utrecht, met waren historischen zin geschreven, zou een nieuw licht doen opgaan over de algemeene geschiedenis van het Hollandsche graafschap. De bouwstoffen tot zulke geschiedenissen zijn althans voor een goed gedeelte nog voorhanden in de stedelijke archieven. Zij wachten slechts op een navorscher, die bij stalen ijver in het zoeken, genoeg oordeel bezit om te weten wat hij wil vinden.

Sedert bisschop Hendrik van Beijeren de wereldlijke magt over het Sticht aan Karel V had afgestaan, was de invloed der burgerij op de regering aanmerkelijk besnoeid. Maar de kerk-

hervorming, gepaard aan den opstand tegen den landsheer, had aan de volkspartij nieuwe krachten geschonken. Alleen de verzoenende staatkunde van Prins Willem had belet, dat in het Sticht, evenzeer als in Holland, geestelijkheid en adel door de stadsgemeenten uit den alouden voorrang verdrongen werden. De Prins was geen vriend van omwenteling, wanneer hij met het bestaande in vrede leven kon. Hij steunde bij voorkeur op de wettige magten, zoo deze zich maar handelbaar betoonden; alleen om haar tegenstand te breken, had hij nu en dan, zoo als in de zuidelijke provinciën tijdens de pacificatie van Gent, de gemeenten tegen de regeringen gebruikt. In Utrecht had hij alles zooveel mogelijk op den ouden voet gelaten. Zelfs de stand der geestelijken was als eerste lid der Staten niet opgeheven, slechts hervormd. In plaats der vijf kapittels kwamen zeven geëligeerden, die uit het midden van deze, op voordragt der stadsregering, door de ridderschap en de kleinere steden gekozen werden. Zij moesten in naam althans protestantsch zijn, maar zij verbeeldden toch nog altijd den stand der geestelijken. De praebenden bleven als sinecuren bestaan, waarmeê particulieren begiftigd werden. Het collegie der Staten telde voortdurend drie leden, waarvan de twee eerste het derde lid, uit de steden bestaande, doorgaans overstemden.

Het is niet te ontkennen, dat die toestand in strijd was met den geest des tijds en met de behoeften der veranderde maatschappij. Nu eens de protestantsche godsdienst de godsdienst van den staat was geworden, had men in het Sticht, zoo als overal elders, de geestelijke goederen tot het onderhoud van predikanten en onderwijzers en tot verzorging der armen moeten bestemmen, en den stand der geestelijken in naam zoowel als inderdaad moeten afschaffen. De vertegenwoordiging des volks zou dan van zelf tot twee standen, de ridderschap en de steden, terug zijn gebragt, waarin de steden, zoo als haar in de nieuwe maatschappij toekwam, het hoogste gezag zouden gehad hebben. Het was blijkbaar, dat alleen de ijverzucht der edelen tegen de steden het in stand houden van den eersten Staat had bewerkt. Immers onder een bijzonderen naam waren de geëligeerden een nieuwe adelstand, met gelijke belangen en bedoelingen als de aloude. Maar de volkspartij, die grootendeels streng Calvinistisch was, berustte niet in deze ongenoegzame hervorming van het staatswezen. Zij beschouwde deze slechts als voorloopig, en zag uit naar de gelegenheid, die zich weldra moest opdoen, om het

aangevangen werk te voltooijen. Op zich zelf was zij daartoe niet magtig genoeg. Er waren nog veel katholieken in de stad en in de provincie, en een menigte protestanten behoorden tot een tusschen-partij, waarvan de Calvinisten bijna even afkeerig waren als van de afgoderij der roomschen zelf. Naast de regtzinnige kerk van het Consistorie stond de St. Jacob's kerk der libertijnen, door Hubert Duifhuis gesticht, en geschraagd door de regering der stad, die van allen geloofsijver en ketterjagt een afschuw had. De verdraagzame Prins van Oranje had die scheurkerk in vrede laten bestaan. De Staten van Holland, die meestal zelf libertijnen waren, hadden meer sympathie voor haar dan voor het Consistorie. De Calvinisten haatten daarom de Hollandsche Staten, wier staatkunde hun buitendien tegenstond, des te vinniger.

De regering, die den heer van Villers, in plaats van Maurits tot stadhouder van het Sticht had verkozen, behoorde nog tot de partij der St. Jacobskerk. Floris Thin, die op dien tijd secretaris der Staten van Utrecht - zooveel als landsadvokaat in Holland - en een zeer invloedrijk persoon was, stond bekend voor een libertijn, maar tevens voor een vijand van de Unie met Holland. Want in eene Unie met die magtige provincie moest het Sticht natuurlijk eene ondergeschikte rol vervullen, en dat duldde de eerzucht van de Utrechtsche Staten niet. Doch al waren zij tegen een naauw verbond met Holland, zij namen gaarne den oligarchischen vorm der Hollandsche stadsregeringen aan. Een der eerste verordeningen van den nieuwen stadhouder was het instellen van een erfraad voor de stad Utrecht, die met de vroedschapscollegiën van Holland overeenkwam, in zoover hij, voor levenslang aangesteld, zich zelf voltallig hield, en jaarlijks de dubbeltallen, waaruit de stadhouder de burgemeesters en schepenen moest kiezen, benoemde, en dus de politieke regten uitoefende, die de gilden en schutterijen weleer bezeten hadden. Indien die erfraad zich had kunnen vestigen, zou de burgerij van Utrecht, zoo goed als die der Hollandsche steden, onder de oligarchie van enkele regenten-families geraakt zijn. Maar er hestond te veel politiek leven in de stad, om dit lijdelijk te gedoogen. Toen weinige maanden later, in den slag van Amerongen, de heer van Villers in handen der vijanden viel, kwam de gemeente in beweging, weêrstond de maatregelen van bedwang, die tegen haar genomen werden, en noodzaakte ten laatste de Staten om den stadhouder van Gelderland en Over-

ijssel, den graaf van Nieuwenaar, tot plaatsvervanger van den heer van Villers aan te stellen, voor zoo lang deze in gevangenschap blijven zou. De instructie, waarop Nieuwenaar dien post aanvaardde, was op de leest der Geldersche geschoeid, en verleende hem veel uitgebreider magt dan zijn voorganger bezeten had. Bepaaldelijk werd de erfraad weêr afgeschaft, en aan den stadhouder de keus van de jaarlijks aftredende magistraat toegestaan, met dezelfde beperkingen, waaronder de Prins van Oranje ze vroeger gehad had. Van die bevoegdheid maakte Nieuwenaar bij de eerste gelegenheid gebruik om de partij, tegen wier zin hij was aangesteld, te fnuiken. Bij de regeringsverandering, die een maand later geschiedde, ontsloeg hij bijna de helft van de libertijnsche regenten, en bragt in hun plaats de hoofden der Calvinistische volkspartij op het kussen. Zoo ontsnapte dus Utrecht meer en meer aan den invloed van Holland.

Maar het waren toch eigenlijk de regenten en de stadhouder niet, die de thans bovendrijvende partij aanvoerden; het waren de burgerhoplieden. De gewapende burgerij, in acht vendelen verdeeld, stond onder hun bevel, maar buitendien waren zij zooveel als de wijkmeesters der stad en de vertegenwoordigers der gemeente tegenover de regering. Zij beroemden zich de plaats te bekleeden, die in de Romeinsche republiek door de tribuni plebis bekleed werd; zij achtten zich geroepen voor de bedreigde volksvrijheden in de bres te springen. Zij rekenden zich zelfs bevoegd om over de algemeene staatszaken meê te spreken: ongeroepen dienden zij den raad van state en den Staten Generaal van advies. Kort nadat zij te Utrecht de bovenhand hadden gekregen, durfden zij zelfs als verdedigers der Unie tegen de regering van Amsterdam en tegen de Staten van Holland optreden. De aanleiding daartoe was deze.

De Staten Generaal hadden op aanmaning van den raad van state, in eene onvoltallige vergadering en zonder voorafgaande beschrijving der provinciën, een besluit genomen, dat voor Holland en bepaaldelijk voor Amsterdam van het grootste gewigt was. Uithoofde van de stijgende prijzen der eetwaren en het meer en meer nijpende gebrek hadden zij den uitvoer van levensmiddelen, waarheen ook, verboden, en aan de militaire en burgerlijke gezaghebbers aangeschreven streng toe te zien, dat dit verbod niet overtreden werd. Het doel der resolutie was niet zoozeer om in de Vereenigde Gewesten een ruimen voor-

raad te houden, als wel om aan de provinciën, die onder den vijand stonden, den toevoer af te snijden, dien men meende dat zij kwalijk missen konden. Maar daartoe was geen onbepaalde sluiting van den uitvoer noodig. Het was voldoende dat men bepaaldelijk den uitvoer naar de zuidelijke provinciën verbood, en de kusten van Vlaanderen en de binnenstroomen naauw bewaakte. Met den algemeenen maatregel schoot men zijn doel voorbij, en schaadde niemand meer dan zich zelf. De handel van Holland bestond voor verreweg het grootste gedeelte in eetwaren; den uitvoer te verbieden was tevens den invoer te doen ophouden en den geheelen handel te doen stilstaan. De stad Amsterdam, die van den graanhandel bestond, drong dan ook bij de Staten van Holland op een wijziging van het plakaat aan, en vorderde dat althans de handel op de Oostzee zou worden vrijgesteld. De Staten begrepen hoe raadzaam, hoe noodig die verandering was, en eigenmagtig bragten zij haar in het plakaat der Staten Generaal. Zonder twijfel gingen zij zoodoende hun bevoegdheid te buiten; maar tot hun verontschuldiging kan dienen, dat de zaak hun provincie in het bijzonder aanging, en dat het besluit der Staten Generaal allerverderfelijkst was. De raad van state evenwel, die met de uitvoering van het plakaat belast was, wilde van geen wijziging hooren, op last eener bijzondere provincie gemaakt, en verwees den burgemeester van Amsterdam, die om althans tijdelijke schorsing van het plakaat aanhield, naar de Staten Generaal, als de eenige magt, die bevoegd was zulk een verandering te maken. Dus bij den raad van state afgewezen, wendde de regering van Amsterdam zich tot de gecommitteerde raden van Holland, en verwierf van deze een bevel aan den convooimeester van haar stad om zich voorloopig te gedragen naar het plakaat, zoo als het door Holland was gewijzigd, en niet zoo als het oorspronkelijk door de Staten Generaal was vastgesteld.

Zoo hadden dus in een hoogst gewigtige zaak Amsterdam en Holland het gewonnen van de Generaliteit. Een bewijs hoe weinig de regering der Unie beteekende. En, als om het algemeene gebrek aan ondergeschiktheid nog duidelijker te doen uitkomen, matigden zich nu de burger-hoplieden van Utrecht, die met de zaak niets te doen hadden, het regt aan om Amsterdam tot zijn pligt te brengen. Zij zonden een deputatie naar den Haag, die in een gemeenschappelijke vergadering van den raad van state en van de Staten Generaal, haar

ten gevalle opzettelijk bijeengeroepen, een heftige remonstratie inleverde, waarin de baatzuchtige kooplieden, die alles, vrijheid, eer, God zelven voor geld veil hadden, en op niets dan op de belangen van den handel letten, hevig werden doorgehaald, en de regering van Amsterdam en de Staten van Holland en Zeeland, op wier neiging tot vrede en onderwerping Parma reeds zijn plannen bouwde, evenmin gespaard werden. Daarentegen werd de regering van Utrecht als welgezind geprezen, en de instemming van Gelderland en Overijssel in dit beklag over Amsterdam en Holland verondersteld. Ten slotte werden de Staten Generaal vermaand om voor de strenge handhaving van het plakaat te zorgen, en de overkomst van Leicester, wien men reeds verwachtte, zoo veel mogelijk te bespoedigen, opdat aan de regeringloosheid, waarin de staat vervallen was, een einde mogt komen. - Op zulk een vreemd vertoog volgde een even zonderling antwoord der Staten. Zij herinnerden den burger-hoplieden wel, dat zij zich niet tot hen maar tot de regering van Utrecht hadden behooren te wenden, doch zij bedankten hen tevens voor de goede bedoeling en voor de belangstelling in de welvaart van het land, en beloofden dat hun te nemen besluit naar het genoegen van alle weldenkenden zou uitvallen. - Zulk een antwoord moest het zelfvertrouwen der Utrechtsche democraten nog versterken. Te regt beklaagde zich Amsterdam, in een uitvoerig verweerschrift, over deze bemoeijing van vreemde onderzaten in de zaken die de regering van Holland betroffen, en hun volstrekt niet aangingen. Het was een tijd van verwarring en regeringloosheid. Niemand die zich hield binnen den kring zijner bevoegdheid. Alle wetten moesten zwijgen voor de hoogste wet van het heil van den staat, en die wet verklaarde ieder naar zijn eigen inzigt en goeddunken. Het vooruitzigt op een nieuwen regeringsvorm, wanneer eens de Engelsche edelman in het land gekomen zou zijn, deed de bestaande regering te minder achten.

Wij staan verbaasd over de algemeene bandeloosheid en wanorde, die op dit tijdstip heerschten, indien wij de (nog onuitgegeven) vertoogen daarover lezen van den raad van state en van den landraad aan de Staten Generaal. De contributiën, die telkens voor niet langer dan drie maanden worden toegestaan, zijn slechts voor een klein gedeelte te innen; het krijgsvolk blijft onbetaald, en verloopt of slaat aan het muiten.

De bevelen der algemeene regering worden niet gehoorzaamd; er bestaan ook volstrekt geen middelen om ze ten uitvoer te brengen. De raad van state zegt onbewimpeld: wat moet er worden van een staat, ‘waar de raad den naam heeft van alle authoriteit, en metterdaad bevonden wordt niet de minste te hebben dan alleen den naakten titel, om de oogen van de gemeente te voldoen, en dezelve daardoor in officie te houden.’ De Staten Generaal stemmen volkomen in met die klagten, en schrijven aan de bijzondere provinciën: ‘zendt toch uw gedeputterden naar den Haag; wij vergaderen hier met twee of drie provinciën, zoodat de voorkomende zaken, al hangt het heil van het land er aan, onafgedaan moeten blijven.’

Was het te midden van zoo grenzenlooze verwarring niet natuurlijk dat Holland en Zeeland, wier bijzondere regering tamelijk goed geregeld was, liever op zich zelf wilden staan, dan zich afhankelijk stellen van eene Unie, die in een staat van ontbinding verkeerde? Maar aan den anderen kant laat het zich even goed begrijpen dat de overige provinciën met naijver en afgunst den voorspoedigen toestand van het bedrijvige en rijke Holland aanzagen, en de zelfzucht verfoeiden, waarmeê het zijn eigenbelang boven dat der generaliteit stelde. Reikhalzend zagen zij uit naar de komst van den luitenant der Engelsche Koningin, die een vaste regering zou instellen, waaraan het overmoedige Holland zoo goed als de overige gewesten ondergeschikt zou wezen. Merkwaardig is het gezegde van een der Geldersche afgevaardigden ter Staten Generaal in een brief aan zijn principalen: ‘Die van Holland en Zeeland hebben graaf Maurits voor hun gouverneur aangenomen, en practiseren niet anders, gelijk zij altijd gedaan hebben, dan te heerschen over alle andere provinciën; doch de andere provinciën hopen wel dat zij met den handel met Engeland uit den sprong gebragt, zoo als men zegt, zullen worden.’ Deze onbewimpelde verklaring bevestigt het vermoeden, dat wij buitendien uit den stand der zaken van zelf opvatten, dat de tegenpartij van Holland in Leicester den man verwachtte, die de zelfstandigheid van dien heerschzuchtigen bondgenoot onder de gemeene regering der Unie zou buigen.

Deelde Holland zelf in die verwachting? Wantrouwde het van den beginne de bedoelingen van Leicester, en was het tegen zijne overheersching op zijn hoede? Men heeft het gemeend, doch wij gelooven zonder genoegzamen grond. Bij de

onderhandeling over de magt, die men den nieuwen landvoogd zou toekennen, was Holland zeker niet het minst vrijgevig. Dat het nog vóór de overkomst van Leicester Prins Maurits in zijn stadhouderschap bevestigde - voor lang reeds had het hem daarin gesteld - kan wel voor geen bewijs van argwaan gelden: zoo lang de oorlog duurde hadden Holland en Zeeland hun afzonderlijken stadhouder gehad; de verpligting jegens vader Willem noopte bijna diens zoon in zijn plaats te stellen: geen andere erkentenis van zijn verdiensten jegens Holland had de Prins ooit begeerd, dan dat men hem zijn zoon tot opvolger geven zou. De klagten en verwijten, die de tegenpartij daarover tegen Holland inbragt, bewijzen slechts hoe fel haar ijverzucht was, niet dat zij reden had om zich te beklagen. Met geen minder regt dan Utrecht zich vroeger een eigen stadhouder gekozen had, had Holland dit thans gedaan; Holland koos nog den zoon van hem onder wiens bewind het zoo lang gestaan had, Utrecht was dezen voorbijgegaan, en had zich een vreemden gekozen. - Met welke verwachting Holland den luitenant van Elizabeth ontving, kunnen wij het best opmaken uit de houding van de mannen die zijn Staten leidden. Van dezen is Paulus Buys, de gewezen advokaat van den lande, de voornaamste. En hij was de verklaarde voorstander van het Engelsch protectoraat. Hij had voor zijn post bedankt, toen de Staten besloten hadden aan Frankrijk in de eerste plaats de souvereiniteit op te dragen. Toen vervolgens, na de weigering van Frankrijk, hetzelfde aanbod aan Engeland zou gedaan worden, rekenden dit de Franschgezinden een triomf voor Buys. Uit de correspondentie van Leicester, door Bruce uitgegeven, weten wij, dat in de eerste dagen geen mensch zich zoo vriendelijk jegens den nieuwen landvoogd betoonde, hem zoo voorkomend met raadgeving diende, als Buys. ‘Eerst toen hij zag dat ik zijn leiding niet blindelings volgde, en niet uitsluitend de lieden vertrouwde, die hij aanbeval, trok hij zich ontevreden terug’, schrijft later de landvoogd. Daaruit, dunkt ons, wordt het duidelijk, hoe de hoofden der Hollandsche Staten Leicester ontvingen. Even als de tegenpartij hoopte Holland den nieuwen landvoogd te winnen, en zijn bijzondere bedoelingen door middel van het nieuwe bewind te bereiken.

En die hoop was natuurlijk en regtmatig. Stellen wij ons den staat van zaken voor, zoo als hij was, toen Leicester het

bewind aanvaardde, dan moeten wij erkennen dat de plannen, die Elizabeth en haar luitenant beraamd hadden, alleen te bereiken zouden geweest zijn, indien zij hun steunpunt in Holland hadden gekozen.

De provinciën, die Holland in magt en aanzien overtroffen, Brabant en Vlaanderen, behoorden niet meer tot de Vereenigde Nederlanden. Na den val van Antwerpen hadden de Brabantsche gedeputeerden hun afscheid uit de vergadering der Staten Generaal genomen, en toen later, bij den aanvang van Leicerter's bewind, door de talrijke uitgewekenen, die zich in de noordelijke gewesten ophielden, een poging werd aangewend om voor hun provincie op nieuw zitting en stem te verwerven, werd dit door de overige gedeputeerden geweigerd. Van Vlaanderen boden nog enkele plaatsen van het Vrije den vijand weêrstand, en zij werden in de Staten-vergadering ook nog vertegenwoordigd, maar het was te voorzien dat dit niet lang meer duren zou. Van de noordelijke gewesten waren, behalve Holland en Zeeland, alleen Friesland en Utrecht nog in hun geheel; Overijssel en Gelderland waren het tooneel van den oorlog, en buiten magte om tot het voeren van den krijg geregeld bij te dragen. Vier provinciën dus contribueerden tot de kosten van den oorlog, maar in zeer verschillende mate: Holland en Zeeland gezamenlijk bragten tachtig percent op: Holland alleen ruim vier en zestig en een half. Buitendien werd de geheele scheepsmagt uit de in en uitgaande regten onderhouden, die de beide zeeprovinciën bijna alleen betaalden. Hadden dan de Hollandsche staatslieden geen regt te onderstellen, dat de Engelsche gouverneur, die den krijg met kracht wilde voeren, en derhalve een vermeerdering van contributiën verlangde, op hunne provincie steunen zou? Moesten zij niet vertrouwen, dat Leicester zou inzien, dat een krachtige regering der Unie niet denkbaar was dan in zamenwerking met hen? Zij waren geneigd aan de regering een uitgebreide magt te geven, mits zij verzekerd waren dat hun stelsel van regeren gevolgd zou worden. Wie daaraan twijfelt leze de instructie in 1584 voor den raad van state opgesteld. De werkkring, daarbij aan de algemeene regering toegekend, is zoo ruim als in het belang der generaliteit vereischt werd, en het was vooral de invloed der Staten van Holland, die hem zoo ruim had doen uitvallen. Als Leicester zich slechts aan hen had aangesloten, had hij waarschijnlijk overvloedige magt gekregen

om uit te rigten wat Elizabeth beoogde. Ook had hij het voorbeeld van Prins Willem voor zich, die, hoewel onpartijdig en jegens alle provinciën welgezind, toch Holland en Zeeland in het bijzonder voorgestaan, en in overeenstemming met de belangen en wenschen van die twee gewesten geregeerd had. Wie zou ooit hebben gedacht, dat de Engelsche landvoogd, van wien men zeker wist dat hij het goede voor had, zoo verblind zou wezen van te meenen dat de zwakke tegenpartij van Holland hem aan een krachtige regering, een welvoorziene schatkist en een goed verzorgd leger kon helpen; dat hij den steun zou versmaden, dien Holland hem bood; om dien te gaan zoeken bij provinciën, die niet bij magte waren zich zelf staande te houden?

Aan de goede bedoeling van Leicester valt niet te twijfelen. Hij was eerzuchtig, maar zijne eerzucht was niet ijdel of laag. Een volk, dat voor zijn vrijheid zoo veel had opgeofferd, van den ondergang te redden, als redder door dat volk geëerd en bemind te worden, ziedaar wat hij zich ten doel stelde. Als middel om dit doel te bereiken verlangde hij een bijna onbeperkte magt; hij wenschte die ook als een bewijs van vertrouwen en van erkentelijkheid voor de opoffering, die hij zich belangeloos getroostte.

Maar hij vergat dat zijn meesteres, van wier wenken hij afhing, iets geheel anders voorhad, en noch zijn doel noch zijn daartoe strekkende middelen goedkeurde. Onze staatslieden en onze geschiedschrijvers hebben de Engelsche Koningin langen tijd van heerschzucht en onopregtheid verdacht, van zelfzuchtige oogmerken, die zij achter den schijn van belangeloosheid en bescheidenheid zou verborgen hebben. Zij vermoedden dat hetgeen Leicester voor zich begeerde, ook door zijn meesteres voor hem verlangd werd. Die achterdocht moet verdwijnen, nu wij de instructie, aan haar gunsteling meêgegeven, voor ons hebben, en daarin zien hoe beperkt haar wenschen en plannen ten opzigte der Nederlanden waren. En wat hare opregtheid buiten twijfel stelt, de instructie schrijft den landvoogd juist hetzelfde voor, wat de Koningin aan de Nederlandsche gezanten bij hun afscheid nemen op het hart had gedrukt.

Leicester had tweeërlei post te vervullen: hij was de opperbevelhebber van het Engelsche leger, en tevens de vertegenwoordiger der Koningin bij de Staten, hun op hun verzoek als raadsman en bemiddelaar toegevoegd. Wij

willen de instructie slechts voor zoo ver nagaan, als zij de laatstgenoemde bevoegdheid betreft; zij schrijft daaromtrent het volgende voor.

De landvoogd moet de Staten overreden, om hun omslagtige en gebrekkige regering te hervormen en te vereenvoudigen, en daartoe een raad van state in te stellen, uit een matig getal wijze en welgezinde personen bestaande, die met de leiding der gemeene landszaken belast zal zijn, en verder den gedeputerden ter Staten Generaal een ruimer volmagt te geven, zoodat zij zouder gedurige ruggespraak met hun committenten op de voorkomende zaken besluiten kunnen. Van deze twee dus hervormde collegies moet hij vervolgens het afschaffen der vele misbruiken, bepaaldelijk in het financiewezen en in het krijgswezen, verzoeken. Indien die hervormingen niet goedschiks tot stand worden gebragt, moet hij ten laatste den Staten herinneren, dat de Koningin, al heeft zij voor de haar aangeboden oppermagt bedankt, toch vertrouwt, dat men haar raad zal opvolgen, en dat zij meenen zou haar weldaden aan onwaardigen te hebben verkwist, indien men haar vertegenwoordiger niet te wille was in het verbeteren van zoo in het oog loopende staatsgebreken.

De rol, die Leicester volgens deze instructie te vervullen had, was zeker niet zoo vorstelijk als zijne eerzucht wenschte, maar zij was toch hoogst aanzienlijk, en stelde hem in staat om al het goede tot stand te brengen, dat hij voorhad. Dat Elizabeth hem niet vergunde aan het hoofd der Nederlandsche regering op te treden, en zich, als het ware, met de verantwoordelijkheid der krijgszaken te belasten, was natuurlijk. Zoo doende hield zij zich binnen de perken, in haar manifest aan haar tusschenkomst gesteld. Zij kon haar hulpbende en haar luitenant te allen tijde terugroepen, zonder de Nederlandsche regering in duigen te doen vallen; zij steunde die regering zouder er deel aan te nemen; zij vermeed zelfs den schijn van inbreuk te maken op de onafhankelijkheid van Nederland en op de landsheerlijke regten van Koning Philips, met wien zij zich dus voorbehield te eeniger tijd een eerlijken vrede te sluiten.

De hervormingen, die zij door het gezag van haar luitenant in de regering der Nederlanden wilde brengen, waren in alle opzigten aan te bevelen. Het getuigt van haar juiste kennis van den toestand en de behoeften van onzen staat, dat zij

juist op deze aandrong. Immers alle Nederlandsche staatslieden, die bij ervaring de staatsgebreken der republiek kenden, hebben steeds dezelfde verbeteringen aanbevolen, als de eenige die den staat konden behouden. Een souvereine vergadering, die snel en geleideijk tot een besluit kan komen, en een raad van state, die het beslotene met kracht ten uitvoer kan brengen: in deze twee artikelen vatten wij al de wenschen van een Slingelandt te zamen. Had Leicester de Staten tot het invoeren van die hervormingen bewogen, hij ware de weldoener van ons gemeenebest geworden. De bron van al de kwalen, waaraan de republiek gekwijnd heeft en gestorven is, ware dan voor goed gestopt. Onze binnenlandsche gescheidenis zou een geheel andere geworden zijn. Maar de heilzame raad van Elizabeth werd door haar gunsteling onhandig overgebragt aan lieden, die buitendien niet zeer genegen waren hem op te volgen.

Wij kunnen ons voorstellen hoe teleurgesteld Leicester zich gevoelen moest, toen hij vernam welke plaats in den Nederlandschen staat zijn meesteres voor hem bestemd had. ‘Ik was alzoo lief dood als in mijn nieuwe betrekking, (schrijft hij aan Walsingham kort voor zijn overkomst), indien ik niet meer gezag moet hebben dan de Koningin mij toedenkt.’ Niet om overste van eenige muitzieke benden en raadsman van een hoop weêrbarstige burger-regenten te wezen, had hij gedacht het schitterende hof zijner meesteres te verlaten en een aanzienlijk vermogen te verspillen. Hij had zich voorgesteld de rol van Aartshertog Matthias, van Prins Willem te spelen. Hij was niet gezind die grootsche vooruitzigten op het eerste bevel van Elizabeth op te geven.

Want, hij wist het, de Nederlandsche gezanten en de groote meerderheid der regenten en onderzaten van de Vereenigde Gewesten begeerden dat hij den rang bekleeden zou, dien hij zich wenschte. Men kon zich hier te lande geen regering voorstellen zonder opperhoofd; de magteloosheid van een veelhoofdig bewind was door de ondervinding der laatste maanden bewezen. Men verlangde naar een nieuwe overheid, die, onder welken titel dan ook, de regten der souvereiniteit, door de privilegiën en oude gewoonten beperkt, zou uitoefenen. Maurits, de eenige inheemsche vorst die voor zulk een waardigheid in aanmerking kon komen, was in de oogen van velen nog te jong en te onervaren. Buiten hem was er niemand, die er meer aan-

spraak op had dan de gunsteling van Elizabeth, de aanvoerder van het Engelsche hulpleger. Wij bezitten nog het merkwaardige advies, dat de Nederlandsche gezanten bij Leicester, voor zijn vertrek uit Engeland, indienden, omtrent de houding die hij bij zijn overkomst moest aannemen. Zij raadden hem oogenblikkelijk de Staten Generaal naar Middelburg tot zich te roepen, zich door hen een ruim gezag te laten opdragen, en tevens een raad van state te doen instellen om hem voor te lichten en bij te staan. Onder hen, die dit advies uitbragten, behoort allerwaarschijnlijkst ook Paulus Buys. Wij zien daaruit dat zelfs Holland aan Leicester meer magt verlangde op te dragen dan de Koningin goedvond. En zoo begrijpen wij hoe Buys de bevestiging van Maurits in het stadhouderschap over Holland kon afkeuren, en hoe Leicester zelf daarin een verkorting van de regten kon zien, die hij reeds bij voorbaat dacht te bezitten. De Staten begroetten in den luitenant van Elizabeth een nieuwen Aartshertog Matthias, en Buys stelde zich voor naast dezen de rol van een tweeden Oranje te spelen. Spoedig zou het blijken dat Leicester met die uitgebreide magt niet eens tevreden was, en dat hij geen plan had aan iemands leiband te loopen.

De commissie, waarmeê de Staten Generaal hem, aanstonds na zijn intogt, tot gouverneur generaal aanstelden, verleende hem al de regten, die onder de Oostenrijksche landscheeren aan den gouverneur generaal waren toegekend. Maar bij wie zou de souvereiniteit berusten, weleer door den landsheer zelven bezeten? De Staten begrepen dat sedert de afzwering van Philips de opperste magt hun toekwam. Zij behielden zich dus voor, naast den landvoogd een raad van state op te rigten en van eene instructie te voorzien. Op deze wijs omschreven zij tevens de bevoegdheid van den landvoogd, die in overleg met dien raad regeren moest. De keus der raadsleden, en in het algemeen van alle hooge beambten, lieten zij aan den landvoogd over, maar uit een nominatie door de Staten der provincie, die er bij betrokken was, te stellen. Die beperkingen waren niet hinderlijk voor den nieuwen gouverneur generaal en volstrekt niet nieuw: Matthias en Anjou hadden ze zich in der tijd laten welgevallen, en Prins Willem was bereid geweest de souvereiniteit over Holland en Zeeland op gelijke voorwaarden te aanvaarden. Maar Leicester wilde de handen vrij hebben en aan niets gehouden zijn. Door den schijn aan te nemen van

liever de geheele opdragt te weigeren dan ze onder die bepalingen aan te nemen, dwong hij de Staten tot toegeven, en kreeg hij de volle magt, die hij begeerde. Wij bezitten nog het uitvoerige verbaal van al de onderhandelingen tusschen hem en de commissie uit de Staten over de grenzen der hem toevertrouwde magt gevoerd. Het is een hoogst belangrijk stuk, tot nog toe slechts gedeeltelijk (in het Leven van Maurits door Mr. v.d. Kemp) uitgegeven, maar een volledige uitgaaf overwaardig; immers de regtmatigheid van al de betwiste regeringsdaden van den landvoogd moet aan de toen getroffen overeenkomst getoetst worden. Buitendien blijkt uit deze onderhandeling het best, met welke verwachtingen de nieuwe landvoogd het bewind aanvaardde, met welke bedoelingen de Staten hem het bewind opdroegen. Alle instructies, verklaarde Sidney uit naam van den landvoogd, waren restricties van de commissie, en verkorting van de reeds toegewezen regten. De magt, die de landvoogd behoefde om tot heil van het land te regeren, moest onbeperkt blijven. Het voorbeeld der Romeinen was navolgenswaardig, die, als de nood drong, alle magt aan een dictator plagten toe te vertrouwen. In deze toespeling op den Romeinschen dictator spreekt zich de begeerte van Leicester duidelijk uit. Hij wilde absoluut heer der Nederlandsche provinciën zijn, niet om ze van hun vrijheid te berooven, maar om ze daarbij te handhaven. Hij begreep niet dat een vrijheidlievend volk, zelfs om gered te worden, slechts voor een bepaalden tijd een dictator dulden kan.

Ten slotte kreeg hij volkomen zijn zin. Al de bepalingen, die hem in zijn commissie hadden gehinderd, werden zoo al niet opgeheven, zoo goed als krachteloos gemaakt. De instructie van den raad van state zou voor niet meer dan voor een ontwerp gelden, door de Staten aan den landvoogd in overweging gegeven, waarin hij verandering brengen kon zoo veel hij noodig achtte. De raad zelf zou, zijn naam getrouw, slechts een raadgevend ligchaam zijn, aan wiens besluiten de landvoogd niet gebonden was. De landvoogd zou uit een nominatie van vele gequalificeerde personen de leden van dien raad mogen kiezen; hij begon met, zelfs zonder voordragt, uit iedere provincie een lid aan te stellen. Nog nooit, zoo lang de oorlog duurde, had iemand zoo onbepaald over de Vereenigde Gewesten geheerscht. Te regt vergelijkt Mr. van der Kemp de magt, die Leicester verworven had, met die van den Ruwaard, die

bij ontstentenis van den waren landsheer, in diens plaats pleegt te treden. Immers zonder den titel had de landvoogd weinig minder dan de volle magt van den landsheer.

Het verdient opmerking, dat de gedeputeerden van Utrecht de meeste zwarigheid maakten om zulk een uitgebreide magt aan Leicester toe te kennen, en dat die van Holland hen tot toegevendheid vermaanden, en hun voorhielden, ‘dat Zijne Excellentie gekomen was om te regeren en niet om geregeerd te worden, om wetten te stellen en niet om die te ontvangen’, dat Holland liever alles wilde toegeven dan Zijne Excellentie verbitteren, en dat het afzonderlijk met Leicester handelen zou, indien de andere provinciën weigerachtig bleven. Zoo ver was het er van af, dat de Staten van Holland van den beginne den nieuwen gouverneur stelselmatig belemmerd zouden hebben. Zij hadden er niets tegen, dat hij met kracht regeerde, mits hij zulks deed volgens hun stelsel, overeenkomstig hun belangen, en hij scheen daartoe op dit oogenblik inderdaad genegen: onder de eerste leden, die hij in den raad van state koos, behoorde Buys, in wien de Hollandsche belangen hun natuurlijken vertegenwoordiger vonden.

Ongelukkig was Leicester de man niet om een zoo groote magt, als hij verworven had, ten goede te gebruiken. Hij was onbekend met de zeden en gewoonten, met de behoeften en wenschen der natie. Hij verstond geen Hollandsch en slechts gebrekkig Fransch: de weinige Nederlandsche staatslieden, die toevallig Engelsch of Italiaansch verstonden, hadden daardoor veel bij hem voor. Zijn menschen wist hij niet te kiezen; hij schonk zijn vertrouwen aan lieden die het niet alleen onwaardig waren, maar die ook als zoodanig algemeen bekend stonden. Tegenstand kon hij niet dulden: wien hij voor zijn vijand hield, haatte hij met een doodelijken haat. Wij willen niet onderzoeken in hoe ver de verdenking gegrond was, waaronder hij lag, van meer dan een, die hem in den weg had gestaan, vermoord te hebben. Zeker is het, dat hij bij de minste aanleiding in zijn hart doodslag pleegde. Hij was hartstogtelijk en zich zelven niet meester. Een minder passend karakter voor iemand, die met Nederlandsche regenten moest omgaan, was niet denkbaar. Onuitputtelijk geduld, kalm overleg, de gaaf om te geven en te nemen, waar het te pas kwam, deze waren de eigenschappen die in den nieuwen landvoogd vereischt werden. Prins Willem, die ze in hooge mate bezeten had, was

er toch niet altijd in geslaagd de Staten naar zijn hand te zetten. Hoe zou dan een driftig, hooghartig vreemdeling, zonder kennis van personen en zaken, hen hebben kunnen regeren?

Onontbeerlijk was voor Leicester de krachtige, onvoorwaardelijke ondersteuning zijner meesteres. Men moest het hier weten, dat wie zich zijn misnoegen op den hals haalde, tevens haar gunst verbeurde. Maar, nu hij begon met zich een magt en een titel te laten opdragen, die de Koningin hem niet gunde, kon hij onmogelijk op zulk een bijstand rekenen. Hij kende Elizabeth en haar achterdochtig en heerschzuchtig karakter, en hij moest weten hoe hevig haar misnoegen over eene ongehoorzaamheid, als waaraan hij zich schuldig maakte, zou losbarsten, hoe baladadig zij zijn eigen gemaakte grootheid omver zou werpen. Zij had inderdaad alle reden om vertoornd te zijn. Zij was bedrogen door haar gunsteling, haar creatuur. Zij scheen geminacht door de Staten, op wier gewillige onderdanigheid zij gerekend had. Zij was in de oogen van Europa verdacht gemaakt van onopregtheid en oneerlijkheid, van aannemen met de eene hand van hetgeen zij met de andere had afgewezen: niemand toch die gelooven zou, dat de Staten en Leicester, buiten haar voorkennis, laat staan tegen haar uitdrukkelijk verlangen, gehandeld hadden. Openlijk wilde zij daarom haar misnoegen aan den dag leggen, en den gunsteling, die zich zelven verhoogd had, nederploffen in de diepte van haar ongenade. Met de scherpste bestraffing, die in woorden te vatten is, zond zij Heneage naar den Haag tot Leicester en de Staten, en zij vorderde dat de reeds opgedragen waardigheid plegtig teruggenomen en te niet gedaan zou worden.

Meesterlijk heeft Motley de gramschap van Elizabeth beschreven, en den indruk geschetst, dien de boodschap van Heneage op de Staten maakte. De wittebroodsdagen van het nieuwe gouvernement waren buitendien reeds voorbij. Paulus Buys en zijn vrienden zagen reeds, dat de landvoogd de man niet was, dien zij gedacht hadden in hem te vinden. Bezorgdheid voor het gebruik, dat hij van zijn magt zou maken, had het vroegere vertrouwen reeds vervangen. Daar kwam de tijding dat Elizabeth niet alleen zoo veel magt voor haar gunsteling niet begeerd had, maar dat zij zelfs verontwaardigd was, dat men hem die magt had durven verleenen. Daarmeê was de schroom, dien men voor den luitenant der Koningin gevoeld

had, aanmerkelijk verminderd. Men durfde zijn gangen nagaan, zijn daden beoordeelen. Al werd de boodschap door Heneage met gematigdheid voorgedragen, en al had de herroeping der opdragt geen plaats, de kwade gevolgen van Elizabeth's ongenade duurden voort. Een ieder wist voortaan dat Leicester aan zijn meesteres geen onomstootelijken steun had. Ongelukkig nam weldra ook het vertrouwen af, dat men in de Koningin zelve had gesteld. Het lekte uit dat zij reeds heimelijk over vrede met Parma onderhandelde. Die tijding deed het gezag van den landvoogd nog meer afbreuk dan vroeger het berigt van zijne ongenade. Men begon de bedoelingen van Elizabeth en van haar luitenant te wantrouwen, met angst te denken aan den wanhopigen toestand, waarin de staat verkeeren zou, indien Engeland vrede met Spanje sloot en van de magt, die het over de Vereenigde Gewesten verkregen had, gebruik maakte om hen in dien vrede te betrekken. De banden, die men zich had laten aanleggen, begonnen ondragelijk te knellen. Men was besloten, te beletten dat zij niet nog vaster werden aangehaald.

Tot nog toe had Leicester niet veel anders gedaan dan feestvieren in de verschillende steden, die hij doortrok. Maar weldra moest hij de hand aan het werk slaan. Dan zouden de moeijelijkheden van zijn toestand eerst te voorschijn komen. Hij stond te midden van tegenstrijdige partijen, die zich van hem en van zijn gezag in haar bijzonder belang zochten te bedienen. Onzijdig blijven was onmogelijk; hij moest partij kiezen. Zoo kon hij het niet aanleggen, dat hij zich niet minstens even veel vijanden als vrienden maken zou.

De eerste gewigtige aangelegenheid, die zich opdeed, was de handel met Spanje en met de Spaansche Nederlanden. Wij hebben gezien, hoe Amsterdam en Holland daarover met de landprovinciën in verschil lagen. Wie van beide partijen zou Leicester in het gelijk stellen?

Men kon het van den beginne af met aarschijnlijkheid voorspellen. De edelman kon geen sympathie gevoelen voor de winzucht der kooplieden. Hij, wiens eerste doel de verdrijving van den Spanjaard uit de Nederlanden was, moest het stelsel van het uithongeren van den vijand verre verkiezen boven dat van den vrijen handel. Bij de onderhandeling over het aanvaarden der souvereiniteit had hij zijn denkwijs reeds duidelijk

genoeg aan den dag gelegd; hij had zich verklaard tegen het kiezen van kooplieden in den raad van state: kooplieden immers, hoe vroom en bekwaam zij wezen mogten, ‘waren altijd geneigd en geïnclineerd tot hun eigen profijt.’ De bescheiden tegenspraak der gedeputeerden en hunne opmerking, dat Holland en Zeeland meest bij den koophandel en de zeevaart bestonden, en dus het best door kooplieden vertegenwoordigd werden, had hem niet van gedachten doen veranderen; hij was van oordeel ‘dat men de raden van state behoorde te stellen uit den adel van den lande of andere geleerde lieden.’ Hij scheen niet te begrijpen dat zulke edele en geleerde personen, evenzeer als de kooplieden, geïnclineerd plegen te zijn tot hun eigen profijt; en dat onbaatzuchtigheid niet aan eenigen stand in het bijzonder eigen is.

Doch hoe de landvoogd uit zich zelven gezind mogt zijn, deed minder ter zake. Hij had een uitdrukkelijk bevel van zijn meesteres, hoe hij in dit geval moest handelen. In zijne instructie werd hem voorgeschreven, dat hij den uitvoer van levensmiddelen naar den vijand moest beletten, en wie zich daaraan schuldig maakten gestrengelijk straffen. Men wist in Holland, dat hij zulk een bevel uit Engeland had meêgekregen. Elizabeth had zelf den Nederlandschen gezanten, bij het vaarwel zeggen, dringend vermaand om gebruik te maken van het middel, hun door God verleend, en den vijand uit te putten door hem den toevoer van levensmiddelen, krijgsvoorraad en koopmanschap af te snijden. Dat was zoo veel gezegd, als dat alle handel op 's vijands landen gestaakt moest worden. Maar daarmeê werd dan tevens de geheele koopvaardij van Nederland vernietigd. Want de handel van Nederland bestond in het ruilen der waren van het Noorden tegen die van het Zuiden. Indien men nu de vaart op het Zuiden, dat bijna geheel aan den vijand onderworpen was, moest opgeven, verviel tevens de vaart op het Noorden van zelf. Maar aan de scheepvaart hing het welvaren des lands en bij gevolg zijn weêrbaarheid. De handel bekostigde de oorlogsvloot. De handel leverde de gelden tot onderhoud van het landleger. Het nadeel, dat het verbod van den uitvoer aan Nederland zelf zou berokkenen, was dus volkomen zeker. Maar onzeker bleef het of men den vijand wel in evenredigheid schaden zou. Men hoopte wel dat Engeland, Schotland en Denemarken het voorbeeld van Holland volgen, en de

vaart op de Spaansche landen verbieden zouden. Maar die hoop berustte op geen zekeren grond. In alle geval zou de duurte der noordsche waren, die in Spanje niet kon uitblijven, schippers genoeg uit de Hansasteden en van elders aanlokken om ter sluiks op Spanje te handelen. Duurte zou men dus bij den vijand veroorzaken, maar geen volslagen gebrek, geen hongersnood.

Amsterdam en de steden van Westfriesland waren onvermoeid in het opstellen van remonstranties en deducties, waarin de voordeelen van den handel, mits met zekere beperkingen en onder toezigt der regering, en daarentegen de nadeelen van een algemeen verbod in het breede vertoond werden. De Staten van Holland, om advies gevraagd, hielden zich schijnbaar onzijdig, en ontwikkelden in hun vertoog, (door den heer van Deventer onlangs uitgegeven) de redenen, die voor en tegen het verbod waren aan te voeren; zij rekenden waarschijnlijk op de kracht der argumenten, die tegen het verbod pleitten; zij wilden den schijn vermijden van onbetamelijken dwang.

Wat zij zich mogen hebben voorgesteld, zeker moet hen het besluit van den landvoogd toch verrast hebben. Naauwelijks was hij, op zijn reis naar het leger in Gelderland, te Utrecht aangekomen, of zonder zelfs op het advies te wachten, dat hij van de Staten van Holland gevraagd had, vaardigde hij, den 4^{den} April, een streng plakaat uit, dat aan de stoutste wenschen der burger-hoplieden van Utrecht ten volle beantwoordde. Op straffe des doods werd aan de ingezetenen verboden eenigen handel te drijven met den vijand en die aan hem onderworpen waren, en, om te beletten dat de eetwaren, die naar onzijdige plaatsen werden uitgevoerd, langs een omweg toch aan den vijand kwamen, werd de uitvoer in het algemeen onder een streng toezigt der convooimeesters geplaatst. Dit plakaat was de doodsteek voor den handel van Holland, die eerst aan het opkomen was en zich nog gemakkelijk naar elders verplaatsen kon. Het dreigde Nederland met Denemarken en Schotland in moeijelijkheden te brengen, want ook aan de kooplieden der onzijdige landen werd de handel met den Spanjaard verboden op straffe van confiscatie. Het berokkende ons oneindig grooter schade, dan de onderstand, dien Engeland verleende, ooit voordeel kon doen. Het was in overhaasting opgemaakt, zonder behoorlijk onderzoek der vermoedelijke gevolgen, buiten overleg met de

vertegenwoordigers van den handelstand. Maar de landvoogd ging, zoo doende, zijn magt toch niet te buiten; hij was volkomen bevoegd het noodlottige plakaat uit te vaardigen; de wetgevende magt kwam hem ontegenzeggelijk toe; hij had den raad van state gehoord, en hij was niet verpligt zich te houden aan het advies der Hollandsche regenten. Maar juist dat de nieuwe regering regt had om maatregelen te nemen, die ten verderve van het land strekten, was een reden te meer voor de Staten van Holland om berouw te gevoelen over de opdragt van zoo uitgestrekte magt aan een vreemdeling, die met den besten wil niet in staat was om ze ten goede aan te wenden.

Vruchteloos tracht Motley den landvoogd van de schuld van dit onbedachte plakaat vrij te pleiten. Hij haalt daartoe een brief aan, waarin Leicester verzekert den heilloozen maatregel bestreden, en slechts toegegeven te hebben aan het algemeen verlangen. Maar die brief dagteekent van den tijd toen de nadeelige gevolgen van het plakaat reeds aan het licht waren gekomen, en is in lijnregte tegenspraak met een anderen brief, weinige dagen na de afkondiging van het plakaat geschreven, waarin hij met zelfvoldoening over het verbieden van den uitvoer spreekt, en van de Engelsche ministers verzoekt, dat zij een soortgelijken maatregel willen nemen, in welk geval het met den vijand spoedig gedaan zou zijn. Hij verzekert tevens dat zijn populariteit geleden zou hebben, indien hij den uitvoer langer had vrij gelaten.

Dit is het zonder twijfel wat hem in deze bewogen heeft: de zucht naar populariteit. De kortzigtige menigte, zelfs in de Hollandsche steden, jammerde over den toevoer van levensmiddelen aan den vijand. De burgerij te Utrecht, die den landvoogd zoo vleijend had ingehaald, was woedend op de zelfzucht der Hollanders, zonder wier toevoer, naar haar verbeelding, de vijand reeds uitgehongerd zou wezen. De talrijke benijders van Holland's voorspoed spraken in denzelfden geest. Leicester was hun te wille, en bedacht niet dat hij zoo doende de Hollandsche regenten van zich vervreemdde, zonder wier bijstand hij niets vermogt. Weinige dagen na de dagteekening van den brief, dien wij aanhaalden, schreef hij voor het eerst aan zijn vrienden in Engeland, dat er onder de Staten iets gaande was, dat hem niet beviel. De weêrzin, dien hij zag dat zijn handelwijs wekte, bragt hem echter niet tot nadenken en inkeer,

maar tot heftige gramschap; hij gevoelde zich verongelijkt; niet door inschikkelijkheid maar door geweld wilde hij aan den tegenstand der Staten een einde maken.

Zoo werd hij ongevoelig, en eer hij het zelf wist, het hoofd eener partij. Hij had met Holland gebroken. Hij had de hand geslagen aan de vleeschpotten, en het voorbeeld van Alva had hem moeten leeren, dat dit in Nederland niet ongestraft blijft. Een maand later tastte hij de Staten in een ander teêr punt aan. Hij verleende aan de predikanten de vergunning om een nationale synode te houden, waartoe de vroegere regeringen nooit te bewegen waren geweest.

De Unie van Utrecht had de regeling der godsdienstige belangen aan de afzonderlijke provinciën overgelaten: een bepaling die zeer nuttig was, zoo lang er nog uitzigt bestond om roomsche bondgenooten met de protestantsche te vereenigen. Een poging in 1583, bij het herzien der Unie, gedaan, om de protestantsche kerk tot staatskerk der geunieerde gewesten te verklaren, was mislukt. De Staten van Holland, die de belangstelling der predikanten in de zaken der regering, hun bemoeizucht en hun invloed op de gemeente en bovendien hun onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden ondervonden hadden, wenschten hen in voogdij te houden. Zij wilden geen zelfstandige Nederlandsche kerk, die een magt in den staat kon worden. Zij hadden derhalve de bijeenroeping van een nationaal synode en de invoering van een nationale kerkorde steeds verhinderd, en zelfs aan geen provinciale kerkorde, zoo als de predikanten er een wilden, hun zegel gehecht. Zij gedoogden wel dat de kerk zich met tamelijk ruime vrijheid bewoog en ontwikkelde, maar zij behielden zich het regt voor om tusschen beide te komen, zoo dikwerf het hun noodig scheen. Leicester daarentegen, die zelf regtzinnig en onverdraagzaam was, vreesde voor geen magtige geestelijkheid, en zag te regt in een nationale kerk een band te meer voor de Unie. Door zijn invloed werd te Utrecht, kort nadat hij er was aangekomen, de St. Jacobs kerk met die van het Consistorie vereenigd, tegen den zin der libertijnen, en niet zonder onbetamelijken dwang. Vervolgens riep hij een algemeene Nederlandsche synode naar den Haag bijeen, tot vaststelling eener goede orde in de kerk. Ook hiertoe was hij volgens zijn commissie volkomen bevoegd. De stad Gouda, wier regering zeer libertijnsch was, had wel

bij de onderhandeling over de magt aan Leicester op te dragen, voorgesteld hem de beschikking over godsdienstzaken te onthouden, doch haar voorstel was niet aangenomen. Even goed als de gouverneurs der Oosten rijksche landsheeren, had Leicester derhalve de wetgeving in kerkelijke aangelegenheden; en hij ging zijn bevoegdheid niet te buiten door het bijeenroepen eener synode. De maatregel was buitendien, naar ons oordeel, in het algemeen belang. Een goed geordende, zelfstandige kerk was voor Nederland wenschelijk, mits er gezorgd werd dat die kerk geen inbreuk maakte op het staatsbestuur, en tot geen vervolging van andersdenkenden nopen kon.

Doch, hoe goed op zich zelf, het was natuurlijk dat in de oogen van de Staten van Holland het eigenmagtig besluit van den landvoogd gevaarlijk scheen. Het was eene afwijking van de politiek, zoolang jegens de kerk volgehouden, en door Prins Willem zelven nageleefd. Schoorvoetend volgden de Staten de bevelen van den landvoogd op, en lieten, omdat zij niet anders konden, de voorbereidende synode der Hollandsche predikanten te Rotterdam bijeenkomen.

Hoe meer Leicester zich van het politieke stelsel van Holland verwijderde, des te duidelijker bleek het dat de Staten voorzigtig gehandeld hadden met zich bij tijds een eigen stadhouder te kiezen. Den man, die daartoe het sterkst gedreven had, den pensionaris van Rotterdam, Oldenbarnevelt, verkozen zij dan ook thans, als opvolger van Buys, tot advokaat van den lande. Geen bekwamer of moediger aanvoerder hadden zij kunnen kiezen. De vrijheden en privilegiën, wier handhaving hij op zich nam, vonden in hem een onverzettelijken verdediger tegen de inbreuken, die Leicester, deels uit onwetendheid, deels met opzet, daarop maakte.

Als eerste daad van openlijke tegenkanting tegen het bestuur van den landvoogd moeten wij den brief beschouwen, door de Staten van Holland aan de Hollandsche leden van den raad van state geschreven, waarin de wensch geuit wordt, dat die heeren zich geen commissie zouden laten opdragen, die hen verhinderen kon de zittingen van den raad geregeld bij te wonen; aan hunne afwezigheid toch meenden de Staten het te moeten toeschrijven, dat het plakaat van 4 April en andere onbedachte verordeningen waren vastgesteld. In een nadere verklaring van dezen brief herhaalden de Staten hun ongunstig oordeel over

sommige maatregelen van de nieuwe regering, en klaagden zelfs, dat Holland, hoewel het twee derden der oorlogskosten opbragt, weinig of niet geteld scheen te worden, en dat de Hollanders uit alle groote en kleine ambten geweerd, en vreemdelingen bij voorkeur daartoe gekozen werden.

Die laatste zinsnede betrof eene andere grief, die Holland tegen Leicester had opgevat; hij omringde zich met vreemde raadslieden. Wij herinneren ons, hoe hevig Oranje en Egmont en de andere vliesridders en groote heeren over Margaretha van Parma geklaagd hadden, die met een achterraad regeerde, in plaats van den raad van state te hooren; dezelfde klagten werden nu door de Staten tegen Leicester aangeheven. Maar dezelfde drangreden, die Margaretha bewogen had om met weinige vertrouwelingen te raadplegen, dwong thans Leicester eveneens te handelen. Beiden regeerden anders dan hun wettige raadslieden verlangden; hoe konden zij zich dan van dezen bedienen? Buys en zijn vrienden verklaarden zich dagelijks luider en heftiger tegen de regering. De Staten van Holland toonden zich gedurig weêrbarstiger. Het kon niet anders of tegen hen moest de landvoogd steunen op de partij, aan wier wenschen zijn bestuur voldeed, en die niets liever verlangde dan onder zijn leiding tegen de Hollandsche regenten op te trekken.

De mannen, die op dit oogenblik het vertrouwen van Leicester genoten, waren uitgewekenen uit Vlaanderen en Brabant. Adolf van Meetkerken, gewezen president van Vlaanderen en thans, als vertegenwoordiger van het Vrije, lid van den raad van state, was misschien de eenige van den raad, die met hart en ziel de handelwijs van den landvoogd goedkeurde; hij was tevens een man van ervaring en bekwaamheid. Nog hooger stond Daniël de Burchgrave bij Leicester aangeschreven. Die man is door onze geschiedschrijvers, door Reyd vooral, smadelijk bejegend, en door Motley niet in zijne eer hersteld, hoewel reeds voor jaren de heer W.C. Ackersdijck een belangrijke bijdrage tot de juiste beoordeeling van zijn karakter geleverd had.

De Burchgrave was van een deftig, zoo niet adellijk Vlaamsch geslacht, en had een beschaafde opvoeding genoten. Het is niet waar, wat Motley, op gezag van Reyd, verhaalt, dat hij zich van den stand van handwerksman tot dien van staatsman had opgewerkt. Hij was eerst advokaat, vervolgens onder Matthias lid en later procureur-generaal van den raad van Vlaanderen

geweest; het laatst had hij in den landraad aan de Oostzijde van de Maas gezeten. Hij was dus iemand, die, wat zijn rang en opleiding betreft, volkomen waardig zou geweest zijn om in den raad van state, die denzelfden werkkring had als vroeger de landraad, te zitten; alleen de omstandigheid dat zijn provincie van de Unie was afgescheurd, maakte hem daartoe onbevoegd, en Leicester verhief hem waarlijk niet boven zijn stand door hem eerst requestmeester en later secretaris van den raad te maken. Hij sprak Engelsch; hij kende, als lid van den gewezen landraad, de antecedenten der Nederlandsche regering, en was daardoor in staat den landvoogd velerlei inlichting te geven; hij had geen betrekking op eenige stad of provincie van de Unie, en scheen dus boven de partijen te staan. Maar inderdaad behoorde hij tot de tegenpartij van Holland, en hij stijfde Leicester in zijn strijd tegen de Hollandsche belangen. De Staten van Holland haatten hem dan ook als een hoogst gevaarlijken vijand, en beklaagden zich onophoudelijk over den invloed, dien hij, een vreemdeling, op de regering uitoefende. Maar nooit hebben zij hem eenig bepaald misdrijf te laste gelegd; het ergste, wat zij hem nageven, is dat hij een inderdaad gevaarlijk persoon, Jacques Reingoud, bij den landvoogd had ingeleid.

Ook van de vroegere lotgevallen en handelingen van dezen Reingoud weten onze geschiedschrijvers veel kwaads te verhalen. Wij zijn niet in staat al hun beschuldigingen met bewijzen te staven, maar wij zijn geneigd het meeste er van te gelooven. Want wat wij van den beschuldigde weten, getuigt in alle opzigten tegen hem. Van afkomst was ook hij geen gering persoon. Hij was heer van Couwenberg. Hij had den vrij aanzienlijken post van commies bij de kamer van financiën onder Margaretha, Alva en Requesens bekleed, en zich in die betrekking, naar men zegt, een gewillig handlanger der Spaansche overheersching betoond. Wat hij sinds de pacificatie van Gent had uitgerigt is niet naauwkeurig bekend. Hij schijnt zich bij de aanvankelijk winnende partij der vrijheidsvrienden gevoegd te hebben, en met deze later achteruit te zijn geraakt. Zijn zaken waren meer en meer verloopen, en hij had zelfs aan de Staten om uitstel van betaling zijner schuldeischers moeten verzoeken. Hij was in waarheid een fortuinzoeker geworden, een financier in de kwade beteekenis van het woord, een man die niet door zuinigheid en goed beheer maar door gewaagde speculatiën de schatkist dacht te

vullen. Om zich te beter bij den kerkschen Leicester in te dringen werd hij van onverschillig katholiek volijverig protestant - toen hem later de katholieke belijdenis weêr beter te pas kwam, bekeerde hij zich weêr even vaardig. Indien Meetkerken en Burchgrave dien avonturier inderdaad bij Leicester hebben aanbevolen, hebben zij dezen al een zeer slechte dienst bewezen.

Hij wist den landvoogd volkomen in te nemen. Het heeft hem zeker aan geen sluwheid en overredingskracht ontbroken. Hij kende het financiewezen in den grond. Hij rekende voor, dat de Nederlanden bij lange na niet opbragten wat zij konden. Hij beloofde tonnen gouds in de schatkist te brengen, zonder dat het land er in het minst bij lijden zou. Vooreerst moesten de middelen van consumptie niet meer, zoo als tot nog toe, verpacht worden; de regering moest ze zelf heffen; de schatten, die de pachters zich nu wonnen, zouden in de schatkist van den staat vloeijen. Van de domeinen en geestelijke goederen waren eveneens nog ontzaggelijke sommen te maken. Maar vooral moesten de baatzuchtige kooplieden bloeden; de ongehoorde winsten, die zij uit den schandelijken handel met den vijand hadden getrokken, moesten voor een deel althans, ten bate van het land, van hen terug worden gevorderd. Een onderzoek van de rekeningen der convooimeesters en van de boeken der kooplieden zou een aantal overtredingen der vroegere plakaten tegen den uitvoer aan den dag brengen, waarvoor boeten konden worden opgelegd tot een onberekenbaar bedrag. Op deze wijs zou de landvoogd over een welgevulde kas kunnen beschikken, en de middelen bekomen om, gelijk hij zoo vurig begeerde, den krijg aanvallenderwijs met verdubbelde krachten te voeren.

Naar zulke schitterende beloften luisterde de landvoogd gretig; hij geloofde ter goeder trouw aan haar verwezenlijking. De financiële maatregelen, die hem werden voorgeslagen, pasten volkomen in het stelsel van regeren, dat hij had aangenomen. De handel op 's vijand landen was streng verboden; het scheen billijk dat men hen, die zich met dien handel op misdadige wijs hadden verrijkt, op contributie stelde ten bate van den staat, tegen wien zij zich hadden bezondigd. De Hollandsche kooplieden en regenten sloegen de verzenen tegen de prikkels, en dachten de regering van den landvoogd te weêrstaan; men moest ze daar-

voor in hun beurs, op het gevoeligst, straffen, en dus uit vrees voor erger gedwee en onderdanig maken.

Maar om zulke maatregelen, die eene algemeene ontevredenheid in Holland en Zeeland verwekken zouden, met de noodige kracht ten uitvoer te leggen, werd een strenger bewind vereischt dan van den raad van state te wachten was. Men moest het financiewezen aan den raad onttrekken, en aan eene afzonderlijke kamer van financiën, zoo als er onder het bestuur der Oostenrijksche vorsten een bestaan had, toevertrouwen. Natuurlijk moest Reingoud, de ontwerper van al die schoone plannen, aan het hoofd der kamer geplaatst worden. In het geheim werd alles in den achterraad overwogen en voorbereid. De landvoogd hechtte zijn goedkeuring aan hetgeen daar besloten werd. Noch de raad van state noch de Staten Generaal vernamen iets van hetgeen men voorhad.

Den 26sten Junij vernam de raad van state onverwachts, dat er een kamer van financiën was opgerigt, waaraan hij zijn beheer van het geldwezen moest overgeven. Tot hoofden der kamer waren de stadhouder van Utrecht, Nieuwenaar, het Engelsche lid van den raad van state, Killigrew, en de heer van Brakel, een Utrechtsch edelman, gekozen. De gewigtige post van tresorier, werd aan Reingoud, en die van auditeur aan de Burchgrave gegeven. Tot commiezen werden Buys en twee andere leden van den raad van state aangesteld. - Al aanstonds wekte deze aankondiging bij den raad van state, en bepaaldelijk bij de Hollandsche leden, onverholen misnoegen en tegenspraak. En zoodra de Staten van Holland hoorden wat er gaande was, toonden zij zich vast besloten om in zulk een onwettige verandering van den regeringsvorm niet te berusten.

Wij begrijpen ook niet hoe Leicester het had durven wagen om de grenzen zijner magt zoo ver te overschrijden. Hij had geen regt de geheele inrigting der regering te veranderen, den raad van state een gedeelte der bevoegdheid, hem bij zijn wettig vastgestelde en bezworen instructie toegekend, te ontnemen, en dit over te dragen aan een nieuw staatsligchaam, eigenmagtig en buiten voorkennis der Staten Generaal in het leven geroepen. Dat de landvoogd tot zulk een eigendunkelijk handelen niet geregtigd was, volgt reeds van zelf uit den aard der betrekking, waarin hij tot de Staten stond. Maar het was buitendien bij de onderhandeling over de magt, die hem werd opgedragen, met zoo veel woorden gezegd. Reeds toen

had Davison, uit naam van Leicester, de noodzakelijkheid betoogd, om een kamer van finantiën op te rigten, die de gemeene middelen administreren zou; en daarop was toen door de gedeputeerden der Staten geantwoord: ‘dat eenige provinciën ook van dit advies waren, zoodat men de zaak zou leggen in deliberatie in de vergadering der Generale Staten, en indien Zijne Exellentie, de autoriteit aangenomen hebbende, uit het beleid van de zaken bevond zulks noodig of oorbaar te wezen, dat Zijne Exellentie hetzelve zou mogen aangeven, en dat daarin alsdan zou worden voorzien.’

Duidelijker kan wel geen afspraak zijn dan deze tusschen Leicester en de Staten. Onbeschaamder kon wel geen inbrenk worden gemaakt op eene aangegane verbindtenis. Doch dit was nog niet al. Zonder nominatie van de Staten mogt Leicester, volgens zijn commissie, geen der hooge staatsposten vergeven. Hij had reeds herhaaldelijk tegen die bepaling gezondigd, maar telkens, als daarover klagten vielen, erkend dat hij gezondigd had, en voor het vervolg een naauwer nakomen van zijn commissie beloofd. Nu evenwel vergaf hij op eens al de hooge betrekkingen bij de kamer, zonder eenige voordragt af te wachten, en de gewigtigste betrekking, die van tresorier, droeg hij op aan een vreemdeling, die algemeen gehaat was, en onder zware verdenking van oneerlijkheid lag. Onder dezen stelde hij als commiezen Paulus Buys en twee andere leden van den raad van state aan, die zich daardoor natuurlijk in rang verlaagd moesten rekenen. Hij deed het waarschijnlijk om te voldoen aan den eisch der instructie van den raad van state, dat alle ordonnantiën van betaling geteekend zouden worden, behalve door den tresorier en den secretaris, door drie raadsheeren van verscheiden provinciën (art. 11). Maar hij dacht tevens op deze wijs den lastigen Buys, dien hij dagelijks hartstogtelijker begon te haten, behendig uit den raad te verwijderen. Alsof zich de beleedigde raadsheeren de aanstelling, die in hun oog een vernedering was, zouden laten welgevallen! In smadelijke bewoordingen bedankte Buys voor de eer hem aangedaan; hij zou Reingoud niet als commies onder zich dulden, veel minder wilde hij zich als commies onder zulk een persoon laten stellen.

Geen wonder dat de Staten van Holland over een handeling, die in zooveel opzigten hun duidelijk voorbehouden regten schond,

ten uiterste verontwaardigd en vergramd waren. Maar in nog hoogere mate waren zij verontrust over hetgeen zij van die kamer, als zij tot stand kwam, te wachten hadden. Zij wisten wat Reingoud in zijn schild voerde, op wie hij het gemunt had; en zij voorzagen een reeks van kwellingen en belemmeringen van hun handel, waardoor die nieuwe financier de belastingen productief zou maken. Daarom waren zij vast besloten hem en zijn kamer te weêrstaan, nu het nog tijd was, en aanvankelijk bragten zij door hun stellige tegenspraak te weeg, dat de geheele zaak nog eerst bij de Staten Generaal ter tafel zou komen.

Wij letten tot nog toe alleen op de onwettigheid van den maatregel, maar de onbezonnenheid er van valt niet minder duidelijk in het oog. Holland betaalde, zoo als wij zagen, alleen twee derden, en met Zeeland te zamen drie vierden der contributiën. Alleen Holland en Zeeland hadden de gemeene middelen in handen van den landvoogd gesteld; Utrecht en Friesland hadden dit nog steeds nagelaten. Wat was er dan dwazer te bedenken, dan het financiewezen te hervormen buiten overleg met Holland, ja, tegen zijn vasten en duidelijk uitgedrukten wil? Hoe veel de financiële krachten der Vereenigde Gewesten vermogten, indien zij volgens het stelsel van Holland werden aangewend, hebben de volgende jaren, na Leicester's vertrek, bewezen. Had de landvoogd zich toegelegd om de belasting op de comsumptie overal op gelijken voet als in Holland in zwang te brengen, en onder een algemeen beheer te stellen, hij had op de meêwerking van die magtige provincie kunnen rekenen, en zou steeds klimmende inkomsten hebben getrokken. Tegen het oprigten van een kamer van financiën zou dan geen onoverkomelijk bezwaar hebben bestaan. Leicester zelf verzekert, in een zijner brieven, dat Buys in den beginne het sterkst voor zulk een afzonderlijke kamer geijverd had, en hij is eenvoudig genoeg om niet te begrijpen, hoe desniettemin dezelfde Buys de oprigting er van thans kon afkeuren. Hij begreep niet dat men minder tegen zijn werktuig had, dan tegen de kunstgrepen waartoe hij het wilde gebruiken. Hij was, even als Reingoud, een vriend van financiële kunsten; hij had geen begrip van de vaste wetten, die ook op dit gebied heerschen. Zoo had hij reeds in de eerste dagen van zijn bewind een goudmijn meenen te ontdekken in

het munten van dubbele rozenobels, die twee gulden meer zouden gelden dan zij eigenlijke waarde bevatten. De Staten, die de geldzaken beter kenden, hadden hem terstond voorspeld dat die bedriegelijke munt slechts schade aan de ingezetenen, en geen voordeel aan den staat berokkenen zou, en Lord Burleigh had, hoewel minder stellig, den maatregel eveneens afgekeurd. Nu dweepte de landvoogd weêr met de plannen van Reingoud, die alle dezelfde strekking hadden, om namelijk al de gouden eijeren op eens te krijgen door de gans te dooden.

Maar Holland toonde zich vast besloten niet lijdelijk aan te zien, hoe onbezonnenheid en kwade trouw zamenwerkten om zijn welvaart te vernietigen. Gedurig openlijker verzette het zich tegen den verderfelijken gang der regering. Dat leidde den landvoogd nog tot onwettiger maatregelen, die hij noodig achtte om den tegenstand van Holland te breken.

(*Het vervolg en slot in een volgend nommer*).

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 Maart 1862.

En France - zeide eens Mevrouw de Swetchine - la durée est un danger, comme c'est une force ailleurs. Deze gedachte hebben wij in verschillende vormen meer dan eens in de laatst vervlogen weken hooren toepassen. Gewoon om steeds in de dagbladen de bevelen van een alléénsprekenden meester te lezen, is ieder wonderlijk verrast nu hij voor de tweede maal sinds 1851 de debatten volgt van staatsligchamen, die, hoe kunstig ook zamengesteld, hoe vast ook aaneengeklonken, hier en daar een anderen toon doen hooren dan in den beginne was bedoeld. Zoo is dan de schoone harmonie verbroken, die 't Napoleontisch systeem in Frankrijk heeft bewerkt! denkt menigeen. De jaren van wezenlijken invloed en krachtdadige uitwerking zijn voor dat raderwerk voorbij. Het wispelturige Fransche volk heeft nu lang genoeg de regering der Napoleons verduurd; Parijs haakt naar verandering; en daar zijn er, die het einde van 't keizerlijk regime reeds durven voorspellen. - Het doet ons leed dat wij deze overtuiging niet kunnen deelen; wij beschouwen geheel de discussie over het adres slechts als een intermezzo dat telken jare de wel wat vervelende monotonie van het drama moet afwisselen, en dat intermezzo heeft zijn doel bereikt: de aandacht van allen is weder gespannen: en thands kan het gewone drama zijn gang hervatten.

Voordat wij echter de monoloog van den keizer met de behoorlijke stichting weder gaan aanhooren, zij het ons vergund het aardig gecostumeerde en door bruijante muziek begelcidde tusschenspel te bewonderen.

Te gemakkelijker zal ons dit vallen, omdat alles reeds is afge-

loopen en beide de staatsligchamen, de senaat en het wetgevende ligchaam, hun adres hebben vastgesteld. De debatten van den senaat sloten den 3den Maart. Den gang der discussie hebben wij de vorige maand pogen te schetsen. Wij kunnen hier alleen bijvoegen hoe de latere zittingen telkens werden opgeluisterd door de gekheden van den ouden markies de Boissy, den gemaal van de aan alle lezers van Byron bekende gravin Guiccioli, welke oude pair van Frankrijk door tal van kiesche en onkiesche kwinkslagen de vergadering poogde te doen gevoelen dat zij toch inderdaad slechts comedie speelde. De vicomte de La Guéronnière had van de keizerlijke regering de voor hem en zijn antecedenten lastige taak gekregen van te bewijzen dat de Paus Rome moest behouden. Het was voor hem een min of meer moeijelijke zaak om juist het tegenovergestelde te verdedigen van datgene, wat hij vroeger in tal van brochures als redmiddel had aangewezen. Wanneer men deze moeijelijkheid in 't oog houdt, dan zal men zeer zeker instemmen in den lof die algemeen aan zijne redevoering werd gegeven. Ook Prins Napoleon heeft nogmaals zich doen hooren. Op de hem eigene hoogst onklassische, doch des te snijdender wijze heeft hij de geschiedenis der betrekkingen tusschen Rome en Frankrijk sinds het jaar 1765 geschilderd, en uit de depèches der verschillende gezanten toegelicht. Elk dier diplomatieke stukken werd in zijn mond een argument tegen de clericale partij; pijlsnel volgden zich de verwijten op elkander, en de conclusie van zijn rede was dat de Franschen Rome moesten verlaten. De redenaar voor het gouvernement, de minister zonder portefeuille, de heer Billault, nam daarop het woord, en verklaarde dat de regering niet geheel de mecning van den prins deelde: na die verklaring werd de discussie kalmer, en het adres werd met 123 tegen 6 stemmen aangenomen. De senaat verklaarde daarin plechtig, dat het koningrijk Italië behebt was met ‘prétentions immoderées,’ terwijl het hof van Rome zich schuldig maakte aan ‘refus extrêmes.’

Terzelfder tijd dat het antwoord van den senaat gereed was, begon het wetgevend ligchaam de debatten over zijn adres. Vóór den aanvang der discussie had de keizer zorg gedragen de goede verstandhouding, die ten gevolge der dotatie aan graaf Palikao scheen verbroken, te herstellen. Den 4den Maart schreef Napoleon een brief aan de kamer, waarin hij de leden verhaalde hoe het incident tusschen hen ontstaan hem leed deed, hoe hij gaarne elk misverstand voorkwam, en dus het ontwerp van dotatic introk, om later een wet

voor te stellen, waarin hetgeen nu als uitzondering was voorgedragen voor het leger regel zou zijn. De afgevaardigden waren te zeer doordrongen van de algemeene zucht tot gelijkheid, die het gansche volk bezielt, om niet dadelijk den algemeenen maatregel toe te juichen, dien zij als exceptie voor een enkel geval zouden hebben verworpen, en de keizer bleef voor het leger de groote uitdeeler van macht en rijkdom. De discussiën over het debat konden alsnu een aanvang nemen.

Die debatten zijn inderdaad - wanneer men slechts het beginsel vasthoudt dat men ze niet moet vergelijken met de handelingen van waarlijk parlementaire ligchamen - zeer opmerkelijk geweest. Was er in den senaat slechts één oppositie, namelijk die van de vertegenwoordigers van 't cude Frankrijk, zoo ontmoeten wij al dadelijk in het wetgevend ligchaam, zij ook de zamenstelling daarvan minder gekleurd, tegenstand tegen de regering van drie verschillende zijden, van de republikeinen, van de clericalen en van de op economisch gebied zich noemende protectionisten. De eerste groep is niet zeer groot: slechts 5 leden, vier afgevaardigden uit Parijs en één uit Lyon, telt zij; het zijn de heeren Jules Favre, Picard, Hénon, Ollivier en Darimon; doch die kleine groep verdubbelt de kracht en de gelegenheid van den aanval: steeds staan die moedige strijders op de bres; de één stoot toe, de ander pareert, en al de behendigheid van den spiritueelen president de Morny is noodig om van tijd tot tijd aan de regering een glimp van recht te geven. Tegen eene aan 't ongeloofelijke grenzende gevatheid van een Picard, die op alle punten tegelijk de pijlen van zijn vernuft weet te richten, 't geestigst uitblinkend wanneer hij zich te goed doet in het tentoonstellen der geheel éénige zamenstelling van de stedelijke overheid te Parijs, weet men op het laatst niets anders te doen dan den spreker 't woord te ontnemen. Wat zal het wezen, wanneer de redenaar bij uitnemendheid, wanneer Jules Favre 't woord vraagt? Aller ooren zijn gespitst; die kalme toon wekt vertrouwen; hij spreekt enkele volzinnen; daar gewaagt hij er van, hoe zijn amendementen een programma genoemd zijn tegenover de officiëele redactie van het adres; en dat woord officiëel wordt als een zinspeling opgevat, in zooverre de regering door haar organen haar eigen wenschen in 't adres zou zien geboekt, en een storm ontstaat in de vergadering: de President roept tot de orde: doch Jules Favre laat zich het zwijgen niet opleggen; hij ziet zelf af van het woord. En nu wordt het op zijn beurt een handig verzocken van den voor-

zitter om hem weder tot 't spreken te overreden, ten einde ten minste het verwijt te ontgaan van zelfs in de wetgevende kamer de vrije uiting der gedachte te smoren, en Jules Favre, gebruik makende van de positie hem gegeven, barst los, en in een gloeiende redevoering tast hij het keizerrijk aan dáár waar de kanker wortelt van haar bestaan; met andere woorden, al te wreed bewijst hij voet voor voet hoe elk der instellingen van dezen Napoleon louter in 't leven is geroepen ter wille van den schijn; hoe alles iets anders beteekent dan het werkelijk is; hoe alles een grooten leugen vormt. En nu moge tal van redenaars, ministers met en zonder portefeuille, opstaan en redeneren, en de Voorzienigheid aanroepen, en protesteren en zich moeijelijk maken; het woord is gesproken, en Jules Favre is de zedelijke overwinnaar.

De streng-clericale partij heeft ook in het wetgevend ligchaam den oppositie-toon aangeslagen. Reeds dadelijk in de eerste zitting begonnen Plichon en Kolb-Bernard de verwijten te herhalen, die door de senatoren waren te berde gebracht. Het viel echter der regering gemakkelijk deze sprekers te beantwoorden. Het was ook slechts het voorspel. De ware slag werd eerst geleverd toen die zeer uitnemende woordvoerder der Catholieken, de nog jeugdige afgevaardigde uit den Elzas, de heer Keller, in de zitting van den 11^{den} Maart over de Italiaansche questie zijn redevoering hield. Het vorige jaar had voor het eerst doen blijken, welk een groot talent die tot nog toe onbekende man bezat, en de rede van dit jaar, zoo kalm, zoo waardig en toch zoo bijtend scherp, heeft wederom ten volle bewezen, dat de prefecten en maires nog voorzichtiger moeten wezen dan vroeger in het kiezen van candidaten voor 't wetgevend ligchaam. Overigens, hoezeer ook de vorm en toon van 't discours door ons wordt gewaardeerd, was de inhoud zelf der rede niet nieuw. Het geleek als twee droppelen waters op het bekende pamflet van Stahl over de revolutie. Het feit der Fransche revolutie van 1789 wordt uit zijn zamenhang gerukt, wordt tot een idee vervormd, en aan dat beginsel worden alle ongelukkige verschijnselen toegeschreven, waardoor het staatkundig leven van Europa wordt geteisterd. De revolutie is in die redeneering niet langer een bepaalde beweging der geschiedenis; neen, het is een bijzondere toestand van 't gemoed, het is een gevolg van het ongeloof aan 't Christendom: en overeenkomstig die beschouwing wordt de staatsvernieuwing van Italië beoordeeld.

Van nog een derden kant moest de regering worden aangevallen. Men herinnert zich hoe het eigenlijke Frankrijk inderdaad zeer protectionistisch is ten opzichte van zijn industrie. De reeks van economische maatregelen, die door den keizer onder 't beleid van den freetrader Michel Chevalier zijn genomen, heeft dus inderdaad niets dan wantrouwen verwekt. En daar ongelukkig hare tenuitvoerlegging zamengreep met den noodlottigen burgeroorlog in Noord-America, was er gelegenheid te over om van ongunstige resultaten te spreken. Deze feiten, handig genoeg door Jules Bramc en en Pouyer-Quertier tot een tafereel verwerkt, maakten de laatste zittingen van het wetgevend ligchaam zeer onstuimig. Men sprak van prijsgeven van eigen rechten aan Engeland; men weeklaagde over het lot der arbeiders in de fabrieksteden; men riep alle rhetorische figuren te hulp om te bewijzen, hoeveel beter inzicht de keizer in al deze zaken heeft dan zijn zeer getrouwe volksvertegenwoordigers.

Om deze drie groote incidenten heeft zich de discussie over het adres gegroepeerd; wij merken nog op, hoe de zittingen opgeluisterd werden door een goede redevoering van den vicomte de Lemercier en door een prachtige improvisatie van den marquis de Pierre; wij wenden ons thands tot de regering zelve, voor zoo verre zij op al die oppositie moest antwoorden. Twee ministers zonder portefeuille, Baroche en Billault, waren hiertoe aangewezen. Van Baroche valt niets te zeggen; de meer dan buigzame president van den Staatsraad wist telkens vrij handig heen te glijden dwars door de argumenten van de redenaars der oppositie: grooter talent echter heeft Billault in dit alles getoond: hem was de lastige taak beschoren om de positie van Frankrijk tegenover Italië en Rome te verdedigen; hij moest bewijzen, dat het even moeijelijk was uit Rome te gaan als er in te blijven, en te oordeelen naar de luide toejuichingen der gansche vergadering, is hem dit gelukt. De vroegere navolger van Guizot schijnt zijn meester te hebben geëvenaard: geen welsprekender woorden konden naar ieders oordeel gevonden worden om het status-quo te verheerlijken. Voeg daarbij, hoe hun pogingen ijverig ondersteund werden door den president van 't Ligchaam, den graaf de Morny, die zich telkens beijverde om te doen uitkomen hoe weinig waarde de regering aan al die redeneeringen der oppositie hechtte. En als om te bewijzen hoe de geheele discussie toch eigenlijk meer een theatrale vertooning dan een werkelijk practi-

sche strijd was, sloot deze waardige voorzitter de vergadering met een korte aanspraak, waarin hij betoogde, dat wel is waar de kamer haar gevoelen oprecht moest zeggen, maar altijd avec élevation et avec modération: dat hij overigens die aanmerking maakte opdat het zou blijken, hoe zeer hem het succès der leden ter harte ging (Je vous dis cela, Messieurs, parceque je veux votre succès avant tout). Een scherper bewijs, dat de keizer eigenlijk slechts een spiegelgevecht wil dulden, en 't liefst van zijn vertegenwoordigers acteurs maakt, is niet denkbaar. Intusschen schijnt deze geheele discussie echter in Frankrijk een zekeren, zij het dan ook ee voorbijgaanden, indruk gemaakt te hebben. Te oordeelen toch naar het woord van den keizer, toen het adres hem den 23sten Maart werd aangeboden, schijnt hem die oppositie te verdrieten. Vrij wrevelig spreekt hij van die opinions extrêmes qui malheureusement sont les plus empressées à se produire, en vrij duidelijk spoort hij de vergadering aan om niet alleen de oppositie in 't vervolg te doen spreken.

Zouden zij dan werkelijk gelijk hebben, die van woelingen en onrust in Frankrijk spreken? Ach, zij hebben gelijk, maar zij weten tevens hoe de keizer bezig is overal in de laatste weken de minste vrije uiting te bedwingen. Moeten wij de lange lijst van kwellingen weder vervolgen? vermelden hoe Renan als hoogleeraar is gesuspendeerd, omdat hij in zijn intreerede uitsprak, wat al zijn boeken behelsden? Is Ganesco, de hoofdredacteur der Courrier du Dimanche, niet gevangen genomen? Ja, de gansche redactie van den Courrier, Eugène Pelletan, Laurent Lapp, zit thans met den drukker in hechtenis. De Presse, de Opinion Nationale, la France Centrale, l'Espérance du Peuple hebben waarschuwingen gekregen: aan de woelingen der studenten is zeer schielijk een einde gemaakt: een zwager van kolonel Charras, de heer Scheurer, moet met drie maanden gevangenisstraf en 1000 franes 't misdrijf boeten van een exemplaar van het schimpdicht: le lion du quartier latin, te hebben verzonden. En middelerwijl wordt een baliemand met ridderordes gevuld en 64 maires met 't legioen van eer begiftigd. Terwijl dit in Frankrijk geschiedt, heeft in Pruissen de ontknooping der politieke ontwikkelingen plaats gehad.

De staatkundige feiten hebben aldaar sinds de maand October zoo logisch een gang doorloopen, dat het nagaan daarvan te vergelijken is met de lectuur van een hoofdstuk uit Hegels Philosophie der Geschichte. De krooning van den koning, de benoeming van den

aristocratischen minister von Bernstorff, de zeer liberale verkiezingen, de toorn van den monarch, de weifeling van een uit twee bestanddeelen bestaand ministerie, de excursie in de Duitsche politiek sinds het in de Pruissische staatswereld te benaauwd werd: het heeft alles geleid tot het ten laatste helder worden der positie: en bij het optrekken der nevelen ziet men den koning, omringd van geheel conservatieve ministers, alléén over op het staatstooneel, vanwaar de afgevaardigden zijn verwijderd.

Den 6^{den} Maart vergaderde het huis der afgevaardigden om te beraadslagen over de motie van den heer Hagen, strekkende om de staatsbegrooting voor 1862 niet aan te nemen, tenzij de verschillende hoofdstukken van het budget gespecialiseerd aan de vergadering zouden worden overgelegd. Het gewicht van dit voorstel werd nog grooter, daar iedereen begreep dat het eigenlijk te doen was om zoodoende het budget van den minister van oorlog, den reactionnairen heer von Roon, te kunnen ontleden. Wanneer toch de drie hoofdposten van dat budget elk in haar onderdeelen zouden worden gesplitst, zou het toestaan dier sommen, waartegen men nu reeds zoo groote bezwaren opperde, geheel en al onmogelijk worden: iedere post zou worden geverifiëerd en verworpen.

De discussie nam een aanvang: de minister van finantiën, de heer von Patow, had vroeger als afgevaardigde het sterkst aangedrongen op die specialisering der begrooting, en de kamer had dus een gemakkelijke taak: doch sinds die minister met zijn vier overige liberale kampgenooten, de ministers von Schwerin, von Auerswald, von Bernuth en von Pückler, toegelaten had dat een von Roon, een Bernstorff en een von der Heydt naast hem hadden plaats genomen, was de positie een gansch andere geworden. Von Patow moest thands verdedigen dat de kamer geen recht had zulke eischen voor het tegenwoordige te doen. De liberale ministers waren niet anders dan de dienaren van de reactionnaire. Waartoe bleven zij nog langer op hun post; waartoe bezoedelden zij den vroeger zoo schoon verkregen roem?

Met 171 tegen 143 stemmen nam de kamer de motie Hagen aan: en het geheele ministerie bood dan ook dadelijk zijn ontslag aan den koning aan. De koning zou zich niet langer een Hohenzollern gevoeld hebben, wanneer hij aan de kamer had toegegeven; hij weigerde dus het ontslag der ministers te bekrachtigen; alleen de heer von Bethman-Hollweg, minister van eeredienst, kon zijn afscheid verkrijgen, en het ministerie moest er wel toe overgaan de kamer te

ontbinden. Voorts werd eenige dagen later, daar de president-minister de vorst von Hohenzollern-Sigmaringen reeds sedert langen tijd wegens ziekte afwezig was, het ministerie met een nieuwen voorzitter begiftigd, en wel met den voorzitter van het heerenhuis, den prins von Hohenlohe-Ingelfingen.

Toen eerst begrepen de vijf liberale ministers te moeten doen wat reeds lang hun plicht was geweest. Zij stelden een programma op waarnaar in de toekomst moest gehandeld worden, en legden dat den overigen ministers voor. Deze stelden van hun kant ook een programma. Aan de koning werd de keuze gelaten, en von Selwerin, von Patow, von Bernuth, von Pückler en von Auerswald traden nu voor goed af.

Men heeft in deze geheele geschiedenis een intrigue willen zien van den heer von der Heydt, die door de afwezigheid van den prins von Hohenzollern en de ziekte van von Auerswald feitelijk president van den ministerraad was geworden, en den koning zoo conservatieve denkbeelden inblies; doch zij ook dit alles waar, de intrigue was slechts aanleiding, de wezenlijke oorzaak van alles lag in de laakbare toegefelijkheid der liberale ministers, die menschen van gansch ander allooi naast zich lieten zitten: in de zwakheid der staatslieden, die zich steeds als middelaars tusschen kroon en volk beschouwden, in plaats van openlijk de regten van het volk te erkennen.

Hoe het zij: de minister von der Heydt, de reactionnaire bureaucraat, was meester van het veld, en naar zijn inzicht werden de nieuwe ministers benoemd. Behalve den prins van Hohenlohe, den graaf Bernstorff en den vrijheer von Roon, traden alsnu op als minister van binnenlandsche zaken de policiedirecteur von Jagow, als minister van justitie de procureur generaal graaf zur Lippe, als minister van den landbouw de graaf von Itzenplitz, als minister van eeredienst en onderwijs de heer von Mühler. De heer von der Heydt kreeg nevens het ministerie van den handel ook dat van finantiën.

Zoo bezit thands Pruissen een bepaald conservatief ministerie, dat blijkens de door haar openbaar gemaakte circulaires en aanschrijvingen besloten heeft op de nieuwe verkiezingen te werken, en het land - zoo als het heet - voor te lichten. De liberale aera van het jaar 1858 is voorbij. De koning staat weder tegenover zijn volk. Indien de nieuwe verkiezingen dezelfde mannen weder

in de kamer brengen, hetgeen allezins denkelijk is, staat het ergste te vreezen, en reeds fluisteren enkelen, wat een Hohenzollern van weleer over papieren constitutiën heeft gezegd.

Men neme zich echter in acht. De nieuwe minister van eeredienst, de zeer vrome heer von Mühler, heeft eens - zekerlijk toen hij wijn van de komeet had gedronken - het door heel Duitschland populaire lied gedicht: Grad' aus dem Wirthshans nun komm' ieh heraus, Strasze wie wunderlich siehst du mir aus. En ofschoon wij gaarne gelooven, dat het ministerie dat lied wel niet meer zal zingen, zoo wenschten wij echter, dat het den voorlaatsten regel gedurig in de ooren hoorde suizen:

> Das scheint bedenklich mir, ein Wagestück!

Overigens wordt de vreugde over dezen omkeer van zaken door geen der Duitsche regeringen ontveinsd. Oostenrijk en Saksen denken niet meer om hun identieke nota's van de vorige maand. Zij wanen zich nu zeker, nu Pruissen de zaak van den vooruitgang openlijk van zich afstoot. Oostenrijk is zelfs bereid zich met den graaf von Bernstorff te verstaan omtrent maatregelen, tegenover Keur-Hessen te nemen. En al de regeringen van de kleinere staten hopen thans gezamenlijk met Pruissen tegen het National-verein te kunnen losvaren. Wel is waar heerscht onder het Duitsche volk zelf bekommernis, ziet men wantrouwend naar de zijde, waarop men sinds eenige jaren zoo hoopvol had gestaard, heeft Pruissen op dit oogenblik de Duitsche natie van zich vervreemd, en zal men niet licht meer voor de Duitsche vloot zijn geld aan den Berlijnschen minister zenden; doch wat nood? De koning door Gods genade heeft het volk niet meer noodig; het inzicht van dat volk in staatszaken is ein beschränkter Unterthanenverstand, en zijn trouw is Hundedemuth: zijn geld alleen kan men gebruiken ten einde er een leger mede op de been te houden.

Ook Italië heeft in deze in velc opzichten droevige maand Maart geen blijde feiten aan te wijzen.

Wat velen reeds lang hadden gevreesd is eindelijk geschied: Rieasoli is voor de hem omringende intrigues bezweken, en Ratazzi heeft zijn plaats als eerste minister van Italië ingenomen.

Wij gelooven, dat dit feit van Italië menig treurig gevolg kan hebben. Vooreerst omdat daardoor bewezen wordt, dat men weder wil toegeven aan het verlangen van het hof der Tuileriën, voor 't welk de standvastigheid en onwrikbaarheid van Rieasoli onuitstaan-

baar waren, maar ten anderen omdat èn koning èn volk door het niet waardeeren van dien man, bewijs hebben gegeven meer van zenuwachtige veranderlijkheid, dan van politieken zin.

Het is waar - en het is ook niet door ons ontkend - Ricasoli bezat niet de buigzaamheid, de lenigheid, die zijn grooten voorganger kenmerkten; hem was niet eigen die gemakkelijke gave om telkens een ander punt van aanval te kunnen kiezen; om, wanneer hier te veel was gewaagd, dáár de fout te herstellen; om telkens nieuwe combinaties te scheppen, en telkens den vijand van streek te voeren: doch bezat hij ook die groote veelzijdigheid niet, hij deed niet onder voor Cavour waar het de overgave aan het ééne groote denkbeeld, Italiës éénheid, betrof, en op zijn grootsche eenzijdigheid stuitte al het mesquine, al het dubbelzinnige af, waarin de tegenstander te Parijs hem en Italië poogde te verstrikken. Ratazzi, die den schijn op zich heeft geladen van zijn portefeuille uit Parijs te hebben gaan halen, en de koning, die het met den fieren president-minister moeijelijk kon uithouden, zullen weldra de vruchten plukken van hunne in deze zaak weinig edele rol.

En reeds moet Ratazzi de moeijelijkheden ondervinden, die hij zelf heeft opgeroepen.

Wel niet van de zijde van Ricasoli; want nadat Ratazzi in de zitting van den 8sten Maart voor het parlement zijn programma had ontwikkeld, en de punten van tegenstelling met zijn voorganger had doen uitkomen, daarin bestaande, dat hij afkeurde la politique de l'isolement, en meer op de hulp van Europa wilde vertrouwen dan Ricasoli, en ten anderen, dat hij slechts naar Rome wilde gaan in overeenstemming met Frankrijk: - stond Ricasoli op en verklaarde op een waardige, eenvoudige wijze, dat hij voor zich geloofde, niet geheel het vertrouwen der kamer te bezitten, dat hij te midden van allerlei argwaan zich zag geplaatst, en dus besloten had de regering neder te leggen: ‘ik heb - dus eindigde hij met zekere fijnheid zijn korte rede - alleen van de *constitutioneele* oorzaken van mijn aftreden als minister gesproken.’ Sinds dat oogenblik heeft Ricasoli het veld open voor zijn opvolger gelaten, en is naar Zwitserland vertrokken.

Ratazzi heeft in zijn voordeel, dat hij de boezemvriend van den koning is; hij is daarbij oprecht constitutioneel, zelfs met min of meer democratische neigingen, en hij is voorts geheel het tegenbeeld van Ricasoli: is deze een trotsch edelman, Ratazzi is de zeer bewe-

gelijke en alles omwoelende advocaat; sprak de één zeer weinig, maar dan zeer snijdend: Ratazzi grijpt bij iedere gelegenheid 't woord, en is geheel meester van het debat. Het ministerie, dat hij heeft weten te groepeeren, is verre van onbelangrijk. Minister van openbare werken is Depretis, 't hoofd der linkerzijde, de gewezen prodictator van Sicilië; minister van marine is de admiraal Persano, de innemer van Ancona; minister van finantiën is de jonge Quintina Sella, wiens reputatie in het parlement zeer groot is; minister van koophandel is de markies Pepoli, de bekende edelman uit Bologni, kleinzoon van Murat en zwager van den zoo even ontslagen president-minister van Pruissen, den prins von Hohenzollern Sigmaringen, en minister van justitie is Mancini. De portefeuille van buitenlandsche zaken is nog niet bezet, en Ratazzi heeft dus vooreerst de twee ministeries van binnen- en buitenlandsche zaken opgenomen, zoodat het verwijt, dat zoolang tegen Ricasoli is gericht, thands zijn opvolger weder kan treffen.

Op zoodanige wijze geconstituëerd, heeft Ratazzi in het parlement den strijd begonnen. Gallenga, warm aanhanger van Ricasoli en de bekende correspondent van de Times, waagde den aanval, en deed den 17^{den} Maart een motie, waarin hij het optreden van het ministerie Ratazzi afkeurde. Deze daad gaf aan Ratazzi gelegenheid zich een positie te verzekeren, want toen eenige leden voorstelden om de motie te ecarteren, daar het ministerie nog niet den tijd had gehad eenige daad van belang te ondernemen, stond de presidentminister op, en verklaarde daarmede geen genoegen te kunnen nemen; hij vroeg vóór alles het vertrouwen van de kamer. De stemming tegen Gallenga moest wezen een adhaesie aan Ratazzi. Zoo niet, dan legde hij de portefeuille neder. 210 stemmen tegen 80 bevestigden daarop het aanblijven van Ratazzi.

Aldus was de stelling in de kamers gewaarborgd, sinds ook tot president van de kamer een vriend van Ratazzi, de Venetiaan Tecehio is gekozen: doch de wezenlijke moeijelijkheid - een ieder begreep het - lag daarbuiten.

De partij van Garibaldi toch, tot nu toe bedwongen, had zich weder ten strijd toegerust. Ten tijde dat Garibaldi zijne expeditie tegen Sicilië beraamde, hadden zich in alle steden van Italië comités van voorzorg gevormd, ten einde geld en vrijwilligers bijeen te zamelen. Toen de expeditie en de oorlog was geëindigd, hadden zich die comités overal blijvend geconstituëerd, om de éénheid van Italië

te blijven bevorderen. Die comités nu waren tot een algemeene vergadering te Genua opgeroepen, en Garibaldi opende den 9^{den} Maart de groote vergadering. Deze vergadering besloot al dadelijk stappen aan te wenden om Mazzini terug te roepen en maakte zich gereed om de leiding van zaken in Italië op zich te nemen.

Sinds dien tijd is Garibaldi weder op den voorgrond verschenen. Hij heeft Milaan bezocht, en zijne reis is een triomftocht geweest: allerwege heeft hij de onder de tijdsomstandigheden gebukte gemoederen opgewekt: als een zaaijer is hij rondgegaan, woorden van vuur sprekend, zonder in het voortgaan achter zich te zien. En de indruk is overal te bespeuren. De hand zoekt het gevest van den degen: weet men dan niet dat het zwaard gegeven is opdat niet iedereen knecht zij? de echo weêrkaatst aan alle kanten 't woord bevrijding: en de slotsom van alles is, dat niet Ratazzi, maar Garibaldi meester der positie is.

Waartoe dit alles? - zoo vragen velen: is dan het oogenblik van handelen nu gekomen? En deed Garibaldi niet veel beter die gelegenbeid af te wachten, stil te Caprera vertoevend?

Wij weten geen ander antwoord dan dit, dat het volk - en Garibaldi en het volk zelf met al zijn instinet en zijn trouw - soms beter en scherper ziet dan de geslepenste staatslieden. Gansch anders dan Hugo Grotius deed, lezen knapen in Terentius, luidt het spreekwoord: waar de één een motief ziet dat zijn hart doet slaan, bemerkt de ander slechts een ingewikkeld probleem: en ook op het gebied der staatkunde ziet het verstandigste hoofd niet altijd het verst. Zoowel het hof te Rome, als de Oostenrijkers in Italië, voelen zich meer dan ooit benaauwd; keizer Frans Jozef zag met angst den redder van 't jaar 1848, prins Windischgrätz, sterven; ‘when shall such hero rise again?’

De onlusten in het zuidoostelijke deel van Europa zijn mede op verre na niet bedaard.

In Griekenland blijft de burgeroorlog stand houden. Sinds dat veelbelovend land onder het gezegende bestuur van een Beijerschen prins is geplaatst, heeft opstand op opstand elke politieke ontwikkeling tegengehouden. In Januarij 1833 kwam Otto uit Duitschland, en in dat zelfde jaar stond het volk op; in 1834 beleefde men den opstand in den Peloponnesus; van 1835 tot 1840 kwelden onlusten en rooversbenden, den geheelen tijd door, het land; in 1843 had de opstand in Athene plaats; in 1847 en 1848 die in Euboea

onder den generaal Kriziotis; in 1852 stonden de boeren in Messenië op onder Populaki, en in 1854 werd de opstand alleen weêrhouden door de Fransche bezetting van den Piraeus. Het zou geheel bezijden de waarheid wezen, dit alles te willen wijten aan de regering van koning Otto en zijn strijdhaftige gemalin; Edm. About heeft in zijn geestig werk over Griekenland genoeg bewezen, dat het volk voor het minst even wijs is als zijn geëerbiedigde vorst: Arcadie en zijn inwoners ziet er ook een weinig anders uit in de werkelijkheid dan in de Opera: doch te loochenen valt het ook niet, dat de groote mogendheden de slechtste keuze ter wereld hebben gedaan, toen zij koning Otto aan Griekenland tot heerscher gaven. Daarbij voegt zich het ongeluk, dat de koning geen kinderen heeft. Griekenland weet tot nog toe niet aan wien zij na den dood van Otto zal gehoorzamen. Men beloofde de kroon eerst aan Luitpold, derden zoon van koning Lodewijk van Beijeren; deze bedankte echter van godsdienst te veranderen. De vierde zoon, prins Adalbert toonde zich rekkelijker op dit punt: doch indien hij koning wordt, zal Griekenland de kennismaking moeten hernieuwen, en wederom een vreemden koning hebben. De opstand, thans in Nauplië en op het eiland Syra uitgebarsten, toont voor de zooveelste maal aan, dat als men toch de keuze heeft, het Beijersche vorstenhuis niet het meest geschikte voor de Grieksche natie is. Altijd in de veronderstelling, dat koningen en natiën voor elkander moeten passen.

Polen heeft deze maand weder de strenge hand van zijn overweldiger moeten gevoelen, en Rusland zelf heeft de dagen zich kunnen herinneren toen het gansch Europa min of meer leidde; de getuige van haar gewezen grootheid, de kanselier Nesselrode, is op 82jarigen leeftijd deze maand overleden. Sinds den tijd dat hij voor zijn meester Alexander I den val van Napoleon zocht voor te bereiden en het systeem van de heilige Alliantie wist te grondvesten, was hij voor Rusland de onderteekenaar van al die veelvuldige tractaten en declaraties, waarmede toen ter tijde Europa werd geregeerd. De dood van Alexander verminderde geenszins zijn invloed. Keizer Nicolaas vond in hem den altijd even bereidwilligen dienaar: in al de diplomatieke overwinningen van dien keizer was hij de eigenlijke leider: de oorlog met Frankrijk en Engeland vond hem nog op zijn post, en het was eerst de troonsbeklimming van Alexander II, die hem noopte om 't staatstooneel te verlaten, ten einde ten laatste rust te nemen. Hij

had altijd de Duitsche partij in Rusland voorgestaan, en zich tegen de oud-Russen verklaard.

Belangrijke zaken zijn gedurende deze maand in America geschied.

Natuurlijk is het 't streven van het Noorden om het Zuiden vooreerst te verdrijven uit de zoogenaamde grensstaten, ten einde die staten, welke nog tusschen slavernij en vrijheid weifelen, voor de Unie te behouden.

Terwijl dus aan den oostelijken kant der V.S. aan de Potomac Mac-Clellan nog steeds het geschikte oogenblik afwacht om het tegenover hem staande zuidelijke leger aan te vallen, en in 't westen generaal Halleck Missouri onderwerpt, waren voorloopig alle krijgsoperatiën van het noorden daarheen gericht om den vijand uit Kentucky en kon het zijn uit Tenessee te verdrijven.

Kentucky nu wordt ten noorden begrensd door de Ohio, die bij Caïro in den Mississippi valt. In die Ohio vloeijen van het Zuid-Oosten naar het Westen de rivieren de Tenessee, de Cumberlandrivier en de Groene-rivier. Elk dezer drie kleine riviertjes wordt door een aan de zuidelijke troepen toebehoorend fort gedekt. Aan de Tenessee ligt op deze wijze het fort Henry, aan de Cumberlandrivier staat het fort Donnelson, aan de Groene-rivier is het strategische punt Bowling-Green gelegen.

Welnu, de militaire beweging van het Noorden was aldus ingericht, dat de legers, in drie colonnes zich voortbewegende, deze drie forten zouden innemen, om op deze wijze de hoofdstad van Tenessee, Nashville te benaderen.

De militaire onderneming schijnt ten volle te zijn gelukt. Het eerst kwam het bericht van de inname van fort Henry; de zuidelijke troepen gedroegen zich zeer lafhartig, namen ijlings de vlucht, en de generaals' Smith en Grant zetten de vluchtelingen achterna: iets later werd de tijding openbaar, dat het fort Donnelson door den generaal Grant was bemachtigd: het punt Bowling Green werd mede door de Noordelijken bezet, en acht dagen na de inname van het fort Donnelson was Nashville in de hand der Noordelijken.

Dus zijn Kentucky en Tenessee vrij waarschijnlijk voor de Unie verzekerd en behouden.

Wanneer wij thands nog het oog slaan op den westelijken kant der Vereenigde Staten, dan bemerken wij dat de noordelijke generaal Halleck in Missouri meester van het veld is, zijn tegenpartij generaal Price is steeds meer naar het westen, naar de territoriën der India-

nen opgerukt, terwijl de generaal van het noorden, Curtis, in Arkansas van eenige plaatsen zich heeft meester gemaakt. Men wacht aan die zijde op de maritieme expeditie naar Nieuw-Orleans, om de krijgsoperatiën goed te kunnen aanvangen.

Doch de ware beslissende veldslag - een ieder gevoelt het - moet aan het oosten aan de Potomac geleverd worden, en dag op dag worden de legers van het noorden daar op nieuw versterkt en geoefend, opdat met het begin van de lente aan de ondragelijke positie een eind kan worden gemaakt.

Terwijl de troepen van het noorden aldus zegevierend de grensstaten binnentrekken, om welhaast - indien zij niet gestuit worden - in de eigenlijke staten van het zuiden, de zoogenaamde golfstaten, in te rukken, hebben beide de Presidenten, zoowel Jefferson Davis als Lincoln, iets van zich doen hooren.

Den 22sten Februarij had te Richmond de wederverkiezing plaats van Jefferson Davis tot president van het zuiden. Slechts elf staten hadden aan de keuze deelgenomen, want Kentucky en Missouri waren door den vijand bezet. Bij die gelegenheid hield Jefferson een rede, waarin hij nogmaals de motieven der afscheiding herhaalde, en ontwikkelde wat door hem in den loop van het jaar was verricht. Opmerkelijk was het, dat de president zelf moest erkennen, dat op 't oogenblik het zuiden het onderspit delfde; ‘de stroom van het oogenblik is thans tegen ons’ riep hij uit: doch zijn vast vertrouwen was het, dat het noorden niet lang den strijd zou kunnen volhouden: en misschien was het 't doel der Voorzienigheid om hen des te hooger de weldaden der vrijheid te doen achten, naarmate de offers zwaarder waren, die zij moesten brengen.

Daartegenover heeft Lincoln een andere, een hoopvoller toon aangeslagen. In de eerste week van Maart heeft hij een boodschap aan het Congres gezonden, waarbij hij het Huis verzocht mede te werken om geldmiddelen te verschaffen aan iederen staat, die zou verkiezen om de slaven in zijn gebied achtereenvolgens vrij te koopen. Allereerst wil hij dien maatrgel hebben toegepast op de grensstaten, die aldus hoegenaamd geen reden meer zullen hebben de zaak van het zuiden voor te staan. En wat het daartoe benoodigde geld betreft, het duren van den oorlog, het op de been houden van zoo groote legers, zou evenveel, zoo niet meer, geld vereischen dan de geheele vrijkooping van alle slaven.

Wonderlijk heeft deze tijding geheel America en ook Europa ver-

rast. Men had niet gedacht, dat Lincoln zoo spoedig de groote zaak der vrijheid ter harte zou nemen; men meende, dat hij zijn programma, het herstellen der Unie, alleen en allereerst zou willen volvoeren; doch zie: als op eens gaat hij het abolitionisme als middel tot dat doel gebruiken, en nu eenmaal het middel is ter hand genomen, zullen de gevolgen niet uitblijven.

Want elk edel beginsel, zij het slechts een enkele maal gebezigd, is als de beek, die door het veld heeft gevloeid: zij ook de bron waaruit ze ontsprong verdroogd, het is op die plaats, dat 't gras en de kruiden weliger tieren, dat de bloemen schooner en ranker haar stengel opheffen.

Het congres heeft het middel, door Lincoln voorgesteld, goedgekeurd.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

De God van het Oude Testament. Eene bijdrage tot den strijd onzer dagen over Openbaring en Godsbegrip, door J.W. Bakker, predikant te Dragster-Compagnie. Groningen, P. van Wicheren Hz. 1861.

Dit boekje bevat, behalve den titel en eene inleiding over den strijd onzer dagen (bladzijde 1-6), een tweeledig betoog: *Vooreerst* dat de Oud-Testamentische voorstelling aangaande God met die van het N.T. geheel in strijd is (bladz. 7-10), en ten *anderen* dat derhalve de oorsprong der Israëlitische godsdienst niet van God kan zijn uitgegaan, maar aan Israël zelf moet worden toegeschreven (bladz. 10-16). - Men ziet dat de schrijver er zich wel op heeft toegelegd om groote kwesties op weinige bladzijden af te doen. Het is echter de vraag *hoe* dit zij geschied.

Bij het eerste betoog redeneert de Heer Bakker aldus: In het Oude T. komt God voor als een beperkt wezen, aan plaats gebonden, wonderen doende, uitwendige plegtigheden eischende ter zijner vereering en onregtvaardiglijk één volk boven alle andere verkiezende, terwijl hij aan dit nog bovendien het wreedaardig bevel geeft om andere volken ten hunnen behoeve uit te roeijen. Bij Jezus daarentegen wordt God voorgesteld als een geest, die het gansche heelal vervult, in geest en in waarheid, dus niet door uitwendige plegtigheden wil vereerd worden, en als de Vader, die in zijne allen omvattende liefde het geluk van alle menschen wil. - Hierin ziet de schrijver eene ‘wijd gapende klove tusschen de Oud- en tusschen de Nieuw-testamentische voorstelling aangaande God, welke door niets, ook niet door de scherpzinnigste en vernuftigste beweringen van het menschelijke verstand, is aan te vullen.’

Hij vervolgt verder aldus: ‘Deze onverzoenlijke strijd nu’ [t.w. die wijd gapende klove van zoo even] ‘is de welgevestigde grond, waarop de bewering niet alleen *kan*, maar ook *moet* gebouwd wor-

den, dat de Oud-Testamentische voorstelling aangaande God niet van God kan zijn uitgegaan, en dat er dus van eene bijzondere onmiddellijke openbaring geene sprake kan wezen, maar dat die voorstelling aangaande den Onzienlijke noodzakelijk aan Israël zelf moet worden toegeschreven. Dit wensch ik in de tweede plaats te betoogen.'

Alvorens op dit tweede betoog te letten, wensch ik het eerste nog even na te gaan. Ik doe dit niet zonder schroom en wel wat geïntimideerd door de groote woorden waarmede het is ingekleed. Doch schep moed, mijn ziel!

Eén ding is al dadelijk zeker - de Hr. Bakker doet alle moeite om zijne lezers te doen wanen, dat hetgeen hij betoogen zal eigenlijk zoo klaar is als de zon. Het zijn alles vragen en uitroepen. Hij zal aantoonen 'dat de Oud-Testamentische voorstelling aangaande God lijnregt strijdt tegen het eigenlijke wezen van God zoo als ons dat in en door Christus is geopenbaard.' - 'Maar is dit eigenlijk wel noodig?' - 'Wien is het verschil niet bekend!' Dan wordt in eenige tirades de Oud-Testamentische God in zijne nietswaardigheid ten toon gesteld en dit alles besloten met de plegtige verzekering: 'ofschoon er hier en daar sporen van eene waardiger voorstelling van het Hoogste Wezen voorkomen, zoo is dit toch de totaal-indruk, dien men hij het lezen der onderscheidene schriften van het Oude Testament aangaande God ontvangt.'

'Ik weet wel' [zoo vaart de schrijver dapper voort] 'dat men nu deze voorstelling zoekt te verdedigen en de waarheid er van te bewijzen door de veelklinkende bewering, dat bij God immers alle dingen mogelijk zijn (eene uitdrukking intusschen juist aan die Oud-Testamentische voorstelling ontleend), dat de verkiezing van het Israëlitische volk door God met de beste oogmerken en bedoelingen plaats had, en dat het den mensch in allen gevalle niet toekomt te beoordeelen wat door God al en wat niet moet gedaan worden. Doch dusdanige beweringen, hoe indrukwekkend zij ook klinken mogen, hebben volstrekt geene waarde' [*rom-bom!*] 'en moeten alleen dienen om het eigen Godsbegrip hetwelk men zich eenmaal volgens de Oud-Testamentische voorstelling gevormd heeft te verdedigen en aan te bevelen. Dat die Oud-Testamentische voorstelling onmogelijk de ware kan zijn, zal van zelf blijken, wanneer wij haar vergelijken met hetgeen Jezus ons omtrent God leert.'

Wel Mijnheer Bakker! welk een oneerlijk en partijdig oordeel velt gij tusschen die beide door u aldus gestelde partijen! Eerst zoekt gij al het min waardige der Oud-Testamentische voorstellingen bij elkander, om dat vervolgens te vergelijken met enkele der meest verhevene gezegden die in het N.T. voorkomen. Gij verzwijgt daarbij al het meer verhevene en Gode waardige uit het O.T. of

springt daar met een enkel woord over heen; terwijl daarentegen al het min waardige dat in het N.T. voorkomt door u wordt voorbijgezien. Zeker! zóó 'gaapt de klove wijd'... maar *gij hebt die zelf gegraven!* - Die 'veelklinkende bewering' waarvan gij spreekt, dat namelijk *bij God alle dingen mogelijk zijn*, eene uitdrukking volgens u juist aan die Oud-Testamentische voorstelling ontleend en 'die volstrekt geene waarde heeft en alleen maar dient om het Oud-Testamentische godsbegrip te verdedigen en aan te bevelen'.... die is *niet* te vinden in het geheele Oude Testament.... die is... van *Jezus zelven!* (Marcus X: 27; XIV: 36.) - Wees toch voorzigtig, als ge zoo met 'die beperkte en bekrompene Oud-Testamentische voorstelling' rondschermt; bedenk dan toch dat er van Jezus en zijne Apostelen nog vrij wat meer te lezen staat dan dat ééne woord: *God is een geest* enz., en: 'dat God het geluk van alle menschen wil (Paulus) en dat bij hem geene aanneming is des persoons.' - Ook Paulus b.v. heeft soms op tamelijk Oud-Testamentische manier over verkiezing en verwerping geredeneerd (Romeinen IX: 11-18) en gezegd 'dat het den mensch in allen gevalle niet toekomt te beoordeelen wat door God al en wat niet moet gedaan worden' (Romeinen IX: 19-21). - Indien gij u de moeite wildet geven om naauwkeurig te onderzoeken *vooreerst:* welke verschillende voorstellingen van God er voorkomen in het Oude Testament, en *ten anderen:* in hoeverre die niet slechts tot de in het N.T. gegevene voorstellingen naderen, maar daaraan zelfs ten grondslag schijnen te liggen: - ik durf de gissing wagen dat gij dan *en* niet zooveel meer van de Oud-Testamentische voorstelling en van de Nieuw-Testamentische voorstelling in het enkelvoud spreken zoudt, *en* al spoedig zelf eene stevige brug over uwe 'wijd gapende klove' zoudt beginnen te bouwen.

Over het tweede betoog kunnen wij kort zijn. 'Den lijnregten strijd tusschen de voorstelling van het O.T. aangaande God met de openbaring van Gods wezen in en door Christus, welke bij iederen onpartijdigen en onbevooroordeelden onderzoeker wel aan geen twijfel onderhevig kan zijn' (ach! alweder die groote woorden!) eenmaal aangenomen hebbende als stellig bewezen, geeft de schrijver de keuze tusschen deze vier gevolgtrekkingen:

1. *of* Jezus heeft ons God niet geopenbaard zoo als Hij werkelijk is;
2. *of* God heeft zich aan het Israëlitische volk anders geopenbaard dan Hij in waarheid was;
3. *of* God is in den loop der eeuwen langzamerhand van wezen veranderd;
4. *of* de Oud-Testamentische voorstelling aangaande God is niets anders dan het subjectieve Godsbegrip van Israël zelf.

Deze voorstelling zou beteekenis hebben indien niet de grondslag waarop zij gebouwd is in de lucht hing; nu echter heeft zij voor ons geene waarde, en verkrijgt die ook niet door de apodictische beweringen welke er verder aan worden toegevoegd. Bij voorbeeld: ‘Wat het *eerste* betreft’ (lezen wij bladz. 11) ‘dat Jezus den Onzienlijke niet geopenbaard zou hebben zoo als Hij werkelijk is, zal wel door niemand worden beweerd. Dat de menschheid in en door Christus de hoogste en volmaakste openbaring aangaande God bezit, hierin stemmen de godgeleerden van alle rigtingen overeen, terwijl immers ook die openbaring van God als van den Vader in het godsdienstig gemoed en het onbedorven menschelijke hart vollen weêrklank vindt.’ Hiermede is dit punt nu bij den Hr. B. al weder uitgemaakt. Wij nemen echter de vrijheid hierbij aan te teekenen: *vooreerst*, dat die instemming der godgeleerden van alle rigtingen zelfs ten dezen opzigte eene fictie is, waarbij de geestverwanten van Spinoza, Strausz en anderen eenvoudig worden voorbijgezien; en ten *anderen*, dat de voorstelling van God als Vader door Jezus wel *ontleend* kon zijn aan het door den schrijver zoo versmade Oude Testament. Men vergelijke Deuteron. XXXII: 6; 2 Samuel VII: 14; Psalm LXXXIX: 27; CIII: 13; Jesaja LXIII: 16; Jeremia III: 19; Maleachi I: 6; en dergelijke plaatsen meer. Novum Testamentum latet in Vetere, Vetus Testamentum patet in Novo: dat woord (van Augustinus meen ik) heeft zijne waarde nog niet verloren.

In het laatste gedeelte van het boekje vinden wij onder meerdere goede opmerkingen ook deze uitdrukking: ‘Het Godsbegrip hetwelk de mensch zich vormt, hangt ten naauwste te zamen met den trap van geestelijke ontwikkeling en zedelijke volkomenheid, waarop de mensch zelf staat.’ Zie! dat is een eenvoudig en waar woord! Moge het ons aansporen om, in plaats van over God ‘zoo als Hij werkelijk is’ in vago te philosopheren, liever met alle naauwkeurigheid de menschen zelve in hunne voorstellingen aangaande het goddelijke wezen en in verband met hunne eigene ontwikkeling te bestuderen. De resultaten van dit onderzoek zullen de theologie der toekomst uitmaken.

M.
S.Z.

Het Evangelie door wijzen verworpen, aan kinderlijk gezinden gepredikt, volgens Mattheus XI vs. 25-30, *door W.A. van Meurs, predikant bij de Hervormde Gemeente te Kampen. Kampen, K. van Hulst.* 1861.

De Heer van Meurs heeft aan deze leerrede eene inleiding toegevoegd, waarin hij vermeldt waarom die door hem wordt uitgegeven-

Daaruit vernemen wij, dat hij ‘in deze veel bewogene dagen van strijd niet geheel meende te mogen zwijgen - ja! zich zelfs ten duurste verpligt rekende rondborstig voor zijne overtuiging uit te komen.’

De overtuiging hier bedoeld komt voornamelijk hierop neder, dat ‘de Vader ons door Jezus Christus in het Evangelie Zijne magt en heerlijkheid, de heilzaamste en troostrijkste waarheden heeft bekend gemaakt, die wij *zonder te twijfelen* in eenvoudigen kinderzin gelooven en aannemen, al is het dat wij met onze menschelijke rede daarvan niet *alles* bevatten en doorgronden kunnen. In al wat ons te hoog en te wonderbaar is, leggen wij liever onze wijsheid, die dwaasheid bij God is, gevangen onder de wijsheid Gods. Wij mogen dan hier ten deele kennen en door een spiegel zien in eene duistere rede of in iets raadselachtigs; wij mogen dan al van Christus' zoowel als van Gods grootheid volledige en grondige wetenschap missen: wij gelooven nogtans, dat *alles* Hem van den Vader is overgegeven, met wien Hij *dezelfde* magt en wijsheid deelt, als zijnde Hij één naar den geest met den Vader. En - al ware het, dat al wat wij deswegens door het geloof als waarheid aannemen, louter fabel en dwaling ware, dán nog hebben wij, zoolang wij hier in dàt geloof wandelen, van dàt geloof troost, en bij ons henengaan van hier zullen we alsdan in eene andere wereld met dát geloof niet beschaamd en bedrogen uitkomen, noch iets daarmede te achteren zijn.’ (bladz. 9 en 10.)

Dat iemand soms lust gevoelt iets van het zijne te laten drukken, en ook eens een woordje wil medespreken in den strijd onzer dagen laat zich begrijpen, maar dan mogt men toch wel wat meer en wat beters te zeggen hebben dan in deze leerrede te lezen staat. Leeraars, die den ‘eenvoudigen kinderzin’ zóó ver drijven, dat zij voor het heden en voor de toekomst tevreden zijn met hetgene zij zelve *troostrijke fabelen* zouden kunnen noemen, behooren in onzen tijd niet te huis. - Het doet mij leed, dat de Hr. v.M. deze preek heeft uitgegeven: zij is die onderscheiding volstrekt niet waardig. Niet, dat er niets goeds in zou voorkomen b.v. ‘dat het ons op zich zelf niet zal helpen of we al trouwe kerkgangers, vlijtige bijbellezers en nu en dan gebruikmakers van het liefde- en gedachtenis-maal van onzen Heer en Heiland zijn’; maar deze en dergelijke opmerkingen zijn niet slechts honderdmalen reeds elders uitgesproken, maar konden ook op veel betere wijze zijn ingekleed en aangedrongen.

M.
S.Z.

Wilhelm Roscher. Ansichten der Volkswirthschaft aus dem geschichtlichen Standpunckte. Leipzig en Heidelberg. 1861.

Het werk, dat wij bij ons publiek wenschen in te leiden, is, zoo als de titel aanwijst, geschreven van het historische standpunt. Om zijne strekking regt te doen waarderen, moeten wij derhalve beginnen met te verklaren, waarin het eigenaardige van dit standpunt gelegen is; wat de historische methode van andere methoden onderscheidt.

Op het gebied der staathuishoudkunde betwisten thans twee rigtingen elkander het terrein. Men heeft de k o s m o p o l i t i s c h - p e r p e t u a l i s t i s c h e of mathematische en de h i s t o r i s c h e school[1]. - De eerste wordt vertegenwoordigd door John Stuart Mill in Engeland, Lorenz Stein in Duitschland, de tweede door de beide Duitsche geleerden Wilhelm Roscher en Carl Knies. De kosmopolitische school gaat uit van het denkbeeld, dat even als op het gebied der natuur, zoo ook op dat der volkshuishouding, alle verschijnselen het uitvloeisel zijn van vaste wetten. De historische school kiest wel is waar hetzelfde uitgangspunt, en hierover bestaat dus geen verschil van gevoelen. Maar dit verschil openbaart zich onmiddellijk, zoodra elk der beide rigtingen zich van den aard en de beteekenis dier wetten rekenschap poogt te geven. Terwijl toch de kosmopolitische school de leer verdedigt, dat die wetten voor alle natiën en voor alle tijden dezelfde blijven, is de historische school veeleer van gevoelen, dat zij aan gedurige wisseling onderhevig zijn. Tot regt verstand der zaken moeten wij hier al dadelijk doen uitkomen, dat de kwestie alleen over datgene loopt, wat al of niet waar is in a b s t r a c t o . Van de zijde der kosmopolitische school wordt natuurlijk erkend, dat schoon de wetten, die de economische wereld beheerschen, zelve onveranderlijk zijn, toch hare w e r k i n g van allerlei omstandigheden afhankelijk is. De vraag komt alleen hierop neder: of men i n h e t a f g e t r o k k e n e van algemeene economische wetten mag spreken. Dit nu wordt door de eene school volgehouden, door de andere ontkend.

Met een enkel woord willen wij doen zien, welken invloed dit verschil van standpunt uitoefent op

de wijze van beoefening der wetenschap, en

de afbakening van haar terrein.

Gelooft men, met de kosmopolitische school aan vaste, onveranderlijke wetten op staathuishoudkundig gebied, dan is natuurlijk het

1 Wij ontleenen deze, wel eenigszins barbaarsch klinkende, maar juiste terminologie aan Carl Knies.

eerste streven, die wetten, zoowel ieder op zich zelve als allen te zamen in haar onderling verband te leeren kennen; dan is de taak der wetenschap in de eerste plaats het s y s t e e m v a n k r a c h t e n te vinden, dat de economische wereld beheerscht. Later komt dan de vraag in aanmerking, hoedanig dat systeem door bijkomende omstandigheden wordt gewijzigd. Noch bij het eerste, noch bij het tweede onderzoek wordt de geschiedenis wel is waar geheel ter zijde gesteld. Bij het laatste is zij inderdaad onmisbaar. Doch bij de eerste dient zij alleen hiertoe: de deductief verkregene uitkomsten aan de ervaring te toetsen. Men begint niet met de geschiedenis; men eindigt er mede. De historische school daarentegen begint met de geschiedenis. Volgens haar is elk streven naar h e t systeem ijdel. Er bestaat geen economisch systeem, dat absoluut waar zou zijn, zelfs niet in abstracto. Niet de wetten te vinden, die de volkshuishouding beheerschen, is de taak van den staathuishoudkundige, maar den gang harer ontwikkeling op te sporen[1]. De geschiedenis alleen kan hier tot rigtsnoer dienen. Wat onder déze omstandigheden gunstig werkt, is onder gene nadeelig. In het afgetrokkene laat zich over gunstig of ongunstig niets zeggen. Om een zoodanig oordeel uit te spreken is het noodig elken concreten toestand vooraf te kennen. De beoefening der geschiedenis is derhalve voor den staathuishoudkundige onmisbaar. Want vooreerst is zij het alleen, die ons aangaande vroegere toestanden inlichting kan geven; en vervolgens is het onmogelijk het heden te begrijpen, zoo men het verleden niet kent, want het heden heeft zich uit het verleden historisch ontwikkeld.

Het verschil laat zich door een voorbeeld ophelderen. Lorenz Stein en Carl Knies hebben beiden de kwestie behandeld, of het algemeen belang toelaat, dat er partikulier eigendom zij. Stein gaat aldus te werk: Hij betoogt op wijsgeerige gronden, dat de begrippen van individu en eigendom onafscheidelijk zijn, en dat men derhalve het eigendomsregt niet kan opheffen, zonder het individu in zijne ontwikkeling tegen te gaan. - Knies daarentegen redeneert geheel anders. Hij toont aan, hoe het partikulier eigendom zich historisch uit het algemeene bezit heeft ontwikkeld, en die ontwikkeling steeds gelijken tred heeft gehouden met de beschaving; hoe derhalve zijne vernietiging ons feitelijk tot den toestand van barbaarschheid zou terugvoeren.

Men ziet, beiden komen tot hetzelfde resultaat, maar langs geheel verschillende wegen.

1 Deze frasc, - eene gelief koosde in den mond van de mannen der historische school - heeft van hun standpunt geen zin. Want indien in de menschelijke ontwikkeling een bepaalde gang te bespeuren is, dan moet zij noodzakelijk aan een vaste wet zijn onderworpen, die zich, ondanks alle concrete verscheidenheden, onafgebroken doet gevoelen. Het bestaan nu van dergelijke wetten wordt juist door de historische school ontkend.

Sterk komt het verschil van standpunt uit met betrekking tot de beoefening van de g e s c h i e d e n i s der wetenschap. De kosmopolitische school acht de beteekenis dier studie gering. Daar zich voor haar de kwestie aldus poneert: òf Adam Smith en zijne navolgers, òf al de vroegere schrijvers over staathuishoudkunde hebben gedwaald, en zij natuurlijk het eerste niet kan aannemen, is in hare oogen de geschiedenis der wetenschap tot op het midden der 18de eeuw niet veel meer dan eene verzameling van rariteiten. De historische school beschouwt de zaken geheel anders. Vooreerst acht zij de beoefening der economische theoriën noodzakelijk tot regt verstand der feiten; want beide die feiten en die theoriën zijn de uitdrukking van den geest des tijds, en verklaren dus elkander; en vervolgens is zij vreemd aan die hooge ingenomenheid met Adam Smith, die zich grondt op de voorstelling, als zou de geheele voor-Smithiaansche periode een tijd van dwaling en duisternis zijn geweest. Volgens de historische school heeft zich de waarheid a l l e n g s ontwikkeld, en even onmogelijk als het is de tegenwoordige toestanden regt te begrijpen, zonder de geschiedenis te raadplegen, die ons leert hoe het heden uit het verleden is geworden, even onmogelijk acht zij het de hedendaagsche theoriën te begrijpen, zoo men niet de wetenschap in hare historische ontwikkeling heeft gadegeslagen. De geschiedenis der staathuishoudkunde is dan ook door deze school eerst regt gewaardeerd. De beoefening daarvan vormt een deel harer methode.

Maar niet alleen de wijze van behandeling, ook de wetenschap zelve ontvangt bij het verschil van standpunt een geheel ander aanzien. Het is altijd eene lastige kwestie geweest, welke de grenzen zijn tusschen de staathuishoudkunde en de zedekunde. Waarin die kwestie eigenlijk bestaat, kunnen wij het best duidelijk maken door ons een concreet geval voor oogen te stellen. Het gelde bijv. de leer der kapitaalvorming. - Hoe heeft de kapitaalvorming plaats? Zij is het uitvloeisel van den menschelijken wil. Die wil wordt beheerscht door motieven. Geene wilsdaad kan plaats hebben, dan tenzij de bijzondere motieven aanwezig zijn, die alleen tot die daad kunnen nopen. Maar alleen met zijn wil kan de mensch niets doen; zal hij er iets mede vermogen, dan moeten er geene onoverkomelijke hinderpalen bestaan, die hem beletten dien wil tot daad te maken. Wat nu geldig is voor eene wilsdaad in het algemeen, moet ook geldig zijn voor de wilsdaad der kapitaalvorming. Geene kapitaalvorming is dus mogelijk, zonder dat

1^0. de bijzondere motieven bestaan, die den mensch tot kapitaalvorming bewegen, en

2^0. alle beletselen uit den weg zijn geruimd, die hem met den besten wil kapitaalvorming onmogelijk maken.

Omgekeerd: De wetten op te sporen der kapitaalvorming is niet anders, dan te onderzoeken:

1^{0}. Of er motieven zijn, die den mensch tot kapitaalvorming bewegen, - zoo ja, welke.
2^{0}. Of die motieven, zoo ze bestaan, kunnen worden geneutraliseerd door andere motieven, - zoo ja, door welke.
3^{0}. Hoe de motieven in het leven zijn te roepen, die aan de kapitaalvorming gunstig, en de motieven verwijderd kunnen worden, die haar ongunstig zijn.
4^{0}. Welke hinderpalen den mensch in de kapitaalvorming, indien hij ze wil, kunnen belemmeren, en hoe die hinderpalen uit den weg zijn te ruimen.

Nu hebben sommigen gemeend, dat indien de staathuishoudkunde aldus wilde te werk gaan, zij haar zelfstandig bestaan als wetenschap zou verliezen. Maar hoe dan een anderen weg gevolgd, zonder eenzijdig te worden? Het antwoord op die vraag meende men hierin te vinden, dat de staathuishoudkundigen bij hunne onderzoekingen eene ethische hypothese tot uitgangspunt zouden kiezen, en wel deze: ‘Het voorname, het alles beheerschende motief, dat den menschelijken wil bepaalt, is de zucht om rijk te worden. De oorzaken, die den mensch in het verzamelen van rijkdommen belemmeren, liggen nimmer i n , maar altijd b u i t e n hem.’ Op deze wijze achtte men het zelfstandig bestaan der wetenschap gewaarborgd, daar het haar, zoo men meende, aldus mogelijk werd zich uitsluitend bezig te houden met de invloeden, die de buitenwereld op de welvaart uitoefent. Degeen die deze theorie het eerst heeft verdedigd, is John Stuart Mill.[1].

Ons bestek dwingt ons dit opstel aan alle discussie vreemd te houden. Wij zouden anders in twijfel trekken of met dezen weg te volgen, het doel is bereikt. Immers, de economische wereld is de vereeniging van de zedelijke en de stoffelijke wereld. Wilde men derhalve de staathuishoudkunde van alle andere wetenschappen isoleren, dan zou men niet alleen eene ethische, maar ook eene natuurkundige hypothese moeten stellen. Zoo veel intusschen staat vast, dat door deze methode toe te passen, de economie geheel tot eene abstracte wetenschap wordt gemaakt; en uit die omstandigheid alleen volgt reeds, dat de historische school, die zich nagenoeg uitsluitend binnen de grenzen van het concrete wil bewegen, ze onmogelijk kan aannemen. Haar blijft dus niet anders over dan de ethische faktoren alle en van den aanvang af in rekening te brengen. Men gevoelt dat hierdoor de wetenschap een geheel ander aanzien verkrijgt:

1 Zie: Essays on some unsettled questions of political economy, Ch.V. Verg. ook Buckle's History of civilization, in Ruge's vertaling, IIe. Deel, IIe. Afd. p. 421 en verv.; waar het betoog wordt geleverd, dat dezelfde theorie ook door Adam Smith gehuldigd wordt.

haar terrein heeft zich aanmerkelijk uitgebreid. Wil de kosmopolitische school alleen de invloeden constateren, die de buitenwereld op de welvaart uitoefent, de historische school vestigt hare aandacht ook op de oorzaken die in den mensch zelf aanwezig zijn.

Wij hopen er in geslaagd te zijn het verschil van standpunt dezer beide scholen duidelijk te maken, als ook de beteekenis van dat verschil. Nog willen wij hierbij opmerken, dat, naar het ons voorkomt, tusschen de twee rigtingen thans een derde zich vormt. Het jongste werk van Prof. Schäffle ‘die National Oekonomie,’ schijnt ons toe hierop te doelen. Bedriegen wij ons niet, dan is het bewuste of onbewuste streven van dien staathuishoudkundige, de beide rigtingen met elkander te verzoenen, de tegenstelling die tusschen haar bestaat op te heffen, en de synthese te vinden, die allen bevredigt. Wij achten de bereiking van dit doel niet alleen mogelijk, maar zelfs zeer waarschijnlijk. Zij zou slechts de herhaling zijn van een feit, dat zich in iedere wetenschap op hare beurt heeft vertoond.

Zooveel over den titel van Roscher's werk. Werpen wij thans een blik op den inhoud. Wat de schrijver ons hier aanbiedt is eene verzameling van zeven opstellen, die allen reeds vroeger in verschillende tijdschriften het licht hebben gezien. Het eerste, dat aanvankelijk eene plaats vond in de ‘Berichte der hist. philol. Klasse der Kön. Sächs. Ges. der Wissenschaften’ (Jaargg. 1849, pag. 115 en verv.) handelt over ‘Das Verhältniss der National Oekonomie zum Klassischen Alterthume.’ Roscher ontwikkelt daarin zijne geliefkoosde stelling, dat de beoefening der oude geschiedenis boven die van elke andere den voorkeur verdient, en wel hierom, omdat wij hier een afgesloten tijdperk voor ons hebben liggen - eene stelling aan welker bestrijding Carl Knies een niet onbelangrijk deel van zijn bekend werk ‘die Politische Oekonomie vom geschichtlichen Standpunckte’ heeft gewijd, en naar het ons voorkomt met vrucht. Knies heeft er bepaaldelijk op gewezen, dat, hoezeer wij in de oude geschiedenis ook een afgesloten tijdperk voor ons hebben, toch de toestanden der oudheid - vooral door de slavernij, die bij alle oudere volken heerschte, en die zich bij ons in den vrijen arbeid heeft opgelost - zoo verschillend zijn van de tegenwoordige, dat hunne kennis wel belangrijk, maar niet het belangrijkst van allen mag heeten.

Het IIe opstel (insgelijks uit de ‘Berichte der Sächs. Gesellschaft’ overgedrukt, Jaargg. 1859, p. 67) handelt over ‘Die landwirthschaft der alten Deutschen.’ Dit opstel, waarin de kwestie wordt behandeld of het drieslags stelsel van landbouw reeds bij de Germanen in zwang is geweest, schijnt mij toe een model te zijn van historische kritiek. De schrijver komt tot eene oplossing in negatieven zin.

Het IIIe stuk ‘(Berichte der Sächs. Ges.’ 1854, p. 96) draagt den titel: ‘Ein national-oekonomisches Princip der Forstwirthschaft’, en heeft voornamelijk ten doel om de oplossing te geven van eene kwestie, waarover vooral in Duitschland veel voor en tegen is geschreven, of dezelfde staathuishoudkundige beginselen, die op het gebied van den gewonen landbouw geldig zijn, ook op dat der houtkultuur kunnen dienen. Roscher geeft het antwoord op die vraag deels bevestigend, deels ontkennend. Het hoofdverschil tusschen die beide kultures, bestaat uit het economisch oogpunt beschouwd hierin - en alleen dit laat volgens den schrijver een verschil van wetgeving toe - dat de houtkultuur oneindig minder intensief wordt gedreven dan de gewone landbouw.

Het IVe opstel, ten titel voerende: ‘Die Industrie im Grossen und Kleinen’ (Brockhaus' Gegenwart X, 688), knoopt zich onmiddellijk aan het V^e^: ‘Ueber die Volkswirthschaftliche Bedeutung der Maschinen Industrie (ibid III, 721). Voornamelijk wordt hierin de overdrevene voorstelling bestreden, als zou de Europésche industrie reeds voor het grootste gedeelte fabriekmatig gedreven worden. De schrijver bewijst, dat niet alleen een belangrijk deel van den industriëlen arbeid in Europa nog binnenshuis wordt verrigt, maar dat in vele opzigten de huisarbeid niet door de fabriek k a n worden vervangen. Hij brengt vervolgens aan het licht, hoe overal waar de fabriekmatige industrie in de plaats treedt van den huisarbeid, zij steeds begint met de eerste en de laatste stadiën der bereiding. Zoo zijn in Leeds bijv. bijna alle wolfabrieken òf eenvoudige spinnerijën, òf apprêturen. Verder bespreekt de schrijver nog uitvoerig den invloed van den fabriekmatigen arbeid op de zedelijkheid en de algemeene gezondheid - kwesties waarvoor eigenlijk binnen de grenzen der staathuishoudkunde geene plaats is, maar die daarom niet minder belangrijk mogen heeten.

Het VIe opstel ‘Zur Lehre von den Absatz Krisen’ (Brockhaus' ‘Gegenwart’, III, p. 72) beantwoordt geheel aan den titel. Het is eene bijdrage, geene volledige theorie, die de schrijver ons geeft, maar een bijdrage van de hoogste beteekenis. Wij aarzelen niet aan dit opstel boven al de anderen den voorrang toe te kennen. Roscher wijst bepaaldelijk op de beteekenis van het verbruik als faktor in het maatschappelijk organisme, en op het enge verband tusschen dien faktor en de voortbrenging. Op overtuigende wijze toont hij aan, hoe in werkelijkheid iedere vermindering van v r a a g het gevolg is van vermindering in de p r o d u c t i e van een ander artikel, en hoe de rijkdom van een volk bepaald wordt door de juiste verhouding tusschen die beide faktoren. ‘Es ist’, - zegt hij, p. 288 - ‘zum Gedeihen jeder Volkswirthschaft die gleichmässige Entwicklung von Production und Consumtion, von Angebot und

Nachfrage eine der wesentlichsten Bedingungen.' Hoe eenvoudig deze waarheid ook zij, zij is van het meeste belang; en, ofschoon ook door andere schrijvers (Malthus, Carey, Peshine Smith) aan het licht gebragt, is zij toch bij niemand zoo in al hare consekwenties ontwikkeld, als bij Roscher. De dienst, die Roscher hiermede aan de wetenschap bewezen heeft, is daarom zoo groot, omdat deze waarheid door Adam Smith en zijne school bijna geheel was ter zijde gesteld.

Een belangrijk deel van dit opstel is gewijd aan de - geheel specialistische - kwestie van de mogelijkheid eener algemeene overproductie (general glut). Roscher bestrijdt hier J.B. Say en Mill, die de mogelijkheid daarvan ontkennen. Bij het lezen van dit opstel heeft zich de gedachte van mij meester gemaakt, of deze kwestie niet - ten deele althans - op een misverstand berust, daar bijv. Mill onder de uitdrukking 'general' ook het geld (de edele metalen) wil opnemen, hetwelk Roscher daarbuiten laat.

Bij het laatste opstel, getiteld: 'Ueber den Luxus' (Rau-Hanssens Archiv der pol. Oekonomie, Nene Folge, I, 48), plaatst zich de schrijver geheel op het standpunt der historische methode. De vraag, of weelde in het algemeen voor- of nadeelig is, komt hem even ongegrond voor, 'als wenn sich ein Arzt schlechthin für oder gegen die Nerven erklären wollte.' Bij een gezond volk vindt men ook eene gezonde weelde, bij een ziek volk is zij 'ziekelijk en ziekmakend.' Het begrip van weelde is bovendien zeer betrekkelijk. Aldus - zegt de schrijver - verhaalt de venetiaansche staatsman en geschiedschrijver Dandolns van eene dame te Constantinopel, die zich zoo aan de weelde overgaf, 'dass sie staat der Finger mit goldnen Zweizwacken speiste. Zur Strafe dieser Unnatur', voegt de eerzame Dandolus er bij, 'sei sie aber schon bei Leibesleben stinkend geworden.' De weelde is goed zoolang zij de grenzen der zedelijkheid niet overschrijdt; zoolang zij strekt om eene gezonde behoefte te bevredigen. Zeer belangrijk is 's schrijvers bewijsvoering voor de stelling, dat bij toenemende beschaving de weelde ook meer en meer dit karakter aanneemt, d.i. zich oplost in het nuttige.

Ziedaar den hoofdinhoud van dit werk, waarop volkomen toepasselijk is, wat Carl Knies in het algemeen van Roscher's wetenschappelijken arbeid heeft gezegd: 'An sehr vielen Stellen seiner immer bedeutenden Schriften regt er in der lebendigsten Weise an, tritt er hier und da an einen einzelnen wichtigen Punkt heran, giebt er dann und wann als das Ergebniss seiner geschichtlichen Studien ein allgemeineres Urtheil; das Ganze erscheintaber noch mehrwie eine Summe von Einzelnheiten, und das allgemeine Urtheil bleibt ohne umfassende Begründung.' ('Politische Oekonomie,' p. 259.) - Roscher schijnt tot die geesten te behooren, die voor het afgetrokkene geen zin hebben, en zich het gemakkelijkst bewegen binnen de gren-

zen van het concrete. Wanneer hij zich tot het algemeene verheft, is hij zelden gelukkig. Getuigen de eerste hoofdstukken van zijn ‘System der Volkswirthschaft,’ waar hij de leer der waarde behandelt, en zich van zijne methode poogt rekenschap te geven. Wie Roscher echter hiernaar wil beoordeelen, handelt onregtvaardig. Daarin is niet zijn meesterschap gelegen. Zij ligt in de détailstudie; niet in het veelomvattende, maar in het naauwkeurige van zijn blik; in het opmerken van al de schijnbare kleinigheden, die op zijn onderwerp betrekking hebben, en door wier mededeeling hij dikwerf een geheel nieuw licht verspreidt over de zaken, die hij behandelt. Zijne werken mogen meerendeels eene ‘Summe von Einzelnheiten’ bevatten, en den philosophischen geest, die ze allen tot één groot geheel vereenigt, missen, juist in het opmerken en bijeenverzamelen dier ‘Einzelnheiten’ ligt een groot verdienste. - Ruimen omvang en naauwkeurigheid van blik, het talent om uit gegevene premissen al de consekwentiën te ontwikkelen, en het talent om die premissen door zorgvuldige waarnemingen zamen te stellen, vindt men zelden in één persoon vereenigd. Zoowel het een als het ander heeft de wetenschap noodig. Het beginsel: verdeeling van arbeid, moet dus ook hier gehuldigd worden. - Gelukkig voor den vooruitgang der wetenschap, indien elk, die zich geroepen gevoelt daaraan mede te werken, zijne bijzondere gaven wel begrijpt, en ze gebruikt binnen den kring, die hem als van zelf is aangewezen.

Januarij 1862.
N.G. PIERSON.

Theoretisch-praktisches Lehrbuch der deutschen Sprache, zum Schul- und Privatgebrauch, nach der Becker' schen Methode bearbeitet von M.R. Bruck, Lehrer der deutschen Sprache am Gymnasium zu Gouda. Deventer, A. ter Gunne. 1861.

Op de vraag, of deze nienwe spraakleer beter is dan hare voorgangsters, of de hier aangewezen weg de voorkeur verdient boven den tot hiertoe in onze Hoogd. spraakkunsten afgebakenden, en of wij haar in het algemeen aan anderen durven aanbevelen, kunnen wij niet dan ontkennend antwoorden. Met een *Lehrbuch der deutschen Sprache*, d.i. met eene spraakleer, zoo als de Duitscher er eene behoeft om zijne moedertaal grammatikaal te leeren, b.v. met eenen Götzinger, Heyse of Becker, is de Nederlander, die aan het Hoogduitsch b e g i n t , weinig gebaat. Zoodanige spraakkunsten bevatten voor zijn doel altijd aan den eenen kant te veel en aan den ande-

ren kaut te weinig. In zijne Hoogd. spraakkunst zoekt de Nederlander slechts datgene, wat aan het Hoogduitsch in onderscheiding van het Hollandsch eigen is. Hij wil eenvoudig de vrij aanzienlijke *copia verborum*, die hij reeds medebrengt, vooreerst overeenkomstig den aard der Hoogd. taal leeren gebruiken, d.i. leeren declineren en conjugeren, en daarna het verschil zien aangewezen tusschen de Hoogduitsche en Nederlandsche syntaxis, zonder meer. Al hetgeen de Hoogd. taal met de Nederlandsche gemeen heeft, beschouwt hij te regt als onnoodigen ballast. Wat een zelfstandig naamwoord is, of wat men onder onderwerp en voorwerp verstaat en dergelijke, wil hij niet uit zijne Hoogd. spraakkunst leeren. Wie zal daarom lust gevoelen, den Heer Br. aan te hooren, wanneer hij zijne eerste les aldus, buiten Keulen om, begint: *Der Mensch spricht, indem er seine Gedanken in Worten ausdrückt. Der Mensch denkt, indem er urtheilt oder wünscht. Der Ausdruck eines Gedankens in Worten wird ein Satz genannt. Wenn man urtheilt oder wünscht, dass ein Ding etwas thue, so sagt man, die Thätigkeit werde von dem Dinge ausgesagt. Das Ding, von dem etwas ausgesagt wird, nennt man das Subject des Satzes, und die Thätigkeit, welcke von dem Subjecte ausgesagt wird, nennt man das Prädikat des Satzes enz.;* of als ZEd. zich op het voetspoor van zijnen duitschen voorganger op den philosophischen katheder plaatst, en alto supercilio een kapitel uit de logica gaat lezen, over: *Begriffe und Beziehungen der Begriffe* en over *Gedanken und Verhältnisse der Gedanken zu einander?* - Met andere woorden, men zal de vijftien eerste bladzijden der onderhavige spraakkunst gerust kunnen overslaan, tenzij men soms mogt nieuwsgierig zijn, te weten hoe de Duitscher (bl. 7) '*ein besprochenes Sein nach seiner Beziehung zu dem Sprechenden von jedem anderen besprochenen Sein unterscheidet*,' of hoe '*in einem Gedanken des Erkennens oft mit dem Prädikate der von dem Sprechenden nur angenommene Gegensatz des Prädikats, mit der Bejahung auch die Verneinung, in Einen Gedanken aufgenommen und in Einer Aussage dargestellt wird*.' Wat heeft de Nederlander, wien het alleen om het aanleeren der Hoogd. taal te doen is, met de grammatische terminologie van Becker en met de subtiliteiten der logische analyse te maken? Om hem te leeren vertalen: een olifant is grooter dan een kameel, behoeft men daartoe eerst te laten voorafgaan: '*Man unterscheidet das Grössenverhältniss einer Thätigkeit, nämlich die Intensität d.h. die innere Stärke der Thätigkeit, und ihre Frequenz, d.h. ihre Wiederholungen in der Zeit. Das Grössenverhältniss wird durch Formwörter und die Intensität insbesondere an dem Beiworte durch diejenige Flexion bezeichnet, welche man die Comparation nennt?*' Of waartoe die geleerde hocuspocus, blz. 205: '*Der Genitiv bezeichnet als Sachkasus der Richtung woher diejenigen ergänzenden Verhältnisse, welche als Einwirkungen eines als Sache gedachten Objects auf eine*

Thätigkeit dargestellt werden,' in plaats van: de navolgende adjectiva en verba regeren den genitief? Of: '*Für die Beziehungsform der ergänzenden Wirkung hat die deutsche Sprache keinen besondern Kasus; sie bezeichnet sie aber durch besondere Formen des Objects, und man nennt diese Form der ergänzenden Beziehung die Beziehungsform des Factitivs*,' om hem te leeren, dat men niet zegt: Cicero wurde Consul gewählt, maar: zum Consul gewählt? - Met al deze definities en distincties wordt slechts tijd verspild. Ieder van deze abstruse regels vereischt immers weder eene omschrijving en deze misschien weder eene, zoo niet twee en drie, en dan is het ten laatste toch nog te vreezen, dat negen tiende der leerlingen, die gekomen zijn om Duitsch te leeren, als de onderwijzer aan het einde zijner paraphrasis aangeland is, bij zich zelve denkt:

> Bei all dem Zeug wird mir so dumm,
> Als ging mir ein Mühlrad im Kopf herum.

Wij kunnen daarom reeds van dien kant den Heer Br. weinig voldoening voor zijnen arbeid beloven. Onze onderwijzers althans, die waarlijk reeds genoeg te leeren hebben, zullen er wel vriendelijk voor bedanken, om buiten en behalve de Roorda'sche Analyse nu ook nog de Becker'sche op hunne horens te nemen, te meer wanneer zij daarenboven weten of bij deze te weten komen, dat het geprezene Becker'sche systeem door Steinthal totaal omvergeworpen is.

Bevat dus deze *Sprachlehre* van dien kant te veel, aan den anderen kant bevat zij ook weer te weinig. Zoo zal men b.v. hier nergens aangemerkt vinden, dat men in het Hoogduitsch niet zegt: da weiss ich nichts von, wir waren mit uns fünfe, ich der es so gut mit dir meine, mein Herr Ihr Vater, der Schriftsteller, welches Werke ich gekauft habe, Cicero dessen berühmten Redners Briefe ich jetzt lese, er zwang die Stadt zur Uebergabe durch ihr alle Zufuhr an Lehensmitteln abzuchneiden of durch dass er ihr - abschnitt, er kann lesen noch schreiben, nichts ist so gross oder es kann noch vergrössert werden, en dergelijke meer. Over de uitspraak wordt niets en over den klemtoon zoo goed als niets gezegd. Hetzelfde is met de voegwoorden het geval, en ook de met bijwoorden en voorzetsels zaamgestelde werkwoorden, die waarlijk niet tot de gemakkelijkste hoofdstukken der Hoogd. spraakkunst behooren, zijn zeer oppervlakkig behandeld. - Men is dus, al kent men ook deze spraakkunst van buiten, toch voor eene menigte fouten nog niet gevrijwaard.

Dc Heer Br. is intusschen van het tegendeel van dat al overtuigd. In de voorrede zegt ZE.: '*Durch die vom Verfasser beobachtete dem Beckerschen System eigenthümliche synthetische Methode, die sich längst als sehr zweckmässig bewährt hat, glaubt derselbe die Sache sehr erleichtert zu haben* (credat Judaeus Apella, non ego), *und ist*

fest überzeugt, dass der Schüler, welcher alle in diesem Buche befindlichen Uebungsaufgaben (omtrent 100 bladzijden kl. 8°;) *gemacht hat, nicht allein correct schreiben, sondern auch sehr wohl eine Unterhaltung in deutscher Sprache wird führen können* (beter: zu schreiben und zu führen im Stande sein wird), *und zwar eine Unterhaltung in gewählten und doch volksthümlichen Sprachwendungen* (?) *und nach den Regeln der Grammatik* (eene conversatie volgens de regels der grammatica!). Uit één boek en door het maken van een paar honderd themata, heeft nog niemand eene taal correct leeren schrijven en spreken. - De oefeningen in de toepassing der regels bestaan in het aanvullen der weggelaten afleidings- en verbuigingssyllaben, naar het voorbeeld van Götzinger. Eene zeer doelmatige methode. De schrijvers, aan welke deze stukken ontleend zijn, zijn: A. von Humboldt, Schleiden, Schiller, Göthe, Ranke, Jean Paul, Joh. von Müller en anderen. Te regt heeft de Hr. Br. de namen der schrijvers niet onder aan de themata geplaatst, ten einde zijne leerlingen niet in verzoeking te brengen, om, in het bezit van het een of ander dier werken zijnde, daarvan misbruik te maken, of, gelijk men het noemt, over de onderdeur te kijken. Maar de Heer Br drukt zulks zeer zonderling aldus uit: '*weil der Schüler sonst versucht sein dürfte, schon bei oder gar vor der Ausarbeitung und Auflösung der Aufgaben seine Neugierde durch Nachlesen in dem betreffenden Autor zu befriedigen*.' Wij zouden zeggen: schon v o r oder gan b e i der Ausarbeitung, want het tweede is erger dan het eerste. Ook noemt men het niet: *nieuwsgierigheid*, wanneer een leerling bij eene te maken vertaling zich van eene gedrukte vertaling bedient en deze naschrijft, maar met den waren naam: luiheid en bedrog, en bij een ouderen leerling nog bovendien: domheid, die zich zelve bedriegt. - Ook in de volgende woorden drukt de Heer Br. zich niet juist uit, wanneer hij zegt: '*dass Fremde und unter diesen bezonders Holländer, sich weit fliessender und selbst richtiger in anderen sprachen als in der deutschen auszudrücken vermögen* (pflegen).' In plaats van '*richtiger*' moest het wezen: correcter. Men kan zich namelijk zeer *richtig* (*juist*) uitdrukken en toch eene fout begaan tegen de taal, die men spreekt, en omgekeerd kan men *taalkundig juist* (correct) spreken en zich toch onjuist uitdrukken. Voorbeelden van beiderlei soort levert de Heer Br. zelf, b.v. wanneer hij Schiller, Göthe, - Jean Paul enz., '*die Zierden der deutschen Schriftsteller und Gelehrten*' noemt, in plaats van: Zierden der deutschen Litteratur und Wissenschaft, of als hij van '*Verstandes- und Geisteskräfte*' spreekt, hetgeen even onlogisch is als: kleermakers en ambachtslieden, spreeuwen en vogels; of wanneer hij (bl. 3) zegt, dat '*die Anwendung der Flexionen, wegen der grossen Mannigfaltigkeit derselben, die nur in den alten Sprachen angetroffen wird*, (dus in het Hoogdnitsch niet? - de

Heer Br. wilde zeggen: die sonst nur, of, die in gleichem Maase nur in den alten Sprachen angetroffen wird), *dem Anfänger ungeahnte Schwierigkeiten darbietet, so dass er es nicht leicht wagt, ein Gespräch in deutscher Sprache zu führen*.' U n g e a h n t e Schwierigkeiten? - Om der zwarigheden wille, waarvan men geen idee heeft, waagt men het niet? - Kan men dan bevreesd zijn voor zaken, die men niet kent? - Juist zij, die de zwarigheden kennen, die durven niet te spreken, omdat zij weten, dat zij elk oogenblik gevaar loopen fouten te maken; degenen daarentegen, die geen denkbeeld van taalfouten hebben, die praten maar toe. Voorts (bl. 2): '*der Verfasser hat für solche Uebungen gesorgt, welche der Verstandes-Entwicklung, Erfahrung und Geistesrichtung erwachsener Schüler gemäss ist* (sind).' Eene Geistesrichtung erwachsener Schüler is mij onbekend; wel eene rigting van dezen of genen tijd, de zoogenoemde geest des tijds, b.v. die van onze eeuw, wier streven wel eens gezegd wordt bij voorkeur op materiële belangen gerigt te zijn, maar eene rigting, aan dezen of genen ouderdom in het bijzonder eigen, bestaat er niet. Voor den graad van ontwikkeling, beschaving en ervaring kan men zich bij volwassenen eenen algemeenen standaard, een zeker niveau denken, maar de Geistesrichtung is bij ieder individu verschillend, al naarmate van het verschil van temperament of al naarmate bij den een het verstand, bij een ander het gevoel, bij een derde het begeervermogen heerschende is. De Heer Br. wilde waarschijnlijk zeggen: der Verstandes-Entwicklung, der Erfahrung und dem Geschmack erwachsener Schüler gemäss. De smaak is natuurlijk bij volwassenen anders dan bij kinderen. - Een paar voorbeelden van de tweede soort (waar juist gedacht, maar incorrect gesproken wordt), zijn (bl. 2): '*damit das Studium* (der dentschen Sprache) *ihnen gefälliger werde*.' Dit is evenmin duitsch, als het hollandsch zijn zou te zeggen: opdat de studie van het Hoogduitsch hun bevalliger worde, in plaats van: opdat het hun meer bevalle. Voorts bl. 1: '*Ob und in wie weit jedoch ein solches Verfahren crspriesslich sei, ist unsere Aufgabe nicht zu untersuchen*.' Eene onduitsche woordvoeging voor: ob und in wie weit ein solches Verfahren erspriesslich sei, das zu untersuchen, ist unsere Aufgabe nicht, of: es ist unsere Aufgabe nicht, zu untersuchen, ob und in wie weit enz. Eveneens bl. 2: *woher denn auch die Erscheinung, dass*, enz., in plaats van: daher denn auch die Erscheinung, dass enz., vandaar dan ook het verschijnsel, dat. - Men ziet uit deze voorbeelden, die alle in de (drie bladzijden groote) voorrede te vinden zijn en die nog met een paar konden vermeerderd worden, dat met het geprezene Becker'sche systeem en zijne synthetische methode nog lang niet alles gewonnen is.

Dr. SICHERER.

***De Nederlandsche Industriëel. Weekblad voor Nijverheid, Koophandel en Scheepvaart*. 3 *eerste nommers. 's Gravenhage, H.L. Smits*. 1862.**

Drie zondagen achterecn bragt de post mij een nommer van het nieuwe weekblad, dat onder bovenstaanden titel sedert 1° Maart j.l. te 's Hage wordt uitgegeven, en dat wel nadat ik reeds vroeger eene circulaire ontvangen had, waarbij de nijveren in den lande worden uitgenoodigd om deel te nemen aan de vereeniging van en voor Nederlandsche Industriëlen, die zich in de residentie heeft gevestigd en dit blad als haar orgaan uitgeeft. Hoewel weinig ingenomen met die genootschapswoede onzer dagen, ook al omdat men zoo gedurig ziet, dat weinig tijds na de oprigting van deze of gene vereeniging, die met de edelste en stoutste plannen begon, het eigenlijke doel bijzaak en het kittelen van de kleingeestige ijdelheid der bestuurders hoofdzaak wordt, en omdat ik altijd voor versnippering van krachten bevreesd ben, zoo lachte mij toch het denkbeeld nog al toe, dat in deze circulaire ontwikkeld werd. Eene vereeniging van louter practici, enkel en alleen van mannen die de nijverheid kennen, niet van hooren zeggen en uit boeken, maar door dagelijksche beoefening en door hun geheele leven en al hun tijd en al hunne krachten er aan te geven, zulk eene vereeniging, dacht mij, kan veel doen en vrij wat meer tot stand brengen, dan al die weidsche maatschappijen, waaraan niets anders ontbreekt dan mannen aan het hoofd, die met de zaak welke men wil voorstaan, grondig en bij ervaring bekend zijn. Hier zou dus niet dat doodend vergaderinggespeel, bron van bombastiek, de hoofdzaak zijn, en de behandeling der zaken worden verlamd door dat geijkte benoemen van eindelooze commissiën, waarvan het eené lid altijd het eigenlijke werk verwacht van zijn medelid, zoodat ten slotte niemand zich om de geheele zaak heeft bekommerd, als het, dan natuurlijk zeer magere rapport, toch met emphase wordt uitgebragt; maar hier zouden praktische luî de zaken ook eens praktisch verrigten. Intusschen, eer ik mij, enkel op de circulaire af, aansloot aan een kring van industriëlen - 't blijkt uit het noodigen van kooplieden tot deelneming, dat men dezen term al zeer ruim wil toepassen, - en er toe overstapte om de jaarlijksche contributie te betalen van vijftig gulden, die mij wel wat begrootte, wilde ik toch gaarne iets naders weten omtrent het eigenlijke doel dat de oprigters willen bereiken.

De circulaire is zoo vaag van inhoud, dat die mij daaromtrent niet veel verklaarde, en artikel 3 der Statuten, waarin dat punt

eigenlijk behandeld wordt, had voor mij iets zoo vreemds, dat ik de heimelijke gedachte maar niet van mij kon weren, als moest men tusschen de regels meer zoeken, dan in de regels zelve te lezen stond. Immers, nadat in de beide eerste artikelen gezegd is, dat ‘de Vereeniging ten doel heeft de bevordering van de belangen der Nederlandsche nijverheid’ en dat ze ‘uitsluitend bestaat uit Industriëlen,’ luidt artikel 3, het doel der vereeniging aanwijzende, als volgt: ‘Zij stelt zich daartoe voor, de openbare meening in het algemeen, en de hoogere staatsligchamen in het bijzonder, bekend te maken met den waren stand der vaderlandsche industrie; allerwege *gezonde* begrippen aan te kweeken omtrent hare krachten en behoeften, aanspraken en wenschen; en, waar en in welk opzigt ook, door deskundigen en desbevoegden te doen waken over en voor de vrije ontwikkeling dezer milde bron van volkswelvaart.’

En daarop worden in artikel 4, de middelen genoemd, waardoor men dat doel wil bereiken, welke bestaan in: 1°. Vestiging eener permanente Commissie te 's Hage. 2°. Houden van vergaderingen. 3°. Oprigting van een Weekblad en 4°. ‘Aan ieder industriëel ten zijnent de behulpzame hand te bieden ter opneming van zijne belangen en wenschen, ten einde daarvan in het algemeen en bijzonder belang, met kracht en zaakkennis zoodanig gebruik te maken, als naar het oordeel van het Bewind de omstandigheden zullen gedoogen.’

Daargelaten nog het nevelachtige van dit laatste artikel, zoo zal men bij eene eenigzins aandachtige lezing van art. 3 moeten erkennen, dat ook de zin daarvan, hoe oogenschijnlijk duidelijk, evenwel in waarheid zóó duister is, dat men naar de eigenlijke bedoeling van de ontwerpers moet raden. Voorzeker, de woorden zijn zuiver hollandsch; de zinnen loopen goed los; het verband is logisch en toch ligt er iets in, dat aan zeker talent van stellen doet denken, dat het ware oogmerk weet te verbergen onder den schijn van het open te leggen. Niemand toch zal het anders dan roemen, dat de openbare meening meer bekend gemaakt worde met den waren toestand der nijverheid, en dat men wake voor hare belangen en vrije ontwikkeling, noch zal andere woorden dan van lof overhebben voor hen, die allerwege gezonde begrippen omtrent hare behoeften, krachten, aanspraken en wenschen verspreiden, maar in welken geest worden die belangen opgevat en wat verstaat men onder dat woord *gezonde* begrippen? De Voorzitter der Vereeniging, de heer Petrus Regout, hoe ook teregt allerwege geacht om zijne uitstekende industriële bekwaamheden, en hoe ook allerwege erkend als een der weinige fabriekanten in Nederland, die met zeldzamen ijver en weinig geëvenaarden gunstigen uitslag het vak van nijverheid dat hij beoefent tot een ook door den vreemdeling hooggeroemden staat van

bloei heeft weten op te voeren, is toch tevens bekend als een warm protectionist, die vooral daarin zijne beschermingsgezindheid heeft doen blijken, dat hij bij iedere tariefshervorming elk voorstel van heffing naar de waarde, - stelsel van handelsvrijheid, - met meer dan gewone warmte zelfs heeft bestreden, en daarentegen de heffing naar het gewigt, - troetelkind der protectionisten - heeft verdedigd. Het vermoeden was dus zoo onnatuurlijk niet, dat die woorden van, *gezonde* begrippen, enz., gebezigd door een orgaan dat onder zijne hoofdleiding wordt uitgegeven, hoe verleidelijk ook luidende voor den *freetrader*, toch ligt in geheel anderen zin dan in dien van handelsvrijheid moeten worden verstaan. Dien twijfel nu zou het Weekblad wel oplossen, meende ik, en in die verwachting heb ik mij niet bedrogen gezien, ja meer nog, ze is nog verre overtroffen. Want zuiverder protectionistische stellingen dan in dit blad worden verkondigd, zijn sedert lang in ons land niet gehoord, en al was 't alleen om nog eens de dwaalbegrippen van vroegere jaren te herlezen, zou men naar dit blad grijpen.

Is de circulaire echter in harmonie met den grondtoon van het Weekblad? Die vraag moet ik ronduit ontkennend beantwoorden. En daarover betuig ik mijn leedwezen. Al moge het geene geringe glorie voor den man van vrij verkeer zijn, dat zijne tegenstanders niet meer met hunne banier voor den dag durven komen, maar den strijd voeren onder zijne kleuren, wèl wetende dat zij anders weinig kans hebben om bij het publiek gehoor te verkrijgen, toch ligt daarin ook weder iets onaangenaams. De strijd verliest daardoor alle karakter van openheid. Hij die leest dat men *gezonde* begrippen omtrent de Nederlandsche industrie wil verspreiden, moest niet behoeven te onderzoeken, of dat woord in den laatsten tijd ook misbruikt is geworden om eigenbelang te bedekken en een verdacht karakter heeft gekregen. Dat wordt geen strijden op de open heirbaan, maar een strijden met taktiek. 't Schijnt alsof de man met u den grooten weg opgaat, maar 't blijkt al spoedig dat hij het alleen doet om zoodra mogelijk een zijweg in te slaan en òf u te ontglippen, òf u mede te troonen langs allerlei kronkelende bijwegen en slingerpaden, die den niet daarop voorbereide al spoedig nog ver achter het punt brengen vanwaar hij is uitgegaan. 't Is zoo, op den duur is slimheid niet tegen openheid bestand, en sluwheid verraadt zwakheid, maar 't is toch ook jammer dat daardoor het goede al weder vertraagd wordt, al verwart de man van taktiek zich ook ten slotte in de mazen van zijn eigen fijngesponnen net. De Engelschen noemen zulk eene handelwijze *unfair*, en gelukkig dat de daad even streng bij ons als bij hen afgekeurd wordt, al hebben wij er niet zulk een sprekend woord voor.

En nu moet ik tot mijn leedwezen erkennen, dat de Nederland-

sche Industrieëel' op mij den indruk heeft gemaakt van onder dat vermomd gewaad tot ons te komen, vrijheid van verkeer schijnbaar te huldigen, maar inderdaad bescherming voor te staan. 't Is de wolf in de schaapsvacht. Gelukkig is ons publiek vrij nuchter van opvatting en eerlijk. Het houdt niet van dat maskeradespel met meeningen, en daarom ben ik ook niet bevreesd voor den invloed van dit blad in ruimen kring. Ligt echter zal het menigen nijverheidsman op nieuw voor een poos de ijdele hoop doen voeden, dat de vroegere tijden van bescherming weêr voor hem zullen aanbreken, en dat het belang der velen weêr zal worden opgeofferd aan datgene wat hij, en enkele kortzigtigen met hem, hun belang noemen. Die man zal dan misschien weêr den ouden slenter in zijn bedrijf vervolgen en, niet langer beducht dat hij met den vreemdeling de mededinging zal moeten volhouden, afzien van de kostbare en moeijelijke hervormingen die hij dan in zijn bedrijf zou moeten brengen. En dat zou te meer te betreuren zijn, omdat de man zich bitter bedrogen zou vinden. Wat hij en de zijnen ook mogen doen, nooit gelukt het hem om in Nederland een beschermend stelsel te doen zegevieren, omdat de geheele bevolking duidelijk erkent dat het niets anders is dan de exploitatie door enkelen van allen! En dàt is onbillijk en daarom op den duur onmogelijk.

Wil men een bewijs dat de 'Nederlandsche Industriëel' het belang van alle burgers wenscht opgeofferd te zien aan dat van enkele nijverheidsmannen in den lande, men sla een vlugtigen blik zelfs in de drie eerste nommers. Men moet zich echter niet laten begoochelen door phrases als die in de vijfde paragraaf van het programma voorkomen, dat de Vereeniging voor de Nijverheid geene andere bescherming verlangt dan die de grondwet aan allen in den lande waarborgt. Immers reeds in de negende paragraaf wordt de heffing van het inkomend regt naar het gewigt, - de geringe en goedkoope producten, die de mindere man gebruikt en waarin dus de grootste omzet is, zijn gewoonlijk zwaar en zouden dus een hoog invoerregt betalen, terwijl de fijnere producten, gebruikt door den rijke en dus kleiner van omzet, meestal ligt zijn en zeer weinig zouden betalen - warm voorgestaan. En in de elfde paragraaf wordt het stelsel van reciprociteit aangeprezen, volgens 't welk wij dus van iedere natie die onze producten hoog belast, - ten nadeele van enkele voortbrengers ten onzent - ook niet goedkoope producten zouden mogen koopen, - ten nadeele van al onze verbruikers. Ja, in het derde nommer juicht de schrijver van een artikel, dat ten titel voert *geen privilegie*, reeds in den gelukkigen inval dien hem de volgende stelling, pronkjuweel van logica! heeft verschaft; 'de grondwet verbiedt privilegie in zaken van belasting; de inkomende regten zijn eene belasting;

het tarief van inkomende regten kent vrijdom dier belasting toe aan artikelen die Nederland zelf produceert.'

'Alzoo' ..... heeft de bekende syllogisme, 't geen bewijst dat de kat vijf staarten heeft, opgehouden het puik van redeneerkunst te zijn, schoot ons onwillekeurig van de lippen! Immers het kenmerk van een privilegie is, dat enkelen, bij uitsluiting van allen, een voorregt genieten, en hoe kan er nu sprake zijn van een privilegie, wanneer eene Regering allen in den lande vrijstelt van de betaling van invoerregt op datgene wat zij in hun belang uit den vreemde trekken? En zou niet omgekeerd juist de heffing van een invoerregt op zulke producten, dus eene belasting die alle verbruikers daarvan zouden moeten betalen, zoo het hooge cijfer van dat regt hun niet misschien den geheelen invoer onmogelijk maakte en hen dus dwong om alleen het inheemsche duurder product - want anders zou het regt den producent niet baten, - te gebruiken, een privilegie zijn, ten voordeele van den inheemschen voortbrenger? Maar de vreemdeling geniet het privilegie, zegt de 'Industriëel', want hij kan de goederen goedkooper alhier aanvoeren, dan de producenten ten onzent ze kunnen leveren, omdat deze door allerlei belastingen gedrukt worden en dus veel duurder moeten voortbrengen. Fraai argument! Alsof de vreemdeling in zijn land geheel geene belastingen te betalen had, en altijd over betere en goedkooper middelen van vervoer te land en te water beschikken kon, ruimer en voordeeliger gelegenheid had tot inkoop van zijne grondstoffen en verkoop van zijn fabriekaat, overvloediger kapitaalmarkt tot zijne dienst had, en niet in de meeste gevallen hooger kosten van verzending naar de bestemmingsplaats zijner goederen te betalen had dan de producent in het land zelf, die daarenboven uit den aard der zaak beter op de hoogte is van 't geen zijn eigen markt verlangt en daarin dus ook spoediger kan voorzien. Maar men moge de zaak keeren en wenden zoo als men wil, nooit zal men kunnen ontkennen dat eene Regering, die de producten welke van het buitenland goedkooper kunnen aangevoerd worden dan de binnenlandsche producent die leveren kan, met een zoo hoog regt bij den invoer belast, dat de prijs van den buitenlandschen fabriekant, stellen wij, maar gelijk komt met dien welken de binnenlandsche vraagt, dat zulk eene Regering onregt doet aan alle ingezetenen, omdat zij hen allen dwingt meer geld uit te geven voor 't geen zij goedkooper kunnen koopen, welk meerder geld uit den zak van allen in dien van de enkele voortbrengers gaat. Dat is den ecnen burger dwingen om den anderen burger te onderhouden, en alleen, omdat de laatste òf geene kennis van zaken genoeg heeft om op de vrije markt te concurreren, òf omdat hij eene nijverheid verkiest uit te oefenen die elders meer 't huis behoort, òf omdat hij onmatige

winsten eischt. En dat is een privilegie aan de nijverheid toegekend, en dat privilegie verlangt de ‘Nederlandsche Industriëel’, terwijl hij, - en dat *noem* ik *unfair*, - durft beweren, geenerlei privilegie te verlangen. Hij neemt dus in wooorden de stellingen over van de mannen van vrij verkeer, maar bedektelijk geeft hij daaraan eene lijnregt tegenovergestelde uitlegging. Is dat eerlijk?

Maar meer nog: waarom kan de Nederlandsche nijverheid niet zoo goedkoop werken als de vreemde? Waarom kan de vreemdeling op onze Java-markt nog eene menigte producten met voordeel verkoopen, terwijl hij er het dubbele invoerregt betaalt? Waarom moeten alle Nederlandsche ingezetenen aan eene schatting onderworpen worden, ten voordeele der industriëelen? Toch zeker niet omdat de Nederlandsche fabriekant zoo onmatig hoog belast is, dat voor hem mededinging met den buitenlander onmgelijk is! Die bewering zou van groote overdrijving getuigen, en ze wordt daarenboven weêrsproken door het feit, dat de Nederlandsche nijverheid juist in de laatste jaren, waarin ten onzent de grootste liberale tariefshervormingen hebben plaats gehad, ook de grootste vlugt heeft genomen. Neen, de prikkel der mededinging heeft ook voor onze industrie heilzaam gewerkt, want daardoor zijn verbeteringen ingevoerd, die men in de vroegere dagen van ruime bescherming onnoodig achtte. 't Is uit met den ouden sleur, en de oogen van de bekwaamsten onzer industriëlen gaan meer en meer open voor de voordeelen van een liberaler stelsel, dat hun de grondstoffen en half-fabriekaten in ruime hoeveelheden, goedkoop en spoedig verschaft. Wij twijfelen er dan ook aan of de nieuwe protectionistische Vereeniging wel zoo veel ondersteuning zal vinden bij hen wier belangen zij voorgeeft te zullen voorstaan, terwijl zij die in waarheid zal benadeelen. 't Zou wel aardig zijn, als de boeren hier te lande een beschermend regt verlangden op granen en peulvruchten, opdat zij bij slechter productie, door geenerlei mededinging van buiten tot verbetering aangevuurd, toch ruim konden bestaan. Allen te dwingen om duur brood te eten, opdat de boer ruimer en gemakkelijker zou kunnen leven, wie die er niet om glimlacht? Hoe zouden de fabriekanten klagen, die dan natuurlijk hooger loon aan hunne werklui zouden moeten geven, even als de Industriëel nu reeds te velde trekt tegen de wijze van heffing van den accijns op bier en azijn, welke hij, als eene protectie ten voordeele van de groote fabrieken, afkeurenswaard noemt. Weêr de buitenlandsche werktuigen, opdat alleen de binnenlandsche fabrieken in de behoeften van het geheele land voorzien, en niet alleen de groote katoen- en wolfabriekanten, maar hoe vele kleine nijverheidsmannen ook en hoe vele landbouwers, zullen klagen, dat zij nu duurder moeten produceren en dus ook beschermd moeten worden tegen den buitenlandschen invoer

van hunne producten. En de werklieden zullen dan voor hunne duurdere voeding en kleeding hooger loon vorderen. Waar zou het einde zijn van die reeks van beschermingen, die toch nooit eerlijk zouden zijn, want een minimum van voortbrengingsprijs is immers voor geen enkel product te bepalen, omdat er altijd verschil van prijs zal bestaan tusschen twee fabriekanten zelfs van hetzelfde product, de een beter en goedkooper werkende door meer kennis en kapitaal dan de ander. En dan zegt de Industriëel nog wel dat wij hier te lande lage dagloonen hebben, immers een onberekenbaar groot voordeel voor de nijverheid! Ja, terwijl hij te velde trekt tegen den onbelasten invoer van vreemde producten, klaagt hij tevens over de duurte van ons vee, dat zoo gezocht is voor den uitvoer. Is dat dan geen voordeel voor den binnenlandschen producent, die daardoor immers hooge prijzen maakt van zijn product! Zonderlinge inconsequentie!

Neen, de ‘Nederlandsche Industrieël’ moge met allerlei wonderlijke redeneringen tegen de staathuishoudkunde te velde trekken, en - let wèl - hare hoogste verdienste noemen, dat zij nooit schokken, wil veroorzaken maar bestaande toestanden in 't oog houden, nooit zal hij, op deze wijze voortgaande, en protectie predikende onder het masker van handelsvrijheid, het vermoeden van zich kunnen afweren, dat persoonlijke oogmerken van dezen of genen fabriekant de eenige oorzaak zijn van zijn ontstaan. Weêr stelt het nieuwe tarief van regten de heffing der regten naar de waarde voor, en dat moet dus op nieuw bestreden worden, bestreden op alle mogelijke wijze en met alle mogelijke middelen, omdat het eigenbelang van enkelen daarmede gemoeid is. De zoodanigen zien zeer goed in dat, wanneer dit stelsel aangenomen wordt, de buitenlander even goed fabrikaat als het hunne veel goedkooper zal aanvoeren, dan zij het aan den landgenoot wel *kunnen* maar niet *willen* leveren, omdat hunne enorme winsten dan grootendeels verloren gaan. Daarom kanten zij zich zoo sterk tegen dat stelsel. Maar alle burgers zullen daardoor gebaat zijn; alleen de enkelen, die nu al jaren lang die grove winsten van hunne medeburgers hebben getrokken, zullen er door verliezen. Aan wiens zijde is dan het privilegie, en mag eene Regering, die het belang van allen moet behartigen en niet dat van enkelen, aan hunne onredelijke eischen gehoor geven? De ‘Nederlandsche Industrieël’ doe wat hij kan: onmagtig zal hij ten slotte dien wanhopigen strijd moeten opgeven.

Nog sprak ik met geen enkel woord van het adres der Vereeniging ter bevordering van den bloei der IJzerindustrie in Nederland, aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, waarbij zij eene uitsluiting der vreemde mededinging verlangt voor de levering van alles wat tot den aanleg onzer Staatsspoorwegen zal noodig zijn;

Maar het noemen van het feit is ook voldoende; alle bestrijding van zulk een eisch is gelukkig in onze dagen overbodig. Trouwens, de Minister heeft wijselijk niet eens de geijkte phrase, van het verzoek in overweging te zullen nemen, in zijn antwoord willen gebruiken. De vraag, om de Nederlandsche nijverheid ten dezen zooveel mogelijk te bevoordeelen, mits daardoor de belangen der schatkist, dus de belangen van alle ingezetenen, op geene de minste wijze werden benadeeld, wie die zoodanig verzoek niet zou billijken, ja, welk Minister die daarop niet bedacht zou zijn? Maar uitsluiting te eischen der vreemde mededinging, dus een voordeel door alle burgers aan enkele medeburgers toe te kennen, waarlijk, die eisch heeft tegenwoordig bijna iets ongeloofelijks.

En toch, de ‘Nederlandsche Industrieël’, die *gezonde* begrippen op het gebied der nijverheid zal verkondigen, juicht zulk een verzoek toe! Hij juicht dien eisch toe, en verlangt toch geene bescherming, geen privilegie, niets anders dan de gelijkheid voor de wet, die de Grondwet allen ingezetenen waarborgt. Hadden de velen, die met mij het tot hen gerigt verzoek om deel te nemen aan de Vereeniging, niet gelijk om de circulaire te wantrouwen en eerst de nommers van het Weekblad te lezen om de eigenlijke bedoelingen der ontwerpers te leeren kennen, eer zij tot het aanvaarden van het Lidmaatschap overgingen?

Treurig noemden wij de verschijning in deze dagen van een Weekblad dat zulke stellingen verkondigt, en treurig zullen wij dat blijven noemen, zoolang het den ingeslagen weg niet verlaat. De Nederlandsche nijverheid neemt in ontwikkeling toe en wint in algemeene belangstelling en medewerking; het verbazend toenemend aantal van fabrieken allerwege bewijst het; maar alleen onder de zon van vrijheid van verkeer zal zij bloeijen en opwassen tot een krachtigen boom. Eene Vereeniging van Industriëelen, die zich ten doel stelt om door onderlinge zamenwerking de Nederlandsche nijverheid in kracht en grootheid te doen toenemen, zoo door het gemakkelijker bijeenbrengen van de noodige kapitalen, door het algemeener bekend maken en toepassen van nieuwe vindingen, door het beter onderwijzen van den werkman en den aanstaanden meester, als door het aandringen op afschaffingen van alle belastingen die haar drukken en belemmeren, wie die daaraan zijne toejuiching zou onthouden, wie die niet gaarne zelfs daaraan een blijk van ongevinde belangstelling en van medewerking zou willen geven. Maar nu nog de versleten leer der bescherming te prediken, een ijdel en onvruchtbaar werk, en dat in tijden nu èn Engeland èn Frankrijk en andere landen er op uit zijn om juist door vrijheid van verkeer de algemeene welvaart der volken te verhoogen, nu de vruchten van die vrijheid overal zigtbaar en tastbaar zijn in grooter verbruik, 't geen

de voortbrenging weêr voortdurend tot in het reusachtige toe aanspoort, en waardoor ieder volk van lieverlede alleen datgene voortbrengt wat het 't best voortbrengen kan, zoo door ligging als door geaardheid, neen, zulk een arbeid moet ijdel wezen en kan niet lang volgehouden worden.

Waarlijk, de ontwerpers van deze Vereeniging miskennen hunnen tijd. En dat is een treurig teeken voor mannen, die beweren aan het hoofd van de Nederlandsche nijverheid te staan en hare behoeften volkomen te kennen. Òf hun eigenbelang speelt hun parten, òf zij dwalen ter goeder trouw, en 't laatste zou bewijzen, dat zij al zeer weinig begrijpen van alles wat rondom hen gebeurt. Maar welke hunne bedoelingen ook zijn, zij moeten daar ruiterlijk en eerlijk voor uitkomen en niet den schijn aannemen van vrijheid van verkeer te huldigen en toch juist het tegenovergestelde trachten te verkrijgen. Op die wijze toch zou men voortaan iedere bewering van hen moeten wantrouwen, en een enkel blad als de ‘Nederlandsche Industrieël’ zou een blaam op de nijveren in den lande werpen, die deze waarlijk niet verdienen.

Daarom blijven wij hopen dat het aantal van hen die tot de Vereeniging toetreden, die zich dus scharen aan de zijde van hen die geene gelijkheid van alle burgers voor de wet eischen, maar bevoorregting van zich zelven ten koste van den medeburger, van de zuivere ouderwetsche protectionisten dus, klein zal blijven. En wij gronden die hoop op het gezond verstand, dat immers het kenmerk is van onze geheele natie. Wij vertrouwen dat zij zich niet zullen laten verschalken door enkele hunner hoogbevoorregten onder het vigerend tarief; want zij zullen te laat inzien dat zij tot niets anders zijn gebruikt, dan om voor een korten tijd aan eenigen weinigen een allen schadend privilegie te verzekeren.

Als onze warmoezeniers goed gaan vinden om koffij, thee en suiker in broeibakken te telen, en zij dan van de Regering eischen dat deze die producten bij den invoer van Java zoo hoog belast, dat de aanvoerder ze niet lager verkoopen kan dan tot een prijs, die ook hunne kostbare productie winstgevend maakt: is die eisch dan billijk? De ‘Nederlandsche Industrieël’ zou op die vraag, wilde hij consequent blijven en open handelen, een toestemmend antwoord moeten geven. En is van zulke leeringen heil voor het land te waehten?

M.

***Nieuw Hollandsch-Laagmaleisch Woordenboekje, bevattende eenige duizende woorden, benevens de verklaring van onderscheidene spreekwijzen, door Dr. J.A. van Dissel en H.G. Lucardie. Te Leyden, bij A.W. Sythoff*. XVI en 495 bladz.**

De meerdere of mindere praktische deugdelijkheid van een boekje als het bovengenoemde laat zich slechts bij het gebruik er van beoordeelen. De Redactie van ‘de Gids’ zal er daarom, hopen wij, vrede mede hebben, dat wij ons hoofdzakelijk bepalen tot eene eenvoudige aankondiging van dit Woordenboekje, evenwel met mededeeling van enkele opmerkingen, die ons bij het doorbladeren zijn voor den geest gekomen.

Vooraf een enkel woord over het Voorberigt of de Inleiding van XVI bladzijden, waarin de Hr. Lucardie rekenschap geeft van den oorsprong van het boekje en van de door hem gevolgde spelling en schrijfwijze. Hij is de omwerker en uitgever van de copie, die door den Hr. van Dissel was geleverd; en, na nu aan de ‘goedgunstige menschen’ te hebben verzekerd, ‘dat hij geene spelling op zijn eigen houtje heeft zamengeflanst, maar de woorden gespeld zoo als zij worden uitgesproken’ (bl. IV), hetgeen in een Laag-Maleisch Woordenboek zeker niet kwaad is, besteedt hij drie bladzijden om te betoogen, dat men b.v. *boom* niet moet spellen *boem, bom* of *bum*. Wij zouden haast met den S. zeggen: ‘Edoch, waartoe nu zulk een omslag?’ (bl. V). - Omtrent de nu volgende verklaring der letterteekens, welke de S. heeft noodig geacht om de Maleische klanken weder te geven, hebben wij enkele opmerkingen. ‘Om den klank van de *dh* (vermoedelijk de Javaansche dentale *d*) te verkrijgen, plaatst men de punt van de tong alsof men eene *t* wil uitspreken maar doet dan de *d* hooren, waardoor men de *dh* verkrijgt (?), die evenwel ongeveer hetzelfde is als de *d* in *vader*’ (bl. IX en de noot aldaar). Edoch, waartoe dan zulk een omslag? - ‘De *td* (waarschijnlijk de Javaansche linguale *ṭ*) verkrijgt men door de tong te plaatsen alsof men *d* wil zeggen maar dan eene *t* uit te spreken; die aanduiding is echter niet juist *netto*, en de uitspraak kan alleen in den dagelijkschen omgang geleerd worden.’ Gelukkig dat die onuitsprekelijke *bruto*-letter niet dikwijls in het boekje voorkomt. - ‘De *kh* spreke men uit als de *a* in *ha!*, wanneer men die als uit eene bedrukte borst doet hooren.’ (bl. X). Derhalve zoude men b.v. *tjitjakh, baïkh, sampikh, tjaplokh*, enz. uitspreken als: *tjitjaä, baïa, sampia, tjaploa*. De bedoeling zal zijn, dat de *kh* (ﺦ) op het einde van een woord niet wordt

uitgesproken maar als 't ware in de keel blijft steken, waardoor de voorafgaande klinker van zelf eenigzins gutturaal wordt. - 'De *ng* komt slechts nu en dan aan het einde van eene *lettergreep* voor; men vindt ze meest aan het begin van eene *lettergreep* of aan het einde van een *woord*' (bl. XI). Het Woordenboekje zelf levert echter talrijke voorbeelden van het tegendeel; b.v. *angkat, tongkat, bingkokh, bangsa, pangkat, dangsah, soengsoom, tjangkokh, tangga, pienggang*, enz. enz. De geheele redenering van bl. XI komt eigenlijk hierop neder, of moest althans hierop nederkomen: dat in de grondwoorden, die bijna allen tweelettergrepig zijn, de eerste lettergreep alleen kan eindigen op een klinker, op een van de nasalen *m, n* of *ng*, of op de liquidae *r* en *l*; en de laatste, op alle klinkers behalve de doffe *e*, en alle medeklinkers behalve de *b, d, dj, nj, tj, g* en *w*, waarbij L. ook nog de *dh, td* en *k* voegt, van welke wij de twee eersten hier liefst wilden afschaffen, terwijl wij het omtrent den laatsten niet met hem eens zijn, daar wij meenen dat men b.v. *baïk* behoort te schrijven en niet *baïkh*. - Op bl. XII en XIII, vindt men de verklaring van het gebruik van het *deelteeken*', 'dat men in dit Boekske op verscheidene plaatsen vreemd of ongewoon zal geplaatst vinden,' welke verklaring 'anders onder de rubriek *Errata* zou kunnen staan, doch die gemakshalve maar eens hierbij genomen wordt.' Indien de S. daarmede bedoelt, dat hij het gebruik, hetwelk hier van dit teeken gemaakt wordt, als een Erratum wil beschouwd hebben, geven wij hem volkomen gelijk. Hij plaatst namelijk dat teeken boven den klinker, welke volgt op een der zamengestelde letterteekens *ng, dh, td* en *kh* (waarom dan ook niet bij de *dj, tj* en *nj?*), b.v. *tangän, kiedhäng, tdietdïhk* (op bl. XIII verkeerd afgebroken), *semboeniekhän*[1], om aan te duiden dat die medeklinkers niet als twee afzonderlijke letters moeten worden uitgesproken, maar als ééne letter bij de volgende syllabe behooren, dus *ta-ngan, kie-dhang, tdie-tdikh, semboenie-khan*. Maar de beteekenis van het deelteeken is geheel iets anders, namelijk, dat met de letter, waarboven het staat, eene nieuwe syllabe begint, gelijk de S. het ook zelf gebruikt in *laïn, baïkh, maïnan*, en andere. Volgens de hier aangenomene schrijfwijze zouden de boven aangehaalde woorden dus zijn *tang-an, kiedh-ang, tdietd-ikh, semboeniekh-an*, hetgeen geheel verkeerd, en ook niet des S. bedoeling is; dus een

1 In het woord *semboeniekhän, verschuiten* (bl. 370), zijn de *kh* en het *deelteeken* in 't geheel niet op hunne plaats. Het grondwoord is *semboeni*, en het aanhechtsel *kan* (niet *an*); en de *kh* komt volgens den S. zelven (Voorber. bl. X) alleen voor op het *eind* van eene lettergreep of een woord. Indien hij dit grondwoord, gelijk vele andere die op een klinker eindigen, door eene *kh* had willen sluiten, moest het althans zijn *semboeniekhkan*, even als *bediriekhkan*, van *bediri*, en andere.

Erratum. - ‘*De aangehaalde voorbeelden*, waar er in dit boekje somtijds naar verwezen wordt, zijn hier niet te vinden, maar zullen naderhand apart worden uitgegeven’ (bl. XIV), hetgeen ons voorkomt nog al lastig te zijn voor degenen, die dit boekje *nu reeds* mogten willen gebruiken.

Over het Woordenboekje zelf kunnen wij kort zijn. Het is vrij rijk, bevattende plus minus tien of elf duizend woorden en spreekwijzen, die zeer goed zijn teruggegeven in het Laag-Maleisch, zoo als dat gesproken wordt op *Java;* want alleen op dit eiland heeft de S. het oog gehad, gelijk blijkt uit die *dh* en *td*, uit de Imperative vormen *toeliso* en *poekoelen* (bl. 213), uit *oelò, slang* en *oeler, rups, worm* (bl. 249), en andere. Ons grootste bezwaar is tegen de spelling, vooral tegen het dikwijls onnoodig gebruik van de *kh*, waaromtrent de S. zelfs niet consequent is: zoo schrijft hij *moekakh* en *roepa*, hoewel beide woorden in vorm, afkomst en uitspraak volmaakt gelijk zijn; voor *moeder* vindt men bij dit woord *makh*, maar bij *mama, mah*, hoewel beide ontwijfelbaar hetzelfde woord zijn; van het grondwoord *kasieh* vindt men het afgeleide *kasiekhken:* van *bediri, bediriekhken:* van *kata, perkatakhän; sampikh* vindt men elders *sampé* en ook *sampe* geschreven; het laatste is waarschijnlijk eene drukfout, gelijk ook *tiengal*, dat op andere plaatsen te regt *tienggal* heet. - Over het *deelteeken* is boven reeds gesproken. - De verzekering van den S. in de noot op bl. 274, dat *tjòlong* het Verleden Deelwoord van *maling* is, kunnen wij niet aannemen, en evenmin die op bl. 303, dat *belas* eigenlijk *elf* is. De Deelwoorden hebben in het Maleisch geen bijzonderen vorm, en allerminst eenen zoo onregelmatigen: *tjòlong* is Javaansch, en beteekent eenvoudig *stelen*, even als *maling; gestolen* of liever *het gestolene* is *tjolongan*. Van *belas* is de oorspronkelijke beteekenis, voor zoover wij weten, niet met zekerheid bekend; reeds Bruckner en Crawfurd hebben zich daarover vruchteloos vermoeid; maar zeker is het, dat het in de zamenstelling der Telwoorden van elf tot negentien in het Maleisch, en ook in eenigzins gewijzigden vorm in het Javaansch, gebruikt wordt in de beteekenis van *tien*, met voorvoeging der eenheden: dus *sa-belas*, elf, *doewa-belas*, twaalf, enz.

Bij eenen eventuëelen herdruk zouden wij wenschen dat de S. deze en enkele andere onnaauwkeurigheden verbeterde, en vooral zijn Voorberigt, beide wat vorm en inhoud betreft, aan eene zorgvuldige herziening onderwierp. Het werkje kan zijn nut hebben; maar de prijs van ƒ 1,80 is wat hoog, vooral daar men niet kan zeggen dat het boekje ‘in eene bestaande behoefte voorziet,’ dewijl er onderscheidene andere van denzelfden aard bestaan.

DE HOLLANDER.

I. *Sinte-Klaas, Oud- en Nieuw-Jaar. Vier Vertellingen van J.J. Cremer. Te Arnhem, bij D.A. Thieme*. 1860. II en 130 bladz.
II. *Wouter Linge. Novelle van J.J. Cremer. Te Arnhem, bij D.A. Thieme*. 1861. 60 bladz.
III. *Portretten. - Kees Springer in en buiten de Kerk, door J.J. Cremer. Te Leyden, bij A.W. Sythoff*. 1861. 191 bladz.
IV. *Uit het Leven. - Beelden en Schetsen, door J.J. Cremer. Te Leyden, bij A.W. Sythoff*. 1862. IV en 151 bladz.

Portretten, Beelden, Schetsen, onze auteur ontleent voor zijne voortbrengselen aan eene zusterkunst gaarne tal van benamingen, met welke hij echter geen ander doel schijnt te hebben, dan onze verwachtingen laag te stemmen, dan zijner zedigheid een schild te verzekeren, de pijlen der kritiek afkeerend en verstompend.
S c h e t s e n , neen, hij verstaat onder dat woord niet die geniale aanstipping eener gedachte, welke, bij volledige ontwikkeling, voor het groote publiek wèl in bevattelijkheid winnen kan, maar in hare eerste kortheid, in haren kern, voor wie zich getroost haar te overpeinzen, reeds al hare bezielende kracht bezit. Omtrekken van zoo zuivere, zoo zeldzame schoonheid, dat ze geene schittering van kleuren behoeven om te worden gewaardeerd, hij streeft er even weinig naar, als het hem te doen is om een spel van licht en schaâuw, door een brok zwart krijt op een stuk wit papier getooverd, een spel, dat alles aangeeft, wat er in de stoffe schuilt, voor wie hoofd en harte heeft om het gâ te slaan. S c h e t s e n , het is of hij dier uitdrukking slechts een negatieven ziu toekent, iets n i e t uitvoerigs, n i e t langs, iets dat n i e t af is, schier. Verbaast u dergelijk omspringen met den naam, een genre gegeven ten onzent te regt gevierd, door iemand die, blijkens de litographietjens, voor enkele dezer boekskens geplaatst, zelf de teekenstift voert; verwondert gij er u over, dat hij portretten en beelden even weinig naar den eisch der uitdrukking het hunne geeft; wij zeggen nog eens, dat gij, en te regt, meer in die aanduidingen legdet dan bij er, en ten onregte, meê meende. P o r t r e t t e n immers zijn hem niet wat uwe verbeelding er van verwachten mogt: karakterstudiën in zoo treffend licht geplaatst, dat zich de geest en het gemoed dier pendanten bij voorbeeld u bloot geven, dat hunne geschiedenis u uit hun gezigt bij-

blijft; een flinke borst, zoo ge wilt, uit het volksgewoel gegrepen werkende en worstelende type zijner kracht, worstelend en werkend hoop inboezemde voor onze toekomst, of eene moeder uit den middenstand, degelijk wijf, dochters kweekende, die op hare beurt in staat zullen zijn het huis te helpen bouwen als zij. P o r t r e t t e n , sla den titel op en zie de gezigtjens, die er tegen overstaan, omgetrokken of afgeschaduwd; het smakelooze prentjen geve er tien of twintig prijs, die lijnen zijn maar aanvullers der letters, hulpe voor den grooten hoop; enkelen der schare echter jaagt de schikking vrees aan: zou de gedachte aan een den ganschen toestand beheerschend oogenblik bij den lithograaf niet zijn opgekomen? B e e l d e n , eindelijk, beelden; maar waartoe in herhalingen vervallen? er zijn, die ons thans reeds vooringenomen achten, dewijl we zoo lang bij teekeningen en titels stil stonden, en zich toch bedriegen; wij zouden beider effekt schrijver en schilder gaarne hebben gegund, als zij het niet zoo blijkbaar hadden gemist, als de zucht dit zonder eenige inspanning, van hunne als van onze zijde, te bereiken, niet de krankte kenschetste, waaraan hun overigens onloochenbaar talent lijdt.

N o v e l l e n , ziedaar den naam door den Heer Cremer den meesten zijner geschriften gegeven; novellen, - de laatste jaren leverden er onzer letterkunde in menigte; maar novellen, wat we daaronder eigenlijk hebben te verstaan, wie zal het bepalen? Göthes definitie, aan Eckermann gegeven, toen er sprake was welken titel zijn meesterstukjen dragen zou; Göthes verklaring van het woord: ‘Wissen Sie was, wir wollen es die N o v e l l e nennen; denn was iest eine Novelle anders als eine sich ereignete unerhörte Begebenheit?’ zij past voor geen der onze; alles wat in deze gebeurt, is meer geschied, al geviel het niet zoo. De meester moge gelijk hebben gehad, toen hij er bijvoegde: ‘Diesz ist der eigentliche Begriff,’ helaas! ten onzent gaat het als ten zijnent, ‘und so vieles, was in Deutschland unter dem Titel Novelle geht, ist gar keine Novelle, sondern blosz Erzählung, oder was Sie sonst wollen.’ Novellen dus niet, maar Vertellingen, of wat anders gij wilt; eilieve, beginnen de woorden niet haast iets zoo algemeens aan te duiden, dat ze bijna geen begrip meer geven? Zij, die ons straks onzen aanhef maar half ten goede hielden, hoe varen zij thans in ons schuitjen, bij hunne elkaâr opvolgende vragen over de werkjens, welke wij aankondigen: ‘V e r t e l l i n g e n , nieuwe vertellingen, het zij zoo; maar van welke soort? U i t h e t L e v e n , och! dat zegt ook niets, uit welk?’ En we zijn er verre van, hun het regt tot die vragen te ontzeggen; want al behoort de auteur niet tot de veelzijdigste, er is zoo groot verschil in den uitslag zijner togtjens naar dezen en naar genen hoek van dit grenzenlooze gebied, dat men aarzelen mag alle wegen met hem in te slaan. Onder die vragers kunnen er zijn, die zich zijne

eerstelingen nog herinneren, ter kwader ure overgedrukt in de boekskens, met groote letters den dollen titel van G u l d e n s - E d i t i e dragende, als gold het geld het meest! Inderdaad, het zou voor den smaak dier vrienden van onderzoek pleiten, als zij schroomden hunne phantasie andermaal op de proef te stellen van grepen uit den zoogenaamden fatsoenlijken stand als in deze werden gedaan; indien zij geenen lust gevoelden weder aan de theetafel bij Mevrouw Pels, of onder het ombertjen van het echtpaar Wester met Mijnheer Bar, getuige te zijn van zoo veel ordinairs, dat ordentelijk heeten wil. Hoofdschuddende besloten wij zelven de lezing van het eerste opstel[1], ons verbazende, hoe de auteur zoo dunne draden, als die onbescheiden bespieding eener gift ter leniging van watersnood en de dwaasheid iemands vermogen naar zijne milddadigheid af te meten, had durven zaamtrekken tot eene intrigue! En het tweede[2] liet geen bevredigender indruk bij ons achter, al streefde het hooger, al beproefde het hardvochtigheid in voorspoed tegenover teederheid in armoede aanschouwelijk te maken; zoo gemeen als de eene ons scheen, zoo onwaar geloofden wij de andere. We zouden er hier met geen woord van hebben gerept, als in het II^{de} deel dier reeks niet eene Voorrede was geplaatst, in welke de auteur er zich nog op te goed doet, dat zoowel het eene als het andere stukjen, bij de eerste verschijning voor een weldadig doel, vrij wat geld opbragt[3], eene ketterij in de kerk der kunst, op welke wij later zullen terugkomen.

'Vertellingen in het genre van E e n R e i s g e z e l s c h a p of in dat der B e t u w s c h e N o v e l l e n geschreven?' Lieve vrienden! die dus spreekt, eene wedervraag: is er waarlijk zooveel onderscheid tusschen het talent dat in het eene als in het andere boeksken aan het licht komt, tusschen de zwakke ziekelijkheid, welke er in het laatste als in het eerste onafscheidelijk aan kleeft? De Erven Loosjes zijn niet van uw gevoelen geweest; zij kondigden E e n R e i s g e z e l s c h a p, Novellen van J.J. Cremer[4] in der tijd aan, met de lofspraak: 'Binnen den tijd van slechts eenige weken zijn er van dezen bundel Novellen vele honderde exemplaren verkocht, een groot bewijs voor den uitnemenden inhoud van dit werkje;' en van de B e t u w s c h e N o v e l l e n van J.J. Cremer[5] getuig-

1 De Predikantsdochter, Novelle van J.J. Cremer, in N°. 2 der Guldens-Editie.

2 Een Winternacht, Novelle van J.J. Cremer, in N°. 2 als boven.

3 Gesprek, enz., de Voorrede van hetzelfde boeksken, blz. VI en VII, te Arnhem, bij D.A. Thieme. 1858.

4 Te Haarlem, bij de Erven Loosjes. 1858. Twee Deelen.

5 Te Haarlem, bij de Erven Loosjes. 1856. Twee Deelen.

den zij: ‘Iets tot aanbeveling dezer Novellen te zeggen is overbodig; zij zijn alom verspreid en in alle Tijdschriften en Dagbladen zeer gunstig beoordeeld.’ Of wij het met hen eens waren, wie die het gelooft? maar in het opstel: Vijf kinderen op reis, dat het eerste dezer geschriften ten voorrede strekt, lazen wij, waarheid in scherts: ‘Gidsen! ze zijn 't hoog klimmen niet gewoon, eischt niet te veel van hunne beenen’[1], en kwamen des schrijvers wensch na, zwijgend toeziende. Het is waar, hij voegde er verder bij: ‘heeft iemand regtvaardige grieven tegen hen in te brengen, grieven, die voortvloeijen uit mijn wijze van opvoeding, hij melde ze mij,’ was het ernst of jokkernij? ‘liefst franco p.p. - met aanwijzing der verbeteringsmiddelen’[2]. Thans echter nu de voorspelling, die hij er op liet volgen: ‘want, ik heb nog kleintjes in huis en mijn liefste’ (de vinding) ‘is een vruchtbare vrouw,’ thans, nu deze vervuld is, schijnt ons een, zij het ook vlugtige beschouwing van zijn verleden, waartoe uwe vragen ons uitlokken, te worden vereischt, zullen wij zijn heden billijk beoordeelen. Ons te vleijen, dat deze vruchtbaar zal blijken voor zijne toekomst, zou aanmatiging zijn; maar haar aan te vangen met de verzekering, dat wij haar niet zouden beproeven, als wij geene belangstelling gevoelden, is het ons gegund?

Betuwsche Novellen, Een Reisgezelschap, beide bundels vertellingen moeten eigenaardige verdiensten hebben bezeten, want zonder dat zij eene behoefte zouden hebben bevredigd, wordt een succes, als waarin zij zich mogten verheugen, niet behaald. En wie zal het loochenen, dat de gave, lager leven aanschouwelijk voor te stellen, den schrijver in groote mate ten deel viel; dat hem eene sympathie voor de armen onderscheidt, die hem de hand doet reiken door al wat harte heeft! Gemakkelijkheid van uitdrukking, bij bevattelijkheid van gedachte; slag bovenal, slag de snaren van uw gevoel te doen trillen; wat wordt er meer vereischt om opgang te waarborgen, aan wie buitendien het geluk heeft, ons eene nieuwe wereld te ontsluiten, zij het ook maar die van den boer, grenze zij ook bijwijle aan die der bedelarij. Wij gelooven u in deze weinige woorden op de lichtpunten te hebben gewezen, waaraan beide boekskens om het zeerst hun luister ontleenen; wat toch doet u dan vragen: ‘Een Reisgezelschap of Betuwsche Novellen?’ - ‘in den stijl van het eerste of in dien van het laatste werk?’ als ware er inderdaad verscheidenheid van schrijftrant in deze, als had de auteur hoogere gaven in het eene boek als in het andere aan

1 Bladz. IV.
2 Bladz. V en VI.

den dag gelegd! Een beroep op uw geheugen zij ons veroorloofd. Eene Zoogmoeder (Reisgezelschap, I, 1) of Wiege-miê (Betuwsche Novellen, I, 2), welke van beide vrouwen deed u innigst aan, of, als wij ook de keerzijde van den penning mogen bekijken, wie der twee leed het minst aan onwaarschijnlijkheid en overdrijving? We zien het schaaltongeske wankelen, doorslaan doet het niet. Al wat de laatste vertelling bij de eerste vooruit heeft, schuilt in het volslagen gemis aan personen uit den hoogeren of middelstand. De tweede kraamkamer, uit Eene Zoogmoeder, had met luttel verschikkens kunnen dienen voor de zoogende vrouw Janssen, uit Wiegemiê, met welke het ‘tegen Marie Lichtmis alweêr zoo wiet is.’ Wat beweert ge, dat de auteur zich gelukkiger op het land dan in de stad beweegt? als gij de ontaarde ouders van Wiege-miê het schaap hadt te vondeling zien leggen, zij zouden u geen minderen weêrzin hebben ingeboezemd dan de schelmsche voogd uit de Zoogmoeder, dan Joost van Meerle het u op bladzijde bij bladzijde doet! Gij wijst ons op de Fransche Komiek en de Douairière (Reisgezelschap, II, 2), gij staaft er slechts de opmerking door, waarmede wij des schrijvers eerstelingen hun afscheid gaven; wezens als Mevrouw van Tal zijn gelukkig psychologisch onmogelijk, - het schort aan den stand, dien hij niet begrijpt. Intusschen, wij zullen u niet navolgen, door het een of ander even dwaze uit de Betuwsche Novellen op te snuffelen; wie billijk wil oordeelen, vergelijkt uit beide boeken niet het slechte met het slechte, hij houdt het goede tegen het goede, en daarom staan wij, als ge wilt, een oogenblik bij Ritter's Hans stil (Reisgezelschap, II, 1), niet zonder ‘nevenbedoeling’ zouden de dagbladen zeggen, alsof bijoogmerk geen hollandsch ware.

Het stuk speelt op het land, aan de Vecht; het stuk heeft een allergelukkigsten titel, want de hoofdpersonen zijn inderdaad geen andere dan Toon Ritter, bijgenaamd ‘de witte,’ een schuitenjager, en zijn ‘oud, mager, akelig mager jaagpaard’ Hans; wie het boeksken niet ter hand heeft, hij herinnert zich de historie uit het Tijdschrift Nederland, Jaargang 1856, waarin zij naam maakte, zoo grooten naam zelfs, dat we haar hoofdmoment op eene tentoonstelling van schilderijen zagen weêrgegeven. Er is gang in het verhaal, - 't brengt een geheim aan 't licht - van 's lezers gevoel wordt veel gevergd; - ziedaar wat waarschijnlijk het driemanschap der toenmalige redactie van dat maandwerk voor de bijdrage gunstig stemde; of zij echter den jeugdigen schrijver een dienst deed, door het te laten drukken zonder hem voor te slaan brok bij brok te schrappen, het is eene vraag, die elk van deze zich zelven doe! Werden wij geroepen, haar te beantwoorden, men vermoedt welke onze meening zou zijn. Immers, als wij op het gebied der letteren mannen van gezag ooit

hebben benijd, we deden het niet om den ijdelen luister van deze of gene onderscheiding, te dikwerf zoo grillig bedeeld, dat ze een grijnslach uitlokt; wat wij, als zij, wenschten te bezitten, het was de gelegenheid te hebben op ontluikende talenten kritiek uit te oefenen, zonder deze te krenken; waarheid te kunnen zeggen zonder wee te doen. Sceptici die we zijn, vragen wij ons zelven af: 'is deze hier vergeefs beproefd, of onachtzaam verzuimd?' want waar we ook aan twijfelen, daar zijn we zeker van, dat er onder de drie ten minste één moet geweest zijn, die Ritter een wel wat overdreven standjen vond, die geloofde dat Hans gerust met wat minder ophef ten grave had kunnen gaan! Het waren mannen van letteren, - zon geen hunner hebben gevoeld, dat in dit opstel de mate der teederheid van den mensch voor het dier overliep? Ons ging het zoo, bij de gedachte welk een grimmig gezigt Cervantes zou hebben gezet, als men, hem Ritter en zijn knol wijzende, had afgevraagd: 'Herkent gij de nakomelingen van uw Sancho en zijn graauwtjen?' - 'Bastaarden!' bliksemde het ons toe uit de oogen van den Ridder de la Mancha, 'bastaarden! Mijn schildknaap belooft zijn getrouwen medgezel, als er redding dagen mogt uit het duister diep, waarin beide zijn gevallen, maar dubbel voer' - en een krans om de kruin, of hij een gelauwerd dichter ware, Senõr Don Quyote! - Het is gek genoeg voor een ezel, maar het loopt van geslacht tot geslacht al gekker! - Het waren mannen van letteren, die R i t t e r ' s H a n s in handschrift lazen; - zou hun Sterne niet zijn ingevallen, het hoofdstuk uit zijn A S e n t i m e n t a l J o u r n e y 'Nampont' getiteld, de historie van het doode balkertjen, waarin de auteur, die zijne vrouw veronachtzaamde, schier tranen stort met den ouden beêvaartganger, 'die zijn beest zoo lief had, als wij elkander niet hebben!' - Overdrijving, de tweede, waarom moest ze bij ons nuchter volk aan de Vecht, door overdrijving de derde worden gevolgd? - Het zedelijk karakter van dezen schrijver staat te hoog, om niet geheel buiten spel te blijven; maar de dwaasheid heeft haar toppunt bereikt als Ritter ons geschilderd wordt, boete doende voor de schending van zijn vaderpligt, door de afgodeering van zijn knol Hans!

De lauwerblaren, door Sancho aan zijn ezel beloofd, heeft p o o r Y o r i c k zich om de fijne slapen gevlochten, eens ging die gaanwigheid goed; - maar ook op het gebied der letteren schijnt de geregtigheid niet altijd te sluimeren, - houdt de vingers van die twijg, zij draagt voortaan slechts distelen, - hap, graauwtjen!

Wij gelooven een doorslaand bewijs te hebben gegeven, dat wij voor het hoofdgebrek van dit grootste stuk uit E e n R e i s g e z e l s c h a p niet blind zijn, maar gaan waarheid en eenvoud dan in de B e t u w s c h e N o v e l l e n doorgaans hand aan hand; hebben die toestanden niets gezochts; draait ook daar bijwijle de spil niet stroef?

De oude Wessel en zijn gezin is het beste verhaal uit het Eerste Deeltjen van deze; doch een zwakke grootvader, die met kleinkinderen tabak bouwende den kost winnen moet, is ziekelijke uitzondering en geen regel. De oudste jongen, Frêrik, valt in de loting, en trekt een laag nommer, dat was te voorzien, en de toestand des gezins hangt af van het gedrag van Bart, den jongeren broeder, die ons als ‘zoo miseroabel slofs’ wordt geschilderd, ‘zoo slofs!’ zucht Frêrik, - ‘kwaad is ie niet,’ herneemt de oude man, ‘moar slofs is ie, dat is ie.’ De wereld waarin wij ons verplaatst zien is die der herhalingen, en wij hebben daarom met deze vrede, maar hoe sterker overtuiging uit dat zeggen en nog eens zeggen schijnt te spreken, hoe grondiger die weinige gedachten moesten blijken. Slof is traag, onachtzaam, onverschillig, meenen we; de sloffe, dunkt ons, heeft met den hevige, den hartstogtelijke niets gemeens, en welk een tooverkracht er in alliteratie schuile, de sloffe is geen steler. En toch blijkt Bart een dief, zoo gaauw hij van grootvader het geld heeft gekregen om de pacht te gaan betalen; blijkt, zeiden we, op gezag van zijn monoloog (Betuwsche Novellen, bl. 84 en 85), al weten wij niet wat hier meer geweld is aangedaan, de menschenkennis en de voorzigtigheid des grootvaders, of den aard en het geweten des kleinzoons. Voor den loop des verhaals wordt het vereischt, dat hij met de honderd guldens schoot ga, en hij doet het; maar wie de natuur op de daad betrapt wenscht te zien, hij roept er den auteur geen: bravo! voor toe! - Deine-Meu van 't *Uiversnest* is te regt de beroemdste beeldtenis uit het boeksken, Deine-Meu, ‘die meer gevoel had dan de menschen wisten;’ en wij, die zoo vele bedenkingen opperen tegen wat wij leelijk vinden, wij brengen luide den auteur onze hulde voor de flinke, forsche toetsen, waarmede hij Tenn Dissel's verval van kwaad tot erger heeft geschetst. Het moge ons verrassen, dat hij de vrouw, die hij straks ten huwelijk heeft gevraagd, op haar terugdeinzen de handen bindt, om haar te bestelen, bevreemden doet het ons niet; het is ditmaal geene overdrijving, het is ontwikkeling van een aard, allerlei gemeens, allerlei gruwelen prijs gegeven. Zooveel over de slagschaduw; thans tot het lichtpunt. Al schijnt ons de schikking te betreuren, die ons reeds op de tweede bladzijde mededeelt, waarom Deine-Meu eene oude vrijster is geworden, ‘zij had Hannes, en Teunis, en Evert met de kous op de kop noar huis loaten goan; zij had Miechel niet vergêten, die, toen zij achttien en hij negentien joar was, met die fransoos Napoleon noar Rusland was getrokken, vanwoar ie nooit was thuus gekommen,’ haar volgende gedrag logenstraft die verklaring niet. Het had aanschouwelijker in beeld kunnen worden gebragt, het echt-vrouwelijke geheim: ‘ze had 'm niet vergêten: um dat ie de eenige was gewêst, die r' gevroagd had toen ze nog

moar 'n afhankelikke dern was, en de anderen woaren gekommen toen ze de boas van de boel was, moar minder noar Deine-Meu dan wel noar 't *Uiversnest* hadden gekeken;' toch ontgaat het niemand, dat de melk in haar bloed bleef, wie Anneke en Paul aan haar schoot spelen ziet. Er spreekt een goed en groot harte uit dat grove gezigt, en, overeenstemming tusschen potlood en pen, die getuigt, dat de bezieling van dit niet verre blijft, als deze zich onder haren invloed beweegt, van al de lithographietjens waren Teunis Dissel in duplo, vóór en na zijn val, en Deine-Meu schier de eenige, die ons karakteristiek geslaagd schenen. Hoe wij wenschten prijzende te mogen eindigen, als het groepjen onder den eik verdient, waar de oude vrouw de schop, waarop de kleinen zitten, in beweging brengt, een gezigt zettende, 'zóó te vrêjen, as of ze nog in den tied was, toen Miechel hoar bungelde,' maar, helaas! de groote prent heeft ook zwarte plekken, zoo zwarte, als waren ze verbrand, en die zonder onze vingerwijzing van zelve wèl in het oog vallen.

Al wat de Betuwsche Novellen boven Een Reisgezelschap vooruit hebben, is, helaas! geen dieper studie der landlieden, welke noch aardig zijn, als die van Breêro, noch degelijk als die van Huyghens, het is alleen dat in de eerste schaarscher dan in de laatste personen uit den aanzienlijken stand optreden; waar zich deze in een van beide te voorschijn wagen, leggen zij het gelijkelijk af. De Baron van Sommer uit de Oude Wessel en zijn gezin is in de boete, die hij zijn liederlijk zoontjen, Jonker Alfred, oplegt, bijna belagchelijk; maar overdreven goed of overdreven kwaad, beide zijn van hetzelfde geslacht als Mijnheer en Mevrouw Brolet, en de Baron Tholenveld van Rozenhove en Meijerstein uit Ritter's Hans, als de Familie Glukke, uit de Vriend van den Huize, als wie niet al! Het zijn karikaturen van top tot teen, zonder daarom, als onze vriend Helvetius van den Bergh beweerde dat deze moesten doen, regtstandig uit de waarheid op te schieten; ze zijn zelfs als zoodanig mislukt. Het is of de auteur zich vleit, dat wij zijne 'mindere menschen' te liever zullen hebben, omdat hij ons, in wie eenige graden hooger op den thermometer der maatschappij teekenen, louter monsters laat zien. Het zijn geene studiën, die ons leeren, dat het slechte in elken stand slecht blijft, of het er bij het graauw dof en ruw uitzie, of het zich bij de beschaafden effen geslepen en zelfs glansrijk voordoe, - het zijn grotesken, maar die tot geen glimlach nopen, want er is niets artistisch in de wijze van opvatting. Kluis noch kasteel, - het moet worden herhaald, zoolang het in beeld brengen van het tegendeel toejuichers vindt, - kasteel noch kluis zijn bij uitsluiting het verblijf van deugd of ondeugd; en, op het eerste truïsme volge het tweede, prijs of gisp, naar het u lust de stulp of het slot, maar toon ons in beide tehuis te zijn, doe beide regt. Optimist of pessimist, wees wat uw

aanleg, uwe vorming, uwe ervaring, uwe wijze van gewaarworden en gevoelen, uw blik op uw tijd u onwillekeurig, ter goeder trouw deden worden, maar geen tweëerlei gewigt naar ge groot of klein in uwe weegschaal werpt. Bewonderaars van Thackeray, zullen wij het ook u doen, als gij hen, dien de meeste middelen ter ontwikkeling werden gegeven, doch van deze geen of een gewetenloos gebruik maakten, het scherpst geeselt, het ongenadigst ten toon stelt; maar getroost er u dan ook die studie van gemoed en geest voor, aan welke hij jaren opmerkens, gâslaans, nadenkens wijdde. Ons dan in menschen maar krom hout toonende, krom en kwastig tot in de koningen van het woud, zult gij als de engelsche humorist het regt hebben, wie u eynismus verwijten mogt, met zijn Pendennis in P h i l i p te antwoorden: ‘Ik cynisch, omdat ik zeg, dat ons geslacht valsch en boos is, - goede lieden! die ieder zoo gemoedelijk op zijn woord gelooft, verbeeldt gij u inderdaad billijker te zijn dan ik? Als gij ten langen leste inziet, dat Tartuffe maar een huichelaar is, en Buffo kruipziek als een pad, dan wordt gij even bespottelijk verontwaardigd en wantrouwend als ge te voren onnoozel waart, gij, die u alles op den mouw liet spelden en het nog mooi vondt bovendien!’ Pessisisme en cynisme, wie er u van betichte, schets de gebreken in al hare afzigtelijkheid, mits de schildering blijk drage, dat ge uit eigen oogen zaagt, dat gij het lang, dat gij het diep, dat gij het goed deedt. Gij zult er dan zegevierend mogen bijvoegen: ‘Och, lieve lieden! Tartuffe heeft tal van goede, respectable qualiteiten, en van Buffo, dat afzigtelijk mormeldier, getuigt het volksbijgeloof te regt, dat er in zijn paddekop een juweel schuilt! Cynisch? gij zijt het! niet ik, ik zie de loffelijke eigenschappen dier schelmen, welke gij smaadt!’ En deze zoo min bewimpelende als de belagchelijke of de betreurenswaardige, moogt ge als hij besluiten: ‘Ik sla gade, ik haal mijn schouders op, ik glimlach, - heet dat cynisch zijn?’ Voorzeker niet, schoon wij er tot onzen spijt bij moeten voegen, dat van dergelijke studie der hoogere standen noch in E e n R e i s g e z e l s c h a p noch in de B e t u w s c h e N o v e l l e n een blijk valt te zien, - dat de schrijver van beide boekskens, in dit als in de andere opzigten, zoo in het tweede als in het eerste, denzelfden lof en dezelfde blaam verdient.

‘En de O v e r - B e t u w s c h e N o v e l l e n dan?’

Als gij dadelijk van deze hadt gewaagd, onze retrospective beschouwing van den arbeid des auteurs zou eenige bladzijden korter zijn uitgevallen, - maar wij zouden er de gelegenheid door hebben gemist te getuigen, dat in dien tijd, op dat tooneel zijn talent zich ontwikkelde. In de drie voorlaatste Jaargangen van den T i j d s p i e g e l opgenomen, mogen ze sedert niet zijn herdrukt, ze heugen het publiek nog als ons; het zijn goede bekenden, die wij een oogenblik voor zijnen geest herroepen. Uitvoeriger behandeld dan de lijst van

den Gelderschen Volks-Almanak gedoogde dit de Betuwsche Novellen te doen, hebben zij met deze gemeens, dat zij ons geheel onder wat wij aanmatigend genoeg boerenmenschen noemen verplaatsen, verdienen zij eene tweede uitgave boven deze, dewijl elk der drie vertellingen door eene hoofdgedachte wordt beheerscht, die ge hoort aangeven, die ge ziet uitwerken. De schrijver doet in het eene als in het andere dezer stukjens blijkbaar zijn best, haar niet enkel in beeld te brengen, haar ook bevredigend op te lossen; de uitslag van dat streven moge te wenschen overlaten, het is slechts billijk dat men het pogen niet voorbijzie. In het 'Paauweveerke' geldt het den hoogmoed, - in 'Op de Kniehorst' de gierigheid, - in 'Bruur Japik' de afgunst, geloeven we, - ten zij ge, naar den titel, liever de onnoozelheid in het kwade kiest. Of gij echter, wanneer de Heer Cremer tot den tweeden druk besloot, gaarne zoudt zien, dat hij deze schets voor en gene schets na over- noch omgewerkt wedergaf? We durven wedden, dat het antwoord verschillend zal uitvallen, naar ge zijn hoorder of zijn lezer zijt geweest. Het schijne u geen wonderspreuk. Goed te kunnen voordragen is eene even benijdenswaardige als bedriegelijke gave - voor een schrijver! Onze auteur, wij hoorden het van zoo vele zijden getuigen, dat wij er geen oogenblik aan twijfelen, onze auteur weet van zijne schoone stem voor stukjens van dezen aard zóó voortreffelijk partij te trekken; het krachtig kortaf, het innig goedrond van den gelderschen tongval, vindt in hem zóó welsprekend een tolk, dat ge weinig anders wenscht, zoo lang ge luistert, betooverd, verrukt. Wat kan er gevaarlijks zijn in wat een avond zoo genoegelijk maakt? meent ge, en getuigt tevens, dat gij zelf nooit, ten minste nooit uw eigen werk, hebt voorgelezen. Alle in het openbaar uitgeoefende kunst verlokt tot kunstjens, maar geen verleiding heeft gladder rand dan deze. Proza of poëzij, om het even welken der twee vormen ge kiest, poëzij of proza, draag voor wat ge schreeft, gij weet zoo goed waar gij geraakt en waar gij gemist hebt; uw gehoor behoeft het laatste niet op te merken, als het eerste maar opgang maakt. Wij hebben het klippen om- en ondiepten overglijden hooren noemen; men wreef zich in de handen, alle zeilen te hebben bijgezet; het roer had geen omzien rust, heette het; maar het beeld bleef er niet minder valsch om; want de stuurman, bij welken men zich vergeleek, bragt de haven binnen; de voorlezer had maar beet, ten langen leste zich zelven evenzeer als zijne schare! Ging het den Heer Cremer nooit aldus? Het hollandsch oor werd liefelijk aangedaan door het gulle geldersch van zijne lippen; door klanknabootsing te behagen, met klanken te spelen, wie achtte het ooit meer beneden zich dan hij; wie zou er zich meer dan hij voor hebben geschaamd, zoo gij het hem hadt voorspeld? En toch, de ure der verzoeking kwam, en hij over-

won noch gebood, hij streelde, want wie het hadden gehoord, ze waren in Gelderland geweest, zij hadden er den avond genoten! - luister:

‘'t Was 'n oavond as room, zoo zuut, zoo mild, zoo smėjig. Heit, miseroabel heit was 't doags gewêst, die van de merkt uut stad weêrum kwiemen, zeyen dat 't weerglas vief en negentig groad had gestoan, en dat 'r van de hits twee minsen mors dood gebleven en drie keujes op de merkt woaren kapot gegoan. Een van de vildershonden te D. was roazend gewêst en had, eer ie van Teunis 't schot kreeg, 'n schoap en 'n kalkoenschen hoan gebeten van geweld. Luutke van boer Balders, die met de botter gemerkt had, was, deur Huibert van de Hoazekamp in 't noar huus goan, in 'n overval van de warmte, op 't hittekerreke gevonden. Huibert was 'r arg van geschrokken, hoe ligt had de ker van den diek kunnen sloan, - moar - 't vlugge perdjen had ie gevat, Luutke had ie bijgebragt en voorders tot by huus gerêje. Nou ku 'j is begriepen hoe 't gewêst was en nou - nou was 't as room en heunnig.’

Het Paauwe-Veerke, T i j d s p i e g e l , 1858. IV. April.

Kunstjens en geen kunst! want het is niet een der geldersche boeren uit het stukjen, het is de auteur zelf die spreekt, en ons die vildershonden en die menschen die morsdood bleven zou hebben gespaard, als hij niet in klanknabootsing effect had gezocht; die dat tooneel tusschen Luutke en Huibert veel aardiger zou hebben weêrgegeven als ‘botter’ en ‘kerreke’ en ‘diek’ en ‘perdjen’ dan te pas te brengen waren geweest. Gelderland dierf er eene schilderachtige voorstelling van zijn natuurschoon door, eigenaardig ook bij de hoogste hitte, maar onze letterkunde zou er meer bij verliezen als die manier mode werd. Ten bewijze uit ‘O p d e K n i e h o r s t ,’ Tijdspiegel, 1859. IV. April: dit schetsjen: ‘'t Is mergen. De jonge huusmus' en spreeuw' schoppen 'n lêven op 't dak as of 't karmis is. Schik hebben ze, moar as gunsche karsenbongerd, nou spierwit van bluumpkes, gruun zat in 't blad met duuzende roobolleties d'r onder, dan hé, dan zou 't nog anders wezen! hé!!

“Wat niets is kan worden!” redeniert 'n oude spreeuw.

“A'j moar tied van leven hebt!” antwoordt 'n hoagelschot.

Roak of niet roak, da's de vroag nou.’

Zie hoe slechts de eerste schrede aarzelend wordt gedaan, hoe haastig de overigen volgen, den smaak ten spijt. Straks werd ons de warmte beschreven en hare walgelijkheden; het had mogen aangaan zelfs die weêr te geven, zoo de auteur er zich voor had gewacht dit zelf te doen; zoo de verteller zijne verontschuldiging had medegebragt. Hier echter wordt geen markt gehouden, hier zijn geen boeren; hier slaat de schrijver een der liefelijkste tooneelen der lente gâ; maar wie schept behagen in zijne schets, in de wijze waarop hij stoffeert? - Het verweerde rietendak, met zijn verschei-

denheid van verwe, het donkere mosch, waaraan de nachtdaauw vonkelt in de stralen der voorjaarszon, hij ziet het voorbij, om uit het volksdialect een beeld bij te brengen, dat niet eens uitsluitend geldersch is. ‘Kermis’ een boerenkermis, wat heeft die dolheid van dat vlugge, dat vrolijke op- en afwippen, dat omzwieren, dat voortglijden en neêrduiken der vogelen, sierlijk in elke beweging? Een wolk van bloesems wuift daar ginds, en ge leent gaarne het oor aan het gegons, dat er u uit te gemoet suist, dat schier melodisch rijst en daalt, en ge roept, als het muschijen met zijn rosse veêrtjens en zijn zwarten baard er zoo gretig op neêrschiet, terwijl de spreeuw in zijn dwaze deftigheid den schalk nastaart, ge roept: ‘Op zij, bijtjens! op zij, of ge zijt er geweest!’ Anders onze auteur; het heden is hem niet genoeg, het moet zomer worden, om den wille eener zedeles; spreeuw en schot spreken geldersch, o, zoo aardig!

Wat is het er verre van, dat deze verzoeking de eenige zou zijn, verknocht aan het schrijven, met de bedoeling voordragende een gemengd gehoor te bevallen! veel grooter gevaar schuilt in de losse behandeling der stoffe zelve, waartoe zij verlokt. Als een liefelijk geluid, de ooren streelende, der aandacht geen oogenblik ruste gunt; als blikken en gebaren, waar het woord te wenschen overlaat, of de gedachte dreigt te bezwijken, beide als bondgenooten ter zijde staan en ter hulpe schieten, dan is het niemand gegeven dien onverbiddelijken toetssteen ter hand te houden, waarover de lezer beschikt. Hij is de vingeren des hoorders ontgleden in het daverend handgeklap, waaraan hij zelf mededoet. Benijdenswaardige zege, als de schrijver haar niet de hoogste schat, als hij de eerste is haar beklagenswaardig te heeten, zoo zijner gaven geene grootere is bewaard. En welke? vraagt ge. Alsof het u nooit gebeurd ware, dat gij, in de nuchterste stemming ter wereld, begonnen te lezen, het boek dat u boeide eene wijle neêrleggende, om de laatst genoten bladzijde te overpeinzen, de schikking der stof bewonderend, voortgingt en door de schoonheid der uitdrukking betooverd, onwillens, onwetend luide laast, de stilte van uw studeervertrek afbrekend, door de melodij van een vers, door de magt van het woord! We zijn bijwijle zoo dwaas geweest, we zouden het u niet hebben verklapt, wanneer we beter bewijs wisten bij te brengen, dat we de ware welsprekendheid waarderen, dat wij slechts wenschten dat haar schaduw wat minder werd nagejaagd! Straks merkten wij in het voorbijgaan op, dat schier elke dezer O v e r - B e t u w s c h e N o v e l l e n eene hoofdzonde tot onderwerp heeft; ons schilderend te leeren, hoe hij, die zich aan deze schuldig maakt, tot boete of bekeering komt, schijnt haar thema. Waarom zouden wij er iets tegen hebben, dat onze auteur er zich in verlustigt zedelijke vertellingen te schrijven, mits de begoocheling zijner begaafde voordragt den indruk te weeg brenge

en achterlate: ‘dass der Mensch in sich eine Kraft habe, aus Ueberzeugung eines Besseren, selbst gegen seine Neigung zu handlen’[1]. Helaas! hoe schaars is bij hem van dien strijd sprake; hoe zijn het schier altijd de omstandigheden, die den ommekeer te weeg brengen, de gebeurtenissen en niet de gemoedsbewegingen; en toch, hoe opgetogen gewaagt de schare, die geluisterd heeft, van zijn slot! Beurtelings gestreeld en geschokt, heeft zij eindelijk van de genade Gods gehoord, is zij gesticht geworden. Of men dat woord ten langen leste toch waardiger bezigde, of men het niet heden op zijne lippen nam, of men er tot morgen meê toefde, wanneer het in het gewoel der wereld, onder den aanval der hartstogten, in de worsteling des gewetens zal zijn gebleken, wat hoofd en harte meê droegen en bewaarden, wat zij wonnen bij die wufte weelde van oor en van oog!

De Heer Cremer is door onhandige bewonderaars onze Auerbach geprezen, - dat men onzer letterkunde en onzer letterkundigen beide dergelijke beleedigingen spaarde. Even waar toch als het is, dat ons beschaafd publiek elk verschijnsel op het gebied van den geest in den vreemde mede gâslaat en geniet, even onloochenbaar blijkt het, dat verreweg het grootste gedeelte van ons volk eigenaardige behoeften heeft, die slechts een inheemsch auteur kan bevredigen. ‘Onze Scott,’ - ‘onze Byron,’ - ‘onze Moore’, we dachten die dwaasheden te boven te zijn; wat deze vernuften voortreffelijkst leverden, was niet wat onze natie in de dagen van hunnen bloei dringendst eischte. Het is geene hulde, het is een hoon, dus navolger te worden gescholden, die geen blik heeft op ons lief en ons leed, geen begrip van eigen wel en wee! Onze weinige waarlijk groote mannen waren zoo goed oorspronkelijk als de gevierdste onzer naburen; wie zou onze die, wie onze dat willen wezen, als hij tot tijdgenoot en nakomelingschap zeggen kon: ‘Van Haren is mijn naam.’ - ‘En de mijne Staring!’ Zooveel in het algemeen, en nu in het bijzonder. ‘Onze Auerbach,’ laat men dat woord over zijne lippen gaan, zonder om te zien, hoe die israëliet-germaan de dichter der dorpsvertellingen is geworden, hoe hij naar zijne stoffe zocht, en meende haar te hebben gevonden, en ervoer dat hij mis had getast, tot hij ten langen leste gelooven mogt, de eischen der poëzij, die zijn gemoed blaakte, en die der democratie, welke zijn geest in overeenstemming met zijn tijd en zijn toestand huldigde, door voorstellingen in dien vorm te zullen bevredigen? ‘Onze Auerbach’, alsof eene ontwikkeling als de zijne in het laatste vijftiental jaren ten onzent natuurlijk, of zij hier mogelijk zou zijn geweest! - alsof een leeftijd vroeger een grooter geest dan de zijne, een genie van den eersten rang, maar als israëlict-hollander velerlei met hem gemeens hebbende, niet een geheel anderen weg ter onster-

1 Goethe's Unterhaltungen Deutscher Ausgewanderten

felijkheid ware gegaan! ‘Onze Auerbach!’ als miste de verteller uit de Over-Betuwe niet dien schat van studie, waarin de vermaardheid van den vreemdeling haar hechtsten steun heeft; als bezat hij de opmerkingsgave die dezen in allerlei rigtingen, wat wij lager leven heeten, deed bestuderen; als ware hij kunstenaar dezen gelijk, de gedachte in de werkelijkheid gevonden niet wedergevende, dan in den dos der poëzij; realist in den goeden zin des woords, dat is ophebbende met waarheid, maar idealist tevens, boven alles strevende naar schoonheid!

Als iemand meenen mogt, dat wij den Heer Cremer deden boeten voor de vleijerij zijner vrienden, we zullen trachten hem door de aanhaling van een paar fraaije bladzijden uit deze novellen te verzoenen, en daardoor tevens het bewijs leveren, dat onze auteur er slechts bij winnen kan, als hij zich hem tot zijn voorbeeld kiest, wiens evenknie hij niet heeten mag, mits hij dezen niet maar navolge, neen, hem op zijn standpunt leere begrijpen en dusdoende zijne eigene ontwikkeling bevordere. De eerste bladzijde is eene schets van huiselijk heil, die Bruur Japik besluit: T i j d s p i e g e l , 1860. XI.November.

Sinds twee joar steet 'r ook op 't dak van *De Lagekamp* 'n uiversnest. Erst is de vogel gekommen; 't noajoar gevlogen; 's leintes weêrumgekommen en toen - toen het ie wat meêgebrogt. En wat dan?

Kom moar is meê. Achter in de keukenkamer, bunten de scheut van de deur, doar stect wat oarigs. Ge ziet 't al. Sloa 't kleid moar is open:

Och heere minsen! wa 'n oarig klein snuutje. Da 's nou 'n jungske van Hanske!

En Hanske - nou geen dernje meer, moar 'n wiefke, nog knap, moar zoa rond as 'n tunneke. - Hanske steet 's achter en roept: ‘Joa eiges van *mien;* van Joapik en ikke.’ En hij-woar 't jungske óók van is - hij kan niet loaten is êfkes te kommen. Over 't schouwer van Hanske kiekt Joapik de wieg in, en gronnekend lacht ie: ‘Hê, hê, woar is voader?’

't Jungske zeit niks, dat kan ie nog niet, moar, *as* ie 't kos, dan zou ie krek zeggen wat moederke zeit: ‘Dóár, dóár steet ie, en - 't is 'n beste! 'n goeje! 'n trouwe! Warkzoam altied, flinker met iederen dag. 't Bestuur van de bonwing zoo goed as de beste. Allinnig onncuzel, *onneuzel in 't kwoaje*! - Joa, zóó mot 't jungske ook worden. Lief menucke, kom!’ en 't ronde wiefke neemt kleine Huibert uut de huja, en doet 't jekske los, en loat 'm klokken den kleine, en Joapik, Joapik blijft 'r noar kieken. Moar - nog eene ziet er noar 't heve tafereel; 't is zuster Janneke; ze vindt 't óók oarig; ze het 'r óók schik in en op de *Lagekamp* zin ze krek zoo gelukkig as op *'t Hoogeland*.

‘Wat ouwe Huibert op 't starfbed gezeit het, dat lacht de kleine oan Hanskes boezem: Liefde!’

Verbeeld u eens, dat de bladzijde Auerbach ter beoordeeling ware gegeven... ‘Een gelukkige gedachte,’ hooren wij hem zeggen, ‘maar te grof getoetst,’ en de veder, die hij ter hand heeft, schrapt voor alles dat ‘klokken’ door, 't geen de auteur ons telkens doet hooren, als won de moeder met haren zuigeling er bij, hoe zinnelijker de voorstelling wordt. ‘Overdreven,’ hooren we mompelen, en er gaat een streep door de helft van den lof aan Japik gewijd, die ook 't jongsken zijn vader zou toezwaaijen, als het spreken kon. ‘Onwaar!’ volgt er bij dat slotwoord ‘Liefde!’ want het schaap voedt zich slechts, en Auerbach peinst en de straks zoo vaardige pen poost... Wat hij er ook zetten zou, niet de herhaling van 't wiegedeuntjen, waarmeê de Heer Cremer zijn opstel besluit, en met welks vermelding wij van dit stukjen afscheid nemen, om u het beloofde pendant aan te bieden. Het is uit vertelling: O p d e K n i e h o r s t, getiteld, geligt; het is eene schets van smarte, die zonder verdere toelichting van onze zijde kan worden gezien en genoten, als wij u hebben medegedeeld, dat ‘Wimpke’ de weduwe van Homan is; dat zij als meisjen het aanzoek van Kobus afsloeg. T i j d s p i e g e l, 1859, IV. April.

Homan dood! en Kobus tuurt naar 't arme Wimpke, die duizelende bij den kolk staat en in dezen haar duister verschiet aanschouwt.

Homan dood!! Toen hij nog leefde, toen was Kobus verre van haar gebleven; geen verwijt wilde hij doen; zij kon zoo ligt in opspraak komen. Maar thans, thans, het arme Wimpke stond alleen, verlaten! dat kon, dat mogt niet zijn, daar spoedde hij zich:

- ‘Wimpke!’

Welke stem!

- ‘Wimpke!’

Zij beeft.

- ‘Wimpke Homan!’

De jonge weduwe heeft opgezien, maar ze blijft als verlamd, roerloos. Uit hare oogen alleen spreekt smart, smart over versmaad, verloren, onherstelbaar verloren geluk. Het suist haar in de ooren. 't Stille landschap smelt met den duisteren hemel in den kolk aan haar voet en den hemel vol gloed daarboven in één; en - Kobus heeft haar hand gegrepen; ze weet niet wie het is; Kobus heeft gezegd: ‘Wimpke, arme Wimpke! oe geluk ko's ik zien, moar oe leed, doar wier ik gek van,’ en zie... een stroom van tranen vloeit over haar verbleekte wangen. Kobus spreekt van troosten en steunen, en zie, zie, de arme verlatene rust met haar peinzend hoofd tegen de borst die zij eertijds verstiet, tegen de borst van hein, die uit grootmoeders naam haar spreekt van berusting in 't lijden en opzien tot God.

En hij zwijgt en zij snikt van schuldbesef en van dankbaarheid voor die erbarming. En hij zwijgt, want zijner is de liefde, die meer doet dan vergeten, die vergeeft, die helpen wil.

‘Achter 't lies is Kobus verdwenen; nog staat Wimpke aan den oever; maar daar, in het peillooze diep van den kolk, glinstert een starre; het is de weêrschijn van die, welke aan den hemel vonkelt, van geslachte tot geslachte!’

Onze auteur ziet vreemd op over eenige wijziging en weglating in dezen overdruk zijner bladzijde; maar vindt hij, dat ze er bij verloren heeft, dat we geen geldersch gaven, waar het niet karakteristiek is, dat wij zijne verklaring, waarom Wimpke geen begrip der kieschheid heeft, waardoor eene weduwe in stad Kobus thans zou zijn ontvlugt, om hem eenige maanden later toch hare hand te geven, overbodig achtten? Hij zou ons tegenvallen, zoo hij het deed, zoo hij de dubbele stoornis van dialect en diatribe weêr inlaschte. Voor veertig jaren reeds gaf Pruimers ten onzent een voorbeeld, hoe men in het gebruik van een volksdialect gelukkigst slaagt, als men er sober meê omgaat; zijn geestig, overijsselsch stukjen: d e B e l o f t e werd immers nog niet vergeten? - Eerst onlangs is ons een boekske ter hand gekomen, dat over de kunst te vertellen belangrijke wenken geeft, waarmede wij hier ons voordeel zochten te doen; en dat wij onzen schrijver, mogt hij het nog niet kennen, en het eerste blijk onzer studie hem niet te bedenkelijk schijnen, ter lezing aanbevelen. Het heet: G ö t h e u n d d i e E r z ä h l u n g s k u n s t , en het is geschreven door - Berthold Auerbach.

S c h e t s e n van allerlei aard, P o r t r e t t e n en B e e l d e n , hoe de boekskens heeten mogen, aan het hoofd dezer bladzijden vermeld, zijn het rijpe vruchten, gewassen aan denzelfden boom, met wiens bloesems wij ons zoo lang bezig hielden? Metaphoren zijn mooije dingen, lezer! mits ze juist blijken, en dat doet ongelukkig die, welke wij daar waagden, niet; er loopen overdrukken onder deze stukjens; sommige hunner zijn zelfs vroeger geschreven dan de straks vermelde novellen. Het is eene eigenaardigheid van den Heer Cremer, slechts zelden een geschrift op goed geluk de wijde wereld in te sturen; hij beveelt zijn papieren kinderen in den regel der hoede van het een of ander weekblad of maandwerk; en eerst jaren later verschijnen die verstrooiden, van heinde en veer bijeenverzameld, met de aanbeveling, dat zij bij hun vroeger optreden welwillend onthaal vonden, ten tweedenmale voor het publiek. Elk zijn wijs, maar daar wij niet kunnen gelooven, dat onze auteur er naar streeft een blik op of een oordeel over zijn arbeid moeijelijk te maken, volge hij onzen raad, voortaan in zijne herdrukken bij elk stukjen het jaartal waarin bij het schreef, te plaatsen. Hij zal er den toekomstigen

geschiedschrijver van de nederlandsche letterkunde der negentiende eeuw, - dien wij wenschten, dat we al zagen! - vrij wat nasnuffelens door uitwinnen. Velerlei toch zijn de bladen aan welke hij medearbeidt, en die onze historicus in spe niet zal mogen verzuimen door te loopen, om den gang zijner ontwikkeling in helderder daglicht te stellen, dan wij hier, al tastende, durven beproeven. Beschuldige men ons niet, dat wij er door afschrikten, wie zich bereids tot die taak schikte. Integendeel, wij waarborgen hem, die dit onderwerp uit liefde opvat, die meer leveren zal dan algemeene aanmerkingen of algemeene lofspraken, waarbij de schare geen baat vindt, grooter afwisseling, dan waarmeê hij zich misschien vleit. Ten bewijze. In het eerste vierde dezer eeuw scheen de poëzij ten onzent alleenheerscheresse; het tweede liep niet ten einde, of de proza zwaaide den staf. Het had meer dan eene verandering van vorm gegolden, vleide men zich; voor een bewonderend publiek, heette het, was een beoordeelend in de plaats getreden; men dichtte minder, men dacht meer.? Ondeugend vraagteeken, dat onze aanstaande geschiedschrijver doorhale, mits met regt. Hij getuige, of de redacteuren van latere tijdschriften hooger eischen deden dan die der vroegere jaarboekjens; of in onzen tijd de plaatsing van een prozastuk, in welk archief ge wilt, gustiger getuigenis van zijn gehalte aflegde, dan weleer een versjen door de opneming in een almanak met zich bragt. De prachtwerken gingen onder, dewijl zij, aan wien de keuze der poëzij werd toevertrouwd, tevreden waren, als het papier maar bleek gevuld; begrijpen de schikkers en schifters der proza hunne roeping beter, door liever zelf de pen op te nemen, dan velerlei misgeboorten plaats te gunnen? S i n t e - K l a a s , O u d e e n N i e u w e - J a a r , waarin twee vertellingen van de vier werden overgedrukt uit N e d e r l a n d , Jaargangen 1856 en 57, wij leggen u stillekens ter zijde; wij hebben geen lust het vonnis van den historicus onzer letterkunde vooruit te loopen. Auteur, Redactie, Publiek zullen er ons om strijd dankbaar voor zijn; ziekelijke zwakheid vormt noch ontwikkelt!

W o u t e r L i n g e - geen overdruk, eene eerste uitgave - W o u t e r L i n g e , ziedaar de novelle, welke wij zouden kiezen, voor wie ons vroeg hem door een enkel opstel een blik op de gaven en gebreken des Heeren Cremer te gunnen; het kenschetst zijn trant en zijn talent. Wij maken kennis met het huisgezin van den armen, zieken man in een kouden Decembernacht; wij treên den kelder in met zijn zoontjen, dat den ganschen avond zijn best heeft gedaan op straat een stuiver te verdienen; dat in het barre getij en in het late uur in verzoeking geraakte een paar klompen, op een stoep buiten gebleven, meê te nemen, en toch voor de bekooring niet bezweek. Winter, armoede, krankte, et puis le beau rôle pour les pauvres, is het niet zijn lieveling-thema? Buiten zijn wind en weêr, zoo als

hij die in zijne geschriften te dikwijls geeft, ruw en bar; binnen treffen wij, als bij de meeste arme luidjens welke hij opvoert, gebrek en godsvrucht aan, de laatste teêrhartiger dan de toestand gedoogt. Intusschen, wij getuigen het gaarne, deze novelle wint het van vele harer voorgangsters in gelukkige grepen. Als een schavuit onzen Roel - zoo heet Wouter's zoon - twintig opgeraapte eindjens cigaren heeft afgezet, onder voorwendsel hem een kunstjen te zullen leeren, ‘dat zoo goed is als geld,’ en de jongen zijner moeder mededeelt, dat die behendigheid maar op bedrog neêrkwam, en Vrouw Aafje er haar kind voor prijst, dat hij arm, maar eerlijk, dat hij geen dief is, dan herinnert zich Roel de verzoeking, waarin hij bijna bezweek, en kleurt van schaamte, en krijt, - bravo, Cremer! bravo, dat is natuur, dat is waarheid! goed gezien en getrouw weêrgegeven! Hoe jammer, dat tegenover die moeder weder een dier mannen staat, welke onzen auteur geen weêrzin inboezemen, wekelijke wezens, die op het hellend vlak der armoede haast in een poel van gruwelen glijden, en toch het gansche verhaal door den mond vol hebben van deugd en van God. Wouter, wij erkennen het, Wouter die metselaar is geweest, die door duizelingen overvallen, buiten beroep is geraakt; Wouter, die nu buiten staat is om iets te verdienen, hij ten minste ontgaat de klaauwen des verdervers, door eigen kracht. Het is er echter verre van, dat ons die kamp aanschouwelijk zou zijn geschilderd; wie is er die dezen zelfs vermoedt, uit de volgende voortzetting des verhaals? Aafje is eindelijk naar bed gegaan, onder voorwendsel zijn werk te voltooijen, blijft Wouter nog op; hij heeft Roel, eer deze ter ruste ging, aan zijn harte gedrukt; hij streelt Anna, zijn dochtertjen, in het voorbijgaan harer legerstede, de bleeke wang; ‘hij drukt haar een kus op de fijne lippen!’ een oogenblik voor hij de deur uitsluipt, - om den schelmen, waarmeê hij afspraak schijnt gemaakt te hebben in te breken, te zeggen dat hij er vau afziet. Onze uitdrukking over zijn voornemen laat den beraamden gruwel in de schemering, zoo als deze ook in het boeksken blijft; maar wij gelooven er niet minder om geregtigd te zijn op te komen tegen dat getroetel in den schoot des gebreks, des schrijvers stokpaardjen; zulke zenuwen bij het volk, wat zouden zij anders zijn dan een vloek? Onwillekeurig misschien, maar onloochenbaar tevens, maakt hij den indruk, als had hij in onze achterbuurten nooit een wijf zich zien weêren, als was k e r e l voor hem nooit type van k r a e h t ; het woord ‘duchtig’ is zijner wereld vreemd, het woord ‘degelijk’ evenzeer. Scheld ons niet te straf. Als de meeste zijner novellen, lijdt ook W o n t e r L i n g e aan de groote feil, slechts uit gebrek aan flinke levensbeschouwing te verklaren, dat er ommekeer in den toestand komt, niet door de noodlijdenden zelve, neen, door de derde hand. Geen stalen wil, geen noeste vlijt, geen arbeid bij dag en hij nacht is het, die redding

aanbrengt, - van buiten komt de hulp, die wij van binnen wilden zien opdagen; dunkt het u te streng, als wij deze de onzedelijke zijde dezer vertellingen noemen? In een Drentsch landschap treffen wij een gelukkig arbeidersgezin aan; gelukkig? het is waar, ‘twee kinderen dier ouders zijn gestorven, zij bragten buiten, met de lijkkleur op de kaken, de kiemen van een vroegen dood met zich mede - toch hebben die jongskes, alvorens te scheiden, er nog met bloemen gespeeld en het lagchen gezien eener heerlijke lente.’ Als gij er om den toon aan twijfelen mogt, of het wel Wouter en Aafje, of het wel Roelof en Anna, en een jonger meisje, het zwakke Santje, of zij het wel zijn, die wij in dat gezin weêrzien, wij verzekeren u, we bedriegen ons niet. Vleit gij u echter, dat de auteur hier het straks gegispte verzuim zal herstellen, dat hij de gelegenheid aan zal grijpen ons te schetsen, met welke bezwaren zij buiten hadden te worstelen, eer zij het zoo goed kregen; de strijd, die de zege voorafging, daarvan is weder geen sprake. Roel en Anna, de zoon zoo goed als de dochter, zijn beide verloofd; in deze novellen speelt de hartstogt de hoofdrol, het verstand spreekt slechts zelden; en toch, tooisel tegen tooisel, hoe schoon de rozen der liefde op de lokken staan, de ijzeren kroon van den pligt heeft ook hare poëzij!

Inderdaad, eene idylle!

‘Drie personen zijn er nog in dezen oogenblik bijeen. Gij ziet er den grijzen Wouter Linge, die met behulp van zijn Roelof den rooden os aan het uitspannen is, terwijl een aardig meisje, aan gene zijde van het krachtige dier u over zijn breeden rug schijnt toe te lagchen. Ja, ze lacht en - als zij dat doet, dan groeven zich in haar mollige wangen twee donzen kuiltjes, die Roelof zoo snoeperig vindt.

“Roelof, jongen!” hooren wij den oude spreken, terwijl er iets trillerigs in zijn stem is, en hij zijn oogen strak op den krommen dissel van den wagen houdt gevestigd, waarvan hij zoo even het tuig van den roode heeft opgehangen: “Jongen, gij hebt gelijk, moeder is nooit sterk geweest, en ik - ofschoon, Gode zij dank! nog gezond, ik heb de krachten van vroeger niet meer. 't Is waar, sedert het vorige jaar hebben de zaken hier een anderen keer genomen; daar moet meer gewerkt en opgebragt worden, maar ook, die werken wil en kan, zal beter vooruitkomen.... Ja, Roel! ik weet het wel, gij hebt ons zoo lang reeds gediend... en moeder en ik, wij zouden wel willen, dat de hoeve op uw naam werd overgeschreven - zie, als de Heeren Bestuurders er maar niet tegen zijn.”

De kuiltjes in Lena's wangen groeven zich dieper, en Roelof - voor een oogenblik verlaat hij den os, wiens hoofdstel hij- juist

wilde losgespen, en zegt, terwijl hij de ruwe hand van zijn vader grijpt: “Vader! daar zal God je voor zegenen; ja, moeder en u. Zie, Lena en ik, wij zullen voor u zijn wat we kunnen - nie waar, Lena....?

De kuiltjes lagchen; ja, en twee traantjes blinken dat mede. “Gij weet het, vader!” vervolgt de jongen, “we hebben nu zes jaren lang verkeering gehad, en - - er nooit van gesproken... is 't wel, vader...”

“Nee, nee, jongen!” zegt de oude.

“Maar zie-je, vader!” herneemt de knaap, “gij zelf hadt gezegd, dat de zorg u wat zwaar viel, en zie-je, als de hoeve op mijn naam was overgeschreven en Lena mijn vrouwtje was” - hij werpt op het meisje, dat nu aan zijne zijde staat, een verrukten blik - “zie-je, dan zouden wij zamen nog eens zoo hard werken en gijlieden, bij ons besteed, gij zoudt ook nog helpen wat ge kondt. Gij hadt minder zorg op uw ouden dag, en wij, zoo gelukkig, - nie-waar, Lena? - we hadden dan dubbelen lust en dubbelen ijver.”

O, zie nu die kuiltjes!

Het moet wel eenigen strijd aan die oude kosten, om de hoeve, die zij zoo vele jaren als de hunne beschouwden, ter besturing af te staan aan hun kind; aan den knaap, die toch hun k i n d is. Het besluit moet der moeder wel strijd kosten, om weldra door een vreemde haar huisvrouwelijke regten te zien ingenomen, al is die vreemde dan ook de liefste van den geliefden zoon, om er - maar genoeg, in die maatschappij wordt de zelfverloochening gepredikt, opdat ze beoefend zou worden; en - Wouter Linge heeft al reeds sedert lang tot zijn Aafje gezegd: “Moeder, dat moesten wij zoo maar schikken, met Roelof en Lena, - zie, als de bestuurders het willen.”

Dat heeft Wouter gezegd, en nu, - nu hebben ook de jongelieden dat blijde nieuws vernomen: de ouden zullen zich gaan verheugen in het geluk hunner kinders, en Roelof even als Lena, “arbeiden met dubbele vlijt.”

“Vader, beste vader! ik dank u,” roept Roelof met vuur, nadat de oude het koene besluit nog eens herhaald heeft; “vader, gij waart altijd zoo goed voor uwe kinders. Lena zal u liefhebben als ik... is 't niet, Lena?” - “Ja,” lacht ze schreijend. - “En moeder zal ze niet minder in eere houden, en altijd toegeven, even als ik - nie-waar, Lena...?” Ze kon immers niet anders dan schreijende JA lagchen. “En straks - straks zullen vader en gij naar den direkteur gaan en vragen, of alles zoo geschikt kan worden” - en heel in verrukking: “Hier, vader! h i e r zijn we allebei en we danken u, en moeder gaan we ook danken, kom, Lena, kom!”

Maar wacht, de roode trckos heeft wel een oogenblik geduldig staan kijken, doeh nu - nu is hij zoo vrij om even den breeden hals op den loggen kop te draaijen, en Roelof den jongen baas, met den krommen hoorn zachtkens tegen de muur te sturen: affaires gaan voor. - “Da's waar!” zegt Roelof, en als hij den roode bezorgd heeft, d a n -dan volgt hem zijn liefste naar moeder.’

W o u t e r L i n g e , bl. 32-35.

De kritiek, in den kop van den roode verplaatst, zou er even aardig om zijn gebleven, als de auteur zijne drie persoonaadjens niet zoo om strijd ‘heel lief’ had geteekend.

Zie er toch geen beleediging, zie er liever een climax in, lezer! zoo thans eerst de beurt aan u komt; immers, wij zouden ons zeer bedriegen, zoo gij, toelnisterend, niet ook hadt geoordeeld. Eene dubbele opmerking moet door u zijn gemaakt, en wel de volgende: de manier van den schrijver is weinig gewijzigd, en toch wijkt deze van zijne vroegere af. Het is niet dat gij de uitvoerigheid der teekening van het geluk, op de donkere dagen volgend, vreemd vondt; het is de voortzetting der geschiedenis tot in het tweede geslacht, die u verbaast. En ge hebt volkomen gelijk, maar slechts aan ons is de schuld, zoo dat uw genoegen stoorde; wij hadden u moeten mededeelen, dat deze vertelling niet louter om den wille der kunst werd geschreven, dat zij ten behoeve der M a a t s c h a p p i j v a n W e l d a d i g h e i d het licht zag. Sedert de strafkoloniën Veenhuizen en Ommerschans staatsinstellingen werden, - gij herinnert u de eindelijke regeling der zaak, vertrouwen we, uit de debatten, in de dagbladen opgenomen - stond de bloei, stond zelfs het bestaan van Frederiksoord op het spel. Er moesten nieuwe leden optreden, zou de naamlooze vennootschap in staat zijn, het groote gezin van bijna drie duizend behoeftigen, gelegenheid ter verdere ontwikkeling te waarborgen; geen volksramp, men weet het, waardoor het gemoed van den Heer Cremer niet wordt getroffen, en hij schreef dus ook dezen prikkel voor de philanthropie. Wij willen hopen, dat hij zal zijn geslaagd; wij getuigen gaarne, dat hij het ditmaal volkomen verdiende; want trots de belemmeringen, die het onderwerp medebragt, trachtte hij de eischen der kunst te bevredigen; er is artistische dispositie in de schikking der tooneelen, die op onze aanhaling volgen. Het eerste geeft den indruk weder, door de weigering van bestuurderen der kolonie om de hoeve op den zoon over te schrijven, op Wouter en zijn gezin gemaakt; het was onzeker of Frederiksoord een toevlugt voor de armen uit onze steden blijven zou; hoe konden deze nieuwe verbindtenissen aangaan? Het tweede schetst het vertrek der Linge's uit Drenthe en hunne terugkomst in de stad, die hen dat alles lijden zag, wat wij u straks beschreven; zij schijnen slechts wedergekeerd om te ervaren, dat er nog dieper diepten in de ellende zijn dan ze

vroeger vermoedden. De herhaling lakende, die er Roelof schier derzelfde rampen prijs geeft, waardoor Wouter voor zijn beroep ongeschikt werd, die er den jongen met gebroken beenen in het gasthuis brengt, hebben wij slechts lof voor den greep, die den vader het bloed in de aderen stollen doet, bij de vreeze, dat de hulp hem, door zijne dochter bewezen, dat het geld, door zijne Anna het gezin in den hoogsten nood gebragt, de prijs is harer eer!..... Het is maar een droom geweest, wij spraken van gelukkige schikking, - en toch mogen wij, als we prijzende willen eindigen, niet van het slot gewagen, dat beurtelings veel van een tooneeldecoratie heeft of aan sentimentaliteit van stijl hinkt; maar moeten tot het begin terugkeeren, waarin het gevoelen des publieks over Frederiksoord in eenige losse omtrekken geestig is geschetst en gegispt.

Gunne men ons, eer wij van deze novelle scheiden, een woord lucht te geven, dat ons op het harte ligt, over die velerlei pogingen, de poëzij dienstbaar te maken aan de philanthropie, van welke Wouter Linge weder eene proeve heeten mag. Verzen en boekskens uit te geven voor, loterijen en bazars te houden om den wille van dit arm gezin of die noodlijdende gemeente, wat is het anders dan eene volksdeugd te vervalschen en de kunst te verlagen tot kwakzalverij? Het plagt h o l l a n d s c h , het plagt h e r v o r m d te zijn, goed te doen uit dankbaarheid, zonder ophef, in stilte; onze slinke wist niet wat de regte gaf; zullen wij er bij winnen, als wij allerlei ijdelheid in het spel brengen, als het ons bij onze gift om eenig ander genot te doen is, dan het bewustzijn gebrek te hebben gelenigd? Zooveel over de zedelijkheid van zulke offers, met dagbladenbluf den volke verkondigd; en nu tot de kunst, die zich te regt afwendt van wie in haar slechts eene zuster van liefdadigheid ziet, zij, die niet eens bezielt, wie haar aanroept om den broode! Schitterendste of liefelijkste bloesem van geest en gemoed, windt zij hare zwachtels niet los, geeft zij kleuren en geuren niet te gelijk onzer bewondering prijs, dewijl de winter de schamele gemeente teistert of de voorjaarsstorm de wateren wekt en hunne woede onze dijken wegslaat; reinste weelde ons gegund, is hare roeping eene andere dan die, welke gij haar opdragen wilt. ‘Niemand kan twee heeren dienen,’ is een woord van hoog en heilig gezag, ook op dit gebied geldende; waarom zouden wij aarzelen het onzen auteur ter overweging toe te roepen, niet bij dat tal van blaadjens, door hem, ter leniging van deze of gene ramp, of het bedelbrieven waren, der wereld ingezonden, neen, bij zijne minst mislukte poging het onvereenigbare te vereenigen, de eischen der s c h o o n h e i d en die eener allerlei oeconomie omvattende s t o f ?

Wij brengen hulde aan den vooruitgang in het lithographietjen tegenover den titel van Wouter Linge te waarderen.

Portretten, Kees Springer in en buiten de Kerk, en Uit het Leven, Beelden en Schetsen, we zullen ze zamen nemen, zoo ge wilt, en, geene bedenkingen herhalende welke wij reeds eens te berde bragten, slechts gâslaan wat deze van de overige geschriften onzes auteurs onderscheidt. Als had hij zelf gevoeld, dat hij een tweetal onderwerpen, de armoede in de stad en den eenvoud op het land, had uitgeput, heeft hij een nieuwen greep gedaan, een blik slaande op een gebied, dat tot de belangrijkste van ons volksleven behoort. In stilte hebt gij er u misschien wel eens over verwonderd, dat het in zijne dorpstafereeltjens toeging of er schoolmeester noch predikant in de wereld waren; dat deze ook in zijne schetsen, onze groote steden ontleend, geenerlei invloed uitoefenden. De kerk, het geloof, ziedaar de stoffe, welker behandeling hij op het grootste getal bladzijden dezer boekskens beproefde; over onderwijs en opvoeding komt slechts één stukjen voor; al verliezen wij het laatste om de eerste een oogenblik uit het gezigt, vergeten zullen wij het niet. Geloof, Kerk, geene natie gaat liever voor godsdienstig door dan de onze, - geene voorzeker vindt, als de zegeningen des vredes binnen hare landpalen overvloeijen, meer dan wij geneugten in geschillen, die Hooft reeds heeft gegispt met het woord: Twist verkwist! En toch waren deze in zijne dagen zoowel meer te verklaren als te vergoêlijken; het mogten toen de laatste vlagen van den geweldigen storm heeten, die den dampkring had gezuiverd en wien het dank viel te weten, dat het gansche gelaat des lands was vernieuwd! Of wij er wel of wee bij roepen, wat de eeuw, die wij beleven, ook kenschetst, eene geloofseeuw is zij niet; leerbegrippen mogen ons nog verdeelen; het leven des algemeens beheerschen en bezielen, wie durft zeggen, dat zij het doen? Verloochening om hunnentwille wordt door bewind noch bestuur van iemand meer gevergd; - opoffering voor het hoogste en heiligste, hoe zelden biedt er zich de gelegenheid toe aan, en hoe zeldzaam zijn ze dan nog, die deze schaarsche aangrijpen! Het deert ons om onzen schrijver, om dezen alleen, dat de stof er in belangrijkheid door daalt, - het deert ons om hem tevens, dat zij, voor de weinige partij die de poezij er van trekken kan, studie eischt van den diepsten aard. Het zou onbillijkheid zijn te loochenen, dat zijne vingeren, zoo gij het beeld duldt, vaak ons gemoed hebben bespeeld, maar voor de snaren, die hij aanroerde, lagen de toetsen bloot; de weg, langs welken men tot die toonen komt, welke godsdienstige gewaarwordingen uitdrukken, door opvoeding en onderwijs zoo duizendmaal gewijzigd, is duister, al licht de lamp der wetenschap de fantasie voor. Nog Onverzoend van Busken Huët[1] schrijft niet na wie wil, - onze

1 Overdrukjes. Schetsen en Verhalen. Haarlem, C. Zwaardemaker. 1858.

auteur is de eerste het toe te stemmen. Wat zullen wij dan zeggen van zijn Zes Schetsen in ééne Lijst, het laatste opstel in den jongsten der door hem uitgegeven bundels? Het is eene poging om in beeld te brengen, hoe ‘Roomschen en Protestanten en Protestanten en Roomschen, 't zij liberalen of orthodoxen,’ die ‘zoo verschillend denken en bidden, hoe zij handelen?’ De drie hoofdrigtingen, de roomsch catholijke, de orthodox-gereformeerde, de liberaal-protestantsche, zij worden vertegenwoordigd ieder in twee schetsen, op de eene haast louter licht, op de andere maar sombere schaduw! Wit en zwart zijn de twee uitersten; alles waar wij belang in stellen, wat ons betoovert, waarheid en schoonheid beide, schuilen zij niet in de toonen en tinten, die tusschen deze liggen? Voor ons ten minste, wij teekenen protest aan tegen de beide figuren uit de moederkerk, zoowel tegen dat naaistertjen, dat zich vermomt om zoo romantisch wel te doen, als tegen dien lagen verleider op het ijs, die ‘verruimd uit den biechtstoel treedt!’ Onderwerpen van dergelijken omvang in weinige bladzijden behandelende, begaat men de grootste onbillijkheden, maakt men, onwillens, soms den scheefsten indruk. Of zouden de potloodstrepen, die de persoontjens der orthodoxie afgezien in prent brengen, ons inderdaad moeten vertolken, dat deze in den minderen stand tot de heldhaftigste zelfoffering bezielt, terwijl zij in de middenklasse maar huichelaars maakt? Gebrek aan genoegzame kennis geeft karikaturen, in plaats van karakters; Muchald en Lingman zijn monsters in kwaad en in goed, aan wier onwaarschijnlijke feilbaarheid en feilloosheid echter het liberaal-protestantisme geen schuld heeft! - Kees Springer in en buiten de Kerk is een gelukkiger greep; het onderwerp lag binnen het bereik der gaven des schrijvers. Het was een geestige inval ons dien jonkman te doen vergezellen in een ‘“mooije kerk met menschen,”’ ons onder de leerrede van ‘een “knappen” dominé op stoel,’ de afdwalingen zijner gedaehten, de mijmeringen, waarin hij vervalt, meê te doen maken. Als de preek zelve ietwat karakteristieker kleur had, wij zouden die achttien pagina's onder de prettigste tellen, die ons het talent des auteurs te genieten gaf; ondanks deze bedenking, juiehen wij den alleraardigsten aanleg der schets gaarne toe. Hoe jammer echter, dat onze bewondering in de volgende zestig bladzijden, die hare voltooijing beloofden, bekoelt; dat wij weder worden onthaald op iets ongelooflijk braafs, op iets ontzettend-edelmoedigs... maar in plaats van hier een bar woord te zetten, is het misschien beter te beproeven, of zich het gebrek, waarvan wij onzen auteur zoo gaarne zouden zien genezen, niet door een groep belangstellenden zachter laat uitdrukken, dan wij het daar dreigden te doen.

Al schelden onze naburen ons de Chinezen van Europa, lezers!

ge zijt niet zoo kitteloorig, dat we behoeven te aarzelen, de Muze van onzen novellist theeschenkende op te voeren; dichting en waarheid gaan hier hand aan hand: groote diners geeft zij niet, zelfs geen soupers, die wij trouwens ook maar zelden meer bijwonen, schoon wij ze voor vijf en twintig jaren allerplezierigst vonden; oude luî boeten die met een slechten nacht! Een theetjen, een uurtjen koutens, een wijle kijkens in een paar mooije oogen, heeft zijn goede zijde; het kost weinig tijd, en wie heeft niet geest en gemoed genoeg om in dat korte gezellige verkeer iets aardigs of iets hartelijks te zeggen? Een theetjen dus bij zijne Muze; waar? in de stad of op het land? dat bepale uwe verbeelding zelve; overkeurig op huisraad of landschap, ge weet het, is de lieve niet; een tafel en wat stoelen, schik ze naar lust, we zijn tevreden, mits ge u voorstelt, dat zij de alledaagsche en toch, voor het genot u beloofd, allergewigtigste vraag tot u rigt:

'U gebruikt suiker en melk?'

We zijn tien, twaalf, neen, wel twintig gasten zien we, en schoon de meerderheid, stereotypisch: 'als ik u verzoeken mag' antwoordt, de uitzonderingen van: 'wel melk, maar geen suiker,' of omgekeerd, en de lastige luî, die: 'een wolkjen,' of: 'een ziertjen' verlangen, blijken talrijk genoeg om meer dan één misgreep te verontschuldigen.

Verbaast er u niet over, dat wij in de welwillendste stemming ter wereld blijken; de ontvangst was immers hartelijk; een gulgaauw lachjen geeft der goêlijke bij wijle iets betooverends; aanmatigends heeft ze niets, en ze moge van ons hoofd weinig vergen, het is ons harte bij haar wèl te moê; voor welke pessimisten zaagt gij ons dan aan, dat we zelfs hier geen plezier zouden hebben? De verdenking zij u vergeven, mits ge maar gelooft, dat we niet louter uit hoffelijkheid volgaarne de behulpzame hand bieden bij het aannemen en overreiken der ingeschonken kopjens, tot ieder onzer het zijne voor zich heeft; tot de drank, die verfrischt en niet bedwehnt, ons toegeurt; tot gij, wij, zij, tot allen proeven...

O teleurstelling! niet van een enkelen, neen, van dezen als van genen, van schier allen, teleurstelling, die zich uit in eene vertrekking des gezigts of een neêrzetten van het kopjen, in een algemeen: 'oef, hoe zoet!' Teleurstelling, die gister aller deel was, toen zij zwarte thee schonk en de schare tuigde: 'het is jammer van den souchong;' - die heden, nu zij groene koos, aanleiding geeft tot de klagte: ''t is zonde van den hysan'; - die, welke bladen zij uit de Chinesche wereld om haar heen ook prijs geve, overmild als ze blijkt met melk en suiker, morgen haar theetjen weêr zullen doen eindigen in teleurstelling!

Toch niet, lezers! het best komt het lest; er is in het laatst uit-

gekomen dezer boekskens een opstel, dat ons bewijst hoe goed de hand dezer Muze maat weet te houden, als zij minder naar ons, dan naar het overhellend kannetjen of het nederzijgend schopjen blikt; dat ons borg blijft voor de toekomst van dezen auteur. Wat ik hoorde en zag in den Spoorwagen en binnen de Wachtkamer is niet louter levendig gevoeld, is ook meer dan éénmaal gedacht, en getuigt te zekerder van vooruitgang, dewijl het niet met een sprong op een geheel ander gebied is overgewipt, dewijl het maar met een enkele schrede de grenzen, binnen welke het gevaar school, achter zich laat. De bloesem van gister is morgen nog geen vrucht; maar heeft uwe hoop op geurig ooft niet meer grond, als, bij het wegwaaijen van dat liefelijk wit en rood, de kern zich heeft gezet en zich rondt, nog niet glinsterend geel, nog maar groen, doch zoo sterk, zoo stevig, dat ge aan de gezondheid van uwe lievelingsappelen of peren niet meer twijfelen moogt? Hoe wij grijpen naar beeld bij beeld, en toch beter deden met één woord te getuigen, dat de schrijver er eindelijk naar gestreefd heeft de gedachte: ‘hoe men zijne kinderen het best opvoedt!’ niet slechts in losse trekken aan te geven, maar ook in vaste lijnen uit te werken; dat hij zijn gevoel toetste en temperde tot ons verstand er vrede meê kan hebben, tot de deelen een geheel uitmaken, dat niet louter een streelenden, dat ook een sterkenden indruk achterlaat!

Lees het zelf, wij zouden vergeefs hebben geschreven, als het niet het zegel zette op het woord waarmeê wij eindigen.

Verbeelding, - gevoel, - oordeel, ziedaar de gaven, gelooven we, vereischt, om in deze dichtsoort, als in elke andere te slagen: het vermogen wat wij willen doen zien, aanschouwelijk voor te stellen, - de magt, het gemoed van wie ons hooren of lezen in beweging te brengen, - de veelzijdigheid van ontwikkeling, vereischt om aller geest te treffen door de waarheid van wie en wat wij opvoeren. Er zijn kunstregters, die haarfijn onderscheiden, welke dezer eigenschappen van hoofd en van harte meer of minder regt op de beoefening van dit of dat geure geven; er zijn er ook, bij wie slechts de harmonische vereeniging der drie volstaat, - maar episch, lyrisch of dramatisch dichter, geen der trits, die alle in gelijke mate ontving, die er niet naar heeft te streven het overwigt van deze op te wegen, het ontbreken van gene aan te vullen. Verre is de schrijver gevorderd, die in dat opzigt zich zelven ten minste kent; en de Heer Cremer zal ons toegeven, dat hij, die zijn gevoel zoo weelderig botvierde, wel zoo goed zou hebben gedaan, als hij ernstiger zijn oordeel had gescherpt. Hij schijnt ons toe ten langen leste op den goeden weg te zijn gekomen; of hebben we mis, wanneer wij het voor gegeven houden, dat het geprezen opstel hem meer moeite heeft gekost dan menig vroeger geschreven, algemeen gevierd stuk, - dat hij er langer studie

aan besteedde, dan wij dezer bladen mogten wijden, ofschoon wij willen wedden, dat wij er meer over nadachten dan hij over de meeste van zijne novellen? Het is eene vraag, die haar oorsprong neemt in belangstelling, welke het hem gaarne verder brengen zag, verder dan wij hem na zes of zeven jaren vlugtig veelschrijvens mogen begroeten.

Een dubbele raad ten slotte getuige ten minste van deze.

We hebben v e r b e e l d i n g genoemd, als de eerste der vereischte gaven, en vergunt hij ons van het algemeene tot het bijzondere over te gaan, waarbij we ons gemakkelijker bewegen, daar het te overzien valt, dan komen we tot de zijne, en brengen de bedenking in het midden: heeft hij aan deze dat eigenaardig-hollandsche weten te geven, 't geen met de onderwerpen, door hem gekozen, zoo goed zou hebben gestrookt, dat haar zoo wèl zou hebben gestaan? Landschap bij landschap schetste hij; armelijke woning bij woning bragt hij op het papier. Onze oude schilderschool heeft het lager leven, dat hij ons in beide wilde doen zien, even realistisch opgevat, als idealistisch weêrgegeven; er is poëzij tot in die weiden met vee; er is humor tot in die drinkgelagen en vrijaadjens. Gelderland mogt aanspraak maken op blijken, dat hij Van de Velde of Ruysdael lief had, dat hij bij wijle stil stond bij Paul Potter; getuigt het, gij die hem laast, of gij het gelooft? Jan Steen of Van Laer, er was gelegenheid te over een enkele maal als deze of als gene te zien; een binnenhuis als die der Mierissen, of van Metzu of van Maas zelfs, zaagt ge die bij hem? Lager nog, zoo ge wilt, een koperen ketel heeft waarde, als Kalf hem penseelt; school dan bij die schamele armoê geen enkel voorwerp, dat in het licht te stellen, waaraan belang bij te zetten zou zijn geweest? ‘Het is niet elk gegeven dus te zien!’ - hooren we zeggen; ‘het is elk gegeven er iets van te leeren,’ - antwoorden wij. Men moet Göthe zijn om, uit de Dresder Galerij teruggekeerd, bij den schoenmaker, dien hij zoo geestig geschetst heeft, fluks in de werkplaats van dien flikker, met de oogen van Ostade, ‘schikking der voorwerpen, licht, schaduw, bruine tint des geheels, tooverachtige schemering’[1], te genieten; maar, schoolgaande, kan men er naar streven, en die school meene niemand te zijn ontwassen, de meester zoo min als de leerling, - den laatste vormende, bewaart zij den eerste voor eentoonigheid! Of zouden wij de eenigen zijn, die vonden dat onze auteur te dikwerf op dezelfde wijze stoffeert; dat een begin, op zich zelf goed, drie malen gebezigd, vervelend dreigt te worden, - dat men niet slechts niet te veel pijlen in zijn koker, dat men ook niet te veel pezen kan hebben op zijn boog? Het is de eene wenk.

1 Aus meinem Leben. Wahrheit und Dichtung, II^{ter} Theil, VIIIes Buch.

O o r d e e l , - dat geldt den anderen; o o r d e e l , - hoe wij wenschten, dat onze schrijver in zijne tafereeltjens, der zoogenaamde respectabele wereld ontleend, blijken had gegeven dier reflectie, zonder welke men verre blijkt van de objectiviteit, vereischt om karakters subjectief-waar weêr te geven. Hij late ze in gedachte een oogenblik bij elkaâr komen, zijn mijnheeren en mevrouwen, zijn freules en zijn jonkers, zijne baronnen en baronessen; hij zie ze om zich, en hij loopt van schrik de zaal uit. Welke leelijkerts, die niet eens den lachlust opwekken! Verre vandaar! Als onze middelbare, als onze hoogere standen zich gedroegen, zoo als hij het voorstelt, dus allerlei laagheden ter prooi, dus verleidende, dus kinderen aannemende en die verdrukkende; als zij zoo van alle melk van menschelijke heuschheid vervreemd waren, zoo van alle zedelijkheid ontbloot, zou de maatschappij blijven bestaan, viel het in haar uit te houden? Hij antwoorde ons niet, of wij dan aan louter deugd gelooven, of wij van gevoelen zijn, dat het voortreffelijke, het verhevene algemeener wordt, met iederen sport, welken men op de ladder der beschaving hooger stijgt? Pas si bête! doch zijne schetsen hadden anders moeten uitvallen, want zelfs louter aardig zijn deze overdrijvingen niet. Zie, wat het vernis der hoogere kringen ook te ontzegge valle, te loochenen is het niet, dat gebreken dragelijker worden naarmate ze minder grof zijn; wie die zich niet gemakkelijker beweegt, waar geriefelijkheid als een eerste eisch der zamenleving wordt gewaardeerd? ‘T r o m p e u r s , t r o m p é s e t t r o m p e t t e s ,’ men kent die karakteristiek, door eene oude fransche vrouw van de menigte, onder welke zij omwandelde, gegeven; de geestige had Lafontaine, Molière en Voltaire niet te vergeefs gelezen; zij vleide son monde niet. En wie heeft, als wij, het haar ook ten onzent niet in menig oogenblik van zijn leven nagezegd? Het geviel zoo min op dien dag toen gij uw jawoord ontvingt, als op dien, waarin u eene erfenis werd ontfutseld; gij deedt het, als alles om u heen noch rooskleurig noch aschverwig was; al wat er toe vereischt werd, was slechts een stille stemming. U stellen wij ons voor, die genietende, terwijl ge de wolkjens van uw cigaar wegblaast; nw lieve, levendiger vrouw, als ze tehuiskomende tot zich zelve mag zeggen, dat zij de ster der soirée is geweest. Manilla of havana, het bewustzijn te hebben geblonken, een zekere voldoening, gis zelf welke ons die verschaft; zij wordt gevorderd om zoo bedaard te beschouwen en beschouwende te glimlagchen. We denken na, we droomen een wijle, en in de eenzaamheid, ieder onzer om het zeerst van zijn volk, mompelen we: ‘ijdelheid der ijdelheden!’ Intusschen, wie kan het helpen, dat er een franschen tint over ons, over alle europeesch fatsoen ligt? causeer eens in eenige andere taal! Op de woorden des ouden wijsgeers volgt onwillekeurig: ‘T r o m p e u r s !’ ja, - maar het was de moeite waard

te zien, met hoe veel talent dat bedrog werd gepleegd; ‘t r o m p é s !’ voorzeker, - doch men had half dupe willen zijn om het voorwerp van den tact te wezen, waarmeê de bedrogenen werden behandeld; - ‘t r o m p e t t e s !’ - hoe bliezen deze op de groote, de gedistingueerde kermis de toekijkers zaam. Het stuk had niet veel om het lijf; van stichtelijks geen zweem; velerlei schitterends bleek maar klatergoud, doch het was onderhoudend, geestig, fijn! Ondanks al zijn ijdelheden kwam de laatste verzuchting van Salomo: ‘a l l e s is i j d e l h e i d !’ er ons toch niet bij over de lippen; want, eer wij zoo wanhopig werden, verraste ons de beschaming van een intriguant, of de nederlaag van eene coquette; niet, zoo als het in boek bij boek wordt geschilderd, met een gedruisch of men een kwakzalver ten toon stelde, of met een gelach of de keuken boven ware gekomen; neen, alles ging stillekens toe; zelfs de Nemesis bleek bekoorlijk geganteerd en gechausseerd! En echter zou het schouwspel door ons maar ten halve regt zijn gedaan; echter zou het, trots al zijn aardigheid, u en ons hebben verdroten, als bij wijle onder dat beethebben in beschaafde vormen niet g e e s t en g e m o e d treffend waren aan het licht gekomen, zoo deze zich niet met even zoo veel gezag in die wereld hadden doen gelden, als het in elke geschiedt, die bestaat uit naar Gods beeld geschapen schepselen, bij al hun gebreken met enkele Zijner gaven bedeeld! Schitterend van dien luister, was ook deze s c h o o n , s c h o o n ondanks hare dwaasheden; het kwam er slechts op aan dit niet voorbij te zien!

Geef ons dus de Comédie humaine, Cremer! - belangwekkend, zoo ge wilt, bij de mindere standen, - vermakelijk, beweren wij, bij de hoogere, - bij de burgerlijke degelijk, - bij geene, herhalen we, vervelend, - wij kennen gelukkige, geestige oude luidjens uit alle drie, - die nog gaarne een beetjen blijven! Geef ons w a a r h e i d en d i c h t i n g ; en blijke het ons, als wij elkander weêrzien, dat gij ons geen oogenblik verdacht hebt van eene te harde proefneming op uw g e v o e l !

W.D - s.

Utrechtsche Volks-Almanak voor het jaar 1862.
Geldersche Volks-Almanak voor 1862.

Wat is toch wel het *volk?* Is het *la gent taillable et corvéable à merci*, om de taal van het *ancien régime* te spreken; of is het *la sainte canaitle*, zooals ik weet niet welke Fransche roodrepublikein het noemt?

Is het ‘de Kern der Natie’, zooals men in '53 zei: die bonte mengeling van vischwijven en dominees, meisjens van 't Asiel en Neêrlands adel, losloopende idioten en ambtenaren der Koninklijke posterij, stovenzetsters en leden van den Raad van State, bakers en kamerheeren in gewone dienst, gasthuis-besjens en leden der Eerste Kamer? Of is het ‘het volk dat achter de Kiezers staat’?

Is volk de verzameling van eerzame ploerten en gemoedelijke bollebuizen, waarmeê Vader Braafhart of Meester Eerrijk zich ettclijke jaren geleden in braafhartige en eerrijke gesprekken onderhield over Nederlands groote mannen en vrouwen, welke leerrijke avondkout ‘met derzelver nuttige strekking’ den leden van 't Nut als volkslectuur werd toegediend; dat volkjen dat nog steeds aan den god van Nederland gelooft, of zijn het de Dageraadsmenschen, die schrik van bovengemelde eerrijke burgers, omdat zij aan geen God..... van Nederland meer gelooven?

Wat is toch *het volk?*

Ay, there's the rub, zeide Hamlet, en ik moet het hem ditmaal nazeggen; want na het lezen van bovengemelde almanakken, *volks*-almanakken zoo als zij heeten, ben ik de oplossing nog geen schrede naderbij gekomen. De ‘Utrechtsche Volks-Almanak’ schrijft voor een geheel ander *volk* dan de ‘Geldersche’: de eerste heeft een deftig, geleerd, ja aristocratisch volk, dat Latijn en Midden-Nederlandsch verstaat; de laatste spreekt tot een volk, dat eenvoudig, volstrekt niet geleerd en democratisch is, dat geen Latijn en Oud-Hollandsch, maar des te beter plat Tielsch en Borkeloosch verstaat.

Beide willen het volk beschaven: daar toch schrijven zij voor; beide zoeken het belangstelling in te boezemen voor de geschiedenis, de kunst, de leefwijze, de ontwikkeling onzer vaderen; - die taak toch wijst de titel genoegzaam aan.

Om dit nu te doen, behoort bovenal de vorm en inkleeding ‘volksthümlich’ te zijn, en is het in de eerste plaats noodig, zonder het karakter van wetenschappelijkheid behoeven te verliezen, den waren volkstoon aan te slaan; men moet aantrekken en boeyen.

Dat dit mogelijk is, hoevelen hebben het in den laatsten tijd niet bewezen.

De namen van een Augustin Thierry en Guizot, Macaulay, Prescott en Motley zijn daar om het te staven.

Beantwoordt nu de ‘Utrechtsche Volks-Almanak’ aan die eischen?

We meenen van neen, en willen trachten het te staven.

Ware de ‘Utrechtsche Almanak’ een jaarboekjen voor Oudheid en Letteren, zooals de helaas! te vroeg overledene Overijsselsche, we zonden vrede hebben met stukjens, in een vorm, of liever zonder vorm, geheel den schijn dragende alsof ze zonder eenige bewerking uit eigen adversaria het publiek onder de oogen zijn gebracht. Zonder stukken te verlangen in begrafeniskostuum, witgedast, zwartgerokt, met een afschuwwekkende deftigheid en stijfheid, willen we evenmin opstellen in een slordig huiskostuum, een gevolg van weinig achting voor zich zelven en zijn publiek, waarin alle vormen als met voeten zijn getrapt.

Men leze het stuk over: ‘*Het klooster Chartroise of van het nieuwe licht*’ een *omnium gatherum* van iets over het vroeger geschrevene over dat klooster, iets over Hss. op het Provinciaal- en Stedelijk-Archief (die misschien, doch ook misschien niet aan het klooster hebben behoord), waarvan de titels worden meêgedeeld, eindelijk besluitende met een giftbrief van Direk Weert aan genoemd klooster. We zouden vrede hebben met zulk een dor samenlapsel in een Tijdschrift voor Oudheidkunde; we moeten het als volkslectuur als geheel ongeschikt veroordeelen. Evenzoo de aankondiging van een boeksken van ‘van der Goude, de Bisschoppen van Utrecht,’ waaruit als proef eenige der rijmen op enkele bisschoppen worden medegedeeld, een dito op Holland, en een op Utrecht. We zouden vrede hebben met een stukjen als de ‘Boekdrukkunst in Utrech’, niet veel meer dan een catalogus van eenige incunabelen, bij Nikolaes Ketelaer gedrukt; met ‘Een Utrechtsch Oculist bij den Koning van Marokko in 1659’, dat nergens anders toe dient dan den uitstekenden hedendaagschen oculist der Utrechtsche Hoogeschool een plnimpjen te geven; met de ‘Prijs van levensmiddelen in 1490’; doch meenen te moeten betwijfelen, of ze wel in een ‘Volks-Almanak’, tenzij in een anderen vorm, thuis behooren.

Het kleine hoopjen archiefsnuffelaars, oudheidlief hebbers en rariteitenopdelvers zal men toch wel niet als *het volk* willen beschouwen. Op den Navorschers-mesthoop mogen dergelijke stukken, hoe vormeloos dan ook, hunne plaats vinden, in een volks-almanak passen zij niet.

De Thomas-Kapel door L.E. Bosch S^{r}.; Gedachte over die Kapel, door C. Kram; Over 't Kaartje van 596, door L.E. Bosch S^{r}., en de St. Maarten- of Domkerk, door - -, vormen een stuk, dat ons verschillende bijzonderheden aangaande den Dom geeft en door een paar afbeeldingen verduidelijkt wordt. Het plaatjen van de St. Thomas-kapel is zeer goed uitgevoerd en smaakvol.

Een kille huivering ging ons echter bij het lezen van dat stuk door de leden; we geloofden onze eigen oogen niet, toen we op

pag. 102 lazen: ‘In de Rijmkronijk van *Klaas Kolijn*, die omtrent 1420 (MCLXX) geschreven is, leest men:

> “Wiltenborch dede hi (Dagobert) storen
> En, om 't heyden diet bekoren,
> Dede er een kerke richten,
> Van S. Thomas op ti trichten.”’

O sancta simplicilas! O wetenschappelijke naïveteit, o naïve wetenschappelijkheid! Klaas Kolijn, wiens kronick in 1420 (MCLXX) geschreven is!

Zoo die Romeinsche eijfers er achter staan om *het volk* te leeren met die dingen om te gaan, volgt zeker de schrijver een andere manier van tellen dan ieder ander Christenmensch: wij toch, maar dat komt wellicht omdat we geen Utrechtsche Christenen zijn, wij kunnen niet zeggen: ‘*Mihi constat*, dat MCLXX=1420’; wij in onze heidensche verblindheid lezen er 1170 van ‘tincarnacioen ons Heren’ uit.

En *Klaas Kolijn!* Wij arme duisterlingen houden ons nog altijd aan Huydecoper, die voor bijna 100 jaar de onechtheid van Kolijns lapwerk reeds bewees, die hem, na hem ‘verslagen te hebben, nog eens overeind heeft gezet, omgekeerd en aan de haren getrokken, om te zien of hij wel goed dood was.’ En hij was dood, en de onechtheid van Kakolijn: *c'est passé en proverbe*. Doch wie weet, of niet door byzondere supranaturalistische openbaring den schrijver is bekend geworden dat Klaas Kolijn echt is, en wij met een *Mihi constat* tot zwijgen worden gebracht.

En waarom toch op bl. 131 dat afschuwelijke *neven*-gebouw? Zoo Gij in de diligence geen plaats meer kunt krijgen, komt ge dan in den ‘neven-wagen’? Geen enkele conducteur zou U begrijpen. En als Ge niet genoeg geld aan Uw ontvanger hebt betaald, spreekt hij dan van *neven*-betaling of *bij*-betaling; als Ge de courant ontvangt, ziet Ge dan naar een *bij*blad of een *neven*blad[1]; als Ge iemand een klad wilt aanwrijven om zijn zedeloosheid, vertelt Ge dan dat hij een *neven*zit of een *bij*zit heeft?

De drie biographiën van Prof. Holtius, Mr. Martens van Sevenshoven en Prof. Ackersdijck zijn overgenomen uit de Utrechtsche Courant, en die van den Hoogleeraar Holtius gedeeltelijk uit de Kunst en Letterbode. Ware de Redactie maar bij dat ‘gedeeltelijk’ overnemen gebleven! Waartoe toch den Hoogleeraar Holtius een *staal geheugen* toegedicht? Wilde ik een geschikte aanbeveling voor een commisvoyageur in lapjens van den een of anderen Cotton-prince,

1 Wij spreken hier natuurlijk niet van de ‘Oude Rotterdamsche Courant’; die moge men *neven*blad blijven noemen!

geen betere ware voorzeker te vinden dan hem een *staal geheugen* toe te kennen.

Zou ook wellicht een *stalen* geheugen bedoeld zijn?

De Heer van Eelde geeft een beknopt, goedgeschreven overzicht van de geschiedenis van het Krankzinnigen-gesticht gedurende vier eeuwen, waarin hij het van de oprichting als Dolhuis tot nu toe in zijn voornaamste lotgevallen nagaat. Twee plaatjens, het Dolhuis in 1661 en het Geneeskundig Krankzinnigen-gesticht in 1861, zijn er bijgevoegd als illustratie. Zoo illustratie ‘opsiering’ beteekent, dan niet; want even smaakvol en keurig de teekening der St. Thomaskapel is, even smakeloos zijn deze beide plaatjens. Stonden ze als etiquette op een Rijnwijnflesch, de krullen en arabesken zouden niet hinderen, en om den inhoud zou men al licht de sieraden van buiten vergeten; maar waarom niet een ernstiger cadre om de verblijven dier ongelukkigen; waarom zulk een, die aan de Paaschdol van vroeger herinnert?

Of zijn wellicht de plaatjens voor een prospectus van het gesticht gedrukt, en bij toeval in den Almanak verzeild?

Dr. Wap geeft een vervolg op het ‘Bezoek van Keizers, Koningen en andere vorstlijke personen te Utrecht, gedurende negen-honderd jaar’, een opstel in echt brommenden courantenstijl, waaruit we voor de geschiedenis hoogst merkwaardige bijzonderheden te weten komen, overwaardig om door de gewiekte Faam aan 't verste nageslacht te worden uitgebazuind.

Dat Utrecht was toch altijd een geluksstad, een gezegende onder de steden! Niet alleen toch verwaardigde zich ‘Monseigneur de Graaf van Provence, weldra Lodewijk XVIII[1], bij den Postmecster Oostrom eenige verversching te nemen’; maar ook had een Commissie uit de Stedelijke Regering ‘de eer Keizer Alexander van Rusland hare eerbiedige opwachting te maken, en den hoogen Reiziger een Dejeuner aan te bieden, waartoe Z. Maj. zich welwillend eenige oogenblikken schikte, om, vervolgens, na iets ter verversching gebruikt te hebben, den togt wederom aan te nemen in eene met zes paarden bespannen open caleche.’ Verder hooren wij, dat bij die gelegenheid de huizen der stad met vlaggen of groen versicrd waren, feestlijk daarbij de klokken luidden en het carillon vrolijk bespeeld werd.

Dan vernemen wij hoe in 1814 Vorst Willem en zijne Gade in de met groen, bloemen, vlaggen, wimpels en oranjelinten kunstig getooide stad, door 14 jongejufvrouwen werden bestrooid met feest-

1 Voor den Zetter. NB. alles cursief en met spatie. Zulke lui moet men dat geven. Zelfs hun *verversching* moet cursief en met spatie gedrukt worden: Geeft den Keizer wat des Keizers is.

bloemen, en de Freule van Tuyll eenige dichtregelen uitsprak, die medegedeeld worden; hoe Prins Frederik in 1836 een Bal bezocht, dat door zijne hooge en tevens minzame tegenwoordigheid niet weinig werd opgeluisterd; hoe in 1837 weêr een 15tal jongejufvrouwen (van 't mannelijk geslacht) den vorst bestrooiden, en de jongste freule Van Asch van Wijck deze woorden uitsprak:

> Ontvang, geliefde Vorst, met onze dankbre toonen[1],
> Ook bloempjes van de jeugd, uit maagdelijke hand;
> Versmaad de hulde niet, waar kindren U meê loonen,
> Want ook *hun* jong gemoed klopt voor het Vaderland.

En wederom had in 1839 Jonkvrouwe C.A.A.L. van Asch van Wijck een versjen op te zeggen, dat Dr. Wap ‘als sluitsteen’ mededeelt.

Waartoe dergelijke versregelen, die we bij de feestvreugde evenzeer hun bestaan gunnen als de zegenwenschen op Nieuwjaarsdag van aschkarlieden, lantaarnopstekers enz., aan de vergetelheid ontrukt? Als in de lucht wegvliegende woorden mogen ze dan voor een oogenblik waarde hebben als uitgestamelde klanken van oprechte liefde tot het Vorstenhuis; maar zijn ze niet veelal, nader ontleed, een opeenstapeling der lafste vleyerijen en meest bekende loopers? verdienen ze als zoodanig als sprekende bewijzen van *humbug* bewaard te blijven?

Waartoe verhaald dat Mevrouw de Douairière van Hengst een prachtig Saxisch tafelservies, met het Wapen van Oranje beschilderd, welwillend ten gebruike had aangeboden; waartoe dat de Koning, opstaande, diepgeroerd bleek te zijn?

Waartoe dat ge-Excellentie, dat ge-Hoogstdezelve, en al die onzinnige titels, die in een geschiedverhaal, al is het dan ook van den tegenwoordigen tijd, ongepast zijn?

Denkt men dan met zulke laffe vleyerijen in kermistent-affichesstijl den Vorst te behagen, die er van walgen moet of er om lacht; of der Geschiedenis nut te doen, die vroeger ja! vaak niet veel meer was dan de kroniek van hof- en hovelingen-leven; doch sints men hare waarde is bewust geworden en overtuigd dat: ‘the hall of seience is the temple of democraey’, verlangen we niet meer nietige verslagen van hoffeesten, hofkabalen en hofintrigues als geschiedenis on s opgedischt te zien, maar de geschiedenis van het volk, van den mensch.

In een courant zou ik dergelijke humbug ongelezen hebben ge-

1 De bedoeling is zeker: *tonen*. Dat het ook uit *toonen* klinken kan, bewijst de illustratie op Nederlandsche Dichters in den ‘Leidschen Studenten-Almanak’ van 1857. Of dat misschien door de Utrechtsche jonkvrouwen bedoeld is?

laten, of er des noods over gemeesmuild hebben, even als over de parodie in Lulofs' ‘Kakographie’: dat het den Prins van..... behaagd heeft Hoogstdeszelfs geest te geven; maar in een ‘*Volks*-Almanak’ verdient het een protest. Engeland bezit een dergelijken vloek in zijn Court Circular, ja nog erger dan wij ten onzent; doch de woorden van Engelands grooten satyricus mogen ook hier niet te onpas zijn, waar hij zegt:

‘Oh, that Court Circular! once more, I exclaim. Down with the Court Circular - that engine and propagator of snobbishness!... When I read that trash, I rise in my wrath, I feel myself disloyal, a regicide, a member of the Calf's Head Club.... It *chokes* me. May its usage be abolished for ever.’

Moge Utrecht ‘voortdurend toonen er den slag van te hebben Vorsten binnen hare eerwaardige muren te ontvangen, *negen honderd jaren lang*, en altijd met een glans, met een smaak en met een gevoel van waardigheid, die Keizers, Koningen en Prinsen eerbied en liefde moet inboezemen’ voor Utrecht; maar moge nooit wêer de taak, om het ‘voor de verre nakomelingschap te bewaren’ te beurt vallen aan Dr. Wap, die zoo weinig smaak, zoo weinig gevoel van waardigheid, maar integendeel zooveel Flunkeyism en Snobbishness ten toon spreidt.

Onder de poëzie, ‘ter afwisseling van soms wat plaatselijke stukjes’ geplaatst, vinden we eene vertaling naar Rückert, van onzen dichter S.J. van den Bergh: *Voor de deuren*, waarin een afschuwelijk germanisme den geheelen zin glad en al bederft.

Iemand klopte voor 't huis van den rijkdom, voor de deur der liefde, aan het burchtslot der eer, aan het dak van den arbeid, zocht te vergeefs het huis der tevredenheid, en besluit voor 't laatst aan te kloppen aan een huis, waar hij wel toegang zal vinden: het graf. Zoover alles goed. Maar nu wordt dat huis *aanspraakloos* en stil genoemd! Dat kan bij mij niet anders zijn dan een huis dat zich niet laat aanspreken, en waar bij gevolg dus ook geen gehoor te vinden is.

De Heer Hofdijk, onze Kenmer Minstreel, heeft een lief versjen, getiteld ‘Heimwee’, aan den ‘Utrechtschen-Almanak’ ten beste gege ven. Hoe het daar komt, verklaren we niet te weten. Het is toch een Heimweeklacht aan 't lieflijke Kenmerland, het land zijner Sehnsucht. Het is, om het naar mijn prozaïsch gevoel uit te drukken, het verlangen naar een ‘optrekjen in Kenmerland.’ Daarin zou ik opperbest met den Heer Hofdijk harmoniëren; maar in den ‘Utrechtschen-Almanak’ zou ik dat optrekjen op den Darthuizer Berg, of bij Zeist of bij Driebergen gezocht hebben; en wie weet of zijne idealen dan niet waren verwezenlijkt. Dit had hij moeten plaatsen in den ‘Provincialen Almanak van Noord-Holland’.

‘*Aan de Wolken*’ van D^{s}. Römer, en ‘*Een Denneboomptje in het Kreupelhout*’ van D^{s}. Graadt Jonckers zijn lieve, vloeijende versjens.

Van de andere verzen, te beginnen met:

> die allerberoerdst-akelige geschiedenis,
> die voor eeuwen op 't huis de Haar gebeurd is,

het Roosje, Op J.F. Hennert, eenige bladvullingen, ja zelfs op het gedicht van onzen Beets: Hoogeschool, kunnen we gerust zeggen wat eens Nurks als kritiek van het diligencepersoneel gaf: ‘Niet veel zaaks’, en nemen daarmede van den ‘Utrechtschen Volks-Almanak’ afscheid.

De ‘Geldersche Volks-Almanak’, die als altijd zich zeer nederig en bescheiden aan het publiek presenteert, verplaatst ons ook in het verleden; doch in plaats van ons op Klaas Kolijn te vergasten, geeft ons de Heer B. ter Haar Bz. eene zeer boeyend geschreven novelle: *Een kleefsche furie* (1364), welke gewis den volke aangenamer zal zijn dan de Incunabelen van Nikolaes Ketelaer.

Een episode uit de Geldersche geschiedenis levert de Heer Haasloop Werner in: ‘De Overrompeling van Elburg door D. van Lintelo in 1480’, een vloeyend geschreven stukjen, doch waarin ons de volgende zinsnede: ‘Het was, als toen, bijna drie en een halve eeuw later, de huurlingen van den geweldenaar, die Nederland uit de naamrij der volken had weggestreept, op het eerste rammelen der ketenen van den half ontboeiden Nederlandschen Leeuw, onzen grond ontvloden’, aan den brommenden stijl van 1815 en 30 herinnert.

Eene anecdote van een Gelderschen edelman, Graaf van Welderen, uit het begin der vorige eeuw: *De honger is de beste kok*, ziedaar wat met geschiedenis althans nog in eenig verband staat: het overige is meest onwetenschappelijk, on-Klaas-Kolijnachtig; doch wellicht voor den lezer aangenamer.

In ‘De Over-Betuwe’ krijgen we een voetreisjen, onderhoudend geschreven, waar naast de beschrijving der streek enkele historische bijzonderheden worden medegedeeld. Als herinnering aan den Watersnood worden ons de bange dagen, in de pastorij, 28-30 January 1809, gesleten, door den Heer van Gulpen beschreven, eene herinnering zeker den lijders van 't zelfde gevaar in den vorigen winter niet onaangenaam.

‘Hanne-meui’ en ‘het hoogste lot’ zijn een paar eenvoudige verhaaltjens, die juist niet veel om het lijf hebben, doch die geen van beide in een Volks-Almanak te onpas zijn.

Uit de oude doos wordt opgerakeld een gedicht: ‘Martha de Harde en haar echtvriend bij een eerste bezoek van Beekhnizen’, waarin allergeestigst de draak wordt gestoken met de ‘geschoren heggen,

taxis-paauwen en hanen, planken zwanen', in den lossen trant der schrijfster van den Willem Leevend, en dat weêr den wensch bij ons deed oprijzen: 'Och bezaten we toch een volledige verzameling van die gedichten, die werkelijk een liefelijke oase zijn in de ondoorkoombare woestijn der pruikerige verzen uit dien tijd!

Joëg Slira weerlegt in een aardig versjen, hoewel niet op Bilderdijkiaansche grouden, de woorden van Poot:

'Hoe genoeg'lijk rolt het leven
Des gerusten landsmans heen,
Die zijn zalig lot, hoe kleên,
Om geen koningskroon zou geven!'

en besluit met de woorden, die we gaarne onderschrijven:

het *leven* van den *boer!*
Neen, vriend Poot! gij moogt het roemen;
Moogt 't een 'zalig lot' zelfs noemen,
Roem het, prijs het naar uw zin,
Maar ik stem niet met u in!

Behalve eenige andere gedichten, die we met stilzwijgen voorbijgaan, komen 'last, not least' de bijdragen in verschillende tongvallen.

't Zijn doorgaans stukken die wat kunstwaarde betreft niet zeer hoog staan; doch ongaarne zouden wij ze missen in een provincialen Volks-Almanak: ze geven ons toch in ongekunstelden vorm den waren volkstoon en eene steeds welkome bijdrage tot de kennis der dialecten in ons vaderland. Hoewel niet in dialect is 'Eene Schaapskermis' als schets uit het volksleven der Over-Veluwsche heidezoombewoners niet onaardig.

Vooral 'Toen of nu' in den Borculoschen tongval is goed geschreven en geïllustreerd door de afbeelding van een Geldersch boerenplaatsjen.

En hiermede nemen we afscheid van de beide Volks-Almanakken. Van harte wenschen wij den Utrechtschen toe, dat, zoo hij aanspraak mocht blijven maken op den titel van 'Volks-Almanak', hij dan ook meer populair worde en voor het volk schrijve, of zijn titel verandere in dien van 'Utrechtsche-Almanak voor Oudheid en Letteren': dan hebben wij er vrede meê.

Moge de Geldersche uit zijne provincie, zoo rijk aan overleveringen en oude karakteristieke gebruiken, ons steeds veel er van verhalen in dien eenvoudigen Gelderschen toon, en hij zal steeds als een welkome gast begroet worden.

Dr. EELCO VERWIJS.

De moderne Theologie op den kansel veroordeeld.

Drie Leerredenen door P. Hofstede de Groot, hoogleeraar te Groningen; het evangelie der apostelen tegenover de twijfelingen en de wijsheid der wereld; 1861.

Volgens alle regelen van billijkheid zij 't woord eerst aan den schrijver dezer verdediging van ‘het evangelie der apostelen tegenover de twijfelingen der wereld’. In drie leerredenen wordt door den Hoogleeraar zijne stof verdeeld. Haar gemeenschappelijke inhoud is op den titel uitgedrukt en komt hierop neder: Evangelieprediking is getuigenis afleggen van de gebeurtenissen uit Jezus' leven; zulks is, volgens den eisch van den Heer, dan ook de standvastige gewooute der apostelen geweest. Het was de voorwaarde voor het apostolaat om kennis te dragen van die voorvallen uit Jezus' leven; daarom werd b.v. Matthias gekozen die aan het volk van Israël het eenige, wat zij nog niet van Jezus kenden, nl. zijne opstanding, kon verkondigen. Dienovereenkomstig heeft de kerk hare evangelieverkondiging ingerigt en feesten ter herinnering der groote gebeurtenissen vastgesteld. Voor zoover deze inrigting in stand is gebleven en evangelieprediking niet is geworden afkondiging eener wet, aanbeveling eener wijsbegeerte en instelling eener kerk, maar is gebleven berigtgeven van gebeurde zaken, voor zoo verre is de evangelisatie krachtig geweest. (N°. 1, over Hand. I: 8.) Heeft de spreker hiermede het wezen der evangelieverkondiging uitgedrukt, hij wendt zich nu tot datgene, wat daartegenover staat. Wel is waar worden tegen dat evangelie twijfelingen gemaakt. Maar ‘die zucht om over alles twijfelingen op te werpen’ is een gewoon en overoud verschijnsel. 't Is Jezus in zijn leven niet anders gegaan; toen maakte ‘de wereld’ voortdurend en

op alles aanmerking, en zoo is het nog. In den grond der zaak heeft de twijfel der wereld niet veel gewichts. Hij is klein, oppervlakkig, onbarmhartig. Het evangelie zelf wordt te grooter, godewaardiger, diepzinniger, naarmate het meer betwijfeld wordt. Men kan dus zeer kalm al die twijfelingen aanhooren en dien strijd tegen het evangelie aanschouwen. (N°. 2, over Joh. VII: 25-27.) Ja, meer nog! men kan dien strijd goed vinden; ja, zelfs mag de Christen, als hij bidden en danken gaat, in zijn gebed eene dankzegging invlechten. Want de verwerping van het evangelie door de wijzen der wereld is eene reden van dankbaarheid voor ons aan God. Die wijzen hebben 't in alle eeuwen verworpen, en op de eenvoudige en ongeletterde evangeliepredikers hebben wijsgeeren en letterkundigen, van de herleving der letteren, ja zelfs reeds van Celsus af tot op den duitschen dichter toe, die in stede van den Eénen God eene wereld van goden wilde zien terugkeeren, allen uit de hoogte nedergezien. Dat is eene reden van dankzegging. Immers indien het evangelie door de wijsheid der wereld wierd aangenomen, dan zou 't er treurig mede gesteld zijn, en dan zou het even dwaas, even zondig, even onvoldoende als de wereld zelve wezen. Nu het echter juist het tegendeel is van 't geen Joden en Grieken, Mohammed en de Grieksche letterkunde (lees: de voorstanders van de klassieke oudheid) en de oppervlakkige wijsheid die vóór twee eeuwen in Engeland opkwam en thans overal, ook in ons vaderland, opgang maakt, het hebben wilden, nu blijkt het duidelijk, hoe het evangelie niet uit de wereld maar uit God is: goddelijk omdat het der menschen magt en begrip te boven gaat. (N°. 3, over Luk. X: 21-24.) Voegen wij hier nu nog bij wat in 't voorbericht wordt gezegd. De Hoogleeraar De Groot werpt daarin een blik achterwaarts op zijne theologische loopbaan. Deze is een onafgebroken strijd geweest, vroeger tegen hen die onder belijdenisschriften bedekten, thans tegen hen die door menschelijke wetenschap ontzenuwen dat, waar*voor* hij altijd gestreden heeft: *het evangelie*. Zijn laatste woord is deze bede: Hij nu, die magtig is uit de duisternis licht te scheppen, geve dat ook voor Neêrlands christenen uit de nevelen der tijden eene nieuwe zon van waarheidsglans en van liefdegloed oprijze!

In het meêgedeelde is de hoofdzakelijke inhoud van bovenstaande brochure wedergegeven en daarmede is 't den lezer mijner aankondiging doenlijk gemaakt zoowel het tijdelijk gewicht der uitgave van deze leerredenen als het betrekkelijk recht mij-

ner tegenbedenkingen te gevoelen. Op den inhoud en niet op den vorm dezer stukken wil ik opmerkzaam maken. Wel is bij preêken de vorm van overwegenden aard, gelijk de spreker zelf van ter zijde te kennen geeft, wanneer hij ter billijke appreciatie zijner voortbrengselen op de omstandigheid wijst, dat zij akademiepreken zijn. Maar eene homiletiesche beoordeeling der kanselredenen van een geleerd en gezocht prediker, die sedert meer dan het vierde eener eeuw niet 't minst door zijne prediking zich de liefde der christelijke gemeente heeft verworven, ligt niet in mijn plan. Alle geschriften, en ook deze redenen, van den hoogleeraar De Groot kenmerken zich door navolgenswaardige eigenschappen. Wat frischheid van gedachten, helderheid van uitdrukking en warmte van toon betreft, leveren zij menig gelukkig uitgevallen proeve op. Ware 't mogelijk dat er een hoorder of lezer zou kunnen gevonden worden, die vreemdeling in den lande niets wist van de dingen tegenwoordig aan de orde van den kerkelijken dag, zulk een zou door den gloed der taal zich aangetrokken gevoelen tot een prediker die uit de volheid zijns geloofs spreekt. Maar wie op den inhoud dezer leerredenen heeft gelet en niet is een geestverwant van den schrijver, hij kan aan de uiterlijke voordeelen niet blijven hangen. Juist omdat die schrijver is de heer Hofstede de Groot, juist om den welgevestigden en verdienden roem van dezen hoogleeraar, als geleerde en christen, moet hij, zoo hij althans achting heeft voor zijne eigene overtuiging, zijne bedenkingen tegen de sprekende bedoeling van deze leerredenen openbaren. Ik voelde mij daartoe verplicht, en heb aan de redactie van dit tijdschrift eene plaats gevraagd voor 't geen ik tegen de strekking dezer stukken op het hart heb.

Men spreekt gewis in den geest van het ‘voorberigt’, als men des redenaars woord ‘eene apologie van het Christendom in 't algemeen’ noemt. Zal zulk eene verdediging, althans, waar zij niet eene ‘afgeperste’ is, in welk geval de lezer veel door de vingers ziet, zal zulk eene apologie voldoen, dan moet zij aan twee eischen beantwoorden. *Wat* men verdedigt en *waartegen* men het verdedigt behooren duidelijk omschreven, zuiver bepaald, bovenal billijk beoordeeld te zijn. Onze tijd is zeer rijk aan apologetiesche schriften. Zijn de kerkvaders nu juist niet meer kinderen onzer dagen, de apologeten bloeijen en behooren in onze eeuw te huis. Men vindt in hunne rijen achtbare namen, eerwaardige en geliefde personen. Baur,

Möhler, Ebrard, Stirm, Keith en zij die onze vaderlandsche kerk op prijs weet te stellen, deze allen hebben de rechtmatigheid bewezen en de noodzakelijkheid van den eisch dien wij stelden. Wat zij verdedigen en waartegen, 't is geen enkel oogenblik onzeker of zelfs maar twijfelachtig. Ik wenschte hetzelfde van deze stukken te kunnen zeggen. Zooveel als maar immer mogelijk is wil ik toegeven. Eene apologie in preekvorm kan misschien eene noodzakelijke, maar nooit eene gemakkelijke taak zijn. Eene apologie, die driemaal op nieuw aanvangt, om telken reize een zeker geheel te leveren, wordt ligt een verbrokkeld werk. Eene apologie op den kansel voor student en leek moet zoo wat schipperen tusschen wetenschappelijkheid en oppervlakkigheid. Ik wil dit geenszins voorbijzien, maar moet desniettemin aan de bedenking lucht geven: van deze apologie des christendoms is 't onmogelijk uit te maken tegen wien zij eigenlijk het christendom verdedigt! ‘Tegen de twijfelarij der wereld’ zegt de titel en herhalen de twee laatste preêken. Goed, maar welke twijfelarij? die van het zondig diep bedorven gemoed, dat zich verzet tegen den heiligen ernst, den ernstigen eisch van bekeering en wedergeboorte uit God? Tegen de frivoliteit voor welke het ‘kruis’ niet een symbool van de meest waarachtige zaligheid, maar een ergerlijk teeken van monnikerij is? Tegen de verdorvenheid eener ziel die de duisternis liever heeft dan 't licht? Of heeft deze apologeet het oog op de twijfelingen van 't onbevredigd denken, dat peinzensmoede zich verklaart? Wil hij misschien alle bezwaren ontzenuwen, die tegen de echtheid en geloofwaardigheid der bijbelsche schrijvers worden ingebracht, de evidentie der gebeurtenissen handhavende? Ik weet het niet. Op rekening van den twijfel wordt alles geschoven wat ooit listig en boosaardig gezegd en gedacht is - maar ook tevens het weinig, het gebrekkig vertrouwen van de vrienden van Jezus in dezen hunnen Heer. In éénen adem worden genoemd de voorstanders van de herleving der letteren en de mannen van het vleesch, Pharizeën, Celsus, Mohammed, Schiller. Als gemeenschappelijke tegenstanders worden beschouwd zij wien Jezus 't niet meer naar den zin kon maken en zij die den historieschen achtergrond van vele verhalen des bijbels meenen te moeten ontkennen.

Zoo ligt heterogeen en homogeen ondereengemengd. Op zich zelf is dat geen bezwaar, want 't is wel meer gezien dat

ongelijksoortigheden zich kunnen vereenigen. Vooral op het terrein van belang en hartstocht kunnen soms coalities worden gesmeed, wier aanrakingspunt in een gemeenschappelijken afkeer tegen eene derde grootheid moet gezocht worden. Eene coalitie, als ons verhaald wordt getroffen te zijn tusschen Herodes en Pilatus. Maar dat is hier 't geval niet. Immers zoo wij den Herodestype in de bovengenoemde twijfelaars terugvinden, desnoods ook nog den Pilatustrek aantreffen, een ieder ziet dat er meer is te vinden dan hun beider eigenaardigheid. Wij komen daar aanstonds op terug.

Houden wij ons voor een oogenblik alsof wij de coalitie begrepen hadden. Dan rijst de vraag op wat was het voorwerp van hare bestrijding en dus het voorwerp dezer apologie? Andermaal schijnt de titel zulks uit te maken. Wij vinden daar geschreven ‘het evangelie der apostelen’; dàt evangelie zal 't dus zijn wat als *de waarheid* verdedigd wordt; dàt, wat die heillooze coalitie heeft uitgelokt. Nu zal 't toch geen onbescheidenheid zijn als wij willen weten wat wij door genoemd evangelie te verstaan hebben; noch voorbarigheid als wij verklaren dat deze apologie ons te vergeefs naar de oplossing daarvan doet vragen. Immers 't kan niet in ernst bedoeld zijn, wanneer hier ‘het evangelie der apostelen’, stilzwijgend met ‘de evangelieverkondiging’ in 't algemeen gelijk gesteld, verklaard wordt in niets anders te bestaan dan in het bericht geven van Jezus' lotgevallen. Niet in ernst gezegd, als à propos van ‘het evangelie der apostelen’ van de christelijke feesten wordt gesproken. Niet in ernst dat de prediking der apostelen alleen over de opstanding van Jezus liep, naardien ‘Israël, op de gebeurtenis der opstanding na, Jezus' leven kende.’ Verder is er eenige ironie in de beweering, dat alleen dan en voor zoover als de evangelieverkondiging ‘eene getuigenis omtrent Jezus [in den zin van bericht geven van gebeurde zaken]’ was, zij eene wereldoverwinnende kracht heeft uitgeoefend. Waarom moet men hier tot een niet-ernstigen, een ironieschen toon besluiten? Omdat de christelijke liefde gebiedt bij een volslagen gemis van degelijke bepalingen tot de zachtste veronderstelling de toevlugt te nemen. Het ‘evangelie der apostelen’ wil zeggen de persoonlijke, eigenaardige opvatting des christendoms van Jezus' leerlingen en van Paulus; hier is het de traditioneele, vulgaire opvatting en verbinding van den inhoud der vier evangelieboeken. Maar het bevel van Jezus ‘gij

zijt mijne getuigen' vordert iets meer dan het geheugen of de trouw van een berichtgever, die vertelt omtrent iemand die geboren is, geleefd heeft, wonderen deed, gestorven is, levend weêr uit het graf is gegaan en naar den Hemel opgevaren.... en voorts heet Jezus Christus. Om dat te getuigen behoefden geen apostelen gezalfd te worden met den heiligen geest. Magere en schrale getuigenis! 't Geldt den majestueusen Zoon des menschen, die de zondares tot eene schaamtevolle Magdalena, den zondaar tot een behouden Lazarus heeft gemaakt. Voor zijne voeten dankt de slaaf en de verlorene; onder zijn oog geeft de rijke aan den arme de broederhand, op zijne stem gaat genezing en redding naar de holen der zonde en de krochten der zieken; hij trekt op aarde rond en men verdringt zich op zijne schreden om zich te laten leiden tot de hoogte des gebeds. Gebeurd! Is dat dan al wat de Christenheid heeft te zeggen als de evangelieverkondiging haar herinnert dat Jezus heeft geleden en is gestorven? Daar brak een hart, daar was een mensch van zijnen God verlaten, tot in de allerdiepste versmaadheid verlaagd... ja, ja, wij weten het al, 't is gebeurd! Gebeurd, werkelijk gebeurd! wij zijn geen kunstig verdichte fabelen nagevolgd! ons credo luidt: *geboren uit de maagd Maria*... enz. Ik zag de evangelieverkondiging, zoo 't niet anders kan, dan maar liever wat ongelooviger aan de 'gebeurde dingen', mits zij er haren Heer dan maar wat minder om vergat. Ik meen in dien wensch zeer aan de zijde van het 'evangelie der apostelen' te staan, dat bij monde van Paulus heeft gezegd, Christus niet langer naar het vleesch maar naar den geest te willen kennen.

Datzelfde is natuurlijk ook de meening van den hoogl. De Groot, die vroeger en beter dan anderen in ons vaderland over het geestelijk beginsel des Christendoms, den geest van Christus heeft gesproken. De roemvolle en gezegende positie die hij in de vaderlandsche kerk bekleedt is een rechtmatig gevolg van zijn vurigen ijver voor de ideën, die wel in de feiten gelegen, doch van deze onderscheiden zijn. 't Kan dus niet in ernst zijn gezegd, dat de evangelieverkondiging alleen berichtgeven is van gebeurde dingen. En die andere stelling, dat de evangelieverkondiging alleen in zooverre invloed heeft uitgeoefend als zij dit karakter van berichtgeven der uiterlijke feiten van Jezus' leven droeg, heeft daardoor een ironiesch kleed. Ik weet er geen anderen naam aan te geven, als ik zie met hoeveel moeite 't bewijs voor die stelling geleverd wordt. Nooit heeft

de evangelieverkondiging dit karakter gedragen, predikt men, op drie uitzonderingen na: in den tijd der apostelen, van de Hervorming en van, nu ja, van....? zij is altijd iets anders geweest. Zij is geweest, zegt men, afkondiging van eene wet, aanbeveling van eene wijsbegeerte en instelling van eene kerk - en daarom, zonder meer, zij heeft geen wereldoverwinnende kracht behouden. Omdat zij niet aan ‘de getuigenis van gebeurde zaken’ deed, moet haar alle zegen geïnterdiceerd worden. Wij, lezer, die daaraan wel doen, wij verzekeren u zulks. Hinder ons niet met te zeggen, dat zij nu al 1800 jaar invloed heeft gehad, trots haar wet, wijsbegeerte of kerkvorm, ten spijt van dat interdict; - wij zeggen u: zij kon niet! Sluit uwe oogen dus maar voor dien invloed, en gij zult dien niet langer zien!

Ieder gevoelt, dat zulk eene redeneering niet aangaat - niet in ernst gezegd kan zijn. Maar waarom is zij dan gesponnen? Wij willen daarop aanstonds antwoorden.

Onder de eischen door ons aan eene ‘apologie’ gesteld behoorde ook die van billijkheid der oordeelvellingen. Ik zie volstrekt geen reden voor eene ontduiking van dezen plicht. Noch waar het dengene geldt tegen wien de apologie gericht is, noch waar het 't object der apologie raakt. 't Laatste te verzuimen mag vooral eene groote onhandigheid heeten. En dit is hier gedaan. Als evangeliesch, en wel als apostoliesch-evangeliesch, staat hier geschreven de vermaning om God te danken, dat Zijn evangelie voor de wijzen dezer wereld verborgen is. Dat is onhandig, want wat ook verborgen zij, zooveel is openbaar, dat Paulus zulke dingen niet deed, maar om eene andere reden zijne knieën voor den God en Vader van onzen Heer Jezus Christus heeft gebogen; dat hij het tegendeel van verheuging gevoelde over de verwerping van 't evangelie in zijne dagen, en dat hij van eene groote droefheid en eene aanhoudende smart voor zijn hart sprak. Waarom wordt desniettegenstaande aan het kringetje van ‘ons’ als eene noodwendigheid voorgelegd, vreugde te gevoelen bij zooveel leed? Zou 't ‘ons’ niet beter staan ook in dat opzigt ons te houden aan het ‘Evangelie der apostelen’? Maar het voorbeeld van Jezus wettigt toch die vreugde: ook hij verheugde zich te dier ure! De Hoogleeraar beroept zich daar uitdrukkelijk op. Nieuwe onbillijkheid tegenover zich zelven, of liever tegenover 't voorwerp zijner apologie. Straks was het eene liefdeloosheid, die daaraan kleeft; nu wordt het eene

schriftverklaring met fouten[1], of eene fout in de logika: één geval stelt geen wet, het concrete mag niet in de plaats van het abstracte treden. Waarom, vragen wij op nieuw, is de spreker onbillijk tegenover dàt christendom, waarvoor hij in de bres springt? Men vergunne ons ook nu 't antwoord té verdagen.

Schroomt men niet de zaak die men voorstaat te prostitueeren, 't laat zich aanzien dat men ook voor onbillijkheden tegenover tegenpartij zich niet zal wachten. Ik kan den lezer dezer bladzijden verzekeren, dat niets van dien aard gespaard is; dat daarentegen, al wat onbillijk, al wat krenkend, al wat onliefelijk is over haar wordt uitgestort. Boven schreef ik reeds over de onzuiverheid van bepaling; immers onder de twijfelaars komen in broederlijke vereeniging voor: Judas, Pharizeën, Restauratoren der klassieke letteren, Deïsten, Schiller en de enfants perdus der nieuwere en allernieuwste romantiesche school. Ik bouw daarop mijne eerste, hier behoorende opmerking, dat de schrijver de waarde van den twijfel heeft miskend, om er de aanklacht bij te voegen, dat hij zich vergrepen heeft aan de nagedachtenis van honderden en duizenden der meest edelen van ons geslacht. En van 't laatste aanvangende betuig ik mijne smart over het afsterven van een der door den prediker aan de kaak gestelde ‘wijzen en geletterden der wereld’. Hij zou de moeite van tegenschrijven mij bespaard en gewis met een zijner geduchte *Xeniën* op deze insinuatie geantwoord hebben, tenzij hij had voorgetrokken bij zulk eene miskenning 't zwijgen te bewaren. Maar ‘Schiller ist heimgegangen,’ en wij levenden moeten 't voor de dooden opnemen. Wil dat zeggen, dat ik tegenover de namen van wijzen der wereld, door den spreker genoemd, namen moet stellen van geleerden en letterkundigen die het evangelie *niet* verworpen hebben? Of dat ik de voorbeelden door den spreker bijgebracht te ontzenuwen en daartoe aanmerkingen te maken heb, b.v. op de karakteristiek van Celsus, of op den doctorsgraad van wijsheid en geleerdheid *honoris causa* aan Mohammed verleend, of 't voor den dichter van die Götter Griechenlands opnemen moet? 't Zou weinig baten al kon ik ook sommige namen doen schrappen op de lijst der wijzen en andere uit de rij der ‘verwerpers van het evangelie’ uitge-

1 Als die de eigenaardigheid eener wonderspreuk (eens *exumorons*) voorbijziet.

monsterd zien. 't Zou weinig afdoen, al noemde ik het heirleger diergenen wier letterroem in niets den glans van hun reinen en godvruchtigen kinderzin heeft verdoofd. Met namen kan men treffelijk strijden, uit namen een systeem bereiden. Uit het knekelhuis der menschheid kunnen honderd en duizend booze en goede geesten worden opgeroepen: al te gader wijzen en verstandigen die het evangelie verworpen of aangekleefd hebben. Maar zoo men ons niet meer van hen weet te berichten dan die hoedanigheid uit hun aardsche leven, zoo ze niet menschen voor ons worden van vleesch en bloed en met eene ziel, dan mogen ze veilig blijven waar ze zijn. Zullen namen iets bewijzen dan moeten zij de persoonlijke en eigenaardige handeling en denkwijze in hare motieven leeren kennen. Met andere woorden, ik moet weten indien ik een oordeel wil vestigen over personen uit vroeger en later tijd, een oordeel van verwerping of van goedkeuring, waarom zij in hunnen tijd en onder hunne omstandigheden zóó handelden en dachten als zij ons voorgesteld worden gedacht en gehandeld te hebben. Als men 't nu voor een feit aanneemt, dat, in massa genomen, de wijzen en verstandigen der wereld 't evangelie verworpen hebben, dan, wil men althans gevolgen uit dit feit afleiden, eene gevolgtrekking maken ten praejudice van die ‘wijzen’..... dan dient de vraag eerst beantwoord te worden: waarom wordt bij hen zulk eene algemeene verwerping gevonden? Ligt in het eigenaardige van wijsgeerige, historiesche of litterariesche ontwikkeling iets anti-evangeliesch? Is de boom der kennis niet slechts in het paradijsverhaal, maar ook in de realiteit der achttien christelijke eeuwen de verbodene? Neen, zegt de spreker, de wortel van het kwaad ligt niet in de wijsheid en het verstand op zich zelf, maar in den verkeerden tijdgeest, ‘in de wenschen, lusten, inzigten en daarnaar zich wijzigende stelsels der groote menigte.’ Die verklaring klinkt meer afdoende dan zij in de waarheid is. Wie kan aannemen dat al de wijzen en geletterden der wereld zich door den verkeerden tijdgeest hebben laten medeslepen en hun stelsel van verwerping gebouwd hebben op hunne lusten! Met andere woorden, zou het werkelijk in vollen ernst gezegd kunnen worden, dat al die wijzen door hun bedorven en onrein hart zich aan het evangelie gestooten hebben. Ik laat daar de liefdeloosheid van zulk eene beweering, doch is het organisme des menschelijken geestes zoo eenvoudig, dat de meest verschillende verschijnse-

len allen uit ééne oorzaak verklaard kunnen worden? Celsus ontkent de werkelijkheid der wonderen, Schleiermacher stemt het hem toe. Heine stoot zich aan den rigieden en ascetieschen geest des christendoms, dat de rechten van het vleesch met voeten treedt. Baur meent ontdekt te hebben dat de schrijver van het boek der Handelingen de apostelen zoo wat aan elkander heeft opgeofferd, Petrus aan Paulus, Paulus aan Petrus. Judas de man van Karioth verraadt zijnen Meester, en David Friedrich Strauss betoogt dat de evangelieverhalen mythen zijn. Rénan houdt het monotheisme voor eene vrucht des menschelijken geestes en Julius Scherr vindt uit, dat in de godsdienst der liefde een offerdood wordt geleerd niet veel beter dan de bloeddorstige Molochdienst. Gervinus noemt de christentaal een flaauw geteem. Busken Huet acht het niet geraden te gelooven dat er veertien talen door elkander zijn gesproken op den pinksterdag a.d. 33. Hier is een philosoof die liefst niet van schepping maar van stofwisseling spreekt; ginds niet een philosoof maar een theoloog die het met zijne wereldbeschouwing in strijd acht om met den bijbel als werkelijk gebeurde zaak aan te nemen dat tot Elia de raven door God zijn gezonden. Er zijn geletterden, die Plato of Shakespere hooger stellen en liever lezen dan de brieven van Paulus: daar zijn lieden die vragen ‘hoe komen wij 't best van den bijbel af.’ Er worden schilders gevonden, die liever een lied van Goethe dan de Apokalypse illustreeren; en ook zijn er dezulken die hun penseel leenen aan de tafereelen van Paul de Kock. Ik ga niet verder met de meest tegenstrijdige en uiteenloopende bezwaren en aanmerkingen op te zamelen, die men heeft gemaakt tegen ‘het evangelie der apostelen.’ Wijsgeerige opvatting van de betrekking tusschen het eindige en het absolute; ontdekte fouten in de chronologie; aanmerkingen tegen de authentie der bijbelboeken; het op deze schriften toepassen van de gelijke maat en van hetzelfde gewicht, dat men overal bij alle boeken en verhalen gebruikt; kunnen niet te gelijk met de openbaringen van oppervlakkig en ligtzinnig waarnemen, noch met de uitingen van hoogmoedig onverstand en losgelaten sensualiteit door eene gezonde psychologie tot vruchten eener zelfde plant, gevolgen eener zelfde oorzaak worden gemaakt.

Indien het waar is dat de geletterden en wijzen het evangelie verworpen hebben, dan kan het niet door allen om dezelfde reden of uit hetzelfde beginsel zijn geschied. Laat staan, dat

het bij allen voortkwam uit een bedorven gemoed. Welke zijn die redenen, hoe heeten dan die beginselen? Is het ook dat het ‘evangelie der apostelen’ hun daartoe reden gaf? Kan het ook zijn dat sommigen, die apostelen of priesters of predikanten heeten, zoodanig eene voorstelling gaven van het christendom, dat vele der geïncrimineerde personen te goeder trouw zich tegen het evangelie waanden te moeten verzetten als zij zulks in der daad slechts tegen de evangeliedienaars hadden moeten doen? Is het ondenkbaar dat men *aus Religion* zich *zu keiner der Religionen bekannt?* Is er nooit, in plaats van den kinderlijken, een kinderachtige zin geëischt? Is er nooit inbreuk gemaakt op het recht der wetenschap, inbreuk op de resultaten der natuurwetenschap?

Kortom, moet die voortdurende verwerping en tegenstand niet 't vermoeden wekken, dat onze traditioneele voorstellingen over christendom en bijbel wel eens herziening behoeven? Is er in dien twijfel der wereld niet eene welgegronde overtuiging uitgesproken, dat de menschelijke kennis nog arm aan inhoud, onbepaald van grenzen en op onzekere grondslagen rustende is? Moet zulks niet aanzetten om de zoolang afgeschreven en voorgezegde en weêr nageschreven oplossing van de som onzer overtuigingen en inzichten wederom op te zetten en na te rekenen? Zal het ons niet betamen den twijfelaar met zachtheid te bejegenen, met erkentelijkheid te woord te staan, zij het ook dat hij ons schokt in onze overtuigingen? Hij twijfelt omdat hij geen zekerheid heeft, hij openbaart zijn twijfel omdat zijne ziel vrede wil. Hij staat niet alleen; ‘de wijzen en de geletterden der wereld’ zijn op zijne hand, versterken zijne twijfelingen, vermeerderen zijne bezwaren - laat ons wegen, wat op hun hart zoo zwaar drukt! Wij hebben dien last misschien al te ligtvaardig afgeworpen, de twijfel kan zijn recht hebben.

Zijn recht? Niets is dezen spreker meer vreemd dan dat aan te nemen. 't Is hem niet genoeg op de ‘wijzen en geletterden’ een allerongunstigst licht te werpen: afgezien van elke bedenking der wijzen is de twijfel op zich zelf eene luim, eene gril, de grootste dwaasheid. Eene ‘zucht om over alles twijfelingen op te werpen.’ Zonder redelijkheid buitendien, althans zonder reden, want alles: ‘God in zijn wezen, werk en bedoeling, de mensch, de weg der zaligheid, alles ligt in het evangelie open; in Jezus' geschiedenis zijn al die vraagstukken op-

gelost.’ De twijfelzucht is oppervlakkig, zij onderzoekt niet of niet ernstig en spot vóór zij onderzoekt. Wat meer? Aanmatigend: wij zien het dikwijls dat een klein mensch zich voor groot, een slechte zich voor braaf houdt. Niet-ernstig, spottend, opgeblazen, vol eigenwaan; is het genoeg? Op deze twee na: onverstandig en onbarmhartig. Wederom stellen wij de vraag: waarom is de spreker zoo onbillijk ten aanzien van zijne tegenpartij, waarom vergrijpt hij zich aan de (relatieve of absolute) waarde van den twijfel, waarom lastert hij de nagedachtenis van honderden en duizenden der meest edelen van ons geslacht?

Wat moet dan nu het antwoord zijn op deze en de voorafgaande vragen? I n d i e n wat in het voorberigt wordt gezegd en door ons als in den geest des redenaars zijnde was gesteld aan de waarheid beantwoordt; i n d i e n dan werkelijk deze brochure in 't algemeen is eene apologie van het christendom en niet eene afgeperste verdediging, waarin tegen eene zeer bepaalde richting, tegen een standpunt van theologie 't welk aan dat des Hoogleeraars scherp overstaat, wordt gestreden, dan moet ik, hoe ongaarne ook, voor het verlangde antwoord, eene zeer stoute beschuldiging, die van onwetenschappelijkheid, uitspreken. Ik zou daarmede verklaren wat anders onverklaard bleef, hoe deze apologie zoo in niets aan de twee eischen voldoet, waaraan elke apologie moet beantwoorden. Hoezeer ook in dat zelfde voorbericht over de vooronderstelling wordt gesproken, ‘dat iemand meenen mogt, dat in deze bladen te veel wetenschap op den kansel is gebragt,’ ik zou, indien genoemde veronderstelling waarheid was, gedrongen zijn te zeggen: in deze akademiepreêken is veel te weinig wetenschap. Zaken of personen te noemen is niet wetenschap te hebben. Alleen die man is wetenschappelijk, die het betrekkelijk recht aller richtingen zoekt te waardeeren. Wetenschappelijk te zijn, is de motieven der verschillende oordeelvellingen te ontleden. Van den invloed der wijsgeerige stelsels niet slechts gewag te maken, maar veel van deze te laten afhangen, zoowel bij onze tegenpartij als bij ons zelven. De wetenschap vordert, dat men in eene kwestie als die des christendoms, scherp onderscheidt het zedelijke, het religieuse en het historiesche element. De wetenschap eischt, dat men voor beide eerste bestanddeelen uitga van eene goede psychologie. Voorts, dat men zich bediene van gelijke maten en gewichten overal en bij alle verschijnselen. Nog dat men niet meer wete, dan men werkelijk onder de knie heeft.

Ik zou met die beschuldiging verklaren, waarom hier b.v. de openbaring wordt voorgesteld als: ‘berigt geven van iets, wat in het naaste huis voorvalt’; waarom hier als twee tegenstrijdige reeksen van waarheid *goddelijk* en *menschelijk* tegen elkander worden overgesteld; waarom hier zoo geheel tegen de historie in van Euheměrus wordt gesproken; in een woord, met haar verklaren wat ik boven heb gekarakteriseerd als niet ernstig of onbillijk of onjuist.

Ik zou zulks doen op 't gevaar af van wederom tegen ‘de onbescheidenheid dergenen, die altijd van “de wetenschap” spreken’, waarschuwingen uit te lokken; op gevaar af, dat men in deze beschuldiging van ‘onwetenschappelijkheid’ 't meest afdoend en luidsprekend bewijs mijner ‘ongeloovigheid’ wist te lezen en vermocht te leveren.

En toch is op de gedane vragen dit niet mijn antwoord; omdat het ‘indien’, waarvan ik daarbij uitging, geen waarheid is en slechts eene fictieve veronderstelling blijft. Deze verdediging van het christendom is iets anders dan eene algemeene apologie; zij is een aanval, en eene verweering van eigen standpunt tegen eene zeer bepaalde richting op theologiesch en godsdienstig gebied, tegen de moderne theologie, in één woord. Hine illae irae. Ik ga dit eerst opzettelijk bewijzen, al mocht 't ook voor velen mijner lezers onnoodig schijnen. Op dit betoog heeft de schrijver recht. Immers hij ontkent uitdrukkelijk, dat ‘hij hier oordeelt wat men moderne theologie heet.’ Hij prijst, naar zijn zeggen, het evangelie aan tegenover de wereldwijsheid en laat geheel in het midden in hoeverre die in ons vaderland tot nog toe zoo onbepaalde en nevelachtige theologie hiertoe al of niet behoort. ‘Daarom, zou hij kunnen zeggen, was mijn veld van beschouwing zoo ruim, van Judas tot op Cherbury en Schiller. ‘Ik,’ zou de schrijver tegen mijne qualificatie van zijn aanval antwoorden, ‘ik bestreed het onchristendom, noemde geen namen der nu levenden, nam mijne trekken van de bekende beelden der historische personen; meent iemand, dat hij zijn beeld heeft gezien, welnu, dat gaat mij niet aan, dit bewijst alleen voor de gelijkenis van dien *iemand* met vroegere onchristenen: hij herkent zich zelf dan, dat is zijne zaak, zijne ellende!’

Ik moet dus betoog leveren. Welnu! is waarlijk de schrijver met zooveel eenvoud te werk gegaan, toen hij zijnen boog spande? Laat hij 't werkelijk *in het midden*, hoe en wat hij

oordeelt over de nieuwere richting? Het tegendeel van dien is het geval. Al de leuzen, de staande uitdrukkingen, die in een bepaalden strijd gehoord worden, zijn hier te vinden. Zijdelingsche aanduidingen, zinspelingen op den stand of de bedoeling van de partijen in onze dagen, komen overal voor[1].

Indien de schrijver van deze preêken onbekend en de tijd der vervaardiging van dit werk vergeten ware, dan zou men uit den inhoud dezer drie stukken tot maker en tijd kunnen besluiten. Men zou daarin 't bewijs vinden, dat ze moeten opgesteld zijn in 't midden der negentiende eeuw, in Nederland; in een tijd, toen een geestig geschreven pamflet eene zekere theologische richting met den eernaam van m o d e r n had vereerd; in den geest van een zeer algemeen verspreid tijdschrift: W a a r h e i d i n L i e f d e. Nog bepaalder, na de uitgave van ‘Brieven over den Bijbel,’ door Ds. Busken Huet, en wel na de aantijgingen en navolging van dit boek, door Dr. C.P. Hofstede de Groot. Men behoeft geen Tubinger te zijn, om met zulke stevige gronden plaats en tijd van dit geschrift te bepalen en het den naam te geven dien het alleen dragen kan: Tendenzschrift. Waar de strekking zich zoo verraadt, daar is de gevolgtrekking geoorloofd, dat zij eene bedoelde zal zijn geweest, en de schrijver heeft niet goed gedaan met niet openlijk voor haar uit te komen.

Tegen zijne verklaring in, herhaal ik dus, en ik meen 't bewijs geleverd te hebben, dat deze preêken zijn een aanval tegen de moderne theologie.

Maar ook nog iets meer, eene verweering van eigen standpunt. Het evangelie der apostelen ul. *zoo als het zich naar de eigenaardigheid der groninger godgeleerden*[2] *eigenaardig voordoet* is de rechter, die hier over de nieuwere richting oordeel velt. Alles wat deze theologie kenmerkt en al de jaren van hare werkzaamheid haar heeft bijgelegen is hier, althans in kiem, terug te vinden. Miskenning van 't gewicht van 't dogme als zoodanig, en laagschatting van den onloochenbaren dorst der menschheid naar wijsheid en kennis. Ruw uitgesproken indeterminisme. Eene christologie, die van Jezus spreekt, als van een hemelling, een berigtgever uit hoogere kringen tot

1 Zie de Aanteekening n°. 1.

2 En dan nog wel van sommige hunner, voeg ik er om der billijkheidswille bij.

ons nedergedaald. Eene dogmatiek die in Zijne geschiedenis de oplossing aller vragen, ook der diepzinnigste wijsbegeerte, ziet. Eene inleidingswetenschap die in het boek der Handelingen een verslag leest van Christus' hemelbestuur op aarde![1].

Laat ons nu eindelijk de vragen beantwoorden! Elke onware en onbepaalde voorstelling, dat gelijkstellen van *euangelie* en *berigt van gebeurde dingen*, de ironie over den invloed der evangelieprediking; het prostitueeren van zich zelf door 't liefdeloos gebod aan ‘ons’ om zich in 's naasten leed te verheugen, de vermenging en gelijkstelling van wetenschap met hoogmoed, van litterarische faam met immoraliteit; het beschimpen van den twijfel en de beleediging den wijzen aller eeuwen aangedaan, dat alles te zamen en ieder feit op zich zelf is veroorzaakt door en vindt zijne verklaring in den wrevel van eene theologische richting, in den angst der groningsche voor de moderne theologie. Indien hier harde en onbillijke dingen voorkomen, dan geschiedt dit alleen, omdat de beoordeelde richting afwijkt van en bestrijdt de beschouwing en de lievelingsdenkbeelden over het christendom dergenen, die haar veroordeelen. Van tweeën één: partijzucht of onwetenschappelijkheid. Dit laatste mag en wil ik niet stellen; het eerste blijft dus het eenige middel ter oplossing onzer vragen. Partijzucht maakt blind voor de goede zijden der tegenovergestelde richting, maar scherpziende voor hare gebreken. Door haar verhit, trekt men het zwaard en deelt slagen uit, verwondende met den geharnasten man ook de onschuldige vrouw en den zuigeling aan hare borst. Maar men spaart zich zelf ook niet, overdrijft zijne goede en zijne slechte eigenschappen, terwijl men zich zelf in den waan brengt, dat bloedvergieten en doodslaan een aangenaam werk, haatdragendheid en beschimping passende eigenschappen zijn. En dat te meer, als de belangen, welke men verdedigt, meer zamenhangen met de eischen en de behoeften onzer natuur. Partijdigheid op theologiesch gebied heeft de eer van algemeen te kwader naam en faam te staan; niet altijd omdat er personeele belangen bij in 't spel komen; integendeel, de ervaring leert, dat theologiesche twisten dikwijls daarvan zeer zuiver zijn, maar omdat de kwesties, waarover geschil rijst, de moeijelijkste vraagstukken van menschelijk onderzoek uitmaken en voorts in naauw verband

[1] Zie de Aanteekening n°. 2.

staan met overtuigingen des harten. Die volkomen onbevangenheid welke bij voorbeeld den roem uitmaakt van natuuronderzoekers en den lezer hunner schriften eene ware verkwikking schenkt; die onbevangenheid is iets zeldzaams bij vraagstukken, die zamenhangen met leven en zaligheid en God, of - geacht worden dat te doen. Mannen, die schrijven kunnen: ‘als ik partij heb gekozen, mag ik niet vergeten, dat iedere bepaalde rigting (op het gebied der theologie) een *compromis* is met de waarheid, dat de waarheid in den grond der zaak altijd onuitsprekelijk is, en ik, om in het geheel in geen dwaling te vervallen, eigenlijk nooit een mond zou moeten opendoen; ik *mag* niet vergeten, dat mijne rigting slechts een klein deel heeft der volle waarheid, slechts een klein stuksken der zaak, dat wij hier allen ten deele blijven kennen; dat ik niet een bepaalde rigting gekozen heb, omdat zij *de* waarheid is, maar alleen omdat zij in mijn oog meer waarheid behelst dan de tegenovergestelde, en dat, gelijk er niets absoluut waar is, er zoo ook niets absoluut valsch mag heeten’ (Dr. Pierson); zulke mannen moeten in deze hunne *waardeering*, helaas! nog altijd ondervinden van niet gewaardeerd te worden.

't Is boven allen twijfel verheven, dat de Hoogleeraar De Groot in deze zienswijze niet deelt. Niettegenstaande zijnen strijd tegen de dogmatiesche leerbegrippen is hij te veel Nederlander om niet zijn ‘systeem’ te hebben. Dat systeem is absoluut waar, en staat tegenover de denkbeelden der reactionnaire partij en ook der liberalen van heden. Zijne beschouwing van de partijen in onze vaderlandsche kerk zou men kunnen noemen die van ‘het dilemma’ van ‘het van tweeën één’. *Het* Christendom, van alle eeuwen, van de Apostelen en Hervormers; voorts *de* oplossing aller vraagstukken, *de* verklaring der diepzinnigste wijsbegeerte, òf - de nevelachtige theologie, die wantrouwen tegen bijbel en christendom uitspreekt. Waarheid, neen, *de* waarheid, òf *de* leugen. Vrienden van Christus, mede-geloovigen òf verharden, die door Christus worden weggedreven, met het woord: ‘wit gijlieden ook niet weggaan?’ De bestrijders van dusgenoemd ‘het evangelie’ worden telkens weder gelijk gesteld en in éénen adem genoemd met de meest ligtzinnige en onzedelijke wezens; de tegenstanders van Christus tijdens diens leven, met name de pharizeën, krijgen den ironieschen lof van zich boven het evangelie verheven te hebben, op gelijken grond als men zich nu daartegen verzet, op grond *der wetenschap*.

Daarmede wordt natuurlijk niet eene karakteristiek der pharizeën bedoeld, maar omgekeerd de gevolgtrekking gezocht, dat de voorstanders der nieuwere richting wezens zijn van gelijken geest als die onverlaten in Jeruzalem, die zich over het *onwetenschappelijk standpunt* der goê gemeente vrolijk maakten of ergerden met te zeggen: ‘omdat dit volk de wet niet *weet*, is het vervloekt.’ In hetzelfde oordeel der verwerping zijn dan nu betrokken deze vijanden van den Zoon des menschen en de moderne theologen. Van lieverlede stapelen zich de aanklachten opeen, de oordeelvelling vestigt zich, buiten het christendom is de ban. Daarom leest men dan ook in de voorrede, ‘nog zijn er vele predikers des evangelies en dienaars van Jezus Christus,’ de schrijver bedoelt: *vele predikers verdienen den naam van evangeliepredikers niet, en zijn geen dienaars meer van Jezus Christus*, zoo als ik met de mijnen.

Wat er geschreven is, blijft geschreven. De kerkelijke geschiedschrijver van de bewegingen onzer dagen zal alzoo moeten opteekenen, dat bij monde van den man, die 30 jaren lang mede aan het hoofd van de liberale richting in de Nederlandsche Hervormde kerk is geweest, voorstanders eener nieuwere richting van het jaar 1861 voor niet-predikers van het evangelie, voor geen dienaars van Jezus Christus zijn verklaard. En om den wille der perspectief voege hij er dan deze twee bijzonderheden bij. Negentien jaren vroeger, en dus in het jaar 1842, werd over het werk en de richting van dien zelfden man een gelijk oordeel geveld. Toen namelijk de zeven haagsche heeren over den arbeid der groningsche leeraren zich bij de Synode kwamen beklagen, beleden zij het als hunne gemoedelijke overtuiging, dat het onderwijs van Prof. De Groot gelijk stond met dat der rabbijnen in de synagoge. En andermaal werd negen jaren daarna in 1851 dat oordeel herhaald. De Hoogl. De Groot betrad toen den 's Gravenhaagschen predikstoel, en dadeijk verkondigde DE NEDERLANDER deze gebeurtenis den volke, en qualificeerde haar als ‘eene schandelijke miskenning van het recht der gemeente op hare evangelieverkondiging.’

't Is een zeer treurig verschijnsel, dat de verketterde op zijne beurt ketterjager wordt en dezelfde maat van bittere beschimping en liefdelooze oordeelvellingen over anderen uitstort, die hem eens zijn toegeworpen. Intusschen behoeft dat den ketter van heden niet zoo bevreesd te maken: ten zij dan dat hij voor zich zelf met heilzame vrees vervuld worde om, als de

goede dagen der zegepraal zullen zijn gekomen, niet in hetzelfde euvel van bekrompen veroordeeling te vervallen. Want de goede dagen zullen komen; deze bittere verwerping is hunne profecy. De schreeuwende verongelijking, den hoogleeraar De Groot en zijnen ambtgenooten in 1842 aangedaan, is de eerste openbaring geweest van den gunstigen invloed door de groningsche theologie sedert tot heil der vaderlandsche kerk uitgeoefend. Zij heeft trots alle tegenkantingen een edel werk verricht en vele harten voor Christus gewonnen. De bittere aantijging hier tegen de moderne theologie ingebracht, is mij evenzoo een waarborg van de deugdelijkheid harer zaak. Om zóó te worden aangevallen, moet er iets goeds zijn in deze jeugdige richting. Alleen het onbeduidende loopt de slagen mis en geniet de weinig benijdbare eer dat alle man er wèl van spreekt.

Toch moeten wij herhalen, dat *deze* veroordeeling van de moderne theologie een treurig verschijnsel is. Dat de historiesch-kritiesche richting onzer dagen niet algemeenen bijval geniet, maar ernstig bestreden, diep betreurd en met droefheid der ziele waargenomen wordt, is ons bekend. Ik vermeen met volle vrijmoedigheid te mogen zeggen, dat weinigen van hare voorstanders dieper de smart gevoelen, die in zulk een strijd van meeningen het hart der strijders folteren kan, dan ik. De overtuiging des verzekerden geloofs kan om meer dan ééne reden niet zonder weeën geboren worden. Ik beken gaarne, dat ik met zeker wantrouwen de jubelende kreten hoor van diegenen, die 't niet luide genoeg kunnen uitroepen, dat ze bezig zijn ‘den heelen boel om te halen.’ Mijn weêrzin wordt opgewekt, wanneer ik in de religieuse vraagstukken oude en eerwaardige oplossingen als buitensporige onzinnigheid zie voorstellen, en de nieuwe en allernieuwste verklaringen om hare eenvoudigheid en heldere doorzichtigheid hoor aanprijzen. Ernst en degelijkheid moeten als de eerste vereischten van den modernen theoloog worden aangemerkt. Men scheidt zich van de geloofsovertuigingen zijner vaderen, zijner kindschheid niet zonder pijn; maar diezelfde overtuigingen, ook als wij ze hebben afgelegd, te blijven liefhebben, omdat wij hare tijdelijke noodzakelijkheid en betrekkelijke waarde doorgronden, als de stoute en schoone, de diep gevoelde en diep gedachte vormen en beelden van eene naar waarheid en kennis dorstende menschheid te blijven eeren: om dat te kunnen, moet men zijn doorgedrongen in al de gangen der geschiedenis van ons geslacht. Wie het heeft

beproefd zal zich dus niet zeer verwonderen over het groot verzet, dat de nieuwere richting der theologie in ons vaderland moet lijden. In één enkel opzicht staat zij diametraal tegen de oudere richtingen ten onzent over, naardien zij het specifiek verschil tusschen gewijd en ongewijd, heilig en profaan op het gebied der historie en der psychologie heeft uitgewischt. Een ieder dus, die de godsdienst des menschelijken geslachts dan alleen meent waarachtig te zijn, als zij niet is de natuurlijke en noodzakelijke vrucht van den menschelijken geest, maar eene *gewijde* toegift, uit eene hemelsche hand ontvangen, met hemelspijs gevoed en door hemelsche krachten voor wegkwijning bewaard, moet zich dus scherp tegen haar overplaatsen en haar bestrijden. Had Prof. De Groot dat gedaan, elk modern theoloog zou zich door zijne bestrijding vereerd gevoeld hebben en van hem hebben willen leeren. Hij heeft verkozen over haar deze veroordeeling uit te spreken, waarin hij toont volstrekt geen oog of hart te hebben voor den vrijen, religieusen, krachtigen geest der nieuwe richting. Ik kan niet gaan antwoorden op alle beschuldigingen, die hij inbrengt, maar vraag: of het betaamt te spreken van hen, ‘die wantrouwen tegen Bijbel en Christendom opwekken.’ Waar en door wien geschiedt zulks? Het tegendeel is 't geval. De schoonste bladzijden over des bijbels inhoud en geest worden door de mannen der aan de kaak gestelde richting geschreven; door hunne pogingen wordt er uitgewerkt, dat de gemeente op nieuw den bijbel in handen neemt, zij die werkelijk van lieverlede zijn bestaan begon te ignoreeren om zich te verkwikken of ook niet te verkwikken met twee paginaas dagelijks uit een der honderden dagschriften, of met twee minuten uit stichtelijke uren en avondstonden. Wij spreken stouter. Wie zich heimelijk geërgerd of laatdunkend de schouders opgehaald had over die bonte verzameling van fabelen en sprookjes, begint te begrijpen, dat hij zijne ergernis had kunnen sparen en zich jaren lang van een waarachtig genot heeft beroofd. 't Ging hem, zoo als 't met het beschouwen eener schilderij kan geschieden: vlak daarvóór ziet men bonte verwen en dikke strepen; eerst als men het geheel kan overzien, leeft het doek en doet u beelden zien. Maar daartoe is het noodig, dat men zich van het doek verwijdert; alleen op een afstand spreekt in hare vormen de gedachte des kunstenaars. Dat heeft de moderne theologie begrepen; zij heeft den lezer des bijbels op eenigen afstand van dien geplaatst en hem in staat gesteld het geheel

te overzien en de gedachte des kunstenaars te begrijpen. Die kunstenaar heet hier: de religieuse geest des israëlietischen volks.

Even weinig ter zake dienstig is het verwijt, dat er wantrouwen ‘tegen het Christendom’ wordt opgewekt. Immers mij is niet bekend, dat eenige voorstanders der nieuwere richting weigerachtig zijn zich aan den eisch des christendoms te onderwerpen. Van niemand hunner is het symbool des christendoms noch in zijne prediking (voor zoo verre zij predikers zijn), noch in zijn schrijven smaadheid aangedaan. Ik geloof, dat elk hunner voor zich zelf en voor anderen zich onvoorwaardelijk voegt naar dat gebod van Christus: ‘wie mijn discipel wil zijn, name zijn kruis op zich en volge mij.’ Dat zal toch wel het christelijke, het christendom zijn? Of moet deze eigene levensopvatting van Jezus Christus *niet*, maar de traditie van - ja, van welke? - schrijvers uit de eerste of tweede eeuw, eene traditie over dingen en gebeurtenissen, waarvan sommigen zeggen dat zij niet gebeurd zijn, *wel het* christendom heeten?

Zulke beschuldigingen moesten zelfs niet meer genoemd kunnen worden, en wel allerminst van den kansel der luisterende schare worden verkondigd. Indien men bewezen had, dat de jongste onderzoekingen over den oorsprong der onderschiedene bijbelboeken zoo vele dwalingen waren; indien de geloofwaardigheid aller verhalen en berichten tegen de ingebrachte bedenkingen was gehandhaafd; indien de beweering van velen, dat er mythen en legenden op elk godsdienstig terrein, en derhalve ook op het gebied der ééne ware godsdienst voorkomen, was ontzenuwd, dan eerst zou de zaak van gedaante veranderen. Dan zou men misschien kunnen denken en zeggen: deze tegensprekers zijn een ras van ongezeggelijke en onverbeterlijke dwazen. Maar vooralsnog is zulk eene ongezeggelikheid niet gebleken. Ook zullen zij zich nog geenszins laten gezeggen, indien men hun twijfel alleen in wondervrees verklaart gegrond te zijn, die zoogeheeten miraculophobie, even als andere dergelijke kwalen, die op *phobie* uitgaan, voor monomanie verklarende. Zij weten bij volkomen zelfbewustheid, dat zij niet aan eene manie lijden, hoewel zij zich niet genegen voelen verhalen van wonderen voor berichten van feiten aan te nemen. In hunne eenvoudigheid waanden zij, dat zulks *reçu* was. Zij meenden te hebben opgemerkt, dat wonderverhalen op elk ander gebied der historie geacht worden de waarschijnlijkheid tegen zich te

hebben, en kunnen niet zonder duchtige bewijzen er toe komen om op één enkel gebied, dat der christelijke en vóórchristelijke godsdienst, die onwaarschijnlijkheden te dulden. En zelfs geven zij zich niet gewonnen, wanneer men hun te gemoet voert, dat die wonderen dáár geloofd moeten worden, omdat ze zoo uitmuntend passen in het geheel der geschiedenis van de israëlietische en christelijke godsdienst, wier karakter juist in het wonderbare is gelegen. Dat maakt hun twijfel des te meer gaande. Eene geschiedenis, waar het wonderdadige in past, schijnt daarmede pasklaar gemaakt te zijn; het onwaarschijnlijke is daar opgenomen om gapingen aan te vullen, onverklaarde of onverklaarbare verschijnselen te verklaren. Er is geene geschiedenis, die in allen deele helder is, geene ervaring, die volledig mag heeten; overal elders stuit men op gapingen, en hier zou alleen een gebied gevonden kunnen worden waar volledigheid heerschte en alles sloot?

't Is echter niet om eene gezochte maar om de werkelijke waarheid te doen. Men wil weten wat er is geschied; men wil weten, langs welken weg de menschheid heeft gewandeld - en waarheen zij zich beweegt.

Weten - ‘aan die kwaal zijn de moderne theologen ziek; zij willen alles weten, zij wanen 't al te weten; - in naam en ten behoeve der *wetenschap*, vermoorden zij op onbarmhartige wijze het kinderlijk geloof.’ Over deze beschuldiging nog een enkel woord. Ik acht haar door-en-door onbillijk, omdat zij de werkelijkheid in het aangezicht wederstaat. Prof. Doedes van Utrecht moge 't dier theologie als een gebrek aanwrijven, dat zij, die van alles oplossing wilde geven, niet in staat is de houding die zij aanneemt vol te houden; Prof. Hofstede de Groot moge beweeren, dat men door waanwijsheid der wetenschap den kinderzin des geloofs heeft verbeurd. De liberalen protesteerden tegen die aantijging reeds in het zeventigste leekedichtjen van De Génestet[1]; protesteerden daartegen bij monde van Dr. Pierson in twee heerlijke bladzijden van zijn ‘Misverstand’ (blz. 36 en 37). En nog altijd moet dit protest op nieuw worden beteekend. ‘Wij weten niet’ is

1 Dat leekedichtjen luidt: PROTEST DER LIBERALEN.

Dat *wij* hoogmoedig zijn en wanen 't al te weten,
Wordt telkens òns door u naar 't hoofd gesmeten.
O valsche onnoozelheid! - Wat immers is 't geval?
Gij weet wat niemand weet en wij - schier niemendal!

de leuze die wij voeren, en zoo wij iets op onze wetenschap ons laten voorstaan, dan is het - ijdelheid daargelaten - dan is 't omdat wij weten en weten willen, dat wij niet weten. De bewustheid daarvan doet ons zorg dragen om geen beslissing te wagen over de waarschijnlijkheid of mogelijkheid van zaken, waar we hoegenaamd geen verstand van hebben. Maar ook omgekeerd; - dat, wat wij weten, kunnen we ons door niemand laten ontnemen, vooral niet op gronden uit eene niet-eindige wereld der dingen ontleend, van welke wereld wij ééne zaak maar zeker weten: dat wij van haar niets weten. Men houde dus op tegen de wetenschap te waarschuwen; de vraag is aan welke zijde, die der moderne of der voorafgegane theologie, men zich in dit opzicht meer bezondigt, en of de eerste, als ze liever van vele vraagstukken zegt: *nog niet uitgemaakt*, niet minder hoogmoedig zich gedraagt dan de tweede, die ongeloofelijk naief verzekert, dat alle vraagstukken, ook der diepzinnigste wijsbegeerte, God en Zijn wezen, *zijn opgelost!*

Ik heb hiermede mijne beschouwing over deze brochure geëindigd. Ten slotte nog een wensch.

'Wij handhaven de erfenis onzer vaderen' d.i. de vrijheid der waarheid, zoo moet de leus onzer Nederlandsche Hervormde kerk zijn. Alleen daardoor zal zij kunnen blijven bestaan eene geëerbiedigde en eerbiedwaardige macht, die alle krachten der negentiende-eeuwsche menschheid weet te gebruiken en te heiligen. Haar leven is gemoeid met de houding die ze aanneemt tegenover de ontwikkeling onzer eeuw. Van haar wordt gewacht, dat zij religieus zij; wee haar indien zij alleen bevonden mocht worden theologisch of klerikaal te wezen! Van haar wordt gevraagd, dat zij waarheid voor het gemoed geve; wee haar, indien zij zich zal hebben vastgeklonken aan historiën of natuurkunde of chronologie, van vroeger eeuwen! Naar haar zal men opzien om liefde te leeren kennen; wee haar indien zij zich onverdraagzaam zal betoonen! Gij sprekers en predikers door haar gewijd! stelt geloof tegenover wetenschap, dwingt om blind te zijn voor de uitkomsten der meest geduldige onderzoekingen, eischt, dat men uw van vroeger tijd geleend leerstuk op poene der zaligheid aanneme, verwart vroomheid en historie, of wat gij daarvoor houdt, belegt uwe vereenigingen, en klaagt in uwe kerkelijke couranten een deel uwer medebroeders aan, beklimt den kansel en spreekt van 'zielverdervende' leer: de gemeente zal zich afwenden van u

en daarmede van de kerk, die nog wel bewaarster van het lijk, maar niet langer het levende lighcaam van Christus zal wezen!

Laat ons elkander verstaan en zoeken te waardeeren. Wij van welke richting ook zijn eenzijdig, daarvoor zijn wij menschen. Door vele eenzijdigheden zal eindelijk de alzijdigheid komen. Ik heb in het geschrevene eene poging gewaagd om de billijkheid te bewaren, onbillijkheden aantoonende. Ik heb zulks gedaan, waartoe het ontveinsd? eenigermate uit zelfverdediging. Waar de gemoederen der gemeente tegen de ‘hedendaagsche wijsheidszucht’ worden gewapend: daar kan ik op den predikstoel volstaan, met zooveel mogelijk heldere en krachtige verkondiging van het woord des levens; ik wil daar[1] geen zelfverdediging noch guerilla voeren, maar zie voor dat doel naar eene andere plaats uit. Ik voed het vertrouwen, dat ik pleitende voor eene zaak die mij dierbaar is, voor niemand, allerminst voor den Hoogleeraar De Groot krenkend ben geweest. Maar de waarheid boven al, ten koste ook van tijdelijken vrede!

Met zulk eene tijdelijke verbreking van den vrede wordt er ook nog niet veel gewaagd, en de kerk zelve zal de mogelijke nadeelen van de rustverstoring ook wel te boven komen, mits er eerlijk gestreden worde zonder verdachtmaking, mits men elkander ruiterlijk in de oogen zie en niet achter den rug belastere. Maar nog veel beter ware 't, dat mannen van verschillende richtingen elkander verstonden, en weêrkeerig zich beschouwden niet als tegenstanders maar als medezoekers op het veld der waarheid.

Daartoe wordt echter eene sterke overtuiging van de macht der waarheid vereischt, een heldere - niet een sombere blik op de omstandigheden en de bezwaren van onzen tijd. Wie bij voorkeur de nevelen der tijden ziet, moge den moed hebben om zich als martelaar voor zijne zaak op te offeren, de blijmoedigheid des rustigen godzaligen vertrouwens van den grijsaard, die zeggen kon: ‘nu Heer laat ge uw dienstknecht henengaan in vrede, want mijne oogen hebben uwe zaligheid gezien’, die blijmoedigheid is in hem eene psychologiesche onmogelijkheid. Zij is ook eene groote zeldzaamheid. Des te eerder besluit ik mijne opmerkingen met een koninklijk woord van een oude van dagen.

1 Gelijk op voortreffelijke wijze den predikanten werd ontraden op de groningsche predikantenvereeniging van 14 Mei, ll.

Een woord dat op den 27sten Junij van dit jaar, in het kerkgebouw der vereenigde doopsgezinde gemeente te Amsterdam, is uitgesproken. Eere zij der societeit die zulke mannetaal gewis met daverende toejuiching heeft aangehoord; eere den grijsaard zoo vol des heiligen geestes en des bergenverzettenden geloofs. ‘Ja, Broeders,’ alzoo spreekt de Hoogleeraar S. Muller, ‘toonen wij door zelfstandigheid aan vrijheid gepaard, dat wij vermogen te staan en ons op te bouwen op het fundament dat er ligt, Jezus Christus in zijne volheid. De tijden, die wij beleven, dringen er even sterk toe als die een vroeger geslacht heeft gezien, want ook nu staan ernstige teekenen op onzen weg. De theologie onzer dagen, die hare waardigheid van koningin der wetenschappen niet verloochent, vervolgt met onverbiddelijke vastheid haren loop door de wereld, nederwerpende wat in zichzelf geene kracht heeft om te blijven staan en roemende een werk te stichten, dat de eeuwen verduren zal. Geen plek op haar gebied, waarover zij den ontbindenden adem der kritiek niet laat gaan. Wat de arbeid der grootste geesten als een bewonderenswaardig geheel heeft opgebouwd, het wordt verbrokkeld en vergruisd. Wat door de oudheid scheen geheiligd en door achttien eeuwen heen millioenen heeft verkwikt, het wordt van de fondamenten losgemaakt waarop het zoolang heeft gerust, en op andere grondslagen gevestigd, die het heil des menschdoms beter beloven te verzekeren; en het jonger geslacht heft nu reeds moedig - zoo niet overmoedig - den zegekreet aan: *het oude is voorbijgegaan, ziet het is al nieuw geworden*. Eere wie den regten moed heeft om de wetenschap in hare stoute vaart te volgen! Gelukkig wie er lessen van wijsheid uit vergadert! Zalig, wie uit den heeten strijd als zegeteeken het geloof wegdraagt, dat in leven en in sterven zijn eenigen troost uitmaakt!’

Wij vereenigen ons ten volle met dat woord, niet alleen in den kleinen kring der doopsgezinde societeit maar ook in onze nederlandsche hervormde kerk een woord op zijn pas. Zoo zij het: zelfstandigheid en vrijheid - wetenschap en geloof!

October, 1861.

Ds. E.J.P. JORISSEN.

Aanteekeningen.

I. Eene zamenlezing van eenige uitdrukkingen bewijst zulks meer dan genoeg.

‘Hebben anderen vrijmoedigheid om wantrouwen tegen bijbel en evangelie aan te prijzen; - de wetenschap valt den bijbel aan; - Cherbury gevoelde behoefte aan een wonder om de wonderen des evangelies te durven bestrijden; - zelfs toen het Christendom tegen het laatst der vorige eeuw in Frankrijk was afgeschaft, kon eene wezenlijk reine godsdienst op de zedeleer van het evangelie gebouwd geen stand houden (zie C.P. Hofstede de Groot, *Brieven*, blz. 390); - onder geleerden en ongeletterden vindt gij thans die zich stellen boven Mozes en Jesaia, boven de verhalen des bijbels, allerlei bezwaar en twijfel daarover voortbrengen, die zelfs de waarheid ontkennen van Jezus' daden en lotgevallen; - wij zien dat de hoogere of wijsgeerige kritiek, gelijk zij heet, van onze dagen reeds zeer oud is; - aan de evangeliën is verweten, dat zij geen levensbeschrijving van Jezus bezitten, maar alleen velerlei kleine voorvallen, tot een kunstig geheel zamengesteld; - Celsus spot met de wonderhare geboorte des Heeren, zijne opstanding; - het euangelie is hun eigenlijk geene geschiedenis, 't is inkleeding van gedachten, de wonderen zijn zinnebeelden, enz. enz.’

II. Ook daartoe verzamel ik eenige gezegden die zoo ter loops voorkomen.

‘Lukas heeft geene geschiedenis der apostelen willen geven, maar de voort. zetting van 't geen Jezus naar zijn evangelie is begonnen te doen en te leeren; - de apostelen schikken, voegen, plooijen nooit; - het evangelie moest klein zijn, indien het geen zwarigheden bood [waarbij men voegen kan als bewijs dezer stelling, dit argumentum ex analogia] - Jozefs broeders begrepen niet waarom hij hen zoo hard bejegend had. Egypte vermoedde niet, waarom hij al den grondeigendom des volks aan den Koning bragt, wij zien pas in hoe wijs.. Jozef.. deed [verradende dit argument een sterken familietrek met andere huisbakken oplossingen van zwarigheden] - men ging [toen men over het dogme streed] alles uitpluizen, ook het onbegrijpelijke in begrippen brengen, hart en leven was met die spitsvindigheden vervuld... men ijverde voor denkbeelden, begrippen, gewaande wijsheid; - sommige dingen worden alleen door menschen verrigt en door God alleen toegelaten.’

Daarbij voege men nog het menigvuldig voorkomen dezer eigennamen, Sokrates, Plato, Zoroaster, Bouddha.

Motley's geschiedenis der Vereenigde Nederlanden.

History of the United Netherlands: from the death of William the Silent to the Synod of Dort. By John Lothrop Motley. Vol. I and II. The Hague, Martinus Nijhoff, 1860.
II.

Sedert eeuwen maakten Holland en Westfriesland één geheel uit, onder éénen stadhouder geplaatst, door ééne Statenvergadering vertegenwoordigd. Maar de steden van het Noorderkwartier waren nog niet vergeten, dat zij eens een zelfstandig bestaan hadden gehad. Gedurende den krijg tegen Spanje, die alle banden van vereeniging, sedert eeuwen door de landsheeren gelegd, weêr los rukte, hadden zij een stap teruggezet op den weg van vereeniging met Holland. Zij hadden wel geen afzonderlijke Statenvergadering gevormd, maar zij bragten toch nu en dan bij gewigtige aangelegenheden te zamen haar stem uit, en zij bezaten een bijzonder collegie van gecommitteerde raden. Tij dens de onderhandeling over de opdragt der souvereiniteit aan Frankrijk hadden zij verzocht en verkregen, dat, in plaats van Holland alleen, Holland en Westfriesland te zamen onder de provinciën, die in de opdragt bewilligden, genoemd zouden worden. Uit zulke teekenen kon men zien, dat er nog een trek naar afzonderlijk volksbestaan onder de oude Westfriezen heer schte. In het algemeen belang moest men dien lust niet voeden. Nederland was reeds verbrokkeld genoeg. Vereeniging, geen verdere verdeeling was wenschelijk. Maar ‘verdeel zoo gij wilt heerschen’, is de leus van alle geweldenaars. Om

over Holland te kunnen heerschen, begunstigde de landvoogd den noodlottigen geest van afzondering. - Over het zeewezen van Holland en Zeeland was de stadhouder dier provinciën als admiraal generaal gesteld. Maar de landvoogd vond goed, ten einde de magt van den stadhouder te verminderen, drie afzonderlijke collegiën van admiraliteit, één voor Holland, één voor Zeeland en één voor Westfriesland op te rigten. Van voorbijgaand nadeel was het, dat hij in die collegiën vreemdelingen koos, die van het zeewezen geen kennis droegen. Maar de noodlottige gevolgen van de splitsing der zeemagt onder verschillende admiraliteiten, een maatregel waarop men later te vergeefs getracht heeft terug te komen, hebben voortgeduurd tot op den val der republiek. Onberekenbaar is het nadeel, dat Leicester den staat met dien even onzinnigen als verraderlijken maatregel berokkend heeft. En dit was nog niet genoeg om Holland te verdeelen en klein te maken. Het Noorderkwartier moest geheel aan het bewind van den stadhouder onttrokken worden. Sedert 1572 was Sonoy bevelhebber over de krijgsmagt, die in het Noorderkwartier in bezetting lag, en als het ware luitenant van den stadhouder van Holland, van wien hij indertijd zijne aanstelling gekregen had. Na de afzwering van Spanje had hij als zoodanig in de handen van Hohenlo, die tijdelijk den afwezigen Prins van Oranje verving, den eed van gehoorzaamheid afgelegd. Natuurlijk was de verhouding, waarin hij thans tot Maurits, den nieuwen stadhouder, stond, volkomen dezelfde, als waarin hij vroeger tot den Prins gestaan had, ofschoon geen nieuwe eed van gehoorzaamheid aan dezen van hem gevorderd was. Op geheel onwettige wijze nam hij evenwel in dezen tijd een nieuwe commissie van Leicester aan, die hem onder het onmiddellijk bevel van den landvoogd plaatste en van de gehoorzaamheid aan den stadhouder ontsloeg. Met volle regt verklaarden de Hollandsche Staten, dat die commissie strekte tot scheuring van de landen van Holland en tot prejudice van de regten van den stadhouder. En was het hierbij nog maar gebleven. Maar even als het Noorderkwartier werden de Hollandsche vestingen aan het gebied van den stadhouder onttrokken, en onder de onmiddellijke bevelen van den landvoogd geplaatst, in strijd met de oude gewoonten en met den geest der commissie van Leicester. Toen Sidney, bij de onderhandeling over de magt die aan den landvoogd zou toekomen, gevraagd had of deze ook de gouverneurs der steden zou mogen benoemen en afzetten naar

goeddunken, hadden de gedeputeerden der Staten gezegd, dat er in de vereenigde provinciën, Vlaanderen alleen uitgezonderd, geen steden waren die bijzondere gouverneurs hadden, maar dat, indien Zijne Excellentie, ‘bij tijde van nood of belegering’ goed mogt vinden in eenige steden gouverneurs te stellen, de keuze aan hem zou staan. Er bestond thans zeker geen gevaar voor belegering van eenige Hollandsche stad; toch werden over Vianen, Oudewater, Gorcum en Worcum, en Muiden afzonderlijke gouverneurs aangesteld, die onmiddellijk van den landvoogd afhingen. Het doel was natuurlijk geen ander dan de verzwakking van de onafhankelijke magt van Holland en van zijn stadhouder.

Op deze wijs de bepalingen zijner commissie te schenden veroorloofde zich de landvoogd, in de hoop dat Elizabeth mischien nog terug zou komen op haar besluit om de soevereiniteit der Nederlanden niet te aanvaarden. Geene andere uitkomst voor de bedreigde gewesten kon hij zich voorstellen dan die de heerschappij van Engeland hem beloofde. Reeds in de eerste maanden van zijn bewind was hij van dit gevoelen, en schreef hij in dezen geest aan de Engelsche regering. Dat een enkele wenk van de Koningin voldoende zou zijn om, zoo al niet de regenten, dan toch zeker de bevolking op nieuw de souvereine magt te doen aanbieden, stond bij hem vast. Doch hij wilde niet wachten totdat de Koningin zich bereid toonde tot de aanvaarding. Hij wilde zonder aanleiding de opdragt doen herhalen. De Engelschgezindheid der natie, die uit zulk een opdragt blijken zou, kon niet anders dan zijn gezag tegenover de Staten verheffen.

Zoo, dunkt ons, moeten wij het petitionement verstaan, dat te Utrecht op het laatst van Junij, terwijl Leicester in de stad vertoefde, aan den gang werd gebragt. De burgerhoplieden gaven het voorbeeld, weldra door de regenten der verschillende steden van het Sticht nagevolgd. Zij verzochten, dat de Staten de souvereiniteit der provincie, zonder eenig voorbehoud dan alleen der ware Christelijke religie, aan de Koningin van Engeland zouden aanbieden, en zich bemoeijen om hetzelfde van de overige provinciën gedaan te krijgen. Een soortgelijk petitionement zochten zij overal, tot zelfs in de Hollandsche steden, uit te lokken, doch hierin slaagden zij niet naar wensch. Inderdaad, zoo lang men geen reden had om te gelooven, dat een nieuwe opdragt meer kans had van door de Koningin te wor-

den aangenomen dan de vroegere, had het geheele verzoek geen zin, en kon tot niets dan tot onrust en tweedragt leiden.

Intusschen vertrok de landvoogd naar den Haag, om er de Staten van Holland en Zeeland over het opbrengen van aanzienlijker oorlogsgelden aan te spreken. Zijn vertrek was het sein voor doortastende maatregelen tegen zijn tegenstanders, waarvan hij de verantwoordelijkheid niet op zich kon nemen, en die dus in zijn afwezen moesten worden uitgevoerd. Paulus Buys, de hoofdleider zijner tegenpartij, dien hij te vergeefs uit den raad van state naar de kamer van financiën had zoeken te verwijderen, werd, juist toen hij zich gereed maakte den landvoogd naar 's Gravenhage te volgen, te Utrecht door de burgerhoplieden in hechtenis genomen.

Dat die daad in alle opzigten onwettig was, behoeft geen betoog. De hoplieden konden, alleen als zij de wacht hadden, iemand op heeter daad betrappen en vast zetten, maar zij mogten maar niet een raad van state arresteren zonder bevel van de hooge autoriteiten. Doch het is meer dan waarschijnlijk, dat zij verzekerd waren van naar den geest en het welbehagen van den landvoogd te handelen, zoo zij al niet met zijn voorweten en toestemming te werk gingen. De houding van Leicester in deze geheele zaak is onwaardig en onverstandig tevens. Hij verklaarde plegtig geen deel te hebben aan de gevangenneming; hij gelastte openlijk den gevangene los te laten. Maar hij gedoogde, dat zijne aanhangers hem hierin niet gehoorzaamden. Zelfs tegenover de Engelsche regering en tegen zijn vrienden hield hij zijne onschuld vol, maar in bewoordingen, die duidelijk bewijzen, dat hij aan de daad niet vreemd was. Een maand voor ze gepleegd werd, had hij aan Walsingham geschreven: ‘Buys is een groot verrader jegens zijn land, jegens de Koningin en mij haar dienaar. Als de Koningin mij wil bijstaan, sta ik er borg voor, dat hij gehangen wordt - maar geen woord daarvan tegen wie het ook zij.’ Nadat de gevangenneming heeft plaats gehad, zegt hij: ‘ik wist er niet van, maar ik ben verheugd, dat anderen het gedaan hebben;’ en hij verklaart tevens, dat hij voorgenomen had dien gevaarlijken persoon in alle geval buiten den raad van state te zetten. Er bestaat dus geen grond om te twijfelen aan de waarheid van de verklaring, later door de hoplieden afgelegd, dat zij gehandeld hadden op het bevel van Leicester, hun door Webbes, zijn bekenden agent, en door Jacques de Pottere overgebragt. Wel deden zij het in het eerst

voorkomen, alsof zij op eigen gezag hadden gehandeld; maar zij dienden zich wel zoo te houden om Leicester, die de onwettige daad niet op zijn verantwoording durfde nemen, te sparen. Het moest bovendien hun zelfgevoel streelen voor de bedrijvers van een zoo gewigtige daad door te gaan, tegen wier onaangename gevolgen de heimelijke bijstand van den landvoogd hen toch vrijwaarde.

Hoe dit zij, die eerste daad van onregt en geweld was slechts de inleiding tot erger. De partij, die thans te Utrecht bovendreef, en die zich sterk gevoelde door de toegenegenheid van den landvoogd en de ondersteuning van een talrijke bezetting, waarop zij rekenen kon, wilde niet lijden dat een minderheid van gewezen regenten en aanzienlijken haar een passiven tegenstand bleef bieden, in afwachting van een gelegenheid om het verloren overwigt te hernemen. Die oude zuurdesem - zoo als zij zeide - moest worden weggedaan. Leicester, of liever de raadslieden die hem omgaven, verlangden hetzelfde. Een voorwendsel om de gehate tegenstanders uit de stad te verwijderen lag voor de hand. Zij behoorden meest alle tot de St. Jacobskerk, en konden dus onder den naam van papisten en libertijnen begrepen worden, en als gevaarlijk voor de veiligheid van de stad worden verdacht gemaakt. Den 21sten Julij werd, uit naam van Leicester, aan den raad der stad voorgehouden, hoe men alle reden had om te gelooven, dat door kwaadgezinden de stad aan den vijand verraden werd, weshalve de landvoogd het noodig achtte dat ‘een zeer goed getal papisten of die bekend stonden onder de gemeente kwade officiën te doen’, voor een tijd zouden worden uitgebannen. De landvoogd wees er negentien van die soort aan; de burgerhoplieden voegden er nog twee en twintig andere bij; de raad, hoewel niet ingenomen met den voorslag, bragt na eenige aarzeling het getal op zestig. Onder deze als gevaarlijke personen geschandvlekte en uitgewezen mannen waren vele oude aanhangers van Prins Willem, die om hunne antecedenten boven alle verdenking van landsverraad verheven waren, om één te noemen, Floris Thin, een der hoofdbewerkers van de Unie, verder de hoofdschout der stad en andere hooge beambten. Nog denzelfden dag, voor zonsondergang, moesten zij alle de stad ruimen, en zich voor een poos naar een neutraal gebied buiten de Nederlanden begeven.

Natuurlijk wekte die uitzetting de verontwaardiging der Sta-

ten van Holland en van de geheele magtige partij waartoe de ballingen behoorden. Want dat aan allen het zelfde lot beschoren was, zoo er zich ooit de gelegenheid toe opdeed, was maar al te duidelijk. Holland trok zich daarom, ter zelfverdediging, de zaak der Utrechtsche ballingen moedig aan, en nam vijf der voornaamste, die op zijn grondgebied geweken waren, in sauvegarde. Tegen zulk een openlijken tegenstand achtte zich de landvoogd niet opgewassen, en, met dezelfde oneerlijkheid als vroeger in de zaak van Buys, schoof hij de verantwoording van de daad, die op zijn last gepleegd was, van zich af, verklaarde zich onschuldig aan het te Utrecht gebeurde en bevestigde het door Holland verleende sauvegarde aan de vijf ballingen, waaronder er waren die op zijn uitdrukkelijk verlangen de stad waren uitgezet.

Zulk een gedrag verraadt niet minder kleingeestigheid en onverstand dan oneerlijkheid en bedrog. Door de verantwoording af te wijzen van daden, die een ieder hem weet, verminderde hij den afkeer geenszins, dien zijn handelen bij de magtige tegenpartij verwekt had. Maar hij gaf aan deze zoo doende het regt om, zonder te kort te doen aan den eerbied den landvoogd verschuldigd, met kracht tegen die handelingen op te komen. Zijn vrienden, door hem verloochend, waren prijs gegeven aan den haat van zijn vijanden. Hun handelwijs, in schijn door hem afgekeurd, moest nu wel aan iedereen als geweldig en onwettig voorkomen. De blijkbare beschroomdheid van den landvoogd verhoogde den moed zijner tegenstanders, die hij roekeloos had verbitterd. Hij had zich gehaat maar niet gevreesd gemaakt. Onhandiger had hij zich wel niet kunnen gedragen.

Wat de handelwijs der Utrechtsche democraten betreft, dat zij onwettig en revolutionair was, valt niet te ontkennen. Maar daarmeê is zij nog niet voor goed veroordeeld. Op hoeveel plaatsen was vroeger even revolutionair gehandeld? In de meeste steden van Holland was de oude, roomschgezinde, regering eveneens bij omwenteling van het kussen gestooten. In een tijd van burgeroorlog, gelijk de eerste helft van den tachtigjarigen oorlog inderdaad was, kon het niet anders of het bestaande regt moest dikwerf geschonden worden. Wat de daad der Leicestersche partij te Utrecht veroordeelt, is niet zoozeer de middelen die gebruikt werden, als het doel dat er meê beoogd werd. Dat doel toch was geen ander dan een onbekwamen

en onopregten vreemden vorst te ontslaan van den wettigen tegenstand van bekwame en vaderlandslievende mannen, ten einde door zijn invloed over de tegenpartij te heerschen.

Over het bezetten der ambten, door eenige der ballingen bekleed en door hun uitzetting opengevallen, ontstonden weêr nieuwe geschillen. Leicester, door zijn Vlaamsche en Brabantsche vrienden kwalijk ingelicht, matigde zich aan, zonder nominatie der Staten af te wachten, ze aan vreemdelingen, tegen de oude herkomsten, weg te schenken. Zoo werd de gewigtige post van hoofdschout aan Charles van Trillo, een aanzienlijken Brabander, die te Utrecht geen burgerregt bezat, opgedragen. De raad der stad, die reeds bij gelegenheid der uitzetting zich weêrbarstig had getoond, en slechts had toegegeven op de bedreiging van anders door de burgerhoplieden gedwongen te zullen worden, protesteerde plegtig tegen deze en dergelijke verkiezingen, als strijdig met de privilegiën. Doch met dit protest teekende hij zijn eigen doodvonnis. De zegevierende democraten duldden voortaan geen tegenstand, hoe bescheiden ook, en Leicester was hun te wille. Bij de gewone regeringsverandering, die in October plaats had, matigde de landvoogd zich aan, wat den toevallig afwezigen stadhouder toekwam, en koos, in strijd met de oude herkomsten, een regering naar den zin zijner partij. De raad werd gezuiverd van den nog overgebleven zuurdeesem; en tot tweeden burgemeester naast een intrigant, die bij verschillende gelegenheden de meest verschillende rollen gespeeld heeft, Peter Ruysch, werd een Brabander, een vriend van de Borchgrave, gekozen, die volgens de privilegiën niet kiesbaar was, Gerard Prouninck genaamd van Deventer. Op gelijke wijs werd het hof (van justitie), dat nog eenige politieke bevoegdheid behouden had, gezuiverd en met verbannen Vlamingen en Brabanders aangevuld.

Zoo was men dus in Utrecht volkomen meester. Leicester beroemde zich, dat thans, ten gevolge zijner maatregelen, de stad zonder bezetting vertrouwd kon worden, doch wijsselijk nam hij toch het Engelsche garnizoen niet weg. Aan de hoofdstad sloten zich de kleinere steden aan. Maar in de Staten der provincie vermogten de steden alleen niet veel tegen de aaneengesloten meerderheid van geëligeerden en ridderschap. De stem, die ter vergadering der Staten Generaal door de Utrechtsche gedeputeerden werd uitgebragt, was dus doorgaans in strijd met de bedoelingen der omwentelingspartij, en Leicester kon zoo

weinig op de sympathie der Staten Generaal rekenen, dat het geen onverschillige zaak was in welken toon de provincie Utrecht zich deed hooren. Natuurlijk wenschten dus de stadsregenten hun geest in de beide eerste leden der Staten-vergadering over te storten, en de stem van Utrecht ten voordeele van den landvoogd te doen spreken.

Eene eerste poging daartoe leed schipbreuk op de onverzettelijkheid der Staten Generaal. De stad had, kort na de regeringsverandering in October, de beide eerste leden bewogen om toe te stemmen in de onvoorwaardelijke opdragt der souvereiniteit aan Elizabeth, en zelfs om de Utrechtsche gedeputeerden ter Staten Generaal te gelasten de overige provinciën tot het volgen van dit voorbeeld aan te sporen. Behalve de twee gewone gedeputeerden uit de geëligeerden en de ridderschap werd, als vertegenwoordiger der hoofdstad, de pas gekozen burgemeester, van Deventer, met die boodschap afgevaardigd. Van zijn ijver en welbespraaktheid beloofde men zich de meest gewenschte uitwerking. Maar de Staten Generaal, door de beide andere gedeputeerden ingelicht en opgestookt, weigerden van Deventer in hun vergadering toe te laten, op grond dat hij, een Brabander, niet tot burgemeester van Utrecht had kunnen gekozen worden, en dus dit ambt in strijd met 's lands privilegiën bekleedde.

Er is veel over de wettigheid van dit besluit der Staten Generaal te doen geweest. Latere geschiedschrijvers hebben met het beweren der partij van Leicester ingestemd, dat de Staten Generaal onbevoegd waren vonnis te vellen over een zaak, die zoo blijkbaar van zuiver huishoudelijken aard was. Doch, gesteld dat hun beweren juist was, zeker is het dat de handelwijs der Staten Generaal overeenkwam met de antecedenten. Nog in het vorige jaar hadden de Staten van Holland den pensionaris van Amsterdam, Jan van de Wercke, uit hun vergadering geweerd, omdat hij, als geboren Brabander, geen officie in Holland bekleeden mogt, en dus tegen de privilegiën door Amsterdam was aangenomen. Toen mengden zich dus de Staten van Holland in de huishoudelijke aangelegenheden eener stad, juist om de zelfde reden waarom de Staten Generaal zich thans met de aangelegenheden eener provincie bemoeiden. Beide vergaderingen behielden zich het regt voor te beoordeelen, of de gedeputeerden het radicaal bezaten om in haar midden zitting te nemen. En vergelijken wij de beide gevallen, dan moeten wij erkennen, dat bij een pensionaris, die slechts een dienaar der

stadsregering was, het handhaven van de onbevoegdheid van vreemdelingen tot het bekleeden van posten veel minder te pas kwam dan bij een burgemeester, die een lid en zelfs het hoofd der regering was. Wel is waar, dat men bij andere personen zoo naauw niet had toegezien, en menigen vreemdeling tot gewigtige posten had toegelaten. Van de Wercke was meest om personele redenen geweerd; men kende hem als een gevaarlijk en kwalijk te vertrouwen staatsman. Maar gelijke bezwaren bestonden tegen van Deventer. Hij was de voorvechter der partij, waartegen de Staten op hun hoede waren; hij had als gewezen tresorier van den landraad een nog ongesloten rekening met de Generaliteit; reden genoeg om tegen hem ten strengste de privilegiën toe te passen. Overigens was hij een man, op wiens goede trouw en regtschapenheid niets te zeggen viel. Zijn heftig karakter en zijn hartstogt alleen maakten hem gevaarlijk. Hij behoorde tot die roekelooze ijveraars, die Brabant en Vlaanderen verloren hadden doen gaan, tot die onverdraagzamen die alles veroordeelden wat met hunne overtuiging niet volkomen overeenstemde, die van geen transigeren wilden weten, en die hun doel slechts bereiken wilden langs den eens door hen ingeslagen weg. Uit 's Hertogenbosch verbannen, had hij met de Borchgrave in den landraad gezeten, en den post van tresorier bekleed, en als zoodanig eenige jaren te Utrecht verblijf gehouden, zonder echter aldaar het burgerregt te verwerven. Als Brabander was hij zeker onbevoegd om er in de regering, laat staan als burgemeester plaats te nemen. Alleen door het drijven zijner partij en door de willekeur van den landvoogd was hij tot die waardigheid geraakt. Eene aanzienlijke minderheid was hem tegen. De Staten Generaal achtten zich dus geregtigd, zoo niet verpligt, de geschonden privilegiën van Utrecht tegen de revolutionairen te handhaven.

Hunne afwijzing van het hoofd der democratische partij gaf den twee eersten leden der Staten van Utrecht, die slechts gedwongen in de afvaardiging van van Deventer hadden toegestemd, den moed terug om hem tegen te werken. Hun gedeputeerden, in plaats van op zijn toelating aan te dringen, stijfden veeleer de Staten Generaal in hun genomen besluit. De democraten moesten de hoop wel opgeven om geëligeerden en ridderschap tot hunne inzigten en plannen over te halen.

Maar in plaats van hen af te schrikken, wekte hen die on-

verwachte tegenstand tot nog stoutmoediger handelen op. Wilden hen de geëligeerden niet goedschiks volgen, wat belette hen den stand der geëligeerden eenvoudig op te heffen? Wij zagen reeds dat die stand na de Kerkhervorming inderdaad geen reden van bestaan meer had, en dat de ijverige gereformeerden sedert lang op zijne afschaffing bedacht waren. Het scheen thans het geschikte oogenblik om zich voor goed van zijn tegenstribbelen te ontslaan, en in de vergadering der Staten aan de steden het politiek overwigt, dat haar in de nieuwe maatschappij natuurlijk toekwam, te bezorgen. Vroeger was het niet gelukt die gewigtige verandering door te drijven; de Prins van Oranje had zich toen daartegen verklaard. Maar thans was de landvoogd op de hand der volkspartij; onder zijn bescherming zou men denkelijk thans beter slagen.

Wat men ging ondernemen was zeker, wij herhalen het, revolutionair. Maar in dit geval was het doel der revolutiemannen ongetwijfeld overeenkomstig het ware staatsbelang. Nu de geestelijkheid als bevoorregte stand niet meer bestond, moest zij uit de Statenvergadering verdwijnen. De protestantsche geëligeerden vertegenwoordigden geen bijzonder belang; zij behoorden tot de ridderschap of tot de burgerij, die ieder hare eigene vertegenwoordigers in de Staten-vergadering had. De geestelijke goederen, wier inkomsten zij voor zich genoten, dienden ten algemeenen nutte geseculariseerd te worden. Wij kunnen niet anders dan de partij van Leicester gelijk geven, dat zij op deze hervorming aandrong, dat zij die des noods met geweld wilde invoeren.

Weinige weken nadat van Deventer door de Generale Staten was afgewezen, verschenen de burgerhoplieden voor den raad der stad, en verzochten dat deze de geëligeerden als politieken staat casseren, en de leden, die burgers der stad waren, gelasten zou, niet langer in die qualiteit ter vergadering der Staten te verschijnen. De raad gaf aan dit verzoek gereedelijk gehoor. Wanneer de ridderschap zich even gewillig betoonde, was de zaak hiermeê feitelijk afgedaan. Maar deze, zoo als te voorzien was, begreep dat zij, verstoken van den steun, dien haar de geëligeerden doorgaans boden, zich tegen de overmagtige en overmoedige stad niet zou kunnen staande houden, en zij weigerde daarom aan een Statenvergadering deel te nemen, waarin de geëligeerden zouden ontbreken. Zoo bleven de steden alleen, en zij zagen zelf in, dat zij toch alleen de provincie niet

vertegenwoordigen konden. Er hadden derhalve voorloopig in het geheel geen vergaderingen der Staten plaats. De democraten hadden dus hun doel gemist; zij hadden zelfs het tegenovergestelde uitgerigt van hetgeen zij bedoelden; de provincie was tijdelijk zonder vertegenwoordiging, en bij gevolg niet in staat om ter generaliteit haar stem uit te brengen; zij kon den landvoogd tegen het weêrbarstige Holland niet bijstaan. Van Deventer, in wiens afwezen deze kwalijk aangelegde maatregel genomen was, keurde dien ook hoogelijk af. Want, wat de voltrekking voor als nog onmogelijk maakte, Leicester had juist op dit tijdstip het land voor een poos verlaten, en de stadhouder der provincie, graaf van Nieuwenaar, eens een ijveraar voor het gezag van den landvoogd, was allengs van partij veranderd, en verdedigde thans weêr de belangen der geëligeerden en van de ridderschap. Blijkbaar namen de zaken in Utrecht een ongunstigen keer voor de partij van Leicester.

En in Holland stonden voor haar de zaken sedert lang bijzonder slecht. De Staten van die provincie, door hun advokaat uitmuntend aangevoerd, hadden de regering van den landvoogd in haar zwakste punt, in de kamer van financiën en in den tresorier Reingout, aangetast en overwonnen. Een gelukkig toeval, waarvan zij meesterlijk partij trokken, bragt aan het licht wat iedereen vermoedde, dat Reingout oneerlijk was, en zijn eigen voordeel bedoelde met de plannen, die hij den landvoogd had aangeprezen.

De lieden, van wie Reingout, zich bediende, waren meestal, als hij zelf, fortuinzoekers uit Brabant en Vlaanderen, opgegroeid in dienst der Spaansche dwingelandij en eerst na de pacificatie in die der Staten Generaal overgegaan. Inderdaad, tot het werk der zestien commissarissen, die de overtreders der verbodsplakaten moesten opsporen en beboeten, kon men moeijelijk andere dan schaamtelooze en hardvochtige commiezen gebruiken. Zulk een was Etienne Perret. Hij stond bekend voor een onrustig, oneerlijk mensch, die overal, het laatst te Antwerpen tijdens de belegering, oproer had gestookt, om in troebel water te beter te visschen. Ook nu was hij ijverig in de weer om de Staten bij de burgerij der Hollandsche steden zwart te maken. Te Gouda liet hij zich bij zekere gelegenheid zoo heftig en dreigend over de tegenstanders van den landvoogd uit, dat hij gereede aanleiding gaf om hem te Rotterdam, waar hij verblijf hield, te arresteren. Onder zijn papieren, die te gelijker tijd in beslag werden genomen, vond men vele brieven en beschei-

den, die zijn patroon Reingout, niet minder dan hem zelf, compromitteerden. Te vergeefs trachtte de raad van state de netelige zaak aan de bemoeijing der Staten van Holland te onttrekken. Zonder op zijne opeisching van Perret acht te geven, onderzocht een commissie der Staten de in beslag genomen stukken, en leverde weldra eene uitvoerige deductie tegen Reingout bij den landvoogd in. De zaak was nu niet meer te smooren. Het bleek overtuigend dat Reingout en Perret de velerlei kleine posten, die ter begeving van de kamer van financiën stonden, tot hun bijzonder voordeel hadden verkocht; dat zij zelfs een contract hadden aangegaan om de voordeelen, die hun hun financiële kunstgrepen beloofden, te zamen te deelen. En over de antecedenten en het huiselijk leven van Reingout kwamen schandalen aan den dag, die hem bij de vrome Calvinisten zijner partij in minachting moesten brengen[1]. Hij was een ver-

1 Ik bedoel zijn liefdehandel met ‘mijn vrouwe van Laguillaire’ gedurende het leven zijner echtgenoote, die in Brabant was achtergebleven. Mevrouw Bosboom-Toussaint heeft in haar roman die verleide en verlaten vrouw slechts een enkele maal laten optreden, maar op zulk een wijs dat niemand ze ligt vergeten zal. Van een blooten naam heeft de begaafde schrijfster een levend wezen gemaakt; uit eene enkele zinspeling in een enkelen brief een geheele geschiedenis zamengesteld. Met niet minder talent heeft zij uit een anderen naam, uit dien van Barbara Boots, van wie de Resolutiën der Staten van Holland ons eigenlijk niets melden dan dat zij onder verdenking lag van met Reingout en Perret te heulen, een wezen geschapen zoo vol leven en levenslust, zoo natuurlijk en sprekend als slechts zelden een biograaf of een romanschrijver er ons een voor de verbeelding getooverd heeft. Het gaat mij aan het hart, dat ik van die twee levende wezens er een moet dooden, nog erger, dat ik van die twee er één moet maken. Doch de waarheid gaat boven al. Ik ben overtuigd, dat mijn vrouwe van Laguillaire en Barbara Boots, de hooggeboren dame en de gewezen marketenster der verdichting, in de werkelijkheid een en dezelfde persoon zijn geweest. Zeker was Barbara Boots meer dan een soldatenvrouw. De titel van jufvrouw, dien haar zelfs de vergramde Staten geven, bewijst dit reeds, en niet minder het bevel om ‘de voorz. juffer civilyk te doen arresteren.’ In dien tijd plagten gemeene lieden niet civilyk door de politie behandeld te worden. Maar nog veel duidelijker spreekt een passage in de Resolutiën der Staten van Holland van het jaar 1585. Daar lezen wij: ‘Op den eisch van weghen Vrouwe Barbara Boots, wed^{e}. wijlen Heer Charles de Largile, Ridder, Gouverneur in zijn leven van Landrecys, gedaan,’ is afwijzend beschikt. Hoe verrassend komt ons daar Barbara Boots, in de gedaante van een voorname dame voor, als de weduwe van den welbekenden Largilla, den Bourgondischen edelman, tegen wiens aanstelling door Granvelle tot gouverneur van Landrecis, de markies van Bergen en de groote heeren van den raad van state zoo veel hadden ingebragt, en dien Koning Philips later wegens zijn goede diensten, tegen de geuzen en beeldstormers bewezen, met een commanderie van de orde van St. Jago had vereerd. Een vrouw van zulk een rang, de weduwe van een zoo aanzienlijk persoon, kon zeker den brief schrijven, dien Bor ons naar een afschrift, of liever in een slordige vertaling, heeft meêgedeeld, en waaronder de naam staat van mijn vrouwe van Laguillaire. Het is mogelijk, ik spreek het niet tegen, dat Reingeut met twee voorname dames te gelijk in vertrouwelijke betrekking stond; maar is het nog niet wel zoo waarschijnlijk, dat Laguillaire een fautive lezing is voor Largilla? Ook kan het wel een bloot toeval wezen, dat er over de papieren van Reingout, waaronder de bewuste brief gevonden was, den 24sten September rapport werd gedaan aan de Staten van Holland, en dat twee dagen later door dezen bevel tot inhechtenisneming van jufvrouw Barbara Boots werd gegeven. Maar is het toch niet wel zoo waarschijnlijk, dat het vinden van den brief de naaste aanleiding geweest is tot het opsporen der schrijfster, die van zoo nabij met Reingout bekend bleek te zijn, en van wie men belangrijke mededeelingen kon verwachten?

loren man. Leicester liet hem in de eerste opwelling zijner verontwaardiging in hechtenis nemen, en hoewel hij hem later tegen een geregtelijk onderzoek behoedde, gebruiken kon hij hem niet weêr. Het verdere leven van den avonturier, die zich eerlang uit het land wegmaakte, regtvaardigde ten volle de achterdocht, die zijn vijanden jegens hem hadden gekoesterd. Hij begaf zich onder den vijand en stierf als katholiek. Zijn schuld en zijn schande hebben de partij, die zich zijner, ter kwader ure, had aangetrokken, onverdiend bezoedeld.

Met den tresorier viel de nieuwe kamer van financiën, wier ziel hij geweest was. Het geldwezen kwam weêr onder het beheer van den raad van state. In plaats der gewantrouwde handlangers van Reingout werden eerlijke en geachte beambten aangesteld. De Staten van Holland mogten zich beroemen het in deze zaak althans van den landvoogd gewonnen te hebben.

Van al deze gebeurtenissen, die op zich zelf en om haar gevolgen van groot belang zijn, geeft Motley een onvolledig en onduidelijk verhaal. De verwarring, die wij in de regering zien heerschen, deelt zich aan zijn beschrijving meê. Het laat bij ons geene andere herinnering achter, dan aan een ongeredderden, onbegrijpelijken staat. Daarentegen is zijn verhaal van de krijgsbedrijven, bepaaldelijk van den slag bij Warnsfeld, waarin de ridderlijke en dichterlijke Sidney sneuvelde, met warmte geschreven, wegslepend schoon.

Belangrijk zijn verder zijne uittreksels uit de briefwisseling tusschen den landvoogd en de Engelsche regering; maar daarvan heeft hij, naar ons oordeel, te weinig partij getrokken om de verhouding van Leicester tot zijn meesteres te schetsen, en de gevolgen aan te wijzen, die daaruit voor den loop der Nederlandsche zaken moesten voortvloeijen.

Buiten Leicester om hielden de Engelsche regering en de Sta-

ten van Holland voortdurend correspondentie. De schrandere zendelingen, uit Engeland hierheen gezonden, en niet minder de Hollandsche agent te Londen, Ortel, maakten gedurig de regering der Koningin op de groote fouten opmerkzaam, die, naar het oordeel der Staten, de landvoogd beging. De meeste van deze mishaagden de regering van Elizabeth evenzeer als den Staten van Holland. De toelating van vreemde en gewantrouwde personen in den raad van den landvoogd en in het beheer der financiën, het terugzetten der oude vrienden van Prins Willem, de mishandeling van Buys, die aan het Engelsche hof hoog stond aangeschreven, het partijtrekken voor de onverdraagzame Calvinistische ijveraars, vond bij de Koningin en haar ministers strenge afkeuring. De dubbelzinnige wijs, waarop Leicester oogenschijnlijk laakte wat hij heimelijk door zijn partij had laten uitrigten, is zeker gedeeltelijk te wijten aan zijn vrees om de regering te vertoornen, waaraan hij verantwoording schuldig was, en wier vermaningen en bevelen hij niet wilde opvolgen.

Doch al billijkte de Koningin vele van de klagten der Staten, zij achtte zich toch door den tegenstand, dien men haar gunsteling bood, in haar hoogheid beleedigd. Zij had zoo hoogen dunk van de verpligting, waaronder haar weldaden de Staten van Nederland hadden gebragt, dat zij ieder blijk van zelfstandigheid voor ondankbaarheid aanzag. Bij vlagen had zij innig berouw over de hulp aan zulke onhandelbare en eigenzinnige lieden bewezen. Hoe had zij zich ooit de vijandschap van koning Philips ter liefde van dezulken op den hals kunnen halen? Zij haakte naar een dragelijken vrede. Daarom, hoe dikwerf afgebroken, werd telkens de vredehandel met Parma hervat. De Staten hoorden er genoeg van fluisteren om bevreesd te zijn van meêgesleept te worden in eene onderhandeling, die op onderwerping aan het afgezworen gezag van den Koning en op het verlies hunner burgerlijke en kerkelijke vrijheid moest uitloopen. Was het dan niet natuurlijk, dat zij tegen elke uitbreiding van de magt des landvoogds waakten, die dezen meer en meer in staat zou stellen om hen tot dien gevreesden vrede te dwingen? Zoo moest de verhouding van de Staten tot Leicester en zijn meesteres gedurig moeijelijker worden. Toen de landvoogd, kort voor zijn vertrek naar Engeland, de Staten over de voorwaarden, waarop zij met Spanje vrede wilden maken, als uit zijn eigen naam polste, verklaarden dezen zich zelfs tegen alle onderhandeling met den vijand, en hielden zich alsof

zij ook aan de geneigdheid tot vrede bij de Koningin geen geloof sloegen. Maar in hun hart waren zij zeker niet zoo gerust; zij zagen Leicester met heimelijk genoegen heen gaan en hun de handen weêr vrij laten.

Inderdaad, zij hadden weinig reden om met de uitkomsten van het Engelsche protectoraat gedurende dit eerste jaar tevreden te zijn. Nu Leicester in December 1586 het land tijdelijk verliet, stonden de zaken niet beter dan bij zijn komst een jaar te voren. De krijgskans was niet gekeerd; Parma had Venlo en Grave ingenomen, en zich van de Maas meester gemaakt; de voordeelen door het Engelsch-Nederlandsche leger behaald, waren onvruchtbaar gebieven, en konden tegen de geleden verliezen niet opwegen. De geldzaken waren deerlijk in de war en ten achter. De Staten hadden het dubbel opgebragt van de oorlogskosten der vorige jaren, en toch was het krijgsvolk slechter betaald dan te voren: niet meer dan twee of drie maanden soldij had het voor het geheele jaar ontvangen. De landvoogd had veel meer troepen in dienst genomen dan het land betalen kon; de Koningin had zoo weinig mogelijk bijgedragen; de talrijke legermagt, slecht zamengesteld en slecht aangevoerd, had weinig uitgerigt, en dreigde thans aan het muiten te slaan, nu de betaling van de achterstallige soldij steeds uitbleef. Buitendien had de landvoogd den naijver en het wantrouwen tusschen de verschillende natiën, waaruit het leger bestond, niet weten weg te nemen. De Engelschen en Ieren verachtten en haatten de inboorlingen en Duitschers, die hen weêrkeerig verfoeiden en wantrouwden. Tusschen de legerhoofden heerschte niet minder haat en afgunst. Wat kon men anders dan neêrlaag en verraad in een volgenden veldtogt verwachten?

En in het staatsbestuur was geen van de gewenschte hervormingen tot stand gekomen. Leicester had geen der veranderingen in den regeringsvorm, die zijne instructie hem voorschreef in te voeren, ernstig voorgesteld. Het gezag van den raad van state was niet uitgebreid of beter bepaald. In de gewigtigste zaken was buiten hem om besloten en gehandeld, omdat hij geen blind werktuig in de hand van den landvoogd had willen wezen. Aan de gedeputeerden ter Statenvergadering was door de provinciën geen breeder bevoegdheid toegestaan; integendeel, de partij van Leicester, bepaaldelijk de nieuwe regering van Utrecht en haar leider, van Deventer, waren uit wantrouwen afkeerig van hetgeen zij ‘eene absolute commissie van de

gedeputeerden' noemden, en ijverden tegen 'de perpetuele vergadering der Staten Generaal, waardoor de gedelegeerde magt van deze in een souvereine en ordinaire autoriteit verkeeren zou.' De Staten Generaal bleven voortdurend magteloos, de verschillende provinciën oneenig en twistziek. De bevolking gevoelde dat alles slecht ging en op nog erger moest uitloopen, doch wist niet wien de schuld te geven, welke verandering te wenschen. De predikanten trokken partij voor den goedkerkschen landvoogd, die hun de synodale bijeenkomst had vergund, en tegen de libertijnsche Staten van Holland, die hen steeds mistrouwend in toom hadden gehouden. Het gezag der Staten nam af, maar zonder dat de magt der algemeene regering er bij won.

Ruim een half jaar bleef de landvoogd zich in Engeland ophouden, waarheen gewigtige aangelegenheden hem hadden geroepen, en waar misnoegen op de Staten hem langer dan noodig was deed vertoeven. Eerst in Julij keerde hij terug. De tusschentijd, waarin de Nederlandsche regering zonder hoofd bleef, is in vele opzigten merkwaardig. Motley heeft uit de Engelsche archieven er ons veel belangrijks over meêgedeeld, voor ons van dubbel belang, omdat de correspondentie van Leicester, door Bruce uitgegeven, niet verder loopt dan tot het eerste vertrek van den landvoogd. Het is te wenschen dat, nu door Motley's nasporingen het bestaan van deze brieven aan den dag is gekomen, de correspondentie van het tweede jaar van Leicester's landvoogdij, even zorgvuldig als die van het eerste, worde uitgegeven[1].

1 Voor de geschiedenis der tusschenregering van 1587 schijnen vooral belangrijk de brieven van Othemans aan Leicester, waaruit Motley ons enkele proeven meêdeelt. Wij zouden ze gaarne in hun geheel zien uitgegeven. - Vreemd, dat onze schrijver dien Othemans niet erkend heeft. Hij geeft ons van hem het volgende berigt: 'de man noemde zich Othemans, en gaf zich uit voor een Franschman; hij had lang in Engeland gewoond, en schreef met groote gemakkelijkheid Engelsch en Fransch, - maar men geloofde dat hij eigenlijk Robert Dale heette.' Tot bewijs van dit laatste wordt een brief van Fowler aangehaald. Doch die Fowler was blijkbaar niet goed ingelicht. Othemans was, waarvoor hij zich uitgaf, een Franschman, en een die trotsch mogt wezen op zijn naam: hij was de zoon van den berocmden Franciseus Hotomannus. Even als zijn vader was hij een geleerde en een auteur; hij correspondeerde met Lipsius en in later tijd met de Groot en met andere beroemde mannen, en zijn briefwisseling is belangrijk genoeg geacht, om met die van zijn vader te worden uitgegeven. Hij was sedert 1582 in de dienst van Leicester, die hij slechts een korte poos voor die van Hendrik van Navarre verlaten heeft, maar waarin bij aanstonds terugkeerde, toen de Engelsche edelman zijn grootsche loopbaan in de Nederlanden begon, en in de gelegenheid scheen te komen om zijn volgelingen voort te helpen. Als seeretaris van Leicester kwam hij hier te lande; hij verzamelde eenige bundels van allerlei gedrukte en geschreven stukken over de gebeurtenissen, die hij bijwoonde, en hij gaf die later aan de Groot bij het schrijven zijner historie ten gebruike. Toen de Groot na 1621 te Parijs verblijf hield, zag hij er Hotoman veel; beide ijverden gelijkelijk voor de verbroedering van alle Christelijke gezindheden, Roomsche en Onroomsche. - Waarom Hotoman zieh Othemans teckent, begrijpen wij niet regt; hij schikte zich waarschijnlijk naar de Engelsche uitspraak. Maria van Reigersbergen noemt hem evenzoo in haar brieven, nu eens Hotteman, dan weêr Othemans. Aan de identiteit van den Franschen geleerde en den correspondent van Leicester is in geen geval te twijfelen.

Maar over het voornaamste, dat gedurende de tusschenregering van 1587 hier te lande gebeurd is, de wording van ons republikeinsch staatsregt, zoo als het zich onveranderd tot op 1618 heeft ontwikkeld, en sinds, wel gewijzigd maar toch wezenlijk hetzelfde, heeft voortbestaan - daarover leeren de Engelsche brieven slechts weinig, en Motley, die verzuimd heeft kennis te nemen van hetgeen over dit onderwerp bij ons geschreven is, loopt er oppervlakkig en zorgeloos over heen. Hij schijnt niet eens te vermoeden op welke punten het hier eigenlijk aankomt. Had hij het boek van den heer van der Kemp, de brochure van den heer Beijerman en wat dies meer zij, gelezen, hij zou gezien hebben, waarop hij in het bijzonder te letten had.

Hetgeen Mr. van der Kemp in zijn ‘Maurits van Nassau’ over het ontstaan van het staatsregt der republiek gedurende de landvoogdij van Leicester geschreven heeft, getuigt van een naauwkeurig onderzoek, maar tevens van een zeer partijdig oordeel. De groote fout, die, mijns inziens, zijn voorstelling doorgaans vervalscht, is de onderstelling, waarvan hij uitgaat, dat de Staten van Holland en Oldenbarnevelt, hun voorganger, een stelsel van staatsregt gereed hadden, eer Leicester in het land kwam, en dat zij van de eerste gelegenheid de beste behendig maar ter kwader trouw gebruik hebben gemaakt om dit stelsel in praktijk te brengen. De waarheid is, dat het stelsel der Staten eerst langzamerhand uit de behoeften der tijden ontstaan is. De Staten, wij hebben het bewezen, begonnen met vrijwillig een groot deel hunner tot nog toe bezeten magt aan den landvoogd af te staan, in de hoop dat hij ze naar hun wensch en tot heil van het land zou aanwenden; en cerst toen het bleek, dat hij zijn groot gezag gebruikte om tegen hun

zin te regeren, en dat hij overigens onbekwaam was voor de taak, die hij had aanvaard, trachtten zij zooveel mogelijk de vroeger verleende magt terug te nemen, en vormden zij een stelsel van staatsregt, dat hun regt om zoo te handelen bewijzen kon. Niet anders is het met de meeste systemen van staatsregt gegaan. Zij zijn niet door zuivere bespiegeling verkregen en vervolgens toegepast, maar de loop der tijden doet feiten ontstaan, en maakt maatregelen noodig, tot wier wettiging vervolgens een stelsel van regt wordt uitgedacht, dat aan de behoeften van den nieuwen toestand beantwoordt.

Wat was natuurlijker, dan dat de Staten, toen Elizabeth hun verweet dat zij Leicester absoluut gouverneur hadden gemaakt, tot hun verdediging antwoordden, dat zij geen afstand hadden gedaan van de souvereiniteit, die integendeel aan hen bleef voorbehouden? Wat was natuurlijker, dan dat de Staten, toen zij zich genoopt vonden tegen de regeringsdaden van Leicester op te komen, zich beriepen op die voorbehouden souvereiniteit? Immers uit deze grondstelling lieten zich een aantal regten afleiden, op wier behoud de Staten den hoogsten prijs stelden.

Elizabeth nam met het antwoord der Staten genoegen, en bekrachtigde hun aanspraak op de souvereiniteit door haar stilzwijgen. Toen Leicester de Nederlanden tijdelijk zou verlaten, verlangde zij, dat hij de regering aan de Staten zou overdragen, van wie hij ze oorspronkelijk had ontvangen. Dit plan werd echter bij de uitvoering eenigermate gewijzigd. De raad van state, die eigenlijk slechts een raadgevend ligchaam nevens den landvoogd was, werd gedurende zijn afwezen regeringsraad, overeenkomstig de gewoonte der Oostenrijksche en Spaansche regering, onder welke, bij ontstentenis van den landvoogd, de regering aan den raad van state toekwam. Maurits, als voornaamste der stadhouders, kreeg den voorrang, en als het ware het voorzitterschap van den raad.

Maar zou die raad onbeperkte magt bezitten; zou hij alles kunnen veranderen wat Leicester had ingesteld? Het was bekend dat een magtige partij de hereeniging van Utrecht met Holland en Zeeland onder het stadhouderschap van Maurits verlangde; de Staten Generaal hadden niet lang geleden den landvoogd verzocht die hereeniging te bewerken. Maar Leicester, die zijn steun in Utrecht vond, was van niets afkeeriger dan van zulk een hereeniging. Zou thans in zijn afwezen de raad van state bevoegd zijn tegen zijn wensch die veran-

dering in de regering te maken? De landvoogd had, wij merkten het op, Westfriesland zoo goed als een eigen stadhouder gegeven in Sonoy, op wien hij rekenen kon. Op aandrang der Staten van Holland had hij kort voor zijn afscheidnemen beloofd op dien maatregel terug te zullen komen. Maar zou hij nu moeten toelaten dat in zijn afwezen de raad van state Sonoy aan het gezag van Maurits ondergeschikt maakte? Er waren uit Utrecht vijanden van den landvoogd verbannen, die door Holland in bescherming waren genomen. Zou het thans aan den raad van state vrij staan, die ballingen terug te voeren, en met hun hulp een tegenomwenteling in Utrecht te weeg te brengen? Onder de legerhoofden werd om den voorrang, om de aanspraak op bevordering, getwist. Zou de raad van state het regt hebben om die geschillen ten nadeele van Leicester's gunstelingen te beslissen? Dat kon de landvoogd onmogelijk toestaan. Wilde hij weldra terugkeeren en het werk voortzetten, zoo als hij het had aangevangen, dan kon hij niet gedoogen, dat het reeds tot stand gebragte gedurende zijn kortstondig afwezen door den raad van state werd afgebroken. Niets ware natuurlijker geweest, dan dat hij in overleg met de Staten de bevoegdheid van den raad, die hem verving, in enkele opzigten had beperkt. Maar met de dubbelhartigheid, die hem eigen was, gaf hij in de instructie, die aan de Staten werd meêgedeeld, aan den raad een bijna volle magt, doch beperkte deze te gelijker tijd in een geheime acte, die voor de Staten en zelfs, naar het schijnt, voor de meeste leden van den raad van state geheim werd gehouden, maar van welks voornamen inhoud sommige Engelsche oversten kennis droegen. Het gevolg van deze oneerlijke en onverstandige handelwijs moest wezen, dat, indien de raad overeenkomstig zijne instructie bevelen uitvaardigde, de krijgsoversten overeenkomstig de geheime beperkende instructie weigerden te gehoorzamen. Hoe was het mogelijk met zulke tegenstrijdige bevelen te regeren?

Wij begrijpen waarom Leicester de beperkingen der eens gegeven volmagt dus voor de Staten geheim hield. Hij was verzekerd, dat de Staten, werden zij er meê bekend gemaakt, er zich tegen verzetten zouden. Want zonder diep doorzigt kon men voorzien, dat er in de gevaarvolle omstandigheden, waarin de staat verkeerde, ligt het een of ander kon voorvallen, waarop dadelijk orde moest worden gesteld, en waarover men niet eerst het goedvinden van den in Engeland afwezigen landvoogd kon

vragen. De afstand tusschen Westminster en den Haag was in dien tijd een geheel andere dan tegenwoordig: weken lang was soms de overvaart door tegenwind onmogelijk. Een verordening, waarbij de beschikking over gewigtige aangelegenheden aan een zoo ver verwijderden landvoogd werd voorbehouden, zou dus door de Staten niet ligt bekrachtigd zijn. Om allen tegenstand voor te komen had Leicester derhalve zijn toevlugt genomen tot misleiding en willekeur.

De Staten Generaal, waarop die van Holland overwegenden invloed uitoefenden, en die door middel van den raad van state inderdaad regeerden, namen de afwezigheid van den landvoogd waar, om orde te stellen op de vele misbruiken, waarover zij tot nog toe slechts hadden kunnen klagen. Hun eerste zorgen was voor de financiën, voor het herstel van het evenwigt tusschen de inkomsten en uitgaven. Het eenige middel om daartoe te geraken was het afdanken van een aantal krijgsknechten, die, muitziek wegens slechte betaling, toch niet te gebruiken, zelfs niet te vertrouwen waren. Zoo doende bezuinigde men aanstonds honderd duizend gulden 's maands. Op dien weg voortgaande, zoo als het plan was, zou men weldra het hoog noodige evenwigt hebben hersteld, zonder de krijgsmagt werkelijk te verzwakken. De ervaring, na Leicester's vertrek opgedaan, kan het bewijzen, dat een matig, maar goed betaald en goed toegerust leger veel meer uitrigt dan een talrijke maar ongeordende krijgsmagt.

Niet minder nuttig was eene andere hervorming. Om den gedrukten handel weêr op te beuren, en bij gevolg de landsinkomsten te verbeteren, werd het onbedachte en slecht werkende plakaat van 4 April, tegen den uitvoer naar 's vijands landen, zoodanig gewijzigd, dat het wel geheel afgeschaft mogt heeten. De gunstige gevolgen van dien maatregel lieten zich niet lang wachten. Zij waren zoo afdoend, dat het stelsel van verbod en dwang nooit meer terug is gekomen.

Beide maatregelen druischten in tegen de regeringswijze van Leicester en moesten hem bij gevolg mishagen. Maar veel kwetsender nog voor zijn zelfgevoel was de bemoeijing der Staten ten gunste van Buys, die op hun aandringen uit zijn gevangenschap ontslagen werd, en in Holland de tegenpartij van den landvoogd krachtig kwam versterken. Leicester, die meer aan personen dan aan beginsels hechtte, moet zich grievend beleedigd hebben gevoeld, nu hij den man, dien hij zoo hartstogte-

lijk haatte, dien hij zoo onwaardiglijk behandeld had, als bij verrassing in zijn vrijheid en in zijne eer hersteld zag.

Het zou bij die eerste hervormingen en herstellingen wel niet gebleven zijn. Het was zeker de toeleg der Staten om alle nieuwe instellingen van den landvoogd, over wier nadeelige werking zij zoo herhaaldelijk hadden geklaagd, te vernietigen, en nu reeds te handelen gelijk zij een jaar later, na den afstand van Leicester, gehandeld hebben. Maar een jammerlijke geneurtenis kwam hen in hun rustig werken storen. Twee maanden nadat de landvoogd vertrokken was, verrieden Stanley en York de schans bij Zutfen en de gewigtige vesting Deventer, en maakten daarmeê den vijand meester van de IJssellinie en openden hem den toegang tot de Veluwe en Utrecht. De eigenzinnigheid en het blind vertrouwen van den landvoogd, die niettegenstaande de nadrukkelijkste waarschuwingen de verraders in zoo gewigtige posten had gesteld en bevestigd, was de voorname schuld van dit ongeluk. De beperkende instructie van den raad van state, die bij deze gelegenheid te voorschijn kwam, had het verder onmogelijk gemaakt de bezetting in tijds te vervangen en de bedreigde plaatsen te redden. De tijding van het gebeurde verwekte dan ook niet minder verontwaardiging over den bedriegelijken en onbekwamen landvoogd, als verbittering tegen de verraders en wantrouwen tegen de Engelsche troepen in het algemeen. Er gebeurde maar al te veel om dit wantrouwen te wettigen. Te Arnhem, te Bergen op Zoom, te Ostende sloegen de Engelsche soldaten van het garnizoen aan het muiten; uit Zwolle liep een vendel Engelschen tot den vijand over. Tegen zulke gevaren te voorzien door het verleggen der bezettingen en het vervangen der oversten, verbood, helaas, de instructie, zoo bedriegelijk buiten medeweten der Staten aan den raad van state gegeven.

Was het wonder, dat onder zulke omstandigheden, te midden van zulke gevaren, en na het ontdekken van zulke heillooze beschikkingen, de Staten zonder langer dralen, zonder afwachten van bevelen uit Engeland, voor zich zelf gingen zorgen? Het was waarlijk geen tijd om naar de theorie van het staatsregt of naar den letter der bestaande commissies en instructies om te zien. De hoogste wet, het heil van den staat, heerschte voor het oogenblik, en deed alle andere verordeningen zwijgen. Men had een landvoogd ingehaald, die het land ten verderve leidde, een krijgsmagt, die den vijand meer dan

den ingezetenen genegen en hulpvaardig was, een Koningin, die een vrede zocht te treffen, nadeeliger voor den staat dan een zelfs ongelukkig gevoerde oorlog. Zou men op dien weg blijven voortgaan, de banden ontzien, die ons magteloos aan den vijand overleverden? Neen, eerst de vrijheid hernomen, die alleen het land behouden kon; dan onderzocht wat in regt en billijkheid voor het hernemen van die vrijheid te zeggen viel.

Vooral de Staten van Holland begrepen die verpligting, en togen aan het werk met een voortvarendheid en een energie, die ons herinnert dat Oldenbarnevelt hun dienaar en hun leidsman was. Op denzelfden dag, waarop de tijding van het verlies van Deventer tot hen kwam, besloten zij dat de verschillende steden tot haar bijzondere beveiliging waartgelders zouden aannemen, en met buitengewonen ijver werd dit besluit ten uitvoer gelegd. Zoo verwierf zich de provincie eene eigene krijgsmagt onder haar onmiddellijk bevel. De vreemde benden, die op het platte land gelegerd waren, en wier bedoelingen men wantrouwde, werden verwijderd of bewaakt. Maar bovenal werd het gezag van den stadhouder der provincie, ten koste van dat van den algemeenen landvoogd en van den raad van state, uitgebreid. Het regt van bij open brieven (patenten) de garnizoenen te verleggen werd tijdelijk van den raad van state op den stadhouder overgebragt. Het geheele defensiewezen der provincie werd onder zijn onmiddellijk beheer gesteld, bij een merkwaardige acte die de commissie voorheen, eer Leicester in het land kwam, aan Maurits door de Staten gegeven, herleven deed. De oversten, die door den landvoogd over de verschillende vestingen als gouverneurs waren aangesteld, werden aan den stadhouder ondergeschikt verklaard, en Sonoy was de eenige die weigerde te gehoorzamen. Een nieuwe eed werd van het krijgsvolk afgevorderd, waarbij het zich aan Holland en Zeeland in het bijzonder verbond. De verpachting der belasting, die binnen de provincie geheven werd, werd op den naam der Staten van Holland uitgeschreven. Holland en Zeeland hernamen hun zelfstandig bestaan van voor de pacificatie van Gent, onder Maurits als hun stadhouder. Om zijn jonge jaren voegden hem de Staten den ervaren en beproefden Hohenlo als luitenant generaal toe.

Het is niet te ontkennen, dat al die maatregelen moeijelijk overeen te brengen zijn met den geest der Unie van Utrecht. De

bevoegdheid der algemeene regering werd er ontegenzeggelijk door verkort. Maar dat Holland evenwel niet onverschillig was omtrent het lot zijner bondgenooten, toonde het door de hulp aan de steden van Overijssel, Gelderland en Utrecht geboden. Het wilde in de eerste plaats voor zijne eigene veiligheid zorgen, doch om des te beter de overige provinciën bij te springen. Het onttrok zich aan de hoede eener regering, die elders dan in zijn gewest haar middelpunt had, omdat het zich bewust was zelf de spil te zijn, waarom de generaliteit zich het zekerst kon bewegen.

De heer van der Kemp ziet in al deze blijkbaar onvermijdelijke maatregelen niets anders dan de uitvoering van langberaamde plannen, om Holland ten nadeele der bondgenooten aan de regering van den landvoogd te onttrekken. Hij betreurt het, dat Maurits daartoe meêwerkte; hij gelooft echter, dat de stadhouder slechts het werktuig was, door Oldenbarnevelt behendig gebruikt. Hij schijnt te vergeten, dat nood wet breekt, en dat zelfverdediging, zelfs met schennis van geschreven regten, een eerste pligt is. Buitendien, als enkele provinciën vrijheid hadden om zich onvoorwaardelijk aan de Koningin van Engeland over te geven, gelijk Utrecht had gedaan, stond het zeker andere evenzeer vrij voor haar veiligheid in het bijzonder te waken.

Met de regering der Unie, op wier gezag Holland zich veroorloofde inbreuk te maken, stond het op dit tijdstip ook jammerlijk geschapen. De landvoogd was afwezig en niemand wist wanneer hij terug zou keeren. De raad van state, die hem verving, was slechts voor één jaar aangesteld, en dat jaar liep ten einde. Zijn commissie moest vernieuwd worden - maar door wien? De Staten Generaal begrepen dat zij, als souverein, daartoe geregtigd waren. Zeker, indien Leicester in het land was geweest, had hij, krachtens zijn commissie, de leden van den raad uit een breede nominatie der Staten moeten kiezen. Maar dat hij gedurende zijn afwezen, na zijn tijdelijken afstand van het bestuur, dit regt kon uitoefenen, was niet wel vol te houden. Een meer bedachtzaam staatsman, dan hij zich betoonde, zou deze uiterst belangrijke zaak geregeld hebben, eer hij vertrok. Zoo als de omstandigheden thans waren, konden de Staten Generaal wel niet anders doen dan zelf de commissie van den raad te vernieuwen. Zij begrepen dit ook, en continueerden den raad, doch slechts voor drie maanden, om den landvoogd, zoo hij terugkeerde, spoedig weer de vrije beschikking te hergeven,

maar zij maakten van deze gelegenheid tevens gebruik om enkele verdachte leden te laten uitvallen, bepaaldelijk Meetkerken, wiens provincie Vlaanderen niet langer tot de Unie gerekend werd, en die dus het radicaal miste om in de regering der generaliteit te zitten. Eveneens verwijderden zij de Burchgrave uit den raad, door te bepalen dat geen secretaris of andere beambte voortaan bij de beraadslagingen tegenwoordig mogt zijn. Het behoeft naauwelijks gezegd, dat het de invloed van Holland was, die deze besluiten door de Staten Generaal deed nemen. In den algemeenen nood namen alle gewesten hun toevlugt tot Holland; de magtigste provincie werd van zelf de invloedrijkste in de generaliteit.

De Staten Generaal begrepen dat het thans ook de tijd was den landvoogd ronduit te zeggen, wat zij van hem en van zijn bestuur dachten. Alle bewimpelingen moesten wegvallen. Nog onder den indruk der velerlei jobstijdingen, die van alle kanten inkwamen, stelden zij een brief op, zoo duidelijk, zoo krachtig van toon, dat Wilkes alle moeite deed om het afzenden er van te verhinderen, doch te vergeefs; de Staten van Holland en vooral Oldenbarnevelt dreven door, dat hij onveranderd en onverwijld werd verzonden.

Die brief, gedagteekend den 4^{den} Februarij 1587, draagt het karakter der gevaarlijke omstaudigheden, waaronder hij geschreven is. Hij is niets minder dan eene acte van beschuldiging tegen den landvoogd, hoewel niet deze maar de achterraad, die hem misleid had, schijnbaar de schuld krijgt. Al de fouten zijner regering worden hem voorgehouden, in het bijzonder de treurige gevolgen der onwettige geheime acte, die de magt van den raad van state beperkt, en het onmogelijk gemaakt had het verraad van Stanley en York te voorkomen. Ten slotte wordt hem nog berigt, dat de Staten Generaal en de Staten der verschillende provinciën in het bijzonder zich verpligt hebben gezien, zulken voet aangaande het gouvernement te nemen en zulke orde op 's lands zaken te stellen als zij geoordeeld hebben te behooren. Er wordt niet opgegeven welke die verordeningen zijn, er wordt niet gevraagd of hij ze kan goedkeuren; het is als of hem die zaken niet meer aangaan, als of de gevaren van het oogenblik zijn wettig gezag geschorst hebben. - Wat Leicester niet minder ergerde dan de brief zelf, was de toezending van een afschrift aan de Koningin. De klagten tegen hem geuit werden bijna een aanklagt, nu men ze tot zijn mees-

teres rigtte. Overigens werd de brief zorgvuldig geheim gehouden, zelfs voor de regeniten van de provinciën en steden, uit wier naam de Staten Generaal hem hadden geschreven. Men wilde den schijn vermijden van Leicester ook bij de gemeente aan te klagen, en tevens geene aanleiding geven om de Staten van oneerbiedigheid jegens den landvoogd en jegens de Koningin te beschuldigen.

De brief kon op geen ongelegener tijdstip komen dan waarop hij aan het Engelsche hof ontvangen werd. Een gezantschap, dat Leicester op den voet gevolgd was, onderhandelde juist uit naam der Staten met de Engelsche regering over een vernieuwde opdragt der souvereiniteit, waarvan Elizabeth niets hooren wilde, en over aanzienlijker bijstand in geld en troepen, waartoe de Koningin evenmin genegen scheen. De onderhandeling vlotte slecht. Elizabeth, buiten zich zelve door de teregtstelling van Maria Stuart (8 Februarij), waartoe zij eerst na hevigen tweestrijd haar toestemming had gegeven, en waarover zij misschien nu reeds wroeging gevoelde, was in een stemming om te twisten en te razen, en gaf den gezanten op hun billijk klagten en op hun overdrevene eischen niets dan onverdiende verwijten en harde woorden ten antwoord. Daar kwam de tijding van het verraad van Stanley en York en terstond daarop de brief der Staten aan Leicester. De woede, die de Koningin ten gevolge van zoo vele zoo snel opeenvolgende aandoeningen beving, keerde zich tegen de ondankbare, hoogmoedige Staten, die aan haar gunsteling, aan hare onderdanen de schuld durfden geven van de ongelukken, waarin zij grootendeels door eigen schuld vervallen waren. Nooit zou Leicester tot de Staten, die hem dus in zijne eer hadden getast, terugkeeren. Zij zou zich houden aan het tractaat, en de hulp, door haar toegezegd, blijven verleenen, maar niets meer. Sloot zij vrede met Spanje, dan zou zij, haar woord getrouw, voor Nederland zorgen als voor haar eigen rijk. Tot het voortzetten van den krijg wilde zij zich niet stellig verbinden. Een man van aanzien zou weldra aan de Staten haar verdere besluiten komen meêdeelen. Met die boodschap kregen de gezanten hun afscheid.

Men wist thans wat men voortaan van Engeland te wachten had. Al zekerder en zekerder werd men onderrigt, dat Elizabeth zich in een gevaarlijken vredehandel met Parma wikkelde, en het oog sloot voor het gevaar, dat haar rijk en de Nederlanden tevens

uit Spanje bedreigde. Terwijl in de havens van Spanje en Portugal dag en nacht aan eene armade werd gewerkt, zoo als de Spaansche Koning er nog nooit een in zee had gezonden, geloofde Elizabeth nog steeds aan de mogelijkheid om een vrede te treffen, op voorwaarden, waarvan de Koning nooit, zelfs niet in den uitersten nood, had willen hooren. Wilde men niet met Engeland te gronde gaan, dan diende men de banden, die Nederland aan dat rijk verbonden, eer los te rukken dan naauwer toe te halen. Naar de terugkomst van den verbitterden Leicester kon men onder zulke omstandigheden waarlijk niet verlangen.

Intusschen duurde binnen 's lands de partijschap voort. Het gevaar, waarmeê het verraad van Stanley en York gedreigd had, had ook in Utrecht de gemoederen tot verzoening en toegefelijkheid gestemd, en de volkspartij, door van Deventer geleid, had met die stemming haar voordeel gedaan. Na verschillende vergeefsche pogingen gelukte het eindelijk den stadhouder, graaf van Nieuwenaar, tusschen de stad en de twee eerste standen een schikking te bemiddelen, die schijnbaar aan de geëligeerden en de ridderschap, maar inderdaad aan de stad en aan de volkspartij gewonnen spel gaf. De geëligeerden bleven als stand voorbestaan, en behielden hun politieke regten. Maar twee der wakkerste leden, daaronder ook de vertegenwoordiger van den stand bij de Staten Generaal, werden afgezet, en door twee andere, meer gezeggelijke, vervangen. Die wijziging van het personeel was voldoende om het geheele collegie van denkwijs, of althans van handelwijs, te doen veranderen. Voortaan stemmen meestal de geëligeerden met de steden, en beide te zamen overstemmen de ridderschap, waaruit allengs de meer ijverige leden weg blijven. Zoo was dus de geheele provincie tot de partij van Leicester overgehaald. Utrecht stemt voortaan in de vergadering der Staten Generaal in den geest der democraten. Een groote overwinning, waarvan de eer aan van Deventer toekomt, door wiens beleid deze zaak, die aanvankelijk ten nadeele zijner partij scheen af te loopen, ten slotte tot de meest gewenschte uitkomst gebragt werd.

Een verdere stap op den ingeslagen weg leidde tot een minder gunstig einde. Zoo als de stand de provincie, zoo trachtte thans de provincie de Staten Generaal te winnen en met haar geest te bezielen. Dit was niet wel mogelijk, zoo lang de vergadering der Staten te 's Gravenhage, in het hart van Holland, onder het oog der Staten van dat gewest en van zijn advokaat,

gehouden werd. Geheel anders zou echter de kans staan, indien de vergadering naar Utrecht kon verplaatst worden. Op aanzetten van van Deventer riep de graaf van Niewenaar de Staten van Overijssel en Gelderland, waarover hij eveneens stadhouder was, naar Utrecht, tot een buitengewone zamenkomst met de Staten van het Sticht, op. Ook Holland, Zeeland en Friesland werden uitgenoodigd aan die bijeenkomst deel te nemen. Op deze wijs hoopte van Deventer een nieuw collegie van Staten Generaal te Utrecht te vestigen, dat in plaats van hem uit te sluiten, zijn leiding volgen zou. Maar Holland liet zich zoo gemakkelijk niet ten onder brengen. De raad van state, die na zijn zuivering meer dan vroeger onder den invloed der Hollandsche staatslieden stond, verklaarde zich stellig tegen zulk een ongewone, bijna onwettige bijeenroeping, die tot een scheuring der Unie dreigde te leiden. De Staten Generaal, waarin Holland en Zeeland, door Friesland ondersteund, den boventoon voerden, stemden daarmeê in. Van Deventer's plan had geen verdere gevolgen.

Hij moest het dus over een anderen boeg wenden. Kon men de Staten Generaal en die van Holland niet winnen, dan moest men ze van hun gezag berooven en onschadelijk maken. Men moest den volke verkondigen, dat de Staten zich ten onregte voor den souverein des lands uitgaven. Aan Leicester kon men zeker niet langer de souvereiniteit toekennen, sedert Elizabeth te verstaan had gegeven dat zij voor haar onderdaan zulke regten niet begeerde. Maar daarom behoefde men de Staten nog niet voor de heeren des lands te erkennen. Bij gebrek aan een wettigen vorst kwam de souvereiniteit niet aan de Staten toe, maar aan het volk, dat door de Staten slechts vertegenwoordigd werd. Sedert de afzwering van Philips was dus het volk van Nederland zelf souverein. Het kon over de landsheerlijke regten naar goedvinden beschikken, ze aan zich zelf voorbehouden of ze opdragen aan wien het wilde.

Merkwaardige theorie! Ook zij was niet door zuivere bespiegeling verkregen, maar tot regtvaardiging van hetgeen de volkspartij deed en voorhad, uitgedacht. Vergissen wij ons niet, dan is van Deventer een der eerste verkondigers van deze leer, zoo als hij een der eerste geweest was die haar bij voorbaat in praktijk hadden gebragt. In een brief van 22 Mei 1587 ontvouwde hij ze reeds voor Leicester, en later schreef hij tot haar verdediging een uitvoerig betoog. Wilkes, die namens

Elizabeth in den raad van state zitting had, nam de nieuwe leer gereedelijk aan, en beriep er zich later op om het gezag van Leicester tegen de Staten te handhaven. Het stelsel beantwoordde ook zoo volkomen aan hetgeen de partij wilde en werkte, dat het terstond door allen omhelsd, en tot banier verheven werd, waaronder men tegen de Staten van Holland te veld trok.

Ook dezen moesten thans hun praktijk door een theorie regtvaardigen. Zij belastten François Franken, toen ter tijd nog pensionaris van Gouda, met de taak om de wettigheid der bestaande regering te betoogen. De deductie, die hij opstelde, en die door de Staten van Holland werd goedgekeurd en op hun naam uitgegeven, is overbekend. Zij is als het ware de grondslag van het oligarchische staatsregt der republiek geworden. Haar leer werd weldra door Hugo de Groot bekrachtigd en uitgewerkt, en door volgende geslachten als ontwijfelbaar aangenomen. Eerst in de vorige eeuw is het bewezen hoe onjuist de geheele bewijsvoering is. Zij tracht zich niet op afgetrokken beginsels van regt, maar op den historischen oorsprong van de magt der Staten te vestigen, doch in plaats van zich te bepalen tot den laatst verloopen tijd, tot het tijdvak van den opstand, klimt zij op tot ver in het grafelijk bewind, en poogt te bewijzen, dat sedert zeven of acht honderd jaren de souvereiniteit bij de Staten van Holland berust heeft, en door dezen slechts ter uitoefening aan de graven is overgedragen. Een zonderlinge ketterij voorwaar, en die in onze ooren onbegrijpelijk klinkt. Maar in zake van middeneeuwsch staatsregt zag men in dien tijd van overgang niet helder; het was ook slechts te doen om een reeds aangenomen stelsel te wettigen, niet om te ontdekken wat waarheid was. En sommige van onze hedendaagsche schrijvers, die de Staten hunne onwetendheid het envelst duiden, vervallen in niet minder vreemde dwalingen, wanneer zij van het Hollandsche graafschap en van zijn staatsregtelijken toestand gewagen. Om iemand te noemen, Motley zelf, die te regt het betoog der Staten niet historisch maar fabelachtig noemt, voegt er in éénen adem bij: ‘de eerste graaf, die eenig wettig en erkend gezag heeft gehad, is Dirk I, aan wien Karel de Eenvoudige het grondgebied van Holland, bij open brieven, in 922 verleende.’ Die zoo spreekt bezit ongeveer even veel kennis van de middeneeuwsche maatschappij als de schrijver van de deductie der Staten van Holland.

Nog eens, de theorie diende slechts tot regtvaardiging van

de praktijk. Het was de vraag, wie van beide haar regt kon doen gelden, de conservatieve partij, die de gevestigde aristocratie wilde handhaven, of de revolutionaire, die een volksregering wenschte met een dictator aan haar hoofd. Niet van de deugdelijkheid der bewijzen, niet van de waarde der antecedenten hing in dezen strijd de overwinning af.

De stad Utrecht had vroeg in het voorjaar een bode naar het Engelsche hof gezonden, om den landvoogd en de Koningin van den stand van zaken kennis te geven, en de betuiging over te brengen van haar innige verkleefdheid aan de Engelsche regering. De bode kwam op het laatst van Maart terug met een schriftelijk antwoord van Elizabeth, waarin het gedrag der burgerij werd geprezen, en daarentegen de handelwijs der Staten jegens den landvoogd hevig gelaakt. De raad der stad liet den brief van de puije van het stadhuis aflezen, en met eenige andere missiven, die teregt of ten onregte gezegd werden uit Engeland ontvangen te zijn, drukken en overal, in alle provinciën, uitstrooijen. Ter zelfder tijd had hij een afschrift van den brief der Staten aan Leicester van 4 Februarij, die in zoo hooge mate de verontwaardiging van Elizabeth had opgewekt, in handen gekregen. Daarvan, begreep hij, liet zich uitnemend partij trekken om het volk tegen de Staten op te winden; hij verzuimde die gelegenheid niet; door zijn zorg werd ook deze brief in honderde afdrukken onder de gemeente verspreid. Men gaf voor dat het alleen aan zijn beleedigende strekking te wijten was, dat Leicester niet, zooals anders reeds was bepaald, met versche troepen en gereed geld terng zou komen, en dat de Koningin thans veeleer vrede met Spanje sluiten, en de ondankbare Nederlanden aan hun lot overlaten wilde. Om haar te verzoenen en tot betere gedachten te brengen moest die hatelijke brief, die door slechts weinige pensionarissen en kwalijk gezinde regenten eigenmagtig geschreven was, door het volk van Nederland uitdrukkelijk herroepen worden. De Staten der landprovinciën zouden zich daartoe wel laten overhalen. Van Holland en Zeeland was dit zeker niet te verwachten. Maar dan kon men de vroedschappen der verschillende steden van die provinciën bewerken, en door enkele althans den brief, die zonder haar voorweten opgesteld en verzonden was, doen afkeuren. Zoo zou men de weinige gedeputeerden, die de Statenvergadering van Holland uitmaakten, van hun natuurlijken steun berooven, en magteloos aan het misnoegen van de Engelsche regering overleveren.

Aanvankelijk gelukte dit wel bedachte plan naar wensch. Gelderland en Overijssel wilden gaarne de ondersteuning van Engeland koopen voor het afkeuren van hetgeen buiten hen om gedaan was. Zij vereenigden zich met Utrecht in het desavoueren van den aanstootelijken brief. Friesland was moeijelijker te winnen. De groote meerderheid der regenten van dat gewest was op de hand der Staten van Holland, en een volkspartij, magtig genoeg om hun te weerstaan, bestond er niet. Doch daarom gaf de regering van Utrecht den moed nog niet op om ook Friesland over te halen tot haar partij. Het geregtshof, dat voorheen uitgebreide politieke regten had bezeten, die sinds den opstand op de Staten waren overgegaan, was misnoegd en weerbarstig, en zijn president Hessel Aysma liet zich door den sluwen van Deventer bepraten om, tot herwinning van den verloren invloed, zamen te spannen met de Utrechtsche democraten, met wie hij niets gemeens had dan den naijver op het gezag der Staten. Door middel van het hof en zijne aanhangers hoopte van Deventer ook Friesland tegen de zeeprovinciën in beweging te brengen. En Holland zelf was verre van eenstemmig. De meerderheid der ingezetenen toonde weinig sympathie voor de Staten. De predikanten waren bijna alle op de hand van den landvoogd, en achtten hem door de regenten verongelijkt. Zij waren gewoon hun meening onbewimpeld uit te spreken, en zij hadden een sterken invloed op de regtzinnige gemeente. Het scheen dus ligt mogelijk de Staten door de burgerij tot toegeven te noodzaken.

Maar die berekening faalde door de onverzettelijke standvastigheid van de Staten van Holland. Met krachtige hand onderdrukten zij de opkomende beweging, die hen dreigde omver te werpen. Zonder iemand te ontzien bragten zij allen ten onder, die zich tegen hen verhieven. In de aanzienlijksten stelden zij bij voorkeur een afschrikkend voorbeeld. Het gebeurde met den beroemden Doneau kan daarvan ten bewijs strekken. Deze uitstekende jurist was de roem van de jeugdige Universiteit van Leiden. Geene eer, die hem niet door de Curatoren en door de regering bewezen, geen voordeel, dat hem niet gegund was. Toen hij, twee jaren geleden, naar elders beroepen, geneigd scheen Leiden vaarwel te zeggen, hadden de Staten hem op de vleijendste wijs verzocht te willen blijven, en, om hem daartoe te eer te bewegen, goeden waarborg voor zijn salaris gegeven, om het even of hij onderwijs gaf of niet. Zij wisten

en erkenden dat zijn vertrek een onherstelbaar verlies voor de opkomende Universiteit zou wezen. Maar Doneau was een streng en ijverig Calvinist; in den strijd tusschen Leicester en de Staten koos hij de partij van den landvoogd. Hij liet zich in dien geest heftig uit: hij werkte meê om de missive der Utrechtsche partij te Leiden uit te strooijen. Ten laatste klaagde hem Hohenlo, als luitenant van den stadhouder, bij de Curatoren aan. En zonder aarzelen namen dezen daarop hun besluit, en ontsloegen den hoogleeraar uit zijn betrekking ‘om redenen aan hen bekend.’ De Staten, tot wie Doneau zich wendde om dit besluit te niet te doen, weifelden een oogenblik: het scheen hard zulk een man om zulk een reden te verlaten. Doch zij eindigden met het vonnis der Curatoren te handhaven. Meer dan aan den roem der Universiteit was hun aan het gezag der wettige regering gelegen. In den uitstekenden geleerde wilden zij aan allen bewijzen, dat zij zich door niemand straffeloos lieten tegenwerken.

Het is niet moeijelijk te gissen wiens invloed en voorbeeld de Staten tot zoo stouten, bijna roekeloozen, moed aanvuurde. Oldenbarnevelt was de ziel hunner vergadering, de onverschrokken hand die hun besluiten ten uitvoer bragt. Waar zij een oogenblik weifelden en stil stonden ging hij alleen vooruit, en sleepte hen door zijn zelfvertrouwen mede. Toen Lord Buckhurst - de persoon van aanzien, op wiens overkomst Elizabeth de Hollandsche gezanten had voorbereid - een man van gematigden zin zoowel als van groote bekwaamheid, was aangekomen, en zich beijverde om de Staten met den landvoogd en de Koningin te verzoenen, betoonden de Staten van Holland zich genegen om meer toe te geven dan in den gevaarlijken staat des lands, nu Elizabeth in onderhandeling met den vijand getreden was, raadzaam scheen. Oogenblikkelijk verzette zich de advokaat met alle kracht tegen die gevaarlijke inschikkelijkheid. Drie dagen nadat Buckhurst zijn eerste vertoog ter bijlegging der geschillen bij de Staten van Holland had ingediend, en terwijl dezen, naar het schijnt, zich gunstig voor zijn voorstel gestemd toonden, verzocht Oldenbarnevelt zijn ontslag als landsadvokaat, en liet zich slechts overhalen om in dienst te blijven, op voorwaarde dat hij zich ontslagen mogt rekenen als er ‘getreden zou worden in eenigen handel van vrede, of tot het transporteren van den lande zonder conservatie van de Religie en van de privilegiën en geregtigheden van den lande.’

Wij zouden gaarne van deze kortstondige crisis, van de beweegredenen die Oldenbarnevelt zijn ontslag deden vragen, en van de verzekeringen der Staten, die hem voorwaardelijk deden aanblijven, iets naders weten. Motley, die uit de correspondentie van Lord Buckhurst menige bijzonderheid zijner zending heeft meêgedeeld, schijnt omtrent dit punt niets gevonden te hebben; althans hij geeft ons niet de minste inlichting. Had Oldenbarnevelt reeds nu gegist dat Buckhurst, al zweeg hij voor als nog van den vredehandel met Spanje, inderdaad in last had de Staten daarop voor te bereiden? Had hij verder reden om te vreezen dat de Staten van Holland zich tot zulk eene onderhandeling zouden laten overhalen? De houding, door hem aangenomen, maakt het waarschijnlijk; maar bij gebrek aan bescheiden is de vraag niet volkomen uit te wijzen. Zeker is het, dat de Engelsche gezant de Staten voorloopig van niets sprak dan van de noodzakelijkheid om den landvoogd te bevredigen. En zoo veel althans werkte hij uit, dat de Staten in een brief aan de Koningin hun vroeger schrijven verklaarden en verzachtten, en uitdrukkelijk betuigden ‘het gezag van Leicester, zoo als het hem eens was opgedragen, geheel en onveranderd te willen houden, om door hem na zijn terugkomst uitgeoefend te worden.’ Daarmeê was wel de aanleiding tot nieuwe geschillen niet weggenomen, maar toch eenige voldoening aan het gekrenkte eergevoel van den landvoogd gegeven, en zijn terugkomst mogelijk gemaakt.

Hoe weinig die komst voor de schikking der geschillen en de regeling der binnenlandsche zaken gewenscht mogt zijn, voor het voeren van den krijg scheen de bijstand van Engeland onontbeerlijk. Om den vijand het hoofd te kunnen bieden moest men gedurende de zomermaanden het leger versterken, maar het daartoe noodige geld ontbrak, en was slechts gedeeltelijk door nieuwe contributiën te vinden. Men kwam minstens honderd vijftig duizend ponden te kort. Met de uiterste moeite hoopten de Staten twee derden dier som te kunnen opbrengen, en zij smeekten de Koningin het nog ontbrekende derde voor deze eene keer buitengewoon voor te schieten. Maar te vergeefs. Elizabeth wilde van geen nieuwe vermeerdering van uitgaven hooren. Hoewel Buckhurst, die den nood der Nederlanden van nabij leerde kennen, en de overige raadslieden der kroon het verzoek der Staten ondersteunden, Elizabeth weigerde stellig. Zij voldeed niet eens aan haar vroeger aan-

gegane verpligtingen, en liet het Engelsche krijgsvolk in dienst der Staten onbetaald en van gebrek verloopen. Zoo slecht toegerust moesten de Nederlanden afwachten wat in het aangebroken voorjaar de vijand beginnen zou. Weldra kwam Parma in het veld, maakte looze aanstalten om Ostende te belegeren, en sloeg onverwachts het beleg voor Sluis.

Eerst door dezen aanslag werd Elizabeth uit de onverschilligheid gewekt, waarin zij ten opzigte van Nederland vervallen scheen. Gelukkig was de brief reeds ingekomen, waarin de Staten zich in verzoenenden en toegefelijken zin jegens den landvoogd verklaarden. De Koningin besloot nog eens haar gunsteling aan de benaauwde Nederlanden te hulp te zenden. In de eerste dagen van Junij kwam die goede tijding in het land, juist toen de Staten Generaal aan Maurits, met Hohenlo als zijn luitenant naast hem, het opperbevel van het leger gedurende de afwezigheid van den landvoogd hadden opgedragen.

Of de terugkomst van Leicester tot heil of tot schade van het land zou strekken, hing af van de verhouding waarin hij voortaan tot de Staten Generaal en in het bijzonder tot de Staten van Holland staan zou. In eendragt en zamenwerking met dezen kon hij veel goeds uitrigten; als hun vijand en tegenstrever was hij niet bij magte iets te doen dan tweedragt te wekken en den gang der zaken te belemmeren. Ongelukkig kwam hij met wrok en haat tegen de Staten, en met plannen van omwenteling en overheersching terug. De brieven, waarin hij aan zijn vrienden, aan van Deventer, aan Sonoy, aan de regering van Utrecht, zijne aanstaande overkomst berigtte, en die door dezen ruchtbaar gemaakt werden, droegen daarvan de onmiskenbare teekenen. Hij keerde terug, zeide hij, niettegenstaande de hem aangedane beleedigingen, alleen om aan de begeerte des volks en aan de uitgedrukte wenschen der predikanten te voldoen. Blijkbaar zou hij dus zijn steun niet bij de regenten maar bij de predikanten en de ijverige gereformeerden zoeken. Hij zou voortgaan op den noodlottigen weg, vroeger door hem ingeslagen, die tot oproer en omwenteling leiden, en op den ondergang van het land uitloopen zou.

Natuurlijk dat de Staten, door die onvoorzigtige brieven bij tijds gewaarschuwd, op nieuw de wapenen tegen hem aangordden, en alle plannen van inschikkelijkheid lieten varen. Er was hun door Buckhurst, uit naam der Koningin, een nadere verklaring van den brief van 4 Februarij gevraagd. Zij gaven die

thans, maar in geheel anderen toon dan Buckhurst gehoopt had. In plaats van zich te verontschuldigen en beterschap te beloven, handhaafden zij in alle panten hun vroegere beschuldigingen, en door die breed uit een te zetten en met nieuwe bewijzen te staven maakten zij dezen nieuwen brief nog kwetsender voor het eergevoel van Leicester dan den vroegeren, die zooveel aanstoot gegeven had. Feller dan ooit was dus de tweestrijd op nieuw uitgebarsten. Het ongelukkige land zou er de gevolgen van ondervinden.

Het eerste gevolg was het verlies van Sluis. Dat die vesting wel te ontzetten zou geweest zijn, weten wij uit de getuigenis der belegeraars zoowel als der belegerden. Doch daartoe hadden de beide partijen, die den staat verdeelden, eendragtig en ijverig moeten zamenwerken. En aan zulke zamenwerking viel niet te denken. De Staten wisten thans van Buckhurst zelven, dat Elizabeth vrede met Spanje zocht. Zij wisten dat Leicester eene uitgebreide magt begeerde, die hem in staat zou stellen hen des noods tegen hun zin tot vrede te dwingen. Het kon niet anders of die groote zaak moest hun meer ter harte gaan dan het behoud van eene enkele stad. Leicester verweet hun later, dat zij zich om Sluis zoo weinig hadden bekreund als of de stad op St. Domingo of Hispaniole gelegen was. Wij kunnen niet beslissen in hoever de Staten en Maurits inderdaad te beschuldigen waren; maar zeker is het, dat niet minder dan Leicester de bezetting van Sluis en de bevolking van Zeeland hun de schuld der neerlaag gaven. De verbittering van het gemeen tegen de Staten nam door dit hun toegeschreven ongeval nog aanmerkelijk toe.

Ter zelfder tijd was aan den anderen kant het wantrouwen der Staten tegen den landvoogd en zijn talrijke aanhangers nog geklommen. Weinige dagen na de aankomst van Leicester in Zeeland kwam het den Staten van Holland ter ooren, dat een der secretarissen van den landvoogd, Junius, aan dezen en genen een brief van hem liet lezen, die gewigtig van inhoud en voor de Staten beleedigend van toon was. Zulke beleedigingen verdroegen zij niet langer. Zij drongen Junius hun den brief te toonen, en zij namen er copie van. De inhoud was inderdaad verontrustend. Leicester beval Junius de steden van Holland rond te reizen, en aan de welgezinde te verzekeren, dat de uitgestrooide geruchten van een vredehandel tusschen Engeland en Spanje alle valsch waren, en dat Buckhurst, die

den Staten van vrede had gesproken, daartoe niet gelast was geweest, en alleen uit eigen beweging gehandeld had. - Dit beweren, in strijd met hetgeen de Staten wisten dat de waarheid was, moest hun achterdocht ten opzigte der bedoelingen van de Engelsche regering niet weinig versterken. Maar wat volgde gaf nog gegronder reden tot bezorgdheid. Junius moest aan hen ‘die last over de gemeente hadden’ (aan de predikanten namelijk en aan de volksleiders) te kennen geven, dat de landvoogd, overeenkomstig zijne instructie, zorgen zou alle magt in handen te krijgen, ‘die hij noodig had om te gebruiken de souvereiniteit dezer landen.’ Die woorden waren duidelijk genoeg; zij gaven de verklaring van sommige dubbelzinnige uitdrukkingen in de brieven der Koningin, onder andere van haar betuiging dat zij niet twijfelde ‘of men zon den landvoogd voortaan zijne autoriteit vrijelijk laten gebruiken.’ Welke autoriteit zij bedoelde, behoefde men thans wel niet meer te vragen.

Spoedig bekwamen de Staten nog stelliger berigt van wat hun te wachten stond. De agent van Holland aan het Engelsche hof, Ortel, was een ijverig dienaar der Staten en een behendig diplomaat. Uit eigen beweging lette hij op al wat er gaande was, en schreef hij alles over wat er voor de Nederlanden van belang aan het hof voorviel. Maar omstreeks dezen tijd hadden hem de Staten opzettelijk een vertrouwd persoon toegezonden, met den geheimen last om op alle wijzen uit te vorschen, wat er van den vredehandel met Spanje aan was, en wat er verder ten opzigte van Nederland werd voorgenomen. Zoo aangespoord was Ortel dubbel ijverig in de weer, en niet te vergeefs. Weinige weken later kon hij de geheime instructie overzenden, die Leicester van de regering der Koningin had meêgekregen, en waarop in den brief aan Junius gedoeld werd. Hoe het Ortel gelukt is dit belangrijke stuk meester te worden, weten wij niet; dat zijn afschrift, althans in de hoofdzaak, juist was, blijkt thans ten volle uit de vergelijking met de oorspronkelijke acte, door Motley aan den dag gebragt, en door den heer van Deventer (in zijn ‘Gedenkstukken van Oldenbarnevelt’) uitgegeven.

Tweeërlei werd in deze instructie aan Leicester voorgeschreven. Hij moest de hem eens opgedragen autoriteit onverminderd van de Staten terugvorderen, en verder hun voorhouden dat, daar de kosten van den oorlog hun vermogen schenen te

boven te gaan, het sluiten van een eerlijken vrede, zoo als Parma uit naam van Philips hem aanbood, geraden was. Weigerden de Staten of de vereischte autoriteit te verleenen, of tot den vredehandel toe te treden, dan moest Leicester zich tot de gemeente, de onderzaten, wenden, ten einde door hun tusschenkomst de regenten tot rede te brengen.

Wij kunnen ons voorstellen hoe de Staten te moede waren, toen hun Oldenbarnevelt dit overgezonden stuk voorlegde. Zij wisten nu wat men met hen voorhad: wilden zij zich niet tot een verraderlijken vrede met den vijand verstaan, dan zou de bevolking, de onstaatkundige menigte, tegen hen worden opgeroepen. Niet minder dan tegen Parma en zijn krijgsbenden hadden zij tegen Leicester en zijn blinde volgelingen op hun hoede te zijn.

Er was echter eene omstandigheid, die hen bij het aangaan van den strijd tegen den Engelschen landvoogd bemoedigen moest. De beide leden van zijne instructie waren niet wel te vereenigen; het een maakte het ander onuitvoerlijk. Hij moest stennen op de ijverige Calvinisten, op het meest oorlogzuchtige deel der natie, en tevens den vrede met Spanje aanbevelen. Doch zoodra hij met die tweede boodschap te voorschijn kwam, verloor hij van zelf den steun der gemeente tegen de Staten, want de menigte hing hem slechts aan, omdat zij van hem een krachtiger voeren van den oorlog verwachtte dan van zijn tegenstanders. Van het oogenblik af, waarop het blijken zou dat hij vrede sluiten en de Staten den oorlog voortzetten wilden, zou de kerkelijke partij van hem tot zijn vijanden overloopen. Dat Leicester zelf dit onoverkomelijke bezwaar gevoelde, bleek uit zijn verzekering in den brief aan Junius, dat de geruchten van een vrede met Spanje valsch en de verklaringen van Buckhurst aan de Staten onjuist waren. Hij trachtte blijkbaar eerst door middel der opgeruide menigte de noodige magt van de Staten af te dwingen, en eerst daarna met voorslagen van vrede voor den dag te komen. Maar zou zijn meesteres zoo lang geduld oefenen en uitstel lijden? Dit was van haar heerschzuchtig karakter naauwlijks te verwachten. In alle geval bestond er een goede kans voor de Staten om het nog van den landvoogd te winnen, als zij het nemen van een besluit op zijn eerste voorstel konden verschuiven, totdat hij met zijn tweede boodschap te berde moest komen.

Intusschen was Sluis, den 5^{den} Augustus, aan Parma overgegeven. Nog drie maanden schoten er van dit jaar voor den veld-

togt over. Wat zou de vijand thans beginnen? De Staten konden niet vermoeden, wat inderdaad het geval was, dat hij niets meer ondernemen zou, maar zich geheel zou wijden aan de toebereidsels tot de voorgenomen landing in Engeland, in afwachting der groote armade, die in de Spaansche havens werd uitgerust. Men vreesde dat hij zonder verwijl zijn zegevierende troepen, van de pas gewonnen IJsselsteden uit, tegen Gelderland en Utrecht zou doen oprukken. Het was hoog noodig aanstalten van verdediging aan die zijde te maken. Het volk, dat reeds het verlies van Sluis aan de Staten van Holland te laste legde, zou niet lijdelijk hebben aangezien, dat hun wantrouwen nu weer Leicester verhinderde om de noodige maatregelen van voorzorg te nemen. Uit dien hoofde konden de Staten niet anders dan eenige voldoening aan Leicester geven, eenige woorden van verzoening spreken, die hen tot niets verpligtten, maar toch van hun goede gezindheid en hun verlangen naar eendragtig zamenwerken getuigden. Tien dagen na de overgaaf van Sluis vereenigden zich de Staten van Holland en Zeeland met die der overige provinciën te Middelburg, en verleenden aan Leicester eene acte van satisfactie, waarvan de optimisten hoopten dat zij den vrede met den landvoogd herstellen zou. Maar lezen wij de acte aandachtig, dan vinden wij daarin geen grond tot zulk een goede verwachting. De Staten verzoeken wel dat Leicester den toon van hun brief van 4 Februarij zal toeschrijven aan hun bezorgdheid voor het benarde vaderland; zij betuigen hem liefde en eerbied toe te dragen; zij beloven hem zijne autoriteit onverminderd te zullen laten, - maar weêrkeerig vertrouwen zij dat hij hun praerogativen ontzien, en in overleg met hen regeren zal. Zoo werd dus het geschil niet bijgelegd, niet opgegeven. De Staten bleven hun regten handhaven, de landvoogd bleef een ruimer gezag begeeren dan met die voorregten bestaanbaar was. Geen zoete woorden konden dezen tweestrijd wegnemen; weêrzijdsche toegefelijkheid was daartoe noodig, en die stemming ontbrak bij beide partijen.

Op het laatst van Augustus vertrok Leicester van Middelburg naar Dordrecht, dat van al de Hollandsche steden hem nog het meest genegen was. Daar zou hij nu eindelijk aan de Staten Generaal gaan voordragen wat hem de Koningin had bevolen; hij zou veel aanzienlijker bijdragen tot het voeren van den krijg van hen vorderen, en, zoo zij die op grond van hun

onvermogen weigerden, hun de noodzakelijkheid voorhouden om vrede te sluiten. Maar de Staten Generaal kwamen niet opdagen. Denkelijk zochten de Staten van Holland in het bijzonder tijd te winnen, wel wetende dat Leicester door zijn meesteres eerlang gedwongen zou worden met de voorstellen van vrede voor den dag te komen. Dezelfde taktiek bleven zij volgen, toen hun de landvoogd kort daarop door Bardes, lid van den raad van state voor Holland, kategorisch liet afvragen, hoe veel geld en troepen hun provincie ter zijner beschikking wilde stellen tot voortzetting van den oorlog. Zij beloofden daarover spoedig te beraadslagen en te besluiten, maar intusschen verlangden zij in overleg met den landvoogd uit te maken, hoever het gezag van dezen zich uitstrekte, waar de regten des volks en de bevoegdheid der Staten het beperkten. Zij leverden een breede remonstrantie, daartoe strekkende, in. Uitvoerig vooral betoogden zij dat de landvoogd niet onmiddellijk, maar middellijk door de stadhouders, de kapiteinen en admiralen generaal, regeren moest: met andere woorden, dat hij in Holland en Zeeland alle zaken door tusschenkomst van Maurits moest uitvoeren. Leicester begreep de bedoeling dezer remonstrantie. In zijn, overigens gematigd antwoord, hield hij ten stelligste zijn regt vol om, zonder voorweten van den stadhouder, naar eigen goeddunken de garnizoenen binnen de steden van Holland te verleggen. - Wat hij daarmeê bedoelde zou weldra blijken.

Nog had hij niet van vrede gesproken, hoe dikwerf hem de Koningin had aangemaand niet langer daarmeê te dralen. Hij voorzag wat er gebeuren zou als eens dat gewigtige woord over zijn lippen gekomen was. Eerst als de Staten hem de sommen hadden geweigerd, die hij beweerde noodig te hebben om den krijg te voeren, kon hij, zonder zijn partij al te zeer te vertoornen, van de noodzakelijkheid om vrede te sluiten gaan spreken. De woede des volks was dan misschien van den landvoogd af te leiden op de Staten, wier onwil om het noodige geld toe te staan als de reden van zijn aanmaning tot vrede kon worden voorgesteld. Maar de omzigtigheid, waarmeê de Staten hun beslissing gedurig uitstelden, verijdelde die taktiek. De Koningin, ongeduldig geworden, gebood thans zoo nadrukkelijk haar boodschap over te brengen, dat Leicester niet langer durfde dralen. Een dag na het verzenden van zijn antwoord op de remonstrantie van Holland zond hij twee

leden van den raad van state, Valcke en Menijn, naar den Haag, om mondeling het voorstel der Koningin aan de Staten meê te deelen, en te zien welken indruk die boodschap op hen maakte. Deze zending was een misschien onvermijdelijke maar zeker een geduchte misslag. De Staten verlangden niets liever dan de uitnoodiging om tot den vredehandel toe te treden te ontvangen, eer zij nog genoopt waren te antwoorden op de overige voorslagen. Er viel niet aan te twijfelen, of zij zouden onverwijld de grootst mogelijke ruchtbaarheid aan de zaak geven. Leicester zag dit zelf in, en juist om deze reden had hij zijn voorstel mondeling laten overbrengen; hij had er zoodoende een minder officieel karakter aan gegeven, en het voor de Staten moeijelijk gemaakt om er bij de gemeente hun voordeel meê te doen. Maar hoe kon hij dan zulk een boodschap aan een Hollandsch en aan een Zeeuwsch raadslid opdragen, die niet tot zijn vertrouwde aanhangers behoorden? Op verzoek der Staten gaven dezen de mondeling voorgedragen boodschap later in geschrift over, en nu zonden de Staten oogenblikkelijk afschriften er van naar de vroedschappen der stemhebbende steden. In weinige dagen wist het geheele land wat de Engelsche regering wilde. Nog langer te ontkennen dat de Koningin voorhad tot vrede met Spanje te nopen, ging nu niet aan. Het was onmogelijk de heeren van den raad van state te desavoueren, zoo als men vroeger Buckhurst had gedaan. Wel klaagde de landvoogd dat zij zijn boodschap niet goed hadden overgebragt, en dat de Staten haar tegen zijn wensch hadden ruchtbaar gemaakt. Doch te loochenen dat er van vredehandel sprake was, kon hij niet. Het deed verder meer kwaad dan goed dat zijn vrienden te Utrecht het verbreiden van alle vredesgeruchten als strafbaren laster verboden. Het bewees alleen dat het volk het sluiten van vrede met den vijand misdadig achtte. En, al wantrouwde de menigte de verzekeringen der Staten, zij begon toch ook te twijfelen aan de opregtheid van den landvoogd en aan de hulpvaardigheid van de Koningin.

Onder zulke ongunstige omstandigheden moest nu Leicester zijn beroep op het volk tegen de Staten beginnen. Juist nu de Staten zich ijveriger voor den oorlog toonden dan hij, moest hij de oorlogzuchtige menigte oproepen om tusschen beide te kiezen.

Twee dagen nadat Menijn en Valcke hun heillooze propositie aan de Staten overhandigd hadden begon de landvoogd zijn

coup d'état voor te bereiden. Op patent, niet van Maurits, maar van Leicester zelven, rukten eenige compagniën, die in Sluis hadden gelegen, Holland binnen; tien vaandels bezetten Maassluis en Delfshaven, twee vaandels trokken naar Gouda, twee andere naar Schoonhoven. In de patenten stond geschreven, dat de bezetting duren zou, totdat de Staten zouden hebben geantwoord op hetgeen hun van wege den landvoogd was voorgesteld. Het plan was dus de Staten gewapenderhand tot toegeven te dwingen. De afgevaardigden der Staten, die bij Leicester tegen deze onwettige inlegering kwamen protesteren, werden ‘met grammen moede’ - zoo rapporteerden zij - aangehoord, en kregen ten antwoord, ‘dat Zijne Excellentie zich wel zou weten te adresseren aan de souvereiniteit dezer landen, waarvan de Staten niet meer dan de gedeputeerden waren.’

Den zelfden dag, waarop hij die bedreiging tegen de Staten uitsprak, diende de landvoogd bij de Staten Generaal, in wier vergadering natuurlijk de gedputeerden van Holland en Zeeland onthraken, eene uitvoerige remonstrantie in, die niets anders was dan een doorloopende aanklagt tegen de Staten van Holland. Hij verzekerde, dat hij den vrede slechts had aanbevolen, in geval de oorlog, bij gebrek aan middelen, niet langer kon worden gevoerd; hij verklaarde ten stelligste, dat de Koningin de Nederlanden niet zou verlaten, maar dat zij onder Nederland al de geünieerde gewesten verstond, niet maar een of twee provinciën, zoo als sommigen schenen te doen.

Deze remonstrantie, hoewel bij de Staten ingediend, was eigenlijk een manifest aan het geheele volk gerigt. In afdruk werd zij een paar dagen later aan de verschillende provinciën en steden en hooge collegiën, ook aan die van Holland, toegezonden. In de begeleidende brieven werden de stadsregenten uitgenoodigd om de remonstrantie ‘in communicatie te leggen zoo zulks behoort naar ouder gewoonte,’ - dat is te zeggen, er over te beraadslagen met de schutterijen en gilden - ten einde Hare Majesteit des te beter te berigten van hun aller meening en wenschen.

Dat was niet anders dan de burgerijen oproepen om de Staten in het ongelijk te stellen. Maar was Leicester zich bewust waartoe zulk eene oproeping leiden moest? Het kon hem niet onbekend wezen, dat de groote meerderheid der regenten tot

zijn tegenpartij behoorde, en dat de burgerij zich niet tegen deze verklaren kon, zonder in openlijk verzet te komen tegen de bestaande regering. Wenschte hij overal, zoo als een jaar vroeger te Utrecht gebeurd was, en zoo als zijn vrienden weldra op eenige plaatsen van Holland beproefden, opstand te weeg te brengen en de regering te veranderen? Wij hebben reden om te gelooven, dat hij dit inderdaad bedoelde.

Den 11^{den} September schreef Doucko Aysma aan zijn broeder Hessels, den president van het Hof van Friesland, dat hij nog eenige dagen, hoewel tegen zijn zin, te Dordrecht vertoeven zou, op verzoek van die van Utrecht en van Sonoy, die verzekerden dat de zaak op het hoogst was, en dat spoedig groote dingen gebeuren en een merkwaardige verandering plaats grijpen zou. De groote dingen, door deze vertrouwden van Leicester voorspeld, waren waarschijnlijk de arrestatie der voornaamste van de Staten van Holland en de verandering der regering in eenige steden. Zoo iets werd ook door de partij der Staten gevreesd. Een deputatie der hooge collegies van Holland, die den landvoogd tot matiging zocht te stemmen, en uitnoodigde om in persoon naar den Haag te komen, hoorde hem zoo hevig uitvaren tegen de Staten en in het bijzonder tegen den advokaat, dat zij dezen, bij haar terugkomst, waarschuwde. En Oldenbarnevelt sloeg haar raad niet in den wind. Nog den eigen nacht (tusschen den 11^{den} en 12^{den} September), weinige uren voor dat de landvoogd met een talrijk gevolg den Haag binnentrok, week hij achter de muren van Delft, en hij waagde zich vooreerst daar niet buiten. Ook Maurits hield zich voorloopig buiten het bereik van den landvoogd. Reeds vroeger had men vermoed, dat Leicester zich van de beide hoofden van Holland zocht meester te maken; thans geloofde men algemeen dat, zoo zij niet in tijds ontsnapt waren, het lot van Paulus Buys hun beschoren zou geweest zijn. Nu zij zich hadden weg gemaakt, schoot den teleurgestelden landvoogd niets over dan ijdel klagen over den vermetelen advokaat, die hem had durven beschuldigen van naar de souvereiniteit te staan en het land aan Spanje te verraden. Van de Staten kon hij wel geen troost of heil verwachten. Zij bleven hun voorganger getrouw, zij verleenden hem eene acte van indemniteit, en verlegden zelfs weldra hun vergadering naar Delft, waar hij in veiligheid hun werkzaamheden leiden kon.

Ook in zijn afwezen hadden zij geheel in zijn geest gehandeld. Zoodra zij vernamen dat Leicester zich tot de steden afzonderlijk gewend had, besloten zij dat niet afzonderlijk door iedere stad, maar door de Staten gezamenlijk zou worden geantwoord, en dat daarover alleen in de vroedschappen, en dus niet met de schutterijen en gilden, beraadslaagd worden zou. Een paar steden, Dordrecht bij voorbeeld en Amsterdam, hielden zich niet aan die afspraak, en antwoordden den landvoogd op haar eigen naam. Doch de groote meerderheid bleef bij haar besluit. De vroedschappen hielden zich aan hare afgevaardigden in de Staten. De burgerijen bleven in rust. Het plan om in Holland eene omwenteling uit te lokken was blijkbaar mislukt. Leicester zag dat hij in den Haag niets meer kon uitrigten, en week naar Utrecht, het hoofdkwartier van zijn partij.

Van Utrecht uit waagde hij nog eene enkele poging om zijn aanhang in Holland op het kussen te brengen, maar, na het gebeurde, zonder eenige kans van te slagen. De eerste stad, waar hij het op gemunt had, was Amsterdam. De hoplieden der schutterij aldaar werden onder de welgezinden gerekend, en Leicester had zijn remonstrantie aan hen in het bijzonder gerigt. Ook had hun stad, in weêrwil van het besluit der Staten, afzonderlijk geantwoord. Meer dus dan in eenige andere stad van Holland scheen het mogelijk te Amsterdam iets uit te rigten. Op het onverwachtst hoorde de regering, den 2^{den} October, dat de landvoogd haar met een bezoek dacht te vereeren, dat hij reeds in aantogt was. In allerijl nam zij de noodige voorzorgen, en verijdelde door haar waakzaamheid de plannen, die zij wel vermoedde dat tegen haar waren gesmeed. De bijzonderheden van dit bezoek zijn ons door Hooft schilderachtig beschreven; wij zullen ze, na hem, niet herhalen. Doch het verwondert ons, dat Motley in zijn uitvoerig verhaal, waarin zooveel onbelangrijke voorvallen een breede plaats innemen, van deze onderneming naauwelijks met een enkel woord gewaagt. De aanslag, al is hij mislukt, verdient onze bijzondere aandacht, omdat hij de bedoelingen van Leicester en zijn partij verraadt, en de strenge maatregelen door de Staten daartegen genomen, regtvaardigt.

Het zelfde geldt van de zamenzwering, kort daarop te Leiden ontdekt, waarin evenwel Leicester zelf niet van zoo nabij

betrokken was. Leiden was vol van Vlaamsche en Brabantsche uitgewekenen, ijverige vrienden van den landvoogd, felle vijanden der libertijnsche stadsregering. Sedert Augustus vreesde men daar voor onraad en oproer. Er lag een vaandel knechten in bezetting, dat te Sluis het beleg had doorgestaan, en, dat het verlies van die vesting aan de onverschilligheid, zoo al niet aan het verraad der Staten van Holland toeschreef. Hier had men dus gewillige werktuigen voor eene omwenteling bij de hand. Lieden van allerlei afkomst en stand spanden er te zamen, beraamden een aanslag, en zonden een deputatie naar Utrecht tot den landvoogd, om diens goedkeuring op hun plan te verwerven. Welk antwoord zij ontvangen hebben blijkt niet met zekerheid, doch het moet niet afwijzend geweest zijn; althans de zaamgezworenen bleven bij hun opzet. Maar toen zij aan het werk zouden gaan, bemerkten zij dat er op de burgerij niet zoo vast te rekenen viel, als zij eerst hadden gedacht. Even als te Amsterdam was te Leiden de stemming des volks gewijzigd, sedert Leicester zich voor den vrede met Spanje had uitgelaten. De hoofden der zamenzwering besloten daarom met de uitvoering hunner plannen te wachten, tot Leicester zelf in de stad zou komen. Dit uitstel was noodlottig. Een toevallige gebeurtenis bragt inmiddels den voorgenomen aanslag aan het licht. Een der raddraaijers, zekere kapitein Cosmo de Pescarengis, die vroeger te Leiden een tafel van leening had gehouden, raakte om schulden in hechtenis. Dat bragt den schrik onder zijn medepligtigen, die zijn gevangenneming aan een geheel andere reden toeschreven. Een hunner, Andries Schot, een oud gediende van het beleg der stad van 1574, door Dousa in zijn Latijnsche Ode verheerlijkt, begon te vreezen voor de gevolgen eener onderneming, die hem buitendien maar half aanstond, en bragt de zamenzwering aan. De meeste belhamels ontvlugtten nog bij tijds, daaronder professor Saravia, die van de dagen der beeldstorming af de politiek met de leeraarspligten had gepaard, en tegen de libertijnsche regering der Staten, zoo als voorheen tegen de Spaansche dwingelandij had geijverd, en Adolf van Meetkerken, eens president van Vlaanderen, lid der Staten Generaal, lid van den raad van state, maar thans door de tegenpartij van Leicester als vreemdeling uit die hooge posten gestooten. Het was een geluk dat zij ontsnapten, want

het waren geen dagen, waarin de overwonnenen op genade konden rekenen. Dat ondervond de overste van het vaandel, door wiens toedoen de regeringsverandering had moeten geschieden, Nicolaas de Maulde, die op de vlugt te Woerden achterhaald en gevat werd. Hij was de zoon van een der meest vertrouwde medehelpers van Prins Willem, die zich jegens de afgevallen gewesten en in het bijzonder jegens Holland, zeer verdienstelijk had gemaakt. Zijn beide broeders waren in dienst van het land gesneuveld. Hij zelf had zich bij de verdediging van Sluis loffelijk onderscheiden. Zijn deelneming aan den aanslag, die niet zonder medeweten van Leicester geschieden zou, was om verschillende redenen te verontschuldigen. Maurits en andere der gedeputeerde regters, die hem vonnisden, waren hem persoonlijk genegen. Toch werd hij ter dood gebragt. Het staatsbelang vorderde zijn dood. Hij moest ten voorbeeld strekken aan zoo veel andere heethoofden, die met plannen van geweld tegen de wettige regering omgingen. Aan hem, beter dan aan een aantal geringe en onbekende personen, konden allen zien wat zij waagden, als zij zich tegen de Staten en de regenten van Holland verzetten: zoo hij geen genade vond, wie zou dan gespaard worden? En inderdaad, de strengheid jegens dezen eenen heeft ten goede gewerkt, en velen van onbezonnen en strafbare voornemens afgebragt. Geen stad van Holland is verder beroerd. In Dordrecht, waar de landvoogd meer dan elders bij de regenten gezien was, en waar de gilden hun alouden invloed nog gedeeltelijk behouden hadden, trachtte van Deventer een request van vijandigen toon tegen de Staten in omloop te brengen, maar met geen ander gevolg dan dat de regering voor zich zelve begon te vreezen, en zich naauwer aan de Staten aansloot.

Het Noorderkwartier was naast Utrecht het bolwerk der partij van Leicester geweest. Sonoy was er zoo goed als stadhouder, alleen aan den landvoogd ondergeschikt. Daarheen wendde zich Leicester thans, nu Holland hem ontgaan was. Van daar wilde hij Friesland, waar zijn vrienden zich nog staande hielden, voor zijn partij verzekeren. Maar hij vond er een geheel ander onthaal dan hij gewacht had. Met uitzondering van Medemblik, dat door Sonoy bezet werd gehouden, verklaarden zich alle steden tegen hem. De Staten van Friesland verzochten, dat hij hun provincie thans niet zou bezoeken. Overal was zijn

aanhang verloopen of moedeloos geworden. Hij moest wel inzien dat zijn tijd voorbij was.

Zelfs in Utrecht begon zijn tegenpartij weêr teekenen van leven te geven. De ridderschap klaagde op gedurig luider toon over de onwettige handelingen, sedert twee jaar binnen de stad geschied, en vorderde herstel. Zij riep daartoe den bijstand der Staten van Holland in. Zij vroeg regt van de Staten Generaal. De stadhouder, graaf van Nieuwenaar, trok meer en meer haar partij. De ingezetenen, ten laatste overtuigd dat vrede met Spanje wel degelijk in de bedoeling der Engelsche regering lag, waren niet meer als vroeger gezind om Leicester in alles blindelings te dienen. Allengs versmolt ook daar de eens zoo magtige partij. In het volgend jaar, nadat Leicester afstand van de regering had gedaan, herstelde er de stadhouder den ouden staat van zaken zonder bijstand van vreemden, zonder gewapende magt, alleen met behulp van een aanzienlijk deel der burgerij. Een duidelijk bewijs, dat zelfs in haar hoofdkwartier de partij haar zelfvertrouwen verloren had.

Niets heeft haar meer benadeeld dan de lust van Elizabeth tot vrede. Van Elizabeth, zeggen wij, want zeker was leicester, zoo stellig als iemand ter wereld, tegen den vrede met Spanje. Hij wist, dat een eerlijke vrede met Spanje voor het protestantsche Engeland, voor de protestantsche Nederlanden onmogelijk te treffen was. Ware hij zijn eigen meester geweest, hij zou alleen met de wapenen den vrede gezocht hebben. Hij steunde op de meest oorlogzuchtige partij in den Nederlandschen staat. En die partij - hij zou haar onregt hebben gedaan, zoo hij anders van haar verwacht had - dacht er zelfs niet aan om voor den vrede te ijveren uit partijschap. Zoo lang zij kon, ontkende zij dat de Engelsche regering het land weêr onder den Koning van Spanje wilde brengen. Toen het niet langer te ontkennen was, schaarde zij zich naast de Staten van Holland en Zeeland, en verklaarde zich tegen de onderhandeling, die tot zulk eene uitkomst leiden moest.

Den 11^{den} October, terwijl de zamenzwering te Leiden aan den gang was, had eindelijk Killegrew, een der beide Engelsche leden van den raad van state, aan de Staten Generaal een brief van den landvoogd voorgelezen, waarin deze, uit naam der Koningin, hen uitnoodigde om deel te nemen aan den vredehandel met Spanje, en om met dit doel gecommitteerden aan Hare

Majesteit af te vaardigen. Om zich te vrijwaren tegen alle uitvlugten en ontkenningen van den landvoogd, indien hij zag dat zijn voorstel door het volk kwalijk werd opgenomen, verklaarden de Staten over een zoo gewigtige zaak niet te kunnen handelen, wanneer hun het voorstel niet schriftelijk werd overgegeven. Het werd hun daarop weinige dagen later in geschrift toegezonden. Nu hadden zij eindelijk verkregen, wat zij zoo lang hadden begeerd. De vraag van vrede of oorlog kwam aan de orde van den dag. In alle steden hadden er de vroedschappen over te raadplegen. De gemeente vernam, wat zij van de zoo lang gevreesde, zoo lang ontkende onderhandeling van Engeland met Spanje gelooven moest. Zij hoorde het met bittere teleurstelling, met blijkbaren weêrzin. Zij verklaarde zich nagenoeg eenstemmig tegen elken vrede met den verraderlijken vijand. De predikanten, voorheen zoo uitbundig in den lof van den landvoogd en van zijn meesteres, zoo heftig in den blaam der weêrbarstige regenten, waarschuwden thans tegen den vrede, door den landvoogd aanbevolen en door de Staten ontraden. Weldra zonden zij een deputatie naar het Engelsche hof met hetzelfde doel, dat de Staten beoogden, om de Koningin af te brengen van den noodlottigen lust tot vrede.

Eer de Staten der verschillende provinciën gereed waren met hunne adviezen, verliepen twee volle maanden. Holland, Zeeland en Utrecht verklaarden zich eindelijk voor het zenden van een gezantschap naar Elizabeth, om haar op het gevaarlijke van een vrede met Spanje, onder welke schoonschijnende voorwaarden ook, bepaaldelijk voor Nederland opmerkzaam te maken. Overijssel en Gelderland daarentegen wilden zich schikken naar den raad der Koningin, en nevens haar aan den vredehandel deel nemen. Gelukkig dat Friesland zich, na eenige aarzeling, bij Holland voegde; de vier contribuerende provinciën overstemden de beide overige, en er werd besloten tot een bezending aan de Koningin en tot voortzetting van den krijg.

Kort voordat dit gewigtig besluit genomen werd, was Leicester naar Engeland teruggekeerd. Hij was als weggevlugt uit het land, dat hij twee jaren te voren met zoo goede bedoelingen, met zoo grootsche vooruitzigten, was ingekomen. Zijn hartstogt en zijn onverstand hadden die bedoelingen verijdeld en die verwachtingen teleurgesteld. Een ieder begreep dat

hij voor goed vertrokken was. En niet velen, die naar zijn terugkomst verlangden. De goede dunk, dien de vromen vroeger van hem gehad hadden, was zeer gewijzigd, en met der tijd werd de afkeuring van zijn bestuur hoe langer hoe algemeener. Te vergeefs zoeken wij in de vele pamfletten, die in 1618 en '19 tegen Oldenbarnevelt zijn uitgekomen, een enkel woord van blaam over zijn verzet tegen Leicester, waarmeê zijn verzet tegen Maurits zoo veel punten van overeenkomst aanbiedt. Integendeel, in alle wordt meer of min uitdrukkelijk betuigd, dat zijn weêrstand aan den Engelschen landvoogd geboden, hem tot eer en aanbeveling verstrekte. Zelfs Trigland erkent, ‘hoewel met droefheid, nogtans omdat het de waarheid is, dat vele goede lieden, ook zelfs predikanten, door Leicester misleid zijn, die hier te lande niet veel goeds, ja veel meer wat kwaads heeft gedaan.’ Niemand die iets tot zijn verontschuldiging wist in te brengen. Eerst aan het eind der vorige eeuw, toen de leer van het goddelijk regt der overheid in tegenoverstelling met de leer der volkssouvereiniteit opkwam, begon, vreemd genoeg, de reactie ten voordeele van den landvoogd, in wien men de monarchale beginsels vertegenwoordigd achtte, hoewel hij zelf de souvereiniteit des volks verkondigd had. Naar ons oordeel is zoowel de overdreven lofspraak der hedendaagsche antirevolutionairen, als de onvoorwaardelijke veroordeeling onzer oude geschiedschrijvers, bezijden de waarheid. De waarheid ligt in het midden tusschen beide uitersten. De bedoelingen van Leicester waren zeker eerlijk en goed, maar zijn handelingen waren ondoelmatig. Met volle regt is hij door de Staten tegengewerkt; maar hij had zeker eveneens reden van te klagen over miskenning en ondankbaarheid.

De toestand, waarin hij den staat achterliet, was wanhopig. Verdeeld, verzwakt, mistroostig stonden de afvallige gewesten tegenover een bekwamen, magtigen en voorspoedigen vijand. Had de Spanjaard den vredehandel met Elisabeth ernstig gemeend, en den krijg tegen Nederland met onverdeelde krachten gevoerd, hij zou, naar menschelijke berekening, in weinige jaren de omderwerping van alle provinciën hebben voltooid. Maar de vredehandel was slechts geveinsd, een middel om Engeland in slaap te wiegen, terwijl de armade werd toegerust, een mom, dat Spanje afwierp, zoodra het slagvaardig was. In plaats van Engeland af te trekken van de Nederlanden, dacht Philips het

met deze te gelijk met éénen slag te verpletteren. Maar de slag viel mis; op de inspanning, waarmeê hij was toegebragt, volgde een staat van uitputting. De loop der overwinningen van Parma werd gestuit. Weldra begon de oorlogskans te keeren: de opstand, tot in zijn uitersten schuilhoek teruggedrongen, kwam op nieuw in het veld, en dreef op zijn beurt de aanvallers gestadig terug en buiten zijn grenzen.

De aanslag der Spaansche armade op Engeland is dus ook voor onze geschiedenis een gebeurtenis van het hoogste belang, wel waardig met alle uitvoerigheid beschreven te worden. Nog nooit was hij zoo treffend geschilderd als thans in het werk van Motley. Naast de belegering van Antwerpen is de neêrlaag der armade zeker het schoonste dat ons de beide deelen, die wij aankondigen, te lezen geven. Een menigte brieven van ooggetuigen, uit de Engelsche archieven opgedolven, stelde den schrijver in staat velerlei kleine bijzonderheden in zijn tafereel op te nemen, die er den schijn van leven en werkelijkheid aan geven. Na de vermoeijenis, die het lezen der onduidelijk voorgestelde onderhandelingen van Leicester's tweede bewind ons gekost heeft, is het een verkwikking te staren op die prachtige, fijn geteekende en rijk gekleurde schilderij, die ons de armade eerst in al haar luister en magt, vervolgens in haar neêrlaag en ondergang voorstelt.

Met die schildering, dunkt ons, had Motley dit deel zijner geschiedenis moeten eindigen; want hier eindigt wezenlijk het tijdvak. De krijgsbedrijven der beide volgende jaren, de deelneming van Philips aan den Franschen burgeroorlog, de vestiging der Staten-regering behooren tot een nieuw tijdperk. Zij worden hier buitendien zonder opgewektheid, kort en als ter loops verhaald. Wij zullen ze thans niet ter sprake brengen.

Vatten wij ons oordeel te zamen, dan prijzen wij in het nieuwe werk van Motley, even als in het vorige, de beschrijving der groote, schilderachtige gebeurtenissen, maar wij laken de onevenredigheid der deelen, het veronachtzamen van hetgeen minder tot de verbeelding spreekt. Wij roemen den ijver, waarmeê een schat van nieuwe bouwstof is aangebragt, maar wij bejammeren het dat zij niet zorgvuldiger van alle nuttelooze bestanddeelen ontdaan, en niet juister met de reeds verwerkte stof tot

een geheel is zamengesteld. Voor den vreemdeling, dien het niet zoozeer om den eigenlijken aard onzer staatsgeschiedenis te doen is, als wel om het verband, waarin de lotgevallen van Nederland tot die van Europa stonden, is Motley's werk uitnemend geschikt. Voor ons Nederlanders daarentegen, die onze geschiedenis in haar eigenaardigheid, in haar volle waarheid willen kennen, blijft ook na Motley's verhaal de geschiedenis van Leicester nog altijd te schrijven.

R. FRUIN.

Mylady Carlisle.

VIII.

Robert Conway was verslagen, maar niet onderworpen. De toekomst, die hij zich gevormd had, was vernietigd; het morgen, dat hij tegentrad, was somber en in dichte nevelen gehuld. Met gebogen hoofd, slap nederhangende hand, trad hij de straten van York door, nadat de toorn, die zich een oogenblik van hem meester had gemaakt, had uitgegist; maar al woonde ook weinig hoop meer in zijn hart en al knikte ook de knie, toch kwam het niet in hem op, om terug te keeren tot den vroegeren beschermer, die hem zoo streng was tegen getreden, en jegens hem een bede om vergiffenis te stameren. De enkele gedachte slechts, dat hij dit zoude kunnen doen, joeg hem het bloed naar het aangezicht en deed hem de hand stuiptrekkend bewegen.

Neen, terugkeeren zoude hij niet; genade bidden ware eene ongerijmdheid, want hij had een daad verricht, die hij zelfs verplicht was te doen. Had hij uren, ja dagen van weifeling gekend, alle onzekerheid had thands een einde genomen. Mylord Strafford had blijk gegeven van dien jonkman niet te kennen, voor het minst indien hij niets anders bedoeld had dan eene strenge kastijding uit te deelen, eene zóo strenge, dat de weêrbarstigheid voor goed verleerd zoude hebben, zich ooit weder in dat gemoed te vertoonen. Mylord had grooten invloed op Robert Conway, die 's meesters gaven huldigde en de kracht bewonderde welke haar verzelde; door strenge rechtvaardigheid, gepaard aan een ontzien van 's jonkmans eergevoel, had hij hem lang kunnen beheerschen en hem ver kunnen heenvoeren; maar door dat eergevoel te kwetsen, door te veel te deen

gissen, dat hij geene dienaren maar werktuigen verkoos, had hij al wat er zelfstandigs in Roberts binnenste school tot opstand aangevuurd, had hij den jonkman gedwongen de klove over te springen, langs wier rand hij reeds langen tijd gewandeld had.

Buiten de stad gekomen, wekte hem een hulpgeroep het eerst uit zijne mijmering op. Het scheen uit het bosch te komen, dat aan zijne linkerhand zich verre naar het Noorden uitstrekte en waar hij nog niet lang geleden onder het gevolg des Konings met dezen had gejaagd. Het was reeds donker. Wist hij ook den weg te vinden naar het leger, dat niet verre van daar af lag, in die van weêrszijden dicht begroeide lanen, tusschen dat kreupelhout, mocht hij vreezen weldra het spoor bijster te zullen zijn. Het hulpgeroep werd luider en luider en ondermengd met andere geluiden, welke hem voorkwamen verschillende stemmen te zijn. Daar schemerde tusschen het hout een lichtjen, dat echter weder dadelijk verdween. Hij hield echter het oog op de plek gevest, waar hij 't eerst had meenen te bespeuren en schreed daarop regelrecht door struik en struweel toe. Nu hij tot handelen scheen geroepen, voelde hij den worm niet meer die aan zijn hart knaagde, voelde hij alleen het jeugdig bloed sneller bruischen, den hem aangeboren moed - het be wustzijn van kracht - ontwaakt; hij drong voort, het ontbloote rapier in de hand, en bemerkte weldra dat hij naderde, daar het verward gejoel steeds duidelijker een mengeling van stemmen bleek te zijn. Weder werd het lichtjen zichtbaar. Het bleek uit een lantaren voort te komen, dat nu naar de zijde waar hij zich bevond en dan weder naar de tegenovergestelde zijde gekeerd werd. Nog slechts weinige struiken scheidden hem van de open plek waar het voorval plaats greep, dat hem van zijn weg had gelokt. Hij poosde een oogenblik om het terrein te verkennen en zag verscheiden mannen, gewapend als de hellebardiers van Zijner Majesteits leger, bezig een man te knevelen, dien eenigen hunner op den grond neêr hielden, terwijl anderen verscheidene lederen bandeliers aan elkander bevestigden en daarvan een strik maakten, met een doel dat Robert zeer goed konde gissen.

Die mannen konden niet tot de rooversbenden behooren, welke van de *Borders* - de grenzen tusschen Schotland en Engeland - tot aan York de wegen onveilig maakten, maar

waarvan men in de laatste weken, sedert het heir des Konings zich in de nabijheid gelegerd had, weinig vernomen, veel minder iets had gezien. Neen, Robert meende die lederen kolders en die oude roestige helmen te herkennen. Hij bedroog zich niet; die mannen behoorden tot de muitende Lankastersche benden, welke hij, zoo hij niet ontslagen of weggejaagd ware, had moeten bewaken. Liet de tucht onder die saâmgeraapte en alleen door de hoop op buit bijeen gevloeide schare altijd veel te wenschen over, in den staat waarin zij zich thands bevonden, had hij ze echter nimmer gezien. Eenige kolders waren hier en daar ingescheurd; de helmen van velen waren vol blutsen en bulten; menig hunner had zelfs dat hoofddeksel niet meer en vertoonde een rood gezwollen gelaat en wild rollende oogen. Hier leunde een knecht met den schouder tegen een boom, met eenige doode kippen en eenden in de hand, glimlachende heenstarend naar het tooneel van geweld, dat op weinige schreden afstands van hem voorviel; ginds was er een in het kreupelbosch neêrgezegen, die van tijd tot tijd een aarden kruik aan den mond bracht, waaruit hij zeker den blijden zin toog, die zich te kennen gaf in het nu brommend dan schel gezang, dat hij aanhief als de kruik op zijn knie een poos rustte. Verder zag hij eenige mannen, beladen met hammen en spek, welke schatten zij ieder oogenblik te verdedigen hadden tegen minder bevoorrechte kameraden, die een beteekenisvollen blik op de benijde voorwerpen sloegen. Het leed geen twijfel meer: het morren was tot muiten overgeslagen; de *train-bands* waren het vendel ontloopen en aan het plunderen gegaan der omliggende hoeven. Zij hadden daarbij zeker niet vergeten de brandewijnskruik mede te bemachtigen, want allen verkeerden in meerdere of mindere mate in een staat van opgewondenheid. Maar wie was dan die om hulp roepende, dien de helderst denkenden van de bende eindelijk een bal, van gras en mosch gemaakt, in den mond hadden geduwd? Zeker was het geen gewone veete, welke allen gezamenlijk tegen dien eenen verbonden had en hen tot eene straffe had doen besluiten, als waartoe Robert ze maar al te duidelijk de noodige toebereidselen maken zag.

‘Nog niet klaar?’ schreeuwde de een, die zich in het bezit van de aarden kruik verheugde. ‘Ik zie kans om een heel nest van dat soort uit te branden in de helft van den

tijd.... Sla hem niet, den hals! Niet met blaauwe plekken moet hij bij Satan aankomen... Vóor hij naar boven danst, mag hij nog even drinken. Blijf er van, Dick!' schreeuwde hij tot een kameraad, die de stoutheid had in de laatste woorden een verlof voor hém te hooren om ook eens te proeven. 'Het is mijn, zeg ik je, oude bunsem, die alleen kippen aandurft! Weg, of ik sla je den kop in, zoodat je anderhalf hair door je keel komt kijken!'

'Hang hem met zijn kop naar beneden!'

'Zoo hingen ze Judas ook!' riep een ander, reeds bij voorbaat lachende om het kluchtig schouwspel, dat hun wachtte.

Ze hadden den man, op wien thands het licht der lantaren viel, waardoor Robert zijn vermoeden, dat het een vreemde en niet een der *train-bands* moest zijn, bevestigd zag, opgetild en wierpen hem den strik om den nek, met de opmerking, welke den laatsten spreker gold, dat het toch donker was en er van de 'capriolen' van Judas alzoo niets te zien zou zijn, waarom het maar beter was er spoedig een eind aan te maken.

Het slachtoffer steunde en kermde en deed vergeefsche moeite om zich van de knellende leêren banden te ontdoen. Het was zijne laatste krachtsinspanning; hij scheen alle hoop te hebben opgegeven en thands te berusten in het hem wachtend lot.

Robert had geen oogenblik geweifeld. Stond hij ook een enkele minuut het verwarde tafereel, dat bij het flaauwe licht dier enkele lantaren slechts onzeker verlicht was, aan te staren zonder terstond tot handelen te besluiten, het geschiedde uit voorzichtigheid, die de kansen berekende om zich een goeden uitslag te verzekeren, niet uit vrees, die het aantal der vijanden telt en de macht overmacht heet. Hij was thands echter besloten; hij wist, hoe hij te handelen had.

'Halt!' klonk het dan ook eensklaps uit het kreupelhout en een flikkerend rapier werd bij het licht der lantaren bespeurd. Zoowel het plotseling gesproken en kort bevolen woord als dat staal deed de mannen, die den gebondene vasthielden, terug deinzen en hun prooi een oogenblik los laten, die, onbekwaam om zich staande te houden, aan Roberts voet neêrplofte. Nog eer zij zich van hun schrik hadden hersteld, was de punt van Roberts zwaard in het hoorn der lantaarn gedrongen en had zij deze ter zijde in het bosch geslingerd,

waarbij het licht uit ging. Alles was dus stikdonker. Robert maakte er gebruik van. ‘Mannen van Lancaster!’ riep hij luid, ‘vlucht! Mylord Conway is u op het spoor; een Welsh regiment volgt mij... Vlucht!’

Eenigen hadden vóor het wegwerpen der lantaren nog den tijd gehad een paar hooge laarzen met sporen te zien en twijfelden na deze woorden ook niet of een officier van het leger was hun genaderd; een officier, die hun goed gezind was en hen, hoewel misschien zelfs behoorende tot het regiment dat hen vervolgde, toch wilde waarschuwen. Ieder was er dus op bedacht zich in veiligheid te stellen. Velen waren dan ook reeds, soms met achterlating van den gemaakten buit, het bosch ingedrongen. Een enkele echter, wien het brein minder beneveld was, wenschte nog eene nadere toelichting, ten einde te beter het dreigend gevaar te ontkomen, en vroeg alzoo den onbekenden vriend, van welken kant de mannen van Wales optrokken. Tot zijne bevreemding echter ontving hij geen andwoord. Verscheidene handen tastten nu in het rond naar de plek waar de vreemde hun verschenen was en toen vol argwaan naar den grond. Wat zij begonnen te vermoeden vonden zij bevestigd: de gevangene was verdwenen en zeker weggesleept door den onbekende, die alleen diens redder en niet de hunne had willen zijn. Waar beiden te vinden? Men had van alle zijden het gekraak van brekende takken, het gedreun van voetstappen vernomen, want van alle zijden was men begonnen te vluchten.

‘Blijft!’ riep hij, die de laatste maar onbeandwoord gebleven vraag tot Conway gericht had. ‘Er is gelogen - de paap is ons ontstolen... Hij kan nog niet ver weg zijn! Alle twee aan den boom!’

Keerden ook de meesten terug om alles rondom de plek waar zij straks geweest waren te onderzoeken, het mocht hun in het stikdonker niet gelukken iets te vinden. Toch was de prooi die gezocht werd niet ver af. Roberts kracht had niet toegelaten den zwaar gebonden man, die zelf geene beweging kon maken, ver weg te dragen. Hij was echter zoo schrander geweest, hem half voort te slepen, half weg te schuiven naar een plek, tegenovergesteld aan die, waar hij den knechten het eerst verschenen was, en daar, vlak achter den dikken eikenboom, aan een van welks takken de onbekende door de muitende bende was veroordeeld gehangen te worden, sneed hij voorzich-

tig het touw en de riemen, die armen en beenen beknelden, door. De prop liet hij in 's vreemden mond, daar hij vreesde dat de man maar al te zeer geneigd zou zijn te spreken, hetgeen hij reeds liet vermoeden, daar hij naauw zijn handen vrij voelde of hij greep die van zijn redder en drukte die. ‘Stil, stil! geen tijd verloren! Het gevaar is nog niet voorbij. Kom meê!’ Naauw had hij die woorden echter gesproken, of een lichtstraal viel in het kreupelhout achter den bewusten boom. Het was den knechten gelukt de weggeslingerde lantaren terug te vinden en met behulp van een brandende lont en eenig droog gras of dood hout een vlam te maken, waaraan zij de kaars weder ontstoken hadden. Nog altijd bleek de kern gelegerd te zijn om den boom, waar achter zij zich wegscholen. Tegen elkaâr aan geleund, moesten zij trachten in de schaduw te blijven, die de dikte van den boom op het kreupelhout wierp, maar die telkens veranderde, daar de lantaren nu her- dan derwaards bewogen werd. Gelukkig kwam het den vervolgers niet in den zin, den buit in hunne onmiddellijke nabijheid te zoeken; maar wie verzekerde 't den vluchtelingen, dat het toeval niet een der knechten den weg langs zoude voeren waar zij stonden?

Robert was zonderling te moede. Was het gevaar bij ontdekking voor hem ook veel minder dan voor den ander, het kon echter ook voor hem bestaan, want zijn kleed als officier van 's Konings leger was tegenover eene muitende en beschonken bende geene beschutting. Toch voelde hij in zijn binnenste het tegendeel van vrees. Had de voorzichtigheid hem om den wille van den vreemdeling niet geboden zich schuil te houden, hij zou te voorschijn zijn gesprongen en zich met het zwaard in de vuist een doortocht hebben gebaand. De neêrslachtige stemming en de wrevel van den gekrenkten trots, die er op gevolgd was, waren verdwenen en hadden plaats gemaakt voor een gevoel van kracht, een bewustzijn van sterkte, van zelfgenoegzaamheid; het was de gewaarwording van den ridder, die zijne sporen verdiend had. Tot handelen geroepen, had hij levenskracht en levensmoed gevonden, had hij den twijfel verloren, dien hij straks een oogenblik in zijn binnenst had voelen ontwaken. Hij was het gants tegenovergestelde van hem, die naast hem stond en dien hij als in de armen had moeten knellen om hem te beletten neder te zijgen. Hij hoorde 's mans tanden klapperen, en voelde diens kniën knikken van angst.

‘Ik kan niet meer!’ hoorde hij hem fluisteren; het was hem dus gelukt het gras en de vuilnis, die hem in den mond gestopt was, te verwijderen. De tongval, die in de weinige woorden reeds merkbaar was, verried den vreemdeling, verried den Schot. Zoo het nog mogelijk ware, vermeerderde deze ontdekking Roberts deelneming, versterkte het diens begeerte den broeder te redden. Hij werd echter weêrhouden een woord van bemoediging tot den moedeloozen te spreken, want dezelfde stem van straks scheen de knechten tot eene raadpleging bijeen te roepen.

‘W i j m o e t e n den paap stom maken, anders gaat hij nog tegen ons zweren... En dan naar de broeders! We moeten er zijn eer de dag aanbreekt, want ze zullen zeker de Iersche honden op ons afzenden. Ver kunnen ze met hun beiden niet zijn, want het hout heeft zich niet bewogen. Op tien voet van elkaâr in rechte linie opgemarcheerd met vlammende lont...! Schiet ze neêr, als gij ze ontmoet. Het licht der lantaren is het punt van vereeniging.’

Het bevel werd terstond gehoorzaamd. Hoe moeielijk het ook ware, toch drongen verschillenden het kreupelhout in, om daar de plaats in te nemen, die hun was aangewezen. Het bleek, dat de dronkenschap, óf door het gevaar dat hen bij langer verwijl dreigde, verdwenen was, óf nimmer in zulk een hooge mate aanwezig geweest was, als Robert wel bij den eersten blik gedacht had. Daar de beraamde maatregel zoo stipt werd uitgevoerd, zag Robert het oogenblik van ontdekking naderen. Hij hoorde toch den voetstap dreunen op het weeke moschbed in den omtrek van den eik, waar het lage hout uitgestorven en er alzoo een open plek was gevormd. De ander bemerkte het ook en fluisterde naauw hoorbaar: ‘Vluchten, vluchten!’

‘Neen, stilstaan, roerloos... adem inhouden... druk u tegen mij aan!’ klonk het andwoord; en naauw was het laatste woord gesproken, of een menschelijke gedaante wierp een flaauwe schaduw op dat gedeelte van het lage hout, naar hetwelk de beide vluchtelingen het gelaat hadden gekeerd. De vervolger schoof hen voorbij en bemerkte hen alleen dáarom niet, omdat hij niet naar den kant van den boom, dien hij reeds zoo menigmaal onderzocht dacht te zijn, maar naar dien van het kreupelhout de onderzoekende blikken richtte en met zijn bushaak alleen naar die zijde tusschen de stammen sloeg. Er behoorde bijna reuzenkracht toe, om den bevenden Schot rechtop te hou-

den in het oogenblik dat over zijn leven of dood zou kunnen beslissen. De knecht was voorbij gegaan; de Schot scheen adem te scheppen en maakte een beweging, een schier onmerkbare; maar de weeke en toch veerende moschgrond duidde zelfs de geringste beweging aan. De knecht meende dan ook iets bespeurd te hebben, stond stil en sloeg als een razende met den bewusten haak om zich heen.

'Nu is het tijd. Hier heen!' prevelde Robert, om den boom wegschuivende naar de open plek waar de lantaren altijd nog stond, thands alleen bewaakt door een knecht, die zeker de aanvoerder was en blijk had gegeven van een nuchter gezond verstand. Robert hield den Schot nog een oogenblik in den arm genepen en sleurde hem een halve schrede voort, maar toen liet hij hem los, terwijl hij hem toeduwde: 'Het gaat op leven of dood! Den anderen kant van het bosch in! Volg mij!'

Zij waren ontdekt. De hoofdman was opgesprongen en had het musket reeds op de vork gelegd, hetgeen den Schot een paar schreden deed deinzen; maar Robert stoof vooruit en hieuw met het zwaard naar de rechterhand, die gereed was het lont aan het kruid te brengen en trof die zoo goed, dat zij neêrviel. Eer de vijand met de linkerhand het zwaard had gegrepen, was Robert zijn beschermeling reeds in het bosch gevolgd en ging hij dezen voor in de vlucht op handen en voeten en met vermijding zooveel mogelijk van de takken, ten einde die niet te doen schudden en alzoo de plaats waar zij waren maar al te duidelijk te doen gissen. Toch bewees men spoedig de richting, in welke zij gevlucht waren, te kennen, want bij het geschreeuw, dat ter vervolging aanspoorde, floten eenige kogels op weinige voeten afstands door het hout, hetgeen zeer goed merkbaar was aan het knakken en kraken van menige twijg. Robert begreep, dat het eenig middel om den vervolgers het spoor bijster te maken was, *en zig zag* voort te gaan, en onwetend beschreef hij zulk een cirkel, dat hij na ettelijke minuten te zijn voortgekropen, slechts met moeite nagevolgd door den aâmechtigen vriend, die steende als een aangeschoten hert en eindelijk klaagde niet meer te kunnen, zich op dezelfde plek bevond, waarvan hij straks was uit gegaan.

De lantaren was echter verdwenen en de man, die haar bewaakte, ook; van geen van beiden was iets te bespeuren en slechts in de verte, juist in de richting van waar zij kwamen,

bulderde nog soms een bus en klonk van tijd tot tijd nog een grove en barsche stem.

‘Gij zijt gered!’ zeide Robert, zich het zweet van het voorhoofd wisschend. Het was of hij zelf geen gevaar had geloopen, of hij het eigen leven niet verdedigd had; maar tegenover de zwakheid, waarvan de ander telkens blijk had gegeven, was het verklaarbaar dat de krachtige jonkman zich zelven vergat.

‘Mijn redder! God en de Heiligen zijn gedankt!’ riep de ander, die het thands voor het eerst waagde zoo luid te spreken, dat hij zijn eigen stem konde hooren. Goed dat het donker was en de uitdrukking van verbazing, ja van afschuw, op Roberts gelaat hij den uitroep des geredden niet kon worden bespeurd. Het mocht echter eenigzins vermoed worden, welke aandoening den jonkman bezielde, toen deze achterdochtig vroeg: ‘Gij zijt....?’

‘O die kinderen van den Booze, die het waagden de hand aan mij te slaan! Zoete Jezus, welke tijden beleven wij! Zonder u, mijn zoon! zou ik als een misdadiger zijn gedood! Maar wie vermocht iets tegen zulk een overmacht, tegen zulk eene ruwheid? Ik had mijner ziele reeds der eeuwig gebenedijde aanbevolen en de Moeder der smarten verhoorde mijne bede, want eene zoete vreugde daalde in mij neder en verdreef de bekoring des Boozen, die mij een oogenblik deed huiveren voor den dood... Gij schijnt een krijgsman, want ik zag uw zwaard flikkeren en ik hoorde in uwe woorden den toon van het bevel. Zoo ons lieve Heer zich mocht erbarmen over dit ver verdoold en verdwaasd volk, dan zal het zijn om den heldenmoedigen en getrouwen krijgsman en den oodmoedig lijdenden priester....’

‘Gij vergist u, Sir!’ klonk het strak, terwijl Robert den arm, dien hij in de laatste oogenblikken gevat hield, losliet.

Zij waren op den heirweg teruggekeerd; rechts van hen lag de stad, links, eenige honderde schreden verwijderd, flikkerden de wachtvuren.

‘Hier moeten wij scheiden, Sir! Mijn weg is voorzeker een geheel andere als de uwe,’ zeide Robert, terwijl hij zich reeds omwendde.

‘Niet alzoo, mijn redder!’ hernam de ander, die een oogenblik in twijfel stond wat hij moest doen. Ook hij begreep thands zich bedrogen te hebben; hij begreep het minder door de weinige woorden zijns geleiders, dan wel door den barschen toon,

op welken zij werden uitgesproken, en het terughoudende waarvan de ander eensklaps blijk gaf. Wie thands zoo koel van hem afscheid nam en geen enkel woord van dank van hem, den Priester Gods, wilde aanhooren, kon geen gehoorzaam zoon der Kerk, maar moest een der afgedwaalden zijn, die het allerheiligst geloof niet alleen verlaten hadden, maar ook vervolgden. Dat hij van zulk een de redding moest aannemen, zulk een, wien het nu reeds leed zoude doen, dat hij het eigen leven in gevaar had gesteld om een vreemde te redden, dien hij volgens zijne duivelsche leer eigenlijk had behooren te helpen vermoorden, deed hem leed! Maar hij was toch door hem gered geworden! Hij was hem het leven verplicht en dat was toch kostbaar! Hij had het nooit te voren zoozeer begrepen als in den oogenblik, dat hij de riemen om hand en voet geslagen en den strik om den hals gehaald en altijd feller nijpen voelde. Hij had dikwijls naar de martelkroon gesmacht en in de verrukkingen der devotie den Heiligen Laurentius het bed van vuur benijd, dat hem de kroone der heerlijkheid door de Moeder Gods voorzeker had doen uitreiken. Straks echter, toen de laatste ure aanstaande was, was hij teruggebeefd. Gezond menschelijk mogen wij die vreeze noemen; hij echter zou gereed zijn geweest, haar eene zondige zwakheid te betitelen, zoo hij die vrees niet aan eene bekoring van den boozen Geest had kunnen toeschrijven. Toch zouden er zich misschien oogenblikken kunnen opdoen, dat hij niet alleen den snellen, maar zelfs den loomsten marteldood, met heldemnoed in het hart en een jubel op de lippen, in staat zoude zijn tegen te treden, maar dan moest hem de beproeving niet naderen in een donker woud, in de nachtelijke stilte, waar slechts zijne beulen zijne klachten opvingen om er zich mede te verlustigen.

Neen, hij kon niet dús van den redder scheiden! Voor het eerst zijns levens misschien gevoelde hij, dat hij vóor alles mensch was, en er begrippen konden zijn, met de moedermelk reeds ingezogen, welke in strijd waren met de stem van het geslacht, waarvan hij een lid was. Neen, dien afgedwaalden, dien verlorenen, dien verdoemden, naar de uitspraak zijner Kerk, wier krachtig vonnis hij het minst van allen geneigd was in zachtheid toe te passen of in liefde te voltrekken, kon hij niet verlaten zonder nog een enkel woord van dank toe te spreken. Bovendien.... hij kon een verdwaalde zijn van goeden wille, en den zoodanigen zou hij wellicht een gids

kunnen zijn naar de Moederkerk. Billijk moeten wij echter zijn en getuigen, dat deze gedachte zijne laatste was en eerst bij hem oprees, nadat hij het besluit had genomen zijn redder te naderen.

Hij keerde zich om, ging haastig op Robert toe en greep diens hand, die hij vurig drukte. ‘Gij hebt niet gevraagd, toen ge mij gebonden zaagt, wie gij reddet... Berouwt het u thands wellicht, toch blijft de daad voor mij dezelfde. Gij hebt recht te vernemen wie ik ben. Gij hebt den biechtvader Harer Majesteit het leven behouden. Maar zeg mij thands: wie zijt gij? Goede werken worden beloond reeds op aarde, en kunnen menigerlei gebrek en zonde bedekken. De Heiligen verzamelen ze hierboven en offeren ze aan de Heilige Moeder Gods, die uwer gedenken zal...’

‘Ik hoop slechts op één Middelaar, Sir! en deze is voldoende; zijn mijne zonden ook als scharlaken, door Hem zullen ze worden als witte wolle. Goede werken zijn dood, ten zij ze voortkomen uit het ware geloof; dat leerde mij de Schrift, Sir! en dat hoop ik dat zij mij zal blijven leeren! Ik wist niet, dat ik den biechtvader der Koningin had bijgestaan. Wees er echter van overtuigd, dat ik niet vooraf heb gevraagd, wie daar nederlag, te midden dier knechten. Gij hebt mij, hoewel ongevraagd, medegedeeld, wie gij zijt; gij hebt misschien ook het recht gekregen om mij te kennen. Ik diende voor kort geleden in het leger Zijner Majesteit; maar ik moet er bijvoegen, dat, al behield ik mijn zwaard, ik het in een eerlijken strijd nimmer zou wagen te gebruiken ter verdediging van u, die de wetten van mijn land en de voorschriften mijner leer voor hun beider vijand verklaren. Eén vraag nog, eer we voor altijd scheiden, om elkaâr, zoo ik hoop, nimmer weder te ont moeten: Hoe kwaamt gij in handen dier woeste bende?’

‘Ik ben niet gewoon mij te maskeren of het heilig Priesterschap te versteken onder onwaardige bedekselen, en daarom werd ik op den weg opgevangen door die dronken bende. Vaarwel!’

De ander hield hem even bij den arm vast. ‘Gij wandelt dus rond in het priesterkleed uwer Kerk? Gij doet dat, hier in de nabijheid van het leger der Schotten, in de nabijheid Zijner Majesteit, die... maar neen, voor dien behoeft gij zeker niet te vreezen. Dat is dolzinnig! Ieder knecht, ten zij zelf papist, zal u kiezen voor mikpunt; ieder boer zal u bij

het voorbijgaan van zijn akker beschouwen als in staat een kwaden invloed te oefenen op den oogst. Hebt gij een zending te vervullen - zij het ook voor de paapsche Koningin - dan stelt gij u in gevaar haar niet te zullen volbrengen. Ik wil niets van die zending weten - de Heere God beware mij er voor, dat ik de handen steke wellicht in eenig wespennest - ik wil er niets van weten, maar ik moet u toch voor oogen houden, dat ge met uw leven speelt.'

'Maar ik moet... ja waarlijk, ik moet naar Nottingham... ik moet er...'

'Zwijg, Sir! ik vraag niet naar uwe geheimen. Weinig had het verscheeld, of gij hadt nooit weder kunnen reizen. Gij m o e t , zegt ge, maak dan ook dat ge k u n t . Vertoont ge u morgen in de straten van York, dan geloof ik, dat ge niet zult kunnen, en al gelukt het u ook, weder naar buiten te komen, dan kan elke boomtak uw vijand zijn. Ik zal u den weg wijzen naar het leger en wel naar dat gedeelte, waar de Iersche knechten zich bevinden. Kies morgen een andere kleedij en ga dan op reis!'

De Priester Con - dat deze de geredde was moet ons duidelijk zijn - boog voor den vastberaden toon des jonkmans. Hij, die eens Rosetties voorzichtigheid als grove zonde veroordeelde en tegen diens raad in het dragen van het priestergewaad en het schuwen van alle gematigdheid verdedigde, had niets op de gemaakte opmerking te andwoorden. Hij gehoorzaamde, al vond hij den toon jegens hem aangeslagen ook kwetsend, en al zag hij voorbij, dat bij den jonkman de daad beter was dan het woord, dat de raad, hoe stug ook de vormen waren waarin die zich hulde, de redding van zijn leven betrof. Hij twijfelde er geen oogenblik meer aan, dat ook deze sektaris in hardnekkigheid niet onderdeed voor zijne broederen en dat derhalve alle hoop op bekeering zou moeten opgegeven worden. Bij den hoogen adel had hij dikwerf een genegen oor gevonden, bij den minderen, bij den burger slechts uiterst zelden, zoodat hij, van het bekende tot het onbekende besluitende, geneigd was zijn geleider onder de laatstgenoemde klasse te rangschikken. Toen de eerste vreugde over de ondervonden redding eenigzins voorbij was gegaan en de stugge woorden door hem vernomen waren, voelde de ijveraar den band steeds losser en losser worden, die hem aan den redder hechtte. Nog zoude hij zich geschaamd hebben het te erkennen, maar op dezen oogenblik was

de indruk van het voorgevallene ook nog zoo versch; thands echter deden zich reeds in zijn binnenste eenige kenteekenen op, waaruit men zou mogen afleiden, dat het gebeurde weldra voor hem tot het verledene zoude behooren. De jonkman had een goed werk verricht, een beter nog dan hij zelf wel konde inzien, daar hij een Priester der alleenzaligmakende Kerk had gered; maar hij zou daarvoor de voorbede der heiligen ontvangen en de strenge straffe, die hem als ketter wachtte, daardoor wellicht zien verminderen; om dat te verkrijgen, wilde ook hij hem in zijne gebeden wel indachtig blijven. Met zulke gedachten bezield, was het geen wonder, dat hij een onderhoud overbodig rekende, te meer daar ook zijn medgezel strak voor zich uit bleef zien, en zich alleen met zich zelven scheen bezig te houden.

Wat deze gedaan had was hij bijkans reeds vergeten; hij dacht er ten minste niet aan om er zich op te verhoovaardigen. Stond het reeds niet in de Schrift, dat de dienstknecht, die zijn werk verricht, behoorde uit te roepen: wat heb ik meer gedaan dan ik schuldig was te doen? Had hij niet van kindsbeen geleerd niets meer te schuwen dan de werkheiligheid? En hoe zou hij er zich op kunnen beroemen een man gered te hebben, die eigenlijk des doods schuldig was; een, die behoorde tot hen, waarvoor hem haat en verachting was ingeboezemd! Hij geleidde hem voort en bracht hem in een veilige haven, omdat... ja, eigenlijk wist hij zelf niet waarom.

Ze waren aan een armelijk huis gekomen, dat door eenige knechten was ingenomen, die er gebruik van maakten als wachthuis. Een luid gejuich deed zich hooren, terwijl twee knechten, in het midden van vele anderen, met elkaâr aan het twisten waren en slechts met moeite door de anderen konden weêrhouden worden van handgemeen te worden. Scherp toezicht scheen er niet gehouden te worden, daar men de nadertredenden niet bemerkte. De Priester drong zich onwillekeurig tegen zijn geleider aan, die hem wenkte te zwijgen.

‘Holla!’ riep hij, de twistenden nader tredende, ‘hebt ge niet anders te doen dan elkaâr te tuchtigen? Breng dezen man bij luitenant O'Connor, verstaat ge mij? Doe gij het! Gij schijnt mij nog het minst beschonken toe...’

Ja wel... 't heeft al den tijd... Wel, bij St. Patrick! de een moet zijn schoenen toch weêrom hebben, die de ander....’

‘Voort! of luitenant O'Connor krijgt morgen ochtend een rapport...’

‘Een heilig brokjen!’ riepen er eenige, die licht hadden gehaald en dat op 's priesters gelaat hadden doen vallen, maar meteen ook op dat van Robert Conway, in wien zij een luitenant herkenden, van een andere compagnie, maar van hun eigen vendel. Hoezeer geloovige zonen der Kerk, hadden zij Con wellicht nog eenigen tijd laten wachten en het hem door hunne ruwe spotternij bang genoeg gemaakt, zoo niet de bevelende toon van den jonkman en het kleed dat hij droeg hen tot gehoorzaamheid had gedwongen. De door Robert toegesproken knecht sprak geen woord meer, maar trad vooruit, groette den luitenant en wenkte Con wrevelig genoeg hem te volgen. Vastheid en kracht, al moest hij de oorzaak en het gevolg er van ook veroordeelen, wekten bij Con altijd eene gewaarwording van achting op. Den jonkman, wiens gelaat hij nu gezien had, trad hij dan ook, vóor hij van hem af ging, naderbij, en hoewel hij hem de hand niet toestak, die, hij begreep het, ook niet zoude aangenomen worden, fluisterde hij hem toe: ‘Kan ik u ooit van dienst zijn bij de Koningin, meld u dan aan bij mij in Whitehall. Wie straks u zoo zwak en hulpeloos moet zijn voorgekomen kan dikwijls in staat zijn te helpen. Mag ik uw naam weten?’

‘Vaarwel, Sir!’ zeide Robert, hem heenwenkend; hij veinsde de laatste vraag niet verstaan te hebben. Wat hij niet noodig achtte te melden, verzweeg echter de Ierssche knecht niet, die hem tot den Ierschen luitenant bracht, bij wien den Priester een gul en liefdevol onthaal wachtte.

De woorden van welwillendheid, door Con bij het afscheid gesproken, stemden den jonkman blijkbaar niet gunstiger. ‘Hij kan dikwijls in staat zijn iemant te helpen! Biechtvader der Koningin! Ik begrijp dat hij invloed kan hebben, en zoolang dat mogelijk is zullen wij vertreden worden,’ bromde hij, den vertrekkende nastarende.

Hij had zijn eigen tent bereikt, die sedert gisteren verplaatst geworden en aan een der uiteinden van het kamp was nedergezet, waar de Lankastersche militie was gelegerd geweest. Waarlijk, deze had hare bedreiging volvoerd; want geen der mannen was achtergebleven en na al hetgeen hij straks vernomen had, mocht hij er zich van verzekerd houden, dat de gantsche bende zich bij het Schotsche leger had gevoegd.

Het zou de laatste keer zijn, dat hij die tent betrad. Het kleed dat hij droeg mocht hij behouden, maar anders was alles

om hem heen het eigendom des meesters, die hem had weggezonden. Hij bleef een oogenblik op de houten bank zitten, die voor den ingang, zeker door een der officieren, met wie hij de luchtige woning deelde, was neêrgezet, in gepeinzen verdiept. Het tintelend starrelicht boven in den blaauwen koepel, die de gantsche aarde overwelfde, straalde hem zoo liefelijk tegen en sprak hem van vrede en rust; geen boomtak scheen zich te bewegen, geen mensch scheen met hem te ademen in den grooten wijden cirkel, in welken hij zich bevond.

'Jane, Jane!' lispelde hij, en een traan welde in zijne oogen. Hij bleef een wijle onbewegelijk voor zich uitzien, maar die oogenblikken dus doorgebracht, waren niet onvruchtbaar; blijkbaar had hij gedacht over hetgeen hem te doen stond, en had hij een besluit genomen.

Met lichten stap verliet hij zijne tent en het kamp, als ware hij bevreesd de hier en daar reeds sluimerenden te wekken en van hen een woord te vernemen, dat hem poogde terug te houden van hetgeen hij zich had voorgenomen te doen. Hoe donker het ook reeds geworden ware, toch wist hij zijn weg te vinden en bevond hij zich, na een kwartieruurs te zijn voortgegaan, bij een schuur, welke hij meermalen had bezocht, omdat zich daar de uiterste voorpost van het Schotsche leger ophield. Het psalmgezang klonk hem daaruit reeds in de verte tegen, hetgeen hem in het geheel niet bevreemdde. Het eenige wat hem iets bijzonders toescheen was het helle licht, dat hem door de vensters der oude schuur tegenstraalde, die anders op dat uur slechts door een enkele toorts was verlicht. Er was dan ook een buitengewoon gezelschap bijeen. Te midden der Schotsche knechten zag Robert menig officier, zelfs van hoogen rang, en menig landedelman uit den omtrek nedergezeten; zelfs zou hij er sommige magistraatspersonen uit het naburige York hebben kunnen ontwaren, indien hij eenige der vreemde gelaatstrekken had gekend. Hij kon er niet aan twijfelen: er werd een van de konventikelen gehouden, die den Puritein zoo dierbaar waren, zoowel tot stichting en tot opbouwing in den geloove, als tot uitbreiding hunner leer en vermeerdering hunner aanhangers. Hij had er van gehoord, dat er in de streken, welke door het Schotsche leger waren gedekt, verscheidene van die samenkomsten gehouden waren en de Engelsche landbevolking er gretig aan deel had genomen. Tot dus verre had men het echter niet gewaagd zulk eene oefening tot in de nabijheid

van Zijner Majesteits leger te houden. De akker scheen echter rondom York mede toebereid om het goede zaad te ontvangen, blijkens de talrijke opkomst en de vrome aandacht, waarmede het gesproken woord werd aangehoord. Toen Robert op den drempel stond, doorgelaten door de twee hellebardiers, die hem bij zijne aankomst strak en onderzoekend hadden aangestaard, kon hij eerst recht de vergadering overzien. Op een tafel, in der haast van een paar schragen gemaakt waarop een paar planken gelegd waren, stond de prediker: een lange magere beenige figuur, even als al de broederen met het hair tot halverwege het voorhoofd gekamd, rood gebruind gelaat met scherpe hoeken. Liefelijk was de uitdrukking niet; vrede ging er dan ook niet uit van zijn hart, woorden van liefde vloeiden er niet van zijne lippen; het was niet de tijd van kalmte en rust, maar van beweging en strijd, niet het oogenblik der overwinning, maar dat der worsteling; en welke woorden die mannen zouden spreken ná de zegepraal, kon men nog niet vermoeden; welke zij te spreken hadden om den moed der broederen op te wekken of te stevigen, na al de verduurde en misschien nog te verduren ellenden, kon men gissen na een enkelen blik op de gestaltenisse der strijders en na kennis te hebben gemaakt met den ernst van hun geloof, de diepte hunner overtuiging en de eenzijdigheid hunner meeningen. Benaauwd was de dampkring, die al de aanwezigen omgaf, en rood flikkerden de toortsen door de halve schemering en op de strakke aangezichten, op welke de vastberadenheid zetelde. De knecht zat naast den bevelhebber, met musket, hellebaard of zwaard in de eene en het Woord Gods in de andere hand; de boer naast den burger, de pachter naast den landheer - allen voelden zich gelijk aan den voet van den armelijken predikstoel. Arme Laud, gij, die de machtige Paus van Engeland werdt genoemd en wiens bevelen als Godspraken golden in de Kerk, die gij beheerschte, hoe gij van schrik zoudt zijn nedergetuimeld van de hoogte uws troons, bij den aanblik dezer onaanzienlijke menigte, welke nochtans alle standen, op de allerhoogste na, van uw volk vertegenwoordigde! Gij meendet u w e Kerk onomstootelijk te hebben gegrondvest; gij meendet de dweepzucht, die uwe leeringen verdoemelijk achtte als papistische dwalingen, verslagen, vertreden, vernietigd, en ziet, in het geheim waren, onder het bereik van het talrijke leger Zijner Majesteit, enkele boden eenige hoeven langs gegaan; zij hadden er aangeklopt, slechts weinige woorden gesproken en uren in den

omtrek hadden de huisvaders zich opgemaakt om te hooren wat gij hun verboden hadt op straffe aan lijf en goed! Gij kunt in de lente den levenden boom niet verbieden te knoppen, ten zij ge dien ontwortelt, een volk de handhaving en ontwikkeling van eenmaal aanwezige ideën niet verbieden, ten zij gij het vernietigt, en dit laatste vermoogt gij niet.

Deuteronomium XXIX leverde de aanleiding tot de rede des predikers en vooral de vaerzen 17 en 18: ‘En gij hebt gezien hunne verfoeiselen en hunne drekgoden, hout en steen, zilver en goud, die bij hen waren. Dat onder ulieden niet zij een man of vrouw of huisgezin of stam, die zijn hart heden wende van den Heer, onzen God, om te gaan dienen de goden dezer volken; dat onder ulieden niet zij een wortel, die gal en alsem drage.’ Het behoeft geene aanwijzing wie die drekgoden waren, waarvoor de prediker ze waarschuwde, wat de wortelen beteekenden, die gal en alsem droegen. Het was de Bisschopskerk met haar Primaat, het was Wentworth met zijne beulsknechten, die met name genoemd, ter helle werden verwezen, waaruit zij met behulp van den logengeest, den overste der duivelen, die hen op de aarde gezonden had, waren opgeklommen. Hoe Roberts hart bonsde bij die woorden; hoe een bange vrees zich van hem meester maakte en hij bijna gereed was, zich met de gebalde vuist de borst te kastijden; want hij begreep zondiger voor Gods aangezicht te zijn dan een hunner, daar hij de dienaar van dien boozen man was geweest, dien de bedienaar des heiligen woords in dezen oogenblik vonnisde en veroordeelde. Zijne hevige aandoeningen teekenden zich gewisselijk af op zijn gelaat, daar menig hoofd zich omwendde naar de plaats, waar hij zich bevond. De aandacht vooral van een der hoorders werd een oogenblik van den prediker afgeleid en op den jeugdigen zondaar gevestigd, wiens boete en berouw hem zeker belang inboezemde. Het was een man van ongeveer veertig jaren, klein van gestalte, maar vierkant en forsch gebouwd, in de kleeding van den gegoeden, maar ernstig gestemden landedelman dier dagen, wien het echter was aan te zien, dat hij zijne aandacht het eerst en het meest wijdde aan de onzienlijke dingen en even als Maria, de zuster van Lazarus, het beste deel verkoren had. Degelijk was de stoffaadje van mantel, wambuis en broek, maar er was onachtzaamheid te bespeuren in de wijze waarop hij alles droeg. De hoed met puntbol en breeden rand was gedeukt en bleek reeds menige stortbui en menige windvlaag

getrotseerd te hebben. Hij had een deel van den rand half opgeslagen, om vrijelijk de oogen op den prediker te kunnen vestigen, wien hij echter niet met die ingenomenheid scheen te volgen als de anderen, wiens woorden hem niet zoo diep in het hart zonken als bij de medebroederen het geval bleek te zijn. Van tijd tot tijd zelfs had hij de zware borstelige wenkbraauwen gefronsd en was hij met vrij wat stoornis van houding veranderd, daar hij, forsch in zijne bewegingen, niet zonder zijn houten zit te doen kraken, het eene been over het andere geplaatst of den arm van richting had doen veranderen. Zijn gelaat vorderde bij den eersten aanblik reeds belangstelling en wekte een gemengden indruk op. De uitdrukking had iets koddigs bij eene oppervlakkige beschouwing en zou een *clown* uit de heffe des volks bijna gevoegd hebben, tot welke meening het onachtzame in zijne kleedij en het grove zijner vormen het hunne bijdroegen. Maar hoe geheel anders werd de opvatting, wanneer men dien man in de oogen zag en de doordringende scherpte van den blik opmerkte, wanneer deze, wat echter zelden gebeurde, zich aan een voorwerp tegenover hem hechtte en niet om zich heen dwaalde als om gade te slaan en op te merken en te beletten dat een ander het hem deed! Maar hoe geheel anders werd het oordeel, wanneer die man opstond, het stilzwijgen brak en sprak, als die lompe forsche bewegingen de vormen aannamen van het bevel en die toon den klank verkreeg van het gebod! Daarvan zou Robert, wien het zonderling bang te moede werd bij den scherpen blik, dien hij door dien man op zich voelde vestigen, weldra de overtuiging erlangen, want de vreemde vond spoedig eene aanleiding, en wel eene zeer ongepaste naar de schatting van verre de meesten der aanwezigen, om op te rijzen en het woord den prediker te ontnemen of dezen het voortgaan, voor eenige oogenblikken althands, onmogelijk te maken. Een nieuwe bezoeker was de schuur ingestormd en had midden in een der krachtigste uitvallen des predikers tegen de Bisschoppen en het verdoemelijke der papistische leer, der vergadering aangekondigd met bevende stem en een verwrongen gelaat, van hetwelk het zweet afdruppelde, dat de Eerwaarde Henderson op de terugreize was gevangen genomen en met verkrachting van het hem geschonken vrijgeleide op last Zijner Majesteit naar York was teruggevoerd. Hij had de tijding naar Ripon gebracht en was belast geworden door de daar aanwezige afgevaardigden, de tijding aan Lord Leslie in het leger te brengen.

Hij had vernomen, dat Mylord en vele anderen der broederen zich hier bevonden en was daarom herwaards gespoed. Er liep een rilling door de gantsche vergadering. De stoutsten verbleekten, de zwakken en vreesachtigen trilden, maar allen nepen den bijbel in de stuipachtig zich bewegende vingeren. De prediker staarde een oogenblik schier bewusteloos den onheilsbode aan. Niet lang duurde echter de verwarring en de ontsteltenis, want de landedelman, van wien we straks gewaagden, sprong op en klom op de bank waarop hij neêrgezeten had, en met een stem, die vol en krachtig over aller hoofden heenrolde, en met eene beweging van de hand, die hun het luisteren gebood, klonk het allen toe met een ernst en een kracht, die het lompe der voordracht en het onsamenhangende der voorstelling spoedig deed voorbijzien: ‘Mannen broeders! het is niet langer de tijd om de hand slap te laten hangen in den schoot en met den tollenaar te bidden: God, wees mij zondaar genadig! Oudsten en jongeren van Israël, op, uit uwe tenten! De lendenen omgord en het zwaard gescherpt en het huis Achabs verdelgd, dat Gods profeten vervolgt en doodt! Wat strijdt gij tegen de voetzool, terwijl gij het hoofd onaangeroerd laat! Wat vervloekt gij den dienaar en waagt den meester niet aan te zien en als een tweede Nathan te zeggen: gij zijt de man, die de Heiligen Israëls vervolgt, hunne tenten verscheurt en omkeert, hunne tempelen verontreinigt en ze maakt tot eene bergplaats van allerlei verfoeiselen. Karel Stuart is die man! Heeft hij niet al uwe rechten geschonden? heeft hij niet eeden gezworen bij God den Almachtigen en heeft hij ze niet gehroken? Denk aan de petitie van rechten, die hij met zijn scepter aauraakte en terwijl hij dit deed zich reeds voornam niet na te komen! Karel Stuart is die man! Ten zij die man afstijge van zijn stoel, in de verwatenheid zijns harten en in die zijner hofslaven een troon genoemd, geen vrede, geen rechten, geen ruste voor het volk Gods! En wie is hij, die ons waagt te drijven als een kudde vee, en wie zijn wij, die hem zullen gehoorzamen en hem aanbidden! Hij is de overtreder van Gods geboden, de vernietiger van het heilig verbond, en wij zijn, zoo vele als er deel namen aan het bad der geestelijke wedergeboorte, allen tot Koningen en Priesteren gewijd. De Heere Jezus heeft ons allen gelijk doen worden en wij werden het werkelijk in het oogenblik, dat de oogen onzes verstands zich openden. Karel Stuart is die man! Onze broeder was niet veilig, hoe het hem

ook bezworen was; wij zijn niet meer en beter dan onze broeder, ten zij onze arm het zwaard voere... Daarom keere ieder onzer naar de zijnen en neme dit woord met zich en verspreide het door huis en hof, en laat ons eendrachtig opstaan tegen den meester, bij wiens val de knechten zullen medegesleept en verstoord worden als kaf voor den wind!'

Grooter indruk nog dan de straks aangebrachte tijding bracht deze rede te weeg. Zulk een taal was in gantsch Engeland en Schotland nog niet vernomen. Waren dezelfde gedachten in dezen of genen boezem al eens opgerezen, men had ze slechts fluisterend gewaagd mede te deelen of ze te hullen in zulke vormen, dat de hardheid van het denkbeeld er in schuil ging. Maar deze man had geen titel of jota teruggehouden, en had het uitgesproken met een kracht en een stoutheid, welke allen, die hem hoorden, een oogenblik zich zelven deden beschouwen als schuldig aan hoog verraad. Hoe menig oog ook vonkelde, hoe menige hand zich balde, hoe menige conscientie ook instemde met de gesproken woorden, geen hunner waagde het te doen blijken. Het zwijgen was een oogenblik algemeen. De prediker verbrak het echter. Zonder 's vreemden woorden te billijken of af te keuren, ging hij ze voorbij als niet gesproken. Hij verhief zich echter met klem tegen de stoornis door een ongeroepene in de samenkomst der broederen te weeg gebracht en handhaafde met nadruk de rechten van den voorganger der gemeente, om de geestelijke aandacht van deze te leiden, zonder dat een lid der gemeente, wien de wijding daartoe ontbrak, behoorde op te staan om zijne stem te verheffen. Hij, wien de vermaning gold, maakte zich gereed te andwoorden, en het had een heftige strijd kunnen worden over het recht der gemeente, dat een dieper zin had dan de meeste der daar aanwezige broeders daaraan voor het oogenblik geneigd waren toe te kennen, zoo niet het binnenkomen van een nieuwen bezoeker aan aller gedachten eene andere richting gegeven had. Die bezoeker was dan ook de verloren gewaande prediker, Alexander Henderson, wien door Strafford, in tegenwoordigheid des Konings, de vrijheid was aangekondigd, met de mededeeling, dat slechts een misverstand hem naar York had doen terugbrengen. Zijne Majesteit had daarbij bevestigend gelieven te knikken en zich daarna omgekeerd.

'Een nieuwe list der Filistijnen!' prevelde de stoute spreker van straks; maar de woorden gingen te loor bij het verheffen van den lofpsalm, waarin de dank der gemeente voor

de redding des eerwaarden broeders ten hoogen steeg. Daarna beklom Henderson de verhevenheid en ontlastte het overkropt gemoed in een warm en vurig gebed, bij hetwelk ieders hoofd zich ontblootte, ieders hand zich vouwde. Robert voelde zich gesterkt, maar begeerde een enkel woord van besturing te vernemen van de lippen des voorgangers, tot wien hij zich bij het eindigen der samenkomst wendde. Hij gevoelde een geestelijken leidsman te behoeven in den doolhof der aandoeningen, welke zijn binnenst bewogen. Geduldig wachtte hij daarom, dat de kring om de beide predikers zich zoude verdunnen, en het hem mogelijk zoude worden nader te treden. Een forsche handdruk op zijn schouder deed hem echter omzien, en de vreemde met den ernstigen, ja gebiedenden blik noodigde hem, of liever wenkte hem mede te gaan. Zonder het eigenlijk te willen, gehoorzaamde hij en volgde hij hem naar buiten.

‘Gij dient in het Schotsche leger, jonkman?’ vroeg hij, na een oogenblik zwijgend naast hem gegaan te zijn. Het andwoord kunnen wij vermoeden. De vraag was zoo bepaald, dat er ook eene bepaalde inlichting gegeven diende te worden, zoodat het ontvangen ontslag uit 's Konings dienst en de vermoedelijke oorzaak daarvan niet kon worden ontveinsd.

‘Dat 's goed gehandeld, jonkman! Dat toont een moed, zoo als die allen daar ginder ook moesten toonen, indien het hun ernst ware te overwinnen. Maar het zijn praters! Ik heb mij straks niet in u vergist, toen ik den angst uwer ziele op uw gelaat vond afgeprent. Er moest veel gebeurd zijn om dus geschokt te wezen. Kendet gij die predikers, dat ge op hen bleeft wachten?’

‘Ik wenschte zoo vurig hen te raadplegen, hun mijn binnenste uit te storten; ik gevoel mij zoozeer alleen; waarlijk, ik smacht naar voorlichting en raad.’

‘Die ge van hen verwacht? Een ieder werke zijn zelfs zaligheid! Gij denkt toch niet, dat zij daar ginder u de overwinning kunnen geven in den strijd, dien gij te strijden hebt? Daarin kan niemant u helpen, dan gij zelf. Dat is tusschen den Heere God en u. Werp toch den laatsten kruimel van den ouden zuurdeesem weg en geloof niet langer, waar gij de macht van den Priester niet meer erkent, aan de macht van een prediker. Het voorhangsel van den tempel scheurde; let wel op den diepen zin van dit feit. Geen engen tempel meer, waar Jehova behoeft gedient te worden, geen Levieten, die aan

dien tempel verbonden zijn en voor u offeren; ieder ga vrijelijk in en offere zelf; ieder is gewijd tot Priester. Waar een of twee vereenigd zijn in mijnen naam daar ben ik in het midden van henlieden, zoo klonk het van 's Heeren lippen. Geen aangeleerde kennis gerechtigt om voor te gaan in de Gemeente, maar Gods Heilige Geest; gene geeft geen inzicht in de dingen des eeuwigen levens, maar deze alleen. Dat de broeder dus spreke en leere over wien de Geest Gods vaardig wordt. Jonkman, gij zult deze dingen overleggen in uw hart en ze alzoo bevinden! Gij hebt moed en zult alzoo niet terugbeven voor het verlaten van den ouden weg, omdat deze zoo druk begaan en de nieuwe het zoo zelden wordt. Gij hebt moed en zult u dan ook niet door vreeze laten terughouden om door eigen oogen den staat van ons goed maar vertreden land te overzien. Ik twijfel er niet aan, of wij zullen elkaâr terugzien en alsdan elkaâr nog beter begrijpen. Meld u in Londen bij Hampden aan.'

Robert was geheel onder den invloed van dien man; diens woorden hoorde hij gretig aan, al vielen zij hem ook zwaar op het hart, al boezemden zij hem ook vrees in. Hij had dikwerf reeds willen spreken, maar hij had de bepaalde uitspraken die hij vernam, niet gewaagd te bestrijden. Bij de laatste woorden echter vermande hij zich en waagde hij aan te merken: 'Ben ik ook uit Zijner Majesteits dienst weggejaagd, toch zal ik niets ondernemen tegen den geheiligden persoon mijns Konings: niets, zeg ik u, niets!'

'Gij zult van meening veranderen; gij zult het wel moeten, als ge vrede wilt houden met uwe conscientie. Ook ik ben niet zonder strijd tot mijne overtuiging gekomen, maar daarom is zij ook zoo sterk. Zoolang Karel Stuart de macht behoudt om kwaad te doen, zal hij kwaad doen, moet hij het doen; hij kan niet anders, omdat hij is die hij is en geen ander kan worden. Gij zult het leeren inzien; gij zijt nog jong. Ik ben er zeker van, dat wij elkaâr terugzien en dat ik alsdan vernemen zal: gij hadt gelijk. Vaarwel; ik moet dezen weg inslaan, en gij bewandelt voor als nog een anderen.'

'Mag ik uw naam weten, Sir! opdat ik in staat zij u te vinden, wanneer... wanneer.....?'

'Gij met mij en de heiligen Israëls zult kunnen wandelen? Goed, jonkman! Ik heet Oliver Cromwell en woon in Huntingdon. Wordt Londen u te benaauwd, kom dan bij mij, ik heb werk voor u.'

Hij knikte even met het hoofd, en zonder naar den naam te vragen van hem, die met hem gegaan was en dien hij steeds met zulk eene nederbuigende goedheid als jonkman had toegesproken, wendde hij zich af en verdween hij, terwijl zijn zware stap Robert nog eenige oogenblikken op het ingeslagen zandpad hoorbaar bleef. Deze voelde zich als van een beklemmenden last ontslagen, toen hij den zonderlingen man niet meer naast zich wist. Hij voelde zich door dien man afgestooten en aangetrokken ter gelijker tijd; hij wilde met de door hem geuite stellingen den spot drijven en zij kwamen een voor een nogmaals voor zijn geest klaar en duidelijk, ernstig en overtuigend. Oliver Cromwell! Hij had nooit dien naam vernomen, en het was hem of het bijkans niet mogelijk konde zijn, dat zulk een man onbekend was gebleven.

Hij was weder bij zijn tent aangekomen. Wat hij ook van de leer des vreemden zoude kunnen vergeten, zeker niet de aansporing tot zelfstandigheid, zeker niet de les, dat de innerlijke strijd ook innerlijk moest worden ten einde gebracht, zonder dat eenige hulp van buiten konde baten.

Lang wentelde hij zich slapeloos op zijne legerstede om, tot hij eindelijk zich het begin van den weg, dien hij te betreden had, scheen afgeteekend te hebben, want hij prevelde. ‘Ik zal naar Jane gaan en dan.... helpe mij God!’

Vroeg in den morgenstond zat hij reeds in den zadel, waar hij zoo menige vriendenhand drukte, waar hem zoo menig warm afscheidswoord toeklonk van lippen, die gewoon waren dezelfde leuzen als hij aan te heffen en thands bij het vaarwel een veelbeteekenend ‘tot wederziens!’ voegden.

IX.

‘Alice! Alice!’ riep een fijn stemmetjen tot een onde vrouw, in een zwart taffen jak en rok gekleed, die bezig was zich te onderhouden met een *gentleman*, die nog wel meer dan dat scheen te zijn, te oordeelen naar zijne schitterende kleedij en de mildheid waarvan hij blijk gaf, daar hij ettelijke goudstukken in de magere hand dier bedaagde vrouw liet glijden.

‘Laat de godin niet wachten!’ zeide de *gentleman*. ‘Elke rim-

pel in dat schoone voorhoofd geeft ieder onzer een jaar wroeging. Nu, zoo als wij overeengekomen zijn, goede Alice! Gij poogt Lady Jane te bewegen van avond in de St. Paul te gaan wandelen en deelt haar mede, dat Sydney een speler is, die laatst nog op één kaart duizend pond heeft durven zetten...' Alice gaf er blijk van een goede bondgenote te kunnen zijn, daar zij lang niet zoo onnoozel was als zij er uitzag: zij glimlachte toch even en zag den *gentleman* veelbeteekenend aan, bij het vermelden van Sydneys ondeugd en verkwisting. 'Nu, laat het maar achthonderd pond geweest zijn,' hernam hij, 'maar gespeeld heeft hij en grof verloren ook. Blijf er aan denken, beste Alice! dat wij nog oude kennissen zijn; mijn vader heeft nog je moeder en moeders zuster gekend, en ik geloof, naar je uitduiding, dat de kamer waar ik geboren ben, nog uitzag op het huis bij den molen, waar gij woondet.'

'Ja wel, Mr. Lewis! ik herinner mij nog zeer goed, dat uw Heer vader dáar het oude kasteel bezat...'

'Ja, b e z a t ,' bromde de ander, door haar als Mr. Lewis aangesproken en de zoon van Lord Mongomery, die voor de slagen hem in het verleden toegebracht, in het heden, en zoo het niet anders kon, in het morgen vergoeding hoopte te zullen vinden.

'Ik wil mijn best voor u doen, Mr. Lewis! en dat doe ik graag om de oude bekendschap en ook omdat ik wel geloof, dat mijn lieve Jane - ik noem haar altijd zoo, Mr. Lewis! daar ik haar nog geboren zag worden - als Mylady Mongomery heel gelukkig zal wezen. Ik weet, dat gij erkentelijk weet te zijn; ik ben er van overtuigd.'

'En ik zal er u nog meer van overtuigen, Mistriss Littleton! Gij schenkt mij meer dan het leven door de hoop, die gij mij geeft. Donker is het aan mijn hemel, zoo de aanbiddelijke oogen van de schoone Godin zich van mij afkeeren! Dus van avond hoop ik haar te kunnen naderen. Vergeet vooral niet haar te waarschuwen voor dien Sidney...'

'Maar ik moet u nog zeggen, Mr. Lewis! dat er nog andere zijn dan deze losbol, die toch een aardige losbol is, Mr. Lewis! Ja, wel aardig!' verzekerde Alice, toen zij den dandy de welriekende handschoenen in de met amandelwater blank gewasschen handen heen en weder zag schuiven. 'Zeî hij mij nog laatst niet, dat ik waard was de vrouw van den Stewart van Howard-castle te zijn? En die Stewart is nog niet zoo'n oud

man en heeft vijftig pond behalve den afval van keuken en tuin, van stal en hoeven.'

'Dat zijt ge meer dan waard. Ge verdient zoo'n half dozijn Stewarts, maar, beste Alice! ge brengt me op de folterbank der vertwijfeling; heb medelijden met mijn arm hart, dat de hoop dreigt te verlaten... er zijn nog anderen, zegt ge...'

'En Sidney is reeds een geduchte vijand, Mr. Lewis! ik mag het u niet verzwijgen, want die heeft vele beschermsters; dan is er nog Lord Stowe.'

'Met den voet als een Sater.'

'Lord Kimble!'

'Een papist!'

'En die doen opgeld hier, Mr. Lewis!'

'Zoo. Nu ik heb Rome nooit gehaat.'

'De jonge Norfolk en dan... een vriend harer jeugd, een zekere Robert Conway, kaler dan het kieken in de eischaal, maar een vriend uit hare jeugd. Voor hem ben ik echter zoo heel bang niet, want ik heb bevelen om niemant toe te laten...'

'Maar dat is wreed... Niemant?'

'Dan Sidney, maar met oude kennissen, zoo als gij zijt, Mr. Lewis! maak ik een onderscheid... Nu, mijn lam schijnt een frissche weide gevonden te hebben, want het blaat niet meer. Ik moet toch oppassen, dat zij niet verleert mij te zoeken....'

Zij maakte eene diepe buiging voor haar beschermeling, die zich haastte zijn vader te gaan mededeelen, dat het eindelijk gelukt was de beslijkte ijsschol, die in den vorm van Alice Littleton hem tot dusverre den toegang tot de aanbiddelijke rijke of rijke aanbiddelijke versperd had, te doen smelten, voor het minst te doen inkrimpen. Na dat welkome bericht gegeven te hebben, haastte hij zich naar den *tailleur* van de mode te gaan, en bij dezen op de dadelijke aflevering aan te dringen van den ponceau-roode satijnen mantel, met goud geborduurd en met witte taf gevoerd, het wambuis van zwart fluweel en den broek van dezelfde stoffaadje en kleur, rijk met goud afgezet en kwistig met ponceau-roode linten versierd. Madame Roitelet, die de modes van Parijs in Piccadilly ontving, zoodra ze door het hof van Lodewijk XIII waren aangenomen - en eenigen verzekerden zelfs vóor dien tijd reeds - leverde hem de fijne geelzijden kousen en de marokijnen schoentjens, den rafijn batisten en

gesteven halskraag. Hoewel Madame gewoon was alles tegen gereed geld te verkoopen, verzekerde zij hem, toen ze bemerkte, dat hij een begeerig oog sloeg op een paar valsche diamanten, die zij hem echter als een paar meer dan echte aanprees, dat zij hooge achting koesterde voor het geslacht Mongomery, en er den hoogsten prijs op stelde, dien naam in hare boeken te mogen zien prijken.

Terwijl zij met hem in onderhandeling was en nu her- en dan derwaards hupte als een kwikstaartjen, hier wat schikkend, daar weder wat bevelend aan eene van de vele bevallige meisjens, die bezig waren met het in orde maken van de rijkste kapsels, *robes* en *jupes*, en daarbij, wetend voor wie zij bestemd waren, soms een bijtend glimlachjen niet konden verbergen, was er een kooper binnen getreden, die echter de belangstelling van Madame niet sterk opwekte. Zoo als zij zeide, was zij gewoon hare klanten met een oogopslag te kennen en te beoordeelen; verder dan het kleed reikte echter haar blik niet, en die blik bespeurde aan dien vreemdeling niets wat hare opmerkzaamheid konde trekken of aanleiding geven hare beleefdheid in den eersten graad - zij had er verscheidene - te doen plaatsen.

‘Een paar handschoenen Ma'am!’ klonk het op korten, ongeduldigen toon, die zoo ruw afstak bij de vleiende manier van spreken van Madame en het elegante gesprek, dat zij met Mr. Lewis voerde.

‘Op het oogenblik, Sir!’

‘Ik heb haast, en het paar handschoenen dat ik wensch, is spoedig gezocht en gekozen.’

Madame zag den lompert aandachtiger aan, en riep eensklaps met schijnbaar blijde verrassing uit: ‘Mr. Conway! Hoe vaart Uwe Edelheid? Is zij altijd wèl geweest, sedert zij Londen verliet voor het leger? Duizendmaal verschooning, dat ik Uwe Edelheid niet dadelijk herkende; maar Uwe Edelheid ziet er ook nog zoo als krijgsman uit, dat ik werkelijk het kruit meen te ruiken. Wil Uwe Edelheid slechts een paar handschoenen? heeft zij geen parfum noodig? Zij bedenke, dat zij niet meer in het leger is. *Eau de vanille à bouchon d'or?* De Hertog de la Rochefoucauld beveelt het gebruik allen edellieden aan. Dus, Mr. Lewis! ook u is het aan te bevelen.’

Gelukkig dat zij onderwijl bezig was Conway het gevraagde paar handschoenen toe te reiken, daar zij anders gevaar had geloopen op niet zeer beleefde wijze van hare afdwalingen te-

rug geroepen te worden. De lompe krijgsman schudde slechts ontkennend met het hoofd bij hare herhaalde vraag, of hij niets meer noodig had, en evenzeer toen zij, hem tot aan de deur begeleidend, vroeg, of Zijne Genade, Mylord Strafford, mede terug was gekomen. Met een lichte buiging verliet hij het huis.

‘Mr. Conway!’ mompelde Mr. Lewis, het gladde voorhoofd rimpelend; ‘dien naam heb ik meer gehoord.’

‘Een der edellieden van het huis van Mylord Strafford, die hem zeer onderscheidt. Uitnemend man, Mylord Strafford! Groot in alles! Ik heb de eer Zijne Genade te bedienen en ben gewoon het kostbaarste en smaakvolste aan Zijne Genade te plaatsen. Als Uwe Edelheid de diamanten niet neemt, dan ben ik zeker ze aan Mylord, die stellig spoedig in Londen terug zal zijn, te verkoopen. Mocht Uwe Edelheid ze nemen, dan moet ik toch zorgen een tweede stel machtig te worden, want een edelman als Zijne Genade voegt zulk een edelsteen... Vier honderd pond zal ik echter voor dit stel moeten vragen, maar, zoo als gezegd is, Uwe Edelheid krijgt dit voor driehonderd vijftig...’

‘Goed, Madame Roitelet! ik zal ze nemen... Maar die Mr. Conway...’

‘Ik ken hem zeer goed... Hij kwam dikwijls hier... Hij is veel bedaarder dan de laatste maal, een paar maanden geleden... Zoo bleek als zijn gelaat nu is, zoo hoogrood was het toen; hij had zich bijna buiten adem geloopen. De arme jongen! voor niets, want de Lady, die hij zocht, was sedert van mij weggegaan... Lady Jane Howard; ge kent haar wel, de paerel van White-hall en van de City, want zoo als ik heb hooren zeggen, Mr. Lewis, noemen de kooplieden haar zelfs een kleinood!’

‘Ik ben er,’ mompelde Lewis. ‘Een onbeschofte knaap schijnt hij te zijn,’ dus luidde zijn oordeel, dat hij echter niemant liet hooren, terwijl hij, na den winkel van Madame Roitelet verlaten te hebben, het wandelpad van den *fashion* insloeg, in de hoop - wel flaauw was zij echter - het vurig begeerde kleinood er te vinden.

Robert Conway zocht er ook naar en meende groote kans te hebben het te vinden, maar zocht, helaas! nogmaals vergeefs. Ettelijke dagen was hij reeds in Londen aangekomen, waar hij een nederig verblijf had gevonden bij een verren bloedverwant, die een klerk was van de Admiraliteit. Slechts van éene gedachte vervuld,

merkte hij minder op dan waartoe zijn gezond oordeel hem in andere omstandigheden zou hebben in staat gesteld. Afgetrokken de smalle bochtige straten langs gaande, vernam hij weinig van de gesprekken, die zoo menige hem voorbij tredende, ja, hem somwijlen aanstarende groep, voerde, gesprekken, alle doelende op de eerlange opening van het Parlement, dat een strijdperk zou zijn, waar een geslacht van reuzen elkaâr ontmoeten en bekampen zou. In de schemering, die bijna onder de luifel van elk winkelhuis heerschte, daar van de meeste huizen de nog houten gevels overbogen, zóo verre overbogen, dat zij elkaâr aan de spits bijna ontmoetten, had hij voornemens en plannen hooren kunnen beramen, die hem, zoo hij nog dienaar geweest ware van Mylord Strafford, het hart had kunnen doen bonzen. Op de enkele pleinen en vooral bij St. Paulus Kruis, had hij de Puriteinen in het openbaar kunnen zien vergaderen, had hij hen reeds van Achab, den afgodeerenden Koning van Israël, kunnen hooren gewagen. In het Strand en Drurylane, waar de adel woonde, had hij zoo menigen karos, prijkende met de wapens der oudste en geliefdste geslachten, vroeger de roem en de eer van het Koninkrijk, met het slijk der straten kunnen zien bevlekken en den kreet hooren rijzen van: ‘weg met de Amalekieten!’ Slechts eenmaal was hij uit zijne droomen wakker geschud, door de onzachte aanraking van den linkerarm eens voorbijgangers, die hem somber en strenger aanstaarde, toen hij opzag en hem toeduwde: ‘Ik ken u wel, Filistijn! gij waagdet de hand meê op te heffen tegen de oudsten in Israël!’ Hij zou in ieder ander oogenblik dien man achter na zijn geijld, om hem te verzekeren, dat hij de oudsten vereerde als hij, dat het licht ook hem was opgegaan; maar thans maakte de telkens ondervonden teleurstelling van dierbare verwachtingen, maakte de steeds rijzende twijfel aan de trouw van haar, die hem zoo lief was, hem onverschillig voor alles, wat niet op zijne liefde betrekking had. Zijne teleurstelling was groot; zijn twijfel moest wel klimmen! Naauw in Londen aangekomen, had hij zich bij Lady Jane Howard aangemeld, maar was hij teruggezouden met de boodschap, dat Mylady licht ongesteld was en derhalve niemant kon ontvangen. Hij had Mistress Littleton verzocht te spreken en deze bevestigde in allen deele de ontvangen boodschap en was zóo koud en terugstootend, dat hem de vraag, door zijne fierheid echter nog tijdig teruggehouden, op de lippen zweefde aan welke booze

daad men hem toch wel schuldig dacht? De eerlijke Robert bevroedde niet dat een goudstuk de strakke lippen dier vrouw in beweging zou hebben gebracht, zoo het al niet, tegen de bepaalde bevelen in van Hare Majesteit en Mylady Carlisle, de deur aan den jonkman had doen openen. Hij moest heengaan, maar zou terugkeeren, had hij gezegd, waarop Mistriss Littleton hem met een wonderlijke trek om de slappe bleeke lippen had toegevoegd: ‘dat zij hoopte, dat hij het den volgenden keer gelukkiger mocht treffen.’ Hij was thands weder op weg naar White-hall. Jane scheen hem liever te worden, naarmate de hinderpalen, die zich tegen beider vereeniging opdeden, grooter en talrijker werden. Hij twijfelde niet aan haar hart, hoewel hij in oogenblikken van neêrslachtigheid, zich maar al te wel hare wispelturigheid herinnerde; hij hield er zich van overtuigd, dat de laster hem misschien misvormd had in haar oog, dat zij omringd was van zijne vijanden, wier bestaan hij vermoedde maar van wie hij eigenlijk niet wist, waarom zij zijne vijanden waren. Maar hoe grooter de tegenstand ware, des te grooter kracht zou hij ontwikkelen om dien te boven te komen, dat lag in zijne inborst, dat was een charaktertrek geweest van kindsbeen af. Vastberaden, maar toch innerlijk bevend, hopend en vreezend, vertrouwend en twijfelend, meldde hij zich weder aan en verzocht hij een oogenblik gehoor, maar vernam, dat Mylady was uitgereden, en op zijn wel wat vrije vraag waarheen, zoo als men dacht naar de plaats waar de *fashion* gewoon was te gaan. Hij rende naar Hydepark en toen naar St. Pauls walk, maar dat zoeken was vergeefs.

Terwijl hij met gejaagde schreden beide wandelplaatsen doorkruiste met zulk een haast en onderzoekend oog, dat hij menigen spottenden blik of menig scherp woord ontving, zat de aangebeden Jane in haar weelderig gestoffeerd vertrek, uitgestrekt op een molligen divan, waarvan de donzen kussens met *rose* zijde overtrokken waren, welke kleur zoo zacht en tevens zoo smaakvol uitkwam door het goudgaas, dat er over heen lag gespreid. De kussens, hoe mollig en donzig ook, schenen voor de tedere wang, die er op neêrlag, nog niet zacht genoeg, want het blonde kopjen hief zich telkens op uit de holten, die het in de kussens gedrukt had, en zocht eene betere plaats. Op een klein tafeltjen, niet ver van den divan geplaatst, stond een borduurraam, waarop een nieuw aangevangen kunstwerk gespannen was; wat het moest worden duidde het model aan, door een

kunstenaar geschetst. Het stelde Paris voor, den appel aan Venus schenkende, en niet zeer moeielijk was het te gissen, wat die allegorie inhield, als wij weten dat Sidney de schets had doen ontwerpen en er voor gezorgd had, dat op de borst van den schoonen jonkman het wapen der Sunderlands, en het rozenrood vaandel, dat de met een krans van eikenloof gekroonde Godin in de hand hield, met het wapen der Howards prijkte. Mylady Carlisle, die bij het aanbieden van het geschenk tegenwoordig was geweest, liet niet na op de *courteoisie* te wijzen, die het had doen aanbieden en tevens op den diepen zin, dien de teêrgevoelige erfgenaam van het vorstelijk geslacht der Sunderlands in zulk een geschenk had weten te doen schuilen.

Maar niet daaraan dacht zij op dit oogenblik. Zij was met koortsachtige haast aan het borduurwerk begonnen, dat naar Myladies schatting zulk een fraaien vuurscherm zou zijn bij den roodmarmeren schoorsteenmantel in de groote zaal van Donnington-Castle, het stamslot der Sunderlands. Zij was het begonnen en wel in het midden het eerst, niet zoo als de regelen der kunst het voorschreven, maar zoo als een luim het haar ingaf; zij was begonnen met het *rose* vaandel te borduren, waarop haar eigen wapen stond. Naauw had zij één klaauw van den beer, die in een der kwartieren voorkwam, nagebootst, of zij stiet het gantsche raam weg en wierp zich op den divan, terwijl zij de metalen schel, die in hare nabijheid stond, driftig bewoog en daaraan nog het geroep van ‘Alice! Alice!’ paarde. Wij weten, dat deze zich niet zeer haastte aan het herhaald bevel te voldoen. Toen zij echter eindelijk binnentrad, vond zij hare meesteresse den wensch van een oogenblik te voren schier vergeten en moest zij die zelve haar herinneren.

‘'t Is waar, Alice! gij hebt u lang laten wachten. Ik wil dat dit niet weder gebeurt, hoort ge, Alice! ik wil het. Waar waart ge? Wat voerdet ge uit, dat ge me zoo lang alleen liet?’

‘Een oude vriend kwam mij opzoeken; hij was uit dezelfde plaats waar ik geboren ben en vertelde mij.....’

‘Ja, ja, dan kan ik begrijpen, dat ge geluisterd hebt, maar dat hadt ge kunnen doen in den tijd, dat ik u niet noodig had. Of wilt ge liever vrij zijn om te doen wat ge verkiest? Zeg het mij maar, Alice! en ik kan vlugger beenen en een vrolijker gezicht mij dienst zien doen....’

‘Neen, Mylady! neen, dat zou mijn dood zijn.... U niet meer te zien, u niet meer te mogen dienen! Wat zou ik dan meer

op de waereld doen? Neen, dan moge de Heer mij maar spoedig in zijn zalig hemelrijk halen!'

'Nu, nu, het is nog zoo ver niet; het was maar eene waarschuwing!' hernam het kind, dat dergelijke betuigingen van tederheid en verknochtheid dagelijks, en niet slechts van zulk een lage dienstbode, maar van de schitterendsten aan het hof gewoon was te ontvangen. Kon zich een charakter vormen bij zulke vleierijen? wat de vruchtbare plantaarde is voor den bloemheester, is de waarheid voor het charakter; het moet daarin hare wortelen slaan om zich te ontwikkelen en vruchten te dragen, en hier bestond slechts de logen.

'En wat vertelde hij wel? Zeker niet veel nieuws? want ge zijt al zoo oud! Hoe oud zijt ge al wel, Alice?'

'Veertig.'

'Dus dat is ruim vijf en vijftig!'

'Mylady!' waagde de ander gemelijk uit te roepen.

'Dat is zoo de berekening, Alice! Ik heb het gister nog gemerkt. Daar was Lady Grove, de wandelende haarspeld! Hoe oud denkt ge, dat zij zich noemde? Acht en twintig. Sidney fluisterde mij toe, dat zij dertig was, toen ze waggelde als een gans en dat ze, aannemende dat ze ieder jaar tien pond geslonken is aan teleurgestelde liefde, nu minstens acht en veertig moest wezen. En dan Miss Lucy Gordon! Ze kwam er zelve meê voor den dag, dat zij even in de dertig was, maar Sidney wees me op haar *chevelure*, die aan de galoptering lijdt. Ieder morgen worden de grijze hairen er uit genepen..... Bespottelijk! Maar gelukkig, dat er zulke portretten zijn, zulke zomers met ijsbergen en sneeuwvelden, men zou anders geen stof meer tot lachen hebben. De nar maakte die opmerking en deed ons schateren van lachen, dat wil zeggen, ons, die nog niet goochelen met maanden en jaren..... Archie kan aardig wezen; ik heb Zijne Majesteit verzocht, hem mij voor een paar dagen te leenen!'

'God beware ons! de nar hier? Een gek in uwe vertrekken, Mylady? Wat ik u bidden mag, och dat niet! Ze zeggen, dat hij van den duivel bezeten is.'

'Nu, dien kunt ge dan bannen; daar zijt ge zeker sterk in. Maar geen woord meer! Nu wil ik hem hebben voor een heele week! Alice, welk een dag is het van daag?'

'Woensdag, 10 Oktober....'

'En wanneer hebben wij de eerste *sarabande* gedanst?'

‘Dat kan ik mij niet meer herinneren, Mylady! Waarlijk niet.....’

‘Dan zal ik het je zeggen. Donderdag, 24 Augustus..... Merk je nu wel, dat je oud wordt? Veertig jaar? vijf en zestig, zijt ge. 't Is vreeselijk zoo oud te wezen, en dan zoo dom en gebrekkig!’

‘Maar Uwe Genade is ook volmaakt, volmaakt in alles! Dit nog te weten! Donderdag, vier en twintig Augustus! Ja het is waar! Ik herinner het mij nu ook. Ik heb u toen nog moeten roepen uit den tuin, op last van Hare Majesteit. Het was dien dag zoo warm en gij hadt u verscholen in een prieël en Mr. Conway.....’

‘Zottin! ik ontmoette dien middag voor het eerst Lord Sydney.... Neen, oude! als ik Hertogin van Sunderland ben, kunt ge mij niet meer dienen.’

‘Dan hoop ik Uwe Genade nooit Hertogin van Sunderland te hooren noemen.... ofschoon ik het voor Lord Edward Sidney zeer ellendig zou vinden, als gij het niet werdt.’

‘Dus gij gelooft ook, dat hij mij aanbidt, dat hij mij en mij alleen de hulde brengt van zijn hart?’

‘U, Mylady! en dan nog eene....’

‘Alice! wat is dat? Gij waagt te beweren.....?’

‘Dat Mylord Sidney ook nog aan Fortuna offert en soms heel veel op éen kaart waagt te zetten.....’

‘Wat meent ge? Spreek duidelijker; ik wil het!’

‘Men zegt, dat Mylord, zoo als in alles, de eerste is in moed aan de speeltafel, en eerst recht zijn moed zal toonen, als hij geen gebrek meer aan goudstukken heeft.’

‘Gij zijt een zottin!’ riep Jane uit, van de sofa springend en zich voor een der vensters plaatsend. Zij zag er echter niet uit; zij was in zich zelve gekeerd; zij voelde zich door de onderstelling, die Alice had wagen te weten, reeds beleedigd.

‘En als ik dat nu eens wilde? Als ik verkoos dat hij ook daarin de eerste ware? Ik ben rijk genoeg om hem te geven wat hij begeert. Gekkin! Waag u niet meer met die dingen te bemoeien, en zorg eer, dat ge uw plicht doet en mij dient zoo als het behoort. Van morgen was mijn chocolade weêr laauw en hebt ge mij te laat gekleed, en straks.....’ Zij voleindde niet; het dwalend oog had het gebedenboek bemerkt, het geschenk Harer Majesteit, dat door Robert eens weggeworpen en weder opgezocht was. Dat boek deed er haar aan denken.

‘Alice!’ vroeg zij eensklaps op gants anderen toon, ‘zijt ge er zeker van, mij al de brieven gegeven te hebben, die er voor mij hier zijn gebracht?’

‘Ik bezweer Uwe Genade....’

‘Niet van daag, niet gister of eergister, maar in de laatste drie maanden. Niet uit Londen alleen of uit Chester of Kent, maar ook uit.... York.’

‘Voor zoo ver ik mij herinneren kan..... Maar wat zou er ook uit York kunnen geschreven zijn, Mylady?’

‘Dat is mijne zaak!’ klonk het driftig andwoord.

‘Maar wat Uwe Genade na aan het hart ligt, kon toch ook mij niet onverschillig zijn.... Uwe Genade beoordeelt hare getrouwe Alice wel verkeerd!’

De klacht, die door een zucht gevolgd werd, vond geen gehoor, want de meesteresse was werkelijk eenige oogenblikken ernstig. ‘Hij had mij toch wel eens kunnen schrijven!’ prevelde zij. Hij had altijd neiging om lomp te worden, en zoo als Mylady Carlisle te recht had opgemerkt, mocht een arm edelman dit het minst van allen zijn. Zij had hem graag mogen lijden als knaap, maar zij zou toch eigenlijk niet weten, wat zij met hem aanvangen zou, als hij nu voor haar stond.

‘Ik kan raden, waar Uwe Genade thands over peinst!’ riep Alice, die de rol van beleedigde onschuld, die ze straks een oogenblik voornemens was te spelen, als minder passend voor haar, weêr spoedig had ter zijde gelegd. ‘Ja, ik kan het raden; voor niets heb ik niet het geluk reeds sedert jaren om u heen te mogen leven!’

‘Kunt gij raden.....?’ klonk het ongeloovig, maar Jane had niet den moed te vragen, wat zij dan wel had bepeinsd.

‘Ja, Uwe Genade vindt het weêr te mooi om thuis te blijven en zou graag naar de wandeling gaan, indien het niet verboden ware!’

‘Verboden?..... Wie zou het mij verbieden? Maar ik heb geen lust..... Roep Palfrey, om mij iets voor te lezen, iets heel vrolijks, heel dols...; hij zou leeren kaart leggen; als hij 't kan, laat hij dan dát doen.’

‘Ik ga.... Maar Mylady weet toch óok wel, dat het haar verboden is uit te gaan.....’

Janes voeten trippelden van drift. ‘Wie zou mij iets durven verbieden? Hare Majesteit zou het zelfs niet wagen... Als ik wilde dan ging ik....’

‘Altijd toch als Lord Sidney het goedkeurde.’

‘Laat Palfrey zich gereed maken om met mij mede te gaan... Gij schijnt veel lust in den tocht te hebben... Welnu, ik heb reden boos te zijn, en daarom blijft gij thuis en wacht ge hier mijne terugkomst af.’

Dat viel geheel niet in het plan van Mistress Littleton, die zich dan ook gereed maakte daartegen zeer oodmoedig protest aan te teekenen, hetgeen de kwade luim van hare jonge meesteresse nog vermeerderde, die eigenlijk gedwongen was te gaan om hare vrijheid te toonen en toch vreesde voor eene berisping van Hare Majesteit en een straffen blik van Mylady Carlisle. Zij, de aangebedene, de alom gevierde, was de minst vrije van allen; zij meende te kunnen doen en laten wat zij verkoos en werd aan den leiband voort gevoerd door zoo velen, die dat luchtig en lichtvaardig, zich zelf nog zoo vreemde, gemoed beheerschten. De werkelijkheid werd echter altoos onder bloemen verborgen, en zoo het bedeksel eens om deze of gene reden werd opgeheven, dan woei haar uit de onbekende sfeer een koude onaangename windstroom tegen.

Toch gebood haar trots niet terug te treden, al begreep zij ook een onbekend gevaar te gemoet te gaan. In de groote waereld, waarin zij zich onder aller toejuiching bewoog, was zij niet gewoon een enkel oogenblik alleen te staan; als op de wieken der liefde voortgedragen, zweefde zij rond. Op de plaatsen waar de hooge adel, waar zelfs de koninklijke Majesteit zich wel eens deed zien, had zij zich ook laten huldigen, maar altijd onder de hoede, zelfs op het voorstel en alzoo met verlof van wie bij de wees de plaats van verwanten bekleedden. Alleen naar Hydepark of naar St. Pauls walk te gaan, zou niet in haar zijn opgekomen, zoo het denkbeeld niet zoo als nu door een ander in haar binnenst was nedergelegd en wel in dier voege, dat de trots van het bedorven kind zich er meester van moest maken. En deed zij dit, dan liet zij het ook niet weder los. Thands zou zij gaan, thands had zij een koortsachtige begeerte om zich gereed te doen maken en voerde zij Alice menig verwijt te gemoet over hare langzaamheid. Tusschen drie en zes ure vereenigde de *fashion* zich in het middenschip van de St. Pauls Kerk, en het was reeds drie ure geslagen. Er scheen zich een nieuwe belemmering op te doen en wel eene die Jane, hoe machtig zij ook ware, niet uit den weg zou kunnen ruimen.

Mylady Carlisle kwam haar toch een bezoek brengen, en vroeg haar met eenige bevreemding, welk een tocht zij ondernemen ging. In den toon van Mylady was altijd iets hoogs, iets bevelends, en wat Jane in elk ander oogenblik niet vreemd ware voorkomen, ergerde haar thands. Zij meende reeds de gevreesde berisping en daarin de bevestiging te vernemen van het beweren harer kamenier, dat zij niet vrij was in hare handelingen, en kwam daarom zonder eenige inleiding tot de zaak zelve.

‘Mylady!’ vroeg zij heftig, ‘is het waar, dat men mij verboden heeft uit te gaan als ik het wensch?’

‘Mijn kind!’ klonk het met eenige hevreemding. ‘Zoo bepaald als de vraag is kan het andwoord niet zijn. Uwe moederlijke vriendin zou verplicht kunnen zijn eene vrijheid te beperken, indien die bandeloosheid wilde worden, maar ieder weet, dat zij daartoe nooit geroepen zal behoeven te worden tegenover een pupil als Jane Howard is.’

‘Maar Hare Majesteit heeft toch geen bevelen gegeven om de poort van White-hall voor mij te sluiten, zoo ik die wilde uitgaan zonder opzicht?’ hernam Jane, terwijl haar van ergernis de tranen in de oogen paerelden.

‘Maar wie heeft die dwaasheid in dat schrandere kopjen doen dringen?

‘Alice waagde het te beweren.’

‘Indien Hare Majesteit u iets had te gebieden of te verbieden, mijn kind! dan zou zij het u voorzeker niet doen weten door den mond eener dienstbode,’ zeide Mylady, een blik op Alice werpende, waarbij deze onthutste.

‘Maar is het mij dan verboden....?’

‘U is niets verboden, want wat men anders wellicht zoude moeten doen is tegenover u niet noodig; gij voorkomt zelfs elk gebod, en maakt dus elk verbod overbodig. Gij hadt u thands voorgenomen.....?’

‘Naar de St. Pauls walk te gaan, zoo als al de Ladies gewoon zijn te doen.’

‘Niet alle, Jane! gij zijt bezig te overdrijven; vele misschien, en die vele, zoo zij van uwe schoonheid en uwen ouderdom zijn, niet zonder geleide..... Verbeeld u eens, dat een lompe Puritein - en die komen er tegenwoordig maar al te veel - u tegen kwam en u een preek begon te houden over uwe behaagziekte, zoo als de man reeds zeer spoedig aan u bespeuren zou, ware het ook maar alleen om uw schalke oogen, wat

zoudt ge doen? De hulp inroepen der aanwezige edellieden? Zij zouden zich haasten u te gehoorzamen, maar jegens hoevelen zoudt ge niet dankbaar behooren te zijn? en men weet dat gij veel te schenken hebt. Ziet ge nu wel in, dat ge verkeerd zoudt handelen, zoo ge alleen die plaats wildet bezoeken?'

'Maar waarom zorgt Lord Sidney dan niet, dat hij hier is om mij te begeleiden? Hare Majesteit en gij, Mylady, hebben mij toch verzekerd, dat hij mij lief heeft, mij alleen lief heeft, en hij heeft mij nog onlangs gevraagd, wanneer ik hem zoo gelukkig zoude maken den naam van zijn geslacht te zullen dragen.'

'Heeft hij u dat gevraagd? De ware liefde is ongeduldig,' zeide Mylady op zonderlingen toon. 'Het zoude u toch niet voegen, Jane! door dien edelman geleid, u in het openbaar te vertoonen. Dat ware strijdig tegen de gebruiken, die eener hooggeborene als gij heilig moeten zijn.'

'Dus moet ik thuis blijven, hier in dit enge verblijf, waar de lucht zoo bedompt is en ik wegteer van verveling, alleen met Alice!'

'Menige vrouw die u ziet zoude wenschen weg te teren als gij, lief kind!'

'Maar ik kan van daag niet in White-hall blijven.... ik heb juist zulk een verlangen om naar buiten te gaan.'

Mylady zag haar en toen Aliee doordringend aan; zij wist niet wat te denken. Zou er een geheim onderhoud bepaald zijn met dezen of genen, wien dit kind in een harer luimen een oogenblik van genegenheid had geschonken? Zou de oude kamenier wellicht het middel zijn, waardoor Jane heimelijk gemeenschap hield met de waereld buiten White-hall; eene waereld, waarmede Hare Majesteit en Mylady om goede redenen haar onbekend wilden doen blijven? Mylady zou het te weten komen.

'Wie zou zich niet haasten aan elken uwer wenschen te voldoen, zoo de vervulling ten minste geen bovenmenschelijk vermogen vorderde? Gij begeert u te vertreden? Welnu, ik bied u mijn geleide aan. Ik ga ook naar de St. Pauls walk.'

'Heerlijk, heerlijk, Mylady!' jubelde Jane, in de kleine handen klappend. 'Haal mijn overkleed, Alice! en maak dat ge ook klaar komt; ge moogt meêgaan, oude!'

Zij had een weinig berouw over de wijze, waarop zij de oude dienstbode in de laatste oogenblikken had bejegend en wilde het weder goed jegens haar maken. Zij had er echter

niet op gerekend, dat Mylady ook een stem en wel eene beslissende had. Deze liet Alice heengaan om de bevelen harer meesteresse op te volgen en begon toen: ‘Gij wilt wel een raad van mij aannemen, niet waar, mijn kind?’

Jane knikte toestemmend.

‘Dan zou ik Alice thuis laten. Er is geen plaats voor haar in mijn karos, en bovendien, ze moge een oude getrouwe dienstbode zijn en misschien voegen in het *boudoir* van Lady Howard, zeker niet in haar gevolg..... Waar eene Koningin verschijnt volgt de hooge adel en niet het gemeen.’

‘Indien gij 't zoo begrijpt, Mylady....!’

‘Dan blijve zij thuis, niet waar? Ik wist het wel, dat goede raad altijd ingang bij u vindt.’

Mylady had de kieschheid, Jane zelve het tegenbevel aan hare kamenier te doen geven, hetgeen deze blijkbaar zóozeer teleurstelde, dat Myladies argwaan niet weinig versterkt werd.

Weldra waren beiden, gevolgd door twee paadjes en nog eenige andere dienaren, allen tot het huis van Mylady Carlisle behoorende, aan den ingang der St. Pauls Kerk afgestapt. In het middenschip en de zijgangen der Londensche hoofdkerk dwarrelde reeds eene menigte wandelaars.

Mocht de kerk op dit uur vroeger de verzamelplaats heten van de *fashion* alleen, in de laatste maanden zag men het stemmige kleed van den burger tegen het fluweel en de zijde schuren van den hoogen adel, hoorde men van dingen gewagen en oordeelvellingen uiten, welke vroeger al zeer spoedig den konstabelsstaf in beweging hadden doen brengen. Nu waren de schuldigen ook te veel in getal, dan dat er aan gevangenneming gedacht konde worden.

Bij het binnentreden van Mylady Carlisle en Lady Howard, werd er een dof gemompel in beider onmiddellijke nabijheid vernomen en verstomde de luide roep, die nog kort vóor beider aankomst uit een der hoeken geklonken had.

‘Mylady! hoe die zwarte mannen ons aanstaren!’ prevelde Jane, zich bijna tegen Mylady aandringend. Zij had eerst gemeend dat het gemompel, zoo als haar in White-hall telkens verzekerd werd, een hulde beteekende aan hare onvergelijkelijke bevalligheid gebracht, eene hulde, die de eerbied en het ontzach alleen deden fluisteren; maar de blikken, die door de bier aanwezige groepen op haar geworpen werden, hadden haar van dwaling over-

tuigd. Toch behoefde zij zich niet beangst te maken, want het dof gemompel gold niet haar, die men niet eens kende, maar Mylady Carlisle, de vriendin van Mylord Strafford.

‘Dat zijn nu de heiligen, die den hemel met geweld willen innemen, lieve!’ hernam Mylady met een spotachtig glimlachjen, terwijl zij met een blik vol minachting het beleedigend gemompel beandwoordde.

‘Een Parlement, een Parlement!’ klonk haar nu in het oor. Het was de roep, die een oogenblik bij hunne aankomst had opgehouden en aangeheven werd door een rondkop uit de lagere klasse des volks, terwijl hij ettelijke gedrukte papieren toereikte aan de opgestoken handen van de honderden, die zich om hem heen hadden geschaard. Werkelijk, het was het manifest van Zijne Majesteit tot zijn trouw volk van Engeland, waarin de saâmroeping van het Parlement werd aangekondigd.

‘Bradshaw is mijn kandidaat!’ hoorde Mylady in hare nabijheid zeggen. ‘Het volk Gods stemme voor dien oudste in Israël. Hij heeft gezworen den reus Goliath het hoofd te vermorselen.’

‘Waar is uw David, ellendig gepeupel?’ prevelde Mylady, met majesteit de groepen doorgaande, die, hoe de wrevel zich daarbij ook menigmaal kond deed, bij hare nadering zich toch verdeelden om haar door te laten. Het was Jane, wie het banger en banger te moede werd, geen geringe troost, dat zij Mylady zoo kalm, zoo hoog en trotsch zag voortwandelen; zij had zich dan ook van lieverlede weder hersteld, den moed herkregen in het rond te staren en mocht tot haar genoegen een groep vrolijke edellieden, onder al die stemmige kleedingen en strenge gezichten een ware verkwikking, in hare nabijheid ontwaren, toen zij eensklaps den arm van Mylady voelde trillen. Zij zag om, maar ontwaarde alleen een man, in zwart fluweel gekleed, die reeds voorbij was, maar nog even omkeek.

‘Wie was dat?’ vroeg Jane huiverend.

‘Ik ken hem niet, mijn kind!’ klonk het onverschillig, maar hare stem was heesch.

Zij kende hem maar al te wel. John Pym was haar voorbij gegaan, zonder een woord te spreken, maar met een blik, die welsprekend was en haar het andwoord scheen te geven op haar laatste vraag aan het gepeupel; John Pym, de gehate en gevierde tevens; John Pym, de doodvijand van Strafford en de eenige, die waardig was dat te zijn.

Zij waren thands van edellieden omgeven en naauw in staat de diepe eerbiedige groeten te beandwoorden, welke tot beiden werden gericht. Sidney, de bevalligste, de vrolijkste, de geestigste van allen, verliet een der kringen, terwijl de blijde verrassing op zijn gelaat te lezen stond.

‘Mijne aanbiddelijke Helena komt toch niet hier om een tweeden Trojaanschen oorlog te doen uitbreken? Had ik mogen weten, dat ge zoudt willen verschijnen om te heerschen, ik zou gaarne uw eerste onderdaan zijn geweest!’

Jane bloosde, zag met welgevallen den bevalligen jonkman aan en liet hare hand in de zijne rusten. Mylady nam het woord, gaf te kennen, dat het plan plotseling was opgekomen, en de verwachting om een zeker iemant te ontmoeten en te verrassen, die nu niet verre stond, zeer veel tot het onmiddellijk uitvoeren van het opgevat voornemen had bijgedragen.

Sidney boog met een blijden lach voor Jane en wendde zich toen weder tot Mylady. ‘Ik heb in langen tijd zulke bemoedigende woorden niet vernomen, Mylady! Ik was op het punt te gelooven, dat er met de Sunderlands een spel werd gespeeld. Heeft Hare Majesteit ten langen laatste den dag van ons huwelijk bepaald?’

‘Hare Majesteit huivert altijd nog, omdat zij nog maar niet overtuigd is, of gij haar pupil en deze u zoo zeer lief heeft, als gij beiden moet en kunt vorderen.’

‘Het geweten Harer Majesteit is al zeer teder op dat punt. Jammer dat het zich zelf de middelen ontzegt, door welke het zich eene vaste overtuiging zoude kunnen verzekeren.’

‘Wat meent ge, Mylord?’

‘Men verwijdert mij van Lady Howard als ik haar vertrouwelijk wil naderen; men doet mij weder naderen als ik in wanhoop mij dreig terug te trekken. Aan dat spel moet een einde komen, Mylady! De Sunderlands moeten een besluit nemen!’

‘Niets liever dan dat. Van dat besluit zal dat Harer Majesteit afhangen. Is het andwoord duidelijk genoeg, Mylord?’

Dat mocht het dan ook wel zijn. Geen oogenblik hadden de Sunderlands vermeend, dat de rijke pupil hun werd afgestaan uit zuivere genegenheid jegens hun geslacht. Zij hadden zeer goed begrepen, dat het huwelijk van Edward Sidney met Jane Howard eene overeenkomst was, waarbij de eene partij zoo veel mogelijk eischte en de andere zoo min mogelijk moest

trachten te geven. En dusdanig was er dan ook gehandeld. De Sunderlands hadden toegezegd hun invloed te doen gelden ter ondersteuning van de plannen der Koningin, en hadden aanvankelijk hun woord gehouden, maar de omstandigheden waren gewijzigd en met deze de eischen, die Hare Majesteit aan de Sunderlands te doen had, terwijl de bereidwilligheid tot medewerking van hun kant eer af dan toegenomen was.

Hierdoor was een toestand van geven en nemen geboren geworden, die in ieder opzicht onedel mocht worden genoemd, maar met een sterker woord moest worden gebrandmerkt waar het de toekomst gold van een kind, dat niet wist wat het wilde, dat niet konde willen, omdat de valsche tedere zorg der ouders en later der voogden alle zelfstandigheid had vernietigd. Men was nu minder dan ooit geneigd een einde aan het spel te maken, daar de toekomst achter donkere wolken verborgen was, en deze eerst moesten wegtrekken om te kunnen weten, welken steun men van het voorzichtig geslacht der Sunderlands verwachtte, terwijl de Sunderlands met hun scherpziend oog, scherp vooral waar het hunne belangen gold, die toekomst onheilspellend genoeg beschouwden, om hun bijstand meer dan ooit noodig te rekenen en alzoo hunne eischen hooger nog dan te voren te stemmen. Van hunne zijde werd er dus eene verklaring uitgelokt en van den anderen kant eene openhartige gegeven, maar zoodanig openhartig, dat de sleepende onderhandeling in geenen deele daardoor zoude kunnen afgebroken worden.

Terwijl de politiek hare fijne draden spon, dreigde de liefde met hare tedere en toch krachtige vingeren in de webbe te grijpen en die te verstoren. De woordenwisseling tusschen Mylady en Sidney vervulde beider aandacht meer en meer en deed hen het hen omringende schier geheel vergeten. Het was of dit oogenblik verbeid was door een jong edelman, die reeds verschillende malen hen voorbij was gewandeld en niet had nagelaten de schoone Jane op ondubbelzinnige wijze van zijne eerbiedige hulde te verzekeren. Jane had hem door Alice, die hem altijd hoog verhief, leeren kennen, daar zij hem eens op eene wandeling in Hyde-park had aangewezen als Sir George Lewis, oudste zoon van Lord Mongomery, een edelman, die reeds menig vrouwenkopjen op hol had gebracht, maar zoo als men zeide, steeds was trouw gebleven aan zijn eerste en eenige maar immer teleurgestelde liefde. Wie daarmede bedoeld werd, liet Alice zeer goed gissen, en Jane had het grootsche gevoel

zich aangebeden te weten in stilte, zonder hoop en met een gebroken hart. De schuchtere minnaar had zich nu echter met eenigen moed gewapend en was Jane op zijde gekomen, terwijl hij haar een heerlijk geurenden bloemruiker aanbood; het was, zoo als het luidde, de hulde van een sterveling, die zich gelukkig prees het onsterfelijk schoon eener godinne te mogen aanbidden.

Jane aanschouwde glimlachend het geschenk en maakte de opmerking, dat de bloemen zóo smaakvol waren gerangschikt, als of een vrouwenhand daaraan uren lang had besteed. Lewis kleurde even, want zonder het te weten had Jane juist geoordeeld, daar de ruiker in den bewusten parfumeriewinkel geheel gereed gekocht was; hij maakte echter de galante opmerking, dat de parfum dier bloemen veroordeeld was, spoedig te sterven nu de *bouquet* in het bezit was van eene, voor wie alle kleuren en geuren verbleeken en zich oplossen moesten. Het was een woordenspel, met hetwelk Jane, zoo als wij reeds van vroeger weten, wonderwel wist om te gaan; vreemd mocht het dus heten, dat het plotseling door Jane werd afgebroken, ja dat zij zelfs een oogenblik geheel onthutst bleef stil staan, zóo zeer in verwarring gebracht, dat zij niet meer wist wat te doen: voort te treden of terug te keeren. Bij een der pijlers waarop de bogen rustten, die naar de zijgangen der kerk heenvoerden, had zij een spookgestalte ontwaard, ten minste zoodanig kwam haar de gedaante die er post vatte voor. Was dat werkelijk Robert Conway, die met dien ernstigen ja schier straffen blik haar aanstaarde, of was het een zinbedrog? Zij wenschte bijna dat het 't laatste ware, want zij meende eene berisping op zijn bleeke saâmgeperste lippen te lezen, ja een kastijding in dat oog zoo star op haar gevest. Hij kwam haar voor jaren ouder te zijn geworden, en met het bevallig hofkostuum, in hetwelk zij hem het laatst gezien had, alle vormen van den edelman te hebben afgelegd. Neen, het was geen zinbedrog, want hij trad op haar toe en was haar op zijde eer zij hem ontvluchten kon. Ontvluchten? was dat haar wensch? Mocht het dat ook geweest zijn, bij den eersten toon dier welbekende stem was het dat niet meer.

‘Ik heb u gezocht, Jane!’ fluisterde hij haar toe. ‘Aan uwe woning werd ik altijd terug gewezen...’

‘Ik heb daar niets van geweten... ofschoon... ja ik geloof dat ik u niet had mogen ontvangen....’

‘Vergun mij, aanbiddelijke fee, dat ik u uit het gedrang van het aardsche gepeupel drage naar eene plaats, welke uwer heiligheid beter voegt,’ zeide Lewis vleiende, en wel mocht hij het aanbod wagen, want het gedrang der wandelenden was toegenomen en had Jane van Mylady en Sidney reeds sedert geruimen tijd gescheiden.

‘Sir, ik heb met deze Lady over gewichtige zaken te spreken die niet het bijzijn eens derden vorderen,’ zeide Robert eenigzins hoog, den pronker van top tot teenen met de oogen metend. Deze was geraakt en zoo het nog noodig ware ontving zijn moed door het bijzijn van Jane een prikkel te meer.

‘Ook ik ben in denzelfden toestand, Sir! en ik hoop dat ge mij zult begrijpen.’

‘Eene onbeschaamdheid is altijd zeer goed te begrijpen’ was het andwoord, terwijl het oog des sprekers vlamde. ‘Mylady doe echter uitspraak wie zij dit oogenblik het oor wil leenen. Beslist zij ten uwen voordeele, wees er dan van overtuigd, dat ik gehoorzamen zal.’

Jane bloosde en verbleekte; zij werd tot handelen gedwongen. Tot dus verre had zij den verbeten toorn van beide *cavaliers* niet met misnoegen gadegeslagen, want zij begreep, dien toorn te beheerschen; thands echter werd zij geroepen eene keuze te doen, waartoe zij niet verplicht geweest zoude zijn, indien zij van den aanvang af zich onder de bescherming van hem had geplaatst, die haar als echtgenoot was voorgesteld. Tegenover Lewis wilde zij, tegenover Robert durfde zij niet reppen van den band, die haar aan Edward Sidney hechtte of weldra hechten zou, en daardoor was zij in dien valschen toestand geraakt, waarin zij zich thands bevond. Den galanten ridder wilde zij niet geheel tot wanhoop vervoeren, den straffen man waagde zij niet terug te wijzen; de laatste zou het zich, niettegenstaande de verzekering van het tegendeel, misschien niet laten doen, maar zich veeleer vermeten den ander met geweld te verjagen; bovendien herinnerde haar de toon dier stem, ja zelfs dat strenge gelaat, nog altijd een verleden, dat haar, ondanks haar wispelturigheid, nog lief was gebleven. Zij was verlaten, en met kloppend hart en niet dan stamerend bekende zij Sir George Lewis, dat Mr. Conway een oude vriend was, dien zij in geene maanden had gezien, en die haar zeker over gewichtige zaken zoude willen spreken.

‘Zij had met Mr. Conway als kind gespeeld,’ voegde zij er aan toe als om Lewis gerust te stellen.

‘Ik zwijg en gehoorzaam,’ hernam Lewis op een toon, dien hij van aandoening trachtte te doen beven, hetgeen hem vrij wel gelukte. ‘Ik voel mij reeds gelukkig door het grootste offer te brengen, dat een sterveling brengen kan, namelijk een uwer wenschen te hebben mogen vervullen.’ Om zijne eer te handhaven, wierp hij een trotschen blik op den mededinger en met de hand op het gevest van zijn degen trad hij, na eene oodmoedige buiging voor Jane, met de houding eens overwinnaars voort, terwijl hij zich zelven echter niet kon ontveinzen, dat de uitspraak van Jane hem den veiligsten en eervolsten aftocht verzekerd had. Toch nam hij zich voor, weêrwraak te oefenen op den gemeenen soldaat, zoo als hij Robert betitelde, en spoedig zou het beiden blijken, op welke wijze hem dit mogelijk was geweest.

‘Jane!’ fluisterde Robert, zich tot haar overbuigende, ‘een plotseling ontvangen bevel deed mij naar het leger vertrekken en ik was niet bij machte afscheid van u te nemen; maar ik schreef u dat omstandig en toch ontving ik geenerlei andwoord; waart gij zoo zeer op mij vertoornd?’

‘Wel neen, Robert! Maar gij tilt alles zoo zwaar! Denk dat ik hier ben gekomen om mij te vertreden en nu komt ge mij een predikatie houden. Ik ben blij u te zien, maar als ge zoo voortgaat, zou ik haast gewenscht hebben dat ge nog wat in 't leger gebleven waart.’

Robert zag haar vreemd aan; een trek van droefheid vertoonde zich zelfs op zijn gelaat; hij gevoelde pijn, pijn aan het hart.

‘Ge waart niet boos op mij en toch schreeft ge mij geen enkel woord? Zeide u dan geen stem in het binnenste, dat een enkele letter schrift van uwe hand mij in mijne eenzaamheid had kunnen troosten?’

‘Eenzaamheid? zoo als mij verteld werd zijn er meer dan duizend edellieden onder de wapenen, waaronder van de hoogste huizen .... en dat noemt hij eenzaam zijn!’ riep zij lachend uit; maar zij stuitte dien lach, toen zij hem aanzag en zulk een strakheid op zijn gelaat bespeurde en de lippen weder zoo saâmgeperst zag. ‘Maar Robert, vertel mij toch wat u deert? Kan ik u helpen? Ja, zeker wel, want ik krijg alles wat ik vraag van Hare Majesteit. Gaauw, zeg mij wat gij hebben

wilt en zet dan eens een ander gezicht en jaag mij dan niet langer vrees aan .... vroeger waart ge zoo heel anders!'

Zij steunde vertrouwelijk met hare eene hand op zijn arm en boog het kopjen met de rijke geurige krullen tot hem over.

De uitdrukking zijns gelaats veranderde en warm voerde hij haar te gemoet: 'Niet waar, Jane! gij hebt mijne brieven niet ontvangen? Gij ontveinst het, omdat ge vreest dat ik de intriganten die u omgeven zal straffen.....? Gij hebt ze niet ontvangen en waart dus wél boos op mij?'

'Waarlijk niet, Robert! Of ik al uwe brieven ontvangen heb dat weet ik waarlijk niet, want, Robert! als ge eens wist hoe vele ik er krijg....!'

Zij hoorde iets van zijne lippen wat naar een gesmoorden kreet zweemde; tot haar schrik zag zij weder eene onheilspellende plooi op zijn gelaat en begreep zij hem weder vertoornd te hebben, hoewel zij de oorzaak niet begreep. Het mocht in verband staan met zijne brieven, welker inhoud zij zich waarlijk niet meer herinnerde; en kon haar dit ten kwade worden geduid, haar, wie iederen morgen het bevallig korfjen uit West-Indisch stroo gevlochten en met *rose* taf bekleed, met geparfumeerde briefjens ten boorde gevuld, werd aangebracht? Toch zou zij den inhoud zijner brieven wel onthouden hebben, indien hij in een daarvan haar gemeld had dat hem iets deerde, dat hem iets ontbrak. Zij zeide hem dit en zag dat het hem genoegen deed en hoorde weder een zacht woord op den welbekenden toon.

'Jane!' klonk het, 'ik ben ontslagen door Mylord Strafford, omdat ik geen knecht wilde zijn, omdat ik niet handelen wilde tegen mijne conscientie. Jane, ik vrees er niet voor dat gij mij daarover berispen zult, en al deedt gij 't ook, ik kan niet anders.'

'Wat gij deedt was zeker goed.... Gij behoeft u niet te verdedigen.... Robert, waarlijk ik ben nog niet oud genoeg om iets van die dingen te verstaan. Gij moest eens hooren hoe wijs Mylady daarover met Hare Majesteit kan spreken, zóo wijs, dat ik er slaap van krijg als ik er bij ben. Die Graaf Strafford heeft zeker ongelijk: het is een barbaar.... ik haat hem.'

'Jane, Jane! gij overdrijft!' riep Robert bijkans op een blijden toon uit, want hoe warm trok zij zijne partij!

'Neen, ik overdrijf niet. Al is Hare Majesteit in de beste luim, dan komt zij in de slechtste als zijn naam maar ge-

noemd wordt. Gedanst wordt er niet meer, want Zijne Majesteit zit met een brief van Mylord Strafford in den bijzonderen Raad; geen masques meer, want Mylord Strafford heeft Mylady Carlisle iets doen weten en de Norfolks en de Northumberlands moeten den gantschen avond daarover geraad pleegd worden. Ik heb dien man ontmoet.... ik was zoo dwaas den eersten keer bang voor hem te zijn, maar nu heb ik hem laten merken dat ik hem haat - den uitgedroogden Ier, zoo als zij hem alle noemen. Maar nu hebben wij ten minste u hier, en met Edward Sidney, en den aardigen edelman van straks en den gewilligen Craven en nog een paar goedaardige meisjens, die mij in alles willen navolgen en die dan ook doen wat ik verkies, kunnen wij, ondanks Strafford, een ballet dansen.'

'Jane, ik kan nu uw haat jegens Mylord begrijpen,' vervolgde hij bitter. 'Velen haten hem om andere en misschien geldiger redenen.' Jane ontveinsde hare geraaktheid niet over deze laatste woorden, die haar zoo grof in het ongelijk stelden of haar grieven als zoo weinig beteekenend deden voorkomen. De ander sloeg er echter weinig acht op en vervolgde met zoo veel ernst, dat er zelfs iets plechtigs in zijn toon school: 'Mij is de gelegenheid ontnomen in Engeland rang en naam te winnen; ik moet dus in den vreemde dat beproeven. Jane, ik ben voornemens dienst te nemen bij het Zweedsche leger in Duitschland!'

'Robert, dan zie ik u nooit weêr!' riep zij uit, terwijl hare oogen vochtig werden. 'En waarom zoudt ge niet hier blijven? Rijk zijt ge niet, dat weet ik, maar ik ben zeer rijk, zoo als mij gezegd is... Wat behoeft ge en ik zal het vragen...'

'De verlorene is eindelijk teruggevonden!' zeide een welbekende stem aan hare zijde; het was die van Sidney, die met Mylady Carlisle Jane reeds lang gezocht had en ten laatste door Sir George Lewis op den rechten weg was geholpen.

'Gij zeidet mij eens dat Hare Majesteit uwe voogdesse was...' fluisterde Robert.

'Ja, zij is dat en zij houdt veel van mij; spreek met haar...' hernam zij haastig.

'Uwe *courteoisie* heeft mij zeer aan u verplicht, Sir!' zeide Sidney met een mengeling van hoogmoed en vriendelijkheid. 'Lady Howard zal niet minder dan ik het geleide dat gij haar boodt waarderen...' Hij vatte Janes hand en boog, waarna hij met haar zich omwendde. Mylady Carlisle

had het oog op den jonkman gevestigd gehouden alsof haar blik hem doorschouwen wilde. ‘Is dat niet Sir Conway, die u in vroegere dagen het hof maakte?’ vroeg zij eindelijk op den terugtocht naar haar karos. ‘Weet ge wel, lieve, dat hij tegenwoordig psalmzingt tegen den besten rondkop en vast en bidt als een heilige uit het Schotsche Israël? Een bevallig jonkman!’

Mylady had de gave om iemant te vernietigen. De beeltenis toch van den jonkman stortte bij die woorden uit de lijst, waarin Jane haar een oogenblik te voren geplaatst had, en, vreemd was het, toch werd ze niet verbrijzeld zoo als vroeger na dat onderhoud in den tuin van White-hall. De reden daarvan was dat de beeltenis thands niet zoo hoog was gehangen als toen. Toen had zij in zich zelve gejubeld over hem gezegepraald te hebben, zijn wil te hebben onderworpen aan den haren; thands had zij daar zelfs niet naar gestreefd, had zij veeleer iederen rimpel op zijn voorhoofd willen wegvagen; en toch, toen hij, alleen achtergebleven, dat vroeger onderhoud met het tegenwoordige vergeleek, kwam hem het eerste bevredigender voor, al was zij ook thands van hem met dezelfde hoopgevende woorden van vroeger gescheiden. Wie was echter de edelman die haar wegleidde, en met welk recht had hij hem zoo koud beleefd en tevens met zulk een hoogheid, als ware hij Janes natuurlijke beschermer, teruggewezen? Zou zij onder de schare van bewonderaars er een hebben uitgekozen? Had zij ook aan één hand en hart toegezegd? Maar dan had zij hem dit doen merken, dan had zij daarop gezinspeeld of hem openhartig daarmede bekend gemaakt. Zij wist toch dat hij haar lief had; hij had het haar vaak genoeg verzekerd, en welke lichtzinnigheid hij ook in haar te berispen had, hoe hij de toeneming van dat hoofdgebrek ook meende bespeurd te hebben, van dubbelhartigheid jegens hem, van bedrog kon hij haar niet verdenken. Neen, de gedachte aan de mogelijkheid van zulk een zonde was reeds eene beleediging van dat liefelijke beeld, dat schooner dan ooit voor zijn geest trad, terwijl hij, geheel blind en doof voor hetgeen rondom hem heen voorviel, door de verschillende groepen heengleed. Hij gevoelde meer dan ooit dat er een kloof lag tusschen haar en hem, dat niet alleen haar rijkdom dien verwijdde, maar ook nog andere omstandigheden die hij vermoedde, maar nog niet kende.

Toch had hij haar zoo innig, innig lief, lief met al den ernst

en de standvastigheid hem zoo eigen; liever nog dan vroeger, misschien wel omdat de vervulling zijner wenschen verder dan ooit verwijderd scheen. Wisselziek was ze, dartel, lichtzinnig, maar wat de natuur in haar gelegd had was ook in den kring waarin zij geplaatst was eenzijdig, gebrekkig ontwikkeld. Aan zijn invloed op haar hart en hare goede hoedanigheden twijfelde hij niet van het oogenblik af, dat hij het recht zoude verkrijgen daarop invloed te oefenen. Dat hij haar dús van zich had laten gaan! Dat hij geen beslissend andwoord had gevraagd op zijne bepaalde vraag! Maar mocht hij deze stellen? hij, thands zonder toekomst, terwijl zij gezeten was in de schaduw des koninklijken troons? Maar had hij haar dan lief uit belang? Had hij haar dan niet lief gehad vóor dat die rijke bloedverwante gestorven was, die haar de onmetelijke bezittingen had vermaakt, welke thands haar zulk een vorstelijk vermogen verzekerden? Neen, zijn geweten sprak hem van zelfzucht vrij, zoo meende hij, en hij geloofde daarvoor een bewijs te meer te vinden in het vaste voornemen dat hij had om, zoo hij te eeniger tijd haar zijn naam mocht schenken, haar vermogen vruchtbaar te maken voor de heilige zaak die hij voorstond.

Wisselziek was ze, dartel en lichtzinnig, want had zij niet geschertst toen het de ernstigste zaak betrof, toen hem de angst de lippen beven, het gelaat verbleeken deed? Toch had hij een traan in haar oog zien opwellen, toen hij sprak van heen te reizen naar een vreemd land! Toch had zij hem nogmaals naar de Koningin verwezen! Zou hij tot deze gaan? Hij gevoelde een schier onoverkomelijken afkeer van dien stap. Hij zou eene bede richten tot haar, die hij schuwde, die, onuitpnttelijk in intriges, zoo als het gerucht luidde, hem valstrik op valstrik spannen zou. Mocht hij het ook wel doen? Liet zijne conscientie het hem toe? Hij waagde zich niet verder op dat gehied, want hij vreesde op een weg geleid te worden dien hij eigenlijk niet betreden wilde: hij was bevreesd zich vragen te stellen, waarop het andwoord ontkennend moest luiden, terwijl hij het bevestigend wenschte. Hij zou den stap wagen, waartoe de laatste woorden van Jane hem zelfs aanspoorden; hij moest den tweestrijd doen eindigen in zijn binnenste, die schade dreigde toe te brengen aan zijne zedelijke sterkte. En zoo hij eens geen gehoor kon erlangen en even als de geringste smekeling in een der gaanderijen moest post vatten, het smeekschrift in de hand, wachtend tot het Hare Majesteit behaagde voorbij

te komen, misschien wel bij haren gang ter misse? Zoo hij zich wendde tot den priester dien hij redde? Neeu, dan liever het ergste getrotseerd en in een der gaanderijen plaats genomen!

Het voornemen om hare Majesteit te ontmoeten stond bij hem vast en zou niet weder worden opgegeven. Het streed tegen zijne inborst, om de uitvoering van een eens genomen besluit lang uit te stellen, zoo dat hij reeds den volgenden morgen tot den zwaren gang naar White-hall zich had gereed gemaakt. Nog eens had hij aan de ijdelheid der ijdelheden geofferd en zich in de opzichtelijke kleeding getooid, waarvan de dracht hem lang reeds had tegen gestaan en die hij met blijdschap tegen de eenvoudige kleeding van den soldaat had verwisseld.

Voor hij zich tot den Lord Kamerheer wendde, wenschte hij Jane nog te ontmoeten om den twijfel die hem in den afgeloopen nacht bekropen had voor goed te doen eindigen. Hij meldde zich aan, maar hoewel Mistress Littleton hem veel beleefder dan vroeger ontving, hem in het bevallig kleed, dat hem zoo goed stond, zelfs vriendelijk toeknikte, toch moest hij vernemen dat Lady Jane niemant ontving, en, zoo als zij er vertrouwelijk bijvoegde, ook niemant ontvangen mocht, dan die aan hare Majesteit en ook aan Mylady Carlisle, de boezemvriendin der Koningin, waren voorgesteld; zelfs een zilveren of gouden sleutel, die toch soms ook zulke goede diensten bewees, kon zonder die voorstelling niet worden gebezigd.

Mistress Littleton bleek niet ongeneigd te zijn op de gewone voorwaarden Robert onder hare beschermelingen op te nemen; maar de onnoozele jonkman begreep het niet en haastte zich niet om de preliminairen van het later te sluiten verdrag te openen: geen enkel goudstuk gleed hem uit de tasch.

Toch nam het haar nog niet zóo zeer tegen hem in, om hem de toelichtingen te onthouden welke hij noodig had en van haar hoopte te ontvangen. Zij wees hem aan waar hij zich had te melden om een gehoor te verkrijgen en hoe hij zich het voordeeligst bij hare Majesteit kon voordoen. ‘Vooral niet door den neus praten als een rondkop!’ zeide Mistress Littleton lachend. ‘Eer wat aan de Heiligen geofferd als ge dat zoo in het voorbijgaan doen kunt. Zoo ge slechts met Meester Rosetti of den Priester Con bekend waart!...’

‘Ik dank u, goede Mistress Littleton, ik weet reeds genoeg.’

Hij knikte haar toe en verdween. Oogenschijnlijk was Alice niet over hem tevreden, want zij bleef hem een oogenblik met

een trek van wrevel op haar gelaat nazien. ‘Lomp is hij,’ prevelde zij, ‘mij niet eens bij het heengaan de hand te kussen!’

Dezelfde beschroomdheid als hem bij het bezoek, dat hij eens Zijner Majesteit bracht, overvallen had, gevoelde hij ook thands weder, toen hij den Lord Kamerheer zijn verzoek had voorgedragen en deze hem meldde, dat Hare Majesteit hem de hooge gunst zoude bewijzen hem te ontvangen.

Toen hij het aangrenzend vertrek binnentrad, bevond hij zich alleen; eerst na een oogenblik wachtens, hetgeen hem minstens een uur toescheen, werd de laken *portière* van een der deuren weggeslagen en stond hij... niet voor hare Majesteit, maar voor eene, die - hij erkende het gaarne - haar waardig vertegenwoordigde, voor dezelfde Lady, die Jane den vorigen namiddag in de St. Paulskerk had begeleid. Had hij zich toen haar naam niet herinnerd, nu was zijn geheugen getrouwer en herkende hij in haar de Lady, die Mylord Strafford, tijdens hij tot diens huis behoorde, eenmaal had bezocht en toen als de Hertogin van Carlisle aangemeld werd en van allen schier koninklijke eere ontving. Was hij ook geneigd zijne teleurstelling niet te ontveinzen en Mylady te doen begrijpen dat hij geen andere dan Hare Majesteit wenschte te ontmoeten, de woorden waarin hij dit had willen te kennen geven bestierven op zijne lippen, bij den doordringenden blik die deze schoone vorstelijke vrouw weder op hem wierp.

‘Mr. Conway... zoo als werd aangediend? Het doet Hare Majesteit leed u niet zelve te kunnen spreken; zij heeft echter mij gemachtigd in hare plaats te vernemen wat gij te melden hadt.’

‘Zou mij dan niet een uur kunnen worden bepaald dat ik Hare Majesteit zoude mogen ontmoeten?

‘Indien men dat wilde, het zou u in andwoord op uw verzoek om gehoor zijn aangezegd, Mr. Conway!’ klonk het hoog. Eenigzins vriendelijk vervolgde zij echter: ‘Men wilde u niet afwijzen, hoewel andere plichten dit bijkans geboden, maar u in de gelegenheid stellen uwe bede - want dat zal het wel zijn dat u hierheen voert - te uiten.’

‘Maar wat ik heb mede te deelen, Mylady, is van zulk een tederen aard en alleen voor Hare Majesteit bestemd, waarom... ik waag aan te dringen...’

‘Moet ik u nogmaals herinneren, Mr. Conway, dat ik op dit oogenblik hier ben op last Harer. Majesteit en om uwentwil? Maar ik zal u de mededeeling gemakkelijk maken en u er van

overtuigen, dat gij zonder gevaar eene aangelegenheid van tederen aard met mij behandelen kunt.' Zij vlijde zich neer op eene der sofaas en wenkte hem een stoel te nemen, terwijl zij hem tevens mededeelde, dat hij zich plaatsen kon.

'Gij hebt uw schroom, om den drempel van White-hall te overschrijden, zeker alleen kunnen overwinnen door de gedachte, dat gij er Hare Majesteit slechts als voogdesse van Lady Jane Howard te naderen hadt, niet waar, Mr. Conway? anders zouden mannen van uwe richting niet licht tot zulk een gewichtigen stap zijn overgegaan.'

'Mylady, ik gaf geene aanleiding naar ik dacht voor zulk eene onderstelling.'

'Op dit oogenblik niet, Sir! maar daarvoor zult gij te wel opgevoed en ook te verstandig zijn. Het bevreemdt mij toch, dat de voogdesse u de Koningin kon doen vergeten, dat de consciëntie, gewoonlijk zoo teder bij lieden van uwe richting, u niet verbiedt eene lief te hebben, die voor u eene dochter der waereld moet zijn. Ik vermoed dan ook, dat het u veel, zeer veel strijd gekost zal hebben, maar dat het bewustzijn, dat het hier een weeze gold, wie de fortuin het recht gaf zelfstandig te zijn en ook anderen zelfstandig te m a k e n , als een krachtig bondgenoot in dien strijd zal opgetreden zijn.'

Conway was bij dat koel sarkasme doodsbleek geworden; hij hield de oogen nedergeslagen, maar het kreuken van den rand van zijn hoed bewees welken indruk hare snijdende woorden op hem maakten. Zij hield hare oogen onafgewend op hem gevestigd en bleef hare achteloze houding bewaren, zelfs toen hij het vlammend oog opsloeg en de woorden hem ontvielen: 'Het aanzoek, Mylady! dat door u wordt gegist kan toch geen recht geven tot zulk eene bejegening... Ik weet nu reeds het andwoord dat mij wacht, en al konde ik het ook ter mijner gunste doen verkeeren door één woord van onderwerping, ik zou het niet spreken, Mylady!'

'Dat zoude niet verstandig zijn, Sir!' hernam zij, hem met de oogen metend, zoo als hij, uit zijn stoel opgerezen, voor haar was gaan staan. Het was of hare stem iets van hare scherpte verloren had. 'In uw andwoord, Mr. Conway, schemert door, dat ge aan een woord van onderwerping toch nog wel eenige kracht toeschrijft... Zijt ge misschien overtuigd van de genegenheid van de erfgename der Howards en van het verlangen harer voogdesse, om geen anderen echtgenoot

voor de pupil te kiezen dan die onderdanig zou weten te zijn?'

'Ik ben van het een noch het ander overtuigd, Mylady! en het woord, mij straks ontsnapt, had niet de strekking welke er door u aan toegeschreven wordt. Ik hoop alleen - en ik heb er wel eenigen grond voor - dat Jane mij lief heeft, en ik hoop tevens, dat Hare Majesteit slechts het hart van hare pupil zal raadplegen en dat in de gewichtige keuze, welke over gantsch het leven beslissen moet, zal vrij laten.'

'Het laatste kan gerustelijk meer dan eene verwachting, kan eene vaste overtuiging voor u zijn. Het eerste vrees ik dat minder grond heeft. Mag ik weten waarop uwe hoop op Lady Janes genegenheid gebouwd is?'

'Van kindsbeen was ik met haar: wij zijn saâm opgegroeid...'

'Gij zijt nog jong, maar ik dacht u nog niet zóo jong om aan zulk een omgang eenige waarde te hechten... De kinderwaereld sluit verbintenissen, die de menschenwaereld zich zelfs niet herinnert. Bovendien was er toen, naar ik vermeen, eene gelijkheid van omstandigheden, welke later verdwenen is.'

'Ik heb een naam die nog een goeden klank heeft, Mylady! en dank zij den Heere, nog geenerlei smet draagt. De Conways kunnen hunne kwartieren toonen zoo talrijk als de Howards. Zijn het dan de bezittingen, welke de ongelijkheid doen ontstaan? Zijn het dan deze, die in de weegschaal, waarin de liefde slechts haar gewicht mag werpen, voor Hare Majesteit den evenaar zullen doen overslaan?'

'Mr. Conway, ik begrijp dat gij hoog waardeert wat gij bezit. We zullen echter onzen tijd te kostbaar rekenen om te redekavelen over de waarde en het recht van bestaan van meeningen en beschouwingen, welke werkelijk bestaan en de waereld beheerschen. Wat ik tot dus verre vernam doet mij vermoeden, dat uw verkeer als kind of als knaap met de dochter der Howards u alleen den moed heeft gegeven u te rangschikken onder de reeks aanbidders van Lady Jane. Gij begrijpt, Sir! dat er zich een lange reeks heeft opgedaan en er zich onder bevinden, die óok een onbevlekten naam en een wapen voeren met tal van kwartieren. Uw aanzoek zou ik derhalve o n b e r a d e n noemen, zoo ik het niet veeleer m o e d i g heten moest.'

'Noem het dan nog eer onberaden; het woord moedig klinkt hier te beleedigend, Mylady! Maar onberaden zal het

u niet langer schijnen, als gij weet dat Jane Howard mij gister nog tot Hare Majesteit heeft verwezen....'

'Het doet mij leed, uw waan te moeten verstoren. Lady Jane vertelde mij haar onderhoud met u, u, dien zij altijd nog uit den tijd der kindsheid herdacht. Zij had van u vernomen, dat ge voortaan van uw zwaard alleen moest leven, dat ge aan de Zweden uwe dienst wildet aanbieden en daartegen verzette zich haar zusterlijk gevoel. Zij was rijk; zij geloofde dus door eenigen bijstand u in Engeland te kunnen doen blijven en die bijstand moest door tusschenkomst Harer Majesteit als voogdesse verleend worden. Met die bedoeling verwees zij u naar de Koningin.'

'Mylady, is dat waar? werkelijk waar?' vroeg hij langzaam, maar met heesche stem. Het was of er zweetdruppelen parelden op het saâmgetrokken voorhoofd.

'Het is waar, Mr. Conway!' klonk het andwoord, en dat Mylady geen ander woord sprak, nu de gedane vraag zoo lomp kwetsend mocht heten, getuigde er van, dat zij den jonkman anders begon te beoordeelen dan zij in den aanvang gedaan had. Zij vervolgde toen hij bleef zwijgen, omdat hij blijkbaar met zijne aandoeningen streed en die meester wilde blijven: 'Nog kan ik u melden, dat Lady Jane reeds verloofd is aan Lord Sidney, oudsten zoon van den Hertog van Sunderland. Lady Jane had u dit behooren te melden.'

'Dan heb ik u alleen te danken voor het onderhoud dat mij werd toegestaan, voor het verstoren van een onjuiste meening - een daad die pijn doet, maar toch liefderijk is, Mylady!' Hij boog zich en wilde zich naar de deur keeren, maar de smart overweldigde hem, en schoon hij de hand tegen de oogen drukte, druppelden de tranen hem toch langs de wangen.

'Die Mammon!' stamerde hij. 'Gave God, dat zij arm ware gebleven, en dat alles ware niet gebeurd! Want zij heeft mij lief gehad.... ik ben er zeker van.... Vergeef mij, Mylady!' besloot hij, zich vermannend, 'dat ik u getuige doe zijn van eene droefheid, welke door u veroordeeld zal worden.... Ik geloof die zwakheid thands te boven te zijn....'

Toch bleef hij met de hand nog een oogenblik aan de tafel geleund en merkte hij niet dat zij was opgerezen, hem naderde en de fijne hand op zijn schouder lag.

'Moed, Mr. Conway, moed!'

'Ik dank u voor uw.... m e d e l i j d e n , Mylady!' zeide hij,

het hoofd opheffend en de hand loslatend: de tranen waren gedroogd; de storm scheen aan band gelegd.

‘Moet het alleen medelijden zijn, dat mij die woorden doet spreken, Mr. Conway? Zou het geene.... a c h t i n g kunnen zijn?’

‘Mylady....! waaraan zou ik zulk eene hooge eer moeten dank weten? Het scheen mij straks toch toe, dat ik geacht werd daarop weinig aanspraak te mogen maken.’

‘Ik meen u thands beter te hebben leeren kennen. Hoe moest gij mij dan ook wel voorkomen? Waarin kondet gij u in mijne schatting anders van de vele mededingenden naar de hand van Jane Howard onderscheiden dan in uwe grootere vermetelheid, om niet een sterker woord te bezigen? Velen hebben zich reeds aangemeld, velen met hooger titel dan gij, in betere omstandigheden dan gij, Mr. Conway, en alles was geldzucht, platte, naakte geldzucht.’

‘Maar gij vermoedt dit toch niet langer, Mylady! Die onderstelling van uwe zijde zou mij ondragelijk zijn.’

‘Ik dank u voor dat getuigenis, hetwelk mij vereert. Gij wenscht alzoo dat ik geloof hecht aan uwe genegenheid, aan eene liefde, die zelfs in staat zou wezen zelfopofferend te zijn? Ik wil er aan gelooven, hoewel een blik zelfs op uwen persoon er mij aan doet twijfelen.’

‘Gij bedoelt, Mylady?’

‘Zoo als ge mij thands zijt tegengetreden, zoo als ik u mij thands denk, blijft uwe genegenheid voor Jane Howard mij een raadsel. Slechts de vlinder zoekt de bloem op, de nederige zij het ook geurige bloem; de sterker gevleugelde stijgt hooger....’

‘Mylady! mijne ijdelheid vraagt geene voldoening ten haren koste. Jane Howard is een kind, maar onschuldig, hoe de schuld haar hier ook omringe. De geldgierigheid is de wortel van alle kwaad en leidt tot vele en velerlei begeerlijkheden, en de geldgierigheid omgeeft haar en huldigt haar hier.’

‘De Puritein, die in het kleed des edelmans zich reeds lang bekneld heeft gevoeld, verloochent zich toch niet!’ zeide zij glimlachend.

‘Gij wilt mij misschien troosten over den schat, die voor mij verloren is, door de waarde er van te verkleinen. - Mylady, ik behoef misschien troost, maar zeer zeker zulk eenen niet.’

Er had goedkeuring gelezen kunnen worden in de flikkerende oogen van de Hertogin van Carlisle, die in staat was de kracht en den adel van een mannelijk hart te waardeeren. Was zij werkelijk voornemens geweest hem op die wijze eenigen troost te verschaffen, dan gaf zij thands dit voornemen geheel prijs.

'Uwe goedheid, Mylady! geeft mij de vrijheid nog tot eene vraag!' vervolgde hij. 'Heeft Lady Jane Howard den erfgenaam van den Hertog van Sunderland uit eigen beweging tot haar echtgenoot gekozen? Is er geenerlei invloed uitgeoefend? Is er niet gerekend op de ijdelheid van het kinderlijk hart en niet getooverd met den hoogen rang van den aanstaanden echtgenoot?'

'Grijpt ge weêr naar een stroohalm? Zijt ge dan waarlijk nog een drenkeling? Wanneer ik bevestigend andwoord, dan zult ge mij weder te gemoet voeren, dat ik de waarde van den door u verloren schat verkleinen wil. En wat zal u mijn andwoord, het zij bevestigend of ontkennend, op uwe vraag baten? Wat zeker is, het is, dat de schat voor u verloren is. Maak u met dat denkbeeld gemeenzaam; gij kunt dit, want gij hebt kracht. En omdat ik geloof dat ge die hebt, spreek ik zoo duidelijk met u. Ik doe een beroep op uw verstand. Onderstel, dat Jane Howard, die, wat haar deugden ook mogen zijn, echter de deugd der standvastigheid niet bezit, den band verbreekt, die haar aan Lord Sidney hecht; onderstel, dat zij de herinneringen harer kindsheid weder eens gedenkt, dat gij haar die helpt herdenken en zij u tot haren echtgenoot uitkiest, dan zou ik van u verwachten dat gij, na rijp overleg en juist omdat uwe liefde niet zelfzuchtig is, haar ontvluchttet en haar poogdet af te brengen van een opzet, dat haar misschien, maar u zéker rampzalig zoude maken. Er moet gelijkheid zijn van rang en stand bij zulk eene verbintenis.... Ik weet het.... bij ervaring,' voegde zij er fluisterend bij en haar schoon majestueus gelaat nam eene ongewone uitdrukking van droefheid aan. 'Zelfs waar de vrouw door den man verheven moet worden is de voortduur van den echtelijken vrede twijfelachtig; waar echter de man verheven moet worden door de vrouw, is alle vrede ondenkbaar, want alsdan begint hij met afstand te doen van de hem aangeboren rechten. Dit zou hier het geval zijn, Mr. Conway! Gij zult dit oogenblik mij bestrijden, maar in een volgend mij toch gelijk geven. Gij zijt prikkelbaar en draagt roem op

uwen onbesmetten naam, en voor het altaar zoudt ge van uwe bloedverwanten en beste vrienden, die achter u geknield lagen, onder het gebed van den priester reeds de woorden kunnen hooren fluisteren: “hij maakt voor zich een goeden prijs.” Dat oordeel zou voorzeker niet zachter zijn bij anderen, en in de kringen, waarin uwe vrouw u inleidde, zou het u vooraf gaan, zou het iedere daad en woord van u vergezellen en dikwerf krachteloos kunnen maken. En in uw eigen huis? Dweep toch niet met eene liefde, die de waereld vergeet en doet zweven in de wolken! Zoo zij al een oogenblik bestaat, het is in het brein, waar de verbeeldingskracht de grootste ruimte inneemt, en ook daar verdwijnt zij eindelijk bij de herhaalde aanraking der werkelijkheid, eene aanraking, die niet uit kan blijven. Wat zal uw rang zijn in uw eigen huis? Die van hem, die gevoelt er niet te huis te behooren, die gevoelt de mindere te zijn, waar hij de meeste moest wezen. Mr. Conway, het meerendeel der feiten in de sfeer zelfs van de liefde, van de liefde in het huwelijk, wordt geregeerd door een cijfer.’

‘Mylady! zulk eene beshcouwing doodt al wat edel is en rein in den mensch....’

‘Het schijnt zoo bij den eersten oogopslag, en al bleek het dat ook bij voortduring, die beschouwing is waar en heeft er dus recht op gekend en begrepen te worden. Op den regel, dien ik stel, laat ik voorzeker uitzonderingen toe, maar het geval, waarop ik hier doel, kan geene uitzondering zijn. Waar de bekrompenheid den sleutel van den schatkoffer bezit, verdwijnt de ongelijkheid nimmer, al zoude men tegen het goudstuk zieleadel en kracht des geestes in de schaal kunnen werpen. Ziedaar mijne meening. Gij betwijfelt het voorzeker niet meer, dat niet medelijden, maar achting mij heeft kunnen nopen u die meening meê te deelen. Ik wenschte u uzelven waardig te doen blijven, en bij volharding in uw voornemen zie ik de vernedering van u zelven te gemoet; dat ik dit wil voorkomen, getuigt van mijne achting; dat ik geloof, dat gij dit kunt door uwe genegenheid te overwinnen, getuigt zelfs van mijne hoogschatting. Ik vraag van u geene belofte om verstandig te handelen, uw eigen ongeluk, en wat meer zegt, dat van haar die ge liefhebt te voorkomen, want ik ben zeker dat gij, met u zelven te rade gaande, waar zult bevinden wat ik u

zeide, en dit, wat het u ook koste, zult opvolgen. Vaarwel, Mr. Conway!' Zij stak hem de blanke, van diamenten vonkelende hand toe, welke hij eerbiedig aanvatte en aan zijne lippen bracht. Hij was verbrijzeld en toch kon hij de hand kussen, welke hem dit had aangedaan; hij stamerde eenige woorden van dank, maar zij waren niet hoorbaar; hij smachtte naar het inademen van een anderen dampkring, want hier was het zoo benaauwd en beklemmend.

'Mr. Conway!' hoorde hij haar nog zeggen met eene stem, die zilverhelder en zelfs smeltend zacht en vleiend klonk: 'Ik weet wat u gedrongen heeft op uw zwaard alleen te steunen.... Uwe toekomst was eens zoo helder.... E e n woord van u en de vertoornde zal verzoend zijn: ik sta er u voor in.'

'Dat woord kan ik niet spreken, Mylady! en waarom zoude ik het ook? Ik dank u voor uwe deelneming....'

'Dat woord kan u toch niet moeielijk vallen uit te spreken. Gij kunt niet in waarheid toebehooren tot eene partij...'

'Niet verder, Mylady! Wat ik schijn poog ik te zijn. Met hart en ziel hang ik de waarheid aan, die door duizenden wordt voorgestaan, en al ware ik ook de eenige, ik zoude haar toch blijven aanhangen.'

'Ik wil u gelooven en houd allen aandrang derhalve overbodig. Vaarwel dan, Mr. Conway. Blijf mij beschouwen als den medicijnmeester, die u een bitter poeder bood, maar een poeder tot genezing.'

Hij andwoordde niet, hij boog slechts en ging met langzamen stap naar de deur; maar toen hij den drempel overschreden had en zich alleen in den gang wist, toen kon hij het wee niet langer verkroppen. Hij moest een oogenblik stil staan voor een der geboogde vensters met de rijk gekleurde en met het wapen der Stuarts prijkende vensterruiten; hij drukte het brandend voorhoofd tegen het kille glas. Hij kon de verwarde gedachten in zijn brein nog niet ordenen, maar het was hem bewust, dat hij Jane verloren had, verloren voor altoos; dat hij haar op moest geven, zelfs al ware zijn hoop, dat zij hem genegen was, gegrond, wat in dit oogenblik het geval niet was. Mylady Carlisle had waarheid gesproken; zij was wel een medicijnmeester, die een bitter poeder had geboden; nóg kon hij echter niet erkennen, dat het een poeder zou zijn ter genezing.

Hoe lang hij daar reeds gestaan had, wist hij niet, toen een zacht tikjen op den schouder hem uit zijne schijnbare verdooving deed ontwaken. Hij zag om en bespeurde een man, wiens gelaat hij niet onderscheiden kon, daar het onder den neergebogen breeden rand van den hoed was verborgen. Zijn gewaad duidde in stoffaadje en kleur aan, dat hij tot de broederen behoorde. Zijne woorden zouden dat spoedig bevestigen, want hij sprak den ander met den naam van broeder aan, bij zijne uitnoodiging om met hem deze plaats zoo spoedig mogelijk te verlaten. Robert bleef hem verbaasd aanstaren als verstond hij hem niet.

‘Uw onderhoud met de Kanaänietische vrouw kon niet gezegend worden, broeder! maar ik had toch niet vermoed, dat het u zoo zeer het hart zou hebben gebroken.’

‘Wie zijt gij?’

‘Mijn naam behoeven deze gewelven niet te doen weêrklinken; den echo zou ik als een verwijt jegens mij achten en een waarschuwing om van hier te gaan. Kom met mij: wat de Moabitische heeft geslagen beproeft de broederlijke liefde te heelen.’

Onwillekeurig bracht de jonkman zijne voeten in beweging en volgde hij den ontvangen raad. Hij wenschte den vreemde echter verre van hem en liet hem dit merken door zonder een woord te spreken naast hem te gaan.

Toen zij buiten gekomen waren en de vreemde hem altijd nog bijbleef, herhaalde Robert zijne vraag, wie hij was die zich in zijne zaken drong, welke slechts hem betroffen en die hij niet voornemens was aan onbekenden mede te deelen.

‘Het laatste is niet noodig, broeder! want ik ken ze en misschien nog wel beter dan gij. Gij hebt de paapsche vrouw willen spreken omdat zij de voogdesse was van Lady Jane Howard, die gij bemint en die u bemind heeft.’

‘Bemind héeft?’

‘Laat mij uitspreken, broeder! gij moet mij geloof schenken, en ik moet het verdienen.’

‘Maar gij kunt mij zelfs niet kennen. Vanwaar dan die belangstelling?’

‘Ik ken u als een ijveraar onder de broederen. Robert Conway, hoe jong ook, beschaamt reeds ouden van dagen en geoefenden in den strijd des geloofs. Ik ben een om den ge-

loove vervolgde, een vluchteling van het vaste land. Jean de Verviers is mijn naam, die u echter geheel onbekend zal zijn.'

'Waar zaagt ge mij dan?'

'Op vele plaatsen, waar ik ook was, maar gij mij niet zaagt.'

'Hier?'

'Daar had ik u voor maanden kunnen zien in het gevolg van den dollen Ier, het kind Belials; sedert zijt ge naar het leger vertrokken en voor weinige dagen van daar teruggekeerd, ontslagen, - de Bisschopsdienaars zeggen: weggejaagd.'

Robert kon zich niet weêrhouden zijn geleider aan te zien; hij moest wel gelooven, dat die vreemde hem kende, wiens gelaatstrekken, voor zoo ver zij hem nu zichtbaar werden, hem echter niets zeiden. 'Welnu?' vroeg hij, en Jean de Verviers vatte de korte vraag op alsof hem daarmede te kennen werd gegeven, dat het geloof hem werd geschonken omdat hij het verdiend had.

'De Koningin wilde u te woord staan, maar Mylady Carlisle vroeg in hare plaats tot u te mogen gaan. Zij vreesde zeker, dat de fransche soms eens minder steenkoud mocht zijn dan zij....'

'Wilt ge voortgaan, zoo doe het, maar ik duld geen woord dat háar beleedigt, Sir!'

'Heeft zij zich dan ook van u als van zoo menig ander reeds meester gemaakt?' vroeg de ander, terwijl hij voor het eerst het hoofd ophief en omwendde, waardoor Robert het geel bleek en beenig gelaat kon waarnemen, dat thans eene uitdrukking van wrevel vertoonde en waarvan het benedendeel in knevel en baard wegschool. 'Ik merk nu voor het eerst, dat ge jong zijt en u licht hebt laten verschalken, ofschoon ik toch erkennen moet, dat deze dochter der duisternis de gedaante van een engel des lichts kan aannemen. Ik zal u een deel van uwe eigen geschiedenis verhalen, een gedeelte dat gij zelf niet kent, maar dat zich zal aansluiten aan hetgeen gij kent, zoodat ge mij ook daarin gelooven zult; oordeel dan later zelf over die vrouw. Gij hebt Lady Jane eens in den tuin in White-hall ontmoet. Op dat oogenblik heette de Hertog van Sunderland een noodzakelijk bondgenoot, en moest zijne hulp gekocht worden. Mylady Carlisle stelde Lady Jane voor als koopprijs. De markt begon dienzelfden dag. De erfgename werd

van uwe zijde geroepen om de Sarabande te dansen, en Mylady Carlisle sprak toen ten aanhoore van het gantsche hof ten uwen aanzien eenige van die woorden, zoo als zij ze alleen spreken kan, woorden, die een heilige bespottelijk maken, en een martelaar doen kroonen met een narrenkap. Gij kent Lady Jane beter dan ik en kunt bevroeden, welken indruk dit op haar te weeg moest brengen. Zij beminde u, maar schaamde zich daarover van dat oogenblik af.'

'Onmogelijk, onmogelijk!'

'Ik verg nog gehoor voor eenige oogenblikken; daarna moogt ge mij al of niet geloof weigeren, ik wasch mijne handen in onschuld. Mylady Carlisle is eene goede vriendin van Mylord Strafford. Zij houdt er van zich aan de machtigen vast te klemmen, om de zwakken en weêrlozen te beter te kunnen vertreden... Houd mij die afdwaling ten goede; ik zal verder koud zijn als een rekenmeester. Zij was bevreesd, dat uwe tegenwoordigheid in Londen schadelijk kon zijn voor haar plan, dat uw bijzijn de erfgename weder anders zoude stemmen; het kostte haar slechts één woord en Mylord Strafford zond u naar het leger....'

'Man, zijt ge mijn vijand of mijn vriend, dat ge een dergelijken argwaan mij instort! Zij zou de oorzaak zijn....? Maar van waar dan zulk een onderhoud, dat mij verhief in eigen oog? Zij had mij kunnen verbieden Jane ooit terug te zien en ik had moeten zwijgen en mij verwijderen; zij heeft mij geraadpleegd als ware zij mijne moeder; zij heeft mij zelf doen oordeelen over mijne liefde.'

'En...?'

'Ik heb zelf die moeten veroordeelen....'

'Erken dat zij verstand heeft en menschenkennis, Mr. Conway. Als ik den tijd heb dan vertel ik u ook eens mijne geschiedenis, en dan zult ge nog meer verbaasd staan over haar overleg en haar verstand. Zij heeft u door uzelven onschadelijk weten te maken. Het is beter het doel door zachte middelen te bereiken dan door geweldige, al schuwt men zoo noodig de geweldigste niet. Kent gij de Medea uit de heidensche geschiedenis? Daar kan zij soms wel iets van hebben. Vooral in oogenblikken van toorn doet zij aan die heidin denken, welke hare eigen kinderen vermoordde...'

'Gij haat die vrouw wel!' fluisterde Robert; hij verbood

den vreemde niet meer zich vrijelijk over die vrouw uit te laten, zoo als hij in den aanvang gedaan had; voedde hij nog oogenblikken van twijfel aan de waarheidsliefde en de goede bedoelingen van den geheimzinnigen geleider, hij erkende de juistheid van diens mededeelingen uit zijn eigen geschiedenis, de mogelijkheid ook van de juistheid zijner opvatting van Myladies charakter. Hij zou dus bij herhaling bedrogen zijn en bespot bovendien, want was het gehouden mondgesprek geen heilige ernst geweest, dan moest het bittere spotternij zijn! Maar wat kon de vreemde zoo veel belang inboezemen in zijn lot? Waarom wilde hij hem opzetten tegen de vrouw, die hij fel scheen te haten, zoo fel zelfs, dat hem de tale der broederen en de gemoedelijke toon des echt Christelijken geloofs, die hem in den aanvang gemeenzaam bleek te zijn, geheel had verlaten en dat zij zelfs plaats had gemaakt voor een ironie, waarbij het Robert koud om het hart werd. Hij sprak het uit wat hij dacht en stond daarbij stil, alsof hij het verder gaan van het te ontvangen andwoord afhankelijk maakte.

‘Heb ik het u niet alreede gezegd? Het is liefde voor den broeder, zoo uitnemend reeds in zijne jonkheid, zóo moedig onder 's Konings kleed, dat hij den vromen wensch zijns harten waagde te uiten en daarvoor de schande van de Amalekieten, die echter de overhand hebben, trotseerde! Gij meendet uw toekomst op te offeren en toch deedt gij wat goed was in uwe oogen. De Heere God zegent u daarvoor en heeft mij wellicht uitverkoren, mij nietig en gebroken dienstknecht, Zijn werktuig te zijn. Wilt ge mij volgen, dan open ik u een nieuwe loopbaan, aan welker einde de roem des rechtvaardigen, de overwinning des minneuden u wacht.’

‘Wat...? gij zoudt in staat zijn?’

‘Jane Howard zal u toebehooren; roem en eer zal uw deel zijn, maar ik vorder onverdeelde gehoorzaamheid...’

‘De weg dien gij gaat is wellicht een kronkelpad, voert wellicht ten verderve, tot een misdaad.... Neen, neen: gij broedt wraak jegens Mylady Carlisle en daarin wilt gij dat ik u helpe.’

‘Jonkman, hoor mij aan en weeg mijne woorden. De weg, dien ik u wijzen, dien ik u opleiden zal, is die, welke reeds door uwe conscientie is gekozen, maar om uwe weinige bekendheid met de omstandigheden niet door u alleen betreden kan

worden. Door uwe eigen bemoeiïngen en niet door de mijne moet ge u uwe minnares winnen en Mylady Carlisle zult ge vrijheid hebben te vereeren of te haten, al naar dat het u gelust; slechts behoud ik mij voor op dat punt aan uw gebrek aan menschenkennis te gemoet te komen. Kies nu. Verdenkt gij dan zoo zeer uw eigen zelfstandigheid, dat ge vreest mijn speelbal te zijn?'

Of de gantsche redenering dan wel de slotzinsnede alleen hem voldoende voorkwam? Zeker is het, dat hij met Jean de Verviers voortstapte, en, na een donkere onaanzienlijke straat te zijn ingeslagen, met dezen in een klein bouwvallig huis verdween.

Bibliographisch album.

Verslag van den handel, de scheepvaart en de nijverheid van Amsterdam, over 1861. *Opgemaakt door de Kamer van Koophandel en Fabrieken aldaar*.

Jaren lang hebben velen hier te lande van de Hooge Regering verzocht, dat de rapporten der Nederlandsche Consuls in het buitenland bij ons op dezelfde wijze in het licht mogten verschijnen als sedert 1856 (jaren 1839/1855) in België geschiedt, maar tot nog toe steeds te vergeefs. De Regering had altijd allerlei uitvlugten en zoogenaamde redenen om aan dat verzoek niet te voldoen. Daaronder bekleedde natuurlijk het bezwaar van de onkosten aan zulk eene uitgave verbonden, eene ruime plaats. 't Is die zuinigheid, die de wijsheid bedriegt, want gedrukt worden de rapporten toch, maar in de Staats-Courant, een blad dat ambtenaren en aannemers en allen die op deze of gene benoeming of op een lintje vlassen - gelukkig land, dat zoo vele uitstekende mannen bevat, dat drie Ordes noodig zijn om hen te onderscheiden! - met graagte misschien zelfs lezen, maar dat bij verreweg de meesten van hen die in de consulaire berigten belang stellen, naauwelijks meer dan bij name bekend is. Met zulk eene uitgave mist men dus het doel geheel, maar daarenboven houdt men daardoor ook die berigten zelve op het oude peil van middelmatigheid. Immers, wie zal als consul veel werk maken van het verslag, dat zijne Regering van hem eischt, als hij weet, dat deze zijne mededeelingen eenvoudig zendt aan de Kamers van Koophandel en ze verder begraaft in een weinig gelezen blad, waarvan de weinige lezers dan nog wel juist niet behooren tot hen, voor wie die rapporten het belangrijkst zijn? Maar 't is onkunde die eene uitgave der Nederlandsche consulaire berigten tegenhoudt. Men kent de waarde niet van die berigten, ja kent misschien maar oppervlakkig dat Belgische Recueil. Men weet waarschijnlijk niet, hoe juist door die uitgave onder de Belgische Consuls een ware wedijver is ontstaan om toch met de beste en degelijkste rapporten in de kolommen van dat werk te pronken, en hoe daardoor dus niet alleen die berigten meer algemeen verspreid en bekend worden, maar hoe deze ook zelve in innerlijke waarde toenemen. Waarlijk, 't is een

uitmuntend werk, dat Belgische Recueil, en de Belgische Regering heeft regt op den dank ook van ons Nederlanders daarvoor. Wie den loop der zaken van handel, nijverheid en scheepvaart in den vreemde wil nagaan, hij vindt hierin een uitmuntenden leiddraad, en terwijl de mededeelingen volledig ja overrijk dikwijls zijn aan de meest belangrijke en wetenswaardige opgaven, zijn ze daarenboven voor het meerendeel in een zoo aangenamen vorm gegoten, dat de lectuur verre van vervelend en droog, ja dikwijls zelfs aangenaam kan genoemd worden. De handelaar, die den toestand van deze of gene vreemde markt kennen wil, de artikelen die aldaar eene hoofdrol vervullen, de veranderingen die er in het douanenstelsel gebragt worden, hij sla dit Recueil op en zijne weetgierigheid zal bevredigd worden. De fabriekant, de man die uit den aard der zaak minder met den vreemde in betrekking staat dan de koopman, en die dus moeijclijker van overal de opgaven verkrijgen kan die voor hem belangrijk zijn, hij vindt hier niet alleen eene volledige beschrijving van de nijverheid van de meest verschillende landen, maar tevens gedurig aanwijzingen welke fabriekaten aldaar met voordeel uit den vreemde kunnen aangevoerd worden; en de bewering is voorzeker niet gewaagd, dat menige voordeelige operatie, vooral van industriëlen, alleen te danken is aan inlichtingen uit dit Recueil geput. De reeder en cargadoor heeft slechts deze bladen ter hand te nemen, om iedere verandering van scheepvaartregten, enz., in het buitenland, te leeren kennen en om gewezen te worden op de eene of andere vaart die hem voordeel verschaft. En wie als staatsman, staathuishoudkundige of statisticus belang stelt in alles wat op het gebied van bedrijvigheid, 't zij hier 't zij elders voorvalt: dit Recueil is voor hem een onwaardeerbare bron van de meest belangrijke en wetenswaardige mededeelingen. Al die veelzijdige opgaven nu moet de Nederlander ontvangen van de hand van een volk, dat hij niet acht als handelsvolk, maar alleen als industriële natie, ja van wie hij ten koste van millioenen schats, ook al veel daarom gescheiden is, omdat zijne materiële belangen veelzijdiger en veel meer cosmopolitisch waren dan de hare! Beschamend prijkt dat Recueil Consulaire Belge tegenover Neêrlands weigering om ook zulk een uitnemend werk ten dienste van Neêrlands nijveren uit te geven.

Hoe lang zal 't nog duren, eer onze Regering het verkeerde van deze hare weigering inziet? Misschien even lang als de weigering om volledige maandelijksche opgaven te doen van het handels- en scheepvaartverkeer hier te lande, ook al zoo lang en zoo herhaaldelijk, maar met gelijken ongunstigen uitslag, van haar gevraagd. Bijna belagchelijk blijft de jaarlijksche statistiek een maand of acht nà het jaar waarvan ze verslag geeft, uitkomen. Onbegrijpelijk moet het den vreemdeling voorkomen, dat het nog steeds onmogelijk blijft om ook daarin

wat meer betoon van ijver en voortvarendheid te verkrijgen van de Regering van een handelsvolk bij uitnemendheid. En dàt tegenover die zoo uitmuntende Engelsche statistieke tabellen, die elke maand verschijnen! Onze ambtenaren mogten bij hunne Engelsche confraters wel eens een lesje gaan nemen, want hun werk moet den onzen wel een reuzenarbeid schijnen! Trouwens, de Tweede Kamer heeft de Rijks Commissie van Statistiek wel onnoodig geacht!....

Maar dat voortdurend klagen over hetzelfde euvel verdriet te meer, naarmate men vaster overtuigd wordt dat alleen onwil en onverstand de hoofdoorzaken er van zijn. En des te aangenamer is 't dan ook wanneer andere, zij 't dan ook minder hooge besturen als van geheel het land, tegenover die onverschilligheid juist een blijk geven van hun lust en van hunne opgewektheid, om aan de goede zaak der openbaarheid, ook in handelsbelangen, bevorderlijk te zijn. Als zoodanig begroeten wij met warmte het nu, voor 't eerst *afzonderlijk*, uitgegeven verslag van den handel, de scheepvaart en de nijverheid van Amsterdam over 1861, door de Kamer van Koophandel en Fabrieken aldaar. Tot nu toe begraven in of achter het Algemeen Verslag van den toestand der Gemeente, jaarlijks door Burgemeester en Wethouders aan den Raad overgelegd, was het, even als de Consulaire berigten in de Staats Courant, als verborgen voor de oogen juist van hen, die er het meeste belang bij hebben en er ook in stellen zullen, wanneer het met denzelfden ijver en met dezelfde wakkerheid voortdurend wordt opgemaakt, die uit deze eerste afzonderlijke uitgave duidelijk blijkt. Dat Algemeen Verslag koopt niet zoo een ieder; 't is eene verzameling van allerlei speciale rapporten, en is alleen voor hen van belang, die een overzigt over geheel de Gemeente verlangen. Werden al die speciale rapporten afzonderlijk verkrijgbaar gesteld, zoodat een ieder datgene kon koopen wat voor hem bepaald van belang is, dan zou zeker menigeen zich dat gedeelte aanschaffen. En niet alleen zou daardoor de verspreiding van die rapporten bevorderd worden, maar ook hun gehalte zou verbeteren, juist omdat de stellers, even als bij de Belgische Consulaire berigten, de zekerheid zouden verkrijgen, dat hunne mededeelingen door de ter zake bevoegden werden gelezen, zoodat ieder wenk dien zij daarin bragten ook onder de aandacht van hen zou gebragt worden, die met hen hoog belang stellen in de zaak die zij voorstaan. Onder de massa die nu bijeengevoegd wordt, in voldoening van de Wet en ook in het belang der Gemeente, gaat echter de kennis van veel speciaals verloren. Moeijelijk is 't ook om zulk een Algemeen Verslag door de pers te behandelen. 't Is daarmede gelegen als met de handelingen onzer Genootschappen, die jaarlijks worden uitgegeven en waarin ook zulke geheel heterogene onderwerpen behandeld worden dat één persoon moeijelijk daarover

een woord kan zeggen. En daarom juist haasten wij ons om dit speciale Verslag van de nijverheidsbelangen van Amsterdam onder de aandacht van onze lezers te brengen.

Is dit rapport dan zoo belangrijk van inhoud dat de koopman, de reeder en de industriëel, van Amsterdam in de eerste plaats en van andere plaatsen met hen, zich zullen haasten om 't zich aan te schaffen? Die vraag is misschien wat kras gesteld. Ze onderstelt alreeds eene zóó groote belangrijkheid van dit eerste zelfstandig verschenen rapport, dat wij huiverig zouden zijn om daarop zoo vlotweg een toestemmend antwoord te geven. En een ontkeunend antwoord zou wonderlijk afsteken bij onze welgemeende welkomstgroete er aan gebragt. Aan deze eerste uitgave meenen wij nog niet de eischen te mogen stellen, die wij wel degelijk tot maatstaf mogen en moeten nemen bij de beoordeeling van een tweede of derde Verslag. Immers 't is voor eene corporatie, uit zoovele personen zamengesteld als de K.v.K., altijd moeijelijk, den eersten stap op een nieuwen weg te doen. Gezwegen nog van het verschil van gevoelen, dat zich al ligt in zulk eene vergadering voordoet, over 't al of niet wenschelijke van zulk eene openbaarheid en van zulk eene afzonderlijke uitgave van een tot nu toe in een officiëel verslag opgenomen rapport, vooral omdat die zelfstandige uitgave, eens begonnen zijnde, ook reeds om de waardigheid van het ligchaam dat die handeling *proprio motu* doet, in volgende jaren onvermijdelijk moet voortgezet worden, is men 't ook niet zoo dadelijk eens over de wijze van bewerking. En met de opvatting van dat laatste staat of valt de geheele zaak natuurlijk. Wil men zich eenvoudig bepalen tot het mededeelen van feiten, tot het rangschikken van cijfers, tot het doen van opgaven, zonder dat de kritiek die feiten en die eijfers toelicht, dan zal het werk, ja, wel belangrijk zijn, maar toch niet in die mate, dat het de algemeene belangstelling bepaald lokt en trekt. Daarenboven, zulk eene simple narration des faits te geven, kan niet het doel zijn dat de Kamer door deze zelfstandige uitgave wil bereiken. Dát reeds zou niet overeenkomen met de waardigheid eener bij uitstek *adviserende* corporatie. Zal zij voor 's Lands Hooge Regering eene trouwe en bekwame consulente zijn, daar waar zij zich regtstreeks wendt tot de nijveren in hare gemeente, zal zij in diezelfde rol voor hen willen optreden, en een ieder zal haar niet alleen ook 't liefst in dat karakter ontvangen, maar ook bepaald verwachten dat zij als zoodanig tot hen komt. Wat al nutte wenken, wat al wijze raadgevingen kan zulk eene corporatie niet geven! Meer dan iemand anders in de gelegenheid om allerlei meêdeelingen van buiten- en binnenland te ontvangen, 't eerst in het bezit van de kennis der voornemens en plannen der Hooge Regering, welke zelfs niet verwezenlijkt worden eer hare stem daarover is gehoord, is zij

uitstekend in de gelegenheid om de nijvere bevolking met raad en inlichting bij te staan. Zamengesteld uit personen van verschillende bedrijven, geeft zij geen advies, dan nadat een veelzijdig oordeel uitspraak over de kwestie gedaan heeft. En wie met vastheid van beginselen is toegerust en met de noodige kracht om pal te staan voor zijne overtuiging; wiens hoofd daarenboven helder is, toegerust met de noodige kennis, niet van de praktijk alleen maar ook van de theorie des handels, en wie onpartijdig genoeg is om in zijne adviesen alle eigenbelang buiten te sluiten en alleen ten nutte van het algemeen te spreken, hij kan als lid der Kamer van Koophandel groot nut doen, vooral wanneer die Kamer, zoo als nu, zich onmiddellijk in betrekking stelt tot hen, wier belangen zij geroepen is te behartigen en te bevorderen.

Trouwens, dat de Kamer voornemens is om in 't vervolg wel degelijk de kritiek in haar Verslag de eereplaats toe te kennen, blijkt reeds uit het voor ons liggende werk. 't Is zoo, niet met open en ronde woorden leest men hier nog de afkeuring van dezen of de goedkeuring van genen maatregel, of de veroordeeling van de eene of andere oude, vaak verouderde, handelsgewoonte, maar toch, duidelijk spreekt reeds uit iedere redenering, dat bijv. de leus van vrijheid van handel ook door de Kamer tot de hare is verkozen. De liberale tarief hervorming van Frankrijk wordt luide toegejuicht; de vrijmaking van de rivieren van aloude tolkluisters geroemd; de verbetering en vereenvoudiging van de handelswetgeving in den vreemde geprezen; de uitmaking der contrabandekwestie in den geest der Bremer voorstellen begeerlijk genoemd; jammer, dubbel jammer maar, dat daarentegen de O. Indische tariefskwestie in zoo lijnregt tegenovergestelden geest besproken wordt, dat de echte freetrader er als pijnlijk door wordt aangedaan? Het stokoude, welhaast dan ook afgeleefde, argument: ‘de regelen der absolute (?) économie politique kunnen op de verhouding van Nederland tot zijne koloniën niet toegepast worden’ vindt men waarlijk hier weder opgerakeld, en de ultraprotectionistische heffing van een regt van 6 pCt. op het verkeer van de kolonien met het buitenland en de vrijdom van verkeer tusschen moederland en kolonie, staart ons hier aan als een voorstel van dezelfde Kamer, die in bijna alle andere gevallen zoo liberaal en in den geest van handelsvrijheid spreekt. Maar 't is wel onnoodig om lang bij deze afwijking van de leer van handelsvrijheid stil te staan, want een ieder begrijpt dadelijk, dat zulk een voorstel eenvoudig zou strekken om die personen hier te lande, welke met Java werken, met een vrijdom van regt te begunstigen, van een regt dat niet moet geheven worden als bescherming, maar fiscaal, als eene bate van 's Lands schatkist, dus ten voordeele van *alle* Nederlanders, ook van hen, die geene zaken

met Java doen. En die begunstiging, ze zou betaald worden door geheel het Nederlandsche volk! Intusschen, de Minister Loudon had de gemoederen wat al te veel angst ingeboezemd, vooral ook door zijn voornemen om den verkoop der O.I. producten op Java uit te breiden, een voorstel dat aan hen, die uit het consignatiestelsel zulke rijke vruchten trekken, wel onaangenaam moest zijn, hoe wenschelijk de uitvoering daarvan dan ook voor den algemeenen handel zijn moge.

In dit eerste Verslag is alle discussie over de geheele O.I. kwestie bijna geheel vermeden, en ook bij het overzigt van de handelsbeweging is met eene zekere angstvalligheid heengegleden over de hoofdpunten waarover de strijd der enkele protectionisten, - in den handelstand bijna alleen nog maar op koloniaal terrein overig, maar dáár ook steeds in vrij aanzienlijken getale en krachtig gerugsteund door de ruime winsten die het vigerend stelsel voor hen afwerpt, - voornamelijk loopt. Over de wijze van veilen der koffij door de N.H.M. wordt geen woord gerept, ja het geheele veilingstelsel van dien Kolos zelfs niet aangeroerd. En toch, daarin ligt een heerlijk onderwerp voor kritiek. Evenzoo vindt men bij de uitmuntende tabellen die ons hier aangeboden worden van de scheepvaartbeweging van Amsterdam gedurende de laatste twaalf jaren - tabellen, die menigeen met groote belangstelling zal nagaan en ontleden door er de groote handelsfeiten, die ieder tijdvak gekenmerkt hebben, bij te nemen - geen enkel woord over de bevrachtingen der N.H.M., toch waarlijk ook een gewigtig onderwerp van discussie, vooral na de laatste hernieuwde verminderingen der vrachten van en naar Indië. Zoo ook over de Ned. Bank geen enkel woord, en wel over de beide hypotheekbanken, terwijl van de Crediet-Vereeniging niet de minste melding zelfs gemaakt wordt. Toch wordt wel bij de behandeling der nijverheid, waarbij tabellen gevoegd zijn zoo volledig en goed als wij ze nog nooit van Amsterdam gezien hebben, gewezen op de drukkende belasting der patenten en der brandstoffen, maar die enkele aanmerkingen doen des te sterker het gemis aan de andere, evenzeer verwachte maar niet gevondene, uitkomen. Evenwel, die kritiek zal langzamerhand wel komen; dat waarborgt ons eene Kamer die onbewimpeld er voor uitkomt, dat de weinige bloei van onzen handel voornamelijk aan gebrek aan ondernemingsgeest bij onze kooplui te wijten is, en die daarover de volgende even ware als krachtige woorden laat hooren, woorden die te meer beteekenis hebben om het orgaan dat ze uitspreekt: ‘Diezelfde wensch (opwekking van sluimerende krachten) is te uiten, wanneer wij het oog slaan op de *nieuwe* handelsbetrekkingen door Nederland in het afgeloopen jaar aangeknoopt. Eene vergelijking van het zeldzame van zulke pogingen hier te lande, met de naar alle richtingen zich

uitbreidende handelspolitiek van Bremen en Hamburg, biedt zeer zeker geen stoffe tot eigen lof, maar wel gelegenheid te over om eigen moed te prikkelen. Wat al invoeren, wat al uitvoeren van en naar landen, waarop Nêerlands handelaar geen acht schijnt te slaan! Wat al kansen konden nog door onzen handel bespied, wat al ondernemingen beproefd worden. Onze Kamer aarzelt dan ook niet hier telkens op te wijzen, overtuigd als zij is, dat het gedurig helder voor oogen stellen van 't gemis het eenig middel is om verbetering te erlangen.'

Zou eene Kamer, die in haar eerste zelfstandig uitgegeven rapport deze flinke taal aan Amstels handelaren doet hooren, schromen om in een volgend Verslag rondweg hare kritiek uit te spreken? Wij kunnen 't niet gelooven, ja wij zijn zeker van het tegendeel. En bij onze toejuichting van dit eerste regtstreeks tot de nijveren in Amsterdam gerigt Verslag voegen wij dan ook den wensch, dat ieder volgend rapport al meer en meer kritiek, en ten gevolge daarvan, ten leste al minder en minder klagten over den ondernemingsgeest en over de wakkerheid van Amstels ingezetenen moge bevatten!

M.

Het Vaandel, Vernieuwd tijdschrift onder redactie van P.F. Brunings, kapitein der infanterie. - 's Gravenhage. M.J. Visser. - Leiden, van den Heuvell & van Santen.

Reeds te lang hebben wij verzuimd eene aankondiging te geven van dit tijdschrift, dat met het vroegere van denzelfden naam voor het overige weinig gemeens heeft. Het vroegere 'Vaandel' was meer uitsluitend militair, meer uitsluitend bestemd om alleen door een militair publiek te worden gelezen; zelfs heette het, hoofdzakelijk, alleen bestemd om eene lektuur uit te maken voor onderofficieren, - hoezeer het meer dan eenmaal belangrijke en goed geschreven opstellen heeft gegeven, die ook door de Nederlandsche officieren met vrucht zijn gelezen. Mede te werken aan de uitbreiding van kennis en beschaving bij den krijgsstand, was de taak, die het zich voorgesteld had; en verscheidene jaren heeft het die moeijelijke taak met veel bekwaamheid vervuld.

Met dit vernieuwde tijdschrift beoogt de Heer Brunings iets anders: het is zijn doel, daaraan meer eene letterkundige dan eene krijgskundige rigting te geven; hij wil daarvan eene lektuur maken,

die wel krijgskundige onderwerpen bevat, maar op zoodanige wijze behandeld, dat zij ook voor het algemeen niet alleen verstaanbaar en duidelijk worden, maar tevens aangenaam en onderhoudend. Hackländer bij de Duitschers, en meer dan één romantisch opstel in het Engelsche militaire tijdschrift, geven een denkbeeld van wat dit vernieuwde ‘Vaandel’ beoogt te zijn voor het Nederlandsche publiek. Militaire verhalen, waar of verdicht, maar altijd zoodanig voorgesteld, dat de romantische tint daaraan niet ontbreekt; belangrijke krijgskundige biographieën; overzigten van belangrijke werken, de krijgsgeschiedenis betreffende, - ziedaar wat men zal vinden in dit tijdschrift, waarvan de voorname strekking is, den band te versterken tusschen het militaire en het niet-militaire gedeelte onzes volks, en mede te werken om de krijgskennis bij ons meer populair te maken.

Aan dat doel te beantwoorden, aan dat doel *voortdurend* te beantwoorden, - dat is eene moeijelijke, zware taak; tot de goede vervulling daarvan wordt al het talent gevorderd van den Redacteur, en de erkende bekwaamheid der vele medearbeiders, die hem daarbij hunne hulp en ondersteuning hebben toegezegd. Tot nu toe - het vernieuwde tijdschrift is reeds in zijn *tweeden* jaargang - is die taak op goede wijze verrigt, en het is te hopen, dat dit gunstige begin de voorbode zal zijn van eene voortdurende ontwikkeling ten goede; het is te hopen, dat het ‘Vaandel’ de lektuur zal worden van geheel den beschaafden stand.

Hier eene beoordeeling te geven van de letterkundige waarde van dit tijdschrift, ligt geheel buiten onze bedoeling. Het zij ons alleen vergund, hier in het voorbijgaan melding te maken van de in deze jaargangen voorkomende ‘Schetsen uit het Indische krijgsleven’ van den Heer van Rees. Even als alles wat uit de pen van onzen bekwamen wapenbroeder voorkomt, munten die ‘Schetsen’ uit door het frissche en levendige van den stijl, het aanschouwelijke en schilderachtige van de voorstelling; het is de waarheid, maar op dichterlijke wijze voorgesteld; het is de poëzy van het werkelijke leven.

Moge de Heer Brunings de beste vruchten plukken van zijne zeer moeijelijke, maar zeer verdienstelijke onderneming; moge zijn tijdschrift voortdurend in belang en degelijkheid winnen, en eene krachtige ondersteuning vinden in den toenemenden bijval van het algemeen.

Maastricht, 9 Januarij 1862.

W.J. KNOOP.

***Eerste grondbeginselen der Natuurkunde, strekkende tot leesboek voor alle standen, hoofdzakelijk tot zelfonderrigt voor jonge lieden, en tot handleiding voor onderwijzers, door P. van der Burg*. 1ste *deel met* 270 *tusschen den tekst gedrukte houtsneêfiguren. Vierde op nieuw geheel omgewerkte druk. Gouda, G.B. van Goor*. 1861.**

Het verschijnen van dezen *vierden* druk bewijst voldingend, dat de lust tot verkrijgen van natuurkundige kennis in ons vaderland, sedert de uitgave van den *derden* druk niet is verflaauwd.

Dit springt te meer in het oog, als men bedenkt, dat het debiet van een werk als het bovengenoemde beperkt blijft binnen de betrekkelijk naauwe grenzen van ons vaderland; want de vreemdeling verstaat onze taal niet, terwijl daarentegen de bekendheid onzer landgenooten met vreemde talen hen in staat stelt - waarvan zij ruim gebruik maken - om wetenschappelijke geschriften in het Fransch, Hoogduitsch en Engelsch te lezen.

Veel draagt tot dezen goeden uitslag bij, dat de schrijver onvermoeid werkzaam blijft om zijn werk te verbeteren en te vermeerderen. Deze nieuwe druk levert daarvan vele bewijzen op, terwijl hij de kunst verstaat, om de onderwerpen op eene zeer klare en verstaanbare wijze te behandelen.

Als handleiding voor onderwijzers achten wij deze grondbeginselen der natuurkunde zeer gepast en aanbevelingswaardig; minder geschikt echter, zoo als wij reeds bij de aankondiging van den derden druk te kennen gaven, als leesboek voor jonge lieden, die vroeger niets van natuurkunde hebben gehoord. De ondervinding heeft ons geleerd, dat zij door de veelheid der behandelde zaken in verwarring geraken. Voor jonge lieden echter, die reeds eenige kennis hebben opgedaan en iets van stel- en meetkunde weten, durven wij daarentegen dit werkje als leesboek bijzonder aanbevelen.

De uitvoering is netjes.

.....

Hebreeuwsch scepticisme.

Dr. P. de Jong, de Prediker vertaald en verklaard. - Leiden, E.J. Brill, 1861. -
Dr. J. Hooykaas, Geschiedenis der beoefening van de wijsheid onder de Hebreën. - Leiden, P. Engels, 1862.

‘Ik wist,’ zegt Dr. de Jong in zijne voorrede, na melding te hebben gemaakt van de groote zwarigheden, verbonden aan de verklaring van het boek des Predikers, ‘ik wist in mijne angstvalligheid niet beter te doen, dan den eenigen, koninklijken weg van alle exegese te betreden en mij te werpen in de armen der grammatiek.’

Tot lof des schrijvers en tot geruststelling van zijne en onze lezers zij hier verzekerd, dat deze grammatikale en lexicologische omhelzing (de schrijver vereenzelvigt ongeveer lexicologie en grammatica) eene daad van zelfbedrog is geweest. Niet in de magere en buitensporig lange armen der grammatiek heeft Dr. de Jong zich geworpen, maar in de poezele en welgevormde der letterkundige geschiedenis; en aan deze daad zijner stoutmoedigheid dankt onze theologische litteratuur een uitmuntend geschrift.

Uit regtmatigen schrik grootendeels voor de dogmatische exegese, heeft onze vaderlandsche godgeleerdheid, en niet onze vaderlandsche alleen, sedert eene halve eeuw of daaromtrent zich vastgeklemd aan de grammatikale. Eerst aan de uitsluitend grammatikale, toen aan de historisch-grammatikale, laatstelijk aan de historisch-psychologisch-grammatikale. Althans, zoo betitelde zij zichzelve en noemde Grotius haar model, Ernesti haren pleegvader. Intusschen was dit streven minder vreemd aan den catechismus dan het bij den eersten oogopslag scheen. De grammatikale exegese was geene belangelooze taalstudie geworden, maar deed dienst als bakerspeld (zij was niet kolossaal genoeg om bij een slagzwaard te wor-

den vergeleken) gerigt tegen de borst van het kerkelijk systeem. De dogmatische exegese bragt eene anti-dogmatische voort: lood om oud ijzer.

In den tegenwoordigen tijd eene lofrede op de taalstudie t e schrijven, ware monnikenwerk. ‘Wie laakt of veracht hem?’ vroegen de Atheners, toen een rhetor zich in postuur zette en het voornemen te kennen gaf eene redevoering te houden over de verdiensten van Herakles. Met de spoorwegen en de telefen behoort de taalstudie tot de kenmerkende eigenaardigheden onzer eeuw. Onze kennis van de geschiedenis der oudheid is en blijft gebrekkig; doch al hetgeen wij te dezen aanzien vooruit hebben boven onze vaders en grootvaders danken wij, naast de geologie, aan de philologie. De eerstgenoemde - want ik spreek alleen van die wetenschappen wier resultaten eene eenigzins algemeene wijziging in de begrippen der menschen hebben teweeggebragt, niet van die wier vorderingen alleen doordrongen tot den beperkten kring van hare eigen beoefenaren - de geologie is voor onzen tijd hetgeen voor de 16de en 17de eeuw de sterrekunde geweest is. De aarde en hare bewoners zijn niet geschapen maar geworden: dit geologisch dogme klinkt bij het eerste vernemen als eene wijsgeerige abstractie, als een echo van het Hegelianisme. Doch zouden ook de uitspraken van Galileï, van Keppler, van Newton, niet op een deel van hunne tijdgenooten den indruk hebben gemaakt als behoorden zij uitsluitend tot het gebied der school? als had de algemeene beschaving niet te maken met afgetrokkenheden als deze? Intusschen dagteekent daarvan de nieuwe tijd. Het zijn de ontdekkingen der astronomie, die scheiding hebben gemaakt tusschen de midden-eeuwen en ons. Van dat oogenblik afaan is de mensch in onze zamenleving anders gaan denken over God: met andere woorden: er is eene omwenteling tot stand gekomen in zijn zelfbewustzijn Is er iets onheilspellends in de omstandigheid dat onze vaderen bij voorkeur opzagen naar den hemel, en hunne zonen bij voorkeur rondwroeten in de ingewanden der aarde? dat het wachtwoord van hunne ontwikkeling in vonkelende hiëroglyphen aan het uitspansel stond geschreven, en de sleutel der onze gezocht moet worden onder de opgegraven overblijfselen van het voorhistorisch dieren- en planten- en delfstoffenrijk? Het is bezwaarlijk te gelooven dat de overgang van de astronomie op de geologie eene erfopvolging in de rigting van het materialisme zou zijn geweest. Deze beide weten-

schappen waren, en zijn nog heden, kinderen van eenen bloede. De taalstudie harerzijds heeft de leemten der aardstudie aangevuld. Of juister gezegd, hetgeen de geologie heeft gedaan voor onze kennis van den physiologischen mensch, ditzelfde verrigtte de philologie voor onze wetenschap van den intellektuelen en morelen. ‘De taal is gansch het volk:’ deze dichterlijke spreuk geldt niet slechts van elke natie afzonderlijk, maar evenzeer van den mensch en van de menschheid. *Le style, c'est l'homme:* dit is meer dan enkel maar eene litterarische gemeenplaats. Al het denken en gevoelen der voorgeslachten, ook der vroegste, wordt ons verraden door hunne tongvallen. Hunne spraak maakt hen openbaar. Wie den tooverstaf der taalkennis weet te hanteren, bezit in dien staf eene lichtende toorts en wandelt bij dien gloed vrijelijk rond in de anders gesloten wereld van het verledene. De monumenten der beeldende en der bouwkunst zijn, in vergelijking van de overblijfselen eener taal, ruwe mijlpalen en plompe wegwijzers. In de taal bezit de geschiedvorscher den sleutel tot de teederste zoowel als tot de verhevenste geheimen. Aan hare studie is ons geslacht al zijne vorderingen verpligt in de kennis van hetgeen onze stamouders, ook zij die reeds voor duizenden van jaren en onafzienbaar ver van hier tot hunne vaderen vergaderd werden, hebben bemind en geloofd, hebben gedacht en geleden en genoten.

Doch dit is niet hetgeen men in de scholen der theologen onder grammatikale exegese pleegt te verstaan. Hunne grammatiek, ook dan wanneer zij beweert zich uit te monsteren met historische en psychologische versierselen, houdt meestentijds op ter plaatse waar de taalstudie in den bovengenoemden zin eerst begint en is zelden meer dan een haveloos en rammelend rif. De theologische exegeten maken somtijds eene wetenschap van hetgeen nog slechts de propaedeutiek der wetenschap is. Uit eene spraakleer voortgekomen, zijn hunne kommentaren, indien zij iets nieuws behelzen, meestal best geschikt om tot eene spraakleer weder te keeren, dat is te zeggen tot een schoolboek; of ingelascht te worden in een lexicon, of te worden benaarstigd bij den eerstvolgenden herdruk eener concordantie. Zijzelven, de schrijvers dier kommentariën of monografiën, zijn niet zoozeer geleerden als wel nijvere ambachtslieden; en ongaarne leveren zij de vrucht van hunnen arbeid af, het kind van hunne schaafbank, zonder te-

vens aan het publiek eene goede hoeveelheid krullen in rekening te brengen.

Aan eene akademische dissertatie, gelijk het geschrift van Dr. Hooykaas is, zal niemand dezelfde eischen stellen als aan een boek. De doctorandus schrijft niet voor het publiek, maar voor zijne professoren en voor zijne commilitones. De hoogste akademische graad behoort alleen te worden verleend aan de zoodanigen die met de stukken bewijzen dat zij min of meer vertrouwd zijn met hunne specialiteit, en zij kunnen dit bewijs niet leveren tenzij door te treden in een aantal bijzonderheden van geheel schoolschen aard. Uit hunne haarkloverijen juist moet voor een deel hunne belezenheid, voor een ander deel hunne schranderheid blijken. Niets is dus verklaarbaarder dan dat de studie van Dr. Hooykaas over de wijsheid der Hebreën geene aanspraak maken kan op letterkundige waarde. Dat zij in het hollandsch geschreven is en niet in hemeltergend latijn, maakt haar een weinig leesbaarder dan de meeste andere dissertaties. *La critique, c'est la puissance des impuissants*, beweert Lamartine. Zoo wordt, geloof ik, het latijn in ons vaderland bij voorkeur aangehouden door zoodanige geleerden, die er belang bij hebben hun nederduitsch te verbergen. De studenten, voor zoover zij wenschten te promoveren, zijn daar dikwijls het slagtoffer van geweest. Dr. Hooykaas evenwel, onder een gelukkiger gesternte geboren en gekweekt, is aan dit noodlot ontsnapt. En hij heeft zich daarvoor niet ongevoelig betoond. Sommige partijen van zijn geschrift zouden gewis met minder liefde en een minder goeden uitslag door hem bearbeid zijn, indien hij, behalve met een reeds moeijelijk genoeg te hanteren stof, ook nog had moeten worstelen met een onmogelijk idioom. Zulks neemt intusschen niet weg dat deze dissertatie in haar geheel, indien men den persoon des schrijvers en daarbij de omstandigheid wegdenkt dat zij geschreven werd tot het behalen van den doctoralen graad, een afschrikkend en in zoover heilzaam specimen is dier pseudogrammatiek, waarin zich al te ligt en al te vaak de theologische exegese oplost. De resultaten van Dr. Hooykaas zijn de resultaten van zijn lexicon. Al het belangrijkste in zijn geschrift behoort te huis in eene lijst van hebreeuwsche naamwoorden. Deze dissertatie bewijst dat haar schrijver, als exegeet van het Oude Testament, gebroken heeft met de traditie: ongetwijfeld een belangrijk moment in het intellektuele leven des auteurs,

doch geene voldoende stof voor een boek van driehonderd bladzijden. Zijne bedrevenheid in het Hebreeuwsch is van dien aard, dat men hem gaarne eene lans zou hebben zien breken met den een of anderen niet minder begaafden voorstander der theopneustie. Doch hij is zoo min apologeet als polemicus. Hij is - en het euvel zou gering zijn, indien hij ons slechts de doorloopende demonstratie van deze zijne rigting bespaard had - een volgeling van de grammatikale school. Uitmuntend, doch het is niet genoeg dat men eene methode hebbe. In zekeren zin staat de grammatikale rigting tot de bijbelsche litteratuur gelijk de homilitiek tot de christelijke prediking. Wanneer een kerkredenaar een bundel leerredenen zonder teksten uitgeeft, kunnen zij, die haar nog niet kenden, daaruit zien, welke zijne homiletische methode is. Het boek zal eene demonstratie zijn van de stelling: de evangelieprediker kan teksten ontberen. Is dit betoog de moeite waard? Zulks hangt af van de tijdsomstandigheden, kan men zeggen. Immers, ofschoon noode, het geval is denkbaar dat een ander homileet, de tegenovergestelde zienswijze toegedaan, korter of langer tijd te voren de onbestaanbaarheid van zulk een bundel leerredenen hebbe volgehouden. Doch is niet in elk geval de eisch van eene preek, dat zij godsdienstig voedsel behelze? Motto-preken, preken met teksten, preken zonder teksten, geef ons hetgeen uw geest u ingaf: wij eerbiedigen uwe methode, wij erkennen desnoods en zelfs gaarne dat de homiletiek eene wetenschap is, doch het is ons niet mogelijk uwe leerredenen lief te hebben of uwe roeping als kanselredenaar te ratificeren, indien gij ons hart niet treft, ons verstand niet scherpt, onze verbeelding niet bevolkt, ons geweten niet wakker schudt. Zoo kan ook iemand, die een hoofdstuk uit de bijbelsche letterkunde behandelt, niet volstaan met het exegetiseren van een aantal plaatsen van Oud of Nieuw Testament, betrekking hebbend op hetzelfde onderwerp. Niet dat het instrument waarvan hij zich bedient, averegts gekozen is. Het is integendeel het eenige dat hier dienen kan. Doch een werktuig is iets anders als een gewrocht, een speeltuig iets zeer verschillends van eene muzikale compositie, de spade van den gouddelver een voorwerp dat niet behoort te worden verward met het edel metaal waarnaar de man er mede graaft.

Drie in getal zijn de bronnen, waaruit onze schrijver zijne kennis aan de Chokma of hebreeuwsche levenswijsheid heeft

geput.[1] Beurtelings en achtereenvolgens bestudeert hij het boek der Spreuken, Job, en eindelijk den Prediker. (Elk van deze drie geschriften, waarbij ten slotte en als aanhangsel nog de spreuken van Jezus Sirachszoon komen, vertegenwoordigt in zijne studie eene afzonderlijke periode in de geschiedenis van de beoefening der wijsheid onder de Hebreën. Wel laat hij op in- en uitwendige gronden den Prediker ontstaan in een tijd toen de Chokma reeds had uitgebloeid, doch de schrijver van dit merkwaardig bijbelboek wordt niettemin door hem, en zeer teregt, tot de hebreeuwsche Wijzen gerekend. De taak van Dr. Hooykaas was eene andere als die van Dr. de Jong. Hetgeen voor den laatstgenoemden onderzoeker hoofdzaak moest zijn, was in verband met het oogmerk van Dr. Hooykaas slechts eene min of meer bijkomstige kwestie. Toch raken beider geschriften, zoodra de historieschrijver der hebreeuwsche wijsheidsstudie genaderd is aan zijn derde en laatste hoofdstuk, op menig punt aan elkander. En niet slechts vullen zij elkander aan, maar ook wordt in eene niet onbelangrijke bijzonderheid (de echtheid der zes laatste verzen van het boek des Predikers) de stelling van Dr. de Jong door Dr. Hooykaas regtstreeks bestreden en wedersproken. Eene nadere toelichting van dit verschilpunt zal ons gelegenheid geven, met den Prediker-zelf meer van nabij kennis te maken.

1 Naar waarheid maakt Dr. Hooykaas onderscheid tusschen de wijsheid der Hebreën en hetgeen de Grieken wijsbegeerte noemden. ‘De Chokma,’ zegt hij, ‘is die rigting van den Israëlitischen geest, welke het leven en alle zijne betrekkingen zoekt te regelen en te besturen door de gegevens der ervaring.’ De filosofie der Hebreën was practische levenskunst, geene metaphysica. Deze laatste stond bij hen in kwaden reuk. Dr. Hooykaas wil Gen. I-III niet hebben aangezien voor het werk van een Wijze, met name Gen. II: 4 vgg. niet; en vast heeft hij gelijk, wanneer men deze fragmenten enkel beschouwt uit een algemeen oogpunt. Doch in de bijzonderheid, dat de eerste mensch ten val komt door de hand uit te strekken naar den boom der kennis, schemert al te zeer de hebreeuwsche afkeer van de eigenlijk gezegde bespiegeling door, dan dat ook deze sage niet in zekeren zin als een gewrocht der anti-metaphysische Chokma zou moeten worden aangemerkt.

I

Naar de overzetting van Dr. de Jong luiden de slotverzen van den Prediker aldus:

9. En behalve dat de Prediker een wijze was, leerde hij nog het volk wetenschap, en stelde, wikkende en nagaande, vele spreuken in orde.
10. De Prediker zocht bevallige woorden te vinden, en hij schreef waarheid, woorden van trouw.
11. De woorden der wijzen worden als prikkelen en als nagelen ingedreven; de hoofden der vergadering zijn aangesteld van een éénigen herder.
12. En buitendien, mijn zoon, wees gewaarschuwd: veel boeken te maken is zonder einde, en veel studie is vermoeijing van het vleesch.
13, Ten slotte, laten wij vernemen wat alles is: Vrees God en houd zijne geboden,
14. want dit is het alles van den mensch; want alle werk zal God brengen in het gerigt, dat over al het verborgene, het zij goed, het zij kwaad, wezen zal.

Dr. Hooykaas schaart zich aan de zijde van hen die meenden of meenen (in Duifschland De Wette, Ewald, Hitzig, Hengstenberg, in ons vaderland Van der Palm, Burger, Kuenen) dat het de aangenomen persoon van Salomo is, die, gelijk in den aanhef des boeks en elders, zoo ook te dezer plaatse en aan het slot van zichzelven spreekt. ‘Woorden van den Prediker (Koheleth), den zoon van David, koning te Jeruzalem:’ zoo luidt het eerste vers van het eerste hoofdstuk. Een weinig verderop wordt gezegd: ‘Ik, Prediker, was koning over Israel te Jernzalem.’ Komt dus in het laatste hoofdstuk de verzekering voor dat ‘de Prediker een wijze was die wetenschap leerde aan het volk’ en dat ‘de Prediker bevallige woorden zocht te vinden en waarheid schreef,’ dan ligt de gevolgtrekking voor de hand dat ook hier sprake is niet-alleen van dien fictieven Salomo, door wien het gansche boek geacht wordt geschreven te zijn, maar dat Salomo hier in den derden persoon van zichzelven spreekt. Deze opvatting wordt bevestigd door het algemeen gevoelen omtrent Salomo (‘En de Heer gaf Salomo wijsheid,’ ‘En de gansche aarde zocht het aangezigt van Salomo om zijne wijsheid te hooren,’ 1 Kon. V: 12; X: 24). Inzonderheid wordt zij bevestigd door de omstandigheid dat Salomo

gehouden werd voor den auteur van het boek der Spreuken, een boek waarop in 's Predikers epiloog kennelijk gezinspeeld wordt, wanneer daar sprake is van ‘woorden der wijzen, die worden ingedreven als prikkelen en nagelen.’ Dr. Hooykaas geeft wel toe dat het vers hetwelk onmiddellijk aan den epiloog vooraf gaat ‘een goed slot’ is, dat de schrijver ‘niets meer over zijn onderwerp te zeggen had,’ dat het boek ‘daar duidelijk uit is,’ ja zelfs dat de epiloog ‘wat mat’ en niet meer is dan ‘een los toevegsel;’ doch dit kan hem niet bewegen deze slotverzen voor afkomstig te houden van eene andere hand. Hij voegt er bij, en dit argument is niet het minst gewigtige, dat de aanwezigheid van den Prediker in den kanon des Ouden Testaments onverklaarbaar zou zijn, indien niet juist op grond van den epiloog, met name op grond der vermaning: ‘Vrees God en onderhoud zijne geboden, want dit is het alles van den mensch’ (of: ‘dit moet ieder mensch’), het anders in zoo vele opzigten aanstootelijk boek erkend ware geworden voor een gewrocht van echt hebreeuwsche vroomheid[1].

Hooren wij thans Dr. de Jong, die de onechtheid van het naschrift voorstaat en medegaat voor een deel met Knobel en Van Gilse. ‘Hoe meer ik met de verklaring van ons geschrift het einde naderde, hoe meer, ik moet dit rondweg belijden, mijn wantrouwen rees, of wij hier wel woorden van den Prediker voor ons hadden. Hij ving zijn werk aan met de klagt: “IJdelheid der ijdelheden! zegt de Prediker, alles is ijdel-

1 Dr. Hooykaas vertaalt en omschrijft de bewuste slotverzen aldus: ‘En overig is, dat Prediker (Salomo, van wien de schrijver zich hier weder onderscheidt) een wijze (of: wijs) is geweest; ook heeft hij het volk kennis geleerd (door Spreuken te dichten), en wikkende en nagaande heeft hij vele spreuken (namelijk de gezegden in het boek der Spreuken vervat), juist treffend gemaakt. Prediker (Salomo) heeft vernuftige (bevallige) uitspraken zoeken te vinden, en juist (net) geschreven (vervaardigd) zijn de (zijne, Salomo's) woorden der waarheid (namelijk Spreuken). De woorden van wijzen (verg. Spr. I: 6) zijn als de prikkelen (kort, scherp, belangrijk, en daardoor gemakkelijk diep ingeprent in gemoed en geheugen), en als nagelen worden zij ingeslagen (dringen zij door); de verzamelaars (der heilige nationale bibliotheek) hebben ze gegeven als afkomstig van éénen herder (leeraar, d.i. Salomo). - En overig is (of: en overigens, d.i. behalve Spreuken): laat uit dit boek (Prediker), mijn zoon, u onderrigten; eindeloos veel boeken maken en veel hoofdbreken (studie) is afmalting des vleesches (daarom zal ik die moeite maar niet nemen; dit geschrift, nevens het aanbevolen Spreukenboek, zij voldoende). - Het einde der rede. Alles is geboord. Vrees God en onderhoud zijne geboden, want dit moet ieder mensch; want alle werk zal God brengen in het gerigt over al het verborgene, het zij goed, het zij kwaad.’

heid!" Hij liet ons lezen in zijn gemoed, opdat wij zijn klagen zouden begrijpen, maakte ons zijn grondregel bekend als het eenige goed, dat hij onder zoo veel kwaad nog ontdekte, gaf menige wijze les die wij in het leven zouden opvolgen, en dat alles op eene wijze, dat iedereen, al mogt hij hier en daar logisch verband zien ontbreken, toch moest erkennen: ja, gevoel en overtuiging spreekt in uwe taal, en wordt er, om welke reden dan ook, eenheid in uitdrukking bij u soms te vergeefs gezocht, er is eenheid in geest bij u aanwezig: al uwe woorden, zij zijn getrouwe afdrukken uwer ziel. Op dienzelfden weg, zonder ergens of ooit dien indruk weg te nemen, leidde hij ons voort, totdat wij het einde naderden. Vs. 8 heeft hij zijne taak volbragt en neemt hij afscheid van ons in dezelfde stemming en met dezelfde woorden waarmede hij zijn werk had aangevangen: "IJdelheid der ijdelheden! zegt de Prediker, alles is ijdelheid!" Na een zoo schoon en afgerond geheel, met gloed en warmte geschreven, en waarin overal dezelfde stem tot ons spreekt, komt daar de pericoop vs. 9-14 mat en slepend ons tegen. Als door een kouden opmerker in eene hem eigene taal gesteld, verraadt zij een geheel anderen toon dan wij tot hiertoe vernamen; de bedoeling, de geest van den Prediker, die overal elders zoo duidelijk doorstraalt, wordt hier (laat mij het rondweg uitspreken) te eenenmale door ons gemist. Naar ik meen, ook niet zonder reden. Want hoe zal men toch dien epiloog in den mond van den Prediker verklaren? Was het toch aan hem van het XI^{de} Hoofdstuk af niet reeds te zien, hoe hij zich gereed maakte om te scheiden? Verkondigden stijl en inhoud beide het niet luide, dat het uur op handen was, waarop hij ons zijn laatste, in zijn oog zeker niet het minst gewigtige woord toeroepen zou? En is dat woord bij vs. 8 door ons vernomen, welke reden hebben wij dan, nog iets meer van den Prediker te verwachten? - Maar niet slechts verwachten wij geen woord, wij verwachten bovendien dát woord van hem niet, dat wij hier vinden zouden. Wat hebben wij bij voorbeeld noodig te weten, dat "de Prediker een wijze was" enz.? De schrijver had reeds de rol aangenomen van en zich bekend gemaakt als Salomo, den koning te Jeruzalem; en wie kende onder Israël dien "wijze" bij uitnemendheid en zijne geschriften niet?... Ik betreed onder den vorm van exegese niet gaarne het dogmatisch gebied, omdat bij den lezer zoo ligt de verdenking rijst, dat de dogmatiek de exegese beheerscht.

Maar hier kan ik toch niet nalaten de aandacht te vestigen op den allezins bevreemdenden inhoud van vs. 13 en 14. Indien het hier de Prediker is, die “als slotsom van alles”[1] kon stellen: “Vrees God en houd zijne geboden, daar God rigten zal over uw doen,” dan spreekt hij geheel andere woorden dan die hij door het gansche boek heen te allen tijde op de lippen had. Ik weet het, men brengt Hoofdst. V: 6; VII: 18; VIII: 8 (al deze plaatsen echter niet evenzeer te regt), bij ten bewijze, dat het ook in den loop des boeks niet aan vermaningen tot godsvrucht en vroomheid ontbreekt. Maar het is niet de vraag, of zulke vermaningen ook elders bij den Prediker worden gevonden, doch veelmeer of de “hoofdsom” zijner leer kan gezegd worden door vs. 13 en 14 juist te zijn uitgedrukt. Dit nu is het, wat ik meen ten stelligste te mogen ontkennen. Godsvrucht was bij den Prediker iets van zeer ondergeschikt belang. Hij beval haar aan, voor zoo verre zij noodig was om de straf te ontwijken, die een heilig en regtvaardig Opperwezen, hoe dan ook, aan de zonde verbinden moest. Het leven was hem treurig genoeg, en hij wilde niet dat men, door tegen God te handelen, het eenige goed nog bedierf, 't welk de aarde gaf. Om kort te gaan, hij beval haar aan, ten einde voor zijn grondregel te waken: *het goede te genieten en daarbij zooveel mogelijk wel te moede te zijn*. Om dit keerpunt was het, dat zijne lessen en vermaningen zich bewogen. Maar waar wordt dit punt in den epiloog ontdekt? - Het wordt er niet gevonden, en (om onze meening te uiten) hiervoor bestond ook wel grond. Evenmin als voor zoo menig lezer door alle eeuwen heen, was het ook voor den auteur van den epiloog verborgen, dat het boek des Predikers iets vreemdsoortigs bevat. Die sombere blik, dien hij naar boven en om zich werpt; die klagende toon, waarbij de dood gesteld wordt boven het leven; dat scepticisme, dat zich hier en daar verraadt; die laxe moraal, door hem soms gepredikt; dat genot, 't welk zoo krachtig, zoo uitsluitend, zoo te allen tijde wordt aanbevolen; ja, wie weet wat, mag hem [den auteur van het naschrift] hebben leeren inzien, dat dit boek toch anders is dan gewoon. Hoe hij het er mede had, wat hij er van moest denken, wist hij niet regt. Het boek te wantrouwen, neen, dit kwam niet in hem op, want daartegen streed

1 ‘De formule סוֹף דָּבָר beteekent niet *summa rei*, maar: *Einde der rede.* Immers III: 1; VII: 2 is סוֹף niets meer dan: *Einde.*’ Dr. Hooykaas.

lijnregt zijn oorsprong. Een wijze toch had het geschreven, die, met het talent eens spreukdichters begaafd, het in een bevalligen vorm had weten zamen te stellen, maar tevens als wijze en volksleeraar[1] ten waarborg strekken kon, dat hij de zaken naar regt en waarheid had voorgedragen. Hij behoorde tot die eerwaardige rij van godsmannen, die, aangesteld door een éénig gemeenschappelijk Hoofd, krachtig zijn in woord en daad, daar Hij hen allen met zijnen geest bezielt. Hoe zou hij dan minder goede gedachten van den Schrijver kunnen koesteren? Zou zijn argwaan wel gegrond, zou hij naar waarheid kunnen zijn? Neen, hij heeft zich bedrogen; en terwijl hij zoo staart op den Schrijver, met eerbied en bewondering vervuld voor den lichtglans waarmede hij in zijn oog is omgeven, werpt hij een sluijer op zijn geschrift. Dit wil hij erkennen zonder zien: de leer, hierin verkondigd, kan niet anders zijn dan goed en waar[2]. Alle onderzoek is hier onnoodig en kan niet dan gevaarlijk zijn. Tot jammerlijke misleidingen slechts zou het aanleiding geven. Voor studie en diepzinnig onderzoek waarschuwt hij dus den mensch. Alles[3], ook in dit geschrift, komt hierop neer: “Vrees God” enz., waarvoor hij dan plaatsen van den Prediker, als V: 6; XI: 9, ten bewijze aanhaalt.’

1 ‘Het is ongerijmd, dat zulke beschouwingen, als in *Pred.* zijn medegedeeld, aan het volk zouden zijn voorgedragen’ Dr. Hooykaas.

2 ‘Men lette op, hoe bij den auteur van den epiloog, bezig om alles te vermelden wat tot de eer van den Schrijver kan bijdragen, bij het 2de lid van vs. 10 (*de Prediker schreef waarheid, woorden van trouw*) zijne dogmatiek ter sluiks om den hoek komt zien.’ Dr. de Jong. - ‘Dat in vs. 10 de dogmatiek van den anteur om den hock komt zien, is alleen door parexegese daarin gelegd.’ Dr. Hooykaas.

3 ‘‘הַכֹּל, *het al*, dat wil zeggen, wat het voornaamste is, waar de zaak op neêr komt. Op dit הַכֹּל slaat כֹּל in כָּל־הָאָדָם terng. De exegeten hebben dit niet opgemerkt, ook Van der Palm niet, blijkens zijne overzetting van het 1ste lid. Hierdoor zijn vertalingen als *diess (soll) jeder Mensch* (Knobel, Hitzig, Ernst, Meier, Hengstenberg) of *diess ist der ganze Mensch* (Ewald, Heiligstedt, Elster) te voorschijn getreden. Had men הַכֹּל beter in oogenschouw genomen, כֹּל in כָּל־הָאָדָם zou dan geen twijfel hebben overgelaten. Harde invoegingen (zoo hier *soll*) zijn gewoonlijk veilige gidsen voor het gebrekkige eener overzetting.’ Dr. de Jong. - ‘‘הַכֹּל, dat telkens voorkomt, beteekent niet “*het al*, dat wil zeggen, wat het voornaamste is, waar de zaak op neêr komt,” maar *het alles*, dat is, alles wat gezegd en gehoord moest worden. De vergelijking van VII: 2 (סוֹף כָּל־הָאָדָם הוּא) maakt ons zeker, dat כָּל־הָאָדָם beteekent *ieder mensch*. Elke andere verklaring strijdt tegen het hebreeuwsch taaleigen of tegen het gezond verstand,’ Dr. Hooykaas.

II

De medegedeelde discussie over de echtheid van het naschrift des Predikers leert dat men hier te doen heeft met een onopgelost vraagstuk van litterarisch-historischen aard. Twee gevoelens staan tegen elkander over. Aan beide zijden wordt de zaak tot eene zekere mate van waarschijnlijkheid gebragt. Doch tevens stuit men van weerskanten op sommige principiële zwarigheden. Dit vernietigt evenwel onze belangstelling niet. De kennismaking met het aanhangig geschil maakt ons integendeel nieuwsgierig naar de beteekenis van een geschrift, welks slot tot zulke uiteenloopende oordeelvellingen aanleiding geeft. Wordt niet bovendien door beide partijen erkend, dat deze epiloog in geen onmiddellijk verband staat met het boek-zelf? Het zal ons blijken, dat de overeenstemming van beiden, zoodra het aankomt op het karakteriseren van den inhoud des Predikers, aanmerkelijk verder reikt dan dit negatief resultaat omtrent de op zichzelf staande slotverzen.

Op den titel van ‘wijze’, zegt Dr. Hooykaas, kan deze schrijver ongetwijfeld aanspraak maken. Zijne bron is uitsluitend de ervaring, niet ook tevens de profetische inspiratie. De praktijk des levens. het welzijn van den enkelen mensch, niet de zegepraal der theokratie, is zijn doel. Zijne grondstelling luidt: maak u het leven zoo dragelijk mogelijk. Hoe ontheokratisch hij is, blijkt uit zijn volslagen gemis, niet slechts aan priesterlijken of profetischen zin, maar vooral aan vertrouwen op de toekomst. Het blijkt ook uit de omstandigheid, dat hij van het begin tot het einde Salomo sprekend laat optreden. ‘De schrijver geleek op Salomo al zeer sterk, wat den karaktertrek van onverschilligheid in het godsdienstige betreft.’ De vermaningen in het boek der Spreuken, ‘zoo onbezorgd, zoo vol vertrouwen op den mensch en het leven,’ ademen overigens een geheel anderen geest als die van den somberen Prediker. Deze nadert meer aan Job: ‘in beide geschriften de slingering van den twijfel, de onderwerping des geloofs, eene aanbeveling der vroomheid zonder voldoende reden.’ Doch de tijd waarin de auteur van den Prediker leefde (omstreeks het einde der Perzische overheersching, tusschen 350 en 330 voor onze jaartelling), is in nog veel hooger mate diep ongelukkig te noemen, dan die

waarin Job geschreven werd. In dien ongelukkigen tijd verplaatsen ons ‘zijne droevige levenservaring en donkere levensbeschouwing.’ Deze tijdsomstandigheden waren ‘de oorzaak van zijne sombere, hopelooze stemming.’ Evenwel is hiermede de oorsprong van het boek nog niet in alle opzigten verklaard. De schrijver van Job verkeerde te midden van Juda's groote profeten, en werd als vanzelf door hen met een godsdienstigen geest bezield. Niet alzoo de auteur van den Prediker. Diens eeuw kende weinig of geene zelfstandige godsvrucht. In het uiterlijke werd alles gezocht; vormendienst heerschte. ‘Het verwondert ons dus niet, dat de vreeze Gods, waartoe de Prediker aanspoort, geene levende vroomheid is, maar enkel ontzag voor den Opperheer; geene liefde, maar koel overleg, zelfzucht. Hij zag en kende slechts zulk eene godsdienst.’ Uit diezelfde tijdsomstandigheden laat zich ook het waterpas van des schrijvers moraal verklaren. ‘Zijn begrip van zedelijkheid is lager dan voorheen; niet omdat hij achterstond voor, maar omdat hij hetzelfde standpunt innam als zijn tijd; niet uit afkeer van de deugd, maar uit overtuiging des verstands. Zijne zedeleer is, wat zij in den kring der Wijzen wel moest worden, maar nog niet geworden was: bloot utiliteitsleer. Het motief van vooren nadeel neemt hier meer dan ergens den vorm aan van eigenbelang.’ Waarom mag hij desniettemin een echt beoefenaar der Chokma heeten? Omdat, hoewel de omvang van zijnen invloed niet kan vergeleken worden bij de vlugt van den opgang dien vroeger Wijzen maakten, hij nogtans ‘klanken gaf’ aan hetgeen leefde in den geest van enkelen, ‘even ontrust en hopeloos als hij.’ En ook omdat hij, van ieder vreemd gezag onafhankelijk, verder dan zijne voorgangers van de israelitische godsdienst verwijderd, ‘eenvoudig schrijft wat hij heeft ondervonden, gedacht en gevoeld.’ Dit laatste is een der sprekendste eigenaardigheden van zijn geschrift. De Prediker is een uitvloeisel van persoonlijke en droefgeestige levenservaring. ‘Vonden wij in Job geene leer maar leven, niet eene louter verstandelijke bestrijding van anderer gevoelen, maar de beschrijving van eigen boezemstrijd, het is hier eveneens. De schrijver geeft zichzelven in dit boek, zichzelven geheel: hoe hij de wijsheid heeft gezocht, in de hoop van door haar het waar geluk te vinden; hoe hij daartoe alles om zich waarnam, in de hoop van het leven en het levensdoel te verstaan; hoe hij op tallooze zwarigheden stuitte en op onoplosbare raadselen. Hij vond eene

eeuwige, onveranderlijke orde van zaken, die van God haren oorsprong ontleende. Hij vond daarin veel kwaad, veel onregt en ongeluk, dat hij met het godsbestuur niet rijmen kon. Het leven was hem een nachtelijk duister. De teleurstelling leerde hem, dat de wijsheid hem het geluk niet zou schenken. Zou hij dit dan zoeken door het najagen van een ander levensdoel, van ingespannen arbeid en zorgelooze vreugde? Dat kon hij niet. En het zeker einde, dat hij vóór zich zag, het was de vernietiging in het graf!' Met dit vooruitzigt was het hem volkomen ernst. Zijne geheele levensbeschouwing hing zamen met zijne opvatting van den dood. 'Onzen wijze toch ontbrak het geloof aan onsterfelijkheid' (Dr. Hooykaas, bl. 267-276).

In deze al het andere beheerschende karakteristiek van den Prediker stemt Dr. Hooykaas te eenemaal overeen met Dr. de Jong, en hij is ons voorgeweest met de opmerking dat de verdienste van laatstgenoemde moet gezocht worden in de door hem ontworpen schets 'van de levende persoonlijkheid des schrijvers.' Werkelijk is deze schets, waarvan hier alleen de hoofdlijnen kunnen worden nagetrokken, uitmuntend geslaagd. Nader onderzoek zal welligt leeren dat zij niet meer dan eene gissing is geweest, breed opgezet en met liefde uitgewerkt. Litterarische discussies zijn nimmer gesloten. Een boek als de Prediker, eenig in zijne soort onder de gewrochten der hebreeuwsche litteratuur, zal bovendien, tengevolge niet het minst van deze zijne eenzelvigheid, altoos voor zeer verschillende beschouwing en verklaring vatbaar blijven. Doch ongetwijfeld zal in de geschiedenis dier verklaring de kommentaar van Dr. de Jong mettertijd eene eervolle plaats innemen.

De auteur van den Prediker is eene eerbiedwekkende persoonlijkheid, een vorstelijk karakter, een naar waarheid hongerende en dorstende geest. Met liefde heeft hij zich tot het zoeken van wijsheid gezet, doch met dit zoeken-zelf is de reeks zijner teleurstellingen begonnen: 'Gaf ik mijn hart over om wijsheid te kennen en onzinnigheid en dwaasheid te kennen, zoo erkende ik dat ook dit een najagen is van wind; want in veelheid van wijsheid is veelheid van verdriet, en die kennis verzamelt, verzamelt smart.'

De raadselen van het godsbestuur, de kwetsende ongelijkheid der menschelijke lotsbedeeling, het verbroken evenwigt tusschen deugd en geluk, dit was hetgeen hem pijnigde. Hij viel over hetgeen men zou kunnen noemen het oude hebreeuwsche strui-

kelblok. ‘Zie de slechten, zij leven te allen tijde onbekommerd daarheen, en toch vermeerderen zij hunne kracht: zoo heb ik dan te vergeefs mijn hart gezuiverd! 't Is nutteloos, God te dienen; want wat baat het, dat wij zijne wacht waarnemen en dat wij in rouwgewaad gaan voor het aangezigt van den Heer der heirscharen? Wij prijzen veeleer de trotschen gelukkig, die God en zijn gebod versmaden; ook zij die goddeloosheid doen, worden gebouwd; zij verzoeken zelfs den Heer, en ontkomen. Waarom is der goddeloozen weg voorspoedig en hebben allen die trouweloos handelen rust? Al wie kwaad doet is goed in de oogen des Heeren, en in hen heeft Hij een welgevallen; zoo niet, waar is dan de God des gerigts?’ Aldus spraken, voor en na, profeten en psalmdichters: Job spande de kroon en vloekte den dag zijner geboorte. De zich noemende Prediker is kalmer, doch niet minder bitter. ‘Het is,’ zegt hij, ‘eene ijdelheid, die op de aarde plaats heeft, dat er regtvaardigen zijn, wien wedervaart naar het werk der slechten, en dat er slechten zijn, wien wedervaart naar het werk der regtvaardigen. Ik zeg: ook dit is ijdelheid!’ Somtijds evenwel doet ook hij als Job, en verwenscht. ‘De dooden, die reeds voorlang gestorven waren, roemde ik gelukkig boven de levenden die tot nog toe in leven zijn; ja beter dan die beiden hem die tot nog toe niet bestond, hem die het kwade werk niet aanschouwde dat plaats heeft onder de zon.’

Welke mag de reden zijn dat een heilig en regtvaardig God de maatschappelijke ongeregtigheden niet slechts duldt, maar ook bepaaldelijk schijnt te willen? De schrijver - want hij gelooft aan een godsbestuur - meent het goddelijk oogmerk te hebben doorgrond. Het is: den mensch te brengen tot de bewustheid van zijne volstrekte nietswaardigheid, zijne volkomen gelijkheid met den dierenstand. ‘Ik zeide bij mijzelven: het is wegens de menschenkinderen, opdat God hen beproeve, en opdat zij zien dat zijzelven vee zijn.’ In het verschijnsel van den dood bereikt deze eenzelvigheid van het menschelijk en het dierlijk levenslot haar toppunt: ‘Het lot van de menschenkinderen en het lot van de dieren, het is één lot dat zij hebben: gelijk deze sterven, sterven genen, en één levensgeest hebben allen, en voortreffelijkheid van den mensch boven het vee bestaat er niet, want alles is ijdelheid. Alles gaat naar ééne plaats; alles was uit het stof, en alles keert tot het stof weder. Wie weet of de geest der menschenkinderen

opvaart naar boven, en of de geest van het vee nederwaarts daalt ter aarde?'

Onmiddellijk volgt hierop de slotsom: 'Zoo zag ik dat er geen goed is, dan dat de mensch zich verheugt bij zijne werken, want dit is zijn deel.' Doch het zingenot kon een man als den Prediker niet bevredigen. Zijn hart vond geene rust ter plaatse waar zijn verstand die zocht. Het najagen der vreugde zelve was hem eene nieuwe bron van verdriet. Moest hij kiezen tusschen de vrolijkheid en de droefheid, zonder aarzelen reikte hij de hand aan de laatste. 'Beter is het, te gaan naar een klaaghuis, dan te gaan naar een feestmaal, doordien dit het einde is van ieder mensch; en de levende moge dit ter harte nemen. Droefheid is beter dan lagchen, want bij een treurig gelaat is het hart vrolijk. Het hart der wijzen is in een klaaghuis, en het hart der dwazen is een huis van vreugde.'

Hiermede is de voortreffelijkheid der wijsheid in vergelijking van het zingenot, hare zedelijke meerderheid, gehandhaafd. Doch er is geene verzoening tot stand gekomen. Onder een driedubbel leed gaat de Prediker bij voortduring gebukt: de wijsheid kan hem geen geluk verschaffen, hij moet om harentwil het genot van den dwaas ontberen, en (grooter ramp dan al het andere) hij gaat bovendien met haar, en dat wel in vereeniging met den dwaas, eene droevige en hopelooze toekomst te gemoet. Het is in deze stemming dat hij de pen opneemt en zijnen nood klaagt aan de natuur: 'De zon gaat op en de zon gaat onder, en hijgt naar hare plaats, waar zij opkomt. Gaande naar het zuiden en omgaande naar het noorden, gaat de wind al om en om, en langs zijne gangen keert de wind weder. Alle beken gaan naar de zee, terwijl de zee niet vol wordt; naar de plaats waar de beken heengaan, gaan zij steeds weder.'

Uit deze troostelooze levensbeschouwing verklaart zich des Predikers telkens terugkeerende betuiging: 'Er is geen goed voor den mensch, dan dat hij eet en drinkt en zijne ziel het goede doe genieten bij zijnen arbeid.' Niets anders en niets beters vermag de mensch te verrigten. Het is het eenige goed hetwelk hem de aarde nog geeft, en dat de droevige gedachten aan de dagen zijns levens uit zijnen geest kan verbannen. 'Indien een man honderd kinderen gewint en vele jaren leeft, maar zijne ziel niet verzadigd wordt van het goede - hij moge dan niet ten grave zijn gedaald, toch zeg ik: de misdragt is beter dan hij.' Wie aldus over het leven denkt, zal het in den grond

zijns gemoeds haten; doch tevens zal bij hem in de praktijk die haat gepaard gaan met zekeren levenslust. ‘Van al wat leeft heeft men verwachting; een levende hond toch is beter dan de doode leeuw, want de levenden weten dat zij sterven zullen, maar de dooden, zij weten niet het minst.’

In verband hiermede is de moraal des Predikers eene volstrekte nuttigheidsleer. Eigen voordeel, zegt hij, moet in alle dingen het rigtsnoer van 's menschen handelingen zijn, niet slechts in het dagelijksch leven, niet slechts ten aanzien van de gestelde overheden en magten, maar ook in het godsdienstige. ‘Gedwongen voor overmagt te bukken, zwijge de nietige mensch en volbrenge hij met naauwgezetheid Gods geboden, opdat hij de straf ontga, welke hem wegens pligtverzuim zou treffen. Waar echter het nakomen van Gods bevel ongeluk ten gevolge heeft, doe de mensch zijne liefde tot God zwichten voor de liefde tot zichzelven... De mensch, de jongeling inzonderheid, wordt geroepen om het tegenwoordige te genieten, verdriet te weren van zijn hart, en geen kwaad zijn vleesch te doen genaken. Tot aandrang wordt hij gewezen op eene toekomst, waar alles ijdelheid zal zijn’ (Dr. de Jong, Inleiding, bladz. XVI-XXXV).

III

In het 7de hoofdstuk van het eerste gedeelte zijner *Confession d'un enfant du siècle* verhaalt Alfred de Musset hoe het oog van Octave, toen hij ten toppunt van het zielelijden was, bij het bladeren in een ouden Bijbel, werd aangetrokken door eene bladzijde uit den Prediker. De plaats was deze:

Dit alles nam ik mij ter harte, en om te onderzoeken dit alles, dat de regtvaardigen en de wijzen en hunne daden in Gods hand zijn. Noch liefde, noch haat komt de mensch te weten; alles voor hun aangezigt is ijdelheid, overmits aan allen één lot wedervaart, aan den regtvaardige en aan den slechte, aan den goede en den reine en aan den onreine, en aan hem die offert en aan hem die niet offert; gelijk de goede is de zondaar, die zweert gelijk hij die den eed vreest. Dit is iets kwaads bij alles wat plaats heeft onder de zou, dat één lot aan allen wedervaart, en zoo ook het hart der menschenkinderen

vol is van kwaad, en onzinnigheden in hun hart zijn gedurende hun leven en - daarna de dooden.

Octave, door het lezen van deze woorden tot nog grooter wanhoop vervoerd, riep uit: ‘O Dieu! ô Dieu! voilà une femme qui parle d'amour, et qui me trompe: voilà un homme qui parle d'amitié, et qui me conseille de me distraire dans la débauche: voilà une autre femme qui pleure, et qui veut me consoler avec les muscles de son jarret: voilà une Bible qui parle de Dieu, et qui répond: “Peut-être; tout cela est indifférent.”’ Dan gaat hij voort: ‘Je me précipitai vers ma fenêtre ouverte: Est-ce donc vrai que tu es vide? criai-je, en regardant un grand ciel pâle qui se déployait sur ma tête. Réponds! réponds! Avant que je meure, me mettras-tu autre chose qu'un rêve entre ces deux bras que voici?’

Door aldus toe te geven aan zijne hartstogtelijke stemming, maakte Octave zich het gemoed vast niet ontvankelijker voor den goddelijken vrede. Ook zou hij, met eenig zoeken, gemakkelijk in den Bijbel eene troostrijker bladzijde hebben kunnen vinden dan juist die plaats uit den Prediker. De Prediker zelf, indien Octave minder vervuld ware geweest met de gedachte aan zijne eigen smart, had hem kunnen leeren zich met meer eerbied uit te drukken bij het spreken over de raadselen en duisternissen van het menschelijk leven. Niettemin wijst het vermogen, door den Prediker op Octave uitgeoefend, en waaraan deze zich onwillekeurig onderwierp; dit aantrekkingsvermogen van den hebreeuwschen scepticus wijst op eene verborgen geestverwantschap. ‘Wat er geweest is dat zal er zijn, en wat er gedaan is dat zal er gedaan worden,’ zegt de Prediker, ‘en nieuws bestaat er volstrekt niet onder de zon.’ Laat ons, tot regtvaardiging van het beweren dat de eerste helft der 19de eeuw in sommige opzigten bezield is geweest met denzelfden geest die ons uit het oude bijbelboek tegenstroomt, nogmaals Musset raadplegen. Hij heeft over Goethe en Byron gesproken; heeft gewaagd van hetgeen Sainte-Beuve noemt *la maladie de René*, eene ziekte wier oorsprong door Musset gezocht wordt bij de twee genoemde coryphaeën. Waarna hij aldus vervolgt:

Quand les idées anglaises et allemandes passèrent ainsi sur nos têtes, ee fut comme un dégoût morne et silencieux, suivi d'une convulsion terrible. Ce fut comme une dénégation de toutes choses du ciel et de la terre, qu'on peut nommer désenchantement, ou, si l'on

veut, *désespérance;* comme si l'humanité en léthargie avait été crue morte par ceux qui lui tâtaient le pouls. De même que ce soldat à qui l'on demanda jadis: A quoi crois-tu? et qui le premier répondit: A moi; ainsi la jeunesse de France, entendant cette question, répondit la première: A rien.

Pareille à la peste asiatique exhalée des vapeurs du Gange, l'affreuse *désespérance* marchait à grands pas sur la terre. Déjà Châteaubriand, prince de poésie, enveloppant l'horrible idole de son mauteau de pèlerin, l'avait placée sur un autel de marbre, au milieu des parfums des encensoirs sacrés. Déjà, pleins d'une force désormais inutile, les enfants du siècle roidissaient leurs mains oisives et buvaient dans leur coupe stérile le breuvage empoisonné. Déjà tout s'abîmait, quand les chacals sortirent de terre. Une littérature cadavéreuse et infecte, qui n'avait que la forme, mais une forme hideuse, eommença d'arroser d'un sang fétide tous les monstres de la nature.

Qui osera jamais raconter ce qui se passait alors dans les colléges? Les hommes doutaient de tout: les jeunes gens nièrent tout. Les poëtes chantaient le désespoir: les jeunes gens sortirent des écoles avec le front serein, le visage frais et vermeil, et le blasphème à la bouche. D'ailleurs, le caractère français, qui de sa nature est gai et ouvert, prédominant toujours, les cerveaux se remplirent aisément des idées anglaises et allemandes; mais les coeurs, trop légers pour lutter et pour souffrir, se flétrirent comme des fleurs brisées. Ainsi le principe de mort descendit froidement et sans secousse de la tête aux entrailles. Au lieu d'avoir l'enthousiasme du mal, nous n'eûmes que l'abnégation du bien; au lieu du désespoir, l'insensibilité. Des enfants de quinze ans, assis nonchalamment sous des arbrisseaux en fleur, tenaient par passe-temps des propos qui auraient fait frémir d'horreur les bosquets immobiles de Versailles. La communion du Christ, l'hostie, ce symbole éternel de l'amour céleste, servait à cacheter des lettres; les enfants crachaient le pain de Dieu.

Heureux ceux qui échappèrent à ces temps! Heureux ceux qui passèrent sur les abîmes en regardant le ciel! Il y en eut sans doute, et ceux-là nous plaindront [*Confession*, 1re Partie, Chap. II].

De maatschappelijke toestand, in welks midden de schrijver van den Prediker leefde, is ons te weinig in bijzonderheden, te uitsluitend naar zijne algemeene omtrekken bekend; de afstand der tijden is te groot, het verschil tusschen morgen- en avondland te breed, dan dat hier sprake zou kunnen zijn van eene in alle rigtingen uitgewerkte vergelijking. Mag men stellen dat ook de hebreeuwsche litteratuur weleer hare Wertherperiode heeft gehad? De onredelijkheid van deze vraag is openbaar. Doch zoozeer blijft de menschelijke natuur in alle

eeuwen en onder alle hemelstreken zichzelve gelijk, dat zelfs een boek als de Prediker, uit een bepaald gezigtspunt beschouwd, op ons den indruk maken kan als ware het in plaats van vijf-en-twintig-honderd, naauwlijks vijftig jaren oud. Intusschen, de eenheid van den geest sluit verscheidenheid van gaven niet uit maar in. Onmiskenbaar is de gemoedstoestand, door Musset geschilderd, in hare soort godsdienstiger dan de levensbeschouwing van den Prediker. ‘Moi qui te parle,’ zoo roept Octave in gedachte aan Byron toe, ‘moi qui te parle, et qui ne suis qu'un faible enfant, j'ai connu peut-être des maux que tu n'a pas soufferts, et cependant je crois encore à l'espérance, et cependant je bénis Dieu.’ Eene zoodanige innigheid van godsdienstig gevoel is den Prediker vreemd. In diens stelsel van praktische levenswijsheid is de godsdienst eene inconsequentie. Noemt hij Gods naam, het heeft den schijn alsof dit bij hem enkel en alleen krachtens eene traditionele hebbelijkheid geschiedt. ‘Vrees God en houd zijne geboden, want dit moet ieder mensch’: eene zoodanige dorheid van godsdienstig gevoel is ons in een schrijver van hebreeuwschen bloede bijna een raadsel. ‘Wees niet al te regtvaardig en gedraag u niet te zeer als wijze: waarom zoudt gij verderf over u brengen? Wees niet al te slecht en wees geen dwaas: waarom zoudt gij sterven buiten uwen tijd?’ Voor deze koele berekening was in het gemoed van Octave geene plaats. Doch het is er ver van af dat het scepticisme van den Israeliet ook in andere opzigten voor het moderne zou moeten onderdoen. De godsdienstigheid van Musset gaat gepaard met eene zedelijke corruptie, waarvan bij den Prediker geene sporen worden aangetroffen. Deze Hebreër is als zedelijk wezen gezond van harte. Nergens houden bij hem de zinnen hoogtijd. Hij is de ingetogenheid in persoon. Niet slechts de dartelheid, ook de hartstogt is hem vreemd. Vandaar dat menigeen, die de bekentenissen van Octave met weerzin digtslaat, zonder stoornis van zijn zedelijk gevoel den Prediker leest.

Doch zedelijke reinheid is de eenige eigenschap niet, waar door zich des Predikers wereldsmart[1], hoe ongodsdienstig deze

1 Dit schijnbaar moderne woord is slechts de letterlijke vertaling en zamenkoppeling van hetgeen bij den apostel Paulus ‘de droefheid der wereld’ heet. Zie 2 Cor. VII: 10, waar eene *λύπη τοῦ κόσμου* wordt tegenovergesteld aan de *λύπη κατὰ θεόν*.

overigens bij hem ook wezen moge, voordeelig onderscheidt. Hij haat het leven; hij gelooft aan niets, of zoo goed als aan niets. Zijne idealen zijn jammerlijk ondergegaan; het eene voor, het andere na. Doch zijn scepticisme is van eene eerbiedige soort, en nergens ontmoet men bij hem die zekere frivoliteit, waardoor (om thans niet wederom van Musset te spreken) de geest van Heine gekenmerkt wordt. De eerbied is eene dier eigenschappen van de menschelijke ziel, waardoor zich vele dingen laten verklaren. Men kan, het voorbeeld van den Prediker leert het ons, eerbiedig en tevens ongeloovig zijn. Doch al mogen godsdienst en eerbied niet met elkander verwisseld of vereenzelvigd worden, beider verwantschap is niettemin onmiskenbaar. Het voltairianisme is oneerbiedig; vandaar dat Voltaire, in weerwil dat hij in theorie een geloovig deïst was, door de vromen onder zijne tijdgenooten als een atheïst werd gemeden en verfoeid. Toch zijn de negatiën van den Prediker geduchter, zieldoodender, voor gemoederen van een zekeren stempel verderfelijker, dan die van Voltaire. Het lijdt dan ook geen twijfel of de verborgen oorzaak van den wrevel, die een aanmerkelijk deel van Voltaire's geschriften bij den godsdienstigen lezer opwekken, moet gezocht worden in de ligtzinnigheid die zij ademen, niet in het scepticisme dat er aan ten grondslag ligt.

Om tot Heine terug te keeren, er is, bij alle gelijkvormigheid van levensbeschouwing, in den eerbiedigen ernst des Predikers iets solemneels, iets sepulcraals bijna, dat ons zoo niet afstoot, dan toch onverschillig laat. Daarentegen vertoont zich bij Heine, in weerwil van den gemeenzamen voet waarop hij voortdurend met het heilige verkeert, eene diepte en teederheid van godsdienstig niet-alleen, maar ook van zedelijk gevoel, die men bij den Prediker en diens utiliteitsleer vruchteloos zoeken zal. Inderdaad, de nakomelingschap zal zich zeer ijverig moeten toeleggen op de studie der litteratuur, om te begrijpen hoe een gedichtje als het volgende in onzen tijd kan zijn voortgekomen uit het gemoed van een man, die zeer bepaald moet worden aangemerkt als een kind dezer eeuw:

Katharina.

Jüngstens traümte mir: spazieren
In dem Himmelreiche ging ich,
  Ich mit dir - denn ohne dich
Wär' der Himmel eine Hölle.

Dort sah ich die Auserwählten,
Die Gerechten und die Frommen,
  Die auf Erden ihren Leib
Für der Seele Heil gepeinigt:

Kirchenväter und Apostel,
Eremiten, Kapuziner,
  Alte Käuze, ein'ge junge -
Letztre sahn noch schlechter aus!

Lange, heilige Gesichter,
Breite Glatzen, graue Bärte,
  (Drunter auch verschiedne Juden), -
Gingen streng an uns vorüber,

  Warfen keinen Blick nach dir,
Ob du gleich, mein schönes Liebchen,
Tändelnd mir am Arme hingest,
Tändelnd, lächlend, kokettirend!

  Nur ein Einz'ger sah dich an,
Und es war der einz'ge schöne,
  Schöne Mann in dieser Schaar;
Wunderherrlich war sein Antlitz.

Menschengüte um die Lippen,
Götterruhe in den Augen,
  Wie auf Magdalena einst
Schaute Jener auf dich nieder.

  Ach! ich weiss, er meint es gut -
Keiner ist so rein und edel -
Aber ich, ich wurde dennoch
Wie von Eifersucht berühret -

Und ich muss gestehn, es wurde
Mir im Himmel unbehaglich -
Gott verzeih' mir's! mich genirte
Unser Heiland, Jesus Christus.

Tot verklaring van de omstandigheid dat nergens in het boek van den Prediker eene bladzijde voorkomt als deze, kunnen honderd redenen voor eene worden aangevoerd. De hoofdgedachte door Heine aangeduid, meer aangeduid dan ontwikkeld, verplaatst ons niet in eene hebreeuwsche of oud-testamentische, maar in eene zuiver christelijke sfeer. Hiermede is alles gezegd. Ook was de schrijver van den Prediker te weinig humorist, zijn weemoed van eene te zwaarmoedige soort, dan dat hij, zelfs indien zijn eerbaarheidsgevoel zich daartegen niet had verzet, tot inkleeding van zijne gedachte, ooit zulk een vorm zou hebben gekozen. Doch wij die in Heine, nog meer welligt dan in Musset, het dichterlijk scepticisme van onzen tijd persoonlijk meenen te zien optreden, kunnen niet nalaten de hooge en zeldzame mate van zedelijke reinheid en zedelijke fijngevoeligheid te bewonderen, die in deze fantastische voorstelling doorstraalt. Door overmaat van grilligheid moge het gedichtje niet in allen deele den toets van den goeden smaak kuunen doorstaan, des te beter is het bestand tegen eene proef van hooger orde.

Naast veel dat ons in den Prediker aantrekt, onze eigen gemoedservaringen ons doet terugvinden in de zijne, ons met eerbied vervult voor zijne droefheid, is zijne ongeneeselijke wanhoop aan de toekomst generzijds het graf ons eene telkens wederkeerende ergernis. ‘De mensch gaat naar zijn eeuwig huis’: dit wil bij hem met andere woorden zeggen dat het menschelijk leven een vernietigingsgeding, en de wederoplossing van het menschelijk bestaan in de dubbele algemeenheid van den geest en van de stof het einde is van al ons streven. Vandaar het weinigje levenslust dat hij nog heeft overgehouden. Vandaar het cyniek en tevens hartverscheurend woord: ‘Een levende hond is beter dan een doode leeuw.’ Ik zal niet beweren dat Heine's onsterfelijkheidsgeloof ooit buitengemeen levendig is geweest. Veeleer bestaat er reden om te vermoeden dat hij in menig oogenblik van zijn leven des Predikers theorie omtrent de lotsbedeeling en toekomst van mensch en dier niet slechts beaamd, maar haar ook in praktijk heeft ge-

bragt. Doch laat ons de betuiging niet vergeten, waarmede hij zijn ‘Nachwort zum Romanzero’ sluit en die eenigzins kan worden aangemerkt als zijn godsdienstig testament. De scandinavische ziener, van wien daarin gewag wordt gemaakt, is Swedenborg, en het zijn Swedenborg's openbaringen omtrent het toekomende leven, die voor een deel door Heine met den naam van potsierlijke berigten gemerkt worden:

So närrisch sie auch klingen, so sind doch diese Nachrichten ebenso bedeutsam wie scharfsinnig. Der grosse scandinavische Seher begriff die Einhcit und Untheilbarkeit unserer Existenz, so wie er auch die unveräusserlichen Individualitätsrechte des Menschen ganz richtig erkannte und anerkannte. Die Fortdauer nach dem Tode ist bei ihm kein idealer Mummenschanz, wo wir neue Jacken und einen neuen Menschen anziehen; Mensch und Kostüm bleiben bei ihm unverändert. In der anderen Welt des Swedenborg werden sich auch die armen Grönländer behaglich fühlen, die einst, als die dänischen Missionäre sie bekehren wollten, an diese die Frage richteten: ob es im christlichen Himmel auch Seehunde gäbe? Auf die verneinende Antwort erwiederten sie betrübt: der christliche Himmel passe alsdann nicht für Grönländer, die nicht ohne Seehunde existiren könnten.

Wie sträubt sich unsere Seele gegen den Gedanken des Aufhörens unserer Persönlichkeit, der ewigen Vernichtung! Der *horror vacui*, den man der Natur zuschreibt, ist vielmehr dem menschlichen Gemüthe angeboren. Sei getrost, theurer Leser, es gibt eine Fortdauer nach dem Tode, und in der anderen Welt werden wir auch unsere Seehunde wiederfinden....

Gelijk Heine en Musset, zoo is ook in zekeren zin de Prediker eene gevaarlijke lektuur. Hebben de voorstanders van de onechtheid des epiloogs de zaak bij het regte eind, dan heeft men dit reeds van oudsher ingezien, nog voor de vaststelling van den canon des Ouden Testaments, en daarom getracht den welligt schadelijken invloed van het boek door een verzoenend en vaderlijk slotwoord te neutraliseren. Doch alles door elkander genomen, zullen zielelijders, die in hunne geschriften het hart op de tong hebben en den lezer een blik vergunnen tot op den bodem van hun gemoed, ook dan wanneer hunne bekentenissen terugstootend zijn of hunne vormen tegen de regelen van het klassieke zondigen, meer nut doen dan schade aanrigten.

CD. BUSKEN HUET.

Geografie en kartografie.

Elke wetenschap heeft hare geschiedenis en lotgevallen; bijna van ieder onderdeel der takken van menschelijke kennis kan men eene historie opstellen, en dit gewis in den ruimsten omvang, in de meest juiste opgave van feiten, met de naauwkeurigste gevolgtrekkingen van eene wetenschap, welke zóó naauw met die der geschiedenis zelve in verband staat. Het hoofd van ons opstel geeft genoegzaam te kennen waarover wij een enkel woord zullen spreken; de zaak trekt ons des te meer aan, omdat de aardrijkskunde voorzeker onder alle wetenschappen het beste kan doen zien, langs welken moeijelijken weg de menschelijke geest uit eene ‘duistere onzekerheid’ te voorschijn trad en op stellige en beslissende wijze tot meerdere kennis geraakte. Zelfs als wij tot de oudste tijden der historie opklimmen, vinden wij bewijzen van een streven naar de kennis van ons aardrijk, eene kennis, welke dan nog naauwelijks zigtbaar, zich langzamerhand uitbreidt, gelijk aan een stroom, waarvan men in den beginne de bronnen naauwelijks ontdekt, doch welke langzamerhand zich verbreidende, in grootte en omvang toeneemt, totdat hij statig daarheen rolt zonder zich om tijd of plaats te bekreunen, en soms zelfs zijtakken afwerpt, omdat het overtollige water voor meer dan één' stroom voldoende is. Zóó gaat het ook met de door ons bedoelde wetenschap; in de vroegste tijden gelijk aan eene bron, bespeurt men naauwelijks haar bestaan, en heeft men de grootste moeite de enkele berigten en opmerkingen daaromtrent op te sporen en te verzamelen, totdat de stof vermeerdert, de mededeelingen talrijker worden en men geene moeite meer heeft den gang der weten-

schap te volgen; heeft zij eenmaal eene zekere hoogte bereikt, dan gaat zij even als de stroom, zonder merkbaren aanwas, eenigen tijd voort: het zijn de middeleeuwen welke wij hier bedoelen, want in den loop van tien eeuwen, van de 6de tot de 15de eeuw, vorderde de kennis der geografie bijna in het geheel niet, totdat de groote wereldontdekkingen aan de andere zijde des Oceaans haar plotseling als het ware eene reuzenschrede vooruit doen zetten op de baan, welke zij sinds de laatste helft der 15de eeuw heeft ingeslagen, en waarop wij haar volgen vol ijver voor hare beoefening, maar tevens vol eerbied voor de stoutmoedige en welberaden mannen, die, dorstende naar wetenschap en kennis, hun leven waagden en hun bestaan op het spel zetten. Het ligt niet in ons plan eene lofrede op de aardrijkskunde en de daarvan onafscheidelijke kartografie te houden; behalve dat het ons daartoe aan de bevoegdheid ontbreekt, zouden wij zoo vermetel niet durven zijn onze lofspraak te voegen bij die van enkelen, die met bekwame hand en groote kennis van zaken daaraan hunne pen wijdden; ons doel is slechts een kort overzigt te geven van de geschiedenis van beide wetenschappen, welke even als de algemeene historie in drie groote tijdvakken verdeeld wordt.

I.

Reeds in het Oude Testament komen sporen voor van geografische kennis; wie denkt daarbij niet aan het zooveel besprokene 10de hoofdstuk van Genesis? In de oudste Indische, Perzische en Aegyptische monumenten treft men talrijke bewijzen aan, dat deze volken eenige, hoewel flaauwe kennis hadden van de uiterlijke gedaante, van de verdeeling, bewoners, zeeën, rivieren, enz. der hun bekende aarde. Het is echter eerst bij de Grieken, dat wij een eenigzins meer geregeld stelsel, eene naauwkeuriger beoefening kunnen aanwijzen, waarom men dan ook voor de beoefening van het oudste tijdvak dezer wetenschap met de schrijvers uit Hellas moet aanvangen. Bij het naslaan hunner schriften komen wij ras tot de overtuiging, dat de Duitschers gelijk hebben met de geografische wetenschap bij de ouden in vier soorten of tijdvakken te splitsen: nam. 1o. de

mythische aardrijkskunde van Homerus tot Herodotus, 2^0. de *historische* van dezen tot op Eratosthenes, 3^0. de *systematische* tot op Ptolemaeus, en 4°. de *mathematische* tot op den ondergang van het Westersch Romeinsche rijk.

De naam van de eerste soort toont ons reeds genoegzaam aan, wat wij daar te verwachten hebben; Homerus is degeen, aan wien wij eene eerste beschrijving van het aardrijk, volgens de in zijn' tijd heerschende meening, verschuldigd zijn; het is genoegzaam bekend, dat hij het als eene platte schijf beschreef, in wier middenpunt zich de berg Olympus verhief; de bergtop stak door een metalen gewelf, den hemel, heen, en vormde den zetel der goden, terwijl zich onder de aarde een gelijkvormig gewelf vertoonde, hetwelk den Tartarus of onderwereld voorstelde. Het zal niet noodig zijn het onjuiste van eene dergelijke voorstelling aan te wijzen; het is reeds voor ieder, die slechts eenige kennis van aardrijkskunde heeft, genoeg om een' blik te slaan op eene der talrijke voorstellingen, welke er naar Homerus' beschrijving geteekend zijn; daarop ontwaart men alleen Griekenland en Klein-Azië afgebeeld, eenigzins overeenkomstig den tegenwoordigen vorm; van de onmiddellijk daaromheen liggende landen Thracië, Phoenicië, Aegypte, Libye en Aethiopië, wordt slechts als ter loops een' slechten omtrek geteekend, terwijl van andere landen volstrekt niets te zien is; dezelfde voorstelling vinden wij terug bij den kort daarna levenden Hesiodus, bij de meeste Cyklische dichters en zelfs nog bij Pindarus en Aeschylus, hoewel men niet zonder grond vermoeden kan, dat de laatste de aarde zóó voorstelde, omdat hij er als dichter vrijheid toe vond, en aangelokt werd door de Homerische beschrijving; Aeschylus' tijdgenooten trouwens wisten het, zoo als later blijken zal, wel wat beter, zoodat het vermoeden daardoor waarschijnlijkheid krijgt, dat ook hij niet geheel onbekend was met de vorderingen der ontluikende wetenschap.

Kort na de genoemde schrijvers begint de wetenschap der aardrijkskunde zich uit te breiden en te ontwikkelen, vooral door de zoogenaamde *περίπλοι*, van enkele van welke wij fragmenten overhebben[1]. Een schitterend voorbeeld daarvan levert ons Hekataeus op, die in de laatste helft der zesde eeuw leefde.

1 Allen bij elkander opgenomen en bewaard in de *Geographi minores* van C. Müller, te Parijs bij Didot uitgekomen. Het eerste deel verscheen in 1855, het tweede eerst onlangs.

Hij deed vele reizen en bragt daardoor verbeteringen aan op de eerste kaart, welke wij weten dat ooit vervaardigd werd; dit stuk was opgemaakt door den wijsgeer Anaximander (610-546 v. Chr.), en het is gewis zeer te betreuren, dat wij er niets meer van overhebben, en er niets anders van weten dan hetgeen ons uit eene korte beschrijving rest. Op die kaart schijnt voor het eerst van een Noorden en Zuiden te worden gesproken; de beide andere hoofdhemelstreken toch waren de eenige, welke de eerste schrijvers uit de mythische periode kenden: ook kwamen er voor het eerst Spanje en Italië op voor; eveneens de Roode en Azofsche zeeën en zoovele andere streken, welke kort te voren, zoo het schijnt, tot de geheel onbekende, misschien slechts wel tot de onvermelde behoorden. Naast Hekataeus mogen een paar andere reizigers niet onvermeld blijven, wij bedoelen namelijk Skylax en Hanno; de eerste deed een' togt langs de kusten der Middellandsche Zee, de tweede zeilde langs de westkust van Afrika naar het Zuiden. Het uiterste punt, hetwelk hij daar bereikte, was het door hem genoemde eiland der Gorilla's[1], thans Sherboro tegenover de kust van Sierra Leone. Beiden waren leerlingen van Hellanikus, die een groot aantal aardrijkskundige werken schreef, welke allen bijna geheel verloren, en waarvan slechts fragmenten bewaard zijn[2].

De eigenlijke *geschiedkundige* aardrijkskunde dagteekent eerst van Herodotus; hem, den vader der historie, aan wien wij voor deze wetenschap zóó veel verpligt zijn, danken wij eene belangrijke vermeerdering onzer kennis op geografisch terrein; door politieke omstandigheden uit zijn land verdreven, zwierf hij rond langs de kusten der Middellandsche zee, en bezocht de meeste landen en volken, welke daarlangs woonden; fijn opmerker, naauwkeurig navorscher en waarheidlievend schrijver als hij was, teekende hij alles met de meeste juistheid en naauwgezetheid op, en liet ons eene beschrijving van volken en landen na, welke niet alleen daar staat als eene eerzuil voor den roem zijns vaderlands, maar tevens eene onuitputtelijke bron uitmaakt, waaruit onze weetgierigheid naar hartelust scheppen kan. Jammer genoeg hebben wij ook van hem geene kaarten over, en wij moeten

1 Een eiland en een feit aangehaald in het onlangs verschenen werk van Du Chaillu, den beroemden Gorilla-jager, in de binnenlanden van Centraal-Afrika.

2 In 1787 werden die fragmenten te Leipzig door Sturz bijeenverzameld en uitgegeven, terwijl eene tweede druk van dit werk in 1826 verscheen.

dus eene aardrijkskunde van zijn' tijd zamenstellen uit zijne beschrijving. Al zeer spoedig ontwaren wij, dat hij eveneens de aarde als eene ronde door den Oceaan omringde schijf beschouwde; de Olympus echter verliest zijne functiën als hemeltorschend gevaarte; zijne kennis van Griekenland, westelijk Azië, Aegypte, en zuidelijk Italië was reeds vrij wat naauwkeuriger dan kort voor hem, doch met dat al begaat hij vele onjuistheden, welke trouwens hem niet altijd te wijten zijn: zoo noemt hij b.v. de rivier de Phasis in Colchis de grensscheiding tusschen Europa en Azië, zóó verdeelt hij het laatste werelddeel door de rivier de Halys in Opper- en Neder-Azië, zoo is verder de Nijl wederom grensscheiding tusschen Libye en Azië, enz.; hij bekent zelfs echter niet te weten wie in Griekenland deze verdeeling aldus gemaakt hebben.

Er is bij al het goede, hetwelk wij in hem prijzen, evenwel eene laakbare zaak, waaraan ook de meeste, of liever alle aardrijkskundige schrijvers in de middeleeuwen mank gaan, namelijk zijn zucht tot het overdrevene, hetwelk hij meestal vermeldt van die plaatsen waar hij zelf niet geweest is: wie denkt hierbij niet aan zijne beschrijving van allerlei gedrochten in Indië, of aan de met veêren gevulde lucht bij de Hyperboraeërs, en dergelijke fraaijigheden meer, terwijl juist datgene wat inderdaad waar was, door hem overdreven genoemd wordt. Het sprekendste voorbeeld zal daarvan gewis wel altijd blijven de vermelding van den togt om Afrika door de Phoeniciërs, waaraan hij geen geloof sloeg, en juist op dezelfde gronden, volgens welke wij het verhaal als boven allen twijfel verheven moeten beschouwen. De weinige kennis van het wereldstelsel bragt hem in de war door de volgens hem ongeloofelijke verschillende zonnestanden, die dit ligchaam schijnbaar moest aannemen voor hen, die eerst ten noorden, later ten zuiden van den evenaar zich bevinden.

Niets kon dit gedeelte der aardrijkskundige wetenschap meer bevorderlijk zijn dan de verschillende krijgstogten welke de geschiedenis ons vermeldt; de togt van Cyrus den Jongere met Xenophon en de tien duizend Grieken, de krijg van Alexander den Groote in het Perzische rijk, waarbij hij zelfs over den Indus trok, de vaart van zijn' vlootvoogd Nearchus langs de kusten der Erythraeïsche zee en der Perzische golf hebben er onmiskenbaar toe bijgedragen, om de kennis van het aardrijk uit te breiden en de wetenschap eene groote schrede te doen

zetten op de baan, welke haar eenmaal tot volkomenheid voeren moest; wij betreuren het echter alweêr, dat wij geene kaartteekeningen van dien tijd overhebben, waaruit ons vooreerst beter zou blijken in welk opzigt de opvatting van dit tijdstip verschilde met een vorig, en ten anderen hoe zich Alexanders en Xenophons tijdgenooten de aarde voorstelden. Onder degenen, die in dien tijd teekenden, wordt ons Dicaearchus met name genoemd; hij was een leerling van Aristoteles, die het eerst de bolvormigheid der aarde leerde, en welken meester hij in dat opzigt ook napraatte; het vervaardigen eener wereldkaart door Dicaearchus moest, als het billijk was, eigenlijk aan dien leermeester worden toegeschreven, want hij praatte en volgde hem in alles zoozeer na, dat leermeester en leerling als het ware één van denken en één van zin zijn; het belangrijkste van genoemde kaart was evenwel dat zij op astronomische gronden de bolvormigheid der aarde had willen bewijzen.

Het was evenwel niet alleen Griekenland, waar deze wetenschap beoefend werd, ook in Aegypte vond zij bescherming door de Ptolemaeën, die, vooral Philadelphus, scholen oprigtten en belooningen uitreikten voor wie der ontwikkeling van den menschelijken geest bevorderlijk wilde zijn.

Met Eratosthenes (276-196 v. Chr.), een Alexandrijnsch geleerde, vangt de derde of *systematische* periode aan. Hij was de eerste, die over aardrijkskunde alléén een werk schreef, en daarbij eene kaart voegde, van welke ons de geograaf Strabo (II, 1) eene korte beschrijving geeft, en welke men naar die beschrijving in teekening heeft trachten na te bootsen[1]. Eratosthenes beschouwde de aarde als een' onbewegelijken bol, en was de eerste, die eenig begrip had van eene evennachtslijn, en van afstanden op de aarde; hij verdeelde den aequator in 60 gelijke deelen, en de aarde daardoor in een noordelijk en zuidelijk halfrond, van welke het eerste Europa, het tweede Azië en Libye bevatte. Na Eratosthenes treedt eene rij van mannen te voorschijn, die zich allen voor de aardrijkskundige wetenschap verdienstelijk maakten door de fouten van Eratosthenes te verbeteren, en door zelfonderzoek en aanschouwen met eigen oogen (autopsie) nieuwe gezigtspunten voor hunne

1 Zoo als in het eerste gedeelte (*Atlas antiquus*) van Sprüners historischen atlas; daarin komen ook voor de wereldsystemen van Homerus, Hekataeus en Herodotus; terwijl de voorstelling van Eratosthenes dezelfde is als die van Strabo, welke hem geheel volgde.

tijdgenooten te openen. Onder die mannen bekleedt Hipparchus (ongeveer 150 v. Chr.) eene eerste plaats; uit Nicaea in Bithynië geboortig, wordt hij voor den grondlegger der sterreen wiskundige aardrijksbeschrijving gehouden; hij berekende ook de lengte van het zonnejaar en den omloopstijd der maan. Zelfs telde hij zoo veel mogelijk met een door hem uitgevonden astrolabium de vaste sterren, en teekende die op eene soort van hemelglobe aan, waarvan Ptolemaeus later veelvuldig gebruik maakte; de maansverduisteringen wendde hij aan om lengte en breedte van plaatsen te bepalen. Na hem verdient genoemd te worden Ptolemaeus, ‘de reiziger’ bijgenaamd, die ongeveer 200 v. Chr., met het doel om oudheden en vooral opschriften te verzamelen, vele reizen maakte en die beschreef. Onder de merkwaardigste aardrijkskundigen van deze periode behooren ook nog vermeld te worden Agatharchides (160 v. Chr.) van Cnidus, die een boek schreef over de landen aan de Erythreische of Indische zee gelegen, en daardoor ons de eerste berigten trachtte te geven van hetgeen tot nog toe slechts door Nearchus' kustvaart bekend was; Apollodorus (140 v. Chr.) van Athene, die een kommentaar uitgaf op den katalogos in de Ilias voorkomende, en waarin hij de naauwkeurige woonplaatsen van de daarin voorkomende volken trachtte te bepalen; Artemidorus (100 v. Chr.) van Ephesus, bekend om zijne reizen in de Middellandsche zee en de Arabische golf; Theophanes (60 v. Chr.) van Mytilene, de vriend en metgezel van Pompejus op diens vele togten, en eindelijk Agathemerus (230 n. Chr.), die het allereerst een kort begrip der wiskundige aardrijksbeschrijving uitgaf.

De meest beroemde volgeling van Eratosthenes is gewis Strabo (66 v. Chr. tot 24 n. Chr.), geboortig uit Pontus, die een aardrijkskundig werk schreef, waarin hij niet slechts alle vroegere berigten opnam, doch die verduidelijkte door de beschrijving van vele landen, welke hij zelf bezocht. Zijn boek is als het ware de grondslag voor al hetgeen wij van de kennis der aarde bij de ouden weten; hij verdeelde de aarde in vijf luchtstreken, welke allen evenwijdig aan den evenaar loopen, en bepaalde vrij naauwkeurig de ligging van vele plaatsen. In dit laatste vond hij ruim eene eeuw later een' navolger in den Tyriër Marinus, die eene beschrijving leverde van de noordkust van Europa, en de kaarten zijner voorgangers trachtte te verbeteren.

Na hem stuiten wij op de vierde of *mathematische* periode, waarin wij het eerst den beroemden Claudius Ptolemaeus aantreffen. Deze aardrijks- en sterrekundige, die tijdens keizer Marcus Aurelius leefde, hield gewoonlijk zijn verblijf te Alexandrië, waar hij sterrekundige waarnemingen deed, welke op zuilen gegraveerd moesten worden, ten einde ze volgens's keizers last voor de nakomelingschap te bewaren; door middel der astronomie verbeterde hij de geografie en schreef zijne bekende *γεωγραφικὴ ὑφήγησις*, een werk, dat onder de merkwaardigste behoort, welke de kennis der oude aardrijkskunde kunnen bevorderen. Daarin geeft hij ook eene aanwijzing, op welke wijze men zich de aarde en hare deelen voorstellen en kaarten teekenen moet; of hij daarbij zelf kaarten vervaardigde is ons onbekend; wel weten wij echter, dat er naar zijne opgaven en beschrijving kaarten werden vervaardigd, welke eerst in de vijfde eeuw geteekend werden door zekeren Agathodaemon, en welker verzameling algemeen onder den naam van atlas van Ptolemaeus bekend zijn[1]. Wij zien daarin in alle opzigten grooten vooruitgang, zoowel wat de kennis der aarde zelve aangaat, als in de wijze van voorstellen. Wij merken daarbij evenwel op, dat men zich van Afrika nog het denkbeeld maakte, alsof het land naar het zuiden hoe langer hoe breeder werd, en dat men zich het schiereiland Malakka voorstelde als met Sumatra verbonden, en te zamen een vast land vormende, hetwelk zich om de Indische zee heenboog en waarschijnlijk een geheel met Afrika moest uitmaken; dit denkbeeld trouwens koesterde men tot zelfs nog in de 15de en 16de eeuwen. Wat de omtrekken der verschillende landen aangaat, zij zijn nog wel zóó niet als tegenwoordig de naauwkeurige opmetingen en juiste teekeningen ons die geven, doch zonder veel moeite zien wij toch welk land de tekenaar ons heeft willen voorstellen; de in de middeleeuwen zeer gebruikelijke gewoonte is natuurlijk niet vergeten, namelijk om duidelijkshalve de zee met schepen en allerlei wangedrogten te bevolken, en het land met vreeselijke

1 Deze atlas, van welke in 1704 te Amsterdam en te Utrecht de meest bekende uitgave verscheen, bevat eerst eene algemeene kaart, vervolgens vier kaarten van Afrika, twaalf van Azië en tien van Europa, en wel in de genoemde volgorde. De uitgave van Ptolemaeus van 1508 te Rome bevat de oudste gegraveerde kaarten, welke men kent. In 1525 verscheen er te Straatsburg eene Latijnsche vertaling van P., waarin 50 kaarten waren gevoegd; deze laatste uitgave in folio was bezorgd door den bekenden uitgever Wilibald Pirkbeymer.

monsters, verscheurende dieren, menschen, paarden, tenten, enz. te bedekken, al naarmate de plaats of de verbeeldingskracht van den teekenaar zulks medebragt.

Wij spraken tot nu toe slechts van enkele reizigers en schrijvers, doch het is vrij duidelijk, dat het uitzenden van koloniën, het doen van verre togten door gansche legers, zoo als b.v. die van Xenophon, Alexander en Caesar, waarvan ons in de Anabasis en de Kommentariën zulke kostbare monumenten zijn overgebleven, en vooral het veroveren van eene menigte provinciën door de Romeinen, veel moesten bijdragen tot de ontwikkeling der wetenschap. Hun krijg met Karthago en Jugurtha, hunne togten naar Gallië en Brittannië, hunne veroveringen in Thracië en Germanië, moesten noodwendig licht aanbrengen in eene eenigzins duistere wetenschap, en den toestand, de uitgestrektheid, de bewoners, enz. van Afrika en Europa beter leeren kennen dan tot nog toe het geval was geweest; hun strijd in Klein-Azië en tegen de Parthen was het hulpmiddel om met Azië bekend te raken, en al werden juist van al de landen, waar zij hunne zegevierende adelaars heenvoerden, geene naauwkeurige beschrijvingen gegeven, dan kunnen wij toch uit de jaarboeken der geschiedenis van dien tijd zooveel te weten komen, dat de kennis der aardrijkskundige wetenschap bij de Romeinen gedurende den keizertijd voor ons geen gesloten boek meer is. Zij kunnen ons uit dat tijdvak slechts enkele schrijvers aantoonen, die men met de Grieken mag vergelijken, doch zeker niet boven deze stellen; onder die enkelen echter blinken Pomponius, Mela en Plinius de oudere uit. De eerste, een Spanjaard van geboorte en tijdgenoot van keizer Claudius, schreef in drie boeken een werk over aardrijkskunde, waarin hij wel niet al datgene beschreef wat hij zelf zag, doch waarin hij vele zaken uit ons nu onbekende brounen opteekende en dientengevolge veel voor de nakomelingschap bewaarde, wat anders onherroepelijk verloren zou zijn geweest. De ander, uit Noord-Italië afkomstig (23-79 n. Chr.), is ons vooral bekend om zijn tragisch uiteinde bij de beruchte uitbarsting van den Vesuvius, hetwelk hij ter wille van de wetenschap meer van nabij wilde beschouwen. De werkzame man liet niettegenstaande al de tijdroovende ambten, waarmede men hem vereerde, geen oogenblik tijds verloren gaan, waarom hij dan ook, tot onze verbazing, eene menigte boeken kon schrijven, van welke er slechts één, doch één der voornaamste, tot ons

gekomen is. Zijne ‘historia naturalis’ is wereldberoemd geworden: in dit werk, hetwelk als het ware eene encyclopaedie vormt, behandelt hij (boek III-VI) ook de aardrijkskunde, waarvan hij een algemeen overzigt geeft. Hij is de eerste, die daarin spreekt over het aantal inwoners van landen en steden, waardoor wij zekeren maatstaf verkrijgen voor de statistiek van de oudheid. Behalve door deze beide schrijvers werd er over het algemeen weinig voor deze wetenschap bij de Romeinen gedaan, indien wij er althans de zoogenaamde *Itineraria* of reiskaarten van uitzonderen[1]. De kaarten verdienen om hare belangrijkheid wel, dat wij er een oogenblik bij stilstaan.

Tijdens Caesars konsulaat (709 n. Chr.) beval hij dat het geheele Romeinsche rijk zou worden opgemeten, voornamelijk om daardoor den juisten afstand tusschen onderscheidene plaatsen, en de lengte der militaire wegen te leeren kennen; er werdmet dit werk een aanvang gemaakt, doch het kon niet met kracht worden doorgezet, deels wegens den kort daarop gevolgden. moord des Diktators, deels wegens de burgeroorlogen, welke van dien dood het onvermijdelijke gevolg waren, en het Romeinsche rijk gedurende eenige jaren ter prooi deden zijn aan verwarring en oproer, die noodwendig alle wetenschap moesten doen stilstaan. Eerst gedurende de rustigste jaren van Augustus' regering werd het werk, vooral door toedoen van M. Vipsanius Agrippa, voortgezet; nu werden de wegen in Gallia, Hispania en langs den Donau opgemeten en daarnaar eene algemeene reiskaart vervaardigd. Agrippa liet deze afbeelden in een' der openbare zuilengangen, opdat het publiek zich met de gedaante en grootte des rijks en met de verschillende afstanden eenigzins zou kunnen bekend maken[2]. Zeer waarschijnlijk werden naar dit *Itinerarium* teekeningen op kleinere schaal, of van gedeelten er van nageteekend op de muren der scholen, om de kinderen met de aardrijkskunde van hun vaderland bekend te maken[3]. Eene kopij naar eene teekening van den Romeinschen

1 Onder de produkten der geografische litteratuur moeten wij eenige zonderlinge rangschikken, als daar zijn de *ora maritima* van Festus Avienus, waarin hij in Jambische verzen de kust der Middellandsche zee, tusschen Gades en Massilia, beschrijft, en de *Descriptio orbis terrae* van denzelfden dichter in ongeveer 1400 hexameters. Ook heeft men nog eene poëtische reisbeschrijving van Rome naar Gallië, van Cl. Rutilius Numatianus.

2 Plinius III, 3.

3 De merkwaardigste plaats, welke daarop doelt, wordt gevonden bij Eumenius, in zijne ‘Oratio pro restaurandis scholis,’ c. 20. Daar leest men: ‘Videat in illis porticibus iuventus, et quotidie spectet omnes terras et cuncta maria, et quidquid invictissimi principes urbium, gentium, nationum, aut pietate restituunt, aut virtute conficiunt, aut terrore devincunt. Siquidem illic, instruendae pueritiae causa, quo manifestius oculis discerentur, quae difficilius percipiuntur auditu, omnium cum nominibus suis locorum situs, spatia, intervalla descripti sunt quidquid ubique fluminum oritur et conditur, quacunque se litorum sinus flectunt, quo vel ambitu cingit orbem vel impetu irrumpit oceanum.’

keizertijd, is ons bewaard gebleven in de zoogenaamde Peutingeriaansche tafel. Er zijn steeds vele gissingen omtrent den tijd van de vervaardiging van dit merkwaardig overblijfsel der oudheid gemaakt, totdat Mannert op allerlei vernuftig uitgedachte gronden beweerde, dat het niet, zoo als men vermoed had, tot de tijden van Diocletianus en Maximianus, of tot de regering van Septimius Severus, of van anderen moest gebragt worden, doch dat de kaart behoorde tot den leeftijd van Alexander Severus, die van 222 tot 235 regeerde, en wel tot dat gedeelte zijner regering, hetwelk na 226 valt, omdat op de kaart Perzië met groote letters staat aangeduid, even als de andere op zich zelven staande rijken, terwijl dit gebied in genoemd jaar zich eerst van de Parthen onafhankelijk wist te maken.

Het exemplaar, hetwelk wij van genoemd *Itinerarium* kennen, is niet het oorspronkelijk vervaardigde; het is eene kopij uit de middeleeuwen, welke blijkens vele daarop voorkomende bijschriften, door een Christen moet vervaardigd zijn; zoo lezen wij b.v. bij den berg Sinaï de woorden: ‘hic legem acceperunt ī Monte Sina;’ op eene andere plaats in de Arabische woestijn vinden wij: ‘Desertum ū quadraginta annis erraver¯t filii Isr¯l ducente Moyse,’ enz. Verder heeft de vervaardiging plaats gehad ten tijde dat het zoogenaamde Latijnsche keizerrijk te Konstantinopel zijn' zetel had (derhalve tusschen 1204 en 1261), of even daarna[1], hetgeen dan ook geheel overeenkomt met het verhaal omtrent zeker Duitsch monnik, die in een jaarboek mededeelde, dat hij in 1265 eene kaart in twaalf bladen nateekende[2]; dcze monnik woonde in de buurt

1 Het bewijs voor deze tijdsbepaling is te vinden in het figuur, hetwelk voorgesteld is op de plaat waar Konstantinopel liggen moet, en waarin men gemakkelijk den Latijnschen keizer erkent, afgebeeld, zoo als meestal het geval is, zonder schepter of wereldbol. Een ander bewijs is nog daarin te vinden, dat Antiochië versierd is op eene wijze, welke ontwijfelbaar op de kruistogten wijst, en wel op een tijdstip dat het nog in handen der Christenen was, namelijk vóór 1268.

2 Het getal van twaalf bladen komt goed uit; er zijn namelijk eerst elf bladen teruggevonden, en weinige jaren geleden nog een twaalfde, dat Engeland met het westen van Spanje en Afrika bevatte; of dit laatste uitgegeven werd, is mij onbekend; de eerst gevonden elf bladen werden door Scheyb en Mannert in twaalf gegraveerde platen uitgegeven, aan de eerste van welke men duidelijk zien kan, dat er aan de westzijde nog het bovengenoemde blad ontbreekt.

van het Schwarzwald en de Vogesen, hetgeen men daarom vermoedt, dewijl hij alleen deze beide bergwouden op zijne kaart teekende; ‘hij voegde ze er waarschijnlijk bij’, zegt de geleerde uitgever der Peutingeriaansche tafels, ‘omdat hij ze dagelijks voor oogen had.’

Wat er met de kopij onmiddellijk na dien tijd gebeurd is, weet men niet, totdat zij in 1507 te Worms te koop werd aangeboden voor de toen aanzienlijke som van veertig dukaten. Zij werd gekocht door den Duitschen dichter Koenraad Celtes, terwijl deze haar een jaar later bij zijn overlijden naliet aan zijn' vriend Koenraad Peutinger, wiens naam zij sedert dien tijd gedragen heeft. Toen deze in 1547 stierf, werd zij gedurende eenigen tijd vergeten, totdat Markus Welser haar in Peutingers bibliotheek terugvond, en haar verkleind in 1682 te Antwerpen liet uitgeven. Zij bleef echter in het bezit der familie Peutinger, totdat de laatste afstammeling van dit geslacht Ignatius P., dekaan van de kerk te Elwangen, haar in 1714 aan den boekhandelaar Kuhz verkocht; deze deed haar zes jaren later voor honderd dukaten aan prins Eugenius van Savoye over, uit wiens nalatenschap de kaart eindelijk in de keizerlijke bibliotheek te Weenen kwam, waar zij nog berust. Behalve de bovengenoemde uitgave bestaan er nog twee: Friedrich von Scheyb gaf in 1753 voor het eerst te Weenen de kaart in de oorspronkelijke grootte uit, onder den titel van ‘Tabula itineraria Peutingeriana.’ Deze uitgave werd in 1824 herzien door Koenraad Mannert, die haar te Leipzig liet herdrukken onder den titel van ‘Tab. itin. P. denuo e codice Vindobonensi collata, emendata et nova Conr. Mannerti introducta, instructa, studio et opera Academiae literarum Regiae Monacensis.’

Met deze *itineraria* en vooral met de boven besproken reiskaart sluit als het ware dat tijdvak van de geografie en kartografie, hetwelk men de oude geschiedenis van die wetenschap noemen kan; door de groote omwentelingen in de Europesche staten, door de verwoestende invallen der Aziatische horden in ons werelddeel, doch vooral door de grove onkunde, welke van een en ander het natuurlijke gevolg was, merken wij een' tijd

van stilstand op, totdat de beoefening der wetenschappen tijdens de regering van Karel den Groote wederom als een flaauw licht door de duisternis heenbrak en belang deed stellen in datgene wat beschaving en kennis bevorderen kon.

II.

Het klinkt mogelijk vreemd, van te beweren, dat er aan de middeleeuwsche aardrijkskunde weinig of niets gedaan was vóór het jaar 1849, en toch is het zoo; dit gedeelte der wetenschap was een geheel onbebouwd veld, toen de Santarem met het beroemde werk optrad, waaraan ieder, die na hem over middeleeuwsche geografie en aanverwante vakken sprak, zijne beschouwingen ontleende. Het schijnt zeker zonderling, dat er vóór genoemd jaar weinig of niets aan gedaan werd, en de Santarem zelf geeft ons daarop in de voorrede van zijn eerste deel het antwoord: ‘aan den eenen kant,’ zegt hij, ‘waren het de eentoonigheid van werken over de middeleeuwen, en de moeijelijkheden, welke het lezen van vele handschriften uit dit lange tijdperk der geschiedenis opleverde, terwijl daarin toch enkele geografische opgaven gevonden werden; aan den anderen kant moet men zulks toeschrijven aan het geduld, hetwelk men noodig had om met dit doel de weinig beteekenende kronijken van dien tijd te onderzoeken of te bestuderen, even als de groote werken over godgeleerdheid en kerkelijke wetenschappen, die soms aardrijkskundige opgaven bevatten; bij al deze moeijelijkheden, welke den vurigsten ijver konden ontmoedigen, moet men nog dit voegen, dat over het algemeen de studiegeest sedert de herleving der wetenschappen in de vijftiende eeuw, zich bijna uitsluitend rigtte op de beoefening der klassieke oudheid; dit waren de oorzaken, waaraan wij het moeten toeschrijven, dat het stilzwijgen over de kosmografische wetenschap en over de middeleeuwsche geografie bewaard werd door al degenen, die zich na die groote eeuw met aardrijkskundige studiën hebben bezig gehouden. De verschillende uitgevers der talrijke uitgaven van Ptolemaeus, welke van het einde der vijftiende tot de helft der zeventiende eeuw verschenen, hebben in verhandelingen, die er soms aan werden toegevoegd, wel de vorderingen

gen der zeevaartkundige ontdekkingen vermeld, doch zij hebben evenwel dezelfde gaping laten bestaan'[1]. Wij gelooven niet, dat het noodig zal zijn bier een enkel woord bij te voegen en bespreken liever datgene, wat ons uit de overblijfselen der middeleeuwen het belangrijkste toeschijnt. Wij zouden gewis ons bestek verre overschrijden, als wij een geheel overzigt wilden geven, want het veld daarvoor ware al te ruim, als men den omvang van een tijdschrift in aanmerking neemt; men kan zich van het veelomvattende een denkbeeld maken, als men weet, dat de Santarem b.v. alléén in zijn eerste deel reeds 66 verschillende schrijvers over aardrijkskunde behandelt, behalve nog eene groote menigte kaarten, waarvan hij de facsimilés in zijn' atlas heeft opgenomen.

Over het algemeen hebben en schrijvers en teekenaars in de middeleeuwen nooit zelfstandig gehandeld; zij putten alles uit de oude klassieken; in hunne wereldvoorstellingen en beschrijvingen volgden zij de geografen der oudheid, van Homerus en Hekataeus van Miletus af tot Plinius toe. Daarbij hadden zij de dwaze gewoonte van de theoriën der ouden te vermengen met de wereldstelsels der kerkvaders, de fabelachtige overleveringen der Grieken en de soms bespottelijke legenden van hun' eigen tijd. En wat het teekenen van kaarten aanging, dat ging niet altijd geregeld op papier of perkament, ten einde door nateekenen dergelijke stukken te vermenigvuldigen; verre van dien, het schijnt soms alleen gediend te hebben tot sieraad, want wij vinden mappemondes afgebeeld of gegraveerd op koperen werktuigen, op meubelen, medailles, zelfs in eene kassette, en eene andere in een hostiekastje, dat aan de hertogen van Bourgondië had behoord. Van al dergelijke voorstellingen moet men evenwel kennis nemen om geheel te kunnen doordringen in den geest en de wetenschappelijke rigting van die dagen.

De oudste mappemonde uit de middeleeuwen, welke wij kennen, is die van Cosmas († 550), die wegens zijne reizen naar Indië den bijnaam kreeg van Indicopleustes, en een werk schreef,

1 Het werk van de Santarem draagt den wel wat langen titel van 'Essai sur l'histoire de la cosmographie et de la cartographie pendant le moyen-âge, et sur les progrès de la géographie après les grandes découvertes du XVe siècle, pour servir d'introduction et d'explication à l'atlas composé de mappemondes et de portulans, et d'autres monuments géographiques, depuis le VIe siècle de notre ère jusqu'au XVIIe,' par le vicomte de Santarem. Het werk beslaat behalve den atlas drie declen tekst, die te Parijs in 1849, 1850 en 1852 verschenen.

dat onder den titel van *χριστιανικὴ τοπογραφία* waarschijnlijk het doel had om de kettersche en goddelooze meening van Ptolemaeus te bestrijden, dat de aarde rond was; hij trachtte dit voornamelijk te doen door plaatsen uit de Heilige Schrift[1] Op de genoemde wereldkaart stelt Cosmas de aarde voor als een paralellogram, waarom de Oceaan heenstroomt; de eenige zeeën, die op de aarde voorkomen, zijn de *Romanus Sinus* (Zwarte zee), de Arabische en Perzische golven en de Kaspische zee; de Tiger, Eufraat en Geon zijn de eenige rivieren: op de strook aan de overzijde van den Oceaan staat aangeteekend, dat de menschen daar vóór den zondvloed woonden; aan de vier zijden vindt men te midden van den Oceaan in even zoovele medaillons schepsels geteekend, die, op een hoorn blazende, daardoor waarschijnlijk de vier windstreken zullen moeten aanduiden. Blijkens deze teekening, waarvan het altijd de vraag nog is of hij die zelf vervaardigd heeft, zou men van Cosmas' aardrijkskundige kennis al een zeer slecht denkbeeld verkrijgen, als zijn boek ons niet beter op de hoogte bragt; daarin toch beschrijft hij vrij naauwkeurig vele landen en plaatsen, welke hij zelf bezocht, zoodat wij daaruit haast het besluit zouden moeten opmaken, dat de kartografie in zijn' tijd bij de geografie ver achter stond; en zulks wordt duidelijk genoeg ook in volgende eeuwen bewezen, want niettegenstaande het groote aantal schrijvers over aardrijks-, sterre-, natuurkunde, enz. vindt men vóór de tiende eeuw niets dat eenigzins als kaart in aanmerking kan komen. Wel is waar heeft er hier en daar wat bestaan, dat dien naam verdient, doch dit alles schijnt onherroepelijk verloren te zijn. Zoo wordt ons b.v. verhaald, dat Karel de Groote drie zilveren platen bezat, waarop kaarten waren afgebeeld, op de eene de aarde en op de beide anderen platte gronden van Rome en Konstantinopel; zijn kleinzoon Lotharius zou ze hebben laten versmelten, om er zijne troepen mede te betalen.

Sedert de tiende eeuw wordt het getal kaarten grooter, doch de gehalte daarom niet volmaakt, en willen wij dus juist leeren kennen op welke hoogte de kennis der aardrijkskunde toen en later zich bevond, dan is het volstrekt noodzakelijk, dat wij daarbij ook de gelijktijdige schrijvers raadplegen. Somtijds toch schijnen kaarten alléén daarom gemaakt te zijn om door schrij-

1 Cf. Photii ‘bibliotheca,’ pag. 7 *b* (Ed. Bekkeri).

vers gekommentariëerd te worden, of wel hebben zij hun ontstaan daaraan te danken, dat men slechts een' eenvoudigen omtrek teekende en daarin door een paar lijnen de afscheidingen maakte, welke de werelddeelen moesten vormen, terwijl men deze afgescheidene stukken aanvulde met namen van steden, enz., die daarin te huis behoorden; zij hebben in dezen vorm alligt de veronderstelling doen geboren worden, dat de een of ander, die bezig was een' schrijver over aardrijkskunde te lezen, op een stuk perkament of papier, dat hij naast zijn boek legde, met losse trekken als het ware *pro memoria* datgene duidelijkheidshalve opteekende, wat hem anders welligt onduidelijk zou geweest zijn. Hiervan vindt men onder anderen een merkwaardig voorbeeld op de bibliotheek te Deventer, waar eene mappemonde uit de elfde of twaalfde eeuw staat afgebeeld op het eerste perkamentblad van een handschrift van Sallustius[1]. De teekening is zoodanig, dat het noorden links, het zuiden regts ligt. Midden over de aardschijf, welke geheel omringd wordt door een' Oceaan, die zich bij Gades met de Middellandsche zee (*nostrum mare*) vereenigt, loopen twee evenwijdige lijnen, welke de grens voorstellen tusschen Azië en de beide andere werelddeelen. Eene menigte namen van landen staan er onder elkander geschreven op; weinige steden, en in het geheel geene rivieren, komen er op voor, als men ten minste van dit laatste uitzondert den naam van den Nijl, welke geschreven is naast de beide strepen, die de grenzen van Azië uitmaken; overigens valt er nog bij op te merken, dat al wat er van Aegypte op het kaartje gezien wordt, zich in het oostelijk gedeelte, dus in Azië, bevindt. Zeer waarschijnlijk is het handschrift van Sallustius met de daarop voorkomende kaart uit Italië afkomstig, blijkens den naam van *nostrum mare*; mogelijk wel uit Napels, omdat die naam er met andere letters geschreven en minder onnaauwkeurig van ligging op voorkomt.

Onder de schrijvers, die in de 12de eeuw leefden, bekleedt voorzeker eene eerste plaats de Joodsche reiziger Benjamin van Tudela, die tusschen 1159 en 1173 het grootste gedeelte der toenmaals bekende wereld doorreisde, en daarvan eene Hebreenwsche beschrijving uitgaf, welke echter in de meeste bekende talen is overgezet. De Hebreeuwsche tekst werd voor het eerst in 1543 te Konstantinopel gedrukt, en er verschenen na dien

1 Overijsselsche Almanak, 1852, bl. 29.

tijd niet minder dan tien verschillende drukken van, waarvan er drie in ons land werden uitgegeven, namelijk in 1633 twee uitgaven bij Elzevier, en in 1698 te Amsterdam bij Gaspar Sten. - Behalve van vele anderen wordt er kort na hem melding gemaakt van den beroemden Giovanni di Plano-Carpino, die in de eerste helft der twaalfde eeuw leefde en verschillende geestelijke betrekkingen bekleedde, totdat hij in 1245 door paus Innocentius IV naar het land der Mongolen gezonden werd, om onder hen het Christendom te verkondigen, daardoor die woeste horden te beschaven en ze zoodoende van verdere plundertogten in de rijken der Europesche Christenheid af te houden. Hij bleef twee jaren uit en beschreef bij zijne terugkomst in het Latijn een land en een volk, waarvan men tot nog toe slechts een zeer flaauw begrip had. Als ware het om voor ons zijn werk aan te vullen en op te helderen, bezitten wij van ongeveer denzelfden tijd eene wereldkaart, welke in de laatste helft der twaalfde eeuw waarschijnlijk geteekend werd door een kanonnik Richard van Haldingham en Lafford, en zich thans in zeer treurigen toestand in de hoofdkerk te Hereford bevindt, naar welke kerk de kaart meestal genoemd wordt. Behalve dat het aardrijkskundige gedeelte zelve met allerlei zonderlinge zaken vermengd is, heeft de teekenaar het ruim zes voet lange en vijf voet breede blad, dat vroeger in dezelfde kerk, waar het nu bewaard wordt, een hoofdsieraad van het altaar uitmaakte, rondom met verschillende gewijde voorstellingen opgeluisterd. Bovenaan vindt men het laatste oordeel; aan weêrskanten van Christus staan engelen, die de lijdensteekenen vasthouden; een andere engel blaast de bazuin, en een vierde voert een' bisschop aan de hand met zich, achter wien nog vele andere personen aankomen. Links van deze voorstelling vindt men de hel, waar de duivel bezig is eenige veroordeelde zielen heen te slepen; aan de regterzijde der kaart is evenzoo het paradijs met de vier stroomen en de in den appel bijtende Eva voorgesteld. Onderaan links in den hoek ziet men een persoon afgebeeld, die Caesar moet voorstellen, hoe hij het besluit om de geheele wereld op te meten, met zijn zegel bekrachtigd, overhandigt aan de drie geleerden Zenodoxus, Theodotus en Polyclitus. Wat nu de kaart zelve aangaat, deze is uitvoeriger door de meerdere grootte, doch komt overigens in vorm vrij wel met die van de naast voorgaande en eerst volgende eeuwen overeen; men vindt er volgens de gewoonte van die dagen eene menigte Latijnsche

opschriften op, waardoor al het vreemde en zonderbare aan het daglicht komt, hetwelk men in de middeleeuwen zich voor den geest haalde, als men zich ver afgelegen landen voorstelde, waarover voor den gewonen sterveling nog een geheimzinnige sluijer scheen te hangen, of als men volkomen gehoor gaf aan allerlei dwaze volkssprookjes en legenden, die maar al te lang de zuivere wetenschap als het ware verward hebben in een net van logens. Veelal waren die fabeltjes hun' oorsprong verschuldigd aan de oude klassieken, die soms al te letterlijk en dan weêr verkeerd begrepen worden. De ruimte gedoogt niet de geheele kaart van Hereford te beschrijven, doch wij willen hier enkele van de meest vreemde opschriften mededeelen, omdat deze als voorbeeld kunnen dienen van hetgeen in de middeleeuwen een algemeen gebruik en geloof was. Bij den *Sinus Germanicus* (Noordzee) leest men, ‘dat daarin zeven helden begraven zijn; het tijdstip is onzeker, maar naar hun voorkomen te oordeelen, meent men dat het Romeinen waren.’ Naast Skandinavië ligt nog een schiereiland (Finland?) met twee figuurtjes met hondskoppen en daaronder: ‘In deze streken wonen de hondskoppen.’ In het zuiden van Rusland is een man geteekend, die een paard aan de hand houdt, en daaronder: ‘Hier wonen de Griste (waarschijnlijk Gelonen of Grifons), zeer ondeugende menschen, want behalve andere misdaden maken zij van het vel hunner vijanden kleederen voor zich en dekkleeden voor hunne paarden.’ Om er niet te veel te noemen schrijf ik alleen nog maar af wat bij de rivier de Iaxartes in Azië voorkomt; op een heuveltje zitten twee mannen, van wie de een een menschenbeen en de ander een' arm afkluift; daaronder staat geschreven: ‘Hier wonen de Essedoniërs, een Scytisch volk, wier gewoonte het is om bij de begrafenis hunner bloedverwanten te zingen; in vereeniging met hunne vrienden verscheuren zij de ligchamen met de tanden en maken er met bijvoeging van dierenvleesch een geregt van, daar zij het voor schooner houden om door hunne gelijken dan door de wormen te worden opgegeten.’ Overigens is de kaart vol met allerlei teekeningen van onbestaanbare dieren, vreemde menschelijke figuren, herinneringen uit de fabelleer, als het Guldenvlies van Kolchis, de Minotaurus op Kreta en dergelijke, en tusschen dit alles door vindt men er bijbelsche legenden op, als het paradijs, de ark van Noach, de plaats waar Kaïn met zijne afschuwelijke afstammelingen woont, enz. enz.

Er zijn twee overleveringen in de middeleeuwen, welke op de meeste kaarten voorkomen, namelijk die omtrent het rijk van Gog en Magog, en omtrent het gebied van Paap Jan of Presbyter Johannes. De tweede is de zoon van Japhet (Genes. X: 2) en al wat men daaromtrent verhaalde steunde op de Heilige Schrift, zoo het scheen, waarin van dat rijk van Gog en Magog eenige malen gesproken werd (Ezechiël XXXVIII en XXXIX: Openbaring XX, 8). Men plaatste het meestal ten oosten der Kaspische zee, en zeide dat de Joden daar gevangen hadden gezeten: ook zou Alexander de Groote het rijk met een' muur hebben doen omringen, ten einde in zijn gebied geen overlast van de bewoners te hebben. Ten tijde van den Antichrist zal de heer van Gog en Magog met groote krijgsbenden over de aarde komen, en volgens den heiligen Hieronymus was Magog de stamvader der Scythen. - Wat de tweede fabel aangaat, die omtrent den Presbyter Johannes[1], zij is nog meer gekleurd dan de eerste. Een van de eersten, die er van spreekt, is de Sire de Joinville, die ongeveer 1250 zijne geschiedenis van Lodewijk den Heilige schreef en daarin allerlei fraais verhaalt bij gelegenheid van den kruistogt, welken deze vorst naar Afrika ondernam. Hij plaatst het rijk van Johannes in Tatarije[2], hetgeen eveneens door eenige lateren geschiedt; daarop vinden wij het in Indië en eindelijk in Abyssinië, waar deze vorst heer was over 74 koningen en 132 aartsbisschoppen; hij spijzigde dagelijks 30,000 menschen aan zijne tafel, en werd in den krijg voorafgegaan door 14 geheel in goud en zilver gekleede koningen, die even zoovele met edelgesteenten bedekte vaandels droegen. Het schijnt dat het geheimzinnige waas, hetwelk over al wat Indië of midden-Afrika betrof, heenlag, aanleiding heeft gegeven tot deze dwaze verhalen, die trouwens de middeleeuwsche schrijvers en teekenaars niet altijd fantaseerden,

1 Deze naam zou ontstaan zijn door eene verkeerde uitspraak van de Perzische woorden *Prestar-chan* of *Prestaham*, waarmede men Aethiopië en Abyssinië wilde aanduiden.

2 Joinville spreekt daar ook van het rijk van Gog en Magog, dat hij naast het bovengenoemde plaatst. Het werk van Joinville wemelt van vele fahelen, welke in zijn' tijd in omloop waren, getuige de genoemde; eene der ergste dwaasheden is echter, dat de visschers, die 's avonds hunne netten in den Nijl werpen, ze den volgenden morgen vol kaucel, gember, kruidnagels, aloë, enz. ophalen, welke specerijen uit het aardsche paradijs door den stroom medegevoerd, door hen in Europa duur worden verkocht.

maar die zij op het voorbeeld der klassieken als waarheid opdischten en ze naar hun' smaak opsierden.

Onder de vele of weinige steden, welke op de middeleeuwsche kaarten meestal in den vorm van torentjes of paleizen geteekend staan, worden er vier altijd bijzonder genoemd, zoo als ook op de kaart van Hereford het geval is. Babylon komt altijd bijna voor met haar' ontzaggelijken toren, en vermelding van de door Ninus en Semiramis aangebragte verfraaijingen; Jeruzalem is doorgaans het middenpunt der wereld; Rome *caput mundi, tenet orbis frena rotundi*, en Troje *civitas bellicosissima*, en dit laatste nog wel niettegenstaande deze stad meer dan 24 eeuwen verwoest was. En het is zonderling om te zien hoe de een den ander gewoonlijk navolgt, vooral als het vreemde zaken betreft; zoo houden zij er van om te verhalen van een eiland in het zuiden, waar menschen leefden, die geen hoofd, doch de oogen op de schouders en den mond op de borst hadden; van een ander waar de bewoners van zulk eene groote bovenlip voorzien waren, dat, als zij in de zon gingen liggen slapen, zij zich met dat ligchaamsdeel het aangezigt bedekten; van nog een ander, welks bevolking zulk een' kleinen mond had, dat zij slechts door penneschachten vloeibaar voedsel konde opzuigen, en niet spreken, doch slechts een sissend geluid konden doen hooren; van een land in Indië, waar men reuzen vond met één oog in het voorhoofd, die raauw vleesch, en bij voorkeur dat van vreemdelingen, aten; zij vonden het aangenaam om te vertellen van de Pygmeën of dwergen, die tegen kraanvogels streden, of van menschen die voortdurend met de afschuwelijkste boschmonsters in gevecht waren, van menschen in het verste oosten, wier lange ooren het geheele ligchaam bedekten, of met zulke groote voeten, dat als zij op hun' rug op den grond lagen, zij hunne onderdanen als parasol gebruikten; zij liepen echter met dat al zóó snel, dat zij de wilde dieren in hun' loop konden vangen. En wat nu de voorstelling van de gedaante der aarde zelve aangaat, deze is soms even vreemd als onwaar; doch tot zelfs in de laatste helft der 15de eeuw altijd eenigzins een napraten van Homerus, door de aarde voor te stellen als geheel omringd door of drijvende in den Oceaan, hetgeen men op al de middeleeuwsche kaarten kan opmerken.

Na de besproken kaart van Hereford komt gewis die in aanmerking, welke in het midden der 14de eeuw geteekend werd door een Benediktijner monnik Ranulfus Hijggeden († 1363)

en die hij vervaardigde tot opheldering van zijn *Polychronicon*, dat tot 1359 loopt. De aarde wordt door hem elliptisch voorgesteld met het oosten wederom bovenaan, zooals wij vroeger zagen dat de gewoonte was, en aan dit oosten verschijnt als illustratie het paradijs met Adam en Eva, ieder met een' appel in de hand, terwijl een soort van engel boven hen zweeft. Deze kaart[1] is evenwel in het opgeven en noemen van landen reeds veel uitvoeriger, doch niet naauwkeuriger, dan hare voorgangster; wij kunnen de geheele kaart niet omschrijven, maar nemen er alléén datgene uit wat ons land en de onmiddellijk daaromheen liggende rijken aangaat. Ten noorden van Frankrijk, in welks midden Parijs als een versterkte toren verschijnt, liggen naast elkander, van het westen naar het oosten gaande, Pikardije, België, Braband, Holland en Henegouwen; boven deze landen Vlaanderen, en ten noorden daarvan Zeeland, dat met Vlaanderen aan den Rhijn grenst, welke tegenover Noorwegen in den Oceaan uitstroomt; laatstgenoemd land is als een eiland voorgesteld, van welke er in den Oceaan eene menigte gevonden worden, ook nog het *insula fortunata* digt bij den ingang der Middellandsche zee: men ziet hieruit duidelijk, dat de kartografie niets was vooruitgegaan en men in de 14de eeuw na Christus nog even wijs was als in de 6de en 5de vóór onze jaartelling. Ongeveer denzelfden vorm heeft eene kaart uit dezelfde eeuw, welke toebehoorde aan den Franschen koning Karel V. Hij had haar gekregen van zijn' leermeester Nikolaas van Oresma, die voor hem een aardrijkskundig werk van Aristoteles vertaalde, en daaraan aardrijkskundige teekeningen toevoegde. In onderscheidene handschriften, welke daarvan op de Fransche bibliotheken bewaard worden, vindt men fraai geschilderde miniaturen van mappemondes, die ons kunnen overtuigen, dat hij ook al niet veel verder was dan zijne tijdgenooten, al wordt hij ons door dezen als hooggeleerd geroemd. Jeruzalem vormt wederom het middelpunt van deze kaart en daaromheen zijn even fraaije kasteelen op onderscheidene afstanden geteekend, welke Nazareth, Konstantinopel, Athene, Parijs, Rome, Troje(!), Antiochië, Damaskus, Babylon, enz. voorstellen. Het paradijs verschijnt er weêr bovenaan, dat is aan de oostzijde, en daarnaast het rijk van Gog en Magog. Vele mappemondes

1 Zij wordt bewaard op de Cottoniaansche bibliotheek, welke een gedeelte uitmaakt van het Britsch Museum.

van dezelfde soort en gedaante komen er uit deze zelfde en de volgende eeuwen voor; het was voor een overzigt als dit genoeg er slechts een paar te vermelden; alleen willen wij nog even wijzen op eene bijzonder merkwaardige teekening van het jaar 1417. In den aanvangsletter O, waarmede een handschrift[1] van Pomponius Mela begint, staat eene mappemonde in schitterende kleuren afgeteekend. Het kaartje zelve is rond, doch de initiaal is vierkant geteekend en wel om daardoor overeenkomstig de Heilige Schrift te handelen: in het evangelie van Mattheus[2] wordt namelijk bij het spreken over den oordeelsdag gezegd, dat dan ‘de engelen Gods de uitverkorenen zullen bijeenvergaderen uit de vier winden, van het eene uiterste der hemelen tot het andere uiterste derzelve;’ dat gezegde werd zoodanig verklaard, dat de Heer zijne engelen het bazuingeschal aan de *vier hoeken* der wereld zou doen aanheffen, zoodat het niet anders kon of de vorm der aarde moest, niettegenstaande het tegendeel uit alle reeds gedane ontdekkingen vrij duidelijk bleek, vierkant zijn; de teekenaar nu der mappemonde in Pomponius Mela heeft deze moeijelijkheid op vernuftige wijze vermeden. Hij heeft in de vier hoeken van zijn ornement vier engelen geplaatst, welke van groote bazuinen voorzien zijn, hetzij om den wind voor te stellen, hetzij om volgens Mattheus den oordeelsdag aan te kondigen.

Onder de beroemde reizigers in de middeleeuwen moeten wij ook nog den Venetiaan Marco-Polo rangschikken; zijn vader en oom waren wegens handelszaken drie jaren in Tatarije geweest, en hadden daar eenigen tijd onder de Mongolen geleefd, toen zij naar hunne vaderstad Venetië terugkeerden en voor den Khan van laatstgenoemd volk eene zending bij den paus gingen vervullen. Zij keerden in 1271 evenwel naar het Oosten terug en namen den zeventienjarigen Marco mede. Bij hunne terugkomst in Azië namen zij deel aan een' oorlog in het Chinesche rijk en bewezen den Khan vele diensten bij het nemen der stad Siang-yang-fu. Marco werd later gouverneur eener Chinesche provincie en had dus alle gelegenheid om een rijk te leeren kennen, en de zeden, gewoonten en gebruiken te bestuderen van een land, waarvan niemand vóór hem nog

1 Dit handschrift werd in genoemd jaar door den kardinaal van St. Markus, leken der bisschoppelijke kerk van Rheims, aan dit bisdom ten geschenke gegeven. Het berust nog in de bibliotheek dier stad.

2 XXIV, 31.

ooit eenig naauwkeurig berigt had kunnen geven. In 1294 kwam hij eindelijk met zijn' vader en oom terug, voorzien van groote rijkdommen, doch bijna onkenbaar geworden door eene vierentwintigjarige afwezigheid. Bij een' krijg tusschen Venetië en Genua werd Marco-Polo een jaar na zijne terugkomst door den vijand in een' zeeslag gevangen genomen[1], en te Genua eenigen tijd opgesloten. In zijne gevangenis maakte hij kennis met een' Pisaan Rusticiano genaamd, wien hij veel van zijne reizen mededeelde, waarop deze er onder zijne dikté een verslag van opstelde. Dit verhaal is uiterst merkwaardig omtrent vele landen en eilanden, die tot nog toe weinig of niet bekend waren geweest, zoo als China, Japan, Cochin-China, en de eilanden van den Oost-Indischen Archipel; in deze laatste stellen wij als Nederlanders gewis het meeste belang, waarom wij hier met een enkel woord willen vermelden, wat hij omtrent ‘het groote eiland Java’ mededeelt, hoewel hij in deze berigten veel verwart met datgene, hetwelk ook op Borneo van toepassing is. ‘Wanneer men van Ciamba (in Cochin-China) vertrekt,’ zegt hij, ‘en 1500 mijlen naar het zuidoosten vaart, vindt men een zeer groot eiland, Java genaamd, dat volgens de ervarenste schippers het grootste op de wereld is’ (Dit was waar van Borneo, omdat Nieuw-Holland toen nog niet ontdekt was). ‘Het heeft wel 3000 mijlen in omvang; de bewoners zijn afgodendienaars, gehoorzamen aan een bijzonder koning, en betalen aan niemand hoegenaamd eenige schatting. Het eiland bevat groote rijkdommen; het brengt peper, muskaat, galanga’ (eene soort van O.-Indische wortels), ‘staatspeper, kruidnagelen, en allerlei soorten van kostbare specerijen voort. Er komen eene menigte schepen en kooplieden om specerijen te koopen[2], waarmede zij veel voordeel doen. Er zijn zulke groote schatten op dit eiland, dat men er zich geen denkbeeld van kan maken. De groote Khan kon er zich nimmer meester van maken, omdat hij er zóóver vandaan woonde, en

1 Dit was de bekende zeeslag van Curzola, van 8 September 1296. De vloot der Venetianen stond daarbij onder bevel van Carlo en Andrea Dandolo, die der Genuezen onder Lamba Doria. De nederlaag der eersten was zóó groot, dat er van de 95 schepen slechts 12 ontkwamen. Daru, ‘Histoire de Venise,’ VI, 7.

2 Noch Java noch Borneo bragten deze specerijen voort, doch zij werden er gewis uit de Molukken aangevoerd, waarop toen, zoo het schijnt, nog bijna geene vaart plaats had, omdat men de waren gemakkelijker van de grootere en digter bijgelegen eilanden halen kon.

omdat de vaart er heen zóó moeijelijk was.' Van Sumatra sprekende noemt Marco-Polo dit nimmer anders dan 'klein Java.' Het werk van onzen reiziger is zoowel in het oorspronkelijke als in allerhande vertalingen ontelbare malen gedrukt; reeds vóór 1500 zagen er vijf uitgaven het licht, waarvan eene in 4^0. te Zwolle in het jaar 1483 onder den titel: 'M. Pauli Venet, de regionibus oriëntalibus'; in de zestiende eeuw kwamen er twee en-twintig drukken uit, in de volgende eeuw vijftien, enz., terwijl op de meeste groote bibliotheken van Europa nog eene menigte handschriften in het Italiaansch, Latijn en Fransch bewaard worden; men kan hieruit zien welk eene waarde men langen tijd aan de berigten van den Venetiaan gehecht heeft, en welk eene belangstelling zij voortdurend opwekten.

III.

Reeds in de eerste helft der vijftiende eeuw hadden koene zeevaarders een groot gedeelte van de westkust van Afrika, en eene menigte daartegenover liggende eilanden ontdekt en onderzocht, waarbij een verlicht bestuur en een der vorsten uit het regerende stamhuis van Portugal, de bekende prins Hendrik *navigator*, op alle mogelijke wijzen deze ondernemingen begunstigden en velen in staat stelden om door het verleenen van hulp, bij uitrusting van schepen als anderzins, aan hunne weetgierigheid en hun' geest van onderzoek te voldoen. Toen de prins eindelijk zelf in gezelschap van den bekenden Gilianez in 1432 het durfde wagen om kaap Bojador om te zeilen, zonder met schip en al door groote zeemonsters verzwolgen te worden, zoo als men tot dien tijd toe altijd geloofd had, was het ijs gebroken. De weg langs de kaap de Goede Hoop naar Indië was aangewezen, een nieuw werelddeel als het ware bij het oude gevoegd; want dat de Phoeniciërs reeds in de zevende eeuw vóór onze jaartelling om Afrika waren heen gezeild, daaraan bestond zelfs de herinnering niet meer. Korten tijd na de aangestipte ontdekkingen en zelfs tijdens het onderzoek naar een' nieuwen handelsweg naar Indië plaats vond, had de beroemde togt van Columbus plaats, die eveneens naar een' korteren weg naar Indië zoekende, de bolvormigheid der aarde gebruikte als bewijs, dat hij uit

Spanje naar het westen stevenende, noodzakelijk in het oosten moest aankomen. Men kan nagaan welk eenen gewigtigen invloed zulk eene ontdekking op de wetenschap en studie der aardrijkskunde moest uitoefenen; al was er vroeger ook het een en ander bekend geweest van het reeds omstreeks de negende eeuw ontdekte Groenland, van Labrador en Newfoundland, het zoogenoemde Vinland, dan waren toch deze ontdekkingen te weinig belangrijk, en ook te weinig produktief om niet spoedig vergeten te worden[1]. Men vermoedde vroeger niet dat er eenig vast land tusschen Azië en Europa kon gelegen zijn; alleen plaatste men tusschen beide werelddeelen een denkbeeldig eiland, Antilia genaamd, hetwelk het eerst voorkomt in den Venetiaanschen atlas van Andrea Bianco van 1436, en dat ongeveer even groot was als Portugal. Later gaf dit aanleiding, dat men aan de door Columbus ontdekte eilanden den naam van Antilles gaf.

Het is eene verkeerde voorstelling wanneer men zou willen beweren, dat Columbus eene nieuwe wereld had *willen* ontdekken; hij deed zulks onbewust, alléén met het doel, zoo als hij zelf zeide, dat hij ‘het oosten door het westen zoeken wilde, en naar het westen zeilende, het land bereiken, waar de specerijen groeijen.’ Hij zelf is ook altijd in de verbeelding geweest, dat hij de oostkust van Indië had gevonden, waarvan de naam van Indianen, welke aan de inboorlingen van het nieuwe werelddeel gegeven werd, ons nog een bewijs is; men ging eerst aan een geheel nieuw gedeelte der aarde denken, toen Nuñez de Balboa op 29 November 1513 de Italiaansche vlag aan de westkust van Amerika in den grooten Oceaan plantte. Na de verschillende ontdekkingen en reizen, welke wij om de algemeene bekendheid slechts ter loops aanstipten, breidde de kennis der aarde zich snel uit; niet langer achtte men zich gebonden aan de Homerische en Herodoteïsche fabelen, niet langer fantaseerde men over onbekende landen, en onbestaanbare dieren en menschensoorten; de weg was aangewezen, de bolvormigheid der aarde niet langer betwistbaar, de wetenschap deed eene reuzenschrede voorwaarts, en langzamerhand begon-

1 Het eerste punt in Amerika, dat immer gezien werd, waren de Groenlandsche rotsen, waarop in 876 of 877 de IJslander Gunnbjörn schipbreuk leed, en welke nu nog naar hem genoemd worden. Eene eeuw later (983) is er de eerste volkplanting heengezonden onder zekeren Leif, zoon van Erik den Roode. Von Humboldt, ‘Kosmos,’ II, bl. 258 (vertaling van Beima).

nen zich uit den chaos de duidelijke vormen te ontwikkelen, welke aan geografie en kartografic een nieuw leven geven moesten.

De beroemdste kaart van allen, welke de rij der kartografische produkten voor de nieuwe geschiedenis der aardrijkskundige wetenschap opent, is zonder twijfel de kaart van Juan de la Cosa, die Columbus op zijne tweede reis in 1493 vergezelde. De oorspronkelijke teekening, welke in 1832 door von Humboldt en den baron Walckenaër ontdekt werd, en later aan dezen laatste behoorde, berust thans op de koninklijke bibliotheek te Madrid, daar de Spaansche regering haar van den laatsten bezitter kocht. Eene kopij berust op de kaartenverzameling te Parijs, welke de direkteur Jomard er bezorgde. De kaart stelt de bogt voor, welke het vaste land van Amerika tegenover de Antilles vormt; die golf is evenwel hier voorgesteld met de opening naar beneden, zoodat het westen bovenaan, het noorden regts op de kaart, enz. gevonden wordt. Dit vaste land vertoont ons vele dikke zwarte lijnen en halve cirkels, welke de grenzen van denkbeeldige rijken schijnen te moeten aanduiden, terwijl eene menigte kleinere en grootere rivieren daardoor heen loopen, doch allen uit de verbeelding van Cosa schijnen voortgesproten te zijn, daar er geene eenigzins slechts met de thans bekende Amerikaansche rivieren of stroomen aan de golf van Mexico te vergelijken is. Op vele punten van dit vaste land zijn vaantjes geteekend, om aan te wijzen dat het door Spanjaarden ontdekte of bezette punten zijn; mogelijk schijnt dit vreemd omdat de teekenaar reeds in 1493 in Amerika was, en er toen nog geene sprake was van vast land; dit werd eerst vijf jaren later ontdekt, toen Columbus in Venezuela landde; de kaart werd in 1500 geteekend, zoodat Juan de la Cosa er waarschijnlijk datgene heeft opgezet, wat hij bij geruchte vernomen had. Behalve op de genoemde punten van het vaste land staan er vaantjes op de meeste eilanden, als: Haïti, Cuba, St. Domingo, enz. Von Humboldt maakte reeds de opmerking, dat het vreemd was, dat er geene vlag op Guanahani stond; dit heeft trouwens eenig nieuw licht verspreid over de vraag, of dit eiland inderdaad het eerste geweest is, hetwelk Columbus ontdekte, en hetwelk men heeft ontkend, met aanwijzing van het meer oostwaarts gelegen en kleiner eilandje Watlings, waar, volgens een aangenomen gevoelen, Columbus dus het eerst zou geland zijn. In het midden is de kaart van Juan de la Cosa

met eene windster versierd, waarvan lijnen in zestien rigtingen naar de randen der kaart loopen, om de hemelstreken aan te duiden, terwijl er hier en daar nog een menschelijk hoofd op voorkomt, dat met opgeblazen wangen den wind moet voorstellen; bovenaan in het midden staat in een vierkant lijstje de Christusdrager (Christophorus) met het kind Jezus, die door eene rivier waadt, mogelijk wel eene zinspeling op den voornaam van Columbus. Daaronder staat in het Spaansch: ‘Juan de la Cosa op verzoek van zijne majesteit in het jaar 1500.’

Op een ander gedeelte derzelfde kaart, hetwelk Afrika voorstelt, ziet het er geheel anders uit; het wemelt er tot zelfs in de binnenlanden van beeldjes en gebouwen, welke steden voorstellen. Ten zuiden van Nubië vindt men nog altijd het rijk van den Presbyter Johannes, met eene afbeelding van dien persoon; evenzoo worden ons een koning van Aegypte, op verschillende plaatsen van het werelddeel drie koningen van Aethiopië, een van Mauretanië en een uit het land Vega voorgesteld. Goudmijnen en slaven, die het goud dragen, komen er eveneens veelvuldig op voor; aan kaap Palmas zijn zeer natuurlijk eenige palmboomen afgebeeld, terwijl talrijke vlaggen wederom aanduiden dat het Spaansche of andere bezittingen zijn; zoo b.v. treft men er ook menigen standaard met de halve maan op aan. Wanneer men echter den geheelen vorm van Afrika beschouwt, is deze reeds vrij juist: de kaap de Goede Hoop staat er op, en verscheidene schepen zeilen daar lustig om heen. Zonderling is het dat de Roode zee er met haar' dubbelen naam op voorkomt, nm. *Golfo arabico Rubro*.

Men kan ligt nagaan, dat het getal van kaarten na die van Juan de la Cosa steeds toeneemt, en iedere nieuw verschijnende telkens naauwkeuriger zijn moet dan hare oudere zusters. Door de uitvinding van het kompas en andere nuttige werktuigen voor de scheepvaart, door het verbeteren van scheepsbouw en tuig, en zelfs door het vooruitzigt van verovering en buit, werden de togten hoe langer hoe verder uitgebreid, en de aardrijkskunde daardoor in ééne eeuw meer bevorderd, dan zulks in tien vorige eeuwen het geval was geweest; niet dat die kennis nog zóó juist en voortreffelijk was, als wij zulks nu verlangen, doch ten minste zóó, dat men zich niet al te zeer behoeft te ergeren aan de grove onnaauwkeurigheden, welke teekenaars en schrijvers van vorige eeuwen begingen, omdat zij te ligtvaardig geloof sloegen aan de wonderverhalen van reizigers,

die zelve ter naauwernood den juisten toestand onderzocht hadden, en slechts op den uiterlijken schijn waren afgegaan.

Als bewijs van den ontzaggelijken vooruitgang in de geografische wetenschap kan eene mappemonde dienen, welke uit twee halfronden bestaande in 1612 of iets vroeger geteekend werd[1]. Men heeft die kaart slechts te beschouwen om er weldra van overtuigd te zijn; voor een leek gelijkt zij reeds op die van den tegenwoordigen tijd, door hare meridianen en paralellen, door den vrij goeden vorm der werelddeelen, enz. Het zal er bijna wel niet behoeven bijgevoegd te worden, dat men hier ook eindelijk het noorden boven, het zuiden onderaan vindt; zoo als reeds meermalen is opgemerkt, teekende men vroeger altijd het oosten bovenaan, hetgeen voor het overzigt vrij lastig was. Als wij de genoemde kaart echter van meer nabij bekijken, dan valt het ons aanstonds in het oog, dat b.v. de Kaspische zee te breed, Java te groot, Zuid-Amerika te ver naar het westen vooruitstekend, en bijna alle rivieren verkeerd voorgesteld zijn; nu eens zijn zij te groot, zoo als de Parana, dan weder te klein, zoo als de Mississipi, dan weder hebben zij een' verkeerden oorsprong, zoo als de Niger en, hetgeen vrij natuurlijk is, ook de Nijl. Het vreemdste op deze kaart is echter het zuidelijke vaste land, waarvan men eens als zesde werelddeel onder den naam van Adelia droomde; het is door de straat van Magelhaen van Zuid-Amerika gescheiden, en nadert in het andere halfrond vrij digt het eiland Java; de toen nog bijna geheel onbekende eilanden van Australië, waarvan men nog slechts een flaauw vermoeden had, versterkten mogelijk het begrip van zulk een uitgestrekt zuidpoolland. Het werd aangeduid als *terra per Petrum Fernandez de Quir recens detecta, olim vero sub nomine* TERRAE AUSTRALIS INCOGNITAE *celebrata*. Op vele kaarten van het laatst der zestiende eeuw kwam een dergelijk vastland ook reeds voor. Door de reis van Magelhaens schepen waren er echter ook reeds eenige eilandgroepen in Australië ontdekt, zoo als blijkt uit de namen van de Salomonseilanden en Ladronen, die op de kaart van 1612 voorkomen. - Wat Noord-Amerika aangaat, dat wordt daarop nog als één geheel, tot zelfs over den noordpool, voorgesteld; het heeft trouwens ook lang geduurd voor men dit denkbeeld geheel opgaf;

1 Zij is te vinden in het werk: ‘Descriptio ae delineatio geographica detectionis freti Magallanici,’ etc., 4^0., Amsterdam, 1612.

het eeuwigdurend ijs in die streken maakte dat men het land niet van het water kon onderscheiden; eerst in deze eeuw, en dat zelfs nog maar weinige jaren geleden, heeft men de zekerheid verkregen, dat eene noordelijke doorvaart bestond, toen namelijk in 1854 een Engelsch zeeofficier Mac Clure met ontzettend veel moeite van den Atlantischen Oceaan benoorden Kanada langs in den Grooten Oceaan wist te komen, en dat eerst na eene gevaarvolle reis van ruim twee jaren.

Zoo als bekend is beproefden onze landgenooten het eerst eene noordelijke doorvaart langs Europa en Azië te vinden; wel is waar werd zulks gemakkelijker bevonden, doch even als de vaart om de noordkust van Amerika leverde het ijs zulke onoverkomelijke bezwaren op, dat de weg voor den handel geheel ongeschikt bleek te zijn; en waarom zou die nu nog noodig zijn, nu men den Indischen Archipel langs zóóvele en betere wegen in vrij wat korter tijd bereiken kan?

In het laatst der zestiende en vooral na die eeuw neemt het getal van goede en naauwkeurige boeken en kaarten in ruime mate toe: wij mogen daarbij vooral ons eigen vaderland niet vergeten, dat den beroemden Gerhard Mercator en den niet minder beroemden Blaeu onder zijne kinderen telt. De eerste, een der grootste wis- en aardrijkskundigen van zijnen tijd, was te Roermond in 1512 geboren, studeerde te Leuven, trad later in dienst bij den hertog van Gulik en overleed in 1594. Hij is vooral beroemd geworden door het verbeteren der zeekaarten, welke hij teekende op eene wijze, die nu nog naar hem Mercators-projektie heet; dit stelsel paste hij ook toe op een' door hem bewerkten atlas, terwijl hij ook globes vervaardigde, van welke eene zeer schoone in het bezit van keizer Karel V moet geweest zijn. De atlassen van den tweeden, dien wij noemden, zijn te over bekend om er veel van te zeggen; genoeg zij het hierbij te voegen, dat men bij een' door de Ruiter roemrijk volbragten scheepstogt, dezen zeeheld geen geschikter en beter geschenk van wege de Generaliteit wist aan te bieden dan een' atlas van Blaeu.

Het kan hier niet te pas komen om de ontwikkeling der aardrijkskundige wetenschap voet voor voet te volgen; ieder die geen vreemdeling in het vak is zal genoegzaam bekend zijn met hetgeen in de laatste tientallen van jaren daarvoor verrigt werd; men behoeft zich daartoe slechts namen te herinneren als van onzen zuidelijken landgenoot van der Maelen, van man-

nen als Kiepert, von Sprüner, Stieler, Petermann, Berghaus, Dufour, Black en Stein; men heeft daarbij slechts te denken aan inrigtingen, als het geografisch Instituut te Weimar, aan uitvindingen zoo als die van de sedert ongeveer dertig jaren in gebruik zijnde reliefkaarten, welke den vorm en gedaante van landen, met hoogten en valleijen, met steden, rivieren en meeren ons zóó aanschouwelijk voorstellen. En bij dit alles mogen wij gewis niet vergeten wat men in sommige landen ter wille van de wetenschap heeft gedaan, namelijk het aanleggen van kaartenverzamelingen op rijkskosten, zoo als te Petersburg, te Londen en vooral te Parijs. Men legde zich daar namelijk niet alleen toe op het bijeenbrengen van al wat er over aardrijkskunde geschreven, en wat daarvoor geteekend werd, doch men trachtte er ook zeldzame stukken bijeen te brengen, welke anders welligt verstrooid, en vergeten of vernietigd zouden zijn. Het *depôt des cartes et plans*, in 1828 te Parijs onder toezigt van Jomard, den bekenden geleerde, die Napoleon in Egypte vergezelde, tot stand gebragt, kan in dit opzigt als eene modelinrigting beschouwd worden; in goed verlichte en verwarmde zalen, waar den geleerde de gelegenheid wordt aangeboden zijne studiën voort te zetten, vindt men de meest belangrijke middeleeuwsche en nieuwere kaarten in het oorspronkelijke of in facsimilé uitgestald, terwijl chronologisch en ethnografisch gerangschikte portefeuilles al datgene aanbieden, wat dienen kan om de beoefening der wetenschap gemakkelijk te maken.

Het spreken over onze eeuw als eene eeuw van stoom kan ook hier weder in toepassing worden gebragt; wanneer wij zagen dat de wetenschap der geografie in de zeventien eerste eeuwen na onze jaartelling slechts betrekkelijk langzaam vorderde, gewis mogen wij zulks niet zeggen van de laatste anderhalve eeuw; met reuzenschreden baande zich ook deze studie een' weg; met snelheid ontwikkelde zich de kennis der aarde, en wanneer mannen als Barth en Livingstone, Vogel en Burton, Du Chaillu en Heuglin ons toonen wat moed en volhardende ijver vermogen, dan behoeven wij ons niet te verwonderen, dat de kennis van den bol, welken wij bewonen, dat de wetenschap der geografie en kartografie nog niet aan den eindpaal van haar streven gekomen is.

Zutfen, Maart 1861.
Dr. HUBERTS.

Mylady Carlisle.

X.

De derde November van het jaar onzes Heeren zestien honderd veertig was een dag, onvergetelijk niet alleen in de geschiedenis van Engeland, maar ook in die van geheel Europa; het was de dag waarop de menschheid brak met de verouderde vormen van het verleden en de hand reikte aan de toekomst; het was de geboortedag van de konstitutionele vrijheid eens volks. Schokken waren voorafgegaan, schokken zouden volgen; gene hadden de geboorte der vrijheid voorbereid, deze, die het jeugdige leven in gevaar schenen te brengen, zouden blijken er toe te hebben bijgedragen om de leden der jonggeborene te stevigen.

Gantsch Engeland trilde. Hier was het van vreeze, ginder van verwachting, welke echter, even als zoo dikwijls plaats had, weder eene teleurgestelde zoude kunnen zijn; hier bij de kleine schare der machthebbenden, die de macht zoo als wij weten zonder band of teugel hadden uitgeoefend, was het de vrees voor vergelding, hoewel de meesten hunner in de ure des gevaars op het diamanten schild der koninklijke almacht hoopte; ginder eene onafzienbare menigte, die in het dierbaarste gedeerd, in het heiligste gekwetst, den tijd gekomen achtte voor het herstel der grieven, voor de weêrwraak der straffende gerechtigheid, maar ook voor zulk eene herschepping der staatsorde, dat de onderdaan nooit weder zoude kunnen ondergaan wat hij geleden had.

Op den derden November toch zou het lang verbeide en het door het geheele volk van Engeland verwachte Parlement bij-

eenkomen. Hoe meer die dag naderde, hoe meer het voorhoofd Zijner Majesteit zich rimpelde, hoe stugger de karige woorden werden, die er over zijne lippen kwamen. Had hij slechts terug kunnen treden en de uitgeschreven verkiezingen doen staken! Meer dan eens had hij ze willen verdagen, daartoe niet weinig aangespoord door zijne gemalin, die de samenroeping van een Parlement eene dwaasheid, nog meer, eene domheid noemde, hoedanig eene een Bourbon zich wel zoude wachten te begaan; eene daad, voor welke een Bourbon den dienaar, die haar had wagen aan te raden, zoude weten te doen boeten. Het was om alle kalmte te verliezen! Zich zulke verwijten te hooren toevoegen, de gegrondheid er van te erkennen, daartegen echter niets te vermogen, den dienaar te hooren beschuldigen, ja dien zelf niet te kunnen vrijpleiten, en toch van hem den krachtigsten steun te wachten, den verstandigsten raad! Bange dagen werden er in White-hall doorgebracht! De tonen der Sarabande klonken niet meer; de zijde en het fluweel kreukten niet langer bij *lever* of receptie, bij ballet of bal, want Hare Majesteit sloot zich gantsche dagen af, zoo als men fluisterde, met Rosetti en Mylady Carlisle. En als Zijne Majesteit, vermoeid en weifelend en twijfelend, de vergadering van zijn bijzonderen Raad verliet, waar hij de meest tegenovergestelde meeningen hoorde verkondigen, ingegeven door de vrees, welke bij den een tot lafhartig buigen en oodmoedig toegeven, bij den ander tot de vermetelheid der wanhoop spoorde, heul en verademing wenschte te vinden in de armen der liefde bij echtgenote en kinderen, dan vond hij den wrevel op het gelaat van Henriëtte Maria, hare lippen saâmgeperst als om met geweld het verwijt, dat er op trilde, te bedwingen; dan zag hij de trotsche kalme houding van Mylady, die hem, hoewel zwijgend, een soms nog scherper verwijt toeduwde en hem zelfs dwong te blozen over zijne mismoedigheid, een gevolg van onmannelijke zwakheid; dan bemerkte hij het strakke gelaat van Rosetti, waarop bijna geen enkele trek werd bespeurd en die de oogen als onder de leden had weggeborgen, en Zijne Majesteit had juist op het gelaat van dien Italiaan, dien hij soms een zeer vertrouwd vriend van Zijne Eminentie den Kardinaal Richelieu vermoedde te zijn, eenig teeken van bemoediging willen bespeuren.

En de man, die hem het besluit had doen teekenen, dat hij thands in zijn binnenst vervloekte, die hem evenwel met re-

denen, waarvan hij het onwederlegbare telkens erkennen moest, van de noodzakelijkheid van dat besluit overtuigde, die hem telkens toevoegde, dat uit de bodemloze zee soms wel eilanden verrezen waren, die later met het rijkste geboomte overschaduwd, met de geurigste bloemen gesierd, een lustoord voor den bewoner werden, - uit welke beeldspraak viel af te leiden, dat de zegepraal uit de nederlaag kon voortkomen, de verheffing der koninklijke macht uit haar oogenblikkelijke vernedering - die man, die alleen in staat was te verwerkelijken wat hij voorspiegelde en als een machtig toovenaar de Parlementen, die hij in Ierland had saamgeroepen, had weten te beheerschen, hij draalde nog herwaards te komen. Hij zou den derden November zijne plaats niet innemen in het huis der Lords, waar hij, als overal en in iedere betrekking, de eerste was. Zoo als ons bekend is, had hij Zijner Majesteit moeten belooven te Londen te komen en er te blijven; maar Graaf Strafford konde niet alom tegenwoordig zijn, niet tegelijker tijd overal zich bevinden waar zijn tegenwoordigheid wel gevorderd werd. In Ierland deden zich eenige teekenen aan den horizon op, die zijn oog alleen bespeurde en onderscheiden kon als een wordende wolk; in York moest hij ordenen en regelen wat Zijne Majesteit, die naar Londen vertrekken moest, ongeordend gelaten had.

Hij poogde de verslapte krijgstucht te herstellen en door strengheid te herwinnen wat door zachtheid scheen verloren te zijn; maar hij, die elken renner had weten te temmen, trof er een aan, die hem bijkans afwierp en den sterke te sterk dreigde te zijn. Te zeer bewust van zijne kracht om voorzichtig te wezen, te zeer gewoon aan de slaafsche onderwerping zijner ondergeschikten, om aan de mogelijkheid van tegenstand van hunne zijde te gelooven, had hij zich eens te midden van een vendel piekeniers geworpen, hunne houding berispt, hun straf, strenge straf aangezegd.... en de armelijke bende had de spits harer wapenen tegen hem wagen te keeren en zou hem doorstoken hebben, ware niet Lord Conway met een sterk geleide ter hulp geijld. ‘Er is voor het oogenblik niets met het graauw aan te vangen,’ had hij Zijner Majesteit weinig tijds daarna geschreven, ‘en toch kunnen de ellendelingen ons van groot nut zijn. Men moet ze half honger laten lijden, waartegen Uwe Majesteit wel geen bezwaar zal hebben. De Schotten worden door Pym en de zijnen goed gevoed en rijk bezoldigd;

als het Parlement bijeen is, zullen zij waarscliijnlijk subsidiën uitlokken en dan zal de nationale haat eindelijk wel weêr ontwaken. Is de haat eenmaal weêr in het hart, dan klemt ook het zwaard in de hand.' Het was schrander gezien; Zijne Majesteit zou het eenmaal, spoediger dan hij verwachtte, erkennen.

De derde November kwam altijd nader, en Strafford berichtte nog niet, dat hij de reis naar Londen aanvaard had. Zijne Majesteit wist, dat de Graaf er bezwaar tegen geopperd had, maar zij verzekerde hem ook voortdurend van hare hooge genade, van haar vast besluit om hem, des gevorderd, met haar ondoordringbaar schild te dekken; zij deelde hem bovendien mede, dat de haat van het 'janhagel' scheen bedaard te zijn, en geen der 'schurken', die, zoo als hij vernomen had, in den afgeloopen zomer telkens saamschoolde en verwenschingen uitbrulde jegens den Ier, den naam van dezen meer noemden. Overal werden pektonnen gebrand, en de eenige kreet die aangeheven werd, was die van 'Leve de Koning!' Strafford had eenmaal berust in den wensch zijns meesters en was besloten over te komen, maar de mededeeling Zijner Majesteit betreffende de houding van het gepeupel, verhaastte die overkomst niet of deed hem de omstandigheden gunstiger beoordeelen. Hij geloofde aan den grooten invloed van Pym en diens aanhang en het wachtwoord kon wel eens luiden: niet schieten voor de vijand op tien pas genaderd is. Hij had Karel voor weinige dagen gemeld, dat hij binnen kort op zijn post zoude zijn, maar dat hij de opening niet zoude kunnen bijwonen, zoodat de derde November aanbrak zonder Zijner Majesteit de hulp te brengen naar welke zij zoo vurig verlangend had uitgezien.

Het was een treurige dag. Dikke graauwe wolken dekten den hemel en hingen zóo laag, dat zij tot in de straten schenen neêrgedaald te zijn om daar het weinige licht, dat er zelfs bij heldere lucht nog maar schemerde, te onderscheppen. In fijne druppels viel de regen neêr. Voor het bijgeloof, dat zoo spoedig voorteekenen bespeurde, was dat alles een sombere profecy. Zijne Majesteit was de laatste, die er zich boven wist te verheffen en bij somber weder aan het weêr helder worden van den hemel gelooven kon. Met gefronsde wenkbraauw had hij zich door zijn kamerdienaar laten aankleeden; deze noch Archie, die in een hoek bijna wegschool, waagden een woord te

spreken. Nog gister had hij tegenover de halstarrige Gemeenten, welke hij weldra ontmoeten ging, de eer en het aanzien van het Koningschap willen toonen, had hij indruk op hen willen maken en het Koningschap alzoo willen omgeven van al zijn uiterlijke praal. De koningsmantel, met hermelijn gevoerd en versierd met het groote kruis van Engelands orde, zou het fluweelen wambuis, den fluweelen broek, beide met goud borduursel kwistig beladen, den kousenband, vonkelend van diamanten, de marokijn leêren schoentjens, die van voren mede van edelsteenen schitterden, overschaduwen. Kroon en scepter waren uit den Tower gevoerd en zouden door de hooge waardigheidsbekleeders van het rijk hem voor worden gedragen; tot zelfs het zwaard der gerechtigheid, waarvan de punt bij de laatste plechtige gelegenheid gedeerd, maar in de laatste dagen was bijgeslepen, zoude ditmaal mede dienst doen. Maar heden was Zijne Majesteit geheel van meening veranderd en meende hij de Gemeenten niet te moeten vereeren door in koninklijke praal zich door hen te doen aangluren. Het uur voor het vertrek naderde, en de mantel en al de andere kleinodiën bleven ongebruikt. Voor dat de Lords der hofhouding werden toegelaten, ging Karel door een zijdeur naar de vertrekken der Koningin, die hij echter tot zijn spijt niet alleen vond, maar weder omgeven van Mylady en Rosetti. Gewichtig was het onderhoud van het drietal geweest. Men had in de laatste dagen Edward Sydney niet meer gezien; Mylady had onmiskenbare teekenen van koelheid bespeurd, toen zij op haar laatste *soirée* - die in haar huis waren de meest bezochte en beroemde van dien tijd - den Hertog van Sunderland een oogenblik ontmoet had, en Rosetti bevestigde in allen deele het bericht van Mylady. Hij voegde er nog bij, dat de Hertog er van gesproken had Zijner Majesteits bevelen te blijven afwachten als trouw onderdaan, eer hij eenig woord spreken of eenige daad verrichten kon. In de voorzichtige taal van den geslepen intrigant, wees de uitdrukking duidelijk genoeg aan, dat hij de bevelen H a r e r Majesteit alleen zoude aanhooren.

Zijne Genade had hetzelfde spel gespeeld als de Koningin of liever Mylady deden, ook na de woorden in de St. Pauls kerk gesproken. Hoe de Sunderlands ook op de echtverbintenis aandrongen, Mylady wilde hen eerst tot eene handeling nopen, welke hen voor goed aan de Koningin verbond en het terugtre-

den onmogelijk zoude maken, en de Sunderlands begrepen dat en wilden eerst de belooning, om dan nader over de te verleenen hulp te onderhandelen. Op dezen oogenblik beklaagden zij zich over hunne voorzichtigheid geenszins; zij dankten zelfs hun goed gesternte, dat zij tot dusverre eene onzijdigheid hadden bewaard, die hen vrij liet te handelen naar hun meeste belang, hetgeen een nieuw bondgenootschap met het hof thands zeker niet was.

‘Zij zullen toch, als wij het blijven willen, tot ons komen,’ zeide Mylady.

‘Even zeker als Mylord Strafford?’ vroeg Rosetti zacht en slepend.

‘Even zeker!’ klonk het koele andwoord, hoewel zij, die het gaf, de vergelijking onjuist noemde, daar zij uit den grond haars harten Strafford in Ierland wenschte, en hem dat ook in hare laatste brieven niet had ontveinsd.

‘Ik wilde, dat ik uw geloof had, Lucy!’ riep de Koningin uit, ‘want dan had ik ook uw geduld. De Sunderlands! Ze zullen het mij eenmaal betalen! Wat beteekenen uwe Engelsche edellieden als het gevaar dreigt? De Sunderlands zouden mijn brief aan de Katholieke Lords ondersteunen, en hunne ondersteuning was van dien aard, dat ik Con en eindelijk Rosetti aan hen allen moest zenden, wilde ik andwoord ontvangen.’

‘En een afschrift van dien brief is in handen van Pym, ik weet het. Dat deden de Sunderlands toch niet, geloof ik,’ zeide Mylady, de oogen om zich heen richtend en ze vestend op den Italiaan.

‘Dat ik van hen afhankelijk heet!’ viel de Koningin driftig uit.

‘De Bourbons weten elders het niet te zijn van wie ook!’ fluisterde Rosetti.

‘Herinner het mij niet, nu niet! Maar ik wil niets meer van dat geslacht hooren! Ik geef Janes hand aan een ander; ik ben er vast toe besloten.’

‘Aan Robert Conway misschien?’ vroeg Rosetti.

‘Hoe komt ge op dien naam, meester?’

‘Ik was immers hier tegenwoordig, toen hij werd aangemeld en Uwe Genade de moeielijke taak opnam om den redder van Con minzaam tegen te treden, maar tevens diens onzinnig aanzock te weigeren. Wel machtig zou ik de toovergodin geacht

hebben, die in staat bleek te zijn om een sterveling, dien men alle hoop op geluk moest ontzeggen, nog gelaten, ja zelf blijmoedig te doen vertrekken, en toch, te oordeelen naar hetgeen de lakei verhaalde, die hem na uw afscheid zag heengaan, moet Uwe Genade zulk een fee werkelijk geweest zijn.'

Mylady voelde de spits van het stylet, dat die man jegens haar bezigde, want hoewel de jonkman onderworpen was heengegaan, blijmoedig kon toch zijne stemming niet geweest zijn. Maar hoe kon Rosetti dat weten? want wat hij van dien lakei mededeelde achtte zij een sprookjen. Zij lette niet op de wonde, die men haar trachtte toe te brengen, maar wilde toch gaarne geweten hebben waarom die haar werd toegebracht. Het was echter beneden haar daarnaar opzettelijk onderzoek te doen, vooral tegenover een man, dien zij verachtte, dien zij sedert het op den bekenden avond met hem gehouden mondgesprek, altijd ontweek, ja, zonder eigenlijk te weten waarom hij juist zulk eene aandoening bij haar opwekte, zelfs schuwde.

Hare Majesteit had de woordenwisseling dier beiden niet gehoord; zij was met hare gedachten een geheel anderen weg opgedwaald, en zon op middelen om zich op de trouweloze Sunderlands reeds nu te wreken. Zij was er zich van bewust, en zoo zij het niet ware, dan zou Mylady Carlisle haar daarvan reeds lang overtuigd hebben, dat zij een talisman in hare pupil bezat, een talisman, die menigen laauwen vriend, menigen vijand zelfs in een volgzaam dienaar kon doen verkeeren. Werkelijk dacht zij een oogenblik aan Robert Conway, maar het was in de eerste opwelling van haar gevoel. Zij had, dank zij de mededeeling van den priester Con, den jonkman als een kloek ridder leeren achten, maar - haar verstand zeide het haar weldra - zulk eene belooning als het vermogen van Jane heten mocht, zou een armen edelman, zonder politieke beteekenis, toch niet voegen. En misschien dat zij nog tot een ander besluit had kunnen komen, misschien dat zij in haar binnenste ter gunste van den bevalligen, frisschen, onbedorven jongeling een stem zou hebben hooren pleiten, zoo Mylady Carlisle niet tusschen beide ware getreden, niet in háre plaats den jonkman te woord had gestaan. Zonder het zelve te vermoeden, boog Hare Majesteit voor dat schijnbaar zoo koel en berekenend verstand en toch ook zoo hartstochtelijk gemoed ter aarde. Robert Conway, de psalmzingende puritein, de echtgenoot van Lady Jane Ho-

ward! Mylady zou bij dat voorstel glimlachen zoo als zij dat kon doen, en voor zulk een glimlach zou Hare Majesteit zich wel weten te hoeden, die het dan ook toestemde, dat men krachtiger hulp en betere relatiën door eene echtverbintenis met een edelman van hooger huize koopen kon. Daar trad haar het beeld van Percy voor den geest; de dolle Percy, zoo als hij genoemd werd, de tweede zoon van den vorigen Hertog van Northumberland, den broeder van den tegenwoordigen Hertog en van Mylady Carlisle. Zij wist zelve niet, waarom zij in de laatste dagen zoo vaak aan hem gedacht had, hoe zij op het denkbeeld kwam hem op den voorgrond te doen treden. De tegenwoordige Hertog van Northumberland was zwak van hoofd, zoo als eenigen verzekerden, leed aan eene ongeneeslijke ziekte, zoo als anderen beweerden; Jove Percy zou bij het overlijden zijns ouderen broeders, waarop uitzicht bestond, den titel erven. Het geslacht der Northumberlands zou reeds van stonde af dankbaar weten te zijn en dat geslacht was óok machtig. Zulk eene verbintenis zou Mylady Carlisle zeker zeer gevallig zijn en aan Mylady voelde zij zich zoo zeer gehecht, Mylady, die met zoo veel bescheidenheid en zelfverloochening altijd kandidaten had gesteld uit andere geslachten en nimmer met een enkel woord aan de bevoorrechting haars eigen broeders gedacht had. Hare Majesteit was daar vast van overtuigd en het mocht wel voor de behendigheid van Mylady getuigen, dat zij daar nog altijd van overtuigd bleef, want het was juist Myladies lievelingswensch, het was haar streven sedert maanden geweest om de rijke erfgename voor haar geslacht te veroveren. Zij had de Sunderlands op den voorgrond gesteld, om haar geheim verlangen te beter te kunnen verbergen; zij had ze schijnbaar gesteund maar ze werkelijk altijd bestreden. Te recht beklaagden de Sunderlands zich over het diplomatiek spel, dat er met hen gespeeld werd; het was Mylady, die er de oorzaak van was en die hen wist te doen verliezen. Zij hoedde zich er echter voor, ooit den naam haars broeders aan dien van Jane te verbinden, maar vond overvloedig gelegenheid, vooral in de laatste dagen en sedert de Sunderlands zich zoo trouweloos terugtrokken, haar geliefden Percy menigmalen in betrekking met Hare Majesteit te brengen, bij welke gelegenheid de anders zoo dolle en vaak woeste jongeling zich als een volmaakt ridder had weten te gedragen. Mylady kon het alzoo minder dan

ieder ander bevreemden, dat Hare Majesteit dit oogenblik aan dien edelman dacht en er toe neigde hem met Jane te vereenigen. De Koningin deed niet anders dan het woord uit te spreken, dat Mylady reeds sedert ettelijke dagen haar op de lippen had gelegd.

'Ik ken u te goed, Lucy! om u niet te raadplegen wanneer het uw eigen betrekkingen betreft. Wat zoudt ge zeggen van een verbintenis mijner Jane met uw broeder Percy?'

Rosetti kneep de oogen bijna geheel dicht; toch bleef zijn gelaat naar Mylady gekeerd.

'De Northumberlands danken Uwe Majesteit, dat zij een oogenblik aan hen gedacht heeft. Hoewel zij de eere, die Uwe Majesteit hen niet onwaardig acht, op prijs zouden weten te stellen, moet ik mij onthouden van het geven van eenigen raad; zelfs acht ik mij verplicht Uwe Majesteit te doen opmerken, dat de Northumberlands krachtig zijn, ook zonder zulk eene verbintenis, trouw aan hunnen Soeverein, ook zonder zulk een bewijs van hooge genade.'

'Maar zelfs uit een politiek oogpunt beschouwd, zou het toch niet onverstandig zijn, de krachtige, die ons trouw is, nog krachtiger te maken,' hernam Hare Majesteit, Myladies hand nemend. 'Wat is uwe meening, Rosetti?' vroeg zij, zich tot den meester keerende, die met een zonderlingen glimlach om de lippen, het laatste gedeelte van het onderhoud had aangehoord.

'Ik ben het volkomen met Uwe Majesteit eens, maar begrijp ook het andwoord van Mylady, waarvan ik den diepen zin geloof te doorgronden. Wat echter de laatste opmerking Uwer Majesteit betreft, ik geloof toch, dat het gevaarlijk kan zijn alle kracht te veel op één punt te doen samentrekken; het k a n gevaarlijk zijn, in het algemeen gesproken.... als ik een grooten schat te verzenden had, dan zoude ik liever twee boden gebruiken dan een....'

'Ik zoude de voorkeur geven - om bij het edele beeld te blijven, dat Meester Rosetti gebruikt - aan één vluggen krachtigen bode dan aan twee kreupele of zwakke, voor wie de schat wel eens zoo lastig zoude kunnen worden, dat hij weggeworpen werd en alzoo verloren ging.... Uwe Majesteit gelieve echter in die woorden slechts een bestrijding van Haars dienaars woorden te hooren en nog niet eene pleitrede ter gunste van mijn geslacht, dat, naar ik hoop, dat nimmer zal behoeven.'

‘Laat Perey kennis maken met Jane,’ fluisterde Hare Majesteit. ‘Het beeld, dat gij gebreuiktet, Rosetti, was wel ongelukkig!’ vervolgde zij luid, terwijl zij den buigenden dienaar met een toornigen blik aanzag.

Het onderhoud werd afgebroken door de komst Zijner Majesteit, die wij op weg naar dit vertrek verlieten. De Koning had behoefte zijne gemalin vaarwel te zeggen, haar te omhelzen vóor hij den zwaren gang ondernemen ging.

Bleek en met bevende hand kwam hij naar haar toe, maar vóor hij haar in de armen knellen kon, deinsde zij terug en bleef hem een oogenblik aanzien. ‘Zult ge dus de boeren en *félons* tegen treden? Zal de Koning als eenvoudig edelman zich mengen onder zijn onderdanen en zich niet doen kennen als hun heer en meester? Heeft Strafford dit geraden, Sire?’

‘Ik heb daarover niet geraadpleegd, Henriëtte! maar ik weet dat hij in dit geval niet oordeelen zou als gij. Hoe nu? Karel Stuart zou den koninklijken mantel willen blootstellen aan een slijkworp?’

‘Gij gelooft, dat men dát zoude wagen?’ vroeg zij met alle teekenen van toorn. Dat haar gemaal zoo iets kon onderstellen gaf haar reeds ergernis; dat hij uit vrees voor zulk een misdaad den koninklijken mantel wegborg, kwetste haar en maakte hare woorden bits en bitter.

‘Bij mijne zaligheid, Sire! indien mij zoo iets overkwam zou ik mijne musketiers met scherp onder het gemeen doen schieten. Maar zoo ver kwam het, God en de Heiligen zij dank, nog niet met den Koning van Engeland!’

‘Zoo ver k w a m het nog niet, Henriëtte! en de Koning van Engeland moet zorgen, dat het zoo ver niet k o m t , door voorzichtig te zijn. Mogelijk heb ik mij straks verkeerd uitgedrukt; het is meer dan mogelijk. Ik wil hun niet de eer bewijzen van hen als Koning welkom te heten; ik wil het Parlement openen op dezelfde wijze als ik het tot dusverre gewoon was te sluiten. Ik wil den morrenden Gemeenten een bewijs geven, dat ik hen niet acht en niet vrees. Gij weet, Henriëtte! dat het Parlement juist geen lang leven is toegedacht.’

De laatste woorden werden vooral zacht uitgebracht, zóo zacht, dat Mylady Carlisle, die zich tot aan het venster, en Meester Rosetti, die zich tot aan de deur teruggetrokken had, hoe ook het oor geopend was, niets konden verstaan.

Arme Karel! Hij wilde tegenover zijne gemalin zijne neêrslachtigbeid, zijn kleinmoedigheid verbergen: hij poogde haar te overtuigen, dat hetgeen uit vrees, minstens uit een gevoel van kleinheid voortsproot, voorzichtigheid zoo al geen moed was; hij trachtte zelfs het zich zelven diets te maken, terwijl hij ter gelijker tijd troost en bijstand vroeg van haar, die hij voorgaf te willen bemoedigen. De laatste woorden, zoo al niet reeds zijn bezoek, gaven daarvan toch blijk, want toen zij, de onjuistheid van 's Karels redeneering niet opmerkend, hem evenwel niet ontveinsde, dat eene opening van het Parlement, zoo als hij zich die voornam, beneden zijne hooge waardigheid was, hernam hij: ‘Ik heb vast besloten niet anders te handelen; ik kan niet anders; het is mij niet mogelijk. Gun mij toch een vrolijk gezicht, Henriëtte, eer ik afscheid neem; ik behoef dat wel, lieve! Waar is onze oudste? Ik wou hem zien eer ik heenging.’

Slechts aan een gedeelte van zijn verlangen werd gehoor gegeven. Het vrolijk gezicht werd hem niet getoond, wel zijn elfjarigen zoon, die in een der aangrenzende vertrekken bezig was zich den tijd met kaatsen te korten en zoodanig in het spel verdiept was, dat hij den buitengewoon hartelijken morgengroet zijns vaders naauw beandwoordde en reeds: ‘God zegene u, Sire!’ uitriep, voor Zijne Majesteit hem nog naar zijne gezondheid kon vragen.

‘Geest en leven tintelen hem uit de oogen!’ merkte Henriëtte aan; de moederliefde oordeelde verkeerd, zoo als menigmaal. ‘Hém zullen de Gemeenten niet regeeren, Sire! daarvoor hoop ik te zorgen,’ zeide zij, met haar gemaal terugkeerend. Die woorden waren bits in deze oogenblikken. Karel gevoelde het, maar hij was te zeer neêrgedrukt om het te doen blijken. Hij drukte zijne opgewonden gemalin, die hare bezwaren en ergernissen vrijelijk tegenover Lucy Percy uitstortte, zwijgend de hand en ving den zwaren gang aan.

Hij had er van gesproken het Parlement te zullen openen zoo als hij gewoon was de vorigen te sluiten. Reeds was dit eene onvoorzichtigheid, te bevreemdender nu hij er van gewaagde voorzichtig te willen zijn.

Hij deed het dan ook zeker niet om te doen gissen wat hij in het diepste diep zijns harten wenschte, maar als genoopt door een onoverwinnelijken drang van zijn binnenste. Zoo als hij voorgaf, had hij lust noch kracht om zich aan een om-

slachtig ceremonieël te onderwerpen, om met een minzaam gelaat de menigte in de straten voorbij te treden; maar onder die gewaarwording lag er misschien nog een andere, welke de door hem erkende verklaarde, namelijk: de vrees van den koninklijken trots door het gepeupel gekrenkt te zien. Hoe dit zij, hij ging, zoo als Laud in zijn dagverhaal opteekende, langs den waterweg naar de Koningstrappen, door Westminsterhall naar de Kerk en zoo naar het Parlements-huis.

De tocht te water stelde eene opeengepakte menigte te leur, welke reeds van het aanbreken van den dag, niettegenstaande den kouden nevel en den niet minder kouden regen, in de straten, die naar hare berekening de stoet moest doorgaan, had post gevat of bij St. Stephens Kapel zich werkelijk verdrong. Luidruchtig was de schare over het algemeen niet, en zoo hier en daar de met knuppels voorziene leer- of winkeljongens eens van hun vechtlust blijk gaven en hunne leus aanhieven om een enkelen edelman of de meer talrijke slagersknechts of wevers, met wie zij gestadig strijd voerden, te verbitteren, dan klonk er weldra een ernstig en bestraffend woord van onder een of ander breed geranden hoed, dat een stemmig zwart wambuis tot aan de schouders overschaduwde.

Statig en ernstig was de schare, maar daarom was de indruk, dien zij te weeg bracht, des te sterker. Dat ten minste was het gevoelen van onzen bekende, Robert Conway, die als gewoon burger gekleed en alleen van een zwaard voorzien, onder de menigte zich bevond. Wat Jean van Verviers hem ook in de toekomst zoude kunnen schenken, tot dusverre had hij hem nog niet kunnen geven wat de jonkman het meest behoefde: berusting en een daaruit voortspruitende zielevrede. Veelmeer was sedert de kennismaking met dien zonderlingen vreemde de boezemsmart toegenomen, was zij zelfs geklommen tot wrevel. De warmte zijner overtuiging dreigde een verterend vuur te worden. Zijn vriend had hem in dat on aanzienlijk huis een kring van broeders binnengeleid, alle gloeiend voor het heilig verbond, gloeiend van haat jegens de verdrukkers van het volk Gods. Die kring bleek eene vereeniging te zijn, wier grenzen moeielijk waren te bepalen, eene vereeniging, die bijna alle klassen van burgers in zich had opgenomen. De geest van Pym scheen onzichtbaar aanwezig, en hetgeen er zinnelijk waarneembaar was mocht het lichaam heten, dat die geest op een gegeven teeken in beweging zou weten te brengen. Men had te zor-

gen, dat het Parlement, eens bijeen, niet door het verraad der tyrannij werd belaagd. Men beraadslaagde en verdeelde de posten, en Robert, door den nieuwen vriend krachtig aanbevolen, werd de overman eener afdeeling. Hij had inlichtingen willen vragen, bedenkingen opperen, waarschuwen tegen het gevaar om zich schuldig te maken aan hoogverraad, maar Jean van Verviers weêrhield hem en bezwoer hem om zijns zelfs wil te zwijgen, te berusten en in te willigen; zelfs bewoog hij hem, half door overreding, half door zedelijken dwang en door eene herhaling van dezelfde geheimzinnige beloften als hij in het eerste oogenblik der kennismaking had afgelegd, om eene verklaring te teekenen, welke zijne toetreding tot het verbond inhield. Een zonderling man was die Jean van Verviers! Hij scheen een warme vriend te zijn en een scherpzinnig man. Hij stelde belang in alles wat Robert betrof, hetgeen bleek uit de herhaalde vragen naar 's jonkmans verleden en uit de nooit vermoeide belangstelling waarmede hij hem altijd aanhoorde: hij bewees veel te weten, zelfs Argusoogen te bezitten, geheimen te kennen, waarvan allen het bestaan zelfs niet vermoedden. Maar hoe dikwerf ook ontmoet, altijd bleef hij zelf Robert Conway een vreemde, niettegenstaande hij niets van zijn levensloop had verzwegen, welke zich door niets kenmerkte dan door het verduurde lijden om des geloofs wille. Hoewel de naam van Mylady Carlisle na hunne eerste ontmoeting niet weder was uitgesproken, kon Robert in de laatste dagen niet aan haar denken, zonder dat het oog vonkelde en de lippen zich bijkans tot eene verwensching plooiden. Misschien was de overprikkelde staat waarin hij zich bevond daarvan de oorzaak, een gemoedstoestand, die alles wat hem omgaf kleurde en wellicht wel verkleuren deed. Ja, Mylady Carlisle had hem bespot, hem als schoolknaap behandeld, en zoo hij haar ooit weder tegen trad, zou hij haar dit weten te doen gevoelen. Helaas! zij was de machtige, hij de zwakke, die niets tegen haar vermocht, en dat prikkelde hem nog meer en deed zijn wrevel stijgen tot wrok. Toch had hij Jane niet weder terng gezien. Van haar had Jean dikwerf gesproken als van eene, die hem zoo innig had liefgehad en dat zeker nog zoude doen, indien de laster zijn beeltenis minder had misvormd. De naam van Carlisle werd niet uitgesproken, maar de jonkman begreep maar al te goed wie zijn levensgeluk had verwoest. Was het wonder, dat zijne stemming in de laatste weken somberder en

somberder was geworden, dat zijn godsdienstzin dreigde te ontaarden in dogmatische steilheid, zijn vurige ijver in partij-ijver, zijne vastheid in halsstarrigheid? Vreemde man was die Jean van Verviers! Overdreven puritein bleek hij dikwerf in zijne uitdrukkingen en gewaarwordingen, zoo vaak hij zich met Robert ‘in het verbond der krijgers Gods’ bevond, zoo als de geheime vereeniging heette; man van de waereld, zelfs een met hoofsche vormen, scheen hij menigmaal, wanneer hij alleen met Robert Conway zich bevond, vooral in den aanvang van het gesprek of in oogenblikken van afgetrokkenheid, zoo als hij er in de laatste dagen vele had gehad. Hij had Robert een ruime soldij verzekerd en betaalde die, zoo als het heette, namens het Genootschap, uit; hij was dikwijls in het bezit van veel goud en hij leefde in een bijna bouwvallig huis, in een straat, die bijna niet meer dan een gang mocht heten. Maar woonde hij daar werkelijk? Dingsdag en Vrijdagavond wachtte hij daar zijn broeder in den Heere, had hij Robert toegevoegd, en toen deze eens op een anderen avond aan dat huis had aangeklopt, had hij geen gehoor gevonden en een der buren hem zelfs verzekerd, dat dat huis niet bewoond, maar door ieder geschuwd werd, daar het niet pluis was en het er spookte. Hij had het Jean, den eersten keer dat hij hem ontmoette, verteld en toen eenigzins gehaast ten andwoord gekregen, dat de Geest hem dikwerf wegleidde en de geburen kinderen der duisternisse waren; dat de uren zijns levens waren afgedeeld voor de goede zaak en hij aan de vriendschap en de broedelijke liefde niet meer mocht wijden dan de twee avonden, die hij hem had opgegeven, hetgeen hij hem verzocht van dezen dag af indachtig te zijn. Vreemde man! Hij was meest koel, kil zelfs, al stroomden van zijne lippen woorden van bedreiging en verontwaardiging; maar toen hij voor korten tijd Conway eens op zijde was gekomen, had hij hem toegeroepen met eene stem, waarin onloochenbaar de hartstocht trilde: ‘Strafford komt - de slimme rat is den val nabij, hoe zij hem ook waarschuwde.’ Het kwam Robert voor, dat bij dat zij, met zooveel klem uitgesproken, zijne gelaatszenuwen trilden en het gelaat eene uitdrukking van duivelsche blijdschap aannam.

De derde November was ook voor hem en het gantsche verbond een gewichtige dag. Allen waren opgeroepen om dienst te doen, zich onder de menigte te mengen, den goeden geest wakker te houden waar hij dreigde in te slapen en den ijver

des Geloofs onder de bevolking te onderhouden, misschien ook tot meer, indien dit noodig mocht blijken, daar allen was aangezegd, zich van een goed zwaard te voorzien.

Reeds vroeg in den morgen was Robert op de been geweest, maar toch hadden vele der Londensche burgers het van hem gewonnen. Steeds moeielijker werd het hem door de groepen heen te dringen, die, hoe het meer naar tienen liep, de straten vervulden, vooral in de nabijheid van St. Stephens Kapel. Onrustig golfde de stoet; bange geruchten liepen van mond tot mond. Hier fluisterde er een, dat Zijne Majesteit het Parlement niet zou openen en ter elfder ure terugtrad, daartoe gedrongen door de bedreigingen zijner vrouw, die het zelfs gewaagd had de hand tegen hem op te heffen; ginder prevelde een paar bleeke lippen, dat Strafford in aantocht was met tienduizend Ieren, van top tot teen gewapend, wien hij de plundering der stad gedurende zes uren had toegezegd. De woorden van de leden van het verbond, de verzekeringen van zoo menig ontwikkeld en bezadigd burger, dat die geruchten logens waren, mochten niet altijd baten. Zeker zou Jean van Verviers, die alles wist, de onjuiste opvattingen en de onbestemde vrees van het volk het best hebben kunnen bestrijden, maar waar men ook speurde, wien men ook ondervroeg, niemant had hem dien morgen gezien.

Plotseling voer er een schok door de menigte, die in de nabijheid van de straks genoemde Kapel had post gevat, en zag men haar verdeelen en ruimte maken, zoodat er een weg in haar midden gebaand werd. De mannen, door het volk van Engeland gekozen, om zijne vertegenwoordigers te zijn, om straks, na het woord des Konings, als leden van het Parlement geheiligd en onschendbaar te heten als de Koninklijke Majesteit zelve, waren in aantocht naar de plaats der bijeenkomst. Was het om op den volksgeest te beter te werken of was het toeval: een groot aantal dier mannen ging vereenigd ter vergadering. Hoe menigeen toog daar voorbij, wiens naam van mond tot mond vloog en den uitroep van ‘de Heere zegene u,’ ontlokte. Daar trad Bradshaw, de reusachtige brouwer, met zijne geestverwanten voorbij, stevige, grofgebouwde burgers, met lompen maar vasten tred, het vleezig gelaat thands ernstig geplooid, een teeken, dat zij het zich bewust waren wat dure plichten, maar ook wat hevige worsteling hen verbeidden. Statig en stemmig waren allen gekleed, maar

het levensvolle, zelfs onder de ernstige plooi van gelaat en kleed niet te miskennen, gerechtigde tot de onderstelling, dat de leer hier de natuur beheerscht, bij eenigen zelfs gedood had, en bij zulk eene krachtige natuur moest de leer, die haar overwinnaresse was, wel een machtige wezen. Hartelijk groetten zij de omstanders; menige bekende school onder hen, en al ware dit bij de meesten niet het geval, niemant in den volkshoop was hun vreemd, want zij gevoelden er toe te behooren, er uit te zijn voortgekomen. Dicht aaneengesloten trokken zij voort, zich bijna verliezend onder het volk, dat telkens meer op hen aandrong, dat telkens meer hen omgaf en omsloot, alsof de liefde en gehechtheid hen omstrengelen wilde.

Zij drukten dan ook het volkomenst van al hun ambtgenoten, den geest en gezindheid der meerderheid uit. Zoo gezond als dogmatische ijver ooit kan zijn, was hij bij hen; gezond en belangeloos, zonder berekening, maar ook zonder blik in de toekomst. Zij wilden den Heere dienen in geest en in waarheid; zij wilden den gezalfde Gods op aarde, Zijne Majesteit den Koning, in Parlement vergaderd, geven wat zijns was, maar ook, steunende op de oude voorrechten, ontnemen wat het volk behoorde, en zulke waarborgen kiezen, dat het genomene maar terug verkregene in den vervolge het hunne zoude blijven. Zij bevroedden niet de konsequentie van hunne eigen ideën, de richting, welke die konsequentie hen zou doen nemen en de schrandersten en verstandigsten, de meest geestdrijvenden en krachtigsten een weg zoude invoeren, die verre, zeer verre verwijderd lag van het punt van uitgang. Zij waren geroepen het groote midden te zijn, dat zich plaatste tusschen de beide uiteinden of vleugels, welke de stoutst denkenden of de meest ontwikkelden, ter linker- of ter rechterzijde, weldra zouden vormen.

Zie, het is of een dier beide vleugelen zich reeds had geordend! Wie op de groep, die we straks voorbij zagen gaan, volgden, toonden een gants ander charakter en waren dan ook zeer verschillend van hunne voorgangers, niet alleen in rang en stand - onder de honderden, die de oude Kapel reeds bereikt hebben en daarin verdwenen waren, bevonden zich vele edellieden en burgers, die door geldelijk vermogen of grondbezit de pijlers mochten heten van het gebouw van staat - maar ook verschillend in ontwikkeling en alzoo niet minder in hunne uitzichten en begeerten. Zij waren slechts weinigen, maar de namen van allen

hadden een goeden klank bij het volk; zij waren slechts weinigen, maar de kracht die zij bezaten was er niet eene van pees of spier, zij was de onstoffelijke, welke tijd noch ruimte kent, de kracht der beschaving, de kracht van het talent. De edele Falkland ging daar voorbij; hij was het, die den bruin fluweelen spaanschen mantel op zijn fransch zoo bevallig wist te dragen, die daarin en in de keuze van zijn gewaad, in de zachte nuances der gekozen kleuren, in de matig aangebrachte sieraden van lint en borduursel zijn goeden smaak en zijn voornaamheid deed kennen. Naast hem ging Colepepper, en Sir Benjamin Rudyard, During en Grimston volgden die beiden, die zij als hun leiders erkenden. Een goede keus! Het getuigde voor hun aller ontwikkeling, dat zij den edelen Falkland als hun aanvoerder verkoren. Door de wetenschap ontwikkeld, door de beoefening der kunst gevormd, sloot Falkland oog noch oor voor eenig verschijnsel rondom hem en mocht hij met den wijsgeer uitroepen: niets wat menschelijk is acht ik mij vreemd. Was het wonder, dat hij anders zag en oordeelde dan de honderden, die hem vooraf waren gegaan, dan de duizenden, die hem omringden? Zoo als ieder veelzijdig ontwikkelde, vervuld met eene innige behoefte aan godsdienst, voelde hij geene sympathie voor het steile Kalvinisme, met zijne stekelige dogmen en zijn stalen logika. Zoo als ieder naar den geest outwikkelde, voedde hij zelfs afschuw van de heerschappij der menigte, zoo vaak gelijkluidend met die der domheid, was hij een krachtig voorstander van de eenheid in het bestuur, een vurig verdediger van het koningschap, niet zoozeer omdat het van God verordineerd was en door den Almachtige tot een bijzondere roeping was gewijd, maar meer, ja meest, omdat het die eenheid het best, het krachtigst konde verwezendlijken. Maar ook als ieder veelzijdig ontwikkelde en gevormde huisde er in zijn binnenste een gevoel van billijkheid en gerechtigheid, hetwelk hem deed erkennen, dat het koningschap rechten gaf, maar ook plichten opleî, deze even heilig als gene. In de laatste jaren waren echter de rechten uitgebreid en de plichten niet nagekomen; het evenwicht moest worden hersteld, en het onweder dat zijn kalme en heldere blik aan den horizon zag saâmpakken, zou alsdan worden bezworen.

Indien hij en de zijnen eens overwonnen hadden! Engelands grond zou met ettelijke druppelen bloeds minder zijn bevlekt of... bevrucht! Engelands grond zou,... maar waarom het onmo-

gelijke ons mogelijk gedacht! De beschaving, de ontwikkeling, de vorming van Falkland en de zijnen scheidden hen juist van hun volk, maakten het hun onmogelijk dat volk te begrijpen, te doorzien en bij gevolg het proces te bevatten, dat er in den boezem van dat volk begonnen was, en de vermoedelijke, ja noodzakelijke uitkomsten er van te berekenen. Het gold meer dan de ietwat wijsgeerige formule te verwerkelijken: het verbroken evenwicht herstellen tusschen de rechten en plichten van het koningschap. Edel was hun doel, edel waren hun middelen, maar slechts weinigen konden het begrijpen, en wat zij zouden vermogen en van welken aard de invloed zou zijn, dien zij zullen uitoefenen op de ambtgenoten, die hun zijn voorgegaan, het mocht worden afgeleid uit de ontvangst, hun door de menigte bereid, die langs hun weg geschaard staat, die hun den doortocht vrij laat, voor hen zelfs een breederen baant dan voor de anderen, maar koel buigend, of in het gunstigst geval zich beleefd het hoofd ontblootend, hen voorbij laat gaan.

Zij hadden bijna de wijze, waarop de op hen volgende jonge edellieden - zonen van pairs of andere adellijke geslachten - ontvangen werden, te benijden. Boven onverschilligheid of koele beleefdheid toch is het gefluit der ergernis of het gebrul zelfs der verontwaardiging te verkiezen, en de jonge, vrolijke, zelfs jolige Parlementsleden, die zich thands in de straat vertoonden, hadden reden om die stelling tot de hunne te maken. Wat de mode verkwistends en overdrevens, wat zij overladen en dwaas had uitgedacht, wat zij ergerlijks bezat voor wie het hairen kleed van Johannes den Dooper het passendst gewaad heetten voor ‘zondaren, gevallen onder den toorn Gods,’ spreidden die snappende en schaterende jonge lieden, die ‘kankerige loten van een krom en verdraaid geslacht’ ten toon. De geuren van roos en hyacinth gingen van hen uit; het fluweel van wambuis en broek ging bijkans schuil onder het gouden borduursel of de reusachtige strikken lint - ‘koorden waarin de waereldschgezindheid de zielen dier zondaren verworgde.’

Hoe heviger het gemor werd van de menigte, die zij voorbij gingen, des te luider werd hun scherts. Edward Sidney en Sir George Lewis waren de luidruchtigste en verwaardigden zich zelfs niet bij zoo menigen dreigenden blik, die op hen geworpen werd, de hand aan het gevest van hun zwaard te slaan.

‘Zie dien eens, Giles!’ zeide de eerste, luide genoeg om ook

buiten hun kring verstaan te worden, ‘een varkenskop op het onderstel van een bok.’ Het gold een der stemmigste, maar misschien ook een der leelijkste onder de omstanders.

‘Lacht maar, lichtzinnig gebroedsel!’ klonk het hun tegen, ‘de ure is nabij dat ge zult roepen: heuvelen, bedekt ons!’

De menigte drong op hen aan, en het onvoorzichtig schimpwoord, dat Sidney op de lippen had, zou wellicht een strijd van eene ongewapende meerderheid tegen eene krachtige minderheid hebben kunnen doen ontstaan, zoo het niet op zijn lippen bestorven ware, toen de rechterarm, die naar het zwaard tastte, onverwacht werd aangevat en het hem gesmoord in de ooren klonk: ‘Zwijg, zoo uw leven u lief is; en dat moet u lief wezen - denk aan uw verloofde!’ Toen hij omzag ontwaarde hij niemant. Of de herinnering aan Jane Howard hem tot voorzichtigheid spoorde, of de waarschuwing, dat hij werkelijk in gevaar verkeerde en wel in een meer dreigend dan hij nog wel dacht, laten wij in het midden. Voldoende is het te vermelden, dat hij, die niet gewoon was een bedreiging, vooral van de zijde van het laag gepeupel, te vreezen of ongestraft te laten, ditmaal zich haastte voort te gaan en zich in de eerste tien minuten geen enkel kwetsend woord veroorloofde. Zoo Sidney geweten had, dat Robert Conway hem waarschuwde, dat deze misschien wel diens leven beschermde om den wille van haar die hij lief had, maar die, naar hij geloofde, den door het volk bedreigden man uit genegenheid tot haar gemaal had verkoren, dan had de hooge edelman zijn gevederden hoed ter aarde moeten buigen en de grootheid van ziel moeten huldigen, die er uit zulk eene daad sprak. Maar Robert had zich van allen dank en alle hulde - zelfs al was men bereid geweest hem die te bieden - onttrokken; hij behoefde geene belooning, hij vond die in het zalig gevoel dat hem doorstroomde, goed gehandeld te hebben. De wrevel, die hem zoo lang reeds overheerd had, werd overstemd, en voor een poos kwam de kalmte terug in het fel bewogen gemoed. Hij voelde zich week gestemd, zelfs zóo week, dat hem de oogen zonder te weten waarom vochtig werden, hetgeen hem een oogenblik later vol schaamte zich deed afwenden. Hij was weder zoo als hij vroeger was, vóor hij Jean van Verviers had ontmoet, die zoo vaak als de verschroeiende Afrikaansche woestijnwind over de weinige bloemen zijns levens heenwoei en ze schrompelen deed.

Niet lang evenwel kon hij zich-zelven behooren. De Puri-

teinsche ergernis, voor luttel oogenblikken zich uitende in een reeks van verwenschingen den Woorde Gods ontleend, was verkeerd in gejubel en zegenbeê. Een kleine schare naderde, maar zij ging als schuil onder de wuivende hoeden. Vooral gold het gejuich twee mannen: dezen met het breede gelaat, hetwelk de dikke hairen omgolfden als de manen den leeuw, genen met het nobel voorkomen, de blaauwe oogen, waaruit verstand en reinheid des gemoeds lichtten. ‘God zegene Pym! God zegene Hampden!’ klonk het van alle zijden. ‘David en Jonathan, heil!’

Het volk kende de zijnen; het wist wie zijne voorvechters geweest waren; het wist wie dat zouden blijven.

Oliver St. John en Mr. Henry Vane begeleidden de twee lievelingen der burgers. Wat zij verricht en gewaagd hadden, ieder op zijne wijze en naar de mate der hun geschonken gaven, was der menigte nog onbekend; geen van beiden echter wien dat teleurstelde, geen hunner die naar gunst van menschen stond. Genoeg was het hun, was het allen die hen omgaven, dat de moeielijke arbeid ten deele was geslaagd, dat de tyrannij gedwongen was de stem van het volk te hooren en die te hooren volgens de wetten des lands. Wat er een triomf te lezen was in het bliksemende oog van Pym! wat kracht er school in den handdruk, dien hij een der burgers gaf bij de woorden: ‘Wij zullen spreken en hij zal luisteren!’ Niemant trok een oogenblik den moed en de uitnemendheid dier mannen in twijfel, maar weinigen toch die hunne verwachting niet overtroffen zouden hebben gezien, zoo ze in die gemoederen hadden kunnen lezen. Het grootste deel der menigte zou Engelands Koning toegejubeld hebben als David den krijgsman en Salomo den wijze, indien hij dit oogenblik al de grieven opgeheven, den Ier vernederd en de oude herkomsten bevestigd had; maar zij, die daar voorbijtrokken, vorderden meer en zouden de vermetelheid hebben aan de voeten des troons een waarborg te vragen voor een belofte, een waarborg zelfs voor een eed. Zij waren geneigd zich te blijven buigen voor den troon, maar ook dien te omringen als wachters; zij hadden gezworen te volharden ten einde toe, en, hoe dikwerf ook verslagen, den veldtocht weder te beginnen met onverzwakte kracht. Verder doelde hun aanval dan de phalanx van Falkland zoude kunnen gedoogen. Maar zij zouden den gloed van den hartstocht tegen de kalmte der wijsheid, de onwraakbare feiten van het verleden tegen de afgetrokken be-

spiegeling van het morgen stellen; zij zouden de strijdbijl verheffen tegen de fijne zwaarden van Damasceensch staal en behoefden niet lang te twijfelen aan hunne zegepraal over de tegenpartij. Maar gij, overwinnaars, weest nederig en bescheiden; gij zult den zaaier gelijk zijn, die de korrel neêrstrooit, maar een ander den oogst zal moeten afstaan!

Wie zijn zij, die op u volgen, die zich aan u aansluiten, zonder zich met u te vermengen, die vijf of zes mannen, den lederen hoed in de oogen gedrukt, als werd het oog verboden in het rond te dwalen en den peinzenden geest af te leiden en te storen?

Bij een hunner hief de wind een slip van den mantel op en deed een dik boek, onder den arm vastgehouden, bespeuren - den Bijbel, het Woord, dat hen nooit verliet. Het tegenbeeld van de pronkers, die straks waren voorbij getogen, schenen zij er zelfs roem op te dragen, meer dan bescheiden in hunne kleedij te zijn, terwijl hun gang en bewegingen schenen aan te duiden, dat bevalligheid hun een vorm uit den booze was.

‘Kent gij hen?’ vroeg Robert aan een zijner geburen, die echter even als al de anderen slechts een oog had voor Pym en de zijnen. ‘Kent gij hen? Ik meen dezen hier. Die met den gedeukten hoed is Oliver Cromwell uit Huntingdon. Maar wie zijn de anderen?’

‘Ik weet het niet, broeder! Maar wat vraagt ge naar Dan en Issaschar, als we Josef en Benjamin bij ons hebben?’

Klein was het hoopken en onopgemerkt ging het voort, totdat het even als de anderen de poort van St. Stephen's-Kapel - het huis der Gemeenten van Engeland - binnenstapte. Toch bevatte het de overwinnaars der overwinnaars, de maaiers van het graan, door genen gezaaid.

Bescheiden was de plaats, die Dan en Issaschar op de houten banken innamen, waar Josef werd begroet, waar Benjamin werd verwelkomd, en achter allen gingen zij mede, toen de roededrager van het Huis der Lords aan de deur klopte en allen aanzeide, dat Zijne Majesteit hen opontbood om te verschijnen voor zijn verheven aangezicht; achter allen, maar altijd met den Bijbel onder den arm, het dikke boek, dat weldra bij hen steunen zou op het gevest van een breed en scherp rapier.

Van den koninklijken troon klonk allen een koud woord, blikten allen een strak gelaat tegen. Arme Koning, die meendet uw mantel gedeerd te zien, indien gij dien hadt omgehangen, be-

greept ge niet, dat ge u zelven de beleediging toebracht, waarvoor ge vreesdet, nu gij niet de wilskracht hebt, om kalm, ja gelaten te schijnen tegenover uwe Gemeenten, die gij als uwe beminden en getrouwen aanspreekt? Gij hebt u een rol moeten opleggen; speelt gij die slecht, des te erger voor u!

Algemeen was de stilte; aller ooren waren geopend, maar bij de meesten slechts uit nieuwsgierigheid wat de Koning, die niet toegegeven had voor hij moest en voorzeker ook in dezen oogenblik zoo weinig mogelijk zoude willen afstaan, tot zijn Parlement had te zeggen. Nogmaals, arme Koning! Hij moest allen mededeelen, dat de eer en de veiligheid des Rijks op het spel stonden, en hij daarom besloten had zich gants en al op de liefde en verknochtheid Zijner Engelsche onderdanen te verlaten; dat hij met schulden, alleen voor de zekerheid van Engeland aangegaan, beladen was en daarom moest wenschen, dat zij in overweging namen op wat wijze zij hem het gevoegelijkst konden bijstaan in het verkrijgen van geld en in het kastijden der rebellen, waarna hij al hunne billijke grieven en bezwaren uit den weg zoude ruimen. Was hij haperend en moeielijk begonnen, hij eindigde de lange rede met grooten nadruk en op den toon van gemoedelijke overtuiging met de woorden: ‘Nog één ding wensch ik van u, als een van de krachtigste middelen om dit een gelukkig Parlement te doen zijn, namelijk: dat gij van uwe zijde even als ik van de mijne, allen argwaan aflegt; zoo als ik mijne Lords te York reeds verzekerde, zal het niet mijne schuld zijn, indien dit geen goed en gelukkig Parlement is.’ Al waren zij ook haperend uitgebracht, die woorden zouden er niet meer om gewantrouwd zijn. Men zou allen argwaan van weêrszijden afleggen en dan zoude dit een gelukkig Parlement zijn! Falkland hoopte, Pym glimlachte veelbeteekenend, Cromwell ergerde zich aan hetgeen hem een nieuwe logen was van de lippen eens Stuarts.

De rede Zijner Majesteit werd door eene lange aanspraak van den Lord Zegelbewaarder Finch gevolgd; eene lange aanspraak, waarin hij duidelijk en klaar aanwees, dat alleen met uitzondering van de goddeloze troebelen in het Noorden, het land overigens in een gezegenden staat verkeerde, dat, - altijd als die troebelen niet bestonden - de toestand nimmer zoo goed was geweest en nooit beter konde zijn. De aanspraak was charakteristiek, schilderde de hofpartij, die werkelijk nog den storm niet voorzag, welke dreigde los te barsten, die

het goddelijk recht te vast geworteld dacht, dan dat verdrukking en vertrapping tot werkelijk en krachtig verzet van de zijde des volks zoude kunnen leiden. Alleen op dien grond acht ik het nuttig een deel der aanspraak mede te deelen, en niet omdat ik het de roeping des bescheiden romanschrijvers geloof, om den gang der politieke gebeurtenissen op den voet te volgen, de ideën, die ze beheerschten, uiteen te zetten en het gekozen tijdperk op andere wijze te doen kennen dan door het te doen herleven in de handeling der daarvoor noodig gekeurde personen; dit ter geruststelling van wie mij tot dusverre geliefden te volgen.

De Zegelbewaarder Finch achtte het raadzaam om de Koningin, hoe gehaat ook, in zijne aanspraak te gedenken en haar als het toonbeeld van alle Koninginnen voor te stellen. Hij ontleende zijne hooge waardigheid alleen van den Koning en deze achtte den raad zijner gemalinne niet altijd gering, zoodat Finch het niet onbehendig achtte door eene openlijke vleierij de machtige ter zijner gunste te stemmen. Hij deelde dan ook mede, dat de wijze raadgevingen der Koningin den Koning in het voornemen tot bijeenroeping van een Parlement hadden hevestigd. ‘Beschouwt den Koning,’ zoo riep hij uit, en wij kunnen ons voorstellen, hoe de tabbert beefde van de geestdrift des sprekers en hoe de plechtige gebaren kracht bijzetten aan het reeds zoo krachtige woord. ‘Beschouwt den Koning in een ander deel van hem zelven, in zijn gemalin, onze genadige Koningin, den spiegel der deugd, van wie, sedert hare gelukkige overkomst nu twaalf jaren geleden, geen onderdaan een anderen dan een heilzamen en gezegenden invloed ontving, en ik durf beweren dat, daar zij onzen Soeverein het naast en het dierbaarst is, er niemant bestaat wiens genegenheid en goede gunsten (die van Zijne Majesteit alleen uitgezonderd) meer hebben bijgedragen, bijdragen en nog zullen bijdragen tot de gelukkige uitkomst van dit Parlement en de nooit en door niets te evenaren vreugde en blijdschap van een innig en recht verstand tusschen den Koning en zijn volk. Beschouwt hem in zijn meest gelijkend afbeeldsel, onzen uitstekenden jongen Prins, in wien wij niet anders dan ons zelven belooven mogen, dat ons geluk voortdurend zal zijn. Wendt van den troon uwe oogen naar zijne twee steunsels; aan de eene zijde: den adel en de geestelijkheid, aan de andere: de Gemeenten. Waar was of is ergens in eenig gedeelte der waereld een adel

zoo talrijk, zoo grootmoedig en niettemin zóodanig gestemd dat hij noch den troon overschittert, noch het volk overschaduwt, maar een afstand bewaart gunstig voor de grootheid van den troon? Waar was er ooit een Staat zoo vrij en werd de weegschaal zoo recht en zuiver gehouden als hier? En zoo lang de evenaar naar eisch wordt gehouden, kan het nooit anders worden dan het heden is.'

De tooneelvertooning nam een einde; zij had den meesten reeds ontzachelijk lang geduurd. Mylord Finch was wellicht de eenige; die aan den indruk zijner woorden geloofde en met een gevoel, dat naar zelfvoldaanheid zweemde, na van Zijne Majesteit een woord van goedkeuring op den terugtocht te water naar White-hall ontvangen te hebben, zich bij zijn vriend en beschermer Laud van den officieëlen tabbert ontdeed. Maar nog dien zelfden dag ontving hij een bericht, dat hem juist na den maaltijd bereikte en zijne spijsvertering minder behagelijk dreigde te maken. Sedert langen tijd was het toch de gewoonte, dat het Huis der Gemeenten den Koning te wille was in de keuze van zijn voorzitter. Finch had van Laud verlof ontvangen Gardiner, Griffier van de stad Londen, voor te stellen en had reeds van dezen een warme betuiging van dank en een belofte van erkentelijkheid ontvangen; en ziet, daar werd hem gemeld dat men een ander, een onbekenden, een zekeren Lenthall, verkoren had. Hij zou weldra nog ongunstiger tijdingen vernemen; tijdingen, die hem bijna even sterk als Laud en Zijne Majesteit naar de overkomst van Graaf Strafford, als den eenigen duivelbezweerder, zouden doen verlangen.

Het was dan ook of de daemon der vergelding in de stoute Gemeenten gevaren was. Naauw was de voorzitter benoemd en de keuze uit onbekendheid met den man, zoo als de geschiedenis er bijvoegt, door Zijne Majesteit bekrachtigd, of de Gemeenten begonnen de bekende grieven te onderzoeken en het opgeven en het bekend maken van nog onbekende uit te lokken. De eerste week werd doorgebracht met een menigte petities, welke soms door volksgroepen en honderde van ruiters uit de graafschappen werden aangebracht, in ontvangst te nemen. Er was reeds zulk een groote beweging in het land, maar men scheen er op uit, die nog grooter te willen maken. De wanden van St. Stephen's Kapel dreunden van de aanklachten ingebracht tegen de tyrannij in Kerk en Staat. Pym had gezegd, dat men niet alleen het huis schoon maken, maar ook de spinnewebben, die er in hin-

gen, vernietigen moest, en dit woord was het zaad gelijk, dat in een goed toebereide aarde viel. De onwettige rechtbanken werden opgeheven; de drie verminkte en altijd nog gevangen gehouden slachtoffers van de Sterrekamer ontslagen op bevel van de Gemeenten, en geen cipier waagde ongehoorzaam te zijn, hoewel het Parlement oogenschijnlijk geen enkele haakbus in soldij had en Zijne Majesteit in White-hall reeds zoo menige lont deed ontsteken. De bevrijden trokken Londen binnen, begeleid van vijf duizend zoo mannen als vrouwen, alle te paard, en hoorden hen, die hunne rechters geweest waren, veroordeelen, om hun duizenden van ponden als vergoeding te betalen. Elk misdrijf scheen achterhaald te worden en weinigen bleken te kunnen ontsnappen. Geen wonder, dat Laud angstig te moede werd en dat in zijn dagverhaal omstreeks dezen tijd het volgende staat aangeteekend; ‘in mijn studeervertrek komende om eenige manuscripten te zoeken, vond ik mijn zoo gelijkend portret gevallen en nog wel voorover op den grond gevallen. God geve dat dit geen voorteeken zij!’

Wellicht was het dat. Vele en velerlei waren de grieven en bezwaren tegen de papistische wijzigingen in den ritus der Bisschopskerk gebracht. Van alle grieven woog deze schijnbaar het zwaarst, zoodat men trachtte haar het eerst uit den weg te ruimen. Van Falkland en diens geestverwanten tot aan den strafernstigen maar groven afgevaardigde uit Huntingdon, Oliver Cromwell, klaagde ieder over verkrachting des gewetens, ofschoon niemant hunner, behalve den geestdrijver Cromwell alleen, de vrijheid, die zij voor zich wenschten, wilden afgestaan zien aan Baptisten en Papisten. Ieder, die in de geestelijke rechtbank van Laud gezeten had, werd achterhaald en gestraft; de slaafsche Bisschoppen ontzet uit hunne ambten en vervangen door wie zij vervolgd en verjaagd hadden.

En zou de Paus van Engeland alleen den algemeenen haat en afschuw ongedeerd ontgaan? Hij had zich in de eerste dagen van December daarmede nog kunnen vleien en eenigen grond voor zijne hoop kunnen vinden in het slechts zelden genoemd worden van zijn naam, in het naar het scheen vergeten worden van den hoofdschuldige, Thomas Wentworth, Graaf van Strafford. Zijn waan zoude echter nog maar kort duren. Het Parlement had weinige dagen na geopend te zijn de Schotsche Gekommitteerden, die wij te Ripon leerden kennen, bewogen om naar Londen te komen en daaronder ook Henderson, die alle dagen

predikte en het volk van Londen, zoo het dat nog behoefde, van den zuurdeesem der rechtzinnigheid doortrok.

Die Gekommitteerden waren de eersten, die Laud aanklaagden als ‘den hoofdaanblazer van den nationalen brand;’ maar het Parlement, hoe begeerig anders ook luisterend naar de klachten, die het menigmaal zelfs uitlokte om te kunnen straffen, scheen doof voor de aanklacht. Laud, die niet alleen zijn neêrgevallen portret, maar ook eenige voorwerpen van nog hooger waarde, gereed was geweest te pakken, en een oogenblik het voornemen had gehad den opstekenden wervelwind in een of andere vluchthaven te ontwijken, werd gerustgesteld, geloofde zelfs, dat de vermetelheid der dolle Gemeenten een grens had gevonden, welke zij niet durfden overschrijden, en dat den innigen vrienden Zijner Majesteit geen hair zou worden gedeerd.

En Zijne Majesteit deelde een oogenblik in die meening. Als verpletterd onder de herhaalde slagen, zijn hooggezach toegebracht, had hij het hoofd voelen duizelen, den scepter den veêrkrachtelozen vingeren zien ontvallen. De Gemeenten gingen verre hunne macht te buiten, en hij vermocht niets daartegen; het was of de vergelding hare roede verhief, zoo fluisterde een stem in zijn binnenste. Had hij dier stemme slechts gehoor gegeven, maar om dat te kunnen doen had hij niet Karel de Eerste uit den huize Stuart moeten zijn, had hij, minder doordrongen van zijne aangeërfde rechten en Goddelijke wijding, gezonder begrippen moeten bezitten aangaande de groote menschenwaereld rondom hem.

‘Uwe Majesteit gunne den rondkop niet den triomf om haar een oogenblik weifelend te zien,’ fluisterde de stem der hooghartige, maar toch ook voorzichtige Mylady Carlisle. ‘Zij geve geen aanstoot en zij voorzichtig, maar buige ook niet het hoofd.’ En die raad werd door Hare Majesteit nog versterkt, die hetzelfde zeide, maar de slotzinsnede, betrekking hebbende op de in acht te nemen voorzichtigheid, wegliet. Even als te York in de ure des gevaars, klonk het echter telkens van 's Konings lippen: ‘Ware Stafford slechts hier!’ tot groote ergernis Harer Majesteit, die er al hare politieke beschouwingen meê beandwoord zag.

Graauw en somber als daar buiten, was het ook in Whitehall geweest sedert den derden November. Onze oude bekende Archie werd meestal door de kwade luimen van neef Karel

verjaagd naar de klerken der keuken of naar de vertrekken van de eene of andere Lady, die zijn bijzijn nog niet geleerd had te schuwen. Zoo was hij een paar maal naar Lady Howard verdwaald geraakt, tot groot genoegen van Jane, maar tot overgrooten schrik van Mistress Littleton, die hij dan ook tot mikpunt zijner ‘zouteloze aardigheden’ of ‘beestachtige kuren,’ zoo als zij zich in haar drift uitdrukte, gekozen had. Hoe vrecmd moest het hem dus niet voorkomen op zekeren dag in de schoone eetzaal van het Paleis de lakeien als in den goeden ouden tijd werkzaam te zien, om het noodige te regelen voor een festijn, waarvan hij den aard nog niet, maar wel den omvang reeds konde berekenen.

Hij haastte zich naar den meester, dien hij in een zijner minst kwade luimen aantrof, weder bezig aan zijn geliefkoosden handenarbeid.

‘Wat zal het zijn, Neef? Een maske of een ballet, of komt broêr Pym op het slappe koord dansen - in het laatste geval leggen wij geen zaagsel op den vloer; hij mocht er eens plezier in vinden naar beneden te buitelen, he Neef?’

‘Ge moet van middag vrolijk wezen, Archie! en ik neem je de volgende week meê op de vossenjacht; maar niet lomp wezen, niet onbeschaamd; denk er aan, dat ik straf kan wezen...’

‘Ik met u op de vossenjacht! Wat we zullen vangen! We hoeven niet ver te gaan, Neef! we beginnen en eindigen in Westminster - er zal nog wel een wolf óok onder loopen....’

Neef Karel glimlachte en weêrhield den nar niet in diens spotternijen, diens schijnbare zotheden, waarvan hij echter den ernstigen zin niet begreep. Het was hem zoo genoegelijk; het verwijderde zelfs voor een oogenblik het gevoel van angst, dat hem beklemde, nu hij de mannen, die hij schuwde maar ook vreesde, door den nar tot het doelwit zijner scherts zag kiezen; het was hem of de Gemeenten als schuil gingen onder een reusachtige narrenkap, die hen op het hoofd werd geduwd. Neef Karel was geneigd zelf den spot te drijven met de somberheid, welke hem ettelijke dagen achtervolgd had, en duidde het Archie dus in geenen deele euvel van er met bijtenden spot op te doelen en hem te vragen, hoe hem de doodkist bevallen was, in welke hij zich in den laatsten tijd ter ruste had gelegd. Hij had aan den aandrang zijner gemalin toegegeven, om door het aanrichten van een festijn

eene vrolijkheid, voor het minst eene gerustheid naar buiten te veinzen en den grommenden en razenden Gemeenten den triomf van hem bij den woesten aanval reeds verslagen te hebben, niet te gunnen. Waarom nu en niet eer? Strafford had hem een bode gezonden met de tijding, dat hij dezen dag nog hoopte aan te komen en zijne opwachting bij zijn genadigen Heer te maken. Zijne Majesteit zou toonen, dat de dienaar hem vóor allen lief was, en hij durfde dit te eer, nu het ook hem gebleken was, dat de Gemeenten zijne voornaamste raadslieden niet waagde aan te randen. Had Laud, die dien morgen bij hem geweest was en gister nog zoo beangst was, hem daarvan niet overtuigd? had hij hem niet medegedeeld, dat de wraak van de Gemeenten, die den Primaat zóozeer was genaderd, dat deze een oogenblik had gevreesd, eensklaps had stil gehouden en een anderen weg was opgehold?

Het geheele hofgezin was opontboden; de voornaamste leden van den adel, de leden van den bijzonderen Raad, de Sekretarissen van Staat waren uitgenoodigd om aan den maaltijd deel te nemen, die ter eere van Strafford werd aangericht en waarvoor de gelden door Mylady Carlisle waren verstrekt. Deze had zich met de regeling van alles belast. Hunne Majesteiten hadden haar een onbepaalde volmacht geschonken en waren gaarne bereid zulk eene volmacht niet te beperken tot het aanriehten en ordenen alleen van een feest ten hove. Van den ijver, van de innige verknochtheid dier schrandere vrouw waren zij overtuigd, al grimlachte Rosetti ook veelbeteekenend, zoo dikwerf van die gehechtheid werd gesproken, al had hij het zelfs eens gewaagd Hare Majesteit zacht, bijna onhoorbaar, in het oor te fluisteren, dat Mylady bij het arbeiden voor anderen op bewonderenswaardige wijze het tevens voor zich zelve wist te doen.

Het gerucht van het aanstaande festijn, ter eere van den terugkeerenden staatsdienaar, liep gants Londen door als met de snelheid van het licht. Deed het ook menig voorhoofd rimpelen en menige mond reppen van ‘Babylons slemppartijen,’ en ‘het wachtende oordeel Gods,’ het deed ook menig oog van blijdschap glinsteren, zelfs waar men dat niet zou hebben verwacht. Pym en Oliver St. John zagen elkander veelbeteekenend aan, en het gelaat des eersten nam bijkans dezelfde uitdrukking aan als toen wij hem het eerst ontmoetten bij den intocht van Mylord Strafford. Mr. Henry Vane trok zich terug in zijn

binnenvertrek, dankte er den Heere God vuriglijk voor de zegening, welke aanstaande was, en nam het besluit, zich dien dag van vaste spijze te onthouden, opdat hij, te minder aangevochten door het vleesch, zich te beter zou kunnen keeren tot de onzienlijke dingen.

Ook Jean van Verviers scheen van alles wat er omging kennis te dragen. Hij deelde het zijn vriend Conway mede, die het echter zonder veel belangstelling aanhoorde.

‘Het zal een feest zijn als van Beltsazar, broeder! Schatten worden er verkwist om een zondige eerzucht te vleien en een laaghartig eigenbelang te dienen. Het zal niet alleen een festijn zijn ter eere van den Antichrist, maar ook van de overste der heksen.... Broeder! al druk ik u ook een doorn in het vleesch, ik mag er u niet onkundig van laten; dat festijn zal tevens het verlovingsfeest van den jongsten broeder van Mylady Carlisle en Jane Howard zijn.’

Het lichte musket - een geschenk van een der Schotsche vrienden - dat Robert bezig was schoon te maken, viel hem bijna uit de hand. Hij zag den ander een oogenblik aan als of hij den zin der gesproken woorden niet verstond. Toch had hij ze maar te goed begrepen, en de bleekte, die zich over zijn gelaat verspreidde, duidde aan, dat het verkeer met zijn vriend Jean den invloed van het onderhoud met Mylady geheel had doen verdwijnen, dat hij zijne liefde in geenen deele had overwonnen en nog altijd was blijven hopen. Hoe hij de berichten zijns broeders in den Heere ook had geleerd te vertrouwen als altijd juist en waarachtig, ditmaal weigerde hij hem toch geloof. Misschien had hij ook niet goed gehoord of had Jean zich versproken, en daarom herhaalde hij langzaam en met nadruk: ‘Den broeder van Mylady Carlisle? Edward Sidney, meent ge.’

De ander schudde ontkennend. ‘Het is zoo als ik u zeide. Bevreemdt u dat? Lieve broeder, hoe weinig kent gij die vrouw! Met het huwelijk van Sidney meende zij het niet ernstig; van den aanvang af beschouwde zij de bezittingen van Lady Howard als een buit, die aan de haren behooren moest. Menigeen zou eveneens denken, maar niemant zou aan zulk eene gedachte zulk eene uitvoering kunnen geven als zij. De eerzucht neemt bij haar den schijn aan van bescheidenheid, de geldzucht kleedt zich bij haar in het hairen kleed van de zelfverloochening. Behendig, niet waar?’

‘Dat is niet waar! Zondaresse wil ik haar gelooven, koud

als een steenblok, maar zulk een huichelarij.... mij te prediken....!'

'U te onthouden, u vrijwillig den schat te ontzeggen, omdat zij dien begeert! dat is toch behendig!'

'Broeder!' en bij dat woord neep hij de tengere hand van zijn vriend in de zijne, 'uw mond moet logen spreken. Wat gij zegt is niet alleen een beschimping van die vrouw, maar houdt ook een lastering in tegen Jane... Is zij dan veil voor ieder, die zich bij haar aanmeldt? Heeft zij lief op bevel?'

'Geenszins; maar wie zegt u, driftig jonkman, de dingen die u zoo vertoornen? Zij heeft slechts eens liefgehad, ik blijf dit beweren, maar het beeld diens eenen heeft men misvormd. Is er eene zóo groote behendigheid in het spel, dat men dat heeft weten te doen, dan zal het juist niet moeielijk zijn een ander beeld te verfraaien en op te smukken. Bovendien is het u bekend wat er misschien geleden wordt in de vergulden kooi, die de woning heet van Lady Jane?'

'Heere mijn God! wat is waarheid?' zeide Robert en hij bracht die woorden bijna steenend uit.

'Onderzoek, en gij zult bevinden wat waarheid is. Ik eisch van u geen geloof, maar alleen dat gij uw eigen oog en oor zult vertrouwen. En zoo gij eens overtuigd werdt van de behendigheid dier vrouw...?'

'Noem het niet zoo koud, zoo vergoêlijkend met dien naam. Het is duivelsche geldgierigheid; het is een gruwelijk spel van den Booze, dat zij met mij gespeeld heeft.... Die vrouw, ik haat haar!'

'En gij hebt er misschien reden toe, want al het kwaad dat u tot heden overkwam, heeft zij over u gebracht. Maar gij weet, dat ge uwe vijanden moet liefhebben.'

'Een zonderling woord van uwe lippen, broeder! Gij geeft een les, die ge zelf slecht betracht.'

'Ik beken het, ik kan haar niet opvolgen, maar ik houd u voor sterker. Mij scheen die Schriftuurplaats altijd het best geschikt om begrepen te worden door wie geen enkelen vijand heeft. Hebt uw vijand lief! Een zware eisch, als ge half verpletterd neêrligt, als u het liefste is ontnomen en dan hij of zij onder uw bereik is, die het u ontroofde en gij hem of haar ook kunt doen lijden wat gij lijdt en te gelijker tijd terug kunt ontvangen wat men u ontnam. Hebt uw vijand lief! Een dief,

bij voorbeeld, die u het beste ontsteelt, mag wel een vijand heten. Onderstel dat hij in uwe nabijheid komt, dan zoudt ge hem het ontstolene niet mogen ontnemen....'

'Betoog niet wat zonneklaar is... Gij eischt dat ik eigen oog en oor zal vertrouwen, zeidet gij straks. Dat is geen zware eisch. Maar hoe zal ik mijn gezicht en gehoor ter hulp kunnen roepen? Ik ben van Jane gescheiden... voor altoos!'

'Misschien ben ik in de gelegenheid u te doen zien en te doen hooren; maar gij zijt te driftig, te weinig in staat u te beheerschen, en dit is noodig, wilt ge u zelven en Jane niet reddeloos verloren doen gaan of u in waarheid niet voor altoos van haar gescheiden zien.'

'Ik beloof u kalm te zijn.'

'Bij al wat ge ziet en hoort, bij alles, vriend! zelfs het pijnlijkst!'

'Bij alles. Maar waarom die plechtige belofte? Gij kunt mij toch niet helpen.....'

'Misschien wel; laat mij begaan; maar vraag mij niet naar het hoe en het waarom.'

Dat laatste bleek wel een zware eisch. 's Avonds vóor den feestdag werd Robert een livrei gebracht met het wapen der Stuarts. Hij zoude in de eetzaal dienst doen onder de dienstknechten tot het hof behoorende en waarvan het aantal voor deze gelegenheid nog met ettelijke vermeerderd was. Zulken voor korten tijd aangenomen lakeien werd gewoonlijk het nederigst werk opgedragen, maar de aanbeveling, die tot het aannemen van Roberts diensten had geleid, was zeker zeer gunstig geweest, want hem werd het voorrecht toegekend om achter de genoodigden in de zaal zelve post te vatten. Jean had hem gemeld, dat hem zulk een vermomming zou worden thuis bezorgd en herinnerde hem bij de vraag, wie hem had aanbevolen, aan de afgelegde belofte van niets te zullen vragen. Hij scheen er zich weinig om te bekommeren, dat zijn vriend hem achterdochtig aanzag en hem verdacht van betrekkingen ten hove te onderhouden, welke den waren geloovige niet voegden; slechts deed hij in den loop van het gesprek, zoo als gewoonlijk, blijken van zijn afkeer van de vervolgers van het volk Gods, en in het bijzonder van de Paapsche Koningin. Robert scheen weder van zijn argwaan genezen, maar toen hem de vermomming werd ter hand gesteld, kon hij toch zijne nieuwsgierigheid niet bedwingen en vroeg hij den onbekenden bode

van wien hij kwam. ‘Van den klerk van den Lord Steward,’ luidde het andwoord, ‘en te drie ure wordt gij gewacht.’ Hare Majesteit wilde geen blonden dienaar zonder baard en daarom moest hij zich zwart verwen en zich voorzien van de medegebrachte *moustache* van dezelfde kleur.

Vriend Jean scheen toch om alles te denken, hetgeen nog duidelijker bleek toen hij uit een der zijzakken van den rok een reepjen papier te voorschijn haalde, waarop de naam Ned Rovers stond. Dus moest hij zeker heten. Toen hij dat kleed der dienstbaarheid voor zich zag, die valsche *moustache* en dien vreemden naam, kwam er een gevoel van walging in hem op. Als een dief White-hall in te sluipen en daar van uit een schuilhoek allen te begluren, het stond hem tegen. Maar daar klonk hem het woord van zijn vriend zoo bijtend spottend in het oor: hebt uw vijand lief; houdt den dief niet aan, die u het beste ontneemt en dien gij onder uw bereik ziet; daar bedacht hij, dat hij zelf verlangd had te zien en te hooren en zich te overtuigen van hetgeen de ander verhaald had, dien hij van logen verdacht hield; dat hij zelfs niets meer behoefde te doen dan luisteren en zwijgen en bovendien dat Jean hem gemeld had heden, morgen noch overmorgen thuis te zijn, daar hij voor eenige dagen naar het Noorden moest gaan, in het belang van het verbond der heiligen. Zou hij niet als lafaard tegen over Jean staan, als deze, teruggekeerd, hem vroeg wat hij alsnu gezien en gehoord had, en zou hij dan zijn terugblijven niet toeschrijven aan 's jonkmans vrees voor te geringe zelfbeheersching, wanneer hij eens veel zag en hoorde? Neen, hij zou zich dat kleed aantrekken en zich dekken met die valsche kleuren en bedekselen, want hij wilde zekerheid en aan de weifeling der laatste dagen, de slingering tusschen geloof en wantrouwen, een einde maken.

Op den hem aangeduiden tijd ging hij naar White-hall. De weg derwaards kwam hem ontzachelijk lang voor. Voor ieder die hem tegen kwam was hij gereed uit den weg te gaan, uit vreeze van herkend en ondervraagd te worden als een misdadiger; evenwel was die vrees ijdel, want werkelijk ontmoette hij eenige bekenden, die hem bijna zelfs tegen het lijf liepen en toch na een onverschilligen blik op hem geworpen te hebben, hun weg vervolgden. Eindelijk klopte hij bescheiden aan de kleine poort voor de hofbedienden bestemd en vond hij zich daarbinnen. Hij werd aan den klerk van den Steward voorgesteld, die hem

van het hoofd tot de voeten mat en hem toen op gants niet vriendelijken toon deed opmerken, dat hij in dien staat niet tot de eetzaal was toe te laten. Hij volgde met de oogen de aanwijzing zijns gebieders en bemerkte tot zijn niet geringen schrik ettelijke slijkvlakken op de wit garen kousen en de lage schoentjens.

‘Je komt niet in het voorhuis van den een of anderen Londenschen winkelier, Ned Rovers! En als je armen mij dienst doen zoo als je voeten het jou deden, jaag ik je op staanden voet weg. Ik wil het eerste straffe woord, dat ik ooit kreeg, niet aan jou te danken hebben. Mylord laat alles aan mij over en Mylord weet dat hij daarin gelijk heeft en dat alles goed bezorgd is, als ik er voor zorg... Andere kousen aangetrokken, gaauw, gaauw!’

‘Ik heb geen andere, Sir! Ik zal dus maar terug gaan!’ merkte Robert bescheiden aan.

‘Hoor me dien domoor eens aan! Waarom zou ik je hebben aangenomen als ik je niet noodig had? En wie kan ik nu zoo dadelijk in je plaats krijgen, uilskuiken? Ik ben niet gewoon anders te spreken als ik denk en daarom moet ik je zeggen, dat je me bij nadere kennismaking niet meêvalt. Ik heb je juist nooit voor heel leep aangezien, maar in de laatste drie dagen schijn je schrikkelijk achteruit gegaan.’

‘Ik, Sir! Wanneer hebt ge me dan wel gezien?’ vroeg Robert met ongeveinsde verwondering.

‘Wat bliefje? Ben je dronken, kaerel? Dacht je misschien dat ik je had opgezocht? Ben je waarachtig vergeten, dat je hier zelf bent geweest, ja, jij, Ned Rovers! met een briefjen van Zijn Eerwaarde... Hadt je dat niet gehad, dan ging je nou nog de deur uit. Giles, Tommy, Bob, helpt dien man eens aan een paar schoone kousen en houdt hem maar beneden; hij kan de schotels den trap opdragen, maar verder hoef je niet te komen, Ned Rovers!’

‘Dat's tegen de afspraak, Sir!’ zeide Robert, die daarvoor al zijne onbeschaamdheid en vermetelheid behoefde. Hij begreep er niets van; het schemerde hem voor de oogen; maar zóoveel was hem duidelijk, dat hij, eens hier gekomen, niet in het voorportaal wilde blijven, maar den Dagonstempel zelf moest trachten binnen te gaan. ‘Dat's tegen de afspraak, Sir! want ik ben aangenomen boven dienst te doen, en dat weet Zijn Eerwaarde.’

‘Zoo, is je roes ten eind en kun je nu klappen als een ekster? Zijn Eerwaarde zal zich daarover wel bekommeren...! Als het nu nog het nieuwe kleed betrof van de heilige Brigitta, waar de goede man al de geloovigen voor wil laten betalen...’

Robert moest schier de oogen wijd open gesperd en op het gelaat, voor zoo verre het zichtbaar was, een groote mate van verwondering hebben doen blijken, daar de klerk hem toevoegde: ‘Nu, nu, wees maar niet bang; hij zal er jou wel nooit over aanspreken, arme bloed! Landgenoten, he? Ook een Schot? Ik zou het aan je tongval toch niet zeggen.....’

‘Ge spreekt van den Priester Con?’

‘Wel, ezel, van wien anders? Er zijn er, God beter 't, zoo weinig van 't ware geloof, dat ge er niet meê in de war kunt raken.... Wat ben je toch eigenlijk voor een snoeshaan, he? Je brengt me zelf een briefjen van Zijn Eerwaarde, waarbij die u dringend aanbeveelt, en nou vraag je me, als hoorde je 't bij een blaauwe lucht donderen, of ik van hém spreek?’

De praatgrage dignitaris zou misschien nog ettelijke oogenblikken zijn voortgevaren en Robert telkens meer in het naauw hebben gebracht, zoo niet het gedruisch daar buiten van naderende rijtuigen meer en meer was toegenomen en thands werd afgebroken of liever overstemd door het schetteren der trompetten van de lijfwacht aan de hoofdpoort.

‘Zijne Genade, de Graaf van Strafford!’ riep hij koortsachtig aangedaan, terwijl hij de naastbij zijnden, waaronder natuurlijk Robert zich bevond, wenkte hem te volgen.

Deze haastte zich daaraan te voldoen en steeg met een bonzend hart de steenen trappen op, die naar de breede vestibule geleidden.

Daar zag hij zijn ouden meester, begeleid door eenige edellieden en omstuwd door de officieren der lijfgarde, voorbijtreden en aan de deur ontvangen door den eersten Kamerheer Zijner Majesteit. Hij trad als altoos met opgerichten hoofde voort en groette de aanwezigen, die diep voor hem nederbogen, met een lichten hoofdknik. Robert voelde zijn haat jegens dien vervolger der heiligen wassen, maar tevens meer dan ooit vergezellen door een gevoel van ontzach. Hij wist van vroeger, toen hij nog in het huis van Mylord verkeerde, wat deze leed en hoeveel het hem dikwerf kostte de zwakheid van het lichaam voor het spiedend oog van zoo menigen vriend en vijand te verbergen. Hij wist dat de kwaal, die dat gestel ondermijnde, in

de laatste maanden eer verergerd dan verbeterd was en de steen zich met de jicht had vereenigd om de kracht van geest van dien man te breken. Dat het beiden niet gelukt was, werd bij den eersten blik reeds bewezen. Hoeveel dienaars hem ook omgaven, van het tiental lakeien Zijner Majesteit tot de niet minder talrijke edellieden van Mylords eigen huís, hij scheen de hulp van niet éen te behoeven. Het hoofd van Robert boog onwillekeurig even diep als dat der anderen, en bijkans met dezelfde gewaarwording als de anderen bezielde staarde hij Mylord na, toen deze in de vertrekken Zijner Majesteit verdween.

De Koning ontveinsde zijne groote blijdschap niet; hij vergat hijkans al het doorgestane leed en sloeg van het eene uiterste tot het andere over, hetgeen echter niet meer dan eene oogenblikkelijke opwinding was, zoo als Strafford wel inzag, hoewel hij het niet deed blijken.

‘Ge neemt toch spoedig uwe plaats in het Huis der Lords in, Wentworth?’ voerde hem Zijne Majesteit in opgewekte stemming te gemoet.

‘Ik hoop morgen, Sire! Ik kan niet ontkennen, dat de reis mij vermoeid heeft en zonder den wel genadigen aandrang Uwer Majesteit, om dezen middag ten hove te verschijnen, zoude ik mij reeds vroeg ter ruste begeven hebben.’

‘De onderdom is toch nog niet in aantocht, Wentworth? Dat mag ik niet toelaten,’ zeide Karel bijna schertsend.

‘Ik geloof, Sire! dat menig jaar van mijn leven als *campagne* jaar dubbel mag tellen.’

Zijne Majesteit nam dit wel wat hooghartig andwoord gants niet euvel op; zij wenkte den trouwen en beproefden vriend hem even ter zijde te volgen, hetgeen de edellieden als een wenk voor hen aanzagen om zich te verwijderen.

‘Hebt gij Laud reeds gesproken?’

‘Ik zag noch sprak iemant, Sire!’

‘Jammer voor onzen vriend, die zoo zeer op uwe terugkomst hoopte. Laat hem toch spoedig weten dat ge hier zijt: het zal hem van zijn angst doen bekomen; de man ziet overal voorteekenen, ik geloof zelfs legerbenden in de lucht. Hadt ge niet eer kunnen overkomen? Misschien hadt ge het woedend graauw in het Lagerhuis wat vroeger een toom kunnen aanleggen. Ge hebt er toch van gehoord wat hier omging?’

‘Men bracht mij in York zeer goed op de hoogte van alles

wat er gebeurde, hetgeen zeker op bevel Uwer Majesteit geschiedde.'

Het andwoord was stijf en strak even als het gelaat van den spreker. Hij gevoelde zich dan ook gekwetst. Karel was blijde dat hij hier was, ja verweet hem bijna dat hij niet eer was gekomen en dit geschiedde niet uit gehechtheid of uit vriendschap maar - het was of dat hart voor hem openlag - uit zelfzucht. Had hij nog met een enkel woord den dienaar dank gezegd voor de zelfopoffering, die er toch stak in eene overkomst ter dezer ure? had hij zelfs wel doen gissen, dat hij begreep welk een moed er van den alom gehaten dienaar geëischt werd om het Parlement tegen te treden?

'Dat ik niet eer kwam, Sire! had een gegronde reden. Ik had reeds, zoo als Uwe Majesteit bekend is, een begin van bewijs, dat Pym in geheime verstandhouding stond met de muitende Schotten; welnu, ik heb in een hinderlaag gelegen; ik heb list tegen list gesteld en brieven van de samenzweerders, die door het aanvankelijk gelukken hunner plannen stouter en en stouter werden, onderschept; brieven, welke hunne misdadige verstandhouding ten volle bewijzen. Dat is een misdaad van hoogverraad, Sire!'

'Dat is het, dat is het! Heerlijke ontdekking! Pym zegt ge en het gantsche gebroed is er in betrokken? Wij kunnen ze te recht doen stellen, zoodra we 't Parlement ontbinden...'

'De Sterrekamer is uiteengejaagd, even als de raad van het Noorden,' merkte Strafford scherp aan. Karel had toch bij den eersten aanval der Gemeenten die beide rechtbanken prijs gegeven.

'We zullen beiden weêr oprichten, Wentworth! We hebben alleen voor den dwang gebukt.'

'En wanneer denkt Uwe Majesteit wel dat Parlement te kunnen ontbinden?'

'Misschien spoedig. Richelieu heeft mij gelden toegezegd.'

'Richelieu? Uwe Majesteit bouwt op dien man? De tegenpartij doet het evenzeer en heeft er dezelfde redenen voor. Neen, Sire! we moeten het doel bereiken met de middelen die onder ons bereik liggen. We zijn thands in het tijdvak der wettelijkheid,' zeide hij met een flaauw glimlachjen. 'We moeten de misdaad van hoogverraad, waaraan eenige leden van het Huis der Gemeenten schuldig zijn, doen straffen door het Huis der Lords. Kan Uwe Majesteit mij machtigen tot de aanklacht, dan ben ik daartoe bereid bij mijn eerst verschijnen bij de Pairs.'

‘Nu nog niet, Wentworth! Nu nog niet. Die Pym is glad als een aal; hij glipt ons door de vingeren; van mijn Sterrekamer zou ik zeker zijn, niet van de Lords.’

‘Ik moet er mijn verblijf alhier van afhankelijk maken, Sire! Vreest Uwe Majesteit tot zulk een maatregel te besluiten, dan verzoek ik verlof te vertrekken.’

‘Neen, dat niet, dat nooit! Maar bedenk dan toch, als het eens mislukte...’

‘Maar als het eens gelukte, Sire! Mijne bewijzen zijn onloochenbaar. Wij moeten ze voorkomen of.... zij voorkomen ons, Sire!’

‘Gij vreest dus...?’

‘Ik vrees niet, Sire! maar Uwe Majesteit schijnt het te doen, daar zij het eerst aan eene mislukking gelooft.’

‘Maar ik waag misschien....’

‘Minder dan ik, Sire!’

‘Zij zullen u geen hair durven krenken. Gij hebt mijn koninklijk woord.’

‘Ik weet het, Sire! het werd mij te York reeds gegeven. Maar als Uwe Majesteit terugdeinst, dan zullen Pym en de zijnen altijd vooruit gaan; elke terugtred van uwe zijde wordt een stap voorwaards van de hunne. Bij verwijl kon Pym wel eens zóo machtig worden, dat hij het Huis der Lords zelf te machtig werd en dan is de gelegenheid voorbij. Pym en de zijnen beheerschen den tegenwoordigen toestand; zij of ik moeten wijken, Sire!’

Hare Majesteit de Koningin werd aangediend.

‘Welnu, Sire?’ vroeg Strafford, maar de Koningin was naderbij getreden en Karel scheen verplicht te zijn, zich om te wenden en Strafford aan Hare Majesteit voor te stellen.

‘Wees welkom in Londen, Mylord!’ hoorde hij zich toevoegen, terwijl hij de hem toegestoken hand kuste: ‘Wij hebben niet beter onze vreugde weten te kennen geven over uwe terugkomst dan door u den eersten middag reeds aan onze tafel te noodigen. Wij weten dat ons festijn den heiligen daar ginder een verwensching meer kosten zal, maar hebben ons dat getroost en zijn er van overtuigd, dat wij altijd nog veel zouden winnen, al verwierven wij onzen gast ook tot veel hoogeren prijs.’

‘Uwe Majesteit is zeer genadig voor haren dienaar!’ hernam Strafford, het heldere maar altijd nog koude oog op Henriëtte vestend.

‘Wanneer hebt gij York verlaten, Mylord?’

‘Eergister.’

‘Zeker hebt gij daar de orde weten achter te laten.’

‘Eene onderstelling Uwer Majesteit die mij zeer vereert, maar die, helaas! niet door mij bevestigd kan worden. De overmoed hier leidt ook daar tot vermetelheid.’

Hare Majesteit zag haar gemaal bij deze woorden veelbeteekenend aan. Zij blikte in het rond, als om zich te vergewissen, dat de breede rij van Lords en Ladies, die om hen heen was geschaard, wel ver genoeg afstond en zeide toen: ‘Uwe Majesteit heeft Mylord zeker ook overtuigd van de noodzakelijkheid, om krachtige maatregelen te nemen en de keffende Gemeenten tot zwijgen te brengen?’

Hoewel de vraag eigenlijk tot den Koning gericht was, waagde Strafford het te andwoorden. ‘Zijne Majesteit heeft in hare genade goed gedacht mij te raadplegen,’ zeide hij diep buigende, ‘en ik heb toen vrijheid gevonden mijne meening haar te openbaren. Zoo Zijne Majesteit het mij vergunt, zal ik die nog nader in den bijzonderen Raad uiteenzetten.’

De bedoeling van Straffords woorden scheen zeer goed begrepen te zijn, want Hare Majesteit, die minder goed dan Mylord haar gelaat beheerschen kon, wendde zich met alle teekenen van drift van hem af en knoopte met eenige der naastbij staanden een gesprek aan. Mylord was toch dezelfde als altoos: de hooghartige staatsdienaar, die hare tusschenkomst afwees, misschien wel, omdat hij haar politieken takt, zelfs schranderheid waagde te ontzeggen!

Het gesprek werd algemeen. De aanwezige Staatssckretarissen en de leden van den bijzonderen Raad naderden Mylord en uitten met de meest verrassende woordenrijkheid hunne vreugde over zijn terugkeer. Mylord sprak hun eenige heusche woorden toe, maar bleef zwijgen, toen Sir Henry Vane - de vader van den ons bekenden vriend van Pym - hem mede van zijne blijdschap verzekering deed. Vane, die anders zeer goed wist te spreken en ook zeer oratoriesch begonnen was, begon te haperen en naar zijne woorden te zoeken, waarop Strafford, hem strak en streng aanstarend, alleen te gemoet voerde: ‘ik dank u, Sir! voor uwen zoo wélgemeenden wensch,’ waarna hij hem den rug toekeerde.

‘Waar is onze vriend Windebank?’ had Zijne Majesteit reeds ettelijke malen gevraagd.

Het was de Sekretaris van Staat, waarop Karel en Strafford beide het meest vertrouwden en ook het best zich verlaten konden, daar hij zich geheel aan beider zaak verbonden had en bovendien in 's Konings oog de nog zeer bijzondere verdienste had om hem het eerst van allen, jaren geleden, op de voortreffelijkheid van Wentworth en diens hooge waardij opmerkzaam gemaakt te hebben. Windebank mocht dus een zeer welkome gast op White-hall heten en werd daarom ook thands uitgenoodigd, maar tot dusverre vergeefs gewacht.

‘Thomas, waarom zijt gij gekomen?’ fluisterde Mylady Carlisle, die Strafford was genaderd en met wien zij een weinig ter zijde getreden was. ‘Waarom mijne waarschuwingen in den wind geslagen?’

‘Ik geloof, dat ik hier noodig ben, Lucy! zeer noodig.’

‘Hoe heeft mijne lieve Jane gerust?’ vroeg zij met eene tedere stembuiging, toen de jonge Lady, naar het scheen aangenaam bezig gehouden door Jove Percy, langzaam voortgaande de beide fluisterenden op zij was gekomen. De jonkman, dien zij aan Strafford voorstelde en die door dezen zeer vriendelijk begroet werd, kon bij den eersten blik reeds als Myladies broeder herkend worden. Dezelfde voornaamheid kenmerkte de uitdrukking van zijn gelaat; donkere glinsterende oogen getuigden van levenslust, maar de eenigzins blaauwe vlekken om de oogkassen gaven recht tot het vermoeden, dat die levenslust niet gewoon was zich grenzen te stellen. Lange kastanje bruine lokken golfden langs zijne slapen en vielen kronkelend op den fijnen halskraag; een gevulde *moustache* trilde op de zelden rustende bovenlip. Het was een bevallig jonkman, die Sidney, wat voorkomen betrof, verre achter zich liet en die befaamd was, niet alleen in de salons van den adel, om de pracht die hij ten toon spreidde, maar ook in het veld bij de vossen en wolvenjachten en in Londens donkerste straten bij het najagen van geneuchten, waarvan het ware charakter niet ten volle bekend was of bekend mocht zijn.

‘Uw broeder, Mylady! vertelde mij daar iets, dat ik niet gelooven kan,’ zeide Jane. ‘Hij heeft zich geheel alleen in White-friars gewaagd, 's avonds te tien ure, geheel alleen... Is dat geen vreeselijke plaats, Mylady, vooral als men diamanten bij zich heeft?’

‘Zeker, lieve! Maar heeft Jove u nog niet verhaald, hoe hij laatst een edelman in een berucht speelhuis gered heeft, waarin hij toevallig was verdwaald? Het betrof een oude kennis,

die zich echter in de laatste dagen voor ons onzichtbaar heeft gemaakt, Edward Sidney...'

'Mijn...'

Vóor dat Jane de vraag voleinden kon, vulde Mylady die reeds aan door de woorden: 'Uw gewezen vriend, die de helft van het vermogen zijns vaders, zoo niet het geheel had kunnen verspelen, zoo Jove hem niet gered had, bijna met het gevaar van zijn eigen leven. Vertel dat eens aan onze Jane, Jove!'

Zij wendde zich af en liet het aan haar broeder over het verhaal voort te zetten. Zij had den onvoorzichtige, die vermetel genoeg was geweest om op een zijner nachtelijke heldendaden te zinspelen, gedwongen een anderen weg in te slaan, en hem verheven ten koste van Sidney, die thands vernederd moest worden. Het feit waarop zij straks wees, was waar; slechts had zij, met meer zachtmoedigheid dan met de werkelijkheid overeenkwam, de aanwezigheid van Percy in het beruchte speelhuis aan een toeval toegeschreven. Zij liet de jonge lieden met elkaâr alleen, dwong zelfs de naastbij staanden, door hen een enkel woord toe te spreken, hun aandacht van die beiden af te wenden en was weder Strafford nabij, dien zij nog zooveel te vragen had. Eenige oogenblikken geleden was een officier van 's Konings lijfwacht binnengekomen en had Zijner Majesteit eenige woorden toegefluisterd, die deze blijkbaar hadden doen ontstellen. Strafford werd gewenkt nader te treden; Hare Majesteit en Mylady voegden zich weldra bij hen.

'Windebank is naar Frankrijk gevlucht, en geen ijdele vrees bewoog hem daartoe, daar de Gemeenten bezig zijn over zijne inhechtenisneming te stemmen,' dus luidde de tijding. Zijne Majesteit was doodsbleek geworden.

'Windebank is een dwaas!' haastte Strafford zich te zeggen, want hij begreep dat een woord van bemoediging dringend noodzakelijk was. 'Den aanval ontvluchten is den aanval versterken. Nu hij echter vertrokken is, kan ik niet anders dan ons geluk wenschen; wij hebben er thands één minder te beschermen, en ik erken, dat de bescherming veel moeite zoude hebben gekost. Windebank tartte de Puriteinen in hetgeen zij het liefst en het onschuldigst hebben: hun afkeer van het Pausdom; dit in bescherming te nemen of voor te staan in Engeland is eene grove fout.' Was het toeval, dat hij bij de laatste woorden Hare Majesteit aanzag?

De Lord Steward naderde Zijne Majesteit en deze nam de hand der Koningin: de vleugeldeur werd geopend en de genoodigden traden de prachtige eetzaal binnen.

‘Welnu, Sire?’ had Strafford nog even den tijd te fluisteren, terwijl hij hem op de ledig gebleven zitplaats van Windebank wees. Karel andwoordde hem niet, maar gaf den Steward een wenk, die weldra het open vak deed verdwijnen door de andere gasten te doen opschikken.

Op aller aangezicht, in aller verkeer was strakheid en gedwongenheid. Zelfs het gelaat van Mylady Carlisle had hare majestueuze kalmte verloren en duidde afgetrokkenheid aan. Veler blikken waren bijna onafgewend op Zijne Majesteit en Strafford gevestigd. De laatste, schuins over Mylady en aan de linkerzijde van de Koningin gezeten, scheen opgeruimd en de politiek met hare dreigende onweders vergeten, want hij daalde in de sfeer van het gewone leven af, poogde den Koning uit zijne verdoving te doen ontwaken en de aanwezigen zelfs tot vrolijkheid te stemmen, waartoe zoo menige bijzonderheid, die hij van een Puriteinsch Konventikel mededeelde, dat hij vermomd had bijgewoond, wel aanleiding gaf. Aan het benedeneind der tafel, waar Percy en Jane hadden plaats genomen, was echter de stijfheid het eerst overwonnen. Daar liet men zich het malsche vleesch van het in zijn geheel gebraden wild zwijn goed smaken en gleed de vurige wijn, gekruid door zoo menig schertsend woord, mildelijk over de tong. Liet Zijne Majesteit ook de fijnste schotels, zoo als een zeker soort van slakken, gefruit met olie, specerijen, wijn, azijn en eijeren, of kikvorschenpootjes, met verschillende specerijen toebereid, wel genoemd mocht worden, bijkans ongerept voorbijgaan, het jonger deel der gasten was er uit den grond huns harten dankbaar voor.

‘Weet Uwe Majesteit wel, dat ik op mijne reis hierheen door een groot gevaar bedreigd ben geworden?’ vroeg Strafford, die Karel daardoor weder van eene zijner afdwalingen terug bracht en hem dwong belangstelling in het hem omringende te toonen.

‘Een gevaar? Uwe Genade in gevaar?’ riepen velen.

‘Ja; naauwelijks lag York drie mijlen achter mij, of ik bevond mij te midden van een deel van het Schotsche leger... Het omringde mijn karos van alle kanten in den vorm van bedelaars, die mij een aalmoes kwamen bedelen. Het was mij een teeken, dat zij den omtrek reeds hadden kaal gegeten.

Zij hadden hun geweren nog, maar al hun kruit en lood hadden zij verkocht. De subsidiën van het Engelsch Parlement blijven onverwacht lang uit.'

Karel glimlachte even, maar pijnlijk; menig edelman aan tafel voelde echter lust om den fijnen geslepen kring te proeven op het grove gebeente dier schamelen, die het toch gewaagd hadden hen in de laatste weken menig verdrietig uur ten hove te doen doorbrengen.

'Neef! wat is beter dan water voor een dier, dat van lucht leven moet?' hoorde men den dwerg vragen, die achter Karels stoel - zijn gewone plaats - reeds herhaalde malen, maar altoos te vergeefs, getracht had zijn meester te vervrolijken. Karel schudde wrevelig het hoofd.

'Weet ge 't niet, Neef? 't Is het vaste land; en wat is het beste vasteland?... Dat 's Frankrijk.'

'Zwijg, nar!' beval Karel.

'Ik zal zwijgen, maar ik begrijp niet waarom ik niet aardig mag wezen, waar zoo velen het niet zijn...'

Er plooide zich een glimlach om veler lippen; het mocht beschouwd worden eene aanmoediging voor den nar te zijn om voort te gaan.

Archie vond het echter voorzichtig voor het oogenblik niet voort te varen en maakte zich gereed naar het lager eind der tafel af te dalen, in de hoop daar een meer genegen oor te zullen vinden. Terwijl hij den stoel van Strafford voorbijging, hoorde hij dezen de opmerking maken, dat hij goochelaars en kwakzalvers liefst in de verte hun toeren zag maken, en dan op de plaats waar zij eigenlijk behoorden en meest geboren waren, namelijk de straat.

'Waar, zeer waar, edele ridder!' riep de nar in het voorbijgaan; 'alleen als er op Tower-hill of Tyburn gegoocheld of gekwakzalverd wordt, hou ik er van dicht bij te staan, vooral als het heele groote kunstenaars betreft.'

Zoo als wij weten, werden op de beide genoemde plaatsen de doodvonnissen wegens hoogverraad of andere hoofdmisdaden voltrokken.

Daar de meesten de opmerking van Mylord niet gehoord hadden, konden zij ook het andwoord van Archie niet begrijpen; zij echter, die in de nabijheid van Mylord nederzaten, trokken de wenkbraauw saâm zoo als Zijne Genade, of wendden het hoofd toornig om naar den onbeschaamde, zoo als Zijne Majesteit.

Mylord Strafford was de eerste, die den nar wilde doen vergeten. Hij achtte het gebochelde wezen te laag om hem te kunnen beleedigen; hij zocht en vond dan ook spoedig gelegenheid om het gesprek eene andere wending te geven; zelfs gelukte het hem Hunne Majesteiten en de naastbij zijnde gasten tot een eenigzins levendig onderhoud te verlokken, dat gemeenzaam en vrolijk voorspelde te worden en zich uit te strekken ook tot degenen, die het strakst tot dusverre voor zich hadden gezien. Eene plotselinge opschudding, eene levendige woordenwisseling aan het benedeneinde der tafel deed echter het gesprek weder staken en leidde aller aandacht af.

Wij hebben Robert bij het binnentreden van Mylord Strafford uit het oog verloren. Wij kunnen echter gissen van welken aard de bezigheden geweest waren, die hem door den machthebbende in 's Konings keuken werden opgedragen. Hij had gelegenheid het aantal trappen te leeren kennen, die de eetzaal van de keuken scheidden, en zich te verwonderen over de hoeveelheid schotels, waarmeê de tafel moest worden bezwaard. Met kloppend hart wachtte hij het oogenblik af, dat de vleugeldeuren geopend werden. Verklaarbaar zoude het Jean zijn geweest, ware hij tegenwoordig geweest, dat menige hoofdschotel, door Robert opgedragen, op eene verkeerde plaats werd nedergezet, of dat Robert, minder eerzuchtig dan vele zijner mede voor dien avond gehuurde dienstboden, liever in de zaal stil bleef wachten dan weder naar beneden te ijlen, om een nieuwen voorraad spijzen uit de dampende ketels te doen opduiken. Voor den gunsteling van den Lord Steward, zoo als de klerk van de keuken zich noemde, was het dit echter minder, en hij liet dan ook niet na op de hem eigen bevallige wijze zijn ongenoegen over de luiheid van den zoo sterk aanbevolen dienaar uit te spreken.

‘Eend, ik weet niet wie dommer is, jij of het beest, dat je daar net naar boven gedragen hebt.’ Toevallig was het juist een eend. ‘Verhuur je aan Bradshaw den brouwer, om hop te lezen, en in plaats daarvan dolle kervel in den ketel te gooien, waar elke rondkop, wat mij betreft, zich een eeuwige roes uit mag drinken!’ De man had aanleiding zich hoe langer hoe meer op te winden, daar de schuldige geen enkel woord terugsprak en ook geen moeite deed om de aan hem opgemerkte gebreken te verbeteren. Slechts toen hij het tweemaal herhaald bevel vernam, om de zaal te verlaten en er niet we-

der binnen te komen, stamerde hij een verontschuldiging en eene belofte van beterschap.

Wellicht dat dit den machthebbende toch niet vermurwd zoude hebben, als hij den tijd had gehad te andwoorden, maar Hunne Majesteiten traden binnen, gevolgd door hunne hooge gasten, door Mylord Strafford, die Mylady Carlisle geleidde, door velen die Robert niet kende, allen in prachtige hofkleedij, en ten slotte door Lady Jane Howard en een schoon jonkman, die zich herhaaldelijk tot haar overboog, als wilde hij de woorden, die de schoone sprak, reeds op hare lippen opvangen.

'Hij sprak waarheid!' klonk het in Roberts binnenste, terwijl hij een gemengde gewaarwording ondervond van haat en jaloezij.

'Aan het lager eind der tafel! Zie wat Tommy doet! Volg hem in alles!' beet de meester hem in het oor, terwijl hij zelf zich aan het hooger einde plaatste, onder het bereik van de stem van den Lord Steward. Robert leed. Hij verweet zich reeds zijne begeerte om te willen zien; hij maakte er Jean bijna een misdaad van, dat hij het dwaas verlangen had ingewilligd. Elke glimlach van Jane wondde hem; elk gebaar van den jongen edelman, wiens welgemaaktheid hem in Roberts oog nog snooder maakte, joeg hem een hoogroode kleur op het aangezicht. Hij kon alleen zien en het gefluister niet verstaan, zoodat zijne ijverzucht de dikwijls niet meer dan galante woorden veel gloeiender tintte en ze vervormde tot betuigingen van liefde en eeden van eeuwige trouw.

Hij wilde niet langer alleen zien, maar ook hooren en nam Tommy een schotel, dien deze juist aanbieden wilde, uit de hand, bij welke beweging zijn arm in aanraking kwam met den stoel van Percy, die op den lompen knecht een wreveligen blik wierp en een schimpwoord voor hem gereed had, dat alleen weêrhouden werd, omdat Jane met hare hand zijn arm even aanroerde en hem daardoor natuurlijk dwong naar haar te luisteren. Wat zij hem gezegd had moest hem zeer aangenaam geweest zijn, want zijne oogen glansden heller en zochten de hare.

Robert hoorde noch zag bijna iets meer van het hem omringende dan dat paar en Mylady Carlisle, die daar troonde als eene vorstinne tegenover Mylord Strafford, en met eene zelfbeheersching, waarvan hij den omvang niet bevroeden kon, hare vriendelijkste lachjens aan Sir Henry Vane of Mylord Finch wegschonk. 'Slang!' prevelde hij, terwijl hij achter haar stoel voorbijging.

Het was het oogenblik dat Archie zijne plaats achter Neef Karel verliet en naar de jeugdige gasten afdaalde. Onder deze wenschten nog vele gerangschikt te worden, die er eigenlijk niet toe behoorden en nochtans op hun jeugd bleven bogen, hoe bespottelijk zij zich ook door die onbillijke aanspraken maakten, hoeveel kunst er ook noodig bleek om de natuur te doen liegen.

'Ware de appel niet reeds lang aan Venus weggegeven, zoo waar als ik Paris ben, ik zou dien dan aan u reiken!' deklameerde Archie, daarbij Miss Sarah aanziende, van wie het bekend was, dat er een halve leeftijd lag tusschen haar slaapkamer en haar *boudoir*, waar de toiletdoos bewaard werd.

'Hoeveel sterren hebt gij al in uw kort leven kunnen tellen, Mylord?' vroeg hij met een boozen glimlach tot een jongen edelman, van wien het gerucht ging, dat hij tot het uilengeslacht behoorde en den nacht verkoos boven den dag.

Of menigeen der aanwezige jonge edellieden en vooral Percy dien venijnigen steek ook op zich toepaste en dus geneigd was partij te trekken voor den gast, tot wien het woord eigenlijk gericht heette? Het mocht vermoed worden en maakte de baldadigheid van Percy verklaarbaar, die, misschien wel op aanstoken, voor 't minst onder goedkeuring van Jane, een taartjen, overvloeiende van boter en room opnam en naar het aangezicht van den nar smeet. Het getuigde voor zijn vaste hand; hij had toch geraakt waar hij het wilde: op het lage voorhoofd bij het begin van den neus, zoodat de boter en room, over de wenkbraauwen heengespat, langs de oogleden naar de wang heendruppelden.

Een algemeen gelach beloonde den wèlgelukten worp; het zotte gelaat van Archie werd er nog zotter door; de nar stemde nu werkelijk tot vrolijkheid. Als hij boos was geworden, had hij nog meer genoegen aangebracht, maar, hoe jammer! dat scheen hij niet te worden. Hij lachte zelf meê, nam de kaproen van het hoofd en veegde zich daarmede het gezicht schoon. Hij knikte zelfs Percy toejnichend toe. Wie hem echter goed kende, geloofde geen oogenblik, dat hij het den jongen edelman vergaf en nalaten zou weêrwraak te nemen. Hij bleef staan waar hij stond, vlak tegenover het schoone jeugdige paar, en scheen zich eenige sekonden te vermaken met beider verstandhouding, die sedert dien worp werkelijk innig was geworden.

'Neef Percy!' riep hij luid, 'aan het hoeveelste tooneel van

de maske zijn we? Ge weet het niet? Ge denkt reeds aan het voorlaatste, maar het is nog maar het eerste, Neef! Ge speelt voortreffelijk, mijn jongen! maar ge moet nog vele voetangels en klemmen overspringen, eer ge 't gouden vlies meester kunt worden, en daar is 't toch maar om te doen, niet waar, Neef?'

Percy scheen niet te hooren, zoo verdiept was hij in het onderhoud, dat hij met Jane voerde, maar deze zou niet langer kunnen luisteren, want de nar voegde ook haar eenige woorden toe. 'Kijk altijd voor u uit, schoone Hebe! want achter u ligt niets dan puin - gebroken harten en gescheurde linten...'

'Maar wie is toch die Robert Conway, waar mijne zuster mij van verhaald heeft?' zeide Percy, die de in te nemen vesting hoe langer hoe meer naderde.

'Een goede jongen van het land, die ik wel mocht lijden.... hij is vroom geworden!' De gedachte scheen koddig, want zij lachte.

'Jane!' klonk het dicht aan het oor, dat van Percy was afgekeerd. Het was een bekende stem; het was een toon van weemoed en toch ook van bestraffing. Zij trilde, wilde omzien, maar de eene schrik volgde den anderen op, want daar stortte op haar parelkleurig zijden kleed het overgebleven gedeelte van het sieraad der tafel, het prachtigste kunststuk der koninklijke keuken: een hen, uit boterdeeg gebootst, met uitgespreide vleugels en broeiende op eenige eieren, in ieder van welke een met peper en amber toebereide nachtegaal besloten was.

'Vlegel!' borst Percy uit, den lompen knecht toefronsend, in wien hij denzelfden herkende, die hem den gantschen avond gehinderd had en telken reize, als zijn onderhoud vertrouwelijker scheen te zullen worden, den een of anderen schotel tusschen hem en zijne schoone gezelle had aangeboden. 'Haal water, verdoemde lompert!' snaauwde Percy den lakei toe, die naar het scheen niet wist wat hij doen moest, maar, vreemd genoeg, den driftigen edelman met op elkaâr geklemde lippen bleef aanzien.

'Jaag dien knecht weg, Mylord!' zeide Jane driftig en Robert zonder hem zelfs aan te zien wenkend heen te gaan, 'roep een ander!'

Het rumoer en de woordenwisseling trokken, zoo als wij zagen, de aandacht van het hooger eind der tafel. Men maakte er van gebruik om den maaltijd voor geëindigd te doen beschouwen. Men hoopte, dat in de danszaal de wolk van ieders

voorhoofd wel verdwijnen zou, of dat men, vrijer in zijne bewegingen, ze daar beter zou weten te verhelen. Ieder haastte zich naar de luchtige danszaal, waar het orkest reeds eenige vrolijke maten deed hooren. Zelfs de Koningin voelde de voeten tintelen; zij was de politiek vergeten en zwierde weldra de reien rond. Robert had in het rumoer dat hij had doen ontstaan eene afleiding voor zijn eigen persoon gevonden; hij was bij de uitbarsting van Janes toorn de eetzaal uitgegaan en de kastijding van den klerk der keuken te gemoet geijld. Deze sprak er van, hem op staanden voet weg te jagen zonder eenige betaling, waarop Robert hem deemoedig te kennen gaf, dat Zijne Edelheid gelijk had en hij dan ook afzag van alle geldelijke belooning, maar nederig bad om tot den einde te mogen blijven, in welk geval hij gelegenheid had te toonen toch wel voor eenige dienst geschikt te zijn, wat hem niet alle hoop op eene eenmaal vaste plaatsing in de keuken van Whitehall afsneed. ‘Bovendien waren er nu geen groote en glibberige pastijen meer rond te dienen,’ merkte hij met nedergeslagen oogen aan.

De aangevoerde redenen schenen klemmend te zijn, vooral de verklaring van den knecht, dat hij van alle betaling afzag. Robert mocht dus blijven, maar zich alleen in de zijvertrekken bewegen, waar de dansenden gewoon waren uit te rusten van hunne vermoeijenis.

Zijne Majesteit, die niet danste, had reeds ettelijke oogenblikken Strafford gezocht, maar dezen niet kunnen vinden. De vensterkozijnen der oude maar onlangs eenigzins herstelde zaal waren zóo diep gemaakt, dat er gevoegelijk op de vensterbanken een of twee personen plaats konden vinden. De bouwmeester had dit ook bedoeld, en de weelde had er zelfs donzen kussens doen nederleggen, waarop men zich behagelijk konde nedervlijen.

In een dier kozijnen, waarvoor de damasten binnengordijnen waren neêrgevallen, bevonden zich Strafford en Lucy Percy. Deze had gene reeds bij de eerste tonen der muziek derwaards geleid, zoo als zij meenden, door niemant bespied. Zij verlangde naar een afzonderlijk onderhoud en ook Strafford deed dat, hetgeen hij haar geenszins ontveinsde. Met eene tederheid, als waartoe wij haar niet in staat geloofden, bejegende zij hem, deed zij onderzoek naar al wat hem belangrijk was, naar al wat hem betrof en bestrafte zij hem over zijne overkomst.

‘Tom, waarom uw leven gewaagd?’ vroeg zij hem, de satijn-

zachte hand op de zijne liggend, ‘of gelooft ge waarlijk dat ge den toestand beheerschen kunt? Ik wil er mij van overtuigd houden, als gij het mij verzekert. Gij hebt Karel uit zijne neerslachtigheid opgebeurd. Gelooft gij zelf aan de woorden, die gij spraakt?’

‘Neen, Lucy! Ik ontveins mij zóo weinig het dreigende gevaar, dat ik het zelfs zie waar Karel het niet bespeurt.’

‘Gij meent...? Het gevaar voor u zelven? Ja, dat bespeurt Karel niet, want bij al wat hij ziet en hoort, denkt en berekent, gaat hij slechts van zich zelven uit. Maar, Tom! uw leven is meer dan het zijne; waarom dit dan gewaagd?’

‘Ik wil niet als een balling dwalen op het vaste land en een hongerig winkelbediende worden van de Hollandsche Republiek, of een half gekleede schildknaap van Richelieu, en dat is toch mijn toekomst zoo ik deins. Windebank heeft goed gezien, toen hij vluchtte; want hij wist zich te zwak om weêrstand te bieden. Door hier te komen heb ik de kans om te overwinnen. Gij weet het, Lucy! in Ierland heb ik ook wel weerbarstige Parlementen weten te temmen. En bovendien,’ hier daalde zijn stem, ‘ben ik in staat Pym een trek te spelen, die hem zijn hoofd kan kosten.... Hij is schuldig aan hoogverraad; ik beb er de bewijzen van! Lucy, bewerk de Koningin, opdat die Karel mede bewege tot een aanklacht tegen Pym en het gantsche zwarte gebroed over te gaan.’

Indien de gordijnen van minder dichte stoffaadje geweest en beider blikken meer naar den kant van de zaal waren heen gericht, dan zouden zij van tijd tot tijd een hoofd hebben kunnen bespeuren, dat zich even langs een der gordijnen bewoog. Het was dat van een man, die niet aan tafel was gezien en daar in zijn eenvoudig zwart fluweelen wambuis en broek ook niet had gevoegd, hoewel de eerbiedige groet, dien hij bij zijn binnentreden van dezen of genen ontvangen had, hem toch als een man van aanzien of van invloed had doen kennen. Toch had hij zich bescheiden op den achtergrond gehouden en uit de verte de genietingen der gasten aangestaard. Lang had hij heen en weder gewandeld, als wachtte hij iemant dien hij niet vond, maar die wel komen zou. Eindelijk had hij een staanplaats gekozen; het was die, waar Zijne Majesteit hem vond: den rug geleund tegen den wand, in de onmiddellijke nabijheid van een venster en het hoofd eenigzins voorover gebogen.

‘Zoo in gepeins, Rosetti!’ zeide Zijne Majesteit, en 's Konings tegenwoordigheid was zoo onverwacht, dat de enkele woorden den Italiaan deden opschrikken.

‘Hare Majesteit beval mij hier te komen en te wachten,’ klonk het haastig andwoord, terwijl Rosetti lomp genoeg eenige schreden vooruit deed en den Koning dwong hetzelfde te doen, terwijl deze hem vroeg:

‘Hebt ge Mylord Strafford ook gezien?’

‘Ik meende Zijne Genade aan de overzijde bespeurd te hebben. Beveelt Uwe Majesteit dat ik Mylord zoeke?’

‘Doe dat.’

Rosetti gleed langzaam heen, maar was naauwelijks een tiental schreden verder, of hij hoorde met een gemoorde stem achter zich roepen: ‘Gij hier?’ en met een zich aan den arm vast grijpen. Hij zag om en bespeurde een lakei, die met een kreet van verbazen hem strak bleef aanzien, zonder den vastgegrepen arm los te laten.

‘Wat moet ge?’ klonk het Robert tegen op den toon, die alleen der miskende waardigheid voegt.

‘Gij zijt... gij zijt niet...? Mijn God, waar ben ik?’ stamerde de andere geheel verward.

‘Gij zijt zeker waar gij eigenlijk niet behoort: onder menschen die hun verstand nog hebben....’ Meester Rosetti vervolgde daarop zijn weg.

Robert bleef hem nastaren. Die gang herinnerde hem.... maar die stem klonk anders; dat gelaat had een geheel ander voorkomen, en toch de blik van dat oog....! het duizelde hem. Tommy brak gewelddadig den loop zijner gedachten af door hem een schenkblad met verschillende ververschingen in de hand te duwen en te bevelen ze den uitrustenden Lords en Ladies te gaan toedienen. ‘Pas op! de glazen zijn niet op het blad vastgeschroefd!’ riep hij hem bij het afscheid veelbeteekenend toe.

Had hem zijn verstand ook reeds meermalen toegefluisterd, dat het beter voor hem ware te vertrekken, de hartstocht bestreed dien raad en dreef hem aan nog meer te zien, zich nog beter te overtuigen van het verraad door Mylady Carlisle gepleegd. Deze, die hij zoo min mogelijk uit het oog verloor, had hij straks tegen haar broeder hooren zeggen, toen Jane na het diner naar hare vertrekken gegaan was om van kleederen te wisselen: ‘Geene dwaasheden meer, zoo als straks, Jove! Aan

tafel waart ge verstandig; ik zag het met blijdschap. Thands moet ge verder gaan; alles is voorbereid; maar voorzichtig, want het is een bedorven kind!'

Robert begreep maar te goed wat dit beteekende en had in de laatste oogenblikken dan ook alleen uitgezien om Jane met den haar opgedrongen minnaar te hervinden. Percy was eenigen tijd alleen in de zaal geweest, maar bevond er zich nu niet meer. Het kon een bewijs zijn, dat Jane teruggekomen was en hij haar naar een der zijvertrekken had heengeleid. Een booze geest zweepte hem voort. Het schenkblad, dat hij droeg, was reeds door menig paar, dat naar lafenis smachtte, aan den ingang van een of ander kabinet gezien, maar ging daar altijd weder met den blijkbaar stokdooven lakei terug.

Aan het einde der zaal bevond zich nog een zijvertrek; het was het laatste dat hij bezocht, maar hij vond daar ook het begeerde. Jove scheen het bevel der verstandige zuster trouw te hebben opgevolgd. Hij was begonnen Jane in hare vaak kinderlijke scherts te volgen, maar was allengs het ernstige doel nader en nader gekomen. Gants anders dan de zedelijkernstige Robert, dan de koude, vormelijke Howard, bejegende hij het dartel kind; beter dan een dier beiden kende hij de zwakheden en de gebreken van het vrouwelijk hart, want, hoewel jong, had hij er reeds in vele geheerscht. Hij had een knie nedergebogen en hield een harer handen in de zijnen gevat; hij staarde haar smachtend in het oog en stamerde een woord, dat Jane de wangen kleuren deed. Aandoenlijk oogenblik! Hij zelf zou de eerste wezen, die er zich den volgenden nacht met anderen vrolijk over zou maken, maar thands moest hij dat niet zijn, thands moest het spel ernstig schijnen, en dat was het ook een oogenblik, daar de hartstocht werkelijk het oog des jonkmans deed vonkelen. En juist in dezen oogenblik zulk een stoornis! Een ellendige lakei waagde het heiligdom binnen te treden, hoewel hij op den drempel reeds had kunnen weten dat hij een misstap deed. Jove sprong op, en toen hij denzelfden lompert herkende, die hem den gantschen avond geërgerd had, was hij zijne woede niet meer meester. Niet met het zwaard, dat hij aan de heup droeg, zou hij den lagen knecht tuchtigen; neen, de hand werd opgeheven en zij kwam gevoelig op Roberts hoofd neêr. Het schenkblad viel dezen uit de hand; met een woesten krect sprong deze op den beleediger toe, dien hij omwierp en toen het zwaard uit de schede

rukte. Jane had luid om hulp geroepen, en dit, gevoegd bij het gedruisch van het vallende schenkblad en den val van den jongen Percy, had de aandacht van eenigen in de zaal getrokken. Het geluid van naderende voetstappen werd gehoord; de deur werd geopend. Robert, die in zijn werkelijke razernij niets had vernomen, hoorde eensklaps een stem, die hem toeriep:

'Vlucht!' Hij zag op en ontwaarde niemant; alleen vond hij de deur, tegenovergesteld aan die hij binnengekomen was, geopend. De waarschuwing bracht hem tot bezinning en deed hem den gevaarlijken toestand inzien, waarin hij verkeerde. Hij brak den fijnen kling, dien hij in de hand hield, door midden en wierp de stukken den edelman in het gezicht. 'Vergeef het mij!' riep hij gesmoord Jane, die in zwijm gevallen was, toe, en toen zich uit de krampachtige greep van de hand des vernederden Percy losrukkende, die vergeefsche moeite deed om zich op te richten, vluchtte hij heen. Hij wist niet waar hij zich bevond, maar volgde het spoor, dat hem geteekend scheen, daar hij van elk vertrek, dat hij doorging, een deur vond openstaan. De gids bleef echter onzichtbaar, zoodat hij in den aanvang aan een toeval geloofde; toen hij echter voor eene hem onbekende buitenpoort kwam en ook deze vond openstaan, moest hij wel aan de hulp van een vriend denken, die hem voor de schande der ontdekking en de daaruit zeker voortvloeiende ernstige kastijding bewaren wilde.

Hij was in de open lucht; hij was op de straat, geheel vrij en ongedeerd; hij haalde ruim adem. Toen ijlde hij voort als vreesde hij voor vervolging, en zijne gejaagdheid verminderde niet voor hij het knechtslivrei en de valsche bedekselen had weggeworpen.

In White-Hall was het een tooneel van de grootste verwarring. Men wist niet wat te denken. De woedende Percy hield vol, dat de eensklaps verdwenen lakei een gehuurde sluipmoordenaar was geweest, en met dat te beweren begreep hij tevens het vernederende te doen verdwijnen, dat er in lag van door een lakei gekastijd te zijn. Zijne Majesteit, die dra van het gebeurde niet weinig verdraaid en vergroot kennis ontving, vermoedde iets nog veel afgrijselijkers dan een moordaanslag op een Percy, ja was geneigd den aanslag, als op Strafford of op zijn eigen geheiligden persoon gemunt te beschouwen.

Hij beval een ernstig onderzoek, dat hij toornig den Lord Steward opdroeg. Deze deelde de ontvangen berisping in ver-

hoogde mate aan zijn onderhoorige uit, die haar deemoedig ontving en de plaatsing van den gants onbekenden knecht niet aan den priester Con durfde wijten, daar hij zijn verborgen katholiek geloof daardoor verraden of minstens een zeer verdacht vertrouwen op een bij de wet eigenlijk vogelvrij verklaarden persoon te kennen zou geven.

Het onderzoek, dien avond ingesteld, leidde derhalve tot geenerlei bevredigende uitkomst, maar bracht alleen den klerk van de keuken in gevaar zijn gewichtig ambt te verliezen.

Eene onaangename ruchtbaarheid dreigde het voorval te verkrijgen, daar 't het algemeen gesprek der aanwezigen werd. Bijna ieder geloofde, zonder zich de moeite te geven het gebeurde met die opvatting in eenige overeenstemming te brengen, dat de aanval eigenlijk op Mylord Strafford doelde. De ernst, die aller gesprekken tintte en die nog verhoogd werd, toen de algemeen beklaagde Jane Howard, nog niet geheel van den schrik bekomen, naar haar vertrekken werd vervoerd, had zelfs invloed op Archie, die de kap met bellen in een hoek smeet en nu luid waagde te verklaren, dat een zeker iemant gevaar liep van zijn hoogen stoel te vallen, als hij nog lan ger steunen wilde op de twee vermolmde leuningen, waarvan de eene een oude suffende Bisschop verbeeldde en de andere een nieuwbakken Graaf. Deze woorden werden onvoorzichtig in de nabijheid van Zijne Majesteit en Strafford uitgesproken.

‘Sire!’ zeide deze bij het afscheid, dat weldra volgde, en op de vraag Zijner Majesteit wat hij van het voorval dacht, ‘hoewel ik aan eene bijzondere wraakneming op den jongen Percy blijf denken, geloof ik toch, dat er in Uwer Majesteits eigen hofhouding gevaar dreigt, indien de straffende hand slap blijft en niet kastijdt. Uwe Majesteit zal, naar ik eerbiedig vertrouw, den nar, die van zijn zotskalf een wapen tracht te maken, niet langer hare bescherming waard keuren.’

‘Hij zal gekastijd worden, de onbeschaamde!’

‘En vervolgens... weêr in genade aangenomen? Sire, stel een voorbeeld, zij het ook aan den laagsten, in afwachting dat wij hooger klimmen en zelfs den hoogsten zullen kunnen treffen. Sire, ben ik gemachtigd tot de aanklacht tegen Pym?’

‘Ik zal mij bedenken: geef mij nog dezen nacht. De nar zal weggejaagd worden, ik beloof het u. Morgen deel ik u mijn besluit aangaande het andere meê. Dat dient toch rijpelijk overwogen te worden; ik waag niet weinig, Strafford!’

‘Uwe Majesteit misschien nog iets minder dan een ander!’ zeide Strafford, zich op de lippen bijtend en na eene diepe buiging zich verwijderend. Somber gestemd, maar met opgerichten hoofde en een trotschen glimlach op de lippen, trad hij de buigende rijen door, tot hij Mylady, mede tot vertrek gereed, ontmoette, die hem toefluisterde: ‘Ga in mijn karos; het is veiliger.’

Hij schudde ontkennend, maar zag haar met een gants andere uitdrukking op het gelaat aan, toen zij op denzelfden toon voortvoer: ‘Gij zijt ziek. Ontveins het mij niet. Gij zijt zeer ziek! Thomas, volg nog mijn raad en vertrek dadelijk uit Londen!’

‘Gelooft gij dan óok aan dat dwaze sprookjen? Kom, als ge 't mij toestaat, geleid ik u als galant kavalier naar uw karos.’

Mylady had maar al te goed gezien, hij was ziek; hij leed, en het was niet alleen lichamelijk.

Weldra waren alle lichten in het Paleis uitgedoofd. Zijne Majesteit was niet de eenige, die zich gelukkig prees, dat het feest een einde had genomen. Het doel was geenszins bereikt. Het openbaar worden van den voorgenomen aanslag, de vooral daarop gevolgde sombere stemming zou het aanzien van het hof niet doen stijgen en de tegenpartij, al was ook de terugkeer van Strafford feestelijk gevierd, niet tot behoedzaamheid overhalen.

Bovendien was Karel een bittere drank toegediend. Hij was opgevorderd tot handelen; hij waagde niet te weigeren en hij durfde niet toestaan. Misschien ware hij gedwongen geworden dadelijk een besluit te nemen, indien het hem had kunnen aangediend worden, wat Pym in deze oogenblikken nog langs Londens straten bewoog te sluipen, wat hem bewoog Hampden, Oliver St. John en Vane te bezoeken. Terwijl men feest vierde in White-hall was hem toch een briefjen gebracht van een geheel onbekende, inhoudende de woorden: ‘haast u; Strafford zal u aanklagen; gij begrijpt waarvoor.’

Den volgenden morgen was Karel niet kalmer; zijn besluit was nog altijd niet genomen. Om zich zelven echter te overtuigen, dat zijn besluiteloosheid geen gevolg van zijne zwakheid was, haastte hij zich de kastijding van Archie te bevelen, die een geeseling onderging en daarna, met den meest mogelijken hoon van de zijde der lakeien, als vagebond werd weggejaagd. Een die van buiten getuige was van de strafoefening, waagde te beweren, dat het gezond verstand White-hall werd uitgejaagd.

De invloed van Hare Majesteit was ditmaal noodig, om dien van Strafford te steunen, en dank zij Mylady Carlisle, werd de zoo hoog noodige bijstand van die zijde verleend. Na een hevigen strijd, die een vloed van tranen uit Henriëttes oogen ontlokte, vermande Karel zich om ja of neen te zeggen en beloofde hij het eerste aan Strafford te doen hooren. Deze moest den bode Zijner Majesteit, die het hem kwam melden, aan zijn legerstede ontvangen, daar de pijnen hem beletten het bed te verlaten. Ook was de dag voorbijgegaan en de avond reeds gevallen, toen hij eindelijk de verlangde schriftelijke machtiging ontving. Den volgenden dag, den derden na zijn terugkeer, zou hij alzoo den aanval wagen; hij was er zeker van, zoo liet hij weten, dat de vermoeienis en de pijnen hem dien dag niet zouden beletten uit te gaan.

Terstond reeds na het geven der door hem geteekende machtiging had Karel er spijt over gevoeld en had hij er over wagen te klagen, dat Strafford hem in gevaar bracht. De gedachte evenwel, dat hij bij mislukken gevoegelijk en naar waarheid den stoutmoedigen dienaar de schuld zoude kunnen geven en dat bij wélslagen de zege, door hem behaald, afdoende zoude zijn, stelde hem in staat te volharden en deed hem zelfs op den gewichtigen dag met verlangen naar tijding uitzien. Hij had met een zijner Sekretarissen gearbeid, maar kon zich niet bij dien arbeid bepalen; hij was naar zijn werkcel gegaan, maar kon de eenzaamheid, hem dubbel stil, daar hij zelfs het rinkelen van de naarenbel niet meer hoorde, niet verduren; hij had zich ten laatste naar Henriëtte begeven, die hij in de laatste maanden zelden zoo opgewekt en tevens zoo beminnenswaardig ontmoet had. Daar kondigde een driftig kloppen op de deur de aankomst van een haastigen bode. Karel sprong op en opende zelf de deur, maar trad onwillekeurig een schrede terug bij het zien van het doodsbleeke gelaat van Finch.

‘Wat deert u? Strafford...?’

‘Is in den Tower.... door de Gemeenten, bij monde van Pym, voor de balie van het Huis der Lords van hoogverraad beschuldigd!’

‘Mijn God! Mijn God!’ zuchtte Karel, op een stoel nedervallende.

‘Heeft men dát gewaagd?’ vroeg Henriëtte, die het gebeurde van een andere zijde opvatte en er alleen eene vermetelheid van de zijde der Gemeenten in zag, tot welke zij ze nog niet in staat had geacht.

‘Het was ongeveer 's namiddags drie uur,’ zoo deelt een tijdgenoot en wellicht een ooggetuige het mede, wiens verhaal wij eer volgen dan dat van den langwijligen en breedsprakigen Lord Zegelbewaarder; ‘het was 's namiddags drie uur toen de Graaf van Strafford, door ongesteldheid weêrhouden om dien dag vroeger uit te gaan, naar de Zitting ging. Even vóor hij het huis der Pairs was binnengetreden, kwam Pym hem, met vermelding van al zijne titels, in den naam van al de Gemeenten van Engeland, van hoogverraad en verscheidene andere misdaden beschuldigen, waarvan de Gemeenten ter zijner tijd in gerechten vorm het bewijs zouden leveren, daarbij verlangende, dat hem alle gemeenschap naar buiten afgesneden en hij in goede bewaring genomen mocht worden. Onder het voorlezen dier geweldige aanklacht was er luid op de deur geklopt. De drager der zwarte roede, James maxwell, opende, en Strafford, met trotsch en somber gelaat, trad binnen en maakte zich gereed de rijen door te gaan en aan het hoofdeinde der Pairskamer plaats te nemen. Plotseling riepen hem verschillende stemmen toe, het Huis te verlaten, en hij was gedwongen buiten te staan en te wachten tot hij geroepen zou worden. Na eenige beraadslaging kreeg hij verlof binnen te treden; hij bleef staan, maar ontving het bevel neder te knielen en dus den wil van het Huis te vernemen. Hij werd overgegeven aan den drager van de zwarte roede om gevangen te blijven, tot hij wettelijk ontheven zou zijn van de misdaden, waarvan de Gemeenten hem beschuldigd hadden. Hij wilde spreken, maar men beval hem te vertrekken, zonder een enkel woord te uiten. In de voorzaal vorderde James Maxwell hem zijn zwaard af, hetwelk hij zijn dienaar liet dragen. Toen voerde hij zijn gevangene door een groote menigte volks heen naar zijn karos; ieder gluurde hem aan en niemant raakte aan zijn hoed om hem te groeten, hem, voor wien dien morgen de grootsten van Engeland het een eere zouden geheten hebben, blootshoofds te mogen staan. “Wat is er?” riep men van alle kanten. “Och, niet veel bijzonders,” was Maxwells and woord, waarop het hem sarkastiesch toeklonk: “Werkelijk, hoogverraad is niet veel bijzonders!”

Toen Strafford op de plek kwam, waar hij zijn karos dacht te vinden, was het rijtuig niet daar; hij moest dus terugkeeren, midden door de steeds aangroeiende menigte. Toen hij eindelijk het gezochte gevonden had, voerde Maxwell hem te gemoet, luid, zoodat ieder het kon verstaan: “Uw Lordschap

is mijn gevangene en moet alzoo in mijn rijtuig stappen," hetgeen hij deed.'

Pym had aanvankelijk gezegepraald; hij had Strafford voorkomen. Het geheim was verklaard, waarom men den naam van den machtigen staatsdienaar zoo lang vermeden had te noemen; de vogel moest in de kevie gelokt worden, en was hij daar, dan zou de getraliede knip achter hem dicht glippen.

Strafford had, zoo als wij weten, geen oogenblik aan den toeleg der vijanden getwijfeld, maar hij had, in het vertrouwen op zijn macht, hen te zwak geacht; het bewustzijn zijner kracht en misschien ook de weifeling zijns meesters had hem doen vangen in de webbe, welke Pym met zulk een taai geduld had gesponnen.

'Strafford! Strafford!' jammerde Karel, die nu eens in den stoel met slappe hand neêrzeeg, dan weder opsprong en de vuist klemde aan het gevest van zijn zwaard.

Een der kranke leuningen van zijn troonstoel dreigde hem reeds te begeven; weinig tijds later week ook de tweede, want Zijner Majesteit werd weinige dagen later aangediend, dat ook Laud in hechtenis was genomen en hij de sleutels van zijn paleis had moeten overgeven aan Leighton, den Puritein, dien hij vroeger in de Sterrekamer had doen folteren. De gemeenten vergaten niets in hunne weêrwraak: de gefolterde mocht op zijn beurt folteraar zijn.

Archie, de nar, had wel gelijk gehad. Wee den Koning, zoo het mocht blijken, dat hij de twee leuningen behoefde om op zijn troonstoel te blijven zetelen!

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 Mei 1862.

Al heeft het voorjaar zich ditmaal nog zoo frisch getooid, al was het groen geuriger, de regen malscher dan het beste geheugen zich wist te herinneren, al tooverde de zon overal de schoonste kleuren, en was sinds jaren de roepstem tot het nieuwe leven in de natuur niet zoo duidelijk vernomen, toch heeft menig peinzend hoofd 't oog niet voor goed hoopvol kunnen opslaan, was er voor velen een al te scherpe tegenstelling tusschen het ontwaken der natuur en den zoo tragen en onverschilligen loop der staatkundige ontwikkeling. Is niet het einde van al deze dingen, dat de gansche tegenwoordige geschiedenis een verhaal wordt van droeve platheden? Wordt niet alles als 't ware ontgeestelijkt? De begrippen, waarmede vorige geslachten deze eindige wereld aan de sfeer der eeuwige ideën wisten te hechten, worden één voor één verbannen en verjaagd: de Catholieke kerk ziet haar symbool gehoond: het koningschap, tot nu toe half menschelijke half goddelijke instelling, moet overal dat laatste voorrecht als hersenschimmige aanmatiging opgeven: waar nog een enkel idee hier en daar zich schuil heeft gehouden, daar weet men door gedruisch van statistiek en reglement het te doen vlieden: neen, zoo een andere Augustinus thands zijn werk over den staat Gods zou willen schrijven, hij zou voor goed zijn taak moeten opgeven: onze eeuw heeft een naauwkeurige scheiding bewerkstelligd, en al wat nog herinnert aan dien civitas Dei van weleer, wordt met den voet getreden.

Kleingeloovigen, die aldus oordeelen! - Willen zij dan niet inzien, dat wel is waar de tegenwoordige tijden hard en moeijelijk zijn, maar dat toch ook een heerlijke roeping daaraan is beschoren? Heeft

dan de geheele geschiedenis het niet duidelijk genoeg bewezen, dat alle instellingen dezer aarde, dus ook de staten, oorspronkelijk zijn tot stand gekomen door een wijsheid hooger dan die der menschen, en hoe geheel onze levenstaak daarin bestaat, dat wij de schepping Gods overnemen, en veranderen in een eigen schepping der menschen: met andere woorden, dat wij het feit aannemen en tot een kunstwerk vervormen. En is daar wel waarlijk betooning van kracht en geest, is daar wel waarlijk geloof aan een zedelijke wereld-orde en bestuur, waar zoo bitter wordt geklaagd, nu het menschelijk geslacht meer en meer tracht zijn eigen staatsvormen en zijn eigen historie meester te worden?

Kwalijk ten minste verstaan zij de teekenen der tijden, die het gewicht van den tegenwoordigen tijd voor Pruissen miskennen.

In arren moede had de Koning de Kamer ontbonden, en bij aanschrijving van 19 Maart de nieuwe ministers bevolen tot een nieuwe verkiezing over te gaan, maar vooraf het volk voor te lichten, dat het hier gold de rechten der kroon te handhaven. ‘Deze mijne overtuiging - dus vervolgde de koning - is ook levendig in de harten mijner onderdanen, en het komt er slechts op aan, aan het volk mijne ware zienswijze omtrent zijn welzijn klaar en open bloot te leggen.’ De ministers togen dan ook aan het werk. Zij kondigden aan, dat de eerste handeling der verkiezing, het benoemen van kiezers, op den 28sten April zoude plaats hebben, terwijl de keuze van afgevaardigden op den 6^{den} Mei zou volgen. Den tusschentijd maakten zij zich ten nutte, met circulaires aan onderhoorigen en ambtenaren te richten. De minister van binnenlandsche zaken, de heer von Jagow, opende de rij, en vaardigde een circulaire aan zijn ambtenaren uit, waarin hij hun te kennen gaf, dat thands aan het Pruissische volk het alternatief werd gesteld tusschen monarchie en democratie, en dat de koning hen diensvolgens opriep de democratie overal te bestrijden. De ministers van justitie, van oorlog, van finantiën, van eeredienst volgden, ook zij stelden programma's voor hun ondergeschikten op, en opmerkelijk vooral was de circulaire van den minister van oorlog door den heftigen toon tegen de mannen der Fortschrittspartij en hun ‘vermomde bondgenooten,’ te weten de Liberalen.

Men kan zich den ijver der Land- en Kreisrathen verbeelden bij het ontvangen dezer aanschrijvingen. De Pruissische ambtenaren waanden zich weder in den tijd van von Manteuffel. Waar de landweer bijeen werd geroepen, daar werd steeds een aanspraak gehouden in

den zin, dat men den schandvlek uit de Pruissische geschiedenis moest uitwisschen, en de majoor van Boehn uit Stendal liet zich daarbij ontvallen: ‘een hondsvod is hij, die dat niet doet.’ - En wat deed onder al die agitatie het volk? Het hield zich stil: het liet zich geduldig uitschelden en ging rustig zijn weg, niet achtend op al die onstuimige woede en drift van overheid en ambtenaren; in alle kiesdistrieten kwam het voorloopig bijeen en besloot bijna éénstemmig de leden van het ontbonden huis weder als afgevaardigden naar Berlijn te zenden. Ten volle begreep dat volk het gewichtige van het oogenblik, en manmoedig besloot het geen voetbreeds te wijken. Was het vroeger een zeker verwijt geweest, dat Pruissen als het ware bij geschenk liberaal was geworden, thands zou de natie toonen, dat zij den prijs wist te verdienen. En zonderling is het, hoe in gewichtige oogenblikken in Duitschland de stand der geleerden als op eens het initiatief neemt. Die duitsche professoren, die anders in hun zoo eng besloten kring zich zoo weinig mogelijk met de wezentlijke regering bemoeijen, om des te stouter een mogelijk denkbaren staat te constitueren, krijgen eensklaps een electrieken schok: een toornige vlam schittert op hnn gelaat, en zie, zij staan vooraan op de bres: - zoo ook thands: - het eerste protest tegen al die leugentaal in de circulaires ging uit van de academie. De heer von Mühler (vrolijker gedachtenisse) had als minister van onderwijs aan de hoogleeraren - als waren zij gewone ambtenaren - zijn circulaire gezonden, en weldra stond de academie te Berlijn op, en in een fier gesteld stuk wierp zij de zamenwerking met den minister van zich af. Bonn, Halle en de overige academies vereenigden zich met het protest van Berlijn: - en het volk zag weder met trots en vertrouwen op zijn kloeke ridders van den geest.

Dus stonden de zaken, toen eensklaps de ministers vreemde en zonderlinge dingen gingen doen. Onverwachts namelijk werd in de tweede week van April een brief openbaar door den minister von der Heydt aan den minister van oorlog geschreven. In dien brief werd met evenveel warmte, als het meest geavanceerde lid der oppositie zou gedaan hebben, de meening bepleit, dat de minister von Roon van zijne plannen ter verhooging van het oorlogsbudget moest afzien: en alsof dit nog niet genoeg ware, zoo kondigde de minister van Financiën aan, dat hij voornemens was het budget gespecialiseerd aan den landdag voor te leggen. Zoo zou dan het ministerie gaan toegeven juist op die twee punten, waarover de strijd was ontstaan.

Hagens voordracht ter specialisering was de aanleiding geweest van het optreden der nieuwe ministers en van het ontbinden van het huis der afgevaardigden: en de questie der al of niet verhooging van 't oorlogsbudget was de questie, die op den bodem lag van geheel den onwil en het misverstand tusschen volk en koning: en nu zoude op beide deze punten het volk zijn wensch verkrijgen, en dat wel op aanraden van het reactionnaire ministerie: men begrijpt dat dit alles geschikt was om het meest conscientieuse volk in de war te helpen.

Doch het Pruissische volk was nu éénmaal niet meer te misleiden. Het lette niet meer op al die beloften en toezeggingen: het zou zich zelf wel weten te helpen, en had geen von der Heydt noodig, die beurtelings alle rollen reeds had gespeeld. Den 28sten April werden de kiezers allen in zeer liberalen geest benoemd, en den 6^{den} Mei volgde de keuze der afgevaardigden. Het resultaat was, dat de conservatief-feodale partij in het huis 15 leden, dat de Polen en Ultramontanen 57 afgevaardigden te zamen hebben gekozen, en dat de overige 280 leden van het huis tot de groote liberale partij behooren. Bijkans al de liberale leden van het vorige huis zijn herkozen, en de geavanceerde fractiën hebben allen iets gewonnen. De fractie Bockum-Dolffs, het midden houdende tusschen de liberalen en den Fortschrittspartei, telt over de 80 leden, terwijl zij in het vorige huis slechts 50 leden sterk was. Geen der ministers is als afgevaardigde gekozen: zelfs von der Heydt heeft te Elberfeldt het onderspit gedolven: daarentegen is von Vincke weder lid van 't huis, en is te Berlijn de heftigste van al de oppositiemannen, de bekende Jacoby, tot afgevaardigde benoemd.

Op maandag den 19^{den} Mei werd de landdag geopend, ditmaal door den president-minister, vorst von Hohenlohe-Ingelfingen, want de koning heeft zich in zijn toorn opgesloten. De openingsrede was geheel business-like: zij hield zich met de zaken van staat en niet met beginselen op: vermindering der belastingen, specialisering van het budget werd toegezegd: het sluiten van een handelstarief met Frankrijk werd herdacht, zelfs werden eenige besparingen in het leger beloofd: alleen hoopte men nu dat de landdag voor de zekerheid van het vaderland zou zorg dragen en geen inbreuk zou maken op de rechten der kroon. - Na deze rede is het huis zich gaan constitueeren, en terwijl het Heerenhuis tot president den Graaf Eberhard zu Stolberg-Wernigerode koos, benoemde het huis der afgevaardigden met 276 van de 288 stemmen tot voorzitter den president der vorige zitting, den heer Grabow. De afgevaardigden Behrend en von

Bockum-Dolffs werden mede tot vice-presidenten herkozen. Intusschen hebben ook de partijen gepoogd zich op dezelfde wijze te organiseren als op het tijdstip der ontbinding van den landdag. De weder-optreding van den heer von Vincke heeft echter deze zaak niet gemakkelijk gemaakt. Toen toch de meerderheid der liberalen zich weder als vroeger om den heer Grabow wilde scharen, deed von Vincke, die vroeger de leider der ministerieel-liberale partij was geweest, zijn invloed op eenige der leden van de fractie Grabow gelden, en stelde voor een scherpe afscheiding van de beginselen der Fortschrittspartei. De oude aristocraat was weder wakker geworden, en begeerde geen zamenwerking met die zoogenaamde volksvrienden: want von Vincke, men vergete het niet, is wel is waar liberaal, maar alleen zóólang als zijn trots als edelman niet wordt gekwetst, ongeveer op dezelfde wijze als Heine atheïst was: toen deze zag dat zijn opiniën door de helden van de naald en de schaar werden gedeeld, zwoer hij zijn kettersche beginselen af; zoo ook von Vincke; in 1848 was hij de leider der behoudspartij, en nu.... heeft hij al schielijk de eendracht onder de liberalen pogen te verbreken.

Terwijl dit alles voorviel, en Grabow met een krachtig woord de zitting opende, was er nog iets anders dat de aandacht van menig afgevaardigde bezig hield. De Minister van Buitenlandsche Zaken, graaf van Bernstorff, had, alsof de strijd in Pruissen zelf hem niet bepaald aanging, op eens de questie van Keur-Hessen gaan releveren. Men herinnert zich hoe wij de laatste maal op te ekenden, datOos tenrijk bereid was zich met Pruissen te gaan verstaan omtrent maatregelen, tegenover Keur-Hessen te nemen. Die maatregelen waren sedert dien tijd dringend noodzakelijk geworden. Want de Keurvorst had een uieuwe manier bedacht om eindelijk, na zoovele jaren zwoegens, een volgzame kamer zich te verschaffen. De kiezers namelijk mochten niet eerder tot een keuze overgaan voordat zij trouw aan de geoctroyeerde grondwet van 1860 hadden gezworen. Daar op deze wijze slechts eenige weinigen zouden kiezen, hoopte de Keurvorst zijn doel te bereiken. Doch de Kasselaars protesteerden en zonden een petitie in aan den Bond. De Bond had zich wel is waar nooit zeer ingenomen betoond met de wenschen van het Hessische volk, maar sinds Oostenrijk door von Schmerling op nieuwe banen was geleid, had ook de vergadering te Frankfort oude begrippen laten varen, en ze vereenigde zich dus met een voorstel van Pruissen en Oostenrijk, om den Keurvorst te nopen de grondwet van 1831 te

herstellen, Misschien zou op deze wijze de geheele zaak zijn afgeloopen, toen graaf Bernstorff begreep dat Pruissen meer direct de zaak moest bevorderen. Een al te schoone gelegenheid bood zich hier aan om te doen wat de Franschen noemen ‘enfoncer des portes onvertes’. Om zich dus het air te geven alsof de Keurvorst in deze zaak alleen voor Pruissen zwichtte, liet hij plotseling den generaal von Willisen naar den Keurvorst zenden, met een eigenhandigen brief van den Koning, waarin deze aanried om toe te geven. Men rekende echter buiten den Keurvorst: deze was wel bereid om voor den Bond, die hem zoolang had geholpen, te zwichten, maar bedankte iets ten gevalle van Pruissen te doen; hij weigerde dus den generaal von Willisen te ontvangen, en voor Pruissens Koning bleef thands niets over dan genoegdoening te vragen.

Pruissen echter pleegt wel den haan te spannen, maar durft hem daarom nog niet losdrukken. En de Keurvorst waehtte bedaard de komst der mobiel gemaakte legerkorpsen af.

Het overige Duitschland was blijde dat Pruissen met zijne gewone handigheid zich weder in een impasse heeft gewerkt, en Oostenrijk vooral, dat het sluiten van het Pruissisch-Fransche handelsverdrag met leede oogen heeft aangezien, kon zijn innig genoegen kwalijk verbergen over dezen stap van de regering aan de Spree. Het doet nu van zijn kant moeite om Keur-Hessen te overreden, Pruissens eergevoel niet langer te beleedigen. Keur-Hessen schijnt te willen toegeven, zoodat het kabinet te Weenen als overwinnaar uit den geheelen strijd treedt.

Intusschen is te Parijs weder alles tot de gewone kalmte teruggekeerd. De Senaat en het Wetgevend Ligchaam rusten beide uit na de ongewone levendigheid, die de debatten van het adres van antwoord aan den Keizer hebben gekenmerkt. Sinds dien tijd heeft de Senaat zich met petities bezig gehouden, terwijl het Wetgevend Ligchaam een commissie heeft benoemd om het budget te onderzoeken, welke commissie, na eenige maanden gewerkt te hebben, waarschijnlijk spoedig haar rapport zal indienen. De groote vraag voor die commissie is en blijft natuurlijk de eventuele vermindering van het leger: reeds heeft de Keizer in het begin van April eenige toezeggingen in dien geest gedaan, en voldaan over die beloften, heeft het Wetgevend Ligchaam in zijn vergadering van 29 April voorloopig het gewone jaarlijksche contingent van 100,000 man aan het leger toegestaan. Een der liberale afgevaardigden, de

Heer Hénon uit Lyon, vestigde bij die gelegenheid de aandacht der Kamer op het systeem der remplaçanten in het leger, zooals dat door den Keizer is ingevoerd. De keizerlijke regering namelijk levert zelve die personen aan degenen, die zich van de dienst wenschen te ontslaan, maar bepaalt dus ook zelve den prijs van ieder remplaçant. En nu betoogde Hénon, dat bij die waardeering de schromelijkste misbruiken plaats hadden, en vooral dat de prijs steeds stijgende was, zoodat een remplaçant, die voor eenige jaren 1800 francs kostte, thands 2500 francs gold. De Ministers hebben den Heer Hénon niet lastig gevallen met terechtwijzigingen, en hebben hem eenvoudig laten praten.

Napoleon III zelf ontvangt weder gasten. De Koning van Nederland was ook weder te Parijs. Verder werden de Japansche gezanten en de Onderkoning van Egypte opgewacht. Opmerking verdient onder dat alles de politick van Napoleon III, om zooveel mogelijk vertegenwoordigers van alle natiën en tongen om zich heen te zien. Hij schijnt het idee overgenomen te hebben van Anacharsis Clootz, den tolk van het menschelijk geslacht. Even als deze met zijn exemplaren van het species der menschen, met zijn aangekleede en verkleede Zweden, Spanjaards, Polen, Turken, Chaldaeën, Grieken, Mesopotamiërs enz. achter zijn hielen, in de nationale vergadering binnenstapte, zoo en niet anders vertoont zich soms aan ons oog de moderne Keizer der Franschen. De droom van Anacharsis Clootz is langzamerhand verwezenlijkt. In de Tuileriën klopt een warm hart voor le genre humain: niemand wordt vergeten: een ieder krijgt zijn beurt: en heden is het Mexico, dat tot de algemeene gelukzaligheid wordt ingeleid. Wel is waar is - om een phrase der republick te bezigen - de club van de vrienden van Mexico ontbonden, en hebben Engeland en Spanje zich reeds teruggetrokken, doch Napoleon geeft het denkbeeld om de Mexicanen met weldaden te overladen zoo schielijk niet op.

Binnen 's lands zijn het de gewone voorwerpen van 's Keizers zorg, de geestelijkheid en de drukpers, die van tijd tot tijd op den rechten weg zijn geholpen. De aartsbisschop van Toulouse, die in het begin van April de herinnering wilde vieren van de krachtige argumenten, waarmede het protestantisme aldaar voor drie eeuwen was weêrlegd en overwonnen, moest van dit voornemen afzien. De dagbladen hebben enkele terecht-wijzigingen ontvangen: de Charivari kreeg onder anderen een waarschuwing; Ganesco is voor goed

aan den Courier du Dimanche ontrukt, en Grandguillot heeft de theorie bedacht, dat ieder journalist, die een waarschuwing zich op den hals heeft gehaald, voortaan een man zonder eer is, wiens opmerkingen men zich niet behoeft aan te trekken. Deze voorvallen hebben de aandacht van Parijs eenige oogenblikken bezig gehouden. Meer indruk echter heeft een der mannen van de beurs weten te maken. Plotseling en zonder dat iemand er om dacht, is Mirès vrijgesproken. De haute finance kan het hoofd weder opheffen, de bladen beginnen zich weder met de bekende speculatiën en geldberekeningen te vullen, en zij het ook waar, dat zoowel de kerk als de beurs thands niet meer in de eerste plaats de beschermelingen des Keizers zijn, zeker is het toch ook, dat de Keizer nog altijd de waarde van het geld kent.

Ook de waarde van de Kerk? vraagt men wellicht, en het antwoord kan niet anders dan twijfelachtig wezen. De laatstverloopen maanden hebben het duidelijk genoeg weder bewezen, hoe dubbelzinnig een houding Napoleon III tegenover de Catholieke kerk aanneemt. Terwijl toch de bevelhebber der Fransche bezetting te Rome, de generaal de Goyon, het Pauselijk gezag op elke wijze moest trachten te handhaven tegenover de Italiaansche beweging, moest de Fransche gezant te Rome, de markies de la Valette, dien drang van Italië naar éénheid onder zijn hoede nemen. Nog nimmer had de Napoleontische politiek op één plek hare twee kanten zoo scherp vertoond. Men had de richting Goyon en de richting la Valette: en het scheen werkelijk van het toeval af te hangen, welke dezer twee zijden boven zou drijven. Na veel kantelens en wankelens heeft de richting la Valette het gewonnen. Alle bladen en brochures hebben behoorlijk hun lofflied laten hooren over deze groote zege: het cinde der dingen nadert: de generaal de Goyon is reeds teruggeroepen: reeds zit hij in den Senaat, om in die liberale vergadering de partij der Italiaansche eenheid te verdedigen: en ondertusschen blijft het Fransche leger de wacht te Rome betrekken, en blinken de Fransche baijonetten aan de boorden van den Tiber.

Doch het zijn niet alleen de Fransche Zouaven in hun veelkleurigen dos, die de straten van Rome levendigheid bijzetten: van alle kanten stroomen derwaarts zwarte lang-getabberde figuren; het is alsof men zich verplaatst zag in de eerste eeuwen van het Christendom, en van uit Engeland, van uit Nederland, van uit Frankrijk, van uit Duitschland, van uit Polen, trekken de geestelijken

allen naar Rome, om te spreken over het hooge gewicht der heiligverklaring van eenige martelaren in Japan. Intusschen is niemand dupe van deze geschiedenis, misschien niet eens de Japansche gezanten: en wij begrijpen waarlijk niet, waarom de Paus in deze voor ieder zoo duidelijke omstandigheden een voorwendsel te baat heeft genomen, in plaats van de volle waarheid uit te spreken. Wat natuurlijker, dan dat in deze oogenblikken, nu de wereldlijke macht gevaar loopt van te worden ontrukt aan het pausdom, de heilige vader al zijn geestelijken om zich heen schaart, ten einde van hen hetzij steun hetzij raad te vragen? Wat natuurlijker, dan dat de Paus hun allen de vraag voorlegt, of het raadzaam is, dat de Catholieke kerk zich blijft verzetten tegen elk der consequentiën van de Fransche revolutie? Wat natuurlijker, dan dat hij wil uitgemaakt hebben, of er sprake kan zijn van een verbond tusschen de Kerk en de moderne beschaving en vrijheid? Wij begrijpen het volkomen: de Paus is geen persoon, maar een beginsel: maar juist daarom zouden wij wenschen dat alles als onder den open hemel werd besloten en verklaard. Wij voor ons zouden wel wenschen te weten of de Paus nimmer berouw gevoelt van weleer de stellingen van een Montalembert, van een Lacordaire te hebben veroordeeld, en die van een Veuillot te hebben gehandhaafd: onwillekeurig dachten wij aan die zoo diep ingrijpende beslissing, waarin het keerpunt van de Catholicke kerk der XIX^{de} eeuw heeft gelegen, toen wij de woorden van Laeordaire lazen, die hij op zijn sterfbed heeft ter neder geschreven: ‘nous n'avons pas été de ceux qui, après avoir demandé la liberté pour tous, la liberté civile, politique et religieuse, ont arboré le drapeau de l'inquisition et de Philippe II, renié sans pudeur tout ce qu'ils ont écrit, outragé leurs anciens compagnons d'armes à cause de leur constance et de leur fidélité, dèshonoré l'Eglise, et qui aujourd'hui, malgré la leçon des événements, se drapent encore, dans leur chute, du mal qu'ils ont fait et de la honte dont ils sont couverts. Separés d'eux dès le premier jour, nous ne fumes jamais des leurs; à mon dernier souffle et dans mon tombeau, ce sera là un doux et pur souvenir.

In Italië heeft zich overigens het ministerie Ratazzi geconstitueerd: gedurende de maand April hadden eenige wijzigingen nog daarin plaats, totdat als minister van buitenlandsche zaken definitief optrad de generaal Durando, en tot ministers van justitie en onderwijs de heeren Conforti en Matteucci werden benoemd; de overige ministers

bleven op hun plaats. Nadat dit ministerie zich aan de kamers had vertoond, en Kalazzi de voor een Italiaanschen eersten minister onvermijdelijke circulaires had geschreven, waarin de gewone phrases over decentralisatie, over eenheid, enz. enz. werden gevonden, werd het parlement tot den 31sten Mei geprorogeerd. In dien tusschentijd zou de koning, op aanraden van zijn ministerie, een reis naar Napels ondernemen. Deze reis van Victor Emmanuel naar Napels is het groote politieke feit dezer laatste maanden in Italië geweest. Het valt niet te ontkennen, dat het gemakkelijker is geweest Napels te annexeren dan te organiseren. De groote talenten, die van uit Turijn derwaards vertrokken, hebben de één na den ander onverrichterzake terug moeten keeren, en het bleek óf dat de geheele éénheidsbeweging toch waarlijk in Napels geen wortels had gevat, óf dat de regering der Bourbons de meest demoraliserende was geweest ter wereld. De reis van Victor Emmanuel moest in zekeren zin beslissen, welk lid van dit dilemma de waarheid behelsde. Dat Engeland en Frankrijk niet geheel gerust waren, bleek uit de toezending van beider vloten, en uit het bezoek van prins Napoleon aan zijn schoonvader. Zoo de koning van Italië slechts koel was ontvangen door de onverbeterlijke Napolitanen, dan stond voor de toekomst het ergste te vreezen. Doch het tegendeel is geschied. Uit de meest onpartijdige berichten blijkt het, dat de koning door Napels met luide jubelkreten is ingehaald, en dat, zoo alles nog zeer weinig gevorderd is, dit vooral niet moet geweten worden aan den onwil van dat gedeelte van Italië. De koning kon zich dan ook niet weerhouden zijn vreugde over de goede ontvangst te uiten in een brief aan den keizer Napoleon III, een brief die aan Europa slechts te duidelijk doet zien, in welke van hem afhankelijke positie de Fransche keizer Italië heeft gebracht. - Dat die afhankelijkheid, of wil men die sympathie van Italië voor Frankrijk in Ratazzi meer dan in Ricasoli een voorstander vindt, wordt door een ieder erkend. De laatste dagen hebben weder getoond, dat Ratazzi zoover mogelijk ter wille van Napoleon wil gaan. De tocht toch van Garibaldi door het noorden van Italië had op enkele punten tot gevaarlijke demonstraties aanleiding gegeven. Te Brescia en te Bergamo hadden zich den 15den Mei eenige jeugdige vrijwilligers vereenigd, om onder bevel van twee officieren uit het vroegere leger van Garibaldi in Tyrol te vallen. Dit onbezonnen waagstuk moest dadelijk worden gestuit en gestraft, en het Italiaansche ministerie heeft dan ook niet geaarzeld met de

meeste gestrengheid te werk te gaan en elke beweging te onderdrukken. De nationale vereenigingen der scherpschutters zijn in geheel Lombardije voorloopig gesuspendeerd, en overal zijn huiszoekingen gedaan bij de leiders der democratische gezelschappen. Het ministerie heeft zijn plicht volbracht en de partij van Garibaldi weet thands waaraan zij zich heeft te houden. - Want, hoe zeer Oostenrijk ook is gedaald, het is nog geen lichte zaak het aan te vallen. Het enthousiasme vermag veel, doch breekt tegen de muren van vestingen als de bekende vierhoek, en zwicht voor geraijeerde kanonnen: en al moge Manzoni het oog verrukt ten hemel slaan, nu hij Garibaldi heeft gezien, al moge ook de bisschop van Cremona hem zegenen, de Oostenrijkers voelen niets voor die ‘Schwärmereien’, en de bisschoppen zijn meestal niet op de hand van hun collega te Cremona.

Het is anders een schoon ideaal, wanneer de geestelijkheid de nobele passies van het volk weet te leiden. Met hoeveel ingenomenheid las niet ieder dien schoonen brief van den bisschop van Orleans, Mgr. Dupanloup, waarin hij de priesters van zijn diocese opwekt om voor de afschaffing van de slavernij in America te bidden. En dat zulk een opwekking in Frankrijk noodig is, bewijst de toon van de gouvernementele bladen, die allen zonder onderscheid thands de zaak van het Zuiden bepleiten. De overwinningen van het Noorden zijn dan ook verrassend en wel geschikt om het oordeel van enkelen in verwarring te brengen.

Vestigen wij eerst den blik op het Westen. Nadat de twee staten Kentucky en Tennessee voor de zaak van het Noorden waren beveiligd, bewogen de krijgsoperatiën zich aldaar langs twee wegen. Vooreerst moest de geheele rivier de Mississippi aan het Zuiden worden ontrukt, en voorts moest de strijd zoo mogelijk van uit de grensstaten in de eigentlijke staten van het Zuiden worden overgebracht. Wat de Mississippi betreft, zoo ligt in die rivier ten noorden, op de scheidslijn van Kentucky en Tennessee, het eilandje n^{o}. X, dat door de Zuidelijken was bezet, en t' welk de vloed ten noorden geheel dekt. De aanval werd daartegen gericht en na een allerhardnekkigsten strijd werd dat eilandje voor het Noorden gewonnen. Een maand later werd deze overwinning als het ware geheel en al volledig gemaakt door de inbezituame van Nieuw-Orleans, de groote stad aan den zuidelijken mond der Mississippi. De zeemacht van het Noorden vertoonde zich voor die stad van het Zuiden, en zonder slag of stoot gaf zij zich over. De katoen die nog binnen

de magazijnen lag, werd eerst door de Zuidelijken verbrand, en toen gaf de mayor de sleutels der stad onder een fier protest aan zijn vijand. Op deze wijze was geheel de Mississippi van het noorden tot het zuiden ter beschikking van de Noordelijken. Maar om voor goed den strijd uit de grensstaten te leiden, daarvoor was het allereerst noodzakelijk in de staten van het Zuiden zelve te dringen. Deze taak was beschoren aan de legers die Nashville hadden bezet. Deze waren de grenzen reeds overgetrokken en bewogen zich op de grenslijn van de staten Alabama en Mississippi. Gekomen op de hoogte van het vlek Corynth, namen de Zuidelijken de gelegenheid te baat, toen het vijandelijke leger de rivier de Tennessee overtrok, om een wanhopenden aanval tegen die troepen te wagen. De generaals Johnstone, Bragg, Polk en zelfs Beauregard hadden zich daartoe vereenigd. En een oogenblik scheen het alsof de kans hun gunstig was, doch in den nacht na den veldslag, en toen nog niets was beslist, kwam ter versterking der Noordelijken de generaal Buell, en terwijl het leger den overtocht over de rivier kon bewerkstelligen, werd het zuidelijke leger geheel geslagen. Dus is aan het Westen de positie.

Ten Oosten zijn de krijgsoperatiën niet minder belangrijk geweest. De aandacht werd het allereerst getrokken door een wonderlijken zeeslag ten Westen van Virginia, in den zeeboezem die door de rivier de James wordt gevormd. Geheel Europa heeft met angstige spanning nagegaan de woedende worsteling tusschen den Merrimac en den Monitor. Het was alsof elk schot, dat het zonderlinge ijzeren zeekasteel der Noordelijken tegen het gepantserde schip de Merrimac der Zuidelijken richtte, het hart van 't zeevarend Europa trof. De doffe dreuning van de regelmatig zich opvolgende kanonschoten scheen aan te kondigen, dat de houten schepen misschien binnen weinigen tijd tot het verleden zouden behooren. - Terzelfder tijd had de groote retraite der zuidelijken van uit hun verschansingen aan den Potomae plaats. Die terugtocht werd uitnemend uitgevoerd, doch was waarlijk geen overwinning. Sinds dien tijd heeft zich het krijgstooneel bepaald binnen de ruimte tusschen de rivieren de York en de James, die eenigzins paralel naar den Oceaan toeloopen. De Yorkrivier met haar stad Yorktown is voor de zuidelijken verloren, en thands is geheel de aanval der noordelijken gericht tegen de rivier de James, waaraan de hoofdstad der zuidelijken, Richmond, gelegen is Norfolk, het maritieme arsenaal der zuidelijken, van waaruit de Merrimac zijn hel-

dendaden verrichtte, is reeds verlaten, de Merrimac zelf vernietigd, en voortdurend vordert de zeer voorzichtige Mac-Clellan.

Middelerwijl heeft Lincoln zijn politieke maatregelen betreffende eene eventuele opheffing der slavernij voortgezet. Het voorstel om geldmiddelen te verschaffen aan iederen staat, die zou verkiezen om de slaven in zijn gebied achtereenvolgens vrij te koopen, werd gevolgd door een voorstel om de slavernij in Columbia af te schaffen. Let men er op, dat Columbia het district is, waar Washington in is gelegen, en welk district onmiddellijk door de Vereenigde Staten wordt geadministreerd, zonder afhankelijk te zijn van den staat, waarin het ligt, dan begrijpt men hoe deze maatregel te kennen geeft, dat het gouvernement aan de afzonderlijke staten den weg wil wijzen hoe zij de zaak moeten aangrijpen. Het is dus niet het aantal vrijgemaakte slaven, dat 3 à 4000 bedraagt, 't welk den maatregel zoo belangrijk maakt, maar veeleer de omstandigheid, dat de politiek van Lincoln open en duidelijk hier haar voornemen openbaart. Het congres nam het voorstel van den president aan, en blijkens de jongst ontvangen berichten is het verder gegaan, en heeft het de slavernij voor goed in al de territoriën afgeschaft. De territoriën toch zijn even als Columbia in die positie, dat zij direct van het congres afhangen, en het een is dus een noodzakelijk gevolg van het ander: doch de consequentie is te prijzen, die het eenmaal opgevatte goede besluit nu ook ten uitvoer weet te brengen.

Engeland hoopt na deze belangrijke overwinningen van het Noorden nu weldra het katoen te zien aankomen, en het gouvernement van Lincoln beijvert zich dan ook om enkele havens te openen.

In Engeland zelf rust overigens gedurende de laatste weken de politiek. Wel is waar houdt het Parlement voortdurend zittingen en is de tory-oppositie krachtig genoeg om het bestaan van het kabinet Palmerston telkens in gevaar te kunnen brengen, doch twee omstandigheden oefenen haar macht uit en beletten voor 't oogenblik groote parlementaire campagnes. Vooreerst heeft Harer Majesteits trouwe oppositie den uitnemenden taet om, bij den grooten rouw van Victoria over haar gemaal, haar geen nieuwe personen als ministers te willen opdringen: en ten andere begrijpen de tories te wel dat Lord Palmerston toch eigenlijk tegenwoordig de man van Engeland is. Twee malen hebben zich in al dien tijd slechts merkwaardige debatten voorgedaan. In April, toen Lord Palmerston nog eens met al het vuur van zijn welsprekendheid voor de zaak van Italië

in de bres sprong, en ten anderen op den 8sten Mei, toen Disraeli de geheele politiek van Palmerston, zijn houding tegenover Frankrijk, tegenover Amerika, Italie, en zijn ontzettende geldverkwistingen de revue liet passeren. Het kostte echter Palmerston weinig moeite om de overigens schitterende redevoering van Disraeli te weêrleggen, en het Parlement vond het uitstekend, dat Lord Palmerston niets van ontwapening wilde hooren. Geen ontwapening! - en nog zoo even heeft Cobden klaar als de dag bewezen, dat Frankrijk Engelands beste vriend is; dat Napoleon III, na het geluk van Frankrijk, nog slechts één gedachte heeft, het genoegen van Engeland! - Cobden is dan ook bijna gereed zich weder te voegen bij Disraeli; deze laatste laat zich niet wachten, doch Lord Derby blijft zich bedenken.

De wereldtentoonstelling is in Mei te Londen geopend. Weder kan men zien hoe al de volkeren dezer aarde arbeiden in het zweet huns aanzijns, doch hoe ook een hoogere gedachte hen onder dat werken bezielt.

Vergeten wij niet te melden dat de opstand in Griekeland is gedempt, en dat Koning Leopold van België, naauwelijks van een zware zickte hersteld, al zijn slimheid en gevatheid noodig zal hebben om de wederspannige Antwerpers in 't gareel terug te brengen.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

De vraag, of Jacobus polemiseert, beoordeeld en beantwoord door H. Wijbelingh, Theol. Doct. en Predikant te Rottevalle. Te Groningen, bij P. van Wicheren Hz., 1860.

De vraag *of Jacobus polemiseert* - d.i. of de in het N. Testament bewaarde *brief van Jacobus* geschreven is met het doel om de Paulinische leer der regtvaardiging uit geloof of hare verkeerde opvatting door de Christenen te bestrijden - behoort niet tot de vragen van den dag en heeft thans even groote actualiteit als in het jaar 1860, toen het geschrift van Dr. Wijbelingh het licht zag. Mag daardoor welligt in onzen ‘veel bewogen’ tijd het debiet van zijn werk schade geleden hebben, ik verheug mij, dat het niet voorbijgaand karakter der door hem besproken quaestie mij gelegenheid geeft om thans nog een verslag van zijnen arbeid te leveren en alzoo mijne stilzwijgende belofte aan de Redactie van dit tijdschrift, zij het dan ook eenige maanden te laat, te vervullen.

Reeds meer dan eens is opgemerkt, dat de verhandeling van Dr. Wijbelingh juist niet door duidelijkheid uitmunt. De titel is zeer moeijelijk te verstaan; de betoogtrant is omslagtig; de stijl hier en daar duister en gewrongen. De lezing van dit geschrift vordert diensvolgens eene niet geringe inspanning, maar - beloont die dan ook in menig opzigt. Het zal straks blijken, dat de schrijver mij van de waarheid zijner hoofdstelling niet heeft kunnen overtuigen. Doch dit neemt niet weg, dat ik telkens zijne belezenheid bewonderd en meer dan één juiste opmerking aangetroffen heb, waarvoor ik hem dankbaar wensch te blijven. Dr. Wijbelingh had zich reeds vroeger (in zijn Akademisch proefschrift) met den brief van Jacobus bezig gehouden; het was te verwachten; dat hij daarover niet iets oppervlakkigs zou leveren; aan die verwachting heeft hij werkelijk voldaan.

Doch laat ons, zoo beknopt mogelijk, het resultaat van des schrijvers onderzoek mededeelen en beoordeelen. Volgens hem heeft de bekende pericope van den brief van Jacobus (H. II: 14-26), die

over de regtvaardiging handelt, met de leer van Paulus ten aanzien van dat onderwerp niets gemeen. Pleit daarvoor, bij eene oppervlakkige lezing, de schijn, deze verdwijnt zoodra men, lettende op het verband der rede en op de duidelijke bedoeling van den schrijver, aan elk woord de beteekenis toeschrijft, die hij zelf daaraan moet gehecht hebben - in plaats van, gelijk gewoonlijk geschiedt, hem het spraakgebruik van Paulus op te dringen. *Δικαοῦσθαι* beteekent namelijk (vs. 21, 24, 25) *regtvaardig* of *een regtvaardige worden* (bl. 68, 74) en geenszins, gelijk in de meeste plaatsen bij Paulus, *als regtvaardig aangemerkt worden*. De bedoeling van Jacobus is geene andere dan deze: door zijne eigene werkzaamheid (*ἐκ τῶν ἔργων*) wordt de Christen een regtvaardige d.i. beantwoordt hij allengs meer en eindelijk geheel aan zijne bestemming als zedelijkgodsdienstig wezen. Zoolang hij nog slechts het geloof heeft, ziet hij die bestemming wèl vóór zich, doch hij bereikt haar alleen door de werken, *waartoe het geloof hem brengt* (*οἷς ἡ πίστις συνεργεῖ*, vs. 22). Dat deze gedachte: de noodzakelijkheid van een *werkdadig* geloof - met de Paulinische leer: de mensch wordt niet uit werken der wet, maar door geloof geregtvaardigd, volstrekt niet zamenhangt, is aanstonds duidelijk. Men kan dan ook niet aannemen, dat Jacobus daaraan heeft gedacht, toen hij zijne vermaningen nederschreef, noch ook dat de dwaling, waartegen zij gerigt zijn, met de Paulinische zienswijze verwant of door misverstand daaruit voortgekomen was.

Aldus Dr. Wijbelingh. Zijn zorgvuldig betoog getuigt van zóó groote convictie; zijne onderscheidene deelen hangen zóó goed zamen en leiden zóó duidelijk tot ééne uitkomst; de polemische excursies van den auteur schijnen met zóó zegevierenden uitslag te worden bekroond - dat menig lezer, na de 115de of laatste bladzijde, niets meer weet in te brengen tegen het geheel der bewijsvoering en het besluit neemt van daarin te berusten. Doch er is ééne proefneming, waartegen het resultaat van Dr. Wijbelingh niet bestand is. Men legge zijn boek ter zijde, stelle zich de slotsom van zijn onderzoek nog eens duidelijk voor oogen en herleze dan hetzij den geheelen brief, hetzij alleen de pericope H. II: 14-26. Gaat het hem, die dit voorschrift opvolgt, als mij, dan roept hij aan het einde zijner lectuur uit: toch heeft Dr. Wijbelingh geen gelijk, toch polemiscert Jacobus! Het is niet - gelijk men welligt vermoedt - de magt van het vooroordeel of van de gewoonte, die mij aldus deed spreken. Want bij naauwkeuriger onderzoek blijkt 1°. de indruk, dien de lezing van Jac. II: 14-26 telkens op nieuw achterlaat, inderdaad door den briefschrijver beoogd te zijn, en doen zich 2°. in het betoog van Dr. Wijbelingh voor het tegendeel leemten en onjuistheden voor, die daaraan alle eigenlijk gezegde bewijskracht ontnemen.

Beginnen wij met hetgeen ik daar in de eerste plaats noemde. In

de geheele pericope keeren de woorden *πίστις, ἔργα, δικαιοῦσθαι* telkens terug: de lezer van Paulus' brieven wordt daardoor reeds tot het vermoeden gebragt, dat er hier sprake is van dezelfde zaak, tot welker aanduiding die Apostel deze zelfde woorden gebruikt. Hij vergelijkt Gal. II: 16 (‘de mensch wordt *niet* geregtvaardigd uit werken der wet, maar door het geloof van Jezus Christus’) met Jac. II: 14 (‘het geloof kan hem toch niet zalig maken?’) en 24 (‘gij ziet dan, dat de mensch uit werken geregtvaardigd wordt en niet uit geloof alleen’). Het kost hem moeite zich te overtuigen, dat deze twee tegenstrijdige uitspraken onafhankelijk van elkander zijn ontstaan en niets met elkander gemeen hebben dan het gebruik van dezelfde woorden, die evenwel - toevallig! - bij Paulus en Jacobus niet hetzelfde beteekenen zullen. Hij herinnert zich al verder, dat Paulus zijne leer over de regtvaardiging uit geloof door verwijzing naar Abrahams voorbeeld aanbeveelt (Rom. IV), en ontdekt, dat Jacobus zijne afwijkende zienswijze juist door datzelfde voorbeeld wil staven (H. II: 21, 22). Hij vindt bij Paulus (Rom. IV: 8; Gal. III: 6) dat bekende woord: *Abraham geloofde in God en het werd hem gerekend tot regtvaardigheid* (Gen. XV: 6), als bewijsplaats voor de regtvaardiging uit geloof gebezigd, en ziet dat ook Jacobus (H. II: 23) - op niet zeer natuurlijke wijze! - hetzelfde getuigenis met zijne eigene opvatting in verband poogt te brengen. Eindelijk: hij merkt op, dat Jacobus nog een tweede voorbeeld uit de Israëlietische geschiedenis, dat van Rachab, vóór zijne zienswijze aanvoert (H. II: 25), en vindt diezelfde Rachab wèl niet bij Paulus, maar toch bij één zijner volgelingen (Hebr. XI: 31), als een toonbeeld van geloof geprezen. De vereenigde kracht van al deze feiten is zóó groot, dat men altijd te vergeefs beproeven zal, hem die ze heeft opgemerkt te overtuigen, dat er in spijt van dat alles slechts schijnbaar verband bestaat tusschen Jacobus en Paulus. De waarheid kan somtijds zeer onwaarschijnlijk zijn; ik erken het gaarne; doch waar zóó vele indicia zamenstemmen, daar wordt althans wel een duchtig tegenbewijs gevorderd, vóórdat wij erkennen kunnen gedwaald te hebben.

Doch - en zietdaar mijne tweede opmerking - nu vertoont het betoog van Dr. Wijbelingh zekere leemten, die ons volkomen regt geven, om bij een aan het zijne tegenovergesteld gevoelen te blijven volharden. Ik kan hier niet alles opsommen, waartegen ik bezwaar heb. Doch dat is ook niet noodig. Zie ik wel, dan steunt het geheel zijner bewijsvoering op twee opvattingen, die geen van beiden aannemelijk zijn. Vooreerst op de verklaring van *συνεργεῖν* (Jac. II: 22), dat volgens Wijbelingh beteekenen zal: *bevorderlijk zijn aan* (verg. bl. 32, 33). Zegt Jacobus van Abraham, nadat hij diens offerande had aangevoerd ten bewijze, dat hij uit werken geregt-

vaardigd (regtvaardig) werd: *gij ziet, dat het geloof met zijne werken medewerkte en dat uit de werken het geloof volmaakt werd* (vs. 22), volgens Dr. Wijbelingh is zijne meening deze, *dat het geloof zijne werken bevorderde*. Zelf schijnt hij te gevoelen, dat die uitdrukking niet zeer duidelijk is; later althans (bl. 67) spreekt hij van *de werken, waartoe het geloof hem bragt*. Had Jacobus dit nu maar gezegd! Doch ieder ziet, dat èn het geloof èn de werken van Abraham in vs. 22 als *reeds aanwezig* worden voorgesteld, en dat elke verklaring, die de werken uit het geloof laat voortkomen, met de eigene woorden van den schrijver in strijd is. Daarenboven leert hij nergens zulk een zamenhang tusschen geloof en werken, als Dr. Wijbelingh in vs. 22 vindt aangeduid. Men leze vs. 20, 24 en vooral vs. 26: werd daar het geloof met den geest, de werken met het ligchaam gelijk gesteld, dan ware het een ander geval, maar neen! ‘Gelijk het ligchaam zonder geest dood is, zoo is ook het geloof zonder de werken dood:’ deze woorden zijn ondubbelzinnig en wijzen op eene voorstelling, die de tegenhanger is der Paulinische. In Paulus' geest zegt de Heidelbergsche Catechismus: ‘het is onmogelijk, dat zij die Christus door een waarachtig geloof zijn ingeplant, niet zouden voortbrengen vruchten der dankbaarheid:’ hier is het geloof *de geest*, de werken *het ligchaam*. Bij Jacobus daarentegen zijn de werken het eigenlijke substantiële, dat leven bijzet aan het geloof, terwijl dit op zich zelf dood is of alleen in schijn leven bezit. Hij ziet in het geloof iets uiterlijks, eene betuiging, die, om als waarachtig en welgemeend erkend te worden, door de werken moet worden gestaafd (vs. 14, 17, 19, 20). Om kort te gaan: de gewone verklaring van vs. 22, niettegenstaande de bedenkingen van Wijbelingh, is en blijft de eenige ware. Beweert hij (bl. 33), dat Jacobus - volgens die gewone opvatting - had moeten schrijven: ‘Abrahams werken werkten met zijn geloof mede’ (om hem als regtvaardige te doen erkennen), dit is eene blijkbare misvatting. Zoo had Jacobus kunnen, misschien moeten schrijven, zoo hij geloof en werken met elkander gelijk gesteld, aan beiden even groote waarde had toegekend. Doch daar hij de *ἔργα* veel hooger stelt, mogt hij zelfs den schijn niet doen ontstaan, als waren deze het *accessorium*, de *πίστις* het *principale*. De man, die tot tweemalen toe (vs. 21, 25) van eene *δικαίωσις ἐξ ἔργων* spreekt, zonder zelfs het geloof te vermelden, kon niet in vs. 22 aan datzelfde geloof de eerste plaats inruimen.

Is het mij gelukt, dit ééne steunsel van Wijbelinghs bewijsvoering weg te nemen, dan is daardoor tevens de zwakheid van het tweede en voornaamste duidelijk geworden. *Δικαιοῦσθαι* zal bij Jacobus beteekenen: *regtvaardig worden*. Dit wordt aangetoond uit het verband der rede (bl. 68-74, en *ex absurdo* bl. 75-79), en door vergelijking van het spraakgebruik, dat ook elders in het O. en N. Testa-

ment gevolgd is, aanbevolen (bl. 79-87). Reeds deze volgorde doet ons de uitkomst wantrouwen. Of vordert niet eene gezonde Hermeneutiek, dat eerst het spraakgebruik, daarna het verband der rede worde geraadpleegd? Doch misschien heeft Dr. Wijbelingh zelf dien weg bewandeld en deelt hij alleen zijne resultaten niet in chronologische orde mede. Het is mogelijk, maar niet waarschijnlijk. De verklaring van Luc. XVI: 15; Jer. III: 11; Ezech. XVI: 51; Rom. VI: 7; Sir. XXVI: 29; XXXIV: 5; Jes. LIII: 11; Dan. XII: 2; Apoc. XXII: 11; Rom. IV: 2 - al te maal plaatsen, waar *δικαιοῦν regtvaardig maken* zal beteekenen - die hij ons bl. 79-87 mededeelt, getuigt zeer zeker van scherpzinnigheid, maar niet minder van het streven om een lievelingsdenkbeeld te schragen. Zelfs Paulus moet zich zelven ongelijk worden, - en dat wel in Rom. IV! - om den wakkeren strijder voor Jacobus' zelfstandigheid wapenen te leenen. Het is onmogelijk, Dr. Wijbelingh hier op den voet te volgen: de verklaring van elke afzonderlijke plaats zou deze aankondiging tot eene verhandeling doen aangroeijen. Ik moet mij dus bepalen tot de betuiging, dat *δικαιοῦν* mijns inziens in al de bovengenoemde plaatsen beteekent: *voor regtvaardig houden* of *verklaren*, terwijl ik hem, die daarvoor bewijzen verlangt, naar de commentatoren en Rauwenhoffs *Dissertatio* (p. 5-52) verwijs. Maar dan blijft immers nog altijd het verband der rede bij Jacobus over? De opvatting van dat verband door Dr. Wijbelingh, zeer zeker. Doch reeds bleek ons, wat aangaat vs. 22, dat zijne verklaring niet onberispelijk is. Blijkbaar heeft hij zich veel te veel laten leiden door de meening, dat in H. I: 1-4 het eigenlijke onderwerp van den brief wordt opgegeven en dat daarmede ook onze pericope in verband staat. Gaat men - niet van zulk eene hypothese, maar - van des schrijvers eigene woorden in vs. 14 uit, dan komt men tot een geheel ander resultaat. ‘Het geloof kan hem immers niet zalig maken?’ zietdaar wat Jacobus aanstonds op den voorgrond stelt en nu verder gaat betoogen. Reeds hieruit volgt, dat *δικαιοῦν* niet iets geheel anders dan *σώζειν* beteekenen kan. Ook vs. 23 leest, dat *δικαιοῦσθαι* niet verschilt van *ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαοσύνην*. In één woord: wanneer aan de woorden de beteekenis wordt toegekend, die zij ook elders hebben, dan blijkt de geheele redenering uitstekend goed zamen te hangen en blijft daarin geene enkele duisterheid over. De pericope heeft één bepaald doel: bestrijding der dwaling, dat de mensch uit geloof alleen zou kunnen geregtvaardigd worden; dit acht de schrijver - en op zijn standpunt, bij zijne opvatting van geloof, met het volste regt - eene ongerijmdheid.

Nu kan men ten aanzien van dit resultaat allerlei vragen opwerpen, welker beantwoording niet gemakkelijk is. Hoe is het mogelijk - zoo zegt men b.v. - dat Jacobus de leer van Paulus zoo

geheel kan hebben misverstaan, of dat zijne lezers, tot verontschuldiging hunner traagheid, op den grooten heidenapostel zich hebben kunnen beroepen? Hoe is dit overeen te brengen, hetzij met de betrekking, die volgens de geschiedenis tusschen die beide mannen bestond, hetzij met de zoo duidelijke en streng-zedelijke strekking van het onderwijs des laatstgenoemden? Doch al deze en dergelijke vragen kunnen de slotsom van het exegetisch onderzoek niet omverwerpen of twijfelachtig maken. Blijkt het, dat zij onvereenigbaar is met de overlevering omtrent den auteur van den brief, dan moet die overlevering en niet het resultaat der exegese worden prijsgegeven. Immers dit resultaat rust op vasten grondslag en kan telkens op nieuw worden geverifiëerd, terwijl aan de eenstemmigheid en zekerheid der kerkelijke getuigenissen veel ontbreekt. Wat mij betreft, ik waag het te vermoeden, dat Dr. Wijbelingh, indien hij bij zijne onderzoekingen over den brief van Jacobus eene omgekeerde orde gevolgd had (verg. zijne *Dissertatio*, p. VII sqq.); indien hij niet eerst naar den auteur, daarna naar zijne leer, maar omgekeerd eerst naar de leer, daarna naar den schrijver had gevraagd - ten aanzien van beiden tot een ander gevoelen zou zijn gekomen. Mij schijnt het althans zeer moeijelijk, een geschrift als den brief van Jacobus, dat zoo duidelijk eene latere, spiritualistische ontwikkeling der Joodsch-Christelijke moraal vertegenwoordigt, vóór het jaar 70 onzer jaartelling te plaatsen. Is het eerst daarna geschreven, dan verklaart zich, nevens al het andere, ook de polemiek tegen de Paulinische regtvaardigingsleer zeer gereedelijk.

Leiden.
A. KUENEN.

X. Eyma, Scènes de moeurs et de voyages dans le Nouveau-Monde. Paris, 1862.

Wie zich een denkbeeld wil vormen van de zeden en gewoonten in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, van het eigenaardige Yankee-karakter, zal het boek, welks titel hierboven vermeld is, niet zonder vrucht in handen nemen, terwijl het door de levendigheid van den stijl, de afwisseling der tooneelen en anecdoten en het treffende van vele opmerkingen ook den reeds met Noord-Amerikaansche toestanden vertrouwden lezer veel genot zal verschaffen.

Het is echter minder om het reisverhaal van den geestigen Franschman aan te bevelen, dan om op eene daarin voorkomende, ook voor Nederland zeer praktische vraag te wijzen, dat ik de aandacht op dat werk wensch te vestigen. In het vierde hoofdstuk vermeldt de schrijver hoe het aan de vrije negers in de zuidelijke staten meer en

meer moeijelijk wordt gemaakt door arbeid in hun levensonderhoud te voorzien. Onderscheidene slavenstaten hebben hun het verblijf op hun grondgebied ontzegd, terwijl de vrije staten Indiana, Illinois, Kansas en Oregon, in plaats van hun eene wijkplaats aan te bieden, integendeel geweigerd hebben hen op te nemen, uit vrees dat hunne tegenwoordigheid de zucht naar invoering der slavernij bij de bevolking mogt doen ontstaan. Reeds zijn vele negers verpligt geweest zich te verkoopen en in de slavernij terug te keeren, om niet van gebrek om te komen. Er zal ten slotte slechts één hulpmiddel voor de ongelukkige ballingen overblijven: de emigratie naar koloniën, waar de slavernij is afgeschaft; en nu vraagt de schrijver (p. 161): 'Les colouies françaises des Antilles ne seraient-elles pas bien avisées à attirer sur leur sol ces noirs libres et proscrits?'

Het denkbeeld is trouwens niet geheel nieuw. In de tweede uitgave van zijn uitstekend werk: 'On colonies and colonisation,' in 1861 te Londen verschenen, heeft de zoowel buiten als in Engeland hooggeschatte Merivale er reeds op gewezen[1], dat het zuidoostelijk gedeelte van Noord-Amerika een overvloed van krachtige en bekwame vrije arbeiders bezit, wier emigratie door de slavenstaten waarschijnlijk met vreugde gezien en gaarne ondersteund zou worden.

Met het oog op het thans aanhangige wetsontwerp op de emancipatie der slaven in onze West-Indische koloniën, dat veel meer dan de vorige aan de eischen van het onderwerp beantwoort en, behoudens enkele wijzigingen, den bijval der Staten-Generaal in hooge mate verdient, komen mij die opmerkingen van

1 Zijne woorden luiden: 'But no quarter which has hitherto been suggested (n. als bron voor immigratie) appears to promise so favourably for this purpose as the United States of America. The southern and middle states are said to be peopled by great numbers of free coloured people, of inferior condition, whom their laws degrade, and who under the system of slavery can find only a precarious employment. The white Americans themselves are said to be so jalous of the numbers of this dangerous class, that emigration from thence would meet with every encouragement at home. They are of the same kindred with the West Indian negro, and importation would obviate that mixture of races, which some profess to deprecate. They are far superior in intelligence, and said to be fully equal in strength, to the natives of Africa. They are certainly better adapted to the climate than Europeans, and probably than any race of Asiatics; and whatever the danger of the oppression of free emigrants by their employers may really be, it is evident that it would be far more easily guarded against in the case of American negroes than any others. They would not readily suffer themselves to be placed in a worse condition than their brethren, the natives of the islands; it would be impossible to prevent the knowledge of their condition from reaching their kinsfolk in America; they would therefore be protected, both by their own greater means of self-defence and by the interests of the planters, from such injustice as might, by the supposition, be practised on other classes of labourers.'

Eyma en Merivale zeer gewigtig voor. Bij dat ontwerp toch is het beginsel aangenomen om in de behoefte aan vrije arbeiders, die overal het onmiddellijke gevolg der emancipatie geweest is, door immigratie van Portugezen, Afrikanen, Koelies of Chinezen te voorzien. En inderdaad, de geschiedenis van de afschaffing der slavernij in de Engelsche en de Fransche koloniën heeft geleerd, dat de kwijning der nijverheid, die door het gebrek aan arbeiders en de buitensporige rijzing der loonen wordt veroorzaakt, door aanvoer van immigranten aanmerkelijk verzacht kan worden. De regering schijnt er echter niet aan gedacht te hebben, dat het volstrekt niet noodig was het nieuwe element, waarmede de bevolking versterkt moet worden, zoover te zoeken; en wanneer ons nieuwe ministerie de taak der emancipatie, gelijk wij vertrouwen mogen, even opregt en krachtig als de heer Loudon ter harte neemt, kan het onderzoek naar de uitvoerbaarheid van Merivale's voorstel niet genoeg worden aanbevolen.

Het is hier de plaats om eenige bedenkingen te bespreken, onlangs in dit tijdschrift[1] door den heer P. niet slechts tegen de immigratie van vrije arbeiders, maar tegen de volledige emancipatie zelve in het midden gebragt. De schrijver gaat van deze stelling uit: ‘Wanneer men eene volledige emancipatie voorstaat, dan moet dit zijn, omdat men vrijheid in het algemeen als het beste middel beschouwt tot ontwikkeling van den mensch.’ Nu is vrijheid, met betrekking tot de negerslaven, volgens hem juist het tegendeel. Vrijheid kan alleen tot ontwikkeling leiden, wanneer 1^0. ingespannen arbeid noodig is tot bevrediging der levensbehoeften; 2^0. verkeer met meer beschaafden en ontwikkelden plaats grijpt. Daar nu, naar zijne overtuiging, noch het eene noch het andere dezer voorwaarden ‘door den natuurlijken loop der zaken zal geboren worden, wanneer men den neger in Suriname na de emancipatie aan zich zelf overlaat,’ zoo meent hij, ‘dat de slavernij vervangen moet worden door een stelsel van gedwongen arbeid,’ gedurende minstens vijftig of zestig jaren. In zulk een overgangstoestand ziet hij het eenige middel ‘om den neger op te leiden tot het genot van de regten die de blanke bezit.’

Ik moet beginnen met op te merken, dat de zucht om het negerras te ontwikkelen en tot de beschaving der blanken op te voeren, volstrekt niet de eenige, zelfs niet de hoofdgrond is, waarop de eisch der emancipatie steunt. Deze is het noodwendige gevolg, ten eerste van het bewustzijn, dat de slavernij een gruwel is, die zoo spoedig mogelijk moet worden afgeschaft; ten tweede van de overtuiging, dat onze West-Indische koloniën kwijnen ten gevolge van den toestand, waarin zij thans verkeeren, en dat er maar twee middelen zijn om daarin verandering te brengen: herstelling van den slaven-

1 ‘De Gids,’ Oet. 1861, bl. 601 vv.; Jan. 1862, bl. 126 vv.

handel of emancipatie. Het eerste is onmogelijk. Dus moet het laatste beproefd worden.

Wanneer men dit in het oog houdt, dan gevoelt men terstond, dat de ontwikkeling van het negerras niet op den voorgrond mag geplaatst worden. Het regtsbewustzijn eischt afschaffing van onregt, en laat zich niet tevreden stellen met de verandering van slavernij in *travaux forcés à perpétuité*, al mogt men ook de zeer problematische, naar mijn inzien hoogst onwaarschijnlijke hoop voeden, dat daardoor ten slotte, ten koste van twee generaties, een derde meer ontwikkeld geslacht zou ontstaan, waaraan men het dwangjuk zou kunnen ontnemen. Het belang der koloniën eischt hervorming in den geest van vrijheid van arbeid, overgang van een kunstmatigen tot een natuurlijken toestand. Het behoeft wel niet gezegd te worden, dat noch het regtsbewustzijn, noch het koloniaal belang volkomen bevredigd zullen zijn, wanneer men niet zooveel mogelijk zorg draagt, dat de ontwikkeling der negers door de emancipatie *niet belemmerd* worde. Doch deze *negatieve* voorwaarde is geheel iets anders en sluit veel minder in dan de *positieve*, welke de schrijver der genoemde artikelen er voor in de plaats wil stellen: dat de emancipatie die ontwikkeling *bevorderen en tot stand brengen* moet.

Wat nu de gevolgen van zestigjarigen dwangarbeid na de emancipatie betreft, men kan daarover lang redetwisten zonder het eens te worden, omdat de ondervinding daaromtrent geen uitspraak heeft gedaan. Er zijn echter feiten, die over dit onderwerp eenig licht kunnen verspreiden. Het zesjarig leerlingschap, in 1834 bij de afschaffing der slavernij in Engelsch West-Indië voor de plantaadjeslaven ingevoerd, volgens hetwelk zij verpligt bleven tegen loon voor hunne vroegere meesters te arbeiden, heeft zoo weinig voldaan, dat men hen reeds in 1838 van dien band ontslagen heeft. Die overgangsmaatregel had slechts verbittering opgewekt tusschen den voormaligen slaaf, die van zijne vrijheid nog geen vol genot mogt hebben, en den voormaligen meester, die de zweep niet meer gebruiken mogt. De weêrzin tegen den arbeid was er door toegenomen. Zal die weêrzin geringer zijn of allengs verdwijnen, wanneer de geëmancipeerde voor de regering arbeidt, of wanneer hij wel zijn meester kiezen mag, maar toch nog altijd werken *moet?* Het is voorzeker geoorloofd daaraan te twijfelen. De tienjarige verpligting tot arbeid na de emancipatie komt mij dan ook voor een der zwakke punten in het ontwerp van den heer Loudon te zijn, alleen verdedigbaar op grond dat zij overeenstemt met het tegenwoordige toezigt op de geëmancipeerden, en dat zij als eene concessie aan de plantaadjeeigenaars beschouwd moet worden, die welligt onmisbaar is om hun tegenstand tegen de emancipatie althans eenigermate te verzwakken. Diergelijke overgangsmaatregelen toch kunnen, naar mijn oordeel,

geen andere vrucht hebben, dan hun nog gedurende eenigen tijd monopolie-winsten te bezorgen. Zij kunnen noch de omwenteling in de nijverheid, die het onvermijdelijke gevolg der emancipatie is, op den duur tegenhouden, noch de ontwikkeling der geëmancipeerden bevorderen. En wat nu de verlenging van een diergelijken toestand gedurende een tijdvak van zestig jaren aangaat, zij het mij vergund te herinneren aan de woorden van Gustave du Puynode[1]: ‘C'est se tromper étrangement que d'imaginer pendant la servitude préparer aux moeurs de la liberté, et toutes les fois que les premières années d'indépendance se passeront au milieu d'entraves et de contraintes, elles présenteront les défauts de l'apprentissage.’

Men vergete bovendien niet, dat zulk een stelsel van dwangarbeid eigenaardige en zware lasten medebrengt. De geëmancipeerden zijn wel verpligt tot arbeid, maar daarentegen is de staat verpligt hun werk te verschaffen of hen te onderhouden. Het baat weinig of men, gelijk in het wetsontwerp van den heer Loudon, hun de keus van den meester laat, in wiens dienst zij willen treden. Onwil om te werken, geschillen met hunne meesters over loon en behandeling en vele andere oorzaken zullen er in elk geval onvermijdelijk toe leiden; dat de regering zich verpligt ziet een aanzienlijk gedeelte der geëmancipeerden voor hare rekening aan het werk te stellen. Het eenige gevolg zal dus zijn dat de slavernij plaats maakt voor een anderen, weinig minder onnatuurlijken toestand, die niet alleen voor de regering hoogst bezwarend is en reeds daarom weinig kans van duurzaamheid heeft, maar op nieuw voor velerlei misbruiken en knevelarijen eene wijde deur opent en voorzeker weinig geschikt is om bij de geëmancipeerden tevredenheid, arbeidzaamheid en spaarzaamheid op te wekken, om hen te oefenen in zelfstandigheid en persoonlijke verantwoordelijkheid.

De slotsom dezer beschouwingen komt hierop neder, dat de emancipatie zoo spoedig en volledig mogelijk tot stand moet komen, ook al overwoog de vrees dat het grootste gedeelte der geëmancipeerde negerbevolking zich in het geheel niet of althans niet spoedig in beschaving tot het standpunt der blanken zou opheffen.

Intusschen, de zaak staat niet zoo hopeloos, als de heer P. schijnt te veronderstellen. Tegen zijne logische deducties kunnen gelukkig feiten worden overgesteld. Ik wil hier niet eens gewagen van de menigvuldige voorbeelden van arbeidzaamheid, spaarzaamheid en overleg bij de geëmancipeerden, hoewel ook daaruit krachtige argumenten ten gunste eener volledige emancipatie zouden te putten zijn. Ik wil alleen wijzen op de door Merivale medegedeelde en door het *Colonial Blue Book for* 1859 bevestigde omstandigheid, dat

1 Des lois du travail et de la population. Paris, 1860, II, p. 57.

zich in de Engelsche West-Indiën een *middelstand*, vooral van negers en kleurlingen, begint te vormen, welke gegronde hoop geeft op eene zeer gunstige wijziging in den toestand dier koloniën. Het gewigt der zaak noopt mij de daartoe betrekkelijke zinsneden in hun geheel over te nemen.

Wij lezen bij Merivale (p. 337): ‘There seem to be the signs of the slow, but steady, formation of a middle class of inhabitants, chiefly coloured, independent of manual labour, and occupied in various branches of commercial industry; and this is perhaps the most favourable feature in the general condition of these colonies.’ Het *Blue Book* houdt een rapport van den gouverneur van Jamaica in, waaruit het *Journal of the statistical society in London* van December 1861, p. 528, onder anderen het volgende mededeelt: ‘One remarkable fact appears well worthy of attention. If the African race cannot be roused to activity by high wages, they work diligently when they cultivate the soil *on their own account;* and these are now rising up as an independent, respectable and trustworthy middle class. They are even becoming the employers of hired labour. The gratifying result is that the emancipated race evince a capacity for freedom when they can appropriate to themselves a fair share of the wealth they create. They properly value the possession of a leasehold or freehold property, and in due time we may hope to see labourers, animated by the example of their brethren who have achieved independence, more and more inclined to work for wages as the sole means, if accompanied by economy, of acquiring that capital which will place them in the position of becoming the owners of moderate holdings. Many years have elapsed since Mr. Carey, the American economist, expressed his conviction that what is now witnessed in Jamaica would prove the true solution of slavery in the Southern states[1]. He predicts that a time will come when there will be seen to arise a class of free black men, cultivating for their own use their own land bought from their old masters, who will find in the price of the land, a compensation for the price of the labour.’

Wanneer wij nu bedenken dat er nog geen dertig jaren zijn verloopen sedert de slaven in de Engelsche West-Indiën zijn vrij verklaard, mogen wij dan niet de hoop voeden dat het vraagstuk, of de voordeelen der emancipatie zoowel voor de koloniën zelve als voor de geëmancipeerden ten slotte de nadeelen overwegen, eerlang in bevestigenden zin zal worden opgelost?

Er zijn twee zaken, die men bij de behandeling dezer kwestie te veel uit het oog verliest. Vooreerst mag het ontwijfelbaar heeten,

1 The past, the present and the future. Philad., 1848, p. 364.

dat een groote hinderpaal voor de ontwikkeling der vrije negers in het voortdurende bestaan der slavernij gelegen is. Zoolang de twee begrippen *zwart* en *slaaf* elkander nog ergens in Amerika blijven dekken, zal het vooroordeel tegen de kleur, waaraan de heer P. teregt groot gewigt hecht, in al zijne kraebt blijven bestaan. Trots aan de eene en wrevel, zoo niet haat, aan de andere zijde, zullen tusschen de twee rassen eene bijkans ondempbare klove blijven vormen. De vruchten der emancipatie zullen dus, vooral met betrekking tot de geëmancipeerden, eerst dan haar vollen wasdom bereiken, wanneer deze door de emancipatie van den laatsten slaaf in de gelegenheid zijn gesteld al de voordeelen eener beschaafde maatschappij te genieten en zelven op de ontwikkeling dier maatschappij invloed uit te oefenen. Maar zou dat eene reden kunnen zijn om de emancipatie nog eenigen tijd te verschuiven, in plaats van, zooveel wij vermogen, mede te werken tot bereiking van het einddoel, dat voorzeker door ieder, wien het eigenbelang niet doof maakt voor de inspraak van zijn hart, en niet het minst door den heer P., vurig begeerd wordt?

Ten tweede, het is niet mogelijk de slavernij op zulk eene wijze af te schaffen, dat niemand er nadeel door lijde. Gelijk de wondheeler geen kogel uit de wonde kan trekken zonder pijn te veroorzaken; gelijk men geen geroofd goed terug kan geven zonder armer te worden, zoo kan men eene maatschappij, waarin de slavernij heerscht, niet van dien kanker bevrijden, zonder haar geweldig te schokken. Die schok zal des te heviger zijn en des te langer duren, naarmate de slavernij dieper in de zeden is doorgedrongen, naarmate de arbeid van slaven meer algemeen dien van vrijen vervangen heeft. Een gedeelte der blanke zoowel als der zwarte bevolking zal in welvaart en beschaving achteruitgaan. Vele takken van nijverheid zullen gaan kwijnen. Jaren lang zal men met groote moeijelijkheden te worstelen hebben. Vervanging van de slavernij door dwangarbeid kan die bezwaren wel verschuiven, maar niet opheffen. Zal men echter, uit vrees voor die onmiddellijke gevolgen, de emancipatie jaar aan jaar blijven uitstellen? Zal men aan het tijdelijke belang van enkele plantaadje-eigenaars de rust van het geweten en de mogelijkheid eener krachtige ontwikkeling van het door de natuur zoo mild bedeelde Suriname blijven opofferen?

De volksvertegenwoordiging zou haar pligt vergeten, wanneer zij niet ten ernstigste op de onverwijlde regeling dezer gewigtige aangelegenheid aandrong.

Utrecht, 16 April 1862.
O. VAN REES.

***Journaal van Anthonis Duyck, advokaat-fiskaal van den Raad van State* (1591-1602), *uitgegeven op last van het Departement van Oorlog, met inleiding en aanteekeningen door Lodewijk Mulder, Kapitein der Infanterie. Eerste deel. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, Arnhem, D.A. Thieme*, 1862.**

Dit werk is een wezenlijke aanwinst voor onze historische literatuur. Wij zijn het Departement van Oorlog, dat de uitgaaf gelast, en den heer Mulder, die ze bezorgd heeft, dankbaar voor hun goede beschikking en zorgen. Geen grooter dienst kan men aan de Geschiedenis bewijzen dan door het openen en toegankelijk maken van nog verholen bronnen.

Dat het Journaal van Duyck nog nooit door eenigen onzer geschiedschrijvers gebruikt was, heeft de heer Mulder in zijne inleileiding, voldingend naar wij meenen, bewezen. Bor en van Meteren mogen eenige brieven en bescheiden van Duyck, die aan dit Journaal ten grondslag liggen, bij het zamenstellen hunner geschiedenissen ten gebruike gehad hebben, het Journaal zelf hebben zij zeker niet in handen gehad. Zij, en in het bijzonder Bor, zouden er zonder twijfel een veel te ruim gebruik van gemaakt hebben, dan dat twijfel mogelijk zou zijn. Buitendien Duyck was met zijn Journaal zeer geheimzinnig. In zijn testament schijnt hij beschikt te hebben, dat het of nooit of althans vooreerst niet mogt worden uitgegeven. Een brief van Hooft aan van Zanten leert ons die bijzonderheid. Het verwondert ons dat de heer Mulder, die den brief aanhaalt een bespreekt, zich geen moeite schijnt gegeven te hebben om de waarheid van dit berigt te onderzoeken en het testament zelf terug te vinden. Immers tot regt verstand van den geest en de strekking van het Journaal is het niet onverschillig te weten wat de schrijver zelf er van oordeelde, in hoe ver hij het ongeschikt achtte om in het licht te verschijnen.

Om welke reden kan Duyck de uitgaaf van zijn Journaal verboden hebben? De heer Mulder zegt: ‘er kwamen een tal van oordeelvellingen in voor, die menigen tijdgenoot niet aangenaam konden zijn.’ Hij had dit, dunkt ons, wel wat nader mogen verklaren; hij had dienen aan te toonen welke tijdgenooten van Duyck in zijn Journaal ongunstig worden voorgesteld. Zoo zou hij de wezenlijke reden op het spoor zijn gekomen.

Duyck was in later dagen een der regters van Oldenbarnevelt, hij volgde dezen als raadpensionaris van Holland op. Hij behoorde tot de partij, die met prins Maurits over de Staten van Holland

triompheerde; hij was een voorstander der nieuwe staatsbegrippen, die na 1618 in praktijk werden gebragt, een aanhanger van de souvereiniteit der Staten Generaal boven de Staten der afzonderlijke provinciën. Doch hoe laat hij zich in het Journaal, in vroegere dagen onder andere omstandigheden geschreven, over die begrippen van staatsregt, over prins Maurits en de andere Nassaus uit? Het spreekt van zelf dat, zoo er tusschen zijn later handelen en zijn vroeger schrijven een merkbaar verschil bestond, de raadpensionaris geene opgewektheid hebben kon om het Journaal van den advokaat-fiskaal in het licht te geven.

Inderdaad, de geest waarin het Journaal geschreven is, hoewel doorgaans bezadigd en omzigtig, is toch moeijelijk overeen te brengen met den ijver voor het gezag der Staten Generaal en met de eerbiedige liefde voor het huis van Oranje, die wij in een partijman van 1618 verwachten. Stellen wij ons in het geval van Duyck, dan gevoelen wij even als hij, dat het best is voor den opvolger van Oldenbarnevelt dat het oude Journaal maar onuitgegeven blijft liggen.

Het zal niet overbodig zijn in enkele voorbeelden aan te toonen dat de gezindheid, die in het Journaal doorschemert, wezenlijk eene andere is, dan die na 1618 heerschend werd.

Vooreerst legt de schrijver weinig ingenomenheid met de beide stadhouders, Maurits en Willem Lodewijk, aan den dag. Geene gelegenheid laat hij voorbijgaan om op te merken hoe het bijzonder belang der stadhouders invloed uitoefent op het voeren van den oorlog. In 1595 lag het leger bij Bisselich tegenover Zanten aan den Rijn gecampeerd. Om vrij te kunnen fourageren was het van belang dat er een brug over de rivier werd geslagen, en daartoe werd dan ook in den krijgsraad besloten. Maar Maurits gaf aan dit besluit geene uitvoering. Onze schrijver klaagt daarover zonder ophouden in zijne dagelijksche aanteekening. Hij gelooft dat Maurits het bouwen van den brug opzettelijk uitstelt om het land van Cleef voor plundering van zijn krijgsvolk te vrijwaren. En waarom is de prins zoo bezorgd voor het land van Cleef? ‘Om eenige heymelicke handelinge (over een huwelijk) met Jonckvrou Sibille,’ zuster en misschien erfgename van den kinderloozen hertog, vermoedt onze schrijver. - Iets later waagt Maurits een aanval op Meurs. ‘Tot desen aenslach (lezen wij in het Journaal) was Sijn Ex^{tie} beweecht bij de Grevinne van Meurs om haer wederom in haer goet te helpen, ende, soo men seyde, omdat dselve Graevinne hem die partye naer heur doot gemaeckt hadden - ende voort om Berck te benaauwen.’ enz. Wij zien hier Duyck de reden van staatsbelang slechts in de tweede plaats noemen; de voorname reden, die Maurits beweegt, is blijkbaar, volgens hem, eigenbelang. Nog duidelijker spreekt zich zijn achterdocht jegens het huis van Nassau uit in zijn verhaal van den twist tusschen Wil-

lem Lodewijk en Karel Roorda, lid van de Staten van Friesland. Als wij hem gelooven, had dit geschil, behalve den algemeen bekenden politieken grond, nog een anderen van personelen aard. Roorda verzette zich namelijk als gedeputeerde van Friesland ter vergadering der Staten Generaal tegen het uitbetalen eener som van 300,000 gulden aan Jan van Nassau, wegens voorschotten in vroegere dagen aan Willem van Oranje en aan de Staten, zoo het heette, verstrekt. Bij die gelegenheid beweerde Roorda ‘dat de versoucken van thuys van Nassau maar een labirinthe was.’ En dat Duyek hem hierin geen ongelijk gaf toont zijn wijze van voorstellen duidelijk genoeg. Hij eindigt zijn verhaal met deze opmerking: ‘dese actie van Roorda heeft onder de hant soo veel menschen naerdencken gegeven, dattet huys van Nassau in vele versoucken metter tijt wel mocht grootelijcx beletten, omdat van dien bijnaest egeen eynde is.’ Die zoo spreekt over de schuldvorderingen van het huis van Nassau zou alligt, onder andere omstandigheden, hebben ingestemd met Jan de Witt en de Staten van Holland, die in 1654 de rekening opmaakten van hetgeen ‘bij de Princen van Oraignen ende de Haren genooten is’, ten bewijze dat de diensten en verpligtingen der stadhouders en der Staten weerkeerig waren en elkander opwogen. In 1619 zou Duyck de zaak anders hebben ingezien en ongetwijfeld anders hebben voorgesteld.

Dezelfde reden, die de Staten van Holland in vroeger en later tijd tegen de stadhouders deed opkomen, het besef dat de klimmende grootheid van het huis van Nassau hun aanzien en hun magt in de schaduw stelde, diezelfde reden nam ook Duyck tegen Maurits en Willem Lodewijk in. Hij was advokaat-fiskaal van den Raad van State en daarom een ijverig voorstander van de regten van den Raad. Hij toont zich naijverig op iedereen, die de bevoegdheid van den Raad zoekt te verkorten. Zoo heeft hij het, niet minder dan op de stadhouders, op de Staten Generaal, op de Staten van Holland en op den advocaat Oldenbarnevelt geladen. Naar zijne opvatting van het staatsregt der republiek zijn de Staten Generaal niet meer dan de afgevaardigden van zelfstandige, souvereine, gewesten, ‘ad certas causas gecommitteert,’ en niet geregtigd om daarenboven, buiten voorkennis en magtiging van hun principalen, eenig besluit te nemen. Hij veroordeelt daarom bij iedere gelegenheid iedere cigenmagtige beschikking der Staten Generaal op voorkomende aangelegenheden van belang. Een vreemde leer voorwaar voor een aanstaanden regter van Oldenbarnevelt. Maar zeer passend daarentegen in den mond van den advokaat-fiskaal van den Raad van State. Want hoe naauwer de bevoegdheid der Staten Generaal beperkt wordt gehouden, des te uitgebreider moet de werkkring van den Raad van State wezen. De Raad verloor zijn aanzien en zijn magt sedert de Staten Generaal permanent bijeen bleven, en op de dagelijks voorkomende zaken be-

schikten. Tusschen de stadhouders, die te velde en over de krijgszaken meer en meer de uitvoerende magt verwierven, en de Staten, die onmiddellijk aan de stadhouders hun bevelen deden tockomen, verdween de Raad van State ongevoelig en van zelf. Duyck ergert zich niet weinig over die onmiddellijke verstandhouding tusschen Staten en stadhouders. Toen Maurits in 1595 het leger, dat werkeloos tegenover den even magtigen vijaand te veld lag, naar de garnizoenen uiteen wilde zenden, vroeg hij daartoe magtiging van de Staten Generaal. De Staten vaardigden eenigen uit hun midden naar het leger af, en dezen beraadslaagden daarop met Zijne Exc. en graaf Willem Lodewijk ‘sonder den Raet van State daerbij te roepen, niettegenstaende die in tleger was, 't welcke geen cleyne verachtiginge van den Raet is, ende een al te souvereyne maniere van doen van Gedeputeerden, dewijl de Raet soo wel een lit van de regieringe van tlant is als sij luyden.’ Duyck heeft gelijk; het gezag van den Raad werd in dit geval en doorgaans miskend. Dat hij de redenen, die tot deze miskenning leidden, voorbijziet, is hem niet kwalijk te nemen. Ons, die uit de verte de zaken in haar geheel overzien kunnen, komen zij gewigtig voor, en genoegzaam om de handelwijs der Staten en der stadhouders te billijken. Wij zullen ze thans niet opzettelijk beschouwen noch beoordeelen. Van eene enkele, die ons hier te pas komt, willen wij alleen gewagen. Dat de stadhouders den Raad niet kenden in het beramen van plannen tot heimelijke aanslagen op vestingen en sterkten, tot overrompelingen en verrassingen, volgde uit den aard der zaak. Een geheim, aan een geheel collegie meêgedeeld, blijft niet lang geheim. De stadhouders namen dus liever zulk een aanslag op hun bijzondere verantwoording, en gaven er aan den Raad kennis van, als alles was afgeloopen. Zoo handelde Maurits, b.v. ten opzigte van Huy, welke plaats op zijn last, zonder voorweten van den Raad van State, zonder voorweten der Staten zelf, alleen in overleg met Oldenbarnevelt, door Heraugière verrast werd. Zoo doende namen de stadhouder en de advokaat van Holland zeker wat al te veel op hun verantwoording. Want Huy behoorde tot een neutraal gewest, tot het bisdom van Luik; door de stad aan te tasten stelde men zich bloot aan een nieuwen oorlog met den ons toch reeds vijandigen bisschop. Het was niet zeker dat de Staten, zoo men hen raadpleegde, zulk een gevaar loopen en bevel of verlof tot den aanslag geven zouden. Het was zelfs niet uitgemaakt dat de Staten Generaal bevoegd waren buiten ruggespraak met hun principalen, de Staten der bijzondere provinciën, tot zulk een aanslag te besluiten, waaruit een nieuwe oorlog volgen kon, die, volgens de Unie van Utrecht, niet dan met eenparige toestemming van alle vereenigde provinciën begonnen mogt worden. Maurits nam dus wel wat veel op zich. Hij en Oldenbarnevelt waren verantwoorde-

lijk voor de gevolgen der onderneming. Wat stond hun te wachten, zoo eens de Staten, na den afloop, de onderneming afkeurden en desavoneerden? Het succes alleen kon hun handelwijs regtvaardigen. Was Huy eens ingenomen, dan zouden de voordeelen, uit het bezit der vesting te trekken, al ligt de Staten bewegen om de verantwoording van den aanslag op zich te nemen. Zoo ging het ook wezenlijk. Heraugière nam de plaats, en maakte zich sterk haar te houden. De Staten, over die schennis der neutraliteit aangesproken, verklaarden na eenige aarzeling, dat de verrasing met hun voorweten geschied was. Maar op denzelfden dag, waarop zij die verklaring aflegden, ging de onneembaar geachte vesting weder verloren. Men gaf de schuld van het verlies aan het kwade beleid en aan de vreesachtigheid van Heraugière. Er was sprake om hem te regt te stellen; maar Maurits en Oldenbarnevelt zorgden dat het zoo ver niet kwam. Waarom hielden dezen hem de hand boven het hoofd? Duyck vermoedt, uit vrees van zelf gecompromitteerd te worden. Volgens hem had Heraugière wel in een brief aan de Staten geschreven, dat de plaats, die hij verrast had, onneembaar was, maar hij had dit slechts gedaan uit vrees dat de brief den vijand in handen mogt vallen, en hij had mondeling, door den overbrenger van den brief, aan Maurits en Oldenbarnevelt laten weten dat de vesting, zoo zij belegerd werd, niet te houden zou zijn. Dezen echter, wel voorziende dat de Staten het overrompelen eener neutrale stad niet zouden goedkeuren en op hun verantwoording nemen, indien zij wisten dat die stad niet eens te houden was, hadden de mondelinge boodschap geheim gehouden en, om zich zelf te redden, de Staten opzettelijk misleid. En daarom konden zij nu Heraugière niet in het verhoor laten nemen en in de verzoeking brengen om de ware toedragt der zaak te openbaren. Ziedaar wat de ergdenkende Duyck vermoedt. Ten onregte, naar wij meenen - doch dit doet hier niets ter zake. Dat hij zulk een vermoeden opvatte is zeker geen bewijs van eerbied en vertrouwen jegens den stadhouder. En de woorden, die hij bezigt, getuigen daarvan nog minder. Maurits en Oldenbarnevelt, zegt hij, moesten Heraugière wel tegen regtsvervolging behoeden, ‘omdat anders de provinciën seer oevel souden genomen hebben, dat sij op eygener autoriteyt ende contrarie de Unie nieuwe oirlogen hadden beginnen, daeraff sij heur nu met dese snoode practijcke ontheffen ende, heur vuyttreckende, den Staten Generael onweetende in de plaetse vougen.’ Men zou van zulk een beschuldiging na 1618 vreemd hebben opgezien, en Duyck had alle reden om een journaal, in dezen geest geschreven, toen niet op zijn naam uitgegeven te willen hebben. Wij rekenen het hem ten goede aan, dat hij het niet vernietigd of, wat nog erger zou geweest zijn, naar de begrippen van den nieuwen tijd veranderd heeft.

Immers juist om den geest, waarin het geschreven is, heeft dit journaal voor ons hooge waarde. Wij zijn gewoon het krijgsbeleid, de bekwaamheid, de vaderlandsliefde van Maurits en Willem Lodewijk, gedurende de veldtogten voor het Bestand aan den dag gelegd, zoo onvoorwaardelijk te hooren prijzen, dat het ons aangenaam is die geprezen verrigtingen ook eens door andere, minder partijdige, zelfs eenigermate afgunstige getuigen te hooren beschrijven en beoordeelen. De kritiek hoort gaarne beide partijen. Tegenover Reyd, den lofredenaar van zijn meester Willem Lodewijk en diens neef Maurits, nemen wij met belangstelling den naijverigen fiskaal van den Raad van State, den achterdochtigen Duyck, in het verhoor. Maar na het hooren en vergelijken van beider getuigenissen blijft ons oordeel over de verdiensten der stadhouders onveranderd. Niets dan goeds weet Duyck van hun handelen te zeggen. Hij mag meer dan Reyd zich bewust zijn dat de stadhouders menschen blijven, die naast de algemeene belangen ook hun bijzondere behartigen; hij mag de bedoelingen, waarmeê zij handelen, soms verdenken: van hetgeen zij gedaan hebben weet hij niets anders te verhalen dan wat Reyd er van zegt, niets wat hun niet tot eer zou verstrekken. In het onopgesmukte verhaal van Duyck komen de beide stadhouders, en vooral Maurits, niet minder eervol te voorschijn, dan in de lofrede van Reyd. Als Maurits afwezig is vorderen de belegeringswerken langzaam; naauwelijks is hij teruggekeerd, of met nieuwen ijver worden zij voortgezet. Zoo gaat het voor Geertruidenberg, zoo gaat het overal. Onophoudelijk zien wij den stadhouder in de weer, zorgvuldig, vol beleid, menschlievend, warsch van partijschap. Zoodra een stad zich overgeeft, trekt 's prinsen garde vooruit de poorten binnen, om haar tegen plundering te behoeden. In de nieuwe regering, die met medewerking van den stadhouder wordt gesteld, worden bij voorkeur onpartijdige lieden gekozen, geen teruggekeerde ballingen, opdat op de overwonnen partij geen weerwraak zou genomen worden. Van andere hoofden, van Philips van Nassau, b.v., valt soms iets buitensporigs, iets onzedelijks te melden, van andere een wreede toepassing van het krijgsregt, maar van de stadhouders hooren wij niets van dien aard. Nu weten wij dat wij in Duyck een onpartijdigen getuige hebben. Had hij iets ten nadeele van Maurits of van Willem Lodewijk te zeggen gehad, hij zou het niet verzwegen hebben. Zijn zwijgen is een verklaring in hun voordeel. Juist omdat hij zijn kwade vermoedens openhartig mededeelt, mogen wij ons verzekerd houden dat hij geen kwade berigten te geven heeft gehad.

Voor de politieke geschiedenis van ons land is dus dit Journaal een belangrijke bijdrage. Voor de geschiedenis van het krijgswezen geeft het, naar het mij voorkomt, minder dan men ons voorzegd had. Ik voor mij heb er althans niet veel nieuws in gevonden. Nieuwe

bijzonderheden treffen wij er wel in aan, maar meest alle aangaande zaken, die reeds genoegzaam bekend waren. De oorzaak ligt voor de hand. Duyck volgde wel het leger te velde, maar in qualiteit van advokaat-fiskaal van den Raad van State; hij bekleedde geen militair ambt, hij was geen krijgskundige. Hij beschrijft wat hij ziet en hoort, als een gewoon toeschouwer, niet als een man van het vak. Slechts zelden waagt hij zich aan het beoordeelen van hetgeen hij ziet doen. Van de eigenaardige wijs van oorlogvoeren, door Willem Lodewijk en Maurits uitgedacht en ingevoerd, leert hij ons zeer weinig; het ontbrak hem daartoe aan juiste kennis van de tot nog toe gevolgde routine. Daarover verhaalt ons Reyd, hoewel evenmin een krijgskundige, nog altijd meer. Wij twijfelen om die reden of het doel, dat het ministerie van oorlog beoogt, nog niet beter bereikt had kunnen worden dan door het uitgeven van dit Journaal.

Natuurlijk is Duyck het best ingelicht omtrent de zaken, die binnen den kring zijner bemoeijingen vielen. Wij zouden daarom gaarne weten wat hij eigenlijk bij het leger te doen had. Daarover geeft ons de heer Mulder in zijne inleiding slechts onvolledig en onvoldoend berigt, en de instructie van den advokaat-fiskaal, die hij in het commissie-boek van den Raad van State heeft aangetroffen, heeft hij, wij begrijpen niet waarom, voor zich gehouden. Wij zouden meenen, dat die instructie eene allereerste plaats verdiend had onder de Bijlagen, die hij aan het Journaal heeft toegevoegd. Herhaaldelijk zijn er bij ons, onder het lezen van het Journaal, vragen opgerezen, waarop wij vermoeden dat de instructie het antwoord kan geven. In hoever droeg Duyck kennis van hetgeen in den Raad van State voorviel? Werd hem meêgedeeld wat de leden van den Raad, die het leger vergezelden, vernamen en besloten? Men begrijpt van hoeveel belang het is ter beoordeeling van het Journaal een juist antwoord op die vragen te bekomen. Soms lezen wij berigten als het volgende: ‘Ten selven daege vertrocken vuyttet leger Milord Borris ende Sidney metten Overste Vere, soe men vermoet om eenich meerder volck te doen marcheren.’ Wie vermoedde hier? Was het alleen de advokaat-fiskaal die in het onzekere was wat Borris en Sidney gingen uitrigten, of was de geheele Raad van State, voor zoo ver hij te velde was, daaromtrent onkundig? Op een anderen tijd kwam Vere onverwachts in het leger en vertrok weer even plotseling kort daarna, ‘sonder dat men weet waeromme hij soe schielijcken quam ende weder vertrock.’ Ook hier vragen wij, wie zijn die *men*, die nict weet; is de Raad van State daaronder begrepen?

Niet enkel wat hij bijwoonde schreef Duyck in zijn Journal op, ook wat hij vernam dat elders gebeurd was teekende hij aan, meestal niet op den dag, waarop hij het berigt ontving, maar op dien, waarop de gebeurtenis was voorgevallen. Natuurlijk hebben alleen

zijne berigten omtrent hetgeen hij zelf had bijgewoond voor ons groote waarde. Voor hetgeen hij van anderen hoorde kan ons zijne geloofwaardigheid geen waarborg zijn. Het is dus van belang te weten waar zich Duyck op een gegeven oogenblik bevond. Maar ook hieromtrent zijn wij niet zelden in het onzekere. Volgde hij steeds het leger van Holland, of vergezelde hij soms ook dat van Friesiand? Wij hadden wel gewenscht dat de uitgever, dien de talrijke bescheiden van het Rijksarchief ten dienst staan, ons zoo veel mogelijk uit die onzekerheid geholpen had.

Een bijzondere waarde geeft de vorm van het Journal aan de berigten omtrent de veldtogten en belegeringen, die het bevat. Dag voor dag hooren wij wat er gedaan, wat er geschied is. De gebeurtenissen, die wij gewoon zijn als een geheel zamengevat te zien voorstellen, aanschouwen wij hier in haar wording, in haar langzame ontwikkeling. De vele bijzonderheden, die tot niets hebben geleid, en die derhalve in het geschiedverhaal doorgaans worden weggelaten, leeren wij hier nevens de overige kennen. Wij krijgen daardoor een zoo volledige voorstelling van de gebeurtenissen, als hadden wij ze zelf bijgewoond. Niemand, durven wij beweren, zelfs niet hij, die van de geschiedenis van dit tijdvak zijn bijzondere studie gemaakt heeft, zal het Journal doorlezen zonder er veel uit te leeren wat hem nergens elders was voorgekomen. Maar eerst later, als het Journaal in zijn geheel uitgegeven zal wezen, zal het tijd zijn na te gaan wat het ons voor belangrijk nieuws oplevert. Thans willen wij ons, na deze weinige algemeene opmerkingen, bepalen tot de uitgave zelve, tot haar verdiensten en gebreken. Misschien kan onze beoordeeling den geachten uitgever nog te pas komen bij het voortzetten van zijn taak.

De eerste en voornaamste eisch, dien men aan iederen uitgever stelt, is dat hij ons den tekst juist en zuiver teruggeve. Aan dien eisch wordt door den Heer Mulder, zoo ver wij zonder vergelijking met het oorspronkelijke oordeelen kunnen, voldaan. Het was trouwens in zijn geval niet zeer moeijelijk daaraan te voldoen. Het handschrift, door Duyck zelven net en leesbaar geschreven, biedt zelfs aan een ongeoefenden lezer geen groote moeijelijkheid aan, te oordeelen naar het facsimile, dat ons als een proeve wordt voorgelegd. Het heeft iets anders te beteekenen een goeden tekst te leveren van de bijna onleesbare brieven van Oldenbarnevelt, of het net geschreven Journaal van Duyck zonder fouten na te drukken. Het is dus geen zeer groote verdienste, die wij in den Heer Mulder roemen, als wij getuigen dat zijn tekst ons voorkomt goed en zuiver te zijn. Maar het is toch de hoogste lof, dien wij aan het boek kunnen toekennen. Enkele fouten zijn ons echter voorgekomen. Zoo lezen wij, bl. 528: ‘zijne Ex^{tie} met zijn suster.... vertrocken vuyten naer de

bruiloft.' Natuurlijk moeten wij *vuyten Ilaege* lezen, hetzij de Heer Mulder het woord bij ongeluk heeft laten uitvallen, hetzij Duyck zelf het in het schrijven heeft overgeslagen. - Bl. 135 lezen wij: '.... werdt gewacht off daer yemand was die Spaens spreeck en konde, ende geantwoort seynde, jae' enz. Het behoeft naauwelijk gezegd, dat voor *gewacht gevraecht* moet gelezen worden. - Bl. 292: 'hebben ze in route gebracht,' de zin vordert *in deroute*. - Erger zien de weinige volzinnen Italiaansch er uit, die op bl. 498 en '99 voorkomen. Of Duyck inderdaad geschreven heeft: 'El denari non te maquerano', of hij althans niet *maquerano*, met een streepje boven de eerste a, zal gespeld hebben, laat ik in het midden; maar de uitgever, die blijkens zijn verwijzingen naar Bentivoglio en Campana Italiaansch verstaat, had zulken onzin niet zonder eenige waarschuwing moeten overdrukken. Niet minder fraai is de zinsnede: 'andarette dretto el paradiso.' Om het even of ook hier de fout oorspronkelijk bij Duyck of bij den uitgever ligt, op het minst had de laatste de goede lezing aan den voet der bladzijde moeten opgeven. Hij weet zeer goed, dat het emenderen van zoo blijkbare schrijffouten tot zijn taak behoort, en hij heeft ook een paar malen bedorven lezingen in de aanteekening verbeterd, of liever getracht te verbeteren, want hij is daarin niet altijd gelukkig. Zoo verandert hij te regt op bl. 135 *Spangiaert Major* in *Sergeant Major*, maar eenige regels later, wil hij zonder grond dezelfde verandering gemaakt hebben; de zin vordert daar *Spanjaard* en niet *serjant*, en buitendien zouden twee gelijke verschrijvingen zoo kort na elkander al heel toevallig wezen. Doch dit daargelaten. Van meer belang is eene andere ongelukkige emendatie, omdat zij toont met hoe weinig zorg de uitgever te werk is gegaan. Duyck verhaalt ons, bl. 366, dat de sluipmoordenaar Michel Renichon bekend had in last te hebben om behalve Maurits nog om te brengen 'Barneveld, Aldegonde ende Longolig.' Hierbij teekent de uitgever aan: 'Hiermede (met den bedorven naam Longolig) wordt waarschijnlijk de Graaf van Hohenlo bedoeld, wiens naam in dien tijd vooral door vreemdelingen op de meest wonderlijke wijze geschreven werd, als Holaque, Holac, Hollock, Hollach enz.' Deze aanteekening is wonderlijk. Hoe komt iemand er toe, te gissen dat de regering van Brussel den verloopen en weinig beteekenenden Hohenlo de eer zou aandoen van naast Maurits, Oldenbarnevelt en Aldegonde, als een der hoofdleiders van den opstand, aan de sluipmoordenaars te worden aangewezen? Om zoo iets aan te nemen moeten ons al zeer duchtige redenen nopen. Maar de uitgever brengt geene andere bij dan de opmerking, dat de naam van Hohenlo soms wonderlijk geradbraakt wordt. De voorbeelden, die hij opgeeft, bewijzen tegen hem. Dat van *Ho'lo*, zoo als de naam werd uitgesproken, Holac en Holloch gemaakt wordt,

is niet zoo verwonderlijk. Maar indien van Ho'lo wezenlijk Longolig worden kon, zouden wij zeker reden hebben om verbaasd te staan. En indien Duyck het was, die zich aan zulk een verknoeijing schuldig maakte, zouden wij voortaan wel alles mogelijk moeten achten. Maar voor wij ons aan zulke gissingen wagen, moeten wij omzien of er ook omstandigheden zijn, die ons in het opsporen der waarheid kunnen leiden. Zijn er nog andere schrijvers, die van de bekentenis van Renichon gewagen; hoe spellen deze den bedorven naam? Op die vraag vinden wij aanstonds een allezins voldoend antwoord. De Staten hebben in het gedrukte vonnis ven den moordenaar zelf de hoofdzaak zijner confessie meêgedeeld, en daarin lezen wij, dat Renichon beleden had te moeten ‘extermineren: Barnevel of Barnevelt, Longolius ende Aldegonde.’ Het vonnis geeft blijkbaar de namen zoo als Renichon ze had uitgesproken; Barnevel durft het wel verklaren; de verklaring lag ook voor de hand; maar Longolius geeft het bloot zonder eenige verklaring of gissing op. De latijnsche uitgang van den naam duidde echter met waarschijnlijkheid aan wie de bedoelde persoon was, en van Meteren schrijft zonder aarzelen, dat Renichon vermoorden moest ‘de heeren van S. Aldegonde, van Oldenbarnevelt ende den Cancelier Leoninus.’ Wij erkennen het, ook van Meteren kon slechts gissen. Maar is zijn gissing niet wel zoo waarschijnlijk als die van onzen schrijver? Iedereen zal toestemmen dat bij Aldegonde en Oldenbarnevelt de Cancelier van Gelderland beter voegt dan Hohenlo. Wij zouden den uitgever verder aanbevelen, nog eens goed te zien of er in het handschrift van Duyck wel Longolig staat; wij gissen dat ook daar Longolius, met het gewone teeken van den uitgang *us*, zal geschreven staan.

Een tweede eisch, dien wij den uitgever van een oud handschrift mogen stellen, is, dat hij de verouderde, onverstaanbare woorden verklare. Hierin de juiste maat te houden is moeijelijk. Al ligt verklaart men te weinig of te veel. De oude notenmakers vervielen doorgaans in een van beide uitersten, sommige zelfs in beide te gelijk: zij verklaarden wat geen verklaring behoefde; zij gingen stilzwijgend voorbij wat de lezers niet verstonden, en zij evenmin als de lezers. Onze uitgever is van dit euvel niet geheel vrij. Hij verklaart niet veel, maar toch nog het een en ander dat onverklaard had kunnen blijven; daarentegen gaat hij veel voorbij wat het groote publiek, waarvoor wij hopen dat Duyck's verhaal bestemd zal zijn, niet gemakkelijk zal begrijpen. Als wij lezen dat uit het verarmde Zutfen met het Spaansche krijgsvolk uittrokken twee papen en drie monniken ‘in twaerlick gecleet’, behoeft ons wel niet gezegd te worden, dat dit beteekent ‘in wereldlijk gewaad’. Zeker honderd uitdrukkingen, die niet verklaard worden, zijn moeijelijker te verstaan. Zoo verdiende de uitdrukking ‘'s morgens naar de dianen’ veeleer een woord van

opheldering. Evenzoo de kreet ‘arm, arm’ van het Nederlandsche krijgsvolk, als het zich onverwachts bedreigd ziet; een herinnering aan den oorsprong van het woord alarm zou hier tevens te pas zijn gekomen. Maar wij erkennen gaarne, dat de uitgever niet verpligt is ieder woord, dat voor het groote publiek zwarigheid oplevert, te verklaren; wij zouden alleen wenschen, dat hij zich zelf gelijk bleef, en niet bij voorkeur het onverklaarbare met stilzwijgen voorbijging. Hoeveel lezers zullen begrijpen wat op bl. 493 beteekent ‘een gevoerde peys te obtruderen’? Wat is een *gevoerde* vrede? Ik beken gaarne dat ik de bedoeling eerst gevat heb, toen ik op een andere plaats van het Journaal hoorde spreken van ‘een peys met moorden ende assasinaeten gevoert’. Had die tweede plaats niet tot verklaring der eerste geciteerd moeten worden?

Waren nog maar de weinige verklaringen van ongewone woorden, die ons gegeven worden, alle juist. Doch ook hierin laat de uitgever veel te wenschen over. Bl. 200 wordt de uitdrukking ‘op de strange’ vertaald ‘op het strand.’ Het is waar, bij oude schrijvers beteekent stranghe onder andere *litus*. Het is ook mogelijk dat Duyck den oever der Donge minder juist strand heeft gelieven te noemen. Maar uit het verband blijkt ten stelligste, dat hier geen strand of oever bedoeld kan zijn. Achter de palissade op *de strange* staande, zegt Duyck, werd een hording geslagen, daarachter werden aken bevestigd, waarin wachten geplaatst waren, en daarachter oorlogschepen tot het diep toe. Zoo lang men nu de schepen in het water en niet op het land plaatst, zal de strange dus hier wat anders dan het strand beteekenen. De bedoeling van den auteur wordt met andere woorden door van Meteren dus omschreven: ‘daar het water omtrent den lande ondiep was waren gevlochten tuynen ghestelt, ende met oorlogscheepkens bezet, datter nyemant doormochte.’ Strange is dus in dezen zin het afhellend gedeelte van de bedding van den oeverrand tot aan het diep.

Even noodzakelijk als de verklaring van verouderde woorden is in eene uitgave als de onze de verklaring van vreemdgespelde namen van personen en plaatsen. Ook hierin is de Heer Mulder zeer spaarzaam, en zeer willekeurig. Het weinige van dien aard, dat gegeven wordt, betreft geenszins het moeijelijkste. Siechts twee of drie plaatsnamen worden in de aanteekening opgehelderd en wel zulke die eigenlijk geene opheldering behoefden. Dat de stroom bij Geertruidenberg de Donge heet is bekend; doch op de plaats, waarbij ons dit herinnerd wordt, wordt juist niet de Donge in het algemeen bedoeld, maar een bepaalde en zeer duidelijk omschreven vertakking van het riviertje. De aanteekening is overbodig en onjuist tevens. Waarom niet liever elders aangeteekend wat voor een plaats Noucits is, waar de Nederlandsche gezanten audientie bij Koningin Elisabeth kre-

gen? Niet alle lezers zullen weten, dat hiermeê het koninklijk lustgoed Nonesuch bij Londen bedoeld wordt.

Wij vorderen niet, dat een uitgever meer doe dan den tekst van zijn auteur zuiver weer te geven en zoo veel noodig toe te lichten. Dat hij de bedoeling van den schrijver verklare of de waarheid van die berigten toetse, daartoe achten wij hem niet verpligt. Maar zoo hij vrijwillig die taak op zich neemt, hebben wij weer regt van hem te vorderen, dat hij bij voorkeur toelichte en vergelijke wat het onduidelijkst en wat het belangrijkst is; bovenal dat hij met zorg en oordeel te werk ga, en ons door geene onjuiste aanteekeningen van den weg brenge. Aan geen van die eischen voldoet onze uitgever. Niet al zijne aanteekeningen immers zijn juist. Ik bepaal mij tot een enkel voorbeeld. Toen Geertruidenberg aan het leger der Staten was overgegeven, vermoedde men (zegt Duyck), dat Duivenvoorde in de stad ‘vuytten name van den jongen heere Graaf Hendrik van Nassau commanderen mochte.’ De heer Mulder teekent hierbij aan, dat de Staten kort te voren aan Frederik Hendrik, hoewel nog te jong om zelf te commanderen, een regiment van 20 vaandels hadden gegeven, en tot luitenant-commandant daarover Duivenvoorde hadden aangesteld. Zeer waar. Maar wat doet dit hier ter zake? Niet als luitenant-colonel van het regiment van Frederik Hendrik zou Duivenvoorde over Geertruidenberg commanderen, maar ‘als gouverneur vuyten naeme van den jongen Graaff, dien dselve bij testement van zijn vader gemaakt was’, zoo als Duyck zelf ons een paar bladzijden verder berigt. Geertruidenberg was een heerlijkheid van prins Willem geweest, en het stellen van den gouverneur kwam aan diens erfgenaam toe. Ook hier is dus de aanteekening overtollig en onjuist. En anders hebben wij waarlijk niet over te veel aanteekening te klagen. Waar b.v. Duyck zegt, dat, indien de vaart benoorden om Azië naar Indië doenlijk wordt bevonden, ‘dselve niet weynich de heele westersche navigatie sal installich maecken’, wordt met geen enkel woord verklaard, hoe de vaart om de Kaap de Goede Hoop naar Indië de westersche genoemd kan worden. Even zoo had het gezegde van Duyck, dat de verovering van Nijmegen ‘die van Dort meest roerde’, wel een korte verklaring vereischt. Maar wij durven naauwlijks zulke aanmerkingen maken, want de heer Mulder waarschuwt ons vooruit in de inleiding, dat ‘bij de keuze der aanteekeningen het krijgshistorisch element uit den aard der zaak op den voorgrond moest treden.’ Wij weten wat zulke woorden te zeggen hebben, en dat zij ons geen regt geven om te verwachten, dat de andere elementen althans op den achtergrond verschijnen zullen. Wij zien dus alleen om naar verklaringen van krijgshistorischen aard, die niet mogten ontbreken. Daartoe rekenen wij onder anderen eene aanteekening op de plaats waar gesproken wordt van ‘de Raden van Sijn Ex^{tie},’ onderscheiden

van den Raad van State. Noch in de inleiding, noch in de aanteekeningen vinden wij wie die Raden waren, in welke verhouding zij tot den stadhouder en den Raad van State stonden. Wij gelooven niet dat de uitgever onderstellen mogt, dat dit aan al zijn lezers bekend was.

Soms verzuimt Duyck in zijn Journaal omstandigheden te vermelden, die tot regt verstand der gebeurtenissen noodzakelijk moeten gekend worden. Zoo zwijgt hij, om een voorbeeld te noemen, in het beschrijven van den veldtogt van 1591 ten noordoosten van den IJssel, van de bewegingen van Verdugo, waarnaar Maurits zich rigten moest. Het zou de taak van den uitgever geweest zijn die leemte aan te vullen. Bij het beschrijven van de belegering van Steenwijk zegt Duyck op eens: 'Voorts belaste Sijn Ex^{tie} 16 tonnen polvers te leveren aan Bouviers batterie'; maar van die batterij was nog niet gesproken; al weer verzuimt de uitgever ons uit andere plaatsen van het Journaal te leeren, wie deze Bouvier, elders Bovi genoemd, en wat zijn batterij was. Zoo is het overal: de lezer moet de noodige inlichting zelf in het vervolg van het Journaal zoeken; de uitgever komt hem daarin niet te gemoet.

Een paar malen heeft ons de heer Mulder ter opheldering of verbetering van Duyck's berigten naar Spaansche schrijvers verwezen. Waarom bij uitzondering een paar maal alleen, waarom juist op die plaatsen en niet elders, begrijpen wij niet. Men zij consequent; men late of den lezer zelf nagaan in hoe ver de Spaansche auteurs met Duyck overeenstemmen, of men bespare hem die moeite doorgaans, en vergelijke alles in een doorloopende aanteekening. En men ga met oordeel te werk. Niet iedere Spaansche en Italiaansche schrijver verdient even naauwlettend vergeleken te worden. Campana, een veelschrijver, die, ver van het oorlogstooneel verwijderd, zijn geschiedenissen zamenstelde uit allerlei berigten van anderen, en Bentivoglio, die evenmin de gebeurtenissen had bijgewoond, waarvan hij veertig jaren nadat zij waren voorgevallen zijn schilderachtig verhaal schreef, verdienen niet op ééne lijn geplaatst te worden met Coloma en Carnero, Spaansche oversten, die schreven wat zij zelf hadden bijgewoond of op de plaats zefve van ooggetuigen hadden vernomen.

Nog hebben wij niet genoemd wat wij het meest missen, goede kaarten van de veldtogten en platte gronden van de belegerde steden. Zonder deze, zonder de platte gronden vooral, zijn de krijgsbedrijven moeijelijk te begrijpen, en een ieder, die het Journaal met vrucht bestuderen wil, zal voor zich zelf naar bruikbare kaarten ter opheldering moeten omzien. Mijne kleine verzameling heeft mij slechts gedeeltelijk voldaan; ik durf niet onderstellen dat de meeste lezers beter voorzien zullen wezen. Juist ten behoeve van de krijgshistorie had een zorgvuldig bijeengezocht stel kaarten bij dit werk niet mogen ontbreken.

Daarentegen hebben wij den uitgever te danken voor eenige belangrijke extracten uit de registers van den Raad van State en uit andere originele stukken, in het Rijks Archief en in het Archief van het Koninklijk huis bewaard. Wel is ook ten opzigte van sommige dezer uittreksels de vraag bij ons opgerezen: waarom juist deze meêgedeeld? - maar die vraag is niet te beantwoorden dan door hem, die den geheelen voorraad, waaruit te kiezen viel, onderzocht heeft.

De vrij uitvoerige inleiding is van dezelfde gehalte als de aanteekeningen. Wij vinden er juiste en onjuiste berigten en opmerkingen ondereen; wij treffen er aan wat ons overtollig schijnt, wij missen er wat naar ons oordeel niet mogt ontbreken. Overbodig noemen wij, b.v., de herinnering aan den regeringsvorm zoo als die na de afzwering van den landsheer, sedert de vertegenwoordigers van de standen des volks tevens de souvereinen des lands waren geworden, gewijzigd was. Ik heb niets tegen de juistheid van de voorstelling in te brengen: zij komt in de hoofdzaak overeen met hetgeen ik daarover zelf geschreven had. Maar ook hier stooten wij weer op verwonderlijke onnaauwkeurigheden. Wat moeten wij denken van de ‘periodieke bijeenkomsten der Staten, die het streng autokratisch karakter der landsheeren langzamerhand deden vervallen’? Wij laten het streng autokratisch karakter van het grafelijk bewind in zijn waarde. Maar wie heeft ooit onder de graven van *periodieke* bijeenkomsten der Staten gehoord? De uitgever is blijkbaar in de militaire geschiedenis beter dan in de politieke te huis; maar waarom dan buiten noodzaak herhaald wat men slechts uit de tweede hand bekomen heeft?

Over de wapening en ordening van het krijgsvolk worden de reeds bekende zaken duidelijk uiteengezet en met nieuwe bijzonderheden vermeerderd. Vooral over de artilleric en de genie wordt veel wetenswaardig nieuws uit allerlei onuitgegeven bescheiden van het Rijks Archief meêgedeeld: wij zijn den uitgever daarvoor verpligt. Maar wij missen ongaarne, wat hier als inleiding tot de krijgsbedrijven van Maurits juist op zijn plaats zou geweest zijn, eene opzettelijke en breedvoerige beschrijving van hetgeen door Maurits in het krijgswezen van zijn tijd veranderd en verbeterd is. Om dit naar den eisch te ontvouwen moet men krijgskundige zijn als de heer Mulder en den toegang hebben tot de schatten der Archieven zoo als hij. Waarom heeft hij deze, hem als aangewezen, taak niet aanvaard?

Over het opperbevel van het leger handelt hij uitvoerig maar niet zeer juist. Het is bekend, dat de Raad van State oorspronkelijk het beleid der krijgszaken bezat, doch dat zijn bevoegdheid metter tijd meer en meer beperkt is. De heer Mulder weet dit ook, en hij toont die beperking in bijzonderheden aan. Maar ongelukkig gaat hij daarbij uit

van de instructie van den Raad van 1588, in plaats van die van 1584, waarop de andere de eerste en gewigtigste van alle beperkingen was. Veel van hetgeen hij voorstelt als in strijd met de instructie van 1588 geschied, vloeide integendeel uit de bepalingen dier instructie voor. Zoo is, om iets te noemen, het antwoord der Staten van Holland op de vraag van Hohenlo, in wat qualiteit hij den Lande voortaan dienen moet, bij lange na niet zoo belangrijk als de uitgever meent: immers het behelst niets anders dan hetgeen de Staten vroeger in hun remonstranties tegen Leicester, ten opzigte van het regt van patenten, hadden beweerd, en het laat zich volkomen overeenbrengen met de instructie van den Raad van 1588.

Over dat regt, om bij patenten de garnizoenen binnen de vereenigde provinciën te verleggen, dat later tusschen de stadhouders en de Staten zoo veel getwist heeft veroorzaakt, waarbij zich de partijen steeds op de anteeedenten uit dit tijdvak beriepen, had de uitgever ook wel opzettelijk mogen handelen. Even zoo over het verschil der bevoegdheid van den stadhouder gedurende den veldtogt en in den winter, als het leger in de garnizoenen lag, bepaaldelijk ten opzigte van het aanstellen van oversten.

Het meest heeft het ons verwonderd dat in de inleiding op een journaal van een advokaat-fiskaal nagenoeg niets gezegd wordt over de krijgstucht en over de militaire jurisdictie. Ook over deze jurisdictie, over haar grenzen en over haar verhouding tot de civiele regtsspraak, is in de latere dagen onzer republiek oneindig veel te doen geweest, en altijd hebben de twistende partijen zich op de anteeedenten uit dit tijdvak beroepen. Waarom heeft de heer Mulder ook omtrent dit onderwerp het zwijgen bewaard? Aan bouwstof tot een goede verhandeling ontbreekt het niet. In de gedrukte boeken alleen vinden wij daarover een onuitputtelijken voorraad van berigten en betoogen. Wie nog meer mogt verlangen, kan in de Archieven zeker alles vinden wat hij begeert.

Wij hebben onze recensie ten einde gebragt. Misschien zal men ze gestreng noemen. Ik erken dat zij niet vergoelijkend is. Alle gebreken, die mij bij het aandachtig lezen van het boek onder het oog zijn gekomen, heb ik ter sprake gebragt; niets heb ik door de vingers gezien. Het kwam mij voor, dat eene uitgaaf als deze, op advies van de Koninklijke Academie en op last van de regering na een voorbereidende studie van meer dan drie jaren door een geacht geleerde bezorgd, strenger beoordeeld verdiende te worden dan het werk van dezen of genen dilettant. Wij hebben van dit Journaal nog twee declen te wachten. Ik hoop en vertrouw dat deze niet zoo lang zullen uitblijven als het eerste deel, en beter dan dit beantwoorden aan onze regtmatige verwachting.

R.F.

***Bibliotheek van Buitenlandsche Klassieken. - Esaïas Tegnér, Frithiof's Saga. Uit het Zweedsch vertaald door wijlen P.L.F.C. von Eichstorff. Nieuwe Uitgave, herzien door J.J.L. ten Kate. Haarlem, A.C. Kruseman*. 1861. *Voorbericht, Inhoud en* 176 *bladzijden*.**

> Doch Homeride zu seyn, auch nur als letzter, ist schön.
> GOETHE.

I.
Jonkheid.
(1782-1804.)

In het drie-en-negentigste, vier-en-negentigste, vijf-en-negentigste jaar der vorige eeuw zoudt gij in het hart van Zweden, langs de oevers van het meir Wenern, in de hooge bosschen van Wermland, op den grooten landsweg, menigmalen eene oude chais hebben ontmoet, om, voor haar uithalende of het haar ziende doen, den vluggen vos er voor gespannen een oogenblik gâ te slaan; om den goêlijken man, die over dezen schaars de zweep legde, vlugtig te groeten en hem te vergeten. Toch zoudt gij, wie ge wezen moogt, die deze regelen leest, aan het laatste niet wèl hebben gedaan. Het was maar de rijksontvanger (‘Kronofogd’) Branting, zegt ge, die van dorp tot dorp de belasting ging uitschrijven en innen, en met wien gij, die in zijne ‘voogdij’ noch hoeve bewoondet, noch hoeve bezat, niets hadt uit te staan; die u, geen onderdaan dier ‘kroon,’ niets aanging. Wat meent gij u hoog op te heffen, door zoo laag neêr te zien! Als had er in dien beambte niet meer gescholen dan een getrouw vervuller zijner betrekking, als ware de mensch Branting niet, tien tegen één, zoowel onze als uw meerdere geweest. Wij laten dat verweerde rijtuig, wij laten dien vos ons nog eenmaal te gemoet komen, in die schilderachtig schoone streek, welke ons van voor dertig jaren heugt en het harte bij de herinnering weêr warm doet worden voor de zoelte van een zomerdag, den eigenaardigen geur van het dennenbosch, de frischheid van het meirkoeltjen; dáár wolkt de weg, maar naar ons toe, want die chais te willen voorbijrijden zou halsbrekens werk worden, - de vos zou vliegen, als Branting ‘voort’ riep. Hij nadert, zie scherp toe, zoo ge wilt... hij is voorbij. ‘Een flink paard, een gezet man, en een jongsken in den bak achter de chais, we zagen waarlijk niets meer!’ Een oogenblik.., maar daar slaat het rijtuigjen een zijweg in, en de knaap wipt af, om het hek, dat de baan verspert, open te doen, en als de chais er door is gerold, het achter deze weêr te slui-

en, doch vlug als een tien-, elf-, twaalfjarige, vrolijk, als niets vreemds is, zoo lang het gouden haar zoo krulziek om den schedel zwiert. Een oogenblik, - en het jongsken is weêr opgewipt; voort rolt de chais; maar, zoet voorregt der jeugd van ijlings belang te wekken, en dat te doen louter door hare verschijning, uw blik volgt haar om des knaaps wille onwillekeurig, en als ze straks stilstaat voor eene herberg, die weinig heeft van wat men zich buiten Scandinavië onder dat woord denkt, die ook maar eene hoeve is, dan spant ge gaarne met dat jongsken uit, 't geen niemand, die hem een handjen helpt, noodig heeft. Op stal staat de vos, immers als die schutting een stal heeten mag, en de Kronofogd, - of wilt ge den man in het titelzieke land gul en gaauw al zijn speelgoed gunnen, de ‘Kronobefallningsman,’ de ‘Assessor,’ zelfs, - die Kronofogd zit met de boeren in een schamel vertrekjen rekeningen af te sluiten; maar gij verlustigt er u in, hoe aardig onze knaap, op het graauwe belastingpapiertjen de ontvangst erkennende, of de smerige ceêltjens, die voor geld gaan, natellende, hoe hij Branting vriendelijk en vaardig zijne taak verligt. Er is gebrek aan licht in de stulp, die misschien maar één dakvenster heeft, en frissche lucht moet ge niet zoeken, waar zóoveel schapenvachten in wambuizen zijn verkeerd; en toch gaat ge niet naar buiten, schoon de erwten bloeijen en de roggevelden ruischen, want de blaauwe, heldere oogen van het jongsken hebben iets betooverends voor u, zoo als zij het voor Branting hadden, toen hij tot de weduwe van den dorpsleeraar, tot de moeder van dien knaap, zeide: ‘geef hem mij mede, ik zal voor hem zorgen als een vader.’

De brave man hield beter woord dan het dikwerf in dergelijke betrekking geschiedt; oordeel zelf, of gij den hoed niet maar wat luchtig voor hem ligttet. Het viel van iemand, zoo opregt vroom als hij, te verwachten, dat hij meer zou doen dan toezien, hoe het goede zaad, door de weduwe in dat gemoed gestrooid, opwies; dat hij het onkruid, waar het wortel dreigde te vatten, uitrukken zou; maar eene belangstelling, die te boven gaande, welke de schare aan haar eigen kroost wijdt, maar eene menschenkennis, als men zijnen stand niet toeschrijft, durfdet gij er u mede vleijen? Er is veel over het geloof aan eene bijzondere Voorzienigheid getwist, doch hoe de twijfel wordt beschaamd, door wien het als hij in beoefening brengt! Het jongsken bleek juister in het rekenen, dan men van zijne jaren vergen mogt; voor geen stapel schrifts terugdeinzende, had het in rapheid met de pen zijns gelijke niet; het werd Branting's regterhand op de vele togtjens door zijne betrekking geëischt; maar het was niet dit, wat hij er het meest in waardeerde. Te huis, op Högvalta, de hoeve ten noordwesten van Carlstad gelegen, en door den weduwnaar met een eenig kind bewoond, werd deze derde de ziel

van het gezellig verkeer; er was geest in zijn goêlijken lach. Stel u een oogenblik de lange winteravonden voor, die zij zamen sleten, de donkere dagen van een noordschen herfst, en ge zult vermoeden wat zulk een jongsken tot veraangenaming van den omgang bijdroeg. Een pleegzoon, die hem hartelijk lief was geworden, een eigen dochtertjen van schier denzelfden leeftijd, zij speelden, zij stoeiden, van stilte was geen sprake meer; wie, die het Branting euvel duidt, dat hij zich bij wijle met droomen der toekomst bezig hield - dat hij zich verlustigde in het verschiet, alles wat hem ter wereld dierbaar was, zijn ambt en zijn kind, dien trouwen borst na te laten? De verzoeking, aldus over lot en leven van den knaap te beschikken, was zoo vergefelijk! En echter, we kunnen het te zijner eere niet te spoedig getuigen, echter bezweek hij in die bekoring niet; echter sloeg hij zijn pleegzoon te opmerkzaam gade, om het zich zelven niet weldra af te vragen: of deze niet voor iets hoogers dan zijn post was bestemd? Van het oogenblik af dat dit vermoeden bij hem oprees, zag de vrome man zonde in iedere poging, zich een ouden dag, zoo als hij dien fluks dorst wenschen, te verwezenlijken; van dat unr bad hij Gode voor die aanvechting te worden bewaard. Dag aan dag scherper toeziende, wordt allengs zijn twijfel zekerheid; wilt gij weten wat hem zijne overtuiging geeft? Het zijn kleinigheden; maar uit deze merkt de menschenkenner een karakter op, en liefde en godsvrucht zien op dit gebied bij intuïtie, wat de wetenschap door studie gewaar wordt. Het jongsken leest gaarne; het jongsken leest meer dan Branting lief is; het jongsken leest anders dan hij: in een boek verdiept, vergeet het alles om zich heen. Eens - het geviel in den oogsttijd, - eens was het zijne taak bij een openstaand hek de wacht te houden, opdat het vee niet van het veld op den hof mogt komen, en wie van zijne plaats week, niet de knaap; maar hoe trouw hij op zijn post mogt zijn gebleven, de koeijen zwierven er niet minder om langs de hoeve, tot ganzen en hoenders opvlogen en rondstoven, - daar lag de lezer bij het hek in het gras; hij had het rund niet eens gezien! - Er werd een ernstig woord gesproken, en de waarschuwing scheen indruk te maken op het ontvankelijk gemoed; maar het eerste boek het beste, dat de knaap weêr magtig konde worden, oefende dezelfde tooverkracht uit; nu eens zat hij er mede in het dakvenster, buiten aller bereik; dan weêr stond hij op de sporten van een ladder, in een hoek vergeten, slechts oog voor die versleten letters op dat koffijpapier. Het bleef er niet bij, dat zijn wederwoord vaak zijn leeftijd vooruit was; dat zijne gedachten van eene ontwikkeling getuigden, waartoe Branting's omgeving niet had bijgedragen. Als de knaap alleen meende te zijn; als hij, buiten, zijn vrijen tijd besteden mogt naar lust, dan, - zijn pleegvader ziet het van achter die groep boomen met verbazing aan, - dan mompelt hij in zich

zelven, en Branting, de goede Branting, luistert eene wijle; het gefluister moge hem als als onverstaanbaar blijven, toch merkt hij op, dat het gelaat van het jongsken gloeit, dat zijne oogen stralen; ‘een Kronofogd,’ zegt hij, ‘snijdt men van zulk hout niet!’ Het is eene getuigenis, die dag aan dag door dezelfde vraag wordt gevolgd: ‘wat dan?’ Het antwoord liet zich lang wachten; maar weêr is het zomer geworden, weêr rijden zij uit; neêr ging de kap van de chais; de Kronobefallningsman grijpt de teugels, en voort stuift de vos het oord in, dalen door, heuvels over, voort. Er zijn aan eene betrekking, als onze pleegvader bekleedt, meer verdrietelijkheden verknocht, dan men gelooft; hij heeft met den ligtstgeraakten landbouwer ter wereld te stellen - wat wonder dat Branting, in muizennesten verdiept, eene mijl lang het stilzwijgen bewaart? Daar ziet hij eindelijk eens om, en behoeft geen spiegel om den indruk te ontvangen, hoe zijn gefronst voorhoofd afsteekt bij dat heldere achter hem; hoe zijn duistere blik van dien drijvenden verschilt. ‘'t Leven is schoon,’ zegt het jongsken, uit de volheid zijns harten, in allen eenvoud; en h o e weten we niet, maar het wordt Branting duidelijk, dat die knaap de bloeijende streek, het overhangend rotsbrok, den stroom aan hune zijde, het woud in het verschiet, het meir dat uit den lommer opdoemt, met andere oogen ziet dan hij; al is ook hij jong geweest, zóó genoten, neen, dat heeft hij nooit. Het geruisch der hooge dennentoppen, hij hoorde het van kindsbeen af; maar er de maat van te slaan, als die borst doet, het viel hem nimmer in, - daar breken de hamerslagen in de mijn de stilte van het landschap af, maar op te schrikken als het jongsken deed, toen de doffe dreun door de klove werd weêrkaatst, hij deed het nooit, - en ja, het is aardig te zien, hoe die rookwolk opgaat uit den houtstapel des kolenbranders; maar er naar te kijken als de knaap, die al die kringen in den zonneschijn schijnt te volgen, heeft hij er ooit aan gedacht? ‘Zonderling,’ zegt Branting, en peinst er over na, waar de Voorzienigheid zijn pleegkind toe bestemde; - doch voelt gij, lezer! voelt gij, eer we u mededeelen tot welk besluit hij kwam, u niet geroepen in den vromen man eene eervolle uitzondering dier alledaagschheid te huldigen, welke dwaasheid ziet in wie en wat haar niet gelijkt? Trots alle veldwinnen eener veelzijdige beschaving blijven dezulken zeldzaam. Het was zomer geweest; het was herfst geworden; de winter viel in, 1795-1796; de goede Assessor aarzelde nog wat te doen; daar reed hij op een winteravond, - chais en vos blijven ons tot het laatste toe bij, - daar vlogen zij van Carlstad naar Högvalta huiswaarts; ditmaal zaten pleegvader en pleegzoon naast elkaêr; de dertienjarige zou er niet aan gedacht hebben, dat het achterop te kond kon zijn: Branting drong er op aan, dat hij naast hem plaats nam. De hooge heldere hemel des noordens schitterde van star-

ren; de knaap mijmerde misschien, op welke van deze zijn vader mogt zijn; den man van jaren greep de gedachte aan Gods almagt in het gemoed. Hij sprak van de zigtbare sporen van deze in de natuur, en de borst luisterde eerst belangstellend en deelde straks zonder aanmatiging, zonder ophef, mede, wat hij onlangs in een boek, ‘Wijsbegeerte voor Ongeleerden’ getiteld, wat hij in Bastholm over de beweging dier hemelligchamen, over de wetten welke deze volgen, had gelezen. Het was Branting's beurt te luisteren; zulk een geheugen bij zulk een gemoed: zijn besluit was genomen. Eenige dagen later verraste hij den knaap, ‘met de vervulling,’ zegt deze, ‘van wat sinds lang zijn heimelijke wensch was geweest, dien hij echter niet had willen uiten,’ met het heugelijke woord: ‘Esse! gij moet studeren. Er valt voor u, mijn jongen! bij mij niets meer te leeren; ook geloof ik dat ge voor wat hoogers dan Kronofogd zijt geboren. Mogt dat waar blijken!’ - Branting begreep, dat een wenk, op dat oogenblik gegeven, bijblijven zou, - ‘vergeet nooit er den Gever dankbaar voor te zijn.’ - ‘Maar ik heb er geen middelen toe, vader!’ herneemt Esse, al geeft hij anders zijn verzorger dien naam niet. ‘God zal in het offer voorzien,’ is Brantings aandoenlijk wederwoord; ‘en ik zal u niet vergeten.’

Brave Branting! wat hadt ge goed gezien, dat de borst studeren moest, - Esse was, Esse werd Esaïas Tegnér, die blijkbaar zijn eigen gemoedstoestand in dien teederen leeftijd heeft geschilderd toen hij later zong:

> Der kindschheid hemel heeft geen lichten,
> Dan 't vast gestarnt der poëzij,
> En wat we op 's levens middag dichten,
> Ging 's ochtends schooner ons voorbij;
> Hoe blaakte reeds des jongskens borst
> Van liefdezucht en gloriedorst.

Als de greep, u dus in tijd en toestand te verplaatsen, niet te gewaagd blijkt, dan mogen wij ons vleijen uw oor te hebben gewonnen voor eene beschouwing des dichters, als wij wenschten dat in deze Bibliotheek, de tweede uitgave der Frithiof's Saga ware voorafgegaan. Vrees intusschen niet, dat wij uw geduld op de wreede proef zullen stellen, elke zijner worstelingen op het gebied van kennis en kunst gade te slaan; de plaats, voor welke deze bijdrage is bestemd, gedoogt het even weinig, als de waardering van zijn genie het gebiedend eischt. Wie Tegnér volkomen wil kennen, hij doe ze met hem, die eerste schreden in de stille wereld der studie; de levensbeschrijving, welke er gelegenheid toe geeft, is binnen ieders bereik. Hij zal er zich intusschen niet op deze of gene

school door verplaatst zien. Hoe weinig het onderwijs in die dagen in Zweden ook kosten mogt, - men kent Sam. Ödmann's alleraardigst boeksken over het onderwerp - dat weinige was te veel voor den zoon der weduwe, die buiten hem nog vijf kinderen had op te voeden. Studeren, niet weelderig leven, maar naarstig trachten wijzer te worden, Esaïas deed het onder de leiding van zijn oudsten broeder, die, schoon reeds kandidaat in de philosophie te Lund, toen huisonderwijs gaf aan de kinderen van Branting's zwager op Malma, in het kerspel Nors, slechts op anderhalve mijl afstands van Högvalta gelegen. Lars Gustaf - zoo heette de broeder, die een bescheiden, beminnelijk mensch moet geweest zijn, en de eenige eigenlijke meester was dien Esaïas ooit had, - Lars Gustaf zou den tijd wel vinden om den krullenkop te leeren, als Kapitein Löwenhjelm, de bewoner van Malma, er niet tegen had, buiten zijn negen kinderen ook dat tiende den kost te geven. De man was verre van rijk, maar de onderwijzer had zijn harte gewonnen, en in Maart 1796 kwam de knaap op Malma. Voor ons doel volstaat de mededeeling van een paar trekken uit die dagen. ‘Ik begon Latijn te studeren,’ getuigt Tegnér zelf, ‘en leerde het naar de ouderwetsche methode, die wel langzaam en vervelend schijnt, maar door de grooter zekerheid, welke zij waarborgt, alles bijeengenomen, minder tijd kost dan spaart.’ De plaats is karakteristiek, - het blijkt een van buiten leeren zonder einde, beide ‘glosboken oeh grammatikan,’ - maar hij was binnen het jaar Cornelius Nepos meester. Toen kwam het Grieksch aan de beurt, doch liet te wenschen over; bij gebrek aan grammatischen grondslag, had hij later op nieuw te beginnen; zijn broeder was dikwijls afwezig, eerst om te Lund te promoveren, later om te Carlstad tot priester te worden gewijd. Wien verwondert het, dat Esaïas, aan zich zelven overgelaten, de Latijnen, die hij verstond, bij voorkeur las, prozaschrijvers als poëten, dat de schoonste stukken der laatsten zich voor het leven in zijn geheugen prentten? - En greep hij naar geen der nieuweren? vraagt ge welligt. ‘Uit Télémaque leerde ik fransch,’ lezen wij; heeft de goede Fénelon ooit vermoed, dat het boek, 't welk den Due de Bourgogne de kunst te regeren leeren moest, dat het boek, 't geen zijn schrijver op zoo bittere ongenade stond, eene eeuw later de kwelgeest aller burgerkinderen buiten de grenzen zijns vaderlands blijken zou? ‘Het Engelsch leerde hij zich zelven,’ - we zijn in 1797 - ‘uit Macpherson's vertaling van Ossian;’ zelfs de zeldzaamst begaafde kinderen zijn van hunnen tijd! ‘Ossian's geest greep zijn binnenste aan, en eene der kamerdeuren op Malma droeg lang de sporen van de ijzeren stang, met welke hij de dikwijls luid opgezegde woorden bezegelde: “the spear of Connell is keen.”’ - Al ware het hier de plaats er toe, wij zouden ons onbe-

voegd achten den evenaar te houden over de voordeelen en nadeelen, verknocht aan het in Zweden, onder arme studerenden, algemeen in zwang zijnde onderwijs geven, terwijl zij zelve zich nog oefenen; wij reppen er slechts van, om het u niet vreemd te doen vinden, dat Lars Gustaf, de oudere broeder, zich in dat jaar eene betrekking van dien aard op Rämen, in de nabuurschap van Filipstad's bergwerken, evenzeer in Wermland gelegen, aan zag bieden, zóó voordeelig, dat hij slechts om den wille van Esaïas aarzelde haar te aanvaarden. Hij deed dit niet meer; hij nam ze gretig aan, toen Christofer Myhrman - de eigenaar der ijzermijn, - hem vergunde dezen mede te brengen, ook dien ten zijnent verder te onderwijzen. Onze vrome Branting zou hier opgemerkt hebben, dat de Voorzienigheid ons weesjen het vroege verlies zijns vaders op velerlei wijze vergoedde. Immers er school zoo veel groots en goeds in dien ‘brukspatron,’ sedert tot ‘bergsråd’ verheven, dat wij een blijk van zelfverloochening geven, de fraai geschilderde beeldtenis van den flinken industriëel niet overnemende, die meer deed dan ‘de woestenij om hem heen bedwingen,’ die haar in eene wereld van nijverheid herschiep, - die grieksch verstond, die latijn schreef als een professor, beide proza en poëzij: - dien zijn koning wel wist te vinden, toen deze zijne Wasa-Orde instelde, - en die toch geen grooter geluk kende, dan het verkeer in den gezelligen kring van zijne gade en zijn kroost! Gij verwenscht onze kortheid misschien? maar hoevele bladzijden zouden wij moeten vergen, daar we aan den biograaf bovendien de schets hebben te ontleenen van de aankomst der beide broeders op Rämen. ‘Het geviel op een schoonen zomeravond in Julij 1797,’ zegt hij. ‘In een gemakkelijk rijtuig den weg gereden, dien de eigenaar des landsgoeds verpligt was geweest, toen hij voor twintig jaren zijne jonge bruid meêbragt, haar in den zadel te doen afleggen, hadden zij wagen en paarden achter zich gelaten, waar de schoonheid der streek hen tot wandelen uitlokte, en schreden zij nu door het donkere dennenwoud voort, tot eensklaps het schoonste verschiet hen verraste. Op eene landtong, van weêrszijden op den blaauwen spiegel door eilandjens omgeven, op eene landtong, door vuren en berken omkranst, lag daar, allerlei genot belovende, de gaarde voor hen, terrasgewijze naar den oever des meirs afdalend, eene lommerrijke plek, drijvende in der avondzonne gond. “Wie weet wat onder die twijgen schuilt?” vroeg zich misschien de dichterlijke knaap met kloppend harte. Wij weten wat er hem onder beidde. Het was zijn geluk, dat hij er te moet ging; het was in deze tevens lagchende en grootsche natuur dat zijn aanleg zou worden ontwikkeld, zijne krachten gesterkt; het was hier dat de vleugelen van zijn genie zouden wassen, - over den drempel dier aartsvaderlijke tente gegaan, zou hij zijne kennisdorst mogen bevredigen, zou zijn hart eene gezellinne vinden voor geheel zijn leven.’

Het is eene der vele verdiensten van C.W. Böttiger, - de bekende Zweedsche geleerde die de uitgave van Tegnér's S a m l a d e S k r i f t e r met eene uitvoerige teekening van zijn leven begint, - dat hij dien dichter, waar de te zijner beschikking gestelde nalatenschap er gelegenheid toe geeft, gaarne zelven het woord gunt. Ten bewijze, en het zal bij dit eene niet blijven: - als hij ons heeft medegedeeld, hoe boven alles op Rämen de zwaar beladen boekenplanken den blik des vijftienjarigen tot zich trokken; als hij ons dezen heeft doen zien, uit heel den schat gretigst naar een foliant grijpende, op wiens lederen rug: Homerus, viel te lezen (Castalio's uitgave, 1561 in Bazel gedrukt), dan laat hij den dichter zelf zijn lief en leed met dat boek vertellen. ‘Ofschoon geenerlei grondige grammatikale kennis van het grieksch rijk,’ getuigt Tegnér, ‘besloot ik evenwel dadelijk, met behulp eener latijnsche vertaling en van het woordenboek, de lezing te beproeven; eene studie, die mij een geheel jaar lang bezig hield. In den beginne ging dit natuurlijk moeijelijk en langzaam. De vele anomalische dialektvormen, waarvan ik volstrekt geen begrip had, waren struikelblokken, welke waarschijnlijk elken minder vasten wil dan den mijnen zouden hebben afgeschrikt. De grieksche grammatika, die ik bezat en gebruikte, was slechts voor de prozaschrijvers bestemd. Over de poëtische dialekten kwam er geen woord in voor. Ik was dus verpligt mij daarover een eigen stelsel te bouwen, waarvan ik de aanteekeningen nog liggen heb, en die bewijzen, dat, onder menigen misgreep, ik bijwijle door analogie toch het doel trof. Voor eenige zwarigheid ter wereld, welke dan ook, te wijken, lag niet in mijnen aard, en hoe verder ik kwam, hoe ligter het uitleggen werd, dat, in het algemeen, bij den Homerischen eenvoud niet moeijelijk is voor hem, die zich behoorlijk toerustte. Met de prozaïsten Xenophon en Lucianus maakte ik ter zelfder tijd vlugtig kennis, maar zij boezemden mij weinig belangstelling in, en de hoofdzaak was en bleef mijne studie van Homerus, benevens onder de Latijners Horatius, dien ik vroeger niet kende. Van Fransche letterkunde was die bibliotheek rijk voorzien; Rousseau, Voltaire, Racine waren er volledig, en ik verzuimde de gelegenheid kennis te maken niet. Er was van Shakspeare niets dan zijn Hamlet, die, vreemd genoeg, mij zeer weinig interesseerde. Hij eischt rijper leeftijd dan de mijne toen was. Van de Duitsche Litteratuur bezat zij geen enkel dichter. Ik zag mij dus gedwongen die taal uit de gewone leesboeken te leeren, en de weêrzin, welken zij daardoor bij mij wekte, bleef mij lang bij.’ Onze levensbeschrijver vermeidt zich in eene op zich zelve aardige teekening, h o e hij studeerde, veel en ligt tevens; voor ons doel levert zij het bewijs, hoe zeer ook hier het kind wederom vader van den man mogt heeten. In zeven maanden las hij de Ilias drie, de Odyssea tweemalen; Homerus was niet alleen zijn

lust op de studeerkamer, Homerus ging in gedachten mede als hij deel nam aan de spelen der kinderen des huizes. In het bosch en op het meer droomde hij van Troje; worstelende met de knapen, was hij Hector, en de jongste dochter des gezins, zij, die de Ingeborg van dezen Frithiof worden zou, zij vereenigde voor hem alles wat Homerus in vrouwen voortreffelijk prees! - Het grieksch, om den wille van Homerus, bleef zijne lievelingsstudie, ook toen zijn oudste broeder Lars Gustaf geestelijke was geworden en hij, in plaats van dezen, huisonderwijzer op Rämen werd; het Grieksch bleef het, toen hij in 1799, zeventienjarig jongeling, aan de hoogeschool te Lund als student optrad. Er schuilt eene schets der zeden in de wijze, waarop, wat wij daar zoo weidsch uitdrukten, in waarheid geschiedde. Twintig jaren scheiden het tijdvak, waarin wij ons verplaatst zien, van dat door Samuël Ödmann geschilderd, die, van Wexiös's Gymnasium naar Upsala's Academie reizende, bedwelmd werd door een enkelen roemer P o r t u g i s , hem in de eerste herberg, die hij schoorvoetend binnentrad, geschonken. ‘Ik sliep op het rijtuig in, en werd eerst op het volgend station weêr wakker.’ Of Esaïas Tegnér, dezen gelijk, toen nog maar eens den vreemden drank, P o u n c h e geheeten, had geproefd, om den beker, die naar brandewijn rook, ijlings neêr te zetten en van zich te schuiven, wij weten het niet. Even weinig mogen wij getuigen of ook hij, andere eigenaardigheid, al had hij nooit te voren gerookt, toch niet naar de Academie ging zonder eene ebbenhouten pijp meê te nemen; maar dat die twintig gedenkwaardige jaren, wat zij ook over Europa bragten, de weelde Lund niet binnenvoerden, het zal u blijken. Eene kleine kamer, eene smalle legerstede, naauwelijks groot genoeg voor één persoon, beide moesten door onzen dichter worden gedeeld met een zoon des huizes, waarin hij onderwijs had gegeven, die met hem naar de Alma Mater was gegaan; doch wel verre dat de studie er onder zou hebben geleden, stond het paar er te vroeger om op! Er was licht in die kluis 's morgens om half drie ure, en waren de makkers het werk eindelijk moede, dan speelden zij, eenige uitspanning dier dagen, eene partij schaak. Intusschen, al zijn ernst en kracht zoowel kenschetsende eigenaardigheden van de jeugd des noordens als van het noordsche landschap, Tegnér en Myhrman spanden zich wel wat veel in; en mogt de laatste, die Achilles was geweest als de landtong Ilium verbeeldde, alles zegevierend doorstaan, onze Hector ging onder den last gebukt. Esaïas had er in den laatsten tijd op Rämen bleek uitgezien; de vrolijke knaap was schier een stroef jonkman geworden; doch zoo daar de schalke lach reeds van zijne lippen week, hoe leerde zijn voorhoofd zich hier fronsen! Wat baatte het hem dat hij, bij zijn examen als student, bewezen had meer Latijn en Grieksch te kennen, dan vercischt

werd om magister te worden? een klein stipendium - 8 R. 16 S. p. termijn - waarop hij geloofde aanspraak te mogen maken, zag hij een ander toegekend. En toch was dit de bitterste teleurstelling, die hem te Lund verbeidde, niet; eene andere ontbering trof hem dieper. Eene lange academische loopbaan, zij lag niet binnen het bereik van zijn vermogen; al waar hij zich mede vleijen mogt, was gelds genoeg te zullen hebben om een kanselarij-examen af te leggen, en zie, het college dat hij het liefst van allen had gehouden, het werd gedurende dien cursus niet gegeven; ge raadt vast welk vak dit geldt. Vijf hoogleeraren der philosophische faculteit hielden voorlezingen; litteratuur, logica, historie, chemie, mathesis, moraal, philosophische aesthetica, het was hem alles welkom; maar het gewenschte collegie - het grieksche - pauseerde. En waarom? Het strookt niet met ons doel, hier eene uitvoerige schets van den toenmaligen toestand dier hoogeschool in te lasschen, al mogen wij de omtrekken van een paar professoren geen plaatsjen weigeren, zoo deze en gene aanhaling duidelijk wezen zal. Het was de tijd, waarin Lund op twee hoogleeraren boogde, die ook buiten Zweden nog niet vergeten blijken, die het zijn Cicero en zijn Tacitus heette, Lundblad en Norberg. Er school beide lof en blaam in die tegenstelling: er heerschte verdeeldheid onder de jongeluî om hunnentwil; men gunde misschien een blik op zijn karakter door de keuze der partij, tot welke men zich bekende. Tégner zelf getuigt, dat de school van den eerste ‘in die dagen den hoogsten bloei had bereikt. Het was schier schande voor een student geworden, niet vaardig Latijn, korrekt en klassiek Latijn te kunnen spreken en schrijven. Lundblad, die in Leipzig had gestudeerd, was er naar Ernesti gevormd, wiens ciceronianisme hij op den Noordschen bodem had meêgebragt en overgeplant. Dezelfde *suada*, denzelfden overvloedigen rijkdom, dezelfde gekuischtheid en toch weelderigheid van stijl, dezelfde doorschijnende klaarheid, ook bij wijle met denzelfden vloed van woorden als bij den grooten Romein gepaard. Het geheel had zijn hechte grondslagen in uitgebreide en diepgaande philologische kennis.’ Tegenover dezen stond, als zijn mededinger ook in het Latijn, al was de studie dier taal misschien maar de tweede zijner groote gaven, de Oriëntalist Norberg, ook van ‘oude klassieke lucht doortrokken;’ ‘maar die’, lezen wij elders, ‘Cicero een huichelaar schold, wegsluipende achter den Conjunctivus, waar hij eerlijk zijn moest en den zuiveren Indicativus geven,’ Norberg, volgens Tegnér, ‘antithetisch, epigrammatisch, vaak door treffende beeldspraak verrassend, lyrisch schier.’ Er ontbreekt aan deze dubbele karakteristiek ter voltooijing nog een woord over het uiterlijk van beide mannen, dat den evenaar dikwijls onregtvaardig over doot slaan, als de jeugd de weegschaal houdt. Eene beeldtenis van

Norberg ligt voor ons; van Lundblad hebben wij er geene gezien; doch als wij Tegnér de persoonlijkheid van den eerste als godvruchtig en geniaal hooren prijzen en beide die eigenschappen uit de omtrekken der reuzige gestalte van den Norrlander ons zien toeschemeren, - een hoofd dat van buigen wist, al bliksemden er vonken uit die oogen, - dan gelooven wij hem gaarne, als hij er bijvoegt, dat Lundblad niets van dat alles, dat hij luttel loffelijkonderscheidens had. ‘Er was in zijn voorkomen eer iets onbeduidends, gemeens, ja joodsch.’ Vergunne men ons intusschen tegen dien laatsten trek te protesteren; hij is zuiver onverdraagzaamzweedsch; hij wordt in den hier gebezigden climax door de gansche geschiedenis gelogenstraft. Tegnér's schets is intusschen nog niet voltood. ‘Lundblad's voordragt,’ voegt hij er bij, ‘had van den catheder iets alledaagsch, stotterends, bij wijle lachwekkends.’ Norberg daarentegen wordt ons, door weêr eene andere hand, geschilderd als ‘allereerbiedwaardigst als spreker, eene heldere, welluidende stem, ernstig van gebaar, degelijk van top tot teen.’ En nu verlangt ge antwoord op de vraag: aan welken dier twee mannen gaf Tegnér de voorkeur, wiens school volgde hij? Hoor hem zelven: ‘Voor een jong student was het geene ligte zaak tusschen twee zoo groote antoriteiten te kiezen. Ik sloot mij toch der Lundbladsche school aan.’ Ge glimlacht, - wees niet plaagziek genoeg er met den biograaf van Norberg, wiens boeksken wij opsloegen, ter verklaring van Lundblad's populariteit, bij te voegen, ‘dat het veel gemakkelijker is het, kunstjen af te zien ciceroniaansch elegant te zijn dan dan zich die kortheid eigen te maken, welke in ieder woord eene gedaehte geeft.’ Ge zoudt er Tegnér onregt door doen, al liep er, allemaal menschen, eenig kaf onder het koren, al was ijdelheid ook hier in het spel. ‘Ik woonde Lundblad's voorlezingen zelden bij,’ gaat hij voort. ‘Daarentegen schreef ik zoo veel te vlijtiger deels in (slechte) verzen, deels in proza, over de onderwerpen, welke hij opgaf, en genoot dikwijls de eer dat mijne proeven van den katheder werden voorgelezen, en dus wat de taal betrof, ten voorbeeld gesteld.’ Welk twintigjarige zou voor eene dergelijke verzoeking niet zijn bezweken, te eerder, als de mededinger, die grieksch onderwees, geene gelegenheid dus te schitteren gaf? Eindelijk is het oogenblik ter verklaring waaraan dit haperde gekomen; moge de omweg u niet hebben verdroten, moge het geheel er u helderder door zijn geworden. Norberg was dat jaar rector, en noch adjunct, noch docent vulde aan wat deze gedurende het bekleeden dier waardigheid niet verpligt was te doen, waartoe de tijd hem bovendien ontbrak. Geen gebrek, in welke inrigting ter wereld ge wilt, dat niet met eene aardigheid valt te bewimpelen; de levensbeschrijver van Tegnér merkt bij dit verzuim op, dat het was of de academie van den be-

ginne af den jongen hellenist de plaats wilde aanwijzen, die hij eens zoude innemen, die toen ledig stond. Het is geestig geschetst, maar wie dieper denkt, betreurt het dat, ook elders dan te Lund, aan deze en gene hoogeschool van geniën te veel wordt gevergd, als ware het genoeg hun blik slechts over gebied bij gebied te laten gaan, om overal bloesems tot vruchten te doen rijpen. De Oriëntalist was geen Graecus van harte; de twintigjarige student gevoelde zich den hooggeleerden vijftiger in dat opzigt vooruit. ‘Zelf bezig te blokken op de moeijelijkste griekscbe dichters,’ gaat Böttiger voort, ‘verwonderde Tegnér zich niet weinig, toen in den volgenden termijn Norberg wel weder voorlezingen hield, maar het ouder gewoonte niet verder bragt dan tot Xenephon's Anabasis, terwijl zijn adjunct zich bij den Epistel van Paulus aan de Galaten bepaalde. Voor het kanselarij-examen werd, het is waar, weinig Latijn en volstrekt geen Grieksch vereischt, maar Esaïas konde het niet van zich verkrijgen zoo koeltjens van zijn Grieken en Romeinen te scheiden.’ Het Grieksch, hij wilde ten minste bewijzen er aan te hebben gedaan. en schreef in vloeijend Latijn eene monographie over Anacreon; zij zou gelegenheid geven pro exercitio te disputeren - als hij in staat zou zijn de kosten van het drukken te betalen. Wilt gij van hem zelven hooren, hoe het er hem bij den hoogleeraar mede ging, wij deelen het u gaarne mede, als gij ons vergunt u eerst te vertellen, dat hij de proeve, toen zij in 1801 het licht zag, aan zijn pleegvader Branting opdroeg - het harte zat hem, als het hoofd, op de regte plaats: ‘Met mijne verhandeling begaf ik mij naar Doctor Norberg,’ lezen wij, ‘en verzocht hem, die eens in te zien, en later, als hij het opstel goed mogt keuren, bij het dispuut te willen presideren. Nooit vergeet ik den indruk, dien de beroemde man van den beginne af op mij maakte. Geheel zijn uiterlijk droeg zoo zeer den stempel eener eigenaardige mengeling van vaderlijke goedheid, patriarchalen eenvond en kinderlijke onschuld, dat men hem, die bovendien zoo geniaal en zoo origineel was, wel beminnen en bewonderen moest. “Wijs als een grijze, onschuldig als een kind,” prees ik hem later met volle regt. Hij ontving mij welwillend, hij was zoo ongedwongen, zoo vertrouwelijk, dat het een jong mensch tegelijk mogt vleijen en moest treffen. Hij ried mij den kanselarijweg uit mijn hoofd te zetten, en aan de academie door te studeren; hij bood mij zelfs aan, mij kosteloos onderwijs in het Arabisch te geven. Hij herhaalde dit aanbod sedert dikwijls, maar ik had een weêrzin in de Oostersche talen, waartoe misschien de voorkeur bijdroeg, door Norberg aan deze boven mijn lief grieksch gegeven, 'tgeen hij, naar het mij toescheen, al te stiefvaderlijk afscheepte. Zelfs het hebreeuwsch, dat toch voor het kandidaatsexamen werd vereischt, studeerde ik maar voor zoo ver ik er niet

buiten kon. Later heeft mij die eigenzinnigheid vaak genoeg berouwd, want in dien tijd had het leeren eener taal meer of min voor mij weinig om het lijf. Het gevolg werd dan ook, dat bij mijn examen Norberg de eenige professor was, die mij niet het hoogste getuigenis toekende, ofschoon ik onloochenbaar van al mijn promotie-makkers het best grieksch verstond.' Vreemd genoeg inderdaad was die gierigheid in het geven van een graad, bij een man, die anders beschuldigd werd examinerende veel te inschikkelijk te zijn. 'Op het toppunt, door hem in het grootste gedeelte zijner vakken bestegen,' zegt zijn biograaf, 'bij het verbazend getal talen, dat hij kende, beschouwde hij die pogingen om een graad te verwerven slechts als de eerste schreden op den weg der geleerdheid, die zoo gemakkelijk mogelijk moesten worden gemaakt, opdat elk zich later onbelemmerd zijner wetenschap wijden mogt. In dien geest plagt hij tot zijne gunstelingen, straks na het afleggen van het candidaatsexamen, glimlagchende te zeggen: "Gij gelooft nu wel veel te hebben uitgerigt en verre te zijn gekomen, maar houdt het er met mij voor, het beduidt nog niet met al; eerst thans moet gij in uw vak knap zien te worden!"' Tegnér intusschen geloofde dit in het Grieksch reeds te zijn.

Grieksch, om den wille van Homerus! Vijf en twintig jaren later zou hij, in zijne voor alle talen lang niet even billijke karakteristiek, van de grieksche nog geestdriftig getuigen:

> Aller muze het liefst; - is moeders taal niet de diêrste?
> Heel het Olympisch geslacht, Hellas sprak rhythmisch als gij;
> Trouw, als de kleeding gestrikt om 't lijf der badende schoone,
> Laat gij gewaarwording zien, brengt gij gedachte aan het licht!

Men las het reeds in de voorlaatste aanhaling, Tegnér bragt het ten slotte verder dan de dienst der kanselarij eischte; een ambtenaarsloopbaan werd de zijne niet. Inderdaad, na in den winter van 1801 en de lente van 1802 de kandidaatsexamina in de philologie en philosophie met den vermelden uitslag te hebben doorgestaan, was hij primus bij de promotie van vierendertig philosophiae magistri Midsommar van hetzelfde jaar. Het volgende zag hem, na de uitgave eener door hem verdedigde dissertatie over de Fabelen van Esopus, docent in de aesthetiek; maar wie belang stelt in zijne ontwikkeling als geleerde; wie weten wil, wat hij zich al getroosten moest, eer hij het hoogleeraarschap in het Grieksch aan de Lundsche Academie bekleeden, eer hij zich vleijen mogt daarin het doel zijns levens te hebben bereikt, kan hij zelf de bladzijden niet opslaan, welke dit alleruitvoerigst verhalen? Ons, wien het te doen is om te zien, hoe hij de dichter werd, dien wij waarderen; ons, die in het voorbijgaan opmerken, dat hij de ein-

delijke benoeming tot professor (1810) ten deelé aan zijne vermaardheid als poëet was verschuldigd, ons lokken andere trekken aan dan die, welke den onderwijzer kenschetsen; wij hebben niet enkel met het hoofd, wij hebben ook met het harte te doen. Beschuldig ons niet van inconsequentie als de eerste van deze in een woord van hem zelven over zijne philosophische studiën schuilt; straks zullen een paar letters in een steen gegriffeld aan de beurt zijn, maar geen runor blijken; de kenschetsendste van alle bijzonderheden verbeidt u in het oordeel over onzen jonkman van eenen tijdgenoot, die ook dichter, ook genie was, maar van geheel anderen aard dan hij. Hier hebt gij het eerste; wij zouden het eene bekentenis, eene biecht willen noemen; het is Tegnér zelf die spreckt: ‘Gedurende het academiejaar 1801-1802, in 't welk ik promoveerde, studeerde ik buiten latijn en grieksch hoofdzakelijk philosophie. Verscheidene der dialogen van Plato, de schriften van Kant, zelfs die van Fichte werden doorgelezen. Met mijn concreten zin had ik echter weinig lust of slag voor die abstracte speculatiën, want, al ben ik misschien van alle scherpzinnigheid niet misdeeld, diepzinnigheid ontbreekt me, en het dwarrelt mij al heel ligt bij eene lange systematische deductie, welke mijner fantasie geenerlei steunpunt biedt. Als er iets was dat mij aan de Kantsche kritiek boeide, het mogt haar oorspronkelijk sceptische aard heeten, en haar resultaat - iets onbekends, ondoorgrondelijks.’ Het is eene bijdrage tot de kennis van zijnen geest; thans volge er eene, die zijn gemoed toelichte. Toen hij den magistertitel had verworven; toen hij, volgens de Zweedsche gebruiken, in Lund's domkerk was gelauwerd, - ‘eene plegtigheid,’ schreef een ander geniaal jongeling dier dagen aan zijne zuster, ‘waarvan gij u geene te poëtische voorstelling moet maken, want de lauwer wast in de broeikast; de parnassus is van greenen planken en de zanggodinnen hebben een pruik op;’ - toen mogt hij eene wijle de geneugten des gezelligen verkeers smaken, en zijn eerste bezoek gold - zijner grijze moeder. Hij twijfelde niet aan hare liefde, al ontving zij hem schreijende, al blonk geen glimlach door hare tranen heen; want zijn oudste broeder, de goede Lars Gustaf, en eene zijner zusters waren luttel tijds vóór zijne blijde thuiskomst het offer geworden eener besmettelijke ziekte. Esaïas gaf zijne smart lucht in een zijner eerste gedichten, dat echter niet tot ons is gekomen; wat zijne faam er ook bij hebbe verloren, verkondigt zij geen hoogeren lof, dan dat vers waarschijnlijk zou hebben verdiend, ons vermeldende, dat het dochtertjen dier zuster later in zijne woning een vaderhuis hervoud? Een ander weêrzien, - het leven is onuitputtelijk in verscheidenheid! - een vrolijker was dat op Högvalta; daar drukte de pleegvader den geleerden jonkman blijde de hand; hij had in den leesgragen, mompelenden knaap den Lundschen magister vermoed

en voorspeld. Esse's roem was hem lief, maar Branting vond toch, dat hij er uitzag of hij ‘wat veel boeken had geslikt.’ Er zijn, die zich den vromen man gaarne voorstellen in eenzaamheid, des avonds, God voor zijn gunsteling biddende, - er zijn ook, die vragen, hoe 's mans dochter den makker harer kindschheid te moet kwam, met wien zij weleer zoo vrolijk speelde, die nu zoo vreemd was geworden en zoo vreemd bleef?! Wij hebben geen roman voor ons; wij lezen wat eene ware geschiedenis zou zijn gedoopt, ware het geen biographie van een beroemd man; van Högvalta toog hij naar Rämen. Des ondanks wordt onze levensbeschrijver hier zoo dichterlijk, dat het geen twijfel lijdt of hij kent als half Zweden Tegnér's minnezangen van buiten. ‘Met open armen’ schrijft hij, ‘werd hij door de oude luidjens ontvangen, met heimelijk beven door een zestienjarig harte, in 't welk zijne beeldtenis, achter de herinneringen der kindschheid verscholen’, en toch, wist zij zelve waardoor? lasschen wij er in, met iedere lente meer op den voorgrond gebragt, ‘getrouw was bewaard.’ Maar wij mogen aanhalende niet wijzigen: ‘zijn zomer werd een idylle’ lezen wij. ‘De reiziger, die Rämen bezoekt, vindt in het woud, ter zijde des wegs, op een ruwen steen de letters E.T. en A.M. gegrift. Bij invallende schemering van eenen Augustusavond zwoeren twee harten elkaêr daar eeuwige trouw.’

Wij hebben een ontvankelijk gemoed vlugtig bespied in diepe smarte en in zoete weelde; maar van den geest was geen sprake; hoe uitte deze zich in dien tijd? Al gaan Böttiger's gedachten een anderen weg dan de onze, zonder de vraag te doen, heeft hij haar belang gevoeld, heeft hij getracht die te beantwoorden. Het geviel twee jaren later, dat de herfst, met een paar vermoeide jagers, een jong Upsala-student op Rämen bragt. De laatste was geen Nimrod, neen, hij bekent het zelf; den vorigen ochtend met het krieken van den dag, in gezelschap van meerdere jongelieden, op jagt gegaan, mogt hij op lateren leeftijd op geene glorierijke herinneringen van dergelijke togten roemen. ‘Ten gevolge mijner achteloosheid in het hanteren van het geweer en van misschieten zonder einde, gevaarlijker voor mijne makkers geworden dan voor het wild, was ik reeds vroeger met een langen neus uit het bosch gejaagd.’ Als ge jager zijt, lezer! is het vonnis over den jonkman geveld, maar uw gebied is immers niet het eenige, waarop talent valt te waarderen? Schutter mogt hij niet zijn, schilder zult ge hem prijzen, als uw geduld niet voor dat zijner gezellen onderdoet. ‘Ik mogt,’ gaat hij voort, ons in de dagen zijner jeugd verplaatsende, ‘ik mogt echter ditmaal meêgaan, ofschoon zonder buks, geen nerend maar een tcrend lid. En toch is deze ochtend eene mijner zoetste herinneringen, een zonneschijn, die mij nog toetintelt, als de dauw-

druppels het dien morgen deden, vonkelende op blad en loof, vonkelende in de wuivende herfstdraden. Inderdaad is er veel dat in levensgenot bij eene jagtpartij op een schoonen herfstochtend halen mag?'

Al mist gij, mikkende, nooit, lezer! gij gevoelt toch nu meer dan medelijden voor wie zoo schrijven kon, en gerust dat het groote publiek genadig zal zijn als gij, gunnen wij hem verder het woord om u te vertellen hoe hij op Rämen kwam.

'Uddeholm', ook een bergwerk in Wermland, vanwaar de jagt begon, 'Uddeholm ligt aan een meir, omgeven door heuvelen met hoog geboomte bewassen; in de deinzende verte wordt men onder deze zelfs den top van dien berg gewaar, welke den loop van den niet verre van hier voortstroomenden Klar-elf bepaalt. Een door loofhout overschaduwde vloed, die hooger op een groot ijzerwerk in beweging zet, stort zich hier, digt bij den hof, in het meir. Wij roeiden dien, terwijl de dunne nevel zich langzaam van het water verhief, een eindwegs op; allengs schenen de zonnestralen den ijlen sluijer te scheuren en gaven de openingen hier en daar het donkerblaauw des hemels bloot. Het geklingel der schellen van het vee en het gejodel der deernen die het voortdreven, ging spoedig te loor in hondgebas, jagtgeroep en buksgeknal. Wij doolden in het bosch om. Ik wedijverde op het gebergte met de geiten in het klimmen en heb het schoone, stoute dier, met zijne snuggere, levendige oogen sedert hartelijk liefgehad.

Het is een lust in Wermland's bosschen rond te dwalen; de meiren en de bergen geven bij iederen keer des voets een ander uitzigt. Vloed bij vloed, tusschen die met bosschen bekleede hoogten zich een weg banende, verdeelen het gansche land in uitgebreide dalen, van het noorden naar het zuiden reikende. Het is het kenschetsende zoowel van het westelijk gedeelte des lands als van zijn middelst; in het laatstgenoemde ontleent het Elfdal, door den loop van den Klar-elf begrensd, er zelfs zijnen naam aan. Ik ben aan zijnen oever opgevoed; men zal het mij daarom ten goede houden, dat ik dien liefheb. Is het niet of een groote vloed een geheel landschap leven geeft? Aan zijne komst van verre ontleent hij reeds een eigenaardig belang. IJzerbooten en houtvlotten dagen uit een donker verschiet op, en de gedachte verlustigt er zich in, wieken aan te schieten om het in te zweven. Zelfs de visscher, die daar zoo alleen aan zijne zoomen zit, geeft geen indruk van eenzaamheid, want tot in het harte dier woestenij toe, gevoelen wij dat de beschaving tot ons kwam, dat ze digt bij ons is. De vloed, die hier aan onze voeten stroomt, die zich daar in het meir stort, voert hij niet al wat menschelijk vlijt voortbrengt mede? Leen het oor aan wat zijn gedruisch vertelt; hond het oog op den drom

van herinneringen die hij opwekt, en zeg mij of ge ooit minder alleen zijt geweest dan daar? Voor mij ten minste, ik was het nimmer als ik mijn geboortegrond weêr mogt zien.

Van de jagt heb ik weinig te vertellen. Die ging zijn gang buiten mij, tot het ontbijt ons op een schoonen woudheuvel zamenbragt, en na korte rust allen nieuwe krachten bedeelde. Ik sloeg toen een langen togt voor, door de bosschen, die Uddeholmswerk van Rämen scheiden, op de grenzen tusschen Wermland en Dalarna gelegen. Twee vogeljagers lieten zich tot mijn plan overhalen. Wij gingen oostwaarts, terwijl het overig jagtgezelschap, dat een ander wit koos, spoedig uit het oog werd verloren. Onze weg was intusschen te lang om op éénen dag te worden afgelegd. Wij bragten den nacht in eene hooischuur door, en zetteden onze wandeling, door een nieuwen en heerlijken morgen gewekt, den anderen dag voort.

Oostelijk Wermland - waarin de eigenlijke bergwerken gelegen zijn - is van 's lands westelijk en middelste gedeelte in gedaante geheel verscheiden. Het is het laatst bebouwd, dewijl het door zijn veelvoudig gebroken grond menschelijke vlijt en menschelijk verkeer de grootste zwarigheden in den weg legde. Alleen ijzer was in staat door deze bergen en dalen een spoor te banen. De lange, door allengs meer wegdeinzende hoogten voortgezette dalvlakten - eene bedding voor groote stroomen vormende, die overal elders het land van het noorden naar het zuiden verdeelen - treft men hier niet aan, maar stuit daarentegen overal op groepen van grooter of kleiner meiren, door vloeden met elkaâr verbonden, ieder van welke op zijn bolwerk van met geboomte bekranste bergen bogen mag. Het geheel zweemt naar een skärgård, van de zeekust in het hart der binnenlandsche bergen geworpen. Het was in een dal tusschen zulke wateren, dat wij 's avonds het heerlijke Rämen gewaar werden met zijn hoog en lommerrijk geboomte, 't welk den hof beschaduwde; - omgeven hier van bewassen heuvelen - het loover heeft in bergstreken iets eigenaardig-levendigs - en daar van akkers, op welke de rogge den blik door hare frischheid verkwikte. Verder in het verschiet kwamen werkplaatsen van allerlei aard aan het licht, wemelende van eene nijvere menschenschaar, terwijl op den hof zelf het huis vol kinderen was, en eene blijde jeugd langs heuvel bij heuvel spelende omzwierf.

Het mag een voorregt heeten, zijne jonkheid te hebben genoten in een land, dat geen graauw verleden, dat slechts frissche heugenis heeft - in een land, dat dag aan dag gelegenheid geeft den vooruitgang der beschaving te zien en te hooren. Het schijnt ons voor het gansche leven een zoo jeugdigen zin te bedeelen, dat wij, op onzen ouden dag nog rijk aan hoop, de toekomst blijde blij-

ven instaren. “Vooruit”, is derzulken leuze. - Maar ik moet tot mijn morgen terugkeeren, tot het oogenblik, waarop wij ons verheugden in de voorteekenen dat wij uit de diepte der bosschen eene bebouwde, bewoonde streek naderden. Het geluid van den dorschvlegel in de afgelegen stulp des daglooners, het gedreun van het houweel, waar de rook opsteeg van den houtstapel des kolenbranders, het molengedruisch in de beek, de eentoonige zang van zaag bij zaag, waar het water van klip op klip viel, alles duidde aan, dat wij weder aan de woningen van menschen waren gekomen. Het gebouw, dat ons eindelijk in den lommer verraste, was in eigenlijken zin ook nog maar eene nieuwe stichting, welke naauwelijks twee geslachten hengde; en de eerbiedwaardige, zilverharige patriarch, wiens landheers-blik hier met liefde over zijns vaders en zijn eigen werk de wacht hield, en die in zijne uitspanningsuren Tacitus las, hij wist zich nog zeer goed den tijd te herinneren, toen hier op menige plek de ploeg de eerste voren sneed, en de boor langzaam maar zeker haren weg naar de aderen van het ijzererts vond.

Ik behoef wel niet te verzekeren, dat wij welkom waren. Ik heb nog dien tijd van aartsvaderlijke zeden beleefd, toen in die landstreek alle, vooral de bergwerken bewonende familiën, elkaâr als van éénen huize beschouwden; toen alle knapen oudere lieden ooms en tantes noemden, en de mooije nichtjens niet vielen te tellen. Het huis van een aanzienlijk “brukspatron” omstreeks het begin dezer eeuw zou stoffe te over leveren voor eene belangwekkende schets, als ik niet vreezen moest van mijn gehoor reeds te veel te hebben gevergd. Er schuilt eene eigenaardige idylle in het onderwerp, die slechts wat te degelijk worden zou, als men het gastreren getrouw weêrgaf. Ter vergoelijking zij echter opgemerkt, dat men van den ochtend tot den avond in de vrije lucht en in beweging was. Geen sprekender trek bij de jeugd dier dagen dan hare lust en liefde voor ligchaamsoefeningen, misschien overal de beste afleider voor wel wat weelderige levendigheid. Beide kunnen namen om strijd aan die bewegingen deel, welke zich geenszins louter tot dansen bepaalden. Het broeikast-, het kamerleven onzer dames was voor de Wermlandsche meisjens van dien tijd iets onbekends. Zoowel de vreugde die het huis opleverde, als de arbeid, die het eischte, zag haar ijverig in de weer, en deze bedrijvigheid mogt met de jaargetijden van voorwerp wisselen, de ijver bleef dezelfde. Het avondmaal te brengen aan het volk, dat op veld en weide bezig was, bleek een genoegen voor de dochteren des huizes, en zij achtten het niet beneden zich een flikker te slaan, al streek de cavalier bij het opleiden het lange haar verlegen achter de ooren. Het weeuwenaarsspelletjen gaf meer

dan eene sylfidische gestalte gelegenheid blijk te geven hoe vlug zij den arm, die haar omvamen wilde, wist te ontvaren; en als des winters de slede in pijlsnelle vaart van den lang neêrglijdenden heuvel stoof, klonk de kreet der schoonen, deels angst deels lust, heinde en veer door het stille landschap.'

Indien er onder onze lezers zijn, die zich naauwelijks kunnen begrijpen, hoe onze eigenliefde er vrede meê kan hebben, op den vlugtigen omtrek van Wermland, welken wij in den aanvang van dit opstel beproefden, deze volledíger schets te laten volgen, mogen hij de minderheid blijken; moge de meerderheid, als wij zelve, ons hebben vergeten, om gaarne aan Erik Gustaf Geyer het oor te leenen. Hij was het, die zich dus zijne jengd herinnerde, luttel maanden voor hij op vierenzestigjarigen leeftijd verscheidde, hij, die daarvoor de beste bijdrage leverde tot de kennis van den geest en het gemoed des dichters dien wij beschouwen. Böttiger heeft van haar bescheidener gebruik gemaakt, dan wij voornemens zijn te doen, lechts aan den voet eener bladzijde naar die teekening verwijzende; daar zij ten onzent minder binnen elks bereik is, gelooven wij hem daarin niet te mogen navolgen. Geyer moge thans ook bij ons als wijsgeerig geschiedschrijver weinig minder vermaard zijn dan Tegnér het als episch dichter heeten mag, voor hoevelen is de eene aam als de andere nog maar 'Rauch uud Schall.' Dezen over genen, en genen over dezen te hooren spreken, niet maar een enkel maal, niet voortdurend loftuitend, neen, vorschend en oordeelend tevens, het schijnt ons bij den dubbelen afstand, waarop wij van tooneel en bestand zijn geplaatst, het beste middel om F r i t h i o f ' s S a g a te eren begrijpen en genieten. Laat ons intusschen niet vooruitloopen; Er was van deze toen nog even weinig sprake als van S v e n s k a f o l k e t ' s H i s t o r i a. Esaïas en Erik waren beide toen nog niets meer dan veel belovende jonge menschen; de eerste was een jaar ouder dan de laatste; Tegnér doceerde reeds, Geyer studeerde nog; het onderscheid was niet groot. Wij stemmen den toon opzettelijk lager; wilt gij hooren hoe deze, minder eenvoudig, af zou steken bij dezen van den man, wiens kennis wij u uitnoodigen te maken, een enkele volzin in wat schitterender stijl zal genoeg zijn; gij zult er tevens eene bijzonderheid door leeren kennen, die ge toch weten moet. Geyer, zoo hadden wij mogen schrijven, als wij ons bij Böttiger's [..]yle fleuri hadden bepaald, Geyer, de jonge philosooph, was nog niet de dichter geworden van die zangen, welke te zamen thans een der dunne bundeltjens uitmaken, waarmede men den tempel der sterfelijkheid het zekerst binnengaat. Ge zoudt ons die toespeling in het fraaije vers van Tollens immers ten goede hebben gehouden? En door uwen glimlach aangemoedigd, zouden wij zijn voortgegaan, bij de bloemen, door onzen wegwijzer geplukt, enkele te

voegen, die ons gaandeweg toelachten; - met de hand op het harte, wij hebben wel phrases geschreven, die verdienden nog vlugger te worden uitgewischt, dan de volgende het straks uit uw geheugen zal zijn. Al leefden, zoudt ge dan hebben gelezen, al leefden die zangen, in den tijd van welken wij gewagen, toen nog slechts in zijn harte, al kwamen zij maar schaars over zijne lippen, de jonkman, wiens donkere haren het hooge voorhoofd omgolfden tot ze een sluijer schenen voor den vurigen, vonkelenden blik, de jonkman, die nog geene kransen behoefde ‘um sich selbst und Andre zu täuschen’, hij had er toch reeds een verworven; den lauwer, door de Zweedsche Academie het jaar te voren voor eene lofrede op Sten Sture, de oude, uitgeloofd, had hij behaald. Onverwacht mogt hij dus op Rämen komen, onbekend, zouden wij hebben geschreven, onbekend was hij den letterlievenden heer des huizes niet; en zonder er over na te peinzen of onze antithese meer ware dan maar eene gewijzigde reminiscentie uit Göthes Götz, hadden wij besloten: onverwacht ja, onbekend neen, onberoemd evenmin. Thans, ter beschaming van dien stijl, ten bewijze hoe slechts hij zich waar uitdrukt, wie weet h o e het geviel, thans Geyer's eigen verhaal, wat hem aanspoorde over Sten Sture te schrijven; ge kunt het in zijne H e r i n n e r i n g e n vinden. Hij had naar eene onderwijzersbetrekking in een aanzienlijk huis gedongen; hij was door een vaderlijk vriend dringend aanbevolen; het antwoord luidde des ondanks afwijzend, daar het onderzoek op de hoogeschool niet ten zijnen voordeele bleek uitgevallen; ‘hij was een ongestadig jong mensch.’ En hoor hem nu zelven; de plaats is zoo kenschetsend eenvoudig, dat wij er gaarne de karikatuur van het gebrek op te sieren, waaraan anderen met ons lijden, voor veil hadden.

‘Deze was mijne eerste ondervinding, wat naam en gerucht om het lijf hebben. Ik scheen mij toe voor de gansche wereld te zijn tentoongesteld. Er was geene kracht in mij, die ik niet wilde inspannen, om de onverdiende beruchtheid af te schudden, door mij een beteren naam te verwerven. In die stemming greep ik naar de pen en schreef de Lofrede op S t e n S t u r e , d e o u d e , ter mededinging naar den prijs, door de Zweedsche Academie voor 1803 uitgeloofd. In het grootste geheim en niet zonder vreeze voerde ik mijn plan uit. Toen de gedachte bij mij opkwam, wist ik niet eens welk onderwerp voor dat jaar was uitgeschreven. Het moest in de P o s t o c h I n r i k e s - T i d n i n g a r n e staan, de courant die, na het gansche kerspel te zijn rondgeweest, in de pastorij ter ruste ging. Hoe mij de Augustus-avond nog heugt, op welken ik, somber te moê, derwaarts ging, en onder het een of ander voorwendsel den hulpprediker verzocht, eens te mogen zien, welke dagbladen van dat jaar nog waren bewaard gebleven. Hij haalde eene oude tafellâ uit, in welke, tusschen korsten kaas en brokken

broods, een bundel meer of min volledige nummers lag, onder welke gelukkig dat, 't welk ik zocht, niet werd gemist. Op den terugtogt naar huis ervoer ik voor het eerst wat het zeggen wil, van een geestesvucht zwanger te gaan. De courant werd mij in den zak werkelijk zwaar. Al mijne gedachten schenen op de vlugt te zijn. Het was mij te moê als liep ik naar deze zoeken, terwijl mijne voeten bij invallende schemering tegen wortels en steenen stieten; eerst toen het duister was geworden kwam ik thuis. Slapen kon ik niet. Den volgenden dag sloeg ik het defeete exemplaar van Dalin's S v e n s k a H i s t o r i a , die wij te huis rijk waren, op, en las, onder zuchten en beven, wat mijn held betrof. Het was mijn eenige bron. Iets taaijers weet ik niet ooit te hebben gelezen, en toch zou het mijne taak zijn daaruit de allervlugste geesten eener geurige welsprekendheid te trekken. Het was een werk! Gelukkig dat de oude rijksruwaard er in zijn graf niets van heeft geweten! - Toen ik met de stof, hoe dan ook, klaar was gekomen, deed zich eene nieuwe zwarigheid op: hoe kreeg ik het stuk geschreven? Mijn vader was zeer zuinig op papier. Ik moet bekennen, dat ik mij op heimelijke en ongeoorloofde wijze wat ik noodig had verschafte. Ik verborg mijn roof in de oude, leêge kast van een staand uurwerk; vel voor vel der lofrede op Sten Sture daalde, zoodra het geschreven was, in die stoffige duisternis. De zaak geheim te houden was geen kleinigheid in een huis, waarin allen van elkander wisten wat zij deden. Echter gelukte het mij, zonder dat ik iemand tot mijn vertrouwde behoefde te maken, en eindelijk kwam de avond, waarop ik met bevende hand en kloppend hart mijn opstel, overgeschreven en ingenaaid, ingepakt en verzegeld, voor de laatste maal den donkeren kolk toevertrouwde, uit welken het met het krieken van den volgenden ochtend per post naar den Parnassus zou opstijgen. - Het ten onzent in het postboek te laten inschrijven zou opmerkzaamheid tot zich hebben getrokken. Er bleef mij dus niet anders over dan, toen de oude vrouw, die de brieven mijns vaders bezorgde, des avonds was vertrokken, ter sluik den sleutel van den brievenzak magtig te worden en den volgenden ochtend over den Klar-elf naar het digstbijgelegen postkantoor te roeijen; het paket werd ingeschreven en verzonden. - Dien herfst bragt ik te huis door. - In het begin der maand December valt mijn blik in de couranten op eene oproeping van den schrijver der L o f r e d e op S t e n S t u r e , d e O u d c , onder de kenspreuk: “*Non civium ardor prava jubentium*, etc.” om zich bij den secretaris der Zweedsche Academie bekend te maken. Mijne zuster vroeg mij welk berigt mij toch zulk eene kleur deed krijgen? Volstrekt oubekend met de vormen der academic, wist ik naauwelijks of deze oproeping goeds of kwaads spelde. Door

vrees en hoop geslingerd, zond ik schriftelijk antwoord in. Den volgenden postdag berigtte de Gouverneur Rosenstein mij, in uitdrukkingen wier opregtheid en innigheid zijn later gedrag jegens mij bezegelden, dat de Zweedsche Academie mij haren grooten prijs had toegekend. Den open brief in de hand, stoof ik de kamer mijner ouders binnen. De verrassing was groot en in den beginne maakte zij ons stom. Mijne goede moeder drukte mij aan haar hart; broeders en zusters omarmden mij; alle vrienden des huizes juichten. Wat mijn bejaarden vriend en weldoener betref' - [die in de ouderlijke woning het gezin des avonds dikwijls verzen voorlas] - 'ik vernam dat hij, toen hem het berigt op een vroegen morgen geworden was, dadelijk in de gelagkamer ging om het den broederen (oude, ongehuwde officieren als hij zelf) meê te deelen; hij zette een stoel op tafel, ging toen op dien stoel zitten en verkondigde hun met luider stemme de eer die mij was weêrvaren. Het heugt mij niet, dat mijn vader mij ooit liefkoosde. Onze verhouding jegens hem was, hoe lief wij hem ook hadden, toch van te diepen cerbied doordrongen, om vertrouwelijk te zijn. Op *dien dag* echter, toen wij elkander toevallig ontmoetten, strekte hij zijne hand uit en drukte die aan mijne borst. Geen liefdebetuiging, geen belooning heeft mij ooit zoo getroffen als deze. Tot heden toe kan ik er niet aan denken, of de tranen komen mij in de oogen.'

Scheldt er ons niet ondeugend om, zoo wij nog een oogenblik de beide lezingen van één zelfde feit, de opvatting van Bötttiger en die van Geyer, tegen elkander overstellen; het geldt de ontmoeting der twee jongelieden op Rämen - want dat Tegnér, de verliefde, daar iedere vacantie doorbragt, behoeft het te worden vermeld? naauwelijks, gelooven we. En welk nut zal het hebben, vraagt ge, die beide schetsen tot studie naast elkander te leggen? Dwaalde de biograaf dan van zijn onderwerp af? verlustigde hij zich door er à propos de bottes bij te vermelden, wat beter verzwegen ware geweest? Niets van dat alles, - tot zijne eere zij het gezegd, hij doornuffelde de weitasch der beide jagers niet; hij weêrstond de verlokkende verzoeking van Tegnér's fraai vers, V o g e l s p e l getiteld, op te halen, 'eene bladzijde uit een Woud-Ilias,' - hij spant zonder ter zijde te zien den boog en schiet, maar of hij het wit zoo rap, zoo juist treft als Geyer, dat is de vraag. Hier hebt ge de beeldspraak, waardoor Böttiger u den indruk der ontmoeting weêr wil geven. Onloochenbaar klinkt ze fraai: 'Tegnér en Geyer, ze sloegen elkander gade, zoo als twee jonge adelaars het de een den aêr van verschillende rotsspitsen plegen te doen. Het viel toen reeds op te merken wat sedert levenslang met beiden het geval bleek, dat zij meer kans hadden elkaêr in hunne vaart naar de zon, dan op hunne rustpunten op aarde te ontmoeten.' De vergelijking behoort, waar het poëten

geldt, tot de gevierdste; hier heeft zij buitendien het voordeel niet uit den verren vreemde te zijn gehaald; en echter, zal de toestand duidelijk worden, dan dienen wij uit de dierenwereld tot die der menschenkinderen weêr te keeren, al derven wij er dat der zonne in het aanzigt vliegen door. ‘Beide schenen de een den aêr zonderling toe,’ herneemt hij; ‘beide gevoelden zich tot elkander door eene geheime tooverkracht aangetrokken’, en toch weder van elkaêr afgestooten, had er op moeten volgen, goede Böttiger! ‘liking each other but at a distance’, zou Byron beter hebben gezegd. En er volgt eene aanhaling van Geyer, doch slechts een fragment, 't geen dan ook de duisternis niet licht doet worden. Liever dan u in die schemering te laten zitten, deelen wij u alles, wat deze van die ontmoeting getuigde, mede; he tells simple things simply:

‘In dat vrolijk gewoel scheen een enkele vreemde eenzaam en zwijgend zijn weg te gaan. Onder de vele aanwezigen had men hem den a f w e z i g e n gast mogen noemen. Hij was rank en slank; hij had lichtkleurig krullend haar, en blaauwe, zeer heldere oogen. Maar die kijkers schenen van wat voor en om hen voorviel niets te zien; hij, die ze zoo weinig te doen gaf, doolde of hij droomde rond. Slechts als zijne opmerkzaamheid op het een of ander werd gevestigd, straalde zijn blik van een eigenaardig schalk licht, gevolgd door een geestigen inval en een goêlijken glimlach. Het was Esaïas Tegnér, in dien tijd verloofd met Anna Myhrman, de jongste dochter des huizes op Rämen. Ik herinner mij thans, dat ik hem nog eenmaal had gezien; het geviel veel vroeger. Hij kwam toen in de woning mijns vaders, achter op de chais van den Kronofogd Brunting gezeten, en werd door dien welwillenden ouden man als een baas in het rekenen geprezen. Zoolang zij ten onzent verbleven, verliet hij maar zelden zijne kamer. Toen ik deze eens in zijne afwezigheid binnentrad, sloeg ik een blik in het opengeslagen boek, dat hem dikwijls bezig hield; het was de Ilias.

Het scheen dat geen hartelijke kennismaking voor ons het gevolg dezer tweede ontmoeting zoude zijn. Hij nam even weinig deel aan het gastvrij onthaal als aan de drukke uitspanningen. Hij werd dikwijls zoowel aan het eerste als aan het tweede ontbijt gemist, en vaak genoeg verscheen hij niet eens aan tafel. Het was of hij een anderen weg ging dan de gewone menschenkinderen.

Na een paar dagen verblijfs zouden wij afscheid nemen, maar mijne vogelschieters lieten zich overhalen nog wat te blijven. Ik bereidde er mij dus op voor, alleen huiswaarts te keeren, toen ik bij het heengaan op het pad naar het bergwerk mijn droomer gewaar werd, wien de ontmoeting eerst onaangenaam scheen, en die toch straks omkeerde en mij vergezelde. Hoe wij met elkaêr

een gesprek aanknoopten, heugt mij niet; wel dat wij spoedig een hevig dispuut hadden. Het ging later altijd even als toen; wij hebben nooit met elkander gesproken zonder te disputeren, en daar wij het nimmer eens werden, zou men er uit mogen besluiten, dat wij elkaêr nooit hebben begrepen. Ik weet niet wat in dit opzigt bij Tegnér het geval was, maar ik geloofde ten minste dat ik hem verstond.

Ik vernam weldra, dat er met hem geene geregelde redenering viel te voeren. Hij dwaalde af, hij sprong ter zij en kwam toch telkens op het onderwerp terug, en van den gang zijner gedachten wist men niet meer dan van den weg der zonnestralen door het loover. Want al wat hij zeide glansde.

Eigenlijk herhaalde hij hetzelfde, maar met andere woorden. En toch kan men met regt van hem zeggen, dat hij altijd dezelfde was, altijd nieuw. Het was een sterreschieten des vernufts, inval op inval, inderdaad een vuurwerk in de duisternis van het bosch. Het bleek wel een middel om *hem* te leeren kennen, maar over het *onderwerp* bragt het niet verder. Ik was toen nog geheel vervuld van mijne eerste philosophische studiën; ik had zeker meer een donker vermoeden dan een helder begrip over den innerlijken zamenhang der dingen, die mij altijd boven alles belang heeft ingeboezemd. Het zij verre van mij te zeggen, dat die zamenhang niet voor Tegnér bestond. Hij school in zijn gevoel, maar onontwikkeld; en Esaïas vergunde geen straal van zijn genie op het duister te vallen, waarin het begraven lag. Alle poging van dien aard verwenschte hij, zonder aarzelen, als mofferij en schoolsch gezift. Ik mogt doen wat ik wilde, zoodra ik door gevolgtrekking bij gevolgtrekking tot een behoorlijk besluit meende te zijn gekomen, waar was hij? Hij at beziën, die hij langs den weg had geplukt; hij staarde een opschietenden vogel na, of sloeg een eekhorentje gade, dat sprong van tak tot tak.

Wij bleven den geheelen dag bij elkander; we bragten den invallenden nacht op Liljendal, op meer dan een mijl afstands van Rämen gelegen, in hetzelfde vertrek zamen door, meer pratende dan slapende.'

En dus, zonder tot eene slotsom te komen? Toch niet, - al wordt ons deze even weinig gegeven in wat Tegnér zelf over deze ontmoeting heeft aangeteekend: 'Reeds toen kwam het groote verschil in onze beschouwingswijze van leven en letterkunde aan het licht, 't geen zich met den tijd al meer en meer heeft ontwikkeld. Ons zamenzijn was een voortdurend dispuut, maar zonder eenige bitterheid of onvriendelijkheid. Toen reeds leerde ik Geyer waarderen als een der vernuftigste en edelste naturen in ons land.' Toch niet zonder slotsom, herhalen we, - Esaïas droeg reeds de overtuiging bij zich om, welke hij, zestien jaren later, luide zoude verkondigen:

‘In Febi rijk, in weten als in dicht,
Is alles klaar: klaar straalde Febi zon;
Klaar was zijn welbron, 't rein Kastalisch vocht.
Wat gij niet klaar kunt zeggen weet ge niet;
Gedachte en woord ze worden zaamgeboren:
Het duister spreken tuigt van duister denken.’

Of die doorschijnendheid, naar welke hij levenslang streefde, niet ten gevolge had, dat hij wel eens aan diepte te wenschen overliet, - of de kritische Erik niet meer van zijne eeuw was dan de enthusiaste Esaïas, - het zouden voorbarige vragen zijn, zoolang wij geen blik hebben geworpen op den toestand, in welken de Zweedsche letterkunde zich bevond, toen Tegnér optrad.

(II *in het volgend Nummer.*)

Een revolutionaire beweging op muziekaal gebied.

Franz Müller. Richard Wagner und das Musik-Drama. Leipzig, 1861.

‘Het was een treurig vooruitzigt voor de kunsten, toen, na den ondergang van Rome, ook hun ondergang, even als die der geheele beschaving, gekomen scheen te zijn. Met het zwaard in de vuist stonden de volken tegen elkander over. Vernietiging kenmerkte de triomftogten der barbaarsche overwinnaars. Het was alsof voor de kunsten, die vroeger in Griekenland en later in Rome zulk een hoogen trap van ontwikkeling bereikt hadden, de laatste dag aangebroken was. Doch hadden zij eenmaal eene verbazende ontwikkeling aan het heidendom te danken, een andere vorm om God te dienen, trok zich nu hunner aan. De kloosters en andere geestelijke instellingen openden hunne poorten en namen het verdreven kind des hemels in hunne hoede. In stilte, maar met den grootsten ijver, bragten de monnikken alles bijeen, wat uit de algemeene verwoesting kon gered worden, wachtend op de dagen, waarin het rijke zaad weder met volkomen veiligheid aan den behoorlijk bereiden bodem kon worden toevertrouwd. Voornamelijk waren het de kloosters der Benedictijnen, binnen wier gewijde muren de kunstschatten en het kunststreven de zekerste bescherming vonden, terwijl daarbuiten de engel des verderfs in den krijg voorbijtrok en alleen de heilige plaatsen ontzag.

Reeds in de 9de eeuw zeide de abt Salomon van St. Gallen:

werkelijke beschaving kan alleen bereikt worden door opwekking van den kunstzin; hierdoor alleen kan de logge volksmassa tot godsdienstzin veredeld en tot werkelijke levenswerkzaamheid gebragt worden. Al wat edel is komt van God, en wie daarmede door God begunstigd is, heeft den pligt op zich genomen, zijn talent en genie aan Hem te wijden en die niet te verspillen aan profane onderwerpen, daarmede niet de ijdelheid te voeden, die zoo gevaarlijk is voor de ziel, de zedelijkheid en het waarachtig geluk.'

'Wij halen deze woorden alleen aan om te doen zien, dat men reeds voor duizend jaren erkende, dat de kunst de roeping heeft, de menschheid te veredelen, dat zij door hare algemeene verstaanbaarheid en hare zinnelijke magt meer invloed kan oefenen, dan de godsdienst en de wijsbegeerte door hare zich regtstreeks tot den geest rigtende leeringen. Niet alleen tot de enkele bevoorregten, maar tot de geheele massa des volks, wendde zich de kunst in de middeleeuwen. En ze deed dit ook niet door het zelfzuchtig afgezonderd streven der bijzondere kunsten, maar in de vereeniging van alle.

Uit de kloosters kwam de wetenschap, zoowel als het handwerk en de kunst te voorschijn. Terwijl daarbuiten barbaarschheid en ruwheid heerschten of om de heerschappij worstelden, waren zij de stille, veilige kweekplaatsen van den arbeid, van het denken en van de scheppende kunst.

Van de zesde tot de negende eeuw hielden bijna alle monnikken zich met de bouwkunst bezig en vormden leerlingen, die zich dan als bouwbroeders in zoogenaamde bouwhutten vereenigden en alle landen doorreisden. De pausen moedigden hen bijzonder aan en beschonken hen, bij onderscheidene bullen, met vele vrijheden en privilegiën; vandaar hun latere naam van: vrije metselaars. Vorsten en landheeren namen hen onder hunne bijzondere bescherming, verleenden hun vrijheden en veroorloofden hun zich zelven te regeren. Van alle publieke lasten waren zij vrijgesteld en niet alleen ongehinderd, maar hooggeacht. trokken zij van het eene naar het andere land, overal waar zij geroepen werden. Duitsche bouwmeesters waren het, die, sedert Albertus Magnus de beroemde leerstelling van Pythagoras op den kerkbouw toepaste, den Gothischen stijl grondvestten, en van Karel den Groote af tot de Hohenstaufen toe, van Karel IV tot Frederik III en Maximiliaan I, overal bouwden. In den aanvang behoorden de broederschappen tot den geeste-

lijken stand, doch later waren de arbeiders leeken, en alleen de opperste leiding van den bouw was in handen van een bisschop of “Godsjonker.” Uit de godsdienstige dweeperij ontstond de geestdrift voor de kunst. Het was een kunstgeloof, dat allen gelijkelijk doordrong en aan allen gelijke regten gaf; allen volgden één en hetzelfde vaandel. Steeds hield de kunst in hare hoogste vlugt vast aan het christelijk principe van het streven naar den hemel, en aan het kerkelijk principe, om den kultus op te luisteren.

De opwaarts strevende rigting openbaarde zich heerlijk in de Gothische bouwkunst. Zij schiep het heilig woud van pilaren in de verheven domen; zij rigtte de duizend armen van slanke zuilen naar omhoog, die zich verheffen, als om den Allerhoogste te verheerlijken. De pilaren, van boven zich verdeelende, stegen als stralen van eene majestueuse fontein uit den grond op. In de bogen, die de pilaren verbonden, helden deze stralen in rhythmisch spel tot elkander over; in het middenschip stegen zij met ongebroken kracht omhoog; in de lijnen van het gewelf spatten zij naar alle kanten uiteen. Zin en gemoed van den beschouwer werden onwillekeurig naar boven getrokken; alles was vervuld van die zuivere evenredigheid, die aan beweging rust, aan kracht de edelste majesteit paart. Een duizendstemmige lofzang drong uit de steenen, en maakte dien des priesters schier overbodig.

Zoo ontstond de geestdrift voor de ware kunst, maar die ook bij de tijdgenooten krachtige ondersteuning vond. Zij besteedden onmetelijke schatten om nieuwe werken tot stand te brengen, als de bewijzen van de verheffing hunner zielen tot God en van hun vurig geloof. Het welslagen eener groote onderneming, het verkrijgen van een begeerd goed, de boete voor een beganen misslag waren bijna altijd verbonden met een liefdegift, een offer van deze soort. Men beloofde altaren en kapellen te bouwen, en wiens middelen hiervoor niet toereikend waren, zamelde ze bij anderen in.

Zoo was de bouwkunst de eerste onder de kunsten, maar naast haar en op het naauwst met haar verbonden, verhief zich de heeldhouwkunst. Aan de tabernakels, kansels, doopvonten enz., vertoonde zich eene bouwkunst in 't klein, die de portalen en deurbogen, de pilaren en torens met beelden en allerlei fantastische en symbolische sieraden opluisterde. Kunstige werken in hout werden gebruikt voor altaren en koorstoelen.

De metaalarbeid vertoonde zich in de grootste volmaaktheid in bronzen en ijzeren kerkdeuren en uit dezelfde metalen gegoten grafzerken en beelden. De glasschilderkunst deed door de hooge boogvormige vensters een zee van gloed stroomen en verspreidde een tooverachtig halfduister. De schilderkunst wist, door de diepgevoelde vroomheid, die uit hare voortbrengselen sprak, de vroomheid der beschouwers telkens op nieuw te wekken. De tapijtweverij, die in de Gobelins bewonderenswaardige kunstwerken schiep, het werken in goud en zilver voor de altaarbehangsels, vaandels en priesterlijke kleederen, droegen het hunne bij tot den luister des geheels. Gezang en muziek verheerlijkten de godsdienst en bereikten in de kerk het eerst een hoogen trap van volmaaktheid; het orgel kreeg in haar een blijvende plaats. Hieraan sloten zich ook de geestelijke schouwspelen, vooral bij de processies op Goeden Vrijdag, meestal door stichts- en kloostergeestelijken uitgevoerd. En zoo vormden deze kunsten, hand in hand, een voor de Kerk - d.i. voor de toen heerschende uitdrukking van den tijdgeest - werkzamen stoet van dienaars en ontvingen leven uit den geest der Kerk.

De 15de eeuw was de hoogste bloeitijd van deze vereenigde kunst der Kerk. Zij ging onder met de Kerk, dat is, toen de reformatie, even als elke nieuwigheid, tegen het bestaande polemisch optrad; polemisch, zoo als ook het Christendom polemisch was opgetreden, niet alleen tegen den bestaanden kultus, maar ook tegen de antieke kunst, en zich zoo lang op dit standpunt gehandhaafd had, totdat het uit zich zelf een nieuwe kunst geschapen had, en alleen wat in gene als wetten van eeuwige schoonheid leefde, in deze inweefde. Zoo als eenmaal het Christendom de antieke wereldbeschouwing verwoest en overwonnen, en in het algemeene oplossingsproces ook de elementen der antieke kunst medegesleept had, zoo handelde de reformatie nu met de Kerk; en de christelijk-germaansche kunst, uit haar verdreven, trachtte in de afzonderlijke kunsten, zonder den gemeenschappelijken band, voort te leven.

Niet enkel van vorsten en grooten ging in de middeleeuwen de hooge vlugt der kunst uit. In den beginne komt die verdienste aan de Kerk toe, en vooral aan die mannen en vrouwen, die, vol geestdrift, zonder zich om uiterlijke, wereldsche gunst te bekommeren, zich in de dienst der kunst vereenigden. Men vatte toen de kunst op als godsdienst, als de dienst van het ideale, of de hoogste idee, en in een tijd, waarin

men God voornamelijk in de Kerk zocht, maakte men daaruit natuurlijk kerkdienst. Beschouwen wij de reusachtige gedenkteekenen der Gothische bouwkunst! Vanwaar kwam het geld voor deze verheven domen, voor al de pracht, voor de velerlei kunstschatten, waarmede ze opgevuld waren? Al waren ook de eerste bouwlieden monnikken, al waren het ook meestal kerkvorsten en bisschoppen, die het eerst het besluit namen om een dom te bouwen; uit den schoot der kerk en uit het bijzonder vermogen der kerkvoogden kwam slechts een gering gedeelte van het benoodigde geld. Maar reeds van oudsher wisten de dienaren der kerk tot zulke einden te bewaren en te vermeerderen, wat de geloovige menigte hun bragt. Het geld voor zulke bouwondernemingen bedelden de monnikken bij het volk; de armen gaven met vreugde hun penningsken en voor de rijken was het een zaak van eer, zelven bij den bouw een kapel, een altaar of het een of ander gedenkteeken “te stichten.” In den beginne had de godsdienstige dweeperij zeker wel het voornaamste deel aan dezen wedijver; maar later. toen deze verflaauwde, toen de kruistogten geëindigd waren en het geloof aan de onfeilbaarheid der kerkhoofden in de gemoederen afnam, en de ergernis die de geestelijkheid, zoowel in als buiten de kloosters, gaf, groote afbreuk deed aan den kinderlijken eerbied van het volk voor de Kerk en haar dienaars en de reformatie in de hand werkte; toen was het geestdrift voor de kunst zelve, of wel, zoo men wil, mode en zaak van eer, door de stichting van kunstwerken een naam te maken en dien tot de nakomelingschap over te brengen. Ook de vorsten ondersteunden de vereenigde kunst der Kerk. Zij stichtten kapellen en domen en zorgden voor de pracht daarvan beter, dan voor die hunner kasteelen en paleizen, die gedurende langen tijd meer het kenmerk droegen van hechtheid, dan van schoonheid en kunst. En dat was zoo als het behoorde. In het vorstelijk paleis zou de kunst alleen gezellin en dienares der vorsten geweest zijn: in de Kerk was zij voor het *volk*.

Er was nog meer. Toen er, naast de kerkelijke kunst, een profane kunst begon op te komen, werd deze uit het volksleven geboren. Gedurende en vooral tegen het einde der middeleeuwen, was de kunst als het ware een bloesem van het handwerk. Door het handwerk heen lag de weg naar de kunst. Als een welige boom in het vrije veld, niet als een plantje in een beperkte ruimte, in potten en onder glazen uitgebroed,

groeide zij op. Kunstscholen en akademies waren er niet. Wie liefde voor de kunst in zich gevoelde, maakte daarvan niet regtstreeks een beroep voor zijn leven; maar hij ging bij een “meester” in de leer; en terwijl hij daar als een handwerksman leerde en werkte, bleek het allengs of er ook een kunstenaar uit hem groeijen zou.

De scheiding tusschen handwerk en kunst dagteekent van het eklektisch tijdvak der ongelukkige 17de eeuw, dat als grondregel vaststelde, dat een genie, even als ook zijne werken zelve, naar schoolsche regels kan gevormd worden. Het gevolg daarvan waren dan ook, niet *kunst*werken, maar de *kunstige* werken der pruikerij. De kunst en het leven geraakten in tweespalt, eindelijk zelfs in vijandschap. De kunst begon het handwerk te versmaden, dat zij vroeger verhief en verlevendigde, en waardoor zij op haar beurt gesteund en gedragen werd. Zij verachtte het stof van 't aardsche leven en meende het reëele leven te kunnen missen en ontvlugten. Maar het reëele leven nam daarover wraak, verachtte den kunstenaar en, helaas! ook de kunst. De geniën raakten in miskrediet. De weg, die door het handwerk naar de kunst leidde, was afgesneden; de kunstenaar verloor den grond onder zijn voeten, en dikwijls zich zelven bovendien. Het handwerk zonder kunst werd een nuchter streven naar het bruikbare en nuttige; tooisel en sieraden werden een nietsbeduidend spel der mode. De kunstzin van het volk daalde. Niemand won iets bij dezen toestand en allen verloren er bij.

Van dit oogenblik af bestond de kunst niet meer voor het volk, maar alleen voor de grooten en bevoorregten - en voor de kunstenaars.

De eeuw der Renaissance kwam, - in dezen stijl bouwden de vorsten hun paleizen in de steden en hun lustsloten op het land. Pracht en glans kregen den voorrang boven schoonheid en doelmatigheid; overlading, stijfheid en krullen namen de plaats in van natuurlijke vormen - zelfs in de natuur. Men dwong ook de boomen in hoekige, regtlijnige of ronde, in 't kort in alle mogelijke figuren te groeijen; alleen die gedaante, welke zij van de natuur gekregen hadden, gunde men hun niet. Men dwong ook het water om te springen of te stijgen; men maakte daarmede dezelfde kunsten als met alle andere stoffen. Waterwerken en vuurwerken waren zeer belangrijke bestanddeelen in de kunst eener eeuw, waarin staartpruik en

roccoco langzamerhand tot onbeperkte heerschappij geraakten. Van eene nationale kunst was geen spraak meer, - de fransche school gaf de wetten aan de kunstenaars; zoo zelfs, dat de fransche taal in voorname kringen en aan de hoven de moedertaal verdrong.

De kunst was al spoedig niets meer dan een artikel van weelde voor vorsten en aanzienlijken. Het volk ontving ter naauwernood de kruimels, die van de tafels der heeren vielen. De tijd was arm aan monumentale werken in elke rigting. Ter naauwernood nog bragt de toonkunst, de jongste onder de kunsten en tevens de eerste die weder spoedig een waardig teeken van leven gaf, door orgel en spinet, hier en daar een paar uren van verheffend en edel genot ook aan de bewoners der burgerhuizen.

De kunstenaars kenden geen grooter geluk dan hofschilder, hofmuziekant, hofarchitect enz., te worden, en inderdaad kan deze zucht hun niet euvel geduid worden, omdat die in het algemeen van het streven naar middelen van bestaan onafscheidelijk was. Het volk nam van hen geen notitie, want het zag niets van 't geen zij verrigtten; de kunstenaars waren de dienaars der vorsten. Op deze wijze losgescheurd van 't volk, geheel de speelbal van vorstelijke luimen en buiten de mogelijkheid om zich anders te doen gelden dan in de dienst van vorstelijke beschermheeren, kon het niet anders, of de kunstenaar moest wel een eenzijdig, halfkruipend wezen worden, juist daarom tot grootsche scheppingen onbekwaam. Onderwierpen zij zich aan den dwang der school of aan den smaak hunner gebieders, dan werden zij vleijers en huichelaars en verraders van de waardigheid der kunst. Of wilden zij, door de ontvangen. gunsten overmoedig geworden, zich verheffen tot eigene heerschappij, dan werden zij ten buit aan een grenzelooze ijdelheid, waarin zij zich zelven beschouwden als goden en bovenaardsche wezens, die niets gemeen wilden hebben met andere menschen, en wel het minst met de massa des volks, met hare zienswijze en moraal. Zij voelden zich boven dit alles verheven. Op deze wijze ontstonden juist die “geniën,” welke zelfs dien naam zoozeer in minachting bragten, dat het tegenwoordig geslacht nog daarvan te lijden, nog daartegen te strijden heeft.

Deze voor de ontwikkeling der kunst zoo ongunstige omstandigheden vertoonden zich nergens zoozeer als in Duitschland. Door de reformatie was het in twee legers gesplitst, - een der-

tigjarige oorlog verwoestte zijn velden en steden en alle kweekplaatsen der kunst. Duitschers streden tegen Duitschers en gaven den vreemdeling gelegenheid, ten koste van beide partijen, te rooven en te plunderen, ja, erger nog, de inheemsche zeden voor vreemde te doen plaats maken. Er bestond geen enthusiastische nationale verheffing, waaruit alleen de bloei der kunst kan geboren worden. Het ontbrak ook aan groote, belangrijke middelpunten, zoo als Frankrijk in Parijs, Italië in Rome der kunst aanboden. Het duitsche rijk spatte uiteen; het klein-statendom opende eene wijde deur voor de luimen van kleine zoowel als van groote vorsten, met de onderdanigheid van veile hovelingen. Nergens werd de stoot gegeven tot gemeenschappelijke verheffing.

Deze ongelukkige toestand der natie heeft veel meer schuld aan het verval der kunsten en haren invloed op het volk, dan het Protestantisme. Daar waar dit tot zijn volle regt geraakte, zoo als in de Nederlanden, waar 't het volk èn tot politieke onafhankelijkheid èn tot ongekende magt voerde; daar waar het de banierdrager der vrijheid, maar niet eener nieuwe slavernij was, daar gaf het ook een nieuwen vorm aan het kunstleven. In zijne dienst bloeiden de dichtkunst en de schilderkunst en ontleenden nieuwe stoffen aan het leven. Had men zich tot nu toe alleen bediend van de bovenzinnelijke wereld des geloofs, thans wendde men zich meer tot het werkelijk leven en nam dat, verheerlijkt, in den kring der voorstelling op.

In Duitschland, dat na zijn godsdienstoorlog in een toestand van ruwheid en barbaarschheid zonk, nam de uit de kerken verdreven kunst de vlugt in de lust- en jagtsloten der vorsten, waar zij voornamelijk tot tijdkorting diende en dikwijls tot kunstenarijen afdaalde. De poeder en de hoepelrokken voerden de heerschappij niet alleen over 't kostuum, maar in het gansche rijk der kunsten. Ook zij mogten zich alleen in 't heerschend kostuum vertoonen. En zelfs toen de tijd van poeder en hoepelrok voorbij was, bleef toch nog lang, heel lang, de staartpruik over.

Langzamerhand intusschen begonnen dicht-, toon- en tooneelkunst te herleven; en op dit terrein was althans de fransche revolutie niet eerst noodig om den strijd met de fransche smakeloosheid en de duitsche pruikerij met goede verwachting te doen aanvangen. Inderdaad, toen Duitschland, niet meer alleen

wat de mode betreft, maar in den vollen zin des woords, onder den franschen scepter stond; toen vierde de duitsche geest in dicht- en toonkunst overwinning op overwinning, zoodat men op dit gebied juist die dagen als Duitschlands klassiek tijdvak roemt. De duitsche dichtkunst streed den vrijheidskamp van het duitsche volk mede, en reeds mogt men gelooven, dat, met het einde der vreemde heerschappij, een nieuwe tijd gekomen was, die met het nationaal bewustzijn ook een nationale kunst in 't leven zou roepen. Maar ook hierin zag men zich spoedig bedrogen. Wederom kwam er een tijd van verslapping, van reaktie en moedeloosheid, waaruit men, om toch ergens troost en verheffing te vinden, in 't schemerig rijk der romantiek een toevlugt zocht. Bijna al de kunsten - ook de op den Monte-Pincio en de Villa Massimi weder ontwaakte duitsche schilderkunst - huldigden deze rigting; de bouwkunst alleen uitgezonderd, die dood scheen en in den gemeensten kaserne- en schaapskooistijl volhardde. Van het vervelend schijn-klassicisme, dat nu niet meer, gelijk vroeger, een steun vond in den algemeenen toestand der kultuur, keerde men terug tot de dagen der middeleeuwen, die met elfen en feeën bevolkt werden - daarmede bleef men ten minste op nationalen bodem.

Het jaar 1830 was een nieuwe proef om de volken wakker te schudden - een frissche morgenwind verdreef de nevelen der romantiek - maar eigenlijk toch werd het eene spook maar weggejaagd, om plaats te maken voor een ander. Wel werd er niet meer naar vorstengunst gestreefd, maar het individu plaatste zich zelf op den hoogsten troon, ijverende alleen voor zich zelf en voor zijns gelijken. Het was de tijd van de grootst mogelijke subjektiviteit: de schrijvers schreven alleen voor de schrijvers; de schilders schilderden alleen voor de schilders; de komponisten komponeerden alleen voor de komponisten; het volk bekommerde zich om die zaken niet.

Daar wekte het jaar '40 het nationaal bewustzijn op, dat nu naar gepaste uitdrukking streefde. De oproeping tot den dombouw te Keulen, met welk doel dan ook gedaan, gaf een hooger vlugt aan de duitsche bouwkunst. De schrijvers begonnen hun roeping te begrijpen om de leiders van het volk te zijn en, in plaats van alleen, op onheilige altaren, elkander wierook te branden, hun kracht en hun geheele ik aan het volk te wijden. Velen wendden zich daarom tot het tooneel,

terwijl anderen met hunne liederen een zaad strooiden dat - reeds in '48 spruiten en bloesem gaf.

Een jaar vol strijd en stormen - en dan weder een tiental jaren van troostelooze onvruchtbaarheid.'

Het voorafgaande is een schets der inleiding, waarmede Louise Otto haar laatste werk 'die Mission der Kunst' aanvangt. Ons doel met die schets, als de ouverture van ons stuk, voorop te plaatsen, was tweeledig. Wij wilden vooreerst herinneren, dat de vereeniging van alle kunsten tot één geheel in het 'kunstwerk der toekomst,' waaraan wij onze tegenwoordige studie wenschen te wijden, geen nieuwe ontdekking is; dat reeds in de middeleeuwen zulk een vereeniging gevonden werd - in de Kerk. Ten anderen wilden wij doen zien, dat, toen de Kerk haar heerschappij verloren had, de kunsten wel is waar meer en meer elk haar eigen weg gingen en, schoon zich somtijds tot een hoogen trap van volkomenheid verheffende, in velerlei opzigten verdoolden; maar dat het toch in dit afzonderlijk voortleven niet geheel aan verschijnselen en proefnemingen ontbrak, die van de zucht naar eenheid blijken gaven.

Wie het verleden en zijn streven in 't rijk der kunsten naar waarde schat, zal het verlangen zoo vreemd niet vinden, dat zij zich wederom tot een geheel vereenigen, maar een geheel natuurlijk evenzeer verschillend van het vroegere, als de 19de eeuw van de 15de verschilt. Even als toen moet het geheele volk tot medegenieten geroepen worden; maar nu - een natuurlijk gevolg van den vooruitgang - moet deze vereeniging een bewuste, een vrije daad en bijgevolg van des te grooter beteekenis zijn, in tegenstelling met die vroegere, die een geheel onbewuste vereeniging was.

Voor 't oogenblik laten wij alle toepassing ter zijde, maar dit is stellig een groote verdienste van Richard Wagner, dat hij deze vereeniging der kunsten als principe vaststelde. Volgens hem moeten zij zich uit hunne, als 't ware subjektieve isolering, tot objektieve eenheid verheffen. Met woorden en toonen heeft hij getracht dit denkbeeld te verwezenlijken.

In de volgende bladen willen wij trachten een voorstelling te geven van 't geen de nieuwe school verlangt in de hervorming der opera, waarvan de noodzakelijkheid vrij algemeen erkend wordt. Uit al de werken, die dit onderwerp behandelen, kozen wij dat, waarvan wij den titel aan het hoofd van dit

opstel plaatsten, daarbij tot leiddraad, omdat het ons voorkwam duidelijker te zijn dan verreweg de meeste werken, die de Wagner-literatuur uitmaken. Zoo het waar is, en wij twijfelen er niet aan, dat iedereen de beste uitlegger van zijn eigen meeningen is, dan kunnen wij de meeste werken, die in de laatste jaren over deze kwestie in 't licht verschenen - en zij zijn zeer talrijk - en hieronder in de eerste plaats die van Wagner zelven, alleen noemen als de uitzonderingen die den regel bevestigen. Franz Müller, Regeringsraad te Weimar, al verloochent hij in zijn schrijven zijn door en door duitsche afkomst niet, heeft zich echter voor duisterheid en gezwollenheid vrij wel weten te bewaren, en geeft in de behandeling van zijn onderwerp blijken van uitgebreide muziekale kennis, van groote wetenschappelijke beschaving en van verwonderlijke belezenheid. Zijn groote verdienste bestaat daarin, dat hij, in eene zaak van zoo veelzijdig belang, nieuwe bronnen opspoorde en gewigtige oorkonden bijbragt, die voor den belangstellenden onderzoeker grooter waarde hebben, dan de steeds meer of min excentrieke bewijsvoeringen der zoogenaamde ‘toekomstmannen.’ Van zich zelf zegt hij met Lessing: ‘ik ben weinig gewoon te denken, maar nog minder na te schrijven zonder te denken,’ en: ‘de helft van mijn leven is voorbijgegaan met te leeren wat anderen gedacht hebben.’ Zijn voorstelling is eenvoudig, zijn stijl schitterend noch verblindend; daarvoor is hij zelf ‘noch verblind, noch jeugdig genoeg;’ maar bovendien, al was hij dit ook, het werd door het onderwerp niet gevorderd.

De twisten waartoe in onze dagen Wagner aanleiding gaf, herinneren ons de vroegere kwestiën over Glück. Beiden hebben dit met elkander gemeen, dat hun oorsprong eigenlijk niet alleen in den aanvang der opera, maar nog vroeger, in het antieke drama, wortelt. In de eenvoudige, naïve beginselen der opera, ontmoeten wij toch, meer of minder duidelijk, het grondkarakter van het drama; zij is het muziek-drama, de in anderen vorm tot een nieuw leven ontwaakte oud-grieksche tragedie. Het mijn en het dijn der muziek en der poëzij behoorden in het drama elkander in evenwigt te houden; de uitslag was echter, dat de muziek, haar bescheidene ondergeschiktheid moede, zich zelve tot doel werd. Dat Wagner bij zijne kunstscheppingen de grieksche tragedie op het oog had, weten wij uit zijne geschriften. Eerbiedwaardige grond en edele kiem ontbreken

dus niet. Wij hebben te onderzoeken of bloesem en vrucht hieraan beantwoorden.

Sedert meer dan 10 jaren hebben de hervormingsplannen van Wagner onrust in de muziekale wereld gesticht. Zijn dramatische scheppingen werden langzamerhand de opmerkzaamheid meer waard gekeurd. De kritiek gordde het zwaard aan en sprak gewoonlijk in vijandelijke taal. Al erkende zij voor een deel, hetzij gewillig of niet, de beteekenis van den kunstenaar, aan zijn rigting werd een toekomst ontzegd. Maar een klein deel zag er iets anders in dan alleen de zucht naar nieuwigheid. Dit deel groeide aan, en - Wagner's opera's zijn thans het eigendom van de geheele beschaafde wereld.

Dat hij revolutionaire beginselen toegedaan is, kan bij zijn denkwijze niet als een toevalligheid beschouwd worden. Wie de banierdrager van een nieuwe idée wordt, voert ook, als het te pas komt, in andere rigtingen strijd tegen alles wat dood schijnt en tot het verleden behoort, en streeft er naar te bereiken wat in den geest reeds een feit is, ofschoon nog problematisch in de werkelijkheid. Hoewel het deel, dat Wagner aan de politieke beweging van '48 nam, slechts zeer onbeduidend was, moest hij toch zijn vaderland verlaten; hij zocht en vond ten laatste te Parijs een schuilplaats. Alleen met zijne gaven, trad hij daar in allen eenvoud, zonder aanhang of kunstmiddelen op. Het schouwspel der vorige eeuw wordt vernieuwd. Ook hier steken de kritiek en de mannen van het vak, vol verbazing en schrik, de hoofden bijeen; maar het publiek hoort onbevooroordeeld en - eert den duitschen meester. Vermogende invloed reikt hem de hand. Welwillendheid en geestdrift vallen hem ten deel. Eenige zeer bevoegde beoordeelaars zwaaijen hem in de fransche bladen lof toe. Zoo onder anderen Gaspérini in den ‘Courrier du dimanche’: ‘in naam van Frankrijk, heeft het parijsche publiek erkend, dat geheel Duitschland zich niet bedroog, toen het in Wagner een groot meester, een magtig genie begroette.’ Een ander zegt: ‘Wagner's zaak heeft in Parijs wortel geschoten en, boven elke verwachting, zeer spoedig een vasten bodem gevonden.’

Eindelijk zou eene van Wagner's opera's, de ‘Tannhäuser,’ worden opgevoerd. Maar reeds vóór het groote publiek in de gelegenheid was gesteld te oordeelen, viel de parijsche pers hem zoo hevig aan, dat hij zich gedrongen zag daarop in het openbaar te antwoorden. Dit antwoord verdient vermelding.

‘Sedert elf jaren - zegt hij - is Saksen voor mij gesloten en ben ik bijgevolg uit geheel Duitschland verbannen. In dien tijd heb ik in den vreemde twee opera's gekompoueerd, waarvan de eene “Lohengrin” in Duitschland met goed gevolg uitgevoerd is, ofschoon ik zelf, bij gebrek aan een orkest, die nooit gehoord heb. Ik ben naar Frankrijk gekomen om, zoo mogelijk, mijn muziek voor eenige vrienden te doen uitvoeren. Ik vermijd geweld te maken en te reklameren. Ik ben vreemd, verbannen en verwachtte van Frankrijk gastvrijheid en een vriendschappelijke ontvangst. Men noemt mij den “Marat der muziek.” Mijne kompositiën streven er niet naar om om te werpen, zoo als men gelieft te zeggen. De Koning zelf, die mij verbannen heeft, laat mijn oper's in zijn residentie uitvoeren en schenkt hun bijval. Dat de fransche pers nog wat wachte; welligt beoordeelt zij mij dan anders, dan alleen naar de uitspraak van eenige duitsche dagbladen. Ik verlang niets anders dan onpartijdigheid.’

En wat deed nu deze pers, nadat de proef was genomen? Wij lezen: ‘een deel der recensenten stelde zich ten doel den vreemden kunstenaar door het slijk te slepen. Ongeloofelijk zijn de ruwheden en gemeenheden, die daarbij voor den dag kwamen. Als op kommando gaven de meeste bladen, niet een kritiek, niet eens een oppervlakkig overzigt, maar een karikatuur van Wagner's muziek en wierpen haar spottend het banale woord *toekomst-muziek* naar het hoofd.’

Zou het nog noodig zijn aan te wijzen, dat het leven onzen kunstenaar niet gemakkelijk is gemaakt? Zijn echt duitsch erfdeel maakte dat de vleugelen van zijn geest niet verslapten of verlamden; zijn verdienste, zijn roem is het, dat zij krachtiger werden. Behalve Beethoven heeft geen kunstenaar zooveel gedragen en geleden als Wagner. Ook voor hem was in zeker opzigt het rijk van het *hooren* gedurende jaren gesloten, en hij miste daarbij ook nog dat van het *zien*. Glück heeft gezegd: ‘de toondichter is de ziel, het leven zijner scheppingen en zijn tegenwoordigheid is voor haar even noodzakelijk, als de zon voor de schepping.’ Wat moet dus Wagner geleden hebben, voor wien de wereld van toonen en tooneel - de duitsche tooneelwereld - het leven was. Sedert korten tijd intusschen is er verbetering in zijn lot gekomen en ontving hij verlof naar Duitschland en eindelijk ook naar zijn saksisch vaderland terug te keeren. Niet langer is zijn, werkelijk aan-

doenlijke uitspraak waarheid: ‘Sedert elf jaren ben ik niet in staat, de vertolking mijner eigen werken te genieten’, of deze: ‘ik ben het moede, de eenige Duitscher te zijn, die den “Lohengrin” nog niet gehoord heeft.’

Om een waarachtig kunstenaar goed te begrijpen en juist te waarderen, is het niet voldoende te wijzen op de scheppingen van zijn genie; ook de blootlegging der grondslagen van dit scheppen is nog niet genoeg. Een belangrijke verschijning in de kunst kan niet als op zich zelf staande gedacht worden, zonder verband tot hetgeen haar voorafging. Evenmin kan men haar in haren volkomen wasdom waarderen, zonder acht te slaan op haar ontstaan en verdere ontwikkeling.

De kunstenaar is een kind van zijn tijd; beide behooren tot elkander en kunnen elkander niet missen. Iedere kunst verlangt den geheelen mensch, maar de mensch groeit en rijpt slechts onder den invloed van den tijd, waarin hij leeft, en die zelf weder zich vormt naar de kiemen in het verledene gelegd. Niemand kan zich in alle opzigten tegen zijn eeuw verzetten, of zich geheel van haar losmaken; want het beste dat in hem is, werd door zijn tijd opgewekt; zich zelven zou hij vernietigen als hij verloochende wat hem het leven en zijne opvoeding schonk. Maar de idee der eenheid en vorming van een kunstwerk kan niet de vrucht des tijds wezen; zij moet oorspronkelijk in de ziel des kunstenaars liggen, of hij is geen kunstenaar. Daarin ligt zijn eigenlijk wezen; al het overige is niets dan omhulsel en kleed.

De kunstenaar is een deel van het publiek; hij heeft dezelfde behoeften, hij streeft in dezelfde rigting voort met de menigte, die hem draagt en die hij bezielt. Wij zien daarom geheele natiën, eeuwen lang, door haar kunstenaars verheerlijkt, even als de kunstenaar zich in zijne natie, in zijn tijd afspiegelt. Zijn talent en karakter, waarvan het eerste in de stilte, het laatste in den stroom der wereld gevormd wordt, staan onder den invloed der bewegingen en impulsiën van het leven. De wederkeerige werking tusschen de wereld en zijn werk graaft haar sporen in meer of minder duidelijke en scherpe trekken in het laatste, al naarmate het den tijd gegeven is, het talent meer of minder volkomen en waardig te ontwikkelen.

Alles wat de kunstenaar tot bereiking van zijn doel, het kunstwerk, te verrigten heeft, wordt de spiegel der afwisselende indrukken, die hem onder den arbeid ten deel vielen en

voortdreven, en de gansche individualiteit van den kunstenaar wordt dus in het voltooide kunstwerk objectieve verschijning; van alles wat hij doorleefd, genoten of geleden heeft, geeft het stilzwijgend getuigenis. Wat de kunst voortbragt, verplaatst ook ons, 't zij tijdgenooten of nakomelingen, naar de mate onzer vatbaarheid, in de stemming waarin de kunstenaar zich bevond, toen hij zijn werk schiep. Zoo staan tijd, kunstenaar en beschouwer in wederzijdsche betrekking. Terwijl hij streeft naar zijn heerlijk doel, wassen den kunstenaar de vleugelen door eigen kracht en de kracht van zijn tijd, en werkt hij in en voor zijn tijd, voor de besten zijner tijdgenooten, voor de toekomst.

In zoo verre een kunstwerk zijn eigenaardigheid in zich dragen, eene concrete wereld in het klein, een organismus, waaraan geen wezenlijk deel ontbreken mag, vormen moet, schijnt de eisch billijk, dat het zich zelf verklare. Maar de subjektiviteit van zijn vervaardiger, zijne betrekking tot tijd en omstandigheden, vormen als het licht, waarin men het kunstwerk aanschouwen moet, de foelie onder het edelgesteente, die ons in staat stelt over zijn glans te oordeelen.

Houdt men dit in het oog, dan moet men een kunstenaar gelijk geven, als hij verlangt beschouwd en beoordeeld te worden naar hetgeen hij, volgens gemoedsstemming en levensomstandigheden, voor zijn doel, de schepping van een volmaakt kunstwerk, inderdaad wezen kan. Wagner heeft zich in dit opzigt zeer over de kritiek te beklagen. Als hij spreekt van niet begrepen te worden, wil hij dit niet in dien zin hebben opgevat, alsof hij zich voorstelt te verheven, te diepzinnig te zijn; hij wil alleen, dat men hem beoordeele zoo als hij inderdaad is, en niet anders. 's Menschen innerlijke ontwikkelingsgeschiedenis en zijn uitwendige lotgevallen zijn niet te scheiden, omdat zij elkander wederkeerig bepalen. En zoo mogen wij al dadelijk op den voorgrond stellen, dat bij Wagner, den mensch en kunstenaar, het leven zelf, d.i. het reëele, dat de willekeur van het kunstwerk buitensluit, als eerste voorwaarde voor het ontstaan van het kunstwerk geldt. Zoo als de dichter eischt, grijpt hij in 't frissche, volle menschenleven, en brengt daaruit zijn figuren te voorschijn, een beroep doende op het gevoel, niet op het abstrakt verstand. Beantwoordt men den kunstenaar met het verstand, dan blijkt hieruit juist, dat men hem niet begrepen heeft. En inderdaad, de gewone kritiek is niets

anders dan de erkentenis, dat het kunstwerk, dat alleen door het gevoel opgevat kan worden, - natuurlijk door het beschaafd en daarbij niet misvormd gevoel, - inderdaad niet begrepen is. Wagner stelt de beteekenis van het kunstwerk en zijne werkelijke geschiktheid om indruk te maken niet in het streng monumentale, dat voor alle tijden en omstandigheden past, nog minder in de mode, die geen enkele werkelijke behoefte bevredigt, maar hij stelt die daarin, dat het kunstwerk zijne betrekking tot plaats, tijd en omstandigheden met de grootste scherpte openbaart, waarom het ook, wat zijn ontwikkeling aangaat, in zijn tijd beschouwd, naar zijn tijd beoordeeld wil worden.

Gelijk bij vele andere, zich vrij ontwikkelende geesten, zien wij ook bij Wagner de eerste werkzaamheid zich openbaren in de proefnemingen eener nog niet tot zelfstandigheid gekomen individualiteit, in een meer of min bewuste navolgingszucht. Bij zijne vurige natuur rigt deze zucht zich reeds vroegtijdig op dichten en op komponeren. Opgewekt door de kennismaking met de simfoniën van Beethoven en met de ‘Freischütz,’ laat hij op vijftienjarigen leeftijd de vervaardiging van tooneelstukken varen en geeft zich hartstogtelijk aan de muziek over, of maakt hij althans de navolgingszucht op het terrein der poëzie geheel onderschikt aan die op het terrein der muziek. De pastoraal-simfonie, in verband met Goethe's ‘Laune des Verliebten,’ geeft hem aanleiding tot een herderspel, waarvoor, zonder vooraf gemaakt dichterlijk ontwerp, muziek en verzen tegelijk ontstaan.

Alleen de muziek huldigend, schrijft hij, zeventien jaren oud, sonaten, ouvertures en een simfonie. Maar de invloed der opera, namelijk van de toen ter tijd heerschende romantische opera, de invloed der opera van Beethoven, Weber en Marschner, voerde hem terug naar het muziekaal-dramatisch gebied. Naar Gozzi dicht en komponeert hij een opera-tekst: ‘die Feën,’ - wat de stof aangaat voor hem van beslissend gewigt: want daaruit rijst voor de ziel des jongelings het eerst het beeld der *vrouw*.

Het verlangen, door het leven onbevredigd gelaten, vindt eenigermate ideaal voedsel in Heinse's ‘Ardinghello,’ in de werken van Heine en in die der toenmalige letterkunde van het jonge Duitschland. Behoefte gevoelende om zich als kunstenaar aan anderen mede te deelen, volgt Wagner aanvankelijk de meer zinnelijke rigting der nieuwere fransche en italiaan-

sche opera. Het optreden der uitstekende Schröder-Devrient op het tooneel zijner vaderstad Leipzig, veredelt deze neiging, maar heft haar niet op. Een opera: ‘das Liebesverbot oder die Novize von Palermo’, aan Shakespere's ‘Measure for measure’ ontleend, is de vrucht van den ontvangen indruk. Maar in tegenstelling met den weg, dien hij met al den heiligen ernst van zijn oorspronkelijk gevoel in de ‘Feën’ had ingeslagen, viert hij hier den teugel aan eene, door de indrukken van 't leven gevoede, stoute neiging naar het wilde, zinnelijke, onstuimige, dartele, die in sterke tegenspraak met de eerste rigting schijnt te zijn. ‘Wie deze kompositie’ - zegt Wagner - ‘met die der Feën mogt vergelijken, zou naauwelijks kunnen begrijpen, hoe het mogelijk is, dat in zulk een korten tijd zulk een in 't oog loopende omkeer in rigting plaats kon vinden: de vereffening dier contrasten moest het werk mijner verdere ontwikkeling als kunstenaar zijn.’

De bekrompenheid in den aanvang aan zijn loopbaan als muziekdirekteur verbonden, en daarbij een dwaas en ongelukkig huwelijk, dringen hem om zich los te maken van de omstandigheden, die hem beheerschen, en doen hem naar een schitterende toekomst als kunstenaar verlangen. Parijs is het doel zijner wenschen. König's roman ‘die hohe Braut’ wordt door hem bewerkt tot een plan voor eene groote opera, voor opvoering te Parijs bestemd, en dit - doch zonder gevolg - aan Scribe ter bewerking gezonden.

Nu gaat hij weder zelf aan het werk en begint den tekst eener komische opera, die hij echter laat varen na de lezing van Bulwers ‘Rienzi,’ waarvan het onderwerp hem in geestdrift brengt. In de hoop een schitterenden operatekst daaruit zaam te stellen, voltooit hij twee bedrijven, en breekt daarop plotseling van Riga op, waar hij korten tijd direkteur van een nieuw opgerigt tooneelgezelschap geweest was, om naar het zoo vurig verlangde Parijs te ijlen, zonder daarvoor de noodzakelijke middelen te bezitten, zonder het minste vooruitzigt, ja zelfs zonder daar een enkel mensch te kennen. Onder de ongunstigste omstandigheden duurde de zeereis vier weken, gedurende welke hij ook aan de kust van Noorwegen aanlandde. Hier herinnert hij zich de stof voor den ‘vliegenden Hollander,’ waarover hij vroeger reeds zijn gedachten had laten gaan. Zijn eigen toestand verlevendigt bij hem de lang verbleekte beelden; de stormen, de golven, het noordsche rotsachtig strand

en het scheepsgewoel geven hun fisionomie en kleur; doch in de wereldstad zouden zij spoedig weder verdwijnen.

Nu ontrolt zich langzamerhand een somber tafereel van verterende inspanning, geweldigen zielstrijd, bedrogen verwachtingen. Onbekend en ongewaardeerd geraakt hij in grooten nood en ziet zich gedwongen voor geld te werken om in de eerste levensbehoeften te voorzien. Hij komponeert verscheidene fransche romances, in de hoop van door de zangers der salon-wereld aanbevolen te worden. Maar toch voelt hij zich soms nog in staat tot verhevener arbeid, en schrijft in dien tijd een Faust-Ouverture, oorspronkelijk voor het eerste deel eener grootere Faust-Simfonie bestemd; terwijl ook de drie laatste bedrijven van ‘Rienzi’ voltooid worden.

De steeds klimmende nood echter doet het karakter van zijn werkzaamheid als kunstenaar nog dieper zinken. Hij verklaarde zich bereid de muziek te vervaardigen voor een vaudeville van de minste soort, voor een der boulevards bestemd. Maar ook dit mislukt door de ijverzucht van anderen, en hij zag zich gedwongen, als laatste uitkomst, melodiën uit ‘beliebten’ opera's voor Cornet à pistons te arrangeren. Eindelijk drukt de nood hem de veder des schrijvers in de hand, die hij tevens aangrijpt om zich over de vernedering der zoo even genoemde werkzaamheden te wreken. Behalve artikelen voor de ‘Gazette musicale,’ schrijft hij een kunstnovelle: ‘een bedevaart naar Beethoven,’ en in verband hiermede een tweede: ‘het uiteinde van een muziekant te Parijs,’ waarin hij met vermomde trekken, met het penseel van den humor, lagchend onder tranen en met bitter sarkasme, zijn eigen lotgevallen schildert, eindigende met den hongerdood, het uiterste, dat hij gelukkigerwijze nog ontging. Wat hij schreef was in ieder woord een oproerkreet tegen de hedendaagsche waardering en vooruitzigten van kunstenaars en kunst.

Door de voltooijing van ‘Rienzi’ zoekt hij de rigting, die hem naar Parijs voerde, en waarvoor hij zich alles gesloten ziet, haar volle regt te verschaffen, maar hij sluit die daarmede tevens voor zich zelven af en breekt daardoor als met zijn eigen verleden. Hij ondergaat een inwendig louteringsproces, waarbij met de zucht naar hooger, edeler werkzaamheid, ook het gevoel ontwaakt, dat hem de geschiktheid daartoe niet ontbreekt. Het is hem alsof de edele gestalte der kuische muziek eerst nú voor zijn geest verrijst en hem eene nieuwe, hoogere wijding

als kunstenaar mededeelt. ‘Dieser gute Engel’ - zegt hij in zijn eigenaardigen mystisch-opgewonden stijl - ‘war mir nicht vom Himmel herabgesandt; er kam zu mir aus dem Schweisze des menschlichen Genie's von Jahrhunderten: er berührte nicht mit unfühlbar sonniger Hand etwa den Scheitel meines Hauptes: in der blutwarmen Nacht meines heftig verlangenden Herzens nährte er sich zu gebärender Kraft nach Auszen für die Tageswelt. - Ich kann den Geist der Musik nicht anders fassen, als in der *Liebe*. Von seiner heiligen Macht erfüllt, gewahrte ich bei erwachsender Sehkraft des menschlichen Lebensblickes nicht einen zu kritisirenden Formalismus vor mir, sondern durch diesen Formalismus hindurch erkannte ich, auf dem Grunde der Erscheinung, durch sympathetische Empfindungskraft das Bedürfniss der Liebe unter dem Drucke eben jenes Formalismus. *Nur wer das Bedürfniss der Liebe fühlt, erkennt dasselbe Bedürfniss in Anderen*. Mein von der Musik erfülltes künstlerisches Empfängnissvermögen gab mir die Fähigkeit, dieses Bedürfniss auch in der Kunstwelt überall da zu erkennen, wo ich durch die abstoszende Berührung mit ihrem äuszerlichen Formalismus mein eigenes Liebesvermögen verletzt und aus dieser Verletzung gerade mein eigenes Liebesbedürfniss thätig erwacht fühlte. So empörte ich mich aus Liebe, nicht aus Neid und Aerger; und so ward ich daher *Künstler*, nicht kritischer Literat.’

Het eerste dat hij in deze gelouterde stemming ter hand neemt, is de reeds vroeger opgevatte ‘vliegende Hollander.’ Deze volksmythe, waarin gelijk in de Odyssee en de legende van den eenwigen Jood, het verlangen naar rust na 's levens stormen den grondtrek uitmaakt, moest wel aantrekkelijk zijn voor een kunstenaar als Wagner, zelf zoo lang geslingerd door de stormen van het lot en de stormen van zijn eigen hart, en vurig verlangende aan beide te ontkomen. Voor hem is de ‘vliegende Hollander’ de zeeman, gedoemd om op de golven van de groote wereldzee rond te dwalen, en die alleen gered kan worden door de vrouw, die zich zuiver uit liefde voor hem opoffert: de vurig verlangde, met het gevoel omvatte, de verlossende vrouw, - de vrouw der toekomst.

Met dit volksgedicht betreedt Wagner een nieuw voor zijne toekomst beslissend stadium zijner loopbaan als kunstenaar. In dit werk vertoont hij zich als dichter, niet meer alleen als vervaardiger van teksten.

Dat deze ‘vliegende Hollander’ in den aanvang niet begrepen en niet gewaardeerd werd, wekt bij ons geene verwondering; het tegendeel zou vreemder zijn. Gehechtheid aan 't bestaande en bedrogen verwachtingen roepen twijfel, wantrouwen en verbittering in het leven. 't Was hier weder gelijk overal: iedere nieuwe ontdekking begint met vijandig tegenover het onde te staan. ‘Het is inderdaad een eigenaardigheid van elk nieuw, ongewoon verschijnsel, dat het voor ons iets vreemds heeft en steeds wantrouwen opwekt, en dat ligt ongetwijfeld in het geheim der individualiteit. In den grond van ons wezen zijn wij allen zeker aan elkander gelijk; maar in de wijze waarop wij de zaken beschouwen, zijn wij zoo ongelijk, dat wij, streng genomen, elkander altijd vreemd blijven.’ (Wagner.)

Deze eerste vrucht van Wagner's dichterlijk talent noemt hij zelf nog een onvolkomene. De in 't gedicht heerschende zucht van den dwalende naar zijn vaderland, maakt zich nu feitelijk van den auteur zelven meester. In zulk een stemming krijgt hij het duitsche volksboek ‘Tannhäuser’ in handen, dat nu eerst een diepen indruk op hem maakt. Het verband, al is 't dan ook wat los, tusschen Tannhäuser en den zangwedstrijd op den Wartburg, in dat volksboek, vermeerdert nog die aantrekkelijkheid. Hij zet zich tot het bestuderen van het oude gedicht en van den zangstrijd zelven, die in verband staat tot het episch gedicht ‘Lohengrin’, en door deze beide werken ziet hij zich op eens een wereld van dichterlijke stof ontsloten, waaraan hij vroeger nooit gedacht had.

Een andere, na de voltooijing van den ‘vliegenden Hollander’ opgevatte stof, aan de geschiedenis der Hohenstaufen ontleend en voor een historisch opera-gedicht, ‘Manfred’ getiteld, bestemd, moest wijken voor den ‘Tannhäuser.’ De nu ingeslagen nieuwe rigting, met den ‘vliegenden Hollander’ nog zonder vast stelsel begonnen, veroorloofde geen terugkeer tot de periode van den ‘Rienzi.’

Negen en twintig jaren oud verlaat Wagner, na een driejarig verblijf, Parijs, om naar Dresden te ijlen, waar de uitvoering van ‘Rienzi’ ophanden was. Zijn weg voert hem door het schoone boschrijke Thüringer dal, en toont hem op de rotsen bij Eisenach den Wartburg in de verte, dat slot, dat hij werkelijk niet eerder bezoeken zou dan zeven jaar later, toen hij - reeds vervolgd - van daar uit den laatsten blik sloeg op dat Duitschland, dat hij nu met zulk een vurig verlangen naar

zijn vaderland betrad, en toen voortvlugtig, als balling, verlaten moest. Uit de frissche bron der natuur putte hij de opwekking om aan de bewerking van den ‘Tannhäuser’ spoedig de hand te slaan.

In zijn vaderland teruggekeerd, zag Wagner zijne uiterlijke omstandigheden weldra ten goede veranderen. Hij werd aangesteld tot koninklijk kapelmeester te Dresden, en aan zijn ‘Rienzi’ viel zulk een schitterend succes ten deel, dat er bij hem een oogenblik van twijfel ontstond, of de nieuwe weg, dien hij zich had afgebakend, wel verder door hem vervolgd zou worden. Deze twijfel duurde intusschen niet lang en met vermeerderde volharding toog hij wederom aan den arbeid. ‘Het was een verterende opgewondenheid’ - bekent hij - ‘die mijn bloed en zenuwen in koortsachtige beweging hield, toen ik de muziek van “Tannhäuser” ontwierp en opschreef. De zucht naar het edele en edelste, die weder in mij ontwaakt was, omvatte als in een onstuimige en vurige omhelzing de uiterste grenzen van mijn gansche wezen, en deed al mijne neigingen in één stroom: het hoogste verlangen der liefde, te zamen vloeijen.’

De schoonste bloesem en vrucht van deze opgewektheid als mensch en kunstenaar, is de verhevene en zoo eenvoudige, roerende verschijning van ‘Elisabeth.’ Dat de nadere persoonlijke betrekking tot die zeldzame vrouw, welke hij reeds vroeger gekend had, de groote, nu overleden dramatische kunstenares Wilhelmina Schröder-Devrient, een grooten invloed op zijn gemoed oefende, is ligt te begrijpen. Hoe zij, medescheppend, den kunstenaar ter zijde stond, blijkt duidelijk uit de rol van Senta in den ‘vliegenden Hollander.’ Aan hare voordragt van deze partij was deze opera het verschuldigd, dat zij door het publiek met geestdrift werd ontvangen, nadat de opvoering daarvan vroeger, in de hoofdzaak, geheel mislukt was.

De keuze van den Lohengrin-mythus tot de stof voor een nieuwe opera werd gemotiveerd door de erkentenis zijner diepe beteekenis, niet alleen als eigenlijk volksgedicht, maar als uitdrukking van het innigste wat te allen tijde het menschelijk gemoed beweegt. Hierdoor toch stond hij in het naauwst verband met den ‘vliegenden Hollander’ en met ‘Tannhäuser,’ even als zich reeds in de mythen der Grieken dezelfde gedachten openbaren. Ulysses door de vertoornde en straffende godheid op de stormachtige golven rondgedreven, windt zich los uit de armen van Kalypso, ontvlugt de bekoringen van Circé, en haakt slechts

naar de reine gade in 't vaderland. Zeus verlaat zijn majesteit en heerlijkheid voor het aardsche leven, uit liefde voor eene aardsche vrouw (Semele); maar de heerlijkheid dier godheid zelve leidt tot de vernietiging van het geliefde voorwerp, omdat het de onthulling van het ware wezen der verschenen godheid durft eischen. Zoo voelde het volk, zoo dichtte het zijn steeds voortlevenden mythus. - Maar wat de oudheid reeds zoo innig besefte, vormde tevens den band tusschen de drie vermelde stoffen, en gaf den kunstenaar aanleiding om ze in zijne dichterlijke beschouwing zamen te vatten, en als de deelen van een groot geheel in drie opvolgende kunstwerken consequent te ontwikkelen.

In deze drie werken openbaren zich de grondtrekken van het Duitsch karakter. De ‘vliegende Hollander’ is de held, die, door onbepaald verlangen voortgedreven, zijn doel nog niet duidelijk voor oogen ziet, de jongeling, die, onbevredigd door wat hem omringt, zijn vaderland ontvlugt, met vreemde elementen strijd voert en in den vreemde zoekt, wat hij te huis alleen vinden kan. ‘Tannhäuser’ is de jonge mensch, die, met het volle bewustzijn van zijn doel en zijne krachten, in strijd geraakt met den kring waarin hij verkeert, dien kring en de geheele wereld naar zijn denkbeelden veranderen wil, en daarom miskend, verstooten en gevloekt, in den wanhopigen strijd met wat niet buigen wil, te gronde gaat. ‘Lohengrin’ is de gevormde en als het ware afgeronde man, die niet door twijfel of het streven naar idealen, maar door de zucht naar werkelijk praktische handelingen gedreven wordt; die doet wat hij noodzakelijk acht, die helpt, waar hij te helpen vindt, die begrepen wil worden naar hetgeen hij is en wil, maar die, zijn streven miskend en versmaad ziende, zich van de onverstandige menigte terugtrekt. Alle drie worden door de edelste drijfveer: menschenliefde, gedreven, maar zij worden allen door de koude, ongevoelige wereld teruggestooten; twee daarvan tot physieken ondergang, een hunner tot den intellektuelen van niet meer werkzaam te zijn. Maar allen leven geestelijk voort: wat zij deden vindt een plaats in de harten en wordt van geslacht tot geslacht voortgeplant. In breeder kringen grijpt het om zich en openbaart steeds meer en meer zijne kracht, tot dat het eenmaal door allen erkend en gehuldigd wordt.

Glück, den toen heerschenden smaak volgende, hield zich in zijn beste werken aan de helleensche oudheid, om aan zijn rijp-

ste muziekaal-dichterlijke ideën een klassieken grond te geven. Zoo kiest Wagner het duitsche volksgedicht, ten einde het zuiver-menschelijke, ontdaan van het enkel konventionele, van het historisch-formele, in zijn naïeve grootsche trekken en openbaringen voor onmiddellijke zinnelijk-geestelijke aanschouwing vatbaar te maken. Daarom stelt hij ons de gestalte voor van die jeugdige schoone en als het ware typische menschen, zoo als de hoogste oudheid en de overoude duitsche mythen die aanbieden. Zoo Senta, Elisabeth, Elsa, zoo de drie vroeger genoemden, zoo bovenal Siegfried, Brunnhilde.

Gelijk bij ieder ander meester, vertoont zich ook bij Wagner, wanneer wij hem in zijne kunstenaars-loopbaan volgen, een langzaam voortschrijdende ontwikkeling tot steeds grooter zelfstandigheid. De vrucht - gezond of niet - groeit uit den kern of den bloesem, niet uit zich zelve. Voordat Wagner zich vertoont als dichter, en wel als een dichter die zich van de vatbaarheid zijner gedachten voor muziekale uitdrukking klaar bewust is, en daarom in het streven naar de volkomen uitdrukking dier gedachten eerst weder muziekant wordt; voordat hij de stof voor zijne dichterlijke scheppingen, maar met het oog des toonkunstenaars, eens voor altijd heeft gekozen, en geleerd heeft het woord van den dichter als de ziel van het kunstwerk, de toonen als het hulpmiddel der hoogste uitdrukking te beschouwen; moest hij alle phases van den muziekant en van den tekstenmaker doorloopen. Zoo zien wij hem aanvankelijk zich klemmen aan het naar vorm en inhoud overgeleverde en de voorhanden voorbeelden met ingenomenheid tot leiddraad nemen, alleen zich beijverend om de opera volgens het tot ons gekomen model in te rigten, de dichterlijke stof, als het substraat voor de muziekale behandeling, aan reeds voorhanden gedichten en tooneelstukken ontleenend. Wij zien de zucht om voort te brengen, om zijn nog verwarde gedachten te uiten, vroeg bij hem ontwaken; wij zijn getuigen van het jagen eener vurige ziel, met zich zelve nog in tweestrijd; van herhaalde proefnemingen en pogingen om nu hier dan daar iets af te luisteren; van een rusteloos aannemen en weder loslaten; van eene geheele overgave der ziel, door bangen twijfel gevolgd; van de afwisseling van geestdrift en teleurstelling; van de behoefte om iets tot stand te brengen, en de duizenden moeijelijkheden door tegenstand en strijd, beproeving en lijden, aan de verwezenlijking dier behoefte in den weg gelegd; van de

worsteling met magtige ziels- en zinsindrukken; het zoeken en tasten naar vormen, waarin het nog verborgen ideaal kan aan het licht treden. Eindelijk breekt het licht van zuivere kennis, van helder inzigt door; de bloesems, zoowel de vruchtdragende als de onvruchtbare, worden weggeworpen, en de langzaam gerijpte vruchten komen tot vollen wasdom; het standpunt waarnaar zoo lang rusteloos gestreefd werd, is bereikt, en wij zien den krachtigen man voortgaan op den door het zelfbewustzijn verbreeden weg, het nu duidelijk erkende ideaal des kunstenaars met vasten tred te gemoet ijlend.

Zoodanig was de ontwikkeling, het worden, werken en zijn van den mensch en kunstenaar Richard Wagner. Wij zien in hem een volkomen, in zich-zelf afgerond beeld, waarin ‘de pols van 't leven frisch en levendig klopt,’ en het is juist deze dubbele eigenschap, die hem tot een geheel nieuwe verschijning maakt in de dramatische kunstwereld.

Toen Wagner eenmaal met zijn dramatische trilogie: ‘de vliegende Hollander,’ ‘Tannhäuser’ en ‘Lohengrin’ voor den dag was gekomen, kon men verwachten, dat hij verder zou gaan op den weg, waarop hij op zijn wijze en overeenkomstig zijn eigenaardig doel er naar gestreefd had, om aan 't volk te geven wat het behoort: zijn schat van legenden en het genot daarvan. Door ‘Tristan und Isolde’ en vroeger reeds door zijn ‘Ring des Nibelungen’ heeft hij reeds getoond dat die verwachting niet ijdel was.

De kunstgeschiedenis zal, met de haar passende onpartijdigheid, deze werken en die welke er op volgen zullen, beoordeelen en hunnen invloed registreren. Bij de opvoering der drie eerste hebben wij het gewone schouwspel zich zien herhalen. Miskenning en bestrijding vallen ten deel aan iedereen, die, frisch, vurig en oorspronkelijk van geest, een krachtigen greep doet in het overgeleverde en verjaarde. Goethes: ‘mensch zijn, heet strijder te wezen,’ is ook het erfdeel van den kunstenaar.

‘De kunst staat niet stil’ - zegt Liszt - ‘en houdt zich onder verschillende vormen als 't ware alleen in tenten op, die men op den weg naar het ideaal opslaat en weder afbreekt.’ Zoo waar het is dat er onophoudelijk vooruitgang in de eeuwige kunst is, dat al wat gevormd is altijd ook weêr stof wordt, evenzeer vormt Wagner een wezenlijke schakel in den keten van dien vooruitgang. Zijn scheppende werkzaamheid

beoogt de omverwerping der altaren van de valsche goden, maar niet die der oudere ware grootheden. Het is even verkeerd dezen vooruitgang te loochenen, als het strijdig zou zijn met de denkbeelden van Wagner, als men niet wilde erkennen, waarderen en bewonderen, wat het verleden groots geleverd heeft. Welk verstandig mensch, welk kunstenaar vooral, die de kunst lief heeft, zou dat willen? En toch worden hem nog steeds zulke beschuldigingen voor de voeten geworpen. Ook zijn kunst en hij zelf in haar dienst erkennen het: in de beweging van den denkenden geest is werkelijk zamenhang, en wie ijverig voorwaarts dringt, om een waarheid te vinden, is dankbaar jegens iedereen, die hem ook maar een duim breedte van den weg gebaand heeft.

Het ontbreekt niet aan menschen, die de wereld willen doen gelooven, dat het willen en scheppen van Wagner op niets minder uitloopt, dan op een vandalisme in de kunst, op haar totalen ondergang. Deze klagende en waarschuwende stemmen klinken des te luider, hoe dreigender aan deze ‘goede lieden’ (in Shakesperiaanschen zin) de vorderingen toeschijnen, die zij de ‘nieuwe rigting’ of, fraaijer nog, de ‘nieuwe propaganda’ zien maken. De woorden mogen een weinig anders luiden, maar de toon is tamelijk dezelfde, die, op welk gebied ook, aangeslagen wordt, zoodra maar eenig teeken aanduidt, dat een nieuwe beweging in aantogt is.

Toen Glück den nieuwen weg insloeg, waarop hij de wereld van zooveel dat onhoudbaar was bevrijdde, ontvingen de aanhangers van het bestaande hem met een geschreeuw, dat niet minder luidruchtig was, dan thans tegen Wagner aangeheven wordt. Ook toen stonden bij die behoudsmannen de ware muziek en het gezond verstand op het spel; ook toen dreigde het spook van barbaarschheid of vandalisme; ook hij werd, even als Wagner thans, een ‘terrible révolutionnaire’ genoemd. Maar Glück brak met het verleden, in den zin zijner tegenstanders, evenmin als Wagner het gedaan heeft. Had hij het, in dien zin, gedaan, dan zou hij geen ‘toekomstmuziek’ hebben kunnen schrijven. Want Glück was, wat zijn rigting betreft, ook een muziekant der toekomst. 't Was maar jammer, dat deze geestige naam, dien de Piccinisten der vorige eeuw ons benijd zouden hebben, toen nog niet uitgevonden was. En Mozart en Beethoven, zij waren het evenzeer. Dat zij 't geworden zijn was, 't valt niet te ontkennen, hun eigen schuld. Waarom zijn

zij niet bij 't verleden blijven staan, of ten minste bij hun heden; waarom Glück niet bij Lulli, Rameau, Sacchini, Piccini? waarom Mozart niet bij Sarti, Martini, Dittersdorff, Haydn? Waarom Beethoven niet bij Mozart? Waarom zijn zij allen niet ieder ten minste bij zich-zelven blijven staan? Leefden ze nog, ze zouden het verdiend verwijt moeten hooren, van ‘toekomstmuziek’ geschreven te hebben. En ze zouden den naam van muziekanten der toekomst waarschijnlijk met welgevallen aangenomen hebben, ofschoon in een andere, juistere beteekenis, dan de uitvinders aan dat woord hebben gegeven. Het is bekend, dat de laatste der genoemde meesters werkelijk, om den wille van eenige zijner grootste (vooral de laatste) werken, ‘toekomstmuziekant’ genoemd wordt, natuurlijk in de slechte beteekenis van het woord, ofschoon den doode deze naam niet officieël gegeven wordt. Beethoven was doordrongen van 't geen de nieuwe tijd baren zou, eer nog dit bewustzijn *zijn* tijd doordrong, en daarom duurde het zoolang, vóór dat deze hem verstond. Voor ons was het bewaard, over 't graf heen hem de dankbare handen toe te steken, en den profeet om de goddelijke openbaringen in zijne werken te zegenen en te eeren.

Glück sloeg een nieuwen weg in, maar hij had dien nooit gevonden, als hij onbekend was geweest met den weg door zijne voorgangers betreden en met de grondslagen waarop zij hadden gebouwd. Gelijk ieder, die nieuwe waarheden ontdekt, nieuwe grondslagen legt, zoo deed ook Glück: hij leerde deels uit het verkeerde, deels uit het goede zijner voorgangers; hij zag hun af, niet alleen ‘how not to do it,’ maar ook ‘how to do it.’ Zonder hen zou hij nooit de komponist geworden zijn, die hij geweest is. De ongeveer 45 opera's, die hij, in den toen heerschenden smaak der italiaansche opera, vol kunst, maar zonder dramatische waarheid, schreef, zijn, even als die van Händel, schier allen vergeten. Maar voor beiden waren deze vroegere werken niet vruchteloos geweest.

Het heden door het verleden bevrucht, brengt wat komen zal in 't leven. In deze woorden van Leibnitz ligt de grondgedachte en de grondwaarheid van ons thema.

Over de eigenlijke beteekenis van de uitdrukking ‘toekomstmuziek’, willen wij een kundig en onpartijdig man laten spreken: Zellner, te Weenen. Vooraf zij nog gezegd, dat Wagner zelf aanleiding tot de uitvinding van dat woord heeft gegeven, naardien hij van een kunstwerk der toekomst en later van een drama der

toekomst gesproken heeft. Nu deze op zich-zelf onschuldige benaming bestaat, is er volstrekt geen kwaad in haar te behouden. ‘De toekomstmuziekanten herinnerden zich’ - zegt een anoniem schrijver - ‘dat men in vroeger tijd met den spotnaam “geuzen” een volk betitelde, dat later het rijkste in Europa werd. De toekomstmuziek, die niet een in één nacht te voorschijn gekomen paddestoel is, stierf niet aan de wonde, haar door dezen spotnaam toegebragt.’ De uitdenkers van dien naam zouden zich intusschen zeer bedriegen, als zij meenden, dat het begrip, door hen daaraan gehecht, de eigenlijke kern der zaak raakt, daaraan nadeel doet of die vernietigt.

Maar om op Zellner terug te komen, ‘het is niet te doen,’ zegt hij, ‘om eene omverwerping der muziek of van haar aesthetische, physische of akoestische wetten. Even als de tegenwoordige muziek, openbaart ook die der toekomst zich door geluiden en konstrueert zij zich uit toonreeksen, die wederom óf na elkander (melodie) óf gelijktijdig (harmonie) klinken. De grondstof blijft alzoo dezelfde. Vooruitgang kan dus alleen in een geestelijke rigting plaats vinden, en wel vooreerst ten opzigte der vinding van nieuwe ideën, en ten andere van de manier om die uit te spreken of den vorm, die, zoo als van zelf spreekt, aan veelvuldige modifikatiën onderhevig is. Maar deze vooruitgang is niet alleen mogelijk, maar ook *noodzakelijk*. Het bewijs voor de mogelijkheid ligt in de geschiedenis onzer kunst. Haydn vond den vóór hem nog onbekenden vorm der simfonie uit; maar welk een kinderachtige figuur maakt de zijne naast de breedheid van die van Beethoven. Beethoven heeft zeker den vorm van Haydn rijker gemaakt en uitgebreid; maar, streng genomen, geen nieuwen geschapen. Maar daaruit volgt nog in 't geheel niet, dat een toekomstig komponist niet, even als Haydn, de uitvinder van een werkelijk nieuwen vorm kan zijn. Even zoo is het gelegen met de gedachten. Bij Haydn hadden zij een ander karakter dan bij Mozart, en die van Beethoven zijn weêr anders dan die zijner voorgangers. Hoe grooter de afstand, hoe merkbaarder het verschil. Men vergelijke een motief van Haydn met een van Mendelssohn of Schumann. Wat dus de leer van den vooruitgang in de eerste plaats verlaugt, is: dat de artistieke individualiteit zich zoo volledig mogelijk doe gelden. Zij verwerpt de reproduktie van versleten vormen, waar hooger ontwikkelde reeds tot standaard geworden zijn, en in dezen, *alleen* in dezen zin, breekt zij met het

verleden. Uit de onmogelijkheid om terug te keeren, of, wat hetzelfde is, stil te staan, ontspruit van zelf de noodzakelijkheid om vooruit te gaan. Wat de leer van den vooruitgang wil, is: dat de toondichter zijn gedachten niet in versleten vormen dwinge; dat de muziekfabrikatie gestuit worde; dat de komponist, in stede van zich in een onbeduidend spel met vormen te verlustigen, de een of andere poëtische gedachte uitdrukke: dat zijn werk de belangstelling opwekke der zinnen zoowel als van het gemoed, van het verstand zoowel als van de fantasie.

'Het toekomstige beteekent het nog niet bestaande, en dit is het nieuwe. Ieder origineel produkt is een toekomstwerk: zoo ook is elke komponist, die nieuwe oorspronkelijke gedachten in een originelen vorm uitspreekt, een toekomstmuziekant. - Een muziek *der* toekomst is een absurd begrip, en wel eenvoudig daarom, omdat elke schepping in den oogenblik van haar ontstaan tot het heden, en in den volgenden reeds tot het verleden behoort. Maar een muziek *voor* de toekomst, muziek namelijk, die langer leeft dan de oogenblik van haar ontstaan, is in alle tijden gemaakt geworden en zal ook in 't vervolg niet uitblijven. In de hoofdzaak streeft de nieuwe theorie voor de operakompositie naar het principe van het verstandelijke en naar het streng volhouden van dit beginsel. Het doel der opera is de voorstelling van een handeling; zij is dus in de hoofdzaak een dramatisch produkt en verschilt van het gesproken tooneelstuk alleen door de muziekale betooning der rede en haar muziekale begeleiding. Ieder ongemotiveerd oponthoud, iedere staking in de handeling moet dus in de opera even onaangenaam aandoen, als dit in een ander tooneelstuk het geval zou zijn. - Is het een kunst de kinderen aan het bestaan van een bietebaauw te doen gelooven? Zulk een bietebaauw is het woord "toekomstmuziek", waarmeê men het publiek dagelijks vrees aanjaagt. Hoort het dan de een of andere muziek, die gedachten en melodie, smaak en geestdrift schijnt te missen, dan is niets natuurlijker, dan dat het op eens aan die zoo dikwijls gehoorde bakersprookjes denkt en uitroept: "ah! dat is de toekomstmuziek!" welke meening de dagblad-bakers zich haasten te bevestigen en te versterken. Heeft de partij van den vooruitgang, onder zulke omstandigheden, geen regt om trotsch te zijn op den titel van "toekomstmuziekant," dien men haar spottend geeft? Moet zij niet appelleren op de toekomst, niet haar hoop stellen op latere verstandige geslachten, als zij ziet,

welke houding de organen aannemen, die geroepen zijn in den tegenwoordigen tijd het verstand en de verlichting te bevorderen?'

De uitbreiding der nieuwe rigting heeft in den jongsten tijd de bitterheid der aanvallers ten top gevoerd en kalme diskussie onmogelijk gemaakt, omdat zij gegrepen hebben naar wapenen, die op dit terrein niet te huis behooren. Van het oogenblik dat het ernstig streven ophoudt om te onderrigten en te wederleggen, wordt een ziekelijke toestand openbaar en kan 'de verkeerde invloed op het publiek en den kunstsmaak geoefend' niet met vrucht bestreden worden. Zoo verweet men den tegenwoordigen toekomstmuziekanten 'dat zij den salto mortale tot grondslag van hun geheele werkzaamheid verheffen.' Dit verwijt - de min gelukkige keuze van het beeld daargelaten, - zou alleen toegepast kunnen worden op eenige slaafsche navolgers, zoo als ieder meester die heeft en die zijn grootste vijanden zijn, omdat zij, zijn geest missende, van het origineel een karikatuur maken. Lessing zegt: 'als een stoutmoedige geest, in 't volle vertrouwen op zijn eigen kracht, door een nieuwen ingang in den tempel van den smaak dringt, dan zijn er honderd navolgende geesten achter hem, die ook in de hoop leven de opening binnen te sluipen. Maar te vergeefs; met dezelfde kracht waarmede hij de poort opende, sluit hij die ook weêr achter zich toe. Zijn verbaasde volgers zien zich buitengesloten en eensklaps verkeert de eeuwige roem, waarvan zij droomden, in spotachtig gelach.' - Ook den navolgers van Wagner gaat het zoo, want zijn werk kan niet nagebootst worden.

Evenmin als Wagner's muziek doodelijke sprongen maakt, even weinig kan de speciaal tegen hem gerigte beschuldiging hem treffen, dat hij Mozart met woord en daad verloochent. Hoe nu! Mozart's muziek zou, volgens Wagner, geen grond, geen toekomst, geen levenskracht meer hebben! Wat men toch dikwijls den naam van groote afgestorvenen misbruikt om levenden te verongelijken! Niet één kunstenaar is met hooger, opregter vereering voor dezen grooten meester, in woord en daad bezield, dan Wagner en Liszt (namelijk Liszt in zijn tweede periode, - zijn loopbaan als exécutant behoort reeds tot de geschiedenis).

Maar met zulke beschuldigingen nog niet tevreden, verheffen

de depôthouders van het wilde of bijtende antagonisme de vuist en slaan, naar hun eigen met nadruk uitgesproken verklaring, de aangevallenen op ‘t gelaat.’ - Wagner en Liszt hebben het versmaad op dergelijke aanvallen te antwoorden, en waartoe zou het ook noodig zijn? Goethe kon van zich zelf zeggen:

Ich habe mir mit Müh' und Fleiss
Gefunden, was ich suchte.
Was schiert es mich, ob Jemand weiss,
Dass ich das Volk verfluchte?

Er wordt in 't leven zooveel herhaald, waarom dan ook niet in het leven van den kunstenaar? Het is immers bekend, dat Mozart zelf schoppen kreeg van adellijke lieden (Graaf Arco), wier naam alleen door hem voor de vergetelheid is bewaard. En zouden dan ook misschien de genoemde mannen niet met reden trotsch kunnen zijn op de figuurlijke slagen, die zij op het gelaat ontvingen? Maar wie (degelijke) schoppen uitdeelt, als die voortreffelijke graaf, of (figuurlijke) vuistslagen, als de bestrijders van Wagner, vereeren alleen hen, die ze ontvangen, en rigten zich zelven een schandzuil op.

Indien Wagner niet wil, dat men op den ouden voet voortga, bedoelt hij iets geheel anders dan zijn bestrijders meenen of erkennen. Een kalme blik op zijn werken toont, hoe gereedelijk hij erkent, dat de echte dramatische muziek van Mozart wortelt in den eeuwigen bodem van schoonheid en waarheid; men behoeft slechts te lezen, wat hij o.a. in zijn ‘Oper und Drama’ van Don Juan zegt. Wie beider werken meer dan oppervlakkig kent, zal in de dramatische muziek van beiden en wel in een der voornaamste punten, overeenkomst vinden: de karakteristiek in haar diepste beteekenis. Niet één enkel groot man is denkbaar zonder zijn voorgangers; de een aanvaardt de erfenis van den ander. En dan zou men ons wijs willen maken, dat Wagner vijandig tegenover een zijner grootste voorgangers staat! Met evenveel regt zou van Glück en Beethoven in hun rijpste tijdperk gezegd kunnen worden, dat zij tegenover Mozart stonden.

Men was Wagner natuurlijk slechts dank verschuldigd, toen hij zich beijverde nieuwe waarheden te ontdekken, maar in stede daarvan heeft men van den aanvang af gepoogd zijn streven verdacht te maken. Niemand had zich dan ook meer dan hij

te beklagen, dat men het genot zijner kunstwerken bedierf door een drooge analyse, waardoor hun doordringen tot het volk belemmerd werd. Maar desniettegenstaande, ja misschien juist daardoor, heeft hij zijne positie veroverd, en blinde vrienden noch blinde vijanden zullen hem voortaan meer uit zijn rang onder de voornaamste kunstenaars kunnen verdringen. Het minst van allen zal dit bereikt worden door alleen hard te schreeuwen, dat nog een trap lager staat dan de ‘verwoestende’ kritiek. Nog komt hierbij de van zekere zijde, met volkomen gebrek aan onderscheidingsvermogen, getrokken grens tusschen toon en woord in het opera-drama. Alsof toon en woord in de werkelijke opera dan inderdaad twee zoo hemelsbreed verschillende, bijgevolg absoluut onvereenigbare dingen waren; alsof Wagner er ooit aan gedacht had, met toonen (zonder woorden) ‘gevolgtrekkingen te maken of oordeelen te vellen,’ bijgevolg koude verstandsoperatiën te verrigten! Uit zulke praemissen trekt men dan in overijling allerlei gevolgen van ‘wetteloosheid, ongerijmdheid, kwakzalverij, brutaliteit en barbarisme,’ met het doel om den kunstenaar en zijn werk ter zijde te schuiven. Intusschen zou er bezwaarlijk een beter middel gevonden kunnen worden om voor de tegenpartij ‘propaganda’ te maken, dan juist deze handelwijzen. Maar zoo is het altijd geweest, zoo is het nog en zal het waarschijnlijk wel altijd blijven. De menigte kan bekwame menschen niet missen, en zij zijn haar tot last. De menschen verlangen naar een reus, maar die reus moet een dwerg zijn. Ook de kunstenaar, die met moed en bewustzijn naar zijn grootsch plan streeft, kan er vooraf op rekenen de meerderheid tegen zich te hebben.

Op het punt waartoe wij thans gekomen zijn, willen wij in 't voorbijgaan enkele bloemen op het veld der geschiedenis van de muziekale kritiek plukken en tot een ruikertje bijeenbinden. De spiegel van het verledene werpt een karakteristiek licht op onzen tijd, en kan daarom niet nutteloos of onvruchtbaar geacht worden.

Wij zullen hier slechts twee der grootste meesters, Mozart en Beethoven, in hunne betrekking tot de muziekale kritiek van hunnen tijd gadeslaan. Van vader Haydn weten wij, dat hij, onbekommerd om de kritiek, die den zorgeloozen kunstenaar in 't geheel niet spaarde, rustig en vlijtig zijn weg ging en langzamerhand het publiek voor zich won.

Reeds veel meer werd Mozarts pad door de kritiek oneffen

gemaakt, en ook de welwillende - welken indruk maakt zij thans op ons? Wie in den doolhof der kritiek den draad niet kent of niet vasthoudt; wie met den geest des tijds onbekend is; wie niet geleerd heeft hoe onvermogend de kritiek en 't publiek zijn om een nieuwe groote verschijning dadelijk te begrijpen en te waarderen, en wie 't verzuimt de zwakheden, hartstogten, intrigues en zoo menig ander erfdeel der menschelijke natuur in rekening te brengen, die zal werkelijk zijn ongeoefend oog soms naauwelijks kunnen vertrouwen.

Zoo roept de Stuttgarter hofmuziekus Johann Baptist Schaul (Brieven over den smaak in de muziek) onder anderen uit: ‘welk een onderscheid tusschen Mozart en Boccherini! (komponist van trio's, kwartetten, enz.). *Gene* voert ons tusschen steile rotsen in een doornig, slechts zeldzaam met bloemen bestrooid woud; *deze* daarentegen in lagchende streken met bloemrijke beemden, heldere, ruischende beken en digte kreupelboschjes bedekt, waarin de geest zich gaarne aan zoete mijmeringen overgeeft, die hem ook verre van die bevallige streken nog streelende verkwikking geven. Ja, ik bewonder de vernuftige kunst van dien muziekalen Daedalus (Mozart), die zulke groote ondoordringbare doolhoven wist te bouwen, maar ik kan de Ariadne niet vinden, die mij den draad reikt, om den ingang, nog minder om den uitgang te ontdekken!’

‘Hoe jammer,’ - zegt een stem uit Weenen (Januarij 1787), - ‘dat Mozart, in zijn jagt naar oorspronkelijkheid, bij al het kunstige en schoone zijner werken, te hoog klimt, waarbij gevoel en hart inderdaad weinig winnen. Zijn nieuwe kwartetten, aan Haydn opgedragen, zijn toch wel wat al te sterk gekruid, en welk verhemelte kan dat lang verdragen?’ - Sarti (dezelfde aan wien Mozart in het tweede thema der tafelmuziek in het tweede finale van Don Juan een eigen soort van onsterfelijkheid geschonken heeft) beproefde in een hartstogtelijke kritiek aan te toonen, dat de komponist van deze kwartetten, door de tastbaarste vergrijpen *tegen de regels en het gehoor, geheel onverdragelijke muziek* geschreven heeft. Naegeli maakt voornamelijk aanmerking op de ‘cantabiliteit’ van Mozart, die een onzuivere instrumentaal-komponist moet genoemd worden; die de cantabiliteit met het vrije instrumentale ideënspel op duizendvoudig bonte wijzen vermengde; door zijn vindingsgaaf, zijn rijkdom van gedachten een schrikkelijke gisting in het geheele kunstgebied bragt en daardoor misschien *meer ten kwade*

dan ten goede, doch magtig opwekkend gewerkt heeft. - De C-dur simfonie (Jupiter) onderwierp Naegeli aan een bittere kritiek, om aan te toonen, dat Mozart *gebrek aan stijl heeft* en *dikwijls oppervlakkig en verward is*.

In Berlijn, waar Don Juan den 20sten December 1790 voor de eerste keer opgevoerd werd, oordeelde men als volgt: ‘werd ooit een opera met verlangen te gemeet gezien, werd ooit een kompositie van Mozart reeds vóór de uitvoering met bazuingeschal tot in de wolken verheven, dan was het wel deze Don Juan. Men ging zelfs zoover van te zeggen, dat sedert Adam in den appel beet tot aan het kongres van Reichenbach toe, niets grooter, voortreffelijker, niets zoo onmiddellijk door Euterpe geïnspireerd was geweest, dan deze Don Juan. De toonkunstenaar moet niet de kunst in de overlading der instrumenten, maar het hart, het gevoel en de hartstogten laten spreken; dan schrijft hij grootsch, dan komt zijn naam tot de nakomelingschap en een altijd groene lauwerkrans bloeit voor hem in den tempel der onsterfelijkheid. Grétry, Monsigny en Philidor zullen daarvan de bewijzen zijn. Mozart wilde met zijn Don Juan iets buitengewoons, iets onnavolgbaar groots schrijven; zooveel is zeker, dat het buitengewone er is, maar het onnavolgbaar groote niet. *Gril, luim, trots*, maar *niet het hart*, waren de scheppers van Don Juan.’ - In een berigt uit Berlijn, in het Modejournaal (1791) heet het: ‘de kompositie van dit zangspel is schoon, doch hier en daar te kunstig en te veel met instrumenten overladen.’ - ‘Niemand,’ zoo leest men in het Muziekale maandschrift, ‘zal in Mozart den man van talent en den bekwamen en aangenamen komponist miskennen. Maar door geen grondig kenner der kunst heb ik hem nog als een korrekt, veel minder nog als een volmaakt kunstenaar hooren roemen; en nog minder zal de smaakvolle kritikus hem, wat de poëzie betreft, voor een naauwkeurig en fijn komponist houden.’ - Dittersdorff's ‘Doktor und Apotheker’ werd boven den Figaro en Don Juan verkozen en in openlijke aankondigingen werd ‘de liefde in het gekkenhuis’ als het voornaamste muziekale kunstwerk aangeprezen.

In Florence werd, zoo verhaalt men, Don Juan na *zes en dertig* repetities als onuitvoerbaar ter zijde gelegd en later, na de eerste voorstellingen in 1818, maakte hij *fiasco*. In het jaar 1857 floot men daar ‘de verouderde hyperboreïsche muziek’ met zooveel nadruk uit, dat zij zich niet voor de tweede maal

durfde laten hooren. In Milaan werd de opera na de eerste voorstelling in het jaar 1814 eveneens uitgefloten, gelijk dan ook de Tooverfluit, voor de Italianen een ‘musica scelerata zonder eenige melodie,’ op beide plaatsen in 1816 en 1818 viel.

De bovengenoemde kwartetten van Mozart werden uit Italië den uitgever teruggezonden, als van drukfouten wemelend, en vorst Krazalkowitz, een groot muziekliefhebber te Weenen, verscheurde de partijen daarvan als onzinnige, ongerijmde muziek, terwijl hij verbazend veel genoegen had in de simfoniën van Gyrowetz!

En niet beter, ja nog erger, verging het Beethoven. Ook hier kiezen wij slechts enkele staaltjes uit den rijken voorraad.

De eerste trio's en de eerste simfonie noemde de kritiek *verwarde ontploffingen van driesten overmoed* van een jong talentvol mensch. Van de sonaten (op. 10) zegt de Leipziger muziekale krant van 1799: ‘de rijkdom zijner ideën geeft Beethoven nog te veel aanleiding om gedachten wild op elkander te stapelen en ze door middel van een min of meer bizarre manier zoodanig te groeperen, dat er niet zelden een duistere gekunsteldheid voor den dag komt.’ En over de drie sonaten voor piano (op. 12) luidt de regtspraak: ‘geleerde massas *zonder goede melodie, geen natuur, geen zang;* een woud, waarin men door vijandige verhakkingen ieder oogenblik opgehouden wordt, terwijl men uitgeput, zonder eenig genoegen, daaruit raakt; een ophoopen van moeijelijkheden, zoodat men al zijn geduld verliest. Als Beethoven zich *zelf maar meer verloochenen* en *den weg der natuur inslaan* wilde, dan kon hij, met zijn talent en vlijt, ons zeker heel veel goeds leveren.’ - De tweede simfonie noemt Spazier, in Leipzig, ‘een *groot monster*, een zich *schrikkelijk kronkelende lintworm*, die niet sterven wil, en zelfs doodbloedend nog met opgeheven staart te vergeefs woedend om zich slaat.’ - Na de eerste uitvoeringen der zevende simfonie in Weenen (1813) werd het volgend oordeel de wereld rondgedragen: ‘nu hebben de buitensporigheden van dit genie het non plus ultra bereikt en is Beethoven *ten volle rijp voor het gekkenhuis*.’ - Fidelio viel te Weenen in 1805, mislukte ook na de gedeeltelijke omwerking in 1806, en werd eerst bij de uitvoering in 1814 begrepen en gewaardeerd. De tweede ouverture was vooral de steen des aanstoots. De uit-

spraak daarover luidde: ‘alle onpartijdige kenners en vrienden der muziek waren het eens, dat iets zoo *onzumenhangends, schels, verwards, walgelijks voor het oor*, stellig *nog nooit in de muziek geschreven was*. De snijdendste modulaties volgen in werkelijk *afschuwelijke harmoniën* op elkander, en *eenige kleine ideën*, die zelfs allen schijn van verhevenheid missen, waartoe b.v. een “posthoornsolo” behoort, dat vermoedelijk de aankomst van den gouverneur moet aankondigen, volmaken den *pijnlijken* en *bedroevenden* indruk.’

Beethoven nam van 't geen ‘men kritiek gelieft te noemen,’ schier geen of althans slechts oppervlakkig notitie: ‘amuseert het’ - zeide hij, - ‘de menschen dergelijke zaken van mij te zeggen (ook wat het “gekkenhuis” betreft) of te drukken, laat hen dan maar hun gang gaan.’ En toen hem nog in later jaren zoogenaamde grammatikale misslagen verweten werden, wreef hij zich vergenoegd de handen en riep lagchend uit: ‘ja! ja! dan verwonderen zij zich en steken de hoofden bijeen, omdat zij het nog niet in een generaal-bas-boek gevonden hebben.’

En zelfs de laatste rustplaats beschermde Beethoven niet voor onzinnige oordeelvellingen, voor aanvallen, zoo als wij die nu nog op gelijke wijze op andere kunstenaars en kunstwerken zien rigten.

Een Londensch dagblad (Harmonicon, N^0. 3) velde nog in 1828 over de negende simfonie het volgend oordeel: ‘in de philharmonische vereeniging heeft men, korten tijd geleden, de laatste simfonie van Beethoven op één avond tweemaal gespeeld. Het is een bizarre kompositie, en de warmste bewonderaars van dezen grooten meester moeten, als ze maar eenig verstand hebben, het betreuren, dat zij publiek gemaakt is. Het is volstrekt onmogelijk, dat zulk een groot komponist als Beethoven was, honderden bladzijden schrijven kon, zonder één vonk van genie te doen schitteren. Hun aantal in dit werk is echter zoo gering, dat men den moed niet heeft ze op te zoeken. De vrienden, die hem aangeraden hebben, *dit absurde stuk* uit te geven, zijn stellig de *wreedaardigste vijanden van zijn roem*.’

Ernst Woldemar, een Berlijnsch kunstregter, zond in hetzelfde jaar aan de redaktie der Caecilia, te Mainz, een oproeping om tegen de laatste werken van Beethoven openlijk te velde te trekken, en zegt onder anderen: ‘dat een alledaagsche

klinkklank-held op zijn onvruchtbare baan verdwaalt, beteekent even weinig, als dat een medelijdenswaardig verzensmid zich aan het gezond verstand bezondigt. Maar als een man van even rijke als excentrieke verbeeldingskracht, gelijk Beethoven is, zich zoozeer in duistere, ledige, drooge, plan- en smakelooze spekulaties bij de beoefening van de schoonste der kunsten *verliest*, dat men niet alleen het roer van den *algemeenen gezonden menschenzin*, maar zelfs ook dat van zijn *eigen vroeger verstand* daarin mist: dat heeft stellig zeer veel te beteekenen, want dat kan de duitsche natie den schoonen roem doen verliezen, waarop zij tot nu toe met regt trotsch was, namelijk: in de scheppingen van harmonie zoowel als van melodie de eerste der geheele beschaafde wereld te zijn. Toen Beethoven, van het gehoor beroofd, in duistere melancholie en met allerlei kunstenarijen, onder de levenden meer *vegeteerde* dan wel eigenlijk *schiep*, toen heette het: dat men den hoogverdienstelijken man met dergelijke scherpe aanmerkingen geen leed mogt doen. Na zijn overlijden kan mij verder niets terughouden, bij elke gelegenheid luid te verklaren, dat ik in de ongelukkige, melancholieke, duistere en verwarde haarkloverijen, die deze uitstekende kop kort voor zijn dood uitbroeide, niet den minsten goeden smaak kan vinden; maar dat ik, bij het aanhooren daarvan, niet anders denk, dan in een *gekkenhuis* te zijn, en dat ik ze inderdaad *ten hoogste afschrikkend* en *smakeloos* vind.' - In de hoofdzaak stemde de redaktie der 'Caecilia' met dit oordeel in.

In later tijd verscheen een werk in 't licht: 'Beethoven, ses critiques et ses glossateurs,' van Oulibicheff, van wien Marx zegt, dat hij is: 'de uitdrukking van allen, die zich niet kunnen verheffen boven de sfcer van het spelen met zinnelijke verlustiging, en zich goedsmoeds nederzetten om over de priesters van het ideaal regt te spreken, even als de kikvorschen, die de vlugt van den adelaar naar hunnen wijdbeenigen sprong afmeten; de welbespraakte en bekwame vertegenwoordiger van allen, die, hoeveel zij ook gehoord, gelezen en geschreven hebben, in den grond huns harten en in al hun beschouwingen niet boven het standpunt van Mozart gekomen zijn.' - Deze Oulibicheff noemt Beethoven medelijdend een 'roturier,' een man van armzalige rekenvoorbeelden, van voorbedachte trivialiteiten, een verdwaalde, zielskranke waanzinnige!

Wij staken hier onze voorbeelden; wie er meer wil leeren kennen, verwijzen wij naar Otto Jahn, Schindler en A.B. Marx.

‘Geve God,’ - zegt Müller, - ‘dat deze zwakheid der menschelijke natuur, deze kortzigtigheid ten aanzien van het tegenwoordige, steeds meer en meer moge overwonnen worden! De stift der kunstgeschiedenis zal dan minder beschamende zaken in haar bladen behoeven te griften.’

B.

(*Het vervolg in het volgend Nommer*).

De Nederlandsche spelling.

De Nederlandsche spelling (,) onder beknopte regels gebragt door Dr. L.A. te Winkel. Tweede, verbeterde en vermeerderde uitgave. Te Leiden bij D. Noothoven van Goor. 1860. - En: Oefeningen in de kennis en toepassing der spelregels door Dr. L.A. te Winkel. Een vraagboekje ten gebruike bij: De Nederlandsche spelling onder beknopte regels gebragt. Ald., 1861.

De eerste uitgaaf van het hierboven eerst genoemde werkje verscheen in 1859, en moet dus wel een vrij sterke aftrek gehad hebben. De titel schijnt velen uitgelokt te hebben om het zich aan te schaffen. En geen wonder! Trouwens die s p e l l i n g is en blijft toch altijd een lastig ding: zijn daar ‘beknopte regels’ voor te geven; wie zou die niet gaarne willen leeren kennen? Vooral onderwijzers, die bij ondervinding weten, hoe moeijelijk het is de leerlingen met vrucht in de spelling te oefenen, juist omdat er geen vaste en beknopte regels voor te geven zijn, zullen met gretigheid dit boekje bij de hand genomen hebben. Maar - heeft het ook aan hun verwachting of hoop voldaan? Beantwoordt het boekje aan de titel? - Die het gelezen of ook maar doorgeloopen hebben, weten het zelf; en, die het nog niet kennen, zullen alleen maar behoeven te weten, dat, wat de schrijver op de titel ‘b e k n o p t e regels’ noemt, uit een aantal van meer dan 250 (zegge: twee honderd en vijftig), dikwijls vrij lange, regels bestaat; en, dat hij uit het Voorbericht zien kan, dat men aan al die regels toch nog niet genoeg heeft, om goed te kunnen spellen: want dat daar nog aan ontbreken de regels voor de spelling van z a m e n g e s t e l d e woorden, zoodat men er nog niet eens uit leeren kan, of men *pereboom*, of wel *perenboom*, moet schrijven.

En hoe zijn nu die regels? Zijn ze gemakkelijk toe te passen, en algemeen bruikbaar? - De lezer mag zelf oordeelen! Het zal voldoende zijn, tot een proefje hier alleen maar aan te voe-

ren de regels voor de spelling van een énkele *e* in een opene, niet door een medeklinker geslotene lettergreep, zooals in de eerste lettergreep van *regel* en *lezen*. Het zijn niet minder dan acht regels (n^{0}. 81 vlgg.): de eerste luidt aldus:

'De opene *e*' (dit moet beteekenen: de *e*, zooals die luidt in een opene lettergreep, ook al is de lettergreep door een medeklinker gesloten, zooals in *lezen*, en ook in *lees*) 'is *zacht*[1] in woorden, waarnaast vormen van dezelfde of nagenoeg dezelfde beteekenis bestaan, in welke eene *a* of *i* voorkomt. Uitgezonderd zijn *heet - hitte* en *leeder, leer - ladder*.' En dan volgen 32 voorbeelden, waaronder *gretig - gratig; dwepen*, oudtijds *dwapen; keep* van *kappen; spenen*, oudtijds *spanen; neef - nicht; streven - stribbelen, tepel - tip*. - Maar voor hoe weinigen is deze regel bruikbaar! Hoe weinigen weten, dat men voor *gretig, dwepen* en *spenen* oudtijds *gratig, dwapen* en *spanen* zeide? Hoe weinigen zullen, als zij niet weten, of de *e* in *keep, neef, streven* en *tepel*, zacht of scherp is, aan de woorden *kappen, nicht, stribbelen* en *tip* denken, als aan verwante woorden, waaruit men met zekerheid weten kan, dat de *e* in die andere woorden een zachte *e* is?

En waarom zou *heet* een uitzondering moeten maken, daar men toch daarnevens niet alleen *hitte*, maar ook *hitsig, hitsen, aanhitsen* en *ophitsen* heeft? Zou het zijn, omdat men in het Hoogduitsch *heiss* zegt, volgens § 95? Nu ja! maar in het Friesch zegt men *hît, hiit*, met een zuivere *i*, en niet *hîet;* en hierom zou volgens de achtste regel, waarover later, de *e* in *heet* z a c h t moeten zijn. En dit wordt bevestigd, niet alleen door de *i* in *hitte, hitsig* en *hitsen*, maar ook door de g e s l o t e n e *e* in *hette*, volgens de vierde regel, waarover straks. In zulk een geval kan de *ei* in het Hoogduitsch niets bewijzen: want ook voor het Friesche *rîk, riik* (het Hollandsche *rijk*), en *wît, wiit* (het Hollandsche *wit*), zegt men in het Hoogduitsch

1 Onder *zacht* moet men met den schrijver volgens § 72 verstaan een *e* of *o*, die uit een andere e n k e l v o u d i g e *klinker*, en niet uit een t w e e k l a n k of d o o r z a m e n t r e k k i n g v a n t w e e l e t t e r g r e p e n, ontstaan is. Zulk een wordt namelijk door hem *scherp* genoemd. Deze benamingen schijnt de schrijver behouden te hebben uit de door Siegenbeek gebruikte benamingen van *zacht-lange* en *scherp-lange* (ook wel *hard-lange*). Die benaming *zacht* is anders al heel weinig in overeenstemming met de k l a n k in de uitspraak, waar die tweeërlei klinkers onderscheiden worden, zooals bij voorbeeld in het Geldersch, Overijsselsch en Friesch, waarin het woord *wezen* als *wêzen* wordt uitgesproken, met de klank van de Fransche *ê* in *être*.

reich en *weiss*. En in het Hoogduitsch zelf heeft men immers ook de *i* in *Hitze, hitzig* en *hitzen*, ja ook de geslotene *e* in *hetzen, anhetzen* en *aufhetzen*. Is dit alles niet voldoende om te bewijzen, dat de *ei* in het Hoogduitsche *heiss* uit een *i* ontstaan is, en dat er volstrekt geen rede bestaat, om te onderstellen, dat de *e* in het Hollandsche *heet* uit de tweeklank *ei* ontstaan zou zijn?

En waartoe moet hier die tweede uitzondering van '*leeder, leer - ladder*' toch dienen? Het woord *leeder*, voor *ladder*, is immers in het Hollandsch niet in gebruik; men heeft het dus niet te spellen; en *leer*, of *leêr*, is immers door zamentrekking ontstaan uit *ledder*, zooals men in Friesland en andere gewesten, ook wel in Holland, voor *ladder* zegt. En waar heeft de schrijver dat *leeder* vandaan? In Weilands woordenboek vindt men het alleen tusschen twee haakjes bij het woord *ladder*: 'LADDER (*leeder*, in sommige oorden des Vaderlands *ledder*)'; en Weiland heeft het uit het Woordenboek van Kiliaan. Maar volgens dit Woordenboek is *leeder* een V l a a m s c h woord, en is *ladder* het H o l l a n d s c h e . Bij de oude Vlaamsche schrijvers vindt men het ook in gebruik. Zoo vindt men namelijk bij Maerlant *ledre*, of ook wel *leedre;* en deze laatste spelling met een dubbelde *e* kan alleen maar bewijzen, dat *ledre* door Maerlant niet *led-re*, maar *le-dre*, uitgesproken wierd. - Dat nu de *e* in dit Vlaamsche woord een s c h e r p e *e* zou zijn, is hoogst onwaarschijnlijk, als men het Hollandsche *ledder* en *ladder* vergelijkt; en het Hoogduitsche *Leiter* kan ook in dit geval niets bewijzen. Ja, indien het waar was, dat, zooals Kiliaan en Weiland meenen, *leder, ledder* en *ladder* van *leiden*, en het Hoogduitsche *Leiter* van *leiten*, is afgeleid; dan zou de *e* in dat woord uit de tweeklank *ei* ontstaan, en ons *ledder* en *ladder* o n v e r k l a a r b a a r zijn: maar veel waarschijnlijker is de afleiding van *liden*, dat *langs gaan* beteekent; en dan is de *ei* in het Hoogduitsch uit een *i* ontstaan, even als in *weiter* voor het Friesche *wider*, Hollandsch *wijder*. -

De tweede regel voor de spelling met een enkele *e* luidt aldus:

'De opene *e* is *zacht* in sterke of ongelijkvloeijende werkwoorden (,) behalve in *heeten* (genoemd worden) en het e n k e l v o u d van den onvolmaakt verleden tijd der aantoonende wijs van de werkwoorden, die vervoegd worden als *bijten, beet, beten, gebeten*. Voorbeelden zijn *stelen, stal; nemen, nam; we-*

gen, woog. - Sterk waren oudtijds ook: *helen, hal*, (ver)*holen; kneden, knad; sneven, snaf, stenen* (steunen), *stan; teren, tar* (in verteren); *weven, waf*.'

Waarlijk! dit is een regel, die alles behalven b e k n o p t mag heten, en niet gemakkelijk te onthouden is; - ook niet gemakkelijk te bevatten. Want waartoe moet die uitzondering van *heeten* (genoemd worden) dienen? dit is immers in ons Hollandsch niet o n g e l i j k vloeijend. Referent weet wel, dat dit werkwoord in andere verwante talen, zooals in het Hoogduitsch, een ongelijkvloeijend werkwoord is; dat men het ook bij oude schrijvers als ongelijkvloeijend verbogen vindt, en dat het daarom in de grammatica van Prof. Brill, met het werkwoord *scheiden*, onder een tiende en laatste klasse van ongelijkvloeijende werkwoorden gerangschikt wordt: maar, behalven dat niet iedereen, die Hollandsch te schrijven en te spellen heeft, dit weet of bedenkt; in het Hollandsch, dat hij te schrijven en te spellen heeft, is het g e l i j k v l o e i j e n d . Om algemeen verstaanbaar te zijn, had de schrijver ten minsten zóo moeten schrijven: 'behalve in *heeten* (genoemd worden), ofschoon dit oudtijds ook ongelijkvloeijend was.'

En, als dan dit werkwoord oorspronklijk een ongelijkvloeijend werkwoord is, wordt het dan niet zeer twijfelachtig, of de *e* in dit woord wel s c h e r p is? Met de algemeene aard en natuur van de ongelijkvloeijende werkwoorden is dit immers in strijd, en boven (bl. 39) hebben wij reeds gezien, dat de *ei* in het Hoogduitsche *heissen* alleen niet voldoende is, om dat te bewijzen. - Later zullen wij hierop nog eens terugkomen.

En waartoe in deze spelregel die uitzondering van 'het e n k e l v o u d van den onvolmaakt verleden tijd der aantoonende wijs van de werkwoorden, die vervoegd worden als *bijten, beet, beten, gebeten*'? Woorden als *beet, leed, reed* en *zweeg*, van *bijten, lijden, rijden* en *zwijgen*, zal men toch wel van zelf met een dubbelde *e* spellen. Al was het dus ook waar, dat die *e* van natuur een s c h e r p e *e* is; in een regel voor de s p e l l i n g zou het volstrekt onnoodig zijn dat op te merken, en daardoor te maken, dat het, in plaats van een b e k n o p t e , een zeer l a n g e en i n g e w i k k e l d e regel wordt. Maar is het ook wel waar? Wat grond is er om aan te nemen, dat in het Hollandsch de *e* in het enkelvoud *ik reed* van een andere aard en natuur zou zijn, als in het meervoud *wij reden?* Steunt die bewering op taalvergelijking? Maar, vergelijk men het naastver-

wante Hoogduitsch, dan vindt men, dat *reiten* op déze wijze verbogen wordt: *ich ritt, wir ritten, haben geritten;* en *schweigen* op déze wijs: *ich schwieg, wir schwiegen, haben geschwiegen*. Hieruit moet volgens den schrijver zelf opgemaakt worden, dat in het Hollandsch de *e* zoowel in het enkelvoud *reed* en *zweeg*, als in het meervoud *reden* en *zwegen*, een z a c h t e *e* is: want volgens de achtste regel van den schrijver, waarover later, is de *e* in het Nederduitsch *zacht*, waar men daarvoor in het Hoogduitsch een *i* of *ie* aantreft. - In het Friesch wordt bij voorbeeld *ride* (*rijden*) op deze wijze verbogen: Presens *ik riid* (of *rîd*), *wij ride;* Imperf. *ik rîed, wij rîeden*, Perf. *wij havve riden*. Hieruit zou men misschien kunnen willen opmaken, dat in het Hollandsch de *e* in *ik reed* een scherpe *e* zou moeten zijn; maar dan ook even zoo in het m e e r v o u d : want tusschen het enkelvoud en het meervoud kent ook het Friesch geen onderscheid. - In § 85, die alleen tot opheldering dienen moet, en met een kleinere letter gedrukt is, zegt de schrijver: ‘De werkwoorden, die vervoegd worden, als *bijten*, hadden oorspronkelijk in het enkelvoud van den onvolm. verl. tijd *ai*, later *ei*, in het meervoud en in het verleden deelwoord *i*.’ - Dit steunt op vergelijking van het Gothisch en Oud-hoogduitsch. In het Gothisch heeft namelijk *beitan* (*biten, bijten*) in het Imperfectum in het enkelvoud *bait*, in het meervoud *bitun;* en *bizen* in het Oud-hoogduitsch heeft in het enkelvoud *beiz*, en in het meervoud *bizzen*. Hier heeft men dus in het Imperfectum onderscheid van klinkers tusschen het enkelvoud en meervoud door klankverwisseling: maar, terwijl in het nieuwere Hoogduitsch en het Friesch die klankverwisseling niet plaats heeft, waarom zouden wij die moeten aannemen in het Nederduitsch, en stellen, dat de *e* in het enkelvoud *beet* oorspronklijk van een andere natuur is, dan de *e* in het meervoud? In de uitspraak wordt er, ook in de verschillende tongvallen van de volkstaal, volstrekt geen onderscheid in gehoord. En, wat de schrijver meent, dat de *e* in het enkelvoudige *beet* uit een t w e e k l a n k , eerst *ai*, later *ei*, ontstaan zou zijn; dat berust, zooals wij later zien zullen, alleen op een inderdaad onverschoonlijke onkunde in de uitspraak van het Gothische schrift.

De derde regel luidt:

‘De opene *e* is zacht in woorden, afgeleid van sterke werk-

woorden, die niet vervoegd worden, als *bijten*. Uitgezonderd is *scheedel* van *scheiden*. - Voorbeelden: *beweging* van *bewegen, bewoog; eter* van *eten, at;*' enz. enz.

Bij die uitzondering van '*scheedel* van *scheiden*' zal het weêr menigeen vreemd voorkomen, dat de schrijver hier van *scheiden* als van een s t e r k , o n g e l i j k v l o e i j e n d , werkwoord spreekt, daar *scheiden* toch in ons Hollandsch g e l i j k vloeijend is: hij moet hier weêr weten en bedenken, dat door den schrijver dat werkwoord tot de ongelijkvloeijende gerekend wordt, omdat het o u d t i j d s ongelijkvloeijend was (zie boven bl. 41). Achter het woord '*scheiden*' had de schrijver, om algemeen verstaanbaar te zijn, nog moeten laten volgen: 'ofschoon dit oudtijds ook sterk of ongelijkvloeijend was'. En hij had er ook nog wel mogen bijvoegen, dat *hij* het woord *scheedel* hier met een dubbelde *e* schrijft, omdat *hij* g e l o o f t , dat de *e* in dit woord een s c h e r p e *e* is, uit de tweeklank *ei* ontstaan, en wel, omdat het woord in het Hoogduitsch *Scheitel* luidt. Volgens Siegenbeek, namelijk, moet het woord *schedel* geschreven worden met een enkele *e;* en dan maakt het geen uitzondering op de regel.

En waarom zou men zich niet aan deze spelling houden? Een *ei*, zooals in het Hoogduitsche *Scheitel*, is immers, zooals wij boven (bl. 39 en 41) reeds gezien hebben, geen genoegzaam bewijs, dat in het Nederduitsch de *e* s c h e r p moet zijn; de afleiding van *scheiden* ook niet, juist omdat dit oorspronklijk een ongelijkvloeijend werkwoord was en in het Imperfectum *schied* of *schîed* had, zooals nog in het Friesch. Zoo heeft men een grondvorm met de klinker *i*, even als in het Latijnsche *scindo, scidi*, en het Grieksche *σχίζω*. En, dat het woord *schedel* van het werkwoord *scheiden* afgeleid zou zijn, is buitendien een zeer onzekere, ja zeer onwaarschijnlijke, gissing. Het is een gissing, die men reeds bij Kiliaan vindt, en die men later algemeen aangenomen heeft, maar die volstrekt niet overeenstemt met het spraakgebruik van het woord. Men onderstelt daarbij, dat het eigentlijk zou beteekenen de plaats aan het achterhoofd, waar de haren zich naar alle kanten van elkander scheiden, en dan de *kruin* van het hoofd. Maar niet één van beide verstaan wij onder het woord *schedel*. Dit woord beteekent het beenig bedeksel van de hersenen, ook *herzenpan* en *bekkeneel* genoemd, al is dat ook van alle haar, en ook van de huid, ontbloot; en het is naauwelijks te betwijfelen, of het is het-

zelfde woord met het daaruit zamengetrokkene *scheel*, zooals in *hoofdscheelplaatse*, anders *schaal*, zooals in *eijerschaal*, ook *schel* of *schil*, zooals in *peulschil*, woorden, die alle de beteekenis van *bedeksel* hebben. En hiertoe behoort zeker ook het woord *schild*, daar de strijder zich het lijf meê dekt, voor *schidl;* en in het Engelsch is *skull* of *scull* waarschijnlijk voor *schidl* of *schiddel*, gelijk men in het Friesch de *mul* voor de *middel*, het middellijf, zegt; of anders voor *schel*, zooals *spul* voor *spel*.

De vierde regel luidt aldus:

'De opene *e* is *zacht* in woorden, waarin zij met de *geslotene e* afwisselt'. En op deze regel is niets anders aan te merken, dan dat de bewoording zeer onjuist is: want hier worden geen woorden bedoeld, waar*in* de opene met de geslotene afwisselt, maar woorden met een opene *e*, waar*nevens* andere vormen of andere verwante woorden bestaan, die een geslotene *e* hebben, zooals *deken*, nevens *dek* en *dekken*. - Onder de v o o r b e e l d e n vindt men eenige, waarvan de verwantschap met de daarnevens gestelde ook niet in het oog vallend of onbetwistbaar is; b.v. *kegel - kegge; - welig - wel*. Iemand, die *kegel* te schrijven heeft en zich bedenken moet, of hij de eerste lettergreep met een enkele of met een dubbele *e* moet spellen, zal daarbij wel niet het woord *kegge* in de zin komen, als een b l i j k b a a r verwant woord, en dus als een b e w i j s , dat de *e* in *kegel* z a c h t is. Nog minder zal het iemand in de gedachten komen, dat *welig* verwant is met *wel*. Veeleer zal hij aan *willig* denken, en aan *wilg*, gewoonlijk ook *willig* uitgesproken, als de naam van een bekende boomsoort, omdat men het er algemeen voor houdt, dat de *wilgboom* zoo genoemd wordt om zijn *willige* of *welige* groei.

Op de vijfde regel. 'De opene *e* is *zacht* in woorden, waarin ook wel *eu* gehoord wordt', valt niets aan te merken. - De zesde luidt: 'De opene *e* wordt als *zacht* aangemerkt in het meervoud van -*heid*, b.v. in *waarheden, grootheden*'. - Hier is de uitdrukking ook niet juist. De meening van den schrijver is, dat de *e* in het meervoud eigentlijk wel een s c h e r p e *e*, en uit de tweeklank *ei* van het enkelvoud ontstaan is, maar dat het nu eenmaal, tegen het algemeene beginsel, aangenomen is, de *e* in dat achtervoegsel niet met een dubbelde, maar met een enkele *e* te schrijven: en, om deze afwijking van het b e -

g i n s e l toch door een r e g e l te wéttigen, heeft de schrijver in § 209 deze regel gesteld: ‘Achtervoegsels, die nooit den vollen toon hebben, namelijk - *heden, - isch* en - *uw*, worden met eenen enkelen klinker geschreven: b.v. *waarheden, goedheden, afgodisch, Indisch, schaduw, zwaluw*. Het gebruik maakt in - *lijk* eene uitzondering, b.v. in *bemoeijelijken vergoelijken*’. - Doch zulk een willekeurig gestelde r e g e l kan toch immers geen afwijking van het geheele g r o n d b e g i n s e l wettigen; en, hoe de schrijver met het stellen van deze regel ook buitendien met zich zelf in strijd komt, zullen wij later zien.

De zevende regel luidt aldus: ‘De opene *e* wordt als *zacht* aangemerkt in woorden, die uit vreemde talen ontleend zijn: uitgezonderd in *leek*, lat. *laïcus*, en in *thee*’. - Met deze wijze van uitdrukking, dat de *e* in woorden, die uit vreemde talen ontleend zijn, als zacht wordt a a n g e m e r k t, schijnt de schrijver ook hier te kennen te geven, dat met deze r e g e l ook weêr afgeweken wordt van het b e g i n s e l, dat de verschillende spelling met een enkele of een dubbele *e* en *o* in opene lettergrepen berusten moet op de o o r s p r o n k l i j k e a a r d e n n a t u u r van die klinkers. Heeft hij zich misschien zoo uitgedrukt, dewijl hij meende, dat men in woorden als de Latijnsche *beta* en *planeta*, waarvan ons *beet* of *biet* en *planeet*, de *e* als scherp zou kunnen beschouwen, omdat de *e* in die Latijnsche woorden l a n g is? Maar in de wijze, waarop wij die Latijnsche woorden uitspreken, is toch immers niets van een t w e e k l a n k te hooren: en een woord als *leek*, van het Latijnsche *laïcus*, is vanzelfs uitgezonderd, daar in dit woord de *e* uit de twee klinkers *a* en *i* ontstaan is.

Zonderling is het, dat de schrijver bij deze regel onder de voorbeelden ook zulke woorden aanhaalt, die in de oorspronklijke vorm niet een *e*, maar een *i*, of ook een *a*, hebben; zooals *peper* voor het Latijnsche *piper* (zooals in het Friesch ook gezegd word), *zegel* (in het Friesch *siegel*) voor *sigillum*, en *zegen* (sleepnet) voor *sagena*. Zulke woorden behooren tot de volgende regel, die dan maar een weinig anders gesteld zou moeten worden.

Maar in alle geval hebben wij hier weêr een spelregel, die niet algemeen bruikbaar is. Hoe veel vreemde talen moet men niet kennen, om te weten, dat het een of ander woord uit een vreemde taal ontleend is! Alleen sommige geleerden zullen we-

ten, dat bij voorbeeld het woord *zegen*, èn in de beteekenis van *sleepnet* om te visschen, èn in de zin, waarin wij van *zegenspreking* en van *Gods zegen* spreken, uit het Latijn ontleend is; en, dat het in deze laatste beteekenis, even als het woord *sein* (teeken), van het Latijnsche *signum* afkomstig zou wezen, zou hij zelfs nog wel kunnen betwijfelen.

Maar bij deze regel rijst nog een andere gewigtige bedenking tegen de bruikbaarheid van de spelregels van den schrijver op. Volgens deze regel zal iemand, die maar een weinigje geletterd is, natuurlijk *kastelen, penselen* en *personele* belasting, gaan schrijven. Maar neen! dat wil de schrijver niet. Want onder de *algemeene regels voor het gebruik der klinkers* vindt men later in § 208: ‘Achtervoegsels, die altijd of soms den vollen klemtoon hebben, namelijk *-eel, -eer, -ees, -ief, -iek, -ier, -iel* en *-loos*, worden, wanneer zij den vollen of den halven toon hebben, steeds met *ee, ie* en *oo* geschreven; b.v. *kasteelen, juweelen, regeeren*,’ enz.

Zoo heeft men twee verschillende regels, die met elkander in strijd komen. Want, moet men de laatste lettergreep in *kasteel* en *penseel*, van het Latijnsche *castellum* en *penicillum*, als een a c h t e r v o e g s e l beschouwen; dan is ook in *planeet*, van *planeta*, de uitgang met even veel recht voor een achtervoegsel te houden, en wel voor zulk een, daar altijd de klemtoon op valt. - Voor de spelling *planeeten* met eene dubbelde *e* zou nog kunnen pleiten, dat de *e* in het Latijnsche *planeta* láng is: maar in *castellum* is de *e* wat de schrijver een g e s l o t e n e *e* noemt, die met een enkele *e* behoort geschreven te worden; - zoo ook in het Fransche *personel* en *personelle;* - en in het Latijnsche *penicillum* heeft men in de uitgang zelfs niet een *e*, maar een *i*, waarvoor altijd de z a c h t e *e* in de plaats komt.

En zullen wij dan *kasteelen, personeele* en *penseelen* schrijven, met een dubbelde *e*, enkel en alleen om de k l e m t o o n ? Wat heeft toch de k l e m t o o n te maken met de dubbelde *e*-en *o*-spelling? Deze berust toch op een geheel ander beginsel. De klemtoon an de o o r s p r o n k l i j k e a a r d en n a t u u r van een klinker niet veranderen: dan zou men immers ook *steelen* en *speelen* moeten schrijven.

Alleen bij de a c h t e r v o e g s e l s wil de schrijver aan de klemtoon dat gewigt toekennen: maar, behalven dat, zooals gezegd is, de uitgang van een woord als *planeet* dan met even

veel recht als een achtervoegsel beschouwd zou moeten worden, als die van *kasteel* of *kameel;* waarom alleen bij die a c h t e r v o e g s e l s ? Hiervoor geeft de schrijver volstrekt geen grond of rede. En hoe inconsequent gaat hij daarbij te werk! De achtervoegsels *-eer, -eel, -ees, -loos*, en andere, wil hij met een dubbelde *e* geschreven hebben, 'wanneer zij den v o l l e n of den h a l v e n toon hebben': maar het achtervoegsel *-heden* (ofschoon daarin de *e*, zooals hij meent en zegt, uit de tweeklank *ei* ontstaan is) moet volgens de regel, die er onmiddellijk in § 209 op volgt, en boven (bl. 45) aangehaald is, met een énkele klinker geschreven worden, omdat het nooit de v o l l e toon heeft. Maar het heeft immers altijd ten minsten de h a l v e toon. Wat onderscheid is er in toon tusschen *kunstjuwelen* en *ijdelheden*, tusschen *weerlozen* en *waarheden?* - Van zulk een inconsequentie kan ik mij geen begrip vormen.

De achtste en laatste regel voor de spelling met een enkele *e* luidt aldus:

'De opene *e* is zacht in woorden, die in het Hoogd. of Friesch eene geslotene *e*, of die in het Hoogd., Engelsch of Friesch eene *a* of *i*, of die in het Hoogd. *ie* hebben, met uitzondering van *scheef*, hoogd. *schief*.'

Men ziet, iemand moet al vrij wat taalkennis hebben, eer hij die beknopte spelregels van den schrijver gebruiken kan. Eerst moet men niet alleen Hoogduitsch en Engelsch geleerd hebben, maar ook nog bekend zijn met het Friesch, het zoogenaamde *Boerefriesch* of *Landfriesch*, dat zoo weinig bekend, en ook zoo gemakkelijk niet te leeren is. En, zal men er zonder vrees voor dwalen gebruik van maken voor de spelling, dan moet men er ook meer van weten, dan de schrijver, die toont, dat hij er al heel weinig van af weet, en zelfs de uitspraak niet kent. Zoo schrijft hij hier onder de voorbeelden *ketel*, friesch *tsjettel:* maar zóo, als *tsj*, wordt de *k* in het Friesch niet uitgesproken. Men zegt *tjettel*, en *tjerke* voor *kerk, tjîez* voor *kees* (*kaas*) en *tjenne* voor *kerne* (*karn*), en men spreekt de *tj* in die woorden even zoo uit, als ieder dat doet in *tjalk*, tjalkschilp, *tjilpen* en *getjilp*. Die *tj* is niets anders dan de p a l a t a l e *t*, de v e r h e m e l t e l e t t e r *t*, die men ook in het Sanskritsch en andere talen heeft, en ook daarin met de *k* verwisseld vindt. Waarom heeft de schrijver bij het woord *ketel* maar niet liever op het Hoogduitsche *Kessel* gewe-

zen, gelijk hij bij het volgende woord *netel* op het Hoogduitsche *Nessel*, en bij *veter* op *Fessel*[1], gewezen heeft? Hier had hij ook het Friesche *nitel* kunnen aanvoeren; als ook *viter* bij *veter, schimere* bij *schemeren, wimele* bij *wemelen, siker* bij *zeker, pikel* bij *pekel, schine* bij *scheen, schilig* bij *scheel; tar* bij *teer, par* bij *peer, mar* bij *meer* (groot binnenlandsch water), en *stal* bij *steel*.

Hoe oppervlakkig en gebrekkig de schrijver met de uitspraak van het Friesch bekend is, kan ook daaruit blijken, dat hij bij § 118, waar hij spreekt over de spelling met *ij* in de woorden, die in het Engelsch of Friesch *i* hebben, onder de voorbeelden schrijft: '*bij*, friesch *bi*', en '*mij*, friesch *mi*'. Maar in deze woorden, en in alle andere, die op *ij* uitgaan, zooals *brij, vrij* en *schilderij;* als ook in het midden van de woorden, die van zulk een woord door verbuiging of afleiding gevormd zijn, zooals in *hij vrijt, zij vrijë, hij vrijde, een vrijër, de vrijheid* en *de vrijste* in de superlatief[2]; in al zulke woorden wordt de *ij* niet eenvoudig als een *i* uitgesproken, maar zóo, dat een Hollander niet anders hooren kan, of de Fries spreekt de *ij* even zoo uit, als hij zelf dat doet. Dit is nu evenwel niet waar. De Fries spreekt bij voorbeeld de voornaamwoorden *mij* en *wij* wel zóo uit, dat een Hollander *mei* en *wei* meent te hooren: maar in zijn eigen ooren is er tusschen de uitspraak van de voornaamwoorden *mij* en *wij*, en van de naam van de maand *Mei* en het naamwoord *wei*, een zeer groot onderscheid, even groot, als tusschen een *i* en een *e*, zooals in *hik* en *hek*. Hij voelt bij de uitspraak dat onderscheid ook zeer duidelijk in zijn mond. De klank, die hij bij de uitspraak van *mij* of *wij* in de mond vormt, heeft niets gemeens met de klank van de *e:* het is een korte scherpe *i*, zooals in *wil*, - een *i*, die door de medeklinker *j* afgebroken en afgesloten wordt, geheel op dezelfde wijze, als in *wil* de *i* afgebroken en afgesloten wordt door de medeklinker *l*. De klank van de *ij* in *wij* is dus volkomen dezelfde,

1 De heer Te Winkel schrijft *Neszel* en *Feszel:* maar zóo worden zulke woorden met R o m e i n s c h letterschrift niet gespeld.

2 Uitgezonderd is evenwel *vrijster*, dat *vrîster* (*vriister*) uitgesproken wordt: men zegt *vrijër en vrîster*. De rede, dat men niet even zoo *vrijster* uitspreekt, als in *vrijste*, de superlatief van *vrij*, is geen andere, dan dat in *vrîster* de *s* van den uitgang *ster* bij de eerste lettergreep gevoegd wordt, terwijl men in de superlatief *vrij-ste* zegt.

als wanneer men '*wil je?*' zóo uitspreekt, gelijk men dat in het dagelijksch gesprek zeer dikwijls doet, dat men namelijk de smeltletter *l* van *wil* met de *j* van het volgende *je* laat zamensmelten, zoodat deze *j* verdubbeld wordt, en men dus *wijje* zegt met een dubbelde *j*, even als *wigge* of *witte* met een dubbelde *g* en *t*. Dit *wijje?* voor *wil-je?* zooals bij voorbeeld in '*wijje de deur digt doen?*' verschilt, ook voor het gehoor en gevoel van een Hollander, zeer veel van de Hollandsche uitspraak van *wijë*, voor *wijde*, bij voorbeeld in *wijë broek*. - Uit het gezegde kan men metéén zien, hoe juist de spelling van *mij, wij, bij, vrij* en *vrijerij* met een *i* en een *j* is, en hoe verkeerd het zou zijn, zooals sommigen nog altijd willen, met een i-g r e c *my, wy, by, vry* en *vryery* te spellen.

In eenige woorden van één lettergreep wordt in het Boerefriesch de *ij* niet zuiver uitgesproken als een zuivere *i* (*î* of *ii*), maar slepend en gerekt als *îe*. Zoo in *îez* (*ijs*), *spîez* (*spijs*), *wîez* (*wijs*), *prîez* (*prijs*)*; lîev* (*lijf*), *wîev* (*wijf*), *skîev* (*schijf*)*; twîeg* (*twijg*), *fîeg* (*vijg*)*; tîed* (*tijd*), *wîed* (*wijd*). Zoo ook in het telwoord *fîev* (*vijf*), maar niet in het tweelettergrepige *fîftig* (*vijftig*) of *fîftien* (*vijftien*). - En zonderling is het, dat in het s t a d s f r i e s c h , - wat overigens niets anders dan Noordhollandsch met provinciale uitspraak en eenige provincialismen in het spraakgebruik is, - dat telwoord, even als in Holland, met de tweeklank *ei*, namelijk *feiv*, wordt uitgesproken; en dat, terwijl men toch *fîftig* en *fîftien* met een zuivere *i* zegt. - Ik voer dit hier alleen maar aan, om in een sterk sprekend voorbeeld te doen zien, wat zonderlinge afwijkingen en onregelmatigheden de uitspraak in de een of andere tongval of taaltak zich al veroorloven kan. Op v a s t e regels kan men daarbij niet staat maken.

Als zulk een afwijking van de regel zou ook het woord *dozijn* beschouwd kunnen worden. Als r e g e l geldt namelijk, dat wij de woorden, die uit het Fransch afkomstig zijn, en in het Fransch met een *ai* geschreven worden, met de tweeklank *ei* uitgespreken; b.v. *paleis, fontein, kapitein, kastelein* en *porselein:* maar het woord *dozijn*, dat in het Fransch *douzaine* luidt, maakt een uitzondering: want in alle gewesten, waar men de *ij* van de *ei* onderscheidt en als een *î* uitspreekt, wordt dit woord *dozîn* (*doziin*) uitgesproken; en men heeft het daarom dan ook altijd *dozijn*, en niet *dozein*, geschreven. De heer Te Winkel wil echter deze u i t z o n d e r i n g niet laten gelden: hij wil, dat men, daar het woord in

het Fransch *douzaine* geschreven wordt, voortaan *douzein* zal schrijven. Hij moet deze spelling ook wel als een u i t z o n d e r i n g beschouwen: maar hij wil het beschouwd hebben als een uitzondering op déze regel, § 113: ‘Met *ij* schrijft men de woorden, die in sommige provinciën met de opene *i* worden uitgesproken; b.v. *bijl - biil, zijl* (sluis) - *ziil*. Uitgezonderd *dozein*, fransch *douzaine*.’ - Zoo wil dan de heer Te Winkel, dat men met de spelling van dit woord in het Nederlandsch niet de N e d e r l a n d s c h e , maar de F r a n s c h e uitspraak zal uitdrukken: doch wat is dat voor een beginsel! Had hij niet veeleer om deze N e d e r l a n d s c h e uitspraak moeten aannemen, dat het woord niet onmiddellijk uit het F r a n s c h in het Hollandsch gekomen is? In het Hollandsch kan het immers wel door middel van het F r i e s c h gekomen zijn: maar in het F r i e s c h zegt men *dozîn* (*doziin*). Ook in het Deensch spreekt men het woord met een *i* uit, en zegt *dusin*, in het Zweedsch *dussin*, in het Italiaansch *dozina*. Ook in het middeleeuwsche Latijn was dit woord in gebruik en werd *dozena* of *duzena* geschreven; en is het niet veel waarschijnlijker, dat het gebruik van dit woord door middel van dat Latijn zoo over geheel Europa verspreid is, dan wel door het Fransch? Uit het Fransch is het woord zeker niet gekomen in het Portugeesch, waarin het *duzia* luidt; en ook niet in het Hoogduitsch: want hoe zou men er dan *Dutzend* van hebben kunnen maken? - De schrijver had het woord *dozijn* moeten rangschikken onder déze regel § 117: ‘Men schrijft met *ij* de woorden, die in het Latijn *e* hebben, namelijk *krijt*, lat. *creta; mijt* (hout-), lat. *meta; tapijt*, lat. *tapetum; venijn*, lat. *venenum*.

En zoo blijkt dus, dat niet in het Nederlandsch *dozijn*, maar in het Fransch *douzaine*, verkeerd gespeld wordt; want dat het *douzène* behoorde geschreven te worden. Zoo is ook *centaine* een verkeerde spelling voor *centène:* want het is immers het Latijnsche *centena*.

Het tot hiertoe opgemerkte zal wel voldoende wezen, om ieder te overtuigen, dat de b e k n o p t e regels, waaronder de schrijver de Nederlandsche spelling heeft willen brengen, alles behalven b e k n o p t, en niet alleen op t e g e n s t r i j d i g e b e g i n s e l s gegrond, maar ook n i e t a l g e m e e n b r u i k b a a r zijn, daar zij alleen door geletterden in toepassing gebracht kunnen worden. - Dit laatste zou nu wel op zich zelf geen

gebrek zijn, indien het werkje voor geleerden bestemd was: maar, neen! de schrijver heeft het bestemd tot een leerboek voor de scholen.

‘Maar hoe kan dat?’ zal men zeggen. - In het Voorbericht leest men: ‘Naauwkeurige en volledige kennis, toereikende om in alle voorkomende gevallen de pen te besturen, - kan alleen verkregen worden door het letterlijk *van buiten leeren* van bepaalde en duidelijke regels, waarbij alle uitzonderingen zijn opgegeven: - en een min of meer volledig overzigt over het gansche spellingstelsel is voor hem, die zich niet geheel aan de taalstudie wijdt, bijna onbereikbaar, zoolang dit stelsel niet is blootgelegd in een welgeordende opvolging der regels, met opgave der grondbeginselen, waarvan zij uitvloeisels en toepassingen zijn.

‘Mijn boekje is bestemd, om nagenoeg geheel van buiten geleerd te worden, wat in scholen zeer goed mogelijk is; daarom heb ik naar beknoptheid gestreefd’ enz.

Wel ontzettend! moet dat alles letterlijk v a n b u i t e n g e l e e r d worden? - die meer dan 250 spelregels! en dan nog zeker wel met al die voorbeelden er bij, daar men bij de leerlingen niet al die taalkennis onderstellen kan, die er vereischt wordt, om ze zelf op die voorbeelden toe te passen. De schrijver zegt, dat dit in de scholen zeer goed mogelijk is. Ik wil dit gaarn gelooven: wat kan men de leerlingen niet al van buiten laten leeren! Maar helaas! juist dat g e e s t d o o d e n d van buiten leeren is de pest, die het onderwijs van de jeugd in ons land tot in de grond bedorven heeft; en waarvan wij niet verlost zullen worden, vóórdat men algemeen tot de overtuiging gekomen zal zijn, dat alles wat g e w e t e n moet worden, niet mag worden g e m e m o r i s e e r d ; en het dan aan alle onderwijzers streng verboden zal worden, iets anders van buiten te laten leeren, dan de tafel van vermenigvuldiging en paradigma's. - En weet men dan niet bij eigen ondervinding, dat alles wat men zoo letterlijk v a n b u i t e n g e l e e r d heeft, indien het niet telkens g e r e p e t e e r d wordt, zeer spoedig weêr v e r g e t e n wordt, of ten minsten maar b i j s t u k k e n e n b r o k k e n in het geheugen blijft, en dus niets anders, dan een g e b r e k k i g e , en daardoor eenzijdige, scheeve en verkeerde, kennis kan achterlaten?

Maar van dit onderwerp moet ik afstappen; en ik zou ook wel van die beknopte spelregels van den heer Te Winkel willen

afstappen, indien het hier alleen te doen was, om dit werkje te beoordeelen met het oog op het voornaamste doel, waartoe het door den schrijver bestemd is. Maar wij hebben in dit werkje tevens vóór ons het spellingstelsel, dat nu zeker ook tot grondslag gelegd zal worden aan het Nederlandsch woordenboek, waarvan de bewerking onder het oppertoezigt van Prof. De Vries opgedragen is aan den heer Te Winkel: en, dat Prof. De Vries aan dat stelsel zijn zegel gehecht heeft, kan men opmaken uit het slot van het voorbericht vóór de tweede uitgaaf. Daaruit kan men namelijk zien, dat Prof. De Vries het werkje vóór deze tweede uitgaaf nagezien en zijn bedenkingen en opmerkingen aan den heer Te Winkel meêgedeeld heeft. Dat woordenboek, als het eenmaal tot stand gekomen is, zal waarschijnlijk een groot gezag uitoefenen; en het stelsel, dat daarin voor de spelling zal worden aangenomen, mag dus wel vooraf wetenschappelijk beoordeeld worden, daar dit misschien nog strekken kan, om de gebreken, die het hebben mag, voor te komen.

Het grondbeginsel, dat bij dit stelsel wordt aangenomen, dat men namelijk de spelling van Siegenbeek in het algemeen wil behouden, en daarvan alleen afwijken in bijzonderheden, als hiervoor redenen bestaan, en Siegenbeek zich blijkbaar vergist heeft of van zijn eigen beginsel is afgeweken (zie voorbericht bl. VI); - dat grondbeginsel verdient zeker algemeene toejuiching, daar anders aan het geschil en getwist over de spelling geen einde te zien is. Maar, neemt men dat grondbeginsel aan, dan kan het geschil, dat er over de afwijkingen bestaan mag, op wetenschappelijke gronden beoordeeld, en zoo dan ook wel voor goed beslist worden.

En zoo hebben wij een door den heer Te Winkel voorgestelde afwijking, om namelijk niet met Siegenbeek *dozijn*, maar *dozein*, te spellen, zoo even reeds beoordeeld, en, zooals wij niet twijfelen, ook voor goed beslist.

Een andere afwijking van den heer Te Winkel, die een meer algemeene strekking heeft, is deze, dat hij de woorden, zooals *regeren, hanteren, waarderen, formeren, proberen, takseren, filtreren, braveren, redeneren, stofferen*, en dergelijke met de uitheemsche uitgang -*eren*, niet volgens Siegenbeek met een enkele, maar met een dubbele *e* geschreven wil hebben. De rede, die hij daarvoor heeft, hebben wij boven (bl. 46) reeds leeren kennen: het is, omdat deze uitgang altijd met de volle, of ten minsten met de halve, klemtoon uitgesproken wordt.

Maar boven hebben wij ook reeds gezien, hoe de beer Te Winkel hiermeê in strijd komt met zijn eigen b e g i n s e l. De dubbelde *e*- en *o*-spelling berust toch op het beginsel, dat de zóo geschrevene klinker o o r s p r o n k l i j k van een andere a a r d en n a t u u r is, als de énkele *e* of *o*: maar die oorspronklijke aard en natuur kan een *e* of *o* niet door de klemtoon verkrijgen: dan zou men even goed *scheeren* en *bezweeren*, als *regeeren* en *waardeeren*, moeten schrijven. Hij komt daarmeê ook in strijd met de door hem zelf gestelde r e g e l, dat de *e* zacht is in woorden, die in het Hoogduitsch een *i* of *ie* hebben (zie bl. 47): in het Hoogduitsch zegt men immers *regieren, handtieren, formiren, probiren, taxiren* en *filtriren*. - Neen, voor deze afwijking van de spelling van Siegenbeek bestaat geen goede taalkundige, wetenschappelijke grond of rede.

Maar wel bestaat er, zooals wij boven (bl. 46) gezien hebben, goede grond en rede om af te wijken van de door Siegenbeek aangenomene spelling met een dubbelde *e* in woorden als *kasteelen, juweelen, penseelen, kameelen, personeele*, enz. En juist deze verkeerde spelling, die tegen een goede, door hem zelf gestelde regel indruischt, wil de heer Te Winkel behouden hebben!

Ook de spelling van Siegenbeek in *bragt* en *gebragt*, met een *g*, van *brengen*, wil de heer Te Winkel behouden. Siegenbeek spelde zóo, omdat men in zijn tijd nog niet beter wist, of de *ng* in *brengen* waren twee afzonderlijke medeklinkers, *n* en *g:* en, daar hij dus meende, dat er in het grondwoord een *g* was; zoo moest die volgens de algemeene regel van spelling in de verbuiging en afleiding behouden blijven, ook vóór een *t*, al gaat in de uitspraak de klank van de *g* daar van zelf in die van de *ch* over, zooals in *klagt* van *klagen*. - Doch in onze tijd weet men wel beter. De *ng*, ofschoon met twee letters geschreven, beteekent in ons letterschrift, even als de *ch*, maar één klankwijziging, maar één medeklinker: het is de *keel-neusletter*, gelijk de *m* de *lip-neusletter* is: het is die wijziging, die de *n* van zelf in de uitspraak ook krijgt, wanneer die onmiddellijk door een k e e l l etter, een *k* of een *g*, gevolgd wordt; zooals in *wanklank* en in *wangedrag*. De heer Te Winkel wil dit evenwel nog niet erkennen. Hij meent nog altijd, dat de *ng* in woorden als *brengen, hangen* en *dingen* twée medeklinkers zijn, en dat alleen in de uitspraak de *g* in zulke woorden meestal n a g e n o e g s t o m geworden is. Volgens zijn mee-

ning kan dat blijken uit woorden als *koninklijke, jonkheer, gemengd, verlangt, zingt*, waarin de *g*, geheel of bijna tot *k* verscherpt, duidelijk gehoord wordt (§ 151 vlg.). - Maar in woorden als *koninklijk* of *koninkje, afhanklijk* en *oorspronklijk*, is immers de keelletter *k* niets anders, dan een in de uitspraak aangenomene o v e r g a n g s l etter, even als de tandletter *t* in *erkentlijk* en *eigentlijk*, en de lipletter *p* in *boompje* en *raampje*. Even min, als de *p* in *boompje* en *raampje* bewijzen kunnen, dat de *m* niet een enkele medeklinker is, maar ook nog een *b* in zich bevat; evenmin kan de *k* in *koninkje* of *koninklijk* een bewijs zijn, dat de klankwijziging, die met het letterteeken *ng* geschreven wordt, een zamengestelde medeklinker is, waarin werkelijk een *g* bevat is. Ook in *verlangt* en *zingt* is de zweem van een *k*, die men bij de uitspraak hoort, niet een gedeelte van de *ng*, maar een keelklank, die in de o v e r g a n g van de keel- en neusklank *ng* tot de volgende *t*, en tusschen de *ng* en de *t*, vanzelfs en onwillekeurig ontstaat. Even zoo wordt er een zweem van een *p* gehoord bij de uitspraak van *hij boomt* of *hij verstomt:* in de volkstaal hoort men zelfs *hij komt* zeer dikwijls zoo uitspreken, dat het volkomen *hij kompt* luidt. - Eigentlijk zou men dus niet *koninkje* en *afhanklijk* moeten schrijven, maar *koningkje* en *afhangklijk:* doch, daar de *m* vóor een *k* toch vanzelfs de klank van de k e e l n eusletter *ng* krijgt, zooals in *wanklank;* zoo is het voor de spelling van het woord voldoende, als men *koninkje* en *afhanklijk* schrijft.

Maar ook bovendien is het met ontegenzeggelijke zekerheid te bewijzen, dat men *gebracht*, en niet *gebragt*, behoort te schrijven: want, lag er in het woord een *g*, en niet een *ch;* - wierd dit passief deelwoord van *brengen* gevormd met een *g*, als een gedeelte of overblijfsel van de *ng;* - dan moest immers de uitgang een *d* zijn, en moest men dus *gebragd* en *gebragde* zeggen, even als *gevlagd, bevlagd* en *bevlagde*. - Op de regel, dat de uitgang van het passief deelwoord achter een *g* een *d*, en niet een *t* is, bestaat geen uitzondering, en kán ook geen uitzondering bestaan. Tegen dit bewijs, dat men *gebracht*, en dus ook *bracht*, met een *ch* moet schrijven, is niets in te brengen; en dit geschil moet dus ook voor beslist gehouden worden.

Had de schrijver een beter begrip gehad van de ware aard der klankwijziging, die met het zamengestelde letterteeken *ng* beteekend wordt, dan zou hij ook niet die door Siegenbeek inge-

voerde nieuwigheid, om bij voorbeeld *lagchen, bogchel* en *ligchaam* met *gch* te schrijven, in zijn bescherming genomen hebben, gelijk hij nu gedaan heeft; en wel op déze grond: ‘De *ch*, hoewel een zamengesteld letterteeken, stelt eenen ondeelbaren letterklank voor, verschilt dus niet wezenlijk van andere medeklinkers, en is aan dezelfde wetten onderhevig als de overige. - Een enkele *sluitletter* gaat, wanneer zij *tusschenletter* wordt, tot de volgende lettergreep over, zoodat de voorgaande lettergreep *open* wordt en de klinker den *open* klank bekomt, b.v. in *pad, pa-den*. - Behoudt de klinker den *gesloten* klank, dan wordt de tusschenletter verdubbeld, b.v. in *pad, pad-den*. - Er bestaat geene noodzakelijkheid om ten opzigte van de *ch* eene uitzondering te maken.’

Deze redenering verliest alle grond, zoodra men maar weet en bedenkt, dat ook de *ng*, even als de *ch*, een zamengesteld letterteeken is, dat maar één klankwijziging of medeklinker beteekent, en in andere talen, die een eigen letterschrift hebben, zooals in het Sanskritsch, ook maar met één enkel teeken geschreven wordt. Men schrijft *hangen* van *hang;* waarom dan ook niet *lachen* van *lach?*

Het is een in de Hoog- en Nederduitsche spelling van ouds aangenomene regel, zulke zamengestelde letterteekens tusschen twee klinkers n i e t te verdubbelen, al heeft ook de voorafgaande klinker die kort afgebrokene klank, die bij voorbeeld de *a* heeft in het woord *pad*, en ook in *padden*. Zoo verdubbelt men in het Hoogduitsch ook niet de geadspireerde lipletter, die met het zamengestelde letterteeken *pf* geschreven wordt, - ook niet ten halven door alleen de eerste letter van het zamengestelde teeken te verdubbelen: men schrijft eenvoudig *Kopfe*, en niet *Koppfe*, van *Kopf* (Holl. *kop*). Zoo schrijft men in het Hoog- en Neder-duitsch beide ook eenvoudig *hangen*, en niet *hanngen*. En zoo schrijft men ook in het Hoogduitsch *lachen*, en niet *lacchen*, zooals de Ouden bij voorbeeld *Bacchus* schreven. Even zoo schreef men ook van óudsher in het Nederduitsch. De geheel o n r e g e l m a t i g e spelling *lagehen, ligchaam, gerogchel, kagchel*, en *schagcheren*, is een n i e u w i g h e i d , die men niet langer moet volgen. Het is ook een nieuwigheid, die toch niet algemeen aangenomen is. Niet alleen, dat velen de van ouds gebruikelijke spelling *lachen, lichaam*, behouden hebben; maar ook Siegenbeek zelf heeft die van ouds gebruikelijke spelling behouden in het woord *echo*, en in vele eigen-

namen, zooals *Mechelen* en *Bachus*, of daarvan afgeleide woorden, zooals *Bachant*. Waarom zou men dan ook niet *lachen* en *lichaam* schrijven, en zoo de door Siegenbeek verbrokene regelmatigheid weêr herstellen?

Men beschouwt zulk een zamengesteld letterteeken ook niet geheel juist, als men met den heer Te Winkel zegt, dat daardoor maar één ondeelbare letterklank voorgesteld wordt. Met zulk een zamengesteld letterteeken worden juist wel niet twée afzonderlijke medeklinkers beteekend: het stelt wel één klankwijziging voor, maar een klankwijziging van een zamengestelde, tweevoudige aard en natuur. De Hoogduitsche *pf* beteekent niet een eenvoudige lipletter, maar een gecadspireerde lipletter: de *p* beteekent de lipletter, de *f* de adspiratie, waarmeê de lipletter uitgesproken wordt. De *ng* beteekent niet een eenvoudige neusklank, maar de keelneusklank: de *m* beteekent daarvan de neusklank, de bijgevoegde *g* de keelklank. En zoo beteekent ook de *ch* niet een eenvoudige keelklank, maar een geadspireerde keelklank, een keelklank met een adspiratie. De *c* beteekent de keelklank, uit te spreken als de *c* in het Fransche *second*, met sterker klemming als die van de *g*, maar met zwakker klemming, als waarmeê de *k* wordt uitgesproken; en de bijgevoegde *h* beteekent de adspiratie. - Als men dus *lachen* schrijft, dan beteekent men met die twee letters, *c* en *h*, ook werkelijk twée bijzondere eigenaardige klankwijzigingen; doch bedoelt met dat zamengestelde teeken daarom niet twée afzonderlijke klankwijzigingen, maar slechts één klankwijziging van een tweevoudige, zamengestelde, aard en natuur.

In de Hoog- en Neder-duitsche spelling is het, zooals boven gezegd is, een van ouds aangenomene regel, zulk een uit twee letters zamengestelde medeklinker tusschen twee klinkers niet te verdubbelen, al is het ook dat de voorafgaande klinker die kort afgebrokene klank heeft, die bij voorbeeld de *a* heeft in het woord *tak*, en ook behoudt in het meervoud *takken*. Maar dit, dat de voorafgaande klinker die kort afgebrokene klank heeft, wordt immers door de verdubbeling van een medeklinker ook niet beteekend. De heer Te Winkel schijnt dit wel te meenen (zie boven bl. 55); maar dit is niet juist: want dan zou men in het Imperfectum van *schaden* en *loten* niet kunnen schrijven: *het schaadde, hij lootte*. Neen, de verdubbeling van een medeklinker in het schrift beteekent niets an-

ders, dan dat één en dezélfde medeklinker tusschen twee klinkers een d u b b e l d e f u n c t i e heeft; dat namelijk dezélfde medeklinker, die de eerste lettergreep sluit, ook tévens de volgende aanvangt. In een woord als *pakken* beteekent de dubbeld geschreven *k* maar één *k*, de *k* van het enkelvoudige *pak:* maar, als nu hieraan de uitgang -*en* gehecht wordt, dan spreekt men het woord met dit aanhechtsel zóo uit, dat die éene *k*, die de eerste lettergreep sluit, ook t e v e n s en t e g e l i j k de volgende aanvangt. Wérkelijk spreekt men in *pakken* maar één *k* uit: bij de uitspraak van dit woord vormt men in de keel niet twéemaal de medeklinker *k*, zooals men dit doet in *pakkist:* wérkelijk vormt men, als men *pakken* zegt, maar éenmaal een *k*, doch verbindt die in de uitspraak niet alleen met de voorafgaande, maar ook tevens en tegelijk met de volgende klinker. En, als wij in de uitspraak van zulk een woord een kleine pauzering maken, dan zeggen wij niet *pakken*, maar *pak-en:* en zoo ook niet *Mech-chelen*, maar *Mech-elen;* niet *lich-chaam* of *och-chend*, maar *lich-aam* en *och-end*. Dat de voorafgaande klinker kort afgebroken moet worden uitgesproken, dát wordt met de verdubbeling van een medeklinker juist niet beteekend: maar daarentegen is het in de spelling van het Hollandsch aangenomen, om, als een klinker in een lettergreep, die door een medeklinker gesloten is, de vólle klank behoudt, die k l i n k e r dan te verdubbelen. Daarom schrijven wij *hij praatte* en *kij lootte*. Maar hieruit volgt dan metéen, dat een énkele klinker vóór een verdubbelde medeklinker altijd kort afgebroken van klank is.

Een uit twee medeklinkers z a m e n g e s t e l d letterteeken wordt met een v e r d u b b e l d e medeklinker gelijk gesteld, en daarom gerekend zoowel de vorige lettergreep te sluiten, als de volgende aan te vangen. Een voorafgaande énkele klinker is daarom dan ook altijd kort en afgebroken van klank, zooals in *hangen* en *dingen;* en zoo dan ook in *lachen* en *lichaam:* want, heeft de voorafgaande klinker die kort afgebrokene klank niet, en is het geen tweeklank, zooals in *juichen;* dan wordt hij verdubbeld, zooals in *goochelen, loochenen* en het *Laacher-meer*.

Ook in het Hoogduitsch schrijft men *Laacher-see* en *Aachen*, om aan te duiden, dat in deze namen de *a* niet kort afgebroken, maar met de volle klank uitgesproken moet worden; ofschoon anders in het Hoogduitsch de dubbelde vocaalspelling, om de volle vocaalklank van de kort afgebrokene te onderschei-

den, niet zoo geregeld, als in het Hollandsch, in gebruik is. Men schrijft in het Hoogduitsch *That* en *Qual*, ofschoon de *a* in die woorden dezelfde volle klank heeft, als in ons *daad* en *kwaal:* men schrijft *er sass* en *wir sassen*, even als *nass* en *nasse*. En zoo schrijft men ook *Sprache* even als *Sache*, ofschoon de *a* in het eerste dezelfde volle klank heeft, als in ons *sprake*, maar in het andere even zoo kort afgebroken wordt, als in *lachen*. - In het Hoogduitsch kan men dus uit de spelling niet zien, of een klinker vóor een dubbelde of zamengestelde medeklinker vol, of wel kort afgebroken van klank is: maar in het Hollandsch kan daaraan nimmer getwijfeld worden, en bestaat er dus volstrekt geen rede of noodzakelijkheid om *lagchen* te schrijven, van het groundwoord *lach*, in de plaats van *lachen*, zooals men van oudsher geschreven heeft.

De bedenkingen, die tegen de spelling *lagchen* en *ligchaam* met *gch* door anderen aangevoerd waren, heeft de heer Te Winkel op bl. 56 vlg. trachten op te lossen: maar er is nog een andere bedenking tegen, die gegrond is op een door Siegenbeek zelf voor de spelling met *g* of *ch* aangenomen beginsel. - De *g* krijgt als sluitletter van een lettergreep de sterkere klank van de *ch*, zooals in *ontzag* en *ontzaglijk*, en kan althans moeijelijk zachter dan *ch* worden uitgesproken, wanneer er onmiddellijk een sterkere klemletter op volgt, zooals de *t* in het woord als *klagt*. Daarom meent de heer Te Winkel, dat de *g* dan ook zeer goed de *ch*-klank vertegenwoordigen kan in *lagchen* en *ligchaam*, om op deze wijze de verdubbeling van de *ch* te beteekenen. Doch dit is in strijd met de regel in de spelling van Siegenbeek, dat men in plaats van de *ch*-klank alleen dan een *g* schrijft, wanneer het g r o n d w o o r d met een *g* geschreven wordt, zooals in *klagt* van *klagen*, maar niet bij voorbeeld in *kracht*. Wanneer men dus *lachen* schrijft, zou daarmeê aangeduid worden, dat het grondwoord niet *lach*, maar *lag*, was.

Volgens die regel in de spelling van Siegenbeek kan de spelling met *gch* alleen te pas komen in de woorden als *tigchel* en *rigchel*, omdat deze woorden hetzelfde zijn als *tegel* en *regel;* en men kan er ook gebruik van maken, om bij voorbeeld *ontzagchelijk* en *heugchelijk* te schrijven, in de plaats van *ontzaggelijk* en *hengelijk*, zooals volgens Siegenbeek nu geschreven wordt, maar dat een spelling is, die met de uitspraak volstrekt niet overeenstemt. Doch in die betere spelling *ontzagchelijk*

en *heugchelijk* is de *gch* dan ook niet een v e r d u b b e l d e medeklinker. De *ch* achter de *g* van de grondvorm is dan niets anders dan een o v e r g a n g s l etter van de *g* tot de *l*, gelijk de *k* dat is van de *ng* tot de *l* in *afhanklijk* of *afhankelijk*, zooals men schrijft in de plaats van *afhangklijk* of *afhangkelijk*, en de *t* van de *n* tot de *l* in *erkentelijk*: zie boven bl. 54. - Even zoo zegt men ook *tigchel* en *rigchel* voor *tigchl* en *rigchl*, en is de *ch* niets anders dan de keelklank die bij de uitspraak in de overgang van de keelletter *g* tot de tongletter *l* van zelf ontstaat. - Tot v e r d u b b e l i n g van de *ch* kan de *g* in het spellingstelsel van Siegenbeek zelf niet dienen: deze verdubbeling is ook tegen het eenmaal in de Hoog en Neder-duitsche spelling aangenomene beginsel, om medeklinkers, die met twee letterteekens geschreven worden, tusschen twee klinkers niet te verdubbelen. Bovendien is de verdubbeling, zooals wij gezien hebben, onnoodig. Gelijk men dus toch reeds *echo, Bachus, bachant, Bacharach* en *Mechelen* schrijft, zoo moet men ook zich zelf gelijk blijven en *lachen* en *lichaam* schrijven. Zóo heeft men van oudsher geschreven, en die door Siegenbeek ingevoerde zonderlinge spelling van deze en andere woorden met *gch* is een nieuwigheid, die zich op geenerlei wijze verdedigen laat.

Wel niet zoo nieuw, maar toch zonderling, is ook de door Siegenbeek aangenomene en ingevoerde spelling van de Fransche uitgang *-age* in woorden als *page, plantage, bagage, passage, hermitage, ballotage*, en reeds van oudsher in het Nederlandsch overgenomen tot het vormen van afgeleide naamwoorden, als *vrijage, tuigage, stellage, lekkage* en een menigte andere. Volgens Siegenbeek moet die uitgang in het Nederlandsch *-aadje* geschreven worden: hij schreef dus *plantaadje, vrijaadje, stellaadje*. Maar deze spelling komt volstrekt niet overeen met de uitspraak. De spelling is dezelfde, als die van verkleinwoorden zooals *naadje* (van *naad*), *blaadje* (van *blad, bladen*) en *paadje* (van *pad, paden*): maar zulke woorden spreken wij uit als *naadtje, blaadtje* en *paadtje*, zooals zij trouwens ook beter gespeld zouden worden. Zóo, als *blaadje*, spreekt men een woord als *plantage* niet uit. - De heer Te Winkel wil de *dj* in deze uitgang beschouwd hebben als een z a m e n g e s t e l d l e t t e r t e e k e n , dat maar één ondeelbare klankwijziging beteekenen moet, en wel dezelfde, als in het Fransch beteekend wordt met een *g* vóor een *e* of *i*. Doch de *dj* is wel, even

als de *tj*, zulk een in de spelling aangenomen z a m e n g e s t e l d l e t t e r t e e k e n , maar niet, om daarmeê de klank van die Fransche *g* te beteekenen. Gelijk de *tj* het zamengestelde letterteeken is voor de p a l a t a l e *t* (de *t* als v e r h e m e l t e l letter), zoo is de *dj* het letterteeken voor de p a l a t a l e *d*, bij voorbeeld in de eigenaam *Djurco*, in de naam van de rivier en het vorstendom *Djambi* op Sumatra, in *djatihout*, en vele andere. - Neen die spelling *aadje* voor de Fransche uitgang *age* is op geenerlei wijs te verdedigen. Ook blijven Siegenbeek en Weiland in het gebruik van die spelling zich zelf niet gelijk. Voor het Fransche, maar sedert eeuwen door ons in het Hollandsch overgenomene woord *page* schrijven zij *pagie*. Hoe zonderling! Zoo kennen wij aan de *g* de klank toe van de Fransche *g* vóor een *e* of *i*, en schrijven in het woord nog bovendien een *i*, die men er niet in uitspreekt, en die de wijze, waarop men het woord moet uitspreken, geheelenal onkennelijk maakt. Zóo schrijft Weiland ook *passagie*, maar - *hermitage*. Hij schrijft ook *passagier;* ook *loge*, en *logement* en *logeren*. En zoo schrijft iedereen. Wie zou ook *loodjement* willen schrijven? - Neen, wij kunnen de *g* met de klank, die de Fransche *g* voor een *e* of *i* heeft, niet missen: maar Siegenbeek en Weiland hebben het gebruik er van ongeregeld gelaten; en ook de heer Te Winkel geeft er onder zijn beknopte regels geen regel voor. Om die ongeregeldheid te vermijden en te verbeteren, moet men zich van het gebruik van de *dj* en van de *gi* voor die klank geheel onthouden, en naar één beginsel en één vaste regel *page, passage, bagage, pakkage, tuigage, pelgrimage* en *vrijage* schrijven, gelijk men toch ook schrijft *hermitage, loge, logement, logeren, horloge, genie, passagier*, enz.

Nog één opmerking over de spelling van één enkel woord. Siegenbeek en Weiland schrijven *jongen*, als enkelvoudig woord in de zin van *knaap*, en de heer Te Winkel wil ook deze spelling behouden hebben. In § 292 zegt hij, dat dit woord in de verkleiningsvorm voor het achtervoegsel *tje* de *n* afwerpt en *jongetje* maakt. Maar uit dit *jongetje* had hij liever moeten opmaken, dat in het Hollandsch het woord niet *jongen*, maar *jonge* is: anders zou de verkleiningsvorm *jongentje* zijn, even als *dekentje, tekentje, wagentje*. En dit kan men immers ook met zekerheid daaruit weten, dat men in het meervoud *jonges* zeggen, en niet *jongens*, zooals wij toch *dekens, teekens* en *wagens*

zeggen. In de oostelijke, aan Duitschland grenzende streken van ons land zegt men, wel is waar, *jongen*, en dan ook in het meervoud *jongens:* maar dit is niets anders dan een Germanisme. In Friesland, waar men anders de *n* van de uitgang van een naamwoord op *en* altijd in de uitspraak hooren laat, zegt men nooit in het enkelvoudige zelfstandig naamwoord *jongen*, zooals men *deken, teeken* en *wagen*, en ook in het meervoud *de jongen en de ouden*, zegt. En, dat ook in H o l l a n d dat enkelvoudige naamwoord niet *jongen*, maar *jonge* is, kan men, behalven uit het meervoud en de verkleiningsvorm, ook nog daaruit weten, dat men de *n* ook niet hooren laat, wanneer er onmiddellijk in één adem een klinker op volgt. Men zegt, ook in Holland, *de heeren en dames, ouden en jongen:* maar men zegt *jonge en meisje*, en niet *jongen en meisje*. - In die oostelijke streken spreekt men ook den uitgang van de verkleinwoorden, zooals in *meisje*, met een *n* uit; maar in Friesland, en ook in Holland, niet. Want ook in Holland zegt men *mannetje en wijfje*, en niet *mannetjen en wijfje;* ook in het meervoud *broertjes en zusjes*, en niet *broertjens en zusjens*. Te recht schrijft men dus met Siegenbeek *meisje*, en niet *meisjen:* maar dan moet men ook *jonge* schrijven, en niet *jongen*.

Bij de tweede uitgaaf van zijn werkje heeft de heer Te Winkel een tweede bijlage gevoegd, met het opschrift *Iets over het vocaalstelsel*, en die hij, volgens het Voorbericht, hoopt, dat ‘niet onwelkom zal zijn voor hen, die meer dan bloot practische kennis verlangen’. - Dat hij de twee-en-twintig, meestal vrij lange, paragraphen van deze bijlage ook op de scholen l e t t e r l i j k v a n b u i t e n g e l e e r d wil hebben, zegt hij in dat voorbericht wel niet uitdrukkelijk: maar waartoe anders zou die bijlage hier moeten dienen? Want, die een meer dan bloot practische kennis verlangen, kunnen immers hetzelfde, dat zij hier vinden, ook wel leeren uit een grammatica, zooals die van Prof. Brill. Het is een theorie, die dienen moet tot verklaring van de onderlinge verwisseling der vocalen (enkele klinkers en tweeklanken), zooals men die in onze taal zelf en in de verwante taaltakken aantreft, en die volgens den heer Te Winkel de wetenschappelijke grondslag is, waarop het spellingstelsel gebouwd

moet worden. Dat hij zich zelf daarbij niet getrouw blijft, en ook van andere beginsels uitgaat, die met die grondslag in strijd zijn, hebben wij boven reeds gezien; maar het zal toch noodig zijn, hier ook van die theorie een enkel woord te zeggen; al zou het alleen maar zijn, omdat de grondstelling, waarvan men bij die theorie uitgaat, hier door den schrijver op zulk een wijze is uitgesproken, dat een wetenschappelijke kritiek dat niet met stilzwijgen mag voorbijgaan. De heer Te Winkel schrijft namelijk: ‘Er waren oorspronkelijk slechts drie klinkers: *a, i* en *u* (spreek uit: *oe*), en zes tweeklanken, ontstaan door het voorvoegen van eenen klinker vóór eenen anderen: *ia, ua, ai, ui, au, iu*..... De *e*'s en *o*'s zijn later ontstaan uit andere klinkers en tweeklanken, zie § 70-79’. (In § 70 leest men: ‘De *e* en *o* bestonden oorspronkelijk in onze taal niet, maar zijn uit andere klinkers of uit tweeklanken ontstaan’.)... ‘Toen de mond eens aan het uitspreken van de *e* en *o* gewend was, ontstonden deze klanken ook zonder van buiten komende oorzaak’.

Bij Duitsche schrijvers heb ik wel dikwijls de *a, i* en *u* ‘die drei Urvocale’, en ook wel de *a* alleen ‘gleichsam der Urvocal’, genoemd gevonden: maar ik heb altijd gemeend, dat bij die Duitschers, die zooveel met dat *ur* in de weer zijn, dat eenvoudig zóo verstaan moest worden, dat men in de theorie de *a, i* en *u* als de hoofd vocalen, en de andere als tusschen klanken of overgangs klanken, beschouwen kan; bij voorbeeld de *ä, è*, de kortafgebrokene *e* zooals in *pen*, en de *é*, als tusschen klanken tusschen de *a* en *i*. En, als ik dan in de grammatica van den heer Brill las: ‘De vocalen zijn oorspronkelijk drie in getal: *a, i* en *u* (uit te spreken als *oe*)’; dan dacht ik, dat men dit ook zoo moest opvatten, en dat alleen maar de zin van dat Duitsche *ur* in *Urvocale* minder juist door het woord *oorspronkelijk* was uitgedrukt. Maar bij de wijze, waarop de heer Te Winkel zich uitdrukt, is aan zulk een opvatting niet te denken: hij meent dat *oorspronkelijk* in volle ernst van een werkelijke oorsprong, van een onstaan in de werkelijkheid. Volgens hem bestonden de *e* en *o* oorspronkelijk in onze taal niet, maar zijn eerst uit andere klanken ontstaan: de mond moest eerst nog aan het uitspreken van de klanken *e* en *o* gewend worden. Volgens hem bestonden dus ‘in onze taal’, in het Nederlandsch, ‘oorspronkelijk’, zooals het door onze eerste voorzaten gesproken wierd, geen woorden,

die met de klanken *e* en *o* wierden uitgesproken: zij k o n d e n deze klanken zelfs nog niet uitspreken. Zij kónden dus hun verwondering nog niet uitdrukken met *he!* of *o!* te zeggen: zij kónden nog niet in ontevredenheid met een kuch *hem!* zeggen: zij kónden nog geen kletterend of knetterend geluid met een *e*-klank, het rollen en rommelen van de donder nog niet met een *o*-klank nabootsen. - Maar wie zou dat willen gelooven? - Waar heeft de heer Te Winkel dat vandaan? Uit wat historische bron is dat geput? In de oudste monumenten van de Nederlandsche taal vindt men immers de *e* en *o* even goed in gebruik, als tegenwoordig. En dat niet alleen! men vindt die twee klanken in al de stamverwante talen, ook in die, waarvan wij de oudste gedenkstukken hebben, in het oude Duitsch, in het Gothisch, in het Grieksch en Latijn en in het Sanskritsch.

Die stelling is dus niets anders dan een f i c t i e , terwille van een t h e o r i e , waarbij men nog van een andere fictie uitgaat, - namelijk deze, dat men onder al de Germaansche taaltakken in het G o t h i s c h de oudste taalvormen vindt, en dat al de oudere en nieuwere Hoog- en Neder-duitsche taalvormen daarvan afgeleid zijn. De Hoog- en Neder-duitsche taal-t a k k e n beschouwt men als a f s t a m m e l i n g e n van het Gothisch, en vormt zich zoo een g e s c h i e d e n i s van de Germaansche taalfamilie. Maar die geschiedenis wordt zoo een loutere f i c t i e . Het Gothisch is niet de m o e d e r van het Hoog- en Neder-duitsch; het is er maar een z u s t e r van. Men mag het, zoo men wil, een ó u d e r e z u s t e r noemen, omdat men er wat oudere geschrevene monumenten van heeft: maar de j o n g e r e z u s t e r s zijn niet uit de oudere g e b o r e n of g e s p r o t e n (vrg. Max Müller's *Lectures on the science of language*, Lond. 1861, bl. 176).

En, als men dan, van die fictie als beginsel uitgaande, op de vergelijking van de andere Germaansche taaltakken met het Gothisch een v o c a a l s t e l s e l wil bouwen, waarin men het o n t s t a a n van de verschillende klanken, de éene uit de andere, h i s t o r i s c h verklaren wil; dan dient men toch wel vóor alles de klanken van het Gothisch goed te kennen. Maar, zie! het Gothisch is een doode, uitgestorvene, alleen nog maar in schrift bestaande taal, waarvan men de l e v e n d e u i t s p r a a k niet meer kent; en uit het s c h r i f t alleen kan men de uitspraak van een taal met zekerheid, zonder gevaar van dwalen, niet opmaken. En men heeft daarin dan ook gedwaald, en wel in een

punt, dat voor die theorie van het ontstaan van de *e* en *o* uit andere klinkers of tweeklanken van zeer groot belang is.

Tot de kennis van de uitspraak van het Gothisch heeft men een hulpmiddel in de vergelijking van de wijze, waarop in de Gothische vertaling van het Nieuwe Testament door Ulfilas de eigennamen en eenige vreemde woorden geschreven zijn. Daaruit blijkt namelijk, dat de *e* en *o* in de spelling van Ulfilas voor de Grieksche l á n g e *e* en *o*, de *η* en *ω*, gebruikt worden: maar hoe heeft hij die twee lange klinkers uitgesproken in het G r i e k s c h ? Zooals wij dat doen? Men zou het haast betwijfelen: want in zuiver Gothische woorden van Germaansche oorsprong vindt men de *e* meestal daar gebruikt, waar men in het Hoog- en Neder-duitsch een *a* heeft, zooals in *slepan*, Hoogduitsch *schlafen*, Hollandsch *slapen*, Friesch *sljipe;* in *vepna*, Hoogd. *Waffen*, Holl. *wapens*, Friesch *wijpens;* in *nemun*, Holl. *namen*, het meervoudig Imperfectum van het enkelvoud *nam* (ook in 't Holl. *nam*), van *niman*, Holl. *nemen*, Friesch *nimme*. En de *o* heeft men in het Gothisch doorgaans, waar men in het Hollandsch en Hoogduitsch een *oe* of *u* heeft, zooals in *bloma, bloem* (ook *blom*), *Blume, bloth, bloed* (Vlaamsch *bloot*), *Blut, boka, boek, Buch, flodus, vloed, Fluth, sokjan, zoeken*, Hoogd. *suchen*, Friesch *siekje*, Imperf. *sôcht*. Wat kan men hieruit met eenige zekerheid opmaken? - Voor de korte Grieksche *e* en *o* worden in de Gothische spelling andere letterteekens gebruikt, en wel, wat ons heel vreemd en zonderling moet voorkomen, de zamengestelde letterteekens *ai* voor de korte *e*, en *au* voor de korte *o*; zooals bij voorbeeld in *aipistaule* voor het Grieksche *ἐπιστολή* *Baiailzaibul* voor B*∈∈λζ∈βοὸλ, Aibair* voor Ἔ*βέρ, Saudauma* en *Gaumaurra* voor Σ*όδομα* en Γ*όμορρα*. Hieruit moet men nu wel opmaken, dat de tweeklanken *ai* en *au* in het Gothisch niet bestonden, of dat zij ten minsten anders geschreven wierden. Beide is waar. Want, waar men in het Gothische schrift de tweeklank *au* schrijven wilde, daar schreef men *av*, met een *v*; hij voorbeeld in *kavtsjo* voor het Latijnsche woord *cautio*, en in de naam van den Apostel *Pavlus*, in plaats van *Paulus:* maar in Gothische woorden vindt men zoo nooit geschreven: in Gothische woorden zooals *dauhtar, daur* en *dauths* (met de uitgang *s* van de Nominatief van *dauth*), het Hollandsche *dochter, deur* (in het Friesch *door*, gelijk in het Hoogduitsch *Thor*) en *dood*, beteekent de *au* stellig geen tweeklank, maar

een eenvoudige *e*. En zoo beteekent de *ai* in woorden als *staiga*, ons *steeg* of *steg, hairto*, Hoogd. *Herze*, Nederd. *herte, hairda*, Hoogd. *Heerde*, en *hairdeis*, ons *herder*, Hoogd. *Hirt*, ook zeker maar een eenvoudige *e*, en niet de tweeklank *ai*. Vroeger heeft men wel gemeend, dat in Gothische woorden de *ai* en *au* toch meestal, even als in het Hoogduitsch, als t w e e k l a n k e n uitgesproken moesten worden. Men heeft gemeend, daartoe gerechtigd te zijn, niet alleen omdat men in de meeste Gothische woorden, die met *ai* en *au* geschreven worden, hiervoor ook in het Hoogduitsch de tweeklanken *ei* of *ai* en *au* vindt (zooals in *haithi*, Hoogd. *Haide*, Holl. *heide, aiths*, Hoogd. *Eid*, Holl. *eed, daubs*, Hoogd. *taub*, Holl. *doof*), maar ook, omdat Ulfilas de *ai* ook schrijft in woorden en eigennamen, die in het Grieksch met de tweeklank *αι* geschreven worden, zooals in *kaisar*, voor *καῖσαρ, Judaia* oor I*ουδαία, Zaibaidaius* voor Z∈*β*∈*δαῖος*, en *hairaisie* voor *ἥιρ*∈*σις*. Maar is dit grond genoeg, om aan te nemen, dat nu dan met de *ai* ook in Gothische woorden meestal de tweeklank *ai* beteekend wordt, zooals bij voorbeeld in *staiga*, het Hollandsche *steeg* of *steg*, het Hoogduitsche *Steg* of *Steig?* Is het niet veel eenvoudiger en natuurlijker aan te nemen, dat Ulfilas *kaisar, Judaia, Zaibaidaius* en *hairaisis* geschreven heeft, omdat hij die woorden heeft willen spellen naar de de toen reeds en ook nu nog algemeen gebruikelijke uitspraak: *césar, Judéa, Zebedéus* en *hérésie?* Moet men er niet uit opmaken, dat Ulfilas in het Grieksch de *αι*, waarvoor in het Latijn *ae* geschreven wierd, op dezelfde wijze uitgesproken heeft, als de Latijnsche *ae*, namelijk als een *e*? Is dit niet veel een- voudiger en natuurlijker, dan te onderstellen, dat Ulfilas gewild zou hebben, dat men in *hairaisis*, de eerste *ai* als de tweeklank *ai*, maar de tweede als een korte *e*, en in *Zaibaidaius* de *ai* in de twee eerste lettergrepen als onze *e*, maar in de derde als een tweeklank, moest uitspreken? En op dezelfde wijze kan men immers toch niet verdedigen, wat men ook aanneemt, dat in Gothische woorden met de *au* de tweeklank *au* beteekend wordt: want de tweeklank *au* wierd immers *av* met een *v* gespeld. - Maar, behalven dat, indien met de *ai* en de *au* in Gothische woorden meestal de tweeklanken *ai* en *au* beteekend wierden, hoe kon Ulfilas dan ooit op de inval gekomen zijn, om met die zelfde zamengestelde letterteekens de klank van de eenvoudige *e* en *o* te beteekenen? Maar zeer gemakkelijk is dit

te begrijpen, wanneer men aanneemt, dat hij in het Grieksch de *αι* even als de Latijnsche *ae*, en dus als een eenvoudige zachte *e*, uitsprak, en nu dan ook dat zelfde letterteeken gebruikte, om in Gothische woorden de eenvoudige zachte *e*-klank te onderscheiden van die klank, waarmeê hij de Grieksche lange *e*, de *η*, uitsprak, en waarvoor hij het enkele letterteeken *e* gebruikte. - Ook de Grieksche *ει* sprak Ulfilas niet als een t w e e k l a n k uit, maar als een *i*, zooals ook de Romeinen deden (bij voorbeeld in *îdolon* of *îdolum*, voor *εἴδωλον*); en hij schrijft daarom dat zamengestelde letterteeken voor de *i*-klank, zoowel in eigennamen, die in het Grieksch met een *ι* geschreven worden, - bij voorbeeld in *Teitus* voor T*ίτος, Teimauthaius* voor T*ιμόθεος, Thaiaufeilus* voor *Θ∈όφιλος*, en *Aileisabaith* voor Ἐ*λισάβ∈τ* of *Elisabeth*, - als ook in Gothische woorden, die in het Hollandsch met een *ij*, in het Friesch met een *î*, worden uitgesproken, zooals in *beitan, bijten, bîte, reiki, rijk, rîk, eisarn, ijzer, îzer*. - De z a m e n g e s t e l d e l e t t e r t e e k e n s *ai, au* en *ei* beteekenen dus in het Gothische schrift, niet die t w e e k l a n k e n , die wij daarmeê beteekenen, maar de zuivere *e-, o-* en *i*-klanken.

Maar, is dat nu zoo; beteekenen de *ai* en de *au* in de Gothische spelling de eenvoudige, zuivere *e*- en *o*-klanken[1], dan

1 Men kan dit reeds bewezen vinden door Von der Gabelentz en Löbe in hun *Grammatik der gothischen Sprache*, Leipz. 1846; en het is te verwonderen, hoe men *nu* nog van de Gothische *ai* en *au* als van t w é e k l a n k e n spreken kan. Zij kunnen zelfs niet als l a u g e , met de tweeklanken in lengte gelijkstaande, klinkers beschouwd worden. Want, v o o r e e r s t , is die onderscheiding van lange en korte vocalen, zooals men die in de Grieksche en Romeinsche prosodie heeft, op onze Germaansche talen volstrekt niet toepasselijk. Als de klank van een klinker dezelfde is, dan is er in de Germaansche talen ook in de uitspraak geen onderscheid van lengte. In woorden, als *komen* en *boomen, zonen* en *boonen*, heeft de *o*, daar hij dezelfde klank heeft, ook dezelfde lengte. En, t e n t w e e d e n , voor de Grieksche lange *e* en *o*, de *η* en *ω*, wordt immers in het Gothisch niet *ai* en *au*, maar de *e* en *o* gebruikt. Hoe kan men er, t e n d e r d e n , aan denken, dat de *ai* en *au* in de Gothische spelling l á n g e klinkers zouden beteekenen, als men bij voorbeeld *Baiaizaibul* geschreven ziet voor B*εελζ∈βοὺλ*? In woorden als *hairto* (*herte*) en *dauhtar* (*dochter*) hebben zij zelfs zeer zeker een k o r t e n s c h e r p a f g e b r o k e n e klank: waarom zouden ze als l á n g e klinkers te beschonwen zijn, wanneer zij de vólle klank van de *e* en *o* hebben, in opene lettergrepen, en in woorden als *braids* (*breed*) en *laun* (*loon*)? Nadat dit artikel reeds ingezonden was, ontving ik een verhandeling van Dr. Franz Dietrich, *Ueber die Aussprache des Gothischen* (Marb. 1862). Het is een laatste, zwakke, maar ijdele, poging, om de tweeklanken *ai* en *au* in het Gothisch te redden. Dr. Dietrich grondt zijn bewijs op de spelling van Gothische eigennamen met een *ai* of *au* door of voor vreemdelingen. Maar in eigennamen wordt immers gewoonlijk de oorspronkelijke s p e l l i n g behouden, al spreekt men ook anders uit. En wie zal willen gelooven, wat Dr. Dietrich, om zijn bewering vol te kunnen houden, onderstelt en aanneemt, dat in het Gothisch de eenvoudige *e* en *o* niet bestonden, en dat Ulfilas daarom *Teimauthaius* schreef, om op die wijze de klank van de *e* en *o* in T*ιμόθ∈ος* zoo nabij te komen, als mogelijk was?!

valt de gewone theorie over het Germaansche vocaalstelsel geheel in duigen: en dan ontzinkt ook aan de dubbelde *e*- en *o*-spelling in onze taal de grond, waarop die gebouwd is. Want, indien bij voorbeeld in de Gothische woorden *laufs* (het Hollandsche *loof*, of ook wel *lof*, zooals in *lofwerk*), *laun* (Holl. *loon*, Hoogd. *Lohn*), *galaubjan* (Holl. *gelooven*, Overijselsch *geleuven*), *laugnjan* (Holl. *loochenen*, voor *loochnen*, en dit voor *loognen*, van *logen*, anders *leugen*, Hoogd. *leugnen*) en *laus* (Holl. en Hoogd. *los* of *loos*); - indien in al zulke woorden de *au* niets anders dan de eenvoudige *o*-klank beteekent, waarom zouden wij dan in het Hollandsch *loover, beloonen, gelooven* en *bandelooze* met een d u b b e l d e *o* schrijven, op grond dat de *o*-klank in die woorden oorspronklijk niet een eenvoudige, zuivere *o*, maar uit de twéeklank *au* ontstaan en dus van een t w e e k l a n k a c h t i g e natuur zou wezen? In het Hoogduitsch heeft men voor die *o*, wel is waar, meestal de tweeklank *au:* maar die Hoogduitsche uitspraak kan immers niets bewijzen voor de aard of klank van de klinker in het Gothisch of Hollandsch. Waarom zouden wij niet aannemen, dat de zuivere *o* klank, die men in het Hollandsch *loof* of *lof*, en in het Gothische *laufs* heeft, in het Hoogduitsche *Laub* door een verbreede of verdikte en onzuivere uitspraak, door V o c a l - S t e i g e r u n g , zooals Bopp het noemt in zijn grammatica van het Sanskritsch, tot een tweeklank g e w o r d e n is? Zulk een V o c a l - S t e i g e r u n g , zulk een k l a n k v e r d i k k i n g , zooals men het in 't Hollandsch zou kunnen noemen, kan immers, gelijk men uit de Sanskritsche grammatica leeren kan, even goed plaats hebben, als een k l a n k v e r d u n n i n g . En, als men, zooals de heer Te Winkel meent en zegt (§ 76), dat de *e* in een woord als ons *breed*, uit de tweeklank *ai* ontstaan is, nadat deze eerst in *ei* was overgegaan; dan toont men alleen, dat men het Gothisch nog niet lezen kan. Want in het Gothische *braids* beduidt het klankteeken *ai* een eeuvoudige *e*. En de tweeklank *ei*, die men in het Hoogduitsche *breit* en ook in het

Hollandsche *uitbreiden* heeft, bewijst immers ook zelf zijn oorsprong en afkomst uit een *e*: de hoofdklank van de klank *ei*, - de klank, daar de tweeklank meê aanvangt, - is immers een *e*, en niet een *a*. En, gelijk die tweeklank *ei* uit een *e*, zoo is de tweeklank *au* in Hoogduitsche woorden, zooals *Laub* en *Staub*, voor het Hollandsche *loof* of *lof* en *stof*, uit een *o* ontstaan: het is eigentlijk de tweeklank *ou*, zooals in *louter*, maar die in het Hoogduitsch met *au* (zooals in *lauter*) geschreven wordt, omdat daarin bij de uitspraak door den Hoogduitscher aan de *o* een klank gegeven wordt, die wel juist geen *a* is, maar toch naar een *a* zweemt.

En zoo bestaat er dan ook niet de minste grond om te stellen, zooals de heer Te Winkel doet, dat de *e* in de meervoudige uitgang -*heden*, zooals in *ijdelheden*, uit de *ei* ontstaan is, die men heeft in het enkelvoud -*heid;* en men dwaalt met te meenen, dat dit blijken kan uit het Gothisch. - In de *Hollandsche spraakleer* van den heer Brill leest men op bl. 116: ‘De uitgang *heid* is het Gothische substantief *háids*, hetwelk *persoon, staat, wezen* beteekent’; maar vooreerst moet men wel vragen: Waar heeft de heer Brill dat Gothische *háids*, met dat accentje er boven en met die beteekenis, vandaan? want in de woordenboeken van het Gothisch vindt men het niet. - De heer Brill heeft het uit de *Duitsche grammatik* van Grimm, II, bl. 497: maar daar leest men: ‘*háids?* (*persona, ordo, habitus)* bisher im goth. noch nicht aufzuweisen’. - Zie, dat problematische *haids*, dat Grimm met een vraagteeken geschreven had, en waarvan hij uitdrukkelijk gezegd had, dat het werkelijk bestaan er van in 't Gothisch niet te bewijzen was, dat wordt nu door den heer Brill maar zonder bedenken als een werkelijk bestaand Gothisch woord, en als het grondwoord van de uitgang -*heid*, aangenomen! De heer Brill had immers ook moeten weten, dat na de uitgaaf van dat tweede deel van Grimm's Grammatik het ware grondwoord van de uitgang -*heid, -heden*, al lang in het Gothisch gevonden en aangewezen was. Het is het Gothische *haidus*, dat *aard, wijze*, beteekent, zooals men zien kan in het *Glossarium der gothischen Sprache* van V.d. Gabelentz en Loebe, reeds in 1843 te Leipzig uitgegeven. Dit *haidus* is, als men maar weet, dat de *ai* in het Gothisch een eenvoudige *e* is, en als men de uitgang van de Nominatief er afneemt, volkomen het Nederlandsche -*hede*, dat in oud-Vlaamsche geschriften meermalen in het enkelvoud voorkomt, en mis-

schien nog wel in het één of ander Vlaamsch dialect in gebruik is. Hiervan is *-heden* het meervoud, terwijl het in het enkelvoud door weglating van de uitgang en vocaalverdikking *-heid* geworden is.

Boven, op bl. 39 en 40, hebben wij gezien, dat er volstrekt geen rede bestaat voor de onderstelling, dat in het Hollandsche *heet* de *e* ontstaan zou zijn uit de tweeklank *ei*, die men heeft in het Hoogduitsche *heiss:* want dat uit alles blijkt, dat de oorspronklijke klinker in het woord een *i* is, zooals in het Friesche *hît* (*hiit*). Het Gothisch, als men het schrift en de uitspraak er van kent, bevestigt het ook: want in het Gothisch heeft men *heito* in de beteekenis van *koorts*, en dit is volkomen hetzelfde woord als het Friesche *hîtte* (*hiitte*) in de zin van *hitte:* zie bl. 66. - De *e* in *heet* voor *hît* en in *hette* voor *hitte* heeft ongetwijfeld een c a u s a t i v e beteekenis, even als in *leggen* (Hoogd. *legen* van *liggen* (Hoogd. *liegen*), in *zetten* van *zitten*, en in *drenken* van *drinken*. Zoo beteekent *hît* en *hitte* oorspronklijk de hoedanigheid of gesteldheid van een voorwerp op zich zelf beschouwd, maar *heet* en *hette* de eigenschap van een voorwerp, dat het *hît maakt* of *hitte veroorzaakt*. Dit onderscheid is echter, even als dat tusschen *liggen* en *leggen*, in het spraakgebruik niet bewaard gebleven. Wij zeggen altijd, zonder onderscheid van beteekenis, *heet;* en, gelijk wij *hitte* en *hitsig* zeggen, zoo zeggen wij ook *aanhitsen* en *ophitsen*, terwijl men in het Hoogduitsch in de causative vorm *anhetzen* en *aufhetzen* zegt.

Even zoo is het gelegen met *heten* of *heeten* voor iemand dus of zoo *noemen*, en iemand iets *gelasten* te doen; maar ook voor deze of die *naam hebben* of *voeren* (bl. 41). In het Friesch zegt men in beide zinnen, zonder onderscheid, *hite* (hij *hiit*, zij *hite*, in het Imperfectum hij *hîet*, zij *hîeten*); en in de Hollandsche volkstaal hoort men zoo ook wel zeggen. In het Gothisch heeft men *haitan*, uit te spreken als *heten*, maar alleen in de c a u s a t i v e beteekenis. In het Friesch is de oorspronklijke vorm met *i* gebleven; in het Hollandsch gebruiken wij de causative vorm met *e*; maar in beide is het onderscheid van beteekenis verloren gegaan.

Alleen een gebrekkige en oppervlakkige kennis van het Gothisch kan iemand ook in de waan brengen, dat van een verbum als *bijten* het Imperfeetum in het enkelvoud *hij beet* een zoogenaamde s c h e r p e *e* zou hebben, als ontstaan uit een twee-

klank, maar in het meervoud *zij beten* een z a c h t e *e*, als ontstaan uit een *i*: zie boven bl. 41 vgl. In het Gothisch is het Imperfectum van een verbum als *beitan* (uit te spreken als *biten*) in het enkelvoud *bait*, en in het meervoud *bitun:* doch vooreerst is de *ai* in dat *bait* geen t w e e k l a n k , maar een eenvoudge *e;* en het is zelfs niet met volkomene zekerheid te zeggen, of men het *beet*, met een volle, dan wel *bet*, met een kort afgebrokene klinker, moet uitspreken. En wat dat verschil van klinkers in het enkelvoud en meervoud betreft; in het Gothisch heeft het Imperfectum van de meeste ongelijkvloeijende werkwoorden een andere vorm in het meervoud als in het enkelvoud: maar van die twee verschillende vormen is dan alleen de ééne in het Nederduitsch in gebruik, en de andere in het Hoogduitsch, zoo niet in de Indicatief, dan in de Conjunctief. Zoo heeft het Imperfectum van het Gothische *spinnan* in het enkelvoud *spann*, in het meervoud *spunnun:* maar in het Hoogduitsch zegt men van *spinnen*, zonder onderscheid van enkel- en meervoud, sie *spann* en sie *spannen*, en in Nederduitsch *zij spon* en *zij sponnen* (in het Friesch *zij spoen*, zij *spoennen*). En van het Gothische *niman* (het Friesche *nimme*) heeft het Imperfectum in het enkelvoud *nam*, in het meervoud *nemun:* maar van het Nederduitsche *nemen* zegt men, zonder onderscheid van enkel- en meervoud, *nam* en *namen;* en in het Hoogduitsch van *nehmen*, in de Indicatief ook *nahm* en *nahmen*, maar in de Conjunctief *nähme* en *nähmen*. Zoo is het dus ook met de twee vormen in het Imperfectum van een Gothisch verbum, zooals *beitan*, in het enkelvoud *bait*, in het meervoud *bitun:* de eerste heeft men alleen in het Nederduitsch, *hij beet, zij beten*, de tweede alleen in het Hoogduitsch, *er biss, sie bissen*. Desgelijks is van *steigan* het Imperf. *staig*, meervoud *stigun;* maar in het Nederduitsch *steeg* en *stegen* van *stijgen*, en in het Hoogduitsch *stieg* en *stiegen* van *steigen*.

Maar, ofschoon het dan nu wel zeker is, dat de *e* in 't meervoud van het Imperfectum van een verbum als *bijten* van geen andere aard of oorsprong is, als de *e* in het enkelvoudige *beet*, en deze *e* niet beschouwd mag worden als ontstaan uit een t w e e k l a n k ; zoo blijft toch de vraag, of deze *e* een zoogenaamde z a c h t e *e* is, zoodat men in het meervoud met Siegenbeek *zij beten* met een enkele *e* behoort te schrijven, of wel een zoogenaamde s c h e r p e *e*, die in de spelling van Siegenbeek door een dúbbelde *e* onderscheiden wordt. En dan is het

ook naauwelijk te betwijfelen, of het is een zoogenaamde s c h e r p e *e*, en men behoort naar de regels van de spelling van Siegenbeek in het meervoud met een d u b b e l d e *e* te schrijven: *zij beeten, zij steegen, zij zweegen, zij kreegen*, enz. Want het is die *e*, die in het Gothisch *ai* geschreven wordt, en die men als de eigentlijke, oorspronklijke *e* beschouwen mag; terwijl de zoogenaamde z a c h t e *e* soms uit een *a*, zooals in *zweren* (Vlaamsch *zwoeren*, Hoogd. *schwören*), Gothisch *svaran*, maar meestal uit een *i* ontstaan is, zooals in *schepen* (in het Friesch *schippen*) van *schip; nemen*, in het Gothisch *niman*, in het Friesch *nimme; weten*, in het Gothisch *witan*, in het Hoogduitsch *wissen*, in het Friesch *witte*, of volgens een andere tongval *wite*. En, wat de vergelijking van het Gothisch reeds zeer waarschijnlijk maakt, dat wordt bevestigd door de uitspraak in die tongvallen van de volkstaal, waarin die tweeërlei *e*'s onderscheiden worden. Zoo zegt men bij voorbeeld in het Overijselsch, waarin men de ware oorspronklijke *e*, die in het Gothisch *ai* geschreven wordt, als een volle zachte *e* uitspreekt, in het Imperfectum *hi beet* en *zi beeten*, maar in het passief deelwoord *'ebèten* of *'ebetten*, met een *è* of kort afgebrokene *e*, zooals de *e*, die uit een *i* ontstaan is, veelal wordt uitgesproken.

Niet in alle tongvallen wordt het onderscheid tusschen de tweeërlei *e*'s en *o*'s in de uitspraak in acht genomen: in het Noordhollandsch bij voorbeeld, zooals dat te Amsterdam en in de Friesche steden gesproken wordt, en zoo ook in de algemeene Hollandsche spreektaal van de beschaafde standen, kent men dat onderscheid niet: alleen in enkele woorden, waarin een *e* door klankverdikking in een tweeklank overgegaan is, spreekt men dan ook die tweeklank uit, zooals in *arbeid*, Gothisch *arbaiths, weit*, Gothisch *waiteis* (zooals in het Boerefriesch *weet*), *uitbreiden* van *breed*, Gothisch *braids*, en in de uitgang *-heid*, van het Gothische *haidus* (zie boven bl. 68). Bij het schrijven van dat algemeene beschaafde Hollandsch zou men dan ook tusschen die tweeërlei *e*'s en *o*'s geen onderscheid behooren te maken in de spelling, gelijk wij dit trouwens ook niet doen in een g e s l o t e n e lettergreep, zooals bij voorbeeld in *deel* (Gothisch *dails*) en *veel* (Gothisch *filu*): doch op voorgang van eenige oude klassieke schrijvers, zooals Huygens, Vondel en anderen, die dat onderscheid uit de volkstaal kenden, heb-

ben vele geleerden gewild, dat men in de o p e n e lettergreep die tweeërlei *e*'s en *o*'s zou onderscheiden, door bij voorbeeld *deelen* met de dubbelde, maar *velen* met een enkele *e* te spellen. Door Siegenbeek is dit ook aangenomen; en, daar het wenschelijk is, de door hem nu eenmaal ingevoerde spelling in het algemeen te behouden, en daarvan alleen maar af te wijken in enkele bijzonderheden, waarin hij zich vergist mag hebben, zoo mag zulk een afwijking niet enkel gegrond zijn op de uitspraak in andere verwante taaltakken of in andere dialecten. Trouwens de verschillende verwante taaltakken en dialecten stemmen wel d o o r g a a n s met elkander overeen, maar n i e t a l t i j d : de overgang in de uitspraak van de eene klinker in de andere wordt niet door vaste, mechanische en altijd gelijk werkende natuurwetten beheerscht: er komen daarin ook e i g e n a a r d i g h e d e n en o n r e g e l m a t i g h e d e n voor, zoodat men op v o l k o m e n v a s t e regels geen staat kan maken (zie boven bl. 49). Van de Hoogduitsche uitspraak kan men geen onfeilbare gevolgtrekking maken tot de Nederduitsche, van de Geldersche of Overijsselsche niet tot de Hollandsche: en wij schrijven toch H o l l a n d s c h . De beslissing, of dit of dat woord met een enkele of dubbelde *e* of *o* gespeld behoort te worden, moet dus bij slot gegrond worden op de uitspraak in de volkstaal in de zuidelijke streken van H o l l a n d langs de kanten van de Maas.

Siegenbeek wilde de spelling in dit opzigt voornamelijk gegrond hebben op hetgeen hij de *gemeenlandsche* uitspraak noemde, in navolging van Ten Kate, die het de *gemeenlandsche dialect* genoemd had. ‘Het is’ zegt hij ‘een algemeen erkende grondregel’ (dit zou moeten heeten: ‘een door Ten Kate gestelde en door mij aangenomen grondregel’), ‘dat, niet de uitspraak van een of ander bijzonder gewest, maar de gemeenlandsche uitspraak aan het schrijfgebruik ten rigtsnoer moet strekken.’ - Maar zulk een g e m e e n l a n d s c h e u i t s p r a a k of t o n g v a l is immers een l o u t e r e f i c t i e , ja een o n d i n g , dat zich zelf tegenspreekt. Wij hebben in ons land in de verschillende gewesten en streken verschillende dialecten: van een g e m e e n s c h a p p e l i j k e uitspraak van het geheele land kan geen spraak wezen, of het zou moeten zijn de uitspraak van de *algemeene beschaafde Hollandsche spreektaal:* maar juist in deze wordt tusschen de zoogenaamde hard- of scherp- en zacht-lange *e* en *o* geen onderscheid gemaakt. Waar wil Siegenbeek die g e m e e n l a n d s c h e uitspraak, die dit onderscheid wél maakt, dan zoe-

ken? ‘waaruit’ vraagt hij ‘wordt deze gemeenlandsche uitspraak veiligst opgemaakt?’ en hij antwoordt: ‘Immers uit het eenparig gebruik der beste en keurigste schrijvers.’ - Maar deze schrijvers onderscheidden immers de *e*'s en *o*'s naar hun eigen dialect, niet naar een gemeenlandsche uitspraak. Marnix van St. Aldegonde, Vondel en Huygens deden het naar het Antwerpsche dialect, Daniel Heinsius naar het Gentsche. - Hier was Siegenbeek op het voetspoor van Ten Kate in een doolhof geraakt, waar hij geen leiddraad kon vinden, daar hij zich aan vast kon houden; zoodat hij in de beslissing omtrent bijzondere twijfelachtige gevallen meer dan eens tegen zijn eigen grondregel handelt. Zijn grondregel is, dat wij ‘aan den voorgang der achtbaarste schrijveren in dezen meer gezags moeten toekennen, dan aan de uitspraak, in de bovengenoemde gewesten (in Rotterdam en de verdere aan of over de Maas gelegene plaatsen, in Zeeland, en, ten opzigte der *e*, ook in Groningen) heerschende. De eerste toch biedt ons de gemeenlandsche uitspraak aan, terwijl de laatste ons slechts vertoont, hoedanig een of ander woord in een bijzonder gewest wordt uitgesproken’ (Verh., bl. 266 vlg.). Maar bij het woord *rooze* of *roze*, dat volgens diezelfde schrijvers, daar hij anders het meeste gezag aan toekent, met een dubbele *o* geschreven zou moeten worden, wil hij toch liever de Zeeuwsche en Rotterdamsche uitspraak met een zachte *o* volgen, en dus *roze* en *rozen* schrijven. Hoe verkeerd, indien de spelling van die ‘achtbaarste’ schrijvers als de gemeenlandsche uitspraak, en het Rotterdamsche en Zeeuwsche alleen maar als een bijzondere gewestelijke tongval is aan te merken! En toch heeft hij wel gedaan met zoo te beslissen: want die achtbaarste schrijvers spelden zoo maar de Brabandsche en Vlaamsche uitspraak met een harde *o*, volgens de klank, die *o* in het Fransche *rose* heeft: maar wij willen Hollandsch schrijven.

De heer Te Winkel is volgens het Voorbericht, bl. VII, van meening, dat de tegenwoordige uitspraak, juist omdat die op verschillende plaatsen zoo ongelijk is, geen veilig richtsnoer meer voor ons zijn kan; en dat de enkele of dubbelde *e*- en *o*-spelling alleen op de verschillende oorsprong van deze klinkers gebouwd moet worden. Hij meent namelijk, zooals wij reeds gezien hebben, dat de zoogenaamde scherpe *e*'s en *o*'s uit de tweeklanken *ei* en *au* ontstaan zijn; en tot verontschuldiging van Siegenbeek, of liever om zijn eigen af-

wijking van Siegenbeek, te verontschuldigen zegt hij: ‘Siegenbeek kende de *oorzaken* van het verschil in de uitspraak der *e*'s en *o*'s niet; hij kon die in zijnen tijd bezwaarlijk kennen.’ - Maar verheft hier de heer Te Winkel zijn kennis niet wat te veel boven die van Siegenbeek? Ook Siegenbeek beschouwde, even als de heer Te Winkel, de hard-lange *e* of *o* ‘volgens hunne oorspronkelijke eigenschap’ met de *ci* of *au* vermaagschapt (Verh., bl. 134). Ook Siegenbeek was, zoo niet door eigen studie, dan toch door die van zijn voorganger Ten Kate, genoegzaam met het Gothisch en de andere oude verwante taaltakken bekend, om door vergelijking daarvan die oorspronklijke eigenschap op te sporen: hij wist even goed, als de heer Te Winkel, dat men voor de hard- of scherp-lange *e* en *o* in het Gothisch doorgaans *ai* en *au* vindt; en hij sprak deze zamengestelde letterteekens even verkeerd, als de heer Te Winkel, als twéeklanken uit.

Neen, wat in de gronden, waarop Siegenbeek de enkele en dubbele *e*- en *o*-spelling gebouwd wilde hebben, te berispen valt, dat is alleen die fictie van een gemeenlandsche uitspraak, die hij meende dat men uit het gebruik van de ‘achtbaarste, beste en keurigste’ schrijvers zou kunnen opmaken: maar te recht wilde hij dat onderscheid in de spelling op de Nederlandsche uitspraak gebouwd hebben. Te recht begreep hij, dat de uitspraak in de verwante oudere en nieuwere taaltakken op zich zelf alleen niet bewijzen kan voor de uitspraak in het Nederlandsch: maar evenzoo had hij moeten begrijpen, dat, wanneer de uitspraak in de Nederlandsche dialecten verschilt, wij dan niet naar de Vlaamsche en Brabandsche, niet naar de Groningsche, Geldersche of Zeeuwsche, maar naar de Hollandsche uitspraak van de Maaskanters behooren te spellen. Siegenbeek zelf heeft ook wel gevoeld, dat het zóo zijn moest, zooals men zien kan uit zijn beslissing omtrent de aard van de *o* in het woord *roos:* maar zijn oordeel wierd op een dwaalweg gebracht door die valsche voorstelling van een gemeenlandsche uitspraak, die op te maken zou zijn uit het gebruik van die schrijvers, daar hij het grootste gezag aan toekende, maar die juist Vlamingers waren, van geboorte of opvoeding, en uit het Vlaamsche woordenboek van Kiliaan, dat hij in dit opzigt ‘een heldere baak’ en ‘eenen vrij zekeren gids’ noemt (Verh., bl. 124 en 136).

Het grondbeginsel van den heer Te Winkel, om de enkele

of dubbele *e*- en *o*-spelling alleen op de oorsprong van de *e*'s en *o*'s te bouwen, kan ook daarom niet aangenomen worden, omdat die oorsprong, en dus de aard en natuur van de klinker, in een groote menigte woorden onzeker is. De stelling, waarvan de heer Te Winkel daarbij uitgaat, dat de zoogenaamde scherpe *e*'s en *o*'s uit de tweeklanken *ei* en *au* ontstaan zijn, berust, zooals wij gezien hebben, op een dwaling. Al de *ei*'s en *au*'s van het Hoogduitsch, en een *ei* voor een *e* in de volkstaal, zooals in *vleisch, teiken, gemeinte*, kunnen dus niets bewijzen: die tweeklanken zijn aan klankverdikking toe te schrijven, en een *ei* kan even goed uit een *i*, als uit een *e*, een *au* even goed uit een *u*, als uit *o*, ontstaan zijn: de spelling van woorden als *schedel*, Hoogduitsch *Scheitel*, en *meenen*, Hoogduitsch *meinen*, en van een menigte anderen zou dus geheel onzeker moeten blijven. Als scherp zouden wij dan alleen nog maar de *e* en *o* kunnen beschouwen, waarvoor men in het Gothisch een volle *e* en *o*, met *ai* en *au* geschreven, aantreft. Maar, behalven dat men voor een menigte woorden het Gothisch niet vergelijken kan, ook dan nog blijft men, als men de uitspraak niet raadplegen mag, in 't onzekere. In het Gothisch beteekent *staiga* een *pad* of *weg*, en dit is ons *steeg*, of ook *steg* (bij voorbeeld: ‘ik ken hier weg noch steg’), in het Hoogduitsch *Steg* of *Steig*. Maar dit is afgeleid van *steigan*, in het Imperf. *staig*, meervoud *stigun*, Hollandsch *stijgen*, Imp. *steeg*, Friesch *stîgen*, Imp. *stîeg*, Hoogduitsch *steigen*, Imp. *stieg*. Hieruit is omtrent de aard en natuur van de *e* in het Hollandsche woord *steeg*, en of het meervoud met een enkele, of met een dubbele *e* geschreven moet worden, niets met zekerheid op te maken. De heer Te Winkel heeft zelf in § 85 opgemerkt, dat in woorden die afgeleid zijn van werkwoorden, die verbogen worden als *bijten* en *stijgen*, de *e* zoowel scherp als zacht kan zijn. Wij zullen hier dus volstrekt de uitspraak moeten raadplegen. In het Noord-Hollandsch, zooals men dat in de Friesche steden spreekt, wordt een *steeg* een *steig* genoemd: maar Siegenbeek, en ook Ten Kate, schrijven *stegen*. Is deze spelling voor Holland de ware, dan kan die alleen gegrond zijn op de uitspraak van de Maaskanters, die mij niet met genoegzame zekerheid bekend is. Dat Siegenbeek of Ten Kate die uitspraak geraadpleegd zouden hebben, is mij niet gebleken. Waarschijnlijk hebben

zij alleen maar zoo geschreven, omdat zij in het Vlaamsche woordenboek van Kiliaan als Hollandsch en Friesch woord *steghe, stijghe*, vonden opgegeven. Maar uit deze spelling van Kiliaan kan voor de uitspraak van de Maaskanters niets opgemaakt worden. En, al is het, dat Siegenbeek de uitspraak van dit woord in de tongval van de Maaskanters geraadpleegd heeft; dan zou hij zich toch nog wel vergist kunnen hebben. Want, dat hij zich in de h e o o r d e e l i n g van de uitspraak van het een of ander woord in de volkstaal werkelijk nu en dan vergist heeft, is zeker. Zoo behoort men, gelijk ook de heer Te Winkel wil, *begeren*, en niet met Siegenbeek *begeeren*, te schrijven: want Siegenbeek zegt zelf, dat het woord niet alleen in Zeeland, maar ook te Rotterdam, met een záchte *e* wordt uitgesproken. Desniettegenstaande wil hij *begeeren* geschreven hebben, niet alleen op grond van zijn verkeerde uitspraak van het Gothische *gairnan*, en op het gezag van zijn achtbaarste schrijvers, waaruit hij de g e m e e n l andsche uitspraak meende te kunnen opmaken; maar hij beroept zich ook op de *ie* in het woord *gierig*. Doch hier heeft hij de *ie* met de *îe* in *bîen* en *stîen* verward: de *i*-klank in het woord *gierig*, die in het Friesch een geheel z u i v e r e *i* is, als ook in het Hoogduitsche *begierig* en *Begierde*, bewijst veeleer het tegendeel. - Terecht heeft de heer Te Winkel ook opgemerkt, dat men het meervoud van *zweep* niet met Siegenbeek *zweepen*, maar *zwepen*, behoort te spellen; en hij beroept zich op het Angelsaksische *swip*. Ook in het Boerefriesch zegt men *swipe*, en in het Overijselsch *zweppe;* en, en wat meer is, ook de Maaskanters zeggen *zwiep*, of *zwîp*. Maar juist deze uitspraak, en dat hij in het woordenboek van Kiliaan *sweepe* en *sweepen* gespeld vond, heeft Siegenbeek weêr in de war gebracht. - Dat men het woord *heten*, in den zin van deze of die naam dragen (zie boven bl. 45 en 69), volgens de uitspraak van de Maaskanters met een enkele *e* zou moeten schrijven, getuigt Siegenbeek zelf; ofschoon hij op het gezag van zijn achtbaarste schrijvers (die de Vlaamsche uitspraak volgden) toch aan de spelling met de dubbelde *e* de voorkeur geeft. Maar, als hij daarbij zegt, dat de hardheid van de *e* in dit woord ‘krachtiglijk bevestigd wordt door de uitspraak van *hieten, hijten*, welke in sommige oorden van ons vaderland gehoord wordt,’ dan dwaalt hij weêr zeer in de beoordeeling van deze uitspraak, en het Friesch *hite*

(zoowel in het Stadsfriesch als in het Boerefriesch, bewijst ontegenzeggelijk, dat de *e* in ons *heten* en in het Gothische *haitan* uit een *i* ontstaan is.

Ja, in de b e o o r d e e l i n g van de *uitspraak* in de dialecten kan men zich vergissen. Men moet wel in acht nemen, dat men voor de tweeërlei *e*'s en *o*'s, die wij door de enkele en dubbele vocaalspelling onderscheiden willen, in de volksdialecten m é e r a l s t w é e verschillende klanken hoort: men moet dus een dialect al zeer naauwkeurig kennen en goed bebestudeerd hebben, om met zekerheid te kunnen bepalen, welke van die verschillende klanken aan ieder van die twee *e*'s of *o*'s, die met de enkele of dubbele spelling onderscheiden worden, beantwoordt. - Eerst dan, wanneer een goed taalkundige, en die het Hollandsche dialect van de Maaskanters goed kent, het op die wijze bestudeerd zal hebben, zullen de fouten en vergissingen, die door Siegenbeek in enkele woorden tegen zijn beginsel begaan zijn, verbeterd kunnen worden. Ik zeg, een g o e d t a a l k u n d i g e , die een meer dan oppervlakkige studie van de voornaamste verwante taaltakken gemaakt heeft, en daardoor in staat is, om in ieder woord over de eigentlijke aard van de klinkers, waarvoor in de Hollandsche beschaafde spreektaal een volle *e*- of *o*-klank uitgesproken wordt, met juistheid te oordeelen. Want ook op de k l a n k alleen, die het woord in de uitspraak van de volkstaal heeft, kan men niet altijd met zekerheid afgaan: die klank kan ook door een bijzondere oorzaak een wijziging ondergaan hebben. Zoo is het bij voorbeeld met de *e* in *menig* en *menigtè*, indien het geen vergissing, maar waarheid is, wat Siegenbeek in de Bijlagen op dit woord zegt, dat de Rotterdamsche en Zeeuwsche uitspraak daarin de zoogenaamde harde of scherpe *e* laat hooren. In dit woord is namelijk de *e* uit een *a* ontstaan, zooals blijken kan uit het Gothische *manags* en het Hoogduitsche *mannig* en *manche* (nevens *Menge*): maar uit een *a* kan zoowel de scherpe *ä*- of *è*-, als de zachtere *é*-klank ontstaan zijn. Al is het, dat de Rotterdammers en Zeeuwen *meinig* zeggen, dan kan dit nog niets bewijzen: want de *ä-, è*- of *é*-klank kan ook door klankverdikking *ei* worden. Zoo zeggen wij allen *weinig*, terwijl men in het Hoogduitsch met een zachte *e wenig* zegt, en het woord allerwaarschijnlijkst afgeleid is van het in het Gothisch bewaarde grondwoord *van* (uit te spreken als

wan), *gebrek, vans, gebrekkig*, en ook in ons Hollandsch nog overig in zamenstellingen, zooals *wanhoop*. Hiervan zou *vanags* een afgeleid adjectief zijn volkomen gelijk als *manags*, waarvoor wij *menig* zeggen, gelijk de Hoogduitscher *wenig* voor *vanags*. - Ook moet men de invloed in acht nemen, die in een taal of tongval een volgende medeklinker op de uitspraak van een klinker voorafgaande kan uitoefenen. Dit is vooral het geval met de *r:* het Gothische *marei*, het Latijnsche *mare*, het Friesche *mar*, het Fransche *mer*, en het Hoog- en Nederduitsche *meer* zijn drie verschillende uitspraken van hetzelfde woord; de één zegt *paard* en *rechtvaardig*, de ander *pèerd* en *rechtvèerdig*, een derde *péerd* en *rechtvéerdig;* de één zegt *wèreld*, de ander *wéreld*. Of men nu al een Maaskanter naar zijn tongval met een scherpe klank *mèer* en *mèren* hoort zeggen, dit kan niet bewijzen, dat wij in het meervoud *meeren* behooren te spellen: de *ä-, è-* of *é*-klank is in dit woord toch zeker uit een *a* ontstaan. - En zoo kan de uitspraak van de Maaskanters alleen ons ook niet leeren, hoe wij het meervoud van het woord *heer* moeten spellen. Indien ook in dit woord de *e*-klank uit een *a* ontstaan is, dan zouden wij *heren* behooren te schrijven. Sommigen, en daaronder ook de heer Te Winkel, zijn van meening, dat dit zou kunnen blijken uit het Oud-noordsche *hari:* maar terecht wordt dit door anderen betwijfeld (zie Diefenbach's '*Vergleichendes Wörterb. der gothischen Sprache*,' II, S. 491 vlg.): want de *a* kan vóor een *r* ook uit een *e* ontstaan, zooals in *star* voor *ster*. En, is dan de *e* in ons *heer*, het Hoogduitsche *Herr* en het daarmeê verwandte *hehr*, het Friesche *hjerre*, en het Latijnsche *herus*, een oorspronklijke *e;* dan behooren wij volgens de harde of scherpe uitspraak in de tongval van de Maaskanters *heeren* te schrijven. De s c h e r p e *e* in dit woord (*hèer*, en niet *héer*) is in de Hoogduitsche uitspraak een kort en s c h e r p a f g e b r o k e n e *e* geworden, zoodat men *Herr* en *Herren* in de plaats van *Hêr* en H*éren* zegt.

Een tegenovergestelde uitwerking kan de zachte smeltletter *l* op de uitspraak van een voorafgaande *e* hebben uitgeoefend. Al is het, dat men in de volkstaal voor *geel* en *kameel*, niet alleen *giel* en *kamiel*, maar ook meer slépend *gîel* en *kamîel* hoort zeggen; dan kan dit toch voor ons geen rede zijn, om *geele* en *kameelen* met een dubbelde *e* te schrijven. - Die

meer of min slepende *ie*-klank kan dan ook in woorden, die op de zachte neus- en smelt-letter *m* uitgaan, zooals in *bîen, stîen, îen, oîen*, ik *mîen* en ik *lîen*, voor *been, steen, éen, geen*, ik *meen* en ik *leen*, alleen en op zich zelf voor de oorspronklijke aard van de *e* in deze woorden niets bewijzen.

Na zulk een grondige en naauwkeurige studie van het Zuidhollandsche volksdialect, zou het zeer wel mogelijk zijn, dat men tot het besluit kwam, dat ook daarop voor de onderscheiding van t w e e *e*'s en *o*'s, die men z a c h t en s c h e r p of h a r d heeft gelieven te noemen, geen vaste regels gebouwd kunnen worden. Maar dan zouden wij het ook geheel moeten opgeven, die enkele en dubbelde *e*- en *o*-spelling op vaste en wetenschappelijke grondslagen te willen bouwen. Wij zullen die spelling dan alleen nog maar kunnen behouden op grond, dat die nu eenmaal, en reeds zoo lang, in onze schrijftaal in gebruik is; en wij zullen daarbij met Siegenbeek ons moeten richten naar het voorbeeld en de voorgang van die schrijvers, die dat onderscheid in hun spelling, op grond van een verschillende uitspraak, met veel naauwkeurigheid in acht genomen hebben. Wij zullen alleen maar niet droomen, zooals Siegenbeek dat deed, van een g e m e e n l andsche uitspraak, die uit het gebruik van die schrijvers zou kunnen worden opgemaakt. Integendeel, daar wij zien, dat die schrijvers van elkander verschillen, zoo zullen wij daarin v e r s c h i l v a n d i a l e c t, namelijk van V l a a m s c h en H o l l a n d s c h dialect, erkennen, en dan natuurlijk de voorkeur geven aan het gebruik van hen, die de Zuid-hollandsche uitspraak gevolgd zijn. Is ons de spelling van het een of ander woord bij deze laatste schrijvers onbekend, maar weten wij wel, dat de uitspraak van de Maaskanters niet overeenstemt met de spelling, zooals die door Siegenbeek in zijn woordenboek aangenomen is; dan zullen wij ook deze uitspraak behooren te volgen, en dus bij voorbeeld *zwepen*, en niet met Siegenbeek *zweepen*, schrijven; want wij weten dat Siegenbeek met wat al te veel vertrouwen het Vlaamsche woordenboek van Kiliaan, als ‘een vrij zekeren gids’, gevolgd is (zie boven bl. 72 en 73).

En hiermede hoopt Referent voldaan te hebben aan het verzoek van de Redactie van ‘De Gids’, om van die werkjes van

den heer Te Winkel over de Nederlandsche spelling een grondige beoordeeling te geven. Tevens hoopt hij, dat deze vernieuwde bespreking van dit onderwerp iets bij mag dragen tot opwekking van een echt wetenschappelijke taalstudie, die, niet tevreden met het aanleeren van hetgeen door anderen reeds geleerd is, en niet bevreesd een lang door anderen betreden pad te verlaten en een nieuwe weg in te slaan, door een vernieuwd, onbevooroordeeld, eigen, zelfstandig, kritisch en grondig onderzoek de wetenschap tracht te bevorderen.

T.R.

Mylady Carlisle.

XI.

Onaanzienlijk was de straat, waarin een huis kon worden opgemerkt, dat in hoogte en grootte niet alleen de meesten uit de buurt, maar zelfs het paleis van den gevangen aartsbisschop Laud overtrof. Twee halfronde torens verhieven zich boven het leien dak en namen aan weêrszijden van de breede met spijkers beslagen deur een begin. Zij waren van onder tot boven van schietgaten voorzien, en lieten den beschouwer dan ook niet lang in twijfel aangaande de roeping, die ze eens hadden te vervullen. Kleine vensters werden hier en daar in den steenen muur gevonden, waarvan de dikte reeds ten deele bleek uit de diepte in welke de kozijnen lagen. Zij waren thands alle gesloten, maar al was dit niet het geval geweest, toch mocht men er van verzekerd zijn, dat de vertrekken weinig licht door die kleine openingen ontvingen, welke, behalve van de dikke eiken luiken, ook nog door twee kruiselings over elkaâr gelegde staven ijzer voorzien waren. Alles had een somber aanzien en aan een of ander gevangenhuis kunnen doen denken, zoo niet een gekwarteleerd wapen, dat in een zijner kwartieren zelfs de koninklijke luipert vertoonde, boven de poort was opgehangen, en het schild, dat den hoogen en ouden adel des eigenaars bewees, goed onderhouden was. Het prijkte zelfs met zulke frissche kleuren, dat men nog aan een kort geleden herstel mocht denken, hetgeen dubbel vreemd scheen bij de verwaarlozing waarvan al het andere, zoowel de gescheurde buitenmuur, de hier en daar gebroken kanteelen en arabesken, als de verweloze vensterkozijnen en de verroeste hoofdpoort zulk een overtuigend blijk gaven.

De schaarsche voorbijganger, ondervraagd naar den aard van die steenmassa, welke voorzeker in vroeger eeuwen dienst had gedaan als versterkte woning van den een of ander edelman, haalde geheimzinnig de schouders op bij de mededeeling, dat het wapen, boven de poort opgehangen, dat der Northumberlands was. Of het huis, dat reeds eeuwen in het bezit van dat dikwijls bevochten, vernederd, maar altijd weder verheven en machtig geworden geslacht was geweest, bewoond werd, wist niemant te zeggen; alleen kon men verzekeren, dat sedert jaren de vensters gesloten waren en er het gras tusschen de steenen voor de poort welig was opgegroeid. Eenigen uit de buurt wisten te vertellen, dat er een stokoude Steward in woonde, die zich door een zijpoort, welke in een andere straat uitkwam, somwijlen vertoonde. De afstand tusschen de hoofdpoort en dien anderen kleinen uitgang getuigde van den omvang van het steenen huis, dat achter ettelijke woningen der buurt zich moest uitstrekken. De oude huisbewaarder scheen geen man, dien men kon doen klappen, want hoe de nieuwsgierigheid, opgewekt door het verlaten aanzien van het huis der Northumberlands, ook rondtastte en eindelijk haar verlangen uitsprak om iets aangaande den eigenaar te vernemen, de oude andwoordde altijd, dat zijn Heer, voor zoover hem bekend, vrolijk en gezond was.

Het baarde dan ook niet weinig opzien in de buurt, dat op een zekeren kouden Decembermorgen, terwijl de fijne sneeuwvlokken naar den grond dwarrelden, een der sedert maanden, misschien weljaren, gesloten vensterluikjens werden opengestooten, en het hoofd van den ouden man er door zichtbaar werd, terwijl de bevende vingeren zich inspanden om de weêrbarstigheid der verroeste scharnieren te overwinnen. Weldra werden nog andere luikjens geopend en had een opmerkzaam beschouwer door de rosse flikkering, die van tijd tot tijd de zoldering van het vertrek verlichtte, tot het aanwezig zijn van een haardvuur van niet kleinen omvang kunnen besluiten. Duidde dit van buiten reeds eene niet geringe wijziging aan, van binnen was eene nog veel grootere merkbaar. Het groote voorportaal was even koud en eenzaam als altijd; geen stoet van lakeien bevolkte de binnenplaats of de vertrekken, die haar omgaven; geen voetstap werd op de steenen trappen gehoord, die naar boven leidden, waar de groote eens zoo schitterende zalen zich bevonden, waar zoo veel van wat het Koninkrijk hoogs en edels telde, zich had vermeid in de weel-

den, die de rijkdom der Northumberlands hun zoo kwistig schonk. Koud en donker waren zij alle. In jaren had geen waslicht van de gepolijst stalen kronen gestraald en zich duizendvoud in het blikkerend metaal weêrkaatst, geen houtspaander geknapt, geen steenkool geknetterd in de breede schouw, wier breede en ver vooruitstelende marmeren mantel hetzelfde wapen, dat boven de hoofdpoort hing, op het voorhoofd droeg en op twee pijlers van dezelfde steensoort rustte; in jaren had geen voet, in staal of in marokijn leder gestoken, den mozaïeken vloer betreden, had geen schalk oogenpaar zich laten bespieden in den reusachtigen spiegel, waarvan de vergulde rand op ettelijke plaatsen was gedeerd en die boven het dressoor hing, waarop een dikke stoflaag rustte. Koud en donker, somber en stil waren die zalen, en verlaten waren tot voor weinige uren alle, behalven alleen de kleine vertrekken door den ouden dienaar ingenomen.

Tot voor weinige uren, zeggen wij. Op de tweede verdieping toch, in een betrekkelijk klein voorvertrek, was thands de duisternis verdwenen en had zij plaats gemaakt voor een flaauw schemerlicht, dat soms versterkt werd door het opflikkerende haardvuur. Alsof de oorzaak der verandering, die hier plaats had, onverwacht en als bij verrassing was opgekomen, zag men slechts op de meest in het oogvallende plaatsen de stoflagen, welke ook hier aanwezig waren, weggevaagd, en de spinnewebben nog heen en weder wuiven aan de zoldering. In de nabijheid van den breeden schoorsteenmantel lag een klein Perziesch tapijt en daarop stond een leunstoel met leer bekleed, in den rug van het wapen der Northumberlands en op de zitting van een donzen kussen voorzien. De verflenst damasten gordijnen waren van voor de vensterkozijnen weggeschoven, zoodat thands uit dit vertrek door de ijzeren staven heen, een blik naar buiten geworpen kon worden.

De oude knecht, die het sedert jaren niet gebruikte pleeggewaad van fijn zwart laken dezen morgen had aangetrokken, dacht er niet om, toen hij de luikjens had opgestooten, zich eens een blik naar buiten te gunnen waarvan hij zich zulk een langen tijd had moeten spenen. Hij besteedde al zijne aandacht aan het haardvuur, dat hij van tijd tot tijd oppookte, aan den leunstoel, waarvan hij telkens het kussen opschudde, aan de vierkante eikenhouten tafels en stoelen, die hij gedurig ordende, terwijl de oogenblikken, waarin hij niets van dat alles deed, werden doorgebracht aan de binnendeur, die naar een zijvertrek leidde, en waaraan hij belangstellend het luisterend oor bracht.

Werkelijk rilde de man van ontroering toen hij eenig geritsel vernam, het slot dier binnendeur hoorde overgaan en een man in een laken jas met bont omboord zag binnentreden, die met langzamen tred en strak voor zich uitziende, het vertrek doorging en zich in den gereedstaanden leunstoel nederzette. Het hair van dien man was eenmaal gitzwart geweest, hetgeen nog bespeurd kon worken aan eenige plekken, waar het nog die kleur had; maar zelfs dit zwart was reeds gemengd met ettelijke grijze vlokken, en zoo de lichte muts, die thands het hoofd dekte, werd opgelicht, dan zou de kruin reeds geheel kaal blijken te zijn. Was 't het merk van den ouderdom? Hij, die het gelaat beschouwde, zou aarzelen daarover uitspraak te doen. Het hooggeboogde maar met groeven doorploegde voorhoofd, de diepe trekken om den gebogen neus en de fijne bleekroode lippen, maar vooral de lichtblaauwe oogen, bijwijlen zoo klaar en helder, bij wijlen zoo starend en zwervend, de breede schouderen en tevens gebogen houding, alles leidde tot de meest verscheiden opvatting wat de hem toe te schrijven jaren betrof.

‘Heeft Uwe Genade wel gerust?’ vroeg de oude, die langen tijd op den achtergrond gewacht en in een eerbiedige houding de minste bewegingen van den ander had bespied, maar ten laatsten zich meer in de nabijheid, ja zelfs tot aan den rug van den leunstoel, gewaagd had, waar hij zich vooroverbuigend den ander in het gelaat poogde te zien. Een trek van diepe droefheid werd op het zijne zichtbaar, toen hem dat gelukte, en nog zachter dan straks, maar thands bijna aan het oor van hem, dien hij als Zijne Genade toesprak, herhaalde hij de reeds gedane vraag.

‘Goed, heel goed, Will!’ andwoordde de ander, alsof hij uit een vasten slaap ontwaakte. ‘Zie eens hoe het weêr is,’ vervolgde hij haastig, ‘ik wou van daag wel de nieuwe hazewinden zien loopen... Naar den kant van Hydemoor zijn er sporen van vossen gezien.’

‘Uwe Genade is niet meer op Hanfield-manor,’ fluisterde de oude. ‘Mijn genadige meester is immers in het oude huis zijner roemrijke voorzaten teruggekeerd.’

‘Och ja, goede Will! dat is ook waar! Wat de gewoonte al niet doet! - In Londen!’ prevelde hij, ‘wat doe ik in Londen?’

‘Wil Zijne Genade ook dat ik de groote zaal klaar maak, dat ik er vuur aanleg en de lichtkronen van avond ontsteek?’ De ander schudde met het hoofd.

‘Ik weet nog hoeveel licht die kunnen geven; ik zag ze toch meermalen branden en dan dansten de beelden van de muurschilderijen zoo vrolijk in de vergulden lijsten....’

‘Hoe lang is dat wel geleden, oude?’

‘Ja, zeker wel al tien jaar, dat ik 't het laatst zag; maar toen was het ook een feest, dat al de dienaren van Northumberland als een heiligen dag blijven herdenken; het was de laatste verjaardag dien de nu zalige Hertog op aarde heeft mogen vieren.’

‘Al genoeg!’ snaauwde de ander hem toe op een toon, die den oude deed terugdeinzen. Het meestal voorover gebogen hoofd werd opgeheven; de blik van het oog verloor zijne matheid en werd een oogenblik scherp en doordringend.

Weldra echter zeeg het hoofd weder voorover, terwijl de oogen als gewoonlijk op éen punt zich vestten en zich er als aan vasthechtten. ‘Een feestdag in dit huis!’ prevelde hij in zich zelven, zoo afgetrokken, bijna zoo bewusteloos, dat het den oude koud om het hart werd. ‘Ja, dat moet lang geleden zijn. Een lach in dit huis en het was geen schaterlach van de hel..... ja, dat moet wel héel lang geleden zijn.... Will! hoe maakt Lord Edgar Rovers het? Hebt ge mij niet verstaan, oude?’ vroeg hij driftig, toen zijne eerste vraag niet dadelijk beandwoord werd.

‘Lord Edgar is dood.’

‘Zoo, dood! nu die heeft het rustig. En Lord Philip Stapleton en Patrick Fitswilliam....? Zijt ge zot of wilt ge me ergeren? Waarom andwoordt ge me niet?’

‘Och, die zijn alle dood!’ bracht eindelijk de oude man met trillende stem uit.

‘Alle dood! Ik word oud, heel oud. Waarom?’ prevelden de bleeke fijne lippen.

‘Maar ze waren ook al de vrienden van den zaligen Hertog; zij waren reeds hoog bejaard, toen Uwe Genade Londen verliet, en dat is al zoo lang geleden. Uwe Genade is toch waarlijk nog in het best van het leven. Ja, in het best van het leven! En daarom hoop ik altijd nog, dat ik, vóor ik de oude oogen sluit, nog een erfgenaam op mijn kniën zal wiegen..... Als Uwe Genade mij dat geluk nog eens gunde!’ Hij was stouter en stouter geworden; hij had zich gemengd in de zaken, het geslacht der Northumberlands betreffende; maar hij was ook zulk een oude getrouwe! Hij was gelijk opgegroeid met den vorigen Hertog, was diens speelmakker geweest en later diens

kamerdienaar geworden; hij mocht zich dus wel eenige vrijheid veroorloven. De tegenwoordige Hertog scheen het dan ook niet euvel te duiden, want hij bleef onbewegelijk voor zich uitstaren. Dat stilzwijgen gaf Will moed om voort te gaan. ‘Als Uwe Genade er eens voor zorgde, dat de titel in de rechte lijn bleef! Ik wed, dat Uwe Genade nog vrolijke dagen kon beleven, vrolijker dan tot dusverre op Hanfield-manor. Altijd zoo alleen te leven en dan geneigd te wezen tot droefgeestigheid....! Och, als ik maar één woord mocht hooren, dan zou Uwe Genade mijn stramme kniën weêr in een paar jonge springers kunnen doen veranderen.... Als Uwe Genade zich nog eens een vrouw koos....?’

‘Wat? Wie zegt dat? Wie spreekt er van een vrouw?’ klonk het eensklaps, terwijl het strak gelaat des gehieders geheel van uitdrukking veranderde. ‘Onbeschaamde! Uit mijn oogen....’ Half uit zijn stoel opgerezen, wees hij den sidderenden grijzaart de deur en zeeg toen weder in zijn stoel. Will had het bevel ten deele opgevolgd, maar bleef op den dorpel staan en zag van daar hoe de kilheid, meest een gevolg van afgetrokkenheid, bij zijn meester had plaats gemaakt voor opgewektheid. Hij zag de meestal slap neêrhangende armen zich driftig heen en weêr bewegen; hij hoorde verwarde klanken, haastige herhaling van dezelfde onsamenhangende woorden. ‘Koopen? hoeveel biedt ge? Niet veel... 't is toch bedrog..... Een vrouw! Niet veel waard....’ Daarop volgde een grinneken, dat op een lach geleek, maar een lach, die den oude door merg en been drong.

‘Het is dan waar, Heere God! wat ik vermoedde! Mijn zaligen Heer is ten minste dít bespaard!’ zuchtte hij, het vochtige oog omhoog heffende en de oude knokkelige handen als ten gebede vouwend. Hij dacht zijn meester krankzinnig.

En het was het hoofd van het machtig geslacht der Northumberlands, de negende Hertog van dien naam! Wat verwachtingen teleurgesteld, wat hoop in wanhoop verkeerd, wat kracht verbrijzeld, wat eerzucht verijdeld! Hij zou er van weten te getuigen, de oude trouwe dienaar, wiens oogen thands schemerden van de tranen, die hem weldra in dikke druppels langs de ingevallen wangen gleden, om schuil te gaan in den grijzen baard. Als de loome verbeelding nog eens vlug kon worden en naar het verre verleden heenzweven, wat zou zij hem een andere waereld voor oogen kunnen tooveren; een wae-

reld van vreugde, van genot - een zonnige aarde, een bloemrijken tuin! Neen, zulk een spel der verbeelding ware al te wreed! Het was reeds pijnlijk genoeg, dat de herinnering hem verbleven was, de herinnering, juist ten aanzien van het verleden nog zoo onverzwakt, terwijl de ouderdom zoo menig ander vermogen zijner hersenen had doen versterven; maar wat zou het zijn, zoo de verbeelding hem een verdwenen en lang verwoeste waereld weder voorstelde als werkelijk bestaande, terwijl hij het zich bewust bleef, dat het niet meer dan verschijning en nog slechts eene vluchtige verschijning was!

De klokken van Hanfield-manor en van de parochie-kerk waren geluid, toen den talrijken dienaren en volgers van Northumberland gemeld werd, dat den gebieder een zoon was geboren; een zoon, die de schoonheid der moeder, de kracht en het verstand van den vader, reeds in de eerste windselen op het gezichtjen afspiegelde. Het mocht toen een grootspraak zijn, eene lompe vleierij, het bleek later bijna eene profecy te zijn geweest. Algernon was een schoone, verstandige knaap: het tedere der vrouw huwde zich bij hem aan het forsche van den man; het blaauwe oog straalde zoo zacht en glansde tevens zoo hel; de blanke *teint* van het gelaat versmolt op de wang in den blos der gezondheid; de kleine hand was gespierd; de gestalte, zoo slank en bevallig in hare bewegingen, was forsch gebouwd; alles duidde tederheid en kracht, gene getemperd door deze, deze geheiligd door gene. En als de jonkman op den vurigen hit de bosschen doorrende, de hoeven bezocht, de lange zwarte lokken zwierend op den wind, de schalksheid in het oog, de scherts op de lippen, dan ontblootte zich zoo gaarne ieders hoofd, van het zenuwachtig knikkende des grijzaarts tot het dartel en speelziek nikkende der jeugd, en klonk het den rijder tegen: ‘God zegene Algernon, ja, God zegene hem!’

Ten aanzien van Lucy, de eenige dochter, van Jove, den derden, maar, helaas! spoedig den tweeden zoon, mocht er bij de gelukkige echtelingen verschil van meening bestaan, daar de vader aan de dochter, de moeder aan den wilden jongen de voorkeur gaf, ten aanzien van Algernon waren beiden eenstemmig. Zoo harmoniesch scheen zijne ontwikkeling, dat de voorkeur, hem zoo duidelijk geschonken, geen rimpel in zijn charakter bracht. Hij had een open oog en hart voor de schoonheid der natuur en voor de zedelijke ellende, die zoo vaak er onder verholen ligt. Een armen een gift te reiken en een vriendelijk woord toe te spreken,

achtte hij van zijne prilste jeugd af een geluk, en toen hij knaap was geworden, bleek hij ook de waarschuwing zijns vaders te begrijpen, die een blindelings gegeven aalmoes, hoe klein en gering ook, een verkwistend wegwerpen heette. Toch toonde zich juist daarin voor het eerst eene storing van de tot dusverre zoo harmonische ontwikkeling. De aanblik van de armoede, zelfs van een of ander gebrek, deed dadelijk zijne oogen schemeren en de hand in de tasch grijpen, zonder dat zij zelve voelde wat zij greep. Het verhaal alleen van eenige ramp schokte hem dermate, dat de blos van de wang week. Hij werd ontvankelijker voor elken indruk en steeds prikkelbarer: Wil de kamerdienaar hoorde zeer spoedig, indien hij, steunende op zijn oud burgerrecht, somtijds tegensprak, een driftig woord, dat in het volgend oogenblik echter weêr vergeten werd, omdat zulk een vriendelijke handdruk en zulk een vleiend woord om vergiffenis er op volgde. Die prikkelbaarheid werd echter eerst ten volle openbaar, toen van de tinne van Hanfield-manor de rouwvlag woei en al de dienaren het zwarte floers om den arm vertoonden, toen de zerk, die in de slotkapel den grafkelder van het geslacht dekte, werd weggeschoven en het overschot der Hertogin in de zware eikenhouten kist bij de reeks der zalig gestorvenen werd bijgezet.

Dag en nacht had hij aan het ziekbed gezeten; hij had het niet verlaten vóor het een sterfbed werd. Wat er toen was geschied, had hij zich nimmer kunnen herinneren, want bewusteloos was hij weggedragen geworden en, na ettelijke weken eerst weder ontwaakt, verzwakt naar het lichaam, verzwakt naar den geest. Alle aandoeningen moesten vermeden worden, zoo luidde het voorschrift; verstrooïing was een vereischte. Het bleek een wijzen raad en hij scheen naar eisch te zijn opgevolgd, want de krachten keerden terug en de vrolijkheid ook, hoewel die toch van tijd tot tijd werd afgewisseld door oogenblikken van afgetrokkenheid.

Er openbaarde zich dikwijls eene neiging naar de eenzaamheid. Menige wandelrid werd alléen ondernomen en gold dan de vlakste heiden, dedonkerste wouden. De oude Hertog besloot Hanfieldmanor weder te doen worden wat het vroeger geweest was bij het leven zijner gemalin: de verzamelplaats van de edelen uit den omtrek; de verzamelplaats waar het speeltuig ruischte, de jachthond baste of het staal in het steekspel kletterde op het staal. Algernon naderde den mannelijken leeftijd en voor hem

moest gekozen worden, indien hij buiten machte bleek te zijn het zelf te doen. Welk een reeks van feesten en genietingen! De oude Will noemde het nu nog bij de herinnering de gouden eeuw en wist er van te vertellen, hoe vrolijk Lady Sarah, de dochter van den Hertog van New-Castle, werd, zoo vaak Algernon, de vrolijke jonkman, haar naderde. Hij wist er van te vertellen, hoe Zijne Genade en de Hertog van New-Castle een blik van verstandhouding wisselden, zoo dikwerf zij Sarah naast Algernon in galop zagen wegrijden. O het was een schoone, een heerlijke tijd geweest! Daar kwam het opontbod Zijner Majesteit, om naar White-hall te komen, dat Northumberland sedert jaren niet betreden had. Zijne Genade gaf er gehoor aan en bepaalde met den Hertog van New-Castle, dat in het aanstaande voorjaar de band zou worden gelegd, die beide geslachten naauw aan elkaâr zoude verbinden. Het was voor Algernon goed, dat hij de waereld leerde kennen, waarin hij geroepen zou zijn een eereplaats in te nemen. ‘Ware Londen slechts in haar moerassen verzonken!’ had Will vaak gemeesmuild, want in die stad was aller geluk verdwenen. Het lang verbeide voorjaar kwam; Algernon keerde als edelman, aan het huis Zijner Majesteit verbonden, voor eenige weken naar Hanfield-manor terug, maar geen lid van het geslacht der New-Castels verscheen. Er bestond tusschen Algernon en zijn vader een strakheid, die den geringsten dienaar niet ontging, en, zoo als weldra ruchtbaar werd, veroorzaakt werd door de weigering van den zoon, in arren moede gedaan, om Sarah te huwen, ja, om eenig huwelijk aan te gaan. Het verblijf op Hanfield-manor werd onverdragelijk; Zijne Genade en al de zijnen togen dan ook weldra weder naar Londen. Er ontstond spoedig daarop eenig verschil tusschen Zijne Majesteit en den Hertog, die zijn geringen eerbied voor deStuarts niet altijd verborg en wien tot boete den Tower voor eenigen tot gevangenis werd aangewezen. Toen hij weinige maanden later ontslagen werd, was zijne dochter met Lord Carlisle gehuwd, en vond hij zijn zoon minder dan ooit gezind zich een echtgenote te kiezen. Het was Will altijd een raadsel geweest! Tot zijn groote blijdschap had hij den geliefden jongen meester geheel tot zijn vorige gezondheid teruggekeerd gezien, had hij hem in de laatste maanden vriendelijker, geestiger, goedhartiger dan ooit te voren gevonden. Des te bevreemdender kwam hem de felle toorn voor, die den jongen schitterenden edelman in de oogen vonkte, toen hij eens het vertrek binnenkomende,

vader en zoon in een woordenwisseling verraste. Het gold weder het aangaan van een huwelijk, dat de ander bepaald weigerde, waarop de oude Hertog, in de laatste weken zoo zichtbaar vermagerd en verzwakt, twee trillende vingeren ophief en bij God almachtig zwoer. Wat die eed bedoelde, had Will niet begrepen. ‘Nooit geef ik u mijn toestemming! Ja, ik verbied het u!’ had hij den ouden man luider en luider hooren roepen, en toen de zoon daarop met gesmoorde stem, maar met stampenden voet, andwoordde, had hij den ouden meester een rochelend geluid hooren uitbrengen en hem daarop zien neêrvallen. Het was een hevige aanval van beroerte geweest! Nooit zou hij dit oogenblik vergeten, want hoe akelig ook het vertrokken gelaat van Zijne Genade was, nog akeliger was dat van den verpletterden zoon, die de beide handen aan het hoofd had gebracht, als ware hij bevreesd, dat het van een zoude splijten. Ettelijke weken na de begrafenis had Algernon zich opgesloten gehouden, afgescheiden van ieder, behalve van zijn zuster, de Hertogin van Carlisle, die hem bij herhaling bezocht. Eensklaps was hij afgereisd, en toen hij terugkeerde..... De oude Will huiverde nog als hij er aan dacht. Het was bijna middernacht toen de klopper neêrviel op de hoofdpoort van het huis. Hij had met een kloppend hart geopend; want een angstig voorgevoel beklemde hem. Hij had zich niet bedrogen. Bleek als een doode, rillend van koude - en het was in het heetst van den zomer - gleed de jonge Hertog naar binnen. Het was Will of hij een paar gloeiende kolen op de plaats zag, waar vroeger de oogen zich bevonden, of hij een holle grafstem vernam, die hem gebood voor to lichten. Was dat zijn meester, zijn Algernon? Hij zou het zich dien nacht nog meermalen afvragen, want, hoewel het hem niet gegund werd zijn meester in het slaapvertrek te volgen, hij bleef toch aan de deur uit bezorgdheid luisteren en hoorde daarbinnen nu overluid snikken, dan weder haastig heen en weder treden bij het uiten van de afgrijselijkste verwenschingen. Den volgenden dag verscheen Mylady Carlisle, die hem naar den toestand van zijn meester vroeg en wie hij niets van hetgeen hij vernomen had, zoowel nu als vroeger, verheelde. Zij had hem op zonderlinge wijze aangezien en toen met nadruk gezegd, dat zij hem voor een ouden trouwen dienaar hield, die zijn tong alleen in het huis der Northumberlands gebruikte. Toen ging zij naar haar broeder, dien zij gedurende weken niet meer ver-

liet, want naauw was zij in Algernons slaapkamer aangekomen of zij riep om een geneesheer, die dadelijk kwam, weder heenging en weldra terugkeerde met een der bedienden van Myladies huis. Het was altoos een grief voor den ouden getrouwen Will geweest, dat hij geen voet in het ziekvertrek had mogen zetten en, zoo dikwijls als hij onderzoek had komen doen naar den toestand des zieken, aan den drempel ontvangen en door een reet der deur het andwoord op zijne vragen ontvangen had. Hij werd buiten alles gehouden en moest van Myladies bediende, die met haar den kranke verpleegde, vernemen, dat Zijne Genade in zooverre hersteld was, dat er aan gedacht kon worden, hem naar Hanfield-manor te vervoeren. Maanden later eerst hoorde hij, dat Zijne Genade zich daar bleef vestigen en niet naar het steenen huis dacht terug te keeren, dat hij ontslag had verzocht uit al zijne hooge ambten en, zoo als vreemden fluisterden die dikwerf bewezen hadden meer te weten dan hij, menschenschuw was geworden. Maar de gebeurtenissen zouden nog raadselachtiger worden. De oude, eenig bewoner geworden van het groote steenen huis, naar hetwelk niemant van het geslacht - ook de jongste zoon, de dolle Percy niet - kwam omzien, had ruimschoots gelegenheid om over alles wat hij had zien gebeuren, na te denken, maar ook om zich stomp te zinnen op de verklaring van de ware toedracht der zaak. Het woord van Mylady, dat hij zijn tong niet buiten's huis moest gebruiken, had hij ter harte genomen; hij meende echter, dat het jegens hem wel te onpas was gebezigd, daar hij, al wilde hij ook, die tong buiten's huis toch weinig had kunnen doen vertellen. Jaren waren voor hem in diepe rust voorbijgegaan en het verleden had zich van lieverlede in dichter en dichter nevel voor zijn blik gehuld. Zijn leven was als dat van een werktuig geworden. Op gezette tijden des jaars kreeg hij zijne wedde en een ruime toelage bovendien, en iederen ochtend en iederen avond opende hij en sloot hij de zijpoort, die tot zijne nederige woning leidde, at en dronk hij, stond hij op en ging hij naar bed. Het kon alzoo bijna vergeleken worden hij eene geweldadige storing, toen er voor weinige maanden op zijne deur geklopt werd op een uur, dat hij niet kon onderstellen zijn gewone leveranciers voor zich te zullen zien, indien hij opende. Hij had juist geoordeeld. Een vreemde man, in de zwarte eenvoudige kleeding van den stemmigen burger, stond voor hem, en maakte zich bekend als iemant, die bij voorkeur zich bewoog

in het verleden, ten bate van de hooge geslachten van Engeland en Schotland, wier geschiedenis hij bezig was te boek te stellen; hij was een schrijver, een geleerde. Het was een ambt, waarvan Will zich zelfs niet het flaauwste denkbeeld maken kon, zoodat hij de vraag waagde waar zoo iemant, als hij geen winkelier of iets dergelijks was, dan wel van at. Hoe de vreemde hem ook uitlegde, dat de groote geslachten op het waarachtig verhaal, door beproefde en aan hen verknochte geleerden te boek gesteld, van hetgeen de voorzaten en zij zelven verrichtten, den hoogsten prijs stelden, ja, zelfs nog hooger dan op een gebraden Oost-Indischen haan en een vat echte Lacryma Christi, Will bleef ongeloovig het hoofd schudden en het wambuis van den vreemde onderzoekend beschouwen, dat hij echter niet zoo draadschijnend vond als hij wel dacht dat het in de gegeven omstandigheden had behooren te zijn. De vreemde achtte alle verdere betoog echter overbodig en openbaarde nu het doel zijner komst, dat hij genoegzaam dacht voorbereid.

In zijne geschiedenis wilde hij ook een schets geven van de oude Hertogen van Northumberland; de laatste, dien hij behandelen wilde, was Henry Percy, die onder Koningin Bessie geleefd had en gestorven was. Will herademde bij die verzekering. Maar om nu waarheid te kunnen schrijven, wat in zulk een geschiedenis wel behoorde, en zich te hoeden voor verdichting, zoo als de ellendige Camus in Frankrijk deed, die rampzalige vervolgen leverde op het meesterstuk der meesterstukken, het licht der waereld, zoo als de Arabieren zich uitdrukten, den alom beroemden roman Astrea, had hij noodig de bakermat te kennen van de geslachten, die hij beschreef, en dus ook van de Northumberlands. Hij verzocht dus als gunst de zalen, kabinetten en verdere vertrekken van het steenen huis te mogen bezichtigen, waarvan hij, Will, de duizendoogige Cerberus was. De oude man wist niet hoe hij het had bij al die vreemde woorden en vergelijkingen, maar kon bij dat alles toch niet vergeten, welke plichten hem waren opgelegd, zoodat hij hem vroeg of hij een geschreven verlof van Mylady Carlisle, of, wat nog beter was, van Zijne Genade den Hertog mede bracht.

De vreemde moest ontkennend andwoorden, maar deed daarbij opmerken, dat hij over zulk een onschuldige zaak, als het bezichtigen van een oud onbewoond huis, zulk een verlof niet dacht te behoeven; dat hij bovendien haast had, daar hij in zijne geschiedenis juist aan een punt was gekomen, dat alleen

toegelicht kon worden door een onderzoek van het oude gebouw en, zoo de oude er op staan bleef, zulk een verlof heel moeielijk zou kunnen bekomen, daar Mylady Carlisle zich opgesloten hield met Graaf Strafford, en Zijne Genade, de Hertog, na den dood zijner echtgenote, geheel kindsch was geworden. Will kon zijn verbazen niet meer ontveinzen. Hij verliet de stelling, die de voorzichtigheid hem had doen innemen, en bestreed de laatste mededeeling des vreemden met heftigheid. Zijne Genade was nooit getrouwd geweest, en kon dus niet kindsch zijn geworden van verdriet. Toch was het zoo, verzekerde de ander, die zich verwonderde, dat een dienaar, van kindsbeen af aan de Northumberlands verbonden, niet wist wat bijna ieder konde weten. De tegenwoordige Hertog was voor zeven of acht jaren met Lady Manners gehuwd. Al dien tijd, zoo liep het gerucht, had men hem niet zien glimlachen, zelfs niet toen hem een zoon geboren werd. Een zoon, een zoon! Will had den vreemde, die het hem mededeelde, wel willen omhelzen. Zijne Genade had dan toch aan het verlangen van den ouden Hertog gevolg gegeven om te huwen, en daarvoor was hij zeker dan ook gezegend met een zoon. Hij moest den belangstellenden vreemde zijne verbazing en vreugde verklaren en vertellen van den afkeer, dien Algernon van het huwelijk had tijdens 's vaders leven; een afkeer, die zelfs tot een woordenwisseling, ja.... tot vijandschap tusschen vader en zoon had geleid. Will was eenmaal aan het spreken, en al dacht hij zelf, dat hij 't verleerd was door de jaren lange eenzaamheid, het bleek, dat hij 't nog wel verstond en dat het hem lief was iemand te ontmoeten, die in de Northumberlands belangstelde en zoo aandachtig naar hem luisterde. Dat de Hertog altijd somber was geweest, bevreemdde hem niet, na de ziekte, die hij hier had gehad, maar waaromtrent hij niets kon mededeelen om de ons bekende redenen; maar al ware ook het ergste waar, dan zou hij zich weten te troosten met de gedachte, dat Zijne Genade een zoon had.... Arme Will, hoe werd uw zoete waan plotseling verstoord, toen de vreemde zeide, dat die zoon, slechts twee jaren oud, was gestorven... ‘Daar rust een vloek op ons!’ had hij toen huiverend gezegd, terwijl hij schrok bij het sparkelen van de pit in zijn blikken lamp, waarvan de vlam nu eens rossig hel opflikkerde, dan weder knetterend dreigde te verdwijnen. Die vreemde werd hem in dat zwarte kleed een spook, dat hem

aangrijnsde. Dat gezicht werd hem ondragelijk en hij sneed plotseling het verder gesprek af door de opmerking, dat het reeds laat was en de vreemde hem morgen welkom zou zijn, mids met een geschreven verlof. Het werd niet vertoond; de bezoeker van dien avond was nimmer teruggekomen. Will had dus alle reden om zich over zijne betoonde voorzichtigheid te verblijden, daar de onbekende wel iets anders dan een geleerde had kunnen zijn, misschien wel een spitsvindige dief, die den toegang had zoeken te verkrijgen om de kostbaarheden, die zich in het verlaten huis bevonden, machtig te worden. Naar de gegrondheid der ontvangen mededeeling, aangaande zijn ongelukkigen meester, had hij onderzoek gedaan, en deze in velerlei opzichten waar bevonden. De Hertog was getrouwd geweest en thands, zoo als het gerucht verbreidde, dat echter door geen der bedienden van Mylady bevestigd kon worden, lijdende aan eene ongelukkige ziekte. Wat hij in ieder geval met groote blijdschap vernomen zou hebben, vervulde hem thands met angst, namelijk de aankondiging hem van wege Mylady gedaan, dat Zijne Genade binnen weinige dagen zoude overkomen. Hij durfde, toen zij zelve in het huis kwam om te zien of de vrolijkste vertrekken wel in orde waren gebracht, haar niet vragen wat hem op de lippen brandde, hoe nederbuigend vriendelijk zij hem ook tegentrad en hem verzekerde, dat niemant dan hij en de kamerdienaar, die van Hanfield-manor werd medegebracht, Zijne Genade zoude bedienen. Toch had hij vermeteler tegenover Mylady kunnen zijn, dan hij het ooit had gewaagd; want - hij had oogen als een kerkuil - hij had haar kalm en trotsch gelaat een uitdrukking van angst zien aannemen, toen zij de groote sombere benedenzaal binnen was getreden. Hij was voornemens geweest haar naar de gezondheid Zijner Genade te vernemen, maar reeds bij de inleiding tot die vraag had hij bespeurd, dat zij, terwijl haar arm tegen een der pijlers van den schoorsteenmantel leunde, het oog strak gericht op het wapen, dat daar stond gebeiteld, in gepeins was verdiept en hem niet aanhoorde. Gelukkig had hij zich mogen prijzen, toen gezwegen en haar niet gestoord te hebben, want zoodra hij het laatste luik met al de kracht, die de oude armen bezaten, had opengestooten, voegde zij hem op bijna snerpenden toon toe, dat het voor Zijne Genade hier te kil was en hij zich de moeite kon sparen licht te maken. Hij ontving tevens een scherpe berisping over de vuilnis en stof,

die zij op de meubels, aan wand en zoldering bespeurde, en hij waagde zelfs in allen oodmoed de opmerking niet, dat hem vóor jaren reeds verboden was datgeen te doen, waarover zij hem nu zoo scherp berispte.

Hij bleef dus in het onzekere waar hij zoo gaarne zekerheid had willen ontvangen, en dit droeg er niet weinig toe bij om de oude beenen nog strammer te maken, toen den vorigen avond de klopper dreunend op de hoofdpoort neêrviel en hij een karos met vier zwarte paarden ontwaarde, omgeven van een tweetal lakeien, geheel in het zwart, elk met een flambouw in de hand en bezig om hun gebieder, die in een langen zwarten mantel was gewikkeld, te doen afstijgen. Oude Will was niet bijgelooviger dan de meeste zijner tijdgenoten, maar hij beefde tocb inwendig, noemde zacht des Heeren naam en riep zelfs de Heilige Drieëenheid aan. Met zijn lamp in de hand bleef hij op den drempel wachten, want het was of de voeten loodzwaar waren geworden. Het was hem een verkwikking, toen hem na den deemoedigen groet, een menschenstem, al was die ook somber, tegenklonk, en de man, in wien hij met moeite Zijne Genade herkende, hem even aanzag en toen knikkend zeide: ‘dag, oude!’ Zijne Genade wist dan nog wie hij was; Zijne Genade was dan toch niet zóo ziek als men wel vertelde. Maar had hij geen anderen groet verdiend, dan dien kouden onverschilligen, hij, die-hem nog geboren had zien worden, hij, die jaren van hem verwijderd was geweest?

Hij bestreed die vraag, welke weinige oogenblikken later toen hij in zijn eigen kamer was teruggekeerd in hem oprees; hij zocht naar een verschooning en vond velerlei redenen voor de schijnbare onverschilligheid zijns gebieders, want de trouwe ziel wilde overtuigd zijn van iets, waarvan hij het eigenlijk niet was.

Hij zou echter spoedig vernemen wat waarheid was, en met eigen oogen zien, met eigen ooren kunnen hooren. Wat had hij evenwel den volgenden ochtend niet willen geven, om nog te kunnen twijfelen! Zijne Genade was krankzinnig! Had de oude gehechtheid hem ook den armen lijder in de armen willen doen klemmen, de vrees voor de ziekte, die hij niet kende, maar waarvan hij altoos zooveel afschuwelijks had gehoord, weêrhield hem, deed hem zelfs teruggaan, den drempel over, tot in het aangrenzende vertrek. Verder kon hij niet. Het rimpelig gelaat leunde tegen de deurpost, de tranen big-

gelden hem langs de wangen, de handen bleven gevouwen en werden in de overmaat der smart heen en weêr bewogen, tot hij den klopper hoorde neêrvallen en het geluid dof dreunend door de portalen tot hem kwam. Hij wischte haastig de oogen droog, sloot behoedzaam de deur van het voorvertrek zonder een blik er in te durven slaan en slofte naar beneden. De klopper viel nogmaals neêr. Het was Myladies karos, die voorstond. Hij dacht niet om een mogelijke berisping; hij was geheel vervuld van slechts één denkbeeld en dat gaf hij te kennen toen hij Mylady aanzag en in tranen uitborst.

'Wat deert je, goede Will?' klonk hem toe, zoo als hij dit nooit van die lippen verwacht had te zullen hooren.

'Mylady, o mijn God! Zijne Genade is ziek, erg ziek.'

'Ge overdrijft.'

'Maar Mylady weet misschien niet dat Zijne Genade... Och, hem op den schoot gewiegd te hebben, zoo als ik mijn eigen kind zou hebben gedaan, als ik er een gehad had, en dan hem zóo te moeten zien en dan,... o God! te moeten denken, dat het verdiend is!'

Het was of Mylady zich in hare volle lengte ophief. De wenkbraauwen trokken saâm, de lichtblaauwe oogen werden donker. Wills tranen droogden plotseling op; zijn woorden bleven steken in de keel bij den blik dien hij aan zich voelde hechten. Toch scheen de toorn beteugeld te zijn, die bij Mylady was opgerezen, want kalm vroeg zij hem: 'Wat bedoelt ge, Will Flyer?'

'Mylady, nederig verschooning,... ik wilde...'

'Wat? Spreek!'

'Mylady weet toch... dat ik... er bij was, toen de zalige Heer dien aanval van beroerte kreeg.'

'Welnu? Welk verband is er tusschen die beroerte en de ziekte mijns broeders? Spreek openhartig, Will!'

'Er was een woordenwisseling, er was strijd tusschen vader en zoon, Mylady! Neem het mij niet kwalijk, Mylady! dat ik zeg zoo als het is.'

'Volstrekt niet, goede Will! Maar waarover werd er dan gestreden?'

'Dat weet ik niet, Mylady! Ik hoorde eenige woorden, maar ik begreep ze niet.'

'En toch waagt ge er uit af te leiden, dat er een strijd plaats had? Dat is lichtvaardig geoordeeld van zulk een ou-

den trouwen dienaar van ons huis. Gij hebt tot heden daarvan met geen enkel woord gerept? dat toont dat ge kunt zwijgen waar het zulke gewichtige zaken betreft!' Zij sprak het woord *gewichtig* zoo ironiesch uit. 'Of zijt ge daartoe alleen jegens mij in staat?'

'Niemant hoorde het ooit van mij en ook nimmer zal het over mijne lippen komen.'

'Ik vraag geene belofte, oude! Mocht het u eene opoffering zijn te zwijgen, wat zeker gants Cheapside vol aandacht en belangstelling rondom u kan doen saâmscholen, dan moogt ge spreken en er bijvoegen, dat gij alles zeker weet, daar gij van uwe kindsheid reeds in ons geslacht waart.'

'Eer moog me de tong verstijven, eer ik dat deed... Mylady, gelooft ge mij daartoe in staat?'

Op het goedig gelaat van Will was zoo veel ingehouden smart te lezen, dat het Mylady trof. Zij legde hare hand op beide de zijne en voegde hem toe: 'Ik acht u niet tot een laagheid in staat, veeleer tot goede trouwe dienst, tot zulk eene, die eigen oog en oor doet wantrouwen waar het de eer en den roem geldt van ons geslacht. Wat ik tot dus verre van u hoorde, doet mij u verzekeren, dat gij geen groot offer brengt, als ge wantrouwt wat ge zaagt en hoordet. Vaarwel, oude! niet zoo treurig gestemd! Gij hebt er geen reden voor en zoudt anderen al op wonderlijke gedachten kunnen brengen. Een glimlach is beter dan die roode oogen! Ge moet niet meer zoo alleen blijven. Ge zult zeker wel den een of anderen bloedverwant hebben. Als ge wilt, kan die bij u komen wonen..... Wij spreken daar later over.... Ga mij nu voor en dien mij bij Zijne Genade aan.'

Will had grooten tegenzin om te gehoorzamen. Hij zag tegen den gang naar zijn meester op, maar begreep, dat hij in den vervolge toch dikwijls genoeg dien tegenzin zou moeten overwinnen. Bovendien werd hij thands gerugsteund door Mylady, voor wie hij altijd een onbegrensden eerbied, of liever, ontzach had gevoed. Van kindsbeen af had zij eene meerderheid ten toon gespreid, die door allen, zelfs door het hoofd van het geslacht, werd erkend; eene meerderheid, die echter tedere gehechtheid, voor het minst van de zijde der dienenden, had uitgesloten.

Zij had slechts een korte jeugd gekend, indien men daaronder het tijdvak verstaat, dat het instinkt meer dan het zelfbe-

wustzìjn de daden beheerscht. In dat levenstijdvak was zij vrolijk geweest tot wild wordens toe; maar zelfs toen deed zij dikwerf een wil blijken, die niet te buigen, die slechts te gehoorzamen of te breken was. Spoedig ontwikkeld, had zij rang genomen onder de leden van het geslacht Northumberland en scheen zij en niet de oudste zoon, niet de zachte gevoelige, door allen aangebeden Algernon, door de grillige natuur als voorbestemd om het hoofd van het geslacht te zijn. Oude Will zoude kunnen vertellen, hoe vaak zij den Barbarijer had bereden, dien Algernon te wild was; hoe zij uitmuntte in het kaatsspel en den broeder daarin overtrof; hoe zij, toen het kind tot jonkvrouw was gerijpt, den huiskapellaan verbaasde door hare kennis of door hare alles overwinnende kracht om kennis te verzamelen en den toch ook niet dommen Algernon een blos van schaamte op de wangen en den wilden deugniet Jove, een enkel maal tot eerzucht geprikkeld, een traan van spijt uit de schalke oogen perste. Zij wist veel en zij vermocht alles; maar het was altijd jammer geweest in de oogen van Will en zijn gelijken, dat zij er zelve zoo goed van overtuigd was. Het bleef voor geen hunner een geheim, dat Zijne Genade en de oude Lady vaak morrend haren invloed ondergingen, maar tevens, dat Algernon zich daaraan zelfs met blijdschap onderwierp en hem als belooning daarvoor hare zusterlijke vriendschap verzekerd was. Met elkaâr opgewassen, scheen er geen leed, dat Algernon haar niet klaagde en dat Lucy niet wist te verzachten; schranderder opmerker dan de oude Will had eene omgekeerde verhouding gelukkiger geheten en den overwegenden invloed der krachtige zuster op den zachtaardigen hroeder geoefend, een reden te meer geacht van diens mindere zelfstandigheid.

In de laatste maanden vóor den dood des ouden Hertogs, scheen echter de innige verstandhouding verminderd, misschien wel geheel verdwenen. Mogelijk dat daarop het huwelijk van Lucy tegen den zin haars vaders met den Hertog van Carlisle inwerkte, maar het kon de oorzaak niet geweest zijn, daar het reeds werd opgemerkt vóor dat er sprake was van die verbintenis gedurende Algernons eerste verblijf in Londen. De uitgebreide kring, waarin hij zich toen bewoog, de kennismaking met zoo vele edellieden van zijn rang en leeftijd, mocht wellicht tot die verandering wel het meest hebben bijgedragen, hoewel de jonge Hertog even voor, gedurende en vooral na

zijne ziekte, toen dezelfde uitwendige omstandigheden toch nog bestonden, zich meer dan ooit te voren aan den invloed van Lucy onderworpen had getoond. Oude Will had echter de fijne onderscheiding niet gemaakt en zoude, ondervraagd, alleen in staat zijn geweest het feit te staven, dat Mylady, die in de laatste levensdagen haars vaders weinig het oude huis betreden had, er na diens dood bijna altijd was geweest tot op de ziekte en het daarop gevolgd vertrek Zijner Genade naar Handfieldmanor. Oude Will, die altijd als zij hem aanzag, de oogen had neêrgeslagen, als zij hem riep, een tinteling in de kniën had gevoeld, zou na haar tegenwoordig onderhoud met hem, en vooral na de laatste woorden, op zulk een goedigen toon hem toegevoegd, wel hare blanke handen hebben willen kussen, en hij zou het zeker gewaagd hebben te doen, als het met hem oud geworden ontzach voor die hooge gestalte hem niet had weêrhouden. Wat was zij goed voor hem geweest, en aan welk een zonde had hij zich niet schuldig gemaakt! Hij had woorden durven spreken, die den zaligen Hertog en zijn tegenwoordigen meester beleedigden, hen, wier brood hij altijd gegeten had en nog at. Na de woorden van Mylady was hij eerst overtuigd geworden, dat de gedachte reeds, die bij hem was opgekomen, een misdrijf was, en dat hij met zijn dom verstand en klein begrip een oordeel had geveld over dingen, die hij niet kende, en al kende hij ze, toch nooit bevatten kon. Wat had hij niet willen geven, als hij de weinige woorden, jegens dien geleerde of kunstenmaker gesproken, mocht kunnen terugnemen! Niet dat ze eenig kwaads inhielden, dat ze zijn meester in eenig opzicht zouden kunnen schaden, maar nu hij Mylady had hooren spreken, oordeelde hij ze voor 't minst overbodig. Minder openhartig dan berouwvol sprak hij Mylady daarvan met geen enkel woord, hoewel hij begon te begrijpen, dat de verzekering door hem afgelegd van aan niemant iets verteld te hebben, meer dan een halve onwaarheid was. Hoe erkentelijk ook voor de hem betoonde goedheid, had hij er toch een voorgevoel van, dat hij die goedheid door alles te vertellen op het spel zoude kunnen zetten, en daarom zweeg hij.

Hij was er zelfs niet gerust op, of Mylady met haar scherp oog het hem ook in het hart of van de lippen zou kunnen lezen wat hij verzweeg en dit deed hem ook zoo spoedig omkeeren en den trap opklimmen, om een last uit te voeren, die hem nochtans zoo moeielijk en zwaar voorkwam.

Werkelijk beefde zijn hand, toen hij de deur openmaakte en Mylady aandiende; zeker was het dan ook onder den indruk dier vrees dat hij terugsprong, toen Zijne Genade het hoofd snel omwendde en vervolgens bij het hooren van den aangekondigden naam met levendigheid uitriep: ‘Ik wil haar niet zien; ik wil alleen blijven!’ Toen hij nochtans achter zich het kraken van een voetstap hoorde, sprong hij uit den leunstoel op, terwijl hij toornig uitbracht: ‘Hoort ge niet? Ik wil....’

Hij zag niet, zoo als hij vermoedde, den oude tegenover zich, maar Mylady, en het woord bestierf hem op de lippen. Zonder een blijk te geven dat hij haar herkende, keerde hij zich weder om, wierp hij zich in zijn stoel en bleef daar eenige oogenblikken onbewegelijk zitten met de handen voor de oogen gedrukt. Mylady had Will een wenk willen geven om te vertrekken, maar deze had dien niet afgewacht en was na het binnentreden van Mylady in allerijl weggesneld.

Zij leunde zachtkens met de eene hand op den rug van den leunstoel en bleef den man, die er in neêrlag, een wijle zwijgend aanzien; slechts een korte wijle, maar welke veranderingen onderging niet haar gelaat! De kalmte, die er op gezeteld had, maakte plaats: eerst voor onrust, toen voor weemoed, die langzamerhand zich wijzigde tot, of liever, overging in bittere smart, te treffender, omdat ze blijkbaar werd ingehouden en bedwongen en alzoo eene nog veel heftiger aandoening liet gissen, totdat de wilskracht, zich openbarende in het met geweld gesloten houden der lippen, de zenuwen haars gelaats, den blik harer oogen beheerschte en er de kalmte en koele bedaardheid weder deden terug keeren.

‘Algernon!’ fluisterde zij, terwijl zij zich tot hem overboog en de hand, die hij nog altoos voor zijn gelaat hield, zachtkens poogde weg te nemen. ‘Algernon, het is lang geleden dat wij elkaâr zagen, en dat was niet m i j n e schuld.’

‘Laat mij... Laat mij... Waarom moest ik hier heen?’

‘Gij m o e s t niet, Algernon! Het hoofd der Northumberlands heeft niemant onder de zon te gehoorzamen dan zijn Koning en zijn geweten.’

‘Ha, ha, ha!’ grinnikte hij, en dat geluid zou den ouden Will hebben doen verstijven. ‘Het hoofd der Northumberlands!’ De handen vielen neêr, maar het gelaat werd van Mylady afgekeerd. ‘Laat mij slapen... waar is de meester?

Laat hij mijn drank klaar maken... ik moet slapen en ik kan niet... Slapen, altijd slapen wou ik...'

'Gij hebt het reeds lang genoeg gedaan, Algernon! Waak op uit uw verdoving; het is noodig; het is meer dan tijd!' zeide zij met nadruk en met verheffing van stem.

Hij trilde, alsof er van haar een onzichtbare kracht bij die woorden uitging, waaraan hij poogde weêrstand te bieden, echter niet zonder dat zijne spieren tot beweging werden geprikkeld.

'Het is meer dan tijd, dat gij ontwaakt, Algernon! Het is de eer van ons geslacht, het is onze invloed, die op het spel staat,' vervolgde zij met kracht, terwijl zij hem in de oogen, welke de haren telkens poogden te ontvluchten, zocht te staren.

'De eer van ons geslacht?' herhaalde hij. 'Begraaf die met mij....'

'Algernon, broeder! Bij de vriendschap, welke ons van kindsbeen vereende, bezweer ik u uwe apathie af te schudden; zij is het gevolg uwer somberheid, uwer neêrslachtigheid, uwer willeloosheid. Dat is niet uw aanleg, niet de toestand, tot welken de natuur u bestemde. Herinnert gij u het oogenblik toen een Sunderland de Northumberlands in mij waagde te beleedigen? Herinnert ge u onzen wandelrid naar Bryantferry, gij op den zweetvos, ik op den zwarten barbarijer, beide ongewapend en ook in een stemming, dat wij geene wapenen meenden te zullen behoeven? Daar kwamen wij een Sydney tegen met zijne pages en edellieden in prachtig livrij, stout en trotsch op hun meester en deze niet minder op de gunst van Zijne Majesteit, die een Sunderland had gekust, zoo als hij een boerin van een zijner pachthoeven zou hebben gedaan. Herinnert gij u het woord, dat een Sydney tot mij waagde te zeggen, niet fluisterend maar luid, ten aanhoore zijner adellijke en dorperen dienstknechten? Herinnert gij u dat, dan zal u de aandoening bewust zijn, welke u toen beheerschte, welke u bij den smeekenden blik, dien ik op u vestte, de zweep opheffen en een Sydney kastijden deed.... Algernon! thands geldt het meer dan een beleediging, thands geldt het den invloed van ons geslacht, een invloed, die reeds te lang door u is prijs gegeven.'

Het scheen dat de invloed even weinig als de eer van zijn geslacht bij hem woog, want hij sprong niet uit het donzen kussen van zijn leunstoel; hij bewoog zelfs niet de slappe hand, het afgewende hoofd; hij ontvluchtte nog altijd het steeds donkerder wordende oog zijner zuster.

Deze was een oogenblik besluiteloos. Zij gaf het doel wel niet prijs waarnaar zij streefde en dat zij zich voorgenomen had te zullen bereiken, maar zij begon de kracht der middelen te wantrouwen, welke zij bezigde. Zij begon te gelooven, dat de verdoving allengs in omvang was toegenomen, vooral door het gebruik van middelen, als waarop hij straks doelde, toen hij de hulp van zijn medicijnmeester voor het bereiden van een slaapdrank inriep. Zij wist welke stormen die borst hadden geteisterd, welke slagen die gebogen kruin hadden getroffen en - wat haar, de sterke en krachtige, dit oogenblik zelfs deed wankelen - welk aandeel haar wil gehad had in het opwekken van dien storm en in het snerpen der geeselriemen. Zij stond een oogenblik in gepeins, maar toen was zij besloten. Het zedelijk bewustzijn van dien mensch scheen te sluimeren; zij zoude beproeven of een prikkel, zóo scherp dat hij vergeleken kon worden met de werking van een stompsnijdend dolkmes, dat in het vleesch gedrukt wordt, dien sluimer niet zoude kunnen doen eindigen.

‘Algernon! ik heb onzen vader gezien.... hij heeft jegens mij den vloek herhaald, dien hij over u uitsprak. Gij weet toch wel waarom? Omdat ge uwe *maitresse* wildet behouden, die u bedroog, die met een ander....’

‘Mijn God! Mijn God!’ steende de ander, de hand aan het hoofd brengend. Langzamerhand werd dat hoofd geheven, de slappe ledematen gestrekt; de borst hijgde als onder een centenaarslast; de matte blik kreeg bestemdheid; de lippen beefden; de tanden klemden op elkaâr. ‘Vloek over haar!’ prevelde hij. ‘Vader! vader!... Waarom mij haar herinnerd, haar, die ik vergeten was?’

‘Die gij zelfs niet trachttet te vergeten, Algernon! beken het. Onmannelijke zwakheid! Hebt gij die vrouw niet alles ten offer gebracht? Rang, naam, eer, vaderlijke gunst, zusterlijke vriendschap, rust en vrede, moed en kracht? Wat bleef er over van onzen Algernon, op wien ik eenmaal trotsch was als op de eer en den roem van ons geslacht? van dien Algernon, zoo hooghartig en tevens zoo teêrhartig, zoo beminnelijk en bemind, zoo krachtig en tevens zoo gevoelig? Als een grijzaart het hoofd gekromd, als een kranke waggelend naar het graf en gedeerd in de edelste vermogens, zat hij jaren bij jaren neder, overgegeven aan de zinledige vermaken der jacht en zich stomp drinkende aan borgonjer of wellicht aan zelfbereid vergift. En dat alles om een vrouw, die hem niet lief had....’

‘Neen, zij heeft mij lief gehad! Zij heeft mij wél lief gehad!’ riep hij uit, het hoofd op de hand leunend en haar voor het eerst met een schuchteren blik aanziende. ‘Ik heb er lang over nagedacht..... heel lang..... maar zij moet mij hebben lief gehad.... totdat.... totdat gij haar zaagt....’

Lucy Percy wendde onwillekeurig haar hoofd af; kon zij den blik niet verdragen van dat mat bijkans onbezield oog? ‘Twijfelt gij er dan nog waarlijk aan, dat zij u bedroog? Heeft zij u zelve niet geschreven, dat zij u ontvluchtte....?’

‘Ja het is waar, zij ontvluchtte mij.... “Vaarwel,” schreef ze, “vaarwel! Vergeet mij... Hertog van Northumberland, vergeet mij!” Dit schreef ze, dat is waar, maar hoe meer ik er over nadacht, hoe meer ik geloofde, dat zij mij lief bleef hebben, en ik dacht er lang over na....’

‘Gij hebt dan nog niets vergeten!’ voerde Lucy hem te gemoet, terwijl haar voorhoofd zich fronsde, ‘niets vergeten, niets dan den vloek van onzen vader... Denk meer aan dien laatsten en poog uit te wisschen wat gij misdreven hebt....’

‘Zoo hij mij verscheen dan zou hij medelijden met mij hebben... Medelijden, o dat verdien ik!’ zuchtte hij, terwijl het oog vochtig werd. Na een wijl voer hij voort: ‘Ik zou dien brief anders gelezen hebben, zoo gij mij dien niet hadt helpen lezen... Ik heb niets vergeten, neen, niets van hetgeen gij voor mij waart....’

‘Broeder! heeft zij u niet verlaten, zonder ooit van zich te doen hooren? Kinderachtige herinnering eener kinderlijke genegenheid! Die liefde was uwer onwaardig en verlamde al uwe krachten; die liefde roofde u den zegen eens vaders en dreigde ons wapenbord met schande. Dank het noodlot, dat die liefde verstoord werd; maar gij kondet dat niet: gij mistet de kracht om te zijn wie gij behoordet te zijn, om uw hartstocht aan te merken als een luim der jeugdige natuur; een luim, die verdrongen wordt door ernstige plichten, even als het kaatsspel van den knaap voor den levenskamp van den man! Zij was behendig, die domme deerne, dat zij, u zoo wist te binden en te verstrikken in haar net, dat zij u bedriegende en verlatende, uwe ziel nog met zich wist te nemen; want wat zij van u achterliet was toch niet meer dan het lichaam, een verminkt, ontzenuwd lichaam....’

‘Wel verminkt, wel ontzenuwd!’ snikte hij. Hij zweeg een lange poos als was hij bezig de diepte zijner ellendigheid te peilen. Eindelijk prevelde hij: ‘Ik ademde zulk een reine lucht

in toen zij bij mij was; ik voelde mij zoo sterk naast haar. Toen zij weg was... werd alles rondom mij een bajert... drukte alles rondom mij mij neêr. Dit leven is verloren en.... het volgend ook.'

Onbeschrijfelijk was de wanhoop, die zich in die woorden en den toon waarop zij uitgesproken werden, teekende. Hij was verminkt en ontzenuwd, Mylady had zeer juist gezien; maar dat zij het zoo juist konde uitspreken, mocht wel eenigermate bevreemden. Toch was dat hart niet van steen, want het kromp dit oogenblik van wee. Er moest dus een bijzondere reden voor bestaan, dat zij dien vermoeiden en matten mensch niet met de handpalm strookte, maar met den spitsen voet in de lenden stiet. Zij wilde dan ook den neêrgezegene doen opstaan uit het stof; zij had hem reeds weten wakker te schudden uit zijne dommeling; zij moest hem nu nog weten te bewegen om de loome voeten te reppen; zij moest hem nog dwingen te wandelen.

Dit leven is verloren, en het volgend ook! Het zoude ieder in de ooren hebben geklonken als eene waarschuwing om af te staan van het ijdele voornemen om wat neêrgezegen of neêrgeploft was en zich schier martelaar maakte van zijn eigen leed op te heffen. Mylady Carlisle wanhoopte echter nog niet. Zij leî den arm op zijn schouder, waarbij hij eene beweging maakte alsof een kille wind hem op het lichaam woei.

'Gij hebt te lang gebroed op uw eigen rampzaligheid. Wie weet niet wat lijden is en smart? Maar wie nog een pees heeft, die zich wil spannen, een zenuw, die in staat is te trillen, tracht naar het dooden van den worm, die aan het hart knaagt. Wie naar vergetelheid streeft van het verleden door werkzaamheid van het lichaam, door uitputting der fyzieke kracht, hij zal rust vinden in den slaap; wie er naar tracht door werkzaamheid van den geest. door aanwending van alle krachten des verstands, hij zal vrede vinden en een nieuw leven; maar wie de kracht van het lichaam laat wegteren door werkeloosheid, het vermogen van den geest niet als middel tot weêrstand maar als middel tot zelfmoord bezigt, die wat tot medicijn is gereikt doet verkeeren in vergift; wie de oorzaak van het lijden niet poogt te vernietigen maar haar liefkoost als trouwste en dierste gezelle; wie niet kan omdat hij niet wil; wie zich de strengste vaste naar ziel en lichaam oplegt en naar den spiegel kruipt om er zich te vermeien in den aanblik der uitgeteerde leden en het uitgebluscht oog, die is een dwaas, neen, het woord is te zacht en te liefderijk, die is een lafaard.'

‘Een lafaard!’ herhaalde hij, met het hoofd toestemmend knikkend. Hadden de woorden door haar gesproken geen andere uitwerking, dan dat zij Algernon klaar deden begrijpen, wat hij eigenlijk was? ‘Ja, een lafaard! Maar de vijand was sterk en ik stond.... alleen!’ prevelde hij in zich zelven.

‘Alleen? Hadt ge dan niet uwe zuster Lucy?’ Zij boog zich nog meer tot hem over; zij strengelde haar arm nog vaster om zijn hals; zij bracht hare oogen nog dichter aan de zijne.

Algernon week telkens meer terug en bewoog de schouders alsof hij een last, die ondragelijk was, er af wilde schudden. Toen het hem niet baatte, bracht hij de hand naar boven en wierp hij forsch den arm, die hem drukte, weg. ‘Gij wilt mij toch niet verworgen?’ vroeg hij met heesche stem.

‘Algernon!’ Meer kon of wilde zij niet uitbrengen. De weggeworpen arm steunde op een der knoppen, welke zich boven aan den hoogen rug van den leunstoel bevond; op dien arm rustte haar hoofd, haar hoofd, dat naar het zijne gekeerd bleef. Haar oog ging al zijne bewegingen na; het glansde heller toen het die bewegingen telkens levendiger en gehaaster zag worden, toen de woorden, eerst niets meer dan klanken en slechts prevelend uitgebracht, gehalte kregen, en luider en luider werden gesproken. ‘Gij! Gij zijt de oorzaak en gij zoudt mij helpen! Gij stiet mij het dolkmes in de lenden en lachte daarbij zoo voornaam.... als altoos. “Kus het lemmer,” riept ge mij nog toe. En toen ik het niet wilde en het dolkmes wilde oprapen om het tot mijn eigendom te maken, om het te slijpen en er anderen meê te treffen, hetgeen mij toen had kunnen bewaren voor dwaasheid. .. voor lafheid.... toen naamt gij 't me uit de hand, met de woorden: 't is geen speelgoed voor kinderen!.... Ik moest heen..... heen naar Hanfield..... alleen..... in de donkere bosschen, die het omgaven, bij de stille vijvers, waar een orkaan zelfs niet een rimpel op kan strijken! Alleen, alleen tot ik onderworpen was en bedaard.... zóo onderworpen, dat ik de kniën boog voor het outer op bevel, dat ik een vrouw ontving op bevel.... Ja, ik ben een dwaas en een lafaard!... Dat ik dat duldde!... Dat ik altijd eenzaam heendwaalde op bevel, tot ik zelf donker werd als mijne bosschen, glad en effen als mijn bekroosde vijvers!.... Dat ik hen verliet op bevel.... dat ik hier kwam als een doode onder de levenden op bevel.... Ik ben een gevloekte dwaas, een gevloekte lafaard, en dat ik dat

werd en dat ik dat ben, dat is uwe schuld, Lucy Percy, beeld van steen, dat aan niets behoefte heeft dan aan een voetstuk... uwe schuld.... de uwe, Lucy Percy!'

Hij was uit den leunstoel opgesprongen en staarde haar met vonkelend oog aan; slechts een oogenblik, want naauw had het den strakken blik van het hare ontmoet, of het wendde zich af.

'Niet de mijne, Algernon Percy!' klonk het kalm en hoog. 'Ik deed slechts wat de schim van onzen vader mij gebood, die als de genius van ons geslacht in de ure der droefheid over u mij nader trad en mij gebood te volharden. Maar ik zal niet met u twisten over plichten, die ge schijnt niet te kunnen of niet te willen begrijpen. Ik wil een mantel werpen over het verleden, ik wil het voor altijd begraven..... Ik wil niet eischen wat ik namens onzen vader zou mogen eischen, dat gij als hoofd van ons geslacht voor den bloei niet alleen, maar ook voor den voortduur daarvan hebt te zorgen.... Ik wil niet langer, dat ge weder een huwelijk aangaat; om u te bewaren voor hetgeen ge wel een zware straf acht - en het is niet meer dan een plicht, Algernon! - om u daarvoor te bewaren en nochtans de bevelen van onzen vader niet ongehoorzaam te zijn, was een wel moeielijke taak. Ik heb die op mij genomen, geene moeite te veel geacht en ik ben ook mijn doel nabij. Jove zal doen wat gij niet kunt en Northumberland zal grooter dan vroeger uit den worstelstrijd te voorschijn treden. Maar wat ik moet blijven willen, het is dat Algernon, zoolang hij het hoofd van ons geslacht is en Jove het nog niet kan zijn, den glorierijken naam niet zóo laat vernederen, dat hij niet meer de moeiten, die ik aanwendde om hem te doen voortbestaan, waardig zou zijn.... In uwe bosschen, bij uwe vijvers zijt gij vergeten wat stormwind Engeland beroert..... Zoolang ik alleen vermocht te strijden; zoolang ik in staat was onze krachten aan te voeren, heb ik u de onzalige rust gelaten waarin gij verteerdet, maar die u zoo lief en zoo noodig was..... Ik wist, dat elke opwekking eene herinnering moest zijn aan het verleden... ik wilde u die besparen; ik was niet koud als een beeld van steen, maar ik was liefderijk als een zuster. Er kan echter een tijd komen, dat de vrouw niet langer alleen den arbeid verrichten kan - niet om het gewicht maar om den aard van dien arbeid - en die tijd is thands aangebroken. Ik heb u dus gebeden hier te komen. De gelegenheid is u gegeven om te toonen, dat gij niet langer een dwaas

en een lafaard zijt. Ik heb u nimmer gevraagd het dolkmes te kussen, dat u trof, en ik zal het waarlijk ook nu niet doen. Ik roep u veeleer toe: Slijp het en gebruik het goed en dikwijls! Maar als gij dit niet kunt of niet wilt, als gij wilt terugvallen in uwe dommeling, dan zal de zuster weten te handelen als een dochter van Northumberland..... dan zal de lafaard voor aller oog de krankzinnige zijn, die dood is voor de wet en het koninkrijk...'

Hij had, toen zij begon te spreken, zich weder in den leunstoel willen nederwerpen, waaruit hij toornig was opgesprongen, maar zij belette het hem door er voor te gaan staan. Hij was begonnen met haar in de reden te willen vallen, maar eene gebiedende beweging harer hand had hem doen zwijgen en als door eene onzichtbare kracht, die van haar wezen uitging, voortgevoerd, getroffen en beheerscht, was hij geëindigd met te luisteren, elk woord op te vangen en het den toegang te gunnen tot zijn binnenst. Hij was uit zijne verdoving ontwaakt; hij gevoelde wel pijn, felle pijn; hij verlangde wel weêr eene hernieuwde dommeling, maar thans was hij ontwaakt. Zij had hem weten te prikkelen tot toorn; maar - wat als nog grooter mocht gelden - zij wist hem tevens te dwingen tot gehoorzaamheid. Dit geschiedde echter niet zonder strijd. Met den toorn was de oude haat opgeflikkerd jegens haar, die hij verdacht van zijn levensgeluk verstoord te hebben. Tanden knersend had hij haar aangehoord en in het diepst van zijn wezen had het geklonken: ik wil niet, zoo dikwerf zij gezegd had: ik wil! En toen zij de laatste bedreiging uitsprak en daarbij doelde op een vonnis, dat hem burgerlijk dood zou doen verklaren en de hertogelijke kroon op het hoofd des jongeren broeders zoude overbrengen; toen hij in den blik van haar oog, tot hetwelk hij schuw het zijne ophief, de vastberadenheid las, welke hem in menig oogenblik van zijn leven gebleken was, toen klonk de stem in zijn binnenste, die hem straks tot wederstand aanspoorde, flaauwer en flaauwer, en de wrevel van zijn boezem waagde zich alleen nog maar te openbaren in de vraag op schamperen toon gedaan: 'Wat eischt ge van mij, Mylady?'

'Dat gij uw rang herneemt onder de Pairs, onder de eerste dienaars der Kroon; dat gij uwe plaats herneemt in het Huis der Lords, waar gij veel zult vermogen; dat gij den invloed van Northumberland op de leden van het Huis der Gemeenten

doet gelden, die van ons geslacht afhankelijk zijn. Thomas Wentworth, Graaf van Strafford, is blootgesteld aan de woede van het gepeupel. Zijne grootheid kent gij niet; gij weet niet hoe hij werkte voor zijn Koning, dag en nacht met al zijne krachten, en die krachten waren groot. In geschikter oogenblik dan het tegenwoordige, zal ik u hem in zijne grootheid doen kennen, Algernon! Hij moet gered worden, broeder! De Koning moet zijn krachtigsten steun behouden; het rijk een zijner verhevenste zonen.... Gebruik den invloed van uwen rang; herover op u zelven de vermogens, die eens uw deel waren; ik zal u steunen; ik blijf u nabij. En als de arbeid is verricht, als het groote doel is bereikt en gij een nieuwen luister hebt gevoegd bij den ouden, dan zult ge mij danken voor hetgeen ik deed en tevens vergetelheid vragen - geene vergiffenis, want die schonk ik u reeds - maar vergetelheid voor de harde woorden, welke gij uwe zuster, die trouwe vriendin uit uwe kindsheid, hebt toegevoegd.'

Zij reikte hem de hand en deed zelfs eenige stappen nader, toen hij het niet deed. Zijne lippen prevelden eenige onhoorbare woorden; zijne hand hief zich halverwege op, maar viel weêr neder; zijn haat streed tegen den invloed harer woorden, welke toch als met geweld tot zijn hart doordrongen. Het was of zij begreep wat in hem omging. Niet dat zij het vermogen van haar invloed wantrouwde, maar zij wilde den strijd bekorten en de overwinuing verhaasten. Daarom greep zij zijn hand, die zij in de hare drukte, sloeg zij haar eenen arm om zijn hals en deed zijn hoofd naar het hare neigen, terwijl zij met zilveren stem hem toelispelde: 'Wees de oude Algernon weêr; ik bleef steeds uwe Lucy.'

Wat de scherpte had begonnen voleindde de zachtheid.

'Wat kan ik?' vroeg hij, terwijl hij door haar naar een anderen stoel werd geleid, waarop geen donzen kussen gespreid lag. 'Gij weet niet hoe zwak ik ben.'

'Hoe vreemd gij in het bezige leven zijt, meent ge; zwak kunt ge niet zijn, zoodra gij 't zelf niet langer wilt. Hoe eer gij dus uwe kennis hernieuwt aan dat leven, hetwelk u eertijds juist niet vreemd en niet onbehagelijk was, des te beter. Laat mij er voor zorgen, broeder! dat die kennis spoedig hernieuwd worde, en ik verwed al mijn herten van Hay-castle tegen den diksten olm uit uwe bosschen, dat ge mijne voortvarendheid prijzen zult. Het zou misschien niet kwaad zijn dat er, behalve

den olm dien ik winnen zal, nog ettelijke andere vielen; het zou de bosschen wat minder somber maken, en voor al te felle zonneschijn behoeft ge juist niet te vreezen, daar het jonge hout al vrij wat opgeschoten zal zijn, wanneer gij eens weder Hanfield-manor bezoekt.' Mylady zou voor ieder onwederstaanbaar geweest zijn; zij was het ook voor Algernon, maar niet in dien zin als zij het wel moest wenschen; bukte hij ook voor haren invloed, verder ging de werking van haren wil niet; deze kon hem niet de kracht geven waaraan hij zelf twijfelde, zelfs niet het verlangen om zelfstandig te zijn, om te strijden en in den strijd nieuwe krachten te scheppen.

De kille gewelven weêrgalmden van het geluid, dat de herhaaldelijk bewogen klopper op de groote poort te weeg bracht. Konden die steenen wanden spreken, ze zouden nog luider hunne verbazing over den plotselingen ommekeer te kennen hebben gegeven, dan de oude Will het reeds deed. Een nieuwe bezoeker, en welk een! De oude oogen wisten niet of zij ook bedrogen werden! Maar het was geen bedrog. Daar stond Jove voor hem, de lustige, dartele jonkman, die als knaap hem altijd zoo gevoelig en toch zoo aangenaam wist te plagen, die hem zoo dikwijls bij de avondgodsdienstoefening in de kapel, als hij in een hoekjen zoo rustig zat te sluimeren, tusschen de stoelen stillekens doorgekropen, in de magere kuiten kneep, zoodat er een kreet werd gehoord, die den kapellaan eensklaps uit Genesis of uit de visioenen van Ezechiël en Daniël naar de nietige kleine menschenwaereld terug deed keeren. Waarlijk, daar stond hij voor hem, maar niet lang; want naauw zag de wilde jongen den toegang geopend, of hij rende den oude voorbij met een haastigen groet, tot hij aan den donkeren steenen trap stil stond. Hij was toch ook een zoon van dat huis en hij kende den weg niet; hij moest dien vragen! 'Het is hier ook zoo verdoemd donker!' riep hij, als voelde hij behoefte aan eene verontschuldiging. 'Mylady is toch al hier?' vroeg hij langzaam den trap onder Wills geleide opklimmend, en toen die vraag toestemmend beandwoord werd, scheen zijn tred weder wat haastiger te worden.

'Uwe Edelheid zal het zich nog wel herinneren hoe geheel anders het er vroeger uitzag,' zeide Will, de deur even openstootend van de groote zaal.

'Neen, Will! zóo ver reikt mijn geheugen niet, oude rot!'

‘Gelukkig!’ waagde de oude rot te mompelen. ‘Het is hier veel veranderd... en boven ook,’ fluisterde hij.

Het zij dat Jove de zinspeling niet begreep of over zijn broeder niet met een dienaar wilde spreken, hij andwoordde er niets op. Toch scheen zijn opgeruimdheid, die allengs verminderd was, wel geheel verdwenen, toen Will voor de deur van het boven voorvertrek stil hield en hem mededeelde met gedempte stem alsof hij van spionnen omringd was, dat Zijne Genade hier verblijf hield.

‘Open dan de deur!’ beval Jove driftig, wien het gants niet wel te moede was in dat oude kraaiennest, zoo als hij het oneerbiedig betitelde. Zijn licht getroffen gemoed was geheel ontstemd, en hoe weinig ook bevreesd voor een degen of een musket in een hand van vleesch en been, zag hij nu schuw in het rond, alsof hem gevaren, waaraan hij geen naam, vijanden, wien hij geen vorm wist te geven, bedreigden.

Maar hoe geheel anders was het hem het volgend oogenblik, toen Mylady hem vrolijk verwelkomde en Algernon, de geheimzinnige broeder, dien hij voor jaren wel meende gezien te hebben, maar van wien hij later zoo weinig vernomen had, en, zoo als hem dikwerf uit Lucy's andwoorden gebleken was, ook zoo weinig had mogen vernemen, hem vriendelijk de hand reikte, hem toeknikte en met zachte stem zijn naam noemde. Hij liet zich op een knie voor het hoofd van zijn geslacht neder en nam schoorvoetend de koude hand aan, die hem werd toegestoken.

‘De vrolijkheid tintelt hem in de oogen,’ merkte Mylady aan, toen zij zag met hoeveel welbehagen Algernon den schoonen gezonden knaap beschouwde. ‘Hij is een goede kennis van de waereld en vaart er wel bij. Het mag een voorbeeld zijn voor anderen, broeder Algernon!’

Deze andwoordde daarop niet, maar wees met den vinger op een bijkans zevenkleurig gezwel bij Joves rechteroog.

‘Goed dat geen ander als gij hem die kwetsuur herinnert,’ viel Mylady haastig in. ‘Jove toch is niet gewoon eene beleediging ongestraft te laten en toch moet hij het deze wel doen. Een ellendige lakei, dien hij wegens onbeschaamdheid wilde tuchtigen, waagde het zijne hand tegen een edelman op te heffen. Voor twintig jaren, Algernon! was zulk een hoon onmogelijk of zou die streng zijn gestraft. Thands weet het graauw zich machtig, maar het is het alleen, omdat de adel

niet durft. Het is noodig, dat al wat edelman heet en een onbevlekt wapenbord heeft, zich vereene en het gepeupel terugdrijve; een degelijk fronsen met de wenkbraauw en het doen flikkeren van de degenspits vermag reeds veel.'

'Als ik den knecht terug kon vinden, ik zou hem tuchtigen als een hond, broeder!' riep Jove, met den voet stampend uit. 'Hij heeft een Percy durven aanraken!'

''t Was meer dan aanraken, dunkt me!' prevelde Algernon; de koele opmerking beviel Mylady in geenen deele. Al wat zij tot dus verre gesproken had, had het doel gehad Algernons trots te prikkelen... en nu zulk een ijskoud bijna spottend woord! Toch was het reeds veel gewonnen dat hij luisterde en luisterende begreep.

Zij had hem voortvarenheid beloofd en kwam hare belofte in allen deele na, meer zelfs dan hij verlangd had. Haar karos was voorgekomen en het drietal reed weg naar de prachtige woning der Carlisles, waar geen ijzeren staven de vensters bewaakten, geen dikke voor de vensters geschoven gordijnen het daglicht onderschepten; waar talrijke bedienden in een groen met goud livrei de helle gangen en voorportalen doorkruisten en een *boudoir*, met oostersche pracht ingericht en op welks drempel reeds de heerlijkste geuren genoten werden, hunne aankomst scheen te wachten. Een violetkleurig fluwelen wambuis en broek, een donkerblaauwe mantel, een sneeuwwitte kanten kraag, een grijs kastoren hoed met donkerblaauwe veder met witte punt, sierlijke marokijnen schoentjens met roode hakken, stonden gereed. Het duizelde Algernon van de weelde, die hij aanschouwde; hij, de halve wilde, de kluizenaar van Hanfieldmanor, wiens eenige gezel meestal de brak of de hazewind was geweest, die zich op den houten vloer aan zijne voeten gewoon was neêr te vleien. Zijne schuwheid klom bijna tot schrik, toen hij vernam, dat die kleederen voor hem waren bestemd, dat dit *boudoir* ettelijke oogenblikken hem alleen zou behooren, dat hij het schamel gewaad, dat hij thans droeg, zou dienen af te leggen.

'In dat wambuis zit een talisman verscholen,' fluisterde Mylady. 'De boer zou er zelfs edelman in worden.'

'Heer broeder!' merkte Jove aan, 'de kleur staat u stellig goed, en zal de goedkeuring van alle Ladies wegdragen. Als ge 't mij toestaat, stel ik mijn vriend Goring van avond of morgen aan u voor; het is de dapperste edelman en de vrolijkste ook.'

‘Ik zal zien, Jove! ik zal zien. Uwe vrienden zullen echter veel te jong voor mij zijn.’

‘Het zou u eer voegen, Jove, onzen Heer broeder de aanstaande Lady Percy voor te stellen. Het is een dochter van hoogen huize.... Jove koos goed,’ zeide Mylady veelbeteekenend.

Algernon zweeg en bleef ook zwijgen, toen Jove afscheid nam. Na diens vertrek echter voegde hij zelfs levendig Mylady toe: ‘Wat is hij krachtig, wat is hij jong!’

Mylady riep een harer bedienden, die weldra een ouden man binnenvoerde. Zij sprak dien als Patrick aan. Het was Mylord Straffords kamerdienaar, die meestal den Tower, werwaards hij zijn meester gevolgd was, op den dag verliet en dan dikwijls bij Mylady zich bevond. Hij was er ook thands en ontving het bevel Mylord te kleeden. Algernon gaf toe; hij begreep, dat hij zich zelven beleedigen zou, door in het bijzijn van een dienaar er blijk van te geven, dat zijn wil geleid en beheerscht werd. Hij moest gehoorzamen en dat hij het scheen te willen nu hij het moest, toonde reeds eenige kracht.

Mylady vertrok, echter niet zonder Patrick met een enkel woord te hebben te kennen gegeven, dat hij veel van Mylord Strafford moest verhalen, want dat Zijne Genade een heimelijken afkeer van Mylord had en dien afkeer overwonnen moest worden. Pat behoefde geene nadere of breedere aanduiding. Geen grooter genot kende hij dan van zijn meester te vertellen, dien hij zoo hoog vereerde, en niettegenstaande diens strengheid, zelfs lief had. De ongerechtigheden door Mylord gepleegd op politiek gebied, kon hij niet beoordeelen; diens billijkheid, diens strenge rechtvaardigheid tegenover hen die hem goed dienden en aan hem verknocht waren, wist Pat echter te waarderen. Pat had wel iets van den hond, die den strengsten meester het meest liefkoost. Mylord was in 's dienaars schatting zoozeer boven hem verheven, dat hij het recht had te kastijden en een groote genade bewees wanneer hij het niet deed.

Algernon luisterde met aandacht. Hij zou gegeeuwd hebben bij de optelling van de groote hoedanigheden eens staatsmans; hij werd geboeid door het verhaal van hetgeen de zoo hoog gezeten staatsdienaar als man in zijn binnenvertrek geweest was; bij het verhaal van diens waakzaamheid, van diens nooit verslapte kracht, nooit vermoeide vlugheid, nooit verflaauwde volharding. De dienaar schetste zijn meester, die thands als

een misdadiger gevangen zat; hij schetste hem voor een machtig edelman, dien hij dacht te moeten winnen. Geen wonder dan ook dat het toilet langer dan gewoonlijk duurde en de apatische Algernon zelfs met eenige levendigheid Mylady te gemoet voerde, die hem kwam afhalen: ‘Ge moet me iets meer van dien Strafford vertellen.’

‘Ga met mij, en ge zult welsprekender dan ik het vermag, van de lippen Zijner Majesteit vernemen, wie hij is, en wat hij kan worden, zoo de Lords hem niet redden.’

‘Gij voert mij naar White-hall...? Lucy! neen, neen!’

‘Gij betreurt zeker het kapiteinskleed van de musketiers der lijfwacht, dat ge eens droegt... Zoo krijgshaftig en oorlogzuchtig had ik u nog niet gedacht, Algernon! maar heb geduld; u wacht een rijker en voornamer gewaad... Gij zult slechts te kiezen hebben...’

Hij gaf toe; de tweede stap kostte reeds minder dan de eerste. Aan White-hall waren voor hem ook geene andere herinneringen verbonden dan van jeugd, van vrolijkheid en weelde, geene van onverhoorde of teleurgestelde of bedrogen liefde.

Het was of Mylady vóor haren gang naar het steenen huis den uitslag der nochtans gewaagde proefneming had kunnen berekenen, of zij geen oogenblik aan haar welslagen getwijfeld had. Het pleeggewaad was toch in het *boudoir* geheel klaar gevonden; het gehoor ten hove reeds vooraf verzocht en verkregen. Zelfs was den Lord Kanselier, wat Algernon op dat oogenblik niet vermoedde, reeds gemeld, dat de zitplaats der Northumberlands in het Huis der Lords eerstdaags weder zoude worden ingenomen.

Mylady, hoe zeker zij ook was van hare zegepraal, was het echter niet geheel wat den aard der bezwaren betrof, die zij alsnog te overwinnen zou hebben. Zij voelde zelfs eenige beklemdheid bij het naderen van het paleis en den stoet van hovelingen, die hen straks zouden omringen. Tot hare overgroote blijdschap bemerkte zij evenwel, dat de bleeke wang haars broeders een blos kreeg bij het gekletter van de wapens zijner voormalige kameraden, bij de levendigheid der heen en weêr ijlende lakeien en hofbeambten, der aankomende en vertrekkende karossen en ruiters. Het was het uur van het *lever* ten hove en wat er omging scheen een snaar te treffen, die in Algernons hart nog klank scheen te geven. Toch zou hij, zoo hij er alleen had gestaan en niet onder opzicht van Lucy, zich hebben

omgekeerd en nog zijn teruggetreden. Maar dezelfde overmachtige invloed bleef hem beheerschen en dwong hem den drempel te overschrijden, toen de Lord Steward zijn naam noemde on luid hem bij Zijne Majesteit aandiende. Hij voelde de blikken der aanwezigen op zich rusten en de zaal was overvuld van edellieden. Zelfs ging er een dof gemompel bij zijn binnentreden op. Hij gevoelde het doel te zijn van aller nieuwsgierig onderzoek en zóo veel was er nog van den zoon eens Northumberlands in hem overgebleven, dat hij vreesde voor bespotting of schandaal. Wenschte hij zich ook uren verwijderd, toch onderdrukte hij dezen oogenblik dat verlangen en trad hij, hoewel met nedergeslagen oog, naar den middengrond, waar Zijne Majesteit zich bevond.

'Welkom, Northumberland!' zeide Karel, Algernon opheffende, die zich op een knie voor hem had nedergelaten. 'Wij hebben u lang moeten missen, Mylord! en moesten dat meermalen opmerken...'

'Uwe Majesteit beschouwe mijn broeder als een uit de dooden verrezene. Veel was er noodig om den kluizenaar zijn schuilplaats te doen verlaten.'

'Zeker uwe bede, Mylady! en die, zoo als ieder weet, is onwederstaanbaar,' zeide Karel, wien het echter was aan te zien, dat een galant woord moeite kostte, en een gedwongen galanterie klinkt bijna als een onbeleefdheid.

'Niet alleen mijne bede, Sire! maar veel meer de loyauteit van den onderdaan. Een Northumberland plaatst zich zoo gaarne voor den troon, zoodra er gevaar dreigt. Zelfs tot Hanfield-manor drong de tijding door van Straffords gevangenneming.'

'Wees dan dubbel welkom, Mylord!' zeide de Koning, hem de hand reikend. 'Wij zullen veel uwen bijstand behoeven,' voegde hij er met gesmoorde stem bij.

'Ik hoop Uwe Majesteit van eenige dienst te kunnen zijn,' stamerde Algernon eindelijk, zijn schroom overwinnend.

Hij was dus onder ben teruggekeerd, maar oud en gebogen, terwijl hij de meesten hunner jong en krachtig verlaten had. Wat was de oorzaak geweest dier lange afwezigheid? Men had zich voor jaren in gissingen verdiept, maar hem van lieverlede vergeten; bij zijn plotseling wederoptreden echter ontwaakte de blangstelling weder in verhoogde mate. De meest alledaagsche wellevendheid verbood evenwel reeds alle dadelijk en rechtstreeksch onderzoek; toch kwam der nieuwsgierigheid een goed

deel toe van de belangstellende vriendschap, die Algernon dra van alle zijden omringde en zich deed kennen hier als een oude bekende, ginder als een zoon van een vroegeren, maar reeds gestorven ambtgenoot.

‘Vergeet het huis der Sunderlands niet!’ fluisterde een stem.

‘Weet ge nog, Algernon! hoe wij eens den lompen konstabel afranselden?’ fluisterde een ander.

‘Neemt ge morgen zitting?’ klonk het verder.

Het duizelde hem en hij zag zich alleen; hij was onbewaakt maar ook ongesteund; een andere wil dan de zijne had hem hierheen gevoerd en die wil liet hem thands geheel vrij nu hij het echter niet wenschte te zijn. Maar hij was het dan ook minder dan hij dacht. Stond Lucy ook in druk gesprek met den Koning en de sedert eenige oogenblikken binnengetreden Koningin, zij hield echter het wakend oog op haar broeder geslagen; er was zelfs een oogenblik, dat zij Hare Majesteit op eene gewichtige vraag het andwoord schuldig bleef, dat zij gereed was den hulpelooze ter hulp te snellen; maar weldra was zij zich weder geheel meester en kon zij dat ook zijn, daar zij tot hare blijdschap ontwaarde, dat de gewaagde proef boven verwachting was geslaagd. De strakheid was toch van Algernons gelaat verdwenen; de vriendelijke woorden, die hem van alle zijden tegenklonken, verbanden, ten minste dat oogenblik, de somberheid uit zijn binnenste. Had hij in den aanvang schuchter geandwoord, hij verstoutte zich reeds te vragen en op die wijze de klove aan te vullen, die zijn gister van het heden scheidde.

Ook Zijne Majesteit was in betrekkelijk goede luim. Het kon Karel niet onverschillig zijn een vertegenwoordiger te meer van een der eerste geslachten om zich heen te zien en van zijne lippen woorden van aanhankelijkheid te vernemen. Ieder bondgenoot was welkom en een lid van het Huis der Lords niet het minst.

Sedert wij hem het laatst zagen, was de horizon niet lichter geworden. Na de inhechtenisneming van Strafford, was er aanval op aanval gevolgd, waren de Gemeenten menig praerogatief der Kroon genaderd. Gedachtig aan hetgeen weleer zoo vaak geschied was, hadden zij een *bill* ontworpen, waarbij bepaald werd, dat er minstens om de drie jaar een Parlement bijeen zou komen, en bij de beraadslaging hadden zelfs eenige - het waren nog slechts weinige maar toch luid sprekende stemmen -

er van gesproken, het tegenwoordig Parlement onontbindbaar te verklaren en alleen oplosbaar door zijn eigen wil. Het laatste was verworpen, maar het eerste - de bijeenkomst van het Parlement om de drie jaar - was aangenomen en nog versterkt door de bijvoeging, dat zoo van wege den Koning de oproeping niet plaats had, het volk door zijne wettige organen daartoe zoude kunnen overgaan. Het had niet gebaat dat Zijne Majesteit de beide Huizen bij zich op White-hall had opontboden en tot de Gemeenten zoowel als tot de Lords, welke laatste hij echter alleen de eer aandeed van aan te zien, het woord richtte, een geleerde distinktie maakte tusschen hervorming en omkeering eens Gouvernements, tot de eerste zich volkomen bereid verklaarde, maar tegen de tweede vast besloten was zich te verzetten; het was vergeefs, dat hij een wetsontwerp, als het toen aanhangige, zeer bescheidenlijk brandmerkte, als tot de verschijnselen te behooren, welke eene omkeering voorspelden, de Gemeenten zwegen eerbiedig, de Lords verzekerden vurig hunne algeheele verknochtheid, maar, teruggekeerd, hervatten genen rustig hunne beraadslaging over het ontwerp en namen het aan, terwijl de Lords, hoe ook aan Zijne Majesteit verknocht, het ontwerp niet waagden te weigeren, en de Koning, hoe innig ook overtuigd van den aanval tegen een zijner praerogativen en van de waarheden door hem in zijne laatste aanspraak verkondigd, den moed niet had zijne bekrachtiging te onthouden aan de verderfelijke wet.

Pym meesmuilde, Cromwell begon Karel Stuart den m a n k e n Mephiboseth te noemen. ‘Weiger! Weiger!’ had Hare Majesteit haren gemaal toegeroepen; maar zij had leeren zwijgen, toen ook Mylady tot toestemming ried, even als de geheele bijzondere Raad, hoewel om gants andere redenen dan Mylady. Lords noch Gemeenten, zoo verdeelde Lucy Percy, mochten in deze oogenblikken verbitterd worden nu dezen de aanklagers van Strafford waren en genen weldra zijne rechters zouden zijn. Wij willen ter eere van Zijne Majesteit gelooven, dat hij om den wille des gekerkerden het groote rijkszegel aan het perkament liet hechten en om die reden alleen voedsel gaf aan de minachting, door de leiders van het Parlement jegens zijn persoon en charakter opgevat.

Maar niet al de maatregelen, getuigende van kinderlijke vrees, een vrees, te verlagender na den trots en de hoogheid haar voorafgegaan, konden verklaard en vergoêlijkt worden door de gehechtheid van den meester aan zijn trouwen dienaar. De onverdraagzaamheid - en die er de Engelsche 17de eeuw een ver-

wijt van maakt, geeft er blijk van die eeuw niet te begrijpen - de onverdraagzaamheid, na de Episcopale-kerk gezuiverd, of voor het minst veranderd te hebben, richtte hare spitse pijlen op de Katholieke. De bestaande edikten, sedert jaren niet gehandhaafd, werden ter sprake gebracht, de stipte naleving er van dringend en op stouten toon gevorderd.

Weder sidderde Karel, en een priester, dien hij eenmaal had begenadigd, dreef hij aan nogmaals genade te vragen, maar ditmaal aan het Huis der Gemeenten. Karel sidderde, want in het Huis der Gemeenten werd gemompeld van het heulen Harer Majesteit met de vijanden van het gezuiverd geloof. Hij ondervroeg zijne echtgenote en deze bekende met bittere tranen, door den beleedigden trots geschreid, den Katholieken Lords tot een geldelijke ondersteuning te hebben aangezocht. Hoe het echter bekend was geworden wist zij niet; zij scheen wel van verspieders en verraders omringd en bezwoer haar gemaal thands paal en perk te stellen aan den overmoed der muitende onderdanen. Hij was er een oogenblik toe geneigd en zwoer bij St. George, dat hij weigeren zou meer te geven dan hij gaf, dat hij terug zou nemen wat hij reeds had gegeven. Maar Mylady, die nog voor weinige maanden tot krachtige doortastende maatregelen had geraden, ried nogmaals tot zachtmoedigheid en geduld, tot onderworpenheid zelfs, en die stem vond weder weêrklank in Karels binnenste. Hij liet niet alleen toe, maar hij lokte het uit, dat zijne gemalin, Henriëtte van Bourbon, een onderdanigen brief aan de Gemeenten schreef, waarbij zij verschooning vroeg voor hetgeen zij deed, en verzekering gaf van het goede, dat zij zich voornam te doen. De Gemeenten dankten oodmoedig en onderdanig voor dien ‘genadigen’ brief. Pym glimlachte sarkastiesch en waagde de verzekering, dat e l k e spinnewebbe eerlang zou worden weggevaagd en Cromwell en de zijnen mompelden van een Beltsazar, die zich stak in vrouwenkleederen. De koninklijke mantel lag goed bewaard in de afgesloten lade, wel voorzien tegen mot en dief; toch werd er dien dag vuilnis en slijk op geworpen.

Er was aangedrongen op de verwijdering van de Katholieke priesters van het Hof, vooral van Rosetti, die de Nuntius van den Paus werd genoemd. Hare Majesteit begreep, na het schrijven van haar brief, tot het uiterste gegaan te zijn en weigerde alle verdere vernedering. Maar Zijne Majesteit drong aan. Het maakte het hoofdonderwerp uit van het levendig gesprek,

dat door Mylady en Hunne Majesteiten gevoerd werd en waaraan in de laatste oogenblikken ook door Sir Henry Vane werd deel genomen, die sedert hij zich met de bezorging van den brief Harer Majesteit aan de Gemeenten belast had, in gunst was gestegen.

‘Nog éene schrede verder, Sire! en men ontzegt uwer gemalin het verblijf in dit rijk. Ik ben immers ook een Papist,’ merkte Henriëtte driftig aan.

‘Zoo ik mijn leger van York maar naar hier kon overbrengen!’ mompelde Karel, die de waarheid van Henriëttes gezegde erkennen moest.

‘Om Godswil, Sire! Wij zijn niet alleen!’ fluisterde Mylady, op Sir Henry Vane duidende.

‘Maar het gaat te ver! Het is God geklaagd! Die *félons!*’

‘Het fluwelen pootjen vleie, Sire! en houde de nagels verborgen; toch heeft het nagels, maar.... voor later!’ zeide Mylady.

‘Dus gij meent...? Gij meent, dat Zijne Majesteit w e d e r moet toegeven? Nooit! Als Rosetti moet gaan, dan volg ik hem, want dan ben ook ik niet meer zeker.... Ik weet, Mylady! wat u drijft. Gij haat Rosetti. Waarom? dat weet ik niet. Maar dat weet ik, dat, als ge mij waarlijk verknocht zijt en niet veinst, zoo als de anderen, ge ook mijn trouwste dienaren moest steunen, en daaronder behoort hij.’

‘Ik houd mij overtuigd, dat Uwe Majesteit Meester Rosetti iets toeschrijft, waaraan hij zelf niet gelooft, namelijk: verknochtheid aan uwen persoon. Ik haat den meester niet. Haat vordert gelijkheid. Maar ik zwijg, nu ik verneem wat de listige man voor Uwe Majesteit is, en zijn vertrek, al ware dit ook slechts tijdelijk, mij van het geluk zoude berooven Uwe Majesteit hier te blijven dienen.’

De Koningin wendde zich gekwetst af en sprak eenige woorden met Vane. Mylady maakte van die gelegenheid gebruik om den Koning te naderen, die de laatste oogenblikken in gepeins had doorgebracht. ‘Sire!’ fluisterde zij, ‘ik hoor, dat Strafford eerstdaags zal te recht staan.’ Hij knikte toestemmend. ‘En de honderd vijftig getrouwen, die Uwe Majesteit in den Tower wilde doen legeren?’

‘Zijn den toegang door Balfour geweigerd, die het bevelschrift, van mijn zegel alleen voorzien, niet gehoorzamen wou.’

‘En gij hebt dien rebel afgezet, Sire! ontslagen van zijn bevelhebberschap? Een ander zal gehoorzamer zijn.’

‘Het zou de achterdocht der Gemeenten wekken... Boyendien... gij waart nog straks tot zachtmoedigheid gezind, als ik uwe woorden goed begrepen heb: het is waar, het wordt steeds moeielijker de woorden van wie ook te begrijpen,’ zeide Karel geheel ontstemd, en zoo kortaf en scherp, als hij maar te dikwijls was.

Mylady beet zich op de lippen; zij had zich ditmaal laten doorzien. De zachtmoedigheid en goedertierenheid, tot welke zij ried, was berekening en lag geheel buiten haar aard. Tot geen prijs wilde zij de Gemeenten verbitteren, hetgeen Strafford wellicht zoude moeten misgelden. Zij had den onwil Harer Majesteit opgewekt, den wrevel des Konings niet geacht, en nam zich voor nogmaals den aanval te wagen tegen Rosetti, toen zij tot hare overgroote bevreemding Algernon naar haar toe zag wankelen, doodsbleek, met starenden blik, zoo als zij dien meer malen had kunnen waarnemen.

‘Lucy, ik gevoel mij niet wel... ga met mij... die man... die man...!’ prevelde hij, terwijl hij haren arm vatte en dien krampachtig omknelde.

‘Wat deert u?’ vroeg zij meer bestraffend dan deelnemend. ‘Denk, dat men ons met Argusoogen aanstaart... Beur het hoofd op! Maak u niet de *risée* van het hof!’

De waarschuwing was te vergeefs, haar wil ditmaal niet voldoende om hem zijn aandoening te doen overwinnen. Zij was dus wel genoodzaakt hem weg te leiden, maar gaf voor zelve niet wèl te zijn geworden, zoodat zij luid zijn geleide verzocht na van Hunne Majesteiten afscheid te hebben genomen. Toen zij buiten waren zou het echter voor niemant langer een geheim zijn geweest, wie de lijdende en kranke was. Had zij het oog half gesloten gehouden en het hoofd gebogen, het eerste werd thans opengesperd en vonkelde, het tweede driftig geheven. ‘Ik dacht u thands boven die kinderlijke luimen verheven, Algernon! Ik heb u ditmaal voor aller oogen trachten te sparen door uwe zwakheid op mij te nemen, maar verklaar mij dan toch wat de oorzaak is uwer ontsteltenis?’

‘Zaagt ge dien man, Lucy? Hij was nog niet lang binnengetreden en hield zich eerst een poos bij de Koningin op.’

‘De Italiaan Rosetti. Welnu?’

‘Mijn God! ik was alles vergeten; ik begon te gelooven, dat ge waarheid spraakt, dat ik weêr zou kunnen zijn als ieder ander, totdat die man.... bliksemstralen bergt hij in zijn oog....’

‘Ja, hij heeft bij wijle glinsterende oogen, zoo als bijna ieder Italiaan en ieder Jood. Wat zou dat, Algernon?’

‘Hij zag mij aan alsof hij mij kende.... en werkelijk.... het was of ik hem meer had gezien..... Waar.... wanneer..... is mij onbekend.... En toen wenkte hij mij met zulk een zonderlingen lach geluk met mijn herstel.... De kwaal had mij in het hoofd moeten schuilen, zoo had men gezegd, maar hij had altijd gedacht, dat het in het hart was..... En toen vroeg hij mij met aandrang een uur te bepalen voor een onderhoud, daar hij mij iets gewichtigs had mede te deelen....’

‘Natuurlijk; de intrigant grijpt om zich heen naar bondgenoten en beschermers; zijn dagen zijn hier geteld... Was dat nu in staat om u zulk een schrik aan te jagen? Algernon, leer dan toch man te zijn!’

‘Maar hij noemde mij een naam.... háar naam, toen ik mij omkeerde om hem te ontvluchten.... háar naam, Lucy!’

‘En dit deed u zoo ontstellen? Menschen van zijn slach kruipen in alle familiegeheimen om zich invloed te verschaffen. Hij staat op het punt van uit Engeland verjaagd te worden en hoopt op uwe voorspraak, en om die te verkrijgen maakt hij gebruik van alle middelen, welke hem ter dienste staan. Gij hebt juist niet in het geheim weten te zondigen, en eenige personen hebben een scherp gehoor en een goed geheugen. Wat ik met den mantel der liefde heb pogen te bedekken, kan door dezen of genen vermoed en door den gluipenden Italiaan ontdekt zijn. Hindert u die man, welnu hij zal u niet dikwijls meer ontmoeten; troost u daarmeê.’

Mylady veinsde eene gerustheid welke echter niet bestond. Zij wist, wat zij zich wel wachtte te ontdekken, dat diezelfde Rosetti ook jegens haar had doen blijken van eene bekendheid met feiten, welke zij voor ieder verborgen dacht. Het was de eerste aanleiding geweest tot den afkeer dien zij voor dien man gevoelde. De mededeeling van Algernon verzwakte die aandoening niet, maar deed haar het vast besluit opvatten den man, het kostte wat het wilde, te verwijderen.

Het gedwongen bezoek, in de groote waereld afgelegd, bleek niettegenstaande de ondervonden stoornis, een snelwerkend geneesmiddel geweest te zijn. Hij was aan de eenzaamheid met geweld ontrukt en midden onder de menschen geplaatst, aan wier streven en beweging hij wel deel moest nemen. Bovendien zorgde Mylady er voor, dat hij in de eerste dagen geen oogenblik aan zich zelven werd overgelaten.

Toen hij aan den avond van den dag dat de receptie ten hove was bijgewoond, het steenen huis weder betrad, was hij zoo vermoeid naar lichaam en geest, dat hij onder de handen van zijn kamerdienaar in slaap viel, en het was reeds laat in den morgen toen hij ontwaakte, en dus reeds ettelijke uren nadat het kloppen, schuiven en schuren in de zalen beneden hem begonnen was. Toen hij het gedruisch vernam en driftig om Will zond, ten einde naar de oorzaak daarvan te vernemen, hoorde hij tot zijne niet geringe verbazing, dat Mylady een zwerm werklieden had gezonden om de oude prachtige vertrekken te reinigen en te herstellen. ‘Al het verguldsel wordt vernieuwd en nieuwe meubelen komen de oude vervangen,’ meldde Will. ‘Ik heb een dressoor zien binnendragen zoo als in den tijd van den zaligen ouden Heer nooit in het huis of ergens gezien was. Het is van een hout dat ik niet weet dat bestond en het heeft gedraaide poten en een blad zoo wit als sneeuw. Uwe Genade mag het wel eens komen zien.’

Maar Zijne Genade had er den tijd niet voor, want Mylady kwam met hem ontbijten. Zij deelde hem in het voorbijgaan mede dat het de wensch Zijner Majesteit was, dat hij reeds van daag zitting nam in het Huis der Lords, en gaf tevens als haar gevoelen te kennen dat het geraden zou zijn niet terstond openlijk partij te trekken, maar zijne kracht te bewaren tot er een beslissend oogenblik aanbrak. Zoodra dat gekomen was, zou zij hem er wel op wijzen. Voor 's hands zou het verstandig zijn een voorzichtig zwijgen in acht te nemen, en geen woord te spreken wat de vijanden van Strafford mocht kunnen verbitteren. - ‘Bedenk dat de toekomst - niet van u zelven, want daarom zoudt ge u niet bekreunen - maar van onzen Jove er van afhangt, en Jove, ik heb het opgemerkt, is u lief, even lief als mij.’

‘Ik voel mij nog vermoeid van gisteren, Lucy!’

‘Gij zult dit het eerst vergeten als ge weder werkzaam zijt en werkzaam ten nutte van anderen. Hoewel eenige schreden van u verwijderd, sloeg ik u gister toch gade en merkte ik zeer goed op hoe het u streelde door allen zoo wel ontvangen te zijn. Gij hebt eerzucht, Algernon! al ontkent gij 't ook, al weet gij 't misschien dit oogenblik zelf niet. Hoe menigeen moest eerst een kreupelbosch kappen, eer hij den voet van den berg bereiken kon; de rang dien de geboorte u gaf, leidt u

al terstond naar dien berg; gij kunt dus dadelijk met klimmen beginnen, en dit is goed en gelukkig, want gij hebt jaren van verzuim in te halen.'

Algernon schudde weemoedig het hoofd. 'Gij vergist u... mijn kracht is gebroken, zuster!... Maar gij zeidet dat de toekomst van Jove op het spel staat? Hoe kan ik daaraan iets toebrengen?'

'Veel, maar dat is eene lange geschiedenis, die ik u later verhalen zal. Het huwelijk van onzen Jove hangt van uwe wijze houding af. Gij glimlacht? Geloof mij, als ik u verzeker dat ge aan uwe kracht moogt gelooven. Onze vader zette den invloed van ons geslacht op het spel om dien te verhoogen; gij behoeft niets te wagen en zult dien invloed toch vermeerderen. Maar om het doel te bereiken, moet men ook de middelen willen. Gij zijt rijk: ontknoop de koorden van de zelfs overladen beurs en laat ieder overtuigd worden van uw vermogen. Zelfs voor een rondkop is goud een behagelijke kleur. Laat in uw huis al wat machtig en voornaam is, bijeenkomen als op onzijdig grondgebied; ontvang ieder, en dat kunt gij, zoo lang gij tusschen de partijen blijft staan, hetgeen ik u voor het oogenblik ten dringendste aanbeveel. Gij kunt het middenpunt van een politieken kring, het hoofd worden eener partij, die afgescheiden is van de beide bestaande en deze met ter tijd zal beheerschen... Broeder! ik geloof aan uwe zegepraal... ik geloof aan uwen eerlangen politieken invloed... Algernon, het zal een gelukkige tijd voor mij zijn, als gij geworden zijt wat gij behoort te zijn, want ik wensch u zoo hoog en verheven, als ge u vroeger laag en vernederd dacht... En als gij het eerste zijt geworden, ook door mijn toedoen, ook door aanwending van al het mijne, dan zal ik u afvragen: Algernon, gelooft ge nog dat ik u veroordeelde om als een plant te leven, twijfelt ge nu nog aan de liefde uwer zuster?'

Algernon was geroerd, maar hij vestte het vochtige oog onderzoekend op haar, die tegenover hem aan de ontbijttafel zat. Het was voor het eerst sedert zijn terugkeer, dat hij haar blik ontmoette en dien wederstond. Hij las er dan ook ditmaal zoo veel zachtheid en genegenheid in, dat hij allen schroom, misschien uit argwaan gesproten, overwon, haar de hand reikte en die drukte, terwijl hij fluisterde: 'Zoo ik maar iets kon vergeten.... Zoo dat beeld mij maar niet altijd achtervolgde, hier en daar.'

‘Roep andere beelden op, en het eene dat u achtervolgt, zal onder de andere schuil gaan... Het zou niet zonder voorbeeld zijn, broeder! dat de eerzucht genas wat de liefde wondde. Hebt ge u van morgen niet verwonderd dat hamer en bijtel de ouderwetsche stilte van dit huis stoorde? Ik wenschte, Algernon, dat ge spoedig gastheer werdt; ik vraag niet meer dan een eenvoudige receptie, zoo als ik gewoon ben die te houden, en waardoor ik den invloed dien ik verkreeg, veroverd heb!’

Algernon vond Lucy veeleischend. Zij had hem reeds opgevorderd naar het huis der Lords te gaan, en thands, alsof het andere reeds bepaald was, wilde zij hem verplichten den adel van Londen bij zich te ontvangen. Het beoogde doel zou in het geheel niet bereikt worden, meende hij; ieder zou zijne linksheid opmerken, zijn gebrek aan kennis, en na zulk een mislukten avond zou hij minder dan ooit geneigd zijn zich weder in de waereld te vertoonen, wat zij dan toch in zijn belang wenschte.

De bezwaren werden niet gewichtig gevonden, en Mylady belastte zich met de regeling van alles. Algernon behoefde slechts te bevelen, en zoo hem dit zelfs te lastig was, dan zou zij dit ook wel voor hem willen doen, zoo als zij glimlachend verzekerde.

Het onderhoud werd afgebroken door het binnenkomen van Will, die mededeelen kwam dat de karos van Zijn Genade voorstond.

‘Vier vurige Barbarijers, Mylord! Ze trappelen en schuimen van ongeduld... Het zijn de paarden niet waarmeê Uwe Genade kwam...’

Algernon merkte het spoedig, toen hij in den karos plaats had genomen en pijlsnel naar het Huis der Lords werd overgevoerd, waar de Lord Kanselier hem verwelkomde en de Lords Essex en Sunderland, die naar het Huis der Gemeenten neigden en Norfolk en Bristol, die het koninklijk praerogatief in menig opzicht verdedigden, hem hartelijk de hand drukten.

Mylady had zich middelerwijl naar White-hall gespoed. Zij sloeg echter ditmaal niet den weg in dien zij gewoon was te gaan naar de vertrekken Harer Majesteit. Zij wilde dan ook deze niet ontmoeten, maar zocht den Koning. Toen zij een der gangen doorging en gereed was om een deur te openen, die tot een voorvertrek toegang gaf, hoorde zij zachtkens haar naam noemen. Zij wendde haastig het hoofd, want zij had in

den langen gang, dien zij doorloopen had, geen voetstap achter zich gehoord. Toch stond er nu een man achter haar, in wien zij Rosetti herkende.

‘Mylady vergeve mij de vermetelheid,’ fluisterde hij aan haar oor; ‘maar ik heb haar een verzoek te doen. Ik hoop dat Mylady het zal inwilligen, en ik vlei mij daar zelfs meê, nu Mylady zeker in een goede luim zal zijn.’

‘Ter zake, meester! Het zal wel ten uwen opzichte onverschillig zijn, of ik in een goede of kwade luim ben; van de laatste hebt ge evenmin last gehad, als voordeel van de eerste.’

‘En dat hoop ik niet, dat het nu het geval zal zijn, Mylady....! juist vlei ik mij, dat de goede luim, waarin Uwe Genade zich bevinden moet sedert haar laatste overwinning, mij voordeelig zal zijn. Een groote overwinning mag ik het toch wel heten, dat een krankzinnige broeder zoo plotseling op bevel van Mylady is hersteld....’

‘Nogmaals ter zake, meester! Mijn tijd is te kostbaar dan dat ik dien besteden kan om sprookjens aan te hooren en leugens te weêrleggen. Zoo dacht de Hertog er gister ook over, toen gij hem lastig vielt, misschien wel met dezelfde onderwerpen, hoewel dan toch zeker met wat meer bescheidenheid...’

‘Bescheiden was ik, Mylady! hoewel, ik beken het, nieuwsgierig ook. Ik wilde onderzoeken of het gerucht waarheid had gesproken, dat Algernon Percy krankzinnig was, en deê een beroep op zijn geheugen. Heeft hij waarlijk aan die ziekte geleden, dan moet ik toch erkennen, dat Uwe Genade bijna een wonderwerk heeft gedaan, want ik bemerkte, dat het geheugen van uw broeder in zeer goeden staat verkeerde.’

‘Wat proeve hebt ge dan wel genomen, schrandere meester?’ vroeg Mylady, zoo onverschillig mogelijk.

‘Men had mij gezegd - en Uwe Genade heeft mij dien avond, toen zij mij de eer hewees mij te ontvangen, niet het tegendeel bewezen, dat er in de geschiedenis van het vorstelijk geslacht der Northumberlands vele raadselen voorkwamen, maar dat er een talisman was, die de oplossing van de meeste kon bevorderen - een talisman, die als een draad van Ariadne door het Labyrinth kon voeren; dat die talisman ook zijn kracht tegenover Algernon Percy behield, bewees mij dat hij niet langer krankzinnig was.’

‘En wat is wel die talisman, meester?’ vroeg Mylady, met een toon van minachting op de lippen.

‘Een naam, Mylady!’

‘En die naam?’

‘Behoorde eens aan een deerne van zeventien of achttien jaren, zoo als mij gezegd werd.... Ze moet reeds lang dood wezen, maar het eenig merkwaardige moet zijn, dat Zijne Genade, de Hertog van Northumberland, die haar bij haar leven zoo goed gekend heeft, niet weet w a a r en vooral niet h o e zij stierf.....’ De meester boog zijn hoofd voorover, maar wendde de half onder de leden verborgen oogen naar Mylady, die stokstijf staan en hem strak bleef aanstaren met een blik, die hoe langer hoe starrer werd.

‘Zet uw onderzoek voort, meester Rosetti! vang op al wat er rondom u wordt gepraat, gepreveld en gedicht; laat het licht uwer Italiaansche verbeelding er over schijnen en kom het mij dan mededeelen in mijn huis en in oogenblikken, dat ik uit tijdverdrijf Spencers sprookjens zou gaan opslaan, echter niet in een uur als de tegenwoordige, dat ik iets anders - al is het ook op zich zelf niet heel gewichtig - heb te doen.... En nu uw verzoek, meester!’

‘Uwe Genade is nu toch niet in een kwade luim?’

‘Ik meende u reeds gezegd te hebben, meester, dat ik tegenover u afstand kan doen van de zwakheden der menschelijke natuur. Uw verzoek is....?’

‘Of Uwe Genade mijn voorspraak wil zijn bij Zijne Majesteit. Zoo als u bekend is, vorderen de Gemeenten mijne uitzetting. Hare Majesteit wenscht echter een trouwen nederigen dienaar te behouden, en Uwe Genade is de vriendin Harer Majesteit.... Ik hoop dus op uwe voorspraak, Mylady!’

‘Dat treft gelukkig, meester! Ik wilde mij juist naar den Koning begeven, en beloof u uw belang indachtig te zijn en dat te zullen voorstaan. Vaarwel!’

Met een diepe buiging ging hij heen. Een standbeeld gelijk bleef zij achter. Geen zenuw trilde, geen lid bewoog; plotseling echter, alsof voor haar strakken blik een spookgestalte opdoemde, schudde zij zich als los uit onzichtbare banden, welke haar beknelden, en haastte zij zich de afgebroken reis voort te zetten.

‘Ik zal zijn voorspraak zijn; hij kan er zeker van zijn,’ prevelde zij, maar met een sarkasme, dat snijdend was, terwijl de geboogde wenkbraauwen zich saâmtrokken en er op het blanke voorhoofd door de geweldige rimpeling een bloedroode streep zich

vertoonde. ‘Ik zal zijn voorspraak zijn; ik zal zijn belang voorstaan!’ Zij kwam die belofte goed na; alleen was het de vraag wat zijn belang was. Mylady achtte het zijne spoedige en eeuwigdurende verwijdering te zijn en trachtte daarvan Zijne Majesteit te overtuigen, die echter geneigd scheen Rosetti tegen de Gemeenten te beschermen. Het was in het belang Harer Majesteit zelve, dus liet Mylady zich uit. Hare Majesteit was er wel niet van te overtuigen, maar de ware vriendschap moest verstandig weten te zijn en weten te onderscheiden wat goed en wat niet goed was, zelfs met het vooruitzicht van verkeerd beoordeeld en met ondank beloond te worden. Rosetti en Con stelden de veiligheid der Koningin en zelfs des Konings in gevaar. De Gemeenten toch waren in hun recht beider uitzetting te vorderen, want die twee hadden meermalen tegen de wetten des rijks gezondigd. Hen in bescherming te nemen ware zooveel als de Gemeenten uit te tarten, en Zijne Majesteit had er toch belang bij thands den schijn er van zelfs te vermijden. Bovendien welk voordeel bracht het behoud van Rosetti aan? Strafford had menigmaal aan de oprechtheid diens mans getwijfeld, had hem een zendeling van Richelieu genoemd, die niets anders dan de tweedracht in het rijk wilde, om Engeland daardoor te beletten iets op het vaste land te vermogen.

Zijne Majesteit knikte toestemmend en erkende, dat Strafford goed had gezien; hij openbaarde zelfs dat Rosetti in der tijd hem verlokt had den prediker Henderson te doen vatten, die met een vrijgeleide tot hem gekomen was - een handeling, welke zooveel gerucht gemaakt en zoo groote verbittering te weeg had gebracht. Mylady greep die mededeeling met graagte aan; het werd de grondslag van haren aanval, die telkens echter schipbreuk leed op - eindelijk werd het haar duidelijk - op den tegenzin des Konings, een daad te verrichten, die zijne gemalin kwetsen en beleedigen moest. Maar Mylady stonden scherpe en doeltreffende wapenen ter dienste. Hare Majesteit was - tot hare onuitsprekelijke droefheid moest zij het getuigen - algemeen gehaat wegens hare godsdienst, en die haat zou zich ook keeren tegen Zijne Majesteit, indien die niet duidelijk bewees een eigen wil te durven hebben.

Mylady werd vermetel, maar zij moest nu openbaren wat reeds lang op haar lippen gezweefd had; zij moest bekennen, wat het gevoelen des volks was. De laatst door Hare Majesteit

aan de Gemeenten geschreven brief werd als een vernieuwd bewijs aangemerkt van de heerschappij, welke Hare Majesteit op haar Heer en Gemaal poogde uit te oefenen, van de macht welke zij trachtte te gebruiken, zij, die volgens de wetten des lands geenerlei gezach mocht voeren. Wat zou het zijn, indien de Koning zoo opentlijk toegaf aan den wil Harer Majesteit? Karel was tot in zijn laatste verschansing teruggedrongen. Nog één woord en hij gaf zich over, het was, toen Mylady op het gevaar wees, dat Rosetti zelf en ook anderen met hem liepen; op het gevaar, waaraan hij en die anderen waren blootgesteld, indien men hem eens gevangen nam en op de pijnbank dwong te spreken. Bovendien kon men betere tijden afwachten. Zijne Majesteit was overwonnen. Sir Henry Vane werd geroepen; het bevelschrift gereed gemaakt, dat na door den bijzonderen Raad goedgekeurd, medegeteekend en van het groote zegel voorzien te zijn, weldra ten uitvoer zou worden gelegd.

Mylady spoedde zich toen naar haar eigen huis, waar zij met haren steward het noodige besprak voor de receptie, welke op een der volgende avonden ten huize van Northumberland gegeven zou worden. Zij liet door hem de uitnoodigingen schrijven en van het wapen der Northumberlands voorzien. Mylady gaf hem de lijst, waarop voorkwamen: Lady Aubigny, Lord en Lady Rivers, de Norfolks, de Bedfords, de dichter Waller, een reeks aanzienlijken, zoo naar geboorte als naar rang en wetenschap, en eindelijk, te midden van die allen: John Pym en John Hampden. Bij het lezen der twee laatste namen, zag de dienaar zijne gebiedster aan. ‘Het moet een verzoeningsfeest zijn, Anthony! misschien een offerfeest... zorg dat alles met den meesten spoed in orde kome!’

Algernon kwam uit de zitting bij haar het middagmaal nemen. Hij was opgewekt; zij liet hem spreken en verhalen al wat hij had gehoord. Zij merkte op, dat het politieke spel, door de kansen die het bood, indruk had gemaakt, dat de kamp, die de partijen streden, hem belang begon in te boezemen en de eenzijdigheid, die hij om goede redenen bewaard had - het terrein was hem nog zoo vreemd - hem reeds een invloed verzekerde, welke hem genoegen deed en hem geneigd maakte aan eigen kracht weder te gelooven. Zij juichte hem toe; zij spoorde hem aan, nog ettelijke dagen voort te varen zoo als hij begonnen was en verhaalde hem nu in het breede van Joves aanstaand huwelijk en van de *soirée*, die zij had voorbereid. Bij de vermel-

ding van het laatste, trok er een wolk over zijn voorhoofd, maar hij zeide niets. Bij het laatste gerecht kwam Jove mede aanzitten, die eene luidruchtige vrolijkheid medebracht en den Heer broeder tot menig offer aan Bacchus verplichtte.

Algernon werd door hem thuis gebracht. ‘Jove!’ zeide hij bij het afscheid nemen hartelijk, ‘gij hebt een goede keuze gedaan... Gij moet uw huwelijk bespoedigen..... Gij zult den naam van Northumberland voeren, maar ik hoop te zorgen, dat gij dien met een nieuwen glans ontvangt. Wilt ge mij iets belooven, mijn jongen? Spreek mij nooit over hetgeen ik was..... Vraag mij nooit naar het verleden! Lucy zeide, het te willen begraven; de groef heeft zij er voor gedelfd, maar de zerk kan zij er niet opschuiven; dat moet ik zelf doen, dat zál ik zelf doen, Jove!’

‘Een goed kalf, maar pluis is 't toch niet in de bovenste verdieping!’ mompelde Jove, toen hij alleen terugkeerde en een zijstraat insloeg, waar hij weldra een arm in den zijnen voelde. ‘Moeder Mettie wacht ons, deugniet!’ fluisterde de nieuwe gezel. ‘We moeten een nieuw stel gratiën keuren! Maar je moet me van nacht vrij houden....’

‘Met hoeveel?’

‘Met honderd pond, behalve de extraatjes! Wees nu geen vrek! Je hebt immers de goudstukken nog niet van het lieve kind...! Willen we haar een serenade brengen? Moeder Mettie met de tang en asschop en jij met een leêg wijnvat.....’

‘En jij met je geldtasch, die nog holler klinkt dan mijn wijnvat, lieve, heilige Goring!’

Een derde werd ontmoet, die zich bij hen aansloot en met een schaterlach op de lippen gingen zij de hen wachtende genietingen te gemoet.

Jove had er van gesproken, dat zijn Heer broeder altijd nog bewijs gaf van ziek te zijn, en Mylady was het met hem eens, hoewel op gants andere gronden. Gene vond aanleiding voor zijne onderstelling in de diepe afhankelijkheid waarvan Algernon blijk gaf, die als hoofd van het geslacht nog wel alleenheerscher konde zijn. Mylady daarentegen vond die in de koortsachtige overspanning, welke zij bij Algernon waarnam, zoo luttel tijds na de dommeling waaruit zij hem met geweld had gewekt. Het was of hij thands zijn geheele zijn begroef in de akten en resolutiën van het Parlement, of hij van de oude perkamenten vroeg, wat hij weleer van de jacht of van den pa-

paverdrank had gevraagd. Zag zij 't in den aanvang met genoegen, zij bespeurde spoedig dat dezelfde zwakheid, die hem aan haar onderwierp, hem ook blootstelde aan de verschillende andere invloeden, welke thands te midden der Pairs op hem inwerkten. Zij had hem voorgeschreven, zich onzijdig te houden, en reeds bemerkte zij, dat hij de eene partij boven de andere verkoor, hetgeen haar echter nog geene vrees inboezemde, daar hij, weinig standvastig in zijn meening, die eigenlijk die van anderen was, wel weder spoedig zoude omkeeren en alzoo het evenwicht herstellen. Die voortdurende overspanning echter - zoo als zij weldra ondervond - zoo dikwerf gepaard met eene prikkelbaarheid, welke hem bij het minste woord des dienaars deed stampvoeten van drift, verontrustte haar meer en deed haar de *soirée*, die zij ten huize van Algernon had voorbereid, met een geheel ander doel wellicht als zij den gastheer openbaarde, met te grooter verlangen te gemoet gezien, daar die hem eene ontspanning zou kunnen aanbrengen, welke zij meer en meer noodig keurde.

Will had in de laatste dagen al zoo veel wonderen zien verrichten, dat hij zelfs niet meer verbaasd was toen hij het doel vernam waartoe de groote zalen te onderst boven werden gekeerd. De glorierijke dagen van weleer waren teruggekeerd! Hij wilde het gelooven, maar kon het niet, zoo vaak hij het gerimpelde gelaat zijns meesters aanzag, waarop des avonds zoo dikwerf een hoog roode blos lag als gevolg van overspanning, of het driftig woord aan de lippen zijns gebieders hoorde ontsnappen, bij de minste onachtzaamheid of de niet dadelijke voldoening van zijne bevelen. De oude sloeg de handen van verbazing ineen, toen hij de hervormde vertrekken beschouwde. De oude meubelen waren door nieuwe vervangen, van geheel anderen vorm. De eenvoudige eikenhouten stoelen met leeren zittingen hadden plaats gemaakt voor even hooggerugde, maar met trijp bekleed en van gevlamd mahoniehout; de tafel, evenzeer door eene van dezelfde houtsoort op vier ranke en gebogen poten; het oude dressoor door eene van rozenboomhout met bevallig en rijk snijwerk en bevracht met gedreven zilveren schenkkannen en presenteerbladen, met roemers en fluiten van het fijnste glas. Een rijk Smirnasch tapijt dekte den ingelegden en gladgewreven vloer, waar de ovaal ronde tafel stond; de stalen lichtkronen waren op nieuw gepolijst en droegen op de vergulde armen tal van lichten. Zware zijden damast gordijnen sloten de kleine vensters

af en stemden in kleur bijna met het eikenhouten beschot der wanden, waarin de schilderijen, de beeltenissen van de laatste Hertogen van Northumberland met hunne gemalinnen als gelijst waren. Will had echter met ergernis de portretten des laatsten Hertogs en diens vrouw uit den wand zien verwijderen en daarvoor die des Konings en de Koningin - een kopij van een van Dyck - in de plaats zien ophangen. Aan weêrszijden van den schoorsteen waren twee wit marmeren vazen geplaatst met zeldzame gewassen, terwijl over den schoorsteenmantel een groote spiegel hing in vergulde lijst, onder welken het klavier stond, dat Parijs had geleverd. Vlak tegenover het nieuwe dressoor stond het bij Will welbekende zilverkastjen, waarin de beroemde met zilver gemonteerde drinkhoren bewaard werd: een geschenk van den zwarten prins aan een der Northumberlands en een Bijbel met zilveren sloten, die vroeger aan den hervormer Cranmer had behoord en door dezen mede aan een Northumberland was weggeschonken.

Dat Algernon voor weinige uren gastheer zoude zijn, werd in de eerste plaats door zijn kamerdienaar, maar ook in de tweede door Will ondervonden. De bevelen kruisten elkaâr, en werden, hoe snel ook uitgevoerd, naar het oordeel van hem die ze gaf, toch niet naar eisch opgevolgd.

Toen de steward, wien het opperbewind over het gantsche huis dien dag was overgegeven, Zijner Genade door Will liet aanzeggen dat het vijf uur had geslagen en de gasten ieder oogenblik konden verwacht worden, vond hij Algernon driftig heen en weder gaande en in zich zelven eenige onverstaanbare woorden prevelende. Na den dood zijns vaders was er geen festijn in het steenen huis gevierd: dat gedacht hij ter dezer ure, en dit wekte weder herinneringen bij hem op, welke hij altoos met geweld had willen verdrijven, en in de laatste dagen werkelijk verdreven had. Was hij, de misdadige zoon, wel waardig als zijns vaders erfgenaam op te treden? Liep hij geen gevaar te midden zijner gasten, de dreigende vingeren zijns vaders te zien, opgeheven tot een vreeselijken eed? Zou hij onder de Ladies die hij zou moeten ontvangen, niet een gestalte zien verrijzen, welke hem die van haar herinnerde, de gedaante der ontrouwe die zijn levensgeluk had verwoest, om den wil van wie hij alles had getrotseerd! O mijn God, mocht deze avond slechts voorbij zijn! Ware hij slechts weder in Hanneld-manor alleen, geheel alleen! Maar neen, daar vervolg-

den hem de spoken zijner ontstelde verbeelding nog meer; daar was hij nog meer aan hen overgegeven dan hier in het midden der bezige en werkende menigte. Daar zag hij..... maar hij zag het ook hier...! Vlak voor hem in dien duisteren hoek gloeiden hem een paar oogen toe... de hare... vroeger zoo tintelend van liefde, thands zoo vlammend van haat... Het hair stoppelde hem op het hoofd; het koude zweet paerelde hem op het gelaat. Daar klonk een benaauwde stem, de hare, die om hulp riep... Radeloos liep hij naar de deur waar Will stond, die reeds ettelijke malen maar zonder gehoor te ontvangen, hem had aangeroepen. Hij stiet den man met afgrijzen van zich, wierp in zijn drift de lamp om die in het portaal stond te walmen, en vond zich eerst terug in de zacht verlichte, warm gestoofde, weelderig gestoffeerde zaal, waar Mylady hem opwachtte.

'Goddank, dat gij hier zijt... Goddank!' prevelde hij, zich het koude gelaat afwisschend.

'Dat komt van de overspanning der laatste dagen!' zeide zij, zich er wel voor wachtend naar de oorzaak zijner ongesteldheid onderzoek te doen. 'Gij moet mij belooven voortaan wat meer rust te nemen... Had ik niet vermoed dat ge mijne waarschuwing verkeerd zoudt hebben uitgelegd, ik zou er reeds vroeger eene tot u gericht hebben. Algernon,' zeide zij, na eenige oogenblikken zwijgens, 'wij zijn hier op gewijden grond. Hier is het plicht kalm te zijn, omdat er gevorderd wordt beleid en verstand zoo als zij bezaten, die van dat doek zoo vriendelijk aanmoedigend ons schijnen aan te zien.'

'Te bedreigen!' prevelde hij, schuw den blik slaande naar de plek, waar vaders en moeders beeldtenissen hadden gehangen. Het was alsof hij ruimer adem haalde, toen hij beiden niet vond.

'Broeder, ik behoef u geene wellevendheid aan te bevelen jegens uwe gasten; het ware beleedigend voor u en voor mij, zoo ik dit nog doen moest. Gij waart reeds als knaap een volmaakt edelman. Maar er zullen ten uwent mannen verschijnen, die wij weleer niet als onze gelijken beschouwd, maar naast onzen steward een zitplaats zouden hebben aangewezen, en die thands naast ons moeten nederzitten, omdat zij de macht bezitten. De zoodanigen zijn gewoonlijk ijverzuchtiger op een gunstbewijs, begeeriger naar onderscheiding dan wij, misschien omdat zij in zich zelven gevoelen nog zoo jong te zijn en

minder aanspraken te kunnen doen gelden. Laat ons niet vergeten dat zij, zoo ze ten minste geen zomerinsekten zijn die met den herfst reeds weêr verdwijnen, over tien eeuwen zoo oud kunnen zijn als wij thands, en dat zij nu in staat zijn ons weg te schuiven, indien wij niet goedaardig genoeg zijn om hen een plaatsjen onder ons in te ruimen. Pym, de volksmenner, zal straks hier komen. Gij zult wel niet vergeten dat gij hem hier genoodigd hebt. Op dit oogenblik, Algernon, is die man de Koning van Engeland...'

'Welnu, dan zal hem koninklijke eer geschieden, Lucy!'

Deze zag zich niet begrepen en vond haren broeder wel wat spoedig bereid tot iets wat haar nog wel een grove overdrijving toescheen van hetgeen zij bedoelde. Hij scheen bereid, zonder eenige tegenwerping bereid, wat haar zoo veel strijds had gekost en waartoe zij alleen door de overleggingen haars verstands had kunnen besluiten.

Weldra werd hun verder onderhoud gestoord door het binnentreden der genoodigden. De kreupele Hertog van Bedford aan den arm der bevallige Lady Aubigny, Norfolk met Lady Rivers, Waller en Lady Isabelle Thynne, Bristol en Essex en zoo vele andere sterren van de eerste grootte aan Engelands politieken hemel. Dat de dichter Waller zich onder hen bevond was minder een gevolg van de hulde zijn talent toegebracht, dan om de *fashion*, die hem de groote waereld had binnengesmokkeld, welke van hare verfijning blijk gaf door narrekap en zotskolf - nog bij Zijne Majesteit in eere - af te schaffen en den vaerzenmaker de plaats te doen innemen van den nar. De uitzondering, die Mylady voor Waller deed gelden, behoefde echter niet voor anderen gemaakt te worden, en derhalve was Lady Jane of de andere schoone bloemen van het hof niet uitgenoodigd.

Hoe geheel anders bewoog zich Lucy Percy in dezen kring als in de waereld waarin wij haar tot dus verre zagen! Met een fijn glimlachjen op de lippen had zij voor elk, in haren eigenaardigen korten stijl, een woord, dat voor hem of haar tot wie het gericht was, aangenaam, voor haar zelve die het sprak, vereerend mocht heten.

'Mylady!' klonk het tot Lady Rivers, wie zij een plaats aanwees tusschen Bedford en Waller, 'de getrouwheid tusschen de ondervinding en de fantazie is een volmaakt trio.'

Lady Rivers had aanspraak op den naam van getrouwheid

in het belang van Karel en Henriëtte had zij gantsch Engeland tijdens de verkiezingen rondgereisd.

Lady Aubigny, de dertigjarige weduwe, wier zomer echter nog een lente geleek, een lente met bloesemgeuren en zonder sneeuwvlagen, had den naam van de beminnelijkste te zijn, zoo als Mylady Carlisle de prachtigste. In haar kleed van wit atlas en met haar paerelsnoer in de blonde lokken, door een luchtig met gouddraad doorweven net saâmgebonden en nochtans golvend langs de blanke slapen waar de fijne aderen zichtbaar kronkelden, scheen zij een der gratiën te zijn, waardig om tot geleide te dienen van Mylady Carlisle, de godinne. Haar werd een zetel aangewezen in de nabijheid des gastheers, terwijl Mylady vrij luid zeide, met het oog op Algernon gevestigd: ‘Ik sprak juist van u toen ge binnenkwaamt. Ik was misschien zeer vermetel, maar ik zeide toch geen onwaarheid; want ik beweerde, dat gij Orpheus' lier niet behoefdet, om wonderen te verrichten en den geleerde perkament en penneschacht te doen wegwerpen.’

Het was niet meer dan een zinspeling, maar die eene aanduiding bevatte en eene verklaring; eene aanduiding voor haar broeder, eene verklaring voor al de aanwezigen van hetgeen er voor hen vreemds school in het gedrag en de nog altijd schuchtere houding van den Hertog van Northumberland.

Was er in het begin eenige gedwongenheid op te merken, misschien wel onder den indruk van de plaats waar men bijeen was en die men zoo lang gewoon was geweest als eene door booze geesten bewoond te beschouwen, weldra gelukte het Mylady, die overal was en nergens te veel, om het eerst algemeen maar slechts kruipend gesprek te doen verkeeren in een levendig bijzonder onderhoud in verschillende kringen. Mylady had een takt zoo als de tijdgenoot verzekerde, om ieders gave in het licht te stellen en gunstig te doen uitkomen, om, zonder zelve in het bezit te zijn van groote kennis van politieke zaken, van kunst of wetenschap, de meest ontwikkelden en begaafden op ieder gebied tot spreken, tot mededeelen, tot vriendschappelijken strijd te verlokken. Nog niet lang geleden had de dichter Waller gezongen - en het sonnet was onder de toejuiching van al de aanwezigen op de laatste *soirée* in Carlisle-house door hem zelven voorgedragen -: ‘Nederige herders en machtige heeren, allen spoeden zich tot u, gereed om hunne grootheid te vergeten of zich met uwe bevalligheden te sieren.

Gij neemt den onervaren jongeling aan en den grijzaart, den luchthartige, den wijze en den ernstige; allen onderworpen aan dezelfde wet, allen, gelukkig om zich er aan te mogen onderwerpen.' Waller sprak over Voiture en diens laatste epigram, waarbij hij niet vergat te vermelden dat hij mede aan een dergelijk bezig was; Bedford, Aubigny en Selden over een rechtsbeginsel onder Eduard VI in twijfel gelaten; Lady Thynne was met Bristol en Essex in een woordenstrijd gewikkeld, waaraan Algernon zelfs van tijd tot tijd deel nam, over de laatste beraadslagingen van het Parlement - een stekelig onderwerp daar de meeningen zeer verschilden en sterk getint waren door den geest der twee elkaâr overgestelde partijen.

'En wat zeide Koning Pym?' vroeg Lady Thynne, na een mededeeling van Bristol.

'Pym luisterde gelijk hij gewoon is te doen, zoo lang hij het nog geen tijd acht te spreken. Eerst moet de tegenpartij vermoeid zijn en al hare bewijsgronden hebben geleverd, en dan treedt hij voorwaards, niet om ze te ontzenuwen, maar om ze, na ze veranderd en verminkt te hebben, als zijn wapen te gebruiken. Gij kunt hem dit mededeelen, Essex!' zeide Bristol scherp.

'Onvoorzichtige!' schertste Mylady. 'Als Mylord eens dadelijk van die vrijheid gebruik maakte.... Hij zou het spoedig kunnen doen, want *Master* Pym zal van avond óok de gast van mijn broeder zijn.'

Bristol verschoot even van kleur, maar had de tegenwoordigheid van geest te zeggen, dat hij hem hier gaarne zoude ontmoeten, hier, waar het profetisch woord waarheid werd, dat de leeuw naast het lam weidde en de schorpioen speelde met het kind.

'En Henderson boeide u?' hoorde men Waller vragen, 'die smaak en kunst weet te waarderen en de platheid haat?'

'Van het eerste is onze vriendin zelfs nu bezig een bewijs te geven,' viel Mylady Carlisle in, den laatsten spreker en Lady Rivers aanziende en beiden als in haar blik verbindend.

'Ik was een der laatste zondagen in de St. Antholins-kerk die ze door middel van een overdekte gaanderij verbonden hebben aan een huis bij London-stone, waar de Schotsche afgevaardigden verblijf houden. Door die gaanderijen komen de vromen bij scharen binnen en nemen bijna van den ochtend tot avond de plaatsen voor de andere scharen, die aan de deur staan,

in. Daar treedt de Schotsche prediker het veelvuldigst op en hoorde ik hem voor de eerste maal.'

'Dus is er een tweede maal misschien wel een derde op gevolgd?' vroeg Mylady.

'Ik beken het, wie dien man eens hoort moet hem meer hooren. Welk een gloed van overtuiging! welk een moed! welk een waarheid!'

'Is mijn waarde Rivers bekeerd tot de eenig ware religie van Sinte Kalvijn?' spotte Mylady.

'Pas op, dat ge uwe ooren toestopt voor de woorden diens mans, zoo ge ten minste wilt blijven spotten, Mylady! Ik zag Mr. Pym daar ook meermalen en tevens zag ik de oogen van dien man nederslaan, en dat doen ze niet licht naar ik hoor!'

Hij zou op het laatste gezegde zelf hebben kunnen andwoorden, want de steward meldde Mr. Pym aan. Hij hield den laken hoed in de hand en was geheel in het zwart gekleed. En blaauw zijden koord met afhangende eikels hield het wambuis dicht; een kraag van fijn neteldoek lag omgeslagen op de breede schouders. De dikke *moustache* was met zorg gekemd, de kleine puntbaard aan de kin evenzoo, terwijl de lange zwarte hairen hem langs de slapen tot bijna op de kraag nedergolfden. Het levendige en schitterende oog dwaalde even door de zaal en bepaalde zich toen, als had het in dien eenen blik voldoende opgemerkt, tot Algernon, die hem buigend nadertrad en dien hij naderde met een goedigen en toch schranderen glimlach op de dikke lippen. Hoe geheel verschillend was zijn tegenwoordige toestand van den vroegeren, toen wij hem ontmoetten in het bewuste bovenvertrek, zelfs het kaarslicht vreezend, dat naar buiten zijne aanwezigheid den speurenden konstabel verraden kon. Thands heette het volk hem in Londens straten Koning Pym, daartoe verlokt door zijn nimmer bedriegend instinkt. Ja, hij was de Koning en niet de kroondrager in White-hall, die hem in de eenzaamheid mocht verwenschen, maar in het openbaar ontzien en huldigen moest; hij was de Koning, die het Parlement beheerschte, die het lot van Strafford in handen had, de man van het oogenblik, wiens macht geen perken kende, daar hem de liefde en de vereering van duizenden die macht hadden geschonken.

Een Puritein en nochtans vol levenslust; een man, die het eerst van allen de godsdienst in het midden der politieke twisten wierp en nochtans het leven der waereld genietend als de

vrolijkste ongodist; een man, die Laud vervolgde om een sieraad meer aan het outer aangebracht of een knoop minder aan het priestergewaad, en nochtans, naar het getuigenis zijner meest vertrouwde vrienden, de vrolijkste dischgenoot, de galantste *cavaliere serviente* en als zoodanig door niet weinige schoonen geeerd en gewaardeerd, en dat niet alleen na zijn dood; een gewezen klerk in de bureaux van den Lord der Schatkamer en nochtans zich thuis gevoelend in de hoogste kringen, waar hij in de laatste jaren werd toegelaten en in de laatste maanden als *primus interpares* gehuldigd werd. Hij was de afgod zijner partij geworden, hoewel de ernstigsten, de vroomsten en scherpstzienden geen dupe waren van zijne geloofsbelijdenis, van zijn altijd meer vurigen dan diepen godsdienstzin. In vertrouwden kring ontveinsde hij het dan ook niet, dat hij van den puritein, wat de opvatting der godsdienst betrof, even ver afstond als een meest verklaarde voorstander der Bisschopskerk, dat hij streed voor de vrijheden des volks en niet voor bovennatuurlijke vraagstukken, welke hij niet begreep en waarvan hij het nut niet besefte. Om echter het politiek doel te bereiken moest de gantsche natie zich ten strijd aangorden, en die natie had goud en bloed alleen veil voor die bovenzinnelijke vraagstukken, zoo dat het een aan het ander verbonden en de godsdienst in gevaar moest worden verklaard, om de werkelijk in gevaar zijnde vrijheden te redden.

Met eenige bevreemding had hij de uitnoodiging onder het zegel van den Hertog van Northumberland ontvangen. Zijne vrienden, die zijn leven het kostbaarst van Engeland en Karel Stuart tot het ergste in staat geloofden, hadden hem reeds meermalen gebeden uitnoodigingen van dien aard af te slaan. Misschien vreesden zij wel zoo zeer voor de verlokkingen der vleierij als voor de dreiging van het vlijmende dolkmes of het langzaam werkend vergif. Hij echter achtte het noodig in het belang der goede zaak, zich in de rijen der tegenovergestelde partij te vertoonen, vooral als deze blijk gaf eene toenadering te willen en daartoe den eersten stap geneigd was te doen. Vooral nu, met het rechtsgeding van Strafford in het verschiet, was de aanwerving van nieuwe krachten noodzakelijk en meer dan ergens anders waar het een Pair van het koninkrijk betrof zoo als hier, die nog geenerlei partij scheen gekozen te hebben en alzoo voor het goede vaandel gewonnen kon worden. Er was misschien nog een andere reden, die Pym aanspoorde deze uitnoodiging

niet af te slaan, een reden, die hij zich echter wel wachtte zelfs aan zijne vertrouwdste vrienden te openbaren.

Op den drempel der groote zaal en bij den eersten blik op de aanwezigen geworpen, gevoelde hij dan ook geen spijt over het genomen besluit. Was zijne grof gespierdheid, zijne wel wat te krachtige gestalte daarvan de oorzaak, of wel zijne geboorte, die hem voor andere kringen scheen te bestemmen, het had den schijn of hij zich te midden dier welgeborenen niet met dezelfde gemakkelijkheid als die hen kenmerkte, bewoog. Verlegenheid werd in geenen deele aan den persoon bespeurd, die de kenmerken van stoutheid en vermetelheid op het gelaat droeg; maar het was de niet te beschrijven fijnheid van vormen en bewegingen welke ontbrak, eene fijnheid, die gewis wel niet aan hooge geboorte verbonden, maar zeker een gevolg mag genoemd worden van ware beschaving en veredeling des geestes.

'Ik wensch mij en mijne gasten geluk met uwe tegenwoordigheid,' zeide Algernon, hem de hand reikende en hem naar den kring der gasten voerende, waar hij met nederige buigingen werd ontvangen, maar hem toch door Essex alleen de hand werd toegestoken. De glimlach van Pym werd fijner en sarkastischer bij dat blijk van aristocratischen trots en verdween alleen om plaats te maken voor een ongewone strakheid, toen hij Mylady Carlisle begroette, die zich in de laatste oogenblikken in een druk gesprek had gewikkeld met verschillende Ladies en Pyms binnenkomen zelfs niet scheen hespeurd te hebben.

'Laat ik het onderhoud niet storen dat niet anders dan belangrijk geweest kan zijn, in aanmerking genomen de sprekenden en de hoorenden. Misschien een portret van van Dyck of een nieuwe uitvinding van Franschen smaak?'

'En indien wij eens aan nóg belangrijker onderwerpen ons vernuft hadden besteed, Mr. Pym?' vroeg Mylady, met een aanminnig glimlachjen, het oog, waarin bewondering gelezen kon worden, op hem vestend.

'Mr. Pym zal het voorzeker zoo heten. Tegenover een portret van van Dyck of een voortbrengsel van Franschen smaak mocht ik hem nooit ontmoeten, wel tegenover den Schotschen prediker, en diens invloed was toen niet te miskennen,' merkte Lady Rivers aan.

'Henderson is welsprekend!' klonk het andwoord.

'Om die reden behoeft hij toch nog niet de geliefkoosde pre-

diker van het huis der Gemeenten te zijn!' zeide Algernon met eene lichte buiging, voor welke beleefde en zoo juist aangebrachte woorden Mylady hem wel de hand had willen drukken.

'Om die reden is hij 't ook niet!' zeide Bristol droog.

'Uwe Lordschap kent die reden dan?' vroeg Pym evenzoo.

'Het is zoo aangenaam allen op gelijke banken te zien, allen te hooren psalmzingen, vooral als men zelf in de bank van het konsistorie zit, of zich beroemen mag op het gewichtig ambt van voorzanger,' zeide Bristol scherp, terwijl het oog begon te stralen en de wang te gloeien.

'Waar allen medezingen loopt men ten minste kans dat allen aandachtig zijn.'

'Ik weet juist niet of de voorzanger dit wel altijd zal verlangen,' zeide Lady Aubigny glimlachend.

'En dan, de Schotten zijn tegenwoordig zeer in trek!' begon Bristol weder. 'Om hunnentwille worden wetten opgeheven, ter zelfder tijd als zij voor anderen worden verscherpt.'

'Meent uwe Lordschap misschien dat Henderson evenzeer geweerd behoorde te worden als Rosetti en Con?' vroeg Pym zeer langzaam.

Het was een venijnige vraag, welke Bristol in een zeer twijfelachtige stelling bracht. Andwoordde hij bevestigend, dan plaatste hij zich onder de veroordeelde papisten en liep hij gevaar door velen in het huis der Gemeenten als verrader gebrandmerkt te worden; andwoordde hij ontkennend, waar bleef dan de kracht der straks gemaakte stekelige opmerking?

'Het is geen tijd van konsequentiën,' hernam Bristol haastig. 'Overbodig noemt men het thands gevolgtrekkingen te maken; ware het zoo, menige stap ware niet gezet die gezet is.'

'Uwe Lordschap schijnt een scherp oog te hebben voor inkonsequentiën. Misschien echter acht zij het overbodig goed toe te zien, waardoor zij gevaar loopt zelfs een inkonsequentie voor een konsequentie aan te zien en omgekeerd ook.' Pym merkte het gul lachend aan en toch stak hij gevoelig. De zoon van Bristol toch, die zitting nam in het huis der Gemeenten, voor weinige weken nog een vurig verweerder der goede zaak, scheen na de gevangenneming van Strafford bevreesd te worden voor alle konsequentien en daarom terug te willen keeren. De nakomelingschap heeft het hem tot eere aangerekend, want zijne oppozitie was eerlijk en alleen tegen de handelingen der hevigste bewegingspartij gericht, maar de tijdge-

noot, met wien hij eens dezelfde leuze aanhief, zou hem weldra uit het Parlement stooten en zijne redevoeringen door beulshand doen verbranden.

‘Ik ben het met Mylord geheel oneens,’ zeide Lady Aubigny. ‘Den eersten stap geloof ik niet gezet, eer de tweede, derde en de verdere goed waren berekend.’

‘Er is verband tusschen de opening van het Parlement en de inhechtenisneming van Strafford, zeî Mylord Essex gister nog,’ merkte Algernon aan, die den woordenstrijd met belangstelling had nagegaan en niet begreep dat zijn woorden vergeleken konden worden bij een vonk, die naast een kruidmijn neerviel. Mylady had in werkelijken angst den loop van het gesprek gadageslagen en had in de laatste oogenblikken nú Pym dán haar broeder, dien zij telkens op het punt zag zich in het geschil te mengen, aangestaard en den laatsten, zoo dikwerf hij haar aanzag, gewenkt te zwijgen. Thands geloofde zij hare tusschenkomst noodzakelijk ja verplichtend, daar de gastheer niet scheen te begrijpen dat Pym van zijn binnenkomen af steeds aan de pijlspitsen der aanwezigen had blootgestaan, waarvan de meeste verklaarde tegenstanders waren, die hem niet in het open veld durfden aanvallen, maar zich daarvoor in het kreupelbosch schadeloos stelden. Essex, Waller en eenige anderen waren bewonderaars van Pym, maar durfden het nu niet doen blijken; ook rekenden zij op de eigen kracht van den volksmenner en dit waarlijk niet ten onrechte.

Myladies uitnoodiging om naar de groote ridderzaal te gaan, waar haar broeder den aanwezigen eene verrassing had bespaard, was allen welkom.

‘Mr. Pym heeft blijk gegeven van een devinatorische gave, toen hij straks een kunststuk van van Dyck het onderwerp van ons onderhoud noemde,’ zeide zij. ‘Een Cupido van Nicholas Stone en een koperplaat van onzen Hollar wacht ons ter beschouwing; het is een nieuwe aankoop, Isabella!’ Het woord Mylady Prynne in vertrouwen toegefluisterd mocht voor allen gelden, ook voor Algernon, die zich over zijn eigen aankoopen verbaasde.

De prachtige zaal was in zuiver Gothischen stijl en ontving des daags haar licht door hoog geboogde vensters met gekleurde glasruiten, versierd met het wapen der Northumberlands en aan hen verwante geslachten. In de hooge nissen stonden de levensgroote beelden van Engelands koningen, in volle wapenrusting, door het pen-

seel des schilders gekleurd. Een zacht licht stroomde door de gewelven. De hooge stoel met de hertogelijke kroon op den rug gebeiteld, stond op een verhevenheid even als de tafel, thands met een Perziesch kleed gedekt, terwijl de te bezichtigen kunstvoortbrengselen der twee levende meesters zoo geplaatst waren, dat het volle licht er op viel, hetgeen vooral op het standbeeld van een tooverachtige uitwerking was en de mollige vormen te beter deed uitkomen.

De politiek en het kerkelijk dogma was vergeten en trad voor de vormen der schoonheid op den achtergrond. De kunstscheppingen daar ten toon gesteld - en er was meer dan beloofd was - gaven stof tot beoordeeling van andere, elders beschouwd en genoten. Terwijl de schare, door Algernon, die daartoe een wenk ontving, aangevoerd, zich naar de zaal heenspoedde, hield Mylady zich bescheiden op den achtergrond in gesprek met Waller, maar de aandacht gevestigd op Pym, wiens naam zij zacht uitsprak toen hij haar voorbij wilde gaan om de anderen te volgen. Hij bleef staan, terwijl zij Waller tot op den drempel begeleidde, waar zij hem onder eenig voorwendsel verliet. Haar hart klopte toen zij omkeerde en de welbekende gestalte ginder zag staan. De welbekende gestalte! Niemant der aanwezigen had kunnen gissen dat hare bekendheid met dien man reeds van voor jaren dagteekende, toen hij, betrekkelijk nog onbekend, zijn loopbaan met Thomas Wentworth begon en even als deze, zucht naar roem en eer als krachtigste prikkel in het strijdperk medebracht. Was Wentworth niet ongevoelig voor de schoonheid, Pym was het evenmin en Mylady Carlisle werd door beiden opgemerkt. Zij deed een kenze tusschen die beiden en die keuze moest altijd der vriendschap noodlottig zijn. Het werd gefluisterd dat de ijverzucht de klove delfde, die beide vrienden scheidde. Zij het ook overdrijving, het mag toch vermoed worden, dat de ijverzucht de klove zoo niet groef, dan toch verwijdde, en de haat en de wrok de wonde vergiftigde, die de politieke ontrouw reeds geslagen had. Pym werd teruggewezen, en niemant had geweten of dat vurig temperament een hevigen strijd had moeten strijden, want den levenslust had men nimmer zien verkwijnen, geen wolk van somberheid ooit anders over het voorhoofd zien trekken, dan in het strijdperk der politiek. En toch, die leeuwennatuur had in de eenzaamheid de manen geschud en van pijn en smarte gebruld. Hij had overwonnen, want hij had zich bedwongen, en datgeen

wat zijn zwakheid was doen verkeeren in een kracht te meer. Hij had zich zelven overwonnen, en dat hij den strijd had gekend, daarvoor mocht hij zich in dezen oogenblik te gelukkiger prijzen, nu hij tegenover haar stond, die hem vernederd had ter gunste van hem, op wiens borst hij den stalen overwinnaarsvoet had gezet.

'*Master* Pym!' zeide zij, hem naderend. Haar stem beefde, wat moeite zij zich ook gaf om haar kalm te doen klinken als straks. Hoe zij den ander moest liefhebben, dat de hooghartige tot het besluit was gekomen hem te naderen, nu zij zelve moest erkennen overwonnene te zijn!

'*Master* Pym!'

'Mylady!' klonk het vriendelijk, maar zelfs niet ernstig, want de glimlach bleef hem langs de dikke lippen zweven. Achtte hij een oogenblik als dit dan niet hoog ernstig? Bevreemdde hem dan hare nadering niet? Verlokte hem die tot geen ander woord dan het kleurloze: Mylady?

'Ik wilde u alléen ontmoeten, Mr. Pym! en dat kan men het gevoegelijkst te midden van velen...'

'Het kan dan het minst gevaarlijk zijn, en het v e r t r o u w e l i j k e van het onderhoud kan zoo gemakkelijk worden geloochend, altijd zoo dit noodig blijkt, Mylady!'

'Leg uwen argwaan af, zoo als ik... mijn schroom.'

'Om dezelfde reden, Mylady? Dan zou het wellicht geen vrije daad zijn.'

Het bloed gudste haar door de aderen bij de koele woorden, welke zulk een scherpe waarheid inhielden. Zij bedwong echter nog haar toorn en andwoordde kalm: 'Om dezelfde reden, en dan zou het toch nog wel een vrije daad kunnen zijn, en zulk eene kan aanspraak maken op belooning. Vertrouwen van de zijde des sterken wordt zelden beschaamd!' voegde zij er haastig aan toe, als om de ingewikkelde belofte, in de eerste zinsnede gegeven, in de tweede te temperen.

'Ik luister, Mylady! en zoo het mij mogelijk is zonder argwaan.'

'Ik doe een beroep op uw verleden.'

'Op ons beider? Wek in dat geval de dooden niet weêr op!'

'Het zal alleen een beroep op úw verleden zijn, stel u gerust! Het zal een beroep zijn op een tijd, toen gij een boezemvriend hadt, dien gij achttet zoo als hij het u deed. Hij werd uw

bestrijder. Ik begrijp uwen aanval, maar gij zijt overwinnaar, en kunt thands het zwaard wegwerpen.'

'Ik zal het doen, Mylady! z o o d r a ik overwinnaar ben.'

'Gij zijt het!'

'Is zijn hoofd dan gevallen?'

'Pym! heeft de hevigheid van den strijd al wat er zachtmoedigs en ridderlijks in u was dus kunnen doen verkeeren? Hoogheid tegenover hoogheid, kracht tegenover kracht, dat is ridderlijk, maar een gevallene te vertreden...!'

'Hij i s nog niet gevallen, Mylady! Vóor zijn val en dus ook nu vertreed ik hem niet, maar geef ik hem de eere die hem toekomt: hij was een krachtig strijder, en omdat hij zoo krachtig was moet hij vallen om niet weêr op te staan.'

'Gij wekt de dooden op, of liever wat gij dood noemdet bleef leven! Gij denkt niet alleen aan uw eigen verleden, maar ook aan dat wat wij b e i d e n doorleefden. Pym, gij hebt niet vergeten...'

'De vrijheid van mijn volk mag toch wel een zóo krachtige prikkel heten voor den strijd dien ik aanving, dat het wel niet noodig zal zijn aan een anderen te denken.'

'De vrijheid van uw volk! Ja, te recht moogt gij 't reeds het u w e noemen. Het verheven doel is bereikt. Of was uw strijd alleen een strijd voor een denkbeeld, dat geen andere gestalte had en heeft dan de ontwerper er aan gelieft te schenken? Gij zijt dáarvoor te schrander!' zeide zij, in het dierste gekwetst, daar die man eene zinspeling op zijne vroegere liefde bijna eene beleediging achtte. 'Het zij zoo!' vervolgde zij na een oogenblik. 'Gij hebt Thomas Wentworth bestreden als een vijand van Engeland, niet als den uwen. Dat kan een strijd zijn zonder wrok, want zoodra hij de vrijheid van Engeland niet meer bedreigen kan, vervalt de aanleiding en de reden. Straf hem met eeuwigdurende ballingschap, Pym!'

'Onze stranden zijn te uitgebreid om goed bewaakt te worden, Mylady! De onmachtige, zoo als gij hem thands heet, kan terugkeeren en weder machtig worden.'

'Laat hem dan veroordeelen tot levenslange kerkerstraf, in een plaats door het Parlement te bewaken.'

'Het Parlement kan bij nieuwe verkiezingen van gedaante veranderen en de sterkste wacht naar huis doen keeren.'

'Welnu, dan zou het de wil des volks zijn, want het Parlement zult gij toch wel de vertegenwoordiging des volks noemen, gij, die daardoor Koning geworden zijt.'

‘Wat dit Parlement kan verrichten tot heil van het Gemeenebest, mag het niet schuiven op de schouders van een volgend. Dit Parlement is de strijd op leven en dood begonnen, en het moet er de verantwoordelijkheid van dragen.’

‘Niet zoo koud betoogd, waar een leven op het spel staat, dat óok kostbaar is voor het Koninkrijk naar de opvatting van anderen!’ borst zij hartstochtelijk uit.

‘Naar de uwe zeker, Mylady!’ De glimlach verdween bij deze woorden van zijn lippen; er kwam voor het eerst warmte in den toon.

‘Ik wenschte dat u dat leed deed!’ zeide zij met vuur, hem aanziende met een blik, die hem voorspelde, dat er vriendschap en erkentelijkheid in gelezen zoude kunnen worden, indien hij het wilde. Zij kon niet méer laten gissen en hij scheen niet te wíllen raden; daarom moest zij het uitspreken wat hare nederlaag tegenover dien man zoude voltooien. ‘Zijn leven, red zijn leven, John Pym! ik smeek het u. O, ik zal dankbaar zijn. John, gij hebt mij eenmaal lief gehad, en ik weet, dat ge u dat nog wèl herinnert!’

Hij vatte hare hand en kuste die vurig. ‘Gij zijt aanbiddelijk bij uw pleidooi....’

‘Gij zult zijn leven redden?’

‘Omdat het u zoo dierbaar is zou ik het willen.... maar ik kan niet.’

Schrandere Lucy Percy, voor wie zoo menig binnenste doorzichtig was als glas, voor wie zoo menige zwakheid openbaar werd, omdat uw oog altijd zoo helder zag en zoo klaar, hoe gij u vergisttet, toen gij den dierbaren redden wildet door den vroegeren medeminnaar, die naar de klem van uwen aandrang, naar de warmte uwer bede, zoo juist de mate uwer liefde voor den medeminnaar kon beoordeelen. Zij begon het in te zien, maar zag geen anderen weg; zij had gehoopt, dat de levenslange kerkerstraf, die zij voor Strafford als een genade afbad, Pym zou doen gissen, dat zij afstand wilde doen van hare genegenheid, misschien wel een nieuwe wilde aanknoopen; en werkelijk, Pym hád het ook begrepen, maar tevens, dat de dood altijd nog trouwer bondgenoot was en allen terugkeer onmogelijk maakte.

‘Gij k u n t niet? Gij, de alles vermogende, die Karel Stuart doet buigen voor uw genie. De straalkrans om uw hoofd zal niet verbleeken als gij den vijand spaart, dien gij hebt m o e -

t e n bestrijden... ik wil het gelooven, dat gij het moest.... Maar aan den eisch der noodzakelijkheid is voldaan....'

'De noodzakelijkheid eischt dat zijn hoofd valt, Lucy! Zijt gij daarvan niet overtuigd nu ik weiger, ofschoon ik uwe bede en.... uwe belofte verneem?'

Daar was niets op hem te verkrijgen; zij zag het in, en, helaas! te laat. Was het beleedigde trots, of was het diepe innige smart, die haar den boezem deed jagen en den juwelen ring tusschen de trillende vingeren verbuigen deed? 'Gij eischt dan zijn bloed! Gij, eens zijn boezemvriend!' suisde het van hare lippen.

'Hij zou u hetzelfde andwoord moeten geven als de verhouding anders ware en ik zat waar hij nu is, ondersteld, dat gij dán voor hem stondt als thands voor mij. Niet i k doe hem vallen, maar het beginsel dat hij voorstond.'

Zij drong het scherpe woord, dat haar op de lippen kwam terug; zij trok al hare kracht sâam om kalm te schijnen tegenover hem, om niet te doen gissen hoe klein, hoe nietig zij zich voelde, hoe geheel zonder wapens tegenover een krijger, die onkwetsbaar wist te zijn, want zij zou nog één aanval wagen en ditmaal zou het een slinksche zijn.

'Ik begrijp u; gij kunt gelijk hebben, Pym! Dit oogenblik zal ik niet licht vergeten. Wentworth was zulk een bestrijder waardig. Gij kunt hem niet redden zonder uw scepter zelf te breken.'

'Juist, Lucy!'

'Maar gij kunt, zonder dien scepter in gevaar te brengen, zijne laatste dagen verhelderen. Sta toe, dat hij een andere gevangenis verkrijge, dat hij vervoerd worde....'

'Opdat men hem bij den overvoer met geweld zoude kunnen verlossen?'

Zij was geraden. Welken weg zij ook was ingeslagen, hij had dien afgesneden! Een kreet van woede ontsnapte haar en als verontwaardigd over zijne onderstelling keerde zij zich af en schreed haastig den drempel over naar de zaal, waar de anderen zich bevonden. Misschien had zij gehoopt, dat Pym haar gevolgd zou zijn en werd haar tred daarom toen zij in den gang was langzamer; maar Pym deed het niet; hij bleef haar nastaren, al vlamde ook de hartstocht in zijn oog, al verlustigde hij zich ook aan de beschouwing van de weelderige vormen dier als wegzwevende gedaante.

'Zij was de zijne, de gelukkige!' prevelde hij, en de vuist balde zich.

Bij de andere gasten vond hij haar niet, toen hij in de zaal kwam, waar niemant zijne afwezigheid scheen bemerkt te hebben. Hij vond allen geschaard om Algernon, die met bezieling sprak, de wangen gekleurd, de oogen vol uitdrukking. Het gold een teekening, de eenzaamheid voorstellende, het werk van een kunstenaar, die wist wat hij wilde en het vermogen had gehad, dat uit te spreken. Algernon begreep hem volkomen, begreep die stilte, dat ademloos zwijgen der natuur in des kunstenaars schets uitgedrukt. Hij wees er de schoonheid van aan, en, zoo als dikwerf, afdwalende van zijn onderwerp, ging hij van de kunst over tot de werkelijkheid, verplaatste hij zich zelven bij dien vijver, onder die boomen, door den kunstenaar der natuur afgezien, maar door den adem van zijn talent bezield; die vijvers en boomen, alle dommelend en droomend, en schilderde hij de eenzaamheid, die hij zelf had gekend, die met atlaszwaarte hem had neêrgedrukt, te beklemmender, te verpletterender, omdat het hart van den eenzame niet dommelde en droomde, maar er zich stemmen in verhieven, die hij wel had willen doen verstommen, ware het ook door dien van den stormwind of den donder.

Allen waren verbaasd. Was het een gezond of een krank verstand, dat zich daar had uitgesproken? De denkbeelden waren op zich zelven beschouwd juist, maar het onderling verband ontbrak; er was gloed in de voorstelling, maar was 't het vuur der bezieling of dat der koortsachtige overspanning?

Mylady trad uit het halfduister van den achtergrond te voorschijn, achtervolgd door eenige lakeien, die wijn en konfituren ronddienden. Waar had zij al dien tijd gescholen? Had zij de welsprekende reden haars broeders aangehoord? Voorzeker neen, daar zij anders mede haar oordeel uitgesproken en alsdan ingestemd zou hebben met den lof door de aanwezigen hem toegezwaaid. Maar vreemd was het, dat zij dan niet vroeg naar de oorzaak dier algemeene hulde. Lady Aubigny trad naar haar toe, zeker om haar over het gehoorde te onderhouden, maar zij scheen zoozeer bezig met de zorg voor hare gasten, dat zij nu hier en dan daar was, altijd echter met een glimlach op de lippen en een puntig schertsend woord op de tong. Zij zweefde Pym voorbij zonder hem op te merken en bewonderde het diamanten slot, dat aan het halssnoer van Isabella prijkte; zij was opgewekter nog dan straks, maar onrustig en gehaast. Pym stelde zich, toen hij haar aanblikte, een Spaansche Senora voor,

de Bollero dansende, met de kastanjetten spelende, maar een ponjaard in de slip der mouw verborgen, en waarlijk, zulk eene zou hij gaarne in de armen klemmen; daar was kracht in het brein, daar was vuur in het bloed!

Weldra was het weêr stil in het steenen huis en heerschte de duisternis weêr in de zalen. In het vertrek van Algernon brandde echter nog lang een helder licht. De bewoner liep er driftig heen en weder en dronk van tijd tot tijd den met wijn gevulden beker leêg, tot de oogleden zwaarder en zwaarder werden en hij eindelijk van slaap overmand, op het rustbed nederzeeg. Hij had naar vermoeienis gewenscht en ze was hem geworden.

Toen Mylady thuis kwam vond zij Jove, die haar de tijding kwam brengen, dat Rosetti morgen naar het vaste land zou vertrekken.

‘Goed, Jove!’ klonk het andwoord. ‘Gij moet zorgen, dat de ballingschap van dien man eeuwig zij!’ Bij dat woord glimlachte zij op zonderlinge wijze en knikte Jove haar veelbeteekenend toe bij de mededeeling, dat voor alles gezorgd was en Goring zich op die dingen meesterlijk verstond. ‘Een schoothond en een bloeddog meteen! Hij eet gebak uit de hand en sleept de wolven uit het bosch.... Een recht kind van Satan, die Goring!’

Mylady berispte hem niet over de grove vergelijking; zij wenschte hem goeden nacht; zij wilde alleen zijn; toch niet om te rusten, want den volgenden morgen vond hare kamenier het rustbed nog ongerept.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 Junij 1862.

Terwijl de Duitsche ridders en jonkers in zeer juiste waardeering van eigen verdienste op hun wapenschild het beeld van een beer, wolf, jakhals of everzwijn voerden, hebben de Engelsche edellieden begrepen, dat zij geen beter leuze konden volgen dan 't woord dat op 't blazoen van elken Engelschen troonsopvolger prijkt: ‘ik dien.’

Met wat een mannelijke vasthoudendheid heeft die Engelsche aristocratie steeds den last van het staatswezen getorscht! Met wat een ontembare energie hebben die Lords steeds den moeijelijksten post in de algemeene zaak zich voorbehouden! Koelbloedig waar 't gold een moeijelijk besluit te nemen, veerkrachtig om te dulden waar de gevaren zich opéénstapelden en bovenal steeds voorwaards wijzend en schrijdend waar het volk om raad en leiding vroeg, hebben zij de geschiedenis van hun land tot hun eigen geschiedenis weten te maken: zijn zij als 't ware de levende archieven van het rijk geworden. Zal niet Lord Canning's naam leven, zoolang er van Britsch-Indië sprake is? Moede en uitgeput kwam hij voor eenige maanden terug' nadat hij het behoud van een onmetelijk rijk aan zijn vaderland had verzekerd: zware rouw over het verlies van zijn echtgenoote drukte hem neder, en thands luidt de doodklok van den toren der Westminsterabdij waar zijn grafsteê is bereid. En nu herinnert een ieder zich zijn deugden en beminnelijke hoedanigheden, beklaagt men zich dat men een zoo rustigen en krassen staatsdienaar heeft verloren, en weet men te verhalen hoe deze man, alleen te midden van een hem vijandige factie, den waren weg wist te wijzen, alléén de wilde wraakzucht

der Engelsche natie weerstond en een nieuwe orde van zaken wist voor te bereiden. Naast zijn vader George Canning rust thands de zoon: - en het door deze twee staatslieden zoo beroemde geslacht is met hem uitgestorven.

Intusschen leeft George Cannings beste leerling, de grijze Lord Palmerston, krachtiger dan ooit. In het parlement is eindelijk na veel aarzeling en toevens een groote slag tusschen de regeringspartij en de tories geleverd, en het is niet ondubbelzinnig aan wiens zijde de zege is verbleven. In ons vorig overzicht gaven wij de twee redenen op, waarom de tory-partij, hoewel krachtig genoeg om het bestaan van het kabinet Palmerston in gevaar te kunnen brengen, weerhouden werd een groote parlementaire campagne te beproeven. Vooreerst willen de tories de stille rust waarin de koningin sedert den dood van Prins Albert verkeert, niet te schielijk storen, en ten anderen begrijpen zij te goed, dat Lord Palmerston toch eigentlijk tegenwoordig de man van Engeland is. Daar is echter nog een derde omstandigheid, die elke krachtige haudeling der tories stuit. Zij is deze, dat zeer weinige tories tevreden zijn met de leiding van hun Chef in het lagerhuis, D'Israeli. Het meerendeel stelt juist den leider D'Israeli verantwoordelijk voor het verval der tory-partij. En voorzeker niet geheel ten onrechte. Niemand verdenke ons van aan de schitterende gaven en talenten van dien gevierden romanschrijver en staatsman onze hulde te weigeren. Maar hoe meer de vlucht der phantasie vleugelen heeft geleend aan zijn pijlsnel zich opvolgende, wondende sarkasmen, hoe meer een altijd zinrijke eombinatiegeest steeds nieuwe verwikkelingen aan zijn tegenstanders weet aan te bieden, - te meer slechts blijkt het, dat de eonservatieve partij in hem wel een avontuurlijk leider, een hartstochtelijk vrijbuiter heeft verkregen, maar dat zij niet in hem bezit het edele en fiere hoofd waarnaar zij steeds uitziet. En hoe kan het ook anders? D'Israeli is niet zoo als weleer een Lord Bentinck opgevoed in de tradities, in de atmosfeer van oud-Engeland; de begrippen die hij thands met zoo veel ijver en vuur verdedigt, zijn niet de denkbeelden die hem van zijn jeugd af hebben gevoed: neen, het zijn gedachten die hij zelf veroverd heeft, die als 't ware zijn eigen werk zijn. En sedert hij - na vroeger beurtelings alle partijen te hebben gediend, - zich aan de tories heeft aangesloten, en door zijn talent weldra de eerste plaats onder hen innam, is er dan ook steeds een stille worsteling

tusschen de partij en 't hoofd, tusschen de conservatieven en den would-be cavalier. Nimmer heeft hij als 't ware wortelen kunnen schieten in den grond waarop hij zich plaatste: zijn kracht zit niet in het standpunt dat hij heeft ingenomen, maar in de ressources van zijn helder en scherp talent. ‘Waar staat gij op?’ vroeg een kiezer hem in een stormachtige meeting waar zijn mandaat moest worden hernieuwd, en het geestige antwoord teekent geheel zijn positie: ‘op mijn hoofd.’

Het was op den 1sten Junij, nadat D'Israeli reeds sedert geruimen tijd zijn aanvallen had gericht tegen het telkens verhoogde budget, dat een der meest geachte radicale leden, de heer Stansfeld, een motie voordroeg, waarbij werd uitgedrukt, dat het Huis van meening was, dat de nationale uitgaven konden worden verminderd zonder dat de zekerheid van 't land en zijn wettige invloed in de waagschaal werden gesteld. Verschillende amendementen werden op die motie door enkele onafhankelijke leden voorgesteld. Voor de tories lag nu de gelegenheid voor de hand om zich aan een dier moties aan te sluiten: en D'Israeli's blik helderde weder op, nu hij weder kans zag zijn oud plan te verwezenlijken, te weten om de radicale partij aan zijn zijde, onder zijn bevel te scharen. Lord Palmerston voorzag het gevaar en stelde ook van zijne zijde een amendement voor op de motie van Stansfeld, bij welk amendement de handen vrij werden gelaten. De tories vergaderden toen en besloten het volgende te doen: zich te verzetten tegen de moties van Stansfeld, maar bij monde van Walpole een nieuwe motie voor te dragen, in zulk een vorm vervat, dat de radicalen er zich mede zouden kunnen vereenigen, en op die wijze het kabinet Palmerston een nederlaag te bereiden: terzelfder tijd echter het voornemen te uiten van nog niet de regering te willen overnemen. Het was alleen een moreel echec dat zij aan dat gouvernement wilden bereiden.

Doch de tories rekenden buiten Lord Palmerston. Deze was vast besloten den kamp op dien voet niet aan te nemen. Geen voet voor voet verdedigen der positie zou baten; neen, een stouten aanval gewaagd, den stier bij de hoornen gevat, en zelf de wijze van strijdvoeren bepaald: dit was de tactiek van den ouden Lord. De zitting van den 3den Junij, waarin de motie Stansfeld zou voorkomen, brak aan. Doch voordat iemand opstond, vroeg Palmerston het woord, en zeide, dat de regering den kamp, die zou gevoerd worden, opvatte als

een questie van vertrouwen of niet, dat de oppositie wel moest weten wat zij deed, dat hij geen dubbelzinnige positie hem verleend dacht aan te nemen, dat hij ronduit een ja of neen voor zijn politiek vroeg, het aan zijn tegenstanders overlatende om zich te vermeiden in allerlei spitsvindige onderscheidingen, in questies van zelfstandige en bijvoegelijke naamwoorden. Hij vroeg voorts dat men onmiddellijk na de motie van Stansfeld zijn amendement in discussie zou brengen. - Aardig was het de déroute te zien die van alle zijden in het kamp der oppositie plaats had. De onafhankelijke leden trokken hun amendementen dadelijk in. Doch dubbel merkwaardig was de positie van het hoofd der tories, van D'Israeli. Met het hem eigene vuur besloot hij dadelijk den kamp, zooals hij door Palmerston was bepaald, aan te nemen. De gelegenheid was gunstig en op de stoute uitdaging paste een éclatante overwinning. Hij maakte zich gereed den handschoen op te rapen; reeds schreed hij voorwaards: - doch zie, de partij volgde niet, zij liet het hoofd alleen, en Walpole verklaarde, dat hij 't amendement der tory-partij introk. Toch was alles nog niet beslist. Had de oude Lord ook gezegevierd, D'Israeli zou hem zijn zege duur verkoopen, en in een der wildste en schitterendste redevoeringen, die ooit door hem zijn gehouden, scheurde hij geheel de politieke gedragslijn van zijn grooten tegenstander aan stukken, wierp hem verwijt op verwijt voor de voeten, spaarde niemand: radicalen en whigs en allen moesten het ondervinden en weten wat zij gedaan hadden, en ten laatste richtte hij de pijlen van zijn vernuft op zijn eigen partij: en de worsteling van heden vergelijkende met de wedrennen die morgen te Epsom zouden worden gehouden, wenschte hij iedereen met zijn renpaard meer geluk toe, dan hij heden had gchad met zijn anders voortreffelijk prijspaard, den heer Walpole. - En Lord Palmerston..... Bij zijn groote overwinning kon hij de niet minder gewichtige zege voegen, dat de tory-partij vooreerst verdeeld was:

> Tout cela, direz vous, sent la bonne fortune;
> Vous ne vous êtes pas trompé.

Ook het Parlement te Berlijn heeft deze maand een zeer opmerkelijke zitting doorleefd. Zoodra het huis der afgevaardigden zich had geconstitueerd, was het eerste besluit dat genomen werd dit, dat men een adres aan den Koning zou richten over den toestand van het

land. De geest waarin dit adres zou worden opgesteld en de vorm waarin het zou worden vervat, waren natuurlijk de eerste punten waarop de partijen zich zouden splitsen. Sedert dat door de bemoeijing van den heer von Vincke de partij Gragow uit elkander was gesprongen, was het zwaartepunt der vergadering overgegaan in de Fortschrittspartei (135 leden sterk) en in de partij Bockum-Dolffs, welke laatste vrij geavanceerde liberale fractie aanzienlijk was versterkt door de toetreding van vele leden der vroegere Grabowpartij. De questie liep dus hoofdzakelijk daarover, of de Fortschrittspartei dan wel de partij Bockum-Dolffs het adres zou ontwerpen. De eerste partij koos tot haar ontwerper den heer Twesten, de laatste den afgevaardigde von Sybel. Beide ontwerpen nu kwamen daarin overeen, dat zij een geheel zelfstandig adres bedoelden, onafhankelijk van de van wege den koning voorgelezen troonrede. Maar terwijl het ontwerp van den heer Twesten alleen en uitsluitend over het optreden van het nieuwe ministerie en de daardoor in het land verwekte spanning sprak, wilde de heer von Sybel ook enkele regeringsmaatregelen en vooral de questie van Keur-Hessen bespreken. De Fortschrittspartei meende, en naar ons inzien te recht, dat thands alleen de binnenlandsche politiek van Pruissen mocht ter sprake komen. In de commissie, door de kamer benoemd om een ontwerpadres te vervaardigen, zegevierde de meening van de Fortschrittspartei, en een ontwerp in dien geest werd alzoo aan de Kamer aangeboden. - Ondertusschen had ook de heer von Vincke van zijne zijde een ontwerp in gereedheid gemaakt, dat niet minder sterk zich over het optreden van het nieuwe ministerie uitsprak, doch dat ingericht was als antwoord op de troonrede, en de verschillende punten daarin behandeld, achtereenvolgens besprak.

Het debat over het adres in het huis der afgevaardigden duurde drie dagen. Over het algemeen getuigden de redevoeringen van den diepen ernst van 't oogenblik: men wilde den koning doen zien, dat het waarlijk niet de schuld van het volk was, zoo alle ontwikkeling thands gestremd was. Twesten en von Sybel verdedigden elk hun standpunt: de een op zijn rustige kalme wijze: de ander met dien gloed van overtuiging, waarvan zijn edele ziel vervuld is. Ook von Vincke nam het woord en verdedigde zijn project: hij schitterde weder als groot parlementair debater; - zijn snelle dialectiek, zijn gevatheid, zijn snijdend sarkasme maakten weder den gewonen indruk,

al moest hij thans duidelijk gevoelen, dat hij slechts een raderwerk en niet meer de spil van het huis was geworden. Deze spraken den eersten dag. De tweede dag was nog belangrijker. De helden der discussie waren toen de hoogleeraar Virchow en de heer Schulze-Delitzsch. De eerste wereldberoemde professor en een der leiders der Fortschrittspartei ontleedde op meesterlijk scherpzinnige wijze geheel de theorie der reactie. Hoe sneed die fijne deductie al die met zooveel sophisme opgebouwde theoriën doormidden! Alles werd door hem tot Stahl teruggevoerd: ‘Zoo als men vroeger vóór 1848 altijd phrases van Metternich gebruikte, zoo vond later Stahl de geijkte termen uit voor de recepten der reactionnaire partij. De zeventien redevoeringen van Stahl zijn de handbijbel voor die heeren. Daar vindt gij die tegenstelling tusschen koningschap en parlement uitgewerkt. Maar het paard der legitimiteit, 't welk de heer Stahl zoo lang heeft bereden, is een afgebeulde knol, dien de heeren Ministers rustig in zijn stal hadden moeten laten.

‘Want de tijden zijn voorbij, toen het gold voor het koningschap een nieuw ideël ligchaam zamen te lijmen uit oude joodsche en byzantijnsche herinneringen, die in het hoofd van Stahl dooreen waren geward.’ - Ook Schulze-Delitzsch hoorde het huis geruimen tijd spreken; den man wiens leven een aaneenschakeling is van lange vervolging door de conservatieve partij en rusteloozen arbeid om het lot der arbeidende klasse te verbeteren, is die volkstoon eigen, die tot het gemoed weet te dringen, die elk sieraad en elken litterairen nobelen vorm versmadend, onmiddellijk van het hart tot het hart spreekt. Men wordt zelfs warm bij het lezen zijner woorden. Het zijn geheel nuchtere practische dingen die hij vertelt, maar hij is ook een volkomen eenvoudig practisch man, zoo als hij zelf zegt: ‘ik heb nog niet de eer gehad tot een partij te behooren, waaruit ministers zijn voortgekomen.’ - Deze waren vooral de groote redenaars, wier spreken gewicht in de schaal legde. De derde dag liep de gang der discussie wel eenigzins verward; 42 sprekers namen deel aan 't debat, en nu en dan werd een amendement door een der partijen voorgesteld, dat te heftig de neigingen van de andere partij weersprak. Het resultaat was dan ook, dat het adres niet eenstemming, maar met 219 tegen 101 stemmen werd aangenomen. Doch dit getal moet niemand misleiden, want wat de algemeene strekking van het adres betreft, deze werd door bijna allen goedgekeurd. Zaturdag den 7^{den} Junij werd het adres aan den koning aangeboden; - tegen

half vijf ure werd de commissie, bestaande uit 29 leden, in het slot toegelaten. Toen de koning de zaal, waar de commissie wachtte, binnentrad, boog de deputatie eerbiedig, en knikte de koning even met 't hoofd. De president Grabow trad eenige stappen naar voren en vroeg om verlof het adres te mogen voorlezen. De koning knikte toestemmend, en Grabow las nu voor: hoe het Pruissische volk niet was veranderd, hoe het altijd voor zijn koning trouw en liefde zou gevoelen, hoe de ministers geheel den zin der natie hadden miskend, de natie die slechts bouwde op het woord van den koning in November 1858 uitgesproken: ‘de wereld moet weten dat Pruissen overal bereid is het recht te behoeden.’ Doch de koning hoorde naauwelijks toe. Hoe warmer en inniger Grabow sprak, des te koeler bleef Wilhelm I. Van tijd tot tijd schudde hij ‘neen’ met 't hoofd, toen het adres van het verkorten der vrijheid van kiezen sprak. Toen Grabow had gedaan, las de koning een kort antwoord, waarin hij verklaarde het ééns te zijn met zijn ministerie, en verder de afgevaardigden aanried om niet enkele woorden, maar geheel het programma van November 1858 goed in 't hoofd te prenten. Daarop verliet hij kortaf de zaal, zonder dat Grabow hem het adres kon overgeven of de leden der commissie voorstellen. Het herinnert aan 't woord van Frederik den Groote aan Lafayette: eens terwijl deze te Potsdam zijn Amerikaansche vrijheidsideën ontwikkelde, zeide de koning tot hem: ‘Mijnheer, ik heb een jong mensch gekend, die na het bezoeken van landen waar vrijheid en gelijkheid heerschte, zich in het hoofd zette, dat alles in zijn eigen land in te voeren. Weetge wat er met hem gebeurde? - Neen, sire - Mijnheer, dus ging de koning droogjes voort, ik heb hem laten ophangen.’ - Gelukkig heeft sinds die dagen de fransche revolutie plaats gehad.

Op de alleraardigste wijze is Pruissen door Keur-Hessen om den tuin geleid. Op het einde van Mei was de stand van zaken deze, dat Keur-Hessen, op raad van het overige Duitschland, aan Pruissen zoude toegeven, in zooverre de koning vorderde dat nieuwe ministers zouden optreden. Sinds dien tijd ging dan ook de keurvorst aan het zoeken. Het was een gewichtige zaak om in Keur-Hessen een minister van Buitenlandsche Zaken, een minister van Oorlog, een minister van Binnenlandsche Zaken, een minister van Justitie, een minister van Finantiën, kortom een geheel stel ministers te vinden. Zoo iets vorderde veel tijd en moeite. Telken dage berichtte

dan ook de telegraaf dat de zaak vorderde. Toen nu gedurende drie weken de toestand nog altijd dezelfde bleef, begon zelfs het geduld van Pruissen, dat anders onuitputtelijk is, te kort te schieten. De gemobiliseerde troepen werden dus een stap nader naar de grenzen gecommandeerd. Eindelijk brengt de telegraaf de blijde tijding dat er ministers gevonden zijn, namelijk de als liberaal bekende heeren generaal von Lostberg en Wigand. Den volgenden dag bleek het dat deze heeren ook een programma hadden ontworpen: alles ging dus voorwaarts, toen eensklaps de mare werd overgeseind dat de keurvorst gemeld programma met deze woorden had beschreven en teruggezonden: ‘Dienst-instructie van den keurvorst: deze nu echter is niet de knecht, maar de heer.’ Dit alles geschiedde tegen den 18^{den} Junij. En de gemobiliseerde troepjes werden alweder een stap nader tot de grenzen gebracht. Zoo wachtte men drie dagen, toen plotseling den 21sten Junij de telegraaf de tijding bracht dat weder op nieuw een ministerie was gevormd onder leiding van den heer Dehn-Robfelser. Nu is er in gansch Keur-Hessen slechts één man dien men evenveel haat als den waardigen Hassenpflüg, en bij toeval is die eene man juist de heer Dehn-Robfelsen. De gemobiliseerde troepen kregen dus het bevel nu voor goed naar Kassel op te rukken. Doch voordat zij nog de grenzen hadden bereikt, brachten de nieuwsbladen het bericht dat de heer Dehn-Robfelsen en zijn collega's het voorbeeld van het Pruissische ministerie zouden gaan volgen. Dat zij wel is waar reactionnair waren, maar liberaal zouden regeren, en al dadelijk werd beloofd dat de grondwet van 1831 en de kieswet van 1849 zonden worden geproclameerd en dat de keurvorst op reis zou gaan, enz. enz.

En het eind van alles is, dat de gemobiliseerde troepen toch niet over de grenzen zouden kunnen trekken.

Terwijl dit alles in het gezegende Duitschland voorvalt, heeft de groote kerkvergadering te Rome plaats gehad; 21 kardinalen en 244 bisschoppen zijn uit alle oorden toegestroomd om tegen de beginselen, door de Italiaansche omwenteling op den voorgrond gezet, plechtig in naam der Catholieke kerk te protesteeren. De tijd der aloude conciliën scheen te herleven. De heilige Vader hield den 9^{den} Junij zijn allocutie, waarbij nogmaals de geheele beweging en richting der moderne maatschappij aan de bitterste kritiek werd onderworpen. ‘Zij staan, o gruwel! aan den mensch een aangeboren

recht toe, volgens hetwelk hij vrijelijk over de godsdienst kan spreken en denken, en aan God die eer en die hulde kan toebrengen die hij naar zijn oordeel het best rekent.' En het gevolg van dit alles is, dat de vermaningen des Heiligen Vaders niet worden geteld, ja dat men de wereldlijke macht aan den opvolger der apostelen wil ontnemen. 'Daarom is het goed hen te weêrleggen en allen gezamentlijk te leeren, dat de wereldlijke macht bij den apostolischeu Zetel aan den hoogsten kerkvoogd is verleend bij een *bijzonder besluit* van de Goddelijke voorzienigheid.' God zal dus zijn kerk weten te behoeden. 'Houdt moed, eerwaarde Broeders, laat u niet ter nederslaan in deze tijden van verwarring en ongerechtigheid, vertrouwt op God, ... bidt steeds om de tusschenkomst van de zeer heilige maagd Maria, moeder van God: zij heeft altijd alle ketterijen vernietigd.' - En op deze wijze, niet lettende op de werkelijkheid der dingen, maar zich voedend en weidend in zelfgemaakte theoriën, bestreed de Paus het eene droombeeld na het andere, ontrolden de bitterste woorden in naauwelijks te weêrhouden vaart zijn mond; gaf hij zijn vloek aan de aarde, die zondige aarde, die waarschijnlijk wel haren gewonen gang zal gaan, even als de door de heilige Maagd vernietigde ketterijen. Hoe is het mogelijk dat zoo groot een verblinding Rome's hof bevangt! zoo oordeelen wij Protestanten. Meent men dan, even als in de middeleeuwen, ten minste de uiterlijke heerschappij over de gansche aarde te voeren? de stad der heerschappij, haar antwoord op de allocutie, zou reeds van zelf den Paus hebben moeten overtuigen dat de tijden grootelijks zijn veranderd. Als concilie dat een dogma moest vaststellen, konde of durfde zij zich niet constitneeren; het werd een parlementaire Vergadering, die een adres van antwoord in gereedheid zou brengen. Nog meer: geen zelfstandige overtuiging konden of durfden zij uiten: alle stellingen die zij daarin overdroegen, prezen zij als zoovele waarheden, omdat de Paus ze had beaamd. 'Uw stem heeft zich als de over geheel de aarde weerklinkende toonen van het priesterschap doen hooren, dat Rome's kerkvoogd door een bijzonder besluit van de Voorzienigheid een wereldlijke soevereiniteit bezit. Wij moeten DUS het als een zeker feit aannemen dat hetgeen overal is, zoo ook die pracht aan den heiligen Stoel is beschreven, enz.' Maar nu vragen wij op onze beurt, welke waarde zulk een uitgesproken overtuiging bezit: wanneer morgen de heilige Vader tot

een ander inzicht komt, moet dan niet noodzakelijk geheel de rij van bisschoppen in Europa volte-face maken en wederom de nieuwe woorden beamen? Wij begrijpen heel goed - de geschiedenis heeft het ons volkomen geleerd - dat de dienaars der heerschappij wel niet anders konden zeggen. Sinds ten gevolge van den invloed der Jezuïten, de Catholieke kerk een bepaald pauselijke kerk is geworden, is alle zelfstandigheid voor goed aan die kerk ontnomen. Maar de eerste Catholieken zullen toch wel moeten erkennen dat het vroeger anders is geweest. De middeleeuwen hebben andere conciliën gekend, die anders konden en durfden spreken. Daar zijn conciliën geweest die op eigen gezag zijn te zamen gekomen, vertegenwoordigende de Catholieke kerk van God; daar zijn conciliën geweest die den Paus hebben afgezet. Dit nu is wel zeer lang geleden, en het probleem is reeds in de vijftiende eeuw, toen het concilie te Pisa bijeenkwam, wel zeer ten voordeele van den Paus opgelost, maar de vraag blijft geoorloofd, of die oplossing de eenig goede en ware is geweest.

Men ontzegge echter niet alle gewicht aan deze demonstratie der kerkelijke partij. Voor ons is de beteekenis deze, dat de Paus en de bisschoppen van nu af aan alleen de bepaald ultramontaansche beginselen zullen huldigen: toen in het jaar 1849 in de nationale vergadering te Parijs de min of meer liberale partij, geleid door Thiers, Odillon-Barrot en anderen, de bezetting van Rome door Fransche troepen doordreef, werd als motief voor de handeling de later zoo dikwijls herhaalde antithese aangegeven: il faut qu'à Rome les deux pouvoirs soient réunis pour qu'ils soient séparés partout ailleurs. Men vleide zich met de hoop, dat als men éénmaal den Paus geheel meester van zijn doen en werken te Rome liet, hij de scheiding van kerk en staat overal elders zoude toestaan, met andere woorden, dat hij de begrippen der vrijheid hun betrekkelijk recht zoude gunnen. Dit nu was weder een van die halfheden, waardoor de Orleanisten hunne zaak in Frankrijk hebben verspeeld; doch nog velen waren er die zich als het ware met dat compromis verkwikten. De vergadering van den 10^{den} Junij heeft op zeer krachtige wijze deze schijnheilige verklaring der Orleanisten aan flarden gescheurd. De scheiding van kerk en staat, waar zij ook wordt toegepast, is overal een der hoofdzonden van onzen tijd.

De Paus heeft overigens wel eenige oorzaak, de toekomst donker-

der dan ooit in te zien: sinds generaal Goyon naar Parijs is teruggeroepen, is zijn plaats wel is waar door een ander, den generaal de Montebello, ingenomen, maar is tegelijkertijd het bezettingscontingent tot de helft verminderd. Dit is wel is waar slechts een wenk, doch een veelbeteekenende wenk. Ook het kabinet te Turijn blijkt waarlijk meester van het veld te zijn tegenover de woelende Mazzinistische fractie. Het parlement, dat den 3^{den} Junij weder werd geopend, heeft Ratazzi zeer ondersteund, toen hij zijn bestrijding van Garibaldi ter goed- of afkeuring aan de kamers onderwierp: men spreekt er van, dat het Ratazzi gelukt zou zijn Ruslands erkenning van het koningrijk Italië te verwerven: en tegenover het adres der bisschoppen aan den Paus heeft de kamer een adres gericht aan den koning, waarbij het recht van Rome, om over zich zelve te beschikken, krachtig werd gehandhaafd. Het kon wel eens geschieden, dat het Pauselijk hof al zijn rechten thands optelt, zoo als wij onze jaren tellen, namelijk door ze achtereenvolgens te verliezen.

Onder de bisschoppen, die het adres aan den Paus hebben onderteekend - en waaronder wij ook de namen van den aartsbisschop van Utrecht en den bisschop van Haarlem lazen - troffen wij ook onderscheidene Amerikaansche kerkvoogden aan, bijv den aartsbisschop van York, van Boston, van Nieuw-Orleans, enz. Het schijnt dus dat de bittere strijd der Vereenigde Staten nog niet geheel en al hun hart inneemt, daar zij tijd en gelegenheid gevonden hebben zich naar Rome te begeven.

De strijd wordt overigens aldaar hoe langer hoe hardnekkiger. Het denkbeeld waarmede het Noorden zich blijkbaar had gevleid, dat namelijk bij 't voortdringen der Noordelijken in het Zuiden, weldra overal bondgenooten zouden worden gevonden, daar naar hunne voorstelling de afscheiding niet een daad van het volk, maar een manoeuvre van enkele partijhoofden was - blijkt valsch te zijn. Integendeel, de verbittering van het Zuiden tegen het Noorden wordt telken dage grooter: en de vraag rijst dus als van zelf op, of er mogelijkheid bestaat, dat deze twee deelen ooit weder één geheel zullen vormen. Voor ons is dan ook steeds de hoofdquaestie deze geweest: de vernietiging der slavernij. En het bloed voor deze zaak vergoten rekenen wij niet verspild, sinds het eenmaal de geheimzinnige wet hier op aarde schijnt te wezen, dat zonder bloedstorten het menschdom geen schrede kan vooruitgaan. Bedenkelijk zou het ons

zijn toegeschenen, als die schrikverwekkende slachting alléén tot doel zou gehad hebben, de herstelling der Unie. Zeer zeker is ook wat dit punt betreft het Noorden volkomen in zijn recht, en zoude Lincoln te-recht aller verachting op zich hebben geladen, wanneer hij zoo groot een rijk zonder slag of stoot uit elkander had laten springen: maar desniettemin blijft het een waarheid, dat het breede democratische beginsel, zoo als het in Noord-Amerika is verwerkelijkt, tot gevolg moet hebben, dat een deel der staten, wanneer het daartoe den wil heeft, zich afzonderlijk kan constitueeren. Dat ten minste moet wel in abstracto worden toegegeven. De politiek, die niet met abstracte regelen, maar met gegeven toestanden werkt, kan wel voor het oogenblik hun de kans zoeken te ontnemen om zoo iets te beproeven: maar of zulk een leus zooveel geld en zooveel bloed mag kosten, blijft te betwijfelen. De twijfel houdt op zoodra men de wezentlijke quaestie van den krijg, de slavernij, in 't oog houdt.

Dit schijnt ook Lincoln te hebben begrepen. Verrassend is dan ook voor velen de nieuwe weg dien de President insloeg. Op consequente wijze wordt thans overal de slavernij bestreden. Wanneer een generaal der Noordelijken heeft weten voort te drïngen, wordt tegelijkertijd een proclamatie uitgevaardigd, waarbij den houders van slaven wordt aangezegd zich van dat eigendom te ontdoen: en worden soms enkele dier maatregelen, zoo als die van generaal Hunter, gedesavoueerd, dan is het omdat men al te snel is te werk gegaan. Het sluiten van het tractaat met Engeland, waarbij aan dat Engeland het vroeger zoo hardnekkig geweigerde recht van visitatie der schepen, om te onderzoeken of zij soms slaven uit Africa overbrengen, - wordt verleend, bewijst wel dat het abolitionisme dag aan dag veld wint. Het tooneel is overigens deze maand niet zeer veranderd. Aan het westen is nu de Mississippi geheel in handen der Noordelijken, sinds ook de stad Memphis in hunne handen is gevallen: Nieuw Orleans bukt, hoewel knarsentandend, onder de ijzeren hand van generaal Butler, en dáár vooral bewijst de volksgeest, gesteund door de vrouwen, hoeveel haat het Zuiden aan het Noorden toedraagt. Aan het oosten bewegen zich de oorlogsmanoeuvres aan de rivier de James, waaraan Richmond is gelegen. Reeds zijn verscheidene gevechten aldaar geleverd: de vloot der noordelijken ondervond er reeds een echec bij het fort Darring, waarbij het opmerkelijk was, dat de Monitor weinig kon uitrichten tegen het vuur uit de forten: mede wer-

den de noordelijken onder generaal Ranks teruggeslagen, zóó zelfs, dat Washington een oogenblik in gevaar kwam, doch een groote slag in de nabijheid van Richmond gaf weldra aan de Zuidelijken een gevoeligen slag. Zoo slingert aldaar de kans heen en weder! -

Spreken wij nog over Frankrijk. De commissie uit het Wetgevend Ligchaam, benoemd tot onderzoek van het budget, heeft in het begin der maand Junij haar rapport ingediend. Vijf maanden heeft de conferentie van die commissie met het ministerie van Frankrijk geduurd, en het was tijd dat al dat werk ten einde liep, want den 27sten Junij moet de Kamer gesloten zijn. De beraadslagingen begonnen den 16^{den}; men had dus volle tien dagen om het rapport der 5 maanden te behandelen en te beoordeelen. De discussiën zijn over het algemeen verre van onbelangrijk geweest. Wel is waar was in het begin Jules Favre niet aanwezig, maar de overige vier liberale afgevaardigden stonden weder kloek op hun post, al viel het niet te ontkennen dat zij eenigzins moedeloos zich betoonden, na al de schitterende en vruchtelooze welsprekendheid waarvan zij bij het behandelen van het adres blijken hadden gegeven. De immer gevatte Picard schoot weder al de pijlen van zijn vernuft op de met de zeer dikke huid der onverschilligheid bekleede vergadering, en sommige der clericalen, vooral Plichon, wisten waarlijk nieuwe en verrassende proeven mede te deelen van de onbegrensde achting die de keizerlijke regering voor de individueele opinies van haar tegenpartij gevoelt. Een enkele belasting door de commissie goedgekeurd, die op de rijtuigen, werd zelfs verworpen, al haastte zich ook de Kamer, zelve ontzet over deze roekeloosheid, een der volgende dagen de ietwat gewijzigde belasting aan te nemen. Maar de belangrijkste zitting was zeker de voorlaatste, toen Jules Favre, te Parijs teruggekomen, de regering interpelleerde over de expeditie naar Mexico. Want met die expeditie is het in de laatste weken al zeer zonderling geloopen. Sinds dat de Spaansche en Engelsche hulptroepen waren vertrokken, daar het duidelijk bleek dat Frankrijk geheel andere bedoelingen had dan het vroeger had voorgegeven, was de generaal Lorencez aan het hoofd der kleine Fransche armee vooruitgetrokken, doch was bij Puebla voor de overmacht der Mexicanen bezweken. Dit voorval in het midden der maand Junij bekend geworden had wonderlijk op het gemoed der Franschen gewerkt. Al was de expeditie zelve uiterst impopulair

deze hoon moest gewroken worden, en de commissie voor het budget haastte zich dadelijk een crediet van 15 millioenen voor te stellen. Dat dit alles nu gegeven werd om het leger in Mexico te redden, en niet als een blijk van vertrouwen in de keizerlijke politiek, poogde Jules Favre op zijn gewone meesterlijke wijze te bewijzen. Doch vruchteloos. De Kamer liet zich niet wegslepen door den welsprekenden republikein, maar wel door den alles met rhetorischen gloed en handige omschrijving bedekkenden minister zonder portefeuille, den heer Billault. Deze betuigde het luide dat men met den president van Mexico, Juarez, niet onderhandelen kon, dat hij het hoofd eener factie, geen regering was, en dat de Franschen de Mexicanen in de gelegenheid wilden stellen om, zij 't door algemeen stemrecht, zich een regering te verzekeren.

Hoe dit alles met ernst is uitgesproken: nog meer, hoe dit alles met toejuiching is aangehoord, moge voor den lezer onbegrijpelijk zijn: hij trooste zich met de waarheid: qu'il y a des sottises bien habillées, comme il y a des sots bien vêtus.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Ichthyologiae Archipelagi Indici prodromus, auct. P. Bleeker. Vol. I, Siluri. Batavia. 1858. *Vol. II, Cyprini. Batavia*. 1860.
Atlas Ichthyologique des Indes Orientales Neêrlandaises, publié sous les auspices du Gouvernement Colonial Neêrlandais par Mr. P. Bleeker. Tot dusver drie Afleveringen. Amsterdam. 1862.

Over het algemeen is de Ichthyologie een der minst gevorderde deelen van de Zoölogische wetenschap, wat zeker voor een groot gedeelte te wijten is aan de eigenaardige moeijelijkheden, die naauwkeurige waarnemingen omtrent visschen belemmeren. Maar wat van de Ichthyologie in het algemeen geldt, geldt inzonderheid ook van de Ichthyologische Fauna van den Indischen Archipel. Onder de talrijke kostbare werken over schier alle deelen der natuurlijke geschiedenis van die in merkwaardige voortbrengselen zoo rijke gewesten, zou men vóór de verschijning van den Ichthyologischen Atlas van Dr. Bleeker te vergeefs er een gezocht hebben, dat door beschrijving en platen een eenigzins voldoend denkbeeld gaf van den verbazenden rijkdom, waardoor zich ook op dit gebied de Indische Archipel onderscheidt. En toch, men zal het spoedig erkennen, na een blik op de werken van Dr. Bleeker geworpen te hebben, ook de Ichthyologische Fauna van Indië is de aandacht van dien natuuronderzoeker overwaardig, en maakt ons bekend met eene bonte verscheidenheid van merkwaardige en zonderlinge vormen, zooals ze welligt in geene andere klasse, hetzij van gewervelde, hetzij van ongewervelde dieren wordt aangetroffen. Bleeker heeft ze in den prospectus van zijn Ichthyologischen Atlas met eenige groote trekken geteekend. Onder de meer dan 60 soorten van Plagiostomen, die de Indische Archipel oplevert, onderscheidt men meerdere species van tijgerhaaijen, hamervisschen, sidder-roggen en vleermuis-roggen. Onder de Plectognathen verdienen de fantastische vormen en de rijke kleurendos der koffervisschen, egelvisschen, mesvisschen en der veelal vergiftige stekelbuiken de aandacht. De palingen, waarvan de zoute en zoete wateren negentig soorten opleveren, evenaren door levendigheid van kleuren de schitterendste slangen en de lipvisschen klipvisschen en papegaaibekvisschen doen in kleurenpracht zelfs niet

onder voor de schoonste vogelen en vlinders, terwijl zij die door zonderling maaksel overtreffen.

Wie bekend is met de wetenschappelijke tijdschriften en andere werken, die in Nederlands Indie in het licht verschijnen, is sedert lang in de gelegenheid geweest den onvermoeiden ijver te bewonderen, door Dr. Bleeker aan den dag gelegd, om in de leemten onzer kennis van de visschen van Ned. Indië te voorzien. In weêrwil van zijn veelzijdigen werkkring als geneesheer bij het leger, als Voorzitter of Secretaris van onderscheidene geleerde genootschappen, als leeraar tot opleiding van inlandsche geneeskundigen, als redacteur van verschillende wetenschappelijke tijdschriften, in welke betrekking hij tot de uitgave van meer dan 30 boekdeelen medewerkte, heeft hij, zonder aan eenige zijner andere pligten te kort te doen, in een tijdruimte van 15 jaren (van 1846-1860) niet minder dan 210, gedeeltelijk vrij uitgebreide opstellen over de visch-fauna onzer Oost-Indische bezittingen in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, het Natuurkundig Tijdschrift van Neêrlandsch Indië en andere geschriften geleverd.

Dank zij de belangelooze medewerking van een honderdtal door ijver voor de wetenschap bestuurde mannen, wier namen de heer Bleeker in het eerste Deel van den *Prodromus*, op blz. 8-11, in alphabetische orde heeft vermeld, is hij in het bezit geraakt van eene verbazende hoeveelheid vischsoorten, uit de meest verschillende, zelfs uit de afgelegenste deelen van den Archipel afkomstig. Het behoeft wel niet opgemerkt te worden, dat het zonder deze medewerking zelfs aan Bleekers ijver en volharding niet mogelijk zou geweest zijn, in betrekkelijk zoo korten tijd, met zoo vele grootendeels voor de wetenschap geheel nieuwe soorten bekend te worden. Daarom zij dan ook hier aan deze belangelooze bevorderaars der wetenschap de welverdiende dank gebragt van allen, die in de uitbreiding onzen kennis belangstellen. Moge het voorbeeld van Dr. Bleeker vele anderen, die daartoe in gunstige omstandigheden geplaatst zijn, inzonderheid de beoefenaars der geneeskunst, ten spoorslag verstrekken, om ook hunne krachten te wijden aan het beoefenen van een of ander gedeelte der natuurlijke historie, die, vooral tusschen de keerkringen, nog altijd zulke uitgestrekte velden aanbiedt, die, hoe vruchtbaar en veelbelovend ook, nog niet of naauwelijks bearbeid zijn! Er is geen twijfel aan of dezelfde ijverige medewerking, die Bleeker ondervond, zal ook hun van alle zijden toestroomen, hunne taak verligten en den goeden uitslag van hun streven verzekeren. De verbazende uitkomsten door den heer Bleeker verkregen, kunnen toonen wat volharding en ijver vermogen, en welke groote diensten daardoor der wetenschap kunnen bewezen worden. Ofschoon in den aanvang slechts met zeer geringe hulpmiddelen toegerust, is de heer Bleeker in staat geweest allengs eene verzameling bijeen te brengen,

die in hare soort als eenig mag worden aangemerkt; en de menigte van ridderorden en lidmaatschappen van geleerde Maatschappijen, die hem zoowel uit den vreemde als uit het vaderland toestroomden, hebben hem overvloedige bewijzen geleverd, dat zijne verdiensten worden gewaardeerd.

In de hierboven vermelde 210 opstellen vindt men de beschrijving van nagenoeg 2300 visschen, d.i. van bijna een vierde van alle tot nu toe bekende, over den ganschen aardbodem verspreide vischsoorten; terwijl nagenoeg de helft van dat getal, t.w. 1117 soorten, als nieuw voor de wetenschap kan worden aangemerkt. Wat dus anderen reeds op dit veld mogen hebben opgelezen, het blijkt dat de naoogst wel der moeite waardig was.

Maar Blecker vergenoegde zich niet met alzoo de bouwstoffen voor eene volledige Ichthyologie van Neêrlandsch Indië te verzamelen, reeds sedert lang ging hij om met het grootsche denkbeeld, om die allen in een omvattend systematisch werk, met afbeeldingen opgehelderd, te vereenigen en te rangschikken. Dat zich aan zulk een plan, bij den verbazenden omvang en de onvermijdelijke kostbaarheid van het werk en het gering aantal der belangstellenden, schier onoverkomelijke zwarigheden in den weg stelden, behoeft wel naauwelijks te worden opgemerkt. Maar Bleeker liet zich daardoor niet afschrikken, en het plan dat, zoolang hij nog in Indië vertoefde, wegens plaatselijke omstandigheden niet volkomen uitvoerbaar was, trachtte hij echter, door te doen wat in Indië kon gedaan worden, tot gedurig grooter rijpheid te brengen en tegen het gevaar van geheele mislukking te beveiligen. Om de beoefenaars der wetenschap in staat te stellen, althans voorloopig een overzigt van zijne in een aantal verschillende tijdschriften en boekdeelen verspreide onderzoekingen te erlangen, gaf hij reeds in 1859 eene Synoptische en Systematische naamlijst der visschen van onze Oost-Indische bezittingen, onder den titel: *Enumeratio Specierum Piscium hucusque in Archipelago Indico observatorum*, te Batavia in het licht. Echter bleef het, ook na de uitgave van dit werk, nog aan vele zwarigheden onderhevig de verschillende soorten goed te leeren kennen, daar niet zelden naauw verwante species in geheel verschillende werken of in geheel verschillende deelen en jaargangen derzelve werden beschreven. De onderlinge vergelijking werd hierdoor voor velen onmogelijk, voor allen hoogst omslagtig en tijdroovend gemaakt. In deze leemte heeft de heer Bleeker trachten te voorzien, door den voorlooper (*prodromus*) op zijn' grooten ichthyologischen Atlas, de resultaten zijner veelvuldige onderzoekingen en rijke ervaring, in den vorm van monographiën te bearbeiden. Door alles bijeen te brengen wat tot dezelfde groep betrekking heeft, wilde hij de beoefenaars der wetenschap allengs in staat stellen, om de visch-fauna van den Indischen Archipel in haar geheel te overzien. Reeds in 1858 werd zulk eene mono-

graphie, de *Siluri* of meervalachtige visschen behandelende, als vierde deel der *Acta Societatis Scientiarum Indo-Neerlandicae* door hem in het licht gegeven, terwijl in 1860 een tweede deel volgde, eveneens te Batavia gedrukt, dat de *Cyprini* of karperachtige zoetwatervisschen behandelde.

Welligt mogt men het wenschelijk achten dat de Heer Bleeker bij de behandeling der afzonderlijke familiën, ook in de volgorde zijner monographiën de systematische orde had in acht genomen. Maar behalve dat deze bedenking veel van haar gewigt verliest, nu de uitgave van den Ichthyologischen Atlas reeds is aangevangen en dus de voortzetting van den Prodromus overbodig maakt, mogen wij veilig aannemen, dat de heer Blecker door redenen van overwegend belang bewogen is om met de *Siluroïden* en *Cyprinoïden* een aanvang te maken. Wij zullen dus den weg door hem ingeslagen eerbiedigen, te meer daar wij de kenze der beide familiën, aan welke de geachte Schrijver den voorrang heeft toegekend, eene gelukkige mogen noemen. Beide behooren ongetwijfeld tot de belangrijkste en minst bekende der visschenwereld. Zoo zegt o.a. Valenciennes, de Nestor der Ichthyologen, ten opzigte van de familie der Siluroïden: ‘C'est une de celles de la classe des Vertébrés qui méritent le plus de fixer l'attention du naturaliste, à cause de la variété d'organisation, que présentent la plupart de ces poissons comparés avec tous les autres en général, ou même à cause de la variété que les espèces les plus voisines les unes des autres offrent dans cette même famille.’ (Cuvier et Valenciennes, *Hist Nat. des Poissons*, Vol. XV, Avertissement, pag. 1).

Wij zullen thans, alvorens over den Ichthyologischen Atlas te spreken, waarmede de heer Bleeker thans bezig is de kroon op zijn geheele werk te zetten, de beide uitgegeven deelen van den prodromus wat meer van nabij beschouwen. In het eerste deel, dat over de Siluroïden handelt, een boekdeel van bijna 400 bladzijden in 4^0, geeft ons de schrijver vooraf, in eene voorrede van een twaalftal bladzijden, een historisch overzigt van zijne ichthyologische studiën, waaraan wij boven reeds enkele feiten ontleenden. Van blz. 13-44 vinden wij een algemeen overzigt der Siluren en van hunne geographische verbreiding over den aardbodem. Wij zien er, hoe ten tijde van Artedi, ruim eene eeuw geleden (1738), slechts twee soorten bekend waren, waaronder de ook bij ons voorkomende *Silurus glanis* Gronovius kende in 1763 reeds achttien soorten van Siluren, Bloch in 1785 vijf en twintig en in 1801 veertig soorten, Lacépède in 1805 vier en vijftig soorten, terwijl thans meer dan 500 soorten bekend zijn. Valenciennes maakt, wat den Indischen Archipel betreft, slechts gewag van 19 siluroïden en 3 heterobranchoïden, terwijl de heer Bleeker daarentegen 91 Archipelagische Siluroïden en 7 Heterobranchoïden, en alzoo 76 soorten meer dan eerstgenoemde schrijver, kent.

De heer Bleeker verheft de groep der Siluren tot den rang eener orde, die hij in vier familiën verdeelt, als Fam. I. Siluroïdei, Fam. II. Aspredinoïdei, Fam. III. Loricarioïdei, Fam. IV. Heterobranchoïdei. Wij moeten hier opmerken dat aan de afdeelingen, die in het natuurlijk systeem den naam van *ordo* dragen, doorgaans grootere uitgebreidheid of ten minste sterker sprekende verschilskenmerken worden toegekend, dan zulks wel met de Siluren van onzen schrijver het geval is. Om die reden zouden wij liever de Siluren als *Familia* beschouwen en in Subfamilia, Phalanges, Tribus, enz., gesplitst gezien hebben.

Wij meenden hier aanvankelijk een overzigt van de indeeling der verschillende geslachten van de meervalachtige visschen, volgens den heer Bleeker, te laten volgen. Zulk een overzigt zou echter eene te groote ruimte innemen in een tijdschrift niet bepaaldelijk aan zoölogie gewijd. Wij besloten daarom het te onderdrukken, echter niet zonder eenigen weêrzin, omdat eerst daardoor de rijkdom onzer Oost-Indische bezittingen aan soorten van Siluri naar behooren zou zijn in het licht gesteld. Meer dan een vijfde gedeelte van het geheele bekende aantal soorten leeft in de zoete en brakke wateren der Sundaeilanden. Deze allen worden in dit werk, met bijvoeging der verschillende namen waaronder zij deels bij de inboorlingen, deels bij de wetenschappelijke schrijvers bekend zijn, zeer uitvoerig beschreven. Ook heeft de schrijver bij elke soort reeds bij voorraad melding gemaakt van de plaats in den Ichthyologischen Atlas, die de afbeelding der beschrevene soort zal bevatten. Ook zijn de streken, waar de verschillende soorten voorkomen, steeds met de grootste naauwkeurigheid opgegeven. Mogten de diagnoses der soorten, die meestal eene gansche bladzijde beslaan, aan sommige beoefenaars der Ichthyologie van al te grooten omvang toeschijnen, omdat dit de toepassing vaak noodeloos omslagtig maakt, Dr. Bleeker heeft op blz. 2 zeer voldoende redenen gegeven, waarom hij zich genoodzaakt heeft gezien, zijne diagnoses zoo uitvoerig te maken, en bovendien door aan het hoofd van elk geslacht een conspectus specierum te leveren, volgens de analytische methode ingerigt, in dit ongerief op zeer doeltreffende wijze voorzien en het onderling vergelijken der soorten zeer vereenvoudigd.

Het tweede deel van den Prodromus, een nog lijviger boekdeel in 4°, van bijna 500 bladzijden, is, zooals wij reeds opmerkten, geheel aan Cyprini of karpers gewijd. Toen de heeren Kuhl en van Hasselt in 1822 de natuurschatten van het zoo mild bedeelde Java exploiteerden, waren er nog geene karpersoorten van onze Oost-Indische bezittingen bekend. Dank aan hunne onvermoeide nasporingen, hebben zij een veertigtal soorten ontdekt, die door Valenciennes in zijn groot werk over de visschen beschreven zijn. In 1849, toen de Heer Bleeker met zijne nasporingen betrekkelijk deze visschen een aanvang

maakte, waren nog slechts 48 soorten uit den Indischen Archipel bekend. Van 1849-1858 vermeerderde onze volijverige natuuronderzoeker dit getal met 93 nieuwe nog onbeschreven soorten, waardoor het cijfer der bekende Cyprinen van onze Oost-Indische Bezittingen tot 141 geklommen is. Eene verbazende uitkomst zeker, wanneer men in aanmerking neemt, dat 40 jaren geleden niet een dezer soorten bekend was.

Het is hier de plaats niet en zou ook eene meer speciale kennis vereischen dan waarop wij aanspraak maken, om de beschrijvingen van Dr. Bleeker in bijzonderheden na te gaan en hare naauwkeurigheid te beoordeelen. Wij twijfelen er echter niet aan of deze beschrijvingen zijn het grootste vertrouwen waardig, eensdeels omdat hij, die zoovele honderden, ja duizenden voorwerpen, meest allen in verschen toestand, ter zijner beschikking gehad heeft, zeer zeker de beste gelegenheid heeft gehad om de meest constante kenmerken der soorten waar te nemen en op te teekenen; anderdeels dewijl wij zelven er in geslaagd zijn met doorgaans goed gevolg een aantal Oost-Indische visschen, op het Museum van *Natura Artis Magistra* voorhanden, niettegenstaande zij reeds door den invloed van licht en spiritus hunne prachtige kleuren verloren hadden, naar de beschrijvingen van den Heer Bleeker te determineren. Een paar bedenkingen houde de Schrijver ons ten goede. In de vorming van nieuwe geslachten schijnt bij ons toe wel wat al te kwistig te zijn geweest. Vele toch zijn, naar onze bescheiden meening, op kenmerken van te ondergeschikt belang gegrond, kenmerken, die schoon ze aan twee of drie soorten gemeen zijn, echter niet diep genoeg schijnen in te grijpen, om de afzondering dier soorten tot eene op zich zelf staande groep te wettigen. Ook zijn vele namen op eene niet zeer welluidende wijze zamengesteld, zoo als b.v. *Acrochordonichthys, Kryptoterichthys, Bunocephalichthys, Amblyrhynchichtys*, enz. Hetzelfde geldt ook van eenige door den Heer Bleeker in onze moedertaal overgebragte kunsttermen, zoo als: *achterschouderstukvlek, tusschenwandbeenskam, ploegbeenstandband, tusschenwandbeensuitsteeksel, borstvindoornbewapening, onderoogkuilsbeendoornen*, enz. Wij zouden meenen dat het verkieslijk was zulke, dikwijls uit vier zelfstandige naamwoorden zaamgestelde termen te omschrijven en dat het nog beter was de latijnsche namen ook bij het gebruik der moedertaal te behouden, dan zulke nieuwe te scheppen. Eindelijk wagen wij de bedenking, of de verdiensten van vroegere onderzoekers niet wat veel in de schaduw gesteld worden en verwarring in plaats van vereenvoudiging wordt bevorderd, indien men met den heer Bleeker, in strijd met de meestal gevolgde gewoonte, de namen van hen, die de soortnamen het eerst gegeven hebben, onderdrukt en die voor die van een later onderzoeker doet plaats maken, alleen omdat die soortsnamen met een nieuwen geslachtsnaam worden gekoppeld.

Papier en druk van de beide verschenen deelen van den Prodromus laten niets te wenschen over en bewijzen dat de drukkerij der heeren Lange en C^{o}. te Batavia bij de drukkerijen in het moederland niet behoeft achter te staan. Ook de correctie verdient allen lof. Het vreemdklinkende *Gladschivildsch, Gladschildvisch*, op blz. 140 van het eerste deel, is een der weinige drukfouten die onze aandacht trokken.

Het is reeds eenige maanden geleden sedert de aankondiging der beide deelen van den Prodromus ons door de redactie van de Gids ter aankondiging werden toevertrouwd. Veelvuldige werkzaamheden hebben ons de vervulling dier taak doen uitstellen, en inmiddels heeft de heer Bleeker, die in het vorige jaar uit Indië naar Europa is teruggekeerd, ons door de uitgave der eerste afleveringen van zijn Ichthyologischen Atlas verrast. De hulpmiddelen, die het moederland aanbood, gevoegd bij de milde ondersteuning der Indische regering en de alle zwarigheden braverende volharding van den heer Bleeker, hebben hem in staat gesteld dit kolossale prachtwerk binnen weinige maanden na zijne terugkomst aan te vangen en de afleveringen elkander met bewonderenswaardige snelheid te doen opvolgen. De beide afleveringen, die eerst weinige weken geleden gelijktijdig door den uitgever, den heer Fr. Muller, in het licht werden gegeven, zijn sedert reeds door een derde gevolgd. Wij zouden meenen ons op zeer onvolledige wijze te kwijten van onze taak om het Nederlandsch publiek met den Ichthyologischen arbeid van Dr. Bleeker bekend te maken, indien wij deze aankondiging besloten zonder een enkel woord over een werk, dat aan dien arbeid de kroon opzet, te gewagen. De Ichthyologische Atlas, waarvan de platen onder het onmiddellijk toezigt van den heer Bleeker, door bekwame teekenaren met de grootste naauwkeurigheid en zorg zijn vervaardigd, is niet alleen een wetenschappelijk werk van groote waarde,maar neemt tevens onder de prachtwerken van den eersten rang, tot het gebied der Natuurlijke Historie behoorende, eene eervolle plaats in. De typographische en chromolithographische uitvoering, onder de leiding der heeren de Breuk en Smits te Leyden en Mieling te 's Hage, kunnen den toets der vergelijking met de beste buitenlandsche werken van dien aard met goed gevolg doorstaan. Het is streelend voor het nationaal gevoel, dat, ondanks de ongunstige meening onzer pessimisten, zulke prachtwerken ook ten onzent kunnen worden uitgegeven, indien bijzondere ondersteuning en de geschiktheid voor debiet buiten 's lands aan het bezwaar van een beperkt debiet in een zoo klein land te gemoet komt. Wie in de gelegenheid geweest is de 36 folio-platen der drie verschenen afleveringen te zien, zal voorzeker met onze meening instemmen, dat niet alleen de teekenaars zich op uitmuntende wijze van hunne taak hebben gekweten, maar dat ook de Chromolithographie van den heer Mieling aan hun arbeid het volkomenste regt heeft doen

wedervaren. De opmerkzame beschouwing zelfs van een enkele plaat is toereikende om van de naauwgezetheid, waarmede het werk behandeld is, de gunstigste meening in te boezemen.

Het gansche werk zal volgens den Prospectus uit ongeveer 30 afleveringen, à ƒ 10 ieder, bestaan en in vijf jaren tijds geheel gereed zijn. Elke Aflevering moet 12 gekleurde platen in folio en vijf vellen druks bevatten, maar hoe onbekrompen de heer Bleeker ten opzigte zijner inteekenaren handelt, kan reeds daaruit blijken, dat in de drie eerste Alfeveringen, in stede van 15, inderdaad 20 vellen druks zonder verhooging van prijs zijn geleverd.

Van de 36 platen der drie verschenen afleveringen zijn de 17 eerste gewijd aan de Scaroïden of papegaaibekvisschen, welke de heer Bleeker in vijf geslachten, t.w. *Scarichthys* Blkr, *Callyodon* Gron., *Callyondontichthys* Blkr. en *Pseudoscarus* Blkr., verdeelt en op de 50 eerste bladzijden van zijn tekst beschrijft. Terwijl Valenciennes in het XIV^{de} Deel zijner *Histoire Nat. des Poissons* slechts van 9 Javaansche soorten van Scaroïden gewaagt, bij welk getal Jenyns nog twee nieuwe soorten gevoegd heeft, is het onzen Schrijver mogen gelukken dit cijfer met 42 tot dusverre onbekende soorten uit den Indischen Archipel te vermeerderen, zoodat er thans 53 Archipelagische soorten van deze familie bekend zijn, die ook allen in den Atlas Ichthyologique zijn afgebeeld. De XVIII^{de} plaat bevat de uitvoerige afbeeldingen van de geslachtskenmerken der Scaroïden en Labroïden, terwijl op plaat XIX-XXXVI reeds 80 species van deze laatste familie, waarvan den heer Bleeker 126 Archipelagische soorten bekend zijn, worden voorgesteld. Van deze wordt de eerste afdeeling, die der Cheiliniformes, die in vijf geslachten en 20 soorten onderscheiden wordt, na een algemeen overzigt der Labroïden, op blz. 61-78 van den tekst beschreven, terwijl blz. 79 en 80 aan het begin der tweede Afdeeling, of de Pseudodaciformes, met name aan de beschrijving der eenige species van het genus Pseudodax gewijd zijn. Niemand voorzeker kan deze platen beschouwen zonder de overheerlijke kleurschakeringen der Indische visschen van de beide genoemde familiën te bewonderen.

Wij wenschen den heer Bleeker van ganscher harte kracht en gezondheid toe om dezen schoonen arbeid te voleindigen en nog jaren lang den roem te genieten dien hij daardoor ongetwijfeld zal inoogsten. Niet minder wenschen wij dat zijne onvergelijkelijk rijke verzameling van visschen uit onze Overzeesche Bezittingen op eene of andere wijze voor het Vaderland moge behouden blijven, en aldus tot bevordering van den roem des Vaderlands in de beoefening der natuurkundige wetenschappen duurzaam moge bevorderlijk zijn.

Amsterdam, Junij 1862.

R.T. MAITLAND.

Tijdschrift voor de Nederlandsche gymnasiën voor 1861. *Leiden, E.J. Brill*. 1861.

Genoemd tijdschrift is het orgaan van het genootschap van leeraren aan de Nederlandsche gymnasiën, wordt uitgegeven door Dr. van den Es, Dr. Burger en Dr. Terpstra en is, zoo als men ligt zal vermoeden, bijna uitsluitend van philologischen inhoud. Ten einde dus de rigting van dit maandwerk niet uit het oog te verliezen, wenschen wij een overzigt te geven van de voornaamste stukken, die er in voorkomen, en daarover in het kort onze meening te doen kennen.

Het eerste opstel, van de hand van Dr. Wijnne, handelt over de vraag: ‘waaraan de inhoud van het achtste boek van Zonaras outleend is.’ - Zonaras schreef, zoo als bekend is, jaarboeken (*χρονικόν*), die tot 1118 n. Chr. loopen. In het eerste gedeelte behandelt hij de geschiedenis der Joden, waarin hij den bijbel en Flavius Josephus gevolgd is, vervolgens die der Grieken en Romeinen tot den ondergang der republiek. Voor het tweede gedeelte, het Romeinsche keizerrijk, waren zijne hoofdbronnen het thans verlorene gedeelte van Cassius Dio, Polubios, Ploutarchos enz. Reimar (*Dissertatio de vita et scriptis Cassii Dionis*), Klaiber (*Observationes ad Zonarae bellum Punicum secundum*), Zander (*Quibus e fontibus Zonaras hauserit annales*) en anderen komen hierin overeen, dat Cassius de voornaamste bron was van Zonaras; en voor dat gedeelte, waarin over het Romeinsche keizerrijk wordt gehandeld, is die vraag gemakkelijk te beantwoorden; daar wij van hem nog boek XXXVII-LIV bezitten, d.i. van de oorlogen van Lncullus en Pompeius met Mithridates tot aan den dood van Agrippa (10 v. Chr.). Van de overige boeken bezitten wij echter slechts stukken en uittreksels, van Ursinus, Valois, A.M. Haase enz., en juist in deze verlorene deelen schijnt Cassius de geschiedenis korter (misschien volgens andere bronnen) te hebben geschreven. Het achtste boek, waarover het onderzoek van Dr. W. zich uitstrekt, loopt van het verbreken van het Caudijnsche verdrag tot aan den slag bij Cannae. Hij besluit uit de vergelijking van dit boek van Zonaras (die nergens zijne bronnen noemt) met eenige excerpten van Cassius, dat *alleen deze* door hem gevolgd is. Daar dus volgens Dr. W. het 8^{e} boek van Zonaras het verlies van eenige boeken van Cassius vergoedt, onderzoekt hij: wat door Cassius voor dat gedeelte der geschiedenis aan de annalisten ontleend is en in hoe ver dit met de berigten der nog voorhandene schrijvers overeenkomt, en komt tot het besluit, dat Cassius zijne berigten van Fabius, Quadrigarius, Coelius Antipater en anderen hetzij regtstreeks, hetzij door Livius of anderen verkregen heeft, en dat het overige grootendeels met Polubios, Diodoros, Livius en diens navolgers overeenkomt, eindelijk dat Cassius waar-

schijnlijk daar, waar Livius van Polubios afwijkt, den eersten gevolgd is en bij verschil van opgave aan Diodoros en Appianos boven Polubios de voorkeur geeft. - Wij behoeven niet te zeggen, dat het stuk als kritische studie van veel belang zou zijn, indien men aan mogt nemen, dat Cassius *de eenige bron* van Zonaras was; wij gelooven echter niet, dat dit uit de weinige en niet belangrijke fragmenten mag worden afgeleid. Het stuk behoudt echter in zoo ver zijne waarde, dat men er door bekend wordt met de oorspronkelijke berigten aan welke de stof der 'jaarboeken' van Zonaras, onmiddellijk of door tusschenkomst van anderen ontleend is. - Het is in zuiver Latijn geschreven; enkele onnaauwkeurigheden, b.v. *Istrios* in plaats van *Istros, aliter* zonder negatie in verbinding met *quam, neque* in den zin van 'niet' zijn voorzeker aan *lapsus calami* te wijten.

De tweede verhandeling, van Dr. van den Es, heeft vele verdiensten. De schrijver beweegt zich hier op een gebied, waarop hij zich reeds vroeger heeft onderscheiden, dat van het Attische regt. Wij mogen echter niet verzwijgen, dat het ons voorkwam, dat aan het Latijn de laatste hand niet was gelegd, en in een philologisch tijdschrift mag men in dit opzigt niet toegevend zijn. Dr. van den Es handelt over de ontbinding van het huwelijk bij de Atheners (dit toch zal de schrijver, blijkens den inhoud, hebben bedoeld met het opschrift: *de nuphiarum fine apud Athenienses*). Achtereenvolgens wordt hierin gesproken § 1 over de wijzen, waarop het huwelijk wordt ontbonden (*de modis quibus nuptiis finis imponitur*), namelijk door den dood (*morte*) en door echtscheiding (*divortio*); over den dood en de gevolgen van dien wordt niet gehandeld; het geheele opstel loopt dus over de *wettelijke ontbinding* van het huwelijk (*de divortio*). Ter loops zij hier aangemerkt, dat men *finem imponere*, dat in dit opschrift voorkomt, slechts gebruiken kan van o p z e t t e l i j k e h a n d e l i n g e n, en dat dus deze vorm wel passen kan voor *divortium*, maar niet voor *mors;* in § 2 worden de gevolgen van de *ontbinding* van het huwelijk ten opzigte der bezittingen behandeld (men leest in het opschrift: *de sequelis nuptiarum finis, quatenus opes spectant; sequella* komt echter in *goed* Latijn *nooit* voor) en in § 3 de gevolgen van de ontbinding met betrekking tot de kinderen. - In den loop van het stuk komt herhaalde malen *nuptiae* voor, waar *matrimonium* werd vereischt, en *finis* in den zin van 'ontbinding.' Pag. 1 lezen wij: *ea, quae diligenti antiquorum lectione emergunt. Emergere* heeft in dien pluralen, personalen vorm *nooit* de beteekenis 'blijken, aan het licht komen;' p. 47 bij de woorden *iam igitur emensi totam rationem nuptiarum* valt o.a. op te merken, dat *emetior* in die beteekenis eerst in later Latijn voorkomt. P. 32

zal *de ea, cuius maritus mortuus erat, exemplum vide* wel in *eius, cuius cet.* of *viduae exemplum cet.* moeten worden veranderd. Deze aanhalingen mogen voldoende zijn om ons oordeel omtrent de Latiniteit geveld te staven.

Hierna zijn de beschouwingen van Dr. Burger over de echtheid der Telemachiade aan de orde. Zoo als bekend is, verstaat men hieronder de vier eerste boeken der Odusseia van Homeros. De inhoud hiervan is in korte trekken de volgende. De vader der goden, Zeus, beklaagt zich op den Olumpos over de menschen, die de gevolgen van hunne dwaasheden aan de goden wijten. Athene verzoekt hem zich het lot van Odusseus aan te trekken en stelt hem voor Hermes naar Kalupso te zenden om den held te doen ontslaan; zij zelve zou dan Telemachos aansporen om eene volksvergadering bij een te roepen en naar Pulos en Sparta te gaan om berigten over zijnen vader in te winnen. Op raad van Athene wordt door Telemachos die vergadering belegd; maar de minnaars van Penelope ontvangen zijne voorstellen met spot en hoon. Met vrijwilligers en een geleend schip zeilt hij daarop heimelijk naar den vorst van Pulos, die hem echter weinig inlichtingen kan geven; vandaar begeeft hij zich met Nestor's zoon naar Menelaos, die wel met Helene veel spreekt over de heldendaden van Odusseus voor Troia, maar overigens niets kan zeggen, dan dat Odusseus op Ogugia door Kalupso wordt gevangen gehouden. Intusschen vernemen de minnaars, dat Telemachos vertrokken is en willen hem ter zee overvallen; dit plan wordt echter door Athene verijdeld. Hierop volgt bij Homeros de geschiedenis van Odusseus zelven. - Tegen deze boeken hebben sommige geleerden (?) aangevoerd, dat ze een '*hors d'oeuvre*' waren, dat die volksvergadering niets beteekende en dat de geheele Telemachiade eene onbeduidende inleiding was. Dr. Burger beweert te regt, dat om de latere gewelddadigheden van Odusseus te regtvaardigen, de bespotting, bedreigingen en lagen, waaraan Telemachos was blootgesteld, moesten voorafgaan en dat de reis naar Pulos en Sparta Telemachos moest verheffen om hem later als een der hoofdpersonen in het heldendicht te kunnen doen optreden. Dr. Burger zou, naar onze meening, er hebben kunnen bijvoegen, hetgeen reeds Horatius gezegd heeft, dat het eene verdienste was, dat Homeros niet deed, zoo als zeker dichter, die om den terugtogt van Diomedes van Troje te beschrijven met den dood van Meleagros begon, maar dat hij *auditorem in medias res rapit*. En wie zal durven beweren, dat de noodlottige toestand van Odusseus beter terstond in al zijn omvang kon worden gekend, dan door eene schildering van de

ordeloosheid op Ithakē, de verdrukking van zijnen zoon, de kwellingen zijner vrouw, den overmoed der minnaars?

De toestand op Ithakē was de hoofdzaak; de omzwervingen van Odusseus zouden niet veel belang hebben ingeboezemd, were zijne aanwezigheid op Ithakē niet zoo dringend noodig geweest. Omtrent de spelling, door Dr. Burger gevolgd, wenschen wij op eenige inconsequentie te wijzen. Wij vinden daar: 'Menela*ü*s, P*y*l*u*s, Cal*y*pso, A*e*gisth*u*s, Ol*y*mp*u*s enz., daarentegen: *Zeus, Odysseus, Athene* (de naam der godin) enz. Indien men in de eerstgenoemden aan de gelatiniseerde vormen de voorkeur geeft, behoorde men ook te schrijven: *Iupiter, Vlysses, Minerva*, en mogt men hiertegen aanvoeren, dat Iupiter en Zeus, Minerva en Athene eigenlijk niet dezelfde goden zijn, Vlysses en Odusseus zijn toch ongetwijfeld identisch.

In het volgende stuk zoekt Dr. Wijnne de vraag: 'of er in 1616 eene *ligue* van 8 steden van Holland *met Oldenbarneveld aan 't hoofd* heeft bestaan,' te beantwoorden. - Meermalen is door de tegenstanders van Oldenbarneveld beweerd, dat de 8 steden, die het meestal met hem eens waren, onderling een verbond hadden gesloten om in alles éene lijn te trekken en aan de tegenpartij zooveel mogelijk tegenstand te bieden; Dr. W. ontkent, dat die *ligue* in den batelijken zin van het woord bestond, maar meent, 'dat er toch iets was, dat naar een verbond zwcemde.' Volgens Oldenbarneveld zelven, in zijne verhooren, bevatte de verklaring van Haarlem 'de opinie dier stad tot voorstand van de unic, vrij- en geregtigheden, mitsgaders privilegiën der steden.' Deze verklaring moge aan Oldenbarneveld zijn medegedeeld (Resol. van Holland 1618, fol. 26 en 27 en verhooren n°. 192), het blijkt niet voldoende, dat die op zijne aansporing is opgemaakt; ook ontvingen de steden, die zich bij Haarlem wilden aansluiten, afschriften *van deze stad;* het bewijs is nog niet geleverd, dat O. a a n h e t h o o f d s t o n d van die *ligue*, of wat het dan ook was. Wij hadden gaarne gezien, dat omtrent de authenticiteit der 'procuratie,' die men later geproduceerd en met zoo veel ijver in verschillende uitgaven verspreid heeft, waarin van '*dadelijken* tegenstand' gesproken wordt, ofschoon in de verklaring van Haarlem slechts van 'tegenstand' spraak is, door Dr. W. onderzoek ware gedaan. Men zou toch kunnen beweren, dat in dien tijd het oordeel van velen door partijzucht beneveld was, dat men de zaken niet altijd in het ware licht stelde; dat men aan schimpdichten en schandschriften (o.a. van Jan Danckaerts) te veel waarde hechtte; dat men aan den voorzigtigen Oldenbarneveld de domste, blijkbaar verdichte, gezegden en vragen in den mond heeft gelegd (b.v. 'of er ook iets van Utrecht was uitgelekt'); kortom, dat een

dergelijk, in omloop gebragt en met de overige documenten niet geheel overeenstemmend stuk, met de noodige voorzorg moet worden gebruikt. Overigens hebben wij Dr. W.'s verhandeling met genoegen gelezen. Zij is zeer der kennisneming waardig.

In het levensberigt van Dr. Julius Augustus Schneither, van 1841 tot 1860 rector van het Groninger gymnasium, dat hierop volgt, wordt door Dr. Riedel aan de verdiensten van dien ijverigen leeraar, die zich vooral op paedagogisch terrein een welverdienden naam had verworven, hulde gebragt. In een volgend opstel wordt de hoofdinhoud eener voorlezing van Dr. Riedel: ‘over het toekomende middelbare onderwijs,’ medegedeeld. Dr. R. wenscht, dat de knapen van het 10^{e} jaar aan het middelbaar onderwijs deelnemen en zich op Hollandsch, Fransch, Hoogduitsch, Engelsch, historie en mathesis toeleggen; de propaedeutische studiën wil hij vóor het bezoeken der academiën hebben afgedaan, opdat de student zich terstond aan het vak zijner keus kan wijden. Hij verlangt voor hen, die tot de universiteiten worden opgeleid, middelbaar onderwijs tot het 18e à 20e jaar. - De verdeeling van het onderwijs door den Hr. R. voorgeslagen zal ongetwijfeld veler goedkeuring wegdragen; wij erkennen, dat de 14jarige leeftijd, zooals die door Dr. R. voor den aanvang van het gymnasiaal onderwijs wordt aangenomen, na behoorlijk onderwijs in de nieuwe talen, ons geschikter voorkomt dan de tegenwoordig aangenomene van 11 à 12 jaren; terwijl wij hem gaarne toegeven, dat de studie zoowel als de gymnasiën er bij zouden winnen, indien de propaideia tot dezen werd teruggebragt.

Van de volgende stukken wenschen wij er nog twee te vermelden, en wel in de eerste plaats de ‘lijst van geschriften over de Latijnsche spreekwoorden van Dr. W.H.D. Suringar.’ Dr. Binder beweert in zijnen *novus thesaurus adagiorum Latinorum*, Stuttgart, 1861, dat het verzamelen van Lat. spreekwoorden een veld is, dat sedert Erasmus en den jongeren Manntius bijna geheel braak heeft gelegen. Hoe onjuist Dr. Binder oordeelde, blijkt uit de hoogst belangrijke bijdrage door Dr. Suringar hierover geleverd. Niet minder dan 253 werken van dien aard worden door hem opgesomd. Aan de bibliographie is daardoor eene groote dienst bewezen. Wij herinneren ons niet eene zoo complete opgave van *adagia* elders te hebben aangetroffen. De thesaurus van Dr. Binder zelven, die ongeveer 3700 adagia bevat, is volgens Dr. Suringar doormengd met in het Latijn vertaalde, Grieksche spreekwoorden, niet vrij van onzuivere Latiniteit, en bevat vele uitdrukkingen, dat geene spreek-

woorden zijn. Deze belangrijke verhandeling, die sporen van groote belezenheid en uitstekende bedrevenheid in de Grieksche en Latijnsche taal vertoont, eindigt met eene reeks verbeteringen en eenen index.

De laatste verhandeling, die wij ter spraak willen brengen, is die van Dr. Terpstra: ‘over een paar plaatsen uit Horatius' brieven naar aanleiding van het werk van G.F. Gruppe, *Minos, über die Interpolationen in den Römischen Dichter*, 1859.’ De Hr. Gruppe is een bewonderaar van Prof. Peerlkamp, maakt met ophef gewag van de zelfstandigheid en den moed (?), waarmede P. over vele verzen van Horatius het vonnis uitsprak, en wijst op de noodzakelijkheid om dat zuiveringsproces voort te zetten. - Men behoeft zich dus niet te verwonderen, dat Gruppe begint met verschillende verzen van Horatius en Virgilius kortweg te schrappen. Tegen enkele dezer ligtvaardig gevelde vonnissen teekent Dr. Terpstra appèl aan, en blijkbaar heeft hij het regt op zijne zijde. - Wij houden niet van dergelijke besnoeijingen van classieken, en vooral dient men in het oog te houden, dat de ouden geene volmaakte werken leverden en dat het wegwerpen van stukken of van verzen bij dichters wel het uiterste middel moet zijn, waartoe men de toevlugt neemt. Dit laatste is echter gewis het gemakkelijkst, wanneer men met moeijelijke plaatsen geen raad weet; Dr. Gruppe schijnt dan ook Prof. Peerlkamp alleen zoo te hebben verheven, om zich in zijne schaduw te kunnen verschuilen.

Het overige gedeelte van het tijdschrift wordt ingenomen door recensiën van verschillende schoolboeken, grootendeels van de hand der redactie; het eindigt met de naamlijst der leden van ‘het genootschap van leeraren aan de Nederlandsche gymnasiën’ op 15 Jan. 1861, eenen staat der Nederlandsche gymnasiën en Latijnsche scholen, een ‘verslag aangaande den staat van het gymnasiaal onderwijs in 1860 en de notulen der 30^{e} algemeene vergadering van het genootschap.’ - Wij eindigen ons overzigt met den wensch, dat de redactie, die zoo belangeloos hare krachten wijdt aan de uitgave van dit tijdschrift, voortaan meer medewerking moge vinden bij hare ambtgenooten, dan tot heden het geval was. Hare ijverige pogingen verdienen te meer ondersteuning, daar het hier indirect geldt het bevorderen van de belangen der studerende jongelingschap, de hoop van het vaderland.

Amsterdam, 15 *Maart* 1862.
A.W. DE KLERCK.

***Beknopte algemeene geschiedenis op aardrijkskundigen grondslag en met gedurige aanwijzing van den gang der beschaving onder het menschdom. Naar den vierden druk uit het Hoogduitsch van Dr. W. Assman, door P. van Os. Sneek, Van Druten en Bleeker*. 1861. *I. Oude Geschiedenis en II. Geschiedenis der Middeleeuwen*.**

Bij de groote menigte boeken en boekjes over geschiedenis kon het mogelijk overbodig schijnen een nieuw produkt bij al de reeds verschenen werkjes over dit vak te voegen, te meer daar er ‘in eene lang gevoelde behoefte’ in dezen niet behoefde voorzien te worden; het boekje echter, waarvan wij den titel hierboven afschreven, is aan te bevelen boven zoo menigeen, hetwelk in vrij wat minder beknopten vorm veel minder geeft; het is vooral daarom aan te prijzen, omdat het de geschiedenis niet beschouwt als een middel tot ontwikkeling van memorie; omdat het die niet begrijpt als alleen bestaande uit cijfers en namen; doch omdat de schrijver er van inzag, hoe men de geschiedenis des menschdoms moet beschouwen, als eene leerschool voor volgende geslachten, als eene voorstelling van datgene, wat voor beschaving en ontwikkeling van den menschelijken geest geschiedde; wel is waar vindt men ook in andere leerboeken een overzigt der maatschappelijke ontwikkeling, doch meestal zóó, dat men dit over het hoofd ziet, omdat het geheel achteraan komt, en dus het doel mist, daar men het dan of in het geheel niet, of hoogst moeijelijk vergelijken kan met de feiten, welke in verschillende rijken voorvielen en meestal juist den grootsten invloed op de beschaving hadden.

Dr. Assmann volgt in zijne schets de chronologische, niet de ethnografische orde, iets, hetwelk vooral in leerboeken te verkiezen is, omdat men bij eene tijdrekenkundige volgorde beter overzigt over den algemeenen gang der wereldgebeurtenissen houden kan. Wij hadden echter wel gewenscht, dat de vertaler zich wat minder streng aan den tekst gehouden had; het is niet omdat wij hem Germanismen verwijten willen, doch omdat het boekje, vooral de middeleeuwen, geheel en al den schijn behouden heeft, alsof het voor de Duitsche jeugd bewerkt is; Duitschland is, wat uitgebreidheid aangaat, bijzonder rijk bedeeld, zelfs soms ten koste van andere landen, en wat ons als Nederlanders gewis daarbij het meeste hindert, is, dat er van ons vaderland slechts eene enkele maal, en dan nog wel ter loops, sprake is; zoo was b.v. de gelegenheid zeer gunstig geweest om ook onze geschiedenis in herinnering te brengen bij het

spreken over Karel den Eenvoudige (bl. 201), over Koenraad II (bl. 212), over Rudolf van Habsburg (bl. 282), enz., enz., die zulk een invloed op ons land hebben uitgeoefend; het boek zou daardoor gewis in gehalte voor het gebruik der Nederlandsche jeugd gewonnen hebben, te meer daar in dat opzigt reeds zulk een goed voorbeeld gegeven was door de vertalers van Pütz. Wij zeggen zulks evenwel niet om de vertaling van Assmanns werk af te keuren, verre zij zulks van ons, doch slechts om den bewerker opmerkzaam te maken op dat gedeelte van zijn werk, hetwelk hij gewis bij eene tweede uitgave, die wij den heeren van Druten en Bleeker van harte toewenschen, verbeteren zal. De uitvoering is goed.

H.

De beoordeeling der uitgave van het journaal van Anthony Duyck, in de ‘Gids’ (Junij 1862).

Ik ben geen vriend van anti-kritieken, en wil zelfs de volgende regelen niet in den eigenlijken zin als zoodanig beschouwd hebben. Wanneer een auteur zijn arbeid in het licht heeft gegeven en eene daartoe bevoegde stem haar oordeel daarover in het openbaar heeft doen hooren, blijve de beslissing omtrent het verschil van meening en de beoordeeling van beider werk aan het publiek. Doch wanneer ik hier meen te moeten terugkomen op de recensie, die in het laatst verschenen nummer van de ‘Gids’ van mijne uitgave van het Journaal van Duyck gegeven werd door een teregt hoog geacht geleerde, wiens naam te zeer door de doorzigtige anonymiteit der initialen R.F. henenschemert, dan dat het noodig zij dien hier te noemen, dan geloof ik daarvoor eene geldende reden te hebben.

De heer F. namelijk is bij die beoordeeling van een geheel ander standpunt uitgegaan dan dat, waarop ik mij bij de bewerking dezer uitgave heb gemeend te moeten plaatsen, en daar nagenoeg alle aanmerkingen van eenig gewigt uit die omstandigheid voortvloeijen, geloof ik geregtigd en verpligt te zijn, het denkbeeld, dat mij hierbij geleid heeft, den grondslag, waarop ik meende te moeten werken, te doen kennen, om daarna aan den onpartijdigen beoordeelaar de beslissing over te laten aangaande de meerdere of mindere, geheele of gedeeltelijke juistheid van ons beider zienswijze.

Een paar woorden vooraf over de appreciatie van den heer F. van het Journaal zelf als historisch document.

Ik behoef wel niet te zeggen, dat ik zijne verklaring, dat dit werk ‘een wezenlijke aanwinst voor onze historische litteratuur’ is; dat het ‘om den geest, waarin het geschreven is, hooge waarde voor ons heeft;’ dat het ‘voor de politieke geschiedenis van ons land eene belangrijke bijdrage is’ enz., van groot gewigt reken. Niemand, die slechts eenigzins met onze historische litteratuur van de laatste jaren vertrouwd is, zal ontkennen, dat slechts weinigen zoo

bevoegd zijn als de heer F. om zoodanig oordeel met gezag uit te spreken.

‘Voor de geschiedenis van het krijgswezen,’ zegt hij verder, ‘geeft het, naar het mij voorkomt, minder dan men ons voorzegd had.’ Wij kennen die voorzegging niet, en moeten dus in die verzekering berusten; maar eenige bladzijden verder lezen wij: ‘Eene bijzondere waarde geeft de vorm van het Journal aan de berigten omtrent de veldtogten en belegeringen, die het bevat. Dag aan dag hooren wij wat er gedaan, wat er geschied is. De gebeurtenissen, die wij gewoon zijn als een geheel zamengevat te zien voorstellen, aanschouwen wij hier in hare wording, in hare langzame ontwikkeling. De vele bijzonderheden, die tot niets hebben geleid, en die derhalve in het geschiedverhaal doorgaans worden weggelaten, leeren wij hier nevens de overige kennen. Wij krijgen daardoor een zoo volledige voorstelling van de gebeurtenissen, als hadden wij ze zelf bijgewoond. Niemand, durven wij beweren, zelfs niet hij, die van de geschiedenis van dit tijdvak zijn bijzondere studie gemaakt heeft, zal het Journal doorlezen zonder er veel uit te leeren wat hem nergens elders was voorgekomen.’

Wanneer dus de heer F. na de verzekering dat het Journaal, naar hem voorkomt, minder geeft dan men hem voorzegd had, daarop laat volgen: ‘Ik voor mij heb er althans niet veel nieuws in gevonden,’ dan zal hij mij moeten toegeven, dat hij hier het woord ‘nieuws’ in eene zeer beperkte beteekenis gebruikt.

Vele bijzonderheden, die in een gewoon geschiedverhaal doorgaans worden weggelaten, worden hier aangetroffen; voor ieder lezer is er veel uit te leeren, wat hem nergens elders voorkomt, en toch - de heer F. heeft er niet veel nieuws in gevonden! Had hij mededeelingen verwacht van nieuwe feiten, waarvan men nog nooit gehoord had; van gevechten, die onze geschiedschrijvers vergeten hadden te melden; van belegeringen of togten, die onbekend gebleven waren - in één woord van iets anders dan nadere bijzonderheden omtrent bekende gebeurtenissen? In waarheid, wanneer wij hier tegenover een ander stonden dan den heer F., wij zouden bijna geneigd zijn hem te vragen, of dat misschien de voorzegging geweest is, waarvan hij spreekt. Of wel, wanneer wij deze twee zonderling tegenstrijdige verklaringen met elkander in verband brengen, komen wij in verzoeking, den heer F. na zijne woorden: ‘ik voor mij heb er niet veel nieuws in gevonden,’ te vragen of hij dan nagenoeg alles wist, wat in de andere geschiedverhalen niet voorkomt, en het vele, dat volgens zijne eigene verzekering iedereen (behalve hij dus) uit dit Journaal leeren kan?

Hooft was ook een groot historicus, en toch hechtte hij, zoo als bekend is, veel aan het oordeel van erkende krijgskundigen, en zijn

verlangen om de gedenckenissen van den overleden Raadpensionaris te zien, grondde zich op het oordeel, dat Maurits over de beschrijving van den slag bij Nieuwpoort had uitgesproken. Welligt zal de heer F. als hij hierin handelt als Hooft, na het oordeel te hebben vernomen van sommige militairen, die in de kennis van ons krijgswezen hooger staan dan hij, tot andere gedachten komen, want het is de slag van Nieuwpoort op verre na niet alleen, dien Duyck op voor de krijgsgeschiedenis uitmuntende wijze beschreven heeft.

Evenwel, dit daargelaten, blijkt het, dat de heer F. met het in 't licht verschijnen van het Journaal zelf is ingenomen; hij acht het eene aanwinst voor de wetenschap. Tot mijn genoegen zijn wij het daarin eens, en is hij eene autoriteit te meer voor de juistheid van het gevoelen der heeren Bosscha en Bakhuizen van den Brink, die in hun rapport aan de Akademie de uitgave van het handschrift eene wenschelijke zaak noemden[1].

Van dit hoofdpunt afstappende, kom ik op de beoordeeling van de wijze van uitgeven, en hier is het dat ik met den geachten schrijver verschil, en dat ik het noodig acht, mijne zienswijze te regtvaardigen.

‘Ik voor mij heb er althans niet veel nieuws in gevonden;’ deze woorden door den heer F. met meer of minder juistheid gebezigd met betrekking tot de militaire bijzonderheden in het Journaal, komen mij voor ook den grondslag uit te maken van de wijze waarop hij mijne aanteekeningen en inleiding beschouwt. Zoo als ons uit eene aandachtige lezing zijner recensie blijkt, had hij verwacht ook daarin nieuwe inzigten te verkrijgen in de gebeurtenissen van die

1 Niet minder dan de heer F. zouden wij gaarne het antwoord hebben op de vragen: ‘in hoeverre Duyck kennis droeg van hetgeen in den Raad van State voorviel, of hem medegedeeld werd; wat de leden van den Raad, die het leger vergezelden, vernamen en besloten; wie die *men* is, die somtijds iets vermoedt en somtijds iets niet weet enz.; vragen, die wij evenmin in staat zijn te beantwoorden, en waarop wel bezwaarlijk een antwoord te geven zal zijn. Hij vermoedt, dat de instructie van den advokaat-fiskaal dit zou kunnen ophelderen, en zou gaarne weten, wat deze eigenlijk bij het leger te doen had. ‘Daarover,’ zegt hij verder, ‘geeft ons de heer Mulder en zijne inleiding slechts onvolledig en onvoldoend berigt, en de instructie van den advokaat-fiskaal, die hij in het commissie-boek van den Raad van State heeft aangetroffen, heeft hij, wij begrijpen niet waarom, voor zich gehouden.’ - Ik op mijne beurt begrijp niet waarom de heer F. zegt, dat ik die instructie in het commissie-boek heb aangetroffen. Ik heb dat, zoover ik weet, nergens gezegd, want al mijne nasporingen om die instructie te vinden, zijn vruchteloos geweest, en ik meen gegronde reden te hebben om te veronderstellen, dat aan Duyck geene instructie gegeven is. Zijne commissie, die ik in de Inleiding aanhaalde, geeft omtrent het punt in kwestie hoegenaamd geene opheldering. Het niet mededeelen van een onhekend en waarschijnlijk in het geheel niet bestaand stuk zal volkomen begrijpelijk zijn, ten minste voor hen, die mijne verzekering liever willen gelooven dan die van den heer F.

dagen; hij had in al hetgeen, hetzij als aanteekening, hetzij als inleiding of bijlage bij den oorspronkelijken tekst gevoegd werd, het bekende willen vermeden hebben; hij had uitvoerige beschouwingen gewenscht, op den inhoud van de nieuwe bouwstof gegrond, en nieuwe gezigtspunten geopend willen zien. Ik kan die verwachting en daarmede ook de daarop gevolgde teleurstelling begrijpen; maar is het daarom billijk, het werk alleen van uit dat subjectieve oogpunt te beschouwen? Was dit standpunt het mijne; kon en zelfs mogt het dit zijn bij de mij gegeven opdragt, welke woordelijk luidde: 'het uitgeven van het Journaal van Duyck, gestaafd en toegelicht door bescheiden, zich op het Rijks-archief en elders bevindende'?

Ik heb gemeend daaraan in de eerste plaats te beantwoorden door een naauwkeurigen druk van het oorspronkelijke te geven; ik heb daaraan alle mogelijke zorg besteed en geloof te kunnen verzekeren, dat - daargelaten enkele mij ontsnapte drukfouten, die nakomende plagen van elk afgedrukt werk - de uitgave naauwekeurig is. Het is geen zeer groote verdienste, zegt de heer F., en ik zeg het hem van harte na; de moeite, welke ik er aan ten koste gelegd heb, komt in geene vergelijking met de zwarigheiden, die de heer van Deventer bij het uitgeven van de bijna onleesbare brieven van Oldenbarnevelt zoo glansrijk overwint, dien werkelijken *tour de force* op dit gebied, waartoe twee eeuwen lang niemand in staat schijnt geweest te zijn. 'Maar,' laat de Heer F. er op volgen, 'het is toch de hoogste lof, dien wij aan het boek kunnen toekennen.' Het beste van mijn geheelen arbeid is dus volgens hem het collationneeren en het corrigeeren van de drukproeven, eene opinie, welke, wanneer zij die van het geheele publiek en niet alleen de zijne ware, zeker niet zeer streelend zou zijn. Maar wanneer het dan toch later blijkt, dat hij eenigen lof over heeft, bijv. voor de mededeeling van de bijlagen, door mij in de archieven opgespoord; wanneer hij in het eerste gedeelte mijner inleiding de juistheid der voorstelling erkent, en in het laatste gedeelte zich aan mij verpligt rekent voor veel wetenswaardig nieuws, dat ik over het krijgswezen heb medegedeeld enz., dan moet ik de bedoeling zijner bovenstaande woorden aan de scherpzinnigheid van anderen overlaten.

Ik stelde mij verder tot taak, door aanteekeningen hier en daar op te helderen, wat ik meende dat mijnen lezers minder duidelijk zou zijn; aan te geven, waar in archieven of in schrijvers over hetzelfde tijdvak afwijkingen in sommige opgaven gevonden werden, of, waar ik het noodig oordeelde, eenige regels tot nadere toelichting bij te voegen.

Deze aanteekeningen valt de heer F. bij voorkeur aan, en hier vooral geldt het, uit te maken, van uit welk gezigtpunt men ze meent te moeten beschouwen. Hij zal mij toegeven, dat de appre-

ciatie van het meer of minder noodige of overtollige van dergelijke aanteekeningen in de eerste plaats uit den aard der zaak zeer subjectief moet wezen, en in de tweede plaats zamenhangt met het doel, dat men zich daarbij voorstelt. Ik wil gaarne gelooven, dat de heer F., daar waar het op verduidelijking van woorden aankomt, sommige aanteekeningen had kunnen missen en andere verlangd, maar hij zij billijk. Hij zegt te hopen, dat Duycks verhaal voor het groote publiek bestemd zal zijn - ik hoop het ook, en juist op grond daarvan doe ik de vraag, die onbescheiden schijnt maar het in werkelijk niet is, of hij juist de beste beoordeelaar zou zijn om te beslissen, in hoeverre het groote publiek, boven hetwelk hij door zijne uitgebreide kennis zoozeer verheven is, al dan niet de minder goed verstaanbare woorden begrijpt. Niet onmogelijk is het, dat iemand die veel digter bij het zoogenaamde groote publiek staat, en dan daarbij zijne eigene indrukken raadpleegt, in dit opzigt juister treft. Toevallig zijn de aanmerkingen, die de heer F. hier maakt, juist het beste bewijs voor die stelling. Men oordeele. Hij kenrt het af, dat ik de uitdrukking '*papen in twaerlick gecleet*' door de aanteekening '*in wereldlijk gewaad*' verduidelijk, en wenschte veeleer eene opheldering bij het woord: '*smorgens naar de dianen*' en bij den wapenkreet: '*arm! arm!*' Ik verschil hier ten eenemale met hem in gevoelen. Voor hem en allen, die in onze oude taal geheel tehuis zijn, is 'in twaerlick geelect' gemakkelijk door 'in wereldlijk gewaad' te vertalen; ik geloof, voor het meerendeel van het publiek niet. Omgekeerd kent dit publick in den regel fransch, en een woord als '*la diane*,' dat tegenwoordig nog altijd in gebruik is, en dat zoo noodig de eerste de beste franschman of dictionnaire verklaren kan, heeft naar mijne meening geene opheldering noodig. Evenmin kan ik toegeven, dat er iemand is, die bij het lezen van den wapenkreet '*arm! arm!*' eene 'herinnering aan den oorsprong van het woord alarm' noodig heeft. Ik laat de beslissing aen onze lezers over, maar geloof, dat hier wel een bewijs in ligt, hoe subjectief de opvatting van het noodige of overbodige in dit geval is. Ik ben volstrekt niet zoo willekeurig te werk gegaan als de heer F. het doet voorkomen. Wanneer ik het eerste boek doorloop, vind ik daarin opheldering bij de woorden *conterscharp, bataille, ongewapend, vieren* (of vuren), *schepen die gepaard worden, het overloopen van een afgeschoten kanon; de kooplieden van Geertruidenberg* en nog een paar andere. Weluu, *al* die woorden hebben tegenwoordig eene andere beteekenis dan toen, en daarom heb ik gemeend ze te moeten verklaren. Wanneer bijv. Duyck spreekt van een krijgsman, die *ongewapend* in het gevecht ging, dan weet tegenwoordig niet iedereen, zoo als de heer F., dat hij daarmede *ongeharnast* bedoelt; wanneer men leest, dat de vijand in den nacht *vuurde* (vierde), is het voor

andere lezers dan den heer F. niet overbodig te zeggen, dat daardoor het *geven van vuursignalen* verstaan moet worden. Zijn er nog eenige dergelijke uitdrukkingen onverklaard gebleven, ik moet bekennen ze niet te hebben opgemerkt, en laat dan ook de beoordeeling over eene meer of minder grootere behoefte in deze aan de lezers van het Journaal - maar niet aan den heer F. - over. Wat de '*gevoerde pays*' aangaat, ik heb dien op de aangegeven bladzijde 493 niet gevonden, wat ik aan een drukfout in *de Gids* toeschrijf; maar ik geef zeer gaarne toe, dat zoodanig woord eene verklaring noodig had.

Op bladz. 200 heb ik het woord *strange* in eene noot door *strand* opgehelderd. Dit geeft de heer F. als een bewijs, dat ik in mijne verklaringen veel te wenschen overlaat: ik geef hem zijne geheele tirade terug als een bewijs, dat hij in de juistheid zijner aanmerkingen veel te wenschen overlaat. Ik ben evenwel verpligt, hier op de woorden van den oorspronkelijken tekst te verwijzen, want ieder die alleen de woorden van den heer F. leest, zal natuurlijk met hem instemmen, wanneer hij zich vermaakt met de dwaasheid, welke hij mij toeschrijft, dat ik namelijk de schepen op het land plaats en niet in het water. Laat ons zien wat er van aan is. 'Uit het het verband blijkt ten stelligste,' zegt de heer F., 'dat hier geen strand of oever bedoeld kan zijn,' en dan vervolgt hij: 'Achter de palissade op de *strange* staande, zegt Duyck, werd een hording geslagen, daar achter werden aken bevestigd, waarin wachten geplaatst waren, en daarachter oorlogschepen tot het diep toe. Zoo lang men nu de schepen in het water en niet op het land plaatst, zal de strange dus hier wat anders dan het strand beteekenen. De bedoeling van den auteur wordt met andere woorden door van Meteren dus omschreven: "daar het water omtrent den lande ondiep was waren gevlochten tuynen ghestelt, ende met oorlogscheepkens bezet, datter nyemant door mochte." Strange is dus in dezen zin het afhellend gedeelte van de bedding van den oeverrand tot aan het diep.'

Ik heb hier naauwkeurig weergegeven wat de heer F. gezegd heeft, omdat als men citeert, men goed moet citeeren, en dat doet nu de heer F. niet, en juist daardoor vervalt èn zijne verkeerde conjectuur èn zijne aardigheid van de schepen die op het drooge liggen. Zien wij nu, wat Duyck zegt, - niet wat de heer F. hem doet zeggen - en dan lees ik bij hem, dat 'men achter de pallissade op de strange staende, noch dede slaeu een hordinge met eenige rondeelen ofte flanquen.' Vooreerst, wat was *de pallissade*, waarvan hier gesproken wordt? Duyck heeft het vroeger (blz. 175) reeds gezegd: 'Voorts begonst men van des morgens aff de pallissade te slaen *van twaeter van den Biesbos* aff naar 't quartier van sijn Ex^{tie}. toc;' en op blz. 178 spreekt hij van 'de pallissade die *van twaeter van den Biesbos aff*...

geslagen was.’ Zoo lang men den vasten wal rekent van het water af naar het binnenland (het kwartier van den prins aan den Medenschen weg) toe, zal men 't er toch voor moeten houden dat de strange, waarop *de pallissade* stond, vaste wal was. Wanneer men wijders aannam, dat die rondeelen of flanken, die in de hording waren aangebragt, tot flankering en verdediging bij een aanval moesten dienen en met troepen bezet moesten worden, en dat men die troepen toch niet ligt in het water zou plaatsen, geloof ik niet, dat dit vermoeden eene bijzondere groote ongerijmdheid zou wezen. Maar - de schepen dan? ‘Achter de horden lagen aken,’ zegt de heer F., ‘en daarachter oorlogschepen,’ dus enz. 't Is waar, als Duyck dat ook zeî, dan zou men er meê in de war raken, maar hij zegt letterlijk, na de hording beschreven te hebben: ‘ende teynden daeraen leggen eenige groote aecken ende ponten.’ Derhalve, niet *achter* de hording, maar daar waar de hording eindigt; *aan 't einde daarvan* wordt de afsluiting voortgezet door aken en ponten. Dat overigens de hording doorlicp tot in het water, blijkt uit van Meteren. De zaak is dus - maar dan moet men niet anders zeggen dan er staat - zoo eenvoudig mogelijk: eene pallissadering met achtergelegen hording op het strand en verlengd tot in het water tot zoo ver het strand bij ebbe droogloopt of mogelijk nog iets verder. Van daar af wordt de afsluiting voortgezet door eene rij aken en ponten; achter deze en achter het gedeelte der hording dat in 't water staat, liggen de oorlogschepen.

Op die wijze liggen de schepen in het water en te gelijk ook de aardigheid van den heer F., dus beide waar ze behooren.

Ten overvloede kan ik hier nog bijvoegen, dat Duyck overal elders, zoover ik mij herinner, het strand *strange* noemt. Zoo bijv. in zijne beschrijving van den slag bij Nieuwpoort, waar het woord ieder oogenblik voorkomt, waar 't geschut op de strange wordt geplaatst; waar de troepen langs de strange marcheren; waar door het opkomen van den vloed de strange te eng wordt, enz.

Daarop trekt de heer F. te velde tegen eene aanteekening bij de volgende woorden van den tekst: ‘op den voorz. dijck, daer d'waeteren, voorbij Geertruidenberge oploopende naer Oosterhout toe, in een commen.’ De aanteekening zegt, dat door die wateren bedoeld wordt de Donge. Wat is nu de aanmerking van den heer F.? ‘Dat de stroom bij Geertruidenberg de Donge heet is bekend; doch op de plaats, waarbij ons dit herinnerd wordt, wordt juist niet de Donge in het algemeen bedoeld, maar een bepaalde en zeer duidelijk omschreven vertakking van het riviertje. Die aanteekening is overdig en onjuist tevens.’

Hier heb ik slechts ééne kleine opmerking; namelijk, dat deze *onjuiste* verklaring van hetgeen Duyck met die ‘waeteren’ bedoelde,

niet van mij is, maar - van Duyck zelven. Zij is letterlijk uit het manuscript overgenomen, en ik breng dus de teregtwijzing en de geheele verantwoordelijkheid van het onjuiste, overbodige enz., op den advokaat-fiscaal over. Hij had moeten weten, dat hij de woorden, die hij zelf schreef, niet begreep, en dat hij ‘juist *niet* de Donge’ bedoelde, zoo als hij het toch in zijne aanteekening wil doen voorkomen.

Verlaten wij den Donge en zijn strand om ons tot andere aanmerkingen te wenden. De Italiaansche volzinnen op blz. 498 en 499 hadden, 't is waar, eene verbetering en vertaling aan den voet der bladzijde verdiend, maar naauwkeurig overgenomen zijn ze; daaromtrent vergist zich de heer F.; hoewel ik met hem moet bekennen dat ze niet fraai zijn.

Mijne verbetering van de bedorven lezing op blz. 135 (*Spanjaert* in plaats van *sergeant*) noemt hij verder eene ongelukkige. Ik ben dat niet met hem eens: mogelijk is het, dat men de tweede maal, waar het voorkomt, *Spanjaert* moet lezen; maar de uitdrukking: ‘het is opmerkelijk, hoe weinig gezags Graaf Frederik uitoefende, zoodat, hoewel hij kommandeert, het toch in de magt staat van een onderbevelhebber (de sergeant of sergeant-majoor, die in rang op hem volgde) om de aanwezige kapiteinen bijeen te roepen tot het opmaken der conditiën tot capitulatie,’ komt mij voor niet zoo ten eenemale verwerpelijk te zijn.

Wat mijne gissing (en vergissing) aangaat omtrent den naam Longolius (de dubbelzinnige wijze, waarop dit woord in het manuscript geschreven is, maakt het verklaarbaar dat ik Longolig schreef), deze geeft den heer F. aanleiding tot eene zeer breedsprakige uitweiding. Hij zegt onder anderen, dat de Staten van Holland in het vonnis van Renichon voor den naam *Barnevel* (door den moordenaar zoo genoemd) blijkbaar wel durfden schrijven *Barnevelt*, maar dat zij *Longolius* zonder eenige bijgevoegde gissing opgaven (dus met andere woorden, dat zij dien naam niet durfden veranderen); dat van Meteren ook slechts gissen kon, toen hij er den naam van den cancelier *Leoninus* voor in de plaats stelde, maar dat zijne gissing wel zoo waarschijnlijk was als de mijne. Dit laatste geef ik hem geheel en al toe; het is volkomen waar, dat ik uit den mij onbekenden naam Longolius eerder Leoninus dan Hohenlo had moeten lezen, en wel vooral beken ik dit nu, omdat het mij, sedert ik den naam Leoninus heb hooren noemen, die mij bij van Meteren was ontsnapt, gebleken is, dat zonder eenigen den minsten twijfel de cancelier van Gelderland bedoeld werd. De heer F. wijdt eene geheele bladzijde en meer aan mijne mistasting; ik wil van mijne zijde slechts deze opmerking maken, dat het mij ten hoogste bevreemdt, dat de heer F. hier niet beter op de hoogte was; dat hij niet wist, dat *Longolius* in die da-

gen een zeer bekende naam was voor den cancelier *Leoninus*, en dat, als de Staten van Holland dien naam in het vonnis hebben laten staan, het volstrekt niet was omdat zij hem niet even als dien van *Barnevel* durfden veranderen; hij zegt, dat ‘van Meteren slechts kon gissen,’ maar het mogt hem, dunkt mij, niet onbekend zijn, dat bijv. in Bruce's *Leycester Correspondence*, pag. 46, gesproken wordt van: ‘the chancelor Leonius (some call him Longonius);’ of dat de naam Longolius voor Leoninus voorkomt in van Cappelle's *Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlanden*, blz. 137, die daarbij de *Fasti Academici Lovan.*, pag. 190, aanhaalt, of in de *Bibliotheca Belgica* van Valerius Andreas, pag. 197, of in die van Foppens, I. pag. 254, of in de *Athenae belgicue* van Sweertius, pag. 225.

Als men eens den naam van *Leoninus* voor *Longolius* gevonden heeft, is de zaak spoedig teregt gebragt, en ik wil eenvoudig vragen of mijne onjuiste veronderstelling, die de heer F. met het schijnsel zijner geleerdheid zoo sterk verlicht, niet zeer in de schaduw zal treden, als men er zijne eigene onwetendheid ten opzigte van dit gemakkelijk uit te maken punt tusschen schuift.

Ik geloof in allen gevalle, dat het hem genoegen zal doen, door mijne vergissing nu toevallig tot de kennis van deze bijzonderheid geraakt te zijn. Men ziet: gheen dinck is so quaet, of ten is nog ergens goet voor.

Iets verder wijdt de heer F. weder zeer breed uit over de meerdere of mindere waarde van de ‘een paar malen en bij uitzondering’ door mij aangehaalde Spaansche en Italiaansche schrijvers[1]. Dat Campana en Bentivoglio niet dat vertrouwen verdienen als Carnero en Coloma, was mij zeer goed bekend, en toch als men zijne woorden leest, kan men onmogelijk anders denken, dan dat ik ze ten minste allen op ééne lijn plaats, want niemand zal zich de moeite geven om al de aanteekeningen in mijn boek te doorsnuffelen om

1 Met welke bedoeling zegt de heer F. ‘een *paar* malen en bij uitzondering’? Bij een vlugtig doorbladeren zie ik, wel meer dan twintig maal vreemde schrijvers aangehaald te hebben. Overigens ontleent zijne reeensie eene bijzondere kracht aan dergelijke - overdrijvingen, zou men het misschien kunnen noemen. Nu eens zijn er ‘wel honderd woorden die meer verklaring beboefden’ dan eene uitdrukking, die ik voor het groote publiek niet zoo zeer duidelijk achtte; dan weder laat mijne verklaring van vreemde woorden ‘veel te wenschen over,’ en hij geeft dan één voorbeeld (dat van *de strange*) dat geen steek houdt; elders ga ik ‘zeer willekeurig te werk’ of ga ‘*bij voorkeur* (?) onverklaarbare woorden met stilzwijgen voorbij.’ Waar ik gezegd heb, dat ik bij de keuze der aanteekeningen het krijgshistorisch element uit den aard der zaak op den voorgrond moest stellen, zegt hij: ‘Wij weten wat zulke woorden te zeggen hebben.’ Hij is hier niet regt duidelijk; gewoonlijk bezigt men eene dergelijke uitdrukking met betrekking tot woorden, die niet waar zijn. En toch zijn er zeker meer dan honderd aanteekeningen, die mij regt tot die woorden gaven.

te zien in hoever de heer F. hier gelijk heeft, en hem liever op zijn woord gelooven. Ik heb mij evenwel die moeite getroost, en hoeveel aanhalingen uit Bentivoglio heb ik gevonden? *Eéne*, - en wel op eene plaats, waar ook de anderen genoemd worden, daar er verschil in hunne opgaven en in die van Duyck bestaat omtrent het aantal gesncuvelden bij het gevecht aan de Lippe. En evenzoo van Campana? *Twee*, waarvan de eene (blz. 24) eene bijzonderheid betreft, die Campana zeer goed kon weten, al was hij ver van het oorlogstooneel verwijderd, en de andere (blz. 40) met de eveneens medegedeelde opgave van den meer geloofwaardigen Carnero overeenstemt. Ik moet dus bekennen, niet te begrijpen welke bedoeling de schrijver hier eigenlijk heeft gehad.

Doch genoeg over de aanteekeningen: de heer F., die zelf zegt, alle gebreken te hebben ter sprake gebragt en niets door de vingers te hebben gezien, zal, hoop ik, minder aan te merken hebben op de overigen - een paar honderd - die hij onaangeroerd laat.

Wat de bijlagen aangaat, hij noemt ze belangrijk, en betuigt zich dankbaar voor de mededeeling, doch voegt daarbij de opmerking, dat ten opzigte van sommige dezer uittreksels en andere originele stukken uit de archieven, de vraag bij hem is opgerezen: ‘Waarom juist deze medegedeeld?’ - De vraag is zonderling, en dan ook moeijelijk te beantwoorden. Waarom ik die stukken heb medegedeeld? Juist omdat ik ze óók belangrijk oordeelde, en dat ze tot toelichting van den tekst konden dienen en te grooten omvang hadden om als noten te worden geplaatst. Ik geloof dat men geen ander antwoord zou kunnen verwachten[1].

1 De heer F. klaagt ook over het gemis van een zorgvuldig bijeengezocht stel kaarten, die, zegt hij, bij dit werk niet mogten ontbreken. Ik moet hier in de eerste plaats opmerken, dat ik dan bij dit deel alleen ongeveer twintig plans of kaarten had behooren te geven, want indien er slechts enkele waren opgenomen, zou de heer F. ongetwijfeld de vraag bij zich hebben voelen oprijzen: Waarom juist deze? - Indien de beide andere deelen in verhouding ook zoo hadden moeten voorzien worden, dan geef ik in bedenking, of het ook mogelijk zou zijn, dat tegen het vermeerderen van dit werk met een zestigtal kaarten ook gewigtige bezwaren konden bestaan. Maar in de tweede plaats, ik moet hier wederom verwijzen op het doel der uitgave, zoo geheel verkeerd door den heer F. opgevat. Het ministeric van oorlog wilde, en teregt, Duyckes journaal in het licht geven, opdat die belangrijke bijdrage tot onze krijgsgeschiedenis niet langer ongebruikt zou blijven liggen, maar met de reeds bestaande of andere later uit te geven bronnen ten nutte der wetenschap zou kunnen worden gebruikt. Wie later ook uit deze bron wil putten, zal er dan noodzakelijkerwijs ook andere bronnen - en daartoe reken ik even als de heer F. een stel goede kaarten en plans - bij behooren te raadplegen. De afzonderlijke uitgave van een militair-historischen atlas van kaarten en plans, die nu in eene menigte werken verspreid zijn, en waartoe onder anderen de rijke verzameling bij het Departement van Oorlog ruime stof zou kunnen leveren, zou eene belangrijke aanwinst van blijvende waarde voor onze historische litteratuur zijn.

Ik kom tot de Inleiding, die ik aan het Journaal heb doen voorafgaan. Het is vooral bij het bespreken van het oordeel van den heer F. hierover, dat ik op den voorgrond moet stellen het verschil van zienswijze, dat er tusschen hem en mij aangaande de inrigting der uitgave bestaat. Ik heb, zoo als ik vroeger reeds opmerkte, gemeend mij te moeten bepalen tot het mij voorgeschreven doel: de uitgave van het journaal toegelicht door bescheiden van elders. Daarbij meende ik in eene inleiding tot het werk het oog te moeten houden op het groote, vooral ook op het militaire publiek, op eene menigte lezers, die niet, zooals de heer F., zoo volkomen op de hoogte zijn van elk onderdeel onzer geschiedenis, om zich terstond bij het in handen nemen van Duycks journaal in de omstandigheden van zijnen tijd te verplaatsen. Daarom heb ik in de eerste plaats den toestand van het land bij het begin van den offensieven oorlog van 1591 geschetst en aan de wijziging van den regeringsvorm tot op dien tijd herinnerd. De heer F. noemt dit ‘overbodig’; ik eerbiedig zijn persoonlijk gevoelen, maar zal het verder oordeel van anderen, dat mij reeds gedeeltelijk en in een geheel anderen zin gebleken is, afwachten. De heer F. zegt, dat hij niets tegen de juistheid van de voorstelling heeft in te brengen, en de eenige aanval, dien hij er tegen rigt, betreft de uitdrukking, dat ‘de hoogste overigheid, in vroegere eeuwen onbeperkt door de landsheeren uitgeoefend, langzamerhand ten gevolge van periodieke bijeenkomsten der Staten van haar streng autokratisch karakter vervallen was’. Hier stoot hij op eene ‘verwonderlijke onnaauwkeurigheid’. ‘Wie heeft ooit’, zegt hij, ‘onder de graven van *periodieke* bijeenkomsten der Staten gehoord? De uitgever is blijkbaar in de militaire geschiedenis beter dan in de politieke te huis’. Dit laatste kan ik hem noch tegenspreken noch toegeven, omdat ik het bezwaarlijk zelf beoordeelen kan, maar wanneer het blijken moet uit de door hem geïncrimineerde woorden, dan zij mij eene enkele opmerking gegund.

Naarmate de uitbreiding van het gezag der graven hen meer en meer met buitenlandsche aangelegenheden in betrekking bragt en hen in buitenlandsche oorlogen wikkelde, vermeerderde hunne behoefte aan geld, en om dat geld te vinden waren beschrijvingen van de Staten noodig, die beden voor 2, 5, 7, 9 of 10 jaren toestonden. De afloop van den termijn dier beden maakte van zelf periodieke bijeenkomsten noodig, al was die periode dan ook niet tot een vast aantal jaren bepaald. Er zijn, meen ik, ook periodieke schriften, zooals de Duitschers zeggen, ‘in zwanglosen Heften’, en in denzelfden zin bedoelde ik mijne ‘periodieke bijeenkomsten der Staten’. Of dat

nu juist eene ‘verwonderlijke onnaauwkeurigheid’ mag genoemd worden, laat ik aan beter oordeel over.

Verder heb ik het strategische plan tot den veldtogt van 1591 en de omstandigheden, die op het vaststellen daarvan invloed uitoefenden, besproken. De heer F. zegt hiervan niets; ik weet niet of hij dit gedeelte van eenig gewigt rekent, of hij er zich mede vereenigt of niet, maar ik heb tot nog toe geen reden om er iets van weg te laten of er een woord in te veranderen. Ten slotte heb ik de inrigting van het leger der republiek in die dagen uitvoerig besproken. De heer F. verklaart dit onderdeel voor duidelijk uiteengezet en met nieuwe bijzonderheden vermeerderd; hij vindt er veel wetenswaardig nieuws in en is mij daarvoor verpligt. Het is geen bloote pligtpleging wanneer ik hem zeg, dat die verzekering mij genoegen doet. Waarom hij het evenwel ‘ongelukkig’ noemt, dat ik bij het bespreken van het beleid, dat de Raad van State over de krijgszaken had, de instructie van het jaar 1588 heb vermeld en niet die van 1584, is mij niet regt duidelijk. Ik heb het gezegd, waarom ik de instructie van 1583 aanhaalde, namelijk omdat ‘onder de werking der bepalingen in deze instructie vervat, Maurits optrad aan het hoofd van het leger’. Zou iemand, die over het krijgswezen van onze dagen schreef, de grondwet van 1814 moeten aanhalen en niet die van 1848?

Maar nu zijn oordeel over de geheele inleiding? Het is blijkbaar op zich zelf niet ongunstig, doch hij had iets geheel anders verlangd. Hij had, indien ik zijne bedoeling wel begrijp, in uitgewerkte prolegomena eene beschouwing over het journaal zelf verlangd, in den geest van de scherpzinnige opmerkingen, die hij in het begin van zijn verslag geeft over de verhouding van Duyck tot de stadhouders, over de wijziging in de rigting zijner denkbeelden zooals blijkt uit de vergelijking van zijne oordeelvellingen in het dagboek aangeteekend met zijne latere handelingen in de zaak van Oldenbarnevelt, enz. Hij mist ongaarne in mijne inleiding ‘eene opzettelijke en breedvoerige beschrijving van hetgeen door Maurits in het krijgswezen van zijnen tijd veranderd en verbeterd is’. Het meest heeft het hem verwonderd, dat in de inleiding op een journaal van een advokaat-fiskaal nagenoeg niets gezegd wordt over de krijgstucht en over de militaire jurisdictie.

Het springt in het oog, hoe dat alles geheel en al een gevolg is van het standpunt, dat hij zich verkoos, en waarop ik mij niet meende te moeten plaatsen. Ik heb het buiten de mij opgelegde taak geacht de perken van mijnen arbeid tot een zooveel omvattenden kring uit te zetten. Het gold hier in hoofdzaak het uitgeven van het manuscript, en met de Inleiding, die ik daaraan heb toegevoegd, moest ik daarom ook niets anders bedoelen dan de lezers,

die ik mij voorstelde dat het werk ter hand zouden nemen, in den waren zin des woords in te leiden tot op het punt, waar het Journaal de gebeurtenissen begint mede te deelen. Dat eene behandeling en eene doorwerkte beschouwing, zoo als de geachte schrijver verlangt, hoogst welkom zal ontvangen worden, ik zal de laatste zijn, die het hem tegenspreekt. Reeds de weinige beschouwingen en gevolgtrekkingen, die hij met zooveel helderheid maakte, bewijzen het, dat er zeer veel uit te leeren en af te leiden valt[1]. Maar voor mij moest het de taak blijven, de bron aan het licht te brengen: het putten daaruit moest ik of tot later tijd uitstellen of aan anderen overlaten. Het lag niet in mijn weg een boek over dit boek te schrijven. Om consequent te blijven met deze opvatting, die ik in de omstandigheden, waaronder mij de uitgave was opgedragen, voor de ware moest houden en nog houd, kon ik in mijne Inleiding niet, zoo als de heer F. gewenscht had, eene breedvoerige beschrijving geven van de veranderingen en verbeteringen door Maurits in het krijgswezen aangebragt. Die wijzigingen hadden in het jaar 1591 nog niet plaats gehad en behoorden hier dus niet thuis. De heer F. noemt dit ‘de mij als aangewezen taak.’ Door wien aangewezen? Door zijn personeel gevoelen? Hij duide het mij niet envel, dat ik dit mandaat niet kan aannemen. Hij vergist zich: die taak, welke ik even gewigtig reken als hij, maar ook zeer veel omvattend, moet opzettelijk en afzonderlijk worden bewerkt, en de bronnen, in Duycks Journaal geopend, zullen den bewerker van zeer veel nut kunnen zijn.

Hetzelfde geldt omtrent hetgeen hij aanmerkt met betrekking tot de militaire jurisdictie en hare verhouding tot de civiele regtspraak. Waarom zou ik aan dit gedeelte van mijne schets van het krijgswezen eene buiten verhouding breedvoerige plaats - de heer F. zegt: het ontbreekt niet aan bouwstof voor eene goede verhandeling - toegekend hebben? Omdat Duyck de betrekking van advocaat-fiskaal bekleedde? Ik kan dien grond niet aannemen. Hoe, wanneer de kok of de dokter van Zijne Excellentie door omstandigheden in de gelegenheid ware geweest dit Journaal te schrijven, dan zou ik om dezelfde reden aan de voeding of de verpleging van het leger eene

1 Ik zeg den heer F. dank voor hetgeen hij mededeelt betreffende de veranderde denkwijze van Duyck in 1591 en na 1618, want waar hij spreekt valt altijd veel te leeren. Ik geloof, dat hij juist gezien heeft, en waardoor komt nu Duyck er toe, zoozeer de Nassaus van eigenbelang en baatzucht te verdenken? Was het ook omdat hij het in zijne eigene familie ondervonden had en dat misschien die doorn nog in het vleesch zat? De Duycks hadden jaren achtereen processen gevoerd en verloren tegen het huis van Nassan over de grenzen van hun gebied in de Lek. Te regt of te onregt, zij meenden dat hun goed regt aan die magtige Heeren was opgeofferd. Hoeveel van dien aard zou ik hebben kunnen opnemen, als het niet in een geheel under soort van boek te huis behoorde.

bijzonder groote ruimte hebben moeten wijden? De militaire jurisdictie heeft met dit journaal geen enkel punt van aanraking dan dat de schrijver een regterlijk ambtenaar was. Had hij een militair-regtskundig journaal geschreven, dan liet zich hier de groote verwondering van den heer F. begrijpen. Nu echter overtreft mijne verwondering, en waarschijnlijk ook die mijner lezers, zeker nog verreweg de zijne.

Eindelijk bevreemdt het hem ‘dat ik’ in mijne voorrede de woorden van Hooft omtrent het testament van Duyck aanhalende, geene pogingen gedaan heb om dat testament terug te vinden. Ik zou dit hebben kunnen doen, maar behalve dat ik er aan twijfel, of daar veel opheldering zou te vinden zijn, werden die woorden van Hooft slechts aangehaald als een versterkend argument voor de overtuiging, dat Duycks Journaal niet reeds door onze geschiedschrijvers is gebruikt, de overige door mij aangevoerde gronden, de heer F. is het daarin met mij eens, waren eigenlijk reeds voldoende. Zoo mogelijk, zal ik gaarne trachten het testament zelf op te sporen, om te zien of het werkelijk cenig licht over dit punt verspreidt, maar de heer F. zal even goed en beter dan ik weten, dat het terugvinden van een testament van voor meer dan twee eeuwen eene taak is, die gemakkelijker gesteld dan uitgevoerd wordt.

Ik wil hier eindigen. Ik ben uitvoerig geweest, meer dan ik aanvankelijk voornemens was; ik heb onwillekeurig hier en daar eenige voetstappen gezet op het veld der antikritiek; nu zij er eenmaal staan, zal ik ze laten staan. Maar mijn hoofddoel is geweest, aan te toonen, dat ik bij het bewerken dezer uitgave van een geheel ander beginsel ben uitgegaan dan de heer F. gewenscht had, en dat het gewigtigste gedeelte zijner afkeuring een gevolg is van de rigting, die ik naar mijn gevoelen moest aannemen.

Dat zijn streng oordeel mij in het algemeen geen genoegen gedaan heeft, ik zal hem daarvan wel niet de verzekering behoeven te geven; doch even stellig wil ik hem verzekeren, dat ik verscheidene zijner aanmerkingen welkom ontvangen heb en op hoogen prijs stel. Van het eerste oogenblik af aan, dat ik met de geschriften van den hoogleeraar Fruin heb kennis gemaakt, heb ik de hoogste achting voor zijne uitgebreide kennis en voor zijne verdiensten op historisch terrein opgevat; doch dit zal nimmer eene onvoorwaardelijke onderwerping aan zijne oordeelvellingen insluiten. De welsprekende voorstander der onpartijdigheid was in dit geval, naar mijne overtuiging, niet onpartijdig, of liever, want ik wil mij wachten voor eene verkeerde uitlegging van dit woord, niet onbevooroordeeld: hij verwachtte en wenschte een geheel andere soort van arbeid dan ik gemeend heb te moeten geven, en tegen die wijze van beschouwing meende ik te moeten opkomen. Ik achtte mijn schrij-

ven in dit Tijdschrift openbaar te moeten maken, omdat onder de vele lezers, die het telt, betrekkelijk slechts zeer weinigen het Journaal zelf in handen zullen nemen om te beoordeelen in hoe verre de heer F. het regt aan zijne zijde heeft. Zijne recensie is daarenboven van het verkeerde uitgangspunt gezien, dat hij zich gekozen had, zoo logisch; het juiste en het onjuiste, het ware en het onware is er zoo talentvol in dooreengeweven; zijne uitmuntende beschouwingen in het eerste gedeelte nemen zoo dadelijk den lezer voor het stuk in; eindelijk zijn naam heeft teregt een zoo groot gewigt, dat ik ten volle overtuigd ben, dat bij een geheel stilzwijgen van mijne zijde, alles gaaf zou worden aangenomen, wat hij nederschreef. Ik mogt een zoo krachtige tegenpartij niet alléén aan het woord laten; zijne lezers hebben nu ook mijne gronden gehoord: zij mogen ze tegen de zijne wegen. Overigens zal zijne stem denkelijk niet de eenige zijn, die over het werk gehoord zal worden, en hij zal het mij ten goede houden, indien ik ook andere autoriteiten nevens hem erken, wier gevoelen, daargelaten of het verder goed of afkeurend zal zijn, ten minsten in dit opzigt, zoo als ik hoop, door een ander beginsel dan het zijne zal worden geleid.

Ten slotte eene enkele opmerking, die eigenlijk geheel hierbuiten ligt, en, als ik het zoo mag uitdrukken, van meer particulieren aard is.

In het slot van zijn artikel maakt de heer F. eene aanmerking, die niet meer op wetenschappelijk terrein te huis behoort, maar op zoodanig een, dat zeer na grenst aan het gebied der goede trouw, en daarop mag ik mij volkomen zijn gelijke rekenen, en heb ik het regt hem even strenge eischen te doen als mij zelven. Hij geeft als een zijner gronden tot strengere beoordeeling de omstandigheid op, dat het werk bezorgd werd, ‘na een voorbereidende studie van meer dan drie jaren.’ Ik weet zeer goed, dat de innerlijke waarde van een werk volstrekt niet behoeft beoordeeld te worden naar den tijd, aan de vervaardiging besteed, dat het onverschillig is bij het wegen der resultaten of zij alleen te danken zijn aan de gelukkige intuïtie van een enkel oogenblik, dan wel aan eene gezette studie of een onderzoek van eene lange reeks van jaren; maar wanneer, zoo als hier door den heer F. geschiedt, die meerdere lengte van tijd gebruikt wordt als een argument tot het stellen van hoogere eischen, dan vordert de billijkheid dat men niets nederschrijve dan hetgeen waar is. Een enkel woord dus tot opheldering: in den nazomer van het jaar 1860 veroorloofde mijne betrekking mij eerst, aan dezen arbeid te beginnen, en in het najaar van 1861 werd een aanvang gemaakt met het drukken van het bijna negen honderd bladzijden groote werk, dat in Maart van 1862 voltooid was. De heer F. is te goed historieus om geen waarde aan datums te

hechten, en ik schrijf hem te veel doorzigt en billijkheid toe, dan dat hij niet zou inzien, dat het voor mij in dit geval van hoog gewigt is om de verkeerde voorstelling, welke hij hieromtrent, ik begrijp volstrekt niet waarom en op welke gronden, aan het publiek mededeelt, niet tegen te spreken.

Deze woorden, ik herhaal het nogmaals, wil ik beschouwen als geheel en al te staan buiten de bespreking van het werk zelf; ik denk er in de verte niet aan om de onvolkomenheden van mijn arbeid te vergoelijken door den korten tijd, dien ik er aan besteed heb. Wanneer ik al voor mij zelven oordeelde verpligt te zijn, met inspanning van al mijne krachten en met opoffering van al mijnen tijd de uitgave te bespoedigen, dan was dit geheel en al mijne eigene verkiezing, want met een vertrouwen, waardoor ik mij vereerd reken, is mij de wijze van bearbeiding en de tijd, dien ik er aan meende te moeten besteden, overgelaten. Die wijze van bearbeiding zou volkomen dezelfde gebleven zijn, ook al had ik er meer dan drie jaren aan besteed, omdat zij voortvloeide uit het plan, dat ik mij daarvoor had vastgesteld. Zij heeft bij den heer F. afkeuring gevonden, - het zij zoo; maar noch met den welverdienden glans van zijn naam, noch met het overwigt zijner veelomvattende geleerdheid kan hij het regt koopen, eene hoezeer dan ook ondoordachte onwaarheid te zeggen, waarvan hij zeer goed zal begrijpen, dat zij door bijzondere omstandigheden eene onverdiende beschuldiging wordt.

8 Junij 1862.
L. MULDER.

De oudste geslachten van Amsterdam.

Amsterdam, dat thans van vroegere grootheid teert, was onder de republiek waarlijk eene wereldstad, waar uit alle oorden van Europa, ja zelfs ook uit andere werelddeelen onophoudelijk eene menigte vreemdelingen heenstroomden. De meesten kwamen om fortuin te zoeken; velen vonden het er. Zij bleven er gevestigd, trouwden en hunne nazaten wonen nog in de gastvrije stad en zijn geheel burgers, echte Amsterdammers geworden. Dwaalt een vreemdeling, die den tijd heeft om opmerkingen te maken, door de stad, hij staat verwonderd over het groot aantal vreemde namen, die hij er aantreft, zelfs in de aanzienlijke buurt, op de Heeren- en Keizersgracht. Fransche, Engelsche, zelfs Italiaansche en Grieksche en over den Amstel vooral Spaansche en Portugeesche, maar nog veel meer leest men Duitsche namen aan de deurposten. Zijn ook velen dier familiën door ijver en ondernemingsgeest van geringe beginselen groot geworden, of zoo als de oude Amsterdammers, die op de nieuwelingen jaloersch neerzagen, smadelijk plagten te zeggen op een stroowisch den Rijn komen afdrijven en aan den Nieuwenbrug opgeheschen, zij zijn thans volslagen Hollanders geworden, spreken voor het meerendeel de taal even zuiver als een volbloed Amsterdammer, en niemand acht ze thans een haar minder om den vreemden reuk die aan hunnen naam kleeft. Zelfs die van de mindere klassen, de slagers-, bakkers- en brouwers-gezellen, die zoogenoemde *moffen* zijn, blijven gewoonlijk hangen waar zij brood vinden, en het tweede geslacht neemt reeds geheel Hollandsche zeden en taal aan. Zeldzaam

was het evenwel onder de republiek, dat die vreemde familiën tot de regering der stad opklommen[1]; de trappen van het stadhuis waren glibberig, en wie naar de *sellae curules* trachtte, zonder van patricische afkomst of althans vermogende maagschap te wezen, werd als een indringer beschouwd en hooghartig teruggestooten. Toen in 1787 burgemeester Rendorp door schotschriften vervolgd werd, verweet men hem onder anderen ook dat hij slechts een *homo novus* was, niettegenstaande zijne familie reeds eene eeuw in het bestuur gezeten en een zijner voorzaten Joachim Rendorp reeds omstreeks 1580 aanzienlijken handel op de Oostzee gedreven had, alleen maar omdat zij van Duitschland waren komen afzakken.

Nergens heeft de derde stand eene zoo belangrijke rol in de geschiedenis gespeeld als in Nederland. De schoonste bladzijden uit de dagen der republiek zijn met burgerlijke namen gestoffeerd, en veelal waren dit stedelijke regenten. Hunne geslachten bleven gestadig in het bestuur en hunne namen levendig in de geschiedenis. Niet het minst die van Amsterdam, als verreweg de voornaamste stad. Den oorsprong dezer historische geslachten na te gaan en het een en ander van hunne verdiensten aan te stippen (meer te doen laat de aard van een tijdschrift niet toe) zal niet geheel onbelangrijk wezen en eene kleine bijdrage leveren tot de geschiedenis van het stedewezen in Holland.

Het is opmerkelijk dat van oudsher geene stad van Holland zoo weinig adel openomen heeft als Amsterdam. Toen in de 15de en 16de eeuw een gedeelte der adelijke geslachten zich in de steden terugtrok, zochten zij te Haarlem, Leiden, Alkmaar en elders een onderkomen, maar bijna in het geheel niet te Amsterdam. De reden van dit verschijnsel ligt misschien daarin dat een groot deel der oudere bevolking van die stad uit Westfriesland en Waterland gesproten was, waar men bijna geenen adelstand kende. Waterland was van ouds een broeinest van wederdoopers en zeeroovers, maar hunne oude heeren, de Persijnen, waren, geloof ik, wel de eenige die ridderschap hanteerden en hofdienst aannamen. Wel vond men er genoeg die grafelijke leenen bezaten, maar het waren meest landerijen of hofsteden

1 Zelfs van de familiën die in de 16de eeuw uit Antwerpen overkwamen, vind ik er geene in de regering. Later raakten eenige afstammelingen van Fransche refugiés in schepenbank.

zonder jurisdictie en de leenman molk zelf zijne koeijen of ging te Amsterdam zijne producten ter markt brengen. Toen nu de handel meer en meer naar die stad trok, staken ook zij in menigte het IJ over, begonnen in de stad zelve handel te drijven en kwamen alras in het bestuur. Men kent het oude rijmpje:

> De Zalen, de Walen, de Schapen, de Ruyschen,
> Zijn de vier oudsten van de drie kruisen.

Welnu, drie althans dezer familiën waren van over het IJ gekomen, behalve nog de Grebbers en mogelijk zelfs eenige Persijnen. Vandaar ook, dat wanneer men de oude regeringslijsten der stad nagaat, men er zoo weinig vindt, die een *van* voerden, terwijl dit elders toch al in gebruik begon te komen; even als in Westfriesland noemden zij zich naar hunnen vader en voegden zij er eene soort van toenaam bij; dan waren het namen als: *Romenyboot, Fa-Sol, Kaars, Buyck, Modder*, enz. even als men aan de overzijde gewoon was, en tot in de 16^{e}, ja zelfs het begin der 17^{e} eeuw, waren vaste toenamen onder de burgerij niet algemeen, en die ze geërfd hadden, lieten ze zelfs wel varen, ten minste voor dagelijksch gebruik. In Bernagies bekend blijspel *de belachelijke Jonker*, verhaalt eene Amsterdamsche burgervrouw aan haar uit Indie teruggekomen broeder:

> ‘Je zult zooveel in de stad veranderd vinden, dat je als verstomd zelt staan te kijken,
> 't Zal je 't zelfde Amsterdam, noch 't zelfde volk niet meer gelijken;
> Ik heb nou al mee als andere luiden een *van*,
> Die dien niet heeft, kan niet mee, daar aan kent men den man;
> Zoo menig een mof en een knoet, die hier op stroowisschen zijn aangedreven,
> Hebben er zelfs weidsche namen en groote titels gegeven;
> Al liep je den ganschen dag de halve stad in het rond,
> Ik wed dat je naauw een van je vrinden of van hun kinderen vond;
> In het opzoeken zou je je bijster vinden verlegen,
> Zij hebben al mee andere namen en titels gekregen.’

Toch hadden zich al vroeg enkele adelijke geslachten in de stad gevestigd, die waarschijnlijk handel of burgerhantering uitoefenden, maar die hetzij dan uit een rest van ontzag voor hunne geboorte, hetzij wegens kunde of middelen, ook in het

bestuur traden. Het eerste geslacht was natuurlijk dat der *Aemstels*. Na de geweldige katastrophe die zij ondergaan hadden door den moord van Floris V, hadden de leden zich heinde en ver verspreid; grootendeels waren zij naar het Sticht en naar Gelderland geweken, waar zij nog tot in het begin der vorige eeuw bloeiden en Rafaels voorspelling aan heer Gijsbrecht waar maakten:

> ‘Uw afkomst middlerwijl zal geenszins ondergaan,
> Maar altoos eerelijk en adellijk bestaan,
> Op sloten en in steên en loffelijk regeren.’

Eenigen echter zetten zich, toen de storm bedaard was, weder in hunne vaderstad neder, en ofschoon het ook hier was: *fuimus Troes*, toch schijnen zij er in de 14e en 15e eeuw nog tamelijk in bloei geweest te zijn en in Amstelland eenige leengoederen bezeten hebben. Zoo komt zelfs in 1409 een *Gijsbert van Amstel* als schepen der stad voor. Of echter allen die den naam voerden, wel van den regten stam waren, zou ik betwijfelen. Jan van Amstel Jan Heynens zoons zoon b.v. die in 1451 met Alverade van Assendelft huwde, was misschien sub- en obreptief aan dien naam gekomen, mogelijk als eige naar der hofstad van Amstel te Ouderkerk. Bij het willekeurig aannemen en afleggen van toenamen in dien tijd, is de naam niet altijd een bewijs voor de afstamming.

Een tweede geslacht even oud en niet minder beroemd was dat van *Persijn*, die heeren van Waterland en ook een poos van Amsterdam waren. De overlevering wil dat dit geslacht met gravin Lutgard uit het Oosten herwaarts zou gekomen zijn, en de naam, die Persiaan beteekent, geeft hieraan wel eenige waarschijnlijkheid; in allen gevalle waren zij in het midden der 12e eeuw bekend en in Kennemerland en Westfriesland gegoed. De heeren van Waterland, die reeds een gedeelte hunner regten aan Floris V hadden moeten afstaan, stierven in het laatst der 14e eeuw uit; de erfdochter trouwde omstreeks 1370 met heer Willem van Wesemale, en het land zelf kwam aan de grafelijkheid. Nu was er echter nog een zijtak van veel minder aanzien in het land van Heusden gevestigd, en hiervan beweerde eene Amsterdamsche familie, die in het laatst der 15e eeuw optrad, af te stammen. In hoe ver dit bewezen kan worden, is mij onbekend; er was echter dit verschil, dat de laatste vóór haren naam een *van* plaatste, dat de oude Persij-

nen nooit gekend hadden. Lang heeft zich dit geslacht daar staande gehouden en is misschien nog niet uitgestorven.

Na de Persijnen was wel het geslacht van *de Grebber* het oudste en aanzienlijkste van Waterland. De kronijkschrijver Valkoogh, die in het laatst der 16e eeuw schreef, beweert dat zij reeds in de oudste tijden, voor dat Amsterdam nog eene stad was, derwaarts hunne woonplaats overbragten[1], maar Wagenaar schenkt weinig vertrouwen aan dat berigt en ik even min. Het is wel niet onwaarschijnlijk dat enkele Grebbers reeds zeer vroeg het IJ overgestoken zijn, maar de zetel van hun geslacht was in de omstreken van Monnikendam en Edam. Vooral waren zij in Waarder of Edammerbroek voorname grondbezitters, en op het eiland Marken hadden zij uit de verbeurde goederen der monniken de hofstede Heinenkamp en andere landerijen van den graaf in leen verkregen. Zij komen dan ook in de geschiedenis van die streek herhaaldelijk voor. Klaas de Grebber trok in 1296 met de Waterlanders tot ontzet van floris V, toen de edelen hem uit het slot van Muiden voerden; Willem de Grebber Jacobsz. was in 1315 baljuw van Waterland en zijn naamgenoot in 1339 schout van het eiland Marken. Het is, zoo ik meen, deze Klaas de Grebber, dien Vondel in den *Gijsbrecht van Aemstel* herhaaldelijk vermeldt, en zonder dat de geschiedenis daartoe eenige aanleiding geeft, met de zwartste verwen afmaalt. Ik verbeeld mij daarom dat de dichter, die meermalen zijne pen in vergif doopte, zich welligt door een der de Grebbers, die in zijnen tijd te Amsterdam woonden, beleedigd achtte en zich daarover heeft willen wreken door diens voorzaat zwart te schilderen, zonder hem nogtans de eer te gunnen van zelf in het treurspel op te treden. Men oordeele zelf: Bij het gevecht in de kerk heet het:

> ‘Men zag er Egmond zelfs en Diedrik mee zig toonen
> Om 't moedigst in den strijd, met *Grobber hels van aard*.’

verder:

> *De helsche Grobber* stichtte
> ‘Met een gewijde toots den brand in 't heilig dak.’

en later:

1 Althans zoo hij het geslacht van dien naam en niet de inwoners der verongelukte stad *de Grebbe* bedoelt; zijne uitdrukking is niet geheel duidelijk; maar misschien had het geslacht den naam naar zijne woonplaats.

‘Ik zal mijn vrouw, mijn zaet zien in elkanders bloet
Verstikken, *Grobber* zal 't in eenen beker schinken
En dat zoo lau als 't is, den vader op doen drinken.

Vondel, die zijn treurspel met historische personaadjen zocht te stofferen, ontleende waarschijnlijk dezen, hetzij dan middellijk of onmiddellijk, uit den *Spiegel historiaal*, die op naam gaat van Lodewijk van Velthem, want deze is, zoo ver ik kan nagaan, de eenige die den naam *Grobber* schrijft, terwijl die overal elders de *Grebber* of *Gribber* gespeld wordt. De heer van Lennep heeft tot mijn leedwezen zijne opheldering over dit punt teruggehouden. Ofschoon men den juisten tijd niet bepalen kan, waarop dit geslacht zich althans gedeeltelijk in de stad heeft overgeplant, kan men wel aannemen, dat zij op het einde der 14^{e} eeuw daar gezeten waren, en wij vinden dan ook Lijsbeth en Nelle, de dochters van Willem de Grebber, in 1427 als nonnen in het St. Jansklooster te Amsterdam, waar zij denkelijk reeds sedert 1418, toen zij haar moederlijk erfdeel ontvingen, den sluijer gedragen hadden. Sedert kwamen de Grebbers weldra in stedelijk bewind. In 1438 voerde Klaas de G. het bevel over eene stedelijke expeditie naar de Oostzee en hij (of een naamgenoot) trad van 1442 tot 1445 als schout van Amsterdam op, gelijk nog verscheidene zijner bloedverwanten in de schepensbank, zooals men uit de regeringslijsten bij Wagenaar zien kan. Sedert schijnen zij hier onafgebroken gewoond te hebben, en uit het adresboek der stad blijkt, dat het geslacht nog heden niet is uitgestorven. Zij mogen du thans wel voor de oudste burgers van Amsterdam gegroet worden. Het geslacht had zich echter ook nog verder verspreid, en het beruchte feit van Gerrit van Raephorst, die in 1515 te Katwijk op den openbaren weg de jeugdige Katrijn de Grebber gewelddadig uit de armen harer ouders wegroofde, toont ons dat zij reeds verder van hun voorouderlijk verblijf begonnen af te dwalen. De ellendige afloop dezer verbindtenis zou voor liefhebbers van zedelijke verhalen een welkom tafereel opleveren.

De Grebbers waren zonder twijfel van ouds welgeboren mannen, die op hun eigen goed zaten, dat zij eerst later den graaf opdroegen en van hem te leen hielden, maar indien men als bewijs van adeldom alleen hof- en krijgsdienst wil aannemen dan schieten zij tekort. Getrouw aan het oude Friesche begin-

sel, van niet verder van huis te gaan dan met de ebbe uit en met den vloed terug, bemoeiden zij zich alleen met hunne akkers en vee en zochten liever de stille verdiensten van het land tegen de zee te beveiligen en de markten overvloedig van levensmiddelen te voorzien, dan den glans van heldenfeiten en den roem der ridderschap. Doch genoeg van dit geslacht, waarbij ik alleen iets langer stilstond, wijl mij nog nergens eenig berigt van hen is voorgekomen.

Gelijksoortig met de Grebbers waren de geslachten van *Sael* en *de Wael*. De eersten hebben zitting genomen in den stedelijken raad van 1370 tot 1541, de laatsten van 1387 tot 1582, maar tevens waren zij reeds van ouds aan de overzijde van het IJ rijk gegoed, zonder dat wij hen meer dan de Grebbers, in hof of krijgsdienst aantreffen; alleen de vreedzame betrekkingen van baljuw en schout zijn ook door hen meermalen bekleed. Van de *Ruijschen* weet ik niets bijzonders op te geven, en nopens de familie *Schaep* verwijs ik naar de geslachtlijst bij van Leeuwen, waaruit blijkt dat zij reeds vroeg uit Silesie herwaarts gekomen zijn. Na de hervorming zullen wij hen terugvinden.

Zonder nu nog over andere familën uit dien tijd, de *Gaeven, van Hoorns, van den Anxters, Bardens* enz., uit te weiden, mag ik evenwel niet zwijgen van het beroemde geslacht der *Bickers*, bijna het eenige, dat uit echt Amsterdamsch bloed gesproten, zich zoowel vóór als onder de republiek in het bestuur heeft staande gehouden en nog steeds te Amsterdam gevestigd is.

Zoover de berigten gaan hebben de Bickers altijd te Amsterdam gewoond. Wagenaar teekent aan, dat in ouden tijd dikwijls de man den naam zijner vrouw aannam en dat het hierdoor gebeurd is, dat de namen van *Helmer* en *Doos* in dien van *Bicker* veranderd zijn[1]. Hoe dit zij, de naam van Bicker was reeds in het midden der 15^{e} eeuw bekend. In 1494 stichtte Geerte Jacob Bickers dochter, gehuwd met den apotheker Hughe Jansz, eene vikarie in de nieuwe kerk, in de kapel die in 1454 door de zuster van Jacob Bicker gesticht was, en in 1481 werden Boel Jacobsz en Pieter Dircsz Bicker schepenen der stad. Het is wel denkelijk dat hun stamvader den naam aan

1 Vandaar dat de Bickers nog drie helmstokken in hun wapen voeren.

zijn bedrijf ontleend heeft, want zij waren oorspronkelijk nering doende poorters, die weinig of geene bezittingen op het land hadden, geheel anders dan de Saelen en Grebbers.

In het algemeen moet men de stedelijke vroedschap dier dagen niet gelijk stellen met die der 17e eeuw, toen de patricische geslachten in vollen luister bloeiden en er tusschen hen en de burgerij een afstand ontstaan was, die hooghartigheid aan den eenen, diepen eerbied aan den anderen kant verwekte. Wel waren ook de schepenen der 15e eeuw, volgens de keuren der stad, uit de rijkste, notabelste en verstandigste burgers genomen, maar zij waren en bleven burgerlieden in de latere beteekenis van het woord. Vele leden der vroedschap traden uit hunnen winkel naar het raadhuis en schaamden zich niet achter de toonbank hunne kalanten te bedienen. Voor het overige waren zij welgezetene burgers, die veelal in de Warmoesstraat of op den Nieuwendijk in hunne eigene huizen woonden en door hunne handelsreizen ondervinding en wereldkennis hadden opgedaan. Het is waar, er waren ook reeds vroeg eigenlijke kantoren te Amsterdam die zich alleen met groothandel bezig hielden[1], maar zelfs de chefs dezer huizen genoten in den dagelijkschen omgang weinig meer ontzag, dan de welgestelde winkelier, dan de lakenkooper, de apotheker, de ijzerhandelaar, die gegoed waren en in een eigen huis woonden.

Zoo komen gedurig in de regeringslijsten de namen der leden met bijvoeging van *de lijndraaijer, de verwer, de zeilemaker, de goudsmid, de stillegangmakers zoon* en anderen voor. De burgerij was in Amsterdam geheel demokratisch. Terwijl elders, althans te Dordrecht, de leden der vroedschap zich den titel van *heer* aanmatigden, die alleen aan ridders toekwam, voerde te Amsterdam niemand dien titel dan misschien de schout en de burgemeesters. De voornaamste ingezetenen der stad, vrouwen zoowel als mannen, werden bij den doopnaam aangesproken: *Laurens Jacobsz* (Real), Haasje Claasdochter (in het Paradijs), Fransz Jacobsz (Oetgens) enz. De kooplieden werden door hunne bedienden slechts *meester* genoemd en bekenden spraken elkander aan met de woorden *gevader, buur* of *ouwe patriot*. Ook bij de vrouwen werd weinig meer etiquette in acht genomen. Bedaagde vrouwen noemde men veelal *meutje; jufvrouw* was niet

1 Men denke b.v. aan den bekenden Willem Eggaert, een der rijkste handelaars van zijnen tijd.

algemeen en bij eenige nadere kennis gebruikte men den doopnaam zonder meer.

De langdurige oorlogen van Karel den Stoute, van Maximiliaan en Karel V hadden het land uitgemergeld en den handel veel kwaads gedaan, maar de twee laatste vorsten, die inzagen dat eene regering in haar eigen belang hare schapen wel scheren maar niet villen mag, hadden door verschillende voorregten en het verleenen hunner bescherming toch hun best gedaan om dien staande te houden, zoodat er altijd nog veel vermogende kantoren te Amsterdam waren, en vooral de handel op het Noorden bloeide. Vandaar misschien, dat ondanks hunne democratische inrigtingen, de Amsterdammers eenen afkeer hadden of bevreesd waren voor eene hervorming in kerk en staat, die zich door beeldstorm en oproer aankondigde en die een geweldig onweêr dreigde, waarop eene felle wraak van den dweepzieken, trotschen Spanjaard stond te volgen. Die het minst te verliezen hebben zijn doorgaans het eerst om te wagen, maar gezeten burgers, handelaars die vrede en rust noodig hebben, zijn uit den aard der zaak conservatief, of keuren ten minste geweldige revolutiën af; vandaar dat Amsterdam tot in 1578 den koning bleef aanhangen, toen de omliggende steden reeds lang de vrijheidsvaan hadden opgestoken.

Maar vergeefs zocht men den stroom der omwenteling te stuiten; zelfs de meest verlichte mannen onder de notabelen wenschten althans verbetering in kerk en staat en weldra kwamen de haagpreken en de beeldstorm in haar gevolg.

Er was een nieuw tijdvak aangebroken scherp van kanten. Mannen die opregt hervorming wenschten, zooals de achtbare dichter Spieghel, maar hervorming zonder geheele omkeering, begonnen in te zien, dat de revolutie hun te magtig was en dat zij slechts te kiezen hadden tusschen geheele aansluiting aan of geheele afscheiding van de zaak der vrijheid. In het eerste geval konden zij hun aanzien, hunne plaatsen in het bestuur behouden en hadden bij tegenspoed den troost van *socios habuisse malorum;* in het laatste geval waren zij gedekt wanneer de koninklijke partij de zege behaalde, maar moesten vooreerst de raadskussens aan vuriger ijveraars inruimen.

De meeste familiën, die in de regering vergrijsd waren, schijnen voor de nieuwe orde van zaken te zijn teruggedeinsd;

slechts de Bickers en een paar anderen, die kort te voren op het kussen geraakt waren, zoo als *Schaep* en *de Graef*, sloten zich ruiterlijk aan de hervorming aan. Er kwamen nu andere geslachten op het stadhuis, een nieuw gewas, krachtig en vooruitstrevend. Het ging evenwel minder revolutionnair toe dan twee eeuwen later. Ook de nieuwe bestuurders waren voor het meerendeel geachte en gegoede burgers, die aanzien in de stad genoten en op de beurs bekend waren, al waren zij ook van verschillend allooi. Daar traden vooreerst de oude geuzen op, mannen die voor het geloof en de vrijheid geleden en gestreden hadden, meest ruw van aard, maar doorzettend en krachtig, zooals de ontluikende vrijheid nog noodig had; van dien aard waren de *Hasselaers*, waarvan Vondel zingt:

> 'k Heb er ook nog Hasselaers,
> Die hun halzen voor mij wagen,
> Die hun vaders degens dragen,
> Die op 't Spaensche knokebeen
> Zijn geschaert voor 't algemeen.

Dan kwamen de aanzienlijke poorters, die, zonder zich dadelijk in den strijd gewapend te mengen, van den aanvang af der vrijheid een goed hart hadden toegedragen en ze met raad en daad ondersteund; de *Reaelen, Hoofden, Paeuwen, Graeven* behoorden daartoe. Eindelijk waren er, zooals bij alle omwentelingen gebeurt, die niets voor de goede zaak gedaan of geleden hadden, maar die door rijkdom, door kunde of ook wel door slimheid en list zich in het bestuur deden kiezen en er zich in handhaafden, terwijl daarentegen vele oude geuzen, die met minachting op hen neerzagen, langzamerhand als minder bruikbaar op zijde werden geschoven.

Het is onnoodig hier het verhaal der omwenteling te Amsterdam in te lasschen; men kan het uitvoerig bij Hooft of bij Wagenaar lezen. Het blijkt daaruit, dat de kern der burgerij zelve de nieuwe begrippen toegedaan was en dat zij zich sterk genoeg voelde om de teugels van het bewind te aanvaarden, zonder zich door vreemde gelukzoekers en dweepzieke ijveraars te laten overvleugelen. Vandaar dat zij, eenmaal op het kussen geraakt, zich gemakkelijk daarop handhaafden en de stamvaders werden dier patricische geslachten, die in den bloeitijd der republiek een zoo groot aanzien in Holland verwierven.

Van de oude regenten waren slechts weinigen aangebleven. Niet dat de overigen toen de stad verlieten of tot armoede vervielen, maar daar zij zich niet aan de nieuwe beginselen aansloten, kwamen zij van zelf niet meer voor de regering der stad in aanmerking en moesten als stille burgers leven. Zij bleven handel drijven of leefden van hunne inkomsten, ongemoeid maar ook onopgemerkt. Die zich aan de hervorming in kerk en staat aansloten, konden zich daarentegen op hunne zetels handhaven. Zoo deden de *Bickers*. Wel was ook een hunner, Hendrik Jacobszoon Bicker, in 1578 met de oude wethouderschap uit de stad geleid, maar dit verhinderde niet, dat zijne andere bloedverwanten de zaak der vrijheid aankleefden en weldra weder in het bestuur traden. Sedert dien tijd bleven zij in de regering en toonden door daden dat zij waardig waren eene stad als Amsterdam voor te staan. Door handel en zeevaart groot geworden, zochten zij dezen te beschermen en behoorden tot die ondernemende mannen, die op het einde der 16^{e} en in den aanvang der 17^{e} eeuw telkens nieuwe bronnen van welvaart wisten te openen. Gerard Bicker was in 1602 mede een der eersten die eene expeditie naar Oostindië hielp uitrusten, en vervolgens de O.I. compagnie tot stand deed komen, waartoe ook leden der geslachten Hudde, Hasselaer, Pauw en anderen medewerkten, en Laurens Bicker zeilde kort daarop zelf derwaarts.

Zij waren in de regering doorgaans der staatsgezinde partij toegedaan, waartoe de verwantschap met den raadpensionaris de Witt en meer nog de aanslag van Willem II op Amsterdam bijdroegen. Men weet dat Cornelis Bicker van Swieten, als zijnde op dat oogenblik de eenige der burgemeesters die aanwezig was, het opperbeleid der verdediging voerde en dat hij en zijn broeder of bloedverwant Andries, op uitdrukkelijk verlangen des stadhouders, zich van de regering ontsloegen. Mij is verhaald, dat deze zaak in 1795 bij de nakomelingen nog niet vergeten was, toen zij zich buitenslands bevonden, doch ik wil voor de waarheid niet instaan. Overigens heeft dit geslacht in den staat meermalen de aanzienlijkste betrekkingen vervuld, gezantschappen bekleed en eenige baljuwen opgeleverd; ook hebben zij aanzienlijke leengoederen bezeten. Uit hun familie-archief zou waarschijnlijk nog menige belangrijke bijdrage voor 's lands geschiedenis te putten zijn, en zij zelven verdienden nader gekend te worden.

Niet minder belangrijk is het geslacht van *Pauw*, dat echter

dikwijls eene andere staatkundige rigting volgde. Ook zij schijnen uit de Amsterdamsche burgerij te zijn voortgesproten. Zij waren daar ten minste reeds in de eerste helft der 16e eeuw gevestigd. Toen de hervorming opkwam, waren zij van de eersten die zich krachtig aan de nieuwe leer aansloten en hare invoering in de stad begunstigden. Wat Adriaan Pauw hiertoe bijgedragen heeft, is uit de werken van Wagenaar en Koenen genoegzaam bekend. Later schaarden zij zich onder de ijverige voorstanders der heerschende kerk en van het huis van Oranje, in dit opzigt van de gewone Amsterdamsche inzigten afwijkend. Het sprak van zelf, dat zij zich daardoor den haat der tegenpartij op den hals haalden, en deze vergat niet dat onder de regters van Oldenbarneveld zich ook een Pauw bevonden had; maar zij behoorden tot die geslachten, voor wie de kring eener stad te eng was geworden en die in dienst van den staat overgegaan niet altijd op de belangen der stad het oog hadden. Hoe dit zij, wij kunnen ons van de beschouwing hunner handelwijs onthouden, daar de geschiedenis der republiek hunne daden overal vermeldt, inzonderheid als diplomaten. Bovendien hebben ook zij deel genomen aan handelstogten naar overzeesche gewesten. Allengs verwierven zij aanzienlijke leengoederen, werden met de ridderlijke waardigheid versierd en vonden gelegenheid aanzienlijke huwelijken te sluiten. Hunne nazaten bloeijen nog heden in Holland.

Misschien ouder, maar over het geheel minder belangrijk, was het geslacht *de Vlaming van Oudshoorn*, thans, naar ik meen, voorlang uitgestorven. Volgens de geslachtlijst bij van Leeuwen, zouden zij uit eenen jongeren zoon van het oud adelijke geslacht van Oudshoorn afstammen, wat echter nog niet bewezen is. Zij waren reeds vóór de hervorming aan het bestuur gekomen en handhaafden er zich tot diep in de 17e eeuw. Cornelis Jansz de Vlaming van Oudshoorn was de eerste die in 1500 schepen, in 1510 burgemeester der stad werd; Dirk was in 1681 de laatste van dien naam in de regering. Voor Amsterdam hebben zij zich verdienstelijk gemaakt; buitenaf klinkt hun naam alleen door de Amboinsche oorlogen, onder aanvoering van Arnold de Vlaming voorspoedig ten einde gebragt.

Ook de familie *de Graeff* bekleedde reeds regeringsambten vóór de omwenteling. Jan Pietersz de Graeff werd in 1543 schepen en zij waren mede onder de eersten die der hervorming

toevielen. Uit echt Amsterdamsch, niet uit Tyrolsch bloed gesproten, ontleenden zij naar het schijnt naam en wapen van het uithangbord of kenteeken van hun huis[1]. Bevriend met Willem I, waren zij later even als de meeste regeringsfamiliën staatsgezind, en men weet dat Jan de Witt ijverig met Pieter de Graeff brieven wisselde over de opvoeding van Willem III.

Van gelijken aard waren de *Reaelen*, dus genoemd naar hun huis *de gouden reael* op het water gelegen. Ook zij waren ijverige bevorderaars der hervorming, en bij Wagenaar vindt men een curieus gesprek van Laurens Jacobsz. Reael met burgemeester Kops daarover opgeteekend. Slechts met levensgevaar ontkwam Laurens de wraak der koningsgezinden en werd door den raad van beroerten ingedaagd; later ten tijde van Leicester vinden wij hem als kapitein der schutterij en lid der vroedschap terug. Een zijner nazaten, mede Laurens geheeten, heeft als opperbevelhebber in Oostindië grooten roem verworven en later een gezantschap naar Denemarken waargenomen. Ook in de Nederlandsche letterkunde is hun naam met eere bekend.

Waren de vorige geslachten uit Amsterdam zelf afkomstig, de *Hooften, Hasselaers* en *Witsens* waren daarentegen van elders om den handel derwaarts overgekomen. Eerstgenoemden woonden volgens oude berigten in de vijftiende eeuw te Zaandam; de oudst bekende *Willem Hooft* voer als schipper naar het noorden en had zeven zonen, die mede elk een eigen schip voerden. Op zekeren tijd bevonden zij zich toevallig allen bijeen in de Sond om te vertollen. Deze bijzonderheid werd den koning medegedeeld, die om het zeldzame van dit geval hen allen aan zijne tafel noodigde en voor het vervolg tolvrijheid verleende.

Eenigen dezer zonen zetten zich in den aanvang der zestiende eeuw te Amsterdam neder en werden daar de stamvaders van een aantal beroemde mannen, wier verdiensten in het bestuur en in het gebied der letteren algemeen bekend zijn.

Reeds dadelijk leeren wij hen als echte patriotten kennen, voorstanders van de zaak der vrijheid, tegenstanders van hen die onder die leus eene nieuwe dwingelandij wilden invoeren.

1 Lenaart Jansz. en Dirk Jansz. waren ijzerkoopers en woonden in *de Keizer* op het Water of den Vijgendam. Hun vader kan in *de Graaf* gewoond of eene graaf op zijn uithangbord gehad hebben.

Cornelis Willemszoon Hooft was een der eersten die in 1566 met zijne dochter Aagt de preek te Overveen bijwoonden. Cornelis Pietersz., burgemeester in 1588 en later, was een der achtbaarste en verstandigste regenten van dien tijd. Bezadigd maar standvastig in hetgeen hij voor regt hield, stond hij zoowel de heerschzucht en onverdraagzaamheid der predikanten, als de ijveraars tegen, die den prins dadelijk tot graaf van Holland begeerden, en hij was de eenige die Maurits met vrijmoedige taal durfde tegenstaan, toen deze buiten tijds den raad wilde veranderen, en toch had ook hij voor de vrijheid van geweten als balling gezworven, maar hij was een regtschapen patriot, dien de vrijheidsliefde niet enkel op de lippen, maar in het hart zat.

‘Van binnen was hij juyst, gelijk hij buyten scheen.’

Zijn zoon was de beroemde drossaard van Muiden, dat sieraad onzer letterkunde; een ander, Pieter Jansz Hooft, maakte zich ook buitenslands als natuur- en werktuigkundige bekend, en Willem Dirksz. Hooft was de auteur van een blijspel *Jan Salie*, dat eenige populariteit verkregen heeft. Zoo hebben de Hooften een eervollen naam in Holland verworven.

De *Hasselaers* waren uit Haarlem afkomstig, waar zij lang gewoond hadden. In het April-nommer van het tijdschrift *de Navorscher* is zoo goede opheldering over hunne afkomst gegeven, dat ik er weinig weet bij te voegen. Gerrit Hasselaer, de vroegste die bekend is, wordt in 1449 vermeld en was gehuwd met Trijn van Ruyven; hij schijnt te Lisse eenig goed bezeten te hebben, o.a. den Loosterkamp, hem of althans zijnen kinderen aanbestorven van den boedel des burgemeesters Meinaert Claesz., die dit van hertog Jan van Beijeren gekregen had. Deze Gerrit had minstens twee kinderen, eenen zoon Symon en eene dochter Baerte. Symon was de vader van de *moedige mannin* Kenau, van Dirks en van Adriana, de vrouw van Hadrianus Junius. Dirks zoon Pieter was vaandrig der burgerij tijdens het beleg en trok vervolgens naar Amsterdam, waar hij in de regering werd toegelaten.

't Is opmerkelijk, dat de meesten dezer geslachten een vasten familietrek vertoonen; bij de Hasselaers is dit onversaagdheid. Wat Kenau en haar neef Dirk in het beleg gedaan hebben, weet ieder; men leerde het reeds op de school. De naza-

ten ontaardden niet. Wanneer er te Amsterdam oproer opstond, was er ook meermalen een Hasselaer die het dempte. Toen in 1672 de vloot gebrek had aan goede manschap, begaf zich Gerard Pietersz Hasselaer als vrijwilliger met veertig eigen matrozen scheep en sneuvelde eerlijk voor Soulsbaai. Twee andere Amsterdammers, die hetzelfde gedaan hadden, Coenraad van Heemskerk en Joan Berg, bragten hunnen roem te huis. Nog andere proeven van kloekmoedigheid van dit geslacht deelt Wagenaar mede. Toch hebben zij ook eenen kundigen diplomaat opgeleverd, Gerard Arnoud Hasselaer namelijk, die gevolmagtigde van den staat was bij de vredehandeling te Aken.

Even als de Hasselaers hadden ook de *Witsens* zich in de zestiende eeuw tot het drijven van handel te Amsterdam neergezet. Hun geslacht was uit het zoogenoemde noorderkwartier afkomstig, en zij schijnen oorspronkelijk eigenerfde boeren geweest te zijn, die volgens de overlevering bij het Schager- of Witsmeer woonden. Dat zij daarvan den naam zouden ontleend hebben, komt mij echter onwaarschijnlijk voor, daar zij zich in het laatst der 16^{e} eeuw nog *Witsz*, dat is Witszoon schrijven, wat later welluidendheidshalve in *Witsen* veranderd is. Vervolgens zouden zij zich naar Akersloot begeven en daar zeker leengoed *de Noord* bezeten hebben, dat wel in de leenregisters niet anders dan als eenvoudige boerenhofstede zonder naam vermeld wordt, maar in de genealogie natuurlijk tot eene ridderhofstad verheven is.

Door den handel rijk geworden, kwamen zij na de hervorming al spoedig in het bestuur. Cornelis Jacob Witsz werd in 1584 schepen en Gerrit Jacob Witsz een jaar later. Hun roem dagteekent echter eerst van de tweede helft der zeventiende eeuw. Bij den inval der Franschen had de stadhouder het slot Kroonenburg aan de Vecht met 130 man doen bezetten, onder de kapiteins N. Bouwman en Cornelis Witsen. Het werd door 1500 Franschen met drie stukken geschut aangetast. Bouwman verloor den moed en gaf zich over, doch Witsen verweerde zich nog uit de kelders tot het uiterste en werd toen met de rest der bezetting mede gevangen. Uit aanmerking zijner bewezene dapperheid en welligt zijner betrekkingen werd hij door de stad gelost.

Maar de held der familie was de burgemeester Nicolaas Witsen, de vriend van czaar Peter. Geboren in 1641, studeerde hij waarschijnlijk te Amsterdam en te Leiden in de regten,

maar leide zich, even als velen zijner tijdgenooten, tevens op de wis- en natuurkunde toe. Na afloop zijner studiën werd hij eerlang als attaché geplaatst bij een gezantschap naar Rusland. Daar verzamelde hij de stof voor zijn beroemd werk *Oost- en Noord-Tartarijen*, en later maakte hij zich eenen naam met zijnen *Aloude en hedendaagsche scheepsbouw*, waarvoor de meeste platen insgelijks door hem zelf geteekend zijn. In Amsterdam teruggekeerd, kwam hij als patricier van zelf in de regering en oefende in die betrekking grooten invloed uit. Niet alleen dat hij van hongerige of dorstige poëeten en prozaschrijvers met opdragten van werken overstelpt werd, maar de aanzienlijkste en invloedrijkste mannen zochten zijnen omgang en raad. Hij was een der weinigen aan wien het geheim van den togt naar Engeland toevertrouwd was, en werd later als ambassadeur derwaarts gezonden. Als lid der Amsterdamsche regering heeft hij veel goeds tot stand gebragt[1].

Nog twee andere familiën uit dien tijd hebben niet minder als letterkundigen dan als regeerders uitgeblonken, de *Spieghels* en de *Huydecopers*. De eersten waren zoover men weet eerzame oud-Amsterdamsche kooplieden; toch hadden zij eenen watergeus in de familie gehad, Jan Claasz. Spieghel, die waarschijnlijk om dolle streken van het kantoor geloopen was en met Lumey den Briel was gaan verrassen. Een geheel ander man was de dichter Hendrik Laurensz. Spieghel, een echt wijsgeer en zelfs van de hervormde partij geacht, al bleef hij aan het oude geloof vasthouden. Hij zelf hield zich buiten het bestuur en bemoeide zich alleen met zijnen handel, maar zijn geslacht heeft lang in schepensbank gezeten.

De *Huydecopers* raakten terstond na de omwenteling in den raad; Jan Jacobsz. Huydecoper werd in 1578 tot schepen gekozen. Van zijne afkomst is mij geen kennis toegekomen. Men wil dat hij van zeker onbekend geslacht Bal van Wieringen zou gesproten zijn, maar het wapen (drie aanziende ossenkoppen) is zeker van zijnen naam of bedrijf ontleend. Zijne nazaten behoorde sedert tot de rijkste en aanzienlijkste familien der stad en zijn aanhoudend in de regering gebleven. Vondel, die de hofpoëet van alle patriciërs was, heeft ook de Huydecopers verheerlijkt, vooral Johan heer van Maarseveen, die bij den aanslag des stadhouders op Amsterdam, graaf Willem aan de

1 Een levensberigt gaf Mr. Bodel Nijenhuis in Nijhoffs *Bijdr.*, D. 10.

hofstede Welna te woord stond. Zij hebben de heerlijkheden Maarseveen, Nichtevecht, Neerdijk en anderen bezeten en ook de aanzienlijkste betrekkingen in den staat bekleed. Van hunne gezantschappen bragten zij ridderkruisen en eenen adelbrief mede. In den loop der 18^{e} eeuw heeft bovendien Balthasar Huydecoper, naast ten Kate, de beroemdste taalkenner van zijnen tijd en tevens een verdienstelijk dichter, zijn geslacht schitterenden letterroem verworven, schoon hij meer voor zijne studiën dan voor zijn ambt als baljuw van Texel leefde, dat door hem werd verwaarloosd. Als geschiedvorscher heeft hij de wanbegrippen der staatsgezinde partij gehuldigd; scherp en hatelijk tegen andersdenkenden, trachtte hij vooral den geschiedschrijver van Loon aan de kaak te stellen, maar heeft in Kluit zijnen meester gevonden.

Er zijn nog een paar andere geslachten uit dien tijd te gedenken, *van de Poll, Hudde* en *Schaep*. De eersten waren uit Montfoort overgekomen en waren misschien wel van adelijke afkomst, al kunnen zij het niet meer bewijzen. Harmen Gijsbertsz. van de Poll werd in 1598 schepen en zijn nageslacht na hem tot onzen tijd toe. De *Huddes* kwamen in 1588 in het bestuur en hebben zich in verschillende opzigten verdienstelijk gemaakt, vooral Johannes Hudde, die behalve hetgeen hij als regent en staatsman verrigt heeft, groote bedrevenheid in de wiskunde bezat; aan hem heeft men de groote Amstelsluis en het voltrekken der waterkeering voor vier der voornaamste sluizen en ook verschillende landswerken te danken. Het geslacht *Schaep*, dat wij reeds vroeger genoemd hebben, heeft insgelijks eenige beroemde mannen voortgebragt; inzonderheid Gerard Pieterz. Schaep, die gezant in Engeland geweest is en na zijne terugkomst rijke bouwstoffen voor Amsterdams geschiedenis heeft verzameld. Eindelijk verdient nog melding de familie *Oetgens van Waveren*, die mede terstond na de omwenteling aan de regering kwam. Jacob Franszoon Oetgens was in 1581 een der raden, die weigerden den prins als hooge overheid te erkennen. Antonie kocht in 1624 de heerlijkheden van Waveren, Botshol en Ruige Wilms, werd later burgemeester en ridder en bekleedde een gezantschap te Lubek. Hun naam wordt te Amsterdam bewaard door het Oetgenspad.

Deze zijn de voornaamste familiën, die kort nadat de stad aan de staatsche zijde gekomen was, de regering aanvaardden en zich langen tijd daarin handhaafden. Vele anderen die met

hen zitting genomen hadden, stierven allengs uit of werden niet weder herkozen, want althans in de eerste tijden der republiek werd er nog iets meer in eenen regeerder gevorderd dan eene rij burgemeesterlijke voorvaderen. Men zocht krachtige, kundige en vooruitstrevende mannen, die de belangen des handels verstonden, de privilegiën wisten te handhaven en tegen den overmoed eener heerschzu chtige geestelijkheid bestand waren. Later zag men niet zelden meer op geboorte dan op persoonlijke hoedanigheden; evenwel daar de oude geslachten nimmer een gesloten ligchaam vormden, gelijk de ridderschap, kwamen er gedurig weder nieuwe mannen in den raad, gekozen uit hen die door aanzien en erkende kunde aanspraak daarop verkregen of zich met patriciërs reeds vermaagschapt hadden, en die op hunne beurt de stamvaders werden van vermogende regeringsgeslachten. Zoo werden in 1612 de *Backers* opgenomen, die vroeger, zoo ik meen, eenen anderen naam droegen, en voorts de familiën *Bas, Bors, Corver, van Collen, Geelvinck, Grootenhuys, Heemskerk, Hinlopen, van Hoorn, van Loon, Munter, Pancras, Rendorp, Six, Trip, Valkenier, de Vicq* en vele anderen, meest allen kantoorhouders, maar die ook in andere opzigten verscheidene verdienstelijke mannen hebben opgeleverd, b.v. den als staatsman, als regts- en geschiedkundige even verdienstelijken burgemeester Joachim Rendorp, de taalkenners Nicolaas Hinlopen en Zacharias Hendrik Alewijn, den raadsheer Heemskerk, schrijver der *Batavische Arcadia*, den schepen Mr. Jan Corver, stichter van het Corvershofje, en vele anderen.

Het tijdvak waarin die patricische geslachten bloeiden is afgesloten. Vele hunner bestaan nog, maar hun erfelijk aanzien is voorbij; een ander tijdvak heeft zich ontwikkeld en het patriciaat behoort gelukkig tot de geschiedenis. Wij kunnen dus thans een meer onpartijdigen blik op dien toestand slaan dan vroeger en de stelling dier geslachten tot de maatschappij onbevooroordeeld nagaan.

Gelijk de adel eene vrucht was van het middeleeuwsche ridderwezen, zoo had het patriciaat zijnen bloei te danken aan het overwigt der steden in den staat. Kon de eerste in Holland niet tieren onder de republiek, zoodat hij, zonder eenige vervol-

ging, reeds op het einde der 17e eeuw grootendeels te gronde ging, zoo konden ook de patriciërs hun aanzien niet bewaren, nadat de bevoegdheid van alle burgers tot alle ambten tot grondstelling geworden was. Toch was er vooruitgang zigtbaar. De adel had het platte land voorgestaan, maar zijn luister was gelegen in den oorlog, door het wedijveren in heldendaden. Beschermde hij dicht- en toonkunst, het was bloot als middel van uitspanning. Het patriciaat daarentegen bevorderde krachtig handel en zeevaart, de bronaderen voor onze welvaart, en beschermde en beoefende wetenschappen en kunsten, niet enkel tot uitspanning, maar als middelen van beschaving en verlichting en in de volle overtuiging van het nut dat zij aanbragten. De adel bleef dus stationnaire, de patriciërs gingen vooruit. Toch was die vooruitgang nog zeer belemmerd, eensdeels door de bekrompenheid van het calvinisme, dat een groot gedeelte der ingezetenen uitsloot, anderdeels door den geest van stedelijken naijver en ook door den eerbied voor de overlevering en het gezag van toongevende meesters. De vrije ontwikkeling van den geest, die allengs alle beklemmende banden tracht af te schudden en vrij vooruitstreeft, was nog eene gevaarlijke ketterij.

De staatsregeling maakte van de steden geslotene ligchamen, wier belangen dikwijls streden tegen die van den staat. De regeringsleden waren over het algemeen goede patriotten, maar zij waren in de eerste plaats goede poorters, en zij zochten dikwijls den bloei hunner eigene stad te bevorderen door het benadeelen van den nabuur. Zoo moesten, om een voorbeeld aan te halen, de leden der Leidsche vroedschap nog tot laat in de republiek zweren, nooit te gedoogen, dat het Haarlemmermeer droog gemaakt zou worden, schoon men overtuigd was, dat die onderneming voor Holland nuttig was, alleen omdat Leiden er nadeel bij zou hebben, en zoo duldde men geene brouwerijen en soortgelijke fabrieken buiten de muren, om der stedelijke industrie een monopolie te verzekeren.

Ook het maatschappelijk leven was niet vrij. In de steden kon men weinige neringen drijven, zonder lid van een gild te zijn len zich aan de beperkende voorschriften van dat gild te enderwerpen, en de regering handhaafde die instellingen, omdat zij ten naauwste met het geheele maatschappelijk stelsel in verband stonden. Maar bovendien was er nog een vaderlijk toezigt van de regering, en burgemeesteren werden uitdrukkelijk als bargervaderen beschouwd. Wat zij dus schadelijk oordeelden,

al was het niet uitdrukkelijk bij de wet verboden, werd op verschillende wijze tegengegaan en daaraan moest de burgerij zich onderwerpen.

Dat vaderlijk bestuur was overigens zacht en meegaande en beoogde inderdaad het welzijn der burgers. Het is waar, het vorderde onbepaalden eerbied en gehoorzaamheid, maar het ondervond die ook meestal, daar de gemeente vertrouwen stelde in eene regering uit de burgerij gekozen. Bij buitengewone gelegenheden sloeg men daarentegen ligter tot oproer over, niet uit revolutiegeest, maar omdat men meende, dat de regering de constitutie te buiten ging. Overigens was deze door allerlei banden aan de burgerij gehecht en in vele collegiën namen heeren van de regering te zamen zitting met geachte burgers, die daar gelijke regten genoten. Eene levendige schildering van dien toestand heeft de hoogleeraar Tydeman gegeven, die wel verdient daarover nagelezen te worden.

Intusschen begon door lengte van tijd het patriciaat te bederven. Velen, die zooals men het noemde, voor de regering in de wieg gelegd waren, bekommerden zich niet meer om de daarvoor noodige kundigheden op te doen, maar teerden op den roem hunner voorouders. De zekerheid van zonder moeite in de hooge ambten te komen, gaf hun aanmatiging tegenover de gemeente. Vergetende, dat zij uit de burgerij zelve waren voorgekomen, en dat zij er eene eer in konden stellen, dat hunne geslachten daar gekweekt waren en zich door vlijt en verdiensten boven de overigen verheven hadden, streefden zij naar meer.[1] Ondanks het groot aanzien hun in en buiten de stad geschonken, hadden vele dier patriciërs een gevoel, dat hun iets ontbrak. Zij waren en bleven burgers, en hoe hoog zij ook het hoofd opstaken, de oude adel zag nog altijd op hen neder Dat hinderde. Nu zocht men dan eens bij eene geschikte gelegenheid van een vreemden vorst eenen adelbrief af te trooge len, of nog erger, men verloochende zijne afkomst en schien zich denkbeeldige voorouders van hoogen adel, die van elders waren overgekomen. De rijke koopmansdochters hunkerden, dat er een Geldersch edelman om haar uitkwam, al deed hij het slechts *pour fumer ses terres*, en de heeren kochten heerlijk

1 Reeds omtrent het midden der 17^{e} eeuw schijnt het denkbeeld van eene soon van stedelijken adel of vast patriciaat opgekomen te zijn, waarmede de zooge noemde *kuiperijen* in verband stonden. In de volgende eeuw werd dit plan opnieuw opgevat, maar zonder vrucht.

heden, namen daarvan de namen aan, en hunne zonen lieten zich daar wel door de boeren (te Amsterdam durfden zij niet) *jonkheer* betitelen. Die misbruiken en die ijdelheid ondermijnden hunnen invloed en toen de nieuwe denkbeelden uit Frankrijk kwamen overwaaijen, waren zij niet meer tegen den storm bestand en bezweken.

Die storm der omwenteling heeft meer dan twintig jaar geduurd en een gansch geslacht geteisterd, maar wij plukken er thans de vruchten van, en door het springen der banden, die toen de maatschappij beknelden, zijn wij in de laatste veertig jaren sneller vooruitgegaan dan te voren in drie eeuwen.

Maar des ondanks verdienen die patriciërs onze belangstelling, onze hoogachting. Zij hebben de republiek groot en magtig gemaakt, de natie beschaafd, orde en vrijheid doen heerschen en tallooze nuttige instellingen in het leven geroepen. De mannen die hen opvolgden hebben allerlei misbruiken gesloopt, maar tot opbouwen waren zij ongeschikt en moesten daarom telkens hunne plaats voor nieuwe besturen inruimen, die evenmin het algemeen vertrouwen verwierven. Uit hunne misslagen is onze opvoeding gevormd, en wij worden nog steeds verder voortgedreven, totdat ook onze taak vervuld zal zijn.

L.PH.C.B.

Een revolutionaire beweging op muziekaal gebied.

Franz Müller. Richard Wagner und das Musik-Drama. Leipzig, 1861. (*Vervolg en Slot van blz.* 37.)

Het ligt niet in het plan dezer schets, een volledige beschrijving te geven van Wagner's hervormings-ontwerpen. De tijd is ook nog niet gekomen om dit verschijnsel in zijn geheelen omvang te waarderen, wel om de daartoe strekkende gegevens te verzamelen.

De aanwijzing der voornaamste punten of grondtrekken en een geschiedkundige terugblik zullen genoegzaam zijn, om ons in staat te stellen zoowel Wagner's denkbeelden, als het verzet daartegen, met meer juistheid te beoordeelen.

Vooraf dan een terugblik op het verleden.

De klagten over de ontaarding der muzick, reeds door Plato en Plutarchus geuit, laten wij onaangeroerd; het is voldoende voor ons oogmerk, tot de 17de en 18de eeuw op te klimmen.

Het eerst wenden wij ons naar Frankrijk, dat, na Italie voor de opera het tweede vaderland werd.

Daar ontmoeten wij vooreerst een geestig en scherpzinnig schrijver, bovendien een voortreffelijk model van stijl en aangename voorstelling: Saint Evremont (geb. 1613, gest. 1703), tijdgenoot van Lulli. De toestand der toenmalige opera ontging zijn doordringend oog niet. Hij wijdde daaraan zijn bijzondere opmerkzaamheid in een aan George Villiers, Hertog van

Buckingham, gerigt schrijven van het jaar 1676: ‘Sur les opéras’, en maakte dien in een zijner blijspelen: ‘les opéras’, het voorwerp van zijn spot. Zijn verhandeling maakt époque op het gebied der kunstgeschiedenis, en kan nog tegenwoordig met genoegen gelezen worden.

Evremont verklaart nadrukkelijk niet tot de vrienden der opera van zijn tijd te behooren. De gebreken, die haar toen reeds aankleefden, zijn hem een ergerms, maar hij sluit de oogen niet voor de middelen om haar te verbeteren. Hij erkent haar luister, het verrassende harer machineriën, de bijzondere schoonheden der muziek en het indrukwekkende van 't ensemble. Maar wat hem vermoeijend, vervelend en onwaardig voorkomt, is: de alleen uiterlijke glans, het prikkelen der zinnen, het onzamenhangende, de dwaasheid van iedere opera waarin zonder onderscheid *alles* gezongen wordt, 't zij het voor de muziekale behandeling geschikt is of niet; verder het verward en oorverdoovend geweld, de modulatiën van het recitatief zonder zang, het gemis van bevalligheid en kracht in de woorden. ‘La langueur ordinaire où je tombe aux opéras, vient de ce que je n'en ai jamais vu qui ne m'ait paru méprisable dans la disposition du sujet et dans les vers.’ En zoo komt hij tot de voor zijn tijd opmerkelijke uitspraak: ‘une sottise chargée de musique, de danses, de machines, de décorations, est une sottise magnifique, mais toujours sottise; c'est un vilain fond sous de beaux dehors, ou je pénètre avec beaucoup de désagrément. On y pense aller à une représentation, et l'on ne représente rien: on y veut voir une comédie, et l'on n'y trouve aucun esprit de la comédie.’ Zoo komt hij verder tot het niet minder opmerkelijk gezegde: ‘Si vous voulez savoir ce que c'est q'un opéra, je vous dirai que c'est un travail bizarre de poésie et de musique, où le poète et le musicien également gênés l'un par l'autre, se donnent bien de la peine à faire un méchant ouvrage.’ - ‘Ce n'est pas que vous n'y puissiez trouver des paroles agréables, et de fort beaux airs: mais vous trouverez plus surement à la fin le dégout des vers où le génie du poète a été contraint, et l'ennui du chant où le musicien s'est épuisé dans une trop longue musique.’ Hij erkent de noodzakelijkheid, dat de toonkunstenaar de hoofdleiding van het stuk aan den dichter afsta. ‘Il faut que la musique soit faite pour les vers, bien plus que les vers pour la musique. C'est au musicien à suivre l'ordre du poète!’ Van

het afkeurend vonnis over de operadichters van zijnen tijd geveld, zondert hij, vernederend genoeg voor de overigen, alleen Lulli uit, wegens zijne diepere kennis der hartstogten en van het menschelijk hart.

Een ander der voornaamste toenmalige kunstkenners van Frankrijk was de abt Du Bos (1673-1742), vaste secretaris der Fransche akademie. Hij heeft een werk geschreven: ‘Réflections critiques sur la poésie et sur la peinture’, dat tegenwoordig nog groote waarde heeft, door Voltaire bijzonder geacht werd en op tijdgenooten en nakomelingen (ook op Lessing) niet zelden een heilzamen invloed heeft geoefend. Hierin behandelt hij hetzelfde onderwerp, maar, wegens het doel van zijn werk, slechts in omtrekken, ofschoon een stuk van zijn eerste deel en het geheele derde in de hoofdzaak aan de muziek der Ouden, de muziekale en dramatische poëzie en de theatrale voorstelling der Ouden gewijd zijn.

Nadat Du Bos over de tragedie gesproken heeft, beschouwt hij de dramatisch-muziekale kunst met het oog vooral op de Italiaansche en Fransche opera. ‘De dramatische dichters van Italië’, zegt hij onder anderen, ‘vervaardigen alleen nog opera's, in vergelijking waarmede de goede fransche opera's, naar het oordeel van Europa, meesterstukken van geest, gezond verstand en regelmatigheid zijn. De abt Gravina liet voor ongeveer 30 jaar te Napels vijf treurspelen drukken, bestemd om gedeclameerd te worden. In de voorrede daarvan beklaagt hij zich in schoone verzen, dat Melpomeen, voor wie toch het tooneel uitgevonden werd, in Italië zich niet anders meer vertoont dan als de dienares van Polyhymnia, of liever als de nederige slavin van de schilderkunst, van de muziek en van de beeldhouwkunst.’

‘De muziek,’ dus gaat hij voort, ‘is *een der middelen*, uitgevonden om een *nieuwe kracht aan de dichtkunst te geven* en haar in staat te stellen een des te dieper indruk op ons te maken. Even als de schilder de natuur in haar trekken en kleuren nabootst, zoo bootst de toonkunstenaar de toonen, de akkoorden, den ademtogt, de zucht, de buiging der stem, in één woord al de klanken na, waarmede de natuur zelve hare gewaarwordingen en hartstogten uitdrukt. Om de nabootsing der natuurlijke toonen aangenamer en treffender te maken, heeft de muziek ze in een zamenhangenden zang gebragt, die men de melodie noemt. Opdat deze zang ons nog meer behagen en treffen zou, heeft zij nog twee andere middelen uitgevonden:

harmonie en rhythmus. De natuurlijke kenmerken der hartstogten, die de muziek vereenigt en kunstmatig aanwendt om *den nadruk der woorden*, die men op muziek brengt, *te versterken*, maken haar bijgevolg geschikter om ons te treffen, omdat deze natuurlijke kenmerken een verwonderlijke kracht hebben, om op het gemoed te werken. Op deze wijze wordt het genot van het oor een genoegen voor het hart. Dit is de oorsprong van den zang, en de opmerking, die men spoedig maken moest, dat de woorden der gezangen een geheel andere uitwerking hadden als ze gezongen, dan als ze gesproken werden, gaf aanleiding, dat men ook redeneringen in het tooneelspel op muziek zette, en zoo kwam men er langzamerhand toe een geheel dramatisch werk te zingen. Dit is de oorsprong van onze opera. Er heerscht dus waarheid in de opera, en deze waarheid bestaat in de nabootsing der toonen, accenten en klanken, die van nature eigen zijn aan de in woorden uitgedrukte gewaarwordingen. De muziek kan niet goed zijn, als zij niet volgens de algemeene regelen der poëzie en schilderkunst ingerigt is, wat betreft de keus van het onderwerp, de waarschijnlijkheid en meer andere punten.

Even als er personen zijn, die zich meer aangetrokken voelen door het koloriet van een schilderij dan door de uitdrukking, zoo zijn er ook, die in de muziek voor niets anders gevoel hebben dan alleen voor den aangenamen zang of voor den rijkdom der harmonie, zonder voldoende acht te geven of deze zang goed nabootst wat hij nabootsen moet, of goed overeenstemt met den zin der woorden, waarvoor hij gemaakt is. Zij verlangen van den toondichter geen verband tusschen zijn melodie en de gewaarwordingen in de woorden uitgedrukt. Zij zijn tevreden als zijn kompositie maar verscheidenheid heeft, liefelijk en vooral bizar is; men verlangt naauwelijks dat zij nu en dan in 't voorbijgaan het bewijs geeft, dat zij zich om den inhoud der woorden bekreunt. De komponisten, die aan dit verlangen toegeven, alsof de muziek ongeschikt was iets beters te geven, zijn, helaas! maar al te menigvuldig.

Muziek, waarin de komponist van zijn kunst geen gebruik gemaakt heeft om ons te treffen, stel ik gelijk met schilderijen, die alleen goed van kleur zijn, en met gedichten, die niets anders dan een goede versificatie hebben. In de dichtkunst zoowel als in de schilderkunst dienen de schoonheden der uitvoering, om de schoonheden der vinding en van 't genie, die

de natuur schilderen, welke men nabootsen wil, in 't licht te plaatsen. Eveneens moeten in de muziek de rijkdom en verscheidenheid der akkoorden, de bevalligheid en nieuwheid der melodiën aanwezig zijn om de *na te bootsen taal der natuur en der hartstogten* te vormen en op te luisteren.'

'De muziek, die wij tegenwoordig op onze (de Italiaansche) tooneelen hooren,' zegt Gravina, 'heeft geen zweem van de uitwerking van die der Ouden. In plaats van den zin der woorden uit te drukken, dient zij alleen om dien te verstikken en krachteloos te maken, zonder een spoor van waarheid. *Het zingen der woorden moet de taal der menschelijke hartstogten teruggeven*, niet den zang der leeuwrikken en kanarievogels, waarnaar onze muziek met haar zoo geroemde loopen en trillers met zooveel ijver schijnt te streven. Sedert onze poëzie door een tal van sieraden en een massa van figuren bedorven is, heeft zij ook de muziek met die ziekte aangestoken. Met allerlei fraaijigheden overladen, heeft zij haar natuurlijke uitdrukking verloren. Onze muziek gelijkt op de chinesche schilderkunst, die door levendigheid en afwisseling van koloriet aangenaam voor het oog is, maar als navolging van de natuur in het geheel geen waarde heeft.'

'De muziek,' zegt Du Bos verder, 'heeft veel meer effekt dan de eenvoudige deklamatie; zij geeft veel meer nadruk aan de verzen, voor zooverre deze geschikt zijn om op muziek gebragt te worden. Die verzen, die gewaarwordingen uitdrukken, zijn zeer geschikt voor de muzikale kompositie, maar niet die, welke schilderingen bevatten. De natuur zelve geeft als 't ware de muziekale uitdrukking voor de gewaarwordingen. Ja, wij kunnen verzen vol zachte en roerende gewaarwordingen niet met drift uitspreken, zonder te zuchten, zonder accenten, klemtoon en voorslag te gebruiken, welke door een muzickaal genie gemakkelijk in een zamenhangend gezang gebragt worden.'

In den verderen loop zijner belangrijke Verhandeling bewijst Du Bos onder anderen, dat de theatrale declamatie der Ouden gekomponeerd en in noten geschreven werd. Daardoor werd al het tegenstrijdige vermeden dat ontstaat, als de tooneelspeler een vers reciteert, waarvan hij den eigenlijken zin in 't geheel nog niet begrijpt; daardoor kon een bekwaam komponist der deklamatie den schouwspeler dikwijls uitdrukkingen en schoonheden aan de hand geven, die deze uit zich zelven nooit gevonden zou hebben. Inderdaad, een treurspel, waarvan de

deklamatie op noten gebragt was, zou een voordeel hebben, dat nu de opera alleen nog maar bezit. Middelmatige tooneelspelers zouden het dragelijk kunnen uitvoeren. En dan, al was ook ieder tooneelspeler voor zich in staat de muziekale deklamatie even goed als een komponist te regelen, dan toch zou die deklamatie, afkomstig van één vervaardiger, stellig veel volkomener zijn, dan wanneer ieder tooneelspeler zijn rol naar zijn eigen smaak komponeert. Ook zoo blijft er voor een uitstekend tooneelspeler toch nog altijd gelegenheid over om zijn voortreffelijkheid niet alleen in gebaren, maar ook in de uitspraak te toonen. Want het is onmogelijk alle accenten, alle modulaties der stem, in één woord de ziel der deklamatie, waarvan het toonverschil slechts het ligchaam is, door noten uit te drukken.'

Remont de Saint Mard, een in zijn tijd bekend en geacht Fransch schrijver uit de vorige eeuw, trekt zich in zijn: 'Réflexions sur l'opéra' de zaak der opera tegen de autoriteit van Evremont, op het standpunt van bemiddelaar aan. Ook hij ontkent de gebreken en misbruiken der opera niet: haar hoogdravendheid, verwardheid, overdreven pracht, enz.; hij dringt aan op meer levendigheid en eenvoudigheid van het onderwerp en van de deklamatie; hij klaagt over herhaalde veronachtzaming van 't gedicht, bepaaldelijk ook met verwijzing naar de grieksche tragedie; en noemt intusschen van alle dramatische schouwspelen, de ware opera het grootst, schoonst, aantrekkelijkst en waardigst vermaak, dat de zeden evenzeer zuivert en verbetert, als de zedelijkste soort van poëzie.

De verhouding tusschen dichter en komponist is ook voor hem een zeer belangrijk punt. De buitensporige heerschappij van het gezang in de opera, als een 'tragédie dans les formes, une tragédie mise en musique', verwerpt hij ook met de woorden: 'il faut qu'il soit joué, chanté et declamé, or des trois choses-là, il me semble qu'on n'y en fait qu'une: on y chante, encore y chante-t-on souvent assez mal. Pour le reste il en est très-peu question, et voilà pourquoi tel Opéra, qui pourrait être charmant, réussit quelquefois à nous ennuyer.' In 't belang der dramatische kunst drukt hij den wensch uit, *dichter en muziekant in één persoon vereenigd* te zien; waarbij hij nog dezen voegt, dat de mannen van talent onder de beschaafde klassen zich, op het voorbeeld der Grieken, meer mogten toeleggen op de beoefening der muziek.

Dan - zegt hij - zou men zien, wat men zoo zelden ziet en altijd zou willen zien, poëzie en muziek ‘se sacrifier l'une à l'autre selon leurs besoins réciproques’; steeds zou er overeenstemming zijn tusschen den dichter en den muziekant, ijdelheid noch ijverzucht ware te vreezen, en uit deze vereeniging zou altijd overvloed en overeenstemming van het schoone geboren worden, beide zoo noodzakelijk voor de opera, zoo zij van hare tegenwoordige fouten en gebreken zal gezuiverd worden. Het gaat met de opera als met die ongelukkige Staten, waar iedereen, alleen met zijn eigenbelang vervuld, den spot drijft met het algemeen belang. Want dit is een feit: de dichter, de toonkunstenaar, de balletmeester, allen willen op hun gebied schitteren; en zoo is het dan duidelijk genoeg, waarom onder zooveel kleingeestige bijzondere ijdelheden, die elkaâr gedurig kruissen, het ensemble der opera lijden moet. En het zonderlinge hierbij is, dat de toonkunstenaar, die gewoonlijk door den dichter slecht genoeg gediend wordt, zoo onhandig is, om zich zelven ook van hem slecht te bedienen.’

Hij stelt vast: ‘que la musique, esclave de la poésie, achève, anime et vivifie l'expression qu'elle a reçue d'elle’; dat alle deelen der opera elkander wederkeerig moeten ondersteunen en dragen, en eindelijk werpt hij den blik op de operadichters van zijn tijd, met de ironiesche woorden: ‘onze dichters hebben gewoonlijk geest; dikwijls komen er bij hen ook alleraardigste zaken voor den dag; soms zou men kunnen zeggen, dat zij gevoel hadden: ik zou alleen maar wenschen, dat zij van de onwetendheid wat minder een ambacht maakten. Hun kunst in 't bijzonder kennen zij zelven in den regel het minst.’

Boileau (1636-1711) beschouwt de opera van het standpunt van Evremont. Toen Racine, op aandringen van Mevrouw de Montespan en haar zuster, van Lodewijk XIV den last ontving, een operatekst te schrijven, bedong hij in zijn nood - want hij was overtuigd, dat geen goede opera gedicht kon worden, voornamelijk omdat de muziek niet geschikt is om te verhalen - de hulp van Boileau als medelijder bij dezen zuren arbeid. Quinault, die zijn faktisch privilegie als operadichter bedreigd, zijn eer gekrenkt achtte, kwam zich zelven en de beide hem opgedrongen onwillige mededingers nog tijdig door een voetval voor den Koning te hulp. Deze trok zijn bevel in: Racine legde zijn aangevangen gedicht welgemoed ter zijde en vernietigde het waarschijnlijk zeer spoedig.

‘Sie nos servavit Apollo’, roept Boileau uit, aan wien wij deze anekdote verschuldigd zijn. Maar geheel zonder vrucht zou dit voorval toch niet zijn. Boileau heeft ons het plan bewaard van een proloog, dien hij voor de gedwongen opera gedicht had. In den aanvang van dat stuk keert de gepersonifiëerde poëzie de muziek den rug toe met de woorden:

Ma soeur, il faut nous séparer.
Je vais me retirer.
Nous allons voir sans moi ce que vous saurez faire!

Waarna beiden het besluit verkondigen, dat door de echo van dichters en toonkunstenaars wordt nagesproken: Séparons-nous! Daar daalt de ‘goddelijke harmonie’ van den hemel. De tweedragt eindigt en de beide zusters roepen met het koor van poëten en musici uit:

Oublions nos querelles!
Il faut nous accorder pour la bien recevoir! -

In zijn ‘charactères’ noemt La Bruyère de opera een schets, het eerste ontwerp van een groot schouwspel, waarvan zij alleen een denkbeeld geeft. ‘Ik weet niet,’ voegt hij er bij, ‘hoe het komt, dat de opera met zulk een volmaakte muziek en met inderdaad koninklijke pracht mij verveelt? Er zijn stukken in de opera, die een verlangen naar andere dergelijke opwekken; maar niet zelden ontglipt, ten gevolge van het gebrek aan handeling en van wat wezenlijke belangstelling kan opwekken, mij de wensch naar het einde der geheele voorstelling. De opera is tot op dezen dag geen gedicht, maar een verzameling van verzen, niet eens een tooneelspel, sedert de zuinigheid van Amphion (Lulli) en zijn maagschap de machines verdreven heeft. Zij is niets dan een concert, waarin de stemmen door instrumenten ondersteund worden. Een tragisch gedicht beklemt u reeds van den aanvang af; het hart laat u in zijn verderen loop naauwelijks toe adem te halen, en gunt u ter naauwernood den tijd om weder tot u zelven te komen. Het medelijden brengt u tot den schrik, of omgekeerd, en voert u door tranen, zuchten, onzekerheid, door hoop en vrees, door verrassing en ontsteltenis naar de katastrophe. Daar vindt men dus geen weefsel van aangename gewaarwordingen, van teedere verklaringen, van galante gesprekken, van bevallige be-

schrijvingen, van zoete woordjes, die soms komisch genoeg zijn om te doen lagchen.'

François Callières laat in zijn originele 'Histoire poétique de la guerre nouvellement déclarée entre les anciens et les modernes', een Italiaansch muziekant, die bij Orpheus in het muziekkwartier op den Parnassus komt, den toestand der opera onder Lulli komisch en treffend beschrijven. 'Gelooft gij,' zoo antwoordt daar onder anderen die muziekant op de klagten van zijn heidenschen Collega, dat hij alleen wilde dieren door zijn toonen betoovert, terwijl Lulli beschaafde menschen in bewondering brengt; 'gelooft gij, dat de meeste menschen, die Lulli zoo ijverig naloopen, meer verstand hebben van de muziek, dan de beesten van uw gevolg? Troost u, goddelijke Orpheus! ik ben ook van 't ambacht en zal u toonen, dat deze zoo hooggeroemde opera's niet zijn waarvoor men ze uitgeeft.' - Nadat hij hem de fouten der fransche, d.i. van Lulli's opera, aangetoond heeft, sluit hij met de woorden: 'Lulli heeft bij vele, in hun soort bewonderenswaardige muziekstukken, ook veel middelmatigs. Dat komt daarvan, dat hij zich opgeworpen heeft als onbeperkt heer van deze soort van schouwspelen en den dichter geheel en al onder de heerschappij van den toonkunstenaar gebragt heeft, terwijl deze zich veeleer naar de gedachten des dichters behoorde te rigten en alleen te beoogen, om de kracht van diens uitdrukkingen te verhoogen en met zijn voor het gedicht passende toonen, de groote trekken als 't ware der hartstogten, die de dichter in deze soort van gezongen werken leggen moet, verder uit te werken en leven te geven.'

Ook Gottsched, de dikwijls met regt, maar dikwijls ook ten onregte gegispte, heeft de opera zijn blik waardig gekeurd; ofschoon er in dezen blik niet veel vreugde straalt. Hij behandelt en hekelt haar in een afzonderlijk hoofdstuk zijner 'Kritischen Dichtkunst', en na een voor haar niet vleijende vergelijking met tragedie en komedie, slingert hij het onnatuurlijk gewrocht - voor hem even als voor Evremont 'het ongerijmdst werk, dat ooit door het menschelijk verstand uitgevonden werd' - met den hem eigen duchtigen vuistslag naar de rommelkamer van den onzin. Zelfs de door Evremont gespaarde autoriteit van Lulli, vindt in zijn oog geen genade; hij hekelt hem zoo als niemand anders het deed: 'hij nam bezit van het Fransche operatooneel en rigtte alles naar zijn gril-

len in; de dichters moesten naar zijn pijpen dansen en stukken uitbroeijen, waarin al wat bont en wonderbaarlijk was eene plaats kon vinden. Veel goden moesten in allerlei machines verschijnen en de aria's vooral moesten den muziekmeester ruime gelegenheid geven, om zijn kunsten te vertoonen. Daarbij hief men bijna alle regels der goede treur- en blijspelen geheel en al op. Men streefde er niet meer naar om schrik en medelijden op te wekken, ook niet om de menschelijke dwaasheden in een belagchelijk daglicht te plaatsen, maar de fantastische romanliefde behield schier alleen het veld; de schrijfwijze werd hoogdravend en buitensporig; de karakters waren voor een deel slecht geteekend, voor een deel altijd dezelfde. In één woord: de opera werd in de dichtkunst een splinternieuw genre, waarvan de Ouden nooit iets gedroomd hadden. De muziek zelve is stellig een edele gave des hemels; ik geef ook toe, dat de komponisten in hun opera's veel kunst weten aan te brengen; ofschoon zij dikwijls ook slecht toegepast wordt. Maar wat de dichters daaraan doen, deugt niet.' En ook deze Duitscher had hierin voor zijn tijd, en niet alleen voor dezen, vrij wel gelijk.

Wenden wij den blik naar de geboorteplaats der opera, naar Italië, dan ontmoeten wij daar het eerst in Lodovico Antonio Muratori (1672-1750) een erkende wetenschappelijke autoriteit ook op 't kunstgebied. In zijn voornaamste Werk: 'Della perfetta poesia Italiana' wijdt hij ernstige beschouwingen aan de opera en aan de betrekking tusschen de dramatische poëzie en de muziek. 'Het valt niet te loochenen,' zegt hij onder anderen, 'dat de theatrale muziek in onzen tijd in een overmatige weekheid en verwijfde manier vervallen is, waardoor zij veeleer geschikt is om het gemoed der toehoorders te bederven, dan het te zuiveren en te verbeteren, zoo als de oude muziek deed. Men legt zich niet meer toe op de theatrale kunst, die, zoo als Quintilianus zegt, door het gezang de menschelijke hartstogten leerde opwekken en stillen. Alle zorg wordt besteed aan het genot der ooren. Doch er zullen, zoo ik hoop, wijzer tijden komen, die de muziek veranderen en haar de oude majesteit en eerbare welvoegelijkheid weder zullen geven, die zij zoo noodig heeft om een gezond genoegen te verschaffen.'

'Wat de poëzie dezer tooneelstukken betreft, beklaag ik de dichters, dat hun kunst veroordeeld is om deze theaters te dienen. Op smadelijke wijze heeft de poëzie zich ketens aan la-

ten leggen; terwijl vroeger de muziek haar dienares was, is de poëzie nu een slavin van de muziek geworden. Den dichter wordt het aantal personen voorgeschreven, en aan dit getal en de speciale bekwaamheid der zangers heeft hij zich te houden. Men wil, dat hij in overeenstemming met deze bekwaamheid aria's en recitatieven maken of die veranderen, hier wat bijvoegen en daar wat wegnemen zal. Ieder zanger matigt zich aan den dichter te bevelen en verzen naar zijn luim van hem te verlangen. Zoodoende zijn de dichters gedwongen hun stukken te maken zoo als de muziek, niet zoo als de kunst die eischt. Wat gelegenheid om nut te stichten en roem te oogsten blijft er dan op het tooneel voor de poëzie over? Zij is niet meer de hoofdzaak, maar middel en werktuig voor de muziek.

De gedwongen onderwerping der poëzie aan de heerschappij der muziek brengt te weeg, dat het arme gedicht in allerlei angsten, ongerijmdheden en onwaarschijnlijkheden vervalt. Een niet gering deel der opera bestaat uit aria's, d.i. uit noodelooze woorden; een ander deel wordt gevormd door de verzen, die de dichter gedwongen is ten believe van een ander in zijn tekst te schuiven en die geheel en al overtollig zijn. Hierbij komt nog, dat de moderne smaak het recitatief, als te eentoonig, niet best lijden kan, ofschoon hierin, en niet in de aria, de ware uitdrukking en het wezen der fabel gelegen is. Tusschen deze hersenschimmige en de ware tragedie bestaat hoegenaamd geen overeenkomst. Buiten twijfel heeft de muziek de magt om de hartstogten op te wekken. Maar in den regel brengt zij deze bijzondere werking in het drama niet te weeg, en dat zoowel door eigen schuld als door die der zangers. Of het moest zijn, dat men tegenwoordig die muziek, welke in staat is driften op te wekken, niet meer leert of gebruikt; en misschien is de wetenschap daarvan wel geheel en al verloren gegaan.

Weinige zangers begrijpen de kracht der woorden, nog minder zijn er, die ze weten uit te drukken. Al hun zorg besteden zij aan de kunst om te zingen; maar op de kunst om goed te reciteren, die daarvan zeer verschilt en voor de goede voorstelling van het onderwerp en van de hartstogten werkelijk gevorderd wordt, legt niemand hunner zich toe. De onwaarschijnlijkheden zijn in de opera nog grooter geworden, sedert de invoering der aria's en kanzonetten. Is er iets belagchelij-

kers dan twee personen te zien, die zingend met elkander duelleren; die in een zachte en rustige aria zich tot den dood voorbereiden of zich beklagen over een wreedaardig noodlot; die lang genoeg blijven om muziek en woorden tot in 't oneindige te herhalen, terwijl de situatie verlangt, dat zij zich in aller ijl verwijderen en den tijd niet met redeneren verliezen?

Dwaal ik niet, zoo komt men eindelijk tot het resultaat, dat de tegenwoordige opera's, als tragedies beschouwd, misgeboorten en een vereeniging van duizend onwaarschijnlijkheden zijn. Voor het volk zijn ze eer schadelijk dan nuttig; evenmin kan men van haar de uitspanning verlangen, waarvoor ze toch vooral of uitsluitend uitgevonden zijn. Niettegenstaande dit alles voeren deze opera's den boventoon en het volk stroomt er heen, òf wegens de pracht der opvoering, òf uit gewoonte, òf omdat de voorname lieden er behagen in scheppen, òf in de hoop van kunstige muziekanten te hooren, òf om andere verborgene en niet tot zijne eer strekkende redenen.'

Nog een andere, niet minder belangwekkende stem klinkt ons uit hetzelfde land te gemoet. Het is die van graaf Francesco Algarotti (1712-1764), een eenige jaren ouder tijdgenoot van Glück en een vriend van Frederik den Groote. Hij was een der grootste en fijnste kunstkenners der vorige eeuw, bevallig dichter en klassiek prozaschrijver. Zijn smaak en kunstzin waren gerijpt door studie en veelzijdige ervaring op reizen binnen- en buiten'slands opgedaan, en door dit alles is deze uitstekende man een autoriteit voor zijn tijd geworden. De toestand der muziek in zijn vaderland gaf hem stof en aanleiding tot beschouwing, vergelijking, onderzoek en tot de uiting van zijn inzigten en voorstellen tot verbetering van het bestaande, opdat de opera zou worden opgeheven tot de hoogte, die haar uit het oogpunt van natuur en kunst toekomt.

In zijn werk onder den bescheiden titel van: 'Saggi sopra le belle arte' verschenen, behandelt Algarotti voornamelijk de bouwkunst, de schilderkunst en de opera. Het gedeelte over de opera: 'Saggio sopra l'opera in musica' (met het motto: 'Sed quid tentasse nocebit?' Ovid.) heeft hij - toevallige overeenkomst - even als St. Evremont zijn werk, aan een groot Engelsch Staatsman, te weten aan William Pitt, graaf van Chatham, opgedragen.

'Onder alle soorten van genoegens en genietingen voor den geest', zegt Algarotti 'is er misschien geen zoo zinrijk en

volmaakt als de muziek der opera. Toen zij uitgevonden werd, spaarde men niets om het verlangde doel te bereiken. En met grond kan men staande houden, dat alles wat voortreffelijk is in de poëzie, de muziek, de pantomime, den dans en de schilderkunst, zich in de opera op de gelukkigste wijze vereenigt om de zinnen te boeijen, het hart te verrukken en de ziel in de aangenaamste begoocheling te plaatsen. Maar even als met de gewone mechanische werktuigen, zoo is het ook met de opera: hoe zamengestelder zij zijn, des te eerder bederven zij. Het is dan ook geen wonder dat dit zinrijk, uit zooveel stukken zaâmgesteld werk, niet meer aan zijn doel beantwoordt. Ziet men, met hoe weinig zorg de leiders van ons genoegen den tekst of de poëzie kiezen, hoe onverschillig zij zijn voor de waarheid in het zingen en reciteren, voor het verband tusschen tekst en handeling, van de decoratie met het tooneel; dan laat zich gemakkelijk begrijpen, dat zulk een schouwspel smakeloos en vervelend wordt. Het gebrek aan overeenstemming der verschillende deelen laat geen schaduw van nabootsing der natuur meer over; de illusie verdwijnt geheel omdat die alleen ontstaan kan uit de *volmaakte éénheid van alle deelen;* en zoo wordt de opera, de kunstigste schepping van den menschelijken geest, een mat, onzamenhangend, onwaarschijnlijk, monsterachtig en grotesk werk, dat den schimp en den weêrzin verdient van hen, wien het kunstgenot dat zij zou kunnen opleveren, ernstig ter harte gaat.'

'Wie de opera', zoo gaat hij voort, 'in haar vroeger voortreffelijkheid en waardigheid zou willen herstellen, moet beginnen met de virtuozen aan de vroegere discipline en heerschappij te onderwerpen. En om aan de eigendunkelijkheden der zangers een einde te maken, zou men voornamelijk den dichter het roer weêr in handen moeten geven, dat hem ten onregte ontnomen is. Om het muziekale drama in zijn waarde te herstellen moet de grootste zorg gewijd worden aan de kens en de inrigting van den tekst. Alleen naar den tekst kan men beslissen of het dramatisch werk slagen of mislukken zal. Het is de grondslag van het gebouw, het doek waarop de dichter het beeld teekent, dat de komponist verder af moet schilderen. De dichter dirigeert de dansers, de machinisten, den schilder, ja zelfs de kleedkamer. In zijn geest omvat hij het geheele drama, en wat hij zelf niet uitvoert, dat wordt ten minste door hem geregeld.

‘Onze dichters hadden het denkbeeld’, zegt hij van den oorsprong der opera sprekende, ‘om de grieksche tragedie weder op het moderne tooneel over te planten, Melpomeen terug te voeren in het gevolg der muziek, van den dans en van de gansche pracht, die ten tijde van Sophokles en Euripides haar begeleiding vormden. En opdat deze pracht der tragedie natuurlijk ware, ontleenden zij hun stof (argomenti) aan den heroïschen tijd of aan de godenleer. Toen de opera uit de paleizen der grooten op het openbaar tooneel overgegaan was, wendde men zich van die glansrijke stoffen af naar de historische; de opera daalde als 't ware van den hemel op de aarde neder; zij zag zich uit de gemeenschap der goden naar het gezelschap der menschen verbannen. Men meende den vroegeren uiterlijken glans te kunnen vergoeden door de grootere regelmatigheid van het drama, door de kunst der poëzie met een verfijnde muziek vereenigd. Opdat intusschen de voorstelling niet al te kaal en te eentoonig zou zijn, voerde men tusschen de bedrijven de intermezzi en later het ballet in, zoodat de opera langzamerhand haren tegenwoordigen vorm kreeg.’

Op de moeilijkheden der mythologische zoowel als der historische stoffen wijzende, merkt hij op, dat de eersten door hun vele machines en theophaniën den dichter te beperkte grenzen stellen voor het opschorten en ontwikkelen van den knoop, even als voor het uitwerken der karakters, beiden in de opera zoo noodig, daar zij inderdaad niets anders is dan een muziekaal gereciteerde tragedie. Dit is de grond waarom zooveel Fransche en ook Italiaansche opera's bijna niets anders zijn dan een schouwspel voor de oogen en meer maskerade dan drama. De historische stof komt hem voor de muziekale behandeling niet geheel geschikt voor, wegens haar geringe waarschijnlijkheid in het muziekale kleed, waarbij hij op de onnatuurlijkheid van een triller voor een Cesar of een Cato wijst, terwijl hij tevens opmerkzaam maakt op de geringer verscheidenheid van historische stoffen, op haar monotonie tegenover mythologische onderwerpen, en op de moeilijkheden om balletten en intermezzi aan te brengen, die bij een historische handeling passen. In al deze zwarigheden kan alleen voorzien worden door de passende keus eener fabel. Om zijn doel, om het hart te treffen en oogen en ooren genot te verschaffen, te bereiken, zonder het gezond verstand te kwetsen, zal de dichter weldoen een handeling te kiezen, die in verwijderde tijden en landen speelt,

die uit kracht der sfeer waarin zij behoort het wonderbare toelaat en daarbij tevens eenvoudig en bekend is.

‘Een andere hoofdoorzaak van het verval der muziek ligt in de buitensporige heerschappij die zij erlangd heeft. De komponist gedraagt zich als een despoot. Niets ter wereld is in staat hem te doen inzien, dat hij ondergeschikt moet zijn en dat de werkkring der muziek daarin ligt, dienares en helpster der poëzie te zijn. Hij heeft geen andere taak dan aan de taal der muzen meer kracht en meer energie te geven.

Ook het verwijt, dat men der opera doet, dat de helden daarin zingend ter dood gaan, heeft geen anderen grond dan in het gemis aan harmonie tusschen de woorden en den zang. Zwegen de trillers waar de hartstogten spreken, en was de muziek geschreven zoo als 't behoorde, dan zou het evenmin ongepast zijn, zingend als rijmend te sterven. Het is bekend, dat eeuwen geleden de dichters tegelijk toonkunstenaars waren. En toen was de vokaalmuziek, wat zij naar haar doel wezen moest: een krachtiger, levendiger, warmer uitdrukking der gewaarwordingen en neigingen van de ziel. Maar tegenwoordig gaan de tweelingzusters poëzie en muziek ieder haar eigen weg. De smaak en het verstand van den toondichter kunnen alleen deze ongerijmdheid verhelpen, als hij namelijk naar de bedoeling des dichters hooren, en zich, voordat hij een noot op 't papier zet, met hem verstaan en hem ook daarna nog om raad vragen wil. Dit alleen beantwoordt aan de ware theaterdiscipline.

Vergeleken met de tegenwoordige waren de vroegere aria's ook hoogst eenvoudig, zoowel wat melodie als begeleiding betreft, en weinig verschillend van het recitatief. Scarlatti was de eerste die ze meer geest en leven en schooner, krachtiger begeleiding gaf. De tegenwoordige aria's worden door sieraden bedorven. De ritornellen waarmeê zij beginnen zijn gemeenlijk zeer lang en in den regel overtollig. Zoo is het b.v. hoogst onwaarschijnlijk, dat de zanger in een aria, die toorn moet uitdrukken, het einde van het ritornel geduldig met over elkander geslagen armen afwacht, om dan eerst den vrijen loop aan zijn drift te laten. En die onophondelijke herhaling en ophooping van woorden, alleen ten gevalle der muziek, mist inderdaad allen zin. Alleen waar de hartstogt het vordert, kunnen de woorden herhaald worden.

De dichtkunst en de muziek, ofschoon zoo naauw verbon-

den, sloegen bij ons geheel tegenovergestelde wegen in. De laatste was in de vorige eeuw (de 17de) nog geheel vreemd aan de tegenwoordige uitvoerigheid. Zij ging tot het hart en wist daarin haar plaats te behouden, zij huwde zich aan 't woord en was, om waarschijnlijk te zijn, hoogst eenvoudig en effektvol, terwijl toen de poëzie zonder eenige waarheid was. Toen de poëzie weder den goeden weg betrad, verliet de muziek dien op hare beurt.'

Met de volgende woorden besluit de edele kunstvriend zijn beschouwingen. 'Ik had geen ander doel dan de betrekking aan te toonen van de belangrijkste deelen der opera tot elkander, opdat daaruit een regelmatig harmonisch geheel ontsta. Ook kan het misschien eenmaal gebeuren dat, onder bescherming van een vorst, die de kunst kent en haar lief heeft, deze soort van dramatische voorstelling haar vroegeren glans herneemt. Dan zou men ondervinden, dat een schoon, prachtig theater de plaats is, niet om een geraasmakende menigte op te nemen, maar een plegtige gehoorzaal, waarin de Addisons, de Drydens, de Marcelli enz. zouden kunnen plaats nemen. De aanleiding ware hun dan ontnomen om te zeggen, dat de opera een onzamenhangend, monsterachtig en grotesk onding is; zij zouden daarin integendeel een getrouw beeld der oude tragedie zien, waarin bouwkunst, dichtkunst, muziek, dans en tooneelmatige toestel zich *vereenigden*, om die illusie voort te brengen, welke op de menschen zooveel magt heeft, en uit duizend genietingen één geheel schept.'

Den tijd volgende, komen wij op Frankrijk terug, en vinden daar een andere autoriteit in J.J. Rousseau. In zijn bekenden 'Dictionnaire de musique' (1764) werpt hij ook op ons onderwerp een blik, die getuigt dat hij den toestand van de toenmalige en de vroegere dramatische muziek en de betrekding tusschen dichter en komponist duidelijk inzag.

't Gedicht, de muziek en de dekoraties zijn voor hem de drie bestanddeelen der opera. De poëzie spreekt tot den geest, de muziek tot het oor, de schilderkunst tot het oog, in dier voege, dat alle drie zich vereenigen om het hart te roeren en te zamen door verschillende organen denzelfden indruk te weeg te brengen.

De poëzie der Grieken was muziekaal, hun muziek deklamatorisch, en wel zoo, dat hun gezang bijna een verhoogd gesprek was en zij hunne verzen zongen. Dit is zeker, dat de Griek-

sche tragedie gereciteerd werd op een manier, die veel op zang geleek en door instrumenten begeleid werd; een recitatief, dat de bekoorlijkheid van den muziekalen toon met de geheele harmonie der poëzie en met de geheele kracht der deklamatie met veel meer energie, dan het modern recitatief, verbond.

De vergelijking der melodische grieksche taal met de moderne talen (vooral de Fransche) valt ten nadeele der laatsten uit, en in de ruwheid dezer laatste ziet Rousseau de moeilijkheid, om in de opera de dichterlijke en de muziekale elementen juist en schoon te doen ineensmelten. Bij een gedwongen en gekunstelde taal hebben wij moeite om te begrijpen, wat men ons zeggen wil; met veel geraas geeft men ons weinig gemoedsbeweging. Vandaar de noodzakelijkheid om de hulp in te roepen van het zinnelijk genot tot ondersteuning van het geestelijk, en de bekoorlijkheid der harmonie in de plaats te stellen van de kracht der uitdrukking. Hoe minder men dus het hart weet te treffen, des te meer moet het oor gevleid worden, en wij zijn gedwongen het genoegen, dat het gevoel ons onthoudt, in den zinnelijken indruk te zoeken. Vandaar de oorsprong der aria's, der koren, der simfonie (ouverture) en van die betooverende melodie, waarmede de moderne muziek zich dikwijls ten koste der poëzie versiert.

‘Spoedig begon men op te merken, dat, onafhankelijk van de muziekale deklamatie, die dikwijls genoeg met de taal niet overeenstemde, de keuze van maat, harmonie en gezangen niet onverschillig was voor 't geen men zeggen wilde, en dat, bijgevolg, het effekt der muziek alleen, tot nu toe tot de zinnen beperkt, ook tot het hart kon doordringen. De melodie, die zich aanvankelijk alleen uit noodzakelijkheid van de poëzie gescheiden had, maakte van deze onafhankelijkheid gebruik om zich absolute en zuiver muziekale schoonheden te geven, de ontdekte en tot grooter volkomenheid gebragte harmonie opende haar nieuwe wegen om te behagen en te treffen, en de maat, van den dwang van het poëtisch rhythmus bevrijd, kreeg ook een soort van afzonderlijke kadans, die haar alleen toebehoorde. De muziek, op deze wijze tot een eigen manier van nabootsing ontwikkeld, had spoedig haar uitdrukking, haar taal, haar schilderingen, geheel en al onafhankelijk van de poëzie. Nadat de muziek haar krachten beproefd en besefd had, begon zij de poëzie te minachten; zij kende zich hooger waarde toe, wanneer zij alleen door zich zelve de schoonheden verkreeg,

waarnaar zij vroeger in vereeniging met haar gezellin streefde. Wel stelde zij zich ten doel de ideën en gewaarwordingen des dichters weêr te geven, maar zij nam eenigermate een andere taal aan; en ofschoon het voorwerp hetzelfde is, geven dichter en muziekant, in hun werk te veel gescheiden, daarvan tegelijkertijd twee gelijkende, maar verschillende afbeeldingen, die elkander wederkeerig benadeelen. De geest, gedwongen zich te verdeelen, kiest het een of het andere beeld en hecht zich daaraan. Bezit dan de muziekant meer kunst dan de dichter, dan wordt het stuk vergeten en de voorstelling verandert in een concert. Is het voordeel aan den kant des dichters, dan wordt de muziek onverschillig en de toeschouwer, zich verbeeldende meesterstukken van harmonie te bewonderen, bewondert een schoon gedicht.'

'In onze aria's', zegt Rousseau op een andere plaats, 'heerscht de muziek te veel en wordt de poëzie bijna geheel verdrongen. Een opera die niets anders is dan een reeks van aria's, verveelt evenzeer als één aria van dezelfde uitgebreidheid zou doen. De muziek heeft reeds opgehouden te spreken, spoedig zal zij ook niet meer zingen, en dan zal zij met al haar akkoorden en harmoniën volstrekt geen effekt meer op ons maken.'

De tijd waarin Glück tegen het onnatuurlijke in de dramatische muziek, tegen vooroordeelen, misbruiken en afdwalingen, tegen ijdelen modesmaak, tegen oppervlakkigheid, tegen willekeur van komponisten en zangers, tegen de weekheid, flaauwheid en gedachteloosheid van het publiek in het strijdperk trad, leverde hem een bodem op, die nog weinig toebereid was. Maar hij vatte het voornemen op om dezen bodem, dien hij, op het voetspoor der Italiaansche opera-rigting, in zijn eerste periode had helpen bebouwen, te zuiveren, te kweeken, te veredelen. Met vaste hand toog hij aan het werk en begon zijn taak met een belangrijk werk: Alceste.

Glück werd tot dit werk opgewekt, gedeeltelijk door de bovengenoemde mannen en door Metastasio's klagten over het steeds grooter wordend verval der Italiaansche opera (in brieven uit de jaren 1752, '53 en '65), gedeeltelijk door de studie van Duitsche dichters, vooral van Klopstock, deels ook door het in Weenen ontwaakte gezonder Duitsche tooneelleven, misschien ook door Noverre's 'Lettres sur la danse et sur les ballets' (1760), die toen grooten opgang maakten, en waarin de

schrijver op rationele artistieke grondslagen de misbruiken van het ballet, en hier en daar ook die der groote Fransche opera, op geestige wijze bestrijdt. De Alceste is het begin van een nieuwen tijd.

Glück achtte het noodzakelijk, bij 't geen het werk zelf van zijne nieuwe rigting verkondigt ook een verklaring in *woorden* te voegen, en dus ontstonden die merkwaardige regels, waarmede hij zijn opera (1767) aan den groothertog Peter Leopold van Toskane opdroeg. In deze opdragt zegt hij: toen ik de opera Alceste begon te komponeren, nam ik mij voor alle misbruiken te vermijden, die de kwalijk begrepen ijdelheid der zangers en de buitensporige toegevendheid der komponisten in de Italiaansche opera heeft ingevoerd en waardoor het prachtigste en schoonste schouwspel vervelend en belagchelijk geworden is. Ik beproefde de muziek op haar ware standpunt terug te brengen, namelijk: ondersteuning der poëzie, om de uitdrukking der gewaarwordingen en het belang der situatie te versterken, zonder de handeling af te breken of door overtollige-versieringen op te houden. Ik meende, dat de muziek aan de dichtkunst moest toevoegen, wat de levendigheid der kleuren en de gelukkige overeenstemming tusschen licht en schaduw aan een korrekte en goed gekomponeerde teekening geven: verlevendiging der vormen, zonder de omtrekken uit te wisschen. Ik heb dus vermeden, een' zanger in het vuur van den dialoog te doen ophouden, om op een langwijlig ritornel te wachten, of hem midden in zijn rede bij een gunstige vokaal te laten stilstaan, hetzij om in een lange passage de bewegelijkheid van zijn schoone stem te toonen, hetzij om voor het slot van het stuk adem te scheppen. Ik heb alle misbruiken willen verbannen, waartegen sedert langen tijd het gezond verstand en de goede smaak zich te vergeefs hebben verzet. Ik was van oordeel, dat mijn werk zich hoofdzakelijk tot taak moest stellen naar een schoone en edele eenvoudigheid te streven, en ik heb vermeden met moeilijkheden te pronken, die de duidelijkheid schaden. Aan het vinden eener nieuwe gedachte heb ik dan alleen waarde gehecht, als zij mij op den natuurlijken weg door de situatie werd aangeboden en met de uitdrukking in overeenstemming was. In 't kort, er is niet éénregel, welken ik niet ten voordeele der juiste uitdrukking bereidwillig meende te moeten opofferen.’

In de opdragt van een zijner andere opera's: ‘Paride et

Elena (1769)', aan den hertog van Braganza, zegt Glück: 'de halfgeleerden, de kunstregters en toongevers, die klasse van menschen, die ongelukkig maar al te talrijk is en in alle tijden den vooruitgang der kunst duizendmaal meer schade berokkende dan die der onwetenden, zal tegen ons werk razen. Deze heeren kunstregters, wier zielen in de ooren zetelen, zullen verscheidene mijner aria's te ruw of te weinig voorbereid vinden, omdat zij niet bedenken en erkennen, dat een aria of passage met het oog op de situatie deze uitdrukking vereischte. De pedanten in de harmonie zullen zeker ook hier en daar een geniale achteloosheid of een valschen greep willen zien en zich geroepen achten te verklaren, dat een en ander op onvergeeflijke wijze tegen de geheimen der harmonie zondigt, en spoedig zal dan een menigte zamenstemmen om deze muziek als barbaarsch, wild en overspannen te veroordeelen.'

Door de toepassing dezer stellingen hielp Glück den weg banen voor de tegenwoordige beweging op 't gebied der opera, en al werd de golfslag dier beweging tot op onzen tijd toe herhaaldelijk gestoord en tegengehouden, toch hield hij niet op zich in steeds wijder kring te vertoonen. Geen wonder dat de aanvallen op het leger, waarin de toenmaals magtige Italiaansche muziek zich verschanst had, opzien baarden en de partijhartstogt in lichte laaije deden ontbranden.

Bijna tegelijk met Glück trad een tweede groote Duitscher op, wiens hoogste doel en heilig-ernstige levenstaak het was, het veld der kunst van onnatuurlijkheid en valschen pronk te zuiveren, de Duitsche muze van den band van het buitenland te bevrijden en te strijden voor de waarheid. Lessing, met het helder oog van den denker, den kritikus en den dichter tevens, trad op met een niet minder belangrijke manifestatie, die hetzelfde thema: 'waardige vereeniging en gepaste ineensmelting van dichtkunst en toonkunst', behandelde.

'De vereeniging van willekeurige met natuurlijke, op elkander volgende hoorbare teekens, is onbetwistbaar onder alle mogelijke de volmaakste, vooral als daar nog bijkomt, dat beide soorten van teekens niet alleen door hetzelfde zintuig worden opgevat, maar ook door hetzelfde orgaan tegelijkertijd kunnen worden voortgebragt. Zoodanig is de verbinding der poëzie en muziek; zoodat het den schijn heeft, alsof de natuur zelve ze niet alleen voor vereeniging, maar veeleer voor één en dezelfde kunst bestemd heeft. Er is ook werkelijk een tijd geweest,

waarin ze te zamen slechts één kunst uitmaakten. Ik wil intusschen niet beweren, dat de scheiding niet natuurlijk was; nog minder wil ik laken, dat de eene zonder de andere werkzaam is; maar ik betreur het toch, dat men wegens deze scheiding bijna in 't geheel niet meer aan de vereeniging denkt, of, zoo men daaraan bij wijle denkt, de eene kunst alleen tot hulpkunst van de andere gemaakt wordt, en men niets meer weet van gemeenschappelijke werking, waaraan beide gelijkelijk aandeel hebben. Voorts dient nog herinnerd te worden, dat men slechts een verbinding heeft, waarin de dichtkunst de helpende kunst is, namelijk in de opera, maar dat de verbinding, waarin de muziek de helpende kunst ware, nog onaangeroerd is gebleven. Maar men zou kunnen zeggen, dat er in de opera wel gedacht is aan beide verbindingen; daar namelijk in de aria de poëzie en in het recitatief de muziek de helpende kunst is. Doch hierbij dient gevraagd te worden, of deze gemengde verbinding, waardoor beurtelings de eene kunst aan de andere ondergeschikt is, in een en hetzelfde geheel wel natuurlijk is, en of de meer wellustige, welke stellig die is, waarin de poëzie aan de muziek ondergeschikt is, niet nadeelig is voor de andere en ons oor te zeer streelt, zoodat wij mat en slaperig worden bij het minder genot, dat ons de andere verbinding verschaft.

Dit gebrek bestaat daarin, dat de eene kunst boven de andere tot hoofdzaak gemaakt wordt, en niet daarin dat de eene zich naar de andere rigt en, als hare regelen in botsing komen, de eene aan de andere zooveel mogelijk toegeeft. Maar vanwaar die verschillende regelen, als het waar is, dat beider teekens zich zoo naauw kunnen vereenigen? Dáárvan, dat beider teekens wel is waar in de opvolging van tijd werken, maar dat de maat des tijds, die met de teekens van de eene en met de teekens van de andere overeenstemt, niet dezelfde is. De afzonderlijke toonen in de muziek zijn geen teekens, zij beteekenen niets en drukken niets uit; maar haar teekens liggen in de opvolgingen der toonen, die hartstogt opwekken en uitdrukken kunnen. De willekeurige teekens der woorden daarentegen beteekenen in zich zelf iets, en een enkele klank als willekeurig teeken kan zooveel uitdrukken, als waarvoor de muziek een lange reeks van toonen noodig heeft. Hieruit volgt de regel, dat de poëzie, die met muziek verbonden moet worden, in haar karakter niet gedrongen moet zijn; dat het bij haar

geen schoonheid is, de beste gedachten in het kleinst mogelijk aantal woorden te brengen, maar dat zij veeleer aan iedere gedachte door de langste, vloeijendste woorden zooveel uitbreiding moet geven, als de muziek noodig heeft, om iets daaraan evenredigs te kunnen voortbrengen.

Na deze volmaaktste vereeniging der poëzie en muziek,' zegt Lessing verder, 'volgt de vereeniging van willekeurig op elkander volgende hoorbare teekens met willekeurig op elkander volgende zigtbare teekens, dat is de verbinding der muziek met de danskunst, der poëzie met de danskunst, en der vereenigde muziek en poëzie met de danskunst. Van deze drie verbindingen, waarvan wij bij de Ouden voorbeelden vinden, is wederom de verbinding van de muziek met de danskunst de volmaaktste.'

Hiernaar laat zich de bewering beoordeelen, dat poëzie, muziek en danskunst een door Wagner uitgevonden triniteit zijn. Een eenvoudige verwijzing naar het Grieksche drama wederlegt haar voldoende.

Nog bij een andere gelegenheid zegt Lessing (Dramaturgie): 'Wat wil men dan toch met de *vermenging der soorten in 't algemeen?* In de *leerboeken* zondere men ze zoo naauwkeurig mogelijk van elkander af; doch wanneer een genie, ter liefde van een hooger doel, verscheidene harer *in een en 't zelfde werk ineen laat vloeijen, dan vergete men het leerboek* en onderzoeke alleen, of hierdoor het hooger doel bereikt is.'

Wij treffen nu op onzen weg wederom een Duitscher aan, die in zijn ideën over de opera en het muziek-drama blijkbaar onder den invloed staat van Algarotti en diens voorgangers: Wieland, in zijn 'Proeve over het duitsche zangspel', 1775.

Wij lezen hier onder anderen, dat de voornaamste kunstregers van alle landen de opera reeds lang met onverbiddelijke gestrengheid, als een monsterachtige misgeboorte van den slechten smaak, van den Parnassus gebannen hebben. Naar aanleiding hiervan wil Wieland aan alle lief hebbers der muziek zijn gedachten mededeelen over een nieuw soort van zangspel, waardoor het misschien tot het schoonste der schouwspelen verheven zou kunnen worden.

'Het zangspel, voor zoover het een dramatisch werk is, heeft alle wezenlijke eigenschappen daarvan met alle andere soorten van schouwspelen, en in zooverre als het de tragedie der Ouden, vooral die van Euripides, meer dan eenige andere

moderne soort, nabij komt, doel en middelen met deze laatste gemeen. Daarentegen verschilt het toch van alle andere thans in zwang zijnde dramatische vormen, door dit essentiële kenmerk, dat alles, wat in dezen enkel rede of pantomime is, in 't zangspel door zang en instrumentale muziek wordt uitgedrukt, of in één woord, dat de muziek als 't ware de taal van het zangspel is.'

Nadat Wieland het enkel gezongen drama verdedigd heeft tegen de beschuldigingen van onnatuurlijkheid en gebrek aan effekt, beweert hij: dat het zangspel, als tragedie beschouwd, en voor zooverre het in staat is het groote doel te bereiken, om te begoochelen en tot innige deelneming op te wekken, een onbetwistbaar regt en bevoegdheid heeft, om zijne plaats onder de verschillende soorten van het drama in te nemen.

Vervolgens toont hij aan, wat de dichter bij de keuze en behandeling zijner stof moet in 't oog houden, en welke pligten de komponist te vervullen heeft, om 's dichters doel en werk met al de krachten zijner kunst te *ondersteunen;* opdat, wat poëzie en toonkunst *vereenigd* vermogen, werkelijk en in den hoogst mogelijken graad bij de toehoorders worde opgewekt.

Bij de keuze der stof dient het volgende in 't oog gehouden te worden: de dichter verwerpe alle onderwerpen die, óf wegens den aard der handeling, óf omdat zij te ingewikkeld en met te veel gebeurtenissen overladen zijn, beter voor de tragedie dan voor het zangspel geschikt zijn; in de keuze zelve moet hij zich bepalen tot zulke karakters, hartstogten en situatiën, die door de muziekale versiering niets van hun waarheid verliezen; de aanleg van het plan moet zoo eenvoudig mogelijk, en het aantal personen zooveel mogelijk beperkt worden, en bepaaldelijk moeten, zoo al niet alle episodes, dan toch al de zoodanige vermeden worden, die het hoofdbelang zouden verzwakken, in plaats van het te verhoogen; eindelijk moet het bovenal des dichters streven zijn, meer het gevoel en de innerlijke gemoedsbeweging., dan de uiterlijke handelingen zijner personen voor te stellen.

Algarotti had reeds gezegd, dat muziek en poëzie zusters, en door haar vereeniging almagtig zijn, doch dat in deze vereeniging de eerste aan de andere ondergeschikt moet wezen, en dat alles verloren is zoodra zij, in plaats van te gehoorzamen, heerschen wil. Naar aanleiding dezer 'onloochenbare grondstelling' vraagt Wieland: 'de komponist, die het werk van een

dichter in muziek brengt, wat doet hij anders, dan de teekening en schetsen van een ander voltooijen? En wat zou er van teregt komen, als hij zich nu verbeeldde naar eigen willekeur te kunnen handelen, en noch in de keuze en menging der verwen, noch in de verdeeling van licht en schaduw, noch in den toon van 't geheel de gedachten van den ontwerper wilde raadplegen? Muziek en actie zijn in het zangspel enkel organen, waardoor de dichter op onze ziel werken moet. De toonkunstenaar, die de uitwerking van het gedicht dat hij bearbeidt, opoffert aan de begeerte om zijn kunst te toonen, gelijkt den schilder, die Juno slordig behandelde, om onze gansche opmerkzaamheid op haar paauwen te vestigen.'

Aan de hand van Algarotti gaat Wieland nu de afzonderlijke deelen der heerschende opera na, en eindigt met deze opmerkelijke woorden: 'Eindelijk hebben wij den tijd beleefd, waarin het krachtig genie van een Glück dit groote werk ondernomen heeft, dat, indien het ooit tot stand komen kan, door een vurigen geest als de zijne aangevat moest worden. De groote opgang, dien zijn Orpheus en Euridice, zijn Alceste en Iphigenia gehad hebben, zouden alles doen verwachten, indien er niet juist in die hoofdplaatsen van Europa, waar de schoone kunsten haar voornaamste tempels hebben, onoverwinnelijke *zedelijke oorzaken* bestonden, die zijn onderneming tegenwerken! Kunsten, die de groote hoop gewoon is enkel als werktuigen van zinnelijken wellust aan te zien, in haar oorspronkelijke waarde te herstellen, en de *natuur* op een troon te vestigen, die zoo langen tijd door de willekeurige heerschappij van de mode, de pracht en de weelderigste zinnelijkheid ingenomen was, is een groote en stoute onderneming. *Een reeks van Glücken* zou er vereischt worden om deze opperheerschappij der onbedorven natuur over de muziek, dit eenvoudig gezang, dat even als Merkuurs slangenstaf de hartstogt opwekt of in doet sluimeren, en de zielen naar Elysium of naar den Tartarus voert, deze verbanning van alle sirenen-kunsten, deze schoone overeenstemming van alle deelen tot de groote eenheid van het geheel, op het lyrisch tooneel te doen heerschen en voortduren. Glück zelf, bij al zijn geestdrift, kent de menschen en den loop der ondermaasche zaken te goed, dan dat hij daarvan iets zou hopen! 't Is reeds genoeg, dat hij ons getoond heeft, wat de muziek zou vermogen, als er in onze dagen ergens in Europa een Athene bestond en daarin een

Perikles optrad, die voor het zangspel wilde doen, wat deze voor de tragedie's van Sophokles en Euripides deed.'

Ook de Spanjaard Stephan Arteaga werpt in zijn in 't Italiaansch geschreven werk: 'Le rivoluzioni de teatro musicale italiano, dalla sua origine fino al presente' (1783), een onderzoekenden blik op de betrekking tusschen het gedicht en de muziek in de opera, stelt de misbruiken der Italiaansche opera in 't licht en geesselt ze tegelijkertijd. Welk een hooge waarde hij aan 't muziekale drama hecht, blijkt reeds uit de inleiding, waar hij daarin '*de hoogste kracht der afzonderlijke kunsten* en het volmaakst genot vindt, dat het menschdom van haar verwachten kan.'

Verder zegt hij: 'de muziek is veel armer dan de poëzie, omdat zij enkel tot het hart, het gehoor en in zekeren zin tot de verbeelding beperkt is, terwijl de poëzie zich ook uitstrekt tot den geest en het verstand. Aan den anderen kant is de muziek veel rijker aan uitdrukking dan de poëzie, omdat zij de ongeartikuleerde teekens nabootst, die eigenlijk de taal der natuur, bijgevolg de krachtigste zijn, en zij die nabootst in toonen, die physisch op ons werken en de indrukken veel langer onderhouden dan de verzen. Die poëzie welke met de muziek vereenigd moet worden, moet ook muziekale eigenschappen aannemen en zich ontdoen van al wat daarmede strijdt. De muziek kan alleen toestanden uitdrukken, waarin hartstogten en schilderingen de hoofdzaak zijn; zal dus de poëzie het natuurlijk vermogen der muziek ondersteunen, dan moet het muziekale drama hoofdzakelijk zulke onderwerpen behandelen, die rijk aan beide zijn. De eerste, boven alle kritiek verheven wet der opera is: te betooveren en te begoochelen. Streefde de opera alleen naar verlustiging der zinnen, waarin zou zij dan van het concert verschillen? Welk nut zou zij van de afwisselende en interessante poëzie hebben, die toch haar voornaamste steunsel is? De opera als een tooneelwerk, dat bestemd is onze hartstogten in beweging te brengen, verschilt van het treurspel alleen door de modifikaties, die uit haar vereeniging met de muziek ontstaan. Waar zij met de muziek niet strijden, is de dichter gehouden, de regten der poëzie en van het tooneel te handhaven; zijn taak is het, de zaken zoodanig met elkander te verbinden, dat hij *de medgezel, maar niet de slaaf* van den komponist wordt.

'Onder alle soorten van poëzie is er geen minder geacht en

meer verwaarloosd, dan het muziekale drama. Terwijl de Italianen zich zoozeer in het schouwspel verlustigen, terwijl zij vol geestdrift zijn voor alles wat tot de muziek in betrekking staat, kunnen zij toch verdragen, dat het poëtisch gedeelte, de eerste bron der uitdrukking in den zang en van het gezond verstand, in den rampzaligsten toestand verkeert, in een toestand waarin noch het tooneel zijn regten, noch de taal haar eischen kan doen gelden. De insekten in de literatuur, zij namelijk die over de onzuiverste moerassen van den Parnassas rondfladderen, zij zijn de eenigen die zich verstouten, de hand aan de meest *moeilijke* en *kiesche* onder alle soorten van poëzie te slaan. Een operatekst te vervaardigen is thans eene taak, die geene ernstige gedachte wordt waardig gekeurd, maar met de grootste ligtzinnigheid wordt aanvaard. Als ellendige slaven van den ondernemer, van den komponist, van den zanger, hebben tekstenmakers van den dichter niets dan den naam en daarbij de schande van dien te ontheiligen.'

De onsterfelijke dichter van den 'Barbier' en 'Le marriage de Figaro', Beaumarchais (1732-1799), heeft in de voorrede van zijn door Salieri (1785) gekomponeerde opera 'Tarare' ook eenige beschouwingen aan ons onderwerp gewijd. Ook daaruit willen wij hier 't een en ander mededeelen.

De punten, waarbij Beaumarchais zijne aandacht bepaalt, zijn: de werking der dramatische poëzie op de muziek en de terugwerking van deze op gene, de betrekking tusschen de beide kunsten, haar vereeniging, als een nieuw middel om voor de in minachting geraakte opera weder belangstelling te wekken. In de rangschikking der in de opera werkzame faktoren geeft hij de eerste plaats aan het stuk zelf of de vinding van het onderwerp, daar het geheele belang zich daarin vereenigt en daardoor gedragen wordt; dan laat hij de schoonheid van het gedicht volgen, hierop de bevalligheid der muziek, 'qui n'est qu'une expression nouvelle ajoutée au charme des vers', en eindelijk den dans, 'dont la gaîté, la gentillesse, embellit quelques froides situations.'

'Maar' - dus gaat hij voort - 'door een bizarre omkeering schijnt bij de opera het stuk een banaal middel, een bloot voorwendsel te zijn, om dat alles te doen schitteren, wat het stuk juist niet is. Hier hebben de bijzaken den eersten rang ingenomen, terwijl de fond van het onderwerp niets meer is dan een onbeduidende bijzaak; "c'est le canevas des brodeurs,

que chacun couvre à volonté.” Verliest het publiek het genoegen en 't genot aan een kant, dan zoekt het daarnaar aan een andere kant. In de opera zich vervelende, omdat het de woorden niet begrijpt, wendt het zich tot de muziek: deze, beroofd van de belangstelling, die 't gedicht kan opwekken, en naauwelijks in staat om het oor genoegen te geven, maakt plaats voor den dans, die bovendien genot geeft aan de oogen. In deze, voor het theatrale effekt nadeelige omkeering, wordt altijd, zoo als men ziet, het vermaak gezocht; al het overige is onverschillig. Indien de opera, in plaats van een groot belang, mij niets dan een kinderachtige uitspanning aanbiedt, welke aanspraak kan zij dan op mijn achting maken? De toeschouwer heeft dan gelijk, en het schouwspel ongelijk.’

‘Boileau had voor zijn tijd gelijk toen hij aan Racine schreef, dat men nooit een goede opera zal maken, omdat de muziek niet kan verhalen. Hij zou er zelfs bij hebben kunnen voegen: de muziek weet niet te spreken. Men twijfelde er toenmaals niet aan, dat zij hiervoor altijd ongeschikt zou blijven. In een brief van Voltaire, den man die over alles gedacht en geschreven heeft, aan Cideville (1732), leest men deze merkwaardige woorden: “de opera is niets anders dan een publiek rendez-vous, waar men zich op zekere dagen vereenigt, zonder eigenlijk te weten waarom; het is een huis waar de geheele wereld heengaat, ofschoon men niet best denkt over den huisheer en hij tamelijk vervelend is.” Deze mannen zeiden open en bloot wat iedereen gevoelde, ofschoon de nationale ijdelheid het wilde ontkennen. Hoe! ijdelheid tot zelfs in de verdediging van een vervelend schouwspel! Met Basilio zou ik willen uitroepen: “qui est-ce done qu'on trompe ici? Tout le monde est dans le secret!”’

Beaumarchais, die zelf zeer gevoelig was voor de schoonheden der muziek, zocht naar de reden waarom de opera hem verveelde, en vond: ‘dat er in de theater-muziek te veel muziek is, en, zich van de naïve uitdrukking van een beroemd man bedienende, zeide hij: ‘notre opéra pue de musique.’ - Als het waar is, 't geen ieder erkent, dat de muziek voor de opera's is wat de verzen voor de tragedie zijn: een rijker en krachtiger uitdrukking, dan moeten wij ons wachten deze soort van effekt niet te misbruiken. De waarheid der uitdrukking wordt door dien misbruikten overvloed verstikt en vernietigd, het oor wordt verzadigd, maar het hart blijft ledig. Maar wat

is de uitslag als de hoogmoedige musikus, zonder smaak of genie, over den dichter wil heerschen, of van zijn muziek een afzonderlijk werk wil maken? Het onderwerp wordt wat het kan; men vindt er niets meer in dan onzamenhangende ideën, splitsing van effekten, en nulliteit van 't ensemble; want twee verschillende en gescheiden effekten kunnen de verlangde eenheid niet te weeg brengen, en zonder deze kan het schouwspel geen kunstgenot geven. Als mijn muziekant, wiens dichter ik ben, waarlijk talent bezit, als hij denkt voordat hij schrijft, dan zal hij bevinden dat het zijn taak, de grond van zijn succes is, mijn gedachten terug te geven, maar in een taal die harmonieuser is; haar een krachtiger uitdrukking te geven, maar niet een afzonderlijk werk te maken.

Wat verlangen wij van het tooneel? Dat het ons genot zal geven. De vereeniging van alle bevallige kunsten zou ons in de opera het grootste vermaak moeten verschaffen. Ontleent dit schouwspel niet juist zijn naam aan haar vereeniging? Het misbruik van haar gemaakt, maakt er een plaats van verveling van. Wij kunnen er het genot terugbrengen door haar weder natuur en waarheid te doen huldigen.

Het pad door de aangehaalde schrijvers ingeslagen, zien wij ook Herder vervolgen; den man wiens heldere blik ook in de diepten der dramatisch-muziekale kunstsferen vermogt door te dringen en zich te verheffen tot hare hoogten. ‘Daar gewaarwordingen, driften en aandoeningen het meer werkzame deel onzer natuur zijn, die door de gedachten slechts in stilte vergezeld of geregeerd worden, en gene zich door gebaren juist het krachtigst uitdrukken, terwijl de taal eigenlijk alleen gedachten aanduidt en de gewaarwording naauwelijks kommentariëert, zoo versmaden ook, ten minste in hartstogtelijke gevallen, de gebaren het woord, als hun vreemd en onbruikbaar; een uitroep hebben ze liever dan woorden. Welk een kracht hebben de gebaren! overtuigend, opwekkend, blijvend. Maar als de gebaren van 't gevoel woorden versmaden, zouden ze dan in de natuur niet een andere vriendin hebben, die hen begeleidt? Het is de muziek; toonen ondersteunen de gebaren op een natuurlijke wijze. Niet alleen dat in beide zooveel berust op tijd, op modulatie; want ook in de gebaren, in den gang, in het oog, in 't voorkomen en de handeling spreekt beweging, maat der heweging het meest. Een ongelijke gang, een valsche stem of een die steken blijft enz. hinderen ons; zij brengen als 't

ware onze ziel uit de maat. Maar niet beweging alleen; toonen zijn juist dat, wat de gebaren voor een ander zintuig zijn, uitdrukking der bewegelijke natuur, elastiesche golvingen, een onmiddellijke taal van het hart.

Het kon niet missen of elke voor vreugde en liefde gevormde natie maakte den geestelijken band tusschen toonen en gebaren tot een soort van *schoone kunst*; elk op haar wijze. Het is bekend hoeveel de Grieken van dansen hielden.

Maar niet alles kan worden uitgedrukt door den dans, niet alles door de stomme gebaren, al worden ze ook door muziek begeleid. Muziek en taal, met elkander *in verband gebragt en dan door gebaren onderstennd*, openen een nieuw veld voor de dichtkunst. Kan de dans daarbij ingevoerd worden, 't is wel! Maar dan werke hij door zich zelve, of door zingende koren aangevoerd; zang en dans in één persoon hinderen elkander.

Op wat hoogte de opera nu staat, dat weten wij; op het toppunt der kunst van muziek en dekoratie, maar bijna met veronachtzaming van den inhoud en van de fabel. De opera wordt naauwelijks meer genoemd; haar woorden, die men zelden verstaat en die nog zeldzamer waard zijn verstaan te worden, geven den toonkunstenaar alleen aanleiding tot zijn (zoo als hij 't noemt) muziekale gedachten, den dekorateur tot zijn dekoraties. Muziekale gedachten zonder woorden, dekoraties zonder een behoorlijke fabel, zijn, wel is waar, zonderlinge dingen; wij denken nu echter eenmaal in de opera *zuiver muziekaal*.

Heeft de toonkunstenaar door deze verwaarloozing der poetische stof gewonnen of verloren? Voor zijne kunst gelooft hij gewonnen te hebben; zijn aria's kan hij naar hartclust draaijen en wenden; ten hoogste geeft hij zich de moeite ze pas te maken voor de keel, die ze moet kweelen. Maar als toondichter, als de persoon die de gewaarwordingen moet doen spreken en werken, heeft hij stellig verloren. Zweven zijn toonen in de lucht, vermengen zij zich niet onmiddellijk met de woorden en tooneelen der gewaarwording, dan dringen zij nooit tot het hart door, maar blijven in 't oor hangen. Bewerkt hij een onwaardige, misschien wel schandelijke stof, moet hij zijn zoete toonen aan flaauwheden, aan een persifflage van alles wat groot, goed en schoon is verspillen; o! hoezeer beklagen wij den toonschepper! Hoe beklagen wij u, tooverachtige Mozart, in uw cosi fan tutte, Figaro, Don Juan, enz. De toonen voeren ons

naar den hemel, de aanblik der tooneelen naar het vagevuur en nog dieper. Laat de toonkunstenaar zich zoover medeslepen, dat hij, ten gevalle zijner muziekale draaibank, de gewaarwordingen verbrokkelt, kaauwt en overkaauwt, en kadanseert, - misnoegen wekt hij in onze ziel op in plaats van dank en verrukking! Snoert hij eindelijk zijn kunstmachine zoo aan de keel der zangers en zangeressen, dat held en heldin daardoor ten spot worden, volgt hij de prullenkraam van zoogenaamde zachte gewaarwordingen tot aan tooneelen van uitgelatene onbeschaamdheid; - hoe zou hij gewonnen hebben, daar hij het beste, het betooverende zijner kunst, den hoogsten invloed op 't menschelijk gemoed, verloren heeft?'

De loop der eeuw brengt ons tot een man (Händel), die, de prullenkraam, van toonen zonder woorden verachtend, de noodzakelijkheid van een innig verband van zuiver menschelijke gewaarwording en de fabel zelve met zijn toonen inzag. Van die hoogte, waarop de gewone toonkunstenaar zich verhoovaardigt dat de poëzie zijn kunst dient, steeg hij af en maakte, voor zooverre de smaak der natie, waarvoor hij in toonen dichtte, het toeliet, zijn toonen aan de woorden der gewaarwording, aan de handeling zelve dienstbaar. Ten spijt zijner wederstrevers werpt hij *de gansche kraam van den opera-klinkklank omver en rigt een Odeum op, een zamenhangend lyrisch gebouw, waarin poëzie, muziek, handeling, dekoratie één zijn*.

Wij halen eindelijk nog eenige woorden aan van den schrijver van Ardinghello en van Hildegard von Hohenthal, die over de muziek, vooral de dramatische, even diep heeft gedacht, als hij haar fijn heeft gevoeld.

'De muziek' - zegt hij - 'maakt den tekst alleen bevalliger en doet hem daardoor dieper indringen. Wij verbeelden ons dat de muziek het meeste doet; maar in waarheid zijn het de woorden en de zaken. De dichter stelt de aandoeningen, voor zooverre hem dit mogelijk is, door woorden, d.i. door willekeurige teekens voor, de toonkunstenaar in de toonen. De dichter bepaalt personen, plaats en omstandigheden, hartstogten, uren, tijden van den dag en jaargetijden, oorzaken en handelingen; de toonkunstenaar verlevendigt de gewaarwordingen door zijn toonen, en dwingt de toehoorders en toeschouwers, die harten en zielen hebben, als hij zijne kunst verstaat, te voelen wat de dichter voelde, of liever, wat de ontwikkelde mensch in 't algemeen bij gelijke toestanden voelen moet, som-

tijds oneindig verhevener dan de middelmatige dichter zelf voelde.

Ontneemt men de woorden aan melodie en harmonie, dan is het even alsof ik van bloemen, bloesems en kruiden den geest wegneem; het algemeene blijft over, het individuele gaat verloren. Het woord is de vorm vau den toon en menschelijke muziek is ook onafscheidelijk van het woord. Poëzie en muziek waren in den oorsprong één; alleen ten gevolge der uitvinding van meer en volmaakter instrumenten zijn zij gescheiden. Wat wij tegenwoordig in 't bijzonder opera-muziek noemen, is niets anders dan opluistering van de muziek der taal. Waar de taal in zich zelve reeds veel muziek bezit, valt de kompositie gemakkelijk.

Wie stelt eigenlijk de Armida's, Sophonisba's, Antigone's, Orestessen en Iphigenia's voor: de toonkunstenaar of de dichter? Zonder den laatsten zouden wij van al die personen niets weten. In het schouwspel der opera vormen verscheidene kunsten een vriendschappelijken band, om door hunne gezamenlijke voorstelling de natuur zooveel mogelijk nabij te komen. Dan maakt deze, dan die meer indruk; maar allen grijpen zoo in elkander, dat er van voorrang in 't geheel geen spraak kan zijn, als ieder doet wat ze kan. 't Best zou zeker zijn als dichter en toonkunstenaar, zoo als bij de Grieken, in *één persoon* vereenigd waren: *in een goede opera moeten zij althans zoodanig overeenstemmen, alsof zij werkelijk één waren*.'

De hier medegedeelde gedachten van de bekwaamste en schranderste mannen uit verschillende tijden en landen, die het door ons behandelde thema aangeroerd hebben, danken wij geheel en al aan Franz Müller, door wien wij ons een schat van werken, van groote waarde voor de geschiedenis der muziek, zien ontsluiten, die voor een groot deel geacht moeten worden vergeten te zijn.

Vatten wij nu de uitspraak dezer mannen te zamen, dan vinden wij een harmonische overeenstemming, waarvan de kracht en de grootheid op elk zuiver gestemd oor en hart, de substantiële inhoud op elken denkenden geest, indruk moeten maken.

Niet uit luim of willekeur, niet zonder voldoende aanleiding, vestigden deze mannen, met zedelijken en artistischen ernst, hun aandacht op de vraag, welke ook ons bezig houdt. Zij voelden dat het onderwerp in quaestie een der belangrijkste op het

gebied der kunst is, en met even rustigen als onpartijdigen en scherpen blik zagen zij terug in het verleden en vooruit in de toekomst. Sluit men de ooren voor die stemmen, men veracht de ervaring, miskent de kunstgeschiedenis, loochent den vooruitgang, beveelt der kunst stil te staan. En toch - men doet het. De uitvinders van den naam ‘toekomst-muziek’ en hunne partijgangers moeten ook deze mannen, zullen zij consequent zijn, als ‘revolutionairen’ en ‘toekomst-muziekanten’ veroordeelen.

Wie den grooten vooruitgang door Wagner vertegenwoordigd, als zoodanig, als door den aard der zaak gevorderd, wil ontkennen, wie hem beschuldigt alleen naar nieuwigheden te zoeken, die heeft noch achterwaarts, noch om zich heen gezien, van de hoogte, waartoe de edelste geesten den weg aangewezen en gebaand hebben.

Wat de hoofdzaak in de hervormingen of de ‘revolutie’ van Glück was, toont een ook maar oppervlakkige blik in den toestand der toenmalige Italiaansche opera, waartegen zijn strijd gerigt was. De absolute toonkunstenaar moest plaats maken voor den toonkunstenaar der streng dramatische karakter-uitdrukking; de dominerende zanger, de loutere virtuoso, voor den zanger die zich onderwierp aan de dramatische bedoeling van den komponist. De aria moest helder, eenvoudig, zonder eenigen pronk de gewaarwordingen en hartstogten weêrgeven, het recitatief op waardige, scherp uitgedrukte en natuurlijke wijze de handeling aaneenknoopen en motiveren. Het orkest moest een wezenlijke en waardige faktor zijn om de uitdrukking en den zielstoestand der handelende personen te veraanschouwelijken. Naar den traditionelen vorm der opera, naar haar inrigting strekte Glück de hervormende hand niet uit. Zijn vernieuwing bewoog zich nog binnen den kring, die vroeger en later den dichter veel meer nog dan den komponist in zijn vrije ontwikkeling belemmerde, waarin de tekst werkelijk beschouwd werd alleen als basis voor de toonen van den komponist. In dit opzigt heerschte deze gedeeltelijk nog over gene. Een onwaardig diktator moest onttroond worden om plaats te maken voor een edele, waardige regering, waarvan de komponist den staf in handen hield. Ook bij de voornaamste opvolgers van Glück bestaat nog in 't algemeen de suprematie van den toon- boven den woorddichter. Zoo bij Méhul, Cherubini en Spontini, die, al breidden zij ook de armoediger vormen van hun' voorganger uit, door bijvoeging van het leven-

diger dramatisch-muziekale ensemble, toch inderdaad evenzeer binnen die grenzen en op die grondslagen arbeidden.

Bij de uitstekendste dramatische begaafdheid om, zoowel in 't geheel als in de bijzonderheden, de muziekale karakter-uitdrukking te vinden, kende Mozart zelfs in de verte aan de dichtkunst niet hetzelfde regt toe als aan de muziek. De waardige edele gestalte van Glück is voor Mozart als jongeling en man niet voorbijgegaan zonder een opwekkenden en bevruchtenden indruk na te laten, maar hoe oneindig hooger de laatste ook staat, toch had hij van Glück in sommige opzigten meer kunnen leeren. Mozart heeft er nimmer aan gedacht, zich te verdiepen in de eigenlijke grondstellingen van Glück om zoodoende de voortzetter te worden van het muziek-drama als een in zich zelf afgesloten harmonisch geheel. In betrekking tot het dramatisch geheel blijven de bestanddeelen zijner onsterfelijke opera's vaak in meer of minder mate op zich zelf staande brokken. Het geheele zwaartepunt ligt in de muziek en, hoe heerlijk, hoe karakteristiek en betooverend die ook zijn moge, de afstand, - die zelfs wel eens tweespalt wordt - welke haar van den tekst scheidt, blijft voelbaar en komt niet zelden op scherpe wijze uit.

Als een gevolg hiervan heeft men, in algemeenen zin, Mozart het muziekaal en Glück het dramatisch-muziekaal genie genoemd. Dat Mozart echter op doortastende wijze een dramatisch-muziekaal schepper had kunnen worden, dat bewijst zijn voornaamste werk Don Juan, toen hij een dichter had gevonden die hem, voor een deel althans, werkelijke karakters teekende, die hij met den rijkdom en de waarheid zijner toonkleuren doordrong.

De groote beteekenis van Mozart als dramatisch komponist kan dus omschreven worden: hij, de groote, universele meester, deed, nevens het dramatisch element van Glück, wederom het lyrische der Italiaansche opera gelden; hij bragt de opera van den door Glück ingeslagen weg weder af; hij streefde naar het drama voor zoover het binnen de grenzen der muziekale kunst te bereiken was; hij bereikte in de heerschende opera, d.i. de opera met het overwigt der muziek boven den tekst, dat van zijn standpunt gegrond en noodzakelijk was, het hoogste wat bereikt kon worden; maar dit toppunt werd ook tevens een keerpunt.

Van de nu volgende komponisten begrepen slechts weinigen

de waarheid, dat de poëzie niet bestemd is om de muziek te dienen. Woord en toon waren tegenvoeters geworden; in de opera, waar beider eendragtige zamenwerking het meest vereischt werd, openbaarde zich de tweespalt het meest. Zelfs den voortreffelijken Weber, hoe groot ook zijn verdiensten waren om het Duitsche publiek te bevrijden van de moderne absolute opera-aria van Rossini, door tot haar bron, de toonwijzen van het oorspronkelijke krachtige volkslied, terng te keeren, ook hem kwam het niet in de gedachten, den dichter meer regten te geven dan het vervaardigen van het geraamte, waaraan de komponist zijn melodiën ophing.

De begaafde Marschner, der kunst in 't afgeloopen jaar ontvallen, werkte in den geest van Weber (ofschoon op verre na niet als een slaafsche navolger) krachtig voort, om het Duitsche zelfbewustzijn in de opera een nieuw leven te geven. Zoo ook Spohr in een andere rigting.

Na Weber's dood dreven de zoogenaamde groote opera's - een autodafé van natuur en dichtkunst genoemd - haar spel, op kosten der dramatische waarheid, erger dan ooit. Alles wat drie groote Duitschers in de 18de eeuw voor de waarde der dichtkunst en in 't welbegrepen belang der beide kunsten gedaan hadden, was in de 19de eeuw spoedig weêr vergeten of versmaad. En de uitspraak van Beaumarchais: ‘aujourd'hui ce qui ne vaut pas la peine d'être dit, on le chante’, was wederom, als vroeger, treurige en beschamende waarheid.

Hoe dan verder de werkzaamheid der geëmancipeerde massa's, oorspronkelijk alleen entourage der handelende personen, van den achtergrond naar den voorgrond gebragt werd; hoe de zoogenaamde historische muziek met gedeeltelijke opneming van het kerkelijke element optrad; hoe de suprematie van den opera-komponist over den dichter bij Meijerbeer - zijne groote verdiensten daargelaten - het toppunt bereikt: dit alles behoeft alleen aangeduid te worden.

De van vele kanten gekoesterde verwachting dat Mendelssohn's verstandige muze haar zuiverenden en veredelenden invloed ook op de opera zou doen gevoelen, werd door den vroegtijdigen dood des meesters verijdeld. Maar deze wenschen zouden toch wel onvervuld zijn gebleven; de elementen voor een waarlijk dramatisch toondichter ontbraken hem; zijn rigting liep over een ander veld. Zijn zienswijze aangaande de hoogste dramatische taak der muziek als voertuig voor de dichtkunst

openbaart zich welligt daarin, dat hij gebruik maakte van de Grieksche tragedie en van Shakespere, om aan hunne gedachten, woorden en denkbeelden de ophelderende toonuitdrukking te geven. Iets dergelijks zagen wij vroeger reeds bij Beethoven, die aan den éénen kant de basis voor muziekale behandeling ontleende aan het klassiek dramatisch gedicht (Goethe's Egmont), en aan den anderen kant, in 't geweldig streven naar de hoogste gevoelsuitdrukking, in zijn negende Simfonie de hand des dichters vatte, en diens woord te hulp riep om, na strijd en botsingen, op de vleugelen van toon en woord een groot ideaal te zoeken en te beligchamen, als openbaring eener verhevene wereldbeschouwing, - het ideaal, dat de vreugde- en liefdevolle, geheele en zuivere overgave aan de menschheid is, het voorgevoel van het zedelijk-hoogste in 't element van het zinnelijk-hoogste.

De strijd tegen den tweespalt in de opera en tegen de willekeurige heerschappij der zich zelve genoegzame muziek, werd in onzen tijd weder door een Duitscher aanvaard. Richard Wagner, met zijn dramatische werken in 't openbaar optredende, vervulde het gezegde van Jean Paul: ‘tot nu toe wierp de zonnegod altijd de gave der dichtkunst met de regter- en de gave der toonkunst met de linkerhand aan twee zoo ver van elkander verwijderde menschen toe, dat wij nog tot op dezen oogenblik den man wachten, die tegelijk een goede opera dicht en in muziek brengt.’ Wagner trachtte door de daad te bewijzen, niet alleen hoe het mogelijk, maar ook hoe het met de natuur, de kunst en den tijd overeenkomstig is, met aanwending der erfenis onzer grootste meesters en der aanwijzingen van groote denkers, de verdere ontwikkeling der muziekale dramatiek te vervolgen; den afstand, die tusschen dichter en toondichter bestaat, te vernietigen en in een harmonische betrekking te veranderen; de moderne opera met haar verouderde, stereotype en ten laatste zoo misbruikte en bedorven vormen te verheffen tot een muziek-drama, waarvan de inhoud een formele eenheid is; de operamuziek tot haar oorspronkelijke bestemming terug te voeren: de kunst der uitdrukking tot ondersteuning van het gedicht. Hij toonde en baande inderdaad den weg, om de gevoelvolle dramatische rede, niet door de muziek als zoodanig, die in zich zelve daartoe ongeschikt is, maar door de in het gedicht wortelende en zoo trouw mogelijke uitdrukking weêr te geven; om den melodischen vorm als uit

het vers des dichters te laten groeijen, en wel zoo, dat de scheppende werkzaamheid van den toondichter in haar vrije en rijke ontwikkeling door niets belemmerd wordt; om harmonie en rhythmus te maken tot organen die de melodie vormen, en haar karakteristieke beteekenis te geven; om de zangers tot voorstellers van karakters, de zangpartij, met verwerping van niets-beduidende virtuosenkunsten, tot een werkelijk dramatische rol te maken of weder te maken; om de taal van 't orkest, als het orgaan dat de harmonie uitdrukt, ook als het middel om de melodie te karakteriseren en de tolk te zijn van 't geen door de woorden niet kan worden uitgesproken, te verhoogen; eindelijk om alles wat noodeloos en storend is, den pronk van het uiterlijke bijwerk, dat alleen voor zich zelf bestaat, de gansche voddenkraam van het tooneel te verbannen, en daarentegen de wezenlijke bestanddeelen tot een naauw zamenhangend geheel daarop te herstellen. De ware opera uit haren verslapten en ontaarden toestand weder op te heffen, eene zuiverende gisting in hare elementen te brengen, en haar door het openen van frissche bronnen nieuw leven te geven, ziedaar in 't kort wat Wagner zich voorstelde.

Bij deze schets van 't geen Wagner in de hoofdzaak wil en doet, voegen wij nog deze woorden van Zellner: ‘Wagner wil niets anders dan de opera zuiveren van den gesanktioneerden, traditioneel tot gewoonte geworden onzin; hij wil haar vormen volgens dramatische wetten; hij wil hetgeen redelijk is. Hij verbant de melodie niet, maar wel de polka-, wals- en quadrille-motiven; hij wil dat zijn personen in toonen een taal spreken, die aan den toestand en de gewaarwording beantwoordt; hij wil dat ze menschen en niet in tooneelkostumen gekleede automaten zijn, die voor de voetlichten komen om de toehoorders vioolarpeggios en klavier-passages voor te gorgelen. Wagner verlangt voor zijn personen karakteristieke teekening, en deze zoo duidelijk uitgedrukt en zoo consequent volgehouden, dat men ze met gesloten oogen zien moet; hij wil dat de vorm uit de situatie voortvloeije, en niet dat de laatste opgeofferd worde aan de gedresseerde aria, cavatine en cabaletta; hij verwerpt die toonstukken, die vooraf klaar zijn gemaakt, en waaronder naderhand de tekst met zijn ontelbare dwaze herhalingen geschoven, gedrukt en gewrongen wordt. Hij wil melodie, veel melodie, altijd melodie, maar zulk eene die van den mensch in de werkelijkheid redelijkerwijze gevorderd zou kunnen wor-

ken, als hij zijn gedachten en gewaarwordingen zingend uitdrukte; hij wil dat het recitatief, het ensemble, het spel van 't orkest, in 't kort dat elk ten gehoore gebragt moment, melodisch zij. De geheele opera, van 't begin tot het einde, moet een voortdurende stroom van melodie vol uitdrukking zijn, die, als het redelijkerwijze geschieden kan, in den mond des zangers, en waar dit niet kan, in het orkest gelegd moet worden. In dezen zin en in geen anderen moet Wagner's streven naar hervorming opgevat worden. En zoo beschouwen ook allen het, die zijn principes begrepen, zijn opera's gehoord hebben. Tegen iedere andere opvatting moet met nadruk worden geprotesteerd.'

Wat men vroeger van Mozart en Beethoven zeide, dat zegt men nu ook van Wagner, namelijk dat de grootste hinderpaal voor hem om ooit populair te worden, gelegen is in zijn gebrek aan melodie. Dit mag waar zijn voor zoover hij geene of weinige of niet alleen melodiën voor draaiorgels geschreven heeft. Maar in het specifiek muziekale, in het gebrek aan melodie, ligt toch zeker niet de beweerde moeilijkheid om een juist begrip van zijn werken te krijgen. Wagner in het drama en Liszt in het muziek-epos slaan een harmonische en ligt trillende snaar van het menschelijk hart aan; beide kunstenaars wenden zich in hun streven uitsluitend tot het zuiver menschelijk gewaarwordingsvermogen. Maar hoe dikwijls is in onze dagen dit vermogen door gebrek aan oefening verslapt en werd er op die snaar een demper gezet: de overbeschaving. - Dit maakt het duidelijk waarom de bedoelingen van twee voortreffelijke mannen gedeeltelijk zoo slecht begrepen werden en aanleiding gaven tot den meest verbitterden strijd.

Een scherpe afscheiding van melodie en harmonie, van ziel en ligchaam, schijnt, vooral sedert het streven naar hervorming van Wagner en van Liszt, niet meer mogelijk. Beiden hebben, ieder naar hun individualiteit, het bewijs geleverd, aan welke modifikaties de melodie door bijvoeging van harmoniën onderworpen kan worden. Gaf nu voor een deel de ontwikkeling der instrumentale muziek den stoot tot het vormen eener vrijere, scherper uitgedrukte harmonie-leer, zoo werd deze ook weêr de oorzaak van de grootere ontwikkeling der instrumentatie. Hier was Beethoven de eerste die, steunende op wat voorhanden was, in korten tijd het grootste voortbragt. Dat nu echter de melodie, met zooveel nieuwe bestand-

deelen verrijkt, zich meer en meer naar binnen ontwikkelde, en dat deze innerlijke ontwikkeling een wezenlijk moment bij de vorming der melodie en voortaan het uitwendig kenteeken daarvan werd, - dit is misschien vooral de oorzaak waarom, sedert Beethoven en zijn opvolgers een hooger vorming aan de melodie gaven, hun werken de populariteit in de gewone beteekenis missen, d.i. een zoodanige, die, spoedig verkregen, nagenoeg even spoedig weder verloren gaat.

Uit het voorafgaande zou deze of gene alligt de gevolgtrekking kunnen maken, dat de komponist nu niet meer noodig heeft zijn melodiën te zoeken, maar alleen het gesprokene behoeft af te luisteren. Deze bedenking werd reeds elders geuit en eenigermate door Franz Brendel beantwoord; dit antwoord deelen wij zoo beknopt mogelijk mede. Ook bij de nieuwe manier blijft het vinden der melodie een vrije daad, het resultaat der scheppende fantasie; alleen is dit scheppen niet meer zuiver muziekaal en mag zich niet ten koste des dichters doen gelden, maar moet integendeel in vereeniging met hem geschieden. De afwisseling in de behandeling is even groot als vroeger, al naar de individuële stemming, al naardat de toonzetter den zin van den tekst verschillend opvat, en nu eens de eene dan de andere zijde meer op den voorgrond plaatst. De melodie neemt dezelfde vlugt als vroeger, alleen met deze beperking dat zij zich niet meer aan de taalwetten, aan den zin en aan het rhetorisch accent vergrijpt. 't Is ook een vooroordeel te beweren dat zulk een melodie geen melodie is, d.i. zulk een waarin hetgeen tot nu toe het middelpunt van 't muziekale scheppen uitmaakte, niet meer voorhanden is. De absoluut-muziekale zangmelodie kan ook bestaan zonder woorden, kan zelfs op andere instrumenten overgebragt worden, zonder daarbij haar eigenaardigheid te verliezen. De nieuwe melodie, 't is waar, beteekent alleen maar iets in vereeniging met den tekst; in dezen zin is zij inderdaad iets anders. Wat nu het wezenlijke, de vrije vlugt, de niet nader verklaarbare schoonheid betreft, zoo staat zij gelijk met de oudere, in zekeren zin zelfs nog hooger. Waarheid is het dat zij niet zoo dadelijk in het oor valt en niet zoo gemakkelijk door de straatjongens nagezongen kan worden. Men is zoo zeer gewoon de muziek gedachteloos op te vatten, en den tekst te verwaarloozen, dat daarop ook hierin geen acht geslagen wordt. De nieuwe melodie wordt ook dan eerst volkomen be-

grepen, als men met de woorden vertrouwd is; heeft men die niet in het hoofd, dan begrijpt men ook de melodie niet. Het kan niet ontkend worden, dat de nieuwe rigting grooter opmerkzaamheid van den toehoorder, juister begrip van de uitvoerders verlangt, dan de tegenwoordige opera en zangmuziek in 't algemeen.

In verband met het bovenstaande zouden wij ons moeten begeven in een onderzoek van de leer der melodie van de poëtische taal, waarvan wij de toepassing in de werken van Wagner zouden moeten aantoonen, omdat in zijn streven de innigste verbinding van woord en toon een der hoofdpunten is. Dit onderzoek zou ons intusschen te ver leiden en kan in onze schets gemist worden, even goed als een speciale beschouwing van Wagner's opera's getoetst aan de door hem verkondigde theoriën.

Wij eindigen onze studie met eenige opmerkingen over den vooruitgang als een gevolg der nieuwe rigting, en over het muziek-drama zelf.

Zoo als wij vroeger reeds zeiden, vervolgt Wagner den weg door Glück ingeslagen, welke weg een oogenblik afgebroken werd door Mozart als een gevolg van zijn geheele kunstenaars-individualiteit. Maar die op nieuw betreden weg is nu tevens verbreed, de nieuwe voortzetting leidt tot nieuwe resultaten. Glück's groote verdienste ligt daarin, dat hij voor de dramatische operamuziek haar regten terugeischte. Voor Wagner is de hoofdzaak het zoeken naar het herstel van het volledige dramatisch kunstwerk, waarin woord- en toondichter, strevend naar een organisch geheel, gemeenschappelijk werken, en voor hun doel de hulp der overige kunsten inroepen, om een eenig muziek-drama te vormen.

‘Want daar is poëzie’ - zegt Goethe - ‘daar is schilderkunst, daar is muziek en zang, daar is tooneelspeelkunst; als al deze kunsten en bekoorlijkheden van jeugd en van schoonheid, op één avond, en dan in de hoogste volkomenheid zamenwerken, dan is er een feest dat met geen ander te vergelijken is.’

In deze innige zamenwerking staat de dichter den komponist ter zijde; het dramatisch-muziekale kunstwerk is ook zijn schepping. De operatekst maakt plaats voor het gedicht; de verzenen librettomaker voor den waren dichter. Des dichters gedachte bevrucht den muziekant; gedragen door de in de taal zich open-barende conceptiën des dichters, verhoogt deze den inhoud

daarvan door zijn melodiën en door het orkest. ‘Het blijft er hij, zuster’, zegt Herder, ‘dat wij beiden, poëzie en muziek, bij elkander behooren en vereenigd ook den grootsten invloed hebben. De toonkunstenaar dicht wanneer hij speelt, even als de ware dichter zingt wanneer hij dicht.’

Terwijl de dichter zijn werk organisch ontwikkelt en uit zijn woorden alles verwijdert, wat ze zonder uitdrukking voor het gevoel en alleen tot orgaan van 't verstand maakt, geeft hij den toonkunstenaar de taak hem in elk moment der uitdrukking voet voor voet te volgen. Want de poëzie doet ons nooit den draad onzer gewaarwording verliezen; bij haar weten wij niet alleen wat wij gevoelen moeten, maar ook waarom wij het gevoelen moeten, en dit waarom maakt de plotselinge overgangen niet slechts dragelijk, maar ook aangenaam; terwijl wij, hij 't geen wij bij de muziek voelen, geen juiste volgorde van gewaarwordingen kunnen waarnemen. Wat de muziekant aan het werk van den dichter doet, moet ongeveer hetzelfde zijn dat de frissche kleuren doen aan een korrekte en goed gekomponeerde teekening, die het geheel levendiger maken zonder de omtrekken uit te vegen of te veranderen. Hiermede wordt volstrekt niet gezegd, dat de muziek aan de woorden des dichters loondienst zal bewijzen, - dus juist het omgekeerde van wat vroeger verlangd werd. Een tegenstelling van teekening en koloriet is in de cenheid van het kunstwerk niet aanwezig. Iedere kunst blijft wat zij is, zonder zich op den voorgrond te plaatsen, zonder de andere te overheerschen of in de schaduw te stellen. De liefde, niet het egoïsme, moet beiden bezielen en doordringen.

De schoonheid waarnaar hierdoor gestreefd wordt, vertoont zich nog te overvloediger, hoe meer de medewerking der overige kunsten, ieder waar zij behoort, met ernst en overleg ingeroepen wordt. Want het muziekale drama moet ook een beeld van het menschelijk leven in al zijn diepte en innigheid zijn; en aan dit rijke en veelzijdige leven behoort de gezamenlijke kunst met al haar bijzondere stammen en takken, die allen uit één grooten wortel: de eeuwige schoonheid, spruiten, uit haar voedsel en sappen trekken en, al verschillen zij ook in karakter, toch één doel hebben: de verwezenlijking van de idee dier schoonheid. De beide zusters, muziek en dichtkunst, vormen wel de kern van het dramatisch-muziekale kunstwerk: maar de overige kunsten ondersteunen haar daarbij. Dans,

schilderkunst, plastiek, enz. kunnen hun gebied niet overschrijden, zonder die twee en zich zelven te benadeelen. Maar ook juist door deze beperking krijgen zij ware beteekenis, terwijl zij in de zelfverheffing, waaraan zij zich in de moderne opera zoo dikwijls schuldig maken, niets te beduiden hebben.

Zoo dan moet het ‘kunstwerk der toekomst’ opgevat worden. Wagner heeft het gevoeld, dat de grenspalen moeten worden weggenomen en alle kunsten zich vereenigen tot de éénheid van het kunstwerk, en deze omvattende gedachte verheft hem boven al zijn voorgangers, ook boven Glück; hij herinnert ons Schiller:

> Denn aus der Kräfte *schön vereintem* Streben
> Erhebt sich, *wirkend, erst das wahre Leben*.

Als wij aan de opera de eigenschappen van het drama niet alleen toekennen, maar die van haar verlangen; als wij van haar eischen dat zij als zoodanig waarheid en leven hebbe; als het tooneel, dus ook het operatooneel, ‘een beeld van het leven’ zal zijn; dan kan het niet anders of, terugziende op 't geen de opera geweest is en nu nog is, moeten wij dezen vooruitgang natuurlijk vinden. Bij elke schrede voorwaarts die op eenig gebied wordt gedaan, vindt men menschen, die daarin niets anders zien dan een verwoestend element, en die de geweldig scheppende kracht, die daarin leeft, niet opmerken. Wat Wagner ons in zijn kunstscheppingen en in 't beste deel zijner theoretische werken, dáár als een grootsche proeve, hier als een systeem geeft, dat is geen roekeloos afbreken van 't eerwaardige bestaande of een gewaagde sprong over afgronden. 't Is het verder opbouwen, dat geen stilstand kent, door het wezen der zaak bepaald, door 't verleden en het heden gevorderd, - het verder opbouwen, waarvan groote mannen de consequentie en de noodzakelijkheid vooraf gevoeld en verkondigd hebben. ‘Het zijn nuttelooze pogingen’, zegt, zoo wij meenen, Brendel, ‘den geweldigen loop der geschiedenis tegenstand te willen bieden; het moet een vergeefsch streven genoemd worden te willen behouden, wat door haar gerigt is, en een nieuw leven te willen geven aan 't geen is afgeleefd. De kunst kan niet weêr opgerigt worden door tot het oude terug te keeren; men moet voorwaarts dringen om in nieuwe, scheppende, vormen weder te winnen, wat verloren was gegaan. Onze tijd is niet

alleen die van ondergang, maar tevens de geboortestond van een nieuwe wereld.'

'Het juiste begrip der opera', zegt Marx, 'is tot nu toe in 't geheel nog niet verwezenlijkt geworden; zelfs door Glück niet. In zijn tijd gaf het *drame lyrique* met zijn tradities aan Glück den gunstigsten grondslag; maar wat toen het hoogste was dat men bereiken kon, kan ons niet meer voldoen, die Aeschylus, Shakespere en de Duitsche dichters hebben leeren kennen en door hen een ruimeren gezigteinder erlangden. De muziek waarover hij het gebied voerde, voldoet aan de ééne zijde volkomen voor de uitdrukking der afzonderlijke rede: zij spreekt het woord des dichters en de bestemming van het tooneel zoo diep en krachtig uit, als beide in de ziel van Glück lagen; en waar hij het noodig acht, wekt zij ook het besef van de ingrijpende omstandigheden. Maar, even als in de voortbrengselen der grieksche beeldhouwkunst, treedt iedere persoonlijkheid afzonderlijk, 't zij alleen blijvend, 't zij met andere afwisselend, op. De eigenlijke dialoog, de tegenstelling van stemmen en karakters, die nu elkander bestrijden, dan eensgezind zijn en daarbij toch nog 't verschil van hun wezen niet verloochenen; in één woord: de polyphone magt der muziek (het woord niet in technischen, maar in geestelijken zin genomen), dat vermogen, waarin wij het naast elkander (de groep) van de beeldhouwkunst en het na elkander van de dichtkunst vereenigd zien, dat was in de muziek van Glück - en dit is er de keerzijde van - onontwikkeld gebleven. Nog moet worden opgemerkt, dat Glück zich voor een vreemd volk en in een vreemde taal moest uitdrukken; even als ook Mozart meestal Italiaansche teksten gekomponeerd heeft. Hoe meer men trouw en diepte in de opvatting van het woord van een komponist mag verlangen, des te minder zal men zich door het gebruik eener vreemde taal bevredigd vinden. Maar het Duitsche volk, dat Händel aan Engeland, Glück aan Frankrijk en Mozart aan de Italiaansche taal heeft moeten afstaan, - en de Duitsche taal, die juist voor de diepe dramatiek, namelijk voor de meest vrije, treffende en natuurlijke uitdrukking zulk een veelvermogende kracht erlangd heeft: zij beiden mogen verwachten, dat voor dat volk en in die taal naar de hoogste volmaaktheid gestreefd worde.'

In dit streven, in de overhelling tot het nationale, waarbij de arbeid van alle andere volken tot eigen verheffing en vol-

making gebruikt wordt, ligt een andere eigenaardigheid, waardoor Wagner zich boven zijn voorgangers plaatst en den weg aanzienlijk verbreedt.

Wat Glück en Mozart gedaan hebben, wat zij van hun standpunt nieuws voortbragten, wat zij voor de dramatische muziek wounen, dat was de grondslag voor de verdere ontwikkeling en wees den weg om verder te gaan aan hen die de wetten van het drama, ook voor 't muziekaal gebied, vast in 't oog hadden gevat. Toen Wagner doordrongen was van de overtuiging dat de opera een werkelijk drama moest worden, toen moest hij ook den specifieken, eenzijdigen muziekant verloochenen, de heerschappij der muziek, die zich tot het uitsluitend doel der opera gemaakt had, bestrijden; hij moest van de hoogte dalen, waarop de gewone musicus zich verhoovaardigt dat de poëzie zijn kunst dient.

De voorstanders van het behoud der oude opera vooral verwijten Wagner gebrek aan vorm. In hun opvatting ligt dit gebrek in het afwijken van het onzamenhangende, dat tot nu toe het eigenlijk karakter der opera-muziek was. Ook aan Beethoven werd hetzelfde verwijt gedaan door hen, die niet begrijpen, dat de vormen historische ontwikkeling van den inhoud, vorming van den inhoud, één met dezen inhoud, ‘logische noodzakelijkheid, het voortgaand dialektisch proces ook van den muziekscheppenden geest’ zijn.

Wagner's vormen zijn een gevolg van zijn systeem. En heeft hij de oude vormen te zijnen behoeve ‘verbroken’, dan was het omdat ze in strijd waren met de dramatische eenheid. Maar waar hij verbreekt, geeft hij ook iets nieuws in de plaats. Zijn werken is scheppend en hij breekt niet af, zonder weêr op te bouwen.

Het ware muziek-drama zal, bij alle eenheid van vorm en gehalte, ook den zang steeds regt laten wedervaren, omdat de wereld waarin het te huis behoort, het gemoedsleven is. Het lied, de aria - de dochter van het lied en niet de verbasterde opera-aria - kan en wil het niet opgeven. Want wat de ziel gevoelt, de zoete, vrolijke of weemoedige zucht van het innig bewogen hart, drukt zich daarin uit. Ook zelfs het bloot reciterend drama, waarin wij de grootste dichters zoo dikwijls het muziekaal element zien inroepen, heeft zulke rustpunten, en zou dan zulk eene gevoelsuiting niet evenzeer noodzakelijk zijn in het muziek-drama, mits de situatie, de zamenhang, de natuur der zaak haar vorderen?

In 't drama der toekomst moet het lyrisch element uit het werk des dichters, die zich door het verstand aan het gevoel mededeelt, uit de voor onze oogen zich ontwikkelende motieven ongedwongen ontstaan; het mag zich niet van den aanvang af laten gelden en ongemotiveerd uitbreiden; het moet uit het drama groeijen en zich dus als iets noodzakelijks voordoen. Het is een gepast verwijlen, geen vertragen; terwijl de tegenwoordige opera, ter liefde van de muziek en van den zanger, zich zoo dikwijls over dezen redelijken, op natuur en kunst berustenden eisch heenzet en de dramatische eenheid verscheurt.

Men heeft ook de vraag opgeworpen of bij Wagner de keuze der stof, aan het verleden, zelfs aan een lang voorbijgegaan verleden ontleend, wel met het drama der toekomst te vereenigen was. De keuze der stof is een grondelement van het muziekale drama en daarom van het grootste belang. Het reciterend drama mag gebruik maken van alles wat tot het gebied der koele bespiegeling, der zuivere verstandsoperatie behoort, maar van het muziek-drama moet dit worden buitengesloten; daarin heerscht het gemoedsleven, de wereld der innerlijke magten, en moet het zuiver menschelijke voorgesteld worden. Daar waar menschenharten warm en vurig kloppen, waar de snaren van den menschelijken boezem zacht of krachtig trillen en toon geven, waar de hartstogt, de heldere en de duistere, strijdt en bruischt, - daar is zijn vaderland, het rijke veld, waarin het duizend mijnen en gangen graaft, waarop het zijn bloemen plukt, zijn schatten verzamelt. In den oneindigen rijkdom van het leven vertoonen zich toestanden, die alleen in den vorm en door de middelen van het lyrisch drama veraanschouwelijkt kunnen worden. En op zulke toestanden heeft ook Wagner het oog. Maar zou, om van het heden te zwijgen, de toekomst eerst de stof voor zulk een drama kunnen leveren? Levert het verleden met zijne werkelijkheid en zijne idealen niets op, wat zulk een drama waardig en daarvoor geschikt is? Zouden de middeleeuwen, zou het rijk der sage en der wonderen, daarom van dat veld uitgesloten moeten worden, omdat daar somtijds, even als nu nog, het waarlijk menschelijke zich vertoont te midden van het geharnaste reuzendom en van het geweld van uitwendigen strijd, en daarvan niet losgemaakt kan worden, zonder het karakter van den tijd, zonder alle karakter te verloochenen? Was de wereld, waarin een Senta, een Elisabeth, een

Elsa, een Brunhilde, een Siegfried te huis behooren, minder schoon en diepzinnig, omdat het kleed dat haar dekt met bloed en tranen is bezoedeld? Zoo zeker als die vraag ontkennend moet beantwoord worden, zoo zeker is de greep daarin geregtvaardigd, wanneer die niet een greep op goed geluk is, maar met overleg en gevoel, en met den vrijen blik van den kunstenaar wordt gedaan. Het kleed, de uitwendige omstandigheden, die als de bolster die inwendige wereld omvatten, zullen en kunnen geen beeld van de toekomst geven; maar zij zijn ook slechts bolster, geen kern, en vormen toch *met deze* de vrucht.

Het een is ten naauwst met het ander verbonden. Wij kunnen niet verwachten, dat het gemoedsleven van dezen kring ons met volle kracht zal aangrijpen, als wij het van zijn relief, van den achtergrond zijner uitwendige omstandigheden afscheiden. En dit gemoedsleven is eeuwig waar. Zullen wij, om slechts één voorbeeld te noemen, in den *Tannhäuser* Elisabeth's onuitputtelijke kracht van liefde en lijden bewonderen, dan moet de fantastisch-zinnelijke lust van den tooverberg en het voorbijtrekken van middeleeuwsche pelgrimscharen ons bevreemden noch storen. ‘Het is de manier van behandeling, niet de stof die den kunstenaar maakt’, zegt Schiller, en evenzoo zegt Gervinus: ‘het effect, dat een gedicht maakt, is nooit alleen een gevolg van de stof, maar voornamelijk van den vorm.’

Wij mogen 't dan ook Wagner als een verdienste toerekenen, dat hij het gebied der sage voor het muziek-drama ontsloten heeft. Zoo ergens dan is op dit gebied een bebouwbare grond voor den muziekalen dramatist voorhanden, al is het daarom nog niet het eenig vruchtbare. Voor de zamenwerking van den woord- en toondichter biedt het stellig een onuitputtelijken rijkdom aan.

Na al het voorafgaande kan het misschien den schijn hebben, alsof wij ons zonder eenig voorbehoud onder de getrouwste bewonderaars van Wagner rangschikken. Dit is toch het geval niet. Wij huldigen volstrekt niet alles wat hij geschreven of gemaakt heeft; wij sluiten ons aan geen partij aan en beklagen hen wien het wierookvat naar het hoofd wordt geworpen. Met sommige zijner theoriën zijn wij 't bepaald oneens (hij-zelf is 't misschien nu ook hier en daar). Zoo gelooven wij, onder anderen, stellig aan 't voorbestaan en aan 't zelfstandig voortwerken der bijzondere kunsten en van het drama

ook zonder muziek. Doch Wagner is geen filosoof, die zijne geheele kracht verbruikt in het denken, maar een kunstenaar, bij wien de denkbeelden als levend resultaat van het scheppend kunstvermogen ontstaan, als een overschot, om 't zoo uit te drukken, van dat scheppend vermogen, dat hij niet zoo dadelijk tot kunstwerken aanwenden kan. Dit is de reden, waarom er op 't veld zijner theoriën ook onkruid opgroeit. Er moet noodzakelijk nog veel tot rust en klaarheid gebragt worden, eer het doel dat hij zich stelt, zal bereikt zijn. Maar ook het streven in de kunst verdient achting, het scheppen in de kunst is heilig, en de trouw in dit scheppen en dit streven is alle eer waardig. Het doel, waarnaar hij streeft, heeft, bij allen twijfel omtrent de bereikbaarheid, onze deelneming opgewekt, en met kalme onpartijdigheid slaan wij gade wat er gedaan wordt om het te treffen. Een groote zwarigheid zien wij daarin, dat de aard van het libretto een verband tusschen de beide faktoren der opera op den voorgrond stelt, dat alleen bij uitzondering, door de zeldzame vereeniging in één persoon van dichtergaven en muziekale genialiteit, zal kunnen gevonden worden.

En zoo vragen wij dan: is het verlangde muziek-drama in zijn volmaaktheid reeds door Wagner geleverd? Is het, als een tweede Minerva, geheel gereed uit zijn hoofd ontstaan? De geschetste loop zijner ontwikkeling ontkent reeds de tweede, en hij-zelf is bescheiden genoeg om ook de eerste vraag met neen te beantwoorden. Grondslagen heeft hij inderdaad gelegd; krachtige, edele bouwsteenen heeft hij in ‘Lohengrin’, in ‘Tristan und Isolde’ en in den ‘Nibelungenring’ bijeengebragt en met zekere meesterhand opeengestapeld; een plan heeft hij ontworpen, in bijzonderheden aan wijziging onderhevig, maar met een omvattenden blik zaâmgesteld, en in bepaalde, scherpe grondtrekken uitgedrukt. Maar de verwezenlijking van zijn volmaakt drama - Wagner zelf zegt het dikwijls met nadruk - hangt af van een betrekking van de kunst tot het leven die nog niet aanwezig is, van voorwaarden onafhankelijk van den wil, ja zelfs van de bekwaamheid van een enkel persoon, maar alleen te vervullen door een gemeenschappelijken toestand en door een daardoor mogelijke gemeenschappelijke zamenwerking, waarvan op dezen oogenblik schier in alles het tegendeel voorhanden is.

Wij eindigen met de aanhaling van twee der bekwaamste tegenwoordige muziekale schrijvers. ‘In Wagner zien wij een

gezond, geheel mensch, die zich bevrijd heeft van de tot nu toe bestaande halfheid, die zich geheel en al losgemaakt heeft van een afgeleefde wereldbeschouwing en in zich zelven nieuwe grondslagen vormt. Wij zien niet een ligtzinnig, revolutionair spel voor ons: maar de grootste geschiktheid voor scheppende hervorming. Door Wagner plaatst de opera zich weder aan het hoofd der ontwikkeling, en in deze sfeer vertoont zich op nieuw een grootheid van geest, die zich 't laatst op een ander gebied der toonkunst openbaarde: de groote beweging die van Beethoven uitging loopt uit op de opera van Wagner. Wagner's kunstscheppingen zijn daarvan het einde en tevens de aanvang van een nieuwe grootsche hervorming.' Franz Brendel.

'Niet één van alle Duitsche komponisten heeft het besluit genomen en de geestkracht gehad, om zich, gelijk vroeger Glück, geheel en al aan de eischen van het drama te wijden, zoo als Richard Wagner dat gedaan heeft. Hem blijft de roem, getrouw aan zijn taak, niets te hebben gewild dan de herstelling van het drama, door niets anders te hebben willen werken dan door het drama zoo als hij dat opvat. Deze roem is niet gering te schatten tegenover de zwakheid van gedachten en karakter, de trouweloosheid en den koopmansgeest, die in onzen tijd het gebied der kunst beheerschen. Die vrijheid van gedachten, die zich door geen terugzien op afkomst en gewoonte aan banden wil laten leggen, dat vasthouden aan één punt met onverzettelijk willen: dat is het karakter en de eer van Wagner.' Marx.

'De weg tot deze eer,' zegt Müller, 'teelt geen bloemen die gemakkelijk tot een ruiker zijn zaâm te binden, geen bloesem, waarvan de vruchten spoedig rijp worden. Zij bereiken hun wasdom niet zoo spoedig als die, welke onder een altijd onbewolkten, warmen hemel leven; menige koude en onaangename ademtogt van het leven waait er over heen, maar brengt ook versterking aan. En rijpen deze vruchten misschien ook langzamer, dan de goedkoope en vergankelijke van den dag, zij zullen ons en het volgend geslacht stellig tot voordeel zijn; en dit te zekerder, hoe getrouwer des tuinmans streven is om ze te winnen, hoe overvloediger zijn kracht om ze te vermeerderen en te veredelen, hoe meer de grond dien hij bebouwt geschikt is om ze te verspreiden, en hoe meer gezuiverd de dampkring waarin zij bestemd zijn zich te ontwikkelen.'

B.

Mylady Carlisle.

XII.

Het bevelschrift, onderteekend op last Zijner Majesteit door twee leden van den bijzonderen raad, werd den Italiaan Rosetti vertoond, die rustig in het kleine vertrek, dat hij op eene der bovenverdiepingen van White-hall bewoonde, scheen te arbeiden. Wist ieder ook dat de vreemde in hooge gunst stond bij Hare Majesteit, kon menigeen er ook van gewagen, dat zijn invloed, voor de meeste oogen echter verborgen, dikwerf gebleken was zelfs bij Zijne Majesteit veel vermogend te zijn; een blik, in het door hem bewoonde vertrekjen geworpen, bewees overtuigend, dat die gunst en die invloed weinig weelde of welvaart hadden aangebracht. De vierkante ruimte, welke de man bewoonde, was minder dan eenvoudig. De wanden waren met blaauwe kalk bestreken, de vloer van ruw hout, de tafel en de drie stoelen, welke er zich bevonden, evenzoo; een lompe kast met een schuins hangende deur, bleek in staat zijn lijfkleederen en verdere behoeften te bergen; het rustbed, dat in een hoek der kamer stond, scheen wel niets beters dan een stroozak, bedekt met een paar verschoten wollen dekens. Aan den wand boven het rustbed hing echter een kastjen van ebbenhout, sierlijk uitgesneden, en alzoo zeer afstekend bij het armelijke van het overige huisraad. De oude dienstbode, de eenige die het vertrek bezocht, had eens hare nieuwsgierigheid niet kunnen bedwingen en de deurtjens van dit kastjen trachten te openen, hetgeen haar na veel inspanning gelukt was, en toen tot hare teleurstelling slechts eenige fleschjens gevonden, met een stuk papier beplakt, waarop woorden stonden in een taal die zij niet kende. Zij had echter niet

bemerkt dat de diepte der opening, welke zij toen van binnen zag, niet overeen kwam met de diepte van het kastjen van buiten gezien, zoodat er inwendig nog eene verborgen ruimte moest zijn.

De eenvoudigheid, bijna grenzende aan armoede, lokte weinig de nieuwsgierigheid, en misschien had de bewoner, die zoo dikwerf de achterdocht had opgewekt, dit dan ook wel beoogd. Schoon gedurende weken soms afwezig, behoefde hij niet te vreezen dat een begeerige hand of een argwanend oog het armzalig vertrek zou doorzoeken. Hij had, geruimen tijd geleden, toen hij twee of drie maanden afwezig was geweest, bij zijn terugkeer vernomen, dat op last van den Lord Steward van Zijner Majesteits huis de kamer was doorzocht; hij had bij de mededeeling geglimlacht en te kennen gegeven, dat hij hoopte toch geen zijner kostbaarheden daarbij verloren te hebben. Sedert was hij niet meer in zijn enge woning bemoeielijkt geworden, al had hij ook weinig tijds na het boven bedoeld onderzoek een der dienaren van den Lord Steward de opmerking hooren maken, dat het toch vreemd was, dat de gunsteling van Hare Majesteit, die voorzeker nooit te vergeefs smekeling zou behoeven te zijn, in zulke armoedige omstandigheden verkeerde; waarop hij geandwoord had dat hij gewoon was niet voor zich zelven te vragen, hetgeen, zoo als hij scherp genoeg er bijvoegde, wel zeer vreemd zou gevonden worden niet alleen door zijne medebewoners van de derde verdieping, maar ook door de bevolking van de tweede en eerste.

Werd hij voortaan niet meer in zijn vertrek bespied, ook daar buiten trok hij weinig de opmerkzaamheid, vooral toen het bleek dat hij, die, zoo als hij gezegd had, gewoon was nooit voor zich zelven te vragen, ook bedankte het voor anderen te doen. Uit belang behoefde men dus zijne genegenheid niet te winnen, en uit sympathie voor zijne persoonlijkheid was men in geenen deele bereid hem die genegenheid om niet te schenken, zoodat de man ongemoeid, schier onbemerkt, maar zeker door niemant geliefd, de gangen heen en weêr liep, en, door niemant ooit bezocht, zijn kamerken bewoonde.

Men had hem nooit ter misse zien gaan, en toch wist men dat hij Katholiek, voor het minst in die kerk geboren en opgevoed was. Men had er dikwijls van gehoord, dat hij in onmin leefde met den priester Con, en had van dezen wel eens een woord vernomen, dat van weinig achting voor den Italiaan getuigde. Waren alle Papisten zoo als hij, zoo had

men vaak verzekerd, dan zouden zij reeds lang van Engelands grond zijn verdwenen en de naam zelf reeds verstorven zijn; maar, helaas! er moesten vele andersgezinden zijn, daar het Pausdom zich vreeselijk uitbreidde, niet alleen in getal van aanhangers, maar in invloed; een invloed, het minst verkregen door zedelijke, het meest door stoffelijke middelen. Een reeks kapellen was er toch verrezen met een talrijke priesterschaar; kapellen zonder veel praal, priesters zonder veel vertooning, maar toch met veel geld, waarvan men soms zulke geheimzinnige blijken zag door de ondersteuning van arme, misschien uit gebrek naar de Engelsche kerk neigende, huisgezinnen, door de oprichting van ruime scholen, waar het onderwijs om niet werd gegeven, en de kinderen uit de armste buurten dikwerf op koek, en met Kersmis zelfs op plumpudding werden onthaald, waarvan het gevolg was dat het aantal der leergrage discipels in drie maanden tijds soms verdubbeld was. Signor Rosetti wist misschien zelfs niet, dat er om hem heen nog zoo krachtig, te krachtiger omdat het zoo in stilte geschiedde, voor de Kerk, die ook de zijne was, gestreden werd. Signor Rosetti had nooit eenig blijk van sympathie voor zijne geloofsgenoten gegeven, zoo lang hij zich in Engeland had opgehouden, en dat was reeds jaren. Niet het eerst met de tegenwoordige Koningin was hij hier gekomen, want eenige bejaarden wisten zich te herinneren hem reeds onder Jakob I, zij het ook kortstondig, in Londen gezien te hebben, bijna even oud, evenzoo gekleed, even stil en koud als nu. Hij had toen nog minder de opmerkzaamheid getrokken, daar hij nimmer zich aan het hof vertoonde, en slechts een enkele maal bij den Franschen Gezant van die dagen was opgemerkt. Men had hem vervolgens langen tijd uit het oog verloren, maar hem in het jaar vijf en twintig - toen Henriëtte het eerst voet aan wal zette in Engeland - terug gezien. Het was slechts ter loops geweest, want slechts de laatste vijf jaren had hij in White-hall een kamer bewoond. Ieder moest dus bijna geneigd zijn den Italiaan een onschadelijk wezen te noemen, en toch drongen de Gemeenten op zijne uitzetting aan. Er moesten er dus zijn, die den Italiaan beter meenden te kennen dan het algemeen en diens invloed grooter waanden dan het meerendeel vermoedde, want anders hadden de Gemeenten, die tot dus verre zoo juist hun vijand hadden weten te treffen, ditmaal een ijdele vervolging ingesteld.

De gebeurtenissen, die wij reeds in ons verhaal schetsten,

hebben kunnen doen zien, dat de Gemeenten zich ook thands niet bedrogen en geen vijand bestreden die hunner geheel onwaardig was. Dat hij grooten invloed uitoefende op de Koningin is ons gebleken; dat hij dien invloed trachtte uit te breiden en reeds uitgebreid had evenzeer; dat hij zijne niet gewone scherpzinnigheid juist niet altijd aanwendde om vijandige partijen te verzoenen of bestaande kloven te dempen niet minder. Maar welke bekende of onbekende hulpbronnen hem ook ter dienste stonden, hij had zijne uitzetting niet kunnen voorkomen. Voor ettelijke dagen reeds, en vóor de Gemeenten daarvan nog een woord hadden gerept, had hij geweten of vermoed wat hem dreigde, en toch had hij den aanval niet kunnen verijdelen. Zelfs had het den schijn gehad, of hij dat niet eens ernstig gewild had, daar hij, in den bijzonderen raad geroepen, wel tegen de beschuldiging der Gemeenten was opgekomen, wel zich in de alles vermogende genade en de zich nimmer verloochenende goedertierenheid Zijner Majesteit aanbevolen, wel oodmoedig gebeden had in Engeland te mogen blijven, indien Hare Majesteit van zijne diensten nog langer mocht gelieven te blijven gebruik maken, maar verder geene pogingen in het werk had gesteld om invloedrijke personen gunstig voor zich te stemmen, wat hij in andere omstandigheden toch zoo meesterlijk had weten te doen. Hij had jegens Hare Majesteit zelfs met geen woord van den hem dreigenden aanval gerept, hetgeen hij had vergoêlijkt, toen zij hem daarvan een verwijt maakte, door de mededeeling, dat hij Hare Majesteit een herhaalde nederlaag besparen wilde, dat hij inzag voor den drang der omstandigheden te moeten bukken, ten einde zich later te beter te kunnen opheffen, zoodat zijne berusting alzoo niet anders was dan een offer, door het verstand aan de noodzakelijkheid gebracht. Dat hij Mylady Carlisle om hare voorspraak bij den Koning had verzocht, kon niet ernstig gemeend zijn, daar hij overvloedige blijken had ontvangen van haren afkeer, en hij ze niet minder had gegeven van zijn beleedigend sarkasme. Voor deze daad had hij derhalve eene andere reden moeten hebben, een reden, waarvan Mylady den aard scheen te kunnen gissen. Het had hem dan ook geenszins doen ontstellen, toen Hare Majesteit hem den vorigen avond met tranen in de oogen toefluisterde, dat zij den aanval niet had kunnen keeren, dat haar gemaal, door zijne laffe dienaren daartoe over gehaald, besloten had weder en nogmaals toe te geven; en even

bedaard als bij die mededeeling, bleef hij bij het binnentreden van den klerk, die hem het bevelschrift vertoonen kwam. De aandoening, die dezen bij het binnentreden van 's vreemden woonkamer bezielde, was verklaarbaar. Door het eenige venster viel niet meer dan een graauwe schemer naar binnen, die op alles een somberen tint wierp, en het gelaat van den bewoner, die schuins voor dit venster neêrzat, deelde daarin in ruime mate. Het gaf dat mager langwerpig geelbleek aangezicht iets grijs- ja iets lijkachtigs. Er was altijd in dat wezen iets bijzonder treffends geweest. Het donker zwarte kort afgesneden en stoppelend hair liep met een punt uit op het gladde voorhoofd, boog zich aan weêrszijden als in een halven cirkel terug, om weder langs de slapen en achter de ooren om te loopen. De fijne wenkbraauwen waren hoog geboogd, bijna cirkelvormig, de dunne maar lange neus scherp gebogen, de lippen, zoo zij zichtbaar waren, blaauwachtig rood, de kin spits en vooruitstekend; de oogen, wanneer zij zich niet onder de leden verscholen, van een donker zwart, en hadden een blik, die, voor wie dien man niet kenden, iets onbegrijpelijks, iets raadselachtigs had, want hij wekte een gevoel van onrust, voor het minst van onbehagelijkheid op bij hem op wien hij zich vestte. Daar lag schranderheid op dat gelaat, maar ook scherpte; fijnheid, maar ook koude; en de glimlach, die er meest op zweefde, was als de zonnestraal, heenglidend door een regenwolk, hij gaf er een uitdrukking van hoffelijkheid aan, maar vermocht die van innerlijke kilheid niet te temperen. Daarbij was de kleedij geheel zwart, met uitzondering slechts van den kleinen kraag, die om den hals lag, zoodat het eenige wat hem van den meest starren en steilen rondkop onderscheidde, de korte mantel was, die steeds door dezen, maar nimmer door hem gedragen werd.

Hij boog beleefd het naar de deur gekeerde hoofd, toen de klerk binnen trad, maar stond niet van zijn werk op. ‘Ik begrijp wat ge mij komt brengen,’ zeide hij, het papier aannemend, ‘en ben reeds bezig alles in orde te brengen voor mijn vertrek. Zijne Majesteit verliest een trouwen dienaar in mij, maar ik heb geen recht mij te beklagen: ik ben slechts een vreemdeling.’

‘Sir Henry heeft mij gelast u een geleide aan te bieden tot Dover, waar men wenscht dat ge scheep gaat,’ andwoordde de klerk, die haast bleek te hebben, want naauw had hij het bevelschrift overgereikt, of hij trad terug naar de deur.

‘Een geleide?’ vroeg de ander met eenige bevreemding. Wil men zich vergewissen of ik werkelijk wel dit land verlaat?

‘Het aanbod geschiedt op bevel Harer Majesteit.’

‘Dan moet er een andere bedoeling met dat aanbod zijn. Ik meen die te gissen. Breng Sir Henry mijn innigen dank, maar ik zal alleen vertrekken. Persoonlijke vijanden heb ik niet, en zoo ik ze onbewust mocht hebben, dan vrees ik ze toch niet. Het is ook beter voor Sir Henry en ook voor anderen, dat men den schijn vermijde alsof mij eenige eer bewezen of buitengewone belangstelling betoond wordt. Ik behoor heen te gaan zoo als ik gekomen ben. Dus moet ik morgen gaan, en wel naar Dover?’ vervolgde hij, den brief toevouwende waaraan hij bezig was te schrijven toen de klerk binnen trad.

‘Men heeft het huis der Gemeenten, naar ik meen, beloofd dat ge spoedig zoudt vertrekken; en te Dover is meest dadelijke gelegenheid om scheep te gaan... Gij hebt mij niets meer te vragen? ik heb haast.’

Rosetti zag hem eenige sekonden van ter zijde aan, terwijl hij zijn brief verzegelde.

‘Wilt ge dezen Mylady ter hand stellen?’

‘Met genoegen.’

‘Ge zijt scherpzinnig, om reeds te weten wie ik bedoel.’

De klerk kleurde en stamerde eenige woorden en was zoo onthutst, dat de eenvoudige opmerking van Rosetti er wel eene van groote beteekenis scheen te zijn.

‘Mylady Carlisle meende ik. Ge kent Hare Genade?’

De klerk schudde flaauw toestemmend.

‘Dus ge begreept dat ik Hare Genade bedoelde, toen ik van Mylady sprak? Maar het is ook geen wonder dat ge dit terstond deedt: er zijn juist niet vele Ladies die het zouden zijn zonder haar geboorte- of geslachtsnaam. Ik wenschte dezen brief door Mylady Carlisle aan Hare Majesteit te doen toekomen, maar ik zie dat gij haast hebt, en daarom verzoek ik u dien maar aan de dienstdoende Lady over te reiken; Mylady Carlisle is misschien niet hier.’

‘Ik heb Hare Genade straks meenen te zien,’ andwoordde de ander, thands weder van zijn schrik, ontsteltenis of wat het ook geweest ware, bekomen.

‘Welnu, zie hem dan Hare Genade te doen toekomen. Niet heimelijk maar openlijk; ik zou niet willen dat ik Hare Majesteit op nieuw in verdenking bracht; en een brief voor Hare

Majesteit, door tusschenkomst van Mylady bezorgd, zal wel geen argwaan bij Mr. Pym kunnen opwekken.'

'Men wil mij een geleide geven, en ik moet te Dover scheep gaan!' mompelde Rosetti, toen hij weder alleen was. 'En Mylady heeft er zich mede bemoeid! Hoe teder!' Hij verzonk in gepeins. Vele waren de gedachten welke bij hem oprezen. De meeste jaren zijns levens had hij in een doolhof doorgebracht, een doolhof van intriges; zijne scherpzinnigheid had er hem den weg door doen vinden, en een beginsel, waarvan ons de aard nog ten deele onbekend is, had hem er toe aangespoord dien hof te betreden en kruisweg bij kruisweg in te slaan. Schijnbaar had hij zijn doel niet bereikt, had hij 't zelfs nog niet genaderd, nu hij gewelddadig belet werd den bochtigen weg te vervolgen. Peinsde hij er over op wat wijze hij den vijand verschalken zoude? Maar hij scheen zoo getroost over zijn vertrek en had in de laatste dagen geen poging aangewend om dat vertrek te doen verschuiven. Toch moest er iets bijzonder gewichtigs in zijn binnenste omgaan, want zijn oogen bleven strak op één punt gevestigd, en hij voelde de groote kruisspin niet, die, van de zoldering afgedaald, zich op zijn kraag verhief en langs zijn wang wegkroop. Plotseling rees hij op. Zijne lippen hadden eenige woorden gepreveld, welke zeker het besluit inhielden dat hij genomen had; de weg was afgebakend, dien hij te betreden had, en de weifeling, die wellicht een oogenblik bestaan had, was voorbij. Hij schoof den grendel voor de deur, opende het kastjen boven de bedstede opgehangen, zette de fleschjens die er zich bevonden, voorzichtig op zij, en drukte op een knopjen, waarop de binnenwand wegschoof en een kleine nis zichtbaar werdt, waarin een ebbenhout kruis stond met een zilveren Christus-beeld. Hij knielde er voor neêr. het hoofd diep neêrgebogen, zóo diep zelfs dat zijn voorhoofd haast den vloer raakte, en schoof, terwijl de lippen eenige onverstaanbare woorden prevelden, de kralen van het bidsnoer driftig voort. Was de man koel en kil te midden zijner natuurgenoten, hij scheen vurig als een echte zoon van het zuiden tegenover zijn God, in Wiens gunst hij zich als het ware wilde dringen, Wiens genade hij als veroveren wilde. Toen hij zijne plichten vervuld meende te hebben rees hij op. Of zijne gemeenschapsoefening met de Godheid, onder dit kruisbeeld hem vertegenwoordigd, eene vrijwillige overgave des harten was en de

vervulling eener vurige zielsbehoefte, wagen wij niet te verzekeren. Reeds mocht het bevreemden, dat een man als hij, zoo zeer steunend in het werkelijk leven op de krachten zijns verstands, op de berekeningen zijner scherpzinnigheid en de noodzakelijke gevolgen eener wel overlegde en naauwkeurig aan alle zijden beschouwde daad, behoefte gevoelde zich in de eenzaamheid te verdeemoedigen en hulp en bijstand te vragen, zoo al niet rust en vrede des gemoeds, van den Onzienlijke.

Het was of hij een last had afgeworpen toen hij opstond, na zich herhaaldelijk maar met afnemende haast gekruist te hebben. Het was of hij er zich van bewust was een goede daad verricht te hebben en zijn God te hebben verzoend door de aanbidding, die hij Hem had toegebracht. Toen het kastjen weder gesloten was, bleek hij dezelfde man van straks en van vroeger, en kenmerkte hem weder dezelfde kalmte en bedaardheid.

Het was reeds donker geworden, zoodat het moeite kostte het bevelschrift, dat hij op zijn tafel had laten liggen, terug te vinden, hetgeen hem echter na eenig zoekens gelukte. Hij stak het bij zich en trad toen naar de kast in den muur, bestemd tot bergplaats zijner kleederen en misschien ook tot meer, want hij schoof een deel van het houten beschot weg, dat den wand dier kast uitmaakte en steeg den houten trap af, die zich daarachter bevond en hem in een der sedert jaren niet meer gebruikte benedenkamers bracht in den vleugel, door de Koningin en haar gevolg bewood. Van daar had hij toegang tot de kleine deur, welke naar het kabinet Harer Majesteit geleidde en naar de kapel, waar de dienst voor de Koningin en hare geloofsgenoten werd gebouden, of naar een benedengang, welke op een kleine zijpoort van White-hall uitliep. In Koningin Bessies tijd hadden op de verdieping, waar Rosetties vertrek lag, de jonge pages gewoond, en in den vleugel beneden de eere-dames en soms ook wel, zoo als het gerucht ging, de beroemde Koninginne-maagd zelve verblijf gehouden. Sedert de troonsbeklimming der Stuarts was de geheime trap zelden gebruikt, en was het aantal dergenen, die van zijn aanwezig zijn kennis droegen, minder en minder geworden; een toeval deed hem den onderzoekenden Rosetti, die zich dikwijls om den wille Harer Majesteit in dien vleugel bevond, vinden, en wij mogen aannemen dat de ontdekking van invloed was geweest op de keuze van het door hem in te nemen vertrek. Hij kon thands

Hare Majesteit zoo dikwerf bezoeken als dit noodig bleek te zijn, zonder dat de hofhouding zich daarmede behoefde te bemoeien; hij kon thands zich vrijelijk bewegen, zonder dat zijne gangen altijd konden worden nagegaan, en misschien had hij er reden voor niet te wenschen dat dit geschiedde. Dat hij dikwerf van dit middel van gemeenschap gebruik had gemaakt en daarmede gants en al vertrouwd was, bewees hij, nu hij in het donker zonder angstvallig rondtasten afdaalde, het verlaten benedenvertrek doorging en weldra voor de deur van het kabinet stond, waaraan hij het oor bracht en toen drie maal zacht maar snel achter elkaâr tikte.

Zoo als de vraag werd gedaan, was ook het andwoord; een zacht tikjen werd uit het kabinet vernomen, waarop Rosetti binnen trad en zich tegenover Hare Majesteit bevond, die zich van haar pleeggewaad en sieradiën had ontdaan en op de sofa, waar wij haar reeds eenmaal ontmoetten, lag uitgestrekt, den half ontblooten arm leunend op den rug van haar zetel en op dien arm het ten deele neerwaards gebogen hoofd. Zij had geschreid, dat getuigden de roode oogen, hoewel zij zeker bij de nadering van Rosetti de tranen had afgewischt met den fijnen doek, dien zij nog in de linkerhand vasthield, welke als krachteloos in haar schoot neêrhing.

‘O ik verwachtte u, Rosetti!’ riep zij, toen zij hem zag, terwijl zij driftig hare liggende houding in eene zittende veranderde. Het was of de aanblik van dien vertrouwden vriend haar reeds moed gaf, voor het minst haar neerslachtigheid verminderde. ‘Ik wist het wel dat ge komen zoudt vóor ge heengingt, en daarop rekende ik zóo vast, dat ik hier kwam met den brief bij mij, dien ik u wilde medegeven.’

‘Is Uwe Majesteit zeker, dat niemant ons hier kan beluistren?’ zeide hij, behoedzaam in het rond ziende.

‘Ik heb allen weggezonden.’

‘Ook Mylady Carlisle?’

‘Ook haar. Maar waarom noemt gij vooral haar?’

‘Omdat zij het fijnst gehoor heeft en mij bij voorkeur met hare opmerkzaamheid vereert. Ik heb het aan haar te danken dat ik vertrekken moet.’

‘Zou zij...?’

‘Mijne uitzetting wenschen en daarbij wel niets liever dan dat ik n i m m e r terug keer... Zij heeft den Koning aangehitst.’

‘Gelooft ge dat? De slang die ik in mijn boezem koesterde, die ik vertrouwde als mij zelve.... misschien meer dan mij zelve! En de Koning heeft zich ook voor haar gebogen, zoo als hij zich voor ieder buigt! Waarom ben ik niet de Koning!..... Rosetti, wat is de reden van haren haat jegens u?’

‘Ik heb er eenige bewijzen van gegeven haar te kennen, haar goed te kennen, en dat vergeeft zij niemant, en vooral mij niet.’

‘Waarom u minder dan een ander?’

‘Omdat ik haar in den weg kan staan, daar Hare Majesteit de genade heeft mij even als haar vertrouwen te schenken; en het is haar doel Uwer Majesteits vertrouwen te gebruiken, misschien wel te misbruiken.’

‘Dat zelfde zeî zij dikwijls van u. Mijn God! wie te vertrouwen? Zoete woorden, betuigingen van verknochtheid overal en niettemin afval en verraad aan alle zijden!’

‘Uwe Majesteit is opgewonden. Zij heeft er zeker reden voor; de spanning is groot, maar niet grooter toch dan gister of eergister, en toen was Uwe Majesteit naar mijne bescheiden meening kalmer.’

‘Toen was mij deze laatste kaakslag nog niet toegebracht. Ik heb den Engelschen boeren een nederigen brief moeten schrijven, en wat heeft het mij gebaat? Rosetti, ik deed het om den wille van ons allerheiligst geloof en om den invloed niet te vernietigen, dien het in de laatste jaren won. Ik deed het met stuiptrekkende hand, en ik heb de pen vertrapt die ik gebruikte, want heb ik uwe verbanning kunnen verhinderen?’

Er was ruim zoo veel gekwetste trots als teleurgestelde vriendschap in haren toorn, maar Rosetti wilde er slechts het laatste in zien, en stamerde eene innige dankbetuiging voor de welwillendheid en hooge onderscheiding.

‘Uwe Majesteit bekommere zich echter niet te veel over mij!’ dus vervolgde hij. ‘Ik ben niet waardig dat Uwe Majesteit zich in gevaar stelle om mijnentwil, en dat zou zij doen, door te veel prijs op mijn verblijf alhier te stellen. Mylady Carlisle wilde mijn vertrek; Uwe Majesteit verzette zich niet te veel tegen dien wil; zij heeft echter de gelegenheid die vriendin te leeren kennen, en de gevaarlijkste is dat niet langer, zoodra men haar kent.’

‘Ik zal haar niet meer zien.’

‘Ik bid Uwe Majesteit dit niet te doen, en neem de vrijheid daarbij te wijzen op het voorbeeld harer doorluchtige moeder, die zich den plicht wist op te leggen hare vijanden te blijven z i e n . Mylady zorgt voor den roem van haar geslacht, en moet zij haar doel ook bereiken over den troon Uwer Majesteit heen, dan zal zij er over springen zelfs al moet zij dien daarbij doen kantelen. Men moet haar òf den luchtsprong gemakkelijk maken, zoodat zij in haar vaart den stoel niet behoeve aan te raken, òf men moet haar beletten den luchtsprong te wagen. Het laatste zal Uwe Majesteit zeker het verkieselijkst achten,’

‘Voorzeker. Wijs mij het middel.’

‘Voorzichtigheid en geduld. De stroom is voor het oogenblik tegen; men late zich afdrijven, maar blijve goed uitzien om te wenden zoodra het mogelijk wordt; met dat te doen loopt het vaartuig ten minste geen gevaar.’

‘Altijd hetzelfde! Als de boeren de trappen van den troon beginnen op te klimmen, voorzichtigheid en geduld! Als privilegie voor privilegie verscheurd wordt, dan nog voorzichtigheid en geduld! Zoo ik de Koning ware, maar ik ben maar eene vreemdeling, die ze misschien spoedig ook ten lande uitwijzen! En de Koning zal dan óok toegeven! Maar zoo lang ik hier ben, zal ik zorgen dat het zoo ver niet kome! Rosetti, ik heb Zijner Eminentie onzen toestand blootgelegd, beter en openhartiger dan de Brienne dat schijnt te willen of te kunnen doen. Bewijs mij een laatste dienst en breng dien brief over. Maar zorg dat de Kardinaal alleen dien ontvange! Dat is m i j n e voorzichtigheid. Dring bij Zijne Eminentie aan op het zenden van geld, en tot op de ontvangst daarvan zal ik geduldig zijn. Geene tegenwerpingen meer! Ik ken ze; ik wil ze niet meer hooren.’

Hij boog stilzwijgend het hoofd en nam den brief aan, dien hij in de borst van zijn wambuis verborg.

‘Heeft Uwe Majesteit mij nog iets op te dragen? Het is de laatste maal dat ik Uwe Majesteit vóor mijn vertrek ontmoet; wellicht voor vele maanden, voor vele jaren zal ik van u gescheiden zijn.’

‘Heilige moeder! hoe alleen zal ik staan!’ mompelde de Koningin, die zich in dezen oogenblik van heftige gemoedsbeweging zoo zwak gevoelde, hoe krachtig de uitgesproken woorden haar ook deden schijnen.

‘Ja, Uwe Majesteit zal wèl alleen zijn,’ fluisterde Rosetti aan haar oor. ‘Zij kan niemant vertrouwen schenken en ik hoop dat zij het ook van niemant vragen zal.’

‘Zeker van haar niet, de valsche vrouw! O ik doorzie hare plannen! Zij hoopt op de bezittingen mijner Jane, maar dat zal eene misrekening zijn. Ik verheug mij reeds in hare teleurstelling, in de ergernis, die dan toch ook eens dat gladde voorhoofd zal doen rimpelen. Ik kan mij op haar wreken, heerlijk, heerlijk!’

‘Uwe Majesteit k a n zich wreken, maar nog is het daarvoor niet de tijd. Doch ik zwijg, want Uwe Majesteit wenscht geene tegenwerpingen te vernemen.’

‘Spreek, Rosetti! ik wensch het.’

‘Met haar thands openlijk te bestrijden zou Uwe Majesteit alleen eene machtige vijandin meer ontvangen en een groot geslacht de Gemeenten in de armen drijven. Uwe Majesteit v e r t r o u w e haar niet, maar g e b r u i k e haar, tot dat zij alles gebruikt zal hebben wat Mylady te geven heeft; dan, maar ook dan alleen, moge het blijken, dat zij Uwer Majesteits vertrouwen nimmer heeft bezeten. Mylady is eene vijandin die men niet verslaan, maar die men vernietigen moet, en om dit laatste mogelijk te maken behoeft men: voorzichtigheid en geduld. Beide te oefenen is moeielijk maar zeker niet ondankbaar. Heeft Uwe Majesteit niet den opbloei onzer zoo diep geslagen Kerk in dit land aanschouwd? Heeft Con dien bevorderd, hij die voorzichtigheid en geduld als doodvijanden schuwt, of deed dat een ander, die ze beiden veeltijds aanprijst?’

‘Gij, gij zijt de man; ik vernam en verneem het van al onze getrouwen. Gij deedt het en ik verdacht dikwijls uw ijver, uw geloof!’

‘Uwe Majesteit verheft te zeer wat ik in stilte mocht werken. Maar zij, die in staat was een onderworpen brief te schrijven aan de Gemeenten om den wille van haar allerheiligst geloof, is niet verre van de opvolging der gulden spreuk: voorzichtigheid en geduld, verwijderd. En het is in het belang van dat geloof dat die spreuk moet nageleefd worden, thands meer dan ooit. Ik verlaat om die reden mijne plaats, die ik wellicht had kunnen behouden; maar diep te buigen is thands beter dan even te neigen. Waar i k den akker kan verlaten op het oogenblik dat de airen rijpen, mag ik Uwer Majesteit in den naam der Kerk wel een weinig zelfopoffering vragen en

haar zelfs opvorderen te trachten de stem van den hartstocht te smoren en niet toe te geven aan de inspraken van het oogenblik!' Er school iets gebiedends in de stem, die haar altijd zoo deemoedig en vleiend in de ooren had geklonken. Wel verre van het den dienaar euvel te duiden, boog zij zich voor het gezach dat zij gewillig erkende.

'Ik zal mij weten te bedwingen, Rosetti! Maar wat zal mij een teeken zijn dat ik dat niet langer zal behoeven te doen, dat ik vergelden kan - haar vooral die gij zelf de oorzaak noemt van uw vertrek? Ik moet niemant vertrouwen, hebt ge gezegd. Ik zal dus geheel alleen zijn...'

'Toch is het noodig dat gij dat niet zijt. Graaf Holland noch Lord Jermijn kunnen de dienst doen van een hand, die zich opheft of die neervalt naar uw welgevallen, en zulk eene behoeft gij toch. Gij hebt een geheimschrijver noodig; wilt gij er een van mij ontvangen? Aan de Fransche ambassade is een jonkman, schrander en bescheiden, die niet alleen te gebruiken is als werktuig, maar ook te vertrouwen als dienaar.'

'Doe hem hier komen, Rosetti! verdere aanbeveling is overbodig.'

'Hij zal morgen zijne opwachting bij Uwe Majesteit komen maken. Is Con vertrokken?'

'Hij zal binnen weinige dagen gaan.'

'Hij moet heen, zoo spoedig mogelijk; in aller belang, niet het minst in het zijne. Hij moet naar de Hooglanden vertrekken en daar blijven tot beter tijd. Hij kan er nuttig zijn, mids Uwe Majesteit alle betrekkingen met hem afbreke. Kan mij dit beloofd worden?'

'Gij ontneemt mij ook hem?'

'Ik geef u meer dan ik u ontneem. Kan mij dit beloofd worden?'

'Het zij zoo; het is zeker het minste offer wat ik breng, maar het betreft den laatsten mijner vrienden. Toch zij het zoo!'

'Dan is nu hier mijn taak afgedaan. Ik hoop dat Uwe Majesteit het belang der Kerk altijd voor oogen houde, dan twijfel ik niet of er zullen betere dagen aanbreken. Ik heb Uwe Majesteit verder alleen woorden van diepe erkentelijkheid te doen hooren.'

Zij was opgerezen; de tranen welden haar in de oogen; toch

was het afscheidswoord dat hij sprak niet warm, en klonk de toon der stem niet bewogen, maar bedaard en bedekt als altijd. Maar zij dacht aan de goede diensten welke hij had verricht, diensten, die door Mylady zoo vaak verkleind, zelfs in een valsch licht geplaatst waren, zoo dat ze haar soms verraad hadden toegeschenen; maar Myladies invloed was gebroken en die van Rosetti alvermogend in dezen oogenblik.

'Ik heb voor uw geleide gezorgd, Rosetti!' fluisterde zij, met geweld hare gemoedsbeweging bedwingend.

'In overleg met Mylady, niet waar?'

'Wat bedoelt ge daarmede? Ja, zij heeft zich met de zorg er voor belast.'

'Zij kwam misschien wel het eerst op het denkbeeld? Uwe Majesteit herinnere zich maar eens goed.'

'Het is mogelijk, maar wat bedoelt ge?'

'Ik heb voor dat geleide bedankt; ik zal alleen op reis gaan.'

'Dus gij vermoedt? zou zij....? Maar dan moet ge op uwe hoede zijn, dan moet ge van nacht vertrekken, in stilte!'

'Ik moet zóo vertrekken, dat gants Londen het zie; daardoor krijgt de daad van opoffering Uwer Majesteit - en zoodanig moet mijn vertrek beschouwd worden - eerst haar rechte waarde. Ik heb straks een brief aan Uwe Majesteit geschreven en Mylady doen uitnoodigen u dien ter hand te stellen. Men moet u geen oogenblik verdenken van met mij in verstandhouding te staan sedert mijne uitbanning. Zelfs verzoek ik u na mijn vertrek nimmer over mij te spreken jegens wien ook, uitgenomen den straks bedoelden jonkman. Wat ik doe is in het belang Uwer Majesteit, die in Engeland moet blijven om er met ter tijd te heerschen.'

'Te heerschen? Wanneer zal dat zijn?' vroeg zij zich af, toen de trouwe dienaar haar kabinet verlaten had en zij zijne in vele opzichten raadselachtige woorden herdacht. Dus was die man dan toch werkelijk aan haar verknocht geweest? dus wilde hij hare zegepraal? Zij had hem altijd beschouwd als een vertrouwde van den Kardinaal en even diepzinnig als deze; zij beschouwde hem nog als zoodanig en kende zijne woorden daarom des te meer kracht toe. De hulp, die zij den Kardinaal gevraagd had, zou worden toegestaan; de rondkoppen zouden vernederd worden en dan zoude zij in waarheid kunnen heerschen. Het doel haar voorgespiegeld was zóo heerlijk, dat het middel om het te bereiken haar thands toescheen licht aan te wenden te zijn.

Zij nam zich dus voor, de laatste raadgevingen van Rosetti niet in den wind te slaan, zich voortaan te beheerschen, hare wenschen in haar boezem af te sluiten en daarin niemant een blik te doen werpen; zij zou voortaan weten zelfstandig te zijn.

De dienaar, wiens wegen meestal in het duister scholen, was weder in zijn kamer teruggekeerd. ‘Eindelijk, eindelijk!’ klonk het in zijn binnenste. ‘Gemakkelijker een rondkop te doen afstaan van geloofstwist, dan zulk een vrouw te doen neigen tot eens anders wil!’ Hij had zijn lamp aangestoken en haalde toen den brief te voorschijn, hem door de Koningin ter hand gesteld. Zonder te aarzelen verbrak hij het zegel en maakte hij kennis met den inhoud. ‘Onvoorzichtige!’ prevelde hij. ‘Zoo iets aan het papier toe te vertrouwen! Wij zullen voorzichtiger zijn dan gij!’ Hij hield het papier aan de vlam zijner lamp en waakte er voor dat geen enkel deel onverteerd bleef; vervolgens schreef hij nog eenige brieven die hij verzegelde, waarna hij naar de kamerdeur trad en een oogenblik luisterde. Hij wachtte iemant, die maar met enkele minuten het bepaalde uur overschreed en toch een korte maar niettemin scherpe berisping daarvoor ontving. Het was de jonkman, van wien Rosetti Hare Majesteit straks had gesproken, want hem werd gemeld: ‘Morgen treedt ge in betrekking; de voorwaarden zijn bekend en op de stiptste nakoming daarvan wordt gerekend; Zijne Eminentie wil dat. Gij brengt nog van avond deze brieven aan den Bisschop.’

Het gesprek werd in de Fransche taal gehouden en op den toon van een meerdere jegens een laag staanden mindere. De jonkman was blijven staan terwijl Rosetti zich had neder gezet; zijne houding had iets onderworpens; hij boog zwijgend het hoofd bij elk bevel dat hij ontving en nam met een blik van erkentelijkheid de goudstukken aan, welke de ander hem toereikte. ‘Gij hebt mij goed begrepen?’ vroeg deze en bij het toestemmend andwoord werd hem verlof gegeven zich te verwijderen.

Den volgenden morgen was Rosetti tijdig gereed. Hij had het zilveren kruisbeeld uit het kastjen genomen, maar liet al het overige - veel beteekende het ook niet - achter. Een der Sheriffs van Londen wachtte hem beneden, waar menig lakei het nieuwsgierig hoofd door de vensters stak en een hoop volks het voor hem bestemde rijtuig omringde. Zoodra men hem gewaar werd - alleen zijne gestalte, in een langen regenmantel

gewikkeld, was waarneembaar, het gelaat toch ging schuil achter den neêrhangenden rand van den hoed - klonken er eenige grove schimpwoorden, ja vlogen hem eenige slijkkluiten om de ooren; zelfs bonsde er een steen tegen een der paneelen van het voertuig aan.

'Men viert uwen blijden uittocht, Meester!' gromde een der konstabels, aan wier hoede hij door den Sheriff was toevertrouwd, op welke aanmerking hij echter niets andwoordde. Aan de Londen-brug ging hij scheep naar Rochester. Ook daar had een groote volksmenigte post gevat, die hem met dezelfde vriendschapsbetuigingen verwelkomde. Hoe grof de bejegening ook ware, toch gewerd zij hem niet van de heffe des volks alleen, want even als bij White-hall bevonden zich ook hier verschillende goed gekleede burgers onder de menigte. Rosetti scheen echter gevoelloos voor elke beleediging en wendde slechts hier en daar het hoofd, om zijne vijanden zoo mogelijk te leeren kennen. Hij zag echter weinige bekende gezichten; toch scheen het speurend oog langer dan bij ieder ander te verwijlen bij een jonkman, even als hij tegen het koude weêr in een mantel maar van fijn laken gewikkeld, in druk gesprek met een ander, die een veêr op den gedeukten hoed droeg, en, driftig in zijne gebaren, dien mantel deed opengaan en een sierlijk wambuis en broek zichtbaar worden. De opmerkingen van beiden moesten bijzonder puntig zijn, want de naastbij staanden zagen hen met blijkbaar welgevallen aan en eenige hunner plooiden hun gelaat, hoe stemmig en strak anders ook, tot een glimlach.

Het mocht den invloed Harer Majesteit op Sir Henry Vane gedankt worden, dat Rosetti bij het betreden van de boot ontslagen werd van de konstabels. Toen zij van Rosetti vernomen had dat hij geen geleide wenschte, vond zij het opzicht der Engelsche politiedienaren, die anders onder dat geleide hadden kunnen schuil gaan, te kwetsend, en wilde, als laatste blijk harer genade jegens dien trouwen maar ongelukkigen dienaar, hem zulk gezelschap besparen. Vane waagde het de daad voor zijne verandwoording te nemen, een daad, waarvan hij het gevaarlijke zeer poogde te doen uitkomen, hoewel hij er zelf van overtuigd was, dat er weinig bij gewaagd werd, daar den vreemdeling zijn leven te lief zou zijn om het bij een heimelijken terugkeer in Londen in gevaar te stellen. Dat hij hem tot aan de Theemsboot van konstabels deed vergezellen, geschiedde dan

ook meer om vertoon te maken tegenover de inwoners van Londen en de leden van het Parlement, dan om den uitgebannen persoon eene ontvluchting, aan den toeleg waarvan men toch niet geloofde, onmogelijk te maken. Vane nam echter zijne voorzorgen om het vertrek van den vreemde behoorlijk te doen staven en deed hem een geleidebrief uitreiken, met den last dien te Dover den kapitein van de brievenboot, welke tweemalen 's weeks bij gunstig getijde naar Calais heen en weder voer, ter hand te stellen. Die persoon zou den brief moeten afteekenen en naar Londen opzenden, waarna de Secretaris van Staat dan het huis der Gemeenten een onwrikbaar bewijs van zijn ijver en gehoorzaamheid zoude kunnen overleggen.

De konstabels, die den vreemdeling tot aan boord hadden begeleid en hem daar nog eene stipte opvolging van het voorschrift, voor zoo veel den geleidebrief betrof, hadden ingescherpt, beschouwden hunne taak als ten einde gebracht en verlieten de ranke wiegelende boot, op welke weldra de zeilen geheschen werden. Men had maar half wind, zoodat de schipper geen voorspoedige reis kon toezeggen. Er behoorde al de zelfbeheersching van Rosetti toe, om bij die mededeeling kalm te blijven, en, met een blik op de reisgenoten, zich geen kreet van teleurstelling te laten ontsnappen. In de eenige kajuit toch zaten verscheidene passagiers, alle van de lagere burgerklasse. Het was er zoo benaauwd, dat de luiken, die tevens het verdek van de boot uitmaakten, voor een deel moesten weggenomen worden, zoodat een groot gedeelte, waaronder ook Rosetti, als een der laatst aangekomenen, ongedekt aan den invloed der gure Decemberlucht was blootgesteld. Eenige forsch gespierde matrozen namen de houten bank in zijne nabijheid in, en verder op, in het half duister van den achtergrond der kajuit, hadden zich eenige groentekoopers of kleine neringdoenden zoo behagelijk mogelijk neêrgevlijd. Bij het omlaagkomen van Rosetti, die, zoo als de een het den ander toefluisterde, door konstabels aan boord was gebracht, waren aller blikken op hem gevestigd en schikten alle eerlijke koopluî zoo veel mogelijk bij elkaâr, als vreesden zij de behendigheid der Londensche gaauwdieven, die om die hoedanigheid berucht waren en in steeds grooter getale, sedert de laatste maande van beroering, in de straten en de winkels, de karossen en boten hun verheven handwerk uitoefenden. Rosetti bleef dus geen andere plaats over dan bij de matrozen

- een ruw volk, zoo als de tijdgenoot verzekerde, door ieder gevreesd om zijn twistziekte en zijn spierkracht, welke laatste eigenschap zulk een ziekte eerst recht gevaarlijk maakte. Daar zelfs zij op zijn gezelschap niet gesteld schenen te zijn en mede zoo ver mogelijk waren opgeschikt, ook om zich zoo veel mogelijk te vrijwaren voor den schier ondragelijken tochtwind die door het open luik naar beneden stroomde, vond Rosetti slechts één hoekjen open, dat hij in het laatste oogenblik van de afvaart nog te deelen had met een zonderling wezen, dat haastig naar beneden strompelde en bijna op Rosetties kniën neêrviel. Zijn hoed, die zeker eenmaal van de fijnste stof geweest was, vertoonde thands ontelbare deuken en kronkels en hier en daar zelfs een scheur; het wambuis van werkelijk kostelijk fluweel, was aan de elbogen gesleten en op de borst bevlekt; den broek, daarentegen van de grofste stoffaadje, scheen reeds jaren te heugen en hij was met zulk een slordigheid versteld, dat er hier en daar lappen van verschillende stof en kleur in waren gehecht. Dikke roskleurige hairen hingen verward langs het voorhoofd, de slapen en tot in den nek; een dikke roode stompneus was het middenpunt van den cirkel, dien zijn gelaat vormde, en het bijwijlen loenen van het anders levendig oog verhoogde niet weinig de onbehagelijke uitdrukking van het geheele wezen. Gelukkig voor hem, dat de matrozen hem schenen te kennen en hem juist geen kwaad hart schenen toe te dragen, daar in de blikken der anderen niets dan onwil en argwaan te lezen was.

‘Wel, Bob Brigg!’ klonk het van de lippen van een der zeerobben, ‘waar gaat de negotie naar toe?’

‘Niet ver, man, niet ver!’ was het andwoord, terwijl de man zich al wiegelend een plaats op de bank zocht te bezorgen; hetgeen hem gelukte, echter niet zonder belangrijk nadeel van zijn buurman in den langen regenmantel, wien hij even toeloende, waarna hij den spreker van straks aanzag met een blik, die zeggen woû: Wat doet die Judas hier in dit voornaam gezelschap?

‘Een verloren dag, man!’ vervolgde hij, ‘als ik den ouwe niet thuis vind of in een kwaad humeur. Tobben is het, hoor! miserabel tobben om aan een stuk eerlijk brood te komen, en had ik jou knoken, dan trok ik ook den pikbroek aan.’

‘Haal je de duivel! Bij den eersten bries ging je over boord; lusten we ook je brandy, man, aan land, we houden niet

van zoo'n smerig karkas zonder rechten doopnaam onder deks, versta je?'

Of hij verstaan werd! De matrozen schaterden het uit en zelfs Bob Brigg lachte er om. Rosetti, die al den tijd strak voor zich gezien had en moeite genoeg had om bij het deinen van het vaartuig zich op zijn enge zitplaats rechtóp te houden, keek zijn buurman thands van ter zijde aan; hij bemerkte den lach op het gemeene gelaat en dacht het zijne van den man, die zoo ruw getrapt werd en toch de beleediging niet bleek te voelen.

'Zonder rechten doopnaam! ha, ha!' grinnikte Bob Brigg. 'Eerlijk en christelijk in de Parochie-kerk boven het outer gehouden, wat nog een shilling, goede wichtige shilling - jammer genoeg! - gekost heeft. Maar de brandy wordt duur, heeren, onder het nieuwe licht' - bij deze woorden wierp hij een veelbeteekenenden blik op de koopluî, in het diepst van de kajuit gezeten en bezig om zich fluisterend in hunne taal te onderhouden en te stichten. 'Een halve penny meer betalen, hoor, als ge bij moeder Biddy weêr eens aanleît!'

'God sakkerloot, geen penning meer! Waarvoor ben jij en het heele nest van je moeder sluikers, als je 't ons niet goedkooper kunt geven dan de eerlijke tappers van het ouwe testament?'

'St. st. man, maak me niet ongelukkig! God en Zijn lieve engelen staan me bij! Ik een sluiker! Als ik dat kon zijn, dan zou ik niet uren wijd gaan voor de kleine negotie, neen, zoo waar als ik een zondig man ben!'

'Hij wordt vroom en kalt als een stille verklikker! Hoor je hem, Dick?' vroeg de pikbroek aan de broêrtjens. Een hunner nam het woord.

'Wat jij eigenlijk doet, dat weet je misschien zelf niet; en als je 't zelf niet weet dan hoeven wij 't ook niet te weten. Sluiker of niet, je komt toch eenmaal waar je hoort. Maar dat weet ik, Bob Brigg! dat je op 't strand tusschen Deal en Dover heel goed bekend bent, beter nog dan ik, die er bijna geboren ben. Was je 't minder geweest dan had ik je wel voor een paar jaar je ziel door je ribben getrommeld. Je herinnert je nog wel de malle historie, toen ik in de kruissloep lag en jij in die kotter met Franschen wijn. Ja, daar lag jij in, ouwe jongen, al heb je 't me ook altijd heten liegen....'

'Dat moet naar je relaas met Allerheiligen zoo wat twee jaar zijn geweest en toen was ik juist op weg van Marlow

naar Windsor met een mand met kuikens, die ik voor twee, stuivers bij Misstres Wolston bezorgen moest, 's avonds laat nog - ik kan 't bewijzen - en 't was nacht toen ik in mijn huis kwam bij *Black Friars* en dat ik mijn moeder nog zoo aan 't schrikken maakte en zij me achter de deur vroeg of ik Bob was en of ik geld meêbracht en dat ik ja zeî, twee stuivers, waar we den volgenden morgen een brood voor kochten en een halve pint porter, want zij had den vorigen dag niets gegeten en ik ook niet, want ik had het voor haar willen bewaren... en tot loon moest ik voor den Mayor komen, en werd ik gedreigd met Tyburn.'

''t Is net een geradbraakte heilige, als je hem hoort! Waar ga je nu heen?'

'Naar Rochester!'

'Weêr om twee stuivers? maar toch zonder mand met kuikens, he?'

''t Is er kermis en als de luî vrolijk zijn dan is er altijd wel voor een vlijtigen en lustigen jongen wat te verdienen. Kijk ereis, heeren!' en hij hield eerst Rosetti, die thands wel luisteren en toezien moest, eenige fleschjens voor, die hij uit den wijden broekzak haalde, 'dat is de beroemde pulver Araborum, door een toeval in gelukkig Arabië door een Kalif ontdekt; de man sukkelde namelijk aan het flerecijn; hij had bezweet op een tocht gestaan en al de geleerde meesters stonden verbluft zijn, niezen en kermen en kuchen aan te hooren; in wanhoop vloog, hij zijn tent - dat is daar zoo de manier van wonen -uit, rende naar de woestijn en viel eindelijk van vermoeienis neêr onder een boom met groote bloesems; zeker had hij met zijn mond open geslapen en zoo eenige van die bloesems ingeslikt, want toen hij wakker werd was het flerecijn weg. 't Is óok goed voor andere kwalen! Vraag het Bab met de lamme heup maar, die heeft haar kruk weggegooid toen ze er een paar fleschjens van had leêg gebruikt. Jelui bent echter forscher en je kwalen dus ook, daarom mag je wel een dubbele dozis nemen. Een halve shilling maar! Blief je er van gediend, Sir?' Rosetti schudde ontkennend. 'Vreemdeling, he? Iets anders noodig?' Hetzelfde ontkennend andwoord. 'Iets te verkoopen? Iets te veel? Ik kan het wel weêr slijten. Die mantel bijvoorbeeld? Versleten, maar toch nog warm. Twee shillings?' Hij had met de vrijpostigheid van een kooper den mantel betast, dien opengeslagen, daaronder gespeurd en geloerd, niettegenstaande

de eigenaar telkens ontkennend met het hoofd schudde, zoodat deze eindelijk gedwongen was te spreken om hem te beduiden dat hij niets verlangde en niet meer bemoeielijkt wenschte te worden.

'Duizend maal vergeving, edel heer! maar ik leef van de kleine negotie....! Vreemdeling hier, he? Een verkleede prins? Ik zag u door de heeren aan boord brengen die daarna heengingen, en het laatste doen ze niet gaarne, al zijn ze reê genoeg met het eerste, ten minste met luî van mijn slach.' Hij had uren op die wijze kunnen doorspreken zonder andwoord van den stillen buurman te hebben ontvangen. Het baatte hem niet of hij den vreemde van tijd tot tijd eens aanstiet of van ter zijde aanzag, want het werd niet opgemerkt, en hoe teruggetrokkener de vreemde werd, des te levendiger scheen zijn begeerte te worden om den zwijgenden tot spreken te bewegen. Eindelijk wendde hij zich tot de matrozen, ten einde met hen een gesprek aan te knoopen en daarin den buurman te mengen, maar ook dit mislukte. In de laatste oogenblikken toch hadden de passagiers, in het diep der kajuit gezeten, een levendiger blijk van hun godsdienstigen zin gegeven, en het gesprek over de dierbare dingen afgewisseld met een psalm, dien zij half luid in koor aanhieven. De schipper aan het roer en de knecht op de plecht hadden het naauw vernomen, of stemden daarmede in, zoodat het Rosetti scheen weggelegd, om, bij het tal onaangenaamheden dat zijn reize reeds kenmerkte, nóg een ongerief, en geen gering ook, gevoegd te zien, en zijn gehoorvlies tc hooren trillen van een gegil en gejank en getjingel van stemmen, wat den vromen Israëls eene voldoening was voor het naar den Heere begeerig gemoed. Hoe het hem ook verdroot, hij zweeg stil en bedwong zich zelfs bij de opmerking, door den lastigen Bob Brigg gemaakt, dat hij zeker niet tot de broederen behoorde en misschen wel tot een heel andere partij. De matrozen toonden echter niet die berusting, maar hieven, toen zij, door hun gesprek nog luider voort te zetten dan het reeds gevoerd werd, de vrome neustonen niet overstemmen konden, ook een lied aan, welks inhoud van dat der broederen hemelbreed verschilde. Het werd een Babel van verwarring, en om dien onduldbaren toestand nog te verergeren, kwam de boot, zij het door de stichtelijke afdwaling van schipper en knecht, of door eenige andere meer te verontschuldigen oorzaak, in onzachte aanraking met een ander hen

voorbij glijdend vaartuig, zoodat de boot kraakte en hijgde, en al de passagiers van de bank opsprongen en toen tegen elkaâr aanbousden. Bob Brigg trachtte een meesterlijk gebruik te maken van de algemeene ontsteltenis, en in troebel water te visschen. Sedert het oogenblik dat hij den mantel en het wambuis van Rosetti zoo vrijpostig had aangeraakt, onder voorgeven den eersten te waardeeren, om hem te koopen, had hij met een kennersoog de kleeding van den buurman blijven gâ slaan en de plooien van verre onderzocht, om van het uitwendige tot het inwendige te besluiten. Hij had, zich vooroverbuigend onder voorwendsel een der matrozen te willen aanspreken, een deel van den mantel, waarin de buurman zich gewikkeld had, van diens knie doen afglijden, toen behendig zijn eene hand daaronder gebracht, terwijl hij met de andere op zijn eigen knie trommelde, en, toen de schok allen tegen elkaâr deed aanbonzen, het voorwerp gegrepen dat Rosetti onder het wambuis verborgen hield. Deze werd de poging gewaar en sloeg instinktmatig de hand op de bedreigde plek en ontmoette en neep de vingers van den dief, die dadelijk zich terug trok, terwijl de grootste angst op zijn gelaat zichtbaar werd.

‘Vergeving, vergeving, edel heer! Zoo ik dat had kunnen vermoeden! Eerwaarde heer! Een krusifix! Ik heb er een oogenblik aan getwijfeld of Uw Eerwaarde ook was wat ik nu merk dat hij is. Ik behoor ook tot het ware geloof.... Heb dus medelijden, Eerwaarde vader! Jezus Maria! wat ben ik een zondig man! Een priester, misschien wel een Bisschop van de heilige Kerk heb ik willen berooven!’

‘Stil! Ik vergeef het u!’ fluisterde Rosetti, die nog niet recht wist wat hij van Bob te denken had, maar vóor alles zelf moest wenschen dat de toeleg niet ontdekt werd. Bob had toch nog minder gevaar dan hij geloopen, indien het verborgen voorwerp aan de anderen bekend werd gemaakt.

‘Wat is mijn boete, Eerwaarde vader?’ fluisterde de altijd nog berouw hebbende zondaar.

Het werd Rosetti thands werkelijk te benaauwd. Hij nam een kort besluit en gaf er dadelijk uitvoering aan; hij stond op en klom naar boven. De wind snerpte hem tegen; hij wikkelde zich nog meer in zijn mantel en bleef, den rug gekeerd naar den hoek waaruit de wind woei, tegen den mast geleund staan.

‘Binnen een uur te Rochester! Het doek staat stijf, Sir!’ zeide de schippersknecht, die de armen heen en weêr om het lijf sloeg, om hun eenige warmte te bezorgen. ‘Ga naar binnen, Sir! je houdt het hier waarachtig niet.’

‘Lij...!’ schreeuwde de schipper aan het roer, en weg dook de knecht, die op al ‘zijn praat’ nog niets anders dan een hoofdknik had gekregen van den ‘smuicherigen’ passagier, die er uitzag als een lijk, en dien hij bij den arbeid welke hij ondernemen ging, toebromde: ‘Vries stijf tot een stokvisch!’

De eenzaamheid waarnaar Rosetti verlangde werd hem niet lang vergund, want weldra hoorde hij een gluipenden voetstap achter zich, en bespeurde hij weder den lastigen onbeschaamden vagebond.

‘Wat doet u mij toch overal volgen?’ vroeg Rosetti, ditmaal zijn gewone kalmte vergetend.

‘De angst van Uw Eerwaarde beleedigd te hebben. Als ik bedenk wat ik daar beneden al heb durven zeggen en doen, dan breekt me het koude zweet uit. Bob Brigg is niet veel bijzonders, maar zóo ellendig was hij nog nooit. Leg mij een boete op, Eerwaarde vader, een zware boete!’

‘Geef vijftien shillings aan den eersten arme dien wij in Rochester tegen komen.’

‘Heilige Josef! die heb ik in geen vijftien jaar gezien! Ik wil op mijn kniën Rochester binnen kruipen; ik wil zooveel paternosters bidden als Uw Eerwaarde mij opleit, maar vijftien shillings, ik heb ze waarachtig niet.’

‘Gij kunt zachter spreken; dat ze beneden uw misdrijf leeren kennen, behoort niet tot de boete. Waar gaat ge heen?’

‘Naar... Rochester, of naar Canterbury misschien.. Waar geld te verdienen is daar moet de arme Bob Brigg naar toe om zijn moeder en zijn zusters.’

‘Dat is niet waar; gij gaat verder.’

‘Overal waar wat te verdienen is, zoo als ik Uw Eerwaarde zeî. Bij mijn zondige ziel zweer ik....!’

‘Het is niet waar; als het waar was en ge met eerlijken handel iets verdienen wildet, dan zoudt ge niet zoo zweren.’

‘Zachter, zachter, Eerwaarde heer! Als ze vernamen dat Uw Eerwaarde een priester was, dan ging Uw Eerwaarde over boord!’ fluisterde hij met alle teekenen van angst.

Rosetti zag hem bij die woorden doordringend aan. De dengniet, hoe onderworpen en berouwhebbend ook, liet toch bemerken dat hij, dien hij voor een priester hield, óok gevaar liep bij ontdekking, en dat hij onder zekere omstandigheden wel eens verraden zoude kunnen worden. Rosetti nam echter een schijn van onverschilligheid aan voor de ontvangen waarschuwing; hij hield zich of hij geen acht sloeg op de laatste woorden en vervolgde:

‘Gij zijt een smokkelaar ook; daar beneden kenden zij ú ten minste. Ge gaat misschien naar Deal of naar Dover.’

‘En Uw Eerwaarde ook?’

‘Daar is geen sprake van mij. Indien ik moest vragen naar den weg dien ik had in te slaan, ik zou nooit u tot gids verlangen. Uwe vraag geeft echter reeds voldoend andwoord. Ik weet nu dat ge verder reist dan tot Rochester, en dus eenig geld bij u moet hebben.’

‘Eén shilling heb ik, zoo waar ik leef, en die heb ik noodig, want ik m o e t weg, voor eenigen tijd weg.’

‘Waarom?’

‘Och, ze begrijpen daar ginder niet wat een arme bloed noodig heeft om van te leven... We zijn met ons vieren en we leven van de negotie... En we mogen dit niet doen of dat niet doen, en als we 't dan toch doen, dan staat er te pronk staan op of een brandmerk of... de lieve heiligen bewaren me! soms nog wel de galg!’

‘Ge hebt meer dan éen shilling!’

‘Op zijn hoogst twee of twee en half, en ik zweer er niet meer op, omdat Uw Eerwaarde het niet wil hebben.’

‘Ik zal u gelooven. Voor éen en een halve shilling kunt ge van Rochester naar Deal of Dover komen, dus voor minder nog naar Canterbury. Ge houdt er dus minstens éen over; daar hebt ge er veertien. Vijftien shillings geeft ge nu aan den eersten arme dien ge tegenkomt.’

‘Maar als ik er nu eens geen tegen kom.’

‘Dan zoekt ge er een op. Dat is de boete die ik u opleg, Bob Brigg, en zoo ik u ooit weêr ontmoet, dan hoop ik dat ge mij zeggen kunt: ik ga niet meer naar Deal of Dover om naar de Fransche kust over te steken en brandy of wijn te gaan halen. Ge speelt gevaarlijk spel....’

‘Maar men moet toch leven! Als Uw Eerwaarde mij een andere negotie kan aanwijzen, met minder gevaar en even veel

voordeel...! Als het ditmaal lukt, dan geef ik aan de Parochiekerk een nieuw kleed voor het altaar...'

'Al wel, al wel!' zeide Rosetti, zich heenwendend en hem wenkend te blijven waar hij was. Hij klom weder naar beneden en bleef al den tijd dat de reis nog duurde ongestoord zitten. Onwillekeurig kwam hem het deugnietengezicht van zijn nieuwe kennis telkens voor den geest. Droeg die man een masker of was hij werkelijk zoo als hij zich vertoond had? Wellicht zou de proef, die hij met hem nam, iets bewijzen en hem eenige zekerheid geven.

Het gejoel op de rivier nam toe; het aantal boten dat men ontmoette evenzeer; het kloppen op Zijner Majesteits scheepswerven van Sheerness werd steeds duidelijker gehoord, en weldra kondigde de schipper de aankomst te Rochester aan.

Zij schoten de halvemaans bastions van het kasteel Upner voorbij en de haven in, waar niettegenstaande het gure weder eenige armelijk gekleede mannen en vrouwen gereed waren om voor een halven stuiver de reisvaliezen der passagiers te dragen of den weg aan de vreemdelingen te wijzen. Van het bekende tot het onbekende besluitende, kon Rosetti zich reeds overtuigd houden dat het geval, door Bob Brigg gesteld, zich niet zoude voordoen, en er wel overvloedige gelegenheid zoude zijn om een aalmoes uit te reiken.

Velen waren teleurgesteld, toen zij Rosetti, die nog de best gekleede was van allen, zonder eenig valies van het verdek en over de smalle plank zagen stappen. Toch omringden zij hem en boden hunne diensten aan, welke hij niet weigerde maar ook niet dadelijk aannam, zoodat hij eenigen tijd scheen te onderhandelen. Bob, over wien niemant zich bekommerde, maar die ook niemants hulp scheen te behoeven, had meê den vasten wal betreden en stapte zonder om te zien, naar den heuvel, aan wiens voet het stedeken lag. Werd hem al geen hulp geboden, toch werd hem hulp gevraagd, want een oude verminkte zeerob, die in 's lands dienst het linker been had ingeschoten en als belooning daarvoor de vrijheid had verkregen om een beroep te doen op het medelijden van zijn naasten, stak de hand uit bij het stamelen van de oodmoedige bede, sedert jaren reeds gedaan. Rosetti zag Bob in den broekzak grijpen en den bedelaar iets in de hand duwen, waarop deze zich diep het hoofd ontblootte. Rosetti hield den man in het oog, verhaastte zijn tred en was den hompelenden oud-matroos spoedig op zijde.

‘Vriend!’ zeide hij, ‘ik verzocht dien man u een stuiver te geven; heeft hij dat gedaan?’

‘God zegene Uwe Edelheid en uw dienaar ook! want hij gaf mij zelfs een zes stuiverstuk.’

Het was verre van de vijftien shillings, waartoe Bob gehouden was, maar het bedroeg toch meer dan Rosetti had vermoed. De oud-matroos, die bij eene andere inrichting der vraag wel eens minder had kunnen opgeven dan hij werkelijk ontvangen had, had nu geen enkele reden om te liegen; ook hield hij het glad geschuurde geldstuk van de opgegeven waarde in de hand en zag daarbij Rosetti zoo eerlijk en goedrond aan, dat deze, die juist niet lichtgeloovig was op het punt van goede trouw, thands geen oogenblik twijfelde. Bob had met zijne conscientie onderhandeld en het toch zoo aangelegd, dat er zijn geldtasch, zoo hij er een op na hield, nog voordeel bij had. ‘Een gaauwdief van het alledaagsche soort!’ mompelde Rosetti, terwijl hij zijn gids volgde naar de herberg, die deze hem had aangeprezen. De uitdrukking gaf recht tot de onderstelling, dat Bobs persoonlijkheid in de schatting van Rosetti zou gerezen zijn, zoo de aalmoes tot het volle bedrag of in het geheel niet ware uitgereikt.

Zijner Majesteits postwagen reed eenmaal 's daags op Dover en nabij liggende plaatsen, en het was een groote vooruitgang in de middelen van vervoer, dat hij het zoo dikwijls deed; een vooruitgang, die sterk afstak bij hetgeen er in het Noorden van Engeland plaats had. Het vertrek was zoodanig geregeld dat men nog 's avonds in Dover konde aankomen, zoo de wegen niet al te slecht waren, hetgeen ditmaal wel te vreezen was. Daarom had de postmeester, die geen enkel paard meer dan twee ter zijner beschikking had, besloten, den wagen een uur vroeger te doen afgaan, zoodat den reizigers die van Londen met de boot waren aangekomen, slechts een half uur tijds verbleef om eene hartsterking te nemen, iets wat na zulk een langdurige reize en in het koude Decemberweêr werkelijk wel noodig was. Rosetti reikhalsde dan ook naar de ‘vliegende zalm’, de uitstekendste van alle aardsche herbergen, zoo als door zijn geleider verzekerd werd. Het getuigenis, door dezen afgelegd, scheen ongevraagd bevestigd te worden door twee personen, die hen op den voet volgden. Rosetti, die toevallig had omgezien daar hij het gekletter van een paar sporen meende te hooren, herkende ze niet als zijne medereizigers. Hij kon

beiden evenwel niet in het gelaat zien, daar dit verborgen was deels door den neêrhangenden rand van den hoed en deels door den kleinen eenigzins opstaanden kraag van den mantel, waarin beiden gewikkeld waren en waaruit een paar in hooge lederen laarzen gestoken voeten te voorschijn kwamen. Er was iets in beider gang en houding dat hen boven de kleine burgers verhief, met wie hij de reis van Londen gedaan had, en, zoo hij zich bij zijn vluchtigen blik niet bedroog, dan had hij den mantel aan de zijde, waar de edelman gewoon was het zwaard te dragen, opgewipt gezien. Hij had zich verder niet om hen bekreund en dacht reeds niet meer aan hen, toen hij op den drempel der herberg bij het afscheid nemen van zijn geleider de beide wandelenden in dezelfde straat, die hij doorgeloopen was, zag aankomen.

Het huis dat hij binnentrad had van buiten een armelijk aanzien. Het was geheel van hout gebouwd; het onderste gedeelte school als onder het bovenste, dat vooruit sprong, weg, terwijl de bouwmeester nog voor te veel licht bezorgd scheen geweest te zijn en daarom de in lood gevatte glasruiten tot de kleinst mogelijke afmeting had terug gebracht. In den met roode bakken bevloerden gang kwam hem de buigende waard te gemoet, die in beleefdheidsbewijzen verdubbelde, toen hem een middagmaal, bestaande uit vleesch, brood en porter, maar den besten dien hij had, besteld werd. Het onderstel, waarop de dikke buik werd voortgedragen, scheen zelfs onzichtbare wieken te krijgen en tot geheimzinnig vlugge bewegingen in staat te worden gesteld, toen er om een afzonderlijk vertrek werd gevraagd. Alsof hij zich voor alle vergissing van de zijde van zijn gast behoorlijk wilde vrijwaren, of dezen van het gewicht en den omvang van al zijne verplichtingen goed wilde doordringen, stiet hij de algemeene gelagkamer open, waaruit een walm van sterken drank en menschenadems voortkwam, bij de opmerking dat hij gewoonlijk de gasten, die hem de eer aandeden bij hem aan te leggen, daar ontving. ‘Dat wil zeggen,’ vervolgde hij, ‘de gewone reizigers, begrepen? maar de heeren, zoo als Uwe Edelheid, die aan een kussen gewoon zijn op de houten zit en dat dan óok gaarne hebben, kan ik ook bedienen; daarvoor ruim ik alevel mijn eigen kamer in, en dat weet ik dan wel te schipperen met den prijs, begrepen?’

‘Ja wel; wijs mij die maar; er moet een goed vuur aan liggen, want ik ben door en door koud.’

‘Ik zal er nog een beukenblok opgooien, zoo als je 't je

levensdagen niet beter gezien hebt,' hernam hij, den gast naar een achterkamer brengend, zijn eigen kamer, zijn beste zoo als hij nogmaals verzekerde, met bijvoeging van het geliefkoosd stopwoordtjen: 'begrepen?' Als dat zijn beste was, wat mocht dan wel zijn gewone of slechtste zijn? De wanden waren met kalk even aangestreken; de vloer was van roode bakken zoo als de gang, maar hier met zand bestrooid; een houten blad op een paar schragen vormde de tafel, en het vier- of vijftal stoelen waren niet van voortreffelijker of ingewikkelder maaksel.

Het vertrek had boven de boerenwoningen van Yorks- of Lancashire niets vooruit dan alleen de schoorsteen, die bij genen nog meestal, naar de aartsvaderlijke gewoonte, voor een groot deel ontbrak, maar hier toch, hoewel niet zeer begeerig, den rook van het kolenvuur optrok.

Rosetti plaatste zich welbehagelijk voor den haard en beval spoed te maken met zijn maal, daar bij verder moest en wel binnen een half uur. Het zou hem tevens aangenaam zijn een licht, kaars of lamp te zien brengen, daar hij zonder dat ter naauwernood zijn mond zou weten te vinden.

'Ja, ja! alles komt in orde; een beukentronk ook en een licht. Het hout betalen we hier wat duurder dan daar ginder, en de smeer is ook weêr een shilling op het vat van zestien pond opgeloopen. Begrepen?'

Hij waggelde de deur uit om een en ander te krijgen, en gaf reeds in den gang zijn bevelen aan Jenny en Bessie, die hij luide aanriep met opgave van al hetgeen hij noodig had.

Rosetti behoefde niet lang alleen te blijven. Naauw had de welgedane waard hem verlaten, of de deur werd opengestooten en twee personen traden binnen, in wie het hem, hoe schemerdonker het ook in het vertrek ware, niet moeielijk viel de twee wandelaars van straks te herkennen. Was de stoornis hem ook onaangenaam, toch vond hij geene vrijheid hun het verblijf in dit vertrek te ontzeggen. Het moest ook nog aan twijfel onderhevig zijn of hem het verzet iets gebaat zoude hebben, want de beide vreemden beschouwden het vertrek als rechtens verkregen goed en maakten het zich dadelijk zoo genoegelijk mogelijk. De mantels werden afgeworpen, en, na een herhaald vergeefs roepen om de een of andere hulp, op den grond neêrgeworpen, de stoelen bij het vuur geschoven en de voeten op de plaat gezet. Rosetti merkte bij die beiden eenig verschil van ouderdom op, maar tevens dat zij, hoe eenvoudig ook in een

leêren kolder gekleed en met hooge leêren laarzen aan de voeten, tot den goeden stand behoorde. Toen het vuur even opflikkerde en de vlam op beider gelaat weêrkaatste, meende hij zich de trekken des eenen, des jongsten, te herinneren.

''t Is vinnig koud, buur!' begon de oudste, zich tot Rosetti wendende, die daarop alleen toestemmend knikte, het hoofd op de borst boog en den schijn aannam van te willen inslapen.

'Zijt ge altijd zoo vrolijk, kompeer?' hoorde hij denzelfden zeggen, terwijl hij meteen zich aan het been voelde aanraken.

'Altijd ben ik van meening vrij te zijn in spreken en zwijgen,' andwoordde hij bedaard, waarnaar hij de oogen, die hij even geopend had, weder look.

Daar kwam de waard aan met Jenny en een knecht, dien hij als Nicol aansprak; de laatste beladen met een reusachtig stuk hout, het meisken met een stuk zwijnsvleesch en brood en de meester met een lamp in de eene en een tinnen kroes met wijden buik in de andere hand.

'Hier heb je nu alles... Maar wat duivel!... Neemt me niet kwalijk, edele heeren! dat ik er zoo rond meê voor den dag kom!' voegde hij aan de eerste woorden toe, die de verbazing hem deed spreken, zoodra hij wat naauwkeuriger gekeken en met een echt herbergiersoog de beide vreemden gemeten had. 'Ik wist niet, Sir! dat ge nog reisgezellen hadt,' zeide hij tot Rosetti, 'ik heb dus maar voor u alleen eten en drinken meêgebracht - goeden eêlen porter van Perkins uit Londen, begrepen? 't Is de beste maar de duurste. Wat mag ik de heeren voorzetten?'

'Het zijn niet m i j n reisgezellen; ik heb niet de eer ze te kennen, en ik was even verrast als gij, toen ik ze hier zag binnenkomen.'

'Even verrast, maar toch niet zoo aangenaam,' viel de jongste lachend in, die, terwijl de waard met Rosetti aan het spreken was, de gezonde deerne had toegelonkt; de andere scheen meer ervaren of stoutmoediger, want hij was haar dadelijk op zij gekomen en kneep haar in de mollige wangen, welke daad van vermetelheid zij niet zoo euvel duidde als menige eerbare moeder uit Londen van haar dochter en niet te vergeefs zoude hebben verwacht.

'Heb je geen wijn, dikke bierbuik?' riep hij, terwijl hij het meisken bleef liefkozen.

‘Dat geloof ik! Beste uit Languedoc, regelrecht aangevoerd, begrepen?’

‘Of ik je begrijp! Regelrecht, dat wil zeggen, zonder met 's Konings kustwacht te hebben kennis gemaakt. Nu we zullen 't je niet te bang maken, als hij maar goed en goedkoop is.’

‘Dat reist nergens zoo goed in elkaârs gezelschap als hier, Sir! Ik heb ze juist van twee shillings, begrepen?’

‘Ben je dol? Eén shilling het pint, hoor, en dan wat eierkoeken en roastbeef.’

‘En de deerne zal ons schenken!’

Rosetti had meer dan eene reden om het gezelschap, dat zich aan hem opgedrongen had, te schuwen. Die twee had hij dien ochtend bij het van boord gaan mede onder het gepeupel gezien, en de jongste, wiens gelaat hem straks reeds zoo bekend voorkwam, had hij bij het licht der lamp maar al te goed herkend.

‘Wij zijn nog zoo ver niet, heeren! Ik heb deze kame afgehuurd, en vergunde ik u beiden ook aan dit haardvuur een oogenblik u te warmen, ik geloof dat zulk een verlof juist niet de toestemming om hier te middagmalen insluit.’

De waard had reeds bij de eerste woorden den mond wijd opengesperd en bleef dat doen zoo lang de andere sprak; toch meende hij in zijn wel begrepen eigenbelang tot rust en eendracht te moeten vermanen, en derhalve voor het hier-blijven der andere heeren een woordtjen in het midden te moeten brengen, maar de gelegenheid werd hem daartoe benomen door den ander, die luidkeels inviel: ‘Dus schijnt je geen kwaad geweten te plagen, man daar ge niet bang zijt voor de eenzaamheid! 't Is anders dan ik dacht! Je bent moê van de reis? Welnu rust uit, als je maar niet snorkt. En summa summarum, wij zijn met ons beiden en gij zijt alleen; zie dat ge ons er uit krijgt!’

‘Wijs mij een andere kamer! ik buig altijd voor het ruwe geweld!’ zeide Rosetti opstaande en den waard wenkend hem voor te gaan.

‘Ik heb geen andere dan de gelagkamer! Och, blijft met me kaâr, heeren!’

‘Ruw geweld!’ zeide de jongste, voor Rosetti tredend en dezen den weg afsnijdend. ‘Ruw geweld! Zeker, het zwaard van den edelman werkt anders dan de speld van den intrigant.’

‘Ge schijnt hem goed te kennen!’ riep de ander lachend uit. ‘Kom, beste meid! je zult nu met ons meê eten, tus-

schen mij en dien heilige in: een heilige is het, dat ruikt je reeds op drie voet.' De toegesproken schoone glipte hem echter tusschen de handen door.

De waard had zich weder tusschen de deur en Rosetti geplaatst om dezen het weggaan te belemmeren. 'Ik kan u waarlijk nergens anders brengen dan onder de matrozen, en daar Uwe Edelheid niet van geweld houdt en maar kort hier blijft en toch al van deze kamer gebruikt heeft gemaakt... begrepen?'

Het betoog scheen klemmend, want Rosetti zette zich zwijgend neêr, schonk zich een kroes in en begon zijn middagmaal. Jenny kwam middelerwijl terug met den wijn en beloofde spoedig de koeken, waarna zij ijlings vertrok, daar zij die beiden toch wel wat wild en daarbij iets in hun oogen vond, wat haar juist niet deed gelooven aan beider matigheid, voor het minst op deze reis.

'Een frische deerne!' verklaarde de een, den beker opnemend, aan dien des makkers stootend en toen ten bodem leêgend.

'Zij heeft iets in haar oogen van die wilde kat in den Tower. Hel en duivel, als ik daaraan nog denk! maar zij zal het me betalen! Zij kwam op mijn weg, en wie me tegenkomt is mijn eigendom! Hoe denkt gij er over, lange godzalige broêr?'

'Laat hem kaauwen en herkaauwen; de olijkert spant zeker zijn netten alleen maar in het donker en dan zorgt hij er voor geen oude wijven te vangen!'

'Zoo ik netten spande, ik zou het trachten slimmer te doen dan gij, Mr. Percy!' zeide Rosetti, den jongsten van beiden aanziende.

'Ik dacht wel het genoegen te hebben bij u bekend te zijn. Een Percy weet zich ook slecht te maskeren.'

'Dat is waar; hij w e e t het niet te doen zelfs al w i l hij het ook gaarne.'

De ander beet zich op de lippen en zocht naar een schamper woord dat echter niet komen wilde.

'En anderen doen het zonder het zelfs te willen, zóo zeer werd het reeds natuur. Kom, man, aangestooten! Op de confusie der papisten! Weigert ge met ons te drinken?' vroeg hij sarrend.

'Waagt ge 't te weigeren? Ge hebt reeds kwaad bloed gezet door uw onbeschaamdheid van straks! Terg ons niet meer!'

zeide de ander, straks met den naam van Percy aangesproken. Hij wond zich op tot drift; de blaauwe kringen om de oogen werden rood, bijna purper als de wang. Rosetti echter bleef kalm en voerde hem alleen te gemoet:

‘Uit alles wat hier gebeurd is leid ik af dat ge mij kent; en omdat ge mij kent weet ge ook waarom ik weiger.’

‘Toch zult ge p r o e v e n als ge niet d r i n k e n wilt!’ riep Percy uit, terwijl hij den vollen beker Rosetti in het aangezicht wierp.

Deze werd nog bleeker dan hij van nature reeds was; de mond was gesloten, toch trokken de fijne lippen stuiptrekkend op en lieten de tanden zien: de hand gleed onder het wambuis als zocht ze een daar verborgen wapen. Weldra was hij echter weder onder de heerschappij van het verstand en kreeg hij weder de kracht den gierenden hartstocht te toomen, het vermogen den toestand te overzien, en begon hij in hetgeen er plaats had den toeleg te gissen om hem tot woede te prikkelen.

Zulk een vermoeden was alleen reeds voldoende om hem tot kalmte te dwingen; hij wischte zich het gelaat af en schonk zonder een woord te spreken de schenkkan in den voor hem staanden kroes leêg.

‘'k Moet zeggen dat ge mijn huishond beschaamt; die bijt nog als men hem slaat,’ merkte de ander tergend aan.

‘Vervloekte lafaard!’ schreeuwde Percy, vlak voor de tafel staande waaraan Rosetti zat en hem uitdagend aanstarend.

‘Men weet dat Jove Percy alleen door een lakei kan worden gekastijd!’ zeide Rosetti heesch, den jonkman met den blik zijner oogen doorborend. Hij gaf de voorzichtige houding prijs, welke hij met zoo veel moeite had aangenomen, maar het was ook of bij den aanblik van dien jonkman zijn bloed in gloeiende lava verkeerde.

‘Dan heb ik hem eindelijk gevonden, die mij het spoor van den lagen knecht kan wijzen! Zelf kunt gij 't niet geweest zijn, want daarvoor zijt ge te laf. Maar gij weet wie het is en zult het bekennen. Op de kniën en dan gebiecht, of bij al uw Santen, het gaat er door!’

Hij had het rapier getrokken en dreigde er Rosetti meê, die de richting zijner blikken volgde en den dollen stoot met het tinnen bord afweerde. Hij bemerkte dat het den jonkman ernst was hem te treffen, maar tevens dat de ander eenige oogenblikken besluiteloos stond en het zwaard niet trok.

‘Goring!’ riep Jove, ‘snijd den paap den pas af, maar neem je in acht, hij is uit het bandietenland.’

‘De mijn springt verkeerd!’ mompelde de aangesprokene, die met spijt de onverstoorbare kalmte van den Italiaan en diens onwil om zich te verdedigen bespeurde. Hij trad naar de deur, het oog gericht op Rosetti, dien hij in het wambuis zag tasten, maar die verder niets deed dan den aanval ontwijken, en op zijn vriend Jove, bij wien, dank zij vooral de veelvuldige offers dezen dag aan Bacchus gebracht, de toorn tot werkelijke woede was gestegen, zoodat hij Rosetti niet meer tot verandwoording opvorderde, maar, de daad bij het woord voegende, werkelijk diens leven bedreigde.

‘Holla ho!’ riep Goring in den gang, en de echo bracht den roep in een oogwenk door het gantsche huis. De waard en eenige bezoekers van de gelagkamer kwamen den gang in. ‘Haast u, logge gans!’ riep Goring den eersten toe. ‘Waart ge meê in 't komplot, en is dit krot een knip voor de reizigers? Wist ge niet wie die man is, dien ge bij ons deedt blijven? Rosetti, de geheime agent van den Paus! Hij heeft er zich tegen ons op beroemd, het Parlement in de lucht te zullen laten vliegen! Een tweede buskruitkomplot!’

‘Heer in den hemel!’ riep de waard, de mollige gekuilde handen op zijn buik samenvouwend, en de nieuwsgierigen in den gang, wier aantal immer aangroeide, stemden in chorus met dien uitroep in.

‘Zijt ge een echt Engelschman dan weet ge wat ge te doen hebt! Maar neen, ge heult met de vijanden van het Parlement; ge zijt het eens met de Koningin!’

‘Dat de duivel haar hale, haar met den geheelen vreemden spitsboevenboel, begrepen? Ik ben vóor de goede zaak en heb mijn schouders onder Jule Morton gezet, toen we hier een parlementslid hadden te kiezen.’

‘Dat deê hij! Dat 's waar!’ viel de schaar op den drempel der deur in.

‘Maar, mijn lieve heer! wat moet ik er aan doen als een heer in een goed laken pak zich aanmeldt en me laat opdisschen en me een kamer afhuurt, en me....’

‘Hoe veel ben ik u schuldig?’ vroeg Rosetti, die bij het het binnenkomen van den waard het rapier van Percy had zien zinken en oogenschijnlijk met onverschilligheid het oogenblik afwachtte dat hij verstaan zou worden; aan verdediging, dat be-

greep hij, viel niet te denken en slechts koelbloedigheid en stoutheid kon hem redden.

‘Vier shillings, Sir!’

‘Daar zijn ze. Twee shillings voor het gebruik van spijs en drank en twee voor de goede bediening; het laatste is wel wat duur.’

‘Laat gij den Jezuïet gaan?’ riep Jove verontwaardigd. ‘Breng hem naar den Mayor, want hij is schuldig aan hoog verraad! Het kost je geld en goed als je hem laat gaan! Goring, hou hem aan!’

Zijn vriend was echter van een andere gedachte en liet Rosetti, die zich den mantel had omgeslagen en de greep van de hand, die Jove naar hem uitstak, ontweken was, voorbij en de deur uitgaan.

In den gang echter dreigde hem een ander gevaar! Door den gebruikten drank verhit en, als echte voorstanders der goede zaak, gruwende van iederen papist, die tot elke misdaad in staat werd geacht, had menige hand, bij de beschuldiging van Goring met zoo veel overtuiging uitgebracht, zich gebald, had menige mond reeds eene verwensching uitgesproken over de laauwheid van den geldgierigen waard, die zich voor het gouden kalf boog en daarmeê afgodeerde.

‘In de Theems met den jakhals!’ riep er een met een paarsch rood gezicht en opgestroopte mouwen.

‘Vriend, wilt ge mij den weg wijzen?’ vroeg Rosetti juist hem, en het was den man of hij een emmer koud water over het lijf kreeg.

‘Ik moet van avond nog in Dover zijn en moet met den postwagen meê. Ge begrijpt dus dat ik haast heb; gelief daarom mij door te laten,’ voerde hij een ander toe, die werkelijk aan zijn verzoek voldeed.

Toen zij niet meer onder den invloed waren, dien zijne persoonlijkheid op hen uitoefende, begon zich de haat weder luide te uiten en voegde zich bij die aandoening nog spijt over het laten ontsnappen van den schuldige. Gelukkig dat Goring dier spijt nog eenige genoegdoening gaf, door, zoo als menigmaal is geschied, datgeen wat gevolg was van gebrek aan eigen doorzicht, van gebrek aan kracht of moed, toe te schrijven aan de inwerking van bovenaardsche machten.

‘Hij staat met den Booze in verband, daar wil ik als goed Christen op zweren! Toen hij mij voorhij ging wilde ik hem

vasthouden, maar ik hoorde hem in een onbekende taal eenige woorden uitspreken en voelde mijn armen toen als verlamd!'

'Zoo ging het ons ook! zoo ging het ons ook!' verzekerden allen en de waard rook reeds een zwavelachtige lucht en voelde naar de vier shillings in zijn zak of die ook verdwenen waren; maar zóo diep bleek de vreemde nog niet in de gunst van den Booze te staan, dat hij met helsch geld kon betalen.

'We moeten hem na! In de Theems met den schoelje!' brulden allen als andwoord op Gorings vraag of men hem zou laten ontsnappen. Zij drongen de deur uit en de straat op en haalden, door het relaas dat zij dezen en genen voorbijganger van het gebeurde deden, menigeen over meê te gaan en den misdadiger de gerechte straf niet te doen ontgaan. Naauw bevonden de beide vrienden zich alleen of er ontstond tusschen hen beiden een scherpe woordenwisseling, welke alleen door de matiging van Goring weêrhouden werd tot dadelijkheden over te slaan. Jove Percy beschuldigde den ander van verraad; in plaats van hem te helpen, voor 't minst zich onzijdig te houden, had Goring den Jezuïet gered door gerucht te maken en het gemeen er bij te roepen.

'Gij waart ook te wild!' hernam Goring, 'en de man was te slim om hem in het net te vangen dat gij hem spandet. Had hij zich maar willen verdedigen! Hij verkoos het niet en om hem te zien slachten als een os, daar had ik iets op tegen; vooral hier waar zoo velen het bloed konden zien. Ik heb hem echter vervolgers genoeg bezorgd en hij moet werkelijk Satan als schutspatroon hebben als hij er zich uit redt en heelhuids Rochester uitkomt. Laten ze hem in de Theems smijten, ik zal waarachtig mijn hand niet nat maken om hem te redden... Kom, Jove, niet langer gepruild! Sla den mantel om; we gaan hem achterna. Troost je, de kaerel is nog niet te Dover!'

'Hij zal er komen: ik twijfel er niet meer aan. Verdoemd! Als ik in Londen terugkeer word ik uitgelachen. 't Is of ik het al hoor: kind, dat zich van geen vijand weet te ontdoen! En dan nog zulk een vijand! 't Is om dol te worden!'

'Ik herhaal u: hij is nog niet te Dover en al komt hij er ook, hij is nog niet op het schip.... En mocht hij ons ontsnappen, vertel dan maar dat ge met mij op reis zijt geweest; bij een nederlaag zal men dan wel gelooven dat de zege ook onmogelijk was. Op marsch!'

Goring had niet te veel gezegd, toen hij beweerde het ge-

meen van gantsch Rochester tegen den vijand te hebben opgehitst. De stoet der vervolgers was gaandeweg vermeerderd en de zonderlingste geruchten werden verbreid. Een Jezuiet die geheime krachten bezat! Een hoofdman van een nieuw buskruidverraad! Een sluipmoordenaar, die twee edellieden in een achterkamer van ‘de vliegende Zalm’ had willen vermoorden! Rosetti, die bij het verlaten van de herberg den stap had verhaast, hoorde eerst in de verte en weldra dichter bij het verward gejoel van stemmen en kreten, hoorde een bruischen als van de golven der zee op het strand. Gelukkig dat de wagen aan het vervallen postmeestershuis klaar stond en de voerman den toethoren reeds aan den mond zette. Tot zijne bevreemding echter bespeurde hij bij den wagen eene menigte konstabels, en in hun midden een man, die een levendig gesprek met hen voerde en niettegenstaande zijn tegenstand door hen werd aangevat. Toen hij nader kwam werd er op hem gewezen. Bob Brigg bleek de bedreigde te zijn. Om voor hem gegronde redenen had hij zich buiten Rochester opgehouden en zich er niet in gewaagd voor het tijd van vertrekken was. Zijn naam scheen niet zeer goed te zijn, zoodat men hem verdacht van den diefstal die weinige uren geleden had plaats gehad. Hoe hij ook bezwoer met de boot uit Londen gekomen te zijn, hoe hij ook bad hem te laten gaan, daar hij elders gewacht werd, het mocht niet baten; men wilde onderzoeken en deed hem opmerken, om verderen wederstand te doen ophouden, dat hij, zoo hij zeker was van zijne onschuld, weldra in vrijheid zou worden gesteld. Maar dat troostte Bob in het geheel niet, hetgeen de argwaan nog deed toenemen. Toen Rosetti echter naderde was het Bob of zijn redder genaakte. Hij had weinig van het reisplan van Zijn Eerwaarde kunnen te weten komen, maar verkreeg nu de zekerheid dat de priester naar Dover ging.

In zijn angst greep hij den stroohalm die zich aan hem voordeed. ‘Daar is de heer met wien ik hier ben gekomen.’ Hij was er niet zeker van of Zijn Eerwaarde de halve logen niet ontdekken zou en wachtte dus ademloos het andwoord af van Rosetti, die naar de waarheid van Bobs beweren werd gevraagd.

‘Hij is met mij gekomen. Ik ken hem en nam hem in mijn dienst!’

Bob had de voeten van Zijn Eerwaarde wel willen kussen. Welk een heilige was Zijn Eerwaarde, die zelfs meer gaf dan

van hem gevraagd werd en hem tot zijn dienaar verhief. Maar alle gevaar was nog niet afgewend.

‘Wie zijt ge zelf?’ klonk het tot Rosetti; men begon ook hem, die er zulk een dienaar op nahield, te wantrouwen.

De geleidebrief, hem door den Secretaris van Staat verstrekt, werd getoond en, zoo als ook behoorde, geëerbiedigd.

‘Thands kent ge mij!’ zeide Rosetti, ‘en heb ik het recht te vorderen dat ge mij tegen het graauw dat mij vervolgt beschermt. Ik plaats mij onder de hoede van de wet; gij zijt verandwoordelijk voor mijn persoon tegenover Zijne Majesteit en de Gemeenten!’

Rosetti en zijn dienaar stegen in het erbarmelijk rijtuig, waar slechts vijf of zes personen hoogstens in geborgen konden worden, terwijl het toch bestemd was een tiental - zoo vele reizigers hadden zich ditmaal aangemeld - te herbergen. De konstabels, die hunne groote verandwoordelijkheid begrepen en tevens hoe moeielijk het zou zijn weêrstand te bieden aan de opgewonden menigte die de straat inholde, deden den voerman op zijn plaats klimmen en bevalen hem weg te rijden, zonder de andere passagiers te waarschuwen, die, als gewoonlijk op de waarschuwing steunende, in de aangrenzende kroeg nog een kroes leêgden.

De opgewonden volkshoop, die de waarheid vermoedde, wilde den schokkenden wagen achterna, maar werd daarvan weêrhouden door de verzekering, dat in den postwagen niemant anders zaten dan een heer, die op last Zijner Majesteit reisde, en zijn dienaar. De man dien zij zochten, had zich zeker op den weg herwaards verscholen. Hoe ook degenen die Rosetti in ‘de vliegende Zalm’ hadden gezien, verzekerden dat dezelfde man in het rijtuig was geklommen, de konstabels hielden hun beweren vol en verkondigden, dat de heer, die straks was weggereden, onder de bescherming van Koning, Lords en Gemeenten stond en het alzoo hoog verraad was hem aan te vallen of te verhinderen de reis voort te zetten.

‘Dan gezocht waar hij is!’ riepen eenigen en de hoop drong het posthuis en de naastbij gelegen winkels en kroegen in, waarop zich weldra de tijding verspreidde dat de postwagen was weggereden. Woedend voegden zich de bedrogen reizigers, die naar Dover moesten en wilden en dat bij gebrek aan paarden en wagens niet konden, bij de immer aangroeiende en door Goring en Jove aangehitste menigte. Deze beiden wilden de

oproerigsten overhalen den wagen, die nog niet ver kon zijn, achterna te ijlen, doch verdwenen plotseling, toen de Mayor onder den volkshoop kwam, zelfs de driftigsten deed bedaren door de verzekering, dat er streng onderzocht zou worden, dat de achtergebleven reizigers met zijn rijtuig den wagen achterna gezonden en de postmeester, en zoo dit billijk bleek te zijn, ook de konstabels, zouden beboet worden voor zulk bedrag, als de beleedigden en benadeelden in billijkheid zouden blijken te kunnen en te mogen vorderen. De Mayor handelde wijs door op die wijze de doldrifstigen tot bedaren te brengen en hen zich te doen afscheiden van de menigte wier onverdraagzaamheid zoo kunstig was opgewekt. Het gelukte hem niet dan na veel moeite den volkshoop van eene vervolging te doen afzien; en dat hij zich daartoe zoo veel moeite gaf was minder een gevolg van zijne meer liefderijke gezindheid ten opzichte van de papisten, dan wel van zijne overtuiging, door de mededeeling der konstabels bij hem gevestigd, dat de vreemdeling onder de hoede stond van Zijne Majesteit en, wat nog meer bij hem gold, van de Gemeenten.

Rosetti en Bob konden alzoo in den krakenden en hobbelenden wagen hun reis vervolgen. Was dat op zich zelf reeds een groot geluk, hetgeen beiden om verschillende redenen zich niet ontveinsden, zij waardeerden de ruime plaats die hun, dank zij de hulp der konstabels, verzekerd was. Bob was onuitputtelijk in zijne betuigingen van dank en zijne beloften van altijddurende erkentelijkheid, hetgeen Rosetti eenigen tijd zwijgend aanhoorde. Bob mocht Zijn Eerwaarde ten hemel verheffen, hij ontving geene aanleiding om zich door zijn redder bijzonder geacht te gelooven, die, uit zijn gepeins eindelijk ontwaakt, hem plotseling en zonder dat de voorafgegane woorden er eenige reden toe gaven, vroeg: Waarom gaat gij naar Dover?

‘Zoo als ik Uw Eerwaarde van ochtend reeds vertelde...’

‘Laat dien titel voortaan weg. Van morgen hebt ge herhaaldelijk onwaarheid gesproken. Het eenige dat ik gelooven kan is dat ge uit Londen weg m o e s t.’

‘Ik wil bezweren...!’

‘Staak die paardenkooperseeden. Ik heb u gered en toonde dus niet u vijandig te zijn; zoo gij derhalve niet uit genoegen bedriegt, maar uit belang, dan kunt ge oprecht wezen. Gij hebt stellig dikwijls iets gedaan wat u belangrijk maakt in het oog der

konstabels en gij deedt iets, kort geleden zeker, wat u naar buiten jaagt.'

'Och, ik ben een arme slokkert en heb nog voor mijn moeder te zorgen; we zaten zonder een penning en zoo'n dikke alderman had alles volop; gouden ringen aan zijn vingers en een tasch die bijna scheurde. We zijn toch allemaal menschen en toen dacht ik - het was de nood, waarachtig de nood die het me inblies - dat een klein gedeelte van dat geld mijn moeder goed zou doen... en... toen nam ik het.'

'Dat 's niet alles... dat hebt ge zeker meer gedaan.'

''t Was een vrek, die me mishandelen woû, die me zeker zou hebben doodgeslagen, als ik me niet had geweerd met mijn stok, die zonder dat ik er toen aan dacht - dat kan ik bezweren - een looden knop had en me uit mijn hand schoot eer ik het merkte. Dat 's alles!'

'Dus hebt ge hem doodgeslagen?'

'Neen, dat precies niet! Neen, dat heb ik nog nooit iemant gedaan; daar ben ik zuiver van! Maar hij bleef liggen, en ik had geen gelegenheid om iemant er bij te roepen, want het was me geraden te gaan.'

'Wanneer is dat gebeurd?'

'Van nacht. Als ik toen aan den haal was gegaan, hadden ze me geknipt, maar aan de Londen-brug konden ze niet denken dat ik....'

'Ja wel. En uw voornemen was de naastbij gelegen zeeplaats te bereiken; Deal of Dover, dat was je om 't even.'

'Neen, niet precies om 't even. Als 't niet anders kon zou ik me met Deal beholpen hebben, maar Dover is voor mij toch het ware; daar ben ik bekend.' Hij glimlachte veelbeteekenend.

'In het smokkelen; dat wist ik al. Hebt ge gelegenheid over te steken naar Frankrijk?'

'Ik hoop ja. En Uw Eerwaarde wil ook...? Dat zou me plezier doen! Onze Lieve Vrouw zij geprezen, dat ik zoo iets kan doen. Mijn vriend heeft een kotter - een vlugge zeiler - ze hebben hem nooit kunnen inhalen. We zullen tot van nacht moeten wachten op hoog tij.'

'Ik dank je; ik ga met Zijner Majesteits boot over.'

'Maar Uw Eerwaarde heeft in Rochester ondervonden hoe ze er over denken. Ze zijn in staat om Uw Eerwaarde een plaats zelfs op het dek te weigeren.'

'Daar is voor gezorgd.'

‘Dus men weet dat Uw Eerwaarde komt? Maar dan is 't nog erger... dan is 't dadelijk bekend wie Uw Eerwaarde is?’

‘Wees gedankt voor je zorg; maar denk meer aan je eigen veiligheid.’

‘Ik wilde Uw Eerwaarde zoo gaarne van dienst zijn.’

‘Niet waar, omdat ge van een goedkoope boete houdt, en goedkooper zoudt ge er al geen kunnen doen, daar de man, die u vijftien shillings gaf om een aalmoes uit te reiken, ook zijn plaats aan boord van uw kotter wel kan betalen. Goed gerekend! Maar toch kunt ge me een dienst doen, hoewel een andere dan gij bedoelt. Komen we vóor den nacht aan, breng mij dan naar een herberg die gij kent.’

‘Uw Eerwaarde wil in Dover weinig gezien worden? Ik ken een plekjen - stil en vertrouwd, niet ver van 't strand; 't is wel niet zoo voornaam, maar 't is dan ook maar een bergplaats.’

Het zacht gevoerd onderhoud werd afgebroken door een luid geroep tot den voerman, die eensklaps stil hield. Rosetti zag even steelsgewijze om zich heen, Bob beefde en schoof halverwege van de bank af; beiden konden dan ook niet anders denken dan achterhaald te zijn.

Hun vermoeden bleek waarheid, maar toch niet de ernstige gevolgen te hebben, die zij een oogenblik vreesden. Het voertuig van den Mayor had den postwagen eindelijk ingehaald en stortte nu zijn inhoud in dezen over, waardoor de ruimte meer dan ingenomen werd. Bob hield zich bij zijn meester en had daardoor te beter gelegenheid om achter dezen als weg te schuilen. Zijne stoutmoedigheid, dien morgen op de boot nog zoo merkbaar, was veel verminderd sedert de ontmoeting te Rochester, en zou binnen eenige uren gcheel verdwijnen, indien hij alsdan niet op het ruime nat zwierf, daar hij op de vingers kon natellen wanneer het misdrevene algemeen verspreid, en Zijner Majesteits rekels, zoo als hij de konstabels betitelde, hem op de hielen konden zijn.

Had de beperkte ruimte het niet geboden, dan zou de reiziger, die naast Rosetti was neêrgevallen, niet zoo menigmaal diens armen of kniën hebben aangeraakt. Er was toch alles behalve eene broederlijke gezindheid op te merken bij de nieuw aangekomenen jegens de beide anderen. De opgewekte argwaan was niet geheel verdwenen, en bij elk gevaar van buitelen of bij elken schok, dien de wagen dreigde te doen uiteen

bersten, werd bij menigeen het geloof levendig van de reisgenoten van Jonas in den storm op zee.

Het was donker geworden en de scherpe wind joeg de fijne sneeuwvlokken over het veld en tegen den wagen. Gelukkig was men Dover nabij en mocht menigeen de hoop voeden de verstijfde voeten en handen weldra bij een haardvuur te mogen doen ontdooien of de maag met een hartigen dronk te verwarmen. Rosetti, de geduldige en matige Rosetti, verlangde heftig thands naar beiden en overlegde in zijn binnenste of het maar niet beter ware Bob ditmaal de gelegenheid tot het verrichten der goede daad te onthouden en een andere verblijfplaats te kiezen dan de toegezegde bergplaats. Voor hij echter een bepaald besluit had genomen, werd hij afgeleid door een dof gedruisch, dat hij weldra onderscheidde als de hoefslag van een paard. Hij stak even het hoofd naar buiten, maar trok het dadelijk weêr naar binnen, toen hij twee ruiters voorbij rijden en in het duister zag verdwijnen.

Toen de wagen op de bestemmingsplaats stilhield, steeg hij het allerlaatst uit en wees hij het geleide van Bob Brigg niet af, die hem fluisterend de gedane belofte herinnerde en hem langs eenige zijwegen buiten de stad, maar dicht aan de zee, aan een bouwvallige woning bracht. Bob maakte op eenigen afstand van de woning reeds een geluid, dat op het geschreeuw van een zeemeeuw geleek, en bleef toen een oogenblik stilstaan. Hij herhaalde dat geluid, maar toen het verwachte andwoord uitbleef, naderde hij met de meeste behoedzaamheid.

‘We kunnen niet te slim wezen,’ fluisterde hij, na het huisken omgeloopen te zijn, ‘maar alles in orde; het schijnt dat de doove alleen thuis is.’ Hij wenkte hem te volgen naar een klein hok, welks ruimte nog grootendeels door allerlei vischgereedschap werd ingenomen, en vond er een oude stokdoove vrouw, die Bob eerst herkende toen zij hem haar lamp voor het gezicht had gehouden. Hij noemde haar een naam, waarop zij met schrille stem ‘niet thuis’ andwoordde, hetgeen Bob scheen te doen ontstellen. Rosetti verwenschte bijna zijne voorzichtigheid, die hem in zulk een ellendige hut en in zulk verdacht gezelschap gebracht had. Hij hoorde het statig bruischen der zee, het somber huilen en gieren van den wind; hij voelde zich verkleumd, ja verstijfd, en merkte nergens om zich heen de gelegenheid op, om zich na de ondervonden ontbering te verkwikken en te herstellen. De teleur-

stelling door hem ondervonden stond zeker op zijn gelaat te lezen, want Bob lag dadelijk den vinger op de wond, zeî dat hij zon gaan onderzoeken wanneer de boot voer, maar hem vóor dat onderzoek van iets verwarmends zou voorzien, iets eêls, waar een edelman graag een stuk van zijn wapenbord voor zou willen afstaan om het alle dagen naar binnen te kunnen slaan. Na eenige gebaren tegen de oude vrouw, ontstak deze een licht en klom zij de ladder op naar boven, waar wat meer ruimte dan beneden en zelfs een bedstede was, zoo als Rosetti opmerkte, die haar gevolgd was. Een oude tafel en een paar oude stoelen stonden er voor, en weldra bracht zij daar een aarden kruik met den besten Franschen brandewijn, den puiksten, die er op de gantsche lieve aarde aanwezig was. Rosetti vond den drank overheerlijk, en niet minder de dikke snede brood met ham, die hem door de oude vrouw gebracht werd, met het bericht dat de jongen, waarmeê zij Bob bedoelde, op kondschap naar het strand was. Bob had hem slechts voor korten tijd verlaten, maar toen hij terugkeerde vond Rosetti hem nog gejaagder dan hij sedert de aankomst in dat huis geworden was.

‘Heilige Jozef!’ riep hij, zich op den stoel tegenover Rosetti neêrlatende, ‘ik ben een bedorven man, als Uw Eerwaarde mij niet helpt! Maar Uw Eerwaarde is mijn schutspatroon en zal me niet verlaten! Dick is met de kotter al van morgen uitgegaan; het oude wijf had gelijk: en toch moet ik zoo gaauw mogelijk over. Als Uw Eerwaarde mij meê woû nemen op de brievenboot even als op den postwagen.....?’

Rosetti schudde ontkennend met het hoofd, waarop de ander nog heftiger aandrong en zelfs eindigde met Zijn Eerwaarde een gedeelte te belooven van de winst, die er door hem behaald zou worden, als hij binnen weinige uren veilig over kon komen. ‘Dick is op een vette kluif uit en de vrek hoopt er alleen het lekkerste af te halen, maar als ik er bij ben moet hij deelen!’

‘Wij zullen zien!’ mompelde Zijn Eerwaarde eindelijk. ‘Wanneer vaart de boot?’

‘Van nacht om twee uur; maar het zou zaak wezen er wat vroeger heen te gaan. Uw Eerwaarde kan veilig eerst wat gaan slapen.’

Rosetti zag hem bij die woorden even aan; een oogenblik slechts. De ander sloeg daar geen acht op of gaf voor dat

niet te doen en vervolgde: ‘'t Is hier wel klein, maar die bedsteê is ruim genoeg, en wat frisch stroo hebben we altijd bij de hand.’

‘Ik ben bang mij te verslapen.’

‘Ik zal er wel voor zorgen; ik heb een hazenslaap.’

Bob bracht het beloofde stroo en eenige wollen dekens, die blijkbaar reeds ettelijke malen aan boord hadden dienst gedaan. ‘Als Uw Eerwaarde iets noodig mocht hebben, gelief dan maar even te tikken; ik lig bij den trap.’

‘Bob Brigg!’ zeide Rosetti, terwijl hij zich van zijn opperkleederen begon te ontdoen, ‘ik mag u niet misleiden. Het staat niet in mijn macht u met de boot te doen overgaan; heeft men mij ook een bediende tot Dover gegund, men zal mij beletten een Engelschman naar Franschen grond meê te voeren. Ik ben u echter erkentelijk voor uw geleide en wil dit toonen; zie hier twee kroonen.’ Hij nam de twee geldstukken uit een leêren tasch die aan een gordelriem onder het wambuis bevestigd was, en met dat wambuis over den ouden stoel werd gehangen.

De diep geroerde Bob merkte in een oogwenk op, dat de tasch nog meer zulke groote geldstukken bezat. ‘Uw Eerwaarde wordt wel hartelijk gedankt,’ stamerde hij, ‘en denke nog eens na of er ook een middel is om mij mede te nemen; maar het moet Uw Eerwaarde niet in gevaar brengen, dat volstrekt niet!’

Er kwam een zonderlinge lach op Zijns Eerwaarden gelaat, toen Bob heengegaan was. De vermoeide reiziger strekte zich behagelijk uit op het stroo, maar schoof zoo diep mogelijk in de bedsteê en hield iets glinsterends in de hand verborgen; het was een klein maar vlijmend scherp stilet. Hij scheen den slaap wel zijn grootsten vijand te noemen, want telkens waschte hij zich de oogen met het ijskoude water, waarvan hij zich een kroes vol op den stoel onder zijn bereik had doen nederzetten. Of hij niet genoegzaam vertrouwde op de waakzaamheid van zijn vriend Bob? Toch had hij zeker het bewijs ontvangen van er op gerekend te kunnen hebben; want even voor twee uur vernamen twee mannen die op het verdek van de boot de wacht schenen te houden, een voetstap op het havenhoofd; een lantaarn werd omgekeerd, zoodat er een flaauw licht viel op de naderende gedaante, die reeds een voet op de plank had gezet welke naar het vaartuig voerde. Of de lantaarn door den wind

werd omgeworpen, of dat een onvoorzichtige hand haar deed omvallen, het licht werd plotseling niet meer gezien, de plank kantelde en een doffe plof in het water werd vernomen, voorafgegaan door een angstigen gil.

De gierende wind en het bruischende water overstemde echter elk geluid, behalve het trillende woord, door een der beide op het dek zich bevindende personen aan het oor des medgezels gesproken. Eenige oogenblikken later waren die twee verdwenen en was het den matroos, die op brandy was onthaald en in het vooronder onder het dikke baai was ingedommeld, maar op den roep van den schipper om de zeilen te hijschen wakker schrikte, of hij bang had gedroomd.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 Julij 1862.

Soms wil het ons toeschijnen alsof toch waarlijk de vrome monnikken van de Thebaïde gelijk hadden. Doordrongen van het denkbeeld, dat alle menschelijke arbeid ijdelheid is en dat alleen de onzienlijke hemelsche dingen een vaste erfenis waren, wier bezit geen bedrog, wier verwerving geen hersenschim was, - wilden zij den menschen met een sterk sprekend beeld die waarheid inprenten. In de barre zon op het zand der woestijn plantten zij een dorren stok en nu gingen zij van op zeer grooten afstand, verdurend al de hitte van de zon, uit den Nijl water halen, ten einde dien stok te besproeijen. Rusteloos zetten zij dien arbeid voort, zonder zich door de verschroeiende zonnestralen, door de lange dagreize te doen afschrikken: het éene vat waters na het andere wierpen zij op de plek, waar de stok stond: en alles bleef in den ouden toestand. Ziedaar uw werk, o menschheid! ziedaar uw moeite, uw zwoegen en uw streven; gij meent een dorren tak te kunnen doen leven en bloeijen!

Vreemd is het voorzeker niet, dat wij in onze verbeelding telkens die gestalten in de woestijn zien zwoegen onder hun eentoonigen arbeid, wanneer wij aan den loop der tegenwoordige tijden in Frankrijk denken.

Hebben dan in dat land de groote helden der revolutie te vergeefs geleefd? Heeft een Royer-Collard dan zoo weinig vruchtdragenden arbeid verricht, dat zelfs zijn eenvoudigste lessen thands als vergeten zijn? Men vond er vroeger ten minste eenig betoon van waardigheid in, dat het aanbod van den minister om hem tot graaf te verheffen, beantwoord werd met het fiere woord: ‘Comte toi-même’: met eeui-

gen ophef werd altijd dat gezegde herinnerd, en lees thands de redeneeringen der dagbladen over de verheffing van de Morny tot hertog, en gij zult den maatstaf hebben, waarmede men thands zulke onderscheidingen beoordeelt. O, het ijdele fransche volk wordt eigentlijk slechts geregeerd zoo als het verdient. En zeer zeker, de keizer weet, hoe zijn volk te behandelen. Geen enkele vrijheid is thands der natie overgelaten: en toch heet vrijheid het beginsel te zijn der constitutie. Niet waar, Figaro heeft het reeds voor drie vierde van een eeuw gezegd. ‘On m'a dit que, pourvu que je ne parle en mes écrits ni de l'autorité, ni du culte, ni de la politique, ni de la morale, ni des gens en place, ni des corps en crédit, ni de l'opéra, ni des autres spectacles, ni de personne qui tienne à quelque chose, je puis tout imprimer librement’. Ja, als men over dat alles wil zwijgen, dan kan men alles vrijelijk bespreken. Daar was een geestig schrijver in ons land - geestiger is er tegenwoordig niet, al leeft nog onze Rijksarchivaris - die ten jare 1841 in een opstel ‘Personeel en Profaan’ één geval wist te bedenken, dat niet onder den catalogus dezer pourvu-que's was opgenomen. ‘O, Figaro - dus schreef hij - zoo dikwijls ik u op onze tooneelen zag zitten, twijfelend aan de trouw uwer Suzon, en over uw vroeger lot mijmerend: zoo dikwijls ik u de bekende woorden over de vrijheid der drukpers hoorde uitroepen, zou ik u hebben willen influisteren: leer Latijn en schrijf Latijn, Figaro! het is het middel om op het krachtigst te zeggen, wat allen aangaat, zonder dat zich iemand ergert!’ Welnu, de Franschen hebben dien wenk verstaan, en Figaro is Latijn gaan leeren. De vrucht van die studie is geweest, dat dezer dagen een latijnsche brochure is uitgekomen van den burggraaf Helion de Barresme, getiteld: ‘de Libertate.’ Maar de schrijver van Personeel en Profaan kan zich niet meer op zijn zinsnede beroemen; want Napoleon III heeft den man, die in het Latijn zonder ergernis meende te kunnen spreken, dadelijk laten veroordeelen. En een Beaumarchais kon des noods een tweede blijspel maken onder den ouden titel: ‘La préeaution inutile.’

Wat moet wel de zoo even gestorven hertog Pasquier op het laatst van zijn leven van zijn volk hebben gedacht? Geboren in 1767, heeft hij de oude monarchie der Bourbons zien vallen: de eerste constitutioneele monarchie, de eerste republiek, het eerste keizerrijk achtereenvolgens zien voorbijgaan; voorts de restauratie en de Julijregering, de tweede republiek en het tweede keizerrijk doorleefd. Acht verschillende

regeringen en negen revoluties heeft hij in Frankrijk gedurende zijn leven mogen bijwonen. Wanneer men dan bedenkt, dat zoowel zijn maatschappelijke positie als zijn talenten hem telkens onder dien kring van mannen rangschikten, waaruit elke regering op haar beurt de staatslieden nam, dan zal men wel kunnen nagaan, dat het leven van zulk een man niet als uit één stuk is gehouwen, dat het veeleer een mozaiek vertoont. Pasquier, de afstammeling der getabberde leden van 't oude Fransche parlement, heeft dan ook, even als zijn evenknie graaf Molé, zoowel den eersten keizer, als de restauratie en Louis Philippe gediend. Toch kan men van hem zeggen dat hij, na ééns de waarde der politieke vrijheid voor een natie te hebben begrepen, getrouwelijk die zaak zonder aanzien des persoons heeft gehoorzaamd. Men heeft niet vergeten, hoe hij tijdens de restauratie den grooten minister de Serre ter zijde stond. Onstuimige tooneelen rijzen als van zelve weder voor den geest bij 't hooren van dien naam. De Serre, half verteerd door ziekte, kon zich in de Kamer naauwelijks staande houden tegen de woedende aanvallen der ultraroijalisten en der mannen van de linkerzijde. Zijn krachtige arm, die de vijanden verpletterde, viel bijkans mat neder, en 't stoute woord, dat anders de zaal deed daveren, scheen geen echo meer te vinden. Dán, als de Serre het machtige hoofd liet zinken, stond de politieke minister Pasquier op, en met zoo licht een hand, als den fijnen aristocraat kenmerkt, den degen opvattend, wist hij den strijd te vervolgen; zijne even handige als hoofsche woorden gleden eerst zonder te stuiten daarheen; straks richtte hij de scherpte van den aanval waar de Serre de eerste wond woest had geslagen; de degen bleef flikkeren voor de oogen der oppositie, en de vijand was tegengehouden, totdat de Serre hem weder 't hoofd kon bieden. Deze plaats, die van kampgenoot van de Serre, neemt Pasquier in het tijdvak der restauratie in: de Julijregering gaf hem eerst zijn ware positie, door hem tot perpetueelen voorzitter van het huis der Pairs te benoemen. Met hoeveel glans hij die waardigheid heeft bekleed, moge Guizot getuigen: getuige, die te meer onwraakbaar is, naarmate Pasquier geen gelegenheid verzuimde om van zijn voorliefde voor Molé te doen blijken: ‘Wij benoemden,’ dus zegt de oude doctrinair (Mémoires, t. II, p. 102), ‘Pasquier als den geschiktsten man voor die betrekking. Hij was er nog veel geschikter toe dan wij hadden kunnen vermoeden. Gedurende achttien jaren, heeft hij der Kamer en het hof der Pairs zoowel als zich zel-

ven, tot eere verstrekt, door de gevatheid, de waardigheid, de billijkheid, de voorzichtige vastheid en den onverstoorbaren tact, die hij als voorzitter ten toon spreidde.' Zulk een oordeel zegt veel, wanneer men bedenkt dat voor het hof der Pairs tevens al die belangrijke staatsprocessen, waaronder de aanslagen van den prins Louis Napoleon, werden behandeld. Louis Philippe versierde hem dan ook met den ouden eeretitel van kanselier van Frankrijk. Na 1848 heeft hij - toen 81 jaren oud - het staatstooneel verlaten, doch de Parijsche wereld bleef hem nog steeds kennen, hoorde nog naar zijne kwinkslagen, naar zijn fijne ietwat sceptische opmerkingen, en bleef hem als laatste overblijfsel der achttiende eeuw in eere houden.

Juist dezer dagen is te Parijs weder een dier staatsprocessen gevoerd, waarvan er vroeger zoovele voor het hof der Pairs werden bepleit. Het tooneel, waar thands zulk een drama wordt afgespeeld, is de zaal der correctioneele rechtbank. Dáár zijn 54 personen voorgebracht, beschuldigd van werkzaam deel te hebben genomen aan een democratisch-socialistisch geheim genootschap. Het is weder de klasse der arbeiders, geleid door enkele vroegere republikeinsche afgevaardigden, Miot en Greppo[1], die hier in staat van beschuldiging worden gesteld. Al wat vroeger de revolutie van 1848 had helpen tot stand brengen, was levendig in dat proces geïnteresseerd. Crémieux, het oude lid van het voorloopig gouvernement, zou verdedigen; Albert, het andere lid, overal bekend door den bijnaam 'l'ouvrier Albert,' was als getuige gedagvaard. Uit de debatten bleek duidelijk dat, welke ook de denkwijze der fransche arbeidersklasse moge zijn - en deze leeft in een atmospheer van denkbeelden, die weder door Victor Hugo's Misérables in herinnering is gebracht - hier slechts sprake kon zijn van een door de regering, door middel van agents provocateurs, kunstmatig opgewekte misdaad, om gelegenheid tot verder onderzoek aan te bieden. Meesterlijk wist Crémieux hiervan partij te trekken. En de invloed, dien een Crémieux nog op de arbeidsklassen uitoefent, kan het best uit zijn eigen toespraken worden opgemaakt. Al dadelijk vermaande hij tot stilte en gehoorzaamheid

1 Greppo en Miot behoorden tot die zestien afgevaardigden, die bij den coup d'état van 1851 als beschuldigd 'de complot contre la sureté de l'État' dadelijk werden gevangen genomen. Die zestien deputés waren (het is thands aardig de namen gegroepeerd te zien) Changarnier, Cavaignac, Thiers, Baze, Roger du Nord, Lamoricière, Bedeau, le Flô, Charras, Nadaud, Cholat, Valentin, Greppo, Miot, Baune en Lagrange.

aan de wet: ‘Mijne Heeren, de meesten van u kennen mij, zoo als ik hoop. Ik ben Crémieux; ge hoort wat ik zeg, Cremieux! Welnu, ik Crémieux, heb den President beloofd dat hier geen onvoegzame taal zal gesproken worden. Ik vraag u niet afstand te doen van uw overtuiging, welke die ook moge zijn: al wat ik u vraag is dat ge u moogt uitdrukken met den eerbied, dien elk burger verschuldigd is aan hen, die de justitie van het land vertegenwoordigen. Mag ik op u rekenen? Wilt gij de belofte, die ik in uw naam heb gedaan, gestand doen?’ En Crémieux heeft er op mogen rekenen; hij heeft het policiesysteem der regering in al zijn schakeeringen kunnen ontleden; hij heeft op de goede zijden van het volk weten te wijzen, die zoo jammerlijk door de keizerlijke regering werden miskend. ‘O, leidt het liever op den goeden weg. Wat ontbreekt allereerst aan het volk? Onderwijs.’ En zich wendend tot de arbeiders heeft hij hen zoeken af te brengen van al die geheime genootschappen: de waarheid kan het volle daglicht wel verdragen. Al was dan ook het resultaat dat enkele der hoofden werden veroordeeld, de ware zegepraal is niet door het gouvernement behaald.

Dit gouvernement gaat voort op zijn eigenaardige wijze het volk op te leiden. De Kamers zijn nu voor goed gesloten en men begint er aan te denken, of het geraden kan wezen tot een nieuwe verkiezing van leden voor het wetgevend ligchaam over te gaan. Het is deze questie, die de ministers bezig houdt. De keizer houdt zich van zijn kant slechts bezig met Mexico. En te ontkennen valt het niet dat hier oogpunten genoeg ter bepeinzing zich voordoen. Kon het ook zaak zijn het plan op te geven? Napoleon III heeft nooit geaarzeld zulk een stap te doen, wanneer de omstandigheden hem die geboden. Zijn regeringsbeleid is niet dit om één vast denkbeeld op vaste consequente wijze te verwezenlijken, maar wel om een eens opgevat idee langs honderde wegen, door middel van telkens nieuw beraamde combinatiën, al naar gelang dat de omstandigheden die aan de hand geven, te vervolgen. Het zetten van den voet op Mexico schijnt veel waard te wezen, dat de keizer hem niet durft terugtrekken om later te verder te kunnen voortspringen. En een waarheid is het ook, dat het niet zoo geheel onverschillig is voor Frankrijk, thands bij den grooten strijd tusschen het Noorden en Zuiden der Vereenigde Staten, bij het groote belang dat welhaast de positie van Centraal-Amerika kan verkrijgen, een vast standpunt in de nabijheid te hebben. Het bezit van zulk een pied à terre schijnt bij den keizer op te wegen tegen

de velerlei verwijten, die hij zich van geheel Europa heeft op den hals gehaald. Om het ééne doel te bereiken, nam men reeds dadelijk een tweevoudig plan de campagne te baat. Men nam zich voor, ten eerste om vergoeding te vragen voor de vele, ook geldelijke schade, die men van Mexico had ondergaan: en liet tevens doorschemeren, dat men de tegenwoordige regering onder president Juarez niet wilde erkennen. Zelfs werd de naam van een Oostenrijkschen aartshertog genoemd om, kon 't zijn, de publieke opinie te winnen. Engeland en Spanje werden min of meer ongerust over dit laatste bijoogmerk van Frankrijk: zij bepaalden hun eischen tot het eerste punt, vergoeding voor geleden schade, en sloten de conventie van Soledad: doch Frankrijk wilde dit niet als het éénige punt beschouwd hebben, en kwam er nu rond voor uit, dat men Juarez niet kon erkennen; de geslepen Almonte ondersteunde hen en werd met open armen ontvangen, en het eind was dat Frankrijk alléén bleef staan, en het leger, nu gekweld door koorts en klimaat, veel te gering bleek. Hulp zal nu worden gezonden: de met roem bekende generaal Forey zal de zaak tot een eind weten te brengen, en het Fransche volk, de keizer weet het te goed, zal niet rusten, voordat de overwinning is behaald. Het zal zijn geld met lust en genoegen weder offeren om het beklemde leger van Lorencez te bevrijden. Zij die voor Frankrijk strijden, maken zich altijd meester van het hart van Frankrijk. Toen Bertrand du Guesclin gevangen was genomen door de Engelschen en de zwarte Prins hem honend vroeg, waar hij het hooge rantsoen, dat voor zijn vrijheid was gesteld, dacht te krijgen? antwoordde hij: ‘Mijn vorst zal geven wat hij kan, en zoo er niet genoeg mocht zijn, daar is geen vrouw in Frankrijk die kan spinnen, of zij zou gaan spinnen om mijn rantsoen te betalen.’ Dus redeneert het volk. En te vergeefs schudden de verstandige staatslieden hun hoofd, en vragen zij met Villemain: of Frankrijk dan zulk een overvloed aan vrijheid heeft, dat ze daarvan steeds een artikel van uitvoer maakt?

In Engeland moest ondertusschen lord Palmerston in het Parlement op nieuw een vrij krassen strijd voeren. Waren wij de vorige maand getuigen van de worsteling van den minister met d'Israeli, thands was het Cobden, het hoofd der radicalen, die zich tegen lord Palmerston zou aangorden. Doch waagden wij het, bij het schetsen van d'Israeli's persoonlijkheid, op te merken, dat diens positie niet geheel zuiver was, zoo geldt hetzelfde, wanneer van Cobden sprake is. Ook

Cobdens woorden hebben niet meer dezelfde kracht als weleer. Met hoeveel virtuositeit hij ook de ééne zijde van het Engelsche karakter, hun zin voor practische staathuishoudkunde, op den voorgrond heeft gezet, des te meer heeft hij de andere zijde, den politieken zin der natie, miskend. Een apostel der staathuishoudkunde heeft ook - 't mag niet vergeten worden - doorgaands een ondankbare taak. Door telkens op de waarde van het materiëele welzijn te drukken, overtuigd als men is, dat er een zeer naauwe band bestaat tusschen gebrek aan brood en gebrek aan ware zedelijkheid, geeft men zich te dikwijls den schijn, alsof men alleen de oogen richt op het element van het bezit. Konde men in vroeger tijden zeggen: ik ben vorst, ben edelman, ben burger van die of die stad, en beslistte zulk een uitspraak over de positie in het leven; thands heeft men een fabriek, heeft men een handelszaak, heeft men een landgoed, heeft men geld. Het onderscheid tusschen vroeger en later tijden is op die wijze gelegen in de verhouding tusschen het zijn en het hebben. Niet langer vraagt men zich af wat de mensch is en hoe hij zich ontwikkelt, maar wat hij h e e f t en hoe hij dit gebruikt of misbruikt. Dat de persoonlijkheid van den mensch door die verandering wel iets van hare hooge waarde moet verliezen, is vrij duidelijk. Wat zal het wezen, wanneer men door een Cobden en Bright den oorlog ziet verklaren tegen de inrichting der Engelsche Universiteiten, die kweekscholen der ware aristocratie: omdat zoo ontelbare dingen daar worden geleerd, die ons eigentlijk niet voorthelpen in het leven? Wat zal het wezen, wanneer wij in het werk van den voor eenige weken gestorven Buckle deze ongeloofelijke zinsnede over den vader der économie politique lezen: ‘Wel mag het van Adam Smith gezegd worden, en gezegd zonder vreeze van weêrspraak, dat deze Schot, door het uitgeven van één we□rk, meer tot het geluk der menschheid heeft bijgedragen, dan volvoerd is door de vereenigde bekwaamheid van al de staatslieden en wetgevers, van welke de geschiedenis ons de herinnering heeft nagelaten.’ Van zelf speelt dan een glimlach op onze lippen, en de woorden van Clemens Brentano komen ons in de gedachten: ‘Ik ben overtuigd, dat meer dan één eerzame kiezer in de City niet begrijpt, waarom onze Heer voor onze zonden is gestorven, en niet liever in Birmingham een zeer nuttige calicotsfabriek heeft opgericht.’ Voor zulke overdrijvingen nu heeft Cobden, het hoofd der school, zich wel steeds gevrijwaard, maar te dikwijls heeft hij toch bewezen, dat hij wel is waar al de

middelen weet op te noemen, waarover Engeland weet te beschikken, maar het hart zelf van het Britsche volk niet kent. Zijn eerlijke bewondering voor Napoleon III, die er thands slechts op uit is om Cobdens denkbeelden te verkondigen, is het punt, waar het Engelsche volk en Cobden zich scheiden. Cobden heeft geen oog gehad voor de edele pogingen van hen, die in Frankrijk een constitutioneele vrijheid wilden grondvesten; zijn blik werd beneveld, toen hij den Franschen keizer als met één wenk alles zag volvoeren, waarover hij jaren lang had nagedacht en gepeinsd, en het is hem volkomen onverklaarbaar gaan worden, waarom lord Palmerston zich tegenover dien edelen menschenvriend steeds blijft toerusten, en met een onverstoorbare kalmte het ééne fort na het andere laat bouwen, en kanon op kanon tegen de Fransche kust laat richten.

Op den 7^{den} Julij begon Cobden zijn aanval tegen het wetsontwerp ter versterking der verdedigingsmiddelen van Engeland. Op bittere wijze verweet hij lord Palmerston de geldmiddelen van het land aan zoo onnutte zaken te besteden: zijn toon werd heftiger, naarmate het bleek dat het Parlement meer op de hand van den minister was, en duidelijk genoeg deed hij verstaan, dat het kabinet Palmerston voortaan in hem en zijn vrienden open vijanden zou hebben. De minister antwoordde in die zitting op zijn gewone wijze, ontwikkelde in korte zinnen zijn zienswijze: ‘in tijd van vrede moet men zich wapenen tegen voorkomende ongelukken,’ en spaarde zijn tegenstander niet. Den 10^{den} Julij stond Cobden echter weder gereed, en naar aanleiding van de tijding dat het Engelsche gouvernement den keizer van China tegen de rebellen ondersteunde, viel hij op nieuw, en nu met al de woede van een lang verkropten toorn, lord Palmerston aan. ‘Lang genoeg heb ik gestreden met mannen, die in de geschiedenis veel hooger staan aangeteekend dan de edele lord tegenover mij: ja, indien ik mij een antagonist wenschte te kiezen, zou ik bijna geneigd zijn den edelen lord boven ieder ander te begeeren, want zeker is hij van de thands levende staatslieden, welke hetzij hier, hetzij in een ander land regeren, degene, die het best te wonden is;’ en op dezen toon ging Cobden voort, niets sparende, niets ontziende, en zijn schepen verbrandend om den strijd te feller te kunnen voeren. Wat wonder dat de grijze lord wakkerder dan ooit werd. Naauwelijks had Cobden gedaan, of Palmerston stond op. Het werd een geheel persoonlijke strijd, en de minister nam hem als zoodanig op. Hoe vielen toen de slagen van des lords

sarcasme op den armen Cobden neêr; hoe moest deze bemerken, dat het voor Palmerston volstrekt geen heksenwerk is de Manchesterschool in de tegenwoordige tijden te bestrijden. De zege was niet twijfelachtig, en Cobden kon zich troosten met het lied, dat de Duitsche democraten in het revolutiejaar 1848 zongen:

> Hat der Teufel einen Sohn,
> Dann ist es sicher Palmerston.

Toch zijn er stemmen in Engeland gehoord, die, hoezeer zij zich aan de zijde van den premier schaarden, het echter betreurden, dat de zaken van den staat op dergelijke wijze werden behandeld: ook Palmerston begon te veel het air van dictator in plaats van verantwoordelijk minister aan te nemen: het was dus goed dat weldra een debat van een anderen aard plaats had, en wel over America.

Doch voordat wij dit debat kunnen schetsen, moeten wij den toestand van America zelve pogen te verduidelijken. Want wat niemand had durven vermoeden is geschied. Het leger van het Noorden onder Mac Clellan is nabij Richmond op eene geweldige wijze door het Zuiden geslagen. Wel is waar heeft het Zuiden na dien wreeden slag - hij duurde zeven dagen - geen onmiddelijke voordeelen behaald, en staan de legers weder bijna op dezelfde plaats tegenover elkander; maar het Noorden heeft kunnen waarnemen, welk een kracht het Zuiden weet ten toon te spreiden, welk een wanhopige moed de ‘rebellen’ bezielt. Zoo blijkt het nog altijd waar te wezen wat wij in ons Overzicht van November 1861 schreven, dat het leger van het Zuiden het best is gedisciplineerd. De voortdurende overwinningen, door de legers van Lincoln in het Westen behaald, de opening van de Mississipi, de inname van Nieuw-Orleans, dit alles baat nog niet, zoolang het Zuiden zijn kracht in Virginia kan blijven handhaven. En dat Zuiden - het blijkt elken dag meer - zal zijn leven duur verkoopen. Sinds dat Lincoln begrepen heeft, dat hij alleen door een zuiver abolitionistische politiek zijn tegenpartij kon overwinnen, heeft de zuidelijke confederatie eerst recht begrepen, dat zij haar bestaan op het spel zette. Trotsch op de meer uiterlijke beschaving, die zij boven het Noorden vooruit heeft, heeft zij zich den schijn gegeven, alsof zij, de slavenhouderes, voor de beschaving in de bres sprong. Overwonnen te worden in geregelde slagorde door een leger van gentlemen - dus luidden de eigen woorden van haar hoofden - zou ons niet woedend maken, maar

dat die Yankees, dat wil zeggen: het verachtelijkste deel der schepping, ons pogen te overheerschen, zie dat is wel de diepste schande die zich laat bedenken. En dus den socialen haat tegen de Noordelijke handeldrijvende staten opwekkende, hebben de leiders begrepen dat zij - als noodzakelijk gevolg van hun positie te midden van een slavenbevolking - één groote zaak bezaten, die hun vijanden misten, te weten organisatie. Zij hebben dan ook het groote leger in Virginia goed georganiseerd; zij lieten de wilde troepen, zoo als zij 't noemden, van een Fremont, Hunter en zooveel anderen rustig de Mississipi overtrekken en plunderen; zij verdeelden hun wapenmacht niet, maar oefenden op alle wijze het groote leger in Virginia: - en ziedaar, het Noorden wordt gruwelijk en voor goed verslagen.

Neen, niet voor goed! - Want zoodra het Noorden zich heeft georganiseerd, zal het zijn tegenstander weten te doen bukken. Vergeten wij het niet, dat geheel de laatste jaren van Buchanans presidentschap werden besteed aan de wapening van het Zuiden; vergeten wij niet, dat het Noorden bijna ontwapend daar stond, toen het Zuiden van alle kanten met krijgsmiddelen was voorzien. En wat het Noorden in één jaar reeds heeft kunnen doen, dat bewijzen de talrijke overwinningen, door haar behaald. Wisselt nu weder de kans, herstelt het Zuiden thands weder de traditie van haar meerderheid bij Bull'srun voor ruim een jaar verkregen; het bewijst slechts te meer: dat het hier geen gewone vijand is, die onder 't oog wordt gezien. Maar voor wie blijft gelooven, dat een zedelijke wereldordening hier op aarde bestaat, voor hem kan het toch waarlijk niet twijfelachtig wezen, aan wiens zijde de zege verblijft. Wordt deze groote strijd slechts altijd door het Noorden naar de inspraak van het geweten gevoerd, voorzeker, het zal weldra blijken, dat het oude beeld van Franklin ook thands weder wordt bewaarheid. Lang zag hij, toen de conventie bijeenzat om de Amerikaansche constitutie vast te stellen, op een oude schilderij aan de wanden der zaal. Het was een zon, zich even verheffende boven de baren, en de roodgoude stralen glinsterden over de zwellende golven. ‘Uren - dus sprak hij - heb ik zitten te staren op die schilderij, of ze een opgaande of ondergaande zon moet voorstellen. Thands, nu de wet is vastgesteld, heb ik het gezien; Godlof, het is een opgaande zon.’

Wederom hebben zich natuurlijk, na het bekend worden van dien

slag, de zoogenaamde politieke mannen doen hooren, en zich beijverd om aan te toonen, dat thands het uur was geslagen om het Zuiden te erkennen. Dit nu was het onderwerp van het debat, dat op den 18^{den} Julij in het Engelsche Parlement plaats had. De heer Lindsay, de bekende schatrijke reeder, deed een motie, strekkende om te betoogen, dat naar de meening van het huis, de staten, die zich van de Unie hebben afgescheiden, gedurende zoo langen tijd zich onder een afzonderlijk en gevestigd gouvernement hadden gehandhaafd, en zulke bewijzen van hun vast voornemen en geschiktheid aan den dag hadden gelegd om hun onafhankelijkheid te verdedigen, dat er termen bestonden om aan de regering van Hare Majesteit in overweging te geven of het juiste uur gekomen was om een bemiddeling aan te bieden, met 't oogmerk om de vijandelijkheden tusschen de strijdende partijen te doen ophouden; terwijl voorts het huis Hare Majesteit ernstig zal ondersteunen bij al die middelen, welke zij in vereeniging met andere mogendheden nuttig zal oordeelen om een eind te maken aan den burgeroorlog in Amerika. Door die motie nu was de vraag ruiterlijk aan het kabinet van lord Palmerston gesteld, of Engeland partij voor het Zuiden wilde trekken? De verleiding is - men kan het niet ontkennen - groot. Engeland heeft er, wat de politieke redenen betreft, alle belang bij dat twee min of meer aan elkander vijandelijke staten de plaats innemen van de ééns zoo geweldige en onbesuisd voortgaande republiek. De nood der fabrieken dwingt voorts het Parlement tot omzichtigheid tegenover het katoenbouwend Zuiden: en het volkenrecht, zoo als het zich in de laatste jaren heeft ontwikkeld, pleit niet al te sterk tegen zulke schielijke erkenningen van staten, die bij machte zijn zich te handhaven. Toch zou die erkenning, zoo zij nu onder deze omstandigheden door Engeland werd gedaan, een der grootste laagheden zijn, die konde geschieden: en het strekt lord Palmerston dan ook tot den hoogsten lof, dat hij die motie dadelijk heeft geëcarteerd. In een redevoering zoo kalm en oordeelkundig, als wij slechts zelden van hem hebben gelezen, betoogde hij, dat zekerlijk de tijd en gelegenheid om als middelaar op te treden, niet gekomen was; dat voorts bemiddeling, om zonder gevaar te zijn, gevraagd moest worden door hen die willens waren haar aan te nemen, en vrij moest wezen van elke tint van partijdigheid en vooroordeel bij hen die haar aanboden. Het Parlement juichte deze zeer gepaste woorden toe, en Lindsay trok daarop zijn motie in.

Ter zelfder tijd heeft de regering van Italië weten gedaan te krijgen, dat Rusland en ook Pruissen het koningrijk erkenden. Ratazzi heeft deze blijde tijding aan de Italiaansche Kamers medegedeeld, tegelijk met de aankondiging van de verloving der dochter van Victor Emmanuel met den koning van Portugal; en te Parijs is dadelijk de loftrompet gestoken over den zoo handigen minister en opvolger van Cavour. Wij meenen echter dat de ware vrienden van Italië deze zege zoo hoog niet aanrekenen. Iets anders is het wanneer Engeland en Frankrijk, de twee natiën, die ten minste bewezen hebben het recht der volken om zich een eigen bestuur en bestaan te geven te begrijpen, Italië's streven voorthelpen; iets anders is het wanneer die natiën, die in zekeren zin de denkbeelden der legitimiteit zijn toegedaan, Italië erkennen. Dat laatste beteekent dan dat die legitieme regeringen Italië, zoo als het zich nu heeft geconstituëerd, in de rij der wettige besturen willen zien optreden en als zoodanig erkennen. Maar Italië, zoo als het nu is geconstituëerd, is het ware koningrijk Italië niet. Daaraan ontbreekt allereerst de hoofdstad Rome, en het edelste deel, Venetië, bukt onder de ketenen, die Oostenrijk het oplegt. Denkt Ratazzi dan misschien dat hij deze deelen langs den weg der tractaten zal verkrijgen? Vergeet hij dan dat het de wil, dat het de kracht van het volk is geweest, die Italie een éénheid heeft gemaakt, en dat men door die schijnschoone erkenning van Rusland en Pruissen slechts nieuwe hinderpalen in den weg legt aan een volledige verovering van Italië? Wij vreezen dat Ratazzi slechts te gedwee zich toont voor de inblazingen van den grooten meester te Parijs, die er vooreerst belang bij heeft om Italië in dien toestand te houden, dien het thands inneemt. Wat ons te meer in die meening versterkt, is de waarlijk dwaze uitval, dien Ratazzi zich tegenover Garibaldi veroorloofde. Deze was naar Sicilië vertrokken, het land, dat zijn arm heeft vrijgemaakt; en natuurlijk haastten zich alle bladen om van reeds beraamde en slechts op goede gelegenheid wachtende plannen tegen Rome te spreken. Wat echter zeker bleek, was, dat de volkstribuun te Palermo een vrij krasse redevoering tegen Napoleon III gehouden had. Ratazzi heeft bij het vernemen van die tijding niets beters weten te doen, dan openlijk tegen al ‘die smadelijke taal’ te protesteeren, en den prefect te Palermo, den edelen lotgenoot van Silvio Pellico, markies de Pallavieini, te ontslaan, wijl deze niet schielijk genoeg zijn maatregelen tegen Garibaldi. had genomen. Onwillekeurig echter vraagt

men zich af, hoe Ratazzi zich de verdere constituëering van Italië voorstelt? Zou hij werkelijk denken dat strijd, dat bloedige strijd in het vervolg niet meer noodig is? Het schijnt zijne aandacht te ontgaan, dat het tegenwoordige koningrijk Italië een vrij wat hooger toon tegenover Oostenrijk, ja tegenover Frankrijk kon aanslaan, wanneer het Italiaansche volk zich tot de hoogte van vaderlandsliefde wist te verheffen, waarop Garibaldi staat. Wanneer geheel Italië aldus dacht, dan ware het pleit misschien spoedig genoeg gewonnen. Wel is waar is er groot beleid noodig en Garibaldi is te veel soldaat om hiervan iets te begrijpen; maar wat misschien even noodig schijnt, is de moed dien het streven voor een goede zaak geeft; is die zedelijke overtuiging die zich zelve een plaats bereidt, in plaats van nederig ruimte aan waarlijk niet welwillende zoogenaamde vrienden te vragen. ‘Italia farà da se’ was de leus van het Piemonteesche vorstenhuis: en al moest, al te wreed, Novarra bewijzen, dat Italië niet alleen op eigen krachten zich kon verlaten, al moest Cavour naar andere hulpmiddelen uitzien, de schuld aan den bondgenoot is genoeg gekweten door den afstand van Savoije; thands mag Italië slechts eigen krachten gebruiken, en tegen den Napoleon, die nu reeds bijkans drie jaren lang beide partijen misleidde, heeft een Garibaldi, die steeds tegen die interventie heeft geprotesteerd, wiens vaderstad eindelijk als ten buit aan den Franschen helper is gegeven, - het recht om de woorden te herhalen, die bevend van woede éénmaal de Pia van Dante (in den mond van Ristori) tegen haar verleider sprak:

‘Quoi! tu as pu rêver l'honneur de ma haine?’

Dat Rusland Italië heeft erkend, bewijst wel te over dat Ruslands positie niet meer dezelfde is als toen de waarlijk grootsche despoot keizer Nicolaas het volk onder zijn knellenden handgreep te zamen hield. Keizer Alexander en vooral keizer Nicolaas hadden in Europa een prestige zich weten te verzekeren, waarvoor gansch Duitschland bukte; hun streven was tegenover Europa zich te doen gelden als de rotssteen der legitimiteit, als de vaste burcht waartegen elke revolutie zou breken. De oorlog in de Krim heeft dien rotssteen gespleten, die trotsche burcht inéén doen vallen. Toen is tevens gebleken wat een inwendige corruptie het gebouw van binnen doorwoelde; de nieuwe keizer kwam, als Alexander II, aan het hoofd van een rijk dat op den opmerkzamen toeschouwer den indruk maakte van de tooneeldecoraties van Potemkin, en geen andere bemoediging klonk den overigens

welwillenden keizer toe dan de woorden van den stervenden vader: ‘mijn zoon, gij zult het hard te verantwoorden hebben.’ En de zoon heeft het hard te verantwoorden. Toen Rusland eenmaal gebukt had voor het westen, kon er geen sprake meer zijn de beginselen in stand te houden waartegen het westen van Europa steeds was te velde getrokken. De sluimerende revolutionnaire krachten waren daarbij ook in het eigen rijk met woede ontwaakt. De vrijmaking der lijfeigenen was de eerste maatregel die voorgenomen werd; Ruslands staatsadministratie zou te gelijker tijd worden hervormd, sinds het gebleken was dat een eerlijke opvolging van des keizers bevelen door de ambtenaren niet meer mogelijk was; de keizer ging met lust aan den arbeid, toen.... eensklaps Polen zich verhief. Verwonderlijk zou het ook geweest zijn, dat, terwijl Hongarije en Italië zich oprichtten, Polen een kalm en effen gelaat zou behouden hebben. Men wees op den man te Parijs, als dengeen die ook hier weder de hand in had. Doch was het dan *zijn* schuld, dat overal waar zijn blik zich vestigde, een wond bleek te wezen..... quoquo tetigerit ulcus? - Daar was nu slechts één middel om de positie van Polen, én wat het eigen volk én wat Rusland betreft, houdbaar te maken, te weten om het plan van den Poolschen markies Wielopolski te volgen. Het plan bestond daarin, om de militaire onderdrukking door Rusland te laten varen, en daarentegen Polen te beschouwen als een bijzonderen volkstak van den grooten Slavonischen stam, waarvan Ruslands volkeren het hoofdbestanddeel uitmaken. Op die wijze zou Polen onder het bestuur van den Russischen Czar als koning een zekere tockomst kunnen hebben, en door meerdere beschaving en grooter ontwikkeling steeds aan Rusland zelf den weg moeten aanwijzen, werwaards het schrijden kon. Wij vragen niet of dít het doel kon zijn, wat het eenmaal tot revolutie ontwaakte Polen wilde najagen, maar het was een positie waarmede het zich tevreden kon stellen, wanneer.... ja wanneer dit middel dadelijk ware beproefd. Doch in stede daarvan was men in Petersburg in den beginne der radeloosheid ten prooi gegeven. Nu eens beproefde men geweld, dan weder zachtheid; een enkele keer werd Wielopolski om raad gevraagd, dadelijk daarop werd hij weder verbannen, en Polen bleef altijd dezelfde vastbesloten houding bewaren, onverschrokken geleid door de Catholieke geestelijkheid. Eindelijk heeft men dan voor goed besloten Wielopolski's raad te volgen. De broeder des keizers, grootvorst Constantijn, is als onderkoning naar Warschau gegaan, vergezeld van

Wielopolski. Den 1sten Julij werd de Poolsche staatsraad door den markies geopend. Wel is waar werd in die aanspraak zeer weinig beloofd, maar men was dan ten minste verzekerd dat dit weinige ook zou worden uitgevoerd, men hoopte dat nu eenige orde voor willekeur zoude plaats maken, toen den 3den Julij in Warschau een schot werd gelost op den grootvorst Constantijn. De vorst werd gelukkig niet gewond, doch het Poolsche volk.....

In Pruissen is sinds de laatste maand de toestand eer verergerd dan verbeterd. Het adres van den landdag aan den koning en de ontvangst van dat staatsstuk door den vorst heeft met vrij scherpe lijnen de positie geteekend. De koning meent dat met zulk een vertegenwoordiging, ja met zulk een grondwet niet te regeren is; en de volksvertegenwoordigers zijn vast besloten niet te wijken; veel liever geen grondwet dan een schijngrondwet is haar leus. Daar zijn er velen die van een naderende crisis spreken, en die met bezorgdheid de toekomst inzien, welke het jaar onzes Heeren 1862 aan Pruissen moet bieden.

En waarlijk de teekenen der tijden duiden op niet veel goeds. Men herinnert zich hoe het een der groote zegeningen van de ‘neue Aera’ sedert 1858 was, dat de oppermacht van de policie in Pruissen was gebroken. Onder het ministerie Manteuffel bestond er in zekeren zin geen recht; voor ‘de algemeene zekerheid’ voor de handhaving ‘der orde’ moest alles zwichten, en von Hinckeldey, de policiepresident te Berlijn, was de groote redder der maatschappij, was na Manteuffel de machtigste man in den staat. Toen hij echter, niet tevreden met de democraten te hebben gekneveld, ook den adel ging lastig vallen, riep de graaf von Rochow hem tot een tweegevecht en velde hem neder. Hij werd als policiepresident opgevolgd door den vrijheer von Zedlitz, die denzelfden weg als zijn voorganger opging, met dit onderscheid, dat hij den adel zijn gang liet gaan. Dit duurde tot op het einde van het jaar 1860. Toen werd eensklaps een zonderling proces voor de rechtbank te Berlijn gevoerd; de policiedirecteur van Berlijn, Dr. Stieber, werd beschuldigd van misbruik van macht in het uitoefenen zijner betrekking, en den 20sten November 1860 werd deze zaak voor het gerechtshof ter tweede instantie gebracht. Reeds ging de zaak weder haar gewonen loop, toen de Oberstaatsanwalt (procureur-generaal) Schwarck begreep de questie wat dieper te moeten behandelen. Hij hield een rede van meer dan drie uren, waarin hij geheel de werkzaamheid der politie ontsluijerde; hij toonde met

menigte van voorbeelden aan hoe de vrijheid van persoon en eigendom door die policie met voeten werd getreden, en stelde aan het hof openlijk de vraag of de onverantwoordelijkheid der policiebeambten voor de wet zou blijven voortbestaan, ja dan neen. De liberale regering van die dagen - men vergete niet dat wij met Pruissische liberalen te doen hebben - haastte zich om dadelijk den... procureur-generaal af te zetten en eerst nadat de volksmeening een toon aansloeg overeenkomstig den slag die haar in 't gezicht was geslagen, werd de vrijheer von Zedlitz verzocht zijn betrekking neêr te leggen. Te gelijker tijd nam de minister van justitie, de felle, begaafde reactionnair, zwager van den heer von der Heydt, de heer Simons, zijn ontslag; het scheen dus dat van nu af de policie slechts de gehoorzame en waakzame dienares van het recht zou wezen. Dit bleek nog meer toen aan het hoofd der geheele policie geplaatst werd den heer von Winter. Zelden heeft iemand in zijn korte loopbaan zich zóózeer de gunsten van overheid en volk weten te verzekeren, als deze fiksche nog jonge man. Uiterst gestreng, doch naauwgezet zoo als geen ander, duldde hij nergens eenige inbreuk op het recht; de vrijheid van persoon en eigendom was onder zijn bestuur onaantastbaar. Ook de koning begon allengs hem te waardeeren. En het resultaat is dat von Winter deze maand is afgezet, en vervangen door een ouden handlanger van Mantenffel, den heer von Bernuth[1].

Sinds dien tijd zijn ook de oude dagen teruggekeerd. De dagbladen worden op alle wijzen geplaagd en gchinderd. En de koning daalt elke maand één schrede van de hoogte, waarop zijn zoo dikwerf beroemde eerlijkheid hem had geplaatst. Somber ziet hij voor zich heen, want weldra moet een beslissing worden genomen. De eommissie uit de Kamer, benoemd tot onderzoek der begrooting van het militaire budget, zal weldra met haar werk gereed zijn. Zeer zeker zal een afwijzend votum het gevolg zijn. En moet dan een Hohenzollern bukken voor den wil van deze democratische Jodengenooten?

Ééns zeer zeker zal elke koning moeten zwichten voor den uitgesproken wil zijns volks. Of echter reeds nu het Huis der afgevaardigden meester zal blijven in zijn strijd tegen Koning Wilhelm,

1 Hij is wel te onderscheiden van den heer von Bernuth, minister van justitie na den heer Simons.

daaraan mag getwijfeld worden, wanneer wij zien hoe bitter onpractisch, niettegenstaande al hun goede eigenschappen, die duitsche volksvertegenwoordigers toch blijken te zijn.

Men moet de debatten der Berlijnsche Kamer lezen, om volkomen te kunnen begrijpen hoe zoo geweldig een aanloop zoo middelmatig resultaat heeft. Wat een professoren-politiek! Wat een rhetorische opwinding! Wat een gemoedelijke onziu! Soms, te midden van den heftigsten strijd tusschen regering en parlement, wordt men eensklaps tot tranen geroerd, en poogt men het hart van den tegenstander te vermurwen, in plaats van hem eenvoudig onschadelijk te maken. Men spreekt van knoestige eiken, onder welke, de hemel weet wat helden éénmaal hebben vergaderd, en men denkt toch eigenlijk aan de zachte, weeke linde, den breedgetakten boom, wiens bloesem wijd en zijd geuren verspreidt. - En meesterlijk weet de regering van dat alles partij te trekken; welke vijandschap men ook die ministers moge toedragen, één zaak moet men erkennen, de meesten van hen begrijpen wat het is aan het hoofd van een gouvernement te staan. En dat die ministers zoo trotsch een toon kunnen aanslaan, is wel het beste bewijs dat de afgevaardigden nog veel te leeren hebben. Hoort b.v. een discussie over Keur-Hessen. De zeer geleerde hoogleeraar von Sybel kondigt een inter. pellatie aan over de laatste gebeurtenissen aldaar, en de houding van Pruissen dienaangaande. Indien iets Pruissen ter harte ging, dan was het zeker deze zaak; de tribunes waren dan ook gevuld, aller aandacht was gespannen; maar de minister von Bernstorff stond even op, en zeide koeltjes, dat hij op die interpellatie niet zou antwoorden, want dat deze zaak alleen Keur-Hessen en niet Pruissen raakte. En het Huis.... zeker een ieder stond op (von Sybel het eerst) en vroeg rekenschap van zulk een stilzwijgen; de president wist dan toch de waardigheid van 't Huis te handhaven... och neen, het Huis zeide niets, en ging tot de orde van den dag over. Een ander hoogleeraar, de grondige, edoch wel wat verwarde professor Gneist, de groote kenner van het Engelsche staatsrecht, vermeet zich iets over het leger te zeggen. De minister von Roon staat op en vraagt hem niet te redeneeren over dingen waarvan hij geen verstand heeft. - Dit zijn slechts enkele voorbeelden. Tot de meer gelukkige debatten van deze maand behooren het debat over de erkenning van Italië door Pruissen, en het debat over het sluiten van het handelsverdrag met Frankrijk. Het eerste debat werd uitgelokt door een

interpellatie van het hoofd der Catholieke fractie, den Heer Reichensperger. De minister von Bernstorff, zonder zich met de principe-questie in te laten, hetgeen Pruissens regering ook kwalijk kon doen, zeide eenvoudig, dat het gouvernement het feit had erkend. De discussies over het handelsverdrag duurden drie dagen, en voor het eerst waren, als bij toeval, regering en volksvertegenwoordiging het ééns. Met 264 tegen 12 stemmen werd deze maatregel goedgekeurd, en de minister von der Heydt kon niet nalaten, bij het einde der stemming het woord te vragen en het Huis zijn dank te betuigen voor den grooten steun dien de regering van de zijde der Kamer had gekregen. Op het terrein der oorlogsbegrooting wachten thands de partijen elkander af. Vóór dien strijd echter schijnt het Huis der afgevaardigden zijne positie tegenover het Hoogerhuis te willen preciseeren.

Tegen dat Hoogerhuis langer polemiek te voeren, zou overigens slechts tijdverlies zijn. Men weet nu eenmaal welke pretenties het voert, en moet vast besloten zijn die niet aan te nemen. Het onaangenaamste in deze geheele zaak is naar ons oordeel dit, dat het meerendeel van dat Hoogerhuis een kunstmatig opgewekte adel, niet een werkelijke aristocratie is. Tegenover enkele wezenlijk groote heeren, als den vorst van Hohenlohe-Ingelfingen, den vorst van Hohenlohe-Oehringen, thans hertog van Ujest, den graaf van Arnim-Boytzenburg, den heer von Kleist-Retzow, staan die vele halve edellieden over, die slechts in de laatste jaren weder hun blazoen hebben laten opschilderen. Men kent het woord van Stein over den adel van Keurmarken: ‘Es sind pfiffige herzlose hölzerne halbgebildete Menschen, die eigentlich nur zu Corporals und Calculatoren gemacht sein, dunkelvolle Halbwisser, die nach Vortheilen streben und Opfer nicht tragen wollen.’ Zeer onlangs heeft de even kundige als taetvolle hoogleeraar H. Marquardsen nog eens aan zijn landgenooten al de beteekenis van een waren adel doen gevoelen door zijn boekjen: ‘das Oberhaus von England und die Wissenschaft’, en wij wenschten wel, dat de wenken, daarin nedergelegd, in Duitschland werden opgevolgd: zeker zou het ministerie die lessen met vrucht kunnen overwegen, nu het zich verstout oude voorrechten van den adel weder op te rakelen, en den vorst von Solm-Braunfels een staat in den staat verzekert.

Wat het overige Duitschland betreft, zoo moeten wij melden, dat Oostenrijk in deze maand één échec heeft geleden en één voor

deel heeft behaald. Het échec is 't volgende. De kleinere staten van Duitschland zijn namelijk over het algemeen niet zeer ingenomen met het tractaat, dat door Pruissen in naam van het Tolverbond met Frankrijk is gesloten. Ten einde die oppositie te sterken, uitte eensklaps Oostenrijk het verlangen om in het Tolverbond te worden opgenomen. Pruissen echter heeft zeer bepaald elk voorstel tot onderhandeling daarover afgewezen. Zonderlinge tijden zijn het, die wij beleven! Wanneer men zich toch herinnert hoe Pruissen in vroeger tijd op dit tot stand komen van het Tolverbond zich wist te beroemen, hoe zij het wist voor te stellen als het beste middel om de éénheid van Duitschland voor te bereiden, hoe het op Oostenrijk wist te schimpen, daar dit niets van dit verbond wilde weten, en nu.... wij bevelen zeer aan ter overweging de laatste verzen uit het tweede hoofdstuk van H. Heine's ‘Deutschland, Ein Wintermärchen’: de toepassing zij aan den lezer overgelaten.

Het voordeel, door Oostenrijk behaald, is naar ons bescheiden inzien gelegen in het Frankfortsche scherpschutters-feest. Noord en Zuiden waren daar weder bijeen, men verbroederde zich, en het consequente plan van het Nationalverein om allereerst het noorden te organiseren, en zich van Oostenrijk zoo mogelijk af te scheiden, werd met menigen schimpscheut begroet. Wat schooner plan is er ooit denkbaar, dan dat geheel Duitschland, volgens het lied van Arndt, zich opheffe, en als één groote natie, met één inzicht en met één belang, zich constitueere. Toch meenden wij, dat datzelfde Frankfort in de jaren 1848 en 1849 genoeg had kunnen aantoonen, dat Oostenrijk nu eenmaal gansch andere belangen heeft dan het overige Duitschland.

Zulke feesten als in deze maand zijn gevierd, doen slechts te veel aan die feesten van vóór 1848 denken, waar onder het parclen van den wijn en het gezang der feestgenooten de meest enthousiaste en de meest hersenschimmige plannen worden gevormd. Men meent een groote daad te doen, en men doet niets dan een hinderpaal in den weg te leggen aan wezenlijk goede besluiten. Fanny Lewald, de begaafde romancière, heeft in haar boven onzen lof verheven auto-biografie zoo fijn weten te schetsen, hoe de verstandigste Duitscher bij zulke politieke feesten eensklaps al zijn gewoon inzicht verliest. Hoe geestig is het beeld van Rath Crelinger geteekend, als hij deel genomen heeft aan het feest ter eere van Herwegh. ‘De anders zoo afgemeten en zich zelven in al zijn uitingen klaar wedergevende man, had zich laten ver-

leiden tot een redevoering vol poëtische beelden, die in zijn mond aan elk verstandig mensch bijna belagchelijk moesten klinken. Hij had van een “dorst naar daden”, van kamp, van zege gesproken, had het oogenblik herdacht, waarin hij “het zwaard om zijn lendenen zou gorden”, en hoe groot ook mijne belangstelling in de geheele zaak was, kon ik mijn goeden vriend in de eerste dagen na het feest niet zonder lagchen voor mij zien.’ Dezelfde Fanny Lewald heeft in dat boek, dat vol is van de fijnste opmerkingen en scherpzinnigste gedachten, een gedenkteeken pogen op te richten voor den man, dien zij eens zoo innig lief had, voor Heinrich Simon: en waarlijk, het leven van dezen edelen man mag wel zijn tegenwoordigen landgenooten telkens worden voorgehouden. Zij het doel, waarnaar hij streefde, nog in langen tijd niet bereikt, heeft ook de reactie hem, den rijksregent, zoeken belagchelijk te maken, nadat zij hem eerst ter dood toe had vervolgd; zulk een leven draagt zijn les met zich mede, en doet een moedig ‘memento vivere’ aan Duitschland hooren.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Isocrales' Panegyricus en Areopagiticus, met aanteekeningen van Rauchenstein, Benseler en Schneider en met eigen opmerkingen uitgegeven door E. Mehler. Groningen, de Erven C.M. van Bolhuis Hoitsema. 1861. 8^0., XII en 185 bladz.

‘Van zijne vrienden moet men het hebben,’ zegt het spreekwoord. Terwijl ik op verzoek van de Redactie van dit tijdschrift bezig ben eene aankondiging van bovenstaand werk te schrijven, wordt mij op eens het gras voor de voeten weggemaaid door mijn vriend Dr. van Herwerden, die in het ‘Weekblad voor het lager en middelbaar onderwijs’ eenc zeer degelijke recensie van hetzelfde boek geeft, welke, zooals te verwachten was, de blijken draagt van des schrijvers naauwkeurige kennis van het Grieksche taaleigen. Ik laat echter den moed nog al niet gaauw zakken, ook dan niet, wanneer ik, zooals in dit geval, het min aangename vooruitzicht heb van achter het net te zullen visschen. Ik ben in den afgevischten vijver nog wat gaan hengelen en, hoewel mijne vangst veel schraler is dan die van Dr. van H., ik ben toch nog een waterzoodje magtig geworden, groot genoeg om er een schoteltje van te maken, dat den lezer van ‘de Gids’ misschien niet ongevallig zijn zal. Om er echter wat de Engelschen *a substantial dish* noemen van te kunnen maken, heb ik mijn schotel wat moeten farceeren. Met andere woorden: ik heb er toe moeten besluiten om een paar aanmerkingen, die ik zie dat reeds door Dr. v.H. zijn gemaakt, bij de mijne te voegen, om deze aankondiging ten minsten eenigzins volledig te doen zijn. De lezer zal natuurlijk geheel vrede met dit plagiaat hebben, want het geschiedt geheel en al om zijnent wille, en Dr. v.H., dit weet ik, zal het mij evenmin kwalijk nemen: Eerstens omdat het Grieksche spreekwoord zegt *κοινὰ τὰ τῶν φίλων* (*excusez-moi, Madame Bosboom Toussaint*), hetgeen in 't Hollandsch beteekent, dat vrienden elkander bestelen mogen; en ten anderen, omdat de recensie van v.H.

is als de pruimenboom bij van Alphen, die zoo vol geladen is, dat men er een pruim vijf, zes niet aan mist. - Maar ik heb reeds meer dan genoeg aangaande mijzelven gesproken. Ik ga over tot mijn onderwerp.

Het boek, waarvan de titel aan het hoofd van dit blad staat, bevat twee redevoeringen, of laat ik liever zeggen, twee redekunstige opstellen van den Atheenschen leeraar der welsprekendheid Isocrates, voorzien van Hollandsche aanteekeningen van taal-, oudheid- en geschiedkundigen aard. Het werk wordt geopend met eene nog al uitgebreide inleiding over het leven en de geschriften van Isocrates, welke met twee kleinere, ééne voor elke redevoering, moeten strekken om den lezer eenig denkbeeld te geven van den schrijftrant van Isocrates, zijne betrekking tot andere groote mannen van zijnen tijd, het doel waarmede hij de hier uitgegeven stukken schreef, en wat dies meer zij. Tot grondslag zoowel voor inleidingen als noten heeft gediend de uitgave van Rauchenstein in Haupt en Sauppe's *Sammlung Griechischer und Lateinischer Schriftsteller mit Deutschen Anmerkungen*. Dr. Mehler heeft echter de inleidingen hier en daar wat veranderd, en den reeds overrijken notenschat nog vermeerderd met een aantal opmerkingen van anderen en van hemzelven, van welke de laatste meest betrekking hebben op textcritiek.

De inhoud der Inleidingen en de verklaringen van den text zijn over 't geheel genomen[1] juist; de zoogenaamd kritische noten, schoon wat langdradig, getuigen van des Schr. scherpzinnigheid; de text is vecl zuiverder dan in vroegere uitgaven; druk zoowel als papier doen den uitgever alle eer aan - en desniettegenstaande raad ik niemand aan het boek te koopen. Het heeft namelijk één groot gebrek, hierin bestaande, dat ik geene klasse van lezers weet, voor welke het geschikt zou kunnen zijn.

Daar ik Dr. M. altijd had leeren kennen als iemand van veel takt, vertrouwde ik mijn eigen oordeel in dezen zoo dadelijk niet, en ben toen het land doorgegaan, vragende als Bulwer: *what shall he do with it?* maar ben niets wijzer teruggekomen, en ik meen hieruit te mogen opmaken, dat ik het nog al niet zoo erg bij het verkeerde eind heb. Wat meer is, ik twijfel zelfs of Dr. M. zelf er wel eene klare voorstelling van heeft gehad, voor wie hij eigentlijk zijn boek schreef. Wel is waar zegt hij in zijne voorrede, dat *hij het niet eens is met een geacht beoordeelaar van zijne anthologie uit Grieksche lierdichters, dat vertalingen van Hoogduitsche leerboeken of Commentarien voor de tegenwoordige bevolking onzer gymnasia overbodig zijn*, waaruit men zou kunnen opmaken, dat hij zijn bock aan Gymnasiasten in handen wil geven. Ik geloof echter, dat ik hem eene dienst doe met te voor-

1 Over enkele feilen, waarvan ook dit boek evenmin als eenig ander vrij is, zie men de Recensie van v.H.

onderstellen, dat die woorden in overijling door hem geschreven zijn. Dr. M. toch is een veel te knap paedagoog, hij weet te goed, dat leerboeken zoo beknopt mogelijk moeten zijn, dan dat hij aan schooljongens een boek in handen zou geven, waar 50 bladzijden inleidingen en 80 bladzijden noten moeten dienen om 50 paginaas text op te helderen, die weinig opheldering behoeft. Neen, - had hij met alle geweld een boek met noten voor jongens willen schrijven, waarvan ik het nut nog niet inzie, hij zou het geheel anders ingericht hebben. Hij zou, in plaats van alles wat hij zegt te bewijzen met een berg van plaatsen, die uit Grieksche en Romeinsche schrijvers, uit handboeken en waar al niet vandaan bijeen gescharreld zijn, eenvoudig het resultaat medegedeeld hebben, waartoe al die geleerdheid hem gebragt had; de jongens zullen hem zijne rekening en verantwoording gaarne schenken, want, zoo hun Mehlers boek eens in handen mogt gegeven worden, loopen zij nog gevaar, dat deze of gene onpractische docent hen dwingt om de ophelderingen te gaan lezen, op welke zij oneindig meer zullen moeten studeren, dan op den text zelven, die, zooals ik boven reeds aanmerkte, niet moeijelijk te verstaan is. In allen gevalle zou hij in een boek voor gymnasia die menigte ellenlange noten weggelaten hebben, waar hij de reden opgeeft, waarom hij de eene lezing van den text boven de andere verkiest; want hij heeft een te goed hart, dan dat hij onze arme jongens, waarvan men reeds te veel vergt, nog op den koop toe met textkritiek zou willen lastig vallen. - Wat zegt gij, waarde lezer! is het niet duidelijk, dat iemand als Dr. M., al zegt hij het zelf, onmogelijk zijn boek voor schooljongens kan geschreven hebben?

Maar, vraagt men wellicht, kan het boek te met ook voor philologen vervaardigd zijn? - Evenmin, waarde lezer! dit geschrift verkeert in denzelfden ongelukkigen toestand, waarin zich jongens en meisjes bevinden, die de kinderschoenen ontgroeid zijn, maar nog niet tot de volwassenen behooren; en evenals deze zich noch bij kinderen, noch bij groote menschen op hun plaats bevinden, zoo dengt M.'s boek noch voor Gymnasiasten, noch voor Philologen. Het is om zoo te zeggen te groot voor een servet en te klein voor een tafellaken. - Ik wil hiermede niet zeggen, dat er niets in staat, hetgeen de Philologen kunnen gebruiken. Integendeel: boven heb ik er reeds op gewezen, hoe belangrijk vele van M.s kritische noten zijn, en zoo hij er zich bij bepaald had om alleen deze, en dan in een wat minder breeden vorm, uit te geven, dan zoude hij een nuttig werk hebben geleverd, over welks verschijning alle philologen zich zouden verheugd hebben. Deze liggen nu als het ware verscholen in een butspot van voor een philoloog onbelangrijke opmerkingen, waaruit het eenige moeite kost om ze uit te zoeken,

daar zij midden onder den overigen rommel staan. Behalve de kritische noten, welke M. uitdrukkelijk zegt dat alle van hem zijn, schuilen hier ook nog verklarende noten van zijne hand. Of die echter waarde hebben voor philologen, kan ik onmogelijk zeggen, daar de herkomst der noten niet aangegeven is, en ik dus niet kan zien, welke noten van Mehler zijn, schoon deze volgens zijne eigene zeer naïve opmerking *voor den wetende gemakkelijk te vinden zijn*.

Misschien kan deze uitgave echter nog dienstig zijn voor sommige oude docenten, waar als bij oude koffijmolens de fijne puntjes wat af zijn, en welke zoowel door soep- en andere commissies, als door huiselijke zorgen veel van hun Grieksch vergeten zijn? - Ik zal natuurlijk niet beweren, dat deze Heeren niet veel nieuws uit M.s boek zouden kunnen leeren, maar aarzel toch zeer om hen aan te raden het te koopen, want de bewijsplaatsen en kritische noten kunnen zij evenmin gebruiken als de Gymnasiasten: eene eenvoudige vertaling zoude hun veel welkomer, misschien ook nuttiger zijn. Hier komt bij, dat Isocrates zelden op Latijnsche scholen gelezen wordt, en in den regel dus geen zijner werken op dat stereotype lijstje van stukken staat, welke dergelijke afgesletene docenten *tant soit peu* kunnen vertalen en jaar in jaar uit op school behandelen. Van dit rooster nu wijken zij nimmer af, daar zij dan nog moeten gaan studeren, en al ware dus M.s boek voor hen ook nog zoo geschikt, is het even onwaarschijnlijk, dat zij voor de afwisseling met hunne leerlingen Isocrates zullen gaan lezen, als het dwaas is te vooronderstellen dat de meeste oude dominés nieuwe preken maken. Als het debiet dus van oude docenten moet komen, heb ik weinig hoop dat de uitgever goede zaken maken zal.

Maar dilettanten in de Grieksche Literatuur zullen het boek koopen. - Wat? Dilettanten in de Grieksche literatuur? Maar, mijn waarde oude Heer, gij komt met de nachtschuit! Weet gij dan niet, dat dit ras voorlang uitgestorven is? Men vindt hier dilettanten in allerlei vakken, zooals in oud-Hollandsch, in teekenkunst, in muzijk, en vooral in theologie, - aan dit laatste vak toeh doet iedereen hier te lande, van onze eerste Romancière af tot mijne oude baker toe, die suf en aan den drank is - een dilettant in 't Grieksch echter is tegenwoordig iets ongehoords. Mogt men meenen dat ik overdrijf, dan zie men slechts wat aan de Academie gebeurt. Als het propedeutische examen achter den rug is, ziet geen onzer studenten meer een Grieksch boek in. De besten leggen hun Grieksch woordenboek, Grammatiea, en wat zij van uitgaven der Grieksche schrijvers bezitten ter griffie op eene hooge onbereikbare plank van hunne bockenkast, en bewaren ze daar tot een aandenken aan het doorgestane leed, even als sommigen dit wel plegen te doen met eene rotte kies, die zij, na er veel pijn aan gehad te hebben, zich hebben laten uit-

trekken. Er zijn er echter ook velen, die ze aan den eenen of anderen boekenjood voor een appel en een ei verkoopen, voor zoo verre zij nog iets waard zijn; de rest geven zij weg, of steken er de pijp meê aan, om van nog smadelijker behandeling niet eens te spreken. Als dit nu op de Academie gebeurt, wat zal er dan wel van het lezen der Grieksche schrijvers komen in de beslommeringen der maatschappij, als diezelfde personen het beetje Grieksch, dat zij gekend hebben, weêr vergeten zullen zijn? Mogt het echter zijn, gelijk ik dit van harte hoop, dat ik mij vergiste, en dat er hier of daar wezenlijk iemand schuilde, die uit liefhebberij nog wat aan 't Grieksch deed, dan twijfel ik toch nog zeer of ook voor deze M.'s boek geschikt zou zijn. Een dilettant toch verlangt in eene uitgave van een schrijver, hij heete Isocrates, Sophocles, Dante, Shakespeare of hoe ook, behalve eene zoo zuiver mogelijken text, korte en bondige ophelderingen - zoo mogelijk met één enkel woord - van alle moeijelijkheden, waarop iemand als hij kan stuiten, dus noten ongeveer in den trant van die van Minellius, welke, hoe slecht overigens ook, practisch zijn en daarom vroeger door duizenden gebruikt werden. Aan dit vereischte nu voldoet M.s uitgave van Isocrates slechts in zooverre, dat de text, dien hij levert, vrij zuiver is. Geheele bladzijden daarentegen van de Inleidingen, en de meeste noten zijn veel te geleerd en te lang uitgesponnen, dan dat een dilettant die door zou willen worstelen. Buitendien is de schrijver, dien M. ter verklaring uitgekozen heeft, voor de klasse van lezers, waarover wij thans spreken, niet zeer geschikt. Want Isocrates, hoe uitstekend ook om er Grieksch van te leeren, is, om de waarheid te zeggen, verschrikkelijk taai en ik betwijfel het zeer of aan de dilettanten, die terecht iets onderhoudends of belangrijks verlangen te lezen, de Isocratische soep wel erg bevallen zal.

Ik heb naar mijn beste weten *alle* soorten van lezers opgesomd, aan welke ik slechts eenigzints vermoeden kon dat M.s Isocrates welkom zou kunnen zijn, en heb, naar ik meen voldoende, aangetoond, dat het boek voor niemand deugt, en dit, niettegenstaande meest alles wat er in staat juist, veel zelfs belangrijk is. Het heeft dus veel van een rok van fijn laken uit een magazijn van gemaakte kleedingstukken, die niemand past, omdat hij op niemands maat gemaakt is; en gelijk deze, beter versneden, een bruikbaar kleedingstuk zoude geweest zijn, zoo zoude ook dit boek, zoo M. het voor eene bepaalde klasse van lezers ingericht had, voor velen van groot nut hebben kunnen zijn. Gaarne zoude ik dan ook zien, dat Dr. M. - natuurlijk met vermijding van de in *dit* boek begane fout - voortging met zijne onmiskenbare talenten te blijven wijden aan het uitgeven van Grieksche schrijvers met Hollandsche aanteekeningen. Mijn wensch is ernstig gemeend en ik geloof dit op geene wijze beter te

kunnen toonen, dan door deze beoordeeling te besluiten met een paar welgemeende raadgevingen, wier inachtneming mijns inziens dewaarde van zulk eene Hollandsche uitgave zeker zal vermeerderen.

In de eerste plaats dan zoude ik Dr. M. raden, om zich in het vervolg beter in acht te nemen voor het gebruik van Germanismen, als hij dit thans gedaan heeft, en - om uit vele staaltjes er een paar te noemen - ons niet te vertellen, dat *Isocrates als grijsaard zich zelven in een brief ergens over uitsprak*, en dat hij *de vormen op - ως beminde* of dat *de koene Jason van Pherae de gedachte aan een togt tegen Persië met zich ronddroeg*. Wel is waar slaat ons publiek, dat alle gevoel voor taal verloren heeft, als een gulzige hond alles wat men het voorzet met ham en gram naar binnen en laat het zich de meest on-Hollandsche uitdrukkingen welgevallen, die het dagelijks slikken moet; maar dit geeft nog niemand het recht om van die onverschilligheid gebruik te maken, en minder keurig op zijne uitdrukkingen te zijn; integendeel, hoe minder een volk zich hierom bekommert, des te meer past het iederen schrijver om toe te zien, dat zijne taal zuiver zij. Vooral echter had Dr. M. dit behooren te doen, daar hij zich in zijne voorrede nog al sterk uitlaat over de gebrekkige kennis van het Duitsch hier te lande, en men dus recht heeft te verwachten, dat zijn geschrift op het punt van taal onberispelijk is. Daar dit nu, gelijk wij boven gezien hebben, het geval niet is, zoo geven wij hem, behalve den raad om zich te wachten voor Germanismen, ook nog in bedenking of hij niet beter zou doen met voortaan dergelijke ontboezemingen voor zich te houden. Men maakt zoo ligt eens eene fout, en als men zelf een glazen dak heeft, is het altijd gevaarlijk om bij zijn buurman de ruiten in te slaan.

In de tweede plaats zoude het, geloof ik, wenschelijk zijn, zoo Dr. M. niet zoo vele vreemde woorden met een Hollandschen staart gebruikte. Ik heb er natuurlijk niets tegen, dat hij bijv. spreekt van *liturgien*, daar een dergelijk woord moeijelijk in het Hollandsch weder te geven is: maar ik heb geen vrede met woorden als: *banausisch, Musische agonen, grootst mogelijke aktualiteit, paraeneses, vindiceeren*, enz., omdat er Hollandsche uitdrukkingen zijn, die ze uitstekend kunnen vervangen.

Eindelijk - en hiermede leg ik mijn raadgeverschap neder - druk ik Dr. M. op het hart, om bij eene volgende gelegenheid ook wat meer werk te maken van den stijl, die vooral in de inleidingen nog wel eens wat te wenschen overlaat. Hij vermijde onder andere eene zekere stroefheid, die vele zijner zinnen ontsiert en voor de duidelijkheid alles behalve bevorderlijk is, en spreke bijv. niet van *het slechts de oppervlakte der dingen ziende volk* of van *den van de uitgesprokene gedachte onmiddellijk uitwerking verwachtende*. Hij schrijve

verder geene zinnen zooals die op pag. 136[1], waarvan het begin (zie p. 21) eene halve pagina van het slot verwijderd is.

Vooral echter zij hij wat spaarzamer met zijne woorden. Men moge het aan een nutsredenaar, die niets te vertellen heeft en anderhalf uur spreken moet, vergeven, zoo hij spreekt van *gevormd en voorbereid, onmiddellijk en van nabij, schikking en regeling, weêrklank en geredelijken ingang vinden, eenig onverschillig en niet opzettelijk daartoe gekozen oogenblik*, en wat dies meer zij: in een gedrukt boek is eene dergelijke kwistigheid met woorden niet op hare plaats. Hier moet alles wel duidelijk, maar tevens kort en bondig zijn, en alle niets beteekenende bijlapsels moeten zorgvuldig weggesneden worden. Men mag geene boeken schrijven volgens het recept van de zoogenaamde economische boter, die vervaardigd wordt uit ⅕ boter en ⅘ gestampte aardappelen. Als Dr. M. dergelijke soeperige uitdrukkingen in eene uitgave van een goed Grieksch schrijver aantrof, dan zou hij terstond en met het volste recht de plaats voor geïnterpoleerd houden en verbeteren; maar dan blijve hij zich zelven ook gelijk en make zich niet schuldig aan het interpoleeren van zijn eigen werk.

Men zou echter Dr. M. onrecht doen met hem hierom te verdenken van *penny-a-lining*. De reden zoowel van deze al te groote woordenrijkheid, als van de overige stijlfouten, waartegen wij hem gewaarschuwd hebben, is grootendeels te wijten aan het al te slaafsch vertalen van de Duitsche schrijvers, welke hij bij het zamenstellen van zijn boek gebruikt heeft. Deze toch, hoe geleerd zij overigens ook zijn mogen, hebben voor geen oortje smaak, en schrijven een stijl, die behebt is met alle de gebreken, welke den Duitschen stijl in 't algemeen kenmerken, zonder eene enkele van zijne voortreffelijke eigenschappen te bezitten. Als ik soms het ongeluk heb om stukken van die heeren te moeten lezen, dan heb ik altijd een gevoel, alsof ik in den mist op een boerenwagen zonder veeren over een lang beregenden kleiweg rijd; dat hort en stoot, men kan noeh vooruit, noch achteruit zien, men komt zeer langzaam vooruit, en als men ten laatste aan het einde van zijn vermoeijenden togt is, dan weet men van de streek, die men doorgereden is, niets te vertellen. Dat hortende, langdradige en duistere nu, dat wij bij deze soort van schrijvers vinden, heeft ook Dr. M. al te dikwijls in zijne vertaling overgenomen. Waar hij niet aan den leiband van zijnc on-

1 'Het was dus na afloop van een driejarigen, uitputtenden oorlog, die voor de Atheners weinig gelukkigs en bemoedigends, maar wel een tal van rarupen had opgeleverd..... Zóó was de staat van zaken, toen Isocrates voor den geest zijner hoorders den inwendigen toestand van den staat en zijne schier onheelbare wonden wilde openleggen.'

gelukkige gidsen gaat, is zijn stijl, zoo als wij dit van bem gewoon zijn, helder en glad.

Een *penny-a-liner* is dus Dr. M. niet. - Ik zelf daarentegen zou misschien dezen naam verdienen, indien ik deze aankondiging nog verder uitbreidde. Ik zal dus hier eindigen met den wensch, dat Dr. M. mij mijne rondborstigheid in het afkeuren van de methode, welke hij bij de zamenstelling van zijn werk gevolgd is, niet ten kwade zal duiden, en zal begrijpen, dat het hier geen strijd is over personen, maar over zaken.

Haarlem, Maart.

T.J. HALBERTSMA.

***Democriet. Juweeltjes uit de nagelaten schallen van den Lagchenden Philosooph, Carl Julius Weber. Uit het Hoogduitsch vrij bewerkt door den Jongen Heer Smits, Eerste Aflevering. Amsterdam, F.C. Bührmann*, 1861.**

De uitgever dezer Juweeltijes geeft op den omslag zijn voornemen te kennen, om, '*als spoedig van de sympathie van het lezend publiek ólijkt*,' de uitgave geregeld voort te zetten. Ten einde nu van de bedoelde sympathie niet blijke en de listige speculatie op het krediet der geachte firma Smits de gewenschte vruchten niet oplevere en vooral opdat een der schoonste werken der Hoogduitsche Letterkunde door de ongewasschen handen van eenen Jongen Heer niet verder mishandeld worde, haasten wij ons het lezend publiek voor deze Juweeltjes te waarschuwen, niettegenstaande zij eigenlijk beneden alle kritick zijn[1].

Zie hier eenige staaltjes van vertaling van onzen Jongen Heer Smits. Mutter Regentinn wordt vertaald door *huishoudster*, Leidenschaft (hartstocht) door *teleurstelling*, Hühneraugen (eksteroogen) door *kippenoogen*, verschrobene Betschwestern (verdraaide kwezels) door *verschovene juffers*, ein betrogener Gläubiger (schuldeischer) door *een bedrogen geloovige*, eine Nonne im Kampfe des Fleisches und Geistes door *eene non strijdende tegen* VLEESCH en (!) GEEST (een zware strijd!), die Natur geräth auf Abwege (de natuur geraakt op verkeerde wegen), door *de natuur brengt op bijpaden*, der Schöngcist taumelt

1 Inmiddels komt ens zoo even, terwijl wij dit schrijven, reeds de tweede aflevering dezer Juweeltjes in handen. Er schijnt dus al spoedig van die sympathie gebleken te zijn. A l s d a t w e r k e l i j k h e t g e v a l i s, dan blijkt ook ons iets, namelijk dit, dat de smaak van ons lezend publiek al zeer ligt te bevredigen is, en dat er nog velen zijn, die niet weten, quid distent aera lupinis, d.i. in het Duitsch; wie sich Kastanien von Rossäpfeln unterscheiden.

(duizelt van vreugde) über ein gelungenes Gedichtehen, door *de jonge dichter tuimelt over lorrige versjes*, er kritisirt seine Repräsentantën nach Noten (d.i. naar behooren, streng; eigenl. naar de noten, alsof hij het geschreven of gedrukt voor zich had), door *hij kritiseert zijn volksvertegenwoordigers en maakt politieke noten*, wer ein starkes Maas Witz von andern ertragen will, muss selbst viel besitzen, door *wie veel geestigheid van een ander wil meedragen, moet zelf veel bezitten*, der Name ist gang und gäbe geworden (in zwang gekomen) door *de naam is tot algeheelen wasdom gekomen*, erfreulich ist, dass die Vaccination uns viele hässliche Gesichter erspart und zugleich die Physiognomik erleichtert, door *het verheugt me zeer dut de vaccinatie den pokken den oorlog heeft aangedaan en vele mooije gezigten bewaard btijven, die vroeger ter prooije werden aan de wilde en woeste schetsenmakers in Zwitserland, zoo als de pokken wel mogen heeten* (?); das Mösersche (het bekende gezegde van Justus Möser) wordt vertaald door *als Mozer*, waarom niet liever: als Mozes? en Iffland heet hier *Itzland* en de naam van den dichter Scume, die herhaaldelijk voorkomt, is telkens *seúme* geschreven[1].

Zóó ziet er de vertaling uit. Nu ook een paar proeven van de *vrije bewerking.*

WEBER: Die Welt gibt den Sonderlingen Unrecht, und diese wieder der Welt - wer hat Recht? Chevalier Lorenzi, ein Original zu Paris, wo Originale selten sind, hinterliess eine Menge Taschentücher: er wohnte sehr hoch, war vergesslich, und so fand er bequemer ein neues zu kaufen als heimzukehren, und das fand man sonderbar. Noch sonderbarer fand die heutige Welt, dass ein deutscher Sonderling, den viele mehr um seiner Person, als um seiner Schriften willen liebten, dass der gute einfache Seume, ehc er in die weite Welt lief, zuvor seine Schulden bezahlte. Der erste Grundsatz seiner Philosophic war: omnia mea mecum porto; aber die Philosophie des Tornisters oder Schnappsacks geht zu weit, wenn sie über die Urbanität hinwegführt und über die Gesetze des Anstandes. Und was hätte Diogenes, der sein Gefäss wegwarf, als er einen Knaben aus hohler Hand trinken sah, machen wollen, wenn er, statt an einer Quelle, an einem Pumpbrunnen gesessen wäre? Echter Humor ist echt philosophischer Blick, ein eigentlicher Weltblick,

1 Wij hebben ook de tweede aflevering even doorgebladerd en ook hier wederom dezelfde erbarmelijkheid gevonden. Daar wordt häusliches Einerlei (eentoonigheid) vertaald door *huiselijke eenheid*, Euer Liebden (woorden, waarmede vorstelijke personen elkander eertijds plagten aan te spreken) door *uwe liefjes*, das erste Gift (vergif) door *de eerste gift*, Neapels Marktplatz door *Napoleons marktplaats*, bei der Anfnahme in die Hanse (in het verbond der Hanze) door *bij de opmame in een huis*, die Höfe (t.w. van zon of maan) sind geftorne Dünste, door *de kinderen van hovelingen zijn bevroren menschjes!* enz.

den man auch nur bei Männern von Jahren findet, die denkend und handelnd kräftig durchs Leben geschritten sind, und sich eben dadurch jenen freien, grossen und hohen Umblick erworben haben, zu dem sich kein gelehrter Bücherwurm, noch weniger der junge oder bloss geniessende Weltling zu erheben vermag, da beide mehr nach Schein als Wahrheit trachten, und in flacher Wirklichkeit unterliegen, sobald der Nimbus der Gelehrsamkeit oder des Weltanstrichs verschwindet. Jene aber, gestärkt durch Beobachtungsgeist und selbstgemachte Erfahrungen, finden gar oft das Grosse klein, und das Kleine aus Mitleiden gross, ihr Humor ist gediegen, denn der Kopf ist mit dem Herzen und der Witz mit ihrem weltverachtenden Ideale im engsten Bunde. Seume theilte die Menschheit in 6/10 Narren, 3/10 Schurken und 1/10 Leute comme il faut und scheint Manchen noch recht liberal zu Werke gegangen zu sein.

DE JONGE HEER SMITS: *De wereld doet den zonderling en deze der wereld onregt. Chevalier Lorenzi, een origineel te Parijs, waar originelen zeldzaam zijn, liet eene menigte zakdoeken na; hij woonde zeer hoog, vergat zijn zakdoek, was te lui om weêr naar boven te klimmen, kocht een nieuwen, en - dat vond de wereld heel zonderling. Nog zonderlinger rond men het in Duitschland, dat een student, dien men om zijn persoon graag lijden mogt en die veel op den beer krijgen kon, zijne schulden betaalde - voor dat hij van de Academie ging*. Het zonderlingst vind ik den vader, die een zoon laat studeren, die geene schulden heeft[1]. *Seúme verdeelde de menschheid in* 6/10 *gekken*, 3/10 *schurken* en 1/10 *lieden comme il faut, en komt mij nog wel wat liberaal voor*.

WEBER: Baco von Verulam wünschte zu leben, um zu studiren, und bat den König am Abend seiner Tage und in Armuth, dass er ihn nicht nöthigen möge zu studiren um zu leben. Gibbon ruft in der Mitte seiner Bücherei:

> J'ai mille courtisans rangés autour de moi,
> Ma retraite est mon Louvre, et j'y commande en roi.

Sie, die nur Le Vayer sein Timonium nennen konnte, ist die Brautkammer des Geistes, der Concertsaal der schönsten aus allen Zeiten und Nationen versammelten Stimmen des eigentlichen Adels der Menschheit, wenn man sie von Zeit zu Zeit ausmistet; denn auch der Gelehrte wird durch Titel betrogen wie der Bauer. Jede Stunde

1 Deze woorden zijn van des Jongen Heeren eigen vinding; geheel en al naar den aard van zekere Jonge Heeren, die, in gezelschap van verstandige lieden ook eens een duit in het zakje willende leggen, gelijk men het noemt, zoodra zij den mond opendoen, ook terstond - nonsens praten.

wird auf dem Krankenlager zum Jahr, bei schlechter Gesellschaft zur Ewigkeit, unter guten Büchern aber zu Augenblicken, die bloss durch die kürzesten aller Augenblicke, die Schäferstunden, übertroffen werden, die aber leider weniger nachhalten. Ein gutes Buch ist ein guter Freund, und Bücher erheitern noch, wenn man durch Schicksal, bittere Erfahrungen und Schufte in der Welt isolirt sich dem doppelt frcudenlosen Alter nähert und den Jahren, die nicht gefallen. Einfachheit bleibt der Reichthum des Philosophen, Unabhängigkeit sein Ehrgeiz und mit dem Leben ist er längst im Reinen. Wir sterben Alle, wie mein Hippel sagt, auch wenn wir in dem Herrn sterben, im Fragezeichen, Einige im Verwunderungszeichen, Tausende im Komma, und keiner im Punktum. Ländliche Ruhe, Freundschaft, Liebe kränzen uns mit Blumen der Freude, Freiheit gibt uns Mannsinn, aber göttlich zu leben ist das einige Grösste. - Meine Büchersammlung ist wahrscheinlich das einzige, was mir das letzte Stündlein sauer machen dürfte, wie dem reichen Geizhals seine Obligationen und Geldsäcke.

Mein Stübchen ist mein Königreich:
Hier werd' ich nie wie Cäsar weinen,
Mein kleiner, schlichter Thron, obgleich
Von Stroh, steht fest auf seinen Beinen.

Und wenu dieser mein Democrit denen, die nach mir kommen, ein Lächeln zu entlocken oder eine trübe Stunde aufzuheitern vermag, so habe ich den Zoll entrichtet, den ich Büchern, die mein einziges häusliches Glück ausmachten, und ihren Verfassern, die längst vor mir dahingegangen sind, schuldig zu sein glaube. Heiter, froh und nachruhmsstolz lächle ich, wenn ich mir denke, dass Andere, wenn ich schon modere, noch mit mir lachen, über meine Arbeit oder über mich selbst, gleichviel. Keine Zähre wird auf mein Grab fallen, was mir ganz recht ist; eine wchmüthige Todesanzeige, unter Verbittung der nur den Schmerz erneuernden Condolenz, und dass ich an den Folgen der Sterblichkeit gestorben sei, kann auch erspart werden, und da ich bis beute noch ein grosser Freund des Lachens bin, so gebe ich hiemit in optima forma meinen heimlich lachenden Erben die gedruckte Erlaubniss, meine Verlassenschaft ganz ungenirt lachend einzustreichen.

Tecum cogita, cura valetudinem,
Mcmento mori -

(denke nach, sorge für deine Gesundheit, gedenke des Todes) war schon

lange mein Wahlspruch, den ich auch befolgte; es wäre also möglich, dass auch der umgekehrte Fall einträte - dann ist das Lachen an mir.

Dit wordt door onzen JONGEN HEER aldus vertaald en bewerkt:

Men moet echter zorgen zoo weinig behoeften te hebben, dat men kan leven om te studeren en dat men niet moet studeren om te leven; waarom ik er voor ben, dat men geleerden voldoende betale, zoodat zij niet om den broode behoeven te schrijven. Dat ook de geleerden, die wel eens heel dom over de aardsche aangelegenheden praten, toch bedenken - de eenvoud is de rijkdom van den wijsgeer, onafhankelijkheid zijne eerzucht, en met het leven moet hij in het reine zijn. Maar de dood? Hebt gij levenswijsheid opgedaan, o broeders! gij zult voor het sterven niet vreezen. Die eenvoud bemint, zal gaarne tot het allereenvoudigste overgaan en zich in zijn doodkist laten neérvlijen. Mijn dood-advertentie is gereed: heden stierf - aan de gevolgen van - - van de sterfelijkheid. - Zoekt naar de levenswijsheid, zij leidt u tot den eenvoud en deze kent geen lasten.

Een werk zóó bewerken noemt men in het Duitsch: ein Werk *verhunzen*. - 'Ich bin viel gereist (zegt Weber in zijne Antobiographie), bin in Gefahren gewesen zu Wasser, unter den Mördern, unter den Juden, unter den Heiden, in Städten, in der Wüste, auf dem Meere, unter falschen Brüdern, in Mühe und Arbeit - regt gut, lieber Paulusl bist du aber auch zwei Jahre zu N.N. gewesen? (d.i. aan het Isenburger Hof; Weber was daar hofraad geweest en had door de camarilla van dit 12$^{mo.}$ - hofje de onwaardigste behandeling ondergaan) Nicht? so hast du auch nicht das Schlimmste erfahren.' - En ook dat, goede vriend Weber! is nog niet het ergste. Ook dat zou u nog dragelijk voorgekomen zijn, als gij eerst beleefd hadt, wat er nu met uwen Democritus gebeurt. Neen! maar zijne liefste kinderen, de schoonste vruchten van zijnen geest, in de handen van zulk een bewerker te zien vallen, hen zoo te zien mishandelen en verminken, dat er geen spoor van huns vaders evenbeeld en geest meer overblijft, en hen dan nog als Juweelen te zien tentoon stellen, dat mag eerst eene smartelijke ondervinding heeten.

Dr. SICHERER.

***Bibliotheek van Buitenlandsche Klassieken. - Esaïas Tegnér, Frithiof's Saga. Uit het Zweedsch vertaald door wijlen P.L.F.C. von Eichstorff. Nieuwe Uitgave, herzien door J.J.L. ten Kate. Haarlem, A.C. Kruseman*. 1861. *Voorbericht, Inhoud en* 176 *bladzijden*.**

Doch Homeride zu seyn, auch nur als letzter, ist schön. GOETHE.

II[1].
Zweden's poëzij.
(1800.)

Oorspronkelijkheid, - die schoone, die schaarsche gave, - zij valt op het gebied van den geest niet enkel slechts vergelijkenderwijze te waarderen, zij komt ook maar zelden, zelfs bij de grootste vernuften, in hunne eerstelingen volkomen aan het licht. Hunne ontwikkeling heeft onloochenbaar iets eigenaardigs, maar wie deze wil gâslaan, opmerken, aantoonen, moet scherp toezien, daar onderzoek er geen minder deel aan heeft dan phantasie. Er steekt niets verbazends in, tenzij men behoore tot hen die gelooven, dat de heerschappij over hoofd en harte wordt verleend en niet verworven. ‘Studie,’ lagchen, loochenen deze hoofdschuddende, ‘studie, neen, aanblazing, ingeving, wat ge wilt, slechts geen studie!’ En toch is een enkele blik op de benijdenswaardigsten onder ons genoeg, om bij den eersten eisch, aanleg, den tweeden eisch, arbeid, te staven, om de overtuiging te geven, dat de lauwer zoo goed buiten het bereik blijft van wie dezen minacht als van wie genen mist. Alle jeugd staat op de schouders van haar voorgeslacht; en onder welk beeld gij u het gemeenebest der letteren ook het liefst voorstelt, als een hof, waarin men zich verlustigt, als een veld, waarop om den prijs wordt gedongen, als een tempel, in welken men aanbidt; welke dier vormen uwe verbeelding aanlagche, gij ziet de jonkheid beginnen met na te doen; eerst later doet zij meê; het lijdt lang eer de begaafdsten het voorgangers en tijdgenooten voordoen. Zonderling genoeg blijkt het genie er niet minder een wonder om, al maakt zijn gang volstrekt geen inbreuk op de wetten van onzen geest.

Dáár dartelt het jongsken om in de dreven, wier vista's, naar

1 Zie bladzijde 928-952 van het Eerste Deel van dezen Jaargang.

welke zijde het zich wendt, ruimer verschiet ontsluiten, dan zijn blik af kan zien, dan zijne krachten hem nog veroorloven in te spoên; - dat de wensch het te kunnen, zoo vroeg bij hem opkwam, verried zijn aanleg; dat het heerlijk landschap om hem heen hem straks weder geboeid houdt, bewijst dat hij ons gelijke is. Slechts smaakt hij zijn schoon anders, inniger dan wij; de blos der verrukking gloeit op zijne wangen; iets vochtigs tempert het vuur van zijnen blik. Of gelooft ge dat velen, als hij, die eerbiedwaardige groep boomen huiverend gadeslaan? Al wat de menigte in dien lommer waardeert, is de gelegenheid zich behagelijk uit te strekken; alleen voor hem schuilt er een wereld van genot in dat spel van licht en schâuw! Hij zou er vrienden in begroeten, als het geene koningen des wouds waren, wier geschiedenis hem belang inboezemt, wier verleden hij navorscht! Ge ziet hem niet aan wat er voor zijn jeugdig brein omgaat, vrolijk als hij daar een vlinder op zijde streeft, - de slingerpaden dezer gaarde, de sierlijkste, die ooit werden aangelegd, zouden zij hier, zoo vraagt hij zich zelven, geen grootscher uitzigt geven, daar geen liefelijker schuilplaats biên, als de lijn anders liep, als zij zich beurtelings meer of minder kronkelde? ‘Wijsneus!’ mompelt hij, - maar over eene wijle betrapt hij er zich niet minder om op dezelfde bedenking; het schoone kon niet schooner zijn, maar het kon meer verrassen, meer treffen, ‘iets nieuws!’ Voorbij zijn intusschen de dagen, waarin louter te leven al was wat hij verlangde; de zoetste, de zaligste tijd van alle breekt voor hem aan. Bloemen en vruchten van den inheemschen grond, wie geniet ze als de jongeling, die de eerste voor zijne liefste ten krans strengelt, die de laatste voor de schoone aan zijne zijde plukt? en echter, wie vaardiger, wie vlugger dan hij om den vreemde in te gaan, wanneer er eene roos bij te winnen valt, zoo als nog nooit op hare lokken geurde; wanneer de gaarde, in welke hij geboren werd, er eens voor zijne kleinen appelen door dragen zal, zoo als hij niet blozen zag, toen zijn blik zoo begeerig dat glanzig gebladerte instaarde? Te zijnent heeft hij de weelde gesmaakt, het rustig rund de weide te zien scheren, stemmige stoffaadje van dat stille groen, - te zijnent het water, in dienaresse verkeerd, zachtkens de schepen voort zien dragen door beemd bij beemd op een stiefmoederlijken bodem, eerst met levensgevaar en later met nog schaarscher kracht, geduld, taai, nijver, vertrouwend geduld veroverd! Elders zegt men, elders wemelen de bosschen van wild; elders heerscht in het hart der wouden nog de statelijke stilte, aan welke in het grijze weleer de Druïden het luisterend oor leenden; elders stroomt, stort, stuift het water, zich eene bedding banende door rotsen, die het dreunen en daveren doet, naar den afgrond, eene wordende wereld, - en hij, hij is deze ingesneld, eer wij onzen koffer hebben gepakt. Eerst als hij haar

gadeslaat, wordt het hem helder, hoe goed hij het vroeger de onze deed; van louter bewondering dezer vreemde is bij hem geen sprake. ‘Schoon!’ moge hij uitroepen; eer het woord is verwaaid, wankelt de evenaar in zijne vingeren; want al de voorregten, die de menschheid der beschaving heeft dank te weten, wegen in de eene schaal, winnen het van den geweldigen indruk, door stouter en straffer natuur gemaakt. Vergelijken leert oordeelen, - als hij later weêrkeert in de warande, die zijne oogen heeft verlustigd, van den eersten dag af waarop hij zich in het licht vermeidde, hoe liefelijk is zij hem, liefelijker dan eenige andere ter wereld; bij al zijne heugenissen bleef ook die des harten bewaard. Beide scherp en juist, ziet hij dan niet enkel wat zij hier en daar te wenschen overlaat, waardeert hij tevens wat zij vast boven andere vooruit heeft, wat zij verder belooft te zullen worden; en in de kennis van wat er eigenaardigs schuilt in hare en in zijne krachten, in de wijze waarop hij voortaan beide aan het licht brengt, vruchtbaar maakt en toepast, schittert, niet maar met ijdelen glans, straalt met levenwekkende warmte, wat wij huldigen als oorspronkelijk genie!

Oorspronkelijkheid, die maar behoeft te worden geboren om zich te doen gelden, om waard te zijn te worden gevierd, welk een waan! Proza en poëzij geven gelegenheid te over, ons beider gebied als het tooneel eens wedstrijds voor te stellen; zal men het niet te hollandsch vinden, als wij ons dien liefst te water denken? Het wemelt om ons heen van jollen en gieken en booten; er wordt geroeid, er wordt gezeild; een smalle, witte streep op den blaauwen spiegel wijst aan, waar deze uw blik ontgleên; het schuim dat voor den steven in wolken opgaat, kondigt gene van verre aan; lust, moed, kracht zijn de voorwaarden der zege, maar zijn het niet alleen! Verleen het drietal gaven in de mildste mate den flinken borst, dien ge een prijs toewenscht, de hand moet de grepen van spaan en roer hebben geleerd, het oog de vlugt der zeilen hebben gemeten, het weder, de wind, de stroom, zijn vaartuig, wat niet al, moet hij kennen als hij, we zeggen niet overwinnen, als hij maar waardig mededingen zal. - Anders en hooger, andermaal op het water, al is de zonne der glorie voor ons op zee ter kimme gedaald, al speelt in het avondrood slechts een weêrschijn van den luister van weleer aan onze transen! Zeilreê ligt de handelsvloot, zeilreê in een onzer havens, op wakkert het oosten, het anker is geligt en de ervaring staat aan het roer; eischt gij, dat zij zal wijken, vleit ge u dat ze zal worden beschaamd door den jonkman, die de stormen kent - uit theoriën, en den oceaan - door de kaart? Wie lust hebbe zich in te schepen met den vermetele, hij springe aan boord, mits men ons vergunne over te wippen op dat van dien grijzen rob, wiens wangen door de keerkringszonne zijn gebruind; voor honderd jaren zou

hij nog op de walvischvaart zijn gevormd; thans vult alleen de Oost zijn leven - als onze schatkist. Wie lust hebbe het lijf te wagen, - maar wij doen den veelbelovende, dien gij ons aanduidt, onregt, want trots al de oorspronkelijkheid, die gij hem toekendet, blijkt hij oefening te waarderen: - ‘voor den boeg, of in den korf,’ zegt hij, niet op de kajuit, ‘niet aan het roer is mijne plaats.’ En uit zeilt de bodem, weg deinst de kust; de breede schoot der wateren opent zich; lucht en zee, zee en lucht is alles wat ze zien, alles, behalve het wolkjen dat daar opdoemt, een manshand groot, dat aanwast, dat het halve zwerk omsluijert, bliksems in den schoot, die een omzien de duisternis zigtbaar doen worden. Hoe het schip steigert, en opstuift, en neêrstort, weêrlooze prooi der wateren! De zeilen scheuren, de mast kraakt, maar krachtig, maar kalm klinkt boven dien storm eene stem, en dat woord, het moge de woede der elementen niet breidelen, het beheerscht ze toch! Uw gunsteling ontving de eerste les in de toepassing van kennis en kunst; wat zal hij er nog menige behoeven, eer hij, trots al zijne gaven, de hand naar het roer uitstrekken mag! Afryke is verrezen toen Europa verdween; Afryke is op hare beurt aan den gezigteinder schuil gegaan; daar ontstijgt Insulinde de wateren; daar geeft zij den blik des jonkmans die weelderige wereld bloot, welke nog in onze musea niet valt te zien, al zouden we geene van deze langer bezitten, zoo Nederlands Koning over haar niet den schepter zwaaide. Hoe de oogen van den grijskop op de kajuit flikkeren van trots, als hij onder die vlaggen aller volken, onder die wimpels zonder tal, geen enkele ziet dergenen, die met hem uitzeilden; als hij de eerste blijkt, die ter reede van Batavia het anker werpt! - Eene andere oefenschool opent zich voor onzen aankomeling, al is deze niet langer de strafste, daar een bezit, dat vast eeuwen duurde, daar een kloek bewind de gemeenschap tusschen moederland en kolonie geregeld en gemakkelijk hebben gemaakt, daar het verkeer zich slechts tot den omgang met het kustvolk bepaalt: lossen, laden en tehuisreize. Het is even gaauw geleerd als geschied, maar al doen wij gewillig afstand van de gelegenheid binnen ons bereik, eenige schoten te laten vallen, eene muiterij te bedwingen, u getuige te maken van het dempen eens opstands, bij welken de moed van uwen gunsteling uit zou slaan, zonder aanblazing te behoeven, uit zou slaan in lichte laaije vlam, een anderen greep verzuimen we niet. Of zou uw aankomeling iets eigenaardig-oorspronkelijks hebben, als de wensch hem niet blaakte, de werelden die hij langs, die hij voorbij zeilde, te zien; als de hoop hem niet streelde eens ook daar onze driekleur te doen wapperen, der scheepvaart een nieuwen weg te banen, den handel gelegenheid te geven een volk te meer de broederhand te biên? Er was immers tusschen ons sprake van een wedstrijd, in welken de oorspronkelijk-

heid zich roemrijk onderscheiden zou; hebt ge vrede met het beeld, in 't welk wij den gang harer ontwikkeling trachtten te schetsen?

De letteren zijn vaak genoeg een tempel geprezen, een tempel, waarin het hoogste wat ons geslacht ten deele viel wordt gehuldigd, liefde voor wat waar is, wat goed is en schoon! Stel u nog eenmaal het jongsken, den knaap, den jongeling voor, dien ge met aanleg ter waardering van deze bedeeld acht, die louter in dat heilige zijn lust vindt; is zulk eene stemming niet reeds zeldzaam genoeg, om er hem niet nog andere uitzonderingen bij toe te dichten? Immers, tegenstellingen tusschen hem en ons, ze zijn zoo talrijk, dat we geregtigd zijn tot de vraag: waar beginnen zij, waar eindigen ze? Als wij spelen, mijmert hij; als wij naar de werkelijkheid grijpen, zweeft hij in een drom van idealen; hij is den weg naar het heiligdom ingeslagen voor wij het hebben vermoed; wat hem zoo dier blijkt, verhief zich toch ook voor onzen blik tot de transen! Eer wij het gewaar worden, dat hij onzen kring is ontweken, ruischt hem het hooge, het heilige lied reeds van verre te moet; hoe hij het opvangt, het nazingt! Bloesem in den knop, vruchten belovende als wij nimmer zullen dragen, neuriet hij het als hij insluimert, en wordt niet wakker of het is weêr op zijn lippen; zedige schroom, die hem op den drempel doet aarzelen binnen te gaan, hoe drukt deze het zegel op zijne roeping! Hij is in het heiligdom, hij stemt in den lofzang; welk eene weelde! Eene wijle staat hij van verre, dan wordt ook hem eene plaatse aangewezen, en zijne uren zijn zoo vele schakels van afwisselend genot, terwijl de vleugelen van zijnen geest wassen. Ten leste is er geen zang meer, dien hij niet van buiten kent; hoe groot hun getal zij, onder deze zijn er nog maar weinige, wier gang of val voor hem langer geheimen heeft; - de twijfel komt bij hem op, of hun verscheidenheid niet te wenschen overlaat; - hij is er enkele moede. Wat gij hem ook benijden moogt, doe hem dat oogenblik niet! De schare om hem heen is opgetogen zoo als ook hij het weleer was; de schedels der grijsheid bukken zich en uit de oogen der jonkheid straalt verrukking; niemand dan hij aarzelt meê in te stemmen, niemand dan hij blijft koel. Heiligschennis! heiligschennis? zou het heiligschennis zijn, zoo hij geloofde, dat er toonen vielen aan te slaan, die verder zouden dragen, dieper indruk zouden achterlaten en grootscher geestdrift wekken? Neen, tuigt eene stem in zijn binnenste, neen; en al legt hij haar in dezen drom het zwijgen op, hij is naauwelijks alleen, of zij verheft zich weder, en in de lange nachtwake weet zij van geene ruste. Daar daagt het in het oosten, maar nog daagt het niet overal; het is stil in den tempel, de stralen eener enkele lamp worden al matter; wie knielt er bij haren schemerschijn? Luister..... hij is het die daar zingt, eerst bevend en trillend, maar allengs sterker; thans behoeven

wij niet meer te zeggen: luister, want gij zoudt geen gehoor hebben, als de frischheid van zijn geluid u niet verrukte, geen harte, als ge niet wegsmolt in gevoel. Immers, er ruischt in die toonen niet maar een weêrgalm van wat er in enkele, in de heerlijkste oogenblikken van uw leven duister voor uwen geest omging, waar ge naar smachttet, zonder dat gij het in woorden wist uit te drukken; de zucht is zang geworden, die u te gelijk verrast, verteedert en verrukt! Welk een welsprekenden tolk heeft het gevonden, dat verlangen naar eenen vrede, dien des voorgeslachts te boven gaande! - hoe stilt hij behoeften van hoofd en hart, die dit niet kende, die het niet eens vermoedde, dat ooit der zich ontwikkelende menschheid eerst eene plage en later een genot zoude zijn! Iets nieuws, iets schoons, iets heiligs tevens, de ware oorspronkelijkheid, het kind van haren tijd en toch dezen vooruit, en aan welke, kennende wat was en wat is en daaruit voorziende wat wordt, de hulde toekomt:

> ‘Onsterflijk maakt de gouden Luit,
> Wie eigen wieken klepte!’

Als de achttienjarige Tegnér de latijnsche en grieksche schrijvers, welke hij bewonderde, welke hij bestudeerde, meer in den geest van 't versjen van Bilderdijk, aan 't welk bovenstaande regelen zijn ontleend, dan in dien der hoogere eischen, welke wij aan oorspronkelijkheid deden, als hij Horatius en Homerus eene wijle ter zijde legde, om de letterkunde des tijds ten zijnent te genieten, wat vond hij? Er is niets natuuriijker dan het vermoeden, dat zij hem, zonder eenigen tooverstaf, eene natuur deed aanschouwen, zoo stout, zoo forsch, dat zij slechts met helden viel te stofferen; dat zij hem nu eens met de Vikingen op die zee voerde, aan welke de klippen en rotsen van Svea zijn ontstegen, dat zij hem dan weder in den doorzigtigen mid-zomernacht Valhalla deed toeschemeren, Oden van verre gewaar worden. En toch bedriegt zich wie het gelooft; toch zal hij zich teleurgesteld zien, die ons verdacht van den kunstgreep, in deze wending het middel te hebben gezoeht om het wilde en ruwe, dat de dichtkunst die zijn optreden voorafging, kenmerkte, te verontschuldigen; aan wat euvel zij hinkte, niet aan dat! Het arme kind, of zij aan inheemsche gebreken, of zij niet aan overbeschaving hadde geleden! Geenerlei bevalligheid vreemd, behagende, behaagziek schier, was zij slechts te weinig noordsch om niet navolging te zijn! Gij steldet u haar voor in den lommer des wouds, voor spiegel aan hare voeten een meir, dat, beurtelings bruin en blaauw, de bergen, langs welke zij zich verlustigt, den hemel, naar wien zij opziet, wedergeeft; en ge treft haar aan in de benaauwde lucht eener broeikast, omringd van ge-

wassen, wier loten en twijgen niet wiegelen op den adem des winds; neen, pijnlijk zijn opgetrokken, langs lat bij lat, en ja, bloemen dragen, maar bloemen, wier geuren en kleuren hunne eerste vereischte missen in frischheid. Sierlijk is de schaal, waarop zij hare vruchten schikt, en sierlijk ook de groepering waardoor zij den blos van deze en het dons van gene gelden doet, maar proef ze, en prijs dan zoo ge durft! Iets waterigs, iets weeks, iets ziekelijks, zucht gij, dat niet natuurlijk is in dit noorden, en, schoon de smaak van dien dag u ongelijk gaf, schoon enkele dweepers met het verledene dit heden nog doen, de blondlokkige Muze zelve weêrspreekt u niet.

Het arme kind! haar heugen lang vervlogen dagen, ‘eer de oude Goden wegtogen,’ dagen van kracht, toen zij zweefde over strijd bij strijd, - scheld er haar geene heidinne om, zoo ze zich nog verlustigt in den glans van die glorie! Ook toen Gustaf Eriksson haar, eeuwen later, ten tweeden male bekeerde, was er gang en gloed in hare woorden, en werd het waar hare stralen schoten licht! Helaas! sedert mogen flikkering en schittering bijwijle de duisternis hebben afgewisseld, verschijnen was geen verwinnen meer; hare blanke schachten roeiden verder lang noch hoog! In de roemrijkste eeuw van beide Zweden en Nederland, toen onze Vondel haren Gustaaf Adolf den O l y f t a k vlocht, die van geen verwelken weet, droeg zij latijnsche kluisters! Latijn was de lievelingstaal dier Christine, van wier lokken, volgens onzen dichter, de ‘min een pees wenschte te vlechten, te spannen zynen boogh met zulck een heerlyck hair!’ en onder latijnschen invloed ging zelfs die Stjernhelm gebukt, die zweedsch gevoelde en zweedsch dichtte, verzen s m e d e n d e , het ware woord voor wie metaal uit het met allerlei vreemd vuil vermengde erts schitterend te voorschijn riep! Eene sterre aan den hoogen hemel der Dalarna opgegaan, schitterde deze er slechts in eenzaamheid, of zoo enkele flaauwere lichten allengs door het diepe blaauw aanbraken, het mogten geene zusteren heeten; die eene overscheen ze niet, zij straalde ze dof!

Eene andere eeuw is aangebroken; we zijn in de achttiende; vast zijn hare eerste dertig jaren voorbijgesneld en het tijdperk begint, dat in bijna elke letterkundige geschiedenis van Zweden het vierde, het Dalinsche, wordt geheeten; nog eens roepen wij uit: het arme kind! Ge hebt Geijer's oordeel over Dalin als historieschrijver gehoord; zoo taai als deze 's mans Geschiedenis schetst, was zijn weekblad D e n S v e n s k e A r g u s niet; maar wat baatte het der noordsche muze, dat zij in plaats van langer de Latijnen na te volgen, het nu de Britten deed? Ge meent, dat zij veel gewonnen had, om de inniger verwantschap van het Zweden dier dagen met de begrippen en gevoelens door de vernuften van Koningin Anne geschetst, dan met die

der wereld van het grijze verleden; en wij geven het u gaarne toe, dat wij er nog onlangs ten onzent getuige van zijn geweest, hoeveel partij er van die spectatoriale vertoogen valt te trekken; - maar zijn publiek met het dus overgenomene verder te brengen, zoo men zelf niet boven zijnen meester staat, het ging toen niet, en of het thans gaat, u zij het oordeel; wij blijven bij ons onderwerp. Olof von Dalin bewonderde Addison en vertaalde dezen; doch de zweedsche letteren werden door hem met geene oorspronkelijke meesterstukjens verrijkt, als de beminnelijke en begaafde schetser van Sir Roger de Coverley er der engelsche naliet. Hoveling, in den adelstand verheven, kanselarij-raad, wat niet al, was het natuurlijk dat ook Dalin de groote geniën van le Siècle de Louis XIV wetgevers achtte op het gebied van het schoone, maar men kon het zijn treurspel zoo min aanzien dat hij Racine had genoten, als zijner fabelen dat hij Lafontaine begreep. Als waren het nog niet genres genoeg geweest, waagde hij zich ook aan het blijspel; er zijn middelmatigheden, wie ook eene majesteit als die van Molière niet imponeert. Hij zij er bij ons door geoordeeld; hij zou, zelfs aan goud van minder gehalte getoetst, de proef niet doorstaan; al wat wij er nog hebben bij te voegen is, dat noch onder zijne tijdgenooten, noch onder zijne navolgers, eenige van welke wij later weder zullen zien, iemand gelukkiger was dan hij. Intusschen, niet allen bogen met denzelfden eerbied voor den staf, dien hij zwaaide; waren er welligt bij deze, wier vernuft het zijne in waarheid en warmte van gevoel overtrof?

Hoe onze hoffelijkheid in het naauw wordt gebragt, daar de gestalte, die wij aan het hoofd van de bonte groep zijner tegenstanders gewaar worden, die eener vrouw is, eener ongelukkige vrouw, door drieërlei liefde vermaarder dan door haar vernuft! Als haar lied haar leed waard ware geweest, welk een lof zou zij hebben verworven! Hedvig Charlotta Nordenflycht had, op de bede van haren stervenden vader, eenen bultenaar hare hand beloofd en was, na drie jaren strijds, besloten het gegeven woord gestand te doen, toen de geestige mismaakte overleed; ware hare lyrische poëzij inderdaad gevoel geweest, er zou op des jongelings terp een krans zijn gelegd, wiens wedergade elders vruchteloos ware gezocht. Hedvig strengelde dien voor den verscheiden verloofde niet; wij twijfelen er zelfs aan of zich een zweem van wroeging in hare tranen mengde; zij wischte die zoo spoedig af! Lang leed het niet, of een jeugdig geestelijke won haar harte, en toen eindelijk, eindelijk na verloop van vier jaren, de belemmeringen waren uit den weg geruimd, die haar huwelijk verboden, gehoofde zij haar levensgeluk te zijn verzekerd; - zeven maanden later was ze weduwe, - ditmaal innig bedroefd? Het zou ondeugend zijn er aan te twijfelen, want zij werd zelve krank, en elf weken, lezen

wij, ‘bragt zij op hare legerstede door;’ en toch, een glimlach valt niet te weêrhouden, als wij er bij vinden gevoegd: ‘toen verhuisde zij uit Carlskrona naar Södermanland, huurde eene kleine woning, liet hare kamer zwart behangen, koos voor de schilderijen, waarmede zij de wanden vulde, slechts sombere onderwerpen en zong bij hare harp elegie op elegie.’ O toestel, die naar eene tentoonstelling zweemt! hoe hij dubbel ondragelijk wordt, als men er Hedvig's beeldtenis bij aanziet, een levenslustig gezigt, lange lichtbruine, kronkelende lokken, door welke zich een donker lint sierlijk slingert, groote heldere oogen, om de schouders slechts een mantel, die den vollen boezem bloot laat. De vingeren der slinke hand heffen een speeltuig op, eene lier naar het schijnt, maar straks lazen wij van eene harp, bij welke zij hare klaagzangen kweelde, die zij in het licht gaf, onder den titel van ‘De treurende Tortelduif!’ Hadden wij het regt een weinig ondeugend te zijn? Het Zweden van omstreeks de helft der vorige eeuw zoude neen hebben gezegd, ‘want zij won er aller opmerkzaamheid door, en deze, zoowel als de jiehtkrampen, aan welke zij leed,’ ten gevolge harer luchtige kleeding, vreezen wij, ‘deden haar besluiten zich in Stockholm te vestigen.’ Weldra had zij daar, na de uitgave van hare ‘Gedachten over het Nut der Dichtkunst’ en van haar ‘Vrouwelijk Gedachtenspel eener Herderinne in het Noorden,’ haar klein hof van graven en baronnen, die in deze studie eerst later zullen optreden, en hield zij er briefwisseling met buitenlandsche vermaardheden, van welke wij u slechts den bekenden deenschen blijspeldichter Holberg noemen. Het ware voor hare rust te wenschen geweest, dat hare gasten dien geleerde in leeftijd hadden geëvenaard; dat allen als hij haar een goede dertig jaren vooruit waren geweest; de hulde, op hoffelijken trant het vernuft gebragt, zou dan de vrouw niet hebben bedwelmd en Hedvig ware nooit zoo ongelukkig omgekomen. In vollen ernst werd zij thans de prooi van dien hartstogt, over wiens alvermogen zij in de zweedsche dichtkunst - het is hare verdienste bij Dalin vergeleken - praeludeerde; de haast vijf en veertigjarige was verliefd op een harer jeugdige bewonderaars, was het in de hoogste mate en hopeloos tevens! Fischerström, zoo heette de jonkman, Fischerström gaf eener andere de voorkeur, en ‘nieuwe Sappho’, lezen wij, wierp Hedwig ‘zich in het meir, waaruit zij wel levend werd opgehaald, maar toch drie dagen later stierf.’ Er is een gloed als Dalin nooit heeft geblaakt, als die wetgever van den goeden smaak des tijds zou hebben doen terugdeinzen, in de beide dichtstukken aan het voorwerp van haren rampzaligen hartstogt gerigt; maar het ware der waarheid geweld aandoen te getuigen, dat, zoo de oester leed, wij er paarlen bij wonnen!

We zijn misschien uitvoeriger geweest, dan de evenredigheden dezer schets beloofden, in de teekening der hoofdfiguur, welke tegen Dalin overstond; ter onzer verontschuldiging zij bijgebragt, dat de school van Nordenflycht eerst in het volgende tijdvak hare vruchten droeg. Het waren de voortbrengselen van die dusgenaamde vijfde periode dezer litteratuur, de werken in het laatste vierde der achttiende eeuw verschenen, welke Tegnér als knaap ter hand nam, als jongeling prijzen hoorde, en waarmede wij ons thans hebben bezig te houden. Wij zullen het niemand euvel duiden, zoo men ons tegelijk ter regter en ter slinker vragen doet, welker beantwoording de gemakkelijkste ter wereld schijnt, en waarop wij toch met geen afdoend ja of neen bescheid mogen geven. Hier hebt gij de eerste, die, verbeelden wij ons, bij u opkomt: was de geest, die zich in deze kunstscheppingen openbaarde, inderdaad meer zweedsch, dan het streven naar ‘eene eenvoudige, duidelijke, vloeijende uitdrukking van levendige en juiste gedaehten over eenig onderwerp,’ met regt heeten mogt; verhief hij zich, met andere woorden, eensklaps boven Dalin's poging, Addison en Pope de kunst af te zien? En nu volge de tweede, waartoe men evenzeer geregtigd is: wat had gezegevierd, de sentimentaliteit waarmede ‘bespiegelingen, herderstukken, elegieën’ de Muze van het Noorden in min of meer bewuste navolging der duitsche dichtkunst, - Haller, Gellert, Hagedorn, - bedreigden, of de heilige van Ferney, toen door geheel Europa aangebeden, wetgever in beide philosophie en poëzij? - die ongelukkige Nordenflycht, welke wij prijs gaven, of het hof van baronnen en graven om haar heen? Vast hebben wij ons geheim, vast het teleurstellend: geen van beide, verraden, de aarzeling voorspellende, waarmede wij zouden antwoorden; intusschen, wat vergefclijker dan deze, indien Zweden zelf nog verre is van te willen toegeven, dat zijne letterkunde ooit in denzelfden zin fransche kluisters droeg, als deze zich weleer latijnsche en engelsche liet aanleggen? Vel zelf vonnis, maar vlei u niet dit in allerijl te kunnen doen, daar ons eensklaps een genie verrast, dat alle schoon, het inheemsche als het uitheemsche, te waarderen wist, en beide zocht te vereenigen! - daar, opdat de wonderspreuk u waarheid blijke, Gustaf III voor ons oprijst, zoo als gij hem nog, aan de oevers van den Mälar, in het standbeeld van Sergel aanschouwt, eerbiedwekkend en innemend tevens, een koning ook op het gebied van den geest!

Vermoedelijke troonopvolger van Zweden, omstreeks den tijd die der bevallige voetjens van Mad. Dubarry de muiltjens zag aanbieden door eenen groot-aalmoezenier en eenen pauselijken nuntius, genoot hij te kwader ure te Parijs wat men de laatste glansen van le bon vieux tems gelieft te noemen, toen de mare van den dood

zijns vaders hem ten zetel riep (1772). Als er zijn, die het hem niet ten goede kunnen houden, dat hij zich levenslang met welgevallen de hulde herinnerde, hem daar door encyclopedist bij encyclopedist toegezwaaid, wij gelooven, dat de billijkheid gebiedt er bij te voegen, dat hij ook tot den dood den indruk bewaarde, door de beminnelijke Marie Antoinette er in haren eersten bloei op hem gemaakt. Trek tegen trek, schuilt er in den laatsten meer loffelijks dan er laakbaars in den eersten ligt; doch het is niet te Parijs, het is te Stockholm, dat wij hem hebben gade te slaan. Gelukkig behoort het niet tot onze taak, hier uitvoerig te vertellen, hoe hij, ‘met schaars geëvenaard talent, maar zeer weinig goede trouw,’ zegt Schlosser, er in slaagde het dwangjuk af te schudden, eene halve eeuw vroeger door den adel der koninklijke magt aangelegd; wij mogen met de aanstipping der gebeurtenis volstaan. En echter zouden wij onregtvaardig zijn, als wij, na deze tinting van het feit door den duitschen democraat, verzwegen, dat Geijer die omwenteling schetste met de woorden: ‘eene eenhoofdige regering verving een bestuur van strijdende belangen, in 't welk zoo min koning als volk ooit iets had, dat naar eene geldende stem zweemde.’ Genoeg, het zoo lang wankelend en wisselend zwaartepunt was, zonder dat de ommekeer een druppel bloeds kostte, in Gustaf III overgebragt. De beminnenswaardige, de bewonderenswaardige zes en twintigjarige, die echter niet altijd de benijdenswaardige heeten mogt! Het is of naderende gebeurtenissen ook op ons vast hunne schaduw voor zich uitwerpen; we reppen op den morgen reeds van den middag. Het eerste decennium zijner regering zweemde inderdaad naar de verwezenlijking van een schoonen, stouten droom. Eene kroon te erven, dat valt ook der onbeduidendheid wel te beurt; maar den konigsstaf, hem door zijnen vader vermaakt, van ijdel speelgoed in gevierden schepter te verkeeren, door al wat goed was gezegend, door wat hem weêrstaan wilde gevreesd, daar volstond moed alleen niet toe, dat eischte andere gaven des geestes tevens. Hoe het heldhaftigste volk ter wereld er hem dankbaar voor was, eindelijk weêr op een koning te mogen bogen, die in kracht de gevierde Carolingen op zijde streefde; die, deed hij in eenige opzigten voor deze onder, hen in andere weder overtrof! Ten leste is de beurt gekomen aan die eigenschappen, door welke hij onze opmerkzaamheid trekt, die zeldzame vereeniging van gevoel en geest, waardoor wij onwillekeurig naar zijne moeder omzien, en ons geenszins over dien erfschat verbazen, als wij in haar Louisa Ulrike hebben te begroeten, eene der zusteren van Frederik II.

‘Souvent un peu de vérité
Se mêle au plus grossier mensonge,

Cette nuit, dans l'erreur d'un songe,
Au rang des Dieux j'étais monté.
Je vous aimais, princesse, et j'osais vous le dire.
Les Dieux, a mon réveil, ne m'ont pas tout ôté;
Je n'ai perdu que mon empire.'

Wie kent ze niet, die alleraardigste liefdesverklaring, haar door Voltaire toegezongen, toen ze nog Prinsessse van Pruissen was? het versjen, dat Frits grimmig mogt doen zien, daar hij den toon wat te veel de puissance à puissance vond, maar dat Louisa mag hebben gestreeld? Göthe, de grijze Göthe, getuigt Eckermann, prees het een der voortreffelijkste van den meester, die in dat genre geen meerdere had; hij vermeidde er zich in, de drie laatste regels op te zeggen, als verlustigde hem het schalke van dat slot, 't geen den poëet boven zoo vele prinsen beurt, het verlies dier gedroomde heerschappij getroost, daar de hulde er te vleijender door wordt! Wij herriepen het hier in uw geheugen, dewijl het vernuft, dat met dergelijke onderscheidingen zoo kwistig was, die schaars aan waardiger voorwerp wijdde. Louisa Ulrike had, het lijdt geen twijfel, als haar broeder de fransche letteren lief; maar viel der duitsche Muze van den grooten Frederik opbeurend woord noch welwillenden glimlach ten deel, de vrouw, die het Noorden een diadeem dankte, ging van haren zetel de Zweedsche dichtkunst te moet. Er is veel, niet ter vergoêlijking, maar ter verontschuldiging van dit verzuim des wijsgeers van Sans-souci jegens de edelsten zijns volks bijgebragt; de germaansche poëzij had misschien minder stoute vlugt genomen, ware zij ten hove gevierd geworden; vorstengunst en vrijheid gaan niet zamen; en toch is het zoet, als die vreemde vrouw, van geslacht tot geslacht te worden geprezen door het volk, welks taal zij leerde, welks letteren zij zich aannam! Geen tien jaren had zij in Stockholm doorgebragt, of op haar verlangen werden de velerlei dichtkundige genootschappen in eene V i t t e r h e t s - A k a d e m i e vereenigd; Louisa Ulrike was zweedsche geworden, als moeder van een bloeijend kroost; haar eersteling, haar Gustaf, verried buitengewone gaven van geest. Of het hart van den grooten koning niet warmer zou hebben geslagen voor de duitsche taal, als zij hem had toegeklonken van kinderlippen, die hem vader mogten noemen; als hij niet alleen had gestaan, alleen in de bange zeven jaren, alleen in de vreugdelooze, verlatene grijsheid? Er is iets zoo aanlokkends in de groep, die wij in gedachte voor ons zien, die schalke, die stoute Gustaf, aan de knieën van haar, die zich in zijne geestige, gebiedende oogen te meer verlustigde, omdat het de hare, omdat het de brandenburgsche zijn, dat wij de schets gaarne zouden uitwerken, als hij intusschen niet reeds de jonkman was geworden,

die hooger belangstelling opwekte, die van zijne moeder iets anders hoort, dan de vleijende woorden, welke zij voor het kind, welke zij voor den knaap overhad. Hij schroomt niet, de moedwillige, in hare tegenwoordigheid den draak te steken met den meester, dien zij hem gegeven heeft, met zijn gouverneur Graaf Tessin, een der eerste vernuften des tijds, wiens vermaardheid vast die van Olof von Dalin opwoog. Hoe gij u bedriegen zoudt, als ge waandet, dat zijne scherts 's mans uiterlijk gold; Gustaf's opvoeding zou er hem voor hebben bewaard, ook als het voorkomen, ook als de gebaren des hovelings, die binnen en buitenslands de hoogste betrekkingen bekleedde, iets te wenschen hadden overgelaten. Wat was het dan toch waarmede de prins zich vrolijk maakte over den man, die half Europa had doorreisd, die gezant was geweest te Weenen, te Parijs, te Berlijn, waar hij het huwelijk van zijnen heer en meester had gesloten? Een boeksken, een doodonschuldig boeksken van Tessin, - geene navolging van dezen of genen Franschen auteur; dien had Gustaf toen als zijn onderwijzer bewonderd, - geene aanhaling van den een of anderen Latijnschen dichter; daar had Gustaf naar opgezien, - een boeksken: ‘Werken’ getiteld, ‘in den Zweedschen Steenstijl.’ Er is velerlei soort van stijl, lezer! maar het zal niet tegen uwen smaak getuigen, als ge niet gissen kunt, welke door dat woord wordt aangeduid; het boeksken hield voorbeelden in van allerlei opschriften, geschikt om in steen te worden gebeiteld; het liep over van valsch vernuft om den wille van een korten of een langen regel, om een sluitteeken meer of min. Gustaf had het ter kwader ure in handen gekregen; Gustaf vierde zijne luim bot; Louisa Ulrike werd ernstig in hare bestraffing. ‘Maar, lieve Mama!’ was des jonkmans wederwoord, ‘noblesse oblige,’ en de oude Heer Tessin ‘schreef zoo fraai in steen’ - de vader des gouverneurs had Stokholm's slot gebouwd, - ‘zijn zoon moest niet knutselen!’ Zou de koningin Frederik's zuster zijn geweest, als zij langer stroef had gezien, als zij dien schoonheidszin niet had toegejuicht? Zij was het naar den geest te zeer, om zich niet dagelijks te ergeren aan de ongeschikte rol, waartoe de adel haren gemaal, den goeden Adolf Frederik von Holstein-Gottorp, had veroordeeld, had verlaagd; er moeten tranen uit hare oogen zijn gesprongen, als zij hem zitten zag op dien troon in schijn. Een weinig verbeelding, en deze ontgaan u even weinig als zij het toen Gustaf deden, die, eer hij meerderjarig werd, met zijne moeder leed, die in een vertrouwelijk uur hare gedachte ried en die gedachte uitte. De overlevering vermeldt, dat die Sachsen-Gothasche prinses, welke vergeten zou zijn, als zij niet de gemalinne was geweest van Frederik van Wallis, als hare onderscheiding niet de fortuin van Lord Bute had gemaakt, dag aan dag haren zoon, die George de derde zou worden, toeriep: ‘George!

wees een koning!' Iets dergelijks ware der Brandenburgsche vorstinne te vergeven geweest, want h o e d e n en m u t s e n , de namen der beide partijen, die om het zeerst het Zweedsche koningschap bedongen en beknibbelden, hadden geen zweem van begrip dier beginselen, waardoor de britsche aristocratie, t o r y of w h i g , Engeland beide vrij en groot deed worden; en toch, wat de laster Louisa Ulrike nageve, ontwikkeling, opvoeding, omgang, waren zaam te vatten in dat hoogere woord: 'Gustaf! word een Zweed!' Dewijl het in eene vrouw uit het huis der Hohenzollerns dier dagen niet op kon komen, zal men zeggen, dat het gezag haar geslacht niet behoorde, - dewijl deze vorstinne, hernemen wij, zoozeer van het volk harer keuze was geworden, dat zij wist wat dit van een koning verlangde.

'Een Wasa, moeder!' was Gustaf's wenschend antwoord, en trots velerlei ligtzinnigheid, ontging die gelofte zijn geheugen levenslang niet.

De omwenteling was gelukt, 'en Gustaf bewees weldra,' getuigde Arndt, toen hij die heugenissen zijner jeugd te boek bragt, 'dat hij de kunst te regeren verstond, dat hij orde wist te scheppen. Kloek, werkzaam, verlicht, viel er in alle takken des bestuurs een leven op te merken, als deze lang vreemd was geweest; hij had den tact mannen te kiezen, in staat hem behulpzaam te zijn in het bereiken van zijn doel. Het allereerst waren de finantiën aan de beurt, wier berooide staat de laatste rijksdagen zoo moeijelijk had gemaakt. Tot ordening van deze, vond Gustaf eene hulpe in Westermann, die weldra Baron Liliëncranz heette, een man, wiens stem reeds in de volksvergaderingen over geldzaken een beslissend gezag had uitgeoefend; in weinige jaren was er licht in den chaos. Gustaf III verwierf zich in de eerste tien jaren zijner regering bij het volk eene liefde, als den zweedschen koningen in lang niet ten deel was gevallen, - sedert den grooten Karel had het de lieve moedertaal uit geen koningsmond gehoord, had geen van deze het als Zweed toegesproken. Gunsteling van Europa en lieveling der Zweden, werd hem op den rijksdag van 1778 al wat hij voorsloeg ingewilligd, hoorde hij al wat hij voorsloeg toejuichen!' En wat trof hij aan, opdat wij tot ons eigenlijk onderwerp wederkeeren, op het gebied van wetenschap en kunst; wie onderscheidde hij op beide, vooral op dat van het laatste, 't geen hij zijn duurzaamste lauweren is verpligt? Tegnér heeft in een zijner dichtstukken (uit de derde periode) de mannen van kennis, waarop Gustaf's regering bogen mogt, in eene enkele strophe, in eene fraaije groep geschilderd. Ge wordt in deze Melanderhjelm gewaar, die den hemelweg berekent van de schijf der maan en de ringen der planeten; Melanderhjelm, dien Gustaf adelbrief en orde-

lint gaf; - ge ziet Scheele en Bergman wedijveren om die wetenschap verder te brengen, welke ten gevolge hunner ontdekkingen in onze dagen niet het gelaat des aardrijks, maar dat der maatschappij heeft vernieuwd, chemici aan Zweden een Berzelius belovende; - Lagerbring grijpt de veder der geschiedenis, doch voert haar niet eer hij, anders dan Dalin, onderzocht heeft en nagevorscht! De kring is klein, zegt ge, maar de belangrijkste, de beminnelijkste figuur van alle faalt der groep nog, een eenvoudige, eerbiedwaardige grijze, wiens naam gij vast noemt, als gij de natuur liefhebt; een naam, dien gij honderdmalen laast, als gij u in dezen of genen hortus, in het gâslaan van planten en gewassen verlustigdet. Hoe, gij zoudt hollander zijn en bijwijle hebden rondgewandeld in de dreven van den Hartecamp, en er nooit mijmerende den jonkman hebben gedacht, dien Clifford daar zoo gaarne voor zijne gaarde en zijn kabinet had behouden; hollander, en nooit de hartelijke woorden hebben gehoord, die de verscheidende Boerhave tot hem rigtte, wiens wereldvermaardheid weldra de zijne evenaarde? Het is Linné, dien Tegnér ons schetst, zich in de zege zijner wetenschap vermeidende, in een bloeijenden beemd, onschuldig, beminnenswaardig, natuurlijk als de bloemen om hem heen; Linné, wiens lofrede Gustaf III hield, toen aan dezen geen andere aardsche hulde meer te brengen viel! Wat dunkt u, zou het van kieschen smaak getuigen, den greep niet te huldigen, die zoo goed te schikken wist; maar tevens niet naar overdrijving zwemen, er langer bij stil te staan? Noch wetenschappelijk, noch wijsgeerig nam de zweedsche geest onder den derden Gustaf eene hooge vlugt; hij zelf scheen door de natuur voor geene strenge studie gevormd; wat er in dat opzigt oorspronkelijks in hem mag hebben gescholen, werd ten minste niet ontwikkeld. ‘Glans te over, maar geen diepte,’ verweten hem zijne tegenstanders; dat hij oordeel genoeg had om zich zelven dat gemis te bekennen, om te betreuren, dat die ernst hem faalde, welken Tegnér, waar het meê gold, de hoppe zou heeten; waar sprake was van een zwaard, het staal; dat hooren wij, als hij zelf vonnis velt over zijne beide onderwijzers, als hij het doet op zijne eigenaardige wijze, vonkelend van vernuft. Wij hebben u den eersten voorgesteld in den zoon van den grooten Nicodemus Tessin, die echter te zeer hofheer was, om zich met eigenlijk onderrigt te bemoeijen, die aan Olof von Dalin de taak overliet, de maar al te weelderige plant tot vroege bloesems te prikkelen; Olof von Dalin, die volstrekt niet geloofde, dat ze van zelve genoeg wies, die veel te bescheiden, veel te beleefd was, zelfs waar ze in 't wilde schoot, het snoeimes op te vatten! Ten langen leste, - ‘te laat!’ zou voorzeker Frederik II hebben gezegd, als Louisa Ulrike haren broeder over zijne opvoeding had geraadpleegd, - ten leste kregen de beide beaux esprits, de beide paillassen werden zij door strenger school genoemd, hun

afscheid, en de mathematicus Klingenstjerna verving Dalin. Gustaf zou eens meer dan de veder, zou beide schepter en zwaard voeren; hij had orde te leeren, orde, de grondslag van pligt en regt. Axiomen en formulen, algebra en mathesis, zij hadden weinig uitlokkends voor den vurigen knaap, die in moed niet van mate hield, en vast de waarde kende van een welsprekend woord; die overreden de voorkeur gaf boven bewijzen, en zich, helaas! meer van geestdrift beloofde, dan van overtuiging! Dat de persoonlijkheid des tweeden onderwijzers, ten minste wat het onderwijs afschrikkends had, mogt hebben getemperd! Het was het geval niet. Statelijk schreed Klingenstjerna op het bepaalde uur naar de groene tafel. Stokstijf werden papier en passer te voorschijn gebragt, stokstijf gedoceerd, de prins wipte op den stoel heen en weêr, of spelden hem prikten. En echter, wat getuigde hij, toen hij koning was geworden, in een kring van geleerden te Upsala, in 1787? ‘In mijn jeugd,’ zeide hij, ‘had ik twee onderwijzers. De natie hield den eenen’ (Dalin) ‘een genie, en hij was een nar; de schare schold den anderen’ (Klingentsjerna) ‘een pedant, en hij was een genie.’

Gustaf had den adel de slagpennen geknot; als deze de overgebleven vederen niet onheilbroedende zou zaamvouwen, de grimmige oogen op het verloren gebied gerigt, werd er afleiding vereischt; Gustaf had te Parijs gedeeld in de geneugten van een hof, welks overbeschaving, welks weelde en glans den bewonderenden blik zijne onzedelijkheid deed voorbijzien, en hij gaf feesten, luisterrijker dan er ooit in Stockholms slot waren gevierd. Schlosser zet bij al die pracht een grimmig gezigt, om den wille der kosten; Arndt rept er maar met luttel woorden van. Weinig echter kent hij Zweden, die Gustaf beide uitspanningen, het bal in zijne velerlei vormen, en het steken naar den ring in schitterenden dos, niet gaarne ten goede houdt. Het was geld verkwisten, wie zal het loochenen? maar daarentegen, wie durft het ontkennen, dat zijn volksaard iets kwistzieks eigen is; dat van alle geneugten de blinkendste dien de liefste zijn? Geene natie, die naar deze zweemt in zucht tot dans; geene onder de noordsche, die bij haar in bevalligheid haalt, als zij op de melodische golven van den tact wordt voortgedragen. Wij kennen er, die, zonder dat ze het walsen hartstogtelijk lief hebben, bij den betooverenden aanblik van Gustaf, zijne eenige zuster Sophia Albertina opleidende, niet naar de kosten zouden hebben gevraagd; die zich in dat gewoel van stoutheid en schoonheid, van fiere gestalten en gouden lokken, van lust en van liefde, in eene andere, schoonere wereld verplaatst hadden gewaand! En de wedrennen, beurtelings in het ridderlijk harnas of het bourgoensch hofgewaad gehouden, het dingen naar den prijs op een veld van eere, bont van vendelpracht, ruischend van muzijk, het dubbel genot van beweging en behendig-

heid, meer nog het streelend bewustzijn meester te wezen van het wilde, sterke ros, dat zich slechts beheerschen laat door wie waard is de teugels te voeren, was het beneden de majesteit de eerste te zijn in die mannelijkste uitspanning ter wereld? ‘Viermaal honderd duizend daalders kopermunt,’ klaagt Schlosser, en het getal klinkt grootst in dat gehalte, ‘en in het volgend jaar werd een tweede tournooi gehouden!’ Economist! hebt ge ooit eene statistische tabel gemaakt wat de verveling kost? Wees billijk en wij zullen het op onze beurt zijn; Gustaf deed in die jaren nog iets meer, iets beters, dan dansen en rijden; hij stuurde het roer van staat en schreef tevens. Een ander vermelde hoe hij de voortreffelijksten onderscheidde in het veld of op de vloot, hoe hij op zijn eeriks-gata in gewest bij gewest beloonde of bestrafte, met denzelfden adelaarsblik verdiensten opmerkend en vergrijpen ontdekkend; onzer is de taak, kan het zijn, aanschouwelijk te maken, wie hij op het gebied der letteren als zijne voorgangers waardeerde, onder zijne tijdgenooten, als vrienden, aan zich wist te verbinden, onder zijne jongeren, als volgelingen, de voltooijing van zijn streven overliet!

Een overzigt, vlugtig als dit noodzakelijk blijven moet, zal het den lezer bij gemis van toegang tot de bronnen een oogenblik boeijen, mag op geene volledigheid aanspraak maken, en verpligt ons dus ook niet de schimmen dier dichters uit het Dalinske tijdperk, welke bij Gustaf's optreden nog onder de levenden verkeerden, er vergeving voor te vragen, dat wij hen niet gewaar worden en verder gaan. Nakomelingschap oefenen wij eene geregtigheid uit van welke de tijdgenoot niet weet: de geregtigheid te onderscheiden, zonder met den smaak van den dag te zijn bevangen, aan geenerlei verrassing ten prooi. Graaf Gustaf Philip Creutz en Graaf Gustaf Fredrik Gyllenborg, mannen in de kracht des levens, toen Gustaf de Derde ten troon steeg, behoorden tot die vernuften uit de Nordenflychtsche school, welke wij beloofden u nader te doen kennen, behooren thans tot hen, die helaas! vast vergeten zijn; - waarom, helaas! de kunst is sedert hunnen tijd vooruitgegaan, het was hun zoetste genot daartoe te mogen bijdragen. Creutz leeft in het geheugen der Zweden slechts als de zanger van A t i s e n C a m i l l a , ‘één herderepos,’ zegt Hammarsköld, ‘dat aan zekere weekelijkheid van gevoel lijdt, misschien te wijten aan zijne studie van Musaeos, en der latere grieksche erotici weelderige maar krachtelooze teelt. Er is iets eenvormigs in het plan, iets langzaams in den gang der gebeurtenis, dat den opmerkzamen lezer echter eerst bij de derde of vierde lezing duidelijk wordt, zoozeer weegt waarachtige poëzij, reinheid van gemoed, levendigheid van gevoel en diepte van phantasie die gebreken op.’ Hier over de zeldzame voortreffelijkheid van taal en versificatie uit te weiden, zou mis-

plaatst zijn; neem liever van den criticus, die andere zelden zoo geestdriftig is, de getuigenis aan, dat het dichtstuk ‘werkelijk een volkomen artistisch symbool der lente’ heeten mag, ‘met heel haren rijkdom van bloemen, haren helderen, stillen hemel, hare bedwelmende geuren, hare verfrisschende koeltjens en haren alles doordringenden liefdelust.’ Het is hooge lof, maar aan welken Tegnér zijn zegel heeft gehangen, Atis en Camilla een zang prijzende, zoo zoet als dien des leeuwriks in de lente, teeder, eenvoudig, onschuldsvol en daarom vergeten! Gyllenborg, de vertrouwde vriend van Creutz, maar minder kunstenaar dan deze, verwierf zich zijne vermaardheid bij den tijdgenoot door het bezingen van een der dapperste feiten van koning Karel X, een heldendicht, de Togt over den Belt getiteld, geheel in den smaak dier dagen, met de Henriade ten voorbeeld; het ruste in vrede! Hooger waarde kent Hammarsköld diegenen zijner gedichten toe, welke de gemoedelijke man, ‘die naar iets hoogers dorstte, dan wat het verkeer in den dagelijkschen kring oplevert,’ meer uit innerlijken aandrang schreef, minder lyrisch dan didactisch natuurlijk, bespiegelingen en vertoogen, in welke wel echte genialiteit ‘niet wordt gemist, maar toch louter passief blijft.’ Heftig is de criticus aangevallen over zijn vermoeden, dat de natuur Gyllenborg eigenlijk niet tot dichter had bestemd; dat hem ten minste die bewegelijkheid des gevoels en die rijkdom der phantasie ontbrak, welke den echten zanger onderscheiden! Ons, die vreemd zijn aan de veeten, welke dat oordeel aanblies, ons, die maar van verre staan, schijnt het; dat de waarheid aan zijne zijde was. ‘Wat vlijt en oefening kunnen bereiken, getroostte Gyllenborg zich; hij verbeterde wat hinkte, tot het konde gaan; hij stoofde het groene tot het rijpte; de versificatie is correct, de taal juist, de klemtoon valt waar hij moet, de dictie is edel’; en toch, ‘als 't lieve leven faalt,’ zong onze Staring, ‘dat lekt geen tong er in.’ Tegnér zelf weet hem niet beter te benren, dan door te gewagen van een der dichtstukken, die wij als zijne beste vermeldden: ‘al wat ooit menschenharte diepst gevoelde, verhief zich en schreidde in de Ellende van den Mensch, een sombere, langdurige verzuchting, de moedertaal van ons geslacht.’

Gustaf III is van velerlei ijdelheid beschuldigd, doch dat ten minste zijne liefde voor de letteren niet uit deze oorsprong nam, stemt ons ieder toe, wiens geduld ons tot hiertoe heeft gevolgd: de indruk des geheels moet de overtuiging geven, dat er aan die dichtschool te weinig glans viel te ontleenen, om haar beschermheerschap begeerlijk te maken. Als geen hooger begrip van den invloed, dien de kunst op het leven eens volks kon en moest uitoefenen, hem had geblaakt, zou hij niet als zijn groote bloedverwant een vierde eeuw

vroeger fransche geleerden om zich hebben verzameld, fransche verzen hebben geschreven? Gustaf had, op zijn tehuisreize van Parijs, Frederik te Berlijn over alles geraadpleegd, slechts over zijne letterkundige ontwerpen niet; zoo goed als de zestigjarige begreep, dat men geen koning mogt heeten, als men de boeijen des adels droeg, zoo weinig zou hij den jonkman hebben verstaan, die zich vleide onder zijnen barren hemel vernuften te zien ontluiken, die deze dacht aan te moedigen, te prikkelen, voor te gaan. En echter, was Gustaf in het medcgedeelde plan geslaagd, de volvoering van het verzwegene lag hem niet minder aan het harte; de ijver, waarmede hij zocht, blijkt onloochenbaar uit de vreugde waarmede hij vond. Er was iets waarlijk koninklijks in de warme, veelzijdige, onpartijdige wijze, waarop hij, wat hij ontdekte, waardeerde. Een jong man gaf een dagblad uit, S t o c k h o l m ' s P o s t e n geheeten; er was geest in zijne beoordeelingen, er was talent in zijne verzen, en wie de scherpte der eerste, de schalkheid der laatste laakte, niet de Koning, die Kellgrén ten hove deed roepen, toen er op een zijner lustsloten, Drottningholm, een feest zou worden gevierd; die hem het schrijven van een proloog opdroeg. Nasnuffelende zou het ons welligt gelukken gewaar te worden, welk stuk deze voorafging, maar ge zoudt er minder bij winnen dan bij de mededeeling wat aanleiding tot de feestviering gaf: Gustaf's uitzigt op vadervreugde! dan bij de vermelding van den beslissenden invloed, dien het slagen des jonkmans op het lot van beschermer en beschermeling had. Pour un coup d'essai, was het un coup de maître; de componist prees den tekst als de geschiktste, die hem ooit voor muzijk was gegeven; en de koning? Hij koutte met Kellgrén muzijk, lyrisch drama, aesthetiek, en had den man gevonden, naar wien het vijfde tijdperk van 's lands letterkunde zou heeten. Kellgrén was beide ziekelijk en zwak; Kellgrén viel slechts op ééne wijze te bevorderen: hem gelegenheid te geven rustig te werken; en Gustaf benoemde hem tot zijn handsecretaris, met een pensioen, dat den dichter onafhankelijkheid waarborgde. ‘Omnis in hoc sum’ was de spreuk, die Kellgrén de zijne maakte, toen hij, een wapen moetende voeren, eene lier koos; er is niets nicuws onder de zon, ziet ge, zelfs de veder op het portier van Scribe's rijtuig was het niet. - De ambtenaarswereld heeft alom hare origineeltjens; maar zoo wij een oogenblik opmerkzaamheid van u vergen voor hem, die daar in 's konings groote kanselarij meer zit te mijmeren dan te werken, ge zult noch netheid in de rangschikking der papieren gâslaan, noch naauwkeurigheid in het overschrijven dier depêches. Een ordelooze rommel, zegt gij, digter bij den lessenaar tredende, en een blik werpende op wat die veder krast, roept gij uit: hieroglyphen! Toch niet, ge moogt, dat vermagerde, vale gelaat aanstarende, twijfelen of hij vijf en dertig of

vijf en twintig jaren telt; maar die eensklaps uit hare dofheid opflikkerende, groote, drijvende oogen gewaar wordende, welke eene lange wijle zoo strak staren en toch niets zien van wat er in de gansche kanselarij omgaat, maar die hand eensklaps de veder ziende opvatten om in vlugge vaart zes, zeven regelen neêr te schrijven, en dan plotseling op te houden of zij levenloos ware geworden als de pen, die haar ontvalt, hadt gij den poeët moeten raden. Gustaf deed het bij den eersten blik! En vergeefs frommelde Lidner het handschrift weg: ‘lees,’ klonk het, en er was aandoening, er was smarte in de voordragt, maar die niet halen mogt bij den somberen indruk, welken de verzen op den verrukten vorst maakten; hij had den trouwsten, teedersten tolk des gevoels gevonden! ‘In mijn kabinet,’ besluit de koning de bepaling van het uur waarop hij hem gehoor zal verleenen, en Lidner, die de hoogeschool te Lund heeft moeten verlaten om zijn ongeregeld gedrag, die te Rostock doctor in de wijsbegeerte is geworden, maar er niet minder den brandewijn om bleef verslaafd; die door zijne Gothenburgsche bloedverwanten op een schip naar de Oost-Indiën is bezorgd, maar dit aan de Kaap wist te ontkomen en naar zijn vaderland terugkeerde; Lidner ziet zich eene laatste kans geboden om een gelukkig leven te leiden, evenzeer bewonderens- als benijdenswaard. Helaas! Gustaf moge zich uitputten in pogingen den overgevoelige, die deernis heeft met alle leed, behalve met dat, 't welk hij over zich zelven brengt, te redden; hij moge hem als secretaris naar zijnen gezant te Parijs zenden, Graaf Creutz klaagt niet enkel over zijn persoonlijk wangedrag, de dichter van A t i s e n C a m i l l a beweert, dat de zanger van G r a v i n n e S p a s t a r a ' s d o o d hem verzen ontstolen heeft! - en Gustaf's hand moet zich aftrekken van den man, die eindigt met zijne kunst veil te hebben, in verzen door dezen en genen hoveling met weinige rijksdaalders beloond! - Het is bij zijne weduwe en zijne weeze, in beklagelijken toestand achtergebleven, dat wij Bellman aantreffen, Bellman, die in zijne eerste jeugd ernstige, schier vrome gedichten schreef, maar toch zijne onsterfelijkheid slechts dier oorspronkelijke scheppingen is verpligt, van welke een vreemdeling zich zoo moeijelijk eene voorstelling kan vormen die der waarheid nadert. ‘Hier hebt ge wat ik voor u bij elkaâr zong,’ hooren wij hem tot Lidner's weduwe zeggen, en een cedel van vijftig daalders glijdt van zijne hand in de harc; hoe zou koning Gustaf dien trek hebben toegejuicht in hem, dien hij den zweedschen Anacreon noemde. Wij bragten een paar blijken bij van de warme wijze, waarop deze zich dichters aantrok; om de veelzijdigheid zijner waardering in het licht te stellen, gunne men ons hier Hammarsköld een oogenblik het woord te geven, waar hij ons mededeelt, tot welke bedenkingen 's konings vleijende vergelijking, het

toekennen van dien eernaam, aanleiding gaf. ‘Anderen,’ zegt hij, ‘vooral Kellgrén, loochenden hare juistheid, en zekerlijk volkomen adaequaat is ze niet, maar heeft daarentegen toch iets onloochenbaar treffends, als men er slechts de hoogste openbaring van bacchanalisch leven in twee verschillende landen meê aanduiden wil. Het behoeft geen betoog, dat het bacchanalische enthusiasmus zich geheel anders uiten moest in Griekenland, waar de mensch nog op den vertrouwelijksten voet verkeerde met eene lagchende, bezielde natuur, waar de gezelligheid tegelijk openhartig en ongedwongen mogt zijn, en de wijn in de met rozen omkransde bokaal met water aangelengd werd, dan in Zweden, waar het vocht van Lyäos uit een koperen pijp te voorschijn springt, waar een bar klimaat de zinnelijkheid zaamperst en laai maakt, waar de roes eene verbijstering is, te vaak in eene vlaag van vertwijfeling nagejaagd, om voor een oogenblik den looden last des levens van zich af te wentelen. Dien toestand heeft Bellman in den ongedwongensten, levendigsten geest opgevat, met de hoogste mimische kunst veraanschouwelijkt, hem naar de schoonste muzijkale eenheid ordenend. Vandaar de diepe elegiek, die den grondslag uitmaakt zijner parodische scheppingen, en aan deze vaste houding en beheerschende kracht verleent.’ Het zal de toets zijn dezer karakteristiek, of zij bij u den lust opwekt om Bellman's wille zweedsch te leeren, der bekrompenheid vreemd die den dichter om de stoffe smaden zou. Gustaf III had deze en teregt hartelijk uitgelagchen; hij verzekerde Bellman, door hem het secretarisschap op te dragen bij de Nommer-Loterij, een inkomen van drieduizend daalders; de zanger stond er de helft van af aan wie de betrekking voor hem waarnam; onafhankelijk door het overige, dronk en dichtte hij naar lust. Het liep de spuigaten uit, zullen de matigheidsluî zeggen. Toch niet, wij mogen ons op de getuigenis van al wat Zweden goeds en groots opleverde beroepen. Dertig jaren geleden verrees er, waar het koninklijke lustslot Rosendal in Stockholm's diergaarde grijpt, op een voetstuk van graniet, een kolossaal borstbeeld van brons, naar eene buste van Byström gegoten; en toen de sluijer werd weggetogen, juichte niet enkel de joelende schare uit de hoofdstad zaamgestroomd, juichten de geniale mannen, die zich tot oprigting van dat gedenkteeken hadden vereenigd, juichtte het koninklijk gezin Noordens Wijngod toe, Carl Johan XIV aan het hoofd, die minder gelukkig in zijne vergelijking was dan Gustaf III, toen hij Bellman een prototype van Béranger dacht! - Maar gij houdt van verscheidenheid, en de kunstlievende monarch, dien wij gedenken, deed het niet minder. Een andermaal trof hij verwanten naar den geest in zijn eigen kring aan; wilt gij er een voorbeeld van? Hoe hij den erfgenaam van den grootsten aller Zweedsche namen,

na dien der Wasa's, onderscheidde, toen Johan Gabriël Oxenstjerna in de poëzij naar den lauwer dong, die zijn onsterfelijke voorzaat Axel zich in de proza verwierf. Eene eigenaardige figuur uit dien tijd. Al scheen hij er door zijne geboorte voor bestemd, al was er niets verzuimd om er hem door opvoeding en omgang toe te vormen, er stak geen hoveling in den man, die zich, ja, van alle vereischte pligtplegingen kweet, die zich, hoe noode ook, toch getroostte velerlei betrekkingen te bekleeden, maar nooit gelukkig bleek, dan wanneer hij van Arcadië droomen mogt, het landleven, zijn eenvoud, een hut en een harte. Voor ieder offer haar gebragt, heeft de kunst eenen krans of eene kroon, maar waarmede weegt ze de vele kleine kwellingen op, waaraan hare beoefenaren als alle overige stervelingen blootstaan? Wij hooren Oxenstjerna zuchten, als hij om den wille zijns konings het zangerig maar mannelijk zweedsch, in een billet van weinige regelen, in een versjen van een paar coupletten, het fransch, dat zich tot allerlei woordspelingen leent, dat schier bij elke wending in schittering wint, wil doen navolgen en inhalen. En Gustaf III, als hij luistert naar den lof van den Landbouw, door zijn gunsteling in het dichtstuk d e O o g s t e n in negen zangen bezongen, wat heeft hij zich een geweld aan te doen! Toch was des konings last de ligtste van beide. Hij maakte twee gelukkigen, als hij Kellgrén vriendelijk toeknikte, dewijl deze Oxenstjerna's beste dichtstuk, de u r e n v a n d e n D a g, in S t o c k h o l m ' s P o s t e n had geprezen; - en, terwijl de arme zanger, na vruchtelooze pogingen om aardige briefjens te schrijven, de pen moedeloos wegwierp, het dubbele leed van een kloppend hoofd en een krimpend harte ter prooi, ontwikkelde zich zijn Augustus, de rol van Mecenas spelend, ook als zijn adelaarsblik slechts bij tusschenpoozen op die o o g s t e n staarde. Of gelooft ge niet dat zijn groote geest allengs vermoedde, hoe zeer eene dergelijke poging de inheemsche natuur te doen waarderen, en regt te laten wedervaren aan wat in den edelsten zin vaderlandsch mogt heeten, verdiende te worden aangemoedigd, hoe weinig hij zelf met den vorm dier voorstelling sympathiseren mogt? - Het eischt geen halsbrekenden sprong van het eene conventionele genrc tot het andere over te gaan; wij stonden straks bij het sentimentele stil, thans is het psendo-klassieke aan de beurt. Ieder weet, welk treurspel aan den avond der achttiende eeuw schier alom werd gevierd en genoten, wat toen bij uitnemendheid het treurspel heette, en niemand die er zich dan ook over verbaast, dat Gustaf dien jongen ambtenaar tot zijn secretaris maakte, die de P h è d r e van Racine in het zweedsch had vertaald. Secretaris Adlerbeth, het mogt aangaan, dunkt u; maar Rijks-Antiquarius Adlerbeth tevens, zegt ge, welke waren zijne verdiensten in dat opzigt? Wij moeten u, als ge bij dit onderwerp, en teregt, aan overblijfse-

len uit den vroegen voortijd, aan bouwvallen en gedenkstukken uit het verleden denkt, het antwoord schuldig blijven; van eene verklaring van runenschrift is geen sprake, van kritisch onderzoek der saga's geen blijk. Een wenk intusschen: loop den tijd niet vooruit. Hoe lang is het in heel Europa nog maar geleden, dat er, om antiquarius te zijn, noch blik op den heidenschen toestand des voorgeslachts, noch schatting der middeleeuwen werd vereischt, dat men, om als antiquaris te worden geprezen, met grieksch en latijn te kennen mogt volstaan? Toetst gij Adlerbeth aan dien steen, hoe zijne veelzijdige studie, zijn verfijnde smaak u zullen toeschitteren! Gustaf dweept met Racine en Voltaire, Adlerbeth durft de I p h i g é n i e e n A u l i d e wijzigen, durft in den O e d i p e schrappen, als had de Mephisto niet tevens maëstro gegolden. Er werd toen moed vereischt om Sophocles en Euripides grooter te achten dan dezen. Adlerbeth had dien; hij waagde het, wat zijne oorspronkelijke treurspelen overigens te wenschen mogten overlaten, in deze het koor eene lyrische vlugt te doen nemen, als het Stockholmsche publiek zijner dagen niet volgen, slechts nastaren kon. Het is maar half de lof dien hij verdient: hij heeft zijne letterkunde met metrische navolgingen verrijkt, die al zijnen overigen arbeid zullen overleven. Helaas! ten onzent was niemand zoo gelukkig; trots Kinker, falen die paarlen aan de kroon der Hollandsche zangster! - Ongezochte tegenstelling met zijnen voorganger! of het ons gegeven ware hier een getrouwen afdruk te leveren van den aardigen krullckop, die bij een groot geheugen, en de distracties welke er meê gepaard gaan, de schaarscher eigenschap van vonkelenden geest voegde, en, zeldzamer nog, in de school der encyclopedisten gevormd, geheel achttiende-eeuwsch, oppervlakkig en schitterend tevens, een zoo groote goedheid des harten wist te bewaren, dat niet enkel Gustaf Nils van Rosenstein om strijd bewonderde en beminde. Wilt gij ter kenschetsing een paar anecdoten? Eerst verstrooidheid en geheugen: het geviel dat hij zijn rijtuig liet stilhouden, om bij eene zijner oude bekenden, eene Gravinne van..., vul het zelf welluidend in, een bezoek af te leggen. Het portier gaat open, hij stijgt uit, dat ging ligt genoeg, maar oef! de wèlgedane man heeft twee trappen op te klimmen; eindelijk staat hij voor de gezochte, voor de op zijn schellen geopende deur. ‘Is Gravinne van ... te huis?’ - ‘Hier woont geen Gravinne, die zoo heet.’ - ‘Toch, mijn vriend.’ - ‘Neen, mijnheer! neen, verzeker ik u...’ - ‘Hm!’ - ‘O, het schiet mij te binnen, hier heeft een Gravinne, die zoo heette, gewoond, maar zij is gestorven, drie jaren geleden.’ - ‘Neen, vriend!’ viel Rosenstein in, wiens geheugen ontwaakte, ‘het is vier jaren en zeven maanden geleden, dat zij stierf!’ Thans verstrooidheid en geest, zoo ge wilt. Hij had zich in de eenzaamheid zijner schrijf-

cel, verstokte oudvrijer, aangewend hardop te denken; aan tafel gezeten, vroeg hij zijnen buurman, wie deze toch aan zijne regte had. Het antwoord was: de Gouverneur van een naburige provincie. ‘Hm!’ hernam Rosenstein, volgens gewoonte luid, ‘dat is juist niet een van 's rijks knapste gouverneurs!’ De buurman stiet hem aan, om hem opmerkzaam te maken, dat de beoordeelde zijn vonnis had gehoord. Langzaam liet Rosenstein er op volgen: ‘Maar er zijn ergere dan hij!’ Geest en goedheid blijven te staven over. Voor de eerste gave alleen moge het gevatte antwoord volstaan, door hem gegeven, toen hij van een schotel gebak zijn bord misschien ruimer bediend had, dan een tegenover hem gezeten gast lief was; jaloezij is mogelijk tot op taart toe. ‘Rosenstein!’ klonk de vraag, ‘zal de Academie in haar woordenboek ook het woord “deegdier” opnemen?’ - ‘Als het bestaat, waarom niet, amice! Slechts zullen wij er bij opmerken, dat het bijna nooit door fatsoenlijke luî wordt gebruikt!’ En nu zijne goedheid; maar wat zoudt gij er aan hebben, zoo wij hier eene lange lijst van jonge auteurs lieten overdrukken, allen zijner heuschheid om het zeerste verpligt? of dankbetuigingen van hunne hand afschreven voor diensten der zijne? Als gij hem in geheugen evenaardet, gij zoudt u herinneren dat wij er reeds gezag voor bijbragten in Geijer, toen zijne lofrede op Sten Sture was bekroond. Geloof ons liever op ons woord, dat er buitengemeene humaniteit wordt vereischt, om, op het gebied van den geest gunsteling van een koning, gunsteling bovendien van den grilligsten aller koningen: het publiek, het zoo verre te brengen, dat eene voorrede, een lofspraak, een woord ter introductie door ons verleend, schier geleibrieven voor de onsterfelijkheid gelden, en er toch geen kreet, geene klagt tegen ons karakter opga! Rosenstein werd bestreden om wat zijne beginselen en begrippen in het vak van kunst eenzijdigs, bekrompens, oppervlakkigs hadden; den mensch tastte men niet aan. - Wij hebben Gustaf met een enkel woord om zijner onpartijdigheidswille geprezen; dat hij weêrspraak duldde, doe u Thorild zien. De geniale jonkman, die tien jaren vroeger te Lund student was geworden, schreef in 1788 te Upsala, om den graad van Doctor in de regten te verwerven, eene dissertatie, die wel later zou worden uitgegeven, maar hem den verlangden titel niet verwerven; hij gevoelde zoo grooten weêrzin van de kleingeestigheid door eenige hoogleeraren bij de examina aan den dag gelegd, dat hij van de eere der promotie afzag. Tien jaren te hebben gestudeerd, zonder ten slotte te promoveren, is geene aanbeveling; maar men kan den titel missen, als men de stoffe meester is geworden, en dat Thorild dit was, leed geen twijfel, want noch aan een der beide hoogescholen, noch in Stockholm zelf twijfelde iemand aan zijn genie. Vier jaren te voren was hij de uitgave van een

tijdschrift begonnen: D e n n y a G r a n s k a r e n getiteld, waarin hij met al den overmoed der jeugd, maar tevens met beide ijver en talent, Kellgrén en zijne school, den heerschenden franschen smaak, correctheid en élégance bestreed. Er was overdrijving in den aanval; Voltaire werd verguisd, Ossian vergood; Shakespeare verwierf maar eene plaats naast den laatste; doch in eene karakteristiek als de volgende school meer waars dan Kellgrén of den Koning lief kon zijn: ‘Als ge S t o c k h o l m ' s P o s t e n gelooft, is alles wat treffend, afdoende en sprekend heeten mag louter grofheid; slechts navolging, bijeenzameling, hocus pocus, verdient vernuft te worden geprezen; grootschheid van gedachte, diepte van gevoel, het meêslepende, het onsterfelijke is waanzin. Wilt ge weten hoe hoog gij u verheffen moogt, men antwoordt u juist twee en een halve el boven den beganen grond; geen duim meer of min, anders is het laagheid of uitspatting. Geestdrift die gevoelt men, die mag men gevoelen voor zijne Chloe, zijn wijnflesch en zijn garderobe; maar heeft men op met regtvaardigheid, met deugd, met algemeen welzijn, men is een dweeper. Slordig, wie Jupiter ongeschoren opvoert, wie Venus te voorschijn roept, zonder dat zij hare muts regt heeft gezet,’ - het was de ideale-aesthetische wereldbeschouwing, lezen wij, die strijd voerde met de encyclopedistisch-empirische philosophie. En Gustaf, dus in zijne gunstelingen, in zijne school aangevallen, koos hij, driftig den schepter in de schaal leggende, partij? Neen, mag het antwoord luiden, neen; of zouden de hoogleeraren te Upsala, die hij dikwijls met blijken van opmerkzaamheid verraste, zouden zij, toen hij bij een zijner bezoeken den wensch te kennen gaf, een zweedsch dispuut over staatsleer bij te wonen, den moed hebben gehad Thorild uit te noodigen, onder Hernquist's presidium te officiëren? Gustaf moest plezier in oppositie hebben, als zijn professoren Thorild uitnoodigden een proefjen te geven. ‘In weinige uren tijds schreef deze zijne vermaarde kritiek over Montesquieu. Hij laakte het in dien auteur angst en zwakte als grondoorzaak der wetten te hebben aangenomen, dewijl als eenig schepsel schrikt en schuwt, dit reeds eene natuurwet volgt, waarvoor eene andere grondoorzaak moet worden gezocht, die het gevoel van aanzijn en geluk blijkt te zijn. Hij gispte Montesquien als meer groot dan waar, meer geleerd dan geniaal, toen hij drie regeringsvormen aannam, daar slechts een de regte kan zijn, en er geen sprake mag wezen van eeuwig geldende wetten voor schennis of geweld. Hij bestreed dat, zoo als Montesquieu beweert, in gemeenebesten de deugd, in monarchiën de eer, onder despotisme de vrees het heerschend beginsel zoude zijn, dewijl men dusdoende een regeringsprincipe zou aannemen zonder eer of deugd, terwijl toch nooit eenige staat door

het beginsel van vreeze bestond; daar, volgens het getuigenis der historie, alle stichters van despotische regeringen helden waren, die later werden vergood, en wier nakomelingen hunne magt slechts behielden door het goede, dat hunne voorgangers hadden gesticht. Daar er geen republikeinsche deugd denkbaar is zonder den glans der eer, en de vrees altijd haar gewigt in de schaal zal werpen, zoude een regeringsstelsel te wankeler staan, naarmate het zijn beginsel zuiverder uitdrukte. Montesquieu maakt de luchtstreek een voorwerp van wetgeving, ofschoon daaraan even weinig wetten te geven zijn als voor ochtend of avond, of voor de verschillende leeftijden. Er is immers ook een artificiëel klimaat, een zuiden der kunsten, dat wij in onzen omgang scheppen en waarin wij Asiaten worden.' Het verwijt is karakteristiek bij Thorild's beschouwing van de broeikast dier koninklijke letterkunde! Het ontging zijnen scherpen blik even weinig; 'dat Montesquieu de weelde, die kwistzieke dwaasheid, in vele staten noodzakelijk hield, terwijl toch slechts bij het verstand wèl te leven sprake kan zijn van maat en wet,' als dat hij 'de vrijheid daarin gelegen achtte, te doen wat de wetten gebieden, 't geen de vrijheid mogelijk zou maken ook onder het bnkken voor de ongerijmdste geboden. Wat wilde het voor het overige zeggen, dat men te vrij zou kunnen zijn, daar vrijheid slechts de ruimte is tot handelen vereischt, hetzij goed of kwaad, wijs of dwaas, en het verstand alleen door vrijheid tot geluk voert?' Het waren deze stellingen, welke Thorild den 22sten Maart van het genoemde jaar in tegenwoordigheid des konings verdedigde; Gustaf was omringd van wat zijn hof luisterrijkst aanbood. Een paar dier heeren verdienen een oogenblik opmerkzaamheid - deze, in generaals-uniform, is de onvertsaagde Armfelt, - gene, in hofeostuum, de bescheiden dichter Leopold, beide in blakende gunst, geen van beide vermoedende wat leeds de toekomst voor hen in den schoot droeg. Wie zou het meest hebben gehuiverd, Armfelt, als het hem voorspeld ware geworden: gij zult in uwen ouderdom russisch onderdaan sterven, of Leopold, als het hem toe ware gefluisterd: en gij het gezigt verliezen? IJdele vraag! als zou Armfelt er een omzien het beramen van staatsgrepen om hebben gestaakt, Leopold er een oogenblik minder om hebben gedongen naar dien staf over het gebied der letteren, welken hij, bij Kellgrén's verscheiden, greep en zwaaide, wij zullen later mededeelen, met welk gevolg. Voor het oogenblik onbewust van onzen inval, die intusschen niet zoo grillig is als gij gelooft, voor het oogenblik opponeren beide; het behoort tot den tijd, dat zoowel de soldaat als de poeët zich met de beginselen van wetgeving bemoeit. Hier hebt ge in Thorild's eigen woorden eene aanschouwelijke schets van het dispuut; zij is karakteris-

tiek, zoowel wat hem betreft die het potlood houdt, als hen die er voor poseren. ‘Het auditorium,’ schreef hij aan een zijner vrienden, ‘was het schitterendste ter wereld, hofgeleerden, geestelijken, ook dames. De Koning, reeds ten gunstigste voor mij ingenomen, verrukt door de kritiek (een opstel van weinige uren), die hij den avond te voren tegen zijne akademisten met vuur had verdedigd. Armfelt stond naast hem, iedere geestigheid des Konings glans gevende door zijn bijval; het was of hij die voorlichtte en nastraalde. Eene verkwisting des verstands, traits brillants bij de vleet, veel emphase. En toch ook vaak iets degelijks, iets zeer ernstigs, meer moed en meer harte dan men hier ooit hoorde of zag. Alles heerlijk, applaudissementen zonder einde. De Koning als buiten zich zelven, - de Aartsbisschop, al zijn crachats aan en toch lagchende, zat op de trappen van den catheder. 's Namiddags kreeg ik bezoek van Armfelt, Generaal Mörner, Overstekamerjonker Wrede en Essen, in 's Konings rijtuig; de Koning was gecharmeerd geweest; hij had bij deze gelegenheid ervaren, hoe weinig hij het oordeel mogt vertrouwen over menschen, die hij zelf niet kende (het was Armfelt, die het zeide). Allen riepen gecharmeerd! Hoe men daarover acht dagen lang in Stockholm zal babbelen. Mij dunkt, ik hoor hen: “Hij zal wel spoedig icts zoeken, - hij wordt favoriet!” Ellendigheid! Ik denk altijd aan de ezelsschaduw van Demosthenes, die geheel Athene bezig hield, terwijl niemand zich aan zijne weêrgalooze welsprekendheid voor eere en geluk liet gelegen liggen.’ Stout en scherp! - gelooft ge niet, dat het gerucht waarheid spreekt, als het van Thorild vermeldt, dat hij al de betuigingen dier heeren over 's konings bijval beantwoordde met het zoo weinig hoofsch, met het waarlijk hooge: ‘Naar 's Konings oordeel vraag ik niet, maar de goedkeuring van Gustaf III streelt me.’ Wederzijdsche achting, - of hadt gij u met meer gevolg van die zamenkomst gevleid?

Ons doel met deze reeks van omtrekken zal bereikt zijn, als uwe verbeelding zich thans het verkeer aan het hof van Gustaf III kan voorstellen, als gij er niets vreemds meer in vindt, dat zulk een koning eene kunstreize naar Italië deed, dat hij de Zweedsche Academie stichtte, en haar de woorden: ‘vernuft en smaak’ tot zinspreuk gaf. Een enkele trek schetse hem op de eerste, een woord over de laatste geven u een begrip wat Zweden haar dank weet. Gustaf III was in Rome, het geviel in 1783, - we treden dus eenige schreden terug, - met het onderdanigst pro memoria van Ehrensvärd, dien gij door Arndt uit de vertaling zijner kunsttheorie kent, tot gids; - het onderdanigst pro memoria, dat inderdaad eene keurige kritiek was van wat den grooten geest in Italië het diepst had getroffen, het meest had geboeid. Of de koning er

veel in studeerde, of de koning sympathie gevoelde voor den beoordeelaar zijnen tijd vooruit, die k l a s s i e k in de achttiende eeuw reeds negentiende-eeuwsch begreep, wie weet het? Welligt was er onder zijn klein gevolg maar een enkele, die het waardeerde: Adlerbeth, de antiquarius; Ehrensvärd's lofrede, door dezen gehouden, bewijst het. De overige hofheeren, Rosenstein niet uitgezonderd, vonden het - niet ‘vervelend’ - maar ‘excentrisch’ - vonden het vreemd, dat een graaf, een man, die zich in de zeedienst zoo voordeelig onderscheidde, die zooveel beloofde, ‘plezier’ had in zulke ‘paradoxen’. En toch zijn wij op weg onregt te doen, onregt aan dien vriend, welken Ehrensvärd zijne ontwikkeling als kunstkenner dankte, Sergel, de beeldhouwer, die de reis meê maakte, dien Gustaf bij zijne komst tot den troon uit Italië te huis had geroepen, dien hij thans deze teleurstelling vergoedde, door het weder te mogen zien. We zijn in Rome, - en ge vreest eene lange aanhaling uit Ehrensvärd's schriften, - en ge gaat met eene vingerwijzing naar deze vrij; de gansche inleiding dient voor het oogenblik slechts om u mede te deelen, dat, terwijl Gustaf in de eeuwige stad verwijlde, bij eene opgraving in de Villa Adriani, het standbeeld van Endymion aan het licht kwam. Onze zweedsche autoriteit voor de volgende anecdote gaat klapwiekend de wolken in, de vraag opperende: of het louter toeval heeten mogt, dat dit juist t o e n geschiedde; wij, die geen lust gevoelen om ons met haar in het ijle te verliezen, blijven bedaard beneden, en boeken slechts het feit. Gustaf zou geen Gustaf zijn geweest, als hij zich niet met zijn gevolg naar die Villa Adriani had gespoed; als zij niet om het zeerst, den schoonen sluimeraar hadden bewonderd. Sergel vooral, Sergel was geheel verrukking het herboren meesterstuk aanstarende; hij vergat de heeren om zich heen, den koning zelf; of hij in zijn atelier ware geweest, boog hij zich over het beeld, wreef wijsvinger en duim zenuwachtig tegen elkander, ‘geef me een snuifjen!’ riep hij. En wie meent ge dat hem de doos reikte? een hofheer misschien? hoe zou deze zoo tegen alle etiquette hebben durven zondigen- Rosenstein dan welligt? maar goedheid zelve gaat zoo verre niet! - het was Gustaf, die gevoelde, dat Sergel zijne majesteit had vergeten voor eene hoogere dan die der geboorte; het was Gustaf, die hem een snuifjen bood. Het is eene kleinigheid, maar zij kenschetst eenen monarch, die zijn museum te Stockholm, dank der heuschheid eens Pausen, die hem vergunde het beeld te koopen met Diana's gunsteling verrijkte. Gelooft ge niet dat Sergel zich haar herinnerde, toen hij, te huis gekomen, de onvergetelijke gedaante gâsloeg, met wie in staat was Endymion te smaken, met Ehrensvärd bij voorbeeld, die slechts den antieken een idealen stijl toekende; maar wien wij, we bekennen het gul, niet louter daarom

in uw geheugen herroepen; die hier gelegenheid geeft, eene slagschaduw over dat tijdperk te werpen, vereischt, als onze schets waar zal zijn. Toen Sergel Ehrensvärd wederzag, was deze Opper-Admiraal van Zweden geworden; de kunstkenner wenschte er den krijgsman geluk mede. ‘Hm!’ antwoordde Ehrensvärd; Sergel zag verbaasd op, maar zijn goed harte vermoedde niet, wat er in het gemoed zijns vriends omging: ‘ik weet het,’ sprak hij, ‘gij waart met Trolle opgegroeid, ge dacht niet, dat gij het zoudt zijn, die hem moest opvolgen.’ - ‘Gij schat mij beter dan ik ben, Sergel! - het is niet dat wat mij somber stemde, de eene voorspelling is uitgekomen als ook de andere....’ Sergel fronste de wenkbraauwen; ‘al weêr Mamsell Arfvidson,’ sprak hij smadende, ‘die profetes uit koffijdik!’ ‘Schelden is geen weêrleggen,’ hernam Ehrensvärd ernstig, ‘ge zoudt gelagchen hebben, zoo ge gehoord hadt, hoe bedaard zij het Trolle aanzeî, dat ik hem op zou volgen, spoedig op zou volgen, Trolle in den bloei van 't leven, ik maar een zeeofficier van minderen rang.’ - ‘Ik zou niet gelagchen hebben,’ viel Sergel in, ‘want welke dwaasheid ik ook moge hebben begaan, en, duizend duivels ze zijn velen! geloof te slaan aan de wigchelarij, aan dat oudewijf, met haar stomme slavin en haar kater, daarvoor bleef ik bewaard!’ Helaas! hoe weinigen, die het hem aan Gustaf's hof konden nazeggen, die, trots al hunne wijsbegeerte, niet, òf bijwijle met Swedenborg dweepten, òf bijwijle Mesmer aanriepen! ‘Genoeg,’ hernam Ehrensvärd, ‘maar geef dan ten minste toe, dat ge geschokt zoudt zijn, zoo gij, als ik, Trolle na die profetie binnen het jaar hadt zien sterven, als ge, zoo als het mij gebeurde, toen ik den verzegelden lastbrief opende, mij door den Koning eer hij afreisde ter hand gesteld, om slechts in te zien als Trolle iets menschelijks weêrvoer, tot zijn opvolger waart benoemd geworden!’ Sergel schudde het hoofd. ‘En de tweede voorspelling?’ vroeg hij driftig, den vurigen blik, door geen medelijden getemperd, op zijn vriend gevestigd. Ehrensvärd sloeg de groote oogen neêr, Ehrensvärd rilde; ‘als ik dien dag beleven moest,’ en zijn gebaar duidde aan, wat hij niet zeggen wilde. ‘Groote mannen, die aan geen goeden God gelooft, wat zijt ge klein!’ sprak Sergel in zijn eenvoud, en Ehrensvärd zuchtte, - dien dag kwam er van de beschouwing van Endymion niet!

‘Veder Napoli e poi morire’ werd zoo min door Gustaf nagekomen, als door de duizenden, die voor en na hem de weelde van dien golf genoten, en toch huiswaarts keerden, hoe hoog in het ‘barre noorden’ ook de woning lag, welke hen wachtte. Er zijn voor zijne nagedachtenis twee herinneringen aan dat bezoek verknocht; wij wenschten de eene te kunnen uitwisschen; hij had regt zich op de andere te goed te doen. Een koning van Zweden had,

waar ter wereld ook, het hoofd liever onder den blooten hemel op den eersten steen den beste ter ruste moeten leggen, dan gastvrijheid te genieten van een afgezant van Czaar of Czarinne; Gustaf, voor allen, had zich moeten wachten verpligtingen aan Rasumowsky of zijne meesteresse te maken. Diplomatie, intrigue, wat het heeten mogt, wie zijne eere op het spel zet, verschalkt, bedriegt slechts zich zelven; - maar genoeg over een oogenblik vergetens van herinneringen, die hem heilig hadden moeten zijn, en dat hem, door Schlosser, te regt te bitterder wordt verweten, dewijl Arndt er van zwijgt. Wij gaan over tot het souvenir, dat hij zich niet had te schamen; wat was het, geheel Gustavisch, anders dan de stoffe voor een drama, door hem op de plaats zelve bespied en gegrepen: d e i j v e r z u c h t i g e N a p o l i t a a n , datgene zijner voortbrengselen, getuigt Hammarsköld, uit 't welk ons dichterlijke gemoedsbeweging het levendigst toevonkelt! Hoe hij er zich meê bezig houdt, als alle vernuften prooi van den indruk des oogenbliks! hoe hij er Rosenstein, meer dan Adlerbeth, over raadpleegt! hoe letterkundige plannen hem gedurende den ganschen terugtogt vervullen, die ditmaal, als ons juist heugt - gij moogt naslaan - niet over Berlijn ging. IJdelheid der ijdelheden! zou het hem goed hebben gedaan, den ouden Frits weêr te zien, niet zoo als hij zich nog bijwijle den volke vertoonde en Rauch hem heeft vereeuwigd, neen, zoo als hij daar, kluizenaar van Sans-souci, alleen zat; kluizenaar, die in zijne Academie de lofrede over Voltaire had gehouden; kluizenaar, die in Beaumarchais' uitgave der werken van dezen, het schotschrift herdrukt zag, door de kwaadaardigheid ingegeven; kluizenaar, wiens stramme hand de hazewinden streelde, welke hij getrouwer had gevonden, dan de menschen!? Het zou weinig studie van ons geslacht aan den dag leggen, en bovendien luttel blijk geven dat men Gustaf begreep, als men geloofde, dat de geestdrift van den veertigjarige langer dan voor één oogenblik door die teleurstelling van volle zeventig zou zijn getemperd. ‘Hoeveel hij voor zijn volk deed, van zijn volk was hij niet,’ zou de Wasa den Hohenzollern hebben geoordeeld, zoo grootheid hem geen eerbied, zoo grijsheid hem geen deernis hadden ingeboezemd. Intusschen, het is eene lange reize van Napels naar Stockholm; haar in gedachte meêdoende, mijmeren wij op onze beurt, maar niet over Berlijn; er was omstreeks dien tijd in het hart van Duitschland een stadjen dat met keizerlijk noch koninklijk wapen prijkte, dat zijne inwoners niet bij honderdduizenden telde, en van 't welk toch een roep uitging, die Gustaf had moeten aanlokken, in 't welk hij een verwante had, niet enkel door geboorte, ook naar den geest! Er zijn gedroomde zamenspraken in het rijk der schimmen geschreven, die de hier op aarde gehoudene in belang overtreffen; slechts hebben

zij ééne schaduwzij': de kalmte der schemering, waarin die geesten omdolen, oefent op hun karakter een al te stillenden invloed uit; ze zijn beide meer en minder dan menschen geworden. Waar schuilt het vernuft dat het waagt onzer geschiedkennis om den wille der kunst een oogenblik geweld aan te doen, ons - niet in deze of gene zaal van het slot te Weimar, dat moge historisch-heilig blijken sedert Napoleon er den heldenaard eener vrouw huldigde, - neen, in het bekende Borkenhäuschen, of liever nog - dáár is lucht en licht - am Stern, Gustaf III in die dagen Anna Amalia te doen ontmoeten, die als hij den grooten Frederik oom noemde, die, als hij, van hare moeder den geest, die toen dat geslacht zoo hoog hief, had geërfd? Geen tijdstip voor dergelijke zamenkomst gelukkiger dan dat waarop wij ons verplaatst zien; Gustaf had tien jaren glansrijk geregeerd en droomde van nog grooter glorie; Anna Amalia zag haren Carl-August geschikt en geneigd de teugels des bewinds met vaste hand te voeren; die lustige Zeit war vorüber. Het tafereel zal aan bevalligheid niets te wenschen overlaten, hetzij ge wederzijds hovelingen en geleerden zich om het paar groeperen laat, hetzij ge, wat wij de voorkeur zouden geven, slechts de Hertogin aan den arm des Konings wilt zien, beide van middelbaren leeftijd, hij, zoudt ge zeggen, haar een weinig in jaren vooruit, schoon het omgekeerde het geval was. Foei! wie ligt den doopcedel eener vrouw, ook al is zij lang weduwe! wie denkt er aan dit te doen, zoo als zij ons daar op een zonnigen herfstdag te moet komt, de schoone voetjens zoo vlug bewegend, en toch - Gustaf heeft het bij den eersten oogopslag gewaardeerd - toch met meer majesteit bedeeld, dan ge die kleine gestalte zoudt hebben toegeschreven. De weimarsche schildwachten zouden zeggen: hij zelf is ook niet groot; maar niemand onzer die langer de maat neemt, als ze ons digter naderen; niemand, die zich aan zijn pruik of haar poeder ergert, statig als die breede krullen hem, sierlijk als dat hooge kapsel haar staat! De witte roos op het lage keurslijf, Gustaf heeft haar geplukt, en Amalia haar glimlagchend aangenomen: ‘volbloeid,’ schertste zij. En de adelaarsblik des konings vermeidt zich in dat geestige gelaat, en zij praten over poëzij, helaas! in maar middelmatig fransch, want zijn zweedsch is haar vreemd, en hij vermoedt duitsch meer dan hij het verstaat. Toch lijdt het niet lang, of beide begrijpen op welk verschillend standpunt zij staan, al streven zij naar hetzelfde doel; Amalia is veelzijdiger ontwikkeld dan Gustaf; voor Amalia zijn er litteraturen, voor hem is er maar een modèl, dat men te Stockholm na zal streven; op overtreffen is geen hoop. ‘Of zij niet bereids overtroffen ware!’ stoft de stoute kleine; ‘leer duitsch, lieve neef!’ en ze wendt het hoofd om, en een paadje springt toe: ‘der Herr Legations-Rath Göthe,’ gebiedt ze. ‘Lässt sich

entschuldigen,' - en wat verstaat ge: 'Durchlaucht!' of: 'Hoheit!' ons zijn de titels onverschillig, - 'er ist nach Ilmenau gegangen,' en geen wonder, want het is de 7de September 1783, en of ons: ijdelheid der ijdelheden! ook van hofgunst voor een genie, nog eenmaal toe zou klinken, op dien dag schreef hij, bij glansrijken zonnenschijn het grootsche maar eenvoudige natuurtooneel, de hoorbare stilte aan zijne voeten gâslaande, met potlood aan den wand eener houten woning, die weêrgalooze lyrische verzuchting:

Ueber allen Gipflen
Ist Ruh!
In allen Wipflen
Spürest Du
Kaum einen Hauch!
Die Vögel schweigen im Walde,
Warte nur! Balde
Ruhest Du auch!

Ons gemijmer is ten einde en de Koning in Stockholm wedergekeerd; de bloesems der letterkunde werden vruchten, de schoone dagen van zijnen schouwburg braken aan. Was deze al geen school der zeden, een school van vaderlandsliefde mogt hij heeten. Hij zelf had dien het jaar te voren (1782) niet slechts tot Nationaal Theater verheven, maar ook voor dit doel de gelukkigste grepen in 's lands geschiedenis gedaan. Gustaf Wasa, een tafereel hoe Zweden door dezen van het juk des deenschen Christiern's II werd bevrijd, - Gustaf Adolf en Ebba Brahe, de teleurstelling der eerste liefde des edelen helds, die zich voortaan slechts zijn volk toewijdt; - Siri Brahe, de in beeld gebragte les, hoe een groot koning den strijd tusschen adellijke geslachten weet te slechten; - maar ge hebt weinig aan die dorre lijst van stukken, en liever is u de bijzonderheid, dat 's konings beminnelijke zuster, Sophia Albertina, in 't laatste de titelrol vervulde, toen het voor het eerst op het kleine tooneel van Drottningholm's slot werd gespeeld. Wat was het er verre van, dat de toejuiching, waarmede het publiek dien dramatischen arbeid ontving, slechts de fijne vleijerij zou zijn geweest, waarop een vorstelijk tooneeldichter rekenen mogt. Schier tachtig jaren na hunne eerste opvoering, onderscheiden zij zich nog door de verdienste, waarop ze bij de eerste uitgave van 's Konings werken aanspraak meenden te mogen maken: 'die liefde voor alles wat Zweedsch was, dat verlangen den Zweedschen naam in eere te brengen, dien ijver om dezen in alle opzigten aan vermaardheid te doen winnen, welke het hem niet genoeg was door zijne daden als regent uit te drukken, die hem zelfs in zijne uit-

spanningen bijbleven.' H e l m f e l d t volgde, H e l m f e l d t , dat het langste van allen op het répertoire bleef, - de gedachtenis der Wasa's te zeer te verlevendigen, mogt eene wijle onstaatkundig schijnen; maar de regten des gezins in beeld te brengen, maar te veraanschonwelijken, hoe een veldmaarschalk, die in zijn eerste jeugd van zijn vader en zijne vrouw was weggeloopen, geen geluk smaakt voor hij zeventien jaren later gade en kind wedervindt en erkent, dat mogt altijd voorbeeldig heeten, dat vond altoos bij het gemoed der schare sympathie. Als wij louter namen niet liefst achterwege lieten, dan zouden wij menig verdienstelijk medearbeider aan Melpomene's tempel, dan zouden we hier beide Hallmann en Af Darelli hebben te vermelden; dan zouden we bij de blijspelen van Gustaf zelven tal van navolgingen der fransche Thalia hebben te noemen; maar laat Kellgrén en Adlerbeth voor het lyrisch drama en de klassieke tragedie volstaan, en zien wij op een ander gebied naar den bezielenden invloed des Konings om. Te vaak hebben wij reeds in dit opstel een uitstapjen gewaagd over de grenzen, ons door ons eigenlijk onderwerp aangewezen, om niet met een woord van die vele T o e s p r a k e n aan 's Rijks Standen te gewagen, welke zelfs den straffen Hammarsköld de lofspraak ontlokten: 'niemand zal mij van overdrijving beschuldigen, als ik heweren durf, dat weinige staatkundige redevoeringen, weinige niet maar zweedsche, neen, ook buitenlandsche geschriften van dien aard, in edelaardigheid van denkbeelden, in gloed van stijl, in mannelijke waardigheid van uitdrukking met Koning Gustaf's meesterstukken in dat genre te vergelijken zijn.' En toch zal de zucht evenredigheden te bewaren, welke het zekerst de belangstelling des lezers waarborgen, ons ook hier hehoeden om voor de verzoeking te bezwijken, proeven mede te deelen, hoe schitterende wij ook maar voor het grijpen hebben. Het is tijd, meer dan tijd, eindelijk van die instelling te spreken, welker halve eeuwfeest, in 1836 gevierd, aan het licht bragt, dat de twijg uit het Zuiden overgeplant in het Noorden had getierd; dat het rijsjen een boom was geworden, in den harden rotsgrond hecht geworteld, met breede bladerenkroon de ongenade der stormen braverende; dat er in zijn lommer niet slechts lauweren genoeg waren ontloken, om een krans voor den laatsten Koning te vlechten, het Wasa-Huis waard, maar dat ook gouden appelen, de roem der letterkunde die hij liefhad, op dat gebied waren gerijpt.

Eene Academie op den leest der fransche! roept men uit.

'Gustaf III^{s} smaak,' we zeggen het Geijer van ganscher harte na, 'bleek naar fransche voorbeelden gevormd, en in overeenstemmig daarmede was, over het geheel genomen, de invloed van zijnen tijd op de zweedsche letterkunde. Intusschen was hij toch zelven in dit opzigt, en meer misschien dan hem bewust was, boven na-

volging verheven. In die gave, welke, zoo zij in het rijk der dichtkunst niet de eenig scheppende heeten mag, zeker aan deze het naauwst is verwant, in die gave, welke bij Gustaf III slechts al te zeer invloed ook op het gebied van handel en wandel had, in vermogen, vuur en vermetelheid van verbeelding, overtrof hij al zijne dichters, sprekers en kunstenaars verre. Vandaar de aantrekkingskracht, die hij op alle deze zonder onderscheid uitoefende, zelfs op hen, wier veld hem schier vreemd was, of niet binnen den kring zijner warme belangstelling lag. Hij was hunne zon, met eigenaardiger glans dan dien, welke van zijnen troon afstraalde.' Fransch, ja, fransch of Lodewijk XIV nog eenmaal weder wetten hadde gegeven op het gebied van den geest, fransch was zijn beweren, dat die academie behoorde te bestaan uit mannen, die, 'brandende van liefde voor vernuft, hunne neiging vrij hadden kunnen bot vieren, en zich louter met de beoefening der letteren bezig houden, - uit mannen, wier oordeel, dank zij hunne uitgebreide geleerdheid, den waren steun vond in grondslagen, door de eeuwen gelegd, - uit mannen, die in de hoogste bedieningen des rijks, of in de eerste kringen der zamenleving, van jongs af hun smaak hadden gelouterd door de naauwgezetheid, welke de groote ambten, die zij bekleedden, altijd eischen, of door de zelfbeheersching, welke gestadig afwisselende omgang verpligtend maakte; en wie aldus eene bedachtzaamheid in het spreken, eene kieschkeurigheid van woorden eigen was geworden, van het fijn gevoel getuigende, 't geen aan elke uitdrukking den waren zin gaf en de grens bepaalde, welke deze niet overschrijden mag.' Fransch waren die banden niet enkel het gezelschap, ook den geest, die het zou bezielen, aangelegd; maar de man, men zie het niet voorbij, die met deze woorden de Academie inwijdde, was Gustaf III, die voor zijne phantasie geene kluisters duldde, voor wien, of hij waarlijk een Wasa ware geweest, het stoutste 't aantrekkelijkst bleek! Fransch was de verhouding, in welke, bij 's konings benoeming der dertien van het achttiental Academisten, hooge geboorte en hooge rang tot andere, minder toevallige en meer geniale verdiensten stonden: Graaf von Höpken, die 'het eerst een geleerd genootschap in Zweden had gesticht,' - Graaf Scheffer, die 'een gevestigden smaak aan een behagelijken schrijftrant paarde,' - Graaf von Hermansson, die in 'een hoogen ouderdom opgeruimdheid van geest en sierlijkheid van stijl had weten te bewaren, onder bezigheden, die meer arbeidzaamheid en naauwkeurigheid eischen dan vernuft;' - Graaf Axel Fersen, die 'op rijksdagen zoo dikwijls de orde had bewaard, helder gesproken en krachtig overreed!' - allerzonderlingste aanbevelingen inderdaad, als men in die leuningstoelen niet louter zou dutten! Fransch was misschien ook de keuze van Bisschop Johan Wingård, die 'op zoo

zeldzame wijze, met al het innemende der welsprekendheid, de hemelsche waarheden verklaarde,' een geestelijke in ordesgewaad stond goed naast die galarokken; maar, raillerie à part, de eigenlijke mannen van letteren wonnen er niet minder bij, dus voor het eerst evenknieën te worden verklaard van die beide ijverzuchtige standen, adel en geestelijkheid. De geestige blijspeldichter Elis Schröderheim, die vast met een paar ridderordes prijkte, wiens gezelschap haast het liefste was dat de Koning genoot, - de voor dertig jaren reeds geadelde geschiedschrijver Olof Celsius, die de eerste pogingen aanwendde om de historie uit de boeijen der kronijk te bevrijden, zij beide mogten er zoo min behoefte aan gevoelen als onze bekenden, de Graven Gyllenborg en Oxenstjerna; toch waren er die in de schatting des algemeens stegen, door met deze op gelijken voet te worden gebragt. Het ware genie staat daarboven, zegt ge, - helaas! wat zijn er dan weinig ware geniën geweest! 'Geen verschil van rang in de zamenleving zou binnen dien kring gelden,' luidde 's konings bepaling; 'om de zitplaatsen moest worden geloot; slechts zou de eereplaats den oudste toekomen.' Adlerbeth en Kellgrén zagen zich daardoor voor de eenige krenking behoed, welke hun vernuft hen niet zou hebben vergund te wreken. Of anders Botin, al noemde hij zich sedert hij werd geadeld Af Botin, statisticus en taalbeoefenaar, die gaarne rijkshistoriograaf zou zijn geworden, of hij er anders vrij van ware geloopen, zoo niet de geestige, goêlijke Nils von Rosenstein, tot Vasten Secretaris benoemd, er hem voor had behoed, wie weet? Fransch, wij geven het toe, fransch was, meer nog dan wij opmerkten of mededeelden, deze schepping van Gustaf III, maar het ontga ons evenmin, dat in de keuze van vijf leden, aan de dertien genoemde overgelaten, voorwaar geen hooger geest heerschte. In plaats van een voller accoord aan te slaan, gaven zij maar een flaauwen weêrklank. Nordin, Murberg, Sjöberg, waren drie onbeduidendheden, wat de eerste van deze op een ander gebied, op dat des staats en dat der kerke, ook gold; - de voordragt van Leopold mogt, ja, eene hulde heeten, ontluikende verdiensten bewezen, maar die door Gustaf het eerst van allen werden onderscheiden; - die van Graaf Armfelt eindelijk was louter eene beleefdheid jegens een gunsteling, die meer van tact dan van waardering van talenten getuigde! Fransch bleek de taak der Academie, voorgeschreven onderwerpen te kiezen, voor welker behandeling een prijs werd uitgeloofd; maar, eindelijk heeft de penning hare keerzijde, maar zweedsch de stoffe over welke zij in proza en poëzij antwoorden te moet zag; en toen zij voor het eerst haren hoogsten lauwer toekende aan den schrijver eener Lofrede op Lennart Torstenson, een der helden uit de dagen van Gustaf Adolph, wie anders was de onbekende die dezen wegdroeg, wie anders dan Gustaf III zelf? Iedere gunst, iedere

onderscheiding door hem den vernuften zijns tijds verleend, werd onbeduidend bij deze onderwerping van zijnen arbeid aan hun oordeel; wie zou voortaan niet eene eere op prijs stellen, naar welke hij zelf mededong? ‘Gustaf de III^{des} voorbeeld bezielt nog,’ klonk het in de zweedsche Academie onzer dagen, toen luttel jaren geleden eenige dichtstukken: ‘Uit de Heugenissen der Zweedsche Vloot’ werden bekroond, en de zanger, bij de opening van het naambriefjen, Oscar Fredrik, Hertog van Östergöthland bleek, een telg uit het nieuwe vorstenhuis, dat hoofd en harte genoeg heeft, om geene glorie gering te achten, waarvan het verleden des volks schittert! Fransch was de wijze op welke de ontvangst van een nieuw lid, de intreêrede, die de bevoorregte had te houden en het antwoord hem daarop door den voorzitter te geven, werden geregeld; maar wat maakt het uit bij wien het eerst eene gedachte opkwam, als hare verwezenlijking ook in den verren vreemde een genot waarborgt, dat Sainte-Benve onlangs zoo aardig definiëerde: ‘C'est proprement un bal de beaux esprits qu'une séance de réception.’ Eene academie, welke men niet wordt binnengelaten zonder blijk te geven van beide oordeel en smaak, die in de intreêrede niet slechts het bewijs vordert, dat men de taal in zijne magt heeft, die er ook het blijk bij wenscht overgelegd, dat men tact bezit; eene academie, in welke men niet wordt opgenomen, zonder dat men in gedachte zijn gansch verleden voorbij zich ziet gaan, zijn leven en zijn werken, bescheiden ja, maar ook beoordeelend ziet toetsen, is toch heel wat anders dan ‘een uitgebrande krater, waarin Jan en alleman zonder gevaar en op hun gemak kunnen zitten.’ Wie zou verlangen, dat dezulk ‘geslecht en met den grond gelijk gemaakt wierden?’ wie haar geen hoogeren lof toekennen, ‘dan physiek nuttig’ te zijn en te ‘leeren *klimmen?*’ daar zij bij het voorbeeld, hoe men met w a a r d i g h e i d rust, tevens het ten onzent zeldzamer geven, hoe men, de worsteling te boven, uit deze voor volgende geslachten w e l s p r e k e n d wijsheid leert! De hartstogten van de jeugd, de strijd der meeningen van den dag, zij dringen in die stilte naauwelijks door; de kunstscheppingen van voor honderd twintig, tien jaren, zij worden er in kalmte vergeleken, in kalmte genoten; de nieuwverkozene heeft zich het stof van de leden gewasschen, eer hij, uit den wedstrijd geroepen, het waagt den voet op den drempel te zetten; de lauwer is niet glansrijker dan het gelaat van hem, wiens hand dien opheft; de bewondering van wie dezen geeft, stijgt met den blos van wie zich ontvangende bukt. Er is nog meer, ook in dat heiligdom der grootste geesten heerscht naijver; bij gebreke van dien, zou ons het schouwspel niet boeijen; maar deze is gelouterd; geen wilde drift meer, die vlammende verteert; een schalk vernuft, dat vonkelt, dat stralen schietende, te-

vens verlicht en verwarmt! Voor alle eentoonigheid gewaarborgd door de bewegelijkheid, welke het leven der volken sedert den avond der achttiende eeuw onderscheidt; door de snellere gemeenschap van deze onderling allerlei verrassingen rijk; veelzijdig door de verdraagzaamheid onzer beschaving, tintelt zelfs die bespiegelende beoordeeling van leven, boeit en treft ze bij de Franschen onzer dagen, sticht ze bijwijle in het hooge Noord. ‘Voilà ce qui fait,’ roept Sainte-Beuve uit, ‘que le genre du discours académique, dont on dira tout ce qu'on voudra, est un genre bien moderne, bien vivant, bien dramatique, et plus couru que toutes les tragédies du monde.’ En in Zweden? Wat zijne letterkunde er aan dank weet, hoeveel billijker de beschouwing des verledens er door is geworden, hoe dikwerf de bewegingspartij zelve den weldadigen invloed ondervond der waardige bedaardheid, waarmede de Academie haren aanval verduurde en te keer ging, hoe de goede zaak door en met deze won, het zal u blijken bij den eersten blik op die h e u g e n i s s e n . welke het volgend tijdvak ons te beschouwen geeft.

Helaas! hij, die het zaad had gestrooid, zou den oogst niet aanschouwen; eer de velden wit werden was hij geweest. Slechts zeven jaren meer getuige der ontwikkeling, welke hij voorbereidde, mogt hij zelf tot deze niet zooveel bijdragen als hij wenschte. ‘De stormachtige avond van zijn regering en leven viel haast in;’ Schlosser en Arndt zijn binnen uw bereik, als gij de straffe aanklagt der historie met de vergoêlijking der vriendschap wilt vergelijken; wij volgen Geijer: ‘door binnenlandsche moeijelijkheden’ met den adel ‘gedrongen,’ wierp de Koning zich ‘in de buitenlandsche van eenen oorlog’ met Rusland, ‘en deed daardoor eene lang verheelde verdeeldheid in staatkundige begrippen, erfenis van den vroegeren tweedragtstijd, in laaije vlam uitbarsten. Hij was niet onschuldig aan het gevaar, waarin het rijk daardoor werd gebragt. De middelen toetsende, tot welke hij in de ure des noods zijne toevlugt nam, zal men eer erkennen dat zij noodzakelijk waren, dan toegeven dat zij regtvaardig mogten heeten; en de toekomst zal aan het licht brengen, dat hij zelf de laatste zou zijn geweest dit te loochenen. Hij was te ver gegaan om terug te kunnen treden. Zoo het echter geen gewone zielskracht verraadt zich staande te houden onder den druk eener straffende noodzakelijkheidswet, eene grootere, eene bewonderenswaardige wordt er vereischt, om over haar te zegevieren; en de nawereld zal Gustaf - in strijd met zich zelven, met de zijnen en met den vijand - niet beklagen zonder hem tevens eene hulde te brengen, als misschien geens konings moed in de moeijelijkste omstandigheden ooit meer verdiende. Het gold het vaderland. Hij redde niet slechts Zwedens bestaan; hij redde, in den strijd tegen een overmagtig vijand,

ook Zwedens eer, en wij wenschten den tijd te beleven, die zich het regt zou mogen toekenuen hem te verwijten, dat hij daarmede te weinig deed. Zich zelven had hij niet gered.' Geboet was de ligtzinnigheid, waarmede hij, op de grenzen van Rusland, een onwaardeerbaren tijd verloor, Koning Arthur en de twaalf dappere ridders spelend, een tooneel in zijne tent, de lier in zijne vingeren, in stede van voort te trekken en met het zwaard toe te slaan, waar Catharina verbleekte van vreeze! Geleerd was het spel dat hij geloofde te verstaan eer hij het ooit had beproefd, geleerd de kunst des krijgs, ten koste eener nederlaag, als zijn overmoed onmogelijk had geacht! Gelouterd verhief hij zich uit het vuur der beproeving; de Gustaf dien wij bewonderen schitterde nooit grootscher dan toen hij de verslagenheid van Ehrensvärd, uitbarstend in den kreet: 'Uwe Majesteit heeft geen skärgårdsvloot meer!' beantwoordde door zijn verslagen admiraal dat grootkruis dier zweedsche orde om te hangen, anders slechts zegevierend wedergekeerden vereerd! - een blijk van vertrouwen, 't geen Ehrensvärd toch niet bewegen kon het bevel te blijven voeren, als ware in zijn weêrspoed de tweede, verzwegene voorspelling vervuld! - 'Een Wasa, moeder!' hoorden wij Gustaf zeggen, 'een Wasa,' wilde hij worden, en hij weck den grootsten dier onsterfelijken niet, op zijne beurt, toen de Deenen het westen bedreigden, in Dalarna de boeren van Mora en Tuna bezielend, Gothenburg reddend door eene welsprekendheid, wier overlevering, wier heugenis de grijsheid, die er ons van gewaagde, tot schreijens toe roerde. Een Wasa, wie had regt op dien eerenaam zoo niet hij, die, bij Wiborg geslagen, den steven niet huiswaarts, niet naar het meir Mälar, neen, naar de laatste finsche bogt die nog zweedsch was gebleven, naar Svensksund wenden deed: 'hier rigtte men mij een graf of een gedenkteeken op!' - en er de nederlaag in zege verkeerde! Ware hij daar gevallen, gevallen in den schoot der overwinning, de zwaarste worstelingen met eene verouderde vertegenwoordiging zouden hem zijn gespaard gebleven; we hadden hem op zijne laatste buitenlandsche reize niet verbaasd behoeven na te staren, tot wij hem op de heuvelen van Spa zien omdolen, verschrikt door eene onheilzwangerer toekomst dan die bewolkte voorjaarshemel hem in bliksems aankondigt, - tot wij hem in Aken, ter demping van den omwentelingskrater, de schim van den wereldbeheerscher hooren bezweren, wiens wedergade reeds den degen droeg, voor welken Europa zou bukken, maar die toch niet zou volstaan, om 'het genie van het nieuwe met het genie van het oude te vereenigen!', Tegnér's karakteristiek van Napoleon's streven.

Een gefluisterd: 'bonne nuit, beau masque!' - een pistoolschot op een bal, - en een deel van Zwedens adel geloofde te hebben gezevierd, alsof ooit de grondslag van een staat in een gruwel werd ge-

legd! Carl, Södermanlands Hertog, was voogd van den veertienjarigen troonopvolger, tot Zwedens ramp en tot zijn eigen zoo vroeg reeds Koning; de schaduwen verzwaarden zich in het staatkundige tot tastbare duisternis wordens toe, maar de martelaarsglans omgaf zoo min op dat gebied als op het letterkundige den verscheidene vergeefs! Wat op het eerste edel dacht, leerde waarderen wien het had bestreden; en zijne verklaardste tegenstanders op het andere? Partijschap behoefde het niet zoo verre te drijven, dat luttel jaren later de Zweedsche Academie voor eene wijle werd gesloten, om zijne nagedachtenis regt te zien doen. Wilt gij het oordeel van den tijdgenoot, hoor dat van Thorild, strijdens moê, den dood nabij, ‘den Koning beweenende zijner blijde jeugd, een Koning in gevoel, gedachte en gesprek, die, als God, slechts door vrije keuze des harten wenscht te winnen wien hij zocht!’ Wilt gij dat der nakomelingschap vooruit vernemen in de gewaarwordingen van wie toen opwiessen, hoor Geijer: ‘Wat mij betreft, ik behoor reeds tot dat geslacht, 't welk zich van Gustaf III's dagen niets anders weet te binnen te brengen dan de heugenis van dien gelukkigen leeftijd, waarin het licht des dags schooner straalt, de natuur liefelijker schijnt, zorgen nog verre zijn en het harte van geen haat weet. Voor mij wordt zijn tijd slechts beschenen door het morgenrood der jeugdige hoop, 't geen, over den vrede van het vaderlijk dak verwijlend, der wereld iets heerlijks gaf; terwijl de tranen, die ik aan de knieën mijner ouders schreide, toen in onze stille, afgelegene streek, als een donderslag, de mare van des grooten Gustaf's gruwzaam einde weêrklonk, de eerste waren, die ik het vaderland wijdde.’

Onder een indruk als deze was ook Tegnér opgegroeid; wien verbaast het, dat hij dat tijdperk der zweedsche letteren levenslang lief had, dat hij er meê dweepte, wat het ook te wenschen overliet? Het had niets van het verhevene, 't geen hem aan zijn Grieksche dichters boeide; niets van het vrome, 't geen hij in zijne Hebreeuwsche zangers vond; het had weinig gemoed en maar zelden genie; zijn gevoel ging niet diep, zijn geest slechts vonkelde... wat zijn wij onbarmhartiger critici dan hij bleek! Hij las, hij zong, achttienjarige, de liedjens van Bellman, ‘en Faun en Gratie en Muze omzweefden hem,’ de gelukkige! - hij schreide met Lidner zijne eerste tranen des mededoogens bij alle menschelijk leed, - Adlerbeth was hem een romein, niet enkel in woorden ook in gedachten! En toch steeg zijne geestdrift nog hooger, als hij van de grooter goden gewaagde: Kellgrén's melodie, die hem van kindsbeen af als de welluidendste ter wereld toeruischte, Kellgrén, die voor waarheid, regt en vernuft levenslang had gestreden, - en Leopold die dezen was opgevolgd, Leopold, die nog leefde, nog dichtte! Er ging een gerucht, dat

Denemarken oorspronkelijker vernuften had opgeleverd; dat Duitschland, met Lessing, den dageraad zijner gulden eeuw had zien aanbreken, in Schiller en Göthe thans heinde en veer lichtende; om hem heen hoorde hij mompelen, dat de zangers, die hij zoo hoog waardeerde, slechts navolgers waren, navolgers van vreemden smaak, vreemde zeden, vreemden geest. Hij had zijn vaderland te lief, om dit oordeel niet als overdreven te wantrouwen; maar wat er waars was aan dien lof en dien laster, onderzoek, studie zou het hem leeren, de tijd van vergelijken en oordeelen was gekomen; slechts geloofde hij zoo goed het regt te hebben openlijk de inheemsche vernuften te bewonderen, als, in het geheim, voor zich zelven de belofte af te leggen naar zijn vermogen aan te vullen wat der Muze zijns volks nog ontbrak. Dat het reeds op eene glorierijke bogen mogt, waardig in den kring der zusteren te worden opgenomen, dankte het, naar zijne innige overtuiging, dien Koning op tweëerlei gebied, met wien wij u misschien te lang bezig hielden, maar dien de achttienjarige Tegnér aanstaarde met eene antieke piëteit, welke hem bij was gebleven, toen hij er meer dan vijftig telde, toen hij zong:

Er lag iets flikkrends over Gustaf's dagen:
‘Uitheemsch, fantastisch, ijdels,’ is 't verwijt;
Toch school daar zonne in, gij, die trots uw klagen
Het leven menschlijk smaaktet door zijn tijd!
Beschaving is maar schaars inheemsch ontloken,
Barbaarschheid slechts had erfgrond allersteeds;
Het vreemd vernuft heeft d'erts der taal gebroken,
Den zang gestemd, het feestvuur aangestoken,
En wat Gustavisch was, werd daardoor tevens Zweedsch!

(III *in het volgend nommer*.)

Contra de moderne theologie.

Christendom en Empirisme. Teregtwijzing van Dr. A. Pierson, naar aanleiding van zijn geschrift: 'De oorsprong der moderne rigting,' door Anastasio. Utrecht, Kemink en Zoon. 1862.
Pleidooijen in zake de orthodoxie en gevoegde partijen tegen de moderne theologie, door een Jurist. Nijmegen, H.C.A. Thieme. 1862.

Ziedaar twee ridders, uitgetogen om de moderne theologie te bevechten. Beiden strijden zij met gesloten vizier; doch niet evenveel zorg draagt ieder van hen om zijn incognito te bewaren. Dat verschil hangt zamen met de onderscheiden wijze waarop zij hun vijand trachten afbreuk te doen. Eerstgenoemde, wiens helm tot heden zijn gelaatstrekken zorgvuldig verborgen hield[1], schijnt zich van zijn anonymiteit te bedienen, om te ongestoorder zijn tegenstander door allerlei wapenen te bestoken; nu eens met de ridderlijke lans van de bedaarde dialektiek, dan met het voor zijne krachten kennelijk te wigtige slagzwaard der historische kritiek, dan weêr met den verraderlijken ponjaard der persoonlijke insinuatie. Alles is hem goed genoeg, mits hij den gehaten modern ten onder brenge. - Ik vrees, ik vrees, dat die bitter-booze man een theoloog is, al heeft hij alles gedaan, om mogelijk te maken, dat men hem een tijd lang voor een jurist hield[2]. - Minder digt is het kleed der geheimzinnig-

1 Neg even vóór den afdruk krijg ik in handen Anastasio's antwoord op Opzoomer's open hrief. Ik zie daaruit, dat Anastasio's 'nameloosheid' (volgens zijn eigen onjuiste uitdrukking) 'een geheim van Polichinel is, hetgeen iedereen weet, althans in Utrecht (met uitzondering van Mr. C.W. Opzoomer).' De goedgunstige lezer van 'de Gids' vergeve het mij, dat ik hem over Anastasio dorst onderhouden, zonder mij vooraf in de Utrechtsche Polichinel geheimenissen te hebben laten inwijden.

2 Vg. Mr. Opzoomer, 'Open Brief aan Anastasio.'

heid door den anderen ridder aangenomen. Zijn vizier moge zijn neêrgelaten, wij kennen hem aan zijn wapenrusting, zijn schild, aan de wijze waarop hij zijn slagen toebrengt. Als hij zijn naam niet voluit op den titel zet, het is niet omdat hij vreest als bestrijder van die en die dingen bekend te staan; het is misschien eenvoudig, omdat zijn zwaarwigtige naam minder wel voegde bij den luchtigen vorm, hier door hem gekozen. Behoeven wij er nog bij te voegen, dat, hoezeer ook anders met de Theologie ingenomen, hier de jurist ons beminnelijker voorkomt dan de theoloog? 't Zal spoedig genoeg blijken, of er reden bestaat voor die voorkeur.

Het is Anastasio veel te veel te doen, om de in den persoon van Prof. Opzoomer en diens volgeling, Dr. Pierson, bestreden rigting bespottelijk te maken. Hoeveel behendigheid hij ook verrade bij het opsporen, aanwijzen en treffen van de zwakke punten waarop de antagonisten kwetsbaar zijn; met hoeveel vernuft zijn dialectiek ook gevoerd worde; met hoeveel zout van bijtende ironie zijn rede ook besprengd zij: - wien onder zijne naar waarheid verlangende lezers zou hij kunnen voldoen? Mogten ook allen, door zijne woorden overtuigd, uitroepen: waarlijk, Pierson heeft zich onbehoorlijk hoog gesteld tegenover Doedes! - wie zal daarbij niet aanstonds erkennen: maar de aanmatiging van dezen Anastasio, van deze onbekende grootheid, is nog veel minder te verdragen! ‘Inderdaad, mijn waarde Anastasio!’ zal men zeggen, ‘al weten wij niet wie gij zijt, dit weten wij: het was niet uit bescheidenheid, dat ge uw' naam bedekt hieldt. Het was òf uit een geheim gevoel, dat u iets over het onbetamelijke uwer insinuaties toefluisterde, òf het was in de hoop des te meer het publiek te imponeren; daar gij misschien met zóóveel suffisance niet zoudt hebben durven spreken in het openbaar, zoo iedereen wist wie ge waart. Nog eens: wij weten niet wie gij zijt: maar dit weten wij, dat de groote woorden, waarmede gij uw' antagonist zoekt te verpletteren, te minder effect op de verstandige lezers zullen hebben, naarmate er minder moed toe behoorde ze aldus onder de bescherming der naamloosheid uit te spreken.’ Ik weet wel, dat goede wijn geen krans behoeft, evenmin als een slechte zaak door den schoonst klinkenden naam wordt goed gemaakt; maar allerminst kan anonymiteit goedgekeurd worden, waar de onbekende schrijver te werk gaat als ware hij door persoonlijken afkeer tegen zijn antagonist vervuld.

Inderdaad: het geheele proces tusschen Doedes en Anastasio ter eene en Pierson ter andere zijde is niet geschikt om den strijd op theologisch gebied ten onzent van een aangenamen kant te leeren kennen. Eerst komt Prof. Doedes met een teregtwijzing van de modernen hier te lande, die inconsequent heeten, zoo ze niet al de consequenties der Duitsche modernen voor hunne rekening nemen. Dan komt Dr. Pierson met een teregtwijzing van Prof. Doedes, over wiens onleerzaamheid en gebrek aan kritiek hij niet luide genoeg zich kan beklagen. Eindelijk komt de groote onbekende en neemt in zijne teregtwijzing van Dr. Pierson nog al weêr hooger toon aan, en wil, dat voor zijn beweringen - die voor bewijsvoeringen moeten doorgaan - tegelijk Pierson en Opzoomer zullen verstommen.

Mogt het van dezen strijd heeten: ‘Crescit eundo,’ zeker niet van de betamelijkheid waarmede hij gevoerd werd, evenmin als van de kracht ter overtuiging der tegenpartij die daarvan uitging.

Intusschen, laat ons niet vergeten, dat wij leven in een eeuw van brochures en vlugschriften. Ook de moderne Theologie wordt besproken in vliegende blaadjes. Wat zij leert en beweert, wat zij nog wel mogt leeren, vóór zij zich zette tot beweren - gij weet het bijna vóór gij u daarvoor eenige moeite gegeven hebt. Zoo weinig tijd en inspanning veroorzaakte u het doorloopen (want *lezen* was immers niet eens noodig?) van de lectuur van den dag, die daarop betrekking had. Trouwens, niet alles wat er uitgegeven werd pro et contra de mod. Theol. behoefdet gij te lezen. Alleen zulke schrijvers verdienen die onderscheiding, alleen zíj kunnen schrijvers van den dag heeten, die door hun aangenamen, lossen, geestigen, pikanten trant u weten te boeijen en aan alles behalve aan arbeid u doen denken. Verwondert het u zoo bijzonder, als Pierson, contra Doedes optredende, in een boek, dat hij in veler handen en door velen gelezen wenscht, alles aanwendt om dat boek *pikant* te maken? Verwondert het u, als dat pikante meer tot uw genoegen dan dat van Prof. Doedes uitvalt? Maar zoudt gij u nu gaan inbeelden, dat thans de zaak der moderne theologie zegeviert? Gij denkt er niet aan. Gij zegt, na de lectuur van de ‘oorsprong der moderne rigting’ - 't is een aardig boek; met talent geschreven; met veel scherpzinnigheid zijn daar enkele fouten in Doedes' betoog aangewezen. Maar het boek heeft u veel te veel overéénkomst met een pleidooi in een zeer ingewikkeld proces. Gij denkt terstond,

na het eindigen van den laatsten volzin: Wat zal nu pleiter van partij daartegen inbrengen? Gij begrijpt volkomen, dat de zaak nog niet behoorlijk is toegelicht. Ja, naarmate de zaak door Pierson meer werd voorgesteld als zijnde reeds uitgemaakt en beslist, nam voor u de zekerheid niet toe, dat hij het laatste woord gezegd had. Inderdaad, het bleek al ras dat gij u niet bedrogen hadt. Niet alleen toch, dat Anastasio niet lang uitbleef met zijn niet minder hevige invectieven: Pierson zelf, als wilde hij den indruk van zijn pas verschenen boek temperen, zocht het bij een, de eerste op den voet volgende, tweede uitgave te corrigeren door een sup- of complement[1], volgens hetwelk de zwakheid van de bestreden rigting een niet te minachten kracht bleek. Jammer, dat Anastasio niet wachtte tot na verschijning van dit toevoegsel, of dat Pierson zijn tweede uitgave niet nog eenigen tijd ophield. Welligt hadde de eerste zijn toon wat lager gestemd en de laatste nog meer te wijzigen gevonden om den verkeerden indruk van de eerste uitgave weg te nemen.

Waar de geestesproducten zoo haastig te voorschijn komen, laat de degelijkheid alligt te wenschen over[2]. 't Schijnt haast alsof persoonlijke gevoeligheid als voorname drijfkracht hier in 't spel was. Noch Pierson, noch Anastasio heeft een toon aangeslagen, die dit vermoeden weêrspreekt. Pierson verheelt zijn verontwaardiging niet daarover, dat Doedes schrijven kon, als ware niet reeds dit en dat door hem, Pierson, aangewezen of weêrlegd. 't Is verdrietig, zegt hij, dat men zoo dikwijls hetzelfde moet zeggen vóór men gehoor krijgt. Anastasio op zijne beurt, kan het P. niet vergeven, dat hij zijn vriend Doedes zoo uit de hoogte behandelt, en hem b.v. over zijne onkritische, onwijsgeerige anti-empirische methode teregt stelt. Had dan, vraagt hij, Doedes dien geheelen aanval niet reeds van te voren gekeerd, door zijne ontdekking van het onderscheid tusschen gekortwiekte en ongekortwiekte ervaring?

1 ‘Zwakheid en kracht.’ Ook afzonderlijk te verkrijgen.

2 Ook steller dezes, hoe afkeerig ook van overhaasten, moet zich met deze aankondiging spoeden. Want reeds is er op de repliek van Mr. Opzoomer een antwoord van Anastasio ter perse. De Jurist is beantwoord door Tyrus [en de laatste, voegen wij er thans, deze bladzijden eorrigerende, bij, wederom door den Jurist]. Wil hij dus nog op eenige belangstelling bij het publiek rekenen, dan dient hij niet te wachten totdat de strijd door allerlei incidenten eene geheel nieuwe gedaante heeft aangenomen.

Wat baten zulke klagten en uitvallen? Immers niets. Doedes zal tot Pierson zeggen: mijn lieve vriend! wees niet zoo boos! ik weet wel, dat gij dit en dat genoegzaam meent te hebben bewezen of weêrlegd. Maar gij hadt MIJ niet overtuigd - en ik voelde geen verlangen, om met U juist op alle punten in discussie te treden. En Pierson behoeft aan Anastasio het antwoord ook niet schuldig te blijven. Hij kan volstaan met te wijzen op het reeds herhaalde malen geleverde betoog, dat de distinctie door Doedes gemaakt in het gegeven geval van hoegenaamd geen nut kan geacht worden.

Ziedaar de treurige zijde van den strijd, dat het pikante van den vorm, de eigenaardigheid ten gevolge waarvan deze strijdschriften zoo gretig gelezen worden, voor een groot deel uit de min edele bron der persoonlijke gevoeligheid is af te leiden.

Heeft dan deze strijd ook niet een goede zijde? Is er geenerlei voordeel voor de zaak van waarheid en godsdienst uit den arbeid van deze mannen te wachten?

Wel zeer zeker, al is de winst dan ook bijna alleen via negationis daaruit te trekken.

Inderdaad heeft, naar mijne overtuiging, de strijd, door Pierson en Anastasio gevoerd, dit goede, dat men hier als in een sprekend voorbeeld zich ziet voorgesteld, hoe men *niet* moet strijden. Men weet niet waarover meer zich te verbazen, over de verontwaardiging van Pierson, dan over den QUOS-EGO-toon van den grooten onbekende. In wat zonderlinge begoocheling moet de eerste verkeerd hebben, toen hij meende, dat een Theoloog als Doedes zwichten zou voor eenige..... syllogismen! En welken naam zullen wij geven aan de inbeelding van Anastasio, als hij een anderen dan lachwekkenden indruk denkt te maken met phrases, als die wij aan het slot van zijn boekje vinden (blz. 71); phrases, die alleen berekend zijn, om op onzelfstandige lezers het gewenschte effect te maken. Trouwens iets vroeger had de schrijver (zie dezelfde blz. 71, bovenaan) verklaard: ‘wij meenen genoeg gezegd te hebben voor den verstandigen en onpartijdigen lezer.’ Voor den *niet* verstandigen en *niet* onpartijdigen lezer zal het dus wel zijn - en voor hem is het uitnemend geschikt - wat wij iets later lezen: ‘Het is ons smartelijk, u te vinden onder de ijverige dienaren van dien tijdgeest’ (die aan het Evangelie en het Christelijk geloof steeds meer vreemd wordt), ‘wiens bestrijding wij mede van u’

(waarom? blijkt niet) ‘hadden verwacht. Van uw eerste optreden af hebben wij u met belangstelling gevolgd. Wat hebt gij geleverd?’ (Volgt het oordeel der (liefdevolle?) belangstelling:) ‘Uwe dissertatie laten wij daar; wij weten hoe zij gewoonlijk in de wereld komen. Maar de rhapsodie, die gij onder den titel van Bespiegeling, gezag en ervaring hebt uitgegeven, was’ (hoor! hoor! Anastasio spreekt:) ‘beneden de kritiek[1]. Mr. Bakker Korff moge een Hegeliaan zijn, maar u had hij bewezen, dat gij de terminologie van de wijsbegeerte nog niet verstond(t), toen gij u aan het schrjven over dit onderwerp zette ('t). Uw eenig antwoord bestond - in de uitgave van een *Tijdschrift voor Godgeleerdheid en Wijsbegeerte*. Welk een voorhoofd! En wat bevatte het?’ (Het voorhoofd van P.? neen: zijn Tijdschrift.) ‘Om van de vorige opstellen te zwijgen,’ [ziedaar, hoe de groote criticus zich de zaak gemakkelijk maakt; op de vraag: wat bevat het Tijdschrift? antwoordt hij door te *zwijgen* van al het andere (5 stukken van ongeveer 100 bladzijden ieder) en zich te bepalen bij een paar punten] ‘stippen wij hier alleen aan dat over *historische kritiek*.’ En dan volgen twee stellingen uit dat opstel, die naar Anastasio's bewering onjuist zijn, zonder dat daarvoor de noodige bewijzen worden aangevoerd[2].

1 Het pleit, om dit in het voorbijgaan hier te vermelden, zeer voor de onpartijdigheid van de uitgevers van Anastasio's brochure, dat zij zulk een vonnis: ‘beneden de kritiek!’ helpen verspreiden, over een boek, dat zij zelve hebben uitgegeven. Misschien is het om hunne verhevenheid ‘boven de kritiek’ van den Heer Anastasio aan te toonen, dat zij, op den omslag van het boekje dat dit vernietigend vonnis bevat, als ware er niets gebeurd, aankondigen: Bij de Uitgevers dezes is mede uitgegeven: Dr. A. Pierson, Bespiegeling, gezag en ervaring, ƒ 2.30.

2 Dat de teekening der Tubingsche kritiek door Pierson t.a.p. niet in allen deele juist is, zal, denk ik, hij zelf thans wel erkennen. Maar duidelijk is het, dat Anastasio zijne volslagen onkunde op dit gebied kwalijk bedekt door den apodiktischen toon dien hij aanneemt. Immers de voorstelling door P. van de genoemde kritiek gegeven is in allen gevalle niet, gelijk A. beweert, ‘juist het tegendeel van de ware meening der Tubingers.’ Zeker niet zoo scheef is die voorstelling als die, welke door Anastasio zelven voor de ware wordt uitgegeven, als hij van hen zegt: ‘terwijl zij *alle historisch karakter aan de Evangeliën*, bepaaldelijk aan dat van Johannes, ontzeggen,’ enz. ‘Zulk een misslag’ - om 's mans eigen woorden te gebruiken - ‘is alleen mogelijk, waneer men misschien hier of daar iets in der haast *over* de Tubingers gelezen en dit dan nog verkeerd begrepen heeft; hij is niet mogelijk, zoo men ooit hunne kritiek uit hunne eigen werken heeft leeren kennen.’ - Alle historisch karakter wordt *aan de Evangeliën* door de Tubingers ontzegd? Ik restringeer - zal A. zeggen - die algemeene stelling door de bijvoeging: ‘bepaaldelijk het Evang. van Joh.’ Maar waarom dan die algemeene stelling vooropgezet, volgens welke aan *geen* der Evangeliën *eenig* historisch karakter wordt toegekend, daar het toch bekend is, dat juist het erkende historische karakter der drie eerste Evangeliën voor de Tubingers een krachtig argument is voor het onhistorisch karakter van het vierde? En nu, wat dat vierde Evang aangaat - heeft Baur niet trachten aan te toonen, dat het, blijkens den proloog, niet op één lijn *wil* gesteld worden met de Synoptische Evangeliën, en dus ook niet naar denzelfden maatstaf *moet* beoordeeld worden? Is Pierson dus niet digter bij de waarheid geweest, dan gij, Anastasio, in weêrwil van den nimbus van onfeilbaarheid, waarin gij u tracht te hulleu? - En wat het andere punt betreft: ik moet bekennen, Pierson's door u, naar gij zegt, in verstaanbaar Hollandsch overgebragt beginsel: ‘*wonderen zijn onmogelijk, behalve in die gevallen waarin wonderen mogelijk zijn*’, in het genoemde opstel niet te hebben weêrgevonden. Welligt, dat ook hier een *liefderijke* belangstelling in het spel is geweest en moet uwe overbrenging herleid worden tot de stelling, die wij t.a.p. bl. 197 lezen: ‘ik noem onwaarschijnlijk alles wat met bekende en anders overal heerschende wetten onvereenigbaar is, tenzij mij omstandigheden worden medegedeeld, die een inbrenk op die wonderen voldoende verklaren;’ eene stelling, die op de volg. blz. tot dezen korteren vorm wordt ternggebragt: ‘geen berigt is geloofwaardig, dat op eenigerlei wijze met bekende wetten in strijd is.’

Neen, waarlijk! Zoo moet men niet te werk gaan. Dat Pierson gehoopt had met zijne tegenwerpingen meer indruk te maken op Doedes' denkwijze, - is natuurlijk. Maar zwakheid dunkt het mij te zijn, als hij een geheel boek door zich geinspireerd toont door die ééne gedachte: ‘hoe verdrietig, dat Doedes volstrekt doof is voor de waarheid, hem door mij aangetoond!’ Dat op zijne beurt een warm vereerder van Doedes zich beleedigd voelde door den toon, die tegen den hoogge schatten vriend werd aangeslagen, is al wederom zeer gemakkelijk te verklaren. Maar dat hier het jus talionis wordt toegepast op de wijze, als door Anastasio geschiedt - wie zal er zich niet over bedroeven?

How not to do it leeren wij dus in de eerste plaats uit dezen strijd. Bescheidenheid en bezadigdheid in ons oordeel, ongeveinsde, welwillende belangstelling in hetgeen door anderen ter opbouwing van kerk en school met blijkbaar goede bedoelingen wordt ondernomen: zietdaar waartoe wij, m.i. door dit afschrikkend voorbeeld, bij vernieuwing ons moeten opgewekt voelen. Wij beelden ons zoo spoedig in, dat wij wonderveel voor de waarheid hebben gedaan, en beklagen ons zoo ligt over de miskenning, die wij ontmoeten. En dan worden wij bitter en boos, en maken ons ten slotte nog belagchelijk bovendien. Moesten de theologen bovenal zich niet geroepen achten, om in hun strijd tegen de dwaling te toonen met hoeveel geduld de liefde hen wapent? Ridendo dicere verum quis vetat? - maar dan zij het niet de grijnslach van minachtend sarcasme; dan

zij het die van de ironie, zoo als die om Socrates' lippen speelde.

Van dien aard is inderdaad de glimlach, waarmede ‘de Jurist’ ons komt onderhouden over de teekenen des tijds aan den theologischen hemel. Het is de zaak, la cause, de rigting, die hem bezig houdt. De personen laat hij ongemoeid. En daar hij de rigtingen als personen, eischende en gedaagde partijen laat optreden, heeft er de levendigheid niets bij verloren. Nu zal de vriend der Moderne Theologie wel niet van meening zijn, dat de hier voor zijne rigting optredende pleitbezorger zich van zijne taak op een gelukkige wijze kwijt; hij zal zeer gemakkelijk inzien waaraan het is toe te schrijven, dat bij de rolverdeeling de verdediging der mod. Theologie niet in betere handen kwam; hij zal terstond uitroepen: ‘natuurlijk! Zoo moest het zijn in een boekje van den “Jurist” in wien wij geen bondgenoot hebben, en die zich overtuigd houdt, dat de Mod. Th. ten onzent tot nu toe niet veel beter voor de vierschaar van het publiek verdedigd is. Ware het anders, de “Jurist” zou alligt gunstiger jegens de zaak zelve gestemd zijn.’ Intusschen haasten wij ons er bij te voegen, dat de schrijver toch in zóóver zijne onpartijdigheid heeft aan den dag gelegd, dat hij de gedaagde partij noch in de conclusie van het Openbaar Ministerie, noch in de uitspraak der regtbank laat veroordeeld worden. De regtbank namelijk verdaagt hare uitspraak en het Openbaar Ministerie, ofschoon zijne sympathie voor de Orthodoxie niet ontveinzende, wijst toch haren eisch en dien der gevoegde partijen, tegen de M.T., af, op grond harer incompetentie om in eene zaak als deze door een regterlijk vonnis de beslissing te doen nemen. M.a.w. de ‘Jurist’ erkent, dat in zake: ‘de moderne Theologie’ in regten niet te procederen is en heeft zich-zelven in zekeren zin een certificaat van onbevoegdheid gegeven. *Urtheilen* wil hij, maar niet *aburtheilen;* adviseren, maar niet vonnissen. Zooveel hij ook tegen de geheele nieuwe rigting heeft in te brengen, hij wil haar met de anderen ongemoeid laten. Dit onkruid wil hij laten opwassen met de goede tarwe tot den dag des oogstes. En - wat vooral onze aandacht verdient - hij stelt in dit opzigt de Mod. Theol. geheel gelijk met de beide gevoegde partijen: het oude supranaturalisme (overigens een niet zeer duidelijke qualificatie) en de Groningsche school, voor zoover beiden, al is het met minder consequentie, evenzeer tegen de Orthodoxie getuigen.

Keeren wij tot den meer persoonlijken[1] strijd tusschen Anastasio en zijn antagonisten terug en gaan wij meer in bijzonderheden na, wat daaruit voornamelijk te leeren valt.

Anastasio heeft zijne teregtwijzing in vier deelen gesplitst, onder de titels: *empirische kritiek, empirische philosophie, empirische logica* en *moderne Theologie*. Onder de eerste rubriek valt een bestrijding van de methode, door Pierson gevolgd om de onbestaanbaarheid van het wonder voor de historische kritiek aan te toonen. Pierson had zich beroepen op wonderverhalen uit den tijd van Augustinus, die, ofschoon door de beste getuigen gestaafd, toch door de tegenwoordige kritiek niet als historisch worden aangenomen. Anastasio tracht door een lang citaat uit Herzog's 'Realencyclopaedie' te bewijzen, dat wie aan de wonderbare genezing te Milaan door aanraking der relieken geschied niet gelooft, daarom nog niet de reëele opstanding des Heeren in twijfel behoeft te trekken, zonder zich aan inconsequentie schuldig te maken. Is hiermede de empirische kritiek tot zwijgen gebragt? Wie ziet niet in, dat door zulke opmerkingen Anastasio Pierson c.s. evenmin overtuigd heeft, als Pierson Anastasio door zijn beroep op Ambrosius, Augustinus en Pascal? Pierson zal blijven zeggen:

1^0 Augustinus moge erkennen, dat hij niet zeker is van de waarheid van *alle* aan hem of door hem medegedeelde wonderen, dit staat genoegzaam vast, dat hij *veel, zeer veel* wonderen aannam, waarin heden ten dage geen historicus, geen wetenschappelijk mensch meer geneigd is feiten te erkennen. Men moge b.v. gaarne erkennen, dat de invloed van de zielsstemming des lijders op zijn ligchamelijken toestand onmiskenbaar is, wie onzer zal Augustinus gelooven, als hij ons verzekert het navolgende feit zelf te hebben bijgewoond? Zijn vriend en gastheer Innocentius te Carthago leed aan vreeselijke fistels in de onderbuik. Toen de laatste daarvan door de wondheelers zou geëxstirpeerd worden, verzocht

1 Is het noodig, hier de verklaring bij te voegen, dat dit 'persoonlijk' nie dient om aan te duiden, dat óf Pierson óf de ons onbekende Anastasio door persoonlijke motieven bewogen, den strijd aanbonden? Zoo ja, dan sta zij hier met de nadere toelichting, dat wij hier den strijd *man tegen man* persoonlijk noemen en dien stellen tegenover den meer onpersoonlijken, tegen de 'firma': moderne Theologie, van den 'Jurist' uitgegaan. Zeer zeker mogen wij geen personaliteiten zoeken in het boek van Pierson, welks voorrede eindigt met de woorden: 'Ik vraag Prof. Doedes dus verschooning voor elke uitdrukking, mij thans of vroeger reeds ontvallen, die hem toe mogt schijnen onbestaanbaar te zijn met die gevoelens, die hij wel weet dat ik hem persoonlijk toedraag.'

hij eenigen zijner vrienden, waaronder ook Augustinus, hem, den avond vóór en den morgen van de operatie, door zijn gezelschap te komen verkwikken. Zoo was Augustinus getuige van 's mans vurige gebeden, hem door den vreeselijken angst voor het aanstaande lijden ingegeven. ‘Als Gij, o God! deze smeekingen niet verhoort,’ dacht Augustinus daarbij, ‘welke zult gij dan verhooren?’ En ziet! den volgenden dag, toen alles voor de kunstbewerking gereed was - wat vonden toen de geneesheeren? In plaats van de fistel, een lidtecken als van de wond, die nog gemaakt moest worden! DIT HEEFT AUGUSTINUS ZELF BIJGEWOOND EN MET EIGEN OOGEN GEZIEN! Is dat dan geen reëel wonder? ‘Neen,’ zeggen wij, kinderen der 19de eeuw, ‘nog niet.’ Zelfs de ‘bezonnen’ Herzog zal liever zijn oordeel opschorten dan met Augustinus de groote daad Gods, aan Innocentius verrigt, te prijzen[1]. Warrom? Is Augustinus dan geen geloofwaardig man? Is hij in deze zaak geen competent getuige? - Ja - maar..... O, treurige twijfelzucht, wat zult gij hier hebben in te brengen?..... Het is onmogelijk, dat een wond, die nog niet gemaakt is, cicatriseert! Augustinus moet zich vergist hebben. - Het proces is geëindigd. De zaak is beslist. Wij gelooven Augustinus *niet*.

2^0. Anastasio verklaart het wondergeloof in den tijd van Ambrosius en Augustinus uit het toen bestaande bijgeloof. Welnu, wij doen hetzelfde (zal Pierson zeggen), als wij de zinnelijke voorstelling van 's Heeren opstanding, reeds bij schrijvers van het N.T. te vinden, aan een aanvankelijke ontaarding

1 Ik moet hier nog een staaltje van die ‘bezonnenheid’ releveren, minder om Herzog, dan om Anastasio nader te kenschetsen. Laatstgenoemde nl. schrijft bl. 28 het navolgende: ‘Het geheele artikel’ (van Herzog) ‘wordt besloten met het bezadigd oordeel, dat op de goedkenring rekenen mag van ieder denkend en wetenschappelijk man, die Christen is. “De reliquiën-vereering is eene zevierende (?) reactie van het overwonnen (!) heidendom op de christelijke godsdienstsfeer. Dit sluit geenszins in de loochening, dat God zich nederbuigend tot de zwakheid der menschen, en de nieuwe “tijden der onwetenheid” overgezien hebbende, hun somwijlen geschieden liet, naar hun geloof.”’ Wien het lust analysere dien onzin. Ons schijnt het oordeel van Anastasio over dit slot een lastering tegen wetenschap en Christendom beide. En wat zullen wij zeggen van de vraag, door denzelfden critiens, bl. 29, aan Pierson voorgehouden: ‘Zou een van allen of allen te zamen’ (er is sprake van de questieuse wonderen uit ‘het tijdperk van de ontaarding des Christendoms’) ‘ons ooit of ooit kunnen regtigen tot den aprioristischen kanon: “wonderen zijn onmogelijk!”’ Waarlijk, die vraag zelve getuigt van zoo schromelijke verwaaring van denkbeelden, dat het tijd verbeuzelen zij zou daarop een antwoord te willen geven.

van het Christelijk geloof toeschrijven. Tegen onzen kanon: ‘wonderen zijn onmogelijk,’ stelt gij een anderen: ‘de wonderverhalen in het N.T. voorkomende, kunnen, moeten en zullen worden verklaard uit het reine en onvervalschte geloof in Christus, waardoor de schrijvers bezield waren.’ Hoe gij dat kunt beweren, tenzij uit den inhoud hunner schriften, is ons niet duidelijk. Als wij nu op grond van dien inhoud beweren: het geloof dier schrijvers is *niet* volkomen rein geweest, mogen wij dwalen; *gij*, in allen gevalle, overtuigt ons niet van dwaling, als gij, in spijt van het wondergeloof dier schrijvers, beweert: zij waren volkomen vrij van bijgeloof.

Gelijk Anastasio in het 1ste deel de hulp van den theoloog (Herzog) inriep, zoo in het 2de en 3de die van den philosooph, (Rob. Zimmermann). 't Lust ons niet in den nog hangenden strijd tusschen Opzoomer en Anastasio ons te mengen. Wij zouden in allen gevalle willen wachten op de toegezegde repliek van laatstgenoemde. Behalve de opmerkingen van Rob. Zimmermann en de weinig afdoende declamaties van Anastasio tegen Opzoomer's empirisme, zal men hier, onder de opschriften ‘empirische philosophie’ en ‘empirisch logica’ niet veel vinden.

Ja, toch! Bijna zou ons daar een allerfijnste, allergeestigste zet van Anastasio ontsnappen. Hij is tegen Pierson gerigt. Deze heer gaf nl. blijken van verregaande onkunde in de eerste regelen der cijferkunst, door te spreken van *knikkers met knikkers vermenigvuldigd* en van *appels met appels gemultipliceerd*. Da wurden Herr Doctor catechisirt, het spreekt van zelf. Uit twee kinderboekjes wordt zijn Zeer Geleerde te regt gewezen. De heer Anastasio was blijkbaar zeer verheugd, toen hij dezen splinter vond in het oog zijns modernen naasten. En eenmaal in die vrolijke luim, geeft hij hem nog eenige nieuwe raadseltjes op, in de aangename overtuiging, dat de man van de nieuwe rigting de oplossing niet zal kunnen geven. ‘Wat is er eerst geweest het ei of de hen?’ - ‘Vanwaar het menschelijk geslacht?’ Anastasio nu lacht in zijn vuist, dat hij-zelf het antwoord weet, luidende: ‘God heeft de hen en ook den mensch geschapen.’ O sancta simplicitas! roepen we onwillekeurig uit. - Als wij echter opmerken, dat de onderstelde onwetendheid van Pierson aan zijn *ongeloof* wordt geweten, dan durven wij niet meer uitroepen: o *sancta* simplicitas!

Is het een verdienste van theologische polemiek, dat zij hevig en fel is, dan mogen de laatste 8 bladzijden van Anasta-

sio's geschrift, waarin de moderne theologie wordt tentoongesteld, wel bovenal geroemd worden. Doedes, heet het, heeft beter dan Pierson gezien, dat de moderne theologie eene vrucht is van Duitschen bodem, dat alle modernen in Frankrijk, Zwitserland, Engeland en ons vaderland, napraters zijn van de Duitsche meesters. Doedes heeft dan ook de kracht dier geheele rigting gebroken, door de inconsistentie van de nieuwe Duitsche theologie aan te toonen. De Fransche en Zwitsersche modernen zijn eigenlijk ook Duitschers. Van de moderne theologie in Groot-Brittanje moest Pierson, naar wij op blz. 67 vernemen, liever gezwegen hebben. En van onze Nederlandsche modernen heet het daar: ‘Zij hebben dan geen stelsel maar een *beginsel*, en gij beschrijft het aldus: “de leer der vaderen moet gewijzigd worden naar de uitkomsten, die verkregen zijn door toepassing der empirische methode, zoowel op fysisch als op ethisch gebied.”’

En dan volgt het QUOS-EGO van Anastasio:

‘Wanneer gij nu de logica en de wijsgeerte, waarvan gij de empirische methode overneemt, zult gehandhaafd hebben tegen de bezwaren, die wij in dezen brief tegen haar hebben ingebragt, zullen wij u wederom hiervan hooren. Tot zoolang houden wij uw beginsel voor vernietigd.’

In ditzelfde gedeelte vinden we nog de liefelijke karakteristiek van Pierson's werken, hierboven (blz. 365 en 366) reeds medegedeeld. Het boekske eindigt, na een jammerklagt over Pierson, die niet alleen als Lamartine den bijbel zijner moeder vergeten, maar erger nog, dien versmeten en verguisd heeft met Hem, die daarvan de groote inhoud is, met deze woorden: ‘Ai mij, welk een geest is in onze dagen losgelaten en over Nederland uitgegaan, dat zulke dingen onder onze oogen kunnen voorvallen! Van ééne zaak echter hopen wij zoo niet u, dan an dere onpartijdige lezers overtuigd te hebben, dat ieder die op uw voetspoor het Evangelie onzer zaligheid laat varen, om een voorstander te worden van de moderne theologie, dit niet kan geacht worden te doen in naam van *wetenschap* of *wijsbegeerte*.’

Wil men voor ‘onpartijdige lezers’ in de plaats stellen: ‘oppervlakkige, der zake onkundige lezers’, dan mag Anastasio's hoop welgegrond heeten. Wat de onpartijdigen aangaat, zij, denk ik, zullen wel van oordeel blijven, dat eene polemiek, die in ijdele declamaties bestaat, wel verre van het beginsel des

tegenstanders te vernietigen, alleen eigen onmagt en armoede aan wezenlijke argumenten verraadt.

Vóór wij van dit onderwerp afstappen, zij het ons nog vergund een algemeene opmerking te maken. Het is zeer duidelijk, dat Pierson zich alle mogelijke moeite heeft gegeven, om de bestrijders der moderne rigting met strikte argumenten van hun ongelijk te overtuigen. De verontwaardiging die uit zijn geschrift spreekt is bijna geheel te verklaren uit het wetenschappelijk karakter waarin hij optreedt. Het is voornamelijk voor de miskende regten der Logica dat hij met hartstogt strijdt. Anastasio nu heeft wel gepoogd op dit terrein zich met den voorstander der nieuwe rigting te meten, maar 't is onmiskenbaar, dat hij noch in de Logica, noch in de historische kritiek een held is. Zijne verontwaardiging ontleent haar kracht niet aan zijne sympathie voor de wetenschap, maar aan zijn ingenomenheid met wat hij ‘het Evangelie onzer zaligheid’ noemt. Bedriegen wij ons niet, dan zou hij wel een stap verder willen gaan dan de bezadigde ‘Jurist’, die, zoo als wij zagen, de eischeressen tegen de mod. theol. in regten incompetent verklaarde, ofschoon hij den pleitbezorger voor ‘de Orthodoxie’ de dubbele aanklagt in den mond geeft: ‘de gedaagde kan nooit regt hebben op de qualificatie M o d e r n e T h e o l o g i e ; wij betwisten haar en de haren alle regt, om zich in de Nederlandsche Hervormde kerk, in 't algemeen als Christenen, en in 't bijzonder als Protestantsche leden dier Kerk, en veel meer om zich als herders en leeraars daarin te gedragen.’ Deze dubbele aanklagt in allen gevalle zal de partij, door Anastasio vertegenwoordigd, gaarne overnemen. Maar heeft niet juist ‘de Jurist’ op geestige wijze aangetoond, dat die verontwaardiging bij Anastasio (en hoevelen hebben niet, even als hij, zich zelven het uitsluitend brevet van ‘Schriftgeloof’ of ‘Christendom’ gegeven?) tegen de aanmatiging der modernen al zeer weinig grond heeft? Nu eens op bedekte, dan op open wijs, nu eens op den toon van vriendelijken raad, dan op dien van strenge teregtwijzing, wordt het den modernen gedurig te kennen gegeven: gij behoort niet langer met ons in de Christelijke kerk te blijven! Ziet! de deur staat open: verlaat ons!

Alsof de niet-modernen dán eerst vrij konden ademen, als zij van deze onruststokers bevrijd waren! Alsof de modernen dán eerst zich in hun wezenlijk karakter zouden vertoonen, als ze, aan de buitenzijde der kerk geposteerd, aan hun slooperswoede botvierden!

Ik voor mij kan niet instaan voor de bedoelingen van al wat zich ‘modern’ en ‘theoloog’ noemt. Maar hiervan houd ik mij overtuigd, dat de ‘Jurist’ als een scherpzinnig en bezadigd man oordeelde, toen hij aan de ligue tusschen de orthodoxie, het oud-supranaturalisme en de Groningsche school tegen de mod. Theol. weinig kracht van cohaesie toeschreef en noch aan die allen gezamenlijk, noch aan één onder haar in 't bijzonder, het regt toekende om aan de ‘gedaagde’ het zwijgen op te leggen.

Zonder twijfel zal de tijd de juistheid van dit oordeel in het licht stellen. Moge het tevens meer en meer aan den dag komen, dat de modernen, door het vuur van den tegenstand, dien zij ondervinden, gelouterd, wegens den christelijken zin dien zij openbaren hunne plaats in Christus' kerk met eere innemen en met gelukkigen uitslag arbeiden aan hunne taak, welke geen andere is dan deze: het Christelijke in de moderne zamenleving en wetenschap aanwezig op te sporen en te doen waarderen, en het hedendaagsche Christendom van de magt eener onzuivere traditie te bevrijden, opdat voortdurend de beste, de grootste, de edelste geesten van onzen tijd daarvoor behouden of gewonnen worden.

Gedachtig aan het belang van den arbeid die haar wacht, aan het weinige nog door haar voor de praktijk, voor de gemeente, voor het leven tot stand gebragt, gedrage zich de Moderne Theologie in de personen die zich hier te lande als hare woordvoerders opwerpen, stil en bescheiden; krachtig, maar zonder ijdele ligtgeraaktheid hare regten handhavende, niet zoozeer door magt van replieken en duplieken in persoonlijken strijd, als wel door open en mannelijke getuigenissen, waar *de zaak* het eischt[1]. Kalm en bezadigd, met onverdroten degelijkheid voortschrijdende, zal zij de lofspraak waardig zijn en meer waardig worden, onlangs op de moderne historische kritiek in Duitschland uitgebragt door een der wakkere redacteurs van de ‘Revue Germanique et Française’[2]. Zij het mij vergund met de mededeeling van zijne woorden dit opstel te besluiten.

Nadat hij heeft gewezen op den onverzoenlijken strijd, die er, naar het vrij algemeene gevoelen, bestaat tusschen godsdienst en

1 Men vergelijke de schoone bladzijden, waarmede Pierson zijn hoofdstuk ‘Zwakheid en Kracht’ opent.

2 Zie het opstel van A. Nefftzer, in het nummer van 16 Junij ll., met het opschrift: ‘Etudes religieuses,’ zijnde een inleiding tot een paar preken van C Schwarz.

wetenschap, gaat hij aldus voort: De là un grand trouble, une grande incertitude dans la plupart des esprits.... Il faut choisir; et cependant nous sentons au fond de nous-mêmes quelque chose qui nous dit que le choix est mauvais, absurde; que l'âme est une et ne peut pas s'amputer; que le sentiment religieux et l'ardeur de savoir lui sont également innés.

Comment ce drame intérieur peut-il arriver à un dénouement heureux? Comment se résoudra cette énigme la plus redoutable de notre existence? Nous croyons qu'elle est au moment de se résoudre, et c'est la science elle-même, c'est la critique historique qui aura l'impérissable honneur d'avoir rétabli le sentiment religieux dans tous ses droits. La réputation de la critique allemande est établie dans le monde: elle passe pour quelque chose de très-dissolvant et de très-négatif, et, de fait, il semble à première vue qu'elle n'ait rien respecté. Toutefois, elle n'a jamais eu en vue l'attaque ni la démolitior, et ce point est important, parcequ'il exclut toute idée de parti pris; elle a toujours été désinteressée; elle n'a eu d'autre mobile que le désir naturel de s'enquérir et de savoir. Mais le résultat de ses travaux n'en eût pas moins été de faire table rase de la religion en général, et du Christianisme en particulier, si les fondements de la religion et du Christianisme étaient là où on les cherche communément, dans la notion du miracle, dans l'enchainement surnaturel des dogmes, dans l'autorité des textes écrits. En effet, elle a détruit la notion du miracle, elle a ramené les dogmes à une origine humaine et historique, elle a bouleversé toutes les notions traditionnelles sur les auteurs de la contexture des livres sacrés. Et cependant, comme nous voyons dans la nature la vie surgir de la mort, c'est du milieu de ces ruines que sortira probablement une puissante renovation religieuse; et cette renovation sera due à des hommes qui ont pris part à la destruction, ou qui, du moins, en acceptent pleinement les résultats.

Rien de plus extraordinaire en apparence, mais au fond rien de plus naturel. Ce que la critique a attaqué, analysé, ce sont les manifestations historiques de l'idée Chrétienne, les formes successives qu'elle à revètues dans la suite des siècles, selon le temps et les circonstances; elle n'a fait périr que ce qui était transitoire; elle a, pour ainsi dire, accompli l'oeuvre inverse de l'histoire, demontant pièce à pièce ce que l'histoire avait construit, et rangeant à fur et à mesure au bord du chemin, à la place où ils avaient été pris, les fragments qu'elle demontait. Elle

est arrivé ainsi jusqu'aux origines, jusqu'au principe, et elle s'est trouvé en face du Christianisme primordial, antérieur an dogme, antérieur à l'Église, du Christianisme qui n'a pas demandé de profession de foi à Marie Madeleine, et qui a envoyé sans baptême le bon larron au paradis. Et elle a d'autant mieux vu le Christianisme que plus rien ne s'intreposait entre elle et lui. Ce qu'elle a rencontré, ce n'est plus une doctrine définie sur laquelle elle eût eu prise, c'est quelque chose de supérieur à toute doctrine, d'impalpable à la fois et de tout-puissant, une grandeur morale qui s'impose, une force qui s'insinue et qui transforme, un souffle, une flamme, une sève, une vie, le grain de sénevé de la parabole, le levain qui fermente dans le monde. Voilà ce qu'elle a trouvé, et voilà le trésor qu'elle rapporte intact et brillant au sentiment religieux. Dès lors, toute contradiction disparaît, et la conciliation devient aisée, naturelle, inévitable. On peut être tout à fait Chrétien et tout à fait de son temps; on peut être Chrétien sans renier aucune des conquêtes, aucune des ambitions de l'esprit moderne, et même on ne servira que mieux, avec la ferveur chrétienne, la noble cause du progrès et de la liberté; car le Christianisme n'est plus une doctrine bornée à ce qu'elle contient, et nécessairement hostile à ce qu'elle ne contient pas; il est un mode de vivre, une manière générale d'être et de sentir, une épuration et non un rétrécissement de la conscience; il admet toutes les opinions, pourvu qu'elles soient sincères; il ne condamne aucune des activités légitimes de l'esprit humain; mais elles lui plairont d'autant plus qu'elles seront plus désintéressées, plus généreuses, plus fraternelles.

Amsterdam, Julij 1862.
A.D. LOMAN.

Maastricht in 1748.

Histoire du siège de la ville de Maestricht en 1748, par G.D. Franquinet. Maestricht, Leiter-Nijpels. 1856. (Ook uitgegeven in de werken van de ‘Société historiques et archéologique de Maestricht.’)

Het vredesverdrag van 1839, een einde makende aan de te lang voortgezette vijandschap tusschen Noord-Nederland en België, heeft ons vaderland vergroot door de toevoeging van het hertogdom Limburg, tot dien tijd toe grootendeels in het bezit van onze zuidelijke naburen gebleven. Die toevoeging wordt thans algemeen op hoogen prijs geschat en teregt als eene aanmerkelijke aanwinst voor Nederland beschouwd. De herinnering aan de gebeurtenissen van 1830 is thans geheel uitgewischt en behoort reeds tot een ver verleden; evenzoo de woelingen van 1848, dat onrustige jaar, toen de verrassende omkeeringen, waarvan geheel Europa het tooneel was, alle gemoederen in beweging bragten, en tot verklaring en verontschuldiging mogen dienen van meer dan één onberaden woord of onberadene daad. Die tijden zijn, Goddank! voorbij; jaren van kalme rust, van vrede en vrijheid zijn daarop gevolgd; Limburg erkent ten volle de voorregten van een verstandig en verlicht bestuur; en mogen er vroeger tegen haar vooroordeelen hebben bestaan bij de bevolking van de andere gewesten van ons vaderland, die vooroordeelen zijn thans geheel verdwenen en vervangen door de gevoelens van eensgezindheid en vaderlandsliefde, die thans van Noord-Nederland een vast aaneengesloten geheel maken. Om Limburg gelijk te doen worden aan Gelderland, Overijssel of ieder ander gewest van ons vaderland, is er niets anders noodig, dan dit Hertogdom vrij te maken van de afhankelijkheid van Duitschland, welke thans nog daarop drukt; daartoe is niets

anders noodig, dan het wegnemen van de ongerijmde en heillooze verhouding, waarin dit Nederlandsche gewest thans nog staat tot den Duitschen Bond; het vernietigen van die verbindtenissen, vroeger aangegaan met eene kortzigtigheid, met eene onbekwaamheid, waarover de geschiedenis teregt een streng oordeel zal uitspreken.

Het is voor Nederland alles behalve eene onbeduidende zaak geweest, vergroot te worden door de toevoeging van een gewest, dat rijke hulpmiddelen oplevert wat landbouw, mijnen en nijverheid betreft, en dat bewoond wordt door eene bevolking van tweemaal honderd duizend zielen. Die bevolking, welke meer de levendigheid en verbeelding der zuidelijker volken bezit dan de zonen van Friesland of van Noord-Holland, sluit zich evenwel van ganscher harte aan hare noordelijke broeders, aan het algemeene vaderland aan; aan een opgewekten zin, aan een krachtig streven naar beschaving en naar vooruitgang in kunsten en wetenschappen, paart zij eene eenvoudigheid van zeden en denkwijze, eene liefde tot orde, die hare regeerders hunne taak niet moeijelijk maakt; uit haar kan men uitmuntende bestanddeelen voor onze legermagt trekken, want Limburg heeft met reden altijd bekend gestaan als eene vruchtbare kweekschool van goede soldaten en van uitstekende bevelhebbers. De vooruitgeschovene ligging an het Hertogdom brengt het ook gedurig in aanraking met naburige volkeren; het brengt ons het overige van Europa naderbij; Holland's beschaving ontmoel daar die van Frankrijk en van Duitschland. Dat is eene aanraking, die wij niet behoeven te schromen, die veeleer ons ten voordeel strekt; wij hebben thans de vergelijking met die andere volken niet te duchten, en onze vaderlandsliefde zal sterker worden, wanneer wij zien, hoeveel beter onze eigene wetten en instellingen zijn, dan de wetten en instellingen van Frankrijk of van Duitschland.

Limburg verdient in de hoogste mate het onderwerp te zijn van de belangstellende studie onzer landgenooten, zoowel om de nijverheid, die zich daar met kracht ontwikkelt, als om de treffende natuurtooneelen, wier schoonheid niemand, die ze aanschouwde, ongeroerd laat: de dalen van de Geule en van de Jeker en zoo menige andere landstreek in het Hertogdom verdienen evenzeer bezocht te worden, als die zoo afgesletene Rhijnoevers, waar gedachtelooze toeristen 's zomers bij zwermen heensnellen. Wat Limburg vooral onderscheidt van de overige

gewesten onzes lands, zijn de menigvuldige overblijfselen en herinneringen der oude tijden, die het oplevert; de bouworde, die men daar ziet, is nog geen alledaagsche, eentoonige bouworde; de oudheid heeft daar nog een diepen indruk achtergelaten en hare poëzij is daar nog niet geheel vervangen, zoo als elders, door het prozaïsche heden; men ziet daar nog muren, torens, kerken, die het grijze verleden voor den geest brengen, die doen dweepen met lang vervolgene eeuwen, met de tijden, toen Rome's legioenen dezen grond hebben betreden, toen het Christendom hier zijne eerste tempels bouwde en de Frankische koningen hier hun magtig rijk begonnen te stichten.

't Is waar, ook hier is men niet geheel vrij gebleven van die noodlottige zucht to afbreking en verminking, die overal zoo vele onschatbare gedenkteekenen der oude bouwkunst heeft doen verdwijnen of geheel onkenbaar heeft gemaakt; ook hier geldt soms de bittere, maar regtmatige klagt van den oudheidkundige, die roekeloos ziet misvormen of vernielen, wat zoo hooge waarde heeft als herinnering aan het leven en de daden van vroegere geslachten: ‘men schijnt niet te begrijpen, dat het heiligschennis is, om, zonder gebiedende noodzakelijkheid, de hand te slaan aan oude gebouwen; men schijnt niet te beseffen, dat die gebouwen als het ware de bladzijden zijn van het boek onzer geschiedenis; niemand waakt voor hun behoud; zonder het minste gemoedsbezwaar worden zij aan allerlei inzigten en belangen opgeofferd; en wanneer men zich beklaagt over die daad van vandalismus, dan is het nog de gunstigste beschikking, wanneer men vergunning verkrijgt om eene afbeelding te maken van het gebouw, vóór dat het ten ondergang wordt gebragt; met het maken van die afbeelding rekent men alles vereffend, even alsof men een mensch gerustelijk mogt vermoorden, wanneer men maar eerst zijne beeldtenis op het doek had gebragt!’

Is Limburg belangrijk voor de geschiedenis in het algemeen, vooral voor den krijgsman is het een klassieke grond; en weinige steden, waarover de adem des oorlogs zoo vaak is heengegaan, als over de hoofdstad van Limburg, over de stad Maastricht. Die hooge muren, die haar als een gordel omgeven, hebben menigmaal van wapengedruisch weêrgalmd; zij zijn het tooneel geweest van hardnekkige worstelingen, van strijd en dood, van schitterenden heldenmoed. De krijgsgeschiedenis der

stad Maastricht is zamengeweven met de krijgsgeschiedenis van Nederland, soms met die van Europa.

Hier was het dat, in de eerste jaren der vijftiende eeuw, de aanval der krijgshaftige Luikenaars, tot tweemaal toe, door de dapperij burgerij van Maastricht werd afgeslagen. Hier had, in 1579, dat vermaarde beleg plaats, dat alleen reeds voldoende moet zijn om den naam der stad aan de vergetelheid te ontrukken, toen Maastricht met zoo geringe strijdmiddelen maanden lang aan den geduchten Parma het hoofd bood, en alleen door volkomene uitputting bezweek in den kamp met dien vreeselijken vijand, - roemruchter in haren val, dan anderen in hun zege. De geschiedenis heeft het geboekt, hoe later Frederik Hendrik, door een wonder van veldheerskunst, de oranjevaandels weêr op de wallen van Maastricht plantte, in het aangezigt van een Spaansch en van een Oostenrijksch leger, gekomen om haar te ontzetten. Op gindsche velden sloeg Lodewijk XIV, toen ten toppunt zijner magt, zijne koninklijke legertent neder; om die vestingwerken te doen vallen wendde Vauban al de hulpmiddelen van zijne kunst aan, en Coehoorn's beleid voorzag haar van nieuwe verdedigingsmiddelen. Willem III, de maarschalk van Saksen, de legerhoofden der Fransche Republiek, hebben achtervolgens hunne wapenkracht tegen die grijze muren beproefd; en tot in onze dagen plant zich de nagalm van die wapenfeiten voort, toen in de dagen van 1830 de geestkracht van Dibbets de stad Maastricht voor Nederland behield. Van eeuwen her is Maastricht eene oorlogsstad geweest en haar grond is meer dan ieder ander gedrenkt geworden door het bloed der dapperen.

Het zijn vooral die militaire herinneringen, die herinneringen van vaderlandsliefde en heldenmoed, die Maastricht dierbaar maken aan den Nederlander; het is *onze* stad; onze vaderen hebben daar gestreden en geleden, en bij den kamp voor onze vrijheid heeft de burgerij dier stad voor geen andere onzer burgerijen ondergedaan in dapperheid en zelfopoffering. Schat die herinneringen niet gering; zij maken de grootste kracht van een volk uit. Een volk is iets meer dan eene verzameling van menschen, die zich vereenigd hebben om hunne belangen te bevorderen; het is iets meer dan eene handelmaatschappij of een vennootschap; wat een volk uitmaakt, dat is vooral zijne geschiedenis, zijn verleden, dat het den waarborg geeft, dat het eene toekomst zal hebben.

Wat sedert eeuwen her de geschiedenis geboekt heeft over Maastricht en over hare burgerij, heeft die stad met onuitwischbaren indruk den stempel van eene Nederlandsche stad gegeven, heeft haar met onverbrekelijke banden aan het overige van het vaderland gehecht. Het is niemand gegeven om te doorzien, wat de donkere toekomst in haren schoot houdt verborgen; niemand kan zeggen, of het in de latere bestemming van Maastricht ligt, om weêr het tooneel te worden van worsteling en krijg en nogmaals eene roemrijke bladzijde te voegen bij die vele, waarop hare geschiedenis reeds kan bogen, dan wel, of zij het gelukkige lot te gemoet gaat van zich geheel te kunnen wijden aan den bloei van handel en nijverheid en van de kunsten des vredes. Maar wat dan ook hare bestemming zij, al wat Nederlander is, koestert de regtmatige hoop dat Maastricht, in vrede zoowel als in oorlog, zich steeds haar ouden roem zal waardig betoonen, en in vaderlandschen geest nooit zal onderdoen voor hare Hollandsche zustersteden. *Noblesse oblige* - die spreuk mag ook wel in de herinnering blijven van de zonen van het heldengeslacht van 1579.

Wij willen in de volgende bladzijden eene der krijgsgebeurtenissen behandelen - geenszins eene der schitterendste - waarvan Maastricht het tooneel is geweest: de belegering van die stad in 1748 door de legers van Lodewijk XV. De aanleiding tot dien arbeid vinden wij in het werk aan het hoofd van dit opstel genoemd en dat wij te danken hebben aan de bekwame pen en de ijverige onderzoekingen van den Heer Franquinet, den geleerden schrijver, die met zooveel talent het verleden zijner stad bestudeert en die meer dan iemand er toe geregtigd is om, als vrucht zijner studiën, aan het algemeen cene volledige geschiedenis van Maastricht te geven. Wij willen trachten dien verdienstelijken arbeid aan de lezers van dit tijdschrift te doen kennen, door aan dien arbeid het verhaal te ontleenen van wat er merkwaardigs is voorgevallen bij dat beleg van 1748. Dat beleg behoort geenzins tot de groote, buitengewone gebeurtenissen van onze geschiedenis; maar toch is het om verschillende redenen wel waardig om meer algemeen bekend gemaakt te worden, - vooral ook, omdat aan de verdediging van die stad, tijdens dat beleg, meestal een lof wordt toegezwaaid, die, naar onze overtuiging, overdreven, zoo niet geheel onverdiend is. Men verwachte in ons verhaal geene streng wetenschappelijke behandeling van het onderwerp, geene

uitvoerige vermelding van alle bijzonderheden, - zoo iets is geenszins onze bedoeling; maar wij zullen streven naar waarheid en naar eene duidelijke en verstaanbare uiteenzetting der gebeurtenissen.

Een tijdperk van verzwakking en ontaarding is even pijnlijk en treurig om te aanschouwen bij een volk, als bij den enkelen mensch, en daarom is het altijd met weêrzin, wanneer wij den blik vestigen op onze vaderlandsche geschiedenis gedurende de achttiende eeuw. De Spaansche Successie-oorlog, zoo roemrijk gevoerd, heeft, naar het schijnt, al de geestkracht van onze voorouders uitgeput; en op dit luisterrijk tijdvak van heldenmoed volgen lange jaren van ontzenuwing, van lafheid, van oneer en schande. Van het heldere verstand, het genie en de ijzeren wilskracht der Oldenbarnevelds en der de Witten is in de staatsmannen, die na den Successie-oorlog in Holland aan het hoofd der regering komen, geen spoor meer te vinden; het zijn goedaardige, eerlijke menschen; het zijn volstrekt geen wreede dwingelanden, geen groote misdadigers, - waren zij dit nog maar geweest, dan hadden zij mogelijk eene kracht bezeten, die nog van dienst had kunnen zijn aan het vaderland! - Laauwheid, flaauwheid en onverstand en de meest beperkte inzigten, het gemis van alle verheffing van karakter, de geheele uitdooving van het gevoel van volkseer en volksgrootheid, ziedaar wat - zeer enkelen uitgezonderd - het algemeene kenmerk is geweest van de Hollandsche regenten dier dagen: door eerlijkheid - niet door ijver of verstand - zouden zij op hunne plaats zijn geweest aan het hoofd van eene liefdadige inrigting, als bestuurders van een gast- of armenhuis; maar de hoofden te zijn van een vrij volk, en voor het welzijn en de grootheid des vaderlands te waken, dat was eene taak, waarvoor zij niet in het minst berekend waren. Zij lieten alles vervallen, alles ontaarden; zij vergaten wat Nederland voor een verleden had; zij zorgden niet voor zijne toekomst; maar, om in het heden rustig de zegeningen van den vrede te kunnen genieten, offerden zij waardigheid en eer op. O het is onmogelijk, zonder ergernis en verontwaardiging op dit gedeelte onzer geschiedenis neêr te zien; schande, schande over dat tijdvak!

Zoo als uit den aard der zaak volgt, de vreesachtige, laffe

staatkunde onzer voorouders, die hen er toe aanspoorde om tot elken prijs het behoud van den vrede te willen koopen, maakte den vreemdeling gedurig aanmatigender en onbeschaamder in zijne eischen, en bragt eindelijk dien krijg te weeg, dien men zoo lang had willen ontwijken; den oorlog niet te vreezen, is misschien het beste middel om weinig oorlog te voeren. Bij den twist over de Oostenrijksche erfopvolging, waartoe de dood van Keizer Karel VI (20 October 1740) aanleiding gaf, poogden de hoofden van de Nederlandsche Republiek, zoo lang mogelijk, vrede en onzijdigheid te bewaren; en lang bleven zij het lijdelijk aanzien, hoe tegen de bezworen verdragen gekroonde roovers aan de heldhaftige Maria Theresia haar wettig erfgoed poogden te ontwringen. Van Haren, een der zeer weinigen, in wie nog de heldengeest van een vroeger geslacht woonde, deed lang te vergeefs zijne stem hooren, om zijne landgenooten te overtuigen, dat hun belang, evenzeer als hunne eer en waardigheid en de trouw aan de verdragen, gebiedend vorderden om de dochter van Karel VI hijstand te bieden tegen hare vijanden; de Friesche edelman schrijft aan zijn vaderland vóór wat pligt is, wanneer hij in zijn ‘Leonidas’ dien Spartaanschen koning de roemrijke namen van het voorgeslacht doet aanroepen, om zijne Grieken te overtuigen, dat zij Athene te hulp moeten snellen tegen de aanranding van de Perzische krijgsscharen:

‘o Vader Herkules, o Goddelijke wallen,
Door ons verwoest, van Ilion;
En daar Miltiades den Perziaan deed vallen,
o Zeegrijk veld van Marathon!
De schimmen van die daar onsterflijke eer genoten,
Of nedervielen voor 't gemeen,
Die zullen nimmer mij vervolgen of verstooten,
Omdat ik op hun spoor wil treên.’

Traag en onvoldoende was de hulp door de Republiek aan Maria Theresia gezonden; toch strekte zij Frankrijk eenigzins tot voorwendsel, om zijne wapenen in de Nederlanden te voeren en zonder oorlogsverklaring de Republiek te beoorlogen, die een aantal vestingen in Braband en Vlaanderen met hare krijgsmagt bezet hield. Vijf veldtogten (1744-1748) hadden hier plaats, totdat de oorlog geëindigd werd door den vrede van Aken (30 April 1748).

Wij willen alleen het laatste wapenfeit van dien oorlog ver-

melden, de belegering van Maastricht in 1748; het is volstrekt ons voornemen niet, meer dan noodig te gewagen van het geheel dier vijf veldtogten in de Nederlanden; het onderwerp is daartoe geenszins aanlokkelijk. Ook Bosscha, in zijn ‘Neêrlands heldendaden,’ gewaagt slechts vlugtig van dit ongelukkige gedeelte onzer geschiedenis; - en wanneer hier het woord ‘ongelukkig’ gebezigd wordt, dan wordt daarmede juist niet gedoeld op rampen of tegenspoeden, maar, wat oneindig erger is, op pligtverzuim en schande, - ook in dien arbeid, die door ieder Nederlander teregt op hoogen prijs wordt geschat, wordt met afkeuring en strenge veroordeeling gesproken, van zooveel zwaks en slechts als er toen in ons krijgswezen en in ons landsbestuur voorzat.

Toch, hoezeer het geheel veroordeelende, tracht de hooggeachte schrijver evenwel onze krijgsdaden van dat tijdvak nog op de minst ongunstige wijze voor te stellen; en zijne warme vaderlandsliefde, zijne ijverige zucht voor de eer van Neêrland's militaire geslachten, doet hem over sommige dier daden een oordeel vellen, dat de geheel onpartijdige geschiedenis, als te gunstig en te toegevend, moet wraken. Dit geldt onder anderen het oordeel, dat Bosscha uitspreekt over de verdediging van Brussel in 1746, door den generaal van der Duyn: het geslacht van van der Duyn is een edel geslacht, dat eene roemrijke plaats in onze krijgsgeschiedenis beslaat en altijd hoogachting en sympathie in de rijen van ons leger zal ontmoeten; maar dat belet niet, dat die verdediging van Brussel in 1746 zeer slecht is geweest en volstrekt niet de goedwilligheid verdient, waarmede de schrijver van ‘Neêrland's heldendaden’ daarvan gewaagt. Het zijn goede, edele drijfveeren, die Bosscha tot zulk een gunstig oordeel over onze vroegere krijgsdaden nopen; maar de onpartijdigheid der geschicdenis kan zich met dat oordeel niet vereenigen.

Bij dien krijg in de Nederlanden, gedurende de jaren 1744-1748 gevoerd, had Frankrijk, behalve eenige overmagt in strijdkrachten, twee groote voordeelen aan zijne zijde: zijne legers bestonden uit troepen van eene en dezelfde krijgsmagt, en zij werden aangevoerd door een uitstekend veldheer; de maarschalk van Saksen, de basterd van koning Augustus, moge als mensch even verachtelijk zijn geweest als zijn vader, als legerhoofd heeft hij zich een luisterrijken en welverdienden naam verworven.

Het leger, dat hier tegenover het Fransche stond, was zamengesteld uit Engelsche en Oostenrijksche troepen en uit de krijgsmagt der Republiek; het was een *verbonden* leger, met al de tweedragt, welke zulke legers gewoonlijk aankleeft, met den kleingeestigen naijver, de strijdige inzigten, den wederkeerigen wrok, welke vaak de verschillende bestanddeelen van zulk een leger bezielt, en hen dikwijls doet streven, minder naar het algemeene welzijn, dan naar het voldoen van bijzondere belangen, of naar het dwarsboomen van de belangen der bondgenooten. Van zoo zamengestelde legers is meestal weinig goeds te wachten, tenzij aan het hoofd een man geplaatst zij, die met krachtige hand alles tot een goed gesloten geheel weet te verbinden en dienstbaar te maken aan het verwezenlijken van zijne verstandige inzigten. Die krachtige hand nu ontbrak bij de bondgenooten; meestal is het opperbevel over hunne legermagt in de Nederlanden, tijdens dezen oorlog, in handen geweest van den hertog van Cumberland, een zoon des Engelschen konings George II; Cumberland, om zijne onverbiddelijke wreedheid met den bijnaam van ‘den slagter’ gebrandmerkt, was weinig berekend voor zijne taak: hij had de dapperheid van den soldaat, misschien evenzeer als de woestheid; maar de bekwaamheid van den veldheer ontbrak hem.

Gedurende den geheelen oorlog handelt Frankrijk dan ook aanvallend; de bondgenooten bepalen zich tot de verdediging; de bondgenooten ondervinden bij dien oorlog niets dan nadeelen; zij kunnen zich daarbij op niet één wapenfeit beroemen, dat maar eenigzins op een voordeel gelijkt, dat maar eenigzins kan voorgesteld worden als eene soort van overwinning, hoe gering dan ook.

Behalve de reeds opgenoemde oorzaken van het overwigt der Fransche wapenen, was er nog eene bijzondere omstandigheid, die beslissend in het nadeel van de bondgenooten werkte: het was het groot aantal vestingen, dat zij in de Nederlanden te bezetten hadden, en waarin men toen dwaasselijk de kracht van een staat zocht. Toenmaals, 't is waar, hadden de vestingen, door de bijzondere zamenstelling der legers en de meer stelselmatige wijze van oorlogen, meer belang dan in onze dagen; toch is het ontegenzeggelijk, dat bij dien Oostenrijkschen Successieoorlog, de vestingen in de Nederlanden groot nadeel hebben toegebragt aan de bondgenooten, die ze in bezit hadden: het bezetten dier vestingen onttrok aanmerkelijke strijdkrachten aan

het leger te velde; en die strijdkrachten, verdeeld en versnipperd in geheel op zich zelf staande versterkte punten, die door 's vijands leger geheel konden worden ingesloten en van alle hulp beroofd, vielen achtervolgens in weinig tijds en zonder nut in de magt des vijands. De maarschalk van Saksen zelf komt er openlijk voor uit, dat hij tot den aanval op Brussel werd uitgelokt, minder om die stad te veroveren, dan wel om 8 à 9000 man, die daar in bezetting waren, de wapens te doen nederleggen: ‘Vous avez fait la faute d'y mettre une grande garnison, il est juste que nous en profitions,’ zoo schreef het Fransche legerhoofd aan Kaunitz, den Oostenrijkschen minister. Men koesterde toen nog valsche denkbeelden omtrent de waarde en den invloed der vestingen bij een oorlog; men zag niet in, dat vestingen alleen een overmagtig en ondernemend vijand nooit tegenhouden; dat slechts die vestingen goed zijn, die moeijelijk geheel kunnen worden ingesloten, maar waar men immer naar willekeur de strijdkrachten kan inbrengen of daaruit nemen, en dat elke andere vesting, die spoedig geheel kan worden afgesneden van het overige des lands en van het leger, een kwaad is, daar zij het leger nutteloos verzwakt door het afzonderen van de strijdkrachten, die voor hare verdediging noodig zijn. Die waarheden zag men toen niet in; trouwens, wij hebben geen regt ons daarover te verwonderen: nog in onze dagen worden die waarheden vaak uit het oog verloren.

Eene korte opsomming van de krijgsgebeurtenissen in de Nederlanden, die het beleg van Maastricht voorafgingen, is noodig om eenig denkbeeld te geven van den toestand, waarin de wederzijdsche partijen tijdens dat beleg verkeerden. Slechts zeer kort zullen wij daarbij zijn: het is geen aangename taak om te verwijlen bij het verhaal van daden van zwakheid en pligtverzuim.

Het voorjaar van 1744 ziet de Fransche legers Vlaanderen binnendringen; Lodewijk XV is zelf aan het hoofd dier legers, ten minste in naam; de oude overleveringen van zijn geslacht maakten het verwerven van krijgsroem voor den Franschen koning wenschelijk, en de oorlog, op de meest gemakkelijke en minst gevaarlijke wijze gevoerd, kruidt voor de vorsten hunne andere vermaken. Meenen wordt het eerst aangerand; den 28sten Mei worden de loopgraven geopend tegen die vesting die zich maar acht dagen verdedigt; den 4^{den} Junij ‘stak de bevelhebber, om zijne bezetting te redden en de stad te sparen

op raad voornamelijk der ingenieurs, de witte vaan uit, en verkreeg eene eervolle capitulatie' (Bosscha). Alsof het sparen van zijne stad en het redden van zijne bezetting overwegende zaken zijn bij een bevelhebber; alsof die bevelhebber niet naar eigene inzigten moet te werk gaan, maar zich verontschuldigen mag met den raad van anderen; alsof de capitulatie eener vesting ooit *eervol* kan zijn, wanneer de verdediging het niet is! - Yperen verdedigt zich iets langer: twaalf dagen (15-26 Junij) na het openen der loopgraven. - Het kleine fort de Knocke geeft zich over zonder een kanonschot af te wachten (28 Junij). - Veurne, daarna belegerd, gaat in vier dagen tijds (7-10 Julij) aan den vijand over. - De tijding van het overtrekken van den Rhijn, door het Oostenrijksche leger, onder prins Karel van Lotharingen (1 Julij), noodzaakt den Franschen koning zich derwaarts te begeven met een deel zijner strijdkrachten en daardoor voor het oogenblik af te zien van het verder doordringen in de Nederlanden; maar ook de bondgenooten, hoezeer toen daar de meerderheid hebbende, maken daarvan geen gebruik, blijven werkeloos en doen niets hoegenaamd om de verlorene vestingen te hernemen of op andere wijze de geledene nadeelen te herstellen.

De veldtogt van het jaar 1745 vangt aan met de belegering en inneming van Doornik door het Fransche leger (30 April-19 Junij); de verdediging dier vesting door de Hollanders wordt 'heldhaftig' genoemd, - en zij was dit, wanneer men haar vergelijkt met wat elders gebeurde. In dien tusschentijd heeft de vermaarde veldslag bij Fontenoi plaats (11 Mei), door de bondgenooten geleverd om Doornik te ontzetten; vreemde schrijvers wijten de nederlaag, door Cumberland hier geleden, aan het zwak gedrag der Nederlandsche troepen, en de waarheid vordert de erkentenis, dat wij niet bij magte zijn om die beschuldiging te wederleggen. Gent, Brugge, Oudenaarden, Dendermonde, Ostende, Nieuwpoort en Ath vallen daarop achtervolgens (Julij-October 1745) in handen der Franschen, die zich daardoor meester maken van geheel Vlaanderen; Gent, zeer zwak bezet, viel door verrassing; Brugge was geheel onbezet gebleven en werd dus niet verdedigd; de andere opgenoemde vestingen verdedigden zich maar zeer kortstondig, - *vier* dagen, *acht* dagen; Ostende, dat den Spanjaarden meer dan dric aren lang het hoofd had geboden, weêrstend nu maar *elf* dagen (13-23 Augustus).

Ditmaal komt echter de oneer van de slechte verdediging dier vestingen minder op de Republiek neêr, dan op hare bondgenooten; want de bezetting werd slechts voor een klein gedeelte door hare krijgsmagt uitgemaakt, en het waren Engelschen en Oostenrijkers, die het opperbevel in die vestingen voerden. Toen echter in den daarop volgenden winter de maarschalk van Saksen de gestaakte krijgsverrigtingen plotseling hervatte, Brussel aanviel, die stad, na een wederstand van slechts drie weken, deed vallen (20 Februarij 1746) en eene bezetting van 8000 man de wapens voor zich zag nederleggen, toen drukte de oneer van die handeling wel degelijk op Nederland; want het waren Nederlandsche troepen, welke die bezetting uitmaakten en het was een Nederlandsche generaal die haar aanvoerde.

Het kasteel van Antwerpen, Mons, Charleroi en Namen, worden in den loop van den veldtogt van 1746 door de Franschen genomen en daarmede de verovering van de Oostenrijksche Nederlanden voltooid. Niets merkwaardigs leverden die belegeringen op. De Antwerpensche Citadel - door ons in 1832 bijna eene maand lang verdedigd tegen een sterk Fransch leger en eene geduchte artillerie - werd in 1746 door de Oostenrijksche bezetting slechts gedurende eene week aan den vijand betwist (25-31 Mei). Te Mons, grootendeels door troepen der Republiek bezet, wordt gezegd, ‘dat die troepen zich dapper geweerd hebben’, maar er wordt tevens bijgevoegd: ‘dat de verdediging slechts lijdelijk was; dat er geene uitvallen werden ondernomen’, en dat, toen op den 11^{den} Julij 1746 de vesting overging en de bezetting zich krijgsgevangen gaf, ‘het geschut der vesting nog niet geheel tot zwijgen was gebragt, voor het eene front van aanval nog twee hoornwerken moesten worden genomen, en voor het andere de aanval slechts was begonnen;’ - hoe komt dat overeen met eene *dappere* verdediging? Het kan zijn, dat enkele gedeelten der bezetting van Mons zich door dapperheid hebben onderscheiden; het geheel der verdediging van die vesting, in 1746, is *slecht* geweest. Bij de belegeringen van Charleroi en Namen wordt dit slechte der verdediging niet ontveinsd; ‘onverantwoordelijk,’ noemt Bosscha het prijsgeven van Charleroi, en met de bewoordingen van een ‘lafhartig besluit’ bestempelt hij het besluit van hen, die na slechts *dertien* dagen wederstands het sterke Namen met eene bezetting van 7000 man den vijand in handen gaven. Ook in die beide vestingen bestond de bezetting grootendeels uit troepen der Republick.

Maar wat deed het leger der bondgenooten dan toch, om die vestingen ter hulp te komen, die zoo de eene voor, de andere na, den vijand in handen vielen, en die door het verloren gaan der bezettingen de bondgenooten oneindig meer verzwakten, dan de verzwakking zou geweest zijn, door een grooten verloren veldslag te weeg gebragt? - Niets, hoegenaamd niets. Cumberland was dat jaar afwezig, daar hij in Engeland geroepen was om Karel Stuart en diens Schotsche Hooglanders te bestrijden; en in de Nederlanden was de Engelsche veldheer vervangen door mannen, die hem niet overschaduwden. Aanvankelijk voerde hier het bevel de Oostenrijksche generaal Bathiani, die, bij het begin van den veldtogt veel minder sterk dan den vijand, door het vooruitrukken van het Fransche leger gedwongen werd op Noord-Braband terug te gaan en stelling te nemen in de liniën bij Breda (Mei 1746). Later, versterkingen ontvangen hebbende, ging Bathiani weêr vooruit (Julij 1746), naar de zijde van het Limburgsche, naar de Maas. Prins Karel van Lotharingen nam toen het bevel op zich, - het legerhoofd, dat zich door zijnen overtogt van den Rhijn, in 1744, eenigzins een naam had gemaakt, maar wiens krijgsroem geheel verduisterd is geworden door latere gebeurtenissen, vooral door zijne veldtogten tegen Frederik II, Pruissen's grooten koning. Het doel van dat vooruitrukken der bondgenooten langs de Maas, was Charleroi en Namen ter hulp te komen; maar èn de eene, èn de andere vesting liet men in 's vijands handen vallen, zonder iets te doen om ontzet aan te brengen, zonder een veldslag te leveren tot haar behoud.

Maar, toen nu die vestingen reeds gevallen waren, toen er niet ééne reden meer was om iets te doen, toen ging men over tot het leveren van een veldslag, die den 11^{den} October plaats had bij Rocoux, iets ten noorden van Luik. Die veldslag is eenigzins eene overwinning voor het Fransche leger, - maar eene halve, eene onbeduidende overwinning; de verliezen stonden nagenoeg gelijk en die veldslag bleef zonder eenige gevolgen, - zoo als er dan ook niet eene reden was om dien slag te leveren; het was een bloedvergieten zonder nut of doel, eene handeling, die door de veldheerskunst evenzeer wordt veroordeeld als door de menschelijkheid. Bij dien slag van Rocoux moeten de Nederlandsche troepen dapperheid hebben betoond; en hun aanvoerder, de vorst van Waldeck, schreef daarover aan de Staten-Generaal: ‘de troepen hebben met zooveel goeden

wil, moed en standvastigheid gevochten, dat zij den ouden Nederlandschen naam en faam hersteld hebben.' *Hersteld hebben*; dat men in een officiëel stuk die krenkende woorden gebruikte en dat men ze met regt gebruikte, bewijst hoe zeer onze vroegere krijgsroem toen getaand was!

De veldtogt van het jaar 1747 bragt nog meer bij tot ontluistering van dien krijgsroem. In het voorjaar (April en Mei) doen 20,000 man Fransche troepen, door Löwenthal aangevoerd, een inval in Staats-Vlaanderen, en bemagtigen in weinig tijds en zonder veel wederstand te ondervinden, die landstreek en de menigte vestingen en schansen, die zij bevatte. Sluis, eene halve eeuw later door van der Duyn op zoo heldhaftige wijze tegen Frankrijk's legerscharen verdedigd, wacht in 1747 geen enkel kanonschot af, om zich met zijne bezetting over te geven (24 April). Evenzoo doen Sas van Gent en het fort Philippine (30 April en 6 Mei). De wederstand der forten aan de Schelde - Liefkenshoek, de Parel en de Schans bij den Doel - is onbeduidend; Hulst, dat op zoo roemrijke wijze in onze krijgsgeschiedenis voorkomt bij de oorlogen tegen Spanje en tegen Lodewijk XIV, wordt in 1747, na weinige dagen, op lafhartige wijze aan den vijand overgegeven (10 Mei); toch wordt een Hollandsch regiment geroemd om de dapperheid, die het bij een der gevechten, tijdens dat beleg van Hulst, heeft betoond. De dapperheid was toen zoo schaarsch, dat daar, waar zij maar eenige blijken van leven gaf, zij op uitbundige wijze werd geprezen. Zoo wordt het in den bevelhebber van Axel als eene loffelijke handeling vermeld, dat hij 'door eene standvastige houding' met zijne bezetting een vrijen aftogt verwierf, 'zonder een enkel man verloren te hebben.' Die laatste woorden geven juist geen hoog denkbeeld van de hevigheid van den gevoerden strijd of van de kracht der verdediging.

Cumberland, die weêr als opperbevelhebber optrad, deed niets om de vermeestering van Staats-Vlaanderen te verhinderen; wel rukte hij uit Noord Braband vooruit naar de zijde van Antwerpen en Lier (Mei), maar bleef hier werkeloos, onzeker wat hij tegen zijn vijand moest ondernemen. De maarschalk van Saksen doelde intusschen nu reeds op de belegering van Maastricht; maar nog tijdig plaatste zich Cumberland tusschen die vesting en den vijand (24-30 Junij), en dwong zijn tegenstander daardoor een veldslag te leveren, om die belegering te kunnen aanvangen. Die veldslag, den 2^{den} Julij te Lafeld,

in de onmiddellijke nabijheid van Maastricht geleverd, is weêr eene onbesliste strijd gebleven; wel had het Fransche leger de meeste aanspraken op de eer der overwinning, omdat het de bondgenooten dwong het slagveld te verlaten en onder bescherming van het kanon van Maastricht, op den regteroever der Maas terug te gaan; maar die overwinning was zonder eenige beteekenis; Cumberland's leger was geregeld en in orde teruggetrokken, en het had niet meer verliezen geleden dan dat des vijands; zelfs minder, wanneer er geene overdrijving is in de opgave, bij Franquinet voorkomende, die het verlies der Franschen, in den veldslag bij Lafeld, op meer dan 10,000 man stelt. Hoe dit zij, daar het leger der bondgenooten op den regteroever der Maas bleef stand houden, in onmiddellijke gemeenschap met Maastricht, en bovendien eenige duizend man op den linker Maasoever had geplaatst, in een verschanst kamp op den St. Pietersberg, zag de maarschalk van Saksen teregt in, dat er onder deze omstandigheden aan eene belegering van Maastricht niet viel te denken. Hij zag dus af van zijn eerste voornemen, en een gedeelte zijner magt ijlings naar de Schelde doende oprukken, sloeg dit, in verband met de legerafdeeling van Löwenthal, zich den 12^{den} Julij voor Bergen op Zoom neêr, en begon, twee dagen later, het beleg dier vermaarde vesting.

Eene vesting als Maastricht, zoo vooruitspringende en verwijderd van het overige des lands, is moeijelijk te beschermen, zonder de algemeene zaak te benadeelen. Bestemt men het Nederlandsche leger om de toegangen tot Holland te dekken - en dit is altijd de hoofdzaak - dan is het onmogelijk 's vijands ondernemingen tegen Maastricht te voorkomen, dan geeft men die vesting prijs; doet men zoo als Cumberland in 1747, rukt men met het leger naar het hoogere gedeelte der Maas, om Maastricht te beschermen, dan stelt men Holland bloot aan 's vijands aanslagen; en die aanslagen zouden, bij de oorlogen van onze dagen, oneindig gevaarlijker en beslissender zijn, dan bij de langzame en stelselmatige wijze van oorlogvoeren der veldheeren van Lodewijk XV. Het is onmogelijk om tegen een overmagtig vijand én Holland én Maastricht tegelijk te beschermen; een van beide moet men dan opgeven; van twee kwaden moet men het minste kiezen. Dit is een der vele nadeelen van Maastricht als vesting.

Het beleg van Bergen op Zoom in 1747 (14 Julij-16 Sept.) is eene schandelijke bladzijde in onze krijgsgeschiedenis, en het

diepe verval van onzen volksgeest kan niet duidelijker blijken, dan wanneer men, wat toen daar voorviel, vergelijkt met den heldenmoed, waarmede tijdens den tachtigjarigen oorlog die vesting aan Parma en Spinola werd betwist. Met weêrzin spreken wij dat harde oordeel uit, want de oneer onzer voorouders is ook de onze; maar dat oordeel is de vrucht der meest gemoedelijke overtuiging; de waarheid vordert het; zij verbiedt het, het slechte te ontveinzen of te bewimpelen; integendeel, een verstandig, krachtig volk moet ook zijne gebreken en ondeugden erkennen; dit is het eenige middel om zich te verbeteren.

Wij zullen dus niet daarop verwijzen, dat de verdediging meer dan twee maanden geduurd heeft; dat de mijnen-oorlog daarbij door ons met veel bekwaamheid werd aangewend; dat meer dan ééne daad van dapperheid bij de verdedigers kon worden geroemd; dat dit beleg aan het Fransche leger eenige duizenden zijner soldaten heeft gekost; - dat alles beduidt niets, want met de middelen, waarover men kon beschikken, had men geheel andere uitkomsten moeten verkrijgen. Eene vesting van de sterkte van Bergen op Zoom, genoegzaam bezet en bewapend, van alles voorzien, niet ingesloten, gedurig toevoer en versterking ontvangende, in de onmiddellijke nabijheid ondersteund door een leger, waarvan de sterkte tot 36,000 man klom, - zulk eene vesting had onneembaar moeten zijn.

Bergen op Zoom is dan ook alleen ingenomen door het wangedrag van hare verdedigers: daardoor alleen is de bestorming van den 16^{den} September gelukt, die de vesting heeft doen vallen. Het is onmogelijk voor een Hollander koel en onbewogen te blijven, wanneer men leest wat bij Bosscha daarover geboekt is; het is onmogelijk dan niet met schaamte en verontwaardiging vervuld te worden. Zoek in het Bergen op Zoom van 1747 niet de volksdeugden der oude dagen; den krijgsgeest, die van wankelen wist noch wijken, die onvermoeid waakte, moedig volhardde, en de grootste ontberingen lijdzaam en geduldig verduurde; - niets van dit alles: brooddronkenheid, pligtverzuim, weêrspannigen zin; wachten, die zich in de gevaarlijkste oogenblikken rustig aan den slaap overgeven; het verwaarloozen van de meest gewone maatregelen van veiligheid; lafheid, die dadelijk den strijd opgeeft en er niet aan denkt om door moed te herstellen, wat door zorgeloosheid was bedorven; - ziedaar het beeld van het Bergen op Zoom van 1747. Die vesting is gevallen, - niet door uitputting der strijdmiddelen, evenmin door

verraad, zoo als onze volksijdelheid, als ware het om zich te troosten, zich heeft willen diets maken; - zij is alleen gevallen door de schuld van slechte soldaten en van onwaardige bevelhebbers. Cronstrom - wie kan zijne ergernis bedwingen, wanneer hij leest, hoe die suffe, stompzinnige grijsaard, op het oogenblik van den val zijner vesting, aan niets anders denkt, dan aan het voldoen zijner ligchaamsbehoeften[1]; zelfs zijn hooge leeftijd heeft dien rampzaligen niet kunnen vrijwaren voor het strenge oordeel, dat de geschiedenis zoo regtmatig over hem uitspreekt. Maar strenger oordeel nog verdienen zij, die zulk een man zulk een krijgsgezag in handen gaven.

In het jaar 1748, het laatste van dezen oorlog, had de belegering van Maastricht plaats. Terwijl het leger van Cumberland nog verdeeld lag in zijne kwartieren in Noord-Braband, trok de maarschalk van Saksen zijne magt tusschen Antwerpen en Brussel bijeen, verscheen daarmede plotseling voor Maastricht en sloot die vesting op den linker Maasoever in (11 April); gelijktijdig verscheen een tweede Fransch leger, onder Löwenthal, uit Namen en Luxemburg opgerukt, op den regteroever der Maas voor de vesting en verrigtte daar de insluiting. Cumberland trok daarop zijn leger bijeen te Roermond, maar deed niets om Maastricht ter hulp te komen. De loopgraven tegen die vesting werden geopend in den nacht van 15-16 April; de overgave, verhaast door de vredesonderhandelingen te Aken, had plaats den 7^{den} Mei; het beleg heeft dus 22 dagen geduurd. Het is bij dit beleg, dat wij ons meer omstandig willen ophouden.

De vesting Maastricht leverde in 1748 nog niet geheel en al dien uitgestrekten doolhof van werken op, dien het in onze dagen vertoont, nu elke tijd als het ware er slechts op uit is geweset om de reeds bestaande versterkingsmiddelen met nieuwe te vermeerderen, die, met de oude weinig in verband of over-

1 In de ‘Mémoires’ van Waldeck (p. 284) wordt verhaald, ‘dat hij’ (Cronstrom), ‘aan de poort Willem van Haren aantreffende, lagchende tegen dezen zou gezegd hebben; *zoo ik van daag mijn rhabarber had genomen, zou ik mooi geattrapeerd zijn geweest*, - hij zou daarop dadelijk zijn doorgereden naar Oudenbosch en zijn eerste woord tegen den generaal Chanclos aldaar geweest zijn: *ik kom van middag bij u eten*.’ (Booscha, 2de deel, bl. 650.)

eenstemming, de meest verwarde en hybridische vermenging teweeg brengen. Toch bestond die vesting toen, volgens Aylva's opgave, ‘uyt ongeveer dertig schansen, gedetacheerde bastions en ravelyns, uyt een croonwerk, twee lunetten en vijf hoornwerken en uyt het fort van Sint Pieter’ (Franquinet, bl. 78); zoodat het opnoemen en beschrijven van die werken in het bijzonder, hier voor ons onderwerp eene te omslagtige taak zoude zijn. Evenwel is het noodig met een enkel woord van de algemeene gesteldheid dier vesting te gewagen.

De hoofdstad van Limburg is, zoo als men weet, op den linkeroever der Maas gelegen en wordt door eene fraaije steenen brug verbonden met het op den regteroever gelegen Wijck, eene soort van versterkte voorstad van Maastricht. Op den regteroever van den stroom wordt Wijck omgeven door een kring van hoogten, op een aanmerkelijken afstand, gemiddeld een uur gaans, daarvan verwijderd, en dus zonder invloed op de werking der versterkingsmiddelen. Op den linkeroever daarentegen nadert aan de zuidzijde de St. Pietersberg tot op slechts eenige honderd ellen afstands de stad; om het gevaar te voorkomen, dat aan die zijde Maastricht zou kunnen bedreigen, is op de noordelijke punt des bergs het fort St. Pieter gebouwd; bovendien had men in 1748 op het noordelijk gedeelte van de bergvlakte eene verschanste linie, die zich van het fort St. Pieter uitbreidde tot aan het kasteel van Lichtenberg, waarvan thans nog eenige overgebleven muren op de Maas nederzien. Westelijk van den berg stroomt, door het dal van Canne, de Jeker, eene kleine snelvlietende rivier, die zich te Maastricht in de Maas werpt, en waardoor men de grachten van de zuidelijke werken der vesting met water kon vullen. Aan de andere zijde van de Jeker, westelijk van Maastricht, naderen verschillende hoogten de stad; naar het noorden gaande, daalt de grond en gaat aan de beneden-Maas meer in eene vlakte over. Thans wordt die vlakkere grond doorsneden door de Zuid-Willemsvaart, de watergemeenschap tusschen Maastricht en 's Hertogenbosch; en westelijk van die vaart maakt het fort Koning Willem thans een vooruitspringend werk uit, dat de vesting aan hare noordwestzijde verdedigt. In 1748 bestonden noch die vaart, noch dat fort.

De versterkingsmiddelen van Maastricht bestonden allereerst in den ouden, nog bestaanden hoofdwal, met zijne hooge bekleedings-muren en zijne grachten van eene vervaarlijke diepte; - een

versterkingsmiddel, dat, daargelaten zijne krijgskundige waarde, door zijne oudheid indruk maakt en de verbeelding terugvoert naar de oorlogen van ver vervlogene eeuwen. De toegang tot dien hoofdwal wordt afgesloten door een groot aantal van buitenwerken, in verschillende tijden gebouwd. Aan de zuidzijde verhindert het fort St. Pieter den vijand dien gordel van schansen te naderen. Aan de westzijde, bij de fronten der Tongersche en Brusselsche poorten, waar de werken slechts van drooge grachten zijn voorzien, hadden weleer Parma, Frederik Hendrik en Lodewijk XIV de vesting aangevallen, welke sedert die belegeringen aan die zijde meer beschermd werd door mijngangen. Meer noordelijk, aan de beneden-Maas, naar de zijde van de Boschpoort, had ook een van Parma's aanvallen plaats gehad, en aan die zijde was de vesting ook het meest aanvalbaar; toch werd de hoofdwal hier door verschillende buitenwerken beschermd, waarvan het laatste, het bastion le Roy, onmiddellijk aan de Maas sloot en den kring der vestingwerken beëindigde, die Maastricht omgaf.

Een enkele muur sloot de stad aan de rivierzijde af; en de twee eilanden St. Pieter en St. Anthonis, die de breede stroom tusschen Maastricht en Wijck met zijne armen omvat, waren van versterkingen voorzien; die van het eiland S. Pieter verdedigden de toegangen tot de zuidelijke fronten van Maastricht en van Wijck; die van het lager gelegen eiland St. Anthonis beschermden het noordelijk gedeelte van Maastricht. Wijck, omgeven met een gebastionneerden hoofdwal, natte grachten en enkele buitenwerken, dekte wel aan de rivierzijde het zuidelijk gedeelte van Maastricht, maar strekte zich niet ver genoeg uit, om ook het noordelijk deel dier stad te kunnen beschermen. Om daarin te voorzien, waren er ten noorden van Wijck, onmiddellijk aan de Maas, eenige schansen aangelegd: Hertel, Zoutelande, enz., wier voorname bestemming het was om, in verband met de versterkingen op St. Anthonis, een vijand te verhinderen, met zijne batterijen op den regter-Maasoever de vestingwerken van Maastricht op den anderen oever te teisteren, eene bestemming, waaraan door die werken slechts gebrekkig werd beantwoord.

Ziedaar in het kort de versterkingsmiddelen van Maastricht in 1748; zien wij thans, welke strijdkrachten die vesting toen bevatte.

Bij Franquinet (bl. 49-52) vindt men de sterkte en za-

menstelling der bezetting van Maastricht, tijdens het beleg van 1748, aldus opgegeven:

Die bezetting bestond uit Oostenrijksche en Beijersche troepen en uit de troepen der Republiek.

De Oostenrijksche troepen, aangevoerd door den generaal Maréchal, die later Olmutz tegen Frederik II verdedigde, maakten 12 bataillons voetvolk uit, die, met mederekening van 8 kompagniën grenadiers, 5300 man telden.

De Beijersche troepen bestonden slechts uit 5 bataillons voetvolk, te zamen 1808 man sterk.

De troepen der Republiek bestonden minder uit *geheele* bataillons, dan wel uit overblijfselen van regimenten, die in den loop des oorlogs verliezen hadden geleden; daaronder begrepen 300 man artillerie en 250 mineurs, telden die troepen 4167 man.

Bovendien had men in de vesting 400 ruiters en dragonders, tot verschillende Oostenrijksche regimenten behoorende, en een honderdtal huzaren.

Het geheele bedrag der bezetting van Maastricht was dus, volgens de uitvoerige en zoo goed als officiëele opgaven van Franquinet, 11775 man.

De bewapening van Maastricht bedroeg in Februarij 1748 160 vuurmonden (Franquinet, bl. 99), en het is wel waarschijnlijk dat hierin, vóór het beleg, weinig of geen verandering is gekomen. Van levensmiddelen, van krijgsbehoeften en van gereedschappen voor de genie moet de vesting genoegzaam zijn voorzien geweest. In één woord, in 1748 waren te Maastricht genoegzame strijdkrachten vereenigd om eene goede verdediging te kunnen voeren. - Het zij ons vergund hier eene enkele aanmerking te maken.

In de voorschriften van Vauban, Bousmard en andere vestingbouwkundigen, en in de leerboeken over den aanval en verdediging der vestingen, vindt men herhaaldelijk vermeld, op welke wijze bij eene belegering de werken eener vesting bezet en bewapend moeten worden, met hoeveel soldaten en met hoeveel vuurmonden. Die opgaven, hoezeer vaak afkomstig van mannen, wier namen teregt gezag uitoefenen, verdienen evenwel volstrekt geene goedkeuring, en het is geheel en al verkeerd zich daaraan te houden als aan onomstootelijke waarheden. Want behalve dat die opgaven tamelijk willekeurig zijn genomen en ontleend aan andere wapens en aan eene andere vechtwijze, zoo hebben zij bovendien het groote nadeel, dat zij

bij onnadenkenden ligtelijk ontmoediging kunnen te weeg brengen en tot laakbare zwakheid voeren: ‘hoe! wij hebben maar 3000 man om die vesting te verdedigen, en volgens de berekening van Vauban zijn daartoe 6000 man noodig; er is dus niets goeds van onze verdediging te verwachten!’ Zulk eene redenering is zoo geheel zeldzaam niet; en zulk eene redenering verdient toch de strengste veroordeeling, als geheel valsch en onwaar. De verdediging van eene vesting hangt veel minder af van het getal vuurmonden, dat zij bevat, en van de sterkte der bezetting, dan van de waarde der troepen, welke die bezetting uitmaken, en vooral van de bekwaamheid des bevelhebbers. Het is niet moeijelijk om eene berekening te maken, dat men voor eene goede verdediging van Maastricht 300 vuurmonden en eene bezetting van 15,000 man noodig heeft; maar dwaas zou het zijn aan die cijfers eenigzins te hechten en ze te beschouwen als volstrekte voorwaarden tot eene goede verdediging: met oneindig geringer strijdkrachten kan nog de verdediging van Maastricht verrigt worden, wanneer die strijdkrachten maar goed zijn en maar goed worden aangewend.

In 1748 kon men echter, in zekeren zin, niet zeggen, dat de strijdkrachten binnen Maastricht *goed* waren; want die strijdkrachten bestonden uit troepen van verschillende mogendheden, en dat is altijd eene omstandigheid, die nadeelig werkt op den gang der zaken. Vooral was dat hier nadeelig, omdat het uit alles blijkt, dat noch de zamenstelling van de bezetting van Maastricht, noch het voeren van het opperbevel binnen die vesting, bepaald en duidelijk geregeld waren. De Oostenrijksche troepen, die de helft van de sterkte uitmaakten, schijnen uit vrijen wil zich tot de bezetting van Maastricht te hebben gerekend en onder de bevelen van den Hollandschen generaal Aylva te hebben gesteld; de Oostenrijksche generaal Maréchal deed het aanbod daartoe; - hij had dit dus ook kunnen nalaten; hij had met zijne troepen tijdig kunnen wegtrekken en Maastricht aan haar lot overlaten. Wat in het dagboek der belegerden - opgemaakt door de majoors du Verger en Cramer en den ingenieur Schouster - over de verrigtingen op den 12^{den} April 1748 voorkomt, bewijst duidelijk, dat de onderlinge verhouding van de verschillende deelen der bezetting zóó was, als wij hier hebben vermeld.

.....‘tegen den avond schreef de generaal Maréchal aan

Zijne Excellentie een brief, dien hij zelf bragt, en waarin hij zich zelf, zijne generaals, officieren en troepen, zonder eenig voorbehoud tot diens beschikking stelde, om overal en tot alles gebezigd te worden; dit onthief den generaal Aylva van eene groote zorg, daar hij voor dien tijd niet wist op welken voet hij met die heeren stond.' (bl. 6.)

Maar hoezeer dus de Oostenrijksche troepen waren toegetreden tot de verdediging van Maastricht, zoo bragt de omstandigheid, dat dit van hunne zijde eene geheel vrijwillige handeling was geweest, van zelve mede, dat zij bij die verdediging ook naar *hunne* inzigten wilden te werk gaan; dat Aylva niet de vrije en ongehinderde beschikking over die troepen had; maar dat hij, alvorens het bevel te geven tot de eene of andere krijgshandeling, met de aanvoerders der Oostenrijksche troepen moest spreken en raadplegen. Het had wel iets van de zamenstelling van Agamemnon's leger voor Troje, of van de heirscharen der kruisvaarders, waar een aantal hoofden deel hadden aan de uitoefening van het legerbevel, en er geene handeling kon plaats hebben alvorens die wijd en breed besproken was. Dit nu is in krijgszaken een ongelukkige toestand; daar moet alleen het eenhoofdig gezag gelden: één man moet bevelen en verantwoordelijk zijn.

Dat de aanwezigheid van die vreemde troepen binnen Maastricht voor Aylva in vele opzigten belemmerend is geweest, blijkt ook nog uit de volgende bijzonderheid, in het 'Dagboek der Belegerden,' bij Franquinet voorkomende en die eene merkwaardige bijdrage oplevert voor de kennis van den geest der toenmalige legers:

'Denzelfden dag' (12 April) liet de kolonel During, van de Beijersche troepen, zich ziek melden, en hij was dit reeds sedert eenige dagen, daar zijn regiment sedert den 7^{den} gelast zijnde het kamp te bezetten op den St. Pietersberg, hij in de stad was gebleven, slechts van tijd tot tijd uitgaande, als het hem goeddacht. Maar dien dag werd de reden dier handeling duidelijk; want den adjudant Lemker bij zich ontboden hebbende, verklaarde hij dezen, dat duizend onregtvaardigheden, die men hem in de krijgsdienst had aangedaan, hem gedwongen hadden het besluit te nemen, om niet meer als kolonel te dienen; dat hij aan Zijne Hoogheid den Keurvorst van Beijeren geschreven had om zijn ontslag, of om tot generaal-majoor te worden bevorderd; en dat, daar hierop nog geen antwoord

was gekomen, hij Zijne Excellentie verzocht, om hem het brevêt van generaal-majoor te geven, of ten minste hem als zoodanig de dienst te laten doen; dat hij daarmede niemand onregt zoude doen, want dat hij de oudste kolonel der bezetting was; dat hij een man was van ondervinding en goeden raad, en dat hij die betrekking even goed zou bekleeden als de beste.

Hierop werd Lemker tot hem teruggezonden, om hem namens den generaal Aylva te zeggen, dat deze deel nam in de wederwaardigheden van During; dat het hem echter onmogelijk was om During dien rang te geven of dienst te laten doen als generaal-majoor; dat hij echter altijd bereid zoude zijn, om hem de dienst zoo aangenaam mogelijk te maken; maar dat hij hem tevens verzocht wel te overwegen, wat de stap was dien hij wilde doen, en wat de gevolgen waren, die daaruit moesten voortkomen.

'Doch de heer During bleef maar altijd volhouden, dat hij geen dienst wilde doen als kolonel....' (bl. 6-7).

Eindelijk, nadat die zaak eenige dagen in dien toestand was gebleven, vindt men er eene schikking op uit. In een krijgsraad, den 17^{den} April gehouden, wordt bepaald, dat de kolonel During de betrekking van plaatselijken kommandant zal op zich nemen; tot dien tijd toe werd die betrekking vervuld door den Hollandschen generaal Randwijk, 'aan wien men toen het bestuur over de hospitalen toevertrouwde, omdat zijne borstziekte hem niet toeliet langer de moeijelijke betrekking van plaatselijken kommandant te vervullen' (bl. 13).

Wij kunnen ons thans moeijelijk zulk eene verregaande kleingeestigheid in een officier voorstellen; wij kunnen ons moeijelijk voorstellen, dat een officier, om ware of denkbeeldige grieven, in het oogenblik van gevaar en strijd, zijne diensten zal weigeren aan de zaak, waaraan hij zich verbonden heeft. Toenmaals was dat anders; toenmaals was men meer kitteloorig ten aanzien van rang, gezag en regten of voorregten; toenmaals was men spoediger gekrenkt of verongelijkt; men meende, om de minste kleinigheid, het regt te hebben van zich aan de krijgsverrigtingen te onttrekken, en even als de vertoornde Ajax in Vondel's treurspel, te mogen uitroepen:

'Daar ligt 't vervloekt geweer! de Goden straffen mij!
Indien ik 't ooit hierna weêr aangorde aan mijn zij.
Geen held behaalt hier lof, hoe dapper, hoe regtschapen,

Hoe vroom hij zit te paard; - dat zich een ander wapen!
Ik dien geen dwingeland of een vermeten hoofd,
Dat niets prijswaardig acht, dan 't geen zijn harsens looft!’

In dát opzigt zijn wij in onze dagen tot oneindig betere denkbeelden gekomen; tot de denkbeelden, die in den bloeitijd van de Republieken der oudheid heerschende waren. Wij weten thans, dat de krijgsman zich geheel aan de zaak des vaderlands moet wijden; dat hij altijd en onder alle omstandigheden trouw aan zijne pligten moet blijven; dat hij ook miskenning en onregt moet weten te verduren, de zelfverloochening als een der eerste vereischten van zijn stand moet beschouwen, en welke ook de betrekking zij, waarin hij geplaatst wordt, altijd al de krachten van geest en ligchaam dienstbaar moet maken aan de taak, om die betrekking met eere waar te nemen.

Die moeijelijke verhouding met de troepen van vreemde mogendheden heeft zich binnen de muren van Maastricht soms nog op veel noodlottiger wijze kenbaar gemaakt dan in 1748; bijna eene halve eeuw later is zij de oorzaak geweest van de overhaaste en schandelijke overgave van die vesting aan de legers der Fransche Republiek. Ook in 1794 bestond een goed gedeelte van de bezetting van Maastricht uit Oostenrijksche troepen, onder den generaal Klebeck; die bevelhebber, hetzij zijne eigene inzigten volgende, hetzij de voorschriften van zijne regering, was er meer op uit om zijne troepen een vrijen aftogt te verzekeren, dan om de vesting, die hij bezette, te verdedigen; en het was hoofdzakelijk te wijten aan zijn onwil om die verdediging langer voort te zetten, dat Maastricht toen, na een geheel onbeduidend beleg, op weinig eervolle wijze aan den vijand werd overgegeven.

Ziedaar een bewijs van het groote kwaad, dat er in gelegen is, om in oorlogstijd de verdediging van Maastricht, al is het maar voor een gedeelte, door de troepen van bondgenooten te doen voeren; - een hulpmiddel, waarop men soms hen verwijst, die teregt van meening zijn, dat het Nederlandsche leger zich te veel verzwakt door het afgeven van eene genoegzame bezetting voor Maastricht. Dat hulpmiddel is haast even erg als het kwaad, waarin het moet voorzien. Zoodra gij vreemde troepen binnen Maastricht opneemt, vreemde hulp inroept voor de verdediging van Maastricht, dan hebt gij ook de vrije beschikking over die vesting verloren, dan hangt gij daar

geheel af van de inzigten des vreemdelings; gij moet u naar die inzigten voegen, zoo als Aylva dit moest doen in 1748; en brengen die inzigten mede, om de vesting spoedig en bijna zonder tegenstand over te geven, dan *wordt* zij den vijand overgegeven op eene wijze, die de eer onzer wapenen ontluistert, zoo als dit in 1794 gebeurde. Laat ons meester blijven in ons eigen land; laat ons de verdediging van dat land op zoo eenvoudige wijze inrigten, dat wij die verdediging des noods alleen en zonder vreemde hulp kunnen voeren; zeer goed is dit mogelijk. Bij ons verdedigingsstelsel vast te bouwen op de hulp van bondgenooten, vast op die bondgenooten te rekenen om onze vestingen te bezetten en aan den vijand te betwisten, - dat is eene even onverstandige als laffe handeling; dat is eene onderwerping aan den vreemdeling, een afstand doen van ons onafhankelijk volksbestaan; dat is zoo goed als een staatkundige zelfmoord.

De moeijelijke taak om onder zoo bijzondere omstandigheden de verdediging van Maastricht te verrigten, was in 1748 aan bekwame handen toevertrouwd. De generaal Aylva behoorde tot eene dier beroemde Friesche geslachten, die, hunne voorvaderen soms tot aan de tijden der kruistogten doende opklimmen en in trotsch zelfgevoel niet onderdoende voor den oudsten adel der Christenheid, evenwel zich ten naauwste bij hunne landgenooten aansloten en door degelijkheid van karakter en omvang van kennis steeds op de hoogte van hun' tijd bleven, steeds de eer waardig bleven om aan het hoofd huns volks te staan. Die geslachten hebben in den bloeitijd en zelfs tijdens het verval onzer Republiek groote uitstekende mannen voortgebragt, uitmuntende in de leiding zoowel van staats- als van krijgszaken; en onder die mannen bekleedt Aylva eene waardige plaats. Aan zijne bekwaamheid, aan zijn bedaard en toch zelfstandig karakter is het te danken, dat de verdediging van Maastricht in 1748 niet belemmerd is geworden door de aanmatigingen van de troepen onzer bondgenooten, of door den onwil en tegenstand der burgerij.

Tijden van buitengewone geestdrift uitgezonderd, moet de bevelhebber eener belegerde vesting er altijd op rekenen, dat hij bij het voortzetten der verdediging te kampen zal hebben met den onwil der burgerij; want de vaderlandsliefde moge nog zoo groot zijn, dit belet niet dat men echter ongaarne zijne have en bezittingen vernield ziet door het vijandelijk oorlogsvuur.

Daarom is het voor den bevelhebber eener vesting al dadelijk zaak om maatregelen te nemen, ten einde elke ongeregeldheid binnen de stad te voorkomen; hij moet tot handhaving van orde en rust juist hen doen werkzaam zijn, die, wanneer men hen aan zich zelve overliet, misschien rust en orde zouden verstoren. De mannelijke, weêrbare bevolking moet in elke stadswijk tot een ligchaam worden vereenigd, dat de rust van die wijk verzekert, en, door vaste wachten, vooral waakt tegen het gevaar van brand; ziedaar eene taak, wier goede volbrenging in het belang is van de burgerij zelve, en die dus door haar niet verwaarloosd zal worden.

Zulk eene aanwending van de burgerij tot handhaving der inwendige orde had te Maastricht in 1748 plaats. Een zestal wachten van gewapende burgers, in alles 7 officieren en 226 onderofficieren en manschappen uitmakende, was geplaatst op verschillende punten der stad; bij het oude en bij het nieuwe Stadhuis, bij de Looijerspoort, bij het huis van Tilly, bij de hervormde Latijnsche school en eene in Wijck. Bij Franquinet (bl. 52) wordt tevens vermeld, welk een getal gewapende burgers elke wijk voor die wachten moest leveren; evenzoo moesten die wijken dagelijks een getal van 103 werkers verschaffen. Die maatregelen tot handhaving van orde en rust schijnen in 1748 zeer goed te zijn geweest en volkomen aan het doel te hebben beantwoord: van het ontstaan van brand in de stad wordt gedurende het geheele beleg geen gewag gemaakt, evenmin van onwil of zelfs maar ontevredenheid der burgerij.

Tot dit laatste kan ook veel toegebragt hebben de populariteit die Aylva in Maastricht genoot en die hij zoo te regt schijnt verdiend te hebben. De Friesche edelman doet zich in dit opzigt op het gunstigste kennen als een man van menschelijke gevoelens en van een edel karakter; als een aanvoerder, die zijn krijgsmanspligt boven alles stelt, maar die tevens zich gelukkig acht, wanneer hij zijne onderhebbenden kan vrijwaren tegen druk en rampen. Die gevoelens van Aylva komen ten duidelijkste uit in een brief, dien hij den 27sten Maart 1748, in het vooruitzigt van eene aanstaande belegering, aan de regering van Maastricht schreef, om haar aan te manen te zorgen voor het bijeenbrengen van leeftogt binnen die stad. Het slot van dien brief luidt als volgt (bl. 83):

‘Den dienst van mijn vaderland, die schat ik boven alle andere consideratiën, en ook met welke de pligten syn, dewelke mijn eed en mijne eere my vorderen. Voor 't overige so verlang ik maar na geleegentheeden, bequaam om en U Ed. Achtb. en alle de Stads inwoonders te cunnen overtuygen hoe seer ik my beyders belangens ter herten neem.

Sy sijn my waarlijk dierbaar, en het is in die opregte dispositiën, dat ik uyt den grond van mijne siele wensch, dat het God almagtig goedertierentheyd behage, alle schade en geweld af te willen wenden van deese stad en desselfs ingesetenen; dog het tegendeel ons noodlot sullende syn, dan soo laat ons ook getrouw gevonden worden, en laat een ieder alle syne vermogens inspannen om in verwagting van des Hemels zeegen, geweld met geweld tegen te gaen, en dat in hoope van daerdoor het gedreygde gevaar af te sullen wenden; daerin so sal ik het goede voorbeelt geven, en daerdoor soo sal ik onder anderen betragten om een goede naam te behouden, ofte nae te laeten, in onse stad aan dewelke ik alle agting, consideratie en liefde toedraeg.’

Er is iets edels en waars in die taal, dat indruk maakt; die taal bewijst in hem, die haar bezigt, het gevoel van menschelijkheid, verbonden met een diep besef van wat de eer en pligt van een krijgsman voorschrijven. Al kende men van Aylva niets anders dan dezen brief, dan zou dit alleen volstaan om een zeer gunstig denkbeeld van hem te geven en zijne populariteit in Maastricht te verklaren en te wettigen. Die populariteit nu is niet iets dat men gering moet achten: het is een karakterloos mensch, hij die haar tracht te winnen door lage, verachtelijke middelen; maar het is een dwaas, die uit hoogmoed versmaadt om haar op eerlijke wijze te verwerven. Voor ieder, die met de leiding van staats- of krijgszaken is belast, wordt die taak gemakkelijker gemaakt, wanneer hij de liefde en het vertrouwen van het algemeen geniet; het is dus zijn pligt om naar dat doel te streven; en het beste middel om populariteit te verwerven, is, zelf hart en liefde te hebben voor het volk.

Reeds sedert acht jaren tijds had Aylva in Maastricht het opperste krijgsgezag gevoerd, en toch, toen de belegering aanstaande was, werd er naar gestreefd om aan een ander dan hem het opperbevel over die vesting op te dragen. De Oostenrijksche generaal Chanclos, geheel in het begin van 1748 te Maastricht aanwezig, nam de houding aan, alsof hij daar het opper-

bevel moest voeren; wijzigde later die aanmatiging in zoover, dat dit bevel zich zou bepalen tot de buitenwerken en Aylva in de stad zelve zou gebieden, en dreigde eenigzins daarmede, dat bij het niet voldoen aan dien eisch, de keizerlijke troepen Maastricht zouden verlaten. Met standvastigheid ging Aylva die aanmatigingen te keer: de vesting is my toevertrouwd, antwoordde hij, ik heb mijn eed daarvoor gedaan, en noch mijn pligt, noch mijn eed, noch mijn eer laten mij toe, om het bevel over te geven. Ben ik dat bevel onwaardig of onbekwaam daartoe, men ontneme het mij; het zal mij 'weynig moeite aandoen, also mijn comandement my seedert lange tyt verstrekt tot groot verdriet en tot groote overlast; maar so lang als ik het sal bekleeden, sal ik desselfs voorregten met bescheydentheid en met standvastigheid trachten te verdedigen, en sorgvuldig vermijden al wat het geringste nadeel sal kunnen toebrengen aen mijne eere en aen mijne reputatie' (bl. 102-103). Die woorden komen voor in eenen brief, den 3^{den} Februarij 1748 door Aylva aan den Stadhouder, Willem IV, geschreven; in dien brief vermeldt de Friesche generaal omstandig, hoedanig de toestand van zaken in zijne vesting is en dringt er met kracht op aan, dat men hem ondersteune tegen de aanmatigende eischen der vreemde legerhoofden. Het gevolg van dit vertoog is dan ook, dat de generaal Chanclos de vesting verlaat en Aylva met het opperbevel belast blijft.

Reeds lang voor het beleg had Aylva er op aangedrongen om de verdedigingsmiddelen van Maastricht te verbeteren en te vermeerderen; - zoo als dit dan ook, trouwens, de handeling is van zeer veel opperbevelhebbers, die voor hunne vestingen soms zelfs overdrevene eischen doen, om daardoor de waarde te verhoogen van den tegenstand, dien zij zullen bieden. Den 17^{den} December 1746 dringt de opperbevelhebber in een brief aan den Raad van State er reeds op aan, om in Maastricht een *vast* garnizoen te plaatsen, met reden bewerende, dat het nadeelig is om die bezetting gedurig te doen afwisselen. Den 20sten Maart 1747 wordt in eene nadere memorie aan den Raad van State, door Aylva uitvoerig uiteengezet, wat Maastricht noodig heeft om bij een beleg goed verdedigd te worden, 'om de stad te behouden, ofte om se te minste niet te verliesen als na eene ordentlyke defensie en uytgevoerd met standvastigheid' (bl. 77). De bevelhebber vraagt daartoe eene bezetting van 12,000 man voetvolk, 500 man ruiterij, ten minste 300 kanonniers en 50

mineurs; eene sterkte, nagenoeg overeenkomende met die, waarover Aylva werkelijk te beschikken heeft gehad.

Die strijdkrachten waren aanzienlijk; stonden de uitkomsten, die men van hare aanwending in Maastricht verwachtte, eenigzins in verhouding tot hare belangrijkheid? - men kan moeijelijk die vraag toestemmend beantwoorden, wanneer men de grootsche maar zeer onbepaalde uitdrukkingen leest, waarmede Aylva in het slot van de reeds vermelde memorie over dit onderwerp spreekt. Wij laten dat slot hier volgen, ook om de opmerkelijke bewoordingen, waarin Aylva daarin zijnen eerbied voor den Raad van State betuigt. Die bewoordingen zijn kenschetsend voor den toenmaligen toestand van onze Republiek; zij getuigen van de hooge achting, die men toen koesterde voor de regenten, en hoe men, niet alleen hunne personen, maar ook hunne gezinnen, bijna vorstelijken eerbied toedroeg; maar tevens bewijzen die bewoordingen, hoe men toenmaals 's lands vrijheid en den bloei der hervormde kerk nog op hoogen prijs stelde. Even als in de brieven der Fransche legerhoofden en volksleiders, in de eerste dagen na de omwenteling van 1789, de woorden *liberté et égalité* - de leus der nieuwe Republiek - bijna nooit gemist worden, even zoo komen in de openbare brieven van Hollandsche staats- of oorlogsmannen van dezen tijd bijna altijd de woorden van '*suyvere godsdienst en vrijheyd*' voor:

(Bl. 80-81.) ..... word nu alles in der tijd op die voet gereguleerd, soo sal een potentaet sig wel moeten beraaden voor hij aleer de belegeering van Mastrigt comt te onderneemen; en doet hy het niettemin, dan sal die onderneming beswaarlijk uytgevoert kunnen worden ofte hy sal hem veel tijd doen versuymen en veel goed en bloed moeten kosten. Zeegent den Heemel de te doene deffensie en worden de beleegeraars van buyten op alderhande manieren en door alderhande middelen ontrust, belemmert en benadeelt, dan soo sal er veel hoope syn, dat de vesting behouden sal kunnen worden, en dat hoe de uytkomst mag syn, sy egter sal verstrekken tot nut voor 't gemeene vaderland, tot eere van U Ed. Mog. illustre collegie en tot glorie van de wapenen van den Staat.

Dat deese wapenen alom mogen segenpralen, dat UEd. Mog. voorspoedig moogen syn in hunne raadslagen, persoonen en families, ende de Republiek mag bloeijen, en suyvere godsdienst en vryheyd genieten, tot in de laatste eeuwe toe, dat wensch ik uyt het inwendigste van mijne siel.

‘Met submissie en met seer diep respect aan UEd. Mog. gepresenteert en binnen Mastricht ontworpen den 20sten Maart 1747, door UEd. Mog. gehoorsamen en seer onderdanigen dienaer

H. van Aylva, Luyt. generael en Comm. van Mastrigt.’

De geheele redenering van Aylva, over de verdediging van Maastricht, komt dus daarop neêr: wanneer die vesting van alles voorzien is, wat noodig is voor hare verdediging, en wanneer zij door hulp van buiten wordt ondersteund, dan is er veel hoop op haar behoud; ontbreekt die hulp van buiten, dan blijft de vesting niet behouden, maar dan zal toch hare inneming den vijand veel ‘tijd, goed en bloed’ kosten. - Het verhaal van de belegering van 1748 zal doen zien, hoe weinig gegrond die laatste verzekering is.

Gedurende den loop van het jaar 1747 wisselt Aylva nog verschillende brieven met den Raad van State en met den vorst van Waldeck, toen opperbevelhebber van de krijgsmagt der Republiek. Waldeck erkent, dat de bezetting van Maastricht niet genoegzaam sterk is, maar voegt er bij, dat het leger te velde die vesting zal ondersteunen; voor het overige, zoo schrijft hij den 14den April 1747 aan Aylva, ‘wat u betreft, Mijnheer, men kan nooit iets meer van u vorderen, dan eene verdediging, evenredig aan uwe strijdkrachten; en wanneer gij deze verrigt hebt, dan hebt gij ongetwijfeld voldaan aan uwen pligt. Wanneer in dezen oorlog alle vestingen zich zoo lang verdedigd hadden als hunne middelen toelieten, dan zou men over geen bevelhebber te klagen hebben gehad. Ik ken, Mijnheer, uwe denkwijze, door menig gesprek, dat ik met u over dit onderwerp heb gehouden, en ik ben volkomen overtuigd, dat, wat er ook moge gebeuren, gij altijd volgens hetzelfde beginsel zult handelen, en met eer uit dien toestand zult geraken’ (bl. 88).

Aylva laat zich evenwel door die vereerende betuigingen niet tevreden stellen, maar blijft met kracht aandringen op eene versterking der bezetting; en hoeveel eerbied hij ook heeft voor de Regenten, komt hij in zijne brieven aan den Raad van State zeer onbewimpeld voor zijne denkwijze uit: ‘hoe men het keert of went,’ zoo schrijft hij den 29sten April 1747, ‘d'onpartijdige waarelt, die sal moeten toestemmen, dat d'omstandigheeden van saeken en de reeden van oorlog beyde vorderen, dat de plaats niet word gelaaten in die staat, waar sy nu, God beeter, in is.....’ (bl. 94).

Uit de geschiedenis moet men lessen en gedragsregelen voor het heden trachten te winnen. Moet, wanneer bij een hedendaagschen oorlog Maastricht door den vijand bedreigd wordt, de bevelhebber dier vesting het voorbeeld van Aylva volgen, en even als deze, herhaaldelijk en met kracht er op aandringen, dat die vesting voorzien worde van alles, wat volgens de leer der belegeringskunst voor eene goede verdediging noodig is?

Wij gelooven het niet; wij gelooven, dat het al of niet behouden van Maastricht weinig invloed zal hebben op de uitkomst des oorlogs, en dat 's lands strijdkrachten, op andere punten van het oorlogstooneel, van oneindig meer nut kunnen zijn dan te Maastricht. Wij gelooven dus, dat de bevelhebber dier vesting goed zal doen, zich tevreden te stellen met de krijgsmiddelen die hij heeft, zonder op eene vermeerdering daarvan aan te dringen.

Maar moet die bevelhebber dan buiten de mogelijkheid zijn om zich te verdedigen; moet hij dan zijne vesting dadelijk aan den vijand prijs geven; moet hij dan zijne eer en zijn goeden naam als krijgsman ten offer brengen? - volstrekt niet; noch het een, noch het ander. Zelfs al is er niet de minste kans, dat Maastricht zal worden ontzet, dan moet die vesting toch zoo lang mogelijk verdedigd worden; iederen dag, dat het beleg langer duurt, is een dag winst voor de verdediging van Holland; iedere duizend man des vijands, die men voor Maastricht bezig houdt, is duizend man te minder voor de vijandelijke magt, die Holland aanrandt. Ook daarom moet de verdediging van Maastricht tot het uiterste worden voortgezet; en die verdediging - natuurlijk het best uitvoerbaar met eene *sterke* bezetting - is ook met eene *zwakke* bezetting toch nog altijd mogelijk; zij vereischt dan meer inspanning van krachten, meer bekwaamheid, meer heldenmoed; zij is dan moeijelijker - maar zij is dan ook meer glorievol.

Den 10^{den} April 1748 krijgt men in Maastricht het eerste berigt van de nadering van het Fransche leger; uit het verschanste kamp op den St. Pietersberg wordt dit berigt aan den opperbevelhebber gezonden, ‘om tien uur *'s avonds*,’ wordt in het dagboek der belegerden gezegd (bl. 5); dit is echter klaar-

blijkelijk eene vergissing, en zal moeten zijn ‘tien uur *'s ochtends*.’ Aylva stijgt te paard en begeeft zich naar den St. Pietersberg, vanwaar hij 's vijands stellingen verkent. Aan de westzijde van Maastricht ontdekt men eene sterke ruitermagt; naar het schijnt 5 escadrons op den Donsberg, 20 bij het dorp Kesselt en 8 andere bij Wilre, op den Tongerschen weg. Men ziet een klein vijandelijk kamp, op den St. Pietersberg, ter hoogte van het dorp Emael; een ander kamp is in het dal der Jeker, achter het bosch van Canne; en op den regter Maasoever, op de hoogten bij Visé, bespeurt men eene sterke vijandelijke magt. Alles duidt aan, dat het Fransche leger op de beide oevers van de Maas nadert om Maastricht in te sluiten.

Aylva was voornemens het verschanste kamp op den St. Pietersberg vooreerst bezet te blijven houden; maar de Oostenrijksche generaal Maréchal, die met 7 bataillons in dat kamp stond, oordeelde zijne stelling daar te gewaagd; ruw weg gaf hij ten antwoord, dat wanneer de opperbevelhebber het kamp bezet wilde houden, hij er zelf maar blijven moest. De twist tusschen de beide aanvoerders werd nog bijgelegd; maar men besloot de troepen van den berg weg te nemen en aan den voet daarvan den nacht te doen doorbrengen. Den volgenden ochtend trokken die 7 bataillons binnen de stad.

Aan de insluiting van Maastricht door den vijand werd dus geene wezenlijke hindernis in den weg gelegd, hetgeen met de sterkte, die de bezetting toen had, toch zeer uitvoerbaar en zeer goed zou geweest zijn. Zoo lang er maar eenige mogelijkheid toe bestaat, moet de bezetting eener vesting *buiten* die vesting blijven standhouden; niet alleen dat zij daardoor de insluiting bemoeijelijkt en de belegering vertraagt; maar dat standhouden buiten de vesting draagt aanmerkelijk bij om het zelfvertrouwen der bezetting te verhoogen, - en dát is een overgroot voordeel. ‘Dikwijls,’ heeft Napoleon gezegd, ‘is men in den oorlog de sterkste, de overwinnende partij, alleen daardoor dat men gelooft het te zijn.’

De dagen, onmiddellijk volgende op die eerste verschijning der Fransche troepen, ziet men nu van de hooge wallen van Maastricht de vijandelijke legers zich uitbreiden over de omliggende landstreek en aan alle zijden die vesting omringen. De hoofdmagt, waarbij zich de maarschalk van Saksen bevindt, is ten noorden van Maastricht, sluit aan den linker Maasoever tusschen het dorp Lanaken en het kasteel van Hocht, en breidt hare

legerplaats uit in de rigting van het dorp Veltwezelt. Aan de westzijde van Maastricht, te Veltwezelt, Kesselt en Wilre, wordt de uitsluiting door ruiterij verrigt; zuidelijk, op den linkeroever van de Maas, staat eene Fransche troepenafdeeling te Canne, in het dal der Jeker; eene andere bezet den St. Pietersberg, ter hoogte van het dorp Emael. Op den regteroever van de Maas wordt Wijck ingesloten door het leger van den maarschalk Löwenthal, den veroveraar van Bergen op Zoom; de hoofdmagt van dien veldheer betrekt eene legerplaats bij het kasteel van Borgharen aan de Maas sluitende en zich tusschen het kasteel van Vaeshartelt en het dorp Limmel, naar de Canjel en Amby uitbreidende, en verder tot de hoogten tusschen de dorpen Berg en Bemelen; eene schipbrug tusschen het kasteel van Borgharen en het dorp Smeermaas verbindt de legerplaats van Löwenthal met die van den Maarschalk van Saksen. De ruimte tusschen Bemelen en het hoogere gedeelte van de Maas, op den regteroever, werd eerst later afgesloten door troepen die zich te Schaan en te Heer plaatsten, en, door eene tweede brug over de Maas, in gemeenschap waren met de Fransche troepenmagt op den linkeroever op den St. Pietersberg.

Bosscha vermeldt, dat de Fransche liniën om Maastricht, op de beide oevers der Maas, verdedigd werden door 24 schansen, ieder met 4 stukken bewapend en een bataillon voetvolk kunnende bevatten; in de dagboeken van aanval en verdediging bij Franquinet, wordt hiervan niets vermeld; wat evenwel niets bewijst tegen de opgave van eerstgenoemden schrijver, daar die dagboeken zich uitsluitend bezig houden met de handelingen van het beleg, en niet met de maatregelen die tegen eene poging tot ontzet moeten dienen. De juiste getalssterkte van het Fransche leger wordt niet vermeld; trouwens dit is ook iets van ondergeschikt belang: wanneer de belegeraar maar sterk genoeg is om de bezetting eener vesting bij uitvallen te wederstaan - en dit was hier met het leger van den Maarschalk van Saksen ontwijfelbaar het geval - dan is het vrij onverschillig, heeft hij alleen met de vesting te doen, of hij eenige duizend man meer of minder telt; het is niet het aantal *troepen*, maar het aantal *vuurmonden* van den belegeraar, dat eene vesting doet vallen; eene vesting bezwijkt, niet omdat zij aangevallen wordt door *zooveel soldaten*, maar omdat zij beschoten wordt door *zooveel kanonnen*. De artillerie is hier het beslissende wapen.

De Fransche legerhoofden besloten de noordzijde van Maastricht tot front van aanval te nemen. Wanneer men zich herinnert, dat in 1748 noch de Zuid-Willemsvaart, noch het fort *Koning Willem* bestonden, die thans den aanval aan die zijde aanmerkelijk zouden belemmeren, dan zal men erkennen, dat die kens van het front van aanval zeer goed was; het was toen het zwakste gedeelte der vesting Maastricht, daar de aanval aan de zijde van den St. Pietersberg eerst de vermeestering van het fort St. Pieter zoude gevorderd hebben, en de aanval aan de westzijde van Maastricht den belegerden gelegenheid zou hebben gegeven, om gebruik te maken van het daar aanwezige mijnenstelsel, en daardoor de vorderingen van den aanval aanmerkelijk te vertragen.

Het aanvalsplan van den belegeraar kwam in de hoofdzaak hierop neder: op den regter Maasoever zou Löwenthal de loopgraven openen, naar de zijde van het bastion Zoutelande, aan de rivier gelegen, noordwaarts van Wijck; die aanval had meer ten doel, door het vuur van hare batterijen de verdedigingsmiddelen der vesting op den linkeroever der Maas te vernielen, dan juist het bemagtigen van Wijck. Op dien linkeroever zou de Maarschalk van Saksen den aanval rigten op de noordelijke fronten van Maastricht, onmiddellijk aan de Maas sluitende; de aanval zou dus daar geschieden, waar thans de werken zijn, die de gedenkteekenen bevatten ter eere van Dibbets en Destombes, twee onzer Generaals, die met roem in Maastricht het bevel hebben gevoerd, en wier nagedachtenis bij het Nederlandsche leger in hooge achting blijft. Mogen die gedenkteekenen nog lang tot krijgsdeugd aansporen; begraven te worden in eene der bolwerken zijner vesting, is voor een bevelhebber eene even roemvolle onderscheiding, als een graf in de *Nieuwe Kerk* of in de *Westminster-abtdij*.

In den nacht van den 15^{en} op den 16^{en} April heeft op de beide oevers der Maas het openen der loopgraven plaats. De dagen, welke die handeling voorafgingen, waren door den belegerde doorgebragt met de vestingwerken te verbeteren, verhoogde borstweringen (*bonnetteringen*) aan de uitspringende hoeken van den bedekten weg te maken, voorwaarts daarvan kleine ravelijnen (*flêches*) aan te leggen, de boomen op den wal om te hakken, en de schipbrug, die op het hoogere gedeelte der Maas tusschen het dorp St. Pieter en het werk *du Roy*, ten zuiden van Wijck, gelegen had, en daar te veel blootgesteld was, lager af

te brengen, nabij de *Lieve Vrouwepoort* en de *Waterpoort* van Wijck. In die dagen had men ook nog al eenige moeite met den Oostenrijkschen Generaal Maréchal, die gednrig met allerlei onbekookte voorstellen voor den dag kwam; dan eens de dorpen Schaan en Limmel met gloeijende kogels wilde in brand geschoten hebben; dan weder zich verbeeldde dat het Fransche leger aftrok, en er sterk op aandrong om met een goed gedeelte der bezetting den aftrekkenden vijand te vervolgen en aan te vallen. Uit alles schijnt te blijken dat, hoewel Maréchal met zijne Oostenrijkers zich onder de bevelen van Aylva had gesteld, hij het echter den Frieschen generaal soms vrij lastig maakte. Men heeft dikwijls evenveel hinder van zijne vrienden, als van zijne vijanden.

Het openen der loopgraven bij eene belegering is altijd eene handeling die, wanneer zij tijdig uit de vesting ontwaard wordt, den aanvaller groote verliezen kan veroorzaken, omdat hij dan nog geheel ongedekt is tegen het vijandelijke vuur; maar het is eene handeling die toch gewoonlijk ten koste van geringe verliezen wordt volbragt, omdat zij in stilte en gedurende den nacht plaats heeft, zoodat wanneer bij het aanbreken van den dag de verdedigers van de vesting den arbeid van den aanvaller ontdekken, die aanvaller zich reeds genoegzaam heeft ingraven, om weinig meer te lijden te hebben van het vuur der vesting. Zoo ging het ook hier bij Maastricht; wel zond op den 15^{en} 's, avonds om 10 ure, de wacht op het werk *Hoog Frankrijk* berigt, dat zij naar de zijde van het dorp Caberg vele lichten over het veld zich zag bewegen, alsof de vijand daar aan het werken was; wel begaf zich Aylva met den overste De la Rive, den bevelvoerenden Ingenieur, dadelijk naar den wal, en rigtten zij hunne blikken naar de aangewezene plaats, waar de vijand zoude werkzaam zijn; - maar men ontdekte niets, men deed dus ook niets; en alleen toen de dag van den 16^{en} April aanbrak, ontwaarde men zoowel tegenover Maastricht, als tegenover Wijck, eene lange zwarte streep, de boogvornige borstwering (*parallel*), die de vijand tegen de vesting had opgeworpen. Geschutvuur werd toen daarop gerigt, maar de vljand was reeds zoodanig ingegraven, dat hij weinig of geen verliezen leed, en spoedig zag men uit die *parallellen* de belegeraars in schuine loopgraven (*zigzags*) de vesting naderen, zich door de uitgeworpene aarde tegen haar vuur dekkende, langzaam voortgaande, maar met eene regelmatigheid en eene

zekerheid, die altijd diepen indruk maken op de verdedigers, wanneer zij zoo dag aan dag als het ware op onwederstaanbare wijze hun vijand de wallen zien naderen, die hij vermeesteren wil.

Volgens het dagboek der belegerden was die parallel, tegen Wijck geopend, ongeveer 4- a 500 pas verwijderd van de palissadering van den bedekten weg; de parallel op den anderen oever, tegen Maastricht, was op enkele gedeelten maar omstreeks 300 pas verwijderd van de palissadering van den bedekten weg. Wat dit laatste aangaat, is het dagboek van de aanvallers hiermede eenigzins in strijd, daar het den afstand van die parallel op den linker Maasoever van het *glacis* der vesting op 150 a 250 *toises* stelt (nagenoeg 3 a 500 *ellen*). De parallel tegen Maastricht breidde zich uit van den weg, welke van die stad naar Lanaken geleidt, tot aan de Maas; de parallel tegen Wijck sloot even zoo aan die rivier, omgaf de werken Hertel en Zoutelande, noordelijk van Wijck gelegen, en breidde zich uit tot tegenover de lunet *Turenne*.

Op krachtige, voortvarende wijze werd door den belegeraar te werk gegaan, die reeds den volgenden nacht, van 16 op 17 April, zoowel tegen Wijck als tegen Maastricht eene tweede parallel aanlegde; die tweede parallel tegen Wijck sloot aan de Maas vlak tegenover het bastion *Le Roy*, het noordelijkste werk van Maastricht; op den linkeroever was de tweede parallel maar 150 ellen (80 toises) van de palissadering der vesting verwijderd; zij was dus op grooteren afstand van de eerste parallel, waarmede zij nog niet genoegzaam in gemeenschap stond, en waardoor zij dus nog niet genoegzaam ondersteund kon worden. Aylva besloot gebruik te maken van die omstandigheid tot het doen van eenen uitval, ten einde voordeel te trekken uit 's vijands overijling, en hem ten minste te dwingen, langzamer en omzigtiger voort te gaan met den belegeringsarbeid.

Die uitval heeft plaats in den nacht van den 17^{den} op den 18^{den} April, en Bosscha zegt daarvan, dat daardoor de reeds voltooide tweede parallel tegen Maastricht ‘van vijanden werd schoon geveegd en geheel vernield.’ Wat over dit wapenfeit voorkomt bij Franquinet, stelt echter de zaak in een eenigzins ander licht voor.

In het dagboek van den aanval wordt deswegens het navolgende gezegd:

(blz. 35).... ‘tegen één uur 's ochtends, en gedurende een afgrijselijk weêr, deed de vijand een uitval en vernielde eenige toises uitgestrektheid van die parallel, hetgeen den arbeid van dien nacht geheel in de war bragt; het gedurige vuur van de belegerden, en de met regen vermengde sneeuw die onophoudelijk viel, werkten mede om den arbeid te vertragen; gedurende dien nacht, en bij de verwarring van den uitval, hadden wij ongeveer 60 man aan dooden en gewonden, de meesten vrij ligt gewond; de vijand, die ter sterkte van 1500 man was uitgevallen, maakte eenige gevangenen op ons; wij maakten 13 man en 2 officieren krijgsgevangen. Den ingenieur De Breval werd een arm afgeschoten.’

Dit is de opgave van de Fransche zijde, die natuurlijk verdacht kan worden van het gebeurde niet in ons voordeel te kleuren; maar de opgave van onze zijde, uit het dagboek der verdediging, stelt de zaak voor ons niet gunstiger voor:

(blz. 12-13).... Die parallel bijna niet ondersteund zijnde, besloten de generaals op den avond van den 17^{den} een uitval te doen, om 's vijands werken te vernielen en hem daardoor te dwingen, langzamer voort te gaan. Volgens de gemaakte beschikkingen was bepaald: 1°. dat de generaal majoor Prins van Aremberg om half elf achter het bastion *Zobel* zou zijn, waar hij 750 man Oostenrijksche troepen zoude vinden, waaronder 4 grenadier-kompagniën van Aremberg, van Los Rios, van Dammitz, en van Baireuth; bovendien ongeveer 600 man Hollanders en Beijerschen, te weten: 3 grenadiers-kompagniën van D'Envie, van de Beijersche garde en van During, en gedeelten der regimenten van Aylva, La Rivière en Du Vergé; voorts 700 werkers; 2°. dat die troepen achter de palissadering geschaard en verdeeld zouden worden in drie afdeelingen, in dier voege dat de regterafdeeling, onder den kolonel Molwits, van het regiment van Aremberg, deboucheren zoude door de barrière regts voor het bastion Le Roy; de linkerafdeeling, onder den kolonel Burmania van het regiment van Aylva, door de barrière links van het bastion La Reine; en de middelste afdeeling, onder den Prins van Aremberg, door de hoofdbarrière van de poort, regts van het bastion Zobel; 3°. dat de drie kolonnen op drie verschillende punten zouden aanvallen, en onmiddellijk gevolgd worden door de werkers, even zoo in drie afdeelingen verdeeld.

‘Alles moest op klokslag van 11 uur uitvallen, en drie bom-

men, van den hoofdwal geworpen, zouden het sein daartoe zijn. Maar, door welke oorzaak is onbekend, het werd middernacht, voordat men door de drie uitgangen uittrok om hunne eerste parallel aan te vallen' (*eerste* wordt hier bij vergissing gezegd, omdat het de parallel was, het meest nabij de vesting; het was echter de *tweede* parallel); 'onze werkers vernielden toen een goed gedeelte van hun arbeid, en de uitval zou volkomen gelukt zijn, wanneer iedereen zijn pligt had gedaan, want bij de Franschen was de wanorde zoo groot, dat zij overal hunne wapens achterlieten. Maar bij de linkerafdeeling waren onze soldaten bij de eerste geweerschoten zoo hard zij maar konden weggeloopen, in weerwil van de inspanningen van den kolonel Burmania, om hen tegen te houden; die van de regterafdeeling gedroegen zich ook niet goed; alleen het centrum deed zijn pligt; de werkers waren ook grootendeels gevlugt; gelukkig voor die lafaards, bedekte de nacht hunne schande; ten laatste, na veel gereedschappen en wapens en over de 100 man aan dooden, gewonden en gevangenen verloren te hebben, keerden onze troepen terug, een tweeden luitenant en 27 soldaten als gevangenen medevoerende; de vijand maakte een kapitein en een luitenant van het regiment van Aremberg gevangen; een luitenant van Los Rios brak zijn been, en een luitenant van Haller kreeg een geweerschot in het lijf. De vijand had 8 kompagniën grenadiers, onder den brigadier De Bombelle, in die tweede parallel gehad; het weder was afgrijselijk en de sneeuw viel in digte vlokken neêr.'

Die opgave toont ten duidelijkste aan, dat die uitval in den nacht van 17-18 April voor ons alles behalve eene overwinning is geweest, zelfs niet eens een roemvol gevecht; en dat, indien er eenig voordeel werd behaald door het vernielen van een gedeelte der vijandelijke loopgraaf, men daarentegen het veel grootere voordeel gemist heeft, van door zulk een uitval den troepen moed en zelfvertrouwen in te boezemen.

De eerste daarop volgende dagen worden door de Franschen gebruikt om hunne parallellen tegen Maastricht te voltooijen in onderling verband te brengen, en op de regterzijde door eene geslotene schans tegen uitvallen te verzekeren; tevens wordt daar aan eene soort van derde parallel begonnen. Ook tegen Wijck worden de aanvalswerken voortgezet, en op beide aanvallen begint men aan den bouw der batterijen.

De verdediging bestaat hoofdzakelijk alleen in geschutvuur,

maar onderscheidt zich voor het overige niet door geestkracht: van uitvallen schijnt men een afschrik te hebben gekregen. Wel stelt Aylva den 20sten April voor, om den daarop volgenden nacht een grooten uitval te doen op 's vijands nadernissen tegen Maastricht; dien uitval wil hij om half vier 's ochtends beginnen, opdat niemand zich straffeloos aan den strijd zou kunnen onttrekken; - maar dit voorstel, niet goedgekeurd door de Oostenrijksche generaals, werd noch aangenomen, noch uitgevoerd (blz. 17); twee dagen later, 22 April, stelt Aylva weder een grooten uitval voor, ‘maar de generaals waren weder van meening, dat, hoe nuttig en eervol die handeling ook kon zijn, het onmogelijk was ze uit te voeren, omdat de bezetting zoo zwak was en bovenmate vermoeid werd door de gewone dienst der verdediging;’ toen werd een uitval met mindere magt voorgesteld; ‘maar dit werd verworpen, omdat het niets anders kon te weeg brengen, dan den vijand te verontrusten en zijn arbeid wat te vertragen, en dat, hoe gelukkig die uitval ook mogt slagen, het voordeel niet te vergelijken zou zijn met het nadeel dat het zoude aanbrengen.’ Eindelijk werd er dan toch bepaald, dat er bij het bastion La Reine een kleine uitval van 50 man zou gedaan worden, ‘maar door gebrek aan vrijwilligers, had die niet plaats’ (bl. 17).

Ziedaar bijzonderheden uit het dagboek der verdediging genomen, die overtuigend bewijzen, met hoe weinig geestkracht de verdediging van Maastricht toen is gevoerd geworden. Dat eene bezetting van bij de 12000 man te zwak is om uitvallen te doen, is zeker wel de erbarmelijkste drogreden die men kan aanvoeren, om zulk een flaauwe verdediging te verontschuldigen. Aylva schijnt wel gezind te zijn geweest om meer krachtdadig te werk te gaan, maar zijne aansporingen en voorstellen stuitten af op den onwil zijner onderbevelhebbers, voornamelijk op den tegenstand der Oostenrijksche generaals. Maar waarom bepaalde Aylva zich tot *aansporingen* en *voorstellen:* een opperbevelhebber moet *bevelen*.

Wat bij de verdediging van Maastricht goed geweest is, is de werking van de artillerie; zoowel in het dagboek van den aanval, als in dat van de verdediging, komt ieder oogenblik de eene of andere uitdrukking voor, die bewijst, hoe levendig en geducht het geschutvuur was, dat van de wallen van Maastricht op den belegeraar werd gerigt. De artillerie is over het algemeen het wapen, waarvoor ons volk de meeste neiging

en aanleg heeft; het is het wapen dat bij ons altijd heeft uitgemunt; en van den tijd toen Verschuer met zijne kanonnen op de dijken bij Eekeren de Fransche bataillons tegenhield, tot op de dagen toen Seelig met zoo onvolprezen beleid de Citadel van Antwerpen verdedigde, kan de Nederlandsche artillerie op menig roemrijk wapenfeit bogen. Wie in Maastricht in 1748 aan het hoofd van de artillerie heeft gestaan, is niet geheel duidelijk; bij Franquinet wordt een kapitein Smedecken genoemd; maar volgens Bosscha, die hieromtrent zeer goede bronnen heeft geraadpleegd, stond de majoor Verschuer aan het hoofd van dat wapen, - een der leden van dat geslacht, welks geschiedenis met de geschiedenis der Nederlandsche artillerie op zóó roemvolle wijze is verbonden, dat dit de latere telgen ten spoorslag moet strekken om zich geheel te wijden aan de voortzetting van dien roem.

De artillerie van Maastricht had weldra zwaren strijd te voeren, toen de batterijen des belegeraars geheel voltooid waren, en in alles met 112 vuurmonden bewapend (blz. 37), in den ochtend van den 21sten April gelijktijdig het vuur op de vesting openden. Met onbezweken geestkracht werd dit vuur uit de vesting beantwoord; en in het dagboek der verdediging vindt men daarover het volgende (blz. 17): ‘onze artillerie heeft den ganschen dag (21 April) met eene verwonderlijke uitwerking geschoten, en ons vuur is altijd levendiger en beter onderhouden geweest dan dat des vijands... hun geschut en het onze bleven voortgaan met zich te beantwoorden, maar het onze met meer levendigheid; het demonteerde verscheidene van hunne batterijen, die maar flaauw meer bleven vuren, en die noch onze batterijen, noch de vestingwerken schade deden.’

Toch, na verloop van tijd, verkrijgt de Fransche artillerie de bovenhand op die der Nederlanders; en men vindt vermeld, dat in de dagen van April verschillende batterijen der vesting verwoest waren of reddeloos geschoten. Het vuur der vesting kan echter geenszins gezegd worden tot zwijgen te zijn gebragt door dat des belegeraars, want volgens de uitvoerige opgave bij Franquinet voorkomende (blz. 55-57), waren er tijdens de overgave der vesting, in de verschillende werken van Maastricht en van Wijck, die gezigt hadden op de nadernissen der Franschen, in alles nog 66 vuurmonden in werking. De artillerle des verdedigers had dus nog lang den kamp kunnen volhouden; overwonnen was zij volstrekt niet.

Oppervlakkig moet het eenige verwondering baren, dat terwijl de vesting 160 vuurmonden bevatte, en de batterijen des aanvallers - ten minste aanvankelijk - er slechts 112 hadden, het toch de aanvaller is, die met zijn geschutvuur de bovenhand behoudt; oppervlakkig beschouwd komt het voor dat de aanvaller, die minder vuurmonden had, en wiens vuurmonden geplaatst waren in batterijen, in haast opgeworpen, nict bestand had moeten zijn tegen het sterkere geschutvuur der vesting, waar de vuurmonden geplaatst waren in hechte sterke batterijen, die niet voor het oogenblik waren opgeworpen, maar reeds jaar en dag bestonden. - Bij eenig nadenken vindt men evenwel gemakkelijk de verklaring van dit feit, dat men niet alleen bij dit beleg van Maastricht, maar bijna bij iedere belegering kan opmerken.

Vooreerst is het wel waar, dat die vesting in 1748 ongeveer 160 vuurmonden bevatte; maar dit wil daarom niet zeggen, dat men die 160 vuurmonden alle op de fronten van aanval tegen den vijand heeft kunnen aanwenden. Wel wordt vermeld, dat men op den 20sten April begon met de bewapening van niet aangevallene gedeelten der vesting over te brengen naar de aangevallene; maar dit wil niet zeggen: de *geheele* bewapening; men heeft altijd eenige vuurmonden moeten achterlaten, ook in de niet aangevallene fronten, ten einde zich daar te vrijwaren tegen een verrassenden aanval; en het is dus zeker, dat, hoewel er 160 vuurmonden in de vesting waren, men evenwel op lange na geen 160 vuurmonden aan de batterijen des vijands heeft kunnen overstellen.

Eene tweede reden, die het overwigt van den aanvaller op den verdediger verklaart, is, dat de aanvaller zijne batterijen voordeeliger kan plaatsen. De batterijen uit de vesting kunnen bijna niet anders dan *regtstreeksche* - de minst afdoende - schoten op de batterijen van den belegeraar rigten; de belegeraar daarentegen kan zijne batterijen zoodanig plaatsen, dat zij die van de vesting van ter zijde nemen, dat zij de wallen der vesting in de lengte beschieten, en door het *ricochetschot* - waarbij de kanonkogel, telkens weder opspringende, over den wal in kleine bogen voortgaat - eene aanmerkelijke verwoesting onder de bewapening der vesting kunnen aanrigten. - Dat de batterijen van den aanvaller maar van aarde zijn, en die van den verdediger vaak bekleed met muurwerk, is voor den laatsten alles behalve een voordeel;

want door het vernielen van dat muurwerk, stort ook de aarden borstwering in, die anders niet zoo ligt vernield zou zijn door 's vijands geschutvuur. Het aanwenden van metselwerk bij vestingen is zeer dikwijls eene groote dwaasheid; niet alleen dat het zeer kostbaar is, maar het is ook zeer nadeelig voor de verdediging; het moet bij eene vesting nooit aangewend worden, dan bij volstrekte noodzakelijkheid; en bij onze Hollandsche vestingen, met hare breede natte grachten, bestaat die noodzakelijkheid niet.

Eindelijk, als een derde oorzaak van het overwigt van de artillerie des aanvallers op die des verdedigers, geldt de omstandigheid, dat de aanvaller op veel onbekrompener wijze zijne vuurmonden kan laten werkzaam zijn: hij heeft toevoer te wachten, en behoeft dus niet spaarzaam te zijn met het gebruik van zijne munitie. De verdediger, daarentegen, heeft geen toevoer te wachten; hij kan over niets anders beschikken dan over den voorraad die in de vesting aanwezig is; hij moet daar spaarzaam mede zijn, en kan, uit dien hoofde, op den duur niet wedijveren met den belegeraar in levendigheid van geschutvuur.

Het zou tot te groote uitvoerigheid leiden en te onbelangrijk zijn voor het meerendeel onzer lezers, wanneer wij hier dag voor dag de handelingen der beide partijen bij dit beleg van Maastricht wilden vermelden. Genoeg zij het te zeggen, dat, niettegenstaande het hevige vuur der vesting, de nadernissen der Franschen gedurig voortgingen, en tegen de noordelijke bastions der vesting - de bastions Le Roy, Zobel en La Reine - in den nacht van den 26sten op den 27sten April, eene nieuwe parallel werd aangelegd, nagenoeg op de helft van het *glacis* voor die werken; dat de fransche batterijen op den regter Maasoever, door haar vuur, een aanmerkelijk nadeel toebragten aan de vestingwerken aan de overzijde; en dat de belegerden, om 's vijands voortgang te vertragen, zich bepaalden tot het doen van kleine uitvallen, die, somtijds met bekwaamheid uitgevoerd, eenige voordeelen behaalden, maar toch niet van zulk een aard, dat daardoor den vijand eenig ernstig beletsel in den weg werd gelegd.

Wat er over het gebeurde bij een dier uitvallen gezegd wordt (blz. 20), geeft juist geen gunstig denkbeeld van de gezindheid der bezetting.

In den nacht van den 25sten op den 26sten April was door de luitenants Stadelman en Colin, ieder met 50 vrijwilligers,

een uitval gedaan tegen de Fransche loopgraven, die het bastion Le Roy naderden. Die uitval gelukt, in zoo ver, dat men daarbij noch dooden, noch gewonden verliest; maar de uitkomst was ook geheel onbeteekenend; de een der officieren bragt één krijgsgevangene mede, de ander een zestigtal schanskorven en één kuras. Het onbeteekenende dier uitkomsten wordt geweten gedeeltelijk aan het pligtverzuim van andere gedeelten der bezetting.

'Die uitval zou grooter uitkomst hebben gehad, wanneer de Beijersche grenadiers, die in de *flêche* waren voor het bastion Le Roy, hun pligt hadden gedaan; maar die heeren, die daar met 50 grenadiers van de drie regimenten waren, weigerden ronduit om uit de *flêche* te komen ter ondersteuning der vrijwilligers, in weêrwil van het bevel dat hun daartoe gegeven was; zij zeiden maar, dat zij niet voornemens waren zich voor niets armen of beenen te laten afschieten, - de vrijwilligers kregen een hollandschen gulden per hoofd, de anderen niets. De kapitein Schorer, van het regiment van Neiss, en de officieren die met hem waren, hebben hun pligt gedaan, om hen te doen uitvallen; maar zij vermogten niets op hunne soldaten, vooral niet op die van de garde en van During; die van Neiss zouden zich hebben laten overhalen, wanneer de anderen mede gedaan hadden.'

In dát opzigt gelooven wij dat wij thans betere tijden beleven. Bij de huurlingen van dien vroegeren tijd moest men het woord *geld* bezigen, om hen tot buitengewone inspanningen aan te sporen; in onze dagen zal een Nederlandsch officier tegen zijne Nederlandsche soldaten van pligt spreken, van eer, van vaderlandsliefde; en zijne taal zal door hen verstaan worden.

Het hevige vuur van de Fransche batterijen op den regteroever van de Maas hragt aanmerkelijke beschadiging en verliezen te weeg in de werken van Maastricht aan de andere zijde der rivier, en noopte eindelijk den verdediger tot het doen van een grooten uitval, om die batterijen, ten minste voor het oogenblik, onschadelijk te maken. Die uitval heeft plaats in den vroegen ochtend van den 28sten April, en bewijst hoe men bij eene krachtdadige handeling de verdediging van Maastricht oneindig langer had kunnen rekken. De uitvallende magt - in alles 1000 man voetvolk en 150 ruiters - stortte zich in vier afdeelingen op de vijandelijke loopgraven, ten noorden van Wijck. De linkerkolonne bestormde eene groote

batterij aan de Maas voorwaarts van het dorp Limmel, vermeesterde die en vernagelde de vijandelijke vuurmonden; even zoo viel de tweede kolonne eene daarnaast liggende batterij aan, met even goed gevolg; de derde kolonne tastte de schans aan die het linker uiteinde van de vijandelijke loopgraaf beschermde; en de ruiterij, den regtervleugel uitmakende, trok uit Wijck naar het dorp Schaan, hield de daar aanwezige magt des vijands bezig, en belette haar daardoor de aangevallene gedeelten ter hulp te komen. Gering was de wederstand dien de Franschen boden, wat ook daaruit blijkt, dat zij, volgens het dagboek van den aanval, maar twee man aan dooden en evenveel aan gewonden verloren; de soldaten van Löwenthal namen dadelijk de wijk naar de eerste parallel, vanwaar zij hun vuur openden op de troepen van Aylva. De belegerden, na de vijandelijke vuurmonden vernageld te hebben - 23 of 24 volgens de Nederlandsche opgave, slechts 14 volgens de opgave der tegenpartij - keerden geregeld en zonder vervolgd te worden, binnen de vesting terug, het behaalde voordeel met een verlies van nog geen 50 man aan dooden en gewonden bekoopende. Een goed gedeelte van den dag van den 28sten April bleven die Fransche batterijen daarop buiten werking, en hielden de belegeraars zich bezig met de vernagelde stukken door andere te vervangen, die echter van kleiner kaliber waren; de belegerden maakten gebruik van dien korten tijd van rust, om de batterijen op den hoofdwal van Maastricht en in het bastion Le Roy weer op te maken.

De billijkheid vordert hierbij te voegen, dat het ontwerp van dien uitval afkomstig was van den Oostenrijkschen generaal Maréchal: (bl. 22). ‘Het ontwerp was van den generaal Maréchal en werd dadelijk goedgekeurd door den heer Van Aylva, die niets liever verlangde dan zulke ondernemingen, waartoe men veel meer zou zijn overgegaan, wanneer de zwakheid der bezetting en de onophoudelijke tegenstand der vreemde troepen dit niet verhinderd hadden’; - de *zwakheid* eener bezetting, die bij de 12,000 man telde, is moeijelijk als eene geldige reden aan te nemen, waarom men bijna geen groote uitvallen deed; en wat den *tegenstand* der vreemde troepen betreft, het was de pligt van een bevelhebber geweest, om dien voor zijnen wil te doen zwichten.

De vier of vijf dagen die de verdediging van Maastricht, na dien uitval van den 28sten April, nog duurt, kenmerken zich,

aan de zijde van den aanval op Wijck, door niets bijzonders; de voorname werkzaamheid van den belegeraar, aan die zijde, bestond toen daarin, dat hij door het vuur van de daar aanwezige batterijen de werken van Maastricht aan de overzijde der rivier teisterde.

Daarentegen wordt bij den aanval op Maastricht de strijd gedurende die dagen met hevigheid gevoerd, en kost aan weêrszijden een aantal soldaten het leven. In den avond van den 28sten April worden de *flêche* en de bedekte weg voor het bastion Le Roy door vier kompagniën der Franschen bestormd. Een dertigtal Oostenrijksche grenadiers van het regiment Los Rios, die de *flêche* bezetten, nemen dadelijk de vlugt binnen het bastion, en laten de bij hen zijnde Nederlandsche mineurs aan hun lot over; deze hebben den tijd niet om de daar aanwezige mijnen te doen springen, en worden door den vijand gedood of gevangen gemaakt.

Die *flêche* met het daar aangrenzende gedeelte van den bedekten weg zijn zwak verdedigd geworden; maar anders kenmerkt zich de verdediging gedurende deze laatste dagen door eene lofwaardige geestkracht, zeer afstekende bij de handelingen van het vroegere tijdvak van het beleg. Voet voor voet wordt de bedekte weg verdedigd; herhaalde stormen hebben plaats, die met onbezweken dapperheid worden afgewacht en die, waar zij gelukken, den vijand toch aanmerkelijke verliezen kosten; van mijnen wordt aan weêrszijden met goed gevolg gebruik gemaakt; het vuur des aanvallers neemt in hevigheid toe; het is een ‘helsch vuur,’ wordt in de opgaven van onze zijde gezegd, waarin ook voorkomt, dat de vijand op éénen dag meer dan zesduizend bommen werpt, die de batterijen en ook eenige huizen der stad vernielen. Maar desniettemin blijft het geschut der Nederlanders - ook volgens de Fransche opgaven - met onbezweken kracht werkzaam. In één woord, die laatste dagen van het beleg zijn roemvol geweest voor den verdediger.

Wat is de tijdgenoot soms ligtvaardig en onbillijk in zijn oordeel; en wat heeft het soms den schijn, alsof alleen een later geslacht in staat is, uitstekende daden naar eisch te waarderen! Bij dien strijd aan de noordzijde van Maastricht sneuvelt, in den nacht van 29 op 30 April, de bevelhebber onzer mineurs, de kolonel Bourquin, terwijl hij aan het hoofd zijner soldaten de bestormers tegemoet snelt. Hoe wordt nu die heldendood vermeld in het dagboek der verdediging (bl. 25):

‘onder de gesneuvelden was de luitenant-kolonel van de mineurs, Bourquin, die *op onbezonnene wijze* vrijwillig mede was uitgevallen, en met zijne soldaten naar de *sappe* des vijands snelde, juist op het oogenblik dat die vijand ons te gemoet kwam.’ Onbezonnene wijze!.... het was dan toch in allen gevalle eene *heldhaftige* onbezonnenheid, de onbezonnenheid van een van Speyk, die aan hem, die haar bezit, een onsterfelijken roem verwerft!

Maar voet voor voet teruggaande, waren de belegerden eindelijk teruggedrongen binnen de bastions voor den hoofdwal van Maastricht; die sterkten, geducht geteisterd door het vuur des vijands, zouden misschien niet lang meer weêrstand kunnen bieden; en voorziende dat de aanvaller dan zou trachten bres te schieten in het gedeelte van den hoofdwal tusschen de Boschpoort en de Maas, begon de belegerde daar te arbeiden aan eene binnenverschansing. De Maarschalk van Saksen had alle toebereidselen gemaakt tot eene bestorming der buitenwerken; en tot dat einde moesten in den nacht van 2 op 3 Mei, 60 kompagniën grenadiers en 60 piketten - kleine afdeelingen voetvolk waarvan de sterkte niet wordt opgegeven - zich gereed houden in de loopgraven om die werken te overmeesteren; 300 vrijwilligers zouden hen voorgaan in die gevaarlijke maar roemvolle taak. Maar ook de verdediger had zich toegerust tot het volhouden van eene hardnekkige worsteling; en Aylva - wordt gezegd - was voornemens, zelfs wanneer Maastricht mogt bezwijken, den strijd nog niet op te geven, maar, na de vernieling van de Maasbrug, nog binnen Wijck de verdediging voort te zetten.

Tot dit heldhaftig uiterste is het echter niet gekomen. De vredesonderhandelingen te Aken hadden reeds geleid tot eene voorloopige wapenschorsing, waaronder echter Maastricht niet begrepen was; en Cumberland zond hiervan berigt aan de beide partijen, die om het bezit dier vesting kampten. Die kennisgeving aan Aylva ging vergezeld van den *raad* - geenszins van het *bevel* - om de verdediging niet langer voort te zetten, maar zijne vesting op eervolle voorwaarden over te geven. Aylva, in onderhandeling getreden met den Franschen veldheer, kwam met dezen overeen om de vijandelijkheden tijdelijk te doen ophouden, terwijl intusschen de generaal Grahame van de Hollandsche bezetting afgezonden werd om de bevelen te vragen van den Stadhouder Willem IV, die zich toen te Breda bevond.

Den 6^{den} Mei kwam Grahme terug met de magtiging des Stadhouders aan Aylva om de overgave te verrigten, ‘onder voorwaarden, zoo eervol en voordeelig als men maar kon verkrijgen, maar altijd met krijgseer en volle vrijheid voor de bezetting, om dadelijk weer de wapens te mogen voeren’ (bl. 90). Den volgenden dag werd daarop de capitulatie gesloten, en den 10^{den} Mei de vesting in handen der Franschen gesteld; dien dag trok de Maarschalk van Saksen onder het gebulder van het geschut als overwinnaar de stad binnen en dankte, in de grijze St. Servaeskerk, het opperwezen voor de behaalde zege. Aylva trok met zijne bezetting naar 's Hertogenbosch; die bezetting - wordt in het dagboek van den aanval gezegd - ‘had een goed voorkomen en was talrijk;’ - een lof van 's vijands zijde, die juist niet aangenaam is, want hij duidt aan, dat die bezetting niet veel geleden moet hebben, en dus denkelijk ook niet veel gedaan heeft. ‘Zwart van honger en ongemak’ waren, volgens de krachtige taal van Hooft, de Spaansche soldaten, toen zij het lang verdedigde Middelburg ontruimden; dit is, voor eene uittrekkende bezetting, oneindig vleijender schildering.

De belegering van Maastricht in 1748 heeft slechts 22 dagen geduurd, van het oogenblik van het openen der loopgraven (nacht van 15 op 16 April), tot op het sluiten der capitulatie (7 Mei); en onder dien tijdduur begrijpt men dan nog de vier laatste dagen, die men met onderhandelen heeft doorgebragt en gedurende welke er geene vijandelijkheden plaats hadden. De verliezen der Franschen gedurende dit beleg hebben, volgens het dagboek van den aanval, in alles bedragen 359 man aan gesneuvelden en 1174 aan gewonden; bovendien waren er 89 man van hun leger krijgsgevangen gemaakt; zoodat de geheele vermindering, welke dit leger door het beleg van Maastricht heeft ondergaan, 1628 man uitmaakt. Het verlies des verdedigers, het klein aantal krijgsgevangenen niet medegeteld, heeft gedurende dit beleg bedragen 300 man aan gesneuvelden en 457 aan gewonden, dus te zamen 757 man, - nog geen *vijftiende deel* van de geheele sterkte der bezetting.

Aylva's verdediging van Maastricht in 1748 heeft, zoowel

bij tijdgenooten als bij nakomelingen, hoogen lof verworven. Het was eene ‘manmoedige verdediging,’ volgens Bosscha. De Maarschalk van Saksen, om zijne hoogachting voor zijn tegenstander te doen blijken, stond aan Aylva toe om bij den uittogt der bezetting *twee* mortieren en *vier* kanonnen mede te voeren, die later door de Staten-Generaal als eigendom aan den bevelhebber werden geschonken. Die Staten-Generaal bragten openlijk hulde toe aan Aylva ‘over de bravoure, vigilantie en goede conduiten door hem geduerende het beleg van Mastrigt getoond en gehouden, soo wel als over de wakkere deffensie van het garnisoen, waarover hij aan het voorschr. garnisoen haar H. Moog. genoegen sal betuijgen.’ Cumberland zwaait, in eenen brief aan Aylva, hoogen lof toe over ‘het uitstekend gedrag dat gij gehouden hebt, en dat door iedereen algemeen geprezen en geroemd wordt; daarom ook,’ zegt hij, ‘is het mij een genoegen u dit hier te betuigen, en ik verzoek u aan alle generaals in het bijzonder, even als aan de geheele bezetting, te doen kennen met welk eene voldoening ik de krachtige verdediging uwer vesting heb vernomen, waarop Europa een' aandachtigen blik gevestigd houdt.’ Willem IV schrijft aan den bevelhebber van Maastricht: ‘Ik begin, mijn waarde generaal! met u den regtmatigen lof toe te zwaaijen, dien gij verdient en dien iedereen u geeft, voor de uitstekende verdediging uwer vesting.’ Eindelijk Bathiany, de Oostenrijksche bevelhebber, in het bijzonder gewagende van de Oostenrijksche troepen, zegt aan Aylva: ‘Ik wensch u van ganscher harte geluk, mijnheer! met den roem dien gij bij deze gelegenheid hebt verworven; en wanneer gij aan onze generaals en aan onze troepen eene gunstige getuigenis geeft over hun goeden wil, dan roemen zij niet minder uwe Excellentie over de dapperheid en het beleid waarmede gij hen hebt aangevoerd en in de gelegenheid gesteld om zich te onderscheiden. Zij roemen vooral de zorg en oplettendheid die gij voor hen gehad hebt.’

Ziedaar dus die verdediging van Maastricht in 1748 bij den tijdgenoot door vriend en vijand geprezen; er treedt - om die godgeleerde uitdrukking eens te gebruiken - ‘een wolk van getuigen’ op ten voordeele van die verdediging; en het is dus niet te verwonderne, dat latere schrijvers met dien lof hebben ingestemd. Veeleer zal het verwondering wekken, en misschien misprijzing doen ontstaan, wanneer wij ons hier tegen het gegronde van dien lof verheffen; wanneer wij hier, als de

vrucht van ons onderzoek en van onze overtuiging, de meening uitspreken: dat die verdediging van Maastricht in 1748 noch schitterend, noch zelfs goed is geweest; dat zij meer afkeuring dan lof verdient.

Wij willen vrij blijven van alle overdrijving of eenzijdigheid, en erkennen daarom al het goede, dat in die verdediging van Maastricht in 1748 opgemerkt kan worden. Wij achten het pligt eene welverdiende hulde toe te brengen aan Aylva, aan zijn edel karakter, aan zijn diep besef van eer en pligt, aan de dapperheid en geestkracht waarvan hij herhaaldelijk blijken geeft; zijn naam is een roemvolle naam, die niet dan met eerbied genoemd mag worden. Wij willen niet voorbijzien, hoe de zamenstelling der bezetting en de aanwezigheid van vreemde troepen binnen Maastricht de taak van den bevelhebber bemoeijelijkt en de verdediging belemmerd hebben. Wij willen toestemmen dat de vredes-onderhandeling de overgave van Maastricht heeft bespoedigd en dat, zonder die onderhandeling, de verdediging langer voortgezet zou zijn, en zich misschien gekenmerkt hebben door glorievolle wapenfeiten; - trouwens, dit laatste is iets geheel onzekers, en men heeft wel het regt om te roemen op wat men *gedaan heeft*, maar niet op wat men *gedaan zou hebben*. Wij willen erkennen dat een enkele uitval goed is geweest; dat er in de vier laatste dagen van het beleg met dapperheid is gestreden; en dat, over het geheel, artillerie en mineurs zich op eene uitmuntende wijze van hun pligt hebben gekweten: - en dit laatste erkennen wij met te meer genoegen, omdat die beide wapens geheel en al uit de krijgsmagt der republiek waren zamengesteld.

Maar wanneer wij dát gezegd hebben, dan gelooven wij ook ál het goede te hebben opgenoemd wat over die verdediging van Maastricht gezegd kan worden; en de schaduwzijde is, hier, oneindig sterker dan de lichtzijde. Wanneer wij opmerken dat eene groote sterke vesting, goed bewapend, van alles voorzien en verdedigd door eene bezetting van bij de 12,000 man, na een strijd van maar 22 dagen - of strikt genomen van maar 18 dagen - aan den vijand overgaat; dat van die sterke bezetting, die nooit in het allerminst aan gebrek of ontbering is blootgesteld geweest, weinig of geen gebruik werd gemaakt, om den vijand buiten de vesting het hoofd te bieden, of door groote uitvallen den voortgang zijner werkzaamheden te vertragen; dat de verdediging, over het geheel, een karakter van lijdelijkheid

behoudt, altijd nadeelig, soms eene noodzakelijkheid bij bezettingen van geringe sterkte, maar hier eene verkeerde, door niets geregtvaardigde handelwijze; dat de dapperheid, door de verdedigers bij enkele gelegenheden betoond, verduisterd wordt door herhaalde blijken van zwakheid en pligtverzuim; dat de strijd zich enkel heeft bepaald tot den bedekten weg der vesting en tot kleine, geheel onbeduidende buitenwerken; dat er volstrekt geen sprake is geweest van het verdedigen van bressen, van het afslaan van stormen op den hoofdwal of op de groote daarvoor liggende werken; en dat het geringe bedrag van de verliezen der bezetting alleen reeds genoegzaam is om te bewijzen, hoe weinig er bij die verdediging is verrigt; - wanneer men dat alles in aanmerking neemt, dan moet men wel tot het besluit komen, dat men volstrekt geen regt heeft om op wat door ons in 1748 te Maastricht is verrigt, als op een luisterrijk heldenfeit te bogen; dat men zelfs niet eens het regt heeft de verdediging van die vesting goed te noemen.

De troepen van Aylva hebben toen meer dapperheid - of minder zwakheid - betoond dan de verdedigers van vele onzer andere vestingen; en de lof, aan de verdedigers van Maastricht toegezwaaid, heeft haar aanzijn voornamelijk te danken aan de vergelijking van wat met andere vestingen was gebeurd. De eischen van krijgspligt en krijgseer waren, toen, bij ons zeer laag gesteld; het was een tijd van ontzenuwing en lafheid, waarin men alles wat daarvan maar eenigzins afweek, met den naam van heldenfeit bestempelde; en dit verklaart het, waarom de tijdgenooten die verdediging van Maastricht zoo hoog hebben geroemd: zij waren gewoon aan oneindig slechter verdedigingen. Maar geheel verkeerd zou het zijn den Nederlandschen krijgsman op die verdediging van 1748 te verwijzen als op een voorbeeld ter navolging: dan heeft Maastricht, dan hebben vele onzer vestingen, *andere* belegeringen doorgestaan, waarbij de verdediging zich op de schitterendste wijze heeft gekenmerkt door kunst, volharding en heldenmoed, en waaruit men leeren kan wat de pligt is van een bevelhebber en van eene bezetting. Verwijs alleen op wat groot is en uitstekend, als op voorbeelden ter navolging; het middelmatige te prijzen, doet middelmatigheid ontstaan. Aan die waarheid indachtig, kunnen wij geenszins lof geven aan de verdediging van Maastricht in 1748; goed kunnen wij haar niet noemen.

Dat oordeel zal misschien overdreven streng voorkomen

aanmatigend, daar hij, die het uitspreekt, zich niet in het minste kan beroepen op volbragte krijgsdaden; gewaagd en vermetel, daar het eenmaal zijn lot kan worden, in gelijken toestand te komen als de verdedigers van Maastricht in 1748, en het dan onzeker is of zijne handelingen beter zullen zijn dan de hunne het waren. Die bedenkingen, hoe gewigtig ook, mogen echter niet weêrhouden uit te spreken wat men waarheid acht. Wij, kinderen van eenen tijd van langdurige vrede, kunnen ons niet beroepen op wat wij gedaan hebben, om aan te geven wat wij zullen doen; wij hopen, mogt het vuur des oorlogs op den vaderlandschen bodem ontbranden, dan goed te zullen handelen; wij hopen dat God ons dan de kracht zal geven om onzen pligt te doen, en met evenveel roem onze vestingen te verdedigen als zoo vele onzer vestingen weleer zijn verdedigd geworden. Maar, mogt die hoop ijdel blijken; mogt het uur van beproeving ons even zwak vinden als de verdedigers van Maastricht het in 1748 zijn geweest; dan zullen wij het regtvaardig vinden dat men over ons gedrag dezelfde afkeuring uitspreekt, die wij hier over dat vroegere wapenfeit hebben uitgesproken.

Maastricht, 15 Maart 1862.
W.J. KNOOP.

Mylady Carlisle.

XIII.

Kolonel Goring - de man dien we met Jove Percy op reis ontmoetten, bekleedde dien rang in het leger Zijner Majesteit - had met een enkel woord gewaagd van de wilde kat in den Tower, die hem had wagen te weêrstaan. Wie hij onder dien naam bedoelde, scheen voor Percy geen geheim te zijn, en kan het ook voor ons niet wezen. Nel, de halve dwaze, het geplaagde en mishandelde pleegkind van Phil Whistle, hebben wij verlaten op het oogenblik dat Sir Balfour, de Luitenant van den Tower, zich harer ontfermde en haar naar de vertrekken den Tower, zich harer ontfermde en haar naar de vertrekken welke hij in den Tower bewoonde, liet overvoeren. Daar werd zij ettelijke dagen verpleegd, zoo als zij zich niet had kunnen voorstellen dat iemant ooit verpleegd kon worden. Toen ze toch tot bewustzijn teruggekeerd was en de groote oogen met den haar eigen wilden blik opsloeg, had ze een geruimen tijd niet geweten of ze nog wel was wat zij vroeger was geweest, en of ze niet was teruggekeerd tot de plaats van waar zij gekomen was - de woning der tooverkollen die, zoo als zij bij geruchte wel zeer zeker wist, nog veel meer macht hadden dan Phil Whistle, den geweldigen meester. Ze lag in een vierkante ruimte, waarvan een der wanden haar toescheen gescheurd te zijn, en door de opening, die daardoor ontstaan was, viel een zacht schemerlicht naar binnen. Maar die wanden waren niet van steen, met vochtig dons overdekt, zoo als die van haar vroeger slaaphok, ze waren zacht, zacht als de stroozak waarop ze lag; maar neen, dat kon geen stroozak wezen; want ze lag er zoo mollig in, ze was er als in weggezonken als of het een hoop veêren was, afkomstig van de kippen, ganzen of eenden, die zij zoo dikwijls voor meester

Phil had geplukt. Had de kennismaking met het vleesch van die vogels zich ook nooit verder uitgestrekt dan tot eene aanraking bij het plukken en schoonmaken voor 's meesters disch, ze had de hoedanigheid der veêren er toch voldoende door leeren kennen en wist alzoo dat deze juist het tegenovergestelde waren van 's meesters vereelte hand, of van haar eigen bijna steenharden stroozak.

Weldra was zij in staat nog meer wonderen om zich heen te zien, en verzadigde zich het oog bijna niet aan de ontdekkingen die het telkens deed. Zij lag op een bed en op kussens met veêren gevuld; de vierkante ruimte was een groote bak, waarin het bed lag, en de wanden waren niets anders dan de behangsels. Ze had zich halverwege opgeheven, had om zich heen gekeken en het eindelijk gewaagd de hand te slaan aan die zachte met bloemen beschilderde wanden, om die zachtkens weg te schuiven; en toen had zij een pracht gezien, als waarvan zij eens, jaren geleden, iets had bespeurd, toen zij de vermetelheid had gehad een weg in den Tower in te slaan, dien Phil haar streng verboden had ooit te betreden, daar het haar het leven zou kunnen kosten. Had ze ook in het eerst bij zulk eene mededeeling gehuiverd, deze werd haar weldra een prikkel te meer om het ontvangen gebod te overtreden, want tot al haar booze hoedanigheden, op welke Phil en zijn lieve nicht Patty haar dikwijls genoeg hadden gewezen, behoorde ook een satansche nieuwsgierigheid. ‘Alles wou de feeks weten; zelfs zou ze wel met haar nagels den kalk tusschen de steenen van daan willen krabben, om ze op te lichten en te zien wat er achter school; en 't zou haar lukken ook, als men haar begaan liet, want ze heeft nagels scherp en lang als een elst!’ Ze had daarom nooit durven zeggen wat zij eenmaal gezien had op den zwerftocht dien zij heimelijk naar de vertrekken van Sir Balfour - derwaards had toch de tocht geleid - ondernomen had, maar zij was opgetogen en verschrikt tevens teruggekeerd, en had sedert dien tijd den Heer Luitenant altijd met nog meer ontzach leeren beschouwen. En nu vond zij zich in een dergelijk vertrek terug! De vloer was zoo effen als het ijs dat zij 's winters zoo dikwijls in de grachten gezien had, en dus geheel anders dan die van meester Phil met de roode en graauwe bakken! En dan die tafel en die stoelen, en dan dat glas in een lijst gevat, waarin zij van ter zijde de behangsels en al de bewegingen die zij er meê maakte, weêrkaatst zag! Hoe haar

hoofd ook bonsde, hoe zij ook haar lichaam als met bonte plekken bedekt voelde - en het was een pijn die zij door ondervinding wát goed kende! - zij hief zich uit het dons, zij sprong den bak, waarin zij neêrlag, uit en sloop naar het zonderlinge glas, waarvoor zij echter bij den eersten blik reeds terugdeinsde. ‘Zoo iets had zij waarachtig niet kunnen denken!’ Ze had in een emmer met water of, over de borstweering geleund, in de gracht haar hoofd wel eens weêrkaatst gezien, maar nooit zoo als thands al haar ledematen, juist zoo als ze dacht dat zij ze had, juist precies zoo als zij ze bewoog. Ze stak het eene been vooruit, toen het andere ook, en hetzelfde zag zij in het glas. Juist op de plaats waar het hoofd haar zoo veel pijn deed, zag zij een hooge bult of buil met al de kleuren van den regenboog, en had het haar nog een oogenblik duister mogen wezen wat en met haar was gebeurd, het gezicht op die buil hielp haar herinneringsvermogen en deed haar de tanden op elkaâr zetten en haar de woorden prevelen: dat heb je van me te goed, meester!’ Wellicht zou zij in iedere andere omstandigheid er aan gedacht hebben hoe zij zich zou kunnen wreken, of zij ook een emmer met water op den trap, dien Phil afging en juist op den tijd dat hij dat deed, neêr zou zetten, om hem den nek te doen breken, of zelve er op zou gaan zitten, om hem over haar heen te doen rollen, maar thands werd zij terstond van haar gedachten van wraak afgeleid, toen zij in dat glas haar lippen bewegen zag, ja, zoo als zij zich verbeeldde, die lippen haar eigen woorden hoorde uitbrengen! Het was zoo koddig, dat ze begon te lachen, en waarlijk, ze zag haar eigen witte tanden: ze zag de plooien om neus en mond, door haar lachen te weeg gebracht; ze hoorde, dacht ze, haar eigen lach. Dat was toch wat al te erg, en overtrof verre wat de bewuste emmer met water wist te weeg te brengen. Besloten om tot een degelijk onderzoek over te gaan en den spiegel van achter te zien, en als dat nog geen licht gaf, op andere wijze hare nieuwsgierigheid te bevredigen, had zij de hand reeds naar de lijst uitgestrekt, toen zij een zachten voetstap en een hartelijken lach achter zich vernam.

Het was een bedaagde vrouw van een achtbaar voorkomen, die niet licht tot zulk eene vrolijkheid, als waarvan de lach blijk gaf, scheen bewogen te kunnen worden, zoodat de prikkel hier dan ook zeer sterk moest geweest zijn. En waarlijk, het arme onnoozele kind in haar nachtkleedij voor den spiegel

eenige gebaren te zien maken, mocht ook wel den ernstigste tot een lach verlokken.

Bij de onverwachte verschijning stond Nel een oogenblik als versteend, maar toen zij den eersten schrik te boven was gekomen, ijlde zij heen en verborg zich achter de gordijnen van het reuzig groote ledikant, daar zij zich den tijd niet gunde het bed behoorlijk in te stappen en zich toe te dekken, zoo als der kranke betaamde. De andere zette spoedìg haar gelaat in de gewone achtbare plooi en scheen mede in de eerste oogenblikken niet zeer geneigd te naderen, misschien wel omdat zij onder den invloed was dier groote blaauwe kijkers, die uit de diepe kassen haar als tegenvonkelden en zulk een zonderlinge uitdrukking bijzetten aan het mager puntig gelaat. Toen de kranke verdwenen was en Misstress Wollaston, de huishoudster van Sir Balfour, haar niet in haar bed zag terug gekeerd, begon deze werkelijk te gelooven dat het onnoozele kind, hetwelk Sir Balfour in een luim van barmhartigheid, die zij nog niet in staat was te prijzen, tot zich genomen had, aan zinsverbijstering leed, of, zachtst genomen, in een ijlende koorts het rustbed ontvlucht was. Het een en het ander stemde haar tot zachtheid en deed haar op vriendelijken toon de vermaning uitspreken: ‘Kind, ge moet rust nemen, anders kunt ge niet herstellen. Waar schuilt ge?’

Nel opende even de gordijnen van de tegenovergestelde zijde, gluurde door de reet en andwoordde: ‘Hier ben ik. Maar hoe kom ik hier?’

‘Dat zal ik u later wel eens vertellen. Stap nu weder in bed en ga wat slapen.’

‘Wat graag!’ Zij stapte in het dons, en rolde zich behagelijk in de dekens.

‘Weet ge wel dat ge uren lang voor dood hebt gelegen?’

Nel schudde ontkennend.

‘Hebt ge veel pijn?’

‘Of ik! Mijn hoofd voelt me zoo zwaar als de bos sleutels van Meester Phil - hij is er toch niet, of je bent toch niet van de bekenden?’ vroeg zij werkelijk met angst, en zich plotseling half in haar bed oprichtend, welke beweging haar gruwelijke pijn deed, daar zij even kreunde: niettemin zag zij de vreemde vrouw onderzoekend aan en keek vervolgens het vertrek in het rond.

‘Wees gerust, arm kind!’ zeide de ander getroffen, en dat

arme kind verstond den toon harer stem beter dan de woorden, en knikte haar voor het eerst zonder eenige vrees toe.

Misstress Wollaston was gereed de luim van Sir Balfour minder zonderling te noemen, begon het kind zelfs met eenige belangstelling te beschouwen en met dat medelijden te behandelen, hetwelk een niet kwaad doenden onnoozele maar zelden onthouden wordt.

Het was zonderling, hoe spoedig dat vermagerde en uitgeteerde wezen in beterschap toenam. Er was in dat gestel een veerkracht, waarvan men het bestaan onmogelijk had kunnen vermoeden, en die het bewijs leverde dat de achterlijke ontwikkeling, van het lichaam voor het minst, aan eene gewelddadige onderdrukking moest worden toegeschreven. Maar was de ongesteldheid, door de ondervonden mishandeling veroorzaakt, spoedig voorbij, de weken, die daarop volgden en waarvan een volkomen herstel verwacht had mogen worden, bleken een tijd van achteruitgang, ja van kwijning te zijn. Naauw had de koorts haar verlaten, of de geneesmeester had het gebruik van versterkend voedsel voorgeschreven, en Misstres Wollaston was in de opvolging van dat gebod niet achterlijk gebleven, hoewel nimmer mild genoeg voor het altijd hongerende kind. Het veelvuldige en krachtige voedsel gedijde echter niet; een felle koorts ondermijnde het gestel der herstellende op nieuws, en toen die koorts haar weder verliet, begreep de meester dat de jarenlange ontbering, plotseling opgevolgd door een krachtige voeding, de nieuwe ongesteldheid veroorzaakt had. Wel moest de ontbering groot zijn geweest, dat zij tot zulk een gevolg leidde en tot zulk eene langzame opkweking verplichtte, als waartoe men thands besloot! Maar nu bleek het ook dat men doel had getroffen, want het kind nam bij den dag in krachten toe. Hoe Nel ook klaagde dat zij honger had en de geheele kluif wel lustte, waarvan Misstress Wollaston haar maar de helft vertoonde, de achtbare Misstress, die in den aanvang moeite genoeg had gehad om hare achtbaarheid te handhaven en Nel van het bestaan er van te overtuigen, bleef onverbiddelijk. Zelfs viel het haar zeer zwaar zachtmoedig te blijven, zoo als de dokter dat als een eerst vereischte had voorgeschreven, daar volgens hem de ziel van het kind even krank was als het lichaam, toen zij op zekeren tijd plotseling het ziekvertrek was binnengekomen, Nel in het vensterkozijn, waarvan het eene venster was opengestooten, met de beenen naar buiten gekeerd zag zitten, bezig

van een groot stuk brood te happen, dat zij, bij het vernemen van eenig gerucht, spoedig onder haar eenen arm trachtte te versteken.

‘Stop het maar niet weg!’ klonk het scherp genoeg van de lippen der verontwaardigde Misstress, die na een haastigen blik in het rond geworpen te hebben, tot de overtuiging kwam dat er niet alleen diefstal was gepleegd, maar nog wel met braak, daar de deur der spijskast, die gelukkig op dat tijdstip minder dan gewoonlijk inhield, met geweld was opengetrokken, zeker door het kind dat in haar hand het stuk brood hield, hetwelk zij herkende als dien morgen nog door haar als haar eigendom in de kast weggeborgen te zijn.

‘Stop het maar niet weg! voeg de leugen maar niet bij den diefstal, snoepster!’ riep zij, in haar drift vergetend dat het laatste woord zachter kwalifikatie van het misdrijf inhield dan de andere konden doen vermoeden. Nel was ook niet voornemens te liegen, want zij trachtte het buit gemaakte niet meer te verbergen, maar hield het, door het daglicht ten volle beschenen, in de hand. Deze vrijmoedigheid beviel Misstress Wollaston ook weêr niet, want zij hield het voor onbeschaamdheid, zoodat zij met fronsend voorhoofd en op scherpen toon de vraag deed waar zij het brood van daan had gehaald.

‘Uit die kast,’ klonk het tergend bedaard, terwijl de blanke arm, die reeds eenige ronding gekregen had, werd opgeheven, en de wijsvinger, die even als de geheele hand reeds voor eenigen tijd verveld was en de ruwe oppervlakte verloren had, zich uitstrekte naar de spijskast. Had de ergernis van de streng zedelijke verzorgster nog kunnen stijgen, het zou gebeurd zijn bij de woorden die Nel liet volgen: ‘De deur hield lang, maar daar had ik altijd een loopjen op!’

‘Verdorven schepsel! kent ge nog niet eens de tien geboden? Weet ge niet dat ge niet zult stelen, dat ge eerbied moet hebben voor eens anders eigendom? en niets behoort u hier; alleen uit medelijden geeft men u spijs en drank, en uit wijsheid onthoudt men u het overdadige; en dat stuk brood is overdadig, want kort geleden hebt ge nóg wat gekregen. Geef mij dadelijk terug wat ge roofdet, ja roofdet als een kat: geef het terug!’

Nel maakte eene beweging als of zij gehoorzamen wilde, maar trok, alsof de verleiding al te groot ware, den reeds uitgestoken arm weder terug en hapte haastig eenige brokken

uit het brood, het felle blaauwe oog bijna schalks op de andere gericht, waarna zij echter het overblijvende prijs gaf. De gehoorde predikatie scheen vergeten of in het geheel niet gehoord, hetgeen er waarlijk niet toe bijdroeg om Misstress Wollaston zachter te stemmen. Deze beval haar dan ook op even scherpen toon en met even gefronsde wenkbraauw, uit het vensterkozijn te klimmen. ‘Dat voegt geen meisjen,’ dus klonk de vermaning. ‘Dat zijn manieren die afgeleerd moeten worden; dat laat men over aan katten of vogels!’

‘'t Was er zoo lekker warm en 't was er zoo licht en zoo vrolijk! Je spreekt van katten en vogels....?’

‘Ik heb je reeds dikwijls gezegd dat die ruwe en oneerbiedige toon je niet voegt.’

‘'t Is waar ook. 'k Heb daar een roodbonte kat gezien, die te loeren zat op een dakmosch, maar of ik haar dat afgeleerd heb! ik heb haar van de goot geschopt.’

‘Heer in den hemel! kwaadaardig kind! dat arme beest! Mijn Nelly! Ze zal dood gevallen zijn, dood!’

‘Dat 's mis; weet je dan niet, Misstress, dat een kat altijd vierkant op haar poten terecht komt? Wel hoorde ik bons, bons, maar ik zag haar wegloopen, en dat spijt me, want nu loert ze morgen misschien weêr.’

‘En als ze dat doet, dan verbied ik u haar weêr weg te schoppen, hoort ge, dat verbied ik u!’

‘Maar als ze dan weêr loert? Zoo'n mosch heeft geen kracht om zich te weren; als ze nagels had en even groot was als de roodbonte, dan zou ik ze allebeî wat graag hebben zien vechten, maar nu zou 't schande wezen, en de eene piept zoo aardig, en de andere miaauwt zoo valsch. Zeg me nu ereis, Misstress! waarom mag ik de roodbonte niet wegschoppen en moet ik haar dat arme kleine zwakke beest maar laten opvreten? Dat woû ik nu wel ereis graag weten, Misstress!’

‘Omdat... omdat de musschen veel kwaad doen en ze door onzen lieven Heer zijn voorbestemd om door de katten opgegeten te worden. Waarom zou anders het instinkt in elke kat zijn gelegd om op die dieren te loeren?’

Het waren machtspreuken, waarmeê Misstress Wollaston, die gevoelde terrein te verliezen, zich de zegepraal wilde verzekeren, welke zij toch behalen moest over dat onnoozel ding. Zij had echter geen den minsten lust om den strijd voort te zetten en voelde zich veel krachtiger bij hare reeds zoo dikwerf gege-

ven zedelijke vermaningen, die Nel altijd zoo stil en schijnbaar oplettend en onderworpen aanhoorde. De les, die zij haar reeds had gegeven, mocht dan ook nog niet geëindigd zijn. Zij nam het kind bij den arm, bracht het voor de kast en zeide toen waarlijk plechtig: ‘Men begint met sloten open te trekken en te stelen: het is de eerste stap op een gladde baan; en men eindigt met moord en doodslag, kind! Beloof mij echter beterschap, en ik zal het u ditmaal vergeven.... Wat scheelt je?’ vroeg zij ten hoogste verbaasd, toen zij Nel het hoofd tusschen de schouders zag trekken en den rug krommen.

‘Meester Phil ranselde mij altijd af... doe het ook maar, Misstress! want laten kan ik het toch niet als ik honger heb!’

Misstress stond verslagen. Zulk eene onverschilligheid had zij nog nooit aangetroffen, en die onverschilligheid had volgens haar eene diepe zedelijke verdorvenheid tot oorzaak. Dat kind van zestien, ja achttien jaar misschien, had òf nog minder begrip dan een van zes jaar, òf was waarlijk zoo verdorven als een boef. In beide gevallen moest zij zich van dat kind ver verwijderd gevoelen; was het eerste waar, dan was de deerne krankzinnig, was het tweede waar, dan was zij misdadig, en het een zoowel als het ander vorderde eigenlijk opsluiting in een hok aan een stevige keten. Zij verzweeg Sir Balfour geenszins haar gevoelen, dat op zulke degelijke gronden rustte; veeleer gaf zij hem met allen eerbied, maar ook met al de vastheid eener gevestigde en onwrikbare overtuiging te kennen, dat Nel niet te vertrouwen was en de vrijheid die men haar tot dus verre liet, niet langer kon blijven behouden. Sir Balfour, die altijd zich bewust was van de groote plichten die op hem als oppergebieder der staatsgevangenis en bewaarder der kroonschatten van Engeland rustten, had zelden veel oog of oor voor de nietige zaken zijner huishouding, zoo als hij de aangelegenheden noemde, welke Misstress Wollaston altijd zoo veel belang inboezemden. Was hij vroeger meestal afgetrokken geweest, hij was het in de laatste dagen nog meer geworden, en waarlijk daarvoor had hij reden genoeg. Wij weten dat hij, de uitvoerende hand van de straffen door het koningschap bevolen, immer de schranderheid had gehad zich een omkeer als mogelijk voor te stellen, en daarom, zonder zijn Heer en Gebieder ooit ongehoorzaam te zijn, hetgeen hem weinig gebaat en zijn ontslag zou hebben uitgelokt, evenwel waar het in het geheim en zonder eenig gevaar kon geschieden, de

strengheid getemperd en de wonde, die hij met de eene hand sloeg, met de andere gezalfd had.

Hij mocht er zich zelven meê geluk wenschen, toen het onweder werkelijk opstak, het Parlement bijeenkwam, hooger en hooger toon aansloeg, de poorten in den Tower voor vele gevangenen opende en ze achter menigeen deed dichtvallen, die voor weinige weken nog gebood over slot en grendel. Sir Balfour behoefde nu met zijne houding geen enkel oogenblik verlegen te zijn. Twijfelde hij nog in het eerst aan de duurzaamheid van het Parlement, hij geloofde er weldra aan; en toen begon de langzame gedaanteverwisseling of liever gemoedsverandering, welke slechts voor diegenen zijner bekenden, die hem niet veelvuldig ontmoetten, merkbaar was. Hij had de veelkleurige hofkleedij maar zelden gedragen; thands echter werd zij diep in de laden geborgen, en bleek het stemmigste zijner vroegere kleedijen weldra nog de opzichtigste, zoo zwart was het gewaad dat hij thands gewoonlijk droeg. Denzelfden geleidelijken overgang volgden ook zijn gelaat en zijn gemoed, en zóo wezendlijk was de verandering, dat het hem zelden dikwerf was of hij altijd gedacht had zoo als hij thands dacht.

Huichelaar was hij niet, want hij gehoorzaamde eene overtuiging, zoo als hij jegens ieder zoude kunnen bezweren zonder schuldig te zijn aan een meineed. Hij onderging alleen den invloed der krachtige omstandigheden, en dat nog wel onbewust, zoodat hij was wat hij behoorde te zijn, om een man te wezen van zijn tijd, gelijk zoo vele praktische mannen van alle tijden en alle natiën. Toch kende Sir Balfour soms oogenblikken, waarin hem het bestaan van andere omstandigheden herinnerd werd en hij werkelijk al zijn beleid en kalmte behoefde, om zijne telkens vermeerderende plichten te vervullen. Hij kon zich niet ontveinzen, dat hij eenigzins links de leden van de vroegere Sterrekamer tegentrad, die hij thands op last van het Parlement moest bewaken, en dat het hem soms zonderling te moede werd als de een of ander der gewezen en vernederde machthebbenden hem vertrouwelijk op den schouder klopte en hem met een knik van verstandhouding toefluisterde: ‘Vriendlief! een luchtige kamer, hoor! en een goed bed, en laat de grendels maar van de deur!’ of hem veelbeteekenend, zeide: ‘Doe anderen niet wat ge niet wilt dat u geschieden zal!’ daarbij niet onduidelijk zinspelend op een mogelijk zeer spoedigen omkeer van zaken. Strengheid en zachtheid wist hij ook thands te ver-

eenigen. Wees hij hun ook een luchtig vertrek aan en liet hij ook den grendel van de deur, hij zorgde er toch voor, dat er ijzeren staven voor de vensters waren en een hellebardier voor de deur. Evenwel droeg dat alles er toe bij om hem nog ernstiger te stemmen en hem nog meer af te zonderen van al hetgeen hem in zijn eigen woning omringde.

Misstress Wollaston kwam dus zeer ongelegen met hare klachten en bezwaren over een wezen, waarvan hij het bestaan reeds geheel vergeten was. Zeker zou de matrone blootgesteld zijn geweest aan een korte, maar daarom des te straffer berisping, zoo als hij meermalen wist te geven, indien de vroegere omstandigheden de tegenwoordige geweest waren of weêr op nieuws waren ontstaan. Nu echter was Misstress Wollaston zijn oudere zuster; want toen hij nog offerde in den Baälstempel - de Towerkapel, waar het outer, zoo als Laud het wilde en voorschreef, in het Oosten stond en een priester met koorkleed dienst deed - ging zij reeds heimelijk ter preke bij een broeder vol des Heiligen Geestes. Geen wonder dus dat zij in de tegenwoordige omstandigheden een soort van overwicht verkregen had op haar meester, die dat thands ook erkende door haar geduldig aan te hooren bij het optellen van al hare gronden voor de overtuiging, die aangaande Nel, het ter kwader uur aangenomen kind, de hare geworden was.

‘Er zal beneden wel werk te vinden zijn; en wordt ze al te wild, dan moet ze maar in den Belltoren,’ gaf Sir Balfour eindelijk als zijn besluit te kennen, waarna hij de beweging maakte om heen te willen gaan.

De ander bedoelde echter niet zulk een vonnis. Haar toorn, opgewekt door het gedrag van de deerne, had tijd gehad tot bedaren, en het vrouwelijk gevoel kwam tegen die korte en koude rechtspraak op. Misstress Wollaston was een goede vrouw, maar met sterk sprekende eigenaardigheden, en tot deze behoorde in de eerste plaats, dat zij altijd haar naaste wenschte zoo als zij zelve was. Op zich zelf beschouwd was dit het tegendeel van een boozen wensch, aangezien zij - uitspreken zou zij dit niet, maar denken, heel zachtkens denken toch soms wel - zich zelve juist niet zoo verwerpelijk achtte, en, dank zij de genade Gods, verzekerd was van in barmhartigheid door haren Heer en Zaligmaker te zijn aangenomen. Als zij den naaste zich zelve gelijkvormig wenschte, geschiedde dat alzoo alleen in diens belang en alleen in diens voordeel. Maar het tegenwoordig geslacht

was krom en verdraaid; want als zij hare ondervinding raadpleegde, dan had zij nog maar zeer zelden een rechte bekeerling gevonden. En bij elke teleurstelling die zij van dien aard opdeed, had er een hevige strijd plaats tusschen de Christelijke liefde en de Christelijke ergernis, welke laatste, helaas! meestal overwinnaresse bleef. Aan Nel was zoo veel op te bouwen, ja te stichten; want zij was meer een onbeschoft beerenjong dan een menschenkind, maar, ware het schepsel ook waanzinnig of misdadig, er was, en dat erkende zij in oogenblikken van kalmte, een Gode gevallig werk te verrigten, mids oor en gemoed maar geopend konden worden voor háre woorden en voor háre lessen. Tot dus verre had dat nog niet plaats gehad, hetgeen haar tot toorn had vervoerd of liever, zoo als wij thands weten nu wij haar beter kennen, tot Christelijke ergernis. Dat wilde kind moest eerst getemd worden en dan gefatsoeneerd. Voor het eerste had zij Sir Balfour uitgekozen, voor het laatste zich zelve. Zij gaf niet onduidelijk te kennen wat zij verlangde, en zag tot haar overgroote blijdschap Sir Balfour zonder verder tegenstreven den trap opklimmen naar het vertrek waar Nel zich bevond.

Deze stond voor een der vensters, die thands echter gesloten waren gebleven, te trappelen, luid te roepen en met de handen te slaan, tot verbazing van Sir Balfour, die dat een oogenblik bleef aanzien, om zoo mogelijk de reden van dat misbaar gewaar te worden. Het bleek hem, dat het nogmaals de welbekende dakmusschen gold, die zich weder op het plat onder het bereik van de roodbonte hadden gewaagd, die hen gluipend en op den buik voortkruipend naderde, maar toch de prooi miste, daar de vogels ten laatste de bewegingen van het kind bemerkten en wegvlogen. Nel klapte in de handen van plezier, maar vond zich in haar opgeruimde stemming plotseling gestoord door een onzachten tik op haar schouder.

Het was of zij ineen kromp van schrik, en om de mate van dezen te kunnen vatten, dienen wij te weten dat, waar andere kinderen werden opgevoed in de vreeze des Boozen, Nel was opgevoed in de vreeze des Luitenants, den meester van Phil. Welk een macht en grootheid moest Nels verbeelding - en deze was levendig - een wezen hebben toegedacht, dat boven in de wondervertrekken woonde, waarin zij, zoo als we vernamen, eens even een blik geslagen had, en dat de meester was van

haar meester! En die man stond thands voor haar, juist niet met een glimlach of een teder woord op de lippen.

‘Ik heb ernstige klachten gehoord, deerne! over uw gedrag. Ik had het goed met je voor, maar ik zal van mijn plan moeten afzien als ge niet gezeggelijker wordt. Misstress Wollaston is je meesteresse; haar hebt ge te gehoorzamen; en zoo ge dat niet doet...’

‘Ja wel, edele heer! alles wil ik doen! ik heb slaag verdiend - dat weet ik wel.’

‘Zoo; je hebt me dus begrepen. Je moet werken; ledigheid is de wortel van alle kwaad.’ - Misstress Wollaston, die achter de deur stond, schudde bij die aanhaling bedenkelijk het hoofd en prevelde dat het toch nog niet diep bij Sir Balfour zat, daar er in háar bijbel in plaats van ledigheid, geldgierigheid geschreven stond. - ‘Maak het zóo,’ vervolgde hij, ‘dat ik niet weêr tot je moet komen; want mijn geduld is spoedig ten einde.’

‘Het is geen kwaad kind!’ verzekerde Sir Balfour, toen hij Misstress Wollaston aan gene zijde der deur ontmoette. ‘Ik laat de deerne nu aan uwe zorg over. Zie haar ergens geplaatst te krijgen, als gij zelve haar hier niet gebruiken kunt. Zóoveel zal zij wel kunnen verdienen, dat zij voor haar eigen voeding kan zorgen. Zij is gewillig. Veel verstand heeft ze niet, maar ze ziet er veel beter uit dan ik dacht.’

Sir Balfour was weinige oogenblikken later weder vergeten dat er een wezen bestond dat den naam van Nel droeg.

Misstress Wollaston had er reden voor, weinig waarde te hechten aan de uitspraak van den Luitenant, toen zij het vertrek binnentrad. ‘Het is geen kwaad kind! Ze is gewillig!’ het klonk haar nog na in het oor, als ware het eene berisping voor háar, die het tegendeel had beweerd. Wat zij in dagen, ja weken had opgemerkt, waagde de Luitenant, wiens wedergeboorte nog maar van weinig tijds dagteekende, te weêrspreken! Maar de Luitenant dwaalde ook en zij had gelijk! Vond zij het kind niet met rood bekreten oogen, met betraande wang, trappelend van drift en pruilend in een hoek?

Eerst op haar herhaalde en steeds dringender vragen, kreeg zij een halsturig andwoord, een andwoord wat haar alles behalve klaar en duidelijk was. ‘Waarom mag ik op zoo'n zacht bed slapen, met zoo veel moois om me heen, als ik weêr naar beneden moet?’ Misstress Wollaston begreep eindelijk dat het kind het woord werken in een gants andere beteekenis had op-

gevat, en zij er het slaven en sloven in dienst van Meester Phil, en alzoo vergezeld van graauwen en stompen, onder verstond; en dat woû en dat zou zij niet meer doen, dan verdronk zij zich liever of sprong eer uit het venster naar beneden, zoo als zij met zulk een kracht en de oogen, die plotseling droog waren geworden, zoo boos op Misstress gevestigd, verzekerde, dat deze er werkelijk bang van werd.

Het gelukte haar echter het wanhopige kind eene andere opvatting van dat woord te doen aannemen. ‘Werken is óok: te trachten den Heere Heere te leeren kennen, zoo als Hij zich heeft geopenbaard in zijn heilig woord en aan den uitverkoren volke Israëls.’

‘Israël? Daar heb ik meer van gehoord! Daar sprak hij ook van, die man, je weet wel, Misstress, die daar beneden zat en dien ze in de pijnkamer brachten... Och het was zoo'n goed slach van een man! Hij keek je aan dat je er raar van werd. Waar is hij gebleven, hé? Het was zeker famille van Israël, want hij sprak dikwijls van hem!’

‘Dor hout! Dor hout!’ zuchtte Misstress Wollaston, de oogen omhoog heffend. ‘Zou het nog kunnen uitbotten? Bij den Heere zijn alle dingen mogelijk!’

Nel had gedurende de verzuchting harer meesteresse in gedachten verzonken gestaan; zij had het nieuwe denkbeeld, door Misstress haar medegedeeld, in zich opgenomen en van alle zijden beschouwd.

‘Dus wat ik de jongens bij de brug zoo dikwijls zag doen, is ook werken? Och, Misstress, laat me dat dan ook doen!’

‘En wat zaagt ge ze dan wel doen?’

‘Met een bal gooien, tot ze er bij neêrvielen!’

‘Kind! hebt ge dan geenerlei inzicht in uwen staat? Oneerbaar kind! weet ge dan niet wat een deerne van uwen ouderdom voegt?’

‘Waarom ben je nu weêr boos, Misstress?’ vroeg Nel bits; maar zij verzachtte spoedig haar toon; zij overwon den opwellenden toorn en voegde er bij: ‘Neen, ik heb zeker kwaad gedaan... Zet me dit maar betaald... reken maar af, Misstress! ik zal niet weêrom slaan, want je zult wel gelijk hebben.’

Maar Misstress deed niet wat Nel dacht en zelfs wilde dat zij doen zou; zij bleef het kind strak en straf aanzien, en dat verdroeg de ander niet. Nel naderde haar schoorvoetende en trok weêr het hoofd tusschen de schouders in, eene bewe-

ging, welke Misstress nu zeer goed begreep, en die haar ergerde.

‘Ik ben geen folterknecht! Dat moet en zal een einde nemen!’ zeide zij meer tot zich zelve dan tot Nel. ‘Bij den Heere zijn alle dingen mogelijk, maar ook het opwassen in kennis van deze?’ Op die vraag kon niemant het andwoord geven. Had zij slechts aan eene andere uitspraak gedacht, namelijk deze: ‘wat dwaasheid is bij de menschen, is dikwerf wijsheid bij God!’ Had de liefde, de werkelijk Christelijke liefde, haar maar één woord op de lippen gelegd, hoe Misstress Wollaston wellicht bemerkt zou hebben begrepen en in het bezit van een sleutel gekomen te zijn, die op al de deuren van dat arme hart paste.

Haar bekeeringsijver was zeer bekoeld, maar het gevoel van plicht, zoo levendig bij de waarlijk rechtschapen vrouw, gebood haar te blijven doen wat zij eenmaal zich voorgenomen had te zullen verrichten. Weinig hoop had zij echter op eenigen goeden uitslag, en daarom liet zij Nel voortaan meer aan haar zelve over. Zij zorgde, dat er nooit vlas ontbrak aan het spinnewiel, dat voor de deerne iederen dag werd neergezet en weldra door haar handig en onvermoeid werd gedreven, vooral toen haar iets lekkers als belooning voor het afwerken van een opgegeven taak werd toegezegd. Het was vreemd en zonderling ondankbaar van dat kind, maar Nel was vrolijker geworden sedert Misstress zich minder om haar bekommerde en zij meer in aanraking kwam met een ouden knecht van Sir Balfour en diens niet minder bejaarde vrouw. Dezen kon zij, na uren stil aan het wiel gezeten te hebben, plotseling vragen doen, waarbij de oude man glimlachte en de vrouw het uitschaterde of waarop beiden het andwoord schuldig moesten blijven, zoo als: waar ons lieve Heer wel woonde en of Satan wel zoo leelijk was als meester Phil; waarom zij niet zoo klein was geweest als het kuiken en ook niet zoo'n klokhen had gehad als er op de binnenplaats, waarop zij het uitzicht had, rondliepen. Maar waren beide oudtjens soms vermoeid van al die nuttelooze en kinderachtige vragen, dreigde hunne vriendschap in een al te heftig medelijden onder te gaan, hunne deelneming kreeg toch weder op nieuws voedsel van gants anderen aard, als zij 's avonds bij haar zaten en haar dan vertelden uit het dikke boek, dat ons lieve Heer had geschreven, van David en Jonathan, van Jakob en Jozef en diens booze broeders. Ze

hadden haar buiten medeweten van Misstress Wollaston eens medegenomen naar de All Hallows kerk, even door de Towerstraat, en, toen ze daar stil, misschien meer van verbazen dan van aandacht, had neergezeten, weinig tijds later naar St. Pauls kruis, in de nabijheid van de St. Pauls kerk, - een steenen kansel met een luifel overdekt, en omgeven van eenige zitplaatsen, die door de vroegst komenden het eerst werden bezet. Die kansel had sedert jaren reeds goede diensten bewezen en dikwijls de plaats vervuld van de dagbladen onzes tijds. De openbare meening werd er door den prediker, die bijkans onder den blooten hemel optrad, geleid, en, zoo als in Koningin Elizabeths tijd, dikwerf gekneed en gevormd. Nu was die plaats de werkplaats der Puriteinsche predikers, die het vuur des geloofs aanbliezen en de afgetrokken bespiegelingen en staatsrechtelijke beschouwingen, in het huis der Gemeenten geuit, verdedigd of bestreden, in de vormen van het volk den volke verkondigden. Ontelbare volkshoopen kringden in de laatste dagen om den kansel en namen begeerig de bezielde woorden aan, die er stroomden van 's predikers lippen, woorden, even zoo vele beschuldigingen inhoudende tegen de priesterlijke overhemden van Laud en diens volgelingen, als tegen de tyrannijen van den Ierschen bloedhond.

Nel was met kloppend hart de eerste maal naast de beide oudtjens de poort van den Tower doorgegaan en de naastbij gelegen straat ingeslagen. Het was haar toen geweest of zij een nieuwe waereld ontdekte, waar zij vrijer ademhalen kon, waar zij, zoo als het haar toescheen, wel zou kunnen vliegen, daar er bij elken draai niet zoo als ginder een anderen en even hoogen muur in den weg trad; zij had om de oudtjens heengehuppeld ‘als een dolleman’ zoo als de man, ‘als een behekste’ zoo als de vrouw schaterend zeide, en, thuis gekomen en ondervraagd hoe de tocht bevallen was, met gloeiende kleuren beiden gemaald wat zij al gezien en bekeken had, maar ten besluite verzekerd en, niettegenstaande het ongeloovig hoofdschudden van hare geleiders, stijf en strak volgehouden, dat zij er meer was geweest, maar toen niet met zoo veel menschen, en met iemant die haar lief, o zoo lief had aangezien, zóo lief als het haar nog nooit weêr was gedaan; ja zij herinnerde het zich nu heel goed en beweerde eindelijk, toen de oudtjens zeiden dat zij zelve verteld had met Phil Whistle noch een van diens verwanten de Towerpoort ooit uitgegaan te zijn, dat ze vroe-

ger nog eens op de waereld geweest was, ergens heel anders dan de Tower; maar op de vraag waar dat dan was geweest, andwoordde zij dat ze dat niet wist.

Nog geheel anders was het haar toen zij ten tweeden male uitging, nu de groote brug over en de plek voorbij waar de jongens zoo dikwijls gespeeld hadden. In de verte schuins achter zich, zag zij de borstwering, waar zij weleer had gezeten en getreurd, het haveloos hoofd op de havelooze handen, terwijl nu haar het gitzwarte hair uit de warme wollen muts krulde, en de armen zoo warm in de naauw sluitende mouwen van het sergiejak wegscholen. Zij had niet kunnen denken ooit een oogenblik zoo gelukkig te zullen kunnen worden als zij thands zich gevoelde, en zij drukte dat uit door onverhoeds den arm te slaan om den hals van de oude vrouw en die op klaarlichten dag een kus te geven op de slappe lippen. Wat menigte van menschen! Wat gewoel, wat gejoel! Wat vrijheid en blijheid! Zij had allen, die ze tegenkwam, wel vriendelijk willen toeknikken en hun willen afvragen of zij het ook zoo plezierig hadden als zij; maar er waren er te veel, en zij dwarrelden haar te spoedig voorbij. Ja, er waren er wél veel, zelfs té veel, zoo als zij spoedig genoeg erkende; waarom zij aan de herhaalde aansporing om bij de beide anderen te blijven en moeder vast te houden, eindelijk gevolg gaf; er waren er zóo veel, dat ze hier en daar een stomp opliep of bij het omwenden van het hoofd tegen dat eens anderen aanbonsde, wat haar hier en daar een graauw deed bekomen, die haar den vroegeren lust geheel benam om vriendelijk in het rond te knikken. Maar het werd nog erger naar mate zij de plaats hunner bestemming naderden. Een dichte volksmenigte omgaf en omgolfde St. Pauls kruis, en niet dan na veel moeite gelukte het hun zoo ver door te dringen, dat zij den prediker in het oog konden krijgen. ‘Laten we maar weêrom gaan!’ riep zij oom Tim en moeder Bessie toe, maar een norsch gebod om te zwijgen, vergezeld van een dreigenden blik, deed haar voor het oogenblik alle verdere klachten staken. Eindelijk waren zij zóo dicht bij genaderd dat 's predikers stem hen bereiken kon, hetgeen Tim en Bessie alle benaauwdheid vergeten deed, maar Nel, die er toch niets van begreep, deed trappelen van ongeduld, totdat haar dwalende blik, die eerst het groote kruis dat boven den kansel prijkte, begluurd en als naar zijn beteekenis en doel, maar te vergeefs, ondervraagd had, eindelijk op een

hoed met breeden rand viel, prijkende met een paar liggende licht groene vederen, op een mantel van een stof, zoo mooi als zij er nog nooit een zag en naar het scheen vastgebonden door een koord van goud, zoo als Tim haar bij het schoonmaken van 's meesters kleêren verteld had dat zoo iets heette. Zij was zoozeer verzonken in den aanblik van al die pracht, dat zij niet bemerkt had reeds ettelijke voetstappen ver voortgeschoven te zijn door de menigte, die, nu de prediker geëindigd had, zich gereed maakte uit elkaâr te gaan. Het gedrang werd echter zóo erg, dat zij wel gedwongen werd aan haar eigen toestand te denken en, de straks ontvangen waarschuwing vergeten, luide om oom Tim en moeder Bessie te roepen, die zij nergens meer zag. Zij vroeg het dezen en genen der omstanders; de een, nog in zich zelven of met zijn gebuur bezig met het gehoorde, fronsde bestraffend het voorhoofd; de ander schudde lachend ontkennend, maar gene zoowel als deze ging zonder zich verder om haar te bekommeren verder. Dat zij alleen stond midden onder vreemden en gevaar liep te verdwalen, kwam niet in haar op, of zoo het dat al deed, het beangstte haar niet. Zoo zij maar van die menschenmassa ontslagen, geheel vrij kon ademhalen en dan Tim en Bessie maar kon toeroepen om maar niet te veel naar haar te zoeken, dan zou zij zich al heel plezierig hebben gevoeld. Maar uit dat gedrang woû en zou ze! Zij riep luidkeels dat zij er uit wilde, en vernam slechts van een - en het was juist de man met dien mooien hoed - dat hij haar een handtjen wilde helpen. Zij voelde zich bij den arm gegrepen en weldra naar een open plek gevoerd. Zij wist niet hoe het kwam, maar toen zij zijne blikken, die op haar gevestigd waren, eens ontmoet had, was het of er lood op haar oogleden lag. De ander was toch heel vriendelijk, vroeg wie zij was en waar zij woonde, en toen ze andwoordde, dat ze Nel heette en uit was gegaan met oom Tim en moeder Bessie, hoorde zij hem een geluid maken - bijna als de jonge geit van meester Phil, dacht ze, maar ze waagde niet het te zeggen - en voelde zij zijn hand - zacht was die als de veêr op zijn hoed - haar de kin stroken. Hij vertelde haar zoo veel, dat ze wel niet geheel vatte, maar dat toch zeker heel lief was; want zijn stem werd daarbij zacht en zoo helder als die van een vink. Ze was zoo mooi als hij nog nooit een meisjen gezien had, en hij had er al zoo vele gezien, zeî hij, waarop Nel, die toch niet altijd

door zwijgen kon, andwoordde, dat hij óok de mooiste was dien zij ooit had ontmoet, maar dat zij er nog niet veel had kunnen bekijken, alleen nog maar meester Phil, Mijnheer en oom Tim. Weder hoorde zij hetzelfde geluid van straks, en toen zij zich verstoutte hem aan te zien, zag zij hem glimlachen en rook zij een geur, dien zij wel had willen proeven, zoo lekker was die. Toen hij op zijn vraag hoe die Mijnheer heette, daar er in Londen meer dan een was, vernam dat Sir Balfour de Luitenant van den Tower bedoeld werd, en zij daar woonde, scheen de vreemde een oogenblik te mijmeren en een anderen weg met haar in te slaan. Het was een weg, zoo vrij en zoo breed, dat zij wel gewild had dat die nog lang had mogen duren, zoo zij dien alleen had mogen gaan, want haar vriendelijke geleider was haar in de laatste oogenblikken werkelijk een last geworden. Hij hield niet op haar aan te zien; hij had zijn arm om haar midden geslagen. ‘Dat kun je laten!’ riep zij verbolgen, hetgeen haar weinig baatte en zelfs gevolgd werd door een beweging, die haar op eens aan den hatelijken Phil Whistle in al zijne afschuwelijkheid deed denken. De vreemde toch had zich voorover gebogen en haar een kus willen geven, maar in plaats van hare lippen voelde hij haar hand, die vrij onzacht op zijn geknevelde bovenlip neêrkwam, terwijl zij zich losrukte en wegvloog als een pijl uit den boog. Het was of die heerlijke geur haar volgde, hoewel zij, omziende, den vreemde een groot eind weegs achter zich bedaard zag voortstappen. Werkelijk, de hand waarmeê zij gekastijd had, had dien geur overgenomen. Het aangenaam gevoel dat haar doorstroomde, toen zij zich geheel vrij mocht voortbewegen en de wetenschap, dat die onbekende gids haar niet zocht te achterhalen, deed hem in hare verbeelding alle gelijkenis of verwantschap met Phil Whistle weêr verliezen. Daar zag zij een van de welbekende torens; daar zag zij All Hallows kerk; maar tot hare bevreemding de Towerstraat even zoo vol menschen als straks het plein rondom St. Pauls kruis. ‘Hij is geknipt, de dolle Ier! Spoedig een kop kleiner! - Laat dat maar aan Koning Pym over. Hij zal de vossen wel in de korenvelden der Philistijnen jagen! - Het bloed der Goddeloozen is het cement van het Covenant!’ - hoorde zij om zich heen; en nog vele andere kreten bereikten haar oor, eer zij, door de buitenwacht doorgelaten, de poort binnengleed.

Daar was het niet stiller; overal stonden er dubbele wachten

en hoorde zij de strenge bevelen bespreken, die Sir Balfour had uitgevaardigd.

De oude Bessie schreide van blijdschap toen zij Nel terug zag, die met een blos op haar gelaat en de vrolijkheid tintetelend in hare oogen, haar reeds in de verte van hare aanwezigheid kennis gaf.

‘De Heer heeft het gewild! De Heer heeft uw behoud gewild!’ juichte de oude. Nel verstond er niets van, en toch was het geen onzin wat de oude vrouw uitbracht. Met haar man reeds voor een half uur thuis gekomen, na ettelijke straten doorkruist te hebben om ‘het arme schepsel’ te zoeken, dat ‘zeker onder den voet geraakt zou zijn’ had zij Misstress Wollaston met vreezen en beven haar vergrijp en dat haars mans verteld, en haar gebeden Tim verlof te geven nog eens Londen te gaan doordwalen. Misstress Wollaston weigerde met eene vastheid, die, zoo als ieder wist, altijd veel van een rots in zee had; zij weigerde, niet omdat het zoeken zoo veel kostbaren tijd vorderde en het gevolg van een daad was die zij, Wollaston, niet had gewild en die dus ook niet had behooren ondernomen te worden, maar omdat zij in alles den vinger Gods zag, die thands duidelijk zou aanwijzen of de krankzinnige wilde onder hare leiding behoorde te blijven, dan wel tot die van anderen moest overgaan. In het eerste geval toch zou het kind wel terugkeeren, in het tweede zou men haar niet terug zien en zou het een zondigen twijfel verraden aangaande 's Heeren wijsheid en voorzienigheid, zoo men haar ging zoeken, hetgeen bovendien nutteloos zou zijn, daar de Heer haar wel aan aller blik zou weten te onttrekken.

‘Zoo was het en niet anders!’ zeide Misstress, die er zeker van was gehoorzaamd te zullen worden en derhalve weêr aan hare veelvuldige bezigheden ging. Het terugkeeren en het wegblijven van Nel zou een Godspraak zijn, zooals Bessie geloovig aannam en voor welke meening zij wel martelaresse wilde worden, toen zij het arme schepsel weêr terug zag.

Nel moest den verbeuzelden tijd inhalen en de dagtaak met spoed afmaken, zoo als Bessie haar uit naam der meesteresse verkondigde, terwijl zij het spinnewiel klaar zette. Het scheen Nel niets te bevallen; haar voet trapte al heel lui en haar vinger deed draad bij draad breken, ofschoon Bessie haar de gewone lekkernij als belooning toezeî. ‘Als het nog maar een mooie veêr was of iets wat lekker rook!’

was het andwoord, hetgeen de ander de schouders deed optrekken, daar het haar onzin toescheen.

Ware de oude maar zoo verstandig geweest om bij haar te blijven, dan zou er veel niet gebeurd zijn van hetgeen er gebeurde! Maar zij dacht dat het kind, alleen gelaten, ook wel zou werken en dat de aanvankelijke onwil bij toenemende kalmte - en wat bevordert deze meer dan de eenzaamheid? - zou plaats maken voor gehoorzaamheid en ijver. Maar het was of Nel van ieder menschenkind afweek en onder den invloed van den Booze stond!

Toen Bessie vertrokken was stond het wiel al zeer spoedig geheel stil, werd het eene been over het andere geworpen en het hoofd op de hand neêrgelegd. Wat haar al niet door het brein dwarrelde! Die hoed met die liggende veêr en vader Jakob met zijne zonen; de Heere, dien zij niet zien kon maar dien zij begon lief te hebben, omdat hij zoo goed was geweest voor Jozef; die frissche lucht van straks; die breede straat waarin zij zoo geheel alleen liep en die zekere iemant, die haar eenmaal, toen zij nóg eens op de waereld was, zoo heel lief had aangekeken! - Wat was het hier toch bedompt! Zij stiet een der vensters open en snoof welbehagelijk de lucht, hoe koud ze ook ware, in. Of zij, zoo als ze daar, de armen gekruist op het vensterkozijn, naar buiten keek, gevoelde aangezien te worden, of dat het alleen toeval was, - zij hief het hoofd op naar den hoogen toren, die tegenover haar vertrek zich recht uit de daken van een menigte nederige woningen, die er om heen lagen, verhief, en meende voor een der vensters - diepe vierkante gaten van zware ijzeren bouten voorzien - iets te zien bewegen. Zij had zich niet vergist. Daar stond iemant tegen de ijzeren staven bijna aangedrukt! Hoe veel goud lag er wel op dat kleed! En zijn hoed had verscheidene van de veêren zoo als zij er dien dag éene bewonderd had! En wat glinsterde het op zijn borst! En wat fladderde er om zijne polsen! Dat was prachtig! Hij stond ferm tegen de staven aangeleund; hij behoefde ook niet te vreezen dat ze breken zouden. Maar waarom deed hij dat? Och, zij begreep het heel goed, toen zij het tjilpen der vogels hoorde, die bij het openzetten van het venster in de kooien, die aan den wand harer kamer hingen, sprongen en huppelden, en met uitgespreide vleugels tegen de tralies aanvlogen. Arme dieren! En die man ginder deed als zij. Ze wist nu wat het beteekende geen enkele tralie meer voor zich te zien, geen enkelen muur,

geen enkele deur! Dat kon ze die arme schepsels toch ook wel eens gunnen! en alleen de inspraak van haar gemoed volgend, klom zij op een stoel en opende zij den knip van al de kooien. Daar zweefden spoedig de gevleugelde lievelingen van Misstress Wollaston door het vertrek. Wat was het een vrolijk wiekgeklep, een lustig getjilp en gefluit om haar heen! Een geele vink, zoo geel als de dojer van een ei, zette zich op het spinnewiel neêr en begon te orgelen van plezier; een paar anderen hadden zich op de lijst van den spiegel neêrgezet, en netteden zich daar de veêren en draaiden er de kopjens, alsof ze wonder wat te hooren of te vertellen hadden; anderen zwierden om haar hoofd, zetteden zich in hare nabijheid neêr en zagen haar met de oogjens zoo schalk knippend aan, alsof ze haar voor den gek hielden. Ze boog zich naar hen voorover, maar in een oogwenk waren zij van plaats verwisseld en hadden ze zich op het vensterkozijn neêrgezet, waar ze een oogenblik de kopjens heen en weêr draaiden en toen.... piepend en tjilpend en fluitend het raam uitvlogen. Wat een beweging onder al de anderen! Die geele op het spinnewiel volgde het voorbeeld en al de overige draalden ook niet lang. Daar zaten zij nu op de daken, ieder te snateren in zijn eigen taal tot groot genoegen van Nel, die hun dit genot graag gunde en schaterlachte bij al die lustigheid. Maar aan elk vermaak moet een eind komen, dat wist zij bij eigen ondervinding, en daarom begon zij te roepen en te fluiten en eindelijk te bevelen, en toen niets van dat alles baatte, begon zij te begrijpen wat zij gedaan had. ‘Nu, ze hebben gelijk - als ik vliegen kon kwam ik ook niet weêrom! Ze hebben lang genoeg in de kooi gezeten.’

Maar wie daar de deur opendeed en met Sir Balfour binnentrad zou van een geheel tegenovergesteld gevoelen zijn. Het was of Nel daarvan een donker vermoeden had, want zij had zich dadelijk toen zij bemerkte wie de binnenkomenden waren omgewend, bleef een oogenblik met den rug tegen het venster gekeerd staan en sloop toen naar haar spinnewiel toe.

‘Wie eten wil moet werken!’ voegde Misstress Wollaston haar in het voorbijgaan toe, waarna zij eene opmerking van Sir Balfour beandwoordde. Deze keerde zich daarop tot Nel en deelde haar meê, dat zij dit vertrek moest verlaten en dat hij werk voor haar had, een geheel ander dan haar tot dus verre hier was opgedragen, hetwelk zij, zooals hij meermalen vernomen had, juist niet

met veel ijver had verricht. ‘Voor het werk wat ik bedoel,’ voer hij voort, ‘hebt ge zeker meer geschiktheid, en ge kunt er ieder week zes stuivers meê verdienen. Gij zult één der gevangenen van spijs en drank voorzien. Gij hebt eens John Lairdy, den Schot, helpen redden, niet waar? Nu, de man dien gij zult bewaken is de grootste vijand van dien Schot, en zoo hij ooit los kwam zou de ander moeten sterven. Gij zult hem dus goed in het oog houden en goed onthouden al hetgeen ge ziet en hoort.’

‘Wat is dát?’ vroeg de huishoudster, die gedurende de toespraak van den Luitenant een ongewoon getjilp daar buiten had vernomen en daardoor te eer oplettend was geworden op de ongewone stilte daar binnen. Een vreeselijk vermoeden kwam in haar op en zij keerde het hoofd naar de kooien, die alle leêg waren. ‘Heer in den hemel! Gevloekt Belialskind! dat hebt gij gedaan zeker om mij te plagen!... Sir! tot uw eigen geschenk, de kanarievogel, is weg! Daar zitten ze heilig allen op het dak!’

Zij begon ze te lokken, maar staakte die poging spoedig, deels omdat ze inzag dat die vergeefs was, maar deels ook omdat de ergernis, tot toorn geklommen, haar niet toeliet lang bij eene gedachte te blijven.

‘Waarom hebt ge dat gedaan? De Heer vergeef me de zonde, maar ik geloof dat de Booze in dat kind gevaren is!’

‘Waarom hebt ge Misstress Wollaston dat verdriet aangedaan?’ vroeg Sir Balfour streng.

‘Ik wist niet dat ik Misstress verdriet zou aandoen. Misstress heeft me eenmaal gezegd dat die vogels kwaad deden en dat daarom de roodbonte er op loerde. Nu vlogen ze weg en kunnen ze Misstress ten minste geen kwaad meer doen.’

‘Heb ik gezeid...? leugenbrok!’ had de matrone willen uitroepen, maar haar geweten liet het niet toe. Zij herinnerde zich wel zóo veel van het gebeurde waarop de deerne zinspeelde, dat zij erkennen moest eenige aanleiding gegeven te hebben voor de averechtsche uitlegging van dat onzinnige kind. Zij zweeg daarom, hoewel evenzeer, ja misschien nog meer verbitterd op Nel, juist omdat zij moest zwijgen, en Nel zweeg ook en bleef met neêrgeslagen oogen staan; want het was de eerste logen die zij met volkomen zelfbewustzijn sprak. De logen zelve getuigde van ontwikkeling, want zij was alleen mogelijk bij iemant, die eenige kritiek geoefend en eene ontvangen les

niet alleen had onthouden, maar er een gevolg uit had weten te trekken en dat naar eisch toe te passen. Maar toch het was niet waar wat zij verteld had en dat deed haar de oogen neêr slaan; zij zag Misstress, in woede ontstoken, alle waardigheid schier vergeten, en zij lachte of tergde niet, zoo als zij Phil Whistle in dergelijke omstandigheden maar al te dikwerf gedaan had. Zij was ontevreden over zich zelve; zij had zich wel met de hand voor het voorhoofd willen slaan, en ze zou het voorzeker gedaan hebben, indien zij alleen geweest ware, maar wat zou Sir Balfour wel van haar zeggen? zou die haar ook niet onzinnig noemen even als Misstress? Wie weet echter tot welk uiterste zij ware overgegaan, zoo de Luitenant aan den gespannen toestand geen einde had gemaakt, door Misstress Wollaston toe te voegen; ‘Gij zult geen last meer van haar hebben; zij behoeft u niet meer onder de oogen te komen.’

‘Daar dank ik u zeer voor, Sir!’ klonk het andwoord, ‘want de heidin zou mij tot zondige drift vervoeren en mij naar ziel en lichaam kunnen verderven!’

Denzelfden avond kleedde Nel zich reeds in het haar aangewezen vertrekjen uit, dat er naar hare meening veel minder prachtig uitzag dan de kamer die zij verlaten had. Het lag naast het verblijf van Tim en Bessie en tegenover de kamer met de dikke eikenhouten met ijzer beslagen deur, waar, zoo als de beide oudtjens zich fluisterend uitdrukten, de grootste vijand van Engeland, Schotland en Ierland gevangen zat, een Simson in het kwaad, een Goliath in het harnas, en een Achab voor de Profeten. De oudtjens hadden er voor gezorgd dat het zachte bed voor Nel bewaard bleef en het huisraad ten minste even zoo goed was als wat zij gebruikten.

‘Ik ben heel blij dat ik hier mag slapen en met je beiden eten en drinken mag. Nu kunnen we nog wel eens uitgaan, he?’

‘Neen, dat is uit. Ge moogt niet meer buiten den Tower, zoo lang je den Lord oppast.’

‘Maar dan wil ik naar mijn oude kamer terug, en er 's ochtends en avonds aan het spinnewiel zitten.’

‘Dat zult ge hier ook moeten doen,’ verzekerde Bessie, ‘maar naar de groene kamer kom je niet meer terug; daar mag niemant meer komen, zoodra er een gevangene is aan deze zijde.’

‘Waarom niet?’

‘Stil, stil, spreek daar maar liever niet van! Dat is zoo en niet anders,’ zeide Tim geheimzinnig.

Maar zijne wederhelft, wie tot haar spijt zoo dikwijls op dit punt en andere dergelijke het zwijgen was opgelegd, dacht thands door Nel misschien op het spoor van iets zeer geheims en vreeselijks te kunnen komen en ondervroeg haar of zij in haar slaap daar ooit iets gehoord had - want dat het in die kamer pluis was dat had ze nooit geloofd; ze herinnerde zich nog heel goed dat Sir Elliot - de Heere hebbe zijne ziel in genade ontvangen! - ook aan dezen kant zat, toen hij ziek werd en dat de kamer, waar Nel had geslapen, ook gesloten was en zij er toch - daar zou ze op willen zweren - dikwijls voetstappen in gehoord had, zware dreunende voetstappen als van manslaarzen. Nel moest haar evenwel te leur stellen, daar zij verzekerde nooit iets anders gehoord te hebben dan haar eigen voetstappen, of iemant gezien dan haar eigen facie in den spiegel; maar zij had dien avond van Bessie zoo veel van geesten, spoken en verschijningen vernomen, die soms als uit den grond oprezen en weêr in den grond verdwenen, dat zij bijna schreeuwde van angst, toen ze, in den gang gekomen om naar haar kamertjen te gaan, de twee hellebardiers ontwaarde, die voor de met ijzer beslagen deur op wacht stonden; dat ze telkens omkeek toen zij zich ontkleedde, en, na de pit in haar blikken lamp uitgeblazen te hebben, de wollen deken haastig over haar hoofd sloeg.

Zonder juist te kunnen vermoeden wie de gevangene was, had zij toch zoo veel reeds van hem vernomen, dat zij den volgenden morgen met kloppend hart den cipier de deur zag opensluiten en haar wenken om met haar mand met wit brood en kruik versche koemelk naar binnen te gaan. Het mocht oppervlakkig minstens zonderling schijnen, dat Sir Balfour niet een zijner gewone cipiers met harten van steen en zenuwen van ijzer, de verzorging van den gevaarlijken gevangene had toevertrouwd, maar daarvoor een kind, een onnoozele, had gekozen. Maar bij nader inzien zou men kunnen erkennen dat er eenige berekening en eenige sluwheid in zulk eene handelwijze school. Het rad der Fortuin had hij te dikwijls zien omwentelen, dan dat hij het niet voor mogelijk hield, dat het nu naar onder gekeerde gedeelte eenmaal, misschien wel zeer spoedig, weêr naar boven gedraaid werd. En als dat gebeurde dan zou Mylord Strafford aan Sir Balfour de dikke met ijzer beslagen deur, die zijn vertrek afsloot, de ijzeren staven, die zijn vensters bewaakten, niet euvel kunnen duiden, want de Luitenant had ze niet laten maken en had ze bovendien dikwerf genoeg dienst laten doen op bevel van Mylord;

maar dan zou een zachte behandeling Sir Balfour wel tot aanbeveling bij Zijne Majesteit en vooral bij Mylord zelven kunnen zijn. En zulk eene behandeling mocht wel verwacht worden van een half onnoozele deerne, die niemant kwaad deed uitgenomen Misstress Wollaston.

Van den anderen kant zou hij tegenover Koning Pym zich op deze daad kunnen beroemen en dezen zoo noodig nog grooter waarborg geven dan hij reeds gegeven had voor zijne verknochtheid aan de goede zaak; want hij zou kunnen zeggen: ieder cipier is om te koopen en de Ier is rijk, zoo niet door zich zelven dan toch door zijne vrienden; de zinnelooze deerne is bovendien niet om te koopen, want ze weet te naauwernood wat geld is; ook is ze te onnoozel om een plan te beramen en uit te voeren, en te goed bewaakt om een werktuig van anderen te worden; daarbij is zij met lijf en ziel een der getrouwsten uit Israël verknocht en haat om die reden reeds met een gruwelijken haat den fellen vervolger der broederen.

Den fellen vervolger! Nel, die we in Mylords gevangenis straks verlieten, hoorde de deur achter zich dicht vallen en sloop op de teenen de bedsteê voorbij, die in een hoek der kamer zich bevond. Zij zette op de tafel den spijs en drank neêr, evenwel niet zonder een steelsgewijzen blik naar den kant der bedsteê geworpen te hebben, en wilde toen weder heen sluipen zoo als zij gekomen was. Zij hoorde echter beweging en een gebiedende stem die haar toeriep een glas vol te schenken en hem dat te brengen. Zij wilde doen of zij het niet hoorde, maar het bevel werd luider herhaald en daarop achtervolgd door een zacht gekreun en een diepen zucht. Al het ijzer en staal waarmeê zij den gevangene in hare verbeelding omkleed en gewapend had, viel weg; het was er een, zoo als de anderen, die graâg op de kreb bleven liggen als ze ziek waren en graag dronken als ze dorst hadden. Zij vulde daarom het glas en bracht het zelfs zonder te beven naar de bedsteê, op welker rand zij een blanke hand met iets schitterends aan de vingers ontmoette.

‘Melk? Heeft men geen wijn? Ik droom nog!... 't Is goed zoo; geef mij maar dat glas.’ Hij dronk het gulzig leêg en gaf het haar terug.

‘Nog éentjen? je hebt dorst.’

‘Wie zijt gij?’

‘Ik moet je bedienen en je in 't oog houden.’ Zij kon niet zien hoe die wenkbraauwen zich saâmtrokken, welk een trek

van minachting zich om die lippen vertoonde; en al had zij dat ook kunnen zien, zij zou het waarom niet hebben begrepen, als de woorden: ‘Me dunkt dat Strafford een anderen bewaker aan zijne vijanden heeft verdiend. Verzoek Sir Balfour bij mij te komen; ik heb hem dringend te spreken.’

Zij kwam Sir Balfour in den gang tegen, dien zij met de begeerte van den gevangene bekend maakte, waarop hij haar even toeknikte en te gemoet voerde, dat zij den gevangene niet als een wild beest behoorde te bejegenen, maar wel als een machtig heer, die over alles te beschikken had behalve over zijne vrijheid. Zij stond geheel onthutst vóor hem en kon maar niet begrijpen hoe Mijnheer de Luitenant kon weten wat daar binnen was gebeurd. Zij deelde hare verbazing aan Bessie mede, die daarop weder veelbeteekenend het hoofd schudde en haar mededeelde, dat er in den Tower al vreemde dingen gebeuren konden en zij in de afgesloten kamer weder voetstappen gehoord had. ‘Kind, als je eens met dezen dezelfde grappen woudt beginnen als met den Schot waar ik van hoorde, dan was je laatste uur geslagen, hoor!’

Den volgenden morgen zag zij een ouden man haar kamer voorbijgaan, vergezeld van den cipier, die hem de deur van den kerker opensloot en hem er binnen liet gaan. Zij vernam dat het een zekere Patrick was, de kamerdienaar van Mylord, belast om dezen iederen morgen aan en iederen avond uit te kleeden. ‘Kan hij dat dan zelf niet? Hij heeft toch armen? ten minste ik zag er een,’ had zij opgemerkt en toen vernomen, dat Mylord een te groot heer was om dat alles zelf te doen en ook te ziekelijk was.

Hij was een groot heer en zóo ziekelijk, dat het hem moeielijk viel zich zelf aan te kleeden! En zulk een zat gevangen achter een dikke met ijzer beslagen deur en kreeg nog zoo veel menschen om hem te bedienen! Het een was volgens Nels opvatting ten eenen male in strijd met het ander. Scherper verstand dan het hare begreep zelfs het gedrag van Pym en de zijnen niet, die niet het voorbeeld van wreede gestrengheid, in der tijd door hunne vervolgers gegeven, opvolgden, maar toelieten dat de gevangene nog gemeenschap oefende met de buitenwereld en, vertrouwende op de kracht hunner bewijzen of het vermogen der ter hunner beschikking staande wettige middelen, zich tevreden stelden met eene opsluiting van den persoon, om dien ter gelegener tijde te recht te doen staan. De kleine

gemakken en weelden, zoo zeer noodig voor wie er aan gewoon zijn geraakt, werden Strafford dan ook niet ontzegd, en zijn disch was in den Tower even goed voorzien als vroeger in Mylords eigen huis. Het kwam niet in Strafford op, er eenige edelmoedigheid van de zijde zijner vijanden in te waardeeren en nog minder daarin het afzijn van alle vrees voor zijne ontsnapping te zien, welk laatste hem een minachting zou hebben toegeschenen, die voor het trotsche hart moeielijk te verduren ware geweest. Hij zag er veeleer een streven in, om hem niet te zeer te verbitteren; een streven, niet zoo zeer uitgaande van Pym, den onverzoenlijken en onverbiddelijken, jegens wien ook hij onverzoenlijk en onverbiddelijk zoude zijn, maar van den Luitenant van den Tower, die, onzeker van de toekomst, zich de gunsten van deze niet te min verzekeren wilde.

Het droeg er toe bij, om zijne geestkracht te doen toenemen en zijn voornemen, om met leeuwenmoed zich te weer te stellen, te bevestigen. Met vertrouwen zag hij dan ook het morgen te gemoet, hoe ongunstig ook de tijdingen werden die de trouwe Patrick iederen morgen namens Mylady meêbracht, Mylady, die hem zoo gaarne zoude willen bezoeken, maar hem liet weten dit te moeten vragen aan Pym, hetgeen Mylord zeker zelf niet zou wenschen; ook vond zij het beter, zoo liet zij er geheimzinnig genoeg bijvoegen, dat zij voor het oog der waereld zoo veel mogelijk onzijdig bleef, daar zij dan met veel meer hoop op goeden uitslag werkzaam zoude kunnen zijn. Het gemis zijner vrijheid werd hem door de voorkomende zorg van Sir Balfour eenigermate vergoed, ja werd zelfs, vooral in de eerste dagen, niet gevoeld, daar de jichtpijnen en de aanvallen van zijn steenkwaal hem toen aan zijn bed kluisterden. Den eersten dag had hij alleen doorgebracht en al de ellenden ondervonden van den kranke, die geene van zijne duizenderlei behoeften bevredigd ziet; maar de zorg van Sir Balfour had dit spoedig genoeg ontwaard en sedert was Patrick een trouw medgezel en verpleger geworden. Toch was hij op zekeren avond weggebleven en toen werd Nel aangezegd den daaropvolgenden nacht bij den kranken grooten heer te waken; zij had te zorgen niet in slaap te vallen, en als men over haar tevreden was beloofde men haar den eerstvolgenden Zondag een vrij uur, dat zij doorbrengen mocht zoo als zij verkoos. Het was een lange bange winternacht geweest, maar hoe dikwijls het hoofd ook knikte en de mond ook gaapte en de oogleden ook

dicht vielen, zij was wakker gebleven, waarvan de zieke echter wel de hoofdoorzaak was geweest. Ieder oogenblik toch had hij haar iets gevraagd en daarbij gekreund, ja soms geloeid als een half geslacht rund. Het was haar bang om het hart geworden in dat groot en slechts half verlicht vertrek met dien kreunenden en grommenden grooten heer in de donkere bedsteê. In het eerst was zij weêr zoo schuchter als op dien eersten morgen, en werd zij het nog meer, toen de stem des kranken steeds bevelender werd, daar zij aarzelde hem te naderen en te doen wat hij haar aanwees, namelijk: zijne kussens te verschikken. ‘Je kunt me toch niet krijgen,’ had ze gemompeld; maar daar meende zij Sir Balfour achter zich te zien en deze kon wél loopen en gaauw ook. Zij had zich daarom vermand, was naar het leger geslopen en had het geluk gehad de rechte plaats dadelijk te vinden. Eenige oogenblikken had ze toen rust genoten, hetgeen echter voor haar gevaarlijk was, daar zij al spoedig niet meer wist waar ze was; en toen de zieke weldra weêr iets verlangde, was ze ten laatste met een luid ‘ja wel, ik hoor je wel!’ opgesprongen, maar had ze in plaats van het voorgeschreven geneesmiddel haar kroes met drabbige porter meêgebracht en hem aan de lippen gezet. Bij de eerste teug had hij haar den kroes uit de hand geslagen, waardoor het vocht voor een gedeelte op de dekens uitstroomde, hetgeen haar een krachtige graauw bezorgde en een blik, die, zij merkte het in de gaauwigheid op, in het donker der bedsteê als een kool vuurs gloeide.

Zij had zich gehaast het verzuim te herstellen en hem het gewenschte geneesmiddel toe te dienen, waarop haar wederom eenigen tijd rust gegund werd. Was zij minder dommelig geweest, zij zou bemerkt hebben dat hij geen oogenblik rust genoot, maar zich heen en weêr op zijn leger bewoog. Toch niet in staat te sluimeren, dacht hij zijne pijnen een oogenblik te kunnen vergeten, door zijn geest eenige afleiding te verschaffen. Halverwege in zijn bed opgerezen, zocht hij de lompe deerne, die thands met het hoofd achterover in den rug van zijn grooten gemakkelijken en van een kussen voorzienen stoel, den slaap des zachtmoedigen was ingegaan en zoodanig snorkte, dat de lucht die hij met haar inademde hem toescheen er van te trillen. Hij riep haar bij alle mogelijke namen en immer luider en luider, totdat zij met een schrik ontwaakte, terwijl haar de woorden ontvielen: ‘Ja Misstress, ze zitten allemaal op het dak!’

‘Ik wil die deerne niet meer hier hebben; ze is gek!’ prevelde Mylord, die haar eindelijk aan het verstand bracht waar zij was en dat ze van gindsche tafel een der dikke boeken krijgen, de lamp op dat kleine bedtafeltjen zetten, er zelf voor gaan zitten en hem uit dat boek iets moest gaan voorlezen.

‘Lezen? dat heeft Phil Whistle me nooit geleerd. Die kon het zelf niet eens heel goed, al zat hij ook alle dagen met een heel dik boek voor zich en den grendel op de deur. Nu, ik wist wel wat er dan gebeurde. Lezen? ja wel, pimpelen uit de groene flesch! En ik moest maar altijd voort, zorgen voor de menagerie, zoo als hij je ook zou noemen als hij hier was! Ik wou dat ik 't geleerd had! Ik zou heel graag lezen willen leeren, heel graag!’

‘En waarom wou je dat dan zoo graag?’ vroeg Mylord, die waarlijk, nu hij zijne gezellinne eens goed had aangezien en haar eenige aaneengeschakelde volzinnen hoorde uitbrengen, een oogenblik niet meer kreunde.

‘Waarom? Dan zou ik door mij zelve wel te weten kunnen komen wat David voor kwaads heeft gedaan toen hij koning was geworden, wat Bessie of Tim me nooit hebben willen vertellen. Dat paste me niet te weten, zeiden ze, maar u zult het ook wel weten; ge zijt toch zoo'n groot heer, hebben ze me gezeid en... en... maar dat kan ik niet gelooven.’

Mylord liet de leering, die zij van hem begeerde, maar glippen en maakte gebruik van den plotselingen sprong harer gedachten door haar te vragen: ‘Wat hebben ze dan wel van me gezegd?’

‘Dat ge dien armen bloed zoo hebt laten folteren, dien Schot waar ik zoo voor toegetakeld ben door meester Phil! Ja, Sir Balfour heeft het óok gezeid.’

‘Welken Schot meent ge?’

‘Ja, dat weet ik niet; hem met die goedige oogen; een geloovig kind Gods was hij, zegt ouwe Bessie en die liegt nooit. Heb je hier dan nooit een Schot of eenig ander mensch gefolterd? Je zwijgt? Dan is 't toch wel waar!’

Hoe dwaas Mylord dat kind ook vond, hoe zwak van hersenen hij haar ook geloofde, toch andwoordde hij op hare beschuldiging, die hem in deze ure en onder deze omstandigheden zoo onaangenaam aandeed.

‘Ik deed het nooit. Ge kunt me gelooven!’ verzekerde hij, toen zij hem twijfelend bleef aanzien.

‘Maar je hebt dan toch buiten den Tower menigeen op het

blok gebracht of de ooren laten snijden? dat heeft Bessie me verzekerd en daarom nocmde ze je een Achab en een Herodes. Is 't waar of niet?' vroeg ze, geheel en al hare vorige schuchterheid vergeten en met de vrijmoedigheid der onbeschaafde, die geen klove van stand of ontwikkeling kent.

''t Is wel, 't is wel!' prevelde de kranke, de wenkbraauwen fronsend en haar met de hand even wenkend terug te gaan. Wat was dat kind? Krankzinnig zeker niet, want de blik dier donkerblaauwe oogen, waarvan hij zich bijkans niet had kunnen afwenden, getuigde zelfs van schranderheid. Maar welke onevenredigheid dan tusschen aanleg en ontwikkeling! Het werd eene verschijning, die voor hem, zelfs in deze oogenblikken, belangrijk was.

'Hoe heet ge, kind?'

'Nel!'

'Hebt ge nog geen anderen naam?'

'Wel neen; waarom zou ik ook?'

'Zijn je ouders dood?'

'Ze hebben me verteld dat ik....' zij schaterde het eensklaps uit. 'Neen dat geloof ik niet meer; Bessie zeît dat ik een vader en moeder gehad heb. Ik een vader en een moeder! 'k Wou dat Tim en Bessie het maar waren! Lieve Heer! wat zou ik ze lief hebben! en ik heb ze al zoo lief!'

'En hoe kom je hier in den Tower?'

'Hoe ik er k o m ? Wel, ik ben er altijd geweest.'

'In dienst van Sir Balfour?'

'Wel neen, van een ander, maar die sloeg me en toen kwam ik bij Misstress Wollaston; maar die mocht me ook niet lijden en die deê me maar gaauw over aan Mijnheer den Luitenant, en die weêr aan Tim en Bessie, en voor dezen enkelen nacht moet ik hier bij u waken.'

'En daar hadt gij wel veel tegen? Ik zag je altijd zoo bevreesd mij 's morgens bedienen! Dat was zeker omdat ge mij voor een Achab en Herodes hieldt.'

'Ja, en ook omdat ge zoo'n groot heer waart, zooals Bessie zeît. Maar het was toch wel wat laf van me, want kwaad kondt ge hier toch niet doen en los zult ge toch wel niet meer komen, want Bessie zeît dat ge hier op den dood zit.'

Mylord glimlachte flaauw en liet het bedgordijn, waarvan hij in de laatste oogenblikken een slip had opgeheven om haar beter in het gelaat te zien, vallen. Had hij ook al iets geand-

woord, zij zou het toch niet gehoord hebben, want na haar laatste woorden had zij een flaauwen kreet laten glippen en was daarop naar het venster geslopen, waardoor een oogenblik te voren een lichtschemer was gevallen, die dadelijk merkbaar was geweest in het slechts ten deele verlicht vertrek en een oogenblik over den vloer een flaauwen weêrschijn had gespreid. Voor dat venster had zij den gevangene, dien zij thands bewaakte, eens gezien; daar tegenover lag dus de kamer die zij vroeger bewoond had, en dat licht kwam uit die kamer, dat bemerkte ze nu zij naar buiten keek en nog even een schijnsel zag op het gordijn, dat voor het gindsche raam was neêrgevallen. Zij huiverde en dacht aan de spoken en verschijningen, waarvan Bessie haar maar al te vaak had verteld.

Mylord scheen tot rust te zijn gekomen, ten minste hij sprak geen enkel woord meer. Zij waagde het zelve een gesprek te beginnen, maar toen zij geen andwoord kreeg, en de zware klok van den Beauchamp toren vijf uur hoorde brommen, schrikte zij van haar eigen stem, vleide zij zich zoo diep mogelijk in den bewusten grooten stoel, waar zij het geluk had spoedig in te dommelen. Toen zij wakker werd door de grove stem van den cipier, die haar in het oor gromde dat het tijd, ja meer dan tijd was om het ontbijt voor Mylord binnen te brengen, was het klaar dag, en lachte zij om de vrees, die zij eenige uren geleden gevoeld had.

Van dat oogenblik scheen zij wel in gunst door Mylord te zijn aangenomen, die, in de uren dat hij, omwonden en omzwachteld, in den grooten leuningstoel voor de tafel geschoven, niet bezig was te schrijven, - in welke oogenbikken het niet geraden was hem te storen - dikwijls naar haar vroeg en met haar praatte, telkens beter met haar praatte en zoo veel nieuws en moois aan haar vertelde, dat zij Bessie aan het spinnewiel met open mond kon doen luisteren, toen zij deze deelgenoot trachtte te maken van hetgeen zij vernomen had.

Toch had het haar genoegen gedaan den kamerdienaar van Mylord, na eenige dagen afwezigheid, terug te zien keeren. Hij was tegen den avond gekomen en zoude wel den daarop volgenden nacht bij zijn meester doorbrengen, zoodat zij dus weêr eens gerust zou kunnen slapen. Het had veel moeite ingehad, zoo hoorde zij van vader Tim, om den kamerdienaar te doen toelaten, want het was de onde niet, die er al herhaalde malen geweest was, maar een veel jongere; de oude was ziek

geworden, maar had er voor gezorgd dat zijn heer niet zonder bediening zou blijven en dus een ander in zijne plaats gezonden. Met de nieuwsgierigheid haar van nature zoo eigen, een gebrek waar zij reeds zoo dikwerf voor had moeten boeten, gluurde Nel naar Mylord, toen zij dien avond de gewone spijze binnenbracht, en zag zij tot hare verwondering dat er twee stoelen aan de tafel waren geschoven - een waar Mylord op zat en een tweede op dat oogenblik onbezet, maar zeker voor den dienaar bestemd, die wel naast zijn meester stond toen zij binnenkwam, maar in een houding, die haar deed denken, dat hij bij haar plotseling binnentreden eerst was gaan staan. Het zou haar aandacht niet getrokken hebben, indien zij vroeger niet zoo dikwerf getuige was geweest van den diepen eerbied, waarmede de oude Patrick Mylord bejegende, een eerbied, die dien dienaar altijd ver van eenige zitplaats deed blijven, zoo lang Mylord buiten de bedstede zich bevond.

''t Is een plant die in een kelder bijna zonder licht of lucht is opgewassen!' hoorde zij Mylord tot den ander zeggen, toen deze haar van ter zijde aanzag; na welk woord de kamerdienaar het gesprek, dat zij zeker had doen afbreken, weder voortzette, maar zóo zacht, dat zij er niets van kou verstaan. Bij het klaarzetten had zij den vreemde even in het gezicht kunnen zien, en vreemd genoeg, zij die bijna niemant kende, meende die trekken meer gezien te hebben. Zij had zich niet bedrogen; want den volgenden morgen was de vreemde bij haar gekomen voor hij vertrok en had zeer vertrouwelijk hare rechterhand in de zijne genomen en haar gevraagd of zij dan nooit meer de stad eens in ging: er was nu juist zoo veel moois te zien, een wonder wat nog niet was aangestaard: door een glas niet grooter dan een oog zag men een groote kerk uit Holland van binnen bij kaarslicht, zoo groot als ze werkelijk was. Hoe meer hij sprak des te krachtiger werd hare herinnering; de vreemde was die jonkman met de platte veêr op zijn hoed en die haar had willen kussen; welk herdenken schade deed aan het vertrouwen dat zij gereed was hem te schenken. Maar de ander mocht haar ook lief en vriendelijk in de oogen zien, haar de hand zachtkens drukken, hij veroorloofde zich niet wat hij vroeger gewaagd had, zoodat hij niet weder den gehaten meester Phil in hare herinnering terugbracht. Hij schilderde haar zoo verleidelijk al het heerlijke dat er ginder te zien was, dat zever bijna van begon te watertanden en niet nalaten kon te

zeggen, dat ze heden een vrij uurtjen mocht hebben, omdat ze Mylord een heelen nacht had opgepast. De mededeeling scheen den ander zeer te verheugen; hij was dien dag toch óok vrij en zou haar zeer gaarne alles laten zien en heel gemakkelijk ook; want hij zou voor haar een karos huren en haar laten rijden, wat zij zeker wel graag deed. Zij andwoordde dat zij daar niets van kon zeggen, want dat ze dat nog nooit had gedaan en het zeker veel geld zou kosten, wat zij niet had Meer dan een shilling, dien ze eens van de knechten beneden, en twee pence, die ze van Bessie had gekregen, bezat ze niet, en dat zou wel niet genoeg wezen. Neen, dat was niet genoeg, had het toen van de lippen des anderen geklonken, terwijl zij een trek op het gelaat zag komen, die veel van een glimlach had. Zij behoefde echter niets te geven, want hij had geld genoeg. Nel zette bij die verzekering een paar groote oogen op en vroeg hoe hij daaraan kwam, want dat zij, Tim en Bessie en al de anderen, die Sir Balfour bedienden, arm waren en zelven wel baas zouden worden als zij wat geld en goed bezaten, zoodat het wel wonder was, dat hij, die dan ook maar een dienaar was, geld had, en dat het nog meer wonder was, dat hij dat geld dan maar voor een vreemde, zoo als zij toch eigenlijk was, zou willen uitgeven; niettemin wou zij wel gelooven dat hij veel geld had, want zij had hem eens toch zoo mooi aangekleed gezien; maar vreemd bleef het dan toch dat hij bleef dienen, waar zij in zijne plaats wel voor bedanken zou. Mylord bediende hij uit oude genegenheid, had toen de ander weder geandwoord, Mylord had altijd ruim betaald, en hij, de dienaar, was altoos zuinig geweest; toch betaalde hij graag voor haar, want reeds bij de eerste ontmoeting had hij gevonden dat ze zoo sprekend op zijn zuster geleek, waar hij zoo dol veel van hield.

‘Neem die dan ook meê,’ zeide Nel, die blijkbaar hare vorige bezwaren en bedenkingen uit den weg zag genomen.

‘Dat kan niet, want ze is dood!’ hernam de ander, terwijl hij zich even afkeerde, misschien wel om zijne aandoening te verbergen.

De afspraak luidde eindelijk, dat hij haar in de Towerstraat zou wachten en vervolgens in een karos - zij, Nel in een karos! 't was om tranen te lachen en op te springen van blijdschap! - al de wonderen van de stad zou laten zien. Arme Nel, hoe bedroefd zou ze geweest zijn, in plaats van zoo opgewonden en zoo vertrouwelijk met haar nieuwen vriend, als zij van

haar moeder de tooverkollen eens het vermogen had ontvangen om in de toekomst te zien.

Zij zou heden een vrij uurtjen hebben; Sir Balfour had het haar beloofd en Bessie had haar nog verzekerd, dat Sir Balfour zich dat wel herinneren zou en altijd eene belofte nakwam; het was dus een heerlijke Zondag voor haar, maar hij begon slecht; want Nel werd in haar gesprek met dien vreemden, maar gelukkig niet eer dan toen alles beklonken was, door Mijnheer den Luitenant verrast, die haar en hem met zonderlinge oogen aanblikte.

‘Gij voegt hier niet!’ zeide hij scherp tot den kamerdienaar. ‘Gij behoort in het vertrek van den gevangene of buiten den Tower. Hou dit voor eene waarschuwing!’ De dienaar vertrok zonder eene enkele tegenwerping en zonder haar een enkel woord toe te spreken. Zij was dus alleen met Mijnheer den Luitenant, dien zij nooit zoo bar had gezien als thands.

‘Wie is die man?’ vroeg hij kort.

‘De dienaar van Mylord.’

‘Hij heet?’

‘Dat weet ik niet, Sir!’

‘En gij spraakt zoo vertrouwelijk met hem.’

‘Ja, hij vroeg me van daag, nu ik uit mag gaan, om met hem te gaan rijden en een groote kerk te gaan zien bij kaarslicht door een glas.’

‘Wat?’ Hij bleef haar een oogenblik strak aanzien, maar zij sloeg haar oogen niet neder.

‘Gij zoudt dus met hem uitgaan, en gij zegt zijn naam niet te weten. Met iemant dien men niet kent, gaat men niet uit. Ge zoekt me te bedriegen.’

‘Ik, Sir? Waarlijk niet, Sir! Waarom zou ik met hem niet mogen uitgaan? Omdat ik zijn naam niet weet? Maar die is te vragen, Sir! Omdat ik hem niet ken? Maar ik ken hem; ik heb hem vroeger gezien, maar toen had hij een veêr op den rand van zijn hoed.’

‘Zoo; en droeg hij een zwaard en een fluweel wambuis...’

‘En hij rook zoo lekker!’

‘Zoo; en verder?’

‘Verder? Niets; wat zou het verder, Sir?’

‘t Is wel. Wat fluisterden zij gister avond, toen ge binnen kwaamt?’

‘U weet dat zij gefluisterd hebben? Heere Jé, zou Bessie zeggen, Mijnheer de Luitenant weet toch alles!’

‘Geen bokkesprongen meer! Geen omwegen! Ik wil het weten.’

‘Maar ik heb het niet verstaan. Waarlijk niet verstaan, Sir!’

‘Niets verstaan?’

‘Ja, wacht! ze spraken van een plant, die in een kelder was opgegroeid. Een rare plant, dunkt me, die daar kan groeien.’

Sir Balfour keerde zich om zonder haar met een blik te verwaardigen en liet zich de gevangenis van Mylord opensluiten, welke hij binnentrad. ‘Was hij boos of was hij het niet?’ vroeg Nel zich af, uit haar kamertjen getreden en in den langen gang hem nastarend. Maar wat had ze dan nu weêr voor kwaads gedaan? Als ze dan maar eens goed wist wat kwaad was, dan zou zij beproeven het na te laten, maar niemant dan alleen Tim en Bessie, die het zeker zelven ook niet wisten, hielpen haar op den weg. Zij had nu weêr niet genoeg gehoord, en vroeger werd het haar verweten dat zij te veel hoorde. Maar zij had ook niet zoo'n scherp oor als Mijnheer de Luitenant. Daar was Phil in zijn klaarste oogenblikken toch nog maar een doove bij! Als haar nu maar niet verboden werd uit te gaan! Of Mylords dienaar nog binnen was en Sir Balfour ook? Ze woû het zoo gaarne weten. Daar bedacht ze dat het raam van haar vorig verblijf uitzag op het venster van Mylords gevangenis. Maar de deur van die kamer was in de laatste weken altoos gesloten geweest. Toch was Sir Balfour immer van die zijde gekomen, en kwam hij zeker ook straks van dien kant. Zij zou het eens onderzoeken en sloop er naar toe. De deur stond aan. Toch waagde zij het niet binnen te treden; want daar kwamen haar eensklaps al de spookgeschiedenissen en de geheimzinnige hoofdschuddingen van Bessie in de gedachten en tevens het licht, dat zij er dien bewusten nacht in gezien had. Maar het was nu dag, en alleen 's nachts kwamen de booze geesten los. Zij was besloten; zij trad haastig binnen. Er was niets in veranderd sedert zij de kamer verlaten had. Alleen waren de leêge kooien verdwenen. De spiegel hing en het ledikant stond nog op dezelfde plaats. Het was er schemerdonker, want het dikke venstergordijn was neêrgelaten; het rook er muf en bedompt, zeker omdat er nu geen tochtjen

meer naar binnen viel. Op haar teenen sloop zij naar het venster om naar buiten te gluren, maar daar dreunde in den gang een voetstap; zij luisterde en kon niet meer twijfelen; er naderde iemant. Zoo dat Mijnheer de Luitenant eens ware, en die haar hier vond! Het koude zweet brak haar uit. Zij ijlde naar de deur, tegenovergesteld aan die door welke zij was binnengekomen, de welbekende, die toegang gaf tot de vertrekken van Misstress Wollaston en Sir Balfour; maar die deur was gesloten. Waar dan heen? De voetstap klonk al zoo nabij. In het groote ledikant, waar zij zoo dikwijls geslapen had, zou niemant haar zoeken. Zij rukte de gordijnen open en viel neêr op de stroomatras, die er nu maar alleen in lag. Van angst hield ze haar adem in, terwijl ze door een kier van de gordijnen heengluurde. Zij zag Sir Balfour die, na de deur door welke hij was binnengekomen, gesloten te hebben, het ledikant voorbij ging.

Maar vlak tegenover de schuilplaats, die zij had ingenomen, bleef hij staan, juist bij den spiegel, die eens hare bewondering zoo zeer had opgewekt. Wat hij daar toch uitrichtte? De spiegel en het tafeltjen daaronder draaide om met een deur, die zij daar nooit gezocht zou hebben, die er zeker nooit geweest was - zij huiverde bij die tooverij! - en door de opening die zich vertoonde, verdween de Luitenant. Zij herademde, maar was nog zoo zeer onder den indruk van hetgeen ze aanschouwd had, dat ze nog een tijd lang in hare schuilplaats bleef, hetgeen later bleek een groote zegen te zijn, daar de spiegel en het tafeltjen weder omdraaiden en Sir Balfour weder zichtbaar werd. Alles keerde daarop spoedig in den gewonen toestand terug en Sir Balfour verdween door de deur, tegenovergesteld aan die door welke hij straks was binnengekomen. Zij was eindelijk alleen, en kwam na eenige oogenblikken tot kalmte, zelfs zóo zeer, dat haar oude slechte natuur weder boven kwam en zij, eer ze tot den terugtocht besloot of onderzocht of die nog wel mogelijk ware, hare brandende nieuwsgierigheid trachtte te voldoen en te zien wat er wel achter dien spiegel verborgen was. Dat zij er den moed toe had mocht misschien wel ten deele worden toegeschreven aan de natuurlijke verklaring, die haar verstand ditmaal aan het wonder neigde te geven, waarvan Bessie haar het eerst had gesproken en dat haar in dien bekenden nacht zulk een angst had aangejaagd. Spoken hadden geen vleesch en been, en daarom was zij er bang voor, maar Sir Balfour, hoe verheven

hij ook ware, had handen en voeten en een hoofd als zij en was derhalve minder te vreezen. Maar wat hem bewoog te nacht en te ontijde in dit vertrek te komen en in die geheime opening te kruipen, dat wilde zij nu wel eens gaarne weten, en daarom sloeg zij de hand aan den spiegel en aan het tafeltjen, maar te vergeefs. Zij trok en bonsde en schudde, maar het baatte niet; toch zag zij nu duidelijk een reet in het houten beschot onder het tafeltjen doorloopende, maar, zoo ver de spiegel zich uitstrekte, door dezen verborgen. Hare vermetelheid ging zóo ver, dat zij op het punt stond den lastigen en zwaren spiegel uit den grooten koperen haak te lichten waarin hij van onder scheen te rusten. Bij de aangewende poging raakte zij aan den haak, dien zij daarop voelde bewegen. Dat gaf haar licht. Zij sloeg de hand aan dat voorwerp en merkte dat het verschoof, waarop zij een knarsend geluid vernam en de deur zag openspringen. Het was een donker gat, dat zich thands vertoonde en waaruit haar een kille dompige lucht tegenwoei. Een steenen trap voerde naar beneden; maar waarheen? Wie weet waar zij aan zou landen! Maar wat zij ook misschien te zien zou krijgen! En bovendien Sir Balfour, die die dan toch ook een mensch was als zij, had zij zien verdwijnen en heelhuids weêr terug komen; en wat hij kon zou zij ook wel kunnen. Zij zette dan ook vastberaden den voet op de eerste trede, begon in het onbekende diep voorzichtig af te dalen, en vond spoedig dat zij wel wat spoediger kon voortgaan, daar de trappen in goeden staat waren. Weldra bevond zij zich in een vierkante ruimte. Aan den tocht bemerkte zij dat die ruimte niet aan alle kanten begrensd kon zijn, en met de hand langs de wanden varende, kwam zij dan ook aan eene zijde waar geen steenen muur bestond. Zij wendde zich naar dien kant en liep eenige oogenblikken door een smallen gang, aan welks einde zij een zeer flaauw schijnsel van licht zag. Het scheen naar binnen te vallen door een paar ronde gaten, op eenigen afstand van elkaâr verwijderd, in den muur, die den gang scheen af te sluiten en het verder voortgaan belette. Hoe zij ook in het rondtastte, zij vond nergens een doorgang. Met welk doel daalde dan toch Sir Balfour in de diepte af? Uit louter plezier zou hij het toch niet doen; want om hier te staan zoo als zij dit oogenblik deed, krabbelend en soms het hoofd stootend tegen den onwrikbaren muur, daar zou hij toch waarlijk geen behagen in vinden. Teleurgesteld was zij, erg teleurgesteld; vooral nu zij bedacht, dat zij wellicht, als ze gebleven was in

haar eigen kamertjen, nu al buiten de poort had kunnen wezen, ja in het rijtuig zitten met Mylords vriendelijken kamerdienaar.

Maar die gaten, waar het licht zoo flaauw door heen schemerde, wat moesten die beteekenen? En dan het fluisteren, dat zij in haar nabijheid hoorde, waar kwam dat van daan? Zij bracht het oog naar eene dier beide openingen, die door den dikken muur heen bleken geboord te zijn en heel klein uitliepen, maar toch groot genoeg waren, om het oog dat er voor gebracht werd, een ruimen blik naar buiten te doen slaan. Naar buiten? Het was veeleer naar binnen, in het vertrek waar Mylord gevangen zat, dien zij heel duidelijk kon opmerken, zoo als hij stond voor eene vrouw, wie hij zijn eigen plaats - den grooten gemakkelijken leunstoel - had afgestaan. Het was zeker een zeer voorname Lady, want Misstress Wollaston leek er wel een dienstbô bij en viel er zoo zeer bij af als Bessie - altijd wat het uiterlijke betrof - achterstond bij gene. Wat het voor een stof was die het kleed zoo zeer deed uitstaan en het bij de minste beweging deed ruischen, kon zij niet gissen; wat er schitterde aan de kleine blanke vingers echter wel en evenzeer van welk metaal de keten was, die een paar malen om den hals gewonden op de borst in ettelijke slingers neêrviel. Zeker eene heel voorname Lady, dat zag zij op dat gelaat, dat zij nu zeer goed in het oog vatte. Haar scheen het toe dat het wel de Koningin kon zijn, die heel groot was, zoo als zij van Tim wel gehoord had, maar waarvan het hoegroot aan hare bevatting steeds ontsnapt was. Wat had ze mooie witte tanden en dik krullend hair! Mylord bleef altoos voor haar staan en boog van tijd tot tijd zelfs het hoofd; ja 't was zeker de Koningin, die zóo voornaam was, dat Mylord zelfs onderdanig moest wezen. Wat ze elkaâr wel te vertellen hadden en of die groote hansen even zoo met elkaâr spraken als zij met haar beide oudtjens gewoon was te doen? Zij luisterde. ‘Ik zie het morgen nog niet zóo donker in, beste Lucy! ofschoon ik erken dat het onweder nog niet is afgetrokken. Als Zijne Majesteit maar het standpunt gedachtig blijft dat hij innemen moet, vooral als hij het maar weet te verdedigen.’

‘Juist, dat laatste is het voornaamste; zijn standpunt zal hij wel niet vergeten; op dat punt is Karel Stuart juist niet vergeetachtig; jammer maar dat het hoofd niet zoo krachtig is als het hart hoogmoedig. Gij gelooft altijd nog aan een gunstigen

omkeer, Thomas? aan eene vrijspraak, aan eene redding langs den wettigen weg? En ik zeide u wat ik met Pym sprak, wat hij mij andwoordde, hoe ik den haat zag vlammen in dien duivelschen blik. O, de ellendige zal niet rusten voor ge gevallen zijt!'

'Maar ik b e n nog niet gevallen.'

'Zijt ge waarlijk nog zoo hooghartig?' vroeg zij hem, terwijl zij een zijner handen vatte en die in de hare drukte. 'Of wendt ge ook dien moed voor om mijnentwil, Thomas? Uw gesprek met Balfour, waarvan Goring mij verhaalde, duidt toch aan dat ge niet zoo gerust zijt als ge mij dit oogenblik wel wilt doen gelooven.'

'Gij bedoelt mijn voorstel om voor twintig duizend pond mij de poort te openen? Die handelwijze bewijst alleen, Lucy, dat ik nog meer aan de almacht van het goud geloof dan aan de rechtvaardigheid mijner rechters.'

'En Balfour weigerde? Hij neigt tot de partij van Pym.'

'Hij wil nooit overwonnene zijn, en daarom voegt hij zich altijd bij de overwinnaars.'

'Hij was onomkoopbaar!'

'Hij hield nog meer van zijn leven dan van mijn gond, en het eerste meende hij dat gevaar zou loopen, als hij het tweede aannam; misschien niet ten onrechte, want Pym en de zijnen zouden het hem nooit vergeven, als i k ontsnapte.'

'Gij zijt er dus van overtuigd, welk een hoogen prijs men op uw hoofd stelt, en toch vreest ge nog niet en wilt ge de middelen niet hebben aangewend die in onze macht staan. Mocht Goring al niet geslaagd zijn, ik dacht het beter te zullen kunnen, en weêrhield mij daarom niet langer om hier te komen; maar tot mijn leedwezen vermag ik niet meer dan hij.'

'Het is nog de tijd niet, Lucy! Als mijne stem onmachtig blijkt het onweêr te bezweren - en mijne vijanden zijn toch waarlijk alle geen zonen van Zeus, den dondergod, zelfs Pym niet - als Karel mocht wankelen, die mij zijn woord als Koning gaf, dan misschien, beste Lucy, maar niet eer!'

'Het woord van den Koning! De kreupele zou het een staf van stroo noemen, Thomas!'

'Juist, een kreupele zou dat doen. Voor mij is het misschien wel een eiken knods. Karel weet dat ik met mijn lichaam den troon dek. Niettemin geloof ik den krachtigsten bijstand van mij zelven te moeten verwachten. De Gemeenten

spelen gewaagd spel, door het leger der Schotten te voeden en dat Zijner Majesteit te laten verhongeren. Ik had toch gedacht dat Pym scherper zou zien, maar hij behoort ook tot het geslacht der praters, die op hun stoel zich diets maken dat zij handelen. Hebt gij der Koningin nog niets van ons plan gemeld?'

'Neen.'

'Verzwijg het haar tot de uitvoering besloten zij. Hoe minder zij weet, des te meer kan zij zwijgen.'

'Ook weet ik niet wat van haar te denken. Zij is door gaands vriendelijk, voorkomend vriendelijk, maar in sommige oogenblikken bits en bitter. Het huwelijk van Jove heeft zij herhaaldelijk verschoven. Ik geloof dat zij valsch spel met mij speelt, maar ik zal het te weten komen. Is zij tegen ons, welnu, dan handelen wij zonder haar. - Hoordet gij daar niets?' vroeg zij verbaasd in het rond ziende.

'Misschien een mijner hellebardiers, die zich verveelt en luide geeuwt.... de man heeft er reden toe.'

Van dat oogenblik af daalde echter de toon zijner stem en onderhield hij zich fluisterend, hetgeen hij haar verzocht eveneens te doen, daar men niet kon weten waar een luistervink van den Tower wel eens het oor kon neêrleggen, en hij bij ondervinding wist dat zulk een beambte in staat was veel te hooren en soms verrassende mededeelingen te doen.

Het zonderlinge geluid, dat zij vernamen, was afkomstig van Nel, die langen tijd door de beide spiegaten, die in den wand van den kerker uitkwamen, zonder door den bewoner bespeurd te kunnen worden, het gevoerd gesprek had afgeluisterd, hoewel zij den zin er van niet begreep. Zij kon zich echter niet verzadigen aan den aanblik der vreemde Lady, in wie zij telkens iets nieuws, wat naar haar begrippen van het gewone afweek, ontdekte. Zij was zoo zeer in hare beschouwing verloren, dat zij den sluipenden tred niet bemerkte, welke de plaats naderde waar zij stond. Zij had geen voorgevoel van de stoornis, die aanstaande was, vóor een hand haar lippen zocht te sluiten, hetgeen echter niet gelukte dan nadat een flaauwe kreet er aan ontglipt was, en een andere hand haar bij den nek vatte en achterwaards sleurde. Meer gesleept dan gedragen en bijkans verstijfd van schrik zag zij zich in het vertrek dat zij ter kwader uur was ingeslopen, terug gebracht, en bevond zij zich tegenover Sir Balfour, die haar met toornigen blik en de tan-

den op elkaâr geklemd een oogenblik aanstaarde. Ook hij wist thands niet hoe hij haar beschouwen moest: als een doortrapte huichelaarster of een onherstelbare zinnelooze, en toch daarvan moest de aard en de mate der kastijding, die zij ondergaan zou, afhankelijk zijn. Hij was dit oogenblik gereed Phil Whistle niet alleen minder gestreng te veroordeelen, maar hem zelfs te verontschuldigen in diens handelwijze jegens de deerne.

‘Ellendige!’ beet hij haar toe, ‘wie spoorde u aan in dit vertrek te sluipen? Wie leerde u die deur openen? Wie dat eenmaal deed zonder mijn wil, wordt belet het ooit weêr te doen of aan wie ook ooit te vertellen dát hij het deed. De waarheid gebiecht, vagebonde!’

‘Alles, Sir! alles! Maar zie mij niet zoo boos aan; ik wist niet dat ik zoo veel kwaad deed; maar ik was zoo nieuwsgierig; ik weet dat het uit den booze is, zoo als Misstress me dikwijls zeî; maar zij vertelde me ook dat het spookte, en toen ik hier was, kwaamt ge ook, Sir! en toen moest ik me wel verbergen en zien hoe ge die deur doorgingt, en die booze nieuwsgierigheid deed me er ook door gaan en in dien gang komen en daar luisteren...’

‘En wat hoordet ge?’

‘Dat weet ik niet; al sloegt ge me dood, Sir! ik weet het niet... alleen hoorde ik dat de Koningin Thomas zeî tegen Mylord, en Mylord tegen de Koningin beste Lucy, maar verder niets... Heb ik dan zoo erg veel kwaad gedaan met door die gaten te zien?’ vroeg zij, de handen vouwend en het oog schuchter naar haar rechter opheffend.

Sir Balfour was geneigd tot een zachter oordeel, maar hij had zoo dikwerf huichelarij ontwaard, waar hij den eenvoud der duive had meenen te ontmoeten, dat hij met geweld die zachtere stemming verdreef en het onderzoek met strengheid voortzette. Zij gaf echter dezelfde andwoorden en besloot met de dringende bede om naar oude Bessie terug te mogen keeren, daar die haar beloofd had haar aan te kleeden voor de wandeling in de stad.

‘Ik begrijp je. Je hoopt buiten den Tower te komen, waar die jonkman van straks je wacht? Dat was de afspraak, niet waar?’

Ze knikte toestemmend, en vroeg toen heel eenvoudig als of alles was opgeklaard: ‘Mag ik nu heengaan, Sir?’

‘Volg me!’ anwoordde hij haar, terwijl hij de deur opende en aan haar vurigen wensch scheen te zullen voldoen.

Hij had nog geen vast besluit over hare toekomst geno-

men; alleen stond het vast dat zij Tim, Bessie noch Mylord ooit terug zou zien. Hij wilde aannemen, dat alleen kinderlijke nieuwsgierigheid had willen ontdekken, en ook voor een deel ontdekt had, wat voor al de inwonenden een geheim moest zijn en blijven, en waarnaar de vrees voor strenge straf of ontzetting van hun ambt hen ook belette te onderzoeken; maar nu dat kind echter wist wat zij niet weten mocht, moest haar alle verder verkeer met de bewoners van den Tower ontzegd worden, opdat zij niet in staat ware anderen - waaronder er zich bevonden, die er meer voordeel dan zij uit zouden weten te trekken - met hare kennis te verrijken.

In den gang zag Nel de hooge onbekende Lady het vertrek van Mylord verlaten, en Sir Balfour buigend haar te gemoet treden. Betuigingen van hulde en eerbied moesten van 's Luitenants lippen zijn gevloeid, want het straalde door in het aandwoord met zilveren stem gegeven: ‘Gij maakt mij hoogmoedig, Sir! door mij zoo mild te bieden, wat gij zelfs Zijner Majesteit hebt geweigerd.’

‘Mylady, ik begrijp waarlijk niet...’

‘Zijne Majesteit sprak u toe in den vorm van het bevelschrift van Zijn groot zegel voorzien, en gij hebt niet gelieven te hooren, Sir!’

‘Maar ik ben ook verandwoordelijk tegenover de Gemeenten, die mij verboden eenig nieuw krijgsvolk in te nemen, Mylady! Zijne Majesteit blijve mij toch beschouwen als een trouw en oodmoedig onderdaan.’

‘Zijne Majesteit weet dat ge dat behoort te zijn, Sir! en daarnaar zal zij te gelegener tijde u weten te oordeelen. - Wat is dat voor een kind?’

‘Een wees, die de liefdadigheid mij doet verplegen, Mylady! Zij is zwak van hoofd.’

‘Waarvoor de liefdadigheid zeker wel eenige vergoeding weet te vinden.’ Balfour verschoot even van kleur en Mylady zag dat kind een poos aan, vooral toen het de oogen even waagde op te slaan. Zij keerde zich eenigzins gehaast af en vertrok, na Sir Balfour kort, maar niet onvriendelijk vaarwel te hebben gezegd.

‘Was dat nu werkelijk de Koningin, Sir?’ vroeg Nel, die al heel spoedig haar hoedanigheid van schuldige vergeten was en zich nog altijd verblijdde in het vooruitzicht van de aanstaande vrije wandeling.

Zij ontving geen andwoord; alleen werd zij gewenkt te vol-

gen, altijd door te volgen, totdat zij in een anderen toren aan een wachtkamer kwamen, waar een cipier en eenige knechten bij de verschijning van Mijnheer den Luitenant eerbiedig oprezen, Hij trad met den hoofdman even ter zijde en fluisterde hem eenige woorden in, waarna hij zich omkeerde en de verbaasde Nel, die nu eerst haar vonnis begreep, in de bewaking van die ruwe mannen achter liet.

De vrije wandeling waarop zij zich zoo had gespitst!

In plaats van te schateren van genot, van nieuwe ontdekkingen te doen, aan de zijde van haar nieuwen vriend, op de banken van het rijtuig, waarvan zij zich zoo veel wonderen had voorgesteld, zat zij weldra in een half donker hok, met een steenen vloer, op een houten zit, geheel alleen. Dat was hard, dat was vreeselijk hard, en, het hoofd op den zwoegenden boezem gebogen en de armen slap in den schoot gelegd, schreide zij bitter.

Het was avond geworden. Haar werd een stuk hard brood en een kruik water gebracht, het strooleger gewezen, waarop zij zich kon nederleggen, en op de vraag wat zij dan toch voor kwaads had gedaan, geandwoord, dat Sir Balfour dat wist en ook maar alleen behoefde te weten. Het was weder dag geworden en weder nacht, en niets duidde aan dat er eenige verandering zoude komen in de flaauwe afwisseling van duisternis en schemering. De denkbeelden, die het verkeer met Tim, Bessie en al de anderen die zij had leeren kennen, in haar had doen ontstaan, dreigden vernietigd te worden of zich zóo eenzijdig te ontwikkelen, dat zij gevaarlijk konden worden voor haar verstand. Zij broedde in de doodsche eenzaamheid op het weinige dat zij gehoord en gezien, en nog maar ten halve had leeren begrijpen, en dat weinige maakte haar toch het gemis harer vrijheid reeds tot eene marteling. Allen waren zij toch even boosaardig! Sir Balfour haatte zij even fel als Phil Whistle, en Misstress Wollaston verscheen haar als in den droom onder de gedaante van een reusachtige kat, die op haar loerde en naar haar de klaauwen uitstak! Maar Tim en Bessie waren evenwel beter; Tim en Bessie zouden haar wel verlossen of haar gezelschap komen houden als ze maar konden. Goede, beste oudtjens, zoo zij die nog maar eens mocht terug zien!

Het was reeds ettelijke tijd na hare opsluiting, die ‘de goede beste oudtjens’ met schrik had vervuld en tot een oodmoedige, maar vergeefsche, bede om genade den moed had gegeven, dat

een vreemde man bij de buitenwacht zich had aangemeld, met verzoek om tot den cipier Phil Whistle te worden toegelaten. De toegang werd verleend en de vreemde man naar den *Bloody* toren gebracht, waar Phil, die voor zijn onachtzaamheid, zoo zichtbaar gebleken bij de ontsnapping van John Lairdy, ettelijke weken had vastgezeten op water en brood, thands weder de oude funktiën vervulde. Waren de Schotten en Engelsche broeders niet zoo zeer in aanzien gestegen, wie weet of Phil niet naar de *Traitors' gate* (de verraderspoort) - een donkere in een steenen gewelf als wegschuilende waterpoort - ware afgedaald, om daar een bad te nemen, dat echter zijn laatste zou geweest zijn. Na een strenge berisping en de bedreiging dat hij, zoo er ooit weder eenig vergrijp plaats had, de zwaarste straf zoude ondergaan, werd hij in zijn ambt hersteld, dat hij sedert dien tijd met voorbeeldeloze stiptheid waarnam. In de eerste dagen na zijne restauratie scheen hij zelfs het bekende kastjen als zijn grootsten vijand te beschouwen; later evenwel verloor die aandoening wel iets van haar kracht, maar toch niet zóo veel, dat zij geacht kon worden weder in de vroegere vriendschap verkeerd te zijn. Toch was hij weder gewoon in de laatste dagen zich een half uur voor het middaguur af te zonderen, maar het had niet de onweêrstaanbare slaperigheid ten gevolge, welke vroeger uit zijne devotiën voortsproot.

Den vreemden bezoeker, om den hoek gebracht, werd de woning van Phil gewezen, dien hij juist bezig vond het noodige voor de gevangenen gereed te maken, bij welke bezigheid de meester in den eersten tijd na Nels vertrek de hulp der deerne betreurde, die hij wel nooit terug zou krijgen, wat hem evenwel om zekere hem alleen bekende redenen niet al te zeer speet.

De vreemde bleef een oogenblik den cipier beschouwen en knoopte zelfs niet eer het gesprek aan, dan toen Phil omkeek en den bezoeker vragend aanzag, dien hij ten laatste lomp genoeg toebromde: ‘Wat moet je?’

‘Ik wenschte u te spreken; alleen te spreken.’

‘Zoo! alleen!... Ik heb niet veel tijd,’ voegde hij er bij, toen hij den ander goed had opgenomen en slechts een gewoon burger, en nog wel een stroeven en stijven rondkop, in hem meende te herkennen. Hij wees hem het welbekende vertrek, waarvan de deur aanstond, en zorgde dat, toen beiden binnengetreden waren, de tafel tusschen hen in bleef.

‘Ik hoor; wat hebt ge me te vertellen?’

‘Ge hebt een nicht die Patty heet.’

‘Een achter-achter-nicht. Het schepsel wil altijd van de famille zijn, maar ik ken haar niet meer, ik wil haar niet meer kennen, en als ge hier gekomen zijt om haar voor te spreken, dan kunt ge de moeite sparen.’

‘Dat is mijn voornemen niet. Ik ben een man, die alleen op de wereld sta en iemant zoek, die trouw en eerlijk is. Patty zeide me, dat gij hier uit barmhartigheid een kind tot u hadt genomen, maar dat ge haar diensten eigenlijk niet noodig hadt. Kunt ge een gunstig getuigenis geven, dan woû ik u wel van de deerne afhelpen en haar in mijn dienst nemen.’

‘Zoo! Heeft Patty u van Nel gesproken?’ zeide Phil, den ander achterdochtig aanziende. ‘Nu gij háar kent is 't heel raar dat ze zich zelve niet heeft aangeboden om u te dienen. De tobbe levert niet veel meer op.’

‘Zij heeft kinderen, en dat lijkt me niet.’

‘Maar ge behoeft juist mijn getuigenis niet als ge Patty kent; die heeft Nel dikwijls genoeg gezien.’

‘Ge schijnt niet gaarne u over dat kind uit te laten. Wilt ge haar niet missen, zeg het dan vrij uit.’

‘Ik ken u in 't geheel niet. Wie zijt ge?’

‘Of ik al mijn naam noem, zou u toch niet verder brengen. Ik ben niet geheel onbemiddeld en zou misschien voor uw pleegkind, als zij mij bevalt, veel kunnen doen.’

‘Zoo! Dat kan me alevel heel weinig schelen. De kat heeft het, God beter 't, niet aan mij verdiend, dat het haar wel gaat. Nu weet je genoeg, dunkt me. Adie!’

Maar de vreemde was in 't geheel niet voornemens te gaan. ‘Patty heeft me gezegd dat het kind wild en ruw was, maar dat er een goed hart in stak. Ik woû haar wel eens zien, om zelf over haar ook te kunnen oordeelen.’

‘Ze is niet meer hier!’

‘Waar is ze dan?’

‘Dat weet ik niet. Ik was veel te blij toen ik haar niet meer zag, om er nog onderzoek naar te doen waar ze school.’

‘Dat kind behoort zeker niet tot uw famille.’

‘Waarom?’

‘Omdat ge anders bij haar verdwijnen toch wel eenig onderzoek hadt gedaan. Gij hebt haar zeker óok niet uit barmhartigheid tot u genomen.’

‘Dat raakt je niet. Om welke andere reden denkt je dan wel, dat ik haar tot mij genomen heb?’

‘'t Is mij onbekend; maar uit barmhartigheid zeker niet; want dan hadt ge u, hoe boos en slecht het kind ook ware en al was het ook geen bloedverwant, toch wel bij haar verdwijnen eenig onderzoek getroost. Er moet dus een andere reden zijn, die u dat kind eens deed opnemen, een reden, die niet meer bestaat, zoodat gij er nu afkeerig van zijt om langer te doen wat gij ettelijke jaren deedt.’

‘Wat doet je toch bemoeien met mijne zaken? Ik heb niets met je te maken, man! Nel heb ik opgenomen en laten gaan, juist zoo als het mij goed dacht, en niemant hoef ik daar rekenschap van te geven wien ik niet wil, en ik wil het nu niet, verstaat ge?’

‘Uw toorn bevestigt maar al te zeer mijne onderstelling. Phil Whistle, indien ik eens het recht had om rekenschap te vragen van uw gehouden gedrag tegenover dat kind, wat dan? Dan geloof ik dat ge wat minder hoogen toon zoudt voeren! en ik heb dat recht.’

‘Recht?... Recht! wie gaf je dat?’ vroeg hij nog even lomp, maar het was of zijn tong dubbel sloeg en hij naar woorden zocht die hij niet wist te vinden.

‘Een zekere Staunton.’

‘Wel, wel!... Ik ken dien man niet,’ hernam Phil, maar lang zoo bepaald niet meer als hij straks gesproken had. ‘Heb je hem ook kort geleden nog gezien?’

‘Dat is een strikvraag en bewijst dat ge den man wel kent. Gij weet toch even goed als ik dat die man voor eenige maanden gestorven is.’

‘Hetzelfde wat ik Patty in der tijd vertelde. Ge hebt u goed voor laten liegen! Die onbeschaamde feeks woû alles weten! Wel bekom het haar en u ook.... Hebt ge nu genoeg gevraagd? Ik heb geen tijd meer.’

‘Als ge niet wilt zeggen van waar ge dat kind gekregen hebt, dan beschouw ik het als gestolen, en ik zal u aanklagen voor Zijner Majesteits rechtbank.’

‘Ga je gang. 't Schijnt met je vriendschap met Staunton ook niet bijzonder goed gesteld; veel heeft hij je bij zijn leven zeker niet verteld,’ voegde Phil hem sarrend toe. Hij had toch zóo veel bespeurd, dat de vreemde niet meer wist dan hij van de onbeschaamde feeks vernomen had, en dat was niet veel. De

ander scheen een oogenblik besluiteloos, hetgeen de zelfvoldoening van Phil niet weinig vermeerderde. Hij zag in, niets te zullen vermogen door het aanjagen van vrees, en hij moest er den hoogsten prijs op stellen om het met zoo veel moeite gevonden spoor niet te verliezen. Als Phil in het hart van den man, die tegenover hem stond, had kunnen lezen, dan zou hij zich de harde handen van genoegen hebben kunnen wrijven, daar hij dan geweten zou hebben dat de onrust, die hem een oogenblik te voren bekropen had, in dubbele mate tot den ander was overgegaan. Deze nam een stoel, zette zich aan de tafel en wenkte Phil hetzelfde te doen.

‘Ik heb met u te spreken. Ik heb de proef willen nemen of gij zwijgen kondet; ik ben er thands van overtuigd dat gij het kunt. Wilt ge véel geld verdienen?’

‘Dat is te zeggen...’

‘Ik begrijp u. Dat kind behoort misschien tot een groot geslacht... Als we dat kunnen bewijzen, dan is ons fortuin gemaakt.’

‘Zoo, zoo! Dan was je hooge toon van straks maar bangmakerij? - Nu, wat kan er op overschieten?’

‘Duizend pond.’

‘Geef maar vast een gedeelte op afrekening, en ik ben je man.’

‘Vertel eerst wat ge weet, Phil Whistle!’

‘Vertrouwen geeft vertrouwen, vrind!’ merkte Phil met de oogen knippend aan, terwijl hij de open hand uitstrekte.

‘De deerne is weg? maar je weet waar ze is?’ vroeg de vreemde, het geldstuk, dat hij uit de tasch had gehaald, tot op het te ontvangen andwoord terughoudend.

‘Ja!’

‘Waar?’

‘Eerst moet ge me overtuigen dat ge 't goed meent.’

‘Daar dan!’ en met een trek van minachting op het gelaat wierp hij een goudstuk op de tafel, dat Phil dadelijk opnam en in zijn zak borg.

‘Ze is bij Sir Balfour. Dat hadt ge goedkooper te weten kunnen komen, vrindtjen!’

‘Vertrouwen is vertrouwen waard. Vertel nu!’

‘t Is nu een jaar of twaalf geleden - mijn zalige vrouw was al acht jaar in het graf - dat ik een briefjen kreeg om tegen den avond in de sakristy te komen van All Hallows kerk,

waar ik iets hooren zou wat me plezier zou doen. Ik ging er naar toe en vond den Eerwaarden Peeps met nog een vreemden, dien ik later begreep dat Staunton was.'

'Hoe zag die man er uit?'

'Ik heb hem niet in 't oog kunnen krijgen. Hij bleef met zijn rug naar mij toe gekeerd.'

'Verder, verder!'

'Zijn Eerwaarde sprak er van, dat ik een goed werk kon doen en dat ik zeker wel eens een slecht werk had gedaan; om dat slechte werk te doen vergeten, moest ik nu het goede doen, en dat was een arm verlaten kind tot me te nemen en het een christelijke opvoeding te geven.'

'Zeî hij dat tegen ú?' vroeg de ander ongeloovig.

''t Is jammer dat je 't hem niet meer vragen kunt, want de brave man is dood.'

'Maar die Staunton leeft nog zoo als je straks zeidet.'

'Heb ik dat gezegd? Geen hair op mijn hoofd dat er om dacht!'

'Gij zoekt mij te misleiden. Gij zijt er de man niet naar, om een arm kind tot u te nemen om Gods wil en om het een christelijke opvoeding te doen geven. Men heeft u geld geboden, veel geld.'

'Geen duit. En nu vertel ik niet meer, of je moet me eerst bewijzen dat het je ernst is. Er moeten meer goudstukken vliegen, vrindtjen!'

'Geen stuiver meer, voor ge me den brief van Staunton, die Patty zag, hebt getoond en laten lezen.'

'Dien zult ge wel kennen; Patty heeft hem immers gelezen?'

'Ik wil dien zelf lezen.'

'Omdat ge denkt het krabbelschrift beter te kunnen begrijpen? Maar daarom zal ik je hem nu juist niet laten lezen, of... ge moet vooraf je erkentelijkheid toonen.'

'Gij hebt mij straks bedrogen; ik vertrouw u niet meer. Bedenk wat er op het spel staat: als ge zwijgt, geen enkel goudstuk en bovendien verandwoording afleggen voor het gerecht; als ge waarheid spreekt en mij daardoor in staat stelt te bewijzen wat ik vermoed, een vorstelijke belooning.'

'Mooie woorden, maar begin maar eens eerst met de helft van de vorstelijke belooning.'

'Geen penning meer vooruit!'

'Dan zwijg ik als het stomste dier. En nu verveelt het me

nog langer op je facie te zien, en zou ik je raden hier van daan te gaan en heel gaauw ook, en niet weêrom te komen voor ge wat minder praat en wat meer specie brengt. En als je me voor 't gerecht roept, dan zweer ik dat de meid me eigen bloed is, zoo waar als ik Phil Whistle heet. Nu weet je genoeg.'

'Ik weet ten minste waar het kind is, en dat is mij het goudstuk wel waard, dat ge me hebt ontfutseld. Waarschijnlijk zien we elkaâr wel eens terug.'

De vreemde vertrok. Hij was niet veel wijzer geworden; hij had geenerlei draad kunnen vatten, die hem in den doolhof het flaauwe en onduidelijke spoor kon doen volgen, dat hij na jaren zoekens eindelijk meende gevonden te hebben. Hij had het kind zelfs nog niet gezien, en zonder eenige zekerheid, zonder iets bepaald te weten moest hij Sir Balfour naderen. Hij had er reden voor, zich tegen dezen niets van zijne vermoedens te laten ontvallen en jegens de vondeling geene verplichting op zich te nemen, die hij wellicht bij nadere kennismaking niet gezind zou zijn gestand te doen. Daarom gaf hij bij Sir Balfour hetzelfde voor als waarvan hij aanvankelijk jegens den laaghartigen cipier had doen blijken, en sprak hij er alleen van, het kind, dat hem door een zekere Patty was aanbevolen als in staat de handen duchtig te kunnen roeren, in zijne dienst te willen nemen tegen een behoorlijk loon.

'Mag ik uw naam weten?' vroeg de Luitenant.

'Jean van Verviers, een fransch uitgewekene.'

'Heeft men u wel verteld dat het kind meer dan half onnoozel en daarbij naauwelijks te regeren is?'

Jean knikte flaauw toestemmend, maar kon ter naauwernood eenige ontroering verbergen.

'Ik meende verplicht te zijn u dit te zeggen, hoewel ik gaarne zal zien dat ge haar gebruiken kunt; hier toch, moet ik u openhartig bekennen, is zij meer dan overbodig.'

Hij liet daarop een beambte komen, dien hij eenige woorden in het oor fluisterde, en die na verloop van eenigen tijd terug keerde met de verloste Nel, wie de tranen op de wangen gedroogd waren en die haar bevrijder met vragen had bestormd, welke hij niet had kunnen of willen beandwoorden. Ook Misstress Wollaston was geroepen en trad binnen, reeds genoegzaam onderricht van hetgeen haar had doen opontbieden.

Jean had al dien tijd gelegenheid gehad om over het al

of niet medenemen van het kind na te denken. Sir Balfour toch had zijn arbeid voortgezet alsof er niemant aanwezig ware, en merkte daardoor ook de spanning niet op, waarin de vreemde blijkbaar verkeerde. Snel wendde deze zich om, toen Nel binnen kwam, die naauwelijks Sir Balfour gewaar werd, of zij deinsde met gevouwen hand en neêrgeslagen oog terug en stamerde: ‘Ik zal het niet weêr doen, nooit weêr; maar niet meer in dat hok, Sir!’

‘Die brave man daar wil u medenemen. Als ge braaf oppast en altijd doet wat hij u zegt, dan kan het u goed gaan.’

‘Gaan Tim en Bessie ook meê?’ vroeg het kind, dat schuchter het oog opsloeg naar den ‘braven man,’ zoo als Sir Balfour hem genoemd had.

‘Nog niet; die volgen later. - Zijt ge besloten, Mr. Verviers?’ vroeg de Luitenant.

De ‘brave man’ scheen het nog niet met zich zelven eens. Het oog onafgewend op het kind gevest, scheen hij die gelaatstrekken te ondervragen en nog geen bevredigend andwoord te bekomen. De Luitenant herhaalde echter zijn vraag met nog meer ongeduld.

‘Zeker zal zij mij van meer dienst kunnen wezen dan zij blijkbaar hier ooit was,’ hernam Verviers vrij bits. ‘Ik geloof dat ze hier zulk een goede school heeft gehad, dat ik alle bezwaren wel op zij zal kunnen zetten.’

‘En als ge dat kind in hare zondige neigingen weet te toomen en tot gehoorzaamheid weet te brengen en haar eenig begrip weet te doen krijgen van den Heere en Diens geboden, dan zult ge een Gode behagelijk werk doen. Ik vrees echter dat het u niet gelukken zal; i k heb het beproefd, maar mijn werk was ijdel. Toch hoop ik, dat ge u niet zult laten afschrikken en het kind niet alleen zult willen voeden met de dingen die vergaan.’

‘Ik sta in de genade Gods, zuster, en ik ben hopende en vertrouwende op den Geest die in de waarheid leidt. Hoe diep verdorven dat kind ook schijne, er zal nog wel hope zijn nu gij getracht hebt eenig fondament in dat gemoed te leggen, waarvan, hoe los en slecht de grond ook zij, toch wel een enkele steen zich zal hebben gehecht. Gij hebt zeker barmhartigheid aan dat kind geoefend, en gij kent de beloftenisse daaraan verbonden... De goede daad keert eens, wie weet hoe spoedig, tot u terug.’

‘Wie mag er roemen uit de werken....?’ Maar Misstress Wollaston had den tijd niet te voleinden. Jean Verviers wendde zich plotselings van haar af en nam het kind bij de hand.

‘Mag ik Tim en Bessie niet nog eens zien?’ vroeg zij, het blaauwe oog, waarin een traan was geweld, op den nieuwen meester vestend, wien die blik tot in het hart scheen te dringen.

‘Neen, gij moogt dat niet! Vaarwel, Mr. Verviers!’ zeide Sir Balfour, die duidelijk liet merken alleen te willen zijn.

‘Och, ik wil in 't geheel geen kwaad meer doen, als ik maar eerst weet wat kwaad is! Gaan we nu hier van daan? Heel ver?’ en ze hief weêr dat blaauwe oog naar haar nieuwen meester op, wiens koude hand haar rechter pols omklemde, ja beknelde, en die haar altijd door aanstaarde, terwijl hij prevelde: ‘Waarom zegt dat gelaat mij niets? Mag ik dan nóg niet vinden?..... Kind, zie me nog eens aan zoo als straks! Zoo als straks, zeg ik u!’ maar het kind scheen daartoe niet in staat, en waagde het zelfs niet meer hem aan te zien.

Bibliographisch album.

Q. Horatii Flacci Carmina recensuit P. Hofman Peerlkamp. Editio altera emendata et aucta. Amstelodami, apud Fred. Muller. 1862. XXXVI et 416 pagg. 8°.

Het is voorzeker een verblijdend verschijnsel op het gebied van de studie der oude letteren in Nederland, dat van een boek als de ‘Horatius’ van Peerlkamp, na verloop van tijd, een tweede druk het licht mag zien; een bewijs althans dat, hoe weinig prijs ook over het algemeen tegenwoordig op die studie gesteld wordt, zij toch nog zoowel binnen- als buiten's lands hare hoogschatters en beoefenaars telt. Ieder, die niet geheel vreemdeling is in de klassieke literatuur, herinnert zich welk eene *sensatie* dat boek verwekte, toen het in 1834 voor het eerst in het licht verscheen, uit hoofde van zoo vele gewaagde gissingen en stoute onechtverklaringen, welke de geleerde Uitgever zich in de meesterstukken van dien ouden dichter veroorloofde. Het was als een teeken, dat door weinigen begrepen, door velen wedersproken werd. Door enkele bevoegde stemmen geprezen, door weinigen in zijne waarde erkend, werd het door velen gelaakt en misduid, door de meesten, en dat wel de minst bevoegden, uit de hoogte veroordeeld en als 't ware voor heiligschennis verklaard. Het lust ons niet van al de tegenschriften, die het uitlokte, aanteekening te nemen. Het getal er van is *legio*. Uit vele zij het genoeg hier te lande naar P. Bosscha's ‘Vindiciae Horatianae’ (Daventr. 1836), onder de buitenlanders naar Moser's Latijnschen Brief aan Schull (Dordr. 1835), te verwijzen; om niet te gewagen van eene menigte ‘Akademie-’ en ‘School-Programmata’ en ‘Prolusiones’, proef- en vlugschriftjes van allerlei aard en gehalte, wier schrijvers op dat boek of op enkele gedeelten er van als een bijenzwerm hunne angels scherpten, en - niet zelden, tot hunne schande braken. Eene gunstige en eervolle onderscheiding onder die

allen maakte echter de fijnbeschaafde Jenasche Hoogleeraar H.C.A. Eichstädt, die, na reeds te voren ettelijke Programmata onder den titel van ‘Paradoxa Horatiana’ geleverd te hebben, in 1837, - vreemd genoeg, - daartoe aangezocht, zijne eigene tegenschriften, met een beleefden brief er bij, aan Peerlkamp toezond. Dit gaf aanleiding tot eene wederzijdsche geletterde briefwisseling, welke, op Peerlkamps verzoek, in 1838 door Eichstädt zelf in Duitschland publiek gemaakt, ons thans in het Voorberigt tot dezen tweeden druk door Peerlkamp medegedeeld wordt, als tot de geschiedenis dezer Horatiaansche vraagstukken betrekkelijk, en regt geschikt om 's mans bijzondere inzigten, bedoelingen en wijze van behandeling in het licht te stellen. - Iets dergelijks deed, niet lang daarna, de beroemde Godofr. Hermann, die in 1842 aan Peerlkamp een Programma toezond, waarin hij te kennen gaf: ‘dat het zelfs aan voorname letterkundigen gebeurt, datgene, waarmede ze van hunne kindsche jaren af bekend geweest zijn, zonder eenige de minste bedenking, voor echt te blijven houden; dat hiervan een sprekend bewijs opleveren Horatius Lierzangen, welke te allen tijde gelezen, verklaard, geprezen en bewonderd worden, met zulk eene ligtgeloovigheid, dat men als 't ware bij het heldere licht voor vele dingen de oogen sluit; dat de Haarlemsche uitgever (Peerlkamp) begonnen is aan deze ligtgeloovigheid een einde te maken, in weêrwil dat hij nu eens *te ver dan noodig was*, dan weder *niet ver genoeg* gegaan was.’ Doch niet allen handelden met gelijke bescheidenheid en billijkheid. Een zeker vinnig Recensent meende in die uitspraak van Hermann - hetgeen echter allezins onwaarschijnlijk is - louter *persifflage* te zien, om onder dat voorwendsel des te beter zijne eigene spot- en vitlust bot te vieren. Hoe dit ook zij, het boek raakte uitverkocht, en Peerlkamp, door den Amsterdamschen boekhandelaar Fred. Muller gewaarschuwd, dat er welligt vroeg of laat een *nadruk* te wachten was, achtte het geraden dit voor te komen en zette zich aan het werk voor dezen *herdruk*, zich van die gelegenheid bedienende, om hier en daar iets in te korten of uit te werpen, zeer veel aan te vullen en bij te voegen, en naar aanleiding van deze en gene aanmerkingen en bedenkingen, hem onder de oogen gekomen, zijn kritisch onderzoek nader te toetsen en aan zijne bedillers nu en dan een klein tikje te geven. Van daar dat deze tweede Amsterdamsche uitgave, niet minder keurig en zindelijk uitgevoerd dan de eerste, te Haarlem bij wijlen Vinc. Loosjes in 1834 verschenen, ofschoon over de *honderd bladzijden minder* bevattende, niet te min, gelijk Peerlkamp ons in zijne ‘Addenda’[1] verzekert en wij het

1 ‘In hac editione’ - zoo schrijft hij - ‘omnia, paucis exceptis, ex priore sunt repetita: sed ea *plus quarta parte* auxi. Hoe quivis, alteram eum altera comparans, videbit. Librarius illud *plus quarta parte* in titulo conspici malebat. Ego malui, quod videbatur simplicius. Invitus tamen librario non concessi, quod jure quodam suo optaverat.’

gaarne gelooven willen, *met meer dan een vierde vermeerderd* geworden is, en als zoodanig eene wezenlijke en belangrijke aanwinst voor de tekstkritiek en de verklaring van Horatius oplevert. Die mindere omvang komt voort uit veel compresser en spaarzamer, en toch niet minder duidelijken en zindelijken, druk en lettervorm, ter boekdrukkerij van de Heeren Spin *&* Zoon. Voor de zorgvuldige correctie beroept de Uitgever zich op den bijstand van Jac. Koning, kleinzoon van den in de geschiedenis der Boekdrukkunst welbekenden man van denzelfden naam, student in de letteren en leerling van Prof. Boot aan het Athenaeum te Amsterdam; wiens naauwkeurigheid en bekwaamheid Peerlkamp bij uitstek roemt, en aan wien men bovendien de beide achteraangevoegde *Indices* of Bladwijzers, een van de in de Aanteekeningen aangevoerde en behandelde *Schrijvers*, en een van de daarin opgehelderde *woorden, spreekwijzen* en *zaken*, te danken heeft. En hoe vele moeite en zorg de Uitgever zelf aan deze herhaalde bewerking ten koste gelegd heeft, blijkt ten overvloede uit zijne *Addenda*, waarbij hij tevens eenige weinige te laat opgemerkte en meer of min zinstorende drukfeilen opgeeft.

Zag Peerlkamps ‘Horatius’ voor het eerst het licht, zoo zoude eene uitgewerkte en beredeneerde beoordeeling er van gevorderd kunnen worden. Thans is het daarvoor de tijd niet meer, en ook hier de plaats niet. Eene ‘Bibliotheca Critica’, of ander dergelijk Latijnsch tijdschrift zoude daartoe beter geschikt zijn, dan een Nederduitsch maandwerk. We hebben hier alleen met deze tweede uitgave te doen, in vergelijking met de eerste. Op den titel draagt zij den naam van *emendata et aucta*, verbeterd, of liever, van feilen gezuiverd, en vermeerderd. Het eerste ziet ongetwijfeld, behalve de correctie van drukfeilen, op zoodanige verbeteringen, als welke in de bewerking zelve aangebragt zijn. Een voorbeeld hiervan levert ons, onder anderen, de aanteek. op Lib. I. Carm. IV, vs. 5. *Jam Cytherea choros ducit Venus*, aan het eind van welke de Uitgever in den eersten druk schreef: ‘Sic Anson. Epigr. 57. *Vera Venus Gnidiam quum Vidit Cyprida*.’ waarvoor thans in de plaats gesteld is: ‘Ausonii *Cypris Gnidia* Epigr. 57. huc non pertinet. Est enim Cypris artificis Gnidii.’ Een tweede, niet minder merkwaardig voorbeeld, levert ons de aanteek. op Carm. XI, vs. 7, waarvan de eerste helft gansch en al veranderd en aanmerkelijk uitgebreid is[1]. En er

1 't Is niet onaardig dit gedeelte, naar beide uitgaven, hier nevens elkander te stellen, ten einde den lezer des te beter het verschil te doen opmerken:

Ed. I.	**Ed. II.**
Dem loquimur, fugerit invida Aetas. Unica ratio, qua conjunctivum *fugerit* explicari potest, haec est: *Fugiat*, quid ad nos? Utamur, quod superest. Sed tunc Horatius scripsisset *fugiat*. Quamquam in tali sententia non conjunctivus, sed indicativus requiritur.	*Dum loguimur, fugerit invida Aetas*. Ratio formulae sic explicari potest. *Dum loquimur* aetas *fugit* in praesenti, et *fugit* in praeterito. Utrumque eodem, redit, quia tempus praesens in aetate mortalium, *τὸ ὄν*, non est, nec discrimen observari potest; nam momenta vitae, ut fluctus marini, se fugiunt et sequuntur. Conf. Plutarch. de EI apud Delphos, praesertim 18, 19. Gellius N.A. VI, 13, VII, 21, XVIII, 7. Augustin. Confess. XI, 15. Si dico, *dum loquimur, aetas fugiat* vel *fugerit*, significo: *fugiat, fugerit*, quid ad nos, quid nostra refert? Ne curemus, ne id doleamus: carpamus praesens, quamvis brevissimum momentum. Est tamen et alia formula: dum loquimur, *aetas fugiet*,

is geen twijfel aan, of bij eene doorloopende vergelijking zouden er wel meer voorbeelden van dien aard te vinden zijn. Wat het andere, de vermeerderingen betreft, verlangt men er het bewijs van, welaan wij bepalen ons bij de eerste Ode de beste, waarmede Horatius Lierzangen geopend worden: *Maecenas atavis edite regibus*, enz. Aan de eerste aanteek. op *praesidium et decus* zijn al dadelijk een paar plaatsen toegevoegd, Livius I, 42, waar bij gissing *praesidium* hersteld wordt, en Tacitus, ‘de Mor. German.’ 13. De aanteek. op vs. 4, *metaque fervidis Evitata rotis* is in het midden merkelijk uitgebried, naar aanleiding eener opmerking van Lenting over het onderscheid tusschen *vitare* en *evitare*, bij zijne uitgave van ‘Horatius’ in 1843 gemaakt. Op vs. 10, *Quidquid de Libycis verritur areis*, is over dat *verritur* meer dan eens zooveel bijgevoegd. De aanteek. op vs. 14, *Myrotum pavidus nauta secet mare*, waar P. *impavidus* voorstelt, is met eene gepaste aanhaling, hoedanig eene men anders daar niet verwachten zoude, uit Van der Palm's ‘Salomo’ verrijkt. Die op vs. 20, *Nec partem solido demere de die*, heeft aan het eind eene aanhaling meer, uit Columella, ‘de Re Rust.’ XI, 2. Geheel nieuw is de aanteek. op

et in futuro, quod appellatur, exacto, *fugerit.* Ita Lucretius dixisse videtur III, 925. *Hoc etiam faciunt, ubi discubuere, tenentque Pocula saepe homines, et inumbrant ora coronis, Ex animo ut dicant: ‘Brevis hic est fructus homullis: Jam fuerit, neque post unquam revocare licebit.*’ Brevis hic est fructus, dum hoc dicunt, fructus jam non est, non erit, jam fuerit, jam fugerit.

Het overige komt in beide uitgaven op weinig na overeen.

vs. 32, *Secernunt populo*, waarvoor P. *Secernant* voorstelt. De laatste op vs. 35, *Quod si me lyricis vatibus inseris*, 't welk P. voor onecht verklaart, is aan het slot met een belangrijk toevoegsel verrijkt, ten gevolge eener bewering van Meineke, dat alle Horatius Lierzangen uit *vierregelige strofen*, of, gelijk wij zeggen, *coupletten* zouden te zamengesteld zijn. Peerlkamp betuigt zijn spijt, die vaste regelmaat niet vroeger gekend te hebben, en belooft er Horatius zangen, zoodra mogelijk, nader aan te zullen toetsen. - En lustte het ons nu, of wilden we ons de moeite geven, om op gelijke wijze het gansche boek ten einde toe door te loopen, een ieder begrijpt van zelf wat er de uitkomst van wezen zoude. Liever houden we ons, in een goeden zin, aan het Virgiliaansche *ex uno disce omnes*.

Ook Peerlkamp's Opdragtsbrief aan den Baron Collot d'Escury van Hcinenoord, dien weleer smaakvollen beoefenaar der Latijnsche Muse en genoeg bekenden schrijver van ‘Hollands Roem in Kunsten en Wetenschappen,’ voor de eerste uitgave gesteld, en die daaraan te gelijker tijd tot voorberigt en inleiding dient, waarin de Uitgever de aanleiding tot en de gronden voor zijne Horatiaansche kritiek voor allen opzettelijk blootlegt, is bij deze tweede uitgave met niet weinige belangrijke aanteekeningen, tot nadere opheldering en aanvulling, vermeerderd en verrijkt.

Zonder ons nu voor of tegen zulk eene kritiek, in het algemeen en in hare toepassing op bijzondere deelen, stellig te verklaren, kunnen wij toch den wensch niet onderdrukken, dat de Heer Peerlkamp goedvinden moge ons vroeg of laat nog eens eene loutere teksteditie van Horatius ‘Carmina’ te leveren, geheel en al naar zijne recensie en zijne inzigten geconstitueerd, zonder of niet dan met zeer weinige aanteekeningen, alleen tot aanwijzing van de veranderingen door hem gemaakt, en met de gewone tekstlezingen onder aan of ter zijde opgegeven. Zoo zal men eerst in staat gesteld worden om over zijne bearbeiding juist te oordeelen en met gemak te overzien, wat er van Horatius Lierzangen onder zijne handen geworden is. Zijn ook al reeds nu de bij hem verdachte en voor onecht verklaarde dichtregelen aan hunnen cursiven lettervorm kenbaar, behalve dat cursiefgedrukte blijven er toch nog meer andere plaatsen over, waartegen hij in zijne aanteekeningen bezwaren inbrengt[1], of waarop hij andere lezingen voorstelt; en van de veranderingen, omzettingen en wat des meer is, door of ten gevolge zijner onechtverklaringen te weeg gebragt, vindt men alleen in de aanteekeningen aanwijzing en rekenschap gegeven. Om bij gevolg wel te weten, wat en hoe hij het verlangt, moet men

1 B.v. ad Lib. I. Carm. X, vs. 13. *Quin et Atridas, cet.*, waarbij P. aanteekent: ‘Tota strophe mihi valde suspecta est.’ En toch zijn die vier verzen niet cursief gedrukt.

zich de niet geringe moeite getroosten om bijna alle die aanteekeningen door te lezen en daaruit op te maken, hoe dan eigenlijk de tekst zoude moeten geconstitueerd worden, om een' Horatius *ex recensione Peerlkampii* te voorschijn te brengen. Eene beknopte tekstuitgave, gelijk we die boven omschreven, zoude daarvan in eens een duidelijk begrip en een volledig overzigt geven; waarbij men desverkiezende altijd nog de grootere uitgave met aanteekeningen raadplegen konde.

Met groot genoegen vernemen wij uit de voornoemde *Addenda*, dat Prof. Peerlkamp bovendien Horatius ‘Satiren’ ter uitgave gereed heeft. Mogt hij daaraan in vervolg van tijd ook deszelfs ‘Brieven’ toevoegen, zoo zouden we, met de reeds vroeger door hem bewerkte ‘Epistola ad Pisones de Arte poëtica,’ een kompleeten Horatius van Peerlkamp bezitten. Dat daartoe, op 's mans reeds gevorderden leeftijd, Gods goedheid zijne dagen verlenge en zijne krachten ondersteune, is onze vurige wensch, en zeker ook de wensch van allen, die op de handhaving van Nederlands roem in de studie der oude letteren prijs stellen.

L.
J.T.B.

***De Belastingen en de geldmiddelen van den aanvang der Republiek tot op heden, door Mr. P.H. Engels, Advocaat. Utrecht, Kemink en Zoon*. 1862.**

Nu reeds veertien jaren geleden werd door den Heer Engels te Rotterdam uitgegeven: ‘Eene geschiedenis der belastingen in Nederland, van de vroegste tijden tot op heden, met eenen beknonten inhoud der tegenwoordig in werking zijnde belastingwetten’, welke thans onder den bovengenoemden nieuwen titel weder aan het Nederlandsch publiek wordt aangeboden. Het is een herdruk[1], met eenige stukken vermeerderd, waarin enkele uitdrukkingen ver-

1 Tot regtvaardiging van dezen naam van herdruk, aan dit tweede werk van den Heer Engels gegeven, diene de zinsnede op blz. 64: ‘het regt van den wind, een regt *zoo als wij opmerkten*, dat de Graven in het schenken van voorregten zich dikwijls voorbehielden,’ woordelijk weder te vinden in de Editie van 1848, op blz. 101. Die opmerking, is in de eerste Editie op hare plaats, doch geeuszins in de tweede, ten gevolge van het wegvallen van de geschiedenis der grafelijke tijden. Het is misschien eene kleine onoplettendheid bij de correctie begaan, doch die genoegzame grond tot het vermoeden geeft, dat het tweede boek is afgedrukt naar de losgerukte vellen van het eerste.

anderd, hier en daar eenige zinsneden uitgelaten of bijgevoegd zijn, maar het is geen geheel nieuw werk, waarmede men thans kennis maakt. De schrijver heeft zijne geschiedenis niet omgewerkt, noch ook eene veel vermeerderde of verbeterde uitgave daarvan bezorgd; hij heeft zijn boek doen herdrukken, maar toch de kop - de geschiedenis van de vroegste tijden tot op de republiek - daarvan afgehouwen, terwijl de staart - de hedendaagsche belastingwetten - verlengd is, zoodat de eigenlijke verhouding tusschen beide boeken moeijelijk onder woorden te brengen is. Beide omvatten echter de geschiedenis der belastingen en geldmiddelen der republiek; wanneer men dus op dit tijdperk alleen let, mag men dit tweede werk veilig een herdruk van dat van 1848 noemen, en het is juist naar aanleiding van dat tijdperk der geschiedenis, dat wij wenschen hier eenige op- en aanmerkingen in het midden te brengen.

De geschiedenis der finantiën van de republiek der Vereenigde Nederlanden maakt een belangrijk onderdeel van onze vaderlandsche geschiedenis uit. Een ieder, die voor zijnen geest het grootsche tafereel van de daden en lotgevallen van onze voorouders zich laat ontrollen, die bij de bewondering daarvan behoefte gevoelt om zich van de oorzaken dier grootheid rekenschap te geven, die nadenkt over de afwisseling van den bloei en het verval, ziet zijne verdere nasporingen dikwijls schipbreuk lijden op de geringe kennis, welke men over het algemeen van de finantiën der republiek heeft; hij bewondert hare groote finantiëele kracht; van de werking der zenuwen - om dat oude beeld nog eens te gebruiken - kan hij zich geene rekenschap geven. Een ding weet men echter algemeen, d.i., dat de finantiën van de republiek zeer slecht beheerd werden; maar wel verre dat de wetenschap van dit feit licht zal verspreiden, zal het bestaan der republiek gedurende ruim twee eeuwen, waarvan meer dan de helft in onmiskenbaren roem en luister, des te onverklaarbaarder worden. Dat de tachtigjarige oorlog, naarmate van de middelen der pasgeboren republiek, ontzaggelijk veel geld kostte; dat de oorlog tegen Lodewijk XIV in 1672, nadat het grootste gedeelte van het land afgestroopt en uitgeplunderd was, dat de oorlogen tegen dienzelfden vorst onophoudelijk door Willem III gevoerd, den Staat der Vereenigde Nederlanden op groote sommen te staan kwamen, zoowel wegens de subsidiën aan de onverzaadbare duitsche vorsten uitbetaald, als wegens het onderhoud van groote legers, terwijl Engeland voor een veel geringer aandeel dan wij in die kosten wilde dragen, dat alles weten wij genoeg; maar van waar dat geld kwam, of liever, hoe het mogelijk was om dat geld te bekomen, blijft voor den een meer, voor den ander minder, toch altijd een raadsel. Ja, men voorzag daarin door het heffen van

belastingen, door het opnemen van geld; men had onkosten gemaakt en moest wel het geld vinden om zijne schulden te betalen; maar dat die verhooging der belastingen en die herhaalde beroepen op het crediet mogelijk bleven, moge de uitkomst hebben bewezen, het feit zelf is daarmede nog niet verklaard. Er is nog meer. De onkosten, voor de oorlogen gemaakt, moest de geheele republiek bestrijden. Holland echter betaalde ze dikwijls geheel alleen en zijn regt van terugvordering op de overige bondgenooten baatte door hun onvermogen weinig; de finantiën van deze rijkste provincie geraakten daardoor in de war, en toch moest zij, hoe ook in verlegenheid zittende, zorgen dat het geld niet ontbrak en voortgaan met het doen van voorschotten aan schuldenaren, die van desperate solvabiliteit waren, anders zoude de republiek te gronde zijn gegaan. Nog eens: letten wij op de geschiedenis onzer republiek, het blijft ons onverklaarbaar, hoe zij heeft kunnen blijven bestaan bij den slechten toestand van hare finantiën, waaraan wij in de geschiedenis op elke bladzijde herinnerd worden.

Dat weinigen de geschiedenis der finantiën der republiek kennen, en dat het algemeen met bovenstaande oppervlakkige begrippen zich moet tevreden stellen, is aan verschillende oorzaken te wijten. De voornaamste is deze: dat de werken, welke men tot een juiste kennis dier geschiedenis zou moeten raadplegen, veelvuldig, en de feiten waarop men zijn oordeel zou moeten vestigen, overal verspreid, ongelijksoortig en onvolledig zijn. De finantiën onzer republiek vormen een chaos, waarin men licht moet scheppen; al die feiten te verzamelen, ze te schiften en eindelijk ze te zamen te voegen tot eene goed geordende finantiëele geschiedenis, vordert jaren studie en vereischt eene grondige kennis der vaderlandsche geschiedenis, waarvan men onophoudelijk de verschillende tijdperken moet voor oogen hebben. Men denkt wel eens dat het onmogelijk is de geschiedenis onzer finantiën te schrijven, omdat daarvoor de gegevens ontbreken; dat onze voorouders wel klaagden, doch zich liefst geen rekenschap van de gegrondheid hunner klagten gaven; dat zij als het ware terugdeinsden voor de akelige werkelijkheid van het verval en de wanorde hunner geldmiddelen Dat is echter zoo niet; onze voorouders waren zeer bekommerd over den staat van zaken, en gaven zich veel moeite om door het onderzoek naar de oorzaken van het kwaad de middelen tot herstel te vinden. Zij benoemden, wanneer de nood hoog geklommen was en zich scherper dan ooit deed gevoelen, commissiën, die den stand van zaken naauwkeurig onderzochten en den uitslag van hun onderzoek in een ampel rapport mededeelden. Die rapporten werden later gedrukt en zijn thans zoo'n groote zeldzaamheid niet. Voorts vindt men in de geschriften van van Slingelandt en in de klassieke werken van Kluit, Pestel, Paulus en Metelerkamp,

inlichtingen en stukken te over, die voor de studie der finantiën onmisbaar zijn en die in verband met de feiten, welke de geschiedschrijvers, als Wagenaar, in dorre opsomming geven, het schrijven eener finantiëele geschiedenis niet onmogelijk maken. Wij zwijgen nog van de onuitgegeven stukken, die, in de Archieven voorhanden en geordend, voor den weetgierigen tegenwoordig gemakkelijk te bekomen zijn.

Is het gebrek aan zulk eene finantiëele geschiedenis te wijten aan gebrek aan lust tot studie bij onze hedendaagsche geleerden? Verre van dien; men zal genoeg bewijzen kunnen aanvoeren, dat het onderwerp ook in de negentiende eeuw velen bezig houdt. Om enkelen te noemen: wij bezitten een geestig geschreven werkje van Mr. D., ‘Over de belastingen, het beheer der geldmiddelen, de staatsonkosten en bezoldiging der ambtenaren, staande de republiek der Vereenigde Nederlanden,’ waarvan Mr. W.E.J. Berg in de Regtsgeleerde Bijdragen van 1838 eene recensie gaf, terwijl genoemde Heer zelf in zijne Inaugurele dissertatie de geschiedenis der belastingen onder de Graven behandeld had; voorts vindt men in het ‘Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje’ van 1852, 1854 en 1855, drie opstellen van Mr. G.A. de Meester, welke het ons doen betreuren, dat hij de mededeeling van zijne nasporingen daarmede gestaakt heeft. Eindelijk moet hierbij nog gevoegd worden Mr. Engels. En toch blijft het nog altijd waar wat Mr. Berg in 1838 schreef: dat eene finantiëele historie van ons vaderland steeds ontbreekt.

De wil om er eene te schrijven heeft niet ontbroken - ik meen de verschillende studiën welke ik opnoemde als een bewijs daarvan te mogen aanvoeren, - maar de wil is te kort geschoten bij de uitvoering; de opgenoemde studiën mogen *bijdragen* heeten en min of meer belangrijk zijn, geene kan op den titel van finantiëele historie eenige aanspraak hoegenaamd maken. Dat die wil niet volvoerd is, moet aan twee redenen worden toegeschreven, waarvan de minst gewigtige hier het eerst eene plaats vinde. Zulk eene finantiëele historie zal uit den aard der zaak een werk vormen van meerdere deelen; het zal vele staten met cijfers moeten bevatten, dus duur worden en geen koopers vinden. De weelde van een werk te schrijven, wat niet verkocht wordt, kunnen weinigen zich veroorloven, maar bij die weinigen zal men zelden zooveel liefde en ijver voor de wetenschap vinden, dat zij met dat vooruitzigt die reuzentaak zouden willen opvatten. Want het is eene reuzentaak. Bij het schrijven toch eener finantiëele historie van ons vaderland geldt het niet alleen, de verschillende plakkaten en ordinantiën over belastingszaken uitgevaardigd, te verzamelen en in hunne hoofdbepalingen mede te deelen; om eene opsomming van de belastingen te

geven, de verschillende veranderingen, vermindering of vermeerdering, te vermelden en bij gelegenheid daarvan eenige zeer algemeene opmerkingen te maken over de gesteldheid van het land, welke als het ware dienen moeten om de dorre opsomming te doorspekken; eene finantiëele geschiedenis moet aan andere voorwaarden voldoen. Zij omvat buiten de inkomsten ook de uitgaven van een land en mag zich niet bepalen tot eene photographische beschrijving daarvan, maar moet die, onophoudelijk in hun onderling verband beschouwende, ze tevens aan de vereischten eener goede finantiëele politiek toetsen. Wat de schrijver eener finantiëele geschiedenis vooral zich moet voor oogen stellen, is om in elk tijdperk eene schets te geven, zoo volledig mogelijk, van den finantiëelen toestand van het land, niet alleen moet hij zich dus bepalen tot het opmaken van een budget, het ter neder stellen van cijfers, maar hij moet ook alle gegevens vergelijken, welke men magtig worden kan en die over de welvaart, bronnen van bestaan, enz., van het land waar die belastingen opgebragt worden, inlichting kunnen geven, om dus den finantiëelen toestand te karakteriseren. Hij moet trachten om van elk tijdperk een geheel te vormen, daarvan de hoofdtrekken duidelijk aangeven, zoodat die zich gemakkelijk in het geheugen laten prenten, en een met redenen omkleed oordeel voor een iegelijk mogelijk worde. Eene eenvoudige mededeeling van cijfers kan echter niet meer doen dan de nieuwsgierigheid van het oogenblik bevredigen, maar brengt onze kennis niet verder. Hij, b.v., die de geschiedenis van de belastingen schrijft, moet bij de vermelding van de som en de eenheid, ook het belaste voorwerp, de heffing, de totale opbrengst beschrijven en het geheel toetsen aan de eischen van een goed belastingstelsel. Daarom zijn tot het schrijven van eene finantiëele geschiedenis het geduld en het verstand van den geschiedvorscher nog niet voldoende, maar wordt eene bijzondere kennis der ‘Finanz-wissenschaft’ vereischt, welke niet dikwijls één persoon in gelijke mate in zich vereenigt.

Dat dus begrepen eene finantiëele historie van ons vaderland jarenlang onderzoek en studie vereischt, behoeft wel geen betoog. Echter alleen op deze wijze zal men eenig inzigt kunnen krijgen in de huishouding der republiek, terwijl men zich nu behelpen moet met de wetenschap van deze of gene o! zoo merkwaardige bijzonderheid, die, uit haar verband gerukt, de snuffelaars op geschiedkundig gebied verblijden mag, doch de kennis onzer finantiën weinig of niet bevordert.

Het schrijven van eene finantiëele geschiedenis is door de uitgave van verschillende verhandelingen, enz., over enkele gedeelten daarvan, voorbereid. Voor de grafelijke tijden bestaan, behalve de reeds vermelde dissertatie van Mr. W.E.J. Berg, verhandelingen

van Heeneman, over de grafelijke beden; van van der Pot, over de ordinaire verponding, en van de Graaf, over het beleid der Hollanders in het instellen van belastingen, alle welke verhandelingen in het einde de^{r} vorige eeuw in het openbaar verdedigd zijn. Veel vindt men bij Kluit, die in het 5de deel van zijne ‘Historie der Staatsregering,’ vele hoogst belangrijke stukken mededeelt, o.a. een concept van een der oudst bekende plakaten over de accijnsen te Middelburg en het uiterst merkwaardige Hervormingsedict van Philips den Schoone, over de inkomsten en domeinen van 't jaar 1495. Daarenboven zal nog veel nieuws omtrent het grafelijk tijdperk in de archieven der verschillende steden gevonden kunnen worden, voornamelijk omtrent de heffing der accijnsen, welke te gelijk met het ontstaan der grafelijke beden zijn in zwang gekomen (in het begin der 14de eeuw, onder de graven van het Henegouwsche huis). Voor dit deel der finantiëele geschiedenis zoude het dus hoogst wenschelijk zijn, dat wij eene geschiedenis bezaten van de opkomst onzer steden, want om al die archieven door te zoeken, zal niemand op zich willen nemen. Hier en daar verspreid, bezitten wij echter nu reeds over de grafelijke tijden gegevens genoeg, welke ons voorloopig zouden kunnen tevreden stellen, mits ze goed gerangschikt werden.

In onzen tijd, nu de Archieven ontsloten zijn, is het wel eens wat mode geworden om in de Archieven alleen zijn heil te zoeken en hetgeen onze voorouders hebben uitgegeven over het hoofd te zien. Wanneer men in de voorrede van een geschiedkundig werk leest, dat het vooral uit onuitgegeven bronnen is zamengesteld, ziet men gewoonlijk daarin eene aanbeveling te meer en weet den schrijver reeds bij voorbaat dank, dat hij die oude papieren van het stof heeft ontdaan, daargelaten of de schrijver zelf zich wel rekenschap van de waarde dier papieren gegeven en tot het doen van die waardering zich in staat gesteld heeft door het bestuderen van hetgeen reeds aan het licht gebragt was.

Deze opmerking, welke misschien hier niet geheel ter plaatse is, maken we naar aanleiding van de voorrede van den Heer Engels, waar hij onzen uitstekenden rijksarchivaris, den Heer Bakhuizen van den Brink, dank zegt voor de mededeeling van onuitgegeven stukken, waarmede thans de Heer Engels zijn werk verrijkt heeft. Den Heere Bakhuizen van den Brink moge dank worden toegebragt voor de mededeeling, wij kunnen het den Heer Engels niet doen voor het gebruik, dat hij daarvan maakte; het dunkt ons dan ook, dat die naam van Bakhuizen van den Brink alleen genoemd is, om als vlag te dienen voor het boek van den Heer Engels. We begrijpen gaarne, dat de Heer Engels zijne waar onder de vlag van den Heer Bakhuizen van den Brink de wereld in wil zenden, dat is zoo kwaad niet gezien; maar in de letterkundige wereld wordt de spreuk: le pavillon couvre la marchandise, niet erkend.

Met de geboorte van de Republiek der Vereenigde Nederlanden treedt de finantiëele geschiedenis van ons vaderland een geheel nieuw tijdperk in. De kosten van den oorlog voor de onafhankelijkheid gevoerd, veroorzaakten het verhoogen der oude belastingen en het vinden van nieuwe. Onder de nieuwe belastingen zijn zeker wel de voornaamste de zoogenaamde convoyen en licenten, oorspronkelijk de gelden, welke voor het verleenen van geleide aan de koopvaardijschepen en voor de vergunning om met den vijand te mogen handeldrijven, betaald werden, en die langzamerhand in regten van inen uitvoer herschapen werden. Herhaaldelijk werden bij plakaten veranderingen in de convoyen en licenten gebragt, tot in 1725 eene geheel nieuwe ordonnantie werd vastgesteld, welke tot het einde der 18de eeuw in stand bleef en een meesterstuk in haar soort genoemd is. De bepaling der Unie, dat door het heffen van algemeene belastingen in de kosten, ten behoeve der vereenigde provinciën gemaakt, zou worden voorzien, kwam nooit in werking, en er werddus een toestand van de finantiën geboren, welke in zijne hoofdtrekken algemeen bekend is en dus hier niet behoeft geschetst te worden, terwijl wij tijd noch gelegenheid hebben, om die in bijzonderheden te doen kennen. De karaktertrek van het finantiëel beheer der republiek was: voorzien in de behoeften van het oogenblik; vandaar een tal van belastingen, welke onmogelijk tot eenig systematisch geheel kunnen gebragt worden en Temple aanleiding gaven om te zeggen: in Holland is alles, tot zelfs de lucht, die men inademt, belast; vandaar ook dat het onmogelijk is de belastingen tot een geordend geheel te brengen en de verdeeling even weinig systematisch is als de tegenwoordige van direkte en indirekte belastingen. Door dat voorzien in de behoeften van het oogenblik, ontstond ook die groote schuldenlast, welke der republiek zoo duur te staan kwam. Zonder in nadere beschouwingen te willen treden, wagen wij hier echter twee losse opmerkingen. Ten eerste, dat gelijk de winsten onzer voorouders in handel en nijverheid behaald, percentsgewijze, zoo enorm groot waren, de lasten, die daarop gelegd werden, ook zoo hoog konden zijn, terwijl thans, nu de winsten gelijkmatig zijn en groot worden door herhaalden en snellen omzet van kapitaal, de belastingen over meerderen verdeeld, gelijkmatig verdeeld behooren te zijn, en zij, op den ouden voet geheven, de handels- en nijverheids-ondernemingen in eens den doodsteek zouden geven. De tweede is deze: niettegenstaande den wanhopigen toestand, waarin dikwijls de republiek verkeerde, de wanorde die in hare finantiën heerschte, kon zij langen tijd - tot in het einde der vorige eeuw - tot eene lage rente, meestal van 2½ pCt., geld opnemen, terwijl de leeningen tot een hooger bedrag aangegaan, met den honderdsten en later ook

nog den tweeden honderdsten penning belast, den geldschieters niet meer opbragten dan 2 pCt. Dat het geld toch aan de roepstem onzer staatslieden gehoor gaf, moet vooral verklaard worden uit de groote kapitalen, waarvoor men geen emplooi had en die nog niet naar vreemde markten geroepen werden. Deze laatste opmerking heeft de Heer Betz in de eerste zijner finantiëele beschouwingen verder ontwikkeld.

De bronnen voor de finantiëele geschiedenis onzer republiek zijn zeer omvangrijk. De rapporten, welke in 1678, 1721, 1728, 1790 en 1798 door de commissiën tot onderzoek van de finantiën benoemd, opgesteld en met tal van bijlagen voorzien, zijn uitgegeven, bieden de meest uitvoerige inlichtingen. De rapporten van 1728 en 1790 zijn de belangrijkste; het eerste werd opgesteld door eene commissie, waarvan de raadpensionaris van Slingelandt deel uitmaakte en wier benoeming was uitgelokt door de bekende propositie van Slingelandt, in der Staten-Vergadering van 11 September 1727 gedaan. Het rapport van 1790 is zeker het uitvoerigste en het meest wetenschappelijke; toen moesten de quoten der provinciën in de uitgaven der republiek op nieuw bepaald en dus op de gesteldheid der republiek, het verval van den handel, enz., de aandacht gevestigd worden; in één woord, men begon zich toen meer rekenschap te geven van de oekonomische wetten, waarnaar de huishouding van den Staat geregeld moet worden.

Bij allen werd eene meer ‘egale practyck’ der finantiën gelijkelijk aangeprezen; hierin en niet in verhooging der belastingen, welke de goêgemeente niet lijden kon, was het redres der finantiën te vinden. Dat daarbij eene vermindering der oorlogslasten, afdanking van krijgsvolk, enz., hoogelijk aangeprezen werd, zal niemand, die met onze vaderlandsche geschiedenis eenigzins vertrouwd is, bevreemden. Op de afschaffing der pacht van 's lands imposten werd aangedrongen, daar de verpachting te veel kostte en dus te weinig opbragt, hetgeen voornamelijk te wijten was aan de gebrekkige regtspleging in belastingzaken. Deze toch werd voor schepenen gevoerd, die maar al te veel geneigd waren om bloedverwanten en bekenden tegenover de pachters in het gelijk te stellen; deze rekenden daarop bij de pachtsom en alles kwam dus ten laatste op de schatkist neder. Voorts werden bij de verponding veel vrijdommen verleend, die, zoo als uit verschillende staten bij de rapporten gevoegd blijkt, enorme sommen beliepen. Eindelijk was de comptabiliteit zelve zoo slecht ingerigt, dat het grootste bedrog ongehinderd en bijna ongestraft gepleegd kon worden; de ontvangers bleven jaren lang ten achteren met hunne rekening en verantwoording over de ontvangen gelden, terwijl de geschiedenis van enkele finantiëele processen ten overvloede bewijst, hoe bij de algemeene wanorde in de finantiën en het ge-

brekkig uitoefenen der contrôle, verduistering van gelden gemakkelijk was.

Het groote onoverkomelijke bezwaar, hetgeen elke commissie ondervond, was om een middel aan te wijzen waardoor het evenwigt in de finantiën hersteld werd, zoodat de gewone uitgaven door de gewone inkomsten, de buitengewone uitgaven door buitengewone belastingen gedekt werden. Met verloop van tijden waren de gewone uitgaven zoozeer toegenomen, dat zij zelfs in vredestijd niet goedgemaakt konden worden door alle inkomsten, gewone en buitengewone te zamen genomen, zoodat, wanneer oorlog en buitengewone behoefte komen zouden, de middelen waaruit deze konden worden voldaan, niet gevonden worden konden. Aan verhooging der belasting kon niet worden gedacht; men moest veeleer aan ontlasting denken, - dus sprak in een der rapporten de commissie hare meening uit; belastte men nog meer, dan ware het te vreezen, dat de bron der belastingen uitgeput zoude raken. De commissie van 1721 raadde als eenig middel van behoud den verkoop der domeinen aan, ten einde uit de opbrengst van deze de gemaakte schulden te voldoen; maar de uitkomst bewees, dat de redding welke dit middel moest aanbrengen, verre beneden de verwachting bleef. Men zocht het dan eens hierin, dan weder daarin, eene ineensmelting van de provinciale finantiën met de gevolgen van dien als: gelijke heffing, centralisatie in het beheer der geldmiddelen, betere contrôle, enz., bleef impractikabel, en wat men ook beproefde, niets hielp, omdat men het kwaad niet in den grond konde aantasten. Het amalgama der schulden kwam eerst met de Bataafsche republiek tot stand en daarmede werd de eenheid in het finantiël beheer gevestigd, welke ook hierin zoo wenschelijk was.

Die verdeeling, waarbij men in elke finantiëele geschiedenis drie tijdperken onderscheidt, naarmate de grondbelasting, die op de middelen van verbruik en eindelijk die op de inkomsten ontstaan, kan in onze geschiedenis moeijelijk worden in het oog gehouden. De twee eerste perioden smelten door het bijna gelijktijdig ontstaan der verponding en der accijnsen zoodanig ineen, dat men ze niet uit elkander houden kan; daarenboven kennen wij geene eigenlijke belasting op de inkomsten, en al worden deze bij elke belasting bedoeld, zoodat men hare deugdelijkheid beoordeelt naar de mate waarin het inkomen getroffen wordt, zoo is echter deze onderscheiding eene van lateren tijd, welke zich niet in onze geschiedenis geopenbaard heeft.

Uit dit alles blijkt, dat de eischen tot het schrijven van eene finantiëele geschiedenis der Nederlanden waarlijk niet gering in aantal en gewigt zijn. Zij het al geen hopelooze taak, de taak is moeijelijk, en men moet zoo spoedig niet zich laten tevreden stellen met hetgeen op dien naam aanspraak maken wil.

Het werk van den Heer Engels voldoet in geen enkel opzigt aan de gestelde eischen; het bevat eene dorre opsomming van bepalingen van belastingen, welke in de verschillende provinciën geheven werden, tot op onzen tijd voortgezet. De schrijver heeft hoegenaamd geene blijken gegeven, dat hij geraadpleegd heeft wat over de finantiën der Nederlanden vóór hem is geschreven en waaruit voor hem veel te leeren zoude geweest zijn. Kluit en Luzac o.a. schijnen hem onbekend; hij haalt niet alleen nergens hunne werken aan, maar heeft daarvan geen gebruik gemaakt. Zulk een verzuim wordt niet straffeloos begaan en menige bladzijde van den Heer Engels zou dit kunnen getuigen. Wat de algemeene opmerkingen en den stijl van den Heer Engels aangaat, ieder, die zijn boek slechts vlugtig doorloopt, zal bewijzen genoeg kunnen vinden, die een afkeurend oordeel wettigen, voornamelijk in de beschouwingen, welke hij aan zijne beschrijving der belastingen doet voorafgaan.

Vóór 14 jaren is den Heer Engels geene kritiek op zijn werk te beurt gevallen; noch ‘de Gids,’ noch de ‘Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid,’ hebben toen over die uitgave hun oordeel uitgesproken. Alleen de ‘Vaderlandsche Letteroefeningen’ leverden eene zeer gunstige recensie. Het is waarlijk zeer te betreuren, dat vroeger niemand het der moeite waardig geoordeeld heeft, den Heer Engels zijne gebreken aan te wijzen; de schrijver had thans bij zijne hernieuwde uitgave gebruik kunnen maken van de aanmerkingen; hij zoude zich beter rekenschap van zijn plan hebben leeren geven en wij zouden thans meer dan des schrijvers lust en ijver voor de studie der finantiëele geschiedenis van ons vaderland te prijzen hebben gehad.

Amsterdam, Junij, 1862.

N.J. DEN TEX.

***Mr. J.J. Cremers, Memorie van regte, rakende de Ommelanderkas. Uitgegeven door de Commissie uit gecommitteerden van de gemeentebesturen in de Ommelanlanden. Groningen, K. de Waard*. 1861.**

Stad en Lande, eene der zeven souvereine provinciën van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, is na de omwenteling van 1795 opgelost in de eene en ondeelbare Bataafsche Republiek. Hoewel Stad en Lande tegenover de Generaliteit slechts ééne provincie was, zoo bestond deze toch inderdaad uit twee zelfstandige leden: zij had, wat men toen noemde eene Leedsche Regering. Het eene lid, de *stad* Groningen, heeft als *gemeente* zijn juridiek bestaan behouden, is ook na 1795 een zedelijk ligchaam gebleven. Maar wat is er van het andere lid: *de Ommelanden* geworden? Het grondgebied, het land tusschen Eems en Lauwers, is niet door de zee verzwolgen; de bevolking is er op blijven wonen, maar het politicke ligchaam is in den stroom der omwenteling te niet gegaan en heeft ook zelfs niet in een gewijzigden vorm, als zedelijk ligchaam, zijn bestaan voortgezet. De Ommelanden behooren tot de geschiedenis.

Die geschiedenis werkt echter na. Hare bladen waren beschreven met de voortdurende twisten tusschen de Stad en de Ommelanden; en, hoewel dezen zijn weggevaagd en gene niets meer is dan eene gemeente van het een en ondeelbare Nederland, zoo kan men toch niet zeggen, dat de sporen van den ouden naijver geheel zijn uitgewischt, al moge dan ook langzamerhand het besef bij de ingezetenen der provincie Groningen meer en meer levendig worden, dat stad en land in waarheid slechts hebben een en hetzelfde belang. Maar niet alleen in de gemoederen der ingezetenen, ook nog in een ander opzigt leeft die geschiedenis voort. Ik bedoel in hetgeen het onderwerp van het aan te kondigen geschrift uitmaakt, in de zoogenaamde Ommelanderkas. Die kas, vroeger met een geheimzinnig waas overdekt, en naar veler meening millioenen bergende in haren schoot, is - even als vele andere zaken - ook langzamerhand door het licht der openbaarheid bestraald geworden en het is gebleken, dat hare bezittingen niet meer bedroegen dan ongeveer één millioen. Altijd echter nog de moeite waard, zal men zeggen. De Commissaris des Konings in de provincie Groningen beheert dat millioen; van de inkomsten wordt jaarlijks eene som van ƒ 10,000 aan de zoogenaamde Ommelandergemeenten uitgekeerd, terwijl het overige na aftrek der kosten van beheer bij het kapitaal gevoegd wordt. Komt in dezen toestand van rustige kapitaalvorming geene

verandering, dan is het te voorzien, dat de volkssage van vroeger nog eens waarheid worden en het ééne millioen andere millioenen telen zal.

Het is echter waarschijnlijk, dat te eeniger tijd de hand aan dat millioen zal geslagen worden. Van de eene zijde is het de fiscus, die eenigen aandrang gevoelt, de Ommelanderkas in zich op te nemen. Van de andere zijde zijn de zoogenaamde Ommelander-gemeenten[1] opgekomen en strekken zij hare handen naar dat millioen uit. Het is vooral van dezen, dat in den laatsten tijd de beweging uitgaat. Deze gemeenten vinden steun bij de volksvertegenwoordigers uit de provincie Groningen; hare besturen petitioneren om in het bezit der kas te komen; eindelijk schijnt men zelfs het besluit te hebben genomen, den weg van regten in te slaan.

Van dit laatste is de Memorie van Mr. Cremers een uitvloeisel. De S. had zich sedert lang, ook als lid der Eerste Kamer, de zaak der Ommelanderkas aangetrokken en het regt der gemeenten op die kas verdedigd; eene Commissie, welke voor die gemeenten in deze zaak werkzaam was, verzocht van hem ‘zoodanig regtskundig advies ten behoeve der Ommerlandergemeenten, als ingevolge de Gemeentewet vereischt wordt om autorisatie te verkrijgen tot het voeren van een reg tsgeding tot behoud der Ommelanderkas’ (bl. 1). Aan dit verzoek werd voldaan en die Commissie gaf het advies in het licht. Ziet hier den oorsprong van het geschrift, dat door de Redactie aan referent ter beoordeeling is gezonden. Referent heeft gemeend, zich daaraan niet te mogen onttrekken, nu die Commissie zelve door de uitgave van dit advies het oordeel van het publiek heeft uitgelokt.

Uit het bovenstaande blijkt, dat dit boekske is geschreven niet met een wetenschappelijk maar met een praktisch doel. Men wenschte te gaan procederen, en om op het besluit daartoe de goedkeuring van Gedeputeerde Staten te verkrijgen, moest een regtskundig advies worden overgelegd. Aan dit doel moet dus referent deze ‘Memorie’ toetsen.

Bij de beoordeeling daarvan dient men echter, wil men billijk zijn, niet uit het oog te verliezen, dat de Commissie dit advies met eenigen spoed verlangde (bl. 2 in fine, bl. 5 m.) en dat dus aan overijling mag toe te schrijven zijn, wat anders niet of niet aldus door den S. zoude zijn ter nedergeschreven.

Zoo laat de stijl hier en daar iets te wenschen over.

Wenscht men daarvan eene proeve, men leze op bl. 17 het volgende: ‘De Hovelingen lagen onderling overhoop en vormden partijen. Een dier aanzienlijken, een vertrek binnen tredende, vond er een tegen-

1 T.w. die gemeenten, welke thans het grondgebied der vroegere Ommelanden innemen.

stander, gerust zittende op een stoel en, een anderen stoel opnemende, sloeg er dien (?) mede op het hoofd en op den grond (?).'

Niet zeer begrijpelijk is hetgeen te lezen staat op bl. 19:

'De Ommelanden vormden eene corporatie. Eene corporatie was in die dagen meestal tevens eene associatie.

***Ommelander belastingen en kas*,**

zóó de corporatie, zóó hare kas. Deze kon niet van eenig noemenswaardig belang zijn.'

Aan denzelfden spoed schrijft referent toe, dat de S. meermalen verwijst naar iets, dat vroeger zoude gezegd of betoogd zijn, maar dat door hem niet gezegd of betoogd is. Zoo wordt op bl. 8 i.f. gesproken van 'den Stadhouder' als van een persoon, waarover gehandeld is. Op bl. 9 worden wij gewezen op 'het straks vermelde verschil tusschen adel en landbouwers.' Waar is dat vermeld?

Dit alles is echter gemakkelijker te verontschuldigen dan hetgeen op bl. 76 en 77 over zekere ambtenaren wordt medegedeeld. De opmerkingen aldaar voorkomende, doen tot de zaak zelve niets af, maar zouden den lezer in het denkbeeld kunnen brengen, dat in 1841 zekere ambtenaren, sedert overleden, uit eigenbelang over de Ommelanderkas een verkeerd advies hebben gegeven en dat in 1850 een ander, sedert met eere afgetreden ambtenaar, door onedele drijfveeren is bewogen geworden, om de aandacht der Regering op de Ommelanderkas te vestigen. Referent vertrouwt, dat geen van beiden in de bedoeling van den S. heeft gelegen, en hem dus in een onbewaakt oogenblik die opmerkingen, welke al den schijn van insinuatiën hebben, zijn ontsnapt.

Deze aanmerkingen hebben meer betrekking op den vorm der 'Memorie' dan op haren inhoud.

Wat den inhoud aangaat, referent mag aan den S. den lof niet onthouden, van vele, zeer vele bouwstoffen over deze zaak te hebben bijeengebragt, en daarover veel licht te hebben verspreid.

Uit zijne 'Memorie' volgt onder anderen:

1^0. dat de Ommelanderkas was het eigendom van het lid *de Ommelanden* en niet van de geunieerde provincie *Stad en Lande;*

2^0. dat zij, behoudens eene enkele exceptie (bl. 26), is bijeengebragt door de ingezetenen der Ommelanden alleen;

3^0. dat zij niet viel onder de bepaling van art. 200 der Staatsregeling van 1798, betrekkelijk de amalgame der kassen van de onderscheidene provinciën en de 3 kwartieren van Gelderland;

4^0. dat van de sedert 1795 elkander opvolgende besturen des Rijks geen bestuur het kapitaal dier kas, als tot het domein behoorende, heeft behandeld;

5^{0}. dat zij ook na de omwenteling van 1795 steeds afgezonderd is beheerd, eerst door de municipaliteit der Ommelanden van 1798-1804, toen door provisionele administrateurs tot 1827, en daarna door den Gouverneur der provincie Groningen;

6^{0}. dat die municipaliteit was aangesteld door het intermediair administratief bestuur van het voormalig gewest Stad en Lande, de provisionele administrateurs door het Departementaal bestuur en de Gouverneur zijne opdragt ontving van den Koning;

7^{0}. dat onder de municipaliteit betalingen uit deze kas gedaan zijn, ‘met goedkeuring van het volk der Ommelanden’; later op last van het Departementaal bestuur voor de justitiekosten in de Ommelanden, onder voorbehoud van verhaal op het gemeene land; in 1813 op last der Commissarissen Generaal voor de kosten der belegering van Delfzijl voorbehoudens hetzelfde verhaal; sedert 1823 op last van den Koning jaarlijks aan de Ommelandergemeenten tot een bedrag van ƒ 10,000; en eindelijk sedert 1825 tot 1848 jaarlijks op last van denzelfden aan de eigenaren van voormalige redgeregten tot een bedrag van ƒ 5000;

8^{0}. dat er in den Franschen tijd en in den jare 1841 bij het Gouvernement het plan heeft bestaan, die kas te verdeelen en wel onder de Ommelandergemeenten;

9^{0}. dat eerst sedert 1850 het denkbeeld schijnt te zijn opgekomen, haar te beschouwen als een eigendom van den fiscus.

Dit alles, met nog een tal van wetenswaardige bijzonderheden en geschiedkundige opmerkingen, wordt door den S. in het helderste licht gesteld.

Eene andere vraag is het echter, of de S. zijn doel heeft bereikt. Of hij heeft geleverd een regtskundig advies, waardoor kan worden geregtvaardigd het voeren van een proces door de Ommelandergemeenten, om in het bezit te komen der Ommelanderkas.

Volgens de meening van referent kan die vraag moeijelijk bevestigend worden beantwoord. Indien men wil gaan pleiten, is het zoo al niet de eerste, althans de tweede vraag: *tegen wien?* Een regtskundig advies moet ook hierover licht verspreiden. Dit is in deze ‘Memorie’ niet geschied. Zullen nu Gedeputeerde Staten hunne goedkeuring mogen verleenen, wanneer het advies niet zegt, tegen wien geprocedeerd moet worden, en dus veelmin nog de vraag behandelt: waarom tegen dezen en niet tegen een ander? Te meer was eenige opheldering in dit geval niet overbodig, daar de Commissaris des Konings op last van het Hoofd van den Staat de kas beheert en dus de beantwoording der vraag: *tegen wien?* hier niet zoo voor de hand ligt. Men schijnt geen plan te hebben, den aanval tegen den

Staat te rigten; want dan was er geene goedkeuring en dus althans voor dat doel geen regtskundig advies noodig (art. 194 Gemeentewet). Zullen dan nu Gedeputeerde Staten niet vóór alles de vraag moeten doen: zoo gij niet tegen den Staat, tegen wien wilt gij dan procederen? Het advies verspreidt daarover geen licht.

Een punt echter van nog grooter gewigt, het eigenlijke hoofdpunt, dat evenmin in de Memorie voldoende wordt ontwikkeld, is het regt der Ommelandergemeenten om die kas te vindiceren. Wordt het betoog geleverd, dat zij eene actie hebben om in het bezit der Ommelanderkas te komen, daargelaten de vraag, tegen wien die actie moet worden gerigt? Referent gelooft met den S., dat die kas het eigendom was van het ligchaam: de Ommelanden; het is echter een feit, dat dit ligchaam te niet is gegaan. Zullen nu de gemeenten met gerustheid gaan pleiten, dan moeten zij kunnen bewijzen in de regten van dat ligchaam getreden te zijn.

De S. schijnt veel te hechten aan de omstandigheid, dat ook na de invoering der Staatsregeling van 1798 het ligchaam der Ommelanden niet geheel te niet is gegaan, maar tot 1804 eenigermate is blijven voortbestaan (bl. 36 en vg.). Op last van het uitvoerend bewind der Bataafsche Republiek werd, zoo als boven reeds is vermeld, door het intermediair administratief bestuur van het voormalig gewest Stad en Lande eene aan dat bestuur ondergeschikte municipaliteit der Ommelanden aangesteld (25 Febr. 1798). Dit was niet in overeenstemming met de Staatsregeling van 1798, die als administratieve indeeling inderdaad alleen Departementen en Gemeenten kende[1]. Die municipaliteit beheerde de Ommelanderkas en was tevens als administratief ligchaam onder het departementaal bestuur werkzaam. Zij bleef bestaan tot 1804, dus na de invoering der Constitutie van 1801, toen zij, als met de nieuwe orde van zaken niet wel bestaanbaar, werd opgeheven (bl. 48, 49). Hieruit leidt de S. af, dat de corporatie: de Ommelanden, eerst met 1804 te niet is gegaan (bl. 50).

Het blijft ook dan nog altijd de vraag: waardoor zijn de Ommelandergemeenten de regtverkrijgenden geworden van het voormalige lid der Ommelanden, al hebbe dit dan als corporatie nog voortbestaan tot 1804? Op die vraag geeft de ‘Memorie’ geen bevredigend antwoord.

Het geheele betoog van den S. ontleent zijne kracht aan de *billijkheid*, niet aan het *regt*. De S. stelt in het licht, dat de ingezetenen der vroegere Ommelanden die kas hebben bijeengebragt, dat zij nooit is geweest het eigendom der provincie, dat zij zelfs in de

1 De verdeelingen in *ringen*, zoowel als in *grondvergaderingen en district en* had alleen betrekking op de verkiezingen.

revolutionaire tijden is geëerbiedigd, dat, toen er van verdeeling sprake was, men haar tusschen de gemeenten heeft willen verdeelen. Al die gronden kunnen groot gewigt in de schaal leggen, waar het de vraag zal zijn, eene bestemming aan die kas te geven, doch het zijn geene gronden, waardoor de regter zal genoopt worden, de gemeenten als eigenaren te erkennen, haar den eisch tot afgifte toe te wijzen De S. schijnt dit zelf in te zien, waar hij zegt (bl. 53): ‘De ware regel is, dat wanneer de hoogere magt een lager ligchaam opheft, het (zij?) zich diens goederen niet mag toeeigenen; dat zij aan die goederen eene bestemming moet geven, zoo na mogelijk overeenstemmende met die, waartoe zij vroeger dienden; in ieder gevalle ten nutte van hen, die ze vroeger tot eigen gerijf uit eigen middelen hadden bijeengebragt. Voor de nadere bestemming van de Ommelanderkas bestaat geen geschreven Staatsregt. De grondslagen kunnen worden gevonden in de aangehaalde artikelen der Gemeentewet (op bl. 51, art. 128 en 129); in art. 9 der Armwet, in de beweegredenen, die tot dit geschreven regt hebben geleid en in de verschillende besluiten door de opvolgende regeringen na 1798 omtrent de Ommelanderkas genomen.’

Waarheen verwijst dus de S. de belanghebbenden? Is het naar de regterlijke magt, die naar het geschreven regt oordeelt? Neen, de hoogere magt, die het ligchaam heeft opgeheven, moet volgens den S. aan de goederen eene bestemming geven; die hoogere magt zal toch wel niet de regterlijke maar de wetgevende magt zijn.

Hoe zullen dan de Ommelandergemeenten op die gronden des S. zich met eenige kans van slagen kunnen wenden tot den regter?

Het ligt niet op den weg van referent, zijn gevoelen uit te spreken over het regtspunt. Hij heeft zich als beoordeelaar alleen de vraag moeten stellen, of deze Memorie aan haar doel, een regtskundig advies ten voordeele der Ommelandergemeenten te leveren, beantwoordt. Het kan zijn, dat die gemeenten regt hebben op de Ommelanderkas, maar dan moeten zij dat regt met andere gronden kunnen staven, dan in de Memorie worden gevonden. De belanghebbenden worden, zoo al niet door den S., althans door zijne gronden, niet naar den regter, maar naar den wetgever verwezen.

Referent knoopt hieraan eene opmerking vast. Het millioen in kwestie heeft *qua* millioen iets aantrekkelijks. Men heeft daarenboven zoo lang over deze zaak gesproken, dat er eenige opgewondenheid is ontstaan. Men is begonnen met commissiën en petitiën; toen dit de zaak niet verder bragt, is het denkbeeld opgekomen van te gaan pleiten. Men vroeg een regtskundig advies en gaf dit in het licht, waarschijnlijk ook om te toonen, dat de zaak ernstig gemeend was. Gaat men nu verder op dien weg, dan zal eene dagvaarding, tegen wien dan ook, moeten volgen. En is die er een-

maal, dan komt er te eeniger tijd ook wel een vonnis. Maar hoe, zoo dit vonnis eens ten nadeele der Ommelandergemeenten uitviel en men zich daardoor den weg tot transactie had afgesloten? Een proces blijft toch altijd een proces en het advies, waarop men in zee schijnt te willen gaan, heeft volgens de bescheidene meening van referent zijne zwakke zijde. Zoude dan niet - maar te laat - het spreekwoord in herinnering komen: ‘wie het onderste uit de kan wil hebben, dien valt de deksel op den neus’? Het zoude referent aangenaam zijn, zoo deze aankondiging ten gevolge mogt hebben, dat de belanghebbenden nog vóór het uitbrengen der dagvaarding hunne aandacht op dit spreekwoord zouden willen vestigen.

‘*Belangstellend woord omtrent de bestemming der Groote of zoogenaamde Loterij-Zaal, op het Binnenhof te 's Gravenhage, door D.J. den Beer Poortugael, Ridder der Militaire Willems-Orde enz. Te 's Gravenhage, bij Gebroeders J. en H. van Langenhuysen*. 1862.’

‘In een geschenk,’ heeft eene geestige fransche vrouw gezegd, ‘moeten drie dingen den toets kunnen doorstaan: het v o o r w e r p , de f o r m en het o o g e n b l i k d e r g i f t e .’ Zien wij, of de twintig bladzijden druks, waarmeê de Heer den Beer Poortugael 't ‘pligtmatig’ heeft geloofd het getal der hollandsche vlugschriften te vermeerderen, dien drievoudigen toets niet behoeven te vreezen.

Het deert den Heere d.B.P., dat er o.a. twee leemten in het nederlandsche staatsleven worden gevonden. De eene is de onzekerheid omtrent de ‘bestemming’ der in ‘verbouw’ gebrachte Groote Zaal op het Haagsche Binnenhof; de andere is de verwaarlozing der artt. 58 en 59 van het ‘Reglement van administratie en discipline voor de Milit. Willemsorde.’ Bij die artikelen wordt blijkbaar gerekend op het bestaan der orde, gelijk ze, bij de instelling, georganizeerd werd. Bij die instelling ging men werklijk van het voornemen uit eene orde, dat is een gezelschap van op bepaalde wijze gequalificeerde personen in het leven te roepen, eene orde, die gelijk van zelf spreekt, haar kapittel zou hebben, welks verplichtingen dan ook in niet minder dan 6 artikelen omschreven werden; een gezelschap, van niet bloot *in den geest* vereenigden, maar van *leden*, die hunne vergaderingen, hunne plichten en plechtigheden, hunne hoog-

tijden, hun eigenaardig korporatieleven zouden hebben. De Heer d.B.P. zelf, met den titel van Ridder, lid dezer orde, beklaagt zich, dat dit maatschappelijk leven zich nooit openbaart; dat het ‘Jaarfeest,’ bij de statuten voorgeschreven, nooit gevierd is (bl. 10); dat er zelfs niet blijkt van het bestaan eens kapittels (bl. 15) enz. De schrijver ontwikkelt een plan om in dat gebrek te voorzien: hij wil de Groote Zaal, ‘dat eerwaardig Monument van historische herinnering’ (bl. 4) ‘het jaarfeest voor de Leden der Militaire Willemsorde, wettelijk bepaald, in al zijne waarde doen vieren, beschaduwd door de vanen, te land en ter zee verwonnen’: dan is men gered; - dan vallen de beide leemten wech. Ziedaar het onderwerp der brochure, onderwerp, dat bovendien wordt opgeluisterd door ‘eene geschiedkundige schets’ van de lotgevallen der zaal, ‘grootendeels ontleend aan onzen dichterlijken Historicus Hofdijk’ (bl. 5).

Voor zoo ver de *intentie* de waarde van een geschrift uitmaakt, verdient 's Heeren den Beers lettergift allen lof; die is uitmuntend. Eene Ridderorde aan te sporen zich te betoonen, wat zij behoort te zijn - in de eerste plaats te eischen, dat zij hare Statuten naleven - is den gene alleszins waardig, die zich schamen zou een lint in het knoopsgat te dragen, zoo dit lint slechts een ijdel verciersel ware, zoo in het ridderbrevet zich niet uitsprak eene s o e v e r e i n e handeling; zoo het kruis gelijk stond met een dockspeld of een snuifdoos; zoo men te-recht steeds gewaagde van r i d d e r o r d e n u i t d e e l e n , voor i n e e n e r i d d e r o r d e o p n e m e n . Eenen belangrijken gedenkbouw onzer vaderlandsche kunst- en staatsgeschiedenis tot bestemming te geven eene bewaarplaats van vaderlandsche trofeën te zijn en eene b a s i l i c a , gewijd aan grootsche nationale feestvieringen, - is waardig den man van verstand en gevoel, voor wien 's lands grootheid nog niet alle ‘prestige’ verloren heeft. In zoo verre zou 's Heeren den Beers lettergeschenk uitmuntend mogen heeten.

Keuren wij het dezen naam daarom waardig? Helaas, de goede intentie is iets; maar alleen als het andere er bijkomt. De Franschen hebben den slag om iets kort en vooral duidelijk te zeggen: *les bonnes intentions!.... l'enfer en est pavé*. Ten einde niet, tegenover deze aanspraakloze twintig bladzijden stofs, eene aanmatigende recensie van twintig andere bladzijden te leveren, gaan wij stilzwijgend voorbij, wat er in het v o o r w e r p der gifte, buiten de i n t e n t i e , buiten de f o r m en buiten het o o g e n b l i k om, nog te beoordeelen zou vallen. Over de beide laatsten nog een paar woorden.

Ons deert, op onze beurt, dat de Heer den Beer zijne f o r m zoo weinig beschaafd heeft. Over onderwerpen van nationaliteit, van ridderschap, van kunst, van zoo veel humaans, staat het zoo goed

zich uit te drukken in een fraayen nederlandschen stijl. Die van den Heer den Beer is minder dan middelmatig. Niet slechts Polymnia wordt door den schrijver als een gemeen vrouwspersoon behandeld; maar zelfs de meest alledaagsche Spraakleer, de zedige, argloze schoolmatres, met Pieterson in de éene hand, en Van Wijk Roelandsz. (of wie heeft de ellendige spraakkunstjens met *de vader*, VAN DEN *vader, ik heb*, GIJ *hebt, der vrouwen*, DER *vrouwen* gemaakt?) wordt door onzen Ridder voorbijgegaloppeerd. De goede vrouw schudt het hoofd en klaagt zuster Polymnia haar nood, wegends de onhoffelijkheid, zelfs der Ridders, in deze ijzeren eeuw.

De schrijver weet ons nog niet eens helder te maken met wat soort van ding wij in de Groote Zaal te doen hebben. Op blz. 4 is die ‘zaal’ (door hem ook ‘Staatsgebouw’ genoemd) een ‘slot’ - het ‘oude Gravenslot’. Let wel - daar is geen sprake van de gezamendlijke burchtgebouwen, maar van de ‘zaal’, het voorname binnengebouw. Op bl. 6 echter verhaalt de schrijver dat de twistende ‘partijen zich nu en dan meester maakten van dit slot,’ en gewaagt, in dien zelfden adem, van ‘de groote zaal d a a r v a n ’. Dit leidt ons tot de volgende rekenkundige formule:

slot = zaal + *x*

slot = zaal

_____ afgetrokken:

0 = *x*

Op bl. 7 wordt nog gewaagd van het zelfde ding, onder den naam van ‘o*u*dEN Burgt’, en van die burcht als van het woonverblijf van een ‘regerend stamhuis’. Nu zou men oppervlakkig denken, dat er hier door b u r c h t eene s t e e n e n z a a l m e t h a r e b i j g e b o u w e n verstaan werd; om dat het ‘regerend stamhuis’ toch wel niet in legerbedden op de zaal gewoond zal hebben. Maar op bl. 8 blijkt toch, dat het werklijk slechts ‘de oude zaal’-zelve is, die men al of niet ‘tot een vorstelijk verblijf’ zou willen ‘metamorphoseren’. Wij krijgen dus de formule:

vorstelijk verblijf = burgt = zaal + *x*

vorstelijk verblijf = zaal

_____ afgetrokken:

burgt = *x;* dit afgetrokken van:

burgt = *x* + zaal

_____

uitkomst: 0 = zaal

_____

Deze uitkomst heeft de schrijver niet bedoeld, de zaal gelijk nul te verklaren, en toch is zij vol van zin en van waarheid.

De Franschen zijn i n d e r d a a d , op het populair letterkundig en

praktiesch gebied niet zoo dom, als bij de hedendaagsche regeering van hoogduitsche geleerdheid en engelsche oekonomie, beweerd wordt. Zij hebben vele aardige spreekwoorden: o.a.: *que pour faire un civet de lièvre, il faut d'abord un lièvre*. De Heer ver Huell wil, bij ons totaal gebrek aan moderne historie-schilders, door onze moderne historieschilders eene historische galerij laten schilderen. De Heer d.B.P. betreurt, dat er geen organiesch leven pulseert in de aderen der Militaire Willemsorde, en hij wil eene basilica uitkiezen, die met de door Mars in den *Navorscher* op te sporen veroverde vlaggen behangen, een tempel zal strekken aan den eeredienst, door dat ontbrekend organiesch leven den roem van ons vaderland te wijden. Zijne keuze is spoedig gedaan: zij bepaalt zich zonder aarzelen tot het middeleeuwsch Paleis, de stichting onzer laatste Graven uit het Hollandsche Huis, tot de Zale, waar de Ridderorde van St Jacob werd ingesteld, waar Willem de Goede recht deed aan allen, waar Jacoba van Beyeren hare gedachtenis althands door de beweldadigde armen deed zegenen, waar de Raadsheeren en de rederijkers van Holland beurtelings *op de planken* verschenen, waar de zoon des Vijfden Karels werd afgezworen, waartegen het schavot was opgeslagen, dat met het bloed van Oldenbarnevelt geverwd werd, terwijl de 'held van Nieuwpoort' (zoo als de Heer den Beer, op een min gunstig gekozen plaats in zijne pleitrede Barnevelts hoofdvijand betitelt) het schouwspel al of niet heeft aangestaard; waar ten minste, jaren na dat de Prins 'de oude Hofburgt' weder betrokken had, die groote staatsvergadering werd gehouden, wier eindbesluit den Heer den Beer niet goed uit de pen wil (bl. 7): in één woord, zijne keuze valt op de Zaal, die door 'onzen geëerbiedigden Koning Willem den III^{e,} van het loterijschandaal verlost werd (bl. 7), waaraan zij door eenen (toch immers óok geëerbiedigden) Koning in 1815 was prijsgegeven.

Helaas! het oogenblik, uitgelezen door den Heer den Beer voor zijne letterschenkaadje, kunnen wij niet gelukkig noemen. Immers - het is belachlijk in Maart 1862 nog te spreken van de bestemming, te geven aan een gebouw, dat niet meer bestaat.

Het gantsche geschrift van den Heer den Beer komt uit op een spookhistorie; op het vechten met degens zonder lemmer; het waterscheppen in vaten zonder bodem; het galvaniesch ten dans roepen van verstrooide gebeenten in tooverpaleizen, die niet bestaan dan in den droom.

De Groote Zaal is wech; is vernietigd. Daar wil de Heer den Beer (bl. 3) niet over spreken. Ha! we gelooven dat gaarne. Dan had hij zijn boekjen niet kunnen schrijven; dan had hij geen poging kunnen doen, om ons een droom van 20 bladzijden te laten droomen. Zoo wou Barlaeus nooit bij het vuur komen; want als zijne

beenen niet gesmolten waren, dan zou hij de overtuiging hebben gekregen, dat ze niet waren van friesche boter; en daar bedankte die geleerde dichter hartelijk voor. Om je illuzies te verliezen, is het altoos tijd genoeg. Wij betreuren, uit humaniteit, dat we niet meer eerbied voor die van den Heer den Beer kunnen betoonen. Wij voelen, dat we voortaan niet meer tot die genen zullen gerekend worden, ‘die eenigzinTs gevoel voor 't schoone der moderne bouwoRDE’ hebben; ons ontvalt de roem ‘den geest der opvatting’ te hebben, zoo als de Heer den Beer dat uitdrukt (bl. 7), den ‘geest van opvatting’ voor de kunstwonderen van den Heer Rose en dergelijke ‘moderne’ architekten. Maar wij zullen ons dat alles laten welgevallen, overtuigd dat niemant, die over bouwkunst en nationale monumenten meê mag praten, voortaan, als hier spraak van is, nog aan het wangewrocht op het Binnenhof zal denken, dat de Minister van Heemstra, onder een te lijdelijk protest van de Staten-Generaal, in vervanging van het belangrijkste waereldlijke bouwwerk uit ons graaflijk tijdvak, der natie, voor ruim een tonne gouds heeft opgedrongen.

Juni, 1862.

J.A. ALBERDINGK THIJM.

De Pelgrimstogt door John Bunyan, op nieuw bewerkt naar de oorspronkelijke uitgave, met aanteekeningen van Thomas Scott, voorafgegaan van een levensberigt van den schrijver en eene inleiding tot diens werk, door J.H. Gunning Jr. Geïllustreerd met acht en zestig staalplaten. Amsterdam, W.H. Kirberger. 1862.

Dat de nood der Kerk ten allen tijde profeten heeft voortgebragt, is door de geschiedenis van alle eeuwen bevestigd. En door hier van alle eeuwen en met name van de Christelijke te gewagen, wenschen we dat woord in zijn ruimsten zin te hebben opgevat van mannen, die wel in hunne menschelijke beperkingen zonen bleven van hun tijd, en hiervan dus het character in zijn licht- en schaduwzijde bleven vertoonen, maar die tevens in hoogere kracht zich vermogten op te heffen tot eene heldere aanschouwing van een hooger en geestelijk leven, waarin voor alle eeuwen eene heilzame genezing harer zedelijke kwalen en eene bevrijding van knellende banden onder tijden van vervolging of verdrukking gevonden werd. Ze zijn voor ons de luchters op onze reis door de soms zoo duistere vallei dezer aarde. Ze vormen eene gewijde reeks van mannen,

die als getrouwe wachters van het Godsrijk, op grootere of kortere afstanden geplaatst, de heilige wachtwoorden van het eeuwige en goddelijke steeds aanhieven tot vermaning of bestraffing, tot vertroosting of opheffing van het verkeerde en zwakke van hun volk of van hun tijd.

Zoo trad in den aanvang der dertiende eeuw Frans van Assisi op in Italië, toen zijne tijdgenooten elkander door hunne woeste partijschappen verscheurden en hunne beste krachten maar al te vaak aan een ijdel en bloot uitwendig zingenot als ten offer bragten. Hij trad op met den gloed der liefde voor het eenwige, verliet daarvoor alles, werd arm en leide door zijn woord en wandel den grond van eene Broederschap, die voor Italië en vele andere landen schoone vruchten op het godsdienstig, wetenschappelijk en staatkundig gebied heeft opgeleverd.

Zoo verhief zich eene eeuw na Frans van Assisi in westelijk Duitschland, Johannes Tauler, te midden van de grootste staatkundige beroeringen en van een treurigen kerkelijken toestand, en stichtte door zijne Evangelische prediking en zijn leven van zelfverloochenende liefde, de vereeniging van ‘de Godesvrienden,’ die een magtigen invloed op het Christendom van zijn tijd hebben uitgeoefend en krachtig medegewerkt tot het opwekken van diepere geestelijke behoeften, waardoor eene betere toekomst werd voorbereid.

Twee eeuwen na hem gordde zich een Johannes van Arndt aan, om zich te verzetten tegen het stroeve dogmatisme van de volgers van Luther, om zijne medechristenen tot een waar en praktiesch Christendom op te wekken. Hij trotseerde daarvoor haat en tegenstand en werd door zijne geschriften en werken de voorlooper van zoovele geloovigen, die in volgende tijden door zijne stem op de groote waarheid gewezen werden, dat het Koningrijk der Hemelen zich in het heiligdom des harten moet vestigen, wil het ware vruchten van geloof en van bekeering kunnen dragen.

Onder deze profetische getuigen des Nieuwen Verbonds beslaat ook eene voorname plaats de man, wiens werk op nieuw onder ons wordt uitgegeven. Het was in de voor de Kerk van Engeland zoo droevige dagen der restauratie onder Karel II, dat Bunyan vervolgd werd en eene harde gevangenschap van twaalf jaar moest verduren. De Episcopalen waren alvermogend, en op hunne beurt werden de Katholijken en alle dissenters door de Landskerk vervolgd en verdrukt. Nimmer was deze magtiger geweest, maar nimmer ook het verval der zeden grooter dan in die dagen, en wel werden ware Christelijke stemmen eene dringende behoefte voor velen geworden in den lande. In de eenzaamheid en onder de smarten van een drukkend lijden deed Bunyan eene stemme opgaan, en schreef daar zijne beste werken. Daaronder bekleedt zonder twijfel des ‘Chris-

tensreize' de eerste plaats. Het is eene voldragen vrucht eener diepe Christelijke ervaring; het is eene plant, krachtig opgegroeid uit den bodem der H. Schrift. En niet alleen als stichtelijk geschrift werd het sedert twee eeuwen geprezen, geroemd en gezegend door duizenden harten, maar ook uit het oogpunt der kunst bezit het eene groote waarde. Het is eene allegorie, die met zulke gelukkige grepen is opgezet, zoo krachtig volgehouden en op zulk eene schoone wijs voltooid, dat de schrijver, volgens het oordeel van Macaulay, voor den voornaamsten der Engelsche allegoristen te houden is.

Geen wonder, dat Bunyan's 'Pelgrimstogt' in Engeland een tal van uitgaven beleefde en dat hij is waardig gekeurd om in de nieuwe en smaakvolle vormen van onzen tijd te verschijnen. De uitgaaf met de schoone platen van David en William Scott maakte veel opgang, en wij vonden 't een gelukkig denkbeeld van den Heer Kirberger om het werk op nieuw te doen vertalen en in denzelfden vorm en met dezelfde platen versierd als de Engelsche uitgaaf, onder ons het licht te doen zien. De vertaling draagt de blijken van eener kundige hand te zijn toevertrouwd. Bovendien heeft de Heer Gunning zich belast met het nazien daarvan en, en waar 't noodig zal zijn, met de vermeerdering van de toelichtingen door Thomas Scott bij den tekst gevoegd, terwijl hij als Inleiding daarvoor eene beschouwing over den persoon en het werk van Bunyan wenscht te geven.

Dat de uitgaaf van des 'Christens Reize', onder den naam en met medewerking van den Heer Gunning verschijnt, houden wij voor geene geringe aanbeveling van de onderneming. Hij behoort noch tot de moderne, noch tot de orthodoxe rigting in de Hervormde kerk onder ons, maar beslaat daarin met zijne geestverwanten eene eigenaardige plaats. De Christelijke waarheid is voor hem niet eene zamenvatting van waarheden, niet eene zaak van letters of schrifturen, niet zoozeer de geloovige toeëigening eener objectieve belijdenis, maar voor alles eene zaak van geest en van leven, omdat zij uit den persoon van Christus uitgaat, die alleen *de* waarheid is en eene vrijmakende kracht bezit van veel, waaraan de bestgezinde en meest welmeenende Christenen zich zoo noode altijd vermogen te onttrekken. Wanneer zulk een man den ouden pelgrimstogt van Bunyan bij ons publiek wil inleiden en de belangstelling daarvoor wenscht te vernieuwen, is ons dit een teeken, dat de geest van dat werk ook voor zijne christelijke ervaring niet verouderd is, maar de frischheid bleef behouden, die het eigenaardig kenmerk is van alles wat waarlijk geestelijk en goddelijk is. We wezen hierop, omdat we de waarde van het oude werk van Bunyan niet in zijne oudheid maar in den nimmer verouderenden geest wenschten gezocht te hebben, die er den Christen uit toespreekt,

en we twijfelen niet of de goede ontvangst, die haar aanvankelijk ten deel viel, is een gelukkig voorteeken van haar verderen loop. We gelooven dit te meer, omdat de dagen, die we beleven, niet ongunstig zijn voor ondernemingen als de bovengenoemde. Krachtige geloofsovertuigingen, zoo als die van Bunyan, naar den zin der H. Schrift, vinden toch in ouzen tijd niet minder haar weg, dan de best beredeneerde vertoogen over het natuurlijke en geheel menschelijke van de verschijning van Jezus. De meest van elkander verwijderde rigtingen mogen zich vrij uiten in hare sprekers en schrijvers, en wie het best en vooral het duidelijkst spreekt mag op de meeste toehoorders, aan welke zijde ook, rekenen. De klagten zijn wel niet zeldzaam, dat ter wille van die groote en nimmer te voren zoo beleefde verdraagzaamheid van het algemeen, het geloof en de belijdenis der minderheden prijs wordt gegeven en dat door het ontzien van het geloof van een ieder op het staatsterrein, alle openbaring van positief geloof aldaar gesmoord wordt, van waar het verschijnsel ontstaat, dat onze in waarheid verdraagzame tijd toch door vele Christenen voor zeer onverdraagzaam gehouden wordt. Het valt intusschen niet te ontkennen, dat de beslistheid in woord en daad, op ieder ander terrein, vrij spel heeft niet alleen, maar zelfs op bijval en goedkeuring en aanmoediging rekenen mag onder de groote menigte. Bij zulk een toestand laat 't zich ook alleen denken, dat er geschiedt wat we beleven, en dat de werkelijkheid aanschouwd wordt van wat nog kort te voren voor de grootste onwaarschijnlijkheid gold. Dat namelijk alles, ja! ook het heiligste tot op zijne fijnste deelen wordt ontleed en onderzocht; dat niet alleen ieder nog bruikbare opstal wordt omgeworpen en tot op zijne laatste grondslagen bloot gegraven, maar dat ook als 't ware de geheele bodem, waarop we staan, wordt omgewoeld, zoodat zelfs aan den eeuwen-ouden bouwval zijne plaats ontzinkt. Ook de ruïnen worden gesloopt, maar nu is 't juist het kenmerk van den Grooten Bouwheer, dat Hij uit de hier en daar verspreide hechte hoek- en sluit-steenen van het oude, weder een heerlijken tempel voor volgende geslachten doet verrijzen. Welnu! des ‘Christensreize’ is zoo beproefd van gehalte, dat ook zij welligt bruikbaar zijn zal voor den bouw van het nieuwe Heiligdom. Uit dit oogpunt wenschen wij de aandacht van de lezers ook van dit moderne Maandschrift op Kirbergers schoone uitgaaf van Bunyan's werk te vestigen en der kundige vertaalster benevens der Heer Gunning met onze zwakke stem ter zijde te staan voor hun, naar onze bescheidene meening, hoogst verdienstelijken arbeid.

's Gravenhage, Junij 1862.
Dr. BEYNEN.

***Handwerk en Industrie. Roman van Paul Stein, uit het Duitsch. Dordrecht, J.P. Revers*. 1861.**

Op zekeren avond vond ik een onbehagelijk donkergeel boek op mijn tafel liggen, waarop de woorden ‘Handwerk en Industrie’, mij in het oog vielen. Het titelblad was buitendien versierd (als het woord niet te veel zegt) met eene allegorische voorstelling, t.w. eene maagd met een locomotief in de eene, een handrad in de andere hand, en verder omstuwd van vele nijverheidsattributen. Daarbij lag eene uitnoodiging om de beoordeeling van dat werk op mij te nemen. Ik was daarover verwonderd, daar mijne verwaandheid nimmer zoo ver was gegaan, om mij eene specialiteit in het vak van industrie te gelooven niet alleen, maar de Redaktie van ‘de Gids’ ook nimmer iets had gedaan om dien eigenwaan bij mij aan te kweeken. Die verbazing maakte eenvoudig plaats voor eene andere, toen ik, na den titel wat opmerkzamer te hebben gelezen, zag, dat ik een roman voor mij had.

Het is waar, wij zijn gewoon geraakt aan zoogenaamde werken van smaak in een smakeloozen vorm, doch zelden zag ik het onsmakelijke zóó consequent, zoowel wat vorm en letterverdeeling, als wat de stroopapier-kleur - zoowel wat titel als vignet betreft, volgehouden. Welke schoone zal dat boek in handen nemen? Schenkt de romanvorm al gelegenheid, practische of abstracte denkbeelden met suecès onder de oogen te brengen, die gewoonlijk slechts den blik slaan naar wat bloemrijk is - stellig zal dat doel alleen dan bereikt worden, als die vruchten als uit de bloemen verrassend te voorschijn komen, met andere woorden: behoorlijk ingekleed en te midden eener graeieuse groepering. De titel zal letterlijk overgezet zijn, doch voor het overige baart het verwondering, dat, gesteld dat de uitgever iemand zonder eenigen smaak zij, zijn eigenbelang niet daartegen heeft geprotesteerd.

Gelooft echter niet, dat hij bij dezen wijn geen krans heeft noodig geacht, adres aan de zwellende annonce: ‘als uit éénen mond brengt de gansche periodieke pers den grootsten lof toe aan den nieuwen onlangs verschenen roman van Paul Stein, Handwerk en Industrie.’

‘In langen tijd is geen beter werk verschenen; - het boek verraadt de hand van den meester; - meermalen deed ons de schrijver denken aan “le Compagnon du tour de France,” van George Sand; de lotgevallen zijner helden echter zijn waarschijnlijker en minder gezocht; - er is veelzijdige leering te trekken uit Paul Stein's

bock, het verkeerde van het streng vasthouden aan hetgeen verouderd is en het gevaarlijke van het ondoordacht toepassen van nieuwe denkbeelden, de gebreken van het socialisme, het onvoldoende van den rijkdom voor 's menschen waarachtig geluk, ziedaar enkele punten, die in een helder licht worden gesteld; - “Handwerk en Industrie” zal met genoegen door alle klassen van lezers gelezen worden, zoowel door hen, die slechts den tijd aangenaam willen doorbrengen, als voor hen, die in de romanliteratuur meer, namelijk eene studie van de gedachten en zeden dezer eeuw zoeken; - de boeijende, fraaije stijl, de nuttige strekking maken het boek aanbevelenswaard voor particulier bezit, onmisbaar voor leesgezelschappen en bibliotheken.’

‘Men zie deze getuigenissen uitvoeriger in de verschenen tijdschriften der drie laatste maanden,’ enz.

Wat de hekken verhangen zijn! Wie mag dat werk onaangeroerd laten! Den recensent blijft niets over dan een lofbazuiner te worden! De - d.i. - alle verschenen tijdschriften zijn eenparig in het lof verkondigen, en Paul Stein heeft eene meesterhand! Daar behoort moed toe om, als pendant der zwellende voordracht, kort te zamen getrokken, mijn oordeel over het werk uit te spreken. Het komt op het volgende neder.

‘Handwerk en Industrie’ verraadt eer een leerlings- dan een meesterhand. De leerling vertoont hier en daar wel eenigen aanleg. Het boek schijnt te behandelen het verkeerde van het streng vasthouden aan hetgeen verouderd is, en het gevaarlijke van het ondoordacht toepassen van nieuwe denkbeelden; het laat echter als zoodanig veel te wenschen over. Het eenige denkbeeld, of liever systeem, dat noodlottige gevolgen heeft, is het socialisme; een systeem, dat immers reeds niet nieuw meer is, maar veeleer reeds uitgediend heeft. De stijl is nu en dan boeijend en levendig, terwijl sommige toestanden natuurlijk zijn weêrgegeven. Daarentegen lijdt het hier en daar ook aan tastbare onnatuurlijkheid, die niet zelden groote schade aan de karakterteekening doet.

Om mijn oordeel geheel te motiveren, zou ik het gansche boek moeten doorloopen. Dit is echter een ondankbare arbeid, waarmede men niemand dienst bewijst. Ik zal mij dus bepalen bij eenige détails.

Grossheimer is een bejaarde smidsbaas, die stijf aan het oude vasthoudt, en daarom ook zijne kinderen bij zich houden wil, opdat ze niet door nieuwigheden bedorven worden. Het gevolg daarvan is, dat zijn zoon Lodewijk hem ontloopt, en daardoor in kennis komt met Edmond Strehlen, een vermogend koopmanszoon, die in eene vallei een fabriek oprigt. Bij dat zelfde dal heeft een andere Grossheimer, Karel genaamd, een molen gebouwd. Met dien molen gaat

het goed - met de fabriek niet, louter omdat Edmund de socialistische denkbeelden in zijne arbeiders-maatschappij wil toepassen en Karel dat niet doet en (dat wordt zoo in algemeene termen verteld) verstandig handelt - nergens blijkt, in hoeverre en op wat wijze Karel de nieuwe (welke nieuwe?) denkbeelden in praktijk brengt. Lodewijk wordt intusschen, zoowel praktisch als theoretisch, een kundig man en daarbij smoorlijk verliefd op de zuster van Edmond, Adolfine, welke echter, door den ijzeren wil haars vaders, verloofd is met een ander. Ze loopt weg en waarheen? Naar de familie Groosheimer, waar zij zich zelve aanbiedt om de vrouw te worden van Lodewijk!! Dat de ontknooping (in vele opzigten meer eene doorhakking) in een schrikkeljaar plaats vindt, is buiten kijf, want Veronika, de dochter van Grossheimer, declareert zich ook aan haren minnaar. Het duizelt ons, wat met die nieuwigheden, die het oude systeem moeten overwinnen, toch wordt bedoeld. Op het terrein van handwerk en industrie blijkt slechts, en dan nog vrij onvolledig, wat men niet moet doen, te weten: niet aan het oude blijven hangen, en zich niet aan socialistische denkbeelden overgeven; doch wat moet men dan wel doen? Goed op zijne zaken passen als Karel? Maar dat is geen nieuwe stelregel. Zij, die het in het werk het verst brengen en hun zin krijgen, zijn kinderen die van hunne ouders wegloopen (Lodewijk en Adolfine), en meisjes, die de formele declaraties van hare vrijers niet langer willen afwachten (Adolfine en Veronika). Zou men niet tot deze slotsom komen: men moet alle regelen van kieschheid omvergooijen, want op die wijze bereikt men het doel. Eene prachtige nieuwigheid! Wij zouden haast Grossheimer gelijk geven, dat hij zich aan het oude vastklemt.

Doch ik ben misschien te ver gegaan. Uit Lodewijks voorbeeld althans kan men zien, dat men niet in vaders werkplaats blijven - maar dat men de wereld in moet, en dat men theorie aan praktijk behoort te paren. Dat is alles waar, maar zijn die beginselen dan te rangschikken, en nog wel in Duitschland, onder de nieuwigheden? De schrijver spreekt hier en daar van den invloed der combinatiezucht onzer dagen, waardoor groote nijverheidsetablissementen worden opgerigt; doch is het dan zoo waar, dat die combinatiezucht ook eene combinatie van degelijke eigenschappen bij den *handwerker* vormt? Immers het tegendeel. De industrieël, de man die aan het hoofd staat, is het intellect; de werklieden, de mannen, die hun leven lang niets anders doen, dan eene enkele specialiteit, een onderdeeltje voort te brengen, verdienen naauwelijks een anderen naam dan *werktuigen*. Dat juist wordt den aanhangers der nieuwere beginselen op het veld der industrie, en niet geheel ten onregte, wel eens verweten. Wat zien wij in Lodewijk? Den handwerker, die zich door

energie tot industriëel weet te verheffen. Dat geestkracht en oefening de middelen zijn om verder te komen, is niet in de negentiende eeuw eerst ontdekt.

Onnatuurlijk is vooral de snelheid, waarmede de menschen, in het werk voorkomende, worden bekeerd. Adolfine, een der aardigst geteekende karakters, ontbreekt in den aanvang niets dan ernst om al onze sympathie te verdienen, en hoe wordt eindelijk in dat ledig voorzien? Ze is eene korte poos de stille getuige van het huiselijk geluk van Karel Grossheimer en zijn gezin, te midden der heerlijke natuur, en... de totale aanvulling heeft plaats gehad! Dit is echter niet het sterkste voorbeeld. De oude Grossheimer, de man in wien de oude beginselen zijn geroest, wordt op vrij wat onmogelijker wijze tot proseliet gemaakt. De nieuwe beginselen, of liever de uitspattingen van het nieuwe systeem, hebben eerst de noodlottigste gevolgen na zich gesleept in de nijvere vallei en zijn ook overgeslagen naar de stad, waar Grossheimer woont. Wat daar voorvalt kan vooral in zijne oogen niet dan misdadig en verderfelijk zijn. Zijne rust is dan ook vernield, hij kan niet slapen, en dat geeft aanleiding, dat hij toevallig een boek in handen krijgt, hetwelk aan Lodewijk heeft toebehoord en waarin de nieuwe beginselen zijn blootgelegd. Hij gaat lezen en - is bekeerd! Onmogelijk, driewerf onmogelijk! Heeft de oude man zulk een ingekankerden haat tegen de nieuwigheden, zoowel zijn karakter als de ervaring moeten hem dikwijls over die nieuwigheden hebben doen nadenken. Dat nadenken heeft echter den eens opgevatten haat slechts gevoed, en op het tijdstip, dat het oproer om hem woelt, zal zijn verstoorde geest wel het allerminst geneigd zijn ze aan te nemen, want de onordelijkheden die hij ziet, strekken hem ten bewijs, dat zijn systeem beter is, en, zoo bij in die stemming ook zelfs den minsten lust zou kunnen gevoelen om een boek te lezen over de nieuwe beginselen (welke beginselen dan toch eigenlijk? - het blijft nevelachtig), stellig zal dat boek hem niet van meening doen veranderen, integendeel, geen regel zal hij vinden, die geen stof tot ergernis geeft. Men begrijpt wat zulke onnatuurlijke overgangen vooral aan de juiste teekening der karakters schade doet.

Daar zijn dus vele en gewigtige aanmerkingen te maken op dezen roman, doch met dat al houdt hij den lezer over het algemeen wel bezig, en dat op zich zelf is reeds eene verdienste. Aardige opmerkingen, zoowel als goed gekozen toestanden en levendige tafereelen geven er een zeker relief aan, dat ik echter nergens een hout-relief zóu durven noemen; want waarlijk, schitterende momenten heb ik niet ontdekt. De knoop is beter gelegd dan ontward, al doorziet de aandachtige lezer een zeker geheim, dat eerst op het laatst heet te worden geopenbaard, reeds bij de eerste bladzijden. Ware het

een werk van een jeugdig Nederlandsch auteur, ik zou het begroeten als een, wel is waar gebrekkige, eersteling, maar die goeds genoeg bevat om voor het vervolg op wat beters te hopen. De vertaling voorziet echter volstrekt niet in ‘eene dringende behoefte’ zoo als immers de technieke term is - ze had gerust achterwege kunnen blijven.

De overzetting is vrij goed. Somtijds verraadt eene enkele uitdrukking te veel de afkomst; zoo wordt het woord *bruid* steeds gebruikt in den zin van *verloofde*, wat een germanisme is. Ook meen ik dat het hoogduitsche *wachholderbeeren* niet door *wachholderbessen* mag worden vertaald, maar *jeneverbessen* wezen moet.

N.D.

Een revolutionnair op het gebied der Physiologie.

The physiology of common life, by G.H. Lewes, in 2 vol. Leipzig, B. Tauchnitz.
Ons leven. Handleiding tot de kennis van het menschelijk ligchaam, zijne behoeften en krachten. Naar G.H. Lewes voor Nederland bewerkt door Dr. H. van Cappelle. Haarlem, A.C. Kruseman.

Vulnus immedicabile ferro excidendum est.

Het is bedroevend te zien, hoe zelfs de pogingen van hen zoo dikwijls ijdel zijn, die zich de verkondiging der waarheid en de verbreiding van kennis en beschaving ten behoeve hunner medemenschen tot taak gesteld hebben.

De geleerde en de wijsgeer, die de uitkomsten van hun onderzoek en nadenken bekend maken, opdat de nevelen van overlevering en vooroordeel voor het licht hunner logische beschouwingen mogen verdwijnen - de natuuronderzoeker, die orde, regelmaat en noodzakelijken zamenhang in de verschijnselen der natuur aantoont, waar onkunde en bijgeloof bijzondere beschikkingen en willekeur meenden te moeten erkennen - de geneeskundige, die, niet bevredigd door de nog zeer gebrekkige en vaak ontoereikende genezingsleer, en overtuigd, dat de voorname bron van zoo vele ziekten en kwalen in slechte levenswijs, voeding, woning, luchtverversching, enz. gelegen is, zoowel het individu als de staats- en plaatselijke besturen opwekt, om door gepaste hygieinische maatregelen het kwaad te voorkomen en verbetering in den bestaanden toestand aan te brengen - de populaire schrijver eindelijk, die hoopt, door eene bevattelijke voorstelling van wetenschappelijke waarheden,

den leek in het genot van kennis en beschaving te doen deelen - elk hunner zal zich wel eens, bij een onbevooroordeelden blik op de resultaten van zijnen arbeid, mismoedig afgevraagd hebben: welk nut hebben dan toch al mijne pogingen gedaan?

Er behoort moed toe om daar, waar het doel voor den oogenblik zoo onmiskenbaar gemist is, toch te volharden in den strijd, en met ijver aan de uitbreiding van het rijk van waarheid en kennis te blijven arbeiden. Maar die arbeid op zich zelf is reeds schoon, het streven is loffelijk en vroeg of laat zal de zegen het werk kroonen.

Intusschen bedenke men het wel: niet alle middelen treffen het doel, niet alle wegen leiden naar Rome. Het *in magnis voluisse sat est* vindt hier niet zijne toepassing. Het *willen* is hier niet genoeg; op het *kunnen* komt het voornamelijk daarbij aan. Wie het publiek wil onderrigten, moet trachten alleen *waarheid* te verkondigen, zich tot geene gewaagde uitspraken laten verlokken, geene stellingen als bewezen voordragen, voordat hij zich door een grondig en veelzijdig onderzoek van hare geldigheid en deugdelijkheid overtuigd heeft. Wie daarbij ligtvaardig te werk gaat en op slecht onderzochte of gefingeerde daadzaken hypothesen bouwt, uit verkeerde redeneringen onlogische gevolgtrekkingen maakt, wie, onder het masker van naar de waarheid te zoeken, zijn eigenbelang najaagt en zijne eer- of geldzucht zoekt te bevredigen, heeft geen regt zich over het mislukken zijner pogingen misnoegd te toonen en zich over het publiek te beklagen, wiens ligtgeloovigheid en onkunde hij slechts wilde exploiteren, wiens geld en tijd hij slechts zocht te stelen.

Gelden deze beschouwingen voor elken schrijver, even als voor elken leeraar, niet het minst zijn zij van toepassing op den populairen schrijver, op hem, die de resultaten der wetenschap onder het volk wil brengen en het door kennis en beschaving wil veredelen. Het aantal der laatsten is thans, vooral op het gebied der natuurkundige wetenschappen, zeer groot. Wij juichen dit verschijnsel, als eene openbaring van den geest des tijds, van harte toe. Intusschen heeft men veel tegen het populariseren der wetenschap in het midden gebragt; velen keuren het ten sterkste af, of geven hunnen twijfel over het nut daarvan door een medelijdend schouderophalen te kennen. Die afkeuring is billijk daar, waar de schrijver blijkbaar geen ander doel gehad heeft dan zich zelven, hetzij om zijn schijnbare geleerdheid door de onkundige menigte te laten bewonderen, of

wel om zich door den aard zijner geschriften een ruim debiet te vergewissen. Die twijfel aan het nut is ten eenemale geregtvaardigd, zoodra óf de inhoud op zich zelf voor eene populaire voorstelling minder vatbaar is, òf de vorm, waaronder hij aan het volk medegedeeld wordt, de noodzakelijke vereischten van helderheid, bevattelijkheid en juistheid mist, of wel waar een al te angstig jagen naar begrijpelijkheid tot oppervlakkigheid en valschheid in de voorstelling verleidt. Dat neemt echter niet weg, dat er onder veel onkruid ook kostelijke tarwe is opgegroeid, en dat wij zoowel in onze eigene litteratuur, als in die van andere volken, op een tal van boeken kunnen wijzen, wier inhoud niet boven de bevatting van elk beschaafd mensch gelegen is, al levert diens dagelijksche werkkring niets op, wat met het behandelde onderwerp in eenig verband staat.

Er is echter geene wetenschap, waarvan het populariseren zoo gewenscht, zoo noodig is, als die der natuurkunde. Immers de geheele rigting van onzen tijd dringt den mensch zich met de natuur en hare wetten bekend te maken. De meeste verrigtingen van het dagelijksche leven geschieden volgens de wetten der natuur; duizenden inrigtingen zijn zonder hare kennis niet te begrijpen, maar vinden alleen daarin hare verklaring; zonder haar zal men vaak in de grofste onkunde omtrent de meest alledaagsche verschijnselen verkeeren en tot de zonderlingste en ongerijmdste opvattingen omtrent eene reeks van inrigtingen vervallen. Al loopt men ook niet zoo ligt gevaar - even als de boer in het bekende verhaal - zijn parapluie langs den telegraaf naar huis te willen zenden, toch moet men bekennen, dat velen even weinig begrip van de meest eenvoudige zaken en verrigtingen van het dagelijksche leven hebben, als de bewuste boer omtrent de electro-telegraphie toonde te bezitten, en dat zij zich evenmin eene juiste voorstelling vormen van hetgeen er bij verbranding, bij verwarming en verlichting, als bij bevriezing geschiedt; dat hunne denkbeelden omtrent hun eigen ligchaam en zijne verrigtingen, als omtrent de zamenstelling en den groei der planten even gebrekkig zijn; en dat zij evenmin begrijpen, hoe de regen, sneeuw en hagel tot stand komen, als hoe een pomp, een bliksemafleider werken, een luchtballon in de hoogte stijgt, en eene stoommachine de raderen in beweging brengt. Wie dus niet als een vreemdeling in de maatschappij, waarin hij leeft, wil ronddolen, moet eene zekere mate van natuurkennis bezitten. Daartoe is echter geene op-

zettelijke studie der natuur noodig, zoo als de natuurkundige haar beoefenen moet; daartoe wordt alleen vereischt, dat men in de voorwerpen der natuur, welke ons omringen, iets meer ziet dan hulpmiddelen voor het dagelijksche leven, eet- of drinkwaren, schadelijke of voordeelige stoffen, en in de verschijnselen, welke zij ons aanbiedt, iets anders dan toevallige, soms indrukwekkende, soms aangename, soms beangstigende uitwerkselen van geheimzinnige krachten, of ook wel geheel willekeurige werkingen van een hooger wezen ten behoeve van den mensch. Daartoe wordt voornamelijk gevorderd, dat men over die verschijnselen een oogenblik nadenke en zich omtrent hun ontstaan rekenschap vrage, en weldra zullen de ongerijmde, door onkunde voortgebragte beschouwingen wijken en plaats maken voor juistere denkbeelden en een helderder inzigt in het oneindig groote geheel, waarvan voor ons slechts enkele verschijnselen waarneembaar mogen zijn, maar waarin wij toch wetten kunnen herkennen, waardoor de verschijnselen onderling zamenhangen, wetten, die overal harmonisch zamenwerken, alom eene wijsheid en grootheid openbaren, welke ons met bewondering en eerbied vervullen. Ja, het is vooral de kennis der natuur, die den geest beschaaft, want zij doet bijgeloof en ongegronde vrees verdwijnen; zij maakt ons nederig en ootmoedig bij het beschouwen van zulk een onbegrensd groot en oneindig verscheiden zamenstel, als de zigtbare schepping oplevert, en waarin de mensch zich niet langer als het einddoel beschouwt, zooals hij zich in zijne hoovaardij en onkunde - als zou dat alles om hem geschapen zijn - wel eens verbeeldde; maar waarin hij zich slechts erkent als een noodzakelijke schakel in de keten, welke de voorwerpen en verschijnselen der natuur vormen. Aan den anderen kant leert hij het met betamelijken trots inzien, dat hij het meest bevoorregte schepsel op aarde is, juist doordien hij de vermogens bezit, om de oneindige wijsheid en magt, die zich in de natuur openbaren, in hare verschijnselen op te merken.

Wat Goethe in dichterlijken zin van het menschelijk leven in het algemeen zeide:

> Greift nur hinein in 's volle Menschenleben,
> Wo ihr 's packt ist 's interessant

is ook van meer bijzondere toepassing op de menschelijke natuur. De kennis van zijn eigen ligchaam, van het zamenstel en de

verrigtingen daarvan, - welk verstandig mensch zoude zij geene belangstelling inboezemen? Men moge al in den eersten oogenblik eenige huivering, eenigen afkeer bespeuren, wanneer de geheimen van onze bewerktuiging voor het oog ontsluijerd worden, wanneer men het leven, dat men als één en ondeelbaar gevoelt, leert kennen als een produkt van een aantal verrigtingen, waarvan elke aan bepaalde organen gebonden is; spoedig maakt die eerste indruk plaats voor belangstelling en bewondering.

Er is echter meer, indien men het practisch nut in het oog houdt, dat door de verspreiding van anatomisch-physiologische kennis onder het volk gesticht kan worden. Hoe toch zal men de waarde der gezondheidsleer kunnen erkennen, zonder met het zamenstel en de verrigtingen van het menschelijk ligchaam eenigzins bekend te zijn, zonder den grond te kunnen waarderen, waarop hare voorschriften berusten? Hoe zullen, zonder die kennis, de zonderlinge en ongerijmde voorstellingen omtrent ziekten en ziektebehandeling voor betere plaats maken, waarbij den geneeskundigen minder miskenning en eene billijker beoordeeling te wachten staan? Zal hierin immer verbetering komen, zullen verstandige denkbeelden en kalme berusting ooit in de plaats treden van mysticisme, irrationele traditie, eigenwijsheid, kwakzalverij en radeloos hulp zoeken in de veelheid der geneesheeren en der geneesmiddelen, dan moet de kennis van het zamenstel en de verrigtingen des menschelijken ligchaams, zoowel in gezonden als in zieken toestand, daaraan voorafgaan en meer algemeen verspreid worden. Het moge waar zijn, dat halfweterij vaak nog erger is dan onwetendheid; in de geneeskunde echter is niemand in zijn eigen denkbeeld onwetend. Iedereen weet van ‘scherpte in het bloed,’ van ‘kramp.’ van ‘zenuwen, van vuile magen,’ en van de beste behandeling van rheumatiek, van koortsen en ontstekingen te spreken. De geneeskundigen echter ondervinden dagelijks al het lastige en nadeelige van die waanwijsheid van het publiek. Zij zijn er van overtuigd, dat eenig juister inzigt in de zamenstelling en verrigtingen des ligchaams terstond eene groote hoeveelheid vermeende medische wijsheid als dwaasheid zou doen erkennen, en het niet geneeskundige publiek meer gelaten en bescheiden tegenover zijne ziekten, zoowel als tegenover zijne geneesheeren zou maken.

Het behoeft na de voorafgegane beschouwingen wel geen betoog dat de eischen, welke men aan een schrijver mag stellen,

die de taak op zich genomen heeft de natuurkundige wetenschappen te populariseren, vele en groot zijn, daar men zonder overdrijving kan beweren, dat hij, die eene algemeen bevattelijke voorstelling van eenig natuurkundig onderwerp kan geven, bewijst zijn onderwerp geheel meester te zijn; zoodat het denkbeeld, alsof verkorte handboeken, of oppervlakkige overzigten geacht zouden kunnen worden bijdragen te zijn tot eene populaire behandeling van de wetenschap, geheel verkeerd en zelfs verderfelijk genoemd moet worden.

De schrijver, wiens boek wij aan het hoofd dezer bladzijden vermeld hebben, schijnt althans zijne taak streng opgevat en van de bovengemelde eischen wel doordrongen te zijn geweest. Men leze slechts een gedeelte zijner voorrede: ‘In pursuance of this object I have been forced to depart very widely from the practice of other popular writers, who consider themselves bound to act as middlemen between scientific authorities and the public, and to expound facts and doctrines as they find them. I could not adopt this easy and convenient plan. I could not bring myself to publish, on the authority of respected names, statements, which I knew to be false, and opinions, which I believed to be erroneous. After having laboured earnestly (?) to get at the truth, it would have been disloyal to contribute in any way to the spread of what I believed to be error. Al that I felt bound to do, was to state impartially the facts and opinions, current among physiologists, and, when those opinions seemed inadmissible, to state the reasons for their rejection. *There is therefore a great deal of criticism, and much original matter in this work*.’

Waarlijk, dat heet de dingen flink aanpakken! Maar wij zijn geregtigd om met den dichter te vragen:

> Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?

Vóór dat wij echter het antwoord op deze vraag, dat (wij moeten het reeds vooraf te kennen geven) niet anders dan ongunstig kan wezen, neêrschrijven en met de noodige motieven toelichten, moeten wij onderzoeken wat den schrijver wel tot het zamenstellen van zijn boek gedrongen heeft? Welk doel hij zich daarmede heeft voorgesteld? Met enthousiasme bespreekt hij zijn plan in de voorrede; uit zijn ganschen schrijftrant blijkt zijne groote ingenomenheid met zijn onderwerp of liever veelmeer nog met zijne eigene denkbeelden. Maar die

denkbeelden zijn veelal geheel in strijd met de algemeen heerschende. Was het nu eene krachtige overtuiging door grondige studie verkregen, welke hem tot het schrijven eener populaire, bijna overal zoo revolutionnaire physiologie noopte? Of moeten wij de verregaande oppervlakkigheid en voorbarigheid, waarmede hij zijne zucht tot nieuwigheden botviert, toeschrijven aan de minder edele drijfveêren, waarop wij boven doelden, en waarbij de schrijver zich misschien met de hoop vleide, dat een populair boek over physiologie toch wel niet zoo veel goed of kwaad zoude kunnen stichten, en het ongewone zijner beschouwingen nog misschien het beste middel zoude zijn om eenigen opgang te maken? Wij kunnen het laatste niet aannemen; maar welke dan ook de drijfveêr moge geweest zijn, die Lewes's pen bestuurd heeft, tegen de opvatting van het weinig beteekenende van een populair geschrift over physiologische onderwerpen moeten wij al aanstonds onze stem verheffen. Hetgeen een onzer vrienden overkomen is, moge ons daartoe almede het regt geven. Die vriend is van nature een ‘Grübler,’ maar overigens een allerbeminnelijkst karakter. Schoon zijne beroepsbezigheden geheel vreemd waren aan anatomische of physiologische studien, zoo had hij toch altijd eene groote liefhebberij voor natuurwetenschappen in het algemeen, en bijzonder voor de ontleed- en natuurkunde van planten- en dierenligchamen. Met gretigheid greep hij steeds naar de populaire boeken, die hierover handelen, en bij voorkeur bragt hij in den omgang het gesprek op natuurkundige onderwerpen, ten gevolge waarvan hij, daar hij zoowel het gehoorde als het gelezene goed overwoog en bestudeerde, langzamerhand, voor een leek, eene tamelijk belangrijke anatomischphysiologische kennis verkregen had.

Toevallige omstandigheden waren de oorzaak dat ik mijn vriend in een jaar ongeveer niet zag. Eenigen tijd geleden bezocht ik hem op de plaats, waar hij thans woont, en verschrikte bij het binnentreden zijner kamer niet weinig. Ik vond mijn vriend, die er vermagerd, opgewonden en overspannen uitzag, met den rug tegen een muur geleund, en den blik onafgebroken gerigt op een groote, vierkante ijzeren plaat, welke aan de naar hem toegekeerde zijde zwart gemaakt was. Een bediende hield de op tafel staande plaat vast, en was bezig met een gloeijenden pook op de achterste, van mijn vriend afgekeerde, zijde regelmatig kringen en andere figuren te beschrijven. Mijn vriend

was blijkbaar in geen beste luim, want juist toen ik binnentrad, hoorde ik hem met den voet stampen en uitroepen: ‘ik zie waarachtig nog niets dan een zwart vlak.’

Mijn eerste indruk was dat mijn opgewonden vriend aan zekere hersenveranderingen leed, welke gewoonlijk de opzending naar Meerenberg, of eenig dergelijk gesticht, noodzakelijk doen zijn. Tot mijne vreugde bleek hij echter later goed bij zijne zinnen te zijn. Immers, wel eenigzins onthutst, maar blijkbaar volkomen compos mentis, verwelkomde hij mij, en vroeg verschooning voor de wonderlijke bezigheid, waarin ik hem gevonden had.

‘Ja,’ was mijn antwoord, ‘ik beken dat ik eenigzins vreemd opkijk. Waar zijt gij in 's hemels naam meê bezig?’

‘O, daarvan heb ik u veel te vertellen. Dat gij mij wat mager en opgewonden en met zulk eene schijnbaar zonderlinge proef bezig vindt, is alles het gevolg van het lezen van een physiologisch boek, waarin ontzettend veel nieuws staat. Het is u zeker ook reeds bekend en moet u zeer interesseren.’

‘Maar mijn beste!’ riep ik nog steeds verbaasd uit, ‘welk boek kan u zóó aangedaan hebben, dat gij er vermagerd en ontsteld van uitziet, en dat gij op uwe vrienden den indruk moet maken, van u met duivelsbezweringen, of zoo iets, bezig te houden?’

‘Hoe, gij begrijpt niet dat ik *Ons Leven* bedoel, het befaamde boek van Lewes, door Dr. van Cappelle vertaald!’

Thans ging mij een licht op. Ik had ‘the Physiology of common life’ vroeger bij een ander mijner vrienden eens ingezien, en mij door hem laten amuseren met een verhaal van de zonderlinge beschouwingen, den brutalen onzin (zooals mijn vriend zich wat kras uitdrukte), welke hij er in gevonden had. Later had ik het boek niet meer in handen gekregen, maar eene aankondiging der Hollandsche vertaling in den ‘Schat der gezondheid’ van E. gelezen. Ook deze was niet geschikt om mijne zucht tot nadere kennismaking aan te wakkeren, schoon E. *het boek in veler handen wenschte*.

Mijn vriend verhaalde mij rondborstig, hoe hij een tijd lang bijna krankzinnig van opgewondenheid was geweest over de vele nieuwe meeningen en treffende uitspraken van Lewes, die vaak geheel in strijd waren met hetgeen ik vroeger met hem besproken had. Hij had, vol vertrouwen op de woorden van Lewes, reeds proeven genomen, om, bij een voortdurend verblijf in

zijn sterk verwarmde kamer, enkel van rijst te leven, en mijne geheele opvatting van de beteekenis der stikstofhoudende voedsels, zeide hij triomfantelijk, ‘zou wel onjuist zijn.’ Hij had getracht bij dieren het bloed in beweging te brengen, na het hart uitgesneden te hebben, door terstond zuurstof in het bloed, dat uit de regter (aderlijke) harthelft vloeide, te leiden. Hij lachte met zijne vroegere meening over de voortbrenging der dierlijke warmte door oxydatie in het ligchaam. Maar in den laatsten tijd was hij toch aan de juistheid van vele der uitspraken van Lewes gaan twijfelen. Vooral die vervloekte ijzeren plaat.....!

‘Wat wilt gij daarop toch eigenlijk zien?’ vroeg ik. ‘O!’ was het antwoord, ‘dat zal u, die zoo gaarne over het zien redeneert, bijzonder interesseren.’ Hij sloeg het tiende hoofdstuk van ‘Ons leven’ op, las mij enkele stukken over den gezigtszin voor, en legde ten slotte een bijzonderen nadruk op de merkwaardige passage, welke wij op blz. 265 vinden: ‘De lichtstralen gaan door het netvlies heen, en vallen op de zwarte kleurstof, waarin zij eene verandering van temperatuur veroorzaken, welke geheel evenredig is aan de intensiteit en de eigenaardige kleur van iederen straal. Deze temperatuursverandering werkt op de binnenste laag van het netvlies, de staafjes en de kegels; welke op hare beurt de neuriliteit der buitenste laag, de vezels van de gezigtszenuw opwekt; en deze neuiliteit wekt de gevoeligheid van den gezigtszenuwknoop op, welke die van de hersenen al of niet kan opwekken.’ Iets ‘hooger had mijn vriend met emphase gelezen: Een beeld wordt dus in het netvlies ingebrand.’

Ik stond versteld, maar bewonderde toch de snuggerheid van mijn vriend, die, om de theorie van Lewes te toetsen, zijn zonderling experiment met de ijzeren plaat genomen had. Hij redeneerde daarbij aldus: IJzer is een goede warmtegeleider; wanneer iemand op de achtervlakte van een ijzeren plaat met een gloeijenden pook figuren beschrijft, zullen er met die figuren overeenkomende zeer verwarmde plekken in de plaat ontstaan. Op de zwarte voorvlakte van de plaat zal ik dan dergelijke figuren moeten zien, als aan de achtervlakte beschreven worden. Immers de warmtestralen dringen, even goed als de lichtstralen in mijn oog, door, en daar de laatste toch in warmtetrillingen veranderd worden, eer zij het netvlies prikkelen, zal het gevolg van de inwerking der ongelijkmatig verwarmde

zwarte vlakte op mijn oog moeten zijn, dat ik er lichtbeelden op zie, overeenkomende met den vorm der verwarmde deelen. Tot zijne teleurstelling voelde mijn vriend echter alleen dewarmte der ijzeren plaat, als hij er met het hoofd wat digtbij kwam, maar zag hij niets dan eene gelijkmatige zwarte vlakte.

Ik lachte hartelijk. Maar toen mijn vriend verstoord het boek van Lewes van zich wierp, en uitriep, dat hij er niets meer van wilde weten, nu hij de nieuwe theorie over het zien door zulk een eenvoudige proef kon weêrleggen, moest ik hem tegenspreken.

'Gij hebt dwaas gehandeld' - zeide ik - 'door gezigtsbeelden te verwachten van eene ongelijkmatig verwarmde vlakte. Gij kondt immers weten dat de warmtestralen in ons oog worden geabsorbeerd. Hebben wij vroeger de proeven van Helmholtz en Bruecke niet besproken?'

Mijn vriend herinnerde zich daarvan blijkbaar niet veel. 'Maar, dan is dus de theorie van Lewes misschien nog vol te houden' - riep hij uit, nog steeds ingenomen met het nieuwe en ongewone - 'en mijn experiment met de ijzeren plaat bewijst niets!' -

'Het bewijst alleen' - antwoordde ik - 'even als vele andere dingen, welke gij mij verteld hebt, *dat het onmethodisch zamenflansen van boeken, het driest uitspreken van onbekookte theoriën, argelooze lezers op een dwaalspoor en tot allerlei dwaasheden leidt*.'

'Ja - hernam mijn vriend - 't is waar, dat Lewes de belangrijke *feiten* van lichtbreking, en doorlating of opslorping van lichtstralen niet eens vermeldt, maar terstond in 't wilde gaat theoretiseren over het zien. Maar wees gij zoo goed om het boek eens meer naauwkeurig te lezen, en mij uw oordeel mede te deelen.'

Dit beloofde ik, en nam de hollandsche 'bewerking' mede, om haar met het oorspronkelijke te vergelijken. Het kenmerkende der voorrede van Lewes werd reeds besproken. Dr. van Cappelle voegt bij de hollandsche uitgave eene voorrede, waarin hij zegt, dat hij het nooit gewaagd heeft den schrijver in strikt physiologische zaken te weérleggen, ook dáár, waar hij in zijn gevoelen niet deelde, en dat hij overigens in tusschen haakjes geplaatste aanmerkingen sommige min verstaanbare zaken verduidelijkt, en opgegeven heeft, welk deel nederlandsche geleerden aan sommige belangrijke ontdekkingen gehad hebben. Wij

betwijfelen met E. in den ‘Schat der gezondheid,’ of hierin reden genoeg te vinden is om ‘ons leven’ eene hollandsche *bewerking* van ‘the physiology of common life’ te noemen. Was Dr. van Cappelle voor eene bewerking berekend, dan had hij ten minste blijkbare dwalingen of onhoudbare redeneringen moeten verbeteren, in plaats van ze, gelijk wij zien zullen, onveranderd te vertalen.

De drie eerste hoofdstukken van het boek zijn aan de beschouwing van honger en dorst, spijzen en dranken, spijsvertering en niet-vertering gewijd. Bij het bespreken van het voedsel op pag. 6[1], vindt Lewes gelegenheid om over de vergelijking tusschen een organisme en een werktuig te handelen. Die vergelijking gaat volgens hem mank, want ‘geene machine verbrandt hare eigene zelfstandigheid als brandstof; hare beweegkracht ontleent zij geheel aan de kolen, welke in het fornuis verbranden, en deze staat in regtstreeksche verhouding tot de verbrande kool. Maar iedere bewerktuiging verbrandt haar eigen ligchaam, zij verbrandt geen voedsel, maar weefsels.’

Dit moet zeker den student en den leek (voor beiden heet het boek geschreven) in het begin eener physiologie al zeer vreemd en wonderlijk klinken. Lewes onderstelt wel is waar: ‘eenige bekendheid met de grondbeginselen der natuurkundige wetenschappen bij zijne lezers,’ maar toch zeker geene volledige bekendheid met de belangrijkste en moeijelijkste vraagstukken der physiologie, en zonder deze zal men bezwaarlijk de ‘verbranding van weefsels’ begrijpen, nog voordat de schrijver eenig inzigt in de stofwisseling gegeven heeft. Voor het laatste zal toch moeijelijk kunnen gelden, hetgeen op pag. 4 bij ‘de oorzaak van den honger’ gezegd wordt, waar L. van dezelfde vergelijking gebruik maakt, welke hij op pag. 6 gaat weêrleggen, en waar hij spreekt van ‘*het levende werktuig, dat tijdelijk zijne deelen aan de vernietiging overgeeft*’ (sic.). Met welk regt ontkent hij daarenboven de mogelijkheid, dat vele voedsels, nog voordat zij in den eigenlijken zin ligchaams-(weefsel-) elementen zijn geworden, reeds in het bloed bijv., worden geoxydeerd? Hij mag dit voor zich meenen, maar 't is wat kras zulk een moeijelijk vraagstuk zoo maar ex tripode, zonder nader onderzoek of betoog, te beslissen.

1 Wij zullen in het vervolg steeds naar het hollandsche werk verwijzen, en dit slechts, war het noodig mogt zijn, met het engelsche boek vergelijken.

Doch de regels, welke op bladz. 6 op de aangehaalde volgen, zetten aan zijne gewaagde uitspraak de kroon op:

‘Het onderscheid tusschen eene bewerktuiging (organisme) en een werktuig (mechanisme) is dit: de voortbrenging van warmte in het organisme is niet de *oorzaak* maar het *gevolg* van zijne werkzaamheid; terwijl daarentegen in het mechanisme de werkzaamheid wordt veroorzaakt en onderhouden door warmte.’

Welke verwarde begrippen omtrent de stofwisseling moeten hierdoor niet bij den student opgewekt worden! Tot welke verkeerde gevolgtrekkingen moeten zij hem niet verleiden! Immers stoutweg zou hij kunnen beweren, dat in een levend ligchaam de warmte niet voor de stofwisseling noodig was, daar zij door Lewes slechts als het gevolg, en niet tevens als de oorzaak der levenswerkzaamheid beschouwd wordt. Intusschen wenschten wij wel eens een ei bij 0°. C. te zien uitbroeijen, en de verklaring te hooren van het bevirezen van handen of voeten.

De quaestie omtrent de overeenkomst der verrigtingen van ons organisme met de werking eener machine is, onzes inziens, eene gansch andere. Men kan namelijk eene verschillende meening hebben over het tot stand komen onzer geestvermogens; men kan dualist zijn, en de ziel als een machinist tegenover zijne machine beschouwen, of ook de geestvermogens als hersenfunctiën opvatten; in het laatste geval heeft men ‘l'homme machine,’ in het eerste zijn er een aantal levensverrigtingen, welke niet uit de werkzaamheid onzer stoffelijke bewerktuiging alleen te verklaren zijn. Maar de voeding, de ademhaling, de bloedsomloop, in één woord de geheele stofwisseling in ons ligchaam geschieden zonder twijfel overeenkomstig de werkzaamheid eener machine. De vergelijking van ons *ligchaam* met een werktuig is volkomen juist, mits men in het oog houde, dat ons organisme een hoogst zamengesteld werktuig is, waarin een gevolg op zijn beurt weder oorzaak wordt (de warmte bijv.) en waarin wij een bewonderenswaardig voorbeeld van zelfregistratie hebben, zooals wel nimmer in een werktuig door menschenhanden gewrocht, tot zulk eene volkomenheid zal kunnen gebragt worden.

Doch wij gaan voort met ons onderzoek naar des schrijvers denkbeelden omtrent bewerktuiging en stofwisseling.

Op bladz. 7 worden de bloedschijfjes de ‘voedende, vaste bestanddeelen van het bloed’ genoemd, ‘welke bij het hon-

gerlijden in aantal afnemen, terwijl dan al de onbewerktuigde bestanddeelen, welke de produkten zijn van vernietigde weefsels, zeer in hoeveelheid zijn toegenomen.' Was het ons onder het lezen der voorafgaande bladzijden reeds gebleken, dat er eene groote mate van lijdzaamheid en kalmte vereischt zou worden om aan geen aanval van verontwaardiging of toorn over oppervlakkigheid of onwetendheid toe te geven, de aangehaalde phrase maakte de proef bijna te hard. Er bleek toch duidelijk uit, wat bij aandachtige lezing geen nader betoog zal behoeven:

1^0. dat de schrijver geen juist begrip heeft van de gewone beteekenis der woorden *bewerktuigd* en *onbewerktuigd*.

2^0. dat hij met de verrigting der bloedcellen geheel onbekend is;

3^0. dat hij zich een volkomen onjuiste voorstelling vormt van den gang der stofwisseling bij het hongerlijden.

Hoe gebrekkig en onjuist echter de physiologische voorstelling van het een en ander moge wezen, de rubriek van fabelachtige verhalen en de voorbeelden van langdurig vasten van menschen en dieren zijn doorgaans boeijend en plastisch geschreven en nopen ons te erkennen, dat Lewes over het algemeen een onmiskenbaar talent aan den dag legt, daar, waar hij zich tot de beschrijving van toestanden en ziekte-verschijnselen bepaalt en zich niet aan redeneringen en verklaringen waagt. Tot welke dwalingen en misgrepen hij zich in het laatste geval doorgaans laat verleiden, blijkt onder anderen ook op pag. 19, waar hij meent de slapeloosheid bij het hongerlijden aldus te kunnen verklaren.

'Wanneer dus iemand honger lijdt, wordt het bedrag van zenuwwerkzaamheid, dat gewoonlijk aan zijne spijsverteringsverrigtingen wordt besteed, niet gebruikt; en daar zijne zwakte eene vermindering van spierwerkzaamheid veroorzaakt, vermindert ook het bedrag van den zenuw-invloed, die gewoonlijk voor de bewerging wordt verbruikt, en aldus worden de hersenen met die geheele overmaat van werkzaamheid, om zoo te spreken, aan zich zelve ten prooi gelaten [!]: slapeloosheid en waanzinnigheid zijn de natuurlijke gevolgen van deze overprikkeling.'

Deze verklaring is bijna even onbegrijpelijk als onlogisch en onwaar. Had Lewes logisch geredeneerd, dan zou hij tot een andere uitspraak gekomen zijn. In de beschouwingen toch,

welke aan die zonderlinge verklaring voorafgaan, en haar moeten voorbereiden en aannemelijk maken, wordt er op gewezen, dat ‘diepzinnige gedachten de spijsverteringsverrigtingen storen,’ ‘en dat een athleet (?) en een gulzigaard ten naaste bij idioten worden.’ In het laatste geval zou er te veel van de hersenwerkzaamheid voor de spijsvertering en spierwerking verbruikt worden. Als nu spijsvertering en spierwerking hoe langer zoo minder eischen, zouden zich, althans stellig in 't begin van 't honger-lijden, diepzinnige, geniale gedachten moeten vormen, en een middelmatig mensch zou door onthouding van voedsel langzamerhand een genie moeten kunnen worden. Maar 't schijnt, volgens Lewes, dat de niet voor spierwerking en spijsvertering verbruikte hersenwerkzaamheid slechts tot slapeloosheid en waanzinnigheid wordt omgezet! - En het was zeker om in dezelfde terminologie te blijven, dat de vertaler de woorden op bladz. 22 ‘the sense of *keen* appetite is delightful’ vertaalde door: het gevoel van *razenden* eetlust is zeer behagelijk.

Even revolutionnair, even afwijkende van de algemeen aangenomene meening omtrent de uitwerking van den honger op den mensch, even polemisch is hetgeen hij omtrent de zitplaats van de gewaarwording van den honger in het midden brengt. Alle heerschende meeningen worden achtereenvolgens vaak met zeer zwakke wapenen bestreden, zonder dat de lezer er veel aan helder inzigt bij gewonnen zal hebben. Naar onze meening had die geheele quaestie, welke slechts na eene grondige studie van zenuwwerking en zintuigelijke waarneming eenigzins te begrijpen is, liever achterwege moeten blijven, dan ze ten slotte in de volgende onduidelijke woorden te omschrijven: ‘Wij moeten nog, in navolging der volksspreekwijze zeggen, dat honger eene gewaarwording is, die hare zitplaats heeft in de maag; en al de redeneringen of proefnemingen, waardoor men tracht te bewijzen, dat hare zitplaats elders moet zijn, hebben betrekking op den algemeenen toestand des ligchaams, maar niet op de bijzondere gewaarwording, die wij als honger kennen.’ Voeg daarbij, dat Lewes iets vroeger door de navolgende, zijns inziens treffende, vergelijking, de twist of de maag, dan wel eenig deel van het zenuwstelsel, de zitplaats is van den honger, hoopte te beslissen:

‘De maag (zegt hij) is de zitplaats van den honger, even als de oogen de zitplaats zijn van de gewaarwording van sla-

perigheid; de algemeene toestand van uitputting is oorzaak dat de bezwaarde oogleden toevallen, en de algemeene toestand van het ligchaam is oorzaak, dat de maag de gewaarwording van honger teweeg brengt.' (pag. 26.)

Neemt men de beide aangehaalde zinsneden te zamen, dan leveren zij ons het bewijs van de onnadenkende en oppervlakkige wijze waarop Lewes vaak over physiologische vraagstukken redeneert, en den lezer ten slotte in een maalstroom van verwarring werpt. *De maag toch is de zitplaats van den honger, even als de oogen de zitplaats van het gevoel van slaperigheid!* 1°. Is noch de maag, noch het oog, maar alleen het centrale zenuwstelsel de zitplaats van gewaarwordingen; 2°. Is het neêrvallen van het bovenste ooglid, als wij slaperig zijn, een gevolg van spierverslapping, en heeft met de gewaarwording van slaperigheid niet te maken; 3°. Is de vergelijking tusschen het ooglid bij de slaperigheid en de maag bij den honger ten eenemale valsch. De toestand der maag kan oorzaak zijn, dat in ons centrale zenuwstelsel de gewaarwording van honger ontstaat, maar Lewes zal toch wel niet meenen, dat de slaperigheid opgewekt wordt door den toestand van het bovenste ooglid? - Wat de uitdrukking: 'de algemeene toestand van het ligchaam is oorzaak, dat de maag de gewaarding van honger opwekt' wil zeggen, bekennen wij nederig niet regt te begrijpen. Evenmin is het ons duidelijk waarom 'de physiologen' (Lewes schijnt zich buiten dat verachtelijke gilde te plaatsen) een 'Seitenhieb' moeten krijgen, dewijl zij voor de gewaarwordingen 'kracht,' 'opgeruimdheid,' 'vermoeidheid,' enz. geen naam verzonnen hebben. De physiologen noemen die gewaarwordingen, even als ieder gewoon mensch, de gewaarwording van 'kracht,' 'opgeruimdheid' enz. De Duitschers behandelen ze gewoonlijk onder den naam van 'Gemeingefühl.' Lewes noemt ze 'systemic sensations, because they arise in the system at large, and are not localised by consciousnes in any one organ.' Dergelijke onduidelijke voorstellingen komen voor in een boek, waaromtrent Dr. van Cappelle in de voorrede alleen maar *twijfelt* of de engelsche en hollandsche huismoeders het begrijpen zullen. - Doch wij zijn nog niet aan het einde der physiologische ketterijen en vreemdsoortige beweringen op het gebied der spijsvertering door L. geopperd. Dat de maag van een dier, dat lang gevast heeft, er bleek uitziet, verklaart hij uit 'het terugtreden van het

bloed uit de fijnere vaatvertakkingen, zoodat het slechts door de grootere kanalen stroomt' (pag. 27). Waarlijk, eene verrassende ontdekking op het gebied der circulatieleer! - Maar de geniale Lewes heeft omtrent die circulatie zijne eigene denkbeelden, waarmede wij later nog zullen kennis maken.

In het voorbijgaan heeft onze schrijver zich ook nog doen kennen als een revolutionnair op het gebied der embryologie. Maar hoe? 'Het spijsverteringskanaal (zegt hij) is niets anders dan een binnenwaartsvouw (sic!) van de uitwendige huid, even als de omgekeerde vinger van een handschoen,' (bladzijde 25). Tot nu toe meenden wij dat het trophische kiemblad, waaruit het darmkanaal ontstaat, reeds (*binnen*) in het ei ligt, en eerst later door vergroeijing met het buitenste kiemblad (waaruit de huid voortkomt) eene bovenste en onderste opening naar buiten verkrijgt, en kunnen die meening ook niet laten varen. Doch keeren wij nog een oogenblik terug tot zijne theoriën over stofwisseling, honger en dorst.

Na aldus den honger afgehandeld te hebben, komt hij natuurlijk tot de gewaarwording van dorst. Intusschen is het akelige verhaal van het zwarte hol te Calcutta, waarin 146 gevangenen gedurende den nacht opgesloten waren, dat vele bladzijden vult, enkel om de gevolgen van den dorst aan te toonen, hier zeer misplaatst. Immers de opgeslotenen stierven veeleer door gebrek aan lucht, dan door gemis van water. Het laatste werd hun in ruime hoeveelheid gegeven. Toch moet het gansche verhaal strekken om te bewijzen, dat een kopje laauwe thee beter is om hevigen dorst te stillen dan een glas koud water. Door de thee wordt, volgens L., 'de koortsachtige toestand, waarin mond en keel geraakt zijn door het gemis van water, in het ligchaam opgeheven, maar het koude water werkt als prikkel waardoor de koorts toeneemt, en de dorst nog erger wordt.' Het is alsof de schrijver opzettelijk zijne oogen voor zijne dagelijksche omgeving sluit, om uit hijzondere, zeer gecompliceerde gevallen, algemeene gevolgtrekkingen te maken.

In het geheel zou uit zijne redeneringen op bladz. 37 en 38 eigenlijk moeten volgen, dat hevige dorst nooit door het drinken van koud water kan gelescht worden. En waarop steunt die beschouwing? Op het verhaal van één dergenen, die weder levend uit het hol te Calcutta verlost werden, en die, tijdens de ondragelijke hitte en dorst in het hol, meer verligting vond in het oplikken van zijn zweet (analogon der slappe

thee) en in het zuigen aan zijne hemdsmouwen, dan in het gulzig drinken van koud water!

Het is waar, dat de gevoeligheid voor sommige spijzen en dranken individueel zeer gewijzigd kan zijn, maar dit zoover te drijven, dat, volgens Lewes, sommige personen in ‘een toestand van *algemeene ontsteking* vervallen, als zij kersen of kruisbessen eten’ (pag. 49), bewijst toch wel, dat de S. weinig heldere begrippen van de ziektekunde moet hebben, en evenmin eene juiste voorstelling heeft van hetgeen men ontsteking noemt, als van de momenten, die haar kunnen voortbrengen. Maar ook de vertaler schiet te kort aan physiologische kennis of aan taalkennis, indien hij de woorden ‘which (the egg) contains *potentially* an animal’ in het nederduitsch durft over te brengen: ‘hetwelk *deugdelijk* een dier in zich bevat’! (bladz. 53).

Dat de revolutiezucht van Lewes omtrent hetgeen men tot dusverre van den honger en den dorst meende te weten, natuurlijk eene geheel nieuwe beschouwing, of liever het afbreken van alle bestaande meeningen omtrent de voedingsmiddelen noodzakelijk maakte, spreekt wel van zelf. Hij begint dan ook met de van Liebig afkomstige verdeeling in *plastische* en *respiratorische* voedsels te verwerpen. Om daarvoor iets nieuws in de plaats te stellen, wordt *het water* als het *belangrijkste* voedsel door hem aangenomen. Dit doet dezelfde man, die vele bladzijden heeft gebruikt om aan te toonen dat Liebig's *voorname* dwaling daarin bestaat, dat hij aan ééne klasse van voedingsmiddelen, en wel aan de stikstofhoudende, het hoogste gewigt toekende en haar in de dierlijke huishouding de belangrijkste rol liet vervullen, terwijl *alle* voedsels, stikstofhoudende, stikstoflooze, mineralen en water *even* belangrijk zouden zijn. Is het niet bedroevend indien de zucht tot nieuwigheden tot zulke ongerijmdheden en inconsequentiën verleidt? En nog is die zucht niet bevredigd, want in plaats van door eene duidelijke omschrijving van de beteekenis der voedsels voor de stofwisseling, voor zoover wij die nu reeds kennen, den leek eenig inzigt te geven in de voeding en de vereischten voor een behoorlijk onderhoud des ligchaams, wordt van bladz. 57-86 een volkomen overbodige polemiek gevoerd, en vindt men argumenten tegen de gewone meening omtrent de redenen, waarom wij zoowel vleesch als groenten en brood moeten eten, op zulk een triomfantelijken toon aangevoerd, alsof Lewes al heel bijzondere en ongewone dingen ontdekt had. Ieder physioloog weet echter zeer

goed, dat de voedings- en voedselleer zeer onvolkomen is; maar de verdeeling der voedsels in stikstofhoudende en stikstoflooze, plastische en respiratorische, komt in elk geval met zeer vele physiologische feiten overeen, en is, cum grano salis opgevat, praktisch zeer aanwendbaar, daar zij ons eenige verklaring geeft van het groote nut, dat in het ruime gebruik van vleesch, eijeren, enz. gelegen is, en van den ellendigen ligchaamsbouw en de algemeene slechte ontwikkeling, die het gevolg zijn van slechte voeding, van het gemis van vleesch en van het misbruik van aardappelen. De slotsom der beschonwingen van Lewes komt eigenlijk hierop neêr: Ieder moet maar weten hoe hij zich 't best voedt; de Hindoe leeft van rijst, de Laplander van traan, de Engelschman van biefstuk; en regelen daaromtrent bestaan er niet.

Reeds deelde ik mede hoe één mijner vrienden bijna het slagtoffer dezer bewering van Lewes geworden was. Veertien dagen lang had hij zich alleen met rijst gevoed, en toen hij zijne krachten van dag tot dag voelde verminderen, kwam hij bij tijds tot de overtuiging, dat er toch wel eenige practische regelen bestaan en dat vleesch wel zoo veel voedende bestanddeelen bezit als rijst[1]. Men meene dan ook niet dat Lewes het eten van rijst zoo bijzonder aanbeveelt. Het eigenaardige zijner redeneringen is juist dat men ten slotte niet weet wat hij wil. Onder het lezen dier vele bladzijden merkt men toch een zoo groot aantal verwarde en onjuiste beschrijvingen op, dat wij ze onmogelijk allen kunnen weêrgeven. Bij een paar echter moeten wij nog een oogenblik blijven stilstaan. Op bladz. 82 namelijk wordt als bewijs der belangrijkheid van het water, als voedingsmiddel, onder anderen het volgende gezegd:

‘Het hoornvlies van het oog is zijne doorschijnendheid aan het water verschuldigd, en de verwijdering van die kleine hoeveelheid zou het gezigtsvermogen tot de bloote gewaarwording van eene plaatselijke temperatuursverandering maken.’

1 Indien het den een of anderen lezer belang inboezemt, kan ik hem mededeelen, dat mijn vriend thans weder geheel van zijne ingenomenheid met Lewes en diens nieuwe theoriën genezen is. Hij heeft dit vooral te danken aan het on nieuw lezen van *Eschricht*, het leven in zijne natuurlijke verschijnselen verklaard, enz., door den tegenwoordigen Hoogleeraar W.F.R. Suringar, in 't hollandsch overgebragt.

Zou men dus met een uitgedroogd hoornvlies aan het oog het licht als warmte waarnemen? Of wat beduidt die phrase anders?

Op bladz. 97 vindt men een verhaal van ‘den sterksten man, dien Anderson ooit gekend heeft, en die bijna nooit *dierlijk* voedsel aanraakte; zijn voornaamste voedsel bestond uit gallons *dikke zure melk*, thee en koffij, een dieet, welke geen gewoon mensch goed zou kunnen verdragen.’ Het laatste gelooven wij gaarne; maar moet dit, zooals Lewes wil, bewijzen, dat sommige organismen beter gedijen bij het gebruik van *plantaardig* voedsel?

Doch grooter opeenstapeling van verwarring dan op bladz. 140 in 8 regels gevonden wordt, is wel niet denkbaar:

‘Zij, die eenigen aanleg tot de vreesselijke steenziekte hebben, moesten zich zooveel mogelijk van dierlijk voedsel, van brood en erwten onthouden, omdat daaruit het phosphorzuur in overmaat afkomstig is, dat de meest kenmerkende phosphaten van den steen zal vormen. Door een plantaardige diëet wordt het bloed alkalisch; dit zal het piszuur oplosbaar doen blijven; en zoodoende zal, zelfs al is de steen reeds gevormd, zijne toename worden tegengehouden.’

Erwten en boonen worden tegenover de plantaardige diëet gesteld, en het alkalische bloed zou het piszuur (in de urine dus) doen opgelost blijven! Blijkbaar heeft Lewes de klok wel eens hooren luiden, maar weet niet waar de klepel hangt. Immers er bestaat eene meening onder de geneeskundigen, dat het bij de aanwezigheid van blaassteenen, welke uit piszuur bestaan (zoo als bij kinderen gewoonlijk het geval is), goed is om veel *plantenzuren* te doen gebruiken. Die zuren toch worden in koolzuur en water omgezet. Het overvloedige koolzuur verbindt zich in het ligchaam met bases tot koolzure zouten, welke door de urine worden afgescheiden; en eene grootere hoeveelheid dier zouten in de urine doet het piszuur opgelost blijven, zoodat het niet neêrslaat, om den steen grooter te doen worden. Bij blaassteenen uit phosphaten, waarvan Lewes spreekt, zou het zeker veel beter zijn om minerale zuren te doen gebruiken, gelijk gewoonlijk, maar zonder schitterend gevolg, geschiedt.

Onmiddellijk daarop volgt (bladz. 141 en 142) eene redenering omtrent den invloed van kofij en thee op het organisme, waarbij Lewes, naïef genoeg, zijne eigene proeven

mededeelt om dierlijke weefsels in afgietsels van koffij en thee voor bederf te bewaren! Wij zouden lust gevoelen om bladz. 141 en 142 geheel over te schrijven als een merkwaardig voorbeeld van holle, oppervlakkige redenering, gegrond op slecht onderzochte en kwalijk begrepen feiten. Maar wij vreezen, reeds wat wijdloopig te worden. En toch zijn wij nog slechts op bladz. 141 van ‘Ons leven’ gekomen, hetwelk ons in twee lijvige boekdeelen, elk van ongeveer 360 bladzijden, ontvouwd wordt. Wij meenen evenwel reeds een voldoenden grondslag gelegd te hebben om ons oordeel over het boek van Lewes in het algemeen, te staven. Wij zijn daarbij geheel onpartijdig te werk gegaan, beginnende met het begin, en kunnen daarbij de verzekering geven, dat wij in elk volgend hoofdstuk even veel grove ‘blunders,’ onjuiste voorstellingen en verwarde redeneringen zouden kunnen aantoonen, als wij in het besproken hoofdstuk moesten wraken. Intusschen achten wij ons verpligt nog eenige daarvan in het licht te stellen, die zich bij het doorbladeren aan ons opdrongen.

Bij de beschouwing van den bloedsomloop (bladz. 258) vindt Lewes het onwaarschijnlijk, dat de zamentrekking der slagaderen de oorzaak zou zijn van hare ledigheid na den dood, en meent het voortbewegen van het bloed naar de aderen te moeten verklaren uit het voortduren van den capillairen bloedsomloop door krachten, welke zich daarin ontwikkeld hebben. Nu leert de eenvoudigste redenering, dat dan juist de slagaderen vol zouden moeten zijn. Immers wat baat het of het bloed uit de haarvaten in de aderen gedreven wordt? Daardoor zal toch eene slagader niet ontledigd worden! - Maar men leze slechts verder, en weldra zal men ontdekken, dat zelfs de oogenschijnlijk zoo duidelijke en volledige leer van den bloedsomloop niet bestaan kan voor de revolutionnaire regtbank van Lewes. Dat de zamentrekking van het hart het bloed ook door de haarvaten in de aderen zou drijven vindt L. onaannemelijk; maar van de voortbeweging in de aderen door den invloed der spierwerking, in verband met de klapvliezen der aderen, en vooral door het verband tusschen het mechanisme der ademhaling en van den bloedsomloop schijnt hij in 't geheel niet gehoord te hebben. In plaats daarvan vindt men op bladz. 268 de voor Lewes eenige ware verklaring der bloedsbeweging in de aderen, ontleend aan Draper, die voor Lewes een bijzondere autoriteit schijnt te zijn:

‘Wanneer twee vloeistoffen een verschillenden graad van affiniteit voor de wanden van een buis hebben, zal de vloeistof, welke de grootste affiniteit voor de wanden heeft, de andere vooruit drijven. De twee vloeistoffen in de bloedvaten zijn slagaderlijk en aderlijk, en de grootere affiniteit van slagaderlijk bloed voor de weefsels, is oorzaak dat het het aderlijke bloed voorwaarts drijft.’ Na eerst een Gordiaanschen knoop *gezocht* te hebben, hakt Lewes hem op eene Alexander waardige wijze door! De grootere affiniteit van het slagaderlijke bloed voor de weefsels, is het zwaard; maar, helaas, zoowel de knoop als het zwaard bestaan slechts in de verbeelding van Lewes. Om het Don-Quichot-achtige van zijne beschouwingen over den bloedsomloop aan te toonen, behoeven wij slechts verder te gaan. Op blz. 269 zegt L. dat de bloedsomloop het gevolg is van de ademhaling. Nu zou men denken dat er eene beschrijving van de werktuigelijke verhoudingen tusschen hart, longen en borstkas zou volgen - maar neen:

‘De slagaderlijke verandering (arterialisatie) van het bloed in de longen is de oorzaak van den bloedsomloop. Het slagaderlijke bloed heeft affiniteit voor de weefsels, hetgeen veroorzaakt dat het voorwaarts dringt in de haarvaten; en niet zoodra is er aan die affiniteit voldaan, of het bloed wordt aderlijk, en wordt door de opvolgende kolom vooruitgedreven. In de longen dringt het aderlijke bloed vooruit om aan zijne affiniteit voor de zuurstof, die in de lucht is, te voldoen. Na daaraan voldaan te hebben en slagaderlijk geworden te zijn wordt het door de opvolgende kolom vooruitgedreven.’

Het is te betreuren, dat een nederlandsch geneeskundige zulken onzin zonder eenige op- of aanmerking kon vertalen. Wij hebben op bladz. 269 naar haakjes gezocht, welke werkelijk hier en daar in 't boek voorkomen, maar ze tot ons leedwezen hier niet gevonden. Wel had Dr. v. Cappelle gezegd, Lewes in ‘strikt physiologische zaken’ niet te zullen weêrleggen, maar de aangehaalde phrasen zijn geen physiologie meer, maar mysticisme en dwaasheid.

En toch welk een gewenscht veld ter bearbeiding is voor den populairen schrijver juist de leer van den bloedsomloop, in verband met het mechanisme der ademhaling. Hoe gaarne hadden wij daarvan eene duidelijke beschrijving in het boek gevonden. Maar om de werktuigelijke verhoudingen bij de bloedbeweging en

ademhaling te verduidelijken, behoort men eenige meerdere, al is het dan ook slechts elementaire, kennis van ontleedkunde en physica te hebben, dan onze S. toont te bezitten. Doch ook in de scheikundige zaken komen ons des Schrijvers begrippen vaak al vrij onvolledig en verward voor. Daaraan meenen wij het te moeten toeschrijven, dat hij, bij de beschouwing der dierlijke warmte, een bezwaar tegen de scheikundige theorie der oxydatie in het ligchaam oppert, op grond dat de spierzamentrekkingen ook warmte opwekken. Een deel der warmte zou dus door de spierzamentrekking geleverd worden!

In het hoofdstuk, dat over den gezigtszin handelt (Deel II, bldz. 263), wil Lewes het bekende feit toelichten, dat de vezels der gezigtzenuw in het netvlies ongevoelig zijn voor de onmiddellijke inwerking der lichtstralen:

‘Er is een blinde plek in het oog, hetgeen door de volgende proef bewezen kan worden: Bevestig een rooden ouwel tegen den muur, sluit één oog, en verwijder u langzaam van den muur, terwijl gij steeds naar den ouwel blijft zien; als gij op zekeren afstand er van verwijderd zijt, zal de ouwel plotseling uit uw gezigt verdwijnen.’ Ieder moge de proef nemen welke L. beschrijft. Hij zal den ouwel steeds blijven zien, tenzij hij zóóver achteruit loopt, dat het netvliesbeeldje te klein is om te worden waargenomen. Maar daarin zal toch wel niemand een argument voor den blinden vlek in het oog kunnen vinden, en zonder de minste physiologische kennis te bezitten, zal hij in de zonderlinge beschrijving van L. òf gemis aan physiologische kennis, òf eene verkeerde voorstelling vermoeden. Die echter eenigzins met physiologie bekend zijn, begrijpen terstond dat L. de proef van Mariotte bedoelt, waarvan hij blijkbaar niet het minste denkbeeld heeft.

Die proef wordt op de volgende wijze genomen: Men plakt op een muur, op gelijke afstanden van elkander, en op ééne dwarsche lijn, 3 ouwels; of men neemt een vel papier, en teekent daarop 3 punten aan, op gelijke afstanden van elkander. - Men sluit nu één oog en ziet met het andere voortdurend naar den middelsten ouwel of naar het middelste punt op het papier. Men ziet dan tegelijk de beide zijdelings liggende ouwels of punten. Terwijl men nu het oog onafgebroken op het gefixeerde punt gerigt houdt, verwijdert men langzamerhand het hoofd, of voert het digter bij den muur of het papier. Op die wijze vindt men spoedig eene positie waarin

plotseling één der zijdelings liggende ouwels of punten niet meer gezien wordt. Wordt het hoofd verder af of digter bij gevoerd, dan wordt het punt of de ouwel weder gezien. Maar het middelste punt, waarop men het oog gerigt houdt, blijft men steeds zien, terwijl, naar de bewering van Lewes, een punt, dat men blijft fixeren, alleen door het hoofd er verder af, of digter bij te voeren zou kunnen verdwijnen!

Het is hier de plaats niet om de reden van het verdwijnen van één der ouwels of punten uit het gezigtsveld, bij de proef van Mariotte, te verklaren. Genoeg zij het, dat men mathematisch kan bewijzen, dat het beeld van het voorwerp, wanneer het uit het gezigtsveld verdwijnt, ligt op de plaats, waar de gezigtszenuw in het netvlies komt, dus op de vezels dier zenuw zelve; waardoor bewezen wordt, wat Lewes wilde bewijzen.

Reeds vroeger, bij het verhaal van het gebeurde met mijnen vriend, deelde ik de zonderlinge theorie van Lewes over het zien mede. Het eenige argument, dat hij daarvoor aanvoert, is, dat bij sommige dieren het pigment vóór het netvlies zou liggen. Het is alweder een bewijs van de oppervlakkige en onadenkende wijze, waarop Lewes een of ander nog niet eens goed geconstateerd feit soms aanpakt, om daarnaar alle overige bekende feiten en alle daarop gegronde beschouwingen te verwringen. Het is waar, dat bij de weekdieren, vooral bij de koppootige, de inrigting van het oog, voor zoo ver men die kent, niet met de gewone verhoudingen schijnt overeen te komen. Maar ten eerste is de zaak nog niet behoorlijk onderzocht, en ten tweede verraadt het eene ongewone mate van voorbarigheid en onnadenkendheid, om daarom terstond de geheele tegenwoordige theorie van het zien, bij de bekende inrigting van het oog der menschen en der zoogdieren, te verwerpen.

Wat zou men wel van den natuurkundige zeggen, die de geheele leer van de uitzetting en inkrimping der stof, afhankelijk van de vermeerdering of vermindering van den warmtegraad, verwierp, omdat het water schijnbaar eene uitzondering maakt, daar het beneden 4° C. weder ligter wordt dan boven die temperatuur; waarin toch de bekende reden gelegen is, waarom onze rivieren en sloten 's winters niet tot aan den bodem in ijs veranderd worden? De geheele redeneertrant van Lewes komt met die laakbare handelwijze overeen. Iets, wat hij nog niet met de tegenwoordige beschouwingen kan rijmen, schijnt hem het regt te geven om alles omver te werpen. Hij heeft

daarbij echter dat met de revolutiemannen gemeen, dat hij meer afbreekt dan opbouwt; en hetgeen hij nog opbouwt is zoo zeer uit half mystieke, phantastische bouwstoffen zamengesteld, dat het geheel bij den eersten stoot van het oppervlakkigst onderzoek dreigt in een te zakken. Doch genoeg!

De aangehaalde voorbeelden geven ons het regt, in 't algemeen de geschiktheid van Lewes, om een populair physiologisch boek te schrijven, in twijfel te trekken. Daartoe toch mist hij elementaire kennis, juist begrip van de feiten, welke in de wetenschap bekend zijn, en een onbevangen en op zaakkennis gegrond oordeel over de bestaande meeningen. Een algemeene grief tegen ‘Ons leven’ is voorts het gemis van eenige methode in het behandelen der onderwerpen. Men vergelijke er ‘das physische Leben’ van Eschricht eens mede, en men zal het onderscheid tusschen eene populaire physiologie van een zaakkundig en wetenschappelijk man, en van een oppervlakkigen dilettant duidelijk bemerken. In plaats van eene duidelijke omschrijving van zijn onderwerp te geven en een logisch plan te volgen, neemt Lewes de eerste de beste quaestie, welke hem in de gedachte komt, op, gaat aan 't polemiseren, en gebruikt daarbij uitdrukkingen, haalt er allerlei feiten bij, welke den leek of den student, die nog naauwelijks weten, waarover gepolemiseerd wordt, veelal nog volkomen onbekend zijn. Het slot van zulk een polemiek is dan gewoonlijk het verwerpen van al wat als waar of waarschijnlijk is aangenomen, om er meeningen voor in de plaats te stellen, welker ongerijmdheid, reeds bij oppervlakkig onderzoek, in het oog springt, of wier deugdelijkheid boven de thans aangenomene alleen op de autoriteit van Lewes zelf berust. Dikwijls kwam ons, bij het lezen der drieste en ongemotiveerde uitspraken van Lewes, het bekende geestige leekedichtje in de gedachten:

> Vrijheid, vrijheid, geen gezag,
> Is de leuze in onze vlag!
> Zoo is 't wel, dat nu geen leek
> Verder meê of tegenspreek'! -

Eene der belangrijkste fouten echter welke men overal in ‘Ons leven’ weêrvindt, is die telkens terugkeerende polemiek, die vaak noodelooze woordenstrijd, die vooral in een populair geschrift niet te pas komt. Een voorbeeld daarvan vinden wij

in het bekampen der uitdrukking ‘onbewuste gewaarwording.’ Ieder physioloog begrijpt zeer goed, dat die uitdrukking, zoo als zij daar staat, onjuist is. Toch is het onmogelijk haar, bij den tegenwoordigen toestand onzer kennis, door eene andere te vervangen. De volgende voorbeelden toch, uit het dagelijksche leven gegrepen, mogen dit nader aantoonen. Een invloed uit de buitenwereld werkt op het ligchaam, de getroffen gevoelszenuw wekt in het centrale zenuwstelsel de met haar zamenhangende bewegingszenuw op; er ontstaan onwillekeurige spierbewegingen, die onder den naam van reflexbewegingen bekend zijn. Voorbeelden daarvan vinden wij in het terugtrekken der ledematen, als zij gedurende den slaap aangeraakt worden; in de bewegingen van onthoofde dieren, als men hunne huid knijpt, enz. Hier heeft volstrekt geene gewaarwording plaats. Maar hoe duizendmaal werken bijv. vele voorwerpen rondom ons op onze oogen in, zonder dat wij ze duidelijk waarnemen, daar slechts één voorwerp te gelijk met oplettendheid beschouwd wordt. In die gevallen ontstaat er van de onduidelijk waargenomen voorwerpen even goed een netvliesbeeld, als bij het naauwkeuriger beschouwen, en men moet aannemen, dat zij ook zekeren indruk in ons centraalorgaan hebben opgewekt. Dagelijks doen wij automatisch, of bijna zonder dat wij het weten, duizenden goed berekende dingen: bewegingen bij het gaan zitten, bij het loopen, bij maat-bepaling, enz., enz. In al die gevallen moet er ook gewaarwording plaats hebben, maar niemand is er zich duidelijk van bewust, of zou er zich even goed rekenschap van kunnen geven, als bijv. van het opzettelijk en oplettend beschouwen van een voorwerp, het hooren naar een geluid, enz. De bedoelde groote groep van sensatiën, heeft men wel eens met den ongelukkigen naam van ‘onbewuste gewaarwordingen’ bestempeld. Dit is het punt, waar Lewes zijn aanval tegen rigt. Liever hadden wij echter eene duidelijke omschrijving van de zaak zelve, en van de redenen, welke tot den naam van ‘onbewuste gewaarwording’ gevoerd hebben, van hem vernomen, dan eene theorie, welke alles zou moeten ophelderen. Die opheldering meent hij te vinden in zijne theorie der ‘neuriliteit,’ welke, volgens hem, den opgewekten toestand der zenuw moet aanduiden, en waardoor bewegingen kunnen volgen, of waardoor *al* of *niet* gewaarwordingen kunnen opgewekt worden. Uitgenomen den nieuwen, en volkomen overbodigen naam, waren wij vóór Lewes juist

even ver. Wat hij verder voor licht van die nieuwe (?) beschouwing verwacht, blijft, voor ons ten minste, ook na het lezen van zijn boek, onbegrijpelijk.

Wij zullen daarom, en omdat wij meenen ons gevoelen over het werk van L. genoeg gestaafd te hebben, den lezer niet verder in den Augias-stal der hoofdstukken over zenuwphysiologie rondleiden. Aan het slot dezer beoordeeling genaderd, willen wij het gaarne onderstellen dat Lewes, bij het schrijven van zijn boek, werkelijk ter goeder trouw heeft gehandeld, en dat hij, niet ontbloot van wetenschappelijken aanleg en eenige belezenheid, maar zonder genoegzame elementaire kennis en begaafd met meer phantasie en vlugheid van geest, dan met een scherpzinnig en op degelijk onderzoek gebaseerd oordeel, en eindelijk getroffen door de vele leemten, welke hij in de physiologie aantrof, zich heeft diets gemaakt, dat hij een oorspronkelijk en nuttig werk zou schrijven, wanneer hij zijne indrukken en bespiegelingen (onderzoekingen en redeneringen mogen wij niet zeggen) in het licht gaf. Dat hij daarmede echter der wetenschap geene dienst gedaan en zich geene aanspraak op onzen dank verworven heeft, behoeft wel verder geen betoog.

Ja, wij moeten het zelfs betreuren dat Dr. van Cappelle het boek van Lewes, en dat wel op eene lang niet onberispelijke wijze (men vergelijke slechts vele aangehaalde plaatsen), in het hollandsch heeft overgebragt, en kunnen dus met den wensch van E., in den ‘Schat der gezondheid’ uitgedrukt, dat het boek in veler handen moge komen, ook geenszins instemmen, maar moeten integendeel verlangen, dat het in de handen van niemand kome, die verlangt eenige *juiste* kennis te verkrijgen van den aard en den zamenhang zijner ligchaamsverrigtingen.

Natuurwetenschap en wonderen.

Voor eenigen tijd is een boekje in het licht verschenen, getiteld: ‘De moderne theologie, beoordeeld uit het standpunt der moderne natuur- en wereldbeschouwing,’ door A.T. Reitsma, predikant te Groningen.

De uitgave van dit werk is een merkwaardig verschijnsel, eensdeels omdat wij den Heer Reitsma kennen als een man van uitgebreide kennis, van een helder oordeel en van eene vrijzinnige denkwijze, anderdeels om de voorrede, onderteekend door ‘De Redactie van het Tijdschrift, Waarheid in Liefde’ - het orgaan van de Hoogleeraren der Godgeleerde faculteit te Groningen, - waarin gezegd wordt, dat deze voorlezingen, in het eerste nommer van den loopenden jaargang van genoemd Tijdschrift opgenomen, afzonderlijk verkrijgbaar zijn gesteld, en dat de Redactie hiertoe besloten heeft ‘als eene zeer zeldzaam in te willigen uitzondering’, waarna zij laat volgen: ‘Immers het aanzoek daartoe kwam in deze stad van zeer vele personen, ook van dezulken, die zich onmogelijk het Tijdschrift kunnen aanschaffen, en dit aanzoek had een duchtigen grond in den overgrooten bijval, welken die Voorlezingen bij haar uitspreken in Oct. 1861 hier vonden. Voorts is het onderwerp daarvan het algemeen gesprek van den dag, en kan deszelfs behandeling in deze Voorlezingen onder Gods zegen dienstbaar zijn om vele geschokte gemoederen tot rust en zoekende geesten tot licht te helpen komen.’

Wij zien hieruit, dat de Redactie van genoemd Tijdschrift

eene hooge waarde hecht aan deze Voorlezingen, - ja, wij mogen vermoeden, dat zij de daarin neêrgelegde denkbeelden als de hare erkent. Het verwondert ons daarom zeer, dat er in de theologische tijdschriften tot nu toe zoo weinig notitie van genomen is. Immers het is van het hoogste belang, naauwkenrig toe te zien, of een geschrift, dat zulk een grootschen titel draagt, dat van zulk een bekwamen auteur uitgaat en zulk eene gewigtige aanbeveling bezit, - een geschrift, dat volgens veler gevoelen in een viertal populaire verhandelingen de geheele zoogenaamde modern-theologische rigting triumphantelijk overhoop werpt, - of zulk een geschrift inderdaad echt goud bevat.

Wij zullen zien.

Het zij ons vergund op te merken, dat wij er in de verte niet aan gedacht zouden hebben, eenig onderzoek van dit merkwaardig geschrift openbaar te maken, indien de Heer Reitsma een ander standpunt gekozen had dan dat der *moderne natuuren wereldbeschouwing*. In het algemeen mag men aannemen, dat theologen van professie - die tegenwoordig de handen overvol hebben met hun eigen vak - weinig met dat standpunt bekend zijn, terwijl natuurkundigen zich doorgaans weinig ophouden met het lezen van theologische strijdschriften en ook niet veel lust hebben om zich openlijk op dat kampveld te wagen.

Ook wij zijn afkeerig van het behandelen van theologische twistvragen, omdat zij gewoonlijk enkel over *vormen* loopen - over brooze vormen, kinderen van een bepaalden tijd en van een bepaalden ontwikkelingstoestand. Het wezen der zaak - de zedelijke volmaking van den mensch - blijft onaangetast onder die wisselende gewaden, en het moge goed zijn eene doelmatige vervorming te bevorderen, - het is dwaas, er zich warm over te maken of er zich over te verontrusten, als ware wij weten niet wat in gevaar!

Wij zullen dus de theologie met al hare nuances, van de orthodoxe af tot de moderne toe, in hare waarde laten en noch voor de eene noch voor de andere partij trekken, overtuigd als wij zijn, dat iedere nuance op een bepaalden trap van menschelijke ontwikkeling harten vindt, die zij - en zij meer dan de overige - bevredigen kan. Wij willen enkel optreden als handhavers van de regten der *moderne natuur- en wereldbeschouwing* en onderzoeken of deze nergens door den Heer Reitsma geschonden zijn. Het is hiertoe noodig te vragen, wat wij door

moderne natuur- en wereldbeschouwing moeten verstaan, om vervolgens op enkele begrippen van den Heer Reitsma te wijzen en sommige van zijne stellingen ter sprake te brengen om eindelijk op dien grond over de juistheid zijner gevolgtrektrekkingen een oordeel uit te spreken.

Wat verstaat de Heer Reitsma door moderne natuur- en wereldbeschouwing? Op deze vraag vinden wij geen bepaald antwoord. Wij achten dit eene groote leemte, want wie zijn standpunt niet hoogst naauwkeurig omschrijft, stelt zijne lezers niet in de gelegenheid om er zich te plaatsen. Wij achten het te meer eene leemte, omdat de schrijver zegt: ‘Moderne theologie!... ik vind het een allerongelukkigst gekozene, niets aanduidende benaming eener theologische rigting.’ Immers, dit zou ons haast doen twijfelen, of wij soms ook van het woord *moderne natuur- en wereldbeschouwing* hetzelfde moeten zeggen! De schrijver voegt er evenwel bij (bl. 6): ‘zij geeft in den grond niet anders te kennen, dan dat zij de laatste, de nieuwste rigting, die van den tegenwoordigen tijd is.’ Wij brengen deze uitspraak in verband met hetgeen wij later (bl. 36) vinden: ‘Komt! volgt mij dan op het rijke, ruime gebied der natuur! Weest niet bezorgd, dat gij mij in dit gedeelte van ons onderzoek minder gemakkelijk zult kunnen volgen, omdat gij, althans de meesten uwer, geene natuurkundigen zijt. Ik ben evenmin natuurkundige in den strengen zin des woords als gij. Het eenige, dat ik welligt boven sommigen uwer vooruit heb, is, dat ik - laat mij toch niet zeggen, de moeite gedaan, maar liever - het genot gesmaakt heb, den gang van het wetenschappelijk onderzoek op het gebied der natuurkunde na te gaan en de resultaten van dat onderzoek op te zamelen,’ en wij gelooven, dat wij een toestemmenden hoofdknik van onzen geachten vriend, den schrijver, bekomen, wanneer we zeggen: Het standpunt der moderne natuur- en wereldbeschouwing is dat, waarop de degelijkste natuurkundigen van onzen tijd, naar aanleiding van de uitkomsten der jongste wetenschappelijke onderzoekingen, zich hebben geplaatst.

De natuurkunde van onzen tijd - dit weet de Heer Reitsma zeer goed - heeft zich losgemaakt van alle wijsgeerige bespiegelingen; zij is eene zuivere ervaringsleer. De schrijver verklaart te regt (bl. 27): ‘De empirie mag oordeelen over het

werkelijk bestaan der dingen; maar over de mogelijkheid van eenig verschijnsel te oordeelen, is niet van hare competentie,' al onderschrijven wij ook geenszins, wat er onmiddellijk op volgt: 'Zij moet het oordeel daarover aan de wijsbegeerte overlaten.' Deze woorden zijn als het ware de epikrisis op de volgende (bl. 25): 'Van meer belang voor ons is de tegenwerping door de natuurkundigen tegen de mogelijkheid van wonderen ingebragt. Zij heeft haren grond in de empirie, dat is in de waarneming van hetgeen werkelijk bestaat. De redenering, die men daarop bouwt, heeft ongeveer dezen gang. Uit alles, wat wij op het gebied der natuur en der geschiedenis waarnemen, blijkt het, dat elk verschijnsel wordt voortgebragt door in de natuur liggende oorzaken volgens zekere vast bepaalde wetten. Verschijnsels zonder deze oorzaken en niet volgens deze wetten voortgebragt, zouden de natuurorde storen en opheffen en in strijd zijn met de wijsheid des Scheppers: derhalve zulke verschijnsels zijn onmogelijk.'

Met verlof! Deze laatste volzin behoort volstrekt niet tot de redeneringen van den natuurkundige, - van den man der ervaringsleer. Hij mag zoo niet redeneren, want wij zeggen met den Heer Reitsma: De beslissing over het mogelijk bestaan van iets wat niet tot het gebied der zintuigelijke ervaring behoort, - dus ook over het bestaan van eenen Schepper - moet hij aan de wijsbegeerte overlaten. Hij laat zich die verklaring van incompetentie welgevallen, maar hij zegt ook in plaats van den laatsten aan het boek van den Heer Reitsma ontleenden volzin: Verschijnsels, zonder deze (bekende) oorzaken en niet volgens deze (bekende) wetten voortgebragt, schrijven wij toe aan onbekende oorzaken en wetten, - want.... wij weten nog zeer weinig!

Hij laat zich, als zuiver empiricus, die verklaring van incompetentie welgevallen, maar hij ontleent daaraan ook het regt, om zich te ontslaan van alle wijsgeerige bespiegelingen, van alle begrippen, die niet rusten op den vasten grond der zintuigelijke waarneming. Loochent hij daarom het bestaan van een almagtigen en alwijzen God buiten de wereld? Volstrekt niet zijn hart kan groote behoefte hebben, om in Hem als een weldoenden vader te gelooven. Maar als empiricus is hij incompetent om over zijn bestaan te oordeelen, en het geloof zijns harten mag geenerlei invloed hebben op zijne gevolgtrekkingen als natuurkundige. Wanneer zijn oog onbeneveld zal wezen,

mag hij op het standpunt der ervaring - het standpunt van waar de hedendaagsche natuurkundigen de natuur en de wereld beschouwen - geene denkbeelden medebrengen, die hij op het gebied der wijsbegeerte heeft opgedaan.

De Heer Reitsma plaatst zich op het standpunt der moderne natuur- en wereldbeschouwing, om van hier de moderne theologie te beoordeelen, - eigenlijk alleen om het door hem opgegeven kenmerk der moderne theologie, de ontkenning van het wonder, te beoordeelen, - derhalve om van dat standpunt te beslissen, of een wonder inderdaad mogelijk is.

Gelukkig behoeven wij volstrekt niet te strijden over de bepaling van *wonder*. We vinden ze duidelijk genoeg in de woorden (bl. 20): ‘Tot het wonderbegrip behoort mijns inziens noodzakelijk het aannemen van eene daad Gods als oorzaak van het ontstaan van eenig verschijnsel’, en (bl. 21): ‘Een wonder is dus in allen gevalle een ingrijpen Gods in de natuurorde.’ En nu vragen wij, hoe kan men een oordeel uitspreken over de mogelijkheid van eene buitengewone wilsdaad van God, wanneer men zich plaatst op het standpunt der moderne natuur- en wereldbeschouwing, waar de natuurkundige incompetent is, om zelfs over het bestaan van God te oordeelen?

Maar nog meer; de Heer Reitsma plaatst zich op het standpunt der moderne natuur- en wereldbeschouwing, en hij doet dit zonder de resultaten zijner wijsgeerige bespiegelingen en de hieruit voortgevloeide begrippen af te leggen. Wie zoo handelt, moge zich verbeelden, dat hij zich op een zuiver natuurkundig standpunt bevindt, hetgeen wij van de natuurkunde als bloote ervaringsleer gezegd hebben, bewijst het tegendeel, - en het kan derhalve niet anders of de vermenging van wijsbegeerte en crvaring moet aanleiding geven tot eene verontreiniging dezer laatste, en de vonnissen, door dat mengsel geveld, mogen geenszins voor die der hedendaagsche natuurkunde gelden.

De Heer Reitsma neemt *zijn* Godsbegrip naar het door hem gekozen standpunt mede; wij lezen (bl. 22 en vv.): ‘Wij stellen ons daarom eerst de vraag ter beantwoording voor: *zijn wonderen mogelijk?*

Veroorlooft mij, voor wij tot dit onderzoek overgaan, dat ik voor u de belijdenis uitspreke van mijn geloof in God. Ik geloof met de volkomenste toestemming van mijn verstand en hart, dat er een God is, en ik denk mij dien God als het allervolmaaktste wezen, hetwelk, onderscheiden van de wereld

en boven de wereld verheven, die wereld door zijnen wil, door “het woord zijner kracht” doet bestaan en zijn. Ik denk mij dien God als den alwijzen en liefderijken bestuurder van mijn lot, mijn opvoeder en vader. Omdat ik mij God niet anders dan zóó denken kan, vereer ik Hem als het hoogste wezen, vertrouw op Hem als den wijzen wereldbestuurder, en heb Hem lief als mijn Vader, die in den Hemel is.’

Ten opzigte van het Godsbegrip in het algemeen merken wij aan, dat wij met onze beperkte vermogens ons een persoonlijken, zelfbewusten schepper en bestuurder der dingen onmogelijk kunnen voorstellen. Men heeft derhalve aan dat wezen de verhevenste menschelijke eigenschappen in de meest uitgebreide mate toegekend. Vandaar een verschillend Godsbegrip bij verschillende monotheïstische volken, en bij hetzelfde volk in verschillende tijdperken zijner ontwikkeling. Met betrekking tot het Godsbegrip van den Heer Reitsma, komt het ons voor, dat het voorzeker wel het meest algemeene is, maar tevens zoo voorgesteld, dat het ingrijpen in de bestaande wereldorde - het doen van wonderen - daarbij niet vreemd is. Wij hebben evenveel regt om het Godsbegrip anders te formuleren, bij voorbeeld: God is de volmaakte oorzaak der dingen, - voor Hem bestaat geene ruimte, zoodat Hij het heelal doordringt, - geen tijd, zoodat voor Hem verleden, heden en toekomst één is, zoodat wij voor Hem geene opvolging van oogenblikken en van hierin verrigte daden moeten denken. Zulk een Godsbegrip is voorzeker niet minder verheven dan dat van den Heer Reitsma en begunstigt veel minder het geloof aan wonderen.

Maar - wij gevoelen het - er was eenige noodzakelijkheid voor die geloofsbelijdenis. Wij lezen (bl. 24): ‘op het pantheistisch standpunt kan er in het geheel geen onderzoek bestaan, of wonderen al of niet mogelijk zijn; want het pantheïstisch Godsbegrip sluit alle wonderen volstrekt buiten,’ en verder: ‘Op het standpunt van het theïsmus, van het geloof in eenen boven de wereld verheven en van de wereld onderscheiden, en zich zelven als zoodanig bewusten, dat is, in eenen persoonlijken God, blijft het onderzoek geheel open, of wonderen mogelijk zijn. Want in dat Godsbegrip ligt geenszins de volstrekte noodzakelijkheid van wonderen opgesloten.’

We zien dus, dat de schrijver zich vooreerst op een theïstisch standpunt plaatst, en zich dan niet onbevooroordeeld, maar met de op dat standpunt gevormde begrippen, die, zoo als we zagen,

weder zeer verschillend kunnen zijn, begeeft naar het standpunt der moderne natuur- en wereldbeschouwing, om van hier de moderne theologie, of liever de mogelijkheid van het wonder te beoordeelen.

Wij protesteren tegen dat oordeel: het speculatieve Godsbegrip blijve buiten de grenzen van het gebied eener op ervaring rustende natuur- en wereldbeschouwing, en men dringe aan deze geen oordeel op over de mogelijkheid eener in de scheppingsorde ingrijpende (al is 't ook zamensmeltend er ingrijpende) daad van God, daar zij zelfs incompetent is, om over het bestaan van God te beslissen.

Dit zij genoeg omtrent het standpunt, waarop de Heer Reitsma zich heeft geplaatst. Van dit standpunt beschouwt hij in zijne tweede voorlezing - '*de scheppingswonderen*' getiteld - het ontstaan der aarde met hare onbewerktuigde stoffen en bewerktuigde gewrochten, en hij komt tot het besluit, dat de moderne natuur- en wereldbeschouwing hierbij wonderen - vrije wilsdaden van God, ingrijpende in de natuurorde - aannemen moet en aanneemt.

De schrijver wijst ons op de wording onzer planeet, gelijk die in het groote geologische boek - in de lagen der aardschors - is voorgesteld. Hij beschrijft in breede, fraaije trekken de verschillende toestanden, die onze planeet doorloopen heeft, van den gloeijend-vloeibaren toestand af tot op onzen tijd toe. Hij doet dit met eene bepaalde bedoeling, want hij zegt (bl. 39): 'wij bepalen ons meer in het bijzonder bij dat punt in de geschiedenis onzer aarde, waarop het eerste organische leven te voorschijn kwam, en vragen: van waar die eerste kiem des organischen levens? Kan zij voortgekomen zijn uit de anorganische stoffen, die toenmaals bestonden? Dat is de groote vraag, die voor onze geheele natuur- en wereldbeschouwing van het uiterste belang is.

Verplaatsen wij ons met onze gedachten in den tijd, waarop onze aarde, aan het einde van het oudste tijdvak jarer geschiedenis gekomen, tot hare middeleeuwen zal overgaan, waarin zij zich in de zoogenaamde silurische periode bevindt. Reeds heeft zich eene vaste korst uit gestolde loogzoute silicaten gevormd, die telkens door de stormachtige reactie van de binnen haar bevatte gloeijende massa vaneen gescheurd en verbrokkeld wordt, maar ook telkens weder zich herstelt, in dikte toeneemt en eene schaal vormt, die met elke eeuw meerdere

vastheid verkrijgt. Reeds is de oppervlakte in zoo verre afgekoeld, dat de dampen uit de heete atmospheer als water in kokenden toestand nederslaan, om terstond weder in dampen op te stijgen. Reeds zijn onder dit geweldige verdampingsproces bezinksels neêrgeslagen, die eindelijk de gneis- en glimmergesteenten van de overgangsperiode vormen. Eeuwen verloopen na eeuwen. De eene laag van uit het water bezonkene stoffen (sedimenten) vlijt zich op de andere. Het water, dat zich in steeds grooter wordende massas verzamelt, is eindelijk reeds aanmerkelijk beneden de kookhitte gedaald. En ziet! daar vertoont zich in het bezonken slijk, in het laauwe water, een nog nooit op deze aarde gezien verschijnsel. Draadvormige wieren schieten naar alle zijden hunne takken uit en woelen zich dooreen en vormen weldra een digt, viltachtig kleed, dat op de oppervlakte van het water dobbert, of op het doorweekte slijk rust.

Voorwaar eene groote en allergewigtigste verandering, wel waardig, dat van haar eene nieuwe periode in de geschiedenis der aarde aanvangt! Tot dien tijd toe bestonden er alleen stoffen, doode, anorganische, aan de natuurwetten gehoorzamende stoffen; van nu af vertoonen zich levende wezens, die een eigen levensdrang volgen, zich op eene eigene wijze voortplanten, die eene eigene ontwikkeling doorloopen, die voedsel tot zich nemen, aangroeijen, en, als zij hun levenskring doorloopen hebben, weder sterven.

Stelt u het tijdstip voor, dat het eerste draadvormige wierplantje en voorts het eerste weekdiertje hier werd waargenomen, en vraagt u dan af: van waar is het gekomen.'

Wij zullen slechts in het voorbijgaan aanmerken, dat men op het standpunt der hedendaagsche natuurkunde niet hooren wil van *doode* stoffen, daar zij bij de gestadige vormverwisseling der dingen welligt eerlang deel uitmaken van levende ligchamen, - dat het van dat standpunt niet uitgemaakt is, of de stof een voortbrengsel is der kracht of de kracht eene eigenschap der stof, - en dat het zeker verkeerd is te zeggen, dat alleen de anorganische stoffen aan de natuurwetten gehoorzamen, daar toch de organische er evenzeer aan onderworpen zijn. Wij zullen bepaaldelijk onze aandacht vestigen op de beantwoording der gestelde vraag: Van waar is hier op aarde het eerste organische leven gekomen?

'Velen,' zegt de Heer Reitsma, 'en onder dezen vooral de

schrijver der “Sporen,” hebben gemeend en meenen nog, dat het ontstaan van het eerste organisch leven uit anorganische stof zeer wel kan verklaard worden uit den ontwikkelingsgang, dien wij in het geheele natuurleven opmerken.’ Zij, die dit beweren, zijn voorstanders van de leer der *zelfwording* (generatio spontanea vel equivoca).

Thans betoogt de schrijver, dat de theorie der zelfwording door de beoefenaars der natuurkunde aan de ervaring is getoetst en onhoudbaar bevonden. De uitkomsten van het natuurkundig onderzoek in den jongsten tijd leiden ons terug tot den regel: *Omne vivum ex ovo*. Voorts zegt de Heer Reitsma (bl. 45): ‘En als wij nu, met die uitkomsten voor oogen, ons millioenen jaren terug denken in dat tijdperk van onze aardvorming, waarin het eerste georganiseerde, met leven- en voortplantingsvermogen voorziene wezen, hetzij dan plant of dier *bestond*, en wij ons dan vragen, hoe het *ontstond*, dan verbiedt de natuurkunde te antwoorden: “het ontstond van zelve, door eene generatio spontanea,” omdat dit in strijd zoude zijn met eene door haar erkende natuurwet. De natuurkunde dwingt veeleer tot het eenig mogelijke antwoord: “Het ontstond, omdat God het schiep.”’

Wij protesteren tegen zulk een antwoord, der natuurkunde in den mond gelegd, eensdeels omdat zij, door het te geven, als ervaringsleer, hare competentie te buiten gaat, - anderdeels, en wel vooral, omdat zij, wat ze nog niet verklaren kan, aan de werking van onbekende wetten en omstandigheden toeschrijft, en omdat de Heer Reitsma niet bewezen heeft, dat die werking in het gegeven geval eene onmogelijkheid is.

De schrijver zegt: ‘Er blijft dus ook voor den natuurkundige, die aan eenen God gelooft, - en God dank! aan de zulken ontbreekt het ook in onze dagen niet - niet anders over dan aan te nemen: God zelf heeft door eene eigene wilsdaad aan het eerst gewordene organische wezen het aanzijn geschonken. Met andere woorden: God, de almagtige, heeft een wonder gedaan.

Gij zoudt mij de tegenwerping kunnen maken: “omdat het ontstaan van het eerste organische wezen op het tegenwoordig standpunt der natuurkundige wetenschap niet door u verklaard kan worden uit eene generatio spontanea, hebt gij nog geenszins het regt te besluiten, dat het aan eene wilsdaad van God als oorzaak moet worden toegekend. Ik meen te mogen be-

weren, dat op het vroeger door mij aangegeven standpunt van godsbegrip mijne gevolgtrekking volkomen juist is. Erkent men boven en benevens de natuur slechts één wezen, namelijk God, dan moet het ontstaan van het eerste organische wezen óf geene oorzaak hebben, - wat ongerijmd is en tegen de wetten van ons denken strijdt, - óf het moet eene oorzaak hebben, waaraan het zijn ontstaan te danken heeft. Maar kan deze oorzaak niet liggen in de natuur, dan volgt daaruit met strenge consequentie, dat zij te zoeken is in God, in God alleen."

Wij vinden eene dergelijke redenering in de woorden (bl. 46): Men zou de aanneming van eene inwerking Gods bij het ontstaan van het eerste organische leven ook kunnen aanmerken als de eenige *hypothese*, zoo gij wilt, die op het tegenwoordige standpunt der natuurkunde houdbaar is. De redenering komt dan hierop neder: De natuurkunde, in zoo verre zij alleen op waarneming rust, erkent, dat het ontstaan van het eerste organische leven ligt buiten den kring harer onmiddellijke waarneming. Maar om nu het ontstaan van het eerste organische leven te verklaren, staan twee hypothesen ter harer keuze: de eerste is het aannemen van eene *generatio spontanea;* maar deze kan ze niet aannemen, omdat ze in strijd is met hare eigene waarneming, die haar leert, dat elk levend wezen uit een levend wezen ontstaat. Wat blijft haar derhalve anders over dan de tweede hypothese, namelijk dat God door eene eigene vrije wilsdaad het eerste organische leven heeft voortgebragt?

Hetzij wij het dus als wettige gevolgtrekking uit waarnemingen beschouwen, hetzij alleen als eenige waarschijnlijke hypothese aanmerken, in allen gevalle is ons het ontstaan van het eerste organische wezen op onze aarde - een wonder, het eerste scheppingswonder!'

Wij protesteren in naam der hedendaagsche natuurkunde tegen al die redeneringen. De schrijver stelt ons de zaak voor, alsof wij enkel te kiezen hadden tusschen *zelfwording* en *wonder*, en hij vervalt tot het even zonderling als onverschoonlijk verzuim, dat hij zich niet afvraagt: Is er dan geen derde mogelijk, om het ontstaan van het bewerktuigd leven op aarde te verklaren?

Een zeeman vindt in den Grooten Oceaan een eiland, dat kort geleden door vulkanische kracht even boven den water-

spiegel is opgestuwd. Hij bezoekt het, maar de naakte granietrots, die nergens eenig spoor van leven vertoont, heeft weinig aantrekkelijks voor hem. Hij bepaalt met naauwkeurigheid de lengte en breedte van dat nieuwe grondgebied, - teekent het aan op de kaart en zeilt naar elders.

Tien jaren later keert hij derwaarts terug, en hij staat verbaasd over de verandering, die zijn eiland heeft ondergaan. Kokosboomen wiegelen er hunne sierlijke kruinen op den adem van den wind, - onderscheidene planten groeijen in hunne schaduw, - het gesteente is met mos bedekt, - eenige insekten gonzen om hem heen, en hij meent zelfs een hagedis door het groen te zien sluipen.

'Voorzeker,' zegt hij, 'hier wonen menschen, die de barre rots in een vruchtbaren tuin herschapen en dezen beplant hebben!'

Hij ziet rond en vindt nergens eenig spoor van menschen; er zijn geen menschen aanwezig, en er zijn ook geen menschen geweest.

Is die zeeman nu onbekend met vele gewone verschijnselen der natuur op den Oceaan, en plaatst hij zich tevens op een godsdienstig standpunt, dan zal hij zeggen: 'Die organische natuur op de barre, doode granietrots is óf door zelfwording ontstaan óf door eene vrije wilsdaad van God. Zelfwording is eene ongerijmdheid, derhalve is hier een wonder geschied!'

Is hij daarentegen met die verschijnselen bekend, dan weet hij, dat door verwering der rots vruchtbare aarde is ontstaan, - dat op den rug der golven kokosnoten en planten kiemen, ja, geheele boomen met levende dieren in de takken derwaarts zijn gespoeld, - dat ook de vogels welligt kiemen van planten derwaarts hebben gebragt, - dat zelfs de luchtstroomen ze daarheen hebben gewaaid, - en hij kau zich de herschepping der rots in een groen en bevallig eiland uit natuurlijke oorzaken zeer goed verklaren.

De toepassing van dit verhaal op de redenering van den Heer Reitsma ligt voor de hand. Onze aarde is niet anders dan een eiland in den wijden oceaan der werelden - in het heelal. Die oceaan is vervuld met stof, die, hoe fijn ook, geschikt is om te golven en te trillen, - met stof, uit wier zamenpakking waarschijnlijk de werelden zijn ontstaan en nog ontstaan. Wie zal bewijzen, dat deze stof anorganisch is? Zelfs met onze sterkste vergrootingen kunnen wij het kleinste dierlijke leven niet onderscheiden, - en hoe verbazend klein moeten dan de kiemen van dit dierlijke leven zijn? De geheele natuur is veel

overvloediger met eindeloos kleine levende wezens en levensvatbare kiemen vervuld, dan iemand zich verbeelden kan. Welnu, toen onze aarde en haar dampkring genoeg waren afgekoeld, om dierlijk leven in zich op te nemen, toen kwamen de levenskiemen op de golven der etherzee aandrijven en zij drongen door den dampkring heen tot den aardbodem door.

Waar blijft hier het ingrijpen Gods in de orde der natuur - het wonder?

Nu kan men zeggen, dat het niet waarschijnlijk is, dat de organische kiemen op deze wijze onze aarde hebben bereikt, - zoolang er slechts *mogelijkheid* bestaat, dat het organisch leven er op deze of dergelijke wijze ontsproot, is het dilemma van den Heer Reitsma valsch, en de beoefenaar der natuurkunde ziet zich volstrekt niet genoodzaakt, om het onderzoek te sluiten, en het eerste ontstaan der organismen op aarde voor een wonder te houden.

Wij behoeven het ontstaan van het bewerktuigde leven op aarde geenszins een wonder te noemen, omdat wij niet weten *hoe* het ontstaan is. Vele verschijnselen, die men weleer niet wist te verklaren, vertoonen zich aan den hedendaagschen natuurkundige als eenvoudige werkingen van bekende oorzaken. De kring der raadselen wordt kleiner naarmate een aanhoudend onderzoek ze meer en meer oplost; die kring breidt zich uit, naarmate men meer vroeger voorbijgeziene verschijnselen opmerkt, maar de hedendaagsche natuurkenner is te zeer overtuigd van de kracht zijner wetenschap, dan dat hij ligtvaardig zijne toevlugt zou nemen tot wonderen.

Maar - ce n'est que le premier pas qui coute! - nu de Heer Reitsma onloochenbaar meent te hebben aangewezen, dat het eerste ontstaan van organisch leven op aarde als het gevolg van eene vrije wilsdaad van God - dus als een wonder - moet worden beschouwd, ziet hij vóór en na dien tijd eene reeks van wonderen. Hij zegt (bl. 48): ‘Evenmin als ik eene *generatio spontanea* kan, maar een scheppingswonder moet aannemen, om mij het ontstaan van het eerste infusiediertje en eerste schimmelplantje te verklaren, zoo ook is het mij eene noodwendigheid voor mijn denken de wording der wereldstof zelve en de haar ingeplante bewegingsaandrift aan God toe te schrijven.’ En hij schrijft vervolgens: ‘In elk geval is de wording van het eerste organische wezen ons het *eerste* kenbare scheppingswonder,’ en voegt er bij: ‘Het gewonnen re-

sultaat is reeds van het hoogste belang voor ons onderzoek. Indien de moderne theologie er toe gebragt kan worden dit ééne toe te geven, dan reeds zal zij tot eene reconstructie van bare grondslagen moeten overgaan.'

IJdelheid der ijdelheden! er is geenerlei resultaat gewonnen, en de moderne theologie zal zich door de aangevoerde redeneringen tot niets gedrongen zien.

'Maar' - zegt de Heer Reitsma - 'zou het eerste bewezen scheppingswonder ook het laatste bewijsbare zijn? - Dat is het, wat wij verder gaan onderzoeken.' De schrijver doorloopt de geheele geschiedenis van het bewerktuigd leven in de voorwereldlijke tijdperken tot op onze dagen toe en komt tot het besluit (bl. 59): 'Het ontstaan van het eerste exemplaar in elke soort laat zich niet anders verklaren dan door eene wilsdaad van God, met andere woorden, door een wonder.'

Dat de Heer Reitsma dit zegt van het standpunt zijner godsdienstige overtuiging, daarmede hebben wij volkomen vrede, - maar dat men dit zeggen moet van het standpunt der moderne natuur- en wereldbeschouwing, is onwaar, om redenen, die wij niet behoeven te herhalen.

Wij hebben bij de redenering van den schrijver over het ontstaan van het eerste organische leven zoo lang moeten stilstaan, omdat daarin de grondslag ligt van het geheele betoog. Immers, indien hij bewezen heeft, wat wij aangetoond hebben dat niet bewezen is, dat er wonderen bestaan in de bewerktuigde schepping, dan is het ook waarschijnlijk niet alleen, maar zeker, dat zij bestaan hebben in de geschiedenis der menschheid, en wij behoeven volstrekt niet te twijfelen aan de waarheid van dien cyclus van wonderen, waarvan Jezus omgeven is. En met het aannemen van de waarheid der wonderen valt de moderne theologie.

Wij herhalen het: wij hebben de pen volstrekt niet opgevat tot verdediging van de moderne theologie, en nog minder om den Heer Reitsma te kwetsen, dien wij hooge achting toedragen en wiens welwillende vriendschap wij zeer op prijs stellen, maar alleen om de regten der hedendaagsche natuurkunde te handhaven tegen elk die haar het geloof aan wonderen in de schepping wil toedichten of opdringen, en om aan te toonen, dat het in deze verhandelingen gekozen standpunt verre van zuiver en de hierin aanwezige redenering verre van logisch juist is.

Ten slotte maken wij onze lezers opmerkzaam op het zonder-

linge feit, dat zoowel de moderne als de niet moderne theologen te hulp roepen om hunne stellingen te staven.

Welke methode de niet-moderne theologen daarbij volgen, hebben wij gezien in de Voorlezing van den Heer Reitsma. De natuurkundige geeft hierop ten antwoord: Wij kennen wel verschijnselen, die tot nu toe onverklaarbaar zijn, maar het is juist de taak onzer wetenschap, daarvan de verklaring te zoeken. Een natuurkundige, die ze beschouwt als vrije wilsdaden van eene hoogere magt, doet afstand van zijn wetenschappelijk karakter.

Maar ook de moderne theologen beroepen zich op de natuurkunde. Ze zeggen: De onverklaarbare gebeurtenissen, die in het Nieuwe Testament geboekt zijn, kunnen niet waar wezen, want zij zijn in strijd met de wetten der natuur. De natuurkundige voegt hun toe: Het is zoo, die zoogenaamde wonderen zijn niet te verklaren uit de *bekende* wetten der natuur, maar hieruit volgt nog geenszins, dat zij onwaar zijn, want wij houden er ons van overtuigd, dat wij op verre na niet *alle* wetten der natuur doorgrond hebben. Wat ons nu zouderling en onverklaarbaar voorkomt, zal misschien een later geslacht zeer natuurlijk en eenvoudig vinden.

De natuurkunde weigert dus hare hulp zoowel aan de moderne als aan de niet-moderne theologen. De nuchtere ervaringsleer blijft op den grond, - zij verliest haar gezag zoodra zij den vasten bodem der zintuigelijke waarneming verlaat; daarom is de verwachting der theologie, dat zij tot haar opklimmen zal in de gewesten der bespiegeling, eene ongerijmdheid.

Veendam.

A. WINKLER PRINS.

Mylady Carlisle.

XIV.

‘Ja, ik wou dat ik die manden mocht dragen, den gantschen dag, in de plaats van díe daar!’ riep Jane, met het hoofd op den arm geleund, en het gelaat, waarop de verveling te lezen stond, naar het venster gekeerd, dat het uitzicht op een straat gaf, waarin een arme vrouw werd bespeurd, die in een zware mand, onder wier gewicht zij gebogen ging, oranjeappelen rondventte.

De wensch van Jane was zeer onberaden, zelfs onzinnig, wanneer men die ginder langzaam voortwaggelende gedaante vergeleek met de *elegante taille* van haar, die naar een *metamorphose* verlangde: de in lompen gehulde rondventster, plassende in de taaie, glibberige klei, met de jonkvrouwe in het geel satijnen kleed, geschoeid met de mikroskopische marokijnen laarsjens met roode hakjens, de koket in het hair als wegschuilende paerelen en de diamanten ringen aan de welriekende vingeren met de zachtroode toppen. Die wensch scheen ook onberaden, zelfs onzinnig aan de vrouw, die op de sofa, tegenover den stoel, waarin Jane meer lag dan zat, zich had neêrgevlijd, en der andere in bevalligheid niets toegaf en haar in koketterie en pracht van kleeding nog overtrof. Jane, die het anders niet licht duldde, dat men haar daarin vooruitstreefde, en in het bewustzijn dat zij de rijkste was, ook het recht meende te hebben de schoonste te zijn, mocht thands wel geen humeur toonen over hare minderheid, daar de vrouw, die haar ditmaal in de schaduw stelde, hare soevereine was, hare genadige en welbeminde voogdesse, Hare Majesteit de Koningin van Engeland.

Ieder ander, Mylady vooral, zou het kind bij den straks ge-

danen uitroep, eerst verbaasd dan berispend aangezien, vervolgens haar gewezen hebben op hetgeen zij bezat en dier arme vrouw al ontbrak, maar Hare Majesteit merkte slechts in dien uitroep het pikante op dat er in lag, en kon zich niet weêrhouden hartelijk te lachen.

'Ja, ik woû dat ik die manden mocht dragen, dat ik in de plaats was van dat schepsel!' herhaalde Jane, Hare Majesteit eenigzins verstoord aanziende. 'Dat mensch veegt zich de zweetdruppels af, en ik wed dat het buiten fel koud is..... Ik heb dat nog nooit kunnen doen! Wat die manden zwaar moeten wezen!'

'Zóo zwaar, dat Jane, als zij ze een oogenblik maar optilde, naar beneden ging in die zee van modder.... In een maske is 't goed, kind! om zoo iets te v e r b e e l d e n , maar om het te z i j n ....'

'Dan zou ik ten minste óok eens moê worden, zoo als Alice kan wezen, die, waar zij ook neêrzit, in slaap valt..... Laat mij eens voor éen dag de proef nemen.... laat mij een heelen dag ventster van oranje-appelen wezen.... Ik ken den roep al van buiten, en als we weêr eens een maske geven, dan zal ik ten minste zulk een schepsel zoo goed weten te spelen, dat Mylady mij nooit weêr hoeft te berispen.'

'Mylady behoeft nooit u te berispen,' hernam Hare Majesteit driftig. 'Wanneer deed ze dat?'

'Zóo dikwijls, dat ik de laatste maal reeds vergeten ben. Nog bij de receptie van verleden week gold het mijn pas, dien ik juist van Maitre Hyacinthe geleerd had. Die was goed voor een *danseuse*, zeî Mylady, maar niet voor mij. Laatst in den tuin wilde ik beproeven, hoe dik het ijs al in den vijver was geworden en toen tikte Mylady aan het venster en wenkte mij naar binnen, juist toen Mylord Stove zijn leven voor mij ging wagen, zoo als hij mij bezwoer, door op het ijs van den vijver te gaan staan. Sir Lewis was gereed zich een paar ijzers onder de voeten te binden, waarop hij beweerde te kunnen dansen, hetgeen ik natuurlijk niet gelooven woû; ik had het gaarne willen zien, maar Mylady riep mij en zeide, dat ik verkouden zou worden of wellicht eene zware ziekte opdoen en dat ik niet, zonder Alice bij mij, zoo dicht aan den waterkant mij mocht wagen....'

Het wordt ons minder onzinnig, dat de schamele vrouw, die ginder oranje-appelen ventte, door Lady Jane werd benijd.

‘En ik wil dat niet langer verdragen,’ vervolgde zij driftig. ‘Waarom ben ik rijk, als ik niet alles mag doen wat ik wil!’

‘Stil, stil, wildzang!’ voerde Hare Majesteit haar te gemoet, en dat op een toon en met een gelaatsuitdrukking, die in de gesproken woorden meer eene aanmoediging dan eene berisping deden leggen. ‘Ook al rebel tegen de wettige macht, Jane?’

‘Niet tegen de wettige, maar tegen die van Mylady! Ik geloof toch niet, dat ik aan Mylady onderworpen ben, en Uwe Majesteit eischt dit ook niet; daar ben ik van overtuigd. Uwe Majesteit houdt evenmin als ik van Mylady!’

‘Dat wil oordeelen over hetgeen buiten hare vertrekken voorvalt en weet naauw wat er in haar eigene omgaat!’ merkte Hare Majesteit gedwongen vrolijk aan. ‘Mylady meent het goed met u, waarlijk goed.’

‘Even zoo goed als met Uwe Majesteit misschien....’

‘Laat dat, Jane! Ik wil van Mylady geen kwaad hooren!’

‘Dan is het zeker, omdat i k het zeg. Uwe Majesteit leî gister avond Lady Norfolk toch niet het stilzwijgen op, toen zij met haar innemend lachjen, dat mij altijd aan een teug azijn doet denken, de opmerking maakte, dat er aan het toilet van Mylady alleen een kroon ontbrak....’

‘Genoeg. Op uwen leeftijd, kind! ligt men gewoonlijk te bedde op het uur, dat ge die opmerking hebt afgeluisterd..... Gij matigt u te veel vrijheid aan, Jane!’

Hoe scherp ook de terechtwijzing ware, Jane voelde er zich niet tot omzichtigheid door aangespoord. Zij wist dat Hare Majesteit spoedig driftig werd, maar even spoedig vergat en vergaf. Zij meende tevens, zoo als meestal, zich door Hare Majesteit verongelijkt en liet dit duidelijk blijken door in kwade luim zich om te wenden, met den rug naar hare verheven voogdesse gekeerd, het raam uit te staren, en in de eerste sekonden geen enkel woord te spreken. Zoo als gewoonlijk tegenover Jane, het bedorven kind, in dergelijke omstandigheden plaats had, deed Hare Majesteit den eersten stap van toenadering.

‘Nu, ik meende u niet te beknorren, Jane! Ik wilde u alleen maar van dwaling overtuigen en uwen afkeer van Mylady leeren bedwingen.’

‘En straks zeide Uwe Majesteit mij nog, dat ik mij niet door haar behoefde te laten berispen.’

‘Maar wat ik tot dusverre vernam was toch geene berisping.’

‘Maar Uwe Majesteit laat mij niet uitspreken. Ik mag niemant zien, heeft Alice mij gezegd, geen enkel edelman meer dan in het bijzijn van Jove. Laatst nog sprak Edward Sydney mij aan, en was juist bezig mij van een voorstelling in Drurylane te vertellen, waarop Mylady tusschen ons beiden kwam staan en mij in het oor fluisterde, dat een Lady.... ja, ik weet niet meer wat zij zeide, maar het was een les en een berisping. En laatst - het is niet te dulden en ik wil het niet meer dulden - toen ik in mijn *boudoir* een briefjen las, dat aan mijn adres was binnengebracht, vermaande zij mij geen brieven van onbekenden aan te nemen en wilde zij mij dwingen den naam van den schrijver te noemen, toen ik haar zeide, dat hij geen onbekende was. Brieven mocht ik alleen van mijn aanstaanden echtgenoot ontvangen. Altijd die Jove Percy!’

‘Bemint gij hem niet? Haat ge hem misschien? Zeg het vrij uit, Jane! Zeg het tegenover het gantsche hof! Dwingen zal ik u niet, mijn kind!’ zeide de Koningin met haar innemendst glimlachjen en op haar vleiendsten toon. ‘Zeg mij maar hoe gij denkt. Mylady zal u niet durven berispen, mijn kind! Ik ben uwe voogdesse; en heeft zij eenig gezach over u uitgeoefend, dan deed zij dit alleen omdat ik dat toeliet, ja dat wilde; maar ik zou kunnen besluiten, dat niet meer toe te laten, dat niet langer te willen. Van wien was dat briefjen, dat ze u wilde beletten te lezen?’

Jane scheen een oogenblik te aarzelen; zij bloosde en stamerde; eindelijk vermande zij zich en zeide ze onverschillig: ‘Van dien speelkameraad uit mijn jeugd, dien Mr. Conway.’

‘Hebt ge dien jonkman lief? Begeert ge hém tot uwen echtgenoot? Hoe laag hij ook sta, wij zullen dit weten te vergeten, als het uw geluk geldt. Maar dan moet ge openhartig en standvastig uw wensch doen kennen en uwen afkeer van Myladies broeder doen blijken. Haat gij Jove Percy?’

‘Dat weet ik niet! Ik mag hem graâg, want hij kan vrolijk en levendig zijn en mij dikwijls hartelijk doen lachen... Ik zou dan wel zeggen, dat ik van hem hield.... Maar ik zie hem soms gantsche dagen niet, en dan begin ik met er kwaad om te zijn, maar eindig ik met er niet meer aan te denken....’

‘Gij hebt hem niet lief en zoudt uw eigen ongeluk berokkenen door te zwijgen. Is er geen ander onder de edellieden van ons hof, dien gij eenige voorkeur schenkt?’

‘Mr. Lewis is een *charmant* edelman. Ik dans met hem altijd het liefst.’

‘Maar, aangezien men met een echtgenoot slechts zelden danst, heeft Mr. Lewis geen groote aanspraken.... Het zou niet verstandig zijn, om zijnentwil het geslacht der Northumberlands van zich af te stooten; vooral niet nu het mij blijkt, dat ge toch eigenlijk Mr. Lewis niet bemint. De Northumberlands zijn trouwe onderdanen, die ik gaarne het liefste gun; maar als gij moest verklaren niets voor den jongen Percy te gevoelen, dan zou ik, uwe voogdesse, daarin moeten berusten. Geeft ge dien anderen jonkman misschien boven allen de voorkeur?’

‘Robert Conway, meent Uwe Majesteit? Hij was een goede, trouwe jongen! Maar sedert hij met dat puriteinsch gepeupel omgaat en mij alleen vleit, om mijn geld dien vagebonden in handen te spelen...’

‘Doet hij dat? Wie heeft u dat gezegd?’

‘Alice, die het van Mr. Lewis heeft. Hij was altijd zoo ernstig als een schoolmeester, en zijn vader, dit herinnerde mij Alice ook nog, kroop bijna voor het hoofd van den rijken tak van het geslacht der Conways. Hij zou ook nooit een voet in White-hall kunnen of willen zetten en ik zou hartelijk danken voor een ballingschap naar Chestershire... Daarbij is hij zoo halstarrig en heerschzuchtig, alsof hij een Hertog ware; en ik moet bekennen: tegenover de edellieden hier zou hij 't verdienen te zijn; want niemant, geloof ik, zou zoo spoedig het zwaard trekken als hij, of heeft zooveel trotschheid en zoo veel moed!’

Hare Majesteit hoorde haar aandachtig aan, maar was niet in staat er eenig gevolg uit te trekken. Zij was dan ook niet zeer gezind, om uit die elkaâr weêrsprekende getuigenissen aangaande Robert Conways charakter iets ter zijner gunste af te leiden; daarvoor toch had eene verbintenis met dien nietsbeteekenenden jonkman, die geenerlei invloed bezat noch door het bezit van machtige verwanten dien kon verkrijgen, te weinig waarde naar hare schatting. Slechts als mededinger en om Jove Percy in de schaduw te dringen zou die jonkman kunnen dienen, maar in dat geval zou Jane zich bepaald moeten uitspreken, daar Hare Majesteit, nog getrouw aan de laatste woorden van Rosetti, geen machtig geslacht tegen zich in het harnas wilde jagen, hetgeen maar al te licht geschieden zou, indien het niet duidelijk bleek, dat Jane zelve Jove Percy verwierp. Een meesterstuk van behendigheid scheen het haar echter toe, zoo

zij tegenover dien telg der Northumberlands een onbekende voor een oogenblik op den voorgrond kon doen treden. Een onbekende als Robert Conway zou geen afgunst opwekken onder den hoogen adel en Northumberland, zoo een van dat geslacht zich de rijke erfgename zag ontgaan, niet in een vijand doen verkeeren. Men zou Mylady kunnen weêrstreven, teleurstellen in hare dierste verwachtingen en haar toch nog kunnen blijven gebruiken. Het werd Hare Majesteit in deze oogenblikken hoe langer hoe duidelijker wat haar te doen stond. Aan eene werkelijke verbintenis met dien jonkman dacht zij niet ernstiger dan straks, maar dat Robert Conway haar voor korten tijd als middel zoude kunnen dienen, daarvan hield zij zich thands overtuigd.

‘Ik geloof werkelijk dat ge hem lief hebt, Jane! en dat ge dat onbewimpeld te kennen zoudt geven als men hem minder in uw oogen vernederd had. Van zijn moed ben ik overtuigd. Ik heb zelfs nog, zonder dat hij 't weet, een schuld aan hem te betalen, want met gevaar van zijn eigen leven redde hij dat van een mijner trouwste dienaren.’

‘Waarlijk? Deed hij dat?’ vroeg Jane met warmte. ‘Kan Uwe Majesteit hem niet bij de lijfgarde doen benoemen? Hij heeft toch weêr het voornemen om Engeland te verlaten; hij schreef mij dit zoo ernstig, dat ik er bijna om moest schreien. Hij moet toch wél arm zijn!’

‘Als gij 't werkelijk wenscht! Maar bedenk, dat ge mij dien jonkman als trotsch en moedig hebt voorgesteld en dat hij, eenmaal in mijn dienst getreden, gelegenheid zal hebben u dikwerf te ontmoeten, u, aan de hand van Jove. Een tweegevecht kan niet uitblijven....’

‘Welnu, Robert Conway weet handig met het zwaard om te gaan.’

‘Des te erger voor Jove, Jane!’

‘Maar Uwe Majesteit zal toch niet vorderen, dat ik voor Jove zal gaan vechten? Hij zal zich zelven wel weten te verdedigen.’

‘Toch hoopt ge, dat hij 't minder goed zal kunnen dan de andere... Jane, Jane, gij zijt bloeddorstig in uwe liefde!’

‘Ik zal toch wel een kamp waardig zijn, zelfs in de oogen van een Northumberland!’ riep de jonkvrouw met een blos op de wang uit. Het bleek Harer Majesteit nu weêr, dat Jane toch nog altijd aan eene verbintenis met Jove Percy dacht, hoezeer zij een oogenblik te voren hare neiging voor den vriend

harer jeugd had laten doorschemeren. Er was een verwarring van aandoeningen, van begrippen, en Hare Majesteit wist daarin geene orde te brengen. Meer nog door instinkt dan door redelijke gevolgtrekking, maakte zij uit al het gehoorde op, dat Jove Percy niet gekozen zou worden, indien Robert Conway in andere omstandigheden verkeerde of den schijn van laagheid verloor, dien Mylady en het tal van pretendenten, wien die jonkman al zeer gevaarlijk toescheen, over hem hadden weten heen te spreiden. Wat gewichtige politieke vraagstukken haar ook bezig hielden, hoe het huwelijk van een harer dochteren met den zoon van den Stadhouder der machtige Republiek der Geunieerde Provintiën ook hare aandacht en al haar beleid vorderde en verdiende, haar haat jegens Mylady, door Rosetti opgewekt en steeds heftiger geworden, omdat hij ontveinsd en in den boezem moest afgesloten blijven, scheen al het andere te overheerschen of in de schaduw te plaatsen. Zij was er van overtuigd eene der kwetsbare plaatsen van Mylady gevonden te hebben, en op die plaats zou zij den aanval beginnen. Voor een opmerkzaam beschouwer was zij der rijke erfgename nimmer meer dan in schijn een moeder geweest. Inderdaad was zij onverschillig jegens dit kind, en de schuldige toegefelijkheid voor elke luim, voor elke gril was geene tederheid, maar had wezendlijk onverschilligheid tot oorsprong. Politiek belang was de eenige drijfveer van hare handelingen ten aanzien van Jane. Nu mengde zich echter onder dit belang de hartstocht der wraak en verloor haar omgang met het rijke kind voor een wijl de kilheid, de officiële stijfheid, welke dien vroeger kenmerkten; nu had zij het kind bij zich doen komen om zich vertrouwelijk met haar te onderhouden, riep zij al hare vrouwelijke schranderheid te hulp om in dat hart te lezen, en werd zij fijner diplomate dan zij ooit geweest was en misschien ooit weder zoude zijn. Zij verhaalde Jane toch de heldendaad van Robert en schilderde het gebeurde in het donkere bosch nabij York in zulke fijne bijzonderheden, alleen maar om de daad in al haar grootheid te doen waarderen, dat Jane als aan hare lippen geketend scheen, ademloos met tintelend oog en zwoegenden boezem zat te luisteren, ten slotte het beeld van Robert Conway voor zich zag oprijzen, en nog wel, wat onder deze omstandigheden veel beteekende, in het prachtig gewaad van officier der koninklijke lijfwacht.

Hare Majesteit zocht toen verder naar een eenigzins geleidelijken

overgang, om tot het voorval te komen, dat eens het gantsche hof in rep en roer had gebracht en Jove Percy altijd nog in de juist niet zeer vereerende houding deed voorstellen van op den grond uitgestrekt te liggen onder de knie van een lakei. Dit voorval juist nu te gedenken was *perfide!* Hoe klein werd de telg van Northumberland, hoe groot werd Robert Conway in het oog van Jane Howard! Zij vergat dat Robert Conway haar nog in zijn laatsten brief door zijn ernst beleedigd en haar een oogenblik van het leven verbitterd had door op zulk een plechtige wijze, dat ze waarlijk was gaan schreien, nogmaals het woord van afscheid toe te roepen. Indien Hare Majesteit thands tot Jane had gezegd: wij zullen Jove Percy doen mededeelen, dat hij weinig te hopen heeft, dan zou Jane hartelijk toestemmend met het hoofd geknikt hebben, maar Hare Majesteit zeide dát niet; zij herhaalde alleen wat zij reeds vroeger gezegd had: dat Jane, indien ze Jove niet lief had, daarvan openlijk, - dat beteekende: tegenover Mylady - moest doen blijken, hetgeen hare verheven voogdesse, wie niets meer dan het geluk der pupil ter harte ging, haar voorzeker niet euvel zou duiden, maar wat dier pupil ontzachelijk zwaar scheen te vallen.

Opgewonden door al hetgeen zij gehoord had en door de tedere moederlijke raadgevingen harer Soevereine, dacht zij thands echter den schroom, die haar straks beklemde, overwonnen te hebben en deelde zij eindelijk Hare Majesteit mede aan Jove Percy een brief te zullen schrijven, die alle betrekking met hem zou doen afbreken. Hare Majesteit was spoedig in staat over de kracht van het opgevat voornemen te oordeelen, daar Mylady het vertrouwelijk onderhoud storen kwam. Ofschoon koud-beleefd afgewezen door Hare Majesteit wie zij al zeer ongelegen kwam, bleef zij nochtans en dwong hare gebiedster wel haar te woord te staan. Het gold toch eene zaak van het uiterste gewicht, waarvan de behandeling geen uitstel gedoogde, en Hare Majesteit las op het somber, maar kalm gelaat van Mylady, dat de zaak al zeer gewichtig was. Het verbitterde haar nog meer. Welk een Jobstijding zou haar nu weder worden gebracht! Zij wilde zoo gaarne de vrouw, die voor haar stond, zelve eens een tijding aanbrengen, die haar kon doen ontzetten of voor 't minst kwetsen! Maar Jane, die de bode van zulk een tijding konde zijn, bleef onbewegelijk op haar stoel zitten, het hoofd naar het venster gekeerd, zonder een enkel woord te spreken.

‘Gij stoort een onderhoud, dat mede gewichtig is, Mylady!’

zeide Hare Majesteit eindelijk. ‘Het betrof het geluk mijner pupil, wier heil mij ter harte gaat als dat mijner dochter!’

‘Dat weten wij allen en misschien is mij dit het minst van allen onbekend. Heeft Uwe Majesteit den dag van haar huwelijk bepaald?’

‘Het bepalen van dien dag zouden wij aan onze pupil hebben overgelaten, evenzeer als wij haar in de keuze haars gemaals vrij lieten. Maar daarvan was thands geene sprake.... integendeel...’

‘Integendeel...?’ vroeg Mylady.

‘Jane, lieve, Mylady Carlisle komt hier waarlijk als geroepen! Verhaal Mylady wat ge mij, helaas! hebt bekend. Mylady zal beter dan wij kunnen beoordeelen hoedanig er gehandeld dient te worden.’

Maar Jane sprak geen enkel woord, en dat stilzwijgen maakte Hare Majesteit bespottelijk in eigen oog en laadde juist op haar den schijn, dien zij had willen vermijden. Zij merkte het aan het fijne glimlachjen, dat om Myladies lippen speeld, hetgeen het haar reeds moeielijk maakte de aangenomen houding van kalme bedaardheid te blijven bewaren; weldra echter werd dit haar zelfs onmogelijk, toen Mylady altijd met datzelfde flaauwe glimlachjen zeide: ‘Ik vermoed wat Lady Jane heeft bekend, toen zij met Uwe Majesteit alleen was. Lady Jane is in staat al de jonge lieden in geheel Engeland, Schotland en Ierland in rouw te dompelen, wat echter wel eens tot gevolg kon hebben, dat zij zelve voor altijd tot het zwarte kleed eener boetelinge veroordeeld werd. Lady Jane zal toch niet voorbij zien, dat zij, door anderen op zulke wijze te wonden, zich zelve eigenlijk het diepst kwetst, en zoo zij, in de onervarenheid der jeugd, dit niet mocht inzien, dan zal de moederlijke tederheid harer verheven voogdesse haar dit wel doen opmerken, of, zoo als ik vast geloof, straks reeds hebben doen opmerken. Een Percy zal zich echter nooit door geweld een echtgenote willen verwerven, en ik houd er mij van overtuigd de tolk van het hoofd van het geslacht Northumberland te zijn, indien ik Lady Jane Howard het gegeven woord terug geef en Uwe Majesteit een gewetensbezwaar bespaar.’

‘Mylady, niet van ons is hier sprake, maar slechts van onze pupil! Ik moet haar vrij laten in hare keuze, al vermeen ik ook dat er misbruik gemaakt wordt van die vrijheid.’

‘Uwe Majesteit heeft mijne woorden zeker verkeerd opgevat,’

viel Jane haastig in. ‘Zij drong er op aan dat ik mij moest verklaren, dat ik het bekennen moest indien ik Percy haatte; maar ik heb niets te verklaren.’

‘Er zal toch misschien wel eenige twijfel in uw binnenste bestaan, Jane, en de moederlijke tederheid Harer Majesteit kan dit niet gedoogen; ik, om eene geheel andere reden, evenmin. Als Uwe Majesteit het veroorlooft, zal Jove zich nog van daag bij u om een vertrouwelijk onderhoud aanmelden; de jeugd begrijpt gewoonlijk de jeugd het best.’

Hoezeer Hare Majesteit ook begreep, dat zulk een onderhoud Jane weder voor geruimen tijd, misschien wel voor goed, aan de Northumberlanders zoude doen verbinden, moest zij toegeven, daar haar geen voorwendsel te binnen schoot om het voorstel, dat niets meer dan billijk scheen, af te slaan. Verbolgen op Jane, en niet minder op Mylady, die weder op haar had gezegepraald, beval zij gene op een toon, die juist niet van moederlijke tederheid getuigde, naar hare vertrekken terug te keeren. De beide vriendinnen waren thands alleen.

‘Welke kwade tijding hebt ge mij te brengen, Mylady? Ge kunt nu spreken!’ zeide Henriette Maria, het oog omlaag geslagen, als of zij de beweging gâ wilde slaan van haar eigen trippelend voetjen.

‘Ik heb nog niet gezegd dat ik een kwade tijding bracht,’ hernam Mylady, die tegenover haar had plaats genomen en haar onafgebroken in het gelaat zag, als wilde zij er de verklaring op zoeken van zoo veel wat haar raadselachtig toescheen.

‘Gij zeidet immers dat het een g e w i c h t i g e was? In de laatste tijden was dit altijd het kwade.’

‘In de l a a t s t e tijden? Uw Majesteit bedoelt...?’

‘Heeft dit nog verklaring noodig? Ik vind u... vreemd, Mylady! Maar ik verzoek u mij de tijding meê te deelen, die, ik wil het gelooven, ditmaal geen kwade zal zijn.’

‘Uwe Majesteit heeft gehoord dat Westminster-hall in gereedheid gebracht wordt voor de terechtstelling van Strafford.’

‘Ik weet het, Mylady! Gij zijt ontroerd; vreest ge?’

‘Ja, en niet alleen, zelfs niet het meest, voor Strafford. Ik vrees nog meer voor den Koning en de Koningin van Engeland.’

‘De vriendschap overdrijft misschien.’

‘De vriendschap niet, maar de moed Uwer Majesteit; die moed acht het gevaar te klein of de kracht om het te bezweren te groot.’

‘Hoe het ook zij, dit is zeker, dat de vriendschap van hare rechten wél gebruik weet te maken,’ klonk het bits van de lippen Harer Majesteit.

‘Ik wenschte dat Uwe Majesteit dit niet alleen in haren toorn erkende. Ik weet dat zij doordrongen is van het gewicht der tegenwoordige omstandigheden, al wil zij mij in de laatste weken - en het is mij onbekend waarom - aan hare luchthartigheid doen gelooven. Maar ik bezweer Uwe Majesteit niet langer voor te wenden wat niet bestaat, en mij een genegen oor te leenen, even genegen als de kleine Jane straks bij u vond.’

Hare Majesteit kleurde even, maar gaf Mylady verlof voort te gaan.

‘Men moet de terechtstelling van Strafford trachten te voorkomen, of zoodanige maatregelen nemen, dat er een vrijspraak of in het uiterste geval niet meer dan eene boete uit volge. Uwe Majesteit beschouwe dit als niet alleen in het belang van Mylord Strafford gesproken.’

‘Het is of gij vermoedt dat trouwe diensten, ons bewezen, geen recht hebben op erkentelijkheid van onze zijde,’ merkte de Koningin gemelijk aan, die in ieder woord van Mylady iets kwetsbaars meende te vinden, en wellicht niet geheel ten onrechte.

‘Ik geloofde het immer; toch ben ik blijde, daarvan de bevestiging op zulke o n d u b b e l z i n n i g e wijze te vernemen.’

‘Gij kunt tevens nu beter dan ooit overtuigd zijn van de hooge waarde, die wij hechten aan uwe zorgen voor ons welzijn, ja aan uwe bescherming, want aan deze doen uwe woorden mij gelooven.’

Mylady beet zich op de lippen. Wat bewoog die kleine vreemde vrouw, die zij dikwerf zoo zwak had gezien, zoo luchthartig en wisselziek, om thands zoo besloten en zoo gesloten te zijn, zoo hardnekkig in haren wrok, zoo volhardend in het verzwijgen van de oorzaak en van? Hoe ook ieder puntig woord der Fransche vrouw doel trof, hoe iedere aanval van haar zijde Mylady ook verbaasde en ergerde, deze bleef meester van zich zelve; want zij wilde nu eene verklaring ontlokken, zij wilde zoo mogelijk haar overwicht herwinnen, omdat die vrouw, wie het noodlot een kroon deed dragen, haar van nut konde wezen. Zij boog dan ook na de laatste kwetsende woorden oodmoedig het hoofd en stamerde op zachten

toon: ‘Bescherming oefent de sterke jegens de zwakke alleen; hoe zou i k daarvan dus h i e r kunnen doen blijken?’

‘Ik ben benieuwd te vernemen, Mylady!’ viel de Koningin haastig in, als wist zij op de laatste zoo vleiende aanmerking niet te andwoorden, ‘op welke wijze gij het onmogelijke wilt trachten mogelijk te maken. Naar ik tot mijne smart verneem, is het geheele volk jegens Strafford aangehitst. Ieder eischt zijn val.’

‘Uwe Majesteit zegt te recht dat het geheele volk is aangehitst. Zonder aanhitsing ware het niet zoo verre gekomen; houdt die aanhitsing op, dan zal ook de toorn van den grooten hoop bedaren. Ik wist wel, dat ik hier de kennis zou vinden, die zoo noodig is om het dreigend gevaar goed te leeren kennen. Daarom neem ik ook de vrijheid, Uwer Majesteit het eerst een denkbeeld mede te deelen, dat eenige dagen reeds mij bij is gebleven, en dat ik uitvoerbaar acht en in aller belang.’

Het was of Hare Majesteit minder verstrooid toeluisterde en of de hooghartige trek van de fijne lippen eenigzins verdween.

‘Pym, Oliver St. John, Hampden, de jonge Vane zijn de doggen, die het wild opstooten en door hun bassen al wat maar een stem heeft tot keffen verleiden. Indien wij die doggen van vervolgers in bewakers van het wild konden doen verkeeren?’ Hare Majesteit bleef haar vragend, maar achterdochtiger dan ooit aanzien, en sprak geen woord. ‘Als Zijne Majesteit het groot zegel eens aan den een en het staatssekretarisschap aan den ander gaf, ieder eens een stukjen fluweel en den gevaarlijksten bovendien een blaauw lint toereikte...? Ik geloof, dat het kwaadaardig gebas in een dankbaar gehuil zou overgaan, dat zij, die het vuur als vijanden gestookt hebben, het als vrienden zouden helpen blusschen, vooral als men als voorwaarde tot het verkrijgen der rijke gaven het blusschen stelde.’

Hare Majesteit hief even het hoofd en richtte als ter sluiks het oog op de vriendin, die haar zulk een voorstel deed, een voorstel, dat haar sterker dan ooit de waarschuwende stem van den diep betreurden Rosetti te binnen bracht.

‘Welnu?’ vroeg Mylady zacht.

‘Het is wel jammer voor u, dat ik eens van het beleg van Troje beb gelezen en van het paard dat de belegerden zelven hielpen inhalen. Ik dank u, Lucy Percy, voor uwe openhartigheid!’

‘Wat is dat? Kunnen mijne bedoelingen door Uwe Majesteit, die zoo scherpziende is, dús worden miskend? Maar sinds wanneer heeft Uwe Majesteit daaraan kunnen twijfelen, twijfelen in die mate, dat het eene beleediging wordt, welke verplettert, eene ongenade, welke verbrijzelt? Het is niet uit hoogmoed, dat ik Uwe Majesteit het verleden herinner, dat nog niet verre verwijderd is en dat getuigenis kan afleggen van iets gants anders dan van eene beschuldiging van hoogverraad!’ Mylady overdreef, en wist dat zij het deed, in het bepalen van de misdaad waaraan de Koningin haar schuldig dacht; daardoor evenwel kon hare gevoeligheid te heftiger zijn, hetgeen Henriëtte te eer tot eene verdediging, welke eene bepaalde beschuldiging jegens Mylady moest inhouden, zoude dwingen. Maar Henriëtte was daartoe nog niet te bewegen, ten minste niet zoodanig als Lucy Percy het wenschte. Daarvoor was zij te veel overtuigd van de gegrondheid van haren argwaan en van de wonderbare kracht der voormalige vriendin, die haar altijd had weten te boeien en te overtuigen zelfs waar zij het niet had gewild. Zij andwoordde derhalve niets anders dan: ‘Gij zijt onvoorzichtig, door het verleden als getuige op te roepen. Indien het eens naar w a a r h e i d getuigde en niet naar den schijn!’

‘Dan zou ik woorden vernemen, die mij zoo gelukkig maakten als ik thands rampzalig ben; want ik zou van het tijdperk hooren gewagen, dat Uwe Majesteit mij de genade betoonde om mij in haar vertrouwen te doen deelen en mij niet te verzwijgen dat zij mij dat ten volle waardig schatte; dan zou ik mij het tijdperk hooren herinneren, dat de diensten van Lucy Percy e r k e n d werden, dat het haar nog onmogelijk was te vermoeden, dat de offers, uit liefde en loyauteit gebracht, de verloochening, dikwerf van eigen zin en begeerte, haar ooit zouden kunnen worden tegengeworpen als punten van beschuldiging.’

‘Mylady, de Koninginne van Engeland, daalde nimmer zoo ver af om uwe schuldenaresse te worden!’

Een vaal bleeke tint spreidde zich een oogenblik over het gelaat van Mylady Carlisle; de kleine hand, verborgen in de plooien van het violetkleurig zijden kleed, balde zich stuipachtig; het oog schoot vlammen, de bevende lip opende zich om...maar gelukkig dat Hare Majesteit alle zelfbeheersching verloor en daardoor voorkwam, dat Mylady de bare prijs gaf. Henriëtte was opgesprongen en had zich voor het venster geplaatst, den rug naar My-

lady gekeerd, wie zij echter door hare gebaren zeer goed liet gissen, dat het gelaat niet meer de strakke plooi van straks had behouden, dat de storm, dien de rimpel op het voorhoofd en de schuwe blik van het oog reeds zoo lang hadden voorspeld, eindelijk was losgebroken.

'Offers uit liefde! Zelfverloochening!' riep Hare Majesteit. 'Dat was het zeker wat Jane Howard deed koppelen aan een Percy, wat mijn brief aan de Katholieke Lords openbaar deed maken, wat Rosetti ten lande deed uitjagen en... hem deed vermoorden!'

Bij het laatste woord had zij zich omgewend, ten einde de verraderesse, - de slang, die zij aan haar boezem gepleegd had en die haar een doodelijke beet had toegebracht, - in het aangezicht te zien, dat verbleeken zou, voor het minst ontroering toonen, hetgeen een begin zoude zijn van de ontdekking harer schuld. Het masker, dat zij zoo lang gedragen had, was afgeworpen, maar der vijandinne zou zij ook het hare afrukken. Voorzichtigheid en geduld had Rosetti haar toegeroepen, haar zelfs bevolen met het gezach van een meerdere; de hartstocht echter gebood haar: verneder en straf!

Maar Lucies gelaat toonde geene verandering. Het was straks reeds verbleekt en het had denzelfden tint behouden. Wat toen verontwaardiging scheen over eene onverdiende verguizing, behoefde thands geen schrik te zijn over de ontdekking van verborgen wandaden.

'Ik dank Uwe Majesteit dat zij mij thands voor het minst verklaart wat de punten der beschuldiging zijn. Ik verbond mijn broeder niet aan Lady Howard, die de pupil Uwer Majesteit is en niet de mijne. Ik ried tot eene verbintenis met de Sunderlands uit belang, dat is waar, maar het was niet het mijne. Ik verklaarde, dat de Northumberlands zóo rijk waren, dat ze de schatten van Lady Howard zelfs niet begeerden, zóo getrouw, dat zij niet, even als het geslacht der Sunderlands, door omkooping behoefden verlokt te worden den troon Uwer Majesteit te schragen. Ik geloof, dat ik Uwer Majesteit daarvan duidelijk genoeg de verzekering gaf door woord en daad, in het bijzijn, als ik mij wel herinner, van dienzelfden Rosetti, die dit evenzeer zoude kunnen getuigen als dat ik Uwe Majesteit het schrijven van dien brief ontried. En nochtans zou i k den inhoud daarvan hebben verraden! Heeft Uwe Majesteit dan nooit met meer grond een ander daarvan ver-

dacht? Het is waar, ik verzweeg wat ik vernam van de reis in het Noorden, door den zendeling van Richelieu in het laatste najaar ondernomen, toen de Koning zich te York ophield. Uwe Majesteit was ook te zeer op mij verbolgen, omdat ik op het vertrek van dien zendeling aandrong; en toen hij vertrokken was en de tijding van zijn ongelukkig uiteinde hier aankwam, was hij niet meer gevaarlijk. Om alleen een nagedachtenis te bestrijden, daarvoor acht ik mij nog niet klein genoeg. Dien man, waarop Uwe Majesteit heeft vertrouwd en die u tot het schrijven van dien brief aanspoorde, Rosetti houd ik voor dengeen, die den inhoud aan eenige leden van het huis der Gemeenten bekend heeft gemaakt.'

Hare Majesteit trok de schouders op en schudde met het hoofd; zij was nog zoo weinig overtuigd, dat zij het zelfs niet de moeite waard vond de aantijging tegen te spreken.

'Uwe Majesteit, vrees ik, heeft dien man nooit in zijn waar charakter gekend. Wat Mylord Strafford vermoedde, maar waar hij nimmer het bewijs van heeft kunnen machtig worden, is echter door verschillende omstandigheden bevestigd. Die man speelde altijd dubbel spel. Hij heette de dienaar Uwer Majesteit, maar tevens de vertrouwde van de puriteinen.'

'Drijf de ongepaste scherts maar niet verder, Mylady!'

'Ik zoude in het belang Uwer Majesteit geneigd zijn te wenschen, dat ik mij aan een scherts, hoewel die wel zeer ongepast zou zijn, schuldig maakte. Uwe Majesteit vernam in der tijd de aanhouding van den prediker Henderson, niettegenstaande deze in het bezit was van een vrijgeleide? Welnu, die aanhouding had plaats op het voorgeven van Rosetti, dat hij den brief der Schotsche Gekommitteerden aan den Koning van Frankrijk op den trap had gevonden, dien Henderson weinige oogenblikken vroeger was afgegaan. Henderson is bekend als een schrander man, en hij zou een onnoozele moeten geweest zijn, om met zulk een gevaarlijk stuk papier, dat hem het hoofd kon kosten, zich tegenover den Koning van Engeland te plaatsen, en het bovendien zóo onachtzaam te bewaren, dat het hem bij het afstijgen van een trap ontvallen kon. Maar er is meer. Rosetti was den vorigen avond zeer laat York ingereden met een afgemat paard, en hoewel hij de poort binnenstapte tegenovergesteld aan die welke naar Ripon leidde, is er onder eede verklaard, dat een ruiter omstreeks dien tijd op den weg, die van die stad naar York voerde, gezien is.'

‘Een lasterlijk gerucht is 't, dat geenerlei geloof verdient! Wie zeide u dat de kettersche prediker door tusschenkomst van Rosetti is gevat?’

‘Zijne Majesteit heeft het mij gezegd, toen ik in uw belang aanhield op 's mans vertrek; Zijne Majesteit stemde mij toe dat het een gevaarlijk en dubbelhartig mensch kon zijn.’

‘Maar zij het ook, dat Rosetti dat papier Zijner Majesteit heeft aangeboden, waaruit volgt dan nog zijn schuld? waaruit leidt ge dan zijne dubbelhartigheid af? wat beduidt dat getuigenis onder eede over het voorbijtrekken van een ruiter in de duisternis, want dat zal het wel geweest zijn?’ zeide Henriëtte, die bijna zegevierend deze vragen tot de beschuldigster richtte, welke zij in haar eigen strik verward dacht.

‘Veel, zeer veel! In een der laatste samenkomsten toch van de Engelsche en Schotsche Gekommitteerden deed Lord Dunfermline onderzoek naar den persoon van Sire de Hautemont, een Hugenoot, die door allerlei kunstgrepen den Schotten het verraderlijk geschrift had afgeperst en daarmeê was weggereisd, denzelfden dag dat Meester Rosetti 's avonds laat eene der poorten van York binnenreed.’

‘Ik wil dat uit den mond van den Schotschen Lord zelven hooren, Mylady!’

‘Zoo als Uwe Majesteit beveelt; maar in dat geval geef ik haar eerbiedig in overweging ook de anderen, die bij het onderhoud met den genoemden Hugenoot aanwezig waren, te ontbieden. Uwe Majesteit mocht het getuigenis van éen eens in twijfel trekken!’

‘Jezus Maria! zoo het eens waarheid ware!’ prevelde de Koningin. ‘Neen, neen, het kan niet zijn.... ik wil haar niet gelooven, haar, die hem liet vermoorden. Mylady!’ vervolgde zij luid en scherp, ‘ik moet u herinneren dat gij op een zijpad zijt afgedwaald. Het gold het bekend worden van mijn brief, en dat alleen.’

‘Ik moest dat zijpad inslaan om op den rechten weg te komen. Is het bewezen dat Rosetti, om de tweedracht nog te doen toenemen, de Schotten een oproerig schrift heeft doen teekenen, om het later Zijner Majesteit in handen te spelen, dan behoeft men niet lang te gissen wie den brief Uwer Majesteit bekend heeft doen worden. Het is éene zaak; beide gevallen doen dezelfde beweegreden onderstellen en moesten tot dezelfde gevolgen leiden.’

‘Rosetti, Rosetti, waart ge hier om u te verdedigen! - Mylady, ik weiger uw getuigenis; gij waart hem altijd vijandig; gij hebt zijne uitzetting doorgedreven!’

‘In het belang van de Kroon van Engeland en van uwe Majesteit. De bedrieger kon niet ontmaskerd worden en kon dus niet belet worden kwaad te doen. Ik wist, dat ik Uwe Majesteit tegen mij innam door op zijne verwijdering aan te dringen, maar werkelijke gehecht- en verknochtheid zoekt zich zelve niet.’

‘En in mijn belang, en als een blijk van ware verknochtheid liet gij hem vermoorden? Ik gruw er van!’

‘Ziet Uwe Majesteit geene bloedvlekken op mijn hand?’ vroeg Mylady met een glimlachjen, dat echter pijnlijk was, misschien wel om het beleedigende van zulk een achterdocht.

‘Gij loochent toch niet dat gij de oorzaak zijt van zijn dood?’

‘Ik loochen dat!’

‘Dus heeft uw broeder met een ander hem niet achtervolgd, niet te Rochester gedreigd te doorsteken en hem te Dover in zee geworpen? Vreeselijk, vreeselijk! En ik zou u gelooven waar gij hem van verraad, van laaghartigheid beschuldigt! Ik begreep later maar te goed waarom ge mij aanzocht hem een veilig geleide mede te geven. Loochent ge dat ook, Mylady?’

‘Geenszins. Ik wilde in het belang Uwer Majesteit zeker zijn, dat de man, die zich in allerlei bochten weet te wringen en zoo velerlei vormen weet aan te nemen, w e r k e l i j k het koninkrijk verliet. Toen het geleide werd afgeslagen, liet ik hem - ik beken het gaarne - door mijn broeder en door Kolonel Goring volgen. Beide jongelieden zijn prikkelbaar, en ik heb mijn broeder de berisping niet onthouden, toen hij mij vertelde, dat hij de beleediging, die Rosetti hem in een herberg te Rochester aandeed, met zijn zwaard heeft willen straffen. Is het een misdaad, dat ik Rosetti deed volgen tot aan Dover, waar men evenwel zijn spoor verloor, dan ben ik er aan eene schuldig. Maar ik geloof het niet, en elke rechtbank van het Koninkrijk zou mij, geloof ik, vrijspreken! Heeft Uwe Majesteit mij nóg te beschuldigen?’ Zij ontving geen andwoord, waaruit zij afleidde dat zij ook hier was vrijgesproken. ‘Is het mij vergund Uwe Majesteit thands op mijne beurt een vraag te doen? Hoe werd het haar bekend wat er in de herberg te Rochester is voorgevallen? Door Jove of Goring zeker niet, daar beiden

Uwe Majesteit een anderen indruk van het gebeurde zouden hebben gegeven; en niemant dan die twee en Rosetti was er bij tegenwoordig. En wie heeft Uwe Majesteit kunnen verhalen, dat Rosetti door Jove en Goring in zee is geworpen? Ondersteld zelfs dat het zoo ware, dan zouden de moordenaren het niet verbreid hebben, en zoude niemant anders dit kunnen getuigen dan... de vermoorde. Mag ik Uwe Majesteit eerbiedig verzoeken mij die raadselen op te lossen? Meer dan zij misschien wel vermoedt, is mij daaraan gelegen!'

Werkelijk gaf Mylady van eene ontroering blijk, als haar straks bij de felste beschuldiging vreemd was gebleven; maar ook de Koningin was geheel veranderd; van aanklaagster was zij beschuldigde geworden, en nog wel eene beschuldigde, die niet wist te andwoorden. Meer dan zij na de welsprekendste pleitreden en na de opsomming van een reeks onwederlegbare bewijsgronden geneigd zou zijn geweest, gaf zij na de tot haar gerichte vragen toe. Zij erkende zich voldaan; zij sprak Mylady volkomen vrij, vroeg haar alles te vergeten en drukte haar daarbij zelfs de hand, hoewel Mylady opmerkte dat dit met een lichte huivering gepaard ging. Maar juist hare overdreven bewijzen van teruggekeerde vriendschap en gunst deden Mylady aanhouden op het ontvangen van een andwoord, totdat Hare Majesteit alle verder aandringen afsneed - hoewel Mylady zich toch een verder onderzoek, maar op een beteren tijd en op een andere plaats voornam - door hare beschuldiging wat het vermoorden van Rosetti betrof voor te stellen als een los, en zoo als zij thands inzag, leugenachtig gerucht, dat haar - ja aarzelend werd het uitgesproken - door François Gruau, haar schrijver, was medegedeeld.

Het was of Hare Majesteit zich haasten wilde bewijzen te geven van haar teruggekeerd vertrouwen, want zij spoorde Mylady zelfs aan om terstond naar den Koning te gaan. Zells gaf zij dadelijk toe, toen haar medehulp werd ingeroepen, zoodat zij beiden zich heenspoedden om Zijne Majesteit over Myladies voorstel te onderhouden, waarvan de inwilliging het immer meer opzettend onweder nog zoude kunnen bezweren.

Zijne Majesteit had zich opgesloten met Sir Henry Vane, die in de laatste maanden steeds in gunst was gestegen. De vertrouwden werden schaarscher en schaarscher; de meesten toch dergenen die op dien naam aanspraak mochten maken, waren naar gene zijde van het kanaal gevlucht, en zij, die het nog

met behoefden te doen, hielden zich teruggetrokken en schuwden White-hall, onder voorgeven dat Zijne Majesteit zóo slecht geluimd was, dat geen raad tot schikking of plooïing ingang zoude vinden, terwijl geen andere door hen kon gegeven worden, zoo als zij luid genoeg, om door de Gemeenten verstaan te worden, verzekerden.

Vane echter bleef op zijn post en verduurde met engelengeduld de vaak heftige uitvallen zijns meesters; uitvallen, die altijd volgden op 's dienaars oodmoedig, maar toch altijd terugkeerend protest tegen de bescherming, door Zijne Majesteit zoo ondubbelzinnig aan den gekerkerden Lord Luitenant van Ierland verleend.

Het kon den beiden binnentredenden dan ook niet bevreemden, dat de Koning, als afgemat na een hevige uitbarsting van toorn, in den breeden leunstoel met starend oog, gefronsde wenkbraauw, en knarsend op de schacht eener ganzenpen, nederzat, terwijl de Sekretaris van Staat het gelaat schier geheel verborg achter de papieren, die hij met aandacht scheen te lezen. Zoodra hij de Koningin bespeurde, stond hij op, maar bleef na eene diepe buiging staan. De Koningin, wie Mylady iets in het oor fluisterde, verzocht haren gemaal eenige oogenblikken gehoor, afzonderlijk gehoor, zoo als zij er nadrukkelijk bijvoegde, waarop Vane, die den wenk verstond, Zijne Majesteit verlof vroeg en verkreeg, om zich te verwijderen.

Als of Karel niets gehoord of begrepen had, keerde hij zich, zonder eenig verder woord van zijne gemalin af te wachten, tot haar en deelde haar mede dat de Gemeenten twee honderd duizend pond voor de Schotten - de muiters, de bestrijders van hun Koning - hadden goedgestemd, terwijl zij alle subsidie voor het onderhoud van z i j n leger, dat aan alles gebrek leed, weigerde. Ook eenige der Lords hadden dat besluit toegejuicht, waaronder Northumberland, die ter kwader uur uit zijn jarenlangen slaap was gewekt. Zoo als hem verzekerd was, kon die Lord tot de gevaarlijkste tegenstanders gerekend worden, omdat hij een der begaafdsten bleek te zijn; want hij paarde aan de gave der welsprekendheid een ijver in het behandelen der zaken, die allen verbaasde. ‘Men moet mij wel onmachtig gelooven, dat men zóo veel durft wagen,’ dus besloot hij, het oog op Mylady gevest. En Mylady wendde het hare niet af en verried geene verlegenheid of stamelde geene verontschuldiging. Zij waagde zelfs te erkenuen, dat zij kennis droeg van de houding

door haar broeder aangenomen, en dat zij die in het belang Zijner Majesteit ten volle goedkeurde, daar juist diegenen zich de ware vrienden van hun Koning toonden, die thands alle pogingen aanwendden om de algemeene verbittering te doen bedaren. Ook het besluit der Gemeenten juichte zij van harte toe. Het maakte toch den wrevel, die er reeds in het leger Zijner Majesteit bestond, nog grooter, en dat kon niet anders dan nuttig en in het belang Zijner Majesteit zijn. Zij hoopte dan ook, dat de toegestane subsidie er toe mocht bijdragen om het Schotsche leger nog geruimen tijd op de been te doen houden. De uitroep, dat zij een zottin was en dat alles wel te onderst boven gekeerd moest worden, nu de vrouwen zich met de politiek bemoeiden, beloonde Myladies betoog.

Toch kwamen zij hier om over politiek te spreken, verzekerde Henriëtte geraakt, en, hoezeer Zijne Majesteit van een tegenovergesteld gevoelen was, meende zij toch, dat eene vrouw wel eens een goeden raad kon geven en de ondervinding dit ook wel had geleerd en nog beter had kunnen leeren, indien men had willen luisteren. Na deze voorafspraak werd Mylady het woord gegund en begon deze met klem en nadruk het plan dat wij kennen voor te dragen en te verdedigen. Karel wist in den aanvang niet of hij goed had gehoord, maar toen hij niet meer kon twijfelen, werd de leunstoel hem te eng en richtte hij zich in zijne volle lengte op, terwijl de verontwaardiging uit zijne oogen straalde. Karel Stuart, meestal zoo kleinmoedig en weifelend, voelde zich thands in zijn eer als ridder en Koning aangerand en werd zich meer dan ooit zijner goddelijke wijding bewust.

‘Hen tot mijne raadslieden nemen? Nooit! Hun geven, waar zij juist voor liegen en huichelen? Nooit!’ De drift deed hem zoozeer stameren, dat hij niets anders meer kon uitbrengen dan: ‘Nooit, nooit!’

Hare Majesteit achtte zich ditmaal niet geroepen om de hardnekkigheid haars gemaals te bestrijden; zij zweeg en liet Mylady alleen staan, die den kamp echter nog zoo licht niet opgaf en er op wees welke voordeelen zulk eene handelwijze, die misschien slechts voor korten tijd eenige zelfverloochening vorderde, konde aanbrengen, terwijl zij Strafford, die toch wel eenig recht op bijstand had, zoude kunnen redden.

‘Strafford loopt geen gevaar! Ik stel hem hooger dan gij! Ik ben er van overtuigd, dat hij al zijn vijanden verslaan zall’ riep de Koning.

‘Maar indien hij dit niet eens kon? Wat vermag de scherpst geslepen ponjaard tegen de knods in een gespierde hand?’

‘Hij heeft het woord van den Koning! Hem zal geen hair gekrenkt worden! Zij weten het daar ginder in St. Stephens, en ze zullen zich bedenken eer ze dat wagen...’

‘Wat zij reeds waagden...’ Mylady wilde er bijvoegen: ‘bewijst reeds, dat zij ook dit zullen wagen,’ maar de woorden werden op de lippen gesmoord door het bevel Zijner Majesteit om geen enkel woord daarvan meer te reppen.

Mylady moest zich voor het oogenblik onderwerpen; zij nam zich echter voor, den aanval te herhalen. Vooraf moest zij echter nog de Koningin, die ditmaal een zeer zwakke bondgenote geweest was, beter aan zich verbinden, duidelijker overtuigen van de degelijkheid van het door haar voorgeslagen redmiddel, en om haar daarvan te overtuigen, moest zij haar eerst allen argwaan pogen te ontnemen.

De dag eindigde beter dan zij begonnen was; want toen zij 's avonds de pupille Harer Majesteit bezocht, tot wie zij Jove, na een levendigen wederstand van zijne zijde, bewogen had te gaan, vond zij het jeugdig paar bijeen, lachend en schertsend; en toen zij Hare Majesteit mede daarvan getuige deed zijn en Jove stamerend, zeker van aandoening, Hare Majesteit hoorde smeken den dag van de echtverbintenis te bepalen, daar hij niet langer in de duisternis van den nacht kon rondwandelen, maar zich in de Lethé moest werpen of in den Olympus moest worden opgenomen, toen hoorde zij Hare Majesteit wel eenigzins links en aarzelend, maar toch vast en bepaald, de verklaring afleggen, dat na het heilig Paaschfeest de aanstaande vereeniging bekend en alles voor de nieuwe schitterende huishouding zou worden gereed gemaakt.

Maar de worm hield niet op aan haar hart te knagen. Haar hevelingswensch was der vervulling nabij; de venwezendlijking van haar ideaal scheen weldra bereikt: Northumberland zou de eerste edelman zijn van het Koninkrijk en misschien wel in staat om te midden der troebelen zich zóo hoog te verheffen, dat de Koning begeerig zou zijn zich op den schouder van den onderdaan te steunen! En toch....! Soms was het haar of het bonzend hart haar boezem zou uitbreken, of het purper van den troonstoel bedekt werd door het zwarte rouwfloers, of Whitehall en Carlisle-house en het stamslot der Northumberlands in éene aardbeving werden omgeworpen en dat alles zijn puin meng-

de tot een hoogen steilen naakten berg, of haar een koude rilling door de leden ging en het naakte, sombere vertrek in den Tower, waar hij, Thomas Wentworth, neêrzat, haar voor de oogen kwam, of zij alleen, gants alleen in de onmetelijke waereldruimte stond met een koude verstijfde hand in de hare, de zijne, die van Thomas Wentworth! Zou zij dezen toch nog hooger stellen dan al hare eerzucht? Zou de liefde, de vereering, de bewondering voor dien man dan toch werkelijke tederheid storten in dien schijnbaar ijskouden boezem, en dat trotsche marmeren beeld dan toch bezielen, en in die *buste* het hart doen kloppen eener vrouw, sterk in hare zwakheid, groot in hare kleinheid, alles bemeesterend juist door de verloochening van zich zelve?

Karel was er van overtuigd, dat Strafford zijne vijanden verslaan zou! Wist zij ook, dat hij het zeide en dat hij het hoopte, om zelf ontslagen te wezen van het verleenen van bijstand, toch waren die woorden de eenige geweest, die zij hem niet euvel had geduid, die haar volle goedkeuring hadden verworven; want die woorden verhieven den in dat kleine vierkante vertrek, in de gevangenis van Staat gekerkerden. Hij zou zijne vijanden verslaan! Ja, hij zou dit kunnen, zoo niet het verstandelijk en zedelijk overwicht lichter dan een stofjen ware in de door den haat omhoog gehouden weegschaal, zoo niet de onstoffelijke kracht des hoogsten in de waereld der feiten moest bukken voor de stoffelijke, zelfs van den idioot! En toch, zoo het hem nog eens mogelijk ware zijne vijanden te verslaan! Het denkbeeld werd door Mylady Carlisle prijs gegeven met een zucht; dat zelfde denkbeeld was bij duizenden in Engeland ontstaan en deed menigen arm zich uitstrekken, menige vuist ballen als zich gereedmakende voor de aanstaande worsteling.

Zoo zijne zegepraal nog eens mogelijk ware!

En duizenden, op Maandagmorgen, den twee en twintigsten Maart van het jaar onzes Heeren zestienhonderd een en veertig, langs de oevers van de Theems geschaard, waren eenstemmig in de verzekering: het k a n , het m a g niet mogelijk zijn. De omstandigheden in aanmerking genomen, waarin die verzekering geuit werd, was er iets in die woorden, dat huivering moest wekken en misschien ook wel medelij inboezemen voor dien bleeken, geheel in het zwart gekleeden man, wien het kruis van St. George aan een zwaren gouden keten op de borst hing, neêrgezeten in een jacht, dat door zes schuiten, bemand met honderd soldaten van den Tower, vergezeld en bewaakt werd.

Het was Strafford, op weg naar Westminster-hall, de plaats waar het rechtsgeding zoude gevoerd worden.

Die dag was met angst, die dag was met verlangen te gemoet gezien! Niemant, die het aanbreken er van met onverschilligheid begroette! Er scheen een wapenstilstand tusschen alle partijen gesloten, opdat ieder den blik zoude kunnen vesten op het groote steekspel, dat aanstaande was, of liever, op de worsteling in een grootsch Amphitheater. Een tijdgenoot schetste den indruk, onder welken allen verkeerden, met deze woorden, terwijl hij zoo menig staatsdienaar dier dagen, wiens handelingen en daarop gevolgde kastijding hij besproken had, eensklaps verliet en der vergetelheid prijs gaf: ‘Maar nu werd een grooter speler op het tooneel gebracht: Thomas, Graaf van Strafford, Lord-Luitenant van Ierland, een man, te groot om te laten ontsnappen, naauw beschuldigd of gevat, en bewaard om te recht gesteld te worden! Waarlijk, het is een geding, zoo als, indien wij alle omstandigheden in aanmerking nemen - den aard der beschuldigingen tegen hem ingebracht - de pracht en de statigheid, die gevangene en rechters omgaven - den tijd dat het aanheild - de waardij van den tijd die er aan besteed werd - en ten laatste welke gevolgen de uitslag aanbracht - tegen geen onderdaan in Engeland, zelfs niet in Europa, ooit werd gevoerd. Zoo gewichtig was het, dat wij 't bezwaarlijk een geding tegen den Graaf van Strafford alleen kunnen noemen. 's Konings genegenheid jegens volk en parlement, de toekomst van dit parlement, de hoop van drie Koninkrijken, daarvan afhankelijk, dat alles trad in het strijdperk tegelijk met den persoon van Strafford. Menig onderdaan in Europa heeft grooter rol op het waereldtooneel gespeeld, maar niet één verliet het met grooter gedruisch. Ook werden de tegen hem ingebrachte beschuldigingen niet alleen uit één Koninkrijk vernomen; - drie waren zijne aanklagers en zochten in den dood van éénen een belooning voor al hetgeen zij geduld en geleden hadden.’

Westminster-hall was voor de terechtstelling ingericht en al de toegangen waren van den vroegsten morgen af door eene onafzienbare menigte ingenomen. Toen de gevangene te Westminster aan wal stapte, werd hij opgewacht door twee honderd man van de schutterij, die hem naar de gerechtszaal geleidden. De bleekheid van het gelaat, waarop ziel- en lichaamslijden een zichtbaar merk had gedrukt, kwam treffend uit bij de rijke en nog gitzwarte hairlokken, die langs zijn slapen neêrgolfden en op

den fijnen kraag neêrkronkelden. Meer dan ooit bevestigde hij het woord van den dichter dier dagen: ‘het bevel en het verstand zetelden op dat majestueus voorhoofd,’ of het kernig gezegde van Whitelocke, die van hem getuigde: ‘een mannelijk somber wezen.’ En wie het geluk had zijn portret te zien, door van Dijck gemaald, zal wellicht het oordeel van den tijdgenoot bevestigen, dat de groote kunstenaar een machtigen indruk van den staatsman ontvangen en dien treffend weêrgegeven heeft. Als onder den invloed van dien krachtigen blik, stralende uit het donker om zich heen zwervend oog, waagde geen der naastbijstaanden eenigen kreet aan te heffen; een hunner, een jonkman, die een kompagnie der schutterij aanvoerde, vergat zich echter zóo verre, dat hij den hoed voor hem afnam. Wij gissen dat het Robert Conway was, al hebben wij den tijd niet om hem in het aangezicht te zien, zoo spoedig dreef de schaamte of misschien wel het gemor om hem heen, hem in de dichte gelederen der burger-soldaten terug, wien hij geroepen was een voorbeeld te geven.

In de groote zaal was een troon voor den Koning opgericht en aan weêrszijden daarvan een gaanderij, afgesloten door traliewerk, met fluweel behangen; de eene was bestemd voor de vreemde Gezanten, de ander voor het Hof; vóor den troon waren stoelen voor de Pairs en wolzakken voor de rechters geplaatst, en daarop volgde een afdalende reeks van negen banken, in de geheele breedte der zaal, voor de leden van het Huis der Gemeenten. Zeven van de negen werden door de laatstgemelden ingenomen; de twee bovenste echter door de Gekommitteerden uit Schotland en de Iersche Lords, welke laatsten voor deze gelegenheid en om der aanklacht kracht bij te zetten, waren overgekomen.

Aan het einde der zaal tegenover de banken, was een kleine afgesloten ruimte voor den gevangene en diens raadslieden. De Koning, de Koningin en hun oudste zoon kwamen tegen negen ure aan, maar hielden zich verborgen in de eene gaanderij bezijden den troon, waar zij alles hooren, maar zelven niet gezien konden worden.

Toen Strafford de zaal binnentrad, met opgerichten hoofde, maar bescheiden met nedergeslagen oog de Pairs in groot pleeggewaad en met bedekte hoofden, de rechters in hun scharlaken tabberts voorbijging, vroeg de deuwaarder, wiens plicht dat meêbracht, aan Mr. Maxwell, den drager der zwarte roede, of

de bijl niet voor den gevangene moest worden uitgedragen, waarop een ontkennend andwoord volgde, daar Zijne Majesteit dit bepaald verboden had. De Graaf van Arundel, een vijand van Strafford, was tot High-Steward, de Graaf van Lindsay tot High-Constable benoemd. Het was in beraadslaging geweest of den Bisschoppen zoude vergund worden te stemmen, maar de verschrokken prelaten hadden den vorigen Zaturdag vrijwillig daarvan afgezien, daar zij geestelijken waren en het hun, krachtens de kerkelijke wetten, verboden was, ‘de hand in bloed te steken.’ Ook de Pairs, in de laatste tijden tot die waardigheid verheven, werden geweerd. De Gemeenten eischten zelfs, dat geen Pairs, sedert den dag dat Strafford van hoogverraad was aangeklaagd, zitting zoude hebben.

De Graaf van Arundel zat als Lord High Steward van allen afgezonderd en beval, bij Straffords binnentreden, de rechtspleging aan te vangen. De aanklacht, die uit acht en twintig hoofdpunten bestond, werd gelezen en daarna Straffords andwoord daarop, te zamen twee honderd bladzijden folio. Dit nam de geheele eerste zitting in. De Koningin verliet tegen elf ure de zaal, de Koning en zijn zoon Karel, toen het Hof de zitting ophief, hetgeen na tweeën plaats had. Strafford werd daarop naar den Tower teruggezonden om den volgenden morgen tegen negen uur terug te keeren. Op het aangewezen uur verscheen Strafford weder en ook de Koning, Koningin en beider zoon Karel. Het traliewerk, dat Karel den eersten dag voor alle aanwezigen verborgen had doen nederzitten, brak door eene onvoorzichtigheid of door de begeerte van Zijne Majesteit om niet alleen te hooren maar ook te zien, zoodat het Hof door allen bespeurd kon worden; maar Karel noch Henriëtte, zoo als een ooggetuige - Baillie - opmerkte, trokken eenige aandacht. De indruk, dien het schouwspel op dezen *Covenanter* maakte, is waardig met een enkel woord te worden medegedeeld. ‘Het was alle dagen,’ zoo als hij meldt, ‘eene vereeniging van al wat het eiland roemrijks en groots bezat; toch was er niet de waardigheid, die ik er van verwachtte..... Na tienen werd er in het openbaar gegeten, niet alleen gebak, maar ook vleesch en brood; flesschen bier en wijn gingen zonder kroes of glas van mond tot mond, en dat alles voor het oog des Konings. Men kon niet naar buiten gaan en terugkeeren en dikwijls hield de zitting tot twee, drie of vier ure in den namiddag aan,’ zoodat de eerzame Baillie zelfs getuige was van de grootste on-

welvoegelijkheden. Strafford was, zoo als vriend en vijand verzekeren, bijna de eenige edelman, die zich niet vergat en zijne waardigheid ophield. Hij stond op en bleef staan, hoe moeielijk hem dit ook viel, toen, bij monde van Pym, de afgevaardigden van het Huis der Gemeenten, uitgenoodigd om de aanklacht nader te ontwikkelen, op den tweeden dag het volgende deden hooren: ‘Mylords, wij staan hier op bevel van de Gemeenten van Engeland, in Parlement vereenigd, en zijn gereed de aanklacht van hoogverraad te bevestigen tegen Thomas Wentworth, Graaf van Strafford, ingebracht. Dit, Mylords! is eene gewichtige zaak, en we mochten vreezen onder het gewicht er van te bezwijken, we mochten ons bezwaard gevoelen bij den aanblik dezer roemruchte vergadering, zoo er in de zaak zelve geene kracht school om ons te schragen en ons aan te moedigen. Het is de zaak van den Koning; het betreft Zijne Majesteit en de eer zijner regering, de veiligheid van zijn persoon, de hechtheid van zijn kroon.... Het is de zaak van het Koninkrijk; het betreft niet alleen den vrede en den voorspoed; maar zelfs het bestaan van dezen Staat. Al de onderdanen Zijner Majesteit getuigen voor ons met treffende welsprekendheid door hunne tranen, hunne klachten, hunne beden. Voor ons getuigen de drie Koninkrijken: Engeland, Schotland en Ierland, die met ons in nood en beroering zijn, zich tot ons heenbuigende, even als de hinde waar Job van gewaagt, om hunne smarten en lasten af te werpen.... Waarheid en goedheid, Mylords! ze zijn de schoonheid der ziel; ze zijn de kenmerken van de voortreffelijkheid van alle redelijke schepselen; ze zijn het beeld en het charakter van God, van allen, die geschapen zijn naar Zijn beeld. Die schoonheid hebben de booze geesten en de booze menschen verloren; maar toch, er is niet éen zoo boos en verdorven, dat hij niet begeert onder den schijn en de schaduw er van te wandelen, al haat hij ook de werkelijkheid en het wezen. Deze ongelukkige Graaf, nu voor uwen rechterstoel verschenen, was er even zoozeer bezorgd voor, een schijn van eerlijkheid en rechtvaardigheid over zijne handelingen heen te spreiden, als hij onachtzaam was in het opvolgen van de regelen van eerlijkheid, bij het plegen zijner daden. De taak, mij en mijnen ambtgenooten hier opgedragen, is om die maskers van waarheid en oprechtheid, die men getracht heeft zich voor te binden, af te doen vallen en u zijne daden en voornemens in hare werkelijke zwartheid en misvormdheid te doen kennen.’

Pym ging toen voort al de punten in Straffords wederlegging voorkomende, te beandwoorden en ze alle als valsch of onvoldoende te brandmerken. Het gevecht nam nu eerst een aanvang; de aanvoerders waren handgemeen, en onder de slagen van het milanesche staal spatteden de vonken vuurs wijd en zijd. Strafford trad den forsch gespierden tegenstander tegen en poogde iederen slag af te weren; hij bewaarde nog zijne kracht; hij verdedigde zich, maar viel nog niet aan. Hij hield vol, dat hij de godsdienst had gehandhaafd, dat hij had gewerkt voor de eere des Konings, voor de vermeerdering van diens inkomsten, voor den vrede, de eer, de veiligheid van het Koninkrijk en de rust en den vrede van het volk. De ander rinkelde toornig met het schild en deed het zwaard blikkeren! Hoe, de beschuldigde had de godsdienst beschermd en gehandhaafd? ‘Wij zullen bewijzen,’ riep Pym uit, ‘dat hij de invoering van nieuwigheden begunstigde, het bijgeloof en de aanmatigingen der geestelijkheid beschermde. Hij zou de eere des Konings gehandhaafd hebben? Het is de eer van den Koning, dat hij de vader van zijn volk is, dat hij de bron is der gerechtigheid, en het kan niet zijne eer geweest zijn, dat zijne regering bevlekt is met tyranny en verdrukking, ten einde zijne inkomsten te doen klimmen. Het moge waar zijn, dat er eenige sommen meer zijn geïnd, maar dat getuigt nog niet van toeneming van welvaart of vermogen, te minder daar deze Graaf het grootste deel van hetgeen meer werd opgebracht voor zich zelven genomen heeft. Terwijl hij roofde en woedde op het volk, vergenoegde hij zich een deel van den roof den Koning uit te leveren, alleen om met meer zekerheid het overige te genieten. Hij zou gewerkt hebben voor de eer en de veiligheid van dit rijk! Mylords, in een tijd van vrede bracht hij al de rampen van den krijg: zwakheid, verwarring, schande over ons! Hij zou gezorgd hebben voor de rust van den onderdaan! Hij was een tweedrachtsstoker; hij heeft ons tegen elkander in het harnas gebracht; hij doet ons vernederd en beschaamd tegenover de geheele waereld staan.’ Zoo ging hij voort, en zijne woorden werden vlammen, die de opgehoopte brandstof omspeelden, en zijne zinsneden stortten en hortten voort als gloeiende lava, alles wat zich opdeed in haar baan verschrompelend en verschroeiend en verterend. Hij volgde Wentworth naar Ierland, ging er al de wetsverkrachtingen, al de machtsmisbruiken na, waaraan hij zich schuldig had gemaakt.

Hij somde al de misdaden en tyrannijen op, die van een heerschappij getuigden, zoo als geen Koning zich ooit had veroorloofd, zelfs in de meest benarde omstandigheden, in tijden van omkeer en geweld. Hij deed zijne getuigen optreden: dezen, die uit den Raad van Staat was verdreven en naar de gevangenis was geleid, omdat hij tegen een wetsontwerp in het Iersch Huis der Gemeenten het woord had gevoerd; genen, die gestraft was met verlies van lijf en goed, om dezelfde redenen; een derden, die bedreigd was met inkwartiering van een geheel regiment kavallerie, en nog vele anderen, die de hand des geweldigen hadden gevoeld op hun lichaam of in hunne bezittingen. De aanklagers vorderden, dat de klacht van Ierland gelezen zou worden, waartegen de gevangene zich verzette, als bevattende punten van beschuldigingen, niet in de oorspronkelijke aanklacht begrepen; maar genen andwoordden, dat de omkeer van alle wetten en regeering in het algemeen in hunne beschuldiging lag; en nu twee getuigen zich borg stelden voor de echten waarheid van het stuk, werd de krachtige remonstrantie van het Iersche Parlement gelezen. Strafford andwoordde er op, dat zij het maaksel was eener oproerige faktie en van een listig eedgespan tegen hem. Deze uitdrukking maakte de hartstochten nog heviger aan 't gisten. Strafford vergoêlijkte zijne woorden, verzocht tijd tot bedenken en tot het gereed maken van zijne verdediging, betuigende bij God Almachtig, dat hij nimmer andere bedoelingen gehad had, dan houw en trouw aan Zijne Majesteit en aan 't Gemeenebest te zijn. De beschuldigers bleven beweren, dat hij tijds genoeg had gehad om zich voor te bereiden en derhalve dadelijk behoorde te andwoorden. De Lords hieven echter voor een half uur de zitting op en bevalen hem bij hun terugkeer terstond te andwoorden. Hij nam daarop het woord en hield eene lange reden, waarin hij zeer fijn en behendig ieder punt in de Iersche remonstrantie bestreed. Meer dan eens verschool hij zich achter de bevelen, hem door den Koning in Rade gegeven, beriep hij zich op den bepaalden last hem verstrekt, dien hij als onderdaan had uit te voeren. Hoe in Pyms en Straffords redenen de klove uitkwam, die er tusschen die beiden lag, niet alleen tusschen de personen, maar veelmeer tusschen de beginsels, door elk hunner verdedigd! Pym beschuldigde den minister, den Koning beleedigd te hebben door de overtreding der wetten, ja was er niet verre af de aanklacht vol te houden en te verscherpen in den naam zelfs Zijner Majesteit; Straf-

ford achtte zich gedekt, of gaf dit voor, door het niet te doorboren schild van de koninklijke oppermacht. Gene gevoelde de grondwaarheid van het koustitutioneele koningschap, dat eerstdaags geboren stond te worden, voor, en beschouwde den Koning onschendbaar, ja was gereed de leering te prediken dat de persoon des Konings geen kwaad kan doen; Strafford, de verdediger van de absolute monarchie, beriep zich, van zijn standpunt te recht, op den almachtigen Soeverein, den eenig machthebbende in den Staat, den Gebieder, wiens daden door geen onderdaan beoordeeld konden worden, waaruit volgens hem voortvloeide, dat de dienaren, wien de monarch een deel van zijn macht had overgedragen, nooit te recht gesteld konden worden voor de daden op last van den monarch verricht, dan door deze alleen. Het gold dus hier geen strijd van mensch tegen mensch, maar van beginsel tegen beginsel; het gold hier dus geen strijd, dien de bewondering voor betoonden moed, de herinneringen van vroegere vriendschap, het mededoogen of welke andere aandoeningen ook, konden verzachten of doen ophouden; het gold hier een strijd dien de onwrikbare logika, de ijzeren noodzakelijkheid, dien een gantsch volk streed, dat gered kon worden door den dood, of der onrust ja het bederf ter prooi gegeven door het leven van één man.

Pym andwoordde dan ook op Straffords laatste verdediging, dat de bevelen des Konings, waarop de beschuldigde zich beriep, niets tot diens verontschuldiging afdeden en dat hij en de andere aanklagers namens het Huis der Gemeenten dit nog nader zouden bewijzen. Daarop werd de zitting tot den volgenden dag verdaagd. Toen de derde zitting was geopend, werd het woord gegeven aan een der uitstekendste rechtsgeleerden dier tijden, die uit herkomst en gebruik, uit het geschreven recht en het ongeschreven, maar in ieders hart luide sprekend, rechtsgevoel bewees, dat Strafford schuldig was aan de misdaad van hoogverraad, terwijl hij nieuwe getuigen voorbracht. Strafford werd veroorloofd het verhoor dier getuigen af te breken en het woord te voeren. Hij sprak lang en wegslepend, ‘met groote welsprekendheid en een bewonderenswaardig betoon van zedigheid, maar tevens ook van blijmoedigheid en vertrouwen.’

‘De Graaf van Strafford,’ zegt May in zijne Geschiedenis van het Parlement, ‘nam iederen dag, bij elke tegen hem ingebrachte beschuldiging, voor de balie het woord, en het geheele

Huis der Gemeenten had de vrijheid hem aan te vallen waar en zoo dikwijls ieder er maar gelegenheid toe zag. Hoe velen ook het woord voerden, toch werd de aanklacht voornamelijk volgehouden en bepleit door twee rechtsgeleerden. Vele euveldaden, zoowel in Engeland als Ierland gepleegd, werden iederen dag aan het licht gebracht en bewezen; maar het geheele streven van Strafford was om de aantijging van hoogverraad van zich af te keeren, van welke wandaden, waarvan hij er eenige ontkende, andere met veel slimheid verontschuldigde en ontzenuwde, men hem ook mocht beschuldigen. Hij beweerde en bleef beweren, dat wangedragingen, hoe vele ook en groot, nimmer, door ze bij elkander te voegen, één misdaad van verraad konden uitmaken, tenzij eene of eenige van die wangedragingen reeds in zich zelven het charakter droegen van verraad. Gedurende de geheele eerste week, van Maandag tot Zaturdag, werd Strafford uit den Tower naar Westminster-hall gebracht en uren achtereen bestreden; en het voorgevallene op iederen dag maakte het eenig onderwerp uit van ieder gesprek in alle gezelschappen.'

De meeningen, in den beginne zoo eenstemmig, begonnen verdeeld te worden. Het volk dat den eersten dag den gehaten dollen Ier, den vervolger van het volk Gods, zoo grimmig en bloeddorstig aanstaarde, groette hem zelfs hier en daar als hij uit het jacht naar Westminster-hall trad of vandaar terugkeerde. De prelaten der Bisschopskerk waren zoozeer opgetogen van bewondering, dat de gevangen Primaat, de Aartsbisschop Laud, bijkans geheel door hen vergeten scheen.

De gaanderijen werden iederen dag meer bevolkt. Vooral de Ladies der hoogste huizen werden zelden meer gemist. Werkelijk, de strijd die ginder in dat reuzig groote amphitheater gestreden werd, scheen meer en meer de worsteling te zijn van de onstoffelijke met de stoffelijke kracht, de worsteling van den mensch met den grof geschoften en vlijmend scherp geklaauwden tijger en leeuw. Strafford - ieder erkende het, behalve misschien Pym en de zijnen, die dieper meenden te zien en het wezen geloofden te kunnen schiften van den schijn, - was treffend in zijne verdediging geweest en betoonde het hooge standpunt waardig dat hij innam. Men had hem geen oogenblik zien verbleeken of beven, maar ook geen oogenblik zich zelven hooren verheffen, hetgeen bij hem, den hooghartigen, met de vernedering van anderen zoo dikwijls was gepaard

gegaan. Als het gedruisch rondom hem te sterk werd, zette hij zich neder, bleef hij, het hoofd tusschen de handen geklemd, een oogenblik zitten, om zijne gedachten te zamelen, waarna hij, zoodra het weder stiller was geworden, verzocht voort te mogen gaan en zich ophief, krachtiger, welsprekender, logischer dan ooit.

Achter den Koning en de Koningin had men in den aanvang diep in het kabinetjen, maar in de laatste dagen geheel vooraan, Mylady Carlisle kunnen opmerken. Ieder woord bijna van Strafford teekende zij op, om het Hunne Majesteiten na den terugkeer in White-hall te kunnen herhalen. Zij verlustigde zich in z i j n zegepraal en hielp die, zoo noodig, nog volmaken door op de andere gaanderijen de Ladies te bezoeken, die er plaats hadden genomen, en deze hare noten te doen zien, hetgeen de uitwerking had, dat alle op de volgende dagen met pen, inkt en papier verschenen en de gewichtigste punten opteekenden.

‘Heb ik u niet gezegd dat hij ze verslaan zal?’ zeide de Koning, het vonkelend oog van Mylady ontmoetend; en als of hij een bewijs wilde geven van zijne volslagen onkunde in de waardeering van hetgeen er rondom hem omging, voegde hij er bij: ‘Maar ook Pym gedraagt zich beter dan ik dacht en is voorzichtig genoeg om alleen Strafford aan te tasten, die zich op onze bevelen beroept en beroepen mag. Waar zit nu zijn schuld?’

‘Het eenige wat mij beangst is juist die voorzichtigheid van Pym! Mij dunkt, dan moet hij het gevaarlijkst zijn.’

‘Hij heeft prachtige handen!’ zeide Hare Majesteit, die mede van hare bewondering voor Strafford wilde doen blijken, half tot Jane en Mylady, en in haar hart voegde zij er bij: ‘Wat zal die man machtig zijn, indien hij overwint!’

Het was echter nog zoo zeker niet dat hij het doen zou. Mylady ware een rilling door de leden gegaan, Zijne Majesteit zou minder zelfbehagen gesmaakt en het morgen minder rozenkleurig gedacht hebben, indien zij het enkele woord hadden kunnen vernemen dat Pym uitte, toen een der partijgenoten zich niet kon weêrhouden hem toe te fluisteren: ‘Hij verdedigt zich goed; hij heeft veel gewonnen!’ De Volkskoning toch knikte met het groote zware hoofd, en zijn gelaat nam een zonderling sombere uitdrukking aan, toen hij ten andwoord gaf: ‘Zeker hij s p e e l t goed!’

Pym was dan ook nu besloten tot het uiterste. Hij had lang geaarzeld, daar hij de bewijzen voldoende had gedacht om den vijand te doen vallen; maar toen deze hem dreigde te ontsnappen, zocht hij naar een nieuwen steun, een krachtiger getuigenis.

'Den 10^{den} April,' dus luidt het eenvoudig onopgesmukt verhaal, 'deelde Pym aan het Huis der Gemeenten mede, dat hij iets van het uiterste gewicht had mede te deelen. Dadelijk werd er bevel gegeven, dat de leden op hunne plaatsen blijven en de deuren afgesloten zouden worden; waarop Pym de aanteekening las van den ouden Henry Vane, door diens zoon onder de familiepapieren gevonden, betrekkelijk het voorgevallene in eene der vergaderingen van den bijzonderen Raad.' Wij kennen den inhoud en weten op welke wijze en bij welke gelegenheid Pym daarvan in het bezit was gekomen, en ook, dat hij den jongen Vane had moeten beloven daar geen gebruik van te maken vóor dat alle andere middelen waren uitgeput. Op dien avond in het bouwvallig huis van de oude vrouw Peggy had de inhoud dier aanteekening Pym reeds doen uitroepen, dat die regelen Straffords doodvonnis waren, en menig lid van het Huis der Gemeenten was gereed dien uitroep te herhalen. Men besloot dat geschrift als het krachtigst bewijs van Straffords schuld aan de misdaad van hoogverraad ter terechtzitting te doen gelden, en weldra weêrklonk het in de gewelven van Westminster-hall wat de oude Vane had opgeschreven, met het doel misschien, om Strafford, dien hij haatte, sedert de eerzuchtige den titel van Baron van Raby, waar Vane naar gestaan had, voor zich had genomen, te kwetsen, diens impopulariteit te vermeerderen, maar zeker niet om hem te doen sterven. 'Uwe Majesteit,' zoo luidde Vanes aanteekening, 'die alles beproefd heeft, maar terug is gewezen, kan zich voor God verandwoord achten. Zij is bevrijd en ontheven van alle breidels en vrij om te doen wat haar macht toelaat. Zij heeft een leger in Ierland, hetwelk zij gebruiken moge om dit rijk tot gehoorzaamheid te dwingen, want ik ben er zeker van, dat de Schotten het geen vijf maanden langer kunnen uithouden.'

Het bleek nu ten duidelijkste dat hij de dolle, wreede, wilde Ieren in Engeland had willen brengen om het geheele volk door wapengeweld te onderdrukken, na het eerst uitgeplunderd te hebben. Menigeen der aanwezigen huiverde bij de gedachte

aan het gevaar dat hij ontsnapt was, maar waaraan hij bleef blootgesteld, zoo die man, die alles durfde, de macht bleef behouden om kwaad te doen, derhalve zoo die man bleef ademen.

Maar de schrik, de verontwaardiging bij de eerste mededeeling opgewekt, werd weldra getemperd, toen Strafford zich beriep op de nog in den lande aanwezige Leden van den bijzonderen Raad, die die woorden, zoo ze gesproken waren geworden, gehoord moesten hebben, en toen die Leden op hunne eer verklaarden, dat zij hem nimmer deze woorden of dergelijke hadden hooren uiten. Aller blikken wendden zich tot den ouden Vane, die in een zeer valschen toestand geplaatst was, en waarschijnlijk het uur verwenschte, dat hij tot eene wraakoefening, als waarvan het doen vinden dier aanteekening het gevolg was, had besloten. Dat die aanteekening zelve juist was, mogen wij gelooven, wij, die kunnen weten wat Pym en de zijnen niet meer dan vermoeden konden, daar de later gevonden en openbaar gemaakte briefwisseling van Strafford met Laud des ministers schuld aan de misdaad van hoogverraad boven allen twijfel stelt. De waarheid van het door hem geschrevene kon noch wilde Sir Henry Vane loochenen, maar om de snoodheid van het verraad, waaraan hij vooral in de oogen van de hofpartij schuldig stond, te vergoêlijken, moest hij het grootste deel der schande op het hoofd zijns zoons laden. Ook van Sir Henry Vane had Pym kunnen getuigen dat hij goed speelde, en hij zou het misschien gedaan hebben, indien hij minder verplichting aan den Sekretaris van Staat had gevoeld, die na het gebeurde wel met den Koning zou moeten breken. Maar hield de oude man tegenover allen, ook tegenover zijn zwijgenden doodsbleeken zoon, die het hoofd gebogen hield, maar zich bewust was smaadheid te lijden voor de goede zaak, vol, dat de medegedeelde woorden werkelijk die van Strafford waren, en neigden de meesten ook om hem geloof te schenken, toch achtte de beschuldigde zich nog niet verslagen. Hij stond op, hoewel het bleek dat het hem ditmaal nog moeielijker ging dan vroeger, en loochende de echtheid dier woorden, terwijl hij ten slotte zeide: ‘En onderstel dat ik die woorden sprak - hetgeen ik ten sterkste ontken - dan kan toch het woord *dit* redelijker wijze niet op Engeland betrekking hebben, daar Engeland niet in een staat van rebellie verkeerde, en er niet de minste bedoeling bestond om het Iersche leger in Engeland te doen landen, zoo als al de Leden van den Raad

kunnen getuigen.' Straffords schoonvader merkte aan, dat het woordje *dit* misschien wel op Schotland sloeg, welk gevoelen Strafford mede ondersteunde en tot zijne verdediging gretig aangreep, daar het zenden van een Iersch leger in Schotland door een Engelsch minister geen verraad was. Gold deze verontschuldiging ook als houdbaar tegenover een deel der rechters, de uitlegging en de zin, dien de ter sprake gebrachte woorden daardoor verkregen, verbitterden de Schotten, die thands machtig waren in Engelands hoofdstad, des te meer, en deden hen met heftigen aandrang dan ooit op Straffords dood aandringen.

Het oogenblik der beslissing scheen dan ook nabij. De Lord-Steward, de Graaf van Arundel, rees op en vroeg Strafford of hij nog iets tot zijne verdediging had in te brengen, daar het Hof gereed was om tot het vellen van het vonnis over te gaan.

Al de aanwezigen, die in de laatste oogenblikken slechts met verdeelde aandacht geluisterd en het hairklovende twisten over enkele woorden niet hadden gevolgd, wendden weder de blikken naar den vermoeiden leeuw, die eenige rust genomen en gedurende enkele sekouden het hoofd met de handen ondersteund had. Er heerschte eene ademloze stilte toen hij oprees. De Koning, de Koningin en Lucy Percy drongen bijna tegen het latwerk hunner gaanderij aan; de hoofden van de aanzienlijksten in den lande zag men in de verte, van de plaats waar Strafford stond, als éene vereenigde massa, voorover gebogen, om te beter elk woord - en in den aanvang klonk het hun trillend en bevend tegen - op te vangen. De beschuldigde somde nogmaals alles wat hij reeds ten zijnen voordeele had aangevoerd, op, en besloot met de volgende woorden, eerst met zachte, maar toen met steeds luider en krachtiger, stemme gesproken, en bij wijlen op een toon, waar de verontwaardiging, de weemoed en de diepste en innigste smart in trilden: 'Het is hard om geoordeeld te worden naar eene wet, die niet kan worden getoond. Waar heeft het vuur zoo vele honderden van jaren verborgen gelegen, zonder eenigen rook om het te doen ontdekken, tot het lostborst om mij en mijne kinderen te verteeren? De uitvaardiging eener wet behoorde straf en kastijding vooraf te gaan; om gestraft te worden volgens een wet, ná de gestrafte daad eerst ontstaan, is gruwzaam! Wie kan zich veilig beschouwen indien dit wordt

toegelaten? Mylords, het is nog in een ander opzicht hard, dat er geen teeken wordt gesteld door hetwelk men zijn strafschuldigheid kan leeren kennen, geene waarschuwing, door welke men het kwaad zoude kunnen vermijden! Indien iemant de Theems in een boot overvaart en deze op een anker te bersten stoot, en geen drijvende boei wees de gevaarlijke plek aan, dan zal de eigenaar van het anker gehouden zijn tot vergoeding; bevindt zich daar echter een boei, dan zal ieder op eigen gevaar den stroom oversteken. Welnu, waar is de baken, waar is het merk of teeken tot aanwijzing van de misdaad, waarvan ik ben beschuldigd? Welke wet verklaart haar hoogverraad? Mylords, gelieft het Pairschap van Engeland te vrijwaren voor zulke betwistbare rechtsbeginselen, te behoeden voor dergelijke uitleggingen van de wetten des lands. Het zal wijsheid zijn voor u zelven, voor uwe nakomelingschap en voor het geheele Koninkrijk om deze bloedige, raadselachtige en willekeurige theoriën omtrent hoogverraad, even als de eerste Christenen hunne boeken over heidensche tooverijen deden, in het vuur te werpen! Houdt u aan de letter van de wet, die ons leert wat al of niet verraad is, en begeert niet geleerder dan uwe voorvaderen te zijn in de kunst van dooden! Het is nu twee honderd veertig jaar geleden sedert iemant op zulk eene wijze te recht stond voor de misdaad als waarvan ik ben aangeklaagd! Laat ons de slapende leeuwen in onze geschiedenis niet tot onze eigen vernietiging wekken, door eenige weinige muffe perkamenten uit de schuilhoeken op te rakelen waar zij zoo vele eeuwen veronachtzaamd en vergeten hebben gelegen! Laat er uit mijne terechtstelling nooit een gevolg worden getrokken, dat rampzalig en gevaarlijk zoude zijn voor het geheele rijk! Deert niet door mij de belangen van dezen Staat; want hoezeer mijne aanklagers ook beweren in het belang van dien Staat te spreken, geloof ik, dat ik dat doe meer dan zij. Tast niet zúlke lasten op de schouderen van dienaren van Staat, dat mannen van wijsheid, van eer en vermogen voortaan niet meer met blijmoedigheid en in veiligheid voor het algemeen welzijn zouden kunnen zorgen... Mylords! ik bemoeielijk u langer dan ik gedaan zou hebben, ware het niet om het heil en de toekomst van de dierbare panden, die een heilige in den hemel mij nagelaten heeft...!' Bij deze woorden hield hij een oogenblik op en scheen hij een traan af te wisschen; Pyms gelaat nam een uitdrukking van minachting aan, en zijne lippen prevelden weder het kwetsende woord dat reeds eens ge-

bezigd was; maar de redenaar voer voort: ‘Wat ik zelf kan verliezen is luttel; maar dat mijne veroordeeling zich tot mijne nakomelingen zoude uitstrekken - en de misdaad van hoogverraad zoude dat eischen - wondt en grieft mij in deze ure tot in het diepst mijner ziel. Mylords! het is mij of ik u nog veel heb te zeggen; maar ik ben er niet meer toe in staat. En nu, Mylords! wat mij zelven betreft, ik weet door de genade van den almachtigen God, dat de zwaarste smarten en ellenden van het aardsche leven niet van eenig belang zijn, vergeleken bij de eeuwige glorie, die ons in het hier namaals zal worden geopenbaard. En daarom, Mylords! onderwerp ik mij met gelatenheid en kalmte aan uw oordeel, en zij dat oordeel leven of dood, *te Deum laudamus!*'

Uitgeput zonk hij neder, terwijl een gemurmel van goedkeuring door de ruimte klonk. Mylady, die zoo zelden weende, was een traan in het oog geweld, dien zij zich niet haastte af te wisschen, maar langs de wangen afdruppelen liet, en toch misschien geloofde zij met den bitteren schrijver Baillie, die, hoe koud anders ook, dat tooneel met warmte en eenige verheffing beschreef, niet aan de tedere liefde van den redenaar voor zijn eerste en ontslapen echtgenote: de heilige, die hij straks in zijne rede in den hemel geplaatst had. Zij was medegesleept als de honderden om haar heen; zij bewonderde de grootheid diens mans, dien zij... kende als weinigen, wellicht als niet eene. Had zij in het gestoelte der rechters gezeten, zij zou hem niet alleen vrijgesproken, maar zelfs zijne slapen met een lauwerkrans omvlochten hebben; en waarlijk, waren de rechters ook tot het laatste niet genegen, tot het eerste neigden zij wel. Maar daar zetelde tegenover dien welsprekendendienaar dienaar van Staat, nog een andere, een niet minder behendige en een nog krachtiger, omdat hij de waarheid en de gerechtigheid tot zijne trawanten had. Koning Pym verhinderde het uitspreken van het vonnis in deze ure. Hij vorderde verlof om te andwoorden en hield de aanklacht vol in eene rede, niet schitterend, niet vonkelend van vernuft, niet sprekend tot gevoel en verbeelding, maar klaar als een meetkunstig bewijs, koud en dor zelfs als een blad cijfers, maar desniettemin in staat, om de slapende leeuwen, van wie Strafford straks gewaagd had, te doen ontwaken! Weinigen luisterden, en voor het eerst zag men Pym met onverschilligheid aan en werd hier en daar het woord, Mylady straks ontvallen, herhaald, dat de halstarrigheid

van den vervolger wreedheid werd, en zulk een vijandschap, uit eene vroegere vriendschap geboren, wel tegennatuurlijk mocht heten. Was er ook een oogenblik dat Hampden, hoezeer ook nog overtuigd van de waarheid der aanklacht, weifelde, dat Mr. Henry Vane, het toornig oog zijns vaders ontvluchtend, zijns vaders, dien hij niet van laaghartig bedrog verdenken wilde, hoewel hij het bijkans wel moest, zich in zijn binnenvertrek weder opsloot, en daar in de eenzaamheid voor Jehovah nedergebogen, krijg voerde tegen de geestelijke overheden in de lucht, tegen den Booze, die brieschende om hem ging ten einde hem te verslinden, - Pym verloor zijne bedaardheid niet. Zijn heldere blik zag het gevaar niet voorbij, maar erkende dat thands het oogenblik van doortastend handelen gekomen was. Hij zag de rechters dralen of slechts schoorvoetend voortgaan; hij zag vele Lords wankelen, luisterend naar de verzoenende taal van Northumberland, wiens bij wijlen zachtzinnigheid en gemoedelijkheid, wiens meestal bezielend en verwarmend woord wonderen wrocht en die zich daarbij zich beroepen kon op den Koning, die hem last had gegeven dus tot hen te spreken en hen van Zijne zucht tot toenadering verzekering te doen. Onvermoeid was de nog voor weinige maanden zoozeer vermoeide, maar niemant kon bevroeden welke kracht de zijne kunstmatig opwekte; niemant kon het weten, dat, als hij naar zijn huis keerde, Mylady, zijne zuster, zich daar ook bevond en zijne neêrslachtigheid, zoo dikwerf hem nog eigen, verjoeg door gulle scherts, door het brengen van hulde aan hetgeen hij verricht had of door het prikkelen van zijn hoogmoed, zoo dikwijls zij heenwees op hetgeen hij nog verrichten moest.

Pym besloot al de krachten, waarover hij te gebieden had, te vereenigen, en zijne Schotsche vrienden waren gewilliger dan ooit. Van al de kansels bijna, van St. Pauls kruis tot St. Antholin's, klonk het woord der predikers tegen den Ier, dien de afvallige Lords poogden te redden, klonk de bede ten hoogen dat de Heere, de Gerechte, den Gemeenten de oogen des verstands verlichten mocht en het zwaard der gerechtigheid doen ontblooten; dat Hij hun een middel mocht doen vinden om de aanslagen der goddelozen te verijdelen.

En het middel w a s gevonden!

Daar werd in het overvulde Huis der Gemeenten een wetsontwerp ter tafel gebracht, waarbij Graaf Strafford schuldig werd verklaard aan de misdaad van hoogverraad; een wetsont-

werp, dat, werd het aangenomen door de Gemeenten en de Lords en daarna bekrachtigd door den Koning, den schuldige zonder vorm van proces, zonder vonnis van eenige rechtbank, ter dood veroordeelde.

Mylady trilde toen zij het vernam. Zij had zich reeds aan de blijde hoop overgegeven, dat hare pogingen den heldenmoed haars vriends te hulp zouden kunnen komen, dat het dierbaar leven behouden en slechts de straf van ballingschap zoude uitgesproken worden. Zij huiverde thands en berispte er zich zelve over, dat zij zoo spoedig had kunnen hopen waar de tegenstander John Pym heette. Wat zij gedaan had kon ijdel gemaakt worden door eene stemming over het ontwerp van wet; want zij begreep dat Pym niet tot het uiterste zou zijn overgegaan, als hij niet verzekerd ware geweest dat de Lords, na de aanneming van het wetsontwerp door de Gemeenten, niet zouden wagen zich er tegen te verklaren. Zij bleef een oogenblik in gepeins, slechts een oogenblik, maar was toen besloten, en liet zich in allerijl naar White-hall brengen, waar de tijding óok was aangekomen en Mylady de gelaatstrekken immer strakker zag worden hoe meer zij de vertrekken Zijner Majesteit naderde.

‘Hij is woedend!’ prevelde de Lord Steward haar in het oor.

‘Ik moet hem spreken, dadelijk, Mylord!’

‘Onmogelijk; de Raad is bijeen.’

De vergadering duurde echter niet lang, en de leden van den Raad gingen haar voorbij met gebogen hoofde, de zorg op het gerimpeld voorhoofd! Algernon bevond zich onder hen en fluisterde haar toe af te staan van haar voornemen, daar Zijne Majesteit nog besluiteloos was en alleen wilde gelaten worden om een besluit te nemen. Mylady was blijkbaar van meening, dat de eenzaamheid Karel Stuart toch tot geen besluit zou brengen en hield op hare toelating aan. Zij was zoo vermetel alle verandwoordelijkheid op zich te nemen, en, toen de Lord Kamerheer eene aandiening bleef weigeren, onaangediend binnen te treden.

Het vertrek was ledig, maar de deur, die naar de kamers der Koningin voerde, stond aan. Het leed geen twijfel: Karel was naar zijne Gemalin gegaan om in hare nabijheid tot een besluit te komen. Zij hield zich niet op, maar sloeg denzelfden weg in, en vond Karel en Henriëtte bijeen. De Koning

het een kreet van blijde verrassing hooren, toen hij haar ontwaarde en ging haar halverwege te gemoet hij de vraag: ‘Hebt gij 't vernomen wat zij bezig zijn te doen?’

‘Ja, Sire! En ik sprak Lord Jermyn!’

De Koning zag haar aan, als of hij aan haar gezond verstand twijfelde; maar de Koningin scheen haar beter te begrijpen, daar zij haar achteloze houding veranderde en Mylady oplettend aanzag. Lord Jermyn toch, dien wij eens ten hove bij het dansen der Sarabande ontmoette, was, zoo als men fluisterde, zeer in gunst gestegen bij de Koningin, zóo zeer zelfs, dat hij in de oogen der Gemeenten een gevaarlijk persoon was geworden, en de sprake ging, dat men eerlang ook op z i j n e verbanning zoude aandringen. Daarvan was het natuurlijk gevolg, dat de bedreigde zich naauwer aan de hofpartij aansloot en naar middelen van verdediging omzag; het behoud van Strafford scheen ook het zijne. Mylady had het bespeurd en had er meesterlijk partij van weten te trekken voor den toeleg, dien zij reeds zoo lang had beraamd, en om de Koningin, die nog altijd een eenigzins gedwongen houding tegenover haar aannam, in haar belang te winnen.

‘Gij hebt dus vernomen dat z i j hem maar zullen veroordeelen, nu zij bang zijn voor een vrijspraak! Dol, niet waar?’

‘Zóo dol, Sire! dat het hoofd van Mylord Strafford binnen een week gevallen zal zijn, tenzij Uwe Majesteit tusschen beiden trede!’

‘Gij weet hoe ik gezind ben, Lucy!’ zeide de Koningin levendig, ‘en kunt dus begrijpen wat ik Zijner Majesteit heb geraden! Maar de Leden van den Raad hebben zoo als gewoonlijk zwart gemaakt wat wit is.’

‘Ik zag Sir Henry Vane daar nog onder, Sire!’

‘Ik verzeker u, dat hij Zijner Majesteit trouw is, Lucy! Hij haat Strafford alleen; dat is verkeerd, maar hij meent daarvoor redenen te hebben.’

‘Zeker!’ hernam Mylady bitter. ‘Hij haat Mylord zoo als hij Zijne Majesteit weldra misschien óok haten zal. Naarmate de macht zich verplaatst, verplaatsen zich ook de trouw en gehechtheid van Sir Henry.’

Dat was een vlijmend woord en het trof doel; want Karel verbleekte en stamerde, dat hij dien man had willen wegzenden, maar dat men - hier zag hij zijne gemalin aan - beweerd had, dat die man hem nog vele diensten konde bewijzen en

schrandere en moedige dienaren vooral in deze tijden in waarde moesten gehouden worden.

‘Zeer waar, Sire! En daar de schranderste en moedigste zeker Thomas Wentworth is, dien die man laaghartig bestrijdt, zal Uwe Majesteit....! Zij gelieve de gevolgtrekking zelve te maken!’

‘Maar Thomas Wentworth, mijn trouwen dienaar, zal geen hair worden gedeerd! Bij den heiligen George, gelooft men mij dan een knaap?’

‘Een Koning, Sire! maar ook een mensch... die alle omstandigheden niet beheerschen kan!’

Zijne Majesteit zag de vermetele donker aan.

‘Het is beter te voorkomen dan voorkomen te worden, en ik twijfel niet of ik heb bij die stelling een bondgenote in Hare Majesteit.’

‘Welnu?’

‘Ik vertrouw zelfs niet meer de wanden in White-hall.... Vertrouwelijke mededeelingen, in de woning van den Koning van Engeland gedaan, komen zoo licht op straat. De Leden van uwen bijzonderen Raad denken eveneens en wagen niet meer voor hunne ware meening uit te komen!’

‘Vrouwenpolitiek!’ meesmuilde de Koning. ‘Maar Vane bezwoer immers door zijn half gekken zoon bestolen te zijn.’

‘Wat goed verborgen is wordt door geen halven gekke gevonden.’

‘Maar wat wilt ge dan? Geen halve woorden meer, Mylady! Ik gebied u te spreken.’

Zij knielde voor hem neêr. ‘Zoo als Uwe Majesteit thands voor mij staat is zij Koning en Heer. Zij stoote mij echter niet in het verderf, door mij te doen spreken, zoo lang in den Raad Uwer Majesteit een verrader zitting heeft. Niet ik alleen kniel voor u neder, Sire! maar al uw getrouwe dienaren in mij. Zij vragen het ontslag van den man, die Uwe Majesteit in Strafford verried.’

Hare Majesteit verdedigde nog den vriend, dien haar gemaal na weinig strijd geneigd was prijs te geven, dien hij in den grond zijns harten haatte, maar slechts had behouden, omdat de rijen der gewillige Sekretarissen van Staat van dag tot dag dunden. De steun der Koningin was Vane echter niet lang verzekerd, vooral toen Mylady, hoe dikwerf ook om de mededeeling harer zienswijze gevraagd, zich ood-

moedig bleef verschoonen, zoo lang de verrader gehandhaafd werd, en daarbij te recht deed uitkomen, dat al de ware vrienden Zijner Majesteit dachten als zij, hetgeen der Koningin, die vernomen had hoe voorzichtig al de Leden van den Raad in de straks gehouden vergadering zich geuit hadden, niet meer zoo onmogelijk voorkwam. Bovendien had Mylady Jermyn ontmoet en zich daarop met de bede om Vanes ontslag herwaards gespoed! De gewenschte belofte werd dan ook eindelijk door Zijne Majesteit gegeven, maar de beperking werd er aan toegevoegd, dat er een geschikt oogenblik moest afgewacht worden en men den schijn vermijden moest alsof het ontslag gegeven werd, omdat Vane zijne aanteekeningen had doen vinden, hetgeen zou kunnen bewijzen dat Zijne Majesteit er eenige waarde aan hechtte ja de waarachtigheid er van zelfs staafde. Mylady begreep zeer goed, dat er in 's Konings binnenste een andere beweegreden voor het verschuiven van dat ontslag school, een beweegreden, die hij misschien zelfs zich zelven niet bekennen wilde, en wel de vrees om te openlijk voor Strafford partij te trekken. Zij berustte echter in 's Konings verklaarden wil; maar vond zich te meer versterkt in haar verlangen om de geweldigste middelen tot Straffords redding niet meer te schuwen. Wat zij wilde mocht te recht geweldig heten. Het was niets minder dan partij te trekken van de verbolgenheid van Zijner Majesteits troepen, en deze in het geheim en zonder dat het vereenigde Schotsche leger daarvan iets bemerkte, onder vertrouwde aanvoerders naar Londen te doen komen, waar zij zich meester zouden maken van den Tower en vervolgens van Pym en diens voornaamste aanhangers. Lord Jermyn - zij noemde dien naam het eerst om der Koningin alle achterdocht onmogelijk te maken - Kolonel Goring en haar eigen broeder zouden zich aan het hoofd stellen! Dat zij dezen laatsten aan den gewichtigen en gevaarvollen arbeid liet deelnemen, kon den Koning bewijzen, indien dat nog noodig ware, dat het geslacht Northumberland in 's Konings dienst geen gevaar te groot achtte, zoodat de vriendschap, door het hoofd van dat geslacht met de tegenpartij tot Zijner Majesteits groot misnoegen gesloten, slechts schijnbaar was geweest, en met het doel, om de goede zaak slechts des te beter te dienen. Om den aanslag te doen gelukken, was geheimhouding en spoed in de uitvoering een eerst vereischte. Vóor alles werd echter Zijner Majesteits toestemming gevorderd, daar zonder deze geen der officieren van het leger

tot oprukken te bewegen zoude zijn. Zijne Majesteit was echter weinig geneigd die toestemming te geven en kon van verbazing of liever van schrik over zoo veel vermetelheid, zoo veel dolzinnigheid eigenlijk, in de eerste oogenblikken geen woord uitbrengen. Mylady kende hem genoeg om het stilzwijgen en het beven dier lippen reeds geen gunstig teeken te achten, en haastte zich daarom al de redenen op te sommen, die tot het nemen van zulk een grootsch besluit, als het doen oprukken van het leger en het straffen der rebellen was, moesten leiden.

Het water was tot aan de lippen gestegen; elk verwijl kon, neen moest, noodlottig zijn. In het belang Zijner Majesteit en van het geslacht der Stuarts was het zelfs noodig, dat men een breuk met het Parlement vermeed, en deze moest aanstaande zijn indien het aanhangig wetsontwerp ook door de Lords aangenomen, maar door den Koning niet bekrachtigd werd. Alsof het binnenrukken der gewapende macht binnen Londen geene breuk veroorzaken zou! Mylady was te schrander om dit voorbij te zien, maar wist wel, dat Zijne Majesteit begrijpen zou wat zij eigenlijk meende.

‘Ik kan het niet doen! Nóg niet ten minste!’ zuchtte Karel Stuart, het hoofd niet opheffend dat hem op de borst was gezonken. ‘Indien de *félons* het ontdekten, dan was alles verloren, alles! Maar ik zal handelen, ik beloof het u. Ik vertrouw niemant meer! ik zal mij van nacht bedenken. We moeten ons niet overhaasten! Het kan Strafford het hoofd kosten, indien we dat deden!’

‘Ware Uwe Majesteit de geboren Soevereine van Engeland!’ zeide Mylady gesmoord tot de Koningin, die haar bij die woorden de hand drukte en een blik van verstandbouding met haar wisselde.

De Koning zou zich bedenken! De beide vrouwen duidden het hem euvel, dat hij niet dadelijk een besluit, en wel zulk een als zij wenschten, kon nemen, en toch, zijne aarzeling mocht ditmaal wel verontschuldigd worden. Het was een charaktertrek, door zoo weinigen zijner tijdgenoten opgemerkt, en die nochtans zoo veel verklaart, dat Karel zich zelven zoo weinig vertrouwde. Het ontbrak hem niet aan moed, aan ridderlijken moed - zelfs de overdrijving van dezen was zijn ongeluk! - maar het zelfvertrouwen, dat dien moed alleen vruchtbaar konde maken, ontbrak hem ten eenenmale. Daarom poogde

hij zoo dikwerf langs een zij- en omweg, met opwekking van haat en minachting, te verkrijgen wat hij met meer vertrouwen op eigen kracht langs den breeden heirweg en met aller goedkeuring had kunnen veroveren; daarom hechtte hij zich altijd zoo vast aan een beproefden dienaar, wiens vermogen hij zoo licht overdreef, en die hij tot zijnen gunsteling verhief, waardoor hij hem bedierf en maar te vaak aan de volkswoede blootstelde, zoo als vroeger Buckingham en nu weder Strafford. Wie hem thands op het politick gebied omringden, had hij reden te wantrouwen; en zij, die hij geheel vertrouwen kon, waren vrouwen, zonder doorzicht, met de luim of den hartstocht van een oogenblik tot eenige gids! De raad, dien zij thands gaven, was er immer een blijk van? Door dien in te willigen, zoo als zij dat bedoelden, zette hij alles, het hoogste en heiligste, zijn leven en met dat leven de door God verleende kroon op het spel! Neen, hij moest zich beraden, helaas! alléen beraden en een middel weten te vinden, dat minder gevaarlijk was. Hij meende het gevonden te hebben! Den volgenden dag vervoegde zich de Sekretaris Harer Majesteit aan Carlisle-house, met verzoek om Mylady alleen te mogen spreken. Het was François Gruau, een geel, bleek, mager, zeer eenvoudig gekleed jonkman, met donkere glinsterende oogen, een zoon van het Zuiden, naar het scheen, en zeer bescheiden, ja, uiterst bloode zelfs. Hij moest wel als zeer vertrouwd worden aangemerkt, daar hij de brenger was van een brief, eigenhandig door Zijne Majesteit geschreven, het besluit vermeldende door dezen genomen. En dat besluit was....? Met Pym en de zijnen in het diepst geheim een samenkomst te houden, ten einde met hen de voorwaarden te regelen, waarop zij *tijdelijk* met de waardigheid van dienaren der Kroon konden worden belast; alzoo hetzelfde wat Mylady vóor de terechtstelling als wenschelijk en toen als mogelijk had voorgeslagen. Maar de gebeurtenissen volgden elkander gedachtensnel op, en Karel Stuart dacht ze hinkelend nog te kunnen achterhalen! ‘Altijd te laat!’ prevelde zij in zich zelve, 's Konings briefjen in de hand verkreukelend en daarbij niet bedacht, dat 's Konings vertrouwde in de nabijheid was.

‘Ik zal de eer hebben Zijner Majesteit mijne opwachting te komen maken. Wacht mij; gij kunt met mij in mijn karos terugkeeren.’

Of dit den vreemde juist zeer aangenaam was, mocht My-

lady betwijfelen, daar hij eene verontschuldiging stamelde en voorgaf nog ettelijke boodschappen te moeten verrichten.

‘Ik zag u nog zelden in White-hall; gij waart zeker niet lang in dienst Harer Majesteit.’

‘Sedert twee maanden, Mylady!’

‘Dan zijt gij de opvolger van Meester Rosetti? voorzeker weleer diens vriend...?’

‘Neen, Mylady! Door den Franschen Ambassadeur werd ik aanbevolen.’

‘Gij kendet Meester Rosetti volstrekt niet?’

‘Neen, Mylady!’

‘Gij zaagt hem nooit bij Mijnheer den Ambassadeur?’

‘Ik geloof niet, dat hij er ooit kwam. Zoo als men vertelde, wilde Mijnheer de Brienne zich niet met hem inlaten.’

‘Waarom niet?’

‘Ik weet het niet, Mylady!’

‘Gij schijnt weinig nieuwsgierig en dus bij uitnemendheid voor uwe tegenwoordige betrekking geschikt. Het is dan ook voorzichtig; want het lot dat uw voorganger trof is waarlijk niet te benijden.’

‘Zeker niet, Mylady!’

‘Gij kent het dan?’

Ik heb er van gehoord.

‘Ja, ik herinner mij, dat Hare Majesteit mij zelfs vertelde, dat ge meer gehoord hadt dan eenig ander. Het moet u bekend zijn op welk eene wijze Meester Rosetti aan zijn einde kwam.’

‘Zoo, Mylady!’

‘Zijt ge 't misschien al vergeten? Wat een kostbare Sekretaris! Weinig memorie en in 't geheel niet nieuwsgierig! Verschijnt de schim van Meester Rosetti u niet meer van tijd tot tijd?’

‘Die verscheen mij nooit, Mylady! Ik ben zijn moordenaar niet....’

Het was of dat botte gelaat een andere uitdrukking aannam, die eentonige stem eenige trilling verried. Mylady verloor allen lust om hare hooghartige scherts voort te zetten, maar werd in haar voornemen versterkt om dien jonkman van meer nabij gâ te slaan. Na nog eenige onbeteekenende woorden met hem gesproken te hebben, waarop zij een kort andwoord, zoo als hij gestadig gegeven had, ontving, wenkte zij hem te vertrek-

ken. Gewichtiger onderwerpen waren aanhangig, zóo gewichtig, dat zij wel hare onverdeelde aandacht verdienden! Zijne Majesteit wilde zelve de onderhandelingen bijwonen en er toch niet in gemoeid worden, daar dat beneden zijne waardigheid zoude zijn. Een tusschenpersoon moest de onderhandeling leiden, welke Zijne Majesteit evenwel beheerschen moest. Het was moeielijk eene regeling voor te slaan, die den Koning aanneembaar zou achten. Zij had zich naar den Tower laten brengen om Strafford te raadplegen, maar Sir Balfour had haar - en ditmaal met veel minder deemoed en nederigheid - gemeld, dat hij de meest bepaalde bevelen van het Huis der Lords ontvangen had, om niemant meer dan op hun last tot den gevangene toe te laten. Na schier eindeloze raadpleging en redekaveling, scheen het rechte middel gevonden. Algernon Northumberland zou ten zijnen huize Pym ontvangen en bij de onderhandeling zou Zijne Majesteit, geheel in het geheim, vermomd als Sekretaris van Zijne Genade, aanwezig zijn. De regeling der zaak vorderde ook tegenover Pym veel beleid en behendigheid. De prikkelbaarheid van den machtigen plebejer moest ontzien en tevens de hooge waardigheid van den Koning door Gods Genade niet uit het oog verloren worden. Men wilde zoo gaarne, zelfs al mislukte de poging tot verzoening, der tegenpartij doen gelooven, dat Pym zich wel had willen laten vinden en dat omstandigheden, van hem onafhankelijk, de schikking hadden verhinderd, hetgeen het aanzien van den Volkskoning bij diens partij niet weinig zou hebben geknakt. Maar hoe behendig en scherpzinnig Mylady ook ware, zij had met een tegenstander te doen, die zich niet gemakkelijk liet overvleugelen.

Zijne Genade, de Hertog van Northumberland, die sedert de bewuste *soirée* altijd op den voet van de meest welwillende vriendschap met Pym had verkeerd, schreef het hooggeschatte Parlementslid een brief, waarbij hij tot eene vertrouwelijke bijeenkomst werd uitgenoodigd. Daaraan scheen niet voldaan te kunnen worden, vóor het te behandelen onderwerp en het doel der samenkomst werd aangeduid. En toen werd er geandwoord, dat, ten zij de samenkomst met medeweten en op last Zijner Majesteit plaats had, de poging liever niet gewaagd moest worden. Karel was daarop wel gedwongen te doen weten, dat hij van alles kennis droeg, waarop eindelijk de mededeeling volgde, dat men verschijnen zoude, maar.... met Oliver St. John.

De avond, voor de samenkomst bepaald, was aangebroken. Uit een onaanzienlijk huurrijtuig waren een heer en een dame gestapt, die door Zijne Genade zelve beneden in het voorportaal ontvangen en naar boven werden geleid. De Lady had zich eenige oogenblikken later weder verwijderd, maar de vreemde heer was, zoo als de oude kamerdienaar had opgemerkt, aan een tafel met papier, pen en inkt voor zich, gaan zitten, terwijl Zijne Genade in een zeer nederige houding was blijven staan. Het was reeds ver over den bepaalden tijd, dat de beide anderen, die verwacht werden, aankwamen, en toen de oude dienaar ze aanmeldde, zag hij, dat hunne stoelen bij die van Zijne Genade voor het haardvuur gereed stonden en de andere vreemde in een hoek der zaal, die schemerdonker was, hoewel een waskaars op de tafel stond, met den rug naar het vuur en de overige aanwezigen nederzat.

'Mijn schrijver!' had Zijne Genade gezegd, toen Pym schijnbaar argeloos verzocht had aan dien vreemde te worden voorgesteld. De inlichting scheen voldoende en gaf ten minste geene aanleiding tot verdere opmerkingen, daar Pym er in scheen te berusten, dat Northumberland zich mede van een getuige had voorzien.

Er mocht geen woord van Strafford gerept worden, zoo had het wachtwoord geluid, dat Algernon door zijne zuster gegeven was. Zoodra de eerzucht was geprikkeld en de genade en vergevingsgezindheid Zijner Majesteit breed waren uitgemeten en een Pairschap in het verschiet was getoond, moest er alleen als voorwaarde gesteld worden, dat Pym en zijne vrienden eene dadelijke verdaging van het Parlement moesten bewerken. Algernon kon zich te beter van zijn last kwijten, daar hij, herhaaldelijk in aanraking geweest met de felste tegenstanders van Strafford, in sommige hunner grieven geëindigd was te deelen. Zonder zijner overtuiging eenigermate geweld aan te doen, had hij dus zijne zuster, maar uit een geheel ander beginsel dan zij vermoedde, te wille geweest, en had hij niet uit politiek alleen en om de tegenpartij tot zachtmoedigheid te stemmen, maar uit werkelijke sympathie haar in menigerlei opzicht de hand gereikt. Dat het hoofddoel der samenkomst de bevrijding van Strafford zoude zijn, dat de verlangde toenadering slechts een spel was om tijd te winnen, begreep hij niet, en dit maakte de kans om te slagen des te grooter, daar de onderhandeling nu met eene openhartigheid en waarheid van de zijde van 's Ko-

nings gevolmachtigde werd gevoerd, als zelfs de behendigste en geslepenste diplomaat onmogelijk had kunnen voorwenden. De tijd van strijd moest voorbij zijn, zoo gaf Algernon te kennen; er had lang een misverstand geheerscht, dat thands evenwel een einde moest nemen. Zijne Majesteit achtte zich miskend en geloofde dat aan zijne dienaren te moeten wijten. Zijne Majesteit wilde zich dus van anderen omringen en een sluier over het gebeurde werpen. Vergeten en vergeven was zijne leuze. Hij zou het weten te doen en mocht het ook van hen verwachten. Hij deed hulde aan de groote gaven en de vaderlandsliefde van Mr. Pym en wilde dezen in zijn Raad doen zitting nemen; zelfs den titel, onder welken Mr. Pym dat zoude wenschen, liet Zijne Majesteit aan hem zelven over te bepalen.

Pym speelde met de eikels, die aan het koord bevestigd waren, waarmeê zijn kraag was dichtgeknoopt, en sprak, evenmin als Oliver St. John, een enkel woord. Geheel onbekend derhalve met den indruk dien zijne woorden gemaakt hadden, moest Algernon voortvaren, voor 's hands zelfs meer meêdeelen dan hij voornemens was geweest, en nogmaals, en nu met nog meer nadruk zinspelende op de eere, die Zijne Majesteit bereid was zijn nieuwen trouwen dienaar te bieden.

‘En welke zijn de voorwaarden, die Uwe Genade ons namens den Koning stelt? Er zijn er zeker eenige,’ merkte Pym aan.

‘Voorwaarden? geene, Men verbindt aan uwe vervulling van 's Konings wensch alleen eenige uitzichten en die zijn: het doen ophouden van het misnoegen, dat de gantsche stad, ja, het gantsche Koninkrijk schijnt aangedaan te hebben; de bevrediging van aller billijk verlangen, den terugkeer van de eenstemmigheid, die er altijd tusschen Zijne Majesteit en zijne geliefde onderdanen heeft bestaan.’

‘Dus Uwe Genade weet wèl, dat het niet de b e d o e l i n g is voorwaarden te stellen?’

‘Ik herhaal het: geene, Mr. Pym!’

Deze scheen een oogenblik na te denken. Van welken aard de gedachten waren, die bij hem oprezen, kan eenigermate afgeleid worden uit den glimlach, die om zijne lippen speelde en aan het gantsche wezen een zweem van spotternij gaf. Hij stond op en wandelde eenige malen het vertrek op en neêr, terwijl Oliver St. John het onderhoud met Algernon voortzette. Eensklaps

wendde deze zich om, terwijl hem een schok door de leden voer, want Pym had den schrijver Zijner Genade op den schouder getikt, waarop deze het afgewende hoofd om had gedraaid en het aangezicht *en profil* had doen opnemen.

‘Vriend!’ klonk het hem gemeenzaam toe; ‘gij zijt in dienst van Zijne Genade; maar wanneer een ander groot heer u een dubbele wedde bood om in zijn dienst te treden, dan zoudt ge toch óok denken, dat er zwaarder werk van u zal gevergd worden, niet waar?’

‘Mr. Pym, vergun mij de opmerking, dat deze man hier alleen is om te schrijven en aan te teekenen wat wij mochten overeenkomen, niet om te spreken,’ haastte zich Zijne Genade te zeggen, terwijl hij hem bij de hand nam en naar zijne plaats terug bracht.

Oliver St. John ontmoette den blik van zijn vriend, die hem daarin veel scheen meê te deelen.

‘Uw schrijver, die een zeer bescheiden man schijnt te zijn, of ik moest mij zeer in hem vergissen, had ik gaarne mijne vraag willen doen beandwoorden. Het eenvoudig gezond verstand is soms zoo welsprekend en gaat zoo menigmaal hoofsche schranderbeid, die met woorden speelt, te boven. Maar als Uwe Genade geene voorwaarden te stellen heeft, wij van onze zijde bidden, dat er eenige gesteld mogen worden. Wij wenschen, dat het Zijner Majesteit behagen moge te besluiten, dat zijne toekomstige dienaren verandwoordelijk zijn voor a l l e daden en verrichtingen van den Koning en hen alzoo te belasten met de uitvoering van a l zijne bevelen.’

‘Mijn verheven lastgever wenscht niets anders.’

‘Als een gevolg daarvan, zullen geene kommissiën aan bij-z o n d e r e personen worden opgedragen, buiten zijne dienaren om.’

‘Ik ben geheel van uwe opinie.’

‘Zijne Majesteit zal de Leden van den bijzonderen Raad gelieven te ontslaan, die, naar het eerbiedig gevoelen zijner verandwoordelijke dienaren, een hinderpaal zijn voor de eenstemmigheid, tot welke Zijne Majesteit, volgens de verzekering Uwer Genade, wenscht te geraken.’

‘Men zoude daarover nader kunnen overeenkomen. Indien gij de leden wildet aanduiden, die gij op het oog hebt...’

De schrijver Zijner Genade had zich meer dan halverwege omgekeerd en scheen met zóoveel belangstelling te luisteren,

dat hij voorbij zag, in de houding, die hij thands had aangenomen, onmogelijk de funktiën te kunnen vervullen, tot welke hij was opgeroepen.

‘Vriend, gelief de namen op te teekenen, die wij u zullen opgeven!’ riep Pym hem toe, waarna hij en Oliver St. John eene reeks personen opnoemde, die allen, met uitzondering slechts van Vane, in Zijner Majesteits vertrouwen deelden, maar volgens hun inzien van hun ambt ontzet verdienden te worden.

De pen kraste over het papier, immer haastiger en driftiger, en de bescheiden schrijver waagde zelfs te vragen toen Pym een oogenblik zweeg: ‘Niet meer? Nóg niet meer?’

‘De man vergeet dat hij alleen hier kwam om te hooren!’ merkte Pym lachend aan. ‘De betrekking, die Uwe Genade hem laat vervullen, is òf te goed, òf te slecht voor hem. Er zijn er maar weinige, die zich altijd op hun plaats vinden; dat zijn maar alleen de goede tooneelspelers; vindt Uwe Genade dat ook niet?’

‘Ja, Mr. Pym!’ hernam Algernon in zichtbaren angst. Hij gevoelde al het dubbelzinnige van zijn toestand, dien hij niet had gewild, maar die hem was opgedrongen. Zijne Majesteit had bij het onderhoud tegenwoordig willen zijn; maar als zij zich eens verried! Zou men dan niet aan de dubbelhartigheid van den gastheer gaan gelooven? Duidden de laatste woorden van Mr. Pym daar reeds niet op? Was het wantrouwen niet reeds ontwaakt, en kon de onderhandeling wel volkomen slagen zoo er geen volkomen wederzijdsch vertrouwen bestond?

Algernon poogde te herwinnen wat hij reeds half verloren dacht en herhaalde daarom nog duidelijker al wat de Koning bewilligde, hetgeen ook alles was wat Mr. Pym en Oliver St. John hadden gevraagd.

‘Wij moeten dankbaar de gulle medewerking Zijner Majesteit, om tot een gewenschte eenstemmigheid te geraken, erkennen. Maar het is meer gebeurd met de onderhandelingen, door of namens Zijne Majesteit gevoerd, dat er een nieuw misverstand ontstond bij het uit den weg ruimen van een oud,’ zeide Pym.

Deze woorden, in verband gebracht met de straks gesprokene, vloeiden over van bitterheid, en helaas! van waarheid. De schrijver, aan gindsche tafel gezeten, kraste driftig met zijn penneschacht op het papier.

‘Wij wenschen daarom, dat de schrijver Uwer Genade de voorwaarden, die Uwe Genade namens den Koning hebt goedgestemd, opteekene en ons daarvan een afschrift mede geve. Gesproken woorden hebben soms een dubbele beteekenis en zijn bovendien zoo vluchtig; geschrevene zijn bepaalder en blijven.’

‘Mr. Pym! ik meende beter dan die achterdocht verdiend te hebben.’

‘U w e G e n a d e zeker, maar zij spreekt hier niet voor zich zelve.’

En de Koning van Engeland, Schotland en Ierland hoorde die woorden! woorden, die den laagsten onderdaan, wien nog eenig gevoel van eer was overgebleven, het bloed naar het aangezicht gedreven zouden hebben! Zou de schrijver Zijner Genade zich omwenden en de beide *félons* toeroepen: ‘Op de kniën, ik ben Carolus rex, uw Heer naar goddelijke en menschelijke wetten?’ Hij waagde het niet, omdat er zooveel waarheid in Pyms achterdocht school; omdat er werkelijk in deze oogenblikken, even zoo als zoo dikwijls vroeger, met woorden werd gespeeld, daar de eene partij er een gantsch verschillenden zin als de andere aan hechtte.

Pyms verzoek mocht beleedigend zijn, toch kon het niet als onbillijk geweigerd worden, wilde men niet de achterdocht bevestigen, die men zoo gaarne bestrijden wilde. Maar Zijne Majesteit te belasten met zulk een relaas op te stellen! Het zou weldra bespeurd worden, dat het de hand van den Koning was, en zag Algernon daar alleen het vernederende van in, Zijne Majesteit tevens al het gevaarlijke. Was het niet of ‘die parlementsos’ het ware charakter van dien gewaanden schrijver had doorgrond en er partij van wilde trekken door een eigenhandige aanteekening van den Koning machtig te worden? Hoe dat te voorkomen?

Algernon was naar zijn schrijver gegaan en boog zich over hem heen en hoorde zich toornig toefluisteren: ‘Uitstellen tot morgen. Het Parlement verdagen - dat vergat ge!’ Hij verloor een oogenblik zijne tegenwoordigheid van geest en sprak, toen hij bij de beide anderen, die zich fluisterend met elkander onderhielden, terug gekeerd was, dat het op het papier stellen van al de punten thands misschien te veel tijd zoude vorderen, maar dat hij er voor zorgen zou, dat het verlangde morgen ten huize van Mr. Pym ontvangen werd. Bovendien was er nog

een en ander te bespreken, waarvoor in den loop van het gesprek nog geene gelegenheid geweest was. Mr. Pym had nog niet verklaard, wat hij voor zich en zijne vrienden verlangde. Na eenige woordenwisseling werd Oliver St. John als Prokureur-Generaal voorgesteld, hetgeen Algernon namens Zijne Majesteit goedkeurde; de Marquis van Hertford als Goeverneur van den Prins, de Graaf Leicester als Lord-Luitenant van Ierland. En Mr. Pym dan, om wien het eigenlijk was te doen en dien men zoo gaarne van zijne partij had gescheiden? Mr. Pym bedankte voor zich zelven en beweerde in alle nederigheid en oodmoed, dat hij Zijne Majesteit alleen op de plaats, die hij nu innam, van nut konde zijn.

'Waarom zich niet het eerst van allen van hem verzekerd?' mompelde de schrijver Zijner Genade. Waarom zich zoo diep in het wespennest gestoken, eer men zeker wist, dat de kwaadaardigste er werkelijk in was en gegrepen kon worden? Het was om razend te worden! Er was een toezegging geschied aan Oliver St. John, zonder dat men eene wederkeerige van Pym had ontvangen! Domme Northumberland! Dom als een ezel of valsch als een verrader! En nu ten slotte moest hij nog het gewichtigste van alles hooren verhandelen, terwijl het in het begin als iets wenschelijks - niet als een voorwaarde of beding, maar als uitzicht, als hoop - had behooren voorgesteld te zijn! Het Parlement zou zich voor eenige weken dienen te verdagen! Vervloekte wet, die den Koning van Engeland het van zijne voorzaten geërfde recht ontnomen had om de Parlementen te verdagen of voor goed te sluiten, wanneer het hun goed dacht! Maar, luister! zij schenen geen bezwaar te vinden tegen eene verdaging, die Pym zelfs op zich nam voor te stellen, zoodra de nieuw gekozen dienaren Zijner Majesteit hun ambten aanvaardden en... de thands aanhangige zaken, die geen uitstel duldden, waren afgedaan. Maar dat was juist wat men verlangde, ijzeren rondkop, dolle bloeddog! Wat beteekende de verdaging na het aannemen van het wetsontwerp tot veroordeeling van Strafford? En Northumberland zag dat niet in, of, zoo hij 't al deed, wist geene andere wending aan de onderhandeling te geven, wist niet langs een zijpad te bereiken wat hij op het rechte niet bereiken kon! Halfsimpele Northumberland, waarom werdt gij ook met de leiding dezer zaak belast?

Een ander ware beter geslaagd en zou beter hebben gewerkt

met het blaauwe lint en het Pairschap, dat Zijne Majesteit vergund had te b e l o v e n !

Algernon Percy werd spoedig na het vertrek van Pym en Oliver St. John gewaar, wat Zijne Majesteit bij dit onderhoud al had gedacht en gevoeld. Grof, zoo als hij in zijne drift meest altijd was, waartoe het stameren niet weinig bijdroeg, gaf Karel hem zijn ongenoegen te kennen, en onrechtvaardig zoo als de kortzichtige man altijd bij het falen van zijne slecht overlegde plannen was, verweet hij Algernon met de eer der Kroon gespeeld en het bestaande gevaar nog verdubbeld te hebben. Hij wilde niet tot de bekentenis komen, dat het mislukken der poging te wijten was aan hare ontijdigheid, daar zij alleen vóor het rechtsgeding van Strafford met eenige kans van welslagen had kunnen zijn aangewend. Mylady gaf wel een groot blijk van zelfbeheersching, door dat niet te kennen te geven, maar te zwijgen, toen Zijne Majesteit haar den volgenden dag toornig ontving; zij gaf tevens blijk van haar takt, door er op aan te dringen dat, niettegenstaande zij de geheele onderhandeling betreurde, Oliver St. John tot Prokureur-Generaal benoemd werd, daar Pym anders met recht zich beleedigd en misleid zoude kunnen achten, hetgeen de verbittering, die men had willen doen bedaren, juist zou doen toenemen.

Maar het gevaar werd dreigender en dreigender! Het wetsontwerp, waarbij Straffords doodvonnis werd uitgesproken, was in het Huis der Gemeenten aangenomen. Indien de Lords het niet verwierpen, dan zou het Zijner Majesteit ter bekrachtiging worden aangeboden....! Vóor dien tijd moest het uiterste beproefd worden, en Henriëtte Maria, Mylady en Lord Jermyn overtuigden eindelijk Zijne Majesteit, na een zeer geheim onderhoud van ettelijke uren, van het noodzakelijke daarvan. Den morgen, volgend op dat onderhoud, trad bij het *lever*, toen de *antichambre* gevuld was met edellieden, de Lord Steward op Sir Henry Vane toe, en maakte dezen ten aanhoore van al de aanwezigen met het besluit Zijner Majesteit bekend, dat hem van zijne betrekking als Staats-Sekretaris onthief, onder betuiging van dank voor de g e w i c h t i g e diensten Zijner Majesteit bewezen.

Sir Henry Vane trad dien morgen van het tooneel der Geschiedenis voor altoos af. Hij wilde er van een andere zijde nogmaals opklimmen, maar het Huis der Gemeenten stiet hem

weg, nog vóor hij den voet op de eerste sport van den ladder konde zetten.

En nu, voorzichtigheid en beleid als nooit te voren! Als onder de oogen van Oliver St. John, dien Pym als uitersten voorpost binnen White-hall had weten te schuiven, moesten de gewichtige plannen worden uitgevoerd, die ten doel hadden: den tegenwoordigen toestand te doen verkeeren, Strafford uit den Tower te doen verlossen en de leiders van het Parlement in zijne plaats er in te voeren!

Terentius en het oude Romeinsche blijspel.

Terentius Blijspelen, in het Nederduitsch overgebragt door Dr. J.C. van Deventer.

I.

De Romeinsche letterkunde is eene dochter der Grieksche, eene dochter, die al wat zij schoons en goeds heeft, van hare moeder heeft geërfd of geleerd, maar toch haar op verre na niet evenaart. Te regt zegt de geniale schrijver der nieuwste Romeinsche geschiedenis, Mommsen: ‘de Romeinsche literatuur staat tot de Grieksche, als de Duitsche oranjerie tot het Sicilische oranjewoud; men kan zich in beiden verlustigen, maar beiden zich ook maar nevens elkander te denken gaat niet aan.’ Het gelukkig gekozen beeld zou zich in vele bijzonderheden laten uitwerken. Aan de eene zijde het statig woud, waar honderden van krachtige stammen omhoog rijzen en in het donker loof de gouden oranjes in milden overvloed gloeijen; aan de andere de enkele zwakke broeikastplanten, met moeite gekweekt, en enkele bleeke vruchten, tot halven wasdom en rijpheid gebragt, aan de blikken des beschouwers vertoonende; aan de eene zijde het oorspronkelijke en spontane voortbrengsel van rijken bodem en milde luchten, aan de andere de teedere loten, aan de moederaarde ontrukt, en overgebragt naar een grond en klimaat waar zij niet regt aarden willen. Toch behouden ook nog de bloesem en vrucht van de oranjes onzer hoven een geur en schoonheid verkwikkend en vervrolijkend voor hen, die het oran-

jewoud niet kennen, of wier geheugen in de broeikastplant het middel vindt om zich het oranjewoud in al zijn luister voor den geest te herroepen. Hieruit verklaart het zich, dat de Romeinsche letterkunde met zooveel liefde werd beschouwd en beoefend door vroegere geslachten, die de Grieksche moeder niet of gebrekkig kenden, en dat zij nog, zij het dan ook voor een bescheidener aandeel, mede geniet van den tol van bewondering, die door alle beschaafde natiën aan de voortbrengselen der klassieke oudheid wordt betaald. Letten wij op hare innerlijke waarde, dan is de Romeinsche letterkunde de meest kolossale van alle geusurpeerde reputatiën; maar al is zij duister in zich zelve, als weêrglans van de zon van Hellas, heeft ook de maan van Latium nog een luister, die haar als het tweede groote licht doet vereeren.

Wanneer Horatius ons zegt, dat het overwonnen Griekenland zijne overwinnaars gevangen nam en het nog boersche Latium de kunsten en wetenschappen heeft geleerd[1], dan zegt hij ongetwijfeld eene waarheid, maar eene eenzijdige en daarom bedriegelijke waarheid; want er is geen twijfel aan of het Romeinsche Hellenismus gaat tot veel vroeger tijden, dan de overwinningen van Flamininus en Aemilius Paullus terug. Door de tallooze koloniën, die de Grieken voor en omstreeks den tijd der stichting van Rome in Zuid-Italië gevestigd hadden, waren de elementen der Gricksche beschaving en kunst reeds vroeg in het leven der Italiaansche volken doorgedrongen; zelfs in de zoo vaak als oorspronkelijk beschouwde kunst der Hetruriërs, heeft onze eeuw geleerd slechts eene verminkte navolging van Grieksche modellen te erkennen. Hellenismus en beschaving - het blijkt meer en meer hoe dieper het onderzoek doortast - zijn in de oude geschiedenis woorden van gelijke beteekenis: buiten de Hellenen en de volkeren voor het Hellenismus gewonnen, kent zij slechts barbaren, en de Romeinen konden alleen daarom den naam van barbaren van zich afwentelen, omdat zij zich geheel aan het Hellenismus aansloten, en als beheerschers der wereld de taak op zich namen, die door de vernietiging van

1 Mommsen, ‘Röm. Gesch.,’ II, S. 443, gist, dat de woorden van Horatius eigenlijk zien op de luisterrijke tooncelvertooningen door Lneius Mummius in 609 na de inneming van Korinthe gegeven (Tac. Ann. XIV: 21). Waarschijnlijk werd toen het cerst een op Grieksche wijs akoustisch ingerigt en van zitplaatsen voorzien theater te Rome opgeslagen.

Alexanders rijk aan de handen der Grieken ontvallen was, de taak om de wereld te Helleniseren. Van die taak waren de Romeinen zich reeds gedeeltelijk bewust, toen de krijg met Philippus hen dwong, zich in de aangelegenheden van Griekenland te mengen. Reeds in den strijd om het bezit van Italië, had Rome nooit verzuimd zijne liefde en bewondering voor het Hellenismus, zijn eerbied voor de Grieksche meerderheid te toonen, door het edelmoedig verleenen van bescherming aan de Grieksche nederzettingen; door eene in de oude geschiedenis schier voorbeeldelooze zachtmoedigheid in de behandeling der Grieksche steden, die tegen Rome partij hadden gekozen. Rome schijnt met den opregten wensch bezield geweest te zijn, om overal den beschermenden arm over de Grieksche beschaving uit te strekken, en bewees het in Italië aan Neapolis en Rhegium, in Gallië aan Massalia, in Spanje aan Emporiae. In den krijg met Macedonië, waarin gansch Griekenland betrokken werd, verloochende Flamininus geen oogenblik zijne Grieksche sympathiën, en toen hij na de overwinning het lot van Griekenland in de hand had, verbaasde hij de wereld door de matiging, die hij in naam van het Romeinsche volk betoonde. Al de staten van Griekenland, die aan Macedonië onderworpen geweest waren, werden vrij verklaard bij een besluit, dat op de Isthmische spelen aan de verzamelde Grieken werd voorgelezen, zonder dat Rome iets voor zich zclve begeerde. Dat de ontaarde Grieken welhaast het bewijs gaven de vrijheid niet langer te kunnen dragen, kan wel de politieke wijsheid, maar geenszins de uit bewondering voor de Grieksche beschaving voortvloeijende edelmoedigheid van der Romeinen handelwijze doen in twijfel trekken. Eerst na den slag van Pydna, waarin Aemilius Paullus het Macedonisch rijk vernietigde, werd Griekenland, dat niet had opgehouden tegen Rome te intrigueren, gedwongen de Romeinsche opperheerschappij te erkennen, maar zonder ook nu de gunst zijner heerschers geheel te verbeuren; en zelfs toen, na het einde van den Achajischen krijg, Griekenland in een wingewest herschapen werd, ondervond nog het Helleensche volk van de zijde der overwinnaars eene zachtheid en toegevendheid, die in de behandeling der barbaren zonder voorbeeld was.

Bij dit diep gevoel van eerbied en bewondering voor Helleensche beschaving, was het vooraf te berekenen, welken weg de ontwikkeling der letterkunde bij de Romeinen zou inslaan. Elementen, waaruit eene nationale letterkunde ontstaan kon,

waren schaars voorhanden. De godsdienst der Latijnen was weinig poëtisch; hare goden waren weinig meer dan de abstracte begrippen zelve van de krachten der natuur en de magten die de zamenleving beheerschen; de nuchtere zin van Italië duldde niet dat de vorm het wezen te zeer verdonkerde, en slechts een zeer doorzigtige sluijer mogt het afgetrokken begrip omhullen. Het spel der phantasie, dat bij de Grieken het afgetrokken begrip in de bekoorlijkste beelden hulde, en zich eene oneindig rijke wereld van persoonlijke godheden schiep, godheden gelijk aan den mensch met al zijne begeerten en hartstogten, maar heerlijker, verhevener en schooner, was vreemd aan den ernstigen Romein, die zijne goden niet aanschouwen, maar begrijpen wilde. De toegang tot de hoogste dichtvormen bleef hierdoor van zelf voor Latium gesloten. Een zelfstandig nationaal epos, eene tragedie in den zin van Aeschylus en Sophocles zijn bij de Romeinen niet denkbaar. Tooverspreuken en bezweringen, litaniën in versmaat door de priesters van verschillende orden ter eere hunner goden opgezongen, liederen tot lof der voorvaderen bij gastmalen, tot lof der overledenen bij begrafenissen aangeheven, spotliederen en kluchtige beurtzangen, die door gemaskerde dansers bij feestelijke gelegenheden werden aangeheven, ziedaar, zoover wij thans kunnen nagaan, den geheelen schat der oorspronkelijke Latijnsche letterkunde, d.i. der Latijnsche letterkunde niet regtstreeks door Griekschen invloed beheerscht. Een zekere aanleg voor het komische, een bijzonder welgevallen in vermomming en gebarenspel is daarbij niet te miskennen, en zoo had zich nog wel het eerst een nationale komedie in Latium kunnen ontwikkelen, indien niet de rigting die uitging van het strenge, de hegemonie voerende Rome, dat den mensch geheel aan den burger en het levensgenot aan het pligtbesef ten offer bragt, de kiemen dier ontwikkeling allengs had verstikt. Zeer naar waarheid heeft Mommsen opgemerkt, dat het toppunt der echt Romeinsche ontwikkeling in Rome's literatuurloozen tijd valt, en de literatuur eerst in Rome begon op te komen toen de Romeinsche nationaliteit aanving te verbasteren en voor het Helleensch kosmopolitismus plaats te maken. ‘Daarom,’ wij zeggen het dezen schrijver na, ‘staat de Romeinsche letterkunde van den aanvang af en met onvermijdelijke noodwendigheid geheel op Griekschen bodem, en in de sterkste tegenspraak met den specifiek Romeinschen nationalen zin.’ De navolging der Grieksche modellen was voor de Ro-

meinsche literatoren eene verpligting; zij was het eenige dat hun het burgerschap in de republiek der Latijnsche letteren kon verschaffen.

De aanvang dezer Helleniserende literatuur valt ongeveer een halve eeuw voor den slag van Pydua (586 na de stichting van Rome), in den tijd van den tweeden Punischen oorlog, toen het denkbeeld om Griekenland te veroveren nog even ver buiten den Romeinschen gezigteinder lag, als de verovering van Gallië of Germanië. Zij ontsprong uit eene dubbele behoefte, die van het onderwijs en die van het tooneel. Met de algemeene taal der oude beschaving waren toen vele der voorname Romeinen, bij wie de eenzijdige nationale vorming voor de zucht naar algemeen menschelijke begon plaats te maken, reeds bekend, en zelfs was eenige bekendheid met haar door Grieksche slaven en vrijgelatenen tot de geringere volksklasse doorgedrongen. Het kan niet twijfelachtig zijn dat de Grieksche taal te Rome op vrij uitgebreide schaal onderwezen werd en de aanzienlijke Romeinen daardoor tevens in de kennis der destijds meest bewonderde voortbrengselen der Grieksche letterkunde, de treurspelen van Euripides en de blijspelen van Menander, werden ingewijd. Maar het kosmopolitisme was niet vér genoeg gevorderd om de Romeinen omtrent hunne eigene taal onverschillig te maken. De vorming van hunnen smaak deed bij hen de begeerte ontwaken om ook de moeder taal te veredelen en passend te maken voor de vormen de nieuwere beschaving. Zelfs de reactie tegen het Hellenismus van mannen als een Cato en zijne geestverwanten bragt waarschijnlijk daartoe bij; hun nationaal eergevoel kon het denkbeeld niet dulden, dat de taal der vaderen bij die der vreemdelingen zou achterstaan. Maar eene hoogere op de studie der moe dertaal rustende vorming, was niet denkbaar zonder eene Latijnsche literatuur. Deze intusschen was nergens voorhanden en om haar te scheppen was er geen gereeder middel, dan om zijne toevlugt te nemen tot den rijken schat, dien de Grieksche letterkunde aanbood, en zich dien door vertaling en na volging toe te eigenen. Hierbij komt nog, dat, volgens de inrigting van den Romeinschen staat, het onderwijs der jeugd, gelijk ieder ander voor loon uitgeoefend beroep, in handen van slaven en vrecmdelingen, en dus hoofdzakelijk van heele of halve Grieken was. Indien dus van deze het onderrigt ook in de Latijnsche taal werd gevraagd, wat was natuurlijker dan

dat zij zich de noodige boeken door overbrenging uit het hun gemeenzame Grieksch verschaften?

Een duidelijk voorbeeld van dit een en ander levert ons de oudste der bekende schrijvers in de Latijnsche taal, de Griek Andronikus, die later als Romeinsch burger den naam van Lucius Livius Andronicus voerde. In het jaar van Rome 482, nog in jeugdigen leeftijd, als slaaf uit het overwonnen Tarentum weggevoerd, kwam hij, na eenige jaren te Rome vertoefd te hebben, in het bezit van een aanzienlijk Romein, Marcus Livius Salinator, die hem met het onderrigt zijner kinderen belastte en hem tot loon voor zijne diensten de vrijheid schonk. De kinderen van andere vermogende Romeinen deelden in het onderwijs van dezen schoolmeester, dat zoowel de Latijnsche als Grieksche taal omvatte. Om in het gebrek van Latijnsche boeken te voorzien, vervaardigde hij eene vertaling der Odyssee, die hij nu evenzoo bij het onderrigt in het batijn, als het oorspronkelijke bij dat in het Grieksch gebruikte. In weêrwil der groote onvolkomenheid en ruwheid van dit werk, is het in de scholen van Rome eeuwen lang in gebruik gebleven. Zelfs Horatius was als kind nog door zijnen leermeester Orbilius gedwongen geworden daaruit groote stukken af te schrijven, en bewaarde daarvan niet de aangenaamste herinnering[1].

Maar dezelfde Livius Andronicus was ook de eerste bekende schrijver, die voor het Romeinsche tooneel werkzaam was, en vooral uit dit oogpunt vordert hij nog een oogenblik onze aandacht.

De geschiedenis van het tooneel hangt bij de ouden ten naauwste zamen met die der met de vereering der goden verbonden volksfeesten. De tooneelvoorstellingen ontwikkelden zich uit de koorzangen en dansen, ter eere der goden, die deze feesten opluisterden. Men begon met deze koorgezangen allengs eene handeling (*drama*) te verbinden, waarin de eene of andere mythe aanschouwelijk werd voorgesteld. Naarmate van den aard dezer feesten, naarmate ernst of vrolijkheid daarbij voorzat, splitsten zich die dramatische voorstellingen in twee hoofdsoorten, tragedie en komedie. De tragedie, eene lange reeks van ontwikkelingsphasen doorloopende, bleef echter in zoover aan haren oorsprong getrouw, dat zij hare

1 Epist. II: 1, 69 sqq.

stof voortdurend schier bij uitsluiting aan den nationalen mythenkreits ontleende, ofschoon reeds de eigenlijke schepper der Attische tragedie, Aeschylus, in de Persae het voorbeeld gaf eener zuiver historische stof. De komedie daarentegen verloor haren godsdienstigen oorsprong al spoedig uit het oog. Zeer zelden ontleende zij hare stof aan den mythenkreits; zij wendde zich tot het tegenwoordige, tot de wereld der werkelijkheid, en oefende aanvankelijk door hare kluchten en spotternijen een vinnige kritiek uit over het openbare leven en de mannen, die eene rol op het staatstooneel vervulden, om later zich meer tot schilderingen van het huisselijk leven te bepalen. Nadat tragedie en komedie zich tot zelfstandige volksvermakelijkheden gevormd hadden, namen zij in haar vaderland Athene eene eigene plaats in bij den musischen wedkamp. Jaarlijks traden b.v. op de groote Dionysiën drie dichters, elk met drie onderling zamenhangende tragediën (trilogie), meest gevolgd door een saterspel, met elkander in wedstrijd; tien beëedigde kampregters spraken het oordeel uit en reikten de prijzen aan de overwinnaars. Nimmer echter hadden Grieken of Romeinen, gelijk de volken van het hedendaagsch Europa, een schouwburg, die dagelijks zijne poorten voor de tooneelminnaars ontsloot. De tooneelvoorstellingen bleven te allen tijde tot de volksfeesten beperkt.

In het ernstige Rome was aanvankelijk slechts een enkele dag des jaars tot volksfeest afgezonderd: de dag der *ludi Romani*, die in September ter eere van den Kapitolijnschen Jupiter en de overige met hem op het Kapitool wonende goden gevierd werden. In de ruimte tusschen den Palatijnschen en Aventijnschen berg was het renperk afgezet, met plaatsen voor de toeschouwers omringd. In plegtigen optogt begaf men zich derwaarts: eerst de gansche Romeinsche jongelingschap, deels te voet, deels te paard; dan de kampvechters, die als wagenmenners of ruiters, en in den wedloop, het worstelen en den vuistkamp hunne krachten met elkander zouden meten. Op hen volgden de groepen van ernstige en vrolijke dansers, ieder met hunne eigene muzijk: de eerste gesplitst in drie scharen, de mannen, de jongelingen en de knapen, allen in roode rokken met koperen gordel, en met zwaarden en korte lansen, de mannen ook met helmen gewapend; de andere verdeeld in schapen en bokken, waarvan de eerste in schapenvachten en een bont overkleed gehuld waren, de andere,

naakt op een voorschoot na, slechts een bokkenvel los hadden omgeworpen. Draagbaren met de beelden der goden, begeleid door de priesters met wierookvaten en ander heilig gereedschap, besloten den stoet. In iedere soort van wedstrijd werd slechts eenmaal en tusschen niet meer dan twee kampioenen gestreden; de overwinnaars werden met kransen getooid. De wedstrijd zal dus nog tijd genoeg hebben overgelaten voor de poetsen en snakerijen der dansers, die, met andere spelen van dien aard, het overige van den dag zullen hebben aangevuld. Reeds in deze oudste inrigting der Romeinsche volksspelen is de invloed van Grieksche voorbeelden niet te miskennen.

Allengs echter namen deze Romeinsche spelen zoowel in duur als in verscheidenheid der vermakelijkheden toe. Herhaaldelijk gaven gewigtige gebeurtenissen aanleiding, dat het feest met een dag werd verlengd. In het jaar der stad 387, dat den toegang tot de curulische ambten en de priesterschap voor de Plebejers opende, werden eindelijk de ludi Romani op vier dagen gebragt, en kort daarna bijzondere magistraten, de beide aediles curules, behalve met andere policie-zaken ook met de regeling dezer feesten belast. De eigenlijke kampspelen bleven echter steeds tot eenen enkelen dag beperkt, terwijl muzijkanten, dansers, zwervende zangers, kunstenaars op de koord, goochelaars en poetsenmakers voor de vermakelijkheden der overige dagen zullen gezorgd hebben. Intusschen was voor deze spelen eene soort van tooneel noodig, en werkelijk werd omstreeks het jaar 390 in het renperk een plankier opgeslagen en tegelijkertijd voor gepaste vertooningen om de menigte bezig te houden, gezorgd. Eene vaste som van 200,000 assen (rnim ƒ 25,000) werd voor de bekostiging dezer feesten afgezonderd; wanneer de aedilen, om 's volks gunst te bejagen, meerderen luister aan de feesten wilden bijzetten, moesten zij de verdere kosten uit eigen zak betalen. De naam *scaena* (*σκηνή*), aan dit plankier gegeven, pleit alleen reeds genoegzaam voor den Griekschen oorsprong ook dezer inrigting. Intusschen werden deze planken aanvankelijk nog door geene eigenlijke tooneelspelers, maar bij voortduring alleen door poetsenmakers, dansers bij de fluit, reizende improvisatoren en andere lieden van dien stempel betreden. De strenge denkwijze der Romeinen brandmerkte allen, die zich op deze wijze voor geld den volke ten toon stelden, met eerloosheid; zij stonden onder een buitengewoon en arbitrair toezigt der

policie en werden door de censoren onbevoegd verklaard om in de volksverzamelingen te stemmen en de wapenen voor den staat te dragen. Het gevolg was dat zelden een Romeinsch burger zich met deze tooneelvertooningen inliet, en zij geheel aan vreemden werden overgelaten; en ziehier wederom de reden waarom zich bezwaarlijk eene echt Romeinsche tooneelpoëzy uit deze kiemen ontwikkelen kon.

Maar daar er nu toch eenmaal een openbaar tooneel was, en de Grieksche letterkunde, die te Rome gedurig meer bekend en meer gewaardeerd werd, een kwistigen overvloed van tooneelstukken, zoowel in het komische als tragische genre aanbood, kon de poging niet lang achterblijven, om door het plunderen dier vrcemde schatten in eene behoefte te voorzien, die de Romeinsche letterkunde zelve niet in staat was te bevredigen. De aedilen, die steeds er op bedacht waren om het volk, van welks gunst zij voor hunne ambtelijke loopbaan afhankelijk waren, door de verscheidenheid en den luister der volksspelen te behagen, wierpen natuurlijk den blik naar het Grieksch theater, en onder de Grieksche en half-Grieksche literatoren, die onder slaven en vrijgelatenen te Rome niet zeldzaam waren, werden spoedig de mannen gevonden, bereid om de vertaalfabriek ter hand te nemen, en het Grieksche goud in barbaarsch Latijnsch koper om te zetten, de kostbare wapenen van Glaukus met de alledaagsche van Diomedes te verwisselen[1].

De oudste schrijver die alzoo de vertaling van een Grieksch stuk op het Romeinsch tooneel bragt, was wederom Livius Andronicus, die bij het beroep van schoolmeester ook dat van tooneelspeler voegde: in het jaar der stad 514, een jaar na de beëindiging van den eersten Punischen oorlog, had de eerste opvoering van zulk een stuk te Rome plaats. Zijne proeven omvatteden zoowel het blijspel als het treurspel, maar in beiden was zijne taal even ruw en ongevormd en bij afwisseling plat en gezwollen. De weinige regels, die zoowel uit zijne tooneelstukken als uit zijne vertaling der Odyssee bewaard zijn, maken het ons gemakkelijk te gelooven, wat Cicero verzekert[2], dat wie ze eenmaal gelezen had, zich niet ligt tot een herlezing zette. Intusschen was nu de baan geo-

1 *Χρυσέα χαλκείων, ἑκατόμβοι ἐννεαβοίων.*
(Goud voor koper, een waarde van honderd voor eene van negen ossen).

2 Brut. XVIII: 71.

pend en de voetstappen van Livius werden weldra door andere mannen van meer talent gedrukt.

De smaak der Romeinen viel veel meer op het blijspel dan op het treurspel der Grieken. De meeste Romeinsche tooneeldichters wijdden hunne krachten uitsluitend aan de komedie, en het aantal der Latijnsche komedies stond tot dat der tragedies, naar de ons bewaarde titels te oordeelen, ten minste als drie tot een. Intusschen was de echte oude komedie, de komedie van Kratinus, Eupolis en Aristophanes, voor de overbrenging op Romeinschen bodem niet geschikt. Hare persoonlijke en lokale spotternijen konden natuurlijk, eenvoudig vertaald, te Rome begrepen noch gewaardeerd worden; eene vrijere navolging, die zich aardigheden in den geest van Aristophanes, ten koste van Romeinsche toestanden en Romeinsche staatslieden en krijgsoversten veroorloofde, zou de Romeinsche policie niet geduld hebben. Trouwens dit bleek genoeg uit het voorbeeld van Gnaeus Naevius, een jongeren tijdgenoot van Livius Andronicus, den vrijsten en oorspronkelijksten der Romeinsche tooneeldichters, die zijne navolgingen van stukken der nieuwere komedie soms met Aristophanische zetten kruidde en daarbij zelfs mannen als Scipio Africanus en de Metelli[1] niet spaarde; maar om hem het vrije spreken te verleeren in de gevangenis geworpen en niet losgelaten werd, voor hij in latere komediën openlijk boete had gedaan. Naevius was de man niet om zich zulken dwang te laten welgevallen: hij verliet Rome en zelfs Italië, om zijn leven te Utica te eindigen. Maar zijn voorbeeld strekte anderen tot leering[2], en de politieke kleurloosheid van

1 Op Scipio Africanus zien, volgens Gellius VI: 8, de volgende verzen van Naevius, die Aristophanes geheel waardig zijn:

> Etiam qui res magnas manu saepe gessit gloriose;
> Cujus facta viva nune vigent; qui apud gentes solus
> Praestat: eum suus pater cum pallio uno ab amica abduxit.

d.i.

> Hem zelfs, die groote dingen roemrijk heeft volbragt,
> Wiens daden leven, die den volken 't meeste geldt,
> Dien heeft zijn vader van zijn liefje weggehaald,
> Terwijl slechts 't overkleed hem om de leden hing.

Een schimpschot op de Metelli lag in de door Pscudo-Asconius (op Cic. in Verr. I: 10. 29) aangehaalde woorden: Fato Metelli Romae fiunt consules, d.i. Het noodlot heeft de Metelli tot consuls over Rome beschikt.

2 Zie de toespeling van Plautus, ‘Miles Glor.’ II: 2, 56 sq. op de gevangenschap van Naevius. Vgl. daarover Prof. Vissering, ‘Quaestiones Plautinae,’ I, p. 36.

het Romeinsche tooneel bleef gehandhaafd, ofschoon zeker zelden een volk meer door politieke hartstogten bewogen werd. Mommsen verzekert ons, dat van het gebruik der oude komedie bij de Romeinsche blijspeldichters alle sporen ontbreken. Misschien zou men geneigd zijn hem de woorden van Horatius[1] tegen te werpen: ‘Plautus, zegt men, overhaast zich, naar het voorbeeld van den Sicilischen Epicharmus;’ dewijl Epicharmus door de Alexandrijnsche critici onder de dichters der oude komedie wordt opgenomen. Maar Epicharmus, die in leeftijd aan al de Attische comici, zelfs aan Magnes en Chionides voorafging, en zijne komedies in Sicilië dichtte, staat geheel buiten hetgeen wij gewoon zijn de *oude komedie* te noemen. Voor zoover wij uit de weinige fragmenten kunnen oordeelen, ademden zijne stukken een geheel anderen geest dan die van Aristophanes en is daarin van politieke aardigheden geen sprake. Wij leeren hem daaruit vooral kennen als een eenigzins sceptisch wijsgeer, die het bijgeloof zijner dagen belacht. In hoeverre hij werkelijk Plautus tot model heeft gediend, is thans bezwaarlijk uit te maken.

De veranderde politieke en sociale toestand van Athene na het einde van den Peloponnesischen oorlog leidde van zelf tot beperking van de losbandigheid der komedie, waaraan zich de beteren en verstandigeren onder het volk sedert lang hadden geërgerd. Eene verbodsbepaling tegen het opvoeren van levende personen op het tooneel, reeds in 440 v.C. uitgevaardigd, had slechts tijdelijk gewerkt, daar zij spoedig weder was ingetrokken; doch reeds destijds had zich, naast de rigting van Kratinus en Aristophanes, die van Krates en Pherekrates geplaatst, die, in navolging van Epicharmus, geene personaliteiten op het tooneel bragten, maar de komische incidenten vastknoopten aan verdichte karakters, en dwaasheden en gebreken in het algemeen, geene bijzondere personen gispten. Deze soort van komedie, die aan het Atheensche volk, tijdens zijne grootste magt en daarmede gepaarden overmoed, flaauw en smakeloos had geschenen, behield echter de overhand in het verzwakt en ontmoedigd Athene, dat voor Lysander had moeten bukken, ofschoon het, na den val der 30 tyrannen, zich

1 Epist. II: 1, 57 sq.:

> Dieitur.....
> Plautus ad exemplar Siculi properare Epicharmi.

haastte de demokratie te herstellen. De afstand van de personele tot de zuivere karakter-komedie was echter te groot om in éénen sprong te worden afgelegd. Den overgang vormt de *midden-komedie*, die ons, tenzij men er den Plutus van Aristophanes reeds toe brengen wil, slechts uit enkele fragmenten van Antiphanes en Alexis en de zeer gebrekkige beschrijving van den grammaticus Platonius bekend is. In de midden-komedie verviel het koor, waarvan in het verarmde Athene niemand meer de kosten wilde dragen, en daarmede ook de parabase of aanspraak van den kooraanvoerder aan het publiek, die in de hand der oude comici het magtigste werktuig van spot en schimp was geweest. De persoonlijke toespelingen werden gematigder, voorzigtiger en spaarzamer, en troffen eerder vreemden dan burgers, gestorvenen dan levenden. Daar zij dus het pikante der actualiteit verloren, wekten zij bij het publiek geene belangstelling meer, zoodat dit reeds in de dagen van Alexander den Groote geheel rijp was geworden voor de zuivere karakter-komedie, die onder den naam van *nieuwe komedie* bekend is, en waarvan Menander, Philippides, Philemon, Diphilus en Apollodorus de voornaamste vertegenwoordigers zijn.

De midden-komedie, door hare eigene halfslagtigheid veroordeeld, oefende op het Latijnsch tooneel, zoover wij kunnen nagaan, weinig meer invloed dan de oude. Van eene bijsoort der nieuwere, de Hilarotragedie, die het tragische in het kluchtige omzet en in burleske verzen parodieert, mag ook slechts even in het voorbijgaan worden gewag gemaakt. De uitvinding van dit genre wordt aan Rhinton toegeschreven, die ten tijde der eerste Ptolemaei te Tarentum leefde en dichtte. Wij bezitten daarvan eene aardige proeve in de Amphitruo van Plautus, die door de geestige omwerking van Molière ook in ruimer kring bekend is. Ook aan Rhinton wordt een Amphitruo toegeschreven, die gewoonlijk voor het model van die van Plautus gehouden wordt; doch daar zulke parodiën ook te Athene niet zelden gedicht werden, moet dit minstens als zeer onzeker worden beschouwd.

Afgezien van de bijzondere oorzaken, die de Romeinsche dichters van de navolging der oude en midden-komedie moesten terughouden, lag het in den aard der zaak dat zij zich bij voorkeur wendden tot de rigting welke in hunne dagen het Atheensch tooneel beheerschte, en daarvan waren Menander en zijne geest-

verwanten destijds in het schier onverdeeld bezit. Vooral Menander gold den ouden kunstregters als een schier onovertrefbaar model, en werd door hen zelfs ten koste van de beste voortbrengselen der onde en midden-komedie hoog verheven. ‘Naar mijn oordeel,’ zegt Quintilianus van hem, ‘kan hij alleen, vlijtig gelezen, dat alles uitwerken, waartoe onze voorschriften strekken: zoo getrouw is het beeld dat hij van het gansche leven ontwerpt; zoo groot is bij hem de rijkdom van vinding en de schoonheid der dictie; zoo zeer weet hij aan alle zaken, personen en toestanden regt te doen wedervaren.’[1] Bekend zijn ook de regels van Ovidius, waarin hij de vier voorname karakters, die in de stukken van Menander gedurig terugkeeren, in korte woorden heeft zamengevat: ‘Zoolang de looze slaaf, de strenge vader, de booze koppelares en de vriendelijke lorette zullen leven, zal ook Menander niet vergeten worden’[2].

Over het ware en verdiende dezer loftuitingen kan het tegenwoordig geslacht nog eenigermate zelfstandig oordeelen. Het lot van Menanders schriften is in dit opzigt zeer merkwaardig geweest. Van de tachtig komediën die hem worden toegeschreven is geene enkele tot ons gekomen, en nogtans heeft hij ook op de nieuwere letterkunde en beschaving een onberekenbaren invloed geoefend. Ofschoon, om zoo te zeggen, door den ondergang zijner schriften in dubbelen zin gestorven, leeft hij toch voor ons in de bladen van Plautus en Terentius en in de talrijke losse regelen en spreuken, die de latere Grieksche schrijvers uit zijne komedies hebben bewaard. Indien de laatste genoegzaam zijn om ons te doen oordeelen over zijn stijl en dictie, waarvan de vrije vertalingen zijner Latijnsche navolgers ons slechts een gebrekkig denkbeeld geven, die navolgingen geven ons aan de andere zijde een genoegzaam inzigt in den geest en de oeconomie zijner stukken.

Dat Menander, door tusschenkomst van Plautus en Terentius, op de vorming van het Fransche tooneel, en daarmede op het tooneel van het geheele beschaafde Europa, een zeer beslissenden

1 ‘Inst. Orat.’ X: l. 69: Qui vel unus meo quidem judicio, diligenter lectus, ad cuncta, quae praccipimus, efficienda sufficiat: ita omnem vitae imaginem expressit; tanta in eo inveniendi copia et cloquendi facultas; ita est omnibus rebus, personis, affectibus accommodatus.

2 ‘Amor’ I: 15, 17:

Dum fallax servus, durus pater, improba laena
Vivent, dum meretrix blanda, Menandros erit.

invloed heeft geoefend; dat de oorsprong van onderscheidene der *staande* karakters van het Fransche blijspel tot hem is terug te voeren; dat zelfs Molière, die verdiend had zijn meester te zijn, bij hem ter schole ging; dat de nieuwere philologen steeds den lof hebben nagebaauwd, dien de oude kunstregters hem toezwaaiden; dit alles kan ons oordeel niet misleiden, noch verhinderen dat wij in Menander een talent erkennen van zeer beperkten omvang en dat wij zoowel in de fabel als in de karakters eene verregaande armoede en eentoonigheid bij hem opmerken, die door de fijnheid en sierlijkheid van den dialoog slechts oppervlakkig bedekt en in geringe mate vergoed worden. Naast de waarlijk groote dramatische dichters, ook in het hoogere blijspel, met hunne kennis van het menschelijke hart, met hun inzigt in de roerselen van 's menschen daden, met hunne gave om de taal van iederen hartstogt te spreken, staat Menander, gelijk naast den eik het lage lijnenkruid.

Het oordeel dat wij over Menander moeten vellen, geldt voor een groot gedeelte van de nieuwe komedie in het algemeen, waarvan hij de voornaamste repraesentant is. De verschillende schrijvers, die tot deze klasse behooren, vertonnen, voor zoo ver wij er over kunnen oordeelen, een sterken familietrek[1]. Zij waren over het algemeen de getrouwe spiegels van het fijn beschaafde, maar, in vergelijking met vroegere heerlijkheid, zedelijk en politisch diep gezonken volk, waarvoor zij schreven, en boven welks niveau zich geen enkele hunner schijnt verheven te hebben. ‘De stukken,’ zegt Mommsen in zijne meesterlijke schets van de nieuwe Attische komedie, ‘zijn van vermoeijende eenvormigheid. Bijna zonder uitzondering is de spil waarom zij draaijen, de kunst om een jongen man ten koste, hetzij van zijn vader, hetzij van den bordeelhouder, aan het bezit te helpen van een liefje van ontwijfelbare bevalligheid en zeer twijfelachtige zedelijkheid. De weg tot het geluk der min ligt regelmatig door de eene of andere opligterij, en de sluwe slaaf, die de noodige som levert of de vereischte leugens bedenkt, terwijl de minnaar over zijn liefdes- en geldnood jammert, is het eigenlijke drijfrad van het stuk. Er is geen gebrek aan alleenspraken over de vreugde en het leed der

1 De Phormio van Terentius, die aan den Epidikazomenos van Apollodorus is ontleend, verschilt in aanleg uiet wezenlijk van de vijf overige stukken, waarin Menander is nagevolgd.

liefde, aan tranenrijke afscheidstooneelen, aan minnaars die uit hartepijn dreigen zich zelven te kort te doen; de liefde, of juister de verliefdheid, was, zooals de oude kunstregters zeggen, de eigenlijke levensadem van Menanders poëzij. Het slot vormde de, bij Menander althans, onvermijdelijke bruiloft, waarbij, tot meerdere stichting en bevrediging van de toeschouwers, de deugd van het meisje zoo niet geheel, dan toch nog tamelijk onbeschadigd blijkt te zijn, en het doorgaans aan den dag komt, dat zij de vermiste dochter van een gegoed burger en dus in ieder opzigt eene goede partij is.' Niemand, die Terentius gelezen heeft, zal de juistheid dezer schets betwisten, en wanneer in de stukken van Plautus eene grootere verscheidenheid van stof en karakters bij eene veelal minder kunstige fabel wordt aangetroffen, dan is dit grootendeels daaraan te wijten, dat die dichter, zijne stukken voor een nog zeer ruw gehoor opvoerende, en zich niets hoogers voorstellende dan daaraan te behagen, zijne Grieksche modellen tot onherkenbaarheid toe misvormt, en misschien ook de keuze der na te volgen stukken juist niet altijd tot de beste Attische modellen bepaalt[1].

De eentoonigheid van het Menandrische blijspel is niet beperkt tot de fabel en de karakters, ook de incidenten geven iets van den indruk der gedurig zich herhalende patronen van een behangsel of tapijt. Zoo is 't een eigenaardigheid van slaven, die haast hebben om hunne meesters te vinden, dat zij hen steeds voorbijloopen en hunne stem niet herkennen; zoo wordt er een vervelend misbruik gemaakt van *ter zijde's*, van afgeluisterde gesprekken, van geklop aan de deuren en van slaven, die met allerlei boodschappen en lastgevingen hunner heeren, onophoudelijk langs de straat zwieren.

Intusschen mag men aan dit blijspel ook zijne eigenaardige verdiensten niet ontzeggen. Indien men daarin te vergeefs een volledig beeld zoekt van den tijd waarin de dichters leefden, toch houdt het ons ee ntrouwen spiegel voor van de beschaafde Atheensche

1 Vgl. wat reeds boven over Plautus als navolger van Epicharmus en Rhinton gezegd werd. Prof. Vissering zegt 'Quaest. Plaut.,' I, p. 29: *Siculam* originem esse Menaechmorum satis constat. Voor zoover ik weet bestaan daarvoor echter geen afdoende bewijzen; de woorden althans van den proloog:

hoe argumentum Graecissat, tamen
Non Atticissat, verum Sicilissitat,

spreken, wegens het verband waarin zij voorkomen, misschien alleen uit dat in het stuk Sicilianen ten tooneele komen.

zamenleving, die na deugd en eer, geloof en vaderland, wijsbegeerte en geschiedenis verloren te hebben, de school, de markt en het bordeel, de verliefdheid en den roes, de tafelschuimers en chevaliers d'industrie, de fijne saucen en snoepachtige koks, de geurige pomaden en de duizend geheimen van het toilet, de dagdieverij en de kunst van flaneren, maar bovenal de oude praatzucht, gevatheid en geestigheid had overgehouden. Het was dan ook de grootste triomf dezer dichters, door sierlijken en puntigen conversatietoon uit te munten, door klinkende spreuken en vernuftige woordspelingen het hart hunner hoorders te winnen. Van eene poging om hen beter te maken en boven zich zelven te verheffen, van hen op het edele en hoogere te rigten en toon te geven aan de verslapte gemoederen, zal men schaars eenig spoor vinden, en zeer teregt mogt Plautus in den Epiloog der Captivi zeggen: ‘zelden bedenken de dichters komediën, geschikt om de goeden beter te maken’[1].

Daarentegen is de verzachtende invloed der Grieksche humaniteit in de huisselijke betrekkingen tusschen ouders en kinderen, echtgenooten onderling en vooral tusschen meesters en slven niet te miskennen. In de laatste vinden wij niet zonder eenig welgevallen den weêrgalm van de woorden van Euripides, die in den mond van een modernen abolitionist niet kwalijk passen zouden:

> Hetgeen den slaaf alleen de schande brengt,
> Dat is de naam; in al het andre staat
> Gelijk hij met den vrije, als hij deugdzaam is[2].

Maar in dat alles was zeer veel, dat weinig paste voor het Romeinsch publiek en weinig door Romeinsche ooren gewaardeerd kon worden. Er was nog een onmetelijke afstand tusschen het fijn beschaafde Athene en de ruwe menigte van Rome, die niet slechts de komedie boven de tragedie, maar de koorddansers boven de tooneelspelers, en de vertooningen der op leven

1 Hujusmodi paucas Poëtae reperiunt Comoedias,
Ubi boni meliores fiant.

2 ‘Ion,’ 867-869:

ἐν γάρ τι τοίς δούλοισιν αἰσχύνην φέρει,
τοὔνομα᾽ τὰ δ᾽ ἄλλα πάντα τῶν ἐλευθέρων
οὐδεὶς κακίων δοῦλος, ὅστις ἐσθλὸς ᾖ.

en dood vechtende gladiatoren nog ver boven de koorddansers verkoos. Een aardig staaltje van het fijne kunstgevoel der Romeinen levert ons de bijzonderheid, dat bij de triumphale spelen, in het jaar der stad 587 gevierd, de uitstekendste Grieksche fluitspelers door het volk werden uitgejouwd, waarop de bestuurders van het feest, om niet geheel de gunst der menigte te verliezen, hen dwongen elkander af te kloppen, hetgeen een gejubel deed ontstaan, dat niet tot bedaren was te brengen. Terentius, die, gelijk wij nader zien zullen, zich beijverde het moderne Atheensche blijspel in zijne zuiverheid naar Rome over te brengen, moest het dikwijls ondervinden, hoe weinig het fijne Attische zout in staat was het Romeinsch gehemelte te prikkelen. Men leze slechts den proloog van de Hecyra, vooral de volgende woorden:

'k Treed weder voor u met de Hecyra op,
Die 'k nooit in kalmte voor u spelen mogt:
Zoo heeft het noodlot haar vervolgd. Dat lot vermag
Uw oordeel thans te verzachten, zoo 't een steun
Aan mijnen ijver leent. Toen 'k de eerste maal
Dit stuk zou spelen, heeft een vuistgevecht
Van mannen wijd en zijd in 't vak vermaard,
't Verwacht spektakel op de stijve koord,
De toeloop, het geraas, het luid geschreeuw
Der vrouwen, mij van 't schouwtooneel gejaagd,
Voor ik mijn stuk ter helfte had volbragt.
'k Heb evenwel, aan mijn gewoonte trouw,
Het stuk weêr aan een tweede proef gewaagd.
Het eerst bedrijf oogst lof en bijval in;
Maar daar verspreidt zich plotseling het gerucht,
Dat u 't genot wacht van een zwaardgevecht.
't Volk loopt te hoop, het schreeuwt, het tiert, het raast
En worstelt met elkander om een plaats:
En weêr mag ik beschaamd naar huis toe gaan[1].

1 Hecyram ad vos refero, quam mihi per silentium
Numquam agere licitum est: ita eam oppressit calamitas.
Eam calamitatem vestra intelligentia
Sedabit, si erit adjutrix nostrae industriac.
Cum primum eam agere coepi, pugilum gloria,
Funambuli eodem accedens exspectatio,
Comitum conventus, strepitus, clamor mulierum
Fecere, ut ante tempus excirem foras.
Vetere in nova coepi uti consuetudine,
In experiundo ut essem: refero denuo.
Primo actu placeo: cum interea rumor venit
Datum iri gladiatores: populus convolat:
Tumultuantur, clamant, pugnant de loco:
Ego interea meum non potui tutari locum.

Dat een publiek, zooals wij het uit deze regelen leeren kennen, de fijn gepenseelde genrestukjes van Menander, die bovendien geheel vreemde zeden schilderde, niet genieten kon, is gemakkelijk te bevroeden. De Romeinsche dichters waren genoodzaakt de spijs voor den smaak van Romeinsche monden te kruiden: de te kunstige, soms moeijelijk te vatten intrigues te vereenvoudigen, de fijne aardigheden door platte en vuile gemeenheden te vervangen, kloppartijen te stellen in de plaats van een geestigen woordenstrijd, de vinnigste smaadredenen op de vrouwen in te lasschen, en den rug der slaven, die de Romeinen erger dan vee behandelden, met aanhoudende zweepslagen te zalven. Waar Grieksche, den Romein onsmakelijke situatiën, b.v. een vriendelijk gesprek van een meester met zijn slaaf, behouden werden, droegen de dichters zorg hunne toehoorders te waarschuwen, dat zij zich aan zulke te Athene gewone zaken niet moesten ergeren. En nu heb ik nog niet gesproken van de wonderlijke contrasten, die uit het zetten van Latijnsche lappen op het Grieksche kleed geboren werden, zoodat in hetzelfde stuk Grieksche en Romeinsche goden, Grieksche en Romeinsche overheidspersonen door elkander gemengd worden, uitdrukkingen tot het Romeinsche regt en het Romeinsche krijgswezen betrekkelijk aan Grieken worden in den mond gelegd, en de dichter niet aarzelt zijne helden van het Velabrum en het Kapitool te doen spreken in stukken, die in Etolië of Illyrië gespeeld worden[1]. 't Is niet te ontkennen, dat hier-

1 Zoo zegt b.v. Ergasilus in de ‘Captivi,’ III, 1, 29, welk stuk in Etolië speelt:

Omnes compacto rem agunt, quasi in Velabro olearii.

D.i.

Allen liggen onder één deken, als de oliekoopers in 't Velabrum.

De oliekoopers namelijk waren gewoon den prijs hunner waar onderling te bepalen, en hadden hunne winkels in 't Velabrum bij den Aventijnschen berg. De plaatsen van Plautus, waar te midden van stukken te Ephesus, Epidamnus, Athene enz. spelende, straten, pleinen, poorten en gebouwen van Rome vermeld worden, zijn verzameld en opgehelderd door Prof. S. Vissering, ‘Quaestiones Plautinae,’ I, c. 5.

door een eigenaardig komisch effect wordt te weeg gebragt, dat zeker vaak ook werkelijk door de dichters beoogd is; maar in allen gevalle behoort dit dan toch tot het laag-komische genre, en heeft het, gevoegd bij het doorgaand barbariseren, de Grieksche karakter-komedie in de handen der Romeinsche dichters tot weinig meer dan farce gemaakt. Aan de latere Latijnsche kunstregters is die misvorming geenszins ontgaan. Men leze bij voorbeeld het 23ste hoofdstuk van het tweede boek der *Noctes Atticae*, waar Gellius het *Plocium* van Caecilius met het oorspronkelijke van Menander vergelijkt. Het komt mij niet geheel overbodig voor, wat ik hier tot karakterisering der oude Romeinsche blijspelen gezegd heb, te bevestigen door de aanhaling van eenige woorden van dien schrijver, die nog in de gelegenheid was de eigen stukken van Menander naast het werk hunner Latijnsche navolgers te leggen. ‘Vaak,’ dus spreekt Gellius, ‘lezen wij de komediën onzer dichters, overgenomen en vertaald uit de Grieksche van Menander en Posidippus, van Apollodorus of Alexis en eenige andere comici, en zeker, terwijl wij ze lezen mishagen ze ons niet, ja ze schijnen zoo geestig en aardig geschreven, dat men zou meenen, dat zij moeijelijk te verbeteren waren. Maar indien gij daarmede de oorspronkelijke Grieksche stukken vergelijkt, en door vereenigde en beurtelingsche lezing regel voor regel aandachtig en met beleid tegen elkander houdt, hoezeer beginnen dan niet de Latijnsche stukken te verbleeken en te verflensen, daar zij de geestigheid en schoonheid van het Grieksch, die zij niet evenaren kunnen, geheel en al misvormen. Nog zeer onlangs is ons daarvan een voorbeeld voorgekomen. Wij lazen het *Plocium* van Caecilius, dat mij en wie verder tegenwoordig waren geenszins mishaagde. Toen beving ons de lust om ook het *Plocium* van Menander te lezen, waaruit hij zijne komedie vertaald had. Maar, goede hemel! hoe scheen, nadat ons Menander in handen was gekomen, Caecilius stijf en koud te worden, en bij Menander achter te staan! Voorzeker, zij zijn niet minder ongelijk in waarde dan de wapenen van Diomedes en Glaucus.’ De proeven die Gellius vervolgens bijbrengt, bewijzen, dat hij niets te veel heeft gezegd, ja dat Caecilius vatbaar was voor zoo walgelijke gemeenheid, dat zijne komediën, ook zonder vergelijking met Menander, verdienden uit elk fatsoenlijk gezelschap gebannen te worden[1].

1 Dit eene staaltje slechts.

SE. Sed tna morosane uxor, quaeso, est? MA. Quam? rogas?
SE. Qui tandem? MA. Taedet mentionis, quae mihi
Ubi domum adveni ac sedi, extemplo savium
Dat jejuna anima. SE. Nihil peccat de savio.
Ut devomas volt quod foris potaveris.

D.i.

A. Is dan uw vrouw zoo knorrig? B. Och spreek daarvan niet.
A. Hoe zoo? B. Ik heb van haar meer dan genoeg.
Naauw kom ik te huis en zet mij, of zij flapt
Me een nuchtren kus op de wangen. B. Wel gedaan!
Zij wil dat ge uitbraakt wat gij buiten 's huis
Te veel gedronken hebt.

Ik voeg hier de woorden van Menander bij, om te doen zien, dat hij tot deze gemeenheid niet de minste aanleiding geeft:

Α. Ἔχω δ’ ἐπίκληρον Λάμιαν, οὐκ εἴρηκά σοι
τοῦτ’; Β. εἶτ’ ἄρ’; οὐχί; Α. κυρίαν τῆς οἰκίας

Ik heb getracht zoo goed mogelijk den geest te doen kennen, waarin het moderne Attische blijspel door de oudste opvolgers van Livius Andronicus, door Naevius, Plautus, Caecilius voor het Romeinsch tooneel werd omgewerkt. De eerste, een burger, zoo het schijnt, van eene der Latijnsche gemeenten in Campanië en die in den eersten Punischen oorlog als soldaat had gediend, is een man van geheel anderen stempel dan Livius. Gelijk hij in zijne dichterlijke kronijk van evengemelden krijg het Grieksche epos poogde te nationaliseren, zoo heeft hij ook aan zijne navolgingen van Grieksche treur- en blijspelen, meer dan iemand zijner kunstgenooten, eene Latijnsche kleur medegedeeld. Dat hij zich daarbij toespelingen op personen en zaken in de manier van Aristophanes veroorloofde en zich daardoor aan de vervolging der Romeinsche policie blootstelde, werd reeds boven opgemerkt. Zijne uitvallen op personen laten wij daar, maar in zijn vrij oordeel over staatsaangelegenheden erkennen wij den vrijen, moedigen burger, ver verwijderd van de kruipende onderdanigheid voor de groote heeren, die over het algemeen aan de Latijnsche komedie eigen is. In een zijner blijspelen deed hij de vraag, hoe het komt dat een zoo magtige staat zoo spoedig is te gronde gegaan, en antwoordde daarop

καὶ τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν πατρῴων ἀντικρὺς
ἔχομεν, Ἄπολλον, ὡς χαλ∈πῶν χαλεπώτατον.
Ἅπασι δ᾽ ἀργαλέα ᾽στὶν, οὐκ ἐμοὶ μόνῳ,
υἱῷ πολὺ μᾶλλον, θυγατρί. Β. Πρᾶγμ᾽ ἄμαχον λέγεις,
εὖ οἶδα.

De onzekerheid der lezing en verklaring van het derde en vierde vers schrikt mij af eene vertaling te beproeven.

met een politiek zondenregister, waarin onder anderen de woorden voorkwamen:

> Er deden zich nieuwe redenaars, opgeblazen jongelieden op[1].

Jammer, dat ons van de gedichten van dezen schrijver slechts eenige losse regelen bewaard zijn; want het weinige wat ons van hem bewaard is, geeft ons ook van zijne dichterlijke begaafdheden een gunstigen dunk, b.v. dit inderdaad bevallige vers:

> D' een knikt ze toe, daar zij lonkt naar den ander;
> D' een heeft ze in de armen, den ander in 't hart[2].

Naevius moet omstreeks het jaar van Rome 550 gestorven zijn.

Meer bekend dan hij is zijn jongere tijdgenoot Marcus Accius, of, zooals anderen schrijven, Titus Maccius Plautus. Deze dichter, geboortig uit de kleine Umbrische, waarschijnlijk destijds reeds gelatiniseerde stad Sarsina, leefde te Rome als tooneelspeler en tooneeldichter, zonder zich aan eenig ander vak der dichtkunst te wagen. Men verhaalt, dat hij, door handelsspeculatiën rijk geworden, later zijn vermogen weder verloor en zich vervolgens bij een bakker verhuurde om den molen te draaijen, voor 't overige althans eenige leniging zijner armoede vindende in de stukken, die hij aan de aedilen voor hunne tooneelvertooningen leverde. Men telde tot 130 blijspelen, die hem werden toegeschreven; doch het schijnt, dat schier alles wat destijds de vertaalfabriek van Grieksche stukken opleverde, bij de volslagen onbekendheid der meeste dichters, door een volgend geslacht op naam van Plautus werd gesteld, ofschoon het meeste hem geheel vreemd was of hoogstens eene ligte omwerking door zijne hand had ondergaan. Onder de ouden poogde reeds Varro de echte stukken van Plautus van de onechte te scheiden, en schreef hem 21 stukken toe, dezelfde die nu nog, met uitzondering der verlorene Vidularia, op zijnen naam bewaard zijn.

1 Vraag en antwoord leest men bij Cic., ‘de Seneetute,’ c. 6, § 20:

> A. Cedo qui vestram rempublicam tantam amisistis tam cito?
> B. Proveniebant oratores novi, stulti adolescentuli.

2 Alii adnutat, alii adnictat; alium amat, alium tenet.

Plautus had het geluk aan zijne Romeinsche hoorders uitstekend te bevallen, en was inderdaad door zijne deugden en gebreken uitstekend voor hen berekend. Eene groote komische kracht kan aan Plautus niet ontzegd worden. Dat hij rijp en groen vertaalde en om den smaak van zijn publiek te vleijen ook het beste verminkte, dat hij door platheid en gemeenheid zich geheel op de hoogte van zijn ruw gehoor stelde, en zich om de aesthetische en zedelijke vorming van dat gehoor in het minst niet bekreunde, dat heeft hij met de massa der Latijnsche blijspeldichters gemeen, en zoo ook, dat hij bij al zijne aardigheid steeds zorgde voor de groote heeren en de policie voorzigtig uit den weg te gaan. Met dat al ontbreekt het Plautus volstrekt niet aan actualiteit; zijne stukken zijn vol toespelingen op Romeinsche toestanden en zeden: op oorlog en vrede, op woeker en stemomkooping, op prijsopdrijving en Hellenomanie, en in de Curculio vindt men zelfs een soort van parabase, die een levendig en aanschouwelijk beeld geeft van het leven en verkeer op het Forum Romanum en naburige plaatsen[1]. Maar dat alles is zeer algemeen gehouden, en blijft van de kritiek van regeringsdaden verre verwijderd. Persoonlijke toespelingen ontbreken niet geheel, maar zij betreffen personen van minderen rang, wier wraak de dichter niet behoefde te vreezen. Van Italiaansche gemeenten buiten Rome moeten Capua en Praeneste het dikwijls bij Plautus misgelden[2]; maar de bespotting van Capua was eigenlijk een schop aan den dooden leeuw, daar de stad ten gevolge van haar aandeel aan den tweeden Punischen krijg schier vernietigd was, en het schijnt te Rome de gewoonte geweest te zijn, zich ten koste der naburige Praenestijnen en hun slecht Latijn te vermaken. Misschien treedt Plautus nergens den verboden grond nader, dan in deze plaats der Bacchides:

> Daar 'k thans de stad met list veroverd heb,
> Keer ik behouden weêr en voer de troepen

1 In de beide stukken der ‘Quaestiones Plautinae’ van Prof. Vissering zijn alle plaatsen van dien aard uit Plautus zorgvuldig verzameld.

2 Rudens, III, 2, 17. Trin. II, 4, 144; Trin. III, 1, 8. Truc. III, 2, 23. Bovendien haalt Nonius uit de ‘Bacchides’ den regel aan:

> Praenestinum opino esse: ita erat gloriosus.

D.i.

> 'k Houd hem voor een Praenestijner; daarvoor heeft hij praats genoeg.

Doch in den voorhanden tekst van dit blijspel komen deze woorden niet voor.

Gansch ongeschonden huiswaarts; dunkt het u,
Toeschouwers, vreemd, dat ik niet zegepraal:
't Is te gemeen; ik gun aan elk die eer[1]!

Inderdaad was Rome tusschen het jaar der stad 552, waarin de tweede Punische oorlog eindigde, en het jaar 579, waarin Plautus stierf, tot twintigmaal getuige van den zegepralenden intogt zijner Imperatores, en in vele gevallen had het gewigt hunner verrigtingen zeer weinig beantwoord aan de eer waarmede zij beloond werden.

Maar die actualiteit, die trouwens voor Plautus alleen bereikbaar was door een volkomen afzien van alle aanspraak op trouw en consequentie in het kostuum, is noch zijne eenige, noch zijne grootste verdienste. Hij onderscheidt zich door een bewonderingswaardige meesterschap over de taal en den versbouw, door een groote levendigheid en gevatheid in den dialoog, door een bijzondere gaaf om luimige en belagchelijke woorden zaam te stellen, waarbij de algemeene bekendheid zijner hoorders met de Grieksche taal verondersteld wordt en hem zeer te stade komt, door een onuitputtelijken voorraad van schimpwoorden, door een gelukkig besef van hetgeen geschikt is om op het tooneel te behagen en effect te maken, door een rijken voorraad van de dolste grappen, en door eene altijd frissche lustigheid en dartelheid.

De derde van het genoemde driemanschap, Cajus Caecilius Statius, was omstreeks Mediolanum (Milaan) in het Cisalpijnsche Gallië geboren, in den oorlog met de Insubriërs krijgsgevangen gemaakt, en als slaaf naar Rome gevoerd. Later vrijgelaten hield ook hij zich bezig met het vervaardigen van komedies naar Grieksche modellen, die op enkele fragmenten na geheel verloren zijn. Zijne taal werd minder zuiver geacht, wat zich genoeg uit zijne afkomst verklaren laat; maar hij wordt daarentegen geprezen om de meerdere zorg aan het plan zijner stukken besteed. Hoe jammerlijk ook hij desniettegenstaande

1 Bacch. IV, 9, 147 sqq.:

Salute nostra atque urbe capta per dolum,
Domum reduco omnem hune exercitum;
Sed, spectatores, vos nune ne miremini
Quod non triumpho: pervolgatum 'st, nil moror.

De veroverde stad is een som gouds, waarvan de spreker (een slaaf) zich door list heeft meester gemaakt.

de stukken van Menander bij zijne overbrenging verminkte en bedierf, en hoe weinig ook hij zich ontzag door vuile aardigheden zich naar den smaak van zijn ruw publiek te schikken, blijkt uit de boven ten deele aangehaalde opmerkingen van Gellius over zijn Plocium. Latere Romeinsche kunstregters kenden soms aan Caecilius de eerste plaats onder de Romeinsche comici toe[1]. Wij zijn niet in staat om de juistheid van dit oordeel aan zijne werken te toetsen, maar weten genoeg van hem om te vermoeden, dat men hem dien rang toekende meer omdat hij zich vrijhield van Plautus' meest in 't oog loopende gebreken, dan omdat hij hem werkelijk in vernuft en geest overtrof. Caecilius stierf omstreeks den tijd, waarin de slag van Pydna geleverd werd (586), waarschijnlijk nog in de kracht zijner jaren.

Wanneer wij zien dat de genoemde dichters de Grieksche komedies, die zij vertaalden, zoo al niet geheel en consequent, dan toch hier en daar Romaniseerden, en doorgaande naar den smaak van hun publiek inrigtten, dan ligt het voor de hand te vermoeden, dat nevens het naar Grieksche voorbeelden gevolgde, ook een oorspronkelijk Latijnsch blijspel ontstaan moest, niet, wel is waar, vrij van den Griekschen invloed, die de geheele Latijnsche beschaving beheerschte, maar als vrijere navolging, zoodat in de vormen door de Grieken uitgedacht, Latijnsche onderwerpen met Latijnsche zeden en Latijnsche kleederdragten werden voorgesteld. Inderdaad vindt men nevens de *comedia palliata*, dus genoemd omdat de spelers in het *pallium* of Grieksche overkleed optraden, ook, ofschoon zeldzaam, de *comedia togata* genoemd, waarin de spelers, omdat Italië de schouwplaats van het stuk was, ook het Latijnsche overkleed of de *toga* droegen. De oudste ons bekende dichter in dat genre is L. Vectius Titinius, een oudere tijdgenoot van Terentius. Het is zeer te betreuren, dat wij van dezen dichter zoo weinig weten, zelfs niet waar hij leefde en geboren was; maar men heeft allen grond om te vermoeden dat hij in zuidelijk Latium te huis behoorde en, bij zijn leven althans, ook geen

1 Vnlcatius bij Gellius, XV, 24, die aan Plautus de tweede, aan Naevius de derde, aan Terentius eerst de zesde plaats toekent. De vierde en vijfde geeft hij aan Licinius en Attilius, die ons zoo goed als geheel onbekend zijn. Varro (Fragm. p. 300 ed. Bip.) kent aan Caecilius de voorkeur toe in de fabel, aan Plautus in den dialoog, aan Terentius in de schildering der zeden. Vgl. Horatius Epist. II, 1. 59.

zijner stukken op het tooneel der hoofdstad werd opgevoerd. Het is hoogstwaarschijnlijk, ja moet tot verklaring van het karakter der komedies van Plautus en zijne medestanders als zeker worden aangenomen, dat de Romeinsche policie geene fabulae togatae duldde. Ongetwijfeld achtten de beheerschers van Rome de majesteit van het Romeinsche volk verheven boven eene tentoonstelling op de schouwburgplanken: het uitheemsche vermaak moest in zijn geheele karakter uitheemsch blijven, zoodat daarvan geen inbreuk op de strenge Romeinsche tucht te vreezen was. Hoe vaak ook de Romeinsche dichters vergeten mogen, dat hunne stukken te Athene of Syracuse, te Epidamnus of Ephesus spelen, de naam van Rome en de Romeinen wordt er altijd streng in vermeden, of waar van Romeinen sprake is, heeten zij op Grieksche wijze *barbari* (buitenlanders). Het weinige wat wij uit de titels en enkele fragmenten van de stukken van Titinius kunnen opmaken, is hiermede in overeenstemming. Wij leeren daaruit Ferentinum, Velitrae, Setia, allen steden van Latium, als de schouwplaats zijner stukken kennen[1]. Ook wijst naar Latium dat in een der fragmenten een burgermannetje zich schoenen laat maken naar het model van de sandalen des konings van Alba. Op eene eigenaardigheid in de zeden der Latijnsche landsteden in vergelijking met de hoofdplaats, wijst welligt het groote overwigt dat in de stukken van Titinius aan de vrouwenrollen schijnt te zijn toegedeeld. De Latijnsche (in tegenstelling van Romeinsche) oorsprong der comedia togata wordt nog door twee omstandigheden bevestigd. Vooreerst komt in de bekende opsommingen der Romeinsche comici bij Horatius, Vulcatius en Quintilianus[2] de naam van Titinius niet voor, gelijk hij ook door Cicero, die zoo gaarne fragmenten der oude dichters in zijne schriften inlascht, nimmer wordt aangehaald, en zelfs Gellius, die ons zoo vele bijzonder, heden omtrent de oude comici heeft bewaard, hem niet schijnt gekend te hebben. Dit alles laat zich het gemakkelijkst verklaren uit de onderstelling, dat hij een vreemdeling was en zijne stukken te Rome niet zijn opgevoerd. Aan den anderen kant moet men niet uit het oog verliezen wat Cicero meer dan eens omtrent den bloei der letteren in de landsteden van La-

1 Namelijk uit de titels Ferentinatis, Veliterna, Setina.
2 Horat. Epist. II. 1, 50-62. Vulcatius bij Gellius, XV, 24. Quint. X, 1. 99, 100.

tium vóór den bondgenooten-oorlog, zelfs in tegenstelling met de hoofdstad, getuigt[1]. Het is dus lang niet onwaarschijnlijk dat tegenover het Helleniserend tooneel der hoofdstad een Latiniserend tooneel in de landsteden heeft kunnen opkomen. Niet veel minder dan eene eeuw later (omstreeks het jaar van Rome 660) vinden wij ook te Rome een veel geprezen dichter van comediae togatae in Lucius Afranius. Uit de veranderde tijdsomstandigheden laat zich zeer wel verklaren dat destijds in Rome geduld werd, wat in de eeuw der Punische oorlogen nog streng werd geweerd. Maar bovendien verdient het opmerking dat in de stukken van Afranius, voor zoo ver wij er over kunnen oordeelen, de navolging van Menander weder zeer op den voorgrond trad, zoodat hij van Terentius niet veel, behalve in de schouwplaats zijner stukken, het kostuum zijner helden en het ten tooneele voeren der zeer bedorven zeden van het toenmalige Rome[2] verschilde. Horatius getuigt van hem, dat hij de toga droeg zoo als Menander die zou gedragen hebben, zoo hij te Rome gedicht had[3].

Het behoort niet tot mijn bestek ook over het Latijnsche treurspel uit te weiden, dat, gelijktijdig met Plautus en Terentius, door Ennius, Pacuvius, Accius meest op het voetspoor van Euripides, door Naevius, in de *fabula praetextata*, ook met overbrenging der fabel op Romeinschen bodem beoefend werd. Ook de eigenlijke klucht of *fabula Atellana* laat ik rusten, dewijl hare ontwikkeling tot tooneelvertooning tot later tijdvak behoort. Alleen wil ik, alvorens tot de nadere beschouwing van Terentius, het hoofdonderwerp dezer schets, over te gaan, over de inrigting van het oude Romeinsche tooneel nog eenige bijzonderheden mededeelen, dewijl ook hierin eene bijdrage ligt tot de kennis van der Romeinen ruwheid en hunne onverschilligheid omtrent de eischen der aesthetica.

De gelegenheden, waarbij tooneelvertooningen gegeven werden, waren sedert den tijd waarop het eerste Latijnsche tooneelstuk werd opgevoerd, aanmerkelijk vermenigvuldigd. Verschillende spelen en volksfeesten waren langzamerhand opgeko-

1 De Orat. III. 11, 43. Pro Arch. 3, 5.

2 Quint. X, 1, 100: ‘Utinam non inquinasset argumenta puerorum foedis amoribus, mores suos fassus.’ Deze plaats moet aan Mommsen ontsnapt zijn, waar hij de ‘sittliche Tendenz’ der stukken van Afranius prijst.

3 Dit moet de zin zijn der woorden van Horatius, l.l. ‘Dicitur Afranî toga convenisse Menaudro.’

men, vooral ook in verband met de vreemde eerdiensten, die van tijd tot tijd te Rome werden ingevoerd. De ludi Romani hadden zich reeds tijdens den slag van Pydna tot zes dagen uitgebreid, en nevens deze werden in het begin van April de Megalensische, in het einde dier maand de Floralische, in Junij de Apollinarische, in November de Plebejische, eindelijk ook, na afloop van zekere bepaalde tijdkringen, de zoogenaamde Saecula, de Saeculaire spelen gevierd, waarbij dan nog een aantal gelegenheidsfeesten kwamen, zooals bij het houden van zegepralen, bij de begrafenissen van aanzienlijke mannen en dergelijke. Bij al deze gelegenheden waren tooneelvertooningen aan de orde; bij geen dezer spelen evenwel schijnen zij zoo menigvuldig en luisterrijk geweest te zijn als bij de ludi Megalenses of Megalesia, gevierd ter eere van de Phrygische Cybele of de groote moeder der goden, wier dienst in de bange jaren van den tweeden Punischen oorlog, in 't jaar der stad 550, te Rome was ingevoerd. Van de stukken van Plautus zijn slechts twee didaskaliën (men noemt zoo de aanwijzing van den tijd waarop en de omstandigheden waaronder de stukken zijn opgevoerd), beide door Angelus Majus opgespoord, tot ons gekomen, namelijk van den Stichus en den Pseudolus. Het blijkt hieruit dat de Stichus in 553 voor de Plebejische, de Pseudolus in 562 voor de Megalensische spelen heeft gediend[1]. De stukken van Terentius zijn in onze uitgaven allen van didaskaliën voorzien. Daaruit zien wij dat de Andria, Eunuchus, Heautontimorumenos en Hecyra allen oorspronkelijk voor de Megalensische, de Phormio voor de Romeinsche spelen vervaardigd zijn. De Adelphi zijn 't eerst opgevoerd bij de lijkspelen voor Aemilius Paullus, waarbij ook de opvoering der vroeger gevallene Hecyra werd herhaald.

Het Romeinsche tooneel, dat in dit tijdvak nog steeds voor de gelegenheid werd opgeslagen[2], bestond uit een getimmerte van planken, waarvan de achtergrond (*scaena*) van decoratiën was voorzien, terwijl daarvóór de tooneelspelers zich op het *proscaenium* (ook *pulpitum* genoemd) bewogen. De decoratiën stelden regelmatig eene straat met huizen voor en waren niet

1 Zie Vissering Quaest. Plant. I, p. 95 sq.

2 In 575 werd het eerst voor de Apollinarische spelen een steenen theater bij het Flaminische renperk gebouwd; doch uit eene plaats van Tertullianus (de Spect. 10) maakt men op, dat het spoedig weder werd afgebreken.

voor verandering vatbaar. Vandaar b.v. de aardigheid in den proloog der Menaechmi:

> ''t Is Epidamnus wat gij ziet, zoo lang dit stuk zal duren:
> Maar als een ander wordt gespeeld zal 't weêr een andre stad zijn;
> Zooals 't ook met de troep geschiedt, waar elk zijn rol verwisselt,
> Dezelfde nu eens kopplaar is, dan jongling, dan weêr grijsaard,
> Dan arme, koning, bedelaar, waarzegger, tafelschuimer[1].

Bij de Grieken werd, des vereischt, een kleiner tooneel, dat het inwendige van een huis voorstelde, op het groote tooneel geschoven; doch te Rome, waar men voor als nog voor de tooneelvoorstellingen niet veel geld over had, werd nog niet voor zulk een toestel gezorgd, en het gevolg was dat alles op straat voorviel, en zelfs het kraambed, dat in de nieuwe Attische komedie eene groote rol vervult, wanneer het niet genoeg was het gekerm van achter de coulissen te doen vernemen, buiten de huisdeur moest worden opgeslagen. Belangrijke verbeteringen in de decoratiën schijnen ook nog ten tijde van Terentius niet te zijn ingevoerd. Zij dagteekenen te Rome eerst van het tijdstip der luisterrijke tooneelvoorstellingen, die Lucius Mummius in 't jaar der stad 609, na de inneming van Korinthe liet geven. Eerst in 675, toen Lucius en Marcus Lucullus aedilen waren, kwam men op het denkbeeld door omkeering der coulissen de decoratie te veranderen. Twintig jaren vroeger was de zoogenaamde ‘Claudische donder’ ingevoerd, voortgebragt door rollende steenen, daar men vroeger den donder slechts had nagebootst door spijkers en steenen in een koperen ketel te schudden.

Het gebruik van maskers behoorde tot de meest essentiële vereischten van het Grieksch tooneel: zij stonden zelfs in verband met de staande karakters der nieuwe komedie, die b.v. over acht maskers voor grijsaards en zeven voor slaven te beschikken had, waaruit de dichter volgens de eischen van zijn stuk kon kiezen. Deze maskers waren zoo ingerigt, dat daardoor het stemgeluid aanmerkelijk versterkt werd, wat bij den grooten omvang van de theaters der ouden eene zaak van het hoogste belang was. Te meer waren zij noodzakelijk, daar geene

1 Haec urbs Epidamnus est, dum haee agitur Fabula:
Quando alia agitur, aliud fiet oppidum;
Sicut familiae quoque solent mutarier:
Modo enim idem fit leno, modo adulescens, modo senex,
Pauper, mendicus, rex, parasitus, ariolus.

vrouwen het tooneel betraden en dus de vrouwenrollen door mannen vervuld werden. Het fijnere spel van gelaatstrekken en gebaren ging zeker daarbij verloren, doch daar de tooneelstukken bij dag en voor zoo groote menigte van toeschouwers werden opgevoerd, werd hieraan uit den aard der zaak weinig waarde gehecht. Deze maskers waren ook aan de Romeinen niet onbekend en werden voor liefhebberijvertooningen doorgaans ook bij hen gebezigd, maar het openbaar tooneel moest ze tot de dagen van Terentius missen. Dit gemis was te gevoeliger, omdat ook in andere opzigten bij het oprigten der theaters voor de eischen der akoustiek in 't geheel geen zorg was gedragen, en het publiek dat te Rome den schouwburg bezocht, niet door stilte en aandacht uitmuntte. De tooneelspeler was dus genoodzaakt te veel van zijne stem te vergen en slaagde er toch niet altijd in het luidruchtig publiek te overschreeuwen. Men verhaalt dat Livius, om, vooral in de gedeelten die gezongen werden, verstaanbaar te blijven, de persoon van den zanger geheel van die des acteurs scheidde, zoodat de één voor op het tooneel uitgalmde wat de ander op zijne plaats alleen met gebaren uitdrukte. Hier was dan wel de stumperigheid der Romeinsche *mise en scène* ten toppunt gestegen. Toen dus omstreeks den tijd van Terentius de maskers ook te Rome bij de openbare tooneelvertooningen werden ingevoerd, moest dit wel als eene groote verbetering worden aangemerkt.

De heer van Deventer heeft in zijne Inleiding op Terentius zeer juist opgemerkt dat in de oude Grieksche en Latijnsche komediën sommige gedeelten gesproken, andere onder begeleiding van muzijk gezongen werden. Dat het aandeel der muzijk niet onbeduidend was blijkt reeds daaruit, dat in de didaskaliën der komedies van Terentius de naam van den komponist, Flaccus Claudii, steeds vermeld wordt. Het schijnt mij zelfs toe dat de muzijk in het oude blijspel een veel belangrijker element was dan in onze vaudevilles, waarmede de heer van Deventer het vergelijkt, en dat hare rol meer die nabij kwam welke zij vervult in de opera's, die slechts ten deele gezongen worden. Ook is de vraag of niet zelfs het gedeelte dat werd gesproken, meer op de wijze onzer recitatieven voorgedragen en door muzijk ondersteund werd. Daarbij behoefde men echter nooit te vreezen dat de stem, gelijk bij ons zoo vaak, in de toonmassa van het orchest als verdrinken zou en

dus de woorden onverstaanbaar zouden worden. Het orchest toch bestond alleen uit fluitspelers. Van de fluiten had men allerlei soorten: regtsche, linksche, evene, onevene, ook Sarraansche, d.i. meent men, zoo veel als Tyrische; deze werden echter niet tegelijk gebruikt, maar voor het eene stuk regtsche, voor het andere linksche enz., en het schijnt dat een paar fluitspelers bij iedere uitvoering genoegzaam waren. Waarin het onderscheid tusschen de verschillende soorten bestond, schijnt een ondoordringbaar mysterie, waarin we ons niet zullen verdiepen. De heer van Deventer heeft getracht enkele onwaarschijnlijkheden in de stukken van Terentius te verklaren, door ze met de muzijkale uitvoering in verband te brengen. Zie hier een voorbeeld: ‘In de “Zelfkweller” zegt Chremes, dat een paar zijner buren hem tot scheidsregter hebben gekozen; om evenwel al zijn tijd aan zijn vriend Menedemus te kunnen wijden, wil hij zich vrij maken en gaat het hem zeggen. Menedemus, alleen gebleven, spreekt over de eigenaardigheid der menschen, dat zij in den regel veel helderder inzigt hebben in de zaken van een ander dan in hun eigen. Dit moet een aria zijn geweest, dewijl de alleenspraak anders veel te kort zou zijn geweest om de terugkomst van Chremes te verklaren; wanneer wij echter de medewerking van het orchest hier aannemen en ons voorstellen, dat dezelfde woorden op verschillende wijzen gezongen zijn, gelijk we in onze vaudevilles en opera's zoo dikwerf kunnen opmerken, wordt de zaak veel helderder.’ Eenige waarheid kan hierin wel gelegen zijn: het opzingen met begeleiding der fluit vorderde altoos meer tijd dan het enkel reciteren. Maar ik meen toch dat al wat wij van de toonkunst der ouden weten, ons bepaaldelijk verbiedt te denken, dat zij ooit iets gezongen hebben wat op onze aria's gelijkt, en dat het met de sobrieteit der oude kunst niet is overeen te brengen, hun die eindelooze, en - laat mij er bijvoegen - onzinnige herhalingen derzelfde, op allerlei wijze ten behoeve van den komponist getortureerde woorden, toe te kennen, die onze opera's ontsieren. Indien Chremes ook wat spoedig terugkwam, de onwaarschijnlijkheid daarvan is niet grooter, dan wanneer men op ons tooneel een brief met één pennetrek schrijft of met één oogopslag doorleest.

De ruimte voor de toeschouwers (*cavea*) had den vorm van een amphitheater, dat van het tooneel of achterwaarts opliep. Van zitplaatsen was het oorspronkelijk niet voorzien; die zit-

ten wilde bragt een stoel mede of plaatste zich op den grond of op de hurken. Voor de vrouwen schijnen reeds vroeg bijzondere, zeker niet de beste plaatsen afgezonderd te zijn. Voor 't overige zaten allen door elkander, totdat in het jaar der stad 560 Scipio Africanus, in zijn tweede Consulaat, den vrij impopulairen maatregel doorzette, die de onderste en beste plaatsen aan de Senatoren toewees. Het is niet te verwonderen dat bij eene aristokratie in demokratische vormen, gelijk die te Rome bestond, de groote heeren, uit vrees voor hunne populariteit, aanvankelijk aarzelden om de hun aangeboden onderscheiding te aanvaarden. Waarschijnlijk echter hebben zij van dien tijd af van den schouwburg vlijtiger gebruik gemaakt, dien zij vroeger meer uit condesundance bezochten. Zeker was 't voor de Romeinsche jonkers geen benijdenswaardig voorregt zich te mogen mengen onder de volksmenigte, die uit alle klassen der burgerij met hunne vrouwen en kinderen bestond; want ieder had vrijen en kosteloozen toegang: alleen slaven en vreemdelingen, tenzij ze gasten van den staat waren, bleven buitengesloten. De policie had natuurlijk de handen vol om onder de staande, liggende, hurkende of zittende gemeente een dragelijke stilte en orde te bewaren. Het publiek bij de tooneelvoorstellingen moet men zich ongeveer zoo voorstellen als dat wat wij ook ten onzent bij voor ieder toegankelijke volksvermakelijkheden, bij harddraverijen, wedstrijden in het mastklimmen of zakloopen en in 't openbaar afgestoken vuurwerken zien zamenstroomen.

De minachting waarin te Rome, tijdens de opkomst van het tooneel, alle voor loon geleverde arbeid stond, strekte zich uit tot den dichter en den komponist, zoowel als tot den directeur (*dominus gregis* of *factionis, choragus*) en zijne troep. De aedilen kochten het stuk van den dichter in overleg met den directeur, die op zich nam het met zijne troep te vertoonen, of misschien juister, de koopsom werd door den directeur voorgeschoten, en hij ontving die terug van de aedilen, wanneer het stuk den bijval vond, waarop hij bij de uitbetaling aan den dichter had gerekend, maar moest de schade dragen in geval het aan de hoorders mishaagde. Dit althans moet men opmaken uit het slot van den tweeden proloog der Hecyra, waar de directeur Ambivius Turpio tot de toeschouwers zegt:

Neemt dan om mijnentwil u zijner aan
En houdt u stil, opdat hij lust behoud'
Met 't schrijven van zijn stukken voort te gaan,
En mij, als ik ze met mijn geld betaal,
Die op te voeren steeds tot voordeel zij.[1]

Het loon der dichters was ongetwijfeld doorgaans zeer matig. In een tijd toen het Romeinsche tooneel reeds der kindschheid ontwassen was, vinden wij eenmaal eene som van 8000 sestertiën (ƒ 1000, volgens eene andere berekening naauw ƒ 800) als eene voorbeeldeloos hooge koopsom gemeld[2]. De directeur is doorgaans tevens de voornaamste acteur, in welke hoedanigheid hij ook den proloog uitspreekt, die de herkomst en korten inhoud van het stuk vermeldt, en dikwijls ook eene verdediging of aanbeveling van den dichter bevat. Hij zelf was doorgaans een vrijgelatene en zijn troep bestond uit zijn slaven. Ook de komponisten behoorden tot dezelfde klasse. Mishaagde het stuk dan werd het uitgefloten; handgeklap, waarom steeds aan het einde van elke vertooning wordt gebedeld, was het eenige teeken van goedkeuring. Het toekennen van eereprijzen aan de dichters, gelijk het te Athene de gewoonte was, behoort te Rome tot later tijdvak. ‘Onder zoodanige omstandigheden,’ zegt Mommsen te regt, ‘waar de kunst om dagloon werkte en in plaats van kunstenaarseer slechts kunstenaarsschande inoogstte, kon het nieuwe Romeinsche tooneel noch tot oorspronkelijkheid, noch in het geheel tot hooge kunstwaarde geraken: en zoo de edele wedijver der edelste Atheners het Attisch tooneel in 't leven had geroepen, kon het Romeinsche, in zijn geheel beschouwd, daarvan slechts een kladkopij zijn, en moet men zich nog verwonderen dat het in staat was in de bijzonderheden nog zoo geestig en aantrekkelijk te wezen.’

Dit waren dan de omstandigheden waaronder Terentius als tooneeldichter optrad; in een volgend nommer zullen wij hem aan 't werk zien.

P.J. VETH.

1 Mea causa causam accipite et date silentium:
Ut lubeat scribere alias, mihique ut discere
Novas expediat, posthae pretio emptas meo.

2 Eunuchus (t.w. van Terentius) mernit pretium, quantum nulla antea cujusquam comoedia, i.e. octo milia numûm. Sucton. in vita Ter.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 September 1862.

Wanneer men geroepen wordt om over de tegenwoordige gebeurtenissen een oordeel uit te spreken, dan denkt men onwillekeurig aan het verhaal van Sir Walter Raleigh. Deze zoo bekende staatsman had het eerste gedeelte van zijn Wereldgeschiedenis reeds uitgegeven. In den Tower opgesloten, had hij dáár het tweede deel bewerkt. Naauw was de laatste bladzijde afgeschreven of onder een van de vensters, uitziende op den binnenhof van zijn gevangenis, ontstond een luid rumoer. Hij zag naar buiten en bemerkte dat een hevige twist aldaar gaande was. Al scherper luisterde hij toe, naarmate de strijd levendiger werd; 't bloed vloeide weldra en heftig bewogen keerde Raleigh eindelijk terug tot de stilte van zijn vertrek, terwijl zijn verbeelding nog langen tijd vertoefde bij de wisselende omstandigheden en kansen van het gevecht. Den volgenden dag kreeg hij een bezoek van een zijner vrienden, aan wien hij de toedracht van hetgeen hij gezien had mededeelde. Doch hoe groot is zijne verbazing, toen die vriend, die èn getnige èn deelgenoot van die gebeurtenis was geweest, hem bewijst, dat 't onderwerp en de afloop van dien twist juist 't omgekeerde waren van de voorstelling, die Raleigh er zich van gevormd had. De vriend was niet zoo haast vertrokken, of Raleigh nam het manuscript van zijn wereldgeschiedenis en wierp het in 't vuur, vast overtuigd dat hij niet met juistheid kon oordeelen over de groote lotgevallen der volken, indien hij zelfs aan die feiten, die hij met eigen oogen gezien had, een verkeerde uitlegging gaf.

Een zelfde wantrouwen bevangt ons nu wij over de groote ge-

beurtenissen van Italië een oordeel moeten uitspreken. Het schijnt ons zoo eenvoudig hier goed te zien; zoo gemakkelijk een juiste meening uit te spreken, in één woord zoo evident om Ratazzi te veroordeelen, dat wij soms haast aarzelen zulk een lieu-commun neder te schrijven.

Heeft dan Ratazzi alléén geen oogen om te zien?

En toch, wij kunnen ons niet vergissen. Te luide heeft geheel de publieke opinie van Europa zich uitgesproken, te éénstemmig was het oordeel van de meest verschillende richtingen, dan dat het vergund zou zijn hier twijfelingen te opperen, of verstandiger te willen zijn dan het verstand van allen. Schetsen wij dan eenvoudig weg den loop der dingen gedurende de laatste weken, en vergenoegen wij ons den indruk van een ieder weêr te geven.

Garibaldi was naar Sicilië vertrokken en begreep, dat hij de leiding der volksstemming op zich moest nemen, nu het ministerie al te lafhartig concessie op concessie deed aan den alvermogenden man te Parijs; nu het gansch en al scheen te vergeten, dat de éénheid van Italië nog lange niet was tot stand gebracht. Het was niet om een Ratazzi gelegenheid te geven zich evenknie te gevoelen van Russische en Pruissische diplomaten, dat Garibaldi het schoonste deel van Italië aan de kroon van Victor Emanuël had toegevoegd. Meester van het hart van 't volk, overwinnend strijder, soeverein van het schoonste eiland en van een der liefelijkste gewesten der aarde, had hij den koning van Italië begroet, en in diens handen de nationale onafhankelijkheid toevertrouwd van het volk, dat zijn arm had vrijgevochten. Hij reed naar den koning toe, die met zijn staf tot Napels optrok. De koning, toen hij 't roode gewaad had gezien en Garibaldi had herkend, gaf de sporen aan zijn paard en rende hem te gemoet. Op tien passen afstands van elkander gekomen, hieven de officieren van den koning en van Garibaldi de kreet aan: leve Victor Emmanuël! Garibaldi reed nog één stap voorwaarts, nam de hoed van 't hoofd, en voegde er bij met bewogen stem: koning van Italië! Een handdruk van den koning bezegelde de woorden: het verbond tusschen volk en vorst scheen gesloten. Sinds dat oogenblik - het was in de eerste dagen van November 1860 - scheen Garibaldi gerust. Onverwacht als hij kwam, zonder eer en glans, vertrok hij naar 't eenzaam eiland. Dan alléén zou hij Caprera verlaten, wanneer de strijdkreet op nieuw werd gehoord, en Rome en Venetië werden verlost. Het

ministerie had de taak op zich genomen en de volkstribuun kon rusten totdat zijn hulp werd vereischt. Dus was de positie, zoolang Cavour leefde. Van tijd tot tijd wierp hij wel is waar een toornigen blik naar Turijn, wanneer het hem toescheen, dat zoo bitter langzaam het groote bevrijdingswerk vorderde, dat zoo koel een berekening 't warme enthousiasme had vervangen: want het stoute hart van den volksleider klopte te heftig dan dat het brein veel politiek inzicht kon hebben; verwikkelingen te ontwarren, daartoe was het geduld niet voorhanden; de hand greep als van zelf naar het zwaard om den knoop spoedig en met één slag door te hakken. Doch Garibaldi begreep toch ook dat Cavour deed wat hij kon en geen politieke gelegenheid voorbij liet gaan; hij wachtte dus af; - toen de mare eensklaps weêrklonk, dat Cavour was gestorven. De ijzeren baron Ricasoli nam het werk van Cavour over en Garibaldi bleef nog gerust, want hij wist, dat geen leugen de ziel van den man bezoedelde; dat diens straffe hand niet zou beven, wanneer hij den slag zou slaan; hij wist ook, dat op den trotschen Toscaan al de aanbiedingen, al de dreigingen, al de listen van Napoleon afstuitten, en hij bleef dus wachten te Caprera. Doch toen in het voorjaar Ricasoli moest aftreden om plaats te maken voor Ratazzi, werd de blik van Garibaldi ongerust. De minister, die in Parijs zijn portefeuille was gaan halen, wiens leuze 't was het verbond met Frankrijk te handhaven, kon niet welgevallig zijn aan den man, die tot levenstaak had gesteld om die zelfde Franschen uit Rome te verjagen. Hij vertrok van Caprera, reisde Italië eerst in het noorden, toen in het midden door, zocht overal de volksstemming weder op te wekken, meenende op die wijze een hefboom aan een te weinig hooghartig ministerie te geven. Doch Ratazzi verstond den wenk niet, bleef nota's schrijven, handige redevoeringen in het parlement houden en den toestand consolideren, den bestaanden toestand zonder Rome, zonder Venetië. Als ten overmaat van ramp kwamen Rusland en Pruissen Italië, zoo als het was, erkennen en legden nieuwe hindernissen in den weg om andere banen in te slaan. Daar vertrok Garibaldi naar het zuiden, naar Sicilië, naar die landen, waar hij eens soeverein was geweest.

In Sicilië, te midden van eene omgeving, die aan zijn wenken had gehoorzaamd, gevoelde hij zich weder de dictator van weleer. Zijn eerste daad was een protest tegen Napoleon III; zijn tweede handeling was een oproeping aan de Italiaansche jeugd, om zich te

scharen onder zijn bevelen: van uit de bosschen van Fienzi was die proclamatie geteekend, en de leuze zou zijn: Rome of de dood. ‘Wij hebben nog een heilige zaak te verdedigen; weder vereenigt ons de zaak van het vaderland. Zonder te vragen: waar gaat men heen? wat doet men? zijt gij vroeger tot mij gekomen, een glimlach op de lippen, om de aanmatigende vreemde onderdrukkers te bestrijden. Ik vraag alleen dat de Voorzienigheid mij uw vertrouwen blijve bewaren.’ Het sprak van zelf dat het ministerie tegenover deze oproeping iets moest doen. Wilde het niet van zijn zetel afstijgen, dan moest het zijn positie tegenover Garibaldi handhaven. Niets was ook eenvoudiger dan deze toestand. Cavour had er steeds een meesterlijk gebruik van weten te maken. Als met opzet wist deze steeds een antagonisme in het leven te roepen tusschen den volkstribuun en de wettige overheid. Dit antagonisme hield beide wakker, en de één kon doen wat de ander wel moest laten. Doch Cavour was een onafhankelijk staatsman, wiens hart, al boog de knie soms ter aarde, zich voor het minst zóó hoog voelde als 't hoofd van hem voor wien hij boog; en Ratazzi.... was de gehoorzame dienaar van Napoleon III. Misschien begreep hij ook, dat een antagonisme tusschen Garibaldi en Ratazzi al te voordeelig een positie aan zijn tegenstander gaf; hij plaatste dus den koning te midden van den kamp en liet Victor Emanuel een proclamatie tegen Garibaldi uitvaardigen. ‘Elke oproeping die niet van mij als koning uitgaat, is een oproeping tot opstand en tot den burgeroorlog.’ - De man, dien men de hand had gedrukt, toen hij een koningrijk wegschonk, werd nu als oproerling gebrandmerkt.

Doch Garibaldi liet zoo schielijk de wapenen zich niet uit de handen nemen. Zijn trouw aan den koning was genoeg bekend dan dat 't woord oproerling, thands uit den mond des konings tot hem gerieht, hem zou doen afzien van het voornemen om op nieuw een geestdrift voor het tot stand komen der éénheid onder het Italiaansche volk te verspreiden. De overheid in Sicilie wist ook kwalijk wat te doen: de steden en dorpen openden hare poorten wanneer hij slechts naderde, en de prefect Cugia was radeloos. Ratazzi, die niet teruggedeinsd was voor den maatregel om den koning tegenover Garibaldi te plaatsen, schroomde niet den tweeden maatregel te nemen, waarvoor Cavour stervende nog had gewaarschuwd: hij stelde Sicilie in staat van beleg, en zond Cialdini om des konings bevelen te handhaven: tegelijkertijd werden de comités te Genua

ontbonden, en in plaats van de wet heerschte des ministers willekeur. Intusschen had Garibaldi zich in de aanzienlijke stad Catania gelegerd en wachtte een gelegenheid af om naar Napels over te steken.

Die gelegenheid bood zich weldra aan, en den 24sten Augustus landde Garibaldi met 2000 vrijwilligers in Calabrië. Hoe het hem gelukt was de waakzaamheid der Italiaansche regering te ontsnappen, is het geschilpunt der publicisten geweest. Doch behoeven wij er op te wijzen, hoe geheel Sicilië als het ware in hem haar eigentlijk hoofd cerbiedigde? men kon nog niet recht gelooven, dat de strijd van Ratazzi en den koning ernstig was gemeend, en ook het leger - hoezeer het tegen het systeem der Garibaldiaansche vrijwilligers was ingenomen - huiverde nog den eersten slag te slaan. Men had waarlijk wel andere vijanden, dan dat men niet allereerst de trouwste Italianen zoude neêrschieten.

Doch Ratazzi begreep het niet aldus. Ter wille van den Franschen kcizer moest Garibaldi worden geslagen, des noods gedood: liever een burgeroorlog, dan een mogelijke oorlog met Frankrijk; Cialdini gaf bevel aan kolonel Pallavieini om dadelijk op te trekken tegen den opstandeling en hem te slaan en gevangen te nemen. Het plan van Garibaldi was naar Reggio te trekken, doch ziende de toerustingen, die van alle kanten werden genomen, en met alle macht een gevecht willende ontwijken, begreep hij dat het wellicht een te gevaarlijke stap was om die stad binnen te rukken, en bleef hij in de bergen van Calabrië.

Op de heuvelen bij Aspromonte ontmoette den 30n Augustus het legercorps van Pallavicini de vrijwilligers van Garibaldi. Overgeven of de dood was de leuze van Cialdini's hoofdofficier. Zoodra de liniën tegenover elkander stonden, en het eerste vuur zoude beginnen, doorliep Garibaldi het front van zijn kleine bende, en riep en beval zijn medgezellen om geen vnur te geven. Waar zijn stem dan ook werd gehoord, werd geen schot gelost. Doch reeds was men aan den vleugel handgemeen geraakt: een moorddadig vuur werd door Pallavicini's soldaten begonnen, en Garibaldi zelf stortte gewond neder. Dadelijk werd het sein tot de overgave gegeven: en Pallavicini was meester van Garibaldi. Hij vroeg om ep een Engelsch schip ver van zijn vaderland vervoerd te worden, doch Ratazzi had andere orders gegeven, en de volkstribuun werd gevankelijk naar Spezzia ingescheept.

Getrouw aan de beginselen, die hem tot nu toe hadden geleid, benoemde Ratazzi Pallavieini dadelijk tot generaal, werd geheel Napels in staat van beleg geplaatst, en werd de groote tijding met den behoorlijken ophef naar Parijs gemeld. De gelukwenschen der diplomaten vielen hem ruimschoots ten deel; doch het volk wendde het hoofd ter zijde, nu zijn dappersten en edelsten vertegenwoordiger het zwaard uit de hand was geslagen. En Garibaldi zelf: hij sprak bijna niet meer: geen woord van toorn ontglipte zijn lippen; alléén schreef hij op het schip, dat hem naar zijn kerker moest voeren, een brief aan het Italiaansche volk, waarin hij deze enkele vraag aan den koning waagt: ‘Had ik niet minder gestrengheid kunnen verwachten van den koning, daar ik nooit mijn programma heb gewijzigd, en besloten had 't nooit te wijzigen tot welken prijs ook?’ Mij dunkt het moet den koning niet wèl te moede zijn geweest, toen hij dat zacht verwijt las.

Nog één gelegenheid was er voor Ratazzi om zijn fouten zoo mogelijk te herstellen. Het was om dadelijk amnestie aan Garibaldi en zijn lotgenooten te verleenen. Doch ook die gelegenheid liet de ongelukkige minister voorbijgaan. Thands, nu men op raad der generalen besloten heeft een vonnis te vellen, weigert ieder hof de zaak voor zich te doen komen. Het ministerie dreigt mede uit één te spatten. Conforti en Depretis willen niet langer de verantwoordclijkheid deelen. De stormwinden zijn losgelaten. Ratazzi verwacht nu slechts hulp van Parijs.

Laat hem slechts wachten. Want Napoleon III heeft geduld. Zoo even heeft hij in den Moniteur het verhaal doen plaatsen der verschillende pogingen, door hem en zijn ambassadeur te Rome in de maanden Mei en Junij - let wel in Mei en Junij - aangewend om de questie van Rome tot een solutie te brengen. Men herinnert zich - zie ons overzicht van de maand Maart - dat Thouvenel in Januarij den Fransche gezant, markies de la Valette, had aangeschreven om het pauselijk hof tot schikkingen te bewegen. De pogingen waren echter afgestuit op de onverzettelijkheid van den paus en van zijn kardinaal-secretaris Antonelli: op zeer stelligen toon was verklaard, dat de paus van geen transactie wilde weten met die roovers. Sinds hadden de debatten in den Franschen senaat den paus kunnen overtuigen dat er een machtige partij in Frankrijk bestond, die zijn positie niet alleen verdedigde maar als 't ware tot de hare maakte. Men had dus niet kunnen denken, dat Napoleon

al zoo spoedig met nieuwe voorstellen te berde zou komen. De voorstellen van de maand Mei, begeleid door een brief van den keizer aan zijn minister van Buitenlandsche zaken, hadden tot grondslag, dat de paus zich tevreden moest stellen met de landen hem thands door de bescherming van het Frnasche leger verzekerd: dat Italië geen pogingen moest wagen hem in dat bezit te verstoren en dat de paus aan zijn onderdanen municipale rechten moest geven, terwijl de Catholieke natiën van Europa den paus een gedeelte van zijn civiele lijst moesten betalen. De merkwaardigste zinsnede uit al de stukken is de verklaring van Thouvenel aan La Valette: Jamais, je le proclame hautement, le gouvernement de l'empereur n'a prononcé une parole de nature à laisser espérer an cabinet de Turin que la capitale de la catholicité pût, en même temps, devenir, du consentement de la France, la capitale du grand royaume qui s'est formé au delà des Alpes. Mij dunkt, deze zinsnede is het beste antwoord, dat de keizer aan zijn trouwen Ratazzi kon geven. Nu kan men zien, met hoeveel grond de Itiliaansche minister op den keizer heeft vertrouwd, maar men kan in Italië ook nagaan of het verstandig is geweest den eerlijksten degen van 't land aldus te behandelen als bij Aspromonte is geschied. Waarlijk als geheel Italië den trotschen toon van Garibaldi had aangeslagen, dan had geen minister noodig gehad van alle kanten een erkenning af te bedelen Toen de generaal Bonaparte het Oostenrijksche leger in Italië sloeg, en de grijze Duitsche veldheer bij het sluiten van een wapenstilstand van een erkenning der Fransche republiek in de preliminairen gewaagde, schrapte Bonaparte die woorden en riep hij uit: ‘de Fransche republiek is als de zon, aveugle qui la nie!’

Overtollig is het te zeggen, dat de voorstellen van Mei geheel en al zonder eenig voorbehoud door den paus zijn afgewezen. Even klaar is het ook, dat de keizer vooreerst niet meer zal doen. Zoolang Rome in den toestand blijft waarin het nu verkeert, is hij meester van de positie; en ter wille van een Ratazzi zal hij niet gedoogen, dat een groote natie zonder protest van zijn kant zich aan de grenzen van Frankrijk vormt en consolideert. Wel is waar zijn er in des keizers omgeving vele politici, die meenen, dat alleen een ontrniming van Rome door de Fransche troepen het keizerrijk duurzaam zou versterken, daar het alsdan een machtigen bondgenoot in het koningrijk Italië en een krachtigen steun in de toejuiching van alle liberalen zou hebben, maar een groote partij blijft er op

aandringen, dat de keizer de vooroordeelen der catholieke partij niet te licht moge achten. De min of meer officiele bladen, Constitutionel, Patrie en Pays, hadden tot nu toe in last gekregen steeds de publieke opinie voor te bereiden op een mogelijke ontruiming van Rome door de Fransche bezetting, en de minister van binnenlandsche zaken, graaf de Persigny, is openlijk een voorstander van die zienswijze. Doch ziedaar, in de laatste maand is een dagblad opgericht met het bepaalde doel om de meer conservatieve en catholieke nuance te verdedigen. Het dagblad heet la France, en de redacteur is de vicomte de la Guéronnière. Hoe, vraagt een belangstellend lezer, heeft de la Guéronnière niet juist de brochure geredigeerd die de geheele questie van Rome op het tapijt heeft gebracht, en welke brochure (le Pape et le congrès) naar het zeggen van Lord Russell den paus de helft van zijn staten heeft gekost? Zeer zeker, La Guéronnière verdedigde toen het omgekeerde van wat hij nu voorstaat: doch hij heeft in zijn leven reeds zoo vele, ja bijna alle, partijen gediend: blaast de wind niet werwaards hij wil, en dienen windwijzers niet om den wind aan te wijzen?

De positie van de drukpers in Frankrijk - de overgang is gemakkelijk, daar la Guéronnière vroeger directeur de la Presse was - is intusschen zoo 't kon nog lastiger geworden. Een dagblad, l'Orleanais, is weder opgeheven, en waarschuwingen zijn uitgestrooid, o.a. aan de Gironde, aan de Memorial des deux Sèvres, aan 't Journal de Guyenne. Eugène Pelletan heeft dan ook over al die onderdrukking het stilzwijgen niet kunnen bewaren; behalve een boek la Nouvelle Babylone, waarin op misschien wat al te emphatische wijze de toestand van het tegenwoordig Parijs wordt geschetst, heeft hij een meesterlijke brochure geschreven, getiteld: le droit de Parler. Het is een brief aan den heer Imhaus, den opvolger van de la Guéronnière als directeur de la Presse. Beter dan uit menig ander voorbeeld blijkt uit de gegevens in die brochure vermeld de groote dwingelandij die elke gedachte vervolgt. Men overdenke b.v. het volgende feit. Een journalist - het is Eugène Pelletan zelf - had het wonder van la Valette bestreden, en had zijn artikel besloten met deze woorden: je n'explique pas l'Evangile au profit du despotisme, mais au profit du malheur. Quand on m'aura demontré que le-Christianisme est incompatible avec la liberté, alors j'approcherai avec horreur de cette tombe, où j'avais espéré trouver le repos et non le néant. De minister laat den redacteur van het blad komen, waarin

deze woorden staan, en vraagt, hoe hij 't heeft durven wagen dezen aanval op de godsdienst en den staat te plaatsen. - De redacteur glimlacht even. - Om te bewijzen dat het ernst is, toont de minister dat hij een waarschuwing gereed heeft; ‘de schrijver van het artikel,’ dus gaat de minister voort, ‘is ook een van de gevaarlijkste ideologen.’ De redacteur waagt op te merken dat de onderteekenaar van het artikel de woorden slechts gecontrasigneerd heeft. - En wie is dan de schrijver? vraagt de minister - Chateaubriand.

Een waarschuwing aan Chateaubriand voor beleediging van het tweede keizerrijk en het Christendom zou zeker zijn pikante zijde gehad hebben. Of Imhaus zich die brochure heeft aangetrokken weten wij niet: zeker is het dat hij deze maand zijn ontslag heeft gevraagd en vervangen is door graaf Treihlard, dezelfde die het proces Orsini heeft geïnstrueerd. *J'ai du bon tabac dans ma tabatière*, neuriën eenigen.

Veel feiten hebben overigens deze twee laatste maanden niet plaats gehad. Den 13^{den} Augustus vond de keizer goed een oogenblik den nieuwen Spaanschen gezant te behandelen, zoo als ééns op 1° Januarij de Oostenrijksche ambassadeur was bejegend. Alarmisten spraken reeds van een oorlog wegens dat terugtrekken van Spanje uit Mexico, doch het is bij de waarschuwing van den gezant gebleven. - Nog is op te merken dat dit jaar zich gekenmerkt heeft door een nieuw feit; Napoleon III heeft voor het eerst onder zijn regering op den Napoleonsdag (15 Augustus) een revue gehonden van de garde nationale. Indien men zich nog herinnert welk een gewicht die garde nationale onder Louis Philippe had, met welk een ophef telkens werd gewag gemaakt van het enthousiasme dat die garde bezielde, als Louis Philippe, omstuwd door zijn zonen, Orleans, Nemours, Joinville, Montpensier en Aumale, de revue voor zich liet defileren, - dan wordt men zonderling getroffen als men diezelfde garde nationale thands Napoleon hoort toejuichen. Wel is waar zijn jaren verloopen, en heeft Napoleon die garde steeds tehuis gehouden, doch voor de garde nationale zelve was het veel verkieslijker geweest om maar geheel weg te blijven, dan nu, na zoo gewichtig een verleden, zoo erbarmelijk een rol te spelen.

Een zeker évènement in Frankrijk is geweest het feit dat Thiers in de maand Augustus zijn werk over het eerste keizerrijk voleindigd heeft. Zeer zeker is dit werk, hoewel misschien tegen de bedoeling van den auteur, een der krachtigste hefboomen geweest om het Napoleontisch systeem weder voor Frankrijk aannemelijk te maken.

Na den indruk, door de bekende chansons van Béranger te weeggebracht: *On parlera de sa gloire sous le chaume bien longtemps*, is er geen gedicht of boek geweest dat zoo zeer de herinnering aan den roem, door Napoleon aan Frankrijk geschonken, heeft levendig gehouden. Indirect heeft dat boek den coup d'état van 1851 mogelijk gemaakt. De raadgevingen die Thiers onder het schrijven van zijn werk, als tusschen twee comma's, van tijd tot tijd doch vrij zelden aan zijn volk gaf, werden overgeslagen: maar het beeld van den keizer zelf, als door een kunstenaar verwerkt, kwam telkens belderder voor oogen. Het laatste hoofdstuk van zijn boek: 'Sainte Helène' is de beste en schoonste type van het geheele werk; men laat zich medeslepen door die oogenschijnlijk zoo kalme doch waarlijk zoo bezielde voorstelling; men zou haast gaan vragen of de bewondering van een Napoleon de godsdienst der toekomst moet worden.... - en waarlijk, een de Morny antwoordt op de vraag: aan den keizer verklaarde hij plechtig dat de bewoners van Clermont-Ferrand zulk een secte vormden.

Of de Napoleons die nieuwe soort van godsdienst zullen aanmoedigen staat te bezien: zeker is het dat de Hohenzollerns op een dergelijke voor zich aanspraak maken.

Op het terrein der oorlogsbegrooting hebben de partijen in Pruissen elkander afgewacht; of liever er was in gansch Pruissen slechts ééne partij - het volk - dat zich tegen de reorganisatie- en uitbreidingsplannen van den minister von Roon verklaarde: en tegenover dat volk stond de koning, de ministers, en de mannen der Kreuz-Zeitung. De commissie uit het huis der afgevaardigden, benoemd tot onderzoek der oorlogsbegrooting, had haar werk volbracht, en haar conclusie was dat het huis geen gelden moest toestaan om in vredestijd een leger van 210,000 man op de been te houden. Was men in de zitting van 1860 en 1861 zwak genoeg geweest om voor zoo buitengewoon een toestand geld te verleenen, onder uitdrukkelijk voorbehoud echter dat het hier een extra-ordinaire geldbewilliging was, thands vooral moest men toonen, dat die bewilliging werkelijk buiten de gewone orde was geweest, nu de minister van oorlog, bouwende op die concessiën, een nieuw plan van organisatie van het leger had gemaakt, dat geheel en al aandruischte tegen het systeem van de landweer, waaraan Pruissen zoo groote verplichtingen had gehad tijdens de bevrijdingsoorlogen van het jaar 1813 en volgende. Zoo het noodig was wilde men wel den minister een wet van scha-

deloosstelling geven voor de reeds gemaakte kosten - want de minister was reeds in zijn ijver begonnen om het nieuwe plan uit te voeren - doch verder wilde men niet gaan.

De discussies voor de oorlogsbegrooting hebben geduurd van II to 23 September, en wij gelooven niet dat er sinds het jaar 1848 belangrijker dagen voor Pruissen zijn geweest: want het gold hier wel eensdeels de questie of de begrooting zou worden aangenomen al dan niet, maar de hoofdquestie lag dieper; het betrof de vraag of Pruissen een constitutioneel koningrijk was dan wel een absolute monarchie. De koning had zich bepaald partij gesteld voor de reorganisatieplannen van von roon, en sterk door die bepaalde uitspraak heeft het ministerie met al de haar ten dienste staande middelen het huis der afgevaardigden bestreden. Met een overmoed die aan het ongeloofelijke grenst, stond von Roon als een getergde leeuw tegenover het hem aanvallende huis. Tegen democraten helpen slechts soldaten, was het motto van elk zijner redevoeringen; open en rond bestreed hij elk der leden. Grooter minachting en onverschilligheid voor de meening van anderen is wel niet denkbaar. Zich verschoonende over zijn weinig parlementaire opleiding wierp hij de felste smaadredenen der meerderheid naar het hoofd. Werd hem gesproken van de lasten die het volk reeds op te brengen had, hij krulde de lip en merkte op hoe naar zijn inzien het volk geld genoeg over had. Daar was noch deftigheid, noch waardigheid, maar wel vonkelend vuur, maar wel doodelijke concisie in zijn korte toespraken. Hij gunde zich den tijd niet zich te verdedigen, hij viel slechts aan. En naast hem zat de sluwe berekenende minister van finantiën, de heer von der Heydt; hij scheen zijn collega telkens het woord van Mephistopheless aan Faust toe te fluisteren: nur zugestossen, ich parire. Want waar de één alle parlementaire vormen als over boord wierp, daar debatteerde de ander op even kalme als handige wijze. Geen zijner kwalificatiën kon bepaald aanstoot geven. Het was alsof hij het huis moest overtuigen zich te ontrukken aan de sfeer van hartstocht en eenzijdigheid, waarin het door booze raadgeving gekomen was. Het eenige wat hij zich soms veroorloofde waren insinuaties, maar insinuaties van den volgenden aard: ‘het is mogelijk dat iets kan gebeuren wat niet in de grondwet staat, wanneer gij, Mijne Heeren! zoo zeer aan den formelen vorm van de grondwet u vastklampt.’ Dns sprak von der Heijdt. En op hem en von Roon rustte de gansche zwaarte van het debat, want de an-

dere ministers bleven - zoo men een kort woord van von Bernstorff uitzondert - zwijgend het gevecht aanschouwen.

De eerste vijf dagen der discussie (11, 12, 13, 15 en 16 September) was de strijd het heftigst. Von der Heydt opende het debat met eene verklaring der regering, waarin hij de bewilliging der hoogere sommen vorderde. De hoofden der Fortschrittspartij, Waldeck en von Vischow, stonden op en wezen op het recht der volksvertegenwoordiging, op den uitgedrukten wil van het volk: de heeren von Sybel, von Stavenhagen en Twesten sloegen nog een amendement voor, ten einde te zien of het mogelijk ware de regering tot beter inzicht te doen komen, doch de ministers grepen de aangeboden hand niet aan. Steeds korter en snijdender werden de zinsneden van den minister van oorlog: steeds waardiger werd de toon van het huis. De oude ministers, von Schwerin en von Patow, mengden zich in den strijd. Ook von Vincke deed zijn waarschuwende stem aan de regering hooren; hij en Carlowitz en Duncker en Schultze-Delitsch werden niet moede om aan te toonen dat de schulden der regering van 1848-1862 zich reeds verdubbeld hadden; dat het land niet meer kon worden bezwaard. Doch niets baatte, de regering wees alles kortaf van de hand.

Dit duurde tot op den 17^{den} September. In de zitting van den 17^{den} September echter ontvielen den minister van oorlog al op ééns eenige woorden, waaruit men kon opmaken, dat hij misschien nog zou willen onderhandelen op de basis van het amendement Stavenhagen, dat nn door von Vincke was overgenomen. Dadelijk werd de zitting geschorst, en der budget-commissie gelast zich daaromtrent te verstaan. Toen echter de budget-commissie den volgenden dag te zamen kwam met den heer von Roon, bleek het haar dat zij wel honende woorden, maar geen poging tot transactie kon verwachten. Den 19^{den} September werd dus weder het debat in de Kamer vervolgd, doch het werd nu zonneklaar dat de positie zich nog meer had geteekend, dat het land en de constitutie in gevaar waren. Het werd toch duidelijk dat de minister von Roon bij zich zelven besloten had om, als het budget niet werd aangenomen, eenvoudig zonder budget te regeren. Het bleek ook dat de heer von der Heydt, die tot nu toe overal zijn kampgenoot had gevolgd, bezwaar maakte om ook dezen laatsten stap mede te maken, dat hij zijn ontslag aan den koning had aangeboden. Droeviger onzekerheid dan gedurende de debatten van 19 September heerschte, was wel niet denkbaar: von der Heydt

verscheen slechts even als om te laten zien dat zijn ontslag nog niet was aangenomen: den 20sten September werd de eindstemming van het budget van oorlog verdaagd, evenzoo den 22sten September, totdat eindelijk op den 23sten September het geheele budget werd verworpen. Slechts elf stemmen verklaarden er zich onvoorwaardelijk vóór.

Wat was ondertusschen geschied? In korte woorden luidt het antwoord op die vraag aldus: in Berlijn was aangekomen de Pruissische gezant te Parijs. Doch die enkele woorden zeiden genoeg.

Duitschland en vooral Pruissen heeft, in plaats van de ware en flinke staatslieden die men in Engeland en Frankrijk aan 't hoofd der regering ziet, niet veel anders weten aan te wijzen, dan ministers voor den dagelijkschen gang der zaken, bureaucraten met min of meer conservatieve of liberale neiging. De mannen met vaste leidende beginsels ontbraken haar meestal. Daarentegen heeft zij naast hare regeringsmannen gewoonlijk hier en daar een man weten aan te wijzen, in wien al de neiging tot beginselen, al de overhelling tot doortastende verandering, tot radikale hervorming, als het ware zich had geconcentreerd - maar in wien nu, door overprikkeling van al dien min of meer theoretischen aanloop, het idee tot phantasme was geworden. Het zou een aardige studie zijn het leven van die phantastische staatslieden, zoo onderscheiden in gehalte als aanleg, te schrijven. De uitnemendste vertegenwoordiger van hen allen is zekerlijk geweest Joseph von Radowitz, tenzij wellicht koning Friedrich Wilhelm IV de palm moet wegdragen. Tot deze groep nu van mannen behoort, welke overigens zijn eigenschappen en talenten ook mogen zijn, de uit Parijs naar Berlijn ontboden vrijheer von Bismarck-Schönhausen.

Het is een jonker in den volsten zin van het woord: bezield met de meest volkomen verachting voor volk en volksvrijheden. Talent en geestbeschaving kan hem niet ontzegd worden: terwijl hoofsche vormen en ridderlijke opvattingen hem aan elk hof, dat hij als gezant heeft bezocht, hebben doen waarderen. Wat is dan de reden die elk Duitsch hof met bezorgdheid de toekomst doet inzien, nu die man - al zij het voor een korten tijd - het roer van staat in handen heeft? De oorzaak is hierin te zoeken, dat men overal weet hoe Bismarck-Schönhausen zich steeds heeft verklaard tegen den gewonen loop der Pruissische buitenlandsche politiek. Was hij aan het hoofd der regering, hij zou niet langer gedoogen die politick van

geven en nemen, van afdingen en knoeijen, van begeeren en niet durven, hetwelk al de loffelijke eigenschappen zijn geweest der Pruissische diplomaten. Neen, hij zou politiek op grooten voet gaan voeren; Pruissen zou niet langer de eerste der mogendheden van den tweeden rang zijn, het zou bepaald een groote invloedrijke macht in Europa uitoefenen. Men moest slechts het zwaard laten flikkeren; de wapens ontnemen aan de handen der National-partij; zelf in Keur-Hessen, in Sleeswijk-Holstein optreden, en vooral Oostenrijk terugdrijven van uit zijn groot-duitsche pretenties; dan, zich verbindend met Rusland en Frankrijk (let wel met Frankrijk) de wet stellen aan al dat kleine gehaspel der kleinere dnitsche vorsten; zulke en dergelijke verklaringen werden niet in het geheim door hem gegeven.

Wil dit alles, wij zeggen niet volbracht, maar slechts aangekondigd worden, dan is een groot leger een allereerste noodzakelijkheid: en ziedaar het geheim van zijn optreden; de koning heeft gedacht dat misschien het Pruissische volk minder af keerig zal wezen, om hem zijn grootere legermacht toe te staan, wanneer het hoort dat het ministerie de groote doortastende politiek gaat beginnen. Hij heeft dus aan von der Heijdt, aan graaf Bernsdorff - de arme president-minister vorst von Hohenlohe kwam van zelf niet meer in aanmerking - hun ontslag gegeven, en heeft von Bismarck-Schönhausen opgedragen om tegelijk met von Roon een zuiver reactionnair ministerie te vormen. Wij herhalen hier het woord, dat de Debats in 1830 bij het optreden van prins Polignae ter neder schreven: Arme koning, arm volk!

Men begrijpt dat het overige Duitschland deze maand bijna niet anders heeft gedaan dat uitzien naar Pruissen. Wij zouden kunnen vermelden, dat onderscheidene congressen alsdaar zijn gehouden, doch zijn te veel overtuigd van het ware woord van Emile Girardin, dat men er slechts spreekt om te spreken, dan dat wij groot belang aan al die manifestatiën zouden hechten. Van eenig belang is alleen geweest de vergadering der juristen te Weenen, omdat het duidelijk aldaar bleek hoe zeer Oostenrijks streven om Pruissens politiek in Duitschland te dwarsboomen werd gewaardeerd. Terzelfder tijd werden de depêches openbaar, die tusschen Oostenrijk en Pruissen waren gewisseld betreffende de erkenning van Italië. Algemeen vond de onverbeterlijk hooge toon, dien von Rechberg tegenover von Bernstorff aansloeg, bijval. Men had tot nog toe nimmer in de depêches der diplomaten phrases gelezen van dezen inhoud: ‘Al de

waarborgen die Pruissen voor Oostenrijk bedingt zijn evenveel waard als het vel papier, waarop zij zijn geschreven.' - En daar wij toch bezig zijn om de genoegens van het Duitsche volk gedurende deze laatste weken op te teekenen - hoe sober dit genot ook is geweest - zoo vermelden wij nog dat de heer Borries, minister-president van Hannover, gevallen is. De man die tot graaf was verheven omdat hij geheel het Duitsche volk woedend wist te maken, door zijn betuiging dat men liever Napoleon III zou inroepen, dan langer dat zoeken naar éénheid te moeten aanzien, viel, omdat hij zijn koning geen gelijk wilde geven, toen deze de oud-luthersche cathechismus aan zijn min of meer rationalistisch volk wilde opdringen. Hoe anti-orthodox dit volk ook moge zijn, op dien dag hoorde men in elke woning een psalm aanheffen.

Wenden wij thans den blik naar America, waar de kansen van het zuiden steeds zijn verbeterd.

Moeijelijk is het - bij het lezen dier wapenfeiten - zich voor te stellen, dat een jaar is verloopen, sinds Beauregard en Johnston den generaal Mac-Dowell bij Bull-run den 20sten Julij geheel en al versloegen. Waren toen ter tijde de overwinnaars onmiddellijk tegen Washington opgetrokken, dan ware, volgens het oordeel van alle bevoegden, die stad gevallen. Doch zij deden het niet, en het Noorden kreeg gelegenheid zich te organiseren. Mac-Clellan werd aan het hoofd van het leger in Virginia geplaatst, en de tactiek werd beproefd, om, behalve aan de Potomac, aan alle kanten der Vereenigde Staten legers uit te rusten, ten einde de Zuidelijke Staten als het ware binnen een vasten ring te beperken en op alle plaatsen tegelijk te bestoken. Men kreeg hierdoor tevens het voordeel, dat men den oorlog op die wijze in het hart van het Zuiden kon overbrengen, en de elementen, die aldáár voor de zaak der Unie nog hart hadden, gelegenheid gaf zich te verklaren. Die tactiek scheen uitstckend te gelukken, voor zoover men kon oordeelen over de militaire operatiën. Een zee-expeditie naar Charleston liep goed af: in het Westen bewogen zich weldra de troepen van 't noorden langs de Mississippi en verzekerden tevens Kentucky en Tenessee voor de Unie. Eindelijk werd Nieuw Orleans genomen en het Zuiden was dus als het ware binnen den kring der noordsche legers geplaatst. Een ding mocht echter te-recht verwondering wekken, dat nergens zich elementen vertoonden, die, nu het Noorden overwinnend binnentrok, zich met dat Noorden vereenigden. Zelfs de slavenbevolking

in het Zuiden hield zich rustig, en soms ontstond dan ook de bange twijfel, of de Unie dan wel waarlijk kon worden hersteld.

Ondertusschen stond Mac-Clellan met zijn leger nog steeds aan de Potomac, tegenover een legermacht van het Zuiden, die op geenerlei wijze was verzwakt. Te-recht begreep dat Zuiden, dat hier alleen en niet aan de Mississippi de groote slag moest geleverd worden. In ons vorig overzicht hebben wij dan ook het resultaat gemeld: het leger van Mac-Clellan leed bij Richmond een gevoelige nederlaag.

Wederom was het echter zeer vreemd, dat na dien slag bij Richmond in Julij, de overwinnaars niet dadelijk durfden voorttrekken. Terwijl een ieder dacht, dat Washington nu in gevaar was, hoorde men weinig dagen later, dat de legers van het Noorden weder gereed stonden een aanval af te wachten. Ondertusschen had de slag één resultaat gehad, te weten dat aan Mac-Clellan, die tot nog toe geen enkel voordeel had behaald, en die bovendien voortdurend werd tegengewerkt of misverstaan door den minister van oorlog, den heer Stanton, het opperbevel over de legers van het Noorden werd ontnomen, en dat in zijn plaats werd benoemd de generaal Halleck.

Het zijn de operaties van dezen Halleck, die in de laatste weken de aandacht hebben bezig gehouden, en die zoo treurige gevolgen na zich hebben gesleept.

Het waren drie groote legercorpsen, die den aanval van het Zuiden in Virginië moesten weêrstaan, die Washington moesten dekken, en de staten Kentucky, Ohio en Maryland moesten beveiligen. Pope, Burnside en Mac-Clellan moesten dien strijd voeren. Den 23sten Augustus trok het Zuiden op tegen Manassas-Junction, een plaats reeds bekend uit de schermutselingen van het vorig jaar. Daar stond generaal Pope met zijn divisie-generaals Mac-Dowell en Siegel. Een vreesselijke slag werd aldaar geleverd. Den éénen dag hadden de noordelijken, den anderen de zuidelijken de overhand. Doch het einde was, dat Pope, hoewel met een woedende verbittering elken voetstap gronds aan zijn vijand betwistend, voortdurend onder herhaald gevecht terug moest trekken: eerst tot Bull-run, toen tot Centreville, eindelijk in de verschansingen aan de Potomac. Ook Burnside moest terug; van Fredericksburg moest ook hij wijken naar de Potomac, terwijl Mac-Clellan Alexandrië bezette en bijna werkeloos bleef. Het resultaat van al die bewegingen was, dat met 't openen van de maand September Kentueky, Ohio en Pensylvanië open la-

gen, en dat het slavengezinde Maryland moed vatte om zich met het Zuiden te verbinden. Washington was nu bepaald bedreigd. Hallecks operatiën waren geheel en al mislukt; het opperbevel werd hem weder afgenomen en aan Mac-Clellan teruggegeven.

Wanneer men thands zich de geografische positie goed voorstelt, dan zal men kunnen begrijpen, dat de positie van het Noorden allerhagchelijkst is. Virginië wordt ten westen, noorden en oosten geënclaveerd door de vier staten Kentucky, Ohio, Pensylvanië en Maryland. Zichier nu het plan van het Zuiden, zoo als het zich uit de veelzins strijdige berichten laat opmaken. Een gedeelte van het leger is in Kentucky binnengetrokken en stormt voort tot op Cincinnati. Een ander deel, onder bevel van generaal Stonewall-Jackson, trekt naar Pensylvanië, en is op dezen oogenblik in Maryland, zich legerende in de stad Hagerstown. Eindelijk bezet het derde en krachtigste leger onder generaal Lee de stad Leesturg ten noordwesten van Alexandrië. Aldus bewegen de Zuidelijken zich voort om gezamentlijk tegen Washington en Baltimore te kunnen optrekken.

Al de hoop van het Noorden is thands gevestigd op Mac-Clellan, alsmede op het versterkte kamp, dat tusschen de troepen van Lee en Jackson in Harpers-Ferry is geplaatst.

Wel is het gebleken met wat een energie dat Zuiden van de Vereenigde Staten weet te handelen. De afstammelingen der cavaliers uit de dagen der Stuarts, die zich steeds beroemden, dat zij te midden van hun slavenbevolking de krijgshaftige en ridderlijke usantiën der feodaliteit deden herleven, hebben getoond, dat zij den rapenhandel verstonden. Hun dictator Jefferson Davis blijkt ook nog een ander man te wezen dan de gemoedelijke Lincoln: de goede zaak heeft ook weder hier niet de beste verdedigers.

En wanneer wij thands na al het aangevoerde kortelijk den toestand der politieke ontwikkeling dezer laatste maanden nagaan, dan is het waarlijk niet te verwonderen, dat er soms een sombere blik op de toekomst wordt geslagen. In Italië, in Pruissen, in Frankrijk, in America: - overal zegeviert thands juist niet het edelste beginsel. Men begint te begrijpen hoe een Walpole op zijn ziek- en sterfbed, toen men hem vroeg wat men hem mocht voorlezen, antwoordde: alles is mij wel, mits het maar niet geschiedenis zij.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

***Wordt Amsterdam alléén gebaat door de doorgraving van Holland op zijn smalst? Amsterdam, P.D. van Es*. 1862.**
***Amsterdam weder eene Zeestad, door R.G.B. de Vaynes van Brakell. Arnhem, J. van Egmond Jr.* 1862.**
***Eenige aanmerkingen aangaande verschillende plannen tot daarstelling eener Zeehaven aan de Noord Zeekust, in verband met eene korteren toegang van uit zee naar Amsterdam, door* ΡΕΟΣ. *'s Gravenhage, Gebr. Belinfante*. 1862.**
***Kort betoog houdende ernstige bedenkingen tegen het plan der doorgraving van Holland op zijn smalst, met aanprijzing van de verbetering van het Groote Noord-Hollandsche Kanaal, in verband met den aanleg der spoorwegen in dat gewest, door Jhr. P. Opperdoes Alewijn. Utrecht, Kemink en Zoon*. 1860.**

Onder het afschrijven van de titels dezer brochures over de doorgraving van Holland op zijn smalst, begreep ik toch 't bij dit viertal te moeten laten, omdat ik anders zoo ligt in het opmaken van eene bijna eindeloos lange lijst zou dreigen te vervallen. Want waarlijk, 't zou al zeer weinig moeite kosten om deze toch al lange lijst nog heel wat te verlengen. Om der onpartijdigheid wille, heb ik nu maar twee brochures gekozen waarin de zaak wordt aangeprezen, en ook weêr twee, waarin die wordt bestreden. Wien de zaak echter ter harte gaat, hij bepalc zich niet tot de lectuur van dit viertal brochures alleen, maar hij leze vooral ook wat de dagbladpers van tijd tot tijd over dit plan heeft medegedeeld, omdat hij dan nog meer het oordeel van den handel- en scheepvaartman er over zal vernemen. Ééne brochure echter had ik er nog bij moeten voegen, meenen velen misschien, en dat is die van den heer A. Huët, ‘de Noordzee voor Amsterdam’ (Amsterdam, P.N. van Kampen, 1862), want daarin wordt de uitvoering van het plan der doorgraving op eene geheel nieuwe wijze voorgedragen.

Huët toch wil van de doorgraving geen kanaal maken, zoo als alle anderen, maar een open zeearm. En nu mogen zij, die dat plan volstrekt niet nieuw noemen, omdat het reeds vrocger door anderen geopperd werd, gelijk hebben, toch kan men hun met grond tegen-

werpen, dat nog niemand vóór hem het door middel van de drukpers zoo openlijk en breedvoerig heeft aangeprezen. Evenzeer kunnen zijne tegenstanders beweren, dat zulk eene doorgraving reeds door de Kommissie, door het Bestuur van Amsterdam benoemd, ‘om te onderzoeken naar de mogelijkheid om, door het smalle gedeelte van Holland, een Kanaal geschikt voor de groote scheepvaart en eene veilige haven aan te leggen,’ in haar Verslag, ter Stadsdrukkerij in 1853 uitgegeven, op bl. 11 bestreden is, ja, als ‘roekeloos’ veroordeeld; toch is 't daarom niet *fair* te noemen, dat men dit plan nu tracht te smoren. Een of meer personen toch hebben zich laten verlokken om in de dagbladen mede te deelen, dat dit plan in de vergadering van ingenieurs, den 9^{den} September j.l. te Haarlem gehouden, ernstige tegenspraak heeft ondervonden, terwijl later is gebleken, dat na de breedvoerige ontwikkeling die Huët er aldaar van heeft gegeven, geene discussie daarover heeft plaats gehad, - omdat de tijd er voor ontbrak! Te ver gedreven ijver voor een ander plan heeft waarschijnlijk de pen van den inzender van die mededeeling verkeerd geleid. Intusschen, niet over de technische kwestie wensch ik een woord in 't midden te brengen, want daarvan heb ik geen verstand; trouwens, het pas gebeurde met het dok te Willemsoord bewijst, hoe ook op het technisch gebied berekeningen kunnen falen. Maar ik wensch over de commerciele zijde van de doorgraving nog een paar woorden te zeggen, en over de wijze waarop men bij de behandeling dezer zaak over Amsterdam spreekt, en daarom neem ik de brochure van Huët niet op in de bovenstaande lijst.

Patriotisme de clocher! hoor ik mij tegenwerpen. Ingenomenheid met eigen stad en eigen vak en eigen voordeel! zegt men half glimlagchend. En met het meeste genoegen der wereld erken ik volmondig, dat alle deze redenen mij tot het schrijven dezer regelen bewegen. 't Zon al van zeer weinig eerlijkheid mijnerzijds getuigen, wanneer ik dat niet ruiterlijk erkende. Als de belanghebbende partij, bij welke zaak ook, zijne belangen niet eens durft voorstaan, dan laadt zij allernatuurlijkst den schijn op zich, alsof de zaak toch eigenlijk van niet zoo groote waarde voor haar is. En dat te doen bij een plan als van deze doorgraving, 't welk, eens tot stand gebragt zijnde, voor Amsterdam voornamelijk van onschatbare waarde zal zijn, ware dwaas. Maar door den aard der zaak zelve wordt die voorkeur voor eigen veste en eigen bedrijf buiten de enge grenzen van een bekrompen egoisme gedreven; want al wordt Amsterdam in de eerste plaats door de naauwere gemeenschap met de zee ontzaggelijk bevoordeeld, ook de omliggende plaatsen hebben er groot en zeer groot belang bij, omdat ook hun welvaart er aanzienlijk door vermeerderd wordt, en geheel het land zal er onmetelijke voordeelen van genieten. Dat nu betoogen de beide eerstgenoemde bro-

chures op al zeer voldingende gronden, en in de bestrijding daarvan noem ik de beide laatstgenoemde juist meer dan zwak.

De technische kwestie, ik herhaal het ten overvloede nog eens, laat ik geheel ter zijde. Reeds voor bijna tien jaren heeft de al vroeger genoemde Kommissie van deskundigen, door den Raad van Amsterdam belast met het onderzoek naar de mogelijkheid der doorgraving, de uitvoerbaarheid van het werk betoogd, en nooit is die uitspraak weêrlegd. Wel heeft de een deze en de ander gene wijziging in al de voorgestelde plannen aanbevolen, maar juist het aanbrengen van wijzigingen in een plan is immers een sprekend bewijs, dat men aan de mogelijkheid der uitvoering niet twijfelt. In het laatste geval toch zou iedere wijziging overbodig en monnikenwerk zijn. Aan de uitvoerbaarheid der zaak mag ik dan ook niet twijfelen, en ik stel de mogelijkheid daarvan dus als volkomen beslist.

Maar nu ga ik verder, en op poene van vervelend gescholden te worden en de geheel noodelooze taak op mij te nemen van alweêr te herhalen wat reeds zoo menig en menigmaal door anderen is betoogd, zal ik toch nog enkele redenen opgeven, waarom ik de verbeterde gemeenschap van Amsterdam met de zee wel degelijk eene levenskwestie noem voor de hoofdstad en evenzeer wenschelijk voor het geheele land. Want al is dat al over en over door anderen en meer bevoegden, hooggeplaatste en invloedrijke personen betoogd, toch wil ik als eenvoudig koopman, - in de Tweede Kamer vroeger al épicier genoemd - datzelfde nog eens herhalen, omdat velen daar buiten de behoefte van Amsterdam aan die doorgraving blijven ontkennen, ja, omdat zelfs in het voorloopig Verslag van 's Lands Vertegenwoordigers over de beide waterwegen, de twijfel daaraan nog al weêr wordt geopperd. Al die beweringen, of het eene plan dan wel het andere moet aangenomen worden, laat ik daar; en 't is mij volmaakt om 't even of men de concessie Jäger goedkeurt dan wel eene uitvoering van staatswege daarboven verkiest, evenzeer als ik geene voorkeur durf te toonen voor het plan van den open zeearm boven dat van een Kanaal: mij gaat alleen de zaak zelve ter harte; alleen de doorgraving van Holland op zijn smalst wensch ik te zien, en gaarne laat ik aan de bevoegden over om de keuze te doen, hopende, vertrouwende zelfs zoo men wil, dat de eindkeuze bewijzen zal de beste geweest te zijn. Maar ik huiver voor den armen kranke, over wiens ontrustende ziekte het plegtig consult van de uitstekendste artsen in den lande zoo degelijk en zoo veelomvattend is, dat de daarvoor noodige tijd langer is dan zijne intusschen voortvretende kwaal hem uren levens verleent. En als ik zoo gedurig moet hooren, dat deze zaak nog niet rijp is, dan moet ik wel onwillekeurig de groote zaak van Amstels verbeterde

gemeenschap met de zee vergelijken bij de edele perzik, die door den onkundigen tuinder als een mispel behandeld wordt.

Maar behalve de uitvoerheid van het plan heeft ook de financiële kwestie hare regten, hoor ik mij toevoegen. Overwegend zelfs wil ik die noemen, zoo men dat verlangt, maar ook daarin kan ik nog maar geen onoverkomelijk bezwaar zien, 't geen de uitvoering der zaak belet. Hoe men de zaak ook keere of wende, of de concessie worde verleend, dan wel of de Staat het werk op zich neme, altijd zullen 's Lands penningen voor het tot stand brengen er van in ruime mate zelfs onmisbaar zijn. De groote vraag is en blijft echter of de zaak zelve, in verhouding tot de daarvoor geraamde kosten, nuttig en noodig is. De ingezetenen van Amsterdam en vele landgenooten met hen, beweren dat; daarover nu kome de bevoegde magt tot eene beslissing, en wanneer die beslissing toestemmend is, dan moet het rijk ook de middelen voor dat werk verschaffen. En de staat van 's Lands geldmiddelen gedoogt dat. Een land als het onze, dat sedert jaren kan voortgaan om uit het overschot zijner inkomsten jaarlijks een aanzienlijk gedeelte zijner tot eene waarlijk niet hooge rente loopende schuld af te lossen, mag niet spreken van de moeijelijkheid om de middelen te vinden die noodig zijn om gewigtige werken van openbaar nut tot stand te brengen. Immers, de kapitalen daaraan besteed, brengen door verhoogde welvaart van geheel het volk vrij wat meer, ja, woekerwinsten op, zoo aan de ingezetenen als aan de schatkist, die boven alle verhouding staan tot de besparing der jaarlijksche rente, door de amortisatie verkregen. De Regering, die aan de ingezetenen de middelen verschaft om hun bedrijf beter en dus winstgevender uit te oefenen, handelt vrij wat verstandiger en weldadiger dan zij, die bijna uitsluitend het oog houdt op vermindering der jaarlijksche staatsuitgaven. Waren de millioenen die nu al besteed zijn aan het amortiseren onzer schuld, van jaar tot jaar gebruikt om langzamerhand de spoorwegen aan te leggen, die nu ter elfder ure eindelijk ook in ons land den nijveren man op gelijken voet zullen brengen in zijn bedrijf met zijnen buitenlandschen concurrent, dan zouden de voordeelen vrij wat grooter geweest zijn voor ingezetenen en schatkist beide, dan die nu verkregen zijn door de besparing eener matige rente, de eenige vrucht van al het geamortiseerde. Of neen, niet de eenige vrucht, want de waarde van het overige gedeelte der Nederlandsche schuld is er door verhoogd; maar dat voordeel komt immers enkel ter gunste van de weinige rentheffers van den Staat, waarvan juist in de nu voorgedragene nieuwe belastingwet gezegd wordt, dat zij ten onregte eene soort van inkomstbelasting (?) ontgaan, die op den nijveren man zwaar drukt. Den dus reeds bevoorregten medeburger nog een voordeel te verschaffen, kan natuurlijk nooit het oogmerk der Regering

zijn; maar toch is dit het gevolg van hare handelingen. Schulden af te lossen is natuurlijk voor een ieder eene hoogst wenschelijke zaak, maar alleen dán handelt de wetgever die daartoe overgaat verstandig, wanneer noch groote werken van erkend openbaar nut aan die baten der schatkist dringende behoefte hebben, noch voortdurend belastingen geheven worden, die de nijverheid belemmeren. 't Is zoo, op die baten is niet zóó stellig jaarlijks te rekenen, dat men voor het *geheele* cijfer dat in een jaar overblijft, eene belasting van gelijk bedrag kan afschaffen, want een onzekere winst kan niet een blijvend verlies dekken; maar toch kan men met mate en met voorzigtige hand wel degelijk de meest belemmerende heffing wegnemen, zoodra ruime jaarlijksche inkomsten aanvankelijk het gemis eener belasting onschadelijk maken voor den geregelden loop der zaken. Aanvankelijk, zeg ik met opzet, want later geeft grooter welvaart weêr een equivalent voor dat verlies in de ruimer opbrengst van andere heffingen. Nu zijn in ons belastingstelsel nog zoo vele belastingen die de nijverheid belemmeren, dat waarlijk eene hervorming daarvan vrij wat weldadiger voor geheel het volk zou werken, dan de kleine besparing van rente door amortisatie. Zou men oordeelen dat de fabriekant, die tegen billijke rente een hypotheek op zijne fabriek had en die ruime winsten maakte, verstandig deed die hypotheek langzamerhand uit die inkomsten af te lossen, zoodat hij jaarlijks een kleineren rentelast had te dragen, in plaats dat hij voor die gelden hoognoodige verbeteringen in zijne fabriek liet brengen, die hem veel grooter voordeelen beloofden, dan de besparing der rente van zijn hypotheek! Immers neen, en toch werkt het voortdurend amortiseren ten onzent op die wijze, want èn werken van openbaar nut èn langzame en trapsgewijze verbeteringen van ons belastingstelsel hadden met dezelfde penningen kunnen verkregen zijn, die nu tot de jaarlijksche renteverminderingen hebben gediend. Den nijveren man is het geld meer waard dan 4 pCt., de rente onzer staatsschuld, en het gezamenlijk bedrag van al het geamortiseerde was waarlijk groot genoeg, om zoo tweeledig een nut aan de natie te verschaffen. De welvaart van een land is niet af te meten naar het cijfer van belasting dat ieder ingezetene betaalt; een hoog budget kan een voordeel zijn voor een volk; 't hangt eenvoudig af van de wijze waarop 's Lands penningen worden besteed. En gelukkiger is het volk dat hooge lasten betaalt, maar welks welvaart met de opbrengst van die lasten bevorderd wordt, dan het volk dat weinig betaalt, maar dat ook weinig gelegenheid heeft om zich te ontwikkelen in zijne nijverheid. In onze wet op het personeel ligt ook die grondslag, getuige de progressie voor de grootere, hooger belaste gemeenten. En daarom blijf ik beweren, dat de baten der schatkist vrij wat voordeeliger

besteed worden wanneer ze mede de waterwegen der beide grootste handelssteden van Nederland verbeteren, dan wanneer ze tot schulddelging en dus jaarlijksche rentebebesparing dienen. Of die wegen regtstreeksche voordeelen zullen opleveren, waag ik niet te beslissen; maar wanneer zich eene Maatschappij aanbiedt om de zaak tegen juist geene buitensporige eischen aan den Staat tot stand te brengen, dan zou men bijna aan de waarschijnlijkheid ook van die directe voordeelen moeten gelooven. Landaanwinning op groote schaal kan daaraan natuurlijk zeer bevorderlijk zijn, en ook voor den Staat wordt dan de zaak op den duur uiterst voordeelig. En daarenboven laten ook de ingezetenen van Amsterdam zich lang niet onbetuigd bij de wegruiming van dat financiële bezwaar. Want de vraag, of ook bij een niet voltooijen van het werk op die bijdrage van drie millioen gulden gerekend kan worden, zal nu juist niet zoo moeijelijk te beslissen zijn, dat daarin eene overwegende belemmering kan gevonden worden.

Evenwel, de financiële kwestie ligt meer onder de bevoegdheid van de wetgevende magt dan van den ambteloozen burger, die niet meer dan de vrijheid heeft om er zijn gevoelen over uit te drukken. Alleen het onaangename gevoel dat telkenmale bij mij opkomt, zoodra al weder op amortisatie van schuld wordt aangedrongen in een land als het onze, zoo zwaar belast en belemmerd in zijne nijverheid en zoo hijgende naar middelen van gemeenschap met geheel de wereld, waardoor handel en scheepvaart en nijverheid moeten bloeijen, deed mij langer bij dit onderwerp stilstaan, dan ik aanvankelijk bedoelde. Meer de commerciële zijde van het groote werk wilde ik voorstaan, en de overdrijving bestrijden die in de waarlijk vaak grove wijze gelegen is, waarop, bij de behandeling van de noodzakelijkheid en het nut van het werk, dikwijls van Amsterdam gesproken wordt. Maar hier moet ik ook juist in de herhalingen vervallen, waarvan ik hierboven sprak. Immers over en over heeft men reeds alle mogelijke gronden die het noodzakelijke van dien nieuwen weg naar zee voor den handel van de hoofdstad bewijzen, als uitgeput, en toch wil men die noodzaak niet erkennen. Men wederlegt niet de aangevoerde redenen, wel neen, men bestrijdt de zaak op veel gemakkelijker wijze. Twijfel oppert men, of wel de gebrekkige gemeenschap met de zee, - want die te ontkennen, zóó ver durft men niet gaan, - de hoofdoorzaak is van den stilstand van Amstels handel. ΡΕΟΣ neemt die onbestemde gezegden over van het Verslag der Tweede Kamer, even als de waarlijk naïve bijvoeging, dat toch Hamburg en Bremen evenzeer als ongenaakbaar voor groote zeeschepen zijn, en de handel dáár toch bloeit. Ook het magtige Londen, zegt hij, heeft met bezwaren op den Theems te worstelen! Waarom niet ook van den ondiepen Mersey bij Liverpool gewaagd, vraag ik, en St. Pe-

tersburg er bij opgenomen? En Galatz, en wie weet hoevele bloeijende handelssteden meer! Als men een man raadpleegde die van die zaken verstand had, dan zou men eene breede en weidsche lijst van namen daarvan kunnen maken. Neen, de gevaarlijke zieke moet niet klagen en dringend om de middelen tot herstcl roepen, maar liever bedenken dat er zoo velen zijn die nog veel erger lijden dan hij, en die toch druk blijven zwoegen voor hun dagelijksch brood. 't Zij mij echter vergund hier ééne opmerking bij te voegen, en wel deze, of het toch niet raadzaam zijn zou om dien naar hulp roependen lijder krachtig bij te staan, wanneer men de middelen tot zijn herstel kent en er over beschikken kan, vooral wanneer de kwaal der anderen misschien ongeneeslijk is, zoodat niemand hun lijden kan veranderen. Wist men voor Amsterdam geen raad, dan gaf ik alle die phrases toe als een onschadelijk woord van troost, maar nu het geneesmiddel voor de hand ligt, zijn dergelijke redeneringen meer dan ongepast. Troost den overdreven klager door hem te wijzen op nog ongelukkiger wezens dan hij, maar waar 't de bereiking van een groot doel geldt, zie daar op uwe meerderen en tracht hen na te volgen. Zwakheid berust in het te verhelpen leed, maar kracht ruimt de bestaande hinderpalen met kloeke hand weg. En dat mag men van een volk als het onze, rijk aan herinneringen van manhafte en cordate voorvaderen, verwachten niet alleen, maar eischen zelfs.

Daarenboven vergelijkt men twee ongelijke verhoudingen met elkaâr. Zoo als gewoonlijk, gaat ook dit voorbeeld niet op. Hamburg en Bremen, - want van de moeijelijke vaart op den Theems kunnen wij toch niet in ernst spreken, - zijn twee steden die ieder eene soort van onafhankelijken staat uitmaken. Beider belangen noch beider karakter van handel en bedrijf zijn dezelfde. Een enkele blik zelfs in het voor mij liggend verslag van Hamburgs Handel en Scheepvaart in 1861, keurig modél voor de vervaardigers onzer handelsstatistiek, kan dat bewijzen. En Amsterdam en Rotterdam, die beide reikhalzend uitzien naar hunne verbeterde gemeenschap met de zee, hebben wel denzelfden handel, en beider belang is met dat van geheel Nederland als vereenzelvigd. Rotterdam trekt nu, door zijn nog veel beteren zeeweg, reeds een groot gedeelte van den Amsterdamschen handel, juister nog scheepvaart, naar zich toe; het afgesleten voorbeeld van den tabakshandel met Baltimore zal ook ik hier maar weer laten dienen. Gelukkig waarlijk voor Amsterdam dat het nog die onschatbare dienst van Rotterdam mag geniten, maar wenschelijker toch ware 't, wanneer de voor Amsterdam bestemde goederen ook in zijne eigene haven konden worden gelost. Ik hoop niet dat ook die, toch zoo bescheiden wensch, weer als overdreven en aanmatigend zal uitgekreten worden. Rotterdam kan op grootsche schaal de stoomvaart uitoefenen en doet dat

ook op eene wijze waarvan geheel Nederland, en Amsterdam met name, niet dan met grooten lof gewaagt. Nu is de stoomvaart in onze dagen een onmisbaar vereischte voor iedere handelsstad, en omdat Amsterdam dat levendig gevoelt, zou het ook zoo gaarne in de gelegenheid gesteld worden om daaruit winsten te halen. Eene verbetering van het N.H. Kanaal helpt daarvoor niet, dat erkent men, en een spoorweg naar het N. Diep nog veel minder; want bij de kleine winsten en goedkoope wijze waarop tegenwoordig de handelsman zijne zaken moet drijven, is natuurlijk het zelfs kleine verschil van onkosten tusschen de plaats die de goederen dadelijk uit het pakhuis in het zeeschip laadt, en de andere die nog den spoorweg als tusschenpersoon moet gebruiken en betalen, volkomen voldoende om allen handel van de ook maar iets duurder plaats naar de goedkoopere over te brengen. En dat de zeebooten die Amsterdam nog uitzendt, met vele moeijelijkheden te kampen hebben, moeijelijkheden van geld en tijd, zal niemand der zake kundig, ontkennen. De plaats, die in onmiddellijke en gemakkelijke gemeenschap staat met bijna alle handelssteden in den vreemde, biedt van zelf de grootste voordeelen aan voor kooper en verkooper der meest veelsoortige producten; daarheen zijn dus bij voorkeur de blikken van den buitenlandschen handelaar gerigt; bezit nu Amsterdam dat voorregt niet en eene zeer nabijgelegene, ook Nederlandsche haven, wel, dan wordt de eene natuurlijk boven de andere gekozen. Wie daaruit echter besluiten zou, dat 't dus voordeeliger zijn zou om die best gelegene haven op de meest volledige en onbekrompene wijze volkomen goed te maken en de ongunstig gelegene aan haar lot over te laten, omdat de handel van Nederland zich dan toch in die goede haven zou coneentreren en de geheele natie dus bij het verschil der andere niets zou verliezen, hij zou het bewijs leveren van niet op de hoogte te staan om over dergelijke zaken een oordeel uit te spreken. De handel van eene plaats toch is niet eene zekere bestaande grootheid, die onafhankelijk is van de plek waar hij gedreven wordt; dien men kan overbrengen van de eene markt naar de andere, als ware hij een boom of struik dien men verplant. Hij is daarenboven niets lijdelijks dat de een even goed kan behandelen als de ander, en 't is niet onverschillig waar en hoe en met welke middelen, intellectuële en financiële, hij gedreven wordt. Er is in den handel van iedere plaats iets karakteristieks, iets identifiërends met de plek waar hij wordt uitgeoefend. Men verraadt onkunde in de handelswereld wanneer men beweert, dat een bepaald vak van handel 't geen op de eene plaats veel welvaart verspreidt, even goed op de andere plaats zou kunnen uitgeoefend worden, als de kooplui maar wakker genoeg waren om het als over te planten. Daarom klinkt het den koopman zoo dwaas in de ooren, wanneer hij in hooge ter-

men door mannen die buiten hun vak staan, hoort beweren, dat alleen hun onverstand en hun weinige geestkracht de oorzaak zijn, dat ook zij niet groote voordeelen trekken uit den handel in 't een of ander artikel, dat op eene andere markt grove winsten oplevert. Als Amsterdam maar wilde, hoort men hen zeggen, dan kon 't zeer gemakkelijk een tweede Liverpool in de katoen worden; en die luî cijferen dan een Manchester, dat Liverpool als beheerscht, zoo maar geheel weg. Rotterdam zou den geheelen katoenhandel van Havre aan zich kunnen trekken, beweren zij, en de tweede dwaling is uitgesproken, dat het voordeel van de eene markt bestaan zou in het nadeel van de andere. Geheel dezelfde soort van handel, zeiden wij hierboven, drijven Amsterdam en Rotterdam, en ze zijn daarin vrij wat meer aan elkander gelijk dan Hamburg en Bremen, maar toch hebben beide steden weer iets eigenaardigs, iets typisch in haren handel, dat men nooit van de eene naar de andere zou kunnen overbrengen. Hoe toch Amsterdam's geldhandel naar Rotterdam te verplaatsen, wanneer vrij zeker de kapitalisten der hoofdstad, bij het verval van die plaats, naar andere hoofdsteden in den vreemde of naar het vrolijke 's Gravenhage trekken zouden, in plaats van zich in het alleen handeldrijvende Rotterdam te vestigen. En hoe den bloeijenden transitohandel van Rotterdam naar Amsterdam te verplaatsen, wanneer de Rijn zooveel moeijelijker van de laatste plaats te bereiken is. Daarenboven, gesteld zelfs de mogelijkheid eener verplaatsing van den handel, dan zal Rotterdam toch eerst moeten verdubbelen in kapitalen, om ook den geheelen handel van Amsterdam er bij te drijven, en de kooplui aldaar zullen hunne activiteit en hunnen ondernemingsgeest evenzeer zooveel moeten vermeerderen, als door het wegvallen van Amstels kooplui - men veroorlove mij de misschien in veler oogen dwaze onderstelling, dat er werkelijk bij Amstels handelaren nog eenige kennis en ondernemingsgeest aanwezig is! - aan activiteit te loor gaat.

Maar die wijze van redeneren wordt toch eigenlijk wat al te dwaas. En toch, ze moet gevoerd worden, want velen der tegenpartij gebruiken dergelijke argumenten. 't Heeft er wel iets van alsof men meent, dat Amsterdam en Rotterdam maar eene zekere bepaalde som van winsten zamen te verdeelen hebben, en dat nu ieder der twee partijen met afgunstige blikken elk deel aanziet, dat de andere weet te verkrijgen. Men schijnt geheel te vergeten, dat de handelsbeweging van een plaats of land geene andere grenzen heeft dan die de intellectuële en financiële kracht der bevolking, in verband tot de eigenaardige ligging en het karakter van de plek waar ze gedreven wordt, haar stellen. Het noemen van een zeker cijfer als grens zou dwaas zijn, want 't zal van de énergie der kooplui en de plaatselijke voordeelen waarover zij te beschikken hebben, afhangen, om dat cijfer boven de stoutste verwachtingen zelfs uit te breiden. Amstels en Rottes

handelaren koopen en verkoopen op beider markten dagelijks ontelbare malen, en de telegraaf heeft die beide plaatsen zoodanig als vereenzelvigd, wat de totale handelsbeweging van beide betreft, dat het in zeer en zeer vele gevallen den kooplui onverschillig is of zij hun goed op de eene dan wel op de andere plaats in- of verkoopen. Hoe meer dus de handel van beide plaatsen toeneemt, hoe grooter voordeel beide daarvan genieten, en wel verre dat Amsterdam zou wenschen Rotterdams handel te knotten en omgekeerd, hebben beide integendeel groot en overwegend belang bij beider voortdurende ontwikkeling. Dat er naijver tusschen beide bestaat, is natuurlijk; die bestaat immers evenzeer en nog meer tusschen de kooplui op dezelfde plaats, ja tusschen den eenen burger en den anderen burger, zoo goed in het nietigste vlekje van ons land als in de hoofdstad. Maar die naijver is eene kostelijke opwekking en een heilzame prikkel voor beide, en behoeft volstrekt niet te ontaarden, en doet dat ook niet, in wangunst. Daartoe zou echter eene wijze van oordeelen over het vraagstuk der beide waterwegen, zoo als velen in den laatsten tijd goedgevonden hebben te doen hooren, ten slotte moeten leiden, en waarlijk, te laat zouden zij hun verkeerd bestaan inzien. Geef Rotterdam den beteren waterweg en Amsterdam niet, of omgekeerd, en beider belangen worden schromelijk benadeeld; niet de eene stad wordt gebaat met het nadeel dat aan de andere stad wordt toegebragt.

Amsterdam heeft dringende behoefte aan eene betere gemeenschap met de zee. De handel wordt er benadeeld door den gebrekkigen zeeweg, want vreemde gezagvoerders willen alleen tot hooger vracht naar Amsterdam dan naar de Maas de goederen innemen, en het gevolg is, dat òf de goederen over Rotterdam naar Amsterdam gaan, altijd eene kostbare zaak voor den ontvanger, òf dat de koopman van eene onderneming afziet, waarin hij niet op gelijke wijze concurreren kan met zijn naasten buurman. De scheepvaartbeweging gaat voor Amsterdam op die wijze verloren, waarlijk, geene onverschillige zaak voor eene stad, die daarvan half bestaan moet, en de stoomvaart wordt haar bijna onmogelijk gemaakt, of onderworpen aan groote belemmeringen en onkosten. Komt in den weg naar zee geene verbetering voor Amsterdam, dan gaat die stad eene treurige toekomst te gemoet, want de mededinging met andere handelsplaatsen wordt voor haar op den duur onhoudbaar.

Breng daarentegen de zee als vóór Amsterdam, en de aloude handelsstad zal herleven. Rotterdam zal zich door een beteren Maasmond nog krachtiger ontwikkelen dan het nu reeds met een onvoldoenden zeeweg doet, en Amsterdam zal bij hare zusterstad niet achterblijven. En geheel Nederland zal van den verhoogden bloei der beide zeesteden ruime voordeelen, rijke vruchten oogsten. Vraag 't de landbouwende bevolking rondom de hoofdstad, vraag 't de nijvere bevolking in de plaatsen van haren omtrek, of eene voortdurende en snelle

gemeenschap met alle oorden der wereld niet zegenrijk op hen zal terugwerken en hun eene allerbegeerlijkste gelegenheid zal openen, om hunne producten te verkoopen en zich voortdurend van grondstoffen op spoedige en goedkoope wijze te voorzien. Hoe zal hunne productie daardoor toenemen; hoe zullen hunne winsten daardoor vergrooten. Is 't een voordeel om te leven in eene groote gemeente, waar de middelen van bestaan vele zijn in aantal, waar het vertier levendig is, waar welvaart heerscht - al wederom wijs ik op de progressieve verhooging der belasting van het personeel, dat ook 's Lands Regering dit erkent, - dan moet ook de omgeving van die stad groote voordeelen daarvan trekken. En geheel het land geniet rijkelijk van de handelswinsten, die de koopman in de groote zeehavens maakt, want de handelaar koopt de producten zijner nijvere landgenooten en verschaft hun gaarne een deel der kapitalen, die zij voor hunne industrie noodig hebben. Vraagt den fabriekant in het binnenland, of hij van Amsterdam geene kapitalen ter zijner beschikking heeft, 't zij in den vorm van aandeelen in zijne onderneming, 't zij in den vorm van voorschotten op zijne producten of op zijn niet ligt verhandelbaar papier. Wanneer spoorwegen worden aangelegd, laat dan de Amsterdammer zich onbetuigd bij het verleenen van een gedeelte der noodige kapitalen? De beide combinatiën die zich voor een paar jaren in de hoofdstad vormden tot den aanleg van een geheel spoornet over ons land, de in de hoofdstad zetelende Maatschappijen van de Hollandsche-, Rijn-, Centraal- en nu weder Twentsche spoorwegen mogen luide het tegendeel getuigen. Eene hypotheekbank werd lang als eene gewenschte zaak in Nederland genoemd, en een dubbeltal werkt in Amsterdam, terwijl eene Credietvereeniging vooral in het binnenland den nijveren man de kapitalen ter leen verstrekt, die hem zoo krachtig tot de uitbreiding zijner zaken in staat stelt. Weldra zal in Amsterdam een nijverheidspaleis zijne ruime zalen openen om de producten der industriële landgenooten grootere bekendheid te verschaffen, en dus eene uitmuntende gelegenheid tot ruimer debiet aanbieden. En vraag dan aan de enkele lustoorden van Nederland, of 't niet de overwinsten van Amstels nijverheid zijn, die de geheele streek aldaar tot een waren zegen verstrekken. Neen, dwaasheid zelfs zou 't mogen en moeten genoemd worden wanneer ik nog verder wilde betoogen, dat de voorspoed en de welvaart eener groote gemeente als die van Amsterdam, heilzaam werken op den bloei van geheel het land, dwaasheid, wanneer ik nog die enkelen zou willen weêrleggen, die zich niet ontzien zelfs zoo verre in hunne onbekookte redeneringen te gaan, dat zij het bestaan der hoofdstad eene onverschillige zaak noemen voor Nederland. Wordt die hoofdstad met verval bedreigd, hoewel de middelen als aangewezen zijn om dat verval te voorkomen, dan rust op geheel het land de verpligting om die middelen te verschaffen, eene verpligting, die zoo men haar niet als eene erken-

ning van genotene diensten heilig wil noemen, dan reeds uit welbegrepen eigenbelang moet ontspruiten.

Wat zal die hulp echter baten? wordt mij door velen toegevoegd; niet door hare ongunstige gemeenschap met de zee, - men erkent die dus, - maar door eigen schuld gaat Amsterdam achteruit. Achteruit, ja, ik neem dat woord aan, voor zoover stilstand als achteruitgang mag aangemerkt worden, want anders, de bedrijvigheid van Amsterdam is waarlijk eer toegenomen in het laatste tiental jaren. Zie de staten van in- en uitvoer der hoofdstad in, niet met het onkundig oog van hem, die de cijfers niet weet te doen vertellen of ze voortspruiten uit eigen- dan wel alleen uit commissie- en doorvoerhandel; maar met het oog van hem, die tusschen de kolommen in de geschiedenis dier cijfers kan lezen. En dan zal men zien, dat in de laatste jaren vrij wat meer kapitaal in den Amsterdamschen handel belegd is, en dat de lust voor den handel en nog wel voor eigen handel, er weêr toeneemt. Alleen een blik op het verkeer met onze O.-Indische bezittingen is daarvoor toereikend. Niet zoo krachtig als in Rotterdam heeft de handel van de hoofdstad zich uitgebreid, ik zal dat ronduit erkennen; maar dat wijt ik meer aan de voor de behoeften van onzen tijd werkelijk onhoudbare gemeenschap met de zee, die er stoom- en transatlantische vaart bijna onmogelijk maakt, dan aan gebrek aan ijver en kennis bij de bevolking. Dat ook die echter niet zoo groot zijn als in de Maasstad, wien zal 't verwonderen, die de groote moeijelijkheden kent waarmeê de Amsterdamsche handelaar te worstelen heeft. En natuurlijk verslapt de ijver, waar de voordeelen van den arbeid zoo gedurig uitblijven. Intusschen, ook in de nijverheid der hoofdstad is een bepaalde vooruitgang zigtbaar. Al weder wijs ik op de gedrukte staten, nog onlangs door de Kamer van Koophandel daarvan algemeen verkrijgbaar gesteld. Neen, door eigen schuld vervalt Amsterdam! ΡΕΟΣ is 't eens met het Verslag van de Tweede Kamer over de beide waterwegen, voor verflaauwing van den handelsgeest, vasthouden aan bezwarende oude handelsusantiën, lust tot het effectenspel, en, voegt Jhr. Alewijn er bij, het weelderig leven en zich terugtrekken van alle bedrijf der rijke ingezetenen, en ongeloofelijke onverschilligheid omtrent een goed met het buitenland aansluitend spoorwegnet, daardoor en daardoor alleen kwijnt Amsterdam. Aardig, allen erkennen dat de gemeenschap van Amsterdam met de zee gebrekkig is en willen die verbeterd zien, maar toch ligt daarin de oorzaak niet van de kwijning, waarover de hoofdstad klaagt. Maar waarom dan dien weg naar zee, die volgens hen op Amstels welvaart toch geen overwegenden invloed uitoefent, verbeterd? Dan zijn de kapitalen, die daaraan besteed worden, immers ijdel verspild! Wonderlijke redenering, maar volkomen in harmonie met de beschuldigingen tegen Amsterdam ingebragt. Verflaauwing van den han-

delsgeest, anders dan door den ongunstigen invloed die den gebrekkigen zeeweg op den handel uitoefent, zou ik in Amsterdam niet meer weten aan te wijzen, dan in andere plaatsen van ons land. Dat de Amsterdamsche koopluî geene zoo wakkere mannen zijn als de kolossale handelaars van Londen en Liverpool en Nieuw-York, of zoo nomadisch in het opsporen van nieuwe handelsbronnen als velen in Hamburg en Bremen, is een feit; men kan daarentegen met hen met vrij wat meer zekerheid handel drijven, hoewel hun mindere energie te betreuren blijft. Die voorzigtige wijze van handelen ten onzent, en die dikwijls onberaden vlugt in den vreemde, zijn beide uitersten; 't een en 't ander wat getemperd ware wenschelijk. Mogt heel Nederland wat meer van der vreemden ijver bezitten! Maar ik ontken dat de Amsterdamsche koopman - en hij is 't die de verbeteringen der waterwegen verlangt - in ijver en energie en ondernemingsgeest achterstaat bij het gros onzer landgenooten. Aan den landgenoot meen ik het regt te mogen ontzeggen, om zoo uit de hoogte en met onbewezen magtspreuken den nijveren man van de hoofdstad van flaauwheid en gemis aan veerkracht te beschuldigen, en dat juist zoo lang totdat hij die alzoo spreekt, de bewijzen geeft van zelf zeer voortvarend en ondernemend te zijn en zelf gelijk te staan in kennis en wakkerheid met de groote industriëlen in Engeland en Duitschland, even als hij den koopman aldaar bij den koopman alhier vergelijkt. Doet Amsterdam niet op het handelsgebied wat een Hamburg en een Bremen, een Londen en een Liverpool doen, en verwijt de landgenoot dàt den ingezetene van de hoofdstad, ja meer nog, wil hij hem daarom de middelen onthouden die hem tot grooter bedrijvigheid zouden in staat stellen, dan moet die landgenoot op zijn terrein van arbeid, 'tgeen dan wel meer dat van nijverheid en landbouw zijn zal, als hij het regt zal hebben tot het voeren van zoo hoog een taal en tot het weigeren van zulke billijke eischen als die van de beide groote zeehavens, toonen met Brit en Duitscher volkomen gelijk te staan. En dat doet de Nederlandsche nijverheid niet, getuige onze voortdurend verbazend groote invoer van vreemde nijverheidsproducten voor eigen gebruik hier te lande en voor den uitvoer naar onze koloniën, getuige de behoefte die onze nijverheid nog steeds beweert te hebben aan bescherming tegen der vreemden mededinging. Dat doet ook onze landbouw niet wat Engeland betreft, getuige de voortreffelijker producten die veeteelt en landcultuur aldaar opleveren. De vermeerderde uitvoer toch van Nederlandsche manufacturen vooral, naar Java, door het beschermend stelsel van regten aldaar, noch de reusachtig toenemende uitvoer van onze veldvruchten naar Engelands onverzadelijke markten en de daardoor aanzienlijk verhoogde waarde van het land en grooter vertier in de provinciën, zal men een product durven noemen van de kennis en de energie en de wakkerheid onzer fa-

briekanten en landbouwers. Dat doet onze kunst, dat doet onze wetenschap niet, wat Duitschland betreft, dan bij hoogst zeldzame uitzonderingen. 't Is mijn oogmerk geenszins om den landgenoot een verwijt te doen hooren, maar wel wil ik hem op het onbillijke wijzen om den Amsterdamschen koopman voor een gebrek te willen straffen, waarvan hij zelf evenmin vrij is. Mag men Amsterdam verwijten dat zijn kapitalisten niet alle meer kooplui zijn, dan moet men met evenveel regt den kapitalist in alle andere groote en kleine gemeenten van Nederland verwijten dat hij geen fabriekant of groot landbouwer is. En wanneer de man die buiten Amsterdam woont het der hoofdstad tot eene beschuldiging maakt dat het effectenspel aldaar vermeerdert en den goederenhandel verdringt, 'tgeen ik voor een deel erken, dan erkenne hij ook, dat voor een alleraanzienlijkst gedeelte de kapitalen juist van den man in het binnenland groote bedrijvigheid aan den Amsterdamschen effectenhandel bijzetten. Vraagt het den effectenhandelaar, hoe grooten invloed de koop- en verkooporders van ons binnenland dagelijks op de fluctuatiën van de prijzen der fondsen uitoefenen, en ga eens na hoe aanzienlijk de mannen, buiten Amsterdam woonachtig, dikwijls betrokken zijn in de boedels van de fondsenhandelaars aldaar, wier zaken eene min gelukkige wending hebben genomen. En wat de bezwarende oude handelsusantiën betreft, waaraan Amsterdam zich ten nadeele zijner bedrijvigheid krampachtig zou vastklemmen, men noeme eindelijk eens de feiten, eer men gedurig voortgaat zoo onbewezen eene beschuldiging eenvoudig uit te spreken. Onbewezen lof is minder schadelijk en minder onedel vooral, dan eene onbewezen beschuldiging.

Dus - Amsterdam is in uwe oogen eigenlijk het pronkjuweel en het voorbeeld van Nederland, wat betreft ijver en energie en ondermingsgeest en kennis, ja van wat voortreffelijks niet al, zal men alligt in verregaande overdrijving aan mij als gevoelen toedichten. Ik antwoord daarop eenvoudig, dat ik Amsterdam niet minder noch beter vind wat ijver en energie betreft, dan de andere plaatsen van ons land, en dat natuurlijk in verband met de eigenaardige omstandigheden die de zaken overal wijzigen. Hij die meent dat Amsterdam loodzwaar gebukt gaat onder de historische traditiën, en dus niet met den tijd mede kán gaan, toont daardoor niet dan oppervlakkig met de stad bekend te zijn. Uiterst klein is er het aantal afstammelingen der waarlijk oude patricische familiën, die vóór het midden der vorige eeuw, als kloeke leden van het bestuur, die koopstad tot een aanzien en eene magt wisten te verheffen, die zelfs in den vreemde erkend en gehuldigd werd. Hun invloed, zoo die verkeerd mogt werken, zou dus reeds niet anders dan klein zijn. En juist onder hen vindt men nog mannen die bij een ouden en achtbaren geslachtsnaam, den eerenaam van wakker man van bedrijf kunnen voegen. Niet zij vooral zijn der nieuwe orde van zaken weinig toegedaan, maar de

latere mannen van fortuin, en hunne politick van behoud is alvast zoo vreemd niet te noemen, hoe ze ook te betreuren is. Maar dat ook hun invloed niet overwegend is, blijkt reeds daaruit, dat Amsterdam thans geene andere dan mannen van eene erkend liberale rigting als zijne vertegenwoordigers naar de Tweede Kamer der Staten-Generaal afvaardigt. Daarenboven, wie Amsterdam onder den druk waant van oude vooroordeelen en oude usantiën, alleen bewoond en gedreven door eene oude burgerij, hij weet niet dat zeker geene gemeente van ons land een zoo groot aantal burgers telt in verhouding tot het geheele zielental, die niet in die stad geboren zijn. En hun invloed zal zich dan toch ook wel doen gevoelen.

Amsterdam lijdt vrij wat meer onder den druk, dat handel noch scheepvaart of nijverheid er zoo vrij de wieken kunnen uitslaan als zij wel wenschten en als dat op andere groote markten geschieden kan. Een zware schuldenlast drukt op de ingezetenen, zoodat het verblijf er kostbaar is. De doffe walm die er uit de grachten oprijst, en het weinig bekoorlijke der omstreken doet velen de stad verlaten, zoo al niet voor goed, dan alvast voor het grootst gedeelte van het jaar, en terwijl de rijken er alzoo niet voortdurend in alle lasten dragen, drukken die te meer op den man die om bedrijf en inkomen in de weelde van het buitenleven niet kan deelen. 't Is zoo, met leedwezen hoort de burgerij niet eens eene klagt in Amstels gemeenteraad over dat euvel opgaan, - een woord van troost doet soms al goed, - en ziet nog veel minder krachtige pogingen door het Bestuur in 't werk stellen om dat schromelijk toenemend kwaad, dat ook geldelijk zoo heilloos op de gemeente werkt, tegen te gaan. De hoop alleen, dat de frissche zeewateren welhaast dien poel zullen zuiveren, houdt nog maar even de algemeene roepstem om verbetering tegen. En de stad is reeds zoo zwaar belast! hoort men velen uitroepen. Voor kunsten en wetenschappen doet de stad weinig, weinig, ook al om geldelijke redenen, beweert men; hoe meer afdoende en beter regeling toch van de zaak van het Athenaeum ware algemeen gewenscht en mogelijk geweest. Toch mag de man die buiten Amsterdam woont niet vergeten, dat de Amsterdammer jaren lang die instelling van hooger onderwijs, zonder murmureren, ja met ingenomenheid zelfs van velen, heeft onderhouden. En is men, wanneer men ook daarover klagten hoort, niet tot de vraag geregtigd, of onze Hoogescholen dan zooveel meer leven vertoonen; en of een adres als dat van den Utrechtschen Senaat over de voorgestelde wet op de geneeskunde, waarin een monopolie van onderwijs geiescht wordt, wèl van bewustheid van eigen kracht en energie getuigt! De balk en de splinter, hoe komen ze ons menschen dagelijks voor den geest. Want juist uit Utrecht is al menige beschuldiging over de laauwheid en de flaauwheid der Amsterdamsche koopluî voortgekomen.

Maar de zaak begint mij te verdrieten. Wie den steen tegen

Amsterdam opneemt, hij onderzoeke eerst zich zelven. Geef aan de beide grootste handelssteden van ons land de middelen om zich vrij en frank te bewegen op het terrein harer bedrijvigheid en de heilrijke gevolgen zullen zich noch voor de burgers van die steden, noch voor de ingezetenen van geheel het land doen wachten. Lang, te lang reeds is de zaak overwogen, behandeld, onderzocht; eindelijk kome men dan toch tot eene beslissing. Men neme de zaak aan of men verwerpe die, kloek, flink, cordaat, en make een einde aan een toestand van onzekerheid, die onduldbaar is, waar 't zoo gewigtige belangen als hier geldt. Maar moet eene verwerping de zaak beslissen, nooit zij dan daarvoor de grond een onbillijk, ja onregtvaardig oordeel over de behoeften en de krachten van Amsterdam.

P.N. MULLER.

De Regering en de Armenwet, door Mr. I.J. Blaupot ten Cate. Groningen, 1862. 66 blz. 8^0.

Dit geschrift is, in hoofdzaak, niets dan eene bestrijding der brochure van den Heer Mr. G.A. IJssel de Schepper: Het onregtvaardige, ondoeltreffende en hoogst nadeelige der armenwet, in hare bepalingen omtrent het domicilie van onderstand; Zwolle 1861.

De verdediging van het gevoelen des laatsten op mij te nemen, ware voorzeker onheusche inmenging in den strijd, die - ja - een algemeen belang geldt, maar hier persoonlijk gevoerd wordt.

Buitendien zou ik gevaar loopen van, op sommige punten, de rol van bondgenoot te vergeten.

Eindelijk, en dit ware reeds op zich zelf voldoende grond voor mijne onthouding van al wat den persoonlijken strijd betreft, duldt ‘de Gids’ geen antikritiek, al is zij van derden afkomstig.

Ik bepaal mij dus bij eene enkele opmerking, waarvan de toepassing wordt overgelaten aan den lezer en aan allen, die zich in de laatste jaren met de groote vraagpunten op het gebied onzer armenzorg hebben bezig gehouden.

Veel wordt gesproken over den onwil der kerkelijke liefdadigheid in het opvolgen der synodale en andere aanschrijvingen van hooge kerkbesturen, om tot bedeelen van *alle* ledematen, die in de gemeente verblijf houden, aan te sporen, onverschillig waar zij, naar de burgerlijke wet, hun domicilie van onderstand hebben.

Het is waar, die onwil bestaat, schoon - het dient wel eens gezegd te worden - lang niet zoo algemeen als men wel wil doen voorkomen. Wanneer men echter dien onwil aanvoert als grond voor 't meer drukkend worden der armenzorg voor de burgerlijke gemeenten, dan verkeert men in dwaling.

Om hiervan terstond overtuigd te worden, raadplege men slechts de regeringsverslagen omtrent het armwezen.

Dat deze verslagen geene gegevens behelzen waaruit men den toestand van het armwezen in het algemeen en de werking der armenwet in 't bijzonder zou kunnen opmaken, behoeft geen betoog. Voor ons doel echter, namelijk de uitgebreidheid en den werkkring der kerkelijke liefdadigheid te leeren kennen, zijn die Verslagen allezins voldoende.

Slaan wij nu eens de tabellen op omtrent de Instellingen van Weldadigheid, die de verzorging van huiszittende armen ten doel hebben. Deze toch geven een tamelijk billijken maatstaf aan de hand, ter bepaling van het aandeel, dat de kerkelijke armbesturen in de armverzorging in 't algemeen gehad hebben.

In 1854 werd, hetzij in geld, hetzij in levensmiddelen, kleeding en andere benoodigheden aan de huiszittende armen uitgereikt:

door de burgerlijke en gemengde armbesturen	ƒ 2.024.352.02
door de kerkelijke armbesturen	ƒ 3.218.304.21[5]
door de bijzondere armbesturen	ƒ 108.449.76
Geheel	ƒ 5.351.105.99[5].

In 1855.

door de burgerlijke en gemengde armbesturen	ƒ 1.969.787.64
door de kerkelijke armbesturen	ƒ 3.312.499.-
door de bijzondere armbesturen	ƒ 103.670.51[5]
Geheel	ƒ 5.385.957.15[5].

In 1856.

door de burgerlijke en gemengde armbesturen	ƒ 1.852.038.38
door de kerkelijke armbesturen	ƒ 3.235.783.10[5]
door de bijzondere armbesturen	ƒ 105.842.40[5]
Geheel	ƒ 5.193.663.89.

In 1857.

door de burgerlijke en gemengde armbesturen	ƒ 1.760.987.24

door de kerkelijke armbesturen	ƒ 3.141.661.50
door de bijzondere armbesturen	ƒ 95.611.78[5]
Geheel	ƒ 4.998.260.52[5].

In 1858.

door de burgerlijke en gemengde armbesturen	ƒ 1.807.879.98
door de kerkelijke armbesturen	ƒ 3.092.115.71
door de bijzondere armbesturen	ƒ 97.280.08[5]
Geheel	ƒ 4.997.275.77[5].

In 1859.

door de burgerlijke en gemengde armbesturen	ƒ 1.904.636.34[5]
door de kerkelijke armbesturen	ƒ 3.098.487.85[5]
door de bijzondere armbesturen	ƒ 72.734.22[5]
Geheel	ƒ 5.075.858.42[5].

Het aandeel dat dus hierin door de kerkelijke liefdadigheid werd bijgedragen, was:

in	1854 ongeveer 60 pCt.
in	1855 ongeveer 61.5 pCt.
in	1856 ongeveer 62.3 pCt.
in	1857 ongeveer 62.8 pCt.
in	1858 ongeveer 61.8 pCt.
in	1859 ongeveer 61. pCt.

Belangrijke verschillen zijn dus in die zes jaren niet op te merken. Vermindering van het aandeel der kerkelijke liefdadigheid is niet zigtbaar.

Slaan wij thans het oog op het aantal personen, dat gedurende die jaren is bedeeld geworden. Het wordt aangewezen in het volgende staatje.

BEDEELD DOOR	**1854.**	**1855.**	**1856.**	**1857.**	**1858.**	**1859.**
Burgerlijke en gemengde armbesturen						
onafgebroken	84.123	81.092	66.190	63.123	62.614	63.797
tijdelijk	136.491	149.897	133.593	131.430	127.218	134.627
geheel	220.614	230.989	199.783	194.553	189.832	198.424
Kerkelijke armbesturen						
onafgebroken	122.983	117.842	114.831	110.772	108.001	105.512
tijdelijk	142.167	139.149	130.084	123.016	117.274	120.673
geheel	265.150	256.991	244.915	233.788	225.275	226.185
Bijzondere armbesturen.						
onafgebroken	2.334	2.511	2.493	2.309	2.538	2.574
tijdelijk	6.740	6.757	7.278	6.893	6.067	4.330
geheel	9.074	9.268	9.771	9.202	8.603	6.904
Geheel aantal bedeelden.						
onafgebroken	209.440	201.445	183.514	176.204	173.153	171.883
tijdelijk	285.398	295.803	270.955	261.339	250.557	259.630
geheel	494.838	497.248	454.469	437.543	423.710	431.513

Het aandeel, dat de Kerkelijke armbesturen dus hier in de bedeeling der huiszittende armen hadden, was:

		BIJ DE ONAFGEBROKEN BEDEELDEN.	BIJ DE TIJDELIJK BEDEELDEN.	VOOR HET GEHEEL.
in	1854	58.4 pCt.	50 pCt.	53.6 pCt.
in	1855	58.5 pCt.	47 pCt.	51.7 pCt.
in	1856	62.5 pCt.	48 pCt.	53.9 pCt.
in	1857	62.9 pCt.	47.1 pCt.	53.5 pCt.
in	1858	62.5 pCt.	46.9 pCt.	53.1 pCt.
in	1859	61.3 pCt.	46.5 pCt.	52.5 pCt.

Ook hier bleef dus de verhouding ongeveer dezelfde. De kleine proportionele vermindering van 't geheel aantal bedeelden, bewijst nog volstrekt niet, dat er door de kerkelijke armbesturen in verhouding minder bedeeld is dan vroeger. Immers, zij hebben gedurig meer de taak der onafgebroken bedeeling op zich genomen, terwijl de tijdelijk verleende onderstand eenigeins verminderd is.

Het is niet onbelangrijk hierbij op te merken, dat over het algemeen, integendeel het aantal onafgebroken bedeelden proportioneel een weinig is afgenomen, dat der tijdelijk bedeelden daarentegen iets vermeerderd is. Van de 100 bedeelden toch waren in de zes genoemde jaren:

	1854.	**1855.**	**1856.**	**1857.**	**1858.**	**1859.**
onafgebroken bedeeld	42.3	40.5	40.4	40.2	41.1	39.8
tijdelijk bedeeld	57.7	59.5	59.6	59.8	58.9	60.2

Uit de medegedeelde cijfers blijkt voorts nog, dat de kerkelijke armbesturen eenigzins ruimer bedeelen dan de andere. Zij ondersteunden ongeveer 53 pCt. van de huiszittende armen met ongeveer 62 pCt. van het bedrag der uitdeelingen.

De slotsom van dit alles kan dus wel niet anders zijn dan deze: de kerkelijke armbesturen mogen al in hunne bedeeling niet te werk gaan gelijk men wel zou verlangen, men doet verkeerd hun het afschuiven van sommige armen, die hunne hulp inroepen, zoodanig ten laste te leggen, alsof zij daardoor hunne armverzorging langzamerhand verminderden. In de zes jaren, die op het in werking treden der armenwet gevolgd zijn, is integendeel de kerkelijke bedeeling nagenoeg onveranderd gebleven. De kerkelijke armbesturen zijn voortgegaan te bedeelen zooveel hunne middelen slechts toelieten.

De vorm hunner bedeeling moge al eene minder gewenschte rigting genomen hebben, zij heeft zich niet ten koste van de burgerlijke gemeente teruggetrokken.

Wanneer men dus op de begrootingen der gemeenten (de rekeningen zijn, helaas! moeijelijk te raadplegen, omdat zij niet in de provinciale jaarverslagen worden opgenomen[1]) het voor de armenzorg uitgetrokken cijfer op onrustbarende wijze ziet klimmen[2], dan wijte men dit niet aan verminderde belangstelling van de zijde der kerkelijke armbesturen, maar aan de inrigting der Staatsarmenzorg geheel op zich zelf.

Ik stem dus den Heer B.t.C. volkomen toe, wanneer hij beweert, dat wijziging van de bepalingen der armenwet de kerkelijke armverzorging niet zal doen toenemen; dat die omstandigheid echter haren grond zou hebben in eene laakbare zucht tot afschuiving, ja, zelfs in bepaald pligtverzuim, meen ik gerust te mogen ontkennen.

Men beweert ook, dat de kerkelijke armbesturen hunne roeping miskennen, wanneer zij de bepalingen eener wet, die niet voor hen gemaakt is, inroepen als grond voor het niet bedeelen der arme leden van hun kerkgenootschap, die elders geboren zijn.

Dit moge nu in den beginne al bij enkele dier besturen het geval geweest zijn, later had deze handelwijs een geheel anderen grond. Wanneer zulk een bestuur eenen elders geborenen arme afwijst, dan beweert het niet: ‘ik *behoef* u niet te bedeelen, want ge zijt niet hier geboren en hebt elders uw domicilie van onderstand.’ Neen, met de wet laat het armbestuur zich niet in; het beroept er zich althans niet op; maar het zegt: ‘ik *wil* u niet bedeelen, want anders dragen de ingezetenen onzer gemeente een dubbelen last.’ Het is daarbij geene kwestie van wetsuitlegging, maar van finantiëel behoud. Wanneer de lasten der burgers zwaarder worden (en behalve de armenwet denke men hier eens aan de schoolwet[3]) valt het, ook bij den bekenden geest van liefdadigheid onzer landgenooten, gedurig moeijelijker om de noodige bijdragen te erlangen.

Het restitutiestelsel heeft de tegenwoordige houding der kerkelijke

1 Een navolgenswaardig voorheeld levert in dit opzigt het laatste jaarverslag, der Provincie Utrecht, waarin, naast de bij het model voorgeschreven begrootingen voor 1861, ook de rekeningen over 1860 worden medegedeeld.

2 Dat ook dit niet overal het geval is, bewijst het Jaarverslag der Provincie Noord-Holland, waarin reeds sedert verscheidene jaren de aandacht gevestigd is op het verschijnsel, dat wel de kosten voor armenzorg voor de steden gedurig kleiner, voor het platte land gedurig grooter worden, maar het totaalcijfer toch aanhoudend afncemt.

3 Wie zou het verbeterd onderwijs niet ten zegen rekenen, groote opofferingen waardig? Maar het is, bij de eerste inrigting althans, eene ontginning van langen duur, waarvan wel de lasten maar niet de lusten onmiddellijk worden gevoeld.

armbesturen in het leven geroepen, en daardoor wederom eene bijzonder uitgebreide toepassing erlangd; dit laatste althans zal ook de Heer B.t.C. moeten toestemmen. Aan die uitgebreide toepassing eindelijk worden de meeste nadeelige gevolgen der wet toegeschreven.

En wat doen nu de verdedigers van het restitutiestelsel?

Zij willen door uitbreiding der kerkelijke armenverzorging over alle in de gemeente wonende ledematen, de werking van het restitutiesel voor het grootste deel vernietigd zien. Alleen daardoor, meent men, kan de tegenwoordige ongunstige toestand worden opgeheven. Ziedaar dan door hen zelven over dat stelsel den staf gebroken. Hoe meer het wordt toegepast, des te schadelijker zal het werken. Waarlijk, er blijft zoo doende van de verdediging weinig meer over dan een woordenspel, waarbij het stelsel en zijne toepassing spitsvondig zijn onderscheiden, om het eerste, ten koste van de laatste, een glimp van fatsoen bij te zetten.

De ongunstige werking der wet wordt, dunkt mij, wel wat overdreven. Dat echter de toestand verre van bevredigend is, zal wel ieder erkennen. Voor het platte land wordt de last vaak ondragelijk.

Maar, al waren de gevolgen ook zoo voortreffelijk als men zou kunnen wenschen, dat de beginselen der wet, waarbij aan het bestuur van de eene gemeente het regt wordt toegekend om over de fondsen eener andere te beschikken, in de hoogste mate onregtvaardig zijn, is niet te ontkennen.

Dat verschillende gemeentebesturen te spoedig, te ondoordacht en te rijkelijk bedeelen, is ongetwijfeld waar, maar de wet gaf aanleiding tot die achtelooze handelwijze, door ze op rekening te stellen van anderen. Dat de toepassing van een gelijkmatig maximum van restitutie of eene restitutie, wier bedrag afhankelijk zou zijn van het maximum van 't domidilie van onderstand en niet van dat van 't werkelijk verblijf, hierbij in de praktijk nuttig zou kunnen werken, is zeer wel mogelijk. Ook het middel dat de Heer B.t.C. op blz. 52 aan de hand geeft (om namelijk de verleende ondersteuning niet terstond verhaalbaar te stellen, maar gedurende eene maand ten laste te laten van de gemeente, die haar verleent) verdient wel overwogen te worden. Hij wil zelfs (blz. 63) de kosten van verleende geneeskundige hulp geheel en al ten laste brengen van de plaats van 't werkelijk verblijf[1]. Ik heb er vrede meê. Maar het blijft onbegrijpelijk, hoe men zich als voorstander en verdediger van een beginsel kan voordoen, wanneer men dat beginsel alleen on-

1 De denkbeelden van den Heer B.t.C. waren in dit opzigt reeds uitvoerig ontwikkeld in zijne Verhandeling over het Domicilie van Onderstand, Groningen, 1860, in 8°. Zie daarover het Bijblad van de Economist, 1860, Dl. III, blz. 122 en de Bijdragen van Beer en Betz, Dl. V, blz. 376.

schadelijk acht, wanneer het niet, of althans zoo weinig mogelijk, wordt toegepast.

Een groot kwaad is voorzeker de houding der burgerlijke besturen, die zich met veronachtzaming van het stellige beginsel der wet (art. 21) met *armverzorging* belasten, en alzoo voedsel geven aan het denkbeeld, dat staatsarmverzorging het doel der wet was (B.t.C., bl. 45). Maar gaf niet reeds artikel 2 der wet hiertoe aanleiding, sprekende van staats-, provinciale of gemeente-instellingen van weldadigheid, instellingen dus, die, volgens artikel 1, *armverzorging* in of buiten gestichten voortdurend ten doel hebben? Is daarbij niet het noodzakelijk onderscheid tusschen valide en invalide armen uit het oog verloren? Bestaat er niet, in werkelijkheid, een hemelsbreed verschil tusschen het verzorgen van weezen en gebrekkige of oude lieden door een burgerlijk bestuur, en het bedeelen van paupers? De wet onderscheidt niet; zij heeft daardoor voedsel gegeven aan het denkbeeld van burgerlijke armverzorging, ook voor valide armen. De verzorging van weezen en ouden van dagen, ook door burgerlijke armbesturen, zat geene wet kunnen beletten. Gebrek aan onderscheiding heeft hier verwarring van begrippen in de hand gewerkt.

Ten slotte nog eene vraag. Wanneer men vreest, en te-regt, dat door het aannemen van 't werkelijk verblijf als domicilie van onderstand de groote gemeenten te zeer zouden gedrukt worden, is daarin dan niet op andere wijze te voorzien? Zou door billijker verdeeling van personele- en patentbelasting, waarbij 't welvarende platteland een grooter aandeel kon dragen dan thans het geval is, het bezwaar niet voor een goed deel kunnen uit den weg geruimd worden? Waar toch van geldelijke bezwaren sprake is, mag, dunkt mij, een beginsel van regt niet worden opgeofferd aan slechte fiskale wetten, wier herziening men zelfs te gemoet ziet.

Haarlem, Julij 1862.

Hk.

De gelijkenis van het Vaderhuis (*Lukas XV*, 11-32) *praktisch toegelicht door C.P. Tiele, Predikant bij de Remonstranten te Rotterdam. Rotterdam, P.C. Hoog*, 1861.

Qui bene distinguit bene docet. Van deze ware stelling is de Heer Tiele uitgegaan, toen hij de vrijheid nam om eene bekende gelijkenis onder een' anderen titel dan waaraan de Christelijke gemeente sedert tijden gewoon is, op nieuw bij het publiek in te leiden. Geene nieuwigheidszucht heeft hem verleid om een' ongewonen naam te zoeken voor de zoogenaamde parabel van den verloren zoon. Er is geene reden om te zeggen, dat wij ook hier een bewijs hebben van dien geest onzes tijds, die alles zoekt te reconstruéren. Menigeen moge zich in dezen aan overdrijving schuldig maken, hier is de gemaakte verandering geenszins willekeurig; ze moet naar de meening van den auteur dienen om den zin der *geheele* gelijkenis, welke Jezus ons gegeven heeft, te beter te doen kennen, en hare eenheid, welke door de gewone benaming verbroken wordt, te herstellen.

Hij beweert namelijk, dat als deze gelijkenis die van den verloren zoon wordt genoemd, het gansche tweede deel, dat van den oudsten zoon handelt, over 't hoofd gezien of hoogstens als een aanhangsel beschouwd wordt. En daar hij dit tweede deel geenszins eene bijzaak, een toevoegsel acht, maar een onmisbaar deel der gelijkenis, zoodat deze door weglating van dit gedeelte verminkt wordt, wil hij dat de benaming der gelijkenis niet uitsluitend op het eerste deel er van toepasselijk zij, maar op beide deelen tegelijk, opdat de eenheid van beiden reeds terstond door dien naam zelven wordt aangeduid. Dat doel nu acht hij beter bereikt met den titel van ‘de gelijkenis van het vaderhuis.’

Het is geen nieuw denkbeeld, dat T. hier oppert. In den laatsten tijd is er meermalen op gewezen, dat men ten onregte alleen op den *verloren* zoon zijne aandacht vestigde, en het naauwelijks de moeite waard scheen te achten om op het ander deel der gelijkenis, dat over den oudsten zoon, te letten. Maar men bleef aan de traditie getrouw, die eenmaal een' naam gegeven had aan deze gelijkenis, en de Heer T. is de eerste, die het ijs breekt om door een' juisteren naam den weg te banen tot eene juistere opvatting.

Ingenieus noem ik zijne vinding. HET VADERHUIS.... ja daarin is plaats voor beide zonen; dan treedt niet de een van dezen zóó op den voorgrond dat de ander wordt voorbijgezien. En letten wij op de verschillende deelen, waarin de schrijver zijne behandeling van dit onderwerp heeft gesplitst, dan wijst ons de inhoudsopgave op eene prijselijke eenheid van behandeling, die zijnen arbeid gunstig onderscheidt, en die tevens eene aanbeveling is van den door hem

gekozen titel, waarmede de onderscheidene hoofdstukken volkomen in overeenstemming zijn.

Ondanks dat alles kan ik mij toch niet vereenigen met de verandering, welke T. zich veroorlooft. Het vaderhuis..... het is waar, wij mogen dit niet een te abstract denkbeeld noemen voor het heerlijk onderwijs, 'twelk Jezus in deze gelijkenis geeft. Er is integendeel iets ongemeen liefelijks in de gedachte, welke dit woord bij ons opwekt. Het ouderlijk huis heeft eene bekoorlijkheid, eene aantrekkelijkheid, die niet te beschrijven is. Wij blijven er aan gehecht ook nadat wij het verlaten hebben, ja dan het meest wordt veeltijds de waarde er van gevoeld. Zeer juist is dit door T. ontwikkeld in het beeld van den jongeren zoon. Maar ik moet vragen: was het hoofddoel van Jezus met deze gelijkenis om de liefelijkheid van het vader*huis* te doen kennen? om te doen gevoelen, hoe zalig het is bij den Hemelschen Vader te zijn, hoe ellendig daarbuiten enz.? Mijns inziens is het veelmeer het VaderHART dan het VaderHUIS, dat ons hier verklaard wordt; Gods vaderlijke *gezindheid* is het, welke Jezus hier treffender dan ergens elders schetst, en dit wordt ook door T. zelf duidelijk aangetoond. Maar daarom kan ik ook geen' vrede hebben met den naam van *Vaderhuis* voor deze gelijkenis, want daardoor komt niet genoeg uit wat toch in deze gelijkenis kennelijk op den voorgrond staat.

In dit gevoelen bevestigt ons het verband, waarin de parabel voorkomt. Dat verband is hier onmiskenbaar, en leert wat wij als hoofdzaak te beschouwen hebben in het onderwijs, dat Jezus hier geeft. ‘Deze ontvangt de zondaren en eet met hen’ is de schimpende aanmerking, welke de Farizeërs en Schriftgeleerden maken op de handelwijze van den Heer, en in drievoudige beeldspraak geeft Jezus daarop een teregtwijzend en beschamend antwoord, dat zijne handelwijze verklaren en ten volle regtvaardigen moet. Deze drie gelijkenissen behooren naauw bijcen. Één denkbeeld beheerscht ze allen; het verlangen om het verlorene weder te bekomen. En kan nu de derde, die als in éénen adem met de beide voorafgaande wordt uitgesproken, en in de hoofdzaak er mede overeenstemt, een' anderen zin hebben dan de eerste en tweede? Staat niet de verloren zoon in de derde evenzeer op den voorgrond als het verloren schaap en de verloren penning in de beide anderen? Alle drie geven antwoord op de vraag, *waarom* Jezus met zondaren en tollenaren omging, en aan 't slot der laatste geeft de Heer dan tevens aan de Farizeërs de teregtwijzing, welke zij van noode hebben. Want indien de verlorenen gezocht en in liefde aangenomen worden, en er gejuicht wordt als zij wedergevonden worden, hoe is het dan met hen, die niet verloren zijn? Zijn zij ook zoo geliefd? bekleeden zij misschien nog hooger plaats in de liefde des Vaders, om-

dat zij niet zoo afgedwaald zijn? - Wie in hunne eigengeregtigheid zulke gedachten koesterden ontdekt Jezus aan zich zelven, en hij stelt hunne liefdeloosheid in het licht tegenover de rijke liefde des Vaders. Op deze wijze blijkt het laatste deel van de gelijkenis van den verloren zoon een gepast besluit te zijn van geheel het onderwijs, dat Jezus hier geeft, niet een los aanhangsel, 'twelk bijkans niet de moeite waard is om er op te letten, maar de *dadelijke toepassing* van het gesprokene op hen, die hem aanleiding gaven om in gelijkenis te spreken gelijk hij gedaan had. Het slot is derhalve wel een integrérend deel der gelijkenis, maar daaruit volgt nog niet, dat wij ons hebben te ergeren aan de gewone benaming, welke deze gelijkenis onderscheidt. De verloren zoon, die naam duidt den inhoud zeer goed aan, want eerst schetst Jezus dezen in betrekking tot den Vader, dan in betrekking tot den broeder, en verdedigt alzoo eerst zijne eigene handelwijze door ze te doen kennen als volkomen overeenstemmende met de handelwijze des Hemelschen Vaders jegens boetvaardige zondaren, terwijl hij daarop de gezindheid zijner beschuldigers veroordeelt door die te doen kennen als in strijd met de liefderijke gezindheid Gods. Op grond daarvan wensch ik den naam, dien deze gelijkenis van ouds reeds draagt, te behouden, en twijfel ik zeer of die, welken de Heer T. er voor uitgedacht heeft, verkieselijker is te achten.

Dit ongunstig oordeel over den titel van dit werkje geldt echter in geenen deele den inhoud er van. Daarvoor heb ik integendeel niets dan lof. Eene heldere voorstelling gaat gepaard met eene diepe opvatting van de gelijkenis. Uitnemend doet T. deze kennen, en beknopt en kernachtig is zijne ontwikkeling van de beeldspraak van den Heer. Ook daarin staat hij boven zijne voorgangers, dat hij geene meditaties geeft *over* de gelijkenis, maar de gelijkenis zelve, en deze geheel; dat hij ze voorstelt in haren rijkdom en diepen zin, zonder van zijn onderwerp af te dwalen of allerlei er aan toe te voegen, dat er niet of maar van verre toe behoort. Daardoor alleen reeds had hij regt om ook zijn werk in 't licht te geven, ofschoon hetzelfde onderwerp reeds dikwijls door anderen behandeld is. Referent aarzelt niet het zeer gunstig aan te prijzen, en het eene eereplaats toe te kennen onder onze stichtelijke lektuur. Daarbij is de stijl, gelijk wij dien van den Heer T. gewoon zijn, zuiver, populair, senteutieus....

Met deze aanbeveling zou ik eindigen, indien de schrijver zijn werk niet tevens als een produkt der moderne theologie beschouwd wilde hebben. Hierover nog een enkel woord. Leest menigeen, wiens theologische rigting niet weinig afwijkt van die van den Heer Beets, evenwel de ‘stichtelijke uren’ van dezen waarlijk met stichting, zoo behoeft men ook niet dezelfde denkwijze als de Heer Tiele

toegedaan te zijn om de ‘praktische toelichting,’ welke hij aanbiedt, met toenemende belangstelling te lezen. Trouwens dit gaat ook gemakkelijk bij zulk een onderwerp, dat de punten in geschil minder raakt. Doch te regt heeft de schrijver gevoeld, dat hij de vraag niet onaangeroerd mogt laten, of volgens de voorstelling van deze gelijkenis de bekeering en begenadiging des zondaars niet buiten Christus omgaat, en vandaar dat hij eene laatste schets er aan toegevoegd heeft, waarin hij naar zijne inzigten het antwoord op die vraag geeft. Dat antwoord zal echter velen niet bevredigen. Het komt in 't kort hierop neder: Jezus heeft *gezegd*, dat God Vader is; Hij is het, aan wien wij *de kennis* daarvan te danken hebben! Maar of dat genoeg is tot verklaring van het veelbeteekenend woord: ‘niemand komt tot den Vader dan door mij?’... Velen zullen anders denken, en ook referent betuigt zijne onvoldaanheid met dit laatste stuk, ofschoon het even uitmuntend gestileerd en even helder van voorstelling is als de vorige. Wie echter tegen de zoogenaamde nieuwere rigting vooringenomen zijn, en beducht zijn, dat het waarachtig religieuse daarbij verloren gaat, die mogen in dit werkje lezen, hoe een modern theoloog het leven der zonde verstaat, hoe hij het teekent als afval van God en toenemende ellende totdat het ondragelijk wordt en tot inkeer leidt, en zij zullen toestemmen, dat eene diepe opvatting van het ware, hoogere leven niet afhangt van dogmatische gevoelens.

GLD.

Spoorwegen op Java.

Verslag der Kommissie uit het Indisch Genootschap voor een onderzoek naar de wijze, waarop Spoorwegen op Java kunnen worden aangelegd.

Verkorting van afstanden, versnelde middelen van gemeenschap, vlug, goedkoop en zeker vervoer is de leuze van de handelswereld onzes tijds. Zij is het in Europa en in Amerika; zij is het in Indië en in Australië. Het wachtwoord ‘time is money’ klinkt bijna als een versleten gemeenplaats in onze europesche ooren, en wij zijn geneigd den verouderden euthousiast, die met noodelooze welsprekendheid de waarheid er van wil betoogen, met een medelijdenden glimlach te antwoorden: ‘Knowledge is power.’ - Maar welk een afstand scheidt nog dikwijls de overtuiging van de toepassing!

Spoorwegen in Nederland, spoorwegen zelfs door den staat aangelegd en bekostigd; spoorwegen in Nederland als vruchtbare geldbelegging onzer Indische baten, wie is er, die ze niet toejuicht en van hun nut en noodzakelijkheid niet is doordrongen? Spoorwegen in Indië, spoorwegen op Java - de voordeelen van versnelde gemeenschap mogen ginds dezelfde zijn als hier - ziedaar echter eene zaak, die wel tweemaal mag worden overwogen, wier nuttigheid ongetwijfeld vaststaat, maar wier noodzakelijkheid, tijdigheid en uitvoerbaarheid niet boven alle bedenking verheven schijnen te zijn. En inderdaad, wanneer men het oog vestigt op de toenemende uitgaven van den staat, op de aanzienlijke sommen, die de aanleg der reeds begonnen of ontworpene groote werken vorderen zal; op het cijfer voor spoor- en waterwegen, voor de emancipatie in West-Indië; wanneer men de kosten nagaat, aan eene mogelijke

wijziging onzer oorlogsvloot verbonden, of voortvloeijende uit de toepassing eener nieuwe regeling van middelbaar en hooger onderwijs, dan mag het geene bevreemding wekken, dat velen in den lande met angstige zorg iedere poging en ieder voorstel gadeslaan, die inbreuk zouden kunnen maken op het beschikbaar overschot der koloniale rekening. Zoo lang het evenwigt tusschen ontvangsten en uitgaven niet is verkregen, en zoo lang wij eene meerdere of mindere bijdrage van onze koloniën behoeven, om onze staatsrekening te doen sluiten, tot zoo lang zal zich de zucht blijven openbaren om langs iederen weg de direkte voordeelen, die Indië afwerpt, tot het hoogst mogelijke cijfer op te voeren.

Ook wij wenschen, dat Indië voortga in zeer ruime mate tot de welvaart en den bloei van het moederland bij te dragen; wij houden ons overtuigd, dat het zelfs nog grootere voordeelen kan en moet afwerpen dan tot dus verre, en dat het ons streven moet zijn, om tot verkrijging van die uitkomst mede te werken door ontwikkeling van de werkkrachten der kolonie, door het openen van nieuwe bronnen van welvaart en van nieuwe handelswegen, door het aanmoedigen van landbouw en nijverheid en door de wegruiming van de hinderpalen, welke aan de produktie en het verkeer in den weg staan. In dien zin deelen ook wij in de zucht om onze Indische bezittingen vruchten te doen afwerpen voor den staat, maar wij zouden het zeer ernstig betreuren, wanneer aan de begeerte tot opvoering der dadelijke voordeelen, de verbeteringen werden opgeofferd, waaraan Indië behoefte heeft en aan dat land de middelen werden onthouden of met karige hand toebedeeld, waardoor het alleen tot meerdere ontwikkeling en bloei, tot beschaving en vooruitgang geraken kan.

Dit is geene aanpassing van westersche begrippen aan oostersche toestanden; het is de eenvoudige leer, die, zoo wij meenen, zoowel ginds als hier geldt, dat de sommen aan produktieve uitgaven besteed, een wèlbelegd kapitaal mogen heeten; dat alle middelen, die strekken kunnen om het verkeer te bevorderen, het arbeidsvermogen te verhoogen en de opbrengst van den grond te vermeerderen, in het duurzaam belang van kolonie en moederland beide behooren te worden aangewend, en die aanwending honderdvoudig zal worden beloond.

Indië drage bij - en hoe meer hoe beter - tot de welvaart van den staat; maar die bijdiage worde ondergeschikt

gemaakt aan hetgeen het zelf ter verhooging zijner welvaart behoeft, en geen dringende eisch tot eigen ontwikkeling worde eenvoudig afgewezen op grond van de bres, die de inwilliging in het batig saldo schieten zoude! Wij gelooven, dat alleen met inachtneming van dezen regel, de kolonie in bloei zal kunnen toenemen en de bron voor opdrooging zal worden behoed.

De nederlandsche regering, aan welke zulk een schoone en vruchtbare akker als het weelderige Java is ten deel gevallen, is in dubbele mate verpligt de voorwaarde te vervullen, aan eene verstandige exploitatie van het toevertrouwde goed verbonden. Èn in haar eigen belang, èn in het belang der kolonie is zij geroepen de behoeften te bevredigen, die zich in het ontwikkelingsproces openbaren. Beide, op zedelijk en stoffelijk gebied.

Ons op het laatste bewegende, behoort tot die behoeften ongetwijfeld de aanleg van spoorwegen op Java, hoofdzakelijk met het oog op het vervoer der stapelprodukten.

Allen, die Java kennen door eigen aanschouwing, zijn eenstemmig in hun oordeel over het gebrekkige en ontoereikende der middelen van gemeenschap. De groote postwegen mogen voor het vervoer van personen betrekkelijk nog kunnen volstaan, niemand zal echter beweren, dat zij meer aan de eischen van onzen tijd: snelheid, zekerheid en goedkoopheid beantwoorden. Eene reis op Java is nog altoos eene moeijelijke, kostbare en tijdroovende zaak; eene weelde, welke alleen ambtenaren en meergegoeden zich kunnen veroorloven. Aan vlugge, spoedige en veelvuldige verplaatsing valt naauwelijks te denken, tenzij van de eene zeehaven naar de andere, en menigeen, die door mondelinge behandeling zijner belangen of persoonlijk onderzoek zeker beter zijn doel zou kunnen bereiken, wordt daarvan door den langen of vrij kostbaren togt afgehouden. Maar toch is het niet zoo zeer voor het vervoer van personen, dat de aanleg van spoorwegen op Java dringend gevorderd wordt; het is bovenal voor de overbrenging der goederen en voor de belangen van het hàndelsverkeer, dat ook in de binnenlanden gedurig op verblijdende wijze toeneemt.

Het transport der produkten in onze kolonie is in ieder opzigt zeer gebrekkig en achterlijk; het gouvernement ondervindt daarvan in de eerste plaats de nadeelen in den vorm van vertraging en oponthoud, van hooge onkosten en van achteruitgang of beschadiging der goederen. Hetzij de afvoer der

produkten naar de zeehavens geschiede in praauwen langs de ondiepe en gevaarlijke kleine rivieren, of in karren langs de groote postwegen of de daarnaast aangelegde wegen voor vrachtwagens, in beide gevallen is de overbrenging blootgesteld aan eene langdurige reize en aan velerlei schade en gevaar, onverminderd de aanmerkelijke sommen gelds, die er aan worden besteed. Maar behalve deze gewigtige bezwaren, is er een ander, niet minder belangrijk nadeel, dat door de tegenwoordige wijze van transport wordt te weeg gebragt: wij bedoelen het aanzienlijk aantal karbouwen en de groote menigte werkkrachten, die daardoor aan den landbouw worden onttrokken. - Duizenden koelies en duizenden trekdieren moeten gedurende korteren of langeren tijd ten dienste van het vervoer in het werk gesteld worden, en hoe schadelijk zulks terug moet werken op het eigenlijke landbouwbedrijf, dat op die wijze een deel zijner magtigste factoren verliest, zal wel geen uitdrukkelijk betoog behoeven. Bij den zeer stationairen, om niet te zeggen achteruitgaanden toestand van den veestapel op Java, wordt dit bezwaar in dubbele mate gevoeld.

Men weet, tot welke sommen het gouvernement verpligt is voor den vervoer der produkten naar de havens te kontrakteren, en welke kosten aan dat transport voor partikulieren zijn verbonden. Maar bij hunne duurte vertoonen de tegenwoordige transportmiddelen nog eene andere schaduwzijde: zij beantwoorden in geenen deele aan de eischen van veiligheid en zekerheid. Om niet te spreken van de talrijke rampen, aan praauwen overkomen, worden ook de produkten, langs den landweg vervoerd, dikwijls in beschadigden toestand aan de pakhuizen afgeleverd, ten gevolge van de regens en den slechten toestand der wegen in de west-moesson.

Wie het oog vestigt op de bestaande gebrekkige middelen en op de groote belangen, die bij het transportwezen op Java zijn gemoeid, zal zich dan ook zeker niet verwonderen, dat gedurende de laatste jaren luide en dringend de wensch naar verbetering is uitgesproken; het zal hem veeleer verbazen, dat men niet reeds vroeger aan dien wensch is te gemoet gekomen en aan den grond, van welks landbouwprodukten in groote mate onze welvaart afhangt, een spoedig en zeker middel van vervoer en gemeenschap in plaats van het verouderde heeft geschonken.

Zonder zich te verdiepen in de statistiek, zal een enkele blik

op de produktie van koffij, suiker, rijst, indigo, enz. volstaan om de overtuiging te vestigen, hoezeer gouvernement en partikulieren belang hebben bij voldoende en degelijke transport-middelen. Winst van tijd, besparing van kosten en van werkkrachten, waarborg voor onbeschadigde aflevering der waren zullen de gunstige gevolgen zijn van den aanleg van spoorwegen op Java, die de produktieplaatsen met de zeehavens, en zoo wij hopen later, beide onderling vereenigen.

Waaraan de kolonie 't meest behoefte heeft, is het nader brengen van het binnenland aan de digtst-bijgelegen haven; de afvoer der landbouwprodukten is het eerste en hoogste belang en dient - zoo niet uitsluitend - dan toch op zeer overwegende wijze invloed uit te oefenen op de keuze en rigting der lijnen. Bij de gemakkelijke gemeenschap ter zee behoort eene spoorwegverbinding der verschillende havens onderling voor-alsnog op den achtergrond te treden, ja zelfs, naar onze meening, eerst dan in aanmerking te komen, wanneer de verschillende residentiën van het westen naar het oosten door eene groote centraal-lijn met elkander in aanraking zullen zijn gebragt. Goedkoop en snel vervoer der stapelprodukten van de groote middelpunten van produktie naar de havens, en weêrkeerig van europesche artikelen voor het binnenlandsch verbruik van de havens naar de plaatsen van konsumtie; ziedaar, in onze oogen, den eersten eisch, die aan een verbeterd middel van gemeenschap gesteld dient te worden. Zeer aanzienlijk zijn de voordeelen, die in beide rigtingen hierdoor zullen worden verkregen. Aan de eene zijde belangrijke uitbreiding van landbouw en industrie, van de teelt van goederen, voor de europesche markt bestemd en van voedingsmiddelen en artikelen voor het meer direkte verbruik van Indië zelf; mogelijkheid ter bereiking en ontginning van de natuurlijke rijkdommen van den bodem, van zijne mineralogische schatten, van zijne uitgestrekte en kostbare bosschen; verhooging van de menigte en de waarde der uitvoerartikelen, vermeerdering van werk en welvaart voor den inlander; - aan de andere zijde, spoedige, goedkoope en meer algemeene verspreiding van lijnwaden en verdere europesche waren onder de bevolking der binnenlanden, uitbreiding van het débouché der invoerartikelen, toenemende begeerte en toenemend vermogen om zich die aan te schaffen, waardoor een nieuwe prikkel tot arbeidzaamheid wordt geboren, gemakkelijkheid tot het invoeren van machineriën en andere volumineuse

goederen, voor de nijverheid benoodigd en daarmede gepaard gaande vooruitgang der industrie. Bij groote ontwikkeling der bestaande bronnen van welvaart en elementen van verkeer en ruil zal zich de schepping voegen van nieuwe takken van volksvlijt, van nieuwe stapelprodukten, wier aankweeking of exploitatie thans onbereikbaar zijn. De wederkeerige invloed - de *Wechselwirkung* - van de spoorwegen op verkeer en welvaart, en van handel en bedrijf op de middelen van gemeenschap zal zich zeker op Java evenzeer doen gevoelen als in ieder ander land, en welligt nog in hoogere mate. Eene vrij aanzienlijke en digte bevolking, vredelievend van aard en bij uitnemendheid landbouwend, een even vruchtbare als rijke bodem, een weelderig klimaat, een uitgebreid terrein in maagdelijken toestand, dat slechts op de nijvere hand wacht, om met woeker iedere spade of boorijzer te beloonen, die in den grond wordt gestoken, ziedaar zoovele gunstige omstandigheden, welke den goeden uitslag van spoorwegondernemingen op Java moeten verzekeren, als zij met beleid en lokale kennis worden ontworpen, met kunde, ijver en naauwgezetheid worden geëxploiteerd en - onmisbare voorwaarde! - door het Indisch bestuur met welwillendheid worden ondersteund en aangemoedigd.

Wij maken er geene aanspraak op nieuwe denkbeelden te verkondigen; integendeel, wij vleijen ons, dat in onze beschouwingen gedeeld wordt door allen, die de zaak der spoorwegen op Java met belangstelling hebben overwogen en nagegaan. Wij meenen die ook geheel weder te vinden in het verslag van de kommissie van het Indisch genootschap, welk verslag ons aanleiding gaf in dit tijdschrift eenige bladzijden aan de Indische spoorwegkwestie te wijden.

De lijnen, die in verband tot het doel, dat wij ons voorstellen, op den voorgrond zouden moeten worden geplaatst, zijn de volgende:

1. Van Samarang, door Demak en Grobogan, over Poerwodadi naar Soerakarta en Djokjokarta.
2. Van Batavia over Bekassi en Krawang naar Tjikao en Bandong - lijn Preanger Regentschappen.
3. Van Batavia regtstreeks naar Buitenzorg.
4. Van Soerabaja naar Kediri en naar Njawi, met voortzetting tot Madioen.
5. Van Tagal over Banjoemas naar Tjilatjap, ter directe verbinding van noord- en zuidkust, ongeveer in het midden van het eiland.

6^0. Van Banjoemas door Bagelen naar Djokjokarta.

De rigting en uitbreiding der twee laatste lijnen achten wij bovenal wenschelijk voor de ontwikkeling der zuidkust, wier belangen, bij het ontwerpen van verbeterde gemeenschapsmiddelen, niet mogen worden voorbijgezien, te minder, naarmate het zuidelijk liggende Australië met reuzenschreden in bloei en vooruitgang toeneemt. Ook zal door de aangegeven verlenging de eerste stap worden gedaan ter latere verbinding van de middelpunten van produktie onderling. Die latere verbinding zoude o.a. kunnen bestaan in het doortrekken van de lijn van Madioen naar Soerakarta, van Bandong naar Tjanjor en Buitenzorg in westelijke, en naar Banjoemas in oostelijke rigting, terwijl ook een embranchement van Poerwodadi door Rembang naar Grissee en Soerabaya, den loop van de Solo-rivier hoofdzakelijk volgende, in aanmerking zou kunnen komen, even als een zijtak van Krawang over Tjassem, Pamanoekan, Indramajoe naar Cheribon, welke dan op hare beurt de eerste schakel zoude vormen van de keten, die de noordelijke zeehavens eenmaal - zoo wij hopen - zal verbinden. Tevens zal - waar er sprake is van binnenlandsche verbinding - ook de residentie Kadoe aan het spoorwegnet dienen aan te sluiten; welligt zou zulks wederom 't best kunnen geschieden door een zijtak van Djokjokarta naar Magelang.

Wij zijn onbevoegd om een oordeel uit te spreken over de technische bezwaren, die aan al deze lijnen verbonden kunnen zijn; het is mogelijk, dat die bezwaren onoverkomelijk zouden blijken bij enkele der onderlinge binnenlandsche verbindingen, welke wij, met het oog op de kaart en op de produktie en de behoeften der verschillenden residentiën waagden aan te geven. Zooveel is echter zeker - en dit is voor ons doel voldoende, - dat geene gewigtige hinderpalen den aanleg zullen beletten der zes hoofdlijnen, die wij, op 't voetspoor van vele deskundigen in de eerste plaats aanbevelen en als 't meest dringende beschouwen. Zelfs heerscht omtrent de lijn Samarang-Vorstenlanden eene zeldzame eenstemmigheid; niet omtrent de rigting, maar omtrent de nuttigheid en de kans van welslagen van dien weg. De laatste mail bragt ons dan ook het berigt, dat door den gouverneur-generaal *voorloopige* koncessie voor die lijn is verleend[1]: onder voorbehoud der goedkeuring van het opperbestuur en zooveel noodig van de wetgevende magt. De

1 De gekozen rigting loopt langs Goeboek door Soekawati naar Soerakarta.

voorwaarden dier voorloopige koncessie zijn ons niet officiëel bekend; wij weten niet, of daarin wijzigingen zijn gebragt, en wij mogen ons dus geene beoordeeling daarvan veroorloven. Buiten twijfel biedt deze lijn de meeste uitzigten op voordeelige exploitatie, én om het drukke verkeer en de belangrijke landbouw en industrie in de streken, welke zij doorloopen zal, én om de groote ontwikkeling van den binnenlandschen handel in de gewigtige vorstenlanden, welke zij noodzakelijk in het leven zal roepen. De koffij- en suikerkultuur in het Solosche en de ontkiemende tabaksaanplant zullen zeer door dien weg worden gebaat, welke in den vorm van een halven cirkel tot in het hart van Java doordringt. Wij gelooven, dat het niet noodig is, nu nog stil te staan bij de rigting over Oenarang en Ambarawa, welke men zegt dat in het belang der defensie door sommigen werd aangeprezen. Die rigting had wel is waar twee voordeelen: zij was korter en zij nam Salatiga in de lijn op: maar daar tegenover stond het nadeel, dat zij loopen zoude door een hoog, bergachtig land, alleen toegankelijk te maken door reusachtige kunstwerken, kolossale tunnels, viadukten en steile hellingen, en uit den aard der zaak arm aan landbouwprodukten en aan nijverheid. Wij gelooven dan ook, dat die rigting - waartegen zich de geheele handelsstand en de industrie verzette - onherroepelijk veroordeeld is.

Van niet minder gewigt uit een politiek en kommerciëel oogpunt dan de lijn Samarang-Vorstenlanden, beschouwen wij den aanleg van een spoorweg van de hoofdstad van Nederland's Indië, de zetel onzer heerschappij, door de vruchtbare vlakten van Krawang naar de Preanger-regentschappen: lijn Batavia-Bandong. De rijke produktie dier streken is te wel bekend, dan dat wij daarover zouden behoeven uit te weiden; daarbij voegt zich een zeer levendig handels- en personenverkeer, zoodat de hoeveelheid goederen, waarvan het transport aan deze lijn is verzekerd, reeds een gunstig resultaat voor hare exploitatie waarborgt. Geheel zonder technische bezwaren is echter de aanleg van dezen weg niet. Bandong ligt ruim 2000 voet boven de oppervlakte der zee, en het vak tusschen deze plaats en Tjikao loopt door eene bergachtige streek, waarbij zeker enkele moeijelijkheden zullen moeten worden overwonnen, die de kosten van aanleg zullen verzwaren; doch, volgens het oordeel van alle deskundigen, zijn die moeijelijkheden in geenen deele zóó ernstig, dat aan het welslagen der onderneming behoeft te

worden getwijfeld, terwijl die meerdere kosten worden opgewogen door de weinige hinderpalen, welke de lijn in haren verderen loop, van Tjikao naar Batavia ontmoet. Bandong zou door deze lijn de groote stapelplaats worden van de aanzienlijke hoeveelheid koffij, die in de Preanger wordt geteeld.

Indien wij ons niet bedriegen, stelt de Kommissie uit het Indisch Genootschap, wier verslag ons tot leiddraad dient, een *zijtak* voor van deze lijn naar Buitenzorg. Bedoelt men hiermede, dat de lijn zich in de onmiddellijke nabijheid van de hoofdstad in twee takken splitst, dan is de zaak ons duidelijk, maar mag de benaming van *zijtak* minder juist genoemd worden; verstaat men er onder, dat ergens op die lijn, b.v. omstreeks Bekassi zich de Buitenzorg-junktie zal moeten bevinden, dan verklaren wij het nut van dien omweg en die gedwongen aansluiting niet te kunnen inzien. Met verwerping dus van het denkbeeld van *zijtak*, zouden wij meenen, dat eene regtstreeksche verbinding van Batavia en Buitenzorg moet worden tot stand gebragt. Zoo ergens, dan is op deze drukke heirbaan de stof te vinden voor een geregeld en levendig personenvervoer, dat zeker op verrassende wijze nog zal toenemen, bij het bestaan van een snel, goed en goedkoop middel van transport. Het Buitenzorgsche paradijs is te verleidelijk, dan dat niet allen er heen zouden stroomen, zoo dikwijls hun daartoe de gelegenheid wordt geschonken; geef hun een spoorweg, en gij zult zien, hoe zich op dien weg een verkeer zal vormen als tusschen Amsterdam en Bloemendaal, Zeist en Arnhem. Ook uit een politiek oogpunt is de snelste verbinding van Batavia met Buitenzorg aanbevelenswaardig, terwijl tevens het troepenvervoer daardoor zal worden bevorderd. Welligt mogen wij nog op een ander belang wijzen, dat ontspruiten zal uit eene bijna-vernietiging van den afstand tusschen die twee plaatsen; wij bedoelen het belang van de gezondheid der Bataviasche burgerij en al de verdere voordeelen, die het gevolg zullen zijn, wanneer het heerlijke klimaat van Buitenzorg dagelijks voor een ieder bereikbaar zal zijn. Instellingen, die nu in de hoofdstad zelve, tengevolge der lokale omstandigheden, een ziekelijk leven leiden, zouden dan zonder ongemak naar Buitenzorg kunnen worden verplaatst, en bij het vele stoffelijk-goede, door die lijn te weeg te brengen, mag ook op het gebied van hygiène en van intellektueele ontwikkeling een gunstige invloed daarvan worden verwacht.

Hoe voordeelig steekt, ten opzigte van het klimaat, Java's oosthoek bij het vroegere rijk van Jakatra af! Een frisch, gezond klimaat, tengevolge van de berglucht verkwikkend verkoeld, onderscheidt Soerabaja, Pasoeroean en Bezoeki van de drukkende hitte en malaria van Batavia's lage stranden. Bij dat natuurlijke voordeel, bij de vruchtbaarheid van den bodem en de arbeidzaamheid der inlandsche bevolking, mag dan ook de oosthoek op eene groote mate van ontwikkeling en voorspoed bogen; dáár bloeit de industrie, dáár wordt de teelt van produkten voor de europesche markt met ijver en kunde beoefend; dáár *is* vrije arbeid en worden vele en velerlei bedrijven, ambachten en neringen door den inlander uitgeoefend. Eene lijn van Soerabaja naar Kediri met een zijtak naar Ngawi is dan ook teregt onder de meest noodzakelijke opgenomen, om door gepaste middelen de welvaart dier streken nog hoogere vlugt te doen nemen. Die nijvere en bloeijende bevolking heeft regt, dat men haar de behulpzame hand biede ter verdere ontwikkeling en haar de weldaad schenke van dát middel van gemeenschap, zonder hetwelk in onzen tijd ieder land tot stilstand is gedoemd. De honderd-duizenden pikols suiker, die de Oosthoek jaarlijks levert, zullen alleen volstaan om aan den spoorweg een ruim goederenvervoer te waarborgen en de vele betrekkingen, die tusschen de planters en industriëlen en de kooplieden te Soerabaja bestaan, mogen ook op een talrijk personenverkeer doen rekenen. Maar bovenal zal hier de spoorweg te gemoet komen aan de moeijelijkheid en kostbaarheid van den overvoer van machineriën en bouwmaterialen van de zeehaven naar het binnenland, en wij zijn overtuigd, dat eene snelle en aanzienlijke uitbreiding en verbetering der industrie de eerste heilzame vrucht zal zijn van de ijzeren baan, die om Java's vruchtbaren Oosthoek wordt geslingerd.

Wij weten niet, waar, volgens de meergenoemde kommissie, het punt van aansluiting van den zijtak naar Ngawi zou behooren te zijn; wij meenen, dat daartoe, hetzij Kramat, hetzij Kertosono in aanmerking komt. De doortrekking dier lijn naar Madioen moet in het plan onmiddellijk worden opgenomen; men kan den weg verlengen van Ngawi naar Madioen, of hem regtstreeks van Kertosono naar Madioen doen embrancheren, of eindelijk Madioen aan Kediri verbinden; maar bij de keuze, die men doet, bedriege vooral de zuinigheid de wijsheid niet, en vergenoege men zich niet met een *à peu-près* of een slingerigen

omweg uit vreeze van onvoldoende oogenblikkelijk voordeel. De kortste lijn is vooral voor het doel, dat men met de spoorwegen op Java beoogt, naar onze bescheiden meening, de beste.

Zoo wij spraken van eene volkomen eenstemmigheid omtrent de lijn Samarang-Vorstenlanden, de openhartigheid gebiedt ons te erkennen, dat de gevoelens minder eenstemmig zijn omtrent den spoorweg van Tagal naar Banjoemas. En zoo daaraan ook niet de uitbreiding gegeven wordt en daarbij het doel bereikt kan worden, waarvan wij bij de omschrijving dier lijn gewaagden, dan zouden ook wij deze onderneming niet onder de meesturgente durven rangschikken. Met volle overtuiging echter breken wij voor de urgentie en het hooge belang van die spoorwegverbinding eene lans, wanneer de lijn doorgetrokken wordt - en wel onmiddellijk - van Banjoemas naar de zeehaven Tjilatjap, op Java's zuidkust aan de eene zijde, en van Banjoemas door Bagelen over Poerworedjo en Keboemen naar Djokjo, dat op die wijze een soort van middenpunt kan worden, waaruit stralen loopen naar de zuidkust en dwars door Java naar Samarang en over Soerakarta, langs Madioen naar Soerabaja.

De haven van Tjilatjap beveelt zich voor den afvoer der produkten uit Djokjokarta, uit Bagelen en Banjoemas in ieder opzigt aan; het direkte verkeer tusschen noord- en zuidkust zal door die lijn worden mogelijk gemaakt; voor handel- en scheepvaartbelangen is die spoedige gemeenschap van het grootste gewigt, en voor de uitbreiding van het verkeer tusschen Java, Australië en Polynesië belooft zij de schoonste vruchten. Men vergete niet, dat zich ten zuiden onzer kolonie een magtig, voortvarend, bloeijend en beschaafd rijk vormt, dat weldra in konsumtief vermogen met de europesche staten zal kunnen wedijveren, en dat wij bij tijds ons dienen in te rigten, om behoorlijk te kunnen beantwoorden aan de eischen van een levendig en belangrijk ruilverkeer, dat waarschijnlijk binnen weinige jaren voor ons zal zijn weggelegd. Wij gevoelen, dat voor den Australischen handel ook Soerabaja en Bezoeki eene uitmuntende ligging aanbieden; maar hoezeer wij ook overtuigd zijn, dat de handelsstand dier plaatsen zich zijn aandeel in het verkeer niet zal laten ontgaan of ontnemen, zoo gelooven wij toch, dat het wenschelijk en noodig is op de eigentlijke zuidkust een groote en gewigtige zeehaven en handelsplaats te ontwikkelen, en blijven wij bij de meening, dat Tjilatjap door zijne ligging daartoe bij uitnemendheid wordt aangewezen. Zon-

der toevoer van het binnenland, zonder direkt medeleven in de handelsbeweging van de noordkust, zal echter Tjilatjap bezwaarlijk de hoogte kunnen bereiken, waarop wij het wenschten te zien komen. De lijn Tjilatjap-Banjoemas-Tagal geeft het eenige, maar - zoo wij gelooven - ook onfeilbare middel aan de hand, verbonden als wij haar wenschen met eene aansluiting van Banjoemas naar Djokjokarta.

Wij gelooven, dat het voor ons doel voldoende is in algemeene trekken te hebben aangetoond, door welke krachtige elementen de spoorwegen op Java kunnen worden gevoed, zoodat naast de overtuiging van de wenschelijkheid en noodzakelijkheid van den aanleg, ook met grond de verwachting mag worden gekoesterd, dat het nieuwe vervoermiddel, immers in een niet ver-verwijderd tijdstip, gunstige geldelijke resultaten zal afwerpen voor hen, die met ijver, energie en kennis toegerust en gerugsteund door de medewerking der Indische regering, zich met die grootsche en schoone taak willen belasten. Evenmin als de autoriteit der statistiek hebben wij eene breedere uiteenzetting noodig der lijnen, die we in de tweede en derde plaats zouden wenschen aangelegd te zien; eene vingerwijzing slechts werd door ons beoogd ten behoeve van hen, die bij het lezen van het woord ‘spoorwegen’ onmiddellijk een ideaal netwerk voor oogen wenschen te zien, met stamlijnen en dwarslijnen, met zijtakken en *coupures*. Voor zulk een *net* achten wij den tijd nog niet gekomen; maar dit neemt niet weg, dat bij den aanleg van spoorwegen op Java ook naar ons inzien volgens een vast stelsel en met een bepaald wèlbewust einddoel moet worden te werk gegaan, opdat iedere lijn later blijke te passen in het gewenschte geheel. Wij zijn van de noodzakelijkheid van een vast plan zelfs zóó overtuigd, dat wij meenen, in het belang van een goed, aaneensluitend geheel en van eene spoedige verwezenlijking van de gewenschte spoorwegverbindingen, te mogen betwijfelen of het wel raadzaam is voor iedere lijn eene afzonderlijke koncessie te verleenen. Het zou, dunkt ons, de voorkeur verdienen om aan één of hoogstens twee personen of maatschappijen koncessie te geven voor den aanleg van al de door ons aangegeven spoorwegen op Java.

Het spreekt wel van zelf, dat het gouvernement zich de noodige waarborgen moet verschaffen tegen te grooten invloed of monopolie der koncessionarissen en zeer uitdrukkelijke en strenge bepalingen in zijne voorwaarden zal moeten opnemen.

Wij zouden het op Java bedenkelijk achten, den aanleg der spoorwegen op te dragen aan personen of vennootschappen in den vreemde; alleen aan Nederlanders, aan eene nederlandsche direktie, hier of in de kolonie gezeteld, zou dergelijke, veelomvattende concessie mogen worden verleend. Het gouvernement zou zich de bevoegdheid moeten voorbehouden de dienst op den spoorweg te schorsen, of den weg tot zijn uitsluitend gebruik te bezigen, bij zeer gewigtige en gevaarlijke politieke gebeurtenissen; het zou zich ten allen tijde moeten kunnen verzekeren van een billijk en matig tarief, zoowel voor het transport zijner produkten, als voor dat van de brievenpost, van het leger en van de ambtenaren; het zou toezigt moeten uitoefenen op de gesteldheid van den weg en den toestand van het materiëel in 't belang van veiligheid en zekerheid, en het zou zich moeten doen vertegenwoordigen bij het bestuur dier maatschappijen en inzage nemen van hare boeken en bescheiden, zoo lang niet alle verpligtingen en schulden behoorlijk gekweten waren. In één woord, tegen al de mogelijke gevaren van een monopolie en van eene magtige en invloedrijke corporatie moet het Indische gouvernement zich wapenen; maar onder die voorwaarde verdient dan ook het denkbeeld van ééne of twee vennootschappen, naar ons inzien, verre de voorkeur boven eene afzonderlijke koncessie, en een afzonderlijk beheer van iedere geïsoleerde lijn. Want in 't laatste geval zoude inderdaad iedere lijn geïsoleerd staan, en bezwaarlijk meer kunnen worden gedacht aan de vestiging van een verstandig en doeltreffend spoorwegnet op Java. Maar dat *isolement* is, dunkt ons, niet het eenige kwaad; versnippering van kracht, talent en kapitaal is een tweede. Aan zamenwerking en aansluiting, in het geval van zes afzonderlijke maatschappijen, valt niet te denken; men zal zich gelukkig kunnen achten, zoo de eene niet de andere moedwillig tegenwerkt door tegenstrijdige bepalingen en tarieven en door eene, alle korrespondentie verijdelende, regeling der dienst. Maar zelfs bij eene welwillende betrekking van de maatschappijen onderling, zoude die versnippering van kracht, kapitaal en kennis nadeelig werken op den aanleg en de exploitatie. Za het reeds niet zeer gemakkelijk zijn een voldoend bekwaam personeel van technici en administrateurs voor éene of twee direktiën te vinden; wij achten het bijna onmogelijk voor zes verschillende ondernemingen om zich het vereischte aantal ingenieurs en verdere beambten te verschaffen. Niet geringer zullen de zwarigheden

zijn, aan het bijeenbrengen van het noodige kapitaal verbonden; eene enkele groote onderneming zal, indien wij ons niet bedriegen, voor dezelfde som het dubbele, ja driedubbele tot stand kunnen brengen van iedere afzonderlijke kleinere vennootschap; zij toch zal bij magte zijn het eene baanvak te exploiteren, alvorens een nieuw te beginnen, terwijl in het tegenovergestelde geval met elke lijn tegelijk zal worden aangevangen. Maar nog een laatste en overwegend voordeel schijnt ons verbonden te zijn aan het opdragen van al de lijnen aan eene enkele groote en krachtige onderneming, namelijk, dat het gouvernement zich daardoor verzekeren kan van den aanleg zoowel van de aanvankelijk minder vruchtbare en winstgevende lijnen als van die, welke onmiddellijk voordeel beloven. Het zal zeker weinig moeite kosten personen te vinden, die zich met den aanleg en de exploitatie der lijn Batavia-Buitenzorg-Preanger Regentschappen en Samarang-Vorstenlanden op billijke voorwaarden zullen willen belasten; maar zoodra deze beide dadelijk-voordeel gevende spoorwegen zullen zijn gekoncedeerd, zal het, vreezen wij, voor de regering niet zoo ligt vallen zich omtrent het tot stand brengen der overige lijnen te verstaan, tenzij bij zeer onereuse overeenkomsten harerzijds. In het geval eener enkele groote onderneming zal er kompensatie zijn; de aanvankelijk niet-renderende lijn zal worden opgewogen door de onmiddellijk rente-afwerpende, terwijl in ieder geval de kosten van aanleg, maar vooral van exploitatie - van materiëel en personeel - aanzienlijk minder zullen bedragen bij éénheid van beheer.

Bij de behandeling van de kwestie der spoorwegen op Java, hebben wij de vraag hooren opwerpen, of het vervoer moest plaats hebben door stoomkracht - machinale - of door paarden en karbouwen - dierlijke kracht. Het komt ons voor, dat de beantwoording dezer vraag niet twijfelachtig kan zijn. Het bezigen van trekdieren zou minder zijn dan een halve maatregel; het zou geheel het doel verijdelen, dat men door een dringendgevorderd verbeterd middel van gemeenschap wenscht te bereiken. Noch aan den eisch van spoed en geregeldheid, noch aan de voorwaarde van goedkoopheid zou daardoor worden beantwoord, en het bezwaar, dat zoovele koeli's en landbouwers en zulk een groot aantal buffels aan de bewerking van den grond worden onttrokken, zou in dat geval zoo mogelijk nog toenemen. Het mag bijna eene bittere ironie heeten aan Java een verbeterd middel van gemeenschap te willen geven door het be-

zigen van dierlijke kracht; die verbetering is naauwelijks de onkosten waard, aan het vervaardigen der ijzeren spoorstaven te besteden. Neen, geen ander dan volledig *stoom*vervoer kan aan de kolonie die ontwikkeling en dien vooruitgang geven, waarvoor zij vatbaar is, en kan aan de behoefte van landbouw, handel en industrie in den tegenwoordigen tijd beantwoorden.

Wanneer wij spreken van volledig stoomvervoer, en het denkbeeld van het bezigen van dierlijke kracht op spoorwegen, onvoorwaardelijk afkeuren, dan bedoelen wij daarmede niet de mogelijkheid en wenschelijkheid uit te sluiten van het aanleggen van *landwegen met sporen* van de verschillende stations der hoofdlijnen naar de voornaamste fabrieken of landelijke ondernemingen; die aanleg zou ook, in ons oog, eene groote verbetering zijn, maar zij vormt niet een element van beschouwing bij de vestiging van groote spoorweglijnen op Java, evenmin als de eventueele verbetering van kanalen en waterleidingen, welke daarvan, zoo wij vertrouwen, overal het gevolg zal zijn. Die landwegen met ijzeren sporen beschouwen wij als eene huishoudelijke zaak, als eene verbetering van de toegangen *tot* de spoorwegen op Java, maar zij moeten - wij herhalen het - niet leiden tot het onzalige denkbeeld, om ook op die spoorwegen zelven de trekkracht van dieren als middel van vervoer toe te passen.

Ten slotte een enkel woord over de aanmoediging en medewerking, door het Indisch bestuur aan deze zaak te verleenen!

In de eerste plaats schijnt ons daartoe te behooren, dat men aan de spoorwegondernemingen het transport verzekere van alle gouvernementsprodukten gedurende een bepaald aantal jaren, volgens den maatstaf der gemiddelde kosten, tot dus ver daarvoor betaald; dat evenzoo het brieven- en troepenvervoer naar een billijk tarief aan haar worde gegund, en zij vrijdom verkrijgen voor den invoer van alle materialen en machineriën, welke zij voor den aanleg, het onderhoud en de exploitatie der wegen zullen behoeven. Eene vrije beschikking over het benoodigde hout uit de gouvernementsbosschen, hetzij kosteloos, hetzij tot zeer lagen prijs; eene onbelemmerde toelating van het vereischte personeel en welwillende medewerking tot het verkrijgen van het werkvolk voor het aanleggen van de aarden banen benoodigd, natuurlijk tegen voldoende betaling; ziedaar wat mede tot die ondersteuning zou moeten behooren. Wij rekenen verder daartoe het verleenen van policietoezigt op den weg en bovenal

op de stations, de hulp en voorlichting der rijks-ingenieurs en verdere ambtenaren, en in de eerste plaats den kosteloozen afstand van het terrein voor de wegen en de gebouwen benoodigd. Het zou overweging kunnen verdienen om de aarden baan geheel voor gouvernementsrekening te doen aanleggen; wij zouden daaraan welligt de voorkeur geven boven subsidie of rentegarantie. Mogten daartegen echter bedenkingen bestaan, dan zal de garantie eener matige rente van vijf percent gedurende een zeker aantal jaren volstaan, om den aanleg der spoorwegen krachtig te bevorderen. De aldus eventuëel voor te schieten renten zouden noodzakelijk eene schuld moeten vormen ten behoeve van het gouvernement en ten laste der onderneming, van lieverlede te kwijten uit de opbrengst der wegen. Een regt tot naasting van den weg onder zekere omstandigheden, moet tevens aan de regering voorbehouden blijven op billijke voorwaarden voor de deelhebbers der maatschappijen.

Wij hopen door de bespreking van de zaak der spoorwegen op Java in dit tijdschrift eenigzins bijgedragen te hebben tot het vestigen der algemeene belangstelling op eene zaak, welke voor de kolonie inderdaad eene levensbehoefte is geworden, en de onmisbare voorwaarde tot hare toekomstige krachtige ontwikkeling. Wat wij voorstaan is niet het belang van deze of gene persoon of associatie, maar de spoedigste en meest doeltreffende verwezenlijking der allereerst gevorderde verbindingen, en wij zullen ons verheugen, wanneer het Indische bestuur er in slaagt om zich op degelijke wijze te verzekeren van het tot stand komen der hoofdlijnen, die door ons met zoo vele andere belangstellenden werden aangegeven, en wanneer het dat gewenschte resultaat kan bereiken op voorwaarden, die der schatkist geene te groote opofferingen kosten, maar tevens den ondernemers het uitzigt kunnen openen op eene billijke en regtmatige rente van de vrij aanzienlijke kapitalen, welke zij aan de vestiging aan een verbeterd gemeenschapsmiddel op Java zullen toevertrouwen.

Terentius en het oude Romeinsche blijspel.

Terentius Blijspelen, in het Nederduitsch overgebragt door Dr. J.C. van Deventer.
II.

Publius Terentius After werd omstreeks het jaar van Rome 558, zoo men zegt te Karthago geboren, en was dus een Puniër van oorsprong. Zijn bijnaam bevestigt in dit opzigt de geloofwaardigheid der overlevering; ofschoon het, wanneer men haar aanneemt, eenigzins bezwaarlijk is zich voor te stellen, hoe hij naar Rome kan gekomen zijn. Daar de tweede Punische oorlog omstreeks vijf jaren voor zijne geboorte geëindigd was, de derde eerst uitbrak na zijn dood, valt aan krijgsgevangenschap niet te denken. Men gist dus, dat hij door een lid van een Romeinsch gezantschap als slaaf uit zijn vaderland is weggevoerd. Hoe dit zij, de zuiverheid zijner taal bewijst, dat hij geheel als Romein was opgevoed en dus op zeer jeugdigen leeftijd naar Rome moet gekomen zijn. Zijn meester, de Senator Terentius Lucanus, schijnt vroeg de sporen van een goeden aanleg hij hem te hebben opgemerkt, en was edelmoedig genoeg hem zorgvuldig te laten onderwijzen en hem met de vrijheid te beschenken. Ongetwijfeld zijn langdurige letterkundige oefeningen voorafgegaan aan de zamenstelling zijner eerste komedie, ‘het meisje van Andros,’ die in het jaar van Rome 587 het eerst werd opgevoerd. Aangaande dit blijspel wordt ons door Suetonius eene niet onaardige anekdote verhaald, die

ons, zoo wij ze vertrouwen kunnen, een blik doet werpen in zijne voorafgaande geschiedenis, en ons leert dat ook hij aanvankelijk met gebrek en kommer te worstelen had. Toen hij zijn stuk aan de aedilen had aangeboden, werd hij daarmede naar een letterkundige van naam en gezag verwezen, wiens oordeel vooraf moest worden ingewonnen. De tengere jongeling, eer klein dan groot van gestalte, van donkere gelaatskleur en schamel gekleed, meldt zich met kloppend hart bij den kunstregter aan, die zich juist aan tafel begeven had. Deze wijst, zeker niet in het beste humeur, den armen dichter een bankje naast zijn aanligbed, waarop hij met bevende stem begint te lezen. De onverschillige verandert welhaast in een aandachtig, een ingenomen, een enthusiastisch hoorder. De groote man noodigt den jongeling om met hem aan te zitten en zijn maaltijd te deelen, en doorloopt eerst daarna met hem het gansche stuk, waarover bij hem zijne ongeveinsde bewondering te kennen geeft. Wie de bedoelde letterkundige was, kunnen wij, helaas! niet bepalen. De heer van Deventer noemt als zoodanig zonder bedenking den blijspeldichter Caecilius; hij schijnt dus de gissing van Muretus, die de lezing ‘Caecilius’ in plaats van ‘Caerius’ gesteld heeft, als ontwijfelbaar te beschouwen; maar zoover mij bekend is, wordt zij door geene handschriften aanbevolen, en Caerius is een onbekende grootheid[1]. Hoe het zij, deze ontmoeting was voor den jongen Terentius een voorbode van de gunst, die hem ten deel viel in de kringen waar hoogere beschaving te huis was, en die alleen hem tegenover de onverschilligheid of den weêrzin van het grootere publiek staande

1 Als het sterfjaar van Caeeilius wordt 586 opgegeven, en is dit juist, dan kan hij moeijelijk de voorlezing der in 587 opgevoerde Andria nog gehoord hebben. Intusschen kan men op de naauwkeurigheid van eerstgenoemde opgave niet onbepaald vertrouwen. Ook Mommsen (Röm. Gesch. II, S. 434) schijnt ‘Caecilius’ voor de ware lezing te houden. Hij meent namelijk, dat in de Andria (IV: 5, 9 sq.) de woorden

.....sic
Ut quimus, aiunt, quando ut volumus non licet,

eene navolging bevatten van een nagenoeg gelijkluidenden regel van Caecilius, en door Terentius zijn ingelascht om dien dichter een bewijs te geven zijner dankbaarheid voor de aanbeveling van zijn stuk. Maar bij Terentius zijn die woorden wel niets anders dan de vertaling van dezen Griekschen regel:

Ζῶμεν γὰρ οὐχ ὡς ϑέλομεν, ἀλλ᾽ ὡς δυνάμεϑα,

die hoogst waarschijnlijk in de Andria van Menander voorkwam; en niets verhindert ons aan te nemen dat beide dichters, geheel onafhankelijk van elkander, hetzelfde Grieksche spreekwoord voor oogen hadden.

hield. Publius Scipio Aemilianus[1], diens vriend Cajus Laelius de Wijze en Lucius Furius Philus, die als de bijzondere vrienden en beschermers van Terentius genoemd worden, vormden destijds met eenige andere geestverwanten uit de Romeinsche aristocratie een kring waarin Grieksche en Latijnsche letteren met liefde beoefend werden, en waartoe verdienstelijke letterkundigen van beide natiën gemakkelijk toegang verwierven. Zoowel de Grieksche geschiedschrijver Polybius en de Grieksche wijsgeer Panaetius, als de Latijnsche satyrendichter Lucilius en de Latijnsche blijspeldichter Terentius waren in dezen kring te huis. Van hier gingen de wetten uit, die voortaan den Latijnschen Parnassus beheerschen, den schrijvers van Rome, die op den bijval der meer beschaafden wilden hopen, tot rigtsnoer verstrekken zouden. De fragmenten der satyren van Lucilius, de onbekende schrijver der aan Herennius opgedragen Rhetoriea, leeren ons den geest kennen, die uitging van eenen kring, die ons levendig de letterkundige kringen herinnert, die in Engeland onder de regering van koningin Anna den toon gaven. Correctheid in kunstvorm en stijl, zuiverheid van taal en versbouw golden hier als de eerste vereischten der letterkunde, en zelfs de grootste oorspronkelijkheid en genialiteit konden het gemis dezer eigenschappen niet doen vergeven. De ruwe, maar krachtige voortbrengselen der oude Latijnsche Muze, de schriften van een Ennius, Plautus, Pacuvius vonden geene genade in de oogen dezer kunstregters; de gezwollenheid en het gebrek aan logica dier dichters werden onbarmhartig ten toon gesteld. Een enkele blik op de komedies van Terentius en op de betrekking waarin hij tot zijne voorgangers en kunstbroeders staat, toont genoeg hoe geheel hij in dit gezelschap te huis behoort, en verklaart volkomen de vriendschap die Scipio hem toedroeg, de maaltijden waartoe hem Furius en Laelius noodigden, en de togtjes naar de villa's zijner vrienden, allen jonger in jaren dan hij zelf, waaraan hij deel nam, zon-

1 Ook Afrieanus minor bijgenaamd. De groote Scipio Africanus stierf in of omstreeks 571, toen Terentius 13 jaar oud was, en kan dus niet de Scipio zijn, die zoo vaak als zijn beschermer vermeld wordt. Tevens blijkt daaruit, dat ook de Cajus Laclius, die door de levensbeschrijvers van Terentius als zijn vriend wordt genoemd, niet de ondere van dien naam is, de vriend van Africanus major, maar zijn zoon Cajus Laclius, bijgenaamd de Wijze, die door even naauwe vriendschapsbanden met Scipio Aemilianus verbonden was. Deze laatste was eigenlijk de zoon van Aemilius Panllus, maar door een der Scipio's geadopteerd. Dit tot voorkoming van een niet ongewone verwaaring.

der dat wij noodig hebben onze toevlugt te nemen tot de onwaarschijnlijke aantijgingen, waardoor de dichter Porcius Licinus (omstreeks 640), in zijne berijmde geschiedenis der Latijnsche poëzij, een zware klad op de zedelijkheid van Terentius poogde te werpen[1].

Terentius, ofschoon verre van een genie en eigenlijk niet meer dan een literator die zich door vlijtige oefening eene achtingswaardige meesterschap over stijl en taal verworven had, is echter eene verschijning van veel gewigt in den ontwikkelingsgang der Romeinsche letterkunde; hij is de wegbereider van hare zoogenaamde gouden eeuw, de pionier dier rigting die er naar streefde, met aflegging der vroegere ruwheid en barbaarschheid, de Grieksche dichters en schrijvers in alles te evenaren, zoo niet te overtreffen, in alles..... alleen de oorspronkelijkheid uitgezonderd. Met hem begint die wedstrijd, welks karakter zoo juist is uitgedrukt in de woorden van Phaedrus, toen hij het eerst met eene proeve in een voor Latium nog nieuw genre, de Aesopische fabel, voor zijne landgenooten optrad:

> Als Latium thans mijn werk begunst'gen wil,
> Dan telt het wederom een schrijver meer
> Dien 't aan de Grieken overstellen kan[2].

Inderdaad, Terentius wilde - altijd de oorspronkelijkheid daargelaten - geheel de Latijnsche Menander zijn, gelijk Latium sedert in Lucretius zijn Empedocles, in Virgilius zijn Homerus, in Horatius zijn Pindarus, in Ovidius zijn Simonides, in Phaedrus zijn Aesopus, in Cicero (si diis placet) zijn Plato en Demosthenes tevens, in Livius zijn Herodotus en zelfs in Seneca een soort van Sophocles begroette. Heeft Terentius al de verdienste van een nieuwe baan geopend te hebben, hij heeft ook den beker met kolokwintsap moeten drinken, bereid voor een iegelijk die zijn tijd vooruit is. De prologen zijner komedies bewijzen het in schier iederen regel, hoe vinnig hij door de kritiek werd vervolgd, en hoe weinig hij de menigte wist te behagen. Maar de miskenning van Terentius hield niet

1 Zie de door Suetonius in Vita Terentii bewaarde verzen. Reeds onder de ouden werd die beschuldiging door Fenestella weêrsproken.

2 Lib. II, 8 sq.

> Quod si labori Latium faverit meo,
> Plures habebit, quos opponat Graeciae.

op, toen de rigting die hij voorstond, had gezegepraald; want die zegepraal bepaalde zich tot de geletterde kringen, en de menigte der schouwburgbezoekers te Rome was in de dagen van Caesar en Augustus niet beter en beschaafder, maar zeker nog ruwer en gemeener dan in de dagen van Scipio Aemilianus. En ziedaar, waarom ook de tragedie te Rome nimmer succes had, en waarom, toen men ze eindelijk in goeden ernst begon te beoefenen, treurspelen alleen werden geschreven om in letterkundige kringen gedeclameerd, niet om voor het volk ten tooneele gevoerd te worden. Terentius is te Rome nooit populair geworden en kon het niet zijn; wel heeft het nageslacht hem regt doen wedervaren, maar in dat nageslacht alleen *the chosen few*, die in de school der Grieksche letteren gevormd waren, niet de bonte, uit de heffe aller natiën zaamgevloeide of geteelde menigte der eeuwige stad, met haren huiveringwekkenden kreet: ‘Panem et Circenses.’ Terentius schijnt spoedig weder geheel van het tooneel verdrongen te zijn, om voor de Atellaansche kluchten en Mimen (ongeveer wat wij harlekinaden en balletten zouden noemen), met hunne nahootsing der ruwe volkszeden en hunne dartele dansen, plaats te maken. Nevens deze schijnen van de oude blijspeldichters alleen Plautus en wie in zijnen geest geschreven hadden, bij voortduring in de gunst des publieks te hebben gedeeld, ofschoon men ook hunne stukken te lang begon te vinden en waarschijnlijk soms bekortingen werden aangebragt. De treurspelen van Ennius, Pacuvius en Accius schijnt men ten behoeve der enkele liefhebbers, of als een soort van verpligte hulde aan de nationale letterkunde, nog een enkele maal te hebben geduld, ongeveer zoo als wij nog den Gijsbrecht dulden. Nieuwe treur- en blijspelen voor opvoering bestemd, werden reeds in Sulla's tijd niet meer geschreven, ofschoon men somtijds, om een schijn van nieuwheid te erlangen, oude stukken onder veranderde titels en met veranderde personennamen ten tooneele bragt. In dezelfde eeuw dus waarin de pracht der decoratiën en kostumen ten toppunt was gestegen, waarin men leest van optogten waarbij 600 muilezels te gelijk over het tooneel werden gevoerd, waarin een Aesopus en Roscius als tooneelspelers, een Dionysia als danseres, zich vorstelijke fortuinen verwierven, was de tooneelpoëzij, met uitzondering van hare onbeduidendste en schadelijkste uitwassen, te Rome gestorven en de uit aesthetisch oogpunt beste tooneeldichter dien Rome had opgeleverd, geheel van het theater ge-

bannen. De blijspelen van Terentius bleven voortaan ‘tooneelstukken in handschrift,’ zoo goed als de treurspelen die Quintus Cicero schreef, om zich gedurende de langwijlige winterkwartieren in Gallië den tijd te korten, als de Thyestes van Varius, de Medea van Ovidius en de treurspelen die op naam van den wijsgeer Seneca tot ons zijn gekomen, de eenige inspiraties der tragische muze van Rome, die aan den tand des tijds zijn ontsnapt.

Wij zullen ons niet ophouden bij de vragen, die zich welligt aan dezen of genen opdringen, waar, waarom en in hoeverre de geschiedenis van het moderne tooneel ons gelijksoortige verschijnselen vertoont. Te Rome was dit alles zeer natuurlijk. Hooren wij voor een oogenblik een der fijnste en geestigste kunstregters die zich met de Latijnsche literatuur hebben bezig gehouden, een der weinige beoefenaars der klassieke oudheid die, in plaats van bij de traditionele, algemeene en domme bewondering te volharden, den fakkel der kritiek hebben ontstoken om daarbij hare overblijfselen te beschouwen.

‘Het Romeinsche volk,’ zegt Nisard[1], ‘verstond het Latijn niet of verstond het slecht. De aristocratie sprak een zuiver, sierlijk, welluidend Latijn, het Latijn van Terentius; het volk een patois, krachtig als ieder ander patois, schilderachtig in zijne kracht, maar altijd een patois, met elementen der taal van al de overwonnen volken gemengd. Zoo min als eenig ander patois, kon ook dit eene literatuur voortbrengen. Waarom wordt Plautus toegejuicht? Omdat hij niet schroomt met het Latijn der aristocratie de bonte straattaal te mengen. Waarom wordt Terentius uitgefloten? Omdat hij goed Latijn spreekt. 't Baat hem niet, dat hij op de bescherming der te Rome meest gevierde namen bogen mag, dat hij in zijne prologen de welwillendheid van het Romeinsche volk inroept en nederig verlof vraagt om het gedurende eenige uren te vermaken; 't volk, dat niets dan weêrzin over heeft voor die fijnheid van stijl, die bevalligheid van taal, die de bezitters der voorste plaatsen van genot schier doen bezwijmen, overschreeuwt met zijn woest gekrijsch de stem der tooneelspelers, en verlaat het theater bij het derde bedrijf, om zich met de kunsten van koorddansers en huppelende olifanten te gaan verlustigen.

‘Slechts ééne soort van blijspel is te Rome mogelijk geweest:

1 Études sur les poètes Latins de la décadence, 1, p. 131.

het blijspel van Plautus. Grappen en kluchten vinden in alle landen en onder alle klassen hun publiek. Men heeft geene beschaving noodig om te kunnen lagchen; maar tranen, zulke tranen althans als het Grieksche treurspel aan de oogen der Atheners wist te ontlokken, vereischen eene zeer gevorderde beschaving. Het zelfde volk dat dansende olifanten en vechtende tijgers toejuicht, kan ook vermaak vinden in gaauwdievenstreken, in bordeeltooneelen, in 't gekerm van vrouwen in barensnood, in goocheltoeren, in de teleurstellingen van een gierigaard, in de gulzigheid van een slaaf, vooral wanneer de dichter, die dat alles ten tooneele brengt, zich getroost om in straattaal te spreken. Dit is de reden waarom Plautus bijval vond. Zijn geparodieerde Grieken deden het volk lagchen; en welligt was er in dat gelach nog meer vreugde van den wilde, die met een beschaafd volk spot, of van een overwinnaar, die zich ten koste van den overwonnene vermaakt, dan ware sympathie voor het komische. Hoe het zij, Plautus wist zijne Grieksch-Latijnsche kost van de hand te zetten en verkocht zijne stukken voor een goeden prijs aan de aedilen. Maar Terentius werd verlaten, omdat hij niet naar het uitgelaten lagchen streefde, en zelfs, nadat hij de vrouw en dochter van Scipio bij de voorlezing zijner stukken had zien weenen, op de tranen zijner toeschouwers speculeerde. En dan sprak Terentius de taal der paleizen voor het volk der markten en stegen: reden genoeg voor dat volk om met zijne magtige patronen en zijne vleijende prologen den spot te drijven, en den dichter zijn fraais voor ledige banken te doen opvoeren.'

Intusschen stonden voor Terentius tegenover de versmading der menigte en de vinnige aanvallen der kritiek, waarvan wij straks meer zullen hooren, reeds bij zijn leven de goedkeuring en lof der beschaafdste en edelste Romeinen, en na zijn dood de schier eenstemmige bewondering van alle Romeinsche kunstregters. Konden wij ons geheel verlaten op de vaak onderling strijdige bijzonderheden en anekdoten, die in het zoogenaamde 'leven van Terentius' door Suetonius bewaard zijn, wij zouden zelfs moeten aannemen, dat de ontvangst, welke aan zijne komedies door zijne tijdgenooten bereid werd, niet doorgaande zoo ongunstig was als het door Nisard wordt voorgesteld. Uitdrukkelijk toch zegt die schrijver, dat al zijne stukken evenzeer den bijval des volks verwierven, en dat zijn Eunuchus het stuk was, waarvoor de prijs van 8000 sestertiën betaald werd,

dien wij boven reeds als het maximum der geldelijke belooning van een tooneeldichter in die dagen leerden kennen. Ook de proloog zelf van de Hecyra, waarop Nisard zijne voorstelling voornamelijk bouwt, geeft ons wapenen in de hand om die voorstelling als overdreven te bestrijden. Het blijkt toch daaruit, dat in het algemeen de fortuin der tooneelstukken zeer wisselvallig was, en ook anderen tooneeldichters, met name Caecilius, dikwijls geen beter lot wedervoer: vermoedelijk was Terentius dus niet de eenige, die zich over de voorkeur aan koorddansers en vechterspelen geschonken, te beklagen had. En evenzeer blijkt uit de didaskalie, dat de Hecyra eindelijk bij de derde voorstelling een beter onthaal vond, even als zulks volgens den proloog ook aan de vroeger uitgefloten stukken van Caecilius bij herhaalde voorstelling was ten deel gevallen. Zulk eene uitsluitende en bestendige afkeuring, als men uit de boven aangehaalde regelen misschien zou opmaken, viel dus inderdaad aan Terentius niet ten deel; veeleer schijnt het dat zijne manier zelfs gedurende korten tijd de Plautinische verdrong; maar dit, zoowel als de omstandigheid dat hij, soms althans, een hoogeren prijs dan iemand zijner kunstbroeders voor zijne stukken bedong, laat zich zeker meer nog uit zijne maatschappelijke positie, uit de vriendschap van hooggeboren mannen en het behagen dat de aristokratie in zijne fijn gepolijste stukken vond, dan uit zijne eigene populariteit verklaren. ‘Zelfs in de literatuur,’ zegt Mommsen, ‘heerschte de oligarchie en verdrong de kunstmatige komedie der exclusieven het populaire blijspel; wij vinden dat omstreeks 620 de stukken van Plautus van 't répertoire verdwenen.’ Maar daarom ook wordt hierdoor niets afgedongen op de meerdere populariteit die Plautus, deels reeds bij zijn leven genoot, deels en vooral bij het tot gedurig grooter ruwheid en gemeenheid vervallend volk van het latere Rome herkreeg. Het is wel aan geen twijfel onderhevig, dat het volk, gewoon aan de zeer tastbare geestigheden van Plautus, in den kritikus die de taal van Terentius mat en zijn stijl zwak[1] noemde, den tolk zijner eigene meening vond. De lof door de fijnste kenners van

1 Qui ita dictitat, quas ante hie fecit fabulas
Tenui esse oratione et scriptura levi.
(Phorm. Prol. 4 sq.)

De heer van Deventer heeft, meen ik, zeer te onregt *tenui oratione* door *onbeduidend van inhoud* vertaald.

stijl en Latiniteit, door een Cicero, Caesar, Quintilianus aan Terentius toegezwaaid, kon dan ook geene herrijzenis zijner stukken te weeg brengen, zoo als zij in de eeuw van Sulla en Caesar, door de philologische studiën van Varro en het spel van Roscius, aan Plautus ten deel viel. Ook moeten wij opmerken dat die oude kunstregters, bij den lof aan Terentius gegeven, zich omtrent den waren aard zijner verdiensten niet bedrogen, en hem alleen daarom zoo hoog stelden, omdat ook bij hen schoonheid van stijl en versbouw en zuiverheid van taal op den voorgrond stonden. Varro prijst in de stukken van Terentius de fijne karakterschildering, doch daarvan schijnt de verdienste meer aan zijn oorspronkelijk dan aan hem zelven toe te schrijven; maar al de andere lofspraken hebben schier uitsluitend tot de uitgelezen taal, de zuivere Latiniteit, de bevalligheid van den dialoog, de verfijnde kunst van Terentius betrekking, en het bekende epigram van Caesar[1] aarzelt niet, bij instemming in denzelfden lof, het gebrek van komische kracht in Terentius te betreuren, waardoor hij slechts op den naam van ‘een gehalveerden Menander’ aanspraak had.

Wij zagen reeds dat Terentius bij zijn leven veel van de kritiek te lijden had. Haar voornaamste woordvoerder was zekere ‘oude dichter’ - de commentatoren noemen hem Luscius Lanuvinus - dien Terentius in zijne prologen ons telkens als zijn bitteren, door nijd en wangunst bestuurden vijand voorstelt, maar die, ook blijkens de wijze waarop Terentius zich verantwoordt, inderdaad moet geacht worden de volksmeening ten aanzien van onzen dichter te hebben uitgedrukt. Behalve de reeds besproken beschuldiging van flaauwheid en matheid, bragt hij ook deze tegen hem in, dat hij bij het zamenstellen zijner stukken meer op het talent zijner voorname vrienden, dan op zijn eigen aanleg steunde, en dat hij zich door hen niet alleen met raad, maar ook met der daad deed bijstaan. Deze beschuldiging heeft onder de ouden vrij algemeen geloof gevonden. Wij lezen in het leven van Terentius, dat, volgens de getuigenis van Q. Memmius, Scipio Aemilianus wat hij zelf te huis had geschreven, onder den naam van Terentius ten tooneele deed voeren, en dat, volgens een verhaal van Nepos, Laelius, door zijn vrouw vermaand om tijdiger naar bed te gaan, haar eerst

1 Bewaard, even als een fragment uit Cicero's Limon over onzen dichter, in het Vita Terentii van Suetonius.

verzocht had hem niet te storen, en haar later had te kennen gegeven, dat hij zelden met gelukkiger *veine* had geschreven, terwijl hij, gebeden om te mogen hooren wat hem zoo wel was gelukt, een tooneel uit den Heautontimorumenos opzeide. De tegenspraak van zekeren Santra, die deed opmerken dat Scipio en Laelius te jong waren om de medearbeiders van Terentius te zijn, en dat, zoo men hem buiten staat acht om zijne stukken alleen te hebben vervaardigd, men liever andere letterkundigen, die toen reeds meerdere jaren telden, b.v. Sulpicius Galba, Q. Fabius Labeo en M. Popilius als zijne helpers moet aanmerken, heeft de overtuiging dat Scipio en Laelius met Terentius aan zijne stukken gearbeid hebben, slechts weinig geschokt. Ofschoon dit verschil van gevoelen het wezen der beschuldiging niet raakt, begunstigt het echter wel eenigzins de meening, dat wij hier meer met opgeraapte en door de overlevering uitgesponnen praatjes, dan met ware feiten te doen hebben. De sage, zoo als Mommsen teregt aanmerkt, nergens magtiger dan in de geschiedenis der letterkunde, heeft hier vermoedelijk alleen aangeknoopt aan hetgeen van het verkeer van Terentius in den kring van Scipio en Laelius van elders bekend was, aan de beschuldiging van Lanuvinus, maar vooral aan de wijze waarop Terentius haar beantwoordde, en die inderdaad zeer geschikt was om aan de meening, dat zijne vrienden hem behulpzaam waren, voedsel te geven. Zoo lezen wij in den proloog van den Heautontimorumenos:

> Wat een kwaadaardige oude dichter voorts
> Gedurig hem verwijt, dat hij zich plotsling
> Aan de oefning van der Muzen kunst gewijd heeft,
> Meer steunend op der vrienden fijn vernuft
> Dan op zijn eigen aanleg, hieromtrent
> Zal slechts uw oordeel, slechts uwe uitspraak gelden[1].

en nog sterker is de ingewikkelde concessie in den later (593) geschreven proloog der Adelphi:

> Wanneer door zijn benijders wordt beweerd

1 Tum quod malevolus poëta dictitat,
Repente ad studium se applicasse hune musicum,
Amicûm ingenio fretum, hand natura sna;
Arbitrium vestrum, vestra existumatio
Valebit.

Dat eedle mannen hem ter zijde staan,
Gedurig medeschrijvend aan zijn werk,
- Wat hun een woord dat diep moet grieven dunkt, -
Dan rekent onze dichter 't zich tot lof,
Dewijl het toont dat hij aan hen behaagt
Die u en 't gansche volk behaaglijk zijn,
Wier hulp in oorlog en in vredestijd
Elk uwer op zijn tijd ten bate strekt[1].

Ofschoon nu deze uitspraken niet geheel de zeker overdreven meening bevestigen, dat sommige komedies van Terentius geheel of ten deele door zijne vrienden geschreven waren, blijkt er toch genoegzaam de overtuiging van Terentius uit, dat die vrienden zich door het vermoeden der menigte veel meer vereerd dan beleedigd achtten. Wij hebben dus inderdaad het regt om de komedies van Terentius tot zekere hoogte als het gezamenlijk produkt van den literarischen kring, waarin hij verkeerde, te beschouwen. Zij waren het uitvloeisel van den geest die in die coterie heerschte, en traden de wereld in, voorzien van den stempel der goedkeuring, door de fijnstbeschaafde mannen van Rome daarop gedrukt.

De overleveringen aangaande de betrekking waarin Terentius tot de coterie van Scipio en Laelius stond, gaven mij van zelve aanleiding om hier over de plaats uit te weiden, die hij in de Romeinsche letteren inneemt. Wordt hierdoor de relatieve waarde zijner schriften voor zijn tijd en volk bepaald, het onderzoek naar hunne absolute waarde voor alle tijden en volken, waardoor alleen de vraag kan beantwoord worden of en onder welke voorwaarden eene vertaling van Terentius thans nog eenige kans op bijval heeft, is van geheel anderen aard. Wij komen daarop nader terug en vinden dan tevens gelegenheid, daarbij de overige beschuldigingen die de kritiek tegen Terentius inbragt, ter sprake te brengen. Haasten wij ons om vooraf hier nog het weinige bij te voegen, wat de overlevering en zijne eigene

1 Nam quod isti dicunt malevoli, homines nobiles
Eum adjutare, adsidueque una scribere,
Quod illi maledictum vehemens esse existumant,
Eam laudem hie ducit maxumam; cum illis placet
Qui vobis universis et populo placent:
Quorum opera in bello, in otio, in negotio,
Suo quisque tempore usust sine superbia.

schriften nog tot het beeld van het leven en karakter des dichters kunnen bijdragen.

Het tooneelstuk is uit zijn aard een te objectief kunstwerk dan dat het in den regel gemakkelijk zou vallen, daaruit veel omtrent de subjectiviteit des dichters op te maken; en voor zooverre oorspronkelijke stukken in dat opzigt nog eenige dienst konden bewijzen,zal men die toch zeker niet van vertalingen verwachten. Wij zijn dus in dit opzigt alleen tot de prologen beperkt, maar deze zijn dan ook hier weder bijzonder leerzaam te achten. Reeds dadelijk verdient het opmerking, hoe de oorspronkelijke bestemming van den proloog door Terentius geheel uit het oog wordt verloren. Te naauwernood geeft hij nog met een enkel woord opheldering aangaande de herkomst zijner stukken; aan een korte ontvouwing van den inhoud wordt in het geheel niet gedacht. De proloog van Terentius is eigenlijk niets anders dan een antikritiek. Tegenover de strenge aanvallen waaraan hij bloot staat, en den geringen bijval dien de menigte hem betoont, beroept hij zich op zijn ernstïg streven om aan het publiek genot en genoegen te verschaffen, en op de goedkeuring der weinige uitgelezenen, wier oordeel dan toch niet zoo mag worden in den wind geslagen; hij maakt opmerkzaam op de zuiverheid zijner taal, ontvouwt de beginselen waarnaar hij in de bewerking der stukken van Menander is te werk gegaan, en weert de meening af, als zou hij aan zijne Latijnsche voorgangers plagiaat hebben gepleegd, door op de gemeenschappelijke bron te wijzen, waaruit zoowel hij als zij hebben geput. Maar zijne polemiek is niet enkel defensief; soms grijpt hij ook naar aanvallende wapenen. Hij verlaagt zich niet alleen tot de bedreiging dat hij zijne tegenstanders, die hij nu nog spaart, genoeg den mond zal weten te snoeren, door op zijne beurt hunne gebreken aan den dag te brengen, indien zij hem niet met rust laten, maar kan zich zelfs niet onthouden nu en dan eenige staaltjes van hunne vergrijpen tegen de aesthetica aan te voeren. Zoo lezen wij in den proloog der Andria:

> Ik raad hun dus dat zij van nu af rusten,
> Niet verder voortgaand met hun lastertaal,
> Opdat men niet hun eigen schand hun toon[1].

1 Andr. Prol. 22, 23.

> Dehine, uit quiescant, moneo, et desinant
> Maledicere; malefacta ne noscant sua.

Voorts in dien van den Eunuchus:

Is er iemand door de opregte zucht bezield
Te behagen aan zooveel menschen als hij kan,
En niet te kwetsen waar hij 't mijden mag,
Dan hoort onze dichter zeker tot die bent;
Is er iemand voorts, die meent dat hij te ruw
Door hem is aangepakt, hij bedenke wel,
Dat hij die kaatst den bal verwachten moet.
'k Bedoel dien dichter, die zoo trouw vertaalt
Dat juist daardoor hij onverstaanbaar wordt
En 't goede Grieksch tot slecht Latijn verwerkt;
Die Menanders *Spook* dus onlangs heeft verknoeid,
En in den *Schat* den man wien de aanklagt geldt,
Zijn regt op 't goud alreeds bewijzen laat
Voor nog de klager hem heeft afgevraagd
Van waar hij 't heeft en hoe 't in 's vaders graf
Gekomen is. Och hij bedrieg' zich niet,
Noch denke dat met hem afgerekend is
En niets meer ik van hem te zeggen heb.
Neen 'k raad hem zeer, dat hij zijn tergen staak';
Want veel, dat nu hem toegegeven wordt,
Breng 'k later aan den dag, wanneer hij niet
Zijn boozen aard bedwingt[1].

1 Si quisquam est, qui placere se studeant bonis
Quam plurimis, et minime multos laedere,
In his poëta hie nomen profitetur suum.
Tum siquis est, qui dictum in se inclementius
Existimarit esse, sic existimet,
Responsum, non dictum esse, quia laesit prior:
Qui bene vertendo, et easdem scribendo male, ex
Graecis bonis Latinas fecit non bonas:
Item ut Menandri Phasma nune nuper dedit:
Atque in Thesauro scripsit, causam dicere
Prius unde petitur, aurum quare sit suum,
Quam ille qui petit, unde is sit thesaurus sibi
Aut unde in patrium monumentum pervenerit.
Dehine, ne frustretur ipse se, ant sic cogitet,
Defunctus jam sum, nihil est quod dicat mihi:
Is ne erret, moneo, et desinat lacessere.
Habeo alia multa, nune quae condonabitur;
Quae proferentur post, si perget laedere;
Ita ut faecre instituit.

En wederom in den proloog van den Phormio:

Nu de oude dichter onvermogend blijkt
Onzen dichter af te trekken van zijn kunst
En hem te bewegen dat hij 't handwerk staak',
Wil hij pogen om door lage lastertaal
Hem af te schrikken, dat hij niet meer schrijv',
Steeds herhalend dat wat hij vroeger heeft gedicht,
Even mat van taal als zwak van schrijfwijs is.
Natuurlijk, daar hij nooit heeft voorgesteld
Een waanzinnig jongman, die een hinde ziet
Voortvlugtig, door de honden nagejaagd,
En smeekend, dat hij haar ter hulpe snell.'
Begreep die man, dat toen zijn stuk niet viel,
Hij dit den spelers slechts te danken had,
Niet aan zich zelv', voorwaar hij zou zijn tong
Voor lang het zwijgen hebben opgelegd!
Meent iemand nu welligt dat, zoo niet 't eerst
Die oude dichter dezen had getergd,
De stof voor een proloog ontbroken had,
Omdat van niemand kwaad te spreken viel:
Hem antwoordt onze dichter, dat de palm
Aan alle vrienden van der Muzen kunst
Geboden wordt: onbillijk is dus de eisch,
Dat hij, de kunst verzakend, hongren zou.
Doch 't was hem om een antwoord slechts te doen,
Niet om te tergen. Had zijn kwelgeest dus
Met vriendelijke woorden hem begroet,
Hij had van hem ook niets dan goeds gehoord.
Nu hij gekaatst heeft, denk' hij dat de bal
Van goeder hart teruggeworpen is,
En dat ik dan eerst van hem zwijgen wil,
Als hij vooraf zijn lastertong bedwingt[1].

1 Postqnam poëta vetus poëtam non potest
Retrahere ab studio, et transdere hominem in otium;
Maledietis deterrere, ne scribat, parat:
Qui ita dietitat, quas ante hie fecit fabulas
Tenui esse oratione et scriptura levi:
Quia nusquam insanum fecit adulescentulum
Cervam videre fugere, et sectari canes:
Et eam plorare, orare ut subveniat sibi.
Quod si intelligeret, olim eum stetit nova,
Actoris opera magis stetisse quam sua;
Minus multo audacter, quam nune laedit, laederet.
Nene siquis est, qui hoe dicat aut sic cogitet,
Vetus si poëta non lacessisset prior,
Nullum invenire prologum posset novus
Quem diceret, nisi haberet cui malediceret:
Is sibi responsum hoe habcat; in medio omnibus
Palmam esse positam, qui artem tractant musicam.
Ille ad famem hunc ab studio studuit reicere:
Hie respondere voluit, non lacessere.
Benedietis si certasset, audisset bene:
Qued ab illo adlatumst, sibi esse id relatum putet.
De illo tum finem faciam dicundi mihi,
Peccandi cum ipse de se finem fecerit.

Voorwaar, die zoo sprak heeft den gewonen aard van ‘het prikkelbaar geslacht der dichters’[1] niet verzaakt, en toont dat ijdelheid en ligtgeraaktheid tot de grondtrekken van zijn karakter behooren. Het is een der vele punten waarin Terentius met Phaedrus overeenstemt, die, even als hij, meer door keurigheid van stijl en dictie, dan door kracht en oorspronkelijkheid uitmuntende, en, even als hij, bij de poging om aan een nieuw genre ingang te verschaffen, meer berisping dan bijval vindende, meer nog door zijn eigen prikkelbaarheid, dan door de vinnigheid zijner tegenstanders, het slagtoffer werd der kritiek, die hij in het krachtig bewustzijn van wezenlijke verdiensten, waar zij regt had, zich ten nutte gemaakt, waar zij verkeerd oordeelde, zou veracht hebben.

Bij een man van dit karakter is 't niet onaannemelijk, dat er waarheid schuilt in de overlevering, dat de gevoeligheid over de miskenning en gedurige aanvallen, waaraan hij bloot stond, hem ten laatste uit Rome verdreef; hij zou niet de eenige zijn, die op zulke gronden zelfs zijn gebeente niet aan zijn vaderland (hier slechts een aangenomen vaderland) gegund had. Intusschen is er bij veel standvastigheid in de overlevering aangaande de reis van Terentius naar Griekenland, groot verschil van meening wat de motieven betreft, die hem daartoe bewogen. Hij had in zes jaren tijds (587-593) zes zorgvuldig gepolijste stukken, die wij nog allen bezitten, ten tooneele gebragt; en tot dit weinige schijnt zich zijne gansche literari-

Eene dergelijke plaats komt ook nog voor in den proloog van den Heautontimerumenos, reg. 30-34: doch lezing en bedoeling beide zijn daar zoo onzeker, dat ik mij liefst van eene poging tot vertaling onthoud.

1 Genus irritabile vatum.

sche productiviteit bepaald te hebben, daar nimmer een titel of fragment van eenig ander stuk wordt vermeld. Nog had hij zijn vijf en dertigste jaar niet volbragt, toen hij eensklaps uit Rome verdween, om het nimmer weder te zien. Porcius Licinus noemt het verlies van al zijn bezittingen en de bitterste armoede als de reden waarom hij zich in stilte uit de voeten maakte, om in een afgelegen oord van Griekenland, in de Arkadische stad Stymphalus, te gaan sterven, en wordt zeer pathetisch bij de gedachte, dat hij zelfs geen gehuurd huis te Rome had, waarheen zijn slaaf het berigt van zijn dood kon brengen, terwijl zijne magtige zoogenaamde vrienden, Scipio, Laelius en Furius in grooten overvloed leefden. Maar het schijnt dat wij het verlies der berijmde letterkundige geschiedenis van dien Porcius niet te zeer hebben te betreuren, indien zijne berigten doorgaans uit geen betere bron geput waren, dan wat hij van Terentius meldt. Althans wat hij van des dichters armoede verhaalt, wordt door Suetonius bepaaldelijk weêrsproken, die berigt dat Terentius een landgoedje van 20 bunders aan de Via Appia bij de villa Martis heeft nagelaten en eene dochter, die later met een Romeinschen ridder is gehuwd. Suetonius zelf laat zijnen lezers de keus tusschen de mismoedigheid des dichters over de aanvallen van Lanuvinus en anderen, en tusschen zijne zucht om de zeden en instellingen van Griekenland ter plaatse te gaan bestuderen ten einde van den opgegaarden schat in de zamenstelling van nieuwe stukken gebruik te maken. De laatste meening zou zeker het naast bij de waarheid zijn, indien men mogt vertrouwen op hetgeen Consentius berigt, dat Terentius op zijne terugreis uit Griekenland met honderd en acht nicuwe stukken, naar Menander bewerkt, op zee is omgekomen. Maar wie kan gelooven dat de dichter, die over zes stukken zes jaren had gearbeid, in de weinige maanden die hij in Griekenland heeft doorgebragt, met honderd en acht stukken heeft kunnen klaar komen? Dat ware aan de inspiratie der Grieksche Muzen wat al te groote kracht toegekend! Dat hij intusschen werkelijk nieuwe stukken gemaakt had, is geloofwaardig en wordt ook door andere berigtgevers bevestigd. Voor 't overige komen de strijdige berigten van Porcius en Consentius aangaande zijn dood eenigermate te zamen in een derde overlevering, die daarom als de waarschijnlijkste mag gelden, dat hij, toen al zijn bagaadje en ook zijn nieuwe letterarbeid, die hij vooruit had gezonden, door eene schipbreuk

waren verloren gegaan, uit verdriet daarover door eene zware ziekte werd aangegrepen en op het eiland Leucadia den geest gaf[1]. Zijn dood valt in het jaar 594, het 36ste van zijn leven.

Wat de behandeling zijner Grieksche modellen betreft is Terentius in veel strikter zin een vertaler te noemen dan zijne voorgangers. Ik wil hier niet zoozeer daarop drukken, dat hij zelf in den Proloog der Adelphi verzekert ‘woord voor woord te hebben weêrgegeven’[2], daar die uitdrukking eigenlijk niet op de geheele komedie, maar op eene daarin ingelaschte plaats uit de *Synapothneskontes* van Diphilus betrekking heeft. Intusschen zien wij toch daaruit dat Terentius in de naauwe aansluiting aan zijn Grieksche modellen een eer stelt, en wij mogen wel aannemen, dat, wat hier bij toeval van eene enkele plaats gezegd wordt, had de gelegenheid zich daartoe aangeboden, ook wel in meer omvattenden zin van zijn letterarbeid had kunnen getuigd worden. Maar er is bovendien menig ander verschijnsel dat dit oordeel bevestigt. De komedie van Terentius verplaatst ons geheel in Athene, alles is daarin zuiver Grieksch; de tastbare interpolaties, die wij in de stukken van Plautús vinden, ontbreken geheel en al; geene enkele toespeling, geen enkele spreekwijze herinnert ons den bewoner van Rome[3]; zelfs behouden de stukken hunne Grieksche ti-

1 Suetonius zegt: ‘Ceteri mortuum csse in Arcadiac Stymphalo sive Leucadia tradunt, Cn. Corn. Dolabella, Marco Pulvio Nobiliore Coss., morbo implicitum acri, dolore ac taedio amissarum sarcinarum, quas in navi praemiserat. ac simul fabularum, quas novas fecerat.’ Maar hier zijn twee verschillende overleveringen vrij onkritisch dooreengehaspeld. Stymphalus, dat in het binnenland ligt, voegt niet bij de schipbreuk, maar behoort bij het berigt van Porcius; bij de hier gemelde overlevering voegt alleen het eiland Leucadia.

2 ..... Verbum de verbo expressum extulit.

3 Op het hier gezegde herinner ik mij slechts eene enkele uitzondering. In de Adelphi, I, 1, 18, zegt Micio:

> et quod fortunatum isti putant
> Uxorem nunquam habui.

De heer van Deventer vertaalt: ‘en wat anderen een zegen noemen, ik ben nooit getrouwd geweest.’ Ofschoon nu deze vertaling er meê door kan, wanneer men in geene verklarende aanteekeningen wil treden, is zij echter niet naauwkeurig. *Isti* beteekent niet *anderen*, maar *genen, die daar*. De vraag is, wie worden door dat voornaamw. aangeduid. Donatus zegt: ‘de Romeinen, die hij tot toeschouwers heeft.’ Dit zou men zich dan zoo moeten voorstellen, dat de tooncelspeler, in zijn rol als Griek, naar zijne Romeinsche toeschouwers verwijst. Maar de verklaring is volstrekt onaannemelijk, daar 1° in 't oorspronkelijk van Menander juist een Griek uitroept:

> *Ὦ μακάριόν μ᾽ ἐπεὶ γυναῖκ᾽ οὐ γαμβάνω*,

d.i.

> Gelukkig ik, die nooit een huisvrouw had!

gelijk dan ook in 't geheel dergelijke lofspraken op 't echteloos leven bij Menander dikwijls voorkwamen, en 2° bij de Romeinen ten tijde van Terentius de gehuwde staat nog in eere was, zoodat de kleine afwijking van zijn origineel, die de dichter zieh hier veroorlooft, uit de zucht om ergernis te vermijden moet verklaard worden. De dichter voelt zich hier als Romein, en, vergetende dat hij een Griek laat spreken, zegt hij, als in zijn eigen persoon: ‘wat genen. (de Grieken) een geluk noemen, ik ben nooit getrouwd geweest.’ Zoo ook Mommsen, Röm. Gesch. II, S. 435.

tels, ofschoon die der vroegere dichters doorgaans onder Latijnsche namen voorkomen. De komedie van Terentius is een protest tegen de nationalisering, die tevens barbarisering was, en de triumf der zuiver Helleniserende rigting. Wij hebben dus het regt schier al de verdiensten die aan Terentius, in tegenstelling met Plautus, gewoonlijk worden toegekend, alleen aan die naauwere aansluiting aan zijne modellen toe te schrijven. Wanneer wij eene geleidelijker oplossing van den knoop, een zorgvuldiger vermijding van onwaarschijnlijkheden, een fijnere psychologische waarneming, een naauwkeuriger karakterteekening, een fatsoenlijker toon, en, zoo al in den grond niet veel betere moraal, dan toch vrij wat minder onbetamelijks en ergerlijks bij hem aantreffen, dan mogen wij dat alles ongetwijfeld toch meer op de rekening van Menander en Apollodorus, dan op zijne eigene schrijven. Terentius is daarin gelukkig geweest, - indien althans roem zonder geëvenredigde verdienste een geluk is te achten - dat zijne modellen zijn verloren geraakt; latere Latijnsche kunstregters, ofschoon het feit noch ignorerende, noch ontkennende, dat hij eigenlijk slechts een vertaler was, hebben uit nationale eerzucht hem de deugden van zijn origineel toegeschreven, en de moderne philologen hebben hen te eer daarin gevolgd, omdat zij niet meer in de gelegenheid waren de oorspronkelijke stukken te lezen.

Men zal intusschen tegen de meening, dat Terentius slechts een vertaler was, wien dus geene verdiensten van vinding, maar alleen die van uitvoering toekomen, kunnen inbrengen, dat hij vaak zijne stukken niet naar een enkel Grieksch model gevolgd, maar uit gedeelten van meerdere zamengesteld heeft. Het feit, hem vinnig door de kritiek verweten en door den bijzonderen kunstterm ‘contaminare fabulas,’ d.i. *de komedies dooreen-*

haspelen[1], aangeduid, wordt gereedelijk door Terentius erkend, en door het voorbeeld der oudere dichters, van Naevius, Plautus. Ennius, verontschuldigd en aanbevolen. Zoo erkent hij in de Andria vele tooneelen uit de Perinthia, eene andere komedie van Menander, te hebben opgenomen; zoo in de Adelphi, een komedie die in het algemeen naar Menander gevolgd is, eene plaats te hebben overgenomen uit de Synapothneskontes van Diphilus, die Plautus, toen hij dat stuk onder den naam van Conmorientes navolgde, geheel had ter zijde gelaten. Door dit laatste op te merken, verweert zich Terentius klaarblijkelijk tevens tegen het vermoeden van plagiaat, ten koste van Plautus gepleegd. Want het is zeer aardig, dat in deze geheel op navolging berustende literatuur, die den dichters volkomene vrijheid liet de Grieken te plunderen zooveel zij wilden, echter het eigendom van den Latijnschen dichter gerespecteerd moest worden, die het eerst eenig stuk of karakter op Romeinschen bodem had overgebragt. Wij zien dit vooral duidelijk uit den Proloog van den Eunuchus, in de volgende woorden[2], waarin Terentius zich tegenover Lanuvinus verantwoordt op

1 Andr. Prol. 16, Heaut. Prol. 17. Zie over deze beteekenis van *Contamino* Ruhnkenii Dictata in Ter. op eerstgen. pl.

2 ..... Quam nunc acturi sumus
Menandri Eunuchum, postquam Acdiles emcrant,
Perfecit, sibi ut inspicinndi esset copia.
Magistratus cum ibi adessent, occeptast agi.
Exclamat, furem, non poëtam, fabulam
Dedisse, et nil dedisse verborum tamen:
Colacem esse Naevi, et Plauti veterem fabulam:
Parasiti personam inde ablatam et militis.
Si id est peccatum, peccatum imprudentiast
Poetae: non quo furtum facere studuerit.
Id ita esse, vos jam judicare poteritis.
Colax Menandri est: in ea est parasitus Colax,
Et *miles gloriosus;* eas se hic non negat
Personas transtulisse in Eunuchum suam
Ex Graeca: set *eas fabulas* factas prius
Latinas scisse sese, id vero pernegat.
Quodsi personis isdem uti aliis non licet:
Qui magis licet eurrentis servos scribere,
Bonas matronas facere, meretrices malas,
Parasitum edacem, gloriosum militem,
Puerum supponi, falli per servum senem,
Amare, odisse, suspicari? denique
Nullum est jam dictum, quod non dictum sit prius.

Ik lees met Vissering, Quaest. Plaut. I, p. 39:

Colacem esse Naevi, et Plauti veterem fabulam

in plaats van:

Colacem esse Naevi et Plauti, veterem fabulam,

of van:

Colacem esse nempe, Plauti veterem fabulam,

zoo als Bentley schreef.

de beschuldiging van karakters aan Naevius en Plautus ontleend te hebben, die hij daarentegen volmondig erkent uit eene andere komedie van Menander te hebben overgenomen:

> Toen 't stuk, dat 'k thans voor u vertoonen zal,
> De Eunuchus van Menander, was gekocht
> Voor deze spelen, heeft die man gezorgd
> Dat hij een plaats kreeg, toen voor de overheid
> 't Vooraf ter proef zou worden opgevoerd.
> Naauw was het spel begonnen, of hij schreeuwt:
> ‘Een dief, geen dichter, heeft dat stuk gemaakt.
> Mij wordt zoo ligt geen zand in 't oog gestrooid.
> De tafelschuimer en de kapitein
> Zijn 't werk van Plautus en van Naevius’.

De bedoelde oude komedie van Plautus is zijn Miles Gloriosus, en de meening is, dat de tafelschuimer Gnatho aan den Colax van Naevius, de soldaat Thraso aan den Miles Gloriosus van Plautus is ontleend. Een duidelijke toespeling op den Miles Gloriosus komt in 't vervolg voor, en dat twee Latijnsche komedies, niet slechts ééne bedoeld ziju, bewijzen de woorden:

> ..... set *eas fabulas* factas prius
> Latinas scisse sese, id vero pernegat.

Ligt hierin schuld, dan is onwetendheid
De reden van die schuld, geen overleg.
Maar oordeelt zelven thans wat hiervan zij.
Menander schreef een stuk, Colax genaamd,
Waarin een tafelschuimer van dien naam
En ook een praalhans van een kapitein
Zijn opgevoerd. De dichter loochent niet
Dat die karakters door hem zijn ingelascht
In zijn Eunuchus; maar ontkent volstrekt
Dat hij geweten heeft, dat in 't Latijn
Daarmeê reeds andren waren voor geweest.
Maar inderdaad, als 't niet geoorloofd is,
Te schildren wat door andren werd gemaald,
Waar moet dan de arme blijspeldichter heen?
De slaaf, die gedurig langs de straten zwiert,
De eerzame vronw, de booze ligtekooi,
De pogchende soldaat, de parasiet,
Het onderschuiven van een kind, 't bedrog
Waardoor een slaaf zijn grijzen meester tergt,
Verdenking, liefde, haat en wat niet al
Zijn immers honderdmalen voorgesteld?
Niets kan men zeggen of 't werd meer gezegd.

Doch, afgezien van de beschuldiging van plagiaat, blijkt uit deze regels, dat ook de Eunuchus het stuk van Menander van dien naam niet op den voet volgt, maar dat de Colax van denzelfden dichter daarvoor bijdragen heeft geleverd, even als de Perinthia voor Terentius' navolging der Andria. Het blijkt niet of ook in de Hecyra en Phormio zulk een dooreenhaspeling van stukken heeft plaats gehad; maar de Heautontimorumenos moet stellig naar een enkel Grieksch stuk gevolgd zijn, daar uitdrukkelijk in den Proloog wordt gezegd: ‘ik zal thans den Heautontimorumenos opvoeren, geheel naar een geheel Grieksch stuk gevolgd’[1].

Ofschoon Terentius deze dooreenmenging van stukken herhaaldelijk bespreekt en verontschuldigt, verklaart hij zich nergens over de reden, die hem daartoe noopte. Die reden was ongetwijfeld dezelfde, die ook zijne voorgangers daartoe gebragt had: de noodzakelijkheid namelijk om uit de vertaalde komedie sommige gedeelten, die voor de Romeinen onverstaanbaar of aanstootelijk zouden geweest zijn, uit te laten, en de daardoor ontstane armoede door de opneming van andere stof te vergoeden. Plautus had in zulke gevallen niet geschroomd ook wel Latijnsche lappen op het Grieksche kleed te zetten; maar met fijner gevoel voor het voegzame en harmonische, putte Terentius de accessoriën ook uit dezelfde bron, waaruit de hoofdinhoud zijner stukken afkomstig was, uit den rijken voorraad dien hem de nieuwe Attische komedie aanbood. Men

1 Ex integra Graeca integram comoediani
Hodic sum acturus Heautontimorumenon,

welke woorden, mijns inziens, door den heer van Deventer niet geheel juist vertaald zijn: ‘Ik zal heden den Zelfkweller opvoeren, een geheel nieuw stuk, uit het Grieksch overgenomen.’

moet aan Terentius den lof geven, dat hij bij dit opnemen van vreemde stof met veel bekwaamheid te werk ging, en de regelmatige afloop van het stuk daardoor niet wordt gestoord; het zal ons echter straks blijken, dat de sporen der invoeging toch soms door kleine spleten en oneffenheden voor ons bewaard zijn.

Intusschen, ook deze invoegingen daargelaten, moet men zorg dragen zich van de juiste overeenstemming tusschen Terentius en zijne modellen geen overdreven voorstelling te maken. Er is een groote afstand tusschen de vrije wijze waarop Hooft in zijn ‘Warenar,’ Molière in zijn ‘Avare’ de ‘Aulularia’ van Plautus hebben nagevolgd, en de kopijen, die Terentius van Menander en Apollodorus geleverd heeft; maar deze kopijen zijn daarom nog geen trouwe afdrukken van het origineel. Zij zijn beter ongetwijfeld dan de verminkte navolgingen, die Ducis van Shakespeare gaf; maar toch niet zoo heel veel beter. Menander was zeker geen komikus geweest als Aristophanes, maar toch altijd een komikus vol geestige zetten en lachverwekkende dartelheid, en van de grappen van Plautus is zeker een groot deel regtstreeks aan Menander ontleend, ofschoon ontleend op eene wijze, die het vernuft van den Latijnschen dichter als tegen dat van zijn model opgewassen doet kennen. Maar voor het eigenlijk komische schijnt Terentius weinig zin gehad te hebben. Schier nimmer zal men iets bij hem vinden, dat op de lachspieren werkt; de geestigheid lost zich bij hem op in fijne wendingen en puntige spreuken. Indien Plautus ons eene ruwe navolging der nieuwe Attische komedie geleverd heeft, Terentius schonk ons eene matte; en zoo, bij de hoogst beperkte gelegenheid tot vergelijking van onzen dichter met zijn origineel, dit oordeel moeijelijk door proeven kan gestaafd worden, wij mogen ons toch van zijne juistheid overtuigd houden, al ware het alleen op grond van hetgeen de bevoegdste beoordeelaar der Latijnsche oudheid, de groote Caesar, van Terentius getuigd heeft:

> Ook gij, beminnaar van de zuivre taal,
> Getooid ter helfte met Menanders praal,
> Wordt, en te regt, bij de eersten meêgerekend.
> Maar had in 't dicht, waar zooveel zoets in woont,
> Ook 't komisch vuur der Grieken zich vertoond,
> Men achtte u dan met dubbel regt uitstekend.

Dit, dit alleen doet steeds voor u mij leed,
Dat gij den lachlust niet te wekken weet[1].

Van de verminkingen, die Menander van Terentius, hetzij uit vrees van niet verstaan te worden, hetzij uit onvermogen om de levendigheid en geestigheid des Griekschen dichters naar behooren weêr te geven, hetzij uit een zekere schuchterheid om in het laag komische en grappige te vervallen, ondergaan heeft, kan ik geen beter denkbeeld geven dan door het begin van den Eunuchus. In de vijfde satyre van Persius komt eene plaats voor, die, volgens eene oude glosse, aan den Eunuchus van Menander is ontleend. De jongeling Chaerestratus, bij Terentius Phaedria genoemd, staat aan de deur van zijn liefje zich mijmerend op de nagels te bijten, en rigt het woord tot zijn slaaf Davus, die bij Terentius Parmeno heet. Het is klaarblijkelijk het tooneel, waarmede het stuk bij Terentius geopend wordt. Zie hier hoe het volgens Persius luidt:

CH. Hoor Davus, g'loof mij, ik beveel 't, ik wil
Een eind zien aan al 't doorgestane leed
En 't braaf geslacht, waaruit ik sproot, niet meer
Tot schande zijn. Zou 'k langer nog mijn erfdeel
Hier op den drempel van een booze feeksch
Geheel versplintren onder luid misbaar
En voor haar deur, bevochtigd door mijn reukwerk,
Met uitgedoofde toorts en dronken stem
Staan zingen? DA. Braaf gedacht, mijnheer, en nu
Aan 't Godlijk broederpaar, welks gunst dat wonder
Gewrocht heeft, ras ten dank een lam gebragt!
CH. Maar Davus, denkt gij, als ik haar verzaak,
Dat zij 't zal kunnen dragen? DA. Beuzeltaal!
Ga in, en zie wat u te wachten staat:
Een dragt van slagen met haar rooden slof.
Maar haast u niet te zeer om woest en wild

1 Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, et merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut aequato virtus polleret honore
Cum Graceis, neque in hae despectus parte jaceres.
Unum hoe maceror, et doleo tibi deësse, Terenti.

Te knabblen aan het net dat u omstrikt,
Als onverwijld, wanneer ze u tot zich roept,
Gij kermen zult: ‘Ach 't kan mij niet van 't hart!
Wat zal ik doen, zij roept mij zelv' weêrom?
Haar tranen duld ik niet.’ Ook dan nog blijft
Gij weg, indien gij regt genezen waart[1].

Men vergelijke nu met dit gesprek, waarin de slaaf het onvermogen van zijn meester om zich uit de strikken zijner verleidster los te winden, zoo aardig bespot, het begin van den Eunuchus van Terentius. De situatie is geheel dezelfde; enkele uitdrukkingen keeren terug; maar het geheel is verzwakt en verflaauwd; alle sterke uitdrukkingen zijn vermeden; het kontrast tusschen de verstandelijke overtuiging en het zedelijk onvermogen van den meester komt veel minder uit, en de slaaf, in plaats van hem te bespotten, houdt hem een zedepreek. Men oordeele.

PH. Wat zal ik doen, zal ik nu nog niet gaan,
Daar zij mij zelv' ontbiedt? Of zal ik liever
Mij krachtig houden, die bejegening
Niet langer duldend? Buiten sloot zij mij;
Nu roept zij mij terug. Wel, zal ik gaan?
Neen, neen, al viel zij voor mij op de kniên!
PA. Zoo gij het vol kunt houden, Phaedria,
Is niets verstandiger en kloeker; maar begint gij,
En zet daarna niet krachtig door, maar keert,
Omdat gij haar toch niet ontberen kunt,

1 Dave, cito, hoe credas, jubco, finire dolores
Praeteritos meditor (crudum Chaerestratus unguem
Abrodens ait haec). An siccis dedecus obstem
Cognatis? An rem patriam rumore sinistro
Limen ad obscoenum frangam, dum Chrysidis udas
Ebrius ante fores exstincta cum face canto? -
‘Euge, puer, sapias. Diis depellentibus agnam
Percute.’ - Sed censen', plorabit, Dave, relicta? -
‘Nugaris, solea puer objurgabere rubra.
Ne trepidare velis, atque arctos rodere casses
Nunc ferus et violens; at si vocet haud mora dicas:
Quidnam igitur faciam? ne nunc cum accersat et ultro
Supplicet, accedam? Si totus et integer
Exieras illine, nec nunc.’

Zelfs ongevraagd en gansch uit vrijen wil
Tot haar terug, stoort uw herkregen rust,
Toont uw verliefdheid, en dat buiten haar
Gij niet kunt leven, 't is met u gedaan:
Gij zijt verloren, en zij speelt met u,
Wanneer zij voelt dat ze u verwonnen heeft.
Bedenk dit wel, terwijl 't nog tijd is, meester!
Wat in zich zelf noch maat, noch rede heeft,
Kunt gij met rede en maat toch nooit besturen[1] enz.

Ik moet intusschen de mogelijkheid erkennen, dat de vergelijking dezer beide plaatsen voor Terentius onregtvaardig is. Wij weten niet wat bij Menander verder volgt, en bij de uiterst vrije vertolking, die zich alleen aan den gang der denkbeelden, maar in het geheel niet aan de woorden hecht, is het moeijelijk te bepalen, hoe ver bij Terentius de woorden loopen, die geacht moeten worden aan de aangehaalde regels van Menander zelven, bovendien slechts naar eene andere vertaling meêgedeeld, te beantwoorden.

Het is te meer te betreuren, dat ons geen zuiverder vergelijking dezer beide plaatsen vergund is, daar de vergelijking der weinige ons in het Grieksch bewaarde fragmenten der originelen met de overeenstemmende plaatsen in de navolgingen tot geene resultaten leidt. Uit vier der door Terentius nagevolgde stukken zijn enkele verstrooide regels bewaard, het meest nog uit de Adelphi, en toch maken zij zelfs in dit stuk allen te zamen ten hoogste een 25tal verzen uit[1]. Voor zooverre deze regels

1 PH. Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem
Cum adcersor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?
Exclusit: revocat: redeam? non, si me obsecret.
PA. Siquidem hercle possis, nil prius neque fortius:
Verum si incipies, neque pertendes naviter,
Atque ubi pati non poteris, cum nemo expetet,
Infecta pace, ultro ad eam venies; indicans
Te amare, et ferre non posse: actumst. ilicet.
Peristi. eludet, ubi te victum senserit.
Proin tu, dum est tempus, etiam atque etiam hoe cogita,
Ere, quae res in se neque consilium neque modum
Habet ullum, eam rem consilio regere non potes.

1 Een Heeyra wordt onder de stukken van Menander in het geheel niet vermeld; daar echter de didaskalie zegt, dat deze komedie geheel aan Menander is ontleend, moet men aannemen dat Terentius den titel veranderd heeft. Op de getuigenis van Sidonius Apollinaris zou men geneigd zijn de Epitrepontes van Menander, die hij 'fabula similis argumenti' noemt, voor het origineel der Heeyra te houden; maar van de acht, trouwens zeer onbeduidende, fragmenten, uit dat stuk bewaard, heeft men geen spoor in de Heeyra kunnen vinden. Dübner, 'Menandri et Philemonis fragmenta,' p. 18, noemt de Heeyra een navolging van Apollodorus. Is dit ook een verwarring met de Phormio? Het is bepaald in strijd met de didaskalie, en het is mij niet bekend dat een Heeyra van Apollodorns ooit vermeld wordt.

den vorm van spreuken hebben, vindt men ze doorgaans vrij woordelijk bij den sententieusen Terentius terug. Waar dat het geval niet is, is de corresponderende plaats bij Terentius meestal niet of niet met voldoende zekerheid te vinden. En dit is gemakkelijk te verklaren, deels uit de veranderingen en verminkingen die de Latijnsche dichter zich veroorloofd heeft, deels uit den toestand waarin de Grieksche fragmenten tot ons zijn gekomen, die veelal uit weinige, uit hun verband gerukte en dikwijls zeer bedorven woorden, bij grammatici of lexicologi aangehaald, bestaan. Het zou vaak niet beter gaan, indien de oude schrijvers, door Bilderdijk vertaald, nu nog op enkele losse regelen na verloren gingen, bij den Hollandsche vertaler de met die regels corresponderende plaatsen te vinden. Stel bij voorbeeld, dat uit de boven aangehaalde plaats van Persius alleen de uitdrukkingen *Diis depellentibus agnam percute* en *solea puer objurgabere rubra* bewaard waren, dan zou het, meen ik, onmogelijk zijn, naar Bilderdijks vertaling van Persius' hekeldichten, ook maar met eenige waarschijnlijkheid de plaats te bepalen, waar die uitdrukkingen in 't oorspronkelijk voorkomen. Ja, dat onder de weinige fragmenten van Menander er nog zoovele zijn, wier plaats met voldoende zekerheid naar Terentius kan bepaald worden, schijnt mij een bewijs dat deze, waar geene bijzondere reden tot afwijking bestond, doorgaans meer letterlijk en, naar zijne eigene uitdrukking, woord voor woord teruggevende, vertaald heeft, dan gewoonlijk wordt aangenomen. Bij dit alles komt nu nog dat Terentius ook welligt Menander niet altijd goed heeft verstaan, en dus niet opzettelijk, maar door vergissing een anderen zin heeft uitgedrukt. Wij kunnen althans ééne plaats aanwijzen waar dit met zekerheid het geval is[1].

1 Dit voorbeeld geeft ons Donatus op Eun. IV: 4.22, waar Terentius zegt:

> Hie est victus vetus veternosus senex
> Colore mustellino,

wat de Heer van Deventer niet ongelukkig vertaalt: ‘Deze is een verschrompelde, versufte, vermufte oude man, met een kleur als een wezel.’ Maar Terentius heeft in de woorden van Menander *οὗτός ἐστι γαλεώτης γέρων*, zooals reeds Donatus opmerkt, het woord *γαλεώτης* ten onregte gehouden voor een adjectief van *γαλέη*, wezel, afgeleid, daar het de naam is van eene soort van hagedis, die elders *ἀσκαλαβώτης* heet.

Na deze opmerkingen kan ik mijn oordeel over Terentius in weinige woorden zamenvatten. Hij is een vertaler die vertolkt met die mate van vrijheid, die ook bij ons in dichterlijke vertalingen niet ongewoon is; die vaak slechts den gedachtengang van het origineel volgt, zonder zich om de woorden te bekommeren; die dikwijls ook genoodzaakt was ter wille zijner toeschouwers zijne originelen te verminken, maar dan de ontstane gapingen aanvulde door toch weder bij dezelfde schrijvers ter markt te gaan; die, ten gevolge van dat alles, ofschoon hij zich nooit eene afwijking van het Grieksch kostuum veroorlooft, toch den stempel zijner meer ernstige dan lustige individualiteit sterk op zijne voortbrengselen heeft gedrukt: een man voor zijn tijd en volk van fijnen smaak, een meester over de taal, een hervormer der Latiniteit, maar in het komische en luimige niet tegen zijn oorspronkelijk opgewassen: een man die zijn letterkundigen roem het meest daaraan te danken heeft, dat hij voor ons in de plaats treedt der verloren gegane originelen, en dat de Fransche letterkunde, die zoolang en zoo ten onregte het beschaafd Europa beheerscht heeft, vooral ook van zijne stukken de regelen abstraheerde waaraan het drama zich onderwerpen moest, zou het niet als onklassisch en barbaarsch worden uitgekreten. De verdiensten van Terentius bepalen zich geheel tot de uitvoering, en deze gaf niets meer dan matte kopijën van ongetwijfeld veel schitterender originelen; de verdiensten der vinding behooren geheel aan de Attische comici, en onder dezen het meest aan Menander, die doorgaans Terentius tot model heeft verstrekt.

Maar voor de vraag naar de waarde die deze zes blijspelen, zoo als zij daar liggen, bezitten, en in hoeverre zij de eer waardig zijn om thans nog ten onzent door een vertaling bij het grooter publiek te worden ingeleid, is deze schifting en scheiding der verdiensten van den oorspronkelijken auteur en van den navolger van geen gewigt. Indien de bruiloft te Kana van Paul Veronese een kopij was van een verloren schilderij eens vroegeren meesters, men zou ten onregte aan dien schilder lof voor zijne grootsche compositie toekennen, maar de innerlijke waarde

van het kunstwerk zou dezelfde blijven. De Heer van Deventer prijst, mijns inziens, in zijne inleiding Terentius te veel, omdat hij te veel uit het oog verliest wat de eigenlijke taak van Terentius is geweest; eene andere vraag is, of de lof overdreven is, dien hij toekent aan de stukken, die wij, wat de hoofdzaak betreft, meer als het werk van Menander, dan van Terentius moeten beschouwen.

Ofschoon die vraag reeds ingewikkeld door mijne vroegere opmerkingen over de nieuwe Attische komedie werd beantwoord, wil ik er toch nog wat langer bij stilstaan en mijn oordeel door eene beknopte analyse van een der stukken in quaestie motiveren. Men is gewoon in de Andria den kunstig gelegden en geleidelijk ontwikkelden knoop te bewonderen; in het algemeen evenwel wordt aan de Adelphi, d.i. ‘de Broeders’ de eerste plaats onder de komedies van Terentius toegekend. Er is in dit stuk meer leven en beweging dan in een der andere, en het contrast tusschen de beide ouden, Micio en Demea, die als een *rat de ville* en *rat des champs* tegen elkander overstaan, is zoo aardig opgevat en geestig geteekend, dat in al deze fijn gepenseelde kabinetstukjes bezwaarlijk iets beters te vinden is.

Micio en Demea zijn broeders. De eerste verkoos het leven in de stad en jaagde, ongehuwd, in vrijheid de genoegens van het stadsleven na. Demea daarentegen vestigde zich op het land, leefde daar in strenge eenvoudigheid, huwde en verwekte twee zonen, waarvan de oudste, Aeschinus, door Micio als kind werd aangenomen en met zoo groote toegevendheid opgevoed, dat hij hem al zijne neigingen vrijelijk liet involgen en, schoon zich vaak met echt vaderlijke teederheid over zijn lang uitblijven verontrustende, echter er niet aan dacht om den jongeling in zijn lustig leven te dwarsboomen. In een lange alleenspraak, die het stuk opent, maakt Micio ons bekend met de grondslagen zijner paedagogie, welke klaar voor oogen liggen in de beide volgende uit Menander bewaarde fragmenten, die wat den zin, schoon niet geheel wat de woorden betreft, en in iets minder kernachtigen vorm, bij Terentius worden weêrgevonden:

> .... Niet door een strengen toon
> Houdt men den jongling op de regte baan,
> Maar door der overreding zacht geweld[1].

1 *Οὐ λυποῦντα δεῖ*
παιδάριον ὀρθοῦν, ἀλλὰ καὶ πείθοντά τι.

Bij Terentius (Adelph. I, 1, 32):

> Pudore et liberalitate liberos
> Retinere satius esse credo quam metu,

d.i., volgens de vertaling van den heer v. Deventer: ‘Ik geloof dat het beter is de kinderen door eergevoel en een zachte bejegening op den goeden weg te houden, dan door vrees.’

en

> Die voor zijn zoon doet wat die zelf verlangt,
> Die vindt in hem zijns levens hulp en steun
> In plaats van een, die naar zijn sterfuur haakt[1].

Aan Demea zijn kwade geruchten omtrent de levenswijze van zijn door Micio aangenomen zoon ter oore gekomen. Hij spoedt zich naar de stad om zijn broeder te onderhouden over een stelsel van opvoeding dat lijnregt tegenover het zijne staat. Zijn tweeden zoon Ctesipho heeft hij aan de strengste tucht gewend, en hij verkeert in den gelukkigen waan, dat deze als een model van ingetogenheid aan alle jongelingen ten voorbeeld kan worden gesteld. Micio, zijn broeder in de verte ziende aankomen, gaat hem met vriendelijke woorden op de lippen te gemoet. Bij Menander werd, volgens de getuigenis van Donatus, zijn groet door den groven en door toorn vervoerden Demea dadelijk met een hevigen uitval beantwoord; Terentius maakt hem bedaard genoeg om vooraf beleefdelijk terug te groeten, een verbetering volgens Donatus, naar mijn inzien eene min gepaste verzwakking, geheel in Terentius' gewone manier.

Demea heeft gehoord, dat zijn zoon Aeschinus in een vreemd huis is binnengedrongen, na de deur te hebben opengetrapt; dat hij den eigenaar en heel zijn slavenstoet heeft afgeranseld, en een meisje, waarop hij verliefd was, met geweld heeft ont-

1 *γίῳ προθύμως τἀξιούμενον ποιῶν*
κηδεμόν᾽ ἀληθῶς, οὐκ ἔφεδρον ἕξεις βίου.

Bij Terentius vindt men nagenoeg dezelfde gedachte uitgedrukt, Ad. I, 1, 47:

> Ille quem beneficio adjungas, ex animo facit,
> Studet par referre, praesens absensque idem erit,

wat de heer v. Deventer vertaalt: ‘Hij dien gij door vriendelijkheid hebt gewonnen, volbrengt zijn pligt met lust: hij zoekt gelijk met gelijk te vergelden, en zal, of ge er bij zijt of niet, steeds dezelfde zijn.’ Bovendien hebben ook de woorden van Demea. Ad. V, 4, 20:

> Illum ut vivat optant, meam autem mortem expectant scilicet,

(v. Deventer: hem wenschen ze een lang leven toe, mij... ja wie weet het? misschien verlangen zij wel naar mijn dood!) al het aanzien van uit eene reminiscentie derzelfde plaats gevloeid te zijn.

voerd; hij stelt Micio, die dezen zoon door zijne toegevendheid bedorven heeft, verantwoordelijk voor die misdrijven. Micio ziet in dat alles op de jaren van Aeschinus kwaad noch schande, en meent dat Demea en hij zelf in hunne jeugd 't niet anders zouden gemaakt hebben, indien hun geld en gelegenheid niet ontbroken hadden. Hierover ontstaat tusschen de broeders een heftige woordenwisseling, waarin Micio aan Demea tracht te beduiden, dat, nu hij hem zijn zoon heeft afgestaan, hij hem ook geheel aan zijne leiding moet toevertrouwen; Demea daarentegen het zeer natuurlijk blijft vinden dat hij, als de ware vader, geen onverschillig toeschouwer van zijns zoon wangedrag kan zijn. Intusschen neemt Micio op zich al het misdrevene met geld weder goed te maken. Demea treedt af en laat zijn broeder alleen, die nu toch, tot kalmte gekomen, er voor uitkomt dat Aeschinus het wat grof begint te maken, en dat hij zich meer door diens handelwijze gekrenkt gevoelt dan hij aan zijn broeder had willen bekennen. Vooral kan hij die handelwijs niet rijmen met het voornemen, kort te voren door Aeschinus gepaard, om te gaan trouwen, waardoor hij op het denkbeeld was gebragt dat deze zijn wilden haver gezaaid had. Hij besluit dus zijn zoon te gaan opzoeken, om van hem zelven te vernemen wat er gaande is, en slaat daartoe - volgens de gewoonte in de nieuwe Attische komedie - den weg in naar de markt.

Het tweede bedrijf plaatst ons voor de woning van Micio, op het oogenblik dat Aeschinus, met behulp van zijn slaaf Parmeno, eene citherspeelster, die hij uit het huis van den koppelaar Sannio heeft ontvoerd, daar binnenbrengt. Sannio volgt hem klagende en kermende en te vergeefs om hulp roepende, tracht zich weder in het bezit van het meisje te stellen, laat zich door Parmeno afkloppen en ontvangt eindelijk van Aeschinus het voorstel om hem denzelfden prijs voor het meisje te geven, waarvoor hij haar gekocht heeft. Onder aanbeveling dat hij zich daarover bedenken zou, treedt nu Aeschinus het huis binnen. Sannio, ofschoon jammerende over het onregt hem aangedaan, durft zich aan de kansen van een proces niet wagen: hij erkent dat wie eenmaal zulk een beroep ter hand heeft genomen, best doet de mishandelingen, die hem de jongelieden aandoen, gelaten te verdragen, en toont zich dus ten slotte nog tamelijk tevreden met het aanbod hem gedaan, ofschoon hij door hevige vrees wordt gekweld, dat het geld zich te vergeefs

zal laten wachten. Terwijl hij hierover aan de deur blijft staan mijmeren, treedt Syrus, een andere slaaf van Aeschinus, naar buiten. De listige Syrus heeft op zich genomen, zijn meester voor eene kleinere som van den koppelaar af te helpen en te zorgen dat hij niet alleen het geringer aanbod aannemen, maar nog op den koop toe dankbaar zal zijn, dat hij er zoo afkomt. Het is hem ter oore gekomen dat de koppelaar *voor zaken* naar Cyprus moet, dat de meisjes en goederen die hij daar ter markt gaat brengen, reeds zijn gekocht en het schip afgehuurd is, en dat hij zijn vertrek niet zonder groote schade kan uitstellen. Van deze wetenschap maakt hij gebruik om op Sannio te werken. Deze ziet zeer wel in dat, zoo reeds de afloop van een dadelijk aangevangen proces onzeker zou zijn, een proces tot na zijne terugkomst uitgesteld, hem nog minder goede kansen zou aanbieden; maar kan toch nog niet besluiten in het lager bod te berusten. Terwijl nu Syrus hem hierover rinkeloort, komt Ctesipho, de broeder van Aeschinus, het tooneel oploopen, in verrukking over de dienst die deze hem bewezen heeft. Want het blijkt nu dat de citherspeelster de geliefde van Ctesipho is, en dat Aeschinus haar ten behoeve zijns broeders ontvoerd heeft. Die ontvoeringsgeschiedenis is nu, zooals ons vroeger bleek, door Terentius niet aan Menander, maar aan Diphilus ontleend; maar toch moet in het oorspronkelijke der Adelphi Ctesipho eene soortgelijke dienst van zijn broeder ontvangen hebben, want het blijkt genoeg uit de opmerkingen van Donatus, dat de economie der oorspronkelijke fabel om den wille van dit invoegsel niet noemenswaard kan veranderd zijn. Maar, om tot onze analyse van het stuk terug te keeren, Aeschinus, die juist naar buiten treedt om te zien hoe het met de onderhandelingen met Sannio staat, ontmoet zijn broeder en ontvangt zijn vurigen dank. Wij zien hier dat Ctesipho, wanhopig omdat hij geen middel wist om tot het bezit zijner geliefde te geraken, op het punt was geweest om uit Athene te vlugten (bij Menander wilde hij zich van kant maken, wat ongetwijfeld een veel beter geneesmiddel voor ongelukkige liefde is, maar Terentius, steeds bevreesd voor charge, vond dat weder te sterk). Aeschinus nog even in tijds van dit voornemen onderrigt, had besloten zijn eigen goeden naam er aan te wagen om zijn broeder in het bezit van het geliefde voorwerp te stellen. Het zal ons aanstonds blijken, in welke moeijelijkheden hij zich daardoor wikkelde; evenwel wil hij zelfs geen dank voor deze broe-

derlijke dienst aannemen, maar gaat.... natuurlijk naar de markt, om te zien hoe hij het geld zal krijgen om Sannio tevreden te stellen, die intusschen door Syrus verder bewerkt wordt, opdat hij zich met zoo weinig mogelijk vergenoege. Later blijkt wel dat Sannio door de goedheid van Micio den prijs, en wel den vollen volgens het eerste aanbod van Aeschinus, voor de citherspeelster ontvangt; maar hij zelf komt niet meer op het tooneel. De poging van Syrus om zijn meester voor minder geld van hem af te helpen, grijpt dus in den verderen loop van het stuk niet in. Ongetwijfeld is die onderhandeling over den koopprijs, te zamen met de ontvoeringsgeschiedenis waarbij ze behoort, aan Diphilus ontleend, en door Terentius niet met de vereischte zorg in het stuk ingevlochten. Intusschen gaat gedurende die onderhandeling Ctesipho naar binnen om het bijzijn van zijn liefje naar hartelust te genieten, en de toebereidselen te maken tot een feest, dat de vreugde van dezen dag zal bekroonen.

Bij den aanvang van het derde bedrijf maken wij kennis met Sostrata, de moeder, en Canthara, de voedster van Pamphila, de ware geliefde van Aeschinus. Beide vrouwen zijn in de grootste verlegenheid; want Pamphila is op het punt van moeder te worden en er is niemand bij de hand om de vroedvrouw te halen of Aeschinus te gaan roepen, die, na het meisje verkracht te hebben, evenwel zijn goede inborst getoond had door haar onveranderlijk getrouw te blijven en dagelijks te bezoeken. Hun eenige slaaf, Geta, - want zij leven in armoede en verlatenheid - is afwezend; maar terwijl zij naar hem uitzien, komt hij het tooneel opstuiven.... natuurlijk, - in de nieuwe Attische komedie althans, schoon 't overal elders vreemd zou zijn - zonder de vrouwen te bemerken. In een alleenspraak, die zij nu ongezocht hooren, geeft hij lucht aan zijn verontwaardiging over hetgeen hij zoo even van de ontvoering der citherspeelster met eigen oogen gezien heeft, zonder echter den naam van Aeschinus te noemen. De vrouwen begrijpen dus nog niet, hoe na de zaak hen betreft die den toorn van Geta heeft gaande gemaakt, maar worden toch opmerkzaam op zijne woorden, en beginnen hem te roepen juist op het oogenblik dat hij tot het besluit komt om haar het verpletterend nieuws mede te deelen. 't Spreekt nu - weder in dit genre van komedies - van zelf, dat Geta de stem zijner meesteres niet herkent, haar voorbijloopt, onder den kreet dat zij hem met rust

moet laten, en eerst als zij roept: ‘ik ben Sostrata’, begrijpt dat hij gelukkig genoeg is, haar gevonden te hebben die hij zoekt. Het wordt nu aan de goede vrouw medegedeeld, hoe schandelijk Aeschinus hare dochter heeft bedrogen, daar hij een ander lief op klaarlichten dag uit het huis van een koppelaar ontvoerd heeft. Eerst is zij wanhopig, maar de jammerklagten maken spoedig - misschien wel wat al te spoedig - plaats voor een bedaard overleg, hoe in deze zaak te handelen, en of men haar geheim houden dan openbaar maken zal. Sostrata is voor het laatste:

De zaak van Pamphila staat toch zoo slecht,
Dat zij bezwaarlijk erger worden kan.
Geen bruidschat heeft mijn kind, en wat alleen
De plaats daarvan vervullen kon, is zij kwijt:
Als maagd haar uit te trouwen gaat niet aan.
Niets ander rest me, als Aeschinus het feit
Wil loochnen, dan deez' ring, dien hij verloor
Toen hij mijn kind onteerde. Maar geen schuld
Kleeft mij of mijne dochter aan, geen geld
Werd of geboden of genomen; 'k zal
Dus stout den weg des regts beproeven, Geta[1].

De slaaf buigt voor het beter inzigt zijner meesteres, en, terwijl Canthara naar de vroedvrouw loopt, gaat hij op haren last de zaak mededeelen aan haren bloedverwant Hegio, een vriend van haren overleden man Simulus en de eenige die zich nog aan de arme vrouw laat gelegen zijn. Want, zegt Menander,

't Valt zwaar een bloedverwant
Te vinden die den arme erkennen wil;
Geen die den band belijdt die hem verbindt
Met hem, die steeds aan hulp behoefte heeft
En die hij steeds vreest dat iets vragen zal[2].

1 Pejore res loco non potis est esse, quam in quo nunc sitast.
Primum indotata est: tum praeterea, quae secunda ei dos erat,
Periit: pro virgine dari nuptum non potest. hoc reliqnum est,
Si infitias ibit, testis mecum est anulus, quem ipse amiserat.
Postremo quando ego mihi sum conscia, a me culpam esse hane procul,
Neque pretium neque rem ullam intercesse aut illa aut me indignam, Geta,
Experiar.

2 *...Ἔργον εὑρεῖν συγγενῆ*
πένητός ὡστιν. οὐδὲ εἷς γὰρ ὁμολογεῖ
αὐτῷ προσήκειν τὸν βοηθείας τινὸς
δεόμενον. αἰτεῖσθαι γὰρ ἅμα τι προσδοκᾷ.

Men moet erkennen dat deze woorden hier in den gang van Terentius' Adelphi wel zouden voegen; maar ik moet toch opmerken, dat zij eigenlijk minder gepast zouden geweest zijn in het origineel, daar, volgens Donatus, bij Menander Hegio de eigen broeder van Sostrata is. Ook zijn de woorden niet van dien aard, dat men, zoo ze werkelijk hier bij Menander voorkwamen, verklaren kan waarom de spreuklievende Terentius ze onderdrukte.

Maar deze woorden, indien ze werkelijk, gelijk men gist, in dit tooneel te huis behooren, zijn door Terentius weggelaten of tot deze enkele woorden van Geta: ‘er is waarachtig ook niemand anders, die zich om ons bekreunt,’ verzwakt.

Het volgende tooneel is misschien wel het aardigste dat in eenige komedie van Terentius wordt aangetroffen. Demea komt op, woedend omdat hij vernomen heeft, dat ook zijn zoon Ctesipho bij de ontvoering der citherspeelster is tegenwoordig geweest, en dus vermoedt dat zijn broeder hem op den slechten weg meêsleept, ofschoon hij de ware toedragt der zaak nog geenszins vermoedt. Intusschen komt Syrus voorbij, die - zooals dat behoort - Demea niet ziet, en, - volgens de gewoonte dier Atheensche slaven, om steeds hardop tot zich zelven te spreken, - verhaalt dat hij de gansche zaak aan Micio had medegedeeld, dat deze het gedrag van Aeschinus hoog geprezen, hem Syrus voor zijne gedane diensten bedankt, en hem het noodige geld om van Sannio af te komen en nog een aardig sommetje voor het feest ter hand gesteld had. Demea, die dit alles hoort, begint te gelooven dat zijn broeder waanzinnig is geworden of het er op heeft toegelegd, zijn zoon geheel te bederven. Hij spreekt Syrus aan, die inmiddels door de geopende deur aan de andere slaven zijne bevelen omtrent het bereiden der spijzen toeroept, die voor het feest moeten dienen. Van hem verneemt nu Demea dat de citherspeelster in zijns broeders huis is, hetgeen zijne verbazing ten toppunt voert. De looze Syrus praat den ouden norschen man naar den mond, prijst zijn inzigt en wijsheid, laakt zijns broeders onverstand, maar tracht boven alles te verhoeden dat hij binnentrede, Ctesipho daar vinde en zijne ware betrekking tot de citherspeelster ontdekke. Hij zoekt hem dus diets te maken dat Ctesipho, toen hij het geval van de citherspeelster vernam en bij toeval bij de uitbetaling van het geld tegenwoordig was, zijn broeder ernstig had bestraft, en daarop naar het land was

teruggekeerd om zijn arbeid te hervatten; versterkt hierdoor den ouden man in de overtuiging van het onberispelijk gedrag van dien zoon en van de wijsheid der grondregelen waarnaar hij hem had opgevoed; lokt hem uit om over die beginselen uit te weiden, en parodiëert zeer aardig de bevelen waardoor hij zegt zijn zoon te regeren, door hem te verhalen dat hij geheel op dezelfde wijze zijne medeslaven in de regelen der edele kookkunst onderrigt. Ten slotte verklaart Demea zijn voornemen om nu ook zelf naar zijn landgoed terug te keeren, daar hij toch Aeschinus verloren acht, en zich voortaan alleen om Ctesipho wil bekommeren; maar nadat Syrus is afgetreden, wordt hij in de dadelijke uitvoering van dat voornemen verhinderd, doordien hij zijn ouden vriend Hegio ziet naderen, met wien, als een man van den goeden ouden stempel, hij verlangt zich nog een oogenblik te onderhouden.

Hegio komt op terwijl hij zich met Geta onderhoudt over de middelen om Pamphila regt te verschaffen, en is dus verheugd Demea te zien, hopende dat deze door zijn vaderlijk gezag zijn zoon tot zijn pligt zal brengen. Hij deelt hem dus mede dat Aeschinus, in den nacht, door den wijn verhit, de dochter van Simulus geschonden had, maar vol berouw over zijn misdrijf uit eigen beweging tot de moeder van het meisje gekomen was, haar smeekende om vergeving en zwerende dat hij Pamphila zou trouwen. Deze intusschen was nu op het punt van moeder te worden, en juist in dit oogenblik had Aeschinus, zijne eeden met voeten tredende, eene citherspeelster uit een bordeel ontvoerd. En terwijl Hegio dit verhaal aan Demea doet, verkondigen de weeklagten van Pamphila, die zich uit haar huis laten vernemen, dat Aeschinus werkelijk vader wordt. Hegio geeft zijn voornemen te kennen, om alles voor Sostrata en hare dochter op te zetten, ten einde haar regt te verschaffen, en om den sterken arm der wet in te roepen, als hij zijn doel niet goedschiks bereiken kon. Demea verklaart zich bereid te doen wat in zijn vermogen is, gaat heen om de zaak met zijn broeder Micio te bespreken, en wordt door Hegio gevolgd, nadat hij Sostrata eenige woorden van troost had toegevoegd.

Het vierde bedrijf opent met een gesprek tusschen Ctesipho en Syrus. De laatste verhaalt den eerste dat hij zijn vader naar het land heeft teruggezonden, en de zoon, op wien de oude man zoo trotsch was, wenscht dat zijn vader zich zoo overwerke, dat hij in geene drie dagen van 't bed kan opstaan, en betreurt

dat, wijl zijns vaders landgoed zoo digt bij de stad ligt, hij ieder oogenblik moet vreezen dat hij hem weêr op 't lijf zal vallen. Die vrees wordt nog spoediger bewaarheid dan hij gedacht had, want Demea, die, na het gesprek met Hegio, zijn broeder is gaan zoeken en van een zijner arbeiders vernomen heeft, dat zijn zoon niet op het land is, heeft de stad niet verlaten en komt nu weder de straat langs, waar Ctesipho met Syrus staat te praten. Ofschoon 't wel wat onnatuurlijk is, eischt de loop van 't stuk, dat hij niets van hen bemerkt, en is hij dus ziende blind. Ofschoon Ctesipho, in plaats van zoo spoedig mogelijk weg te loopen, nog met Syrus blijft staan fluisteren over de middelen, om zich voor zijn vader te verbergen of hem weg te krijgen, heeft deze de onwillekeurige goedheid, zoolang als 't noodig is, den anderen kant op te zien, en wordt eerst opmerkzaam, als Syrus opzettelijk door luid misbaar zijne aandacht op zich vestigt. Hij vraagt hem nu, wat er aan schort, en Syrus verblijdt zijn vaderhart door het welkom herigt, dat Ctesipho hem Syrus duchtig afgeranseld en de lip opengescheurd heeft, omdat op zijn aanraden de citherspeelster gekocht was, die hij ook zelve vreesselijk heeft toegetakeld. Demea vindt het wel wat vreemd, omdat Syrus hem een oogenblik te voren verhaald had, dat Ctesipho weder naar buiten was gegaan, maar laat zich tevreden stellen door het niet zeer waarschijnlijk voorgeven van Syrus, dat deze een oogenblik later was teruggekeerd, opzettelijk om aan hem zijne woede te koelen, wat de vader ten hoogste prijst, daar hij verklaart Syrus reeds lang voor den hoofdaanlegger van het gansche feit gehouden te hebben. Demea vraagt hem nu of zijn broeder binnen is. Syrus zegt van neen, en geeft hem daarop eene aanwijzing om Micio te vinden, waarbij hij hem, met het doel om hem zoolang mogelijk verwijderd te houden, een langen weg laat loopen, aan welks cinde hij weet, dat hem niets dan teleurstelling wacht.

Intusschen is Hegio gelukkiger geweest. Hij heeft Micio dadelijk gevonden, van hem vernomen dat Aeschinus de citherspeelster ten behoeve zijns broeders ontvoerd had, en de belofte erlangd, dat hij den jongeling, die alleen in schijn aan Pamphila ontrouw was geworden, met zijne geliefde zou vereenigen. Hegio wenscht nu, dat Micio in persoon met hem tot Sostrata zal gaan, omdat dit het beste middel zal zijn om haar dadelijk van alle zorg te verlossen. Want, zegt hij bij Menander:

't Gemoed des armen is altijd vol vrees:
Hij denkt dat elk verachtend op hem ziet.
Hem wien behoefte kwelt, valt elk verdriet,
Dat hem het leven baart, steeds dubbel zwaar[1].

wat Terentius dus uitdrukt:

Zij wien het lot den rug toekeert, zijn doorgaans achterdochtig,
Zien vaak beleediging en kwaad waar niets dan goeds bedoeld is,
En meenen, daar ze onmagtig zijn, altijd bespot te worden[2].

Micio is volkomen bereid om aan den wensch van Hegio te voldoen en treedt met hem bij Sostrata binnen.

Op het ledig gelaten tooneel komt thans Aeschinus lucht geven aan zijne smart. Hij heeft Canthara ontmoet op haren weg om de vroedvrouw te halen, en van haar vernomen, welke vermoedens wegens het gebeurde met de citherspeelster op hem rusten; hij weet niet hoe hij zich zal zuiveren, daar het geheim van zijn broeder niet mag verraden worden, en hij vreest, dat, wanneer hij het ook aan Sostrata toevertrouwde, hij toch bij haar geen geloof zou vinden. Hij doet zich nu bittere verwijten, dat hij zijn pleegvader niet bekend heeft gemaakt met zijne liefde voor Pamphila, die hij hem zeker reeds voorlang vergund zou hebben te huwen. Hij vat het besluit op Micio over de zaak te spreken, maar wil toch vooraf trachten Sostrata van zijne onschuld te overtuigen. Bevend klopt hij aan de deur harer woning, maar op hetzelfde oogenblik bemerkt hij, dat iemand naar buiten treedt, in wien hij tot zijne verbazing Micio herkent. De ontmoeting tusschen Aeschinus en zijn pleegvader leidt nu dadelijk tot eene explicatie. Micio veinst aanvankelijk niets van de betrekking van zijn zoon tot Pamphila te weten, en verhaalt, om hem op de proef te stellen, dat hij Sostrata heeft bezocht met een vriend uit Miletus,

1 *Πρὸς ἅπαντα δειλὸν ὁ πένης ἐστὶ γὰρ,*
καὶ πάντας αὐτοῦ καταφρονεῖν ὑπολαμβάνει
ὁ γὰρ μετρίως πράττων περισκελέστερον
ἅπαντα τἀνιαρὰ, Λαμπρία, φέρει.

Men ziet hier, dat bij Menander Micio den naam had van Lamprias.

2 Omnes, quibus res sunt minus secundae, magis sunt nescio quomodo
Suspiciosi: ad contumeliam omnia accipiunt magis:
Propter suam impotentiam se semper credunt ludier.

die het meisje wil huwen en wien, als naasten bloedverwant der weeze, de wetten aanspraak geven op hare hand[1]. Ofschoon Aeschinus nog trachten blijft zijn geheim te bewaren, geeft de wijze, waarop hij dit verhaal opvat, aan Micio de overtuiging, dat hij Pamphila opregt bemint. Hij maakt nu aan Aeschinus bekend, dat hij van zijne liefde onderrigt is, brengt hem onder het oog, hoe onverantwoordelijk hij jegens zijne geliefde, het kind hem geboren en zich zelven gehandeld heeft door die zaak voor zijn vader te verzwijgen, stelt hem gerust, dat het verhaal aangaande den Milesiër een fabel is, en maakt hem onuitsprekelijk gelukkig door hem meê te deelen, dat hij, volgens de afspraak met Sostrata, nog dienzelfden dag Pamphila als zijne bruid zal huiswaarts voeren. Het blijkt dus, dat deze, ten gevalle van den loop van 't stuk, al is 't ook wat onwaarschijnlijk, verbazend spoedig uit het kraambed is herrezen. Aeschinus zweert, dat de Goden hem mogen haten, zoo hij zijn pleegvader niet meer dan zijne oogen en evenzeer als zijne bruid lief heeft, en houdt, nadat Micio is afgetreden, zulk een lofspraak op hem, en toont zich zoo dankbaar en zoo geneigd om alles te vermijden wat zulk een vader verdriet zou kunnen doen, dat het geenszins twijfelachtig is, of de dichter heeft de kroon willen opzetten aan de toegevende vaders, die er geen bezwaar in zien, dat de jeugd de neigingen der jengd involgt, en erkennen, dat het verstand niet voor de jaren komt.

Hoe geheel anders Demea! Deze komt thans hijgende en buiten adem terug van den vergeefschen togt, dien Syrus hem heeft laten maken, om hem zoo lang mogelijk ver van de hand te houden. Hij ziet nu zijn broeder en maakt hem dadelijk bekend met de vreesselijke nieuwe dingen, die hij van Hegio aangaande Aeschinus gehoord heeft. Micio doet hem spoedig bemerken, dat hij hem niets nieuws vertelt, dat alles in order is en dat het huwelijk van Aeschinus met Pamphila nog dienzelfden dag zal voltrokken worden. Demea begrijpt er niets van, het minst hoe het thans met die citherspeelster moet afloopen, naar zijne voorstelling Aeschinus' tweede lief, die reeds bij Micio in huis is, en die, ofschoon het geld voor haar reeds is betaald, - want de man ziet ook scherp op den penning -

1 Er staat: huic leges cogunt nubere hanc. De heer v. Deventer vertaalt - indien het althans geen loutere drukfout is - te onregt: ‘nu noodzaken hem de wetten haar te trouwen,’ terwijl het zijn moet: ‘nu noodzaken haar de wetten hem te trouwen.’

nu zoo spoedig mogelijk zonder eenige vergoeding zal moeten verwijderd worden. Micio is van gevoelen, dat zij volstrekt niet weg hoeft en heeft niet het minste plan haar te verkoopen; maar daar hij zich niet uitlaat over het geheim daaraan verbonden, stijgt Demea's verbazing ten top, en hij maakt de ironische gissing, dat het liefje bestemd zal worden om de wettige jonge vrouw zingen te leeren. ‘O Jupiter,’ met deze woorden besluit de oude man dit bedrijf:

> Welk een leven? welke zeden? welke dolle razernij?
> Hier een vrouwtje zonder bruidschat, daar een citherspeleres,
> Die haar opwacht in de woning, rijk en kostlijk ingerigt;
> Voorts een jonkman, dien de weelde tot den grond bedorven heeft,
> En een grijsaard die versuft is. Ja, al wilde vrouw Fortuin
> Zelv' dit huis voor armoê hoeden, zou zij onvermogend zijn[1].

In het vijfde en laatste bedrijf ontdekt Demea, terwijl hij staat te razen tegen Syrus, die zich wat rijkelijk aan het feest heeft te goed gedaan, door een uitroep van een anderen slaaf, dat zijn zoon Ctesipho bij Micio in huis is, en baant zich nu, schoon Syrus hem wil tegenhouden, met geweld den toegang. Daar een enkele blik genoeg is om hem den waren staat van zaken te doen kennen, stuift hij in woede het huis weder uit, Micio schier tegen het lijf loopende, die juist bezig is aan Sostrata meê te deelen, dat alles in zijn huis in order is om de bruid te ontvangen. Demea verklaart hem nu zonder omwegen voor den verleider en bederver van beide zijne kinderen. Micio tracht hem te beduiden, dat alleen zijn eigen zwartgalligheid hem de zaken zoo donker doet inzien; dat zijne zonen, al zijn ze wat los van het geld, een goed hart bezitten en elkander liefhebben, en dat voor het overige de klimmende jaren hen wel allengs van de jeugdige loszinnigheid zullen genezen. Demea toont zich voor die troostredenen nog tamelijk onvatbaar. Hij begrijpt wel, dat hij nu dien dag voor zijn fatsoen meê moet blijven feestvieren, maar verklaart zijn voornemen des anderen

1 .....O Juppiter,
Hancine vitam? hoscine mores? hanc dementiam?
Uxor sine dote veniet: intus psaltria est;
Domus sumptuosa; adulescens laxu perditur,
Senex delirans. ipsa si cupiat Salus,
Servare prorsus non potest hanc familiam.

daags, 's morgens vroeg, met zijn zoon naar het land terug te keeren, en de citherspeelster, die hij, nu ze gekocht en betaald is, niet wil vrijlaten, het zwaarste werk te laten verrigten, waardoor zij spoedig zoo zwart zal worden als een kool. Micio wenscht hem geluk met dat heerlijk uitgedachte middel, om Ctesipho van zijne liefde te genezen, en gaat daarop naar binnen, den knorrepot alleen latende.

In de alleenspraak, die nu volgt, komt Demea tot nadenken over zijne tot dusver gevolgde handelwijs. Hij erkent, dat zijn zachte, inschikkelijke broeder door allen wordt bemind, door allen gezegend, terwijl hij zelf, schoon hij zich afgesloofd heeft om voor zijne kinderen te werken, wegens zijne knorrigheid en strengheid, niet alleen geen dank van hen heeft geoogst, maar zelfs met afkeer door hen wordt aangezien. Het verdriet hem, dat zijn broeder alle lusten, hij zelf alle lasten heeft, en hij besluit van nu af te beproeven, hoever hij het ook zelf met vriendelijke woorden en welwillendheid kan brengen.

De wijze waarop hij in de nu nog overige tooneelen aan dat voornemen gevolg geeft, schijnt mij te behooren tot het best gelukte, wat in eenige der komedies van Terentius wordt aangetroffen. Want vooreerst, ofschoon de grijsaard van gedrag verandert, verandert hij toch wezenlijk niet van aard, daar hij voor al de goedheden en vriendelijkheden, die hij bewijst, zijn broeder het gelag laat betalen. En ten andere wordt nu toch ook de overdreven en dwaze inschikkelijkheid van Micio, die tot dusverre wel wat al te goed succes had gehad, op hare beurt ten toon gesteld en gestraft. Wanneer Aeschinus ongeduldig wordt over de langwijlige toebereidselen tot de huwelijksplegtigheden, geeft Demea last den heining, die Micio's tuin van dien van Sostrata scheidt, eenvoudig om te halen, zoodat de jonge vrouw, - wat in haar toestand bijzonder wenschelijk was, - zonder den anders vereischten optogt met muzijk en fakkels, in hare nieuwe woning kon overgaan. Door zijn broeder gevraagd naar de reden van dit bevel, geeft hij zijn voornemen te kennen, om de beide huisgezinnen geheel te vereenigen, en brengt nu Micio, die niemand iets weigeren kon, in strijd met zijn zin en beter inzigt er toe, dat hij nog op zijn ouden dag aan de ook niet meer jeugdige Sostrata zijne hand aanbiedt. Vervolgens beduidt hij hem, dat hij aan Hegio, een braaf, maar onbemiddeld man, die nu lid van de familie wordt, een stuk land, thans aan vreemden verhuurd, kosteloos in gebruik moet geven; dat hij Syrus,

ja en ook nog de vrouw van Syrus, voor zijne goede diensten moet vrijlaten niet alleen, maar ook nog door een geldelijk voorschot aan middelen van bestaan moet helpen; en geniet onder dat alles de ‘Schadenfreude,’ dat hij zijn broeder met zijne eigene wapenen verwondt. Het eenige offer, dat de oude man zelf brengt, is dat hij zijn zoon Ctesipho, onder voorwaarde dat het zijn laatste dolle streek zal zijn, in 't bezit van de citherspeelster laat, die trouwens ook zelve met het geld van Micio betaald was.

Deze beknopte ontleding van het beste der stukken van Terentius zal, dunkt mij, doen zien, dat noch uit zedelijk, noch (voor zoover dit daarvan te scheiden is) uit aesthetisch oogpunt, deze Helleniserende komedie hoog staat. Uit zedelijk oogpunt is zij de trouwe spiegel eener diep bedorven maatschappij, boven welker waterpas zij zich in geen opzigt verheft.

Le vin, le jeu, les belles, la folie,

ziedaar wat in die maatschappij schier uitsluitend wordt nagejaagd, en de spil is waarom alle leven en streven zich beweegt - neen, ik vergis mij, ik had er nog moeten bijvoegen, dat zij ook in de kookkunst eene virtuositeit had bereikt, die een Vatel en Véry eer zou aandoen. Plautus was daarbij zeer sans gêne geweest; Terentius bevlijtigde zich, om, naar de toenmalige begrippen, uiterst fatsoenlijk en ingetogen te zijn: te naauwernood, dat hij zich een dubbelzinnig woord veroorlooft. En kon de dichter het helpen, dat in de maatschappij, die hij schilderde, de hetaere in den regel boven de wettige vrouw werd verkozen; de eer der welgeboren maagd niet zeker was voor eene losbandige jongelingschap; de wijn, de nacht, 't verhitte bloed als genoegzame verontschuldiging golden voor een jeugdigen misstap, en de jongeling als een voorbeeld van zielenadel gold, die het meisje, dat hij onteerd had, niet aan zich zelve overliet? Zulke jongelingen schilderde Menander en, in navolging van hem, Terentius bij voorkeur, en inderdaad wat kon men meer van hen eischen, dan dat zij, indien er iets menschelijks geschied was, dat, gelijk zij gewoon zijn, door een eerzame bruiloft bedekten? 't Zijn alles schier hij onzen dichter edele, deugdzame menschen; alleen men moet ze niet te veel op den keper beschouwen. Men is een te goede zoon om zijn vader, men is zelfs te eerlijk om een koppelaar te bedriegen, maar men laat het een slaaf voor zich doen, en deze doet het immers uit trouw jegens zijn meester? 't Is

waarschijnlijk, of liever ook van elders genoeg bekend, dat, toen Terentius schreef, - men zou het reeds alleen uit zijn fijn gepolijsten toon opmaken, - aan de Romeinen reeds niet veel meer te bederven viel; maar dat een geslacht vroeger de Helleniserende komedie voor hunne nog ruwe, maar eerlijke en het familieleven op prijs stellende vaderen, eene hoogeschool der ondeugd was geweest, mag men wel als zeker stellen.

Uit een aesthetisch oogpunt treffen ons de grove onwaarschijnlijkheden, het gevolg der gedwongen eenheid van tijd en plaats, die uit het gebrek aan veranderlijke coulissen voortvloeide. Wat bij de ouden uit een nog kinderlijke onvolkomenheid der tooneelinrigting te verklaren is, heeft de dwaasheid van later eeuw gepoogd den tooneeldichter tot onomstootelijken regel te stellen. Levendigheid en geestigheid ontbreken bij Menander niet, maar uit dit oogpunt hebben zijne komedies bij de vertolking door Terentius veel verloren. Voor 't overige moet men, om over de aesthetische waarde dezer komedies te oordeelen, er niet eene, maar meerdere lezen. Eerst dan wordt men getroffen door de eentoonigheid en armoede, die daarin heerschen: de intrigue is in ieder stuk op zich zelf wel genoeg, maar zij is in allen nagenoeg dezelfde; de karakters zijn, althans wat de hoofdpersonen betreft, fijn en psychologisch juist geteekend, maar met geringe verscheidenheid keeren telkens dezelfde terug.

Ik geloof niet dat er groote kans bestaat, dat een beschaafd publiek, 't werk de dramatische meesterstukken van alle nieuwere volken, een Shakespeare, een Molière, een Göthe kent, met bijzondere geestdrift naar eene vertaling der komedies van Terentius zal grijpen, en waar het geschiedt, geloof ik, dat teleurstelling het gevolg zal zijn. De middelmatigheid van Menander als dramatisch dichter, die bij de vertolking zijner stukken in 't Latijn niet in genialiteit is veranderd, zullen de vele punten van overeenkomst tusschen onze maatschappij en die welke hij schildert, - punten van overeenkomst, die de 19de eeuw niet tot eer verstrekken - bedekken noch vergoeden. Dat er zoo weinig lokale kleur in de stukken van Terentius is, dat de karakters zoo zuiver menschelijk, met andere woorden zoo kosmopolietisch zijn, is een zeer dubbelzinnige aanbeveling: slechts in het onbeduidende en gemeene zijn de menschen van verschillenden landaard en verschillende eeuw aan elkander zoo gelijk, in het uitstekende vertoont zich de nationale en persoonlijke individualiteit. En bij dat alles komt nu nog, dat het beste

wat in Terentius voorkomt, algemeen bekend en afgezaagd is. De levenservaring die bij hem, of liever bij Menander, in geestig getourneerde spreuken was nedergelegd, mist na twee eeuwen veel van hare frischheid, niet het minst juist daardoor, dat de voorkeur, waarmede Terentius door de minnaars der klassieke oudheid in vroeger eeuw is beschouwd, gestrekt heeft om zijne beste gezegden spoedig tot algemeen eigendom te maken.

In weêrwil dezer bezwaren heeft de Heer Kruseman eene verzameling van vertalingen van de voortbrengselen der klassieke oudheid, die hij onder den naam van ‘Hellas en Latium’ in het licht wenscht te geven, met eene vertaling van Terentius geopend, die hij aan Dr. J.C. van Deventer heeft opgedragen. Het net uitgevoerde bundeltje bestaat uit eene inleiding, die over de persoon van Terentius, over het karakter zijner stukken, en in het algemeen over het tooneel bij de Romeinen handelt, en die, ofschoon zeer beknopt, vele goede opmerkingen bevat; en voorts uit de volledige vertaling der zes voorhanden blijspelen van dien dichter. Wij hebben ons veroorloofd in deze schets de wat al te karige inleiding van den heer van Deventer wat aan te vullen, en hier en daar ons verschil van gevoelen aan te duiden. De vertaling mist alle ophelderende aanteekeningen, en dat zij ook zoo doorgaans verstaanbaar is, geeft wel het beste bewijs van dat schier volslagen gebrek aan lokale kleur, dat kosmopolietisch karakter, dat wij reeds in deze stukken opmerkten. Nogtans zijn er enkele plaatsen waar wij tot regtvaardiging der vertaling of gevolgde lezing, of tot toelichting van zeden en gebruiken, eene korte aanteekening niet misplaatst zouden geacht hebben. Wat de vertaling zelve betreft, zij is over het algemeen juist, gemakkelijk en los, en toch heeft zij mij niet bevredigd. Terentius is een schrijver, wiens voornaamste verdienste in de keurigheid zijner taal en de kieschheid van zijn stijl is gelegen. Met die eigenschappen van zijn auteur had de vertaler alleen dan naar behooren kunnen wedijveren, indien hij ons met eene vertaling niet in proza, maar in verzen, liefst in de maat van het oorspronkelijke, beschonken had.

P.J. VETH.

Mylady Carlisle.

XV.

‘Ge moet niet meer zoo alleen blijven. Ge zult zeker wel den een of anderen bloedverwant hebben. Als ge wilt kan die bij u komen wonen,’ had Mylady Carlisle voor ettelijke maanden tot den ouden Will, den bewaarder van het huis der Northumberlands, gezegd, in een oogenblik van tevredenheid over 's dienaars trouwe en veelvuldige diensten en in het vertrouwen, dat hij er nog vele zoude kunnen verrichten en daartoe ook genegen zou zijn. Het ambt, zoo lang reeds door hem onberispelijk vervuld, dreigde den goeden oude bijna te zwaar te worden, en Mylady wenschte dat zoo veel mogelijk te verhoeden, omdat Will Glocer, ware hij ook oud en afgeleefd, nog zeer nuttig konde zijn. Oude Will had de belofte onthouden, en hij, die jaren lang in het groote huis geheel alleen had gewoond, zonder ooit last gehad te hebben van de eenzaamheid, gevoelde, sedert den terugkeer en het oogenschijnlijk herstel van Zijne Genade, behoefte aan gezelschap. Vreemde oude ziel! Hij had jaren lang de half donkere, koude, vochtige zalen doorgedwaald en daarbij nooit iets anders gedacht dan aan het verleden, toen die zalen bevolkt waren; en nu de luiken weder ontsloten waren, nu het zonlicht weêr vrij door de kleine vensterruiten mocht spelen, nu nieuwe en prachtig gebeeldhouwde dressoren en sofaas de oude vermolmde of verminkte meubelen vervangen hadden, nu de kamerdienaars en lakeien de benedenvertrekken bewoonden, Zijne Genade met den hoogsten adel van Engeland in de groote zalen weder dikwijls bijeen was, nu voelde hij vaak in zijn oude afgelegen woning een onverklaarbaar gevoel van angst,

zoo dikwijls hij bevel ontving, om den trap naar boven op te klimmen en zijn gebieder, dien hij toch zoo vereerde en liefhad, te ontmoeten.

Maar Will was dan ook nog niet dien eersten morgen vergeten, toen hij Zijne Genade voor krankzinnig had gehouden. Hoe schitterend ook de partijen waren, die Zijne Genade te zijnent gaf, hoe ook tot hem de roep van Mylords wegslepende welsprekendheid was doorgedrongen, van Mylords aangenaam verkeer, hoe ook Mylady met een enkel woord er vaak op zinspeelde, dat de zieke geheel was hersteld, - hij geloofde er niet aan, hij bleef er voor zich zelven overtuigd van, dat Zijne Genade nog altijd was gebleven zoo als hij hem dien morgen gezien had, al wist hij er ook geene verklaring van te geven, waarom anderen vlak het tegenovergestelde dachten of beweerden.

Maar het oude spreekwoord, dat niemant groot is voor zijn kamerdienaar, kon ook hier in zooverre worden toegepast, dat niemant den alom geëerden edelman zoo goed konde kennen als de twee dienaren, - de kamerdienaar en de oude Steward, - die hem in de binnen- of slaapkamer waarnamen. Bekenden die twee elkaâr het ook nooit, toch was het uit veel en velerlei op te maken, dat zij eenstemmig dachten ten opzichte van hun meester. En het was geen wonder, dat hunne opvatting volkomen in strijd was met het gevoelen van het Hof en het huis der Lords. Die beiden toch zagen hem als de zenuwen zich ontspanden, als het oog, straks flikkerend als van koortsachtigen gloed, dof werd en fletsch, als het hoofd, straks nog zoo opgeheven als in het bewustzijn van kracht, neêrzonk als met een niet te dragen last bezwaard; zij toch vonden hem vaak in dien leunstoel neêrgezegen met zielloos starend oog en hoorden dan de onverstaanbare klanken en vernamen dikwijls, zelfs in oogenblikken van goede luim, op een toon, waarin bijkans het heimwee klaagde, de woorden: ‘Hanfield-manor, Hanfield-manor! Wanneer? Wanneer?’

Daarbij was oude Will thands minder zeker van zijn nachtrust dan ooit te voren, terwijl hij er nooit zooveel behoefte aan gehad had als thands, nu hij den ouderdom meer en meer over zijn stramme ledematen gebied voelde voeren. Het was toch gebeurd, dat hij in het holst van den nacht was opgescheld om den kamerdienaar te helpen bij een zenuwtoeval, - of wat was het anders? - van Zijne Genade, en zoo als hij

op zijne herhaalde vragen eindelijk van genen vernam, was dat niet de eerste maal geweest, ofschoon wel het eerst dat het zich zoo heftig had vertoond. Hij gevoelde 't: zóo kon het niet langer blijven, en daarom waagde hij 't eindelijk Mylady er over te spreken, die hem zonder eenig blijk van verwondering scheen aan te hooren en alles wat hij haar verhaalde als zeer gewoon en als een natuurlijk gevolg van te groote inspanning voorstelde. Toen hij echter met bedekte woorden te kennen gaf naar rust te verlangen, toen herhaalde zij wat zij reeds eenmaal gezegd had en bewees zij hem, dat hij niet zoo zeer behoefte had aan rust dan wel aan gezelschap. Had hij dan geen enkelen bloedverwant dien hij een goed en gemakkelijk leven gunde? Het kostte hem waarlijk moeite op die vraag een bevredigend andwoord te geven. Hij herinnerde zich echter ten langen laatste, dat hij in Kent nog een Neef had, die een vrouw had en een tiental kinderen, maar zijn pachthoeve waarschijnlijk wel niet zou willen verlaten. Mylady wilde ook niet, dat die Neef het doen zou; zulk een gezelschap achtte zij voor hem minder verkieselijk; een bedaagde vrouw of weduwe zonder kinderen vond zij veel beter. Welnu, hij herinnerde zich vermaagschapt te zijn aan eene weduwe, die evenwel ook kinderen had, maar nog heele kleine; een arme weduwe, die hij in de laatste maanden van tijd tot tijd eens een kleinigheid gegeven had, omdat ze in nood was, en die daarom den lieven God en Zijne Genade op de bloote knieën zoude danken voor den zegen, om hier vrij te mogen wonen. Het was Patty Wicky, een waschvrouw, die vroeger Hare Majesteit had bediend en Sir Balfour ook, den Luitenant van den Tower.

Hoewel Mylady bij het melding maken van de kinderen reeds afkeurend knikte, bleek zij toch bij eenig nadenken dat bezwaar zoo gewichtig niet te achten, en gaf zij toe, dat onder zekere voorwaarden die vrouw met haar kroost haar intrek mocht nemen bij den Steward, indien deze daarop gesteld bleef. Zij zou het werk kunnen verrichten van de dienstmaagd, die onder Wills bevelen stond; maar - en dat was een wet van Meden en Perzen - zij noch hare kinderen mochten ooit in de vertrekken komen door Zijne Genade bewoond.

Weinige dagen later was de eerzame Patty Wicky, de beleedigde achternicht van Phil Whistle, in een der beide uiter-

ste vleugels van het huis der Northumberlands ingekwartierd en kon Will haar 's morgens psalmzingend de ketels hooren schuren, de benedentrappen afboenen, of het huisraad van den goeden, besten Neef, ‘die voor haar was wat de raaf voor den profeet Elia geweest was,’ te onderst boven keeren om het van stof te zuiveren.

Had de goede beste Neef minder heftig naar verandering verlangd en had hij zich kunnen herinneren in het bezit te zijn van nog andere maagschap, hij zou misschien, op den drempel van het bouwvallig huisjen zijner nicht en bij den aanblik van de moeder en haar levendig kroost, nog terug zijn gedeinsd en daarbij bedacht hebben, dat, was de eenzaamheid, waarin hij vroeger geleefd had, een uiterste, dat hij niet meer dulden kon, een gezellig verkeer, als dat gezin hem voorspelde, een ander uiterste was, waarvoor hij zich evenzeer diende te hoeden. Maar Patty en de kleuters waren zóo gezeggelijk en zóo dankbaar en bewezen den ouden man, die nog nooit een kinderhand, al ware het ook een vuile, op zijn kin gevoeld had, zóo veel genegenheid, dat Will, na verloop van een paar weken en na het zoet van het gezellig verkeer gesmaakt te hebben, zijn eigen schranderheid prees en die van Mylady ook, eene schranderheid, die hem juist dát, wat hem ontbrak, had doen vinden. Wel vond hij, nog weder eenige weken later, dat Patty, zoo zalvend in hare psalmen, zoo zachtzinnig in haar verkeer met hem, wel wat al te forsch kon zijn in het kastijden harer kleinen, en dat deze het evenzeer waren in hun verzet tegen de moederlijke macht, die maar al te weinig gehoorzaamd werd. En toen hij, nogmaals eenige weken later, zijne opmerkingen en gewaarwordingen zeer zacht en bescheiden uitsprak en er daarbij op zinspeelde, dat Zijne Genade stilte verlangde en hij Zijne Genade van gantscher harte daar gelijk in gaf, hoorde hij de lieve nicht, terwijl zij het land Kanaäns voor een poos vaarwel zeî, op een toon, het midden houdende tusschen den zoetvleienden van de beweldadigde en den straf-vermanenden van de vertoornde moeder, hem toevoegen: ‘Ze zijn er nu eenmaal, Neef! en ik kan ze toch niet verdrinken als jonge katten. En als er nog iets van te recht zal komen, en dat zal er, dan moet er de Booze uitgeklopt worden, Neef! en dat zal er zoo waar ik Patty Wicky heet... en dat gij dat vreemd vindt, kan ik wel begrijpen, goede Neef, want gij weet niet wat een vader of moeder is en hoe ze aansprakelijk zijn voor hun bloed!...’

‘Ja wel Patty! ja wel!’ had de ander zich gehaast te andwoorden, maar ondervond toch tot zijn overgroot genoegen, dat de Booze er bij de laatste kastijding zelfs voor ettelijke dagen scheen uitgeklopt.

In dien tijd ontving de onde Will een bezoek dat hem lang hengen zou en dat hem, zoodra het hem gebracht werd, in hooge mate verbaasde. De man, wiens werkelijk ambacht hij nooit had begrepen, de in het zwart gekleede figuur, die hem eens in het halfdonker zoo zeer had doen ontstellen en hem dingen had verteld, die ongeloofelijk waren en toch bleken gebeurd te zijn; de vreemde, die zich eens had aangemeld om de vertrekken en het huis der Percies te zien, maar door hem was afgewezen tot zoo lang hij een verlof van Mylady kon vertoonen, maar sedert zich niet weder had vertoond, die man stond op zekeren avond weder voor hem, terwijl hij bezig was een wambuis Zijner Genade na te zien, en Patty de bakken van den gang schrobde, waarbij zij een lofzang van Koning David deed hooren op een wijs, die de jonge kleuters als instinktmatig bewoog om met de holsblokken op den vloer de maat te slaan.

Het was of de vreemde sedert het vorig bezoek nog zwarter en magerder was geworden. Will schrok ten minste, toen hij de gedaante voor zich zag, die hij niet herkende, maar die hij zich herinnerde nog eens gezien te hebben, toen hem eenige bijzonderheden waren te binnen gebracht en hem gevraagd werd, of het niet uit was gekomen, dat Zijne Genade gehuwd was geweest en een zoon had bezeten.

‘En gij komt om het huis te zien?’ vroeg Will, die daardoor blijk gaf, thands geheel op de hoogte gekomen te zijn.

‘Neen; dat is niet meer noodig, daar uw Heer over is gekomen en mij zelf het noodige reeds heeft medegedeeld.’

‘Zijne Genade zou u...? Maar wanneer hebt ge dan de eer gehad Zijne Genade té spreken? Ik heb u bij mijn weten nooit aangediend.’

‘Dat behoefde ook niet; ik sprak uw Heer bij een zijner vrienden, die ook de mijne is.’ Deze woorden werden onverschillig uitgesproken en toch brachten zij bijna een gantschen omkeer te weeg in Wills wijze van oordeelen over den vreemde, die vroeger maar alleen een geleerde voor hem was geweest. Het kon uit de vraag worden afgeleid, die hij hem thands deed, of hij dan ook wenschte tot Zijne Genade toegelaten te worden.

‘Straks misschien; nu geldt mijn bezoek u of liever een van uwe maagschap. Is dat Patty Wicky?’ vroeg hij, op de vrouw wijzende, die het hoofd juist in de deur stak, met het voornemen om den goeden Neef aan te zeggen dat hij het vertrek, waarin hij zich bevond, binnen weinige minuten had te verlaten, daar zij gereed stond met bezem en emmers haar intreê te doen en geen beslijkten mannenvoet in het eerste half uur wenschte te ontmoeten.

‘Ja, die ben ik!’ riep zij zoo luid, alsof ze dacht dat de vreemde ‘snoeshaan’ doof was. Uit nieuwsgierigheid boog zij het hoofd wat verder naar binnen, en liet zij den scepter, die maar zelden de roode handen verliet, den bij Will zeer goed bekenden bezem, ter halver wege zichtbaar worden.

‘’t Doet me veel genoegen kennis te maken!’ hernam de ander, den hoed, dien hij altijd nog op had gehouden, afnemend.

Hield die ‘omgekeerde luiwagen’ haar voor den gek? ‘Ik zal 't je ook zeggen als ik maar eerst weet wie ik voor heb. Ik heb je facie toch nooit meer gezien, zoo ver ik weet, en in de tegenwoordige booze tijden denk je voor een engel te buigen, en hou je den duivel bij zijn staart.’

De omgekeerde luiwagen bleek echter geen duivel te zijn, al kon hij juist ook nog geen engel genoemd worden. Eenige zalvende woorden deden hem Patty als een huisgenoot des geloofs kennen, en dat verzekerde hem reeds haar aandacht, hoewel in het geheel nog haar vertrouwen niet.

Hij was meermalen in den Tower geweest, om den broederen vertroosting te brengen, maar had daar nooit een kind, een wilde deerne ontmoet, wier naam echter sinds ettelijke dagen op de lippen van het volk Gods zweefde, omdat zij, zoo als het gerucht wilde, den moedigen Schot John Lairdy had gered en daarvoor hard was gekastijd. Hij was, toen hij dit vernomen had, naar den Tower gegaan om dat kind, waar hij eerbied voor had opgevat, te zien en te spreken, maar had ten andwoord bekomen, dat zij op den dood had gelegen, thands wel langzamerhand wat bijtrok, maar door niemant mocht genaderd worden, terwijl daarbij nog veel werd verteld, wat zijne nieuwsgierigheid en medelijden in hooge mate had opgewekt. Men had echter al zijne vragen niet kunnen beandwoorden en hem naar den cipier Whistle verwezen, die echter gevangen zat, en ten laatste naar diens nicht Patty Wicky, die hij nu zoo gelukkig was

te vinden, na haar lang in de buurt, waar zij gewoond had, gezocht te hebben. Daar had men hem eindelijk te recht geholpen en gemeld, dat zij hier haar intrek genomen had, waar hij verheugd was haar aan te treffen, niet alleen om den wille van dat ongelukkige kind, maar ook om haar zelfs wille, daar hij haar bij gerucht had leeren kennen als een trouwe dienstmaagd des Heeren.

‘Hebben ze dat van me in de buurt gezeid?’ vroeg Patty, en in zich zelve voegde zij er bij: ‘dat is sterk!’ Maar of haar geweten haar influisterde dat het zelfs wat ál te sterk was en zij daarom de vreemde ‘kraai’ van logen verdacht, of dat zij zijn medelijden met de kat uit den Tower wel wat zonderling vond, zij zag hem met argwaan aan. ‘Ken je de kat? Of den ouden vrek? Ja in het gat zit hij nu en ik hoop dat de oude zielemoordenaar er nooit uit mag komen. Ik vergeef het hem nooit, wat hij mij en mijn bloejen van kinderen heeft aangedaan, en zonder mijn goeden neef hier, dien braven stakkert, die jaren lang alleen heeft gewoond - hoe is 't Gods ter wereld mogelijk! - hier in dit oude nest, dat wel een grafspelonk van de aartsvaders lijkt; zonder dien neef, zeg ik, man! was ik de Heere weet waar! En dat allemaal om dat ellendige slijk, om dat vermaledeide goud, dat Satan heeft uitgevonden om hem van kant te helpen hier en hier namaals, heeft de onde jakhals mij den voet op den kop gezet. Maar ik wist wel wie mijn wreker zou wezen! Dat is de Heer, die zelfs het ellendigste weet te gebruiken.’

De ander deed haar opmerken, dat zij wel wat heel laag neêrzag op dat arme kind, dat nog wel van haar maagschap was.

Maagschap? De Heere mocht haar de zonde vergeven, maar zoo'n schepsel was er nooit in de famille geweest sedert den grooten zondvloed. Maagschap? Dan was de groote baviaan het ook, dien ze laatst in het West-end had gezien, voor niemendal, want zij had het dier, dat zich los had gerukt, juist bij tijds gegrepen en het dus op haar gemak kunnen bekijken. Zij, Patty Wicky, was wel een maag van Phil Whistle, maar Nel was het, God zij geloofd, niet. Toch was 't een arm schaap! Haar haat tegen Neef Whistle kwam boven en overtrof nog haar wrok jegens de kribbige Nel, die haar, tegen wie niemant aan kon, bij wijlen had durven staan, ja overwinnen. 't Was een verlaten schaap, verlaten van God en menschen, en voor wie het een weldaad zou zijn uit den tijd te wezen. Waar

ze van daan kwam wist niemant dan Phil, en die woû het nooit zeggen, ja werd helsch kwaad als men er maar op zinspeelde; en daar was reden voor. Zij had eens een brief gevonden van een zekeren Staunton, en kon ze ook al niet vlug lezen, ze had toch wel zóo veel begrepen, dat er het woord Nel en het woord pond sterling in voorkwam. Maar die Staunton was dood, zoo als Phil zich had laten ontvallen, en kon dus geen geld meer zenden. Heel jong was de meid toen zij in den Tower kwam, en sedert zij er was, werd Phil, die altijd wel een verdoemeling voor God was geweest, maar vroeger nog soms genade verdiende in de oogen der menschen, eerst de vrek, de uitzuiger van weduwen en weezen geworden die hij nu was, waaruit zij afleî dat ‘de arme slons’ die zij nog wel eens een ‘aflegger’ van haar armoê gegeven had, geld had aangebracht.

‘Waar woonde die Staunton? Hebt ge dien brief behouden?’ vroeg de ander, die met Jobsgeduld het gantsche relaas had aangehoord en daarin den ouden Will nog overtrof, daar deze nog van tijd tot tijd teekenen van ongeduld gegeven en een enkel woord had gezegd, dat echter in den vloed van Patties uitgeschreeuwde klanken verdronken was.

‘Dat weet ik niet en dat gaat me ook niet aan!’ hernam de onvermoeide. ‘En nu het manvolk op zij! Kom aan, goede Neef, geef het goede voorbeeld en dan zakt de ander ook wel af!’

‘Een simpele en alleen op de waereld en mishandeld! Gij zijt een moeder, Patty Wicky, en zult begrijpen wat ik bedoel. Als het kind eens aan uwe zorg werd toevertrouwd!’

‘Dank je; pas gehad! Je kent 'er niet! God de Heer heeft haar misschien verordineerd om een wollig schaap te wezen, maar tot nu toe was zij een gehoornde bok! Ge zijt me toch wel wat vreemd met je medelijden! Als je allen van het krom en verdraaid geslacht wilt helpen, dan heb je wat te doen, en dan is 't maar gelukkig voor je, als het maar altijd zoo als nu bij het woord blijft en je de daad op ander mans schouders schuift.’

‘Dat wil ik toch niet doen, waarde zuster! Ik begrijp u niet.’

‘Wel, je wilt zeker mijn goeden neef daarvoor laten opdraaien, de feeks met veel beweging uit den Tower gaan halen en haar dan stilletjens hier onderbrengen. Een goedkoope weldaad, man! Zoo mal niet, hoor!’

Voor de eerste maal was oude Will geheel van haar gevoelen.

Maar de vreemde bleek de weldaad niet zoo goedkoop te wenschen. Hij zinspeelde nogmaals op haar moederingewanden, die echter geenerlei geluid gaven, en toen van vijf shillings per week voor huisvesting en voeding in eene woning, waar toch door zóo velen gegeten werd, dat een enkele mond meer eigenlijk niet bespeurd zou worden. Hij zelf had geene gelegenheid om dat kind te huisvesten en het een goede opvoeding te geven, zoo als Patty Wicky dat vermocht. Deze werd dus opgeroepen om deel te nemen aan de weldaad en daarvoor vijf shillings per week nog als belooning te ontvangen. De kameren haars harten en de oogen haars verstands werden geopend, en zij begreep eenklaps ‘de dingen, die tot hare eeuwige vrede zouden kunnen dienen.’

‘Vijf shillings is weinig om zulk een heidensche feeks te temmen en op 's Heeren weg te brengen, maar ik wil niet vergeten dat het een wees is en gij het maar uit liefdadigheid doet. Breng Nel maar hier en we zullen haar wel mores leeren.’

‘Maar Patty... ik zeg, Patty!’ stamerde oude Will, die alle teekenen gaf van onrust en ergernis, ‘neen, waarlijk, beste nicht, dat gaat niet, hoor! Ik heb wel verlof gekregen om u op te nemen, en daar dank ik Zijne Genade wél voor,’ - de oude waagde niet eens bij die laatste woorden te zuchten! - ‘maar zoo'n vreemde, nog wel een landloopster, een vondeling, misschien wel het jong van een heiden... neen, dat gaat niet.’

‘Wees barmhartig, en u zal barmhartigheid geschieden!’ zeide de vreemde, de hand des ouden vattende en in de zijne drukkend. ‘Gij hebt hier zóo veel ruimte, dat Zijne Genade zelfs niet merken zal dat gij den plicht der Christelijke liefdadigheid vervult.’ Er was een zweem van bitterheid in den toon waarop de laatste woorden gesproken werden. Patty had met stijgende ergernis de voortdurende weigering van Will bespeurd, daar zij daarin een verzet zag tegen de gevestigde en wettige macht, die zij vertegenwoordigde. ‘Kom, kom, Neef, wees nu niet zoo halstarrig, en bedenk dat het een verlaten schepsel is, dat nog wel beteren kan, en nooit een moeder had om op haar te passen! Hoe meer je er tegen hebt, des te grooter wordt je weldaad als je toegeeft! Zijne Genade krijgt

haar nooit te zien; en zij heeft een paar fiksche armen aan het lijf en ik word ieder dag ouder en ik moet me hier afsloven. Ze kan 's nachts bij de kleuters slapen en er voor zorgen dat die stil zijn; daardoor zou alweêr een uwer ergernissen weggenomen zijn, want ontkennen kun je 't niet, Neef!' - de redenering werd klemmender en vuriger; want Neef deed niets anders dan het hoofd ontkennend schudden - 'dat ik noch mijn kinderen, de arme weduwvrouw noch haar kroost, meer eenig goed in je oogen kunnen doen en dat we eigenlijk je óok te veel zijn, hoewel - de Heer daarboven is mijn getuige! - we in je oogen willen lezen wat je plezier kan doen, nacht en dag, bij duisternis en licht om je heen zijn, wat dan ook wel mag in deze spelonk, waar je elk oogenblik gelooft een lijk te zien dat opstaat en spreekt. 't Is om te rillen! Was 't niet om u, dan ging ik van avond nog hier vandaan! En je weigert het eerste wat ik je vraag! misschien wel o m d a t ik het je vraag?'

'Neen, Patty, waarlijk niet, lieve Patty!'

'Want een goede daad wil je wel doen, maar juist deze niet, omdat i k die nu wil! Al voelde ik nu niets voor dat arme verlaten schepsel, en al wist ik nu eens minder goed wat mijn plicht was als zondig wezen, dan zou ik er alevel nu op staan dat Nel hier kwam, alleen om te zien wat gij wel voor mij over hebt.'

'Heel veel, Patty! heel veel, maar...'

'Toon het me dan. Ge zult me een groot plezier doen met Nel hier te laten inwonen.'

'Slechts voor eenigen tijd, goede vriend!' viel de vreemde in. 'Misschien zal dat bericht uw tweestrijd verkorten. Ik zal zien haar later elders geplaatst te krijgen, als ik maar eerst weet wat in dat kind steekt. Dus voor korten tijd!'

'In Gods naam dan! Maar verberg haar, dat Mylady noch Zijne Genade haar zien, want zij hebben mij geen verlof gegeven vreemden op te nemen. Het zal dus maar voor korten tijd zijn.'

'Daar zullen we later wel over spreken, goede neef! Ik wil me niet afbeulen om de meid wat te leeren en haar weg te zien gaan als zij 't kan. Neen, zóo onbillijk zal je toch niet wezen, zóo zal je me toch wel niet willen vernederen, Neef Will!'

'Neen, neen, nicht!' prevelde de oude man, die ter naauwernood het bijvoegelijk naamwoord lieve of beste waagde weg

te laten, en het toch niet van zich verkrijgen kon het te gebruiken in een oogenblik als dit. ‘Gij hebt gelijk, gij hebt gelijk!’ De verkropte toorn des ouden borst los tegen den vreemde, die er de oorzaak van was, dat hij tot een Christelijke weldaad gedwongen werd, en gants niet vriendelijk werd hem opgemerkt, dat het nu toch eindelijk tijd werd zijn naam te openbaren, ten minste zoo die naam aan goede Christenen van de gezuiverde leer gezegd kon worden.

Wat bedoelde de oude daarmede, en waarom keek de ander hem een enkel oogenblik zoo zonderling aan? Gene zag zijn bespottelijken argwaan, dien de toorn dan ook alleen had doen ontstaan, weldra gelogenstraft door de mededeeling des anderen, dat een voor het gezuiverde geloof gemartelde, met name Jean van Verviers, voor hem stond, een, die zich nóg niet beklaagde over zijne standvastigheid, maar, indien het gevorderd werd, psalmzingend volharden en de houtmijt van de martelaren bestijgen zou!

De oude Will had niets meer te zeggen, hoewel hij altijd nog op zich zelven ontevreden bleef dat hij had moeten toegeven. Al was dat vreemde kind nu ook een engel, hij zou het nooit willen erkennen, hij zou het altijd met wrevel aanzien en het als een opgedrongen last blijven beschouwen. Men liet hem echter wel den tijd tot bedaren en tot nadenken, want ettelijke weken verliepen er zonder dat men iets van Jean Verviers, den geleerde, vernam. Hoe meer Will over zijne eerste en tweede ontmoeting met dien man nadacht, hoe begeeriger hij werd iets naders van dien zonderling te vernemen, die zulk een dwaze kostwinning had en nochtans daarmede zoo veel kon verdienen, dat hij nog aan het opnemen en verzorgen van vondelingen denken kon. Hij verstoutte zich daarom Zijne Genade in een oogenblik, dat hem als zeer gelegen voorkwam, een oogenblik dat Zijne Genade alleen was, goed geluimd scheen en hem vriendelijk eenige woorden toesprak, te vragen, of die geschiedenis van het geslacht Northumberlands al af was en of hij, zoo dat het geval ware, die eens in mocht zien, daar hij den schrijver er van had leeren kennen. Zijne Genade had hem daarop ettelijke oogenblikken stijf en strak aangezien, eenige woorden gemompeld, vervolgens zijn oogen een zonderlinge uitdrukking doen aannemen en hem, toen hij verlegen zijne vraag herhaalde en naar het hem toescheen verduidelijkt had, toegegraauwd: ‘Ga heen! Ik heb je niet geroepen! Kom

als ik je ontbied, maar niet eer!' De oude zon zich in 't eerst stomp om de reden van zijn plotselinge ongenade te vernemen; hij ging de gesproken woorden na en kwam eindelijk tot de gevolgtrekking, dat Zijne Genade eene zinspeling had vermoed waar er geene bedoeld was, daar Will na dien eersten ochtend zich wel wachtte ooit van d a t verleden te reppen. En toch had die ellendige Jean van Verviers hem eene onvoorzichtigheid doen begaan en woorden doen spreken, die als zeer onbescheiden konden beschouwd worden. Het was of alles wat dien man betrof of met hem in verband stond, Will onheil aanbracht! Geen wonder, dat hij meer dan eens het woord op de lippen had, dat hij niet voornemens was zijne belofte, die hem toch eigenlijk was afgeperst, gestand te doen; maar het gezicht van zijne wellieve nicht weêrhield hem nog altijd dat woord werkelijk uit te spreken, terwijl hij zijne voorzichtigheid als eene groote schranderheid prees, toen er weken verloopen waren zonder dat Jean zich liet zien, en hij dus vermoeden mocht dat het onweêr, dat hem een oogenblik bedreigde, genadiglijk van zijn hoofd was afgewend. Des te grooter was echter zijn teleurstelling en schrik, toen er op zekeren dag in den namiddag aan de deur, die in de naauwe zijstraat uitkwam, geklopt werd en Patty met een luiden uitroep van verbazen een paar bezoekers verwelkomde, die Jean en de vondeling bleken te zijn.

Het kind zag er niet haveloos uit, zelfs heel goed in de kleêren, maar wat zij aan had scheen wel alles wat zij had, want zij had geen doos of pakjen onder den arm of in de hand. Het kind zag er niet buitengewoon leelijk uit; het had zelfs kleine voeten en handen, waarbij die van Patty en hare aanvallige spruiten wel lompe vleeschstompen geleken. Maar het had toch katterige felle oogen, die bits in het rond dwaalden, en een mond, waarvan de fijne lippen op elkaâr gesloten waren, en lange verwarde hairen, die een wilde in het verre Westen hadden gevoegd, maar geen echt Christenkind! De meid was schuw in al hare bewegingen en beet hare andwoorden op Patties vragen en uitroepen kort af, en drong zich tegen Jean van Verviers aan, die niets zeide, maar, in de laatste oogenblikken tegen den muur geleund, niets deed dan haar aan te zien. 'Breng me naar Tim en Bessie,' riep zij haar geleider toe, terwijl zij hem aan den mantel trok. 'Ik wil naar Tim en Bessie, niet bij haar.... niet bij meester Phil, dan liever

dood. Daar is hij, daar is hij!' schreeuwde zij, toen Will uit het half duister van den achtergrond te voorschijn trad.

'Ze is gek, stapel gek!' prevelde Will, die achteruit deinsde.

'Gij blijft hier!' zeide Jean bevelend, en haar forsch bij den arm vattend. 'Verstaat ge? Gij blijft hier. Gij zijt bij goede menschen, die voor u zorgen willen, maar als ge u hier gedraagt als daar ginder, dan breng ik u naar meester Phil terug om er voor altoos te blijven.'

'Dat niet.... ik heb u al beloofd dat ik goed zal oppassen, als ze me maar duidelijk zeggen wat ik doen moet..... Och dat konden Tim en Bessie altijd! Maar dat is Patty, die valsche zeep gebruikte en zwoer dat het echte was, en die razen en tieren kon als meester Phil en die even graag als hij in het kastjen kwam waar het groote boek lag met de kroes.'

'Belials kind!' klonk het van Patties lippen, die de vuist balde en misschien zich tot een moederlijke kastijding verplicht zou hebben gevoeld, zonder den waarschuwenden blik van Jean en het doffe gekreun, dat er uit de keel van den goeden Neef opging en waarvan zij de beteekenis maar al te goed begreep. Zij had het er nu echter op gezet, om de shillings te verdienen en Will te dwingen haar zin te doen en alzoo haar oppermacht te toonen; zij bedwong daarom haar toorn, waarvan hij partij had kunnen trekken, om onder den schijn van haar te verdedigen, zijn eigen zin door te drijven. Haar stem sprong dan ook verscheidene tonen over, en moest zelfs zacht en vleiend beduiden, hoewel die toch nog altijd iets van een gescheurde trompet had.

'Ja, Nel! dat w a s zoo, maar dat i s , de Heere zij geloofd, zoo niet meer. Ik mag nu het hoofd weêr omhoog houden, en ik beschouw jou voor den ruwen steen, waar ik me dikwijls aan gestooten heb, maar dien ik nu glad zal schuren. Daar, Nel, is mijn hand, en Phil Whistle mag gezegend worden, als ik je niet in de dierbare waarheid voorga!'

Nel reikte haar de hand omdat Jean dat wilde, daar hij haar aanstiet en haar wenkte te doen wat hij begeerde. Hij gaf haar vervolgens in de hoede van Patty en Will over en verzocht deze de noodige kleederen voor het kind te koopen. Hij beloofde dikwijls terug te komen en maakte zich gereed te vertrekken. Koel zeî hij Nel goeden dag; maar toen het kind hem met de oogen volgde en eensklaps in tranen los-

borst, kon hij niet voortgaan, maar moest hij zich omkeeren en naar haar toesnellen. Haastiger dan men het van dien bedaarden kouden man verwacht zoude hebben, werden zijne bewegingen; zelfs was zijn handdruk warm en boog hij het hoofd om haar op het voorhoofd een kus te geven bij de vraag, waarop hij echter het andwoord wel meende te kunnen vermoeden, wat de reden was dat zij zoo bitter schreide; maar hij moest tot zijn niet geringe ergernis vernemen, dat hare tranen niet hem maar wel Tim en Bessie golden, tot wie, zoo als zij zich voorstelde, alleen de vreemde geleider, die nu heenging, haar brengen kon.

'Gij blijft hier en gaat niet naar die beiden, voor ik hoor dat ge goed oppast,' prevelde Jean, die zonder ditmaal naar haar om te zien, hoezeer hij ook haar snikken hoorde, vertrok, maar toch belang genoeg in dat kind stelde, om zich voor te nemen de beide oudtjens, wier namen dat kind altijd op de lippen had, te gaan opzoeken en hen over haar te onderhouden.

Was Nel niet uit een donker hol gekomen, dan zou ze de eerste dagen zich zoo rampzalig hebben gevoeld, dat ze zich dood had willen schreien of in oogenblikken van wrevel - en die had ze nu maar al te vaak - zich aan Patty en haar schreeuwende engelen had willen vergrijpen. Maar de dagen, in dien kerker doorgebracht, waren zoo ellendig geweest, dat ze den grommigen oude, zoo als ze Will, en de kraaiende meesteresse, zoo als ze Patty wel betitelen moest, nog uit den weg kon gaan, of als het niet anders kon, zwijgend gehoorzamen. Toch moest ze met geweld de herinnering van het verleden, met de lieve oudtjens doorleefd, verdrijven, want anders werd het haar te bang, bij het roeren van den bezemstok, waartoe Patty haar maar al te dikwijls verplichtte, bij het bevel, dat oude Will, die zijn rust reeds lang kwijt was, maar dat aan haar scheen te wijten, haar telkens bij iedere gelegenheid herhaalde: 'Je blijft me in het werkhok of in het kookhuis, en als ik je ooit zie in den voorgang, al is het ook middernacht, ik jaag je de straat op, feeks!'

Nel had grooten lust om er bits op te andwoorden en te zeggen, dat zij 't ginder al beter had gehad dan hier en er goede menschen had gezien, wat juist hier niet het geval was; dat zij al meer had gedaan dan schuren en schrobben, hetgeen zij alleen had moeten doen toen ze nog een kat heette en Phils

voetveeg was; dat zij al dikwijls met groote heeren had gesproken en er zelfs een zou hebben voorgelezen, als ze maar lezen had geleerd, en dat ze al heel veel andere dingen wist dan ze hier hoorde en zag; maar zij hield zich stil en had de kracht om haar drift te betoomen bij den aanblik van Wills grijs hair en slependen gang. Vreemd was het: daar had zij eerbied voor; want dat herinnerde haar Tim, die het ook zoo grijs had, en Bessie die ook zoo langzaam ging.

Maar veel moeielijker was het haar de ruwheid van Patty te dulden, die het echter juist zoo kwaad niet meende, maar, zoo als zij altijd en met het beste opzet deed, door de wijze waarop zij het goede bevorderen wilde, verbitterde en ieder tegen zich innam. Werkzaam was zij en zindelijk als weinigen, maar beide goede hoedanigheden werden door overdrijving gebreken en een vloek voor hen, die zij er zelfs door bevoordeelen wilde. Will, die zoo zeer rust behoefde en daarop zoo innig had gehoopt, werd, sedert Patty bij hem inwoonde, reeds van het aanbreken van den dag wakker van het geraas en gestommel dat zij aanrichtte, terwijl hij voor de afgebroken nachtrust op den dag waarlijk geene vergoeding ontving, daar hij naauw den bezem ontging of eene berisping over bezoedeling van het schoon gemaakte. Hij had den sleutel der spijskast moeten afgeven en langzamerhand alle andere, zoodat hij van onbeperkt monarch, zoo als hij in de eenzaamheid geweest was, nederig dienaar, ja bijkans slaaf eener meesteresse geworden was, die al het mogelijke deed, zoo als het altijd heette, om hem van dienst te zijn en zijn leven te veraangenamen.

Hoe het Nel daarbij ging behoeft geen oogenblik twijfelachtig te zijn. Met de kat uit den Tower had zij medelijden, natuurlijk wat zij er onder verstond; maar had zij haar vroeger gek geloofd hoewel bruikbaar, zij beschouwde haar het eerste nog, maar begon het andere te betwijfelen, daar de deerne wonderlijke manieren had aangeleerd en dikwijls zoo bespottelijk voornaam kon kijken en zulke hooghartige en verwarde andwoorden gaf, dat zij haar van den hoogmoedsduivel bezeten dacht, en deze, dit begreep ze, liet zich niet dan na herhaalde vervolgingen en kastijdingen uitbannen. Lang slapen maakte vadsig, en daarom moest Nel, die 's nachts de kleine engelen al voor hare rekening had, bij het morgenschemeren er uit, hetgeen niet altijd heel beleefd toeging; ledigheid was 's duivels oorkussen, en daarom kregen de handen en beenen zoo veel te

doen, dat ze 's middags reeds als lam neêrhingen. En als ze eens pruttelde! Zij begon dikwijls, maar een bons of stomp in de korte ribben maakte er een eind aan en deed haar meteen naar een plaats schuiven waar het werk haar wachtte. Zij had zich eens - weder die duivelsche nieuwsgierigheid! - in den voorgang gewaagd, dien zij niet betreden mocht. Zij was Patty achterna geslopen, die belast was met het portierschap, daar Will in de laatste dagen meest boven dienst had. Zij had een rijtuig gehoord en toen een luid gelach; zij had de deur, die naar het voorportaal leidde, open gevonden, en toen, eerst het hoofd door de deur gestoken, maar al spoedig met haar geheele lichaam zich in het portaal gewaagd, en bij het openen der poort twee rijk gekleede jongelieden zien binnentreden, waarvan zij den eersten dadelijk herkende als Mylord Straffords kamerdienaar, die op dien altijd nog betreurden Zondag haar had voorgesteld in een karos te gaan zitten en Londen door te gaan rijden. Zij knikte hem vriendelijk goeden dag - alles toch wat haar dien tijd herinnerde, was haar zoo lief! - en trok dan ook spoedig de aandacht van beiden. Hoe Patty haar ook met alle teekenen van toorn wenkte heen te gaan, zij bleef en liet hare hand door Mylords kamerdienaar vatten en zich zelfs door dezen de kin stroken, zoo betooverd was zij door de zoete woordekens die haar werden toegevoegd.

'Waarachtig een mooie meid!' riep de jongste van de twce. 'Is dit nu...?' meer kon zij niet verstaan, maar de ander scheen het goed begrepen te hebben en knikte toestemmend, en voegde haar daarop toe, dat zij te mooi was voor zulke vodden van kleêren als zeker die boerin - en hij waagde het op Patty te wijzen - haar had laten aantrekken; dat haar handen ruw waren geworden en dat hij dat bejammerde, daar zij waarachtig niet behoefde te werken als zij er geen lust in had, en dat ze... Maar daar kwam oude Will zelf naar beneden, met de boodschap dat Mylady reeds lang bij Zijne Genade was en die beiden met verlangen op hunne komst wachtten. Na een kushand aan Nel en terwijl de jongste ouden Will toeriep: 'Hoe kom jij, oude mollevanger, aan zoo iets eêls in je tuin?' klommen beiden den trap op, begeleid door den nederig buigenden ouden dienaar.

Hoe duur kwam Nel dat enkel oogenblik van geluk te staan! Naauw waren de vrienden verdwenen - en zij hadden misschien, bij den eersten draai van den wenteltrap naar beneden schou-

wend, het onweêr op het bloedrood gelaat van Patty reeds in aantocht kunnen zien - of de persoonlijk beleedigde stoorde al zeer onzacht de onbeschaamde prij, die waarachtig nog over het gebeurde scheen na te denken en de beide goddelooze jonkers nog waagde na te staren.

‘Naar achter, of ik zal je beenen maken!’ riep zij met een stem, die als een donderslag in het gebergte door de gewelven weêrkaatste. En toen ze beiden achter waren aangekomen, toen zette Patty de handen op de heupen - een geliefkoosde houding als zij welsprekend werd - en toen stroomde er, als de regen uit de donderwolk, een vloed van woorden van haar lippen. ‘Wanschapen kreatuur! ze hebben gezeid dat mijn oudste, mijn Daniël, een bochel zou krijgen, maar hij is recht als een kaars, vergeleken met jou schonken. Is je niet gezeid om achter te blijven? Is je niet geheten om die kast af te zeepen? Maar neen, daarvoor ben je te lui en te joolsch, zoo als de Schrift zegt van de kinderen Israëls, die ook werken moesten, maar liever zich volpropten met kwakkelen, en toen naar Moab gingen en naar Amalek! De jonkers in de oogen te zien, ja, van hen te hooren, dat je mooi bent, God beter 't!... je hebt een figuur als me blaaspijp, en mijn allerjongste weegt schoon zoo veel als jij met al je vodden en je holsblokken aan!’

‘Patty, Patty!’ klonk het gesmoord van Nels lippen, maar de toegesprokene, die in den toon, waarop die woorden gesproken werden, een waarschuwing had mogen hooren, sloeg er geen acht op of werd bij het begin van verzet, dat zij er uit had opgemaakt, nog driftiger.

‘Dat begint ze te gemoet te komen, misschien nog wel na te loopen, en dat eindigt.... misschien wel als je moeder, die nergens te vinden is, zeker omdat ze je vader is gaan zoeken!’

‘Patty!’ Het was een kreet, die naauw hoorbaar was en toch door merg en been drong. Het kind was, zoo als het scheen, in een oogenblik wel een voet gegroeid; de zenuwen haars gelaats waren gespannen en deden dat voller schijnen dan het was; de groote blaauwe oogen schenen wel zwart, maar een zwart dat door een bliksemstraal plotseling verlicht wordt. De lippen plooiden en kronkelden zich als om het woord te laten glippen, dat er als met centenaars gewicht op drukte, en werkte er toe mede om het geheele gelaat de uitdrukking van diepe verachting te geven, die de vertoornde Patty bijna razend maakte. ‘Patty, Boerin!’ klonk het nogmaals, en de kleine gebalde

vuist werd opgeheven tegen haar en zou onzacht op het gezwollen aanschijn der meesteresse zijn neêrgekomen, zoo deze niet op zijde was gesprongen en met vereelte hand de dreigende vuist had gegrepen.

‘In het hok met je, razende Roeland!’ riep zij, werkelijk ontsteld bij de beschouwing van een toorn, dien zij de razernij van een krankzinnige dacht, zoo geheel anders was hij als de hare, zoo geheel anders was hij als die van ieder uit hare nabijheid. Daar was geen scheldwoord gekomen, maar slechts een enkele uitroep, toegelicht en verklaard door de uitdrukking die het gelaat daarbij aannam en door den hooghartigen lach, dien zij gemeend had te zien! Een scheldwoord, dat begreep ze, kon hier niets meer afdoen; tot een lichamelijke kastijding waagde zij waarlijk niet over te gaan, want de kat was wild geworden, maar in het donkere werkhok zou zij boeten.

Maar er was er een, die dat niet goed scheen te vinden, want daar klonk het: ‘Niet in het hok, maar op straat - dadelijk hier van daan. Ik wil niet, dat gij beleedigd wordt in mijn huis door zulk eene!’ Het was Will, die forscher begonnen was dan hij eindigde, want bij de eerste woorden had hij ook op het gelaat der lieve nicht een zweem van ergernis gelezen. De man haastte zich daarom weder te verklaren, dat zijn tegenspreken eigenlijk uit liefde voor haar voortsproot.

‘Hebt ge gezien wat zij gedaan heeft, Neef? Dat ze mij gedreigd heeft omdat ik haar bestraffen woû, daar zij niet gedaan heeft wat gij haar zeidet? Hebt gij 't gezien?’

‘Of ik, Patty!’

‘Zij heeft de hand tegen mij opgeheven; tegen mij, dat Philistijnsche broedsel!’

‘Ja, Patty! gekastijd moet ze worden!’

‘Dat zou ik meenen, Neef! en zwaar ook, en daar belast ik me meê!’

‘Goed, Patty! maar dat kan ik beter. Zij moet heen, dadelijk heen. Ik heb de meid in den beginne al gezegd, dat ze weg moest als ze in 't voorhuis kwam. Heere God! als Mylady mij vraagt wie die meid is en ik weet het niet, en dan zoo'n schepsel in het huis Zijner Genade, waar zoo veel schatten zijn... Neen, de deur zal ze uit... Werd er al niet door die beiden naar haar gevraagd, toen ik ze uitliet? En de een is nog wel een soldaat!’

‘Die met die mooie veêren op zijn hoed en die hooge laarzen aan, niet waar?’ vroeg Nel eensklaps op haar gewonen toon, alsof er niets gebeurd was of nog dreigde te gebeuren. Die woorden beschouwde Patty als zoo schaamteloos, dat zij haar toornig beval te zwijgen, haar oneerbaarheid verwijt en haar zulke forsche woorden toeduwde, dat ouden Wills afkeer van dat wezen weder nieuw voedsel ontving en hij daaruit den moed schepte om Nel aan te kondigen, dat zij op staanden voet gaan moest. Maar toen het Patty bleek, dat het Will ernst, heilige ernst was, maakte zij een flankbeweging, en trad zij hem plotseling als vijandin tegen, verweet zij hem zijne hardheid, die er zeker binnen weinig tijds niets in zien zou om haar en hare kinderen ook op straat te zenden, en eindigde zij met te verzekeren, dat Nel niet zou gaan. Het werd weder een strijd over de oppermacht, een strijd, heviger dan er nog ooit een tusschen die beiden gevoerd was, want Will, die niet dan onwillig en altijd onwilliger het zware juk van Patties overheersching getorst had, wilde van deze gelegenheid gebruik maken om er zich van te ontslaan, en hield dus vol dat hij het wilde. Had hij maar niets anders gezegd dan dat, wie weet of hij niet gezegepraald zou hebben, maar daar had hij weder de zwakheid, toen Patties drift al hooger en hooger steeg, te zeggen, dat hij het wilde om harentwil.

‘Om mijnentwil? Dus in den grooten dag zou het op mijn kop thuis komen! Om mijnentwil wil je haar de wijde waereld in sturen? Misschien wel naar Phil Whistle, om haar dood te laten ranselen, en dat kreeg ik dan op mijn rekening. Of anders maar op straat? Denk je dat het in den winter goed vernachten is onder een luifel en in de modder? Wou je dat arme kind - een kat is ze, maar een kat die ik de nagels wel uit zal halen - wou je dat arme kind - ze heeft me willen slaan, ja, zoo waar ik een zondig mensch ben, dat op de genade hoopt, dat wou ze, maar dat zal ik haar wel voor goed verleeren - wou je haar maar zoo de deur uitjagen, om mijnentwil? Nooit, Neef! nooit!’

En daar werden nog vele bittere woorden gesproken, want de aanleiding tot den strijd werd hoe langer hoe meer uit het oog verloren, en het werd een kamp tusschen Neef en Nicht, welke laatste weder de overwinning wegdroeg, toen zij met een hevig zenuwtoeval eindigde. Nel had alles in de verte aangestaard, en zag ten laatste, hoe de oude man, die zoo moeielijk

meer ging en zoo kwaad op haar was, zich haastte Patty te helpen, en, na haar tot rust gebracht te hebben, in zijn eigen hokjken ging neêrzitten, de hand onder het grijze hoofd. Zij zag dat hij schreide; de tranen biggelden hem langs de wangen, en daarvan was zij, Nel, misschien wel de schuld.

Had hij haar maar weggejaagd, had hij maar niets om het geblaaskaak van Patty Wicky gegeven. Zij kwam al dichter en dichter bij en fluisterde: ‘Je moet niet huilen... wil ik weg gaan zonder dat zij het merkt? Och, wees maar niet langer boos op me... Ik zal stilletjens heengaan, oude man!’ Deze was zijn verbazen niet meer meester; het bitse woord, dat hem op de lippen kwam, bestierf. Zij herhaalde de vraag of ze nu maar heen zou gaan, maar hij knikte niet van ja. Vreemd! Dat kind had hij verwenscht en het kwam hem troosten! Patty had haar beschermd en deze was zij ontvlucht! Het was hem onbegrijpelijk! Hij schaamde zich bijna voor haar. Toch mocht hij daarvan niets laten blijken, en daarom voerde hij haar, berispend maar toch niet zeer streng, te gemoet: ‘Waarom houdt ge geen vrede met haar? Ik verlang rust en er is telkens strijd!’

‘Maar ze sprak kwaad van mijn moeder, - mag zij dat doen?’

‘Hebt ge die moeder gekend?’

Zij schudde droevig met het hoofd. ‘Maar doet dat dan wat af? Ik heb haar nooit gekend, en Bessie ook nooit; toch wist die me veel te vertellen hoe mijn moeder moest geweest zijn, en wist ik heel goed hier, hier van binnen, te voelen, dat het werkelijk zoo was. Wil ik nu maar, zonder dat zij het weet, de deur uit gaan? Je moogt gerust zeggen, dat ik weggeloopen ben - op straat ben ik niet bang.’

‘Stil, kind! niet meer! Beloof me maar, dat je nooit den wenteltrap op zult klimmen.’

‘Liggen daar de schatten daar ge straks van spraakt? Dat zeî meester Jean me gister ook, die me in stilte bezocht. Ik moest weêr lachen, zei hij, en toen weêr kwaad worden en hem aanzien. Maar dat kan je toch maar niet als je 't wilt, wel? En hij vertelde me van al de pracht boven, die ik evenwel niet mocht zien.’

Ouden Will werd het wonderlijk te moede bij die mededeeling. Die Jean van Verviers was nooit boven geweest en kon nooit iets van die vertrekken gezien hebben. Waarom loog hij

dat arme kind dan voor, en prikkelde hij hare nieuwsgierigheid? Hij was misschien ook wel de oorzaak, dat Nel zich dien dag naar voren had gewaagd; al de harde woorden, die het kind had moeten hooren, had die vreemde man uitgelokt. Als hij echter de ware toedracht der zaak had geweten, dan zou Will den ouden Tim en Bessie, die Nel zoo vereerde, van alles de schuld hebben gegeven, want die hadden Jean verhaald van de nieuwsgierigheid van het arme kind en hoe licht die op te wekken en hoe moeielijk die tegen te gaan was. Hoe dit echter ook ware, Will was geneigd Nel van een ruim deel harer schuld te ontheffen en haar geheel anders te gaan beschouwen dan hij tot dus verre had gedaan. Het mocht uit de vraag blijken, waarom zij niet kwaad op hem was, daar hij toch nooit vriendelijk jegens haar geweest was. En het andwoord verzoende hem geheel met dat arme schepsel, dat in het geheel niet leelijk was en er lang niet dom uit zag: ‘Och ik hou veel van grijs hair; die dat dragen waren altijd goed voor mij!’

‘Nu, nu, dat hoop ik dan ook te wezen!’ prevelde Will, terwijl hij het kleine vertrekjen met van haar afgewend gelaat uitdraaide; hij had er reden voor zich niet door haar in de oogen te doen zien.

En Will hield woord. Hij werd goed voor haar, maar zorgde er voor, dat nooit in de tegenwoordigheid van Patty te doen blijken, daar hij vermoeden kon, dat anders het lijden van haar, die hij wél wilde, eerst recht beginnen zou, of dat het uur van haar vertrek spoedig geslagen zou zijn. Will werd zóo goed voor haar, dat hij zelfs Jean van Verviers, die haar uit den Tower verlost had, duldde, diens herhaalde bezoeken en afzonderlijke gesprekken met Nel niet alleen toeliet, maar zelfs uitlokte, en eindelijk zóo verre ging, toen Nel het hem, o zoo vriendelijk! vroeg, en hem, o zoo goedig! aanzag, van toe te staan, dat zij de bovenzalen mocht gaan zien, maar op een tijd, dat Zijne Genade uit en niemant, zelfs niet de kamerdienaar, thuis was; Will werd zoo goedig en zoo geduldig voor haar, dat hij, toen hij zich eens op een ongewoon uur aan het kleine poortjen bevond, waar Nells werkplaats was, en daar Kolonel Goring aantrof, niettegenstaande het er koud was en er tochtte, stokstijf bleef staan, totdat het Zijner Edelheid goed dacht te vertrekken.

‘Ik kom u eens afhalen!’ had de Kolonel gefluisterd, maar zij had daarop niets geandwoord.

‘Ge moest Zijne Genade, den meester van Will, leeren kennen, Nel!’ prevelde Jean, toen deze haar weder eens bezocht. ‘Als ge hem maar eens kondet zien: hij houdt dol veel van kinderen van uw leeftijd en zou u zeker iets heel kostelijks geven.’

‘Maar meester Will heeft mij verboden hem ooit te zien.’

‘Dat komt omdat hij bang is u te verliezen; Zijne Genade, die kinderen gaarne mag, mocht u eens bij zich willen houden.’

‘Die goede meester Will, zou hij zóo veel van mij houden!’

‘Maar ook die goede Mylord!’ zeide Jean veel beteekenend.

Zoo kwam het, dat zij met ouden Will op zekeren dag, dat Patty naar de oefening was, den geheimzinnigen wenteltrap opklom, om de prachtige bovenzalen te beschouwen, met de geheime hoop in het hart den grooten Heer, die zoo goed was, plotseling uit een of ander schilderij of dressoor, of, als grootste verrassing, uit den vloer te zullen zien oprijzen. Maar werd ook hare stoutste verwachting, wat den rijkdom der zalen betrof, overtroffen, de voorstellingen harer verbeelding ten aanzien van den grooten Heer werden niet verwezendlijkt. Stil was het in die groote zalen, huiveringwekkend stil bij al die beeltenissen, bij een van welke zij stil bleef staan en uitriep: ‘die ken ik; die heb ik meer gezien!’

Will schudde ongeloovig met het hoofd.

‘Dat is Mylady, kind! Ge hebt zeker van Mylady wel eens hooren spreken, maar gezien hebt ge haar zeker niet.’

‘Ja wel, ja wel, die ken ik... Daar ginder heb ik haar eens gezien en heb ik haar hooren spreken ook.... veel mooier dan Misstress het kon. Wat boog Mijnheer de Luitenant! Een groote Lady zeker! En wie is dat met die mooie oogen? Wat ziet die er goedig uit!’

‘Dat is Zijne Genade! Ja, Nel, dat is hij: booze menschen hebben hem wel....’ De oude man wendde zich af; hij kon niet meer spreken. Gelukkig dat Nel ook niet meer vroeg en verloren scheen in de beschouwing dier beeltenis. Dat was nu de man, die zoo veel van haar houden zou, die haar iets kostelijks zou willen geven en van wien zij het ook heel gaarne zou willen aannemen.

‘Hoe staat ge hem zoo aan te kijken? Ge vindt hem ook een goed man, he, Nel?’ vroeg Will, werkelijk vertederd haar aanziende. ‘Ge zijt een beste meid, hoor! en het spijt

me danig, dat ik je ooit....' Hij kon niet uitspreken, want Nel had zich omgekeerd en hare hand op zijne lippen geleid.

'Dat ben ik al lang vergeten; maar nu je zoo goed voor me zijt, moest je me één ding beloven! Ik wou Tim en Bessie wel eens opzoeken; ga met me meê; ze zullen zeker wel van je houden, meester!'

De oude schudde bedenkelijk met het hoofd en mompelde, dat hij zoo ver niet loopen kon, maar dat zij het vragen kon aan haar weldoener.

'Je weldoener is hij toch, niet waar?' vroeg hij, daartoe verleid door de uitdrukking, die haar gelaat daarbij aannam. 'Hij heeft je toch verlost uit den Tower en hij is geen maag van je zoo als Patty van mij.' Hier zuchtte de man. 'Hij zorgt voor je als een vader, alhoewel...'

Wist Nel ook in het geheel niet wat de oude man zeggen wou, toch vulde zij in hare vormen de afgebroken gedachte aan door te zeggen: 'En toch geloof ik, meester Will! dat hij niet van me houdt... Ja, hij is wel goed voor me, maar zie je, meester! dat leit zeker wel aan mij, maar recht aanzien durf ik hem toch niet... en Bessie zeî altijd, dat je iemant vlak in de oogen moet zien, als je van hem houdt...'

'Wonderlijk blijft het; toch een braaf man, die zoo voor haar zorgt!' mompelde Will, terwijl hij weder voortging en in gepeins stil bleef staan. 'Hoe oud ben je nu al wel?'

'Dat weet ik niet.'

'Maar toch oud genoeg om wat te leeren!'

'Heb ik dan al niets geleerd? Spinnen kan ik nog wel niet heel goed, maar dat komt omdat de draden zoo onsterk zijn, dat ze dadelijk breken; ik zou 't toch eindelijk wel geleerd hebben, dat zeî Bessie me, al wou Tim het niet gelooven. En met den bezem werk ik tegen Patty aan. Dat 's nu wel geen grootschheid van me, want ik heb dat ding al wat tijd in handen gehad, toen ik hém diende, je weet wel...'

'Ja wel, ja wel! Maar je kunt nog niets anders en je moest dat toch. - Als ik Mylady toch eens dorst zeggen...! Neen, neen, een vreemd kind hier in huis gebracht waar kostgeld voor betaald wordt! Neen, waarachtig niet... nog niet ten minste!'

'Wat sta je nu in je zelf te praten? Je kijkt nu op eens zoo ernstig.... Toe, als je 't niet tot den Tower kunt bren-

gen, ga dan maar een enkel straatjen met me om. Ik wou zoo graag eens naar buiten....'

'Toch niet met...?' vroeg Will achterdochtig haar aanziende, terwijl hij aan den bewusten Kolonel in het zijstraatjen dacht. 'Neen daar komt niets van, want Nicht Patty zou meê willen met al haar schreeuwerts en dat.... nooit!'

'Wat is dat voor een man?' riep zij eensklaps, de beeltenis in het oog krijgend, waar de oude zich zonder dat hij het wist voor geplaatst had. Het scheen een krijgsman te zijn in pleeggewaad, en zijn gelaat scheen beheerscht door herinneringen van het oorlogsleven, herinneringen, die niet zeer aangenaam waren, want de wenkbraauwen waren gefronsd, de lippen op elkaâr geperst, de blik donker.

'Doet niets - ge kent hem toch niet,' zeide Will kort af, haar wenkend hem te volgen. Zij gehoorzaamde, maar had de opmerking op de lippen, dat zij de andere beeltenissen ook niet gekend had, en hij toch verteld had wie zij voorstelden, toen zij er naar vroeg. ''t Is zeker een booze kaerel geweest!' veroorloofde zij zich toch te zeggen.

'Met wat meer respekt, deerne! Ik heb altijd voor hem gebogen, met liefde gebogen! Mijn meester was het, een streng, maar een goed en rechtvaardig meester... - ja, ja, was hij 't laatste maar als vader minder geweest! - Waar ga je nu heen? Hier, Nel!' klonk het knorrig, toen zij den wenteltrap nog hooger wilde opklimmen en alzoo naar de vertrekken door Zijne Genade bewoond. 'Daar moogt ge nooit naar toe.'

En toen zij zich verstoutte te vragen waarom zij dat niet mocht, werd hij boos en zeide hij kortaf, omdat hij 't niet verkoos. Midden in den kleinen woordenstrijd hoorden zij den klopper op de voordeur met kracht bewegen, en nogmaals en nogmaals neervallen, toen de oude, hoezeer hij zich ook haastte, niet spoedig genoeg naar beneden kon strompelen.

'Zeker Nicht Patty!' merkte Nel aan, die hem vooruit was geschoten, en dat denkbeeld, hoe onjuist het Will ook in den aanvang scheen, verkreeg toch voor hem bij eenig nadenken en vooral bij het ongeduld, dat de kloppende kenmerkte, hoe langer hoe meer waarschijnlijkheid. Zij kon Nicht wel binnenlaten, maar zij moest zich haasten, zeide de oude. Een rilling voer echter den oude door de leden, toen hij merkte, dat het de lieve Nicht niet was, maar een man, die vrij luid sprak, die zelfs

zeer vrolijk scheen, hetgeen hij spoedig merkte en zag ook, toen hij den hoek om was en in het voorportaal den lustigen Jove herkende, die Nels handen had gevat en haar schertsend in de ferme kijkers keek, zich tot haar overboog en den oude, toen hij zichtbaar werd, naar alle duivels wenschte.

‘Die verdoemde George! Heeft hij me niet gezeid, dat je al lang gevlogen waart, lief duifjen?’

Maar het duifjen zag hem zeker voor een soort van havik aan, want zij werd eerst rood en toen kwaad, rukte hare handen los en plaatste zich achter den bedremmelden oude, die niets anders wist te zeggen, dan dat Zijne Genade uit en hij alleen thuis was, zoodat... Jove begreep de konkluzie, maakte geenerlei aanstalten om naar boven te gaan, maar wel om de kleine heks te volgen, die middelerwijl naar achter gevlucht was.

‘Vergeef mij, Sir! maar ik mag niet... het is een maag van me, die van tijd tot tijd hier komt... - Dat ik op mijn ouden dag zoo moet liegen!’ mompelde hij.

‘Zij heeft gelijk dat ze hier komt. Maar nu ze hier niet altijd is, wil ik van de gelegenheid gebruik maken... Een lief bekjen! Ik gun haar George waarachtig niet; die zal haar niet hebben, daar heb ik een eed op gedaan! Kom aan, oude! laat me door; je hebt misschien nog wel meer nichtjens! Je wilt me toch niet de wet stellen in mijns vaders huis...?’

‘Juist, Sir! omdat dit uws vaders huis is, zal ik dat niet hoeven te doen, want de zoon zal in dat huis voorzeker geen wet willen overtreden,’ merkte Will bedaard en zelfs plechtig aan.

Jove was er echter niet door uit het veld geslagen. Hij deed een stap voorwaards en wenkte den oude uit den weg te gaan, die, vreemd genoeg, na de straks gesproken woorden geene enkele tegenwerping meer maakte. Will had toch de krijschende stem van Patty gehoord, die thuis was gekomen en zeker Nel daarvan kennis gaf, door maar dadelijk de reeks te beginnen harer terechtwijzingen en vermaningen over de eene of andere verkeerde daad van Nel, of over de luiheid, die haar misschien niets had doen verrichten of wel minder dan Patty recht had te verlangen. Jove verkreeg ook spoedig een blijk van hare aanwezigheid, want het eerste gelaat, dat hij achter ontmoette, was het roode brutale der lieve nicht, die hem van het hoofd tot de voeten opnam en eerst vriendelijker werd,

toen zij hem herkende. Nel was er echter niet meer; hij wilde haar ook in dat gezelschap zelfs niet ontmoeten, zoodat hij zonder vele plichtplegingen zich weder omkeerde en vertrok.

‘Gelukkig dat ge thuis kwaamt, Nicht! hij zocht...’

‘Toch niet Nel? Dat ontbrak er nog maar aan dit donkere hol! Maar jij paste toch op haar, goede Neef?’ vroeg zij bits. ‘Ik heb het al sedert eenigen tijd in de gaten, dat je al heel goed op haar past, en als je niet zoo oud waart en zoo suf, Neef! dan zou ik er het mijne van denken, want godsdienst heb je niet, man! Gods woord ken je niet, want ik heb je nog nooit, zoo lang ik hier woon, naar een kerk zien gaan. En ik wou je maar zeggen, nu je daarvan begint...’ En Patty sloeg door als nooit te voren, want ze was vervuld van hetgeen ze pas in de oefening had gehoord en meende verstaan en begrepen te hebben. En Will hoorde haar geduldig aan, ten einde toe, maar of hij er veel van begrepen had of zelfs moeite er toe gedaan had, mag betwijfeld worden, want hij meesmuilde, toen hij verlof kreeg om te vertrekken: dat het toch maar goed was geweest, dat Patty juist thuis kwam.

Het stond echter bij hem vast, en hoe meer hij er over dacht, des te onwrikbarer werd het, dat Nel hier niet langer kon blijven. Het was niet meer de zelfzucht, die het hem deed zeggen, maar veeleer de zelfverloochening. Het zoude hem zelfs veel kosten van het kind te scheiden, dat voor hem zoo gezeggelijk was, al was zij het ook maar alleen omdat hij een oude man was en daarin op den onbekenden maar telkens ter sprake gebrachten Tim geleek. Hij had haar dus gaarne bij zich willen houden, maar hij voorzag het gevaar, dat haar hier dreigde. Hij waagde het echter niet tegen Patty daarvan een woord te reppen en wachtte totdat Jean weder een bezoek bracht. Deze hoorde de mededeeling met ongewone belangstelling aan, scheen nog bleeker te worden dan hij gewoonlijk was, murmelde iets tusschen de tanden wat juist niet veel van een zegening had, en zeide eindelijk, dat hij de deerne gaarne alleen zou willen spreken en in ieder geval naar eene andere plaats voor haar zou omzien, hetgeen echter eenig beraad, eenig zoeken en alzoo eenigen tijd zoude vorderen.

Een herhaalde aansporing van ouden Will was er noodig om Nel naar het vertrek te doen gaan waar Meester Jean, haar weldoener, haar wachtte, en waar hij een onderhoud met haar

onder vier oogen wilde hebben. Schoorvoetend trad zij binnen; zelfs zag zij om zich heen of zij Patty niet bemerkte, wier bijzijn haar thands zelfs aangenaam ware geweest. Toch had Meester Jean haar nooit een ruw of kwetsend woord toegevoegd, en was hij meest deftig en kalm, wat hij ook nu was, terwijl hij weder, zoo als altijd, Nel aanzag als of hij haar door en door wilde zien.

‘Kom dicht bij mij zitten, kind!’ zeide hij vriendelijk; toch deed zij niet meer dan een enkelen stap nader: ‘nog dichter! Zijt ge bang voor mij?’

‘Wel neen, Meester! Waarom zou ik? Maar vertel me toch: als je bij me bent dan geloof ik altijd dat ik ook zoo'n uitwas heb als Patties oudste jongen. Ze hoort het toch niet?’

‘Hoe komt ge daarop, kind? Ik begrijp niet goed hoe ge tot die gevolgtrekking komt. Zijn er ook oogenblikken dat ge u zelve niet goed begrijpt, dat ge erg verward zijt, dat ge pijn in 't hoofd hebt?’

‘Pijn in 't hoofd heb ik wel eens, maar dat komt omdat ik nooit op straat mag; toch geloof niet dat ik gek ben, zoo als je denkt dat ik ben, Meester Jean!’

Die laatste woorden werden eenigzins driftig uitgebracht; de onderstelling, door Jean zoo bedektelijk uitgesproken, was door haar begrepen en kwam haar beleedigend voor. Zij was vroeger zoo dikwijls voor krankzinnig gehouden, en had er zich toen nooit kwaad over gemaakt; nu werd zij 't misschien omdat zij het onderscheid had leeren kennen tusschen verstand en onverstand, en al de voorrechten. aan het bezit van het eerste verbonden, wist te waardeeren, voor het minst te vermoeden.

‘Ik geloof dat ook niet, Nel! - ik w i l het nog niet gelooven!’ voegde hij er binnen 's monds bij. ‘Maar hoe komt ge toch op het denkbeeld, een uitwas te hebben alleen als i k bij u ben? Ik vat het verband niet heel goed, kind! En gij zult mij toch moeten toestemmen dat er dat in de gesproken woorden bestaan moet waar het brein gezond is... Niet waar, ge begrijpt mij goed?’ Nel knikte niet ontkennend, hoewel zij er geen jota van begreep. Ze nam de vrijheid zijn laatste betoog als niet gedaan te beschouwen, maar alleen op de eerste opmerking te andwoorden, en gaf een zeer goede oplossing van het raadsel betreffende dat uitwas. Meester Jean keek haar altijd zoo wonderlijk aan, heel anders dan oude Will of de ‘vreemde jongeheer’ die met haar wandelen woû; en dat kon zij maar alleen begrijpen

zoo ze een bult op haar rug of een dikke buil voor haar voorhoofd had. Meester Jean knikte haar goedkeurend toe, zeker omdat hij nu wel verband vond in hare redeneering, en dus zijn twijfel aangaande de gezonde werking harer hersenen varen liet.

Maar het was of Nel was voorbestemd om altijd weêr omver te werpen wat zij ter naauwernood opgebouwd had; want zij begon nu te erkennen dat zij soms, maar toch niet dikwijls, verward was, zoo als Meester Jean straks dat zoo mooi had gezeid, want dat het haar soms was of zij nog eens op de waereld was geweest, en toen was aangekeken zoo als zij tot heden nog niet was gedaan, hetgeen ze vol hield al had Bessie ook verzekerd, dat het verbeelding was en dat zij als een heel klein kind 's avonds op haar rug zou hebben gelegen, kijkende naar den hemel met al die sterren, en zij al de lichtjens voor oogen had aangezien wat haar in het geheugen zou zijn blijven hangen.

‘Dus ge herinnert u een paar heldere oogen op u gevestigd te hebben gezien? eene kleine gestalte, bevallig en schoon als een engel uit den hemel?’ vroeg Meester Jean, zich tot haar overbuigend, zoo dicht zelfs dat zijn ademtocht op haar wang gevoeld werd. ‘Herinner u nog eens goed. Hoe zag die vrouw er wel uit?’

‘Een vrouw? een engel? Engelen kwamen reeds sedert lang niet meer naar beneden. En ik weet ook niet of het een vrouw was... Daar heb ik nooit over nagedacht. Ik weet alleen, of ik geloof het, want Bessie zeî dat ik het niet weten kon, dat ik heel lief werd aangekeken.’

De ander maakte eene beweging, die ongeduld, ja wrevel te kennen gaf. ‘Zie mij nog eens aan!’ gebood hij weder, en het ontvangen bevel waagde zij niet te wederstaan.

‘Het geraaskal van een rondkop is nog eer te ontcijferen!’ prevelde hij, het gelaat mismoedig afwendende. ‘En toch: ik w i l zekerheid.’

Een gevoel van vrees maakte zich weder van Nel meester. De woorden, die zij niet verstaan kon, maar die, naar den toon te oordeelen, in arren moede werden gesproken; dat mager beenig gelaat, half verscholen in den zwaren knevel en baard, maar dat toch zulk een trek van onvernoegdheid vertoonde, die haastige en driftige bewegingen, volgende op de gewone kalmte en kilheid, dat alles deed haar naar het einde van het bijzonder onderhoud verlangen. Zelfs voelde zij den wensch

bij zich opkomen, dat die man maar nooit haar weldoener ware geweest.

Zij had weldra reden zich zelve van ondankbaarheid te beschuldigen, want Meester Jean veranderde eensklaps geheel van toon, begon met haar over geheel andere dingen te spreken, over hetgeen hij haar wilde laten leeren en wat hij wel van haar wilde maken, hetgeen niets minder was dan een schoone Lady, die van tijd tot tijd in een karos zich kon laten rondrijden. Dat alles zou mogelijk worden door de hulp van Zijne Genade, die hij over haar had gesproken; Zijne Genade, die een kindervriend was en die zoo gaarne haar wilde zien. Hij ried haar dus aan, op een avond als Zijne Genade alleen was, geheel alleen in het bovenvoorvertrek, den trap op te klimmen en dan aan de deur links te kloppen; hij zou haar een stuksken papier mede geven, waarop geschreven zou staan dat zij degeen was waarover Meester Jean gesproken had. Nel luisterde met open mond en waagde eindelijk de tegenwerping dat oude Will, die toch ook zoo goed voor haar was, haar verboden had ooit naar boven te gaan en zich aan Zijne Genade te vertoonen, en dat zij wist dat het niet goed met haar afliep als zij het verbod van een ouden man ongehoorzaam was en haar eigen zin deed. Dit laatste maakte Meester Jean de verdere overreding gemakkelijk. Het gaf toch duidelijk te kennen dat het kind zelf Zijne Genade, die Will zoo zeer voor haar verborgen hield, gaarne zou willen zien, en dat hare verbeelding juist door het geheimzinnige, dat Wills verbod over den bewoner der bovenvertrekken had heengespreid, was geprikkeld geworden. Hij herhaalde wat hij vroeger met een enkel woord had gezegd, dat oude Will bevreesd was zich door Zijne Genade overschaduwd te zien en haar te zullen verliezen, maar dat hij haar de verzekering gaf haar niet van Will te zullen scheiden, zoo lang deze zelf dat niet wilde. Om den ouden man, die zoo veel van haar hield, onnoodig echter geen verdriet aan te doen, moest zij hem niet het geringste van haar voornemen, om Zijne Genade te gaan bezoeken, doen gissen.

‘Maar als ik hem nu zeî dat het voor mijn best was en dat Meester Jean het mij gezeid heeft.’

‘Geen woord, geen enkel woord! Wilt ge hem verdriet aandoen, nog meer dan hij al heeft?’

‘Neen, neen, zeker niet! Maar.... als Zijne Genade mij wil zien, waarom laat hij mij dan niet roepen?’

‘Denkt ge dan dat hij zijn ouden trouwen dienaar minder goed kent dan wij? Hij weet wat angst de oude man zoude uitstaan. Neen, hij wil u, na u gezien te hebben, goed doen zonder dat Will het ooit behoeft te weten. Gij begrijpt mij nu goed, niet waar? Gij zult zwijgen?’

Nel knikte eindelijk toestemmend en ontving weldra het beloofde stuksken papier, dat zij vooral goed verbergen moest.

‘Als we elkaâr weder zien, kind! dan is uwe toekomst verzekerd... Wees alleen voorzichtig en bedwing uw tong!’

Het afscheid moest hartelijk zijn, maar even als de hand, die hij haar toereikte, waren ook de woorden ijskoud.

‘Begrijpt zij dat het tot haar best is als zij van hier gaat? Hebt gij haar gezeid dat ik het alleen om haar eigen bestwil wensch?’ vroeg Will, toen hij hem uitliet.

‘Zij weet nog van niets en mag ook nóg niets weten. Roer daarom met geen enkel woord mijn gesprek met haar aan. Ik moet eerst een goed onderkomen voor haar gezocht en gevonden hebben, eer ik haar van ons voornemen doe kennis dragen. Doe alzoo alsof er niets aanstaande is.’

Will deed dit, hoewel het hem moeielijk genoeg viel, want Nel scheen iets te hebben wat haar neêrdrukte. Zij ontvluchtte hem en zocht het gezelschap van Patty, die, naar het scheen, haar geen werk genoeg kon opdragen, zoo vlug waren handen en voeten geworden, zoo veel lust scheen er plotseling in Nels binnenste voor bezem en boender ontwaakt.

Patty merkte niet, dat Nel haar bij elk gesprek dat zij aanknoopte wist uit te hooren aangaande Zijne Genade, wanneer die gewoonlijk thuis kwam, zich in zijn kamer afsloot en waar die kamer eigenlijk gelegen was. Nel gaf van slimheid blijk, die niemant, en vooral Patty niet, van haar verwacht zoude hebben, en toonde, misschien wel door de zedelijke onderdrukking, die zij tot dus verre in zoo verschillenden vorm ondergaan had, geleerd te hebben, zij- en slingerpaden te kunnen betreden om tot het beoogde doel te geraken. Zelfs oude Will was *dupe*. Hij zag er geen kwaad in, Nel een en ander van de gewoonten Zijner Genade te vertellen en dacht haar daardoor des te afkeeriger te maken van elke poging, om ooit het verborgene te leeren kennen en haar begeerte op te volgen om de schatten te gaan zoeken, die volgens de sprookjens van vriend Jean ginder lagen opgestapeld. Zoo kwam zij dan op zekeren avond tot de wetenschap, dat Zijne Genade, zeer laat thuis gekomen, zijn kamer-

dienaar weggezonden en bevolen had hem niet te storen. Het bericht vond zij bewaarheid, toen zij den kamerdienaar met ouden Will in druk gesprek zag neêrgezeten en Patty heen en weêr zag sluipen om, zoo mogelijk, een enkel woord van het fluisterend gevoerd onderhoud op te vangen. Nu of nooit was de kans schoon. Zij sloop de trappen op, maar toen zij de laatste trede, die zij met Will bestegen had, bereikt had en gereed was de eerste op te stappen, die hij haar verboden had ooit te beroeren, voer haar toch een rilling door de leden, en geloofde zij voor het eerst te weten wat nu werkelijk kwaad en zondig was. Maar Meester Jean had het haar geraden en die was toch ook haar goede vriend. Meester Jean had haar gezegd, dat Zijne Genade haar wachtte en haar iets kostelijks wilde geven, misschien haar wel wilde laten leeren lezen, waar zij nooit zoo vurig naar verlangd had als sedert zij in het bezit was gekomen van dat stuksken papier, dat zij nu in de hand hield gekneld en dat eenige letters bevatte, die zij zoo gaarne zou willen ontraadselen.

Neen, het kon niet boos zijn wat Meester Jean haar had geraden te doen, en bovendien zou oude Will er nooit iets van vernemen. Vast besloten zette zij den voet op de volgende trede en strompelde zoo voorzichtig mogelijk den onbekenden donkeren weg op, die haar eindelijk weder in een gang bracht, waar een pit, in wasch gestoken, een flaauw licht verspreidde. Aan haar linkerhand moest de kamer Zijner Genade zijn, dat had zij van Meester Jean en van Will vernomen. Het kon dus geen andere deur zijn dan die, waarvoor zij zich thands bevond. Zij tikte zeer bescheiden aan, maar vernam niets; zij herhaalde het, maar met geen gunstiger uitslag. Toen had zij de vermetelheid de deur zachtkens te openen en door de reet naar binnen te gluren.

Het vertrek was door ettelijke waskaarsen verlicht. Een leunstoel was voor een met papieren bedekte schrijftafel geschoven, maar Zijne Genade was er niet. Zij zou echter niet te vergeefs zoo veel innerlijken strijd hebben doorgestaan. Zijne Genade was thuis, misschien voor een oogenblik elders, maar zou wel hier terug komen. Schoorvoetend en op de teenen sloop zij verder totdat zij bij de schrijftafel stond. Wat was die leunstoel mollig! Wat was hij prachtig! Wat of er wel op den rug stond geschilderd! Het waren teekenen, die zij niet verstond. Zou de schenkkan, die ginder stond, van zilver zijn? Wat

er in was kon niets anders dan wijn wezen. Zou zij eens even proeven? Foei! Als Zijne Genade, die haar genegen was, eens juist binnen kwam? En al kwam hij niet binnen, en al merkte hij er niets van, dan nog zou het boos zijn. Zij keerde zich haastig van de schenkkan af, als om de verleiding, die toch groot was, te ontvlieden. Wat er toch wel op die muren zat? Zij had nog geen andere dan met kalk aangestreken gezien, en hier was het iets geheel anders. Zij trad op de teenen er naar toe en was juist bezig ze te betasten, toen zij eenig ritselen vernam en weldra de deur eener aangrenzende kamer open zag gaan. Op de plek, waar zij stond, was het niet meer dan schemering, zoodat zij Zijne Genade, want hij zou het zeker zijn, die zij daar in den geborduurden en met bont omzoomden mantel zag nader treden, kon beschouwen zonder zelve dadelijk opgemerkt te worden. Misschien zou zij toch niet bespeurd zijn, al had zij ook in het volle licht gestaan, want Zijne Genade - ja, hij was het; de beeltenis, die zij met Will gezien had, geleek wél - wandelde in diep gepeins voort. Maar de uitdrukking van het gelaat was toch bij nadere beschouwing geheel anders dan die van het portret. Die oogen stonden zoo vreemd, die wenkbraauwen waren zoo gefronsd, die lippen zoo op elkaâr geklemd! De klanken, die hem van tijd tot tijd ontvielen, klonken niet als die van een gewoon mensch. De armen bewogen zich soms heftig, de handen werden zelfs van tijd tot tijd gevouwen. Hij was echter den leunstoel nabij gekomen, op wiens rug hij een oogenblik steunde. ‘Arbeid, arbeid, dat is de Lethé!’ kreunde hij. ‘Ik w í l werken tot ik neerzijg! Mijn God, ontneem mij daartoe het vermogen niet!’

Hij was in den leunstoel neêrgezonken, en voor Nels blik achter de loketten van zijn schrijfbureau verborgen. Had zij de woorden ook gehoord, van den zin had zij niets begrepen. Zij begreep alleen, dat die groote heer, die haar zoo genegen was, pijn had en bedrukt was. Zij beklaagde hem, zij gevoelde reeds medelijden. Hoe innig zou zij hem straks danken, als hij haar vriendelijk had toegesproken! Zij deed eene schrede nader en fluisterde onwillekeurig, terwijl zij meende luide te spreken: ‘Uwe Genade, ik ben Nel!’ maar vernam niets. Zij kon niet zien, dat Zijne Genade, die een tijd lang, met de handen voor het gelaat gedrukt, had neêrgezeten, bij de eerste klanken, die niet meer dan de lucht rondom hem konden doen trillen, het hoofd met een schok had opgeheven. Toen zij echter nog weder een schrede nader getreden, de woorden luider her-

haalde, zag zij plotseling het gelaat Zijner Genade boven het schrijfbureau uitsteken, en dat gelaat, toen het hare bespeurd werd, eene uitdrukking aannemen, die haar het bloed in de aderen stollen deed. Het was of de oogen wel dubbel de grootte van een gewoon oog hadden, of de mond zich opensperde en zelfs het hoofdhair oprees. De schrik, die op haar gelaat te lezen stond, scheen den zijnen te verhoogen. Hij snakte naar adem, bij de moeite die hij aanwendde om een woord, dat hem in de keel scheen te stikken, uit te brengen. Hij breidde de trillende armen naar haar uit, maar zeeg plotseling met een luiden gil ineen. Nel stond een oogenblik roerloos; ook zij scheen alle bewustzijn verloren te hebben. Zij waagde het niet een voet te verzetten, uit vrees die verschrikkelijke gedaante, die achter die schrijfbureau neerlag, weêr te wekken en nogmaals te zien oprijzen, wat zij zoude besterven. Als ze schatten bezeten had, ze zou ze hebben willen afstaan om veilig beneden te wezen. Beneden? Daar was misschien de gil gehoord, want er werden haastig deuren geopend! Indien Will haar eens hier vond! Die gedachte gaf haar het leven en de beweging weder. Zij mocht niet gevonden worden, zij moest heen. Zij rende een oogenblik voort, maar toen weder terug als redeloos en radeloos. Zij had in een zwenk Zijne Genade zien liggen, bleek en verwrongen als een doode! Daarvan was zij de oorzaak, dat ten minste zou Will zeggen, als hij haar hier vond, hier, waar zij nooit had mogen komen en ook nooit zou gekomen zijn, als zij dien anderen, die haar dit oogenblik de Booze zelf toescheen, maar geen geloof had geschonken! Daar vernam zij al voetstappen op den trap! Zij vloog de deur uit, niet bedenkend dat zij het gevaar van ontdekking te gemoet ijlde. Zij begreep het, toen zij in den gang voor den wenteltrap stond en de voetstappen in hare nabijheid vernam; zij sprong toen op de pit toe, die daar licht gaf en dompelde den waschklomp onder het water, waarin hij dreef, zoodat het er stik donker was, toen de naderenden aankwamen. ‘Ik heb het duidelijk gehoord!’ hoorde zij ouden Will verzekeren, die daarop de deur openstiet en met den ander in het vertrek, welks deur zij dadelijk achter zich sloten, verdween. Nel holde de trappen af, voortgezweept door de wroegingen van haar geweten, het voorportaal door, de groote poort uit, en de straat op, waar zij voor het eerst weder adem scheen te kunnen scheppen.

Ware zij slechts gebleven! Had zij maar kunnen vermoe-

den, dat de beide trouwe bedienden van Northumberland niet naar de reden van dit toeval, dat wel heviger was dan alle andere, maar toch daarvan niet in aard verschilde, onderzoek behoefden te doen, en dat Zijne Genade, die, tot bewustzijn teruggekeerd, bepaalder dan ooit van h a r e verschijning gewaagde, door hen beschouwd werd als weder in een staat van waanzin te verkeeren. Zij rende voort, misschien nog altijd voort, toen oude Will in radelozen angst het gantsche gebouw doorkruiste om het kind, dat spoorloos verdwenen was, te zoeken, en voor het eerst Patty Wicky grimmig waagde aan te zien, toen deze hem tot rust en tot het staken van alle verder onderzoek wilde dwingen, door de opmerking, dat de meid, die al lang om het net had gesprongen, eindelijk in de mazen zou zijn geraakt, en de jonkers, die nu eenmaal veel van straatmodder hielden, wel verder voor haar zorgen zouden. Toch had zij zelve al haar Christelijke afschuw van de zonde noodig, om een soort van medelijden in haar binnenst te keer te gaan, of een zweem van spijt, en dat wel niet alleen over het verloren kostgeld, terug te dringen.

Maar toen Jean van Verviers na ettelijke dagen terug kwam, met aandrang naar Nel vroeg, en er op stond haar alleen te spreken, toen stond zij even bedremmeld als Will en moest deze nog wel het woord doen en, al stamerend, de waarheid bekennen. ‘Nel was verdwenen,’ zoo snikte hij, en er was reden om te onderstellen, dat een jong edelman, ja misschien wel twee, haar hadden weggehaald. ‘Wanneer?’ vroeg Jean driftig. Men wist hem geen andwoord te geven. Hij sprak er toen van, den Hertog van Northumberland van het gebeurde kennis te geven; Zijne Genade kende haar zeker en zou hem zijn aangenomen kind terug bezorgen, maar Will verzekerde, dat Zijne Genade Nel nooit had gezien, dat hij daarvoor, om voor hem gewichtige redenen, altijd had gezorgd, hetgeen Jean blijkbaar nog in slechter luim bracht; want hij stampte met den voet en keerde zich toen zonder eenigen groet of zonder verdere raadpleging af. Dat kind was verdwenen en nóg wist hij niet of hij het rechte spoor had gevonden en of die deerne het hem ooit zou kunnen doen vinden.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 October 1862.

> Als de bosschen, ontreet van groen ghebladere Ruyschen van winden
> en reghen fel.

Deze woorden van onzen Staring kwamen ons de verloopen week ieder oogenblik in de gedachte. Als wij des avonds op onze kamer bij 't warme, gezellige licht van de lamp nederzaten en ons den loop der politieke gebeurtenissen helder trachtten te maken, dan gebeurde het meermalen, dat wij den draad, die ons door dien doolhof moest leiden, lieten vallen, om te luisteren naar de bulderende vlagen van den in woede ontstoken wind. Hoe dwarlend gierden die rukwinden door 't zwerk! de knoestige boomen bogen en kraakten: bij wijlen sloeg de regen zoo hard tegen het venster, dat men als van zelf de schouders zamentrok, alsof die felle stroomen op ons nedervielen. Een gevoel van onrust en gejaagdheid maakte zich van ons meester; wij konden moeijelijk eenvoudig en kalm de politieke feiten onderscheiden; wij kwamen in een toestand van zenuwachtige trilling en van opwinding, die kwalijk past voor hem, die een bescheiden kroniekschrijver wil blijven.

Goed weder voor den Koning van Pruissen, dachten we, maar niet voor burgermenschen zoo als wij.

Want die Koning van Pruissen is toch zeker wel de winderigste en stormachtigste man van den tegenwoordigen tijd. Hij had het zoo goed kunnen hebben. Toen hij in 1858 als regent voor zijn broeder de teugels van het bewind opnam, en hij het reactionnaire ministerie van von Manteuffel naar huis stuurde, om de hoofden der liberale partij om zich heen te scharen, klonk daar slechts één

kreet van bewondering door geheel Pruissen en Duitschland. Men vergat al de verloopen dagen; oude veeten werden vergeten; men dacht er niet meer aan, hoe hij in 1848 den grooten dwingeland had willen spelen, hoe hij met een leger in Baden was gerukt om er de revolutie te bedwingen; men zag alleen op het heden, nu de Regent wars bleek te zijn van al de mystiek zijns broeders. En toen den 8sten November van dat jaar 1858 de Regent voor het eerst de nieuw benoemde Ministers bij zich riep, en hun in groote trekken de wijziging schetste, die zij in de Pruissische politiek moesten brengen, toen kende, bij 't lezen van die aanspraak, het Duitsche enthousiasme geen grenzen. Verbeeldt U - zoo klonk het allerwege - hij heeft het volgende gezegd: ‘wanneer in alle regeringsdaden *waarheid, legaliteit* en *consequentie* zich uitspreken, dan alléén is een gouvernement sterk, omdat het een rein geweten heeft.’ Dus bij dien man beteekent het nog iets een goed geweten te hebben. Van nu af aan zal de wet en niet meer de willekeur van den bestuurder heerschen: er zal ook gedaan worden wat beloofd en verkondigd is: daar zal een bepaalde omkeer zijn in den gang van zaken; waarheid, legaliteit en eonsequentie, - daar waren in die dagen democraten, die 't oude zustertal, vrijheid, gelijkheid en broederschap, afzwoeren, om zich de volgelingen te bekennen van de nieuwe Pruissische trits.

Daar zijn nu juist vier jaren verloopen, sinds die veel geruchtmakende woorden zijn gesproken, en de Duitsche democraten zien bitter op hun neus. De platte werkelijkheid is gekomen en heeft al die droomen verstoord. De waarheid is, dat er nu een ministerie regeert waarbij dat van von Manteuffel nog liberaal mocht heeten: deze was ten minste als bureaucraat even streng tegen den adel als tegen het volk, en von Bismarck Schönhausen daarentegen heeft het openlijk gezegd, hoe zijn levensdoel is jonker en niets dan jonker te zijn. De drie groote leuzen zijn ook al jammerlijk in het water gevallen: waarheid - maar de behoefte aan dit artikel is zeer schaarsch overal, wij willen dus den Koning niet hard vallen, dat hij min of meer huiverig is daarop een speculatie te bouwen; legaliteit, helaas! juist het omgekeerde heeft in Pruissen plaats; en consequentie, ook daarvan is niet veel op te merken, tenzij men de consequente wijze waarop de rechten van het volk worden vertrapt, daartoe wil rekenen. Eindelijk sprak de Regent nog een woord uit in 1858, dat als het ware de knoop moest wezen, die

alle goede hoedanigheden van een regering te zamenhield; hij sprak er van, dat een gouvernement een goed geweten moest hebben.

Want het is het eigenaardige gebruik der Pruissische vorsten, dat zij meer dan alle overige Keizers of Koningen steeds van godsdienst en geweten spreken. Op zich zelve is niets eerbiedwaardiger dan deze gewoonte: wij prijzen den man, die alle daden en woorden zijns levens tot dit ééne punt doet wijzen, het geweten: er is iets roerends in wanneer men in de middeleeuwen de gedachte van ieder karakter, van ieder wijsgeer tot de godsdienst (hoe formeel wellieht door sommigen ook opgevat) ziet neigen; en nimmer hebben wij gemeesmuild, toen wij lazen hoe Rogier Baco tot dat doel al zijne wetenschappelijke uitvindingen liet strekken: wanneer hij de eigenschappen der bolronde glazen ontdekte, kwam hem slechts de toepassing voor den geest, dat men zoodoende brillen zou kunnen maken, die het lezen der kerkvaders gemakkelijker deden worden: wanneer hij nieuwe sterrekundige waarnemingen vond, zag hij daarin slechts een middel om den tijd te bepalen, waarop de veranderlijke Christelijke feestdagen zouden gevierd worden. Wij herhalen het, nooit dan met eerbied hebben wij zulke misschien formele uitingen van 't godsdienstig hart gelezen; doch anders was de indruk, dien men kreeg, als men weder een der redevoeringen der Pruissische Vorsten onder de oogen had. Aanstonds werd een ieder ongerust: de aanroeping der bovennatuurlijke orde van dingen was gewoonlijk het sein voor de verbreking der natuurlijke aardsche wetten: en als men na een oogenblik verpoozens uitzag naar de met eed en geweten gestaafde wetten, dan..... va-t-en voir s'ils viennent Jean, va-t-en voir s'ils viennent!

In dat bewustzijn, en niet in den meer of min ongodsdienstigen zin van onzen tijd, schuilde het geheim van de algemeeue onrust, toen men hoorde, dat de Pruissische Koning in October van het vorige jaar zich zelven zou gaan kroonen. De plechtigheid te Koningsbergen volbracht, met al de daartoe behoorende omstandigheden, de rede des Konings, waarbij hij verklaarde alleen van God zijn kroon te hebben, - had dan ook geen ander resultaat dan dat geheel het Pruissische volk scherper en naauwlettender ging toezien. Had men tot nog toe vertrouwd, nu werd het de leuze voor het volk om voorzichtig te zijn. Het geavanceerde liberale element werd dan ook zeer in de kamer versterkt en men be-

gon scherper de begrooting na te pluizen. Intusschen zou alles toch zijn geleidelijken loop zijn gegaan, en zou men zich weldra weder om het ministerie hebben geschaard, wanneer niet de Koning goedgevonden had, sinds dien tijd de meest opgeschroefde redevoeringen te houden, waarin telkens werd verkondigd, hoe het een gevaarvolle tijd was, hoe hij echter bleef steunen op zijn geweten, hoe wellicht het bloed moest vloeijen enz. enz. Nu is het Pruissische volk in het laatste twintigtal jaren ook wel iets vooruitgegaan. Vroeger zouden zulke woorden bij elken Pruis een verbazende ontzetting over de boosheid dezer wereld hebben te weeg gebracht: hoe, de tijden waren zoo slecht, dat zelfs de landsvader er door gegriefd werd, zou een ieder hebben uitgeroepen: doch - zoo als wij opmerkten - dit gevoel behoort wel eenigzins tot het verleden, tot datzelfde verleden toen de oude Frits in ieders hart leefde, niet ondanks, maar juist wegens het Spaansche rietstokje, waarmede hij zoo gevoelig rond sloeg. Alles is minder trouwhartig, doch vrij wat practischer en doeltreffender geworden. Als de Koning zooveel gevaren zag in den tegenwoordigen tijd - dus redeneerde het volk - dan was het zaak hem een niet al te groot leger toe te staan; de Koning kon eens meenen, dat zijn geweten hem gebood door middel van dat leger het Godsrijk op aarde te vestigen; men gaf dus den afgevaardigden het gebod mede om tegen die vergrooting van de legerorganisatie te stemmen.

De afgevaardigden hebben één en andermaal zulk een stem uitgebracht en de oorlogsbegrooting is verworpen, en de Koning..... volgt de inspraak van *zijn* geweten, en zet zich boven de constitutie.

Verhalen wij kortelijk hoe dit alles zich toegedragen heeft. De vrijheer von Bismarck-Schönhausen had na het verwerpen der oorlogsbegrooting door het huis der afgevaardigden de taak op zich genomen een zuiver reactionnair ministerie te vormen. Na eenig zoeken had hij dan ook een Minister van finantiën gevonden, die de plaats moest innemen van den Heer von der Heydt, namelijk den Heer von Bodelschwingh, die vroeger de portefeuille van finantiën had bezeten in het ministerie van von Manteuffel. Weldra - het was op den 29sten September - werd het huis bijeengeroepen om eene verklaring te hooren van den President-Minister. Deze verklaring kwam hoofdzakelijk daarop neder, dat het ministerie, nu het oorlogsbudget van 't jaar 1862 was verworpen, het budget

voor 1863 introk. Deze verklaring werd dadelijk door het huis in handen gesteld van de commissie, die 't budget had onderzocht, om der kamer ook in deze van advies te dienen. De budget-commissie kwam zamen en de Heer von Forckenbeck, rapporteur der commissie, stelde als conclusie voor, dat het Huis mocht besluiten: 1°. de regering aan te manen, de begrooting voor 1863 in te dienen voor 1°. Januarij 1863 en 2°. te verklaren, dat het tegen de constitutie zou zijn, indien de regering een uitgave deed, welke door het huis der afgevaardigden bepaaldelijk was verworpen. Deze conclusie werd dadelijk door de commissie besproken, en de President-Minister was tegenwoordig bij de debatten. Het was bij die gelegenheid, dat zich de avontuurlijke persoonlijkheid van von Bismarck-Schönhausen voor goed teekende: hij hield een rede tegen de conclusie van von Forckenbeck, waarbij hij zijn meeningen over Pruissisch Staatsrecht ontwikkelde. Volgens hem - en hier beklagen wij het zeer, dat wij slechts ruimte hebben om eenige weinige punten mede te deelen - was het Pruissische volk eigentlijk te ontwikkeld (zu gebildet) voor een constitutie: het kon zich moeijelijk in zoo enge vormen bewegen; vandaar een crisis, die bewees, dat er aan de constitutie wat ontbrak. Want een crisis was er zeer zeker. Een budget toch is een wet: wetten kunnen slechts door gemeen overleg tusschen Koning, Heerenhuis en Volkshuis worden tot stand gebracht, en daar het Volkshuis iets anders wilde dan de Koning en het Heerenhuis, kon er geen budget tot stand komen. Maar men moest zich door zulke zaken niet beangst laten maken; integendeel, het feit dat dit alles is geschied, was, zoo als in 't begin is gezegd, een eer voor het Pruissische volk. Het is ‘zu gebildet’ voor al dat constitutionalisme. Wel is waar zouden er velen zijn, die van deze moeijelijkheid misbruik wenschten te maken: maar zulke personen werden ten allen tijde gevonden; het zijn de ‘Catilinarische existenzen’: doch een regering, die eerbied voor zich zelve heeft, weet hoe zij daartegen moet handelen. En deze regering te meer. Want het volk was toch inderdaad op haar hand. Het Pruissische volk had heet bloed, had een voorliefde om een te groote wapeurusting op haar wat smal ligchaam te dragen. Die wapenen zouden weldra noodig zijn. De groote vraagstukken, die in Duitschland sinds 1848 alles omwoelden, wachtten op eene beslissing; en die beslissing zou niet door redevoeringen maar door staal en bloed tot stand komen.’ Dus sprak op schitterend

nonchalante wijze de vrijheer aan de Spree, en de commissie, zonder zich een oogenblik te bedenken, zonder verdere verklaringen af te wachten, nam dadelijk de conclusiën van von Forckenbeck aan.

Op den 6^{den} en 7^{den} October werden deze conclusiën in het Huis der Afgevaardigden besproken. Het waren voorzeker de belangrijkste zittingen die sinds het vestigen der constitutie in het Berlijnsche parlement werden gevoerd. De Pruissische kamer moest de rechten van het volk handhaven: geen ijdele vertooning van parlementaire behendigheid, van taktiek of oppositie was passend: maar wat het Engelsche huis tegenover Jacobus had gedaan, moest nu worden herhaald: een verklaring van het goede recht van het volk, the declaration of right, was noodig. De Pruissische kamer - en haar gedrag gedurende deze dagen kan niet genoeg worden geroemd - aarzelde geen oogenblik. Al poogde ook von Bismarck nogmaals het huis op een déroute te brengen, door zich schijnbaar met een amendement van von Vincke te vereenigen, de meerderheid liet zich niet verschalken: ‘geen hand ter verstandhouding wordt ons aangeboden; wij zien slechts de hand die naar onze geldmiddelen grijpt,’ riep schultze-Delitsch uit, en het resultaat was, dat de conclusiën van von Forckenbeck met 251 tegen 36 stemmen werden aangenomen.

Doch het parlementaire drama was hier niet mede afgespeeld, want het Heerenhuis zou nog bijeenkomen.

Het Heerenhuis! - Hoe dikwijls had het, sinds dat vervloekte uur toen de liberale partij in November 1858 zegevierde, met niet te bedwingen spijt mannen op de regeringsbanken gezien, die meenden dat het volk niet alleen plichten, maar ook rechten had. Had daarom een Stahl zoo lang zijn vurige welsprekendheid in die zaal doen weêrklinken om Ministers te zien optreden als de graaf von Schwerin, von Auerswald et tutti quanti. Had hij daarom zoo luide het uitgeroepen: ‘Wij hebben de sterkste reactionnaire krachten nog noodig, totdat wij het vergif der revolutie, dat in de sappen van het land omwoelt, geheel er uitgedreven hebben’[1]. En ja, scheen het niet in die dagen van 1858 alsof geheel het verleden was vergeten. Toch was daar een tijd geweest - het was in 't voorjaar van 1850 - toen diezelfde Stahl met een zekeren nog jongen vrijheer von Bismarck Schönhausen zich had vereenigd om te zamen der liberale partij te

1 Zie Stahl, Parlamentarische Reden, p. 202.

Erfurt de woedendste slagen toe te brengen: ééns waren zij weder met de liberalen slaags, het was den 15den April; Stahl verdedigde juist met de uiterste heftigheid een motie van von Bismarck; daar ontglipte hem op ééns een woord, dat weldra het tooverwoord der reactie zou worden: ‘een Koning moet alléén bevelen, geen kamers bij meerderheid besluiten; de leuze voor ons is autoriteit, niet majoriteit’[1]. Wie dacht er in 1858 aan die leuze, zoo zuchtten de jonkers en baronnen. Het werden voor hen droeve dagen: Stahl zelf stierf in Augustus 1861, en waar zou het einde zijn?.... Wij behoeven niet voort te gaan, de tegenstelling is duidelijk genoeg: de oude vriend van Stahl, de vrijheer von Bismarck Schönhausen, zit in October 1862 als President-Minister in ditzelfde Heerenhuis. Dit zou het einde zijn.

O, de edele ridder von Kleist-Retzow, omstuwd van de pommersche jonkers en brandenburgsche heeren, kan naauwelijks zijn vreugde bedwingen. Nu zal aan het canaille ten minste de les worden gelezen. Ligt ook de Koning met de constitutie overhoop: welnu, zoo spreekt de ridder, in een goed huwelijk is meermalen oneenigheid, dan is het de taak van den man om zijn autoriteit te handhaven: dit zij ook de plicht van den Koning tegenover de constitutie. En om te bewijzen dat de constitutie niets meer geldt bij die ‘Heeren’, doet de graaf von Arnim-Boytzenburg het voorstel, om zich niet te bepalen bij het verwerpen van het besluit van het Huis der Afgevaardigden, maar tegelijkertijd de oude door het volkshuis verworpen begrooting in het Heerenhuis aan te nemen. Dat mocht eerst een denkbeeld heeten. Twee dagen werd over dat voorstel gedebatteerd, en met 114 tegen 44 stemmen werd het Zaturdag den 11den October aangenomen.

Doch zie: terwijl het Heerenhuis niet tegen verbreking van plicht en eed opziet, komen den volgenden Zondag alle partijen van het Huis der Afgevaardigden bijeen. Graaf Schwerin, de oud-Minister, leidt zelf die vergadering; men besluit zich niet te laten verrassen, maar openlijk te verklaren dat de constitutie verbroken is: en den volgenden morgen opent Grabow reeds ten 9 ure de vergadering van het Huis, om dit besluit vast te stellen. Reeds ten 9 ure zeggen wij, want von Bismarck Schönhausen had ook niet stil gezeten en

1 Zie Stahl, Parlamentarische Reden; p. 132-136.

had besloten de afgevaardigden zoo schielijk mogelijk dienzelfden Maandag, 13 October, naar huis te zenden. Doch Grabow was hem voor. Hij zegt, dat hij tot zijn groote smart aan het Huis moet mededeeling doen van het besluit van 't Heerenhuis van Zatnrdag 11 October. Hij had echter geen recht dit anti-constitutioneele besluit van de balie van 't Huis af te wijzen. Intusschen zijn voorstellen ingekomen van leden dezer vergadering, om een bepaalde motie ook van dit Huis uit te lokken. Hij stelt die voorstellen in banden der budget-commissie, die over een nur rapport moet uitbrengen. - De zitting wordt dus geschorst. - Ten elf ure wordt zij weder geopend en von Forckenbeck, de rapporteur der commissie, stelt voor om te besluiten dat het Heerenhuis tegen de constitutie heeft gehandeld. De zeven conservatieve leden van het Huis verlaten dadelijk de zaal. Grabow laat geen debat toe; slechts stemmen is geoorloofd. Alle aanwezige leden, 237 in getal, verklaren zich voor het voorstel van von Forckenbeck.

Doch wat toeft nog Grabow om dit resultaat uit te roepen; waarom zit hij onrustig naar de deuren te zien en te turen op de voor hem liggende papieren, als ware de uitkomst der stemming nog een zaak van berekening? zie, daar openen zich de deuren: von Bismarck Schönhausen treedt binnen. Nu klinkt de volle stem van den president door de zaal, en krachtig verkondigt hij hoe geheel het Huis der Afgevaardigden éénstemmig verklaart dat de constitutie door het Heerenhuis is geschonden. Von Bismarck staat dadelijk op en leest het koninklijk decreet voor, waarbij wordt bepaald dat heden ten drie ure de landdag zal worden gesloten.

De landdag wordt ten drie ure gesloten door von Bismarck met eene rede, waarin wordt gezegd, dat de regering tegen haar plicht zou handelen, wanneer zij gevolg gaf aan de besluiten van het Huis der Afgevaardigden. Dat zij zich dus genoodzaakt ziet buiten de constitutie om de administratie te voeren. Later zullen wellicht deze handelingen der regering de goedkeuring der Kamer kunnen verwerven. De constitutie kan echter alleen door gemeen overleg ontwikkeld worden: één tak der wetgeving kan zich niet alle rechten aanmatigen.

De afgevaardigden zijn thands naar huis gegaan; de Minister heeft schoon spel en maakt meesterlijk daarvan gebruik: de drukpers wordt overal vervolgd, de liberale ambtenaren worden verplaatst of afgezet; commissiën der reactionnairen worden tot den Koning toegelaten om

hem moed in te spreken. Deze echter heeft geen aansporing noodig: de goddelijke genade helpt hem. De Koning is tevreden: hij heeft gedaan wat zijn geweten hem voorschreef, hij heeft zijn eed gebroken.

Terwijl dit alles in Pruissen geschiedt, hebben de zaken in Italië een meer duidelijke plooi gekregen.

Wat Ratazzi niet heeft willen doen toen het nog tijd was om te kiezen, hebben de omstandigheden hem gedwongen te doen. Den 3^{den} October heeft hij volledige amnestie aan Garibaldi en zijn lotgenooten moeten geven. De partij der generalen - Lamarmora en Cialdini - had nog een oogenblik het uitvaardigen van die maatregelen weten op te houden, doch luider en luider deed de publieke opinie zich gelden, en Ratazzi moest toegeven. Het huwelijk van prinses Pia met den Koning van Portugal werd ook in 't begin van deze maand voltrokken, doch te loochenen is het niet, dat de belangstelling van het liberale Europa voor de persoonlijkheid van Victor Emmanuel vrij wat is bekoeld, sinds hij zijn trouwhartigen vriend heeft opgeofferd aan de quasi-politieke zetten van zijn buigende Ministers. Wel is waar maken eenige van die Ministers zich zeer verdienstelijk, en kan men onder anderen niet genoeg de werkzaamheid roemen van den Minister van Onderwijs, den bekenden Matteucci, die een gansch nieuw systeem voor hooger en middelbaar onderwijs heeft ingevoerd, - doch wat de groote politieke leiding aangaat is slechts teleurstelling het resultaat.

Napoleon III is een slecht vriend in den nood. Zoodra iemand in ongelegenheid vervalt, vermindert dadelijk zijne sympathie voor den ongelukkige. Cavour begreep dit alles zeer goed. Zijne politiek was dan ook de omstandigheden zoo te leiden, dat Napoleon telkens gedwongen werd uit zelfbehoud Italië te helpen. Doch Ratazzi gaf zich het air alsof hij wilde vertrouwen op de grootmoedigheid van 's keizers hart: en in antwoord daarop ontslaat Napoleon (15 October) dien minister, die tot nu toe het warmst de zaak van Italie bepleitte, Thouvenel. Tegelijk worden die ambassadeurs, die te Parijs en te Rome het krachtigst tegen de eischen der reactie optraden, de heeren Benedetti en markies de Lavalette, teruggeroepen. Een ander systeem van regering wordt tegenover Italië schijnbaar op touw gezet, en die nieuwe meer behoudende politiek zal worden geleid door den nieuwen minister van buitenlandsche zaken, de heer Drouin de L'huys.

Het aftreden van Thouvenel wordt door al de liberalen betreurd. En te recht. Gedurende zijn driejarig bestuur heeft hij de buitenlandsche politiek van Frankrijk zooveel doenlijk met waardigheid vertegenwoordigd. Gezant te Constantinopel en in die hoedanigheid de onwrikbaarste bestrijder van Engeland's aanmatigingen in het Oosten, meende men in hem een antagonist tegenover de Engelsche politiek te vinden. Men heeft zich hierin bedrogen; hij toonde prijs te stellen op Engelands verbond, en zijne bekende dépêche in de aangelegenheid van the Trent toonde aan, dat hij Engeland zelfs wist te helpen. Voeg daarbij dat al zijne dépêches geschreven waren in een stijl, die aan de beste oude modellen herinnert; hoe elke questie - en de hemel weet, hoeveel questiën Napoleon hem te ontwarren gaf - door hem op de meest eenvoudige, dringende en scherpzinnige wijze werd behandeld, en men zal zich kunnen voorstellen, dat menige oprechte waardeering wordt vernomen over den vasten en krachtigen minister, die thans het hotel van 't ministerie verlaat.

Zijn opvolger Drouin de L'huys is bekend genoeg. Ook deze heeft gedurende zijn lange politieke loopbaan veel waardigheid ten toon gespreid. Lid der liberale oppositie in de kamer der députés tegen Guizot, en reeds lang door verschillende missiën bekend in de diplomatieke wereld, werd hij al spoedig onder de republiek een der ministers van den prins-president. Zijn groote tact en behendigheid werd allerwege geroemd, en de keizer verzekerde zich spoedig van zijne diensten. Minister van buitenlandsche zaken tijdens den Krimoorlog, was hij het, die zeer schielijk tot het sluiten van den vrede aanried, en weldra, ten gevolge van het mislukken der conferentiën te Weenen, moest aftreden, om plaats te maken voor Walewski. Sinds was hij werkzaam als vice-president van den senaat, toen de keizer goed vond den 11^{den} Januarij 1856 den senaat heftig te berispen over de wijze, waarop dit ligchaam tot nu toe het keizerrijk had gediend. De keizer meende in dien senaat te bespeuren een zucht om zich als een ander huis der pairs met het bespreken en verbeteren van wetten in te laten, in plaats van eenvoudig te onderzoeken of de wetsontwerpen overeenkomstig waren met de grondbeginselen der constitutie van 1852. Geheel de senaat liet zich dien slag in het aangezicht geven; alleen Dronin de L'huys had zelfstandigheid genoeg om zijn ontslag als senator te nemen. Sinds dien tijd was hij buiten staatszaken bekend als voorstander der meer rustige, conservatieve en minder doortastende politiek.

Men wist dus genoegzaam zeker dat hij een voorstander was van de wereldlijke macht van den paus; wat echter de keuze van den keizer nog meer beteekenis geeft, is het feit dat Drouin de L'huys minister van buitenlandsche zaken was, toen in 1849 besloten werd de eerste Fransche expeditie naar Rome te zenden.

Men wordt dus wel genoodzaakt zich eenigzins scherper die dagen te herinneren. Men weet dat die expeditie het werk was van de conservatieve meerderheid der nationale vergadering, geleid door Thiers, Molé en Falloux, in overeenstemming met de denkbeelden daaromtrent van den prins-president. Men weet echter ook dat die prins-president, bedacht om altijd een politiek van de vrije hand te voeren, dadelijk zijn eigen aandeel in die expeditie vrij duidelijk accentueerde. Hij schreef namelijk een brief aan zijn ordonnans-officier Edgar Ney, waarin hij het doel der expeditie omschreef. Dit doel was wel is waar om den paus en zijn gezag te herstellen, zooals de meerderheid der nationale vergadering wenschte, maar bestond te gelijker tijd daarin, dat men den paus moest dwingen om eene liberale regering te vestigen[1].

1 Wij laten dien brief hieronder afdrukken, ten einde onzen lezers de vergelijking met den tegenwoordigen toestand gemakkelijk te maken. ‘Mon cher Ney, la republique française n'a pas envoyé une armée à Rome ponr y étouffer la liberté italienne, mais, au contraire, pour la régler en la préservant de ses propres excès et pour lui donner une base solide en remettant sur le trône pontifical le prince, qui s'était placé hardiment à la tète de toutes les réformes utiles. J'apprends avec peine que les intentions bienveillantes du saint-père, comme notre propre action, restent stériles en présence de passions et d'influences hostiles. On voudrait donner comme base à la rentrée du pape la proscription et la tyrannie. Dites de ma part au général Rostolan qu'il ne doit pas permettre qu'à l'ombre du drapeau tricolore on commette aucun acte qui puisse dénaturer le caractère de notre intervention. Je resume ainsi le retablissement du pouvoir temporel dn pape: amnestie générale: secularisation de l'administration: code Napoleon et gouvernement libéral. J'ai été personellement blessé, en lisant la proclamation des trois cardinaux, de voir qu'il n'était même pas fait mention du nom de la Franee, ni des souffrances de nos braves soldats. Toute insulte faite à notre drapeau ou à notre uniforme me va droit au coeur, et je vous prie de bien faire savoir que si la France ne vend pas ses services, elle exige an moins qu'on lui sache gré de ses sacrifices et de son abnégation. Lorsque nos armées firent le tour de l'Europe, elles laissèrent partout, comme trace de leur passage, la destruction des abus de la féodalité et des germes de la liberté: il ne sera pas dit qu'en 1849 une armée francaise ait pu agir dans un autre sens ni amener d'autres résultats. Dites au général de remercier en mon nom l'armée de sa noble eonduite. J'ai appris avec peine que physiquement même, elle n'était pas traité comme elle devait l'être; rien ne doit être negligé pour établir eonvenablement nos troupes. Recevez mon cher Ney, l'assurance de ma sincère amitié!’

Men weet welk een storm deze brief van den prins-president opwekte, doch men kan nu ook eenigzins begrijpen, welke de rol zal wezen die Drouin de L'huys zal gaan vervullen.

De bewoordingen, die de nieuwe minister zal gebruiken, zullen waarschijnlijk wel iets conservatiever zijn, dan de volzinnen van Thouvenel, doch de politiek van den keizer tegenover Rome zal niet veranderen. *Nous jouerons le même air*, zeide eens Thiers, toen hij Guizot verving, en met veel meer recht kan elk nieuw minister van Napoleon III dit zeggen. De keizer toch, welke ook zijn sympathiën voor Italië mogen zijn, zal dezelfde gedragslijn blijven volgen. Tegenover eene conservatieve partij als in 1849, drukt hij op het liberale idee; tegenover een liberalen wensch, als in 1862 door de vrienden van Italië wordt geuit, wijst hij op het belang van Frankrijk om Rome te blijven bezetten.

Dat belang wordt tegenwoordig ook door anderen dan Napoleon III op den voorgrond gesteld. Vele republikeinsche schrijvers ontwikkelen thands dat een éénig Italië een te gevaarlijk nabuur voor Frankrijk zou wezen, en bewijzen op dien grond dat de éénheid een hersenschim is en dat men terugkeeren moet tot het denkbeeld van een Italiaansch statenverbond. Reeds had voor ruim een maand Eugène Pelletan deze stelling in een brochure, getiteld la Comédie Italienne, ontvouwd, en op die wijze een scheuring in zijn eigen kamp verwekt: toen eensklaps Proudhon de democratie van Europa verbaasde door zijn artikelen over Italië.

Proudhon woonde in België en nam de gelegenheid te baat om ook aan België eenige waarheden te zeggen. En men kan begrijpen dat dit alles - zoowel voor Italië als België - niet in den zachtsten vorm was ingekleed. Proudhon toch heeft meer dan een zijner landgenooten dat, wat de Franschen noemen le type gaulois. Het is de oude karaktertrek van een Rabelais, van een Regnard. De dingen dezer aarde bij haar naam te noemen: schielijk 't gebrek in de redenering of voorstelling van anderen op te merken, om dien misslag door een boutade te vernietigen: met opgetrokken lip, ietwat honend, hem aan te zien die 't waagt een phrase te verkoopen: scherp een ieder uit te lagchen die de minste schwärmerei verkon-

digt: en dit alles jolijselijk (zoo als onze voorouders zeiden) te doen, dat wil zeggen met zoo innig een behagen in het woelige genotvolle leven, dat men het bloed ziet tintelen in de aderen: dit zijn in 't kort de eigenaardigheden van dat type: een type, om het mèt een enkel woord te karakteriseren, dat bovenal positief is. Denkt men nu daarbij dat Proudhon liefst zijn boeken uitgeeft op eene wijze, die aan 't losbranden van een pistoolschot doet denken - men herinnere zich zijn la Propriété c'est le vol; Dieu c'est le mal; l'Ordre c'est l'anarchie, enz. enz. - dan wordt het duidelijk dat zijn artikelen ‘la Fédération et l'unité en Italië’ de tegenstrijdigheden in den tegenwoordigen toestand van Italië scherp genoeg deden uitkomen. Om eenige wat al te harde zinnen voor België - hij wees er op hoe de keizer op dezelfde gronden als waarop Belgiës enthousiasme voor Garibaldi steunt, wel eens België kon annexeren - hebben de Belgen, voorgegaan door den schreeuwenden phrasenmaker Boniface, hem het land uitgedreven; wij eerbiedigen dezen nationalen toorn, doch constateren thands slechts voor ons doel dat Proudhon tegen de eenheid van Italië heeft geschreven. Eén zin uit dit werkje trok meer dan de anderen onze aandacht: het was deze: Depuis quatre ans la pensée publique a été, parmi nous, enchainée au caroccio de l'Italie une et indivisible; ce sont quatre années de perdues pour notre propre progrès et pour nos libertés. Hoe men toch over Italië denke, zoo kan men, uit een Fransch oogpunt, de zekere waarheid die in deze zinsnede ligt opgesloten niet ontkennen. Ja, vier jaren lang heeft Frankrijk oor noch oog voor iets anders gehad dan voor Italië: haar eigen vrijheden - zij let er niet meer op: haar eigen zedelijke opheffing - zij wil er niet aan denken: zij ziet slechts naar Italië en Rome. Neen, niet eens naar Rome en Italië! De hemel gave dat het alzoo ware; zij ziet slechts naar den keizer om te zien wat deze zal doen; zij geeft zich niet eens de moeite meer een eigen oordeel te hebben; angstig spelt zij de trekken van het zoo ondoordringbaar gelaat van Napoleon III, om daaruit een oplossing te raden. De hond, die aan den voet neêrgelegen van den meester, met gespannen oog den blik volgt van zijn heer; die 't minste sein van diens gedachte, de minste uiting van diens verlangen bespiedt, om derwaarts te schieten, die hond kan voor den bewonderaar van natuurlijke bewegingen een aangenamen aanblik opleveren, maar als die hond een geheele natie is..... Wij werken dit beeld niet uit, wij herhalen slechts wat Prévost Paradol in de Courier du Dimanche heeft

durven schrijven, waarom dat blad dan ook een waarschuwing heeft gekregen.

Honorons - zoo gaat Proudhon voort - en Garibaldi un patriotisme fervent, mais mal entendu: respectons sa blessure: mais, pour Dieu! ne nous faisons pas, de cette jambe brisée, une relique.

Aldus spreekt het positieve egoïsme, niet alzoo het Engelsche volk. Daar is de edele persoonlijkheid van Garibaldi door het volk ten minste gewaardeerd. Daar heeft men voor den armen soldaat, die thands op het ziekbed nederligt, wiens open wonde te feller hem rijt, nu het een Italiaansche arm is geweest, die den kogel op hem heeft losgevuurd, - ten minste een enkel woord van troost en hope over. Belagchelijke sentimentaliteit! roepen eenigen; gold het dan ten minste nog een idee! O, zij die aldus spreken begrijpen niet wat het, bij zooveel laaghartigs en onedels als overal geschiedt, een goeden indruk maakt, als men ziet, dat geheel een volk - en voorzeker het is hier de onafhankelijkste natie, en die 't minst geneigd is tot vleijerij van welken aard ook - trouwhartig de hand aanbiedt aan een anderen volksman, die geen zweem van eigenbelang heeft gekend, die zijn bloed en zijn leven heeft opgeofferd voor het welzijn van *zijn* natie. Laten zij slechts komen dáár in Londen de helden der reactie: dat een Haynau verschijne, en hij zal de verachtelijke slagen, zoo dubbel door hem verdiend, niet ontkomen: dat hij ééns in het vrije Brittanje den voet zette, die Pruissische majoor von Besser, die, na de onder hem geplaatste soldaten in Graudenz door zijn willekeur tot insubordinatie te hebben getergd, ze thands tot 20jarige strafdienst heeft doen veroordeelen: dat zij opkomen en zien welke begroeting zij in Londen ontvangen. En daarom mag Garibaldi zich gelukkig prijzen, zelfs wanneer de kogel hem ten grave zou slepen; hij heeft 't beste wat hier op aarde te behalen is verkregen, de achting en de liefde van vrije mannen.

Wij verlieten de vorige maand America onder droevige vooruitzichten. De legers van het Zuiden waren overwinnend en drongen de eigen landen van het Noorden binnen. Reeds waren zij in Kentucky, Pennsylvanie en Maryland binnengetrokken, en het stoute plan van het Zuiden om het krijgstooneel op 's vijands bodem over te brengen, scheen volkomen te gelukken.

Alle hoop van het Noorden was gevestigd op Mac-Clellan, en op

den spoed waarmede deze zou te werk gaan. Draalde deze, en te dikwijls was tegen hem dit verwijt reeds gekeerd dan dat niet eenige vrees de Noordelijken zou bevangen, dan hadden Jackson en Lee gelegenheid zich in Maryland, het slavengezinde Maryland, te vereenigen, en Washington zou verloren zijn geweest.

Het was onder deze hagchelijke omstandigheden, dat Mac-Clellan naar Maryland oprukte; met een spoed waaraan men bij hem niet was gewoon geraakt, zette hij zijne marschen voort, en voordat de generalen van het Zuiden gelegenheid hadden zich te vereenigen, tastte hij Lee aan; en terwijl Jackson weder de Potomac overgetrokken was om Harpers-Ferry aan te vallen en te nemen, werd Lee bij Hagerstown geweldig en voor goed geslagen. De overwinning van Jackson kon dus van geen invloed zijn: ook hij moest nu voor Mac-Clellan wijken, en zoo had deze in weinig dagen niet alleen Maryland schoongeveegd, en het strijdtooneel weder in Virginië verplaatst, maar daardoor ook het Noorden tegen een wissen ondergang vooreerst beveiligd. Weinig dagen later werden ook de zuidelijke troepen weder uit Kentucky verdreven: terwijl eene overwinning van den noordelijken Generaal Rozencrantz bij Corynth aan de Mississipi ook in die verre streken den zedelijken invloed van het Noorden herstelde.

De groote schaakpartij zal dus weder in Virginië worden voortgezet. Van uit Washington trekken de Noordelijken hun cirkels, van uit Richmond de Zuidelijken. Het is geen zonderling toeval, dat juist in dezen staat de beslissing van den ontzettenden strijd moet vallen. Virginië is de oudste kolonie, is het hart van al die Vereenigde Staten. Daar is Washington geboren en begraven; Jefferson de tweede grondvester van het rijk, en President Monroe, die het eerst de leer formuleerde, dat America aan de Americanen moest behooren, waren ook beiden uit Virginië. Ieder Americaan ziet naar Virginië uit als de bakermat van de glorie der Vereenigde Staten: wat wonder, dat juist alles daar moet worden beslist? Voet voor voet wordt thans het terrein betwist. Tusschen de rivieren de Shanandoah en de Rappahannoch, tusschen de James en de York, aan alle kanten bewegen zich de strijdmachten: en geen uitkomst is vooreerst te voorzien.

Terwijl alzoo het beleid van Mac-Clellan voorloopig het evenwicht herstelde, heeft ook Lincoln van zijn kant veel van zich doen spreken. Men weet dat in het voorjaar van 1862 de politiek van Lincoln

geheel is veranderd. Was het gedurende het eerste jaar van zijn presidentschap (4 Maart 1861 tot 4 Maart 1862) zijn leuze om de Unie te herstellen, en werd steeds op den voorgrond gezet dat men den Zuidelijken Staten, zoodra zij slechts ten onder waren gebracht, hun vroegere positie in de Unie zou teruggeven: zoo was sinds dien tijd een merkbare verandering in de zienswijze van Lincoln te bespeuren. Het was hem duidelijk geworden, dat men bij zulk een kamp als in America werd gestreden het ware geschilpunt niet moest verbloemen: men moest openlijk uitkomen voor het beginsel waarvoor men aan beide zijden streed: en dit beginsel was de questie der opheffing van de slavernij. In de eerste week van Maart zond hij dan ook een boodschap aan het congres, waarbij hij meer openlijk toetrad tot de stellingen der abolitionisten, en hij het Huis uitnoodigde geldmiddelen te verschaffen aan iederen staat, die zou verkiezen om de slaven in zijn gebied vrij te koopen. Achtereenvolgens werden nu de slaven in Columbia vrijgemaakt en maatregelen beraamd om die vrijgemaakte slaven naar een of andere landstreek - men dacht aan Centraal-America - te vervoeren, ten einde den grooten twistappel, het onderscheid der rassen, zooveel mogelijk te verwijderen. De generalen kregen in last ook vrijgemaakte slaven in de legers te doen werken, en het zuiden kon zien dat de zaak nu ernstig werd opgevat. De maatregel nu waarop al die verschillende besluiten als van zelve moesten uitloopen is deze maand genomen: Lincoln heeft een proclamatie uitgevaardigd, waarbij wordt verklaard dat met 1°. Januarij 1863 al de slaven, die zich in de opgestane staten bevinden, vrij zullen zijn.

Een zeer groote ontzetting schijnt velen in Europa te hebben overmeesterd toen zij die proclamatie lazen: en ook wij zouden wel eenige bedenkingen op ondergeschikte punten kunnen maken: - maar wat het denkbeeld zelf betreft, zoo verklaren wij niet te begrijpen hoe de aankondiging daarvan zoo groot een verrassing kon bewerken. Dat het eindelijk toch daartoe moest komen, begreep vroeger een ieder: en de verschillende regeringsdaden van Lincoln gedurende de laatste vijf maanden hadden toch alle er op moeten voorbereiden. Wij vreezen dat geheel die (wellicht schijnbare) ontsteltenis tot oorzaak heeft dat niemand in den strijd, die daar in het verre Westen werd gevoerd, een strijd van ideën wilde zien: toch baat zulk een politiek, welke het wezenlijk geschilpunt niet wil zien, een politiek als van den armen struisvogel, die zijn kop in de takken verbergt als

hij de gevaren ziet naderen, volstrekt niets: veel bloed wordt gestort en zal er nog in America vloeijen; maar het is de zonderlinge wet hier op aarde, dat zonder bloedstorten het menschdom geen schrede is vooruitgegaan. En dit weten wij dan toch ook zeker, dat, wanneer éénmaal de jacht is begonnen, de dooden zeer snel rijden. Voor allen die het schandelijkst misdrijf, de instandhouding der slavernij, hebben gepleegd, moet de dag der straffe eens komen: de Lincoln's en zoovele anderen zijn slechts werktuigen die het groote Godsplan volvoeren, als sidderend een ieder de oplossing te gemoet ziet, door het oude kerklied aangegeven:

Dies irae, dies illa
Solvet saeclum in favilla.

Bij de vele questiën die de beschaafde wereld thands in verwarring en onrust brengen, heeft zich in deze laatste dagen eensklaps onstuimig gevoegd de zoo dikwerf gesuste doch telkens weder opwoelende Oostersche questie. - Reeds was deze qnestie weder eenige maanden bij de diplomatie hangende, daar de positie, die Servië en haar vorst Michael Obrenowich tegenover Turkije had aangenomen, verre van duidelijk of helder was. Een bombardement door de Turksche bezetting der citadel op de stad Belgrado losgebrand, was reeds het droevig resultaat van aanmatiging aan den éénen kant en twistzoeking aan de andere zijde geweest: en de diplomaten hielden weder ijverig hunne conferentiën te Constantinopel. Ook in Armenië waren de Catholieke Christenen door de Turken aangevallen en zooveel doenlijk vermoord, en de fransche consuls hadden hunne klachten weder aangeheven: - doch dit alles zou door wederzijdsche concessiën wellicht uit den weg kunnen zijn geruimd, toen plotseling de tijding weêrklonk dat Griekenland nu voor goed was opgestaan tegen koning Otto.

Naauw was die tijding nog bekend, of dadelijk werd het resultaat reeds gemeld dat koning Otto was afgezet, voortvlugtig was, en dat een voorloopig gouvernement de orde handhaafde. De spoed waarmede dit alles te werk ging en nog gaat, bewijst wel het best dat de regering allen steun in het volk mist. Bovendien, waar reeds tien revoluties tegen één vorst zijn beproefd, daar kan de elfde partij trekken van de lessen der ervaring. De opstand van het voorjaar, door de militaire fractie te Nauplië begonnen, schijnt slechts de voorbode te zijn geweest van een algemeene zamenzwering, die gebruik

heeft gemaakt van een kleine afwezigheid van den koning en de koningin uit Athene. Men gelooft algemeen dat koning Otto vrede zal hebben met deze gebeurtenis: van regeren had hij - 't was genoeg gebleken - geen verstand, en het Grieksche volk was toch op geenerlei wijze tevreden te stellen, wanneer niet een agressieve politiek tegenover Turkije werd gevoerd. Dit nu werd hem, behalve door zijn eigen kalmte van geest, bepaald belet door het toezicht en den dwang van het Engelsche gouvernement. Minder berustend zal het trotsche hart wezen van zijn hartstochtelijke vrouw, de Mecklenburgsche Prinses: wáár door Koning Otto eenige kleine inbreuken op de constitutie werden gemaakt, daar droeg zij altijd de schuld: en haar liefelijk vrouwelijke aard werd dan ook door het volk op de behoorlijke wijze gewaardeerd.

Men kan veilig zeggen, dat de roeping van dit koninklijke paar geheel was gemist toen daar geen troonsopvolger werd geboren. Op zich zelven viel Koning Otto reeds zeer tegen, maar nu had men nog het vooruitzicht, dat men met een nieuwen Beijerschen Prins een lange kennismaking moest hernieuwen, en het zou waarlijk niet te verwonderen zijn geweest, zoo zelfs een minder woelig volk als de Grieken zijn, daartegen had opgezien. Wij hopen, dat hier de leuze van non-interventie zal worden toegepast, want wat ook geschiede, stellig is het, dat het volk zich een beter lot verschaft, dan daaraan door de diplomatie van het jaar 1830 werd toebedeeld.

Eindigen wij ons overzicht met de vermelding, dat Graaf Andreas Zamoïski, de verstandige en bedaarde leider der Poolsche oppositie, nu voor goed naar Petersburg is weggezonden. Het heeft den schijn alsof men Polen tot wanordelijkheid wil aanzetten om het daarna te heftiger te kunnen straffen.

Nog hebben wij twee sterfgevallen te vermelden. Vooreerst stierf deze maand Hassenpflug. Wij willen niets meer van hem zeggen: zijn naam is de naam geworden voor zekere soort van schurken: slechts willen wij het betreuren, dat hij ééns bijna door een eerlijk Hollander was verdedigd, toen Groen van Prinsterer in de Staten Generaal (Zie Redevoeringen I, p. 117) zijn schuld in twijfel trok.

Het andere sterfgeval is dat van de duchesse de Dino. Waardige mededingster en voorgangster van haar landgenoote Gravin Lieven, vertegenwoordigde zij tevens een der eigenaardigste zijden der poli-

tiek tijdens de Restauratie. Nicht van Talleyrand, was zij het, die zijne salons presideerde, en den behoorlijken invloed op de verschillende ministeriële en diplomatieke combinatiën uitoefende. Met haar gaat een gansche wereld van herinneringen verloren, en wij zouden haar beeld ter verdere studie zeer aanbevelen aan den schrijver, die het zich ten taak stelt de rol der politiques en jupon te schilderen.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Eene bladzijde uit de Geschiedenis der Nederlandsche Geloofsbelijdenis, ter gedachtenisviering bij haar derde Eeuwgetijde beschreven en met de oorspronkelijke bescheiden uitgegeven, door J.J. van Toorenenbergen, Predikant bij de Hervormde Gemeente te Vlissingen, lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1862.

Het is een gelegenheidsgeschrift wat de heer van Toorenenbergen ons hier aanbiedt. Hij deelde in den wensch van velen, dat het derde Eeuwgetijde der Nederlandsche Geloofsbelijdenis niet voorbij mogt gaan zonder eenig duurzaam blijk zijner gedachtenisviering achter te laten, en op de vereerende aansporing zijner vrienden besloot hij zelf de taak te aanvaarden om zulk een gedenkteeken te stellen. Weldra bepaalde zich zijn keus tot de uitgaaf van een paar gewigtige gedenkstukken uit den allereersten tijd der Nederlandsche Gereformeerde Gemeente, die uiterst zeldzaam geworden, en bijna in vergetelheid geraakt waren. Hij nam zich voor de *Oratio* en den *Libellus Supplex*, door de Gereformeerde kerken van Nederland in 1566 aan keizer Maximiliaan gezonden, waarvan bijna uitsluitend de Hollandsche vertalingen bekend waren, in het oorspronkelijk te herdrukken, en tevens den toestand en de gebeurtenissen te beschrijven, die tot het opstellen en afzenden van die brieven hadden geleid. Een gelukkig toeval speelde hem de lang gezochte oorspronkelijke stukken in handen; een ijverig onderzoek leerde hem hun geschiedenis kennen, en in weinige weken werd de slotsom van dat onderzoek in den vorm gegoten, waarin het ons thans wordt aangeboden.

Eer wij enkele van de resultaten, waartoe de schrijver gekomen is, ter toetse brengen, is het ons een aangename pligt den geest te

roemen, die het geschrift bezielt. Geen enkele uitdrukking verraadt, dat de schrijver het hart vol heeft van smart en ergernis over den strijd, door zooveel voorgangers der gemeente heden ten dage tegen de aloude, hem innig dierbare, Confessie gevoerd. Luidde de opdragt niet aan hen, die het wezen der Belijdenis bewaren en handhaven, men zou bij het lezen der verhandeling vergeten, dat er over de waarde der Confessie zulk een hevige strijd wordt gevoerd, en dat aan dien strijd onze schrijver zoo wakker deel heeft genomen. De heer v.T. heeft begrepen, dat op het gebied der geschiedenis onpartijdigheid moet heerschen, dat de geschiedenis de leermeesteres, niet de gewillige dienares der partijen behoort te wezen. Hij heeft de meeningen van den dag niet met die van vroegere eeuwen vermengd. Hij heeft de toenmalige orthodoxie geen strafgerigt laten houden over het hedendaagsche ongeloof. Zijn geschrift dient geen partijbelang, maar het heeft daarom te hooger waarde. Allen kunnen er uit leeren, ook zij, die ten opzigte der kerkelijke leer het meest van hem verschillen. Immers, hoe men ook oordeele over de blijvende waarde, over de waarheid der begrippen, in de Nederlandsche geloofsbelijdenis vervat, niemand die niet hoog belang stelt in de geschiedenis der vestiging onzer Nederlandsche Gereformeerde Kerk. - Maar laat ons nader kennis maken met den inhoud van het geschrift.

Eenigzins bevreemdt ons de kens van het onderwerp, waaraan de heer v.T. zijn onderzoek gewijd heeft. Waarom ter gedachtenisviering van het jaar 1561 een voorval uit het jaar 1566 gekozen? Was er niets te nemen dat meer voor de hand lag? Mij dunkt, over den oorsprong der Confessie zelve, over haar verwantschap met de belijdenis der Fransche en Zwitsersche kerken, over haar verhouding tot die der Londensche Gemeente van 1551, over haar zamenstellers, over de verbindende kracht, die haar oorspronkelijk werd toegekend - over dit alles is nog genoeg te onderzoeken. Doch wij hebben niet de keus, maar het gekozene en geleverde te beoordeelen.

Dat er in 1566 een *Oratio ad Maximilianum Imperatorem* uit naam der Gereformeerde kerken van Nederland in druk is verschenen, leerde ons onder auderen François le Petit, die zijn geschiedwerk reeds in 1601 heeft uitgegeven; ook zijn er eenige weinige exemplaren van de Oratie tot ons gekomen. Maar van den *Libellus supplex*, waarmeê de oratie aan den keizer is toegezonden, spreekt, zoo ver wij weten, het eerst Anthonius Thysius, in zijn *Corpus Doctrinae*, in 1615. Alle andere schrijvers, die er van gewagen, ontleenen hun kennis blijkbaar aan het boek van Thysius[1], waarin

1 Bor misschien uitgezonderd, indien namelijk wat over deze zaak in de herziene uitgaaf zijner geschiedenis voorkomt, reeds in de eerste van 1595 gevonden wordt, hetgeen ik niet kan nazien, doch zeer in twijfel trek.

zoowel van den Libellus supplex als van de Oratio een Hollandsche vertaling gegeven werd. Het is zelfs onzeker of de oorspronkelijke Latijnsche tekst van den Smeekbrief wel ooit te voren gedrukt is: de heer v.T. althans heeft daarvan slechts afschriften, geen afdruk kunnen opsporen. In de voorrede voor zijn Corpus Doetrinae heeft Thysins over de geschiedenis dier beide stukken gehandeld; wij weten dit uit mededeelingen van anderen, maar ongelukkig niet uit het boek zelf, want dit is voor het oogenblik nergens te vinden. Wij moeten ons met de schrale uittreksels van Baudartius, Lelong en Te Water behelpen, op wier naauwkeurigheid wij ongelukkig niet al te vast kunnen vertrouwen. Het komt ons voor, dat de heer v.T. dit niet genoeg in het oog heeft gehouden, en zich althans in een gewigtig punt door den laatsten heeft laten misleiden.

Te Water acht het waarschijnlijk, dat de schrijver der *Oratio* niemand minder is dan Marnix van St. Aldegonde, of diens broeder Toulouse. Die meening, door Prins en Broes en anderen overgenomen, is allengs traditie geworden, en de heer v.T. oordeelt, dat men haar niet ligtvaardiglijk geloof mag weigeren, te meer omdat zij, zijns inziens, niet van Te Water, maar van Thysius afkomstig is. Ik trek die hooge afkomst der overgeleverde meening in twijfel, en houd mij bovendien overtuigd, dat zij geen geloof verdient. Het zij mij vergund deze beide stellingen opzettelijk te betoogen: het is een zaak van belang voor onze literatuur, of wij eenig anoniem geschrift aan Marnix al of niet hebben toe te schrijven. Hooren wij eerst de eigen woorden van Te Water: ‘Ten opzichte van den Brief en het Vertoog (den *Libellus supplex* en de *Oratio*) kan ik wel gelooven, 't geen Thysius in zijne Voorrede verhaalt, dat eenige wel-geleerde Edellieden ook mede de penne hebben gevoert (in 't jaar 1566) ende waerschijnlijk de Heere van Aldegonde ende zijnen broeder den Heere van Tholouse.’ Ziedaar den geheelen grondslag van de traditie, waaraan de heer v.T. zoo veel hecht. Het blijkt volstrekt niet, dat Thysius iets meer heeft gezegd, dan dat in 1566 ook edellieden, en bepaaldelijk de gebroeders Marnix, de pen hebben gevoerd. De toepassing van dit algemeene gezegde op de beide bepaalde geschriften, schijnt voor rekening van Te Water te komen, te meer daar Lelong, die eveneens zijn berigt omtrent de twee bewuste stukken uit de Voorrede van Thysius geput heeft, van Marnix als den auteur niet gewaagt. Verder spreekt Te Water niet zonder voorbehoud: hij kan wel gelooven, hij acht het waarschijnlijk.

Dat latere schrijvers, afgaande op het zeggen van Te Water, met meer vertrouwen durven spreken, doet weinig af: immers zij weten niets meer van de zaak dan hun zegsman zelf.

Hebben wij dus alleen met een gissing van Te Water te doen, dan vragen wij, is zij waarschijnlijk? De heer v.T. meent, met den jongeren (I.W.) Te Water, dat de gedachten en schrijftrant van de Oratio juist overeenkomen met die der overige geschriften van Marnix, en dus voor de gissing pleiten. Maar kunnen wij aan die phrase wel veel gewigt hechten? De gedachten, die in de Oratio ontwikkeld worden, zijn die van alle Calvinistische godgeleerden van dien tijd, en dus ook die van Marnix; doch hoe zouden zij dan kunnen bewijzen, dat bepaaldelijk hij de auteur moet zijn? De stijl - ja, wat zullen wij daarvan zeggen? De stijl is Marnix niet onwaardig, maar ik zou eerst in bijzonderheden de overeenkomst tusschen den stijl van Marnix' latijnsche geschriften en die van de Oratio aangewezen moeten zien, eer ik daaruit een besluit zou durven trekken.

Mijns inziens pleiten er krachtige redenen tegen de gissing van Te Water. De Oratio is opgesteld in naam van de Gereformeerde kerken van Nederland; de schrijver spreekt van zich en de zijnen als van ‘slechte en geringe lieden.’ Het lag zeker niet in het fiere karakter van Marnix om zich en zijn vrienden zoo laag te stellen. En hoe zou hij in naam der Gereformeerde kerken hebben kunnen schrijven? Wie zou hem daartoe gemagtigd hebben? Zeker zat hij niet in de Synode, die in 1565 te Antwerpen gehouden is, want dan zou Junius, in zijne autobiographie, niet als iets bijzonders hebben vermeld, dat Marnix tot tweemaal toe verschenen was in de Synode, die omstreeks Pinksteren van 1566 gehouden is. Ja, uit de woorden van Junius, uit het vonnis later tegen Marnix geveld, en uit de geheele inrigting der Gereformeerde kerken wordt het waarschijnlijk, dat Marnix geen kerkelijke waardigheid heeft bekleed. Hoe zou hij dan op zich genomen hebben uit den naam der kerken van Nederland het woord te voeren?

De tijd, waarop de Oratio geschreven is, laat zich vrij naauwkeurig bepalen. Zij is gesteld onder den indruk van de bevelen uit Madrid, in November 1565 ontvangen, tot handhaving der plakaten, tot ondersteuning der inquisiteurs, en tot afkondiging der besluiten van het Concilie van Trente. Zij is verder geschreven kort nadat hier te lande de oproeping tot den rijksdag te Augsburg bekend was geworden. Dit wijst ons naar December van 1565 en Januarij van '66, juist naar den tijd, waarop de verbondene edelen bezig waren het pas gesloten Compromis te bevestigen en uit te breiden, en waarop zij plannen beraamden om des noods met ge-

weld de uitvoering van 's Konings bevelen te beletten. Marnix was een der eerste oprigters van het verbond, in de handelingen en plannen der verbondenen diep verwikkeld: de heer v.T. vergist zich, bl. 25, als hij op grond van de onjuiste dagteekening van een brief, in Gerdes' Scrinium (1566 voor 1564) aanneemt, dat Marnix dien winter in Henegouwen heeft doorgebragt; hij was te Breda, in het middepunt van de beweging der edelen. Maar dan kon hij ook onmogelijk in een stemming verkeeren, als die waarin de Oratio geschreven is. Geheel andere uitzigten, geheel andere plannen hielden hem op dit oogenblik bezig, dan die de steller van de Oratio ontwikkelt en aanbeveelt.

Een ander bewijs ontleen ik aan den Libellus supplex, die, zoo als de heer v.T. te regt opmerkt, van dezelfde hand schijnt te zijn als de Oratio. Die brief nu draagt de dagteekening van 1 April: zou Marnix op dit tijdstip gelegenheid hebben gehad om zulk een Latijnsch geschrift met zorg op te stellen? Den 3^{den} April hield hij met Brederode en Lodewijk van Nassau en de overige edelen zijn intogt te Brussel, zoo hij al niet heeft deel genomen aan de voorbereidende vergadering, die sedert 28 Maart te Lier gehouden werd. Al had hij te midden van zoo veel drukten den tijd kunnen vinden tot schrijven, zou hij hebben kunnen schrijven in den geest, waarin de Libellus supplex geschreven is? Ik houd mij verzekerd, dat een ieder, die zich een levendig denkbeeld heeft gevormd van de gezindheid, van de verwachtingen en plannen, die Marnix op dit tijdstip bezielden, onmogelijk kan aannemen, dat hij de steller van den Libellus supplex of van de Oratio geweest is.

Wie beide stukken gemaakt heeft durf ik niet beslissen, zelfs niet gissen: het ontbreekt ons daartoe aan de noodige gegevens. Zeker is het, dat de geest, die er in spreekt, tamelijk wel overeenkomt met dien van het *Brief discours envoyé au Roy Philippe*, dat ongeveer in denzelfden tijd als de Oratio geschreven is, en insgelijks een kerkelijken oorsprong verraadt. Hoe dit zij; het is mij genoeg bewezen te hebben, dat althans Marnix geen aanspraak kan maken op de eer van de auteur te zijn dier twee merkwaardige geschriften.

Ik acht het van belang bij tijds tegen het toeschrijven van zulke naamlooze stukken aan bekende auteurs op te komen. Er bestaat bij de letterkundigen doorgaans een zucht om voor ieder gewrocht een maker te zoeken, en zoodra een hunner voor zulk een vondeling een vader heeft ontdekt, vallen de overigen hem alligt bij, en dringen het vaderschap aan den aangewezen persoon op. Ik wil daarvan nog een ander voorbeeld bijbrengen, dat niet vreemd is aan het onderwerp, waarmeê wij ons thans bezig houden.

Er bestaat een fraai geschreven Latijnsch pamflet, dat ten titel

draagt: Belgicae liberandae ab Hispanis *ὑπόδειξις*, en waarvan de auteur niet bekend is. Een oude Ms. aanteekening op een exemplaar, dat den heer Bakhuizen van den Brink in handen kwam, noemt Marnix als den schrijver. Bakhuizen vond dit berigt verre van onwaarschijnlijk, en deelde het als een aannemelijke gissing mede in zijn beoordeeling van van Hall's 'Brederode'. In zijn later geschreven *Notice sur le Xe denier*, gaat hij verder, en noemt, zonder eenig voorbehoud, zonder eenige aarzeling, Marnix als den schrijver. Zijn gezag, dat in quaestiën van dien aard onbetwist is, beweegt Quinet even stellig van dit pamflet als van een geschrift van Marnix te spreken. Op de lijst der werken van Marnix, door de historische commissie van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde in 1856 opgemaakt, prijkt het insgelijks, om dezelfde reden. Ik voor mij bleef nog twijfelen, en sprak, in mijn Anecdota van Marnix (Kunst en Letterbode van 1859) over de zaak als nog niet uitgemaakt. De gissing berust ook waarlijk op geen genoegzamen grond. En aan den anderen kant zijn er bewijzen tegen, die bij mij zwaar wegen. Volgens den titel is de hypodixis den 17^den April 1571 aan den prins van Oranje overhandigd. Op dit tijdstip was de verhouding van den prins tot zijn gemalin zeer treurig; hij had maar al te zekere bewijzen van haar ontrouw; hij had den man, aan wien zij zich had overgegeven, doen opligten en gevangen zetten; hij wenschte zijn huwelijk ontbonden. Iemand, met die omstandigheden bekend, zou, als hij over den prins Augustus van Saxen te spreken had, zeker niet zeggen, zoo als de auteur van de hypodixis, *nobilissimae Heroïnae, uxoris tuae, avunculus*. En nu weten wij toevallig uit de Archives (III, p. 395), dat Marnix met deze droevige geschiedenis van nabij bekend was. Daarmeê vervalt het vermoeden, dat hij de schrijver der hypodixis kan wezen, van zelf. Het is niet eens meer noodig te doen opmerken, dat Aldegonde, die zelfs met zulke familie-geheimen van den prins vertrouwd was, geen tusschenpersoon kon behoeven, om zijn schrijven aan den prins te overhandigen, gelijk de schrijver der hypodixis, die nog wel aan dien ongenoemden vertrouweling des prinsen op het hart drukt: 'tu nune velim efficias ne vel ambitiose vel arroganter scriptum putet.' - Het onderzoek naar den schrijver van dit pamflet is dus evenmin gesloten als dat naar den steller van de Oratio en van den Libellus supplex.

Aan den oorspronkelijken, Latijnschen, tekst heeft de heer v.T. teregt de uitnemend schoone Hollandsche vertaling toegevoegd, die uit het *Corpus Doctrinae* van Thysius overgenomen is in de uitgaaf der Nederl. geloofsbelijdenis van Thierens. De heer v.T. acht het waarschijnlijk, dat zij van de hand van Thysius zelven is. Ik spreek het niet tegen, hoewel de stijl mij eer aan een vroeger tijdvak zou

doen denken, aan den zelfden tijd, waarin de Latijnsche tekst is opgesteld. Ik zou het ook vreemd vinden, indien van twee met zooveel zorg geschreven stukken alleen een Latijnsche tekst was uitgegeven, terwijl van nagenoeg alle pamfletten van dien tijd, uitgaven in twee, drie talen verschenen.

Volgens de gewone traditie, die misschien ook van Thysins afstamt, was tegelijk met de Oratio en den Libellus supplex een exemplaar der geloofsbelijdenis van 1566 aan den keizer toegezonden. De heer v.T. heeft bewezen, dat hier een dwaling moet schuilen, dat de Confessie van 1566 in April van dit jaar nog niet in druk bestond. Hij beweert daarentegen, dat geen andere dan de Confessie van 1561 aan den keizer is toegezonden, en daarom heeft hij deze met de beide andere bescheiden in de bijlagen opgenomen. Wij achten dit noodelooze moeite en kosten. Ieder belangstellende kan zich het veel fraaijere facsimile van den ouden druk dier Confessie, dat ons door den heer Trip van Zoudtland bezorgd is, aanschaffen. Buitendien, het is zoo goed als zeker, dat de Confessie *niet* naar den keizer gezonden is. Het doet mij leed in dit opzigt den heer v.T. te moeten weêrleggen: hij meent zoo stellig een afdoend bewijs voor zijne meening gevonden te hebben. Doch zijn bewijs houdt geen steek. Hij ontleent het aan de volgende zinsnede van den Libellus supplex - ik haal bij voorkeur de Hollandsche vertaling aan. - ‘Wij bidden dat het Uwe Majesteyt... gelieve... te weeg te brengen... dat deze ambassaatschap (om welcke te verwerven wij hebben... aan U. Maj. ghesonden dit algemeyn schrift, vervoecht by desen onsen brief) moge afgeveerdicht werden...’ enz. Het hier genoemde *algemeyn schrift, hoc publicum scriptum* houdt hij namelijk voor de Confessie. Maar wat vermogt de Confessie om een gezantschap te verwerven? Het hier bedoelde *publicum scriptum* is niets anders dan de uitgegeven, publiek gemaakte *Oratio*, die nevens den geschreven brief aan den keizer werd gezonden. Het is onmogelijk daaraan te twijfelen: in de Oratie toch was breed uiteengezet, waarom de keizer een gezantschap naar koning Philips behoorde af te vaardigen; in de Confessie was daarvan natuurlijk geen sprake. Er is ook geen aannemelijke reden te bedenken, waarom de Confessie aan den keizer gezonden zou zijn; de Oratio was zelf een kort begrip van hetgeen de Nederlandsche Gereformeerden geloofden. Daarenboven, reeds was de Synode doende om de Confessie te herzien en te wijzigen: hoe zou zij dan de oude, ongewijzigde geloofsbelijdenis aan den keizer en den rijksdag hebben voorgelegd?

Zijn de Oratio en de Libellus supplex inderdaad aan den keizer ter hand gesteld? De heer v.T. verwerpt teregt de traditie, die beide op den rijksdag door een deputatie der verbonden edelen laat

aanbieden. Hij gelooft veeleer, dat keurvorst Frederik van de Paltz ze den keizer bezorgd zal hebben. Die gissing is, op zich zelf genomen, veel waarschijnlijker dan de overlevering, en zij wordt buitendien aanbevolen door de omstandigheid, waarop de heer v.T. onze aandacht het eerst gevestigd heeft, dat kenrvorst Frederik een exemplaar van de Oratio aan Philips van Spanje zelven heeft doen toekomen. Waarom zou hij dan ook den keizer geen exemplaar bezorgd hebben, zoo die er nog van elders geen gekregen had? Het is evenwel iets anders een algemeen verkrijgbaar boekje aan iemand toe te zenden, iets anders, een geschreven brief, uit naam van zekere geringe lieden, aan den keizer te overhandigen. Doch hoe dit zij, zooveel is zeker, dat de keizer niet het minste gevolg heeft gegeven aan de tot hem gerigte smeekbede. Nergens, in geen der correspondentiën die voor ons ontsloten zijn, in geen der verslagen van den gehouden rijksdag, vinden wij met een enkel woord gewag gemaakt van den Libellus supplex of van de Oratio. Zoo een van beide den keizer al ter hand is gekomen, tot zijn hart hebben zij niet gesproken. De goedgunstigheid, later door hem aan de rampzalige Nederlanden betoond, kan daaruit onmogelijk worden verklaard. Zij kwam uit geheel andere beweegredenen voort, die het hier de plaats niet is aan te wijzen. Naar het resultaat te oordeelen, is het beroep op den keizer dus ijdel geweest. Doch letten wij op het doel, en niet op den uitslag, dan moeten wij erkennen, dat deze poging der kerken, om tegen den Spaanschen koning bescherming te vinden onder de vleugelen van het Roomsche rijk, een merkwaardig feit is uit de geschiedenis der kruis-kerken en van den opstand, dat een zoo naauwkeurige behandeling, als de heer v.T. haar gewijd heeft, ten volle verdient.

R.F.

***Geschiedenis der zedelijke en godsdienstige beschaving van het hedendaagsch Europa, door W.A. van Hengel. Veel verbeterd en vermeerderd, zoo door den schrijver zelven, als, en wel voornaamlijk, door E.J. Diest Lorgion, Theol. Doct. en buitengewoon Hoogleeraar te Groningen. Eerste deel (de dagen der kindschheid). Haarlem, J.J. Weeveringh*. 1862. Blz. VIII en 342. *Lex. form*.**

Het moet eene streelende gewaarwording wezen voor den geleerden grijsaard, wiens naam wij hierboven lezen, om in den avond zijns levens nog de tweede geboorte van een werk te aanschouwen, waaraan hij met blijkbare belangstelling zooveel jaren van zijn mannelijken leeftijd besteedde. Zij bedragen een dertigtal sedert hij voor het eerst deze groote taak ondernam, welke niet voor 1843 ten einde werd gebragt. En wanneer men de *grootte* dezer taak ook in den zeer materiëlen zin opvat en nagaat, hoe het oorspronkelijk werk uit niet minder dan vier lijvige boekdeelen bestond, dan moet men erkennen, dat een dergelijke herdruk, binnen een betrekkelijk gering tijdverloop van nog geen twintig jaren, niet tot de dagelijksche verschijnselen op het gebied der letterkunde behoort, en op zich zelf beschouwd reeds eene gebeurtenis is, waarover een schrijver zich regtmatig verheugen mag. Hij ziet toch daaruit overtuigend de belangstelling, waarmede het publiek de vruchten zijns arbeids ontving: eene voorzeker steeds gelukkige gewaarwording, welke ook van Hengels oude ambtgenoot en vriend, de geleerde Peerlkamp, tot groote voldoening van allen, die hem en Horatius lief hebben, na een genoegzaam gelijk getal van jaren ondervinden mogt.

Ten einde deze nieuwe uitgaaf van de geschiedenis der beschaving onafgebroken kon worden voortgezet, eene taak waarvoor de oud-hoogleeraar vreesde, dat, zoo zijn leven nog eenigen tijd gespaard werd, het hem evenwel op den duur aan krachten ontbreken mogt, - en welke vrees natuurlijk door al zijne vereerders vurig gewenscht wordt dat in hare uitkomsten blijken moog geheel ijdel geweest te zijn, - heeft hij daarbij de medewerking ingeroepen van den Heer Diest Lorgion. Tevens is er eene merkelijke wijziging gebragt in het plan van bewerking, vergeleken met dat van de oorspronkelijke uitgaaf. De vier vroegere deelen zullen nu versneden worden tot drie, om meer gelijkvormigheid te geven aan het geheel, daar alsnu het eerste deel, gelijk uit den titel blijkt, in zijn geheel ‘de dagen der kindschheid’ bevat; het tweede, de godsdienstige beschaving zal voorstellen ‘in het tijdperk der jongelingschap;’ het

derde haar schetsen zal ‘bij den aanvang der volwassenheid.’ - Daarenboven wordt de zeer uitgebreide inleiding (van bijna 400 blz.) uit de eerste bewerking, bijna geheel overgebragt en verspreid op die plaatsen in het boek zelf, waar de behandelde stof zulks meer geleidelijk vordert. Al deze veranderingen kunnen wij niet anders dan goedkeuren. Verder zal van het jaar 1843 af tot op den tijd toe waarop het laatste deel dezer uitgaaf verschijnen zal, nog alles opgenomen worden, wat tot de geschiedenis van Europa's zedelijke, en godsdienstige beschaving geoordeeld wordt in eenigzins naauwe betrekking te staan, waarbij, gelijk van zelf spreekt, ook het gansche werk door, even als zulks met die inleiding geschiedt, alles wordt ingevuld, wat sedert de laatste jaren op het gebied der letterkunde als anderszins betrekkelijk het onderwerp verschenen is. En hoe rijk deze aanvullingen worden kunnen, zal men reeds terstond mogen nagaan, zoo men slechts even het oog werpt op den breeden omvang der literatuur, door Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper over dat zelfde onderwerp in zijne ‘Geschiedenis der Zamenleving’ bijeengebragt. Beider standpunt, gelijk zij dat bij hunne bewerking hebben aangenomen, verschilt intusschen nog al aanmerkelijk. Die van laatstgenoemden is daarbij meer synthetisch. Maar waardoor de Hoogleeraar van Hengel zich vooral onderscheidt, het is door de streng teleologische rigting, welke hij overal in zijn werk heeft volgehouden. Hoezeer wij ook zijne groote mate van geschiedkundige kennis blijven bewonderen, wij kunnen niet altijd deelen in zijne aprioristische zienswijze, of zijne gevoelens tot de onze maken. Dat b.v. de inval der barbaren bij het ondergaan van het Westersche rijk mede dienstbaar was aan de verbreiding der beschaving, zal elk gereedelijk erkennen, maar men zal daarom welligt nog niet onderschrijven, wat men op blz. 125 leest: ‘om harentwil *moesten* de barbaren opdagen, en, met de slooping van dat rijk, zich van al de onderhoorige landen door hunne zegevierende wapenen meester maken. Van daar *moest* zij ook tot die gewesten van Europa overgaan, waar geen Romein nog den voet gezet en het Christendom nog geen' den minsten toegang gevonden had... Ook *moest* zij zich tot die afstammelingen van Slavischen oorsprong uitstrekken, welke zich, van den aanvang der zesde eeuw af, over een aanzienlijk deel van Europa verspreiden zouden. *Ergert* het mogelijk iemand, dat er zoo doende verscheidene eeuwen verloopen zijn, eer de invallen van vreemdelingen en de daardoor ontstane verwarringen in dit werelddeel een einde hadden, *dan verliest hij uit het oog, dat dit noodzakelijk is geweest* tot dat bevolken van den grond, zonder hetwelk er geene beschaving kon hebben plaats gegrepen.’ - Sed haec hactenus.

E.

Bibliotheek van Buitenlandsche Klassieken. - Esaïas Tegnér, Frithiof's Saga. Uit het Zweedsch vertaald door wijlen P.L.F.C. von Eichstorff. Nieuwe Uitgave, herzien door J.J.L. ten Kate. Haarlem, A.C. Kruseman.* 1861. *Voorbericht, Inhoud en* 176 *bladzijden.

> Doch Homeride zu seyn, auch nur als letzter, ist schön.
> GOETHE.

III[1].
Tegnér dichter.
(1804-1846.)

Bezoek de eerste ‘Tentoonstelling’ de beste van ‘Levende Meesters,’ - wat plagt die officiëele stijl bijwijle sarcastisch te wezen! - bezoek haar, als gij u overtuigen wilt, dat in onzen tijd ieder gelooft een binnenhuisjen te kunnen schilderen, dat niemand het meer volslagen slecht doet. 't Is vreemd, roept ge uit, verbaas er u echter niet te zeer over. Elke kunst beleeft tijdperken, waarin zekere mate van talent algemeen wordt; - voor vijf en twintig jaren schreef in Nederland ieder een vers, over vijf en twintig jaren zullen wij musici hebben bij de vleet, - thans maakt wie wil een genrestukjen! Wij bezigden daar, en te regt, den technischen term m a k e n ; de dichtbundels, welke wij in uw geheugen herriepen, getuigden om het zeerst, getuigden schier louter van v a a r d i g h e i d ; doek bij doek ons door welwillende en kunstlievende Burgemeester en Wethonderen, van welke stad gij ook bewoont, aangeboden, doet het niet minder. Licht in zijn velerlei tinten en toonen, - kleuren, heel den schat van het bontst palet, - stoffaadje, uit wie weet hoeveel eeuwen, - groepering, zoo van dieren als van menschen, - de behandeling van het een noch het ander schijnt meer geheimen te hebben, het staat aan elks keuze wat hij nog eens wil overdoen. Weleer kwamen immers de rijmklanken ook van zelve aan welk onderwerp men zich waagde? Ieder was toen in de poëzij den vorm schier meester; ieder is dit thans met het penseel haast evenzeer; de opmerking, met welke wij begonnen, is, hopen we, voor niemand langer een paradox. Loopt echter daarom de vraag, die wij er op wilden doen volgen, de vraag, of de kunst inderdaad bij het gemeen worden van dien slag heeft gewonnen? loopt zij minder gevaar als onbescheiden te worden gelaakt, ironisch,

1 Zie bladzijde 321-361 van dit Tweede Deel dezes Jaargangs.

wij bekennen het, als zij er uitziet? We zouden, als we maar half den moed onzer meening hadden, hier tot overgang, ter vergoêlijking, ten troost, een lang vertoog kunnen inlasschen over den voormaligen en tegenwoordigen toestand onzer poëzij; wij geven, daar wij dien geheel hebben, de voorkeur aan een rondborstig: neen! Scheldt iemand het eene ergernis, wij achten het slechts eene genomene en schamen ons den wensch niet, dat weldra eenerlei lot dat tal van binnenhuizen weêrvare, als weleer heel het heir van huisselijke of leerrijke, beurtelings betoogende en bespiegelende verzen trof, allengs minder geschreven, dewijl ze minder werden gelezen, ten leste in onbruik geraakt en thans vergeten! Onbarmhartige! hooren wij zeggen, en zouden: onbillijken! mogen antwoorden. Alles wat ten onzent ten grave gaat, moge zijne lijkebidders hebben, als iedere middelmatigheid eene wijle hare bewonderaars; maar wij, die nooit lamfer droegen, dewijl niet elk meer de lier hanteerde, wij zouden onze beginselen ontrouw worden, als wij niet met verlangen den dag te gemoet zagen, waarop het publiek in de voortbrengselen der zusterkunst eindelijk meer eischen zal dan meesterschap over den vorm, waarin het slechts die weinige schilders zal huldigen, welke aan deze ook de grooter gave van heerschappij over de gedachte paren! Hoe schaarsch die zijn mogen - helaas! de zalen van het Oude Mannenhuis, als die van Arti et Amicitia, getuigen er van - toch treft men op beider wanden, bekleed met zooveel dat halfslachtig ‘niet slecht,’ dat, dubbelzinnige lof, ‘waarlijk wel aardig,’ wordt geprezen, toch treft men er enkele uitstekende stukken aan, welke beter zouden worden gewaardeerd, beter worden begrepen en genoten, als de schare niet langer bij der halve meesteren vaardigheid stilstond, als zij de heele op zijde streefde in liefde voor volkomen schoon! Op het gebied der dichtkunst, ten langen leste, deed ze die schrede; waarom zou ze zich op dat der poëzij in kleuren met halve weelde blijven vergenoegen?

Een binnenhuisjen - een vertrek, een gang, met uit de hoogte of van ter zijde door venster of deur invallend licht - wat huisraad langs de muren geschikt, ten einde de vakken te vullen of de regte lijnen te breken, een lantaarn of eene klok bij voorbeeld; of wel op tafel en stoel, onordelijk genoeg, eenige kleederen achteloos neêrgeworpen, bij voorkeur een mantel, om der plooijen, of een hoed met vederen om der kleuren wille, - voor alle leven een paar huisdieren, hond en kat, die niet eens kijven; of, moeten het menschen zijn, een man, die een pijpjen rookt, eene vrouw, die groente schoon maakt, - zulke binnenhuisjens, als ge honderdmalen hebt gezien, welken indruk bragten zij op geest of gemoed bij u te weeg? - Een genrestukjen - zoo ge van de stille houdt, een peinzend grijsaard, of een meisjen dat een brief leest; - voor iets opbouwends, eene wereldsche vrouw, die

in den bijbel leest; voor iets belangwekkends, dames, die een kleedjen kiezen, - als de drukke u liever zijn, een groep uit de gelagkamer, met de wijngaardrank, ‘die belet vraagt door 't venster,’ of een musicerend gezelschap, alle harmonie vreemd, gezigten trekkend waar ge van gruwt, - kiest gij de huisselijke, eene moeder bij een wieg, doch zonder een zweem der poëzij, van welke het aandoenlijk onderwerp overvloeit; - kiest gij de vrome, een gezin dat kerkjen speelt, maar in welks kring gij even vruchteloos omziet naar de verootmoediging, die inneemt, als naar de verheffing, die bezielt, - genrestukjens, die lager leven niet idealiseren, zegt ons, bragt gij u een dier dingen ooit te binnen, als ge bij invallende schemering eene wijle mijmert, als het gevoel, waarvan zij dienden te getuigen, u moest doen droomen en dichten? - Iets hoogers dan een dier beide, een klein historiëel noemt men het, gelooven wij, het doek dat een trek uit het leven van een groot man heet te zullen vereeuwigen, dat een blik in zijn binnenste moet gunnen; een klein historiëel, 't geen zoowel door de keuze van het onderwerp zelf, als door de eigenaardige wijze op welke dit werd opgevat, verried dat de schilder zich niet alleen afvroeg of de gebeurtenis wel onder het bereik zijner kunst viel, maar er, als hij die vraag toestemmend mogt beantwoorden, over nadacht, hoe dit gelukkigst viel uit te drukken; - een klein historiëel eindelijk, dat den oningewijde bij eenig aanstaren duidelijk wordt, dat den hooger ontwikkelde bij den eersten blik verrast en treft; een klein historiëel, dat dien naam verdient, zaagt gij er vele in uw misschien lang leven? Toespelingen op het onderwerp, een der hulpmiddelen van het genre, toespelingen, ze plegen niet te ontbreken, - verplaatst het u in het kabinet van een keizer of een koning, er valt een troon minder te pas dan aan te brengen, - waar een krijgsman optreedt, schittert het gemeenlijk van staal, - geldt het een geleerde, de planken buigen van de boeken. Wij bragten maar enkele proeven bij, wij hebben de overige voor het kiezen; of doet een bekend borstbeeld in het verschiet niet den tijd raden waarin de gevierde leefde, geeft het geen wenk, wien hij navolgde, of ten minste na te volgen zocht; vermeldt een Corpus Juris of eene Heilige Schrift, eene globe of een geraamte niet den aard zijner studie, predikt een zandlooper niet tegelijk de waarde van een oogenblik en de ijdelheid van het ondermaansche? Toespelingen, hun tal is legio; maar helaas! zij verwarren in plaats van aan te vullen, als de hoofdfiguur er behoefte aan heeft, als deze en deze alleen niet volstaat om den indruk te weeg te brengen, dien een waarachtig kunstenaarsgemoed ontving of het was ware, dien het weêr wist te geven, als had het dien opgevangen in brons. Een klein historiëel, de schrale krans, waarmede wij ons nog mogen vleijen, sedert de schitterende hun

beloofd, die de hoofdtijdperken der geschiedenis op grooter dook aanschouwelijk maken, buiten ons bereik raakt, door ons burgerlijk leven, zegt men, door onzen weêrzin in wat studie heeten mag, moest men er bijvoegen; een klein historiëel, toch nog een krans, mits het meer doe dan voor een omzien door wat lichteffect te verrassen, dan louter onze ijdelheid te streelen, door het verlevendigen der gedachtenis eens beroemden landgenoots, zonder eenig verband met de behoeften onzer dagen; een klein historiëel, dat gelegenheid geve den gang van ons geslacht in de ontwikkeling van een uitmuntend gemoed of een uitstekenden geest te bespieden, de stoffe daartoe schuilt niet altijd waar men regt meent te hebben haar te vermoeden, dat levert niet wie maar wil. Eene groote gedachte, een beslissend blijk van vooruitgegane beschaving in beeld te brengen, het doet schier even hooge eischen aan onderwerp als aan opvatting, - indien we het bij den dichter, dien deze studie geldt, niet op nieuw hadden ondervonden, we zouden dit derde opstel welligt anders zijn begonnen, al geregtigt de aard van zijn talent, ge zult het later zien, tot dat geloof aan het innig verband tusschen beide kunsten, van 't welk deze regelen getuigen.

Een greep uit Tegnérs gezellig, huisselijk leven, wat schijnt gemakkelijker, wat belooft u hem geleidelijker te doen kennen, in velerlei betrekking geplaatst, gelukkig gehuwd, als wij hem te Lund wedervinden? Wij hebben slechts onderzoek naar zijne woning te doen, om in antwoord op onze vraag, door den drieërlei titel, welken wij hem hooren geven - docent in de aesthetiek, notaris in de philosophische faculteit, vice-bibliothecaris der universiteit - te weten wat hem - den onbemiddelde - den moed gaf huisvader te worden. Dergelijke cumulatie van aanstellingen en ambten moest veel geven, meent ge - en ge bedriegt u, want onze armste dorpspredikant heeft meer inkomen dan het drietal werkzaamheden hem waarborgde. Ons wacht dus in die woning ook geene weelde, zoo gij onder dat woord louter wat duur is begrijpt; of er daarom echter die ontbrak, welke de diêrste mag heeten, ge zult zelf oordeelen; maar eerst nog een woord over gene. Er is beweerd, dat Esaïas aan deze geene behoefte had; zin voor eenvoud, zeide men, was slechts natuurlijk bij wie, in een dorp geboren, zijne jeugd op het land had doorgebragt, in boeken snuffelende. Wat kon hij van de honderde geriefelijkheden weten, die, al worden zij door gewente allengs minder gewaardeerd, het leven zoozeer veraangenamen, de geriefelijkheden, misschien als de gezondheid, ‘schatbaarst door 't ontberen,’ mits men die eens hebbe gesmaakt? Het zou juist geredeneerd zijn, als de onderstelling zelve gegrond ware, - maar zij is het niet. Tegnér had, luttel jaren te voren, de betrekking van huisonderwijzer bij een aanzienlijk man, in de hoofdstad van Zweden, voor korten tijd op zich

genomen, en er op grooten voet zien leven. ‘Het wordt mij dagelijks helderder,’ schrijft hij aan een vriend zijner jeugd, in den winter van 1803, ‘dat Stockholm voor mij geen prettig verblijf zal worden. De weinige kennissen, welke ik in deze stad heb, mijn wensch, dat ik er nog minder had, het gedruisch om mij heen, allerlei dwang en honderde kleinigheden beletten me, mij hier op mijn gemak te gevoelen. Alreeds ben ik, door de beleefdheid van Strübing’ (de man, die hem zijne zonen had toevertrouwd) ‘meê geweest naar de schouwburgen, op pic-nie's, bij sledevaarten, en de hemel weet wat! Maar ik moge doen wat ik wil, het verwenschte gegeeuw blijft aanhouden.’ De bekentenis is karakteristiek, al kondigt ze geenen Rousseau aan, al heeft ze geen zweem der hartstogtelijkheid waarmede deze tegen de vermaken der groote steden uitvoer. Schijnen intusschen de luidjens u niet naïf, die in haar eenen anachoreet meenen te hooren, die slechts voor het hemelsche oogen en ooren heeft? Hoe zij beschaamd worden, als wij in denzelfden brief verder lezen - de vriend, aan wien deze gerigt is, streefde naar een adjunctschap, dat zijne toekomst zou verzekeren, - als Tegnér voortgaat: ‘Hartelijk zou ik mij verheugen, als ge die betrekking kreegt! Ge zoudt dan rustig kunnen leven, van niemand ter wereld afhangende, want gij weet, zoo goed als ik, lieve broeder!’ - zweedsche vrienden noemen elkaâr dus, om den stijven titel en het onbehagelijke u te mogen vermijden - ‘men is niet gelukkig als men niet indépendent is, hoe onbekommerd, hoe gemakkelijk men ook moge kunnen leven. “Vrijheid is 't, waar ik bij zwere!” maar geene godinne is ooit ondankbarer geweest, dan deze jegens mij. “Och, dat ik ook eens zulk een adjunctschap kon krijgen; maar wat geeft mij regt te wenschen, zoo spoedig fortuin te maken? Alles op zijn tijd.’ - Alles op zijn tijd, veelbelovende! die als jongeling naar het eenige streefdet, wat het u mogelijk maken zou de gave u geschonken geheel te ontwikkelen; geene uitspanningen, die zoo ligt in uitspattingen ontaarden; geen vermogen, dat zoo vaak verdooft en vereelt; slechts de gelegenheid werkzaam te mogen zijn, om onafhankelijk te kunnen worden. Alles op zijn tijd! drie jaren later scheen die dag gekomen; wij zien eenen anderen brief in, geschreven in den zoetsten zomer zijns levens. ‘Mijn bruiloftsdag nadert, en ofschoon het volstrekt geen groot feest zal zijn, wensch ik toch zeer bij die gelegenheid allen, welke mij het naauwst aan het hart liggen, om mij te zien.’ En gis nu eens wien die uitnoodiging gold, - het is minder een beroep op het geheugen des geestes, dan op dat van het gemoed: - ‘Branting,’ zegt ge, ‘den ouden Branting,’ en gij hebt het geraden. ‘Hoe aangenaam zou het me wezen bij die gelegenheid mijnen vrienden een vader te mogen voorstellen, dien ik even zoo lief heb, als hem, dien ik zoo vroeg ver-

loor!’ Alles op zijn tijd! de gewenschte Augustusmorgen daagde; en al bleef de myrthenkroon uit, in Stockholm voor het bruidjen besteld, Anna was er niet minder bekoorlijk om, toen zij, de donkere lokken getooid met een krans van dat fijne loover, waartusschen in het bosch de beziën gloren, welke Zweden te regt zonder weêrga prijst; toen zij, bleek-blozende, aan de hand van Esaïas naar het altaar trad, en hem eene trouw beloofde, die levenslang, in lief noch leed, van wankelen wist. Alles op zijn tijd! - het jeugdig echtpaar had den vaderlijken zegen van Ramen's landheer ontvangen en was te Lund, waar Tegnér, volgens zijn brief aan Branting, ‘een klein huis en hof’ had gekocht, aangekomen; lang waren de wittebroodsweken voorbij, - nu den greep, die zoo gemakkelijk scheen, die gelegenheid geven zou geheel hun toestand in eens te overzien!

Het zal aan ons schorten, zoo deze mislukt, immers aan de stof kan het niet haperen, meent ge, en wij geven het u toe: waren ooit menschen gelukkig, die twee mogten het heeten! Of dit echter uwe belangstelling blijvend zal waarborgen, wie weet het? Strijd en smarte, we beroepen ons op welke letterkunde, welke kunst gij wilt, zij blijken schilderachtiger dan rust en heil; - maar is dan licht niet schooner dan duister? valt gij in; en liever dan u langer te weêrleggen, maken wij u getuige van onze poging, zij valle dan uit zoo ze wil. Het tooneel is gegeven, eene kleine kamer; - de tijd van den dag? Kies welke ure u de liefste is, mits geene die tot kaarslicht verpligt, - sabel, keel en goud staat goed op een wapenschild, maar slecht op een schilderij. Stoffaadje? we hebben zweedsche woningen uit dien stand genoeg gezien, om het behangsel der wanden te kiezen, om de gordijnen te schikken, om de onontbeerlijke, om de onvermijdelijke sofa om te trekken, - tot het rekjen met de meerschuimen pijpekoppen toe, alles heugt ons. Intusschen, hoeveel de getrouwheid van het locaal-costuum tot den totaal-indruk bijdrage, zij alleen brengt de zege niet aan. Een oogenblik moge deze of gene kleinigheid, van onze gebruiken afwijkende, uwe opmerkzaamheid trekken, die ronde porseleinen toren bij voorbeeld, tot haard dienende, maar boeijen, dat doen u zelfs zijn koperen deurtjens niet; het gansche ding deinst al in de schemering weg voor de groep, welke wij voor ons zien, eene moeder met haren eersteling, Anna en de kleine Christopher! Esaïas staat er tegenover, het jongsken omhoog heffende, als 't hem zijne mollige handjes toesteekt; Esaïas, de moeder benijdende, als het fluks weêr op haren schoot wil spelen, als het daar zoo gerust ligt, en zij er de drijvende oogen op houdt gevestigd. Droomt hij haren zoeten droom mede? de verwachtingen, die hij op haar gelaat leest? de bekommeringen, die dat lieve, blanke voorhoofd een omzien bewolken, en thans wijken voor den glans, die uit

hare blikken straalt, nu zij er zich naar buigt om het te kussen, vast geloovend, dat hare hoede volstaan zal om het voor alle leed te veiligen, neen, dat hare bede zal verwerven, wat hare bescherming niet vermag? Wij zouden ons genrestukjen, als het dergelijke gedachten bij u opwekte, niet geheel mislukt achten; maar of het daarom aanspraak op historische waarheid zou mogen maken, wie het bewere, niet wij. Er is veel van dien aard, er is waarschijnlijk veel hoogers in het gemoed van dien blonden jongen man omgegaan; maar gezongen, geschreven, heeft hij het niet. Gij hebt alle regt naar het: waarom? te vorschen; het woord van zijnen dichterlijken biograaf Böttiger: ‘Alle poëzij heeft hare ochtendschemering; die der Tegnérsche duurde lang,’ verklaart het verschijnsel maar ten halve. In het Tweede Deel van des dichters ‘V e r z a m e l d e S c h r i f t e n ’, zijn de eerstelingen zijner verzen opgenomen, verzen uit die dagen en uit vroegere; enkele erotische die in zijne jongelingsjaren, eenige aan vrienden en verwanten die in den eersten tijd van zijnen echt verplaatsen. Als wij tusschen beiden moesten kiezen, wij zouden niet aarzelen aan de eerste boven de laatste de voorkeur te geven, en dat niet enkel dewijl deze gene in tal overtreffen. ‘Een verliefde is dichterlijker figuur dan een gade,’ schertst ge, en de verzamelaar dacht als gij, en gaf tegen tien minnedichtjens maar twee stukjens met toespelingen op zijn huisselijk leven. ‘In zijne zangen aan “de A f w e z i g e ” verrassen u, onder velerlei ochtendgeneurie, teedere toonen van verlangen, liefde, gemis.’ We willen niets op dien lof afdingen; we wijzigen dien naauwelijks als wij ze hooger waarderen om den hartstogt, dan om het gevoel waarvan zij getuigen. En toch is deze hunne hoogste verdienste niet; wat zij eigenaardigst hebben, wat Tegnér, bewust of onbewust, grepen in die gedichtjens beproefd, tien, vijftien jaren later gelukkiger over deed doen, het is de gave der aanschouwelijkheid hem verleend. Wij weten niet of u het allerliefste versjen van Béranger heugt: ‘M a u d i t P r i n t e m s ’ getiteld, de klagt van den armen jongen, die de lente verwenscht, omdat hij, door het loover der linden, het meisjen dat over hem woont, niet meer zien kan; de arme jongen, die zoo gaarne, in plaats van het lied der vogelen, het kletteren der hagelkorrels op de ruiten hooren zou, dan was er kans dat zij het venster opendeed, om kruimels te strooijen. Sla het op; al zijn de kussen, die elkaâr in de lucht ontmoeten, wat heel fransch, het liedjen schildert weêrgaloos; maar doet een stukjen van Tegnér uit die dagen, ‘B u u r t s c h a p ’ getiteld, er, in enkele coupletten, inderdaad voor onder? ‘Hij staat aan het venster en ziet naar het hare, waar zij zit die hem lief heeft, van wie hij geen twintig schreden gescheiden is, wier harte hem behoort.’ - In plaats van u te vertellen, waarom hij die ruimte niet overwipt, is hij in gedachte

bij haar: ‘ik zou hand in hand met u kunnen zitten en u aanzien; ik zou in den glans uwer oogen kunnen staren en bijwijle de leliën kussen, blozende voor mijnen blik.’ - Welk een weelderig penseel! - of hij het gehoord had, tempert hij den gloed: ‘ik zou kunnen leunen op uw stoel, luisterende naar een lied, waaruit uw harte spreekt, en kunnen zuchten als ge zweegt, want de leeuwerik trilt niet zoo schoon, zelfs de nachtegaal haalt er niet bij.’ - ‘Ik zou gelukkig kunnen zijn, ik, en ben het nu, want in den maneschijn worde ik op het rolgordijn de edele lijnen eener schaduw gewaar, - die schaduw is de uwe.’ - Als een enkele trek in den beginne u de gelegenheid had gegeven te vermoên, waarom hij het offer der afwezigheid brengen moest, en het versjen dan met de laatst medegedeelde regels had geëindigd, zoudt gij gewenscht hebben, dat het langer ware geweest? Wij niet, - wij betreuren het, dat het zelfs zoo als het daar ligt, niet eindigde, dat er nog twee coupletten op volgen: ‘ik bid u, zie op naar de maan, staar in dat blaauw.’ En wat meent ge, dat de verliefde op ‘de geduldige’ gewaar wordt? ‘Twee minnenden, twee engelen op een lelieknop; och, waren wij die beide!’ - Sentimenteel, zucht ge, sentimenteel, als zoo vele gedichtjens uit het begin dezer eeuw, voegen wij er bij; ‘eens zullen we daar zamen rustig zitten, en met een teederen kus dank ik u dan nog voor uwe trouw!’ En nu, er moet iets vergoêlijkends in de laatste regels schuilen, meent ge, of wij hadden u het versjen niet medegedeeld; ‘maar zij, die de aarde bewonen, ze hebben ons dan al lang vergeten!’ - - is er humor, is er ironie in dat slot? Beslis het zelf; ons schijnt het dichtstukjen de speling van eenen geest en een gemoed, die nog naar hun eigenlijk genre zoeken. Wij hebben in de proeve iets fransch geprezen en iets duitsch gelaakt; in de beste van de overigen is bijwijle iets schotsch, maar waarbij ze winnen: Burns spreekt uit het beurtelings vurig en innig: ‘'t Is lang geleên!’ Zonderling mengelmoes, zegt ge, en wij weêrspreken u niet, als ge maar aan geene navolging gelooft; waar hij aan deze lijdt, zijn de Ouden zijne modellen, - de G e v a r e n v a n d e n P i n d u s , zijnen academiemakker Christopher Myhrman, en ‘E e n b r u i l o f t s d i c h t ’, zijnen broeder Elof gewijd, de beide verzen in den eersten tijd van zijn huwelijk geschreven, zij hebben niet enkel in den vorm iets van den grootsten der Latijnsche lierzangers. Is het wonder dat we, deze doorloopend, geen moed hebben zijnen echt een genrestukjen te ontleenen, zoo als Tollens er in menigte heeft geleverd, dat wij ons, juist om de grootscher vlugt sedert door Tegnér genomen, hier aan geen dieper, dichterlijker opvatting van dien toestand durven wagen, dan hij zelf aanduidde? Er schittert genie uit vier regels aan Elof, als hij dezen toeroept: ‘Gij hebt uw eigen kluis ge-

bouwd en er eene gade binnengebragt; uwe hoop, die zoo lang omzwierf, de gevleugelde, staat stil;' - maar voor een tafereeltjen als wij bedoelden, is er te veel teleurstelling in de klagt: 'dichting is zoo mild met beloften, slechts verstand houdt woord! - Helaas!' gaat het voort: 'ge zijt voor het altaar niet enkel met uw geluk getrouwd; geloof mij, in de woning der echtelingen is bekommering de oudste zoon!' - Ons schilderijtjen zou zware slagschaduwen eischen om in overeenstemming te blijken met de betuiging: 'als men zijne wijze van denken niet uit wil zetten of ze een kapitaal ware dat rente moet geven; als men van geene gunst der grooten weten en geen ander brood eten wil, dan het beste, het verdiende, zie dan gebeurt het vaak, dat men uit zijne morgensluimering minder vrolijk wakker wordt, met het bewustzijn dat men vele schatten ontbeert, schoon men ook den besten bezit!' - De laatste trek redt den toestand; wij, die de verdere uitweiding des dichters overspringen, hebben ook zijne vergoêlijking, dat hij slechts waarheid wilde schrijven, maar met een woord aan te stippen. Ge kunt u zelf den overgang denken, hoe hij gelukkigst wordt geprezen, die den gulden regel in beoefening brengt: 'wat hij bezit te waardeeren, en dat niet louter wat hem ontbreekt te doen; geen honderdvoudigen oogst te hopen van ieder korrel die ontluikt en knopt, neen, ook op misgewas voorbereid te wezen.' - Waarlijk, er faalt geene poëzij in de teekening der gade, die hem voor den geest zweeft; maar wien ergert dat verwenschte waas van wijsheid niet, 't geen haar belet regt schilderachtig te worden? 'Gelukkig toch,' roept hij uit, 'gelukkig, ondanks alle bezwaren, wie van de moeite des dags uitrust aan den boezem zijner vrouw, die den somberen mijmeraar blijde te moet komt, die het vuur aan den haard op doet vlammen tot sneeuw en rijm in zijne lokken opdroogen; - zij, wier blanke handen nu eens den eenvoudigen disch dekken, op welken geen overdaad de vruchten zijner vlijt verteert, om zijn gemoed allerlei onrust ter prooi te laten, en die dan weder het leger spreiden, waarom de beide tweelinggoden zweven, de liefde en de slaap.' - Er is iets karakteristieks-zweedsch in de opsomming der offers, welke dat heil eischt: 'geen dolle pret stoeit dag aan dag meer in die stille woning; scherts en lach ze zijn achtergebleven in den kring der gezellen, die hij verliet,' - er is iets karakteristieks-Tegnérsch in de bekentenis, dat de dagen des dweepens voorbij zijn, dat de fantasie hare moede vlerken hangen laat, dat..... maar genoeg om onze aarzeling te regtvaardigen door eene aanschouwelijke voorstelling, door de opvatting van een enkel oogenblik heel die wereld van gedachten, dat wikken en wegen vooral, te doen zien, gevoelen, begrijpen. Echter zouden we Tegnér onregt aandoen, zoo wij met deze verklaring

van zijn ‘B r u i l o f t s d i c h t’ afscheid namen: enkele stralen lichts doen die schaduwen wijken. ‘Waarheid en wijsheid blijven over, waarheid met het vlekkeloos voorhoofd, wijsheid met de zilveren lokken, en zelfstandigheid, die geen steun van buiten behoeft, en deugd, die moed, hoop en vrede geeft,’ - allereerbiedwaardigste matronen, voorzeker, doch die de dichter beter had gedaan, niet zoo statelijk te schilderen; die meer indruk zouden hebben gemaakt, als hij haar in beeld had gebragt, zoo als hij eensklaps en weêrgaloos de geneugten doet, ‘op iedere bloem des levens als morgendaauw vallende.’ Geheimzinnige gave der poëzij! de ader is ten langen leste naauwelijks geraakt, of de straal schittert en stroomt schier: ‘hoe ligt valt het van de wilde weelde der jeugd afstand te doen, als men onder eigen dak zijn lief wijfjen kust,’ - het zijn vier vlugge, schoone regels, - ‘laat allerlei ijdelheid met haar twee of haar vierspan ons voorbijvliegen, welk een genot, als we haar uit ons venster gadeslaan, om hare dwaasheid te belagchen;’ - het zijn vier volgende, welke tot nog gelukkiger voeren: ‘en hoe stomp worden de stekels aan de doornroos des levens, als gij een stamhouder op vaderlijke knieën moogt wiegen.’ - Geheimzinnige gave der poëzij! schooner dan de schitterendste scheppingen des hoofds, verrassen, verrukken, verteederen ons weinige woorden uit het harte: Tegnér is in den kring zijner kleinen; ‘de verbleekte heugenissen zijner eigene kindschheid krijgen weder kleur; - welk een leven!’ roept hij uit, ‘in iedere ader, - hoe rein, hoe zacht is hunne stemming,’ - zingt hij, zijne lievelingen gâslaande; ‘welk eene heilige onschuld in die blijde spelen! Hoe de ziel, zich hare geboorte in den hemel bewust en weder naar deze strevende, hoe de ziel, hier beneden nog vreemdelinge, allengs de wieken rept, hoe de lange nacht afneemt, en de overblijfselen uit eene betere wereld worden bijeenvergaderd, bezield en omgeschapen!’ - Geheimzinnige gave der poëzij! mogten wij ons tot nog toe vleijen in ons nuchter proza een dragelijken tolk te vinden, volstaande om uwe gewaarwordingen weêr te geven, hier neemt ge eene vlugt, welke het niet vermag te volgen; de dichter, die klaarheid boven alles prees, wordt kernig en kort tot vermoeijing des geestes toe, - als ware het zoo vreemd, dat vonken bijwijle verblinden! ‘Als men dan de kleinen tot zich roept, en ze aan zijne borst drukt, en ons harte, verruimd, begint te vermoeden, hoe lief een God zijne wereld heeft, zie, dan wordt alles om ons licht, dan zijn alle zorgen gestild, dan lacht de aarde, en de hemel daalt in heel zijne volheid in een menschelijk harte neêr!’

Hoe wij den genreschilder zouden vieren, in staat de grenzen zijner kunst zoo verre uit te zetten, dat hij hopen mogt er in te slagen dergelijke gedachten te veraanschouwelijken!

We spraken van nog een gedichtjen uit die dagen, Christopher Myhrman toegezongen, de G e v a r e n v a n d e n P i n d u s getiteld; laten de volgende regelen er aan ontleend ons ten overgang strekken. U heugt, zingt Tegnér:

U heugt de tijd (wat was hij zoet!)
Toen ik Verbeeldings toovergloed
Door 't overwolkt verschiet zag dringen,
En in des knaapjens ledig hoofd
Zoo gave als krans, den man beloofd,
Als starren op- en ondergingen!
Gij zaagt me in slapeloozen nacht
Met mijn Homerus doorgebragt,
Vernoegd de taaiste glossen slikken;
Al dwarrelde ook dat schoolsche stof,
Eens zou me licht bij licht verkwikken,
Die, sints hun tinteling mij trof
Beheerschers bleken van mijn blikken.
Helaas! hoe vlug ik voorwaarts schreed,
'k Zie verder, hooger slechts ze schijnen,
In kring wiens omtrek ik ontgleed,
Een vloed, die wassend zich verbreedt,
Om in den zeeschoot te verdwijnen!
De droom, dien ik zoo blij begon,
Eindt somber nu 'k mij vergewisse
Hoe luttel, hoe schier niets ik won,
Hoe veel, hoe ik schier alles misse!
Mijn blik, van al dat staren moê,
Te loor gesteld in 't hooge streven,
Wendt, schoon hij ligt te laat het doe,
Wendt scheemrend weêr der rust zich toe,
Die in de laagte is t'huis gebleven.

En weder ziet ge, in de eerste dagen hunner studie in de kleine kamer aan de hoogeschool te Lund, de beide makkers voor u; - maar het was niet om de gedachtenis van dezen tijd in uw geheugen te verlevendigen, dat wij de vertaling beproefden; het was om u een blik te gunnen op wat er, ten gevolge der toenmalige eerzucht, thans voor den geest des dichters omging. ‘Zalig hij,’ zoo besluit het vers, ‘die zijne lente niet prijs heeft gegeven voor eenige bladeren door zijn hair, een buit voor den wind van morgen; die niet ten bergtop opsteeg, om de hoogere lichten aan te gapen, welke hij niet kan naderen, en eene vlugt gâ te slaan, die hij toch niet bijhouden kan. - Zalig hij, die de krachten zijner jeugd niet in ijdel-

heid heeft verkwist, maar deze al vroeg een nuttig bedrijf toewijdde; die met vereelte hand den moederlijken grond omspit, in welks zand hij weleer spelen mogt.' - Er is Horatiaansch talent in dien lof der gulden middelmatigheid; 'hij weet genoeg om braaf, hij heeft genoeg om gelukkig te wezen; het valt hem niet in de onrust tot gast te nooden!' - Er is studie van den psalmist, niet in de schets van het velerlei goede door hem gesticht, waarmede hij echter geene eere najoeg: neen, in de wijze waarop ons het loon van dien ijver voor het algemeen aanschouwelijk wordt gemaakt; 'die goede getuigenissen staan als bloemen om zijnen oogst, als leliën om den ouden eeder.' - En als droegen die dertig regelen nog geen blijken genoeg van de kennis van velerlei letterkunde, een Grieksch trekjen vindt gij aan het slot; de geprezene wordt niet slecht en regt op zijn zweedsch begraven; 'zijne urn, een gedenkteeken van stille deugden, wordt door al wat goed is vereerd!' - Als deze bladen een ander doel hadden, dan de ontwikkeling van Tegnérs genie gâ te slaan, we zouden u niet bij de bonte mengeling van beelden, noch bij de mismoedigheid, waarvan deze eersteling des dichters blijk geeft, hebben bepaald - thans moet het u als ons duidelijk zijn, vleijen wij ons, dat de laatste uit de eerste haren oorsprong nam, dat zijne kunst leed onder zijne velerlei kennis. In het werkelijke leven had hij vasten voet gewonnen; Böttiger drukt dit zoo juist uit, dat wij gaarne zijne schets overnemen. Hij was een ander man geworden 'van het oogenblik af dat hij, gewaarborgd te kunnen bestaan, zich onafhankelijk gevoelde, en de zon van zijn huisselijk geluk zijne uren van uitspanning verhelderde. Zijne zelfstandigheid trad aan het licht, en nam vast met koninklijk gebaar de plaats in, die haar toekwam. Weleer schier traag, afgetrokken, ontoegankelijk, werd hij nu op eens vrij, levendig, de ziel van gezellig geneugt. Het was of hij vroeger geen t i j d had gehad om jong te zijn; daarentegen bleef de jengd hem van toen af levenslang bij. Te voren had zijne zon hare stralen slechts naar binnen geschoten, voortaan doorgloeide zij ook zijne uiterlijke verschijning; het zweemde naar de ontdooijing van een bevrozen alpentop; smeltend schitterde hij weêrgaloos. De geniale mijmeraar was weldra in den beminnelijksten gastheer verkeerd, en, niet enkel ten zijnent, ook bij zijne vrienden vond hij geens gelijke in speelzieke scherts, vonkelend vernuft en verrassende invallen. Nooit riekende naar de lamp, nooit met moeite ingebaald, geene oude bekenden door de beleefdheid als nieuwelingen begroet, sprongen die schichten aan het licht, met de stoutheid eens helds en de onschuld eens kinds. Men hield hem ten goede wat zij dols hadden; men kon van hunne scherpte niet worden gedeerd - de spits was niet in gif gedoopt, er waren rozen des geestes om den pijl geslingerd. Zijn

omgang sloeg vuur, maar geen verterend, het was electrisch, - de vonken stoven in het rond als de angellooze lichtvliegen in een zuidelijken zomernacht. Bijwijle, als de scherts om zijne lippen speelde, veroorloofde hij zich dingen te zeggen, die uit een anderen mond onvergefelijk ruw zouden zijn geweest, maar die uit den zijnen tevens iets zoo verrassend-vernuftigs, iets zoo gulgaauw-speelzieks hadden, dat zelfs het onschuldigste meisjen lagchen moest, eer zij was beginnen te blozen. Beminnelijker geestigheid dan die van Tegnér is misschien nooit bewonderd. Welk een ondeugend gezigt hij zetten mogt, men wist dat boosheid zijn binnenste vreemd was; door den schalken golfslag heen staarde men in een doorschijnend diep van heiligen ernst. Het was het volslagen-eerlijke van zijnen aard, dat tegelijk aanleiding gaf, en verontschuldiging met zich bragt voor wat zijne uitdrukking soms moedwilligs had.' Voorzeker, het mogt meer dan eene ontwikkeling, het mogt schier eene herschepping heeten; maar zoo lang slechts de mensch, zoo lang niet tevens de dichter Tegnér zelfstandig aan het licht trad, was het toch maar eene halve, - wat belemmerde de geheele? Wij hebben in het tweede dezer opstellen er naar gestreefd u den gemoedstoestand eens jeugdigen kunstenaars te schetsen; wij hebben getracht u eenig begrip te geven, welke voorgangers de ontluikende dichter ten zijnent aantrof; we vergden er in dit tijdschrift zoo groote ruimte voor, dat belangrijker bijdragen om onzentwille moesten wachten; laat het u borg zijn, dat wij in geene herhalingen znllen vervallen. Al gaan wij zamen Tegnérs studievertrek binnen, wij zullen u niet weêr stil doen staan voor die kleine verzameling van Zweedsche Auteurs boven zijne schrijftafel, of het huisgoden waren, geplaatst; noch op hem zelven de opmerkzaamheid vestigen, die daar al peinzend heen en weder gaat, en enkele regelen in allerijl op het papier brengt, en dat zelfde papier straks met schier dolle drift aan flarden rijt. De aanleiding tot dat straffe oordeel over eigen werk, tot die somberheid waarmede hij deze voortbrengselen afkeurt, kan in nog eene andere oorzaak, dan bewondering des verledens of besef van eigen onmagt, kan in eene derde, kan in zijne tijdgenooten schuilen, en van wat wij u mogen verschoonen, van een blik op deze niet.

Eerzucht wissele, als alles hier beneden, van vorm, toch blijft haar aard dezelfde; waarom zouden wij het u euvel duiden, zoo gij, grieksch om den wille van Tegnér, u herinnerdet hoe de lauweren van den overwinnaar van Marathon den sluimer van Themistocles stoorden en ons ondeugend vroegt wie in die dagen de populairste dichter van Zweden was? Het antwoord zou zich te minder laten wachten, daar uwe verdenking er door zou worden beschaamd; op aller lippen zweefde niet de naam eens dichters,

zweefde die eener dichteresse. ‘Het sluit de jaloezij niet uit,’ zegt - misschien - eene lezeres; we buigen ons beleefdelijk, maar laten er op volgen, dat de aard van haar talent dit ten minste navolging deed. Als iemand er belang in stellen mogt, hoe men aan den avond der vorige eeuw en in den ochtend van deze, in wat men gewoon is goed gezelschap te heeten, in Zweden, l e e f d e en l a c h t e , minder het leven des gemoeds dan dat des geestes, en niet zoozeer den lach der schampere spotternij als dien van schalke scherts, hij zoude, zoo hij op onzen raad de verzen dier vrouw bestudeerde, een waar kunstgenot smaken, tegelijk zijn weetlust bevredigend. Van jongs af in de gelegenheid de wereld om haar heen van alle zijden te zien, getuigt de wijze op welke zij hare indrukken wedergaf van oordeel en oorspronkelijkheid tevens. Dochter van een professor in de juridische faculteit te Upsala, mogt deze zelf haar zoo goed in het Latijn hebben onderwezen, dat zij in staat was de opstellen zijner studenten te corrigeren; dat zij een heldinnenbrief van Ovidius, D i d o a a n A e n e a s , in onberispelijke zweedsche verzen vertaalde; niemand was des ondanks minder blaauwkous dan zij. Daartegen had hare moeder gewaakt, de fijngevoelige, echt godsdienstige vrouw, wier beeldtenis, later door haar geschilderd, onsterfelijk is geworden: ‘waarom zouden scherts en spel en schuldelooze vreugde de vlugt nemen, waar het bestjen verschijnt, vrolijk als ze is, vrolijk met waardigheid?’ onze dichteresse was als zij in keuken en kelder te huis. Gij zult ons verdenken, jagt te maken op tegenstellingen, als wij u thans Anna Maria Malmstedt, op vier en twintigjarigen leeftijd, eensklaps doen ontmoeten in den schouwburg te Stockholm, vertolkster van het zangspel Z e m i r e e n A z o r , gevierd door wie aan het hof van Gustaf de Derde prijs stelde op verzen, bij zoo geestige muzijk als die van Grétry passende. En echter zijn het verrassingen, die gij ons onderwerp en niet onzer opvatting hebt dank te weten; immers, wat wij nu hebben mede te deelen, zouden wij nooit hebben bedacht, want het stelt te leur. Anna Maria deed een goed huwelijk, tant mieux pour elle; Anna Maria hield zich tien, vijftien jaren lang in vergetelheid schuil, tant pis pour le public, en voor ons; ons verhaal vlotte zoo vlug. Wel wilde het gerucht, dat eenige vrolijke gezelschapsliederen - de Zweden zingen gaarne en zingen gaarne zweedsch - dat beide poëzij en muzijk van deze, van Mevrouw Lenngrén waren - zoo heette Anna Maria's echtgenoot, - maar welken opgang die zangen maken mogten, van stad tot stad en weldra door het gansche land verspreid, de begaafde, bevallige jonge vrouw erkende ze niet voor de hare. ‘Ik zing schooner verzen,’ zeide zij. En welke waren deze? Benijdenswaardige Anna Maria, zij had niet maar een goede partij gedaan, zij was gelukkig ge-

huwd; Lenngrén, de Commerce-råd, de Ridder, de wat niet al, was meer dan een rijk, was tevens een beschaafd, geletterd, geestig man, en de gezellige avonden ten zijnent door de eerste talenten van het Stockholm dier dagen gesleten, leverden alles op wat weelde, smaak, genie schitterendst hebben en schoonst. Er faalde dien feesten niets, niets dan wat de buurman, die ijverzuchtig opzag naar de helder verlichte vensters, die, ijverzuchtiger nog, een weêrgalm zocht op te vangen der toonen door de zaal ruischende, in milde, schier te milde mate was bedeeld: den echtelingen Lenngrén faalden eenige kleinen, een paar telgen, een enkel kind! De avond, het oogenblik dat wij ons voorstellen, zag misschien zulk een man buiten staan, maar binnen viel de vergelijking, tot welke hij ons uitlokte, niemand in. Men had slechts ooren voor een nieuw muzijkstuk, slechts oog en oor voor haar, die de zangpartij op zich had genomen; het was de gastvrouw zelve, een kleinen kring van vrienden en vernuften om haar heen.

Er is plaats, ook voor ons, als ge wilt. Gij geniet, schoon verre van die te ontleden, al de geriefelijkheid, al het geneugt van den overvloed zonder overdaad in deze zaal: ge zijt slechts opmerkzaamheid voor haar, wier zorg en tact Lenngrén dat lief te huis is verpligt; ‘wat al geest in dien lach, hoeveel ziel in die oogen!’ Spiegel u in de groote, blaauwe kijkers, van gastheer en gasten naauwelijks notitie nemende; een enkelen der laatsten evenwel moogt gij niet voorbijzien, den man, die Mevrouw Lenngrén naar het staartstuk geleidt. Het is Kraus, duitscher van geboorte en dus muzijkaal, maar die voor geen zweed wijkt in liefde voor de letteren des lands, dat zich zijner aantrok; Kraus, de autoriteit van den dag, die uitgenoodigd is zijn gevoelen over die compositie te zeggen. Er spreekt studie uit dat hooge voorhoofd; maar gij geeft ons eene verdiende les, gij luistert reeds. ‘Het was de W e r e l d d e r V e r b e e l d i n g , welke in die verzen gehuldigd werd,’ fluistert ge ons toe, nu de stemme zwijgt, en slechts het staartstuk spreekt; en ge herroept, Delille noemende, de zangen in ons geheugen, door dezen dier stof gewijd. Gij vergist u intusschen, - al is de navolging der franschen hier aan de orde van den dag, wat Mevrouw Lenngrén daar zoo even zong, is oorspronkelijk zweedsch. Alle overeenkomst houdt op met het onderwerp; het is geen lierdicht dat wij hooren; het is eene lyrische uitboezeming; de gedachte wat wij der onwaardeerbare gave der verbeelding verschuldigd zijn, wordt niet betoogd; zij heeft bezield! ‘Stil,’ zegt ge, weder het oor leenende, en we doen het als gij; toonen en woorden zijn waard beider vlugt te volgen. ‘Dank zij u, Verbeelding!’ klinkt het, ‘worde ik in de natuur wonderen gewaar, van welke geene wijsheid weet,’ en al zijn er, die dit eenen droom schelden, het blijkt dien eens echten dichters te zijn, want de wereld, welke wij op de wieken der zusterlijke

kunsten inzweven, die wereld waarin beemd en stroom, waarin berg en meir, waarin rots en zee eigenaardig leven en elk van deze eene eigene stemme hebben, zij is eene N i e u w e S c h e p p i n g , als het vers te regt heet! ‘O levend verstand aller dingen, geheimenis van gevoel en genie, wie is er, schoonheid! die u begrijpt, wie, dan die lief heeft?’ en toejuichingen breken de zangeres af. ‘Neen, niet mij deze hulde,’ zegt ze, ‘maar den dubbelen meester, - waar is hij?’ en van achter die breede venstergordijn, welke hem aan onze blikken onttrok, komt hij te voorschijn, de zwakke, ziekelijke man, die dezelfde gedachte in poëzij en muzijk leven gaf, Kellgrén, die zijn meesterstuk heeft genoten, volkomener voorgedragen dan hij het ooit hoopte te hooren, door Kraus gespeeld en door Anna Maria gezongen.

Al wischte hij ze ijlings af, de tranen, in Kellgrén's oogen opgeweld, ontgingen ons niet.

Sla 's mans werken op, als het u lust vonnis te vellen, of hij in de overige verzen van zijn dichtstuk het onderwerp even gelukkig, even geniaal regt bleef doen, ons boeit die dichter, zoo als hij daar zijn triomf een oogenblik genoot, en zich thans weêr zedig terugtrekt; ons boeit hij zelfs meer dan de muzijk, die weêr ruischt en de zang die weêr klinkt, - wie ter wereld gelukkiger dan hij? Hij is van kindsbeen allerlei krankten ten prooi geweest; voor vaderlijk erfgoed of vermogen, heeft hij niets dan de gunst van zijnen Koning; hij is maar een oud-vrijer, en toch met wie der gasten om hem heen, aanzienlijk, hooggeplaatst, adellijken en hofheeren als ze zijn, met wie zou hij willen ruilen, als hij er afstand voor moest doen van zijne kunst?

Het geviel den volgenden ochtend, terwijl het echtpaar aan het ontbijt zat, dat Kellgrén - niet werd aangediend, hij verkeerde daartoe in het huis van Lenngrén op te vertrouwelijken voet, hij gaf met dezen het vermaarde dagblad S t o c k h o l m ' s P o s t e n uit, - dat Kellgrén binnentrad. ‘Dank voor het genot van gister,’ was ditmaal meer dan het heusche woord, waarmede de gast zich in het Noorden de jongst genoten gastvrijheid pleegt te herinneren, was ditmaal eene waarheid. Lenngrén schoof vast een stoel aan; de bezoeker las een vraag op zijn gezigt: ‘Ik heb weinig geslapen, ik heb veel gedroomd,’ beantwoordde hij haar; ‘mijn droom gold dit huis.’ Verbaasd zag de vriend op: ‘er is binnen deze muren een schat begraven, die aan het licht moet worden gebragt; een schat.....’ de gastheer wist niet wat hij van Kellgrén gelooven moest, wist nog minder wat te denken, toen Anna Maria inviel: ‘toch niet!’ - Zij had de bedoeling des bezoekers geraden. ‘Ma cassette blijft mijn eigendom,’ ging de vrouw des huizes voort; - ‘Harpagon en jupons,’ lachtte Kellgrén, ‘uwe vrouw, amiee! alleen kan ons uit de verlegenheid redden; er is geen vers voor het dagblad

van morgen; zij heeft er een schat in hare cassette.' Er was iets zenuwachtigs in de beweging der hand, die meer melk in de koffij schonk dan de gast begeerde; hij zag het niet, hij dronk le café au lait, zonder aarzelen: 'een versjen,' bad hij. 'Om beoordeeld, om gehekeld te worden,' schudde Anna Maria het hoofd; - 'om een genot te smaken, als ge mij gister schonkt,' beweerde Kellgrén, - en een weêrschijn van den glans der zege schitterde uit zijne oogen; - 'de kunst vergoedt zoo velerlei gemis!' Het was goed gemeend - van den dichter der verbeelding; er was zelfs gevoel in - op zijn standpunt; maar Anna Maria rees op, en liet de heeren alleen, - om toch drie dagen later een eersteling dier beroemde verzen uit haar tweede tijdvak in Stockholms Posten te plaatsen, 'welke zij in den beginne het genoegen had als meesterstukjens van Kellgrén te hooren prijzen.'

Het leed echter maar eene wijle, toen onderscheidde het publiek; de scherts, die in de nieuwe galerij werd botgevierd, had al de schalkheid den eersten dichter des dags eigen, maar van zijne scherpte geen zweem. Ook kondigden de kijkjens in deze op het dagelijksch leven gegund een blik aan, die misschien niet zoo diep doordrong als dien des meesters, maar fijner onderscheidde; hem vergenoegde een enkele, zware toets; zij vermeidde zich in velerlei vlugge trekken. Haar bundeltjen gedichten, later door vrienden in het licht gegeven, behoefde luttel aanbeveling of verklaring van deze; zij had in het versjen, dat het opent, de duidelijkste voorrede ter wereld geschreven. Een raad aan mijne lieve Dochter (als ik er eene had) geeft hare gansche wereldbeschouwing bloot, eene vrolijke, eene vernuftige, eene vrouwelijke vooral. 'Betty!' heet het, 'ge zijt uwer pop ontwassen; neem voor het vervolg deze lessen ter harte; ge gaat op het groote tooneel eene glibberige baan te gemoet, maar de gevaren van deze zijn te ontgaan. - Trots al het kwaad, dat men u van de wereld verhalen zal, is zij nog de beste welke wij kennen; wees niet ligtgeloovig noch wantrouwend, houd het er niet voor dat alle rozen steken; houd het evenmin voor gegeven, dat alle mannen braaf zijn! - Alle wijsheid is begrepen in het goede vrienden blijven met dat degelijke bestjen, voorzigtigheid geheeten, zonder daarom der aardige spring in 't veld, opgeruimdheid, haar afscheid te geven. - Verkwist uw tijd niet aan veel lezens, kind! vrouwen vinden er luttel baats bij; zit vooral nooit zoo lang met den neus in een boekjen, dat de saus overkookt! - Of gelooft ge, dat ons verstand slechts uit boeken valt te verlichten? lieve Betty! bestudeer de wereld om u heen, en ge hebt stoffe tot denken te over. Ieder mensch is een boek, en geen zoo dwaas, dat er niet wijsheid uit valt te leeren. - Maar mogt ge, mijn beste! trots mijne waarschuwing, toch tusschen

de blaadjens snuffelen, doe het steelsgewijs en schuchter, en houd uw belezenheid voor u; savantes zijn de prooi der satire; wee der vrouw, die haar vernuft als haar bouquet ten toon draagt. - Onze bestemming is immers niet te schitteren; echtgenoot, moeder te worden, ziedaar wat uwe glorie mag zijn. - Orde in uwe geriefelijke woning, innemendheid in de wijze waarop ge ontvangt, ze waarborgen u de liefde en de dankbaarheid van den kleinen kring u aangewezen; als in deze uwe eerbare kleeding de reinheid uwer zeden afspiegelt, zult ge met de daad bewijzen, dat tooi, tot opschik toe gedreven, slechts dwaasheid aankondigt. - Snater in gezelschap nooit, maar zit ook niet stom als een raadsel; wees niet kieskeurig op een woordjen, maar vel ook geen vonnis; bovenal, Betty-lief! praat, maar hou geen rede, ge weet niet half hoe gek dat staat! - Een toetssteen wenscht ge voor lach en scherts? Laat beide in heure verrassing hare verdediging meêbrengen, daar ge nooit vergeten moogt, dat men, ja, met de geestige lacht, maar slechts achting heeft voor de goede. - Helaas! sinds het eene ledige hoofd het leven een last schold, en het andere de kaarten bedacht om den tijd te dooden, zult ge een partijtjen moeten maken; maar eer ge u aan het tafeltjen neêrzet, bedenk wel, dat de mooiste oogen leelijk worden als ze van winzucht glinsteren, en dat de bevalligheden de lippen ontvlugten, die grimmig: “pas!” zeggen. - Er is een andere klip, het kijken in de couranten, naar meer dan eene huwelijksaankondiging; lieve Betty! ons huishouden is de republiek die ons ter harte mag gaan, en al onze politiek zij ons toilet. - Blijf boordjens zoomen en linten strikken en teeken uw borduurpatroon tegen het vensterglas af; geloof me, mijn kind! volk en land worden met Gods hulpe wel buiten ons geregeerd. - Ik ben altijd bang, dat bij de vrouw, die zich met staatkunde bemoeit, een baard zal gaan uitbotten; Betty! wacht u zelfs voor de stompjens; zij zouden u een man kunnen kosten. - En huwen, dat zult ge, hoe, daar zou ik een boek over kunnen vullen, maar laat het liever bij eenen enkelen raad blijven en die is deze: Wees den man, die u beschoren blijkt, trouw, zoo hij trouwe verdient; wees, zoo hij dit niet doet, wees het ook uwer smarte! - Tel, wat u ook weêrvaren mag, tel alles ligt, en niets zal u zwaar vallen; het is het groote geheim, kindlief! om op uw ouden dag nog jong te schijnen. - Het leven vliegt te ras voorbij, om ons, bij het weinige dat wij er bij winnen, nog het genot te ontzeggen opgeruimd te wezen, opgeruimd in stille geneugten, tevreden niet om den wille van anderen, tevreden om ons zelven.

‘Ten uwent zij de vreugde t'huis
En in uw harte wone vrede;

Dan deelt gij ook der armste kluis
Het vrolijkst zonneschijntjen mede.

Smaak wat er zoets in 't leven steekt,
Daar trouw ge u kweet van 's levens pligten;
Ik heb nu lang genoeg gepreêkt
En ga die oude kant weêr digten.'

En nu, de kleine, maar keurige galerij staat open, voor wie lust heeft haar binnen te gaan. Het zijn zedeschetsen, die vreugdelooze ouderdom van dat H o o g g e b o r e n E c h t p a a r bij voorbeeld, verveelziek tegenover elkander gezeten, hij nog stoffende op zijne voorvaderen, schoon zijne longen hem rust gebieden; zij geloovende verjongd te zijn, dewijl ze zich weder en robe de cour heeft uitgedost; - of de dwaasheid van F r e u l e J u l i a n e, die van de Majoorsche, hare moeder, nooit anders hoorde, dan: 'Juliane! vergeet niet uit welk bloed ge sproot, noch waar uw wapenbord in het koor der Riddarholmkerke hangt,' en toch eindigde met, toen de dertig jaren de rimpels bragten, den Länsman te trouwen, dien wijlen de Majoorsche slechts in den derden persoon zou hebben aangesproken, - of de mysteriën van h e t T o i l e t, die wij u in al de bijzonderheden zouden mededeelen, als wij eene kapkamer aan den avond der achttiende eeuw hadden te stofferen, maar van 't welk wij nu slechts de pointe trachten weêr te geven: 'dwazinne! wat geeft gij u al moeite om door wie geest heeft te worden uitgelagchen!' - Inderdaad, de kunstkenners hebben goed gezien, die haar vernuft aan dat van Hogarth verwant prezen; wat het goêlijkers heeft valt aan haar geslacht toe te schrijven. En echter, niet enkel vonnist zij minder gestreng, zij gevoelt ook meer menschelijk; wilt gij liever, haar is die hoogere zin voor schoonheid bedeeld, welke den engelschen zedegisper vreemd blijkt. Onbarmhartig als hij is zij in het stukjen, het C o n t r a s t getiteld, dat eene 'schipponds-wigtige matrone' ten toon stelt, haar niehtjen op het bal niet als duégne vergezellend, neen meê walzend, al verlokt iedere beving dier 'vleeschmassa' den jongen partner tot een epigram; - maar, als zij hetzelfde onderwerp in M o e d e r e n D o c h t e r anders opvat, en de eerste voorstelt zich, van de sofa, in de sylphidische beweging van haar lief kind verlustigend, dan vindt zij voor het laatste een paar woorden, wier weêrga geen doek van Hogarth geeft: 'zij is niet blij, dewijl ze danst; zij danst dewijl ze blijde is.' Bevallig en beminnelijk tevens, daar had 'de schilder der deugd' geen oogen voor! - 'Maar achttiendeeeuwsch,' zucht ge, S l o t e n H u t voorbijgaande, 'alweder die versleten tegenstelling van verveling in overvloed en tevredenheid bij gebrek;' en we gaan met u verder, in den hoek van den

middelstand, uit het dagelijksch leven, een treffenden greep niet zoekend maar kiezend. ‘Mijn man zaliger’ b.v., of ‘Wijlen mijn engel,’ het zijn karikaturen zoo ge wilt, maar die ‘regtstandig uit de waarheid opschieten,’ anders overleeft men, als haar Cornelius en haar Greta, geene halve eeuw op de lippen des volks: - de juiste teekening van het costuum was maar eene verdienste van den tweeden rang; de onsterfelijke school in het comische, dat zij op de daad betrapte. Anders, dan zij het in tal van bijzonderheden teekende, anders ontvangt thans de Landgeestelijke en zijn gezin het Bezoek eener Gravinne en hare dochter, de freule; - maar het gemis aan gevoel van eigenwaarde, de afwezigheid van karakter, het buigzieke en gedweeë tegenover wereldsche hoogheid in wie eene andere dan deze heeten te dienen, helaas! het is gebleven; - en als de hooge gasten eindelijk mogen heengaan, dan vergezelt de Leeraar nog gaarne ‘’t gezelschap ter linde; zijn eerzame dochter en vrouw, zij neigen op stoep, bij den trap, voor de winde; nog staan ze er en neigen nog trouw.’ Er is een weêrgalm van een woord van Voltaire: ‘l'erreur a son mérite’ in haar gelukkig gedichtjen: ‘de Knaap en zijn Speelgoed;’ als een hoogwijs man voor het jongsken spelbreker blijkt, bewijzende dat al zijn scheepijenvaren dwaasheid is, we geven het toe. Thackeray heeft voorzeker, wie, die het loochent? in zijne Virginiërs met meer smaak en tact partij getrokken van het gevaar waaraan eene oude coquette zich blootstelt, de ontluikende jeugd naar de beeldtenis verwijzend, die zij cenmaal geleek, dan Mevrouw Lenngrén het in hare Portretten-galerij deed; - mais, il faut juger les écrits d'après leur date; en ook u, jonge vrienden! ook u toeft een nagelsacht, dat ons vast op de hielen treedt! Wie onzer zich eens bij het zijne op een Eklog zal mogen beroepen als de hare, waarvoor Kellgrén al zijn feesteantates gaarne zou hebben geruild, die zoo volkomen de liefde des volks voor Gustaf den Derden tot in de schamelste hut toe in beeld bragt; - wie, als zij in de Kleine Bedelares, het menschelijk meêgevoel zoo aandoenlijk zal hebben gehuldigd, natuurlijk haar geslacht den palm toekennend; en echter, voor de gebreken harer zusteren niet blind, malmoêrtjen malkindjen, zoo lyrisch de les zal hebben gelezen, als zij het deed in den bedorven knaap, die Ouderdoms-troost heet, maar Ouderdoms-vloek heeten moest; elk van deze zal ten volle de populariteit verdienen, die zij in den aanvang dezer eeuw genoot en nog niet verloor.

‘Eene sterre van eigen glans schitterende’ mogt Kellgrén zijne vriendin begroeten; eer ze in vollen luister gloorde, was hij verscheiden; den Koning, dien hij zooveel van wat zijn levensgeluk uitmaakte, was verschuldigd, overleefde hij maar drie jaren. Maar

drie jaren, alsof daarin allerlei miskenning niet hard genoeg kon vallen, alsof de donkere wolken, aan den hemel zijns vaderlands zamenscholende, hem geene bekommering konden inboezemen, voor zijn zwak gestel te zwaar. Wij zien hem voor ons, eene proef van Stockholm's Posten corrigerende; hoe hij zijn eigen werk haastig doorloopt; hoe zijne oogen nog eene wijle opflikkeren, als hij de spelingen van haar vernuft het eerst van allen geniet. ‘In onze letterkundige wereld was hij een klein man,’ zoo schetste hij zich zelven zediglijk, luttel dagen voor zijnen dood, in een brief aan een vertrouwd vriend; ‘zijne talenten waren weinige. Hij bezat misschien niet wat men genie noemt. Hij schreef noch groote noch gewigtige werken. Slechts had hij, welligt in hoogeren graad dan een zijner mededingers, iets eigenaardigs: het was zijn ijver voor den bloei, voor de glorie der Zweedsche Letteren, die hem gedurende zijn gansche ziekelijk leven bijbleef en nog zijn laatste hartstogt bleek in het oogenblik, dat hij deze regels schreef.’ Anna Maria Leengrén werd door hem aan het licht gebragt! Anna Maria Lenngrén zou in de schatting van haar volk nog hooger stijgen; het was eene dier weinige betrekkingen, welke hij zich zonder een zweem van verwijt of van smarte herinnerde; hoe dankbaar gedacht hij de geneugten ten harent gesmaakt; was zij het hem ook voor de vermaardheid, welke zij zich had verworven? De dichter van de Wereld der Verbeelding geloofde ten minste, dat zij eene vergoeding voor het gemis der hoogste levensvreugde in deze had gevonden! - er was eene scherpziende kritiek, die Mevrouw Lenngrén al de teederheid van gevoel ontzegde, welke tot de beminnelijkste gaven van het vrouwelijk karakter behoort; en echter, deze bedroog zich als gene. Anna Maria had behoefte te verzorgen, op te voeden, lief te hebben, en nam eene dochter haars broeders aan; toen het lieve kind in den bloei des levens het slagtoffer eener zenuwziekte was geworden, toen geen hoop op herstel harer verstandelijke vermogens overbleef, zag niemand de tranen, die zij in stilte schreide; maar wie de gastvrouw volkomen kende, hij vroeg later nooit waarom, te midden der gezellige vreugde, onder scherts en lach, zij soms eensklaps diep zuchtte; - ‘welk een smalle grens!’ huiverde ze dan, de hand aan het hoofd brengende, en werd verstaan. Hulde? Anna Maria zag ze zich wijden, tot in den verfijndsten vorm, tot op de meest zeldzame wijze. Een poëtische kalender maakte opgang, omdat zij er toe bijdroeg; Graaf Gyllenborg las, in 1797, in de Zweedsche Academie eene Ode tot haren lof, en eene deputatie uit deze bragt baar de bede aller leden over, hare verspreide verzen eindelijk hijeenverzameld uit te geven; maar de wierook bedwelmde haar het hoofd niet; het harte is buiten zijn bereik. Een Droom, was haar antwoord op Gyllenborg's hoffelijkheid, die als bewonderaar

van Hedvig Charlotte Nordenflycht was begonnen, die als bewonderaar van Anna Maria Lenngrén besloot; een droom, in welken de Sappho, die ge nog niet moogt zijn vergeten, zich bij den Zanger van A t i s en C a m i l l a beklaagt, dat Gyllenborg zijner eerste liefde om zijne laatste ontrouw werd, dat hij nu, in plaats eener zwerfzieke zangeresse, wier genie haar verre over den Belt had gevoerd, eene huisvrouw prees, die ‘geen bladzijde in Bayle had gelezen,’ en ‘haast nooit van honk was.’

‘Haast nooit van honk!’ wij zoeken vruchteloos, dewijl het eene beschaafde en begaafde vrouw geldt, eene keuriger uitdrukking, die even goed kenschetst; het is beide de lof en de laster harer eigenaardige poëzij. ‘Haast nooit van honk!’ het woord heeft zijne waarde om eene dichtkunst aan te duiden, voor 't minst gezond en geestig van opvatting, wat zij ook in onderwerp te wenschen overliet; en met welke wij hopen dat gij u niet beklaagt vlugtig kennis te hebben gemaakt, al gelooft ge geen oogenblik dat het hare populariteit was, welke Tegnér benijdde of belemmerde. Wat hem ook mismoedig maken mogt, het was niet dat het buiten zijn bereik lag, ironisch of humoristisch stouter vlugt te nemen dan deze Muze wagen dorst; welke andere zweefde hem dan toch van verre voor? Hoe de opmerkingen over binnenhuis, genrestukjen, klein historieël vooral, met welke wij dit derde deel van ons opstel begonnen, ons hier gelegenheid geven eene te vaak verzuimde les minder in beeld te brengen dan met een voorbeeld te bevestigen. Wij deden vermoeden, welk gevaar er in schuilen kon, zich in zijne stoffe te vergrijpen, aan een voorbijgaand belang een voortdurend toe te kennen; hier hebt ge de proef op de som. Het is jaren geleden, en toch heugt het ons nog, het genot dat wij gesmaakt hebben in een maar middelmatig gepenseelde voorstelling van: ‘Gustaf III onder zijne academisten;’ - zij gaf niet enkel gewaarwordingen, hij gaf ook gedachten, - als ge haar bevallig hadt geprezen, voegdet gij er belangrijk bij, - de geschiedenis van den geest in het Noorden werd door haar toegelicht! Er voor stilstaande, vroegt gij u zelven onwillekeurig af, welke schrede de beschaving voorwaarts gedaan had, en iedere gestalte gaf op hare beurt en in bijzonderheden antwoord, er was een feit, en dat feit was studie waardig. Anders echter ging het ons met de beide schetsen, welke onze toenmalige gastheer, tactloos genoeg, daarna de ronde der tafel liet doen: het eene blad een omtrek van de opheffing der Zweedsche Academie in 1795, het andere, de heropening van dat geletterd ligchaam in 1796 gewijd. Verkwist talent, helaas! Er werd niet weinig mededeelens vereischt om ons duidelijk te maken, dat de intreêrede van den dichter Silfverstolpe, dat de lof, door dezen aan zijn voorganger Graaf Axel Fersen gewijd, aanlciding had gegeven tot hofkabaal; dat de toenmalige

gunsteling van den Voogd des minderjarigen Konings, Reuterholm niet had gerust, eer hij zich zoowel op den gekozene als op de leden, die verzuimd hadden hem te kiezen, had gewroken! Verdiende het der nakomelingschap te worden overgebriefd, zelfs met potlood? Lang, gij ziet het aan de twee jaartallen, lang had de opheffing niet geduurd; toen de zoon des grooten Verscheidenen meerderjarig was geworden, had hij, met de overige instellingen zijns vaders, ook deze vermaking aanvaard; er viel partij van haar te trekken: weder gingen hare dubbele deuren open, weder kwamen hare leden zaam. Het werd ons op de tweede teekening veraanschouwelijkt; maar waartoe? School er welligt een diepe zin in de tegenstelling door beide vorsten opgeleverd? Op zedelijk gebied mogt dat misschien het geval zijn, maar daarvan was hier geen sprake; op dat van wetenschap en kunst had de eene noch de andere regt op onsterfelijkheid. Carl, Hertog van Södermanland, verdiepte zich gaarne in de geheimenissen der vrijmetselarij, en Gustaf de Vierde Adolf deed er zich op te goed, de Apocalypsis te begrijpen; wien geeft gij de voorkeur? Was dan welligt de dichter, om wiens vrijmoedige intreêrede de Academie gesloten werd, of de man van geboorte, wiens verkiezing op hare heropening volgde, bijzonder merkwaardig? Beide zijn vergeten. De eene schets als de andere was louter een misgreep, - de tijdgenoot kende de voorvallen een gewigt toe, dat ze blijkbaar niet hadden - of Zweden het eenige land ter wereld ware, 't geen zulk klein historieël oplevert! Een vrome wensch! doch bij welken gij dadelijk meer zult winnen, dan men gewoonlijk bij dergelijke doet. Immers, indien wij ons den weêrzin niet hadden herinnerd, met welken wij de luttel beduidende bijzonderheden dier beide teekeningen lang bestudeerden; indien wij ons niet verstout hadden een wenk te geven, waartoe niet zij alleen aanleiding mogten heeten; misschien waren wij zelven, in het omzien naar de dichters met welke Tegnér had te wedijveren, verleid langer bij Leopold stil te staan, dan zijne verdiensten eischten. Het is geene alledaagsche verzoeking, want het zesde, het tijdperk der Zweedsche Letterkunde, waarin wij ons verplaatst hebben, draagt zijnen naam. Leopold, die erotische odes, die treurspelen, wier stoffe aan romeinsche en scandinavische geschiedenis was ontleend, die zedelijke zangen had gezongen en geschreven; Leopold, die K e u r v a n M e n g e l i n g e n uitgaf, gold dien tijd een genie. Wilt gij er gezag voor? Sergel had zijne beeldtenis gemodelleerd - onder den kring van bewonderaars was er een enkele, die de gelijkenis niet treffend vond. Als schier ieder kunstenaar had Sergel over zijne kunst zijn eigen begrijpen; hij beweerde slechts de sprekendste trekken te moeten geven; maar ditmaal beriep hij zich niet louter op die vrijheid; zijn antwoord was eene lofrede: ‘Ge moet die beeldtenis niet zoo van nabij bezien; ge moet u haar voorstel-

len in eenen tempel op eene hooge plaatse gezet, zoo als de nawereld den dichter zal aanschouwen.' Nog eens dus: Leopold omstuwd van Oxensterjna en Adlerbeth, de overgeblevene meesters uit een vroegere dichtschool, van Silfverstolpe en Valerius, en tal van kleinere lichten uit de toenmalige, Leopold schijnt zoo gelukkig eene stoffe voor een pendant van Kellgrén, u in het gustavisch tijdvak geschetst, Kellgrén, wiens zetel hij had ingenomen, wiens staf hij zwaaide. En echter houden wij ons woord, echter wachten wij ons wel voor de poging, want, de schim van Sergel vergeve het ons, als die van Tegnér, welke hem ook levenslang bleef bewonderen, Kellgrén te lezen is nog een genot, Leopold vergt geduld.

> Ander licht, andere oogen, een andere kreet! -
> En de Tijd is nabij, die zijn schijnsel vergeet.

Leopold vreesde het naauwelijks dat deze spoedig voor hem aanbreken zoude; Tegnér vermoedde minst van allen, wie tot opvolger was bestemd; de toekomst was noch den een noch den ander helder. Leopold telde vijftig jaren en vleide zich dat de tijd stil zou staan, als hij deed - een alledaagsch verschijnsel, maar verklaarbaarder in zijne rijpheid dan in schier eenige vroegere of volgende. Tegnér beleefde de gulden vijf en twintig, en wist niet wat zijne hand zou vinden te doen; was het zoo vreemd als het schijnt?..... Voorbij bleken de dagen, in welke de woorden vrijheid en verlichting niet enkel op aller lippen hadden gezweefd, maar waarin ook de edelsten van ons geslacht in geheel Europa zich hadden gevleid, dat eindelijk eene gulden eeuw voor de menschheid aanlichtte! Geweest was de tijd, waarin Koning Gustaf Kellgrén gaarne het oor leende, als deze, in zijne V i j a n d e n d e s L i c h t s, geen enkel vooroordeel spaarde, en de monarch slechts glimlagchend den vinger ter waarschuwing ophief, toen de dichter, schertsend, tot den brand toe in zijne bescherming nam; uit den bouwval kon een paleis verrijzen. 1793 had niet enkel de vorsten doen sidderen, ook de volken hadden gehuiverd, - allengs kwam men tot de overtuiging, dat het groote gedachten had g e s n e e u w d! Kilte volgde de koorts op; de dagen der résignatie waren gekomen; Leopold was de dichter van deze. 'Résignatie,' wij brengen And. Fryxell gaarne hulde voor zijne scherpzinnige B i j d r a g e n t o t d e G e s c h i e d e n i s d e r Z w e e d s c h e L e t t e r e n, aan welke wij deze définitie ontleenen: 'résignatie is die stemming des gemoeds, welke het gezochte ideaal nog lief heeft, maar door den ongelukkigen uitslag van vroegere pogingen om het te verwezenlijken, de hoop op eenige ware verbetering van het menschelijk maatschappelijk leven, op echte beschaving onzes geslachts heeft verloren, en zich

daarom, hetzij met stoïsche onderwerping of met epicuristische ligtzinnigheid, in het tegenwoordige, wat het ook te wenschen overlate, voegt.' Liedekens, leerdicht en satire zijn de vormen waarin zij liefst zich uit; en terwijl Leopold den didactischen in zijn dichtstuk de L e e r a a r koos, beoefende Valerius het eerste en Silfverstolpe het laatste dier genres; we mogen maar omtrekken. Ons zij eene herinnering aan Mevrouw Lenngrén's R a a d a a n m i j n e D o c h t e r veroorloofd, en dan slaan we Tegnérs eerstelingen op en treffen in deze twintig taaije coupletten aan, de W i j z e getiteld, - een misgreep dien wij vermelden en verder gaan. Geloof niet dat wij hem dien zoo gereedelijk kwijtschelden, dewijl we er geene andere van denzelfden aard in gewaar worden; integendeel, de graauwtjens zijn ook bij hem vele; maar we zien evenmin voorbij, hoe weinig vrede zijn warm gemoed had met die koele, kleurlooze wereld- en levensbeschouwing, hoe hem uit deze duisternis dorstte naar licht. Enkele kreten, van die behoefte getuigende, wegen, in onze schatting, honderdmalen de wèlgeslaagde nagalmen op van Leopold's gekunstelden ernst en opgeschroefde zedelijkheid. Weêrhouden wij daarom bij natuurbeschrijvingen, die aan Oxenstjerna, bij gevoelsuitingen, die aan Lidner herinneren, de vraag: 'waarom waagde hij geen blik over de grenzen?' Voorzeker niet; maar ze is naauwelijks gedaan, of ook het antwoord gegeven; het ligt voor ons, het spreekt uit een vertaling van een der somberste verzen van Schiller, d e N i e u w j a a r s k l a g t v a n 1 8 0 7. Een teeken dier dagen. Voor onzen tijd, die op het gebied van den geest alle tolboomen heeft opgeheven, die de beschaafde volken zich ziet verlustigen in zoo levendig een verkeer als werden de verst van elkander verwijderde door bergen noch stroomen langer gescheiden, als waren er geene zeeën meer, voor ons, zijne kinderen, valt het moeijelijk zich voor te stellen, hoe alles voor vijf en zeventig, voor vijftig jaren in dit opzigt anders was, hoe vreemd buren de een den aêr bleven. Er was bij statelijke gelegenheden sprake van een gemeenebest der letteren, maar schoon men er zich burger van geloofde, wie die er in leefde, of het niet een rijk in het verre verleden, of het eene waarheid des tegenwoordigen tijds ware? Een voorbeeld weegt honderd vertoogen op: hoe weinig indruk hebben de eerste, de frissche scheppingen van den grooten meester, van den jeugdigen Göthe gemaakt op die kunstgenooten, welke slechts even over de grenslijnen van hun klein land hadden te blikken, om ze gewaar te worden en te genieten? Het toenmalig Zweden was in dat opzigt het evenbeeld van het toenmalig Nederland. Het was er erger aan toe. Het laatste moge zoo min als het eerste oog hebben gehad voor den ommekeer, door Cowper en Burns op den Britschen Zaugberg voorbereid en voltooid, een nieuw lied voor nieuwe noo-

den, aan het eerste ontgaat wat zelfs het laatste opmerkt, het allengs dieper verval der Fransche dichtkunst, zich in onmagt overlevend en toch nog gehuldigd en gevierd. Er is weder overeenstemming zoodra wij de namen van Schiller en Göthe noemen. Het hartstogtelijke treft, boeit, sleept mede; - de hoogere, de heilige kunst, die van waardigheid weet, die zich zelve genoeg is, die vrede zoekt en vrede vindt, de goddelijke laat koel. Ondanks de verontschuldiging, die in de algemeenheid des verschijnsels ligt, bevreemdt het ons bij Tegnér, die de Ouden lief had, die in hunnen geest zocht door te dringen; beklagen wij er hem te meer om, daar hij in dezen waardiger voorbeeld zou hebben nagevolgd, dan in die beide land- en tijdgenooten, welke wij u thans hebben voor te stellen. Gelukkig voor u en voor ons bezitten deze grootere verdiensten dan die, dat Tegnér ze een oogenblik benijdend gadesloeg, en hen, beweert men, hunne oorspronkelijkheid trachtte af te zien.

‘Een heer, een Finne,’ had de dienstmaagd tot den hoogleeraar Norberg gezegd, die, al werd zijn studeervertrek schoon gemaakt, druk bezig met een arabisch handschrift, in een hoek was blijven zitten, ‘een heer, een Finne verlangt den professor te spreken.’ Norberg is immers uw geheugen nog niet ontgaan, sedert hij Tegnér den eersten graad in het Grieksch niet wilde geven?

En wat het dubbel gedruisch van stoffer en ragebol, wat den ruwen adem van den herfstwind, die door de openstaande vensters blies, niet in staat waren geweest te weeg te brengen, dat gelukte den eisch der gastvrijheid. Norberg, die om stof noch togt gaf; die met al de halstarrigheid van een oud-vrijer, wat hij de grillen zijner zuster noemde, haar schoonmakenslust trotseerde, hij rees op uit den hoek; het muzijkale gehoor van het meisjen had niet voor nietmetal den finschen tongval onderscheiden. ‘Zoo,’ zeide de hoogleeraar, ‘een Finne!’ en hij rolde het handschrift zorgvuldig op, en voort schreed de reusachtige man, voort, vast het staatsievertrek binnen, in 't welk hem een jongeling verbeidde.

‘Ga zitten, mijnheer!’ wenkte Norberg heusch; hij was de stoornis zijner studie vergeten; de sterkte bleek ontvankelijk voor de schoonheid; - die jonge man, met het hooge voorhoofd, met de donkere lokken, jupiterachtig den schedel ontspringend en langs de fijne slapen afzwierend, met de oogen vol geest en gevoel, hij nam bij den eersten blik voor zich in.

Onder onze beschrijving had de Fin zijn naam genoemd.

‘Franzén?’ herhaalde Norberg, ‘Franzén!’ en zegde, zonder antwoord af te wachten, voor zich zelven op, liever nog, zong half luide:

‘Over 't woud der ceedren lichtte,
Daar de purpren sluijer zwichtte,

's Werelds zesde dag,
En de gouden vlinder kuste
't Roosjen wakker uit de ruste,
Louter lieven lach!'

En vroeg toen nog eens, terwijl de jonkman blijkbaar verlegen zijn groote oogen neêrsloeg: 'Franzén? dan zijt gij de zoon van dien Franzén, die "'s M e n s c h e n A a n g e z i g t" heeft geschreven?'

'Neen, professor! dat versjen maakte ik.'

De zedigheid in den toon, waarmede de bekentenis werd uitgebragt, is ligter weêr te geven, dan de verrassing die den jonkman overviel, toen hij Norberg op zag springen, in drie schreden naar eene zijdeur stappen, deze openstooten, en hem luide hoorde roepen: 'Zuster! zuster! wij zullen gasten zien; "'s M e n s c h e n A a n g e z i g t" is hier,'

'Welkom, vriend!' voor hij voort, terwijl hij zich weder tot zijn gast wendde en dezen hartelijk de hand drukte, 'ge zijt onder goede bekenden, dat ziet ge. 't Is een allerliefst vers; een enkele trek past kwalijk in het paradijs,' en de groote oriëntalist zag Franzén schalk aan.

''t Zal "de sneeuw zijn, die verschiet van verwe,"' herinnerde de dichter zich den regel, 'het is een echt-noordsch effect.'

'Bravo,' zeî Norberg, 'hij heeft er zoo min iets te maken, man! als "de rots" waarop gij hem liggen laat; maar ik hen de onhoffelijkste gastheer ter wereld; - werwaarts gaat de reize en wat kan ik voor u doen?'

'o Ge zijt de hartelijkheid zelve!' viel Franzén in en deelde Norberg mede, dat hij een togt door Denemarken, Duitschland, Frankrijk en Engeland had gedaan en thans op zijne terugreize was naar Åbo, aan welks hoogeschool de vier en twintigjarige - we zijn in 1796 - tot bibliothecaris was benoemd. Norberg, wiens hart openging als hij van reizen hoorde, die zelf in het verre Oosten was geweest, had allerlei vragen, en onder de vele antwoorden, welke deze uitlokten, waren eenige, die gij mede hooren moogt. Franzén had den twee en zeventigjarigen Klopstock op zijn klein landgoed, in de buurt van Hamburg, bezocht; Franzén had in het theater Feydeau te Parijs het toenmalig Directoire allerlei spotternij zien prijs geven; Franzén had in het Parlement Sheridan gehoord en bewonderde dezen, als spreker, meer dan beide Pitt en Fox. 'En reisdet ge alleen?' vroeg Norberg 'Toch niet,' hernam Franzén, 'mijn jonge, rijke vriend, Carl Fr. Bremer, draagt de beurs;' het is eene bijzonderheid, welke het ons naauwelijks zou zijn ingevallen u mede te deelen, als deze niet de vader van Frederica Bremer was geworden. 'En zijt ge Selma in den vreemde getrouw gebleven?'

schertste Norberg, de oud-vrijer, die beweerde maar eens, in Italië, verliefd te zijn geweest; een geheim, dat we u niet zouden hebben verklapt, als die nieuwsgierigheid van den vijftigjarige, als deze wending des gespreks ons niet gelegenheid gaf tot ons onderwerp weêr te keeren.

Franzén bekende, blozende, nog niet verloofd te zijn.

En wie was Selma dan? Selma, het viel den oud-vrijer te vergeven, dat hij zich had vergist; Selma was louter de zangster des dichters, maar die, in 's M e n s c h e n A a n g e z i g t , ook door jeugdiger oogen, voor zijne liefste werd aangezien. Het dichtstukjen verplaatst u, als ge misschien reeds uit de aangehaalde regels vermoeddet, in het Eden van den zesden dag; ‘de Schepper prentte zijn zegel op zijn werk, en werd in dien spiegel zijn beeld gewaar.’ In melodische verzen gaat de dichter de materialisten zijns tijds te keer; hij wordt de ziel in het menschelijk gelaat gewaar, en wijsheid, heldenmoed, genie leveren treffende regels. ‘Waar blijft de schoonheid?’ vraagt ge, en Selma verschijnt, bloode en teeder, weldoende en vertroostende, ten hemel varende om door de engelen te worden begroet en bewonderd; Norberg vergreep zich toen hij haar nog aardsche geloofde. Het was niet geheel zijne schuld. S t o c k h o l m s ' s P o s t e n , het dagblad waarin de eerstelingen van Frans Michaël Franzén werden opgenomen, waarin deze er zich zijne vroege vermaardheid door verwierf, had, onder het naamcijfer F-n, meer versjens van dezen der algemeene bewondering prijs gegeven, die de liefde van Fanny en Edvin schilderden, en Selma zweefde over beide; Norberg verwarde misschien de laatste met de eerste. Ge zoudt het nog kunnen doen, lezer! wanneer onder de dichtstukjens, die thans, voor algemeenen titel, de namen van S e l m a en F a n n y dragen, niet één versjen voorkwam, in 'twelk de betrekking tusschen beide duidelijk wordt gemaakt: Selma blijkt Fanny's moeder. Zonderling, zegt ge, - zonderling zeggen wij u na, van den ganschen dichteyclus, waarin zooveel natuurlijkheid met zooveel overdrijving gepaard gaat, die weêrzin wekt door velerlei sentimenteels, die aantrekt door de reinste naïveteit, die geheel den afdruk heeten mag eener minder gezonde dan geniale jeugd. Franzén was de eersteling uit den vroegen, misschien te vroegen echt zijner moeder; - de zestienjarige, zoo lezen we, geleek, met den zuigeling op hare knieën, eene madonna, maar het jongsken, waarop ze zoo trotsch was, dat ze zoo teeder lief had, was zwak en ziekelijk. Toch bleek de vreeze, die bij menig bezoek de blik van minder gevoelige vriendinnen haar aanjoeg, ijdel; ‘teêre Frausjen’ werd ‘mooije Fransjen;’ er bleef van het al te tengere niets; er bleef van het al te teedere slechts iets over, dat de schare van Uleaborg, zijne finsche geboortestad, zwak en ziekelijk schold: het was zijne ontvankelijkheid voor schoonheid, verfijnd tot verbazens

toe. Een aardige proeve van deze schuilt in de poëzij, van welke wij gewaagden. We zien Fanny, half nog wichtjen, we zien het kleine kind in haar wiegjen ontwaken; vanwaar die lach om dat minnelijk mondjen; wat begroet zij met die kleine handjens zoo blijde? - Het is niet het beeld in dien spiegel weêrgekaatst, het beeld eener vrouw, die een tuiltjen bloemen ter hand heeft; het is onloochenbaar een engel, die hier om haar zweeft. - ‘Kleine kinderen,’ zegt de voedster, ‘kleine kinderen is zeker een zin bedeeld, die meer ziet dan onze oogen; zou misschien eene heugenis uit de hemelen hen verzellen?’ - Het was Fanny's moeder, die, uit het vertrek er naast komende, een oogenblik in den spiegel had gestaard, en het wichtjen had toegeknikt, zoo als slechts eene moeder doet. - Onwaardeerbaar glas, waarin men niet zich zelven, waarin men slechts wie men lief heeft ziet; wat is hij gelukkig, die het van vlekken vrijwaart; zijn ouderdom houdt een vriend over! - Zoo verre het gedichtjen, waaraan ge noch frischheid, noch fijnheid van gevoel ontzeggen zult; en nu de aanleiding, het feit, waaraan wij, ware de waarheid even gelukkig weêrgegeven als de dichting, boven het versjen de voorkeur zouden schenken. ‘Toen het knaapjen zes jaren telde, ‘zegt zijn levensbeschrijver, ‘kwam hij 's ochtends eens in de kamer zijner moeder, die voor den spiegel harer kaptafel zat, en hare losgewikkelde schoone haren schikte. Zij was toen in den bloei harer jeugd, nog geen twee en twintig jaren oud. Het jongsken, dat naauwelijks tot de tafel reikte, werd in den spiegel het beeld zijner moeder gewaar. Al herkende hij de beminnelijke trekken wel, toch schenen zij hem dus nog schooner. Hij had hooren zeggen, dat ieder goed mensch zijn engel heeft, en geloofde op dat oogenblik, dat hij dien zijner moeder in den spiegel voor zich zag. Het was de geest der schoonheid,’ dus besluit Grafström, ‘die in die ure over de ziel van het knaapjen zweefde.’ Het is aardig gezegd; maar heeft de voorstelling er bij gewonnen, als in 't gedichtjen Franzén Fanny is geworden, en de werkelijke moeder de denkbeeldige Selma? Vruchteloos zouden wij het willen verbloemen, het gezochte, het gemaakte is de zwakke zijde van het bundeltjen; en toch, waar de dichter het genot jong te zijn, het geluk van lust en liefde opvat, zoo als zijn leeftijd het meêbrengt, daar heeft hij eene frischheid, die ons den opgang dien hij maakte, verklaart. Zonder te willen zeggen, dat het hem gegaan was als zijn: ‘Claes,’ die zijner moeder toeriep: ‘Zie, moederlief! zie, wat staat de hemel vol lichten, is het waar, dat het daar ieder avond Jul’ (Kersavond) is? - Daar ‘zit mijn zalig zusjen nu en speelt er met de engeltjens, daar kom ik ook eens, en speel er als zij;’ - maar die ‘sedert, ook al zag hij weêr naar de sterren op, alle engelen vergat, met de dochteren der aarde dansende,’ - zonder eenigen smet te willen werpen op

zijne zedelijkheid, is hij bewonderenswaardigst waar hij zinnelijk is. In het stukjen C h a m p a g n e - w i j n getiteld, tintelt niet enkel het geestrijke vocht, ook de verzen vonkelen, in de melodische opwekking, het vlugtig genot niet met het schuim te laten verspatten. A a n e e n j o n g M e i s j e n waardeert de weelde van vijftien jaren ten volle; misschien moet ge in het Noorden hebben geleefd, om inderdaad de verrukking te begrijpen, die zijn D r i n k l i e d j e n opwekt. Het schetst zoo gelukkig die kleine verheuging, welke den geest vlug maakt, die zelfs het meisjen gaarne op de wangen van haren liefste gloeijen en uit zijne oogen stralen ziet, het drukt zoo geheel het genot uit, dat, levenslang matig genoten, oude wijn nog voor oude vriendschap inheeft!

Wij hebben lang, te lang welligt, bij de eerstelingen van Franzén vertoefd; we zullen korter zijn over het dichtstuk waarmede hij in 1797 bij de Zweedsche Academie den eersten prijs behaalde. De stoffe was: Graaf Gustaf Philip Creutz, dien wij het genoegen hadden u voor te stellen als den dichter van A t i s e n C a m i l l a. Gij belooft er u niet veel van, ge zoudt uwe vreeze gelogenstraft zien. Het is geen alledaagsch lofdicht, dat gelezen, geprezen en vergeten wordt. De vorm is verrassend en de gedachte de gelukkige uitvoering waard. De geschiedenis der Zweedsche Poëzij, in beeld gebragt, gaat uwen geest in vlugge, schilderende coupletten voorbij, en had Franzén zich louter tot den dichter Creutz bepaald, had zijn onderwerp hem ook niet verpligt van den staatsman Creutz te gewagen, wij zouden slechts lof over hebben voor een vers, van 't welk enkele regelen zich in aller gehengen hebben geprent, zoo volkomen schilderen zij den tijd, toen Louisa Ulrike de zweedsche vernuften aanmoedigde! Slechts waar Creutz in de schaduw van Gustaf de Derde schuil gaat, wist zijne vinding de waarheid niet te gaauw af te zijn; welligt vond de overigens zoo frissche opvatting, de vele kritische ketterijen, welke de Academisten er niet in mogten voorbijzien, slechts daardoor in de oogen dier orthodoxen genade. Stijl en versificatie beide hadden iets te zeer oorspronkelijks om door de wetgevers van den dag, zonder waarschuwing, te worden gevierd. Aanmerkingen werden gemaakt, wijzigingen voorgeslagen; eene noot, bij de meest gewraakte plaats, bevredigde ten slotte noch bekrooners noch bekroonde; alleen het publiek zag er zich door aangewezen, waar men het niet eens was geweest. Toch laten wij gaarne Leopold regt weêrvaren voor het talent en den tact waarmede hij, bij de uitreiking der medaille, den gelauwerde toesprak: ‘Van het afgelegen strand,’ zeide hij, ‘op 't welk de door u bezongen groote man zich het eerst hooren deed, hebben uwe klanken, met even vlugge vaart als die der zijne, hun weg over de zee gevonden, -’ Creutz was ook finne geboren - ‘hebben zij door dezelfde innemende

welluidendheid het oor der hoofdstad geboeid. Onze lctterkunde is verschijnselen eener nieuwe soort rijker geworden, verzen van den gelukkigsten eenvoud der natuur blijken dragende.' Leopold glimlachte onder dat prijzen, maar de kenschetsing dier poëzij, welke hij er op volgen liet, deed de wesp in bij verkeeren. 'Het was nu eens eene schets, den tijd der sagen ontleend, stout weêrgegeven in al zijn waarheid, - dan weder een romantisch treurtooneel, - soms enkele trekken uit het harte of uit het leven - een lachjen der onschuld, een traan des medelijdens, een kreet van kinderlijke blijdschap, in de vlugt gegrepen en daardoor voor vergetelheid beveiligd.' De dichter van Selma en Fanny zag zijn bundeltjen al de verdiensten toegekend, waarop het bogen mogt. Thans was de persoonlijkheid des poëets aan de beurt. 'Een in den beginne half verheelde naam, door gissing allengs algemeen bekend geworden, en toch altijd nog maar louter een naam gebleven, heeft zich de achting zijner lezers weten te verwerven, en is hun zelfs lief geworden. Door den nieuwen lauwer, welken wij er omvlechten, wordt heden de wensch, die bij ons nog overbleef, vervuld, en de stemme, die slechts scheen te willen worden gehoord, neemt voor wie hier tegenwoordig zijn, eindelijk eene het oog welkome gestalte aan.' Leopold had hier mede mogen besluiten, gelooven we; maar hij zou niet Leopold geweest zijn, als hij verzuimd had op te halen van een Latijnschen dichter, 'die het schoon prees, het voorwerp der verdiende opmerkzaamheid des algemeens te zijn; die het zoet achtte om zich heen te hooren fluisteren: "dat is hij!"'

Franzén was naauwelijks in Åbo teruggekeerd, of, in plaats van zijne betrekking bij de bibliotheek der academie, werd hem een professoraat opgedragen, dat hem verpligtte te gelijk wereldgeschiedenis en practische philosophie te doceren. Er zijn die aan de hulde, hem in Stockholm door de academisten gebragt, de wijziging van toon en geest toeschrijven, in zijne volgende verzen onloochenbaar; er zijn ook, die deze der Kantiaansche wijsbegeerte wijten, welke hij toen, om zich van zijn hoogleeraarsambt te kunnen kwijten, ijverig bestuderen moest. Wij durven tusschen de twistenden geen vonnis wijzen; ons gevoelen is maar eene gissing; waren de eerste spelingen van zijn vernuft niet te vroeg ontloken bloesems, om ooit rijpe vruchten te worden? Onder dat bevallig en beminnelijk dichten liep velerlei droomen en dweepen; een zwak, niet slechts van zijne kunst, ook van zijn karakter. Hij had behoefte aan getrouwer gids dan de wel wat wilde fantasie ooit worden kon; hij meende die in de moraal te hebben gevonden, en, wat hem in het leven steunde, deed het voortaan ook in het lied. Emili, of een avond in Lapland, een gedicht in 1798 geschreven, is de overgang tot

zijne grootere, minder gelukkige verzen. Het onderwerp is de aankomst vaa een jeugdig echtpaar in de Lapsche pastorij, - beide, de echtgenoote zoowel als de geestelijke, zijn op de hoogte der letterkunde van dien tijd; vier gesprekken, v i e r u r e n leveren vier zangen. Carl is bevreesd, dat zijne Emili zich in Lapland doodelijk zal vervelen; ze was in Stockholm allerlei weelde gewend; welk een offer brengt zij! Toch niet, zegt ge, - we wenschten dat zij het had gezongen, niet betoogd, niet schier bewezen. Lyrisch opgevat, had de gedachte tot schoone strophes kunnen bezielen; de tegenstellingen welke natuur en leven hier om strijd aanbieden, beredenerende in beeld te brengen, wordt wel wat taai. Voor Franzén bleef het dichtstuk een zijner liefste, en geen wonder; er was een heilige herinnering aan verknocht; het werd later een gedenkstuk van vervulde verwachtingen. Opmerkelijk genoeg, meende bij, schreef hij Emili op eene reis langs den Bothnischen golf, in den beginne van het jaar 1798, toen hij volstrekt niet vooruit kon zien, dat hij zelf eens landgeestelijke zou worden, toen hij nog ongehuwd was. Iederen avond teekende hij op wat er des daags voor zijnen geest was omgegaan, in de slede, welke rendieren door dat vreemde landschap voorttrokken. Op den terugtogt hield hij en zijn reisgenoot te Gamla Carleby stil; er zou een bal gegeven worden; ze bleven een nacht over om het bij te wonen. ‘Een jonge schoonheid,’ lezen wij in zijne biographie, ‘trok Franzéns opmerkzaamheid tot zich; hij had haar lof hooren verkondigen, niet alleen dien harer bevalligheid, ook dien van haar goed harte. Eenige trekken van het ideaal, vroeger door hem in Selma gehuldigd, meende hij in haar weêr te vinden; hij nam afscheid zonder andere liefdesverklaring dan die in zijn blikken viel te lezen.’ Dat zou de dichter der K u s s e n weleer niet hebben gedaan. Een brief bragt haar zijne bede, en werd toestemmend beantwoord. De Laplandsche reis had even als het vers Emili voor hem in belang gewonnen; maar hij was slechts zes jaren gelukkig; toen stierf Lilly. Ge vindt er niets vreemds in, dat de weduwenaar in 1807 met eene weduwe hertrouwde; maar, wat u verbazen zal, is, dat in die andere egâ de prototype school van Emili; - ‘in het D a g b l a d v a n Å b o voor 1802 was het dichtstuk afgedrukt; eerst in 1805 zag hij voor het eerst haar, die zijne tweede gade worden zou; hij had haar geschilderd eer hij haar had gekend!’ Voorgevoel, voorbewustzijn, droomen, dweepen? beslis zelf, maar vergun ons, Franzén voor eene wijle tot weêrziens toe te roepen. Wij doen dit met een der schoonste plaatsen uit E m i l i , een paar coupletten uit het minneliedjen, dat de heimweezieke Laplander in den vreemde schreijende zingt. Wij brengen ons de regelen te binnen, zoo vaak wij in de diergaarde Natura Artis Magistra die bruine ballingen naar de blinkende sneeuw van hunnen geboortegrond zien dorsten:

Voort, in vlugger draf,
   Renne! voortgerend,
Bergen op en af!
   Bij mijn meisjens tent
Schudt ge om 't weligst mos,
Dra den jagtsneeuw los.

Ach, de weg is lang
   En de dag zoo kort,
Spoed dan, als mijn zang,
   Eer het duister wordt;
In den avondstond
Sluipt de wolf hier rond.

Zie, eens arends vlugt,
   Of ik met hem joeg! -
Zie, de drift dier lucht,
   Als die wolk me droeg
Zou ik u misschien
Lagchend ginds al zien!

Gaarne geven wij ter kenschetsing van den tweeden land- en tijdgenoot van Tegnér, die op dezen invloed uitoefende, palet en penseel eener vriendenhand, welke hem voortreffelijk schilderde. ‘Als vele mannen zijner soort ten onzent,’ zoo vangt deze aan, ‘werd hij in enge kluis geboren. Armoede vergezelde hem naar school, en vergunde hem slechts met lange tusschenpoozen onderrigt te genieten. Daarentegen maakte zij hem reeds op dertienjarigen leeftijd onderwijzer, en vijf, zes kleine leerlingen omgaven het knaapjen, dat tevens in zijne uitgespaarde uren zich zelven verder brengen moest. Toch bleef hij de besten op school ter zijde; toch kwam hij deze vooruit. Ik heb eenige zijner zweedsche en latijnsche stijloefeningen gezien, geschreven toen hij vijftien of zestien jaren telde. Onloochenbaar verraden deze reeds den toekomenden schrijver; in enkele vertalingen van Latijnsche dichters, hoort ge zelfs den ontluikenden zanger vast; - in de blijken van goedkeuring door den geachten leeraar hier en daar op het handschrift gegeven, ontving hij de eerste, voorzeker niet minst gewaardeerde, aanmoediging. Ik geloofde in die bewijzen van tevredenheid de hand eens veteraans te herkennen, die bijna eene halve eeuw het sieraad van ons onderwijs was, aan wiens voeten zoo vele dankbare jongelingen hebben gezeten, en dien ook hij nooit zonder eerbied en erkentenis noemde. Ik weet wat zulke goedkeuringen voor invloed hebben, als zij den stempel dragen van harte gemeend te zijn. Levenslang

worden ze niet uitgewischt. In zoete heugenissen verkeerd, komen ons deze, met steeds vernieuwde dankbaarheid, vaak weder te binnen. Welk een weldoener is een waar onderwijzer! Wat kan hij niet te weeg brengen door grondigheid, ernst, regtvaardigheid en voor alles door l i e f d e ; door liefde eindelijk, die ten eerste en ten leste het werkzaamste aller beschavingsmiddelen blijkt; liefde, die kinschheid en jeugd zoo vlug weten te ontdekken, zoo juist te herkennen, als waren beide leeftijden daartoe met een eigenaardig, hemelsch instinkt begaafd.

Wij hebben de eerste schreden mede gemaakt op eene loopbaan, die tot de schitterendste zou behooren; toch waren deze, in de schemering afgelegd, de onbeduidendste niet. Wie veel met jonge lieden heeft verkeerd, hij heeft van de menschheid veel gezien, en kan uit zijne ondervinding die troostrijke leer trekken, hoe onbeduidend, vergelijkenderwijze gesproken, alle uiterlijke voordeelen zijn, en in welken hoogen graad nog altijd het oude spreekwoord geldt: dat ieder de smid is zijns geluks. De jeugd is de leerzaamste en tevens de leerrijkste aller leeftijden. Ik heb haar lang gadegeslagen, en ik w e e t dat er geene zwarigheden zijn, die ze niet vermag op te heffen; geen ontbering, geen gebrek, die zij niet door eerlijken arbeid en door de deelneming, die zulk een arbeid wekt, kan overwinnen en tot haar heil aanwenden. Echter is alle vermeende zelfontwikkeling, in den strengen zin genomen, eene dolle vermetelheid of eene uitzondering. Niemand heeft zich alleen gevormd. Wie het meest gedwongen waren dit te doen, het valt hun levenslang aan te zien. Maar zelfs deze hebben ten minste op eenigen steun geleund, eenige hoede, eenig onderwijs dank te weten, hebben zich ten minsten eenigen liefdevollen blik in de overigens koude en vreemde wereld te herinneren. Is iets van dien aard vast onmisbaar voor de jeugd, die reeds k a n lijden, en in de volheid van 's levens kracht hindernissen te boven komen; hoeveel meer heeft dat eerst ontluiken er behoefte aan, 't geen niets het zijne mag noemen, dan zijne hulpeloosheid. Eene verlorene jengd geeft een ongelukkig, mislukt leven. Een verloren kindschheid is verderf en dood. Daarom is ook die leeftijd het heiligste voorwerp des e r b a r m e n s , door een van 's werelds grootste dichters teregt bij een teêr, naakt kind vergeleken. 't Is de engel in het menschelijk harte. En daarmede hebben wij tevens van het b e s t e gewaagd, van den man die ons thans bezig houdt. Hij was een m e n s c h e n v r i e n d . Hij had bovenal geleerd een vriend der jeugd, der kindschheid te zijn; en een in den diepsten grond mild, liefderijk harte, is het goede, het blijvende, het voortreffelijkste in zijne veelzijdige werkzaamheid.

Hij kwam op twintigjarigen leeftijd aan de hoogeschool' te Up-

sala, hij Johan Olof Wallin, want het wordt eindelijk tijd, dat ge weet, hoe hij heette, die dus ingeleid, hopen we, u reeds geen vreemde meer is. ‘Het geviel in den herfst van 1799, toen ook ik, eenige jaren jonger, van het gymnasium in ons gewest aankwam.’ Als de stijl de mensch is, en onze lezer met zin voor dezen werd bedeeld, dan behoeven wij hem niet te zeggen, dat wij in bovenstaande regelen Geijer het woord gaven. ‘Kennissen werden wij niet voor 1803, toen we ieder zijn prijs aan de Zweedsche Academie behaalden, elkander bezochten, de een den aêr zijnen penning liet zien, en, vreeze ik, hij mij en ik hem bijna bejegenden als twee kleine groote mannen.’ Hier hebben wij eene leemte aan te vullen, die voor het gehoor van den lofredenaar van S t e n S t u r e niet gaapte; elk die dezen het oor leende wist, dat Wallin zich reeds als dichter naam had verworven, eer Gustaf's Stichting hem den lauwer toekende. En waardoor? Er was iets aan de Universiteit voorgevallen, dat meer gebeurt; er was een student gestorven, Dan. Ant. Ström heette hij; was het een vriend van Wallin? - we weten het niet, we gelooven het naauwelijks. Immers hij vlocht geen krans van bloemen voor die vroeg opgerigte terp; hij stelde zich zelven geheel in de schaduw - om in zijnen eersteling zijne persoonlijkheid te sterker te doen spreken; om e e n s k l a p s zijnen landgenooten te doen hooren wat zijne poëzij voor hen worden zou. Wat wij u bidden mogen, maak, met ons opmerkende hoe de eerste kreet van dezen de rigting zijner kunst bepaalt, van die bijzonderheid niet dadelijk iets algemeen-geldends, een toetssteen voor den waren diehter, een teeken. We hebben Franzén naauwelijks de luit der liefde hooren bespelen, en hij is reeds leerdichter geworden; - we zien Tegnér rondtasten, of hij eindelijk de stoffe, die hem wacht, vinden mogt - bewonder Wallin, benijd hem, zoo ge wilt, maar begrens daarom de tallooze wegen niet, die tot den tempel des roems geleiden. ‘Wat al ijdelheid!’ zou de twintigjarige jongeling ons toe hebben geroepen, als hij, ernstig tot eenzijdig wordens toe, onze opmerking had gehoord. We waarderen wat er waars in den wenk ligt; we leenen hem het oor, neen, we luisteren naar ‘d e S t e m m e ,’ die hij ‘uit d e g r o e v e ’ van den vroeg verscheidene doet opgaan. Verbeeldt u, dat het u in orgeltoonen heeft toegeruischt: ‘de dagen des menschen zijn als het gras, gelyck een bloem des velts, alsoo bloeyt hy. Als de wint daer over gegaen is, soo is sy niet meer;’ daar trillen de laatste galmen door het gewelf, daar breekt eene stemme de stilte af: ‘Zachtkens deinst de kust der aarde in nevelen weg, afgebroken is de spinnewebsdraad des levens, in ochtendluister spelt een nieuwe zon daar ginder zaligheid en genade. - Geene dwaling, geene ijdelheid, geene bekommeringen der wereld verheeren mijn gemoed; ik wend

den blik slechts even nog naar u om, mijne vrienden, mijne lieve! met mijne laatste bede, met mijn lesten groet! - Eene stemme uit het graf des jongelings, door den sikkel des doods in zijne lente afgesneden, hoort haar, gij, die in de woestijn der wereld een doel voor uw streven zoekt! - Spant uwen boog ten blijk uwer sterkte, slaat uit de vleugelen van uw vernuft; werkt en smaakt! maar wat ge wilt, wat ge wenscht, hetzij niet hier, hier zij het niet! - Het schuile niet in de wisselzieke kansen des voorspoeds, niet in de morgenwolke van een gevierden naam, in den schuimenden beker noch in den ruischenden dans, noch in den weelderigen boezem. - Verlokkende, verleidende, bloeit en blinkt daar de roos des genots; maar hare doornen kwetsen wie er de hand naar uitstrekt; en, door de bevalligheden aangevoerd, moge die rei u uitnooden meê te zweven, kwalen en krankte hinken haar na, en de dood, met zijne zuster, de vertering, hare groeve ontstegen, sluit den stoet!' Twintig jaren oud te zijn, en dien toon te durven aanslaan! - had Zweden geen regt te hopen, dat eindelijk zijn psalmist geboren was? verlicht als hij voortvaart waarheid, deugd, liefde lof te zingen, door een vloed van klanken, die in onze rijmelooze vertaling meer zouden verliezen, dan wij der welluidende kunnen baten door het wegwisschen van eenige beelden en woorden, het onderwerp wat vreemd.

O p v o e d i n g , eerste opvoeding, was het gedicht, waarmede hij in 1805 den grooten prijs der Academie wegdroeg; - eisch van ons geene uitvoerige beschouwing dier alexandrijnen; wie ter wereld ook geschikt ware in Leopold's spoor te treden, en zingende te leeren, Wallin niet. 'Slechts weinig weken later,' vaart Geijer, hem schetsende, voort, 'verliet hij de Universiteit, waaraan hij vergeefs eene betrekking had gezocht, en begon in de hoofdstad als dichter, predikant, onderwijzer, die loopbaan, aan welke hij zijne eigenlijke vermaardheid is verschuldigd. Dat eerste slagen maakte hem gelukkig. "Het was mijn vrolijkste tijd," getuigde hij; "sedert kwamen mijne voorspoedige dagen, maar de blijde waren voorbij!" Hij was opgewassen zonder eenigen beschermer. Toch vond hij er bij wijle en die het goed met hem meenden; welligt echter liepen er te vele onder, die door onbedachte overhaasting, of uit zelfbehagen in hunne rol, het voorwerp van hunne gunst meer leeds dan liefs doen, die het schier tot hun offer maken.' Wij zullen later zien hoe hij den drang, van wien dan ook, weêrstand wist te bieden; we zijn het oogenblik van een tweeden triomf genaderd, die Tegnérs blikken tot zich trok, zegt men, die, om er u getuige van te doen zijn, een vlugtige herinnering van den toenmaligen staatkundigen toestand van Zweden eischt. Stockholm's burgerij had, in 1795, besloten, Gustaf den Derde, den Wet-

gever, den Overwinnaar, den Vredestichter, een standbeeld op te rigten. Sergel was door zijn genie aangewezen de statue te scheppen; den 24sten Januarij 1808 werd het meesterstuk onthuld. Arme Gustaf de Vierde, Adolf, kleine zoon van een grooten vader! welke moeten zijne gewaarwordingen geweest zijn, toen ter zelfder plaatse waar de Held, zegevierend uit den finschen krijg terugkeerend, aan land was gestapt, heel het volk, door wat de hoofdstad schoonst en schitterendst had vertegenwoordigd, dezen driemalen toejuichte, en geen enkele der grootsche benamingen, zijnen vader gegeven, op hem paste! De bijzonderheden over het oogenblik zijn schaarsch, te schaarscher, dewijl de berigten van den dag, voor het publiek van den avond gekleurd, vast verschoten blijken, en bovendien weinig te vertrouwen zijn. Heerschte er inderdaad, toen de jubel, die den verscheidene gold, had uitgeklonken, dat stilzwijgen, 't geen de les der koningen is genoemd? die vergetelheid bij levenden lijve, welke hij ten volle verdiende? Wij gelooven het, al genas dat schijnbaar zoo heusche en toch zoo straffe geneesmiddel hem niet van den waan, alleen de wereldheerschappij van Napoleon te kunnen trotseren en ten val brengen; - wij gelooven het, Wallin's gedicht ter hand nemende, die, schoon landgenoot en onderdaan, met geen woord van den zoon rept, in de dithyrambe den vader gewijd. Het verraadt meer zelfstandigheid van karakter, dan menigen zoon der kunst is gegeven; Gustaf de Vierde Adolf, had nog over ordelinten en pensioenen te beschikken, - verhief hij Sergel voor zijn meesterstuk niet in den adelstand? Wij keeren er mede tot het standbeeld en de kritiek, die het uitlokte, en het gebruik dat Wallin van die kritiek maakte, terug. ‘Men wilde in die statue eene reminiscentie zien van den Apollo de Belvedere, met welke men beweert dat Gustaf's houding eenige overeenkomst heeft. Deze beschuldiging mist evenwel allen grond.’ Toch niet, Sergel's ongeroepen en ons onbekende pleitbezorger! toch niet, geef haar liever toe, en vind zijne verdediging in wat gij zelf het eerst van allen zaagt, de o v e r e e n k o m s t van toestand bij het o n d e r s c h e i d tusschen een antieken Griek en een modernen Europeër, een god en maar een koning! ‘Gustaf,’ ge zegt het, zelfs welsprekend: ‘Gustaf staat daar in zijne altijd koninklijke beminnelijkheid, mild, innemend, opgeruimd, allen meêvoerende, en zelf opgetogen door de vreugde des oogenbliks, want het was inderdaad een strijd geweest om zijn leven en zijnen troon, en hij had beide, overwinnende, bevestigd.’ Wallin, wel verre van in de medegedeelde opmerking eene aanmerking te zien, maakt er echt dichterlijk gebruik van in het preludium van zijn G u s t a f d e D e r d e, bij de onthulling van het standbeeld van dezen gezongen en bekroond. ‘Luister!’ roept hij, ‘of hebt ge de goddelijke lier niet gehoord,

weêrklinkt ze niet nog uit de wolken, die straks daverden van het spannen des boogs, tegen den blinkenden schouder geleund? Zaagt ge den God niet, die de Pythische slang bedwong, en de Delische dalen opluisterde, of heeft de hoop mij betooverd, mij bedrogen?' En nu eensklaps, met eene wending, als slechts de dithyrambe wagen mag, om u, hart en zinnen ontroerend, als hare weêrlooze prooi meê te slepen: 'Ziet, hij komt; ziet, op dat strand een gang als die eens gods!' - en ge moet graecus zijn als Wallin was, en tevens scandinaaf wezen als hij, om Gustaf te omstuwen met beide bevalligheden en barden; antiek als hij, om uit die schoone, ondergegane wereld te stofferen; modern als hij, om uit de levende, burgerlijke waardige gestalten te grijpen. 'Svea! huldig uwen eersten medeburger! doe het met den donder des geschuts, doe het met de stilte, waarin ge tranen stort.' Een greep: 'waarom is hij niet meer?' die gelegenheid geeft het heden te gispen in de schets wat Zweden onder zijnen staf zou zijn geworden; - een andere greep: 'helaas! hij is verscheiden,' getuige de verbleekte glorie onzer kunsten, die toch treurende herwaarts komen, nu een tweede Pygmalion hem voor de vergetelheid heeft bewaard; - een derde, des jongen dichters gelukkigste: 'Gij zwanen van weleer! waarom zwijgt uw stoet!' en het antwoord van deze: 'als de zon is ondergegaan is wordt het stil in het woud!' Zoo verre het voorspel, - een adem, die, na dergelijken aanhef, voor een groot vers volstaat, is geene andere dan eene koperen keel bedeeld!

(*Het slot in het volgend nommer*.)

De cultuur-wet.

Mr. E.H. s'Jacob, Het wetsontwerp betreffende de cultuur-ondernemingen in Ned. Indië onderzocht en beoordeeld; Amsterdam, P.N. van Kampen, 1862.
J.J. Rochussen, Minister van Staat, Het wetsontwerp op particuliere cultuurondernemingen in Ned. Indië beoordeeld, in verband met het Gouvernementscultuurstelsel; 's Gravenhage, H.C. Susan C.H.Zoon, 1862.
De Koloniaal-radicalen en het cultuurstelsel; bij denzelfden, 1862.
De Koloniaal-radicalen en hunne cultuur-begrooting; bij denzelfden, 1862.
Het budget van de toekomst; eene beoordeeling van de beginselen, waarop de aangeboden wet op de cultuur-ondernemingen rust; bij denzelfden, 1862.

De strijd der staatkundige partijen in Nederland werd in de laatste jaren bijna uitsluitend gevoerd op koloniaal gebied. ‘Liberaal hier’ - wie is het niet, wie althans beweert het niet te zijn? ‘Behoudend voor Indië’ zijn, en noemen zich, velen.

Bevreemdend is die tegenstrijdigheid niet. Het geldt de handhaving of de wijziging, strevende naar afschaffing, van een stelsel van beheer, dat jaarlijks een aantal millioenen oplevert aan de Nederlandsche schatkist. De hervormers beloven wel van *hun* stelsel dezelfde, of nog schoonere gouden vruchten, maar het is niet onnatuurlijk dat men zich tevreden stelle met het thans genoten goede, zonder - met opoffering hiervan - naar het voorgehouden betere te grijpen. Dit komt immers overeen met onze nationale spreekwoorden en veelgeroemde bedachtzaamheid - en dat deze door de liberalen ‘ook voor Indië’ uit het oog worden verloren, is alléén merkwaardig.

Vooral, omdat hun belofte van ‘nog meer millioenen’ voor de schatkist als gewaagd moet worden beschouwd. Aan het niet ongegrond verlangen der behouders om nadere opheldering daaromtrent hebben zij nooit voldaan. Wel verwezen zij in

't algemeen naar de lessen der staathuishoudkunde, wel profeteerden zij een ongekende ontwikkeling van handel en nijverheid, een ongehoorden bloei van moederland en kolonie - maar zij bleven het antwoord schuldig op de vraag: ‘hoe met niet te weêrleggen cijfers kon worden aangetoond, dat het batig saldo na de afschaffing der dwangcultuur even groot zou zijn als tegenwoordig?’ En waar een enkele die becijfering ondernam, viel het niet moeijelijk te bewijzen dat hij deerlijk buiten den waard gerekend had. Het budget der behouders met zijn zeer aangenaam resultaat komt ons jaarlijks voor oogen - het budget van de toekomst is door de liberalen nog niet of op geheel onvoldoende wijze gegeven.

En niettegenstaande dit groot, dit schijnbaar overwegend nadeel hunner stelling, zien wij toch de liberalen ‘ook voor Indië’ voortdurend toenemen in aantal en gezag, zien wij in den tegenwoordigen minister van koloniën een man hunner keuze, in het ontwerp van wet op de cultuur-ondernemingen een toepassing hunner beginselen.

Waar vinden wij de oplossing van dit raadsel? In de uitstekende talenten van de voorstanders der vrijzinnige rigting op koloniaal gebied? Voorzeker, aan eenigen hunner kunnen die niet worden betwist, en één strijder als de heer van Hoëvell weegt tegen velen. Maar ook der behoudspartij heeft het aan dappere voorvechters, aan bekwame en welsprekende verdedigers harer stellingen niet ontbroken. En daarbij kwam de *tastbare* welsprekendheid van haar hoofd-argument: het batig saldo.

De oorzaak van het aangewezen verschijnsel ligt dieper. Zij is deze: dat een volk niet bij batige saldo's alléén kan leven; dat, behalve *hebzucht*, den mensch eigen is *regtsgevoel*; dat - hoe lang dit ook bestreden, gehoond, onderdrukt zijn moge - het ten laatste de hebzucht overwint en breidelt. De kracht van dat gevoel is de eer onzer natuur, en onze troost bij de schendingen des regts die wij dagelijks zien plegen. Het is magtig genoeg geweest om de ketenen der slavernij te verbreken - het zal ook magtig zijn om Java te bevrijden van de banden der dwangcultuur.

Aan de liberalen kan met grond worden verweten dat zij zich niet houden op het alléén zuivere standpunt. Zoolang zij blijven op het terrein der *regtvaardigheid*, zijn zij onverwinbaar. Wanneer zij met de behouders willen mededingen op het terrein des *geldelijken voordeels*, zijn zij zwak. Regt en

nut gaan wel altijd zamen, maar niet altijd regt en *winst*. En het is een valsche staatkunde die den strijd tracht te verbloemen tusschen pligt en belang van het oogenblik. Die strijd bestaat hier.

Want het kan niet ontkend worden, omdat het is een door veeljarige ondervinding bewezen *feit:* het selsel van beheer, thans op Java gevolgd, is een *voortreffelijk* stelsel, indien men bij zijn beoordeeling inzonderheid let op de - ware of vermeende - ‘behoeften van het moederland.’ Zijn grondslag is: den Javaan te houden in een toestand van onmondigheid, en daarvan voordeel te trekken door hem te dwingen tot arbeid ten behoeve van Nederland. Uitmuntende middelen tot bereiking van dit doel zijn: de instandhouding (in veel streken de invoering) van het gemeenschappelijk grondbezit; de handhaving van het bovenmatig gezag der hoofden en de als regel aangenomen erfelijkheid hunner betrekking; de heerediensten; de tegenwerking der vrije cultuur en der ondernemingen van onafhankelijke Europeanen; de onderdrukking der evangelisatie; de veelvuldige toepassing van onteerende lijfstraffen, ook voor zeer kleine vergrijpen; bovenal het Gouvernements-cultuurstelsel, waarvan het beginsel is verpligte arbeid tegen een willekeurig vastgestelde, geheel onevenredige betaling.

Wel mogt de heer Money met bewondering staren op dit schoon geheel, en het een meesterstuk van staatkunde noemen. Het strekt zijn hart tot eer, dat hij gewenscht heeft ook zijn vaderland te doen deelen in de zegeningen, die de Voorzienigheid en de heer van den Bosch met zoo milde hand uit de schatkameren der Indische natuur over Nederland hebben uitgestrooid. Hoe zonderling, dat zijn vaderland die zegeningen met verontwaardiging heeft van zich gewezen! Engeland - ‘het misdadige Engeland’ - weigert een cultuurstelsel en een batig saldo!

Het is zoo, de heer Money heeft zich door zijn bewondering te ver doen leiden. Wanneer hij zegt dat de landbouwende klasse op Java, met uitzondering van die in Noord-Amerika, de rijkste is op de geheele wereld, dan maakt hij zich schuldig aan schromelijke overdrijving. Geheel anders zegt de heer s'Jacob, dat de Javaansche landbouwer met opregtheid kan verklaren: *omnia mea mecum porto* - hetgeen, daar de Javaan gewoonlijk niets dan een katoenen buis en broek en een mes met zich draagt, al zeer weinig zijn zou. Maar ook deze

voorstelling is onjuist; de waarheid ligt, bij uitzondering, *hier* in het midden. De landbouwende klasse op Java is *niet* rijk, maar zij heeft het noodige tot levensonderhoud. Het communisme, dat wij in stand houden als een der steunpilaren van het cultuurstelsel, belet *welvaart*, maar voorkomt *gebrek*. En indien onze hoogste pligt jegens de Javanen is hen voor *hongerlijden* te behoeden, dan moet men erkennen dat ons stelsel van beheer, ook wat henzelve betreft, weinig te wenschen overlaat.

Slechts één hervorming zou dan in ernstige overweging zijn te nemen: de *uitbreiding* der dwangcultuur. Het is buiten twijfel dat de Javaan nog veel meer kan arbeiden dan hij thans doet. ‘Door in elken koffij-tuin, in elken suiker-tuin, het noodige aantal *blank-officieren* te plaatsen, zal men aan Java's bodem zeker meer producten ontwoekeren dan hij nu opbrengt.’ Zoo sprak teregt de heer J.C. Baud, bij de behandeling van art. 56 van het Regeringsreglement. Minder juist voegde hij er bij: ‘of dit echter een stelsel is, geschikt om door de vertegenwoordigers van een edelmoedig volk te worden aangeprezen, meen ik in twijfel te moeten trekken.’ Want wat heeft *edelmoedigheid* te maken met een stelsel, dat de heer Baud zelf als verkeerd en onregtvaardig - *aangeprezen* heeft omdat het bovenal *voordeelig* was? Zoodra voordeel de éénige toetssteen uitmaakt, moet men slechts daarheen streven dat het voordeel zoo groot mogelijk zij. En door meer te planten - hetgeen hij zonder nadeel voor zijn gezondheid doen kan - verdient de Javaan immers zooveel te hooger plantloon, misschien wel zestig duiten meer in 't jaar! De zweep der *blank-officieren* zou niets nieuws zijn voor den arbeider, die ook thans bij de minste overtreding de geeselroede heeft te duchten van den resident of assistent-resident[1]. Wie derhalve de handha-

1 Men heeft mij dikwijls beschuldigd van overdrijving, wanneer ik op het schandelijk misbruik wees dat op Java gemaakt wordt van de rottingslagen, d.i. de *geeseling*. Ik zal nu één voorbeeld aanhalen uit duizenden, en voeg daarbij de verzekering, dat *niemand* op Java in dit voorbeeld iets buitengewoons vinden zal. Onlangs schreef een resident aan een suikerfabrijkant: ‘Ik zend u hierbij terug den inlandschen karvoerder Wasmin, die bekend heeft *geslapen* te hebben terwijl zijn kar tegen een lantaarnpaal is aangereden, *en dien ik deswege met twintig rottingslagen heb doen afstraffen*. De schade ten bedrage van ƒ 5 verzoek ik u te vergoeden.’ De karren op Java worden getrokken door buffels, die stapvoets en gewoonlijk met zeer vasten, geregelden tred voorwaarts gaan; het transport duurt soms een geheelen dag, onder een brandenden hemel; het is voor den karvoerder bijna *onmogelijk* daarbij niet nu en dan in te slapen. In elk geval zou die onvoorzigtigheid met een geringe boete en de vergoeding der veroorzaakte sebade voldoende zijn gestraft. - *Twintig rottingslagen* zijn een vreeslijke, het ligehaam letterlijk verscheurende geeseling; *veertig* rottingslagen (deze straf mag alleen door den regter worden opgelegd) staan, volgens den eersten stads-geneesheer te Batavia, Dr. Swaving, in den regel gelijk met *marteldood*.

ving van het cultuurstelsel wenscht, verlange tevens zijn uitbreiding, en late zich door geen ‘edelmoedige’ veinzerij terughouden van de gevolgen zijner meening. De openhartigheid der Amerikaansche slavenhouders heeft haar goede zijde.

Doch laat *ons*, staande aan den anderen kant, als mannen die elke slavernij en al wat met haar heult verafschuwen, even openhartig zijn. Laat ons toegeven dat ‘gelukkige uitkomsten voor het moederland’ bij ons *niet* zwaarder wegen dan regt. Laat ons erkennen dat wij hoogere pligten jegens de Javanen hebben te vervullen, dan hun niet te ontnemen wat onmisbaar is tot levensonderhoud - een pligt jegens lastdieren. En wanneer men de menigte tegen ons tracht op te hitsen door het logenachtig beweren, dat Nederland zonder den roof van steeds aangroeijende batige saldo's zou te gronde gaan, laat ons dan met al de kracht die in ons is protesteren tegen dien *smaad*, Nederland aangedaan!

Onze leus zij die van Lord Canning: ‘Het streven der Europesche heerschappij in Indië moet zijn te geraken tot een toestand, waarin Indië de Europesche heerschappij zal kunnen ontberen.’ Onze volkomene toestemming, zonder bloohartig voorbehoud, zij geschonken aan de woorden van den tegenwoordigen Minister van justitie: ‘Niemand is immer onzinnig genoeg geweest om te gelooven, dat de koloniën *nu reeds* vatbaar zouden zijn voor gelijke vrijheid van beweging als in Europa heerscht. Niemand heeft zulk eene revolutie gewenscht of verdedigd. Doch wel heeft het velen zwaar op het geweten gedrukt, dat bij onze heerschappij over millioenen onzer medemenschen het belang onzer schatkist het eenige, althans het hoogste was, dat wij op het oog schenen te houden; dat de koloniën behandeld werden, alsof zij niet voor hare bewoners, maar uitsluitend voor ons bestonden. Zij, die dat gevoelden, begrepen dat het onze roeping was, en het is eene edele, eene hooge, heilige roeping, de bewoners dier streken op te leiden tot hoogere beschaving, tot eene betere dan hunne tegenwoor-

dige maatschappij; de koloniën in staat te stellen eenmaal als vrije, goed georganiseerde, zelfstandige staten op te treden. Lange, zeer lange jaren zullen nog verloopen eer men zoover zal gekomen zijn; maar dat toch moet de eindpaal zijn, waarheen wij streven.'

Ziedaar opregte taal. Maar niet allen begrijpen dat, om een *goed* doel te bereiken, opregtheid de beste staatkunde is. Ook de vervaardigers van het wetsontwerp op de cultuur-ondernemingen en der daarbij behoorende memorie van toelichting hebben dit uit het oog verloren. Zij doen het voorkomen alsof door deze regeling der particuliere cultuur op het stelsel der dwangcultuur volstrekt geen inbrenk gemaakt worden zoude; alsof, bij aanneming van dit ontwerp, de staat van zaken op Java geheel dezelfde zou blijven, met uitzondering alleen van meer zekerheid voor den ondernemer, meer welvaart voor de bevolking, en - meer bate voor de schatkist. Deze voorstelling nu is zoo *onjuist* mogelijk. Het is ontwijfelbaar dat een volkomene hervorming van Java's maatschappelijken toestand, een geheel nieuwe verhouding van Java tot Nederland, en, in de eerste plaats, de vernietiging der dwangcultuur, uit deze regeling - wordt zij tot wet verheven - zullen voortvloeijen.

De dwangcultuur lijdt geen mededinging. Zij kan gedoogen dat aan enkele zoogenaamd-vrije ondernemingen een bestaan worde gegund, dat - zoodra het voor haar gevaarlijk zou worden - door den nuk van een hoofd-ambtenaar kan worden omvergeworpen; zóó bestonden de particuliere suiker-ondernemingen in Cheribon. Maar zij is niet vereenigbaar met het stelsel van onbeperkte vrijheid, dat in dit wetsontwerp gehuldigd wordt. Vooreerst niet, omdat geen enkel fabrijkant dwaas genoeg zal zijn zich te verbinden om twee derden van zijn product voor de helft van den marktprijs aan het Gouvernement af te staan, wanneer zijn naaste buurman over zijn *geheel* product de vrije beschikking behouden zal, tegen betaling eener betrekkelijk geringe belasting. Het bekende verschijnsel uit de eerste tijden van het cultuur-stelsel, toen de Regering contractanten *zoeken* en door rentelooze voorschotten overhalen moest, zal zich dus weldra op nieuw voordoen, doch met dit onderscheid dat zij nu niemand zal *vinden*.

Ten anderen zullen de vrije ondernemers aan hun werklieden een oneindig hooger loon *kunnen*, en - door de voor allen opengestelde mededinging - *moeten* betalen dan het ellen-

dig loon, toegekend aan hen die ingedeeld zijn bij de Gouvernements-cultuur. Arbeiders zullen allerwege worden gezocht; de loonen zullen op Java - gelijk overal elders - komen op hun natuurlijke hoogte, d.i. zij zullen bereiken het punt, waarop den ondernemer een behoorlijke winst kan overblijven. Wat men uitgevonden heeft *schadelijke opdrijving* der loonen te noemen, zal plaats hebben in een mate, die weldenkende oudgasten zal doen sidderen. - De bepaling van het vierde lid van art. 56 van het Regeringsreglement, volgens welke de Gouvernements-cultures aan de bevolking ten minste gelijke voordeelen moeten opleveren als de vrije teelt, zal een *bespotting* worden der werkelijkheid; haar nakoming, die reeds nu - als ware zij niet geschreven - wordt ter zijde gesteld, zal dan ondenkbaar zijn. De welvaart, door den grootmoedigen Money aan de geheele bevolking van Java toegedicht, zal in waarheid het deel worden van de bewoners der streken waar vrije ondernemingen gevestigd zijn. - En gelooft men dan in ernst, dat de beweerde ‘onverschilligheid’ des inlanders zóóver gaan zou om bij die welvaart van anderen eenvoudig toe te zien, wanneer het hem volkomen vrij staat haar ook voor zich te verwerven? *Kan* men gelooven, dat zelfs een ‘domme’ Javaan zich tot nominaal betaalden arbeid zal laten dwingen, wanneer hij slechts te verhuizen heeft om naar zin en lust te arbeiden voor een *billijk* loon? Men geloove het dan - maar men late aan anderen de overtuiging, dat bij aanneming van dit wetsontwerp de Gouvernements-cultuur weldra zal stil staan bij ontstentenis van twee onmisbare clementen: van fabrijkanten en van arbeiders.

Of bij dien stilstand het batig saldo zich wel zal bevinden, is een vraag die mede slechts ‘op goed geloof’ bevestigend kan worden beantwoord. Men is er althans tot heden niet in geslaagd dit geloof door een duidelijke berekening te staven. En dit spreekt van zelf, want de grondslag der berekening ontbreekt. Thans is het Gouvernement ondernemer en handelaar, en betaalt voor zijn waren geen hoogeren prijs dan het goedvindt. Het verschil tusschen dien willekeurig vastgestelden inkoopsprijs en de opbrengst in Europa, na aftrek der kosten van transport, maakt het batig saldo[1].

1 In een dezer dagen bij H. Nijgh te Rotterdam verschenen, met veel talent en zaakkennis doch niet altijd met juistheid geschreven beantwoording van de brochure des Heeren Rochussen, wordt de voorstelling, dat het batig saldo een uitkomst van de dwangcultuur zoude zijn, zeer uit de hoogte als ongerijmd ver- worpen. ‘Immers, - zegt de Schrijver - men zou het even goed een uitkomst der in Indië geheven belastingen kunnen noemen; het is dus niet een vrucht van de dwangcultuur alleen, maar van de geheele Indische administratie.’ Dit is een woordeustrijd. Niemand beweert dat de dwangcultuur alléén, wanneer in Indië geen belastingen werden geheven, een batig saldo opleveren zoude; maar het is zeker dat het batig saldo, bij den tegenwoordigen toestand der Indische administratie, niet bestaan zoude *zonder* de dwangcultuur, gelijk het niet besond vóór haar invoering. Men is dus volkomen geregtigd te zeggen, dat de winst, op de dwangcultuur behaald, vormt het batig saldo. Dit is ongetwijfeld *ook* afhankelijk van belastingen, maar van de afschaffing dier belastingen is geen sprake, wel van de afschaffing der dwangcultuur.

Nu kan men voorzeker, bij 't vervallen der dwangcultuur, andere bronnen van inkomsten openen, men kan de bestaande belastingen verhoogen en nieuwe invoeren. Maar om te berekenen hoeveel daardoor in de Nederlandsche schatkist vloeijen zal, zou in elk geval een eerst vereischte zijn den aard en de hoegrootheid dier belastingen te weten. Het ontwerp van wet wil - en niemand kan dit onbillijk noemen - een bedrijfbelasting aan de vrije ondernemers hebben opgelegd. Maar welk resultaat men zich daarvan ook voorstellen moge, het zal blijven ver beneden de som die verkregen wordt door de dwangcultuur. - En met hoeveel grond beweerd geworden zij dat de voordeelen, welke *thans* de Nederlandsche schatkist van Java trekt, *later* zullen worden opgewogen, ja verre overtroffen door het voordeel dat de vrije ontwikkeling dier Kolonie aan Nederland's handel en nijverheid opleveren zal - deze regtmatige verwachting kan het gevaar niet wegnemen, dat bij den val van het cultuurstelsel ook *zijn* vrucht, het batig saldo, bedreigt.

De aangewezen gevolgen liggen open voor ieders oog - en nu zie men dieper. Een maatschappij van twaalf millioen Javanen, onder het tegenwoordig stelsel door inlandsche hoofden, wier gezag bijna onbeperkt is, en eenige Europesche ambtenaren geregeerd, en slechts bij uitzondering met onafhankelijke Europeanen in aanraking komende, zal nu tal van overeenkomsten aangaan met ondernemers, wien het *verboden* is den invloed der hoofden tot bereiking van hun doel te bezigen, en die de bescherming der ambtenaren, anders dan tegen onregt, zullen kunnen ontberen. De Javaan zal dus uit de school van het despotisme overgaan in die der vrijheid; hij zal voor zich zelven leeren zorgen, zijn eigen belang leeren inzien en behartigen. De mededinging van velen, die zijn arbeid behoeven, zal hem op de hoogte brengen van wat hem voor zijn arbeid toekomt. Van *werktuig* zal hij tot *werkman* worden ver-

heven. Die verandering van toestand zal meer dan alleen materiëele vruchten dragen; niet slechts de welvaart der bevolking zal vermeerderd, haar *geest* zal ontwikkeld worden. Het zal nu blijken of de Javanen indedaad zoo ‘lui’ en ‘onverschillig,’ zoo ‘stomp’ en ‘verdierlijkt’ zijn als zij door de behoudspartij worden afgeschilderd. Was die schildering juist - welnu, de proefneming zal mislukken, en het dwangstelsel heeft niets van haar te vreezen. Doch was zij een verzinsel van hebzucht en onkunde, dan zal, het is waar, het dwangstelsel bij die proef ten onder gaan - maar wij zullen een groote schrede genaderd zijn tot den ‘eindpaal,’ waarop in de aangehaalde woorden van den Minister van justitie werd gewezen.

Door deze heilrijke resultaten der voorgestelde hervorming te willen verbergen, door het verwijt van aanranding der dwangcultuur als verontwaardigd van zich te werpen, en zich voor te doen alsof zij regt hadden onder de voorstanders van het batig saldo *quand-même* te worden gerangschikt, hebben de liberalen ‘ook voor Indië’ zich zelve en hun goede zaak benadeeld. Daardoor is de bespreking van het aangeboden wetsontwerp gekomen op een valsch terrein, waarop de liberalen *niet* de sterkste zijn. Indien zij tegen de taal der hebzucht de stem hadden doen hooren der regtvaardigheid, indien zij het belang des oogenbliks hadden bestreden door het gevoel van pligt en het daarmede steeds verbonden *belang der toekomst* - hun houding zou waardiger geweest zijn en krachtiger tevens. Zij zouden aan de tegenpartij de gelegenheid hebben benomen om de onjuistheden aan te toonen hunner voorstelling; zij zouden haar hebben teruggedrongen in haar laatste wijkplaats, en genoodzaakt tot de cynieke verklaring, reeds eenmaal door den Heer J.C. Baud afgelegd: de zaak die wij voorstaan is slecht, maar zij is voordeelig.

Ver de meeste der tegen het wetsontwerp aangevoerde redeneringen verliezen haar beteekenis, wanneer men *niet*, met den steller der memorie van toelichting, aanneemt, dat een der voornaamste bedoelingen van dat ontwerp is ‘de Gouvernementscultuur tegen alle mogelijke inbreuken te beschermen’, en ‘de vrees weg te nemen dat de particuliere ondernemingen allengs in die cultuur zouden ingrijpen en haar terrein ongemerkt innemen.’ Zoowel de Heer s'Jacob als de Heer Rochussen en de schrijvers der brochures over ‘de koloniaal-radicalen en het cultuur-stelsel’, ‘de koloniaal radicalen en hunne cultuur-be-

grooting' en 'het budget van de toekomst' hebben juist uit dit onwaar voorgeven hun krachtigste gronden van bezwaar geput. - Overigens zijn de drie laatstbedoelde geschriften der kritiek onwaardig, omdat zij overvloeijen van scheldwoorden en bedreigingen tegen de hoofden der liberale partij. De schrijver van 'de koloniaal-radicalen en hunne cultuur-begrooting' gaat zelfs zóó ver van den Heer Thorbecke het einde van Oldenbarneveld waarschuwend voor oogen te houden - alsof die uitstekende staatsman zou terugdeinzen van de vervulling zijner taak, al wist hij dat, bij den moord van Oldenbarneveld en dien der broeders de Witt, een derde gruwel de geschiedboeken zoude schandvlekken der Nederlandsche natie.

De brochures van de Heeren s'Jacob en Rochussen daarentegen zijn geschreven in zeer aangenamen stijl, en - gelijk laatstgenoemde het uitdrukt - 'met inachtneming van die vormen, welke men in de eerste plaats aan zich zelven verschuldigd is.'

De Heer s'Jacob stelt zich deze drie vragen:

'of het ontwerp in overeenstemming is met beginselen, vastgesteld bij het Reglement op het beleid der Regering;

of de handhaving van het stelsel der Regerings-cultuur bestaanbaar is met de uitvoering der voorgestelde wet;

of het plan van het ontwerp en de inhoud der voorschriften eene rigtige werking der wet beloven?'

Hij beantwoordt ze alle ontkennend. Op de *tweede* vraag gaf ik reeds een gelijkluidend antwoord. - Omtrent het *eerste* punt verschilt mijn meening van de zijne. Het Regeringsreglement verbiedt wel verhuur van dessa-gronden *door den Gouverneur-Generaal*, maar niet *door de bevolking*. De Heer s'Jacob erkent de kracht niet van dit verschil - mij komt zij zeer duidelijk voor. Het onregt, dat de Regering zou begaan door, *ten haren behoeve*, over de dessagronden zonder goedvinden der bezitters te beschikken, is volstrekt niet aanwezig wanneer die beschikking door de bezitters zelve ten eigen voordeele geschiedt. Nu zal de verhuur wel door bemiddeling der dessa-hoofden en oudsten plaats hebben, waar het gemeente-bezit der gronden bestaat, maar deze dessa-hoofden en oudsten zullen daarbij niet handelen als *ambtenaren* (hetgeen zij trouwens niet zijn), maar als vertegenwoordigers der regthebbenden. Ik geef toe, dat de wijze van het sluiten der huurovereenkomsten bij dit wetsontwerp niet voldoende is omschreven, dat daarin geen behoorlijke waarborgen

voor de bevolking tegen knoeijerijen harer hoofden en oudsten te vinden zijn; maar ik ontken de beweerde schending van art. 62 van het Regeringsreglement. Bovendien zou een wijziging van dit artikel, zoo zij noodig ware, zeer gemakkelijk zijn - en het geldt hier dus geen strijd van beginselen maar van voorschriften, die ieder oogenblik uit den weg te ruimen is, en waarop immers de algemeene regel toepassing vindt, dat een latere wet een vroegere vernietigt. - Wat het *derde* punt betreft - met den Heer s'Jacob geloof ik, dat het wetsontwerp veel gebrekkigs heeft[1], ofschoon mijn bezwaren daartegen (in een ingezonden stuk in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* medegedeeld) van de zijne in menig opzigt, vooral omtrent de kwestie der voorschotten, verschillen. Doch waar het hoofdbeginsel goed is, kunnen gebreken en onvolledigheden in de zamenstelling van een ontwerp langs den wettelijken weg worden verbeterd. Men mag vertrouwen dat de Tweede Kamer hiertoe in dit geval ijverig medewerken zal.

De Heer Rochussen betoogt in de inleiding van zijn geschrift, dat de voorgedragen wet veel verder zoude gaan dan ooit door de Kamer is verlangd of door een vroegere Regering is toegezegd geworden; dat men wel zou hebben aangedrongen op een regeling bij de wet van de uitgifte der Gouvernements-contracten, en van verhuur van woeste gronden, maar niet op den afstand van dessa-gronden aan de particuliere cultuur. Wat de sints lang uitgedrukte wenschen der liberalen betreft, is dit betoog niet juist - meermalen en met nadruk hebben zij verklaard, dat zij een wettelijke regeling der vrije cultuur in het algemeen, niet slechts van de voorwaarden der ontginning van woeste gronden, noodzakelijk achtten. Dat ‘voor Indië behoudend’ gestemde Regeringen ongenegen waren hiertoe over te gaan kan geen verwondering baren; maar evenmin bevreemdend is het, dat de tegenwoordige Minister een wet over dit onderwerp aangeboden heeft.

Bij het behandelen der memorie van toelichting ontkent de Heer Rochussen ‘dat vrije cultuur bestaanbaar zoude zijn, zoolang het gemeentelijk landgebruik niet zal zijn vervangen door individueel landbezit, en zoolang niet meerdere beschaving den

1 De onvolledigheid van het ontwerp is, op zeer gronden, mede aangetoond geworden door den Heer Mr. W.B. Bergsma, in een onlangs bij Martinus Nijhoff te 's Gravenhage verschenen brochure.

Javaan tot het begrip van en het streven naar eigendom en tot meerdere zelfstandigheid en onafhankelijkheid van zijne hoofden zal hebben opgeleid.' Maar hij ontkent tevens dat het individueel landbezit thans op Java zou in te voeren zijn. Wie ziet niet dat wij zóó *nooit* verder komen? Men zegt: de Javaan *kan* niet vrijwillig arbeiden, omdat hij geen grondeigendom heeft; hij *kan* geen grondeigendom hebben, omdat hij te onbeschaafd is en voor zijn hoofden te veel eerbied heeft. Gesteld het ware zoo - aan wie de schuld dan aan hen, wier *stelsel* het is hem onbeschaafd en de slaaf zijner hoofden te laten? Gelooft men dan dat beschaving kan worden verkregen door onderdrukking, en zelfstandigheid door dwang? Dat de Javaan eens poge zijn 'begrip van en streven naar eigendom' te toonen; dat hij eens aanspraak make op het hem voor zijn arbeid *toekomend* loon, in plaats van de ellendige aalmoes die hem door het Gouvernement wordt toegeworpen! Een energieke 'afstraffing' zal hem weldra zijn begrip en zijn streven verleeren. Dat hij eens zijn 'zucht naar zelfstandigheid en onafhankelijkheid' aan den dag legge door te weigeren om voor zijn hoofden in het stof te kruipen, of door hen aan te klagen bij het Nederlandsch bestuur! Er zal hem regt geschieden - *afdoend* regt! De waarheid is dat een Javaan niet '*kan*' beschaafd of zelfstandig zijn - omdat dit niet overeenkomt met 'de behoeften van het moederland.' Wil men *in ernst* hem beschaafd en zelfstandig maken - men opene hem ééne van de poorten der vrijheid, onverschillig welke, maar men sluite niet *alle* onder het laffe voorwendsel dat hij thans nog niet is wat hij juist *door* de vrijheid worden moet.

Ik zal niet nagaan de aanmerkingen, door den Heer Rochussen op de afzonderlijke artikelen der voorgedragen wet gemaakt. Daaronder zijn er die behartiging verdienen, maar *deze* betreffen de hoofdzaak niet. De wet kan ongetwijfeld worden verheterd; vele harer bepalingen zijn onnoodig, andere onvolledig of onjuist. Maar zij zal - ik zeg het den Heer Rochussen gaarne na - een 'sociale omwenteling' in Indië voorbereiden, die voor hem een schrikbeeld is en voor mij een vurig verlangen. Zij zal leiden tot het verlaten van een stelsel van beheer, welks verkeerdheid alleen door zijn *winstgevendheid* verdedigd worden kon - de oneer van Nederland en het verderf van Java.

H.A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN.

Thiers' beschrijving van den veldtogt van 1815.

A. Thiers, Histoire du Consulat et de l'Empire, vol. XX.

Geen veldslag in het bloedige einde der vorige en het begin dezer eeuw heeft op zulk een belangrijk tijdstip plaats gehad, noch op het lot van vorsten en volken zulk eenen beslissenden invloed uitgeoefend, als de slag van Waterloo.

Marengo, Austerlitz, Jena, Friedland mogen ook beslissend heeten in zoo verre zij de voorbereiding waren tot het sluiten van eenen vrede, waarbij wel is waar aan den overwinnaar groote voordeelen toevielen, doch waarbij de overwonnen vorsten bleven bestaan, en zij, ofschoon dan ook aan landbezit aanmerkelijk gesmaldeeld of in hunne financiën op rantsoen gesteld, niettemin voldoende krachten behielden, om zich later tot het bestrijden en ten val brengen van den Franschen dwingeland te vereenigen.

De slag van Leipzig alleen kan in belangrijkheid gelijk gesteld worden met dien van Waterloo, en echter moesten na Leipzig nog stroomen bloeds vloeijen, vóórdat Napoleon genoodzaakt werd afstand van zijne kroon te doen.

Bij geen der veldslagen van den laatsten tijd eindelijk, waren de voorbereidende bewegingen en wapenfeiten in zulk een kort tijdsbestek bijeengedrongen geweest; bij geen der bloedigste veldslagen, zelfs bij Leipzig niet, werd het verlies van

den slag gevolgd door zulk eene algeheele ontbinding, zulk een ordelooze vlugt en verlies van alles, als bij Waterloo.

Het was de laatste slag, waardoor de reeds lang ondermijnde Napoleontische dynastie, in den persoon van Napoleon I, scheen verpletterd te zijn geworden, en zonder juist bepaald de meening te beamen, dat het winnen van den slag van Waterloo Napoleon voor goed op zijn kort te voren herwonnen troon zoude bevestigd en de verbondene mogendheden tot het sluiten van vrede met hem zoude genoopt hebben, zoo is het echter niet te berekenen, welken invloed het achtercenvolgend verslaan en uit elkander drijven der Engelsche en Pruissische legers op den verderen loop der krijgsgebeurtenissen zoude gehad hebben.

Geen wonder dus, dat alle voorafgegane vijandelijke ontmoetingen en bewegingen; dat alle bevelen der hoofd- en onderbevelhebbers, die op den uitslag van het laatste groote bedrijf, Waterloo, van invloed zijn geweest, ja dat zelfs de berekening van tijden en afstanden in een tal van schriften onderzocht, en met hartstogtelijkheid over en weder volgehouden en bestreden zijn geworden.

Was diergelijke polemiek een natuurlijk verschijnsel bij de overwinnaars, die onderling strijd voerden over de vraag, wie der beide groote deelgenooten, het Engelsche of het Pruissische leger, het meeste tot den gelukkigen uitslag had bijgedragen; nog natuurlijker was het verschijnen van een aantal schriften van de overwonnen partij, waarin een ieder het aandeel aan den noodlottigen uitslag van een veldtogt, die met een volkomen succès geopend was geworden, van zich af en op rekening van een ander trachtte te schuiven.

Allereerst in rang doet zich als van zelf voor de groote veldheer, dien het om het redden zijner kroon te doen was geweest, die de leiding van den laatsten veldtogt, even als van al zijne vorige krijgsbedrijven, geheel in zijne hand had gehad, en die bij de hem steeds toegeschreven onfeilbaarheid, zich beijverd heeft al de door hem genomene maatregelen in het schitterendste licht te plaatsen en het mislukken zijner plannen enkel aan het toeval, aan het noodlot en aan de zwakke ondersteuning of verkeerde opvatting zijner onderbevelhebbers toe te schrijven.

Deze onderbevelhebbers zijn niet in gebreke gebleven daartegen protest aan te teekenen, de beschuldiging van gehrekkige mede-

werking terug te kaatsen op den keizer zelven, en het mislukken van den veldtogt grootendeels toe te schrijven aan tijdverlies in de belangrijkste momenten, aan gemis van veerkracht in het vervolgen van den aanvankelijk geslagen vijand, in één woord aan verzwakking van die veldheerseigenschappen, waardoor de keizer in vroegere jaren, en ook nog in den laatsten veldtogt van Frankrijk, uitgemunt had en die hem onbetwistbaar den eersten rang onder de groote oorlogsmannen van vroegeren en lateren tijd hebben doen verwerven.

Zonder nu de onpartijdigheid van eenen schrijver te verdenken alleen omdat hij òf tot de overwonnen, òf tot de zegevierende partij behoort, zonder tot een libel als dat van Siborne af te dalen, is het echter geheel overeenkomstig de menschelijke natuur, dat al de werken, die over den gewigtigen veldtogt van 1815 in het licht zijn verschenen, eenigermate de kleur dragen der natie, tot welke de schrijver behoort, en dus allen, ongerekend de duistere punten, die altijd in de details eener operatie of van een veldtogt overblijven, niet dan met de meeste omzigtigheid als zuivere waarheid moeten aangenomen worden.

In een tal van schriften is alles wat op den merkwaardigen veldtogt van 1815 betrekking heeft, toegelicht geworden, onder anderen in de werken van Plotho, Damitz, Vaudoncourt Wagner, Jomini, Clausewitz etc. en voor den keizer Napoleon in Gourgaud; eindelijk nog in verscheidene militaire tijdschriften.

Een der verdienstelijkste officieren van ons leger, de toenmalige majoor en adjudant van Z.K.H. Prins Frederik der Nederlanden, E. van Löbensels, heeft zich, tot slot van een meer omvattend werk aangaande de krijgsbedrijven van Napoleon, van de taak gekweten, een onpartijdig oordeel over den geheelen loop van den veldtogt van 1815 uit te brengen. Hij heeft daarin zoowel hulde gedaan aan de schoone opvatting van het plan door Napoleon, als aan de verdediging door de Engelsche en Pruissische bevelhebbers daartegen overgesteld, en aan den heldenmoed van beide zijden door de troepen aan den dag gelegd, en is daarbij tevens in een beredeneerd en kritisch onderzoek getreden der feilen, die het oorspronkelijk plan van Napoleon hebben doen mislukken en waardoor grootendeels onschadelijk werden gemaakt de fouten, die dezerzijds in het concentreren van zijn leger algemeen aan den Engelschen opperbevelhebber zijn ten laste gelegd.

Nog later, en wel in 1856, heeft een Fransch hoofdofficier, de luitenant kolonel Charras, in een uitgebreid werk ‘La Campagne de 1815,’ zich nogmaals aan de bewerking van die, men zoude zeggen uitgeputte, stof begeven en zich tot taak gesteld, met de stukken, en zoo als hij zich uitdrukt, als het ware met het horologie in de hand, den loop der verschillende gebeurtenissen op de merkwaardige vier dagen van den 15^{den} tot den 18^{den} Junij na te gaan, de beweringen van Napoleon in zijne Mémoires op St. Helena te onderzoeken, het geheel onnaauwkeurige en verdraaide daarvan aan te toonen, en de verantwoordelijkheid van het mislukken van den veldtogt, door Napoleon op zijne onderbevelhebbers geschoven en door zijne blinde aanbidders welgevallig herhaald, op het hoofd van den keizer terug te slingeren.

Dit werk, dat voorzien is van naauwkeurige kaarten en waarin de verschillende slagvelden zoowel als de loop der gevechten met eene helderheid zijn beschreven, die niets te wenschen overlaat, bewijst de grondige kennis en ijverige studie van den schrijver, die zijne beschouwingen aangaande de krijgsverrigtingen staaft door bewijzen en redeneringen, die zelfs voor den nietmilitair zeer bevattelijk zijn.

In dien stand van zaken zag men met belangstelling het twintigste deel te gemoet van het beroemde werk van Thiers, ‘Histoire du Consulat et de l'Empire,’ waarin dit laatste bedrijf van den gevallen keizer zijne plaats zoude erlangen; en hoewel reeds de voorafgaande deelen, vooral die, waarin de ongeluksjaren van 1812-1814 behandeld waren, eene voorstelling der militaire feiten bevatten die wegens hare eenzijdigheid en partijdigheid voor Napoleon, aan den bekwamen schrijver menige scherpe kritiek had berokkend, zoo hoopte men evenwel dat hij aan het slot van zijn werk weder het standpunt van onbevangen oordeel zoude betreden hebben, waarop hij zich in vele opzigten, wat de politiek van Napoleon aangaat, in zijn belangrijk werk geplaatst had, te meer nog daar zelden aan een schrijver zulk een tal van stukken ter beschikking heeft gestaan als aan hem.

Het verschijnen van het 20ste deel heeft echter die verwachting teleurgesteld. De geheele voorstelling van de krijgsbedrijven van 1815 is, op een enkel punt na, eene eenvoudige herhaling van het reeds lang algemeen als onwaar erkende verhaal van Napoleon in zijne mémoires op St. Helena. Het is

een talentvol pleidooi, waarin de onschuld van den kliënt door allerlei spitsvindigheden volgehouden, de geloofwaardigheid der meest soliede getuigen òf verdacht gemaakt òf eenvoudig met stilzwijgen voorbijgegaan wordt, of waar zulks niet toereikende is, stukken als bestaan hebbende worden opgegeven, die nimmer door iemand gezien zijn, en die alleen op goed geloof als volkomen afdoende moeten aangenomen worden.

De heer Thiers beweert dat men wel moet toezien, alvorens zich aan eene kritiek der handelingen van Napoleon in het veld te wagen, en dit zal wel door niemand worden tegengesproken. Doch indien het plan van den veldtogt van 1815 algemeen is beschouwd als een meesterstuk, den grooten veldheer waardig, zoo blijft echter de uitvoering onderworpen aan de regelen der krijgskunst, die hij zelf geleerd en zoo herhaaldelijk in zijne talrijke veldtogten in toepassing heeft gebragt, en het gezond menschenverstand is volkomen bevoegd te beoordeelen, of die regelen bij de uitvoering van het plan de campagne zijn in acht genomen of niet. Thiers zelf heeft in den loop van zijn uitgebreid werk herhaaldelijk zijn persoonlijk gevoelen over krijgskundige operatiën kenbaar gemaakt.

Eene andere vraag is echter, of voor Napoleon eene onfeilbaarheid op den voorgrond mag gesteld worden, waarop geen generaal, hoe beroemd ook, aanspraak maken kan. Frederik de Groote is herhaaldelijk geslagen geworden, dikwijls ten gevolge van eigen schuld. Bij Hochkirch verloor hij zijne geheele artillerie, duizenden aan dooden, gekwetsten en gevangenen, en zoude, zonder het dralen van Daun na den slag, geheel vernietigd zijn geworden. Hij werd geslagen, omdat hij zich in weerwil der waarschuwing van Keith in zijne gevaarlijke positie veilig achtte, en omdat hij, welligt even als Napoleon, zijnen vijand minachtte. Zal daarom aan Frederik den naam van een groot generaal ontzegd worden? Van diergelijke schuldbekentenis wil Thiers echter ten aanzien van Napoleon niets weten, en in zijnen ijver om tot zelfs het verlaten van het leger na den slag van Waterloo te vergoêlijken, moet daarvoor alweder Grouchy de schuld dragen, die (beweert Thiers op blz. 313) men zeggen kan tweemaal den keizer in het verderf gestort te hebben, de eerste maal door bij Waterloo niet op te komen, en de tweede maal door zijn legerkorps te redden en daardoor den keizer, die denken moest dat hij verloren was, genoopt te hebben van Laon naar Parijs terug te keeren.

Mijne bedoeling in de volgende bladzijden is geenszins het verhaal van Thiers van den beginne tot het einde geregeld te behandelen. De beste wederlegging daarvan is te vinden in het zoo onpartijdige werk van Löbensels en in het bijzonder in het voortreffelijke werk van Charras. Beide komen overeen in de beschuldiging aan nalatigheid van Napoleon in het verkennen en achtervolgen van Blücher na den slag van Ligny; van tijdverlies, zoowel in den morgen van den 16^{den} als van den 17^{den}; van verzuim in het nemen van maatregelen tegen de vereeniging van Wellington en Blücher op den 18^{den}, en zoo zij al niet Grouchy geheel vrijpleiten, wijten zij echter het grootste gedeelte der schuld van diens niet-verschijnen op het slagveld van Waterloo, aan Napoleon zelven, die geheel onvoorbereid aldaar is overvallen geworden door den heldhaftigen, onverschrokken Blücher, en wel door eene operatie, die aan de activiteit van den generaal Bonaparte, in zijnen veldtogt van Italië, doet denken, en waarbij zelfs het verschijnen van Grouchy op het slagveld in den laten avond, onmogelijk de ramp had kunnen afwenden, welke door de vereeniging van Blücher en Wellington over Napoleon losgebroken is.

Ik zal voorts zoo min mogelijk in herhaling treden van argumenten, in de twee bedoelde werken met zooveel talent bijeengebragt.

In eenige herhaling zal ik echter wel moeten treden, omdat het werk van Thiers het laatst uitgekomene is, en er wel zal dienen aangetoond te worden, welke hoofdbedenkingen tegen de operatien des keizers, in vroegere werken te berde gebragt, in het verhaal van Thiers, òf wel eenvoudig met stilzwijgen voorbijgegaan, òf wel bestreden worden op grond van beweringen van Napoleon op St. Helena, die algemeen als geheel bezijden de waarheid zijn erkend geworden.

Enkele onderdeelen van het verhaal van Thiers zal ik daarbij aan de bestaande orders, aan algemeen als waarheid erkende feiten en eindelijk aan de uitspraak van het gezonde verstand toetsen, om zoo ik meen daardoor het voldingend bewijs te leveren, dat geheel het romantisch verhaal van Thiers wegens den fraaijen stijl uiterst boeijend is, maar wat de onpartijdige voorstelling en beoordeeling der militaire feiten aangaat, geenszins op die goedkeuring en bewondering kan aanspraak maken, die voor het overige aan den beroemden auteur

bij het volbrengen van zijn groot werk zoo regtmatig is ten deel gevallen.

Wij beginnen met den dag van den 15^{den} Junij.

Het plan van den veldtogt, door Napoleon ontworpen, was ongetwijfeld zeer schoon en volkomen den grooten veldheer waardig.

Het zamentrekken der troepen voor den aanval bestemd was echter eene operatie, door de omstandigheden zoozeer als van zelven aangegeven, dat het onmogelijk is hiervoor eene andere wijze te bedenken.

De 1ste, 2de, 3de, 4de en 6de korpsen, in de vestingen langs het noorder frontier verspreid liggende, en het punt van aanval gekozen zijnde, moesten de korpsen welke zich regts van dit punt bevonden zich links; die van de linkerzijde zich regts; de Garde van Parijs zich regtuit naar dat punt begeven, en zoo als van zelf spreekt, die verschillende marschen naar gelang der afstanden begonnen worden, onder het bezigen van zoodanige voorzorgen van geheimhouding als het goed geluk zoude gelieven te begunstigen.

Was dat een ‘phénomêne dont l'histoire de la guerre ne presente pas d'exemple’, zoo als Thiers op blz. 27 beweert?

En indien die bewondering gegrond is, welke lof komt dan niet toe aan den wakkeren Blücher, die op dusdanige wijze overvallen ‘sans qu'il s'en doutait’, 24 uren na dien overval 90,000 man, en zonder het dralen van een zijner onderbevelhebbers, zijn geheele leger van 120,000 man te Sombref bijeengetrokken had?

In plaats van aan dit grooter phénomène regt te laten wedervaren, zegt Thiers op blz. 56 eenvoudig: ‘Les Chefs alliés n'avaient pas employé le temps aussi bien que Napoleon.’

Het geheele verhaal van Thiers aangaande de bevelen, die in den avond van den 15^{den} door Napoleon aan Ney zouden gegeven zijn tot het bezetten van de Quatre-Bras, is eene herhaling der beschuldiging, die de eerste goedgevonden heeft op St. Helena aan zijnen dapperen maarschalk ten laste te leggen.

In de ‘Relation de la Campagne de 1815 pour servir à l'histoire du Maréchal Ney, par le colonel Heymès’ en later in de ‘Documents inédits sur la campagne de 1815’, uitgegeven

door den zoon van den maarschalk Ney, wordt beweerd en door getuigen gestaafd, dat Ney toen bevel heeft ontvangen ‘de pousser l'ennemi’ op de chaussée van Charleroi naar Brussel. Napoleon beweert, bepaalden last gegeven te hebben tot het bezetten van de Quatre-Bras, welk beweren door Thiers in eene lange noot op blz. 47 als eene onomstootelijke waarheid wordt voorgedragen, ten ware, zegt hij, men veronderstellen wilde, dat Napoleon, die van alle bekende generaals het meest naauwgezette en aanhoudende gebruik der kaart maakte, op dat oogenblik die nog niet ingezien had, of dat hij voor den meest onbedreven nieuweling in het vak moet gehouden worden.

Hoezeer dit laatste nu door niemand, die zijn gezond verstand bezit, zal beweerd worden, zoo volgt daaruit nog geenszins het besluit, dat Napoleon reeds op den avond van den 15^{den} aan Ney aan het hoofd van een zwak korps, het bezetten van het vier uren vooruitgelegen punt van de Quatre-Bras bevolen heeft.

De luitenant kolonel Charras heeft op eene uitnemende wijze in zijn gemeld werk: ‘Histoire de la Campagne de 1815’, de twee beweringen met elkander vergeleken, en met de bestaande orders, de positie, de troepenmagt en met het horologie in de hand, het bewijs geleverd, dat, al wilde men, tegen de getuigenis van verscheidene oor- en ooggetuigen aan, veronderstellen, dat werkelijk door Napoleon op den avond van den 15^{den} de positie van de Quatre-Bras als doel der beweging aan Ney is voorgeschreven geworden, deze als een ervaren officier, bij den ondervonden tegenstand, zijnen aanval tot aan de Quatre-Bras niet heeft kunnen noch mogen uitstrekken en hij zich te regt bij het bezetten van Frasnes bepaald heeft.

Thiers is het echter niet met hem eens, en zegt blz. 45: ‘Ney, malgré sa bravoure, devenu tres hésitant, comme la plupart de nos generaux, fut atteint de la double crainte de ce qu'il pouvait avoir sur son front et sur ses derrières. Il s'arreta devant la route ouverte des Quatre-Bras, c.a.d. devant la fortune de la France, qui était là, et qu'il eut en étendant la main, infailliblement saisie.’

Na alzoo beweerd te hebben, dat Ney, door niet op den avond van den 15^{den} door te tasten, ‘la fortune de la France’ uit zijne handen had doen glippen, volgt er verder op blz. 49, dat toch eigenlijk, wel beschouwd, het bezetten van de Quatre-Bras op den avond van den 15^{den} vrij onverschillig was. Al-

daar leest men: ‘Il eût mieux valu sans doute que Ney eut déjà oceupé les Quatre-Bras pour mettre les Anglais dans l'impossibilité absolue de secourir les Prussiens, mais ce qui ne s'était pas fait le soir du 15, pouvait se faire le matin du 16, pendant que Napoleon serait aux prises avec les Prussiens et s'achever même assez tôt pour que Ney put l'aider de quelques détachements, surtout Napoleon et Ney devant être adossés l'un a l'autre pendant qu'ils combattraient chacun de son coté.’

‘On peut donc par consequent affirmer que tout avait réussi.’

Nu volgt, blz. 102, de bekende beschuldiging jegens Ney van niet vóór twee uur de zwakkere divisie van Perponcher aangevallen en zich van de Quatre Bras meester gemaakt te hebben, welke beschuldiging door Thiers echter zeer verzacht wordt, als zijnde de late aanval van Ney een noodzakelijk gevolg geweest van het dralen van Reille in het doen oprukken van het 2de korps van Gosselies naar Frasnes, waardoor die aanval twee of drie uren is vertraagd geworden.

Met regt is op het blijven bezetten van de Quatre-Bras door de onzen groote waarde gesteld, en allezins verdiend is de hulde, die aan de troepen, aangevoerd door haren heldhaftigen Prins van Oranje, daarvoor is toegebragt geworden. De vraag is echter, of het bezetten van de Quatre-Bras voor Napoleons operatiën te Ligny eene voordeeliger uitkomst zoude opgeleverd hebben, dan thans door het niet innemen van die positie het geval is geweest?

Gesteld dat Ney den 16^{den}, omstreeks twee of drie uur, het Nederlandsche korps verdreven, en het punt van de Quatre-Bras werkelijk ingenomen had, dan zoude dit echter niet belet hebben, dat hij door de troepen, die zich spoedig daarna op de chausseën van Nivelles en vooral van Brussel concentreerden en die allengs eene groote overmagt verkregen, ongetwijfeld ware aangevallen geworden. Hij zoude zich dus in de positie van de Quatre-Bras hebben moeten verdedigen tegen de steeds aangroeijende magt van Wellington, even als hij zich later in zijnen terugtogt naar Frasnes tegen die overmagt heeft moeten verdedigen, zonder dat hij, bij het gemis van het korps van d'Erlon, een enkel detachement van zijne reeds te geringe magt naar Napoleon te Ligny had kunnen afzenden.

Had zich na den slag van Ligny eenig Pruissisch korps langs

den straatweg van Namen naar Nivelles met Wellington bij de Quatre-Bras vereenigd, of ware de Quatre-Bras een versterkt punt geweest, 't welk later met verlies van tijd en soldaten weder had moeten heroverd worden, dan had Napoleon regt gehad het niet innemen en bezetten van dat punt door Ney, als eene ramp voor zijn operatieplan te beschouwen, en dan ware zijne aanklagt jegens Ney begrijpelijk en natuurlijk geweest; maar nu Wellington, zelfs bij het permanent bezit van de Quatre-Bras op den 16^{den}, niet bij magte is geweest, een enkel man tot ondersteuning van Blücher af te zenden en geen enkel man van Blücher naar Wellington heeft kunnen komen, nu kan het eenigermate als onverschillig beschouwd worden, of Ney den nacht van den 16^{den} op den 17^{den} te Frasnes, dan wel bij de Quatre-Bras heeft doorgebragt.

Het al dan niet bezetten van de Quatre Bras door Ney op den 16^{den}, zoude een groot verschil in de operatien van den 17^{den} hebben kunnen maken, indien Napoleon vroegtijdig uit Ligny naar de Quatre-Bras ware opgerukt, doch aangezien deze eerst tusschen een en twee uur met zijne hoofdmagt aldaar is aangekomen, zoo heeft het niet hezetten van dat punt door Ney geenen invloed op de operatiën van den 17^{den} uitgeoefend, en hoogstens eenig oponthoud in het defileren zijner troepen aldaar tegen den middag tegelijk met die van Napoleon veroorzaakt.

Het bezetten van en standhouden aan de Quatre-Bras tot in den morgen van den 17^{den}, had zelfs voor Wellington zeer noodlottig kunnen worden, indien Napoleon vroegtijdig van Ligny ware opgerukt en Ney, Wellington tot aan het verschijnen van Napoleon ongemoeid in zijne positie latende, zoo als hij nu gedaan heeft, deze tegelijkertijd door Ney van den kant van Frasnes, en door Napoleon langs den straatweg van Namen ware aangevallen en Wellington zoodoende, bij de verspreiding van verscheidene zijner korpsen op dat tijdstip, welligt met moeite eene geduchte nederlaag zoude ontgaan zijn.

Al de klagten, door Napoleon aangeheven wegens de werkeloosheid van Ney in den morgen van den 17^{den}, moeten alleen dienen, om de werkeloosheid van den keizer zelven te verbloemen.

Wat nu de verontschuldiging aangaat, door Thiers daarvoor bijgebragt, te weten: de afmatting der troepen, zoo is het menschelijkerwijze zeer goed te begrijpen, dat eenige uren

meerder rust voor de afgematte strijders van den 16den hoogst welkom zullen geweest zijn; doch daar het Pruissische leger den 15den en 16den ook sterk gemarcheerd, den 16den even hevig gestreden had als het Fransche, en nogtans bij het aanbreken van den dag den 17den uit de nabijheid der Franschen verdwenen is, zoo volgt daaruit, dat, wat voor de geslagen Pruissen mogelijk was, eveneens uitvoerbaar ware geweest voor de overwinnende Franschen, en Napoleon zeker in vroegere dagen noch aan zich zelven, noch aan zijne troepen in zulke dringende en gewigtige oogenblikken dergelijke rust zoude toegestaan hebben.

Tot verontschuldiging van het dralen van Napoleon bezigt Thiers verder argumenten, die wegens de zwakke gronden, waarop zij steunen, zonderlinge tegenstrijdigheden bevatten.

Zoo zegt hij bij de recapitulatie van den veldtogt op blz. 278: ‘Mais dans cette journée (le 17), le temps etait il la consideration décisive? assurement non.’ Ieder militair, die de bijzondere positie van Napoleon, de verhouding zijner krachten tot het gecombineerd Engelsch-Pruissische leger in aanmerking neemt, zal volmondig antwoorden: ‘oui.’

Hij zelf laat er op volgen: ‘Apres avoir battu les Prussiens, il fallait battre les Anglais et le plus tôt etait le mieux. Pour les battre il fallait les rencontrer, et la possibilité de cette rencontre dépendait du duc de Wellington et non de Napoleon. Une demi-marche seulement nous séparant des Anglais, on ne pouvait songer à les gagner de vitesse.’ En dit wordt door Thiers beweerd, terwijl Wellington tot omstreeks tien à elf uur te Quatre-Bras was gebleven, en de zoo gemakkelijk te winnen demi-marche bestond in het vroegtijdig afleggen van den afstand van Ligny naar de Quatre-Bras!

Het ‘gagner de vitesse’ ware moeijelijk geweest indien Wellington een of twee marschen verwijderd ware geweest. Bij het winnen der demi-marche van Ligny naar Quatre-Bras ware Wellington tegen den middag gedwongen geworden den slag aan te nemen tusschen Quatre-Bras en Waterloo, indien de later opgekomen stortregen hierin geene belemmering had te weeg gebragt.

In allen gevalle ware hij door de talrijke en versche kavallerie van Napoleon in zijn terugtogt welligt zeer gehavend en in verwarring in die positie aangekomen, en niet te berekenen waren de gevolgen, welke diergelijk benuttigen van het eerste

gedeelte van den dag door Napoleon, voor Wellington's gedeeltelijk verspreid leger zoude kunnen gehad hebben.

Uit een en ander volgt, dat Ney op den 16^{den} volkomen aan het doel van Napoleon heeft beantwoord, namelijk ‘de mettre les Anglais dans l'impossibilité absolue de secourir les Prussiens’ en dat zijn vroeger oprukken den 17^{den}, bij het niet tegelijker tijd verschijnen van Napoleon, voor het leveren van den slag op den 17^{den} geheel doelloos zoude geweest zijn; dat bij gevolg al die klagten over het ‘laisser échapper la fortune de la France,’ door Thiers op het gezag van Napoleon herhaald, van allen grond ontbloot zijn.

Neen; la fortune, le salut, le sort de la France, waarmede zoo herhaaldelijk in het werk van Thiers geschermd wordt, bevond zich op den merkwaardigen dag van den 16^{den} in geheel andere handen dan in die van Ney of van Kellerman; het lag in het gewigt, dat het korps van d'Erlon in de schaal had kunnen leggen, indien het, tegen den avond in de nabijheid van Napoleon te Fleurus aangekomen, door dezen onmiddellijk in de rigting van Wagnelée, op den regter vleugel van Blücher ware gerigt en deze op den weg naar Namen ware teruggedrongen, terwijl zijn centrum gelijktijdig door de Fransche Garde ware doorbroken geworden, en zoo doende de bloote bezetting van het slagveld, zoo als die nu heeft plaats gehad, in eene bijna onmisbare vernietiging van het leger van Blücher uitgeloopen zoude zijn, of dat leger ten minste in alle gevallen genoodzaakt geworden ware in de rigting van Namen of Luik terug te trekken. Blücher had bijgevolg alsdan zijne krachtige en afdoende medewerking te Waterloo niet kunnen verleenen.

Of, en door wien de order tot het doen aanrukken van d'Erlon van de omstreken van Frasnes naar die van Fleurus gegeven is, zal bij de tegenstrijdigheid der opgaven wel steeds met een ondoordringbaren sluijer bedekt blijven. Napoleon ontkent het stellig, en hij is ditmaal te gelooven, omdat hij, Ney belast hebbende met eene operatie tegen de Quatre-Bras en verder met het zenden van een detachement naar Marbais, waartoe hij hem ongeveer 43,000 man had afgestaan, niet zoo maar in het midden van den strijd hem bijna de helft daarvan zal hebben afgenomen, zonder acht te geven op de schromelijke gevolgen, die zulk eene substractie voor Ney zoude hebben kunnen na zich slepen en zonder zich te bekommeren om den

invloed, dien zulks op het zenden van het detachement naar Marbais noodzakelijk hebben moest.

Van Löbensels veronderstelt dat de kolonel Forbin-Janson, de tweede order van kwart over drie uur van Fleurus naar Ney overbrengende, waarin bij dezen op het afzenden van een detachement of korps van de Quatre-Bras naar de regterflank der Pruissen bij herhaling wordt aangedrongen, en bekend met den inhoud van die order, op eigen gezag de rigting van St. Amand aan het van Gosselies naar Frasnes marcherende korps van d'Erlon en later aan dien generaal zelven zoude aangewezen hebben, en ongerekend eenig verschil in het tijdstip van het aantreffen van dit korps, komt die uitlegging als de meest waarschijnlijke voor.

Andere berigten, waaronder die van Ney, en die, voorkomende in de documents inédits van zijn zoon den hertog van Elchingen, noemen den generaal de Labedoyère, wederom andere den kolonel Laurent, als den overbrenger eener met potlood geschreven order.

Thiers beweert in zijn werk, ditmaal in strijd met Napoleon zelven, die het bepaald heeft ontkend, dat na het vertrek van den kolonel Forbin-Janson met de order van kwart over drie uur van Fleurus, door middel van Labedoyère een briefje in potlood aan d'Erlon is toegezonden geworden, met last onmiddellijk van de omstreken van Gosselies naar den linker vleugel der Franschen te Fleurus op te trekken, ‘et de se rabattre sur le moulin de Brye.’

Het geheele verhaal van Thiers, tot staving van het zenden van die order, wemelt echter van onwaarschijnlijkheden. Zoo laat hij op blz. 89 ongevraagd door Friant aan Napoleon een advies geven aangaande eene operatie in den rug der Pruissen op een tijdstip, dat het mislukken der regtstreeksche aanvallen op St. Amand en Ligny nog geenszins gebleken was. Daarop zoude Napoleon geantwoord hebben: ‘Sois tranquille; j'ai ordonné ee mouvement trois fois, je vais l'ordonner une quatrième,’ alsof de last tot het zenden van een detachement door Ney naar den regter vleugel der Pruissen, hier bedoeld, hetwelk geheel afhing van zijne nog onbekende operatie tegen de Quatre-Bras, door Napoleon kon zijn genoemd eene driemaal gegevene order, die hij nu ten vierdemaal ging herhalen!

Verder zegt Thiers: ‘Il (Napoleon) savait en effet que le corps de d'Erlon mis en marche le dernier, devait avoir dépassé tout au plus Gosselies.’ Let wel dat d'Erlon, die den

avond te voren tusschen Marchienne en Jumet en dus op zijn best één uur van Gosselies verwijderd was, en die in den loop van den morgen hoogstens tegen elf uur bevel moest ontvangen hebben Ney te rejoigneren, eerst omstreeks half vijf uur, zijnde het vroegste tijdstip van de aankomst van Labedoyère met zijn potloodbriefje te Gosselies, en bijgevolg na een marsch van vijf à zes uren, door Napoleon op de hoogte van dat dorp zoude zijn verondergesteld geworden, terwijl hij volgens Thiers op blz. 102 en 103 reeds vroeg in den morgen aan Ney had laten gelasten om de Engelschen te Quatre-Bras met de korpsen van Reille en d'Erlon te attaqueren en hij dus kwalijk tegen vier uur te Fleurus kon veronderstellen dat d'Erlon om dien tijd eerst te Gosselies, en dus nog drie uren van de Quatre-Bras verwijderd zoude zijn geweest.

Eindelijk leest men op blz. 123: ‘Tout à coup vers trois heures et demie le Général de Labedoyère arrivant avec un billet de l'Empereur (bij Frasnes), avait réitéré l'injonction de marcher sur Brye.’ Nu heeft men op blz. 89 gezien, dat, terwijl de kolonel Forbin-Janson de order van kwart over drie uur naar Ney bragt, het boven aangehaalde gesprek tusschen Napoleon en Friant, en ten gevolge van dat gesprek, de afzending van de order in potlood door Labedoyère zoude plaats gehad hebben. Dit kan dus op zijn allervroegst ten half vier uur geweest zijn. Van Fleurus over Gosselies naar Frasnes nu, zijnde de weg dien al de overbrengers van orders gevolgd hebben, en dien vooral Labedoyère moest volgen, omdat volgens Thiers, het korps van d'Erlon in de omstreken van Gosselies verondersteld werd, is een afstand van volle vier uren of twintig kilometers, dien Labedoyère met den meesten spoed in niet minder dan 1½ uur kon afleggen, zoodat hij dus niet voor vijf uur het korps van d'Erlon in de omstreken van Frasnes kon aantreffen, of wel Labedoyère moet tegen twee uur met zijn briefje Fleurus verlaten hebben, hetgeen in klaarblijkelijke tegenstrijdigheid is met de order van kwart over drie uur van Forbin-Janson.

Uit een en ander blijkt ten duidelijkste, dat de potlood-order van Labedoyère volstrekt niet in den loop der gebeurtenissen te passen is, en bijgevolg dat al hetgeen daaromtrent in het verhaal van Thiers voorkomt, berust op eene fictie, die door alle omstandigheden als zoodanig gekenmerkt wordt.

Hoedanig nu de ware toedragt der zaak moge geweest zijn, één punt staat vast, dat d'Erlon, tusschen vijf en zes uur

op een klein uur afstands van het slagveld van Ligny verschenen, door Napoleon herkend, en van daar weder verdwenen is, zonder dat Napoleon hem het bevel heeft doen toekomen onverwijld den zoo belangrijken en beslissenden aanval op den regter vleugel en in den rug der Pruissen te ondernemen. d'Erlon beweert, en zulks geheel overeenkomstig de waarheid, dat hij van Ney stellige en dringende bevelen heeft ontvangen naar Frasnes of de Quatre-Bras terug te keeren. Zijn divisie-generaal Durutte, dien hij op de hoogte van Fleurus met zijn divisie achterliet, verhaalt verder dat d'Erlon ‘reçevait en même temps de nouvelles instances de la droite pour marcher sur Brye.’ De vraag is nu: wat moet onder instances verstaan worden?

Napoleon was opperbevelhebber en nimmer gewoon door instances bij zijne onderhoorigen te werken, en bijna ongerijmd is het beweren van Thiers op blz. 124, waar hij aangaande de weifeling van d'Erlon zegt: ‘du coté de Ligny on ne parlait que de completer un triomphe; du coté des Quatre-Bras il s'agissait, lui disait-on, de prévenir un désastre.’ Eene zonderlinge mededinging voorwaar tusschen twee bevelhebbers, waarin de keuze, wien hij volgen zal, aan den ondergeschikten derden wordt overgelaten! Neen, voor een ieder die weet hoe Napoleon zijne ondergeschikten geheel in de hand had, bestaat er geen de minste twijfel, bijaldien d'Erlon een oogenblik geaarzeld had, naar welke zijde zich te wenden, of onmiddellijk ware aan die weifeling door eene bepaalde order van Napoleon een einde gemaakt, te meer nog daar, volgens Thiers, d'Erlon op specialen last van den keizer in de omstreken van Fleurus verschenen was, en hij zich niet zoude onderstaan hebben in weêrwil van dien, weder naar Ney te trekken.

Heeft hij dit evenwel gedaan, zoo kan dit niet anders dan, zoo al niet op Napoleon's bevel, althans met diens stilzwijgende goedkeuring geschied zijn, en zoo is derhalve deze alleen en niet Ney of d'Erlon er voor aansprakelijk, dat eene der beslissendste operatiën van den veldtogt niet heeft plaats gehad en dat een korps van 20,000 man gedurende den strijd eenen marsch en contramarsch tusschen twee slagvelden heeft gemaakt, zonder op een van beiden het gewigt zijner magt in de schaal te leggen.

Gaan wij thans over tot de beschouwing van de gebeurtenissen bij Ligny.

Overbekend zijn de aanmerkingen ten aanzien van den kostbaren tijd, welken Napoleon in den ochtend van den 16^{den} deed verloren gaan. Thiers ontkent de gegrondheid daarvan en beweert, dat Napoleon, tegen twee uur den slag beginnende, overvloedig tijd had, dien voor het einde van den langen zomerdag te winnen en men ruimte van tijd had elkander naar hartelust te vermoorden.

In eene noot onder aan blz. 67 leest men: ‘Ces délais du matin résultèrent de la nécessité de se renseigner et eussent été commandés en tout cas, par le passage de la Sambre, qui pour une partie des troupes restait à exécuter. Quant aux délais de l'après midi, ceux là beaucoup plus regrettables, furent dus, comme on le verra, soit à des accidents, soit à la faute des chefs de corps, indépendantes du Général en Chef.’

Wat nu die accidents geweest zijn, zonder welke de slag van Ligny vroeger en meer afdoende ware gewonnen geweest, wordt verder niet door Thiers vermeld, ten ware dat hieronder moet verstaan worden het verschijnen en ongebruikt laten verdwijnen van het korps van d'Erlon, of het niet zenden door Ney van een detachement naar Ligny, terwijl hij te Quatre-Bras tegen eene dubbele overmagt te kampen had. Evenmin blijkt het, waarin die fautes des chefs de corps hebben bestaan, zij, die in den geheelen veldtogt, even als de troepen onder hunne bevelen en in het bijzonder te Ligny, hun bloed verspild hebben met eene dapperheid en mildheid, in geen der vorige veldtogten overtroffen.

Het is dus niets anders dan eene van die ongegronde en onverdiende beschuldigingen, die van blinde ingenomenheid met Napoleons onfeilbaarheid in het veld doen blijken, ten koste van anderen, die volstrekt voor de begane misslagen of vergissingen moeten boeten.

Het hoofdpunt, hetwelk Thiers onder allerlei fraaije woorden tracht te verbergen, is, dat Napoleon zich niet heeft kunnen voorstellen, dat Blücher, dien hij meende den vorigen dag in zijne uitgestrekte cantonnementen te hebben overvallen, 24 uren daarna drie vierde van zijn leger bij Sombref geconcentreerd, ja zonder het dralen van Bulow, zijne geheele magt van 120,000 man bijeen zoude gebragt hebben; eene handeling, waartoe het verschuiven van den slag tot half drie uur, of met andere woorden: ‘les delais du matin’ hem zeer behulpzaam

geweest zijn, aangezien hij tegen den middag nog slechts twee korpsen aldaar bij zich had, en eerst na 12 uur door dat van Thielmann is gerejoigneerd geworden.

Uit alle omstandigheden, uit de overtuiging van Napoleon, Blücher den vorigen dag in zijne uitgestrekte cantonnementen overvallen te hebben, blijkt ten duidelijkste, dat hij meende slechts een Pruissisch korps voor zich te hebben. De order aan Ney luidt dan ook als volgt: ‘En avant de Fleurus 16 Juin à 2 heures. l'Empereur me charge de vous prévenir que l'ennemi a réuni un corps de troupes entre Sombref et Brye, et qu'à deux heures et demie Mr. le Maréchal Grouchy avec le 3me et 4me corps l'attaquera.’

Aangezien echter bij de uitkomst is gebleken, dat dit corps de troupes bestond in het drievierde gedeelte van het geheele Pruissische leger, zoo laat Thiers dit reeds vóór het gevecht en op de plaats zelve door Napoleon ontdekken.

Van zijn observatorium, de molen van Fleurus, zegt Thiers, blz. 79, ‘Napoleon avait tres distinctement aperçu les 30,000 hommes de Ziethen, rangés partie dans les villages de St. Amand et de Ligny, partie sur les talus en arrière, et au dessus sur la grande chaussée de Namur a Bruxelles, le corps de Pirch égal en nombre à celui de Ziethen, enfin les troupes de Thielmann qui venait de Namur, commençant à garnir les coteaux vis-à-vis de notre extrême droite. Il évalua cette armeé à 90,000 hommes et il ne se trompait guère, puisqu'elle était en réalité de 88,000, par suite de legères pertes de la veille.’

Het is inderdaad niet mogelijk naauwkeuriger een vijandelijk leger te schatten dan met een gering verschil van 2000 man op de 90,000. Hoe echter Napoleon in de mogelijkheid is geweest, dat vraagstuk op te lossen op meer dan een uur afstands, in een zeer golvend, met houtgewas, dorpen en digte rijen boomen bezaaid terrein, en met al het koren op het veld, blijft voor een ieder, die dit slagveld bezocht heeft (zoo als ik dezen zomer nog gedaan heb), onverklaarbaar. Zoo als overigens blijkt uit de beschrijving van Thiers zelf, op blz. 84 zegt hij: ‘En approchant de St. Amand le terrain allait en pente, des haies, des clotures, des vergers précédaient le village; an delà se trouvait le lit du ruisseau, marqué par une hordure d'arbres très-épaisse, à travers laquelle quelques éclaircies laissaient apercevoir les réserves Prussiennes.’ Een

zeer onvoordeelig terrein voorwaar, om daarachter een leger van 90,000 man op 2000 na te schatten.

‘Napoleon’ (heet het verder op blz. 81) ‘descendu du moulin, d'où il avait si bien jugé la situation, donna sur le champ les ordres d'attaque. Les chefs de corps rangés autour de lui étaient comme la veille (?) fort préoccupés de ce qu'ils avaient sous les yeux. Tandis que Ney aux Quatre-Bras croyait avoir toute l'armée anglaise devant lui, eux s'imaginaient avoir à combattre les Anglais et les Prussiens réunis. Pourtant l'armée anglaise ne pouvait être à la fois aux Quatre-Bras et à St. Amand,’ voegt Thiers er zeer naïf bij, en wanneer men in het oog houdt, dat het leger en des te meer de generaals bekend moesten zijn met de omstandigheid, dat het Engelsch-Pruissische leger in zijne, op 20 à 30 uren afstands verspreide cantonnementen, den vorigen dag door Napoleon was overvallen geworden, dan grenst het aan het bespottelijke te veronderstellen, dat generaals, die niet, door vrees overmand, geheel en al het hoofd hadden verloren, denken konden, het vereenigd Engelsch-Pruissische leger op één punt voor zich te hebben.

Dat verdacht maken der generaals schijnt overigens in de oogen van Thiers er toe te behooren, om door hun zwakker doortasten, het minder goed gelukken der plannen van den keizer te verklaren.

Zoo is Ney, de held zonder vrees, elders reeds tres hesitant, en op blz. 71 ‘plein d'ardeur mais privé de sang froid, craignant fort d'avoir sur les bras l'armée anglaise toute entière,’ die men zeide 100,000 man sterk te zijn.

Girard a Wagnies, blz. 72, voit de ce point (NB, op eenen afstand van meer dan twee uren en in een zeer golvend, geaccidenteerd, met bosschen en heggen bezet terrein) ‘très distinctement les Pruissens se déployer en avant de Sombref, et affirme que l'empereur va bientot avoir sur les bras l'armée Prussienne entre Sombref et Fleurus. Ce rapport adressé à Gosselies, produit sur le général Reille une vive impression. Ce Général dont la conduite avait été si belle à Vittoria, avait malheureusement conservé de cette journée un souvenir inéffaçable; il se défie trop de la fortune pour agir avec décision et àpropos. En ce moment avoir les anglais devant soi et les Prussiens à dos, lui semblait une position des plus dangereuses.’

‘Les Prussiens à dos,’ let wel dat de generaal Reille te Gosselies stond, met Ney te Frasnes voor zich, met Napoleon bij Fleurus en 60,000 man tegen de Pruissen regts van hem en d'Erlon met 20,000 bij Marchiënne achter zich. Waar heeft Thiers diergelijk, voor eenen officier als Reille, beleedigend vermoeden vandaan? Zeker niet van hem zelven.

Wat was nu het geval geweest? Reille, waarvan eene divisie, die van Girard, te Wangnies ter zijde van Fleurus gedetacheerd was, had van dezen berigt ontvangen, dat zich twee vijandelijke kolommen in de rigting van St. Amand vertoonden. In de veronderstelling, dat de keizer ten gevolge daarvan welligt zijn geheele korps zoude willen tot zich trekken, had Reille de overige divisien te Gosselies vereenigd en meende wel te doen, in plaats van op de marsch-order, door Fenahault aan hem vertoond, dadelijk naar Frasnes op te rukken, eerst nog nadere orders van Ney of welligt van Napoleon af te wachten, waardoor een tijdverlies van een paar uren ontstond.

De handeling van Reille was ongetwijfeld verkeerd, daar hij onder de bevelen van Ney geplaatst, niet verder naar mogelijke bevelen van Napoleon had om te zien; doch wanneer men het later aan Grouchy zoo kwalijk neemt, zich op den 18^{den} zoo slaafs aan zijne opgegevene rigting van Wavre gehouden te hebben in plaats van zelfstandig te oordeelen en te handelen, dan moet men Reille niet zoo hard vallen omdat hij door zijn oponthoud van een paar uren de omstandigheden heeft willen afwachten, in plaats van zich naar bepaalde orders te gedragen.

Heeft Thiers in allen gevalle regt om, al is het onder bedekte termen, te kennen te geven, dat Reille als het ware met den schrik van Vittoria in de beenen, huiverig was naar Ney op te rukken, omdat hij den vijand van voren, van ter zijde en in den rug meende te hebben?

De onverschrokken Van Damme krijgt ook zijne beurt op blz. 95. Van Damme (in den slag van Ligny het korps van Erlon voor een vijandelijk korps aanziende) ‘accouru sur les lieux et moins effrayé des masses qu'il avait devant lui, que de celles qui se montraient et sur ses derrières, n'avait pu se défendre d'un trouble subit. Culm avec toutes ses horreurs, s'était soudainement presenté à son esprit, et il en avait frémi.’ Alsof de omstandigheden van Culm, waar hij alleen was, eenige overeenkomst hadden met zijne positie voor St. Amand aan den

linkervleugel en met Napoleon en de geheele garde in de nabijheid, al ware het korps van d'Erlon een vijandelijk korps geweest.

Van den slag van Ligny sprekende, moet ook nog eene kapitale vergissing aangehaald worden, waarin Thiers ten aanzien van het korps van Girard is vervallen. Dat korps plaatst hij op blz. 54, 70, 72 en 74 steeds te *Wagnelée* in plaats van te *Wagnies* (op de kaart van Thiers staat *Wagnée*). Wagnelée nu ligt wel 1½ uur ten Noorden van Wagnies. Dat het echter geen eenvoudige drukfout is, blijkt uit de beschrijving van het slagveld van Ligny; aldaar leest men, blz. 76: 'Le ruisseau de Ligny sorti d'un pli de terrain le long de la chaussée de Namur à Bruxelles assez pres de Wagnelée, *là même ou la division de Girard était en position etc*. Een enkele blik op de kaart zal doen zien, dat Girard niet op den regtervleugel der Pruissen kan post gevat hebben, terwijl Napoleon zich nog aan deze zijde van Fleurus bevond, en dat dus voor de plaatsing van het korps van Girard overal *Wagnies* in plaats van *Wagnelée* moet gelezen worden.

Wij zijn thans genaderd tot een punt in de handelingen van Napoleon, hetwelk zoo onverklaarbaar is en zoo aandruischt tegen alles wat men van dien grooten Veldheer in zijne vroegere veldtogten gewoon was te ondervinden, dat Thiers, die aan alle de handelingen des keizers in het veld de meest voordeelige uitlegging weet te geven, dit punt echter maar stilzwijgend voorbijgaat. Ik bedoel het rustig laten aftrekken van het geslagen Pruissische leger van Brye en Sombref in den nacht van den 16^{den} op den 17^{den}, zonder noch toen, noch in den vroegen morgen, dit leger door kavallerie te laten vervolgen, zonder althans door eenige detachementen van dat wapen zoodanige berigten te doen inwinnen, dat hij met het aanbreken van den dag reeds met stellige zekerheid de rigting had kunnen kennen, die door de verschillende terugtrekkende korpsen was ingeslagen. Eene nalatigheid, die den meest gevoeligen en noodlottigen invloed op den slag van Waterloo uitgeoefend heeft.

Er waren kennelijk slechts drie rigtingen, die daarbij in aanmerking konden komen, te weten: Namen, Luik en Wavre, en aangezien het niet denkbaar was, dat Blücher, die zich den dag te voren uit zoo vele verspreide cantonnementen te Sombref geconcentreerd had, zich na het verlies van den slag weder in zoo vele rigtingen zoude terugtrekken, maar zich aaneen-

gesloten met Wellington zoude trachten te vereenigen, zoo was de rigting van Brussel over Wavre diegene, welke de meeste waarschijnlijkheid voor zich had.

Nu wordt door Napoleon en dus ook door Thiers beweerd, dat Grouchy, die met het achtervolgen des vijands was belast geworden, zich dus het opsporen van dien vijand tot eerste taak had moeten stellen; maar het zal toch door niemand ontkend worden, dat tot 's middags van den 17^{den}, Napoleon zelf het bevel voerde over het Fransche leger te Ligny, en hij dus de verkenningen vandaar reeds in den nacht van den 16^{den} had moeten bevelen, ten einde aan Grouchy bij de opdragt van zijn kommando, in den morgen van den 17^{den} bepaald, de rigting te kunnen aangeven, in welke de vijand teruggetrokken, de rigting waarin hij moest achtervolgd worden. Indien daartoe vroegtijdig in den morgen het korps van Lobau, hetwelk den vorigen dag niets had uitgevoerd dan den kleinen marsch van Charleroi naar Ligny, met ondersteuning van een gedeelte der talrijke kavallerie, die ook den vorigen dag weinig had verrigt, ware gebezigd, zoo zoude dit korps in de goede rigting zeer spoedig in aanraking zijn gekomen met de achterhoede der Pruissen en had dan iets later op den dag, met zoo veel meer infanterie en geschut versterkt, als de keizer voor dit afzonderlijk korps zoude willen bepalen, belangrijke verliezen aan den vijand kunnen berokkenen, hem het vreedzaam verzamelen aan de Dyle beletten, hem in een woord kunnen volgen en niet uit het oog verliezen. In plaats daarvan wordt Grouchy tegen den middag gelast met zijne vermoeide troepen Blücher te zoeken en te vervolgen, die toen reeds eenen ongestoorden terugtogt van 14 à 16 uren vooruit had.

Thiers verhaalt nu wel op blz. 156, dat, toen Napoleon van Marbais naar de Quatre-Bras marcheerde, de ligte kavallerie aan den regtervleugel korenvelden had ontdekt, die door talrijke troepen schenen platgereden te zijn en dit dus bewees dat een Pruissisch korps over Tilly naar Wavre was getrokken, waardoor dus, zoo als hij zegt, de veronderstelling van eenen terugtogt der Pruissen naar den Rhijn geheel en al verviel.

Napoleon liet, dus vervolgt hij, door den grand-maréchal Bértrand (bij afwezigheid van Soult) eene meer bepaalde rigting aan Grouchy opgeven, welke order ook werkelijk bestaat, en wat ware nu natuurlijker geweest, indien de opgave van Thiers waarheid bevat, dan dat Napoleon aan Grouchy had doen schrij-

ven: ‘Het spoor der Pruissen is gevonden, een aanzienlijk korps heeft zich over Tilly, denkelijk in de rigting van Wavre begeven en aangezien het Pruissische leger onmisbaar ten doel heeft, zich te concentreren, zoo hebben de overige korpsen, hetzij over Gembloux, hetzij langs andere binnenwegen, waarschijnlijk diezelfde rigting genomen; trek dus onmiddellijk met uw korps de Pruissen in de rigting van Tilly achterna en laat ze met den degen in den rug geen tijd zich ergens te vestigen.’

In plaats van dat, gelast Napoleon aan Grouchy zich naar Gembloux te begeven, welk punt meer dan twee uur ten oosten van de rigting van Tilly gelegen is, spreekt van het gevonden spoor der Pruissen in laatstgenoemde rigting geen woord, noemt alleen Namen en Maastricht en verlangt berigten aangaande de manoeuvres van den vijand, opdat hij, Napoleon, daaruit zoude kunnen opmaken, wat de vijand beoogde, een duidelijk bewijs, dat Napoleon toen nog in twijfel was aangaande de plannen van Blücher. En hoezeer in de bedoelde order aan Grouchy de mogelijke vereeniging der Engelsch-Pruissische legers tot dekking van Brussel genoemd wordt, zoo is zulks in de aan Grouchy opgegevene rigting van Gembloux niet op den voorgrond gesteld. Napoleon zelf had enkel in de rigting van Namen, Pajol op verkenning gezonden, en door Grouchy naar Gembloux te rigten en daardoor de Pruissen in de veronderstelde vereeniging met de Engelschen aan deze zijde van Brussel, op hunnen linkervleugel naar hunnen regter in de rigting van Wellington te dringen, handelde hij in strijd met zijn zoo wel gekozen plan, de Engelschen niet tusschen Mons en Ath op hunnen regtervleugel aan te vallen en daardoor naar Blücher te dringen.

Uit een en ander mag men de gevolgtrekking maken, dat het bij Marbais gevonden spoor eene fictie is, alleen opgegeven met het doel om te doen zien, dat Napoleon toen reeds de rigting der Pruissen vermoedde en Grouchy schuldig is, niet dienovereenkomstig gehandeld te hebben.

Men zie verder de geheel onjuiste opgaven van Napoleon aangaande het vertrek van Grouchy van Ligny en zijne aankomst te Gembloux, in Charras, blz. 236 en 237.

Op blz. 281 zegt Thiers: ‘Mais dès le début le maréchal Grouchy se trompa sur la direction des Prussiens, et il les supposa sur la route de Namur. L'erreur etait excusable et n'aurait pas été de grande conséquence, s'il avait fait ce

qu'il devait faire, s'il avait mis sa cavalerie légère sur les trois directions possibles, celle de Mont St. Guibert, de Gembloux, de Namur, et son infanterie sur celle de Gembloux qui etait intermediaire à toutes les autres. Les blés couchés sous les pas des Prussiens lui auraient prouvé sur le champ qu'ils se retiraient non pas sur le Rhin, mais sur Wavre, c.a.d. vers l'armée anglaise.'

Wanneer men nu in de boven-aangehaalde beschuldiging den naam van Napoleon in plaats van dien van Grouchy stelt, dan is zij volkomen waar, doch indien les blés couchés sous les pas des Pruissens werkelijk door Napoleon bij Marbais zijn ontdekt geworden, dan had Grouchy nimmer naar Gembloux, maar over Tilly regt op den loop der Dyle aan ter vervolging van de Pruissen moeten gezonden worden. Daar dit niet is geschied, zoo komt de schuld van tijdverlies en verkeerde rigting niet op Grouchy, maar op den opperbevelhebber Napoleon neder.

Even ongegrond is het verwijt op blz. 290: 'Si on devait trouver les Prussiens défendant la Dyle, à qui la faute encore, sinon à Grouchy, qui n'en avait pas fait surveiller le cours, qui avait négligé de s'emparer des ponts de cette rivière, presque tous oubliés par l'ennemi, et qui n'avait point songé à la traverser là où elle pouvait être franchie sans difficulté.

Grouchy naar Gembloux op meer dan twee uren ten oosten van de Dyle gezonden, in plaats van over Tilly regt op dat riviertje af, kon vandaar kwalijk de oevers en overgangen doen surveilleren, en wie had hem in die rigting gezonden? Napoleon.

Wij zijn thans genaderd tot de ontknooping van het drama; tot den 18^{den} Junij.

Een der hoofdpunten in de beschuldiging tegen Grouchy, ten aanzien zijner bewegingen op den merkwaardigen dag van den 18^{den}, heeft betrekking op de vraag of hij, tegen den middag te Sart a Walhain en Nil St. Vincent het kanonvuur van Waterloo hoorende, nog in tijds tot ondersteuning van Napoleon op den regter vleugel had kunnen aankomen en zoodoende, zoo al niet tot eene glansrijke overwinning, dan althans tot het afwenden van de volslagen nederlaag en vernietiging van het Fransche leger had kunnen bijdragen.

Geen wonder dus, dat dit punt tot veelvuldige en ver uiteenloopende beschouwingen heeft aanleiding gegeven.

Charras, die de afstanden bij zeer kleine uren van 4000 el afmeet (1000 el worden met gemak in tien a twaalf minuten afgelegd), rekent, dat het 6 à 7 uur zijn. Thiers, die grootere uren bezigt, spreekt van vier of zelfs minder, en natuurlijkerwijze hangen de gevolgtrekkingen bij beiden af van den afstand, door hen op den voorgrond gesteld.

Doch er bestaat een beter en zekerder maatstaf tot het berekenen van den tijd, benoodigd tot den marsch van Sart a Walhain en Nil St. Vincent naar Maransart of Planchenoit, en dit zijn de marschen, die onder volmaakt gelijke omstandigheden, in de dagen van den 17^{den} en 18^{den}, door troepen-korpsen zijn afgelegd geworden.

Er is namelijk een afstand, die als eenheid voor de berekening van alle de anderen kan dienen; het is die van Ligny naar Gembloux, en die bedraagt twee en een half uur.

Charras noemt ergens drie en een half, maar bepaalt zelf op blz. 236 dien afstand op twaalf kilometers en dit is twee en een half uur.

Een volmaakt gelijke afstand is er tusschen Quatre-Bras en Maison du Roi.

Een volkomen gelijke tusschen Wavre en de omstreken van Ohain.

De marsch van Ligny naar Gembloux nu, is door het korps van Grouchy den vorigen dag, volgens Girard, zoo snel mogelijk afgelegd geworden in zes à zeven uur.

De marsch van Napoleon van Quatre-Bras naar Maison du Roi gemiddeld in vijf à zes uur.

Van Löbensels maakt wel is waar de aanmerking, dat Napoleon van Ligny naar Maison du Roi zooveel sneller heeft gemarcheerd dan Grouchy van Ligny naar Gembloux, maar het verschil is niet groot.

De keizer, tegen twee uur van Quatre-Bras vertrokken, is met zijne voorhoede tusschen zes en zeven uur te Maison du Roi aangekomen; de korpsen van d'Erlon en Lobau tegen zeven à acht; het korps van Reille is zelfs, zoo men beweert, te Genappe gebleven en een aanzienlijk aantal soldaten heeft eerst in den nacht de korpsen bij het bivouak gerejoigneerd.

De marsch van Napoleon van de omstreken van Ligny naar Maison du Roi valt overigens geheel buiten vergelijking met andere marschen, omdat Napoleon voor den geheelen afstand

een uitmuntenden breeden straatweg te zijner beschikking had, hetgeen door Löbensels schijnt te zijn voorbijgezien.

De Pruissen, van Wavre naar Ohain op het kanon aanmarcherende, waar zij wisten dat zij reikhalzend verwacht werden, hebben (ongerekend het korps van Bulow, hetwelk wegens den brand te Wavre nog langer onderweg is geweest) van 's middags tot 's avonds insgelijks zes à zeven uren noodig gehad.

In welken toestand overigens velden en wegen zich bevonden had Napoleon zelf den avond van den 17^{den} gezien. Op blz. 162 van Thiers leest men: ‘A chaque pas il enfonçait profondement dans la boue’. En in den nacht van den 17^{den} op den 18^{den}, blz. 172: ‘La terre était encore plus détrempée, la boue plus profonde.’ Diezelfde toestand was op de geheele landstreek van toepassing.

Men kan dus aannemen dat een aanzienlijk korps met geschut, bij de toen bestaande omstandigheden van doorweekten grond en andere beletselen van het terrein, tot het afleggen van één uur gaans minstens het dubbele van dien tijd en dus meer dan twee uur noodig had.

De afstand van Sart a Walhain, waar Grouchy zich tegen den middag bevond, naar Mousty en Ottignies aan de Dyle is twee en een half uur. Van Nil St. Vincent, waar van Damme zich op dat oogenblik bevond, naar Mousty is een klein uur minder. De afstand van Mousty en Ottignies naar Maransart is insgelijks twee à twee en een half uur, te zamen nagenoeg de dubbele afstand van Ligny naar Gembloux.

Men kan dus rekenen, dat tot het afleggen van den geheelen afstand van Sart a Walhain naar Maransart, zijnde vier en een half à vijf uren, het korps van Grouchy ongeveer negen, en indien het bijzonder snel en zonder ontmoetingen met den vijand gemarcheerd had, minstens zeven à acht uren zoude noodig gehad hebben.

Dit is de waarheid, zonder overdrijving, gegrond op algemeen erkende feiten en op afstanden, die men op de kaart kan verifiëeren[1].

Nu spreekt Thiers wel van de mogelijkheid van het afleggen van dien afstand in vier uren en haalt daarbij aan, dat een bode had aangenomen het in nog minder tijd te doen; hij veronder-

1 In de berekening der afstanden heb ik overal in deze bladzijden uren gaans van vijf kilometers gebruikt.

stelt verder bij ruime concessie voor het korps van Grouchy zes à zeven uren; maar een ieder die met bewegingen van troepen, vergezeld van artillerie-trein, bekend is, weet te goed dat het afleggen van eenen afstand door een enkel man in gewonen tijd en bij goed weder, niet kan dienen tot maatstaf van bewegingen van een korps, waarbij de stukken, volgens het rapport der Pruissische bevelhebbers, soms tot aan de assen in den grond zakten en slechts met de uiterste inspanning konden voortbewogen worden, en dat onder die omstandigheden de concessie van Thiers voor het korps van Grouchy veel te gering is.

Verder spreekt Thiers van den snellen marsch van Van Damme bij den terugtogt van Wavre naar Gembloux op den 19^{den}. Ook van Waterloo zijn duizende vlugtende Franschen in ongelooflijk korten tijd te Laon aangekomen. Doch in de eerste plaats hadden de bewegingen van het korps van Grouchy na den 18^{den} zoozeer alle belangstelling verloren, dat men alleen weet dat het in den kortst mogelijken tijd van Wavre naar Namen is gekomen, zonder dat de détails met die angstvallige naauwgezetheid onderzocht of geconstateerd zijn geworden, waarmede men bij de bewegingen van den 17^{den} en 18^{den} is te werk gegaan; en ten andere is het de vraag of het geforceerd marcheren en vlugten tot redding van leven of vrijheid op ééne lijn kan gesteld worden met het oprukken van een korps, in de nabijheid van eenen driemaal sterkeren vijand en in terrein van défilés, hoogten en laagten doorsneden, zoo als dat, waarvan hier sprake is.

Doch ongerekend den mogelijken tegenstand van den vijand op den marsch van Sart a Walhain naar Planchenoit, vergeet Thiers nog eenen belangrijken factor, en dit is het overtrekken der Dyle over eene, of zoo men wil twee bruggen van Mousty en Ottignies, daar deze twee punten zeer nabij elkander gelegen zijn, zelfs nog daargelaten een watertje, hetwelk zich tusschen Nil St. Vincent en Corbais bevindt.

Thiers nu heeft op blz. 61 beweerd, dat Napoleon den 16^{den} zijne operatie op Fleurus heeft moeten uitstellen tot den middag, omdat er nog 25,000 man te Charleroi over de brug moesten defileren, waartoe, zegt hij, volstrekt eene tijdsruimte van drie uren noodig was. Is die aanmerking gegrond, dan kan men volgens dienzelfden maatstaf aannemen, dat er minstens twee uren zouden noodig geweest zijn, om de 32,000 à 33,000 man en 96 stukken van Grouchy over de twee bruggen

der Dyle te brengen, waardoor dus zeker voor den marsch van Sart a Walhain naar Maransart of Planchenoit, met hoeveel spoed men ook gemarcheerd had, minstens zeven à acht uren zouden vereischt zijn geworden; dat bijgevolg Grouchy, tegen den middag op raad van Girard naar het gebulder van het geschut aanrukkende, niet in tijds kon aankomen om de vreeselijke catastrophe van Waterloo te voorkomen, en zijn korps ten slotte denkelijk het lot van alle de andere korpsen aldaar zoude ondergaan hebben.

Het is daarom wel mogelijk, ja zelfs waarschijnlijk, dat indien Grouchy nog eenigzins vroegtijdig in den avond in de nabijheid van het korps van Bulow had kunnen verschijnen, zulks eene belangrijke wijziging in diens aanval op de regterflank van Napoleon had kunnen te weeg brengen. Tusschen dergelijke operatie echter en het écraseren van Bulow, waarvan steeds door de Franschen gesproken wordt, bestaat nog een groot verschil; want in de eerste plaats had Bulow de toegangen tot de Lasne, die hij in bezit had, zeer gemakkelijk tegen Grouchy, van Maransart oprukkende, kunnen verdedigen, en door overmagt gedwongen, zich door eene links-achterwaartsche beweging op den linkervleugel der Engelschen kunnen terugtrekken. In alle gevallen was er geene krachtige optreding te wachten van troepen, die eenen marsch van zeven uren van Gembloux naar Planchenoit afgelegd hadden, en die bijna onafgebroken gedurende twaalf uren op de been waren geweest, terwijl men niet uit het oog moet verliezen, dat ingeval Grouchy op Maransart en niet op Wavre ware gemarcheerd, Blücher - die, ten koste van wat ook, Wellington met zijn geheele leger te hulp wilde komen - in die omstandigheid ook Thielmann, dien hij nu tot bestrijding van Grouchy te Wavre moest achterlaten, insgelijks naar Waterloo zoude hebben doen oprukken en dus, ongerekend Bulow, toch nog met 40 à 50,000 man, zoo niet in den rug, dan althans op den regtervleugel der Franschen zoude zijn aangevallen.

Thiers beweert verder op blz. 293, dat ‘Grouchy aurait trouvé Bulow engagé dans le vallon de Lasne au point de ne rien voir.’ Maar dit beweren is geheel onjuist. Bulow was met zijn korps niet engagé dans le vallon de Lasne. Hij bezette het plateau tusschen de Lasne en de Ohain; hij had wel een onderdeel of vleugel onder Hiller geëngageerd in het

bed van de Lasne, omdat zijn doelwit, Planchenoit, in die bedding gelegen is, maar hij manoeuvreerde met zijn geheele korps steeds op gemeld plateau, vanwaar hij bij magte was de toegangen tot de Lasne van Maransart krachtdadig te verdedigen, en ongerijmd is het verder te beweren, dat Bulow in de bedding van die beek zoo druk bezig zoude geweest zijn, dat hij een aanrukkend korps van 32,000 man niet zoude ontdekt hebben voor en aleer dit hem als het ware op het lijf gevallen was.

Volgens Thiers, en op grond van de ‘Memoires de St. Heléne’, heeft Grouchy bepaalden last gehad om, zoo niet met zijn geheele korps, dan ten minste met eene afdeeling van 7000 man den linkervleugel der Engelschen te komen helpen aanvallen. ‘Si les Prussiens’ (laat hij Napoleon op blz. 165 zeggen) ‘se sont arrêtés en avant de la forèt de Soignès, à Wavre ou ailleurs, il faut vous placer entre eux et nous, les occuper, les contenir, et détacher une division de 7000 hommes afin de prendre à revers l'aile gauche des Anglais.’ Eene order juist zoo als zij, na den uitslag te oordeelen, wenschelijk ware geweest.

Die order is volgens Thiers door Napoleon aan Grouchy in den avond van den 17^{den} ten 10 uur toegezonden. Des nachts ten drie uur zoude Napoleon, tot het doen eener verkenning opgestaan zijnde, diezelfde order nog eens herhaald hebben. Op blz. 179 leest men: ‘Napoleon pour plus de sureté lui fit adresser (à Grouchy) à l'instant même c.a.d. à trois heures du matin *un duplicata de l'ordre de* 10 *heures du soir*.’ Men ziet, niets is duidelijker, en nogtans geen van de beide orders is door Grouchy ontvangen.

Nu leest men in de noot onder aan blz. 166: ‘Le maréchal Grouchy à dit ne l'avoir pas reçu et nous admettons la chose, d'abord parcequ'il l'affirme et ensuite parcequ'elle n'est que trop vraisemblable, car des officiers voyageant la nuit au milieu des patrouilles ennemies, pouvaient être enlevés, pouvaient aussi, comme on en avait le triste exemple dans cette campagne, aller remettre aux Généraux Prussiens ou Anglais les depêches destinées aux Généraux Français.’

De laatste verdenking van twee Fransche officieren, overbrengers der beide orders, ter zijde latende, die overigens door geen enkel voorbeeld wordt gestaafd, ten ware men Bourmont en nog een paar andere overloopers als overbrengers van orders wilde beschouwen, zoo zal alleen het eerste gedeelte eenigzins

nader beschouwd moeten worden en dan vindt men dat door Napoleon aan Grouchy, zie blz. 151, als middel van communicatie met hem is opgegeven de weg van Gembloux naar Sombref en verder la grande chausseé de Namur à Bruxelles. Die weg is dan ook door alle overbrengers van orders gevolgd, in de eerste plaats omdat hij weinig om was, en 2°. omdat het voor het grootste gedeelte een uitmuntende straatweg en deze dus verreweg te verkiezen was boven een meer regten, maar slechten binnenweg met overgang over de Dyle in de geheel onbekende streek tusschen Planchenoit en Gembloux. Die straatweg was nu geheel in handen van en bezet door de Franschen; op een afstand van vijf uren was geen vijand in de nabijheid: de tweede order van 3 uur des morgens is daarenboven bij klaarlichten dag overgebragt. Voegt men nu daarbij, dat *alle* orders van den veldtogt bij de korte afstanden zijn te regt gekomen, zelfs die, welke na het verlies van den slag van Waterloo van Quatre-Bras of van Charleroi aan Grouchy te Wavre is gezonden, dat alle overbrengers bekend zijn (voor de order aan d'Erlon den 16den doen er zich wel drie op), terwijl juist de twee onbekende overbrengers der orders van den 17den en van den 18den zijn verdwenen, zonder dat men er verder taal noch teeken van vernomen heeft, en eindelijk, dat ook op het minutenboek van den staf er niets van te vinden is, dan zal het niet onnatuurlijk gevonden worden, dat door een ieder, die niet zulk een onwrikbaar geloof in de waarheidsliefde van den keizer koestert als Thiers, het bestaan en afzenden der bedoelde orders ten sterkste in twijfel getrokken wordt. Zeer ligt te begrijpen is het echter, dat Napoleon, het gewigt van het niet kennis geven aan Grouchy van zijne genomene positie te Mont St. Jean inziende, deze bijna onverklaarbare nalatigheid door het aanhalen van de twee bewuste orders après-coup heeft trachten aan te vullen.

Doch hetzij die order en haar duplicata al dan niet gezonden zijn, zoodra men als waarheid aanneemt, en Thiers zelf doet het, dat geen van beide immer door Grouchy ontvangen is, en deze tot aan de order, door Zenovicz bij Wavre overgebragt, in den loop van den 18den niets van den keizer vernomen heeft, dan vervalt daardoor als met één slag de massa van beschuldigingen en redeneringen door Thiers in zijn werk tegen Grouchy opééngestapeld en blijft er niets over dan de beschuldiging van gemis aan activiteit in het vervolgen van den vijand, die echter als

geheel afgescheiden daarvan, geenen invloed op het lot van Waterloo gehad heeft.

Thiers nu gelooft wel dat Grouchy die twee orders niet ontvangen heeft (hij spreekt echter altijd maar van eene) en houdt vol dat ze door den keizer nogtans afgezonden zijn. Hij kan niet gelooven dat Napoleon op St. Helena eene diergelijke order zoude hebben verzonnen. Had hij willen liegen, zegt Thiers, dan had hij dit après-coup veel radikaler kunnen doen, door te beweren dat hij aan Grouchy had bevolen hem met zijn geheele korps te hulp te komen. De groote leugen had hem even weinig gekost als de kleine. Dit is volkomen waar, doch de groote leugen, indien zij niet door bestaande stukken gestaafd, maar daarentegen door alle omstandigheden, zoo als thans het geval is, gelogenstraft ware, zoude evenmin geloofd zijn geworden als nu de kleine. De kleine leugen, even als de groote, had ten doel te bewijzen dat de keizer des avonds vóór den slag, in gedachten tegen Blücher op zijne hoede, daarvan een wenk aan Grouchy heeft doen toekomen om zoodoende het gegronde verwijt te ontgaan, Grouchy niet met zijne positie en vermoedens aangaande de Pruissen bekend gemaakt en niet op het terrein zelve maatregelen tegen het ongestoord verschijnen van Blücher op zijne regterflank genomen te hebben.

Thiers beweert verder op blz. 189, dat Napoleon tot versterking van die order van 10 uur 's avonds, den 18^{den} des morgens aan den Poolschen officier Zenovicz op het terrein van Waterloo gelast heeft eene tweede order in denzelfden geest aan Grouchy over te brengen en mondeling bij dien maarschalk te ondersteunen. Aldaar leest men: ‘Puis se tournant à droite, j'attends Grouchy de ce côté, lui dit-il, je l'attends impatiemment.... allez le joindre, amenez le et ne le quittez que lorsque son corps d'armée débouchera sur notre ligne de bataille’, of met andere woorden, volkomen hetgeen Thiers de groote leugen noemt, waarvan hierboven sprake is. En nu zoude men, met gewoon menschenverstand redenerende, denken, dat de geschrevene order moest inhouden de kennisgeving dat de keizer den maarschalk reikhalzend te gemoet zag, dat deze uitgenoodigd werd den brenger der depêche onmiddellijk te volgen, of iets diergelijks, daar het toch niet wel denkelijk is, dat men eenen maarschalk van Frankrijk met zijn geheele korps door eenen officier zal laten halen, zonder daarvan in de geschrevene order, welke die officier overbrengt, met een woord melding te maken,

evenmin als eenige inlichting hoegenaamd te vragen aangaande de 7000 man, in de vorige twee orders zoo dringend ontboden. Van dit alles geen woord in het bestaande stuk door Zenovicz overgebragt. Men vindt er daarentegen bepaald in opgegeven: ‘que S.M. désire que vous dirigiez vos mouvements sur Wavre, afin de vous rapprocher de nous, de vous mettre en rapport d'operations et lier les communications, poussant devant vous les corps d'armée Prussienne qui ont pris cette direction, et qui auraient pu s'arrêter à Wavre *ou vous devez arriver le plus-tôt possible*. Instruisez moi immediatement de vos dispositions et de votre marche ainsi que des nouvelles que vous avez sur les ennemis et ne negligez pas de lier vos communications avec nous’.

Aan iederen onpartijdigen beoordeelaar wordt gerust de vraag voorgelegd, of die schriftelijke order de allerminste overeenkomst heeft met die van 10 uur des avonds, evenmin als met de voorgewende mondelinge boodschap van den keizer aan Zenovicz; ja, of de maarschalk Grouchy daaruit niet den bepaalden last moest afleiden, regt op Wavre aan te trekken, en of de laatste bijvoeging: ‘de lier vos communications avec nous’ niet het duidelijkste démenti behelst van de mondelinge order? Want indien de maarschalk Grouchy den brenger Zenovicz volgt en deze hem niet verlaat voordat hij op den regtervleugel der Franschen zal aangekomen zijn, dan was het geheel onnoodig zich in verdere ‘rapport d'opérations’ te stellen of ‘de lier ses communications’ met een leger dat hij met zijn korps werkelijk geréjoigneerd had.

De Heer Thiers is wel eenigzins verlegen met dat tweemalen herhaalde Wavre, als punt van rigting voor Grouchy, maar goed advocaat als hij is, weet hij ook daaraan eene natuurlijke wending te geven. In de eerste plaats is Soult zoo uitermate onbedreven om eene order goed en duidelijk weder te geven, en inderdaad moet men erkennen, dat, indien de geschrevene order een weêrklank moest verbeelden van de mondelinge bevelen des keizers, de eerste de beste onderofficier zich beter van zijne taak zou gekweten hebben dan de majoor-generaal Soult. Ten andere, zegt hij, wil Wavre niet bepaaldelijk Wavre zeggen, maar beteekent de rigting van Brussel, en dat voor het overige de maarschalk zich had te houden aan de gebaren en woorden van den keizer jegens den officier Zenovicz en door dezen overgebragt.

Te beklagen zoude de officier zijn, die op zulke geschreven orders, in verband met gebaren en woorden, waarvan niets in het geschreven stuk blijkt, eene belangrijke operatie op zich had te nemen en te verantwoorden, en zeer natuurlijk is het inmiddels, dat de maarschalk, later die order voor Wavre ontvangende, en daarin Wavre als doel zijner rigting opgegeven ziende, zich verheugde zoo goed de intentie des keizers geraden te hebben en dus dapper voortgaat Wavre te attaqueren.

Eerst in de order om één uur, bij het ontdekken van de Pruissen op den regtervleugel van het slagveld van Waterloo, aan Grouchy toegezonden, verandert de toon en wordt deze te hulp geroepen, doch te laat. De maarschalk Grouchy is dus in eene moeijelijke positie geplaatst geweest en Napoleon heeft niets gedaan om de gevaren aan die positie verbonden door voorafgaande verkenningen en later door eene betere rigting en meer bepaalde orders te neutraliseren.

Is daarom Grouchy vrij van schuld? Niemand zal het beweren. Allereerst en vooral is hij veel te laat van zijn bivouac te Gembloux opgerukt, ten einde ten minste door activiteit op den 18^{den} den verloren tijd van den 17^{den} te herwinnen, en ten andere wordt hij algemeen gelaakt omdat hij bij het hooren der kanonnade van Waterloo tegen den middag, niet in allen gevalle de rigting van Mousty en Ottignies heeft ingeslagen, die hem èn op een beter spoor voor een aanval op de Pruissen, èn tot hulp in de nabijheid van Napoleon zoude gebragt hebben.

In zekeren zin echter zijn die twee beschuldigingen met elkander in strijd. Indien Grouchy in den morgen van den 18^{den} in plaats van om zeven en acht uur, tegen het aanbreken van den dag zijn bivouac te Gembloux verlaten had en gaandeweg in de rigting van Sart a Walhain den terugtogt der Pruissen naar Wavre vernomen had, zoo als werkelijk het geval is geweest, en hij, met eenigen spoed op hun spoor voortrukkende, welligt reeds voor elf uur in de nabijheid van Wavre aangekomen ware, dan had aldaar en aan de oevers der Dyle de strijd een aanvang genomen, die nu tegen twee uur heeft plaats gehad. Kort na de inleiding zijner attaque zoude Grouchy dan wel is waar de kanonnade van Waterloo gehoord hebben, doch hij zoude, in een ernstig gevecht gewikkeld, niet hebben kunnen noch mogen op het denkbeeld komen dat gevecht te staken, om zich op het kanonvuur af naar Napoleon te begeven. Gerard

zelf zoude denkelijk wel nagelaten hebben hem alsdan diergelijke gevaarlijke flankbeweging in tegenwoordigheid van den vijand aan te raden.

En had hij onder die omstandigheden evenwel gepoogd den overtogt der Dyle meer achterwaarts over de bruggen van Ottignies en Mousty te beproeven, de vijand, die bekend was met de manoeuvre van Bulow op St. Lambert, zoude niet nagelaten hebben hem onmiddellijk te volgen en zijnen overtogt te belemmeren, zoude hem in één woord zonder den minsten twijfel door eene volgreeks van aanvallen in de onmogelijkheid gesteld hebben, gedurende den geheelen dag zich aan de regterflank van Napoleon aan te sluiten.

De mogelijkheid voor Grouchy, om zich in de rigting van Maransart naar Napoleon te begeven, heeft juist bestaan in het zoo laat verlaten van het bivouac te Gembloux, waardoor hij in de gelegenheid is geweest het kanonvuur tegen den middag te Sart a Walhain te hooren, hetgeen zoo als hier boven is aangetoond, niet het geval ware geweest, indien hij vroegtijdig en pligtmatig de Pruisen naar Wavre achtervolgd had.

Verlangt men derhalve, dat Grouchy van Sart a Walhain naar Napoleon had moeten trekken en beschuldigt men hem dus, dit niet op het hooren van het geschut gedaan te hebben, dan kan men hem kwalijk te gelijkertijd verwijten, te laat zijn bivouac te Gembloux verlaten en de Pruissen niet ijverig genoeg achtervolgd te hebben, daar juist het laat oprukken dienstbaar was geworden aan zijne mogelijke, ware het dan ook late verschijning te Maransart of Planchenoit.

Ongerijmd is het overigens aan te nemen of te beweren, dat Grouchy, vernemende, dat de Pruisen op Wavre waren afgetrokken, *en niet eens wetende waar de keizer zich op dat oogenblik bevond*, in plaats van de Pruissen regt op Wavre aan te vervolgen, waartoe hij stelligen last bekomen had, zich in den vroegen morgen van Gembloux, als het ware sans rime ni raison, over Mont St. Guibert en Mousty regt naar Napoleon had moeten begeven, en die vroege marsch toch ware volstrekt noodzakelijk geweest, wilde hij eenigermate in tijds, en buiten belemmerende aanraking met den vijand, tot hulp van Napoleon te Maransart of Planchenoit aankomen.

Volgens het beweren van Napoleon, door Thiers herhaald, had Grouchy met zijne 32 à 33,000 man de Pruissen, hoe dan ook, moeten volgen, tegenhouden, in alle gevallen bezig houden, ter-

wijl Napoleon te Waterloo Wellington zoude verslaan; doch ieder onpartijdige oordeele of Grouchy, met zijn geheele korps tegen het aanbreken van den 18^{den} zich te Gembloux bevindende, beletten kon dat Bulow met zijn korps op dat zelfde uur Wavre verliet om naar St. Lambert te marcheren, beletten kon dat tegen dat zelfde tijdstip nog twee korpsen van Blücher, te zamen 20 à 30,000 man, zich in diezelfde rigting naar de linkerflank van Wellington hadden kunnen begeven. Dat zij het eerst later op den dag gedaan hebben, wordt aan Blücher als eene onvoorzigtigheid in zijne voortreffelijke operatie aangerekend, doch hoe dit zijn moge, kon Grouchy op vier à vijf uren afstands in het minste Blücher beletten over de korpsen van zijn leger naar goedvinden te beschikken, die dit dan ook vrij en onbelemmerd gedaan heeft, onder achterlating van Thielmann, toen hij het verschijnen van Grouchy, of zoo hij meende van Van Damme, voor Wavre vernomen had, ten einde verder te zamen den dag aldaar in een soort van spiegelgevecht door te brengen?

Napoleon beweert, dat indien Bulow niet tegen één à twee uur op zijne regterflank verschenen, en hij daardoor niet genoodzaakt geworden ware het korps van Lobau en nog andere troepen tegen hem af te zenden, en daardoor zijnen aanval tegen den linkervleugel en het centrum van Wellington te verzwakken, hij dat leger onmisbaar zoude doorgebroken, en daardoor den slag tegen het Engelsche leger gewonnen hebben.

Het is zeer wel mogelijk, dat zonder het verschijnen van Bulow, het Engelsch-Nederlandsche leger bij eenen herhaalden hevigen aanval op den linkervleugel (de eerste was mislukt) in groot gevaar zoude verkeerd hebben, maar nog eens, hoe konde Grouchy dat helpen, die, had hij zich actief betoond, op dat oogenblik onmisbaar voor Wavre aan het slag leveren ware geweest, en die, nu hij niet actief geweest was, dat kanonvuur eerst vernam op minstens vier en een half uur afstands van het slagveld, met de bekende defilés der Dyle en verder allermoeijelijkst terrein tusschen beide, welk een en ander, in weêrwil der berekening van Thiers, minstens zeven à acht uren zoude vereischt hebben, alvorens hij zich met zijne vermoeide troepen had kunnen vertoonen op de linkerflank van Bulow, terwijl inmiddels door zijn niet-verschijnen voor Wavre, het geheele Engelsch-Pruissische leger, ongerekend de verliezen van den dag, sterk ongeveer 150- à 160,000 man en 450

stukken geschut, tegen den avond tegen Napoleon ware opgerukt, die dan met Grouchy slechts 105,000 man en 350 stukken daartegenover te stellen had, en dus bij geene menschelijke berekening de nederlaag had kunnen vermijden, die hij te Waterloo heeft ondergaan.

De eenige kans, het Engelsche leger te slaan vóór de tusschenkomst van, of vereeniging met de Pruissen, had bestaan in het zoo mogelijk drie of vier uren vroeger aanvangen van den slag, en dit heeft gelegen aan Napoleon en niet aan Grouchy.

In zijne dagorder aan de troepen vóór het openen van den veldtogt, had Napoleon wel is waar gewag gemaakt van een evenwigt van krachten, bij eene verhouding van één Franschman tegen twee à drie Pruissen. Maar de Pruissen van 1815 waren niet meer de Pruissen van 1792 en 1806. Reeds lang was dus deze grootspraak, die zeer fraai in eene proclamatie aan de troepen klinkt, eene bepaalde onwaarheid geworden. Reeds den 16^{den} had Napoleon bij nagenoeg gelijke krachten, met de uiterste inspanning en het gebruik zijner geheele garde, eerst na eeuen hardnekkigen strijd van zes uren, de linie der Pruissen bij Ligny doorgebroken en zoude welligt hierin niet eens geslaagd zijn, indien Blücher niet het grootste gedeelte van het korps van Thielmann tot dekking van den weg naar Namen bij le Point du Jour, buiten het gevecht gehouden en dat korps tot verdediging van den driehoek Wagnelée, St. Amand en Sombref aan zich getrokken had. Een korps dus van nagenoeg gelijke sterkte was voldoende om aan Grouchy tegenovergesteld te worden, zoo als dan ook in het gevccht bij Wavre het korps van Thielmann met eenige bataillons en eskadrons van Pirch en Ziethen volkomen voldoende daartoe is bevonden geworden. Al de overige korpsen waren buiten het bereik van Grouchy, ten gevolge van den ongestoorden terugtogt van Blücher naar Wavre op den 17^{den}, en hoogst ongegrond is het dus, den noodlottigen uitslag van Waterloo en de vernietiging van het Fransche leger op rekening van Grouchy te stellen, die behoudens meer wenschelijke activiteit en meer zelfstandig optreden, den 18^{den} alles gedaan heeft, wat hem ouder hoogst ongunstige omstandigheden door Napoleon was opgedragen geworden.

De hardnekkigheid, waarmede door de verblinde bewonderaars van Napoleon de ramp van Waterloo hoofdzakelijk aan het niet verschijnen van Grouchy op den linkervleugel der Pruissen

wordt toegeschreven, brengt ons onwillekeurig voor den geest de schoone fabel van Lafontaine: ‘Les animaux malades de la Peste’, waarin alle dieren hunne zonden opbiechten, ten einde te ontdekken, wie hunner als oorzaak van de ramp moet aangemerkt worden. Ook Grouchy komt, als de ezel in de fabel, voor den dag met de erkentenis: ‘Onzeker aangaande den terugtogt der Pruissen, heb ik den 18^{den} eenigzins in de vervolging des vijands geaarzeld.’ Het niet verkennen en ongestoord laten aftrekken der Pruissen na den slag van Ligny; het zenden van Grouchy in de verkeerde rigting van Gembloux; het niet kennis geven aan dezen van zijne positie te Mont St. Jean, was intusschen het vergrijp van Napolon, doch daar de leeuw geen schuld mogt hebben, zoo vallen alle zijne volgelingen en ook Thiers onbarmhartig met hun ‘haro sur le baudet’ op den armen ezel aan.

Het doel der bovenstaande bladzijden was dit ‘haro’ nogmaals aan de onpartijdige uitspraak zoowel van de feiten als van het gezond verstand te onderwerpen.

Ik zal hiermede mijne beoordeeling van het werk van Thiers, wat de leiding van den veldtogt van 1815 aangaat, eindigen. Door in meer bijzonderheden te treden, waartoe anders ruimte van lust en gelegenheid aanwezig ware, zoude dit opstel eensdeels eene uitgebreidheid verkrijgen, waarvan ik de grenzen thans reeds vrees overschreden te hebben, en ten andere zoude ik moeten vervallen in de overweging van aanmerkingen en redeneringen van andere schrijvers, hetgeen geheel buiten de strekking van dit geschrift ligt.

Ik vertrouw inmiddels het bewijs geleverd te hebben,

1°. Dat Ney den 16^{den}, behoudens aanmerkingen van ondergeschikt belang, in de hoofdzaak ten volle beantwoord heeft aan de bedoeling van Napoleon, namelijk: Wellington te beletten een enkel man tot versterking van Blücher af te zenden; dat hij geene afdeeling in de regterflank der Pruissen naar Marbais heeft kunnen zenden, vooral omdat hem gedurende den slag van Quatrebras nagenoeg de helft zijner magt was ontnomen, en dat eindelijk Ney iets vroeger, den 17^{den}, oprukkende, bij het laat verschijnen van Napoleon langs den

straatweg van Namen, Wellington niet konde beletten zich te Mont St. Jean te concentreren, en het wegblijven van Napoleon tot tegen den middag in allen gevalle het leveren van den slag op den 17den tot eene onmogelijkheid had gemaakt.

2°. Dat het nutteloos heen en weder trekken zonder op een der beide slagvelden van Ligny en Quatrebras op te treden, van het korps van d'Erlon, aan Ney verweten, geheel voor rekening komt van Napoleon, die dat korps (volgens Thiers) naar de zijde van Fleurus heeft laten komen, en toen het er was, ongebruikt weder vandaar heeft laten vertrekken.

3°. Dat het gemis aan doorzigt in het opsporen en het verlies van tijd in het vervolgen van de Pruissen op den 17den, aan Grouchy ten laste gelegd, hoofdzakelijk is toe te schrijven aan het niet verkennen en aan het ongestoord laten aftrekken van den geslagen vijand in den nacht en morgen van den 17den, zoo mede aan de verkeerde rigting naar Gembloux aan Grouchy door Napoleon gegeven, en

4°. Dat hoezeer Grouchy in zijne operatie van den 18den van gebrek aan activiteit en zelfstandige beoordeeling zijner positie en opgedragen taak niet kan vrijgepleit worden, zijn nietverschijning op het slagveld van Waterloo gedeeltelijk is toe te schrijven aan den ongestoorden terugtogt van Blücher op Wavre, gedeeltelijk aan de verkeerde rigting, oorspronkelijk aan Grouchy gegeven, en verder aan de algeheele onbekendheid, waarin Grouchy ten aanzien van Napoleon te Mont St. Jean verkeerde; aan den waan van Napoleon eindelijk, dat de Pruissen na hunne nederlaag te Ligny in vollen terugtogt waren en door het korps van Grouchy in bedwang werden gehouden en niets tegen hem zouden of konden ondernemen. Daar Blücher evenwel tegen den avond van den dag met twee derde van zijn leger den hardnekkig pal staanden Wellington te hulp gekomen is, had die vereeniging de ramp van Waterloo onvermijdelijk gemaakt, zelfs al had Grouchy, in plaats van naar Wavre te trekken, zich op het hooren van het kanonvuur te Sart à Walhain, tegen den avond met Napoleon vereenigd.

Thiers, die een diergelijk krijgskundig onderzoek der feiten beschouwd wil hebben als een ‘thème bon à discuter devant quelques élèves d'une école militaire,’ betreedt in de beoordeeling van de oorzaken der nederlaag van Waterloo, een geheel ander standpunt, en wil die niet gezocht hebben in de handelingen van den generaal, maar in die van den chef d'état,

die zoowel zich zelven als zijne onderhebbende generaals in eenen toestand geplaatst had ‘où rien ne se passait naturellement et où le genie le plus puissant devait échouer devant des impossibilités insurmontables.’ Zie blz. 294.

Behoudens alle achting voor de redeneringen van den talentvollen schrijver uit zijn hooger gekozen standpunt, geloof ik echter, dat men bij de zakelijke beoordeeling van den veldtogt bij voorkeur met den Generaal, en niet met den Chef d'état in zijne bijzondere positie tegenover Europa te doen heeft.

Wil men volstrekt een hooger standpunt bij de beoordeeling der zaak innemen, dan is het veel eenvoudiger te veronderstellen dat God, gehoor gevende aan de stem van Europa, dat reeds lang genoeg zuchtte onder de ijzeren vuist van Napoleon, diens krijgskundigen blik in dezen veldtogt verduisterd, die zijner tegenpartij gescherpt heeft en zoo doende de ramp van Waterloo op het hoofd des veroordeelden heeft doen nederkomen.

Wanneer men echter als ‘ancien élève d'une école militaire’ de zaak beschouwt, dan heeft men, mijns inziens, alleen te doen met bewegingen van troepen, met het gemaakt gehruik van krachten en tijd, alle zaken ‘où tout s'est passé le plus naturellement du monde’ en daar de heldhaftige standvastigheid der Engelsch-Pruissische legers, wel is waar, eenen harden strijd heeft gehad tegen de aan wanhoop grenzende dapperheid der Franschen, maar zij ten slotte hunne krachten op het slagveld tegen Napoleon in eene verhouding van nagenoeg twee tegen één hebben weten te vereenigen, zoo heeft men ten aanzien van den noodzakelijken uitslag van den strijd, alleen met zoodanige redeneringen te maken, als met die stukken van dat bloedige schaakspel in verband staan.

Ik meen dan ook de redeneringen van den geachten schrijver, in de bovengemelde bladzijden ter neder gesteld, geheel ter zijde te kunnen laten, en zal mij bepalen bij de beschouwing van een enkel punt daarmede in verband, hetwelk door Thiers gedeeltelijk, zoo niet hoofdzakelijk, als verklaring beschouwd wordt van den noodlottigen afloop van den veldtogt, en dit is de gemoedsgesteldheid der onderbevelhebbers.

Op blz. 294 leest men: ‘Les hésitations de Ney et de Reille le 15, renouvelées encore le 16, lesquelles rendaient incomplet un succès, qui aurait du être décisif, verder: le découragement de Reille devant Goumont?..... on peut les faire remonter à Napoleon, car c'est lui qui avait gravé dans leur

memoire les souvenirs, qui les ebranlaient si fortement. C'est lui, qui dans la memoire de Reille avait inscrit Salamanque et Vittoria; dans celle de Ney, Dennewitz, Leipzig. Laon, et enfin Culm dans celle de Vandamme.'

Doch, mag men vragen, wat was er dan zoo bijzonder opvallends in Salamanca, Vittoria, Leipzig, Dennewitz enz., behalve dat het verloren veldslagen waren, eenige daarvan tegen groote overmagt? Of was het een axioma, eene vaste natuurwet, dat een Fransch leger nimmer moest kunnen geslagen worden? Welk generaal heeft niet in eene twintigjarige aaneenschakeling van krijgsbedrijven meer dan eens eenen slag verloren, zonder daarom in het minst de veerkracht te verliezen, die men mag aannemen dat eene tweede natuur bij den waren soldaat is geworden? Hoe diergelijke beschuldiging te durven opwerpen tegen Ney vooral, die in zijnen terugtogt van Krasnoë en bij honderd andere gelegenheden bewezen heeft door niets vervaard gemaakt te kunnen worden, voor niets te staan?

Charras heeft ook in zijne 'Campagne de 1815', op blz. 61 en 62, van dergelijken zielstoestand van verscheidene der generaals van Napoleon melding gemaakt; doch aangezien zijn werk juist de strekking heeft te betoogen, dat de oorzaken voor het mislukken van den veldtogt niet bij de onderbevelhebbers, maar in het bijzonder bij Napoleon zelven te zoeken zijn, zoo heeft zijne opmerking lang niet dezelfde bedoeling als die van Thiers, die klaarblijkelijk in de gemoedsgesteldheid der onderbevelhebbers de oorzaken voor de zwakkere of schroomvallige uitvoering der bevelen van den keizer wil gezocht hebben.

Dat echter die stemming, waar of onwaar, geenen invloed heeft gehad op hunne krachtige optreding en onverschrokken uitvoering der bevelen van den keizer, is gebleken uit den harden, hagchelijken strijd, dien het Engelsch-Pruissische leger, zoowel bij Ligny en Quatre-Bras, als vooral te Waterloo, hoezeer het aldaar de overmagt had, tegen het Fransche leger heeft moeten volhouden.

Men kan dus met eenige reden aan die door niets bewezene gemoedsgesteldheid der onderbevelhebbers twijfelen; ware zij echter waarheid, dan zoude daar alleen uit volgen, dat de Fransche generaals van een minder soldaten-allooi waren dan die der verbondene legers, die, hoezeer gedurende de fransche overheersching herhaaldelijk ongelukkig in het veld, nogtans ten einde toe hun moed en vertrouwen behouden, en eindelijk

van 1812 tot 1814 hunne revanche genomen hebben. Van veel minder allooi vooral dan de heldhaftige Blücher, die dikwijls geslagen, steeds den anderen dag weder gereed was den vijand op het lijf te vallen en zulks weder bij Waterloo na Ligny zoo schitterend bewezen heeft.

Maar behalve van de gemoedsgesteldheid der generaals maakt Charras ook op blz. 86 melding van die des opperbevelhebbers Napoleon.

Aldaar leest men: ‘Sous les coups repetés de la défaite, son caractére s'était brisé. Il n'avait plus cette confiance en soi, élément presque indispensable de la réussite des grandes entreprises: il doutait maintenant de la fortune qui pendant quinze années avait prodigué de si prodigieuses faveurs an Général, au Consul, à l'Empereur. Il sentait même, c'est lui qui l'avoue, un abattement d'esprit; il avait l'instinct d'une issue malheureuse.

Cet affaiblissement physique, cette diminution morale étaient mal en rapport avec les difficultés, les périls des circonstances. Difficultés, périls extrêmes! pour en triompher ce n'aurait pas été trop, ce n'aurait même pas été assez peut-être de posséder encore la résolution, l'énergie, l'activité d'Italie, de Ratisbonne, ou d'avoir le retour de jeunesse de Champaubert et de Montmirail’

Geheel natuurlijk is het overigens te veronderstellen, dat hoe gestaald het karakter van Napoleon moge geweest zijn, nogtans de herinnering aan het door eigen schuld verloren verleden, gevoegd bij den angstvollen blik in de toekomst, hoogst nadeelig op hem moet gewerkt hebben, en wanneer Thiers de enkele veldslagen aanhaalt, wier verlies zijne generaals in den veldtogt van 1815 zouden gedémoraliseerd hebben, dan ware het billijk en onpartijdig geweest ook de rampen van Rusland en en van Duitschland, de onheilen over Frankrijk gebragt, in herinnering te brengen, die noodzakelijkerwijze aan den keizer het vroegere vertrouwen op zijn gesternte ontnomen en de activiteit van vroegere jaren geknakt moeten hebben. Zoodoende zoude hij den opperveldheer en de onderbevelhebbers met gelijke maat gemeten hebben.

Ook Thiers had in het 19de deel van zijn werk van de neêrslagtigheid van Napoleon, na den terugkeer van Elba, melding gemaakt; daar hij echter bij het verhaal van den veldtogt van 1815 en de redenen van zijne mislukking, alleen gewag maakt van den

invloed van vroegere tegenspoeden op de gemoederen der generaals, zoo kan daaruit afgeleid worden, dat Napoleon steeds onveranderd gebleven was en daarentegen zijne onderbevelhebbers allen verzwakt en niet op de hoogte hunner taak zijn geweest, en dat bijgevolg het mislukken van den veldtogt grootendeels aan hen moet toegeschreven worden.

Ook onder de bijzondere feiten en heldendaden is er een, dat onmiddelijk door nog in Engeland levende getuigen is gelogenstraft geworden; namelijk de episode van het heroveren door een fransch lancier van het vaandel van het 45ste regiment en het dooden van den generaal Ponsomby door denzelfden kavallerist. De bewijzen zijn bijgebragt, dat dit vaandel, even als dat van het 105de regiment, onmiddellijk naar Brussel is gezonden en nimmer weder in fransche handen is geweest; verder vermoedt men, dat de eenige heldendaad van den beroemden lancier daarin bestaan heeft, dat hij den gewond op den grond liggenden Ponsomby een der vele lanssteken heeft toegebragt, waarmede hij doorboord is gevonden. Een fransch correspondent heeft wel is waar in de 'Times' eene verklaring van het eerste feit trachten te geven, daarin bestaande, dat het vaandel van het 45ste regiment, na de herovering, door den lancier aan de voeten van Napoleon zoude zijn gedeponeerd (doch waarom niet aan het regiment teruggegeven?) en later bij den terugtogt weder in handen der Engelschen zoude zijn geraakt. Maar Thiers is bij de recapitulatie van de geledene verliezen op blz. 252, nog eens op het feit teruggekomen, en verklaart bepaald, dat er slechts één vaandel verloren, het tweede door den lancier hernomen is.

Daar nu beide vaandels, dat van het 45ste regiment, zoowel als dat van het 105de, op den huidigen dag nog in het militaire hospitaal te Chelsea te zien zijn, zoo had Thiers, alvorens dus dit wapenfeit uit een of ander recueil over te nemen, zich van die omstandigheid kunnen en moeten overtuigen, en zoude hij daardoor menigen kwinkslag ontgaan zijn, die hem nu daarover in Engeland is toegediend.

Voor het overige moet men aan den beroemden schrijver het regt laten wedervaren, dat hij ten aanzien van het Engelsch-Pruissische leger en zijne bevelhebbers een veel billijker oordeel velt, dan men gewoon is bij de schrijvers der tegenpartij te ontmoeten. Hij brengt regtmatige hulde aan de hardnekkige standvastigheid door Wellington op den 18den aan den dag ge-

legd; spreekt met hoogen lof en veel warmte van den held haftigen Blücher; vermeldt het in alle opzigten betoonde beleid en moed van den prins van Oranje en diens wakkere onderbevelhebbers; laat in één woord regt wedervaren aan de dapperheid en de volharding van al de troepen, die den hevigen aanval der Franschen hebben moeten wederstaan. Maar hij kan zich overigens maar niet losmaken van het bekende Napoleontische thema: ‘Que tout ce qui ténait à l'habilité la plus consommée avait été accompli. Que l'armée ennemie, commandée par des Généraux d'un talent très médiocre, avait été surprise dans ses cantonnements dispersés; que l'une des deux parties avait été battue séparément et que l'autre allait l'être, quand tout n'a croulé que par un concours de fatalités inouies et surtout par la faute de Grouchy qui avait disparu le 18, comme si un tremblement de terre l'eut englouti.’

Het is inderdaad vreemd, dat de bekwame schrijver der ‘Histoire du Consulat et de l'Empire,’ die zich, wat de politiek van Napoleon aangaat, op zulk een onpartijdig standpunt had geplaatst, de handelingen des keizers zoo onbevangen heeft beoordeeld, daarentegen in alles wat de krijgskundige feiten aangaat, gemeend heeft zich zoo blindelings te moeten houden aan hetgeen Napoleon, in strijd met bestaande orders, met algemeen erkende daadzaken, met het gezond verstand eindelijk, als waarheid heeft gelieven te proclameren, zonder zich te bekommeren of getrouwe dienaren daardoor gekrenkt werden, mits zijne onfeilbaarheid slechts glansrijk te voorschijn trade.

Intusschen was het aan Thiers bekend, dat Napoleon zich niet ontzag, dáár waar het in zijn belang te pas kwam, zelfs in het aanschijn van geheel Europa de stoutste verzinsels, de meest tastbare onwaarheden te verkondigen. Thiers zelf heeft hem herhaaldelijk, bij gelegenheid der onderhandelingen van Praag en elders, daarvan beticht. De maat voor de geloofwaardigheid van Napoleons krijgsbedrijven, die reeds lang door het publiek in de korte spreekwijze van ‘mentir comme un bulletin’ was geformuleerd, heeft Thiers overigens zelf gegeven in het 19de deel van zijn werk, alwaar men op blz. 310 kan lezen: ‘En fait d'événements de guerre par exemple, l'incrédulité à l'égard de l'autorité Française’ (dat is Napoleon) ‘s'était changée en véritable crédulité pour l'étranger, et en refusant absolument de croire à nos bulletins, on croyait aveuglement à ceux de l'ennemi, cent fois plus menteurs que les notres.’

Eene fraaije reputatie voorwaar, ongetwijfeld door eene langdurige praktijk verkregen en wel verdiend, en die aan Thiers tot waarborg had kunnen strekken, dat indien Napoleon al door niemand geloofd werd, toen het nog slechts gold tegenspoeden te verhalen, die het gevolg waren van de groote overmagt des vijands, hij evenmin zoude aarzelen soortgelijke bulletins uit te geven, toen het gold de gevolgen van eigen schuld op rekening van zijne onderbevelhebbers te schuiven.

Even als hij ten aanzien der politiek van den keizer op eene zoo meesterlijke wijze in zijn voortreffelijk werk gedaan had, ware het voor Thiers eene schoone taak geweest, die bulletins van St. Helena met naauwgezetheid en onpartijdigheid te onderzoeken en, met de schaal der geregtigheid in de hand, uitspraak te doen tusschen Napoleon en de door hem verguisde getrouwe dienaren.

Dat hij dit niet gedaan heeft, dat zijn anders zoo heldere blik reeds vroeger door den krijgsroem des keizers nu en dan beneveld, in de beoordeeling der laatste krijgsbedrijven, geheel onder den invloed der bekende Napoleontische magtspreuken van St. Helena schijnt geraakt te zijn, heb ik getracht in de hovenstaande bladzijden te bewijzen.

Nog blijft na verloop van bijna eene halve eeuw het slagveld van Waterloo de algemeene belangstelling opwekken. Nog wordt dat beroemde veld, hoezeer het centrum der Engelsch-Nederlandsche positie op onverantwoordelijke wijze door de afgraving tot het maken van het voetstuk voor den Leeuw bedorven is geworden, jaarlijks door duizenden bezoekers onder dankbare herinnering aan de aldaar gesneuvelde dapperen in oogenschouw genomen. Ik vertrouw dus, dat bovenstaande bladzijden aangaande het laatste tooneel van het groote levens-drama van den gevallen dwingeland met eenige belangstelling ontvangen en met toegevendheid zullen beoordeeld worden.

's Gravenhage, 1 Nov. 1862.
Jhr. MOCK.
Oud kapt. v.d. Gen. Staf.

Naschrift.

Nadat het vorenstaande opstel geschreven en gedrukt was, heb ik in de ‘Times’ van den 5^{den} en van den 7^{den} Nov. een artikel gelezen, hetwelk in Engeland aangaande het werk van Thiers, vooral wat den veldtogt van 1815 betreft, is in het licht gekomen.

In verscheidene opzigten komen onze beoordeelingen overéén, vooral wat de overdrevene ingenomenheid en partijdigheid van Thiers voor Napoleon aangaat, en in het bijzonder in de beschouwing van alles, wat op de handelingen van Grouchy op den 18^{den}, als voorgewenden hoofdschuldige aan de ramp van Waterloo, betrekking heeft.

Redeneringen van het gezond verstand op grond van feiten, zoo als zij werkelijk bestaan hebben, zullen elkander altijd ontmoeten, wanneer het geldt de gevolgtrekkingen uit onware of verwrongen toestanden te bestrijden, zoo als die, welke door Thiers op gezag van Napoleon op den voorgrond gesteld zijn.

Aangaande verscheidene handelingen van Wellington echter ziet de schrijver van het aangehaalde artikel uitsluitend door den Engelschen bril, waarvan het valsch gekleurde glas reeds in het werk van Siborne zoo zigtbaar was en waarvan eene der eigenaardigheden is, dat de roem van hun Hertog op geenerlei wijze mag aangeraakt, en alles wat daartoe aanleiding zoude kunnen geven, op anderen moet geschoven worden.

In één woord, juist het fransche procédé van Thiers, toegepast op Wellington.

Van de twee hoofdbedenkingen tegen de handelingen van den Engelschen opperbevelhebber, de eene aan het begin, de andere aan het einde van den korten veldtogt, namelijk traagheid in het bijeentrekken van zijn leger, en het detacheren van een korps van 17,000 man op drie uren afstands van het slagveld op den dag van Waterloo, wil de schrijver niets weten.

Voor den laatsten verkeerden maatregel bezigt hij zelfs enkel het vrij zonderlinge argument, dat, daar het feit niet met nadruk door

Napoleon aan Wellington is ten laste gelegd, er bij gevolg niets tegen te zeggen valt.

Wat de traagheid in het bijeentrekken van het leger op den 15^{den} en 16^{den} aangaat, zoo geeft de schrijver voor, dat vergissing en nalatigheid van onderbevelhebbers te Mons en Braine le Comte, den Hertog in onwetendheid aangaande den aanval der Franschen heeft doen verkeeren, en dat dit alleen de reden is van het zoo laat verschijnen der Engelschen te Quatre-Bras.

Doch hoe konden de bevelhebbers te Mons en Braine le Comte, op tien en acht uren afstands van Charleroi, het eerst den aanval op dat punt melden, hetgeen bovendien regtstreeks door Ziethen aan Wellington geschied is?

Verder is de schrijver het niet eens met hen, die aan Napoleon tijdverlies in den morgen van den 17^{den} ten laste leggen, en die hij noemt ‘a certain school of critics’, en waarom? Klaarblijkelijk omdat ook de Hertog van Wellington, even als Napoleon, van meening zoude geweest zijn, dat deze laatste, wegens de vermoeidheid zijner troepen, dien dag wel niet verder dan de Quatre-Bras zoude kunnen komen en Wellington zich derhalve niet behoefde te haasten van dit punt naar Waterloo terug te trekken.

Dit gevoelen is echter in de eerste plaats door den lateren marsch van Napoleon van Ligny naar Mont St. Jean wedersproken, en zoude ten anderen op eene nog gevoeliger wijze zijn gelogenstraft geworden, indien de keizer tegen zes of zeven uur van Ligny naar de Quatre-Bras opgetrokken en Wellington aldaar te gelijker tijd door Ney van den kant van Frasnes aangevallen ware, zoo als ter aangehaalde plaats door mij is uiteengezet.

De roem, door Wellington behaald, is waarlijk schitterend genoeg, dan dat het nog noodig ware, al zijne verrigtingen op zulk eene gebrekkige wijze te verdedigen.

Aangaande één punt eindelijk is zelfs Thiers veel onpartijdiger dan zijn Engelsche recensent. Terwijl de eerste namelijk hulde doet aan de dapperheid van al de troepen, die den hevigen aanval der Franschen te Waterloo hebben moeten afslaan, zoo schijnt het tot de Engelsche recensenten uit de school van Siborne te behooren, speciaal de dapperheid der Engelsche troepen ten koste van andere te moeten doen uitkomen, door op den voorgrond te stellen, dat bijna aan hen uitsluitend de verdediging der positie te Waterloo te danken is.

Men leest in het artikel bij de berekening der krachten van Wellington tegen Napoleon: ‘He (Thiers) keeps out of view the mediocre character of at least one third of the Duke's forces. In fact the Belgian and Nassau troops, who had served under the french eagles, were so cowed by the Emperor's prestige, that no reliance could be placed in them.’

‘Wellington could trust on no more than 40,000 British and German for the actual shock and tug of the conflict.’

Ten slotte durft hij zeggen: ‘As for the armées that met in this bloody strife we Englishmen think it enough to say that except Belgian and Nassau levies, they all did their duty like soldiers.’

Hoezeer het bloed kookt bij de lezing van dergelijke lastertaal, zoo ligt het echter buiten den omvang en de strekking van dit tijdschrift, dienaangaande met den Engelschen schrijver in eene polemiek te treden, die daarenboven reeds door de zoo cordate beantwoording van Siborne, door den toenmaligen kolonel Knoop, geheel overtoolig zoude zijn. Ik heb evenwel gemeend, onder aanbeveling der lezing van het genoemde artikel in ‘de Times,’ de daarin voorkomende beoordeeling van Thiers, vermengd met eene verregaande verguizing van dappere strijdgenooten, niet onopgemerkt te mogen laten voorbijgaan.

's Gravenhage, 10 Nov.

M.

Mylady Carlisle.

XVI.

Robert Conway verloren wij ettelijke maanden reeds uit het oog. Wat hij in dien tijd verrichtte, kon echter ook geen grooten invloed oefenen op den gang der gebeurtenissen dien wij schetsten.

Maar al waren zijne lotgevallen onbelangrijk voor ons, voor hem zelven hadden zij beteekenis, meer nog dan hij nog wel wist of weten kon.

Wij verlieten hem in dienst van de volkspartij, of liever van zijn raadselachtigen vriend Jean van Verviers. Wat hem werd opgedragen was van zulk gering belang, dat de driftige, eerzuchtige jonkman, die naar handelen verlangde, ten einde zich te onderscheiden, ten einde zich te verheffen uit de laagte, tot welke hij in zijne eigene schatting gezonken was, zijn toestand ondragelijk vond. ‘Gij moet wachten; gij dient geduld te oefenen,’ zeide zijn vriend, nu eens vleiend als degeen, die weet welke opoffering hij vraagt, dan weêr gebiedend als hij, die zich het recht toekent gehoorzaamheid te eischen. Op zijn herhaalden aandrang om het dubbelzinnig charakter te verliezen, dat hij als lid van het geheim genootschap had moeten aannemen, was hij officier geworden van een compagnie der Londensche *Train-bands*, in welke betrekking hij van tijd tot tijd voor St. Stephens kapel - de vergaderplaats van het huis der Gemeenten - of voor den Tower dienst moest doen.

Meester Jean had niet verzwegen dat de benoeming door zijne tusschenkomst verkregen was, had de bewezen dienst wel doen gelden, meer dan zij Robert Conway waard scheen. Wat werd er toch van hem gevorderd? Hij moest waken waar geen vijand dreigde, hij moest de hand aan het zwaard houden, dat

wel een houten had kunnen zijn, want geen verzet, geen aanval werd in de verte bespeurd. Wat was het verre van hetgeen hem door Meester Jean was voorgespiegeld en ook van hetgeen hij zich zelven had voorgesteld! Hij had kleinheid bespeurd waar hij verhevenheid had vermoed, hairkloverijen bijgewoond, waar hij warmte van overtuiging had meenen te bewonderen, de kinderachtige eerzucht der middelmatigheid om zich heen zien wroeten en wriemelen, waar hij de kracht van een beginsel in werking had denken te zien. Met walging keerde hij zich bij wijlen af, en ware het niet dat enkele gestalten, als Pym of Hampden, als Falkland of Colepepper - het was hem niet vergund nog grootere maar die voor als nog in het duister scholen, te leeren kennen - hem weder verzoenden met de partij der hervorming, dat de vurige taal en de niet gehuichelde overtuiging van predikers als Alexander Henderson - waarlijk, hun aantal was niet groot - hem in het hart greep, hij zou geëindigd zijn met de handen in den schoot te leggen of in een oogenblik, dat de jeugdige kracht zich nog eens deed gevoelen en hem tot beweging drong, het zwaard zich aan te gespen en dat, onverschillig voor welke zaak, op het vaste land den meestbiedenden te verkoopen.

Te geringe arbeid voor wie de zwaarste niet te zwaar zou vallen, verplichte ledigheid waar werken en handelen gevoeld wordt een behoefte en een voorwaarde tot ontwikkeling te zijn, zij voeren tot onverschilligheid: die doffe wanhoop eener eens veerkrachtige ziel.

Maar wat de besten en edelsten der zijnen nog op hem vermochten, het werkte slechts tijdelijk ten goede en deed meestal het onbeteekenende van hetgeen hem omringde des te beter uitkomen. Bij den aanblik van Mylord Strafford en diens kampstrijd gevoelde hij zich een dwerg en een lafaard, betreurde hij 't bijna, niet voor dien man te hebben neêrgeknield om vergiffenis te verwerven en hem thands ter zijde te mogen staan. Zijn naam zou dan ten minste met dien des geweldigen hebben geklonken en White-hall hebben bereikt, waar zij woonde, die hij had willen, maar niet kunnen vergeten; zij; die hem dierbarer werd, naarmate de afstand, die hem van haar scheidde, zich verwijdde, wier beeld hem te trouwer verzelde, hoe meer hij het poogde te verwijderen. Van overtuiging was hij in geenen deele gewisseld. De ernst, hem van nature zoo eigen, het overwicht van het verstand op verbeelding en ge-

voel, deed hem nog altijd de eenige waarheid erkennen in de strenge geloofsbegrippen van Kalvijn, ontwikkeld en toegepast door John Knox en diens geestverwanten. Hij zou nog bereid zijn voor zijne overtuiging te strijden, en, zoo het moest, te sneuvelen, maar dan op het bed van eer of op den brandstapel, van duizenden omringd en in staat om duizenden kracht en moed te geven tot navolging.

Wij bemerken het: de eerzucht, die hem van der jeugd af tot werken spoorde, was niet verzwakt, was zelfs, naarmate de hinderpalen zich vermeerderden, in kracht toegenomen, al werd zij ook gewelddadig onderdrukt: maar er waren thands oogenblikken dat hij aan zich zelven twijfelde, dat de krachtige jonkman een afgeleefde grijze geleek. En dat hij zoo was mocht menigeen aan de omstandigheden wijten, een onzijdig toeschouwer, die 's jonkmans betrekking tot Jean van Verviers in alle bijzonderheden, tot zelfs de fijnste, had kunnen overzien, zou dien vriend den schuldigen geheten en hem den machtige hebben genoemd, die de omstandigheden als beheerscht had.

Hij was begonnen den jonkman het heerlijkste voor te spiegelen, terwijl hij te gelijker tijd hem van eene zijner illuziën beroofde. Het verlorene won Robert niet terug en het geopend verschiet bleef immer even ver en scheen zelfs niet naderbij te kunnen komen. Mylady Carlisle was de eerste vrouw, die Robert tot hulde en bewondering verplichtte, en de omgang met Jean had die doen verkeeren in vrees en in haat. Zijn vriend had beloofd, Jane Howard hem nader te brengen, al zijne zoo rechtmatige begeerten voldoening te schenken, zonder dat 's jonkmans zelfstandigheid tot eenig offer verplicht zoude worden, en hij bleef verre, verder dan ooit van haar gescheiden, en hij voelde zich als in een onzichtbaar, maar niet te scheuren, net verstrikt. Scherpe woorden liet hij zich vaak tegen zijn vriend, die zijn beschermer was geworden, ontvallen; de drift deed hem soms de vuist ballen en hem het voornemen opvatten om zich voor altijd uit Engeland te verwijderen, maar dan trad Jean hem met zijne kalmte en gezond verstand tegen en verscheurde als een spinrag soms met een enkel woord de webbe, door de drift en de radeloosheid geweven. Hij ontmoette soms eenige kameraden uit den goeden ouden tijd, zoo als hij het tijdperk, in dienst van Mylord Strafford doorleefd, reeds geneigd was te noemen. Fier droegen zij allen het hoofd, bevallig den geborduurden mantel; trotsch lieten zij het zwaard en de spo-

ren kletteren, en ten bloede toe gekwetst wendde hij zich reeds bij het eerste woord, dat zij hem toevoegden, af. Van verre slechts zag hij de uitnemenden zijner eigen partij, de sterken naar den geest; maar al zeide hem ook zijn verstand, dat het zwarte kleed dat zij droegen, de stemmige houding, die hun eigen was, de bescheidenheid, waartoe rang en stand hen misschien wel v e r p l i c h t t e n , meer was dan de pronk en de praal van de fiere hofjonkers; al scheen hij van hen veel minder verwijderd dan van die kwetsende edellieden, het scheen hem onmogelijk hen te naderen, door hen opgemerkt te worden, door hun invloed de plaats te erlangen, die hem van de groote massa zonder naam en beteekenis zou kunnen doen onderscheiden. Hij had het menigmaal beproefd, buiten Jean om hen te naderen, maar was altijd teleurgesteld, zoodat hij zich altijd weder vernederen moest, om Jeans tusschenkomst in te roepen, indien hij iets verlangde. Hij verkreeg het dan, maar had het dan zelfs liever niet verkregen, veel liever zich eene ontbering meer opgelegd, dan een vernieuwd bewijs te ontvangen van zijne diepe afhankelijkheid.

In een oogenblik van afmatting, van zedelijke uitputting, had hij de pen opgevat en Lady Jane den brief geschreven, waarop wij haar in haar onderhoud met de Koningin hoorden zinspelen; een brief, waarbij hij haar te kennen gaf besloten te zijn Engeland te verlaten, en die tot heden niet eens was beandwoord. Die onverschilligheid was een doodelijke wonde, en dat hij er eene ontvangen had, kon hij niet verbergen voor den peilenden blik zijns meesters. Ditmaal had hij zich echter niet geheel laten doorzien, en het onderzoek naar de ware reden der maar al te goed opgemerkte droefgeestigheid en afgematheid kunnen vermijden.

In de laatste dagen waren de hezoeken van Jean steeds schaarscher geworden, en daar Robert geen lust gevoelde om hem te gaan opzoeken, hadden zij elkaâr in ettelijken tijd niet gezien. Had de armzalige woning in eene der achterbuurten ook altijd het verblijf van Jean geheten, het was dikwerf genoeg gebleken niet zijn vaste woning te zijn; in de laatste maanden evenwel scheen dit veranderd, en hield hij zich daar voortdurend op. Of hij zich de armelijke woning schaamde, of dat er andere redenen, die hij niet openbaarde, voor bestonden, zeker was het, dat hij Robert niet zeer gaarne te zijnent ontving, en meestal, zoo hij een bezoek des jonkmans te gemoet kon zien, het

trachtte te voorkomen. Robert, die, voor weinige uren nog, tegen eene ontmoeting met Jean opzag, en diens langdurig wegblijven voor zich zelven weldadig waande, had nu plotseling het besluit genomen hem te gaan zien. Dit besluit was wellicht het gevolg van de overpeinzingen, waarin hij geruimen tijd verzonken was geweest. In het kleine en maar schamel gestoffeerd vertrek gezeten, het hoofd geleund op den fijnen maar gespierden arm, die op de houten tafel rustte, had hij nagedacht en berekend, de omstandigheden geraadpleegd en zich zelven, zoo veel hij dit vermocht, beschouwd en gewogen. Welk verschil tusschen den schoonen fieren jonkman, die in het geurig priëel de dommelende Lady Jane verrastte, en den stemmigen jongen man met de diepe rimpels op het voorhoofd en de ordeloos hangende hairen op dien ruwen houten zit, immer voor zich uitstarende als of het verschiet onbegrensd ware en geen horizon had waarop de blik konde rusten. Misschien kwam hem in deze oogenblikken het verleden, dat wij straks herdachten, wel voor den geest, en verklaarde dit wel den droefgeestigen trek, die zich op zijn gelaat vertoonde, de diepe zucht, die hij slaakte. Neen, zóo kon het niet langer blijven. De doffe onverschilligheid had weder plaats gehad voor eene koortsachtige onrust en verlangen naar arbeid en beweging! Niet langer kon hij broeden op zijne teleurstellingen, zijne eigen krachten verteren, slapen terwijl het nog dag was. Zijn besluit was genomen. Hij verwachtte niets meer van Jean van Verviers en diens vrienden; hij zou alleen op de kracht van zijn arm steunen, en deze was in den vreemde, waar de werftrom luide roffelde, meer waard dan hier. Een laatste dienst zou hij Jean echter moeten verzoeken, een geringe voor ieder behalve voor hem, een geringe ook in zijn oog, zoo zij slechts niet van Jean had gevraagd moeten worden. Maar nu was het een zware gang dien hij ondernemen ging, en niet dan aarzelend klopte hij aan de welbekende lage deur aan. Spoediger dan hij had kunnen denken, werd zij geopend, niet door de stok-doove oude dienstmaagd, die hij daar gewoon was aan te treffen, maar door een klein mager jonkman, die nog recht scheen te hebben dus te worden genoemd, hoe scherp de trekken van zijn gelaat ook waren. Het scheen wel iemant uit het Zuiden te zijn, want het gelaat scheen wel getaand en het hair was zwart als de veêren van een raaf. Hij scheen den klopper niet gehoord en dus geen bezoeker verwacht te hebben, want hij schrikte toen hij Robert bespeurde en stamerde, op de vraag of

Meester Jean thuis was, dat hij 't wel geloofde, maar dat de oude dienstbode het wel beter zou weten dan hij. Na deze woorden trok hij den hoed, dien hij even had aangevat, nog dieper in het gelaat, en spoedde, zoo gaauw de spille beentjens het veroorloofden, zich heen. Robert bleef hem een oogenblik nazien. Was het dan zoo vreemd, dat Jean bezoek ontving? Voorzeker niet, maar wel dat Robert, die reeds zulk een geruimen tijd Meester Jean kende en zoo dikwijls had bezocht, dien jonkman nimmer had ontmoet. Maar wie zeide hem ook dat hij Meester Jean bezocht had? De vreemde g e l o o f d e immers slechts dat hij thuis was. Maar wien anders dan Meester Jean zou het kunnen gelden? Dat hij zich die vragen deed en zich over zulk eene nietigheid bekommerde, had wel eenige reden.

Bij het laatste bezoek toch had de oude dienstmaagd hem weêrhouden den donkeren trap op te klouteren, en hem in haar vertrekjen doen wachten, onder voorgeven dat Meester Jean niet gestoord wilde zijn; en hij was niet toegelaten eer hij de voordeur had hooren dichtslaan, hetgeen duidelijk bewees dat er een bezoeker geweest was. Niettemin had Meester Jean dit ontkend, en wel op zulk een wijze, dat Robert geëindigd was met zijn eigen gehoor te wantrouwen.

Maar zijn eigen omstandigheden vervulden hem te zeer, dan dat hij lang over het al of niet geloofwaardige van Jeans gegeven verzekering of over het aantal en de hoedanigheid van Jeans vrienden konde nadenken. Hij klom den trap op en sloeg de hand aan de klink van de welhekende deur, maar vond deze van binnen gesloten. Hij tikte, maar vernam eerst, na een herhaald blijk van zijn aanwezigheid gegeven te hebben, de stem van Jean, die vroeg wie er was, en na Roberts naam gehoord te hebben, met uiterst langzamen tred naar de deur trad en die opende.

‘'t Is of ge bevreesd zijt bestolen te worden,’ bromde de slecht geluimde jonkman, terwijl hij binnen trad en den mantel, doorweekt van den stofregen, die den gantschen dag reeds gevallen was, op een der houten stoelen neêrwierp.

‘Heb ik er geen reden toe, broeder?’ vroeg Jean met een glimlach het oog om zich heen richtend.

‘Gij hadt bezoek?’

‘Omdat ge mijn deur vondt afgesloten? Een juiste gevolgtrekking!’

‘Ik ontmoette een vreemde op den drempel. Een der onzen? Ik zag hem hier nooit.’

‘'t Is moeielijk voor mij te verklaren of ik zelf hem ooit zag, daar ik niet weet wien gij bedoelt. Maar vertel mij de reden van uw bezoek. Er is toch geen onraad? Het oogenblik is toch niet gekomen waar gij zoo naar verlangt; het oogenblik om het zwaard te trekken? De Heere behoede Zijn volk!’

‘Indien het zoo ware, dan zoudt gij 't zeker niet van mij behoeven te hooren. Niets meer daarvan!’ zeide hij wrevelig, met de hand langs het voorhoofd varend.

‘Ga zitten, broeder! en zet den voet op de haardplaat. Zorg voor uw gezondheid, die wel in gevaar schijnt. Gij ziet bleek, broeder! gij trilt of ge de koorts hebt. Kreupele, die het bad Bethesda behoeft, en nog wel Jericho wilt belegeren!’

‘Spot maar, de huid is vereelt!’ mompelde Robert, wien het echter was aan te zien, dat hij nog niet zoo ongevoelig was als hij wel wilde doen gelooven. Hij had echter den raad van Meester Jean opgevolgd en zich voor den grooten schoorsteen neêrgezet, de vochtige voeten op de half verroeste plaat.

Het vertrek scheen niet veel grooter dan het door Robert bewoonde, maar was veel donkerder. Het was nog vroeg in den namiddag, en hier reeds meer dan schemerdonker. Daarvan was niet alleen het sombere weêr de schuld, maar ook de kleine vensterkozijnen, die bovendien op een enge binnenplaats uitzagen, zoo eng, dat men, uit het venster liggend, met den uitgestoken arm wel den tegenover liggenden muur zoude kunnen bereiken. Het huisraad bestond uit een zeer gewone spijskast, een houten tafel en eenige stoelen. Slechts had de bewoner het trouwens niet gering voorrecht van een spiegel en een klok te bezitten, welke laatste aan deze zijde van de schoorsteen stond, terwijl de ruimte aan gene zijde gebruikt was om er eene bedstede te bouwen, die slechts door een reus zou te beklimmen zijn geweest, en alzoo onbereikbaar voor Jean, zoo niet een trapjen, dat in een hoek der kamer stond geschoven, een voldoend hulpmiddel had blijken te zijn. De vloer was met matten bedekt, eene weelde, die voor Jean een behoefte was, daar hij dikwijls over het klimaat in Engeland klaagde en vooral alle vochtigheid schuwde.

Het was reeds zóo donker, dat Robert, zoo hij het huisraad nog behoefde te leeren kennen, niet zou hebben kunnen onderscheiden wat hem omgaf; zóo donker en stil tevens, dat een nieuwe bezoeker dit vertrek bij zijn eerste bin-

nentreden als geheel verlaten beschouwd zou hebben. Robert sprak geen enkel woord en Jean, na de laatste zinsneden, die de ander als spotternij scheen opgevat te hebben, evenmin. Het scheen Meester Jean het eerst te verdrieten. Hij had tegenover Robert plaats genomen en had 's jonkmans trekken in de schemering, die het vuur bij het opflikkeren van de vlam van tijd tot tijd te weeg bracht, willen gâslaan. De poging scheen ijdel te zijn geweest, want hij stond op en sprak er van licht te willen aansteken; daarna zou zijn broeder wel zoo goed willen zijn hem mede te deelen wat hij zich voorgenomen had hem te doen hooren, daar zijn broeder toch zeker niet hier gekomen zou zijn om hem zwijgend gezelschap te houden.

‘Neen, geen licht! Nóg niet ten minste! Wat ik u te zeggen heb geschiedt beter in donker!’ riep Robert heftig uit. ‘Hij mag niet zien dat het mij zóo veel kost,’ klonk het in zijn binnenst.

En het was goed dat het donker was, want daardoor werd den jonkman het zien van den trek bespaard, die zich op Jeans gelaat vertoonde, denzelfden spottenden trek, die hem altijd zoo onaangenaam aandeed, maar hem in dit oogenblik, dat hij zoo zeer behoefte gevoelde aan een warmen handdruk, aan een zacht troostend woord, tot in het hart zou hebben gewond.

‘Is zij u weder in den droom verschenen, de kleine dartele godesse? Kleingeloovige, heb ik u niet gezegd, dat gij haar in de werkelijkheid niet alleen zien, maar ook bezitten zult?’

‘Jean van Verviers, scherts thands niet! Gij deedt het lang genoeg met mij, en dat gij het zoo lang kondet doen, toont dat ik geen kleingeloovige, maar een bijgeloovige was!’ Hij zweeg een poos; hij wilde zich bedwingen en de woorden, die als uit zijn binnenst naar buiten gedreven werden, inhouden, maar hij had er de kracht niet meer toe. ‘Ja, gij deedt mij haar zien, maar daarvoor moest ik ook in het knechtslivrij: gij hebt mij haar doen zien op eene wijze, die alleen ú voegt! Door struik en struweel, achter heester en boom, vermomd en gemaskerd, door list en bedrog! Maar neen, daarvan niets meer! Ik w i l daarvan geen woord meer spreken; ik mag u niet verbitteren, thands het allerminst - want ik heb uw bijstand noodig... voor het laatst, Jean!’

‘Ik erken dat gij openhartig en eerlijk zijt, door mij de reden te doen kennen waarom ge mij sparen wilt. Waarin kan

ik u van dienst zijn? Zeg 't vrijelijk; ik schijn toch wel verordineerd om u aan mij te verplichten.'

De ander hoorde die woorden, welke hem weder als spotternij in de ooren klonken, zwijgend aan. Slechts het trappelen van de voeten op de haardplaat deed bespeuren, dat hij ze als eene beleediging te meer had opgevat.

'Ik kom hier om vijf pond.... Gij behoeft ze mij niet te schenken, maar alleen te leenen - ik hoop ze u spoedig terug te geven.'

'Ge leeft als een kluizenaar en behoeft zulk een som! Ge zult toch niet als de rijke Joden in de Middeleeuwen handelen, die in het voorhuis arm waren, om daarachter des te weelderiger te zijn? Vijf pond! En uwe wedde als luitenant bij de *train-bands!* Na gierigheid heet ik verkwisting de grootste zonde.'

'Dus verlangt ge te weten wat ik met die vijf pond uitrichten wil! O gij hebt mij wel de onafhankelijkheid doen verkrijgen, die ge mij van den aanvang af voorspiegeldet! Het is mij sedert onze kennismaking wel gebleken, dat ge op prijs steldet wat ik voor de goede zaak deed... Uw lof was veinzerij; uw vriendschap niets dan een masker...'

'Gij doet iets aan de edele kunst der anthropologie, vriendlief! Ik ook; en daarom erken ik met vreugde, dat ik mij niet in u heb vergist; dat gij, wat zoo zeldzaam is, liefhebt met uw gantsche hart uit... liefde, uwe overtuiging dient en daaraan zelfs uwe liefde onderwerpt, uit... overtuiging; dat gij achter- noch zijwaards blikt, maar alleen recht voor u uit op het pad, aangewezen door een beginsel! Ken ik u niet goed, broeder? - Mag ik nu het licht aansteken?'

Robert was beurtelings rood en bleek bij die woorden geworden. Hij voelde de spits van den ponjaard waarmeê de ander hem stak; hij voelde dat die spits vergiftigd was. Hoe hij dien man haatte en vreesde! Het was gruwzame ironie die broeder Jean deed hooren, en wel eene, die waarheid verkondde, niets dan waarheid, en daarom des te kwetsender was. Zoo hij schatten bezeten hadde, hij zou er de helft van hebben willen afstaan, om zich vrij te koopen van den man, aan wien hij zich geboeid gevoelde, die als een reusachtige slang hem omkronkelde en door een enkele stuiptrekking harer wrongen de prooi belette te ademen of de beenderen deed kraken. Hoe de drift in zijn binnenst ook woedde, Robert erkende te

zeer de oogenblikkelijke overmacht van den vijand. om niet den strijd te schuwen. Hij boog daarom het hoofd en bleef een wijle in het haardvuur staren, zonder zich meer tegen den wensch van Jean te verzetten, om hem in het gelaat te zien. Het licht was dan ook aangestoken en spreidde niet meer dan een flaauwen schijn door het vertrek, waarvan het zelfs het grootste gedeelte in het donker liet. Slechts stelde het in staat het gelaat der beide broeders te onderscheiden. Dat van Jean scheen Robert toe terugstootender dan ooit te voren te zijn. Hij had er immer het tegenovergestelde van zachtheid in opgemerkt, maar zoo strak en streng als het hem thands toescheen, meende hij het nimmer gezien te hebben. Mogelijk was het, dat zijn eigen gemoedstoestand op het oordeel dat hij velde van invloed was, maar hij las in die zwarte oogen iets onheilspellends, hoewel ze ongewoon glansden, wat bij ieder ander een teeken van blijde gemoedsstemming zou kunnen zijn.

‘Jean, ik wilde die vijf pond voor mijn uitrusting en overtocht naar Holland. Ik ben besloten van hier te gaan.’

‘Waarlijk? Is er hier niets meer dat u boeit? Heeft de dappere strijder dan alles reeds overwonnen? In dat geval is het waarlijk groot anderen de hulp van zijn heldendegen aan te bieden!’

‘Zoo ik hier bleef, nog enkele uren slechts bleef, zou ik mijn laatste kracbten voelen ontzinken. Ik m o e t heen - bewijs mij dus die laatste vriendendienst.’

‘Het zou de slechtste zijn die ik u ooit bewijzen kon! Indien ik u, ter dood toe gewond, uit het gevecht op uw schild wegdroeg, dan mocht ge mij ten afscheid en tot dank de hand drukken, maar minder teêr mocht ge me vaarwel zeggen, indien ik u vóor den strijd dwong te vlieden.’

‘Onze begrippen van moed verschillen; laat mij gaan; ik moet zelfs gaan om geen lafaard te zijn.’

‘Tedere vriend, die er niets in ziet zijn vriend door uw vertrek tot een meineedige te maken! Heb ik u Lady Jane niet beloofd als prijs der overwinning en als premie nog daarbij de vernedering van haar die u zoo... liefderijk was? Ik zal die belofte houden, broeder! i k ben in niets veranderd.’

‘Ik ontsla u van die belofte. Gij zijt vrij, doe het mij ook zijn.’

Jean andwoordde niet, maar mat den jonkman van het hoofd tot de voeten; het was of hij hem in zijne gedachten woog.

Ten laatste stond hij op, en ging hij naar de spijskast, waar hij uit een der laden een kleine leêren tasch te voorschijn haalde, die hij naar de tafel terugkeerend meêbracht. De tasch was goed gevuld, maar, zoo als bleek, slechts met kleine munt, waarvan hij een groot aantal uittelde en naar Robert toeschoof.

'Daar, Robert Conway! dat zijn vier pond en vijftien shillings. Ik zou ze niet beter kunnen besteden, indien ge daardoor werkelijk zijt vrij te maken. Ik l e e n ze u niet; ik s c h e n k ze u. Rij menig Spanjaart aan uw zwaard - ik onderstel voor het minst dat ge tégen den Antichrist zult gaan strijden, ofschoon, alles wel beschouwd, het mij nog zoo zeker niet is.'

'Waarom niet?' klonk het driftig, terwijl Robert de hand op de muntstukken lag.

'Omdat de Spanjaarts altijd toch nog beter betalen dan de Hollandsche kikvorschen!'

'Jean van Verviers, laat mij in vrede van u kunnen scheiden! Laat mij in staat zijn te vergeten dat ik u ooit heb gekend!' riep de jonkman uit, de hand, die op de muntstukken lag en gereed was ze naar zich toe te halen, haastig terug trekkend.

'Gij zult daar altijd wel toe in staat zijn, wat ik ook doe of spreek! Erkentelijkheid is een last, en alle lasten werpen de lustige menschenkinderen zoo spoedig maar mogelijk af. Ik wil u echter, vóor wij scheiden, mijn signalement geven, opdat ge de lieden van mijn soort, zoo gij er ooit op reis mocht ontmoeten, dadelijk ontvluchten kunt. Toen ik u voor het eerst ontmoette waart ge in White-hall verdwaald en stondt ge in een gaanderij, die sedert Koningin Elisabeths tijd niet meer betreden werd. Had ik u daar maar niet opgemerkt! Want weet ge wat er dan gebeurd ware? Ge zoudt stil naar huis zijn geslopen en u daar op de kniën hebben geworpen en den Heere vurig hebben gedankt, dat Hij u de genade had bewezen een heilige te hebben doen kennen in Mylady Carlisle. Weinig tijds daarna zoudt ge in de gelegenheid zijn geweest die heilige nog eens te zien, en dan had zij u de knie oodmoedig leeren buigen voor Mylord Strafford, die u op hare voorspraak weder in zijn dienst had genomen, misschien wel met rangsverhooging, misschien wel als deurwaarder bij de Sterrekamer. In dien tusschentijd zou Lady Howard Lady Percy zijn geworden, wat tot uw heil en uw glorie geweest ware, waarvan Mylady niet zou nagelaten hebben u te overtuigen.

En als dan het ergste gebeuren mocht en Mylady Mylord Strafford moest verliezen, dan zou zij u hebben uitgekozen tot zijn opvolger, en dan eerst zou de heilige uwe aanbidding recht waardig zijn geworden, want gij zondt dan hebben bevonden dat zij er eene was van vleesch en van bloed. - Dit alles heb ik verhinderd, Robert Conway; en nimmer heb ik daarvan spijt gehad, dan alleen in dit oogenblik; want nu geloof ik waarlijk dat i k u o n g e l u k k i g heb gemaakt, en dat ge zulk een lot w a a r d i g waart geweest!'

Robert sprong op en zonder het geld, dat hij zoo dringend behoefde, mede te nemen, keerde hij zich om en stapte hij haastig naar de deur. De ander volgde hem met de oogen en kon op het anders strakke gelaat den trek van angst niet terughouden, die er thands zichtbaar op werd. Maar hij scheen den jonkman goed gewogen te hebben, want deze bleef bij de deur staan, een oogenblik strijdend met zich zelven; toen trad hij langzaam naar Jean toe en reikte hem de hand: 'Ik geloof, dat ge een goede daad aan mij verrichttet. Heb ik dat niet altijd getoond te gelooven, zoo vergeef het mij. Ik was onervaren in het leven, onbezonnen en kende mij zelven niet, maar erken dan ook in dit oogenblik, dat gij, hoe verstandig ook, mij óok niet kendet en mij verkeerd beschouwdet. Ik deed dwaas op anderen te steunen, gij misschien niet wijs om mij zóo te overheerschen. De Heere heeft gewild dat ik mijn eigen weg zou gaan, en nimmer bleek het mij duidelijker dan sedert ik u leerde kennen. Ook in dit opzicht alzoo ben ik u dankbaarheid schuldig, want gij waart het middel in Gods hand om mij te doen terugkeeren van de dwaling mijns wegs. Jean, laat ons dus in vrede scheiden! Ja, ik dank u dat ge mij uw slaaf deedt zijn, want dit heeft mij alle krachten doen inspannen, om mijne boeien te doen breken.'

'Menigeen draagt het juk der dienstbaarheid terwijl hij zich vrij denkt; vaarwel, jonkman!'

'Niet zulk een afscheid! Waarom altijd zoo kil? Wij zien elkander misschien nimmer weder. Trek uwe straks gesproken woorden in; geloof niet dat ik den smaad had verdiend, die wellicht zonder uwe tusschenkomst mijn deel ware gewordeu. Wat ge mij ook deedt ondergaan, ik kan niet dus van u scheiden, ik kan uwe minachting niet verdragen.'

Dit was het, wat Robert op den drempel nog terug deed keeren, wat hem, die zich eens zoo mannelijk krachtig gevoelde en in dit oogenblik zich dacht als vroeger, tot den

man, die hem zoo bloedig gekastijd, die hem zoo wreed gewond had, deed terugkeeren. Hij wilde den invloed die hem verderfelijk, die hem vergiftig toescheen, ontvluchten, maar hij kon het toch niet verdragen, dat de man, die dien invloed had uitgeoefend, hem niets meer dan minachting waard keurde.

Het was hoogmoed, het was fierheid, misschien wel een zedelijk gebrek, maar toch een gebrek, dat het bestaan van zedelijken adel niet alleen mogelijk liet zijn, maar zelfs reeds bewees.

‘En wat deed ik u dan wel uitstaan, jonkman?’ vroeg de ander op een gants anderen toon dan hij tot dus verre had aangeslagen. Er school geene warmte in, zoo als Robert had gewild, maar hoogheid; toch was het snerpend sarkasme van vroeger er uit verdwenen.

‘Ieder ander misschien hadt gij de grootste weldoener kunnen zijn, maar mij hebt ge bittere uren doen doorbrengen. Mij is 't behoefte vrij te zijn, geenerlei band te voelen. Ik heb altijd den vogel in de vergulde kooi beklaagd, hoe overvloedig ook het voeder ware, en dien in de lucht benijd al moest hij vergeefs zoeken naar het karige aas.’

‘Dwaas! Toon mij de boeien die ik u liet dragen; noem mij een daad op, die ik u beval te verrichten tegen uwen wil.’

Robert zweeg. Hij kon geen vorm geven aan zijne overtuiging; verzekerd was hij er van, dat een vaste hand hem geleid en gebracht had werwaards hij niet had gewild, dat die hand die van Jean was geweest, maar aanwijzen kon hij haar niet, want zij was immer onzichtbaar gebleven.

‘Welnu? Waar blijft de beschuldiging?’ vroeg de ander met aandrang. ‘Geloof niet dat ik het vraag met het doel mij te verdedigen en u daardoor te weerhouden van te gaan. Gij mocht mij weder eens van beperking uwer vrijheid willen verdenken: daarom acht ik het noodig u dit te zeggen en niet om u iets te verwijten, niet om mij jegens u over miskenning te beklagen; ik heb op geene erkentelijkheid gerekend, dit doe ik nooit; ik behoef noch verlang die van wie ook.’

Hoe klein voelde Robert zich tegenover die koele zelfgenoegzaamheid. Beleedigde zij hem ook, toch boeiden zij hem aan de plek waar hij stond. Het afscheid, dat hij van hem nam, kon niet zoo koud onverschillig zijn, want had hij ook nooit veel vriendschap voor hem gevoeld, had hij zelfs vrees voor hem gekoesterd, thans mengde zich daaronder een ge-

voel van ontzach. Hij bleef dus staan waar hij stond, altijd naar feiten zoekend die als bewijzen zouden kunnen gelden voor zijne beschuldiging, maar ze niet vindend, totdat hij op de herhaalde vraag des anderen ten laatste stamerde. ‘Hebt ge mij niet van elk een afgezonderd? Hebt ge mij geen lid doen worden als bij verrassing van die geheime vereeniging, in wier grondstellingen ik nooit deelde, en die ik heb moeten bezweren? Hebt ge mij niet afgemat door werkeloosheid? Hebt ge mij niet langs bochten en slingerpaden gevoerd, waar i k niet den weg wist te vinden en alzoo naar de hand van een gids moest grijpen die er wel bekend was, en mij dus kon voeren waar en zoo als hij goeddacht?’

‘De Heer heeft u verordineerd om zelfstandig te zijn, om uw eigen weg te gaan, hebt ge mij straks gezegd. Het ware eene lastering te gelooven dat Hij zich vergiste, dus rest mij niets anders dan te onderstellen dat gij 't u zelven deedt, of dat uwe beschuldiging velsch is. Robert Conway, moet gij niet een zwakke knaap geweest zijn in plaats van een krachtig jongeling, zoo als gij u zelven gevoelt, indien het waar ware dat ik u had rondgeleid als een blinde? En indien ik dit waarlijk héb gedaan, dan verdiendet gij 't ook, want dan zijt gij ook niets anders dan een zwakke knaap, die dringend een krachtigen bijstand behoefde. Ziet gij wel in hoe uwe beschuldiging hinkelt door hare tegenstrijdigheid? Gij zijt zelfstandig, maar dan heb ik u niet kunnen overheerschen; ik heb u overheerscht, maar dan waart gij ook niet zelfstandig, wat ge mij toch wel niet zult toegeven.’

Robert was er verre van af de sluitreden juist te vinden; zijn gantsche ziel kwam tegen het spitsvindig betoog op, maar toch wist hij het niet te weêrleggen! Hij had ook den tijd niet om er de zwakke plaatsen van op te zoeken, want Jean vervolgde: ‘Slechts één punt verdient verdediging. Ik leidde u langs slingerpaden, voegdet ge mij toe. Welke waren die? Bedoelt ge daarmeê uw gang naar White-hall? Het was de eenige vermomming, welke ik u deed aantrekken. Geschiedde het op mijn last, of stelde ik mij zelven in gevaar om u van dienst te zijn? Geef u zelven daarop het andwoord; ik behoef het met te vernemen. En nu, geef gehoor aan hetgeen gij de inspraak uwer zelfstandigheid gelooft, en wat niet anders is dan die uwer ijdelheid. Het beste getuigenis mijner vriendschap voor u is de raad, dien ik u op de reize meê geef: leer

gehoorzamen. Uwe zelfstandigheid gaat door gehoorzaamheid niet verloren, maar wordt er door beproefd en door de beproeving verstaald.'

'Blinde gehoorzaamheid voegt alleen den slaaf,' viel Robert heftig in.

'Zij behoeft niet anders dan vrijwillige overgave te zijn van gemoed en verstand: eene vrijwillige, maar eene geheele.'

'Maar dat zijn de verfoeielijke leerstellingen der Jezuïeten, dat heilloze leger van den Antichrist!'

'Aan wie ook ontleend, zoo ze goed zijn en tot verheerlijking leiden van het rijk Gods op aarde, zult gij, verwaten jonkman, ze durven bestrijden? Wat zou er worden van het huisgezin, zoo de zoon immer vroeg naar het waarom, eer hij deed wat hem geheten werd; wat van den Staat, wat van de Kerk? Kunt gij, zoo trotsch op uwe zelfstandigheid, zoo naijverig op uwe vrijheid, uw eigen wil volgen in het gelid van uw vendel? Is de overwinning denkbaar, als ge niet zijt een werktuig in de hand van den veldheer? Gehoorzamen moet ge, totdat ge kunt bevelen, en om eenmaal te kunnen bevelen, moet gij eerst leeren gehoorzamen. Leer die les van buiten tijdens uw overtocht, opdat gij haar kent wanneer gij in Holland aan wal stapt.'

Hij maakte eene beweging met de hand, die Robert kon beschouwen als een wenk om heen te gaan. Maar het was of die woorden hem betooverden. Dús had hij Jean nimmer hooren spreken. De schrille spot had dezen wel altijd eene meerderheid tegenover Robert verschaft, maar het was er eene, die onwillig geduld werd en te loor ging, zoodra de klank der stem was verstorven; nu was het eene andere meerderheid waarvoor de jonkman boog, eene van het verstand, eene, nog verhoogd door de hoogheid die haar vergezelde, eene die hem verbitterde en toch tot huldiging dwong.

'Maar ik heb gehoorzaamd, al wildet gij mij straks ook het tegendeel bewijzen!' riep Robert uit, wien de stilte pijnlijk werd en die dus behoefte had te spreken. Hij waagde het niet meer de uitspraken van den meester ter toetsing te brengen aan zijn eigen oordeel; hij waagde geen redetwist meer, maar kon toch den wrevel in zijn binnenste niet verbergen. Zijn wil was reeds gebogen voor dien des anderen, en een donker besef daarvan deed hem nog tegenstreven, schoon hij het knellen van de banden reeds voelde. 'Maar wat heeft het mij

gebaat? Ik ben het doel dat ik beoogde en dat ge mij zoudt helpen bereiken, geen voetstap nader getreden!'

'Schijnbaar zijt ge er zelfs van verwijderd, want als ge straks de St. Pauls kerk voorbij gaat zult ge er licht zien, zult ge er hooren hameren en beitelen - en dat alles is voor de hooge plechtigheid die aanstaande: is het huwelijk van den machtigen hoog verheven Jove Percy met de rijke erfdochter der Howards!'

'Mijn God!... en dat hoor ik nú eerst! Haar huwelijk! Almachtige God!'

'Ik dacht u die zwakheid te boven!'

'Jean, niet weder dien duivelschen sarrenden toon! Gij hebt mij haar ontroofd, ja gij! Maar het is logen...'

'Ik kondigde u vroeger de verloving aan, wat gij niet woudt gelooven. Toen verkreegt ge zekerheid als lakei, thands zoudt ge 't als hellebardier bij het outer kunnen verkrijgen.....' Maar de wanhoop des jonkmans scheen wel eenigen invloed op hem te oefenen, want hij staakte het sarkasme, dat ontvangen werd als de geeseling op den rug eens bezwijmden. 'Robert Conway!' vervolgde hij zachter, 'moest ik niet gelooven dat ge afstand van haar hadt gedaan, daar ge van heengaan spraakt? Gij dacht dit ook gedaan te hebben; gij bedriegt u zelven ook dáarin!'

'Ook dáarin! Maar toch niet in uwe valschheid, want aan uwe onmacht kan ik niet gelooven. Gij hebt mij vernietigd.... ik heb den duivel gehoorzaamd, en alleen boete, strenge boete kan mij weder tot de genade des Heeren voeren! Vloek over de gehoorzaamheid die ik u bewees!'

'Gehoorzaamheid kendet ge nooit, want dan zoudt gij ook haar oudste telg kennen: geduld!' riep de ander luid en met gezach.

'Geduld! En dat woord durft gij tot m i j uiten, tot mij in dit oogenblik! Maanden lang heb ik geduld gehad! Zou ik anders verdragen hebben wat ik verdroeg; zou ik anders u ter zijde zijn gebleven u, die...'

'Laat het woord binnen blijven, want het uit te spreken, mocht u later berouwen. Geduld! Wat de onbezonnen jonkheid al niet met dien naam durft betitelen! Als zij, in blinde hartstocht rondgevoerd, met kinderachtige drift om zich heen grijpt en niet dadelijk vat, dan acht zij zich verongelijkt. Geduld, dat is de regendruppel die de steenrots uitholt, dat is

de spin, die haar web weeft, telkens gescheurd door de windvlaag, maar ook telkens weêr gehecht!' Zijn stem daalde, zijn oog verloor den scherpen doordringenden blik, maar verkreeg iets vaags, alsof het zijn kracht naar binnen keerde tot zelfheschouwing en in geene betrekking meer stond met de buitenwaereld. 'Geduld, dat is jaren, jaren staren op een doel, dat altijd verwijderd blijft; jaren te dwalen in een doolhof, waar de eene weg den anderen kruist, zonder den uitweg te vinden; dat is gedeerd te zijn in het liefste, het eenige, wat u aan de menschheid bindt, te zien afgesneden, en toch niet te wanhopen; dat is: het uur der vergelding eene zaligheid als die der engelen te weten, dat uur altijd te zien verschuiven en toch nog te blijven volharden!... En g i j zoudt weten wat geduld is!'

De jonkman had een eerbiedig stilzwijgen bewaard bij die alleenspraak, welke eene der diepten van dat hart deed gissen. Was dat de snijdend scherpe broeder, die met vriendschap spotte, overschillig al het hem omringende gadesloeg, en door geenerlei hartstocht bewogen, voor elke zwakheid, zelfs de tederste, zelfs de vergefelijkste, onmeêdogend was? Welk een smart beefde in de gesproken woorden, welke afgronden gaapten daar in het hart, dat hij eene vlakte als die der woestijn had geloofd!

'Hebt g i j dat gedaan? Spreekt gij van u zelven? Ga voort, Jean, hef den mantel geheel op, waarvan gij een slip omhoog tildet! Het is mij, of ik u thánds eerst begrijp, of ge thánds eerst wilt zijn van het geslacht waartoe ik behoor. Ga voort! Gij hebt geleden, gij lijdt nog; men heeft u onrecht aangedaan?'

'Onrecht? Ja wel eenig onrecht!' riep hij uit met onbeschrijfelijke bitterheid. 'Hebt gij ooit een Madonna gezien, de heilige moeder der smarte, zoo als onze Rafaël die op het doek wist te tooveren? Maar neen, gij leefdet altijd in deze nevelen, in dit land met beperkten horizon, en waar niets zoo welig kiemt dan de sektegeest en de paddestoelen!'

'Jean, zijt gij ernstig, dan jaagt ge mij schrik aan! Dan zou ik vermoeden...! Zijt ge waarlijk een balling, wees dan wat liefderijker in uw oordeel over het land dat u opnam.'

'Gij hebt gelijk!' hernam de ander, na een oogenblik dralens; het was of het hem moeite kostte weder het pad te vinden dat hij onbedachtzaam genoeg had verlaten. 'Ik was ernstig maar onrechtvaardig, en beide om uwentwil. Ik verhaalde u straks zoo roerend van een man, die geduld had, niet

waar? en ik bewees terzelfder tijd dat het gemakkelijker is leeringen dan voorbeelden geven. Meer dan ik jegens u erkennen wilde begreep ik de redenen van uw ongeduld, en betreurde ik ze, hetgeen mij onbillijk maakte jegens de omstandigheden, jegens de zaak die ik verdedig en die ook gij hébt voorgestaan. Wij beiden werden gedwongen werkeloos te zijn; het eenig verschil is echter dat ik blijf wachten op eene mogelijke verandering, en dat gij haar te voorschijn roept. Vergeet uw geld niet, dat op de tafel ligt!'

Maar Conway had thands geen haast meer om heen te gaan; hij begeerde geen reisgeld, hij begeerde thands vertrouwen. Hij was er van overtuigd, dat Jean straks zich zelven had bedoeld en van zijn eigen verleden had gewaagd, en dat hij dat in een oogenblik van openhartigheid had gedaan, waarover hij thands berouw gevoelde, misschien wel, omdat hij den jonkman, die hem verliet, niet meer tot eenige dienst in staat geloofde. Een nieuw denkbeeld voer hem door het brein! Indien hij dien man eens de grootste dienst bewees, die eenig sterveling hem bewijzen kon! Indien hij, met opoffering van zich zelven - wat was hem ook het ellendige leven waard? - dien man eens de wraak kon verschaffen waarnaar hij zoo reikhalzend uitzag, daardoor hem gelukkig maakte en ook - hij bekende 't zich noode! - zich zelven voldeed!

'Zij was u wel dierbaar, die gij met een naam noemdet der afgodeerende Kerk ontleend?' vroeg hij deelnemend zich tot Jean heenbuigend.

'Laat dat, broeder! De ernstige tijden, die God de Heer ons doet beleven, voeden andere gedachten dan de beschouwing der Kunst doet ontstaan. Er is een tijd geweest, dat ik er oog voor had, maar de Heere Heere heeft mij aan de ijdelheden der waereld onttrokken.'

'Jean van Verviers, gij misleidt mij, omdat ge mij zwak gelooft; en toch ben ik wel niet zoo geheel krachteloos. De vrouw, waarvan gij spraakt, stond in betrekking tot Mylady Carlisle; die vrouw is door haar rampzalig geworden, en van daar uw haat jegens haar, dien ge nooit ontveinsdet. En die zelfde vrouw haat ik ook met een gruwelijken haat! Naar arbeid heb ik verlangd, welnu, ik wil den gewichtigsten mij opleggen... Lafaard die ik was, dat ik die vrouw wilde ontvluchten! Deze arm zal mij wreken en u... en onze heilige zaak zal een geslepen vijandin minder tellen.'

‘Gij wilt haar vermoorden?’ vroeg Jean, eensklaps het hoofd omhoog beurend en den jonkman aanstarende, met eene uitdrukking van verrassing op het gelaat.

‘Ik wil met mijn bloed boeten voor wat er strafbaars in die daad jegens den Heer mocht zijn!’

‘Gelooft gij dan den dood zulk een foltering, dat hij u zou kunnen wreken voor hetgeen die vrouw u heeft doen lijden? Ik prijs uw moed, broeder, maar de straf, die gij u voorstelt, is niet geëvendigd aan de misdaad. Bovendien zoudt gij uw oogmerk weinig bereiken, en zou de gedachte, dat Jove Percy en Jane Howard in de huwelijkskoets stapten op het oogenblik dat gij naar Tyburn gingt, uw laatste wandeling juist niet veraangenamen! Ik achtte het altijd beter, dat ge bij uwe wraak gezond bleeft en tevens in het bezit geraaktet van het begeerde kleinood.’

‘En dacht gij dit nog altijd?’

‘Ik verloor het nooit uit het oog.’

‘Zelfs niet terwijl gij mij tot werkeloosheid veroordeeldet? Zelfs toen niet?’

‘In ieder ander oogenblik zou ik u niet alleen de verzekering daarvan geven, maar ook een vernieuwd bewijs.’

‘Waarom thands niet?’

‘Omdat ik u niet overreden wil iets te doen waar uw gevoel van zelfstandigheid, uw begeerte naar vrijen arbeid zich tegen verzet.’

‘Een woord van u, en ik blijf.’

‘Ik spreek dat woord niet. Zou ik later niet weder moeten hooren dat ík u overheerschte, dat ik u onder het juk bracht? Bovendien vordert de arbeid, dien ik u wellicht zou kunnen aanbieden, blinde gehoorzaamheid.’

‘Zal die tot háre vernedering kunnen voeren, tot verbreking van den band, die Jane aan dien ijdelen waereldling, dien slempenden lichtmis hecht?’

‘Ik wil uwe gehoorzaamheid niet koopen, en daarom andwoord ik u niet. Ik herhaal u wat ik u straks reeds toeriep: gij zijt vrij te gaan; ga, indien ge dat wilt; niet ik zal u terughouden.’

‘Gij foltert mij..... is mijn hier blijven u dan zóo onverschillig? Ben ik dan zóo weinig in uw oog, dat een enkel woord, dat mij hier zou kunnen doen blijven, u te veel is?’

‘Te veel om u zelfs wil... Of gij zoo weinig zijt? Gij zijt zóo veel, dat ik u het hoogste geluk waard schat.’

‘En ik zal het mij nog kunnen veroveren, door uwe hulp veroveren? Jean, lieve broeder, mijn waan is verdwenen... Ik blijf hier. Gij hebt er mij van overtuigd dat ik hier nuttiger kan zijn dan ginder.’

‘Volstrekt niet, broeder! Wat ik zeide had geenszins dit doel.’

‘Het zij dan zoo!’ riep Robert met den voet op den vloer stampend. ‘Ik blijf hier, ik wil hier blijven, omdat ik dit mijn eigen belang geloof. Zijt gij dan nu tevreden?’

‘Van tevredenheid van mijne zijde kan immers geen sprake zijn? Ik verlangde niets van u.’

‘Zijt gij werkelijk een mensch, een schepsel met bloed in de aderen?’

‘Voor een engel hieldt ge mij nooit, voor een duivel straks nog. Toch zal 't het verstandigst zijn mij het midden te doen houden, waardoor ik werkelijk zou wezen wat gij betwijfelt. Gij begeert dus hier te blijven. Het zou kunnen zijn dat ge morgen anders dacht, en dan behoefte mocht hebben aan reisgeld, neem dus mede wat op de tafel ligt. Ik schenk het u van harte. Aarzel niet, neem het!’

‘Goed, maar thands, broeder! zult ge wel genegen zijn het bewijs te geven waar gij straks op doeldet! Het bewijs, dat gij altijd het doel dat ik beoogd heb, wenscht te bevorderen... Gij wilt mij doen arbeiden. Wat hebt ge mij op te dragen?

Dat ge kalm en bedaard naar huis gaat en daar in de eenzaamheid gaat nadenken hoeveel wijzer gij gedaan zoudt hebben niet driftig en ongeduldig te zijn geweest, daar ge dan bij uw eigen vuur hadt kunnen blijven zitten, geen gevaar hadt geloopen van doornat te worden en toch even ver als thands gekomen zoudt zijn.’

‘Is dat het eenige wat ge mij te zeggen hebt, het eenige, Jean?’

‘Voor het oogenblik ten minste. Gewichtige dingen zijn aanstaande. Een bloedig spel zal er gespeeld worden, maar gij hebt verbeurd er deel aan te nemen. Gij moogt toezien.... Vaarwel!’

Robert voelde of hij de muntstukken werkelijk in de tasch had; hij stampte nogmaals driftig met den voet; hij rekte den nek even als de fiere hengst, wien voor het eerst de

breidel wordt aangelegd, en die het ijzeren gebit tusschen de tanden poogt te vermalen! Hij hief de oogleden op en ontmoette den blik van den ander, die hem aandachtig gadesloeg. ‘Gij zult mij roepen, broeder!’ zeide hij met gedempte stem, ‘als ge oordeelt dat mijn hulp nuttig kan zijn; ik zal weten te wachten. Vaarwel!’

Hij stapte ijlings naar de deur, maar had die naauw bereikt, of hij hoorde zich terug roepen.

‘Gij hebt uwe riddersporen verdiend. Herneem voor een oogenblik nog uw plaats,’ beval Jean. ‘Daar is gewichtig werk, zeide ik, en ik voeg er thánds bij: voor u. Het oogenblik, dat er slag geleverd zal worden, is aanstaande. Buig uw hoofd wat dichter bij. Men is gereed het leger, dat nog altijd te York ligt, naar Londen over te brengen, en dan... begrijpt ge wat volgen moet?’

‘Wie vertelde u dat? Alles is thands juist zoo rustig! Onmogelijk. Was hij het ook, die vreemde magere gedaante, die ik straks op uw drempel ontmoette?’

‘Het ís zoo als ik u vertel, en d a t alleen gaat u aan,’ viel Jean beslissend in.

Robert boog het hoofd en zweeg.

‘De uitgehongerde benden zullen zich op Londen storten. Zijne Majesteit zal ze hier voedsel en kleeding doen vinden; gij kunt begrijpen hoe dankbaar ze zullen zijn.’

‘En het doel is: Strafford te verlossen?’

‘Den tederen vriend der tedere Lady, en om Pym met de zijnen diens plaats in den Tower te doen innemen, maar in een vertrek, dieper dan de kamer waar de tedere vriend thands huist.’

‘Vermetele en dwaze aanval!’ riep Robert. ‘Londen zal als één man opstaan!’

‘Denkt ge? Vergeet ge dan, dat de dikke *aldermen* hun buidels hebben te bergen, waar zij wel den behoorlijken tijd voor nemen zullen. De *train-bands* zijn uitmuntend geschikt om de orde te handhaven bij een hanengevecht of bij een bokspartij, maar zelfs voor een beschonken soldaat Zijner Majesteit knijpen zij goedaardig de oogen dicht. Londen zal als één man opstaan? Als dat waar was, dan mocht ge den aanval niet alleen vermetel, maar zelfs dwaas noemen, maar dan ook had Mylady dien niet beraamd; want vergeet niet, dat zij de ziel is van den aanslag.’

‘Zij? Is zij het, broeder? Eindelijk, eindelijk!’

‘Jammer maar dat de ziel niet te vatten met de handen, niet te deren is door staal of vuur. Maar verontrust u maar niet al te zeer; haar broeder is een der armen die zij gebruikt en dus... Goede broeder, als ik een krijgsman was, en ik had een doodvijand en zag hem aan mijn voeten als overwonnene neêrgeknield, dan zou ik hem niet het hoofd kloven, maar wel armen en beenen afhouwen en dan de wonden pogen te genezen - me dunkt dat ik dan beter zou treffen. Robert Conway, Jove Percy is een der aanvoerders.’

‘Jean, waar kan ik hem vinden?’

‘Ik zal het u ter rechter tijde zeggen. Neen, de aanslag is niet zoo dwaas als gij denkt. Robert Conway! hij zal gelukken, als wij niet met het grootste beleid te werk gaan, want er zijn reeds ettelijke knechten, als landbouwers verkleed, in Nottingham aangekomen. Mylady wil Strafford redden, maar dat niet alleen, zij wil ook den Koning van Engeland redden; zij wil hem machtig maken, natuurlijk op de eene billijke voorwaarde dat hij dankbaar zij, en daar zij weet, dat Zijne Majesteit, hoe talrijk haar deugden ook zijn, die der dankbaarheid mist, zal zij er voor zorgen dat het geredde huis van Stuart machtig worde jegens allen, behalve jegens haar. Goed overlegd! en daarbij teder oplettend! Mylord Strafford moet een der getuigen zijn bij de huwelijksplechtigheid van Jove, en dan... wat kan het geslacht der Northumberlands dan nog méer wenschen? Niets meer dan een... troon.’

‘Geef mij de gelegenheid, om dat duivelsch spinsel weg te vagen.’

‘Kies uit uw vendel eenige der vertrouwdste mannen: bereid ze voor op een opontbod. Ik zal u het tijdstip aanwijzen waarop gij te handelen hebt; maar vóor dien tijd geen enkel woord daarover, aan wie ook!’

Robert knikte toestemmend, maar gaf geenerlei blijk van blijdschap; zelfs nam zijn gelaat bij den bevelenden toon zijns broeders een uitdrukking van wrevel aan.

‘Gij wist dit alles reeds lang?’

‘Waarom die vraag?’

‘Toch riept ge mij niet tot u! Toch zoudt ge mij hebben laten gaan, indien ik zelf niet besloten had te blijven.’

‘Zeker.’

‘Ik kan mij dát nog begrijpen; maar minder, maar in het geheel niet, dat gij, nu ge niet uit broederlijke gezindheid mij

dezen arbeid opdraagt, dien zelf niet verricht. Daarvoor bestaat zeker een reden.’

‘Misschien wel, maar het is nu de tijd niet om elkaâr bekentenissen te doen. Ik wijs u den vijand aan, dit is mijn werk; gij overwint hem, dat is het uwe. Vergeet vooral niet u in te prenten, dat ge weder officier bij een van 's Konings regimenten zijt geworden; hebt ge een en ander daarvoor noodig, zoo koop het voor mijne rekening.’

‘Weder een vermomming! Waarom niet liever recht op het doel afgegaan? Waarom, nu gij den aanslag kent, het Parlement daarvan niet kennis gegeven? Het opzet van Percy, van Mylady, is landverraad; en de konstabels zijn beter op het grijpen en boeien afgericht dan ik.’

‘Toen ik u straks terug riep, was het om te hooren en te gehoorzamen. Knaap!’ vervolgde hij met verheffing van stem, ‘om eene glansrijke overwinning in het geheim voor te bereiden, kiest men geen drie honderd praters tot bondgenoten. Vaarwel! Wanneer het tijd is, zal ik u roepen. Verheug u thands; gij zult arbeiden en gelegenheid hebben u te onderscheiden.’

Was het ernst of spot? De glimlach, die de laatste woorden verzelde, deed aan het laatste gelooven. Maar ware het ook ernst geweest, toch zou Robert niet in eene betere stemming naar huis zijn gekeerd; want hij begreep het maar al te goed: hij was niet meer dan een werktuig, dat door de hand des meesters in beweging werd gebracht en onbewust was van het waarom of waartoe.

Letterkunde.
Kronijk en kritiek.

> ‘Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.’
> D.R. KAMPHUYSEN.

Is burgerlijke poësie een bestaanbaar genre? Wie aan feiten de voorkeur geeft boven theoriën, die zal, in Nederland woonachtig, en den blik latende weiden over de vaderlandsche letteren, de gestelde vraag noodzakelijk met ja moeten beantwoorden. De ars poëtica moge leeren dat hartstogt en vernuft, verbeelding en gevoel, de onmisbare springveeren der dichtkunst zijn; leeren dat alle dichterlijke wijding, in alle landen en in iedere eeuw, van deze gaven even afhankelijk is als het leven van de ademhaling - ons Nederlanders heeft de ervaring geopenbaard, van Vader Maerlant op Vader Cats, en van Vader Feith op Vader Tollens, dat burgerlijke poësie geene hersenschim is; en waar de gebeurtenissen spreken, daar behoort de redenering een wachter te stellen voor bare lippen.

In den laatstgenoemden vaderlandschen dichter heeft, naar de terminologie der Boeddhisten, de bedoelde dichtsoort te onzent hare jongste incarnatie gevierd. Tollens heeft hier te lande eene nieuwe, hoewel op dit oogenblik reeds uitgebloeide school van burgerlijke poësie gesticht; en wie hem den roem betwist van dit gedaan te hebben met al het talent dat er toe noodig, en al den goeden smaak die er vereenigbaar mede was, rooft hem, zoo schijnt het, de beste bloem uit zijn krans. Doch niet de meester is het over wien ik hier behoor te spreken, maar een der vele leerlingen; dezelfde die in 1823 aan Tollens een bundel verzen toezond met de woorden:

Aan hem, wiens tooverzang de koudste borst doet gloeijen,
En 't ligt ontvanklijk hart als aan zich zelv' ontvoert;
Die in het kunstigst lied het diepst gevoel doet vloeijen
En 't slijk verkeert in goud, wanneer 't zijn staf beroert...

Die aldus in zijne jeugd over Tollens sprak, en reeds vier jaren vroeger aldus over hem had gesproken - want in 1819 dichtte hij zijne ‘Toekomstige Geliefde’ en dacht zich deze hypothetische schoone als eene teedere maagd ‘wier boezem hoog gaat zwellen, wanneer haar vlugge hand de ivoren toetsen roert, en die een traan in 't oog, een zucht in 't hart voelt wellen, als Tollens roerend lied haar ziel aan de aard ontvoert’ - was Mr. Abraham Boxman, nu voor zes of zeven jaren in nog bloeijenden ouderdom aan de zijnen ontvallen en met de uitgaaf van wiens dichterlijke nalatenschap onze onvermoeide Ten Kate de vaderlandsche letterkunde met geen onaanzienzienlijke gift meent verrijkt te hebben[1].

En werkelijk, indien bijna veertig jaren lang de belangen van eene stad als Gorcum te behartigen; aldaar gedurende zestien jaren lid van den gemeenteraad, gedurende tien jaren wethouder, gedurende twaalf jaren burgemeester, en daarbij curator van het gymnasium, regent van verschillende godshuizen, plaatsvervangend arrondissementsregter, lid van den militieraad en auditeur bij de dienstdoende schutterij te zijn; indien van jongs afaan geleefd te hebben te midden van dien weldadigen overvloed, waardoor men op meer gevorderde jaren lid van de Eerste Kamer wordt, volstaan kan om een man van gemoed en talent, een liefhebbend broeder, een regtschapen echtgenoot, een dankbaar vader, te stempelen tot een dier zeer goede typen waaruit onze landaard is zamengesteld, dan verdient Boxman, die dit alles geweest is en in zich vereenigd heeft, die daarenboven geheel zijn leven door de poësie beoefende, dat hem een plaatsje worde ingeruimd in de geschiedenis onzer letteren.

Wat is roem en wie is beroemd? De rustende hoogleeraar Bouman, sprekend over wijlen Prof. van Voorst, zegt van dezen in zijn laatstuitgekomen werk: ‘Beroemd moet zeker ieder hem noemen, die slechts de lange lijst raadpleegt der hoogst achtenswaardige Geleerden, welke na zijn verscheiden openlijk zijn' lof verkondigd hebben’[2].

1 Dichterlijke Nalatenschap van Mr. Abraham Boxman, uitgegeven door J.J.L. Ten Kate. Middelburg, J.C. en W. Altorffer, 1862.

2 De godgeleerdheid en hare beoefenaars in Nederland, gedurende het laatste gedeelte der vorige en in den loop der tegenwoordige eenw. Gemengde historische herinneringen van Hermannus Bouman, rustend hoogleeraar te Utrecht. C. van der Post, 1862. Een geschrift op welks thema - ‘de overledene was een groot man’ - wel tot vermoeijens toe door den schrijver gevarieerd wordt, doch niettemin een voortreffelijk repertorium. De onwillekeurige breedsprakigheid van zijnen leeftijd verontschuldigend, zegt Prof. Bouman aan het slot: ‘De Eigenliefde fluistert mij in, dat de, niet geheel berispelijke zucht, om de *Augiasstal* onzer letterkundige Historie, op één plekje althans, hoe meer zoo liever van vuilnis te zuiveren, dier uitvoerigheid althans eenige verschooning aanhiedt.’ Deze woorden bepalen de waarde van het werk, die geenszins te verachten is. Prof. Bouman heeft niet aan mij verdiend dat ik hem prijzen zal, doch ik erken gaarne dat hij op zijn ouden dag een leerzamer en nuttiger boek heeft geschreven dan wij jongeren vaak doen en dan hijzelf wel eens gedaan heeft.

Boxman, wiens uitvaart enkel vermeld is geworden door het Gorinchemsche Nieuws- en het Amsterdamsche Handelsblad, wiens dichterlijke loopbaan de Maatschappij van Letterkunde alleen door de pen van zijn eigen schoonbroeder voor de nakomelingschap deed opteekenen; wiens dood aan den toen zelf reeds zieltogenden Letterbode naauwlijks een van zijne jongste snikken ontlokte - Boxman heeft zulk eene hulde noch bij zijn leven, noch na zijn heengaan ontvangen. Is hij derhalve het tegenovergestelde van beroemd? Of is het regt veeleer aan de zijde van Ten Kate die hem de onsterfelijkheid waarborgt? IJdele vragen! ‘Geen lauwren bij de doôn’: Boxman zelf heeft dit afgesmeekt van zijne muze; en ik zie niet in waarom deze wensch zijner bescheidenheid - waar zij echt is, een sieraad van onze burgerlijke poëten - door de nakomelingschap zou moeten verwaarloosd worden.

In eene redevoering van hem, handelend over den zegeurijken invloed der fransche omwenteling op beschaving en volksgeluk, geeft Boxman met eigen hand den maatstaf aan waarnaar wij de vlugt van zijnen geest te bepalen hebben. Hij erkent in dat stuk dat de revolutie van '89, het napoleontische tijdperk daaronder medebegrepen, overal de schrikbarendste verwoestingen heeft aangerigt; dat de verdeeling van den grondeigendom in Frankrijk eene daad van onregtvaardigheid geweest is; dat de emancipatie der slavenbevolking van St. Domingo de ongehoordste gruwelen heeft uitgelokt; dat Napoleon te Bayonne de rol eens huichelaars speelde en dat het overbrengen van den portugeschen troon naar Rio Janeiro geweest is een van de schandelijkste episoden van het groote treurspel dat eindigde met de herstelling der Bourbons. Doch met aanwending der huisbakken theodicee: ‘De Voorzienigheid schept het goede uit het booze, en

zelfs de misdaden van enkelen en het lijden van geheele volken doet Zij medewerken tot volmaking en heil van het groote geheel,' stapt hij zeer bedaard over het tragische in al deze gebeurtenissen heen. De lijdende tijdgenooten, zegt hij, hebben in de fransche omwenteling niets dan jammer en clende gezien; het onpartijdige en beter ingelichte nageslacht daarentegen beschouwt haar als een der geschiktste middelen waarvan God zich bediend heeft om het menschdom eenige reuzenschreden te doen vorderen op den weg der verlichting en des maatschappelijken geluks. Aan Napoleons geveinsdheid heeft de Nieuwe Wereld hare mondigheid, hare vrijwording te danken. De moord van St. Domingo heeft het aanzijn gegeven aan den Negerstaat van Haïti, het wondertooneel van eene staatsinrigting, welke voor geen der beschaafdste volken behoeft te wijken. De verbeurdverklaring en openbare veiling der adellijke en geestelijke goederen was eene ongeregtigheid, doch zij schonk aan een oneindig grooter aantal persouen dan voorheen de weldaden van verlichting en grondbezit; duizenden uit de lagere standen, tot den rang van landeigenaars verbeven, vonden in deze nieuwe betrekking de middelen tot tijdelijke welvaart en zedelijke beschaving; en hoe groot het aantal van dezen geweest zij, blijkt daaruit, dat alleen in Frankrijk een derde gedeelte des volks belang had bij de instandhouding van den verkoop der Nationale goederen. Schrikkelijk waren de verwoestingen, aangerigt door de onbesuisde invoering der beginselen van vrijheid en gelijkheid door Jakobijnen en Sansculotten; maar die gruwelen bleven niet zonder heerlijke vergoeding: zij ruimden den belagchelijken, maar toch onoverkomelijken slagboom der geboorte weg. Om kort te gaan, en alle andere zegenrijke invloeden der fransche omwenteling in één groote weldaad zamen te vatten: aan haar dankt het menschdom den constitutionelen staatsvorm. Europa werd dien vorm deelachtig in de schaduw der vorstelijke scepters; bijna geheel Amerika daarentegen, tot zelfs de afstammeling der Irokezen, kroonde de constitutionele gevelspits met den hoed der Vrijheid. Doch ook daar, aan de overzijde van den Oceaan, schoon onder eene andere gedaante, zal die staatsvorm eenmaal de volken zaligen[1].

1 Zoo de redenaar, zoo de dichter. Vereenzelviging van godsbestuur en vrijzinnigheid, van uitbreiding van het constitutionele leven en komst van het godsrijk - hij zegt van de fransche emigranten dat zij verspreid werden over de de geheele aarde 'gelijk de kinderen van Israël, maar tot een edeler doel, als edeler werktuigen in de hand der Voorzienigheid' - is eene gedachte die ook in Boxmans gedichten telkens terugkeert. Zoo vraagt hij in een vers, geschreven in 1821, tot inleiding op de stelling: 'Den Tijdgeest boeit geen reuzenkracht' en aan het slot eener aan de vrijzinnigheid gerigte hulde:

Wie is hij, die de vaart durft stremmen
Van Haar, de bode en dochter Gods?
Geen reus der aard', hoe dol en trotsch,
Kan 't rad der Godsregering temmen...
'*De Schrik der Vorsten van Europa*.'

Had iemand aan Boxman, nadat hij in October 1828 deze redevoering in het letterkundig gezelschap *Bescheidenheid en Verlickting* had uitgesproken, toegevoegd dat hij een Loyola in de moraal en in de politiek eene Machiavelli was; ware, toen hij het spreekgestoelte verliet, Bilderdijk op hem afgekomen en had die tegenstander van den geest der eeuw hem een zoon van Lucifer gescholden, hij zou, in het gevoel van zijne verliehting en van zijn grondbezit, met volle regt de schouders hebben opgehaald. Want er was niets aan hem dat den epigoon eens gevallen Aartsengels zou gekenmerkt hebben; niets van de genialiteit des Florentijnschen staatswijsgeers of des Biscaaischen dweepers.

De belgische omwenteling heeft Boxman niet slechts niet ontrouw gemaakt aan zijn eigenaardig liberalisme van voorheen, maar hem veeleer daarin bevestigd. In November 1839 bezocht hij Antwerpen en de Antwerpensche citadel, en was toen in de gelegenheid om, bij een terugblik op de gebeurtenissen van voor acht of negen jaren, zichzelven rekenschap te geven van zijne beginselen. Zij zijn geenszins die van een vulgairen belgenhater of hollandvergoder. Voor de wufte menigte, die de heldendaad van Van Speyk even spoedig vergat als zij haar luidkeels vierde, en wier geestdrift even snel verwoei als de kruiddamp waarin de Edele ten hemel toog, heeft hij een woord van hartige berisping. Zonder wrok woont hij de inspectie bij van een regiment belgische jagers. Hun bevallig en strijdhaftig voorkomen maakt op hem een aangenamen indruk. Vooral de netgekleede marketentsters bekoren hem; want al verfoeit hij de belgische soldaten niet, hij komt er rond voor uit, dat hij over het schoone geslacht veel kosmopolitischer denkt dan over het sterkere. Doch met al zijne welwillendheid is het gedaan, al zijne vreugde bij het aanschouwen van de vluggelaarsde voetjes dier Hebe's van den Soldaten-Olympus is vergald, wanneer hij denkt aan de fransche interventie, aan den maarschalk Gérard, aan de monstermortier. ‘Gewis, zegt hij, de hand der onpartijdige geschiedenis zal eenmaal

deze voorbeeldelooze gebeurtenis brandmerken als eene schande onzer eeuw, en dezelve plaatsen naast de vernieling van het ongelukkige Koppenhagen in eenen tijd van vollen vrede. Zoo hebben de twee groote Natiën, die zich beroemen aan het hoofd der Europesche beschaving te staan, elkander niets te verwijten, en kan zich de eene duivel niet verhoovaardigen, dat hij zwarter is dan de andere.' Diep werd hij door deze herinneringen geschokt in zijn geloof aan de toekomst, in zijn vertrouwen op de zegepraal van het idealistisch liberalisme. Te gelijker tijd kwam er eene najaarsmist opzetten die hem noopte de citadel te verlaten en naar de stad terug te keeren. 'Mijn weg leidde mij langs de Lievevrouwekerk, en de klok luidde tot het gebed. In mijne opgewondene gemoedsstemming voelde ik behoefte aan de rust, de kalmte, den troost, die een majestueus Gothisch kerkgebouw met zijne lange lanen van zuilen en de hooge welfsels zijner bogen, gelijk een heilig woud, die tempel Gods voor onze stamvaderen, steeds in mijne borst doet nederdalen. Als kleine diamanten flonkerden de waslichten op het altaar aan de linkerzijde, en ver achter mij klonk gedempt de lofzang van het spaarzaam bezette koor, slechts nu en dan door de holle stem des priesters beantwoord. Ik had mij op eenen afstand aan eene der zuilen gelennd, waar eene zilveren lamp haar schijnsel deed vallen op een heerlijk Heiligenbeeld, kennelijk uit de nieuwste school, met vrome blaauwe oogen, golvende lichtblonde lokken en de kuische schoonheid der maagdelijke Madonna. Zonderling luidde het onderschrift: *Il Filomena, wonderdoenster onzer eeuw, bid voor ons!* En zonderlinger nog was het, dat dit beeld, hetwelk anders zeker meer mijne glimlagchende nieuwsgierigheid dan mijne godsdienstige stemming zou hebben opgewekt, thans juist strekte om de laatste te verhoogen. Want toen ik de kleine schare, die voor hetzelve was nedergeknield, zoo innig en vurig hare gebeden ten hemel zag heffen, en ik het vaste vertrouwen, waarmede zij derzelver vervulling door de voorbede eener geheel onbekende tusschenpersoon verwachtte, vergeleek met de kleinmoedigheid, die mij, den zoogenaamden verlichten denker, nog pas had aangegrepen, toen gevoelde ik het diep, dat het Geloof, welke vorm het omhulle, mits het rein zij en gehuwd aan de christelijke liefde, de heiligste en kostbaarste bezitting is voor den zwakken mensch, anders zoo ligt in de draaikolk des tijds verzwolgen. Ik begreep het helderder dan ooit, dat het geloof eene gave Gods is voor alle volken en alle tijden.' Deze geheele plaats is uitmuntend, en niet vele van Boxmans verzen bezitten de dich-

terlijke waarde van dit stukje proza. Waarom heeft de heer Ten Kate, naar de aanwijzing van Dr. Elink Sterk, deze Reistafereelen en Reisindrukken van een Hollander niet bijeengezocht uit de onderscheiden tijdschriften waarin zij te vinden zijn? Men leert er Boxman beter en van eene voor zijne nagedachtenis eervoller zijde uit kennen dan uit menig gedicht waarmede inzonderheid de tweede bundel der nieuwe uitgaaf werd aangedikt. Zij bekleeden onder zijn verspreiden en nagelaten arbeid eene veel opmerkelijker plaats dan het onbeduidend vers ‘Aan mijn vriend Abm. des Amorie van der Hoeven,’ hetwelk, na reeds op bladz. 91 van het 1ste deel te zijn medegedeeld, ons op bladz. 78 van het 2de, onder het opschrift: ‘de Vriendschap’, nogmaals wordt aangeboden. Doch hoe, om tot ons onderwerp terug te keeren, hoe eindigt het innemend verhaal der bedevaart naar de Antwerpensche Lievevrouwekerk? ‘Noch de spottende Wijsbegeerte der achttiende, noch de droomende der negentiende, noch alle tockomstig mogelijke der volgende eeuwen zal of kan het hemelgeschenk des Geloofs ontrukken aan de zielen der menigte. En wee, duizendmaal wee, indien zij dit vermogt! De laatstovergebleven band, welke de in duigen zinkende maatschappijen zamenklemt, de eenige nog weerstand biedende slagboom voor een breidelloos gemeen ware verbroken, en de beschaafde wereld zonde tooneelen zien, oneindig verschrikkelijker dan ten tijde der volksverhuizingen of onder het godloochenend terrorismns der Fransche Omwenteling.’ De vrijzinnige idealist is derhalve plotseling conservatief geworden. De grondbezitter siddert bij de gedachte aan de vrijpostigheid van het communisme. Het geloof moet dienst doen als agent van politie. Het breideloos gemeen mag zijne morsige vingers niet steken in de beurs van welgestelde burgemeesters.

Hetgeen ik tot hiertoe mededeelde omtrent Boxmans denkwijze, verspreidt eenig licht over zijne bedoeling, wanneer hij op vast honderd plaatsen in zijne gedichten (den bundel van 1823 daaronder medegerekend) zich den zanger der vrijheid en der godsdienst noemt. Die vrijheid, zij is het alleen zaligmakend evangelie van den constitutionelen regeringsvorm; die godsdienst, zij is de veiligheidsklep van den ziedenden stoomketel der democratie. Telkens zingt hij den lof der verlichting en leest in haren naam de les aan de sidderende vorsten van Europa. Dreigt daarentegen de hongerige schare, aanstonds luidt hij de brandklok en laat de Voorzienigheid tusschenbeide komen om over de penningen der bezitters te waken. Abraham Boxman is het uitgedrukte beeld van eene vrijzinnigheid, die bevreesd

is voor hare eigen schaduw. En in al zijne staatkundige zangen zijn de nadeelige gevolgen van dit tweeslachtige voelbaar. Hij trekt in de gebeurtenissen van zijnen tijd, tegen het grootsche en alleen dichterlijke, overal partij voor het middelmatige, het sentimentele, het goedaardige; overal voor die bescheidenheid en die verlichting, waarnaar zich het Gorcumsche genootschapje noemde. Eens baarde de wereld een monster: Alexander den Groote. En zoo billijk was de haat der onderdrukte volken voor dezen geweldenaar, dat Jupijn op hunne voorbede, terwijl hij reeds naar zijnen bliksem greep om hem te verpletteren, plegtig beloofde dat Alexanders naam de eeuwen door een vloek zou blijven. Doch in den aanvang der 19de zetelde een met dien naam gedoopte op den troon der russische Czaren; door dezen tweeden Alexander werd aan Napoleon, des eersten evenbeeld, de scepter der alleenheerschappij ontwrongen; dien ten gevolge haalde de geteisterde wereld weder adem; de oude schuld was uitgewischt:

> En 't menschdom pas ontboeid,
> Vergat, in dank ontgloeid,
> Den woesten Macedoon
> Voor Peters heilgen Zoon.

Dit lied moge het beste van Boxmans politieke gedichten niet zijn (de meesten staan lager), het schijnt den stand van zijne idealen met tamelijke getrouwheid aan te duiden. Zijn eigenlijk element is die algemeene menschlievendheid, die Grieken en Irokezen, Negers en Russen, in eene omarming, doch steeds op behoorlijken afstand, aan het harte drukt. Waren wij Boxmans tijdgenooten geweest, naar alle gedachten zouden wij gedweept en gejuicht hebben als hij; doch voor het tegenwoordig oogenblik heeft dit gedeelte van zijne poësie enkel waarde als vaderlandsche curiositeit.

Boxman had de noodlottige gewoonte om van het verhevene eene karikatuur te maken; waarna hij den hemel dankte dat hij in zijne eenvoudigheid niet was als deze zondares. Zijn stukje ‘De twee Dichters’ is een merkwaardig voorbeeld dier taktiek. Hij ontmoet op de straat een van verwaandheid halfkrankzinnigen *poëte chevelu* van de duitsche school. Hij vraagt den man uit en bemerkt dat hij te doen heeft met een bastaardpoëet. Vruchteloos biedt hij hem huisvesting en een nachtverblijf aan. ‘Uw dak is geenen zanger waard, die komt uit 's hemels hof!’ zoo snaauwt hem de vreemdeling toe:

En grimmig toog de man voorbij,
Zoo mager en zoo bleek,
En riep: ‘Mijn broeders wachten mij
In Duitschlands dichterstreek.’

En ik, ik trad mijn woning in,
En vulde toen mijn glas,
En drinkend scheen het mij gewin,
Dat ik geen Dichter was.

Dit liedje, gedagteekend van 1820, is een anachronisme. Er was toen in geheel Duitschland zulk eene Bedlam-dichtschool niet te vinden. Goethe leefde nog; Justinus Kerner was populair. Doch al had Boxman zich aan geen van deze beide bronnen willen laven - hoewel de laatste nagenoeg naar zijnen smaak moest zijn - wist hij niet uit Byrons voorbeeld, dat men met al de gebreken der bruischende romantiek behebt en te gelijker tijd een echte zanger uit hooger sfeer kan zijn? Hij kon het weten, doch in zijne natuur was voor die wetenschap geene herberg. Te welker plaatse toch men het dieplood ook werpe in den waterplas van zijne poësie, overal doet men dezelfde onaangename ervaring op.

Ziehier twee strofen van een lied aan Spanje, wier vorm en inhoud beiden u van den dichter eene niet geringe verwachting doen koesteren. Zij zijn uit den bundel van 1823:

Ach, had ik daar het licht genoten!
Als knaap met mirt en roos me omkranst!
Als jongling haar aan 't hart gesloten,
Die 't smachtendst den Fandango danst!
Hoe zalig zon er 't leven vlugten,
Terwijl de geur der amberluchten
Mij half bedwelmd aan 't bloembed klonk,
En spâ den blijden droom ontvaren,
'k Gerust den hemel in zou staren,
Waar 's Priesters magtwoord me ingang schonk!

Helaas, in nevellucht geboren,
Zie 'k nimmer klaren zonnegloed;
't Ontbloemde veld duldt dans noch koren,
En eeuwge koude stremt het bloed!

Gedoemd ten strijd met land en baren,
Vergrijst ons de arbeid vroeg de haren,
Verstompt het hart en scherpt het brein;
De geest, tot hooger rang verheven,
Ontrukt ons 't zingenot van 't leven
En leert ons groot, maar vreugdloos zijn.

Dit is poësie, althans een begin van poësie; doch in weerwil of ten gevolge daarvan is zij den dichter geen ernst. Overeenkomstig zijnen wensch in Spanje aangekomen, ontmoet hij eenige geketende galeislaven en aan hunne spits een grijsaard die hem donderend deze godspraak toegalmt (want, door geen priesterleer bedrogen, verachtte die grijsaard hun dolk gelijk hun vloek):

Terug, vermeetle! zet den voet
Nooit op deez' grond, doorweekt van 't bloed
Van elk, die lijf en geest niet willig vast liet boeijen!
Terug! den tooverhof ontvlugt,
Waar bloemenwalm en lentelucht
De kiem der slavernij in hart en brein doen vloeijen.

'Zoo sprak de grijsaard', dertien strofen achtereen. Boxman is getuige dat wreede beulen den tachtigjarige om zijne vermetele taal ten bloede, ja ten doode toe geeselen. Eene koortskou rilt door 's dichters aâren. Te berge rijst zijn haar van schrik. Hoe vliedt hij 't hol dier moordenaren? Waar schuilt hij voor hun tijgerblik? Reeds vermoeden wij hetgeen volgen zal:

Goddank! het droombeeld is vervlogen;
De schrik heeft mij den roes onttogen,
Waardoor verbeelding 't brein ontzet;
'k Ben vrij, in Bato's vrije landen!
Mijn koning draagt dezelfde banden
Als ik, de burgerboei der wet!

Voorts wordt aan deze lofrede op onze wijze staatsinstellingen, een lof die beter zou geklonken hebben in den mond van een tweeden Belisarius van Marmontel, dan hij doet in dien van een ontgoocheld zoon der 19de eeuw, de kroon opgezet door deze dubbelzinnige hulde aan het vaderlandsch natuurschoon:

Geen eeuwge lent' sier' onze hoven,
Ons rund gaart goud in 't klavergras,
En de akker draagt ons rijke schoven,
Voor nutloos glinstrend bloemgewas!

Eigenaardig is bij Boxman die zin voor het positieve in tegenoverstelling van het poëtische. Het zijn niet de vaderlandsche korenbloemen en de vaderlandsche klaprozen die, bij het voorregt der krachtige Germaansche ontwikkeling van verstand en gemoed, hem troosten van Spanjes weelderiger lusthof. Hem troost veeleer het goede en nuttige gond dat door ons rundvee, gelukkiger te dezen aanzien dan de varkens van Périgord, die slechts truffels opgraven, als ten voorbeelde voor de Anstralische en Californische *diggers* gedolven wordt uit de vette klaverweiden. Even gelaten legt hij elders het hoofd neder bij de omstandigheid dat nergens in Nederland de wijnstok bloeit. Dit bezwaar is volgens hem van minder gewigt, en erger zou het zijn indien de Nederlandsche munt haren arbeid staken moest:

Zoolang we nog dukaten slaan
Voert Frankrijk ons Champagner aan,
Zendt Vader Rijn
Ons gouden wijn.

Deze dichter, die zulk een open oog had voor de voordeelen aan landbouw en veeteelt verbonden, was voorbestemd en in de wieg gelegd om eene Ode te vervaardigen op de nijverheid, inzonderheid op de nederlandsche; en het blijkt uit zijne verzen dat hij deze zijne bestemming niet heeft gemist. Onder de oogpunten waaruit hij dit onderwerp beziet, trekken vooral twee de aandacht. Dezelfde plek, ons vaderland, waar eens de oceaan hare golven voortweepte, is door de nijverheid herschapen in een oord waar de bloemen in persoon, die men te harer eer tot kransen vlecht, hare kroon beuren uit graan en klaver. Niets dat ons vaderland niet aan de nijverheid te danken heeft:

Want naakt, als eens uit de oosterbaren
Cythere steeg omhoog met natbedropen haren,
Zoo steeg ook Neêrland uit de zee.

Vreemder nog dan dit eerste gezigtspunt: Nederland vergeleken bij

eene druipende Venus (Boxman kent zich in zijne voorrede ‘eene vlijtige beoefening van de meesterstukken der klassieke oudheid’ toe), is dat waar wij de Industrie, niet ongelijk aan de Chokma waarvan in het 8ste Hoofdstuk van het bijbelsche boek der Spreuken gewaagd wordt, werkzaam in den raad des Scheppers en zich kwijten zien van het bestuur van den kosmos:

Ja, Nijverheid! gij in den Hemel
Gezeteld aan des Hoogsten voet,
Die dáár, door 't maatloos ruim, het flikkrend stargewemel
In d' eeuwgen loopkring draaijen doet!...

Schiller had voorwaar niet te eenemaal onregt, toen hij de natuurbeschouwing van de 18de eeuw, waarin ook Boxmans geest nog altijd wortelde, ontzwaveld noemde van alle goddelijk leven. Indien toch de blocmen gezegd worden nutteloos te glinsteren; indien dukaten-slaan eene gepaste schadeloosstelling voor het gemis van den wijnstok heet; indien het leven des heelals vereenzelvigd wordt met de beweging eener katoenspinnerij - waar blijft daar plaats over voor de poësie? Ik zou wenschen in Boxmans naam te kunnen antwoorden: Zoek haar, die plaats, in de menschen-, in de helden-, in de vrouwenwereld! Doch wij leerden reeds uit zijnen ‘Alexander’ de lengtemaat zijner heroën kennen; en wat zijn ideaal van vrouwelijk schoon en vrouwelijk aantrekkingsvermogen betreft, ook te dien aanzien valt hij ons bij nader kennismaking uit de hand. Dat hij geen enkel liefelijk vrouwenbeeldje heeft geboetseerd - Telesilla, eene soort van grieksche Kenau Hasselaar, is zijne eenige creatie van het vrouwelijk geslacht - laat zich gevoegelijk verklaren uit het overwegend subjectief karakter eener zangdrift als de zijne. Men kan kunstenaar zijn in de litteratuur, zonder juist uit te munten in het vak der plastiek. Doch wat te denken, als surrogaat voor het ontbrekend scheppingsververmogen, van eene hulde als de volgende, gebragt aan ‘das ewig Weibliche’? Zij komt voor in het gedicht ‘De invloed der vrouwen’:

Steeds dan uwen band van rozen
Vaster om ons toegehaald,
Gij, bij 's aardrijks ochtendblozen,
Uit den Hemel neêrgedaald;
Gij, tot troost en hulp gegeven,
Die de zorgen weg doet zweven,

Bloemen op de dorens spreidt;
Tranendroogster, hartenstreelster,
Kunstbeschaafster, wijsheidteelster,
Zalige gezelligheid!

En nogmaals hebben wij hier te doen, niet met eene dier toevallige afwijkingen of strnikelingen, die men aan dichters behoort te vergeven, omdat ook de besten hunner bijwijlen sluimeren, maar integendeel met het wezen zelf van Boxmans geest. Vrouwen zijn gezellige wezens - gezelligheid is de ware naam van hetgeen men ten onregte liefde noemt - niet de liefde, maar de vriendschap is des levens hoogste kroon - deze beginselen waren van jongs afaan zamengeweven met zijne natuur; zij determineerden te gelijker tijd zijne levensbeschouwing en zijne dichterlijke vlugt; zij sneden aan deze laatste de arendswieken af en beperkten hare sfeer tot die eener klokhen, graantjes pikkend in den tuin. Dit laatste beeld is ver van sierlijk; doch trivialer nog is Boxman zelf, wanneer hij bij herhaling en tot verzadigens toe de vriendschap bij een flesch Lafite, de liefde daarentegen bij een flesch Champagne vergelijkt. En karakteristiek wederom is de nadere beschrijving die hij van deze beide wijnsoorten geeft. De Lafite is oud, is rein en geurig, kalm maar helder, en, schoon wat ruim gedronken, hij maakt frisch en vrolijk. Niet alzoo de Champagne. Deze, hoe fraai hij moge schuimen, baart reeds na weinig teugen pijn en loomigheid; en geen wonder: ‘Hij is bereid met gif.’ Altoos en altoos weder dezelfde fout! De dichter, nooit onvervalschten Champagne gedronken hebbende, smaalt op hetgeen hij niet kent. Namaak, vernist touwwerk noemt hij de snaren die aan zijn gemoed en aan zijne lier ontbreken. Maak eerst het teedere gemeen en doe u daarna te goed aan uwe eigen vulgariteit: aan dit haar recept herkent men het zwak der burgerlijke poësie.

Ware ik in de plaats van den heer Ten Kate geweest - eerzuchtige onderstelling! - en had men mij de papieren nalatenschap van Boxman ter hand gesteld, mij dunkt, ik zou een anderen weg ingeslagen zijn. Mijn uitgangspunt zou zijn geweest de onbetwistbare stelling: Boxman was, gelijk hij zonder bitterheid of wrok en met lievenswaardige bescheidenheid in een van zijne goede stukjes zelf beleden heeft, een huisdichter[1]. Dit aangenomen zijnde, zou ik

1 Wat lauwren om mijn citer heen -
Of, God! is dit te veel?
Dat dan haar klank mij zelv' alleen
Met gade en kindren streel'!
‘Aan de Zanggodin.’

uit de ‘Letteroefeningen’ en uit ‘de Tijd’ Boxmans prozastukjes van de jaren '36, '40 en '46 bij elkander gesteld en, om der onpartijdigheid wille, zijne vroeger gehouden redevoering over de weldaden der Fransche revolutie, mede te vinden in eerstgenoemd tijdschrift, niet hebben achtergehouden. Terwijl verreweg zijne meeste gedlichten holklinkende en karakterlooze gemeenplaatsen zijn, maakt men in deze reisverhalen in proza, hetzij men hem naar Keulen en Bingen, of naar Antwerpen en Munchen vergezelle, kennis met een man van geest, van oordeel, van gezond verstand; kortom, met eene persoonlijkheid. Schertsend noemt hij zichzelf in een dier stukjes een bejaarden, gemakkelijken, weldoorvoeden Hollander, met eene ligt kenbare gestalte, een onschuldig gelaat, en eene even onschuldige voorliefde voor een vierkant fleschje Wurzburger Steinwein van den jare '27; te voren geheel poëet, thans op zijn minst nog kwartdichter. Al zijne goede hoedanigheden, zijne gehechtheid aan den nederlandschen geboortegrond, zijn dankbaar hart, zijn kunsten godsdienstzin, zijne belangstelling in de staatkundige gebeurtenissen van zijnen leeftijd, stralen er overal in door; terwijl hijzelf er op bijna iedere bladzijde lustig den draak steekt met de opgeschroefde kwasternijen, die thans naar ónzen smaak het vooze gedeelte uitmaken van zijn eigen poëtischen arbeid. Hij is in die ontmoetingen en tafereelen noch diepzinnig, noch fijn; een gulle spotter meer dan een humorist. Doch wat zijne scherts aan ruwheid te veel heeft, wordt goedgemaakt door de volkomen natuurlijkheid van zijn mannelijk vroom gevoel. Waarom, indien men Boxman wenscht te doen herleven voor een geslacht dat hem nict heeft gekend en hem weinig waardeert, niet allereerst dez handvol bladzijden eigenaardig proza medegedeeld?

Aan de verzen gekomen, zou ik begonnen zijn met de drie thans bestaande verzamelingen nevens elkander te leggen: de Verspreide Gedichten, de Nagelaten Gedichten, en de Gedichten van 1823. Ten onregte heeft de heer Ten Kate den laatstgenoemden bundel ongebruikt gelaten. Het is zoo, die bundel, waaraan men thans gevoegelijk den naam zou kunnen geven van Vergeten Gedichten, is indertijd luider geprezen geworden dan de inhoud verdiende. Boxmans bekwame uitgever, Immerzeel Junior, plagt, zegt men, de

jonge dichters van dien tijd, mits zij niet te eenemaal ontbloot waren van talent, in plaats van met geld, te honoreren met gunstige aankondigingen in de letterkundige tijdschriften van den dag; en niet onmogelijk is Immerzeel dus ook de eigen vader geweest van het welgevallen, waarmede de ‘Letteroefeningen’ en het ‘Algemeen Letterlievend Maandschrift’ Boxmans eerstelingen zeiden te begroeten. Doch al verklaart zich op die wijze de overdreven lof aan den bundel geschonken uit eene volstrekt en uitsluitend menschelijke oorzaak, het staat niettemin vast dat in de Gedichten van 1823 sommige der beste stukken voorkomen die Boxman ooit vervaardigd heeft. Zijne jongelingsopwellingen zijn over het gemeen genomen zijne dichterlijkste uitingen geweest. Dit stond in verband met den omvang van zijn onbetwistbaar doch beperkt talent. In het versje ‘Dichter en Poëet’, geschreven in 1835, heeft hijzelf de gedaehte ontwikkeld dat de tijd der jeugd 's dichters bloeitijd is; dat in het meer stoffelijk streven van den mannelijken leeftijd de dichterlijke hulk te gronde gaat; dat de dichter, ter neder gedrukt door de werkelijkheid, heeft opgehouden schepper te zijn; en dat de eernaam van ‘poëet’ slechts voegt aan die weinige godgewijden ‘wier hart geen eeuw veroudt.’ Willekeurig moge, uit het oogpunt der termen waaruit zij is zamengesteld, de antithese zijn; niettemin, dat plaatsen van den poëet boven den dichter en dat beperken van 's laatsten horizont tot dien van den opgang zijner dagen - ‘des dichters leven’ = ‘de tijd der jeugd’ - verraadt van Boxmans zijde eene hem vereerende bewustheid van de maat zijner krachten; en de tegenwoordige uitgever van zijne verzen had zich dezen wenk ten nutte kunnen maken[1].

Voorts, eenmaal omringd van de volledige verzameling van Box-

1 Twaalf jaren vroeger, in 1822, verbeeldde Boxman zich nog dat hij was een hartstogtelijk schepsel, bestemd om levenslang te blijven bruischen en, door zijne geestdrift, bijna een gevaarlijk lid der maatschappij. Men zie, in den bundel van 1823, het gedicht: ‘Na het afsterven mijner eenige Zuster.’ In deze toch beklaagde hij zich de eenige persoon verloren te hebben die zijn hart begreep; de eenige die wist welke vlammen het doorgloorden, door welken storm het rustloos werd gezweept. Dat hart, zoo vroeg hij:

> O, wie zal het thans bedaren - Door haar' kalmen Englenlach,
> Als het de aarde wil ontvaren - En ten hemel niet vermag!
> Wie zal 't door een traan verteedren, - Als het, bandloos in zijn woên,
> Elk, die 't menschdom durft verneedren, - Wil ten afgrond varen doen!

De tijd heeft geleerd dat dit zieden 's dichters ware natuur niet was.

mans pennevruchten in dicht, zou ik, zonder afstand te doen van het regt om naderhand nog eene tweede zifting te bewerkstelligen, begonnen zijn met omstreeks drie achtste deelen van zijne verzen zoo mogelijk voor altijd te vernietigen. ‘De nieuwe volksvlag der Grieken’, ‘Het eeuwig Vuur’, ‘Vaarwel van een Landverhuizer aan Europa’, ‘De Schildmaagd van Griekenland’, ‘Amerika’, ‘MDCCCVIII’, ‘George Canning’, ‘Bij het einde van MDCCCXXVI’, ‘Blik op Europa en Nederland, April 1848’, ‘Bij het einde van MDCCCXXVIII’, ‘De schrik der Vorsten van Europa’, ‘Griekenland’, ‘De ontwaking van den Nederlandschen Leeuw’, ‘Aan hunne Koninklijke Hoogheden Prins Willem van Oranje en Prins Frederik der Nederlanden’, ‘Alexander’, ‘Bij den dood van Alexander, Keizer van Rusland’, ‘Het slagveld van Waterloo in 1818’: al deze zich noemende zangen des tijds, deze berijmde hoofdartikelen van een monarchaal-constitutioneel dagblad, ingegeven door de staatkundige omstandigheden van het oogenblik en niet geniaal genoeg om evenals de politieke poësie van Da Costa te blijven voortleven in de geschiedenis der vaderlandsche dichtkunst, zou ik uit liefde voor den afgedwaalden volgeling van Tollens, hoogstens met uitzondering van één specimen (‘Het eeuwig Vuur’, bij voorbeeld), aan de vergetelheid hebben prijsgegeven. Doch mijn ijver voor Boxmans eer zou het daar niet bij gelaten hebben. Uit een aantal van zijne gedichten, die nu zeer uitgebreid zijn, zou ik enkele goede fragmenten hebben geligt en mij bepaald hebben tot de mededeeling daarvan. Eenc ophelderende noot, aan den voet der bladzijde, zou den schranderen lezer daarbij telkens teregt geholpen hebben. Van het gedicht ‘Aan Spanje’ zou ik alleen de hierboven aangehaalde strofe en tegenstrofe hebben uitgeschreven; van den ‘Feestzang bij het vijfde halve eeuwfeest van de stichting der Leydsche Hoogeschool’ alleen de lyrische slotkoupletten; van het dichtstuk: ‘De invloed der wcelde op het leven na den dood’ alleen de episode waarin Christus boven Socrates wordt gesteld; van ‘Dichterenlot en Dichtereneed’ alleen de laatste zesentwintig regels; van ‘Onesilus’ alleen het verhaal van diens tweegevecht met Artubus. Vervolgens zou ik, binnen den kring der onderscheiden genres, telkens eene keuze gedaan en die bepaald hebben op één stuk: het naar mijn beste weten best geslaagde. Van de vertalingen zou ik gezegd hebben: ‘Lenore’ is eene zoutelooze en bovendien van germanismen krielende parodie van Bürgers meesterstukje; ‘Hoe Rutger verslagen werd’ geeft den nederlandschen lezer een al te ongunstigen dunk van de dichterlijke

waarde der Nibelungen; bepalen wij ons derhalve tot de vertolking van Lamartine's ‘Stervenden Dichter.’ De romance ‘Jan van Arkel’ zou ik ongaarne hebben opgenomen: haar beste gedeelte is eene zwakke navolging van een bekenden episode uit Bilderdijks ‘Elius’. Meer welwillendheid zou ik hebben betoond aan ‘Cleomenes en Telesilla’, eene historische romance die bewijst dat zelfs bij Plutarchus stof te vinden is om te wedijveren met ‘Het Turfschip van Breda’; doch sedert wij onze ingenomenheid betuigden met het straksgenoemd fragment van ‘Onesilus’, dat bij Herodotus gevonden wordt, schijnt eene tweede proeve van dien aard overbodig. Eindelijk, na afstand te hebben gedaan van nog sommige andere stukken van gemengden inhoud - zoo als daar zijn: ‘Een drietal Eerstelingen’, ‘Bij het graf van Feith’, ‘Bij de opening der wintervergaderingen van Bescheidenheid en Verlichting’, ‘Bij de heropening van het genootschap Bescheidenheid en Verlichting’, ‘Bij het sluiten der vergaderingen van een letterkundigen vriendenkring’, ‘Afscheid aan den Winter, in een letterkundigen kring’, ‘De Weg naar Pindus’, ‘De Onafhankelijkheid des Dichters’, ‘In Gelderland’, ‘De Nederlandsche Vlag’, ‘Het Hollandsch Zwaard’, ‘Het Heilig Verbond’, ‘Verbroederingslied’, ‘De Invloed der Vrouwen’, ‘De Stoomboot’, ‘De Kroon’, ‘De Zelfstraf van Edipus’, ‘De Starrenreize’, ‘Rhodope, of het Schoentje’, ‘Het vermogen des IJvers’, ‘Geestenband’ - zou ik van de onderscheiden variatiën op dezelfde hoofdgedachte, een verschijnsel dat zich bij Boxman dikwijls genoeg herhaalt, niet meer dan ééne hebben toegelaten. Zoo is ‘Weemoedigheid’ een gedicht welks stemming ook den grondtoon vormt van het vers ‘De toekomstige Geliefde’, terwijl de ietwat zwevende hoofdgedachte van dit laatste zeer goed geobjectiveerd is in het lentelied ‘Aan mijn Paard’: derhalve, ik koos dit lentelied. De tegenstelling van liefde en vriendschap, reeds vroeger door mij genoemd, wordt door den dichter uitgewerkt in vier gedichtjes, wier opschrift daaraan ontleend is, en in nog twee of drie die andere opschriften voeren: wederom dus koos ik - toch niet. De tegenoverstelling van vergiftigde Champagne en echte Lafite mag door niet één voorbeeld in onze letterkunde gelegitimeerd worden, en Boxmans uitgever zou zich aan de poësie vergrijpen, indien hij naast het vierkant fleschje Wurzburger Steinwein een uit den kelder afkomstigen mededinger duldde.

Mijn buudeltje *Dicht en Ondicht van Mr. Abraham Boxman* dan - heeft Tollens niet zelf gezegd dat de paspoort der onsterfelijkheid ‘een klein-octavo boekje’ is? - zou, behalve de genoemde dich-

terlijke fragmenten en verspreide opstellen in proza, bestaan hebben uit de navolgende stukjes: ‘Aan de Zanggodin’, eene leerzame zelfkarakteristiek; ‘Vervulling’, eene gevoelde uitstorting van echtmenschelijke dankbaarheid: ‘Aan de Griekenzangers’, eene gezonde satire, waarin de dichter zichzelven niet spaart, en tevens kenmerkend als tijdzang[1]; ‘Aan mijn Paard’, het dichterlijkste van alle Boxmans jongelingsliederen; ‘Het Huwelijk’, eene niet onaardige uitboezeming, in oudevrijerstaal, van vrouwenhaat en kindervrees; ‘De Reis’, een dier rustige aangename verzen, op de wijze van ‘Oost-West, Thuis-Best’, gelijk onze landaard ze liefheeft; ‘Mijn Vrouwtje’, een niet minder inheemsch en ond-vaderlandsch liedje ter eere van de Goudsche pijp; ‘De Ooijevaars’, een voorwendsel voor den dichter om lucht te geven aan zijn heimwee naar een toekomend zalig leven. Zeker, dit bundeltje zou nimmer ten bewijze kunnen strekken dat Boxman door eene schitterende verbeelding heeft uitgemunt of in de versbouwkunde een talent van het eerste water geweest is; doch het zou een boekje met karakter zijn en dat boekje zou gelezen worden.

Om als auteur te blijven leven in het aaudenken der nakomelingschap, is één boekdeel, zelfs van matigen omvang, volkomen genoeg. Mr. J. van Lennep gaf niet lang geleden het eerste deel van de biografie zijn vaders in het licht[2]; doch ook zonder deze merkwaardige levensbeschrijving zou aan dien vader, om één bundeltje gedichten, klein maar rein, voor altoos eene plaats toekomen in de geschiedenis van onze letteren. ‘Men beware,’ zoo schreef dezer dagen Prof. Bake, in een aandoenlijk doodberigt, ‘men beware de nagedachtenis vau zoo veel voortreffelijks en edels, als men in Geel heeft mogen aanschouwen en bewonderen!’ Toch heeft nooit iemand zich beklaagd over de lijvigheid van ‘Onderzoek en Phantasie.’ En om bij deze twee doorluchtige voorbeelden uit onzen eigen

1 Ontsierd voor een deel wordt deze persiflage door de volgende zinspeling op Byron:

Zelfs de éénge, die zijn luit
Voor dolk en slagzwaard ruilde,
Rook nooit het Turksche kruid;
Zijn levenslamp ging uit
Toen hij ze in 't bed verschuilde.

2 Het leven van Mr. D.J. van Lennep, 1ste stuk. Amsterdam, Frederik Muller, 1862. - Aan gelegenheden om op dit in allerlei opzigten belangrijk werk nader terug te komen, zal het den schrijver van het letterkundig bijblad niet ontbreken.

leeftijd een derde te voegen, in het minst niet professoraal en van veel vroeger dagteekening, waarmede heeft Jan Jansz. Starter verdiend dat hem plotseling, na meer dan tweemaal honderd jaren en op hetzelfde oogenblik, de eer van eene bloemlezing en van eene tekst-uitgaaf ten deel valt[1]? Al de werken van dien frieschen zanger, de aanteekeningen van Prof. Van Vloten medegerekend, zullen kompleet zijn in slechts vijftien afleveringen, ieder van twee bladen druks. Zoo vervult zich de voorspelling van Petrus Scriverius:

> Jan Starter! Zoo men mij ook in deez' kunst gelooft,
> Ik zie de eeuwigheid U hangen over 't hoofd.

Hetzij men acht geeft op de tijden door hen beleefd, of op hunne maatschappelijke positie, of op hunne lotgevallen, of eindelijk en voornamelijk op den aard van hun talent, een grooter kontrast dan tusschen Starter en Boxman, den Franeker liedjeszanger der 17de, en den Gorcumschen burgemeester der 19de eeuw, kan men zich bezwaarlijk denken. Doch liever dan aan het uitwerken van dezen gewaagden parallel, besteed ik de mij nog overschietende ruimte aan het zijdelings aanbevelen eener onderneming die mij voorkomt de belangstelling te verdienen van velen. In den aanvang van dit jaar poogde ik in ditzelfde tijdschrift de aandacht te vestigen op eene voorgenomen tekst-uitgaaf van de gedichten van Hooft: tot mijn leedwezen verneem ik dat de vereerders van den Drossaart, doordat de kosten der editie zelfs in de verte niet gedekt zijn, zullen moeten afzien van het genoegen dat zij zieh van den arbeid des heeren Leendertz hadden voorgespiegeld. Misschien wedervaart aan Starter eeu gunstiger lot.

Één vooroordeel althans wensch ik hier, zoo niet geheel en al te vernietigen, althans gedeeltelijk te ondermijnen. Onder de nagelaten gedichten van den voortreffelijken Kamphuysen komt namelijk ook eene meer dan zestigregelige ‘Boekbestraffing’ voor, nader aldus omschreven: ‘Klachte van Jan Jansz. Starter, gedaan als uyt het graf,

1 W. Eekhoff, Bloemlezing uit den Friesche Lusthof van Jan Jansz. Starter, toegelieht door geschiedkuudige berigten omtrent zijn levensloop en geschriften. - Leeuwarden, W. Eekhoff, 1862.

over zijn dertel en ontuchtig Liedboek'; en het is niet meer dan natuurlijk dat het publiek te onzent reeds van te voren den staf breekt over een dichter dien Kamphuysen aanklaagde wegens onzedelijkheid. Starters ettelijke vrienden van den tegenwoordigen tijd, daaronder laatstelijk de heer Eekhoff, hebben hunne beste pogingen in het werk gesteld om hem tegenover Kamphuysen te verdedigen en om de zedelijke 'gisping' van laatstgenoemden te verklaren uit zijn bekrompen puritanisme. De heer Eekhoff vervalt daarbij tot het volgend uiterste: 'Overigens stel ik mij voor, dat, als ik den braven Kamphuysen had naast mij zitten, het mij niet moeijelijk zou vallen hem onder het doorloopen van Starters Frieschen Lusthof te overtuigen, dat hij dien vroeger nooit had gelezen.' Ongeveer op dezelfde wijze, hoewel zachter, om thans van andere uitspraken niet te gewagen, oordeelt Mr. Van Lennep in zijn 'Tijdvak van Frederik Hendrik' en Dr. Ten Brink in zijne monografie over Brederoo. Met andere woorden, opdat Starter niet voor een losbol doorga, maken deze heeren van Kamphuysen een domper. Voor mijn gevoel, die Kamphuysen lief heb en Starter waardeer, smartelijke operatie! En hoe zal ooit in Nederland de overtuiging kunnen gevestigd worden dat Kamphuysen een kleingeestig boetprediker geweest is? Wat mij betreft, ik houd op inwendige gronden, ontleend aan het verheven karakter en de gezonde vroomheid van den dichter der 'Stichtelijke Rijmen', ontleend ook aan het bijna onmiskenbaar eigen van zijnen dichttrant, die wel wat snorkende en zelfgenoegzame 'Boekbestraffing' voor 'een *opus spurium;* en dat ik met deze meening niet alleen sta, moge blijken uit het volgend citaat. In eene uitgaaf der 'Stichtelijke Rijmen', verschenen te Amsterdam bij Kornelis van der Sys, 1727, worden in een afzonderlijk voorberigt, geplaatst voor het vierde deel en getiteld 'de Drukker aan den Lezer', eenige kritische opmerkingen gemaakt over de echtheid van Kamphuysens in dat deel opgenomen gedichten. Daaronder komt ook deze voor: 'Het zesde en zevende lied, namentlijk *Weent Nederland* en *O wereld die ons hert*, als ook het *Grafdicht op Starter*, spreken van zelfs dat men ze eenen onrechten Vader toewyst; en 't is te verwonderen dat d'Autheur, die noch leeft, dit zoo geduldig aanziet. Of zou hy zich wel kittelen met die eerachting, dat iets van 't zyne voor Kamphuysens genomen word? Is dit zyn oogwit, hy is verdoolt, of vermaakt zich in 't oordeel van onbedreven luyden, en van dien Drukker, die om gewins wil d'eerstemaal hem zoodanige dienst gedaan heeft.' In den aanhef van dit voorberigt wordt ook nog tot den gunstigen

ezer gezegd: ‘De Liedjes en Psalmen, in 't voorgaande Deel, zyn wy verzekert dat Kamphuysens zyn, zoo uyt eygen getuygenisse des Autheurs, toen hy leefde, aan luyden noch in leeven zynde, als mede uyt zyn handschrift; want [zoo wordt er tot verklaring van dit “als mede” bijgevoegd] dat het handschrift alleen in deesen niet genoeg is, blykt hier uyt, dat verscheyde Liedjes, die de zyne niet en zyn, van zyn handschrift gevonden worden.’ Kamphuysen stierf in 1627; en volle honderd jaren later kunnen er geene nog in leven zijnde personen geweest zijn die hem in 1622, wijzend op twee bundeltjes in manuscript, hebben hooren zeggen: ‘Al dat in dat eene Boekje staat is myn werk, en al dat in 't andere is van anderen.’ Het getuigenis waarop ik mij beroep is derhalve niet dat van Kornelis van der Sys, uit den aanvang der 18de, maar dat van een ongenoemd uitgever uit de helft der 17de eeuw, wiens arbeid Van der Sys herdrukte. En hiermede acht ik de vraag of Kamphuysen de schrijver der ‘Boekbestraffing’ geweest is, tot genoegzame niet-evidentie gebragt. Komen er in deze bewijsvoering leemten voor - mij staan van Kamphuysen op dit oogenblik slechts twee uitgaven ten dienste, de genoemde van 1727 en eene van 1655 - dan zal Prof. Van Vloten de moeite niet schromen om die getuigen aan te vullen.

De heer Eekhoff maakt de zeer juiste opmerking dat er in den eigenlijk gezegden Frieschen Lusthof, het goed regt der erotische poësie eenmaal erkend zijnde, niet één gedichtje voorkomt welks strekking bedenkelijk ware. Doch wanneer hij zegt: ‘In weerwil van mijne verdediging, blijf ik de bijvoeging van de Boertigheden bij den Lusthof betreuren,’ dan val ik hem af. Juist in die zoogenaamde ‘Boertigheden’ openbaren zich twee zijden van Starters talent - de satiricus en de dramaticus in hem, - waarvan de kennis onontbeerlijk is om hem naar den eisch te waarderen. Wil men een gedeelte van zijne veel te veel in één kring zich bewegende bruiloftszangen, een deel zelfs van zijne miuder gelukkig geversificeerde liedjes achterwege laten, het zij zoo; doch onthield men ons eene alleenspraak als de volgende, zijnde het slot van het ‘Kluchtig Tafel-Spel van Melis Tyssen, een half-bakken Vrijer, gaende van d'eene Vrijster nae d'ander te vrijen,’ wij zouden meenen dat men ons den echten Starter half afhandig wilde maken. De held is bezig aan het opnoemen van zijne eigen bekoorlijkheden:

> ... Wat leden aengaet, souje in hiel Europe
> Geloof ick vastlyck myns gelyk niet konnen belopen;

Want ick ben van passe dick, van passe dun, van passe lang, van passe kort;
Ick bcn geen schereminckel, noch dick-pens, wat my schort;
Ick heb een putjen in myn wang, een kloofjen in myn kin,
En een beetjen sproeten: dat's van de negen schoonheden, as ic myn wel versin;
Twee oogen die so bruyn as ien git in myn hooft staen,
Met een hals, niet waer? so blanck als een Swaen.
Ick hou al myn tuyghje reyn, fix en vaerdigh.
En wat dunckt jou, ben ick niet een mooi Meysje waerdigh?

Daarna spreekt Melis Tyssen zijne ideale geliefde aldus toe en doet haar de volgende belofte:

Och, dat je myn wyf waert! Ick sou jou soo gedienstigh wesen!
Ick sou jou water halen; ick sou jou pietercely helpen lesen;
Ick sou jou daer houwen sitten op ien stoel met ien kussen altoos,
En komen altemets vraghen: Hoe vaerje, Schaepje? hoe vaerje, myn soete Boterdoos?
Jy sou niet mier doen as jy selven woud, en slapen so lang as 't jou lusten;
En wie weet hoe dickwils dat ick jou op ééne nacht wel kusten?
Ick sou jou al wel besorgen, kynd! Ick heb self een groot stuk land,
En daervan krygen wy so veel turf as men in ien jaer verbrand;
En daer souwe wy by 't vyer sitten met ien volle kan,
En ick sou seggen: ‘Avous, wijf!’ en jy soud seggen: ‘Ick bedanck je, man!’

Voortreffelijk inzonderheid is de wijze waarop Melis Tyssen, getrouw aan het hem door den dichter geleend karakter, zijne toekomstige onderdanigheid schildert:

Ick sou jou 's morgens rygen, kleên, en oppronken wel te degen;
Ja, jou klieren met een schoone schuyer reyntjes ofvegen;
Ick sou jou schoenen swarten, jou schorteldoek binden, en dienen jou al den dagh.
O Moer! ick ben al wat een man met eeren wesen mach.
Ick sou jou kousjes warmen, eer jyse aen jou gebenedyde voetjes
Gingt trecken; ick sou 's morgens, heel vroegh, soetjes
Opstaen, en 't huys uytvegen, en 't as oprapen,
En dan sou ick seggen: ‘Gemargen, wijfje! heb je al wel te nacht 'eslapen?’
Somma: ick sou jou so koestren, knofflen en behagen,
Dat je jou in 't minsten over mijn niet soud hebben te beklagen.

Zeker, reeds Starters aandeel aan Brederoo's ‘Angeniet’ is voldoende om zijn talent als tooneeldichter te staven. Doch al laat

men hem deze ééne lauwer, zulks is geene reden om hem van de andere, zijne tafelkluchten en verdere spelen, te berooven. De kritiek der 18de eeuw noemde eene schildering als de aangehaalde plat en walgelijk; of wel, zij liet zich aan zulke poësie niet gelegen liggen en kende hare begaafdste en weleer populairste organen, gelijk met Starter het geval was, zelfs niet meer bij name. Ons betaamt het deze schuld aan het voorgeslacht af te betalen en uit te wisschen; niet, onder een anderen vorm, te vervallen tot dezelfde fout.

Met weglaten van de tien laatste regels deel ik ten besluite Starters Lady Tartuffe of ‘Menniste Vryagie’ mede; insgelijks eene van zijne Boertigheden en dezelfde die ik daareven inzonderheid op het oog had toen ik melding maakte van zijnen aanleg voor den satirieken dichttrant. Daar dit stukje niet in den volkstongval geschreven is, maak ik geene zwarigheid om de spelling te veranderen:

Ik vrijden op een tijd een zoet Menniste zusje,
Die ik zeer hoflijk kwam begroeten met een kusje.
Maar wat ik deed was wind. Zij zei, bij Ja en Neen:
‘Dit vrijen krenkt mijne eer; ik bid je, ga toch heen.
't Is onze zusters niet geoorloofd te verkeeren
Als met het fijnste volk, met broeders in den Heere.’
Ik klaagde van mijn brand; ik kermde van mijn smart;
Ik zwoer, haar liefde was gemetseld in mijn hart:
Maar wat ik deed of niet, ik kon haar niet bewegen.
Ik sprak naauw, of zij wist daar een Schriftuurplaats tegen,
En daarmeê dreef ze mij gelijk de wind de pluim.
Want ik wist daar niet af. Zij kon 't al op haar duim;
Had Mozes in haar hoofd, had David opgegeten,
Had in haar brein gebouwd een klooster voor Profeten,
En al de Apostelen die woonden in haar lijf.
Ik dacht: ‘Sint Felten speel met dit geleerde wijf!’
Aan mijn persoon was niets, of 't scheen haar te mishagen[1].
Dan was mijn haar te lang; dan al te wild mijn kragen;
Pouvretten al te weidsch; het stijfsel al te blaauw;
Dan was mijn broek te wijd; dan 't wambuis al te naauw;
Elk kouseband te lang; 'k had rozen op mijn schoenen.
Zij achtte 't zonde, in 't kort, zoo'n wereldsch man te zoenen[2].

1 Tekst: ‘Zij zag niet aan mij, of het scheen haar te mishagen.’
2 Tekst: ‘In 't kort, zij maakte zond', zoo wer'ldsch een man te zoenen.’

‘Wel, goeden avond dan, Jufvrouw,’ zeide ik. En zij:
‘Ga in des Heeren naam; Zijn wijsheid blijve u bij!’

't En was niet lang daarna, ik kwam weer bij haar treden,
Veranderd beide in smaak, in wezen, en in kleeden.
Mijn mantel was gansch slecht en zwart; mijn haar gekort;
Mijn witgesteven kraag zoo plat gelijk een bord;
Op al mijn kleeren zat niet één uitwendig koordje,
En daar kwam uit mijn mond niet één onheblijk woordje.
‘Vrede zij dezen huize!’ zeide ik; en ik zag
Gelijk Sint Steven, toen de Hemel open lag,
't Wit van mijn oog omhoog. Ik noemde 'er niet als ‘zuster.’
Toen stelde zij, zoo 't scheen, haar hartje wat geruster.
Ik las haar altemet een schoon kapittel voor;
En lelde haar van niets als godsdienst aan het oor[1].
Dus kroop ik in haar gunst. Zij toonde zich wat blijer,
En ik werd mettertijd wat stouter en wat vrijer.
Eens nam ik ze in den arm en zei: ‘Ik wil het doen
Bij Ja en Neen!’ en gaf haar, op zijn Friesch, een zoen.
Toen bloosde zij kwansuis en zei: ‘Ei laat dat wezen!
Men moet het klappen van langtongde menschen vreezen.’
Ik zwoer haar, dat ik wel zoo heimlijk en sekreet
Was als de nacht, en zei: ‘Voorzeker, dat je 't weet,
Ik wil de kaars uitdoen!’ ‘O zweer niet,’ zei ze; ‘trouwen,
Doe uit de kaars, opdat gij uwen eed moogt hou'en...’

De reden waarom ik hier afbreek en niet voortschrijf is dezelfde waarom ik aan Prof. Van Vloten voorspel dat hij er niet in slagen zal om Starter met welwillendheid te doen ontvangen door het dusgenaamde groote publiek. Nog veel minder zal dit aan den heer Eckhoff gelukken, wiens bloemlezing *in usum Delphini* noodwendig mishagen moet aan alle partijen te gelijk. Doch ook eene volledige tekst-uitgaaf kan het gevolg niet hebben dat Starter van nu afaan algemeen worde gelezen. Een nederlandsch volksdichter der 17de eeuw kan in de 19de onmogelijk populair worden. Doch juist deze omstandigheid moet voor de ontwikkelde minderheid onzer natie een spoorslag zijn om goede tekst-edities als die van Hooft en Starter, ondernemingen die anders niet gedijen kunnen, uit liefde en

1 Tekst: ‘Niet als van godsdienst.’

nationaliteitsgevoel te helpen bevorderen. De kunstgewrochten uit het heldentijdvak ook van onze letterkunde behelzen een veel te weinig gewaardeerden schat van leering. De meer gemeenzame kennis aan al de beste voortbrengselen van de vaderlandsche litteratuur der 17de eeuw is eene dringende behoefte. Voor de groote menigte is die litteratuur uit den aard der zaak een gesloten boek; doch wie onzer op nationale beschaving prijs stelt, mag daarin geen vreemdeling zijn. De dreigende verbastering van onze taal, om slechts dit eene te noemen, kan het best worden gestuit door een telkens algemeener terugkeeren tot de geschriften van hen die tijdgenooten waren van de grondlegging en vroegste bevestiging onzer Republiek, het aanvangspunt van onze tweede volksgeschiedenis. Daarmede staat en valt de wedergeboorte van onze spreektaal, onze schrijftaal, onze parlementaire, onze balie-, onze kanseltaal.

CD. BUSKEN HUET.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 November 1862.

Al hebben wij ons voorgenomen om niet over de binnenlandsche politiek te spreken, al vergenoegen wij ons zeer bescheiden de geweldige zig-zag-gangen der algemeene politiek te verduidelijken, toch kunnen wij bijna niet anders, nu wij ons overzicht voor het December-nummer van dit tijdschrift schrijven, dan een dankbaren blik slaan op eigen toestand en op eigen binnenlandsch terrein. Met welk een behagelijk gevoel van rust en kalmte kunnen wij 't waarnemen hoe daar buiten alles woelt en in achterwaartsche rigting wordt gedreven! Ontbreekt het ons te dikwijls aan den prikkel die tot groote eerzucht aanzet, wij gaan ten minste niet terug, en 't woord vrijheid heeft bij ons nog een andere beteekenis dan willekeur van eene partij. Neen, nimmer ontplooit zich zoo onmerkbaar het stroeve gelaat van hem, die zeer te recht van eigen lof walgt, dan wanneer hij het oog slaat op vreemden toestand, op vreemde natie:

> Meinet ihr, drauszen sei 's besser auf Erden?
> Ueberall ist es auf Erden jetzt schlimm.

Of is niet de liberale partij in Frankrijk in rouwe en asch verzonken, nu zij de laatste wending der buitenlandsche politiek van 't kabinet te Parijs heeft moeten gadeslaan? Toen voor eenige maanden een nieuw politiek dagblad, la France, onder leiding van den vicomte de la Guéronnière werd opgericht, wist men dat dit blad de meer conservatieve nuancen der keizerlijke politiek, die door de keizerin en de meerderheid van den senaat werden vertegenwoordigd, moest uitdrukken: men had niet kunnen vermoeden, dat de keizer

zelf die richting zou inslaan. En toch is dit geschied. Al de vingerwijzingen van la Guéronnière zijn thans bevelen van den keizer, en het baat niet langer, dat Persigny's organen nog de progressistische zijde van het keizerrijk op den voorgrond willen stellen; Drouin de L'huys handelt juist in omgekeerden zin.

Twee dépêches van den minister van buitenlandsche zaken hebben den weg, die ingeslagen is, afgebakend. De eene is tegen Amerika, de andere tegen Italië gericht.

Wij hebben reeds vroeger herinnerd, dat èn in Engeland èn in Frankrijk eene machtige partij bestaat, die onwillekeurig hare sympathie schenkt aan de opgestane zuidelijke provinciën der vereenigde staten van Noord-Amerika. In Engeland is dit verschijnsel zeer ligt te verklaren. Reeds van zelf ziet men het aldaar met geen leede oogen, dat de overmoedige en trotsche staat, die op alle wateren de mededinging tegen Engeland wist vol te houden, nu als het ware in twee deelen wordt gescheiden. Denkt men nu daarbij hoe Engelands fabriekdistrikten bitterlijk geteisterd worden door den oorlog, daar het katoen uit de zuidelijke staten, ten gevolge der blocquade, niet kan aankomen, dan begrijpt men het hoe Engeland het einde van den oorlog wenscht, de scheiding der Zuidelijke Staten zou toejuichen, en zich weldra meester maken van de markt aldaar. Niet zoo verklaarbaar is bij den eersten oogopslag de sympathie van Frankrijk voor die zuidelijke staten. Wel is waar lijdt ook Frankrijks fabriekwezen zeer door den oorlog van Amerika, doch wanneer men bedenkt, hoe het opkomende Frankrijk der revolutie zijne zonen naar Washington zond om het bij te staan in den vrijheidskrijg tegen Engeland, wanneer men nagaat met wat een aureool de namen van Lafayette en Rochambeau nog steeds in Frankrijk zijn omgeven, dan wordt het reeds onverklaarbaar, hoe datzelfde Frankrijk thans met zooveel zelfbehagen die republiek uiteen ziet springen. Dit alles wordt nog onbegrijpelijker wanneer men bedenkt, dat Napoleon III thans Frankrijks lotgevallen leidt. Men herinnert zich toch hoe Napoleon I Frankrijks laatste coloniën in Noord-Amerika aan de republiek der Vereenigde Staten verkocht om een tegenwicht tegenover Engeland te consolideren: en men had gegist, dat de opvolger van den oom deze traditie zou vervolgen. Napoleon III heeft ook in deze begrepen een eigen politiek te moeten volgen. Sinds dat Frankrijk door zijn zorgen en door die van Louis Philippe een eigen krachtige marine heeft, schijnt hij zich tegenover Engeland zeker te rekenen. Begeerlijker schijnt het hem thans

de oude politiek van de tijden van Lodewijk XIV op te nemen, en op alle streken der wereld de Fransche vlag te doen wapperen. Met het oog daarop is de tocht tegen Mexico ondernomen, en eene welkome gelegenheid biedt zich nu voor hem aan om met het Zuiden der Vereenigde Staten zamen te werken. Daarbij mag niet verheeld worden, dat de zaak van het Zuiden bij het Fransche volk steeds eenige sympathie heeft gevonden. Het Fransche volk toch is wel is waar het volk der beschaving, maar heeft van die beschaving toch altijd slechts le coté brillant (om het dus uit te drukken) onder zijne hoede genomen. Tot al wat schoonschijnend, al wat schitterend, al wat quasi-ridderlijk scheen gevoelde die natie zich het liefst aangetrokken. Bij den opkomenden strijd tusschen de twee deelen van Amerika, was het voor 't Zuiden, waar het leven met zeker vernis overtrokken, waar een aristocratie wereldsche en krijgshaftige deugden kan ten toon spreiden, dat Frankrijks sympathie zich vertoonde. Voor het Noorden, waar de Yankee-type slechts van dollars droomde, en in plaats van kunstmuseums entrepôts van koopwaren bouwde, had het niets dan minachting over. De waarachtige beteekenis der slavernij werd ook te zelden door het algemeen gevoeld, en met de oncle-Tomerie dreef een ieder geestig Parijzenaar zeer opzettelijk den spot. Dus komt het, dat Napoleon III op den steun zijner natie kon rekenen toen hij zijn minister de dépêche van 30 October liet schrijven.

Die dépêche is gericht aan de hoven van Engeland en van Rusland. Zij behelst het voorstel om gezamenlijk eene bemiddeling tusschen de strijdende partijen te bewerkstelligen. Na vermeld te hebben welke rampen door dien woedenden oorlog worden te weeg gebracht, en geconstateerd te hebben, dat de politiek van Frankrijk eene politiek van stricte neutraliteit is geweest, gaat de minister over tot een betoog om te bewijzen, dat er tot nog toe een juist evenwicht van krachten tusschen de beide partijen is geweest. Bij zulk een gelijke positie der strijdvoerenden kan het raadzaam wezen eene poging te wagen om een wapenstilstand tot stand te brengen, een wapenstilstand, die zes maanden zou moeten duren. In dien tusschentijd konden de grondslagen voor een duurzamen vrede gelegd worden. - Al dadelijk, bij den eersten oogopslag, blijkt het duidelijk met welke perfidie dit voorstel is ingerigt. Die wapenstilstand toch zal geheel ten voordeele van het Zuiden uitloopen. Het Zuiden immers wordt streng door het Noorden geblocqueerd. Wanneer nu die blocquade wordt opgeheven, vindt het Zuiden ge-

legenheid zich nieuwe hulpbronnen te verschaffen, om den strijd te krachtiger te kunnen voeren. Daarbij is het onwaar, dat de strijdkrachten der beide partijen op dit oogenblik in volmaakt evenwicht zich bevinden. Wel is waar is nog nimmer een beslissende slag gevoerd, maar het Noorden is meester van de Mississipi en van Nieuw-Orleans, blocqueert voorts alle havens van het Zuiden: en de eerste voorwaarde van den wapenstilstand zou wezen, dat het Noorden die voordeelen voor een zestal maanden opgaf. Zulk een voorstel is toch waarlijk al te zonderling. Daarbij zijn - tenzij alle berichten niet te vertrouwen zijn - de ressources van het Zuiden aan 't verminderen, terwijl die van het Noorden nog steeds onuitputtelijk zijn: wel is waar is er in het Noorden een groote partij, die den laatsten maatregel van Lincoln, de opheffing der slavernij, ten sterkste afkeurt, maar hierin zijn allen het ééns, dat de Unie moet worden hersteld, en dat de afscheiding niet dan ter laatste ure moet worden toegestaan. Eerst wanneer al het bloed, al het geld, dat men heeft, is opgeofferd, dan eerst mag men van afscheiding spreken.

Engeland en Rusland hebben dit te recht ingezien, en aan Drouin de L'huys geantwoord, dat het nog geen tijd was om zulk een stap te beproeven.

De tweede dépêche van den heer Drouin de L'huys is van even bedroevenden inhoud. De geschiedenis dezer dépêche is de volgende: Dadelijk na de gevangenneming van Garibaldi, ten gevolge van het gevecht bij Aspromonte, had de Italiaansche minister van buitenlandsche zaken, generaal Durando, eene dépêche aan het Fransche gouvernement gezonden, waarbij werd aangedrongen op de ontruiming van Rome door de Fransche troepen. Dit stuk, gedateerd 10 September, was de twistappel geworden van de keizerlijke raadslieden: terwijl Thouvenel eenvoudigweg er op antwoorden wilde met verwijzing naar de vroegere politiek van Frankrijk, meende de meer conservatieve omgeving, dat zulk een stuk door Frankrijk niet kon worden beantwoord. Ondertusschen viel Thouvenel, en Durando had de gelegenheid waargenomen om den 8sten October eene nieuwe dépêche naar Parijs te zenden, waarin hetzelfde, doch op ietwat beleefder wijze, gevraagd werd. Het is deze laatste dépêche, die door Drouin wordt beantwoord.

Het antwoord is voor Italië zeer ontmoedigend. Na te hebben geconstateerd, dat ten gevolge van den inval der Sardinische troepen in de Romagna het gouvernement van den keizer zijne solidariteit

moest losmaken van een politiek, die niet de zijne was, - gaat de minister de verschillende gebeurtenissen na, die sinds dien tijd hebben plaats gehad, in verband met de pogingen van den keizer om eene verzoening tot stand te brengen tusschen de politiek van het Turijnsche kabinet en het streven van het hof van Rome. Van het hof van Rome wordt het volgende gezegd: nous avons eu à regretter la persistance avec laquelle la cour de Rome s'est refusée à rechercher avec nous les bases d'une transaction acceptable. Doch de ware schuld - dus gaat de minister voort - ligt aan het hof te Turijn. De dépêche van generaal Durando heeft alle hoop ontnomen om het Italiaansche gouvernement tot betere inzichten te brengen. En présence de cette affirmation solennelle et de cette révendication peremptoire, toute discussion me parait inutile et toute tentative de transaction illusoire. In één woord Drouin weigert om den Italiaanschen minister op dat terrein te volgen: wat de dépêche aangaat, dus eindigt Drouin, j'y cherche vainement les éléments d'une negociation à laquelle nous puissions nous prêter.

Zoo zijn dus de kaarten geheel en al gekeerd. Was het tot nu toe de gewoonte geweest om op te komen tegen het non possumus van het pausselijk bewind, en gebruikte men alléén van het hof te Rome het woord hardnekkigheid: thands heeft men het omgekeerde gaan beproeven, en wordt Ratazzi's bewind met dezelfde bewoordingen begroet. De tijden van den soufflet moral, die eens de pausselijke minister kardinaal de Mérode ontving, zijn voorbij, en zoo er ooit een werkelijke slag in 't aangezicht is gegeven, dan is het de dépêche, die aan Ratazzi wordt gezonden.

Onnoodig is het hierbij te voegen, dat het beginsel door Billault in de wetgevende kamers verdedigd, te weten dat Rome toch eigenlijk aan de Romeinen behoort, voor goed is ter zijde gezet: voor het oogenblik moeten deze klanken goed bevriezen, om misschien later bij het naderen van de lente, even als de toonen in den beroemden waldhoorn van den vrijheer von Münchhausen, te ontdooijen en hunne melodie weder te doen hooren.

Ondertusschen is de generaal Forey in Mexico geland, en heeft hij de leiding der zaken op zich genomen: Almonte is voorshands gedesavoueerd, en de banier der beschaving wappert op die verre kusten. Ons wil het echter soms toeschijnen, alsof de beschaving hier wordt opgevat in den geest van den Engelschen rechter, die op een onbekend oord gestrand, zijn hoed afnam toen hij een galg zag, en uitriep: de hemel zij gedankt, de beschaving is hier doorgedrongen.

In de Vereenigde Staten van Noord-America is de proclamatie van Lincoln, waarbij de opheffing der slavernij wordt bevolen, nog steeds het groote geschilpunt. De vroegere politieke partijen hebben in het Noorden weder gelegenheid gevonden hare krachten tegen elkander te meten, en de uitslag is niet ten voordeele van den president geweest. Ten tijde der keuze van den nieuwen president (4 Maart 1861) waren er in dat Noorden twee groote partijen, de democraten en de republikeinen. De eersten stonden bepaald op het standpunt der constitutie, zoo als zich die langzamerhand had ontwikkeld, zij wenschten allereerst het behoud der Unie, op den breeden democratischen grondslag, zoo als die door Washington en Jefferson was gelegd: de tweede partij wilde zeer zeker ook de Unie behouden, maar stelde als eerste voorwaarde van haar bestaan, dat de aanmatiging der zuidelijke Staten, om de slavernij meer en meer uit te breiden, moest worden weêrstaan. Het was deze laatste partij, die de zege wegdroeg toen Lincoln tot president werd gekozen.

Het Zuiden nam den handschoen op en begon de scheiding te bewerkstelligen. Het werk van Lincoln nu had moeten zijn om volgens de beginselen van zijne partij de opheffing der slavernij tot leuze te nemen. Dit werd echter niet door hem beproefd. Integendeel het waren de gedachten der democratische partij, die bij zijn optreden door hem werden verwerkelijkt: een Fremont werd zelfs afgezet, omdat hij in Missouri de vaan der republikeinen had opgeheven, en als doel van geheel den strijd werd aangegeven: het herstel der Unie. Door deze maatregelen werd al dadelijk de groote partij, die Lincoln op den voorzittersstoel had geplaatst, gedesorganiseerd: wel is waar kwam Lincoln langzamerhand terug tot het punt vanwaar hij eigenlijk had moeten uitgaan: doch het gedurig wankelen van Lincoln, zijn tasten in plaats van vast te besturen, zijn zoeken naar een vaste basis, zijn her- en derwaarts slingeren hebben de gewone wrange vruchten gedragen; het land toch heeft bij de laatste verkiezingen voor het congres aan de vertegenwoordigers der democratische partij de overwinning gegeven. De partij der republikeinen is, vooral te New-York, geheel en al verslagen.

Deze overwinning der demoeratische partij, die overigens voorloopig slechts een morelen invloed kan hebben, daar het mandaat der vroegere vertegenwoordigers nog tot Maart van het volgende jaar loopt, heeft echter al dadelijk een zeer groot gevolg gehad, en wel de afzetting van generaal Mac-Clellan als opperhoofd van het leger aan de Potomac.

De generaal Mac-Clellan toch is openlijk der democratische partij toegedaan. Nu heeft hij sedert het begin van den oorlog steeds blootgestaan aan de verwijten van de omgeving van Lincoln, die in zijn voorzichtig dralen, in zijn zwaartillendheid, in zijn gedurig ontwijken van den strijd, slechts de manoeuvres zagen van éénen, die inderdaad den strijd tegen het Zuiden, zooals hij ten lange leste ook door Lincoln werd opgevat, afkeurde. Daar hij echter tevens de beste generaal van het Noorden was, de eenige, die reeds vroeger bewijzen had gegeven van voortreffelijken krijgsmanszin, wist Lincoln niet - het is nu duidelijk genoeg - wat met hem te beginnen. Eindelijk verstoutte hij zich, en ontnam aan Mac-Clellan het opperbevel der legers van het Noorden, om het aan generaal Halleck te geven. En daar hij nu na den terugtogt van den vijand uit Maryland alweder geweigerd heeft de Potomac over te trekken om Richmond te gaan bestoken, hoewel het uitdrukkelijk bevel van Halleck zulks hem gebood, heeft Lincoln begrepen, dat geen andere keuze hem overbleef dan den dralenden veldheer af te zetten. Gewichtig voorzeker is deze beslissing, want dit weet de president toch ook, dat hij zich de haat van geheel de democratische partij op den hals haalt, en in den afgezetten Mac-Clellan zich een schrikwekkenden antagonist schept. Doch Lincoln schijnt te begrijpen, dat hij eene spoedige overwinning dringend noodig heeft om der republikeinsche partij weder haar overwicht te verschaffen, en de aarzelingen van een Mac-Clellan moesten eindelijk ophouden.

De proclamatie van Lincoln betreffende de slavernij, hoe heftig door velen bestreden, die nog altijd het belang boven het recht stellen, begint toch ook allengs hare verdedigers te vinden. Onder die verdedigers merkten wij een man op, die alleen een leger waard is: wij noemen Emerson. De figuur van dezen oorspronkelijken wijsgeer en diepen denker is bekend genoeg aan allen, die eenigzins de ontwikkeling der laatste jaren hebben gevolgd. Gedurig herhaalden wij dan ook als aan ons zelven de vraag: wat zou Emerson wel over dat alles denken? Zit die wijsgeer nu eenzaam te peinzen, zonder het volk, dat thans vooral zijn opwekking noodig heeft, den regten weg te wijzen? Neen, hij heeft gesproken, en zijn woord is een aanmoediging aan Lincoln, om op den ingeslagen weg voort te gaan. ‘Het leven in Amerika - dus spreekt hij - had in de laatste jaren veel van zijn aantrekkelijkheid verloren. Het slechte gebruik van macht maakt het leven ondragelijk en den zonneschijn duister. Nu zal echter een dag aanbreken, die de meesten

van ons niet durfden hopen te zien; eene gebeurtenis zal plaats hebben, welke den ontzettenden oorlog, zijn kosten en wisselvalligheden waard is. October, November en December zullen over kloppende harten en peizende breinen voorbijgaan; dán zal het uur slaan en alle afstammelingen van het Afrikaansch geslacht, die tot ons kunnen snellen, zullen verzekerd zijn van de bescherming der Amerikaansche wet.'

Zoo spreekt Emerson, en wij ook, wij voegen onze wenschen bij de zijne. Moge Lincoln slechts niet meer wankelen! De kansen van het Noorden staan nog zoo slecht niet, als Napoleon III zich schijnt te verbeelden. Nog beveelt generaal Sherman te Memphis en generaal Butler te Nieuw-Orleans; de vloot is ook niet gering te achten, aangevoerd als zij wordt door kloeke zeelieden als David Porter, en nog veel moet er geschieden voordat een mediatie kan plaats hebben.

Boozer uitwerking zal de dépêche van Drouin de L'huys op Italië hebben: of liever, zij heeft die reeds. Het parlement is den 18^{den} November te Turyn bijeengekomen, en de verdeeldheid die overal heerscht, komt voortdurend meer aan den dag.

Het bestuur van Ratazzi heeft aan Italië het vertrouwen op zich zelve ontnomen. Waarop zal men verder ook bouwen? Op de diplomatie; - maar die van Ratazzi is zoo ver gegaan als maar eenigzins mogelijk was: tot zelfs de minste wenken van Napoleon III zijn opgevolgd, en het resultaat is de dépêche van Drouin de L'huys; op den oorlog: - maar Ratazzi heeft zorg gedragen dat de krijgsmansaureool, die den naam van Garibaldi mocht omringen, geheel is verbleekt: deze kon met zijn vrijwilligers niet stand houden tegen een enkel regiment bersaglieri; hoe zal hij het hoofd bieden aan de vereenigde legermacht van Oostenrijk en Frankrijk? De partij is voor Italië bepaald verloren, en de slechte speler was Ratazzi. Beproeven wij een ander ministerie, zoo roepen enkele afgevaardigden te Turyn: doch met hoeveel stemverheffing deze kreet ook wordt aangeheven, het hart klopt niet stouter, men durft het oog niet moediger opslaan. Want geen minister, hoe schrander en hoe handig hij ook moge zijn, zal Italië vooreerst uit het pijnlijk dilemma kunnen redden, waarin Ratazzi haar heeft gebracht. De staat van beleg waarin Napels nog steeds moet gehouden worden, spreekt ook waarlijk luide genoeg.

Het schijnt dat de meerderheid van het parlement, hoewel zij zeer goed inziet dat geen minister op het oogenblik den toestand kan verbeteren, echter in antwoord op den val van Thouvenel, Ratazzi

wil doen aftreden. De ridder Buoncompagni, dezelfde die eens te Florence zoo geslepen tegenover prins Napoleon wist te ageren, heeft de grieven der meerderheid tegen Ratazzi geformuleerd en heeft aan het ministerie alle morele kracht betwist. Mordini, de man der uiterste linkerzijde, is mede dadelijk opgestaan, om te protesteren tegen de gevangenneming, waaraan hij tijdens den tocht van Garibaldi had blootgestaan. Wij kennen het antwoord van Ratazzi nog niet. Wij durven echter voorspellen dat zijn antwoorden van groote gevatheid zullen getuigen. Want zeker, zoo Ratazzi ergens meester is, dan is het in het parlementaire debat. Daar heeft hij ook vroeger zijn schoonste laauweren behaald, daar kan hij nogmaals schitteren. Het zal een schoon schouwspel zijn voor hen, die het kunnen bewonderen dat men speldeprikken aan zijn medestanders geeft, terwijl men den degen in de hand tegenover zijn vijand moest hebben.

Juist terzelfder tijd had er in de stad Asti eene indrukwekkende plegtigheid plaats, waaraan de gebeurtenissen der laatste maanden een zonderlinge actualiteit gaven. Een standbeeld werd daar opgericht voor den grooten hater der Franschen (Misogallo), voor Alfieri. Hoe deze dichter, in zijn gespierde zangen, Italië haar bewustzijn teruggaf, hoe hij, wars van alle geleende gaven, in eigen kracht en eigen oorspronkelijkheid den hefboom tot groote gedachten en groote daden zocht, werd door menigeen te Asti herdacht. Men wist er ook met zekeren trots van te gewagen, dat diezelfde Alfieri tot de hooge aristocratie van Piemont had behoord, en men herinnerde zich met hoeveel aandrang de geheele adel in Italië het bevrijdingswerk steeds had bevorderd: men maakte de opmerking, dat in hun hooghartige taal ietwat meer eergevoel sprak, dan in de peroraties van den advocaat Ratazzi.

Van Italië op Griekenland over te springen, gaat in alle opzichten zeer gemakkelijk. Tusschen de Italiaansche en de Grieksche beweging was van den beginne af aan eenige zamenhang, en ook hier is het vooral de houding der vreemde machten, die in de eerste plaats van belang is.

De houding van Engeland, Oostenrijk, Rusland en Frankrijk, dat wil zeggen van de vier mogendheden die over het lot van Griekenland hebben te beslissen, is zeer opmerkelijk. Volkomen non-interventie wordt toegezegd, en ter loops wordt herinnerd aan de bepaling van het tractaat van 1832, waarbij de groote mogendheden zich verbonden geen vorst, aan haar dynastie verwant, op den troon van Griekenland te plaatsen. Rusland scheen in het begin dat trac-

taat vergeten te hebben; ten minste de hertog van Leuchtenberg werd vrij openlijk als pretendent door dat rijk op den voorgrond gesteld. Engeland maakte daarvan gebruik, om als kandidaat naar den troon den tweeden zoon van koningin Vietoria, prins Alfred, aan te wijzen. Daar op die wijze wellicht de Iönische eilanden aan Griekenland zouden worden toegevoegd, vond deze candidatuur dadelijk zeer veel bijval onder het Grieksche volk: en de Russische regering leest thans met zeer veel ijver in het tractaat van het jaar 1832.

Aan andere kandidaten ontbreekt het anders waarlijk niet; de graaf van Vlaanderen, de hertog van Aosta, zelfs prins Ypsilanti en zoovele anderen worden genoemd, en de politieke tinnegieterij van alle Europesche leegloopers kan zich in ruime banen bewegen.

Ondertusschen heeft het voorloopig bewind, bestaande uit de HH. Bulgaris, de admiraal Canaris en Rouphos, gepoogd de orde te handhaven: het nationaal congres is bijeengeroepen tegen 22 December, en de Grieken, die in het buitenland wonen, zijn ook geregtigd verklaard mede te kiezen.

In het begin scheen alles zoo regelmatig te gaan, en scheen er zoo weinig veranderd, dat men zich afvroeg of men niet beter had gedaan liever den dood van koning Otto af te wachten. Griekenland toeh bleef Griekenland; de man uit Beijeren ontbrak alléén.

Langzamerhand zijn echter de twisten gekomen, die onvermijdelijk het deel zijn van elk voorloopig bewind. De admiraal Canaris laat zich niet langer door Bulgaris gebruiken, en onder het volk begint zich een partij te vormen, opgewekt door den zoon van generaal Grivas, die de republiek boven het koningschap zou verkiezen. Dit is echter zeker, dat voorloopig Griekenland onschadelijk is gemaakt tegenover Turkije.

Zeer handig heeft de Engelsche diplomatie in dat alles gewerkt. Turkije is nog altijd het troetelkind van de Engelsche lords, en Rusland nog steeds de groote antagonist: men gist algemeen, dat de candidatuur van Prins Alfred slechts daarom zoo ijverig door Engeland op den voorgrond is geplaatst om Rusland des te vaster aan het tractaat van 1832 te doen vastklemmen, en den hertog van Leuchtenberg aldus onmogelijk te maken.

Engelands aristocratie toch heeft nimmer geloofd aan de herleving van Griekenland. De slag bij Navarino op de Turken werd door lord Wellington ronduit een untoward event genoemd, en steeds hebben die lords zeer fijn gemeesmuild wanneer men van de afstammelingen van Pericles en Themistocles sprak. Steeds hebben zij

blijven beweren, dat Fallmerayer's stelling onweerlegd is gebleven. Deze toch heeft bijna duidelijk aangetoond, dat de geheele Grieksche natie in de tijden van Justinianus door de Avaro-Slaven was verwoest, welke Slaven gedurende drie eeuwen het oude Griekenland hebben bezet en gedenationaliseerd. Tegenover deze stelling hebben de Engelschen altijd andere bewijsgronden dan declamaties geëischt: en zij hebben zich dan ook steeds gewacht van overspannen verwachtingen aangaande de naneven der Hellenen. Zij hebben dus niet de sentimentele zijde maar den politieken kant van het vraagstuk in oogenschouw genomen, en besloten niet dadelijk Turkije aan die Grieken prijs te geven.

Engeland, en vooral haar dictator lord Palmerston, is bij de wisseling van omstandigheden, die Europa beroeren, zeer op de wacht. Geen feit ontsnapt zijn aandacht; overal is zijn inwerking te bespeuren. Beleefdheden worden tegenover Oostenrijk in acht genomen ter wille van de Oostersche politiek, en uiterst voorzichtig is de houding van het ministerie tegenover America.

Een enkele maal moest lord Palmerston zich wel over den algemeenen gang der politiek uitlaten, doch ook toen liet hij veel gissen, doch verduidelijkte hij zeer weinig. Het was den 10^{den} November, bij gelegenheid, dat de nieuwe lord-mayor moest gekozen worden. Alle aardsche heerlijkheid heeft een einde, en dus moest ook eindelijk de ten vorige jare met zooveel bazuingeschal herkozen heer Cubitt aftreden. De nieuwe lord-mayor, de heer Anderson Rose, nam bezit van zijn waardigheid en de jaarlijks herhaalde optocht bracht weder Londen in rep en roer. Wel is waar verliest die optocht door hare jaarlijksche vertooning wel iets van haar frischheid, maar toch blijft de trein, in haar middeleeuwsch gewaad en schitterenden kleurendos getooid, een zeer pittoresk schouwspel opleveren. In tegenoverstelling van den cosmopolitischen nivellerenden tijdgeest steekt niet onaardig af het feest, dat jaarlijks ten minste door ééne stad ter eere van haar eigen municipaliteit wordt gevierd. Hoe dikwijls ook opgemerkt, altijd treft de bijzonderheid, dat de Engelsche vrijheid zich in die middeleeuwsche vormen het best heeft ontwikkeld: wil de democratie slechts vrijheid met gelijkheid gepaard, daar in Londen heerscht de vrijheid juist te midden van de grootste ongelijkheid. Het oude gildenhuis (Guild-hall), waar het feest wordt gevierd, dat den nieuwen lord-mayor moet verwelkomen, wekt dan ook altijd de goede oude herinneringen van Engeland op, en nimmer verzuimen de ministers aldaar tegenwoordig te zijn.

Hoe dikwijls hebben wij bij zulk een gelegenheid den ouden Palmerston kunnen bewonderen! Hoe kon hij tegenover die vreemde diplomaten en deftige gezichten bluffen van Oud-Engelands kracht en moed. Welke zware schoten vuurde hij in zijn luchthartigheid af tegen al de absolute regeringen van het vaste land!

De pruiken der heeren Aldermen begonnen langzamerhand te knikken en te schudden: dat was ten minste een minister, die geen politiek van wolken en maneschijn bedoelde: hij zat niet met de armen gekruisd van over de gaanderij het gewoel der aarde aan te zien; neen, deze hielp zelf een handje mede. Echte woelwater, wist hij een ieder in beweging te brengen!

Dus hebben wij hem bij vorige gelegenheden gekend. Thans echter trok hij zeer bedachtzaam de wenkbraauwen zamen, en wenkte hij met het oog aan de aldermen en de pruiken, dat hij heel zwaarwichtig niets zou zeggen. Hij vertelde hun dan ook hoofdzakelijk hoe de nood der fabrieksdistricten hem zeer ter harte ging, hoe hij met bijzonder veel genoegen de meerderjarigheid van den kroonprins - die dit jaar invalt - begroette, en eindelijk, dat hij veel diners had bijgewoond hem door vorsten aangeboden, maar geen dat zoo intrinsiek goed was als dat, 't welk de aldermen hem nu voorzetten. Dit alles werd door die heeren op den behoorlijken prijs gesteld, en toen zij zagen, dat alle vreemde gezanten en diplomaten zonderling in de rondte zagen, begonnen zij ééns zoo hard als anders hun bijval aan den ouden lord te schenken.

Lord Palmerston herinnerde aan de meerderjarigheid van den prins van Wales; terzelfder tijd werd de tijding officiëel, dat de prins ten huwelijk heeft gevraagd de prinses Alexandrina van Denemarken.

Moeijelijkheden zijn op het terrein van het zeerecht overigens weder te voorzien tusschen Engeland en Noord-America. De Alabama, gecommandeerd door kapitein Semnes der Zuidelijke Staten, is in een Engelsche haven gekocht en uitgerust, en verbrandt thans elk koopvaardijschip der Noordelijken, dat zij ontmoet. De Montgomery, een Engelsch vaartuig, is op onwettige wijze door de Noordelijken gevisiteerd: al welke geschilpunten nog eene oplossing wachten. Wellicht is het met het oog op al deze moeijelijkheden, dat de Fransche keizer een ander ambassadeur te Londen heeft benoemd. Sinds twee jaren werd die post vervuld door den graaf de Flahault, een der oudste Fransche staatslieden, reeds bekend als generaal onder Napoleon I. Die graaf, zelf met een Engelsche

pairesse gehuwd, was reeds door zijn persoon een waarborg van de verdere zamenwerking der twee wezenlijk groote mogendheden van Europa: Engeland en Frankrijk: all the rest being only great weaknesses, however big their looks or bullying their language, zoo als lord Aberdeen zeide. Thans is die graaf de Flahault als Fransch ambassadeur te Londen vervangen door baron Gros, denzelfden, die in China met lord Elgin de bekende Engelsch-Fransche expeditie leidde.

Wij wenden ons thans tot Pruissen en Duitschland, na opgemerkt te hebben dat Rusland een geheele hervorming heeft tot stand gebracht in zijn rechterlijke organisatie, al hetwelk zeer door ons zou toegejuichd worden, zoo niet het recht zelf op de gruwzaamste wijze door Rusland in Polen weder werd vertrapt.

Pruissen dan heeft deze maand als het ware eenigzins uitgerust na den woedenden strijd, dien wij in ons vorig overzicht hebben geschetst. Slechts niet in dien zin uitgerust, dat het volk niet waakzaam is gebleven: neen, al zou het te sterk zijn om te willen beweren, dat het Pruissische volk doordrongen was van het gezegde van Royer-Collard: les constitutions ne sont pas des tentes dressées pour le sommeil: zoo is het stellig een waarheid, dat de koning wel zorgde dat het volk wakker bleef. Want zonderlinger houding dan die vorst nu heeft aangenomen, is wel niet denkbaar. Blijkbaar is de koning zeer verlegen en zeer ontroerd over de stappen door hem verricht. Hem moet dus moed worden toegesproken. Hij is geen persoonlijkheid zoo als zijn groote voorvader Frederik de Groote of als Napoleon III, die van te voren koel de kansen berekenen, doch als éénmaal het besluit is genomen, voor geen gevolgtrekking terugdeinzen: integendeel, de koning is in zijn hart een eerlijk man, die slechts geen verstand heeft van zijn roeping als constitutioneel vorst. Zoo gaarne verbeeldde hij zich een middelaar tusschen God en Pruissen te wezen. Ach, waarom is de droom gestoord? Op dan, mijne getrouwen! Komt van alle kanten, schaart u nogmaals om mijn troon, laat mij denken dat ik nog den gewijden scepter over u zwaai: het rijk der gerechtigheid en der vrede zal ik inwijden, met plegtigen ernst zal ik u den weg wijzen waarop gij mijn en des Heeren wil volbrengt: mijn landsvaderlijk hart klopt nog voor u allen, mijn zegen..... ziet, zij komen, uit elke gemeente, uit elke stad wandelen zes, soms twaalf mannen, - en alleen de Kreuz-zeitung weet hoeveel moeite het gekost heeft ze bij elkander te brengen - die het op zich durven nemen om den koning moed in te spreken,

met andere woorden, hem een loyaliteits-adres voor te lezen. Schrikverwekkend eentoonig, slaapwekkend en eenvormig zijn die adressen - de Kreuz-zeitung weet 't best wat de oorzaak daarvan is - ze spreken van een onzinnig streven onzer eeuw, van een krachtig koningschap, van een kroon door Gods genade gegeven, van een niet buigen voor de democratie, van landsvaderlijkheid, enz. - en de koning, wel is waar zeer verwonderd over de zonderlinge figuren, die hem dat alles komen vertellen, knikt goedig met het hoofd en beaamt dat alles zeer genadig. ‘Ja - die booze raadgevers, zij hebben den godsdienstigen zin van mijn volk bedorven, de meesten in mijn land gelooven niet ééns meer; zij willen geen oorlogs-budget mij geven; maar niet waar, mijne Heeren’ - en het is hier de beurt der zonderlinge figuren om zich te verwonderen, dat zij aldus worden toegesproken en fatsoenlijk behandeld - ‘wij zullen niet buigen.’ De Heer von Bismarck-Schönhausen begrijpt echter, dat op die wijze geen overwinning wordt behaald. Die goede lieden meenen het best, doch vormen met hen allen nog geen leger, en een leger moeten wij hebben, Hij is dus op een anderen inval gekomen. Eerst is hij zelf naar Parijs vertrokken om den keizer te bedanken voor de welwillendheid die hij als ambassadeur aan het hof der Tuileriën mocht genieten: toen heeft hij, te Berlijn teruggekeerd, dadelijk al de provinciale staten der verschillende provinciën bijeengeroepen. Men herinnert zich dat tot op het jaar 1847 de verschillende provinciale staten der gewesten, waaruit Pruissen bestaat, de eenige vertegenwoordiging was waardoor Pruissen zijn wenschen kon kenbaar maken. Wel is waar had koning Frederik Wilhelm III, nadat hij door de hulp van zijn volk zijn koningrijk, dat door Napoleon den Groote was verbeurd verklaard, terug had gewonnen, aan zijn volk een algemeene vertegenwoordiging beloofd: doch Napoleon werd naar St. Helena gebracht, keizer Alexander van Rusland bedacht de Heilige Alliantie en het volk kreeg geen constitutie. In 1847 echter, nadat hij reeds zeven jaren was gestorven, begreep zijn zoon, koning Frederik Wilhelm IV, door den nood gedwongen, de beloften van zijn vader te moeten volvoeren. Hij kwam op den vernuftigen inval om al de provinciale staten bij elkander te voegen, dan zou dat wel een algemeene vergadering vormen. Dit alles mislukte, vooral ook door toedoen van von Vincke; de revolutie barstte in 1848 los, en de kamers der volksvertegenwoordiging kwamen tot stand. Ondertusschen zijn de oude provinciale staten blijven bestaan, doch uit den aard der zaak is daarin het oude regime van Pruissen alleen vertegenwoor-

digd: de adel heeft in alles daar de toongevende stem. Reeds sedert eenigen tijd was dan ook bij de hooge regering een wetsontwerp van graaf Schwerin aanhangig, waarbij de zoogenaamde Kreisordnung geheel werd vervormd. Von Bismarck-Schönhausen heeft nu in die oude provinciale staten zijn steun gezien. Onder den schijn van ze te raadplegen over de Kreisordnung van graaf Schwerin, heeft hij ze bijeengeroepen, om ook van hun kant loyaliteits-adressen aan den koning aan te bieden. En die staten zijn reeds aan 't werk.

Inmiddels poogt hij als een handig tacticus de aandacht van het binnenlandsch bestuur af te wenden. Drie questiën zijn op het oogenblik aanhangig, waarin hij eenige inwerking kan beproeven, te weten: de Deensche questie, de Keur-Hessische questie, en de crisis van het Tolverbond. Aan de twee eerste zal eene nota worden toegewijd; die voor Keur-Hessen zal pikant zijn; - wat het Tolverbond betreft, zoo zal met kracht het handelsverdrag met Frankrijk worden gehandhaafd, en zal aan Saksen, Beijeren en Wurtemberg getoond worden, dat een Pruissisch minister het aan een vreemde natie gegeven woord weet gestand te doen.

Duitschland ziet dit alles met groote, verwonderde oogen aan. Wetende dat von Bismarck-Schönhausen de grootste vijand zich steeds heeft getoond van de groot-Duitsche pretentiën, heeft het gemeend dat het zaak was nu te toonen dat die richting eenige kracht heeft. Al de invloed toch, dien Pruissen in het jaar 1858 had gewonnen, is reeds lang weder verspeeld. De zoogenaamde nationaal-partij moge roemen en vergaderingen houden en warme toasten uitslaan, zij weet zelve te goed dat men - door de schuld van Pruissens regering - nog even ver is als in het jaar 1848. Met betrekking tot de éénheid van Duitschland heeft men nog altijd de klein-Duitsche partij, die voorgeeft alleen op de waarlijk-Duitsche elementen te letten, en die dus natuurlijk Oostenrijk moet buitensluiten: en men heeft de groot-Duitsche partij, die juist Oostenrijk tot zwaartepunt van geheel het éénig Duitschland wil maken: van de Noordzee tot de Mincio zij alles een éénig Germanje.

De voorstanders nu van dat laatste denkbeeld kwamen deze maand weder te Frankfort hijéén. Het was een in alle opzichten luisterrijke vergadering. Het Zuiden had de beste van zijn zonen, zijn krachtigste burgers gezonden; de adel had zich niet ter zijde gehouden, en ook de geestelijkheid was goed vertegenwoordigd. De heer Weiss, de bekende voorzitter der Volksvertegenwoordiging te

München, leidde de vergadering met zijn uitnemenden tact, en slechts twee zittingen werden gehouden, om niet door overmaat van redevoeringen verwarring te weeg te brengen. De vergadering was 280 à 300 leden sterk en notabiliteiten als M. Mohl en Heinrich von Gagern waren tegenwoordig. Wij kunnen natuurlijk geen verslag geven van al de redevoeringen daar gehouden: slechts willen wij opmerken, dat de debatten voornamenlijk hierover liepen, in hoeverre het raadzaam zou wezen aan te dringen op eene algemeene vertegenwoordiging van Duitschland, zamengesteld uit gedelegeerden der kamers der verschillende Staten. Eindelijk werd natuurlijk besloten: dat een Groszdeutscher Verein zou worden geconstitueerd.

Natuurlijk zeggen wij; - zoo het echter onze lezers zoo als ons gaat, dan moet iets in het hierboven vermelde hun hoogst onnatuurlijk zijn toegeschenen, namelijk dat de naam van Heinrich von Gagern voorkomt onder hen, die een groot-Duitsch congres hebben bijgewoond. Hoe! Heinrich von Gagern, de president van het Frankfortsche parlement van het jaar 1848, hij, de afgod van geheel Duitschland, de leider der Pruissisch-Duitsche politiek, hij als eenvoudig medelid van een groot-Duitsche club. Is dit mogelijk; is dit voegzaam? Herinnerde hij zich dan niet zijn vader, en zijn eigen verleden? Is het dan reeds een sprookje geworden, die geheele geschiedenis van het parlement van Frankfort in 1848? Daar was toen ter tijde één man, ‘de edelste der edelen’ zoo als men hem noemde, die Duitschland kon redden en leiden. Telg van een geslacht, in hetwelk Duitschlands eenheid tot leuze was geworden, kon niemand zijn trouw verdenken, zijn ridderlijk blazoen door een enkele insinuatie bezoedelen. Elk van zijn woorden - en zijne redevoeringen rolden telkens daverend door de St. Paulskerk - tintelde van het levendigste, tot dweepzucht overslaande geloof aan de juistheid van het doel en van de middelen, die hij zich gekozen had. Moet dan juist hij zijn glorierijken naam tot den glimlach van allen maken; moet juist hij zijn degen in het kamp zijner tegenstanders werpen? Hoort! Hij spreekt er van hoe hij bekeerd is, dat hij in 1848 met Oostenrijk moest breken omdat Oostenrijk de hand niet bood, hoe echter thans, nu Oostenrijk zelf vrijheid begeert, en tot Duitschland nadert, dat alles is veranderd..... Een loide jubel begroet die woorden, doch wij schudden droevig het hoofd, en herinneren ons de woorden van een der cordaatste democraten in die vergadering van 1848, die - toen weder door de meerderheid een lofzang ter eere van haar president en leider Heinrich von Gagern werd aange-

heven - spottend zeide: ‘Een leider, - gij kunt er u even goed een op de muren dezer zaal teekenen.’

Ach, wij kunnen dat jaar 1848 niet noemen, of telkens daagt voor onze verbeelding dat parlement in de St. Paulskerk. Let men alleen op de leden, dan is zeker nooit schooner en grootscher vergadering te zamen gekomen. Al wat Duitschland groot en edel had, was daar van alle kanten van het rijk toegestroomd. Geen enkele roemrijke naam, die Germanie had aan te wijzen, werd er gemist. Ook de dichters ontbraken niet. Zij sterven nu allengs uit: het is geen tijd meer om te zingen. Reeds rust Arndt aan de boorden van zijn innig geliefden Rhijn, en wederom moesten wij deze week vernemen, dat een ander lid van 't parlement, de dichter Uhland, was gestorven. Dat was een dichter, dien de eeuwen zullen roemen, wiens naam zal leven, zoolang 't hart van den knaap klopt en stout tot edele daden opwekt; zoolang het meisje schuchter de oogen neerslaat, als zij hem, dien zij lief heeft, hoort noemen. Wat al heerlijke liederen suizen ons als in de ooren, nu wij zijn beeld aanschouwen! Hoe wordt dan een gansch andere wereld voor onze gedachten getooverd, dan de platte werkelijkheid waarin wij leven en als in een molen rondloopen. Het is de tijd van de Mei, als de rozen bloeijen, als de kruiden geuren, als de Rhijn ten dans zijn golven doet snellen, - hoort, zacht klinkt het:

> Es zogen drei Burschen wohl über den Rhein,
> Bei einer Frau Wirthin da kehrten sie ein.
>
> Frau Wirthin hat sie gut Bier und Wein?
> Wo hat sie ihr schönes Töchterlein?

Helaas! de tijden toen die drie Burschen den Rhijn overtrokken, alléén om de schoone dochter van de kasteleinse, schijnen lang voorbij! Die Burschen schijnen wel gek.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Handboek der Aardrijkskunde, bewerkt naar Ernst von Seydlitz, door Dr. J. Dornseiffen en J. Kuijper. Tweede druk. Gorinchem, J. Noorduyn en Zoon. 1862.

Er kon mij gewis wel onaangenamer of lastiger verzoek door de redactie van ‘de Gids’ gedaan zijn, dan om eene aankondiging of recensie te geven van het hierboven genoemde boek, en dit wel daarom omdat men over het algemeen liever prijst dan laakt. Dat de ‘Aardrijkskunde’ van von Seydlitz bij ons te lande binnen twee jaren tijds een' tweeden druk beleeft, moet geene verwondering baren; het is een nuttig, leerzaam en in vele opzigten voortreffelijk boek, dat door de bekwame bewerkers in een Nederlandsch pak gestoken, niet anders dan voldoen kan bij nadere kennismaking. Er zijn in dezen tweeden druk vele zaken verbeterd en vermeerderd, want al is het getal bladzijden van de tweede uitgaaf geringer dan dat der eerste, zoo is zulks toch maar schijnbaar eene vermindering van grootte, aangezien in den tweeden druk veel meer op eene bladzijde voorkomt dan in den eersten; de gehalte en behandeling der meeste afzonderlijke hoofdstukken dragen dan ook zeer duidelijke blijken van uitbreiding, zoodat men daaruit kan nagaan, dat het ook een vermeerderde druk is, en men dus niet naar het getal der bladzijden behoeft af te gaan. Evenals bij de eerste uitgave is de verdeeling van het boek in twee deelen behouden; eerst een zeer kort overzigt, daarna eene uitgebreide handleiding; of zulks doelmatig is, staat te bezien, vooral met betrekking tot den vorm waarin de ‘Hoofdtrekken der Aardrijkskunde’ gegoten zijn; hier zijn namelijk, even als bij de ‘Uitbreiding,’ slechts de verschillende landen in hunne staatkundige ver-

deeling opgenoemd en behandeld, terwijl bergen, rivieren, golven, enz., enz., kortom, al wat tot een natuurkundig overzigt behoort, slechts als ter loops, als van weinig beteekenis behandeld wordt; en dit is mijns inziens verkeerd; om hierbij een voorbeeld aan te voeren: laat een kind de staatkundige en natuurkundige geografie van Baden, Wurtemberg, Beijeren, Oostenrijk en Turkije geleerd hebben, en vraag het nu eens om u den loop van den Donau op te geven, of op eene zoogenaamde blinde kaart aan te wijzen, door welke landen die loopt; het is honderd tegen één, dat het kind met den mond vol tanden zal staan. - Daarom hadden velen met mij wel gewenscht deze ‘Hoofdtrekken’ vooraf te zien gaan van een kort overzigt der natuurkundige aardrijksbeschrijving, hetwelk den kinderen zoo goed op eene kaart leert t'huis worden; mogelijk werpt men mij echter tegen dat de Nederlandsche bewerkers zich dan volstrekt niet meer aan den oorspronkelijken tekst gehouden, doch iets geheel nieuws gegeven zouden hebben; hierin evenwel, geloof ik niet, dat veel nadeel zou gelegen hebben.

Eene andere vraag blijft het, of het voor de uitgevers niet voordeeliger zou geweest zijn, beide deelen ieder afzonderlijk te drukken en uit te geven.

Het natuurkundig overzigt is in het tweede gedeelte beter in het oog gehouden, doch juist daarin draagt het boek ook den stempel van zijne Duitsche afkomst, want midden Europa en derhalve Duitschland voornamelijk, is bijzonder uitvoerig behandeld. De bewerkers hebben, volgens hun voorberigt, het hydro- en orografische gedeelte nog bekort, doch het is toch nog wat lang gebleven; evenzoo de aardrijkskunde van Palaestina en de bijzonder lange beschrijving van Jeruzalem met het grove plattegrondje er naast.

Wat over het algemeen die kaartjes of schetsen betreft, ik geef gaarne toe, dat het uiterst nuttig is altijd de voorstellingen bij de hand te hebben, welke het leeren en begrijpen der aardrijkskundige lessen gemakkelijk kunnen maken, vooral omdat zij, die onderwijs in dit vak geven, bij ondervinding weten, hoeveel moeite het kost de leerlingen te overtuigen, dat zij toch bij hun boek altijd een' atlas moeten gebruiken; daarom zou ik wenschen, dat er van elk werelddeel, des noods van elk land, hetzij groot of klein, eene voorstelling in het boek was gegeven, doch dan beter als de schetsen bij von Seydlitz, van welke vele, ik schroom niet het tot eer van Hollandsche houtsneden te zeggen, bewijzen hoe die prentjes *niet* moeten zijn; b.v. op bladz. 44 staan vijf, bijna geheel zwarte poppen (mogelijk heb ik een ongelukkig exemplaar getroffen), die de menschenrassen moeten voorstellen; ik durf haast te verzekeren, dat zij den leerling eer tot spot, dan tot leering zullen dienen; waarom is hier niet van

de kleurendruk gebruik gemaakt, als het ten minste zoo allernoodzakelijkst geoordeeld werd om die kopjes er in te zetten? Op de bladzijde daarvóór komt eene schets voor van de grenzen van den plantengroei; de gestippelde lijnen komen niet in allen deele overeen met de als vrij juist erkende van Sydow; en daarenboven, om er slechts ééne te noemen, de palmgrens strookt in het geheel niet met het beweerde op blz. 141, waar van een palmenwoud bij Monaco gesproken wordt. De artsering op het schetsje van blz. 117 is moeijelijk te begrijpen, vooral als men die met blz 111 vergelijkt, evenzoo op blz. 201 en 211; wat op de eene voorstelling hoogten aanduidt, schijnt op de andere laagten aan te wijzen. Het schetsje van ons land op blz. 133 is totaal mislukt; niemand toch zal willen beweren, dat de verhoudingen daarop zijn zoo als het behoort, vooral niet die tusschen land en water in de provincie Zeeland en in het zuiden van Zuid-Holland. Over het algemeen zijn die houtsneden veel te grof en daarbij te zwart, of liever te vol.

Doch die prentjes daargelaten. Zij doen niets af tot de overige hoedanigheden van het boek, hetwelk een ruim debiet verdient, en gewis met veel vrucht ook geraadpleegd zal worden door hen, die zich voor onderwijzers-examens voorbereiden. Met eene enkele uitzondering, waarop ik reeds wees, is overigens de gulden middelmaat in het oog gehouden; de landen in Europa zijn allen even goed bedeeld; die in de overige werelddeelen natuurlijk iets minder, terwijl er bij de verschillende landen en steden korte aanteekeningen werden gevoegd, welke den aard en het bedrijf der inwoners, de voortbrengselen van den grond, of andere nuttige zaken doen kennen; en juist hierbij geloof ik, dat men het beste bemerken kan, dat de bewerkers zich niet strikt aan de Duitsche uitgave gehouden hebben, zoo als zij trouwens zelven erkennen.

Bij het doorlezen en gebruiken van het boek zijn mij eenige kleinigheden onder het oog gekomen, die ik hier bij wil voegen. Op blz. 3 en 56 vind ik Mosoel; op de meeste en beste kaarten vindt men Mossoel; zou het woord van de stof mousseline ook soms voor de dubbele *s* kunnen pleiten? Evenzoo op blz. 5 en 73 de naam van Manila, die bijna overal met de dubbele *l* gevonden wordt; daarenboven meende ik, dat de naam wel degelijk dezelfde was als het Spaansche woord *manilla*.

Op bl. 3 en 63 vond ik de ruïnes van Persepolis nog vermeld; zoo als ik meen het vorige jaar gelezen te hebben, zijn de weinige nog overgebleven kolommen door eene aardbeving geheel vernield, zoodat alléén de plek waar de stad stond, maar geene overblijfselen meer, zouden kunnen aangewezen worden.

Op blz. 49 staat de naam Magelhaens (ljeins), en op blz. 73 (geljengs); hoe moet het nu worden uitgesproken?

Bij de behandeling van Ceylon, blz. 67, had er (Point de) Galle aan de zuidwestkust wel bij kunnen opgegeven worden om het belang, dat deze plaats in den laatsten tijd voor de mail gekregen heeft; datzelfde had ook kunnen vermeld worden bij Singapoer op blz. 69. Op blz. 68 zijn de Tsjagoseilanden waarschijnlijk vergeten, evenals op blz. 67 de vermelding van de stad Daman, in de buurt van Diu, als bezitting van de Portugezen.

Op blz. 73 moest Ceram als een der Molukken aangewezen en Boeroe niet vergeten zijn; evenzoo hadden de namen der hoofdsteden op de beide deelen van Timor (Koepang en Dilli) bij de vermelding van dit eiland genoemd kunnen worden.

Blz. 83. De Kopten noemen Aegypte niet Chemia maar Chemi (naar de donkere kleur van den grond); de eerste naam is volgens de Grieksche verbastering van het Koptische woord. Onderaan op diezelfde bladzijde had Rosette vermeld kunnen staan, als merkwaardig om het ontdekken van den bekenden steen, die den sleutel tot het oude schrift heeft gegeven.

Op bladz. 92 hadden de Fransche bezittingen Assinie en Groot Bassan, op de kust van Opper-Guinea vermeld moeten zijn.

De namen zijn meest allen geschreven naar de taal, waaruit zij ontstaan zijn, of ontleend aan die natie, aan welke de bedoelde landen nu behooren; daarom had blz. 93 moeten staan Fernão of Fernando uitPo, San Thomé en San Miguel voor Fernam d.P., S. Thomas en St. Michicl.

Het vorstendom Monaco wordt op blz. 141 ter loops en als een thans geheel onderworpen staatje genoemd; het had echter op blz. 106 moeten voorkomen. In 1848 heeft de Sardinische koning wel Roquebrune en Mentone met geweld bij zijn gebied willen inlijven, hetgeen eindelijk gebeurd is, terwijl deze twee steden nu bij Frankrijk behooren; doch het vorstendom is met de hoofdstad Monaco als zelfstandig rijkje blijven bestaan, met ongeveer 1200 inwoners. Vgl. ‘Almanach de Gotha,’ 1862, p. 659.

Bij de opgave der Spaansche koloniën, blz. 115, zijn Annabon en Fernando do Po vergeten; evenzoo bij de Portugesche, blz. 116, Timor, Mozambique, Angola, Benguela, Principe en San Thomé.

Blz. 139 vgll., zijn er van de 89 departementen 12, waarbij de hoofdsteden zijn weggelaten; waarom dit? er zijn er onder de opgenoemde toch wel, die kleiner zijn dan enkele der overgeslagene, en voor de orde ware het ook wenschelijk ze er bij te voegen; in de volgorde waarin ze vergeten zijn, zijn het: Gueret, St. Brieuc,

Mont-de-Marsan, Auch, Mende, Le Puy, Privas, Gap, Bourg, Vésoul, Lons-le-Saulnier en Epinal.

Blz. 145. Als Aardenburg en Oostburg en andere plaatsen in Zeeland genoemd werden, mogt Veere niet worden overgeslagen, evenzoo op blz. 155, de Klundert.

Onder de Engelsche bezittingen, op blz. 166 opgenoemd, mist men New-Foundland met omliggende eilandjens, en de Koningin Charlotte-eilanden.

Het boek heeft veel gewonnen door een vrij naauwkeurig register, hetwelk er in dezen druk is bijgevoegd, en wat netheid van drukwerk aangaat, niets verloren nu de uitgave in handen van den Heer Noorduyn is overgegaan, wien wij even als den bewerkers veel goeds en een druk debiet van hun werk toewenschen, opdat er wederom binnen twee jaar eene nieuwe druk kunne verschijnen.

H.

***Bibliotheek van Buitenlandsche Klassieken. - Esaïas Tegnér, Frithiof's Saga. Uit het Zweedsch vertaald door wijlen P.L.F.C. von Eichstorff. Nieuwe Uitgave, herzien door J.J.L. ten Kate. Haarlem, A.C. Kruseman*. 1861. *Voorbericht, Inhoud en* 176 *bladzijden*.**

> Doch Homeride zu seyn, auch nur als letzter, ist schön.
> GOETHE.

III[1].
Tegnér dichter.
(1804-1846.)

Reculons pour mieux sauter, - het zal slechts schijnbare achteruitgang zijn dat wij, om tot Tegnér terug te keeren, ons uit 1808 weêr in 1805 verplaatsen, als ge bij de kennismaking met Mevrouw Lenngrén, als ge bij die met Franzén en Wallin vooral, een duidelijk begrip van den toenmaligen toestand der poëzij in Zweden hebt gewonnen. Wij verlieten onzen dichter, langs zijne boeken peinzend heen en weêr gaande, beurtelings opschrijvende en verscheurende; treffen wij hem echter in dat studeervertrek weêr aan? Neen, het gedruisch der vrij zware schreden, het dof, eentoonig geluid van gemompelde verzen heeft opgehouden; Tegnér zonk een oogenblik neêr op de echt zweedsche sofa, met paarlkleurig overtrek, die voor zijne schrijftafel staat; - de wanorde, in welke allerlei papieren onder het dichten waren geraakt, ergerde hem; - hij schifte en schreef toen meer vlug dan fraai over. Wat? wij wenschten het te kunnen zeggen; maar hij, die alles heeft bespied, die binnen is gekomen toen het stil werd in de studiecel, die van verre toegluurde, toen er werd overgeschreven, Atis, des dichters lieveling, het mopshondjen met den zwarten neus, hoe wilt ge, dat hij het ons verklappe? Slechts de stompe staart heeft zich vrolijk bewogen, toen de velerlei schriften in de bruin geschilderde lade van de schrijftafel verdwenen; toen een enkel zaamgevouwen vel zijn weg in den rokzak vond; daar rees Tegnér op, daar blafte Atis zijn blijdschap uit; - drie sprongen, en de laatste was zijn meester op straat al voor, hij wist wel waar deze heen zou gaan.

1 Zie voor het begin van dit derde en laatste opstel, bladzijde 803-840 van dit Tweede Deel dezes Jaargangs.

Niet naar de universiteit, niet naar den katheder, dien Atis met zijn heer plagt te bestijgen, zich in dezen voor zijn voeten neêrvlijende; het was avond, een noordsche avond, daar de starren aanbraken moest de schemering zijn gedaald. Niet naar een feest; menige woning, uit welke de piano ten dans riep, stoof de mops voorbij; Atis' meester mogt een oogenblik stilstaan en schertsen met de dames, die, slechts een sluijer om het hoofd, zoo zoel was de zomerlucht, een bezoek gingen afleggen, Atis zelf deed het niet; straat uit, straat in, sprong hij verder. Eindelijk echter, daar stond ook hij stil, voor een klein huis, daar zag hij eens om waar zijn heer toch bleef, en wachtte toen bedaard dezen af; komen zou hij; was hier niet de societeit, ondichterlijk genoeg maar de H e r b e r g geheeten? We zijn in Frankrijk noch in Engeland, wier letterkundige historie onvolledig zoude zijn, als elk van deze op hare beurt geen hoofdstuk aan C a f é s , geen hoofdstuk aan C l u b s wijdde; we zijn in het arme Zweden; neem dus het lage vertrek, dat van geenerlei luister schittert, voor lief; als het u om de geschiedenis van den geest is te doen, mist het alle belang niet. ‘Het waren de jeugdige leeraren van de hoogeschool,’ lezen wij, ‘die in dezen tijd 's avonds in de Herberg zaam kwamen om te kouten; hun genootschap,’ zou het ten onzent hebben geheeten, ‘had zoo min eene staatkundige rigting als een eigenlijk stel wetten.’ Letterkunde van alle tijden en volken, letterkunde ‘was de schering en inslag des gespreks; dat het bestuur der academie ook tot de hoofdonderwerpen behoorde, begrijpt ieder. Daar vormde zich, bijwijle onbewust, de kern van inzigten en zienswijzen, die later op het lot der hoogeschool’ en ook op dat der bezoekers ‘niet zonder invloed bleven. Ofschoon vele der leden van dien kring reeds mannen en huisvaders waren,’ wij halen Tegnérs eigen woorden aan, ‘was de toon des onderhouds toch die van opgeruimde studenten, een kaatsspel met gedachten en invallen, de kinderen van het oogenblik, die wel hadden verdiend algemeener te worden bekend.’

Voorzeker, dat die ook zonder deze vermaardheid vruchten droegen, - binnen die muren was alle onderscheid van geboorte, vermogen, betrekking opgeheven; er heerschte gelijkheid op dat gemeenschappelijk gebied des geestes; slechts bragt het gesprek de meerderheid van den geniale aan het licht, - buiten die muren was de vloek aller studie, was die eenzijdigheid gebannen, welke zich niet vergenoegt met het wandelpad, haar aangewezen, een der aangenaamste te achten, die het bij uitsluiting den waren weg gelooft te zijn; - hier had het woud honderden paden, de ongebaande leverden de verrassendste uitzigten op. Werken, blokken zelfs, - de woorden zijn niet te zwaar voor wie zich met nadenken over afgetrokken onder-

werpen uitput; de moêheid des hoofds is eene ergere dan die der handen; - werken, ja, maar ook studeren, de meer aanlokkende taak de geheimen der natuur of der geschiedenis gâ te slaan, te bespieden, uit te vorschen, een enkele maal, schaars, helaas! gelukkig te gissen; - schrijven, niets minders - om te onderrigten of op te beuren, met de overtuiging dat licht leven wekt, in het geloof dat zalig zal worden gesproken wie de wonden des leeds heeft gezalfd; - tot dichten toe, - ‘das lustige métier,’ - niet zonder denken, hopen we, hoe mild men met gevoel zij begaafd, het eene als het andere eischt ernstige i n s p a n n i n g , en wee hem, die waant zonder die te zullen slagen! Het is de eene zijde van den penning; hij heeft ook zijnen keerkant. Elk wie dus arbeidt, wie dus bezig is, hij heeft regt, onvervreemdbaar heilig regt, op u i t s p a n n i n g , - niet die velerlei even onbeduidende als vervelende, welke minder beschaving bevredigen; neen, de hoogere uitspanningen, waarbij intusschen van geene werkeloosheid sprake mag zijn, daar zij het kouter drijven door de anders braak liggende velden van onzen geest, tot bij allen bloemen ontluiken, tot bij de bevoorregten vruchten rijpen: belangstelling bij dezen in het schoone, belangstelling bij genen in het ware, belangstelling bij elk in datgene wat hij veronachtzaamde, waardoor ieder onzer leert kouten, dat zeldzame talent in het noorden, waardoor wij allen scherts leeren verstaan, scherts, onder onzen barren hemel zoo schaarsch!

Als de Herberg die weelde opleverde, wat wonder, dat Tegnér haar gaarne genoot?

Atis was voor hem binnengegaan, met een harer trouwste bezoekers, een harer stichters, den hoogleeraar Bolméer; Atis sprong thans uit den kring, bij wien deze zich had gevoegd, zijnen meester te moet. Het was een viertal mannen, in den eersten bloei of in de volle kracht des levens, doch die zich nog geen zweem der vermaardheid hadden verworven, welke eens hun deel zou zijn. Geen van hen was bij voorbeeld nog bisschop, de waardigheid waarmede Zweden zijne vernuften zoo vaak beloont en wel eens belemmert; de twee, die het later zouden worden, Heurlin en Tegnér, dachten er zelfs niet aan; - een derde.... maar het planectlezen is verboden. Ook was niemand hunner nog lid der Zweedsche Academie, eene onderscheiding, daar te regt op prijs gesteld, waar zij in een uitgestrekt en toen nog van vervoermiddelen misdeeld rijk, gelegenheid waarborgde, de eersten des tijds van aangezigt tot aangezigt te zien; - zoo men het Tegnér had voorspeld, dat hij in deze Agardh welkom zou heeten, dat hij in haren kring Hagberg naast zich zou zien aanzitten, hij zou de gouden lokken hebben geschud, hij had de Stockholmsche bent goed gezelschap geprezen, maar waarin zijns gelijke niet behoorde. ‘Geen mij liever dan dit,’ had hij u toe-

gefluisterd, want hij leende op dit oogenblik het gesprek tusschen Heurlin, Agardh en Hagberg gretig het oor.

Hagberg, de zeven en twintigjarige, was benoemd tot hofprediker bij de Koninginne-moeder Sophia Magdalena, Gustaf den Derdes weduwe; het kan ons om het even zijn, wat Heurlin, die naar een secretariaat van Kerkelijke Zaken streeft, van hem weten wil. Al onze opmerkzaamheid bepaalt zich tot den jongeling, de gulden twintig naauwelijks ingetreden, die philos. magister is geworden, die morgen mathesis zal doceren en overmorgen botaniel, die in kennis van levende talen in Lund zijns gelijken niet heeft, Carl Adolf Agardh, als ge zijn naam voluit weten wilt.

'Of ik eens voor u preêken mogt,' zegt de schalk, en het viertal, dat dien wensch hoort, zet groote oogen op; intusschen verliezen aller kijkers, zelfs die van Tegnér, het in grootte als in glans bij de levendige des jongelings, welke van geene rust weten, en in alle rigtingen vorschende rondzien als zijn geest.

'Un jeune curé fait les meillcurs sermons,' plaagt Bolméer hem, die aan de hoogeschool den roep meêbragt fransch te spreken of hij in Parijs ware geboren.

'Een waan, professor! en geen waarheid; traditie door de historie beschaamd,' klinkt het gevatte antwoord; 'de eerste preêken van Bossuet zijn niet tot ons gekomen; hij was volle veertig, toen hij de Koningin van Engeland uitluidde.'

'Gij hebt in den bijbel gebladerd en een tekst gevonden, die op den toestand onzer Koninginne-Moeder past,' vervolgt Tegnér hem; 'laat hooren welken.'

'Toch niet, aanstaande eerwaarde heer!' keert Agardh den aanval af, wel voorziende dat onze dichter, als zoo menig begaafde te zijnent, eindigen zal met geestelijke te worden; 'toch niet, het gaat mij als het u dan zal gaan: ik heb een stof, eer ik een tekst heb.'

'Een motto-preek,' valt Heurlin in.

'Waarom niet?' vraagt Hagberg; 'onze groote meester, Lehnberg, doet er wel.'

'Uw stof,' spreekt Tegnér, eensklaps ernstig.

'Alsof ik die zou durven meêdeelen, wanneer ze mij met zulk een gewigtig gezigt wordt gevraagd, door een priester, die in dit heiligdom der wetenschappen op drieërlei altaren offert! En toch, zoo ge mij gelegenheid bezorgdet er in de domkerk over te preeken, ik zou mij haar niet behoeven te schamen; ik zou het dien eeuwenheugenden muren durven afvragen, of zij ooit van haar hadden gehoord, of zij er eenigen nagalm van bewaarden; en als dan alle zuilen zwegen, ik zou wee roepen over mijne voorgangers!' Er straalde licht uit die groote oogen, maar een blos vloog over het beminnelijk gezigt; had hij inderdaad gepreekt? 'Mijne stof, hee-

ren!' gaat hij zachtkens voort, of hij vergeving vraagt voor zijne vervoering, 'mijne stof zou het r e g t d e r v r o u w zijn. Niet het regt der door onze maatschappij meest begunstigde, neen, dat zou den schijn hebben als ware het mij te doen om de koninklijke verlatene te vleijen; het r e g t d e r v r o u w, het regt van iedere, dat der dienstbare zoo goed als dat der doorluchtige, dat der eerste haast nog meer; het wordt nog wreeder miskend.'

'Stil, Atis! stil!' gebiedt Tegnér; de mops is verbaasd, een ander dan zijn meester het woord te hooren voeren.

'Uwe ouden,' vervolgt Agardh, en ziet bij dat 'uwe' onzen dichter aan, 'uwe ouden schiepen in hunne Venus Urania en Venus Vulgivaga de beide uitersten van het schoone geslacht; - bij ons vormen de vrouwen zoo vele schalmen eener keten, die van de wereld beneden ons tot die boven ons reikt; tusschen duivelen en engelen vlechten zij den band. Wat moest er niet aan hare opvoeding worden besteed, om haar voor de hemelvaart vleugelen te leenen, om haar voor de hellevaart te veiligen.'

'Agardh! gaat ge verzen schrijven?' vraagt Bolméer.

'Alsof elke edelmoedige gedachte der jeugd,' valt Tegnér in, 'maat en rijm behoefde om te treffen.'

'Heb dank,' zegt Agardh, 'voor uwe waarschuwing,' tot Bolméer, 'voor uwe aanmoediging,' tot Tegnér; - maar werkt zijn thema niet uit; hij vergenoegt er zich mede, tot toelichting te laten volgen: 'Hoe vreemd zou Sophia Magdalena ophooren, als ik haar vertelde, dat het een half duizend jaren geleden is. sedert zich, ten onzent, een vorst over de vrouw ontfermde! Gij weet het, mijne heeren! Birger Jarl bevrijdde haar uit de boeijen der slavernij, door de dochters, tegenover de zonen, ten minste half erfregt toe te kennen. Het was iets, maar niet genoeg om het er vijf honderd jaren bij te laten blijven! Wanneer zal het beter worden?'

Er was wel een poëet in dien kring, maar profeet bleek deze niet; anders zou hij voorspeld hebben: 'over veertig jaren!' Agardh's opwelling was geene voorbijgaande; de man hield, ook in dat opzigt, wat de jongeling beloofde; - toen het gevoel tot overtuiging was gerijpt, preekte hij niet, maar pleitte, en Oscar I had sympathie genoeg voor zijne pogingen, om de rijksstenden voor te slaan, de vrouw in Zweden eindelijk, eindelijk mondig te verklaren! 'Agardh zijn tijdperk eene eeuw vooruit,' zoo zou Tegnér hem later te regt schetsen; - thans antwoordde niemand op zijne moedelooze vraag, - de deur des vertreks ging open: 'H i j is het,' fluisterde Hagberg Tegnér in; wie was h i j ?

Een man van middelbare lengte, die mogelijk wel eens uitgeschilderd is, doch van wien wij het geluk niet hadden eene afbeelding aan te treffen; dien wij ons intusschen liefst voorstellen als

meer gespierd dan gevleeschd, beenig, bleek, maar met bruine oogen, wier opslag beurtelings trouwhartigheid en teederheid uitdrukte, en die toch tevens iets rusteloos hadden, dat niet ten volle uit de bewegelijkheid, welke zijne kunst eischte, viel te verklaren. Daar treedt hij, - het is het ware woord voor dien eigenaardigen schred - daar treedt hij op ons tafeltjen toe; - de voet, hoe vlug, is vast; en de handdruk, liever de handschudding, want zijn greep trilt tot in den schouder door, verraadt, daar zij het maar een omzien doet, beide sterkte en snelheid.

'Mijnheer Ling,' zegt het lid van de club, die hem medebragt, en stelt hem aan onze kennissen voor. 'Mijnheer Ling, die van Koppenhagen komt, en u veel te vertellen heeft.'

De laatste woorden gelden Tegnér, die zich buigt, en als de gewone beleefdheidsvragen zijn beantwoord, Ling uitlokt tot zijn onderwerp te komen, door de opmerking:

'U heeft H a k o n J a r l zien geven?'

'Ik heb eene omwenteling bijgewoond,' is het antwoord, 'eene bloedelooze, mijne heeren! maar die in belangrijkheid menige bloedige overtreft; eene omwenteling op den Deenschen Zangberg! Baggesen is gevallen, Oehlenschläger gekroond.'

'Le roi est mort, - vive le roi!' kan de ondeugende Agardh zich niet weêrhouden in te lasschen.

'Het betreft meer dan die beide poëeten, het geldt onze kunst en ons karakter, jonge heer!' - Ling heeft geen tiental jaren boven Agardh voor; maar Ling, tot academisch schermmeester benoemd, en die tevens dichter is, gelooft dat hij zich dadelijk moet doen gelden, - 'men is aan de overzijde van de Sund fransche letterkunde en fransche geestigheid moê! Het is waar, in het staatkundige schikt men er zich naar den Veroveraar, dien de halve wereld niet kan weêrstaan; maar in het rijk van kennis en kunst verloochent men er zijn verleden niet, is men vrij.'

Die man moge iets meesterachtigs hebben, de moed zijne meening te zeggen is hem ook bedeeld; hij doet het met warmte; hem vallen vele gebreken in den vorm te vergeven.

'Ge hebt Oehlenschläger gezien?' vraagt Tegnér.

'Hij heet Adam,' spreekt het opgewonden standjen; 'hij moest Balder heeten.'

'Omdat hij, als Adam, gevaar loopt zich te hooren toeroepen: "Waar zijt ge?"' schertst Tegnér.

'Gij weet wel beter,' herneemt Ling lagchende; 'omdat zijne schoonheid iets echt-noordsch heeft, sterk en slank tevens. Adam? als gij hem gezien hadt, toen H a k o n J a r l af was gespeeld, en de schouwburg daverde, ge zoudt hem, als ik, Balder hebben begroet, - geen weekelijke paradijsfiguur, - een Asa, als die ons schiereiland

intogen, om er zich, niet zoo als men meent, de wilden eener woestenij, maar eene wereld, die zich zelve overleefd had, te onderwerpen.'

'Weekelijke paradijsfiguur,' mompelt Hagberg.

'Schort het aan de voorstelling, die ons van den kansel gegeven wordt, dat de bijbelsche Adam voor mij nooit iets koninklijks, nooit iets krachtigs had; dat mogen de leeraars verantwoorden,' brandt Ling los, zonder te weten hoe zijn schot in het wilde doel treft! De arme hofprediker, die Lehnberg navolgt, en als zoo vele navolgers, helaas! zijn model het meest nabij komt in de gebreken die dit aankleven, die bijwijle valsch-pathetisch, die steeds sentimenteel is, hij heeft den zet beet en trekt een gezigt, of het gerucht waarheid spreekt, 't geen hem nageeft in de dwaze duitsche romans van den dag volkomen te huis te zijn. De oogen naar de lage zoldering slaande, schuift hij zijn stoel achteruit, als vreesde hij besmetting.

'Er moeten groote zwarigheden in dat stuk zijn overwonnen,' herneemt Tegnér humaan, en vaart vorschende voort: 'als er niet veel poëzij in den persoon van H a k o n J a r l was gelegd, ge zoudt er niet zoo meê zijn ingenomen. En toch overwint de christen geworden Koning Olof den tot het geloof zijner voorvaderen weêrgekeerden heiden Jarl Hakon?'

'Het is historisch en tragisch tevens,' beweert Ling.

'Een oogenblik,' zegt Tegnér; 'valt de zedelijke meerderheid van Olof boven Hakon, op het t o o n e e l', en hij drukt op het laatste woord, - 'z i n n e l i j k,' en hij geeft ook aan dat geen minderen nadruk, - 'gelukkig in beeld te brengen? Hakon is, als mij de saga goed heugt, alles aan zijne dapperheid verpligt; Olof heeft zijn regt op de kroon zijner geboorte dank te weten; Hakon besluit en voert uit; Olof heeft raad te plegen met monniken.....'

'Een priester, die van zijne zijde haast niet wijkt.'

'Hakon is oud en Olof jong, - toch is waarschijnlijk de eerste wellustig geschilderd.....'

'Maar ge hebt het stuk gezien.'

'Evenmin als gelezen, - de andere daarentegen blijkt kuisch....'

'Neen, ge zijt niet in den schouwburg geweest,' verklaart Ling, 'want zoo raak als uw eerste schot was, zoo mis is uw tweede. Olof's koelheid komt niet aan het licht.'

'Oehlenschläger,' schertst Agardh, 'heeft als tooneelspeler ondervinding opgedaan; heel Koppenhagen juicht toe, als Hakon de dochteren des lands mooi vindt; het zou fluiten als Olof zich al te zedig gedroeg.'

'Schalk,' lacht Ling, 'als ge die theorie in praktijk brengt, moet ge ijverig les bij mij nemen.'

'Bespiegelen en beoefenen zijn twee, Mijnheer!'

‘Ochlenschläger doceert thans aesthetiek,’ zegt Tegnér,-‘wat boezemt toch voor Hakon de belangstelling in, door allen, die het stuk zagen, gevoeld? Hij wordt voorgesteld als een wreedaard, schier als een onmensch.’

‘Het is waar,’ antwoordt Ling, ‘de deernis, die wij met hem, als vader, hebben, onder het verhaal hoe zijn heldhaftige zoon Erland doodgeslagen werd, of deze een wild dier ware geweest, verkeert in afschuw, wanneer Hakon zijn eenig overgebleven telg, het jongsken Erling, achter Olin's offersteen, dien ten zoen, keelt; - maar de moed, die hem bijblijft in zijn vergeefschen strijd, in zijne vlugt, in zijn val, verzoent ons weder met hem; - en als hij eindelijk in zijne zinsverbijstering, in een visioen van zijn verleden, den laatst overgebleven dienstbre beveelt, hem te doorsteken, der wroeging ten prooi, dan gevoelen wij medelijden en schrik beide! Hoe het medelijden ten slotte de overhand heeft, als Thora, die hij verleidde en verliet, maar die hem zijn vergrijp in zijn val vergaf, als zij zwaard en krans op zijn lijkkist legt, hem een noordsch, een schaars geëvenaard held prijst, “een bloesem door fellen vorst geteisterd!”’

Ling's oogen vonkelen.

‘En de oude heiden wordt weêr wakker in ons,’ zegt Hagberg, die nog ‘de weekelijke paradijsfiguur’ niet vergeten kan.

‘Toch niet,’ beweert Ling; ‘maar we begrijpen den voortijd; de geest van Karel de Twaalfde vaart door ons gebeente.’

‘Dat noordsche heldendicht!’ juicht Tegnér hem, zijns ondanks, toe, - al laat hij er op volgen: ‘toch is Oehlenschlägers triomf mij nog niet helder.’

‘Groote kennis van het tooneel doet hem gelukkige grepen doen,’ verklaart Ling; ‘door afwisseling van toestanden heeft het geheel velerlei verrassends; soms mag een verhaal wat lang zijn, in eenige trekken schildert elk van die den tijd eigenaardig.’

‘Lyrisch?’ mijmert Tegnér, ‘episch zelfs, dat gaat aan, maar dramatisch schijnt de stoffe mij niet. Als het christendom, in plaats van in persoon op te treden, slechts uit de verte beurtelings dreigde en aantrok.....’

Scheld Ling niet lomp, dewijl hij zich omwendt; Bolméer noodigt hem uit, de welkomstteuge bescheid te doen.

‘Geen glazen,’ dat kan slechts Ling zeggen, - ‘hoornen zouden hier pas geven.’

Gelukkig, voor den roem van de H e r b e r g , zijn er ten minste bekers ter hand; Bolméer schenkt ze boordevol.

‘Maar meê hebben we niet.’

‘Of ik mij in Walhalla geloofde,’ lacht Ling, en de heeren, ook later binnengekomene, maar die ons geen bijzonder belang inboe-

zemen, zij drinken, ‘broederschap’ met den nieuw benoemden schermmeester der Universiteit.

‘Op de toekomst van het Noorden!’ Het is Agardh, die zijn hart in den toast lucht geeft; er wordt met geestdrift geklonken.

Er schuilt voor de fantasie een schat van stof in de verscheidenheid van gedachten, waartoe één zelfde wensch aanleiding geeft; lees dit vijftal eens door de oogen in het harte. Bolméer's verwachtingen bepalen zich schier tot Lund, tot den bloei der hoogeschool; als de studie aan deze dieper wortelen mag slaan, dan zal heel het rijk zich in de vruchten verlustigen. - Heurlin, die een tweetal academische leeraren, welke wij straks als ook aanwezig vermeldden, met een woord op de hoogte des gespreks brengt, heeft weinig meer verbeelding, - hij denkt aan grooter orde in de administratie, - beslissender invloed van het geestelijk gezag op het bestuur; - een van de vier standen der aloude staatsregeling, de priesterlijke, werpt, volgens hem, niet half genoeg gewigt in de schaal. - Ling, daarentegen, Ling, de prototype van m u s c u l a r c h r i s t i a n i t y, ziet, in gedachte, een geslacht voor zich, als de gymnastie, waarmeê hij dweept, zal waarborgen: louter sterkte, louter schoonheid! - de gestalten een heldendicht waardig, als hem voor den geest zweeft, d e A s a ' s, dat later de Zweedsche letteren ten sieraad zal zijn. - Hoe een publiek, als Hagberg vast van den kansel meent gâ te slaan, gemoedelijk en geloovig, huiveren zou voor de plastische groepen, welke Ling's verbeelding verrukken, echt-noordsch, en dus niet met al sentimenteel; groepen volkomen te schetsen, met eene uitdrukking, welke zoo goed die gansche mythologie veraanschouwelijkt, als het genie van dezen haren priester: ‘vulkaan bij vulkaan tusschen ijsvelden.’ - Agardh, eindelijk, - valt er volledíger bewijs zijner veelzijdigheid bij te brengen? - de jonge botanicus, die door heel Europa bekend zal worden en beroemd tevens, hij zou evenzeer voor de ligchaamsoefeningen des schermmeesters, als voor de stichtelijke opwekkingen des hofpredikers sympathie hebben; maar Zweden lijdt, vreest hij, bovendien aan kwalen, welke deze noch gene heelen kan, die een practicus eischen, een economist; - ‘de toekomst van het Noorden,’ hangt voor hem van betere financiën, van hypotheek-banken en brandwaarborg-maatschappijen, van tal van instellingen af, tot welke hij zal bijdragen, - ook al wordt hem als bisschop herderlijke zielenzorg aanbevolen!

En Tegnér?

De meeste zijner vrienden mogen zijne mijmering vreemd vinden, ons moet het duidelijk zijn, dat hij van verre de ontluikende bloem der romantische poëzij gewaar wordt; dat hij haar, uit wat het gerucht van Hakon Jarl overwoei, zich denkt en droomt! Hij heeft werktuigelijk meêgeklonken; thans weert hij Atis af, en hoort het naau-

welijks dat Ling niet rust voor Agardh een vers voordraagt. ‘Hoe!’ roept onze Esaïas eensklaps en zou op willen staan, maar het zou te dwaas wezen; is het gedicht het zijne niet?: A a n m i j n g e b o o r t e g r o n d , heet het poëem, - drie coupletten werden reeds aangehoord, daar volgt het vierde, eene schildering van - maar luister meê:

Uw zomer blijkt een reus! Gewiegd op ruwe schotsen
Ontstijgt hij, met gebloemt', ze in stormenzwangren dooi:
Op eens wordt knop en vrucht der gaarde dubble tooi,
En geelt het schrale groen, geteisterd tusschen rotsen,
Ten gouden oogst, waarbij, op 's maaijers beê,
Met halve rust de dag zich stelt te vreê.

Uw winter is een held! Hij naakt, de neevlen wijken,
Hij komt, besneeuwd van baard, met dennenloof om 't haar;
Fluks gaat het donkre woud van zilvren luister zwaar;
Geen lelie haalt bij 't wit, waarmeê uw velden prijken,
En waar de golf op 't strand haar krachten spilt,
Daar legt hij zwaar zijn diamanten schild.

‘Flink!’ roept Ling, en 't is niet louter beleefdheid, want bij de volgende verzen ondergaat Tegnér eene marteling, als we niemand toewenschen. Een overvloed van fraaije woorden laat den dichterlijken schermmeester koel, - de bruine oogen flikkeren een omzien, als het ijzer gelegenheid geeft een goeden greep te doen, - maar Agardh is aan de laatste strophe, en de wensch, dat des dichters geboortegrond ook zijn graf moge zijn, dat lommerschaâuw en bloemengeur zijne terp niet mogen ontbreken, verlokken Ling tot den uitroep:

‘Dat zweemt wel wat naar Franzén.’

‘Het is hooge lof,’ houdt Tegnér zich groot; - en is echter niet veel vrolijker te moê dan voor weinige weken, toen hij het Stockholmsche dagblad, waarin de Academie hare verslagen plaatste, vol verwachting ter hand nam, en zag, dat het gedicht, door hem ingezonden, d e B e s c h a v i n g getiteld - niet was bekroond! - ‘Agardh!’ laat hij thans op die bonne minc à manvais jeu volgen, en haalt uit zijn rokzak het vel papier te voorschijn, neen, de twee, die hij medebragt. ‘Agardh! lees even over; het is eene zamenspraak; wees gij F r a n k r i j k , ik zal E n g e l a n d spelen.’

Een algemeen gejuich gaat op.

Agardh heeft luttel tijds noodig, om het handschrift van Tegnér te ontcijferen; hij is de schrale strepen gewend; de dichter neemt gaarne eene proeve van zijne verzen, door ze dier vurige voordragt, dier schoone stem toe te vertrouwen. En wat de geest van dit dichtstuk betreft, de jongeling heeft dien even snel gevat; - we

zijn in 1805 - het is politieke poëzij, maar geene bedaard-beschouwende. Albion en Gallië, de beide mededingsters om den wereldstaf, sparen elkaâr verwijtingen noch verdenkingen; het gansche vers is eene serie van den toenmaligen toestand schilderende invectieven. Engeland heft hoonend aan: ‘Als een kanker moogt gij Europa verteren, Albion blijft buiten uw bereik!’ Frankrijk schetst even sterk: ‘Om straffeloos te plunderen steekt gij de wereld in brand; uitgehongerde haai, zoekt ge roof op elke kust!’ En de gebeurtenissen der laatste jaren, - welke eeuwen schijnen, zoo veel viel er in voor! - gaan uwen geest voorbij, als de zeemagt der landmagt toevoegt: ‘Duitschland heeft gestreden en is gevallen; uw kling houwt zijne leden van een; de Nederlanden hebben broeders ingeroepen, die verdrukkers zijn geworden;’ - en het vaandel daarop den wimpel aan ‘den Hindus’ herinnert, ‘wiens paarlen zijn paradijs geen vrede verzekeren,’ aan den Neger, ‘die dood wordt gegeeseld, opdat Engeland suiker hebbe als het thee schenkt!’ - ‘Spanje hebt ge geteisterd, Zwitserland onteerd,’ klinkt het van de eene zijde; - ‘de Zee hebt ge gesloten en Koppenhagen verbrand’, hoort ge van de andere. ‘Ik bezoldig koningen en hunne legers zijn de mijne!’ - en het wederwoord is: ‘Ga naar Austerlitz en herroep er de dooden in het leven.’ - Hoe het gedicht de kleur van den tijd draagt: ‘de guillotine moge rust hebben,’ heet het, ‘Pichegru wordt in de gevangenis omgebragt en slechts in de wouden van America vindt Victor Moreau veiligheid.’ - De weêrstuit laat zich niet wachten: ‘Pitt en uw helsch werktuig,’ luidt het, ‘ze zijn vergeefs losgebarsten; in Nelson, den bloedigen, mist uw schip zijn roer.’ Maar al weêrgalmt de H e r b e r g van handgeklap, ons boeit, meer dan die verwijten, de wending, welke de dichter eensklaps aan zijn vers geeft, het blootleggen van de beginselen, die partijen bezielen. ‘Waar twisten wij om,’ roept Engeland; ‘is de wereld niet groot genoeg voor ons beide? Gij wenscht eer en wenscht magt; winst is alles wat ik begeer. Het is mijne roeping, de wereld te bevrijden, maar het is ook mijne roeping het hoofd van 's werelds zeemagt te zijn, - van beide is de leste mij het liefste. Ik ijver voor vrijheid, ja, maar voor handelsvrijheid, begrijpt ge; vrijheid voor mij bovenal; elk ander zie toe voor zich zelven. Daarom biede ik u vreê; laat zamen den buit ons verdeelen; u zij het groenende land, mij zij de blaauwe oceaan!’ - ‘Wel kenne ik u,’ antwoordt Frankrijk, ‘en veracht uw kramersstaatkunst, op een handelsbalans gebouwd. Gij zijt nog de oude gebleven, maar bij mij is alles weêrgeboren; de verjongde, vermetele kracht haakt naar ridderlijke spelen. De aarde verover ik zelve, en de zee zal wel volgen; wie het strand heeft, heeft het water; deelen, ik denk er niet aan. Niet uw gewapende hand,

uw biddende biede mij vrede; buig voor de betere u neêr; deze is de vreê dien ik wil.'

Engeland.

't Wimpelheir wappert in 't zwerk, het regent als eertijds in Sodom;
't Schuim van de golven ziet rood; val mij, verwaatne! daar aan!

Frankrijk.

d'Adelaars stijgen in 't zwerk, het dreunt als ten dage des oordeels;
Glibbrig is de aarde van bloed; val mij, verwaatne! daar aan!

Engeland.

Blaak als een laaije vulkaan, en verniel wat er om u mag bloeijen,
Tot ge, in u zelve verteerd, zaamstort in rook en in asch!

Frankrijk.

Leg als een blokschip vast; uw anker, 't crediet, dreigt te glippen,
Met het geteisterde wrak drijven de stormen den spot!

Agardh heeft de laatste regels naauwelijks voorgedragen, of hij drukt den dichter de hand, half uit bewondering, half uit behoefte, zich na zooveel hatelijks als Frankrijk Engeland toeduwde, met zijne wederpartij te verzoenen. Tegnér zal dankbaar mogen zijn, zoo het groote publiek deze poëzij begroet, als dit kleine gehoor; toejuichingen in overvloed! Bolméer prijst het vers een historiële cursus. Hagberg heeft nooit geloofd, dat het zangerig-zweedsch beurtelings zoo stout en zoo scherp kon zijn.

'Heiligschennis!' roept Ling; 'ons geluid is de weêrgalm van een grond, waarin ijzer schuilt.'

'En het buigzaamst staal bijt het scherpst,' vult Tegnér aan, niet zonder zelfgevoel. Houd hem den hoogmoed ten goede; hij is straks bij Franzén vergeleken; vreest hij dat men, waar het kracht geldt, met Wallin zal aankomen?

'Ge hebt gelijk,' zegt Ling; 'er spatten vonken uit die verzen; ze zijn gesmeed; en ofschoon toestanden, aan den tegenwoordigen tijd ontleend, mij weinig belang inboezemen, ik huldig in deze gedachten een geest, die bewijst, dat het rijk van Baggesen ook hier voorbij is. Geen spel, geen scherts meer, als bij dien vereuropeesden scandinaaf, meer franschman dan deen!...'

'Andere dagen, andere zangen.' merkt Tegnér op; 'maar in iederen tijd, mijn waarde! eerbied voor gevallen grootheid.'

'Mits deze haar karakter wete te bewaren' valt Ling in; en waarlijk, het was het minst wijze en waardige woord niet, - den ouderen dichter Baggesen in zijne betrekking tot den opkomenden

Oehlenschläger beschouwd, - dat op dezen avond gesproken werd, door den dichterlijken schermmeester, dien Tegnér regt had, ‘lastig’ te vinden.

Of de zweedsche genreschilders de britsche in liefde voor de letteren van hun vaderland evenaarden; of het noorden op een Leslie, een Ward, een Stone bogen mogt! Zoo goed als de laatsten ons in de club verplaatsten, die den jeugdigen Pope aan John Dryden, glorious John, voorstellen zag, zou dan de H e r b e r g op het doek zijn gebragt in welke Tegnér met Ling kennis maakte, meent ge? Voorzeker, al riedt gij onze gedachte maar ten halve; want als Svea zulke schilders rijk was, wij zouden naar geen overgang tot Geijer hebben te zoeken; het afscheid door Erik van Esaïas op Liljendal, in den herfst van 1804, zou wereldbekend zijn, en u bij de eerste toespeling de beste weêr voor den geest staan. Bij gebrek van iets zoo aanschouwelijks, stelt gij u, hopen wij, met onzen greep Geijer in uw geheugen te herroepen, te vreê, en hebt er niet tegen, dat wij om zijnentwil uit de eene hoogeschool in de andere overwippen, dat we hem twee jaren later, den 14^{den} Junij 1806, toen hij promoveerde, toen hij magister werd, te Upsala weêr aantreffen. Waaraan het schortte, dat Geijer dit niet, zoo als zijne vrienden, zoo als vooral zijn vader verlangde, reeds drie jaren vroeger was geworden? - Wij zouden kunnen antwoorden, dat zoowel de eene bijzonderheid, dat hij aarzelde in de keuze tusschen de twee wegen, welke hem openstonden, die der kanselarij of die der academie, de betrekking van een ambtenaar of de loopbaan van een geleerde, als de andere, dat hij, na de eindelijke beslissing dezer levensvraag, toch den tijd niet had klaar te komen, daar hij het onderrigt van twee jonger broeders op zich moest nemen, thans alle belang hebben verloren. En toch zij dit verre van ons. Een brief over dat onderwerp, door den twintigjarige in 1802 aan zijn vader geschreven, verdient eene vlugtige inzage; hij schetst zijn vurig verlangen in de gelegenheid te worden gesteld te r e i z e n ; men kent Geijer maar ten halve, als men hem daarover niet heeft gehoord. ‘Eer er sprake van kan zijn,’ schrijft hij, ‘welk examen ik zal afleggen, dient bepaald te worden, met welk doel ik dat zal doen. Voor mij, ik beoog daarmede maar één wit: ik zou slechts blijk van mijn knapheid willen geven, om in de gelegenheid te komen te r e i z e n . Ik geloof, dat dit voor mij noodzakelijk is, ik heb geen hooger wensch. Ik weet weinig, ik ken mij zelven misschien het minst van alles, maar waar ik zeker van ben, is dat, werwaarts ook de weg leiden moge, dien ik als m a n zal betreden, r e i z e n de voorwaarde blijft ter ontwikkeling mijner geringe gaven. Zonder de wereld te hebben gezien, zal ik noch die kloekheid en vastheid van karakter, noch die vlugheid en juistheid van oordeel

verwerven, in iedere verhouding des levens vereischt. Om een degelijk mensch, om een goed burger en een flink ambtenaar te worden, is dat middel onontbeerlijk. Verbeelding beheerscht in mij alle overige vermogens; mijn hart moge niet kwaad zijn, zwak is het zeker; ik ben in vele opzigten, mijn lieve vader weet best in welke, een volslagen dwaas; het is niet aan mij die hier op te sommen; men moet zijn gebreken hebben afgelegd, eer men die bekent. Intusschen zijn dit alles eigenaardigheden, welke tot mijn verderf dieper wortel zullen schieten, als ik mij niet spoedig losruk uit den stillen, gelukkigen, vertrouwelijken kring, in welken ik inschikkelijkheid betoon en ontmoete. Ik zou een dweeper worden, wiens blik een ijdel wit in eene ideale wereld najaagt, en eindigen met een dier halfslachtige menschen te blijken, wier daden een mengelmoes zijn van zwakheid, verbeelding en dwaasheid. Maar waarom langer uitgeweid over wat mijn goede vader zeker al beter inziet dan ik. Het is uitgemaakt, ik moet r e i z e n .'

Ge zoudt er niets bij winnen, zoo wij u uitvoerig mededeelden, waarom onze student, als hij magister worden moest, tot 1806 wenschte te studeren; al wat ge weten moet is, dat beide zijn vader en diens vriend, kapitein Rappholt, 'die de wereld kende,' het reisplan afkeurden, dat zij hem reeds in 1803 gepromoveerd wilden zien. En als ge u nu herinnert, hoe wij hem voor u opvoerden, teleurgesteld in het dingen naar eene onderwijzersbetrekking bij een jonkman van aanzienlijken huize, dewijl men hem als 'een ongestadig mensch' had afgeschetst, triomferende, daar hij door het behalen eener medaille voor eene Lofrede op Sten Sture de Oude, ten minste toonde te hebben gestudeerd, dan mogen wij de kennis weêr aangeknoopt achten, ook zonder aanschouwelijke voorstelling. We zijn in 1806 - het eene examen voor, het andere examen na is glansrijk afgelegd, hij zal eerlang promoveren, - hoe is hij te moede? maalt hem de reize nog door het hoofd?

'Ik leî een prettig leven, ik lees wat ik wil, span mij uit als 't me lust, mijn lectuur is onafgebroken genot. Vaarwel, astronomie! vaarwel, physica! vaar lang wel, hebreeuwsch! Mijne ceremoniële visites zijn afgedaan. Ik ben weêr thuis, en mijne oudste, mijne eerste vrienden, mijne lievelingsschrijvers en lievelingsdichters voeren mij in hooger, reiner lucht, dan waarvan eenige parnassus weet. Het zal echter dra tijd worden over mijn dispunt te denken. Ik heb het besluit genomen, zelf de stoffe mijner dissertatie te kiezen, en die ook zelf te schrijven; al ware ik dit niet van zins, de nood zou er mij wel toe dwingen. De professoren zijn nooit zoo schriel geweest als thans met het opgeven van stoffen. Deze heeft een akker gekocht, en die gaat ossen beproeven, een derde heeft een wijf getrouwd, enz., enz.' Er is verademing, er

is vreugde over herkregen vrijheid in die regelen, maar van r e i z e n geen woord; gaf hij dien wensch op? Een oogenblik geduld, bidden wij. Hij koos tot onderwerp zijner dissertatie: ‘D e i n g e n i o p o l i t i c o m e d i i a e v i;’ den 14^{den} Junij promoveerde hij, - maar bleef des ondanks nog een paar jaren zijne philosophische en historische studiën aan de Academie voortzetten, bleef in Upsala over de ontwikkeling van een gewestgenoot, van een Wermlander, toezigt houden; - was hij gelukkig? Hoor hem zelven. Onder de oogen, die deze bladen doorloopen, zijn er misschien jeugdige, wier lot naar het zijne zweemt, die er behoefte aan hebben bij wijle door een treffend beeld te worden versterkt in het geloof, dat al daagt het langzaam, het toch d a a g t!

‘Ik werd bewonderd en benijd, toen ik den prijs bij de Academie had behaald. Men stond verbaasd over zulk eene vlugt; vliegen was toen nog zoo algemeen niet. Zoo iets kon iemands fortuin maken. Mijn geluk verbijsterde me meer, dan 't mij streelde. Ik hoorde spreken van mijne vroege, mijne verwonderenswaardige rijpheid van oordeel. Goede hemel! ik was, of juister gezegd, - want waarom zou ik loochenen, dat de bijval des oogenblieks iets bedwelmends had, - ik werd hoe langer hoe mismoediger over mijne onrijpheid. Niets valt minder te vertrouwen, dan zoo vroegen voorspoed; men moest er bang voor zijn.’

De klagt leidt tot eene poging het in zelfkennis verder te brengen, welke wij als proeve gaarne mededeelen.

‘Men spreekt van het geluk der j e u g d. En ik zal de laatste zijn eene opvatting te loochenen, zoo algemeen, als dat men der lente innemendheid toekent, en het morgenrood pracht. Maar stond aan mij de keuze, welke van mijne jaren ik zou willen overleven, de vroegere of de latere, niet die des jongelings zou mijn antwoord zijn. Van het geluk der jeugd heb ik luttel te roemen. Het is niet, dat ik mij over bijzondere ongelukken heb te beklagen; mijn toestand liet weinig te wenschen over; ook heb ik mij van geene grove buitensporigheden te beschuldigen; den storm der hartstogten stond ik, zoo niet zonder gevaar, dan toch zonder schipbreuk door. Slechts te goed heugt het mij echter, wat in heel dien tijd het voorwerp mijner afgunst was; een gevoel, dat mij anders vreemd is. Het was het lot diergenen, welke door de natuur zijn toegerust met een beslisten aanleg, wier ontwikkeling, groot of klein, geleidelijk voortgaat. Voor hen voegt iedere dag eene, zij het ook kleine, som tot het facit des levens toe; het is een vredig, stil verwerven, dat aanwast met hun innerlijk geluk, en geluk om zich verspreidt. Het scheen mij toe, dat alles wat daarnaar zweemde mij faalde. Niemand is ooit zoo zonder zelfvertrouwen geweest. Het eenige, waarvan ik bewustzijn had, was een onbeperkt vermogen, indrukken en

gedachten te ontvangen, eene grenzenlooze réceptiviteit; maar ik bleek zoozeer alle zelfstandigheid, schier alle persoonlijkheid vreemd, dat het mij dikwijls te moede was, als zou eene schaduw in staat zijn geweest mij te verdrijven en mijne plaats in te nemen. Er is een duitsche roman, in welken de hoofdpersoon, Peter Schlemihl, naar zijn verloren schaduw zoekt; ik zou eene ware geschiedenis kunnen schrijven van iemand, die z i c h z e l v e n zocht. Een zekere lust mij te subordineren, eene neiging, me liever terug te trekken, dan me op den voorgrond te plaatsen, is mij levenslang van dit sedert getemperd gevoel bijgebleven. Bezit ik eenige zelfstandigheid, ze is langzaam en tot duren prijs verworven; en mag ik oordeelen naar den tijd, dien het mij gekost heeft, min of meer besef te krijgen van den zamenhang van dit middenpunt van mijn wezen, zoo reiken die weefsels verre. Ik heb hier het heimelijkste eener gemoedsstemming blootgelegd, die jaren lang de mijne was, die ik niemand bekende en die mij in eenzame oogenblikken schier wanhopig deed worden.

Daarin ligt ook de onwederstaanbare aantrekkingskracht, welke de philosophie op mij heeft uitgeoefend. Haar alleen heb ik uit behoefte gestudeerd; al het overige, dewijl ik het mij had voorgenomen, of het mij vermaakte. Kant, Fichte, Schelling's schrijften zijn in tal van jaren niet van mijn lessenaar geweest; hun uitgesleten ruggen dragen er in mijn boekenkast nog blijk van. Wat mijn weg in de wijsbegeerte betreft, ik kan er slechts van zeggen, dat deze de tegenovergestelde was van dien des middelsten onder de bovengenoemden. Ik ben overal moeten beginnen met een n i e t-ik om tot een i k te komen, - en dat was niet het eerste, maar het laatste, waartoe ik kwam! Ik wil daarom niet beweren, dat ik het, uit vreemde materialen, met Locke en Condillac heb opgebouwd, die mij trouw in den lommer vergezelden, want ze zijn te droog en te dor om ze elders dan in de frissche lucht, dan in het groen te genieten. Philosophie is immers de kunst, eene schacht, eene mijn op te sporen en te graven? Zoo brengt men in den zonneschijn goud aan het licht, maar zon moet er zijn zal het blinken. De mensch is o o g en niet z o n .'

Of wij het alleen zijn, die gaarne een oogenblik langer luisteren, die wenschen, dat onze eigene letterkunde dergelijke zelfstudies rijk ware, van mannen altoos, die verdienen van meer dan eene zijde te worden beschouwd?

'Dien ganschen tijd was ik geheel onvruchtbaar, en aan de gunst der zanggodinnen viel niet te denken. De lauwerkrans, welke mij, naar gewoonte, als magister werd bedeeld, scheen me eene bittere ironie. Greep ik de pen op, dan kruisten zich voor mijn geest stijl bij stijl en manier bij manier uit den grooten voorraad eener veel-

zijdige lectuur. Als ik de slotsom van deze opmake, met betrekking tot wat ik er in v e r n u f t en k u n s t door verwierf, dan sta ik vooral bij vier auteurs stil, die een grooten en duurzamen invloed op mij hebben uitgeoefend. Het zijn R o u s s e a u en S c h i l l e r, het zijn S h a k e s p e a r e en G ö t h e, - de eersten in de vroegere periode mijner leerjaren, de laatsten in de latere, dat wil zeggen, tot den dag mijns doods toe. Vooral de laatste heeft veel, onbeschrijfelijk veel op mij gewerkt; ik kan in waarheid zeggen, dat ik van geen mensch ter wereld meer heb geleerd. Vraagt men naar de oorzaak, aan dat viertal gemeen, waarom hunne indrukken iets onuitwischbaars hebben, dan schuilt deze zonder twijfel daarin, dat geen hunner zonder weêrstand te genieten valt, liever nog, dat zij al de veerkracht eener levendige, eigene werkzaamheid in beweging zetten, Maar er is een hooger g r a a d die te wekken. Dat vermogen is aan die geniën bedeeld, welke, ten opzigte aller navolging, boven mindere, iets afschrikkends hebben, bij wie die volslagen onmogelijk is. Zij trekken niet alleen tot zich aan, zij drijven ook elk, die zich met hen bezig houdt, in hemzelven terug. Zij doen zelfstandig worden, s l e c h t s zelfstandig. N i e t vatbaar te zijn nagevolgd te worden, is het beste n e g a t i e v e kenteeken van goede auteurs, dat ik weet. Het p o s i t i e v e is. dat zij sterken, dat zij een bewustzijn geven van gezondheid der ziel. Al wat de frissche lucht louterends, al wat de doorzigtigste golf lavends, al wat het helderst licht levenwekkends heeft, is daarmede vergeleken niets. M e d e c i n a m e n t i s - artsenij, spijze der ziel - ziedaar de wonderbaarlijke kracht waarmede zij begaafd werden. Zegen over deze weldoeners der menschheid! - Vloek, zou men geneigd zijn te zeggen, als men zich wendt tot hen, die den gifbeker mengen, - maar ik wil er mijne lippen niet mede bezoedelen.’

Als wij niet voort zullen gaan te vertalen, moeten wij de H e r i n n e r i n g e n, ons door Geijer nagelaten, digtslaan, en u den verderen loop zijns lots, naar aanleiding van de L e v e n s s c h e t s, die wij zijnen zoon dank weten, mededeelen. Het zal ons geleidelijk tot de gewenschte, tot de niet opgegeven r e i z e brengen. Over zijns vaders gemoedstoestand in die jaren getuigt de zoon - die deze teekening, helaas! niet voltooijen mogt, - dat hij beurtelings aan een gevoel van rijkdom en van gebrek, aan vermogen en onmagt ten prooi was, dat het der ondervinding bleef voorbehouden, hem den weg te wijzen, dien hij had in te slaan. ‘Wel was hij, zoo als hij zich zelven heeft geschetst, in den waren zin des woords, een z o e k e n d e, een zoekende, zoo in de lente, als in den herfst zijns levens! Hij begon met in heiligen ernst en brandenden ijver zijn eigen genie te zoeken, en als Jacob, worstelende met den engel, zeide hij: “Ick en sal u niet laten gaen, het en zy dat ghy

my segent.” De zegen volgde en op hief de engel zijne blikken op naar het licht, en in deze las hij zijne bestemming.’

Het leed tot in 1808 eer Zweden's toekomstige historicus extraordinair kanselarijschrijver werd in het Rijks-Archief; het laatste gedeelte van dat jaar, en het eerste van het volgende bragt hij in die betrekking te Stockholm door. Om de bevoegdheid te verwerven, geschiedenis te mogen doceren, gaf hij in die dagen een academisch Specimen uit, onder den titel: De stilo historico apud Romanos. Het mogt eene eerste schrede heeten in de werkelijke wereld; maar wie het vergeten was, welke voorwaarde hij vroeger een eigenlijk optreden had gesteld, niet hij. Eene reize, eene reize, drie jaren levens voor eene reize! Hoe gretig greep hij dan ook, ter vervulling van dat verlangen, de gelegenheid aan, er hem toe geboden, in het onderwijzen van den zoon des Commerce-Rådets von Schinkel. Het kon de laatste kans zijn geweest, hij mogt niet aarzelen. ‘Eensklaps viel een vloed van licht midden in die duisternis,’ zegt hij; ‘dit onvruchtbaar rondtasten werd afgewisseld door verrassend aanschouwen. Ik zag mij in de mogelijkheid gesteld eene reize naar Engeland meê te maken; den jonkman, dien ik haar dank had te weten, heb ik in geheel zijn gedrag jegens mij slechts te roemen.’

Er is veel geschreven over het reizen; de voordeelen zijn met warmte in het licht gesteld, de nadeelen met vernuft geschetst; de stoffe is onuitputtelijk, want in ieder ander decennium reist ieder individu anders. Wij hebben er voor heden genoeg aan, iemand, zoo belangwekkend als Geijer, gâ te slaan in eenen tijd en op een tooneel, die beslissende indrukken moesten achterlaten. Als zou deze togt op heel zijne toekomst het zegel zetten, begon hij dien niet zonder een besluit te hebben volvoerd, waaraan hij geaarzeld had gevolg te geven, zoolang zijn verschiet hem niet helder wilde worden. ‘Op weg naar het buitenland bezocht hij in allerijl zijn geboortestreek, om van zijne ouders, verwanten en vrienden afscheid te nemen. Op een lieflijken zomermorgen hield zijn karretjen stil voor het hek der laan, die naar Odenstadt's heerenhoeve leidt, in het kerspel Gilberga gelegen. Hij wipte de trede af, en ontmoette in den lommer 's landgoeds eigenaar Knut Knutsson Liljebjörn, een weduwenaar, die met zijn gezin tot de vertrouwdste vrienden van Geijer's ouderlijk huis behoorde. Zonder omwegen droeg hij dezen zijne bede om de hand zijner jongste dochter voor. De vader, die niets minder verwachtte dan zulk een haastig aanzoek, was een oogenblik stom van verbazing en ried toen den vrijer zijne poging af.’ Hij had immers nog in het geheel geen uitzigt, voor zich zelven en zijne geliefde te kunnen zorgen; waar zou de schoorsteen van rooken? “‘Maar ga binnen,” besloot de vader, zijns ondanks bewogen, “draag

haar zelf uwen wensch voor, ik wil niet in den weg zijn.” Binnen een omzien was de magister verloofd, ontving den schoonvaderlijken zegen, rukte zich uit de armen zijner geliefde en toog in den vreemde.’ Dat vrijen heeft zoowel iets ouderwetsch-aartsvaderlijks als nieuwerwetsch-dichterlijks; maar uwe fantasie volstaat voor de idylle; de reis is onze taak.

Hij bragt een jaar in Engeland door; hij bezocht beurtelings grootere en kleinere steden; hij leefde in Londen en op het land. De indrukken, welke het verkeer onder een volk, het zijne in zoo vele opzigten vooruit, op hem maakte, zijn bewaard gebleven in brieven, aan zijne betrekkingen geschreven en in zijne H e r i n n e r i n g e n gedrukt. Ook die aan zijn meisjen in Wermland, ook die half gefluisterde, half geraden wenschen? Neen. Minnebrieven komen in deze verzameling niet voor, hij wist dat ze maar voor vier oogen belang hebben. Doch de overige, welk een begrip geven zij van zijn oordeel, welk een blik gunnen zij op zijnen geest? Goethe heeft het teregt opgemerkt: ‘brieven zijn de belangrijkste gedenkstukken, welke ieder onzer kan nalaten.’ Een toetssteen, niet enkel van iemands kennis, ook en vooral van iemands karakter. Onze tijd beseft volkomen de waarde van dergelijke nalatenschap; onze tijd, beweert men, laat te wenschen over in de wijze op welke hij die aanvaardt. Bloode komt de kieschheid binnen, en als zij hare aanklagt heeft gestameld, dan bemerken wij, dat de regtvaardigheid haar op den voet is gevolgd; luide verheft deze hare stem. ‘Een grillig licht,’ zegt ze, - het gevolg van het uit haar verband rukken van enkele uitdrukkingen, - ‘een scheef oordeel’ - op een kwalijk begrepen woord geveld, - ‘ziedaar waaraan ze, bij de veldwinnende kwaal dezer dagen, bij het algemeen gebrek aan eerbied blootstelt.’ - ‘Matrone!’ zouden wij der laatste willen antwoorden, ‘spaar de roede wie dus schagcheren niet’, - maar haar tevens durven vragen, ‘of het misbruik ooit het gebruik mogt ontzeggen, of halve kennis heel begrip geeft?’ En nu die goede kieschheid, wisselziek als een wêerhaan; - doch hoe dwalen wij af, meent ge, als waren Geijer's brieven eerst na zijn dood uitgegeven, als hadden ze niet bij zijn leven het licht gezien. En sloegt ge dan nooit het achtste deel van de tweede reeks zijner W e r k e n op, voor 't welk tal van vrienden en verwanten de bewaarde epistels bijdroegen, welke op de brieven uit de H e r i n n e r i n g e n het zegel zetten? Hij zelf gaf de eerste uit; hij zelf, de kloeke grijsaard, mogt zich verlustigen in den krachtigen jongeling, dien zij ons leeren kennen: wij daarentegen, die ook de verzameling bezitten en portefeuille bewaard, kunnen getuigen dat hij zijn portret niet heeft gevleid. Sla het met ons gade. Er is zooveel oordeel in de mengeling van dat licht en bruin des engelschen levens, zooveel juistheid in die be-

schouwing en bespiegeling, dat ge vijftig jaren later geneigd zijt dezelfde op- en aanmerkingen, welke hij maakte, voor nieuw uit te geven. Het bewijst tevens, dat de hoofdtrekken van het britsche volkskarakter eene vastheid van vouwen hebben, waaraan geene halve eeuw een plooi vermag toe te voegen, maar van welke zij ook geen rimpel glad strijkt. ‘Practisch is alles, smaakvol weinig,’ zegt 1810; en wat getuigt 1860 anders dan: het goede bleef behouden, maar de vooruitgang nam ook geen vaart? Standbeelden zonder tal, allen schoonheidszin ten ergernis, waarom stoort slechts gij het weêrgaloos schouwspel eener orde, door weinige dienaren der wet, zonder ophef, gehandhaafd? - In onzen reiziger steekt een wijsgeer; het geviel, dat hij in Engeland was ten jare dat Childe-Harold op de golven der Middellandsche Zee zag omdolen, zingende: ‘Te mijmeren op een rotsbrok gezeten, - te droomen, terwijl we den blik laten weiden over vloed en klip, - langzaam in den lommer voort te dolen, waar het wild schuilt en springt, dat zich den heer der aarde nooit heeft onderworpen, waar schaars een menschelijke voet van zijn eigen gedruisch heeft geschrikt, - alleen en ongezien het gebergte op te gaan, dat van spoor noch pad weet, en welks kudde geene kooi kent, - dáár over den afgrond heen te leunen, dáár den schuimenden waterval in te staren, dát is geene eenzaamheid, dát is slechts de bekoorlijkheid der natuur gadeslaan in al hare weelde! - Maar in de menigte, in het gedommel, in het gedruisch, in het gedrang van menschen te hooren, te zien, te gevoelen, een harte te hebben - en met dat harte, moede kluizenaar, voort te dwalen, zonder een zegen te ontvangen, zonder iemand te ontmoeten dien wij onzen zegen wenschen te geven, - troetelkind des overvloeds, kermende van gebrek, - zonder dat wij in heel dien drom van gevleiden en gevierden, aangestaarden en aangebedenen, iemand gewaar worden, iemand kennen die, als wij verscheiden waren, er een oogenblik minder om zou glimlagchen; dát heet alleen te zijn, dát is eenzaamheid!’ En nu wat Geijer schreef, eer de zwerver die zangen uitgaf, welke eene beleedigde maatschappij in eene bewonderende verkeerden, - wij wagen hem aan den anticlimax, die er in proza na poëzij schuilt, daar de toestanden hare verscheidenheid hebben: ‘Ik heb nooit levendiger begrip gehad,’ lezen wij in de B r i e v e n , ‘van eene woestijn, dan gedurende het eerste oogenblik van mijn verblijf in de volkrijkste stad van Europa. Voor de eerste maal gevoelde ik regt, wat het zeggen wil, v r e e m d e l i n g te zijn. Bij de wilden heeft dit woord dezelfde beteekenis als v i j a n d . Maar zelfs die betrekking is eene menschelijke. Hier daarentegen, hier ben ik der gansche wereld dood onverschillig. Slechts mijn huurkoetsier stelt belang in mij, tot ik hem betale, en mijn hospes, zoolang mijne rekening openstaat. Vreemd genoeg: penningen zijn maar teekens van waren.

Wat is dan de mensch, slechts een teeken van het teeken, - een schaduw van de schaâuw?' - En toch overweegt de denker in hem den dichter niet geheel; toch is hij niet zoo eenzijdig, dat hij louter bespiegelt; de kunstenaar, de musicus, de kritikus komen aan het licht. Hij heeft Catalani hooren zingen, en hij weet voortaan wat Italiaansche Muzijk zeggen wil; hij heeft eene uitvoering van Händel's M e s s i a s mogen bijwonen, en zich herinnerende hoe de heidensche wijsbegeerte leerde, dat het heelal gebouwd is volgens de wetten der harmonie, gelooft hij al die klinkende krachten te hebben hooren wedijveren in het voortbrengen eener wereld. Walter Scott was in die dagen de populairste dichter van Engeland; hij heeft zijn M a r m i o n en zijn L a y of t h e l a s t M i n s t r e l gelezen, het laatste in de tiende uitgave. Het bevalt hem minder dan hij had verwacht; 'het is eene arabesken-poëzij.' Maar hij heeft ook Hamlet gezien, en al speelde Kemble met meer oordeel dan gevoel, korrekt tot droog wordens toe; welk eene wereld is hem in Shakespeare ontsloten, welk eene kunst! Het gewraakte doodgraverstooneel, zoo menigen kunstregter een steen des aanstoots, hoe noodzakelijk schijnt het hem toe voor het geheel. Het feit des stuks valt voor in de hoogste kringen der maatschappij: het is de ondergang van een koninklijk geslacht. Op onderscheidene wijze maait de dood al zijne leden weg. Welk eene tegenstelling van zooveel jammers en leeds schuilt in het rustige, het onverschillige des lageren levens. Om die in het oog te laten springen, doet de doodgraver weêrgaloos dienst. Hij leeft in de groeve der vertering; toch is hij tevreden en verkondigt eene ruwe maar blijde levensphilosophie, al spelende met de vermolmde beenderen. Het is naar de natuur, zegt hij. - En de toekomstige geschiedschrijver, tot welke der beide partijen, tory of whig, helt hij over? - als hij, ten zijnent weêrgekeerd, zich geroepen zal zien te kiezen tusschen stillestaan of beweging, tusschen, - vooruitgang was toen nog het wachtwoord niet, - tusschen reäctie of reform, wat mogen wij ons van hem voorspellen? Hij heeft sympathie voor het kleine overschot van het korps van Brunswik-Oels, Napoleons heir uit het harte van Duitschland al vechtende ontkomen; maar die zoudt ook gij voor de dapperen gevoeld hebben als wij - al verschillen wij in politiek hemelsbreedte. - In den vreemde verrast hem de tijding, dat Zweden met Rusland vrede heeft gesloten, ten koste van een dubbel offer, Finland en Åland, en hij maakt de woorden eens grooten geschiedschrijvers tot de zijne: 'Voortaan zijn wij heeren in ons huis, met uitzondering der deuren en vensters', en hij droomt, zijn tijd vijftig jaren vooruit, van eene nieuwe Unie van Kalmar, eene vereeniging aller Noordsche rijken, één groot Scandinavisme; het is meer poëtisch dan politisch. - Er is sprake van de behoefte, welke het Parlement aan reform heeft; hij wenschte

dat de ministers die niet zoo hardnekkig weigerden, want daardoor loopen zij gevaar, dat de demagogen de zaak tot de hunne zullen maken, en haar doordrijven met hulp der proletariërs, die het fabrieksysteem schept. Luttel liberaal, zegt ge; en echter, Canning ziende, verheelt hij zijne belangstelling in dezen niet; hem treft zijn edel voorkomen, - als het ons allen overal doet, tot in zijne mislukte statue toe. Hij ontmoet George III met de kleine, kortafgekapte, ongepoederde paruik, en den blaauwen rok met tal van ronde, blinkende knoopen, die er uitziet als een eerlijk engelsch pachter, en hij roemt de opregte eerlijkheid van dezen: ‘ook eene deugd, die een kouing te pas komt;’ - of hij aan Carl XIII dacht, die intusschen de kroon had opgeraapt, Gustaf de Vierde Adolf ontvallen? U verblijve het antwoord, wij aarzelen, na herhaalde lezing der fragmenten van die reize, over zijne toenmalige staatkuudige rigting eene gissing te wagen. Hij besluit ze met de volgende plaats, waaronder wij e e n z o e k e n d e zouden willen zetten: “‘Het is opmerkelijk, dat de beste historische werken geschreven zijn door mannen, wier cigenlijke aanleg hen op het staatkundige tooneel riep, maar welke, daarvan uitgesloten, hun talent der geschiedenis wijdden,” zegt Dugald Stewart, in zijne biographie van Robertson, die ik onlangs las. - Als dat waar is, wat zal er dan van de g e s c h i e d b o e k e n worden, van welke ik bijwijle droom?’

Een bad-kuur werkt na, beweren de medici, - wij zullen zien hoe zeer dat met deze reize het geval was. ‘Teleurgesteld, misnoegd over zich zelven,’ keerde hij naar Stockholm terug; wij doen het, maar zonder morren, als hij.

Verre zij het van ons de nagedachtenis hard te vallen eens konings, dien wij in onze jeugd, een voorwerp van deernis, in den vreemde zagen omzwerven, uit zijn vaderland verdreven en verlaten van zijn gezin; maar loochenen laat het zich niet, dat Gustaf de Vierde Adolf Zweden aan den rand des verderfs had gebragt. Beheerscht door eene enkele gedachte, den wereldveroveraar te willen trotseren, den val des wereldveroveraars te verhaasten, ging die idée fixe in hem met al de bekrompenheid gepaard, welke haar begrijpelijk maakt. Verblind door de glorierlijke heugenis van het gewigt, door Svea anderhalve eeuw vroeger in de schaal van Europa gelegd, miste hij oog om op te merken, hoe in dat werlddeel de groote volken sedert waren vooruitgegaan, hoe kleinere, en daaronder ook het zijne, sedert stil hadden gestaan. Veranderde verhoudingen, wie daaraan geloofde, wie daaronder gebukt ging, niet hij. Een waan als de zijne had iets belagchelijks; maar men schertst niet lang met eene dwaasheid, die menschenlevens op het spel zet; men stelt haar buiten staat, in grillige gruwzaamheid meer bloeds te storten. Een enkel bewijs voor ons eerste beweren zij het ons vergund bij te

brengen. Wij danken het aan Armfeldt, den gunsteling van Gustaf de Derde, dien gij een oogenblik bij het dispuut van Thorild hebt gezien. Al had hij de vriendschap van den vader duur geboet, hij was er den zoon niet minder getrouw om gebleven. In vermomde ballingschap gezonden, zoodra Carl, Hertog van Södermanland, de voogdij had aanvaard, was hij, gedurende deze, voor eene vermeende zamenzwering vervolgd en veroordeeld. Gustaf de Vierde Adolf had hem, na zijne troonsbeklimming, in eere hersteld, had hem het bevel over een gedeelte des legers toevertrouwd; bij deze betrekking tusschen koning en onderdaan, zal het niemand invallen den laatste tegen den eerste als een bevooroordeeld getuige te wraken. Wij treffen Armfelt aan in eene tent op de grenzen van Noorwegen, met de bewaking van deze belast. Hoe hij zucht over het onuitvoerbare der orders hem gegeven, over de verpligting hem opgelegd, bij een verdrag voorwaarden te bedingen, als slechts de meerdere den mindere met het zwaard oplegt. ‘Maar daarvoor is hij generaal van zijne Zweedsche Majesteit,’ zoude Gustaf de Vierde Adolf gezegd hebben. Hoor Armfelt zelven: ‘De overtuiging, die ons kabinet nooit begeeft, dat zijne prépondéranee in magt en genie onweêrstaanbaar is, zweemt naar de opinie, welke Z.M. den Koning van Denemarken zaliger, van zijne pruikstaartjen, alias schorseneeltjen, koesterde, in welks lengte hij geloofde dat het grootste gedeelte zijner waardigheid zat!’ Het mogt geestig gekscheren heeten, - maar wij blijven het bewijs voor ons tweede beweren niet schuldig; in Finland boette eene heldhaftige schaar de dolle dwaasheid met het leven, en had deze dus niets lachwekkends meer. De noordsche poëzij onzer dagen is een cyclus van zangen rijk, die den moed, door de zweedsche krijgslieden in dien oorlog met Rusland aan den dag gelegd, onsterfelijk maakt; een cyclus van zangen, voor welken wij hopen dat het ons gegund zal worden, in den volgenden jaargang van dit tijdschrift uw oor te winnen. Runeberg heeft, in dicht welks eenvond zonder wedergade is, maar 't geen juist door dat ongekunstelde, natuurlijke, ware, die kloekheid en koenheid van soldaat, korporaal, sergeant, officier, elk een held, elk een heir, te dieper indruk waarborgt; Runeberg heeft al de vroomheid vereeuwigd daar verkwist. Verkwist? neen, want droomde de Koning van een ander Narva, zonder zelf een andere Karel de twaalfde te zijn, de eer der blaauwe en gele banier moest worden gered, die grens was de grens des vaderlands, en iedere groeve in haren smallen schoot een bed van eer! Onze bewondering dreigt ons mede te slepen; maar wij hebben met weinige woorden van het einde eener regering te gewagen, die op geenerlei roem bogen mag. Een nutteloos bloedvergieten - buitenlandsche oorlog bij binnenlandschen dwang, - verdooving des geestes met verbittering des gemoeds gepaard, Zwe-

den was het oudulдbaar leed ten leste moê en Gustaf de Vierde Adolf werd gevangen genomen, werd afgezet, werd in ballingschap gezonden, zonder een enkel blijk van liefde of achting in den verre vreemde meê te dragen.

Een vlugtige blik in de geschiedboeken van dat rijk volstaat om de overtuiging te geven, dat geenerlei geestdrift Carl XIII op den troon begroette, - dat de vertegenwoordiging, ditmaal gansch het volk, verlangend uitzag naar den opvolger, dien de kinderlooze koning zich uit de vorsten zijns tijds kiezen zou. Ons, die van den gang der staatkundige gebeurtenissen slechts aanstippen, wat tot het onderwerp, dat wij behandelen, betrekking heeft, ons verrast, de poëzij dier dagen doorloopende, haar stilzwijgen over deze omwenteling niet. Er viel geen zegezang te zingen bij een val door zooveel vernedering voorafgegaan; zoo de jonkheid ondanks de verzwaring des joks had gezwegen, het dagend ochtendrood lokte tot andere liederen uit, dan klagten over de voorbijgegane duisternis. Toch zouden wij verzuimen regt te doen, als wij het viertal, aan 't welk Zweden de wedergeboorte zijner poëzij heeft dank te weten, er geen lof voor toekenden, Gustaf de Vierde Adolf niet te hebben bewierookt, toen hij den schepter zwaaide; hem te hebben gespaard, toen deze zijner hand werd ontrukt. Vorsten te vieren, vorsten te vleijen, hare eigen waardigheid voorbij te zien, om de onderscheidingen, om de weelde, welke deze in staat zijn te bedeclen, is helaas! het oude zwak, is schier de ongeneeslijke ziekte der kunst, trots de wrangste teleurstelling nog niet afgelegd, welke zij zich, hoe wreed er voor beschimpt, nog niet schaamt! Als dergelijke kinderachtige kleingeestigheid ooit medelijden wekken mogt, wreed zou het geweest zijn dat te weigeren, zoo het tijdperk, dat op het Gustavische volgde, liefde voor de letteren in het koninklijk huis erfelijk had geloofd. Verre vandaar, het viertal heeft aan geenerlei vergoêlijking behoefte. Wij gunnen der eerstgeboorte haar regt, met Franzén beginnende; hij liet onder zijne zeven deelen dichtstnkken er ons één na, B e c l d e n d e s T i j d s getiteld; welk beeld greep hij uit 1809? Geen enkel - slechts treffen wij in den bundel een volkslied, een finsch volkslied van 1805 aan, dat hij beleefd genoeg is om voor ons in het zweedsch te vertalen. ‘Leve de Koning!’ roept het, maar trekt tegelijk het beeld eens ideaals om; als Gustaf de Vierde Adolf er naar had gestreefd daarop te gelijken, hoe zijne gedachtenis ons toeschitteren zou! - Wallin, - hij volge als jaren aanspraak geven, - Wallin schreef een dichtstuk: ‘a a n d e N a t i e, onder den Veldtogt van 1808’; het gloeit van glorierijke herinneringen; doch, zoo er van Gustaf Wasa in wordt gewaagd, van zijn nazaat rcpt het geen woord. En al is naauwelijks de omwenteling daar, of hij noodt zijne M e d e b u r g e r s uit met

hem te zingen; wij hebben tegen dien Z a n g wel bedenkingen, maar geene welke den door ons bedeelden lof weêrspreekt. Het lied bestaat uit louter lessen; met uitzondering der laatste regels misschien, valt zooveel wijsheid niet te zingen: ‘heil hem, die slechts voor wat regt is, stem en staal verheft!’ - Tegnér eindelijk. Onder zijne eerstelingen treffen wij maar een paar kransen aan, voor vorstinnen gestrengeld; de prinsesse en de koninginne worden bedacht, eene moeder en een kind; onder de bloemen van hare majesteit sloop natuurlijk een vergeet-mij-nietjen voor den gemaal; toch valt het naauwelijks in het oog. Het dichtstuk echter, dat hem het eerst op de wieken der faam beurde, ‘de Krijgszang voor den Landweer van Skåne,’ in de donkere dagen van 1808 uitgegeven, dat aller harten deed kloppen, aller hand naar de wapens grijpen, die dithyrambe geldt het bedreigde vaderland! - als ware de koninklijke zetel ledig, hoort ge van Svea's ouden troon spreken, die niet zal wankelen zoo lang de gouden wielen van den Carelswagen zullen rollen langs den noordschen hemel. - En Geijer? vraagt ge; maar de zoekende zong niet, voor een beter tijd was aangebroken, in welken wij ons eensklaps verplaatsen.

Welk eene weelde om ons heen! zoudt gij uitroepen, als de glans van den disch u niet minder aantrok, dan de genoegelijke gezigten van de bonte rij er om geschikt; wat zijn die gasten prettig te moê. Verscheidenheid van leeftijd moge aan het gesprek verscheidenheid van stoffe geven, aller onderhoud is levendig, is opgeruimd. Het getuigt voor de gastvrouw, het getuigt voor de keurigheid van haar menu, het getuigt zonder twijfel ook voor den kelder des gastheers, dat zij dus in die stemming werden gebragt, vereischt om de zoetste wijle des zamenzijns volkomen te maken. Wanneer dat uur slaat? Gij hebt te veel geest om te beweren, dat gij het niet zoudt weten; de hemel beware er ons voor ooit iemand in onze buurt geplaatst te zien, die voor den klepel dier klok geen oor had. Vervelend toch, vervelend zonder voorbeeld zou hij zijn, die in goeden ernst zou vragen o f , lekkerbek, onverzadelijke lekkerbek, die zou durven loochenen d a t , de geneugten der gezelligheid eerst het toppunt bereiken, als het eigenlijke eten is afgeloopen, als het ten langen leste mogelijk wordt te kouten, daar geen knecht schotel bij schotel meer tusschen vraag en antwoord steekt. Een wenk van Mevrouw Beskow kondigde dat oogenblik aan. In een ommezien wordt het hagelwitte ammelaken vervangen door een kleed van roode wollen stof, 't welk, de tafel slechts ten deele bedekkende, lampen en luchters gelegenheid geeft in het spiegelgladde mahonyhout te weêrkaatsen. Alleen op het middenvak schitteren kristallen schalen. Sierlijk op deze geschakeerd, zou het ooft ons door de frischheid zijner kleuren doen ontkennen, dat de sneeuw straks buiten om onze ooren

stoof; maar als het ons in de zomerzoelte dezer zaal niet reeds mogt zijn vergeten, wie denkt aan weder en wind, waar zooveel lente om hem lacht? Waar alle saizoenen vertegenwoordigd zijn, merkt gij rondziende op. Weder de tact van de gastvrouw, hernemen wij, die, zoodra ze wist, dat zij eenige ongehuwde heeren - en daaronder bedaagde oudvrijers - had te ontvangen, wat rozen door dat herfstloover vlocht; zelve nog schoon genoeg om de plagerij van haren echtgenoot, hoe gelukkig het voor gehuwde dames was telles quelles te mogen meêkomen, niet te misduiden. De stoute! hoe aardig heeft zij daar onzen ouden bekende Nils von Rosenstein - wat dikker en wat grijzer geworden, sedert wij hem het laatst zagen, - tusschen twee schalke meisjens geplaatst, die hem geen oogenblik verstrooidheid gunnen. ‘Genade’, heeft hij gesmeekt, ‘genade,’ toen het wild werd gediend, ‘ik heb sympathie met al wat gejaagd is;’ en echter, hoe stelt hij zich thans schadeloos, een appel in de nog altijd fraaije hand: ‘Als aan Adam twee Eva's waren bedeeld geweest, zou hij zijn gevallen, dames?’ - Tegen hen over zit Sergel - volle zeventig, schiet zijn adclaarsblik nog stralen lichts, - we weten niet wie aan zijne regte werd geplaatst, maar de schoonheid aan zijne slinke, met hare lange, gouden lokken, met hare oogen blaauw als de helderste hemel, met haren glimlach, goêlijk en geestig tevens, hoe boeit zij hem, in iedere harer bewegingen even bevallig. Wat vraagt gij hem te kwader ure of zijne krankte geheel geweken is? ‘Jicht,’ antwoordt hij, ‘jicht, wat wist Jupiter van jicht, als Hebe hem de schaal bood?’ En blozende verwijt de lieve zich, dat zij de rondgereikte flesch heeft aangevat, dat ze, weigerende zelve te drinken, aanbood hem in te schenken; deed zij iets dwaas? Hensche grijze, die een blos begrijpt, al mist het marmer de gave dien weêr te geven, maakt hij de gekheid weêr goed: ‘mag Bijström,’ vraagt hij, ‘uw buste maken, als ik, oude man, er bij ben; zelf voer ik den beitel niet meer.’ - Of Mijnheer Beskow de wijnen bestudeerd had als een keurig kenner onder onze vrienden - geene ondaukbare studie, het zij in 't voorbijgaan opgemerkt - zoo volgen de fijnere de fijne, en de fijnste de fijnere op; sherry en port, de dagelijksche van den zweedschen disch, hebben rust, maar bruin wedijvert met blond, de fransche druif met de rhijnsche, de gloed met den geur. Daar wenkt de gastheer zijn zoon, den zeventienjarigen student aan Upsala's academie, en de kurk vliegt omhoog en twee of drie andere nemen dezelfde vaart. Opgerezen brengt de heer des huizes den toast:

‘Wie ons regeert!’

Als hij hebben de gasten hun glas omhoog geheven en geledigd; maar er moet iets dubbelzinnigs in den toast hebben gestoken, want de Baron Hamilton fluistert Beskow ‘ondeugende!’ toe, en vraagt het woord:

‘Gastheer, en vernuften die zoo hoog vliegt! komt der botheid van een koninklijk kamerheer ter hulpe; wien gold die toast: “wie ons regeert?” den koning, of den kroonprins die gedurende de ziekte van Z.M. het bewind voert?’

‘De teugels als het zwaard!’ klinkt het, en in het eigen oogenblik hooren wij in een juichend: ‘Bravo!’ en een bestraffend: ‘Bernhard!’ de verscheiden indrukken door den zoon des huizes op vader en moeder gemaakt.

Geen omzien stilte, want daar rijst Leopold op, en of zijne oogen moeite doen om den jongeling gewaar te worden die aan het lager einde van den disch zit, en of hij een zucht bedwingt, die zich zijns ondanks lucht wil geven, zegt hij:

‘In deze dagen beslist de jeugd! leve Carl Johan!’

Hoe de dichter voor zijn gelukkigen greep wordt toegejuicht; we zijn in 1811 bemerkt ge, en Bernadotte heeft reeds de heugenis van Prins Christian August van Holstein-Augustenburg uitgewischt.

‘De aanleiding tot dit feest,’ hooren wij eene heldere stem zeggen, - het is die van Adlerbeth, door Tegnér een Zweed geprezen met romeinschen zin, ‘de aanleiding tot dit feest is allen hier aanwezigen lief.’ En de blikken van het gansche gezelschap vestigen zich op een der gasten, een schoon man van veertig jaren, dien wij u vroeger in 's levens opgang hebben voorgesteld, onze finne. ‘Welsprekender dan door mij, Franzén! zult gij eerlang in de Academie worden welkom geheeten,’ - het is aardig te zien, hoe haar vaste secretaris, Nils von Rosenstein, daar schalk den grijzen krullekop schudt, - ‘ik wensch het u echter heden als zweedsch medeburger te doen. Svea is er trotsch op, dat ge haar de voorkeur gaaft in den strijd tusschen uw dubbel vaderland, maar Svea, duld dat ik het zegge, Svea verdiende die eere; - schoon zelve schier stervende, dekte zij Aura nog met haar schild.’

‘Papier en potlood,’ roept Sergel, ‘er is een groep in die gedachte.’

Wij mogen het in den zeventienjarige wel, dat hij den grijsaard fluks meer dan te wille is, dat hij bewonderend achter dezen blijft staan, die vaardig omtrekt, de jeugd nog in de vingers.

‘En,’ gaat Adlerbeth voort, ‘mogt ooit gelukkiger gestarnte aanlichten dan thans aan Europa's somberen hemel schijnt, vergezeld van Nore en Dana of alleen, Svea zal zich gaarne weêr aangorden, geen wapenkreet bij hare dapperen luider weêrgalm vinden, dan die van “Aura! Aura! Zuster, ik kom uwe boeijen breken!”’

Franzén antwoordt niet, - Franzén schreit, Adlerbeth de hand drukkende; wat mannelijker dan deze tranen? Hij is, gedurende den oorlog tusschen Rusland en Zweden, om dat Finland, om die Aura, reeds in 1808 tot lid der Academie verkozen; een jaar later werd

hij in Strengnäs-Stift tot die betrekking geroepen, welke hem in vroege dichterlijke droomen zoo benijdenswaardig scheen, leeraar eener kleine landgemeente. Hij heeft na den vrede Finland verlaten, niet zweed wordende, zweed blijvende; maar, zoo zich, toen de ure der scheiding sloeg, de heugenissen van kindschheid en jongelingschap deden gelden, die herinneringen gingen met dat wee niet voorbij? hij draagt Aura in zijn harte meê.

‘Heb dank, Adlerbeth!’ is al wat hij kan uitbrengen, en klinkende komt weder: ‘Aura!’ over zijne lippen.

‘Een Romein, die tot schreijens toe beweegt,’ zegt een der gasten; - Adlerbeth heeft zijner vertalingen der latijnsche dichters dien latijnschen bijnaam te danken, - ‘Beskow moet gastheer zijn, als men dergelijke verrassingen zal beleven!’

‘Zou het de laatste wezen?’ vraagt Stjernstolpe, de vriend des huizes, die Bernhard eene letterkundige opvoeding gaf; ‘neen, ik zie Wallin opstaan.’

Waarlijk, het is onze psalmist, doch die thans geen hand aan de heilige harp slaat; die gevoelt, hoe welkom afleiding der onverwachte aandoening zijn zoude en haar ijlings hoffelijk te weeg brengt!

‘Onze dichteressen!’ roept hij.

En Mevrouw Lenngrén, die naast hem zit, is plaagziek genoeg, om naar de andere zijde der tafel te blikken, en als Wallin zich het eerst voor haar buigt en het gansche gezelschap het evenzeer doet als hij, haar glas op te heffen, altijd naar dat blozend overbuurtjen ziende, dat Mevrouw Asping heet, maar onder den naam van Euphrosyne schrijft.

‘Maar, Mevrouw!’ stamelt deze verlegen.

‘Maar, melieve!’ herneemt de andere ondeugend.

‘Ik weet niet....’

‘Ik weet wel....’ antwoordt zij, ‘die haast nooit van honk’ is.

‘t Is aan u....’

‘En aan u....’

‘Onze dichteressen,’ herhaalt Wallin; ‘onze onbekende bekende,’ en leêgt zijn glas, en geeft een voorbeeld van ware wellevendheid door den draad niet uit te spinnen, door eene aardigheid van den dag ten beste te geven, waarin Nils von Rosenstein hem dadelijk een handjen helpt, tot drie of vier gespekken aan den disch tegelijk hun gang gaan. Aan welk van die leent gij het liefst het oor? Aan dat van Franzén die met de baronesse Hamilton over zijne pastorij zit te keuvelen? Het is of gij een der schoonste bladzijden zijner gedichten hebt opgeslagen; of gij, genietende, luide leest. Het parkjen, met zijne wel wat stijve lanen, laat hij op den achtergrond lommer geven, maar blijft, als hij het u even deed opmerken, met u voor dien hangenden berk staan, die al van verre uwe blikken

trekt, eer ge het voorplein, dat hij zoo schilderachtig overschaduwt, oprijdt. Hoe geestig is het gewiegel van zijne takken en zijne twijgen op de vensters dier vrolijke woning. Ge treedt haar met Franzén binnen en wipt haar met hem weêr uit; de ware idylle speelt in den hof. Prettig wuiven u uit dezen de witte bloesems van den prachtigen kastanjeboom te moet; het kroost van den leeraar dartelt en danst er zingende om heen; ‘kom meê een flikkertjen slaan!’ - Of luistert gij naar de plaagzieke meisjens, die met Von Rosenstein een loopjen nemen, een inpromptu begeerende, dat hij beweert het minst van alle gasten te kunnen schrijven: ‘een kniedicht, dat maakt maar wie de knie buigen, wie nog knielen kan, en die dagen zijn voor mij voorbij, dames! Als ik dat beproefde, het zou mij gaan als het Gibbon ging.’ - ‘En hoe ging het Gibbon?’ klinkt het van weêrszijden. - ‘Vraag het, Mijnheer!’ en Nils wijst de eene op Adlerbeth; ‘vraag het Mijnheer!’ en Nils wijst de andere op Wallin; ‘ik ben het vergeten.’ - ‘Hij ziet zoo stroef,’ zegt de regtsche, en de slinke fluistert: ‘Ik durf niet!’ - ‘Wil ik het doen?’ vraagt von Rosenstein; zij vermoeden een voetangel, zij aarzelen. ‘Gibbon was een groot man,’ vaart hij voort, ‘de dames weten het zeker, al schreef hij voor dames niet; maar Gibbon was er niet minder verliefd om, en Gibbon knielde; toen ging het hem, zoo als ik zeide dat het Gibbon ging.’ Hij heeft beet, maar hij wacht er zich wel voor den hengel op te halen: ‘Was dat alles?’ zou het dan klinken, ‘hielp het meisjen hem maar op?’ - Of houdt gij u met Bernhard bezig, als hij, Sergel's omtrek der stervende Svea bewonderend, die met de slinke door haar schild Aura dekt, het staal nog moedig in de regte? De geestdrift van den jongeliug streelt den grijsaard; deze praat met hem over zijne meesters, de anticken en de modernen; Bernhard heeft, wat hij zag, goed gezien. ‘Studeer kunst,’ zegt de oude, ‘'t is eene onuitputtelijke bron van genot.’ De standbeelden in de koninklijke lusthoven worden gekarakteriseerd; een enkel heeft Bernhard niet begrepen; hij bekent het gulgaauw. ‘Bravo!’ zegt Sergel, ‘schiet nooit bokken, door u te houden of ge weet wat ge niet weet,’ en hij blikt even naar zijne Hebe; maar ze kout, met het lokkig hoofd naar haren anderen buurman gewend. ‘Luister,’ zegt Sergel, ‘hoe gek er afkomt wie het doet. Ik heb eens een bezoek gehad van iemand, die zich voor kunstkenner uitgaf, een groot heer, een graaf; we spraken van de Venus à belles fesses. Ik was dupe; ik dacht, dat hij me begreep; maar wat belieft het hem een beetjen later op te merken: “Professor!” zegt hij, “dat moet wel een groot beeldhouwer geweest zijn, die Belles Fesses.”’ Hoe Bernhard lachte! ‘En u antwoordde?’ vraagt de schalk, of hij den slag op de vuurpijl verbeidde. ‘Ik antwoordde,’ zegt Ser-

gel, en wendt zich nog eens schuchter naar Hebe om, maar heeft daar niets te vreezen, ‘ik antwoordde: “Ja, Heer Graaf! een gewoon achterste was het niet!”’ - Of treft u vertrouwelijker toon dieper en staat ge ter zijde van Leopold's stoel, om op te vangen wat Mevrouw Franzén dezen mededeelt? Ge komt een oogenblik te laat, ge hadt anders kunnen hooren hoe zij gewoon is met het horloge in de hand te waken, als manlief 's morgens vroeg te werken heeft; hoe zij, goed schepsel, dat gaarne, dat gewillig doet! - ‘Dan ga ik later een beetjen leggen.’ - Leopold lacht niet, zoo als gij; Leopold vraagt: ‘En ge zijt gelukkig, gelukkig als ge met Choraeus geweest zijt?’ - Oude kennis slechts mag zich zoo iets veroorloven, en onde kennis is hij; Leopold heeft haren eersten echtgenoot een paar malen een prijs der Academie uitgereikt, Leopold plagt ten huize van den predikant Choraeus om te gaan. - ‘Mijn geluk is haast al te groot,’ - luidt het antwoord, - ‘twee engelen werden mij bedeeld, de een is hierboven,’ een traantjen, gelooven wij. In Leopold's binnenste gaat eene stem op tegen die ongelijke bedeeling; hij stond levenslang alleen! - maar hij laat de klagt niet luid worden. ‘En zijn wensch is vervuld,’ vaart Mevrouw Franzén voort, nog altijd bij haren ‘engel hierboven;’ - want, voegt zij er bij: ‘u weet....’ - ‘Ik weet wat Choraeus stervend wenschte,’ zegt Leopold. - ‘En Franzén weet ook dat ik het wist; hij heeft mij bekend, dat hij het in mijn blos bij zijn aanzoek kon lezen, die engel!’ - ‘Zonderling,’ zegt Leopold; - maar dat zonderling geldt niet, zoo als Mevrouw Franzén gelooft, de scherpzinnigheid van den weduwenaar bij zijne bede aan het weêuwtjen, het geldt Choraeus, die, stervende, zijne vrouw vermaakte; ‘zonderling,’ zeggen ook wij.

‘Waard en waardinne!’ doet Baron Hamilton onze mijmering een einde nemen, en de toast, ‘hatelijk als het rondgeven van den gember ten onzent’, die de handschoenen te voorschijn roept, brengt zijn gewoon gevolg te weeg: op rijzen de dames, een geruisch van zijde en weg zijn ze.

Er is geen gebrek aan geriefelijkheden in de kleine kamer welke wij, als de overgeblevene heeren, met Beskow binnentreden; uit de hoogte verspreidt die albasten lamp een liefelijk licht. Mogt de schat van studie en smaak u aanlokken, achter de glazen dier boekenkasten in de schemering gelaten, er staan kaarsen, zoowel op de lusters van deze, als op de kandelaars, door tal van guéridons in het vertrek overal ter hand. Een viertal is ontstoken, maar het licht geene lectuur bij. Om strijd doet de meerderheid der gasten in die vlammen een smalle strook papiers vuur vatten; gestopt stonden de pijpen gereed, gereed als die gemakkelijke leuningstoelen tegenover die sofa van rood russisch leder. Er ontbreekt geenerlei

geriefelijkheid in deze kleine kamer, zeiden wij, en toch eene enkele blijkt te wenschen over; gist ge niet welke? Op gaan wolkjens zonder tal, uit de gedreven of gebeitelde zilveren doppen van dat velerlei meerschuim; rond worden ze geblazen van de lippen der gasten; och! dat wij hier, in plaats van dat gemetseld gevaarte, 't welk den ganschen dag warm blijft, maar tevens het vertrek benaauwd maakt, een open haard hadden!

Het heet Zweden minder bosschen of meer bevolking toewenschen; hoe wij het laatste van harte doen! Eerst als het hout hooger in waarde zal zijn gestegen, mag men zich vleijen van dien ochtend- en avond-brandstapel te worden bevrijd, die den ganschen dag en den langen nacht nasmeult.

Leopold moet deze eigenaardige lucht gewend zijn, en toch, wat hindert hem? Hij wriemelt heen en weêr; hij houdt het hoofd op zijde, ‘oef!’ - ziet gij het niet, een der jongere gasten heeft het gewaagd uit die veelvormige kistjens zulk een lang, zaamgerold stuk tabak te kiezen, hier en daar met roode en gouden draden versierd, dat wel bij toncaboonen schijnt te hebben gelegen, zoo sterk een geur verspreidt het. Cigaren heeten die dingen, eene West-Indische weelde, door Engeland gewaardeerd, Beskow weet haar zijnen britschen vrienden dank. Hoe Leopold wenscht, dat het geschenk over boord ware geworpen, - hij kan den digten damp, hem door den rooker driest in het gezigt gejaagd, niet onderscheiden van de zwevende zuchtjens varinas, langzaam uit het lange roer opgestegen, langzaam uitgeblazen, blaauwend kringelend, maar merken doet hij het - en verplaatst zich.

‘Hebt ge u het laatste nommer van P h o s p h o r u s laten voorlezen?’ vraagt Adlerbeth hem, naast wien hij zich heeft neêrgevlijd.

Ergernis op ergernis, steen des aanstoots ter regte en ter slinke, P h o s p h o r u s was het tijdschrift, dat ‘gist bragt in het duffe beslag’ der zweedsche letterkunde, toen het tijdperk der r é s i g n a t i e ten einde liep, toen dat der r o m a n t i e k begon. Of er mate gehouden werd in het mengen?

‘Neen,’ antwoordt Leopold, ‘neen, denkt ge dat ik er genoegen in vinde, gesmaad te worden!’

‘Wie, die het gelooft?’ herneemt de romein, ‘maar strijd staalt, en weten moet men wat de weêrpartij wil.’

‘Haar wapenkreet is voor mij afgezaagd, als een wiegedeuntjen; Voltaire is een duivel en verliehting eene dwaasheid, ik heb te lang geregeerd. -’

‘Toch niet,’ tracht Franzén bij te leggen.

‘o Gij hebt goed spreken,’ lacht von Rosenstein, ‘ge wordt door de beide scholen gevierd. Ce que c'est que de naître à propos!’

En inderdaad, deze is zijner veertig jaren, is het vuur van zijne

jeugd en de volgzaamheid van zijnen mannelijken leeftijd het voorregt verpligt, zoo het dat heeten mag, tusschen de twee partijen te staan, en beurtelings door deze en door gene te worden gevleid; - hij wordt door de oude bent geprezen, als zij eigenlijk maar heeft gedoogd, en door de nieuwe bent gespaard als hij inderdaad verdiend had te worden gegispt. Overgangsman die overgangspoëzij levert, hebben de academisten behoeften aan eenen enkelen jongere die een nieuweren toon aanslaat, moeten de phosphoristen toch wel op één meerdere van jaren kunnen wijzen, die in hunne oogen genade vindt.

'Ge zult toch, als ge dezer dagen uwe intrede bij ons doet,' vraagt Leopold den peinzenden Franzén, 'geene toespeling op die dwaasheden wagen? Als iets me verzoenen kon met mijn verzwakkend gezigt, het zou zijn, dat ik dien leelijken Lorenzo niet gewaar worde.'

Franzén stelt den meester gerust, Franzén is geneigd, zoo als het gebruik bij dergelijke gelegenheden medebrengt, zijne redevoering vooraf aan het oordeel van het hoofd der academie te onderwerpen; maar wat ons meer genoegen doet, Wallin, de in P h o s p h o r u s fel gegeeselde Wallin, neemt het voor dien 'leelijken Lorenzo', neemt het voor Hammarsköld op. Wallin is meer dan een kunstenaar, hij is een karakter. Twee jaren geleden heeft de Rijksdag, in de eerste verrukking over zijne proeve van een N i e u w P s a l m b o e k - het vroegere zweedsche liet zooveel te wenschen over - hem tot overijling willen dwingen; hij wist vijanden en vrienden weêrstand te bieden: 'wacht!' zeide hij, en daar men bij de geestelijke liederen van Ödman, Dahl en Choraeus, de zijne niet ontberen kon, w a c h t men, en w e r k t hij voort. Thans, - de omwenteling schijnt als eene andere lente alle twijgen des openbaren levens te doen knoppen, uitbotten, groenen, voor vruchten is het nog wat vroeg; - thans, nu ook de letteren weêr ontluiken, wordt hij, tot academist benoemd toen hij volle dertig jaren telde (1810), verdacht pruik te zijn, - omdat zijn sarcasme altijd pijlen op zijnen boog had, waar de schalke overmoed der jeugd zich bloot gaf.

'Leelijk, lieve Leopold!' zegt hij, 'leelijk is Hammarsköld met de lange lokken niet; ge moogt mij gelooven, ik heb geen reden hem te vleijen. In zijn jongste nommer heeft hij me "een dwerg" genoemd, "die, als hij vlengels had, een middelding zou wezen tusschen vogel en insect." Ik wenschte, dat het aardiger ware, dan zou het opgang maken. Maar aardigheid is verre van zijn forte te zijn; de geest zweemt naar de gestalte, - hij heeft de figuur van een duitschen dweeper. Hij heeft ook al de studie, die onzen buurtjens niet te ontzeggen valt, ook al den ernst. Wilt gij gelooven, dat er oogenblikken zijn, waarin ik medelijden met

hem heb? Meenens is hem alles wat hij doet, maar de magt staat niet in evenredigheid tot den wil....'

'Hij is maar vijf en twintig jaar,' valt Franzén vergoêlijkend in, en verontschuldigt onwillekeurig; Leopolds voeten trappelen.

'Zal de koninklijke Kanselarij-Raad Af Leopold van koffij gediend zijn?' vraagt de binnengekomen knecht; gij leert er tevens zijnen titel en zijn adel door kennen.

Nils von Rosenstein is ter hand, om den kop van suiker en melk te voorzien; Nils biedt dezen zijnen vriend aan, en helpt nu zich zelven. We mogen de wigtigheid wel waarmede het tweede klompjen suiker tusschen de tang gewogen, te zwaar bevonden, verwisseld wordt, - waarmede die blanke hand luttel droppelen melk der helling over laat glippen en nu speelziek roert, terwijl de krullekop tegen de kussens van de sofa rust.

'Wat leven wij toch in een gezegend land! - heel Europa zucht onder het continentaal-stelsel; alle werelddeelen storten hunne schatting Scandinavië in den schoot!'

'Smokkelhandel,' gromt de gastheer, die zijne fortuin aan zijne mijnen verschuldigd is, en lijdt onder het gebrek aan uitvoer van ijzer bij gesloten zee; hij is een der weinigen onder zijne landgenooten, die Carl Johan er niet lief om heeft, dewijl deze o o g l u i k t . 'Smokkelhandel, die Gothenburg groot doet worden....'

'Een stad van paleizen,' zegt een der jongere gasten.

'Om ten leste weêr als een bouwval weg te zinken, - gestolen geld beklijft niet,' herneemt Beskow.

'Arm Parijs,' gaat von Rosenstein voort, een glas likeur ledigend, 'le petit verre hebt ge nog altijd....'

'Maar les petits soupers niet meer,' plaagt hem Sergel.

'Ik meende deze, noch les petites maisons; ik dacht aan de ondergegane weelde van den geest.'

'Chateaubriand na de encyclopedisten,' meent Leopold, 'het is er toch nog beter aan toe, dan Zweden, na ons aan die kwâjongens prijsgegeven.'

'La valeur n'attend pas le nombre des années,'

declameert von Rosenstein.

'Valeur?' herneemt Leopold, 'valeur om de wereld te kwellen met Schelling tot philosooph en Tieck tot poëet, duisterheid in denken en duisterheid in dicht! Atterbom en Palmblad, geen van beide is nog twintig!....'

'Wacht een jaar of wat, en ze zullen wijs zijn als wij!'

Neen, goede Nils von Rosenstein! neen, wat ze ook worden zullen, als gij, die daar de laatste droppelen van het geestrijke vocht zoo behagelijk geniet, als gij zal niemand hen zien; ze zijn van een ander geslacht, van anderen geest. Oesters, met chablis of

champagne, meent ge, wildpastijen en de zware wijnen, die er pas bij geven, denkt ge, de dagen dier feesten zullen ook voor hen komen, de zege na den strijd, noemt ge dat; maar hun doel is een hooger, een heiliger dan ooit het uwe was; letteren, poëzij zijn hun geene uitspanning, zijn hun behoefte, hun leven. Studenten in Upsala, luttel wetend van wat gij weelde prijst, streelt hen eene minder stoffelijke; en mogen zij, mannen geworden, meê genieten wat de maatschappij hunner dagen zal opleveren, encyclopedistisch noch epicuristisch gestemd zullen zij levenslang der kunst een karakter toekennen, dat boven uw begrip gaat, - en dus een vrijbrief voor uw gekscheren wordt.

Voorbarigen, dat we zijn! Sergel neemt het voor de jonge luî op; hij, die zooveel genoegen aan Byström beleeft, wien hij een onloochenbaar talent, uit armoede, aan graveren zag verkwisten, dien hij den beitel ter hand heeft gesteld, en tevens brood, opdat de jonkman, zich ontwikkelende, niet mogt verhongeren, hij begrijpt de bekrompenheid niet van zoo vele vernuften, met hunne ‘opvolgers in openbaren oorlog’ te leven. ‘Als de goede, de groote koning nog onder ons omging, mijne heeren! hij zou u wel anders hebben geleerd; ik wil zeggen, hij zou u zijn voorgegaan met de jeugd lief te hebben. Maar hij was een genie zonder weêrga, en duizend duivels mogen mij halen, als hij ook niet zalig is!’

Het originele der laatste woorden, eene verwensching en eene zaligspreking in eenen adem, doet een algemeen gelach opgaan.

‘Hebben de heeren de tweede aflevering van I d u n a gezien?’ vraagt Beskow.

‘Neen,’ is het antwoord, en de gastheer zoekt het boeksken, zonder het te vinden, en terwijl wij hem laten zoeken, gaan wij waar de beide afleveringen op de piano liggen. Bernhard heeft beloofd der dames een dichtstukjen, dat in de eerste geplaatst werd en waarbij muzijk is gevoegd, voor te zullen zingen.

En is hij de eenige heer, dien wij in den kring van lieven en schoonen om de theetafel aantreffen? Voorwaar niet, de koninklijke kamerheer, die Mevrouw Beskow uit de zaal heeft geleid, is bij de dames gebleven; Wallin, die niet rookt, is ons hier voor geweest, hij praat met zijne jonge vrouw! En uwe oogen, die beleefdelijk het eerst weêr naar de gastvrouw omzien, zij worden aan hare zijde een man van jaren gewaar, de zestig voorbij, die niet meer uit eten gaat, maar nog gaarne een bezoek aflegt, en het heden hier te liever doet, wetende wie hij zal aantreffen. Mevrouw Beskow heeft hem een wenk gegeven, dat zij de overige heeren van zijne komst zal doen verwittigen; hoffelijk heeft hij haar verzekerd zich in het beste gezelschap ter wereld te bevinden.

‘Graaf Oxenstjerna komt niet meer ten hove,’ zegt Barones Hamilton; ‘het is jammer voor onze jeugd, la vieille politesse s'en va.’

‘Andere tijden, andere zeden,’ schertst de dichter der O o g s t e n , want hij is het inderdaad; ‘men verovert tegenwoordig in allerijl....’

‘De harten?’ vraagt Mevrouw Lenngrén.

‘Schepters en schoonen!’ herneemt Oxenstjerna; ‘maar, jongeluî! wat hebt ge daar voor muzijk?’ en hij is bij de piano, bij Bernhard, en de Hebe en het schalke tweetal, - ook Mevrouw Asping heeft er zich bijgevoegd, slechts ietwat in de schaduw.

‘Een allerliefst liedjen van d e R o o s , Heer Graaf!’ zegt de zoon des huizes, ‘maar de dames zijn niet te bewegen; misschien dat het u gelukt de freule over te halen? Als ik me mogt vleijen, dat iemand mij voor een roos zou willen aanzien, zou ik zeker al zijn begonnen.’

Oxenstjerna neemt het blad muzijk ter hand, loopt de eerste regels even door, zegt tegen Bernhard: ‘neen, jongelief! dat gaat voor u niet aan;’ en leidt eene der schalke deerntjens naar het tabouretjen, als ware hij nog rijks-maarschalk, die den weg slechts te wijzen had om te worden gevolgd. Wel mogt hij glimlagchen bij de gedachte, dat Bernhard die roos zou voorstellen; zij wordt in het liedjen sprekende opgevoerd; zij doet zich te goed op hare schoonheid - ‘alles toepasselijk op de freule,’ mits dat zij het zelve maar niet had moeten zeggen, neen, zingen.

‘Och, Heer Graaf!’ smeekt de stoutert.

‘Het aardigste komt....’ beweert Bernhard.

En de freule zingt:

> ‘Een nachtegaal plaagt mij als 't schemeruur naakt,
> Met liedren door wat niet-al hartstogt geblaakt;
> Waarvan mij het eeuwige smachten verdriet,
> Als traantjen bij traantjen dat de oogjens ontschiet.’

‘Wat zeide ik?’ roept Bernhard.

> ‘Maar komt dan mijn vlinder, getooid als ten dans,
> Mijn doornige wacht buigt haar zwaard en haar lans,
> Zijn burgt rijdt hij in op een straal van de zon
> En wellekom roept hem wier harte hij won!
>
> Waar beuk of waar linde zich welven ten kroon,
> Daar kust hij der bloeijende jonkvrouw de koon,
> Die bloost als heel de aarde in de omarming van Mei
> En 't bijengesuis wordt der bruiloft ten rei.’

‘Ik bedank,’ zegt de schalke, ‘ik zing niet verder.’

‘Thans is er geen gevaar meer bij,’ lacht de jonkman.

‘Gelooft ge?’ zegt Oxenstjerna.

Het middel werkt, het meisjen ziet even het cahier in, en begint op nieuw:

‘Straks wisselt, ik weet het, des vlugtigen zin;
Des waters, des winds is de vaart van de min!
't Verdriet door een dreef, die nooit kronkelt, te gaan,
En lieflijk lokke ik dra zijn meêdingers aan!

Dat Schoonheid, als 't licht, al wat adem heeft streel'!
De dwaas slechts begeert haar uitsluitend zijn deel,-
Bron, vloed, oceaan, die geen droppel verspilt,
Der eindigen dorst in oneindigheid stilt!’

‘Ik begrijp het niet,’ en met die woorden slaat de schalke het cahier digt.

‘Er steekt philosophie in die poëzij,’ meent Bernhard.

‘Mijnheer doet den dichter regt,’ beweert Oxenstjerna, en zich tot de schalke wendende laat hij er op volgen: ‘waarom dus af te breken? de roos is hier symbool der schoonheid!’

Toch heeft de hoveling te veel tact om de scherts verder te drijven.

‘Er zijn fraaijer versjens in deze B l o e m e n van Atterbom,’ merkt Mevrouw Asping aan, en wil dat Hebe d e M a a n k o p zal zingen; maar Hebe beklaagt zich geen stem te hebben, geen zier stem, en Bernhard vindt dat liedjen zoo melancholisch.

‘Een ander?’ vraagt hij Mevrouw Asping, ‘u kent ze.’

‘En gij hebt ons beloofd....’

‘Straks,’ - zegt Bernhard, en Euphrosyne laat zich niet langer bidden; - zij kiest uit h e t V l a s b l o e m p j e n een paar coupletten, in welke wij op het land worden verplaatst, waar, in schaduw van berken, eene hut staat, langs welke de onontbeerlijke beck ruischt, - waar in die kleine woning een meisjen zit.... maar wij toetsen, alsof wij niet getracht hadden eenige trekken duidelijk te doen worden, tot wijzigens toe:

‘Alle maagden eere,
Schoonste heinde en veere
Zit ze aan 't open venster,
Spint ze vroeg en spâ;
Snorrend gaat het raadjen,
Dunner wordt het draadjen,
Wie ter wereld wenscht er
Zulk een vlijt geen volle lâ?’

‘Lief geschetst!’ zegt Oxenstjerna.

‘Zonnestralen zijgen
Door de groene twijgen
In des stulpjens duister
Op haar spinnewiel;
En wie weet wat droomen
In die schalke komen?
't Is of in den luister
Goud aan hare voeten viel!’

Mevrouw Franzén gelooft in Kumla bij hare boerinnetjens te zijn.

‘Wil ze een bruidschat winnen,
Spinnen moet ze; spinnen,
Bleken 't graauwe garen,
Weven 't witte doek, -
Heden voor het morgen;
Zamelen en zorgen
Over weinig jaren
Zijn en vlijt en vrijers zoek.’

‘Die jonkman zal misschien eens de taal meester worden, maar is het nog niet,’ beweert Oxenstjerna, die wel weet wie Atterbom is, - wij zeggen op de kritiek van ganscher harte: amen!

‘En nu mijn V i k i n g ,’ roept Bernhard, zonder zich een oogenblik te laten bidden; ‘schrik niet, dames! 't is een stervende,’ en de jonkman speelt eene somber-stemmende, korte inleiding; en 't is of de geest des meesters, wien muzijk iets heiligs is, over dat blonde hoofd vaart en uit die blaauwe oogen straalt. De woorden en de toonen zijn tweelingen, - het is geen geringe lof voor Bernhard, dat hij gevoel genoeg heeft, beide met dien eenvoud voor te dragen, welke duidelijk zijn eerbied bewijst. Als wij zijne frissche stem hadden, wij spaarden u geene strophe; thans gaat ge er met twee vrij, die den twintigjarigen V i k i n g schetsen, zoo als deze te moede was, vóór hij zijn vroegen dood voorzag, en nu hij zich dien bewust is.

‘Mijn toekomst scheen schoon; stond ik 's daags voor den boeg
Geen wolk zonk er dreigend op neêr;-
Hoe woest of de koelte het schuim om mij joeg,
Geen zwaan was geruster op 't meer.
't Werd buite, 't werd mijn, wat mij stuitte in mijn loop,
En vrij als 't onmetelijk ruim had mijn hoop
Geene grenzen!’

Onze heeren komen eindelijk binnen; ‘'t is een lied uit I d u n a ,’ zegt Beskow.

‘Maar leunde ik des nachts op den wieglenden boeg,
Maar stond ik in 't duister alleen,
Dan vloog in den storm, die het wolkenheir joeg,
Mijn Norna bijwijle om mij heen;
Ons lot is onwisser dan 't zwalpende nat,
De wijze is op voor- en op onspoed gevat,
Waar hij leve!’

‘Daar zit het duizend-duivelsche in,’ roept Sergel, ‘waaraan men den kunstenaar kent; knutselaars mogen het zoeken, vinden doen zij het niet. 't Is iets onverklaarbaars - het treft bij den eersten blik, in eene schilderij, die een meesterstuk is, in eene schets, die een meester belooft. Ge hadt dezer dagen bij me moeten wezen, Adlerbeth! - weken lang was ik niet in staat geweest naar de academie te gaan, - die verwenschte jicht....’

De romein is - van de negentiende eeuw; hij verontschuldigt zich wegens bezigheden.

‘Vertaal de ouden, man! dat is beter dan met een ouden man te praten; maar ik had u bij me willen hebben, om te zien of gij onder de modellen van mijn armen drommel ook niet dadelijk dat duizend-duivelsche hadt gezien. Mijn collega's hadden me veel van de vorderingen van den jonkman verteld; ik liet hem zeggen, dat ik nieuwsgierig was naar zijne beeldjens; daar hield een slee voor mijn huis stil; “laat hij ze in het atelier zetten,” zeide ik. En ik strompelde mijn kamer uit, en ging zeven van die gipsfiguren voorbij; daar stond ik stil, maar niet van pijn; het was een geniale greep, eene proeve van een Philoctetes. “Dien behoud ik,” mogt ik zeggen, en ging mijns weegs.’

‘En trekt gij u den jonkman aan?’ vraagt Adlerbeth.

‘Hij heet Fogelberg,’ herneemt Sergel, ‘hij zal wel zorgen, dat zijn naam niet in het vergeetboek raakt; maar luister.’

‘Mijn leven was kort, maar mijn leven was schoon,
'k Beklaag mij die kortheid des niet, -
Niet enkel één weg leidt ter zaal van de Goôn,
Gelukkigst wie spoedigst Hen ziet!
De weeklagt der golven verkondig' mijn dood,
Zij waren mijn vreugde, en ik vinde in heur schoot
Mijne rustplaats!’

‘Ik heb nooit aan die Noordsche Goden geofferd,’ zegt Sergel, ‘maar het zóó te doen, is geen zonde. Van wien is dat lied, Bernhard?’

‘Van mijn vriend Geijer,’ valt Wallin in.

‘Die professor zal worden, meent men in Upsala,’ voegt de

zoon des huizes er bij; ‘hij is de vriend van de knapste jongeluî.’

‘Hij schrijft ook al in dien P h o s p h o r u s ,’ mompelt Leopold.

Oxenstjerna slaat een der zware gordijnen, die voor de dubbele vensters hangen, ter zijde; hem verrukt de weêrgalooze starrenhemel, die zich over het meir Mälar welft. Hij neemt Leopold bij den arm en leidt hem meê, naar het venster.

‘We zijn oude vrienden,’ zegt hij, ‘tracht eens met mij op te zien. Ik word velerlei sterren gewaar, groote en kleine, alle zijn schoon, - er zijn dichters des verstands, er zijn dichters des gevoels...’

‘Ziet gij ook geen vallende sterren?’ klinkt de vraag Oxenstjerna in het oor, - arme Leopold! hij bleek naar het ligchaam ongeneeslijk; was hij het ook naar den geest?

Laak het niet als onbeleefd, zoo wij eensklaps french leave uit dit gezelschap nemen, zoo we zelfs verzuimen gastvrouw en gastheer dank te zeggen; noch acht het een gering offer, dat we afzien van de schildering eener sledevaart door Stockholm, om Franzén en zijne gade veilig thuis te zien. Ons onderwerp gebiedt ons andermaal eene rugwaartsche schrede; moge zij het met die der bedevaartgangers gemeen hebben, dat wij er ons doel niet minder door bereiken. In tegenstelling intusschen met de bewegingen van deze, voert zij ons niet maar weinige voeten, voert zij ons een half jaar achteruit; doch wat belemmerends schuilt er voor wieken, als uwer verbeelding zijn bedeeld, in eene wisseling van saizoen? We waren in den winter van 1811; we zijn in zijn vollen zomer, in de laatste dagen van dezen, zoo ge wilt; en in plaats van het genrestukjen, waarmede wij u zoo lang bezig hielden, - een genrestukjen met de pen, voor het penseel luttel geschikt, - krijgt ge een landschapjen, dat we wel wenschten u op doek te kunnen geven.

Een stille zomernacht op Rämen in Wermland, het landgoed, dat getuige was geweest der gelukkige ontwikkeling van Anna Myhrman, waarop Tegnér in haar zijne liefste vond; een stille zomernacht buiten, ziedaar ons tooneel en ons tijdstip. Het eerste heugt u nog, het laatste verbijstert u wel een weinig; dat noordsche halflicht tint zoo eigenaardig, 't is maar een zweem van zien. Gij aarzelt daarom ons te zeggen, wie het zijn, die in den vroegen morgen ieder zijn paard uit den stal brengen, ieder zijn paard inspannen voor eene vrachtkar met ijzer beladen; het gaat niet grif genoeg voor gewone voerlieden, en toch steken ze in werkmansplunje. Het is van twee uren vast drie geworden; de zon, die haast niet onder is geweest, ‘die den ganschen nacht verlangend aan den hemel heeft omgedwaald,’ zong een dichter, doet het oosten helder worden; wie hebben wij voor ons? Vier mannen, twee van welke, willen wij wedden, nog nooit zóó langs een paard hebben geloopen; deze, gij ziet het zijn gang aan, plagt er op te zitten, plagt het te laten draven, en die? zijn flinke houding,

zijn forsche stap, zij getuigen, dat hij gewoon is gelederen aan te voeren; krijgsmannen zijn het in voerlieden herschapen! De derde gaat langzaam, hij houdt het leidsel aan, als liep dat noorweegsche blesjen met zijn graauwe manen hem nog te vlug, - de vierde, maar al steekt hij in een wollen rok, en al gingen die ligte lokken schuil onder een verweerde pelsmuts, die oogen zijn de kijkers van Esaïas Tegnér; het is onze dichter, die zijn zang voor d e t S c å n s k a L a n t v ä r n e t het jaar te voren met ‘den naam, de eere, de waardigheid van hoogleeraar’ heeft zien beloonen. Een professor, die puft als zijn paard, zoo vaak het heuvel op gaat, die handen vol werks heeft, om niet met de vracht van zijn kar in de diepte te storten, als het dal zich daar zoo steil opent; wat dwaasheid is deze? ‘Verre vandaar,’ herneemt zijn biografist, ‘vier van de toenmalige eigenaren van het bergwerk Rämen,’ - vader Myhrman was op midzomer verscheiden - ‘twee militairen, een kanselarijschrijver van Stockholm en een professor van Lund, waren overeengekomen, als het wakkere bergmannen paste, hun ijzer eens zelfs naar stad te brengen, en uit deze met graan, op de markt gekocht, weêr te keeren.’ Dwaasheid, zeidet gij, gelukkig dat Böttiger het niet hoorde! ‘het was hun daarmede niet om een prettig togtjen te doen, zij wilden er buren en onderhebbenden in ernst meê toonen, hoe hoog het bedrijf bij hen aangeschreven stond, hoe goed zij in staat zouden zijn, mogt het worden vereischt, zelf de hand aan den zwaren arbeid te slaan.’ Dwaasheid? ‘dat avontuur in het frissche woud loeg Tegnérs zin voor de natuur uitlokkende aan; hij nam er, in de zomervierdagen had hij er tijd toe, alleropgeruimdst deel aan. Uit de kern des volks gesproten, voelde hij zich daaraan met alle wortels van zijn wezen nog innig verknocht: het was hem een lust eens het lot van den daglooner te smaken; hij wilde weten hoe het zijn grootvader moest zijn te moede geweest, als deze, krom van den last, met zware schreden door Småland's bosschen ging.’ Böttiger heeft verzen geschreven; zouden zijne gedachten hier geene vlugt nemen? ‘Tegnér voelde zich verplaatst in den eenvoud van der vaderen zeden; hij droomde, dat voor hem de tijd was weêrgekeerd, toen ieder man zich zelf genoeg was. Als de overigen had hij den avond te voren de wielen van zijn kar gesmeerd, en er twee schippond staafijzer op geladen, dat met zorg moest worden vastgesjord, om op de heuvelen niet los te glippen. Op het brukskantoor had Esaïas Esaïaszoon vervolgens zijn vrachtcedel voor de faktorij in Filipstad ontvangen.’

Tegnér's biografist beschrijft den togt met talent. ‘Het werd een schoone, een heerlijke dag,’ zegt hij. ‘Elk der voerlieden legde den vier mijlen langen weg, gaande naast kar en paard, te voet af. Slechts bij het opgaan der steile heuvels schoot men elkander te hulp, en genoot, in het zweet zijns aangezigts, den meêgevoerden

teerkost. Tegen de schemering kwam men in het stedeken aan, waar elk hunner zelf zijne vracht loste. Den volgenden dag keerde men op dezelfde wijze terug, maar ditmaal waren de karren met zakken graan beladen. Thans viel de proef hun zwaarder, daar een lange aanhoudende regen hun wollen kleêren druipnat deed worden; overjassen hadden zij niet, en of zij gister wat ruim met hun voorraad hadden omgesprongen, heden was schraalhans keukenmeester. Maar de zaak was een punt van eer geworden; zij ging allen om het zeerst ter harte, en na ongeveer twee etmalen wakens en na acht mijlen wegs te voet te hebben afgelegd, klonk hun, laat in den nacht, op Rämen het welkom toe. Hongerig waren zij en doornat, doch het graan was droog te huis gebragt, en zij hadden getoond nog voor iets anders te deugen, dan om “de heeren” te spelen.’ Tegnér's biografist verklaart, in een paar regelen, wat hem verleid heeft om van dit voorval zoo uitvoerig melding te maken. Gij, die misschien wel eens hebt gehoord, hoe Onno Zwier van Haren zijne wandelingen in eene dichterlijke beeldenjagt verkeerde; die u, naar aanleiding eener ons onlangs vertelde anecdote, vermeid hebt in de voorstelling, hoe David Jacob van Lennep zijn D u i n z a n g zonder weêrga dichtte; gij sloegt onder die vier voerlieden zeker met belangstelling den ernstigsten gade, die de overige drie aanvoerde, of hij den eersten indruk des verschiets wilde opvangen! ‘Hij dacht geen gewone gedachten.’ Gissende welke, ziet gij hem opmerkzamer aan. Er flikkert bijwijle iets in zijne oogen, dat we reeds, toen hij achter op de chais van Branting zat, zagen lichten; - het is hem in die stilte niet anders te moede, dan het vaak het gedroomde jongsken was, dat wij in het heiligdom uwen geest lieten voorbijgaan; - de natuur treft hem als zij het hem deed, toen hij knaap was, - met den wensch dat gevoel weêr te geven, komen thans de woorden op de lippen, - hij hoeft niet op te schrijven; zoo iets heugt. ‘Regel voor regel wordt in zijne ziel een gedicht geboren, in 't welk de klank van het ijzererts zaamsmelt met het gesuis der dennentoppen;’ hier en daar een waterval, waarborgt het u verrassendste afwisseling.

Het intermezzo is afgespeeld, vlug genoeg, hopen we, om u niet te hebben verveeld; we zijn weder in Stockholm, we hooren in de Zweedsche Academie Franzén's intreêrede mede aan. Hij treft het niet gelukkig, - benoemd in plaats van Gustaf Fredrik Gyllenborg, moet hij over dezen eene lofrede houden, - de man, die lang genoeg had geleefd, om nog bij het gekir der ‘Noordsche Tortelduif’ te hebben toegeluisterd. Van Hedvig Charlotte Nordenflycht tot Anna Maria Lenngrén, was zeker niet alles woest; maar iedere roos op dien weg had hare doornen: Hammarsköld en de zijnen waren d á á r . Voor inleiding gaf zijn eigenaardige toestand Franzén gelegenheid woorden uit het harte te spreken, doch toen hij, tot zijn eigenlijk onderwerp gekomen, dertig blaadjens had omgeslagen, en nog niet

aan het laatste was, toen begon het genoegen gerekt te worden; - die spreker mogt later de eerste schetser van allen blijken waar het om eene H e u g e n i s was te doen, hij leerde het ten koste van wie hem toen aan moesten hooren. De oude school hield zich deftig; het was aardig te zien, hoe goed Nils von Rosenstein zijne waardigheid wist te handhaven; Adlerbeth scheen in steen uitgehouwen. De jongere vond dat haar vriend overliep, oversloop; maar de aanvoerder wenkte, en het wachtwoord werd begrepen: il n'avait pas donné prise. Alles, ook de langste rede, heeft echter ten leste een einde; eene strophe van Gyllenborg, uit zijn gedicht: d e S t e r k t e d e r Z i e l, was voorgedragen; ‘men had aan de oevers van den Nijl,’ nog ééns, ‘de trotsche pyramiden gezien,’ en dat gezigt had tot de treffende bespiegeling geleid: ‘wat is er sedert niet gebouwd en in puin gestort!’ toen Hammarsköld ‘och ja!’ zuchtte en Franzén zich boog. Eene algemeene verrassing! Te treffender daar het publiek er zoo min op bleek voorbereid als de Vaste Secretaris het voor weinige dagen was geweest, toen hij den lof, zijner welsprekendheid bij voorbaat toegezwaaid, hoofdschuddend afwees. Niet deze, de Voorzitter, die zich eerst wegens de zwakheid zijns gezigts had verontschuldigd, Leopold zelf beantwoordde den redenaar; hij deed het kernig en dus kort. Of Wallin's waarschuwing of Oxenstjerna's opmerking had gewerkt, wie die 't weet? Hammarsköld getuigde: ‘den oogen moge het schemeren, dat hoofd is nog helder;’ een lachjen op Leopolds gezigt bewees, dat de lof des publieks hem niet was ontgaan in een zacht geruisch.

Het verslag over de antwoorden, op de prijsstoffen ingekomen, was aan de beurt; het dichtstuk S v e a had den eerepalm weggedragen; - S v e a , ‘een lied uit het harte des volks;’ S v e a , ‘het was in de wouden van Rämen gedacht en gedicht,’ - Esaïas Tegnér stond op het naambriefjen.

S v e a , het vers, welks vele schoonheden ons publiek sinds vijf en twintig jaren in staat gesteld is te vermoeden, uit de fragmenten, welke de verdienstelijke de Geer het licht deed zien, S v e a is niet maar een dicht, S v e a is eene daad tevens. Ten bewijze dat hij de dubbele eischen van zijn tijd en zijn volk begreep, streefde Tegnér in dat poëem door den vorm naar nieuwheid, streefde hij door de stoffe naar invloed. Het bleef in het eene als in het andere opzigt soms bij de poging. Er was al de scherpzinnigheid, al den smaak, welke men Hammarsköld moet toekennen, maar, helaas! ook al de bitterheid die partijschap medebrengt, in het oordeel door dezen over het vers geveld, eer Tegnér de beloften had vervuld er in afgelegd. ‘Om den roem van dezen zanger te staven,’ schreef de kritikus, ‘mag men zich niet beroepen op het gedicht S v e a , door de Zweedsche Academie met haren grooten prijs bekroond, al zou men goêlijk genoeg zijn de erbarmelijke alexandrijnen voorbij te zien, om den

wille van den dithyrambischen slotzang. Schoone plaatsen heeft deze onloochenbaar, maar hoe fraai ook, maken zij het dichtstuk toch niet tot een organisch geheel.' Er is al de onbegrensde bewondering, aan welke biografisten zich plegen te buiten te gaan als zwakke eerstelingen latere meesterstukken mede hebben geadeld, in de getuigenis met welke Böttiger het gedicht aanbeveelt. 'Het is,' lezen wij, 'of de poëet aan het einde plotseling den rustigen, ietwat vermoeiden, plegtigen gang zijner verzen, in welke de wolk der bekommering over 's lands lot losbarstte in donders van medeburgerlijke verontwaardiging, afbreekt, om zich in een zonnig bad van profetische verrukking te storten.' Overdrijving aan gene, overdrijving aan deze zijde. Traag als de vos of het blesjen, dat heden van Rämen naar Filipstad het ijzer voerde, en morgen van Filipstad naar Rämen wederkeerde met graan, geen oogenblik dravens het lange en langzame stappen afwisselend, gaan die alexandrijnen hunnen sukkelgang. Het was menschelijk van den voerman, dat hij over de ooren van het moede dier de zweep slechts schaars suizen deed, maar wij begaan geen onregt jegens den dichter, wenschende dat hij, meermalen dan hij het waagde, de knol alleen haar weg had laten vinden. Los liet hij de leidsels en vlugt was er in zijn vaart, waar hij, uit de stoute natuur om hem heen, 'klippen vermetel over afgronden heen hangende,' uit de stilte van het woud, 'dat zoo ernstig op hem nederblikt', Stockholm gewaar wordt, en de schare geesselt, 'die al het weekelijke van het zuiden heeft, maar der innemendheid vreemd is, waarmeê dit betoovert.' Helaas, hij stapt al weêr in het spoor! Lamzalige aaneenschakeling van 'O's!' en van 'En's,' kwalijk afgewisseld door telkens wederkeerende 'Maar's', hoe gewillig zouden wij dien dreun prijs geven voor meer grepen, met enkele scherpe toetsen gelukt, als die waardoor St. Petersburg opdoemt: 'er verrijst een troon in een moeras, welks naam wij naauwelijks wisten, en koningen buigen de knie, waar onze kudden hebben gegraasd.' Geen geest als de zijne hinkt op twee gedachten, doch het dichtstuk zou er bij hebben gewonnen, als hij zich niet naast dat vrachtpaard had voortgesleept, zoo zijne wandeling eene zoete, vrije, echte mijmering ware geweest. In verzen, als wij boven vermeldden, schuilen de beloften van welke wij spraken, de poging die wij waardeerden; maar hoe bekoorlijk bloesems mogen aanlagchen, vruchten zijn het nog niet. En daarom kunnen wij niet met Böttiger instemmen, dat 'de ochtend der Tegnérsche poëzij daarin glansde van haar helderst goud, dat hij in dit vers met dezelfde hand, die den sluijer der toekomst deed wijken, ook de verouderde grenspalen der verscheiden scholen omverwierp.' En daarom gelooven wij zoo volkomen den genialen Agardh, als hij ons den dichter schildert, op het punt dat poëem, eer hij het inzond, te verscheuren: 'ik heb als een schooljongen den plak ver-

diend, dewijl ik niet beter slaagde!' Agardh deed wèl, des ondanks, tot de inzending aan te raden, - de Academie wèl het te bekroonen, al vond zij de uitvallen tegen Rusland, 'al te inflammerend;' - maar wij zouden verkeerd doen, zoo wij de worsteling, waarvan het getuigt, moedwillig voorbijzagen. Tégner heeft op het gebied der dichtkunst den staf eene lange wijle te goed gezwaaïd, om de dagteekening zijner heerschappij te vervroegen; het is niet den duur des gezags, het is zijne glorie, die benijdenswaardig heeten mag.

Geijer scheen bestemd meer gemeens te hebben met Sten Sture de Oude, dan louter zijn lofredenaar te zijn geweest; als deze in de politische wereld, schreed hij in de poëtische tot bij den troon, niet om dien te bestijgen, om dien te beveiligen. Wie geeft ons intusschen een geschikt middel ter hand onzen wat gezwollen toon zachtkens te temperen, opdat wij van alledaagsche dingen verstaanbaar mogen spreken, en niet, als Johnson, baars en snoek laten blazen of het walvisschen waren? Als lag het boek niet naast ons, waarin Geijer zelf ons de bijzonderheden mededeelt eener beweging, welke op Tegnér den beslissendsten invloed had, als won hij het niet van ons, beide als prater en als poëet. Aan hem dus het woord; de wijze waarop hij voordraagt maakt alle inleiding overbodig. 'Omstreeks het einde van 1810,' zoo begint zijn berigt, 'bevonden zich verscheiden jongelieden in Stockholm, welke zich naauwer aan elkaâr sloten, om aldus een verkeer voort te zetten, dat vroeger voor hen een bron van genoegen was geweest. Met uitzondering van een tweetal, waren zij in hetzelfde gewest, in Wermland geboren. De meesten waren kennissen van kindsbeen af; allen waren later te Upsala academie-kameraden geweest; thans was ieder hunner in de hoofdstad zijne civiele of militaire loopbaan begonnen. Ook ik, in 1809 aangesteld tot extra-ordinair kanselarij-schrijver bij het koninklijk rijksarchief, maar in het volgend jaar benoemd tot docent aan de hoogeschool te Upsala, bevond mij, na mijne thuiskomst van eene reize in Engeland, in dien kring van vrienden. Met mijn broeder en mijn persoon telde de krans twaalf leden. Hoe het plan ons een G o t h i s c h V e r b o n d , en onze zamenkomsten, "der Gothik treu" s t e m m i n g e n te heeten, te berde kwam, herinner ik mij niet meer. Wat mij wel heugt is, dat dit in den beginne maar scherts was, en het ook wel zou gebleven zijn, als een van de vrienden op dien inval niet een duchtig zegel had gezet.

'Deze was de toenmalige beambte bij het expeditie-bureau van kerkelijke zaken, Jakob Adlerbeth,' - zoon van onzen romein; het bloed verloochent zich zoo min als de geest, al wijzigt de tijd beider werking. - 'In alle dingen even beraden als bepaald van karakter, dat zich zoowel in het kleinste als in het grootste kond deed, gaf hij alles wat hij deed een doel; zelfs zijne uitspanningen, zelfs

zijn tijdverdrijf, moesten dat hebben. G r o n d i g had zijn zinspreuk mogen zijn; in niets wat hij zich voornam vergenoegde het hem halverwege te zijn gekomen. Aan die eigenschap paarde hij het warmste, reinste harte en eene trouwe, die, van geene grenzen wetende, hem zijnen vrienden levenslang dierbaar deed zijn, zijne nagedachtenis hun nog onvergetelijk maakt. Niemand meer geroepen, geen waardiger dan hij, om in vriendschapsbetrekking dien ouden noordschen zoogbroedersband te vernieuwen, van welks hechtheid onze Sagen zoo treffende blijken opleveren. Hij nam de zaak ernstig ter harte en vond bijval, vond overeenstemming, toen hij de gedachte als een moralisch-patriotischen pligt ontwikkelde. Hij is de eigenlijke stichter van het G o t h i s c h e V e r b o n d . Hij schreef de inleiding tot, hij stelde de wetten voor, die, na rijp beraad, werden goedgekeurd en afgekondigd. De eerste stemming van het Gothische Verbond werd onder zijn voorzitterschap den 11^{den} Februarij 1811 gehouden; hij zag zich bij die gelegenheid tevens tot bewaarder der handelingen en geschriften van het Verbond benoemd. Onder de uitbreiding, die dit weldra onderging, bij den invloed, dien het spoedig naar buiten begon uit te oefenen, mogt hij het persoonlijk principe des genootschaps heeten. Als er, na deze of gene zijner ernstige voordragten, door ons was gestemd, als de zaak van dien avond bedaard was afgedaan, vonden wij in een gul gesprek, in zingen en een vrolijken dronk onze uitspanningen. “Uit hoornen dronken de Gothen mêe,” was een onzer lievelingsliederen. Ik schreef een i n w i j d i n g s z a n g , die het Verbond voor zich behield. Hoe vele der gothische liederen, sedert het algemeen prijs gegeven, werden niet, voor het eerst, in dien blijden vriendschappelijken kring aangeheven, en met een hartigen teug bezegeld. Er waren goede zangers onder ons: vooral eene voortreffelijke stem, tolk van een even voortreffelijk harte. Zoo als ik den verbondsbroeder Johannes Dillner de eerste zangen der I d u n a heb hooren zingen, zal ik die niet weêr hooren.’

I d u n a , het tijdschrift dat dien naam droeg naar de gemalinne van Brage, de eeuwige godesse der jeugd; het tijdschrift waaruit wij Bernhard Beskow het vers van Geijer hoorden zingen, was eene vrucht van het Gothische Verbond. Het prospectus zag in 1811 het licht. Eene vlugtige herinnering aan het tijdperk van Koningin Christina, waarmede het begint, gaf gelegenheid de geschiedvorsching, in die dagen onder Stjernhelm begonnen, te huldigen, het tevens de toen algemeene liefde voor de letteren, ook voor de ontluikende zweedsche, te doen. De schrijver vroeg zich zelven naar de oorzaak van dat verschijnsel, en zijn antwoord is waarlijk welsprekend. ‘Die ingenomenheid met ons verleden was tweeling geboren met vurigen ijver voor alle wetenschap, alle vernuft. Het was dezelfde tijd die geleerdheid het voortreffelijkste acht, dat iemand zich verwerven

kan; de tijd, waarin deze tot aanzien en eere bragt; de tijd, die haar eene adellijke deugd schatte; de tijd, waarin 's rijks voornaamste, hoogstgeboren mannen volslagen geleerden waren. Onder een zoo vurig verlangen naar wetenschappelijke beschaving viel het niet te vreezen, dat de historie des vaderlands zou worden veronachtzaamd; lag zij niet elk het digtst aan het harte? Eene liefde, die dagteckende van de wording der natie zelve, vond in die ontwikkeling slechts een volkomen middel om zich te uiten. Geen volk dat alleen in het tegenwoordige leeft; alle leven in hunne herinneringen en leven d o o r deze. Niet louter physisch planten de geslachten zich in hunne opvolgers voort; ook zedelijk hebben zij nakomelingschap; elk tijdperk vermaakt zijne gebruiken en zijne begrippen. Het is die voortdurende traditie, waardoor in ongelijke eeuwen een volk toch één blijft; in deze bestaat, gunt ge mij de uitdrukking, zijn persoonlijkheid. Zoodra een volk deelneemt aan de beschaving, wordt die traditie historie. De levende heugenissen krijgen duurzaamheid in schrift, en de natie ziet zich zelve duidelijker in den spiegel der geschiedenis. Hoe krachtiger, hoe edeler zij is, hoe meer dat beeld haar boeit. Zij ziet haar schemerig begin, in welks duister de sage de geslachtslijst tot de goden tracht te doen reiken; zij hoort uit het grijze verleden eene taal spreken, wier klanken zij nog verstaat; zij aanschouwt hare kindelijke onschuld, hare jongelingswaagstukken, haar mannelijk bedrijf; de boom der heugenis welft voor haar de breede kroon, wiens laatste loten reiken tot in het heden; en in zijn wiegelend licht en schaûw wordt zij dezelfde aangezigten, dezelfde trekken gewaar; onder ongelijke lotsbedeeling een gelijken geest; hoor, hoe juicht haar bewustzijn: “dat was ik ook, dat ben ik nog!”’

Den overgang van dien prospectusschrijver tot het heden, den lof dien hij der Zweedsche Historie bedeelt, het belang dat hij beweert dat zij wekken moet, het laat zich alles denken; wij plegen die zelfde snaar ten onzent dikwijls aan te slaan; maar wat vermelding eischt, het is dat Erik Gustaf Geijer die regelen schreef, dat het eerste nommer der I d u n a geheel van zijne hand was. Het bestond grootendeels uit gedichten, en ‘daar deze rubriek in het vervolg niet de minstbedeelde zoude zijn, achtte hij het van zijn pligt, mede te deelen wat ten dien opzigte zijn plan was. In het algemeen gesproken, behoefden voorzeker dichtstukken, uit liefde voor het voorgeslacht gezongen, geene verontschuldiging in een tijdschrift, dat in het wekken van dergelijke gevoelens zijn hoofddoel zag. Maar bovendien was immers een der belangrijkste onderwerpen van geschiedvorsching, was de Noordsche mythologie zelve p o ë z i j , eene der stoutste en ontzaggelijkste gestalten in welke zich ooit dichtkunst openbaarde. Die bekend te doen worden, die te leeren begrijpen, zoowel de zangstof als de oude zangers, die haar het eerst in beeld bragten, het behoorde tot de

taak der Iduna,' en daarom ving de redactie aan er zelve dichterlijk gebruik van te maken.

Die redactie, alias Geijer, had onder dezen indruk gedurende den winter en de lente van 1811 de zangen 'de laatste Kempe, de Viking, de laatste Skald' geschreven. 'Hij,' maar waarom zou hij zelf niet spreken, 'ik,' zegt hij, 'bragt die ook op muzijk. Slechts de melodie van den Viking is bewaard gebleven. De muzijk voor de beide andere verzen is verloren gegaan; het verlies was niet groot; de taak ging boven mijne krachten. Deze gedichten werden in en voor den genoemden vriendenkring geschreven, - zij waren eene verrassing voor hen, zij waren dat schier voor mij zelven; want ik had mij tot nog toe maar weinig op het gebied der poëzij gewaagd. Die proeven werden spoedig gevolgd door de Odalboer, door Manhem en verscheiden andere verzen. Het heugt mij nog, hoe ik op een zomeravond van dat jaar mijne ouders en het gansche gezin,' bij 't welk hij den viertijd doorbragt, 'voor het eerst bekend maakte met mijne nieuwe waardigheid als dichter, door het voorlezen dezer gedichten, onder een grooten olm in den hof mijns vaders, waar deze grenst aan het bosch.'

Wij zullen zoo min bezwijken voor de verzoeking, andermaal Wermland in te gaan, als Geijer het onregt doen zijne kleine, maar keurige verzameling dichtstukken hier ter loops te vermelden. Die muzijkaalste aller zangers in het zangerig Zweedsch verdient eene afzonderlijke beschouwing; hij mag er aanspraak op maken, niet enkel om de zoetheid zijner toonen, ook om de oorspronkelijkheid zijner gedachten, twee verdiensten, die maar zelden gepaard gaan, welke hij volkomen vereenigt. Het is de Iduna, waarmede wij ons hebben bezig te houden, de betrekking, in welke Tegnér weldra tot dat Gothische Verbond kwam, de invloed door den geest, die er van uitging, in de voltooijing zijner vorming onloochenbaar. Het begin van 1812 vond hem in Stockholm: dat hij eerbiedig opzag naar de starren, die nog aan den verbleekenden, gustavischen hemel glansden, behoeft geen betoog. Tien jaren hadden intusschen zijn toestand herschapen, een andere dan de huisonderwijzer van Strübing, die met de Myhrman's uit wandelen mogt gaan, die kennis met den ontluikenden beeldhouwer Byström had aangeknoopt, een andere dan die Esaïas Tegnér was deze, die reeds voor twee gemeenten herderlijke zorg had te dragen, die te Lund tot hoogleeraar in het grieksch was benoemd, die door de Academie werd bekroond! Uit de handen van Carl Johan ontving hij zijne volmagt als professor, de prijsmedaille uit die van onzen goeden bekende Nils von Rosenstein, gouverneur geworden van het gewest, in 't welk Stockholm ligt. Een middagmaal bij dezen bewees hem hoe hoog hij gestegen was. Oxenstjerna en Adlerbeth, Leopold zelfs waren louter heuschheid, il se vit traité de puissance à puissance. Geen wonder! Een bondgenoot

als hij kon onschatbare diensten bewijzen; hij had, wat de oude school bezat en waardeerde, hij had smaak, hij had ook wat zij miste, wat zij ten leste wel op prijs moest leeren stellen, hij had ook studie. Hammarsköld, Atterbom, Palmblad, zochten deze hem aan, zagen zij naar hem op? Wij gelooven het naauwelijks; hij had reeds met den eerste getwist over eene grieksche grammatica, hij nam van de beide andere weinig notitie. Maar Geijer? vraagt ge. Onder de verzameling brieven van dezen komt eene klagt uit de laatste dagen van Maart 1812 voor: dat zij elkaâr altijd misloopen, dat het lot dezen naar het oosten zendt, als gene naar het westen gaat, en omgekeerd. En het Gothische Verbond? Wees gerust, het trok Tegnér tot zich. Afzelius was bezig met Geijer's broeder oude volksliederen op te sporen en zaâm te garen, - Ling, in de hoofdstad tot bestuurder benoemd eener gymnastie-inrigting, als waarvan hij zoo lang had gedroomd, gaf de eerste zangen zijner A s a 's uit, - Sandberg, de geniale schilder der noordsche natuur, was lid des genootschaps geworden, - Byström zond het uit Rome proeven van zijn schitterend talent; dáár was de toekomst, dáár de hoop des vaderlands. Piëteit als de Tegnérsche wilde van van geene phosphoristen weten; duitsche letterkunde was hem synoniem met duistere; Atterbom's dweepen met italiaanschen hemel en italiaansche kunst eene verbastering; - trots de oudere bent trad hij, onder den gothischen naam van Bodwar Bjurke, in het Verbond, en de derde aflevering der I d u n a boeide door gedichten van zijne hand.

‘Het Gothische Verbond,’ zegt Geijer, ‘was een kiem, waaruit zich meer ontwikkelde dan een der stichters droomde of dacht. Het zaad viel in dankbaren grond. In deze vereeniging - welke noch orde-gezelschap was, noch orde-gezelschap wezen wilde, -’ dwaze uitspannings-genootschappen in Zweden toen aan de orde van den dag, als andersoortige ten onzent - ‘poogde men slechts de v a d e r l a n d s c h e rigting te versterken. Er liep veel zamen om die nieuw leven bij te zetten. Het vaderland was den ondergang onlangs zoo nabij geweest; het was er op dat oogenblik alle zijne zonen te dierbaarder door. Zijn lot was nog verre van zeker, zijn redding niet buiten allen twijfel. Het zocht een steun, tot in eigen herinneringen toe, en zweedsche harten waren meer dan ooit gestemd naar deze te luisteren, naar de oudste, die het luidst van noordsche kracht en noordsche eer gewaagden het liefst.’ Zoo schrijft de beminnelijke zedigheid slechts haar onderwerp de zege toe, die grootendeels door haren betooverenden zang werd behaald. ‘Wat in den beginne minder te beduiden had, won in belang, toen het op zamenwerking velerlei krachten bogen mogt. Ling sloeg ter zelfder tijd, zoo niet vroeger dan ik, die snaren der Zweedsche lier aan, welke te lang hadden gesluimerd, wier geluid door Teg-

nér bestemd was in geheel Europa weêrgalm te vinden. Want met de derde aflevering begon hij zijne bijdragen in de I d u n a , die hij voortging met de schoonste bloemen te tooijen. Hoe vele zijner zangen, door dat tijdschrift verspreid, werden niet het eigendom des volks en leven nog op aller lippen! De harpe der Frithiof's-Saga klonk in haren hof het eerst. Eenige zangen toch van dat dichtstuk, uit hare handen het publiek aangeboden, waren de appelen, door welke de godin bewees nog in staat te zijn de onsterflijkheid te bedeelen.'

Zoo werd, na worstelingen en weeën, als wij in den aanhef van het tweede onzer opstellen afschaduwden, als wij in dit derde uitvoerig schetsten, zoo werd de F r i t h i o f ' s S a g a geboren, het romantische epos, 'in zijn wezen,' als gij de aanhaling gedoogt, 'vrucht der tijden, in den vorm van dien tijd.' Hoor hoe de dichter het met de volgende woorden bij u wenscht in te leiden. 'Onder de Zweedsche letterkundigen heerschte in de dagen toen F r i t h i o f gedicht werd (ten voorbeelde willen wij Leopold noemen), het gevoelen, dat de zoogenaamde Gothische poëzij, ondanks alle talent daaraan besteed (I d u n a was reeds verschenen), toch in den grond mislukt mogt heeten. Men beweerde, dat deze dichtkunst zich beriep op eene ruwheid van gedachten en zeden, op eene maar halve beschaving en op maatschappelijke betrekkingen, onvereenigbaar met de poëzij onzer eeuw, welke men te regt huldigde als de dochter der moderne civilisatie, in wier trekken ons tijdperk zijn eigen gelaat herkende, slechts schooner geworden en geidealiseerd. Even weinig als tegen het laatste viel in te brengen, was de stelling te loochenen, dat alle dichtkust de stemming van haren tijd en den staat der beschaving van dezen weêr moet geven. Intusschen gelooven wij, dat men voorbijzag, dat er algemeen menschelijke betrekkingen en hartstogten zijn, die van geene wisseling weten, die in alle tijden onveranderd blijven, en welke men thans als der dichtkunst onvervreemdbaar grondfonds mag beschouwen. Ling had reeds, met meer of minder gelukkig gevolg, verscheiden noordsche onderwerpen behandeld, meest in dramatischen vorm. Men heeft aangemerkt, dat zijne poëtische gaven meer lyrisch dan dramatisch zijn, en dat hij de uiterlijke natuur beter schildert, dan de innerlijke met al hare verscheidenheid. Dat het intusschen mogelijk is te slagen, ook als men noordsche saga's dramatisch behandelt, bewijzen Oehlenschläger's treurspelen, en ik moet erkennen, dat ik de eerste gedachte van mijnen F r i t h i o f aan zijnen H e l g e ben verpligt.' - Zoo werd de F r i t h i o f ' s S a g a geboren, 'de triomf van een penseel,' zegt Geijer, 'dat behoefte had aan een verschiet, niet slechts in ruimte, ook in tijd; een verschiet zelfs in zeden, denkwijze, bedrijf en heugenissen, zou het gelegenheid hebben, zijne tooverkracht geheel te doen gelden. Het schilderstuk verplaatst ons midden in Noor-

wegen's stoute natuur, Van het gedruisch des watervals over de rotshelling tot het verzuchten der zeegolven, tusschen de klippen gevangen, - van het weêrlichtend sneeuwijs op de bergkruinen tot het groen en den geur van berken en bloemen in de dalen, - van het geraas des oorlogs in de burgten der kempen, tot den vrede in de lage hut, - van het gekletter der wapenen tot het zoet geluid van den bel der kudde, - van de kracht des heldenzangs tot de teederheid van het minnelied, ontbreekt hier trek noch tint, indruk noch opvatting; alles smelt de dichter zamen, alles wordt schooner in zijn lied. En hij is niet minder stout in zijne voorstelling van menschelijke handelingen en hartstogten. Want in deze natuur leeft een geslacht, welks mannen tuk zijn op avontuur, in stout bestaan ter zee en te land omzwervende, vol vuurs in het bloed, vol hevigheid in zijn togten, levenslustig, geen doodsvreeze kennende; - welks vrouwen, in gestalte en gedachte met alle tooverkracht harer kunne bedeeld, zoowel blaken van den strijd en den doodslust der Valkyriën, als zij bezield blijken van den schoonen moed der liefde, ook in de bloodste maagd.' - Zoo werd de F r i t h i o f ' s - S a g a geboren, die aanvangt in dat afgelegen oord, maar u, als gij de idylle, welke het opent, hebt genoten, naar de toenmalige wereldbeschouwing, aarde en hemel rondvoert, tot gij elke verhouding van dat eenvoudig, heldhaftig leven kent, of gij er mede over hadt gejuicht, of gij er mede onder hadt geleden; tot ge die maatschappij bedreigd, gezegend ziet door het, ook in den nacht van het noorden, aanlichtend Christendom, vast welkom geheeten door de beide edelste harten uit die schare, de harten waarin liefde woont! En getuigt de vinding van veelzijdige studie, de vorm doet in smaak voor deze niet onder. 'Tegnér was de genie de oogenbliks. Niemand heeft dit gegrepen zoo als hij; zijn fijnste geur, zijn vlugtigste glans wist hij te verduurzamen, aanschouwelijk te maken in een beeld, dat aan den luister des diamants de kleurwisseling van dezen paart. Vandaar het frissche, het eeuwige nieuwe in zijne scheppingen. Meer schilderende dan muzijkaal is zijne poëzij eigenlijk die des lichts, hij was o o g !'

Hoe het ons deert dat wij, na deze inleiding, zoo wij gelooven vereischt om Tegnér volkomen te waarderen, ons het genot moeten ontzeggen de F r i t h i o f ' s - S a g a zelve hier uitvoerig te beschouwen - in eene vertolking, die voor dertien jaren ten onzent het licht zag, toen het dichtstuk vast in alle overige levende talen van Europa was vertaald. En waarom? Zoo als ze daar naast ons ligt, zou ze er niet voor volstaan; de studie van het schoone zou telkens schipbreuk lijden op de klippen eener navolging, die in keurigheid te wenschen overlaat. Getrouw, die lof komt aan von Eichstorff toe, getrouw was de eerste vertaling onloochenbaar; maar de herziening gèeft niet wat het onzen poëtischen Proteus ligt zou zijn geweest te geven, als hij zich met lust en

liefde van zijne taak had gekweten. Helaas! dat het ook bij dezen buitenlandschen klassiek moest gaan als het bij meerderen ging, in deze bibliotheek verschenen; helaas! dat ook hier, waar een verdienstelijk uitgever den regten man op de regte plaats zette, de regte man het regte werk niet leverde! Of hij, tot wedstrijd aangevuurd, eenige even sierlijk uitgehouwen als gladgeschaafde blokken marmers meer voor eene gedachteniszuil hadde aangebragt, als wij wenschen dat hem, bij eene derde uitgave, nog gelegenheid worde gegeven te doen verrijzen!

'Tegnér's poëzij was eigenlijk die des lichts, die des oogs;' mogten wij dit derde deel van ons opstel niet beginnen met de opmerking over het verband tusschen dichtkunst en schilderkunst in zijn genie; vergt men van ons, dat wij hier den wensch weêrhouden naar een klein historiëel, een vooruitgangsblijk der beschaving in beeld gebragt? Wij zouden ons, stond men het ons toe, in die zaal der Lundsche hoogeschool zien verplaatst, in welke tal van studenten, tot magisters bevorderd, den lauwerkrans ontvingen, - in welke Tegnér hen, Zweden, en het beschaafd Europa van het eerste-vierde dezer eeuw (1820), door zijn beroemden Epiloog verrukte. Voor dergelijken hoogtijd had een koor gepast, als dat der oudste domkerk van het Noorden; doch waar ook gevierd, alom 'zouden zich die grootsche gedachten als starren gespiegeld hebben in dier woorden helderen vloed.' Voorbijgegaan was de winter der résignatie, geweken de duisternis der bastaard-romantiek; eene nieuwe lente ontlook voor de schreden van den reformator, er ging licht van hem uit. Onderzoek en fantasie zweefden ons in deze bladen hand aan hand voor; we zouden wenschen, dat dit ook bij den schilder van dat oogenblik het geval ware; - zoo de uitdrukking der gedachte er bij winnen mogt, viel hem zoo goed eene kleine onwaarschijnlijkheid te vergeven, als men het ons hier en daar een onbeduidend anachronisme zal doen. Ten voorbeelde. Een der beide figuren, welke ter weêrszijden van Tegnér niet zouden mogen ontbreken, is, historisch bewijsbaar, niet daar geweest. Het geldt niet hem, dien gij aan zijne regte gewaar wordt, den goeden grijsaard, den achtenswaardigen drie en zeventigjarigen Norberg, die zijne laatste dagen op het land wenscht te gaan doorbrengen, maar eerst afscheid neemt van Lund, maar zich nog verlustigt 'in die helleensch doorschijnende diepte van wijsgeerige gedachten.' Voor weinige dagen heeft Tegnér hem zijne fraaije idylle de Nachtmaalskinderen gewijd, met een zang die dezen oosterling zekerder onsterfelijkheid waarborgt, dan de grootheid zijner verdiensten jegens dat 'arabisch', 't geen de jonkman niet leeren wilde, dan de goedheid des harten door dezen zoozeer op prijs gesteld. 'Hij is vol van hoogeren geest,' leest gij in de blikken van den oude. En wie is het, dien wij aan zijne slinke wanen te zien? Wie anders dan Leopold, die Axel heeft ontvangen, de ridderromance, met de verzoenende opdragt

een omzien tranen ontlokkende aan oogen, die het schoone hier niet meer mogen aanschouwen. Hij was somber gestemd, toen hij daar naar den zetel werd geleid, maar geweken is zijne melancholie, op heft hij het hoofd, bij die heerlijke bede aan hen, die den lauwer wegdroegen om ‘ten hunnent, te huis, waar de vrienden hunner kindschheid wonen, waar hunne vaderen sluimeren, licht te verspreiden, licht, opdat Wasa en Linné en Kellgrén met welgevallen uit het blaauw gewelf mogen nederzien!’ - ‘Wij hebben niet vergeefs gestreefd,’ klinkt het in Leopold's binnenste. De wereld der verbeelding overleeft de wezenlijke; het is hem, als ziet hij achter den zanger twee muzen, de Helleensche en de Hebreeuwsche, de zusterhand bieden aan de Zweedsche, als geeft deze haar den palmtak en gene haar het lauwerloof, om beide zaam te vlechten.... ons arm klein historiëel! Als er iets van de voorstelling te regt zal komen, wordt er Kaulbach's talent toe vereischt; voorwaar, cultuur-historie te veraanschouwlijken, doet niet wie maar wil! Wat zal de middelmatigheid weten aan te vangen met die phosphoristen, welke, met uitzondering van Atterbom en Palmblad, die nog op den voorgrond durven treden, dank zij hunne proza en hunne poëzij, wegdeinzen en wegschemeren; wat met die Gothen allengs gedund door den tijd, en trots alle kracht, die er in eenzijdigheid steekt, door de laatste toch afnemende? Zij wage zich niet aan de taak, ze gaat hare krachten te boven; want wordt er genie vereischt, om die fiere jongelingshoofden weêr te geven, een oogenblik onder het ontvangen van den zegen gebukt, maar zich thans opbeurende bij het luisteren naar den last hun opgedragen, het is nog het moeijelijkste van het onderwerp niet. Bespiegeling, die in gemijmer wegzinkt; bewondering, die verrukt aanhoort; belofte, die men zich voorneemt heilig te houden; de verscheiden indrukken door den zanger gemaakt, zij vallen weêr te geven door tegenstelling, - maar het eischt een meester, om ons allen onder den invloed der bezieling te brengen, waarmede Tegnér, na waarschuwingen en wenken in een drom van schitterende beelden ons toegespiegeld, zegevierend uitroept, apostel van het w a r e en het s c h o o n e :

‘Zoo leve 't licht!’

Sans doute ils sont heureux les héros, les poëtes,
Ceux que le bras fait rois, ceux que l'esprit fait dieux!

Il est beau, conquérant, législateur, prophète
De marcher dépassant les hommes de la tête;
D'être en la nuit de tous un éclatant flambeau;

Et que de vos vingt ans vingt siècles se souviennent!...
- Voilà ce que je dis: puis des pitiés me viennent,
Quand je pense à tous ceux qui sont dans le tombeau!

En waarom, dichter? waarom? dewijl alles vergankelijk en voorbijgaande is, als ‘eene morghenwolcke, als een vroeghkomende dauw die henen gaet?’ Wat zij goeds en groots hebben gesticht is gebleven, het vervloog als ‘kaf’ noch verstoof als ‘roock!’ - Carl Johan heeft de zweedsche nationaliteit gehandhaafd, zijne eigen dynastie grondvestend; - en wat dat viertal geniale mannen betreft, die hij eerbiedigde, die hij vierde, al wilde de luister der letteren van zijn aangenomen vaderland hem nooit helder worden, hebben zij den nacht in het noorden niet doen wijken, niet het leven ten lust gemaakt voor de meerderheid hunner tijdgenooten, niet het leed voor de minderheid ligter doen worden?

De weegschaal moge lang wankelen, eer men vonnis durft vellen over Bernadotte in betrekking tot Napoleon, tot Frankrijk vooral: de zweedsche poëzij voorzag, als ware zij profetesse geweest, dat haar verkozen monarch meer had te hopen dan te vreezen, toen zij hem verklaarde, ‘dat ook koningen moeten antwoorden voor den regterstoel der geschiedenis.’ Billijker stemmen dan de kreten, die den avond zijns levens verbitterden, gaan reeds op; en zijn telgen, die niet als hij, in het tijdvak der réactie, Rusland naar de oogen hebben te zien, smaken de vruchten zijner voorzigtigheid! Gij meent, dat wij afdwalen op het gebied der staatkunde: gij bedriegt u, de toets werd vereischt, zal de omtrek slagen onzer vier poëeten, van welke een enkele slechts bijwijle, maar de drie overige levenslang politici moesten zijn. Drie geestelijken en één geleerde, Professor Geijer en Bisschop Franzén, Bisschop Wallin, Bisschop Tegnér, het verbaze u bij den overouden regeringsvorm der vier standen niet! De arbeid van Franzén draagt er het minste blijk van; Franzén's rust werd er schier niet door gestoord. Afgevaardigde tot den rijksdag als herder van Kumla, later zitting hebbende als Bisschop, neemt hij deel aan die dingen, welke tot zijne betrekking behooren; wanneer hij zich van de zielenzorg heeft gekweten, blijven de letteren zijn leven. En niet enkel zij, die reeds rusten in het graf, dankten hem voor het genot, dat zijn eenvoudig, gevoelig, hartelijk dicht hen gaf, ook het levende geslacht verlustigt zich in S v a n t e S t u r e of de O n t m o e t i n g b i j A l v a s t r a , - des edelen Gustaf Adolf's eerste, ongelukkige liefde, - ook de nakomelingschap zal gaarne het oor leenen aan zooveel zedelijks, zooveel zoets, in den gezonden zin van beide woorden. - Er worden stouter trekken vereischt om Wallin te schetsen op het gebied van onderwijs en opvoeding, op het gebied van de godsdienst, geharnast ten strijd tegen neutralen en phosphoristen, ten strijd die hem dikwijls zwaar viel, al zag niemand hem

dat aan. ‘Hij was een bundel van groote, ten minste schijnbare tegenstrijdigheden,’ zegt zijn lofredenaar. ‘Iets grootsch, iets heerlijks, iets prachtigs, als gij het woord duldt, iets waardigs, iets strengs, ziedaar de eene zijde zijner natuur, eigenschappen hem zoo aangeboren, dat zij alle overige overschenen, of ten minste, in de afwisselende verscheidenheid van deze, altijd eenige stralen schoten, die bij voorkeur de opmerkzaamheid tot zich trokken. Hij bereikte daardoor zijn grootste e f f e c t . Zijn waarachtigste, duurzaamste i n v l o e d - als de scheiding geoorloofd is, - heeft hij eer aan de tegenovergestelde hoedanigheden dank te weten, die misschien juist te dieper werkten, dewijl zij in evenzeer onverklaarbare tegenspraak als onverklaarbare vereeniging met zijne grootsche natuur bleken. Die andere eigenschappen, welke ook aangeboren, ook medegebragte gaven waren, bestonden in eene hartelijke toegenegenheid voor het milde, stille, zachte, berustende. Die grondtoon van zijn wezen werd minder aangeslagen door den r e d e n a a r , meer door den d i c h t e r ; zijne heerlijkste psalmen gunnen een blik in zulk een harte!’ Wilt gij hem geheel kennen, geloof Tegnér op zijn woord, als hij aan Franzén schrijft: ‘Wallin is grooter psalmboek, dan wij overigen,’ - hoe die gedachte zijn dood mag hebben verzoet. Op eene reize, in zijne bisschoppelijke betrekking, reeds zwak en ziek eer hij van huis ging, overviel hem deze: ‘ik ga heen! - ik ga heen!’ - stamelde hij, - ‘ik heb van het leven weinig genoten;’ - en toch zagen de omstanders op zijn gelaat een glans van verrukking. Stel u voor, dat zijne ooren den zang der zaligen vernamen, die hier, onder het aanheffen zijner psalmen, die hier in de stad en op het land, op het meir en in het woud, onder het onbevredigende der aardsche weelde, onder het opleidende van velerlei ontbering, in die zangen vast den dag voorgevoelden, waarop de vermoeiden van krachten zouden rusten, waarop zouden juichen wie uit de verdrukking kwamen; - wordt de glans op het gelaat van dien stervende niet natuurlijk? - Geijer, de geleerde Geijer, de zoekende, hij leidde het hartstogtelijkst leven van allen: zijne geschriften zijn een strijd zonder einde. Het verblijf in Engeland droeg vruchten, het bragt hem tot behoudende beginselen, die hij voorstond met al het genie hem bedeeld, die hem reeds in 1821 de bête noire der bewegingspartij maakten. Een trek, die Tegnér schetst, die dezen eere aandoet en Geijer geen schande, schuilt in een brief van den eersten, welken wij gaarne mededeelen. Aan wien hij gerigt is, weten wij niet, maar het maakt weinig uit, het jaar is het aangegevene, en het feit eischt geen nadere toelichting. ‘Door het verscheiden van Edelcrantz is er in de Zweedsche Academie eene plaats ledig, - ik heb velen als zijn opvolger zien doodverwen. De eenige, welken men niet noemt, is degene, welke naar mijne gedachten van zelf moest worden gekozen, namelijk Geijer. Geijer is

mijn persoonlijke vriend niet, in vele opzigten denken wij volslagen verschillend. Maar wat beduidt dat? Zijn groot, krachtig, inderdaad zuiver zweedsch genie heb ik nooit miskend. Hij is de man van den dag, en als hij altijd zijn beteren genius gehoor gaf, hij zou ook dien van het tijdperk zijn. Het zou jammerlijk wezen als kleingeestige consideratiën of deerniswaardige regtzinnigheidsvragen, op het gebied van theologie of litteratuur, in dergelijke dingen eenigen invloed uitoefenden. Eene letterkunde als de zweedsche heeft er behoefte aan dat alle uitstekenden zich vereenigen; dan zullen ze nog niet in te grooten getale zijn; van ellendigheden hebben wij legio. Ik houd niet van de phosphoristen, maar evenmin van de bleeke hofneuzen, die overal den zwavel der nieuwe school rieken en spoorslags jagt maken op ketters. Voor het overige, wint Geijer bij die keuze niets; al het voordeel is aan de zijde der Academie. Als eene andere Margareta Fridkulla, konde en moest zij vrede stichten tusschen de krijgvoerende mogendheden.' Wat was het er in het staatkundige verre van! de strijd blaakte feller dan ooit. Slechts wist niemand hoe te goeder trouw gedurende dien langen, langen kamp, de zoekende in 's levens lente, tot in 's levens herfst zoekende was gebleven, ook toen Stockholm's liberalisme tegen Upsala's ultraïsme in laaije vlam sloeg. Het zegt weinig, dat aan Geijer velerlei voordeelige betrekkingen werden aangeboden, die hij afsloeg met het eenvoudig: 'ik wil professor Geijer sterven!' - het zegt weinig, dat hij er veroordeeling en vonnis voor wegdroeg; - zijne grootheid schuilt in de voortzetting van zijn onderzoek, in den moed dien hij bezat te bekennen, dat hij levenslang had gedwaald, toen hij zich, vijf en vijftig jaren oud, tot vrijzinnigheid en vooruitgang bekeerde. Dat hij er geene rust door verwierf, voormalige vrienden een steen des aanstoots, voormalige vijanden een verdachte, wie die het betoogd wenscht? maar ook wie, die niet gelooft, dat de studie van zooveel eerlijkheids bij zooveel begaafds, iets aanlokkends heeft; eene eerlijkheid, even schaars geëvenaard als zijne genialiteit? - Tegnér, gij zaagt hem op het toppunt zijner glorie, al hebt gij hem maar ten halve, al hebt gij hem niet gezien als geestelijke, even eenig in die betrekking als in iedere andere - helaas! ook zijn proza wacht ten onzent nog op eene vertolking, dien stijl waard. - En toch, welk een genot het ons zou geweest zijn, hem u te schetsen, toen hij op het gebied der staatkunde dezelfde verzoening beproefde, in welke hij op dat der dichtkunst had mogen slagen, u hem te doen zien tegenover de allengs om hem heen ontluikende vernuften, Vitalis, Stagnelius, Almquist, wij nemen liever afscheid van hem, zoo gelukkig, zoo groot! Geen verkeer met Nicander, Adlersparre of dien Bernhard von Beskow, wiens gastvrijheid ook wij genoten, zou afwisseling genoeg waarborgen voor den somberen indruk des geheels! In tegenstelling met Geijer, maakten

de jaren dezen vrijzinnige behoudend; wat natuurlijker misschien? Maar, helaas! ook in tegenstelling met Geijer, ten leste toe levenslustig, ontwikkelde rijper leeftijd bij Tegnér eene leverziekte, en ware het slechts bij deze gebleven! ‘Een ader van krankzinnigheid loopt door mijn geslacht,’ lezen wij in een zijner brieven, ‘die is bij mij in poëzij uitgebarsten, als een minder soort van waanzinnigheid; maar wie kan voorspellen, dat zij altijd dien weg nemen zal?’ Louter de vrees volstaat om het leven te verbitteren, en zijne laatste dagen behoorden tot de zwaarste! Helaas! Geyer's woorden zijn slechts te waar: ‘Tegenstelling was zijner poëzij grootste kunst en krachtigste hefboom. Waarom? Dewijl hij zelf dat contrast was. Daarom heeft hij het ook in zijn wezen uitgesproken, al hield hij zijn binnenste verscholen onder een lente van bloesems. In den grond was zijne wereldbeschouwing zwart, donker, ja, duister. Een dieper gevoel van de magt der vergankelijkheid heeft wel niemand in zich omgedragen, dan deze er schijnbaar zoo vrolijk uitziende zoon des oogenbliks. Dat innerlijk contrast deed hem al meer en meer afnemen bij het wijken van de krachten der jeugd; hij k o n slechts j o n g zijn. Sterk en sterker trad dit aan het licht bij veranderde uiterlijke omstandigheden, die niet langer duldden dat hij zich geven mogt als hij was. En echter bleek het hem onmogelijk iets anders te zijn, want eerlijker man leefde er niet; hij wist van geen veinzen; voorgeven was hem vreemd. Zoo heeft hij, in strijd met zich zelven en met zijn toestand, tevens zijne zelfstandigheid bewaard en eindelijk zich zelven verloren; want de in zijn binnenste strijdende elementen deden ten slotte zijn wezen bezwijken, en de glans dezer heerlijke ster moest worden verduisterd in den nacht eener door hem zelven voorspelde innerlijke verbijstering.’

o Geheimzinnige gave des levens! millioenen malen louter zegen, soms schijnbaar een loek, wie zou u ook maar een enkel maal minder bedeeld wenschen, als gij, - zelfs, waar ge zulk een raadsel blijft, - dus betoovert, dus bezielt! - gepaard als ge gaat met die des geloofs, 't welk Tegnér zijne handen stervend deed opheffen tot ‘den Bergh des Heeren, tot den Huyze Godts?’

E.J.P.